# روض الازہر فی مآثر

# حوض الکوثر فی محامد فیض الازہر

# القلندر المستطاب من بحر الالہام والحظ الکوثر

ز فہرست اور روض الازھر صفحہ ۲ سے صفحہ ۴۵۶
ہ مطبع سرکاری ریاست رامپور مین چھپی۔ ٹائٹل پیج لوح
و مقدمہ اور روض الازہر مع تکملہ صفحہ ۴۵۷ سے صفحہ ۹۴۷
اور غلط نامہ صفحہ ۱ سے صفحہ ۱۶ تک مطبع اصح المطابع واقع لکھنو محلہ
پھوٹی ٹولہ مین چھپا

# تقاریظ کتاب مستطاب
# روض الازہر فی مآثر القلندر

صورۃ ما قرظہ و رصعہ الفاضل الاجل قاموس الذکاوۃ قابوس السیادۃ الشیخ الشامخ والطین الراسخ مفخر الاعیان ... حاوی کمالات الانسان مولوی حکیم امیر شاہ خان الفیساوری ثم الصوفی

الحمد للہ الذی لیس ... ضدید و لا لہ ند و ندید الذی فی احصاء حمدہ عجزت السنۃ الاحرار والعبید ... وهو الفرد الوحید و الصلوۃ علی رسولہ الذی بعث لشریعۃ مقتصدۃ علیۃ ... ومزید تاکید و علی آلہ و اصحابہ اللائین هم نجوم الہدی دید واللہ بین ... فلا یخفی علی ارباب الذوق والوجدان و اصحاب الشوق و الایقان ان اشرف ... الفنون واحسن البیان واوضح البرھان وارفع الکلام و انفع المرام واحلی المشارب ... علم الصوفیۃ الصافیۃ لازالت مراتبهم فی غرف الجنان عالیۃ اذ هو وسیلۃ للسعادۃ ... و ذریعۃ الی الفوز بالدرجات الاخرویۃ بتنور قلوب العارفین بنور الشهود و العرفان ... مرایا سجایاهم عن شوائب الدنس و صداء الحدثان یحصل بہ العروج الی معارج الفضل ... والکمال و یستفاد منہ الولوج الی مدارج التکمیل والاکمال یکشف بہ حقائق الملکوت ودقائق الجبروت و یستنار منہ بوارق الهاهوت و شوارق اللاهوت کیف لا و هو علم صدر من مشکوۃ النبوۃ و مصباح الزجاجۃ المضیئۃ العربیۃ کانہ کوکب دری یوقد من شجرۃ مبارکۃ زیتونۃ لا شرقیۃ ولا غربیۃ لا یبلغ کنہ اسرارہ السنیۃ الا ذو البصائر من الاصفیاء الکرام ولا یظفر بکنوز جواهرہ البهیۃ الا شرذمۃ من الاولیاء العظام فهو نور علی نورہ و جلاء لما فی الصدور ان هو الا وحی یوحی علیہ شدید القوی یهدی اللہ لنورہ من یشاء و یحکم ما یرید و یفعل ما یشاء الا انہ الآن فی هذا الزمان قد خبت انوارہ و اندرست آثارہ و ... و خسفت اقمارہ فما بقی منہ الا الآثار وما وجد عنہ الا الرسم فهو علی ثنیۃ الوداع ینادی بالرحیل و الاقلاع فیا لہ من مفیق یقیفہ ضما و التزاما و یا لہ من عشیق یعشقہ حبا و غراما فمن اجل هذا الحمد للہ ذی المنن الوافیۃ فی ایام الصحۃ و العافیۃ تصدی لابراز کنوز در الطائفۃ الصوفیۃ و اظهار غرر فرائدہ النادرۃ و غاص فی لجج بحار تحقیقاتہ و انتهض لاقتناص شوارد تدقیقاتہ الرائقۃ من هو قطب الاقطاب فی العالمین قدوۃ العارفین السالکین آیۃ من آیات اللہ و معجزۃ من معجزات رسول اللہ شیخ العرب والعجم منبع الفیض والکرم ذو الفضائل الاثیلۃ و الفواضل الجمیلۃ الطیب الانفاس المضیء کالنبراس المکتسی بکسوۃ الولایۃ الکبری المرتدی برداء الکرامۃ العظمی الجاری خیرہ فی جمیع الاقطار والساری برہ فی الاودیۃ والامصار مظهر البرکات ینبوع الخیرات المحفوف المحروس بعنایۃ القادر القوی استاذنا و مرشدنا و مقتدانا و مولانا **تقی علی القلندری** الکاکوروی اسکنہ اللہ بحبوحۃ الجنان و افاض علیہ سجال العفو و الغفران

ولو اننی اوتیت کل بلاغة | وافنیت بحر النطق فی النظم والنثر
لما کنت بعد الکل الا مقصرا | ومعترفا بالعجز عن واجب الشکر

فصنف فی هذا الفن صحیفة ملکوتیة لم تسمع آذان الاذهان مثلها فی البرية والف مجموعة ناسوتیة لم یقرع اسماع الاوهام نظیرها فی کشف الاسرار الخفیة قد احتوت علی ما لم یسمع البدیع الفاخرة واشتملت بما لم یجیم حوله افکار الجهابذة الماهرة من طالعها غرق فی دهش الحیرة وسکت واطرق کان علی راسه الطیر کل سلسلة منها تدل علی انها من جهبذ سمیدع مفضال وکل سطر منها یخبر انه من بحر خضم ماجد متقال فواها للکاتب والکتاب واجمل بهی ... الجابر والفلک القاهر ما امهل برهة من الزمان الی ان تلبجت ابکار المعانی بحلل حسان ... وخیله وسلب سلبه وذیله فکسر سفینة حیاته بالریاح العواصف العاصفة وهدم بنیان دمة هو الزعازع الجواری المنشاة من غدیات عیشة الراضیة فاجاب داعی لبیک وقال انا هدنا الیک ووصل الی الرفیق الاعلی ورفل فی ریاض القدس الاسنی ع

ما کل ما یتمنی المرء یدرکه | تجری الریاح بما لا تشتهی السفن

فبقیت تلک العرایس وحجبت فی ستر الاستار ونسجت علیها عناکب النسیان وانتظرت فی حیز الانتظار فالآن بمن الله وعونه شمر عن ساق الجد واستعد لهذا الخطب الجسیم من اسعد الاولاد الامجد الذی استبان آثار السعادة من غرته الغراء واستضاء انوار الکرامة من بشرته البیضاء حصل الفراغ فی ریعان الشباب وسن الحداثة من الکتب المتداولة وصعد الی ذروة الکمال ببرکة حضرته المقدسة العالیة فاق فی الفضل والکمال علی الاقران والامثال الذکی الزکی الفضال رضی الخلال الحافظ للقران الذی جلت محاسنه عن الحسبان ذو المجد الخفی والجلی المولوی انور علی اوصله الله الی مناه علی ما یحبه ویرضاه خلف الفاضل الفیذاق الفائق الندید فی الآفاق المتکی علی اریکة السجادة والخلافة المتلبس بلباس الخرقة والکرامة ذو الفضائل المرضیة والشمائل المرضیة کریم الاخلاق عمیم الاشفاق اللوذعی الالمعی الیلمعی المولوی اکبر علی دام مجده وسعد جده بجرمة جده الی تکمیل ما بقی وتتمیم ما نقص فجاء بحمد الله تکملة کاملة ونسخة وافیة جامعة بل هی کالاصل فی حسن الرشاقة وطرز الاشارة وتوشیح المعانی وتوضیح العبارة جزاه الله خیرا وصرف عنه کل شین وضیرا انه بالاجابة جدیر وعلی کل شئ قدیر

تقریظ بدیع از کلک گهر سلک نقشبند چمنستان معانی نخلبند بوستان سخندانی مایه دار علوم وفهوم آبروی منثور ومنظوم محسود اماثل واقران عالی قدر والا دودمان مولوی محمد صدر الدین خان کاکوروی -

بنام خدا ایزد ذو الجلال | فروزنده مهر چرخ کمال
همه پاک وپاکیزه از عیب وشین | معرا ز تقیید واز کیف واین

به تنزیه گوهر تشبیه پاک | فروغ جهان گوهر تابناک
براد و دهش همچو باران و بحر | بمهر و وفا چهره بالای قهر

نخستین بعنوان نثر نگارین نامه هم خداوند عالم آرا ناظم نظام وجود را بار دگر ستاییم که بحسب قضیهٔ معقول الاثبات
فرع الثبوت بانواع علوم ثابته هر نگ صور علمیه که بنظام عالم خوشتر و حسن نظم راهی بایست فضای گیتی و سراپای هستی
از کران تا کران به عطای عام همه آراستهٔ اوست خاصه در فروریز معارف نهانخانهٔ اسرار بدرون خاصان دربار
گهربار بخصوصیت جوهری و مظهریت خاصه همه مخصوص داشتهٔ اوست ه حکمت محض است این جود جهان آفرین ؛ خاص کند
بنده مصلحت عام را ـ و نورهان نیاز و هدیهٔ صلوة و سلام بروح اطهر حضور سرور انبیا زیبا که طراز تعین هم احدی بنگاه
دلنشین در بین پرده زیبای راز اوست و سراپای نظام هستی بحقیقت جوهر او آفرینش او ـ و قف نیاز او آنکه
در فروریز فیض مبدء فیاض واسطه فی الثبوت بل واسطه فی العروض همانست که جواهر علوم الٰهیه از معدن گوهر پاک
برآمده است بر زنان تشیب عنصری و عالم قدس همه ایثار فرموده اوست ه

| | |
|---|---|
| فاق النبیین فی خلق و فی خلق | ولم یدانوه فی علم ولا کرم |
| وکلهم من رسول الله ملتمس | غرفا من البحر او رشفا من الدیم |

اما بعد بر اذهان نکته دران پوشیده مباد ه الصلای باده نوشان العطش ؛ جام بی مزه است باده بی بها
لله فی ایام دهرکم نفحات الا فتعرضوا لها که درین فرخ روزگاران از بهارستان حضرت اقدس نسیم فیض ایزدی
در وزیدن است و صبح تجلی از شرقستان عالم قدس بر سر دمیدن ... در آینهٔ ... از ... 
تا ثر القلند را زچهرهٔ دلربا نقاب از هم کشوده نگاه خاصان را بجمال جهان آرا بود پیرابوده است ه

| | |
|---|---|
| این پرتو فروغ دلنشین است درجهان | یا نو گل شگفته دمیده به بوستان |
| نی جوهر و گهر که ندیدم به بحر و کان | یا لعل بی بها که ندیده است چشم جان |

همانا این صحیفهٔ بهارستانیست که برنگ دبوی ریاحین علوم قدسیهٔ ویرا وران خدای بین راحیه مائه
نشاط انگیز است و بمشام عارفان اعطیهٔ عنبرین مشک بیز یا جواهر علوم الٰهیه را گنجینه ایست که بدامان اذهان ذکیه
جواهر خیز گهر ریز یا حسن محاسن معلومات قدسیه را آئینه ایست که بانعکاس جلوهٔ جمال اعیان ثابته دست مایه
شهود وحدت خیزاز آن روکه این صحیفه میان صحائف المعارف چمن وحدت ذات یکتا با سبب نظیری همه مساز
است آشکار است که چون مشک فرح بخش و خورشید جهان فروز از تقریر بیان و تحریر قلم بی نیاز ع حاجت مشاطه
نیست روی دل آرام را ـ همانا این صحیفهٔ جامعه بجامعیت حقائق از نتائج علوم بحر العلومی است که گهرهای معارف
ایزدی بحاضرین دربار گهربار بهمایون روزگار خویش چها فیاض و رایگان بخش بود و همایون عارفیکه بحقائق ازدی
و اسرار سرا پردهٔ سرمدی از عارفان دهر گوی سبقت همی بود شیر بیشهٔ جلال کبریا چنانکه برخی از خاصان خدا بر ویا رصادقه
بهمین بیکر جلال آشکارا دیدند شان اسد اللهی صورتا و معنا از و پیدا و پرتوی از پرتوستان خدا نما که به تنویر آئینه
درون طلبه اذکیا خورشید جهان فروز را سرمایه شرم و حیا و بکمال عقل دراک ارسطو و ارشمیدس بدرگاه دانست

وے طفل دبستان و بجمال پنهانی مظهر حسن ایزدی آئینه علوم یزدان سـه

تقی شاه قلندر دُرِّ تابان / بدریاے بسیط علم و عرفان
بجاے دُرّ و گوهر میتوان گفت / سپهر معرفت را مهر تابان
بدانش رهبر عقل فلاطون / بحکمت روکش اعیان یونان
نه گنجد حق درون ارض و افلاک / تجلی گاه وے خاص است انسان
بظاهر سیر او تا تخته رازی / بمعنی سیر او تا تخت سلطان
همانا او [illegible] بحر مواج / اگر تقریر وی تفسیر قرآن
خوشا علمش که از بحر المعانی / بیفشاند همی هزاران دُرّ و مرجان
فروغ فیض وے در دو [illegible] / چو فیض هستی ایزد در اعیان
الا ای بزم گاه دور [illegible] / بشمع عارفان گردد فروزان
فرود آمد سخن ز اوج بلاغت / که در شانش نگفتم دُرِّ تابان
بعلم سرمدی چون عقل عاشر / بدین احمدی ناموس یزدان
بمعنی جانفروز شمس تبریز / بصورت دلفروز ماهِ کنعان
بظاهر زین نظر از نوع انسان / بباطن پرتوی از جانِ جانان
بدریاے علمش قطره نیست / چه جیحون و چه سیحون و چه عمان
نقاب از هم کشود از روی معنی / هم از روی جمال سرّ پنهان
سرش گردم که هم حسن بیانش / گهر میریخت در دامان سحبان
خوشا روزی که از دریای فیضش / دُرّ و گوهر همی چیدم بدامان
ریاض تربتش را تازگیها / ز باران سحاب مهر یزدان

از اینجا که تقریر او [illegible] کمالش پایانے ندارد که ذهن نارسایم بگرد سراپاے اظهارش تواند گشت آری بقدر
فراید [illegible] گوش من است که دران هنگام که روزانه بدربار درس میرسیدم و از لب گهرفشان گوهر آبدار
مے چیدم [illegible] علمی از مولانا بطرز نقل بالمعنی همی شنیدم که هرگاه بنگارش مسوده روض الازهر خاطر فراهم می آرم
و [illegible] این [illegible] رضوان [illegible] بگذارم آنقدر تقاضاے علوم و معانی و معارف پیهم بدرکه ام فرو میریزند
و سجا فهم [illegible] آیند که [illegible] بنگارم و چه [illegible] در بند نگارش آرم از اینجا به تبحر علمی مولانا پے توان برد و بحفظ
ذهنی [illegible] علوم [illegible] قیاس توان کرد سه قیاس کن زگلستان من بهار مرا. بالجمله اینک شایسته همانست
که [illegible] نوک خامه [illegible] کوشش [illegible] آرم تا نام [illegible] بزبان خامه فرو سپارم سه گفت پیغمبر رئیس المرسلین
تنزل الرحمة بذکر الصالحین. یعنی انسان الکامل بایزید پایه شمس العلوم عارف عرشی پایگاه بین العرفا کالشمس بین النجوم
ابنفر فروغ ایزدی شمع بزم جنید و بایزید بکمالات ولایت احمدی جوهر فرد فرد فرید انسان عین الوجود سلطان
خاور شهود بدریاے وجود منبسط بے بها گوهر محرم سراپردهٔ ذات پاک داور حدیث قدسی وسعنی قلب عبد
المومن التقی را باسمه العلم مصداق خوشتر مولائی شاه تقی علی قلندر سه شاه آگاه دل خجسته گهر قدس الله سره
الازهر. پایان تقریر همدرین پیرایه حالی خاطر نیازکیشان باد که همچو معقول ثانی که از معقول اولے فرو گرفته اند
و در پایه ازو متاخر است نسخه قدسیه حوض الکوثر تکملهٔ روض الازهر است از ثمرات دیده وری سنت بسیط بحر زخار
علوم حقیقیه جوهری دراز عقل و فهوم صفا آئینه خدانما شهباز شجره سدرة المنتهی بدریا ربقا بعد الفنا رخشنده گهر
حافظ شاه علی انور قلندر نور الله قبره کذاته الانور چنانکه پاره یاقوت احمر را هر قدر بریق و لمعان که بالذات
همی بایست که بجوهرش محکم فرو بسته اند و هرگونه لازم جوهر ذات اوست و باین کمال ذاتی و تابشها جوهری
از دیگرے سراپا بے نیاز با اینهمه هرگاه شعلے با فروزند و آن رخشنده گهر یاقوت احمر را همینها و [illegible] جلوه [illegible]

دبنگاہ دیدہ وران در آورند ہنگام انعکاس ضیا و بفروغ وے موج زنی ہا بلمعان وشعشعان یاقوت احمر رنگی دگر آشکارا خواہد آمد وظہورے وبروزے نمایان بر روے کار ہیچیان از مشعل معنوی حوض کوثر تکملۂ روض الازہر چون گہرہائے گران از رشتۂ نگارش منتظم بودہ است باین تکملہ جلائے وصفائے دگر وظہورے ولطافتے نو آئین پدید آمدہ است گویا ہویۃ قدسیۂ حوض الکوثر بزبان حال باین شعر مترنم ونغمہ سرا بودہ است ۵ باکمال ذ آتیش حسن دگر درکار شد چشم او را سرمہ ام یا زلف او را شانہ ام — دُر نفس الامر فیض جوہری چون نسبت انعکاسی ہمان سلطان خاور دلات مصنف والاے روض الازہر است کہ آخر پرتوۂ خورشید جز یک فروغے بیش نیست خواہ در فضاے عالم دیدہ شود یا در آئینہ خواہی تجلاگیتی بنظر آید یا بہ آبگینہ بالجملہ اینک شکر وسپاس حضرت مبدء فیاض جل وعلا را کہ درین ہنگام فرخندہ فرجام بدستیاری کوشش وکشش صاحبزادۂ خجستہ اقبال گل صد رنگ بہارستان بفضل وکمال فرخ سیر پاکیزہ گہر مولوی شاہ حبیب حیدر لازال بانوار العلوم لامعۃ کاشراق الازہر کہ بتصحیح نقل وتطبیق ماخذ چہ قدر عرق ریزیہا بکار برد ونبظر شان مرشد زادگی ونگہداشت آثار اکابر بفرمان سعادت ازلی ہمدرین بربست وبرنہاد چہ مایہ شبہا بروز آورد خداوند بخشندہ وبخشایشگر این صحیفۂ خدا نما روض الازہر را بآبیاری حوض الکوثر بفضائے اذہان اذکیا جاودان فیاض وفیض بخش ودلبر دلفروز با کہازان بسیط فرش وسرمہ چشم حاملان پایہ عرش گرداند لمنہ وکمال کرمہ فقط

[illegible] ... آہنگ سرمایۂ نشئہ فرہنگ گوہر خورشید فروغ ... [illegible]

[illegible] ... عالم ... [illegible]

| | | | |
|---|---|---|---|
| شاہ خدا ... [illegible] | خدا ... خداوند نور | خدائے زمین و خدائے زمان | خداوند این خداوند آن |
| درخشان ... ماہ و [illegible] | ... از قدر ... سپہر | سپہر برین را ... دراج | دہد از کواکب فروزان سراج |
| انوار شمع ... مصطفی | ... این ... سرا | فند کر سلطان کون ومکان | ... خالق انس وجان |
| ظہور خدا از ظہور نبی است | عیان نور ذاتش ز ... آیات | اگر او نبودے نبودے جہان | نگشت اسرار ہستی عیان |
| چراغ ہدایت برافروختہ | بما بندگان شرع آموختہ | درود خدا باد بر جان او | بر اولاد واحفاد ویاران او |

امابعد بر آئینہ ضمیر روشن ضمیران مسیح نفس کہ سراسر تجلی خیز انوار طور ہست ومہر ضیا را چون مہر تابان در روے آثار ظاہر مخفی مباد کہ این فرد غانی مجموعۂ علوم ربانی کہ ہر نقطش مقتبس از ام الکتاب است وہر حرفش شگفتہ گلہا از گلستان معجزات حضرات رسالتمآب وحدیقۂ کرامات بوتراب است از تالیف بدیع قدوۃ العارفین وزبدۃ الکاملین کشاف دقائق فروع واصول وحلال مشکلات حقائق معقول ومنقول اسوہ علماے کرام برگزیدۂ فضلاے عظام جادو پرست شاہد اسرار فرقانی شیدائے جمال حق در مظاہر امکانی بسم اللہ مصحف برکات عنوان صحیفۂ کرامات قطب العارفین غوث الکاملین رئیس الاولیا وارث الانبیا مرشد الخلائق مولانا ومقتدانا حضرت شاہ تقی علی قلندر نور اللہ ضریحہ الازہر خلف وخلیفہ حضرت قطب الاوتاد وفرد الافراد فردان آفتاب شرفستان اسرار آلہی وثمر شیرین نخلستان فیوض

تا متناہی قبلۂ اولیا و کعبۂ اصفیا مولانا شاہ **تراب علی** قلندر قدس سرہ العزیز ہست اگرچہ این کتاب مستطاب مستضمن
حالات کشف و کرامات و خوارق عادات و دیگر ارشادات پدر بزرگوار حضرت مؤلف رضوان دستگاہ است
اما اگر مدیح حق نگر نگرستہ شود بحر لیست زخار قلزمی ناپیدا کنار از حقایق و معارف الٰہیہ غواصان محیط عرفان
از آب دادن بچشم ہوش این سفینہ گوہرین گوہر فشانند کہ بعد از جنید و شبلی رحمہم اللہ کمتر کسے از فرق صوفیہ صافیہ
چنین اسرار حقائق و معارف را بر زبان خامہ بپردہ قوم چنین نغمہ دلکش در پردۂ حفظ شریعت بلند آہنگ نکردہ یا دوام
کہ درین مخزن عرفانی ارادہ نگارش مسئلۂ عشق ملحوظ خاطر بود روزے بر زبان مبارک حضرت قلندر صاحب نیز گذشت
کہ کتاب بغیر مسئلۂ عشق ناتمام است و حالا تقاضا بر طلب این فقیر از جانب ملک العلام است ہر چند میخواہم کہ
چیزے بنویسم اما فرصت مناسب دست نمی دہد جناب خال مکرم مولوی محمد ضامن حسین صاحب مغفور کہ دران
ہنگام حاضر خدمت بابرکت بودند دست بستہ عرض نمودند کہ اگر مسئلۂ عشق ہم بحسن صورت تحریر بیاراید انسب
مستحسن ہست قلندر صاحب تبسم زیر لبے فرمودہ ارشاد نمودند کہ پیر عشق چہ خواہد کرد اید دون تکمیل و تحریر این مسئلہ را
بر جوانی نو خیزے گذارم و مراد ازان حضرت قدر قدرت خداوند نعمت مولانا و مقتدانا ثانی شیخ اکبر حافظ شاہ **علی انور**
قلندر قدس سرہ بودند چونکہ مولانا ے ممدوح رو برو نشستہ بودند قلندر صاحب جانب خال مینو آرامگاہ ہم متوجہ
شدہ فرمودند ایشان را باید کہ بعد من وقت صبح نزد خوابگاہ ہم آمدن و متوجہ بروحانیت ما شدہ بنگارند کہ تک مدار
تو قرطاسی نیز ہمراہ دارند تا مسئلۂ عشق ہم درین کتاب از دست و قلم ایشان بصورت نگارش پذیرد چنانچہ بعد
وصال حضرت قلندر صاحب ہمین اتفاق شد اما ہنوز رسیدنی کہ آن مسیحہ مفقود شد تا آنکہ بہ جناب مطلوب ہر گرا ما
حیدریہ و رونق درگاہ پر انوار کاظمیہ حضرت مولانا مقتدانا شاہ **حبیب حیدر** قلندر لازالت شموس فیوضہم
از مسودات پارینہ سر قدر کہ دستیاب شدند بکمال جد و جہد تصحیح فرمودہ مکمل ساختند حالا ہمان کتاب مستطاب را مرید
راسخ الاعتقاد حضرت قلندر صاحب قدس سرہ اعنی فرزانہ یگانہ و یگانہ فرزانہ محبی و عزیزی جناب مولوی حسن رضا صاحب
رئیس کاکوری وکیل درجہ اول حیدر آباد دکن در قالب طبع رنگینہ خوشنودی پیران سلسلۂ خویش خصوصاً حضرت قلندر
مؤلف این صحیفہ حاصل نمودہ خوش اعتقادی برادر ممدوح الصدر را اگر دسر گردم کہ چنین کار عقیدت از ذات ستودہ
صفاتش سر زدہ تاریخ طبع این مخزن عرفانی کہ از زبان خامۂ **شوخی** شورین بیان تراوید ہدیۂ ناظرین ہست

تعالی اللہ زہے روشن کتابی ۔ کتابی بہ نور فروزان آفتابی
عبارا تش فصیح و بسکہ مرغوب ۔ اشاراتش لطیف و خوش اسلوب
سویدا ے دل حور اسوادش ۔ درخشان چشمۂ کوثر بیاضش
نمی گویم کلام حق ولیکن ۔ بود بیرون ز وہم و فہم ممکن
بود مجمل الجواہر بہر بینش ۔ اگر زور روشن نگاہ آفرینش
بحفظ شرع اسرار تصوف ۔ دران گنجینہ یابی بے تکلف
کشائی گر تو مژگان حقیقت ۔ دران بینی جہان سر وحدت
بفکر سال طبعش در گریبان ۔ فرو بردہ چو سر **شوخی** حیران
بسروش غیب گفتا بے تکلف ۔ بگو احسن کتابی در تصوف
۱۳۳۲ھ

له مخفی نماند کہ تقریظ بدوران طبع کتاب تقریظ صاحب عنایت فرمودہ رہگرا ے عالم جاودانی شدند کار طبع ہم در تاخیر افتاد لہذا بجنسہ اینجا ثبت [illegible]

## تقریظ از نوک ریزی خامہ فصاحت ختامہ نقادِ جواہر معانی و بیان دقیقہ سنج و سخندان نخلبند حدیقہ فصاحت گلدستہ بندِ خیالات رنگین مولوی محمدؐ وسیم الدین کاکوروی۔

(الصنعة الاولىٰ المنقوطة)

الحمد لله الملك الاحد الواحد الصمد كل الكل و مرسل الرسل له الملك وله الحمد لا اله الا هو الرحيم ولا له الحد حاكم لا محكم له و عالم لا معلم له واسع وسع العوالم عطاؤه و راحم احاط العالم رحمه وحماه مصور صور الآدم على اكمل الصور و اعطاه الادراك والعلم و ملأ صدره مع الهدىٰ والكرم والحلم وارسل رسولا كاملا للهدىٰ هو محمد صدرا لعلى الصادر الاول واصل كل الارواح و صالح احوال اهل العهد والصلاح مكرم و مومل هادى و مكمل عطره و معطر طاهره مطهر اهل الرداء واللواء موسس اساس الاسلام و داع الى الملك العلام صراط الله و سعد الله ملمع صدود السلكا و مرصع سرائر الكملاء حامل اسرار الحلم والكرم ممد و سامل للامم اسعد اولاد الآدم اكرم اهل العالم امام الرسل و امام الكل داسع الطمع والحرص والحسد والهوا طاسم وهم الحائر والوسواس الاردى سامع وداع مصدر احكام الله و مورد كلام الله و رود لاهداء الامم الى صراط الاحكم سلك الله اسمه مع اسمه الاكرم اللهم صل وسلم على روحه وارواح آله كما هدوا اهل السلوك الى اعدل صراط الصلاح ودلوا الى اكمل امور الهدى والصلاح هم وصلاء الله وامراء الله مطارح المراحم و مماطر المكارم كلامهم ملوك الكلام و آلاء الملك العلام هادٍ الى مسالك الاسلام الموصل الى المرام۔

([illegible] غیر منقوط)

الحال طوماں کرم [illegible] سلم صراط [illegible] لهادر [illegible] رو [illegible] گلها گل در [illegible] اسرار عطر کلام [illegible] عطا و کرم روح کلام اکرم کل مراد علما مدعا مرسا [illegible] مطلع هو علم و عمل [illegible] اصول علل [illegible] اکمل [illegible] اساس [illegible] اسلام [illegible] مسالک العلام که سلسلہ طوع اوطره حور و سمور کلام او سلسلہ لمعہ طور دائرہ دائرہ ہلال وار او وار و صال ہر مدسر دار مسطور و سواد او مرد مک ہر اہل دل سرمہ طور مدعا را او گم کردہ راہ را اصلاح حال و مراد او مراد ہر اہل کمال عوام اعلیٰ را ہم حکم کحل دارد و ہم کار کحال کامل دہد و سالک مسالک سلوک را کہ گاہ گاہ صرصر سموم و سواس اورا دور دارد مطالعہ او گام محکم کردہ در راہ اہم آرد کہ رسا گردد کامل اکمال دہد و وصل را می احصل مالا مال محرم را محرم محارم اہل اسرار دارد و اہل درد را دوا مصلح کار گردد حاصل الامر عالم علوم ملک العلام سالک مسالک اسلام دراک مدارک ادراک حلال عوالم اہل سلک و سالک ماہر کلام الله محرم اسرار الٰہ عامل اعمال صالح کامل اکمال سوائح عمار موسیٰ دم روح الله او حد العصر اور ع الدھر۔

([illegible] و وصل)

اعلیحضرت قدر قدرت خداوند نعمت مرشدنا و مولانا شاہ تقی علی قلندر علوی قدس سرہ و نور اللہ مرقدہ حوالۂ قلم نوادر رقم فرمودند و مکتوبات کتم عدم را در عالم ظہور آوردند مگر از اتفاقات روزگار و گردش فلک دوار آن کلام محققانہ و مدققانہ صورت اتمام نگرفتہ و نہ رخ اختتام نمودہ کہ حضرت ممدوح الصدر از کشش عشق کامل و والہ افراط شامل از عالم ناسوت سمت عالم لاہوت عزم سفر فرمودند و ساکنان قدس را از قدوم خود معزز و متفخر نمودند خوشا حال اہل لاہوت کہ از وصلتش شادمان و مواصلتش فرحان گشتند و وائے حال ساکنان عالم ناسوت کہ از درد فراق آن مرشد ارشد سراسر خون در دلہا گرفتار اندو

و آلام مفارقتش گشته سر نهنده بزانو شدند مگر صد رحمت ذات مکرمت صفات حضرت شمس الحق نور المطلق معدن اسرار خدا منظور نظر مصطفی وقاف علوم کمالات کشاف رموز کرامات قدوة العرفا مفخر العلما افضل الفضلا اعرف العرفا عالم علوم ظواهر ماهر کمالات نوادر رهنمای سالکان تمام قدوهٔ قلندران عظام استادنا و مرشدنا و مقتدانا مولانا حافظ شاه علی انور قلندر نور الله مرقده الاطهر را که روانم فدایش و تنم نثار و دلم در آزار تفتیش گرفتار غم و گمان دست گرفت و آشفته دلان را دلنواز آمد که تکملهٔ آن ناتمام رقم نموده حلهٔ اتمام در کنارش نمود بهانا حوض الکوثر تکملهٔ روض الازهر شگفته تر گلستان عشق و اخلاق و گل گلزار رنگارنگ انفس و آفاق است که از مشاهدهٔ شاهدان گل و لاله هایش هوس دل داغدار عنادل وارد هزار اضطرار دارند و خوشا کلام عاشقانهٔ او که لسان سخنوران زمانه در وصفش لال و ناطقهٔ سخن شناسان زمانه در مدحش ناتوان مقال حرف حرفش مانند دم روح الله هر دم تودهٔ ترحم عطار تاریک خواطر و مد و نقطه اش خال زنگ اندام که ملاحظهٔ رخش عشاق را هوش در دم کشد فقره فقره اش نشان دهنده سر وحدت و دائره دائره اش مثال حلقهٔ ذاکران حق در عالم کثرت ادراک مفهومش سالکان ناقص را در صف کاملان و کاملان را در سلسلهٔ اکملان شمار کناند و عاشقان تفته دلان را که در تلاش معشوق ناشهود از سمع وصفش و تفکر صفاتش در دام الفت گرفتار اند و دور افتاده و خسته حال نشان منزل مقصود و خلوتکدهٔ معشوق دهد مختصر کلام آنکه هر امر موقوف وقت است آن دلکشا نامهٔ روح افزا تا مدت دراز مثل معتکفان خانهٔ خدا در گوشهٔ اختفا مستور ماند و از خلوتخانهٔ خفا ظاهر نگشت و تا حال که توقف گرفت مصلحت خالق ارض و سما و حکمت خداوند قادر و توانا اقتضا نمود که هر مضمونش از لسان فارسی سراسر آراسته گشته عام فهم و آسان گردد از دست خلاصهٔ دودمان و سلالهٔ خاندان حضرات مصنفان والاشان رونما گردد و مشتاقان را رخ دلکشش مشاهده خدای توانا را نیایش و یزدان بی همتا را ستایش که جان و روان دانشوران و چشم و چراغ سخنوران پسندیده خوی نیک روی سردار درویشان سرآمد خداشناسان سردار راستبازان سر دفتر یزدان شناسان برگزیدهٔ یزدان پیر نوجوان دستگیر درماندگان رهبر و رهنمای گمرهان برین نژاد دستوری برنهاد آغاز نو نامهٔ نبیره و انجامندهٔ رامهین پور گرانمایه گوهر رخشنده اختر شاه محمد حبیب حیدر که بزرگیش همواره روزافزون و رهنمای آن خداوندی پایه ایزدی مایه درماندگان را رهنمون باد نگاه دویی فرمود و سخنان تازیش را بزبان پارسی آراست و بگره کشائی تازه خوبیش دو بالا ساخت و کار دشوار بر جهانیان آسان گردانید بی مایگان مایهٔ دانش گران ارزش ارزانی فرمود و دیرع وران دانشور را بچشم روشنی دیدارش دیده روشن نمود اینک این نوشت بران خواست مرا انجام که خدایا آن فراهم آورده نامه بهر راه خدائی بادا۔

۱۳۳۶ھ

## تقریظ فارسی از تراوش خامهٔ مشکین ختامه ناثر عطارد مثال روح و روان اهل کمال صاحب مضامین برجسته سپهر فصاحت را ماه دو هفته خمکدهٔ بلاغت را ساغر مولوی محمد هاشم افسر کاکوری

| | | | |
|---|---|---|---|
| سبحان من تحیر فی ذاته سواه | فهم خرد بکنه صفاتش نبرد راه | سبحان من تشبه بالجنس الجمال | گر تاب زلف اوست دل منکران سیاه |
| یارب نی بحسرت و بارت همی دهد | باری بجز ... آه و بزن یا محمداه | سلطان غنی است رخ با ضیا ... | دستور است جلوه عالم و هم سیاه |

| | | | |
|---|---|---|---|
| مردان جهان نثار و دلیران با وفا<br>عالم بخواب غفلت و ایشان محو نقش | باشند مین دولت دستور با وفا<br>در مملکات هستی شان جمله را پناه | این منصب جلیل و شریف از جناب حق<br>شد رست صد سجود و بدستور صد درود | از بهر اولیاست بصد شان عز و جاه<br>بر خیل صد سلام و ز افسر خزاین مخواه |

هما نا این کتاب مستطاب روض الازهر مکمل بتکملهٔ حوض الکوثر معدن دُررِ اسرار و حقائق بیکران منبع جواهر فیوض و عرفان
کشاف رموز وصول ایقان هادی صراط مستقیم ایمان جان سالکان روح کاملان چشم مست دلبران نرگس مخمور عاشقان که
هر نقطه اش چون خال سیاه رخسارهای معشوقان مصحف رخان زیر و زبر کن قلوب مشتاقان یا مرکز اسرار توحید ات
بهر موحدان نکته دانان هر حرف جواهر وارش حرف مطلب است برای عشاق درس گیران کتاب عشق محبوبان گوهر
مراد است برای غواصان جانباز بحر الفت بیکران یا مجسم شکلیست از تکثر نقاط واحدیت که لطف نمای خلوت است
در عین انجمن بچشم شاغلان و دوائرش طیوق اعناق گرفتاران بند محبت مهرویان یا هلال سماء عرفان بنگاه دوربینان
و باریک نظران - واللیل اذا یغشی سوادش که پرتوهٔ لیل عدمیت است منزه دارنده در مشاهدات ماسوا و اگر گویم که
هر نقش سیاه بنور الفقر سواد الوجه فی الدارین تابش زلف معشوق حقیقی دارد روا - و والنهار اذا تجلی بیاضش که چهره نمای حروف
مدعا است بر زبان آرم که چون ظهور صبح تجلی است رونمای آفتاب حقیقت بجا مرادش اینکه هر طالب تشنه لب از باده
باده بیاد داده الست بر کلمهٔ قالوا بلی بیخود گشته سرار ادت بر آستانه خمخانه و فی انفسکم افلا تبصرون برافگند و بفیض خدمت
ساقیان ذی الجود والکرم بامراد و کامیاب نعمت نوشانوش گردد ه بوی آنکه زمیخانه کوزه یا خم ؛ رو رم سبوی
خراباتیان کشم بردوش - و هر سالک طریقت در عالم ظاهر از لبس لباس تخلقوا با خلاق الله پیراسته گشته واقف
منازل عالم باطن شود و هم منظور نظر حضرت رحمة للعالمین گردد که همین موجب قبولیت ببارگاه احدیت است و ذریعهٔ
رسائی بحریم خاص وحدت ه ما سالها مقیم در یار بوده ایم ؛ اندر حریم محرم اسرار بوده ایم ؛ سبحان الله والحمد لله
چه عنایات اند پیران عظام و چه مواهب اند هادیان ذوی الاحترام که بهر ما گم گشتگان را د حقیقت تکالیف مالایطاق
بر جانهای پاک خود برداشته و محنت شاقه گوارا فرموده از کلمات قدسی آیات و حالات مکرمت سمات خویش
ابواب رشد و هدایات وا نموده از آنجمله این خوشتر و بی بدل تلمیذی است از نتایج افکار محبوب محبوب رب العالمین جگر گوشهٔ
حضرت امیر المومنین قطب الواصلین سید الکاملین سند الفاضلین زبدة العالمین عارف اسرار خفی و جلی حضرت مولانا شاه
تقی علی قلندر علوی کاظمی قدس سره القوی و تکمله اش رقمزده وارث الانبیاء و المرسلین تاج العلماء و الصالحین بدر الکاملین
قدوة الابرار سید السادات صاحب الکرامات الشیخ الاکبر و الشمس المنور استادنا و مولانا حافظ شاه علی انور قلندر روح الله
روحه الاطهر و مزین بترجمهٔ کامله و حواشی نادره از حضرت و ساده آرای سجاده کاظمی اورنگ نشین مسند ترابی نور دیدهٔ تقوی
و حیدری چشم و چراغ کاشانهٔ اکبری جان جهان میخانهٔ انوری عارف بالله محبوب اله وصی حیدر الصفدر مولانا شاه
محمد حبیب حیدر قلندر که ذات پاکش بر سر وابستگان دامن دولت سایه گستر و ماه کرمش علی الدوام
منور باد و الحال این کتاب شریف بحسن خوبی و بکمال خوش اسلوبی حلیهٔ طبع پوشیده رهنمائی طالبان و خضر سالکان گشته

بمژدهٔ انا فتحنا لک فتحا مبینا آمد
۱۳۳۶ ه

صورة ما قرضه ورقمه من هو المتحلي بحلي الفضل والمتخلي عن الزيغ والزلل الاريب المفلاق والطبيب الحاذق في الآفاق الزكي السميدع والذكي الهميسع مورد عنايت الرب لولي المولوي محمد وصي علي علوي

الحمد لله الذي هو الواحد الاحد في وحدانيته الفرد المتفرد بفردانيته العزيز المتعزز بالعزة والجبروت القدير المقتدر بالقدرة وهو حي لا يموت الصمد الذي لم يلد ولم يولد ولم يكن له كفواً احد والصلوة والسلام على شمس الضحى بدر الدجى نور الهدى الذي هو نبيه المصطفى ورسوله المجتبى اذا صاحب قاب قوسين او ادنى سيد المرسلين خاتم النبيين حبيب رب العالمين ؎

مد نه املاك افلاك على بلق ... ذو وجوه كبدر مشرق طلق
وقد علي العرش في رفق بلا خرف ... فاق النبيين في خُلق وفي خَلق
فلم يدانوه في علم ولا كرم
من نوره كل ذي الانوار مقتبس ... في علمه علم كل الناس منغمس
بشرعه شرع كل الرسل منطمس ... وكلهم من رسول الله ملتمس
غرفا من البحر او رشفا من الديم

وعلى آله واصحابه الذين هم هداة طريق الحق وسفن بحار الدين بين الله لنا ببركاتهم طرق الهدايته والحق المبين **اما بعد** فعلم التصوف قد انطمست منذ ايام طوال انواره واندرست آثاره واخنبت ناره واختفت انصاره حتى مال ما بدا الصافي الى الهطل وعم الارض باسرها الجهل ترى الناس عيونهم كليله وقلوبهم بالملاهب والملاهى عليله وبالجملة فهذا زمان الجهل والجى ر والتبعات وآوان فيه ظلمات فوقها ظلمات ولكن من حيث سبق الوعد من خير البشر سيد الانام عليه وعلى آله الصلوة والسلام اذ بعث فينا من احيى الاموات العلم بعد خرابها واقام مراسمه غب فنائها اعنى به من هو فاتح اقفال العلوم مانح انفال المنطوق والمفهوم نادرة الآوان نتيجة نوع الانسان ؎ يفيض عطاءه من راحتيه ÷ فما ندرى اجرام غمام جميع الناس جسم وهو روح ÷ به يحيي المفاصل والعظام — الذي احيا دروس العلم بعد مماته وورد في جسد المجد روح حياته بقية السلف الصالحين قدوة الاولياء العارفين محي معالم الطرق بعد دروسها مظهر آيات التوحيد بعد افول بدورها وشموسها خلاصة اهل العرفان المتخلق بصفة الاحسان مولانا وبالفضل والكمال اولانا منور قلوب العارفين مروح ارواح المسترشدين مصباح مشكوة سجادة الباسطية ومشكوة مصباح سادة الكاظمية حضرتنا شاه **حبيب حيدر** قلندر ؎ حبيب ليس يعدله حبيب ÷ وما لسواه في قلبي نصيب — ابد الله معاقد العز بوجوده وايد معاني المجد بره وجوده ما برح تاج فضائله مكللا بنفيس [illegible] شمائله

متجليا بعقود الفرائد فقد سنا الله باسراره الخوافق الخوارق وافاض علينا انواره اللوامع البوارق
لطيفه بحر مواج تجرى منها انهار العلوم وذهنه سراج وهاج يستنير بضياءه الفهوم ٥

| | | | |
|---|---|---|---|
| من اخلاصى له هذا دعائى | رجائى وابتغائى والتجائى | جزاه الله فى الدارين خيرا | وقاه الله فى الكونين ضيرا |

الذى قد عرس الكتاب اللطيف والترصيف الشريف بالتهذيب والتنقيح والترتيب والتصحيح
المسمى به لطائف الاذكار فى مناقب عمدة الاخيار لجده واوستاذ اوستاذه امام العرفا
راس الكملاء علامة الاعلام فهامة الانام الذى طنت حصاة فخاره ورنت مرقاة فخاره
كيف لا وهو سيد المحققين وسند المدققين شيخ الاسلام والمسلمين قطب دائرة العارفين
وارث مقامات الانبياء والمرسلين مربى المسترشدين مرشد السالكين مولينا ومرشدنا
واوستاذ اوستادنا من اليه فى جميع العلوم استنادنا وعليه بعد الله ورسوله اعتمادنا
حضرت شاه تقى على قلندر قدس الله سره الاطهر ونور ضريحه الاظهر وصحح تكملة المسماة بخزائن
الاسرار فى تكملة لطائف الاذكار لابيه ومرشده واستاذه البحر العلامة والحبر الفهامة ذوى الكرامات
الظاهرة والمقامات الباهرة والاحوال الخارقة الشارقة والانفاس الصادقة البارقة من له
المعراج الاعلى فى المعارف والمنهاج الاسنى فى الحقائق والعوارف الفائز بمكاشفات توحيد
الوجود والصادق له بخشيهم ايقاظا وهم رقود متمم اخلاق المحسنين حافظ كلام رب العالمين
مولينا ومرشدنا واوستاذنا حضرت شاه على انور قلندر روح الله روحه الالطف الاطهر
وعطر الله ضريحه الانظف الازهر ٥

| | | | |
|---|---|---|---|
| هو العلام فى اهل العلوم | | كبدر كامل بين النجوم | |
| رفيع القدر وصلك فى الاعالى | وجيه الوجه بدر فى المعالى | محاط الخلق بالخلق العظيم | محيط الفوز بالفيض العميم |

فيا ايها الراجعون باصلاح نفوسهم وانشراح صدورهم تعالوا الى هذه الصحيفة اللطيفة
والتكملة النظيفة ٥ نوادر من كل مستطرف بصائر من كل مستظرف علكم يا اولى الفضل فاستبشروا لمن يفتح
القفول او يشعر عزيز المثال بديع المنوال مفرح النظار رايق الافكار ٥ ففى كل لفظ منه روض
من المنى ٭ وفى كل سطر منه عقد من الدر فلعمرى ان هذا هو التاليف الذى يفتخر به العالمون
المتصوفون ولمثل هذا فليعمل العاملون فطوبى للناظرين وبشرى للزائرين انه كتاب مرقوم
يشهده المقربون فانه يغنيكم عما سواه من الكتب لكونه رافعا لمطالعيه الحجب فنوروا به صدوركم
وزكوا به نفوسكم ارجو من الله العزيز الحكيم ان يقبله بفضله العميم ويوفقنى وسائر المسترشدين
بعمله واعمال الصالحين وان ينفعنى به وجميع الراغبين وان نسلك به طريق الصدق واليقين
بحرمة رسله واوليائه الكاملين المرشدين آمين يا رب العالمين وانا الحقير الكئيب الفقير
الى الله الحسيب القوى محمد ابن الحبيب عبد المصطفى المدعو بوصى على العلوى سلمه الله تعالى النقى
عن مشاغبته الغبى والغوى ٥

## صورة ما قرظه النسيب النجيب الاريب الاديب سكير شراب العشق والمحبة سمير كتاب الشريعة والطريقة مرآة كمالات آبائه الكرام الاشهر المولوى محمد تقى حيدر سلمه الله العلى الاكبر

ان ابهى جواهر من اليواقيت ترصع فى حلى الاذهان واسنى درر تنتظم ببنان البيان فى عقد جمان المرجان حمد حميد جعل نسخة عالم الامكان تبيانا لآيات قدرته وشكر شكور صير سطور صحيفة الاكوان شرحا لبينات وحدته ٭ حمدا لمنزه يسمى باله ٭ فى الخلق وجد تنزه ات كان سواه مرآة جماله جميع الاكوان ٭ فى الكون لما رأيت الا اياه ٭ الذى سطع نور وجوده على كل موجود لمعه ضياء شهوده فاستنارت الاعيان بنوره المشهود وشرح صدور عباده الابرار حتى سرح طرف قلوبهم فى الحدائق اليانعة من تلك المعارف والاسرار وكشف عن وجوههم استار الاغيار ٭ الله يجلى بظهور الاسماء ٭ اياه وجدنا بحضور الاسماء ٭ بالشمس كما يضئ جرم القمر ٭ الخلق منور بنور الاسماء ٭ التى جعل الامكان مرآة للوجوب وصير العدم مظهر الوجود وهو وراءهما بل وراء جميع الاسماء والصفات والشئون والاعتبارات وراء الظهور والبطون وراء البروز والكمون تعالى شانه عما يقولون فسبحان من طلع جماله فى مطلع كل موجود وتجلى بذاته لذاته فهو الشاهد والمشهود لا يصل حمد حامد الى جناب قدس ذاته بل منتهى جميع المحامد دون سرادقات عزته فهو الذى اثنى على نفسه وحمد ذاته بذاته فهو سبحانه الحامد والمحمود وما سواه عاجز وقاصر عن اداء حمده المقصود والصلوة والتحية على حامل اعباء الرسالة التكوينية والتشريعية فى الشرع الوجودى والوجود الشرعى بالكتاب الواقف على الطبقين والجامع لما فى اللوحين والمظهر لما فى العينين والشارح لما فى الكافين قرآن فى اجمال النشاتين وفرقان فى تفصيل عالم البين موصل فى عين الانفصال فاصل بحقيقة الاتصال الجامع للتعينات العقلية الراسم للنقوش الكونية اصل الوجود بين الشاهد والمشهود المتعين بالنشأة المثل الاعلى الالهى هيولى العوالم الغير المتناهى فالق اصباح الغيب دافع ظلمات الريب بسملة كتاب الوجود فاتحة مصحف الشهود صورة النفس الكلية هيولى العوالم العقلية احديث الجمع الوجودى حقيقة الكلى الشهودى النبأ العظيم والصراط المستقيم هندسة الوجود السيار فى منشآت الوجود النور اللاهوتى والانسان الجبروتى المنزل بعلم الله لاظهار الولاية الكبرى احمد المجتبى ومحمد المصطفى فباسمه ظهر الوجود وبنوره برز الشهود وبكونه بان السجود وبسره تجلى المعبود وبكتابه اوضح كل مقصود صلى الله عليه وسلم وعلى آله الاخيار الطالعين فى سموات السلالة الشريفة طلوع الشموس والاقمار ما دامت الليل والنهار **اما بعد** فقد نورت عيناى بمطالعة هذه الصحيفة الشريفة والتميمة الانيقة المسماة ببردوس الازهر فى مآثر القلندر للشيخ الكامل المكمل العالم الفاضل المفضل كشاف غموض

المعضلات حلال رموز المشکلات مطلع نور الایمان کاشف ستور العرفان البحر المواج الازلی
والسراج الوهاج الابدی ناقد خزائن المعارف والعلوم محتد العقول والفهوم کهف النفوس القدسیة
غوث الاقطاب الانسیه غواص بحر القدم محیط الفضل والکرم حامل اسرار رسول مهند من الارواح
والعقول تاج الاتقیا سراج الاولیا محیی معالم الطریق بعد دروسها ومظهر آیات التوحید بعد افول
بدورها وشموسها فرید اهل التحقیق فی المعارف وحید اهل التدقیق فی العوارف الذی انشأت
اهل الوجود عبارته وانعشت ارواح السامعین اشارته تفجرت ینابیع الحکم علی لسانه وفاضت
عیون الحقائق من خلال جنانه حضرتنا وسیدنا شاه تقی علی القلندر روح الله روحه الاطهر
مع تکملة المسمی بحوض الکوثر لشیخ العارفین ملاذ المومنین رافع الولایة الشرعیة والطریقة حامل
عرش المعرفت والحقیقة نور مصباح الارواح جلاء زجاجة الاشباح اکسیر فلزات العرفا معیار
نقود العلما مفتاح خزائن الجود حافظ مکامن الشهود مستشهد المتکلمین متمسک المتوحدین
مشکوة مصابیح الاسلام مضیئ شوارق الاحکام قدوة الحفاظ فی الآفاق صدر مجالس اهل الله
بالاستحقاق قد اضاء بنور افکاره العلیة عالم التصنیف والتالیف ونبع من ذاته الکریمة ینابیع
العلم الشریف الذی کان شیخا جلیلا عالی القدر واسع الصدر متمکنا علی علوم الشریعة راسخا فی
اسرار المعارف والحقیقة اوحد زمانه وامجد اقرانه لم یکن فی عصره من یوازیه ولا فی دهره من
یدانیه وانی اصفه وهو فوق ما وصفته ؎ تکلم قوم فی مناقب علمه :: فلم یقفوا حق الثناء مبالغ
سیدی وسندی ذخیرة یومی وغدی ثانی شیخ الاکبر وصی حیدر الصفدر ونقی تقی الاثر
مولانا حافظ شاه علی انور قلندر عطر الله تربته الاشرف الاطهر ونور قلوبنا بنور فیوضاته
الازهر فوجدته بحرا محیطا متلاطم الامواج وکعبة مشرفة یطوف حولها الناس متراکم الافواج
لو ابصرت تلک المعانی والبیان لصعقت طربا وقلت لم یطمثهن انس قبلهم ولا جان ولو امعنت
النظر فی العبارات والاشارات لقلت والله فی الخیام حور مقصورات کل بحث منه بحر عذب
فرات وکل سطر منه نهر یحیی الرفات وکل صفحة من صفحات اوراقه جنة تفوح بطیب ثماره قد
احاطت بانواع الاصول وفنون الفروع وعیون جرت علی مزارع القلوب بین الضلوع کل کلمة
منه شجرة طیبة اصلها ثابت وفرعها فی السماء تؤتی کل حین باذن ربها لما تحب وترضی ینشرح
به صدور الاذکیاء ویهتز به افئدة الاصفیاء ؎ فکل نثر منه ینثر الضیاء :: وعن کل نظم منه ینتظم الدر
له شان ابهی وبرهان اسنی شارق منیر وبدر مستنیر ما نظرت ناظرة نظیره ولا خطر علی قلب
بشر عدیله ؎ ففی کل لفظ منه روض من المنی :: وفی کل سطر منه عقد من الدر - یستحق
ان یکتب بالذهب علی الخدود والشنب بل ینبغی ان یکتب بالنور علی جباه الحور وشمر

عن ساق الجد بتهذیبها وترتیبها وتنقیحها وتصحیحها وتراجم العبارات العربیة الواقعة فیه من هو
بقیة الصالحین وقدوة العارفین فانوس شمع الذات قاموس امواج الصفات قرة عین المصطفی
راحة روح المرتضی ما فد معاقد الولایة قاصد مقاصد الهدایة روح اهل العوارف وکمال
روح اهل المعارف والاحوال صاحب المحاضرات القدسیة والاوقات الانسیة مالک لمالات
الموسویة والانفاس العیسویة غوث الخلائق غواص بحر الحقائق مشرق القلوب ومشرف
الغیوب نور الطریقة نور الحقیقة ملاح بحر الملاحة مصباح بیت الصباحة برهان السلف سلطان الخلف
قمرا منیرا دائم الاشراق قامت علیه قیامة العشاق بدر تمنی الناظرون لرؤیته ما بینهم یمشی علی الاحداق
شیخی واستاذی مولانا شاه حبیب حیدر قلندر لازالت آیات فضله مسطورة ورایات علمه منشورة
فجاء هذا الکتاب بعون الله کالدر المکنون بحیث لم تر مثله احداق العیون فیا ایها المشتاقون
نوروا عیونکم وسروا قلوبکم بمطالعته لما فیه ما تشتهیه الانفس وتلذ الاعین وترغبه القلوب
وتستعذ به الالسن فقط وانا الاحقر تقی المضاف بالحیدر غفر له العلی الاکبر ابضا بالفاظ منه بسم الله الرحمن الرحیم

حمد یکه چراغ دل منور سازد | شکر یکه دماغ جان معطر سازد
حمد یکه جمال شاهد حجلهٔ غیب | در دیده جان و دل مصور سازد

نفائس تحمیدات طیبات وشرائف تحیات زاکیات که نسیم عنبر شمیمش رائحه روح پرور و فائحه روح گستر بمشام جان
قدسیان و عرشیان رساند معروض آستان رفیع الشان کردگاریکه باهتزاز نسیم عنایتش شعله ها را در تربیت
خار و خس انفاس عیسوی بر زبان و به پرتو عنایتش شمع ها را بفروغ پیراے ماه و اختر خورشید در گریبان ست

برتر ز چند و چون جبروت و جلال او | بیرون ز گفتگوی صفت لایزال او

زہے گلشن آراے وجوب و امکان که نخلبند ارادتش عارض گل را آب میدهد و طرهٔ سنبل را تاب تلاش و تر دد
نسیم و صبا در هواے الفت اوست و داغ بر دل لالهٔ حمرا به سوداے محبت او غنچه در طلبش مجمع اسباب پریشانی
و نرگس به نظارهٔ جمالش همه تن دیده حیرانی خار و گل را از کرمش آب در جوے و جز و کل را از نظرش رنگ بر روے
طوطیان گلشن سراے معرفتش در خبایاے زوایاے من عرف الله کل لسانه بساط انبساط گفتگو در نوردیده و بلبلان
خوشنواے دستان سراے محبتش در گلزار اسرار محبتش نواے لا احصی ثناء علیک برکشیده ست

اندیشه درین راه ندارد پائے | افکار درین شیوه ندارد رائے
هیهات کجا قطره و کو دریائے | مشکل طلبی عجب ز غم سودائے

بزمزمهٔ توحیدش مستان خرابات ازل به هاے و هوے ابد فراموش بیهوش و به نشید حقیقتش بزم آرایان کثرت
بنواے ساز وحدت در جوش شیدائیانش آزاده و آزادگانش دلداده و الهانش پر شور و خروش و عارفانش
متحیر و خاموش رونق بازار عاشقان بسرمایهٔ سوداے خیال اوست و زینت اسرار مشتاقان بزیور تمناے
وصال او سرها پر از سوداے اوست و دل و دین پاکان جاے اوکیست که از سر جان برخیزد و با غم جانستانش
آویزد جگرها خون کردهٔ اوست و خون در جگرها پروردهٔ او هر که بجمالش خورسند است چون ماه داغ دلش پسند است

و هر که بجلالش در دمند است آفتابش در کمند است ؎ هر کجا شمع جمال افروختند ؛ صد هزاران جان عاشق سوختند
همه احباب با دل کباب در صدد دفع حجاب و رفع نقاب در آن جز حرمان چیزی ندیده و همه عشاق با کمال
و فاق قصد اشراق جمالش کرده جز ناامیدی بچیزی نرسیده ؎ شرط است که بر بساط عشقش ؛ آن پای نهد که سر ندارد
رسم است که در هوای وصلش ؛ آن مرغ پرد که پر ندارد ۔ و گلدستهٔ صلوٰة و سلام که از شمایم نسائمش مشام خرد عنبر
بیز و دماغ عقل عبیر آمیز گردد نثار طینت اقدس و تربت مقدس و مشهد عطرسائی و مرقد عدن آسای حضرت
عرش رفعت قالب روح غیب الغیب قلب فتوح بی عیب و ریب نور نقطهٔ عرفان نور شگوفهٔ احسان رائحه ریاحین
راحت فاتحه فائحه ساحت نتیجه مقدمه لولاک شهسوار میدان افلاک واسطه عقد وجود کون و مکان فاتحه کتاب حدوث و امکان
ماه روی خورشید سیمای والضحیٰ ما ودعک ربک و ما قلیٰ سیاه موی غالیه سای عنبر آسای واللیل اذا سجیٰ
نقطهٔ دائره منه بدأ و الیه یعود مرکز محوران ربی رحیم و دود شارع شهر شریعت شارح سطر طریقت عنوان عهدنامه وفا
میزبان مهمان خانهٔ صفا گوهر درج اجتبا اختر برج اصطفا احمد مجتبیٰ محمد مصطفیٰ صلی الله علیه و آله وسلم که ظهورش در عرصهٔ گاه
شهود سرمایه ظهور صد پردهٔ نور و نورش در شبستان وجود چون تجلی طور در ظهور ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| عارف اطوار سیر جزو کل | خلق اول روح اعظم نفس کل | آنکه شد عالم طفیل ذات او | لی مع الله کاشف حالات او |
| شاهباز لامکانی جان او | رحمة للعالمین در شان او | اوست ایجاد جهان را واسطه | درمیان خلق و خالق رابطه |
| بادشاهی که لعمرک تاج اوست | عرش و کرسی پایهٔ معراج او | فضای رهگذرش از فرط نکهت عنبرین روکش صحن گلشن | |

وصحن درش از شعشعهٔ انوار نبوت و رسالت رشک افزای وادی ایمن گرد رهگذرش عبیر مشام قدسیان
وصفهٔ ایوان عالی منظرش بیت المعمور عرشیان از لمعان تجلی رخ پرنورش دیدهٔ شوخ آفتاب خیره و از فیضان
نکهت موی سلسل عنبرینش دو دمان مشک اذفر تیره غبار موکب جولانش رضوان به پردهٔ چشم حور جنت
و خاک در ایوانش صبا در آستین غنچه و گل ریخته ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| به گلزار عالم ز روز نخست | چو قد شریفش نهالی نرست | محقق شده نزد هر ذی نفس | که مقصود ایجاد او بود و بس |

اما بعد ؎

| | |
|---|---|
| چشم وا کن حسن نیرنگ قدم بی پرده است | گوش کن آهنگ قانون عدم بی پرده است |
| معنی کز فهم آن اندیشه در خون می طپد | این زبان در کسوت حرف و رقم بی پرده است |
| حیف از آن چشمی که مژگانش نقاب آرا شود | جلوه‌ها آئینه و هم آئینه بی پرده است |

یعنی بهارستان بی نظیر فیوضات شریعت و طریقت بر سر دل آویزی و آب و تاب است و نگارستان
بی مثال کیفیات معرفت و حقیقت بر سر کیف آرای لاجواب شرر فیضی که از سنگ اختفا سرگرم شوخیها بود بر فراز بیدای
بال و پر افشان برق فروشی است و باده کیفی که در تاک خفا سرجوش مدهوشیها بود بر شاخ زیبای آمادهٔ خورشید
جوشی یعنی بعنایت خداوند قضا و قدر کتاب مستطاب مشکین نقاب الروض الازهر فی مآثر القلندر مصنفهٔ
حضرت عالیمرتبت نزهت افزای چمن توحید تراوت پیرای گلشن تجرید غواص بحر زخار معانی محرم اسرار

لامکانی جام جهان نمای عین الیقین ساغر لبریز بادهٔ حق الیقین فانوس هزار شمع نورانی تجلیه شمایم کمالات انسانی طراز دامن سرادقات عزت فراز چار دیوار ایوان عظمت طاؤس چمن قدس شهباز عالم انس همای آشیانه مبیت الله عنقای قاف حقیقة الله هدهد سبای مقصود پروانهٔ شمع بزم شهود نقطهٔ نون ندرت سیمرغ قاف قدرت ؎

ذات پاکش مظهر اسرار غیب ۔ سینهٔ او مصدر انوار غیب
عارف بالله شیخ باکمال ۔ مورد افضال رب ذوالجلال
آفتاب بی‌مطلع او اوج قدس ۔ بادشاهی لشکر او فوج قدس
باطن او مخزن سر علی ۔ قرة العین نبی و هم ولی
قطب اقطاب جهان هادی الکوی ۔ مهدی دوران و فخر اولیا

تاج العارفین سراج الکاملین مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره الاطهر مع تکمله شریفه حوض الکوثر از حضرت فلک رفعت جلیل القدر فی الفقر والمشیخة خلیل الوضع فی الزهد والطریقة الیاس بر مراد خضر بحر عالم ایجاد متمکن مرتبه احدیت متصرف مملکت صمدیت پرده کشای سلمای طریقت چهره نمای لیلای حقیقت سباح عمان تحقیق سیاح میدان توفیق مهر خورشید منظر سرور جمشید چاکر نجم پرنور برج برهان چراغ فانوس عرش ایوان بلند نظر از اعجوبگیهای تعینات و صفات رنگارنگ مستغرق و عاشق کیفیات ذات بیرنگ

آن مدار هفت طاق بی‌ستون ۔ منظر این نه رواق نیلگون
وارث علم و کمال انبیا ۔ پیشوای اولیا کهف الوری
مظهر جامع امام الاصفیا ۔ گشته بر تخت ولایت بادشا
هرچه در عالم کمالی می‌نمود ۔ جمله در ذات شریفش جمع بود
در طریقت در شریعت پیشوا ۔ در حقیقت رهبران را رهنما
غوث اعظم دین و ملت را پناه ۔ فخر ذاتش بر کمالاتش گواه
بود جامع ذاتش از اطوارها ۔ کرده ورثش فخر بر ادوارها

شمس العارفین وصی حیدر الصفدر ثانی شیخ اکبر شیخنا و استادنا مولانا حافظ شاه علی انور قلندر عطر الله مرقده المنور ومشهده المعطر به تصحیح صحیح کامل و تحشی شامل اصل و تکمله و ایضاح اکثر اصطلاحات صوفیه اهل الفوز والفلاح و اضافه مقدمة الکتاب مشتمل بر حالات بابرکات حضرتین مجددین شیخین مصنفین از حضرت قدر قدرت خداوند نعمت چاشنی گیر کاسه محبت لذت پذیر پیمانه وحدت سالک طریق سفر در وطن مالک حریم خلوت در انجمن رهبر نظر بر قدم آگاه دل هوش در دم محرم راز الهی طراز خرقه شاهی خرقه را بر بالایش نازها که حق بمرکز قرار گرفت و کلاه را بر فرق والایش نیازها که کلهٔ گوشه بر آسمان سود ؎ مهر گردون ولایت کز ضمیر روشنش ۔ هر سحر خورشید رخشان میکند نور اقتباس ۔ بحر عرفان را گهر برج حقایق را قمر ۔ تخت دین را بادشه قصر ولایت را اساس ۔ سلاله سلسله قلندریه باسطیه خلاصه شجره علویه کاظمیه ذو القلب الانور و اللقب الاشهر مولانا و استادنا و مرشدنا شاه حبیب حیدر قلندر دام بفیض الاوفر برتنابک عروس مجردس بمشاطگی خامه و مداد از نقاب احتجاب سواد بر تخت بیاض قرطاس و جلوه گاه ناز و استیناس جلوه نما گشته شکر که این پیکر مشکین نقاب ۔ کرد عیان عارض چون آفتاب ۔ بارخ پر زیب و لب دلنواز ۔ جلوه گر آمد بر اهل نیاز ۔ سبحان الله این کتاب مع تکمله مستطاب گوئیا دو سراج وهاج اند در سواد لیلة الداج و چون دو نور در بصر یا دو مصباح ارواح اند در مشکوة فوز و فلاح چون دو دیده در سر خوشا کتابیکه صفحش را بقلم مژگان بر سپیدی چشم مهوشان نوشتن زیباد مدحش از سواد دیدهٔ مهتاب بر بیاض ورق آفتاب نگاشتن سجا نقوشش...

[illegible] که بیارا باہل و معانی را بعبارت چنان نسبت که رنگ و بو را با گل حرفش از حرف گیری برکران و [illegible] بانکته تازه دست در گریبان لطف نکته ہاسے لطیف در خیال چون بہار حسن صنم در اندیشه و کیفیت معانی نازک در الفاظ برنگ جلوهٔ پری در شیشه

سوادش نور بخش دیدهٔ حور ۔ بیاضش از فروغ صدق [illegible]
[illegible] جلوه گر چون عقد گوہر ۔ ز الفاظ و حروف روح پرور
عبارتش چو آب زندگانی ۔ در و پیدا جواہر از معانی
[illegible] اغانی بہجت افزا ۔ چو صبح کامرانی عالم آرا

درة التاجیست از دریاے امواج احدیت که [illegible] باطن از کان غواصی بساحل آورده و نافهٔ جان بخشی ہست از ناف آہوے بیداے ہویت که نبان بیان [illegible] آورده اگر حور مقصورات فی الخیام صفت حوران جنان است ابکار مضامینش بمصداق لم یطمثهن انس قبلهم [illegible] دلاجان مستور تحت استار چنان فیا للعجب و العلاو اگر فیهن خیرات حسان مبلغ تحدید لغات دار الرضوان است مخدرات [illegible] ہمیش که مشار الیه کانهن الیاقوت و المرجان اند مقصور بقصور اذہان اہل الفضل و الشان فیا للحسن و البهار فالحق [illegible] این کتاب [illegible] سرمایهٔ قوت ظاہر بینان است و پیرایهٔ صفاے خاطر باطن نیایان [illegible] جہان [illegible] الفاظ نور پیراسته دوست و دل [illegible] حسن باطن [illegible] جمالی معانی [illegible]

وارد [illegible] کمال ۔ یا بس و رطب چون کتاب مبین
[illegible] ۔ تو ام دستگاه [illegible]
حروف حرفش [illegible] اوراق ۔ و النشر ارشاد [illegible]
بزم ہوش از لطافتش [illegible] ۔ باغ فہم از معانیش رنگین
[illegible] ۔ [illegible]
[illegible] سواد یکتا نی ۔ [illegible] کہ این
گر حقیقت طلب کنی [illegible] ۔ دامن [illegible] این نقوش [illegible]

[illegible] تقی حیدر غفر له العلی الاکبر تقریظ علی کتاب استطاب [illegible]

صورة ما حررہ و [illegible] الذہین الاریب والفطین الادیب جاحظ الزمان حافظ القرآن مجمع الشمائل و الخصائل منبع المکارم و الفضائل خلف سلف الاثر المولوی الحافظ علی حید رحماه الله تعالیٰ عن کل شرور و خطر

یا رب اذا عرفت انت المعبود ۔ انی لسجدت حیث انت المسجود
یا [illegible] وجدت فی جمیع الاعیان ۔ یا من انت الوجود انت الموجود

ان احسن زینة تجلت بها عرائس الطروس و احسن تمیمة حفظت بها نفائس النفوس حمد حمید الذی [illegible] الشمس سراجا وهاجا و انزل من المعصرات ماء ثجاجا فسبحان من نضر ریاحین صدور المحبین [illegible] ادفین مخازن الاحسان و الیقین و روج قلوب المشتاقین بنسمات البشارات و اودع [illegible] صدور [illegible] جواہر الاذکار و زواہر الهدایات تجلی بانوار فضله ارواح اہل المحبة [illegible] بکرمه اشباح اہل الموحدة و الایقان

سبحانک یا من خلق الشمس [illegible] ۔ سبحانک یا من جعل اللیل لباسا

| | | | |
|---|---|---|---|
| لا تحسب اوصافك سرًّا و ظهورًا | | ما انحصر الا ذلك وهمًا و قياسًا | |

كتم ذاته فی ازلیة و اظهر صفاته فی ابدیته تعالت نعوت جلاله بعظمة احدیته وجلت
سمات کماله بمجد صمدیته ابرز الکائنات من العدم الی الوجود و امکن الوجود فی الشهود
فهو الموجود بکل وجود و المشهود بکل شهود بل هو وراء الوجود و الشهود کلت لسان الحامدین
باحصاء محامده و عجزت جنان الشاکرین باحصار مکارمه بای لسان احمده و بای جنان
اشکره منه الشکر و الحمد و له العظمة و المجد تعالی شانه الرب الودود و لا اله الا هو الحکیم
المعبود لا حد له و لا ضد و لا مثل له و لا ند جل جلاله بجماله و عم نواله بکماله
لا نعت لذاته و لا توصیف ؛ لا امر یوجد ها و لا تکلیف ؛ العجز عن الدرك ادراك ثمه ؛ لا اسم
و رسم و لا تعریف و الصلوة الزاکیات و السلام الطیبات علی المبدء المبادی و المصدر المنادی
تاج الملك اکلیل الملك فرد الافراد عدد الاعداد الغیب المصئون سر القلم و النون التجلی الاول من
حضرت الاحدیة و البرزخ الجامع بین الاحدیة و الواحدیة قطب الارض و السماء الموجود فی
السماء آدن و الاسماء عالم مرموز المحی الاثنات محی العظام الرفات نور بسیط لا نم من سرادقات
الغیب و الجبروت و شرر و سیط لا مع عن بیعات الملکوت اصل السداد اساس الرشاد معطی
[illegible] علی الخفایا و النفایا هب [illegible] المخلوقات من اسماك الی السماك و مصداق
القول الصریح لولاك لما خلقت الافلاك [illegible] الاحمد [illegible] المظاهر ؛ الاحمد الابد الاقاب ؛ الاحمد
[illegible] مرآة حقیقة الحقائق ؛ بحر فضائل الرسالت ؛ کنز لعجائب الولایت ؛ نور الملکوت
لامع فیه ؛ سیر الجبروت ساطع فیه ؛ المرشد الی طریق الهدی و الرضوان و الداعی للمشتاقین
الی لقاء الرحمن الکبریت الاحمر الزبرجد الاخضر و الاکسیر الاکبر و الیاقوت الازهر سر الاسرار
نور الانوار لا هوتی الجمال ها هوتی الوصال الحبیب الکریم المجید و النبی العظیم الحمید
محمد بشر لا کالبشر ؛ بل هو یاقوت بین الحجر - صلی الله علیه و آله و اصحابه بقدر حسنه و جماله
و سلم الی بقاء السماء و الارض و قیام العالم - اما بعد فطوبی للناظرین الشائقین و بشری
للطالبین الصادقین بزیارة هذا الکتاب المبین المشتمل علی اخبار العرفاء و تراجم اولیاء
الکاملین المؤیدین من رب العالمین بارشاد الناس من الظلمات الی النور و التفریق
بین الصبا و الدبور و ما یجد به الا کل ختار کفور و هذه سفر غریب بل تبصرة و ذکری لکل عبد
منیب صحیفة مکرمة منورة و نمیقة معظمة موقرة کاشف الاستار و فاتح الابصار المسمی بلطائف
الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار و المشهود بالروض الازهر فی مآثر القلندر للرئیس الفضلاء
و الرئیس العرفاء شمس فلك الاعظم قطب دائرة العالم مجمع بحار الانوار منبع انهار الاسرار

البحر الزاخر المعقول المنقول والغيث المدرار فی الفروع والاصول امام الائمۃ کاشف الغمۃ
شیخ الشریعۃ ماہر رموز السلوک والحقیقۃ لسان المتکلمین برہان الموحدین قدوۃ الحکماء
الالٰہیین زبدۃ العلماء الربانیین سند المجتہدین والحفاظ فارس مضمار المعانی والالفاظ
فرید العصر عمید المصر سید الاولیاء سند الاصفیاء العلامۃ الربانی والسہیل الطالع من
القطر الیمانی الشہیر فی التقریر والتحریر الہمامۃ السفسیر الاورع الاعلم الانقی والاشجع
الاکرم الاذکی سہ مقدام اہل الاہتداء ومنعام نعماء الہدی ؛ بدر الدجی فیما علی صدر العلی
فی الکمل ؛ الفاضل الکبیر الاکبر ومناقبہ بوفور فضلہ وکمالہ لاتعد ولاتحصر شاہد الحق
فی المفید والمطلق صدر السیادۃ بدر فلک العبادۃ العارف الکامل الانضر مولانا واستاذنا وسنا ذاو
غوث الدہر شاہ **نقی علی** العلوی الکاظمی القلندر روح اللہ تعالی روحہ الاطہر وانار اللہ
قلوبنا ونفوسنا ببرکاتہ العظام الاشہر ولما عد فی دیباجتہ بتحریر مقدمۃ وعشر لطیفۃ
وخاتمۃ ووصل بتسطیرہ الی المقدمۃ ولتسع لطیفۃ لم یمہلہ الزمان باتمامہ حتی مشی
روحہ الاقدس الی حظیرۃ القدس فاستغل لتکمیلہ روح ریحانہ ونور بصرہ وہب علیہ
نفحات الانس فعرج بمعارج التتمیم وصعد بمصاعد التکمیل بفیضہ العظیم وحرر تکملۃ
عظیمۃ الاثار تبصرۃ لاولی الالباب والابصار فسماہا بخزائن الاسرار فی تکملۃ لطائف الاذکار ولقب
بالحوض الکوثر من ہو امام الفصحاء وامام العلماء البحر الزاخر والحبر الفاخر الذی شاع فی المشارق
تالیفاتہ وذاع فی المغارب تصنیفاتہ بدر فلک العلم والسیادۃ صدر سمک العبادۃ
والافادۃ غصن دوحۃ المصطفی شجن حدیقۃ المرتضی محیط کرۃ علم الحقائق مقیت قلوب
الخلائق فرشی المرقد عرشی المشہد اللائح فی عالم الملکوت والفائح فی فضاء الجبروت طلع
المشرقین باشراق لوامع محاسنہ ولمع المغربین بانوار شوامع مکارمہ حافظ کلام الربانیۃ جاحظ
علوم العرفانیۃ کنز العشق والمحبۃ بحر الالفۃ والمودۃ سیار وادی الطور وطیار عالم النور
الطود الشامخ والجبل الراسخ ذللت بقطوف حقائق دقائقہ الجمۃ تذلیلا وفصلت بمواجز
بیانہ مجمل المہمۃ تفصیلا طوبی لمن کان علی عرفات عرفانہ واقفا وبشری لمن کان بکعبۃ علمہ طائفا
سہ ہو فی العلوم باسرہا قد فاق اعلام الوری ؛ ہو فی الفہوم جمیعہا قد جاء بالمستکمل
العالم الربانی والعارف الصمدانی قطب الاقطاب فرد الاحباب شمس العارفین غوث الکاملین
مظہر اسم الرب حامل لکمالات الجد والاب سیدی وسندی شیخی ومرشدی ذی الاسم الانور
وصی حیدر الصفدر مولائی شاہ **علی انور** العلوی الکاظمی القلندر رضی اللہ تعالی بشمائم
الریحان مشہدہ المعطر فہذہ مجموعۃ انیقۃ رائقۃ وصحیفۃ رشیقۃ شائقۃ باہرۃ الفوائد زاہرۃ

الفرائد وافرة المقاصد طائلة العوائد روضة مزهرة بحقائق العرفان وحديقة منضرة بازهار الايقان
فيها عرائس عبارات ونفائس اشارات يهتز بها قلوب العارفين ويتنور منها عيون الناظرين
مكللة بالجواهر اللطيفة السنية وموشحة بالنوادر العجيبة النفيسة جامعة لاقوال المتاخرين
بل حاوية على احوال المتقدمين نعمة للطالبين ولقمة للطاغين مملوة بكلمات قدسية ومقالات
بهية الفاظها كواكب درية ومعانيه جواهر مضيئة نقاطها عقيقية مشرقة ولؤلؤة مبرقة ﴿
سواد الحرف سوداء السواد ببياض الصفح بيضاء الشهق ضياء النقش من نقش الطباع برقيق البرق او خفق
البرق من انوار المعاني في المباني علا نور على نور الشرق وقد عرسها بالتهذيب والتنقيح
ورتبها بالترتيب والتصحيح وصنف لها المقدمة العليا وحرر فيها كوائف التصحيح والتنقيح مع التلويح
والتوضيح وسماها بالمواهب القلندرية من بطالع الروض الازهر والحوض الكوثر مولانا ومولى الكل اعجوبة
الزمان نادرة الدوران المتمسك بالشريعة والمتمسك بآداب الطريقة بحر العلوم كنز الفهوم الذي
قلبه مملوة بنعمة الربانية وصدره مجلوة بنور العرفانية مخزن الاسرار معدن الانوار كشاف
استار الحقائق حلال رموز المعاني والدقائق النور المتلالي بركة الايام والليالي الكوكب الدري
الساطع والنجم الشارق اللامع فاتح فتوح الغيب قامع اساس الريب قدوة الاماجد والافاضل
والفارق بين الحق والباطل الزكي الازكي والحري الاحرى الكامل الاوحد حامل كمالات الاب والجد
مظهر ابي تراب الحميد ونقي نقي الاثر ﴿ قسطاس ميزان الهدى نبراس ايوان التقى مصباح نادي
الاتقيا حلال عقد معضل العريف الوحيد والظريف الصمديد شيخ الاكبر مهبط نور الانور شمي
واستادي ذخيرة يومي وغدي اخي المعظم والموقر مولوي شاہ حبیب حیدر القلندر لازالت
شموس مكارمه شارقة على رؤس العالمين ومابرحت بدور معالمه بارقة على قلوب
المسترشدين فيا ايها المشتاقون هلموا لمطالعة هذا التاليف اللطيف والتصنيف المنيف
النظيف والمقدمة الرصيف الشريف نوروا بها عيونكم وشرحوا بها صدوركم لانه كتاب مسطور
في رق كالله المنشور من بحر مسجور فقط وانا العبد الحقير الفقير الراجي الى رحمة ربه العلي الاكبر ابن الانور
علي حيدر عفا الله عن معاصيه وجعل مستقبله خيرا من حاله وماضيه ﴿

## ايضا وله بالفارسية

| | |
|---|---|
| حمد یکه صدور عاشقان راست سرور | شکر یکه قلوب عارفان راست حضور |
| حمدم همه لایق خدائیست که کرد | در خلوت جمع و جلوت فرق ظهور |

گلهائے تحمید نثار بارگاہ مالک الملکی که خار وخس را بشمائم نسائم روح پرور تازگی بخشید و جواہر اسرار
سخن را بمعادن حقایق و معارف درخشانید آفتاب عالم تابی که از شعاع مہر ارتفاعش لعل و گہر یا به آب

تاب تابانُ درخشان وبحرزخارے کہ نفس وآفاق از ترشح سحاب فیضش لبریز وروان معشوقیکہ اشتیاق جامش
سرستان بادۂ الست راہر دمے از عالمے نو برآوردہ ومحبوبیکہ از آتش محبتش صد ہزار شعلۂ شوق از کانون
سینۂ پر سوز عاشقان باذوق برآمدہ رنہے نگاریکہ بدل عشاق گذرے دارد وخمے یاریکہ بخاطر معشوقان گذارے

| | | | |
|---|---|---|---|
| آن حیات روح وسلطان جمال | | باہزاران حشمت وجاہ وجلال | |
| آمد درجہان عاشق خیمہ زد | | از سر لطف وعطا جود ونوال | |

شاہدیکہ نظارگیان حسن عالم سوز خودرا بنظارۂ دلفریب محو ساخت ومعنی شناسان صورت بے صورتی خود
از نشیب مجاز بفراز حقیقت رسانید برشتگان حسن باکمالش را بدستیاری اوآہ وفغان برلب وسوختگان آتش
عشقش را بغمزۂ دلربائی او صد ذوق وہزار طلب

| | | | |
|---|---|---|---|
| آن شاہد دلربا وجان عشاق ؛ | | زد شعلۂ حسن درروان عشاق ؛ | |
| برگرد سراسے آن پر پرواز شوق | | برخاستہ ہرطرف فغان عشاق | |

وتحفۂ صلوٰۃ زاکیات وتحیات طیبات بچمن آراسے گلزار نبوت وجلا بخش مرأت شہود رسالت مشکیش کہ سرحلقۂ
موجودات اوست وہم سردفتر دیوان کائنات نبی کریم احمد بلامیم سلطان اقلیم وجود علت غائی ہر موجود معدن
عشق ومحبت مخزن علم ومعرفت ماہ شب افروز کرامت خورشید سپہر ہدایت شمع کاشانہ حقیقت سراج ایوان جلالت
عالمے بخال ورخش گرفتار وجہانے باسوز وگداز برحسن دلفریبش نثار

| | | | |
|---|---|---|---|
| اسے روسے دلفریب ترا بندۂ آفتاب | | از پرتو جمال تو شرمندہ آفتاب | |
| جز عارض تودرخم گیسوسے مشک سا | | درشب کسے ندید فروزندہ آفتاب | |

عاشقان درآرزوسے وصال او جان وجگر سوختہ ووالہان بتولاسے نوال او از خود رفتہ وجود ہمہ جودش
رحمت عالم وعالمیان وذات ہمہ صفاتش نعمت جہان وجہانیان کان صدق وصفا جان عشق ووفا از نسیم
فیض مرحمتش جانہاسے عاشقان تروتازہ واز شمیم مکرمتش مشام دلہاسے معشوقان فرحت بے اندازہ

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| اما بعد | محمد روح عشق وجان عشق است | لمؤلفہ | بگویم جان کہ او جانان عشق است | |
| | محمد دریاسے حقیقت | | محمد گوہرے از کان عشق است | |
| | محمد قبلۂ دل کعبۂ جان | | محمد دین وہم ایمان عشق است | |
| | محمد مخزن فیض وجود است | | محمد مطلع دیوان عشق است | |
| | درآ درحلقۂ رندان کہ دروے | | محمد ساقی مستان عشق است | |
| | محمد جملہ عشق آمد ازین رو | | دل وجان حسن قربان عشق است | |
| | مژدہ اسے ساقی مہوش کہ بہار آمدہ است | | بادہ دردست وپریرو بکنار آمدہ است | |
| | ابرمے بارد ومرغان چمن اندرستی | | مے خوردست ندودل مابقرار آمدہ است | |

بر عارفان معارف وجود و شاہدان مشاہد شہود بے پردہ باد کہ درین روزگار نضارت بخش و نزہت آثار کہ شام
شمیم آشنایان را شمامہ لطف و مکرمت ایزدی در رسید و دماغ جان را تعطیر و ترویح بخشید کہ کتاب مستطاب
مکرمت انتساب عجب العجاب فروغ دین ہاے اولوالالباب معدن جواہر آبدار یعنی لطائف الاذکار فی مناقب
عین الاخیار راز تالیف حضرت ملک طلعت دُرِ دریاے حقیقت و توحید شہریار کشور تجرید و تفرید عارف اصناف
علوم کاشف اسرار منطوق و مفہوم شاہ مسند فقر و فا مقیم آستان توکل و استغنا ساقی خمخانہ طریقت ہنگامہ ساز
انجمن شریعت مظہر فیض الٰہی مشرق صبح آگاہی ع

ہم بتفسیر و بدیع و ہم بیان — کم بود ہم وصف آن والا مکان
در فصاحت در بلاغت بے بدیل — در ریاضی و فنون فلسفہ
در ادب گوی بلاغت در ربود — ہیئت معنی بصورت وانمود
کامل آمد در تصوف در کتاب — گردش گردون حرفش شمہ
در معانی و حدیث و ہم بیان — نظم انجم ہم ز نحوش نکتہ
ساغر فضل و کرامت را گلے — نطق ہم از منطقش شد بہرہ یاب
ذات او را ماہر اسرار دان — گلبن علم معانی را گلے

در علوم شرعیہ آیۂ رحمت الٰہی و در فنون رسمیہ بحر مواج نامتناہی دیباچۂ صحیفۂ فضائل شیرازۂ مجموعۂ شمائل خضر سرچشمۂ
ولایت کلیم طور سیناے ہدایت شمامۂ کلاتش عطر بیز و رائحۂ کمالش ریزہ ع

در ہند و عرب بفضل مشہور — فہامۂ عصر ہمچو رازی —
پر نور دلش چو جان طیفور — علامہ دہر چون سیوطی
اسد اللہ مظہر سیدنا و قبلتنا

شاہ تقی علی قلندر نور اللہ ضریحہ الاطہر مع تکملۂ بدیعۂ رشیقہ و تتمۂ انیقۂ مینقۂ نادرۂ روزگار مسمےٰ بخزائن الاسرار فی تکملۃ لطائف
الاذکار و نیز ادیع خاتمۂ ... عبکائۂ حضرت نیر فلک وجود نجم سماے شہود اساس محکم مدارج علیا قیاس منتج ولایت کبریٰ
میزان عدل نقلیات برہان نقد عقلیات حسن تقریرش کفیل انشراح خواطر و جواہر تحریرش ضمین جلاے بصائر شگوفۂ
... بہار بوستان عشق و محبت ع

وجود ش افتخار آفرین — نمودش اعتبار برگزیدن
خیال از جلوہ او روح در بر — دہن از نام او لبریز کوثر
دہن رمز حدیث لن ترانی — زبان حرفے ز اسرار نہانی
سر سر حلقۂ صاحبدلان بود — جنید وقت و شبلی زمان بود
گرامی گوہر از اولاد حیدر — ستون دین و آئین پیمبر
خراباتی ز جامش مست مدہوش — مناجاتی ز نامش سر بسر جوش
نگاہش جام دلہا کرد شاداب — تماشائی شدہ ہر مست دیدار
جناب قبلۂ دل کعبۂ جان — چراغ آفرینش نور ایمان
فضائل را از وے نازے و کمالات را بوسے نیازے

نقوے آب گوہرش و عرفان بادۂ ساغرش در فضائل علم و سخنوری مدینۂ سخن و در مواضع مغلقہ مشکلات شائے
خیبر شکن وصی حیدر الصفدر سیدنا و ابینا مولانا حافظ شاہ علی انور قلندر برد اللہ مضجعہ الاطہر و بہ تصحیح کامل
و تنقیح شامل معہ تحشی و تراجم عبارات عربیہ و ایضاح الفاظ غامضہ و اصطلاحات حضرات صوفیہ صافیہ و مقدمۃ
الکتاب مشتمل بر حالات حضرتین مصنفین جلیلین از حضرت فلک رفعت بدر سیماے تحقیق مستوے عرش تدقیق قمر ساطع
اوج عرفان نور عین اعیان سرمست جام توحید سرخوش بادۂ تفرید ع

بعلم عشقبازی نکتہ دانے — بملک عشق والا دستگاہے
کہ زد پہلو کراماتش باعجاز — بنور جلوہ ہا خورشید ساطع
بصد ہر بیخودی مجنون پناہے — سرو سر خیل مجلس نوجوانے
بہ تیغ غمزہا برہان قاطع — ز ایجاد ش قضا برخود کند ناز
بعلم عاشقی فرزانہ اُستاد

کتاب قصه مجنون و ... یاد ... بیش | تجلی شعله شمع خانه عشق | دل پروانه آتش کاشانه عشق | قضاے ایزدی محور ضایش

... است بند اندر دعا گوهر تابنده سپهر جلال و ماه فروزنده سما کمال آبروے علم و عمل سلال عقده هاے مالاینحل آفتاب علمش تابان و کواکب ادراکش درخشان فکر رنگینش موجد عبارات رنگین و جبل بسیطش مخترع ترکیب لفظهاے جامع فضائل و کمالات خیر البشر مولانا و اخینا و استادنا شاه محمد حبیب الله قلندر لازالت ضیاء فیضه الاقدس والمقدس لامعة ما دامت الشمس والقمر که به مواهب القلندر لمن لطائف الروض الازهر و الحوض الکوثر موسوم است بفیض الانور در روض الازهر با آبیاری حوض الکوثر تازگی یافت الحق مجموعه ایست لاجواب عجب العجاب جانفزا نامه ایست دلکشا چامه نگار خانه ایست از چین و کارنامه ایست نوآئین و نوئین گلشنی است همیشه بهار و بهاریست گلشنها در کنار رنگینی [illegible] ملے است هوش رباے صد عقل و فرهنگ قلزمے است در کوزه نهان و جهانیست در مرقعه نگارین نهان هر صفحه اش گلستانے است بگلهاے رنگین آراسته و بوستانے است به ثمرهاے شیرین پیراسته الفاظ [illegible] چون فوائح مشک اذفر و روائح عود و عنبر معطر معانی انیقش چون ریاض رضوان به نسیم روح و ریحان منضر این در سلاست چون سلسبیل روان و آن در جلالت چون سقف آسمان عالی ارکان هر ورقش نقابیست که شاهدان معانی بر رخ کشیده و هر نقطه اش بخیے که بفروغ نانے خود ابصار نظارگیان خیره نموده بنان از تحریر روائع الفاظش قاصر و بیان از تقریر بدائع معانیش فاتر ع تعالی الله کتابے مستطابے

پری پروانه شمع عالم افروز
سوادش شب ولے روشن از روز
سواد زلف مشکینی که با اوست
هزاران نکته کان باریک چون موست
نگر خود چشمه نور است آری
بهر سو موج مے خیزد پیاپی
پیه بیضا خریدار بیاضش
که بادا گرم بازار بیاضش

ز بس خوبی سزد بهر سوادش
غلط گفتم فروزان آفتابے
سویداے دل مردم مدادش
بیاضے کاندران بین السطور است
تو گوئی موجے از دریاے نور است
بود هر موج از عنبر نشان مند
که دارد جا بجا با سطر پیوند

یارب این نسخه جامعه و صحیفه لامعه بفیض بخشی و فیض رسانی همچو نسیم عطر بیز از هند تا خراسان و از خراسان تا تبریز روائح بخش و مشک ریز باد ع الهی تا زمین و آسمان است

گلستان جهان را بیخزان باد
به نزهت با چمن دمساز بادا
بجلوه چون بت طناز بادا
ربایدا ز دل و دین خورو خواب
زداید ز آئینه رنگ سیه تاب
بود چون حسن گلرویان دل آویز
کشد جان را چو معشوقان خونریز
بظلمت مشعلے باشد فروزان
بتاریکی بود چون مهر رخشان
بعذوران جمال یوسفی باد
برنجوران مثال عیسوی باد
الهی این گرامنامه سخن را
فروغ بزم و شمع انجمن را
براے دیده ها چون سرمه طور
سپید نظاره گردان جلوه نور
شوریده سر علی حیدر غفر له العلی الاکرم

تقریظ لطیف از جوش طبع مل نوش سخن پیوند دانش اندوز روشن روان بینش افروز ناظم جواهر گرانمایه فصاحت ناثر گلدستهاے بلاغت رامین سخن راویس مولوی محمد عاصم المتخلص به قیس

پیر مغان بیا بیا چاره آه و ناله کن ٭ گبر هزار ساله را رند هزار ساله کن
از تو چمن چمن شود وز تو جهان ختن شود ٭ غنچه ز تو دهن شود رخ بهزار و لاله کن

خود گل و برگ و میوهٔ باده و تاک خویش شو
ز ند هزار شیوهٔ لب به لب پیاله کن

بزم که برگرفتهٔ هست همه ز روے تست
رشک مه دو هفتهٔ یک نگهی به هاله کن

لب چو شگوفه ام کشا گفت نوید تازه را
پیر مغان بیا بیا چارهٔ آه و ناله کن

همانا از قیس دیوانه همه افسانه در دی کشی میخانه بنگ نوشی نادان و بنادانی فرزانه و دانائی آفرین و یزدان پرور را سپاس و دانایان دانائی سنج دیوانگی کیش را مژده باد که اینک خواستهاے جان بجام فروشان خلده راز چون سیم تنان بهار اندازست نازاند و در میکدهٔ خود فراموشی و خدا آگاهی باز پیر هنگامه ساز انجمن آرا راز و نیاز و سرود باز شادمانی طراز چنگ نواز نو خطان خطا شکن و نازک اندامان چین بهم برزن ساتگین بکف بادهٔ رنگ ناب خرام و غلغله ساز و کهن مستان و ستار افگن خوبی پرستان گرد پیرهن دل بدست لغزش بپاے مل بکام سراپا سوز و گداز آنکه با هوش هست باین پختگی هوشها بیهوش هست و آنکه در جوش و خروش بجامیهاے خود خود فراموش در با هزار مستانه غوغا بیها خاموش

زبانے کز نواها شورش آراست
همانا گنگ با چندین نواهاست

خروش و خامشی اینجا یکے شد
یکے بسیار و بسیار اندکے شد

بجوشند و خروشند و خموشند
بهر رنگے بگیرند و بنوشند

سخن رنگ نوای ساز دلهاست
خموشی رستخیز راز دلهاست

دلے کز تفت و زتابی بجوش است
همانا با خموشی در خروش است

ز یکتائی و بسیاری مزن دم
که مستان از مئ ناب اندر خم

و پیر جوان بخت جوان سال را نازم که آوازهٔ رایگان بخشیش در شش سو و هفت بوم و نه تو گوش جهانیان گرساخته و آهنگ گدا نوازیش گدایان کچکول بدست را جم و بهرام دست آورده تبالش ما نامے مهر نیمروز است و بخوبی ماه نیم ماه به پیرایه گدائے سرمایه سوز باورنگ شاہیے کجکلاه شیران شیرپیران میر شیر خدائے نژادان سرکار پیغامبری نیاگان سردار ایزد را جانشین پسین وخشور کار و بار خداوندی دستور کامجوے کامران کامبخش کام آور پاکیزه گوهر فرخنده اختر شاه حبیب حیدر قلندر نام آور که خدائیش نگهبان و خدائی فرشته اش پاسبان و شکوه و دارائیش توامان و گردش خور و ماه بکامش و صاف یزدان جستیدی جامش و جانهاے مستان بنامش باد و از هرزه پوے چرخ و آواره گردی روزگار بسر پایش گزندے و به بسیست پالیش گردے و بگرد راهش باد و مرسادا اینک ابر دریا بهار باده دیوانگان کام رزنزاده شگرف کارے بار داد که کام جامی بجام روزنامهٔ تازه بر روے کار آورده

ساتگینی و بدست مغ دریا جوش است
باش کامروز دگر مژدهٔ بزم دوش است

اینچنین جام دگر دسترسی نپذیرد
نوش کن نوش گرت زیرکی و گر هوش است

من در جانم که بجانهاے جهانے ارزد
گرچه دردیست ازین جام دگر سرخوش است

از تهیدستی و بے مائگی خویش منال
نوش کن نوش که مغ زاده گران فروش است

هر که باز است ازین باده نه تنها باز است
وانگه گون بخت و خودی کیش ز بیانها گوش است

هر که این باده بدست است نه تنها ست است
هوشیار است و خرد سنج و به چشم و گوش است

| | |
|---|---|
| نوش کن نوشش بخاموشی و سیری و شتریس | بانگ ترسا بچه می نوش و می محروش است |
| رندان [illegible] که نوشیده [illegible] بر خاک | رند مرد [illegible] که پیوسته [illegible] نوش است |
| چند پوئی گذرے کن بسوی قیس و ببین | خم بلب باده بکام است مگر [illegible] |

بنا میرزا یا سغے است یا تبچراغے کہ ہفتصد جمشید و جمشید یان و ہیجدہ ہزار جہان و جہانیان بہاے یک بیشمار جان و جہان ارزشش خرمہرہ نیرزد یا شگرف باغے کہ نیم خند غنچہ و خندہ گل و خموشی سبزہ و شور بلبل و آزادی سرو و خرام کبک و تذرو و بہار پیراے ہمہ گیریش را بگرد نگہت نرسد یا شایستہ دماغے کہ سر باندیشہ فروشی بسے ارسطو و ارشمیدیش و بسیارے افلاطون و فیثاغورث بیافت یکے از ہزاران سگالشہاے افسون آفرینش پے نبرد بہا سنجان بے بہائیش سیدانند کہ آبش نایاب است و باین کہنگی کہ ساختہ سالہا سال پیشتر از روز پیشین باشد ہمہ ناب نہادش پاک از ساختگی و زادش از بیاختگی سنے لے خود از زادہ نہادہ ہم یکسو و باین یکسوئی رنگ و بویش در ہر رنگ و بو رنگ و بو و در ہر خوبروز بیاے ر سخن کوتاہ این آب از دریا میست ناپیدا سومہ و سو کہ داند کہ آغازش از کجا و پایانش کو دانستنی اینست کہ دریا ہستی بیچون خدا یکتاے داناست کہ نیالشش انچہ بروشاے انست خود از دست و انچہ از ماست بر ماست نہ بینی کہ در دریا از آب و رنگ و چونی و چگونی ہر چہ در و د برو ست ہمہ او و از وست و او با ینہمہ ازینہمہ یکسو گروہا گروہ از وخشوران و بزرگان نکوہنگاری سرشت خود ازین ہستی یکرنگ و یکتائی بخویشش استوار پیوستہ و ہمہ رنگ و ہمہ کار بیک ہنجار سباش روان سر برزدند برخاستند و کردند انچہ کردند باز چون دیدنیہا دیدند و شناختنیہا شناختند ہمگی و یکتاے پیشین بہم درپیوستند و خدا داند کہ چندین ہزارہا دیگر برخیزند و باز در آمیزند بخدا کہ راز اینہمہ خیز و افت شورش خدا بینی و خود شناسی باشد و خواست یزدان آگاہی و خود فروشی و اینہمہ خواستہا و شورشہا چہ کاری کہ نکنند و چہ شبہاے تاری کہ بروز نیارند ہمانا از ہمین است کہ نازنینی چون یوسف ببازاری دانگی چند بیش نیرزد و بندگی گذاری ہمچو ذکریا بارہ چو ترمہ نیم کردہ شود و جان بخشی ہمچو مسیح بر سر داری برآید و شیر مردی چون علی بہ تیغ دغاے جان دہد و شیرین کامی چون حسن زہر تلخی بنوشد و گل اندامی چون حسین بباد تند ستمہا تباہ گردد پس این مردان خدا ہمچو ماہیان آشنا وران این دریاے بیکرانند و باشندگان این آب جان زندگی شان ہمین آب است و ہمین خور و خواب چون سر برآرند آب بینند و گیرند و نوشند و پس آیندگان را چیزے بگذارند کہ خوشترین نشانے و از ایشان یادگاری باشد آمدیم بر گفتگوے پیشین جامے کہ اینک مایہ سنج یاران با ہمہ گرانمایگی ارزان است آب پاکش از ہمین دریاے روان ناپیدا کران است خواجہ بزرگ سر برآورد بنوشید و دوستان را چیزے درین جام گرفت بجگر گوشہ خود بگذاشت و برفت خواجہ خورد ش کہ از پیش سیراب کردہ نے نے کہ ہمہ آغشتہ خواجہ بزرگ بود لبالب ساخت و بیاران ریختن خواست پندگوی باریشی فریب پوشی گندم نما جو فروشی بجامہ برادران در رسید و این جام را گویا بجان خرید چندے نگذشت کہ دیدند دادنی تہی دادہ بود و آب نواز دستش بباد افتادہ مگر پیر مغان

خراب خانه جان را که دادار جهان آفرینش نامند هزار ستایش که آن جام همه نیایش خواجه باو دانش و بینش را
باز بدست آمد که هم مل کهنه از دست رفته چون گل و هم باده تازه بر زمین ریخته چون سنبل زیب ساغر گلدسته نما
گشته تا به تازگیهای رنگ و بو مردگان صد ساله را جانهای بخشد ؎

رشک را در دین های بدنگاهان خاک شد | ریزه ها بر خاک دیگر خوشه های تاک شد

اینک چون این دخت بی پرده زیب بزم رندان است از رازجویان کارخانه میخانه در پرده مباد که نیمه پیشین
این باده پاکی نهاده الروض الازهر فی مآثر القلندر نام دارد و نیمه پسین الحوض الکوثر فی تکملة الروض الازهر و نشئه
این هر دو نیمه ها یادی است از خواجه خواجگان گرامی نشان سرخیل سروران دوران شاهنشاه تخت درویشی و خدا آگاهی
خجسته ماه بخت بخویشی و بخویشان پناهی شیرازه بند آئین راهروی و رهبری فرمان فرمای دستور دستوری و افسری
اورنگ ده دیهیم بخشش یزدان پرستان خسروی شاه تراب علی قلندر کاکوروی که خاک درگاهش سرمه چشم
دیده دران باد و داروی درد آشفته سران او پیشین یا دکیش و راه آئینش گیری و یا دپیشینیان رشته بند
که از ایشان این کیش و راه و آئین برگرفته و از پسین یاد سوز و گداز افسون آفرینش و یاد پسینان ارجمند
که با ایشان آن کیش و راه و آئین و سوز و گداز سپرده آن یکی از شاه یزدان آگاه بلند پایگاه خداوندی بارگاه
جهان و جهانیان پناه پرستوک سیاه کردگاری دستگاه پیران پیرا هی است که آئینهای درویشی برنگی تازه هستی
پا کش زنده و کوسهای شاهی آهنگی بلند آوازه بنام نامیش نازنده اوست که بدرویشی و شاهی ستان خواب
نازرا دیده های آگاهی کشوده و یزدان دستوری خود را به پیرایه دستوری همین برادر والاگوهر نموده بار چون ازین
بود و نابود نیرنگ یکسوئی ورزیده و بیکرنگی و یکتائی پیشین گرائیده شاهی به برادرزاده همایون اختر و دستوری به پور
پور برادر بخشیده همه آمده و همه گشته و همه بوده و همه مانده و از همه گسسته و با همه پیوسته بهمه همگی و همه اوئی بنهانخانه
راز و نیاز بی همه نشسته و با همه بی همگی باز همه همه گشته همه را با همه هشته پسین و خشنور جانشینان افسر یزدان
دستوران سرور شهرستان پاکی داور شاه تقی علی قلندر که ریزه ریزه خاک هر سر راه از ماهی تا ماه به بخششهای
پیدایش گنجینه ها بدامان باد و بنوازشهای پنهانیش جانها بجانان و سودای خوشنگارش بخواهش پرستان
خودی خریداران گران و بازارگانان دو گیتی بجای فروشان ارزان و این دیگری از خداآگاهان خداوندی جان دارای
جهان داوری آستان وارای پاسبان پیغمبری فرمان خواجگی نشان خواجه خواجگانی که خواجگی از خواجگان گرامی پیکی
و شاهنشاهی از پدر خداآگاهی اختر و یزدان دستوری از استاد هنرپرور و خشنوری او پسین پیغمبر و داداری از دادار داشته
و همه را بهمین فرزند فرهمند خراباتیان پرورنخشنده این ساغر بگذاشته رایت بدانسو برافراشته بی نیازی خاک
درگاهش و نیاز گرد راهش اوست که پیش از بنای آمدن باده و تاک در رگ انگور میها دیده و از بوی گلها
رنگینها چشیده از نیستی هستی ورزیده بستر گداناسی دانستنیها دانسته بنا دانستگی آورده جامه هستی درین بازیه نیستی
آرمیده گم شدن در گم شدن دلنشینش و نیستی در هست آئینش خود همه او از خود و ز همه یکسو خودی و بیخودی در رهش

پویان خویش در خویش بخویشتن جویان چتر ایزدی بر سر نگین خداوندی با فسر خود شناس خدائے پروردگار گاری
جاوید پروردگاری باختر شاه علی انور قلندر که تاریک دلان خانه خراب را تابش روے خورشید افروزش
روشنی در روشنان باد و ویران خانمانان در تب و تاب همایون زیبائے یاد دلنشینش چراغها بجان و بخاک
آستانش گدایان دیوانگی نژاد خسروی سامان و رندان آزاد پاکیها دامان انجام کار چون آغاز نگارین نامه پر جام
افروز جمشیدی بخشائے را بار دیگر ستودن شایان خامه باشد و بهار آرائے خیابان سخن بگل و غنچه های جامه و آمه ۵

| | |
|---|---|
| بدین خوبی و زیبائی شهٔ ما بزم آرا شد | هر آن کو شد تماشائی تماشا شد تماشا شد |
| چه شاهی مهر فرمائی دل افروزے دل آرائے | که با خوش روئے و خوش رائے شهنشاهیش زیبا شد |
| نیستان شیر شد پیدا کش آمد بیشه زیر پا | نهنگے خاست از دریا که دریا خورد و دریا شد |
| سخن کوتاه ایزد را بگیتی چهرهٔ بودی | به بینش چهرهٔ زیبا که ایزد آشکارا شد |
| ز پیدائی و پنهانی چه می پرسی که میدانی | همون در سینه پنهان شد همون در دیده پیدا شد |
| بده خود را بدو بگیر ز دستش نوش کن ساغر | بکار خویشتن منگر که پیرے کار فرما شد |
| بیا اے قیس دیوانه بچشم در بزم مستانه | به پیمانه به پیمانه که یارت باده پیما شد |

خوشا کرشمه طرازی مست نازی بے نیازی و دلکشا باده سازی نیاز بازی مست نوازی که اندکے گلاب زندگانی
آب از آن چهره زیبا کشیده درین ساغر لبریز سرخوشیها خیز انباشته المواهب القلندر لمن یطالع الروض الازهر
نامش داشته تا پیمانه آشامان شیرین کامان را بوے تازه و مستی بے اندازه بخشد و مستی دو بالا خاسته زبان
دو نیمه ها را یکے کند و هم این شبنم شاداب چیدهٔ هنگام صبح خواب از روے رخسارهٔ یکتائے گل ناب جز بکام مستان
بلبل و شان بجاے دیگر نرود خدایا ازین سرخوشان کام ساغر مے پرستان پر و خراباتیان اختر نیرنگها در پیکر
بیگانگان را جانے بے بها و آشنایان را روانے جاوید ارزانی باد و بیگانگان را از و بهره و ناآشنایان را بیاد فتنه
ز بهرهٔ دست مدهاد ۵ بگیتی تا مے و انگور و تاک و انگبین بادا ؛ هر آن کو مست باداست این آب رزین بادا

تقریظ ریخته قلم اعجاز رقم کلیم طور سخندانی خسرو ملک شیرین بانی یکتائے زمان آتش زبان سخنور نامور سخن فهم بلاغت اثر طوطی شکرستان معنی پروری مولوی محمد عالم المتخلص به قیصری -

| | |
|---|---|
| جز احد بے میم نه غیبے نه شهودے | جز احد بے میم نه بودے نه نمودے |
| از قطرهٔ چکیدن خوش و از دانه دمیدن | سر باد و سجودے و دهن باد درودے |

زنگار زنگ نگارخانهٔ حضرت عشق را پرستارم که شاهد ازلی را روے توجه بسوے شهود ان الله جمیل و یحب
الجمال منعطف ساخت تا مشهود ابدی گردیدها تا هنگامه ازل و ابد شمه ایست از کرشمه هاے ناز خود بینش تجلیات
حدوث و قدم لمعه ایست از غمزه هاے نرگس سحر آفرینش تا بکمال استغنا و بے پروائی که ان الله غنی

عن العالمین حرفیست باشارت آن اشتیاق لقاء عشاق که انی لاشد شوقا منهم حدیثی است
به بشارت آن طرفه کاریست وعجوبه روزگاری ندانی که مسمی باسماء موصوف بصفات جلوه گر آمد که کار و بار
بی نیازی بالا تر از انست نه پنداری که رب بمربوب و خالق بمخلوق چهره نمود که جلال کبریائی با دار انست
آه صد آه عاشق برشته دل خسته جگر شکسته سر کجا و معشوق پرفن با هنر خود سر کجا باز این غریب ضعیف
هلالی بناز آن تند و شوخ لاابالی چه ارزد و شکستگی این بالاک بیقرار بخودسری آن [illegible] باوقار [illegible]
طعنه عداوت زنند که [illegible] وزیرکان کوس ملامت نوازند که فاعتبروا یا اولی
الالباب اما عاشق مسکین چه کند که دل در خم زلف نا پارسش گرو نموده و جان بر خم باده لعل آبدارش نثار
کرده طاعنان بطعن و ملامت مشغول و واعظان بوعظ سلامت معروف و بیدلان بشراب محبت مخمور خسرو
[illegible] دشمنان [illegible] دوستان [illegible] عاشق [illegible] اشتیاق
گوشه نشینان کنج سلامت چه دانند که سر دوشان کوی ملامت چون [illegible]
گزینان دامن عطوفت چه شناسند که خاک بیزان وادی [illegible] صاحب محمل چه بنیاد [illegible] مجنون صفتی
باید تا دست بدامن عشق لیلی در زند و از هستی خود بیخبر آمده مستانه وار صیحت انا لیلی بر زند و منصور دوستی
[illegible] وجود بصحرای شهود بر کشد و [illegible] جوانمردی نوک دار را دار القرار گرفته آواز
انا الحق در افکند چنانکه اشرف العالمین افضل العارفین صلی الله علیه وعلی آله وصحبه واولیاء امته اسمی
یوم الدین [illegible] مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل اما نکفته ولا ولی
[illegible] انی لا عرف [illegible] الا من امتی [illegible] مقامهم فی مقامی [illegible]
تعالی این نسبت ذاتی که آشنایان بحر عشق و محبت را باطنی حبیب بر حق ناطق احمد صدق صلی الله علیه وآله وسلم
[illegible] آفرینش [illegible] که در [illegible]
[illegible] قبول عبادات [illegible] مرسل را [illegible] الرسالة
که نبوت [illegible] روی توجه جانب مردمان ارضی بود و زهد و عبادات التعلق باوصاف ملکی در اجرام فلکی در این
خلوتخانه یحببکم الله که توسل فاتبعونی رسائیست شرط اول آنست که ان کنتم تحبون الله پس باین محل
حرف ثواب وعقاب چه سنجد و بمکیده یحبونه که خاصیت جذبه خاص الخاص یحبهم آمد جزا معجل آنست که وسقاهم
ربهم شرابا طهورا پس در اینجا حدیث زهد و عبادات چه گنجد و فی الحقیقة مصرعی

| | |
|---|---|
| ترکیست پری چهره که مستغرق خونیست | نی کفرش و دینست و نیش مذهب و کیش است |

اسماء موج وحباب وصفات مواجی وروانی آب همه غرق بحر ذات آمد در عین شهود دریاسی بیش نیست که [illegible]
جلال و کبریائیش عالمی نام ونشان گم کرده تا یکی از هزاران بقعر غوطه زند و از صدف حقیقت گوهر معرفت
برآورده بدولت سرمدی فائز گشت ویافت انچه یافت از ما لا عین رأت ولا اذن سمعت ولا خطر

ب بشنو اللہ اللہ گوہر را از دریا ہمہ بینیا ما دریا را از گوہر ہمان بینند کہ قدر درۃ البیضا رشناسد جانا
نغمہ جانفزاے حافظ شیراز ؎ گوہر مخزن اسرار ہمانست کہ بود ❊ حقہ مہر بدان مہر و نشانست کہ بود ❊
این سرخوشان بادۂ اُلفت این جان نثاران راہ محبت این رسوا شدگان کوے طعن و ملامت این
بلاکشان وادی رنج و محنت این غواصان بحر حقیقت این یابندگان گوہر معرفت این حاملان بار امانت و
این واقفان منزل استقامت این قلندران پاکباز این رندان بے نیاز را بینی کہ از آب و گل اندیشی کہ با جان
و دل اندیابی کہ خورند و نوشند فہمی کہ دوند و کوشند لا واللہ آب و گل با وج منزلت شان چون رسد و جان و دل
بسر حقیقت شان کے گنجد غذا یکہ از خوان لیغائی ابیت عند ربی ہو یطعمنی و یسقینی نقد حالا دست آمد
نہ چنان باشد کہ ذائقہ حریص خورش ماند و سفر یکہ بمنزل یار از حب الدیار لا اقسم بہذا البلد وسعت و بساطت
دارد نہ چندان کشد کہ وحشت باز بشوق صحرا نوردی خیزد ؎ خوش وقت کسانیکہ چو شمس الحق تبریز ❊ در خانہ نشستند
و بیابان نہ دویدند ❊ لیکن بفحواے ارشاد صداقت بنیاد ان اللہ اعطی کل شئ خلقہ بر اعیان ممکنات نظر
تفصیلی دارند و ہر یکے را حق ظہور من حیث المقتضیات دہند تا آنکہ مشہد بشریت جسم عنصری را غذا از موالید عنصری
رسانند و طبیعت بشری را بواسطۂ حواس ظاہری مشغول بکار و بار دینی و دنیوی دارند تا سر جان بفراغ کامل بر آید
و در عالم عینیت الانسان سری و انا سرہ بسرور تام سراید کہ ؎

| | |
|---|---|
| سر سرم جان جانم تن نیم | من نیم با لنہ یاران من نیم |
| نور یا کم آمدم در مشت خاک | کور چشمان را دلے روشن نیم |
| نور نورم نور نورم نور نور | من چراغ پنبہ و روغن نیم |

و ہم بمقتضاے و رحمتی وسعت کل شئ چشم شفقت بروے ہر کہ دمے واداند و از ینجاست کہ آن
نعما لا تعد و لا تحصے کہ از خزینہ و علمناہ من لدنا علما اخذ نمودہ اند بر محجوبان بے بصر نیز عرضہ دارند
تا حسب استعداد ذلہ رباے خوان معرفت باشند و بجہان بصر و بصیرت در آیند نازم بگرانمایگی فضل و رحمت
حضرت مجمع البرکات و الکمالات سید المحدثین سند المحققین رئیس العلما راس العرفا وحید العصر غوث الدہر
مولانا شاہ تقی علی قلندر روح اللہ روحہ لاطہر کہ انشا نمود کتاب روض الازہر فی مآثر القلندر در ملفوظ حضرت
مرشدنا و مرشد العالم مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس اللہ سرہ الاعظم و اضافہ نمود اندران بطور افاضہ رموز
و اصول تصوف را تشریحی کافی و توضیحی شافی بحسن دلآویز یکہ سے بایست اما چون نوبت بیان عشق آمد معاملت
گفتگو گسوت واقعہ پوشید سوزیکہ تپ محرقہ اش نامید خرمن ناسوتیش را آتش زد و تجلی جہانسوز حضرت
عشقش کالبرق الخاطف از احاطۂ گفت و شنید بیرون برد ترتیب و تکمیل این یوسف نوخیز را بہ نوجوانی بگذاشت
کہ بفن قلندری از پیران عصر گوے سبقت ربودہ خاصتہ نسبت عشقی را کہ بالیدگی تازہ و فروغ بے اندازہ از
ذات جمیل الصفات او بظہور آمد یعنی حضرت قدر قدرت خداوند نعمت قدوۃ الاصاغر و الاکابر محیط البواطن

والظواهر سیدی وسندی مرشدی ومولائی حافظ شاه علی انور قلندر قدس سره الاطهر که طلعت انوار فیضش چون
مهر نیمروز چشم قلوب سالکان را نور علے نور ساخت ومشاهدهٔ جمال با کمالش از مسیحا اثری جان زار دلفگاران
حیات ابدی بخشید چون از اسما مظهریت اسم رب داشت پس بغرض تربیت و پرورش سالکان آن نونهال
چمن علم وفضل وتقوے را بآبیاری فیض وکمال خویش تا اوج بارآوری رسانید وتکملهٔ مسمے به حوض الکوثر
مزین ساخت که طالبان حقیقت را دلیل راه وشمع جمال رشد و هدایت حضرت ولایت پناه مؤلف کتاب
رحمه الله باشد لیکن چون آئین قضا و قدر بر آنست که جوهر کامل عرصهٔ در حجاب ماند و مشتاقان را دین انتظار
بشوق جمالش وا باشد که قدر اصلی هر نعمت بعد اشتیاق کامل دست میدهد ؎ آبگینه همه جا بینی و زان
قدرش نیست ؛ لعل دشوار بدست آید و زانست عزیز ؛ لاجرم آن یوسف رعنا هم که نور چراغ بینش بود
مدتے از دست برادران در چاه گمنامی ماند آخر الامر بشیری بتوفیق خداوندی دلو سعادت دران چاه انداخت
تا از چاه ماهے برآمد. همت حضرت خداوندگار را نازم که آن ماه کنعان را ببازار مصر آورد تا عزیز دلها گردید
یعنی حضرت آقا ر نعمت ذی الجود والمرحمت کنز النعم صاحب الکرم نائب الرسول وسیلة القبول سیدنا
ومولانا وشیخنا واستادنا شاه حبیب حیدر قلندر لازالت شموس افاضاته بازغة مالمع الشمس والقمر
که بجنت شاقه به ترتیب ابواب وفصول وتصحیح عبارات از ماخذات که منجاوز از صد پنجاه کتب است
پرداخت ومحققانه لفظ لفظ وحرف حرف را بجایش تحفظ واستحکام تام بخشید وبمقدمه حسن وخوبیش دوبالا
ساخت که فیض الانوار نام دارد و دران برخے از حالات حضرت مؤلف کتاب واکثرے از کمالات حضرت
مؤلف تکمله رضوان الله علیهما توضیح نمود که صاحب نظران را توتیاے چشم بصیرت باشد خوش بختی تشنه
لبان بحر حقائق را سوگند خورم که کشاده دهنی شان چون صدف بر جا مانند ابر نیسان رحمت باری را عنان
عنایت بجانب خود کشید وآن عار گوهر بار بصدف قلب هر طالبے درّے یتیم نهاد یعنی آن صحیفه جان افروز
کسوت طبع پوشیده خواص وعوام سالکین وطالبین را سرمایهٔ بینش آمد واز میکدهٔ قلندری خمهاے
شراب انگوری که عبارت از آتش سیال عشق حقیقی است وقف مے پرستان شد تا رخت بشریت از هم سوزد و بمشاهدهٔ
چشم مستی که مراد از تنزیه مع التشبیه است محو در محو سازد جان زار قیصری برشتهٔ جگر که ناصیه ساے این عتبه عالیش
بضاعت عز و شرف باد بدعاء سحری برخاست که ؎

فخر جمله ساقیانی ساغرت در کار باد ؛ چشم تو مخمور باد و جان تو خمار باد
اے ز نوشانوش بزمت هوشها بیهوش شد ؛ وے ز جوشاجوش عشقت عقل بے دستار باد
شاهِ خوبان میر ما و عشق گیرا گیر باد ؛ جان جانان یار ما و بخت و دولت یار باد
سرکشیم و سرخوشیم و یکدگر را مے کشیم ؛ اے وجود ما همیشه جاذب اسرار باد
شمس تبریزی بما بنما جمالِ خویش را ؛ جانِ ما از روے تو پیوسته برخوردار باد

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

## فہرست مضامین مقدمہ کتاب مستطاب موسومہ بہ المواہب القلندریہ لمن یطالع الروض الازہر والحوض الکوثر



## فہرست مضامین کتاب مستطاب روض الازہر فی مآثر القلندر و حوض الکوثر فی تکملۃ روض الازہر

[illegible]

الحمد للہ کہ درین روزگار فرحت بخش نزہت آثار کہ مشام ارباب مواجید عوارف از شمائم نسائم حقائق و معارف لمبالب
عطر است کتاب مستطاب لطائف افکار سرور افزای قلوب ابصار جامع معالم ارباب خبرہ و نظر حاوی دقائق اصحاب فکر و بصر یعنی

# الروض الازہر فی مآثر القلندر

از رشحات کلک گہربار سرخیل علمای کبار | سید مولانا شاہ تقی علی قلندر عطر اللہ مرقدہ و نضر مشہدہ

مع تکملہ جامعہ رموز خفی و جلی اتحاف التقی مخزن خزائن اسرار مطلع طوالع انوار ذخیرہ شراب مطہر مسمّٰی بہ

# حوض الکوثر فی تکملة الروض الازہر

از جرعہ ساقی جرعہ نوش ارشاد و تلقین شاہ علی انور قلندر روح اللہ روحہ و اوصل الینا فتوحہ

بہ تصحیح صحیح و تنقیح نقیح و تحشی کافیہ و تراجم عبارات عربیہ مع مقدمة الکتاب مجلی نظر موسومہ بہ

# [illegible]

از سالک طریق سفر در وطن سالک حریم خلوت | المحشر زینت بخش سجادہ کاظمیہ

حسب فرمائش محب المخلصین با صفا جناب منشی محمد حسن رضا صاحب وکیل عدالت عالیہ حیدرآباد
دکن بسعی و اہتمام ارادت و خلوص آگین مولوی محمد سمیع الدین منیجر مطبع ریاست رامپور و شیخ قادر بخش مالک مطبع اصح المطابع لکھنؤ

[illegible]




الحمد لله الذی جعل اولیائه کاشفین الکروب رافعین الباس والکاظمین الغیظ والعافین عن الناس وخص من بینهم طائفة باعطاء العلوم والمعارف والتذکر بالانفاس ونقش علی فصوص حکمهم اعلاء الحب والقرب والایناس فسبحان من اودع فی اجسامهم لطائف اشرفیة وروح ارواحهم بتفهیمات الهیة اعطی قلوبهم من عین العلم السرمدی لطائف الالهام واسل الخلوة وزکی نفوسهم عن العلائق والعوائق واثبت لذواتهم تحفة البررة انزل علیهم انوار التنزیل وانطق لسانهم بحقائق التاویل شرعت ترابی قدامهم لاستعمال البرکة وکثیر من الفضائل زین نفوسهم بالتحلی من احسن الخصائل والتخلی عن الرذائل رش علیهم بکرمه رشحات القدس وشمم انفسهم برحمته نفحات الانس فصل لهم فصول المسعودیة واظهر علیهم مقامات المظهریة فوض الیهم مفاتیح اصول المقصود لئلا یفوتهم شرح مقاصد کل موجود احیاهم لاحیاء علوم الدین ورزقهم قسطا جزیلا لارشاد الطلبة والمریدین فهم حجة الله البالغة وآیة الله الکاملة من اقتفی آثارهم فاز بالسعادات الابدیة والمواهب السنیة ومن اعرض عنهم فقد القی نفسه فی الصواعق المحرقة من البعد والحجب الظلمانیة والصلوة والسلام علی من هو روحه المعلی مشکوة الانوار وقلبه المزکی مصباح الهدایة لاقتباس الانوار المنقذ من الضلال والمنجی من النکال حامل الفتوحات المکیة والمدنیة قائل المقالات الوضیة فی النصیحة والوصیة حافظ خزائن النبوة داعی الخلق الی طریق الاحسان والمحبة مقدمة الصلاح مشید ارکان الفلاح منتصب الاقصی شرح اسماء الله الحسنی صاحب السیف المسلول قائد الناس الی منهج الاصول جامع الشمائل الرضیة مجمع الخصائل المرضیة دارج مدارج النبوة عارج معارج الفتوة نزهة المجالس العارفین بهجة محافل المشتاقین کیمیاء السعادة الازلیة مفتاح تعرف المعارف الالهیة مرج البحرین اللذین هما الوجوب والامکان یلتقیان بینهما برزخ لا یبغیان الخیر الجاری کالکوکب الدری منقولاته کل مراد المریدین ومعمولاته مناهج السالکین عوارف معارفه زاد المتقین واخبار اخیاره منهاج العابدین شریعته روضة الاحباب وطریقته فصل الخطاب عبده ورسوله التقی العلی ذو الفواتح والمعالم المتجلی نبینا العلی الحامد المحمود وشفیعنا الواجد الماجد الموعود لشفاعة استغفر بیوم المشهود سیدنا ومولانا محمد صاحب الحوض المورود وعلی آله واصحابه الذین طلعت علیهم لوامع الاشراق وطلعت علیهم لوائح حسن الاخلاق فحصلوا مفتاح النجاة عن المهلکات الدنیویة والاخرویة واستوعبوا اشعة اللمعات من المشکوة النبویة خصوا هممهم بتوصل المریدین الی المراد وبذلوا مساعیهم فی جذب القلوب الی دیار المحبوب باحسن السداد اختاروا

سیرة خیر العباد لتحصیل زاد المعاد و فوائد الفؤاد سمعوا الطیب لنعم بحسن العقیدة لازالة الخفاء عن قلوب الغافلین و فتحوا
بمفاتیح الاعجاز ابواب مدینة العلم والیقین سعوا فی غایة تهذیب الاخلاق والعادات و بینوا فیه قولا جمیلا باحسن الغایات قوی الله
عزائمهم بجوامع الاصول و صفی نخبة فکرهم و مرآة جنانهم بکمال القبول فاض علیهم فیض الحق بدمغ الباطل لتکمیل الایمان فهو عمدة
لطائف الانباه لما فتح علیهم [illegible] نفسه بین حالتیه الوسیط والوجیز واهب علیهم نسیم الریاض من مدد الفیاض
فاستشفوا بهم کل علیل [illegible] شفاء لادواء [illegible] الامراض فکان کل منهم جامع فیوض الحرمین و بصفات قرة العینین لرسول
الثقلین علی اولیاء امته الذین ترقوا الی مجمع بحار الانوار لاخذ سلک السلوک و ظفروا علی جواهر السلوک بعنایة ملک الملوک فهدوا
الی الصراط المستقیم و نالوا سفینة السعادة من حضرة الکریم و نطقوا بقول الفصل لارجاع عقول العلماء القشریة من الفرع الی الاصل حصلوا
الدر المختار من بحر العرفان والیواقیت والجواهر من معادن الاحسان شرحوا اداب المریدین و اسناد المشیخة بکمال الصفاء القرعیة و قرعوا
اسماعهم بنغمات الاصابة و فازوا علی مجمع السلوک بحسن الارادة شهودهم عینی و وجودهم یقینی خلقهم حسنی و حلمهم حسینی نقاوة جوهم
سر المخزون و ضیاء قلوبهم نور یهدی الی سیرة النبی المامون علمهم مستطرف فی کل فن مستطرف عقائدهم بهجة الاسرار و مطالبهم
سبحة الاحرار کلماتهم الموتلفة عجالة نافعة اهتدی للمعیشین و فقرات اخبارهم علالة رائعة للمتمسکین کلیاتهم عجیبة و مثنویاتهم غرایبة
مکتوباتهم مفیدة و ملفوظاتهم مفیضة ترجمان معارفهم زبدة اسرار الواصلین و بیان حقائقهم للصاعدین مرقاة الی سیر الاولیاء
العارفین ارشاداتهم فواتح الرحموت للطالبین و تواتر کراماتهم مسلم الثبوت للعالمین کل من معمولاتهم جامع صغیر لفقه الله
الاکبر و اتباع معلوماتهم نافع کبیر للدرجات مرقاة الصعود علی المقامات الاشهر اللهم امطر شابیب رحمتک الشامل الواصل
وارزقنا بوسیلتهم الانتباه الکامل فی جمیع السلاسل واوضح لنا امور السلوک فی سبع سنابل لاسیما علی مشائخ السلسلة الذهبیة القادریة
القلندریة الباسطیة الکاظمیة الذین شهدوا مناظر اخص الخواص و سمعوا نغمات الاسرار فارتقوا الی مقامات الاختصاص و شرفوا
بتشریف جلاء النظر نزهة الارواح سمعوا فی تهذیب الاسماء واللغات بغایة التوضیح والایضاح و جنبوا الناس هنا واهم عن
ارتکاب المعاصی الکبار و حصول صلاح الامة باشاراتهم الکافیة لرد المحتار فنشر طیبهم فی الاقطار و حضرتهم نزل الابرار جرت
علی السنتهم نصوص الخصوص و مناقب العارفین [illegible] تنبیه الغافلین فتحت لهم لمعات العلم و لمعت لهم
سطعات الفهم کشفت عنهم اسرار متواریا لیطلع منه الکل سامعا و قاریا فاشاراتهم کشف الرموز المحجوبة و کنایاتهم فتح الکنوز المکنونة
اسرار شهودهم فتوح الغیب کلیات سرائرهم قدوسیة بلاریب زبدة تحقیقاتهم معدن المعانی والایقان و خلاصة معارفهم
بحر المعانی والعرفان شرائط وسائطهم مطالب رشیدیة و نتائج مجاهداتهم مارب حمیدیة فهم الراشدون الی طریق الله الاکبر
الزاهدون فی الامور الدنیة کثیرة النشر والصادقون فی مقاصدهم الاظهر والناظمون بقوانین الشرع الاطهر الذاکرون لله تعالی
بالقعود والقیام فی الروضة الازهر والشاربون کاسات الوصال من حوض الکوثر فاشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له له الملک
وله الحمد واشهد ان سیدنا و مولانا محمدا عبده و رسوله له الثناء وله المجد رضیت بالله ربا و بالاسلام دینا و بمحمد صلی الله علیه وسلم
نبیا و رسولا و بشمس العارفین مظهر اسم الرب شاه **علی انور** القلندر مربیا و مرشدا **اما بعد** از بندهٔ احقر خاک نشین عتبهٔ قلندر
حبیب حید معلوم خواطر ارباب ولی الالباب والابصار و اصحاب العلم والاعتبار باد که عمده ترین نعمت سرمدی و خجسته ترین موهبت ایزدی در حق این بندهٔ عاصی

پر معاصی زہد و شعور مسلک شدن است بزمرۂ خدام بارگاہ عرش پایگاہ حضرت معدن فضل و موہبت منبع فیض و کمال مجمع تجلیات جلال و جمال ملجأ
علما و فضلا ماوای عرفا و فقرا مستجمع اولیاء نامور مفہوم مشہور لفظ قلندر الذی فاق علی الاقران بالعلم والکشف والعرفان و نال حظا کاملا
و نصیبا وافرا فی افاضۃ الایمان والایقان مولانا الاشہر استاذنا الاکبر شیخی و مرشدی شمس العارفین حافظ شاہ علی انور العلوی الکاظمی
نسبا والقادری القلندری مشربا و مسلکا والحنفی مذہبا والکاکوری مولدا و مدفنا قدس اللہ روحہ و افاض علینا فیوضہ و فتوحہ اجعل
مرقدہ الشریف تریاقا مجربا للمستفیضین عالم الہیئات و ادم ضیاء وجہہ المشرقۃ منورا علی قلوب الواصلین والعارفین و مزید بر ان مشرف
گشتن از ہمان جناب جہانیان مآب بدولت تحصیل علم و شرف بیعت چنانچہ تقریبا بجملہ اوقات شبانروزی اندر و ز مکتب نشینی خود تا یوم وفات آن مصدر برکات فخر
حضوری و منقدیدہ ام و بدین مباہات می نازم کہ بسیاری از احوال و افعال آن عارف باکمال دیدہ ام و اکثری از احکام و ارشادات بامر آن صاحب الکرامات
بتعمیل رسانیدہ و برخی از واقعات عجیبہ و مقالات غریبہ از زبان الہام ترجمانش باوقات مختلف شنیدہ بعضی از ان حسب موقع و حال اینست روزی زمان
درس کتب متوسطات کاتب حروف کہ غالبا سنہ ہجری یکہزار و سہ صد و سیزدہ بود حضرت خداوند نعمت دارین رزقنا اللہ فیوضہ فی الکونین در نور و کلام حقائق
و معارف التیام کہ با مخلصین با اخلاص و مسترشدین بہ صدق و اختصاص روقتی معینہ معمول داشتند ارشاد فرمودند کہ دوشب بزیارت جمال ملک تمثال
حضرت فلک رفعت بد آسمان معرفت صاحب السر الجلیل الجامع للمدارج الحبیب الخلیل زبدۃ العشاق المشہور بلقب نعم الحکم فی الآفاق المولی الاعز الاکمل
الی طریق اللہ الاکبر الذی مناقبہ بوفور فضلہ و مکارمہ لا تعد و لا تحصی حضرت مقتدای جہان شیخی و استادی مولانا شاہ تقی علی قلندر نور اللہ مرقدہ
الاطہر مشرف گشتم دیدم کہ حضرت ایشان بوجہ واقعہ وفات صاحبزادہ باکمال مقبول یزد متعال حضرت مولانا حامد علی علیہ الرحمۃ الولی چنان مغموم و محزون اند

سعہ ذکر عالم بے بدل فاضل بے مثل مدرس کامل محقق و اصل عنوان صحیفہ کرامت دیباچہ کتاب ہدایت صوفی صافی دل صاحب قلب سلیم و عمل آئینہ کمالات پدری مردم چشم شجاعت
دین پروری کاشف رموز خفی و جلی عارف معارف عقلی و نقلی سیدی مولانا حامد علی العلوی افیض علی مرقدہ سجال رحمۃ اللہ القوی فی کل غداۃ و عشی خلف اصغر حضرت کہف دین و
ملت مقتدای جہان مولانا شاہ تقی علی قلندر العلوی الکاظمی - ولادت آنجناب تقریبا در سنہ یکہزار و دو صد و چہل و ہشت ہجری واقع شد از بدو شعور متصف بصفات حمیدہ و خصائل پسندیدہ
بودند کتب درسیہ بخدمت حضرت والد ماجد خود گذرانیدند و در قوت حافظہ و جودت طبع و فہم مطالب ناممہ از معاصرین خود گوی سبقت بردہ از بعضی تلامذہ الشان کالحال نیز بقیہ
حیات از مسموع شد کہ روش درس و طرز افہام مطالب شفقت بر طلبہ علوم چنان بود کہ مثالش از دیگری بنظر نیامد - در سن دوازدہ سالگی بیعت بر دست حق پرست حضرت جد امجد
قدوہ قدوت غوث ملت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ الاطہر در سلسلہ عالیہ قادریہ رضویہ کردند و بعد درس طلبہ بقیہ اوقات خود بخدمت مرشد خویش صرف می نمودند با این ہمہ
اکثر متحسرانہ می گفتند کہ خدمت حضرت پیر و مرشد چنانکہ باید از من سرانجام نمی یابد ہمین خدمت خالصہ بود کہ کبار حضرت غوث ملت از والد ماجد ایشان فرمودند کہ خدمت
پسر شما سرا با نیز دستار بر سر کرد من از دل بسیار خوشنود ام خدا دیرا جزای خیر دہد کہ خدمت ما خوب میکند در طینت شریفہ تجرید و ترک و ایثار و سخاوت بسیار بود اکثر
موہ مان ثقات ناقل اند کہ نزد ایشان پارچہ سرمائی نمی ماند بیشتر بمساکین و فقرا میدادند و خود بوریاے مسجد بکار میبردند و تبسم شدہ میگفتند کہ مارا سردی ہمچو دیگران معلوم
نمی شود و لہذا بادشان میدہم شاید ہمین فعل مقبول بارگاہ الہی افتد - بدلیری و شجاعت و توانائی در استبازی و انتظام تعمیرات و اصول حساب ہم فائق بودند زبانی اشخاص
معتبرین شنیدہ شد کہ روضہ شریفہ حضرت غوث ملت بہ نگرانی ایشان تیار گشتہ وقتیکہ نوبت نصب کلس سنگی آمد چون زیر بیش بغایت وزنی بود جملہ مزدوران از بردا آوردن عاجز
گشتند ایشان فرمودند کہ افسوس طاقت برداشت این سنگ ہم ندارید و خود تنہا بہر دو دست برداشتہ بالائے گنبد بردہ بنہادند - در فنون سپہگری مہارت تام میداشتند
و بیشتر جبین مزان را می پسندیدند - اذکار و اشغال و اوراد و وظائف از حضرت بزرگان خویش اخذ کردہ و زکوۃ اسما و سور قرآنیہ نیز دادہ بودند از معمولات خاص بود کہ بعد
مغرب بر سقف مسجد شریفہ با پشت روضہ شریفہ حضرت جد امجد خویش تا نماز عشا مراقب می ماندند حضرت مرشدی و مولائی حافظ شاہ علی انور قلندر رحمۃ اللہ علیہ میفرمودند کہ
کہ من بخدمت شان خیلے گستاخ بودم روزی در قرب زمان وفات شان بارش بکثرت شدہ و آن وقت ہم ترشح میشد بعد ادای فریضہ مغرب ایشان حسب معمول خود
بر سقف مسجد شریفہ بودند من ہم رفتم دیدم کہ در مشغولی معروف اند و بر مصلا ہیچ اثر بارش و نمی و غیرہ نیست نہ بر جائیکہ مصلا گستردہ بود اثری و نہ بر جسم شریف معلوم میشد
گویا انجا بارش بالکلیہ نگشتہ متعجب گشتہ از حضرت جد امجد مولانا شاہ تقی علی قلندر عرض کردم فرمودند کہ خدا خیر کند امثال این امور خوب نیند - در ورع و تقوی و طہارت نیز
نصیب وافر داشتند منقول است کہ بخانہ از اقربای خاص برای خوانانیدن ترجمہ کلام مجید روزانہ میرفتند لیکن گاہی از او شان چیزی تحفہ ہم نگرفتند حتی کہ یک بیڑہ پان نیز
در جامہ و لباس وضع آزادانہ و سپاہیانہ پسند میکردند و بجاے قمیص بیشتر انگرکھہ می پوشیدند و میفرمودند کہ از لبس قمیص بجز اینکہ سنتی و مقدس انگاشتہ شوم ہیچ فائدہ نیست
مورد شفقت بغایت و الطاف بی نہایت حضرت عم اکرم و والد ماجد بودند حضرت والد ماجد ایشان در اکثر امور میفرمودند کہ ہر چہ رای شما باشد موافق ہمان عمل آید نقل
است کہ بزمان تعمیر حریم روضہ حضرت غوث ملت روزی علی الصباح بحضور عم اکرم خود حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ حاضر شدہ عرض کردند کہ امشب بزیارت حضرت
سرور کائنات صلی اللہ علیہ وسلم مشرف گشتم دیدم کہ آنحضرت بر جائیکہ الحال دروازہ حریم درگاہ موجود است تشریف میدارند با استماع این مژدہ حضرت والد ماجد ایشان

که درزمان وقوع واقعه عظیمه معائنه کرده بودم و حضار مجلس کلمات تعزیت و تلقین صبر عرض می نمایند ناگاه شخصی بعرض رسانید که مولانای مرحوم زنده گشتند باستماع چنین مژده جانفزا اهل فقیر حقیر خود را بر قبر مبارک رسانید و لحد را بچو آغوش تمنا کشاده یافت ساعتی متوقف بتائمل کردم جنبشی در جسم از بالای کفن محسوس شد بعجلت اندرون قبر رفته مولانا را معه کفن بیرون آورده بحضور حضرت مقتدای جهان قدس سره بردم آنحضرت بمشاهده این واقعه غریبه از بس شادان و فرحان گشته فقیر را بعلت و بشارات خاص سرفراز و ممتاز نمودند چون بیدار گشتم اول وقت فریضه سحری بود برخاستم و بعده فرمودند چه عجب که تعبیر این خواب چنین باشد که حضرت مقتدای جهان احیای طریقه مرضیه خود از دست من منظور داشته باشند یا اشاعت کتاب خود که موسومه بروض الازهر فی مآثر القلندر است بذریعه من مقصود باشد و یا تعلیم و تکمیل طفلی که از اولاد حضرت مولانای ممدوح باشد از دست فقیر مرکوز خاطر داشته باشند که همین هرسه امر سبب قوی تفریح و ترویح روح پر فتوح حضرت ایشان بخیال می آیند الغرض مدتی برینحال سر آمد و چیزی از مصداق تعبیر این واقعه مفهوم نشد بعده حضرت خداوند نعمت قدس سره در ماه محرم الحرام سنه یکهزار و سه صد و هیژده هجری روزی ارشاد فرمودند که دیشب بحصول زیارت سراپا فرح و بشارت حضرت مقتدای جهان حظ وافر فراچنگ آوردم دیدم که در صحن تکیه شریفه موجودم و حضرت ایشان از جانب دروازه خانقاه تشریف آورده کتابی بوسیده و کرم خورده را که بدست مبارک است از غایت شفقت و مکرمت بمن عنایت فرموده ارشاد کردند که این کتاب بشما سپردیم درست کرده جزوبندی و جلدبندیش سازید که بغایت قابل قدر است و پر از فوائد و عوائد بسیار این فرمودند و غائب شدند از صدمه فوت حصول دولت دیدار فرحت آثار چنان حسرت و قلق بردلم طاری شد که فی الفور بیدار گشتم ظهور تعبیر این مبشره چنان واقع شد که بعد مرور شهور این صحیفه شریفه روض الازهر فی مآثر القلندر که نعمای بیجائی بود بذریعه فاضل مجدد و عالم اوحد صاحب تحقیقات و تدقیقات منبع خیرات و برکات جد محترم مولانا امجد علی علوی کاظمی مدظله العالی بحضرت خداوند نعمت قدس سره حاصل گردید بوقت حصولش چه حالت انشراح و مسرت از بشره شریف و روی لطیف هویدا گشت چه توان گفت صحیفه شریفه را بدست مبارک گرفته به احقر کاتب الحروف دادند و فرمودند که این عطیه بی بهارا حرز جان خود سازد که باوقات فرصت معائنه کرده درستش حتی الامکان خواهیم کرد و ورق گردانی چند کتاب کرده متاسفانه فرمودند که افسوس تکملا این کتاب که بمحنت و مشقت بسیار تحریر کرده بودم همگی تلف شد و عرق ریزی و سعی و جهدی شبانروزیم بیکار رفت خیر اگر مقدر است و حیات باقی باز خواهیم نوشت این ارشاد فیض بنیاد اگرچه عرصه منقضی گشت مگر از مشاغل رشد و ارشاد فرصت دست نداد که توجه خاطر بآن سو منعطف گشتی فقیر حقیر بحضور تجلیات ظهور علی الصباح معمولا حاضر بود و دران زمانه که سنه هجری یکهزار و سه صد و بست بود و بو قرائت صحیح بخاری شریف بیکروز بحقیر ارشاد نمودند که امشب از زیارت با بشارت جدی و استادی حضرت مقتدای جهان قدس سره مشرف شدم به نوازشهای فراوان عزت و افتخار بخشیده فرمودند که پسر شما درین روزها در کسب اشغال و اذکار سلسله علیه قلندریه مشغول ست

(بقیه صفحه گذشته) از برادر بزرگ خود عرض نمودند که رای من این ست که در دروازه حریم درگاه برهمین مقام نصب کرده شود که مشیره جوان صالح ست چنانچه حسب نشاندهی ازه شریفه بر همانجا نصب کرده شد الغرض تا مدت بست سال کم و بیش بدرس و تدریس افاده طلبه کوشیده در عین شباب بعمر سی و چهار سالگی داعی اجل را لبیک گفتند و از سبحان الله اعلی گردیدند واقعه وفات نیز عجیب شد که بعد عرس شریف سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و دو هجری بلا اراده سهاسی که از محبان خاص بودند رقعه بدین مضمون نوشتند که الحمد لله از تقریب عرس شریف بخیر و خوبی فراغت گردید در انتظار شما ماندم بیا مدید معلوم نیست که ملاقات ما و شما نیز آینده واقع می شود یا نه فقط نوبت فرستادنش نیامده بود که بتاریخ بست و چهارم ربیع الآخر تپ لرزه لاحق شد و روز سوم که یوم نوبت بود بنسبت سابق تپ شدت پذیرفت و غشی لاحق گردید علاج نموده شد لیکن بجز زیادتی هیچ نشد مسهلات نیز شدند مگر افاقه نشد تا آنکه بتاریخ چهاردهم جمادی الاولی روز پنجشنبه وقت صبح جان بجان آفرین سپردند کوه غم و اندوه بر پس ماندگان انداختند بعد نماز ظهر پیش دروازه حریم روضه حضرت غوث ملت حسب ارشاد والد ماجد خود که بعد وقوع این واقعه وقیعه به برادر بزرگ خویش گذارش فرموده بودند که قبر این مرحوم اگر برین مقام تجویز کرده شود بهتر است که پیش نظرم خواهد ماند و خواهم دانست که هر آنچه سرمایه فضل و علم بدقت و دشواری تا این مدت کسب نموده بودم همه را زیر زمین دفن کردم مدفون گردید نظم قطعه تاریخ وفات از مولوی شریف الدین کاکوروی سـ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| چاردہ از ماہ پنجم پنجشنبہ روز بود | مولوی حامد علی صاحب بخاک گور رفت | سال تاریخ وفاتش ہاتف از طرح جدید | یکہزار و دو صد و ہشتاد و دو ہجری بگفت |

ویرا تلقین ذکر مجرد هو نمائید که نفع بسیار خواهد کرد لهذا حسب ارشاد واجب الانقیاد ذکر مذکوره بشما تلقین میکنم بگوش هوش بفهمید و بران عامل شوید و طریقه آن تعلیم نمودند این واقعه را مدتی قلیله گذشته بود که سلسلهٔ کسلمندی و ناسازی مزاج بحضرت همه رحمت آغاز گردید و اگاه در مرض اشتداد واقع شد لیکن باز قدری سکون گردیده آثار صحت هویدا گشتند اما وا از گونی بخت و تهیدستی قسمت را خاک برسر افشانم که باز عکس مرض واقع شد و قوت را ضعف و ضعف را قوت پدید آمد دران زمانه اندوه نشانه که اطمینان و سکون خاطر از هیچ سو رو نمی نمود و در طرفی از اطراف عالم بجز روز بازار تردد و انتشار چیزی بروی کار نبود جناب مکرمت انتساب شمع افروز بزم سخنوری صدر نشین معنی پروری محب الفقرا ملاذ الغربا مخلص با کبازو در میدان ارادت و خلوص یکه تاز صداقت آگین عم مکرم خان بهادر منشی محمد تاج الدین صاحب دام بالمکرمة والمواهب ببشرهٔ دیدند خلاصه اش اینکه در پیش صحن آستانه عالیه بجانب غرب زد رخت تمرهندی از دحام خواص و عوام ست و حضرت مقتدای جهان قدس سره میان آن مجمع بر صفهٔ بلند ایستاده سخنان مواعظ حقائق و معارف آمیز میفرمایند و ایشان هم دران مجمع حاضر اند بعد اختتام وعظ بایشان مخاطب گشته فرمودند که چه توان کرد کسی نمی شنود ع باکه گویم در جهان یک گوش نیست + و از نظر غائب شدند ایشان مضطرب الحال و متشتت البال (پریشان خاطر ۱۲) بجستجو پرداخت نگران شدند نشان نیافتند مجبوراً افتان خیزان اندرون آستانه شریفه آمده و متلاشی گشته بدرگاه حضرت عارف بالله قدس سره رسیده معلوم کردند که حضرت ایشان در حجرهٔ درگاه شریفه موسومه بخلوتخانه تشریف فرما هستند باز سر ساخته شرفیاب حضوری گشتند دیدند که پیش آن حضرت کتابی طویل و ضخیم نهاده است و فقیر کاتب حروف صغیر سن را درس میدهند و معانی و مطالب را بطرز شافی ذهن نشین میسازند بفور حاضری روی جهان افروز بجانب ایشان گردانیده نوازشها مبذول داشتند و به بشارت لائقه و توجهات فائقه سرفراز فرمودند منشی صاحب دران حال بیدار گشتند و از عنایت و نوازش مرشدانه بر خود بالیدند و این خواب همه صدق و صواب الوقت حاضری بحضور حضرت خداوند نعمت اطیب الله مضجعه گذارش ساخته تعبیر خواستند ارشاد شد که خواب بغایت نیکوست و تعبیر واضح دارد و دلیل مقبولیت شما بحضرت مرشد برحق خود است که آثارش ظاهر اند و آینده نیز بظهور خواهند پیوست اما اینقدر جزو خواب که پسر ما را تعلیم میکنند و کتاب ضخیم میخوانانند مفهوم نه شد که مراد ازان چیست فی الحال ما خود موجود هستیم و برای تعلیم و تربیتش کافی ضرورتی نبود که این را هم بذمه همت عالی نهمت خود فرا گیرند مگر می تواند که بوجه شفقت بغایت که بر صاحبزاده باکمال خویش جناب مولانا حامد علی قدس سره الولی میداشتند و جناب موصوف جد مادری این پسر بودند خود بنفس نفیس متکفل این امر شده باشند بعده سکوت فرمودند هیهات که مطالب و مفهوم اصلی این ارشاد آن وقت بفهم نه آمد که حیات حضرت ایشان یومی چند بیش نیست و عنقریب این جهان بی ثبات را میگذارند و این تعلق خاص تعلیم و تربیت نقیر حقیر که مانع از ارتحال می توانست شد نیز نسپندیده میدانند بعد ازین ارشاد در کیفیت علالت اشتداد پیدا گشت و در عرصه کم از یک ماه تقریباً رخت سفر بدار آخرت بسته از مسجان ملاء اعلی و واقفان مقام و ان الی ربک المنتهی (۴۲) گشتند و پس ماندگان و وابستگان دامن دولت را در الم و درد فراق دائمی مبتلا گذاشتند افسوس که آن ظل عاطفت و چتر رحمت خداوندی و مرشدی که مانای (شاید ۱۲) سایه رحمت ایزدی توان گفت از سر ما برداشته شد و قرارگاهم بجز خاک حسرت و ناکامی چیزی دیگر نماند همه آرزو و داعیه های دیرینه که از دیر باز (مدت ۱۲) در گنجینه دل دفینه بودند خون گشتند و حسرت و الم که وقتی پیرامون خاطر نه گشته بود ساحت قلب را محیط گردید افسوس صد افسوس ع درغم او روزها بیگاه شد + روزها با سوزها همراه شد + ستر من از ناله من دور نیست + لیک چشم و گوش را آن نور نیست + تن ز جان و جان ز تن مستور نیست + لیک کس را دید جان دستور نیست + ناچار به تجرع مرارت (تلخی ۱۲) فراق بیکسی و استرضا برضاء الهی خود را در دادم و آیه وافی هدایه قل لن یصیبنا الا ما کتب الله لنا هو مولنا و علی الله فلیتوکل المؤمنون را بهین (بهترین ۱۲) دستاویز صبر و سکون خود

سنه ۱۳۵۱ ایشان در دوران تحریر مقدمه هذا بتاریخ بست و پنجم ماه رجب المرجب روز چهارشنبه سنه یکهزار و سه صد و سی و سه هجری دفعتاً داعی اجل را لبیک اجابت گفتند قبر در ساکوری ۱۳۵۲ و داخل بسوی پروردگار است بازگشت ۱۲ ۱۳۵۳ بگو هرگز نرسد بلا الا آنچه نوشته است خدا برای ما اوست کارساز ما و بر خدا باید که توکل کنند مسلمانان ۱۲

خود خاتم ناگاه قائد توفیق رفیق طریق و شفیق این گردید و باشتغال خدمت تصحیح و تهذیب کتب و رسائل حضرات قلندریه کثرهم الله فی کل بکرة و عشیه کشیده گوا و حضرت خداوند نعمت قدس سره خصوصاً بنهایت اسبابی شود چنانچه اکثر رسائل از نظر قاصر گذشته بود ند که روزی خود بخود القای خوابهائی مذکورۀ بالا از حضرت خداوند نعمت قدسی منزلت بخاطر فاتر افتاد بر تعبیر خواب اول غور کردم بعینه صحیح و درست یافتم یعنی اگر احیای طریقه مرضیه حضرت مقتدای جهان علیه الرحمة والرضوان مراد گیرند هم میتواند که هر انچه اشاعت طریقه علیه حضرت موصوف از حضرت خداوند نعمت قدس سره بظهور آمد ضرورت بیان ندارد و نه بر ارباب دانش و بینش مخفی و اگر اشاعت کتاب مستطاب مراد گیرند هم میشاید که حضرت خاتم این صحیفه شریفه هم جهد وافر در اشاعت وی بکار بردند چونکه دران زمانه اشاعت مقدر نبود لهذا در تعویق افتاد موهبت کریمه حضرت وهاب مطلق را لازم که آن سفینه هیچو تابوت سکینه را از جمله محمول منصه ظهور در آورد یعنی آن صحیفه شریفه بدست حضرت خداوند نعمت قدس سره باز آمد ذلک فضل الله یوتیه من یشاء والله ذوالفضل العظیم و ضرورت تحریر تکمله مخفی و محتجب نیست که حضرت مقتدای جهان علیه الرحمة والرضوان در سبب تالیف صحیفه شریفه وعده تحریر یک مقدمه و ده لطیفه و یک خاتمه فرموده بودند مگر نوبتش نیامده لهذا ضروری شد که تکمیلش وفق خواهش و ارشاد حضرت مصنف نموده آید پس هر انچه سعی که در تکمیل صحیفه از حضرت خداوند نعمت قدس سره بظهور آمد ظاهر است و انچه از فقیر حقیر بعد وفات ایشان ممکن شد آن هم ازمین همت و فیض و برکت همان شهسوار مضمار ولایت و معرفت توان دانست که العبد و ما فی یده لمولاه

ملاک لمولاه ع نیاوردم از خانه چیزی نخست * تو دادی همه چیز من چیز تست * و نیز ترویح روح پرفتوح حضرت مقتدای جهان قدس سره را

وجهی قوی این است که کتاب از باقیات صالحات شمرده میشود که در صحیح مسلم بروایت حضرت ابوهریره رضی الله عنه مروی ست که فرمود جناب رسول الله صلی الله علیه وسلم که هرگاه انسان می میرد عمل وی منقطع میگردد مگر سه چیز که ثوابش بعد موت هم منقطع نمی شود یکی خیرات و صدقه جاریه دوم علمیکه خلق از وی نفع گیرند سوم ولد صالح که برای وی دعا کند یعنی ثواب عمل نیک بعد موت نمی ماند صرف تا حیات می ماند که بعد وی عمل ست نه ثواب مگر این سه چیز که ثواب آنها بعد موت نیز موقوف نمی شود یکی صدقه جاریه که عبارت ست از امر نیک که فائده اش همواره بخلق رسد مثل تعمیر مسجد و چاه و مدرسه و رباط وارض موقوفه یا خانه موقوفه یا کتب موقوفه که ازین ها فائده عامه جاریست دوم علمیکه خلق از وی نفع یابند مثلاً آموختن علم دین و تصنیف و تالیف دران سوم ولد صالح که برای وی دعای خیر کند انتهی. واگر تعلیم و تربیت طفلی مراد گرفته شود هم میتواند که فقیر حقیر نسبت ولدیت بحضرت مقتدای جهان بواسطه جناب مولانا حامد علی قدس سره بیدار و اکتساب جمله علوم فارسیه و عربیه صرف و نحو و فقه و اصول فقه و معانی و بیان و عقائد و منطق و مناظره و حکمت و کلام و تصوف و اخلاق و فرایض و تفسیر و حدیث وغیره از حضرت خداوند نعمت قدس سره کرده و بطفیل آنحضرت سرمایه روشناسی بمیان ارباب علم و فضل پیدا نموده و هرانچه یافته بدولت آنجناب یافته آری ع

قطرۀ از بحر فیضان دیده‌ام
تو ببین از من چنین غوغا و شور

ذرۀ از مهر تابان دیده‌ام
میکند او در دلم صدگونه زور

سوز من از سر سوزش تحتی ست
این ز من نی بل ز سودای ویست

جان مفلس را از وصد شوکتی ست
شور و غوغایم ز غوغای ویست

علی هذا القیاس خواب دوم نیز مجبر به تهذیب و ترتیب است و خواب سوم مشعر به مقتضیات شان فرزند پروری و صرف توجه خاص غرضکه این امور معاون و مصمم عزم فقیر حقیر گردیدند و از زبان بیزبانی ظاهر کردند که بهر تقدیر دست درین کار باید داد چنانچه در ماه رجب سنه یکهزار و سه صد و سی هجری آغاز مطالعه آن کتاب مستطاب نموده دریافتم که نامی کتابی ست عجیب و سفری ست غریب صوفیان ابوالوقت اگرش دستور العمل خود را ندر داد و فقرای ابن الوقت حرز جان خودش انگارند بجا مجموعه ایست بهر جمعیت خاطر پریشان و نسخه شفائیست بهر صحت دل رنجوران خزینه ایست پر از نقود حقائق و گنجینه ایست مملو از جواهر مضامین دقائق خفائی ست پر از نعمات عرفان و گلدسته ایست پر از ریاحین ایقان عنوانش از مطلع خورشید مصفا و هر صفحه ساده از هر رق مله

وصفا صفی سرنچه درین کتاب مسطور ست چون بیت المعمور از نور معمور ست شناسا شناسد و دانا داند که این همه از آن ست که از همین نتیجه گردش خامه فیض شمامه
دبیر عطارد پایه ایست که پرتو مهر درخشان خیالش از جواهر آبدار فقرات نگین آبگینه بجگر جوهریان الفاظ و معانی شکسته و بهترین نقش کلک بوقلمون طراز مرقع
سازیست که جلوهٔ طاؤس فکر تش از نیرنگ الفاظ مختلف الالوان هنگام تماشا دیدهٔ و دل بهزاد و مانی بسته زهی معجز کلامی بلند مقامی که سامعه
سخن سنجان مسیحا نفس دم شهود حسن بیانش مثل کلیم محو کلام گردیده زهی رشکین طرازیکه باصرهٔ ارباب بصیرت هنگام نظارهٔ سواد خطش خط خطا برسنبل
نخط چین دخط کشیده رشحهٔ کلک گهربارش آبروی نیسان افزوده زهی صریر قلم اعجاز رقمش صلای قم باذنی بمردگان مضامین صد ساله درداده
از سر نو زنده کرده بخت خود را نازم که مهبط نزول عنایت و توجهات کریمانه گشتم و اینچنین یار از سر ساختنم فرق را تا فرقدان رسانید یعنی برموز عبارات
و غموض اشارات کتاب مستطاب پی بمطلب خود بردم و ذخیره فوائد و نعمای بوقلمون اندوخته بصورت حال معانی این بیت درنیافتم
هنوز آن ابر رحمت درفشان است چمی وخمخانه با مهر و نشان است چه گویم که آن عنایت کریمانه و رافت و کرم مربیانه که درحقیقت پرسش
پنهانی و نوازش عیانی بود با من حقیر چها کرد و چسان از خود برد که بجز مطالعه صحیفه شریفه شغلی پیش خاطر افتادن نداد در اوقات بیشتر همیخواستم
که خود را وقف مطالعه دارم و چیزی برای نفع خود بهتر از وی نه انگارم لیکن تفرق بال و تشتت حال نه گذاشت که جمله اوقات دران صرف
کنم مجبورا وقتیکه فرصت میسری آمد بمطالعه صحیفه شریفه صرف میکردم و در تطابق عبارات از ماخذات و تصحیح آنها سعی بالغ و جهد وافر بکار بردم
و چونکه عبارات عربیه دران بیشتر بود ندلهذا غرورا فتاد که ترجمه آنها نیز کرده شود آنهم آغاز کردم نوبت بترجمه نصف عبارات کتاب هذا رسیده
بود که خود بخود بلا خطور خطرهٔ و خیالی خواب جاری بیادم آمد مسیاخته ذهن قاصرم بدین ... کرده که تعبیر آن همین خدمت و مشقت است که
الحال از دست تو بظهور آمده فرحت و سرور یکه ازین خیال مسرت اشتمال نصیب خاطر فاتر گردید چسان رقم سازم هر بن موام صروف شکر گذاری
یافتم چونکه فقیر حقیر خوگر نوازش و مکرمت بغایت بوده است لهذا اگر خود را قطع نظر از نسبت ولدیت به نسبت تلمذ هم مفتخر و مشرف داند و بر
طبق آن بگذارش بندی از حالات قدسی سمات که بذریعه معقول در روایتی مقبول شنیده پردازد و بزمرهٔ مادحان و واصفان شمار دجا دارد
اگرچه امری از خصائل و شمائل و فضائل و کمالات علمیه و عملیه آنحضرت را حضرت خداوند نعمت قدس سره فروگذاشت نه نموده اند و چگونه فروگذاشت
شدی که خود ذات شریفه شان مرآت کمالات علمیه و عملیه و تکملهٔ صفات قولیه و فعلیه و تبصرهٔ جمال شریف و روحانیت لطیف حضرت مقتدای
جهان علیه الرحمة والرضوان بود اما چونکه متعطشان زلال حال خیر مآل و متفحصان تذکار پر برکت اشتمال جویای بسط و وضاحت و تکرار مآثر
جمیله و مناقب جلیله می مانند لهذا فرض وقت آمد که حالات کرامت سمات که امداد آنها مثمر برکات و منتج سعادات
تواند بود هم نگارد و ذخیرهٔ سعادت اخروی و ذریعه حصول صلاح دنیوی اندوزد پس این جزو مختصر موسومه به **المواهب القلندر**
**لمن یطالع الروض الازهر** را بر چهار موهبت مرتب کردم **موهبت اول** در ذکر اساتذهٔ حضرت مقتدای جهان علیهم الرحمة والرضوان
**موهبت دوم** در ذکر حضرت مقتدای جهان مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره **موهبت سوم** در ذکر حضرت شمس العارفین مولانا حافظ
شاه علی انور قلندر قدس سره **موهبت چهارم** در بیان کیفیت تصحیح کتاب مستطاب مع تکملهٔ کامل النصاب و حل مشکلات و اشارات و کیفیت

---

استمداد بارواح طیبات و عنایات تا بغایات آنحضرت فها انا اشرع الکلام بالمرام معتصما لجبل العنایة الملک العزیز العلام و بیده
التوفیق و حسن الاختتام فانه ولی التفضل و الانعام **موهبت اول** در ذکر اساتذه حضرت مقتدای جهان و دانستنی ست که اُستاد اولین
آنحضرت عم اکرم ایشان مولانا شاه حمایت علی قلندر قدس سره بودند که بعض کتب ابتدای بخدمت اوشان خواندند زان بعد رجوع بخدمت برادر

وقال الله تعالى وَتِلْكَ الْأَمْثَالُ نَضْرِبُهَا لِلنَّاسِ وَ
مَا يَعْقِلُهَا إِلَّا الْعَالِمُونَ وقال تعم وَلَوْ رَدُّوهُ إِلَى الرَّسُولِ
وَإِلَىٰ أُولِي الْأَمْرِ مِنْهُمْ لَعَلِمَهُ الَّذِينَ يَسْتَنْبِطُونَهُ مِنْهُمْ
رد حكمه فى الواقع الى استنباطهم والحق رتبتهم
برتبه الانبياء فى كشف حكم الله تعالى وقال تعم وَلَقَدْ
جِئْنَاهُمْ بِكِتَابٍ فَصَّلْنَاهُ عَلَىٰ عِلْمٍ وقال تعم فَلَنَقُصَّنَّ
عَلَيْهِمْ بِعِلْمٍ وقال تعم بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ
الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ وقال تعم خَلَقَ الْإِنْسَانَ عَلَّمَهُ
الْبَيَانَ وَإِنَّمَا ذكر ذلك فى معرض الامتنان وقال
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم من يرد الله
به خيرا يفقهه فى الدين متفق عليه وزاد الطبرانى
ويلهمه رشده وَالْعُلَمَاءُ وَرَثَةُ الْأَنْبِيَاءِ رواه
ابوداؤد والترمذى وابن ماجة وابن حبان
فى صحيحه من حديث ابى الدرداء ان الحكمة
تزيد الشريف شرفا وترفع المملوك حتى يجلس
مجلس الملوك رواه ابونعيم فى الحلية عن
انس وقد نبهه بهذا على ثمرته فى الدنيا ومعلوم
ان الآخرة خير وابقى وخصلتان لا يجتمعان
فى المنافق حسن سمت وفقه فى الدين رواه
الطريق وهيئة اهل الخير وحسن النحو ۱۲
الترمذى عن ابى هريرة والايمان عريان ولباسه
التقوى وزينته الحياء وثمرته العلم والعمل رواه
الحاكم فى تاريخ نيشابور عن ابى الدرداء واقرب
الناس من درجة النبوة اهل العلم والجهاد
اما اهل العلم فدلوا الناس على ما جاءت به
الرسل واما اهل الجهاد فجاهدوا باسيافهم على
ما جاءت رواه ابونعيم عن ابن عباس ويشفع
يوم القيامة ثلاثة الانبياء ثم العلماء ثم

ونمى فهمند آنرا مگر دانایان وفرمود حق تعم اگر راجع میگردانیدند
آنرا بسوے پیغامبر وبسوے فرمانروایان از اهل اسلام هر آئینه
دریافتندے مصلحت آن خبر را آنانکه از ایشان میتوانند برآوردن
مصلحت آن رد کرد حکم خود را در وقائع جانب استنباط کردن شان
وملحق ساخت رتبه آنها را برتبه انبیا در کشودن حکم حق تعالے
وفرمود حق تعم هر آئینه آوردیم براے ایشان کتابیکه مفصل کرده ایم
آنرا به دانش وفرمود حق تعم پس البته بیان خواهیم کرد بحضور
ایشان بدانش وفرمود حق تعم بلکه قرآن آیات روشن است محفوظ
در سینه هائے آنانکه داده شد ایشانرا علم وفرمود حق تعالی که پیدا کرد
آدمی را وآموختش سخن گفتن واین را ذکر کرد بطور منت نهادن
وفرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم کسیکه اراده کند باوے خدا
نیکوئی را دانشمند گرداند ویرا در دین واین حدیث متفق علیه
بخاری ومسلم است وطبرانی درین حدیث لفظ ویلهمه رشده
زیاده کرد یعنی الهام میکند ویرا رشد وی وعلما وارثین انبیا هستند
روایت کرد این ابوداؤد وترمذی وابن ماجه وابن حبان در صحیح خود
از حدیث ابوالدردا و بتحقیق حکمة زائد میکند شریف را شرافت وبلند مرتبه
میکند مملوک را بشائبه که می نشاند ویرا در نشستگاه بادشاهان روایت کرد
این را ابونعیم در حلیه از انس رض وبتحقیق خبردار کرد برفوائد دنیاوی وے
ومعلوم است اینکه آخرة بهتر است وباقی تر ودو خصلت مجتمع نشوند
در منافق حسن طریقه وفقه در دین روایت کرد این را ترمذی از
ابوهریره رض وایمان عریان است ولباس وی تقوی وزینت وی حیا وثمر
وی علم وعمل روایت کرد این را حاکم در تاریخ نیشاپور از ابی الدردا
وقریب ترین مردمان از درجهٔ نبوت اهل علم وجهاد اند اما اهل علم
پس دلالت کردند اوشان مردمان را برانچه که آورده بود ویرا
رسولان واهل جهاد پس جهاد کردند اوشان بشمشیرهائے خود برانچه
که آمده روایت کرد این را ابونعیم از ابن عباس وشفاعت کسان
روز قیامت شفاعت خواهند کرد انبیا وعلما وشهدا

الشهداء رواه ابن ماجة وعن عثمان قيل يا رسول الله
اى الاعمال افضل قال العلم بالله عز وجل فقيل نسئل
عن العمل وتجيب عن العلم فقال ان قليل العمل
ينفع مع العلم بالله وان كثيرا من العمل لا ينفع
مع الجهل بالله رواه ابن عبد البر عن انس رض وقال
على رض يا كميل العلم خير من المال العلم يحرسك
وانت تحرس المال والعلم حاكم والمال محكوم عليه
والمال ينقص بالنفقة والعلم يزكوا على الانفاق
وقال ايضا العالم افضل من الصائم القائم المجاهد
واذا مات العالم ثلم فى الاسلام ثلمة لا يسدها
الا خلف منه وقال ايضا نظما لابنه الحسين
رضى الله تعالى عنه —

روایت کرد این را ابن ماجه از عثمان رض گفته شد یا رسول الله
کدام اعمال افضل اند فرمود علم بالله باز گفته شد سوال
میکنیم از عمل وجواب میفرمائید از علم پس فرمود که عمل قلیل نفع
میدهد با علم بالله وتحقیق عمل کثیر نفع نمیدهد با جهل بالله —
روایت کرد این را ابن عبد البر از انس رض و فرمود علی مرتضی
رضی الله عنه که ای کمیل علم بهتر است از مال علم حفاظت تو
میکند و تو حفاظت مال میکنی و علم حاکم هست و مال محکوم علیه
و مال از خرچ کردن کم میشود و علم از خرچ کردن زائد میشود —
و هم فرمود و عالم افضل است از روزه داریکه شب بیدار
و مجاهد باشد و وقتیکه میمیرد عالم چنان رخنه میشود در اسلام
که بند میکند وی را مگر کسیکه عوض وی باشد و هم فرمود در نظم
برای پسر خود حسین رضی الله عنه

| | |
|---|---|
| ما الفخر الا لاهل العلم انهم | على الهدى لمن استهدى ادلاء |
| ووزن كل امرء ما كان يحسنه | والجاهلون لاهل العلم اعداء |
| ففز بعلم ولا تجهل به ابدا | فالناس موتى واهل العلم احياء |

نیست فخر برای اهل علم مگر اینکه ایشان بر هدایت اند برای کسیکه هدایت میطلبد
و وزن هر کس آنست که نیکو مینماید وی را و جاهلین برای اهل علم اعدا اند
پس فائز شو بر علم و نه جاهل دار به وی کسی را پس مردمان مرده کان اند
و اهل علم زنده —

## نظم

ارباب علوم دین که درویشانند — یارب چه رفیع قدر و عالی شانند
پیوسته بحق دلیل دلریشانند — مقصود ز هستی جهان ایشانند
دانا که همیشه علم و حکمت دارد — در چشم کسان بانچه ورزد ارزد
نادان که حسد از دل او سر برزد — پیوسته بکین اهل دانش لرزد
هستند جماعتی بجانان زنند — وز دیدن آن قوم شود جان زنند
چون آب حیات در ازل نوشیدند — مردم همه مرده اند و ایشان زنند

برمسافران مراحل طریقت و مجاوران منازل حقیقت مخفی نیست که علم روشن تر ستاره ایست که در آسمان ماهیت انسان تابد و نازک تر غنچه ایست که در چمن حقیقت او شگفتن یابد هر نفس ناطقه که بزیور علم و حکمت آراسته گردد در سلک فرشته است و ارقام سعادت ابدی بر جبین استعداد او نوشته علیکه بحلیه علم حالی (خالی) نشده چون بدنی باشد که او را جان نیست و دلیکه بسکه دانش نرسیده از غایت قلبی وان نیست و لله در القائل

| | | |
|---|---|---|
| الناس موتی واهل العلم احیاء | والناس مرضی وهم فیهم اطباء | مردمان مردگانند واہل علم زندہ و مردمان بیمارانند و ایشان (یعنی اہل علم) در او شان بمنزلہ طبیبان |
| والناس ارض واهل العلم فوقهم | سماء نور وما فی النور ظلماء | و مردمان بمنزلہ زمین اند و اہل علم بالای شان بمنزلہ آسمان نور اند کہ در نور ظلمت نمی باشد |
| وذمرة العلم رأس الخلق کلهم | وسائر الناس فی التمثیل اعضاء | و گروہ اہل علم سر جمیع خلق است و ہمہ کسان در مثال مثل اعضا اند |

علم مفتاح کنوز حقائق و مصباح رموز دقائق و نظام سلسلۂ وجود و قوام مرتبۂ شہود است

| | | | |
|---|---|---|---|
| علمت بکمال معرفت راہ دہد | علمت دل آگہ و جان آگاہ دہد | گر جاہ طلب کنی ترا جاہ دہد | ور حق طلبی بقاء باللہ دہد |

بدانکہ مراد از علم اینجا علم دین است کہ تعلق بکتاب و سنت دارد و آن دو قسم است مبادی و مقاصد مبادی علومیکہ موقوف است معرفت کتاب و سنت بر آن مثل لغت و نحو و صرف و جز آن از علوم عربیت و مقاصد آنچہ متعلق است باعمال و اخلاق و عقائد اینہا ہمہ علم معاملت است و **علم مکاشفہ** نوریست کہ بعد از سلوک طریق حق و صدق معاملت در دل افتد کہ بدان معرفت حقائق اشیا چنانکہ ہست منکشف گردد و معرفت ذات و صفات و افعال حق سبحانہ تعالی رو نماید و این را علم حقیقت و علم وراثت خوانند بحکم حدیث من عمل بما علم ورثہ اللہ علم ما لم یعلم ہر کہ عمل کند بآنچہ دانستہ و خواندہ است از علم ظاہری روزی گرداند و بخشد او را خداے تعالی آنچہ ندانستہ و نخواندہ و آیۂ کریمہ واتقوا اللہ ویعلمکم اللہ نیز اشارت باینمعنی است و علم ظاہر و باطن کہ گویند ہمین معنی دارد و نسبت ہر دو بیکدیگر نسبت تن و جان و مغز و پوست است و احادیث و آیات کہ در شان علم و فضیلت آن وارد شدہ است شامل این ہمہ اقسام است بتفاوت مراتب و درجات آن کذا فی اشعۃ اللمعات و نیز در شرح حدیث جبرئیل علیہ السلام از ہمین کتاب مرقوم است کہ بناے دین کمال آن بر فقہ و کلام و تصوف است و این حدیث شریف بیان این ہرسہ مقام کردہ اسلام اشارہ بفقہ است کہ متضمن بیان اعمال و احکام شرعیہ فرعیہ است و ایمان اشارہ باعتقادات است کہ مسائل اصول کلام اند و احسان اشارہ باصل تصوف کہ عبارت از صدق توجہ الی اللہ است و جمیع معانی تصوف کہ مشائخ طریقہ بآن اشارہ کردہ اند راجع بہمین معنی است و فقہ و کلام و تصوف لازم یکدیگر اند کہ ہیچ یکے بے دیگرے تمامی نپذیرد و تمامی نیابد زیرا کہ احکام الٰہی بے فقہ شناختہ نشود و فقہ بے تصوف تمام نشود زیرا کہ عمل بے صدق توجہ تمامی نپذیرد و ہر دو بے ایمان صحیح نگردد بر مثال روح و جسد کہ ہیچ کدام بے دیگرے وجود نگیرد و کمال نپذیرد از اینجا فرمود امام مالک رضی اللہ عنہ من تصوف ولم یتفقہ فقد تزندق ومن تفقہ ولم یتصوف فقد تفسق ومن جمع بینہما فقد تحقق کمال جامعیت اینست و باقی ہمہ زیغ و ضلال والتوفیق من اللہ الکریم المتعال انتہی ملخصا للشیخ المحدث الدہلوی عن قواعد الطریقۃ فی الجمع بین الشریعۃ والحقیقۃ للشیخ العارف احمد الزروق المغربی الشاذلی و مولانا محمود قاشانی در مصباح الہدایت گوید کہ مراد از علم نورے است مقتبس از مشکوٰۃ نبوۃ در دل مومن کہ بدان راہ یابد بخدا یا بحکم خدا و این علم وصف خاص انسان است و ادراکات عقلی و حسی از ان خارج و فرق

ف ہر کہ صوفی گشت و علم دین نیاموخت پس زندیق شد و ہر کہ علم دین آموخت و صوفی نگشت فاسق شد و ہر کہ جمع کرد ہر دو را پس تحقیق نمود ف این چیزیست کہ شیخ محقق دہلوی از قواعد الطریقۃ فی الجمع بین الشریعۃ والحقیقۃ کہ اسم کتاب شیخ عارف احمد زروق مغربی شاذلی است استنباط نمود

میان عقل و این علم آنست که عقل نوریست فطری که بدان صلاح و فساد و خیر و شر متمیز گردد و این مشترک است
میانِ مومن و کافر و علم خاص است مومن را و عقلی که مشترک است میانِ مومن و کافر عقلی است که ممیز است
در صلاح و فساد امور دنیوی اما عقلی که تمیز کند میانِ صلاح و فساد امور اخروی خاصهٔ مومن است و میانِ علم و
عقل تلازم واقع و دین این عقل بنور هدایت روشن است و بحکم شریعت مکحل و عقل در ذات خود یک چیز است
لیکن دو وجه دارد یکی در خالق و عبارة از وعقل هدایت است که خاصهٔ مومن است و یکی در خلق و آن
عقل مشترک است که آنرا عقل معاش خوانند و اهل ایمان و طالبان حق و آخرت را عقل معاش تابع عقل هدایت
است در هر صورة که عقل معاش را با عقل هدایت موافقت و مطابقة بود آنرا معتبر دارند و بر مقتضائے آن
عمل کنند و هر جا که مخالفت افتد آنرا از درجهٔ اعتبار ساقط کنند و بدان مبالات نه نمایند ازینست که اهلِ دنیا
ایشانرا به ضعفِ عقل نسبت کنند و ندانند که ایشان را ورای عقل عقلی دیگر است و علم سه نوع است یکی علمِ توحید
چنانکه فرمود فاعلم انه لا اله الا الله دوم علم معرفت کار خدائے عز و جل از اعدام و ایجاد و تقریب و ابعاد
و اماتت و احیار و حشر و نشر و ثواب و عقاب و غیر آن سیوم علم احکام شریعة از اوامر و نواهی و هر یکے ازان مسالک را
سالکے است جداگانه سالک مسلک اول را عالم ربانی خوانند و در علم او این دو علم دیگر داخل است من غیر عکس
و سالک مسلک دوم را عالم اخروی گویند و در علم وے علم شریعة بمقدار فریضه داخل است من غیر عکس و سالک
مسلک سوم را عالم دنیوی خوانند و او را از دو علم خبر نه یعلمون ظاهرا من الحیوة الدنیا وهم عن الآخرة
هم غافلون چه اگر خبر داشتے بعمل آوردے ازبهر آنکه فتور در اعمال نتیجه قصور ایمان است و اگر دل بخدا و کار آخرة ایمان
داشتے از اعمال هیچ فرد نگذاشتے و علمار ربانی باوجود ایقان بوحدانیت حق سبحانه تعالی ایمان دارند بآخرة
و کار خدا منقاد و مستسلم اند مر احکام اسلام را ایشان اند سابقان و اهل تصوف و علمائے اخروی باوجود ایمان
باحوال آخرة از علوم اسلامی انچه محتاج الیه است بهره دارند و آنرا در عمل مے آرند ایشان اند ابرار و اصحاب الیمین
و علمائے دنیوی جز ظاهر علوم اسلام که آنرا بواسطه تعلم تلقی کرده اند هیچ نصیبے ندارند و انچه دانسته اند
به عمل نه آرند بسبب ضعف ایمان و از دخول در مداخل محرمه و مکروهه محترز نباشند و شر ایشان بدیگران متعدی
بود ایشان اند اصحاب الشمال و اشرار الناس و علمار السوء که در حق ایشان وعید و تحذیر وارد شده است
در حدیث معراج آمده از حضرت رسالت صلی الله علیه و آله وسلم که فرمود آن شب بر جماعتے گذشتم که لبهائے
ایشان بمقراض آتشین مے بریدند پرسیدم که شما چه قومید گفتند ما آن گروهیم که به نیکی مے فرمودیم و خود بجا
نمے آوردیم و از بدی نهی میکردیم و بر آن اقدام مے نمودیم و همچنین در حدیث آمده است که اشد الناس
عذابا عالم لم ینفعه علمه و همچنانکه هیچکس بهتر از علمار ربانی و اخروی نیست هیچکس بدتر از علمائے
دنیوی نیست چنانکه در حدیث آمده ان خیر خیار الخیر خیار العلماء وان شر الشر شرار العلماء و سبب آنست

ف بدانکه نیست معبودے دیگر سوائے خدا تعالی ۱۲ ف میدانند ظاهر حیات دنیا را و ایشان از آخرت بیخبر هستند ف شدیدترین
الناس عذاباً عالمی است که علم او خود او را نفع ندهد ۱۲ ف بهتر بهترین علمار خیر و بدتر بدترین علمار شر هستند ۱۲

که هیچ چیز از علم سود مند تر نیست وقتیکه از بهر خدا طلبند و هیچ چیز از و زیان کار تر نیست وقتیکه از برای دنیا جویند زیرا که هرچه نفع او بیش مضرت او بیش و علم مانند غذا است که در نفس خود صلاحیت پرورش دارد لیکن نسبت با صحیحان که مزاج ایشان مستقیم بود و معده و قطار تن شان از اخلاط فاسده پاک و اما نسبت با بیماران که مزاج ایشان منحرف بود و تن از اخلاط ردیه ممتلی شود علت و سبب زیادتی مرض و موجب هلاک باشد همچنین علم در نفس خود غذا و نافع است که سبب تربیت و تنمیه (افزودن کردن) اخلاق نفوس و احوال قلوب باشد لیکن بشرط آنکه متغذی که متعلم است معلول هوا و طبیعت و محبت دنیا نبود و مزاج دل او از استقامت توجه بحضرت الٰهی منحرف نه و هرگاه که مزاج دل بمحبت و میل بدنیا منحرف گردد و اجزاء وجود به از اخلاط ردیه ممتلی شود و علم سبب زیادتی مرض هوا گردد و اخلاط و اخلاق ردیه از کبر و عجب و حقد و حسد و غیر آن قوت گیرد و مودی شود بهلاک این غبن عظیم نگر که علم که دلیل نجات است سبب هلاک شود و عالمیکه بدو گرفتاران هاویه هوا از سجین طبیعت خلاص یابند پایبند دام هوا گردد و علم نافع را علامت آنست که در نفس تقوی و تواضع و نیستی زیادت کند و نایرهٔ شوق و طلب را مشتعل تر گرداند و علامت علم ضار آنکه در نفس کبر و تفاخر و غرور و طلب دنیا زیادت گرداند و توقیع این سخن فتوی شریعت و نص حدیث نبوی است آنجا که فرمود علیه السلام —

| | |
|---|---|
| من طلب العلم لله لم يصب منه بابا الا | هرکه طلب علم کرد برای خدا نرسید بردری از علم |
| ازداد به في نفسه ذلا وفي الناس تواضعا | مگر زیاده شد از علم در نفس او ذلت و در مردمان تواضع |
| ولله خوفا وفي الدين اجتهادا فذلك الذي | و برای خدا خوف و در دین جهاد پس این شخصی ست |
| ينتفع بالعلم فليتعلمه ومن طلب العلم | که نفع میگیرد از علم پس لازم است که این علم را بیاموزد |
| للدنيا والمنزلة عند الناس والحظوة عند | و هرکه طلب علم کرد برای دنیا و قدر نزد مردمان و بهره مندی |
| السلطان لم يصب منه بابا الا ازداد به | نزد سلطان نرسید بدرے از علم مگر زیاده کرده شد از علم |
| في نفسه عظمة وعلى الناس استطالة وبالله | در نفس او فخر و بر مردمان تکبر و از الله غفلت و در دنیا |
| اغترارا وفي الدين جفاء فذلك الذي لا ينتفع | جفا پس این شخصی است که از علم انتفاع خاص نکرد |
| بالعلم فليكف وليمسك عن الحجة على | پس باید که باز ماند و چنگ زند از حجت بر نفس خود |
| نفسه والندامة والخزي يوم القيامة | و ندامت و غم بروز قیامت ۔ |

و انتفاع و تمتع از علم کسے را دست دهد که ملازمت عزائم نماید نه متابعت رخص چنانکه ابویزید بسطامی قدس سره گفته است

| | |
|---|---|
| ان الله اختار من الخلق قلوبا شرحها بنور هدايته | تحقیق خدا تعالی پسند نمود از مخلوق دلے را که کشف او کرد از |
| واشرق فيها شعاع معرفته ونصب فيها سرير | نور هدایت خود تابان کرد در و شعاع معرفت خویش قائم کرد |
| محبته ثم اسكنها ودائع علمه وحكمته فمن | در وے تخت محبت خود پس جائے داد در وے امانتهاے علم |
| عمل بعزائم ما علم فقد حفظ الوديعة ومن تتبع | و حکمت خود را پس هرکه عمل کرد بر عزائم علم نگاهداشت امانت را |

الرخص فقد ضیعها و فرط فی حفظها و لزمه ضمانها

وہر کہ رخصتہا تلاش کرد ہر آئینہ ضائع کرد آنرا تا خدا او کی کرد حفظ او تا وان آنہا بروے

وعلم نافع مدد حیات دل است و انقطاعش از دل سبب ممات او چنانکہ فتح موصلی رحمۃ اللہ علیہ گفتہ

الیس الرجل اذا منع عنه الطعام والشراب یموت قالوا بلیٰ قال کذلك القلوب اذا منع عنه الحکمة والعلم ثلثة ایام تموت

آیا نیست انسان کہ از وے خور و نوش باز داشتہ شود پس بمیرد گفتند بلے فرمود ہمچنین دل است کہ ہرگاہ از وے علم و حکمت منع داشتہ شود بسہ شبانہ روز مردہ شود۔

وامیر المومنین علی رضی اللہ عنہ فرمودہ است۔

العلماء سرج الازمنة فكل عالم مصباح زمانه یستضیٔ به اهل عصره

علما چراغ ازمنہ اند ہر عالم چراغ زمانہ خود است کہ اہل عصر از وے طلب نور مے کنند۔

وازینجا معلوم شود کہ وجود علماء ربانی درمیان مردم بہترین نعمتے است از نعمتہائے الٰہی و غیبت شان علامت نقمت حق و سبب ظلمت کفر و ضلالت و منبع علم دل است و ظہور آن بمحافظت آداب حضرت عزت متعلق چنانچہ در بعضے کتب منزلہ حق سبحانہ تعالےٰ وحی کردہ کہ۔

یا بنی اسرائیل لا تقولوا العلم فی السماء من ینزل به ولا فی تخوم الارض من یصعد به ولا من وراء البحار من یعبر ویأتی به العلم مجعول فی قلوبکم تادبوا بین یدی بآداب الروحانیین وتخلقوا باخلاق الصدیقین اظهر العلم من قلوبکم حتی یغطیکم ویغمرکم انتهیٰ

اے بنی اسرائیل مگوئید کہ علم در آسمانست کیست کہ نازل شود باوے و نہ در نشانہائے زمین کیست کہ بالا برآید باوے و نہ از پشت دریاہا کیست کہ عبور کند و بیاید باوے بلکہ علم گردانیدہ شدہ است در قلوب شما ادب آموزید روبروے من بہ آداب روحانیین و عادت گیرید بعادت صدیقین ظاہر کردہ خواہد شد علم از قلوب شما تا اینکہ بخود خواہد گرفت آن علم شما را و بالا خواہد آمد بر از شما۔

وعلی قاری در مرقاۃ المفاتیح شرح مشکوۃ المصابیح گوید۔

العلم نور فی قلب المؤمن مقتبس من مصابیح مشکوٰة النبوة من الاقوال المحمدیة والافعال الاحمدیة والاحوال المحمودیة یهتدی به الی الله تعالےٰ وصفاته وافعاله واحکامه فان حصل بواسطة البشر فهو کسبی والا فهو العلم اللدنی المنقسم الی الوحی والالهام والفراسة فالوحی لغة اشارة بسرعة واصطلاحا کلام الٰهی یصل الی القلب النبوی فما انزل صورته ومعناه ولا یکون الا بواسطة جبرئیل

علم نوریست در قلب مومن کہ اخذ کردہ شدہ است از چراغ نبوت از اقوال محمدیہ و افعال احمدیہ و احوال محمودیہ کہ ہدایت یافتہ مے شود باو جانب خدائے تعالےٰ و افعال او و صفات او و احکام او پس اگر علم حاصل شود بواسطہ بشر کسبی باشد ورنہ علم لدنی کہ منقسم مے شود جانب وحی و الہام و فراست پس وحی در لغت اشارہ باشد بسرعت و در شرع کلام الٰہی است کہ فائز مے شود جانب قلب نبی پس لفظیکہ منزل شد معہ صورت و معنی و نباشد مگر بواسطۂ جبریل

فهو الكلام الالهي وما نزل معناه على الشارع فعبر
عنه بكلامه فهو الحديث النبوي وهذا قد يكون
بغير واسطة في محل الشهود كما قال الله تعالى
فاوحى الى عبده ما اوحى وقد يكون بواسطة
نزول الملك لي بنزوله من الصورة الملكية الى
الهيئة البشرية وتحقيقه ان المتكلم الحقيقي هو الحق
فكلم اولا محمد صلى الله عليه وآله وسلم بواسطة
جبرئيل وثانيا اصحابه بواسطة محمد صلى الله
عليه وآله وسلم وثالثا التابعين بواسطة
الصحابة وهلم جرا وقد يكون بنفثه في قلبه
بان يلقي معناه من غير ان يتمثل بصورة ان روح القدس
نفث في روعي والالهام لغة الابلاغ وهو علم
حق يقذفه الله تعالى من الغيب في قلوب عباده
قال ان ربي يقذف بالحق والفراسة علم ينكشف
من الغيب بسبب تفرس آثار الصور اتقوا
فراسة المومن فانه ينظر بنور الله فالفرق
بين الالهام والفراسة انها كشف الامور
الغيبية بواسطة تفرس آثار الصور والالهام
كشفها بلا واسطة والفرق بين الالهام والوحي
انه تابع للوحي من غير عكس ثم علم اليقين ما كان
من طريق النظر والاستدلال وعين اليقين
ما كان بطريق الكشف والنوال وحق اليقين
ما كان بتحقق الانفصال عن لوث الصلصال
لورود رائد الوصال والله اعلم بحقيقة الحال انتهى

پس او کلام الهی است و آنچه که معنی او نازل شد بر شارع
و تعبیر کرد از و از کلام خویش او حدیث نبوی صلی الله علیه
وآله وسلم و این حدیث گاہے باشد که بغیر واسطه در محل شهود
واقع شود چنانکه فرموده خدا تعالی پس وحی کرد جانب بنده خود
هرچه وحی کرد و گاہے باشد که بواسطه نزول فرشته یعنی
نازل میکند او را از صورت ملکی جانب صورت بشری و تحقیق
این امر انیست که متکلم حقیقی خدا تعالی است که کلام کرد اولا از محمد
صلی الله علیه وآله وسلم بواسطه جبرئیل و ثانیا باصحاب رسول خدا
بواسطه جناب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و ثالثا با تابعین
بواسطه اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و با ینطور تا این
زمان و گاہے در قلب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم میدمد بطوریکه
معنی او حاصل میشود و بدون تمثل بصورت چنانکه خود فرموده که
روح القدس دمید در قلب من و الهام در لغت ابلاغ
باشد و او علم حق است که از غیب در قلوب مومنین می اندازد
و فرموده که در دل من اندازد حق را و فراست علمیست که انکشاف
از غیب میشود بسبب تفرس آثار صورت و حذر کنید از فراست
مومن که وے می بیند بنور خدا پس فرق درمیان فراست و الهام
انیست که در فراست کشف امور غیبیه باشد بواسطه ادراک آثار
صورة و در الهام کشف صورة است بدون واسطه و فرق
در الهام و وحی انیست که الهام تابع وحی است و وحی تابع الهام
نیست بعد ازین علم الیقین چیزیست که بطریق نظر و استدلال
حاصل باشد و عین الیقین چیزیست که صورت ادراک او بکشف باشد
و عنایات ایزدی و حق الیقین آنست که بے شائبه لوث امتیاز
تام دارد به پایه آمدن غایت وصال والله اعلم انتهی۔

و امام حجة الاسلام زین الدین ابو حامد محمد الطوسی الغزالی در مقصد اقصی شرح اسماء الله الحسنی فرموده

شرف العبد بسبب العلم من حيث انه من صفات الله
تعالى ولكن العلم الاشرف ما معلومه اشرف

شرف بنده بسبب علم است بحیثیکه علم از صفات باری تعالی
است ولیکن علم اشرف علمیست که معلوم او اشرف باشد

واشرف المعلومات هو الله تعالى فلذلك كانت
معرفة الله تعالى افضل المعارف بل معرفة
سائر الاشياء ايضا انما تشرف لانها معرفة لافعال
الله تعالى او معرفة للطريق الذي يقرب العبد
من الله تعالى او الامر الذي يسهل به الوصول الى
معرفة الله تعالى والقرب منه وكل معرفة خارجة
عن ذلك فليس فيها كثير شرف انتهى وقال في المنهاج
يا طالب الاخلاص والعبادة عليك اولا وفقك الله
بالعلم فانه القطب وعليه المدار واعلم ان
العلم والعبادة جوهران لاجلهما كان كل ما ترى
وتسمع من تصنيف المصنفين وتعليم المعلمين
ووعظ الواعظين ونظر الناظرين بل لاجلهما
انزلت الكتب وارسلت الرسل بل لاجلهما
خلقت السموات والارض وما بينهما من الخلق
فتامل آيتين في كتاب الله احدهما قوله عز وجل
الله الذي خلق سبع سموات ومن الارض
مثلهن يتنزل الامر بينهن لتعلموا ان الله
على كل شئ قدير وان الله قد احاط بكل شئ
علما وكفى بهذه الآية دليلا على شرف العلم
لا سيما علم التوحيد والآية الثانية قوله تعالى
وما خلقت الجن والانس الا ليعبدون
وكفى بهذه الآية دليلا على شرف العبادة
ولزوم الاقبال عليها فاعظم بامرين هما المقصود
من خلق الدارين فحق للعبد ان لا يشتغل
الا بهما ولا يتعب الا لهما فاعلم ان ما سواهما
من الامور باطل لا خير فيه ولغو لا حاصل له
قال ابو يزيد البسطامي عملت في المجاهدة

واشرف معلومات باریتعالے است پس معرفت خدایتعالے
افضل معارف خواہد بود بلکہ شرافت دانستن سائر اشیا
بوجہ اینست کہ ازانہا معرفت افعال الٰہی ہست یا معرفت
راہیست کہ قریب کند عبد را از باری تعالیٰ یا معرفت
امریست کہ باو آسان مے شود وصول جانب معرفت
خدا و قرب ازو و ہر معرفتیکہ خارج ازین است پس درو
شرف کثیر نیست انتہے و در منہاج گفت اے
جویندۂ اخلاص و عبادت شما را لازم است اولا لزوم علم
کہ او قطب مدار جمیع اشیا واقع است و بدانکہ تحقیق علم
و عبادت دو جوہر اند کہ بسبب ایشان ہست ہر آنچہ کہ
دیدہ میشود و شنیدہ میشود از تصنیف مصنفین و تعلیم معلمین
و وعظ واعظین و نظر ناظرین بلکہ برائے اینہا کتابہا نازل و مرسلین
مبعوث شدند بلکہ برائے این ہر دو آسمان و زمین و
ہر چہ درین ہر دو است از مخلوق بظہور آمدند پس
نیکو بنگر این ہر دو آیت را کہ در قرآن پاک ہستند
آیت اولی قول جناب باری عز اسمہ است کہ خدائے کہ پیدا
کرد ہفت طبقات آسمان و مانند او زمین فرود می آرد امر کہ
مابین اینہا است تا بدانید کہ خدایتعالے بر جمیع اشیاء
قادر است و تحقیق خدایتعالے احاطہ کردہ است جمیع اشیاء را
از علم پس این دلیل کافیست بر شرافت علم خصوصا علم توحید
و آیت ثانیہ قول خداست جلشانہ کہ من جن و انسان را
نہ پیدا کردم مگر برائے اینکہ عبادت کنند و این آیت کافیست
برائے دلیل بر شرافت عبادت و متوجہ شدن برا او پس معظم
بدان این ہر دو را کہ مقصود از خلق خدا ہست در ہر دو جہان
پس حق است برائے بندہ کہ اشتغال نکند مگر این ہر دو را
و رنج نکشد مگر برائے این ہر دو و بدانکہ جز این ہر دو از امور باطلہ
است کہ در وے خیری نیست و لغو است کہ او را حاصلی نیست فرمود ابو یزید بسطامی

ثلثين سنة فما وجدت شيئا اشد علی من العلم
وخطره وایاك ان یزین لك الشیطان فیقول
لك اذا كان قد ورد هذا الخطر العظیم فی العلم فتركه
اولی فلقد روی عن رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم انه قال اطلعت لیلة المعراج علی اهل النار
فرایت اكثر اهلها الفقراء قالوا یا رسول الله من المال
قال لا بل من العلم فمن لم یتعلم العلم لا یتأتی له
احكام العبادة والقیام بحقوقها ولو ان رجلا
عبد الله سبحانه وتعالی عبادة ملائكة السماء
بغیر علم كان من الخاسرین فشمر فی طلب العلم
بالبحث والتلقین والتدریس واجتنب الكسل
والملال والآفات فی خطر الضلالة والعیاذ بالله
انتهی وقال الشیخ الفرد المحقق محی الملة والدین
ابو عبد الله محمد بن علی ابن محمد العربی الطائی الحاتمی
الاندلسی رضی الله عنه فی اسرار الخلوة والشیخ
العارف ذو المعارف قطب الزمان الشیخ عبد الكریم
الجیلی الیمنی رضی الله عنه فی شرحها اول ما یجب
علیك ایها السالك طلب العلم الذی هو فریضة
علی كل مسلم وهو العلم الذی تقیم به طهارتك الظاهرة
والباطنة وصلوتك الجسمیة والروحیة
وصیامك الحسی والمعنوی وتقویك عن
كل ما لا ینبغی لك وطلب كل ما یفرض علیك
طلبه خاصة لا تزید علی ذلك اصلا فان العمر
قصیر وصرف الوقت الی الوقت اولی وتحصیل
ما یجب علیك تحصیله هو اول باب السلوك
ثم العمل به فان العلم بلا عمل لا نتیجة له الا
الخسران فقد ورد ان العالم الذی لا یعمل بعلمه

که مجاهده کردم سی سال پس نیافتم چیزے را دشوارتر از علم
وخطر او و پرحذر باش ازینکه بر تو شیطان زینت کند و گوید
که هرگاه در علم چنین حرج عظیم پیش می آید پس ترک کردن او
اولی باشد پس تحقیق روایت کرده شده است از رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم که تحقیق فرمود مطلع شدم در شب معراج
بر اهل جهنم پس دیدم اکثر اهل جهنم فقرا هستند پرسیدند یا رسول الله
از مال فرمود نه بلکه از علم پس شخصیکه علم نیاموخت او را حاصل
نیشود احکام عبادات و قیام چنانکه حق است و اگر شخصے پرستش
نمود خداے بزرگ را مثل پرستش فرشتگان آسمان بغیر علم
پس او نزد خدا از نقصان برندگانست پس آماده باش در
طلب علم به بحث و تلقین و تدریس و پرحذر باش از سستی
اعمال ورنه تو در خطر ضلالت باشی پناه بخدا انتهی۔
وفرمود شیخ محقق محی الدین محمد بن علی بن محمد العربی رضی الله عنه
در اسرار خلوت و شیخ عبد الکریم جیلی یمنی رضی الله عنه
در شرح آن اے سالک اول چیزیکه بر تو واجب است
طلب علمیست که فرض باشد بر هر مسلم و او علمیست که از و راست می آید قیام
طهارت ظاهره و باطنهٔ تو و نماز تو که جسمیه باشد
و روحیه و روزهٔ تو که ظاهری و باطنی است و تقوای تو
از هر چیزیکه سزاوار تو نیست و جستجوے تو هر چیزیکه
بر تو فرض کرده شد طلب او بالتخصیص یاد
مکن براین امر چه عمر اندک است و صرف وقت جانب
وقت اولے و تحصیل چیزیکه تحصیل او بر تو واجب شد
این علم اول باب سلوک است بعد ازین عمل بعلم است
چه علم بے عمل نتیجه ندارد مگر بے مائگی پس تحقیق
وارد شده است که عالمیکه عمل ندارد
بعلم خود

بعذب مثل عابد الوثن انتهى وفي مجمع البحار للشيخ
محمد طاهر الفتني قال شيخنا قطب الزمان الشيخ
علي المتقي افاض الله فيض نفوائه على المسترشدين
في رسالته غاية الكمال ما ملخصه اتفق المحققون
على ان افضل الاعمال ما ينفع بعد موته كالباقيات
الصالحات الواردة في الكتاب العزيز والسبعة
الواردة في الحديث من تعليم واجراء نهر وحفر
بئر وغرس نخل وبناء مسجد وترك مصحف
او ولد وقال نشر العلم افضلها فانه ابقى اذ مثل النخل
والبئر يمحي بعد مدة والعلم يبقى اثره الى يوم الدين
قال وله اسباب كتدريس ووقف كتاب
واعارته واعطاء كاغذ او مداد او قلم والعمدة
فيه تعليم عامي او صبي الهجاء حتى يتفرع علوم
جمة فهو كغرس شجرة يتفرع عليه اغصان واثمار
والاعانة بالكاغذ كهيئة الارض والمداد كالبذر
والقلم كآلة الحرث قال ومما يدل على فضل التعلم
والتعليم حديث وفضل عالم يصلي المكتوبة
ثم يجلس فيعلم الناس الخير على العابد الذي
يصوم النهار ويقوم الليل كفضلي على ادناكم
وحديث لان تغدوا فتتعلم آية من كتاب الله
خير لك من ان تصلي مائة ركعة قال ثم اني
رائيت كثيرا من الجهلاء المتصوفة يدعون
سلوك الطريق الى الله وهم ليسوا عليها وينكرون
التعلم والتعليم ويمنعون اصحابهم عنهما
كانهم اعداء العلم والعلماء ولا يعلمون
انه يضر بايمانهم ويحتجون بكون النبي صلى الله
عليه وآله وسلم اميا ولا يعرفون انه صاحب وحي

معذب خواهد شد مثل بت پرست انتهى و در مجمع البحار
شیخ محمد طاهر فتنی واقع است که فرمود شیخ علی در رساله
خود غایة الکمال که تلخیص او اینست متفق شدند
محققون برین امر که افضل اعمال آنست که نافع باشد
بعد موت مثل باقیات صالحات که وارد اند
در کتاب مجید و هفت دیگر که وارد شدند در
حدیث از تعلیم علم و جاری کردن نهر و تیار نمودن
چاه ونشاندن درخت و بنا کردن مسجد و باقی داشتن
قرآن مجید واولاد صالح و فرمود که نشر علم افضل اینهاست
چه علم بقاے کلی دارد ازینکه درخت و چاه محو مے شوند بعد
مدتے وعلم باقی مے ماند اثر او تا قیامت و فرمود که براے
علم اسباب کثیره اند مثل درس دادن و وقف کردن
کتاب و عاریت دادن او و دادن کاغذ و سیاهی
و قلم وعمده درباب علم تعلیم عامی و طفل نوآموز باشد تا بحدیکه علوم
متفرع میشوند پس او مثل نشاندن نهالیست که بروی شاخها برآمده شده
و ثمرات پیدا می شوند و مدد نمودن بکاغذ بصورت ارض است
و سیاهی مثل تخم است و قلم آله زراعت و فرمود چیزیکه دلالت
میکند بر فضیلت تعلم و تعلیم حدیث است و بزرگی عالم که نماز
فرض میگذارد و نشسته تعلیم مردم خیر را بر عابدے که بروز ها روزه
میدارد و شبها بیدار می باشد مثل فضیلت منست برکمتر شما و حدیث
دیگر که هر آئنه صبح کنی و تعلیم نمائی آیتے از قرآن پاک بهتر است
براے تو ازینکه صد رکعت نماز گذاری بعد ازین دیدم که اکثر جهلا صوفیه
که بتکلف صوفی مے نمایند و دعوے سلوک جانب خدا میدارند
درحالیکه نیستند بر سلوک و انکار مے کنند تعلیم و تعلم را و باز میدارند
اصحاب خود را ازین هر دو گوئی که ایشان دشمن علم و علما هستند و نمیدانند
که این انکار مضر ایمان ایشان است و حجت می آرند بر بودن جناب
رسالت مآب صلی الله علیه وآله وسلم امی و نمیدانند که وی صاحب وحی

ومعدن علم وربما يحصل للجاهل بشغل ذكر واسم
بعض صفاء فيغتر ولا يدري ان له آفات بغير
علم كالحلول والاتحاد وربما يحتج بعض جهال بقول
المشائخ العلم حجاب الله الاكبر ولا يدري انه
حجة عليه فان مثله في ترك العلم بهذا كمثل من
عشق شخصا فاخبر بانه وراء جدار فيقول الجدار
حجاب فيتركه فانظر هل احد احمق منه كان يجب
عليه ان يقطع الجدار ويصل الى المحبوب لا ان يرجع
ويتركه وانما وصفوا الحجاب بالاكبر لانه يحتاج
في قطعه الى مشقة شديدة كما قال ابو يزيد
البسطامي عملت في المجاهدة ثلثين سنة فما
وجدت اشد من العلم ومتابعته ولولا اختلاف
العلماء لتعبت وايضا انما يكون حجابا لمن
طلبه للتفاخر وحطام الدنيا وايضا مثل من ترك
العلم بمسائل الدين كشخص مدعي محبته
شخص غائب عنه لا يدري طريق وصوله فارسل
المحبوب اليه كتابا يتضمن طريق وصوله اليه
وهو يطرح الكتاب ولا ينظر اليه ويظن انه حجاب
في الوصول اليه فلا شك انه ينسب الى الحمق
او الكذب عند كل عاقل فالقرآن والاحاديث
وعلوم الدين تعرف طريق الوصول الى الله تعالى
ثم اعلم ان العلم ظاهر وباطن وللظاهر مقدمات
كالفنون العربية ومقاصد كالتفسير والفقه
والحديث والباطن علم الاخلاق كالاخلاص
والتوكل والتواضع والتفويض وقصر الامل والزهد
في الدنيا والنصيحة والقناعة والرضاء
والصبر وبالله التوفيق انتهى

ومعدن علم بود و بسا اوقات برای جاهل حاصل میشود بسبب
شغل ذکر یا اسم بعض صفا پس فریب میخورد و نمیداند که برای او
آفات است بی علم چنانکه حلول و اتحاد و بسا حجت می آرند
بعضی جهال از قول مشائخ که علم حجاب عظیم است و نمی پندارند
که این دلیل بروی قائم است از آنکه مثل او در ترک علم باین وجه
چون مثل شخصی است که عشق دارد با شخصی بعد از این خبر داده شود
که معشوق پس دیوار است پس گوید که دیوار حجاب است پس
ترک کند او را پس ببین که کدام شخص از وی احمق تر خواهد بود و برو
واجب بود که قطع دیوار کرده داخل جانب محبوب بود نه اینکه
باز گردد و ترک کند او را و حجاب را اکبر گفتند بوجهیکه در شکستن او
حاجت مشقت شدیده می باشد چنانکه فرمود بایزید بسطامی
عمل نمودم در مجاهده سی سال و نیافتم شدیدتر از علم و متابعت او
اگر نبودی اختلاف علما هر آئینه رنجیده می شدم و هم حجاب است برای کسیکه
طلب کند وی را برای فخر نمودن و طمع دنیا و نیز مثل شخصیکه ترک
علم مسائل دینی میکند مثل شخصیست که دعوی محبت شخصی میکند
که او غائب است در راه وصول بوی نمیداند پس فرستد محبوب
او را خطی که متضمن است بر طریق وصول او به جانب او و حال
آنست که عاشق خط را می اندازد و نمی بیند بسوی وی و گمان میکند
اینکه او حجاب است در وصول وی بسوی وی پس شک
نیست که این منسوب کرده خواهد شد بسوی حمق یا کذب
نزد هر عاقل پس از قرآن و احادیث و علوم دین شناخته میشود
طریق وصول الی الله باز بدانکه علم بر دو قسم است ظاهر و باطن
و برای علم ظاهر مقدمات اند مثل فنون عربیه و مقاصد مثل تفسیر
و فقه و حدیث و علم باطن علم اخلاق است مثل اخلاص
و توکل و تواضع و تفویض و قصر امل و زهد در دنیا و نصیحت
و قناعت و رضا و صبر و توفیق از خدا

وامام حجة الاسلام علیه الرحمة در کیمیاے سعادت فرمود همانا که شنیده باشی از صوفیان که گویند علم حجاب است
ازین راه وانکار کرده باشی این سخن را انکار مکن که این حق است چه محسوسات و هر علم که از راه محسوسات حاصل
شود چون بآن مشغول باشی ازین حال حجاب بود و مثل دل چون حوضے است و مثل حواس چون پنج جوے
که آب ازان بحوض مے آید از بیرون اگر خواهی که آب صافی از قعر حوض برآید تدبیرش آن بود که این آب را
جمله ازان بیرون کنی و گل سیاه که از اثر آن بود جمله بیرون کنی و راه همه جویها را بربندی تا آب دران نیاید
و قعر حوض میکنی تا آب پاک صافی از اندرون حوض پدید آید تا حوض بآن آب که از بیرون در آمد مشغول باشد
ممکن نبود که آب از درون آن برآید همچنین این علم که از درون دل بیرون آید حاصل نیاید تا دل از هرچه از بیرون
درآمد خالی نشود اما عالم اگر خود را خالی کند از علم آموخته و دل بدان مشغول ندارد آن علم گذشته حجاب او نباشد
و ممکن بود که این فتح او را برآید همچنانکه چون دل از خیالات و محسوسات خالی کند خیالات گذشته او را حجاب نشود
و سبب حجاب آنست که چون کسے اعتقاد اهل سنت آموخت و دلائل آن چنانکه در جدل و مناظره گویند
آموخت و همگی خود را بآن داد و اعتقاد کرد که وراے این علم خود هیچ علم نیست و اگر چیزے دیگر در دل او آید گوید این
خلاف آنست که من شنیده ام و هرچه خلاف آنست باطل باشد ممکن نشود که هرگز این کس را حقیقت کارها معلوم
شود چه آن اعتقاد که عوام خلق را بیاموزند قالب حقیقت است نه عین حقیقت و معرفت تمام آن بود که آن حقائق
ازان قالب مکشوف شود چنانکه مغز از پوست و بدانکه کسیکه طریق جدل در نصرت آن اعتقاد بیاموزد او را حقیقتے
مکشوف نشود چون پندارد که همه آنست که او دارد آن پندار حجاب او گردد و بحکم آنکه این پندار غالب شود بر کسیکه
چیزے آموخته باشد غالب آن بود که این قوم محجوب باشند ازین درجه پس اگر کسے ازین پندار بیرون آید علم حجاب او
نبود و چون این فتح برآید او را درجه وے بکمال رسد و راه او ایمن تر و درست تر بود از کسیکه قدم او در علم راسخ نشده
باشد از پیش و باشد که مدتے دراز در بند خیالی باطل بماند و اندک مایه شبه او را حجاب کند و عالم ازچنین خطر ایمن
باشد پس معنی اینکه علم حجاب است باید که بدانی و انکار نکنی چون از کسے شنوی که او بدرجه مکاشفه رسیده باشد
اما این اباحیان و مطوقان بیحاصل که درین روزگار پیدا شده اند هرگز ایشان را خود این حال نبوده ولیکن عبارتے
(مردم بے قید خلاف شرع ۱۲ — یعنی رخصت و سهولت اختیار کنندگان ۱۲)
چند مزوق از طامات صوفیان بگرفته اند و شغل ایشان آن باشد که همه روز خود را مے شویند و بفوطه و سجاده مرقع می آرایند
(مزین ۱۲ — لاف و گزاف ۱۲)
وانگاه علم و علما را مذمت می کنند ایشان کشتنی اند که شیاطین خلق اند و دشمن خدا و رسول اند چه خدا و رسول علم و علما را
(صلے الله علیه وآله وسلم)
مدح گفته اند و همه عالم را بعلم دعوت کرده اند این مدبر مطوق چون صاحب حالے نباشد و علم نیز حاصل نکرده باشد
(بدبخت ۱۲)
او را این سخن گفتن کے روا باشد و مثل او چون کسے باشد که شنیده باشد کیمیا از زر بهتر بود که ازان زر بے نهایت
آید چون گنجهاے زر پیش او نهند دست بآن نبرد و گوید زر بچه کار آید و آنرا چه قدر باشد کیمیا باید که اصل آنست
زر را نستاند و کیمیا را خود هرگز ندیده باشد و ندانسته بود مدبر مفلس و گرسنه بماند و از شادی این سخن که من خود
گفتم که کیمیا از زر بهتر طرب میکند و لاف میزند پس مثال کشف انبیا و اولیا چون کیمیا است و مثل علم علما چون زر است
(علیهم السلام ۱۲)

وصاحب کیمیا را بر صاحب زر فضل است در جمله ولیکن اینجا دقیقهٔ دیگر هست که اگر کسے چندان کیمیا دارد که ازان
بیش از صد دینار زر بدست نیاید او را فضلے نباشد بر کسیکه او را هزار دینار زر باشد و چنانکه کتب کیمیا و حدیث آن
و طالبِ آن بسیار اند و حقیقت آن در روزگار بدست نیاید و بیشتر کسانیکه بطلب آن برخیزند حاصل ایشان
قلابی بود کار صوفیه نیز همچنین بود حقیقت در ایشان عزیز بود و انچه بود اندک بود و نادر بود که بکمال رسد پس باید
که بدانی که هر کسے را که از حال صوفیان اندک چیزے پدید آید او را بر هر عالمے فضل نباشد که بیشتر ایشان آن باشند
که از اوائل آن کار چیزے بر ایشان پدید آید و انگاه ازان بافتند و تمام نشوند و بعضے باشند که سودائے و خیالے
بر ایشان غالب شود و آنرا حقیقتے نباشد و ایشان پندارند که این کارے است و اندک اند نه چنین باشند و چنانکه
در خواب حقیقت است و اضغاث احلام است دران حال نیز همچنین بود بلکه فضل بر علما کسے را بود که دران حال چنان
کامل شده باشد که هر علم که بدین تعلق دارد و دیگران را بتعلم بود او خود بے تعلم بداند و این سخت نادر بود پس باید
که باصل راه تصوف و بفضل ایشان ایمان داری و بسبب این مطوقان روزگار اعتقاد در ایشان تباه نکنی و هر که
از ایشان در علم و علما طعن میکند بدانکه از بیجا صلی میکند انتهی بالجمله بر جلالت شان صوفیهٔ کرام که بفقه و تصوف آراسته
باشند و باتباع سنتِ سنیه پیراسته اعتقاد تمام باید داشت و بهیچ وجه دامن توسل این اکابر از دست نباید گذاشت
که اساطین ملت قویه اند و ارکین شریعت مستقیمه علمائے ربانیین عبارت از ایشان است و حدیث العلماء
ورثة الانبیاء اشارت بایشان نظامِ عالم بدست ایشان مفوض است و هدایت جهان و پناه درماندگان بدین
ایشان مسلم مولوی معنوی مے فرماید ؎

| | |
|---|---|
| غیر پیر استاد و سرلشکر مباد | پیر گردون نے ولے پیر رشاد |
| دست پیر از غائبان کوتاه نیست | دست او جز قبضهٔ الله نیست |
| نقل او اندر زمین چون کوه قاف | روح او سیمرغ بس عالی طواف |
| پیر آن شانند کین عالم نبود | جان ایشان بود در دریای جود |
| در دل انگور مے را دیده اند | در فنا محض شے را دیده اند |
| پیر را بگزین که بے پیر این سفر | هست بس پر آفت و خوف و خطر |
| کرده ام بخت جوان را نام پیر | کو ز حق پیر است نز ایام پیر |
| هر که تنها بادیه این ره برید | هم بعون و همت پیران رسید |
| اکمه و ابرص چه باشد مرده نیز | زنده گردد از فسون آن عزیز |
| آنچه تو در آئینه بینی عیان | پیر اندر خشت بیند بیش ازان |

نام این طائفه در موطن الست بر جریدهٔ یحبهم بتفصیل
نگاشته اند پس ایشان از محبوبان لم یزل بوده اند رضی الله عنهم و رضوا عنه و از مؤیدان حضرت الوهیت
هستند اولئك كتب في قلوبهم الايمان وايدهم بروح منه لاجرم این طائفه وجود آفریدگار بے ترکیب
مقدمات عقلیه ادراک می نماید و حق را بنور حق مے شناسد افمن شرح الله صدره للاسلام فهو على نور من ربه
و بنظر و استدلال حاجت ندارد و هیهات بینا را از ادراک الوان باستدلال قوه لمس چه حاجت افي الله شك فاطر
السموات والارض از جنید قدس سره پرسیدند ما الدلیل علی وجود الصانع در جواب فرمود لقد اغنى
الصباح عن المصباح و از عارف دیگر پرسیدند این الله فقال اسحقك الله اتطلب مع العين

ف خوشنود شد خدا از ایشان و خوشنود شدند ایشان از خدا ۱۲ ف آن مومنان که با کافران دوستی ندارند نوشته است خدا در دل ایشان ایمان را و قوت داده ایشان را بفیض غیبی از جانب خود ۱۲ ف آیا کسیکه کشاده کرده است از خدا سینه او را برای دین اسلام پس او بر روشنی باشد از جانب پروردگار خود ۱۲ ف آیا در خدا شبه است آفریننده آسمانها و زمین ۱۲ ف چیست دلیل بر وجود صانع ۱۲ ف هر آئینه بی نیاز کرد صبح از چراغ یعنی وجود صبح حاجت چراغ ندارد ۱۲ ف کجاست خدا پس گفت محو کند ترا خدا

الدین چون این طائفه بمحض موهبت ربانی بدرجه کمال فائز شده اند واز مکتب خانهٔ و علمناه[1] من لدنا علما سبق گرفته و دران طریق اشواک شکوک وغوائل اوهام کمتر است اشرف و اعلی باشند و بوراثت انبیا که صفوهٔ خلائق علیهم السلام

| | | | |
|---|---|---|---|
| اندا قرب واوے اعظم | آنها که ربوده الستند | از عهد الست بازستند | در منزل درد بسته پایند |
| در دادن جان کشاده دستند | چالاک روند پس بیک گام | از جوی حدوث بازجستند | فانی زخود و بدوست باقی |
| این طرفه که نیستند وهستند | این طائفه اند اهل توحید | باقی همه خویشتن پرستند | ولیکن درین طریقه اخطار |

بسیار است و مهالک بیشمار چه خطرات وساوس و ورطات هواجس وتسویلات باطله وتخیلات فاسده سالک را دربیابان طلب حیران و سرگردان دارد و افسد مفاسد آنکه بانک نمایشے کسراب[2] بقیعة یحسبه الظمآن ماء از راه رفته دست از طلب بدارد حتی اذا جاءه لم یجده شیئا و بعد از اطلاع برحلیه حال حاصلش غیر از حسرت و وبال نباشد نعوذ بالله من ذلک[3] دور است سرآب درین بادیه هشدار تا غول بیابان نفریبد بسراب است - وایضاً استاد این طریقه که عبارت از مرشد کامل است نادر بود و بر تقدیر وجود شناخت او متعذر یا متعسر چه کمالات انسانی را جز صاحب کمال نشناسد و قیمت جوهر را جز جوهری نداند[4] بسر قصه سیمرغ و غصه هدهد کسے رسد که شناسای منطق الطیر است - واکثر مردم بصورت مموهه وظاهر بی حقیقت از راه افتاده یا قوت را مقابل خرمهره مے نهند[5] سنگ سیه بنرخ زر سرخ میخرند - وناگاه افتد که مبتدی تلبیس و تدلیس فریفته شود و نقد عمر خود صرف خدمت ناقص کند بظن کمال و مودی بخسران حال و مآل او گردد نعوذ بالله من الغباوة والغوایة از ینجهت بیشتر علما حیث مردم بر طریقه نظر نمایند با آنکه در طریق تصفیه نیز اضاعت این طریق متحقق است چه اگر سالک بکلی از علوم رسمی عاری باشد از ورطهٔ افراط و تفریط ایمن نتواند بود و از مخالفت شریعت و حکمت فارغ نه شاید که بنا بر جهل بحد اعتدال احتمال ریاضات مفرطه کند و مودی بفساد مزاج و بطلان استعداد گردد لهذا حضرت هادی الثقلین الی الصراط المستقیم علیه افضل الصلوة والتسلیم فرموده[6] ما اتخذ الله ولیا جاهلا قط

و در حدیث دیگر گفته قصم ظهری رجلان جاهل متنسک وعالم متهتک کذا فی التبصره للقونیوی و لوامع الاشراق للدوانی وقال الامام عبدالکریم ابوالقاسم بن هوازن القشیری اعلموا رحمکم الله ان المسلمین بعد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم لم یتسم افاضلهم فی عصرهم بتسمیة علم سوی صحبة الرسول الله علیه وآله وسلم اذ لا فضیلة فوقها فقیل لهم الصحابة ولما ادرکهم

بشکست[7] پشت مرا دو کس یکے جاہل عبادت کننده یعنی آنکه بسبب بی علمی افراط و تفریط کند کردنی بگذارد و ناکردنی بکند دوم عالم که هتک حرمت علم و دین سازد چنین است در تبصره تونیوی و لوامع الاشراق دوانی - امام ابوالقاسم عبدالکریم ابن هوازن قشیری مے نویسد که بدانید اے طالبان رحم کند شما را الله تعالی که مسلمانان بعد رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم نه موسوم کردند بزرگان شان در زمانه خود خود را باسمی سوای صحابی بودن چه که فضیلتی فوق ازین نیست پس گفته شد برای شان

[1] و آموختیم او را از نزد یک خود علمے ۱۲ [2] مانند سرابے هست در میدان هموارے پندارد ش تشنه آبے ۱۲ [3] تا وقتیکه بیاید نزدیک آن نیابد بشکل چیزے ۱۲ [4] پناه مے جویم بخدائے تعالے از گمراهی ۱۲ [5] نگرفته است خدا دوست جاهلے را هرگز ۱۲

اهل العصر الثانی سمی من صحب الصحابة التابعین
وراؤا ذلک اشرف سمة ثم قیل لمن بعدهم
اتباع التابعین ثم اختلف الناس وتباینت
المراتب فقیل لخواص الناس ممن لهم شدة
عنایة بامر الدین الزهاد والعباد ثم ظهرت
البدعة وحصل التداعی بین الفرق فکل فریق
ادعوا ان فیهم زهادا فانفرد خواص اهل السنة
المراعون انفاسهم مع الله الحافظون قلوبهم
عن طوارق الغفلة باسم التصوف واشتهر هذا
الاسم لهؤلاء الاکابر قبل المأتین من الهجرة قال
الامام الحافظ الحجة ابو نعیم فی حلیة الاولیاء فی خبر
ابن عمر لکل قرن من امتی سابقون فالصوفیة
سبّاق الامم والقرون وباخلاصهم یمطرون
وینصرون - وقال الامام حجة الفقهاء والمحدثین
سفیان الثوری لولا ابوهاشم الصوفی ما عرفت
دقائق الریاء رواه جمع من الحفاظ منهم شیخ
الاسلام الهروی وقد فضل سفیان عبد الله ابن
عبد العزیز العمری الصوفی علی سائر اهل المدینة
مالک ومن هنالک و وافقهم جماعة من اولهم
صاحبه سفیان ابن عیینة کما فی صحیح ابن حبان
وعبد الرزاق فی روایة صحیحة عنه ومن آخرهم
الطحاوی فی مشکل الآثار فی باب بیان مشکل ما روی
عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم من قوله
یوشک ان یضرب الناس اکباد الابل فی طلب العلم
فلا یجدون عالما اعلم من عالم المدینة وحملوا
هذا الخبر علیه وقالوا انما العالم من یخشی الله
وان علماء الباطن هم المرادون بقوله تعالی

اسم صحابه و بعد ازان وقتیکه یافتند اهل زمانه دیگر نام نهاده شد
کسیکه صحبت یافت صحابه را به تابعین و این را ایشان علامتی
بزرگ برای خود پنداشتند باز گفته شد برای کسیکه بعد از تابع
اتباع تابعین باز مردمان مختلف شدند و مراتب هم متباین
شدند پس گفته شد برای مردمان خاص که او شان را شدت
توجه بامر دین بود زهاد و عباد پس ازان ظاهر شد بدعت و
حاصل شد تداعی میان فرقه ها پس هر فریق دعوی کردند که در
او شان زهاد اند پس منفرد گشتند خواص اهل سنت که رعایت
کنندگان انفاس خود بودند با خدا و محافظ قلوب خود بودند
از حوادث غفلت باسم تصوف و مشهور شد این اسم برای این
بزرگان قبل از سنه دو صد هجری فرمود امام حافظ ابو نعیم در حلیة
الاولیا در حدیث ابن عمر که برای هر قرن از امت من سابق اند
پس صوفیه بسیار پیشی کنندگان امت و قرون اند به وجه خلاص
خویش مے شتابند و یاری مے دهند و فرمود امام حجة فقها
و محدثین سفیان ثوری اگر نبودے ابو هاشم صوفی نشناختم
دقائق ریا را روایت کرد این را جمعے از حفاظ حدیث منجمله
آنها شیخ الاسلام هروی است و تحقیق فضیلت داد سفیان
عبد الله ابن عبد العزیز عمری صوفی بر تمام اهل مدینه امام مالک
و از ینجاست که موافق شد او شان را جماعتے که اولین شان
همراهی شان سفیان ابن عیینه اند چنانکه در صحیح ابن حبان
و نیز عبد الرزاق آورده در روایت صحیحه خود از وے و از
آخرین شان طحاوی اند در مشکل الآثار در باب بیان حدیثے
که روایت کرده شد از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم از قول
وے که نزدیک است که بزنند مردم جگر هائے اشتران را
در حالیکه طلب مے کنند علم را پس نیابند هیچ کسے را دانا تر از
عالم مدینه و حمل کردند او شان این خبر را بروے و گفتند که عالم
کسے است که مے ترسد از خدا و تحقیق علماء باطن مراد اند از

انما يخشى الله من عباده العلماء وقال الحافظ
كمال الدين الدميري وقد كان الائمة المجتهدون
كالشافعي وغيره يعترفون بوفور فضل علماء الباطن
وقال الامام ابو حنيفة داؤد الطائي علم وعمل
فاورثه الله علم ما لم يعلم وقال الامام حجة الاسلام
في الاحياء قد كان اهل الورع من علماء الظاهر
مقرين بفضل علماء الباطن وارباب القلوب
كان الشافعي رحمة الله يجلس بين يدي شيبان
الراعي كما يقعد الصبي في المكتب ويسئله كيف
يفعل في كذا وكذا فيقال له مثلك يسأل هذا البدوي
فيقول ان هذا وفق لما اغفلناه وكان احمد
ابن حنبل ويحيى ابن معين رحمهما الله تعالى
يختلفان الى معروف الكرخي ولم يكن في علم الظاهر
بمنزلتهما وكانا يسألانه كيف نفعل وقد قال النبي
صلى الله عليه وآله وسلم لما قيل له كيف نفعل
اذا جاءنا امر لم نجده في كتاب ولا سنة فقال
صلعم سلوا الصالحين واجعلوه شورى بينهم
ولذلك قيل علماء الظاهر زينة الارض والملك
وعلماء الباطن زينة السماء والملكوت قال
القاري اي العلماء بالله افضل من العلماء
باحكام الله فالاولون هم الاولياء والآخرون
هم الفقهاء انتهى وقال الجنيد قال لي السري شيخي
رحمة الله اذا قمت من عندي فمن تجالس فقلت الحارث
المحاسبي فقال نعم الجليس خذ من علمه وادبه
ودع عنك تشقيقه الكلام ورده على المتكلمين
ثم لما وليت سمعته يقول جعلك الله تعالى
صاحب حديث صوفيا ولا جعلك صوفيا

قول وے تعالیٰ انما یخشی الله من عباده العلماء و گفت حافظ
کمال الدین دمیری که تحقیق بودند ائمه مجتهدین مثل امام شافعی
وغیره که اقرار مے کردند بر زائد بزرگی علماء باطن و گفت امام
ابو حنیفه حضرت داؤد طائی بیاموخت علم را و عمل بران کرد پس
وارث گردانید او را خدائے تعالیٰ به علمیکه نمی دانست و گفت
امام حجة الاسلام در احیاء العلوم و تحقیق بودند اہل ورع از علماء
ظاہر اقرار کنندگان به فضل علماء باطن و ارباب قلوب بود
امام شافعی که مے نشست روبروئے شیبان راعی چنانکه مے نشیند
طفل در مکتب و وے مے پرسید وے را که چگونه خواہد کرد در فلان
و فلان پس گفته شد برائے وے که مثل تو مے پرسد این بدوی
پس گفت که تحقیق این توفیق داده شده است از انچه که غفلت
کردیم ازان و بود امام احمد ابن حنبل و یحیی ابن معین رحمهما الله تعالیٰ
که اختلاف میکردند نزد معروف کرخی و نبود در علم ظاہر مرتبه
اوشان و بودند آن ہر دو که مے پرسیدند ازوے که چگونه
کنیم در انحالیکه فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم برائے انچه که
گفته شد برائے وے که چگونه کنیم وقتیکه آید ما را امرے که نیابیم
وے را در کتاب و سنت پس گفت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
که بپرسید از صالحین و مشورہ کنید با خود ہا و برای ہمین گفته شد
که علماء ظاہر زینت زمین و ملک اند و علماء باطن زینت
آسمان و عالم ملکوت گفت قاری که علمائے بالله افضل اند
از علمائے باحکام الله پس اول اوشان اولیا ہستند و آخر
شان فقہا و فرمود جنید که گفت از من شیخ من حضرت
سری سقطی که وقتیکه مے روی از نزد من پس یکجا مے نشینی
پس گفتم که نزد حارث محاسبی پس فرمود عمده مصاحب
است بگیر از علم وے و ادب وے و بگذار از خود به یکسو گذاشتن
کلام و رد کردن وے بر متکلمین باز وقتیکه رو گردانیدم شنیدم وے را که
مے گفت گرداند ترا خدائے تعالیٰ محدث صوفی و نگرداند ترا صوفی صاحب حدیث

صاحب حدیث اشار الی ان من حصل الحدیث
والعلم ثم التصوف افلح ومن تصوف قبل العلم
خاطر بنفسہ انتہی وقد کان الامام مالک اولا
یعرض عن الصوفیۃ وآخرہ رجع عن ذلک
واستفاد من بعض اولئک ثم قال فی ماروا
ابن ابی حاتم فی تفسیرہ وابن عدی فی کاملہ العلم
لیس بکثرۃ الروایۃ انما العلم نور یجعلہ اللہ
فی القلب قال المناوی فی شرح جامع الصغیر
یشیر الی علم الباطن ای علوم الاسرار الباطنیۃ
الکشفیۃ والانوار القلبیۃ التی تکون للصوفیۃ
کما ورد علم الباطن سر من اسرار اللہ یقذفہ
فی قلب من یشاء من عبادہ و درکتاب منقذ
من الضلال بعد از ذکر مبادی احوال خود فرمودہ است
وانکشف لی فی اثناء ھذہ الخلوات امور لا یمکن
احصاءھا واستقصاءھا والقدر الذی اذکرہ
لینتفع بہ انی علمت یقینا ان الصوفیۃ ھم
السالکون بطریق اللہ تعالی خاصۃ وان
سیرتھم احسن السیر وطریقھم اصوب الطرق
واخلاقھم اذکی الاخلاق بل لو جمع عقل العقلاء
وحکمۃ الحکماء وعلم الواقفین علی اسرار الشرع
من العلماء لیغیروا شیأ من سیرھم واخلاقھم
ویبدلوہ بما ھو خیر منہ لم یجدوا الیہ سبیلا
وان جمیع حرکاتھم وسکناتھم فی ظاھرھم
وباطنھم مقتبسۃ من نور مشکوۃ النبوۃ
ولیس وراء نور النبوۃ علی وجہ الارض
نور یستضاء بہ وبالجملۃ فماذا یقول القائلون
فی طریقۃ طہارتہا وھی اول شروطہا تطہیر القلب

اشارہ کرد - بانیکہ کسیکہ حاصل کند حدیث وعلم وباز تصوف
فلاح یابد وکسیکہ صوفی شود قبل علم خود را درخطر افگند تمام شد
کلام حجۃ الاسلام وامام مالک اولاً از صوفیہ اعراض داشت
ودر آخر ازان رجوع کردہ از بعض ایشان استفادہ کرد
بازگفت - درانچہ کہ روایت کرد - ویرا ابن ابی حاتم در تفسیر خود
وابن عدی درکامل خویش کہ علم بکثرت روایت نیست
بلکہ علم نوریست - کہ میگرداند - ویرا خدائے تعالی در قلب
عبدالرؤف مناوی درشرح جامع صغیر گفتہ کہ اشارت
کردہ است - بسوئے علم باطن یعنی علوم اسرار باطنیہ کشفیہ
وانوار قلبیہ کہ برائے صوفیہ مے باشند - چنانکہ وارد شد
کہ علم باطن سریست - از اسرار الٰہی مے اندازد - ویرا
در قلب کسیکہ میخواہد از بندگان خود ومنکشف شدند - برای من
در اثنائے این خلوتہا چند امور کہ شمار آنہا وتمام گرفتن
آنہا ممکن نیست ومقداریکہ ذکر خواہم کرد ویرا تاکہ نفع گرفتہ
شود - بدان من بیقین دانستم کہ صوفیہ کسانے اند
کہ روندہ اند - بر راہ خدا بالخصوص وسیرت شان احسن
سیر وطریق شان اصوب طرق واخلاق شان پاکیزہ تر
اخلاق بلکہ اگر جمع کردہ شود - عقل عاقلان وحکمت
حکیمان وعلم واقفین اسرار شرع از علما تاکہ متغیر کنند
چیزے را از عادات ایشان واخلاق ایشان وتبدیل
دہند ویرا بانچہ کہ بہتر از وے است نخواہند یافت
بسوئے وے راہے وبہ تحقیق جملہ حرکات وسکنات
شان در ظاہر وباطن حاصل کردہ شدہ اند - از نور
مشکوۃ نبوت ونیست ورائے نور نبوت بر روئے زمین
نورے کہ روشنی حاصل کردہ میشود بوے - خلاصۂ کلام
اینکہ پس چہ خواہند گفت قائلین در طریقہ طہارت خود
کہ اول شرائط پاک کردن قلب است

ة عما سوى الله تعالى ومفتاحها الجاري
ى التحريم من الصلوة استغراق القلب
بذكر الله تعالى وآخرها الفناء بالكلية في الله
عز وجل وهذا آخرها بالاضافة الى ما يكاد يدخل
تحت الاختيار والكسب من اوائلها وهي على
التحقيق اول الطريقة والمشاهدات وما قبل
ذلك كالدهليز للسالك اليه ومن اول الطريقة
تبتدي المكاشفات والمشاهدات حتى انهم
في يقظتهم يشاهدون الملائكة وارواح الانبياء
عليهم الصلوة والسلام ويسمعون منهم اصواتا
ويقتبسون منهم فوائد ثم يترقى الحال من
مشاهدة الصور والامثال الى درجات يضيق
منها نطاق النطق ولا يحاول معبر ان يعبر
عنها الا اشتمل لفظه على خطاء صريح لا يمكنه
الاحتراز عنه وعلى الجملة ينتهي الامر الى قرب
من يكاد يتخيل منه طائفة الحلول وطائفة الاتحاد
وطائفة الوصول وكل ذلك خطاء وقد بينا
وجه الخطاء فيه في كتاب المقصد الاقصى
في شرح اسماء الحسنى بل الذي لابسته تلك الحالة
فلا ينبغي ان يزيد على ان يقول شعر
وكان ما كان مما لست اذكره ... فظن خيرا ولا تسئل عن الخبر
وبالجملة فمن لم يرزق منه شيئا بالذوق
فليس يدرك من حقيقة النبوة الا الاسم
وكرامات الاولياء على التحقيق بدايات
الانبياء عليهم الصلوة والسلام وكان ذلك
اول حال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
حين اقبل الى جبل حراء حين كان يخلو فيه

بالکلیہ از ماسوے اللہ تعالے وکلید وے کہ قائم مقام تحریم
است از نماز استغراق قلب است بذکر الٰہی وآخر آن فنائے
کلی است در حق عزوجل واین آخر آنست بنسبت انچہ کہ قریب است کہ داخل شود
زیر اختیار وکسب از اوائل آن واین بالتحقیق اول طریقہ
ومشاہدات است وانچہ گفتہ شد کہ این مثل دہلیز است
برائے روندہ آن طرف واز اول طریقت کہ ابتدائی
مکاشفات ومشاہدات میشود۔ بمثابہ کہ او شان
در بیداری خود مشاہدہ میکنند۔ ملائکہ وارواح انبیا
علیہم الصلوۃ والسلام را از او شان آوازہا مے شنوند
واز او شان فواید حاصل میکنند۔ باز ترقی میکند۔ حال
از مشاہدہ صور وامثال بسوئے درجات کہ تنگ میشود
ازان گویائی ونہ قصد میکند۔ تعبیر کنندہ از ینکہ مراد گیرد
از وے مگر شامل باشد لفظ وے بر خطائے صریح کہ از وے
پرہیز ممکن نباشد وبالآخر منتہی میشود امر باینکہ باشد
کہ قریب باشد۔ کہ خیال کند از وے گروہے حلول را
وگروہے اتحاد را وگروہے وصول را واین جملہ خطا باشد
ووجہ خطا در وے بیان کردہ ام۔ در کتاب خود المقصد
الاقصے فی شرح اسماء الحسنی بلکہ بباطن دانستہ ام
این حالت را پس مناسب نیست۔ اینکہ زیادہ کردہ
شود۔ بر اینکہ گفتہ شد شعر
وبود انچہ بود ونیستم من انچہ کہ نہ ذکر خواہم کرد پس گمان نیک
کن ومپرس از خبر وی۔ وبالجملہ پس کسیکہ نہ روزی دادہ شود
از وے اندکے ذوق پس نہ ادراک کند از حقیقت نبوت
مگر برائے نام وکرامات اولیا ہر آئینہ حال ابتدائی انبیاء
علیہم السلام اند۔ وبود این اول حال جناب رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وسلم۔ وقتیکہ متوجہ شد سوئے کوہ حرا
در حالیکہ خلوت میکرد در وے با رب خویش وعبادت

بربه ويتعبد حتى قالت العرب ان محمد عشق
ربه وهذه حالة يتحققها بالذوق من يسلك
سبيلها فمن لم يرزق الذوق فيتيقنها بالتجربة
والتسامع ان اكثر معهم الصحبة حتى يفهم
ذلك بقرائن الاحوال يقينا فمن جالسهم
استفاد منهم هذا الايمان فهم قوم لا يشقى
جليسهم ومن لم يرزق صحبتهم فليعلم
امكان ذلك يقينا بشواهد البراهين على
ما ذكرناه في كتاب عجائب القلب من كتاب
الاحياء والتحقيق بالبرهان علم وملابسة
عين تلك الحالة ذوق والقبول بالتسامع والتجربة
بحسن الظن ايمان فهذه ثلث درجات يرفع
الله الذين آمنوا منكم والذين اوتوا العلم درجات
ووراء هؤلاء قوم جهال هم المنكرون لاصل
ذلك المتعجبون من هذا الكلام يستمعون
ويسخرون ويقولون العجب انهم كيف
يهذون وفيهم قال الله تعالى ومنهم
من يستمع اليك حتى اذا خرجوا من عندك
قالوا للذين اوتوا العلم ماذا قال آنفا اولئك
الذين طبع الله على قلوبهم واتبعوا اهوائهم
انتهى قال الامام احمد القشاشي واقتباسهم
من مشكوة النبوة بما اعطاهم الله تعالى
من الفهم بمنه ما لم يعطه كثيرا من خلقه
فيخفى على بعض الناس ما اسسوا عليه
امورهم من الاصول لذلك ليظن انها
لا اصل لها في علمه والامر خلاف ظنه اذا
حقق ومن ههنا قال الشيخ محي الدين في

عبادت میکرد تا اینکه اہل عرب گفتند که محمد صلی الله علیه وآله وسلم
عشق ورزید با پروردگار خود و این حالت متحقق میشود
بذوق کسے را که سلوک راه وے کند۔ پس کسیکه
نه روزی داده شود۔ ویرا ذوق پس یقین میکند
ویرا بتجربه و شنیدن اگر صحبت بسیار دارد با وشان
تا اینکه فهم کند۔ این را بقرینه ہاے احوال یقیناً۔ پس
کسیکه همنشین شان شود۔ ازاو شان استفاده کند۔
این ایمان را پس او شان قومے هستند که بدبخت نمیشود
همنشین شان و کسیکه نه روزی داده شود صحبت
او شان را پس بداند امکان این یقیناً به شواهد براهین
چنانکه ذکر کرده ایم۔ ویرا در کتاب عجائب القلب از
کتاب احیاء العلوم و تحقیق بذریعه دلائل علم است
و اختیار این حالت ذوق است و قبول کردن بذریعه
شنیدن و تجربه و گمان نیک ایمان است پس این سه درجه اند
بلند میکند خدا درجه ہاے کسانے را که ایمان آوردند از شما
و کسانے را که علم داده شدند۔ و سواے ازینها قوم جاہل اند
که منکرین اصل اند و ازین کلام متعجب میشوند و میشنوند۔ و
تمسخر میکنند و میگویند۔ که عجب انست که آن کسان بیجه طور
ہذیان میگویند و در حق آنها فرمود حق تعالے و از او شان
آنانکه مے شنوند از تو و ہرگاه بے روند از نزد تو میگویند
براے کسانیکه داده شدند علم که چه گفت وے این وقت
ہمان کسانے اند که مهر کرد بر دلہاے شان خدا و پیروی کردند
او شان خواهشات خود را فرمود امام احمد قشاشی و حاصل کردن
شان از مشکوة نبوت بسبب آنست که داد خداوند تعالے او شانرا
فهم باحسان خویش انچه که نداده اکثر را از مخلوق خود پس پوشیده میشود
بر بعضے کسان انچه که بنیاد نهاده اند او شان برے امور خود را از اصول برا
اینکه گمان کرده شود که این را اصلی نیست در علم شان و سخن خلاف گمان شان باشد وقتیکه
تحقیق میشود و ازینجا گفت شیخ محی الدین ابن عربی

الفتوحات المکیہ مانصہ السعید من وقف
عند حدود الله ولم یتجاوزھا وانا والله ما
تجاوزنا منہا حدا لکن اعطانا الله من الفہم
عنہ تعالیٰ مالم یعطہ کثیرا من خلقہ فدعونا
الی الله علی بصیرۃ من امرہ اذ کنا علی بینۃ
من ربنا انتہی وتفاوت مراتب الفہم عنہ
تعالیٰ بین اہل الاسلام مما لا تنازع فیہ
وفی البخاری فی باب فکاک الاسیر عن ابی
جحیفۃ قال قلت لعلی رضی الله عنہ ھل عندکم
شئ من الوحی الا ما فی کتاب الله قال لا والذی
فلق الحبۃ وبرأ النسمۃ ما اعلم الا فہما یعطیہ الله
رجلاً فی القرآن الحدیث وفی باب کتابۃ
العلم عنہ قال قلت لعلی ھل عندکم کتاب
قال لا الا کتاب الله او فہم اعطیہ رجل مسلم
الحدیث ویشہد لہ قولہ تعالیٰ ففہمناھا
سلیمان وکلا آتینا حکما وعلما ویوضح ذلک
ما فی ریاض النضرۃ للمحب الطبری مانصہ
عن عمر رضی قال کنت ادخل علی رسول الله صلی الله
علیہ وآلہ وسلم وھو وابوبکر یتکلمان فی
علم التوحید فاجلس بینہما کانی زنجی لا اعلم
ما یقولان اخرجہ الملاء فی سیرتہ انتہی
وقال الامام العارف الربانی الشیخ عبدالوہاب
الشعرانی فی ارشاد الطلبۃ والمریدین اعلم
یا اخی ان طریق الصوفیۃ ھو الصراط المستقیم
وھو اجل الطرق واسناھا فان الطرق تتشرف
وتتصنع بحسب غایاتہا وھذا الطریق غایتہ
معرفۃ الحق جل وعلا ومعرفۃ الآداب المتعلقہ

در فتوحات مکیہ کہ آنچہ تصریح کردہ وے را
سعید کسیکہ توقف کنند نزد حدود خدا و از وے
تجاوز نکنند و ما قسم بخدا نہ تجاوز کردیم از وے
حدے را ولیکن داد ما را خدا فہمے چنان کہ نہ داد بسیاری را
از مخلوقات خویش پس دعوت کردیم ۔ بسوی خدا از بصیرت
بحکم وے چہ کہ بودیم ۔ ما گواہ از رب خود تمام شد ۔ کلام شیخ
و فرق مراتب فہم از وے تعالیٰ میان اہل اسلام چنانست
کہ دران کسے را شکے نیست و در بخاری شریف در باب
فکاک الاسیر از ابی جحیفہ مرویست کہ گفتہ ابی جحیفہ کہ گفتم یا علی
مرتضیٰ رضی اللہ عنہ کہ آیا ہست نزد شما چیزے از وحی غیر آنچہ
کہ در کتاب اللہ ہست فرمود نہ قسم کسیکہ بشگافت دانہ را
و آفرید نفس را نمیدانم ۔ مگر فہم راکہ میدہد ویرا خدا مرد را در
قرآن تا آخر حدیث و در کتاب العلم ہم از وے مرویست
کہ گفت گفتم یا علی مرتضیٰ رضی اللہ عنہ آیا ہست ۔ نزد شما
کتاب گفت نیست سوائے کتاب اللہ تا فہمیکہ مرد مسلمان را
دادہ شد تا آخر حدیث و شاہد برائے وے قول وی تعالیٰ
است پس فہمانیدیم آن را بہ سلیمان و داویم ہر یکے را حکم و علم و واضح
میکند این را آنچہ کہ در ریاض النضرۃ مصنفہ شیخ محب طبری است
رحمۃ اللہ علیہ آنچہ کہ تصریح کرد از عمر رضی اللہ عنہ کہ گفت وی
داخل شدم بحضور رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم در حالیکہ آنحضرت
وحضرت ابوبکر مکالمہ مے فرمودند در علم توحید پس نشستم میان ہر دو
گویا کہ حبشی ام و نمیدانم کہ چہ میگویند ۔ آن ہر دو کسان برآورد
ویرا جماعتے در سیرت خود تمام شد کلام قشاشی و گفت امام عارف
ربانی شیخ عبدالوہاب شعرانی در ارشاد الطلبۃ والمریدین کہ بدان ای برادر من
کہ طریق صوفیہ صراط مستقیم ہست و بزرگ ترین راہ ہا و روشن ترین آنہا پس
بتحقیق راہ ہا ساختہ مے شوند موافق فوائد آن و این طریق نہایت
معرفت حق جل و علا است و شناخت آداب متعلقہ

بحضرته ومعلوم ان معرفة الحق تعالى اشرف
العلوم كما ان معروفها اشرف واعز ما في الوجود
فلذلك كان الطريق الى معرفته افضل الطرق
وكان الشيخ الدال عليه سيد الادلاء واكملهم
واعظمهم والسالكون اليه اسعد السالكين
وانجاهم فينبغي لكل من نصح نفسه ان لا يسلك
من الطرق سوى هذا الطريق لارتباطه
بالسعادة الابدية فانه حاو لعلوم الشريعة
والحقيقة والعارف به حقيق بمقام المشيخة
والوراثة النبوية الكاملة ومن حصل فيه
قيل له الشيخ والوارث والاستاذ ان كان تابعا
والنبي ان كان في زمن النبوة ثم اعلم يا اخي
ان هذا الطريق لما كان في مقام العزة والشرف
حفت به الآفات من سائر الآفاق فلا يسلكه
الا شجاع مقدام على يد شيخ علام وحينئذ تقع
الفائدة فعلى الشيخ ان يوفي حق تربيته وعلى
المريد ان يوفي حق طريقه بالسمع والطاعة
انتهى وقال في اليواقيت والجواهر اعلم رحمك
الله تعالى ان حقيقة الصوفي فقيه عمل بعلمه
لا غير فاورثه الله بعلمه الاطلاع على دقائق
الشريعة واسرارها حتى صار احدهم مجتهدا
في الطريق والاسرار كما هو شان الائمة المجتهدين
في فروع الشريعة ولذلك شرعوا في الطريق
واجبات ومحرمات ومندوبات ومكروهات
وخلاف الاولى زائدا على ما صرحت به الشريعة
كما استنبط المجتهدون نظير ذلك فما من
احد منهم حق له قدم الولاية الا هو مجتهد

حضرت آلهيه ومعلوم است كه معرفت حق تعالى اشرف
علوم است چنانكه معروف آن اشرف وعزيزترين موجودات است
پس براے همين راه معرفت وے افضل طرق شد
وشيخ رهنما بروے سردار راه نمايندگان وكامل ترين و
بزرگترين شان وسالكين بسوئے وے سعيدترين سالكين
ونجات يابنده تر آنها پس براے كسيكه نصيحت كند
نفس خود را لايق است كه نرود براه ديگر سواى اين راه
بوجه ارتباط وے بسعادت ابديه پس بتحقيق كه اين راه حاوى است
بعلوم شريعت وحقيقت وعارف بوے لايق بمقام شيخي ووراثت
نبويه كامله وكسيكه حاصل كند درو وے ويرا شيخ ووارث واستاد
ووارث خواهند گفت اگر تابع باشد ونبي خواهند
گفت اگر باشد در زمن نبوت باز بدان اى برادر من
كه اين طريق چونكه در مقام شرف وعزت است ويرا
آفات هم در گرفته اند پس سلوك وے نكند مگر مرد
شجاع پيشے گيرنده بردست شيخ بسيار عالم واين وقت
فائده واقع خواهد شد پس بر شيخ لازم است كه حق تربيت
ويرا تمام كند وبر مريد واجب است كه حق طريقه شيخ
بجان ودل بجا آرد تمام شد كلام شيخ در ارشاد الطلبة والمريدين
ودر يواقيت والجواهر فرمود كه بدان رحم كند ترا خداى تعالى كه
حقيقت صوفى فقيه باشد كه عمل كند بر علم خود نه بر غير پس وارث گرداند
ويرا الله تعالى بسبب علم وے اطلاع را بر دقائق شريعت واسرار وے
تا آنكه باشد يكے از او شان مجتهد در طريق واسرار چنانكه شان
ائمه مجتهدين در فروع شرعيه مى باشد وبهمين وجه او شان در طريق
واجبات نهادند ومحرمات ومندوبات ومكروهات وخلاف
اولى زياده بر آنكه شريعت ويرا تصحيح كرده چنانكه مستنبط
كردند مجتهدين مثل وے پس نيست يكے از او شان
كه ثابت شد ويرا قدم در ولايت مگر آنكه وے مجتهد

فی الطریق لیس عنده تقلید الا بما صرحت به
الشریعة او اجمع علیه الامة فقط فمن ادعی
مقام الکمال فهو مقلد فهو غیر صادق وقد سمعت سیدی
علی الخواص یقول مرارا لا یکمل الرجل عندنا فی
الطریق حتی یاخذ العلم من حیث اخذه
المجتهدون وایضا فیه وقد رأیت فی کتاب
الرعایة للشیخ عز الدین ابن عبد السلام سلطان
العلماء بمصر ما نصه کل الناس قعدوا علی رسوم
الشریعة وقعد الصوفیة علی قواعدها التی
لا تتزلزل ویؤید ذلک ما یقع علی ایدیهم
من الکرامات والخوارق ولا یقع ذلک قط
علی ید عالم ولو بلغ فی العلم ما بلغ الا ان سلک
طریقهم انتهی وقد بلغنا انه کان یقول مثل
ذلک وهل ثم طریق للشریعة غیر ما بایدینا
من النقول ثم یقول من زعم ان ثم علما باطنا
للشریعة غیر ما بایدینا فهو باطنی یقارب الزندیق
فلما اجتمع بالشیخ ابی الحسن الشاذلی بمصر المحروسة
واخذ عنه صار یمدح طریق القوم کل المدح ویقول
انها طریق جمعت اخلاق المرسلین وکان یقول
حجة الاسلام الغزالی مثل ما کان یقول الشیخ
عز الدین اولا فلما اجتمع بالصوفیة وذاق
طریقهم صار یقول ضیعنا عمرنا بالبطالة ای لما
ذا الاشتغال بالعلم علی طریق اهل الجدال من
غلبة القول علی العمل انتهی شیخ محقق عارف مدقق
مولانا محمد ابن محمود الحافظی البخاری الشهیر

در طریق باشد ونباشد نزد وے تقلید مگر بر انچہ کہ
صراحت کرد ۔ بوے شریعت یا اجماع کرده بروی امت
پس کسیکہ دعوے مقام کمال کند پس وی مقلد است وغیر صادق
وبتحقیق شنیدم از سردار خود علی خواص کہ بارہا مے فرمود
کہ انسان کامل نمیشود ۔ نزد ما در طریق تا اینکہ بگیرد علم را از جائیکہ
اخذ کرده اند مجتهدون وہم در وے است کہ بتحقیق دیدم
در کتاب الرعایہ مصنفہ عز الدین ابن عبد السلام کہ در مصر سلطان العلماء
بود انچہ تصریح کرد ۔ وے را ہمہ مردمان رسوم شریعت را
گرفتند وصوفیہ آن قواعد را گرفتند ۔ کہ لغزش نے پذیرند
ومؤید انست ۔ انچہ کہ واقع میشود ۔ بر دستہاے شان از
کرامات وخوارق وواقع نمیشود ۔ این ہرگز بر دست عالم
اگرچہ رسد در علم بحدے ۔ مگر اینکہ سلوک کند طریق شان
وبتحقیق رسید ما را اینکہ وے میگفت مثل این
کہ آیا طریقے است برائے شریعت سوائے انچہ کہ نزد
ما است از نقل باز میگفت کہ کسیکہ گمان کند کہ علم باطن
برائے شریعت غیر آنست کہ در دست ما است
پس وے باطنی است ۔ قریب بہ زندیق پس وقتیکہ یکجا
شد با شیخ ابو الحسن شاذلی در محروسہ مصر و گرفت از وی این علم را
برگشت وطریقہ قوم را چنان تعریف میکرد کہ حق وی بود
ومیگفت کہ این طریقے است کہ جامع اخلاق مرسلین است
وحجة الاسلام غزالی میگفت مثل شیخ عز الدین اولا پس وقتیکہ با صوفیہ
جمع شد وچشید لذت طریق شان میگفت کہ ضائع کردیم
عمر خود را بطالت یعنی بسبب انچہ کہ اشتغال بعلم داشتند بر طریق
اہل جدال از غلبہ قول بر عمل ۔ (یعنی سخنہا مے گفتند
لیکن بروے عمل نے داشتند) ۱۲

بخواجہ پارسا نقشبندی فرماید مشائخ طریقت قدس اسرارہم کبرائے دین ومقتدایان اہل الیقین اند
وجامع میان علوم ظاہری وباطنی وارباب احوال واصحاب کمال اند وعقاید صافیہ ایشان بنا بر اصول

صحیح صریح است از کتاب و سنت و اجماع امت مؤید است بدلائل عقلیه و شواهد نقلیه و با اینهمه اہل ذوق و وجدان
و کشف و عیان اند قد[1] اقبل الله سبحانه علیهم بلطفه وجذبهم عزوجل الیه بلطفه سبقت لهم
منا الحسنی والزمهم کلمة التقوی فهمو عن الله وصاروا الی الله واعرضوا عما سوی الله خرقوا الحجب
انوارهم وحالت حول العرش اسرارهم و ارباب عزایم اند و خواص مومنان اند و محققان و مؤیدان
مذاهب و عقاید اہل سنت و جماعت اند از بدعتها و ضلالتها دور اند نجوم آسمان ہدایت و رجوم شیاطین
غوایت اند نور[2] السالکین وفضحة المدعین وقمع المبتدعین وحجة لاهل السنة والمومنین اند
و خداوند عزوجل انوار ولایت و آثار ہدایت ایشان از بین المومنین بحکمت و رحمت خود مستفیض و مستبین گردانیده است
[3] اولئك کتب فی قلوبهم الایمان وایدهم بروح منه فمن عاداهم او ناواهم هلك وهو
لا یشعر و شیخ عبدالحق محدث دہلوی رح میگوید کہ گمان نبرند که طریقه تصوف مخالف مذهب اہل سنت
و جماعت است و صوفیه فرقه دیگر اند ورائے این فرقهٔ ناجیه حاشا و کلا خاصه و خلاصه این ملت اقوم
محققین صوفیه اند که در ظاهر و باطن مقتبسان انوار سنت و مکاشفان سر حقیقت اند و در سلوک طریقت
اتباع عملاً و حالاً و اختیار عزیمت ظاهراً و باطناً و تحقیق معنی صدق و اخلاص و معرفت مکائد نفس و دقایق ورع
و تهذیب اخلاق و تصفیهٔ باطن ہیچکس از ایشان بیشی نکرده و آنچه ایشان را از اعمال و اخلاق و احوال
و مقامات و مواجید و اذواق و نکات و اشارات و سائر کمالات دست داده ہیچ فرقهٔ دیگر را نداده
شیخ جلال الدین سیوطی که از اعاظم علماء متاخرین حدیث است در عقاید خود مے نویسد و نعتقد[4] ان
طریق الجنید وصحبه طریق مقوم و در تخصیص طریق جنید و اصحاب او اشارت بمقصود کرده است
چه طریق جنید و اصحاب وے یعنی امثال و اقران وے طریقهٔ جامعه است که در وے تحکیم و تعظیم کتاب
و سنت و تقدیم ظاهر بر باطن و جمع بین الشریعة والحقیقة بر وجه اتم و اکمل است و در طریقهٔ ایشان تهاون رعایت
ظاهر احکام و ترک رعایت فتوائے شریعت قطعاً نیست منقول است که وے قدس سره فرموده است که بناء
طریقهٔ ما بر کتاب و سنت است و ہرچه مخالف کتاب و سنت است و خارج از آنست مردود و باطل است
و نیز فرموده است که اگر در ذکر و نماز و تلاوت قرآن ذوق و حضور و خشیت و خشوع دست داد پس امیدواری
فتح باب است و الا بدانکه طریق مسدود است و نیز فرموده است من[5] لم یسمع الحدیث ویجالس
الفقهاء ویاخذ ادبه عن المتادب افسد من اتبعه قل هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیرة

[1] تحقیق متوجه شد الله تعالی بر اوشان بلطف خویش و بکشید اوشان را بسوئے خود به لطف خود سبقت کرد برائے اوشان از نانیکی و لازم گردانید اوشان را کلمهٔ تقوی فهمیدند اوشان از خدا و برگشتند۔ بسوئے خدا و از ماسوی الله اعراض کردند حجابات را انوار شان بدریدند و اسرار شان گرد عرش بگشتند ۱۲
[2] روشنی سالکین اند و فضیحت کننده مدعیان و بیخ کننده بدعتیان و حجت برائے اہل سنت و مومنان ۱۲
[3] آن مومنان که با کافران دوستی ندارند نوشته است خدا در دل ایشان ایمان را و قوت داده است۔ ایشان را بفیض غیبی از جانب خود پس کسیکه دشمن داشت اوشان را ایذا کرد۔ اوشان را (یعنی بدنام کرد) ہلاک شده آنجا لیکه خبر ندارد ۱۲
[4] و اعتقاد میکنیم۔ اینکه طریق جنید و یاران او طریق راست کرده شده است ۱۲
[5] کسیکه نشنود۔ حدیث و با فقها باہم نه نشیند۔ و از ادب یابندگان ادب نگیرد و در تباہی افگند بگو این راه من است میخوانم۔ بسوئے خدا با حجت ظاہر من و پیروان من نیز میخوانند ۱۲

انا ومن اتبعنی الآیۃ انتہی میر حسین ابن معین میبذی در فواتح گوید در طریق تصوف انوار آلہی است

ومعرفت اشیا کماہی از ما تا بماہی ۔ علم التصوف علم لیس یعرفہ ۔ الا اخو فطنۃ بالحق معروف ۔ ولیس یعرفہ من لیس یشہدہ
وکیف یشہد ضوء الشمس مکفوف ۔ تا من خبر از طور تصوف دارم ۔ بر ماضی عمر خود تاسف دارم ۔ چون ترک تکلفات رسمی کردم
صد عیش و نشاط بے تکلف دارم ۔ ونہج سبیلی واضح لمن اہتدٰی ۔ ولکنہا الاہواء عمت فاعمت ۔ شنیدہ باشی کہ اسکندر نقاشان

خطا وچین را فرمود کہ دو دیوار متقابل نقش کنند وپردہ درمیان آویزند واز طرفین خیالات انگیزند نقاشان خطا
نقوش غریبہ مختلفہ نگاشتند واستادان چین تصفیہ وتجلیہ بکار میداشتند ۔ بعد از رفع حجاب وکشف نقاب
انچہ نقاشان خطا را بعرق جبین وکدح یمین حاصل شدہ بود زیبا تر از ان در صفحہ استادان چین می نمود ؏

ایدل ز طریق اہل صورت بگذر ۔ آئینہ شو وز ہر کدورت بگذر ۔ گر نور صفا سے عارفان میخواہی
از ہر چہ ترانیست ضرورت بگذر ؏ ۔ خاطر ت کے رقم فیض پذیرد ہیہات ۔ مگر از نفس پراگندہ ورق سادہ کنی

شیخ الطائفہ ابو یزید بسطامی میفرماید اخذتم علمکم میتا عن میتٍ واخذنا علمنا عن الحی الذی لا یموت

پرسند ز شراب عشق جام دل من ۔ وز لوح وجود شست نام دل من
گفتی سخنے شہد زبانم ہمہ روز ۔ امروز رسید خوش بکام دل من

امام فخر الدین رازی با شیخ نجم الدین گفت بم عرفت ربک فرمود بواردات ترد علی القلوب فتعجز النفوس عن تکذیبہا ؏

اہل صیقل رستہ اند از بو ورنگ ۔ ہر دمے بینند خوبی بے درنگ ۔ نقش وقشر علم را بگذاشتند ۔ رایت عین الیقین افراشتند
ذوق وفکر وروشنائی یافتند ۔ بحر بحر آشنائی یافتند ۔ مرگ کزوی جملہ اندر وحشتند ۔ میکنند این قوم بروی ریشخند
کس نیابد بر دل ایشان ظفر ۔ بر صدف آید ضرر نے بر گہر ۔ گرچہ نحو وفقہ را بگذاشتند ۔ لیک محو وفقر را برداشتند
بر تر انداز عرش وکرسی وخلا ۔ ساکنان مقعد صدق خدا ۔ صد نشان دارند محو مطلق اند ۔ چہ نشان بل عین دیدار حق اند

وثم وراء النقل علم یدق عن ۔ مدارک غایات العقول السلیمۃ ۔ تلقیتہ منی وعنی اخذتہ
ونفسی کانت عن عطائی ممدتی ۔ ومخالفت این طائفہ با یکدیگر مبنی است بر اختلاف در کتمان وافشائے
اسرار ۔ بعضے مے گویند ؏ ۔ ابکی الی الشرق ان کانت منازلکم ۔ من جانب الغرب خوف القیل والقال
اقول بالخد خال حین اذکرہ ۔ خوف الرقیب وما بالخد من خال ۔ وبعضے مے گویند ؏
الا فاسقنی خمرا وقل لی ہی الخمر ۔ ولا تسقنی سرا اذا امکن الجہر ۔ وبح باسم من ہوی ودعنی من الکنی ۔ فلا خیر فی اللذات من دونہا ستر

؏۱ علم تصوف علمیست کہ نمی شناسد ویرا مگر صاحب عقل کہ بحق معروف باشد وشناخت نمیتواند کرد ویرا کسیکہ نہ حاضر دارد ویرا وچگونہ حاضر باشد
روبروے روشنی آفتاب نابینا ۱۲ ؏۲ وطریقہ راہ ما واضح است برائے کسیکہ ہدایت یابد ولیکن خواہشہا نابینا کردند پس نابینا گشت ۱۲
؏۳ گرفتید شما علم خود را از مردہ مردہ است از مردہ وگرفتیم ما علم خود را از زندہ کہ نمے میرد ۱۲ ؏۴ بچہ چیز شناختی پروردگار خود را ۱۲
؏۵ بوجہ واردات کہ وارد مے شوند ۔ بر قلوب پس عاجز مے شوند نفوس از تکذیب وے ۔ ؏۶ وباز ورائے نقل علمیست کہ دقیق
مے شود از مدارک نہایات عقول سلیمہ گرفتم ۔ وے را از خود واز من گرفت وے وبود نفس من از عطائے خود مدد دہندہ ۱۲
؏۷ مے گریم ۔ بسوئے شرق اگر باشد ۔ منزلہائے شما بجانب غرب بہ سبب خوف قیل وقال میگویم ۔ کہ ہمراہ خد خال است
وقتیکہ یاد مے کنم ۔ وے را بخوف رقیب ونیست ہمراہ خد خالے ۱۲
؏۸ خبردار پس بنوشان مرا خمر وبگو برائے من کہ این خمر است ۔ ونہ نوشان مرا پوشیدہ وقتیکہ ممکن باشد آشکارا وآواز بردار بنام کسیکہ
میخواہی ویرا وبگذار مرا از کنیت پس نیست بہتری در لذات سوائے وے دپوشیدہ داشتن ۱۲

ازخود نیافتم و آوازی شنیدم که کسی میگوید که اینجا گیسو درازی مجیب است نزد رفیقی کار نیکند لیکن بعد از این آواز بیدار گشتم اولا متحیر شدم بعده معلوم کردم که غالباً
از حضرت پیر و مرشد برحق اشاره این امر است که از علمای بزرگ که هستید بطرف شان متوجه شوید با ترحم کرده بطرف حضرت بنده نواز قدس سره
متوجه شدم و بخواب دیدم که مزار شریف آنحضرت کشاده گشت و از ان اولا جلوس شاهانه سوار و پیاده و نقیب وغیره بر آمده بجاهای خود صف زده
قایم شدند پس از ان جماعت معتقدین بر آمد باز تختی بر دوش کهاران بر آمده شد تخت را دیدم مگر صاحب تخت معلوم نشد حالانکه بچنین مقامی ایستاده
بودم که از همانطرف جمله سامان جلوس گذشته بود وقتیکه جماعت معتقدین قریب رسید از ان میان شخصی از من پرسید که حضرت بنده نواز را چرا تکلیف
داده اید بجوابش این شعر خواندم ؎ دور کن درد و تعب از زخمها + ای وجودت باعث صد رحمها + در جوابش شنیدم که کسی میگوید که پس فردا تندرست
خواهید شد بعده آن سواری از نظرم غائب شد معاً بیدار شدم و کمال ندامت بر خود یافتم که افسوس چه چیز طلب کردم کاش حسن خاتمت طلبیدمی باز ترحم کرده
متوجه شدم مگر هیچ معلوم نشد چون در خود نظر کردم بجای درد نیافتم گویا بالکل تندرست شدم با اهلیه خود گفتم که مرا یکشانید وی انکار کرد آخر من خود بنفسه نشستم
و کل واقعه خواب را ها ماندم که وقت چهار نواخت شب بود خود تحریر کرده از حوائج ضروری فراغت کرده نماز صبح خواندم در زخمها کیفیت اذیت ضرور بود مگر درد
نبود تا پنج منٹ بر پلنگ نشسته ماندم که مولوی عبد الکریم فتحپوری که از احباب خاص من بودند و از تجویز و تشخیص ڈاکٹر صاحبان بخوبی واقف بسیار متوحشانه
آواز دادند بجواب گفتم که الحمد لله تندرستم اطمینان دارند و خود در رفته دروازه مکان کشادم و دست گرفته بخانه آوردم و شان حال خواب را دن ڈاکٹر صاحبان
بیان کرده گفتند که من سخت متوحش گشته خود را بزودی رسانیده ام چونکه مولوی صاحب عالم و متقی و محب خاص من بودند لهذا خواب بیان نموده تعبیرش خواستم
گفتند که غالباً بظاهر و حضرات بوجه ادب دست اندازی مناسب ندیدند و حضرت حافظ صاحب بسبب شباب سن و بنظر شباب لایت زور مودند چنانکه
از شگافتن قنات و در آمدن درون همین معلوم میشود و از آواز همین هم اشاره بود که بجانب حضرت خواجه بنده نواز گیسو دراز رجوع باید کرد که صاحب ولایت
این دیار اند چنانچه رجوع کرده کامیاب گشتید بعد ساعتی نواب یار جنگ مرحوم تشریف آوردند حسب معمول استقبال کرده اندرون مکان بیاوردم چونکه
مولوی صاحب منع کرده بودند که بکسی اظهار این واقعه نباید کرد مبادا که بوجه بد اعتقادی ویرا زیان رسد بجز حال مختصر هیچ نگفتم درین اثنا ڈاکٹر صاحبان هم آمدند
و مرا دیده متحیرانه گفتند که فی الحال اثر معلوم نمیشود مگر در پیرانه سالی ضرور معلوم خواهد شد بعده نسخه نوشتند مولوی صاحب گفتند که نسخه گرفتن باز اختیار است
چنانچه نسخه بگرفتم و موافق معاینه خواب بروز سیوم همه جراحتها مندمل گشتند هانوز بر مزار حضرت خواجه بنده نواز حاضر گشته فاتحه خواندم و شکریه مرحمت بیغایات
ادا ساختم واقعه دیگر مولوی اکبر علی عباسی کاکوروی ناقل اند که او شان بزمانه طالبعلمی خود در زمانه برای تحصیل علم بحضور حضرت ایشان حاضر میشدند روزی
بخاطر برادر بزرگ شان مولوی فدا علی صاحب مغفور گذشت که ایشان را مرید باید کنانید مگر متفکر بودند که مرید کدامی بزرگ باید کنانید چه که بر آستانه شریفه
علاوه حضرت حافظ صاحب دیگر بزرگان هم موجود اند باوجود غور رای قرار نیافت آخر روزی دیوان حضرت لسان الغیب خواجه حافظ
شیرازی چون برای تفاول کشودند این شعر بنظر آمد ؎ ظهور نور تجلی است روی انورشاه + چو قرب و طلبی در صفای نیت کوش + مولوی صاحب
ازین ارشاد صریح و فال صحیح چنگ ارادت بدامن دولت حضرت ایشان زدند و بشرف بیعت در سلسله عالیه قادریه مشرف گشتند در افاضه فیوض
ظاهری و باطنی و تصرف و آجبه روحانی همت عالی میداشتند نقل است که بزمان تسوید تکمله شریفه روزی بعد فراغت از تدریس مطالب عشقیه تحریر
میفرمودند که دفعتاً بر طلبه اثر کیفیت عشقیه پیدا گشت بعضی را گریه و رقت در گرفت و بعضی را خنده و قهقهه و بعضی را سکوت و چنان هنگامه شد که همه را
هلو شورا از سر برغبت هر یک مثل ماهی بی آب می طپید و نعره ها میزد و چون بیقراری از حد گذشت بمزار حضرت غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره
فرستاده شد در آنجا قدری سکون و اطمینان یافتند عم مکرم منشی محمد منهاج الدین رحمة الله علیه اکثر بیان مینمودند که در ابتدای عاشقی [illegible] از حضرت ایشان

طلب حق میکردم و آنچه بدل میگذشت عرض می نمودم روزی حضرت ایشان بجانب من متوجه شده پرسیدند که چه میخواهید عرض کردم که آنچه عرض کرده ام همان مقصودم فرمودند که الله اسم ذات است در هر جا حاضر و ناظر دانید از آنوقت حالتم این شد که چیزی را غیر حق نمیدیدم و در هر مقام و هر صورت و هر حالت بجز حق چیزی بنظرم نمی آمد در ینحالت روزها گذشت باز دوباره حال خود عرض کردم از آنوقت در آنحال اعتدال پدید آمد و لذت و سرور بسیار حاصل شد هر آنچه یافتم بدولت آنحضرت یافتم انتهی با اینهمه علو حال و فراغ بال طریق اخفا و کتمان بسیار پسند خاطر عاطر بود گاهی به کسی چنین ارشاد نفرمودند که از آن چیزی متعلق کمال فقر و درویشی ظاهر شده مگر پیش از اهل دنیا بجز امور دنیا سخن دیگری نمی فرمودند و بر منطوق حدیث صحیح کلموا الناس علی قدر عقولهم عمل میداشتند که اکثر مردمان طبقات مختلف بر مسائل شتی بارها نوبت تحریر و تقریر آمده در هر دو یکسان کمال داشتند و بچنان طریقه واضح جواب میدادند که مخاطب را بجز سکوت و خاموشی چاره نمی آمد. در اشاعت طریقه حقه سعی بسیار مینمودند اکثر مساجد ویران از توجه ایشان آباد گشتند و بسیاری گرفتاران هوا و هوس از مکائد نفسانی و شیطانی خلاصی یافته بر شاهراه فضائل و کمالات انسانی قدم زدند اکثر اهل قریات و دیهات که از صوم و صلوة و دیگر فرائض ایمانی بلکه تعف محض بودند و بجز امور شرکیه هیچ نمیدانستند بدولت هدایت حضرت ایشان از ظلمت جهالت رهائی یافته منور بنور اسلام گردیدند و علاوه ازین اکثر اهل هنود نیز از مسترشدان خدمت بهره فیض و مرحمت گردیده از خیالات و رسوم شرکیه تائب گشته بدرجه موقنین و موحدین فائز گشتند. اصابت رای و جودت طبع چنان بود که در امور دنیوی هر آنچه میفرمودند همان میشد در معاملات از صاحب معامله اکثر سخن بتعریض و کنایه ارشاد میکردند و میفرمودند که حتی المقدور خود را از جبر و تعدی بر دیگران دارید ممکن است که درین امر از فریق ثانی با شما امر نیک نشده باشد مگر ضرور نیست که اگر وی با شما بدی پیش آید شما هم بدان طور با او معاملت کنید این چنین امر از انسانیت بعید است ❊ بدی را بدی سهل باشد جزا ❊ اگر مردی احسن الی من اسا ❊ با طائفه خواص برنگ خواص و با عوام در رنگ عوام می ماندند در امری از امور فوقیت خود نمی جستند و نه برای تعظیم و تکریم خود از کسی متمنی میشدند اگر از کسی امری خلاف طبیعت و مزاج صادر میشد معاف میفرمودند بلکه ارشاد میکردند که دل ما ازین امور متغیر نمیشود بلکه اندازه استعدادش کرده سکوت می ورزم و بنفس خود میگویم که از جای خود تجاوز مکن و سعی کن که بمقام مردان رسی در ادای حقوق العباد عموماً و صله رحم با اهل قرابت خصوصاً شغف خاص بود اگرچه اکثر ابنای زمانه امیر المعمول بچنان امارت و دنیاداری میکردند و در مجامع خود با اطوار ناشایسته نقل میکردند و بعضی این اخبار بسمع مبارک هم میرسانیدند مگر بوجه رحم و کرم جبلی و علو همت و سماحت فطری خیال نمیفرمودند و میگفتند که ما را ازین امور سروکاری نیست هر که هر چه خواهد گوید ما ازین امور باز نخواهیم ماند چرا که میدانیم که امر خیر بهر حال خیر است و حسن سلوک بهر حال نیک است این شعری خواندند ❊ دل بدست آور که حج اکبر است ❊ از هزاران کعبه یکدل بهتر است ❊ در دلالت به امور خیر و اجتناب از دواعی و خواهشات نفسانی اهتمام خاص بود بطوری اظهار آن منظور نمیداشتند و میفرمودند که تا توانند ظاهر نکنند که دران آمیزش شوائب نفسانی میگردد و خلوص نمی ماند انسان با قطع نظر کردن از مدح و ذم خود ضروریست و منتظر بودن دلیل بعد از اخلاص است و این برای همه یکسان مضر و برای مشائخ بالخصوص امر ضرور در ملاقات مشائخ حضرت ایشان از روش خاص بودی وقت ملاقات خود را چنان شخص معمولی مینمودند که از شان العارفین فقر و درویشی حضرت ایشان خیال نمی رفت یاد دارم که روزی بزرگی عالم و صوفی برای ملاقات حضرت ایشان حاضر شدند در اول ملاقات اکثر سخنان صوفیانه بیان کرده مختلف اشعار مثنوی شریف و دیوان حافظ وغیره خواندند و ضمناً پند و نصائح نیز کردند حضرت ایشان همه را شنیده استدعای دعای استقامت نمودند بعده روز دوم مولوی صاحب کیفیت اسفار متعلقه خود و فوائد حاضری بر مشاهد شریفه حضرات اولیای کرام و استفاده از آنها بیان نمودند باز سخنان شان شنیده ساکت ماندند پس از آن در ملاقات سومین باز تذکره همین قسم شروع کردند چونکه آن وقت درس و تدریس حضرت ایشان بود و هر قدر وقت که برای سبق ها معین بود در سماعت آن نصائح صرف گردید بعده باو شان ارشاد کردند که از ملاقات د

نصائح سامی بسیار محظوظ شدم البته بتکلفانه اینقدر گذارش میکنیم که ازین قدر علم بجناب سامی هم اثری هست و خود هم برین نصائح عامل هستند یا نه
چراکه ناصح را ضرور نیست که هرچه بدیگران گوید خود هم بران عامل باشد و گرنه نصیحتش بدیگری چه فائده خواهد داد منقولست که زنی بخدمت حضرت مجتهد الآفاق
امام ابی حنیفه آمده شکایت پسر خود کرد که شیرینی بسیار میخورد جناب ویرا ازین افراط ممانعت فرمایند من بسیار منع کردم لیکن کارگر نشد حضرت امام فرمودند
که من خود شیرینی بسیار میخورم تا وقتیکه خود نگذارم اورا چسان منع کنم پس هرگاه که مقوله چنین شخص عظیم المرتبت اینست پس ما همه درچه شماریم که چیزی گوییم
که بران خود عامل نباشیم و دیگران را مجبور کنیم ازین گذارش مقصودم این هرگز نیست که علمای واعظین از چنین امور خود را باز دارند بلکه مقصود اینکه
هرچه گویند خالصاً لوجه الله بانیت صاف و مقتضای وقت و حال مستمع گویند تا در قلوب وی اثر نیک بخشد چونکه جناب از زمرهٔ علما شمرده میشوند و منجمله
فرائض منصبی شان وعظ و نصائح نیز هست لهذا عرض کردم اگر کاربند شوند مفید خواهد بود ورنه مصداق آیهٔ کریمهٔ لم تقولون ما لا تفعلون خواهند گردید مولوی صاحب
ساکت و دم بخود شده تقریر شنیده گفتند که واقعی ارشاد عالی نهایت صحیح و درست است در حق من دعا فرمایند که الله تعالی مرا از اهل عمل و خلوص چشاند
و از نفسانیت خلاصی داده بمقام عبودیت و اخلاص استقامت بخشد در ریاضات و مجاهدات و تقید نفس بلجام تقوی و تورع و احتساب طریقهٔ سبب
دراهی پر تعب می پیمودند باعتقاد محرر سطور کمتر کسی از متاخرین بچنین احتساب بوده باشد واقعه متعلقهٔ این امر که فقیر حقیر خود معاینه کرده اینست که بزمان
طالب علمی وقتیکه کتاب اخلاق محسنی مصنفهٔ ملا حسین واعظ کاشفی بحضور حضرت ایشان میخواندم روزی بعد از سبق دیدم که حضرت ایشان قدری متفکر
و متشتر اند بعد اندکی توقف محمد علی ملازم را طلبیده ارشاد کردند که اگر فلوسی نزد شما باشد گرفته نخود بریان از بازار بیارید وی گفت که نزد من موجود نیست
فرمودند که از کسی قرض گرفته بیارید حسب ارشاد تلاش کرد مگر میسر نشد آمده عرض کرد فرمودند که خیر مجبوری است بعد ساعتی زنی دهاتی بدرگاه حضرت
غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره حاضر گشته قدری شیرینی و چهار فلوس نیاز گذرانیده و از آنحضرت تعویذات گرفته راه خود گرفت
حضرت ایشان به طالبعلمی فرمودند که شیرینی مذکوره وغیره از درگاه شریفه بیارید بیاورد حضرت ایشان از آنها دو فلوس نزد خود نگاهداشتند
ساعتی نگذشته بود که زنی از قوم هنود گریان از طرف بازار آمده نزد مزدوری از مزدوران تکیهٔ شریفه کیفیت خود بیان کرد مزدور ویرا تسلی میداد مگر
وی از گریه باز نمی آمد حضرت ایشان از آن مزدور استفسار حال نمودند وی گفت که این زن دختر برادر نسبتی من است از خانهٔ خود هشت
فلوس برای خرید غله آورده بود از انها دو فلوس گم گشته اند اکنون وی پریشان است که پدرش زد و کوب خواهد کرد هرچند تسلی میدهم اما مطمئن نمیشود
حضرت ایشان متبسم شده فرمودند که این هر دو فلوس ویرا بدهید و بگوید که غایب خود باز جوید دو سه ساعت سائلی آمده سوال یک فلوس کرد حضرت ایشان فرمودند
که موجود نیست طالبعلمی عرض کرد که فلوسی دارم اگر ارشاد شود بدهم فرمودند بده لیکن تعجب است که وقت ضرورت ندادی وی عرض کرد که آنوقت فراموش
کرده بودم خیر آن فلوس بسائل بخشیده مصروف تحریر گشتند بعد از آن زنی خادمه از خانهٔ عم مکرم منشی محمد وهاج الدین صاحب مع یک قاب پر از نخود بریان
میوه آمیخته پیشکش ساخت و گفت که والدهٔ منشی صاحب فرستاده اند حضرت ایشان بهادر ملازم را طلبیده حواله کرده فرمودند که بحفاظت دار
مستحقش میرسد درین اثنا بار بار متبسم شده زیر لب سخنی فرمودند ساعتی نگذشت که آدم فرستاده معظمی منشی شکور احمد صاحب از ریاست ملاپور ضلع
سیتاپور رسیده عریضهٔ منشی صاحب مع عرایض دیگر مخلصین و معتقدین که غالباً هشت یا نه خواهند بود پیش ساخت هریک ملاحظه فرموده بتحریر
جوابات مشغول شدند و بهادر ملازم را حکم دادند که آن نخود بریان در آوندی کرده بار دیگر بیارد وی بیاورد جوابات خطوط مع آن نخود به آدم دادند که رسیده
ارشاد کردند که این از جانب ما بمنشی صاحب داده سلام برسان و از خیر و عافیت اینجا مطلع سازد وی رخصت گشت بعد آن حضرت شیخ بزرگ والد حضرت
ایشان قدس سره از بستی واپس تشریف آوردند بحضور شان تذکره آمد ملازم منشی صاحب مع خطوط و جوابات آنها و ذکر دیگر حالات نموده اظهار

فراغت کرده حسب معمول از تکیهٔ شریفه بخانه تشریف آوردند در کمرهٔ بیرونی بارها استراحت نشسته بودند که بهادر ملازم تکیه شریفه معه یک قاب بسربند رسیده گفت
که این را مولوی حافظ عبدالغنی صاحب فرستاده اند و عرض کرده که من این ناشتای نخود را از ترکیب خاص با اهتمام و انتظام بسیار برائے جناب طیار
کرده ام اگر قدرے ازینها تناول فرمایند بسیار باعث ذره نوازی و عنایت بغایت باشد حضرت ایشان از نهایت عنایت و کرم قدرے خود نوش
فرمودند و قدرے قدرے بحقیر و دیگر حاضرین عنایت کرده بحقیر ارشاد فرمودند که الله تعالی انسان را در عجیب غریب حالات ابتلا داده است بعضی چنان
ابتلا باشند که بظاهر عسیر الخلاص میباشند امروز ارشاد فیض بنیاد حضرت جد امجد قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز صادق آمد اکثر میفرمودند
که سالک را در سلوک راه حق اگرچه بقول محققین حضرات صوفیه مانع سخت دو چیز اند نفس و شیطان اما نزد فقیر سوای آن چیز سومین طبیعت نیز هست که
بسبب وے خلجان بسیار پیش می آید لیکن سرکشی را بفهم نمی آید خلاصه اینکه نفس ما را امروز از صبح خواهش نخود بریان شد و لا دفع کردم چنانچه بطور بهانه جوئی
گفت فلوس هم از محمد علی طلبیدم مگر نیافتم آنوقت با نفس گفتم که الحال فلوسے بدست نمی آید مجبوری است بعده آن زن دیهاتی آمده دو عدد فلوس آورد
آنوقت نفس بجنبید و گفت که الحال خدای تعالی از غیب برائے ما فرستاده است ازین نخود خریده شوند گفتم که نخواهم خرید معلوم نیست که این زن کیست
و چه حال دارد و این فلوس به اجازت شوهر خود آورده است و برائے ما حلال است یا نه گفت که بهر طور که باشد حلال است که نزد ما بطور هدیه آمده و حدیث ان
لک صدقة و لنا هدیة حدیث بریره معتقه حضرت عائشه رض کافیست گفتم که خیر استناد با نحدیث در جواز استعمال ممکن است لیکن خلاف احتیاط و
تقوی است و علاوه ازین هر دو فلوس از آن حضرت قبله گاهیست ما و شان تشریف نمیدارند پس من این هر دو فلوس مستم و این را بلا اجازت
مالک حق تصرف نمی باشد وے باز گفت که آنحضرت هیچ نخواهند گفت چرا که اولا این مقدار رقمے کثیر نیست ثانیا بالفرض اگر اعتبار هم دارد لیکن ادای
سهل است و ممکن که از کسی گرفته داده خواهد شد یا صرف کیفیت عرض کرده خواهد شد و امید همین است که آنحضرت هیچ نخواهند فرمود باز گفتم که
نیه هرچه باشد فرض ما امانت داشتن است نه تصرف دران بعده زنے گریان بنظر آمد وی را هر دو فلوس بدادم باز نفس گفت که این تصرف ناجائز چرا بجا
داشتید گفتم که بیشک صحیح گفتی لیکن میان هر دو صورت فرق است که آن لله بود و این للنفس آنرا نه پسندیدیم و اگر ناجائز هم تسلیم کنم پس بقول تو که
ادای وے سهل الحصول است از کسی گرفته داده خواهد شد بالجمله او برین امر تا دیر مباحثه کرد مگر دلائل وی را تسلیم نکردم و هر دلیل را حتی الامکان رد کردم که
ازان درد انکسار و اضطرابے پدید آمد بعد ساعتے نخود بریان میوه آمیخته آمدند آنوقت نفس با وجود شوریدگی و پیچیدگی هیچ نگفت لیکن طبیعت بسیار
مجبور کرده گفت که الحال این مال طیب حلال و لائق خوردن است و هدیه فرستنده آن نیز از نساء صالحه و زاهده است اشیر امر و باید خورد گفتم که این [illegible]
تو نیست بلکه برائے دیگرے آمده است درین اثنا آدم مرسله منشی شکور احمد صاحب آمد و او شانرا فرستاده دادم آنوقت عجیب حالت و کیفیت رو داد
که چیزی بفهم نمی آمد بار بار می اندیشیدم که این چیست و چرا است و سبب عروض این کیفیت کدام است که درین حال سائلے آمده در سوال مبالغه
کرد از وے چون عذر کردم [illegible] فلوس آورده دادم در انوقت بجائے انکسار و اضطراب غیظ و غضب شدید آمد که این کس با وجود موجودگی آنوقت چرا [illegible]
[illegible] با مقصد [illegible] دفع کردم که خیر این امر چندان قابل لحاظ نیست [illegible] بهتر شد که لله صرف شد نه للنفس بعد ازان وقت
تناول الطعام [illegible] نخود [illegible] آنوقت هم خواهش سابقه عود کرد مگر آنوقت هم نخوردم غرض هرگاه بیقراری و اضطرار و غم و غصه بالکلیه دور شد
این [illegible] بقدر [illegible] ذره ام نصیب گشت چونکه درین وقت بوجه سیری ازان استکراه بود و نفس جبر لهذا خوردم و الحمد لله که مغلوب بیکی
ازین هر سه نگشتم کاتب حروف گوید که ازین واقعه مجادله بالنفس و طبیعت طیبه [illegible] هم ظاهر میشود که اصل مقاد [illegible] قلندریه است
و با [illegible] امور را قدرے اعتبارے نداشتند و نه بران اعتماد میکردند و میفرمودند که این چنین امور مقتضیات انسانی هستند قلندری

مقام دیگر است ۔ وعلاوه این دیگر واقعات بسیار اند اکثر دیده ام که هر چیز مرغوب را میگذاشتند و تا وقتیکه از ان رغبت طبعی دفع نمیشد نمیخوردند اینقدر
کیفیت جمال باطنی بود که نوشتم اکنون قدری حال جمال و حلیهٔ ظاهری هم باید شنید پس حلیهٔ شریفه اینست که بود حضرت خداوند نعمت متوسط القامت
قوی الجثه ملیح اللون فراخ پیشانی کشاده دست سرگین چشم ملیح بینی لبهائے مبارک لطیف و کم گوشت که ازانها بیشتر بجز سخنان حقایق و معارف
چیزے سر نمیزد و آواز پاکیزه و بلند که سامعین را حظ وافر می بخشید کف دست پر گوشت و نرم انگشتان صاف و راست و ناخنها متوسط نه طویل که
دلالت بر فور غیظ و غضب کنند و نه قصیر که دلالت بر کمی عقل و علم نمایند لحیهٔ شریفه متوسط موافق شرع شریف غیر انبوه و گنجان قوی الدماغ ذکی الطبع
نفیس المزاج بهر دو پای مبارک متوسط و سریع السیر غرض که جمله سراپای آن محبوب ذوالجلال در غایت اعتدال بود هر چه خوبی و حسن که از علم قیافه
میتوانند شد همه در ذات قدسی صفات جمع بود وقت تقریر مضامین علمیه معلوم میشد که دریای مضامین جوش میزند رقت قلب و گدازگی طبع چنان بود
که اکثر وقت مواعظ از گریه آواز گلوگیر شدے و انفاس ... جوش زدے رحلم و رافت و شفقت و مکرمت بحدے بود که تا حال از خواطر فراموش نگشت
معائنه تمثال شریف و مشاهدهٔ جمال لطیف داروئے دل دردمندان و مرهم خسته دلان بود بارها دیده شد که مردمان بحالت پریشانی سخت
حاضر خدمت فیض درجت گشتند و از زیارت جمال شریف همه پریشانی فراموش کرده طمانیت و طمانیت قلب مفت بدست آوردند خوش گفت
آنکه گفته است ؎ تو دیکھو دل میں اتنا کریہ کہ کیا چارہ + خیال ... جواب با صواب ... اکثر مردم ظاهر بینان و بداندیشان بجا
خود ها گمان میداشتند که نزد حضرت ایشان عمل تسخیر نهایت تیز است که از چنین مرجعیت عوام و خواص است حالانکه این خیال باطل بود بلکه
مقام قطبیت الارشادی بود که جوق جوق مردمان اطراف و جوار دیار حاضری ... شده کامیاب می شدند مگر چه توان گفت ع فکر هر کس
بقدر همت اوست ۔ به حفظ اوقات و وظایف و اوراد معمولهٔ خاندانی چنان بود که گاهے ترک نشد اکثر وظایف حفظ بودند بیشتر کتب وظایف
وقت قرائت بدست نمی گرفتند ... هر قدر وظیفه هم مطلع ... یاد دارم که حضرت ایشان وقت تلقین مراقبه
اسم ذات بمن فرموده بودند که علاوه ازین ورد اسم ذات هم هر قدر که توانی بکن عرض کردم که چه مقدار فرمودند که معمول روزانه من دوازده هزار
مرتبه است لیکن شما حسب فرصت خود بکنید تا در امور درس و تدریس ... حرج نشود ... وقتیکه ... خانقاه شریفه کاظمیه بحضرت ایشان
متعلق شد سلسله ارشاد و هدایت بدرجهٔ اتم ترقی پذیرفت اشخاص معتبرین و مخلصین صادقین شاهد اند که هر چه ترقیات ظاهری و باطنی از
ذات مبارک ایشان بظهور رسید در هیچ عهد و عصر ظاهر نشد اشاعت شرع متین و احیای طرق حضرات کاملین و حل مشکلات سالکین و تعلیم طالبان
را بار زمانه تازه برده کار آمد افاضهٔ علوم و معارف و افادهٔ فهوم اسرار و حقایق بدرجهٔ اعلی رسید و الله تعالی چنان قبولیت عظیم در قلوب خلایق
نهاد که طوائف انام از اطراف دیار و امصار حاضر شده شادکام و فایز المرام می گشتند الحق که ذات مجمع الصفات منبع فیوض و برکات صوری و معنوی
و حاوی اجناس فضل و کمال مرشدی و آبائی بود در خاندان عظمت و جلالت نشان احدے مثل ایشان برنخاسته یاد دارم که بعد سجاده نشینی حضرت
ایشان در اول عرس شریف بتاریخ بست و دوم ماه ربیع الآخر سنه یکهزار و سیصد و پانزده وقت صبح مجلس سماع گرم بود بسیارے از مریدین و مخلصین
اطراف و جوار و نیز قصبه هذا موجود بودند حکیم سید مشرف حسین خیرآبادی نیز شریک محفل فیض منزل بودند بعضی حاضرین را وقت خوش بود
حکیم صاحب را نحال وقت بر خاسته از قوال فرمائش غزل حضرت خواجه حسن دهلوی کردند که مطلعش اینست ؎ ترازیبد شهنشاهی در اقلیم دل آرای
باین خوبی و زیبائی باین شوخی و رعنائی + همین که شروع کرد منشی محمد تاج الدین صاحب را حالتی پیدا شد که اوشان این شعر مثنوی شریف ؎
این نفس جان دامنم بر تافته است + بوی پیراهان یوسف یافته است ۔ گویان برخاستند و بحالت وجد و شوق تکرار این شعر میکردند

تا اینکه همه اهل محفل را چنان کیفیت دست داد که بیخود گشتند کم و بیش قریب یکساعت اینحالت ماند بعده محفل ختم شد حکیم صاحب برادران طریقت و دیگر حضار مشاهده خود بیان کردند که من بحالت سماع حضرت پیر و مرشد برحق مقتدای جهان قدس سره العزیز الجسیم ظاهر دیدم که تشریف آوردند و بمن فرمودند که چونکه این عرس بعد سجاده نشینی میان آنو عرس اولین است چرا نه از قوال غزل مذکوره بالا سرود کنانیده شود چنانچه بر تعمیل ارشاد آنحضرت پرداختیم و الحمد للّٰه که ؎ آن شمس بگذشت از جهان این شمس آمد نا گمان ٭ آن عین این این عین آن هذا جنون العاشقین ٭ انتهی اکثر نفر از صاحب خدمت نیز از حضرت ایشان فیضها اندوخته چنانچه یکبار حضرت ایشان به لکهنؤ تشریف بردند روزی بر مزار حضرت مخدوم شاه مینا قدس سره برای فاتحه خوانی رفته مراجعت می نمودند و عم مکرم منشی محمد تاج الدین صاحب نیز همرکاب بودند سواری قدمی چند رفته بود که شخصی سفید پوش تیز تیز تابع آمده و بعد سلام عرض کرد که من از مدتی اشتیاق ملاقات میداشتم الحمد للّٰه که میسر آمد چند امور قابل استفسار اند و تا دیر آهسته آهسته گفتگو کرده برفت حاضرین دیگر و نیز منشی صاحب را ازین واقعه حیرت بود کاین که بود و چرا آمد و چه سخنها پرسید چنانچه منشی صاحب عرض کردند حضرت ایشان جواب ندادند و روانه شدند در اثنای راه دیگر سخنان فرمودند مگر درباره آن واقعه هیچ نفرمودند بمکان رسیده باز منشی صاحب چیزی حضرت ایشان تبسم نموده فرمودند که شما را تفحص چرا است آن شخص صاحب خدمت این شهر است و برادر سلوک شبهات چند عارض بودند که از ان بمقتضای طلب خود بسیار پریشان بود هر انچه میدانستم تعلیمش کردم الحمد للّٰه که شبهاتش حل گشتند عزم همراهی کرده بود مگر غیر ضروری دانسته رخصت کردیم ـ یکبار فقیر حقیر علی الصباح برای درس خود در بالاخانه حاضر شد دید که حضرت ایشان کتابی ملاحظه می نمایند سلام عرض کرده بنشستم بعد فراغ از ملاحظه فرمودند که دی شب بضرورت استنجا وقت سه نواخت بیدار گشتم دیدم که شخصی زیر بام میگرداند غور کردم معلوم شد که این همان صاحب خدمت است که در دیهات قریب نهر براه موهان متعین است چون نظرش بمن دو چار شد بعد سلام استفسار حالتش کردم در جوابش بغایت ذوق این شعر خواند ؎ نازنینا از عشق تو بالله ٭ عالمی توبه کرد و ما نه هنوز ٭ و از من نیز حال پرسید گفتم ؎ مستم از بادهٔ شبانه هنوز ٭ ساقی مانه رفت خانه هنوز ٭ گفت سبحان الله رتبه شما از من اعلی ست و بعد ساعتی برفت عرض کردم که قبل ازین نیز گاهی این شخص حاضر خدمت فیضدرجت شده است فرمودند که متعدد بار آمده ـ عم مکرم منشی محمد تاج الدین صاحب که از معتقدین خاص و مسترشدین با صدق و اخلاص بودند چندبار بیان کردند که من روزی بحضور حضرت ایشان عرض کردم که در اکثر کتب تصوف حالات فقرای ابدال دیده ام و از زبان مبارک هم شنیده مگر گاهی زیارت نکردم ارشاد شد که چه ضرورت انچه من میگویم همون اوشان نیز خواهند گفت عرض کردم که ارشاد والا حق و درست است مگر محض برای طمانیت قلبی میخواهم که ارشاد عالی را از زبان دیگری هم شنوم فرمودند که خیر دیده خواهند شد دران زمانه سب جج هردوی بودم روزی قصد کچهری میداشتم که ملازمی آمده گفت که یک شاه صاحب آمده اند و ملاقات میخواهند گفتم که بیایند بعد لحظه دیدم که شخصی دراز قد لاغر اندام کهنه لباس بحالت مسافرانه و وضع پنجابیانه آمده قریب تر نشستند پرسیدم که شما از کجا می آئید و چرا آمده آید گفتند که جایی معین نیست هر جا حکم میشود میروم نزد شما فرستاده مرشدان شما آمده ام بعده سخنان دیگر کردند وقت رخصت دو روپیه نذر کردم انکار نموده فرمودند که باین حاجت ندارم لباسی از قسم کوت بدهید یک موجود بود پیش کردم گفتند این نخواهم گرفت بلکه انچه در صندوق شماست آنرا قابل خود میدانم گفتم که نزد من همین است دیگر ندارم گفتند هست و میدانم هرچند یاد کردم مگر یادم نیامد گفتم که یاد نمی آید که بجز این کوت دیگر هم دارم گفتند که از ملازم خود دریافت کنید اگر شود بدهید ملازم خود را طلبیده پرسیدم آن هم لاعلمی خود بیان ساخت اوشان از ملازم گفتند که برو تلاش کرده بیار هیچ دست غرض که ملازم برای تلاش رفت و بعد قدری توقف یک کوت شالی که در صندوق زیر چند پارچه نهاده بود بیاورد شاه صاحب گفتند که همین است

وبراے ہمین بار بار میگفتم آنرا اندر کردم بسیار مسرور شدہ برخاستند و گفتند کہ الحال معلوم و یا زہر گاہ تبدیلی شما بہ لکھنؤ خواہد شد آنجا خواہم آمد فی الحال
مرا کارہاے بسیار در پیش اند در دو سہ ماہ کم و بیش حکم تبدیلی من از ضلع ہردوئی بہ لکھنؤ آمد بعد رسیدن لکھنؤ و گذشتن ہفتہ عشرہ شاہ صاحب بہ لکھنؤ
آمدہ چند بشارات متعلقہ بفلاح ظاہری دادند غرضکہ ہر جا میرفتم ہمانجا می آمدند تا اینکہ تبدیلی من بہ لکھیم پور کھیری شد آنجا نیز بیامدند مگر بعد مدت
دراز و چہ دیری پرسیدم گفتند کہ فی الحال کارہاے بسیار بہ سر شدہ اند لہذا مہلت نمیشود وقت رخصت گفتم کہ الحال کے نوبت ملاقات خواہد
گفتند کہ باید دید کہ چہ واقع شود درین سال از من شما کسے نخواہد ماند خلجان بسیار ازین سخن بہ دلم آمد بعد دو سہ روز در تعطیلے بوطن آمدم و بحضور حضرت
ایشان بیان کردم تبسم نمودہ فرمودند کہ اوشان نخواہند ماند کہ مدت عمر ختم گشتہ در ہمون سال حضرت ایشان نیز رونق افزاے خلد برین گشتند
و بار با دشان ہم ملاقات نشدند اگرچہ از دیگر فقراے زمانہ ملاقات گردید انتہی معلوم جمال حال آن شمس تابان کمال این بود کہ انچہ بزرگ خاندانی نعمتی جبہ
یافتند و آنچہ تعریف خلافت الٰہی کہ محققین حضرات صوفیہ در کتب خود تحریر نمودہ اند ہمہ را مصداق صریح ذات والا صفات حضرت ایشان آمد
اولاً اجازت و خلافت معہ تاج کرامت از حضرت پیر و مرشد برحق غوث ملت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ الاطہر یافتند و ثانیاً از حضرت
جد امجد والا نژاد قطب الافراد مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ و ثالثاً از حضرت استاد زمن جد امجد مقتداے جہان مولانا شاہ تقی علی
قلندر قدس سرہ و رابعاً از حضرت والد ماجد اکرم عرفاے زمان مولانا شاہ علی اکبر قلندر قدس سرہ خامساً از حضرت سمو المنزلت والمنقبت شاہ
علی اکبر قلندر باسعلی الہ آبادی قدس سرہ علاوہ اجازت و خلافت و عطاے نعمت ہر انچہ رافت و رحمت و عطا و کرامت و شفقت و عنایت
و تعلیم معرفت و طریقت بلکہ بر ذات خود در ذات حضرت ایشان از حضرت مقتداے جہان بظہور پیوست محتاج بیان نیست بلکہ از غایت ظہور
حاجت اظہار ندارد و بیشتر ازین رافت و رحمت چہ خواہد بود کہ براے نگارش تکملہ شریفہ و تکمیل صحیفۃ اللطیفہ حضرت ایشان را منتخب فرمودند کرمی
منشی محمد عالم علی سندیلی متخلص بشوخی ناقل اند کہ روزے من ہمراہ خال معظم خود مولوی ضامن حسین صاحب مغفور بحضور تجلیات ظہور حضرت
مقتداے جہان قدس سرہ حاضر بودم و این صحیفہ شریفہ روض الازہر فی مآثر القلندر زیر تالیف بود خال موصوف نسبت کتاب مستطاب پرسید
کہ تا کجا رسید و کے ختم خواہد شد فرمودند کہ ہمہ مضامین تحریر گشتند صرف بیان عشق و ماہیت آن تا حال بحیز تحریر نیامدہ چنان معلوم میشود کہ وقت
معین من قریب رسیدہ خال موصوف مغمومانہ عرض کردند کہ حضرت بہر طور کہ باشد تحریر فرمایند ارشاد شد کہ از تحریر عشق چہ توان شد و چہ توان کرد
الحال تکمیل این کار سپردگی توجوانے میکنیم و اشارہ بسوے حضرت ایشان نمودہ فرمودند ایشان را باید کہ بر مزار من آمدہ بنویسند چنانچہ عمومی
منشی حسن رضا صاحب بیان میکنند کہ بعد وصال حضرت مقتداے جہان حضرت ایشان روزانہ وقت صبح جزو کاغذ و قلم دوات گرفتہ بر مزار
فائض الانوار حاضر می شدند و کتابے ہمراہ نمی بردند تقریباً یکساعت اندرون مزار شریف ماندہ واپس می آمدند و ہنگام واپسی آن جزو تمام
نوشتہ می آوردند و حوالہ کتاب نیز دران جا بجا میبود بدین طور این تکملہ تحریر شد چنانچہ خود حضرت ایشان نیز در دیباچہ تکملہ شریفہ اظہار این
معنی بدین عبارت فرمودہ اند کہ سترگ بخشا سپیشے بکار رفت و آن نیز قصہ حقیقیہ میگوید کہ این واقعہ مماثل حال قدوۃ قلندران عظام حضرت شاہ
فتح قلندر جونپوری است کہ در کتاب مستطاب اصول المقصود چنین مذکور است کہ حضرت قلندر صاحب موصوف را حضرت قطب العالم شاہ عبد القدوس
قلندر جونپوری قدس سرہ تعلیم و تربیت میکردند ہرگاہ زمانہ وفات ایشان در رسید حضرت قلندر صاحب عرض کردند کہ یا حضرت مرا بعد ازین
کدام شخص تربیت و تعلیم خواہد کرد فرمودند کہ بعد وفات من در فلان مکان نزد شما آمدہ تربیت خواہم نمود خاطر جمع دارید چنانچہ بعد از وفات
روح آنحضرت مجسم شدہ بجاے معہود می آمد و تربیت میکرد و این حال تا چہل روز ماند من بعد فرمودند کہ اکنون برو و نعمت خاندان خود

از شاه مجا لاهوری بگیرید حضرت قلندر صاحب حسب هدایت حضرت قطب العالم بخدمت حضرت شاه مجا قلندر قدس سره رفته از
امور آگهی و رموز غیبیه تربیت پذیرفته باجازت وخلافت سلاسل سبعه سرفراز گشتند انتهی و بجز این واقعات بسیار اند
هفت دریا گر شود کلی مدید + نیست مر پایان شدن را هیچ امید + باغ و بیشه گر بود یکسر قلم + زین سخن هرگز نگردد هیچ کم + آن همه
حبر و قلم فانی شود + وین حدیث بی عدد باقی بود + الحال مناسب معلوم میشود که چیزی از کلمات طیبات و مقالات فیض آیات که
بطور تحریر یا تقریر برای افاده طالبین و افاضه مسترشدین از زبان مبارک یا خامه فیض ختامه بیرون تراویده و بذهن فقیر حقیر جا گرفته بیز
نگارش یابند تا برای مستفیضین و منتسبین بارگاه عالیجاه تحفه زیبا و تبرک بی بها گردد میفرمودند که بزرگ زادگان را تقوی بر خود در هر حال
لازم باید داشت و از ورزش اشغال و اذکار خاندانی غافل نباید ماند و در امور شرعیه چنان شغف باید که آنها بمنزله طبیعت و عادت گردند و از ختیار
آنها رنجی و کلفتی نشود و هم برین اختیار فریفته و مغرور نگشته بفهمند که این همه از لوازم مقام عبودیت است که برای آن مخلوق شده ایم امید است
که حال شان بصلاح و فلاح انجامد میفرمودند امداد از حق باشد یا از اهل حق آن عین توکل و توحید است و اگر از غیر حق باشد و غیریت
هم در نظر باشد آن منافی توکل و توحید است بلکه همین راه دنیا و غفلت و جهالت باید فهمید و این بمقام منتهیان است که دران تدبیر
و امداد مطلقاً خلاف توحید و توکل است بلکه خود خیال توحید و توکل حجاب است ارشاد حضرت ابراهیم علیه السلام از همین مقام است انی وجهت
وجهی للذی فطر السموات والارض الخ و علاوه برین این امر هم فهمیدنی است و یاد داشتنی که انسان هر چیز را که شروع میکند تا وقتیکه همه تن
عین وی نمیشود اوهام و خیالات وسوسه خاص می باشند و قلب را زیاده پریشان میکنند و بوجه معمولی بودن آنها اهمیت شان را عقل تسلیم
نمیکند و بهمین فریب غلطان و پیچان میماند و در بعضے اوقات می فهماند که این خیالات مفیده اند حالانکه چون در واقع هیچ نیند پس نیند چه خواهند بود
عمده درین کار آنست که بخیال توحید هر چه خلافش بخاطر گذرد همه را نفی سازد و آنرا چنین فهمد که بر زمین اشجار می باشند و اشیا حرکت غلط ظام
می افتند در زمین همه را می گیرد و مردم را بقدر استعداد و ضروریات فوائد میرساند او بذاته همه پاک است و در نظر همه خاک میفرمودند
طالب را باید که وساوس و خطرات را حتی الوسع از خود دور کرده ماند و بداند که اینهمه برای دفع کردن می آیند و اگر در دفع آنها دشواری افتد از ان
یکسوی گیرد و بفهمد که اینها از اصل چیزی نیند مگر بهمان طور که ناخن و بول و براز در جسم می باشند این چیزها برای دل سنگی نیند و نه خیال نفع
و ضرر اینها کند بلکه بگذارد بطوریکه بادهای هر سمت می وزند و جسم را احساس آنها میگردد مگر معلوم نمیشود که چرا مس شدند میفرمودند طالب را
صبر و تحمل باید نه پریشانی و انتشار طبع که این کارش نیست کارش نیاز و عبودیت است و کار مطلوب ناز که مقتضای الوهیت است
عبد را زیبا نیاز است و معبود را بی نیازی و باین خیال جمله وساوس و خطرات را در سازد و بداند که اینهمه نیرنگیها از معشوق ظاهر گشته عاشق را
ازین چه واسطه معشوق داند و افعال وی که او خود فاعل آنست هر چه میخواهد میکند فرض منصبی یاد و تضرع و زاریست میفرمودند اصل کار
درین راه عبودیت است وقائباً و قولاً و فعلاً تابع و مطیع حق شود و از درستی و نادرستی چیزی سروکار ندارد و اخلاق مذمومه مثل غیظ و غضب
و حقد و حسد وغیره را بر خود راه ندهد و در دفع آن سعی بلیغ کند و از خدا تعالی هم دعا خواهان دفع آن ماند که هادی حقیقی او ست و از کار خود کار
دارد قاعده کلیه است که شیطان نزد همان کس می آید که جوان و قوی الباه میباشد و کسیکه عنین می باشد نزد وی نمیرود دیں اگر درینحالت نسبت
توحید هم سے درست خواهد بود وصول زود خواهد شد و اگر خامی است وصول بدیر خواهد شد چرا که مقرر است که رسوم علم تعین بعد تربیت
علم باطن انشاء الله تعالی مرتفع میسازد که السعی منی والاتمام من الله میفرمودند طالب را باید که خود را تابع توحید کند نه توحید را تابع خود که از

در قلب توحش می زاید و نه بجز حق بجای دیگرے دارد و درین خیال استغراق پیدا کند اشعار ذوقیه اگر یاد آیند بخواند این هم سبب پیدا گشتن
سوز و گداز در دل بی نیاز است چندانکه نیاز بیشتر عنایت حق بیشتر میفرمودند طالب را باید که در کار خود ماند و زاید بسوی ذوق و شوق
نگراید اگر بیاید فبها و اگر نیاید مضائقه ندانند که این خیال هم باری عظیم است کاهلی را تا توانند رخصت کند که برادرین دخل نیست جستی و چالاکی البته است
و ضروری و ذوق و شوق را کمی و بیشی لازمی ست حسب استعداد میفرمودند طالب را ضروریست که تا تواند در کار خود شاغل ماند و درین کشاکش ضرور نه
ماند که فلان مراقب شد و فلان نشد چرا که هر چه هست یا خواهد بود آنهمه فی الحقیقت موجود است نه چیزے جاے میرود نه از جای می آید همین علم خودی است
که دران گرفتاری میدهد آرے ع بنقش خودست فتنه نقاش کلک ما ع خود میکند خرام و خود از دست میرود + حضرت مرشد شیخ و شابی شدی
مولانا شاه تراب علی قلندر قدس سره میفرمایند ؎ تراب اس طرح غفلت مین ہے عالم مرنے جینے کا ؛ طرح ہو جیسی حاکم کی تغیری اور بحالی مین ؎
بخاطر باید داشت که مدار امصروفیت در کار خویش ضروریست نه لحاظ این و آن و اگر گاہے لحاظش آید آنرا شغل خود باید پندانست که درین صورت البته
نجات ازان ممکن است ورنه سراسر مخمصه در مخمصه است بعد انصرام امور متعلقه ضروریه بقیه وقت در یاد حق بسر کنند که این البته لابدست ورنه هر چه هست
بسر خواهد بود و این شعر هندی بعد همین ارشادات اکثر می خواندند ؎ تلسی من کی چونچ کے کبهون نه لیتی چین ؛ آٹهه پہر کا ہیکنا نه کچه
لین نه دین + یعنی خواهشات طبیعت چنان اند که ازانها کاہے سکون نمیشود و بجز حصول پریشانی قلبی روز و شب هیچ فائده حاصل نمیشود
میفرمودند طالب را ابتدا اکثر خیالات موحش و پریشان نظر می آیند و پریشان میکنند سببش چنین میشود که انچه نکبات و پریشانی که بر عالم نازل
میشوند انعکاس آن بر صلحا و اولیا هم می افتد از توجه او شان از درحالات خود فتور مدرک میگردد برای دفع وے انسب است که خیال توحید مشق
کرده پندیشند که وحدت حقیقی بکار خود است هر چه خواهد کند ما را و روح محویت و فنا حاصل باید کرد نه خیال غیر و از این و آن کردن چرا که خود چه چیزم
و خواهشم چه اصل انست که خود میکند خرام و خود از دست میرود چندانکه این مشغولی وسعت خواهد یافت امور یکه فی الحال بوهم و فهم نمی آیند
مفهوم و معلوم خواهند گردید سعی لابد ست باید که ع اندرین راه کار دارد کار ؎ و همه انتشار و پریشانی هم دفع خواهد گردید میفرمودند طالب را
باید که در امور گذشته و آینده خیال خود متوجه نکند بلکه موجود را داند و فهمد که ؎ گذشته خواب و آینده خیال ست ؛ همین را بس غنیمت دان که
حال است ؎ و اگر در ذوق و شوق کمی مدرک شود بداند که این تغیر و تبدل از لوازم نشاء ناسوتی انسانی است احتراز ازان گویا خود را در خیال
فعل عبث انداختن است در انسان خاصیت نهاده اند که وے بهر طرف که متوجه میشود در رنگ آن میگیرد ازینجا گفته اند که عاقل آنست که افکار
لایعنی را بخود راه ندهد همیشه در فکر خدا الطلبی مانند و نه در هر چیزے که خواه افتاد بنده آن خواهد گردید در عالم زنده همانست که طالب گیر و گیر نباشد دنیا
بسوی کار و بار عالم نظر کند بلکه همیشه در خود متفکر مانند و نظر بصیرت بر قلب خود دارد نه بر اهل عالم که این نظر بیرونی بکار نخواهد آمد میفرمودند بود و نابود
عالم همین حرکت و سکون قلب است هرگاه که قلب متحرک میگردد عالم پیدا میشود و هرگاه ساکن میگردد نابود میشود چنانکه هرگاه چشم کشاده گردد عالم بمقدار
این طول و عرض دیده میشود هرگاه چشم بند کرده شود آنهمه غائب میگردد طرفه اینکه در هر چیز صور متعدده بنظر می آیند و همین حجاب خود میشوند
قطعاً ذات را بنظر نمی آید که دران عالم و این صور تنها قایم اند چنانکه تسبیح که آسمان را تنها می بیند در رشته که همه دانها باو منتظم اند نمی بینند این
طرفه بو العجبی است خدا محفوظ دارد میفرمودند طالب را باید که هر چه از مرشد خود بشنود حتی الامکان بران عامل ماند و در تعمیلش تکاسل یا تهاون
نکند و نه درین خیال افتد که استعداد ما ناقص ست ما را هیچ حاصل نخواهد شد که ازین خیال نفس و شیطان را یاوری الحسن میگردد و بخود می کشند
بلکه بداند که نه نقصان استعداد است و نه نقصان را هیچ دخل در داد و قابلیت حق است بلکه شرط قابلیت هم داد حق است تا تواند دل ازین خیال

فضول خالی داشته از کار خود کاره دارد که تغیر و تبدل در حالات واقع میشوند وانسان بر یک حال یکسان نمی ماند اگر چنین نبودی پس میان انسان
و فرشته فرقی نماندی این همه بادهای مختلف اند با اینها سر و کار داشتن چه ضرور **میفرمودند** غفلت توحید را نیز معین توحید خیال باید کرد
که ازین باز غفلت نمی آید همین است که دوست جانا که عزیز میباشد غم وی نیز عزیزی باشد که ع هر چه آید در دلم غیر تو نیست * یا توئی یا خوی تو
یا بوی تو **میفرمودند** خیال توحید اجتهاد در دل استحکام دهد که خیال توحید هم در توحید گم گردد که تفرید اهل وحدت در اصل همین است ع
وه دو گم شو که توحید این بود * گم شدن گم کن که تفرید این بود هم از آن گم گشتگی نیز استفاده از علم الیقین گم شدن خود است معاقبه علم
و بعد آن باز آن علم را عین معلوم کردن یعنی این دوئی خیالی مرتفع شود پس این آمد در وقت اگر بطور حفظ مراتب است بسیار عمده و اگر چنین نیست بلکه
در مراتب خلط است پس هیچ نیست و از وی جز کشاکش و پریشانی نصیبی نه مثالش اینکه خداوند عالم در انسان نظری نهاده است که با وصف دوربینی
با همه رهمان یک گوشه خاص است پس اگر انسان با وجود با همگی بی همه باشد بسیار اعلی است و چنین میشود ورنه این مثال در انسان چرا قایم کرده
بهر کیف از فضل و کرم خداوندی همین توقع باید داشت که آنجا دریغ نیست ونه امید دریغ اگر رسوم علم تعین مرتفع شوند سبحان الله که عارفی نامدار
حضرت مولانای رومی همین طرف اشاره کرده اند که ع مرگ تبدیلی که در نوری شوی * مرگ نی مرگی که در گوری شوی * **میفرمودند** برای
درویشی چیزی تر نزد من از ارتکاب حرام نیست و این فعل برای درویش بالخصوص بمنزله مرض جذام است باید که ازین عنان تر سد که
از موت خودی نرسد **میفرمودند** طالب را باید که همیشه خیال خود موافق این شعر دارد ع مقصود من از کعبه و بتخانه تو باشی * مقصود توئی کعبه و بتخانه بهانه
هر نیک و بد که در عالم میشود مقصود از وی انتباه غافلین است پس هر که متنبه شد سبحان الله و هر که نشد گمراه گشت باقی نشئه کسی حمده است که از حرکات و سکنات
وی کسی نداند که وی مست گشته **میفرمودند** که عشق چیزی لطیف و امری شریف است و نقصاناتیکه در حالت توحید معلوم میشوند همه بدولت عشق
دفع میگردند چه خوش گفته است نظیری ع چند از موذن بشنوم توحید شرک آمیز را * کو عشق تا یکسو نهد شرح خلاف انگیز را * غالب هم خوب گفته
ع درد منت کش دوا نہوا * میں نہ اچھا ہوا برا نہوا * و عشق امری وجدانی است که در بیان نمی آید و تعریفش هم بسیار مشکل که ع عشق
بسیر لطی شرارشکا اجزای حواس ها * پس هر گاه که حواس بجا نمانند تعریفش که بیان نماید **میفرمودند** لحوق پریشانی و انتظار برای طالب موسم
که نتیجه یقینی همه اکثر حصول مقصود می باشد باید که بدگمانی را بخود راه نه دهد اگر چه در شریعت مواخذه بر خطره بد نمی باشد تا وقتیکه واقع نشود و اثرش
فی الخارج مرتب نگردد مگر ازین بدگمانی انسب نیست که گمان نیک دارد و نتواند عوارض جسمانی را که عبارت از تعلقات و مقتضیات جسمانی اند با تعلقات
روحانی خلط نکند و بکار خود مشغول ماند و این ذوق ذوق و بق بق دنیوی را هیچ نینداشد و سعی کند تا موافق این مصرعه حال خود دارد ع
اوس بت سے لو رہی دم آخر تلک لگی * **میفرمودند** طالب را باید که دل بیار و دست بکار دارد و معانی این مقوله چنین فهمد که گرفتاری انسان
در تعلقات بمقتضای تعین و بیت بعضی آنرا سبب نعمت و نمود خود میدانند پس هر که چنین میداند وی در عقبه است و بعضی خود را مجبور میدانند
و میگویند که ما را آلودگی بانیها لابدی است چکنیم معذوریم این کس معذور است و بعضی خیال میکنند که ما مزدوریم هر قدر کار که در روز خواهیم کرد وقت
شام مزدش خواهیم یافت و بعد خورد و نوش خواهیم خفت و آسائش خواهیم یافت این کس خودی پیر در است مگر فهمیده و کسی خیال میکند که
این تعلقات بر جا باید داشت مگر در آن انهماک نباید ورزید انهماک همانجا بهتر است که در آن همت و موافق آن بعمل تیز آرد آن مرد فهیم و عمده
هست معارف آنست که بداند که این تعلقات شور شعلهٔ حسن ازلی اند ما را با درخشان همو نقد تعلق زیباست که چندانکه عاشق را با ناز و کرشمه
معشوق خودی باشد که از انها وی محظوظ میباشد و لطفی یابد مگر با همه عاشق چیزی که میباشد طالبش همانند این تعلقات و حرکات

حرکات معشوق میدانند نه خود معشوق که وی موجود و منشاء اینها است و خود ذات شریف دیگر ست معلی حقیقی همین فهم را باید دانست و اصل فهم
همین است و خیالات و خطرات دیگر همه تحت اینست که نهار تا این فهم رسائی نیست و اگر باشد پس آنهم با ایشان آمیخته
اصل میگردند یعنی خیالات و خطرات هم بالعدالت آمیخته شریک فهم میگردند در اینها همان فرق ست که در خیالات دلی داشتی میباشد **میفرمودند**
طالب را باید که در التزام صلوة مستعد ماند اگر وقتی قلب از وحشت کند بزور خود را متوجه بوے ساخته ادا کند اگر فتوے واقع شود و نمایش کرده
طبیعت را بان خوگر سازد و کاهلی را تسلیم نکند و اگر کاهلی آید پس همین قدر که پندارش بدل نیار رود ار کانش بخوبی ادا سازد علاوه آن در دیگر امور دینی
هم سستی کند که این منافی توحید نیست و اشیاء مذکوره مقتضیات تعین اند بر اوقات خود خواهند بود و خلقت انسانی بیکار نیافریده شده ست
**میفرمودند** خلوت در انجمن عبارت است از نیکه ظاهر خود را در امور دنیا مصروف دارد و باطناً قلب را از انهماک آن باز دارد و تا تواند در کیفیت جمعی خود
ترقی جوید سر همین آل کار است **میفرمودند** طالب را چند انکه دلائی خالص با مرشد خود خواهد بود همانقدر زود ثمر آنش ظاهر خواهند شد که
این نسبت بالخاصه سریع التاثیر است **میفرمودند** طالب را ابتدا اکثر این خطره می آید که من ناکاره مخصم و از من هیچ نخواهد شد معلوم نیست
که انجام من چه خواهد بود و این خیال چندان ممتد میشود که وے از وظایف طلب هم عاجز میشود بلکه اکثر ترک میکند پس باید که بر این طور رفع
کند که من هر طور که بودم یا باشم همه از حق ست مارا ورچه دخل قاعده نیست که هر که خراجال میباشد همان قابل تربیت و تعلیم میشود و آنکه
تربیت یافته و صالح میشود و برا حاجت تعلیم و تربیت نمی باشد ما اگرچه خراب هستیم اما خود را بدامن مقبلے بسته ایم که کارش نیست که هر که را قبول میکند
در وی بهر طوریکه میخواهد تصرف میکند و مریدی عبارت از همین ست که خود را بدست مرشد سپارد و ظاهراً و باطناً با ادب ماند سرچه دستور باید بسمع قبول
بشنود و به تعمیل احکام متوجه ماند و لیکن نه مرشد از مرید مشوره گیر شود و نه مرید متعلق خود مرشد را رای دهد که چنین و چنان باید کرد و اگر چنین کرد دلیل
پندار هستی دیست ع کاین دلیل هستی و هستی خطا است ایست روند اگر رفت گو رو باک نیست ٭ تو همان بسا که چون تو پاک نیست ٭
کارهاے متعلقه ظاهری هم کند مگر رابطه قلبی را نگاه دارد که بجز حق جانب دیگری نرود خطرات فاسده اگر آیند آنها را باین خیال دفع سازد
که این همه فارق از مقصود اند نه موصل بوے پس چند انکه این علم خواهد ماند همانقدر خطرات مرتفع خواهند شد تا آنکه خیال آیه کریمه «و هو معکم
اینما کنتم» وارد که بسیار نافع است **میفرمودند** طالب را از طلب گاهے سکون اختیار نباید کرد و هر وقت متجسس و متلاشی باید ماند اگرچه
تا وقتی معینه هیچ یافت نشد مگر ذکر مطلب جاری داشتن چه کم که در همین ذکر رونسی توحید عشقی و حالات وے نیز حاصل خواهند شد ٭ نیز
اگر خیال کم استعدادی آید در چنین دفع کند که این نقص استعداد بلا توجه مرشد دفع شدنی نیست بر عنایتش موقوف است هر چه بجو مناسب
مصلحت خواهد دید خواهد نمود غرض که درین امر طباعی خود را دخل ندهد بلکه فهمد که من خود را بدست کسے داده ام وی هر چه خواهد کند ع پیر ما هر چه
کند عین عنایت باشد ٭ هاے هاے وا فسوس بر خود کردن نیز لازمه عبودیت و ذلِ افتقار بشریت است منافی طلب نیست بالجمله معتمد
بر عنایت و کرم خداوندی مانده در راز و نیاز سرگرم ماند که ع میبرس از کفر و ایمان عراقی ٭ که هم کفر و هم ایمانش تو باشی ٭ **میفرمودند**
طالب را اگر عزمے با خواهشے پیش آید آنرا بر تو خواهش مطلب داند و وی را از میان بردارد که ع گے در کسوت لیلے فرو شد ٭ گے بر صورت
مجنون بر آمد ٭ و اگر در ذوق و شوق نقصے یابد خیال نکند از کار خود کار دارد و بداند که این عشوه ناز معشوق است که گاہے چنین و گاہے چنان میباشد
**میفرمودند** طالب را اگر بحالت سلوک بحالات و تفرقها واقع شوند خیال نکند بلکه طبیعت از انها بر دارد و فهمد که این همه مقتضیات غیریت
اند و تعینات و حالاتش هرگز مقصود دیده شود پس حالت طالب صادق همین می باشد و رفع شدنش چندان دشوار نیست لیکن بشرطیکه دائما

افزون نباشد اگر طالب بی مشیت است دیر تمام بهتر است بلکه قایم ماند که ع کونین را چه خطلبی اند ختیم و مغتنم ٭ دیا انگنان شاه همیں
شند بر بهنه پایم ع در طریقت هرچه پیش آمد گذشتن داشتیم ٭ کعبه دیدم نقش پا سجه دان نامیدش میفرمودند طالب اگر وقتی صورتها
بد نظر آیند لاحول چند بار خوانده برزخ مرشد قائم کند که ببرکتش همه دفع خواهند گردید بمعاینه صورتهای بد پریشان و آشفته خاطر نشود بلکه خیال کند
که ع بهر رنگیکه خواهی جامه می پوش ٭ من انداز قدرت می شناسم نظر بر قد و قامت معشوق توان داشت نه بر حرکاتش اگرچه آنهم دلفریب
میشوند میفرمودند طالب را باید که گاهی از یاد غافل نماند که اصل الاصول همین است اگر دران خطرات آیند از آنها نیز سروکار ندارد روزی بخواب
دیدم که بحضور حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای شیخ اکبر مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره حاضرم عرض کردم که از خطرات و خیالات
بسیار آشفته سری و پریشانی میشود آنحضرت متبسم شده فرمودند که دل خانه خداست نه خانه شما دران نیک و بد همه می آیند باینده شما را با وشان
چه کار کار شما اینست که ویرا از خس و خاشاک پاک دارید چنانکه حکم است باز اگر بیایند دران شما را چه اختیار باید که شما جاروب ذکر بدست گرفته
دفع کرده باشید و لپس ذوق این ارشاد بی اختیار مرا از خواب بیدار کرد و تا چندر روز ذوق آن قایم ماند میفرمودند طالب را باید که هرچه از مرشد
خود شنود بران کاربند شود و طالب نتیجه آن نماند که نتیجه دهنده حق است نه آن عمل و دران عمل مصروفیت هم کند که این سبب است منجمله اسباب
و در عالم اسباب برای هر فعل خواه آن فعل قلیل باشد سببی بودن ضرور است که آفرینش سبب بیکار نشده برهمین طور یاد راهم سبب یاد معشوق
مر عاشق را داند حضرت مرشد مرشدنا شاه محمد کاظم قلندر قدس سره میفرمایند ع کرکے دیا اوٹھ بولا کاظم ٭ جان کے ہوت اناڑی ہو ٭
ہم اگین سُدہ بیترے کینھے ٭ بتین سُدہ کینھے بچپاڑی ہو ٭ یعنی این خیال کن که ما چه تونمی گیریم یا ترا یاد می کنیم بلکه اولاً ما ترا یاد کردیم
ازان بعد ترا توفیق یاد کردن ما حاصل شد که قول حق تعالی است فاذکرونی اذکرکم و این فراموشی یاد اگر بغور دیده شود یاد کناننده است
چرا که ازین هرگاه پریشان خاطر میشوی آنگاه شکوه و شکایت آغاز میکنی پس اینهمه گویا منبع یاد دهانده تست نه که فراموش کننده یاد و این مضمون
وجدانی است که باندک تامل مدرک میگردد میفرمودند طالب را باید که در هر حال بجز از حق از چیزی خوف و خطر نیارد ع ناخدا در کشتی
ما گر نباشد گو مباش ٭ ما خدا داریم ما را ناخدا درکار نیست ٭ و در هر کار که دلچسپی شود افکار و تدابیر راجبی ضرور باید کرد که فرض منصبی خود همین
قدر است باقی فاعل حقیقی حق تعالی است هرچه خواهد کرد همان خواهد شد میفرمودند طالب را طلب شرط است چندانکه در طلب صدق خواهد
بود همانقدر اثرش زود ظاهر خواهد شد باید که تکرار کرده باشد جمله عنایات الهی و مرشدی بروقت خود ظهور خواهند کرد که الله تعالی محنت کسی ضایع نمیکند
ان الله لا یضیع اجر المحسنین در کارخانه الهی بهانه طلب کافی است که ع رحمت حق بهانه میجوید میفرمودند طالب را اگر بحالت سلوک بدمزگی
طبع و از حالت اولی تنزل مفهوم شود آنرا بسبب تعلقات خارجی داند نه از وجه دیگر و درینحال هم از یاد غفلت نکند و از نیک و بد شعر کار نداشته
که کار طالب خود را در یاد مطلوب متوجه داشتن است و انکار یافت و رضاجویی ع ازینجا گفته اند که السعی منی والاتمام من الله کار عبودیت
سوال است و شکر که دهنده کریم و رحیم است حضرت قطب الارشاد عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر قدس سره فرمایند ع درسن کا موہنہ
کہاں جو مانگوں ٭ وہی جن اندر ہین ہمسے نیارے ٭ یہی عرض رکھت کاظم ٭ پڑی رہن دیوانی دُوارے ٭ ہمین افتادگی چیزیست
که روزی از دروازه تا اندرون خانه خواهد رسانید دراین گناهی و گستاخی نیست بلکه اینهم از فور محبت است عقل را در و مدخل نیست ع
برو ای عقل نامحرم که امشب با خیال او ٭ چنان خوش خلوتی دارم که من هم نیستم محرم میفرمودند خیالات و توهمات فاسده اکثر بسبب ضعف
قلب می آیند برای دفع آن پاس انفاس مفید است مگر التزام شرط است که هرگاه عمل بالتزام میشود نتیجه آنهم متوقع میگردد و اگر باینهمه حسب

نتیجه بلا عمل دهد این عنایت بی سبب محض است کاسب نیکی و بدی چنانکه انسان هست بها بطور ابتلا در نتائج هم برابر است **میفرمودند** برای
دفع خطرات فاسده این خیال بسیار خوب است ببینید که اینها فانی اند چنانکه باد مخالف هر گاه که می وزد از وی کیفیتی فوری بوقت مس پیدا
میشود و باز محو میگردد همان طور این بادها بقلب مس میشوند و بعد از آن خود بخود دفع میگردند همه خطرات دفع خواهند گردید ان شاء الله تعالی اما عمل شرط
است نه اینکه یکبار خیال کرده بگذارد **میفرمودند** تقید بصلوة پنجگانه که بهر من و مسلم فرض است نیز برای حفاظت از خطرات بد اثری تمام دارد
**میفرمودند** طالب را باید که اشتغال به پاس انفاس بر خود لازم دارد و نماز هم بپابندی ادا نماید که حکمت و فوائد بسیار دران مضمر است
**میفرمودند** که تعلقات دنیوی از جوششهای ظهور ازلی اند که هیچو حباب صفتا نرا بانیعرف و آ نعرف میگردانند اگر بر ینحال صبر و شکر
کرده شود بهتر است که ع دوست دارم گر بهی را که بکارم زده اند * لیکن همانست که پیوسته در پی تو بود **میفرمودند** هر چیز
تا وقتیکه بکمال نمیرسد بسبب آن انتشار لاحق میماند و چون بتمامی میرسد انتشار هم دفع میگردد و همین حال جمله آرزوها است و در همین نادانی انسان
گرفتار است و همین را خلاصه دنیاداری و غمخواری و وفا شعاری میدانند حالانکه این هیچ نیست و در اینهمه هیچ بودن تمام کائنات انسانی فهمیده
شده است این فهم از نافهمی است و این کار روائیها بالکلیه بیکار و همین دام من است که درین مصرعه مراد گرفته شده است ع من بدام من
اسیرم وای من * خدا محفوظ دارد **میفرمودند** توجه عبارت از آمدن جوش و خیالست بدل که خود بخود می آید و بیش معلوم میشود و آن منزل
مفهوم است که تماشا موثر میماند و هرگز بفهم نمی آید که چیست دل را صرف از دست تعلقی پیدا شد آنجا تعقل چه شود رسائی عقل بروی همین قدرست
که در فهمش سرگردان و حیران ماند و لذت یابد مگر حقیقت لذت نفهمد چرا که فهم در امور محدوده کار میکند و اینجا نه حدست نه غایت که فهمد و که کند
و که گوید و اگر بالفرض گوید پس چه گوید و تا کجا گوید این مسئله صرف وجدانی ست و عرفانی از ینجا گفته اند من عرف الله کل لسانه جوش قلیل بنحال
دارد اگر تمام باشد پس اختیار از کجا آرد **میفرمودند** کاهلی بد چیز است تا تواند دیر انجو در راه ندهد بلکه همیشه خود را بکاری مشغول دارد در ان فائده ها است
یکی اینکه تمام جوارح و قلب درهمان کار مصروف میمانند و خطره بد درینک نمی آید و بعد فراغت هر کار اضمحلال میشود از ان فایده اینست که هر گاه
کار درستی جوارح و مصالح ذاتی خود کرده آسائش یافت در انحال یکسیاه از نفس و شیطان کاری میماند زیاده تر خطرات در تنهائی و بیکاری پیدا میشوند
**میفرمودند** که راضی برضا ماندن خوب است و همین خیال رضا است و رضایش جمله امور را کافیست اصل اینست که در یاد وجود خویش هیچ دار
و خس نپندارد که این کشاکش با او ست * **میفرمودند** که یکبار در خواب شخصی از من این سوالات کرد اول اینکه بلا چیست دوم عافیت چیست
سوم عارف کرا میگویند چهارم اخلاص چیست گفتم که بلا در اصل غفلت است از حق تعالی و عافیت عبارت است از سکون دل با حق و عارف
کسی ست که دل وی را هیچ تیره نسازد و هر چیز از وی روشن گردد و اخلاص عبارتست از ینکه کاری را کرده خود نه بیند و نفهمد باز پسی گفتم که
بزرگی خوب گفته که پدر طمع شک کردن است در امر مقدر و مردمان بر سه قسم اند یکی امرا دوم علما سوم فقرا هر گاه که امرا تباه میشوند معاش و معامله
رعایا تباه میگردد و هر گاه علما تباه میشوند طاعت و روش شریعت تباه میگردد و هر گاه که فقرا تباه میشوند عادات خلائق خراب میگردد نه تباهی امرا
از ظلم میشود و تباهی علما از طمع و تباهی فقرا از ریا **میفرمودند** آزادی آنست که مقید حلقه نگردد که انقباض و انبساط هر دو حالت فانی و
آنی میشوند تقید به ایشان چه ضرور **میفرمودند** که میان کثرت و وحدت همان نسبت است که در وقوع چند امور دلخوش در یکجا میشود که
امور متعدده می باشند کثرت سمجهه میشود پس وحدت بحال خود است و کثرت بحال خود از کثرت وحدت باین طور شد عارض و وحدت کثرت
باین طور پس آن مسرت توحید است که از هر دو بیرون است و وحدت را وحدت و کثرت را کثرت دانستن تفرقه مراتب است پس معلوم شد که

اندازه وهم وخیال خویش صحیح دانا قیام تعین ناسوتی همین فهم که وحدت درکثرت وکثرت در وحدت دانستن و تفرقه مراتب نگاه داشتن ضروریست
وهمین وجه سلوک سهل است ورنه راه سخت که بجانب الحاد وزندقه میکشد جامی میفرماید ع هر مرتبه از وجود حکمی دارد ☆ گر فرق مراتب نکنی زندیقی
میفرمودند طالب باید که محاسب نفس خود باشد در هر چیز دیدنی باشد یا نوشیدنی یا خوردنی یا پوشیدنی اگر قدرے تعلق بدان یابند فی الفور
بدیگری بدهد وخود را از دیدن با ذوق بسیار برکران دارد کل ما شغلک عن الحق فهو صنمک میفرمودند که قلتی که باعث آن قناعت و
التقوی باشد از قلتے وفقیرکه برای خسیسان خاص است ممتاز است اول مصداق الفقر فخری است دوم منشاء کاد الفقران یکون کفرا
حضرت مولانائے رومی میفرمایند ع قلتے کان از قناعت وز تقااست ☆ آن ز فقر و علت دونان جدا است میفرمودند که موت کامل
و اصل مرگ صوری وجسمی نیست بلکه مرگ باطنی است که نفس اماره را زیر تیغ مجاهده کشته شهید صبر دران جهاد گشته جهاد اکبر کشتن نفس است پس آنکه تن او به شمشیر
آهنی کشته شد و نفس اماره او زنده است او را شهید اکبر نتوان گفت که مرگ جسم و ارکان غیر مرگ نفس و جان است میفرمودند که فقره بزبان هندیست
آوے انبہ کہ جاسے پیپرا ☆ انبہ عبارت از عرفان و وصول راه حق است که چیزے دراین جهان لذیذ تر از معرفت نیست پیپرا در هندی چوب را گویند
که از ان انبه می فشانند مراد ازین جسم است که اگر این جسم را بقوت ریاضت ومجاهده فنا نگرداند از صورت پرستی خلاص نیابد و نه بمقام معرفت
رسد حضرت مولانائے رومی میفرمایند ع صورت سرکش گدازان کن برنج ☆ تا ببینی زیر آن وحدت چو گنج ☆ گر ز صورت بگذرید ای دوستان
جنت است وگلستان در گلستان ☆ صورت خود را شکستی سوختی ☆ صورت کل را شکست آموختی ☆ بعد از ان هر صورتے را بشکنی
هم چو حیدر باب خیبر برکنی میفرمودند که طالب را در افزونی طلب و ارادت بسیار باید کوشید وحتی المقدور دقیقه از دقائق شریعت فرو گذاشت
نباید ساخت و در معنی آیه کریمه نحن اقرب الیه من حبل الورید میفرمودند که من قریب ترام بسوی انسان که همان هویت من به اعتبار
تعین است از رگ گردن او که مایه امتزاج تعین با آن هویت حقه گردانیده شده است زیرا که این رگ یقین آخر متعین کننده آن هویت نخست
پس این رگ را بد تر و مسبوق تر بران هویت آمده واین ظاهر تر است و پاک از گرد رد و انکار رفته میفرمودند که در معاملت خلافت عجلت نباید
نمایند بلکه هر گرا مجاز کردن منظور باشد و را کتب تصوف اولاً سبقاً سبقاً تعلیم باید کرد و تلقین اذکار و اشغال سلسله نیز باید نمود بعده هر چه خواهند کنند
چرا که این امور چند اگر قبل عطای خلافت درست و استوار میشوند آنچنان بعد وی نمیشوند بلکه بعد عطای خلافت بوجه رشد و ارشاد لازمه منصب
عدیم الفرصتی میشود و شخص مجاز مجبور و معذور میماند چرا که وقتے از مشاغل خالی نمی یابد میفرمودند که تا تواند در معاملت خود را صادق دارد
خواه با حق باشد یا با خلق که این راه در سلوک دخل تمام است چرا که از اختلاف معاملت بدل خلجان و وسواس بسیار پیدا میشود میفرمودند
صفای ظاهر چندانکه تواند دارد که این مشعر صفای باطن است حضرت مرشدنا شاه باسط علی قلندر قدس سره بحضرت جد جدنا شاه محمد کاظم قلندر
قدس سره وقت لعطاے اجازت وخلافت فرموده بودند که در صفای ظاهری نیز باید کوشید که این دلیل صفای باطنی میباشد فقیر حقیر میگوید که
خود حضرت ایشان دربن امر اهتمام تمام میداشتند وحتی المقدور چینے چرک آلود و گنده را بجاے ندین پسند نمیکردند بلکه اکثر اوقات برین زجر و
توبیخ می نمودند میفرمودند از خواص انفس است که انسان را در یک حال و خیال نمیگذارد بلکه از خیالے بخیالے میکشد بجز دو مقام که در ان
البته قایم میشود یکے در نظاره صاحب جمال خواه زن باشد یا مرد دیگر در جائیکه طعمه لذیذ مهیا باشد آن وقت نفس از ین هر دو بیرون نمیرود پس
سالک را باید که بجز یاد حق نفس را بخیلے دیگر راه ندهد و چندان کند که همین ملکه نفس گردد تا از امارگی و لوامگی بدر آمده به مطمئنگی رسد میفرمودند

ـــــــــــــــــ

۱ [illegible]

کسی باید کرد تا حقے از حقوق العباد فوت نشود و تا تواند در اداکردن سے عجلت کند و انتظار وقتے نکند کہ الوقت سیف قاطع آن ذات مجمع الصفات
مستغنی از تعریف و توصیف بود شرح اوصاف کمالش امرے دشوار و مطلبے شگرف و نادرہ کار است ہر آنچہ نوشتہ شد بمقدار رسائی فہم و ادراک
خود است نہ موافق مدارج و مراتب آن کثیر المناقب ہر کہ دیدہ است خوب میداند المختصر چونکہ ظہور آن ذات جامع الکمالات اب آخر بصورت ہلال
گشتہ لہذا موافق آن سد و در واقع شدند کیفیت دو رحول و او سط باندازہ علم و دید خود نوشتم چون حال دور اخیرہ رسید اکثر اوقات این شعر بر زبان
فیض ترجمان میگذشت سے تلک صرف رضا جوی دہا باشم ؎ فرمتم یاد کرین پس ہمہ خود را یا شم ؎ و میفرمودند کہ الحال بوجہ ہجوم آیندہ در وقت
مہلت سخار یدن ہم نمی یابم معلوم نیست کہ مردمان مرا چہ می فہمند و چرا نزد ما می آیند بعض اوقات از حاضرین با اختصاص بلہجہ خوش طبعی لطافت
آمیز چنان میفرمودند کہ گنگا بہی جاتی ہے جسکو لینا ہو لیلے بعدہ میفرمودند لاحول ولا قوۃ الا باللہ چہ گفتن میخواستم و چہ گفتم شما ازین قول امر دیگر تفہمید
من موجود دائم و خواہم ماند با اینہمہ بسبب کسل طبیعت اکثر اوقات لاحق میماند و آثار حرج اوقات و عدم انحطاط محمول کردہ میفرمودند کہ این منزل امور
جاذبات حق اند کہ حسب استعداد میرسند و چونکہ دندان ما اکثر افتادہ اند بدین وجہ در غذا مضغ کم میشود و از سے ہضم کامل نمیگردد و این چنین حالات
کسل وغیرہ اکثر بوجہ فتور معدہ پیدا میشوند اگر کسے در بارہ علاج میگفت بجوابش میفرمودند کہ این امور بسبب سن انحطاط چندان علاج پذیر نیستند
اینہا شدنی اند ضرور نیست کہ باینقدر کسل طبیعت علاج ہم کردہ شود در ماہ رمضان المبارک سنہ یکہزار و سہ صد و بست و سہ ہجری بتاریخ دوم
ماہ وقت شب دفعۃً درد قولنج عارض گردید و بغایت اشتداد پذیرفت حکیم عبد الحفیظ صاحب کاکوروی علاج نمودند مگر تدبیرے پیش نرفت بالآخر
قریب صبح در کیفیت شدت گونہ خفت پدید آمد چنانکہ بخواب رفتند بعد بیداری اگرچہ ضعف بسیار معلوم میشد لیکن غیبت درد بسیار کم گردید و آہستہ
آہستہ رفع گردید لیکن اکثر وقت مزاج پرسی میفرمودند کہ تا حال طبیعت خوب چاق نیست و طعام نیز بخوبی ہضم نمیگردد سببش ہمین معلوم میشود کہ دندانہا
شکستہ اند طعام چنانکہ باید مضغ نمی یابد حکیم صاحب نسخہ جوارش تجویز کردند از ہم نفع معتد بہ حاصل نگشت تا آنکہ از بست و ہفتم ماہ شوال الکرم
سنہ مذکور سلسلہ علالت مستقل گردید اولاً تپ بلرزہ آمد و بدمزگی ذائقہ و عدم رغبت طعام وغیرہ ہم لاحق شد سہ چہار روز استعمال دواہا کردہ شد
مگر نفع نداد مجبوراً حکیم صاحب مسہلات تجویز کردند از ان اخراج مواد صفراوی شد و تپ ہم مفارقت کرد چنانچہ معلوم میشد کہ الحال صحت است
و بجز ضعف امرے دیگر باقی نہ گردد از گونی بخت شومی قسمت را چہ علاج کہ بعد یک ہفتہ از مسہلات باز تپ شدید آمد و چنان کرب شد کہ
گویا مصداق النکس اشد من المرض صادق شد این بار صرف تپ بود علاجش سہ چہار روز کردہ شد مگر بسبب عدم ظہور نفع رجوع
بحکیم عبد اللطیف خان صاحب جالصپوری تلمیذ حضرت ایشان کہ بیشتر یکبار معالج ہم ماندہ بودند نمودہ شد و ایشان نیز بعد انقضاے سہ چہار
روز و عدم حصول نفع تجویز کردند کہ اخراج مواد فاسدہ از مسہلات سابق بخوبی نگردیدہ از ینوجہ تپ مفارقت نمیکند درین اثنا ماہ ذیحجہ آغاز
گردیدہ و حکیم عبد الرحیم خان صاحب کہ از مریدین راسخین و خادمین مخلصین بودند از ضلع بستی خبر علالت شنیدہ حاضر گشتند و بعد معاینہ
نبض تقارورہ ایشان نیز در اکثر امور از راے حکیم صاحب مسبوق الذکر اتفاق نمودہ تجویز کردند کہ مسہلات شربت ورد دادہ شود حضرت
ایشان فرمودند کہ بغیر ہر چہ مناسب شود بکنید اختیار است لیکن تا عید اضحی اگر توقف کنید بہتر باشد کہ درین مدت نفع مادہ ہم بخوبی خواہد
گردید و از عید ہم فراغت خواہد شد یوم عید الاضحی واقعہ عجیب پیش آمد کہ وقت صبح حسب معمول روزانہ حکیم صاحبان براے معاینہ نبض حاضر
شدند حضرت ایشان بر چارپائی تشریف فرما بودند و از حقایق و معارف چیزے میفرمودند ہمدران حال حکیم صاحب خواستند کہ نبض معاینہ کنند
حضرت ایشان اولاً دست راست دادند بعدہ دست چپ و شان بہ معاینہ نبض دست چپ متحیر و دم بخود گشتند بعد اندکے توقف

حضرت ایشان تبسم شده فرمودند که خیر اکنون بازیه ببینید چگونه نبض جانب قلب بمن ضعیف است بدینوجه اکثر اوقات حرکتش مدرک نمیگردد حکیم صاحب
عرض کردند که من اینوقت سخت پریشان گشتم که اینچه حالست و چرا حرکت نبض محسوس نمیشود باز او شان نبض دیدند متحرک یافتند گونه مطمئن شده
متعجبانه گفتند که من تا حال نبض کسی را چنین اختیاری نیافتم اینهم از جملهٔ امارات ولایت و کرامت آنحضرت حیه انکار م روز دویم مسهل
شد و دران اخراج ماده صفراوی گردید و طبیعت هم قدرے بحال گردید چنانکه خود فرمودند که ضعف اگرچه بنسبت روزهاے گذشته زاید گشته
مگر طبیعت چاق است بتاریخ سیزدهم باز مسهل شد آنروز هم طبیعت شگفته ماند قدرے اختلاج شد مگر بعد اجابت دفع گردید حکیم صاحب گفتند که این
کیفیت بوجه هیجان ماده صفراوی محسوس شد در مسهل آینده تدارکش نیز کرده خواهد شد مگر بسبب زیادتی ضعف در مسهل وقفه یکروز داده شد
بتاریخ شانزدهم مسهل سویم شد آنروز هم مزاج بشاش ماند مگر بوجه زیادتی اجابت ضعف زائد گردید حکیم صاحب گفتند که بواد بدحال ضرورت
مسهل چارم نیز معلوم میشود لیکن بنظر ضعف تامل است انسب همینست که یک مسهل دیگر نیز گرفته شود تبسم شده فرمودند که خیر چه ... الغرض بتاریخ
هیجدهم مسهل چارمی داده شد آنروز با وجودیکه اجابت کم شد ندگر شکایت ضعف زیاده فرمودند دیگران را نیز از نشست و برخاست ضعف
زاید محسوس میگردید درین اثنا وقت نماز ظهر آمد بحقیر فرمودند که بروید و از نماز فراغت کنید بعد ادای نماز واپس آمده دیدم که حضرت ایشان
برای قضای حاجت رفته اند برگشته بمکان دیگر آمده بتدریس پرداختم هنوز نوبت ختم یک سبق نیامده بود که دین محمد خادم خاص آمده گفت
که حضرت ایشان شمارا یاد میفرمایند پرسیدم که خیر است گفت که کیفیت مزاج بدستور است اما بعد واپسی از بیت الخلا گریه بسیار لاحق
شده و ضعف نیز زائد گردیده چنانکه ناچار بالی المشکل رسیدند با استماع اینحال مضطرب شده بیتابانه حاضر گشته مزاج پرسی نمودم گریه ضبط کرده
فرمودند که الحمد للہ خیریت است شمارا باین وجه طلبیدم که هرچه گویم آنرا بشنوید اول اینکه اوصیکم بملازمة التقوی فی السر والنجوی دوم اینکه
آنچه مارا اجازت و خلافت سلاسل عالیه قادریه و قلندریه و چشتیه و سهروردیه و فردوسیه و طیفوریه و مداریه و نقشبندیه با نواعها و انهاها معه
اذکار و اشغال و اوراد از حضرات مرشدین رحمهم اللہ تعالی رسیده اجازت و خلافت آنهمه بشما میدهیم و پنج نعمت که مارا به بسیار محنت و مشقت حاصل
گشته بشما سفت میدهیم و ملبس و البـاس خرقه و بیعت گرفتن در هریک ازین سلاسل مذکوره نیز اجازت میدهیم نسبت قلندریه را حتی الامکان
مخفی باید داشت و سرپرست هر دو برادران خود که هنوز صغیر السن اند باید ماند و تعلیم علوم شریعت و طریقت معه اذکار و اشغال و اوراد معموله
خاندانی باوشان بخوبی نموده و عقد کرده خرقه خلافت نیز باید پوشانید و آن هر دو را نیز اجازت و خلافت میدهیم و باهم شفقت و محبت
و اتفاق بسر باید کرد سوم اینکه چند اتکه بحیث جنس در فواتح شریفه مقرر کرده ام همان باید داشت ورنه درکمی و زیادتی دقتها خواهند شد و
علاوه ازین در امور دیگر نیز هر آنچه طریقه نهاده ام همانطور باید داشت و فاتحه شریفه حضرت جد امجد قطب الافراد شیخ اکبر مولانا شاه حمید علی
قلندر قدس سرہا که قبل ازین بسیار مخفی و غیر مشهور بود از ذات خود شهرت و ترقی داده ام و شما نیز موافق من باید کرد بلکه چندان که در
افزونی شهرت وی جهد خواهید کرد باعث مسرت و خوشنودی من خواهد گردید و اگر فاتحه دیگر علاوه این فواتح موجوده واقع شود در بلاد
وی اختیار است اگر کنید هم بهتر و نکنید هم بهتر من بهر صورت از شما خوش هستم و خواهم ماند سے طمع فاتحه از خلق نداریم نیاز دعشق منی پس من فاتحه
خوانم ما فیست فقط با استماع چنین کلمات کیفیتیکه بر دلم طاری شد چه نویسم که عالم در نظر تیره و تار و اشکال بدنجتی از هر طرف پدیدار نظر می آمد
بدل میگفتم که خدایا اینچه میشنوم و ایشان چه میفرمایند و چه شدنی است و بخت ناساز گارم چرا چنین ناسازگاری کمر بسته حکیم صاحب

---

سله وصیت میکنم شمارا بلازم داشتن تقوی در ظاهر و پوشیده

نیز حاضر بودند بسماع این ارشادات الفاظ تشفی و طمانیت عرض کرده به تناول نهاے انار که اکثر براے تفریح قلب می‌شد التماس نمودند
ارشاد شد که خیر هر چه شود دلم اهر چه گفتنی بود گفتم و چند انهای انار تناول فرمودند از ان قدرے سکون و تفریح شد مگر در ضعف کمی نگردید و
انکه روز سومی از مسهل چارمین باز تپ شدید آمد و تا یک روز و نصف شب سخت تکلیف و کرب ماند چنانکه حاضران و تیمارداران را از معاینهٔ آن
وحشت و اضطراب سخت گردید باستماع طول علالت و ضعف طبیعت معتقدین با اخلاص و مسترشدین با اختصاص مثل منشی محمد وهاج الدین صاحب
و منشی تاج الدین صاحب از سلطانپور و لکهیم پور و شیخ سعید الدین صاحب از شاه آباد و دیگر حضرات برای عیادت حاضر شدند باین حضرات
نیز بعد بیان حال مزاج فرمودند که چونکه وصیت امر مشروع است و هم معمول خاص حضرت مرشد مرشدنا شاه محمد کاظم قلندر قدس سره العزیز که هر گز
اجازت و خلافت طریقهٔ خود عطا میفرمودند صرف بر اجازت زبانی اکتفا می نمودند و اجازت نامه یعنی مثال نوشته نمیدادند بلکه در مجالس متعدده
اظهار میکردند که من فلان را اجازت و خلافت طریقهٔ خود داده ام و این معمول آنحضرت را مرشدی حضرت شاه تراب علی قلندر قدس سره در کتاب
اسناد المشیخت نیز نوشته اند من نیز عمل آن کردم بنابراین ما هم از معتقدین و مخصوصین خود که برای عیادت ما می آیند اظهار این امر میسازم که
بسکلان خود را اجازت و خلافت داده مجاز و ماذون به ارشاد و هدایت و تربیت طالبان حق ساخته ام دیر ابابد که بطور یکه از ما تعلیم و تربیت یافته
بیا نظو بهره و برادران خود و خود را نیز تعلیم و تربیت علوم ظاهری و باطنی تا یکه تا آن هر دو نیز مجاز و ماذون شدند باقی موفق حقیقی حق ست عزو جل
چنانکه مسک بطریقهٔ خاندانی خواهند داشت خوش و کامیاب خواهند ماند و امید است که حق تعالی ما را بجز خود محتاج دیگری نگرداند ما را
نیز حاجت کسی نخواهد کرد منشی صاحبان بر این ارشادات اشکریزان شدند و عرض کردند که آیا حضور ما همه را تنها خواهند گذاشت فرمودند که
نه شوید صحت خواهم یافت لیکن چونکه این امور بعد موجودگی شما گفته بودم لهذا مناسب دانستم که اعاده آن بر شما هم کرده و هم بعده هر کسیکه از
معتقدین بعد ازین بعیادت می آمد با ایشان هم میفرمودند درین اثنا نواب صاحب شاه آباد نیز معه حکیم امیر علی صاحب شاه آبادی و منشی
شکور احمد صاحب معه مولوی حکیم محمد یحیی صاحب کاندهلوی که در آن وقت نواب فیاض علیخان رئیس پاسو ضلع بلندشهر ملازم بودند برای عیادت
حاضر آمدند و در شرکت تیمار داری و علاج گردیدند مگر از آنکه تقدیر و قسمت را هیچ توان کرد که با وجود تغیر و تبدل نسخه جات هیچگونه کمی در مرض
بلکه هر روز تکلیف افزون میگشت روزی وقت صبح الطبا حاضر خدمت بودند بعد معاینهٔ نبض حکیم محمد یحیی صاحب استفسار حالات حسب
تفصیل علم شان نمودند و حکیم صاحب عرض کردند که الکسالا از اولاد حضرت مفتی الهی بخش صاحب قدس تمتنوی شریف است از استماع
علمی و عملی حضرت شان حاضری بجا قدرداشتم که نوبت تا بدا کمال کرمی منشی شکور احمد صاحب حضرا هم گشته مرا تا این دربار رسانیدند
حضرت ایشان مسرور گشته خاستند و ارشاد فرمودند که این عنایت بغایت و حسن الطاف ما می است که چنین میفرمایند ورنه من خود هر جهت شیفتهٔ
میدانم ما را نیز خصوصیتی از خاندان جناب حاصل است بایں طور که در زمانیکه اختتام مثنوی شریف به تکمیل شیخ محمد تمام نمودند از حضرت مفتی
نیز مستفیض گشتم و نسبت اولیسی با و شان دارم و عقیدت روایتی نیز اگرچه اظهار چنین امور شایان حال من نبوده لیکن چونکه جناب مفتی صاحب
و محبت خود آمدند لهذا باقتضای خصوصیت خاصه سامعه خراش شدم امید که برای ما دعای خیر کنند درین اثنا ماه ذی الحجه ختم گشته ماه محرم الحرام آغاز
گردید مگر بر علالت بجز زیادتی تخفیف نشد و بتاریخ دهم ماه مذکور یعنی عاشوره شکایت جدید حرقة البول پیدا شد و از سوزش آن تکلیف شدید شد
که معوذ اعضد هر تدبیر که برای دفعیه کرده می شد باعث تکلیف دو بالا میشد آخر بعد هزار پریشانی سکون شد غرض که هر روز کیفیت جدید و تکلیف
نوعی افزود و در تعطیل محرم جناب منشی وهاج الدین صاحب باز برای عیادت حاضر آمدند مگر آنجناب به وجه شدت ضعف اکثر سکوت طاری

میانه و بجز عند الاستفسار از خود بنیقر مودند وقت رخصت منشی صاحب از غایت تردد و انتشار عرض کردند که حضور این چه حال است ما هم
سخت مضطرب و پریشان هستیم الحال بحضور صحت اختیار فرمایند حاذقت معالجه این تکالیف شاقه بخود می یابیم فی الفور چشم حق بین گشاده ارشاد
نمودند که متفکر مشوید زود تر صحت می یابیم درین روزها عنایت و کرم حضرت جد امجد قطب الافراد شیخ اکبر مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره
برمن بیش از بیش است و از آن در تجلی شهودی چنان مستغرقم که از خود خبر ندارم منشی صاحب باستماع این ارشاد چشم پر آب کرده رخصت گردیدند
اندرین روزها هر آنچه تکالیف شاقه کرب و ضعف که واقع شدند چه نوشته شوند هر تکلیف جانگسل و روح فرسا بود گویا مصداق این شعر صادق
آمده از دوا کردن مرضهامی فزود روغن بادام خشکی می نمود بدرجه مجبوری عزم تبدیل علاج کرده شد و رای اکثر اصحاب بجانب
علاج حکیم عبد العزیز لکهنوی منعطف گردید از آنحضرت ایشان اجازت تبدیل علاج ندادند مگر باصرار بسیار و اضطرار و انتشار حضار ارشاد
نمودند که خیر اگر مرضی همه در نیست چه مضایقه چنانچه از شانزدهم ماه مذکور علاج حکیم صاحب ممدوح آغاز گردید تا دو روز از استعمال نسخه مجوزه شان
قدرے سکون گردید و حکیم صاحب نیز توجه خاص مبذول نمودند مگر قسمتی و حرمان نصیبی را چه علاج که نتیجه جمله تدابیر برعکس پیشد بتاریخ بستم
ماه مذکور روز جمعه از صبح نظام نبض متغیر شد برادر عزیز مولوی تقی حیدر سلمه الله تعالی آن وقت حاضر خدمت بودند و دیگر خدام هم موجود بودند از
اوشان دریافت فرمودند که امروز کدام تاریخ است اوشان عرض کردند که بستم گفت نه امروز نوزدهم است برادر عزیز گفتند که نوزدهم
دیروز بود امروز بستم است از شنیدن این استفسار انتشار و اضطراب زاید افزون گردید که چرا استفسار تاریخ نمودند در همین خیال غلطان و پیچان بودیم
که دفعتاً شیخ الطاف حسین صاحب آمدند و مزاج پرسی نمودند ساعتی نگذشته بود که جناب جد محترم مولوی امجد علی صاحب قبله تشریف آوردند
و مزاج پرسی نمودند فرمودند که من این وقت برای عیادت حسب الحکم حضرت استاذ الامنزلت مقتدای جهان مولانا شاه تقی علی قلندر
قدس سره العزیز آمده ام یعنی بعد نماز صبح بورد خاص مشغول بودم که قدری غنودگی شد بخواب دیدم که حضرت استاذ الامنزلت نزد من تشریف
آورده ارشاد کردند که امروز روز جمعه است رفته عیادت میان انور (یا حافظ علی انور) بکنید اگرچه بعد ازین وقت خود خواهید رفت حضرت
ایشان باستماع این واقعه چشم پر آب شدند فرمودند که بنده نوازی و نوازش آنجناب را تا کجا شکر سازم هرچه هست توجه و کرم آنحضرت
است حال من هرچه هست ظاهر است الحال بار تعلق از جانب والد خود بسیار است که نوعمر و ناتجربه کار اند از اذیت و تکلیف ایشان چندانکه
متاثر میشوم از اذیت خود نمی شوم زیاده چگویم جواب نداد میگویم بعده سخنان دیگر ازین قبیل فرمودند مگر آنها بوجه خشکی زبان کمتر بفهم آمدند مولوی صاحب
موصوف از آن بعد تشریف بردند درین اثنا مولوی محمد هاشم صاحب تلمیذ خاص حاضر شده مزاج پرسی نمودند دیگر کسان نیز مگر بجز دو یک
سخن هیچ نفرمودند چونکه هنوز حکیم عبد العزیز صاحب وعده حاضری کرده بودند لهذا دو یکبار ارشاد فرمودند که کسی برای طلب حکیم صاحب
فرستاده شد یا نه حکیم عبد الرحیم خان صاحب عرض کردند که قاضی انتظام علی خان صاحب علی الصباح رفته اند غالباً بعد نماز جمعه حکیم صاحب
بیایند وقت یکنواخت ضرورت استنجا شد در آن قدری بول غلیظ دفع شد و در کیفیت ضعف زیادتی گردید آنوقت چند بار فرمودند
که از نماز جمعه فراغت باید کرد بتعمیل ارشاد کردم بعد نماز از فقیر حقیر فرمودند که این وقت در قلب فتادگی بسیار معلوم میشود اگر قدرے آبجو
خورده شود شاید سکون شود که امروز غذا هم بوجه عدم رغبت نخورده ام از حکیم عبد الرحیم خان صاحب پرسیده بیارند اگر موجود شود ورنه زود
طلب کنانید چنانچه حسب تجویز حکیم صاحب آبجو یخنی جوزه مرغ آمیز پیش کرده شد و یک جرعه نوش کرده اعراض نمودند و فرمودند که نوم هم
خورد و فوراً کیفیت تنفس پیدا گردید درین اثنا حکیم عبد العزیز صاحب از لکهنو آمده نبض ملاحظه کردند مگر نیافتند بالاخر تا مفصل دست دیده گفتند لهذا

دران حالت کرب و تکالیف جمله کیفیت مزاج از یوم سه شنبه تا آنوقت خود حضرت ایشان بحکیم صاحب بیان فرمودند حکیم صاحب خمیره مروارید عرق
بید ساده و زعفران تجویز نمودند دراین اثنا وقت عصر بیامد برای نماز بمسجد رفتم بعد واپسی دیدم که تکلم بالکلیه موقوف ست و در حس و حرکت
اعضا نیز غایت کمی لاحق معائنه این حال فقیر حقیر را بروا ز گونی بخت و حرمان نصیبی خود دل بدرد آمد چنانکه ضبط نیافته واپس شده قدرے
چند رفته بود که دین محمد خادم خاص گفت که بیایید حضرت یاد می کنند حاضر شده دیدم که آن شاهباز اوج لامکانی شهسوار عرصه خدادانی اکمل الواصلین
والموحدین افضل المحققین و الکاملین شمس العارفین نور الله علی الارضین اعلم الشریعت والطریقت والحقیقت والیقین خلیفة الله علی العالمین
بمقتضاے محمدی المشهدی رفاقت رفیق اعلی به پسندید و خطایر قدس را بر مجالس انس برگزید یعنی روح مبارک از تعین عاشقی به تعین معشوقی
در آمده از جنبه وجود فارغ گردید و خود را بمقام ان المتقین فی مقام امین فی جنات و عیون یلبسون من سندس و استبرق متقابلین رسانید انا لله
و انا الیه راجعون ما افسوس صد هزار افسوس که ظل رافت و رحمت خداوندی و چتر فضل و موهبت مرشدی که فی الحقیقت نمونه رحمت
ایزدی بود چنین بسرعت از فرق ما برخاست و مرا بر خاک حسرت و حرمان و تنهائی و حیران بنشاند اکابر را بسوز فراق بریان و اصاغر را بر کم نصیبی
خود نالان بلکه عالم تیره و تار و عالمیان سینه فگار کسے در خود نماند هر که ماند بجز از خود گذشته ع واے بر ما و بے نصیبی ما ے

آه اے پشت و پناهِ هر سبیل
مرحبا غوث ابناء السبیل

اے غم ارزاق ما بر خاطرت
ای چو رزق عالم احسان و برت

اے فقیران را عشیره و والدین
در خراج و خرج و در ایفاے دین

اے چو بحر از بهر نزدیکان گهر
داده تحفه سوے دوران مطر

پشت ما گرم از تو بود اے آفتاب
رونقِ هر قصر و گنج هر خراب

اے در ابرویت ندیده کس گره
اے چو میکائیل زاد و رزق ده

اے دلت پیوسته با دریاے غیب
اے بقاف مکرمت عنقاے غیب

یاد ناوردی که از عالم چه رفت
سقف قصر همتت هرگز نه کفت

اے من و صد همچو من در ماه و سال
مر ترا چون نسل تو گشته عیال

نقدِ ما و جنسِ ما و رختِ ما
نامِ ما و فخرِ ما و بختِ ما

این همه از حق بد و تو واسطه
درمیان ما و حق تو رابطه

تو نه مُردی ناز و بختِ ما بمُرد
عیشِ ما و رزق مستوفی بمرد

وارثی نا بوده یک خوے ترا
اے فلک سجده کنان کوے ترا

خلق را از گرگ غم لطفت شبان
چون کلیم الله شبان مهربان

با کمه ازین واقعه قیامت خیز و سانحه حسرت انگیز هر یک بناله و شیون ره داشت و بر فوت چنین نعمت عظمی و دولت کبری بجز آه و بکا
چاره نمی انگاشت الحق که چنین ذات های موصوف بصفات متعالی از نظرها نگذشته فلک دوار اگر صد دور کند چنین ذات عالی بوجود آمدن مشکل

سلـه سرا تلنه متقیان در جائیکه ایمن باشند در بوستانها و چشمها پوشند از حریر نازک و حریر و ستبر یکدگر نشسته ۱۲

از ہمان ذات است ہفت سال تقریباً بحضوری حضرت پیر و مرشد خود یعنی حضرت غوث ملت مرشد مرشدنا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ
الاطہر و پانزدہ سال تقریباً بحضوری حضرتین مرشدین جلیلین حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر و حضرت مولانا شاہ تقی علی قلندر نور اللہ مرقدہما
الاطہر و بست و چار سال تقریباً بحضوری حضرت والد ماجد خویش مولانا شاہ علی اکبر قلندر نور مرقدہ گذاردہ و دو سال تقریباً خدمت سجادگی خانقاہ
عالم پناہ کاکوری بوجہ احسن بجا آوردہ مقبولیت ازلی و محبوبیت لم یزلی خود را بکافۂ انام مشاہدہ کنانیدند - بعد وصال کہ بعد نماز عصر گردیدہ در شب
تجویز مزار مبارک شد از فقیر حقیر گاہی درین باب ہیچ تفوہ نہ البتہ دو یکبار تذکرہ فرمودہ بودند کہ جسم بالائی خاک درگاہ شریفہ حضرت پیر و مرشد
بر حق غوث ملت نیست کہ شایان ہیبت کہ در بارش لسبب خرابی واقعہ جانب مشرق درگاہ شریفہ انداختہ شود برین لحاظ ہم بدین خیال کہ تا
آبادی و رونق خانقاہ عالیہ ازین ذات گرامی صفات بحالت حیات بطور ہویت ہم بطور غالباً معموری و رونق این وادی غیر ذی زرع نیز از
ہمین ذات ابراہیمی الصفات بود وفات شود مرقد ہا بجا تجویز یافت بزرگان موجودین از اعزہ و معتقدین نیز از رای فقیر اتفاق نمودند صبح بست
و یکم روز شنبہ تجہیز و تکفین بعمل آمد با جبہ کفن معمولہ آب زمزم بود کہ باہتمام خاص از کہ معظمہ اوہا احمد شرف الدین ذریعہ معتقدی خاص طلبیدہ بودند
ہجوم خلائق بسیار بود دو صحن بیرونی تعداد شریفہ از انبوہ مردم پر گشتہ بود در جماعت اولی نماز جنازہ تعداد کثیر مردمانی چنان بودند کہ گاہی
دیدہ نشدہ بود بیکبار بنظر آمدہ خداداد کہ از کجا بودند بکبار رفتند بعد نماز ظہر آن جسد لطیف در دیگر شریف کہ گنجینۂ نقود علوم و معارف
و خزینۂ نفیسہ فصوص و مکاشف بود و کاہ پر در شہر فسمت اشک ریزان و نوحہ کنان واپس شدہ مہیات ست

ای کہ محبت [illegible] نگریستہ — درمیان خود نشستہ عقل و جان نگریستہ
چون لبالم نیست تاکس [illegible] عوض — در عزای تو مکان و لامکان نگریستہ
جبرئیل و قدسیان را بال و پر ازرق شدہ — انبیا و اولیا و دیدگان نگریستہ
اندرین ماتم دریغا آب گشت ارم نماند — تا نشاے و انجم کاہکشان نگریستہ
در حقیقت صد جہان بودست یک کسے — دوش دیدم این جہان بر آن جہان نگریستہ
چون ز دیدہ دور گشتی رفتہ دیدہ در پیت — جان بی دیدہ بماندہ خون چکان نگریستہ
اشکہا باید بجاے اشکہا در ہجر تو — ہر نفس خونابہ گشتہ سر زبان نگریستہ
در چنین حالت چہ جاے جوی و ابر و بحر ما — شاخ و برگ و ذرہ ہا بر انس و جان نگریستہ
ماہیان در بحر و وحشی در بیابان زار زار — ماہ و مہر و آسمان جملہ جہان نگریستہ
ای دریغا ای دریغا ای دریغ — بر خیال چشم نہان چشم عیان نگریستہ

عم اکرم جناب منشی محمد تاج الدین صاحب کہ از خلفای خاص و عرفای صاحب نسبت دور از زمانہ و ہیچ کاکوری ساکن نبودند خود این واقعہ
بفقیر حقیر بیان نمودند کہ بروز وصال آنحضرت بر دورہ بودم در روز از کار متعلقہ فارغ گشتہ برای سکون استراحت کردم قدری غافل گشتم دیدم
کہ بر آستانہ شریفہ حاضرم حضرت ایشان در گوشہ نشستگاہ مقابل دروازہ وسطی بر جایکہ بحالت علالت تشریف میداشتند بحالت
نزع استراحت میفرمایند دین محمد ملازم خاص چیزے از قسم شربت می نوشانند فعتاً حضرت جسم عنصری را گذاشتہ بجسم مثالی برخاستند و از چارپائی
بر تخت و از آن بر زمین قدم نہادہ بر دروازہ کنارۂ غربی کمرہ رسیدند و انجا از حضرت والد ماجد خود شاہ علی اکبر قلندر قدس سرہ ملاقات نمودند

مصافحه کرده هر دو حضرات روان شدند غور کردم هر دو حضرت بسمت دالان تکیهٔ شریفه دوان دیدم بهمان سمت شتافتم قدمی چند رفته بودم دیدم که صحرائیست عظیم الشان و دران مکانیست مثل دالان تکیهٔ شریفه واندران سرائیست که از ان حضرت ایشان بصورت نوجوانی حسین بی ریش و بروت بلباس نفیس برنگ گلابی که از غایت تابش نور نظر بران قائم نمیشد برآمدند و بسمتی نهایت تیزگام روان شدند من هم از فرط شوق عقب آنحضرت شتافتم روی مبارک جانب من کرده بعنایت عجلت فرمودند که برو برو بنجات گردید مطلب این ارشاد نفهمیدم لهذا مکرر فرمودند مگر باز نفهمیدم لیکن فی الفور بر قلب رنج و الم فراق طاری گشت چون بیدار گشتم بخاطرم آمد که حضرت این جهان فانی را گذاشته بعالم باقی رحلت نمودند بادل بریان و چشم گریان سلطانپور آمدم بر فرودگاه رسیده دو تار مخبر واقعهٔ وصال از وطن یافتم حسرتی دا ندوهیکه نصیب قلب اندوهگین شد چگویم اگرچه واقعات این قبیل قبل ازین نیز دیده بودم لیکن افسوس صد افسوس که خود آنحضرت بمصداق ع خود یار رداد ار حجاب ست به بند : چنان حجاب انداختند که تا آگاهی ندادند آه این که من بزبان علالت چند روز قبل از وصال برای عیادت از سلطانپور روانه شدم در لکهنؤ بر مکان منشی شکور احمد صاحب رسیده سواری تلاش کردم چونکه ناوقت گشته بود دستیاب نشد مجبوراً قیام کردم بحالت بیداری از زیارت آنحضرت مشرف گشتم دیدم که حضرت ایشان رو ببوسیم کرده لفظ هو فرمودند غائب گشتند آنوقت نفهمیدم که چه بود بعد وصال بخاطرم آمد که این فعل مشعر بر قرب زمان وفات بود مخفی نماند منشی شکور احمد صاحب کارمندان با شرف داخته اص و شیدائیان خاص آنحضرت اند بیان میکنند که من زمانه علالت آنحضرت در ریاست بهاسو ضلع بلندشهر سرکار ممتاز الدوله نواب فیاض علیخان صاحب منیجر ریاست بودم از تحریرات وطن حالات علالت معلوم میکردم روزی تحریر مشعر اشتداد علالت رسید سراسیمه شده رخصت گرفتم و حکیم محمد یحیی صاحب طبیب ریاست را همراه گرفته حاضر آستانه شدم از معاینه کیفیت مزاج و دریافت حالات از حکیم صاحب غیره بسیار پریشان گشتم خیال فراق بر دلم طاری شد مضطرب بحضور عالی نشسته بودم و حضرت با حاضرین دیگر مشغول تکلمات و در اثنای دیدم لب مبارک تا دیر گرفته ماندند و نگذاشتند بجه درستی جاستم محسوس کردم که بالکلیه سر گشته ام در نسبتی که با آنحضرت میداشتم و او را وسیلهٔ حیات میدانستم رمقی در من باقی نیست نه آن توقف در قلب ذوق وصال ماند نه خوف فراق بدل گفتم که این هم عنایت مرشدی است ع پیر را هر چه کند عین عنایت باشد : همونحال دو روز حاضر ماندم بعده قدمبوس شده معه حکیم صاحب بهاسو واپس شدم بعد سه چهار روز شبی بعد طعام قصد استراحت کردم دفعتاً معلوم شد که شکم نفخ کرده نفس صعود و چنان اشتداد شد که بسیار مضطرب گشتم بهمین حال بعلم آمد که حضرت میفرمایند که من ازین دار فانی انتقال میکنم بعده کیفیت تنفس و نفخ شکم دفع گردید صبح آن تار برقی معه خط بجی حکیم عبد الرحیم خانصاحب خبر انتقال اسعد رسید باستماع این خبر اندوه اثر رنج و الم لاحق و گریه ام طاری گشت لیکن بجنده از حالت سابقه هیچ خیال بود از ان احتمال قوی بلاکت خود داشتم و خیال بعض احباب نیز همین بود تا برخور دار ظهور احمد سلمه احتیاطاً از لکهنؤ به بهاسو روانه کردند لیکن عجیب اتفاق که قبل رسیدنش از بهاسو بغرض تعزیت رد سوی آستانه تشریف کرده بودم و تا اسٹیشن کاکوری تنها بحالات رسیدم اثری خاص ازین واقعه بر خود نداشتم و قتیکه مقابل اسٹیشن پولیس بد کالی گنج سواد کاکوری رسیدم هزگریه بیتاب بیقرار گشتم بهمانحال حاضر آستانه شدم آندم اضطرابیکه بر دل داشتم چگویم معلوم میشد که از غایت صدمه دل شق خواهد گردید مگر بعد فاتحه خوانی بر مزار فائض الانوار سکونی چنان یافتم که تا حال زنده ام و بشکرانه عنایت و رحمت مرشدی تر زبان نفعاً علاوه ازین حالات بسیار اند تا کجا نگارم دفتر باید و چونکه لطافت و نظافت و نزاکت و نفاست در طینت عالی مرتبه اتم بود پس ظهور او بینش بعد وصال چنین شد که روز هفتم از رحلت مرید با مراد و مخلص راسخ الاعتقاد محب الفقرا مقبول قلوب اولیا امیر بانوال تونگر قیصر باغ ستوده سیر نواب محمد عبد الکریم خان بهادر تعلقدار باسط نگر طرح از دهشت لیفه و حریم انداخته ذخیره ،

سعادت تاریخ ولی نشاتین اندوختند و بزمرهٔ محبان خود را سربلند ساخته بصرف زر خطیر بمدت هفت سال بتکمیل سانیدند الحال آن عمارت عالی نظر افروز ناظرین و فرحت بخش قلوب محبین سامعین است اللّٰهم ادم ضیاء روحه الشریف مشرقة علی ساحة قلوب المریدین المخلصین وافض انوار سره و برکات ذاته علی نفوس المهجورین والمشتاقین واکرم نزله ووسع مدخله واعط فرادیس الجنان مسکنه ومنزله ونور مرقده واعطه مقصوده بفضلك ولطفك یا اعطی السائلین ویا اکرم الاکرمین امین۔

## موہبت چہارم۔ دربیان کیفیت تصحیح کتاب وتکملہ کامل النصاب

الحمد للّٰه الذی من علی فافضل واعطانی فی جزل که سعادت تصحیح و تذهیب و تبویب این کتاب مستطاب به این بندهٔ احقر افراد اشتر روزی نمود و چنین کار بزرگ و امر سترگ از دستش باتمام رسانید اگرچه بسبب بی‌تمیزی و ناکارگی وی از سرمایهٔ علم وفضل عبارت این امر نمیدارد که جزوی نویسد و خود را بزمرهٔ علما و فضلا شمار کنانده مگر بمقتضای آیه وافی هدایه لئن شکرتم لازیدنکم مناسب مینماید که هر آنچه عنایت بغایت و توجه ارواح طیبهٔ حضرتین مرشدین طیبین یعنی حضرت مؤلف کتاب والا مرتبت و حضرت صاحب تکمله عالی منزلت بزبان مطالعه شامل حال فقیر حقیر مانده و محنت و جانفشانی بظهور پیوسته درین مقام بنگارد تا علاوه ذخیره اندوزی سعادت دارین سبب تزاید انبساط و انشراح دانایان کاردان و اقفان باخبرت و ابصار نیز گردد و فقیر حقیر را وسیلهٔ جلیله حصول فخر و مباهات باشد باید دانست که این کتاب مستطاب مدت بجلیه طبع ملتو مانده در ماه ربیع الاول سنه یکهزار و سه صد و سی هجری روی بمنصه ظهور نهاد و بمطالعه فقیر در آمد بزمان مطالعه چند امور ضروری محسوس کردم اول آنکه حضرت مصنف والا مرتبت را بوجه قرب زمان وصال نوبت به ترتیب ابواب لطایف و فصول نیامده دوم آنکه اتفاق تحریر ترجمه عبارات عربیه هم نشده سوم آنکه بجاهای مختلف بوجه اختلاف کتابت اغلاط نیز راه یافته و تطبیق آنها از اصل ماخذ ضروری معلوم شده تا هر آنچه محو و اثبات از سهو قلم ناسخین واقع شده دفع گردد و مطلب عبارت واضح شود چهارم آنکه در بعضی عبارات تشریح اکثر الفاظ لغوی عمل نیامده و نظر بر حالات زمانه موجوده ضروری است پنجم در اکثر مقام مصطلحات فن حدیث آمده اند و بوجه عدم موجودگی تعریفات و تشریح آنها ضروری است پس اولاً کتاب را خوشخط صاف کنانیده مقابلهٔ عبارات از ماخذات نمودم بمحنت و مشقت امکانی عبارات را با مقابله از ماخذ گذاشتم بعده ترجمه عبارات عربیه بفارسی نوشته داخل کتاب ساختم و بر مقامیکه مصطلحات فن حدیث آمده بودند آنرا از مقدمه مشکوة شریف مصنفه حضرت شیخ عبدالحق محدث دهلوی و عجالهٔ نافعه مصنفه حضرت شاه عبدالعزیز محدث دهلوی برآورده بطور فایده در قوس هلالی درج نمودم و ترتیب لطائف و فصول نیز که اتفاق نگشته بود ساختم درینجا نیز احتیاطاً اسامی جمله ماخذات کتاب مستطاب که بزمان تصحیح پیش نظر فقیر مانده مندرج میسازم تا ناظرین با تمکین را شک و شبهه نماند اگرچه همین اسما را در خطبه مقدمه هذا بطور صنعت براعت الاستهلال درج کرده ام۔

### اسمای جمله ماخذات۔

**علم تفسیر** تفسیر بیضاوی شریف از قاضی ناصرالدین بیضاوی۔ تفسیر معالم التنزیل از امام محی السنه ابو محمد حسین فراء البغوی۔ تفسیر فتح العزیز از شاه عبدالعزیز محدث دهلوی۔ تفسیر حسینی قلمی از ملا حسین واعظ کاشفی۔

**علم حدیث و اصول** شرح صحیح مسلم از امام نووی۔ جامع صغیر للسیوطی۔ فتح المغیث شرح الفیة الحدیث للشمس الدین محمد سخاوی

---

[illegible]

جامع الاصول۔ شرح نخبۃ الفکر از شیخ شہاب الدین احمد بن علی عسقلانی۔ شرح الفیہ قلمی از کتبخانہ مولوی عبدالحی فرنگی محلی۔ مقدمہ ابن الصلاح قلمی۔ مجمع البحار للشیخ محمد طاہر فتنی۔ خیر جاری شرح صحیح بخاری شریف قلمی از کتبخانہ مولوی فرید الدین خانصاحب کاکوروی مصنفہ ملا یعقوب بنبانی۔ اشعۃ اللمعات شرح مشکوٰۃ شریف جلد اول و چہارم از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ عجالہ نافعہ در اصول حدیث از شاہ عبدالعزیز محدث دہلوی۔ طیبی شرح مشکوٰۃ شریف۔ عینی شرح بخاری شریف از شیخ بدر الدین محمود عینی۔ درجات مرقاۃ صعود حاشیہ ابوداود شریف۔ شمائل ترمذی شریف از شیخ ابوعیسیٰ ترمذی۔ شرح شمائل از ملا علی قاری۔ مرقاۃ شرح مشکوٰۃ شریف ایضاً منہ مختصر الطیبی از میر سید شریف جرجانی۔

علم فقہ و اصول در المختار از علامہ علاء الدین حصکفی۔ رد المحتار شرح در المختار از علامہ ابن عابدین شامی۔ فواتح الرحموت شرح مسلم الثبوت از مولانا عبدالعلی محمد بحر العلوم لکھنوی۔ فتاوی عزیزی از شاہ عبدالعزیز محدث۔ شرح فقہ اکبر از ملا علی قاری۔

علم سیر و اسماء الرجال و غیرہ مراۃ المستقیم شرح سفر السعادۃ از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ مدارج النبوۃ از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ نسیم الریاض شرح شفاء قاضی عیاض از شیخ شہاب الدین خفاجی۔ مواہب لدنیہ قلمی از علامہ قسطلانی۔ سرور المحزون از حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی۔ ازالۃ الخفاء عن خلافۃ الخلفاء ایضاً منہ۔ قرۃ العینین فی تفضیل الشیخین ایضاً منہ۔ قصیدہ اطیب النغم فی مدح سید العرب و العجم ایضاً منہ۔ روضۃ الاحباب از میر جمال الدین محدث۔ بہجۃ المحافل از شیخ شرف الدین یحییٰ بن ابی بکر بن یحییٰ عامری۔ اصابہ فی تمییز الصحابہ از علامہ ابن حجر۔ صواعق محرقہ ابن حجر۔ مفتاح النجا قلمی از کتبخانہ مولوی ناصر حسین لکھنوی۔ نزل الابرار۔ عمدۃ الطالب فی انساب آل ابی طالب مؤلفہ سید جمال الدین احمد بن علی داود حسینی۔ خزائن النبوۃ۔ تہذیب الاسماء و اللغات از امام محی الدین نووی۔ زاد المعاد فی سیرۃ خیر العباد از علامہ ابن قیم حنبلی۔ فصل الخطاب۔ فصل الاحباب از محمد بن محمود حافظی بخاری۔

علم تصوف و اخلاق و غیرہ احیاء العلوم جلد اول للغزالی۔ مقصد اقصی شرح اسماء اللہ الحسنی للغزالی۔ المنقذ من الضلال للغزالی۔ منہاج العابدین للغزالی۔ مشکوٰۃ الانوار للغزالی۔ کیمیائے سعادت للغزالی۔ الیواقیت و الجواہر للامام شعرانی۔ ارشاد الطلبۃ و المریدین للشعرانی۔ شرح عین العلم ملا علی قاری۔ شرح آداب المریدین ملا علی قاری۔ شرح اسرار الخلوۃ از شیخ عبدالکریم جیلی۔ عوارف للشیخ شہاب الدین سہروردی۔ قول المستحسن فی شرح فخر الحسن۔ رسالہ قشیریہ از ابوالقاسم قشیری۔ فتوحات مکیہ جلد دوم از حضرت شیخ محی الدین ابن عربی۔ حجۃ اللہ البالغہ از شاہ ولی اللہ محدث دہلوی۔ انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ ایضاً منہ۔ قول الجمیل ایضاً منہ۔ تفہیمات الہیہ ایضاً منہ۔ وصیت نامہ ایضاً منہ۔ فیوض الحرمین ایضاً منہ۔ ہمعات ایضاً منہ۔ حسن العقیدہ ایضاً منہ۔ مرج البحرین از حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ زاد المتقین ایضاً منہ۔ رسالہ در آداب لباس ایضاً منہ۔ توصیل المرید الی المراد ایضاً منہ۔ تکمیل الایمان ایضاً منہ۔ فرح الاسماع ایضاً منہ۔ لطائف الالہام۔ تحفۃ البررہ از شیخ مجد الدین فیروزآبادی۔ مستطرف المنجلی فی تطور الولی للسیوطی۔ القول الفصل بارجاع الفرع الی الاصل للشیخ شرف الدین دہلوی۔ مصباح الہدایت از ملا محمود کاشانی۔ شرح رباعیات از ملا جلال الدین دوانی۔ دمغ الباطل ملقب بہ فیض الحق از مولانا رفیع الدین دہلوی۔ رسالہ بیعت از مولانا رفیع الدین دہلوی۔ فواتح قلمی شرح مقدمہ دیوان حضرت امیر کرم اللہ وجہہ مصنفہ حسین بن معین الدین میبذی۔ جواہر السلوک از سید شاہ عبداللطیف عرف شیخ محی الدین دہلوی۔ فقرات خواجہ احرار۔ کلمات متعلقہ شاہ خوب اللہ الہ آبادی۔ لوائح جامی۔ اعتقاد نامہ جامی۔ شرح گلشن راز قلمی از شیخ محمد یحییٰ لاہجی نوربخشی

مناہج السالکین از شیخ محمد اکرم چشتی شرح رباعیات جامی سبع سنابل از میر عبد الواحد بلگرامی فوائد الفواد از شیخ حسن علا سجزی سیر الاولیا از سید مبارک علوی کرمانی سیف المسلول از حضرت قاضی ثناء اللہ پانی پتی رسالہ سماع و وحدت وجود ایضاً منہ رسالہ سماع از عیسی بن عبد الرحیم قیصری شرح فصوص الحکم از شیخ داؤد قیصری مکتوبات حضرت شاہ کلیم اللہ جہان آبادی۔ مکتوبات حضرت مجدد الف ثانی سرہندی۔ مکتوبات حضرت شیخ عبد القدوس گنگوہی شرح مقاصد از ملا سعد الدین تفتازانی۔ شرح عقاید عضدی از ملا جلال الدین دوانی لوامع الاشراق مشہور باخلاق جلالی از ملا جلال الدین دوانی۔ تمہید السلوک از مخدوم شیخ سعد خیر آبادی۔

**ملفوظات و تواریخ وغیرہ**۔ مرآۃ الجنان امام یافعی۔ اخبار الاخیار شیخ عبد الحق محدث۔ جذب القلوب الی دیار المحبوب ایضاً منہ زبدۃ الاسرار منتخب بہجۃ الاسرار ایضاً منہ رشحات از ملا حسین واعظ۔ نفحات الانس از مولانا جامی۔ انفاس العارفین از شاہ ولی اللہ محدث دہلوی مقامات مظہری از شاہ غلام علی دہلوی۔ معمولات مظہری از مولوی نعیم اللہ بہرائچی اقتباس الانوار از شیخ محمد اکرم چشتی لطائف اشرفی از شیخ نظام حاجی غریب یمنی مرآۃ المریدین از شاہ مراد علی جونپوری فصول مسعودیہ از حضرت شاہ مسعود علی غضنفر آبادی اصول المقصود از حضرت غوث ملت کشف المتواری از حضرت غوث ملت

**دیوان و مثنویات**۔ مثنوی شریف حضرت مولانا روم سبحۃ الابرار مولانا جامی سلسلۃ الذہب ایضاً منہ دیوان جامی دیوان ابن فارض دیوان مولانا مغربی دیوان خواجہ حافظ شیرازی دیوان فارسی حضرت غوث ملت قدس سرہ۔

در زمان تطابق عبارات کتب عنایتی خاص در حق فقیر حقیر مبذول گردید اگرچہ در تجسس و تفحص عبارات اکثر تاخیر زاید میگذشت دو دو سہ سہ روز وگاہی چہار و پنج روز میگذشتند کہ عبارت مطلوبہ میسر نمی آمد لیکن بطور عجز و یاس یاہر سپر اسموں خاطر فقیر حقیر نمی گردید بلکہ ہر قدر توقف در دستیابی میشد ہمان قدر ثبات و قوت عزم زاید از سابق رومیداد و بمخالفت ورق گردانی عبارت مطلوبہ برمی آمد و اکثر چنین نیز شد کہ نسبت عبارتی بخاطرم گذشت کہ در فلان کتاب خواہد بود چون کتاب را کشادم عبارت مطلوبہ پیش نظر یافتم یکبار در تفحص عبارتی بودم یک شبانہ روز صرف شد مگر نشانی معلوم نگردید روز دیگر بعد فراغ از درس باز بتلاش مصروف گشتم قدری طبیعت مکدر بود معاً بخیال گذشت کہ از افہام معانی و مطالب کتاب بزرگ کہ در بشرہ مرقومہ یا لاحوالہ خامہ کردہ ام مراد ہمین ست و این خیال لایق مسرت وابتہاج است نہ شایان تکدر ازین الہام فرح انجام بنہایت سرور و فرحت شد باز بتلاش عبارت مشغول شدم فوراً دستیاب گردید بالجملہ ازین تحریر اظہار فضل و کمال خود ملحوظ نیست بلکہ بیان کیفیت توجہ خاص حضرات اولیاء کاملین و عرفای مقربین کہ متصرف فی الوجود اند و ناقص را کامل و کامل را ناقص و عالم را جاہل و جاہل را عالم ساختن ادنی تصرفی از تصرفات شان بودہ است چرا کہ ہمچنین تصحیح و مقابلہ عبارات کتاب مستطاب را عالمی وسیع النظر قوی الحافظہ جید الفکر شایان بود نہ ہمچو منی قلیل العلم و مشوش الحال کہ از علم بجز علی نشنیدہ الحق سعادتیکہ از خدمت این

این کتاب مستطاب باین بندهٔ ناکارهٔ روزی گردید بتصدق توجه روح پرفتوح حضرت مقتدای جهان است بعد فراغ
از جملهٔ امور متعلقه کتاب که در ماه ذیقعده سنه یکهزار و سه صد وسی ویک هجری حاصل گشت فرض وقت افتاد که بمطالعه
تکملهٔ شریفه و تبصرهٔ لطیفه نیز سعادت دارین اندوخته شود که آرایش و زیبائش روض ازهر بغیر حوض کوثر صورت
نه بندد درانوقت یاد آمد که حضرت خداوندنعمت قدس سره بروقت حصول کتاب مستطاب متحسرانه فرموده
بودند که افسوس تکمله که به بسیار محنت و مشقت تحریر نموده شامل کتاب مستطاب کرده بودم بالکلیه تلف کرده شد ورقی
بجز سطور چند که بر صفحهٔ اخیرهٔ کتاب مستطاب نوشته بودم باقی نه گذاشته شد الحال نچندان فرصت و نه همت که
که باز نگارم نیز همین را نگاه دارید اگر حیات مستعار باقیست خواهم نوشت فقیر حقیر نقلی از کتاب مستطاب و تکمله
شریفه که در مسودات مصنفات حضرت ایشان بود بملاحظه پیش کرد بعد ملاحظه وقتی چند فرمودند که این نسخه نقل آنست
و چونکه کاتب بی نقط نوشته است بدین سبب خواندنش خالی از دقت نیست بهرکیف نگاه دارید ازین نسخه نیز مدد گرفته
خواهد شد باز نوبت ملاحظه نیامد و آن گنجینهٔ نقود معانی همچنان ملفوف بحر و دان ماند غرضکه آن مسودهٔ موجوده بمطالعه خود
درآوردم درآن علاوه غلطی املا و خبط عبارت انهم دقت خاص یافتم که جمله بی نقط نوشته بود و بالکلیه مثل مشهوره
نقل را چه عقل ثابت و هیچ عبارتی عربی خواه فارسی نظم یا نثر درست نبود خیر حتی الامکان روزانه مطالعه میکردم
و حسب استعداد و فهم خود و هم از ماخذات تصحیح عبارات می نمودم مگر اکثر اوقات باقتضای کیفیت وسع وقلت فرصت
خود همت پست میگشت روزی حسب معمول معاینه میکردم و یک دو صفحه را درست کرده بودم که بضرورت خاص چند
اوراق منتشره که دریک وقتی نهاده بود نور دیدن آغاز کردم اتفاقاً یک مکتوب حضرت خداوندنعمت قدس سره العزیز
موسومه باسم سامی عالم نامی فاضل گرامی جناب مولوی محمد حبیب‌الله[1] علیصاحب قبله بنظر درآمد دران تذکرهٔ فراغت از
تحریر تکملهٔ شریفه و تهیهٔ تبیض و باز وجه تعویق نوشته تحریر نموده بودند ناچار رضینا بقضاء الله گفتیم که آینده چه برمی آید غرض سر دست
توقف افتاد فقط این فقرهٔ لطیفه چنان بر دل فقیر حقیر موثر گشت که پست همتی رفع گردیده همتی تازه بخشید باز ارشاد دیگر
دیگر که روزی بزمان حیات سججیه تجا طلب کرده فرموده بودند که اگر عزم شما وقتی لبوسطی[illegible] کنایندن تصنیفی از مصنفات ما
گردد هرگز بغیر مقابله از ماخذات برای طبع نباید داد که احتیاط درهمین است و اکثر رسایل چنین موجودند که بعد تبییض نوبت
نظر ثانی شان نیامده است فقط بیادم آمده نایرهٔ ذوق خدمت تصحیح تکملهٔ شریفه و بالاتر خیال هیچمرزی دیست جو ملگی
خود بر طرف کردم و متوکلانه کمر همت بسته فاتحه بر روح پرفتوح خوانده

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | خود وفای وعده زاندم عهد<br>وعدهٔ نااهل چون رنجی بود | | خواستم از روح پاک او مدد<br>وعدهٔ اهل کرم گنجی بود | |

تاگاه توجه مخصوص روح پرفتوح آن شهریار مملکت تفرید باین طور ظهور گردید که روزی در دوران مطالعه کتاب بجناب شفقت
و مکرمت انتساب عم محترم و مطاع مفخم جناب مولوی محمد هاشم صاحب تلمیذ رشید حضرت مرشدی و مولائی ملازمت

[1] تاریخ وفات ایشان بست و چهارم ماه ذی القعده روز سه‌شنبه سنه یکهزار و سه صد وسی هجری و قبر بمقام اماوه بلغ بادشاه علی ۱۲

دست داد وجه آنکه جناب موصوف بزمان تصنیف این عجالهٔ نفیسه روزانه برای درس گرفتن علوم عربیه بحضور حضرت الشان حاضر میشدند تذکرهٔ مطالعه این تکملهٔ لطیفه و مشکلاتیکه در معانیه وی پیش آمدند کردم جناب موصوف فرمودند که یک مسوده قلمی تکملهٔ شریفه نزد ما نیز موجود است حضرت خداوند نعمت قدس سرهٗ اکثر مسودات تصانیف خود از برادر صاحب قبله مولوی محمد قاسم صاحب مغفور صاف می کنانیدند و بعد مبیضه شدن مسوده را از غایت عطوفت و کرم بادشاهم مرحمت میفرمودند چنانچه اکثر مسودات نزدم موجود اند انشاء الله تلاش کرده حاضر خواهم کرد بر جاهای متفرق دران البته بسیار اند و نشانات بعضے ازان نیز مندرس گشته می توانند که بعد غور و خوض در انهار ربط عبارت و موزونیت مفهوم گردد فقیر حقیر باستماع این خبر فرحت اثر سرمایه بهجت و مسرت وا فراندوخت و دانست که توجه و تصرف خاص حضرت الشان بدین پیرایه خاص منعطف گشت و باینطور اضطراب انتشار دفع کرده جمعیت خاص مرحمت نموده شد المختصر روز دیگر آن مسودهٔ موعوده جناب عم موصوف تلاش نموده فرستادند آن دولت دلخواه را که هم دلخواه آمد و هم ناگاه یافته بر خود بالیدم و اوقات فرصت مطالعه مینمودم بر جاهاے مختلف و کثیر بودند و نشانات بعضے ازان مندرس گشته و بعضے مضامین مبحث عشق نیز نسبت نسخهٔ موجودهٔ کتبخانه کم بودند و آن مسوده دوم را بتمامه مطالعه نموده پنج امور ضروری الوجود دران فهمیدم اول مقابله عبارات هر دو نسخه دوم مقابله عبارات از ماخذات سوم ترجمه عبارات عربیه چهارم اندراج اصطلاحات حضرات صوفیه صافیه رحمهم الله تعالے که بکثرت درین صحیفه شریفه وارد گشته پنجم حل لغات عبارات کتاب مذکور که بیشتر عبارت ها از بس دقیق است و خود از حضرت مصنف قدس سره چند بار در تذکرهٔ امور مختلفه شنیده بودم که میفرمودند که در زمان تالیف کتاب هذا شوق نشر و تسهیم بغایت تازه بود و در تحریر نثر بوجه مهارت دقت نمیشد بی تکلف می نگاشتم پس اولاً مقابله عبارت هر دو نسخه کردم و مضامین بر جاهاے متفرق را نیز حسب فهم ناقص خود بر مقامات مناسب ثبت کردم ثانیاً مقابله عبارت از اصل ماخذات ساختم اسامی کتب ماخذات درج ذیل اند۔

**تفسیر و حدیث و سیر وغیره** ۔ تفسیر فتح العزیز از شاه عبد العزیز محدث دهلوی اشعة اللمعات شرح مشکوٰة از شیخ عبد الحق محدث دهلوی ۔ مرقاة شرح مشکوٰة شریف از ملا علی قاری رح مدارج النبوة از شیخ عبد الحق محدث دهلوی

**تصوف و اخلاق و عقاید** ۔ رساله قشیریه از حضرت ابو القاسم قشیری ۔ معدن المعانی مصنفه شیخ زین بدر عربی بحر المعانی از سید محمد ابن جعفر مکی ۔ لمعات شیخ فخر الدین عراقی ۔ زبدة الحقایق قلمی از خواجه عبد الله انصاری جلاء النظر لرد شبهات ابن حجر مناظر اخص الخواص از حضرت شیخ محب الله الهٰ آبادی ۔ فواتح از شیخ حسین بن معین الدین میبذی جواهر السلوک لوائح جامی عوارف از شیخ شهاب الدین فصوص الحکم از شیخ محی الدین ابن عربی نصوص الخصوص ترجمه فصوص نفحات الرازی ۔ نزهة الارواح از شیخ محمود چلیستری ۔ همعات شاه ولی الله محدث فیوض الحرمین ایضاً منه قول الجمیل ایضاً منه مجمع السلوک از مخدوم شیخ سعد خیرآبادی اخلاق جلالی از ملا جلال الدین دوانی ۔ کلمات مؤلفه از شاه خوب الله الهٰ آبادی ۔ مناهج السالکین از شیخ محمد اکرم چشتی ۔ سبع سنابل از میر عبد الواحد بلگرامی ۔ کشف المحجوب از شیخ علی هجویری شرح مقاصد از ملا سعد الدین تفتازانی شرح فتوح الغیب از شیخ عبد الحق محدث ۔ تنبیه الغافلین

از فقیہ ابو اللیث سمرقندی۔ شرایط الوسایط از حضرت غوث ملت۔ مطالب رشیدی از حضرت غوث ملت۔

**ملفوظات**۔ اخبار الاخیار از شیخ عبدالحق محدث دہلوی۔ نفحات الانس از مولانا عبدالرحمن جامی۔ رشحات از ملا حسین واعظ کاشفی۔ مناقب العارفین از مولانا شمس الدین افلاکی۔ مقامات مظہری از شاہ غلام علی دہلوی۔ کشف المتواری از حضرت غوث ملت رح

**مثنویات و دیوان**۔ یوسف زلیخا جامی۔ سلسلۃ الذہب ایضاً منہ۔ مثنوی حضرت شیخ فریدالدین عطار۔ اسرار الشہود ایضاً منہ۔ دیوان خواجہ حافظ شیرازی۔ کلیات حضرت شمس تبریزی۔ دیوان عراقی۔ نغمات الاسرار از حضرت عارف باللہ بزبان بھاکھا۔ دیوان حضرت غوث ملت فارسی و اردو۔

**ثانیاً** ترجمہ عبارات عربیہ نوشتہ درج نمودم اگرچہ بہ نسبت صحیفہ شریفہ روض الازہر عبارات عربیہ درین ذخیرہ عجیبہ کم بودند **ثالثاً** در اندراج اصطلاحات صوفیہ بسیار صعوبات سد راہ شدند و افکار و ترددات نیز کہ بجانبی فرصت التفات نمیدادند مگر بہر طور کہ میسر آمد آنہا نیز از کتب معتبرہ برآوردہ درج کردم **رابعاً** در اکثر مقامات معانی لغوی نیز با معانی اصطلاحی اضافہ کردم و در بعضی مواقع مفہوم اصطلاحی محض از فہم و استعداد خود نوشتم تاکہ ناظرین را مشکلے پیش نیاید و نہ ضرورت رجوع بکتابے از فن لغت افتد۔ **خامساً** حال لغات بمطالب عبارات نیز بمقامیکہ مناسب معلوم شد نوشتہ شد الحاصل تا بیش دو سال در خدمت تصحیح و صفائی اجزا و اوراق صرف شدند و آنچہ عوائق و موانع کہ پیش آمدند چہ نویسم اکنون از ناظرین با انصاف دور از اعتساف التماس اینکہ وقت مطالعہ این کتاب مستطاب رعایت چند امور بر خود ضروری ببینند **اول** اینکہ در اصل کتاب مستطاب یعنی روض الازہر جائیکہ لفظ حضرت الیشان صاحب الکرامات والمقامات الجزیلہ یا صرف حضرت الیشان باشد مراد ازان حضرت مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ ہستند کہ مقصود اصلی از تدوین این کتاب بیان حالات متبرکہ حضرت شان بودہ است و جائیکہ لفظ حضرت شیخ بزرگ آید مراد ازان حضرت عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ بودہ اند و در تکملہ شریفہ از حضرت غوث ملت یا حضرت پیر و مرشد برحق یا حضرت شیخ و مقتداے دلی نعمتے حضرت مولانا شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ مراد اند و از لفظ حضرت قطب الافراد مراد حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہ اند و از لفظ حضرت خداوندگار مراد حضرت مصنف عالی منزلت مولانا شاہ تقی علی قلندر قدس سرہ اند **دوم** اینکہ در تصحیح این صحیفہ عالیہ حتی الوسع جہد بالغ و سعی وافر بکار بردہ ام یعنی کاپی و پروف را از اشخاص ذی استعداد اولاً صحیح کنانیدہ ازان بعد خود دیدہ صحے المقدور غلطی نگذاشتہ ام اما با این ہمہ اگر اغلاط نظر آیند بذیل عفو و کرم بپوشند **سوم** اینکہ از گذارش جملہ حالات اظہار علم و فضل ملحوظ فقیر حقیر نبودہ است بلکہ گذارش حال واقعی مگر با این ہمہ معترف قلت بضاعت خود ام **چہارم** اینکہ حالات مرقومہ این جزو مختصر ہمانند کہ از حضرت جد محترم مولانا محمد امجد علی علوی کاظمی سلمہ تلمیذ رشید حضرت مصنف شنیدم یا از عالم اجل فاضل بی مثل اوستادی مولانا

---

سلمہ الیشان بعد ختم تحریر مقدمہ ہذا بتاریخ ہفتم ماہ ربیع الآخر روز یکشنبہ سنہ یکہزار و سہ صد و سی چہار ہجری رہگرای عالم جاودانی شدند قبر در کاکوری ۱۲

محمد فرید الدین[1] خانصاحب محدث کاکوروی یا قدوهٔ دودمان اہمیت و ایالت عمده خاندان ثروت و امارت جناب مولوی محمد صدر الدین[2] خانصاحب کاکوروی که این ہر دو حضرات علاوه نسبت تلمذ از حضار خاص و شرف اندوزان محفل فیض منزل بوده و بحفظ خصائل و شمائل عالیه میان ہمسران خویش فوقیت تمام میداشتند بلکه جناب مولویصاحب موخر الذکر متعدد بار خود از فقیر حقیر حالات بابرکت بیان نموده که اکثر از ان در تکملهٔ شریفه مرقوم اند و دو یک درین جزو مختصر فقیر حقیر مندرج ساخته و در اثنا‌ے مکالمت باز اظهار نموده که این صحیفهٔ شریفه روض الازہر را مدتی در مطالعه خود داشته ام چنانچه عبارت اکثر مقامات عموماً و زاید عبارت متعلقه مبحث وحدت الوجود و وحدت الشهود از او شان مکرر شنیده ام ازینوجه بعد تصحیح و ترتیب صحیفهٔ شریفه را بخدمت او شان پیش کرده ملتمس شدم که این را بار دیگر نیز ملاحظه نمایند تا ہر انچه سقم یا نقص که باشد رفع گردد چنانچه ملاحظه نموده بر آن تقریظی نغز ہم نوشته دادند اعده کاپی و پروف اوائل کتاب ہم ملاحظه کرده بغایت پسند نمودند **ہفتم** اینکه ترجمهٔ آیات و احادیث مکرره غیر ضروری دانسته حذف نمودم **ہشتم** اینکه در ترجمه عبارات عربیه بیشتر بلحاظ محاوره بودن ترجمه داشته ام اگر جا‌ے رعایتش فروگذشت شده باشد معاف نموده زبان را از طعن بیجا باز دارند **نہم** اینکه حل بعضے اقوال حضرات بزرگان دین که بر حاشیه وغیره نوشته یا بنداز نتیجه فکر ناقص دانند که باقتضا‌ے مقام مناسب این معلوم شد **دہم** اینکه اگر مطالعه این کتاب برکت انتساب فرحتے و مسرتے اندوزند ہرگاه دست دعا برا‌ے حضرتین مولفین جلیلین قدس سرهما بردارند این فقیر حقیر را نیز فراموش نسازند که دعا‌ے غائبانه اثر تام دارد چنانکه در فصل اول کتاب الدعوات مشکوٰة المصابیح بروایت حضرت ابی الدرداءؓ مرقوم است که قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم دعوة المرء المسلم لاخیه بظهر الغیب مستجابة عند راسه ملک موکل کلما دعا لاخیه بخیر قال الملک الموکل به آمین ولک بمثل رواه مسلم **ہم** اینکه ناظرین صحیفه ہذا تجنب از اعتساف و تخلق باتصاف شعار خود سازند و بچشم قبول نگرند و دامن عفو بر عیوب زنند و استغفر الله مستعینا به من حسد یسد باب الانصاف و یرد عن جمیل الاوصاف اللهم انفعنی بما علمتنی و علمنی ما ینفعنی و زدنی علما واهدنا الی سبل الهدی والتقی والعفاف والغنی خدایا این محنت شبانروزی و مشقت و عرقریزی بحضور حضرت مرشدی و مولائی شرف قبولیت یابد و فقیر حقیر را ذریعه خلاصی از خودی و خودپرستی و خودداری و خودبینی شده وسیله فوز بر مراتب عالیه حق پرستی و حق گوئی گردد والحال بر ہمین ختم نماید

| | |
|---|---|
| اے تن تو پاک تر از جان پاک | روح تو پرورده روحی فداک |
| تا تو بخاک اندری اے جان پاک | شرط بود گنج سپردن بخاک |
| گنج ترا فقر تو ویرانه بس | شمع ترا ظل تو پروانه بس |
| عقده کشاینده ہر مشکلے | قبله نماینده ہر مقبلے |
| پاے طلب راگذر از تو یافت | دست توان قوت کار از تو یافت |

[1] ایشان بعد ختم تحریر مقدمه ہذا بتاریخ یازدہم ماه محرم الحرام روز چہارشنبه سنه یکہزار و سه صد و سی و پنج ہجری زینت افزاے خلد برین گشتند ۱۳۳۵ ایشان در دوران

[2] تحریر مقدمه ہذا بتاریخ نہم ماه رجب المرجب روز یکشنبه سنه یکہزار و سه صد و سی و دو ہجری جاده پیماے عدم گشتند قبر در کاکوری ۱۳۳۲ فرمود رسول خدا صلی الله علیه وسلم دعاے مرد مسلمان براے برادر خود غائبانه مقبول است و نزد سر وے فرشته موکل میباشد ہرگاه که وے دعا میکند براے برادر خود بخیر میگوید آن فرشته موکل آمین و ترا ہم ہمچنین روایت کرد این را مسلم ۱۲ منه ... و طلب آموزش ... از حسد که سد کند راه انصاف را و باز دارد از نیکوترین صفتها بار خدایا نفع ده مرا بانچه آموختی مرا و بیاموز مرا آنچه نفع دہد و زیاده کن مرا علم و راه نما ما را بسوے راه ہدایت و تقوی و عفت و توانگری ۱۲

بلکہ توئی کارگر راستین — دست ہمہ دست ترا آستین

نیست درین کارگہ گیرودار — جز تو کسی کاید ازو ہیچ کار

رہ سے ارادت بتو آریم و بس — چشم عنایت ز تو داریم و بس

خیز و شب منتظران روز کن — خانہ ما را طرب افروز کن

خلوتئی پردۂ اسرار شو — ما ہمہ خفتیم تو بیدار شو

از نفسی بے وفائے بہ بخش — ملک فریدون بگدائے بہ بخش

تازہ ترئی صبح نجاتی مرا — خاک توام کاب حیاتی مرا

خدمتم آخر بوفائے کشد — ہمسری این رشتہ بجائے کشد

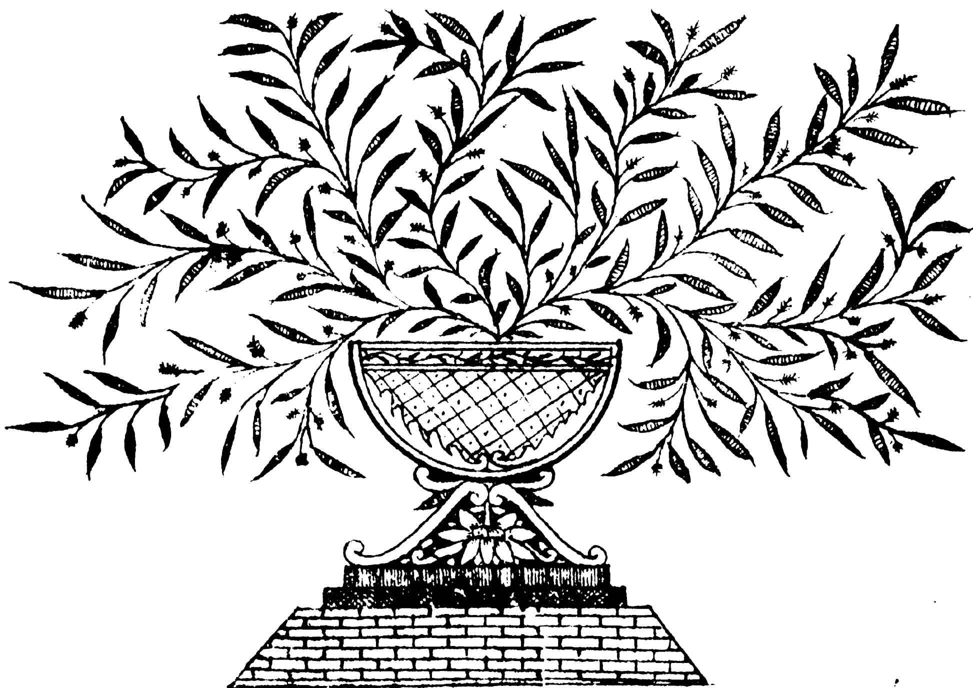
کاخر لاف سگیت می زنم — دیدبہ بندگیت می زنم

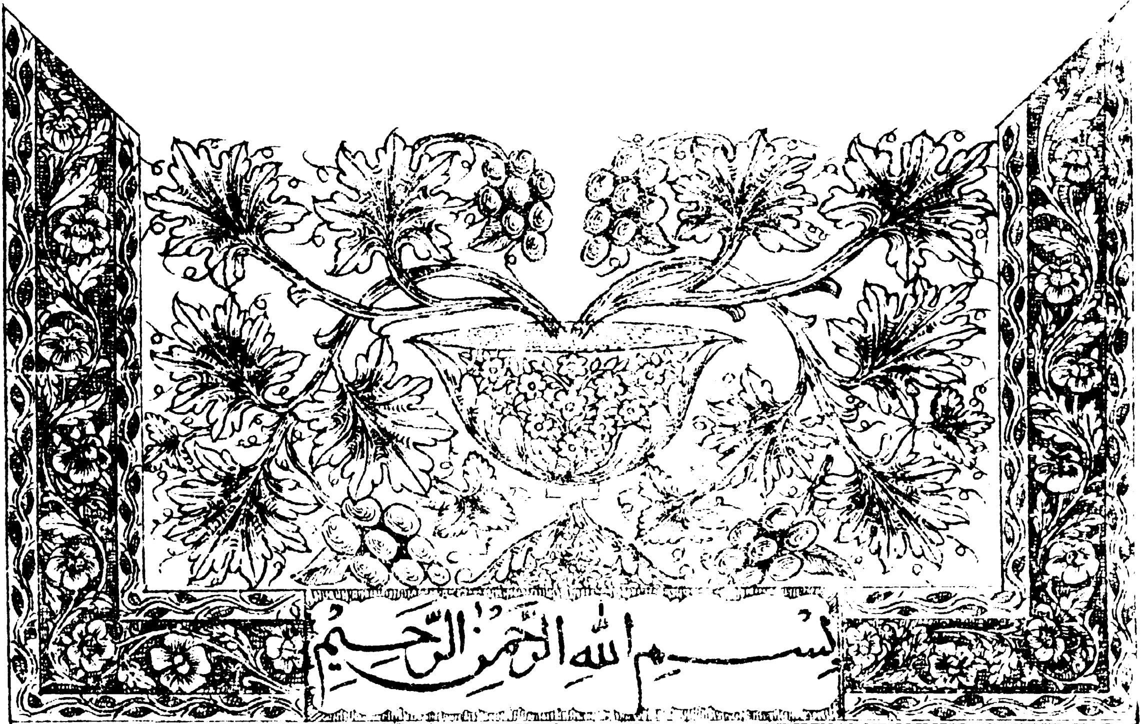
چون قلم از پاے مراد ستلیم — انت نصیری والیک المصیر

ولقد استراح القلم من تسوید هذه المقدمة الشريفة والتبصرة اللطيفة نهار سبعة عشر من شهر الرجب المرجب يوم السبت سنة الف وثلث مائة وثالث وثلثين من هجرة النبي الامين صلوٰة الله وسلامه عليه ما دامت السموات والارضين فی كل ان وحين

امين امين امين ہ

تمت






الحمد لله الذی جعل ضمائر الاصفیاء من عباده معادن العرفان ومخازن الاسرار وسرائرهم
مواطن الاحسان ومجالی الانوار واعطاهم ما لا عینٌ رأت ولا اُذن سمعت ولا خطر علے
قلب احد سوی هؤلاء الاحرار فهم اجسام روحانیّون وفی الارض سماویّون ومع الخلق
ربانیون سکوتٌ نظّار غیبٌ حضار ملوك تحت الاطمار ونشهد ان لا اله فی الشهود والوجود
خاموش ۱۲ بینندگان ۱۲ غائب ۱۲ حاضران ۱۲ بادشاہان ۱۲ زیر جامہ ہائے کہنہ ۱۲
الا الله الواحد الصمد القهار ونشهد انّ محمدن المصطفی واحمدن المجتبی عبده ورسوله
وحبیبه المختار صلی الله علیه وعلے آله الاتقیاء الاطهار وصحابته الابرار الاخیار وعلی سائر
ورثته الذین فازوا بالقدح الاوفی والسهم الاسنی من العلوم والمعارف والمواجید والاحوال
جمع وارث ۱۲
بالتیقظ التام من جمیع الاطوار والتحلّی بالمنجیات والتخلّی عن الموبقات فی هذه الدار
بیداری ۱۲ بمعنی آراستہ شدن ۱۲ نجات دہندگان ۱۲ بمعنی خالی شدن ۱۲ بمعنی مہلکات ۱۲
والتاهب لدار القرار بادامة الاذکار والافکار وبعد فهذه لطائف اذکار وصوادق
بمعنی آمادہ شدن ۱۲
اخبار من مآثر القطب الجمیل والعارف الجلیل لسان الحقائق اعجوبة الخلائق حامل
اسرار الشریعة والطریقة موضح دقائق السر والحقیقه مجمع العلوم عقلاً ونقلاً وکشفاً اوحد
عصره علماً وعملاً وذوقاً قدوة الانام عمدة الاعلام عین اعیان الشهود انسان عین الوجود
بمعنی مردمک چشم ۱۲
شمس العارفین نور الراسخین صفوة اصحاب الصحو والتمکین المحقق العلامة والمدقق الفهامة
برگزیدہ ۱۲
ذو الاخلاق السنیة والاوصاف الرضیة والفضائل المرضیة علم الهدی دافع الردی بحر الحقائق
مبدع الدقائق مهبط الاسرار مطلع الانوار مظهر الکرامات الحسیة والمعنویة والمشهود له
بالقطبیة والغوثیة حامی السنة البیضاء وماحی البدعة الظلماء شیخ الاسلام والمسلمین

مرشد الطلبة والسالكين وردت عليه الاحوال وحصلت له المراتب على الكمال فاق الاقران بعلو شانه واعترف به اكابر اهل زمانه صنف التصانيف المفيدة البديعة فی الشریعة والطریقة والحقیقة الصادرة من القریحة البارعة الزکیة ودون الدواوین اللطیفة المشتملة علی اللطائف والعلوم الحقیقیة والنکات فی السلوك والمحبة والمعارف والوصل والشوق وغیر ذلك من اصطلاحات اهل الوجد والذوق شیخی ومرشدی وسیدی وسندی وذخیرة یومی وغدی ومن علیه بعد الله ورسوله معتمدی الشریف الحسیب النسیب صاحب الفقر السنی والعطاء الوفی والمشرب البهی والکشف الجلی مولانا وقبلتنا **شاه تراب علی** بن الشیخ الولی الاکبر والقطب الاعظم الافخر مظهر الصفات العلیة ومجلی الکمالات العینیة والحکمیة لسان الحقیقة واستاذ الطریقة المتبوع التابع للشریعة محی الدین قدوة الاولیاء المقربین الاجل الکامل المکمل المبجل ذی القلب الانور والسر الاطهر والمعارف الباهرة والحقائق الزاهرة واللطائف الشریفة والهمم المنیفة حجة الاکابر فی عصره وزمانه ومحط رحال الاماثل فی دهره واوانه منبع فیض الولایة والاسرار ومطلع شمس الهدایة والانوار خرق الله علی یده العوائد وقلب له الاعیان واظهر العجائب واشتغله بفنون الحکم وکشف له الاسرار والغرائب ورزق له القبول التام وانتشر ذکره فی بلاد الاسلام وانعقد اجماع اهل الحق علی فضله وسبقه مورد العنایات الالهیة والبشارات النبویة بالغ الامد الاقصی فی ارشاد الطالبین وله الید الطولی فی تربیة المریدین قبلة العلماء الراسخین وکعبة العرفا الواصلین امام الموحدین وقرة عیون المحققین وارث الانبیاء والمرسلین مجمع الغرائب من العلوم مظهر سر الله المکتوم حجة من حجج الله فی البلاد وآیة من آیات الله فی العباد قطب الارشاد غوث الاوتاد الملقب من الغیب بصاحب السر **شاه محمد کاظم** العلوی نسبا القلندری القادری طریقة ومشربا الکاکوروی اللکهنوی محتدا ومدفنا رضی الله عنهما وارضاهما وجعل جنة الفردوس مثواهما ومقعد الصدق ماواهما وحظیرة القدس سکناهما وافاض علی الطالبین فیوضهما وفتوحهما۔

ایکه نیوی هم نباشد این طلسم خاکدان
خاکبازی‌ها درین پنغولهٔ[1] غولان مکن
دست را از دامن این پنج[2] افسونگر بکش
هم نعیم مانی بعشم مانی چو در فسونگر نشاط
دیده گز دیدن اندیشه همه بینش به بین

پاے علویت ... بجز صحرا بیابان
توسنی در زیر زین داری ببالا بر جهان
پاے از بند گران چار[3] زندان وا رهان
شادمان باشی اگر باشی ز اندہ شادمان
دل که از دانش به پرهیزد همه آتش بدان

[1] گوشه که به صحرا باشد ۱۲ [2] یعنی حواس خمسه ۱۲ - [3] چار زندان یعنی عناصر اربعه

سیل آفات است گیتی همچو موئی در گذر | آتش است این خاک ناری در دا ابراهیم خوان
برگی از دنیا چو سوزن خار[۱] آید ترا | رو بجز دل بگیر از ساز و برگ ایرمان
آهوی قدسی چراگاهت بود باغ ارم | چون سگ پا سوخته هرزه مگرد از بهر نان
جوهر سیماب و آنگه جاشش در آتشکده | گوهر نایاب و آنگه در مغاک ناودان
مرد میدانی و جنت این زن رعنا شوی | نی بجنبیت زیر زین داری نه خنجر بر میان
دفتر غفلت که از نفس لعین هستی بسوز | حرف عبرت عقل را نقش نگین استی بخوان
گرچه پایت زیر سنگ امر ایجادی بود | سر ز خط حکم ایجابی مگردان هان و هان
اژدهام آرزو ها بر در دل الحذر | لشکر پیلان[۲] درونش سوی کعبه الامان
قوم یاجوج و بکف آئینهٔ اسکندری | خیل ضحاک و ته ظل درفش[۳] کاویان
خاتم جمشید و نام اهرمن نقش نگین | چهره خورشید و گلگونه ز پشک شیران
نان پر از قند و حلوا و سگان را مفت قت | خوان پر از من و سلوا و مگس سالار خوان
بر سر سپند این هستی نماز مرده کن | بر در دار فنا چون حلقه آونگان مانی
گوشه بگزین و درا نبوه تنهائی نشین | گر توانی خویشتن را دور تر از خود بران
چشم سر از خود بدوز و دیده دل باز کن | لب به بند و نای آسا دم بسوی چشم ران
هم بتاریکی بمانی گر خود اسکندر شوی | خضر شو تا از تگرد آب حیوان رایگان
دل بدین گرگ آشتی گرگ افسون گر منه | کی شود ده استان گرگ بدستان داستان
باده سیما که ره پیمای ترهنیت کند | خرقه تشبیه را بفروش در دست مغان
تا چو روئین تن عروس مدعا آری بکف | بر گذر زین هفت خوان[۵] همچو نهنگ سیستان
پایمال دهر گردانند ار گردن کشی | سر چو زیر زانو آری پا نهی بر آسمان
تخت کن از آز گر خواهی شهی بر شهریار | تاج کن از خاک گر جوئی سری بر سروران
آرزوی دولت کون و مکان داری اگر | سر بنه بر آستان مرشد کون و مکان
آنکه باشد سفته راز محمد در دلش | نقد سر حق شد استش مفت قت یکدلان
هفت گردون کاسه لیس خاک بیزان رش | هفت مردان[۶] پاسبان در چو این هفت آسمان
ذات او دانی که آداش[۷] علی از چیستی | گرد خود از مهر و خشور پسین این مهرخان[۸]
بر سر نیران عشق او سپند اشیا سپند | بر در والاش چارس گرزمان در گرزبان

۳ [illegible]

۱ مراد از آن سوزن حضرت عیسی علیه السلام است ۱۲ ۲ ازین مصرع تا شعر رابع شاملهای مصرع بالا است ۱۲ ۳ درفش کاویان علمیکه قاتل ضحاک برده بود ۱۲ ۴ گرگ آشتی ای دور روئی و مکر ۱۲ ۵ هفت خوان عبارت از مقصد اسفندیار که خواهران خود را از دژ روئین بطی هفت خوان رهانیده بود ۱۲ ۶ هفت مردان مراد از خلق اولیا یعنی ابدال و اوتاد و اصفیا و انقیا و اولیا و شهدا و نجبا ۱۲ ۷ آدهش یعنی همنام ۱۲ ۸ وخشور پسین حضرت خاتم الانبیاء صلی الله علیه و آله و سلم ۱۲ ۹ مهرخان نامیکه بجمعت نهند و در هندی آنرا پیار کا نام گویند ۱۲

نام او چون گیرم و شرح غم نگه دد مهر لب / فاش گویم راست نی قول علی اللهیان

زهر آشامان بغضش راست دریا ها سراب / کشتگان تیغ عشقش راست برزخ گلستان

گرد راه توسنانش غازهٔ رخسار حور / نقش پای رهنشینانش دل لاهوتیان

نای ار در نی سراید نغمهٔ توحید او / نی شنود اریکه سرتا پاد منصور از ان

مرحبا شاه فلک ظل بو الحسن دل حق شرست / از خط گل تا شط گل خود یکی اسپه ملک ران

در غم آن کشتگان زنخ بودم سینه ریش / رحلت این زن کشته ز تن بر بود جان

همچو زالم چون پدر بگذاشت در کهسار غم / کودکی بودم نه عقلم پیر نی بختم جوان

لیک داشتیم چون پور زیر بال یقین / پرورد عنقای قاف قدس ما را بیگمان

خواب بختم زنخ دار شب مغیلم خوش نکرد / حیف کان عنقا بمینو کرد طرح آشیان

انچه از من گم شد است از زال زر کم شد / گریه گر دندی بزال زر همه تورانیان

ای دریغا آفتاب دین رود زیر زمین / من چه گریم چون که از خود بیشتر ای آسمان

انچه بر من رفت رفت آخر چه رفت استی تو / روی خورشید که فیرن گشت اندر فیرزان

تا کرا استی باز کونه آن دو جام سیم و زر / تا کرا خاموش شد آن نفت شمع دودمان

خاکساری چون زمینی تیره تن گوی از که برد / سرفرازی چون تو خود آمد ز امر او جهان

این تراب است آنکه در عرض شد آمد بعرش / نقشهای پایش داد روشنی در روشنان

این تراب است آنکه همواره جبین سایش بدی / بد فروغ جبهه است از سجده آن آستان

حالیا خورشید نام آن نقش سیاهیت چه شد / وانمه انجم لقب نقش پیش را کو نشان

ای سیه باد ار رخت زین سرنگونیها چه سود / گرد لی داری تو خود را هم بروز من نشان

حبذا شاهی که روز عید فقرا و بد بر / خود ماه آب سال ز اعدا دانمه شد عیان

عشر ها را در شمار هفت مردان می نهند / پنجتن یک یک دهند آحاد سال او نشان

مژده ای دل فرخی فال سال او نگر / کز شمار خیل خاصان خدا شد بی دهان

مثل ختم انبیا هستی تو ختم اولیا / من چه حسان آمدم بر درگه تو مدح خوان

آرزو دارم که طرح روضهٔ والانسب / کعبه زار ابیتم از من روضه ماند جاودان

هم بروز داد و دین باشی چو هم شغل نبی / صید گلدام تو گردد صد گروه رستگان

بر زبان همزبان شافع محشر رود / تو هم از من بوده عرشی تو دارم جنان

کشتگان زنده مصنف از واقعهٔ شهادت پدر و برادر خود مراد گرفته ... زال خورد سال بود پدرش ... کهسار ... سیمرغ آنرا پرورش کرده ۱۲

معلوم خواطر ارباب الالباب و اولی الابصار و مسطور صحائف اولی الخبرة و الاعتبار است که مؤثرترین حالات بلکه افضل عبادات مصاحبت اهل کمال و مجالست مقربان درگاه ذو الجلال است چه بمشاهدهٔ استقامت احوال ایشان سالک را همتی دهد که تحمل اعباء عبادت و مشاق ریاضت که لازم سلوک این طریق است آسان شود بلکه بمعاینهٔ جمال ایشان نوری در دل افتد که ظلمت ریب و ارتیاب که علت بعد و حجاب است زائل گردد و اگر فرضاً این شخص نه استعداد استفاده این کار و قابلیت استفاضه انوار داشته باشد تا تاثیر صحبت بوجود آید و فائدهٔ معنی رونماید لیکن بقیاس و استدلال بر وجود لذت و کمال که مخصوص ارباب حال باشد از ایمان این طریقه قسمی از ولایت است محروم نماند

نظم

هیچ نایافته در خود اثری — نشنیده ز کسان جز خبری
باش کین راهگذاری دگر است — هر کسی قابل کاری دگر است
بنگر حالت درویشان را — کوشش و سوزش عشق ایشان را
زین طلب گر نه خدا یافته‌اند — این همه بهر چه بشتافته‌اند
کشف اگر نیست قیاس تو کجاست — عقل کو درک حواس تو کجاست

ایکه از بیشکش قال و مقال — نیست حالت ارباب کمال
قابل کار نه معذوری — یا خود از کوشش آن بی‌دوری
لیکن اندر پس انکار مرو — از جهان منکر اینکار مرو
که درین ره چه طلبها دارند — در طلبها چه تعبها دارند
در طلب این همه جانبازی چیست — مال و اسباب فدا سازی چیست
باری از نیست ترا وجدانی — معتقد باش و بیار ایمانی

و بعد از حرمان دولت صحبت کاملان و مشاهدهٔ جمال عارفان استماع اخبار و تتبع آثار ایشان در همت فرمائی و ظلمت زدائی همان تاثیر دارد که صحبت یا مجالست راست بلکه این نیز نوعی از صحبت است که جمال وقت درویی از غبار کدورت بشری و حجاب صورت عنصری مصفاست و صفای حسن عقیده از مشاهدهٔ عادیات و اطلاع بر زلات منزه و معرا و لهذا قرناً بعد قرن جمیع اخلاف حفظ اخبار و آثار اسلاف نموده در محافل و مجالس بیان می‌فرمودند و در دفاتر و صحائف جمع آورده زیوری دیگر بجمال آن افزوده و واسطهٔ تسلی و تنبیه و ایقاظ و اعتبار آن فوائد و منافع بسیار است اولاً آنکه وجود اولیا اعظم رحمتی است شامل و نعمتی بهمه کس واصل پس بموجب و اما بنعمة ربک فحدث ذکر مناقب و فضائل ایشان که در معنی شکر این نعمت عظمی و عطیه کبری است لازم باشد و اعتقاد و محبت این صفاکیشان واجب و محتم

ای ما به نعمت پروردگار خویش پس خبر ده ۱۲

هر کس که کمال اولیا را نشناخت — پس شکر نگفت و حب ایشان نگزید
و این نعمت خاص سبب بهار نشناخت — میدان بیقین که او خدا را نشناخت

دیگر آنکه ذکر این محبوبان آله و محبان درگاه باعث نزول رحمت است و سبب وصول قربت. زیرا که هر محبوب را ذکر محب خود خوش آید و محب را وصف محبوب مرغوب و محبوب نماید دیگر آنکه این عبادتی است که بهر حال در جمیع محال بی‌کلفت و بی‌محنت از دست هر کس حاصل است و با وجود آن همچنین جزای جزیل که قرب رب جلیل است بر آن واصل دیگر آنکه چون نقل اخبار و حکایات ماضی و مستقبل و تضیع اوقات در ذکر احوال اوائل و اواخر مالوف عادت و مانوس طبیعت گشته است پس اشتغال بذکر احوال اهل کمال

الفت کرده شده ۱۲

که مثمر سعادت مبداء و مآل است بهمه حال بهتر باشد تا قضائے خلت و عادت متضمن طاعت و عبادت باشد دیگر اینکه لابد میان ذاکر و مذکور علاقهٔ مناسبتے و محبتے باشد که باعث بر ذکر گردد پس حکایات صالحین بجهت آنکه مبنی از مناسبت باطنی است ذاکر را در ظاهر نیز از ایشان نماید و بشری صلاح و حلیهٔ فلاح بیاراید دیگر اینکه هر کس که فضائل و مناقب اسلاف استماع نماید بضرورت دریابد که بعد از مضے قرون و ادوار و تمادی دهور و اعصار ذکر فضائل پیشینیان مے گویند سبب آن جز حسن عمل و کردار نیک نیست پس داند که حیات ابدی و سعادت ازلی در حسن عمل است و شاید که تصور این معنی منجر و باعث بر کسب خیرات و مبرات گردد دیگر اینکه تواند که ذکر خیر این طائفه علیه سبب ترویح ارواح مقدسهٔ ایشان گردد چنانکه وے ایشان را در جهان بخیر ذکر مے کند ایشان نیز بحکم تخلقوا باخلاق الهی او را در آن عالم به نیکی یاد نمایند دیگر اینکه چون وے نشر مناقب و ذکر محامد گذشتگان مے کند بحکم کما تدین تدان امید وار باید بود که بعد از وے با وے نیز همین معامله کنند

| | |
|---|---|
| رب هب لی حکما والحقنی بالصالحین | واجعل لی لسان صدق فی الآخرین |
| پروردگارا عطا کن مرا حکمت و لاحق کن مرا به شایستگان | و بگردان برائے من ذکر نیک در پسینان |

چو من بخیر کنم یاد رفتگان دارم
امید آنکه مرا هم بخیر یاد کنند
چو شاد مے کنم ارواح دیگران شاید
کسان رسند و مرا نیز روح شاد کنند

نهان نیست که بر اهل بصیرت مخفی نیست که بحکم حکایات المشائخ جند من جنود الله اقوال و احوال مشائخ صوفیه که حاوی کرامت و استقامت اند و جامع علوم ظاهری و باطنی مبتدیان را تشویق و ترغیب میدهد و منتهیان را دستور و میزان باشد و تخصیص اولاد و احفاد و مریدان و مسترشدان را در استماع مآثر آبا و اجداد و پیران و مرشدان فائده هر چه تمامتر مترتب است زیرا که ایشان است که ... غیرت بجنبانند و این غیرت او را بجائے برساند یا نصفے را به تصورش متنبه سازد و این دیده ... در توبه و انابت بکشاید لهذا فقیر حقیر سراپا عجز و تقصیر فوائد و حالات حضرت ایشان صاحب الکرامات السنیه الجزیلة ذو المقامات الجمیلة انار الله برهانه در قید کتابت آورده باشد که اهل زمان عموماً و منتسبان این خاندان خصوصاً بآن منتفع شوند و کاتب را بدعوات صالحه یاد نمایند

هیهات من از کجا و این کار کجا در خورد من ضعیف این بار کجا
اوصاف بزرگان شمار افزونست در طاقت تقریر من زار کجا

التماس از ارباب انصاف و دور از اعتساف آنکه بعد از تقدیم مراسم تدقیق چون نظر بر مواضع زلل و مواقع خلل افتد آنرا رقمزدهٔ خامهٔ اصلاح سازند چه فقیر که در بضاعة علوم مایهٔ اندک دارد خاصةً تصوف که در ذخر حسرت نایافت در دست نیست مباهات بآن مسکین که خود را خاک راه همه مے شمارد

| | |
|---|---|
| من خود چه کسم که در شمارے باشم | یا در صف اهل دل سوارے باشم |
| مقصود همین است که در شان کرم | گویم سخنے چند و بکارے باشم |

و این مجموعه مرتب است بمقدمه و ده لطیفه و خاتمه و به لطائف الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار

نام گردانید و اگر الروض الازهر فی مآثر القلندر گویم هم شاید و شمس العرفان لاهل الایقان نیز
مناسب است و القول الوصی فی محاسن الولی مناسب و لایق می‌نماید و سألت الله ان ینفع به
عباده الصالحین انه قریب مجیب حسبی الله و نعم الوکیل و لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظیم

## مقدمه منقسم بر سه فصل

### فصل اول در بیان فضیلت علم و علماء بالله مدلل بآیات کلام الله و احادیث رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و منافع آن و معانی لفظ اعتقاد

قَدْ جَاءَکُمْ بَصَائِرُ مِنْ رَبِّکُمْ فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِیَ فَعَلَیْهَا وَمَا أَنَا عَلَیْکُمْ بِحَفِیظٍ قال الله تعالی شَهِدَ اللهُ أَنَّهُ لَا إِلٰهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِکَةُ وَأُولُوا الْعِلْمِ قَائِمًا بِالْقِسْطِ فانظر کیف بدء سبحانه و تعالی بنفسه و ثنی بالملائکة و ثلث باهل العلم و ناهیک بهذا شرفا و فضلا و جلالا و نبلا و قال الله تعالی یَرْفَعِ اللهُ الَّذِینَ آمَنُوا مِنْکُمْ وَالَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ قال ابن عباس رضی الله عنه للعلماء درجات فوق المؤمنین بسبعمائة درجة ما بین الدرجتین مسیرة خمسمائة عام و قال تعالی قُلْ هَلْ یَسْتَوِی الَّذِینَ یَعْلَمُونَ وَالَّذِینَ لَا یَعْلَمُونَ و قال إِنَّمَا یَخْشَی اللهَ مِنْ عِبَادِهِ الْعُلَمَاءُ و قال تعالی قُلْ کَفٰی بِاللهِ شَهِیدًا بَیْنِی وَبَیْنَکُمْ وَمَنْ عِنْدَهُ عِلْمُ الْکِتَابِ و قال تعالی قَالَ الَّذِی عِنْدَهُ عِلْمٌ مِنَ الْکِتَابِ أَنَا آتِیکَ بِهِ تنبیها علی انه اقتدر علیه بقوة العلم و قال تعالی و قال الَّذِینَ أُوتُوا الْعِلْمَ وَیْلَکُمْ ثَوَابُ اللهِ خَیْرٌ لِمَنْ آمَنَ وَعَمِلَ صَالِحًا بیّن ان عظم قدر الآخرة یعلم بالعلم

هر آئینه آمدند بشما دلیلها از جانب پروردگار شما پس هر که بینا شد پس نفع اوراست و هر که نابینا ماند پس زیان بر وی است و مایم بر شما نگهبان فرمود حق تعالی گواهی داد خدا یعنی آشکارا ساخت اینکه نیست هیچ معبود مگر او و گواهی دادند فرشتگان و خداوندان دانش در حالیکه خدا تدبیر کننده عالم است بعدل پس ببین که چگونه ابتدا کرد حق سبحانه تعالی اولاً بنفس خود و ثانیاً بملائکه خود و ثالثاً باهل علم و کافیست ترا این شرف و فضل و بزرگی ابتدا و فرمود حق تعالی که بلند کند خدا مرتبه‌ها برای آنانکه ایمان آورده اند از شما و برای آنانکه عطا کرده شده است ایشانرا علم حضرت ابن عباس فرمود که برای علما درجات است بلند از مومنین به هفتصد درجه ما بین هر درجه فاصله پنجصد ساله راه است و فرمود حق تعالی بگو آیا برابر میشوند آنانکه میدانند و آنانکه نمیدانند و فرمود حق تعالی جز این نیست که می‌ترسند از خدا عالمان از بندگان او و فرمود حق تعالی بگو بس است خدا گواه میان من و شما و نیست کسی که نزدیک او ست علم کتاب و فرمود حق تعالی گفت شخصیکه نزدیک او علم بود از کتاب آلهی من بیارمش نزدیک تو تنبیه است براینکه غلبه یافت بروی بقوة علم و فرمود حق تعالی و گفتند آنانکه داده شد ایشانرا علم وای بر شما ثواب خدا بهتر است مر آنکس را که ایمان آورد و کار شایسته کرد و بیان فرمود اینکه بزرگی قدر آخرت بعلم میشود و فرمود حق تعالی و این داستانها بیان میکنیم آنرا برای مردمان

سوال میکنم از خدا که نفع دهد باین کتاب بندگان نیکوکاران خود را بتحقیق وے قریب است قبول کننده کافی است مرا خدا و نیک وکیل و نیست [illegible] قوت و قوتے مگر با خدا[illegible] بزرگ ۱۲

بلکه مفهوم است مولوی صاحب تعریف هر یک پرسیدند حضرت مقتدای جهان بتفصیل و تشریح بیان کروند غرضکه این مباحثه بطول انجامید
رفته رفته با صول فقه بیفتاد چونکه این علم را با علم منطق مشابهت و مماثلت است مولوی صاحب در تقریر خود کوشان این امر هم بودند که بطوری
این بحث در علم منطق بیاید تا غلبهٔ تمام یابم حضرت مقتدای جهان تقریر جوابات بچنین احاطه میفرمودند که تقریر از علم اصول فقه
خارج نمیشد درین اثنا ساعتها گذشتند تا بدین خیال که مولوی صاحب را حوصلهٔ بحث معقولات هم نماند حضرت مقتدای جهان موقع اصطلاحات
منطقیه هم استعمال فرمودند و سلسلهٔ بحث در علم منطق بیفتاد در نوردِ تقریر مولوی صاحب متعدد بار گفتند که نه عدد حواشی میرزاهد از مطالعهٔ
من گذشته حضرت مقتدای جهان فرمودند که من یازده یا دوازده عدد حواشی این کتاب دیده ام چونکه دران وقت بیشتر حاضرین جلسه صاحب استعداد
وذی علم بودند همه در استماع این مباحثهٔ فاضلانه چنان مشغوف شدند که از وقت صبح وقت اوسط ظهر بیامد کسی را خبر نشد همه سامان دعوت
یکسو ماند قاضی حافظ علی خان صاحب بغور استماع واقعه از دولتخانه خود آمده بهر دو صاحبان باصرار گفتند که وقت طعام میرود و طعام موجود
سرد و خراب میشود حاضرین جلسه تقریب را هم تکلیف لاحق لهذا مباحثه را تاختم دعوت موقوف دارند حضرت مقتدای جهان تبسم شده فرمودند
که این وقت همانصورت پیش آمد که گویا دو مرغ جنگجو از جنگ باز داشته شوند قاضی صاحب گفتند که خیر چونکه در عمر از جناب بزرگ هستم لهذا
بمقتضایش گفتم قبول نمایند بعد از فراغ طعام حضرت مقتدای جهان باز بمولوی صاحب فرمودند که سخن ناتمام را تمام باید ساخت مگر مولوی صاحب
گفتند که آن گفتگو تمام شد آنرا ناتمام نداند بعده مجلس برخاست شد و حضرت مقتدای جهان واپس تشریف آوردند روز دیگر مولوی صاحب
بر تکیه شریف حاضر شده اند نیاز مندی دو روپیه نذر بحضور حضرت ایشان پیش کردند ایشان انکار فرمودند مگر مولوی صاحب باصرار بلیغ گذارش
ساختند که ملازمان سامی متوکل و با خدا هستند دلم میخواهد که این نذر محقر بپذیرند انتهی وسعت نظر و قوت حافظ و ادراک امور غامضه
چنان در نهاد شریف ودیعت بود که هر انچه در ایام صبا ملاحظه فرمودند گاهی فراموش نه کردند شغله سیر کتب بحدی رسیده بود که کمتر از کسی شنیده
شد واقعه متعلقه این امر از منشی عبد الرحمن صدیقی رامپوری شنیدم بیان می کردند که در اوائل سنه یکهزار و هشت صد و پنجاه و هشت عیسوی
وقتیکه در لکهنؤ از هیبت واقعه غدر انتشار و اضطرار پیدا آمد و شهریان بیشتر رو بفرار نهادند جمله اهالی خاندان ما قصبه کاکوری را مهد امن
و عافیت تصور کرده درینجا آمدند و چونکه از بعضی اهالیان قصبه علاوه اخوت و دوستی سلسلهٔ قرابت هم بود و از حضرت قدوة السالکین زبدة الواصلین
غوث ملت شاه تراب علی قلندر قدس سره که در انزمان مسند آرای ارشاد و تلقین بودند سلسلهٔ بیعت و نسبت غلامی نیز بعد قیام دو ماه بمقامات
مختلفه اقامت مستقل درین قصبه بمکان شیخ بشارت علی صاحب واقع شد هرگاه که قدری دلجمعی ظاهر گردید و تفکر و انتشار رد بکمی نهاد
جناب منشی امیر احمد صاحب آمیر مینائی چشتی التزام حاضری روزانه تکیه شریفه و اختیار صحبت فیضدرجت حضرت مقتدای جهان بر خود لازم
کردند و لطف صحبت و فیوض کثیره برمی داشتند من هم اکثر همراه شان حاضر میشدم تذکره مختلف از تصوف و نکات آن و دقائق سلوک وغیره
می ماند روزی حضرت مقتدای جهان در اثنای تذکره به منشی صاحب فرموده که عرصه سی و پنج سال گذشته که در علم من باعتبار مطالعه کتب ترقی نشد
مفهوم این ارشاد بخاطر نیامد که چه بود بعد چند روز منشی صاحب عرض کردند که کتابی در حالات قوم جنات که حجم سی جزو است بدستم آمده درین روزها مطالعه میکنم حسین ترکیب سلیس
احوال معلوم نگذشته و منشی صاحب را خطره گذشت که حضرت ایشان را توجه بچنین امور حرا خواهد بود بلکه چنین کتب بسبب مشاغل خاص از نظر عالی هم نگذشته خواهند بود حضرت ایشان
مشرف بخطره گشته فرمودند که مقامی از ان کتاب بیان کنید تا بدانم که کدامین کتاب است همچنان کردند هنگامیکه نوبت بیان چند کلمات آمده بود حضرت ایشان
منع کلام نموده خود بیان فرمودن آغاز کردند تا سه چهار روز مسلسل بیان نمودند منشی صاحب در متن آنرا از کتاب مطابقت میدادند همینه میافتند تا اینکه جمله

مضامین و مقاصد ابواب آن کتاب بیان فرموده ارشاد کردند که کتابیکه در مطالعه شما هست از کتبخانه حضرت شاه محب الله اله آبادی قدس سره است
مبلغ کتبخانه شان در علم خود دارم که همه را معاینه کرده ام منشی صاحب بغایت متحیر گشته گفتند که چنین تبحر علمی خارج از فهم انسانی است مخصوص
برای همچنین حضرات که علماء بالله اند و راسخین فی العلم آمده یختص برحمته من یشاء والله ذو الفضل العظیم و از همین قبیل حکایتی است
که فقیر حقیر از زبان دررفشان حضرت خداوند نعمت قدس سره شنیده که در زمانه غدر حافظ شوکت علی صاحب رئیس سندیله آستانه عالیه کاظمیه
را دار الامن والعافیت شمرده جمله کتب خود را که در شمار دو سه هزار مجلد بودند بسپردگی حضرت مقتدای جهان گذاشتند هر گاه که فتنه و فساد رفع
گردیده و امن و تسلط واقع شد حافظ صاحب بکاکوری آمده عزم واپسی کتب بسندیله از حضرت مقتدای جهان ظاهر ساخته استفسار کردند که
حضرت هم کتابی ازین کتب ملاحظه فرمودند یا نه فرمودند که ما چند بار همه را دیده ام و فلان فلان نسخه درین کتب نادر و عمده یافتم حافظ صاحب
باستماع این کلام متحیر و متعجب شده بجائے خود گفتند که ما چنین عالم وحید و متبحر ماهر جمله علوم تا حال ندیدم و واقعی هر آنچه جامعیت درین ذات
مقدس هست بدیگری یافته نمی شود - جناب مفتی سعد الله صاحب مراد آبادی ثم المصطفی آبادی را با حضرت ایشان بسیار خلوص و اتحاد و
واسطۂ نیازمندی بود در مکاتیب خود بالقاب و آداب تعظیم بزرگانه تخاطب میکردند چنانچه در مکتوبی نوشته اند که حقائق آگاها درین جزو
زمان حال علم و علما بدین مرتبه رسیده که کسی تحقیق یک صیغه پی نمی برد و باوجود بینات واضح قدم بجادۂ مستقیم نمیگذارد تا بدیگر دقائق و
غوامض علمی چه رسد حقا که درین زمان شان علم و علما منحصر در ذات بابرکات آن ستوده صفات و مجمع حسنات میدانم و بس و در مکتوبی
دیگر می نویسند که درین آوان که فقیر هدف سهام آلام جسمانی و اسقام روحانی و مورد آفات و عاهات ارضی و آسمانی است بسیر عنایت و توجه
ملازمان و بجز دعای صمیمی خادمان چه تقویتها که نیندوخته و چه عقیدتها که از رهگذر دستگیری در حالت از پا افتادگی در دیباچه نگردیده شکر این
نوازشها که فرموده اند بکدام زبان و بیان ادا سازم بجز اینکه نمودے ندارم و این عذر را حواله بلطف کنم - باز می نگارند که هر چند میدانم که توجه
باطن و یادآوری بدعاها در حق فقیر از آنجناب بیش از بیش است اما امید دارم که خاصة بدعاے خیر و حسن خاتمت یاد کرده باشند ایزد متعال
آن برگزیدۂ انفاس و مقتدائے زمانه را بمر عنایات خوش داشته تا دیر بسلامت دارد فقط و مولانا حکیم لطف الله لکهنوی مصنف تفسیر
مظهر العجائب و طعن السنان و قبقاب وغیره و مولانا حیدر علی مصنف منتهی الکلام و ازالة الغین و مولانا ابو البقاء عبد الحکیم لکهنوی فرنگی محلی
و مولانا محمد معین لکهنوی فرنگی محلی و مولانا جمال الدین احمد لکهنوی فرنگی محلی و مولانا سراج الدین لکهنوی و مولانا سعد الدین لکهنوی
و مولانا اوحد الدین نزیل لکهنو و مولانا حسین احمد محدث ملیح آبادی و مولوی بادی حسن لکهنوی و مولانا عبد الغفار خان صفیپوری از یاران
با اخلاص و مخلصان با اختصاص حضرت مقتدای جهان بودند بلکه صاحب تفسیر مظهر العجائب در مخاطبات و مکاتبات مخاطب بلفظ استادی
یا استاد نامی نمودند و مثل حرمت استاد حرمت و عزت ایشان مرعی میداشتند و حضرات موصوفین اکثر برائے ملازمت کثیر البرکت می آمدند
و گاه گاه حضرت مقتدای جهان نیز تشریف می بردند واقعه دیگر متعلقه حالت وسعت نظر و کمال علمی حضرت ایشان فقیر حقیر بارها از
مولانا فرید الدین خان صاحب کاکوروی شنیده میفرمایند که من اکثر بحضور حضرت ایشان حاضر می شدم روزی بسبیل تذکره کتب بینی ارشاد شد
که وقتیکه ما مثنوی شریف حضرت مولانائے رومی قدس سره را از حضرت والد ماجد خود درس میگرفتم پنجاه شرح مثنوی شریف در مطالعه ام
بودند همه را بنظر آورده بحضور حضرت صاحب برای سبق میرفتم لیکن حضرت صاحب مطالب کتاب ورای مطالب آن شروح میفرمودند آنهمه
را بحافظه خود مخزون میداشتم و بجائے خود بر آنها غور و خوض نموده لطف خاص می یافتم کیفیت درس علوم هم بدان درجه رسیده که نسبت سیال

کامل درس دادند وصدہا طالبہ علوم را بدرجہ تکمیل رسانیدند حضرت جد محترم مولانا محمد امجد علی علوی کاظمی مدظلہ العالی بسبیل تذکرہ چندبار ارشاد نمودند
خانی خاص بوقت درس وافہام مطالب غامضہ در ذات مجمع الصفات ایشان دیدم کہ در ہیچ یکی از علماء دیگر نیافتم از بسکہ خود با وقات مختلفہ
در مجالس آنہا حاضر شدہ اندازہ این معنی کردہ ام نظر شفقتی ومرحمتی کہ بر تلامذہ مبذول میکردند ہم بے مثل وبے نظیر بود وقتیکہ درس متوسطات
میگرفتم از تنگی معاش بستوہ آمدہ بارادۂ ملازمت بہ باندا شتافتم وبدل اندیشیدم کہ بخدمت مولوی سخاوت علی جون پوری ومولوی عبد الحلیم
لکھنوی مدرسین مدرسۂ نواب ذوالفقار الدولہ بہادر والی باندا بضمن ملازمت تکمیل علوم ہم نمایم چنانچہ بدانجا رسیدہ بعد ملاقات حکام اول
ہمین کار کردم کہ بخدمت مولوی صاحبان حاضر شدہ مدعای خود گفتم ووعدۂ درس گرفتم مگر بعدہ چنان دلم سرد شد کہ مطلقاً دل بدان جانب
نگرائید وملازمتی ہم بدست نیامد وچنان وحشت لاحق شد کہ فی الفور واپس بوطن شدم ہرگاہ بحضور حاضر شدم تبسم کردہ فرمودند کہ واپس آمدن
شما خوب شد دلم نمی خواست کہ در حیات من شما از دیگران درس گیرید بدعامی خواستم کہ واپس آیید باستماع این ارشاد بر قسمت خود نازیدم وفہمیدم
کہ وجہ افسردگی دل ہمین بود پس تکمیل درسیات پرداختہ در زمانہ قلیلہ فراغ حاصل کردم فقط کیفیت کمالات علمیہ نیز عجیب وغریب بود وعلاوہ
اوراد واشغال معمولہ خاندانی دوصد رکعت نافلہ روزانہ میخواندند کہ تا زمان وفات گاہی ترک نشد منقول ست کہ روزیکہ صاحبزادہ خورد
حضرت ایشان عالم علوم نقلی ماہر رموز خفی وجلی جناب مولانا حامد علی علیہ رحمۃ اللہ الولی ازین خاکدان ظلمانی مراجعت بسوی عالم جاودانی
نمودند از وقت صبح آثار احتضار بر اوشان طاری شد تیمارداران واعزہ را بمشاہدہ این حال سراسیمگی وناامیدی سخت ظاہر آمد
حضرت ایشان دران حال تکبیر تحریمہ رکعات نافلہ می بستند وبسبب وفور پریشانی وشدت غم می شکستند وبارباراز حضار مجلس میفرمودند
کہ ببینید کہ پاس انفاس جاری ست یا نہ اگر خدانخواستہ نباشد تدارکش کردہ شود حضار آمدہ عرض میکردند کہ رفتار نفس موافق شغل مذکور
ہست آن وقت بازنیت رکعات نافلہ می بستند ودر چنین پریشانی غم فراق ہم از ادای رکعات نوافل غفلت نمی ورزیدند بیشتر اوقات
قبلہ رو می نشستند حضرت خداوندنعمت انار اللہ برہانہ اکثر این حکایت بسبیل تذکرہ میفرمودند کہ روزی بحضور حضرت ایشان کتابی میخواندم
دران نوشتہ بود کہ ہر کہ دہ سال رو بقبلہ بنشیند مقام وی در بہشت خواہد بود فرمودند کہ مصنف این کتاب چنین می نگارند حالانکہ یا مدت
شصت سال گذشتہ کہ رو بقبلہ نشستہ میمانم برین امید کہ شاید اللہ تعالی بوسیلہ ہمین عمل بر حالم رحم فرماید وگناہان من بیامرزد ورنہ از شامت
اعمال خود امیدی نیست ازینجا کیفیت انکسار نفس والتزام عبودیت دریافتنی است گاہی چیزی را بخود منسوب نہ کردند بلکہ عند الضرورت از
حضار اشارہ کردہ می فرمودند کہ می توانید کہ این چیز را گرفتہ بدہید حاضرین مرضی مبارک یافتہ تعمیل می نمودند اکثر در موسم گرما اتفاق میشد
کہ پیراہن شریف بر جای دیگر آویختہ می شد وپوشیدنش منظور می بود از حضار می فرمودند کہ دست کسی از شما باین پارچہ می رسد اگر
میرسد فرود آرید اوشان حاضر می نمودند اما گاہی نفرمودند کہ پیراہن من فرود آرید بجز لفظ این پارچہ یا این پیراہن وامر بالمعروف
ونہی عن المنکر گاہی بلہجہ سخت ودرشت نمی کردند بلکہ بعنوان خوبی میفرمودند کہ امور برضا ورغبت برگذاشتن آن فعل مستعد می شد واقعہ متعلق
بکمال قوت فراست وحافظۂ آنحضرت از حضرت مرشدی ومولائی شنیدہ ام میفرمودند روزی شخصی موسوم بمسافر شاہ ساکن دہلی وارد تکیہ
شریفہ شدند حضرت ایشان آن وقت درس میدادند بعد فراغت از اوشان مستفسر حال گشتہ فرمودند کہ فقیر شما را گاہی دیدہ است گفتند کہ من
اینجا گاہی نیامدہ ام معلوم نیست کہ حضرت مرا کجا دیدہ اند فرمودند ممکن است کہ سہو شدہ باشد مگر تا این زمان فراست فقیر خطا نہ کردہ یاد می کنند
کہ شما در تقریب شادی مرزا سکندر حشمت کہ از خاندان شاہی لکھنو بودند صغیر السن بودید چندانکہ دایہ شما را در کنار گرفتہ بر جای ایستادہ تماشای شادی

می نمود او شان بی اختیار قدم مبارک گرفته عرض کردند که واقعی انداین خود شنیده ام که والدین ما دران تقریب مدعو گشته از دہلی به لکهنؤ رفته بودند و
ما نیز بحالت طفلی همراه بودم چنین یاد داشت فرا خور حال بشر نیست درین مدت درحال و صورتم تغیرها واقع شده این کار فراست نیست بلکه از امور
کشف و عرفان میتوان شمرد بیشتر امیرزاده بودم و بعیش و عشرت بسر می بردم بعده رجوع بحضرات مشائخ کرام و مدتی سر نیاز بر آستان کرامت
نشان او شان سودم تا به عطائے خرقه فقر ممتاز کردند بعد آن مدتی سیر و سیاحت نمودم تا قائد توفیق آب و دانه ام را باین قصبه آورد و از حضوری
معزز گردانید پس درکسیکه این چنین تغیرات و انقلابات بالغه باشند شناختش امرے معمولی نیست حضرت مقتدای جهان فرمودند که این حسن
ظن شما است که میگوئید ما نزد فقیر این قدر فراست برائے مومن ضروری ست کاز حدیث شریف ثابت است که اتقوا فراسة المومن فانه ینظر
بنور الله غیرت طبعی و حیائے جبلی چنان بود که بجز از اولیائے متقدمین یا سلف صالحین شنیده نه شد از حضرت خداوند نعمت واین حکایتے منقوله
از حضرت مقتدای جهان شنیده ام میفرمودند وقتیکه حضرت عم اکرم قدوة العلماء والاولیاء زبدة العرفاء والاصفیاء مولانا شاه حمایت علی قلندر
قدس سره الاطهر وفات نمودند عمر فقیر دوازده یا سیزده ساله بود در مجمع کثیر از خواص و عوام بود و همه ها متحسر و متالم تا دو کس از مریدان حضرت جد امجد
قدس سره العزیز که زیر درخت تمر هندی واقع تکیه شریفه نشسته بودند با یکدیگر گفتند که افسوس امروز علم از خاندان حضرت پیر و مرشد برفت ظاهر
است که جناب شاه صاحب یعنی حضرت شاه تراب علی قلندر را از مشاغل رشد و ارشاد فرصت کجا که مثل مولوی صاحب مغفور بدرس و تدریس توجه
خواهند کرد ازین گفتگو مرا کمال غیرت دامنگیر شد بخود گفتم کاش زمین شگافتے که خود را زنده دفن کردے بعد از ان زانوی تلمذ بخدمت حضرت
اخوی صاحب قبله مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره ته کردم و اوائل کتب درسیه عربیه وغیره از او شان خوانده اواسط و اواخر بخدمت حضرت
استادنا مولانا محمد مستعان علیه الرحمة والغفران گذرانیده تکمیل جمله کتب درسیه کردم مگر صدرا شرح هدایت الحکمة از حضرت ملا محمد عظیم اصفهانی
خواندم و درس و اجازه حدیث از حضرت مولانا حاجی امین الدین محدث کاکوروی رحمة الله علیه تلمیذ خاص حضرت شیخ ابو الحسن سندی مدنی
گرفتم و تا وقتیکه از همان هر دو حضرات این امر نه شنیدم که خیال ما ناقص بود مشیکه الحال از ذات الیشان ترقی علوم است قرار و آرام را بر خود
راه ندادم انتهی و مؤید این معنی ست انچه حضرت غوث ملت والد ماجد الیشان در کتاب مستطاب کشف المتواری مولفه خود بصفحه ۱۸۶ ارقام
فرموده اند که هر دو فرزندان فقیر بعنایت الهی صاحب علم و صلاحیت اند شب و روز در تعلیم و تدریس اوقات میگذارند و از باعث ایشان در
کاکوری تذکره علم عربی ست که طالب علمان آمده سبق میگیرند از صبح تا شام هنگامه درس گرم می باشد الحمد لله علی ذلک حق تعالی روز برو ز
در علم نافع و عمل صالح الیشان ترقی دهد انتهی بالجمله حضرت الیشان در جمیع علوم تبحر میداشتند و همین را غشاوه حال خود ساخته خود را
چنان در علم ظاهر محتجب ساختند که بسیاری از مردمان معتقد تبحر علمی شان بودند و بجاے خود می فهمیدند که حضرت الیشان محض عالم و فاضل
ظاهری اند نه عارف و صاحبدل و خود بعض اوقات میفرمودند که من این طریق را بمصلحتی اختیار کرده ام تا خلق بداند که ملائے هست فقیر حقیر
میگوید که وجه اختیار کردن این طریق مر حضرت الیشان را پابندی روش حضرات صحابه و تابعین و ائمه دین متین رضوان الله علیهم اجمعین
بود و نیز وفق ارشاد مسند الوقت حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی که در کتاب قول الجمیل بطور وصیت در فصل آداب عالم حقانی بعبارت
طویله فرموده اند بل یکون عالما صوفیا زاهدا فی الدنیا دائم التوجه الی الله منصبغا بالاحوال العلیة راغبا فی السنة
متتبعا للحدیث رسول الله صلی الله علیه وسلم و آثار الصحابة طالبا لشرحها و بیانها من کلام الفقهاء المحققین
المائلین الی الحدیث عن النظر و اصحاب التقید المأخوذة من السنة الناظرین فی الدلیل العقلی تبرعا و اصحاب

السلوك الجامعين بين العلم والتصوف غير المتشددين على انفسهم والمدققين زيادة على السنة ولا يصحب الا من

التصف بهذه الصفات یعنی باشد عالم صوفی تارک دنیا مستغرق در یاد خدا فصیح بحالات بلند راغب در سنت مصطفویہ صلی اللہ علیہ وسلم
متجسس آثار صحابہ کرام رضی اللہ عنہم طالب شرح وبیان حدیث وآثار از کلام فقہائے محققین مائلین بحدیث از نظر وکلام اصحاب عقائد که عقائد
شان ماخوذ از سنت باشند وناظر دلیل عقلی بطریق تبرع وعدم لزوم ونیز از کلام اصحاب سلوک که جامع علم وتصوف اند وعدم تشدد کنندگان
بر نفوس خود ونه دقت کنندگان زائد بر سنت نبویہ صلعم باوصف علم آن وباید که صحبت کسی نا اختیار کند مگر آنکه متصف بصفات مذکوره باشد
واز ینجاست که فقیه زاہد خشک از نور باطن وبرکات قلبیه ناواقف میباشد ومحدثین ظاہری از فہم دقیق ومغز شریعت محروم وغالیان معقول
اکثر در عقائد اسلامیه متردد یا منکر واز برکات ایمانیه ونور عبودیت بیگانه فقط حکایتے مناسب مقام یاد آمد لہذا نوشته میشود بزمانیکه حضرت مولانا
محمد اسحاق نبیسه حضرت شاه عبد العزیز محدث دہلوی ومہاجر مدینه طیبه علی صاحبها الف الف صلوٰة وتحیة رونق افروز دہلی بودند شخصی ظاہرین
گفت که الحال بوی فقر درین خاندان چنانکه در زمانه حضرت شاه ولی الله محدث دہلوی وصاحبزادگان عالی منزلت شان بود باقی نماند وحسرتا
گفت که الحال آنرا کجا یابم وبکمال استرشاد نمایم حضرت مولانا بر خیالش مطلع شده فرمودند که چنین نیست ما را نیز تعلیم اشغال واذکار وا دراک
متعلقه فقر از جد مادری خود شده است اما چونکه ارشاد حضرت شاه ولی الله محدث دہلوی است که اگر فقیر را وضع اختیار کردن منظور باشد پس
ویرا در پناه ولباس علما باید گریخت لہذا این وضع اختیار کرده ام اندیشه ممکن که طلبه بیکار است ورنه تعلیم اذکار واشغال قاصر نیستیم چنین حضرت
مقتدای جہان علیه الرحمة والرضوان شغل درس وتدریس اختیار نموده مردم ظاہربین را موقع ادراک حالات عالیه خویش ندادند الا ماشاء الله
چنانکه ارشاد متذکره بالا مخبر است ۔ ونیز منجمله تبحر حضرت مقتدای جہان اینکه حضرت مولانا حسین احمد محدث ملیح آبادی تلمیذ رشید حضرت شاه
عبد العزیز محدث دہلوی که از اساتذه زمانه خود بود کتاب مستطاب عوارف المعارف مصنفه حضرت شیخ شہاب الدین
سہروردی رحمة الله علیه را که کتابیست مستند در علم تصوف وحضرات مقتدایان دین مثل حضرت سلطان نظام الدین
اولیا محبوب الٰہی دہلوی وحضرت شیخ قطب الدین دمشقی صاحب رساله مکیه وحضرت مخدوم شاه مینا لکھنوی وغیرہم از اساتذه خود درس
خوانده وسند گرفته ومدار کار خود ہا برین کتاب داشته از حضرت مقتدائے جہان قرات کرده اجازت روایتش
گرفتند وچونکه اجازت این کتاب مستطاب درین خاندان بوسائط قلیله است وچنین سند عالی
از نوادر انگاشته شده استجازه آن نیز از قبیل استحسان شمرده میشود وآن سند چنین است که حضرت مقتدای جہان را سماع واجازت از حضور حضرت
والد ماجد ومرشد ارشد خویش شاه تراب علی قلندر قدس سره حاصل بود وآنحضرت را از پیر ومرشد ووالد ماجد خویش حضرت عارف بالله
شاه محمد کاظم قلندر قدس سره وآنحضرت را از حضرت پیر ومرشد خود کلید عرفان شاه باسط علی قلندر قدس سره وآنحضرت را بطور اویسی از حضرت مصنف کتاب حضرت
شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی رحمة الله علیه اجازت بود وحضوری عالم ارواح ومناسبت بآن عالم وفیض یابی از آن بطور خاص خاصه حضرت کلید عرفان رحمة الله علیه است چنانچه از اکثر
ملفوظات معتبره اینخاندان عالی شان مخفی نیست ۔ بزمانه طالب علمی ہر آنچه ریاضت ومحنت شاقه که نمودند چه نویسیم بیشتر اوقات در روشنی
مہتاب مطالعه کتاب کرده از حضرت استاد عالی منزلت سبق گرفتند وبعد فراغ از تحصیل ہم سفر این سلسله قائم ماند منقول است که بسبب
کثرت مطالعه وتدریس طلبه ضعفی در بصارت ایشان راه یافت اطبا قصبه بعلاجش پرداختند مگر فائده نه شد تا حسب تجویز بعضی اعزه و
احباب رجوع بحکیم مرزا محمد علی طبیب شاہی لکھنؤ نمودند وبطلب وشان رفته اراده بیان حال کردند مگر نوبت نیامد روز دوم رفتند آنروز نیز بوجه ہجوم

مرضا و نیز عدم تعارف اتفاق نشد و زیسوم رفتند نشسته بودند که مولانا جمال الدین میرک معروف بملا نا میرزا حسن علی محدث لکھنوی
وارد شدند حضرت ایشان تو دیده متعجبانه وجه ورود پرسیدند حضرت ایشان بیان نمودند مرزا صاحب را حکیم صاحب جهت طلب بدریافت حال
حضرت ایشان نمودند مرزا صاحب تصریحش کردند حکیم صاحب بمجرد اطلاع معذرت پرداختند حضرت مقتدای جهان فرمودند که خیر گذشت
آنچه گذشت اما معلوم شد که التفات ملازمان سامی جانب امرا و رؤسا زائد منعطف میگردد به نسبت غربا چرا که فقیر از سه روز اینجا می آید
اما روزی بجانب خود متوجه نیافت امروز غالباً بوجه مرزا صاحب بنقدر تخاطب واقع شد حالانکه این امر منافی شان طبیب است
و یرا توجه یکسان بهر کس باید داشت که هر کس را ضرورت وی لاحق میشود اگر چنین حالت ماند پس بیچارگان را خدا مالک است از مطالعه کتب
طبیه دریافته ام که از شرایط طبیب خوش خلقی و شفقت عام نیز هست و فقیر هم جمله کتب این فن را دیده و طلبه را درس داده است فرق میان
ما و ملازمان سامی صرف بحیثیت جزو علمی و عملی است حکیم صاحب عذر خواه مستفسر حالات شدند حضرت ایشان حال بیان نموده عرض نمودند
که این کیفیت غالباً بوجه کثرت مطالعه کتب در روشنی ماهتاب رو داده علاج ممکنه کرده شد مگر فایده نشد چونکه فقیر طالب علم و متوکل است
لهذا نسخه سهل الحصول و کم قیمت و مجربه ملازمان میخواهد حکیم صاحب بعض دیده نسخه کم قیمت و مجربه خود نوشته دادند که بغایت مفید شد و حضرت
ایشان تا مدت حیات استعمال کردند و بصارت برحال خود قایم ماند - در کتابت هم ید طولی داشتند چنانچه اکثر کتب درسیه مثل توضیح و تلویح
و تنقیح متن آن و حاشیه میرزاهد بر شرح مواقف و ترجمه هدایه و جلدین اخیرین هدایه و شرح وقایه و تحفة المؤمنین و مطول و شمس بازغه وغیره نوشته
دست مبارک ایشان و نیز برادر بزرگ ایشان حضرت مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره موجود اند طرفه تر اینکه در کتب مذکوره از جای سوش
تحریر مبدل ناگشته که امتیان میان خط هر دو حضرات تمیز کرده شود - اصابت رای و فهم رسا داشتند و همچنین چنان بود که دانایان و عقلای پخته کار
در مهمات امور بحضرت ایشان رجوع میکردند و حسب رای عالی بعمل می آوردند و بسبب همین کمال ظاهری و باطنی منظور نظر حضرت استاد
عالی منزلت خود ماندند اکثر بسبیل تذکره میفرمودند که حضرت استاد مرا بسیار عزیز میداشتند و عنایتی و توجهی که بر حال من مبذول میکردند
بر دیگری از تلامذه نمی فرمودند من امری که میخواستم می پرسیدم بخلاف تلامذه دیگر که او شان را چندان جرات و گستاخی حاصل نبود در
تحریرات حضرت مولانا حضرت مقتدای جهان را بخطاب تقی الدین علی مخاطب میفرمودند چنانچه در اجازت نامه حزب مکرم دلائل
الخیرات تحریر فرموده اند که اجزت بقراءة هذا الحزب المکرم للشیخ الموفق تقی الدین علی بعد این عبارت حضرت مقتدای جهان
خود تحریر کرده اند هذا ما حرره استادی و مولائی مولانا محمد مسعود غرضکه ذات عالی صفات موصوف باوصاف غریبه و سیر عجیبه بود
که نظیر خود نداشت قسام ازل حسن و جمال صوری و معنوی و فضل و کمال ظاهری و باطنی در حصه خاص حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان
نهاده بود که ظهورش بدین طور گردید و نیز چونکه ارشاد فیض بنیاد حضرت کلید عرفان قبله عالم سیدی شاه باسط علی قلندر قدس سره از حضرت
عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر گشته بود که اولاد شما همچو اولاد امامین خواهد بود لهذا ذات قدسی سمات این هر دو حضرات بهمان طور و همان
اوصاف متصف گشتند از حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای انار الله برهانه متواتر شنیده ام که مولانا ابو البرکات رکن الدین ابو علی لکھنوی هرگاه اینجا تشریف
می آوردند میفرمودند که از هند تا عرب سفر کردم امثال این هر دو برادران یعنی حضرت مقتدای جهان و برادر بزرگ ایشان حضرت شاه حیدر علی قلندر قدس سرهما
در اکثر مقام نه برادران دیدم مگر چنین اتفاق و محبت باهمی و شرافت حسبی و نسبی و کمالات علمی و عملی ندیدم و اگر علاوه اخوت اتفاق و محبت باهمی نیز شده شرافت
حسبی و نسبی حاصل نگردیده و اگر این هم شده کمالات علمی و عملی نشده و اگر کمالات علمی و عملی هم شدند حسین الصورت و وسیع السیرت نشدند اگر اینهم بنظر آمدند

کمالات فقر در آنها معلوم نشده نه اینکه بوصف چنین متبحر علمیه کمالات عملیه کان اخلاق و مخزن الخلق بلکه همه تن رحم و کرم بودند و با علما و غربا و مساکین
و فقرا فرقی نمی کردند یکسان بهر انجاح حوائج شان متوجه میشدند گاهی اراده اعلای شان و تلاقی ارباب دنیا و تلاش معاش نفرمودند مولوی
نبی یاور خان صاحب صدر الصدور کاکوروی مرید حضرت غوث ملت نظر بحالت فقر و توکل حضرت ایشان تجویز عهده صدر الصدوری کردند و
تکاپوش هم ساختند حضرت ایشان انکار نموده فرمودند که من حالت موجوده را بر حالت آینده مرجح میدانم پروردگار من کفیل رزق است بهر طور که
مقدر کرده است خواهد رسانید تا حال برین خیال قائم هستم دعا کنند که الله تعالی برین خیال استقامت بخشد و مصداق حدیث من کان لله
کان الله له گردانند تا که عمر را باشم و بقیه انفاس خود بهمین طور بگذرانم و نوبت تردد نزد امرای دنیا نیاید که نعم الامیر علی باب الفقیر و بئس الفقیر علی باب الامیر
انکسار نفس و تحمل باطن بدان پایه بود که گاهی کسی را از حضار و خدام امر بخدمت گذاری نفرمودند بلکه با عوام برنگ عوام ماندن خاصه حضرت
ایشان بود و بسا اوقات میفرمودند که من هیچی بلا تشبیه را دوست میدارم و هر که در راه حق قدم زند او را همین اختیار باید کرد نقل است که یکبار هم عرس
شریف حضرت جد امجد خویش قدس سره بخانه تشریف می بردند در اثنای راه که اهل حرفه منسوبه آراستگی دکانهای خود بودند دیدند که زنی هم بدرستی
دوکان خود مشغول است حضرت ایشان از همراهیان استفسار نمودند که این زن چه حرفه میکند و چه چیز میفروشد عرض کردند که این زن بنگ و کیم
و دیگر اشیاء نشئه میفروشد حضرت ایشان بغضب تمام فرمودند که فوراً این را بند کنید سبحان الله ازین امور ارواح طیبه حضرت صاحب العرس را
چها فرحت و مسرت حاصل خواهد شد زن مذکور از جسارت تام فی الفور جبه گفت که خیر اگر چنین اختیار دارید از بارگاه الهی هم بدر کنانید و هید
استماع این کلام هیچ نفرمودند و تکیه شریفه واپس آمدند و فرمودند که افسوس این وقت در پرده هدایه شیخ و قایه افتاده بر آن زن خشمگین شدم و غمگین ساختم
و تا دیر گریستند بعده از تمام مطبخ فرمودند که حصه طعام برای وی بهر دو وقت ازینجا بفرستند الحق هر مخلوق اگرچه کمترین خلایق باشد نسبتاً با خالق خود حیثیتی
دارد که قابل قدر است حافظ شیرازی گفته ع در کوی نیکنامی ما را گذر ندادند * گر تو نمی پسندی تغییر کن قضا را + بیشتر حصه عمر خود در درس و تدریس
و افاده طلاب ظاهری بسر کردند صرف بعد وفات پسر خود خویش حضرت مولانا حامد علی قدس سره جد مادری فقیر حقیر الـ آن شغل و کمی
تنها و با زوجه برنج و الم شدید بحضرت والد قدس سره کمتر دیگری را درس دادند و اکثر اوقات بحسرت و حزن میفرمودند که افسوس آنچه کسب عجائب
عمر خود داشتم همه زیر زمین دفن کردم - شغل تالیف و تصنیف نیز کم ماند در مدت حیات خویش دو تصنیف فرمودند یکی این کتاب مستطاب که مقصود
اصلی از ان تحریر ملفوظات حضرت والد ماجد مرشد خویش داشته بضمن آن بسیاری از مباحث علمیه از محیط قلب شریف بر زبان لطیف آمده بیان
فرموده اند چنانچه از تکمله شریفه واضح است و نیز از سلاله دودمان ایالت و نقاده خاندان اهست و امارت جناب مولوی محمد صدر الدین خان صاحب
مدظله خود فقیر حقیر شنیده میفرمودند که هنگام تحریر این کتاب چندان جملت مسائل بر ذهن فقیر هجوم میکنند که میترسم که مبادا ذهن فقیر از هم بپاشد این
حال مماثل حال حضرت مولانا جلال الدین رومی است که وقت نویسانیدن مثنوی شریف میفرمودند که درین وقت چندان مضامین
حقایق بر قلب من وارد میشوند که اگر ظاهر نسازم قلب از هم بپاشد هرگاه قدری از آن مینویسانم سکونی و طمانینتی میگردد و این کتاب هر آنچه عجب العجاب
و لاجوابی دارد و اخبار کیفیت تحقیقات و تدقیقات علمیه حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و حضرت امام محمد غزالی و حضرت امام فخر الدین
رازی رحمة الله علیهم میکنند بر ناظرین شایقین علم دین مخفی ندارد - دیگر از تصنیف حضرت ایشان رساله مختصره است در بیان خصال
عشره فطرت که بر طلبه درس تلمذ باتمیز صداقت آگین مولوی محمد امام الدین مرحوم کاکوروی بر طبق فرمایش شان در چند ساعت نوشته داده اند
چنانچه مولوی صاحب در نسخه خود که منقول عنه از اصل بود اظهارش کرده اند خیلی مفید است - تلامیذ حضرت ایشان بسیار شدند

اکثر از انہا فاضل جید و ذی استعداد و صاحب تصانیف اسامی ہمہ معلوم نیست مگر آنکہ کتب درسیہ تمام کردند یا قریب فراغ رسیدند و قیر حقیر را بطریق معتبر معلوم گشتند اینجا می نویسد علاوہ حضرت صاحبزادگان ایشان فمنهم مولانا حسن علی بخش نبیرہ حضرت شاہ محمد قلندر قدس سرہ و مصنف کتاب تفریح الاذکیا فی احوال الانبیا و تذکرۃ العارفین وغیرہ و منهم ابن اخیہ الاکبر مولانا علی اکبر قلندر مصنف رسالہ اصول الاصول فی بیان السلوک والوصول رسالہ ہدیۃ السالکین و منهم ابن اخیہ الاصغر مولانا علی اصغر و منهم مولانا شاہ منصب علی علوی کاظمی و منهم مولانا امجد علی علوی کاظمی مصنف وقائع کابل وغیرہ و صاحب تحقیقات رائقہ و تدقیقات فائقہ مد اللہ ظلہ و منهم مولوی حافظ ذاکر علی خلف مولوی باسط علی برادر عمزاد حضرت ایشان کہ قرابت خویشی ہم داشتند و منهم مولوی اکرام اللہ علوی کاظمی خلف مولانا شاہ منصب علی و منهم مولوی فضل علی علوی نبیرہ عمہ حضرت ایشان و منهم مولوی شیخ وزیر علی علوی کاکوروی خویش حضرت غوث ملت و منهم مولوی حافظ عبد الصمد شهید کاکوروی متخلص بہ یوسفی و منهم ملا محمد نواب ولایتی مهاجر مدینہ طیبہ و استاد محدث العصر مولوی ارشاد حسین رامپوری مصنف کتاب انتصار الاسلام وغیرہ و منهم مولوی امیر شاہ ولایتی نزیل خالصپور مضافات لکھنؤ کہ تقریظ بدیعہ شان نیز در اوائل کتاب مستطاب مندرج است و منهم مولوی کریم بخش مجھلی شهری خلیفہ حضرت غوث ملت و منهم مولوی حیدر علی کہ بسرکار قاضی محفوظ علیخان صاحب رئیس کاکوری ملازم بودند و منهم مولوی حیدر علی ثانی کہ بسرکار منشی رسول بخش کاکوروی ملازم بودند و صاحب استعداد و فهم و ذکا و منهم مولوی محمد ولی اعظم گڈھی و منهم مولوی قاضی حلیم الدین خان ابن قاضی وحید الدین خان کاکوروی قاضی عظیم آباد پٹنہ و منهم مولوی حافظ محمد حسین ساکن بڑا گاؤں نزیل کاکوری و منهم مولوی امام الدین علوی کاکوروی مسبوق الذکر و منهم مولوی امیر الدین خان کاکوروی ابن مفتی خلیل الدین خان کاکوروی سفیر شاہ اودہ و منهم مولوی نعیم الدین خان ابن مفتی حکیم الدین خان کاکوروی و منهم مولوی بشیر الدین المتخلص بشاکر از نبائر مولانا حاجی معین الدین محدث کاکوروی و منهم مولوی احسان علی بیگ ابن مرزا محمد بیگ کاکوروی و منهم مولوی ریاست علی خال الماجد چودھری قناعت علی کاکوروی و منهم مولوی سید حسین ابن شیخ عبد الحسیب ساکن دیوہ نزیل کاکوری و منهم مولوی ضامن حسین سندیلی و منهم مولوی صلاح الدین احمد عباسی کاکوروی و منهم مولوی عبد الباقی ابن مولوی عبد الصمد شهید و منهم مولوی محمد مهدی کاکوروی و منهم مولوی صدر الدین خان کاکوروی و منهم مولوی ہدایت اللہ ملیح آبادی و منهم مولوی سید علی کسمنڈوی و منهم مولوی عنایت اللہ سندیلی خال علاتی قاضی احمد علیخان کاکوروی و منهم مولوی رکن الدین نبیرہ مولانا حاجی امین الدین کاکوروی و منهم ابی و شیخی مولانا حافظ شاہ علی انور قلندر علوی کاظمی مصنف تکملہ شریفہ و خاتم صحیفہ لطیفہ و صاحب شهادت نامہ و دیگر رسائل در ابتدای زمانہ بیشتر وضع سپاہیانہ میداشتند

سنه تاریخ وفات ایشان نوزدهم ماه جمادی الاولی روز سه شنبه سنه یکهزار و سه صد و یکم هجری است و مزار در صحن عیدگاه ۱۲ سنه ایشان را آغاز شباب بتاریخ چهارم شعبان المعظم روز پنجشنبه سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و دو هجری رحلت فرمودند قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت ۱۲ سنه ایشان بتاریخ چهارم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و سه هجری وفات یافتند قبر در کاکوری سنه ایشان بتاریخ یکم ماه صفر سنه یکهزار و دو صد و نود و هشتم هجری هنگام معاودت از مدینه طیبه در وادی فاطمه وفات یافتند همانجا مدفون شدند ۱۲ سنه ایشان بتاریخ بست سوم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و سه صد و دوازده هجری وفات یافتند قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت ۱۲ سنه ایشان بتاریخ هشتم ماه رمضان المبارک سنه یکهزار و سه صد و شانزده هجری رحلت کردند قبر در کاکوری متصل درگاه حضرت غوث ملت سنه ایشان در عین شباب بتاریخ بست و نهم ماه شوال سنه یکهزار و دو صد و هفتاد هجری وفات یافتند قبر در لکھنؤ تکیه شاه پیر محمد سنه ایشان در آغاز شباب بتاریخ بست و سوم ماه شوال سنه یکهزار و دو صد و شصت و یک هجری رحلت کردند قبر در چنار گڈه ۱۲ سنه ایشان بتاریخ چهارم ماه صفر سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و هشت هجری وفات یافتند قبر در کاکوری ۱۲ سنه ایشان بتاریخ هیجدهم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و پنج هجری وفات یافتند قبر در بنارس ۱۲ سنه ایشان بتاریخ بست و ششم ماه شوال سنه یکهزار و دو صد و نود و شش هجری وفات یافتند قبر در کاکوری ۱۲ سنه ایشان بتاریخ پانزدهم ماه صفر سنه یکهزار و سه صد و شانزده یا هفده هجری وفات یافتند قبر در کلبرگه شریف متصل کنج روضه درگاه حضرت خواجه بنده نواز گیسو دراز ۱۲ سنه ایشان بتاریخ یازدهم ماه ذی الحجه سنه یکهزار و دو صد و نود و نه هجری وفات یافتند قبر در کسمنڈی ۱۲ سنه ایشان بتاریخ هشتم ماه شعبان سنه یکهزار و دو صد و نود و سه هجری وفات یافتند قبر در کاکوری ۱۲

و در فنون سپهگری نیز دخل تام و شغف خاص و بمقتضای علویت نسب اهتمام باتباع روش خاص جد خود حضرت امیرالمؤمنین اسدالله الغالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه منظور خاطر اقدس بود تهور و شجاعت نیز بغایت در ذات عالی بود عصا رو بروی خود بر مصلای نهاده میفرمودند که از این یکی عصای موسوی است و دیگری عصای مرتضوی - انکسار و کتمان چنان بود که گاهی چیزی از حالات خویش بکسی نگفتند بلکه همواره امور متعلقه به انکسار نفس و حسرت و ندامت بزبان در رفشان جاری می ماند صرف یوم وفات برادر بزرگ خود حضرت قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره وقت تجهیز و تکفین بحالت رقت شدید از مخلص صادق الاخلاص میان مجمع عام فرمودند که میان من و برادر صاحب دو سال همین مشوره ماند که در ارتحال ازین عالم فانی از ما کرا سبقت باید کرد اگر ملازمان عالی سبقت کنند چه حالت خواهد بود و اگر من سبقت می کنم چه خواهند بالآخر همین طی شد که ملازمان عالی سبقت نمایند چنانچه همون امروز شد و فقیر پنج سال زاید در عمر خود از بارگاه الهی خواسته تا که درمان مدت از چند امور واجبه نفسه خود فراغت کنم منجمله آن یکی آنکه این مغل (اشاره بسوی حضرت خداوند نعمت ابی و مولای روح الله روحه فرمودند) از کتب درسیه فراغ حاصل کند فقط باقی اظهار حالات عالیه ولایت و کرامت آنحضرت کار بسی بزرگ است فقیر حقیر را نه علمی زاید و نه مجالی که بیان عبارت نماید البته اینقدر ضرور میتوان گفت که حضرت ایشان بمرتبه غوثیت فایز بودند چنانکه حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای روح الله روحه در تکمله شریفه بضمن بیان وفات حضرت ایشان تحریر فرموده اند که بتاریخ پنجم ماه جمادی الاولی سنه یکهزار و دوصد و دو هجری یوم فاتحه حضرت غوث ممدت قدس سره میان مجمع مخلصین و معتقدین خاص فرمودند که امسال در عرس شریف مردمان کثیر در سلسله عالیه قلندریه بدست من بیعت کردند معلوم نیست که مقام حضرت سید نجم الدین غوث الدهر قلندر قدس سره سیده ام یا چه بعده سخنان دیگر آغاز نموده آنرا چنان از قلوب محو نمودند که باز از حاضرین کسی را یاد نه آمد که تصریحش کنانید و علاوه ازین دلیلی دیگر غوثیت حضرت ایشان را نیست که حضرت مرشدی و مولای انار الله برهانه بارها تذکره فرمودند که من در قرب زمانه وفات حضرت ایشان شبی بخواب دیدم که از مکان بر آستانه عالیه حاضر شدم دیدم که در کمره نشستگاه حضرت ایشان حسب معمول جالس مصلای ارشاد و هدایت اند و روبروی حضرت ایشان سبدی مملو از شیرینی لذیذ نهاده و برابر ایشان رو بروی مصلی سرخ گلدار افتاده و بزرگی دیگر که امتیازی در صورت و سیرت و لباس ندارند مودب بطرف جنوب مصلای شریف نشسته اند بعد غور فرق میان هر دو بزرگ همین قدر یافتم که لباس آن بزرگ مصلی نشین بسیار سفید و صاف است و لباس بزرگ دیگر کم از آن متحیر شدم که چه می بینم بمجرد خطور این خطره بزرگ مودب بمن فرمودند که این بزرگ حضرت غوث الاعظم شیخ محی الدین عبدالقادر جیلانی رضی الله عنه هستند قدمبوس شوید حسب ارشاد قدمبوس شدم حضرت غوث دست مبارک بر پشت من نهاده نوازش ها فرمودند و دو لدو از آن سبد بر آورده بمن عنایت نمودند و جمله سبد را معه رومال بحضرت مقتدای جهان عنایت کردند عرض کردم که حضرت همه شیرینی را بحضرت ایشان مرحمت فرمودند و مرا از آن حصه ندادند فرمودند که ما همه را نیز برای شما با ایشان داده ام از این ارشاد حضرت غوثیت مآب چنان مسرور گشتم که از فرط مسرت گریه طاری شد و بهمان حال چشم وا گردید وقت صبح بود برخاستم بعد ادای نماز و غیره بر وقت معمول خود برای سلام حاضر شدم حضرت ایشان تبسم شده بنواب نصیر خان صاحب مخاطب گشته ارشاد نمودند که اگر کسی را بصورت حضرت غوث الاعظم رضی الله تعالی عنه ببیند جای تعجب نیست که من از اولاد ایشانم و نیز از غلامان که در سلسله ایشان خود هم بیعت دارم و از دیگران نیز بیعت می گیرم و مشاغل زایا سداری و رعایت مریدان و متوسلان خود ضرور میباشد انتهی لیکن از مخالفه علو رتبت و سمو مرتبه قطبیت حضرت ایشان قدرش در یافت و غالباً استفسار حضرت ایشان کیفیت وصال حضرت

غوث الاعظم رضی اللہ تعالی عنہ بوقت عروض مرض از حضرت جد امجد مولانا و مرشدنا شاہ علی اکبر قدس سرہ چنانکہ در تکملہ شریفہ در وصل
اظہار بود و ملال فراق جمال حضرت خداوندگار مرقوم است از ہمین سبب بودہ باشد چرا کہ حضرات اولیا را قدس فائزین مقام بقا باللہ
را عرفان مقام وکمال خویش ضروریست وازہمین سبب موت شان اضطراری نمیباشد بلکہ اختیاری میباشد وازآنکہ انتقال ناسوت بعرصۂ
ملکوت را ہم می باید کہ نص صریح بدان ناطق است بلکہ ذوق اکمال تبعیت سنت سنیہ حضرت خیر الانام بجز رفاقت اعلی چیزی را نمی پسندد
لہذا لہ المصداق آیۂ وافی ہدایہ ان المتقین فی جنات ونہر فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر میگردد و حضرت ایشان نیز در ہمین شوق و
ذوق رفیق اعلی بتاریخ ہفتدہم ماہ رجب المرجب روز چہارشنبہ بوقت یک و نیم نواخت سنہ یکہزار و دو صد و نود ہجری از مرتبۂ تشبیہات
عبدیت عروج بمراتب رحمانیت فرمودند و از زبان الہام ترجمان ارشاد نمودند کہ سہ صورت از بی صورتی آمد برون باز شد کانا الیہ راجعون
تشریح این واقعہ ہوش ربا و سانحہ روح فرسا در تکملہ شریفہ باید دید **موہبت سوم** در ذکر بعضی از حال برکت اشتمال حضرت
حضرت خداوند نعمت مرشدی و مولای قدس سرہ العزیز باید دانست کہ غروب بدر کامل چونکہ باز مقتضی طلوع است بصورت ہلال و ہلال
را بدر کامل شدن ضروری کہ نظام عالم و قوام بنی آدم بدان منوط و مربوط است و بیشتر از زبان ثقات شنیدہ و ہم در تکملہ شریفہ معاینہ
کردہ ام کہ قاضی احمد علی صاحب در زمانہ قرب وفات حضرت مقتدای جہان بخواب دیدہ بودند کہ بدر کامل غروب میشود و ہلال بجایش
نمودار است و تعبیرش حضرت مقتدای جہان علیہ الرحمۃ والرضوان نوشتہ بودند کہ ماہ وجود فقیر است غالبا زمان معین قریب رسیدہ ا
مراد از ہلال وجود فیض لزوم حافظ علی انور است پس فرض وقت آمد کہ قدری از حال کرامت مآل آن محبوب ذو الجلال نیز بحیز تحریر
تا مشام جان محبین مشتاقین را بشمایم انفاس متبرکہ طراوت وافی و نضارت کافی دست دہد و وابستگان دامن دولت را ہمین بس
فخر و مباہات گردد پس باید کہ آن مجمع حالات مصطفوی منبع کمالات مرتضوی غوث جہان مغیث زمان بحر رایق علوم و معارف نہر فایق
فہوم و مکاشف راحۃ القلوب دافع الکروب تریاق المحبین دلیل العارفین حجۃ اللہ علی العالمین وسیلۂ نجات المریدین والمسترشدین
انیس العاشقین مونس الذاکرین مظہر حسن لایزالی مرآت جمال ذو الجلالی باغ و بہار گلستان ربوبیت عندلیب بوستان صمدیت ناخدای
سفینۂ معرفت در یتیم بحر حقیقت شہباز فضای قربت شہسوار عرصۂ ولایت مصدر انوار رحمت مخزن اشفاق و مرحمت معدن
فضل وکمال ناظر تجلیات جلال و جمال فائز مقام محبوبیت مظہر اسم ربوبیت مخصوص بتشریف حالات منصوص بفضائل وکرامات
عنقای قاف عرفان انسان عین اعیان مفخر الاقران مجسم الاحسان ثمرۂ فواد الاصفیا فلذۂ اکباد الاولیا یوسفی الجمال عیسوی الحال
ابراہیمی الخلال محمدی الخصال آنکہ بجانش نظر کرد خود را از خود بیخبر کرد و آنکہ خود را بوی سپرد گوی دولت از میان برد در خدا دانی
و خدا بینی جوہر نایاب و در فیض رسانی در نایاب مراتب عرفانی چون آفتاب مجدد عصرہ بل مصداق خبر الصحیح الشیخ فی قومہ کالنبی فی
امتہ الیاقوتۃ الحمراء والدرۃ البیضاء نور علی نور یہدی اللہ لنورہ من یشاء طلع شمس العرفان من ضیاء جبینہ بجلالہ ولمع انوار
الایقان من جمالہ بکمالہ الذی دعی بلا لکمالہ فضلاء الواصلین وانکشف بعنایتہ لطائف خفایا بطون الذاکرین فاق علی الاقران
بالعلم والکمال واعترف اقرانہ علی شرفہ وکرامتہ بلسان الحال ذی المحامد والمکارم قدوۃ اولیاء الاعاظم ولنعم ما انشد الشاعر
الماہر الہرشوتی من حسلہان الجمعی

| | |
|---|---|
| دوش مستانہ چو زدی بادہ فروشان رفتم | رفتم از خویش ندانم بچہ عنوان رستم |

سلہ۵ ہر کہ نشینہ بر پرہیزگاران وہ بوستانہا دیشما باشد در مجلس دستی باشد نزدیک بادشاہ ا ۱ ۱۵

چون سر از عقل بیک جرعه نه بربستم و — چون دل از دوست بیک چشمک پنهان رفتم
طایر رنگ شدم از رخ خود پر بزدم — هوش خود گشتم و از خویش پرافشان رفتم
باده آسا پی تاراج خرد گام زدم — غازه آسا به رخ آرای خوبان رفتم
رنگ مل گشتم و در چشم فسون ساز شدم — بوی گل گشتم و در محفل جانان رفتم
بر دل پیر مغان بوکه گرانی نه کنم — در خرابات چو نکهت به گلستان رفتم
جلوه در قید تجلی نه پسندم زنهار — مردمم بر در دزدیده نگاهان رفتم
نی چو شیرین پی خسرو سوی ایران راندم — نی چو خسرو پی شکر به صفاهان رفتم
نی چو سوسن پی تلبیس بره خیمه زدم — نی چو رستم پی خون ریزی اکوان رفتم
نی چو رامین نیم و ویس گریزان گشتم — نی چو مجنون پی لیلی به بیابان رفتم
نی پی تاج و کله سطح جهان پیمودم — نز پی دُر و گهر در ته عمان رفتم
نی به تفتیش موالید بگشتم در دشت — نی پی هندسه و فلسفه یونان رفتم
نی چو سنجر سوی سنجار کشیدم لشکر — نی چو سلجوق به تسخیر سجستان رفتم
نی در صومعه چون زاهد فرتوت زدم — نی سوی مدرسه چون طفل دبستان رفتم
نی فقیهانه بگرد سر منبر گشتم — نی گدایانه بر قیصر و خاقان رفتم
خرقه و سبحه و سجاده کجا من ز کجا — من و ایزد که ره بی سر و پایان رفتم
آتش رشک بر رضوان زدنم بود هوس — خاک ره گشتم و در کوچه جانان رفتم
دولت دین بهم اندوخته اهل ورع — مژده بادم که برادمی ریحان رفتم
زخم دل داغ جگر بود سراپای تنم — شمع و گل گشتم و بر خاک شهیدان رفتم
رخت هستی همه آلایش جان می افزود — سوختم رخت و چو خور با تن عریان رفتم
اشک خون بودم و در دیدهٔ من جایم بود — قطره آسا بسر اندر ره طوفان رفتم
بر لبم بود حدیث سر گیسوی کسی — پای کوبان بسر سنبل پیچان رفتم
در نظر داشتم انوار رخ نیکوی دوست — روی سازان بدر روضهٔ رضوان رفتم
تاب گردیدم و در سینهٔ عشاق شدم — خواب گردیدم و در چشم حسینان رفتم
جستجوی بد و بیرون ز خودم راه نبود — چون نسیم سحر از خویش گریزان رفتم
آشکارا نتوان شد بسراپردهٔ حسن — صدره از خویش نهان گشتم و پنهان رفتم
حسن دی کار شد و روی خود آرا بنمود — جلوهٔ رخ چو بلا شد به شبستان رفتم
خواب نوشین بر خم دیدهٔ آغوش گشود — نظری گشتم و در دیده خرامان رفتم

آن نظر آئینهٔ راز نهانی آمد | رستم از رفتن و از رفته پشیمان رفتم

زانکه رفتار مرا سلسله بود بپائے | بلکه از پای همین پاے بدامان رفتم

راه و رفتار رو ره انجام همه سنگ رهیست | تا به سر منزل مقصود حدی خوان رفتم

راه و رفتار چو هشتم پر پرآن دادند | تا بسر حد علا زان پر پران رفتم

هرچه پیش آمد از آن نیز گذشتن دارم | زانکه من پے به پے راه نمایان رفتم

ره نما آن که ولی ابن ولی ابن ولی ست | اولیا را بدرش ناصیه سایان رفتم

آن دل وجان قلندر علی انور که برش | ذره سان آمدم و مهر درخشان رفتم

از خیال رخ او در چمنستان غلطم | وز حدیث لب او در شکرستان رفتم

غازه از خاک درش بر رخ من مالیدند | خنده زن همچو بهاران به گلستان رفتم

چشم او برد ز خویشم لب لعلش جان داد | از نیستان بسر چشمهٔ حیوان رفتم

ای شه شاه نشان غوث ملا غیث جهان | از حضور تو براحت کدهٔ جان رفتم

جلوهٔ عارض انور چو به کارم کردند | تهنیت خواه بر موسی عمران رفتم

در بر شمس نا شمس زند آئینهٔ پا | انا الانور زدم و آئینه سامان رفتم

چشم و دل داشتم آن محو جمالش کردم | همه بین آمدم و نیز همه دان رفتم

نور مقصود ز ذات است شناسا سنجد | من درین مدح ره قاعده دانان رفتم

الانور از ذات مجسم نبود تا چه بود | العلا زن بدر نکته شناسان رفتم

فرقم از نقش کف پای سگت داشت گلے | برسر خرمن مه صاعقه باران رفتم

گرچه گستخ که مسیح شده ام همچو ملک | گرچه دانی که ره مدح چو حسان رفتم

من کجا وان سروسامان مدیحت زکجا | همچو عشاق بدرگاه تو نالان رفتم

هیچ چون تو طلب همچو سنے منیت ادب | جادهٔ سوخته جانان و زدامان رفتم

القا آرزوم شد سنے صافی جستم | پارسائی هوسم بود ره رندان رفتم

رفتن و آمدن و ماندن من یک جنس است | منزل ماندن و رفتن همه یکسان رفتم

راه هیچ تو چو رفتم همه از تست که من | رفتم از خویش و ندانم بچه عنوان رفتم

المرشد الجلیل والفاضل بالصدق حسبی الله ونعم الوکیل شیخ اجل فرد اکمل سلسلهٔ قلندریت واسطه وسایه کاظمیت وترابیت مسعود مظهر النقی محمد حید التقی سینا و سند ناطق الامور العلوم والمعارف دالسلاسل مستندنا شیخی استاذی مظهر اسم رب الاکبر مولای حافظ شاه علی انور العلوی الکاظمی نسباً والقلندری مشرباً والقادری طریقتاً الکاکوری مولداً ومدفناً اللهم ارض عنه وارضاه واجعل فی فرادیس القرب مسکنه

ومأواه واطب مضجعه ومثواه ونور بانوار کماله وعرفانه قلوب المسترشدین والمستفیدین وادم

ضیاء صبحہ مشرقہ علی نفوس الطالبین والسالکین بتاریخ یازدہم ماہ ربیع الآخر سنہ یکہزار و دو صد و شصت و نہ ہجری بعالم ظاہر رونق افروز شدہ عالمی انور علی نور فرمودند و ابواب فرح و مسرت بر قلوب عالمیان کشودند از زبان ثقات معتبرین بوضوح پیوستہ کہ مرشدنا حضرت غوث ملت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ وقت ولادت شریفہ بجواب مبارکباد حضار از فرحت بسیار ارشاد می نمودند کہ الحمد اللہ در خانہ من آفتاب آمد و بروز ہفتم از ولادت موافق سنت سنیہ موسوم باسم شریف علی انور کردند باز در سن پنج سالگی تسمیہ خوانی بنفس نفیس فرمودند و در سن شش سالگی بعد اخذ بیعت در سلسلہ عالیہ قادریہ رضویہ و عطای کلاہ شریفہ ملبوسہ کہ کیفیت تفصیلی آن در آخر تکملہ شریفہ مرقوم است تعلیم صلوۃ التسبیح و بعضی اوراد کردہ حفظ کلام مجید آغاز کنانیدند و در عرس شریف ہمون سال حضرت غوث ملت در مجلس شریفہ وقت قل حضرت عارف باللہ رضی اللہ تعالی عنہ دار رضاہ حضرت ایشان را بکنار گرفتہ امر بخواندن سورۂ اخلاص فرمودند بعد ہا و نوازشہا سرفرازی بخشیدند حضرت ایشان اکثر بسبیل تذکرہ میفرمودند کہ بعد عرس شریف ہمون سال بتاریخ پنجم ماہ جمادی الاولی سنہ یکہزار و دو صد و ہفتاد و پنج ہجری حضرت غوث ملت بگلگشت باغ رضوان خرامیدند در مجلس سیوم آنحضرت حضرت جد امجدم مولانا شاہ تقی علی قلندر قدس سرہ العزیز امر بقرأت سورہ لم یکن الذین کہ ہمان روز ہا حفظ میکردم تا مقدار حفظ فرمودند و بحضار مجلس شریفہ مثل مولوی شاہ حسین احمد محدث ملیح آبادی و مولوی عبد الغفار صاحب بصیری و غیرہم اظہار فرمودند کہ چنانکہ مرضی مبارک جناب حضرت صاحب قبلہ برای حفظ قرآن ایشان بود لہذا بہتر معلوم شد کہ آغاز فاتحہ قل بقرأت ایشان کردہ شود تا علاوہ ترویح روح پرفتوح حضرت صاحب برکت کلام مجید ایشان را حفظ گردد صاحبان موصوف کلمات تحسین و آفرین بر زبان آوردند انتہی بعدہ اگرچہ اشتغال تام بحفظ کلام مجید ماند لیکن ضمناً کتب صغار فارسیہ بخدمت مولوی شرف الدین صاحب خواندند زان بعد کتب صرف و نحو تا مصباح بخدمت والد ماجد خود حضرت مولانا شاہ علی اکبر قلندر قدس سرہ الاطہر گذرانیدند و در سن چہاردہ سالگی اختتام حفظ کلام مجید بخدمت استاذ الحفاظ حافظ محمد علی نابینا ساکن بڑا گانون نزیل کاکوری کردہ قرأت کلام مجید در تراویح تمام و کمال فرمودند حفاظ متعدد مثل مولوی حافظ عطا علی و مولوی حافظ ذاکر علی و مولوی حافظ عزیز حسن و مولوی حافظ مقبول حسن و غیرہم کہ شریک تراویح بودند بر خوبی حفظ و حسن صوت و عمدگی لہجہ و مخارج حروف کلمات تحسین گفتند بعدہ ضبط بحضوری درس حضرت مقتدای جہان مولانا شاہ تقی علی قلندر نور اللہ مضجعہ الاطہر فایز شدہ جملہ علوم یعنی فقہ و حدیث و اصول فقہ و اصول حدیث و تفسیر و منطق و معانی و بیان و فرائض تصوف و غیرہ آنحضرت گذرانیدند و بوجہ حسن ادب و توجہ تام و حسن استعداد خویش چنان بخدمت اقدس آنحضرت رسوخ و قبولیت تمام حاصل فرمودند کہ تفصیلش درین جزو مختصر وسعت ندارد بندہ از آن خود در خاتمہ تکملہ شریفہ نگاشتہ اند چند واقعات کہ شنیدہ ام می نگارم حاجی حافظ قاسم علی صاحب مغفور کہ از اولاد دختری حضرت عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ بودند و بقرابت جد بزرگوار حضرت ایشان بودند نسبت حضرت ایشان خیال نیک نمیداشتند و در اکثر مجالس سخنہای لایعنی گفتند روزی بخواب دیدند کہ حضرت مقتدای جہان تشریف میدارند و حضرت ایشان ہم حاضر اند حضرت مقتدای جہان بحاجی صاحب فرمودند کہ اگر شما در فضیلت و کمال ایشان شک میدارید ببینید و بسیار خورد گشتہ در دہن حضرت ایشان داخل شدند و از درون آنہا زدہ اند کہ آیا ہنوز ہم شما را اعتقاد با ایشان نشد حاجی صاحب از ہیبت بیدار گشتند و از خیالات باطلہ سابقہ توبہ کردند و مطابق ہمین خواب شیخ الطاف حسین مغفور بود کہ خود بفقیر حقیر بیان کردند حکیم سید شرف حسین خیرآبادی کہ از مریدین صادق الاخلاص و عشاق با اختصاص حضرت مقتدای جہان بودند روزی حاضر شدند و نوشتہ از واقعہ مندرجہ ذیل بر کاغذ پیش کردند فقیر حقیر حاضر بود حضرت ایشان آن نوشتہ را بہ منشی ظہور احمد صاحب لکھنوی عنایت فرمودہ ارشاد نمودند کہ این ہمہ حسن ظن حکیم صاحب است ورنہ من آنم کہ میدانم و این شعر کہ اکثر اوقات بر زبان شریف میگذشت بخواندند مصرعہ ننگ خلق ہون کہ یہ کہتی ہو میری خاک ٭ اسکو بنا کے کیون مری مٹی خراب کی ٭ حکیم صاحب بجواب این شعر خواندند

آفاقها گردیده ام مهر بتان ورزیده ام * بسیار خوبان دیده ام لیکن تو چیزی دیگری * آن واقعه عجیبه مشاهده غیبیه است که حکیم صاحب را چند شبهات متعلقه تصوف و سلوک بودند و برای حل آنها بخدمت مشایخ زمانه مثل حضرت مولانا شاه فضل رحمن مرادآبادی و حضرت شاه نظام الدین حسین چشتی بریلوی و حاجی شاه وارث علی ساکن دیوه و دیگر بزرگان حاضر شده استفسار کردند هر یکی اگرچه حل نمود مگر تشفی ایشان نشد روزی حکیم صاحب را اضطراب قلق بسیار دلدار نمود گفتند که افسوس حضرت پیر و مرشد برحق تشریف نمیدارند ورنه از حضور شان این خدشات و شبهات را رفع کردمی هیهات کجا نعم و آن فوات قدسی را کجا یابم باز در دل گذشت که بر آستانه فیض کاشانه حضرت شاه مجا قلندر لاهرپوری قدس سره حاضر باید شد چه عجب که از روح مبارک شان این شبهات حل شوند چنانچه حاضر شده دو یک روز قیام کردند دران روزها خوابی دیدند که شعر بحاضری آستانه عالیه کاظمیه کاکوری بود صباح برخاسته با خود گفتند که خواب خیالست اعتباری ندارد بعده دو یک روز خیرآباد واپس آمده مشاغل طبیه مصروف شدند لیکن خیال حاضری کاکوری در دل خلش میکرد بعده روزی خوابی دیگر دیدند که صحرائیست وسیع و دران درباریست رفیع و هجوم خلایق بسیار از حاضرین چه اجتماع مردم و اسم گرامی صاحب دربار پرسیدند معلوم شد که این دربار حضرت فاتح باب ولایت شارع طریق ارشاد و هدایت یعسوب المسلمین امیر المومنین مولای کائنات ابی تراب علی مرتضی کرم الله وجهه است و منتظم و مهتمم دربار حضرت مقتدای جهان مولانا شاه تقی علی قلندر اند و باریابی کسی تا حضرت مولای کائنات بلا وسیله حضرت ایشان ممکن نیست حکیم صاحب گویند که باستماع این خبر فرحت اثر مسرور شده بر رسائی طالع خود نازیدم و بدل گفتم که الحال چه غم و ازین سعادت بهره اندوزیم چه شکل حضرت پیر و مرشد برحق خود تشریف فرما اند درین خیال بودم که حضرت پیر و مرشد برسر وقتم رسیدند و دستم گرفته استفسار فرمودند که زیارت حضرت مولای کائنات خواهید کرد عرض کردم که ازین چه بهتر و همراه آنحضرت شدم حضرت از من چند قدم پیشتر رفتند بعد وقفه قلیله من هم باریاب گشتم دیدم که در صدر حضرت مولای کائنات روحی فداه رونق افروز اند و بجانب یمین حضرت مرشد برحق تشریف میدارند و بطرف یسار حضرت حافظ شاه علی انور قلندر نشسته اند و دیگر بزرگان طریقت نیز موجود فی الفور حضرت پیر و مرشد برحق دست حافظ صاحب را گرفته روبروی حضرت مولای کائنات رضی الله عنه پیش کرده عرض نمودند که این پسر لخت جگرم امیدوار نظر توجه خاص حضرت عالیست حضرت مولای کائنات دست مبارک بر پشت حافظ صاحب نهاده نوازشها فرموده ارشاد کردند که این طفل پسر من است و هم وصی من بعده حضرت پیر و مرشد برحق بمن ارشاد فرمودند که شبهاتیکه شما را عارض گشته اند چرا از ایشان حل نمی کنید بمجرد سماع این مژده جانفزا از فرط فرحت و مسرت بیدار گشتم شعر مذکوره بالا ورد زبانم بود و ذوق و شوق بی اندازه نصیب حالم بعده در تخلیه شبهات خود را از آنحضرت حل کرده تسکین یافتند انتهی منشی شاه محمد تاج الدین قلندر رحمة الله علیه که از مریدان خاص حضرت مقتدای جهان و نظر یافته و خلیفه خاص حضرت ایشان بودند بفقیر حقیر بیان میکردند که سبب ارادت من بحضور حضرت ایشان این شد که والده ام بعد انتقال جناب والدم ما همه را همراه گرفته حاضر حضور تجلیات ظهور حضرت مقتدای جهان قدس سره گشتند و عرض داشتند که یا حضرت دنیای من ختم گردید الحال این طفلان را بسپردگی حضور رسیده ام حضور خبرگیری اینان کنند و در حلقه غلامی خود گیرند چنانچه حضرت مرا و برادر خورد مارا یعنی خان بهادر منشی تاج الدین را در حلقه ارادت خویش گرفتند و برادر بزرگ حافظ سراج الدین صاحب را مرید برادر بزرگ خود قطب الافراد حضرت مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره کنانیدند بعد بیعت حضرت پیر و مرشد برحق قدس سره شغل پاس انفاس تعلیم فرمودند نقشه قلب من معاینه کنانیدند و برای ملاحظه آن تاکید کردند از انوقت باوقات مختلفه بر آستانه عالیه حاضر میشدم و سعادتها می اندوختم در آن زمان جناب خال اکرم مولوی محمد اکرام الله خان صاحب در هردوئی بعهده ڈپٹی کلکٹری مامور بودند و در وطن کسی نگران تعلیم نبود حسب طلب جناب شان هردوئی رفته به تعلیم مشغول شدیم بعد مرور عرصه قلیله حضرت پیر و مرشد برحق بگلگشت ریاض جنت

خبر مینمودم با استماع این خبر حسرت شده والم بسیار نصیب جانم گردید و رقت طاری گشت چند لقمه طعام شب هم نخوردم و در تپ شدید و درد سر مبتلا شدم مبهوت وار در صحن مکان نشسته بودم که خلاف معمول از شام غنودگی آمد بخواب رفتم غالبا نصف شب گذشته بود خوابی دیدم که شخصی میگوید که جنازه حضرت فخر کائنات رسول الله صلی الله علیه وسلم آمده است هر کرا شوق زیارت باشد زیارت کند و آن جنازه بر چبوتره طرف دیگر است یعنی جانب آن کمره که دران حضرت خال اکرم میماندند بعجلت شتافتم که خطره آمد که با وضو نیستم وضو کرده روم و اپس آمدم و تجدید وضو کردم باز خطره آمد که مبادا بوجه تاخیر زیارت از دست رود فورا شتافتم و آنجا رسیده دیدم که بر یکسو کنج آنحضرت صلی الله علیه وسلم استراحت می نمایند و روی مبارک از گلیم سیاه پوشیده من سازی انگریزی را که در انجا نهاده بود برداشته نواختن آغاز کردم بمجرد نواختن آواز جرسهای بسیار بگوشم رسید و آن کمره منور و نورانی گشت و آوازی شدید مثل آواز گشتن توپ آمد و زمین یک گوشه اش بشگافت و ازان بزرگی برآمده همانجا مؤدب نشستند درین اثنا آنحضرت صلی الله علیه وسلم نیز از کنج فرود آمدند من از هیبت یا رسول الله گویان بر قدمهای عرش پیمای افتادم و گریستم آنحضرت صلی الله علیه وسلم دست مبارک بر پشت من نهاده فرمودند که ای پسر تو مرده شدی تا اینجا رسیده بودم که شخصی مرا بیدار کرد برخاستم و بستر را از اشکها تر یافتم و بر زبانم یا رسول الله جاری بود حیران شدم که آنچه دیدم و چرا بیدار گشتم و در خواب ساز انگریزی چرا نواختم و این هنگامه چه بود و زمین چرا شق گردید و این آواز توپ از کجا آمد و آن بزرگ کدام بود ندانستم چند حصه خواب را فراموش کرده بودم تا عرصه شش ماه درین خواب غور کردم و وقتا فوقتا بعض بعض امور بفهم آمد بعده اراده مصمم شد که الحال تعلیم انگریزی ترک کنم چنانچه ترک کرده بوطن آمدم و بر آستانه عالیه حاضر باشی شروع کردم چونکه بارها از زبان فیض ترجمان حضرت پیر و مرشد برحق اوصاف و محامد حضرت حافظ صاحب شنیده بودم لهذا برین خیال ادب و احترام ایشان میکردم حضرت ایشان در عمر دو سه سال از من بزرگ بودند موافق همان خیال بخدمت ایشان حاضر میشدم و طلب حق مینمودم حضرت ایشان تا عرصه دراز چیزی مرا تلقین نکردند ازین وجه نهایت رنجیده خاطر ماندم و بر حالت خود بسیار حسرت میکردم روزی حسب معمول بعد ظهر حاضر بودم و حسب دستور قدیمه این آستانه عالیه که از صبح تا دوپهر درس علوم دینیه از فقه و حدیث وغیره و بعد نماز ظهر مخصوص درس علم تصوف میشود حضرت حافظ صاحب درس عوارف المعارف بر حضرت والد ماجد خود مولانا شاه علی اکبر قلندر قدس سره میخواندند ناگاه بر آسمان زردی معلوم شد که بدیدنش خود بخود خواب مذکوره بالا در نظر روی دیده بودم یادم آمد اگرچه آن زردی چنان روشن نبود مگر مناسبت بسیار داشت پس دفعتا جزو آن خواب را که بزرگی از زمین برآمده مؤدب نشستند که فراموش کرده بودم نیز یادم آمد و یقین کامل شد که مراد ازان بزرگ همین حافظ صاحب اند که درین وقت عوارف میخوانند ازان وقت عزم بالجزم کردم که صحبت ایشان را نگذارم و ازین خواب مراد و هدایت این امر است که هر آنچه مرا حاصل خواهد شد از وسیله ایشان خواهد شد بعد چندی روز در واقعه دیدم که حضرت پیر و مرشد برحق دستم گرفته بدست پدر بزرگ خود حضرت قطب الافراد شاه حیدر علی قلندر قدس سره دادند و حضرت قطب الافراد دستم بدست حضرت حافظ صاحب دادند و ایشان مرا فیضیاب ساختند انتهی مولوی شاه عظیم الدین کاکوروی که از نبایر حضرت مولانا حاجی امین الدین محدث کاکوروی و خلفای حضرت جد امجد مرشدم مولانا شاه علی اکبر قلندر قدس سره الاطهر اند بفقیر حقیر بیان کردند که در ابتدای عمر خویش مرید کسی نبودم عبد الله شاه کمل پوش کهنا بدال وقت بودند و اکثر درین قصبه می آمدند روزی بوقت حاضری که همراه والد ماجد خود رفته بودم دو زانو نشانیده توجهم دادند که ازان کیفیتی بر من طاری گردید چون بمکان واپس شدم در اثنای راه با والد ماجد عرض کردم که اگر اجازت دهند مرید ایشان شوم که سلسله حضرت حاجی صاحب هم نقشبندیه است و سلسله ایشان نیز والد ماجد فرمودند که حالا هیچ نمیگویم که خاندان ما همه از ارادتمندان و مریدان حضرات تکیه شریفه کاظمیه است و این امر که خود طلب ما همان شب از زیارت حضرت مقتدای جهان مشرف شدند دیدند که آنحضرت اشاره بمن کرده میفرمایند که این پسر خود را بمن دهید چون والد ماجدم بیدار شدند آنرا بمان تمره گفتند که اکنون بیعت از حضرات تکیه مناسب معلوم میشود بعد چندی بخواب دیدم که بخانه جد ما برکت قاضی گمه میبودم

حضرت مقتدای جهان تشریف آورده دست من گرفتند چنانکه در بیعت میگیرند چون بیدار گشتم از همان وقت قلب من بجانب حضرت حافظ صاحب
گرائید و بی اختیار خواهش بیعت از ایشان پیدا شد چونکه از حضرت مقتدای جهان بسیار تعریف حضرت حافظ صاحب شنیده بودم لهذا بر دست
مبارک ایشان بیعت کردم از صغر سن بسبب اتصاف بخصائل حمیده و شمایل پسندیده مقبولیت خاص در حضور حضرت پیر و مرشد برحق و جد من مجید
داشتند اکثر اوقات میفرمودند که شفقت و مکرمت مرشدی بر من بیشتر بیش بود هرگاه بحضور حاضری گشتم هفت سلام از من می کنانیدند بجواب
هر سلام بجای مخصوص یاد میفرمودند وقتیکه شرف بیعت حاصل نمودم بعطای اجازت و خلافت سلاسل و کلاه شریفه ملبوسه عز و افتخار فراوان
بخشیدند جرأت و دلیری که حضور خود چنان داده که یکبار قوالی در مجلس عرس شریف این شعر غزل آنحضرت می سرائید ع خوبان کسو نہ فدا ہوتی ہین
سبھی ÷ معشوق پیر پر جو فدا ہو تو جانیئے + من بکنار آنحضرت نشسته بودم از من فرمودند که اینچه میگوید عرض کردم که راست و درست میگوید فرمودند بچه طور
غور نکردم که چنانکه من فدای حضور ام و حضور معشوق پیر من اند با استماع این معروضه بسیار مسرور گشته بکنار خودم تنگ کشیده فرمودند که شاباش مرید را
با پیر چنین باید بود. نیز منجمله عنایات حضرت مرشدی بیان میفرمودند که یکبار بعد وفات حضرت پیر و مرشد برحق در زمانه طالب‌علمی بعد نماز مغرب
که وقت مطالعه کتب درسیه بود مرا آرزوی زیارت پیدا شد. و چندان ترقی و شغف دران شد که از مطالعه سبق باز ماندم مجبوراً خاموش نشستم که شاید
این خیال دفع شود مگر بجای آن خیال مهجوری فراق جمال آنحضرت هم افزون گشت یکایک خطره آمد که بر مزار فایض الانوار حاضر باید شد شاید آنجا
تسلی شود چنانچه حاضر شدم چون دروازه روضه شریفه کشادم دیدم که آنحضرت پائین مزار خود مسهری تکیه زده نشسته چیزی میخوانند چونکه دران زمان
کتب معقولات میخواندم خیال آمد که وهم است باز غور کردم دیدم که حضرت ایشان جنبش کنان سوره واقعه میخوانند تا اینکه رکوع اول سوره شریفه
شنیدم آنوقت با خود گفتم که در وهم نیست بلکه مشاهده است پس بیتابانه برای قدمبوسی شتافتم قریب رسیده بدستور مزار شریف را اندرون مسهری
یافتم فاتحه خوانده بر یاوری بخت و کرم مرشدی نازان واپس آمدم و دریافتم که این همه بیقراری برای حصول شرف زیارت بود ع
تا که نشد از و طلب طالب و کسی نشد ⁂ این همه جستجوی من هست ز جستجوی او + باز شبی بخواب دیدم که بر درگاه فلک اشتباه حضرت عارف
بالله شاه محمد کاظم قلندر قدس سره برای فاتحه خوانی حاضر شده ام چون اراده فاتحه خوانی کردم دستی از مزار شریف حضرت عارف بالله برآمد ساق پایم
مستحکم گرفت هر چند رهانیدم مگر رها نشد یکایک بیدار گشتم این خواب بحضور حضرت مقتدای جهان قدس سره عرض کردم فرمودند که الحمد لله روح مبارک
حضرت صاحب بجانب شما متوجه است گاه گاه حاضر مزار شریف بوده باشید که مثمر برکت کثیره است تعمیل ارشاد اکثر حاضر میشدم و فیضها می اندوختم
بعد ازان یکبار بخواب دیدم که در باغ واقع پشت خانقاه عالیه کاظمیه که بسیار شاداب پربهار است موجود ام و حضرت پیر و مرشد برحق بر چارپایی
خود تشریف فرما اند و حضرت مقتدای جهان نیز خود بنفس نفیس به آبپاشی باغ مصروف حضرت صاحب بمن فرمودند که ببینید درختان سرو
این باغ برابر قد شما گشته اند حسب ارشاد دیدم برابر گوش خود یافتم عرض کردم که سه چهار انگشت کم اند بعده حضرت صاحب بسمت جنوب باغ
اشاره کرده بمن فرمودند که این طرف بروید حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی تشریف می آرند استقبال کرده بیارید قدمی چند رفته بودم که دیدم
بزرگی تشریف می آرند بزرگ صورت میانه قد اسمر اللون (گندم گون) قوی الجثه عصا بدست و کتابی در بغل سلام کردم جوابش داده همراه من تشریف آورده نزد حضرت
صاحب بر چارپایی نشستند و سخنان آغاز کردند و کتاب را بفقیر عنایت کردند دیدم که کتاب فیوض الحرمین مصنفه حضرت موصوف است که دران مشاهدات
و واقعات خود که در حرمین شریفین زادهما الله تشریفاً و تعظیماً معاینه کرده تحریر نموده اند بیدار گشته این خواب را بحضور حضرت مقتدای جهان گذارش
کردم ارشاد شد که این کتاب را اکثر در مطالعه بدارید که خیلی مفید است. و تعلیم اذکار و اشغال و افکار و مراقبات خاندانی در همان زمانه تحصیل علم از خدمت

همه رحمت جد امجد خویش حضرت قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره یافتند و بادای زکوة اسما و الحمیه نیز حسب معمول خاندانی مامور شدند
اکثر ذکر میفرمودند که هرگاه زکاة اسم یا حی یا قیوم یا باسط ادا حضرت مقتدای جهان قدس سره بحکم خلوت و صوم وصال فرمودند چنانچه تا بست دو کرور در خلوت ماندم
روز اول اشتهای طعام بسیار پیدا شد و روز دوم کیفیت خستگی اعضا و شکنی زاید معلوم شد و خواهش طعام کم گردید و هر روز وحشت خاطر و عدم اطمینان
از بس لاحق ماند و چونکه صوم بلا انفصال و نه خوردن آب و طعام وغیره تا یازده روز خواه بست و یک روز خواه چهل روز خواه هشتاد روز از شرایط چله شمرده
میشود بدین وجه نفس را غایت قلق و اضطراب نصیب می بود و لیکن از روز سوم کیفیت سکون و آرام نصیب گردید و چنان سبکی در جسم پدید آمد که بیشتر پریدن
و طیران معلوم میشد و با موکلین اسمای شریفه که ارواح مجرده می باشند اکثر اوقات مکالمت میماند و فرحت و سرور بسیار ادراک شد و بنهایت لطف و
ذوق و فرحت و شوق آن چله ها بانجام رسیدند - التفات خاطر عالی جانب درس و تدریس طلبه چنان بود که از سن هفده یا هجده سالگی بر ذمه همت
والا نهمت گرفتند و تا یوم عروض مرض الوصال سلسله اش قایم داشتند در ابتدا نوبت بدرس پنجاه و شصت سبق می آمد مگر بعده چون تعداد طلبه
کم گشت اسباق هم صرف هشت یا نه ماندند اکثر طلبه اطراف و جوار علاوه باشندگان قصبه کاکوری نیز از کاسه لیسان خوان پر فیض و نوالش بودند
اکثر از آنها موجود اند و بحلیه علم و فضل آراسته و چونکه منجمله عادات حضرت استاد عالی مرتبت یکی حضرت ایشان اینهم بوده که شاگردان شان بی بهره نخواهند
مانند لهذا اثر آن ارشاد فیض بنیاد ظاهر آمد و در افهام مطالب سبق طرزی خاص بود تا وقتیکه مطالب موجوده ذهن وقاد خویش بخوبی ذهن نشین طالب علم
نمیکردند خاموش نمیشدند و میفرمودند که چکنم تا وقتیکه موجود ذهنی خود از زبان طالب علم نمی شنوم قرار نمیگیرد و هرگاه که اثر فهم مطالب ز بشره اش ظاهر میگردید بر تحقیق
و تفتیش آن مسرور گشته تحسینش میکردند و میفرمودند که این شخص ذی استعداد و فهیم است و آنچه طریقه اکثر مدرسین است که قبل تدریس کتاب را خود هم مطالعه میکنند
حضرت ایشان را نبود و با وصف اینهمه سلسله تصنیف و تالیف نیز جاری بود بسا اوقات چنان میشد که هنگام درس مضمونی از کتابی بخاطر عالی گذشت
همه نوقت آنرا ملاحظه نموده از کسی نقل کنانیده شامل تصنیف مینمودند و خود بدستور متوجه بتدریس میماندند و امکان نبود که از تلامذه در خواندن عبارت
غلطی شود و آنرا متنبه نساختند - اکثر اوقات اینهم میشد که از درس طلبه فارغ شده متوجه تصنیف و تالیف شدند و دران حال کسی اخذ شبه یا اعتراضی
متعلق سبق خود ظاهر شد و عرض نمود فوراً جواب شافی میدادند و از چنین اختلاط منزجر نمیشدند در نثاری و انشاء عبارت مقفی و مسجع ید طولی داشتند
و آنرا از خدمت ناثر باکمال منشی نیکو خصال جناب منشی احمد حسین صاحب ساکن دیوه نزیل کاکوری حاصل کرده بودند اکثر مکاتیب و رساله تحریر الانوار
فی تفسیر القلندر در تکمله هذا و تفسیر سوره یوسف که ناتمام ماند بران شاهد عادل اند و این نثاری محدود بفارسی نبود بلکه اردو هم بسیار صاف و عمده و سلیس
تحریر میفرمودند رساله ایست موسومه به گلدسته نثر پروین معروف به ارمغان مشتمله بر نثرهای اردو و فارسی نوشته تلامذه حضرت ایشان و اصلاح داده
خود در اصل قصه یکی است مگر بعبارات مختلف تحقیق و تدقیق علمی بسیار پسند میکردند و از طلبه میفرمودند که بعض اوقات در بیان مطالب آواز ما بلند میگردد
از ان خیال ناگواری ما نباید کرد که این عادت من بتبعیت حضرت استاد والا تبار خود است ممکن است که اگر از یکبار افهام مطلب ذهن نشین نگردد پس مکرر
از من تحقیق نمائید و مرا عاجز نداند - تصانیف زمان ابتدای بفارسی اند و باقی باردو مکاتیب آن زمان نزد اکثر حضرات موجود اند عبارت رنگین و
نفیس دارند و محتوی بر دقایق و غرایب هنگام تقریر معلوم میشد که گویا بحری مواج از مضامین است که طرح نوع بنوع ازان سر میزنند و از چنان ضبط و اتقان و
و احاطه اطراف و جوانب میبود که مخاطب بجز سکوت و صموت و قبول و تسلیم چاره نمیدید یاد دارم که یکبار وقت درس که از صبح تا دو پهر معمول بود طالب علمی
انگریزی خوان که میلان طبعش بجانب الحاد و دهریت بود حاضر خدمت فیضدرجت گشت و بلا انتظار ختم سبق گفتگوی فضول آغاز کرد و بحضرت ایشان
گفت که از روی قاعده عقل و اصول فلسفه هذا ظاهر گشت که خدا چیزی نیست (نعوذ بالله) اگر بودی ما را ضرور محسوس شدی حضرت ایشان

فرمودند که قول شما صحیح نیست واز پایه اعتبار ساقط در محسوسات اکثر اشیا چنین موجود اند که بنظر نمی آیند و ما را از وجود آنها انکار عقلا این شجر سادق
که مقابل شما است میتوانید گفت که چرا قایم است و از آغاز نشو تا اینهم بر یک حال ماند و نشو و نما نیافته بوی عرض کرد که نشو نمایش بوجه قوت نامیه است که
درو موجود است حضرت ایشان فرمودند که بیشک این امر مسلم است مگر جای آن قوت معین بیان نمایید که در بیخ است یا شاخ وی عرض کرد که انحصارش بجایی معین
نیست بلکه در تمام شجر سایر است و اندکی توقف نموده گفت خوب ارشاد فرمودند و این جواب حضرت کافی است و تا دیر نشسته رخصت گردید و در امور شرعیه
بجوابات مسائل احتیاط تمام میفرمودند حتی که در مسائل جزئیه هم بلا رجوع بکتاب جواب نمیدادند و همین طریق الاحتیاط میدانستند اکثر سائلین جواب تحریری
خواستند جوابش عبارت کتاب بلا دستخط از دست دیگرے نویسانیده میفرستادند و میفرمودند که چونکه اینقدر فعل حضرت مقتدای جهان قدس سره دیده
پس بر همان عامل هستم و اگر کسی بر دستخط اصرار میکرد میفرمودند که معمول خاندان ما نیست ازین امر معاف دارند و رجوع بعلمای زمانه کنند که چنین امور شایان حال
آنهاست و گاهی این هم میفرمودند که ارشاد حضرت خواجه عبدالخالق غجدوانی رحمة الله علیه است که ای پسر قاضی مشو و مفتی مشو و در محکمه قضا حاضر مباش که
حضرت مقتدای جهان قدس سره انکار گفته ازین امور خود را محترز میدارم و شغلی که معمول بود که از صبح تا دو پهر سلسله درس و تدریس می ماند بعد از ان
وقتیکه از تحریر مکاتبات خالی می بود در مطالعه کتب صرف میشد بعده درس کتابی از تصوف باز سلسله تصنیف و تالیف تا نماز عصر می ماند اول رساله
که باردو تالیف کردند حصه اول میلاد شریف موسومه به نفح الطیب فی ذکر مولد الحبیب که در رد و اثبات قیام و استحسان میلاد شریف علاوه فضائل محبت
با حضرت رسالت پناه صلی الله علیه وسلم و اکثار درود شریف و کیفیت پیدائش و معاملات معراج شریف بطرز خوب در روش خوش اسلوب بیان فرموده و احوال عجیبه
و مشاهده غریبه که بزبان تحریرش واقع شده اینست میفرمودند یکبار مرا اشتیاق حصول زیارت حضرت سرور انبیا صلی الله علیه وسلم پیدا شد باین خیال که
اولا قدمبوسی کنم و جسم شریف را مس کرده خود را متبرک سازم شبی دیدم که میدانیست وسیع و درو مکانیست رفیع و پاکیزه و منظر و هر چهار طرف دروازه با دارد
و سایبان گرداگرد نیز و صرف دروازه اخیر سمت شمالی کشاده است و همو بجانب بیرون سایبان حضرت مقتدای جهان قدس سره تشریف فرما
اند بمن فرمودند که اگر زیارت حضور سرور عالم صلی الله علیه وسلم میخواهید درین مکان بروید حسب خواهش در بیرون برهنمونی حضرت مقتدای جهان قدس سره
اندرون داخل شدم دیدم که بزرگی گلیم سیاه پوشیده در استراحت اند از معاینه این حال کیفیت هیبت و رعب بر دلم طاری شد و در همان حال فقرات ذیل
بر زبانم جاری شدند که یا حضرت خاتم النبیین رحمة للعالمین شفیع المذنبین انیس الغریبین راحة العاشقین مراد المشتاقین سید الثقلین نبی الحرمین
امام القبلتین وسیلتنا فی الدارین زیب عالم فخر آدم محبوب الله مقبول بارگاه و چنان ذوق دست داد که خود را بآنجناب رسانیدم و قدمبوس شده ساق
مبارک گرفته بحالت ذوق و شوق وافر بجای عرض حال تکرار همان کلمات کردم درین اثنا حضور سرور عالم صلی الله علیه وسلم روی مبارک کشوده برخاستند و دست
مبارک بر پشت من نهاده از غایت سرفرازی و کرم به بشارات فاخره و امتیازات وافره بخشیدند در انحال چنان ذوق و شوق ازدیاد پذیرفت که بار دیگر
قدمبوس شده آن کلمات ادا میساختم در همانحال بیدار گشتم و آن کلمات را ورد زبان یافتم انتهی بعده چند رسائل باردو تصنیف فرمودند مثل سه رسائل
دیگر میلاد شریف و کتاب شهادت نامه موسوم به الدر المنظم فی مناقب غوث الاعظم و رساله هدیة المقبول فی تحقیق مصداق بضعة الرسول کیفیت بتحریر آمد والا
جناب تا کجا نگارم تصانیف بسیار دارند علاوه ازین با علمای زمانه مثل مولوی شاه سکندر علیخان خالصپوری تلمیذ رشید حضرت والد ماجد ایشان
و مولوی علی حیدر خان خالصپوری و مولوی عبدالغفور خالصپوری و مولوی عبدالعلی مدراسی لکهنوی و مولوی ابو الحسنات عبدالحی لکهنوی فرنگی محلی
و مولوی محمد اکرم لکهنوی فرنگی محلی و مولوی شاه عبدالوهاب لکهنوی فرنگی محلی و مولوی عبدالغفار لکهنوی فرنگی محلی و مولوی محمد ابراهیم فرنگی محلی و مولوی عبدالصمد پنجابی نزیل کانپور
و مولوی عبدالغفور پنجابی نزیل کانپور و مولوی کمال الدین شیعی لکهنوی و مولوی مصلح الدین حسن المعروف به مولوی غلام حسین شیعی لکهنوی و مولوی ظهیر الدین

و غیرہم منتسبین و اہالی و مراسم اخلاص و اتحاد بودند که غرض از این حضرات برای ملاقات بکاکوری می آمدند و گاہے خود حضرت ایشان نیز بلکھنؤ تشریف می بردند
و بعض حضرات مراسم غائبانه بودند مثل جناب مولوی حکیم سید آل احمد سکندرپوری و مولانا عبدالقادر بدایونی و مولوی احمد رضا خان بریلوی و مولوی عبدالصمد سہسوانی نزیل
بھوپال و مولوی عبدالحق دہلوی صاحب تفسیر حقانی که این حضرات را نوبت بملاقات صوری کم رسیده مگر ہمه بارسال رسائل مصنفه خود بطور ہدیه و اظہار
محبت متکاثر می ساختند و قائل اتحاد و در اظہار آن فرق میدادند و در تحریرات و مکاتبات بالفاظ تعظیمی یاد میکردند غرض جلالت فضل و کرامت و علو
علو مرتبت و سمو منزلت حضرات علمای ربانی و عرفای مقربین بارگاه یزدانی که بسمع رسیده یا در کتب ملفوظات و سیر از نظر گذشته ہمه در ذات ملکی
صفات بوجه اتم جمع بودند علم خالص با عمل صالح و ورع و تقوی و رعایت ایضاء و عامه احوال الطریق اولی و تجنب از شبہات و انتظار حق و تعظیم کبیر و
ترحم بر صغیر و صلهٔ رحم و تحمل جفای اخوان و مواسات با اوشان و زہد در امور دنیا و رغبت بسوی عقبی و تفقد بر احوال مسکینان و دلالت حیران بر امور خیر و انفاق
خصوص بر طالبین و حل مشکلات خواص و عوام و تسلیهٔ دلی و کتمان حال خود از ہمه و وسعت اخلاق و بذل و انفاق و اختیار طریق ملامت و استحکام امور طریقت با شریعت
باقصی الغایت و کسر نفس و باز داشتن آن از امور غیر مشروع و علو ہمت و صفای نیت و رعایت اخلاص بوجه خاص از اوصاف عالیه بود و در روایت
ثقات مسموع است که مولوی بدیع الحسن موہانی که عالم و صوفی و از مریدان حضرت مولوی شاه عبدالوالی لکھنوی فرنگی محلی بودند اکثر در باره حضرت ایشان با مخلصین
با اخلاص ایشان می گفتند که عقل ایشان مماثل عقول ہشتاد مرد ما که سال است ہر که خدمت ایشان گزیند باید که ہمواره جان و دل دران ساعی ملکی
آرام و آسائش را بر خود راه ندہد ہر مطلب خواہد داشت کامیاب خواہد شد ــ آہن که بپارس آشنا شد فی الحال بصورت طلا شد و نیز بوجه
غایت احترام و تعظیم خود را از مسترشدین و مستفیضین می پنداشتند. از زمان شباب که شباب ولایت توام گفت افاضهٔ معارف حقه و افاده حقایق
تفسیر و ہدایت سالکین بروش حضرات عرفای کاملین و کشایش عقده ہای معرضین عن الدنیا و متوجہین الی الله با مطابقت شریعت مبین از
خواص ذات قدسی صفات بود چنانچه متعلق جلالت شان و کرامت فیضان و فوز بمقام قطب الاقطابی حضرت ایشان مختلف و اتحاد اعت
یکی آنکه منشی محمد عالم علی صاحب شوخی سندیلی که از مریدین حضرت قطب الافراد مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره و مسترشدین خاص حضرت
ایشان ہستند بیان میکردند که بزمان ملازمت در حیدرآباد دکن از حضرت شاه قدرت الله صوفی چشتی ملاقی شدم چونکه اوشان بر حالم نظر شفقت
بسیار میفرمودند من نیز بخدمت اوشان خلوص بسیار پیدا شد اکثر نزد اوشان میرفتم و تا دیر حاضر می ماندم روزی بوقت صبح چون حاضر شدم بعد ملاقات
چند گفتند که من مرشد زادهٔ شما حافظ شاه علی انور صاحب را اگرچه بظاہر ندیده ام مگر چنانکه بخواب دیده ام بیان میکنم بعده حلیه مبارک بیان کرده پرسیدند
که چنین است یا فرقی دارد گفتم که سر مو فرق نیست و متحیر به بیان او شدم گفتند که شبی بعالم رویا از زیارت حضرت خواجه سید محمد گیسو دراز بنده نواز
رحمة الله علیه مشرف گشتم دیدم که میدانیست فراخ و وسیع و در و خیمه سیاه نصب شده ان ہمه را با عظمت و توقیر حضرت خواجه صاحب تشریف میداشتند
و انبوه خلائق بسیار ناگاه شخصی عرض رسانید که صاحب سجاده خانقاه کاکوری می آیند حضرت خواجه صاحب فوراً برای استقبال برخاسته تا در خیمه
تشریف آوردند و من ہم بجلوس حضرت خواجه بودم دیدم که بزرگی بر اسپ سوار آمدند از اسپ فرود آمده با حضرت خواجه مصافحه نمودند حضرت
خواجه فرمودند که قدرت الله شاه شما ایشان را شناسید ایشان صاحب سجاده بزرگان کاکوری اند و بمرتبه قطب الاقطابی فایز و حامل جمله
نعمات آبا و اجداد و مرشدان عالی منزلت خویش و علاوه بزرگان خود از بزرگان دیگر نیز نعمات و فیوض یافته نظیر شان درین زمانه کمیاب است
صاحب حالات و مقامات عالیه اند با ایشان مصافحه کنید حسب ارشاد حضرت خواجه مصافحه کردم بعد اوشان ہمراه حضرت خواجه بر بالای
تخت برابر حضرت خواجه صاحب نشستند چون بیدار گشتم لذت و فرحت بسیار نصیب حال خود یافتم و الحق مرشدزاده شما جناب حافظ صاحب

بغایت بزرگ عالی مرتبه هستند الله تعالی چنین بزرگ عظیم المرتبت را آدو بر ملامت باکرامت دارد واقعه دیگر اینست که حضرت شاه علی احمد صاحب المخاطب بشاه
حبیب نور قلندر خیرآبادی قدس سره که سرگروه فرقه آزادیه و خلیفه حضرت مقتدای جهان قدس سره بودند بعد وصال حضرت مقتدای جهان یکبار حاضر
آستانه عالیه کاکوری شدند حضرت ایشان در آن زمان نوجوان بودند و بیشتر وقت خود بدرس و تدریس طلبه صرف می نمودند جناب شاه صاحب را از راه شفقت
و محبت که بحضرت ایشان میداشتند بخیال گذشت که شاید ایشان را بجانب امور فقر میلانی نیست که وقت ایشان بیشتر بدرس و تدریس میگذرد و وقتی
خاص برای اوراد و اشغال معلوم نمیشود درین خیال یک شب و روز بسر شد روز دیگر وقت صبح هرگاه که حضرت ایشان در آن حجره کمره تشریف آورده بتدریس طلبه
مصروف گشتند شاه صاحب آمده بدروازه کمره ایستاده متحیرانه گفتند که الله اکبر تا حال در غفلت بوده این ذات را نشناختم الحق که همین ذات تعین حضرت
قبله عبد العزیز مکی قلندر و حضرت سید خضر رومی قلندر و حضرت سید نجم الدین غوث الدهر قلندر رضی الله عنهم است و جمله اسامی بزرگان سلسله قلندریه
تا حضرت مقتدای جهان قدس سره بر زبان آورده گفتند که همه تعینات حضرات قلندریه درین یک ذات موجود مشاهده می بینیم و بر او شان حالت جوش
و خروش و مستی طاری شد بحالت ذوق و شوق بسیار بار بار میگفتند که این یک ذات جامع جمله تعینات است من غافل بودم نمیدانستم حضرت ایشان بمعاینه
حالت مذکوره سبق موقوف نموده ارشاد کردند که جناب چه میفرمایند من در خود هیچ لیاقت نمی یابم بجز اینکه معلم طفلان هستم و بیشتر وقت خود در آن صرف میکنم
طلبه برای من دعا کنند تا از چنین امورهائی یابم مگر شاه صاحب بوجه وفور ذوق و شوق سخنی دیگر بر زبان نیاوردند بعد فرو شدن آن حال ارشاد کردند که الحمد لله ذات
شما را از خیال خود صد چند یافتم و چگونه نباشد که حامل نعمات آبای عالی مقدار خود هستید انتهی واقعه دیگر که مشعر بقوت تصرف و توجه و خبرگیری منتسبان است
مخلصی منشی حاجی ناظم حسین صاحب کاکوروی مرید مخلص حضرت قطب الاقطاب شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز بیان میکنند که زمانیکه در ریاست حیدرآباد دکن
ملازم بودم ضلع گلبرگه شریف مستقر من قرار یافته روزی وقت شام قریب عصر بر اسپ سوار بجائی میرفتم در اثنای راه بیرون آبادی از اسپ افتاده
بیهوش گشتم قریب شارع عام درختان بودند و متصل آن قبری بود سائیس مرا برداشته بر چبوتره قبر غلطانید درین اثنا نواب اکرام الله خان صاحب المخاطب
به نواب یار جنگ بهادر معه همراهیان بر گردونک سیر سوار از آن راه گذشتند و مرا درینحال دیده بیهوش یافتند متوقف شده بر سواری خود همراه گرفتند
اینقدر یاد دارم که آنوقت همراه جناب موصوف شمسو میان مهتمم کوتوالی نیز بودند بعد آن باز بیهوش گشتم غرض از آنجا در قیامگاهم که متصل کچهری بود
آورده اندر شفاخانه رسانیدند و دو ڈاکتر که یکی از آنها فوجی بود و دیگر شهری طلب داشته معاینه کنانیدند او شان بعد معاینه جواب صاف دادند که اینوقت علاج
ممکن نیست تا صبح اگر ایشان زنده مانند البته تدبیر کرده خواهد شد و هر دو دست و پای من به چارپایی بسته واپس رفتند وقت یازده نواخت شب بهوش
آمدم و لله الحمد خود پرسیدم که چه حالم و چرا مرا بسته اند وی بیان کرد که شما از اسپ افتاده بیهوش گشته بودید ڈاکتر صاحبان آمده معاینه کرده باین
ترکیب بندش کردند تیمم کرده نماز فائته بهمین حالت باشارت ادا کردم و بر حالت خود نظر کرده مایوس شدم چندانکه رقت طاری گشت در آنحال
رخ بجانب تکیه شریف کرده و با درد حضرات مرشدین فاتحه خوانده متوجه شدم لحظه نگذشته بود که بخواب رفتم و حضرت پیر و مرشد خود و نیز حضرت
مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سرهما را بر بالین خود نشسته یافتم اولاً بحضرت پیر و مرشد برحق آداب نیازمندی بجا آوردم
آن حضرت از جانب من اعراض نموده جوابی ندادند بعده بحضرت مولانا صاحب متوجه گشته آداب
نیازمندی عرض کردم آن حضرت نیز اعراض نموده جوابی ندادند زاید مایوس گشته زار زار گریستم چندانکه بیدار گشتم باز از سر نو
تیمم کرده بجانب حضرت حافظ صاحب متوجه شدم عرصه نگذشته بود که باز غنودم دیدم شامیانه ماشی برپاست و چهار جانب
قنات زده حافظ صاحب گوشه قنات برداشته از نصف جسم در آمده بسوی من دیدند من نیز نظر خود مقابل کردم اما بر قلب خود

جمعے پندارند که دانش منحصر در علوم رسمیه است کلا انهم عن ربهم یومئذ لمحجوبون

بین المحبین سر لیس یفشیه ؛ قول ولا قلم للخلق یحکیه ابن عباس گوید شبے با حضرت

امیر المؤمنین علی رضی الله تعالی عنه صحبت داشتم تا روز شرح با ء بسم الله فرمود من خود را پیش او چون

سبوے یافتم در پیش دریاے بزرگ - وهم فرمود اگر تفسیر الله الذی خلق سبع سموات ومن

الارض مثلهن یتنزل الامر بینهن بگویم شما مرا سنگسار کنید وحضرت امیر فرماید که در سینهٔ من

علمیست که اگر آنرا بر شما اظهار کنم بر خود بلرزید چنانکه ریسمان دراز در چاه آب - وهم او فرمود لو شئت

لاوقرت سبعین بعیرا من تفسیر فاتحة الکتاب وهم آنحضرت اشاره بسینهٔ بے کینه خود کرده فرمود

ان ههنا لعلوما جمة لو وجدت لها حملة ودر صحیح بخاری مذکور است که ابو هریره رضی الله عنه گفت

حفظت عن النبی صلی الله علیه وآله وسلم وعائین من العلم اما الواحد فبثثته

فیکم واما الآخر فلو بثثته قطع منی هذا البلعوم وامام زین العابدین رضی الله عنه فرمود

| | | | |
|---|---|---|---|
| انی لاکتم من علمی جواهره | کیلا یری الحق ذو جهل فیفتتنا | وقد تقدم فی هذا ابو حسن | الی الحسین ووصی قبله الحسنا |
| ورب جوهر علم لو ابوح به | لقیل لی انت ممن یعبد الوثنا | ولاستحل رجال مسلمون دمی | یرون اقبح ما یاتونه حسنا |

سید الطائفه جنید رحمة الله علیه گفت لا یبلغ احد درجة الحقیقة حتی یشهد فیه الف صدیق بانه

زندیق وامام غزالی در احیا نقل میکند از بعضے عرفا که سبب پنهان شدن ابدال از چشم اکثر مردم آنست که

ایشان طاقت دیدن علما ندارند برائے آنکه این علما در نفس الامر جاہلان اند نزد خود ونزد جاهلان علما نند

| | |
|---|---|
| در نظر بازی ما بے بصران حیرانند | من چنینم که نمودم اگر ایشان دانند |
| عاقلان نقطهٔ پرگار وجودند ولے | عشق داند که دران دائره سرگردانند |
| وصف رخسارهٔ خورشید ز خفاش مپرس | که درین آینه صاحب نظران حیرانند |
| لا تقدح فیمن شرف الله قدره | وما زال مخصوصا به طیب الثنا |
| رجال لهم سر مع الله صادق | ولا انت من ذاک القبیل ولا انا |

زنهار و هزار زنهار از انکار اولیا احتراز کن و با اعتقاد و فیض بروے دل باز کن شیخ محی الدین ابن

عربی در باب هفتاد و سیوم از فتوحات گوید شیخ ابو یزید با ابو موسی دیلمی گفت اے ابو موسی چون یابی

کسے را که ایمان بسخن ارباب طریقت داشته باشد التماس کن که براے تو دعا کند براے آنکه دعاء او

درمیان محبین سریست که پوشیده نمیکند ویرا قول ونه قلم براے خلق که حکایت میکند ویرا ١٢ خدائیکه آفرید هفت طبقات آسمان ومانند آن زمین فرود مے آرد - امر که را بین اینهاست ١٢ اگر خواهم هر آئینه بار کنم هفتاد شتر را از تفسیر سوره فاتحه ١٢ بتحقیق اینجا علوم اند انبوه اگر یابم ویرا بردارم آنرا - ١٢ بر داشتم از آنحضرت صلی الله علیه وسلم دو ظرف را از علم اما یک پس فاش کردم ویرا در شما واما دیگر پس اگر فاش کنم ویرا بریده شود از من این حلق ١٢ بتحقیق من پوشیده مے کنم از علم خود جواهر ویرا تا که نه بیند حق را جاهل پس در روغ گمو اند مارا و بتحقیق متقدم شد درین ابو حسن بسوے حسین ووصیت کرد قبل آن حسن و بسیار جواهر علم است اگر آشکارا کنم ویرا هر آئینه گفته شود براے ما که تو از ان کسانے که مے پرستند بتان را و حلال دانستند - مردان مسلمان خون مرا و مے بینند بد ترین چیزے را که مے کنند نیک ١٢ نمے رسد کسے بدرجه حقیقت تا آنکه شهادت دهد در وے هزار صدیق که وے زندیق است ١٢ تا نقصان نے کنی - در کسیکه بزرگ کرد الله مرتبه ویرا و همیشه بود مخصوص بوے تعریف خوش مردان اند که ایشانرا با خدا سر صادق است وتو نه ازین قبیل ونه من ١٢

بے شبہ مستجاب است ص
برخیز کہ مفتاح سعادت طلبیم
از باطنِ اہلِ فقر ہمت طلبیم
از ہر جہتے قبلۂ ما ایشانند
زان رو کہ بسے بزرگ و عالی شانند
و وصلکم سؤلی و دینی ہواکم
مناى منا مکم و اختیاری رضاکم

تا چند طریق جاہ و حشمت طلبیم
تا باطنِ ما ز فیض معمور شود
ص آئینۂ ذاتِ حق چو درویشان اند
فکرم نرسد بگرد ایشان ہرگز
ص وکل[۱] لہم سؤل و دین مذہب
وانتم من الدنیا مرادی و ہمتی
تو از موسیٰ علیہ السلام فاضل تر نخواہی بود

بہ بین کہ او را با خضر چہ صورتہا رو نمود گفتہ اند پیش علما محافظت زبان باید کرد و پیش سلاطین محافظت چشم و پیش اولیا محافظت دل اگر ایشان میل مال کنند برائے راحت فقر است و کار مخصوص بایشان خواہ کج خواہ راست رجال لا تلہیہم[۲] تجارۃ ولا بیع عن ذکر اللہ ومما رزقناہم[۳] ینفقون گاہیکہ آب بقوۂ از سر چشمہ جوشد و کاہے بر و افتد آب گے گذارد کہ کاہ بچشمہ راہ یابد و یقین بشابہ آن آب است و دل عارف بشابہ چشمہ و دنیا بمنزلہ کاہ۔ با امام احمد غزالی گفتند کہ تو خود را درویش پنداری و چند طویلہ اسپ و شتر داری فرمود من میخ طویلہ در گل زدہ ام نہ در دل ان اللہ[۴] لا ینظر الی صورکم ولا الی اعمالکم ولکن ینظر الی قلوبکم و نیاتکم القصہ بطوطائفی درویشان جہالت صرف و ضلالت محض ہست اگر میدانی وکسے را ازین چہ نقصان تو از کمال خود باز میمانی لیکن چون ملحد بصورت موحد برمے آید و زندیق بہیأت صدیق مے نماید تمیز میان این طوائف مشکل است و طالبان صادق را ازین تمیز خون در دل ص

نہ ہر کہ چہرہ برافروخت دلبری داند
ہزار نکتۂ باریک تر ز مو اینجاست
غلام ہمت آن رند عافیت سوزم

نہ ہر کہ آئینہ سازد سکندری داند
نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند
کہ در گدا صفتی کیمیا گری داند

حاضر باش کہ صید اہل شید نشوی و بفریب شیطان از راہ نروی ص

صوفی نہاد دام سر حقہ باز کرد
اے دل بیا کہ ما بہ پناہِ خدا رویم
فردا کہ پیشگاہ حقیقت شود پدید
ولا تتبع[۵] من سولت نفسہ لہ

بنیاد مکر تا فلک حقہ باز کرد
زانچہ آستین کوتہ و دست دراز کرد
شرمندہ رہروے کہ عمل بر مجاز کرد
فصارت لہ امارۃ فاستمرت

[۱] و ہر کسے است کہ برائے وے دین و مذہب است و وصل شما خواہش من ہست و دین من ہوائے شما و شما ہستید از دنیا مراد من و ہمت من خواب من خواب شما است و اختیار من رضائے شما ۱۲
[۲] مردانے کہ باز ندارد ایشان را سوداگری و نہ خرید و فروخت از یاد خدا ۱۲
[۳] و از انچہ ایشان را روزی دادہ ایم خرچ مے کنند ۱۲
[۴] بتحقیق اللہ نظر نمے کند بسوئے صورتہائے شما و نہ بسوئے اعمال شما و لیکن مے بیند بسوئے قلوب شما و نیتہائے شما ۱۲
[۵] و متابعت مکن کسے را کہ عیب کند و یا نفس وے پس گردد برائے وے علامت پس مستمر شود ۱۲

نقد صوفی نه همه صافی بے غش باشد    اے بسا خرقه که شایستهٔ آتش باشد

اکثر درویشانِ زمانِ ما در بند آرایش و در مقام آسایش اند نه از عرفان خبر دارند و نه از احسان اثر امتیاز ایشان از سائر مردم بصورت است و باطن ایشان پر از کدورت است

گویند جامهٔ که راهے داریم    وز کسوهٔ عارفان پناهے داریم
گر تاج نمد کمال ایشان باشد    ما نیز از آن نمد کلاهے داریم

اما بحکم من تشبه بقوم فهو منهم ع    نمد خار را زبهر گلے آب میدهند

در کسوهٔ فقر کاملان مے باشند    ور زیر نمد اهل دلان مے باشند
مقصود ز صد هزار درویش یکی است    منکر نشوی که حبا هلان مے باشند

و دانستن قواعد عقاید یا بطریق فکر است و آن مسلک متکلمین و حکما مشائین است یا بطریق ریاضت و آن مسلک صوفیه و حکما اشراقیین است مثل الفریقین کالاعمی و الاصم و البصیر و السمیع هل یستویٰن مثلاً افلا تذکرون و در طریق اول خار شبه و شک بسیار است و قدم عقل از رهگذر افکار افگار

پائے استدلالیان چوبین بود    پائے چوبین سخت بے تمکین بود
گر کسے از عقل با تمکین بودے    فخر رازی رازدار دین بودے
فخر رازی آر در لمبی کنند    تا بعرفان جهان [illegible] کنند

غایة دلیل مناقشه و خلاف است و اساس قیاس بر ظن و گزاف و ما یتبع اکثرهم الا ظنا ان الظن لا یغنی من الحق شیئاً بعضے در مدرسه میان اهل وسوسه بسیار جان کنده اند و کندے چند از تقلید در گردن عقل افگنده اند نه در میخانه تحقیق بادهٔ عرفان نوشنده و نه در قدم پیرمغان بتهذیب اخلاق کوشنده امام اهل کلام فخر رازی گوید

نهایة اقدام العقول عقال

واکثر سعی العالمین ضلال    وکم قد رأینا من رجال ودولة
فبادوا جمیعا مسرعین وزال    وکم من جبال قد علت شرفاتها
رجال فزالوا والجبال جبال    وار واحنا فی وحشة من جسومنا
وحاصل دنیانا اذی ووبال    ولم نستفد من بحثنا طول عمرنا
سوی ان جمعنا فیه قیل وقال

وحاشا که اکابر متکلمین تصحیح عقاید خود بدلائل کلامیه کرده باشند ماخذ انوار عقاید ایشان مشکوٰة نبوة است علم دین فقه است تفسیر و حدیث

ملہ هر کہ مشابهت کرد بقومے پس وے از او شان است ۱۲ ملہ مثال این دو فریق اینست مانند کور و کر و بینا و شنوا آیا هر دو برابر اند در صفت آیا پند نمے گیرید ۱۲ ملہ و پیروی نمیکنند بیشتر از ایشان مگر وهم را هر آئینه وهم کفایت نمیکند از معرفت حق چیزے ۱۲
ملہ انتهاے قدمهاے عقول پابندی است و اکثر کوشش عالمیان گمراهی است و بسا دیده ام از مردمان و دولت پس ظاهر گشتند همه جلدی کنندگان و لغزش کنندگان و بسا است از کوه ها که بلند شدند کنگره شان و بلند شدند پس لغزیدند و کوه همچنان کوه ماندند و روحهاے ما در وحشت اند از جسمهاے ما و نتیجهٔ دنیاے ما ایذا و وبال است و نه استفاده کردیم از بحث مدت عمر خود سواے اینکه جمع کردیم در وے قیل و قال ۱۲

هر که خواند غیر این گروه خبیث / بعضی اخبار تقلیدانه سر بیرون انداخته اند نظر

اصلی را سرنگون ساخته اند. ونفی اولیاء درویشان بسیار کنند وهرچه بگوش ایشان رسد انکار کنند وبظاهر نبوة وتوابع آن قانع نباشند وازخود سخنی چند بیهوده تراشند نه طبع شان گذارد که بیر تقلید بروند نه توفیق شان باشد که بسوی تحقیق شنوند مذبذبین ۱ بین ذلك لا الی هؤلاء ولا الی هؤلاء

از بهر فساد وجنگ بعضی مردم / گردند بکوی گمرهی خود را گم
در مدرسه هر علم که آموخته اند / فی القبر ۲ یضرهم ولا ینفعهم
تا چند چنین جاهل وابتر بودن / هر روز ز روز پیش بدتر بودن
در بند صفا باش که بسیار بدست / با مردم درویش مکدر بودن

شیخ شهاب الدین عمر سهروردی قدس الله سره العزیز در رشف میفرمایند که تا چراغ فقرا فروخته ام

ده شفا سوخته ام واین نظم اوست ۳ / وکم قلت للقوم انتم علی
شفا حفرة من کتاب الشفا / فلما استهانوا بتنبیهنا
فرغنا الی الله حتی کفی / فما تواعلی دین رسطالس
وعشنا علی ملة المصطفی / فکر بیهوده خود ایدل زدر دیگر کن
درد عاشق نشود به بمداوای حکیم / غنچه گو تنگدل از کار فروبسته مباش
گر دم صبح مدد یابد وانفاس نسیم / دام سخت است مگر یار شود فضل خدا
ورنه آدم نبرد صرفه ز شیطان رجیم / انصاف آنکه بچراغ عقل راه حق نتوان دید

ولبوسیله برهان مطلوب اصلی نتوان رسید ۴

لقد طفت فی تلك المعاهد کلها / وصیرت طرفی بین تلك المعالم
فلم ار الا واضعا کف حائر / علی ذقن او قارعا سن نادم
ای گدای خانقه بر در که دیر مغان / میدهند آبی ودلها را توانگر میکنند

تا آفتاب نبوة بر دل طالب نتابد براه مقصود خود نیابد قل ۵ ان کنتم تحبون الله فاتبعونی یحببکم الله

مصطفی گفته علی را کای علی / شیر حقی پهلوانی پردلی
لیك بر شیری مکن هم اعتمید / اندرآ در سایه نخل امید
خویش در آدر سایه آن عاقلی / کس نیارد برد از ره ناقلی

۱ متردد اند در میان این وآن نه بسوی اینان اند ونه بسوی انان. ۱۲ ۲ در قبر ضرر خواهد داد اوشان را ونافع نخواهد بود. ۱۲
۳ وچه قدر گفتم برای قوم که شما بر کنار مغاک هستید. از کتاب شفا پس هرگاه که ذلیل گشتند. اوشان بسرزنش کردن. ما متوجه گشتیم بسوی حق تا اینکه کافی شد ما را پس مردند شان بر دین ارسطاطالیس وزنده ماندیم ما بر دین مصطفی. ۱۲
۴ هر آئینه طواف کردم. در این جمله منازل وگردانیدم. چشم خود میان این نشانها پس ندیدم مگر دارنده دست پریشان بر زنخدان یا کوبنده دندان ونادم. ۱۲ ۵ بگو ای محمد اگر دوست میدارید شما خدا را پس متابعت من کنید. دوست خواهد داشت شما را خدا

| | | | |
|---|---|---|---|
| ظلِ او اندر زمین چون کوہِ قاف | گر بگویم تا قیامت مدحِ او | روحِ او سیمرغ بس عالی طواف | ہیچ او را غایت و منقطع مجو |
| در بشر روپوش گشتہ است آفتاب | | فہم کن واللہ اعلم بالصواب | |

کسے از ہواجس نفسانی و وساوس شیطانی نجات دارد کہ طفل مکتب علمک مالم تکن تعلم وکان فضل اللہ علیک عظیما باشد واشک نیاز بر خاک راہ سالکان سالک طریقت و مالکان

| | | | |
|---|---|---|---|
| مالک حقیقت باشد[ف] | بقیاسات عقلِ یونانی | نتوان یافت ذوقِ ایمانی | عقل خود کیست تا بمنطق و رائے |
| رہ برد با جناب پاک خدائے | گر بمنطق کسے ولی بودے | شیخ سینا ابو علی بودے | چشم عقل از حقایق ایمان |

ہست چون چشم اکمہ از الوان و شیخ ضیاء الدین ابو نجیب السہروردی قدس سرہٗ فرماید۔

ان العلماء المجاھدین فی متابعۃ الرسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم المقتدین بالصحابۃ ثلثۃ اصناف اصحاب الحدیث والفقہاء والصوفیۃ فاما اصحاب الحدیث فانہم تعلقوا بظاہر الحدیث فاشتغلوا بسماعہ ونقلہ وتمیز صحیحہ من سقیمہ وھم حراس الدین ورعاتہ واما الفقہاء فانہم فانہم فضلوا علے اصحاب الحدیث بعد قبول علمہم بما خصتوا بہ من الفہم والاستنباط من فقہ الحدیث والتعمق بتدقیق النظر واما الصوفیۃ فاتفقوا مع الطائفتین فے معتقداتہم وقبول علمہم ولم یخالفوھم فی معاشہم ورسومہم ثم انہم خصوا بعد ذلک بعلوم عالیۃ واحوال سنیۃ کالتوبۃ والزھد والورع والصبر والرضا والتوکل والمحبۃ والمشاہدۃ والیقین والقناعۃ والصدق والاخلاص والشکر والذکر والفکر والمراقبۃ والاعتبار والوجد والجمع والتفرقۃ والفناء والبقاء ومعرفۃ النفس ومجاھدتہا

علماے مجاہدین در متابعت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ اقتدا کنندہ صحابہ اند سہ قسم اند اصحاب حدیث وفقہا وصوفیہ اما اصحاب حدیث پس تحقیق اوشان بظاہر حدیث تعلق کردند وبہ سماع وے ونقل وے مشغول شدند۔ وبہ تمیز کردن صحیح از سقیم واوشان محافظان دین اند ونگہبانان وے واما فقہا پس تحقیق اوشان تفضیل دادہ شدند بر اصحاب حدیث بعد قبول علم بسبب آنچہ کہ مخصوص شدند بران از فہم واستنباط از فقہ حدیث وبنظر دقیق غور کردن واما صوفیہ پس متفق شدند بہر دو طائفہ در معتقدات خود وقبول علم شان ونہ مخالفت کردند اوشان را در معاش ورسوم شان باز مخصوص شدند اوشان بعد ازین بعلوم عالیہ وحالات سنیہ مثل توبہ وزہد وورع وصبر ورضا وتوکل ومحبت ومشاہدہ ویقین وقناعت وصدق واخلاص وشکر وذکر وفکر ومراقبہ واعتبار ووجد وجمع وتفرقہ وفنا وبقا ومعرفت نفس ومجاہدات

[ف] در آموختہ است ترا آنچہ نمیدانستی وہست فضل خدا بر تو بزرگ ۱۲

ودیاضاتها ودقائق الریاء والشهوات الخفیة
وکیفیة الخلاص ههنا ملا علی قاری حنفی ہروی نزیل مکه
در شرح آداب المریدین گوید روی عن الشیخ العارف
شهاب الدین عمر السهروردی انه قال کنت فی
اوائل امری اشتغلت بعلم الکلام وحفظت
کتبا متعددة فی ذلک المرام وعمی کان یمنعنی
ولم امتنع الی ان اراد ان یدخل یوما علی القطب
الربانی والغوث الصمدانی الشیخ عبد القادر الجیلانی
وانا فی خدمته ومتادب بادبه فقال کن حاضر
القلب فانك تدخل علی من یخبر قلبه عن الله
وانتظر برکات نظره ونفحات اثره فلما قعدنا
قال عمی یا سیدی هذا ولد اخی وهو مولع
بعلم الکلام کلما منعته ما نفعه وتوقف فی ذلک
المقام فقال ای کتاب تحفظه فقلت الکتاب
الفلانی والکتاب الفلانی فمسح یده الشریفة
علی صدری فوالله ما بقی لفظ مما کنت احفظه
فی مدة عمری لکن امتلئت من العلوم اللدنیة
والعوارف الربانیة ما اکتفیت به فی امری فقمت
من عنده بلسان ناطق وجنان صادق فقال
لی یا عمر انت آخر المشهورین بالعراق وکان کذلك
فانه صار شیخ الشیوخ فی زمانه بالاتفاق ثم
فتح هذا الباب الیقین بالشیخ شهاب الدین
انما کان ببرکة حسن اعتقاده فی الاولیاء
ولنور ارادته فی الاصفیاء لما سبق من سیادة
السعادة بخلاف السعد التفتازانی حیث قال له
خواجه بهاء الدین نقشبند حین رأی فی یده ظرفا
من الماء تعال الینا واقبل علینا لنملأه عسلا

در ریاضات و دقائق ریا و شهوات خفیه۔
و کیفیت خلاص از وے۔
روایت کرده شد از شیخ عارف شهاب الدین عمر
سهروردی که گفت وے رضی الله عنه بودم در اوائل حال
خود که بعلم کلام اشتغال میداشتم و کتب متعدده
این مقصد یاد گرفتم و عم من مرا منع میکرد و من
تسلیم نمیکردم تا اینکه اراده کرد که جاے روزے بر
قطب ربانی و غوث صمدانی شیخ عبد القادر جیلانی
و من هم در خدمت وے بودم و ادب گیرنده بادب وے
پس فرمود که باش حاضر قلب پس بتحقیق تو داخل میشوی
بر کسیکه خبر میدارد قلب وے از حق و منتظر باش برکات
و نظر وے را و بوے خوش اثر وے را پس وقتیکه نشستیم گفت
عم من اے سردار من این برادر زاده من است و سے بسیار
حریص است بعلم کلام هرگاه که منع کردم ویرا نفع کرد ویرا و دین
مقام توقف کرد پس فرمود که کدام کتاب یاد میکنی پس گفتم فلان کتاب و
فلان کتاب پس مسح کرد دست شریف خود را بر سینه من پس قسم بخدا
نه باقی ماند لفظے از آنچه که یاد گرفته بودم ویرا در مدت عمر خود لیکن
پر شدم از علوم لدنیه و عوارف ربانیه نه کفایت کردم بوے در امر خود
پس برخاستم از نزد وے بزبان ناطق و قلب صادق و گفت
از من که اے عمر تو آخرین مشهور هستی بعراق و همچنان گشت پس
تحقیق وے گشت شیخ الشیوخ در زمان خود بالاتفاق باز کشاده
این باب یقین بر شیخ شهاب الدین و گشت همچنین به برکت
حسن اعتقاد وے در اولیا و نور ارادت وے در برگزیدگان
براے آنچه که سابق شد از سیادت سعادت
بخلاف سعد الدین تفتازانی چنانکه گفت براے وے
خواجه بهاء الدین نقشبند وقتیکه دید در دست وے ظرفے
از آب که بیا بسوے ما و متوجه شو بر ما تا که پر کنی ویرا از عسل

حما الدينا فقال منكرا اخاف انى افقد الماء ايضا
لقربك فعدم عندى من حبك فبعد عن مقام
القرب وقنع بحجب الكتب ولم يدر من كمال الغرور
والعجب ان نظر الاولياء اكسير له تاثير كثير فحال
كلب اصحاب الكهف وكلب شيخ نجم الدين الكبرى
امر شهير وهو سبحانه على ما يشاء قدير۔ حافظ شیرازی گوید

که نزد ماست پس گفت بانکار که خوف میکنم اینکه گم کنم
آب را نیز بسبب قرب تو پس نابود شود نزد من حب تو
پس بعید گشت از مقام قرب و قانع گشت بحجاب کتب
وندانست از کمال غرور و عجب که نظر اولیا برای وے
اکسیر است و در وے اثر کثیر پس حال سگ اصحاب کهف
و سگ شیخ نجم الدین کبری امر مشهور است خدای تعالی سبحانه بر انچه میخواهد قادر است

روضهٔ خلد برین خلوت درویشان است — مایهٔ محتشمی خدمت درویشان است
گنج عزلت که طلسمات عجائب دارد — فتح آن در نظر همت درویشان است
قصر فردوس که رضوانش بدربانی رفت — منظرے از چمن نزهت درویشان است
انچه زر مے شود از پرتو آن قلب سیاه — کیمیائیست که در صحبت درویشان است
وانکه پیشش بنهد تاج تکبر خورشید — کبریائیست که در حشمت درویشان است
دولتے را که نباشد غم از آسیب زوال — بے تکلف بشنو دولت درویشان است
خسروان قبلهٔ حاجات جهان اند ولی — از ازل تا ابد فرصت درویشان است
روے مقصود که شاهان جهان مے طلبند — مظهرش آئینهٔ طلعت درویشان است
اے توانگر مفروش این همه نخوت که ترا — سروری در کنف همت درویشان است
حافظ اینجا بادب باش که سلطانی و ملک — همه در بندگی حضرت درویشان است

شیخ الشیوخ شهاب الملة والدین عمر السهروردی در وصف این گروه باشکوه گوید۔

ضمائرهم من مواهب الانس مملوة ومرائى
قلوبهم بنور القدس مجلوة فتهيأت لقبول
الامداد القدسية واستعدت لورود الانوار
العلوية واخذت من الانفاس العطرية جلاسا
واقامت على الظاهر والباطن من التقوى
حراسا واشتغلت فى ظلم البشرية من اليقين
نبراسا واستحقرت فوائد الدنيا ولذاتها واتكرت
مصائد الهوى وتبعاتها وامتطت غوارب
الرغبوت والرهبوت واستفرشت بعلى
همتها بساط الملكوت وامتدت الى المعالى اعناقها

قلوب شان از بخششهای انس پر اند و آئینه های قلوب
شان بنور قدس جلا داده شده پس آماده گشتند برای
قبول امداد قدسیه و مستعد گشتند برای ورود انوار علویه
و بگرفتند از انفاس عطریه همنشین ها و قایم کردند بر ظاهر و باطن
از تقوی نگهبانها و مشتغل کردند در تاریکیهای بشریت از یقین
چراغ و حقیر پنداشتند فوائد دنیا و لذتهای وے
و ناخوش دانستند شکارگاه خواهش و تابعان وے
و بارگیر خود ساختند بلندیهای خوف و رجا و بگسترانیدند
باعث علو همت خود بساط ملکوت را و دراز شدند
بسوی بلندی گردنهای شان و بلند شدند

وطمحت الی اللامع العلوی احداقہا واتخذت
من الملاء الاعلیٰ مسامرًا ومحاورًا ومن النور
الاعزّ الاقصی مزاورًا ومجاورًا اجسادٌ ارضیۃٌ
بقلوب سماویۃ واشباح فرشیّۃ بارواح عرشیۃ
نفوسہم فی منازل الخدمۃ سیارۃٌ وارواحہم
فی فضاء القرب طیارۃٌ مذاہبہم فی العبودیۃ
مشہورۃ واعلامہم فی اقطار الارض منشورۃ
یقول الجاہل بہم فقدوا وما فقدوا ولکن سمت
احوالہم فلم یدرکوا وعلی مقامہم فلم یملکوا
کائنین بالجثمان بائنین بقلوبہم عن اوطان
الحدثان لارواحہم حول العرش طوّاف ولقلوبہم
من خزائن البرّ اسعافٌ یتنعمون بالخدمۃ
فی الدیاجر ویتلذذون من وہج الطلب بظمأ
الہواجر تسلوا بالصلوات عن الشہوات وتعوضوا
بحلاوۃ التلاوۃ عن اللذات یلوح من صفحات
وجوہہم بشر الوجدان ویتم علی مکنون سرائرہم
نضارۃ العرفان لایزال فی کل عصر وزمان منہم
علماء قائمون بالحق داعون للخلق منحوا الحسن لمتابعۃ
رتبۃ الدعوۃ وجعلوا للمتقین قدوۃ فلا یزال یظہر
للخلق آثارہم وتزہر فی الآفاق انوارہم من قتدی
بہم اہتدی ومن انکرہم ضل وغوی —

بجانب لوامع بلند چشمہائے شان دیگر فتند از
ملاء اعلیٰ یعنی گروہ فرشتگان قصہ گو وسخن گو و از نور عزیز تر
و دور تر زیارت کنندہ و نزدیک اجسام ارضی کہ قلوب
شان سماوی اند و اجسام فرشی کہ ارواح شان عرشی اند۔
نفوس شان در منازل خدمت سیر کنندہ و ارواح شان
در میدان قرب پرزن مذاہب شان در بندگی مشہور اند
وعلمہائے شان در اقطار زمین پراگندہ مے گوید جاہل
با وشان کہ گم کردند او شان حالانکہ نہ گم کردند لیکن پوشیدہ شد
احوال شان پس جاہل ادراک نکرد و بر مقامات شان
عبور نیافت۔ بظاہر موجود اند بہ بدن و بہ قلوب جدا اند
از وطنہائے خلق ارواح شان گرد عرش بسیار طواف
کنندہ اند و برائے قلوب شان از خزانہ ہائے نیکی حاجت روائیست
خوش عیشے میگیرند بخدمت در شبہائے تاریک و لذت میگیرند در شدت طلب بہ تشنگی
دو پہر یعنی در شدت طلب آنچنان بجراست شوق تشنہ اند کہ پروا گرم و سرد نمیکنند
خورسند شدند بسبب نماز از خواہشات نفسانی و عوض میگیرند
بحلاوت تلاوت از لذات مے درخشد از صفحات وجوہ شان
خوشی قلب و تمام میشود بر مکنون قلبی شان تازگی عرفان
ہمیشہ ماندند در ہر عصر و زمانہ از او شان علمائے باللہ
دعوت کنندگان خلق بسوئے حق عطا کردہ شدند او شان را
بحسن اقتدار تبہ دعوت گردانیدہ شدند برائے متقیان پیشوا ہمیشہ
ظاہر خواہند شد خلق را آثار شان و روشن خواہند شد در آفاق انوار شان ہر
کہ اقتدا کرد باو شان ہدایت یافت ہر کہ انکار کرد باو شان گمراہ و بگمراہ گشت ۱۲ کذا افادہ

سید حسین ابن معین میبدی از درۂ فاخرہ نقل میکند کہ شیخ ابن زید اندلسی گفت در بازار رسالہ کہ
ابن احمد بن قاضی قرطبہ در رد امام غزالی نوشتہ بود و لعنت بر و کردہ خریدم چون اندکے مطالعہ کردم
کور شدم پس توبہ و استغفار کردم حق تعالیٰ باز بینائی ارزانی داشت ۵

| | |
|---|---|
| ہر کس کہ بعشق دوست صادق باشد<br>یک نکتہ نگوید کہ نباید گفتن | با خلق جہان دلش موافق باشد<br>کارے نکند کہ غیر لائق باشد |

وہم ابن زید روایت کند کہ امام غزالی را در خواب دیدم کہ زنجیرے در گردن خوکے کردہ بود و او را

می کشید گفتم این خوک چیست گفت ابن احمد ابن قاضی قرطبہ است کہ خدائے تعالٰی مرا بر وے مسلط کرد تا بہ بینم کہ بچہ سبب نزد او مستحق لعنت شدہ ام۔ حضرت ایشان میفرمایند ؎

کہ ازین حضرت سید شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ

ای گرفتارِ خودی طعن بدرویشان مکن غیبت پاک درونان صفاکیش مکن

جان سلامت نبری از نفس درویشان لقمۂ شیر مشو دشمنی خویش مکن

؎ زاہد ظاہر پرست از حال ما آگاہ نیست در حقِ ما ہر چہ گوید جائے ہیچ اکراہ نیست

بر درِ میخانہ رفتن کارِ یکرنگان بود خود فروشان را بکوے مے فروشان راہ نیست

بنئ پیر خرابا تم کہ لطفش دائم است ورنہ لطف شیخ و زاہد گاہ ہست و گاہ نیست

وقد كان جماعات من المحدثين والمتكلمين يتكلمون فى الائمة الصوفية سيما اهل سماع منهم وفى علومهم ومعارفهم ثم تابوا وانابوا بعد ما تحقق لهم الحق وسلكوا طريقتهم فاخفوا ذلك اذا سر واما لم يروا فى اظهاره على العامة مصلحة ولذا ترى تختلف الروايات عن الائمة الاربعة وغيرهم فى التوسل والسماع والوجد وغير ذلك من امور الصوفية مدحا وقدحا وعامة اهل مذاهبهم الظاهرية لايعرفون ذلك هذا الامام احمد آخر الاربعة كان فى اول امره ينهى ولده عن مجالسة الصوفية حتى نزل عليه جماعة منهم فى الليل من الهواء فسألوه عن مسائل فى الشريعة حتى اعجزوه ثم صعدوا فى الهواء فمن ذلك الوقت هو يقول لولده عليك بمجالسة الصوفية فانهم ادركوا من خشية الله واسرار الشريعة مالم ندركه وكان اذا عجز عن جواب مسئلة يقول للشيخ ابى حمزة البغدادى ما تقول فى هذا يا صوفى فاذا اجابه بشئ اخذ به ذكره جماعة من آخرهم المحدث الفقيه ابن ايمن كما نقله الشعرانى فى اليواقيت فما زال

و بتحقیق بودند جماعتہا از محدثین و متکلمین کہ کلام میکردند در ائمہ صوفیہ علی الخصوص در اہل سماع از اوشان و در علوم و معارف شان باز توبہ کردند و رجوع آوردند بعد آنچہ کہ ثابت شد برائے اوشان امر حق و سلوک کردند طریقۂ اوشان را پس این را اوشان ظاہر کردند و مخفی داشتند آنرا از آنچہ کہ در اظہارش بعوام مصلحت ندانستند و بہمین وجہ خواہی دید کہ مختلف میشوند روایات از ائمہ اربعہ وغیرہم در توسل و سماع و وجد وغیر این از امور صوفیہ از مدح و قدح و عام از اہل مذاہب ظاہر این را نمے شناسند امام احمد کہ آخر ائمہ اربعہ اند در اوائل حال خود پسر خود را از صحبت صوفیہ منع میکرد تا اینکہ بیامد بروے جماعتے از صوفیہ در شب از ہوا پس پرسیدند شان وے را از مسائل شرعیہ تا اینکہ عاجز کردند وے را باز در ہوا صعود کردند پس ازین وقت وے میگفت با پسر خود کہ لازم گیر بر خود مجالست صوفیہ پس بتحقیق اوشان یافتند از خوف خدا اسرار شریعتش آنچہ کہ ما نیافتیم و وقتیکہ از جواب مسئلہ عاجز مے شد مے گفت از شیخ ابی حمزہ بغدادی کہ چہ میگوئی درین مسئلہ اے صوفی پس وقتیکہ جواب میداد وے را بہ چیزے میگرفت و ذکر کردند این را جماعتیکہ از آخرین شان محدث فقیہ ابن ایمن است چنانکہ نقل کردہ شعرانی

احمد يعتقد فيهم ويستند اليهم الى ان صار من
الابدال على ما رواه جماعة من الحفاظ الايقاظ فصار
يحسن سماع الصوفية ورقصهم فيه ويقول انهم
يفرحون بربهم رواه السلفي من جهة الطبراني عن
عبد الله ابن احمد وصار على ما هو شان الابدال
فيما ذكر الفقيه الصوفي علاء الدولة في العروة وغيره
يسمع السماع كما رواه المقدسي وابن الجوزي وفي قوت
حدثت عن عبد الله ابن احمد ابن حنبل قال
قلت قلت لابي بلغني انك كنت تختلف الى معروف
أكان عنده حديث فقال يا بني كان عنده راس
الامر تقوى الله وكذا ابن معين فذكر غير واحد
من الحفاظ منهم ابن الجوزي في صفوة الصفوة
في ترجمة الامام معروف الكرخي ان احمد وابن
معين كانا يختلفان اليه ويسالانه وكانا اعلم
منه في علم الظاهر هذا مع تكلمهما اولاً فيمن
هو افضل من معروف وكذا اقدوة الشافعية
ابو العباس ابن سريج كان اولاً لا ينتقد التصوف
حتى مر او حضر مرة بمجلس سيد الطائفة الجنيد
وسمع كلامه ورجع فقيل كيف وجدت قال روح
قوم لا اعرفها غير ان لهذا الكلام صولة ليست
بصولة مبطل وكان اذا اعجب الحاضرون
ممن يبديه لهم من العلوم يقول لهم اتدرون
من اين لي هذا انما حصل لي ببركة مجالستي الجنيد
رواه جماعات من الحفاظ وكذا امام الحرمين
كان لا يحسن العقيدة في الصوفية فبينما
هو جالس يوما يدرس في المسجد بعد صلوة الصبح
اذ مر عليه بعض مشايخ الصوفية ومعه اصحاب

در یواقیت پس پیوسته امام احمد اعتقاد میکرد در او شان و سند
میکرد بسوے شان تا اینکه گشت از ابدال چنانکه روایت کرد
این را جماعتے از حفاظ باخبرت پس همیشه سماع صوفیه را دوست
میداشت ورقص شان را در وے میگفت که تحقیق او شان
فرحت میکنند برب خود روایت کرد این را سلفی از جهت طبرانی
از عبد الله ابن احمد وگشت بر شان ابدال در انچه که ذکر کرد فقیه
صوفی علاؤالدوله در عروه وغیر امام احمد نیز سماع مے شنید چنانکه
روایت کرد این را مقدسی وابن جوزی ودر قوت القلوب است
که روایت کردم از عبد الله ابن احمد ابن حنبل که گفت وی قدس سره
که از پدر خود گفتم که رسیده است ما را که شما اختلاف میکردید
بسوے معروف که بود نزد وے حدیث یا نه پس گفت اے
پسر بود نزد وے اصل امر یعنی تقواے خدا وهمچنین ابن معین جز
پس ذکر کرد ویرا غیر یکے از حفاظ از او شان ابن جوزی است که
نقل کرد در صفوة الصفوة در ترجمهٔ امام معروف کرخی که امام احمد
وابن معین هردو اختلاف میکردند بسوے وے ومی پرسیدند
از وے بودند آن هردو عالم تر از وے در علم ظاهر واین باتکلم
آن هردو بود اولاً در کسیکه وے افضل بود از معروف وهمچنین
قدوه شافعیه ابو العباس ابن سریج بود که اول در تصوف اعتقاد
نمیداشت تا اینکه گذشت یا حاضر شد یکبار بمجلس سید الطائفه جنید
وشنید کلام ویرا ورجوع کرد پس گفته شد از وی که چگونه یافتی گفت
اسرار قوم اند نمی شناسم آن را مگر برای این کلام صولتی هست که در کلام مبطل
نمی باشد ووقتیکه حاضرین را علوم ظاهر و شان خوش معلوم میشد
میگفت برائے شان که آیا میدانند که این از کجا ما را حاصل شد
این حاصل شد ما را از برکت مجالست جنید روایت کرد این را جماعت
از حفاظ وهمچنین امام الحرمین بود که حسن عقیدت در صوفیه نمیداشت
پس ناگاه روزی نشسته در مسجد درس میداد بعد نماز صبح که بروی
بعض مشائخ صوفیه گذشتند وهمراه شان یاران شان بودند

الى دعوة فقال الامام فى نفسه ما شغل هؤلاء
الا الاكل والرقص فلما رجع الشيخ من الدعوة
مر عليه فقال يا فقيه ما تقول فيمن يصلى الصبح
وهو جنب ويقعد فى المسجد ويدرس العلوم
ويغتاب الناس فتذكر امام الحرمين انه كان عليه
غسل ثم حسن اعتقاده بعد ذلك فى الصوفية
اورده الامام اليافعى والقارى فى المرقاة وغيرهما
وقد اسند فيما مضى تلمذه ولبسه من يد ابى طالب
المكى ومصافحته اياه ولبسه من يد القشيرى
وكذا صاحبه حجة الاسلام الغزالى كان اولا كثير
العصبية لا يرى مشرب الصوفية ومذهب الحنفية
شيئا بل قد اكثر من النكير فى بعض كتبه على ابى حنيفة
فلما تشرف بخدمة الحضرات الصوفية ترك العصبية
واثنى على ابى حنيفة والحنفية واحسن العقيدة
فى الصوفية وما اكتسب علومهم العالية وصار
يقول ضيعنا عمرنا فى البطالة وكان يقول ضيعت
العمر العزيز فى تصنيف البسيط والوسيط والوجيز
والف المنقذ من الضلال ومشكوة الانوار والاحياء
وغيرها وحقق معارفهم ومسائلهم سيما وحدة
الوجود مع كثرة الوجود والسماع وكذا انكر عليه الاخرون
وافتوا بتكفيره وحرقوا كتابه الاحياء ثم نصر الله
تعالى عليهم وكتبوه بماء الذهب وكذا الامام
ابو الحسن ابن حرزهم كان اولا يتكلم فيهم سيما
فى الغزالى وكتابه الاحياء حتى افتى باحراقه فلما عذب
بضرب الاسواط بحضرت النبى صلى الله عليه
وآله وسلم تاب واناب ووصل واوصل الى
رب الارباب وكذا ابن الجوزى كان شديد التعصب

که بدعوتے رفتند پس امام در دل خود گفت که این
کسان را شغلے نیست بجز خوردن و رقص کردن پس وقتیکه
شیخ از دعوت رجوع کرد بر امام بگذشت پس گفت شیخ چه میگوئی
اے فقیه در کسیکه بحالت جنابت نماز خواند و در مسجد نشیند
وعلوم را درس دهد و غیبت مردمان کند پس یاد کرد امام الحرمین
که بروے غسل بود باز نیک کرد اعتقاد خود را در صوفیه بعد
ازین آورد این را امام یافعی و علی قاری در مرقاة و غیر آن
و منسوب کرد آنچه گذشت خرقه پوشی وے از دست ابی طالب
مکی و مصافحه وے ازوے و خرقه پوشی وے از دست امام
قشیری و همچنین بود صاحب وے حجة الاسلام امام غزالی
که اولا تعصب بسیار داشت و مشرب صوفیه و مذهب حنفیه را
چیزے نے پنداشت بلکه در بعض کتب خود برامام ابی حنیفه
اعتراض کرده پس وقتیکه مشرف شد بخدمت حضرات
صوفیه ترک کرد تعصب را و تعریف کرد برامام ابی حنیفه و حنفیه
و نیکو کرد عقیده را در صوفیه و علوم عالیه شان را حاصل کرد
و اکثر میگفت که ضائع کردیم عمر خود را در بطالت و گاهے
میگفت که ضائع کردم عمر عزیز در تصنیف بسیط و وسیط
و وجیز و تالیف کرد منقذ من الضلال و مشکوة الانوار
و احیا و غیرها و معارف و مسائل شان را تحقیق کرد خصوصا
وحدت الوجود را با این کثرت وجود و سماع و همچنین انکار
کردند بروے آخرین و فتوے به تکفیر وے دادند و کتاب
احیاء العلوم را سوختند باز نصرت داد ویرا الله تعالی بر اوشان
و ویرا بآب زر نوشتند و همچنین امام ابو الحسن ابن حرزهم
اولا در صوفیه کلام میکرد خصوصا در باره امام غزالی و کتاب
احیاء العلوم تا اینکه فتوے داد به سوزانیدن وے پس وقتیکه
معذب کرده شد بضرب تازیانه بحضور نبی صلی الله علیه و آله وسلم
توبه کرد و به پیوست بصوفیه و واصل شد بحق و همچنین ابن جوزی متعصب

فی الصوفیة من اشد المنکرة علیهم والمنحرفة
عنهم ولبس علیه ابلیس حتی صنف تلبیس
ابلیس ذکر فیه مداخل الشیطان مما یخالف
ظاهر الشریعة فی فرق الامة عموما وفی الصوفیة
خصوصًا والطعن علیهم وکان ینکر علی الامام
المحی الجیلی رضی الله تعالی عنه وقد سجن بذلک فی
المطمورة خمس سنین کما فی الفصول الستة وغیره
فلما حضر حضرته فسمع ذکره اخذه وجد شدید
وخرق ثیابه رواه غیر واحد من الحفاظ منهم الحفنی
بسند صحیح ولعل ما الف فی التصوف کالصفوة
والثبات عند الممات کان بعد ذلک والله اعلم
وکذا اخرجوا الشیخ ابا الحسن الشاذلی من بلاد
المغرب بجماعة ثم کاتبوا نائب اسکندریة بأنه
سیقدم علیکم مغربی زندیق وقد اخرجناه
من بلادنا فالحذر من الاجتماع علیه فجاء الشیخ
الی اسکندریة فوجد اهلها کلهم یسبونه
ثم وشوا به الی السلطان ولم یزل فی الاذی
حتی حج بالناس فی سنین کان الحج فیها قد انقطع
من کثرة القطاع فی طریقه فاعتقده الناس کذا
فی طبقات الامام الشعرانی وکذا فخر الشافعیة
الحافظ المجتهد المجدد سلطان علماء مصره
بل اهل عصره الامام عز الدین ابن عبد السلام
کان اولا یتکلم فی الصوفیة ویقول هل ثم
طریق للشریعة غیر ما بایدینا من المنقول ثم یقول
من زعم ان ثم علما باطنا للشریعة غیر ما بایدینا
فهو باطنی یقارب الزندیق ثم بعد ذلک
احسن العقیدة فی الصوفیة واستفاض من الشیخ

در صوفیه بود وشدید منکرین شان ومنحرف از ایشان ولبیس
بر وے مکاری کرد تا آنکه تلبیس ابلیس تصنیف کرد وذکر کرده
در وے جاے دخول شیطان از آنچه مخالف ظاهر شریعت
است در فرق است عموما ودر صوفیه خصوصا وطعن بر ایشان
وانکار بر امام محی الدین جیلی رضی الله تعالی عنه وقید کرده شد
باینوجه در تهخانه پنج سال چنانکه در فصول سته وغیره است
پس وقتیکه حاضر شد بخدمت وے وشنید نصیحت
ویرا وجد شدید درگرفت وپارچه هاے خود درید۔
روایت کرد این را غیر یکے از حفاظ از ایشان حفنی
بسند صحیح وشاید آنچه تالیف کرد در تصوف مثل صفوة الصفوة
وثبات عند الممات بعد این واقع کرده والله اعلم وهمچنین
شیخ ابو الحسن شاذلی را خارج کردند از بلاد مغرب بجماعت
باز به نائب اسکندریه نوشتند که عنقریب خواهد آمد
بر شما مغربی زندیق حالانکه ویرا بدر کرده ایم از شهرهاے خود
پس پرهیز کن از اجتماع بر وے پس شیخ سوے اسکندریه
آمد ویافت ساکنان آنجا را که دشنام میدادند جمله شان
شیخ را باز سخن چینی کردند بسوے سلطان ودر تکلیف ماند
تا آنکه همراه مردمان حج کرد دو سال ودران سالها حج از
کثرت راهزنان موقوف شده بود باز مردمان معتقد وے
گشتند چنین است در طبقات امام شعرانی وهمچنین فخر شافعیه
حافظ مجتهد مجدد سلطان علماے شهر خود بلکه زمانیان خود
امام عز الدین ابن عبد السلام اولا در شان صوفیه اعتراض
میکرد ومیگفت که آیا هست راهے براے شریعت سواے
آنچه که بدست ما است از نقول باز میگفت که کسیکه گمان
کند که براے شریعت علم باطن دیگر است سواے آنچه
که بدست ما است پس وے باطنی است قریب به زندیق
باز بعد این نیک کرد عقیده در صوفیه وفیض گرفت

الشهاب الدين السهروردي ولبس خرقة التصوف
منه ثم اخذ من الشيخ الشاذلي وصار يحضر السماع
في مجالس الصوفية ويرقص في الحال ويمدح طريق
القوم كل المدح ويقول انها طريق جمعت اخلاق
المرسلين رواه كله او بعضه جماعات من الثقات
منهم الامام الفقيه المحدث ابن عطاء الله
الاسكندري المالكي صاحب الامام ابي العباس
المرسي في لطائف المنن وذكره القاضي عز الدين
الهكاري في سيرة العز والعلامة اليافعي في المرآة
والعلامة الكمال الادفوي في الامتاع والسبكي
في طبقاته الكبرى وابن حجر المكي في شرح المنهاج
والشعراني والدهلوي وغيرهم وذكر الحافظ
كمال الدين الدميري في حيوة الحيوان انه قد حكى
غير واحد من الحفاظ ان القاضي الفقيه الامام
علم الاعلام الطراز المذهب الملقب بالباز
الاشهب حامل لواء مذهب الشافعي وناشره
ومؤيده في زمانه وناصره بل المفضل على جميع
اصحاب الشافعي حتى على المزني كما ذكره الامام
ابو اسحاق الشيرازي هلم جرا الى التاج السبكي
بل كان يقال انه الشافعي الصغير شيخ الطبراني وغيره
من الاعالي صاحب التصانيف الكثيرة المشتملة
فهرس كتبه على اربعمائة مصنف ... جماعة من
علماء عصره ومن بعدهم انه المجدد على راس
الثلث مائة لامر دين هذه الامة ابا العباس احمد
ابن عمر بن سريج كان اذا اعجب الحاضرين بما يبديه
لهم من العلوم يقول لهم اتدرون من اين لي هذا
انما حصل لي ببركة مجالستي ابا القاسم الجنيد

از شیخ شهاب الدین سهروردی وخرقهٔ تصوف از وے
پوشید باز از شیخ شاذلی اخذ کرد ودر مجالس صوفیه
به سماع حاضر میگشت ودر حال رقص میکرد وطریقهٔ قوم را
مدح میکرد بغایت ومیگفت که این طریقه است که جمع کرده
اخلاق مرسلین رعایت کرد این را کل یا بعض جماعتها
از ثقات از او شان امام فقیه محدث ابن عطاء الله اسکندری
مالکی که از یاران امام ابی العباس مرسی است در لطائف المنن
وذکر کرد ویرا قاضی عز الدین هکاری در سیرت عز وعلامه یافعی
در مرآة الجنان وعلامه کمال ادفوی در امتاع وسبکی در طبقات
خود که مسمی به طبقات کبرے است وابن حجر مکی در شرح
منهاج وامام شعرانی ومحدث دهلوی وغیرهم وذکر کرد حافظ
کمال الدین دمیری در حیوة الحیوان که بتحقیق حکایت کرده غیر
از حفاظ که قاضی فقیه امام علم الاعلام طراز مذهب ملقب به
باز اشهب بردارندهٔ لواے مذهب شافعی ونشر کنندهٔ وے
وتائید کنندهٔ وے در زمان خود ومددگار وے بلکه فضیلت
داده شده بر جمیع اصحاب شافعی تا اینکه بر مزنی چنانکه ذکر کرد
این را ابو اسحق شیرازی وبگیر سلسلهٔ وے تا شیخ تاج الدین
سبکی ویافعی بلکه گفته مے شد ویرا شافعی صغیر شیخ طبرانی وغیر
وے از بزرگان صاحب تصانیف کثیره مشتمله فهرست
کتب وے بر چهارصد ... بوده نزد جماعتے از علماے
زمان خود واز بعد شان که وے مجدد است در صدی
سوم برای ... امت ابو العباس احمد
ابن عمر بن سریج بود که وقتیکه در تعجب می انداخت
حاضرین را از آنچه ظاهر مے شد براے شان
از علوم مے گفت از دست شان که میدانید
این از کجا است براے ما حاصل شد ما را
این به برکت حاضری ما در خدمت ابو القاسم جنید

رضی الله عنه وفی روایة القشیری وابن الجوزی
والسبکی وقیل للجنید من این استفدت هذا
العلم قال من جلوسی بین یدی الله تعالی ثلثین
سنة تحت تلک الدرجة اومی الی درجة
فی داره وذکر جمع من الحفاظ منهم شیخ الاسلام
الهروی عبد الله الانصاری والامام مجد الدین
اللغوی انه اجتاز ابن سریج المذکور مجلس
الجنید فسمع کلامه وانصرف فقیل له کیف
رأیت ای الجنید قال رموز قوم لا اعرفها غیر
ان هذا الشیخ صولة لیست بصولة المبطلین
وفی روایة ما ادری ما یقول و لکنی ارے لهذا
الکلام صولة لیست بصولة مبطل وفی لفظ ولکن
اجد لکلامه صولة فی القلب ظاهرة تدل علی
عمل فی الباطن واخلاص فی الضمیر ولیس کلامه
کلام مبطل وقال الامام خاتمة الحفاظ مجدد مائة
ومجتهد وقته المستشرف برویة النبی صلی الله
علیه وآله وسلم وصحبته ومشافهته فی یقظته
الشیخ جلال الدین السیوطی فی آخر عقیدته
ونعتقد ان طریق ابی القاسم الجنید سید الصوفیة
علما وعملا وصحبة طریق مقوم فانه خال عن البدع
مبنی علی اتباع الکتاب والسنة وفی العقیدة
المالکیة ومالک وسائر الائمة کذا ابو القاسم
هداة الامة وفی شرحه مثل کلام السیوطی
وقد استفاض عن الجنید واشتهر بل کاد ان یتواتر
انه کان یقول غیر مرة مذهبنا وفی روایة علمنا
هذا مقید وفی لفظ مضبوط باصول الکتاب
والسنة من لم یحفظ القرآن ولم یکتب الحدیث

رضی الله تعالی عنه و در روایت قشیری و ابن جوزی و سبکی
است که گفته شد برای جنید از کجا حاصل کردی این علم را
گفت از نشست خود روبروی خدای تعالی سی سال
زیر این درجه و اشارت کرد بسوی درجه که در خانه وی بود
و ذکر کرده جمعی از حفاظ از ایشان شیخ الاسلام هروی عبد الله
انصاری و امام مجد الدین لغوی اند که بتحقیق
بگذشت ابن سریج مذکور یکبار بمجلس جنید پس
شنید کلام وی و بازگشت پس گفته شد برای وی که
چگونه دیدی یعنی جنید گفت رموز قوم اند که نمی شناسم ویرا
مگر برای این شیخ صولتی است که بصولت مبطلین نیست
و در روایت دیگر است که نمیدانم چه میگفت ولیکن اعتقاد
میکنم برای این کلام صولتی که بصولت مبطل نمی ماند و
بلفظ دیگر اینکه ولیکن می یابم برای کلام وی صولتی
در قلب ظاهر دلالت میکند بر عمل باطنی و اخلاص قلبی
و کلام وی کلام دروغ گو نیست و گفت امام خاتمه حفاظ
مجدد صدی خود مجتهد وقت خود مشرف به رویت
نبی صلی الله علیه وآله وسلم وصحبت وی و روبرو دیدن
در بیداری شیخ جلال الدین سیوطی در آخر عقیده خود
و اعتقاد میکنیم اینکه طریقه ابی القاسم جنید سردار صوفیه
در علم و عمل و صحبت طریق راست کرده شده است پس
بتحقیق وی خالی از بدعت و مبنی بر اتباع کتاب و سنت
است و در عقیده مالکیه است که مالک و همه ائمه مثل ابو القاسم
رهنمایان امت اند و در شرح وی مثل کلام سیوطی
بتحقیق گرفته شد از جنید و مشتهر شد بلکه قریب بتواتر
رسید که وی میگفت بارها که مذهب ما و بروایتی این
علم ما مقید است و بلفظی دیگر مضبوط است به اصول کتاب
و سنت کسیکه یاد نکند قرآن را و ننویسد حدیث

ولم يتفقه لا يقتدی به في هذا الامر في رواية
علمنا هذا مشيّد بحديث رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم وقال الطرق الى الحق كلها
مسدودة على جميع الخلق الا على المقتفين لآثار
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم والتابعين
لسنته كما قال الله تعالى وان تطيعوه تهتدوا
وقال الله تعالى لقد كان لكم في رسول الله اسوة
حسنة رواها السلمي وابو نعيم والقشيري والهروي
وابن عساكر والسلفي والحاتمي وابن الجوزي والسبكي
وغيرهم قال الامام العالم العلامة عبد الله ابن
اسعد اليافعي اليمني ثم المكي في الارشاد والتطريز
بلغنا ان الشيخ العارف بالله المشهور الفقيه الامام
الورع المشكور شمس الزمن ومفتي اليمن ذو السيرة
الحميدة والمجد الاثيل احمد ابن موسى ابن العجيل
رضي الله عنه ونفعنا به سئل عن سماع الصوفية
فقال ان ابحه فلست من اهله وان انكره فقد
سمعه من هو خير مني وجاء جماعة من فقهاء اليمن
الى الشيخ بحر الحقائق وموضح الدقائق ابو الغيث
ابن الجميل قدس الله روحه يمتحنونه في شئ فلما
دنوا منه قال مرحبا بعبيد عبدی فاستعظموا ذلك
ورجعوا فلقوا شيخ الطريقين وامام الفريقين ابا الذبيح
اسماعيل ابن محمد الحضرمي رضي الله عنه فاخبروه
بما قال الشيخ ابو الغيث لهم فضحك وقال صدق
وانتم عبيد الهوى والهوى عبده وكان الشيخ
ابو الغيث المذكور اميا ويحضر مجلسه فقهاء البلاد
ويمتحنونه بالمسائل الدقيقة فيجيبهم وقال له الفقراء
في بعض الايام نشتهي اللحم فقال الى اليوم الفلاني

ونیک نداند اقتدا بوے در این امر کرده شود و در
روایتے ہست کہ علم ما این بلند کرده شده است بحدیث
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وگفت جمله طرق الی الله
مسدود اند بر جمیع خلق مگر بر آنانکه تبع آثار رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم وتابع سنت وے اند چنانکه فرمود الله تعالی
واگر اطاعت میکنید ویرا ہدایت خواهید یافت وفرمود
الله تعالی ہر آئنه بتحقیق ہست برائے شما در رسول الله
اقتدائے نیک روایت کرد این ہر دو را سلمی وابو نعیم
وقشیری وہروی وابن عساکر وسلفی وحاتمی وابن جوزی
وسبکی وغیر ہم گفت امام عالم علامه عبد الله ابن اسعد یافعی
یمنی مکی در ارشاد وتطریز که رسید ما را اینکه شیخ عارف بالله
مشهور فقیه امام متورع آفتاب زمانه ومفتی یمن صاحب
سیرت حمیده وبزرگے اصیل احمد ابن موسے ابن
عجیل رضی الله عنه ونفع دهد ما را بوے پرسیده شد
از سماع صوفیه پس گفت اگر مباح کنم ویرا
نیستم از اہل آن واگر انکار کنم ویرا پس بتحقیق شنیده
ویرا کسیکه او بہتر از من است وآمد جماعتے از فقہائے
یمن سوے شیخ بحر الحقایق وواضح کننده دقایق
ابو الغیث ابن الجمیل پاک کند الله روح ویرا امتحان
میکردند او شان ویرا در چیزے پس وقتیکه قریب
گشتند بوے گفت مرحبا به غلامان غلام من پس بزرگ
پنداشتند او شان این را وباز گشتند پس ملاقات کردند
به شیخ طریقین وامام فریقین ابو الذبیح اسمعیل ابن
محمد حضرمی رضی الله عنه این خبر دادند آن جماعت شیخ را بانچه
که گفته بود شیخ ابو الغیث از او شان پس خندید گفت که راست
ودرست گفت شما غلام خواهش ہستید وخواهش غلام آن شیخ است وبود شیخ ابو الغیث
مذکور ناخوانده ومجلس وے علمائے بلاد حاضر میشدند ومسائل دقیقه امتحان میکردند
پس جواب این میداد ودر بعضی روز ها فقرا از وے گفتند که خواهش گوشت ...

فكان يوم سوق ياتيه القوافل فلما جاء ذلك اليوم
جاء الخبر ان قطاع الطريق اخذوا القافلة ثم جاء
بعض قطاع الحرامية بحب وجاء آخر بثور فقال
الشيخ للفقراء تصرفوا فيه فتصرفوا واحضروا العيش
فتنحى الفقهاء فدعاهم الفقراء للاكل فامتنعوا فقال
فقال الشيخ للفقراء كلوا الفقهاء ما ياكلون الحرام فلما
فرغوا من الاكل جاء انسان الى الشيخ وقال يا سيدي
نذرت للفقراء كذا وكذا من الحب فاخذه الحرامية
وجاء آخر ايضا اليه وقال نذرت للفقراء ثورا
فنهب فقال لهم الشيخ قد وصل الى الفقراء متاعهم
فبقى الفقهاء يضربون يدا الى يد متندمين على
ترك موافقة الفقراء وكان الشيخ رضى الله عنه
ينكر السماع ويقابل من يتعاطاه فى اول امره ثم رجع
عن ذلك فى الآخر وسببه انه قدم عليه بعض
المشايخ الكبار فى جمع من الفقراء عازمين على
ان يدخلوا عليه قريته بالسماع فامر اهل قريته
ان يخرجوا بقتالهم بالعيدان وخرج معهم فلما
تقاربوا والقادمون فى حال السماع اخذه حال
وصار يدور كما يدور اهل السماع الواجدين فتعجب
اصحابه وكلموه ذلك فقال وعزة من له العزة
ما درت حتى رأيت السماء دارت انتهى وامام
عبد الوهاب شعرانى در بحر مورود گويد كان
الامام عبد الله ابن اسعد اليافعى امام مكة
فى عصره فى العلوم الظاهرة والباطنة يقول
عالجت نفسى خمس عشر سنة حتى مالت
الى طريق الصوفية وذلك لانه ليس فى افعال
اهل الطريق شئ يوافق هوى النفس اذا مشى

پس بروز بازار قافله‌ها ویرا مے آمدند پس هرگاه که آن روز
آمد خبرے رسید که رهزنان قافله را گرفتند باز بعض
رهزنان دانه آوردند و دیگرے گاو پس گفت شیخ
به فقرا که دروے تصرف کنید پس تصرف کردند و پختند
آن وقت فقها کناره کشی کردند و فقرا اوشان را برای خورش
طلبیدند پس اوشان باز ماندند پس گفت شیخ از فقرا
بخورید فقها حرام نمیخورند هرگاه از خورش فارغ گشتند مرد
سوے شیخ آمد و گفت اے سردار من نذر کرده بودم برای
فقرا چنان از دانه پس ویرا رهزنان گرفتند و دیگرے
بسوے شیخ آمد و گفت که برائے فقرا گاوے نذر کرده بودم لیکن
رفت شیخ از اوشان گفت که بسوے فقرا متاع شان رسید
پس فقها آنوقت کف افسوس مالیدند و بر ترک موافقت فقرا
نادم گشتند و شیخ رضی الله عنه منکر سماع بود و در ابتدا ر حال خود
مقابله میکرد از کسیکه بحث میکرد باز در آخر ازین رجوع کرد
و سبب وے این بود که بیامد بر وے بعض مشائخ کبار در جماعت
فقرا برین اراده که داخل شوند در دیه وے به سماع پس ساکنان
آن دیه اراده قتل شان کردند بچوب و همراه شان آمد و قتیکه
قریب شدند و مسافران در حال سماع بودند ویرا حالے در گرفت
و دور کردن گرفت چنانکه سماع شوندگان بحالت وجد میگردند
اصحاب وے ازین امر متعجب شدند و ویرا پرسیدند گفت
قسم بعزت کسیکه ویرا عزت است نگردیدم تا اینکه دیدم آسمان را که
گردش میکرد انتهی و امام عبد الوهاب شعرانی در بحر مورود گوید
بود امام عبد الله ابن اسعد یافعی امام مکه در زمان خویش
در علوم ظاهری و باطنی میگفت پانزده سال
علاج نفس خود کردم تا مائل شد بطریق صوفیه
چراکه نیست در افعال اهل طریق چیزے که موافق
باشد خواهش نفس را وقتیکه برود سالک

السالك فيها بالصدق والنفس يفر من ذلك
بطبعها ولا يحب الا التصدر فی الدروس
والرياسة من غير مراعات العمل بما علمت
قال وكنت اشاور مشائخی من اهل العلم ببلاد
اليمن على اجتماعی على الصوفية واتباعی بطريقهم
فنهوا لی عن ذلك اشد النهی فبينا انا مار بالشارع
واذا انا بورقة مكتوبة فقرأتها فاذا فيها
ولرب امر متعب لك فی عواقبه رضا؛ الله
يفعل ما يشاء فلا يكن متعرضا. فسرى معناها
فیّ فعرضت ذلك على بعض الفقراء فقال يا اخی
العلم الشرعی اساس طريق القوم اذ الترقی فيها يكون
بمعرفة جميع دقائق الشريعة ثم انك اذا علمت
دقائقها فلا بد لك من شيخ يعلمك كيف الطريق
الى العمل فان الفقيه الذی لم يسلك طريق القوم
كالطبيب الذی يحفظ الادوية وهو جاهل
بتشخيص الامراض فلا يعرف كيف ينزل الدواء
على الداء ولو كان الفقهاء يعرفون طريق القوم بغير
شيخ ما احتاج مثل الامام الغزالی والشيخ عز الدين
ابن عبد السلام الى شيخ يرشدهم الى دسائس اعمالهم
ولا الى الطريق المزيلة لامراضهم وكان سيدی
الشيخ ابو المواهب الشاذلی يقول حكم الملك
القدوس ان لا يدخل حضرته احد من اهل النفوس
انتهى فتامل يا اخی وامعن النظر فيه واخلص فی
علمك وعملك واجتمع باهل الطريق ليكمل لك
المشی على صراط المستقيم والله يتولى بذلك
وكذا لم يزل علماء الظاهر ينكرون ويتكلمون
فی علماء الباطن فی كافة الاعصار وعامة الامصار

و روے بصدق و نفس میگریزد ازین بالطبع و دوست
نمیدارد مگر بر پیشگاه نشستن براے درس و ریاست
بلا رعایت عمل بانچه که علوم شد گفت که مشورت میکردم
از مشائخ اهل علم خود در بلاد یمن بر اجتماع خود بطریق
صوفیه و اتباع طریقه شان پس منع کردند او ولی
مارا ازین بسخت مبالغه پس روزے برراهے
میگذشتم که ورقے نوشته یافتم و ویرا خواندم در وی نوشته بود این شعر
و اکثر امر باعث تعب میباشد و برتست در انجام وے
خوشنودی حق تعالے میکند انچه میخواهد پس متعرض نباشید
پس معنی وے در من سرایت کرد پس حال خود را بعض
فقرا عرض کردم وے گفت اے برادر من علم شرع بنیاد طریق
قوم است چه که ترقی در وے از شناخت جمله دقائق شریعت
میباشد باز وقتیکه دانستی دقایق آنرا پس ضرور است
ترا شیخے که تعلیم کند ترا که عمل طریق چگونه است پس فقیهے
که طریق قوم را نداند وے مثل طبیبے است که ادویه را
یاد میدارد و از تشخیص امراض جاهل است و نمیداند که
چسان دوا بحالت بیماری داده میشود و اگر فقهاے طریق
قوم را شناختندے بغیر شیخ محتاج نے شدندے
مثل امام غزالی و شیخ عز الدین ابن عبد السلام بشیخے
که راه نماید او شانرا بسوے وسوسه هاے اعمال شان
و طریقه زائل کننده امراض شان و بود سردار ما شیخ ابو المواهب
شاذلی که میگفت حکم الهی است که در حضرت وی کسے از
اهل نفوس داخل نشود پس غور و فکر کن اے برادر من در وی
و در وے نظر کن و اخلاص کن در عمل و علم خود و نشین با اهل طریق
تاکه کامل شود سلوک تو بر صراط مستقیم والله باین متولی است
و همچنین همیشه علماے ظاهر انکار میکردند و در علماے باطن
اعتراض میکردند در کل زمانه و هر شهر

ثم يتوب عن ذلك جماعات منهم ببركاتهم
والحكايات الصحيحة فيه عن المشايخ الصوفية
لا تعد ولا تحصى تذكرة قال شيخ شيوخنا القشاشي
اخبرني شيخنا ابو المواهب عن والده عن الشعراني
عن الحافظ جلال الدين السيوطي عن الحافظ تقي الدين
ابن فهد عن عبد الوهاب ابن عبد الله ابن
اسعد اليافعي عن ابيه الولي الكبير عفيف الدين
عبد الله ابن اسعد اليافعي ثم المكي انه قال في كتابه
نشر المحاسن الملقب بكفاية المعتقد ما نصه قلت
وما حكي واشتهر ورويناه عن الشيخ العارف بالله
ابي الحسن الشاذلي رضي الله عنه انه رأى النبي
صلى الله عليه وآله واصحابه وسلم في النوم باهى
موسى وعيسى عليهما الصلوة والسلام بامام الغزالي
رضي الله عنه وقال افي امتكما حبر كهذا قالا
لا وقال الشيخ العارف ابو العباس المرسي رضي الله
عنه لما ذكر الغزالي انا لنشهد له بالصديقية
العظمى وفي السيرة المشهورة للشيخ الكبير العارف
بالله اليمني المعروف بالصياد رضي الله عنه
بالاسناد اليه انه رأى في بعض الايام وهو
قاعد ابواب السماء مفتحة واذا بعصبة من
الملائكة قد نزلوا الى الارض ومعهم خلع خضر
ودابة من الدواب فوقفوا على راس قبر من القبور
واخرجوا شخصا من قبره والبسوه الخلع واركبوه
على الدابة وصعدوا به الى السماء ثم لم يزالوا
يصعدون به من سماء الى سماء حتى جاوزوا
السموات السبع وخرق بعدها سبعين حجابا
قال فتعجبت من ذلك واردت معرفة

باز توبه کرد ازین جماعتها از اوشان بوجه برکات شان و حکایات صحیحه
درین باب از مشائخ صوفیه بشمار اند (تذکرة) یعنی
یاد داشتن اینجا تذکر یعنی تذکر اسم فاعل واقع است گفت
شیخ شیوخ ما قشاشی خبر داد مارا شیخ ما ابو المواهب از والد
او و وے از شعرانی و وے از حافظ جلال الدین سیوطی و وے
از حافظ تقی الدین ابن فهد و وے از عبد الوهاب ابن عبد الله
ابن اسعد یافعی و وے از پدر خود ولی بزرگ عفیف الدین
عبد الله ابن اسعد یافعی مکی که گفت وے در کتاب خود
نشر المحاسن که لقب داده شده است به کفایت المعتقد
که تصریح کرد این را گویم و آنچه حکایت کرده شد و مشهور شد
و روایت کردیم آنرا از شیخ عارف بالله ابی الحسن شاذلی
رضی الله عنه که وے بخواب دید جناب رسول الله صلی الله
علیه وآله واصحابه وسلم که مباهات کرد آنحضرت با موسی و عیسی
علیهم السلام به امام غزالی رضی الله عنه وگفت آیا هست
در امت شما دانشمند عالم مثل وے گفتند نه وگفت شیخ
عارف ابو العباس مرسی رضی الله عنه که هرگاه ذکر کرده می شد
امام غزالی بحضور وے میگفت که ما گواهی میدهیم برای وے
بصدیقیت عظمی و در سیرت مشهوره شیخ بزرگ عارف یمنی مشهور بصیاد
رضی الله عنه وارد است که وے دید در بعض ایام که وے
نشسته است و دروازه های آسمان کشاده اند و جماعتی
از ملائکه سوے زمین فرود آمدند و همراه شان جامهٔ سبز
و جانورے از چارپایه است پس توقف کردند بر قبرے
از قبور و برآوردند شخصے را از آن قبر و پوشانیدند ویرا جامه
و سوار کردند ویرا بران چارپایه و صعود کردند بوے سوی آسمان
باز میگذشتند همراهی وے از آسمانی به آسمانی دیگر تا آنکه
از هفت آسمان در گذشتند و شگافت بعد آن هفتاد حجاب
گفت شیخ که متعجب شدم ازین و اراده شناختم

ذلك الراكب فقيل لهذا الغزالى ولا١ علم الى اين بلغ
انتهائه قلت واخبرنى بعض الصالحين من ذريته
الشيخ ابى الحسن ابن حرزهم بكسر الحاء المهملة
وسكون الراء وبعدها زاء بالضبط المحقق والمعروف
بين الناس بن حرازم فذكر قصة ابن حرزهم
المذكورة فى باب اللقاء من المتن الشريف الى
قوله ثم نظر بعد ذلك فى الاحياء فرآه براى آخر وفهم
فيها خلاف الفهم الاول فرآه موافقا للكتاب والسنة
ورائى النبى صلى الله عليه وآله وسلم مسح على ظهره
بيده المباركة الكريمة فشفى جسمه وقلبه بعد خمسة
وعشرين يوما ثم فتح عليه بعد ذلك ونال من
المعرفة بالله والحظ العظيم ما نال بفضل الله الكريم
وصحبه الشيخ ابومدين فربّاه ثم قال له قد فتحت
لك ستة اقفال وبقى السابع يفتحه لك الشيخ
ابو يعزا بفتح الياء المثناه من تحت والعين المهملة
والزاء المشددة فاذهب اليه فذهب فلما أتى
الشيخ ابو يعزى قال له قال لك الشيخ ابو الحسن
انى فتحت لك القفل السابع ها انا افتحه لك باذنه
ففتح له ففتح عليه وكان من امر الشيخ ابى مدين
وعظم شانه ما كان رضى الله عن الجميع ونفعنا
بهم قال اليافعى قلت وقد روينا ذلك مختصرا
اخبرنى الشيخ شهاب الدين ابن الميلق الشاذلى
قال اخبرنى ياقوت الشاذلى قال اخبرنى به الشيخ
ابوالعباس المرسى الشاذلى قال اخبرنى به الشيخ
ابوالحسن الشاذلى وزاد فيه قال ولقد مات
يوم مات واثر السياط على جسمه انتهى قلت كل
ذلك قد اورده المحدث التاج السبكى فى الطبقات

آن راکب کردم پس گفته شد برائے من که این غزالی است ونمیدانم
که تا کجا رسید انتہائے وے میگویم وخبر داد مرا بعضے
صالحین از اولاد شیخ ابوالحسن ابن حرزہم بکسرۂ حاء مہملہ
وسکون را وبعد آن زا است چنین است تحقیق ومشہور میان
مردمان ابن حرازم است پس ذکر کرد قصہ ابن حرزہم که ذکر کرده شد
در باب لقا از متن تا قول خود باز بدید بعد این در احیا
پس دید ویرا به ادراک دیگر وفہم کرد مطلب را خلاف مطلب
سابقه واعتقاد کرد آنرا موافق کتاب وسنت ودید آنحضرت را
که مسح کرد بر پشت وے دست مبارک خود را وشفا یافت
جسم وقلب وے بعد بست وپنج روز باز کشائش شد
بعد این برو وے ویافت از معرفت خدا وحظ عظیم آنچه که
یافت بفضل خدائے کریم وصحبت وے شیخ ابو مدین گزید
وپرورش کرد ویرا باز گفت بوے که شش قفل ترا کشادم
هفتمین باقی ماند خواهد کشاد آنرا شیخ ابو یعزا بفتح یائے
مثناۃ تحتیه وعین مہمله وزائے مشدده وبرو بسوے وے
پس رفت وقتیکه دید ویرا شیخ ابو یعزے گفت
از وے که شیخ ابوالحسن گفته است ترا که خواهم کشاد
قفل هفتمین ترا آگاه باش که ما خواهیم کشاد آنرا برائے تو
باجازت وے پس بکشاد وبروے نیز کشاده گشت
وگشت از حکم شیخ ابو مدین وبزرگی شان وے چنانکه
گردید راضی باد الله تعالیٰ از همه ونفع دهد ما را بسبب شان
یافعی میگوید که روایت کردم این را مختصر خبر داد مرا شیخ
شهاب الدین ابن المیلق شاذلی وویرا خبر داد یاقوت شاذلی وویرا
شیخ ابوالعباس مرسی شاذلی وویرا شیخ ابوالحسن شاذلی
وزیاده کرد در وے که گفت شیخ بتحقیق مرد یوم انتقال
خود در انحالیکه اثر تازیانه ها بر جسمش بود انتہی میگویم که
این همه را آورده است محدث تاج الدین سبکی نزد طبقات

الکبری ایضاً وفیها ومکث قریباً من شهر متألماً من الضرب
ثم سکن عنه الالم ومکث الی ان مات واثر السیاط
علی ظهره وصار ینظر کتاب الاحیاء ویعظمه ویجله
اصلا اصیلا وهذه حکایة صحیحة حکاها لنا جماعة
من ثقات مشیختنا عن الشیخ العارف ولی الله
یاقوت الشاذلی عن شیخه السید الکبیر ولی الله
ابی العباس المرسی عن شیخه الشیخ الکبیر ولی الله
ابی الحسن الشاذلی ومما اورده فیها ایضا قال ابو الفرج
ابن الجوزی فی کتاب الثبات عند الممات قال
احمد اخ الامام الغزالی لما کان یوم الاثنین وقت
الصبح توضأ اخی ابو حامد وصلی وقال علی بالکفن
فاخذه وقبله ووضعه علی عینیه وقال سمعاً
وطاعة للدخول علی الملک ثم مدّ رجلیه
واستقبل القبلة ومات قبل الاسفار
قدس الله روحه انتهی۔

کبری و در وی این زاید است که زنن ماند قریب
یک ماه رنجور از ضرب باز سکون یافت از الم و زنن تا
تا آنکه مرد و در آنحالیکه اثر تازیانه بر پشت وی موجود بود
و میدید کتاب احیا را و بزرگ میداشت وی را و اصل الاصول
میدانست و این حکایت صحیح است که حکایت کردند
ما را جماعتها از ثقات مشایخ ما از شیخ عارف ولی الله
یاقوت شاذلی و وی از شیخ خود سید بزرگ ولی الله ابی العباس
مرسی و وی از شیخ خود شیخ کبیر ولی الله ابن ابی الحسن شاذلی
و نیز از آنچه آورده است وی در آن اینست که گفت ابو الفرج
ابن الجوزی در کتاب ثبات عند الممات که گفت احمد برادر
امام غزالی هرگاه که آمد دوشنبه وقت صبح وضو کرد برادر من
ابو حامد و نماز خواند و گفت بیارید کفن من پس گرفت آنرا
بوسه داده بر سر و چشم خود بداشت و گفت تابعداریم شنونده
برای آمدن فرشته باز سر دو پای را بکشید و مستقبل قبله شد
و انتقال کرد قبل از بر آمدن آفتاب پاک کند الله روح وی را انتهی

و قطب المحققین علامه شیرازی در درة التاج گوید قال رسول الله
صلی الله تعالی علیه وآله وسلم علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل
عالمان امت من در راه یافتن بحق و راه نمودن بدو همچو پیغمبران بنی اسرائیل اند وقال علیه السلام
العلماء ورثة الانبیاء یعنی عالمان میراث واران پیغمبران اند یعنی سرمایه و ملکه و ملک پیغمبران قرب الهی
و وصول بحضرت او با دانستن علم شریعت که دانستن هیأت و حرکات و سکنات جسمانی معتدل است
از ادار فرائض و آداب خدمت و عبادات و ادار حقوق حق و خلق که این جمله بدرایت و حدت و عدالت
حکم شریعت در ایشان مستلزم ثبات آن قرب و وصول اشخاص امتان ایشان است بدار القرب که
سبب صوریت و انشار نعیم و لذات در ان نشاء باقی و همچنین قرب بحضرت الهیت با علم طریقت که
دانستن هیأت نفسانی است از خصال برگزیده و افعال پسندیده و کیفیت تزکیه و تجلیه جان از رذائل
و تحلیه آن بفضائل و علم دقائق سیرت نفس و میلها پوشیده او بشهوات و معرفت عیوب و آفات او
و چگونگی خلاص او از ان عیوب و آفات که از جمله سبب شایستگی دل و جان مے شوند مر وصول را بقرب

و رضوان که باطن بهشت و روح و معنی اوست سرمایهٔ ایشان بوده علیهم السلام و همچنین قرب آنحضرت با دانستن علم حقیقت که علم اسماء و صفات حق تعالیٰ است و کیفیت تخلق و تحقق بدان و انجمله سرمایهٔ ایشان بوده علیهم السلام در حال حیات صورت شان و میراث مانده ازایشان بعد از وفات و صریح نص صحیح از مصطفیٰ صلی الله علیه وآله وسلم ازینمعنی خبر میدهد که وان الانبیاء لم یورثوا دینارًا ولا درهمًا وانما ورثوا العلم پس کسانیکه به تن و جان حق متابعت ایشان گذارند قولاً و فعلاً و علمًا و حالاً و بطریق ولادت معنوی که لن یلج ملکوت السموات من لم یولد مرتین مبین آن ولادت است نسبت صحیح با انبیا و رسل پیدا کردند آن سرمایه و ملک ازایشان میراث یافتند و دران تصرف مالکانه کردند و ایشان و متابعان ایشان بحکم اهتداء ازان مجموع برخوردار شدند و این وارثان حقیقی جز علماء راسخ از اولیاء و مشائخ نیستند که بظاهر و باطن و قلب و قالب بر جمله مراتب و مقامات فنا و بقا گذشتند و حق جمله گذاردند و ببقا تحقق یافتند و هرچند علماء ظاهر نیز ازین سرمایه اثرے و نقلے و حرفے و حکایتے بایشان رسیده است که بآن نقل ظاهر شرع را بر عموم خلق نگاه میدارند و ازان خود و شاگردان و متابعان از اهل ظاهر منتفع میشوند اما ایشان میراث دار از وجہے اند دون وجہے و اکابر مشائخ که علماء راسخ اند میراث دار کل اند و همگین آن سرمایهٔ انبیاء و رسل ایشان و متابعان ایشان کما ینبغی انتفاع میگیرند انتهی عارف جامی قدس سره السامی در نفحات آورده که سید المحققین السید الشریف الجرجانی که توفیق انخراط در سلک اصحاب حضرت خواجه علاء الدین عطار قدس الله روحه یافته بود و نیاز و اخلاص تمام بخادمان و ملازمان ایشان داشته بارها میگفتند که تا من بصحبت شیخ زین الدین علی کلال که از مشائخ شیراز است نرسیدم از رفض نرستم و تا بصحبت خواجه علاء الدین نپیوستم خدا را نشناختم انتهی و انتساب ائمة اهل العقل بالآخرة الی اهل هذا الشان وانتساب شیخ الفلاسفة ابی علی بن سینا الی الشیخ ابی الحسن الخرقانی و ابی سعید المیهنی و امام المتکلمین الفخر الرازی الی الشیخ ابن العربی و کذا رجوع طائفة من اصحاب البرهان الی مشرب هذا الشان شائع ذائع کذا فی دمغ الباطل علامه جلال الدین دوانی در شرح رباعیات گوید ان العلوم الرسمیة لا توصل الی التحقیق وانما الموصل الیه بعد مساعدة التوفیق مصاحبة اهل الطریق و ملازمة ذلك الفریق طریق استدلال اگرچه مؤدی بحل بسے مشکلات و وضوح بسیاری معضلات میگردد اما نفوس مشرفه را ثلج صدور و سکون غلبه طلب بآن حاصل نمیشود چنانچه از احوال و اقوال اکثر صاحب کمال که در مبادی احوال به تتبع علوم رسمیه و جدال اشتغال داشته اند و چون مقصود خود ازان نیافته اند آن طریق را گذاشته اند و رایت ترک و تجرید افراشته اند معلوم میگردد و اخبار که

سلہ و تحقیق انبیا ورثه نمی گذارند دینار را و نه درهم را بلکه ورثه میگذارند علم را ۱۲ سلہ هرگز داخل نخواهد شد ملکوت آسمان ها را کسیکه نه زائیده شود دو بار ۱۲ سلہ و انتساب ائمه عقلاے آخرت بسوے صاحبان این شان است و انتساب شیخ فلاسفه ابی علی بن سینا بسوے شیخ ابی الحسن الخرقانی و ابی سعید میهنی و امام المتکلمین فخر الدین رازی بسوے شیخ ابن عربی و همچنین رجوع طائفه اصحاب برهان بسوی مشرب ایشان یعنی صوفیا شائع است همچنین است در دمغ الباطل ۱۲ سلہ علوم رسمیه بسوی تحقیق نمی رسانند بلکه رساننده بسوی وی بعد توفیق الٰهی مصاحبت اهل طریقه و ملازمت گروه آنها است ۱۲

امام حجة الاسلام در منقذ من الضلال وغیر آن از کتب و رسائل از حال خود اداکرده و همچنین شرح حال خود کہ ہمہ دان ہمدانی در زبدة الحقائق باز نمود درین باب کافی است و انچہ مقصود ارباب بصائر میباشد از خدمت و مصاحبت اہل مشاہدہ و متابعت ایشان حاصل میشود چنانچہ در زبدة الحقائق میگوید۔

نعم المعین للطالبین علے تصفیة الباطن مصاحبة اهل الذوق ومجالستهم وخدمتهم من صمیم القلب واعنی باهل الذوق اقواما طهروا بواطنهم عن رذائل الاخلاق حتی فاضت علیها من لطائف الحق ما یستقیل عنه العبارة والسعادة للطالب ان ینفرد بکلیة روحه لخدمته واصل منهم فنی فی الله ومشاهدة الحق حتی اذا افنی عمره فی خدمته احیاه الله تعالے حیوة طیبة ولیس منها مع العلماء سوی رسمهم واسمهم ۔

چہ خوش مددگار برائے طالبین صفائی باطن مصاحبت اہل ذوق است و ہمنشینی و خدمت شان بخلوص قلب مراد میگیرم باہل ذوق قومے را کہ پاک کردند اوشان باطنہائے خود را از اخلاق رذیلہ تا اینکہ فائز گشت برایشان از عنایات حق انچہ کہ در عبارت نگنجد و سعادت برائے طالب نیست کہ بالکلیہ جانش منفرد باشد برائے خدمت واصلے از ایشان کہ فانی باشد در حق و مشاہدہ وے تا اینکہ ہرگاہ کہ فنا کند عمر خود را در خدمت وے زندہ گرداند ویرا خدائے تعالے بحیات طیبہ و نیست از وے علما را سوائے اسم و رسم ۔ رباعی

خواہی کہ رسے بکوے تحقیق بری
با اہل خدا نشین و با ایشان باش
در مدرسہ کردیم بسے گفت و شنود
ہرچند کشودیم بسے مشکلہا

دیگر

چون اہل حق از جدال میباشی بری
باشد کہ گر بیال ایشان پری
از سر جہان یک سر مو رخ ننمود
زانجا بجز از فسانہ کارے نکشود

انتهی ۔ قال الفاضل الجلیل مولانا محمد سماعیل الشهید ان معرفة الله اجمالا بذر اشجار الطاعات وماء مزارع الحسنات وتفصیلا ثمر جبال العبادات وذروة ریاض الخیرات قد نهض لها احرار القیام وتسابق الیها فرسان الاقوام کیف لا والمورد العذب کثیر الزحام وللصوفیة الصافیة من بینهم ید طولی وکعب علیا لم یبلغ احد من فرسان القوم الی هذا الامد وان استعانوا بصنوف خیل ... عدد من کان مستمعا لخبر فلیستمع اخبارهم ومتبعا لاثر فلیتبع آثارهم فانهم قوم لا یشقی بهم جلیسهم ولا یخاف معهم

گفت فاضل جلیل مولانا محمد اسمٰعیل شہید کہ معرفت الٰہی مجملاً تخم درختہائے طاعات است و آب کشتہائے حسنات و بالتفصیل معرفت آنست کہ ثمرہ وے عہدہائے عبادات و حصہ بالائے باغہائے خیرات بتحقیق برخاستند برائے وے آزادان مضبوط و سبقت کردند بسوئے وے سواران قوم چگونہ نباشد کہ چشمہ شیرین جائے کثرت اژدحام میباشد و برائے صوفیہ صافیہ از میان شان دستے قوی است و ہمتے بلند نرسید یکے از سواران قوم تا این غایت اگرچہ استعانت گرفتند باقسام اسپان و ہزار در ہزار عدد کسیکہ شنوندہ خبر باشد پس باید کہ اخبار شان شنود یا جویان اثر باشد پس متابعت آثار شان کند پس تحقیق اوشان قومے اند کہ بی بہرہ نمیباشد ہمنشین شان و خوف زدہ نمی باشد

حلیفهم اذا لا یجحدون فی ذمتهم ولا یعابون فی سنتهم هم عهد شان چه کم کنند جانهای خود حبب کرده و من یکفف المطر انصب. والمرء مع من احب. کم شوند در طریقه خود و هر که باز دارد باران بریزد و مرد باکسی است که دوست میدارد

و شیخ الشیوخ در عوارف فرمود که مراد از صوفیان واصلان و کاملان اند که کلام مجید عبارة از ایشان به فقرا میکند نه جماعتے که بمجرد رسم و مطلق اسم از دیگران متمیز و مخصوص باشند چه هر که بدرجه مقربان حضرت جلال و سالکان صفت کمال رسیده اکابر طریقة و ارباب حقیقة اورا صوفی خواهند خواه مترسم بود برسوم متصوفه خواه نے چنانکه جنید را گفته ما التصوف فقال ان تکون مع الله بلا علاقة و دیگر گفته التصوف استرسال النفس مع الحق علی ما یرید و ابو محمد جریری گفته التصوف الدخول فی کل خلق سنی والخروج عن کل خلق دنی و حضرت جنید گوید التصوف هو ان یمیتک الحق عنک ویحییک به و معروف میان عوام مردم آنست که اسم صوفی بر کسے اطلاق کنند که مترسم بود برسوم صوفیان و متلبس بود بزی ایشان از اہل حقیقت بوده باشد و خواص از متصوفه اکثر مترسمان را صوفی نخوانند بلکه متشبه بصوفیان خوانند بسبب اختصاص اہل کمال چون اسم آنست که اکثر ایشان از قدما مشائخ بجهت تقلل و تزهد از دنیا و ما فیها لباس پوشیده و از برائے تواضع و شکستہ حال نسبت خود لطیف لباس و سمت ظاہر کرده یکدگر را صوفی خوانده اند و این اسم درمیان ایشان متعارف شده و شهرتے یافته و در زبانها متداول گشته انتهی۔ کاتب حروف گوید که چون سخن درین لطیفه باین صدر سید عطف عنان قلم واجب دانسته ختم بر مطلبے ضروری کرده میشود شیخ عارف محقق امام المحدثین مولانا الشیخ عبد الحق الدہلوی نور الله ضریحه در مرج البحرین گوید که موجبات اخذ و دواعی انکار بر قوم چند چیز است اول نظر بر علوی مرتبت و رفعت شان و صفوت حال و ملاحظه کمال ایشان آنست که چون تعلق برخصت کنند یا بادبی از آداب اخلال نمایند یا در امرے از امور دین مساہله روند یا بصفتے از صفات نقص متصف گردند اعتراض متوجه گردد و انکار مسارعت کند و هر چه لطیف تر و پاکیزه تر ظهور عیب و نقصان در وے بیشتر چنانچه جامه سفید اگر یک نقطه سیاه بر وے افتد نمایان گردد و طریق دفع این نوع آنست که بدانند که هیچکس را کمال مطلق ثابت نیست و هر که باشد از نقص بشریت خالی نه و عصمت مخصوص انبیا است و وقوع هفوات و زلت بلکه خطا و معصیت نه بر وجه اصرار و ادمان منافی مرتبه کمال و درجه ولایت نیست کما تقرر و ثانی از وجوه انکار و اعتراض برین طائفه علیه دقت علوم و لطائف اشارات ایشان است که در فهم هر کس نزد و نه در آید و در حقیقت اشرف علوم و ادق و الطف آن علم تصوف است که بنائے وے بر کتاب و سنت و ذوق صحیح و کشف صریح است جنید میفرماید قدس سره که اگر زیر کبودی آسمان علمی دیگر شریف تر ازین علم مے بود که ما با اصحاب خود بدان تکلم میکنیم سعی آن میکردیم و در طلب آن مے دویدیم و هر علم را بجودت طبع و قوة عقل و معاونت تخیل و تعال و بحث و جدال درک

ے یعنی عطا ۱۲ ے همیشگی ۱۲

سلہ یعنی تصوف گفت اینکه باشی با خدا بغیر علاقه ۱۲ سلہ تصوف خم کردن نفس است با خدا بر مراد خدا ۱۲ سلہ تصوف داخل شدن است در هر خلق حمید و خارج شدن از هر خلق رذیله ۱۲ سلہ تصوف اینست که بمیراند ترا خدائے تعالی از خودی تو و زنده گرداند ترا بخود ۱۲

توان کرد الا این علم را که با وجود سلامت فطرت و صحت قریحه و جودت فهم و ریاضت نفس و تصفیهٔ باطن و تخلیه سر از ماسوی الله نیز شرط است پس سبب انکار بحقیقت قصور فهم و نقصان استعداد و ضیق حوصله و فقدان معرفت و ضعف ایمان بود و با وجود آن منکر اگر براه تورع و خوف و حذر و تحاشی و سلامت رود معذور است لیکن انصاف همان طریق توقف و تسلیم است ثالث از اسباب انکار کثرت مدعیان و مدعیان خلعت مبطلان و متصنعان و متشبهان که صاحبان اغراض و طالبان اعواض اند و بعلت اشتباه اگر یکے از محققان دعوے بحق کند او نیز در نظر ظاهر بینان بصورت مدعیان مبطل نمایند اینجا دلیل و برهان باید تا مبطل را از محق جدا گرداند و گاه باشد که در نفس الامر دلیلے باشد و لیکن ناظر را قوت دریافت آن نبود پس درینجا نیز توقف و تأمل اسلم باشد رابع خوف ضلالت عامه و وقوع در ورطهٔ الحاد و عدم اعتبار ربط ظواهر شریعت چنانچه از اکثر جهال و اهل بطالت مشاهده میگردد و این بحقیقت در اصل این طریقه و ذات این علم انکار نیست بلکه بعارضه مصلحت و حکمت است وذٰلك شيئ آخر (و این چیزے دیگر است ۱۲) و خامس وجود بخل و شح در اعطاے حق و اعتراف بدان و قیام و ثبات بر طریق عدل و انصاف که در نفوس آدمیان نهاده اند با تفاوت (حرص ۱۲) مراتب و درجات آن چون تعلق و توجه صوفیه بحقیقت است و ظهور حقیقت و غلبهٔ وے مبطل و ماحی جمیع اعتبار است لاجرم ایشان را در حالت حیات و بعد از ممات شانے مخصوص و امتیاز خاص و حسن صیت و شهرهٔ امر و قبول قلوب و رجوع خلائق و عزت و غلبه هست که فقها و علماء ظاهر را نیست (شهره ۱۲) ناچار نفوس بصفت ضیق و غبطه و حسد برآید و در اهل کمال (تنقیص ۱۲) و توضیع دخل نماید تا دلے خالی کند وذٰلك نفخة الصدر[1] و صاحب این قسم در انکار معذور نبود بلکه محروم و مغبون بازگردد و اهل اقسام سابق معذوراند بلکه ماجور و سبب حقیقی در بقاء حسن صیت و ذکر جمیل عباد و عرفا نه فقها و علماء ظاهر که از حلیهٔ تصوف و تعبد و توجه الی الله عاری و عاطل باشند آنست که فقیه منسوب و مشغوف بصفتے از صفات نفس خود است که درک و فهم و فقه او باشد و آن بانقضاے حس و حیات خاک قوت مدبر و نابود گردد و عرفا و عباد منسوب به پروردگار حی و باقی صفات اویند که از ازل تا ابد باقی است و چگونه بمیرد آنکه نسبت او بحی لایموت بے علت نفس درست شده باشد ؎ هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق + ثبت است بر جریدهٔ عالم دوام ما ـ و لهذا مجاهد فی سبیل الله که بشرف شهادت رسیده چون تحقیق کلمة الله و اعلاے دین حسًّا و معنًی کرده بهر دو قسم حیات که حسی و معنوی است فائز گردد و لا تحسبن الذین قتلوا فی سبیل الله امواتاً[2] بل احیاء و چون علم و عبادت صلحا موجب تحقیق و اعلاے معنوی کلمه و دین وے بود مخصوص بحیات معنوی و مقتصر بر آن آمد و آن دوام کرامت و ذکر خیر و برکت اوست چنانچه گفته اند ؎[3]

قد مات قوم و هم فی الناس احیاء ـ انتهی والله اعلم و علمه احکم ـ

---

[1] یعنی این دخل در رسیدن و آماسیدن سینه یعنی بے اعتقاد کردن مردمان است ۱۲ ـ

[2] و مرده گمان مکن کسانے را که کشته شدند در راه خدا بلکه زنده اند ۱۲ ـ

[3] هر آئینه مردند قوم و حال آنکه ایشان در مردمان زنده هستند ۱۲

## فصل دوم در بیان تقسیم سالکان راه حق و اختلاف مراتب طبقات مردم

بدانکه مراتب طبقات مردم علی اختلاف درجات بر سه قسم است **قسم اول** مرتبهٔ واصلان و کاملان و آن طبقهٔ علیا است **قسم دوم** مرتبهٔ سالکان طریق کمال و آن طبقهٔ وسطی است **قسم سوم** مرتبهٔ مقیمان وهدهٔ نقصان و آن طبقهٔ سفلی است - واصلان مقربان و سابقان اند و سالکان ابرار و اصحاب الیمین و مقیمان اشرار و اصحاب شمال و اهل وصول سه طائفه اند **طائفهٔ اول** انبیا که حق سبحانه تعالی شانه ایشان را بعد از وصول بکمال بجهت تکمیل ناقصان بخلق رجوع فرموده است و وجود ایشان را رابطهٔ غیب و شهادت گردانیده تا خلق را بحق دعوت میکنند و ملک و ملکوت را معمور میدارند و **طائفهٔ دوم** مشائخ صوفیه که بواسطهٔ کمال متابعت رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم مرتبهٔ وصول یافته اند و بعد ازان در رجوع برای دعوت خلق با طریق متابعت ماذون و مامور شده چنانچه نص قرآن بذکر آن ناطق است قل[۱] هذه سبیلی ادعوا الی الله علی بصیرة انا و من اتبعنی و این دو طائفه کاملان و مکملان اند که فضل و عنایت ازلی ایشان را بعد از استغراق در عین جمع و بحر توحید از شکم ماهی فنا بساحل تفرقه و میدان بقا خلاصی و نجاتے ارزانی فرموده تا خلق را به نجات و درجات دلالت کنند و اما **طائفهٔ سیوم** آن جماعت اند که بعد از وصول بدرجهٔ کمال حوالت تکمیل و رجوع بدعوة خلق بدیشان نرفت و غرقهٔ بحر جمع گشتند و در شکم ماهی فنا چنان ناچیز و مستهلک شدند که از ایشان هرگز خبرے و اثرے بساحل تفرقه و ناحیهٔ بقا نرسید و در سلک زمرهٔ سکان قباب غیرت و قطان دیار حیرت انخراط یافتند و بعد از کمال وصول ولایت تکمیل بدیشان مفوض نگشت و اما اهل سلوک بر دو قسم اند - طالبان مقصد اعلی و مریدان وجه الله کما قال تعالی و تقدس یریدون وجهه[۲] و طالبان بهشت و مریدان آخرت کما قال[۳] عز و جل و منکم من یرید الآخرة اما طالبان حق دو طائفه اند متصوفه و ملامتیه متصوفه آن جماعت اند که از بعضے صفات نفوس خلاصی یافته اند و به بعضے از احوال و اوصاف صوفیان موصوف گشته و متطلع نهایات احوال ایشان شده ولیکن هنوز باذیال بقایاے صفات نفوس متعثر مانده باشند و بدان سبب از وصول غایات و نهایات اهل قرب و صوفیه متخلف گشته اما ملامتیه جماعتے باشند که در رعایت معانی اخلاص و محافظهٔ قاعدهٔ صدق غایة جهد مبذول دارند و در اخفاے طاعات و کتم خیرات از نظر خلق مبالغت واجب دانند بانکه هیچ دقیقه از صوالح اعمال مهمل نگذارند و تمسک بجمیع فضائل و نوافل از لوازم شمرند و مشرب ایشان در کل اوقات تحقیق معنی اخلاص بود و لذت شان در تفرد نظر حق باعمال و احوال ایشان و همچنان که عاصی از ظهور معصیت بر حذر بود ایشان از ظهور طاعت که مظنهٔ ریا باشد حذر کنند تا قاعدهٔ اخلاص خلل نپذیرد و بعضے گویند الملامتی[۴] هو الذی لا یظهر خیرا و لا یضمر شرا و این طائفه هرچند عزیز الوجود و شریف الحال باشند و لکن

---

[۱] بگو این راهِ من است میخوانم بسوے خدا با حجت ظاهر من و پیروان من نیز میخوانند ۱۲ [۲] چنانکه گفت حق تعالی می طلبند روے او را ۱۲
[۳] چنانکه فرمود حق تعالی از شما کسے بود که میخواهد آخرت را ۱۲ [۴] ملامتی کسے است که ظاهر نسازد خیر را و پوشیده نسازد شر را ۱۲

حجاب وجود خلق هنوز از نظرِ شان بکلی منکشف نشده باشد و بدان سبب از مشاهدۂ عین جمال توحید و معاینۂ
عین تفرید محجوب مانده باشند چه اخفاے اعمال و سترِ احوال خود از نظرِ خلق مشعر و مؤذن است برویت وجود
خلق و نفسِ خود که مانعِ معنی توحید اند و نیز نفس از جملہ اغیار است اما هنوز بر حال خود نظر دارند اخراج اغیار از مطالعۂ
اعمال و احوال خود بکلی نکرده اند و فرق میان ایشان و صوفیه آنست که جذبۂ عنایت قدیمه صوفیه را بکلی
از ایشان انتزاع کرده حجاب خلق و انانیت از نظر شهود ایشان برداشته لاجرم در اتیان طاعات و صدور
خیرات خود را و خلق را در میان نه بینند و از اطلاع نظرِ خلق مامون باشند و باخفاے اعمال و سترِ احوال مقید نه
اگر مصلحتِ وقت در اظهار طاعات بینند اظهار کنند و اگر در اخفاے آن بینند اخفا میکنند پس ملامتیه مخلصان
باشند بکسر لام و صوفیه مخلصان بفتح لام انا اخلصناهم بخالصة وصفِ حال ایشان است و اما طالبان
(ہر آئینہ ما برگزیدیم ایشان را بخصلتے پاک ۱۲)
آخرت چهار طائفه اند زهاد و فقرا و خدام و عباد - اما زهاد طائفه باشند که بنور ایمان و ایقان جمال آخرت مشاهده
میکنند و دنیا را در صورت قبیحه معائنه مینمایند و رغبت از التفات بزینت مزخرف دنیاے فانی میگردانند
و در جمال حقیقی باقی رغبت مینمایند و تخلف این طائفه از صوفیه بدانست که زاهد بحظ نفس خود از حق محجوب بود
چه بهشت مقام حظ نفس است فیها ما تشتهیه الانفس[۱] و صوفی بمشاهدۂ جمالِ ازلی و محبت ذات لم یزلی
از هر دو کون محجوب همچنانکه از دنیا رغبت کرده باشد از آخرت نیز رغبتش مصروف بود چنانکه در حدیث صحیح است
الدنیا حرام علی اهل الآخرة والآخرة حرام علی اهل الدنیا وهما حرامان علی اهل الله[۲] پس صوفی را
در زهد مرتبه بود وراے مرتبۂ زاهد که حظ نفس از ان دور بود اما فقرا آن طائفه اند که مالک هیچ چیز از اسباب
و اموال دنیوی نباشند در طلب فضل و رضوان الهی مهاجرت اوطان نموده و ترک مالوفات کرده للفقراء
المهاجرین الذین اخرجوا من دیارهم و اموالهم یبتغون فضلا من الله و رضوانا[۳]
و باعث این طائفه بر ترک یکے از سه چیز بود اول رجاء تخفیف حساب یا خوف عقاب چه حلال را حساب لازم است
و حرام را عقاب دوم توقع فضل ثواب و مسابقت در دخول جنت چنانکه جبرئیل روزے بحضرت رسالت
بشارت آورد که یدخل فقراء امتك الجنة قبل الاغنیاء بنصف یوم وهو خمس مائة عام[۴]
سوم طلب جمعیة خاطر و فراغت اندرون از براے اکثار طاعات و حضور دل در ان و تخلف فقیر از ملامتیه و متصوفه
بدان است که او طالب بهشت و خواهان حظ نفس خود است و ایشان خواهان حق و طالبان قرب او
و وراے این مرتبه در فقر مقامے است فوق مقام ملامتیه و متصوفه و آن وصف خاص صوفی است چه صوفی
اگرچه مرتبۂ او وراے مرتبۂ فقیر است ولیکن خلاصه مقام فقر در مقام او درج است
و سبب آنست که صوفی را عبور بر مقام فقر از جمله شرائط و لوازم است و هر مقامے که از ان ترقی کند نقاوه
(یعنی خلاصه)

---

[۱] در بهشت باشد آنچه خواهش کند نفس ۱۲ [۲] دنیا حرام است بر اهل آخرة و آخرة حرام است بر اهل دنیا و آن هر دو حرام اند بر اهل الله ۱۲
[۳] آن فقیران هجرت کننده راست آنانکه بیرون کرده شدند ایشان را از خانه هاے ایشان و اموال ایشان می طلبند نعمت را از پروردگار و خوشنودی ۱۲ [۴] داخل شوند فقراء امت تو به جنت قبل اغنیا بنصف یوم و آن روز مقدار پانصد سال باشد ۱۲-

آنرا انتزاع نماید و رنگ مقام خود بخشد پس فقیر را در مقام صوفی وصفی دیگر لابد بود و آن سلب نسبت جمیع اعمال و احوال و مقامات است از خود و عدم تملک آن چنانکه هیچ عمل و هیچ حال و هیچ مقام از خود نه بیند و بخود مخصوص نداند بلکه خود را از خود نه بیند پس او را نه وجود بود و نه ذات و نه صفت محو در محو و فنا در فنا بود این حقیقت فقر است که مشایخ در فضیلت آن سخن گفته اند و آنچه پیش ازین معنی فقر یاد کرده شد رسم فقر است و صورت آن و فوقیت مقام صوفی از مقام فقیر بدانست که فقیر بارادهٔ فقر و ارادهٔ حظ نفس محجوب بود و صوفی را هیچ اراده مخصوص نباشد و در صورت فقر و غنی ارادهٔ او در ارادهٔ حق محو بود بل ارادهٔ او عین ارادهٔ حق باشد و بنابرین اگر صورت فقر و رسم آن اختیار کند بارادهٔ و اختیار خود محجوب نشود چه ارادهٔ او ارادهٔ حق باشد و بعضی گفته اند الصوفی[1] هو الخارج عن النعوت والرسوم والفقیر هو الفاقد للاشیاء و ابو العباس نهاوندی رحمة الله علیه گفته است نهایة[2] الفقر بدایة التصوف بعضی از مشایخ گفته اند که فقیر صادق از غنا چنان محترز بود که غنی از فقر چه ترسد که بدخول غنا فقر بروے فاسد گردد همچنانکه غنی بدخول فقرے ترسد که غنا بروے فاسد گردد چنانکه وقتی توانگرے مقدار ده هزار درهم پیش ابراهیم ادهم آورد تا قبول کند ابراهیم آنرا رد کرد و گفت میخواهی که بده هزار درهم نام ما از دیوان فقرا محو کنی و فرق میان فقیر و زاهد آنست که فقیر بے وجود زهد متمکن بود چنانکه کسے ترک دنیا کند بعزمے ثابت از سر یقین و هنوز رغبت اندرون باقی بود بدان و همچنین زهد بے فقر ممکن است چنانکه کسے با وجود اسباب غنی عنان رغبت ازان مصروف بود و فقر را اسمیست و حقیقتے رسم او عدم املاک است و حقیقت او خروج از احکام صفات و سلب اختصاص چیزے بخود و اسم فقر صورت زهد است و امارت آن و معنی زهد صرف رغبت از دنیا است و حق سبحانه تعالےٰ چون خواهد که بعضے اولیاء خود را در تحت قباب عزت از نظر اغیار محجوب گرداند ظاهر ایشان را بلباس غنے که صورت رغبت است پوشاند تا اهل ظاهر ایشان را از جملهٔ اهل دنیا پندارند و جمال حال ایشان از نظر نامحرمان پوشیده ماند و لب حقیقت فقر و زهد وصف خاص و لازم حال صوفی است و اما رسم فقر اختیار بعضے از مشایخ صوفیان است و مراد ایشان در آن اقتدا بانبیا و تقلل از دنیا و ترغیب و دعوت طالبان با صورت فقر بزبان حال و اختیار ایشان در معنی هستند بطلب حق نه بطلب حظ آخروی و اما خدام جماعتے باشند که خدمت فقرا و طالبان حق اختیار نمایند چنانکه با داؤد علیه السلام خطاب کردند۔

یا داؤد[3] اذا رأیت لی طالبا فکن له خادما و اوقات خود را بعد از ادائے فرائض در تفریغ و ترفیه خاطر و حال ایشان از اهتمام بامور معاش و اعانت بر استعداد امر معاد مصروف دارند و آنرا بر نوافل عبادات تقدیم دهند و در طلب ما یحتاج ایشان در هر طریق که شرعاً مذموم نباشد مداخلت نمایند بعضے بکسب و بعضے بدریوزه و بعضے بفتوح و نظر ایشان در اخذ و اعطا بر حق بود و خلق را در اخذ رابطه اعطائے حق خود دانند و در اعطا واسطهٔ قبول و از عزت این مقام بر طائفه حال خادم و شیخ مشتبه شود و خادم را از شیخ فرقے ننهادند

[1] صوفی آنست که خارج باشد از صفات و رسوم و فقیر آنست که گم کننده اشیا باشد ۱۲ [2] نهایت فقر ابتدائے تصوف است ۱۲ -
[3] اے داؤد وقتیکه ببینی طالبے را برائے من پس خادم شو ویرا ۱۲ -

و فرق آنست که خادم در مقام ابرار است و شیخ در مقام مقربان زیرا که مراد خادم در اختیار خدمت نیل ثواب
آخرت بود و الابدال مقید نگردد و شیخ بمراد حق قایم بود نه بمراد نفس خود و اما عباد آن طائفه اند که پیوسته بر وظائف
عبادات و فنون نوافل مواظبت و مداومت نمایند از برای نیل ثواب اخروی و این وصف در صوفی موجود بود
ولیکن معرا و مبرا از شوائب علل و اغراض چه ایشان حق را از برای حق پرستند نه از برای ثواب اخروی
و فرق میان زهاد و عباد آنست که با وجود رغبت بدنیا صورت عبادت ممکن بود و فرق میان عباد و فقرا
آنکه با وجود غنا شاید که شخص عابد بود پس معلوم شد که واصلان سه طائفه اند و سالکان شش طائفه
و هر یک ازین طوائف نه گانه دو متشبه دارند یکے محق و دیگرے مبطل اما متشبه محق را به انبیا صلوات الله علیهم اجمعین
مشائخ طریقت و علما صوفیه اند که بتابعت رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم از سر بصیرت خلق را باحق دعوت
میکنند و متشبه مبطل آنکه بافک و بهتان دعوے نبوة کند و بکذب و افترا وحی را نسبت بخود دهد[1] و من اظلم
ممن افترے علی الله کذبا او قال اوحی الیّ و لم یوح الیه شئ او را متنبی خوانند چنانکه مسیلمه کذاب
در زمان دعوت رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم و بعد از انقضاے عهد رسالت جماعتیکه مرغ این هوس
در دماغ ایشان بیضه نهاد عاقبت سر بر باد دادند و غلطان بقعر دوزخ افتادند و اما متشبه محق بصوفیان
متصوفه اند که بنهایت احوال صوفیان متطلع و مشتاق باشند و به بقاے تعلقات صفات نفوس از بلوغ
مقصد و مقصود معوق و ممنوع و متشبه مبطل بدیشان جماعتے اند که خود را در زی صوفیان اظهار کنند و از حلیه
عقائد و اعمال و احوال ایشان عاطل و خالی باشند ربقه طاعت از گردن برداشته خلیع العذار در مراتع اباحت
میچرند و گویند تقید باحکام شریعت وظیفه عوام است که نظر ایشان بر ظواهر اشیا مقصور بود و اما حال خواص و
اهل حقیقت ازان عالی تر است که برسوم ظاهر مقید شوند و اهتمام ایشان بمراعات حضور باطنی بیش نبود و این طائفه را
باطنیه و مباحیه خوانند و اما متشبه محق بمجذوبان واصل طائفه باشند از اهل سلوک که سیر ایشان هنوز در قطع منازل صفات
نفوس بود و از تابش حرارت طلب وجود شان در قلق و اضطراب و پیش از ظهور طباشیر صبح کشف ذات و استقرار
صبح و تمکن در مقام فنا گاه گاہے برقے از بوارق آن کشف بر نظر شهود شان لائح و لامع گردد و نفحه از نفحات وصل
از مهب فنا بمشام دل ایشان پیوند و چنانکه ظلمات صفات نفوس ایشان در لمعان نور آن برق منطوی و متواری
گردد و هبوب آن نفحه باطن ایشان را از وهج آتش طلب و قلق و شوق روحی و آرامے بخشد دیگر باره چون آن برق
منقطع گردد و آن نفحه ساکن شود ظهور صفات نفوس و حرارت طلب و قلق و شوق معاودت نمایند و سالک خواهد
که بکلی از ملابس صفات خود منسلخ و منخلع گردد و غرق بحر فنا شود تا از تعب وجود به یکبارگی بیاساید و چون آنحال
هنوز مقام او نگشته باشد و گاه گاہے برو نازل گردد و باطن او بکلی متطلع و مشتاق این مقام بود او را متشبه
محق بمجذوبان واصل نام کرده شد و اما متشبه مبطل به مجذوبان واصل طائفه باشند که دعوی استغراق در بحر فنا

[1] و کیست ظالم تر از آنکه تهمت کند بر خدا دروغ را یا گوید که وحی کرده شد بسوے من و وحی نه کرده شد بسوے او چیزے ۱۲-

واستهلاک در عین توحید کنند و حرکات و سکنات خود را هیچ بخود اضافت نکنند و گویند که حرکات ما همچون حرکات ابواب است که بے محرکی ممکن نبود و این معنی هر چند صحیح است و لیکن نه حال آنجماعت بود زیرا که مراد ایشان ازین سخن تمهید عذر معاصی و مناهی بود و حوالت آن بارادت حق و دفع ملامت از خود این طائفه را زنادقه خوانند سهل بن عبد اللہ رحمۃ اللہ علیہ را گفتند شخصے میگوید نسبت فعل من بارادت حق همچنانست که نسبت حرکت ابواب با محرک آن گفت این قایل اگر کسے بود که مراعات اصول شریعت و محافظت حدود و احکام عبودیت کند از جملہ صدیقان باشد و اگر کسے بود که از تورط و انهماک در مخالفات احکام شرع باک ندارد و این سخن از براے آن گوید تا وجه حوالت افعال با حق سبحانه و تعالیٰ و اسقاط ملامت از نفس خود با نخلاع از دین و ملت ظاهر گرداند از جملہ زندیقان بود اما متشبه محق بملامتیه آنها باشند که بتعمیر و تخریب نظر خلق مبالاتی زیاده نمایند و اکثر سعی ایشان در تخریب رسوم و عادات و اطلاق از قیود آداب مخالطات بود و سرمایه حال ایشان جز فراغ خاطر و طیبه القلب نباشد و ترسم برسم زهاد و عباد از ایشان صورت نه بندد و اکثار نوافل و طاعات از ایشان نیاید و تمسک بعزائم اعمال ننمایند و جز براداے فرائض مواظبت نکنند و جمع و استکثار اسباب دنیوی بدیشان منسوب نبود و بطیبه القلب قانع باشند و طلب مزید اعمال نکنند ایشان را قلندریه خوانند و این طائفه از جهت عدم ریا با ملامتیه مشابهت دارند و فرق میان ایشان و ملامتیه آنست که ملامتی بفضائل و نوافل تمسک جوید و لیکن آنرا از نظر خلق نهان دارد و اما قلندری از حد فرائض درنگذرد و باظهار و اخفاے اعمال از نظر خلق مقید نبود و اما متشبه مبطل بملامتیه طائفه باشند هم از زنادقه که دعوی اخلاص کنند و برانظهار فسق و فجور مبالغه نمایند و گویند مراد ما ازین ملامت خلق و اسقاط نظر مردم است و حق سبحانه تعالیٰ از طاعت خلق بے نیاز است و بمعصیت ایشان غیر متضرر معصیت در آزار خلق منحصر دانند و طاعات را در احسان اما متشبه محق بزهاد طائفه باشند که هنوز رغبت ایشان بکلی از دنیا مصروف نشده باشد و خواهند که بیکبارگی از دنیا رغبت بگردانند و ایشانرا متزهد خوانند و اما متشبه مبطل بدیشان جماعتے باشند که از براے قبول خلق ترک زینت دنیا کنند و خاطر از جمع اسباب دنیوی باز گیرند و بدان طلب تحصیل جاه کنند درمیان مردم و ممکن بود که بر بعضے حال ایشان مشتبه شود و پندارند که ایشان از دنیا اعراض کلی کرده اند و ایشان خود بترک مال جاه خریده اند ترکوا الدنیا[۵] للدنیا و ممکن که بر ایشان نیز حال خود مشتبه شود و گمان برند که چون خاطر بطلب اسباب دنیوی مشغول نیست علت آنست که اعراض کلی از دنیا کرده اند و این طائفه را مرائیه خوانند و اما متشبه محق بفقیر آنست که ظاهرش برسم فقر مترسم بود و باطنش خواهان حقیقه فقر و لیکن هنوز میل بغنا دارد و به تکلف بر فقر صبر میکند و فقر حقیقی فقر را نعمتے خاص و انداز حق سبحانه تعالیٰ و بران وظائف شکر همواره بتقدیم میرساند و اما متشبه مبطل به فقر آنست که ظاهرش برسوم فقر مترسم بود و باطن بحقیقه آن غیر متطلع و مرادش مجرد اظهار دعوی بود

[۵] ترک کردند ایشان دنیا را براے دنیا ۱۲

وصیت بر قبول خلق و این طائفہ را ہم مرائیہ خوانند و اما متشبہ محق بخادم آنست کہ ہوا ن بخدمت بندگان حق سبحانہ و تعالےٰ قیام نماید و باندرون خواہد کہ خدمتِ ایشانرا بہ شائبہ غرض دنیوی مالی یا جاہی منسوب نگرداند و نیت را از شوائب میل و ہوا تخلیص کند لیکن ہنوز بہ حقیقت خدمت نرسیدہ باشد پس وقتے بحکم غلبہ نورِ ایمان و اخفاءِ نفس بعضے از تصاریف خدمات او در محلِ استحقاق افتد و وقتے بحکم غلبہ نفس خدمت او بہوا و ریا آمیختہ بود و جمعی را کہ در محلِ استحقاق باشند بتوقع محمدت و ثنا خدمت بلیغ بتقدیم رساند و بعضے را کہ مستحق خدمت باشند محروم گزارد و اینچنین کس را متخادم خوانند و اما متشبہ مبطل کسے بود کہ او را در خدمت نیت اخروی نباشد بلکہ خدمتِ خلق را دام منافع دنیوی کردہ بود تا بدان سبب استجلاب اقوات و اسباب میکند و اگر آنرا در تحصیل غرض و تیسیر مراد خود مؤثر نہ بیند ترک کند پس خدمتِ او مقصود بود بر طلب جاہ و مال و کثرت اتباع و اشیاع تا در محافل و مجامع بدان تقدم و مفاخرت جوید و نظر او در خدمت ہمگی بر حظِ نفس خود بود و اینچنین کس را مستخدم خوانند و اما متشبہ محق بعابد کسے بود کہ اوقات خود را مستغرق عبادت خواہد ولیکن بسبب بقاے دواعی طبیعت و عدم کمال تزکیۂ نفس بہر وقت در اعمال و اوراد و طاعات او فترات و تعویقات افتد یا کسیکہ ہنوز لذتِ عبادت نیافتہ باشد و بتکلف بدان قیام نماید و او را متعبد خوانند و اما متشبہ مبطل بدو شخصے بود از جملہ مرائیہ کہ نظر او از عبادت بر قبول خلق بود و در دل او ایمان بثواب آخرت نباشد و تا اطلاع غیرے بر طاعت خود نہ بیند بدان قیام نماید اعاذنا اللہ من السمعۃ والریاء و باللہ العصمۃ والتوفیق کاتب الحروف گوید کہ اجملہ تقاسیم و تفاسیر و ترجیح و تفصیل یکے بر دیگرے مبتنی بر اصطلاح مشہور است کہ مختار شیخ الشیوخ شیخ شہاب الدین ابو حفص عمر السہروردی و اتباع ایشانست و جمعے دیگر از کبراءِ اہلِ تحقیق و تنقید در میان مراتب اہلِ سلوک مسلکے جداگانہ دارند در ینجا قدرے کافی ازان منقول میشود تا حق مقام مرعی باشد - انتہی۔

## فصل سوم در تعریف اہل سلوک از فرق صوفیہ ملامتیہ و حکایات و کلمات و اصطلاحات ایشان

قال الشیخ الفرد المحقق محی الملۃ والدین ابو عبد اللہ محمد بن علی بن محمد العربی الطائی الاندلسی رضی اللہ عنہ فی الفتوحات الباب التاسع وثلثمائۃ فی معرفۃ منزل الملامتیۃ من الحضرۃ المحمدیۃ وھذا مقام رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وابی بکر الصدیق ومن تحقق بہ من الشیوخ حمدون القصار وابو سعید الخراز وابو یزید

گفت شیخ فرد و زمانہ محقق محی الدین ابو عبد اللہ محمد بن علی ابن محمد عربی طائی (یعنی از قبیلہ بنی طی) اندلسی خوشنود شود اللہ از وے در فتوحات باب سہ صد و نہم در شناخت منزل ملامتیہ از حضرت محمدیہ و این مقام رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و ابی بکر صدیق است و کسیکہ متحقق شد بوے از شیوخ حمدون قصار و ابو سعید خراز و ابو یزید بسطامی

سلہ محفوظ دارد ما را اللہ تعالےٰ از سمعہ و ریا و بخدا است عصمت و توفیق ۱۲

البسطامي وهو حالنا وكان في زماننا من سادات
هذا المقام ابو السعود ابن الشبل وعبد القادر الجيلي
ومحمد الاوانى وصالح البربري وابو عبد الله الشرفي
ويوسف الشبرلي ويوسف بن ناغر وابن جعدون
المناوي ومحمد بن قسوم وعبد الله بن تاخمشت وابو
عبد الله المهدوي وعبد الله القطان وابو العباس
الحصار وما يضيق الباب عن ذكرهم في الملامتية
هم اصحاب العلم الصحيح في ذلك فهم الطبقة العليا و
سادات الطريقة المثلى والمكانة الزلفى في العدة الدنيا و في العدة
القصوى ولهم اليد البيضاء في علم المواطن الى آخر
ما قال وشيخ عبد الكريم الجيلي در شرح رسالة
اسرار الخلوة گويد والشيخ شهاب الدين سهروردي
يرجح الصوفي على الملامتي والشيخ ابن العربي يعكس

است و اینحال ما نیز هست و بود در زمانهٔ ما از سادات
این مقام ابو السعود ابن الشبل و شیخ عبد القادر جیلی
و محمد ایوانی و صالح بربری و ابو عبد الله شرفی
و یوسف شبرلی و یوسف بن ناغر و ابن جعدون
مناوی و محمد بن قسوم و عبد الله بن تاخمشت و ابو
عبد الله مهدوی و عبد الله قطان و ابو العباس
حصار و آنچه که این باب از نوشتن اسما شان تنگ است
پس ملامتیه اصحاب علم صحیح می باشند و ایشان در طبقهٔ علیا
و سرداران طریقه افزون و مرتبه قرب در جای بلند دنیا
و جای دور و برای شان است دست صاف علم مجالی
تا آخر کلام۔
و شیخ شهاب الدین سهروردی صوفی را بر ملامتی ترجیح
می دهد و شیخ ابن عربی عکس این میگوید

شیخ محب الله چشتی صابری اله آبادی در طرق الخواص می نویسد که می گوید شیخ قدس سره در باب سی صد
و نهم از فتوحات مکی که موضوع است در تعریف ملامتیه از حضرت محمدی که این مقام رسول الله صلی الله علیه
و آله وسلم و مقام ابو بکر رضی الله عنه است و آنکه متحقق بود بدانمقام از شیوخ حمدون قصار بود و ابو سعید خراز
و بایزید بسطامی پستر ذکر کرد بعضی از اولیاء وقت خود را که ایشان اصحاب آن مقام بودند و ابو السعود ابن
الشبل و عبد القادر الجیلی از ایشان بودند پستر گفت که بدان وفقك الله تعالی که مردان خدا سه فرقه اند نه زائد بران یکی
(توفیق دهد ترا خدا تعالی ۱۲)
ازان سه فرقه آنمردان اند که بر ایشان غالب باشد زهد صادر شود بر دست ایشان افعال زکیه که محمود باشند و تطهر کنند
باطن خود را از صفات ذمیمه در شرع لیکن ایشان ندانند که فوق آن حمائد کمالات دیگر باشند و خبر ندارند از احوال و
مقامات و از علوم الٰهیت و لدنی و از اسرار و کشوف و فتوح و هر کمالے که کاملان دارند و ایشانرا عباد خوانند
و چون یکے را از ایشان کسے سوال کند از دعا بگوید که من چه باشم که دعا کنم و آن نه منزلت من است تا راه نیابد سوی
آنمرد عجب و در ماند از غوائل نفس و ریا و فرقهٔ دیگر ازان سه فرقه فوق عباد باشد و ایشان می بینند که هر فعل مر الله تعالی را
باشد و از الله تعالی و نمی یابند خود را صاحب هیچ فعلے از افعال و بوے از ریا در دماغ ایشان نباشد و قتیکه
بپرسی ایشانرا از چیزیکه حذر دارند ازان اهل طریقه در جواب گویند اغیر الله تدعون ان کنتم صادقین و گویند
قل الله ثم ذرهم ایشان مثل عباد باشند در جد و اجتهاد و ورع و زهد و توکل و امثال آن لیکن ایشان می بینند که

(۱) آیا غیر خدا را می طلبید اگر هستید شما راستبازان ۱۲ (۲) بگو الله پس بگذار او شان را ۱۲

فوق آن حسنات چیزے دیگر است کہ احوال باشد و مقامات و علوم و اسرار و کشوف و کرامات و امثال آن و ہم ایشان متعلق باشد بہ نیل آن کمالات و چون مشرف شوند بدان ظاہر کنند آنرا در عامہ و باک ندارند از اظہار کرامات چہ در نظر ایشان نماند مگر اللہ تعالے و نہ بینند مگر آن را و ایشان اہل خلق و فتوت باشند خوانده مے شود ایشان را صوفیہ و ایشان قیاس بفرقہ ثالث اصحاب رعونت باشند و ارباب نفوس و تلامذ ایشان مثل ایشان طالب و مظہر ریاست باشند بر مردان خدا و فرقہ ثالث از فرق مذکور آن مردانند کہ زائد نکردند از صلوٰۃ خمس مگر رواتب و متمیز نشوند از عامہ مومنان بحالے و حالتے زائد کہ معروف و مشہور باشند بدان و سیر کنند در اسواق و تکلم کنند با مردم و ہیچ کسے از خلق خدا نہ بیند واحدے از آنان کہ ممتاز باشد از عامہ بشئے زائد از عمل مفروض و سنت معتادہ در عامہ کہ ایشان یکانہ باشند با حق تعالے و راسخ قدم در عبودیت و متزلزل نشوند در آن در یک طرفۃ العین و مزہ از ریاست ندارند و سید ہند ہر موطن را حق آن و مستتر و محتجب باشند از خلق چہ ایشان عبد خالص باشند و مخلص مر سر خود را و مشاہد آن بر سبیل دوام در ہر حال از اکل و شرب و بیداری و خواب و وضع مے کنند اسباب را در مواضع آن و عارف اند بحکمت آن اسباب و آن فرقہ ایست کہ مسمے بہ ملامتیہ باشد و ایشان ارفع رجال اند و تلامذۂ ایشان اکبر رجال و منقلب در اطوار رجولیت و بیان کرد قدس سرہ کمالات این فرقہ را و ایشان خواص حق اند بنا بر آن ایشان محتجب شدند از خلق و ستر کردند سر خود پس مکانت ایشان در دنیا مجہول العین باشد و عباد متمیز شوند از عامہ بہ تباعد و تبری از مردم و بباقی حالات خود و صوفیہ متمیز اند بدعاوی و خرق عادات و بباقی حالات خود پس ایشان در زعم خود نے بینند مگر اللہ تعالے را و غائب شد و فوت گشت از ایشان علم کثیر و آن حال کہ ایشان دران اند قلیل السلامت است از مکر و استدراج و ملامتیہ متمیز نشوند از ہیچ احدے از خلق اللہ بہ ہیچ شئے پس ایشان مجہول باشند و مختص شدند باسم مذکور بدو وجہ یکے ثابت مے شود در تلامذۂ ایشان کہ آن تلامذ در ملامت نفوس خود باشند نہ بینند در خود عملے کہ بدان فرح کنند چہ فرح باعمال نشود مگر بعد از قبول شدن اعمال و این از تلامذہ غائب باشد و اما اکابر پس اطلاق کردہ مے شود اسم ملامتیہ بر ایشان بخاطر آنکہ ایشان با عامہ باشند و عامہ ملامت کنند کسے را کہ بر دست وے واقع شود فعل نامرضی پس چون عامہ مے بینند ایشان را با خود و بر سر ایشان واقف نیستند بنا بران وقتیکہ بہ بینند بر دست ایشان افعال کہ موافق امزجہ عامہ نباشد ملامت کنند ایشان را و ملامت واقع نے شود مگر بر افعال ذمیمہ غیر مرضیہ

و آن از نادانی لائم است که وی نمیداند که جمیع افعال از الله تعالی است پیشتر گفت که تحقیق خرق عادات
بر اولیا واجب الستر است چنانکه آن بر انبیا واجب الاظهار است که ایشان چون تشریع اند تحکم دارند در نفوس
و اموال و اهل پس ناچار است مر ایشان را از دلیل که دال باشد بر آن حال چه رسول از جنس قوم خود باشد پس قوم آن علم
ندارند دعوی آن بدون حجت قاطع و برهان ساطع پس ولی که تشریع و تحکم ندارد چرا ظاهر کند خرق عادت و نیست
آن از ولی مگر بخاطر اینکه تا مردم بدانند قرب و مکانت آن نزدیک حق تعالی پس از رعونت ولی باشد پس آن مکر و
استدراج قریب تر باشد نه بکرامت پس ملامتیه اصحاب علم صحیح باشند پس ایشان طبقه علیا اند و سادات طریقه مثلی
و مکانت زلفی در دنیا و آخرت و ایشان اصحاب ید بیضا اند در علم مواطن و اهل آن و چیزیکه آن اهل مستحق این چیز باشند
انتهی و خواجه محمد پارسا نقشبندی در فصل الخطاب لوصل الاحباب گوید که گروهی از مشائخ قدس الله ارواحهم
طریق ملامت سپرده اند اما ملامت بر سه وجه باشد یکی راست رفتن و دیگر قصد کردن و سوم ترک کردن و صورت
ملامت راست رفتن آن بود که یکی معاملات دین مراعات میکند و خلق او را اندران ملامت می کنند و این راه
خلق بود اندر وی و وی از جمله فارغ و صورت ملامت قصد کردن آن بود که کسی را جاه بسیار در میان
خلق پیدا آید و اندر میان ایشان نشان گردد و دلش بجاه میل کند و طبعش دران آویزد خواهد تا دل خود را از خلق
فارغ گرداند بحق سبحانه و تعالی مشغول سازد به تکلف راه ملامت خلق گیرد و در چیزیکه شرع را زیان ندارد و خلق را
از وی نفرت آید و این راه او بود اندر خلق و خلق از وی فارغ و صورت ملامت ترک کردن آن بود که یکی را کفر و
ضلالت طبعی گریبان گیرد تا ترک شریعت و متابعت بگوید و گوید این طریق ملامت است و این راه او بود اندر او
این ضلالتی بود واضح و آفتی ظاهر و از دائره اسلام بیرون اما آنکه طریق وی راست رفتن بود تا ورزیدن نفاق
وی را از ملامت خلق باک نباشد و اندر همه احوال بر سرشته خود باشد و صاحب کتاب کشف المحجوب علی بن
عثمان رح میگوید که در آن زمانه ملامت را فعلی می بایست مستنکر بخلاف عادت اکنون اگر کسی خواهد که مراو را
منافق و مرائی خوانند گو دو رکعت نماز تطوع دراز تر کن و اما آنکه طریقش ترک باشد و بخلاف شریعت چیزی
بر دست گیرد و مقصودش از رد خلق قبول ایشان بود و این ضلالتی بود واضح و کاری از دائره اسلام
بیرون و شیخ اهل ملامت حمدون قصار را رحمة الله علیه در حقیقت ملامت لطائف بسیار است از و پرسیدند
از ملامت فرمود راه آن بر خلق دشوار است اما طرفی بگویم رجاء المرجیه[1] و خوف القدریه بهیچ چیز آن طبع
از درگاه خداوند تعالی نفور تر از آن نگردد که بجاه خلق و آدمی را چون کسی بستود وی جان و دل بدو دهد و از
خدای تعالی بدو باز ماند هر چند الفت از خلق گسسته تر بود بحق پیوسته تر بود انچه روی همه خلق عالم بدان
بود اهل ملامت را پشت بدان باشد همت ایشان خلاف همه بود و همت ایشان خلاف همه

| | |
|---|---|
| و قال الشیخ العالم العارف ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین | و گفت شیخ عالم عارف ابو عبد الرحمن محمد بن الحسین |

[1] رجاء مرجیه و خوف قدریه مرجیه و قدریه دو گروه اند از هفتاد فرقه ۱۲

بن محمد موسے السلمی النیشابوری رحمة الله علیه
فی رسالة سالتنی ان ابیّن لك طرقا من طرق اهل الملامة
واخلاقهم واحوالهم فالذین لقبوا بالملامتیة
هم الذین زیّن الله بواطنهم بانواع الکرامات
من القربة والزلفة والانس والاتصال وغار الحق
سبحانه علیهم ان یجعلهم مکشوفین للخلق فاظهر
للخلق منهم ظواهرهم التی هی فی معنی الافتراق
لیسلم لهم حالهم مع الحق سبحانه وهذا من اسنی
الاحوال ان لا یوثر الباطن علی الظاهر وهذا
شبیه بحال النبی صلی الله علیه وآله وسلم
لما رفع الی المحل الاعلی من القرب والدنو وکان
قاب قوسین او ادنی رجع الی الخلق وتکلم معهم
فی الاحوال الظاهرة ولم یوثر من حال الدنو والقربة
علی ظاهره شئ وحال الصوفیة وهم الذین یظهر
علیهم انوار اسرارهم شبیهٌ بحال موسے علیه
الصلوة والسلام لم یطق احد النظر الی وجهه
بعد ما کلمه الله عزوجل ومن اصول اهل الملامة
ما قال عبد الله بن المبارك حین سئل عن اهل
الملامة هم قوم لم یکن لهم فی الظاهر مرآة للخلق
ولا لهم فی باطنهم دعوے مع الله سبحانه وسرهم
الذی بینهم وبین الله عزوجل لا یطلع علیه
اقاربهم ولا قلوبهم وقال بعضهم طریقة
الملامة اظهار مقام التفرقة للخلق والتحقق بعین
الجمع مع الحق سبحانه ومن اصولهم قضاء الحقوق
وترك اقتضاء الحقوق ومن اصولهم ان الغفلة
هی التی اطلقت للخلق النظر الی افعالهم
واحوالهم ومن اصولهم ترك الانتصار للنفس

ابن محمد موسے سلمی نیشاپوری رحمة الله علیه در رساله خود
که سوال کردی اے مخاطب از من اینکه بیان کنم ترا طریقے
از طرق اہل ملامت و اخلاق و احوال شان پس کسانیکه لقب
داده شدند بملامتیه آن کسانے اند که زینت داد الله تعالیٰ
باطنہاے شان را به اقسام کرامات از قربت و منزلت
وانس و اتصال و غیرت کرد الله تعالیٰ اینکه او شان را بخلق ظاہر
کند پس ظاہر کرد براے خلق از او شان آن ظواہر امور را که
در معنی تفریق کردن باشد تا که تسلیم کند براے شان حال شان
با حق سبحانه تعالیٰ و این از عمده ترین حالات که اثر باطنی
بر ظاہر نباشد و این مشابه بحال آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم است وقتیکه برداشته شد بسوے محل اعلیٰ و دنو
یعنی نزدیکی یعنی در شب معراج و بود فاصله دو کمان یا قریب
ازین بازگشت بسوے خلق و کلام کرد با او شان در
احوال ظاہره و نه اثر کرد از حال نزدیکی و قرب بر ظاہر وے
چیزے و حال صوفیه و کسانیکه ظاہر میشود بر او شان انوار
اسرار شان مشابه است بحال حضرت موسے علیه السلام
که طاقت نمیداشت کسیکه روے وے بیند بعد از کلام کردن
با خداے عزوجل و از اصول صاحب ملامت است آنچه
گفت عبد الله ابن مبارک وقتیکه سوال کرده شد از اہل
ملامت که آن قومے اند که نے باشد او شان را در ظاہر آئینه
براے خلق یعنی در ظاہر شان چیزے چنین نمی باشد که خلق
بسوی شان مائل شوند و نه خود او شان را در باطن با حق سبحانه دعوے
باشد و سریکه درمیان شان و حق تعالیٰ باشد بر دیگرے مطلع نمی باشد قلوب
شان و نه اعزای شان و بعضی میگویند که طریقه ملامت ظاہر کردن مقام
تفرقه است براے خلق ثابت شدن بیکتائی با حق سبحانه و از اصول شان
ادا کردن حقوق است و ترک اقتضای حقوق و از اصول شان اینست که غفلت
آنست که میگوید خلق را بگذارند تا نظر کنند بسوی افعال و احوال شان و از جمله اصول
شان اینست ترک داد و شاندن براے نفس -

والانتقام لها وبذل النفس لمن يهينها ومن
اصولهم انهم اذا رأوا لانفسهم اجابة دعوة
حزنوا واستوحشوا وقالوا هذا مكر واستدراج
ومن اصولهم مخالفة النفس في جميع الاحوال
قال سلطان العارفين ابو يزيد البسطامي الخلق
يظنون ان الطريق الى الله تعالى اظهر من الشمس
وابين منها وانما سئوالي عنه سبحانه ان يفتح علي
من الطريق اليه ولو مقدار رأس ابرة وكذلك
كانت سادات مشائخهم كلما كان حالهم مع الله
اصح واعلى اكثر تواضعا واشد ازدراء باحوالهم
وانفسهم انتهى

یا انتقام گرفتن برای وی و دادن نفس برای کسیکه ذلیل شد
آنرا و از اصول شانست که وقتیکه می بینند برای نفوس خود اجابت
دعا را غمگین میشوند و وحشت میکنند ازان یا میگویند که این مکر و
استدراج است و از اصول شانست مخالفت نفس در همه احوال
گفت سلطان العارفین ابو یزید بسطامی که خلق گمان می برند که
طریق الی الله ظاهر تر از آفتاب و صاف تر از وی است سوال
من از وی سبحانه است که بکشاید بر من طریقی بخود اگرچه باشد
بمقدار سر سوزن و همچنین بودند سادات مشایخ وقتیکه
می بود حال شان با حق صحیح تر و عالی تر میگشتند
بسیار متواضع و سخت حقیر دارند احوال خود و نفوس
خود را۔

عارف جامی قدس سره السامی در حال حمدون قصار گوید که از طبقه اولی است کنیت او ابو صالح است شیخ و امام اهل ملامت بود و در نیشاپور طریق ملامت را وی نشر کرد۔ اول مسئله که از وی و اصحاب وی بعراق بردند و احوال ایشان بگفتند سهل تستری و جنید علیهم الرحمة گفتند اگر روا بودی پس از احمد مرسل صلی الله علیه و آله وسلم پیغمبری بودی از ایشان بودی حمدون عالم بود و فقیه مذهب ثوری داشت انتهی و صاحب کتاب اصطلاحات صوفیه در باب الالف گوید۔

الامناء هم الملامتية وهم الذين لم يظهر على
ظواهرهم ما في بواطنهم اثر البتة وهم اعلى
الطائفة وتلامذتهم يتقلبون في اطوار
الرجولية وسموا بالملامتية لكونهم دائمى
الملامة لانفسهم فهم مع انهم اعلى القوم
علما وعملا وحالا ومقاما فانهم لا يرون نفسهم
كذلك فلهذا لا ينفكون عن الملامة لانفسهم
وقد ذكر الشيخ في الفتوحات المكي بابا في ذكر هذه
الطائفة وشرح فيه ما قد خصهم الله به من المقامات
العالية والعلوم الالهية وللشيخ ابي عبد الله
السلمي كتاب اورده في شرح احوال هذه

مراد از امناء ملامتیه اند و آن کسانی اند که معلوم نمیشود بر ظاهر
شان آنچه که در باطن شان است از اثر یقینا و ایشان بلند تر
گروه اند و شاگردان شان بسیار میگردند در اطوار مردانگی
و نام خود ملامتیه نهادند بوجه بودن شان دائمی الملامة
برای نفوس خود پس ایشان با آنهمه که اعلی قوم
اند به علم و عمل و حال و مقام لیکن نمی بینند نفوس خود را
همچنین پس با این وجه از ملامت نفوس خود را جدا نمیکنند
و ذکر کرده است شیخ محی الدین ابن عربی در فتوحات مکی
بابی در ذکر این طائفه و شرح کرده در وی کسانی را که خاص
کرد الله تعالی ایشان را بملامت از مقامات عالیه و علوم الهیه
و شیخ ابی عبد الله سلمی کتابی تصنیف کرده در وی

| | |
|---|---|
| الطائفة المسماة بالملامتية انتهى | احوال این طائفه موسومه بملامتیه بیان نموده |

کاتب حروف گوید که حدیثیکه امام احمد و مسلم و طحاوی وغیر ایشان از ابو هریره رضی روایت میکنند که گفت

| | |
|---|---|
| قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم رب اشعث اغبر ذی طمرين لا يوبه له اعين الناس لو اقسم على الله لابره | فرمود رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم که اکثر کسان آشفته موی گردآلوده صاحب جامه کهنه اند که بوقعت نمی گیرند مردمان اوشان را اگر قسم خورند بخدا البته راست گرداند الله تعالی قسم |

مراد ازان نزد اهل تحقیق همین طائفه عالیه ملامتیه است شیخ عبد الرؤف مناوی در شرح جامع صغیر از امام همام قطب عالیمقام شیخ محی الدین ابن العربی نقل میکند که گفت ـ

هؤلاء الذين اراد هم صلى الله عليه وآله وسلم بهذا الحديث هم الرجال المسمون بالملامتية الذين كملوا من الولاية اقصى درجاتها وهذا اسمى مقام القرب اقتطعهم الله اليه وحبسهم في خيام الاعمال الظاهرة فلا يعرفون بخرق العوائد فلا يلتفت اليهم بل هم خامضون في الناس مغمودون فيهم وان عرف في موضع انتقل لغيره فان لم تمكنه النقلة استقصى من يعرفه والح عليه في حوائجه حتى ينفر عنه وان كان عنده مقام التحول في الصورة تحول كما كان قضيب البان وهذا كله حيث لم يرد الحق اظهاره انتهى و معنى لو اقسم على الله لو سأل الله شيئا فاقسم عليه ان يفعله لفعله اكراما واحتراما له وقيل لو حلف ان الله يفعله او لا يفعله صدق في يمينه بان يأتي به لعظم منزلته ومكانته عند الله تعالى وان كان حقيرا عند الناس واختاره الامام النووي وقيل معنى القسم ههنا الدعاء وابراره اجابته انتهى ـ

این کسانی اند که مراد گرفت اوشانرا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باین حدیث آن مردان که موسوم اند به ملامتیه کامل شدند از ولایت بدرجه اعلی وهمین را مقام قرب میگویند منقطع کرد اوشانرا الله بسوی خود و مقید کرد در خیمه های اعمال ظاهره پس نمی شناسند کسان اوشانرا بخرق عادات و متوجه نمیشوند بسوی شان بلکه اوشان خود حریص در مردمان باشند و پوشیده در اوشان واگر شناخته شوند در مقامی نقل کنند بغیر آن مقام واگر نقل ممکن نباشد تمام رسانند کسی را که می شناسند والحاح کنند بروی در حوائج خود تا اینکه نفرت کند از وی واگر باشد نزد وی جای برگشتن در ظاهر برگردد چنانکه بود حضرت قضیب البان و همه ازان است که حق تعالی اظهار شان نخواهد انتهی و معنی لو اقسم علی الله اینست که سوال کنند از خدا چیزیرا باز قسم خورند بروی که بکند ویرا هر آینه بکند حق تعالی ویرا بسبب عزت دادن وگرامی کردن وی و بعضی گویند که اگر قسم خورد که الله تعالی این را بکند یا نخواهد کرد البته تعالی نیز در قسمش صادق کند که بدهد آنرا بوی بوجه بزرگی مرتبه و منزلت و عزت وی نزد حق تعالی اگرچه باشد حقیر نزد مردم و اختیار کرده این را امام نووی و بعضی گویند که معنی قسم اینجا دعاست و از ابرار اجابت وی است ـ

و شیخ کمال الدین عبد الرزاق الکاشانی گوید ملامتیه قومی اند که حال خود را پوشیده دارند و نگذارند که مردم ایشان را بولایت بشناسند و ایشان افضل طائفه اند ـ

نظم

بر در میکده رندان قلندر باشند ‌ ‌ ‌ که ستانند و دهند افسر شاهنشاهی
خشت زیر سر و بر تارک هفت اختر پای ‌ ‌ ‌ دست قدرت نگر و منصب صاحب جاهی
اگرت سلطنت فقر ببخشند ای دل ‌ ‌ ‌ کمترین ملک تو از ماه بود تا ماهی
با گدایان در میکده ای سالک راه ‌ ‌ ‌ با ادب باش گر از سر خدا آگاهی
قطع این بادیه بی همرهی خضر مکن ‌ ‌ ‌ ظلمات است بترس از خطر گمراهی
همچو جم جرعهٔ می کش که ز سر ملکوت ‌ ‌ ‌ پرتو جام جهان بین دهدت آگاهی

حضرت نوربخش در معاش السالکین می آرد که تاجری در نیشاپور کنیزکی جمیله داشت برای خدمت صلاح بخانهٔ شیخ عثمان حیری فرستاد و نظر او بی اختیار بر آن کنیزک افتاد و عاشق شد و بعرض شیخ خود ابوحفص حداد رسانید فرمود که به ری رو و شیخ یوسف بن حسین را دریاب چون بری رفت و منزل او طلب کرد همه مردم ملامت و نصیحت کردند که چنین صالحی صدیقی با چنان فاسقی زندیقی چه کار دارد و او را ندیده به نیشاپور مراجعت کرد صورت حال بگفت شیخ باز فرمود که به صحبت یوسف باید رفت چون چاره نبود برفت و می پرسید تا در محلهٔ خرابات خانهٔ او را بیافت سلام گفت شیخ برخاست و ابوعثمان را تعظیم کرد و کرامات و مقامات او ظاهر شد و در آنحال پسری صاحب جمال پیش او نشسته بود و قرابه نهاده نظم

صلاح کار کجا و من خراب کجا ‌ ‌ ‌ ببین تفاوت ره از کجاست تا بکجا
دلم ز صومعه بگرفت و خرقهٔ سالوس ‌ ‌ ‌ کجاست دیر مغان و شراب ناب کجا
[1] أجد الملامة في هواك لذيذة ‌ ‌ ‌ حبا لذكرك فليلمني اللوم

ابوعثمان گفت با وجود کمال این چه حالست یوسف گفت ظالمی در مملکت پیدا شد این محله را خرابات ساخت و اینخانه میراث من است که نشسته ام و این پسر فرزند صلبی من است و این قرابه آبخوره است ابوعثمان دید آب بود ~ بر آستانهٔ میخانه گر سری بینی ‌ ‌ ‌ مزن بپای که معلوم نیست نیت او گفت خود را چرا در مقام تهمت میداری فرمود تا مردم مرا متدین و امین نه پندارند و کنیزک بمن نسپارند و مرا تعلق خاطر نشود ابوعثمان برخاک افتاد و بگریست و دریافت که مقصود از فرستادن او بوی چه بود نظم

صوفی بیا که آینه صافیست جام را ‌ ‌ ‌ تا بنگری صفای می لعل فام را
راز درون پرده ز رندان مست پرس ‌ ‌ ‌ کین حال نیست صوفی عالی مقام را
~ در کوی مغان هر که ندارد گذری ‌ ‌ ‌ از صحبت عارفان نیابد اثری
چون اشک بپای مردم افتیم همه دم ‌ ‌ ‌ باشد که ز گوشهٔ بیابیم نظری
مغربی گوید از خانقه و صومعه و مدرسه رستیم ‌ ‌ ‌ در کوی مغان با می و معشوق نشستیم

[1] می یابم ملامت را در هوای تو لذیذ بوجه محبت من بذکر تو باید که ملامت کند مرا ملامت کننده ۱۲

سجادہ و تسبیح بیک سوی فگندیم … از خدمت ترسا بچہ زنار ببستیم
در مصطبہا خرقۂ ناموس دریدیم … در میکدہا توبۂ سالوس شکستیم
از دانۂ تسبیح شمردن برہیدیم … وز دام صلاح و ورع و زہد بجستیم
در کوی مغان نیست شدیم از ہمہ ہستی … چون نیست شدیم از ہمہ ہستی ہمہ ہستیم
تا مست و خرابیم طلبگار شرابیم … با آنکہ چو مست است و خرابات خوشیم
زین پس مطلب ہیچ ز ما دانش و فرہنگ … ای غافل و ہوشیار کہ ما عاشق و مستیم
المنة للہ کہ ازان نفس پرستی … رستیم بکلی و کنون بادہ پرستیم
تا مغربی از مجلس ما رخت بدر برد … او بود حجاب رہ ما رفت و برستیم

کاتب الحروف گوید کہ اینست کلامی اجمالی در بیان مراتب رجال اللہ و تفصیل آن محول بہ کتب قوم است و جماعتیکہ گردن ہای خود از ربقۂ اتباع شریعت حقہ علی صاحبہا الصلوة والسلام و اقتدای سلف صالح در علم و عمل برآوردہ و از اوصاف مذکورۂ اہل کمال بیگانہ محض اند نام صوفی و ملامتی و قلندری بر ایشان عاریت است نہ حقیقة قادری باشند یا قلندری چشتی باشند یا نقشبندی مثلاً

والی ہؤلاء اشار شیخ الشیوخ فی العوارف حیث قال الباب التاسع فی من انتمی الی الصوفیة ولیس منہم فمن اولئک قوم یسمون انفسہم قلندریة تارة وملامتیة اخری الخ عمدة المحققین شیخ علی بن احمد مہائمی در زوارف شرح عوارف گوید قوم ممن فتنہم الشیطان علی صورة القلندریة او غیرہا سموا انفسہم ملامتیة لاتیانہم بافعال تلوم علیہم الشرع بہا ولبسوا البسة الصوفیة وما تسموا بالصوفیة لظہور انہم لیسوا علی افعالہم بل لبسوا لباسہم لینسبہم العوام الذین لا خبرة لہم بامر الصوفیة الی الصوفیة وما ہم من الصوفیة بوجہ من الوجوہ وکانوا ملامتیة لا بالمعنی المتعارف عندنا بل بمعنی لوم الشرع علیہم فی افعالہم القبیحة فلیسوا ایضا بالملامتیة

و بسوی ہمین مردمان اشارہ کرد شیخ الشیوخ در عوارف جاییکہ گفت باب نہم در کسانیکہ منسوب اند بصوفیہ حالانکہ نیستند از اوشان پس ازین کسان قومی اند کہ نام نہادہ اند ذات ہای خود را گاہی بہ قلندریہ گاہی بملامتیہ

قومی ازان کسانیکہ در فتنہ انداخت اوشان را شیطان بر صورت قلندریہ یا غیر آن موسوم کردند خود را بملامتیہ وجہ کردن شان افعالی را کہ ملامت میکند بآن شرع شریف و پوشیدند لباس صوفیہ و نہ موسوم شدند بصوفیہ بوجہ ظاہر شدن اینکہ نیستند اوشان بر افعال صوفیہ بلکہ لباس پوشیدند مثل شان تا کہ منسوب کنند اوشان را عوام کہ آگاہی ندارند بحال صوفیہ بصوفی بودن حالانکہ اوشان از صوفیہ نیستند از وجہی اگرچہ باشند ملامتیہ نہ بمعنی مشہور نزد ما بلکہ باین معنی کہ ظاہر شرع ملامت کنندۂ اوشان است در افعال قبیحۂ اوشان

بل فی غرورهم بهذا الاسم واللباس وغلط من
الاعتقاد والافعال ليسوا بصوفية ولا ملامتية
ولا قلندرية ولا يفيدهم التسمية بالملامتية
والقلندرية شيئاً اذ ليس معهم من معانيهم شیٔ ولا
يفيدهم التلبس بلبسة الصوفية لانهم يستترون بها عن
قبائحهم توقيا عمن ينسبهم الى الفسق والفجور وكيف يكونون
احد الطوائف المذكورة وهم ينتهجون مناهج اهل
الاباحة والصوفية والملامتية والقلندرية يراعون
الواجبات والمحرمات ويزعمون ان ضمائرهم
خلصت الى الله تعالى وهذا الخلوص هو الظفر بالمراد
بالاعمال لانه انما يوتى بها لتنوير الباطن وقد
تنور اذ خلصت ضمائرهم الى الله تعالى وقالوا
الارتسام برسم الشريعة رتبة العوام ليفيدهم
تنوير الباطن وتخليص الضمائر وهذا القول والاعتقاد
منهم عين الالحاد والميل عن الدين الذی هو الزندقة
المفسرة بكفر الباطن واسلام الظاهر وعين الابعاد
من الله تعالى اذ لو خلصت ضمائرهم
الى الله تعالى لطلبوا مراضيه واجتنبوا
مساخطه كما هو شان مقربی الملوك الدنياوية
ولم يخرجوا عن مراسمه التی وضعها على الكل على ان
تعطيل الظاهر يكدر الباطن لا محالة وايضا انما استباحوا
المحرمات لغلبة الشهوات الملذذة اياها عليهم
فانّی خلصت ضمائرهم الى الله تعالى من غير
ان يعتدل شهواتهم كيف والانبياء والملائكة
المقربون والمشائخ الماضون قد قاموا باوامره
ونواهيه خائفين فزعين وكل حقيقة ردتها
الشريعة فهی زندقة لان الشريعة عبارة عن الكتاب

پس اوشان ملامتیه نیستند بلکه در غرور این اسم و لباس و غلطی اعتقاد
و افعال اند نه صوفیه اند نه ملامتیه و نه قلندریه و نه فائده
مے دہد اوشان را که نام نهادن بملامتیه و قلندریه
چه که نیست باوشان از معانی ایشان چیزے و نه فائده
و ہد اوشان را لباس صوفیه اختیار کردن چرا که اوشان
مے پوشند بآن لباس بدیہائے خود را به نگاه داشتن خود
از آنچه که منسوب کند اوشان را بسوی فسق و فجور و چگونه خواہند شد
از یکی از طائفه ہائے مذکوره در حالیکه میروند در راه اہل اباحت
و صوفیه و ملامتیه و قلندریه رعایت میکنند واجبات و محرمات را
و گمان میکنند که قلوب شان خالص شدند بسوی الله تعالے
و این خلوص ظفر است که مراد است باعمال چرا که داده میشود
آن خلوص برائے روشن کردانیدن باطن و آن منور گشت چه که
خالص گشتند قلوب شان بسوی الله تعالے و گفتند که فرمانبرداری بر رسم
شریعت رتبه عوام است تا که فائده دہد اوشان را برای تنویر باطن
و خالص کردن قلوب و این قول و اعتقاد شان عین الحاد و جنبیدن
از دین است که آن زندقه است یعنی کفر باطن و اسلام ظاہر میگویند و عین
دوری از خدائے تعالے چه که اگر قلوب شان خالص گشتندے
بسوئے الله تعالے ہر آئنه طالب مرضیات وے بودندے
و از مقامات غضب وے پرہیز کردندی چنانکه شان مقربان پادشاہان
دنیوی میباشد و از مراسم شریعت که برائے ہمه نهاده شده اند
خارج نشدندے علاوه اینکه بیکار کردن ظاہر و باطن را لا محاله مکدر
میکند و نیز آنچه که محرمات را مباح کرده اند بسبب غلبه خواہشات
که لذت دہنده است اوشان را پس از کجا خالص شد قلوب شان
برائے حق تعالے بغیر اینکه خواہشات شان معتدل شوند چرا که
انبیاء و ملائکه مقربین و مشائخ متقدمین قائم گشتند باوامر و نواہی
الٰہی ترسان و ہراسان و ہر حقیقت که رد کند آن را شریعت
آن زندقه است چرا که شریعت مراد است از کتاب

والسنة والاجماع وكل ما خالفها يكون خروجًا
عن الدين وقد اتفق المحققون على هذه الكلمة انتهى
وامام ربانی حافظ عبد الوہاب الشعرانی در ارشاد الطلبة
والمريدين گويد اياك ان تصحب احدًا من المدعين
للطريق بلبس الزى كالجماعة الذين سموا نفوسهم
باسماء المشائخ الصادقين او انهم من اتباعهم
كالملامتية والقلندرية والحيدرية والبسطامية
واشباههم فان الغالب على هؤلاء مخالفتهم لطريق
من تلقبوا بلقبه وانتسبوا اليه فان المنقول عن
جميع اشياخ الخرق كلها التقييد بالكتاب والسنة
كسيدی عبد القادر الجيلی وسيدی احمد الرفاعی
وسيدی احمد البدوی وغيرهم من المشائخ حتى
كان سيدی عبد القادر الجيلی يقول لاصحابه
عليكم بالتقييد بالكتاب والسنة واياكم ان
تبتدعوا فی دين الله شيئًا او تخالفوا هدى
اشياخكم انتهى۔ عارف جامی فرمايد نظم

وسنت واجماع وہر انچہ کہ مخالف وے باشد آن از خروج
از دین باشد ومتفق شدہ اند محققین برین کلمہ ۱۲

دور دار خود را ازانیکہ صحبت داری با یکے از مدعین
طریق صوفیہ بمشابہت خصلت مثل جماعتی کہ ذات خود را
موسوم کردند باسمائے مشائخ صادقین یا اتباع شان
مثل ملامتیہ وقلندریہ حیدریہ وبسطامیہ ومانند شان
پس بتحقیق غالب برین کسان مخالفت طریقہ آن بزرگان است
کہ بلقب شان ملقب گشتند وبوے منسوب شدند چہ
از ہمہ مشائخ خرقہ منقول است تقیید بکتاب وسنت مثل
سیدی عبد القادر جیلانی وسیدی احمد رفاعی
وسیدی احمد البدوی وغیر ایشان از مشائخ تا انیکہ
سیدی حضرت شیخ عبد القادر جیلانی با یاران خود میگفت
کہ لازم گیرید بر خود تقیید بکتاب وسنت ودور دارید خود را
ازانکہ چیزے بدعت کنید در دین خدا یا مخالفت با طریقہ
مشائخ خود۔ ۱۲

حبذا قومیکہ دید حق بود دیدار شان
جملہ در کیف فنا از ہستی خود جفتہ اند
گرچہ اندر ایند خورشید جمال خود بگل
از اندر دل ۱۲
از خدا خواہند ستر ذات خود در ذات او
ریختہ باران عرفان از سحاب مکرمت
ہر یکے را با خود از سودائے دل بازارہا
یکدم از طوف در و دیوار شان منشین کہ ہست
کار شان جز نفی ذات و وصف و فعل خویش نیست

محو باشد در شہود سر غیب اسرار شان
لیک پندارند خواب آلودگان بیدار شان
مشرق و مغرب گرفتہ پرتو انوار شان
این بود ساعت بساعت سر استغفار شان
شستہ نقش حرف غیر از صفحہ پندار شان
ز آتش شوق محبت گرمی بازار شان
صد کنائش از در و صد لعبت از دیوار شان
اے خدا چہ بود کہ جامی را کنی در کار شان

واز بعضے ازین طائفہ بسبب غلبۂ حال وسکر محبت کلمات واشارات صادر شدہ کہ بفہم اہل ظاہر درنیاید
وبعضے اعمال وحرکات بوجود آمدہ کہ مخالف ظاہر فتوائے شریعت باشد وآنرا شطحیات مشائخ وصوفیہ
خوانند مثل انا الحق وسبحانی ولیس فی جبتی سواہ وانا ہو وہو انا وتنویر لحیہ وخرق ثیاب والقائے دراہم

و آب والقاے نفس در مہالک و امثال آن و منشار صدور این طفح سکر و غلبۂ حال و فقدان ضبط و اختیار
و قسمی دیگر است از اوضاع و آداب و اصطلاحات و مستحسنات مخصوص این طائفہ مثل بناے ربط و الباس
خرقہ و اجراے مقراض و کیفیات ذکر و اتخاذ خلوات و اجتماع جمع و مانند آن و ایشان را درآنجا اجتہادات
و استنباطات است ہمچنانکہ علمار فقہار او این از ابواب علم است کہ سخن درانجا از صحت اجتہاد و شرائط
آن و تحقیق سنت و بدعت رود و این قسم داخل احوال نیست و صوفی و فقیہ درانجا برابر است و ہر دو مطالب
بوجود اصل و صحت دلیل اند لیکن قسم اول از غلبات احوال است و انچہ ازین طائفہ در حالت سکر و غلبۂ حال
صادر گردد قولاً و فعلاً طریق اسلم درانجا تسلیم است و ترک مبادرت بانکار و اعتراض یا عدم جواز تقلید و صحت
اتباع دران و ایشان خود نیز مریدان را بمتابعت و اقتدا بامثال این امور وصیت نفرمودند بلکہ مانع بودہ اند
کہ اتباع و اقتدا در احکام شریعت و قواعد طریقت رود کہ اساس آن بر علم است نہ در جزئیات اذواق و
مواجید کہ بنار آن بر حال است و بالجملہ مردم در غلبۂ احوال مشائخ و شطحیات ایشان سہ فرقہ اند اول فقہا
صرف و علمار ظاہر کہ براہ رد و انکار روند و تسلیم آن نمایند و اہل آنرا معذور ندارند و باز درمیان این فقہا
دو گروہ اند گروہے بحسب واقع و حکم نفس الامر منکر باشند و در ظاہر و باطن خط بطلان برآن کشند و اہل آنرا
بجہل و جنون نسبت کنند و منشار این کار از بے مناسبتی و بے مشربی و جمود طبع و خرابی باطن است و درو ے
حرمان از برکات و خوف سوء خاتمہ بود و گروہے دیگر از فقہا در ظاہر بقصد زجر عوام و سد ذرائع انکار کنند
و در اظہار رد و انکار با طائفۂ اول شریک باشند لیکن دل را با زبان موافق نسازند و در باطن منکر نباشند
و این ہر دو گروہ در حق مشائخ براہ تقصیر و تفریط رفتہ اند علی تفاوت بینہما۔ فرقۂ ثانی براہ غلو و افراط روند و
اعتقاد کنند کہ ہرچہ ایشان کردہ اند حق است اگرچہ خلاف شریعت باشد بلکہ شریعت ہمانست کہ ایشان
کردہ اند و گویند کہ حاشا و کلا از ایشان خلاف شریعت سر زند و نزد ایشان اقوال علما و روایات فقہ را
اعتبارے نباشد و این را محبت مشائخ و اعتقاد پیران خیال کنند اگرچہ بعضے از ایشان بہ تکلف و چرب
زبانی و مصلحت وقت اظہار انقیاد فقہ و شریعت نمایند و لیکن سیماے وقت و ناصیۂ حال دلالت کند کہ مضمر
باطن و مکنون سر ہمانست و این طائفہ را جہلۂ صوفیہ خوانند چنانچہ فرقۂ اول را متقشفہ فقہار گویند
و اگرچہ فرقۂ اولی در جمودت و بلادت بیشتر اند و لیکن قدم این فرقۂ ثانی در جہل و ضلالت پیشتر است بہین
مقدار فرق است کہ فرقۂ اولی بے عرفانند و طائفۂ ثانی بے ایمان۔ اول در مقام معرفت نہ در آمدہ اند و ثانی
از دائرۂ اسلام بدر افتادہ اند زیراکہ تمسک منکر بظاہر شریعت و حکم علم است و وے دران معذور۔
بالجملہ ہر دو طائفہ براہ افراط و تفریط افتادہ اند و طریق اسلم کہ مرکز دائرۂ اعتدال و توسط است تسلیم است
چنانکہ گفتہ اند اسلم تسلم و حاصل معنی تسلیم بدان رود کہ بدانند کہ منشار این امور حال صحیح و نسبت درست
و نیت صادق است و لیکن بغلبۂ حال و استیلار وجد قدم ثبات از جاے در آمد و عنان ضبط و اختیار

از دست رفته بحدیکه صورت این فعل و قبح شرعی وے از نظر اعتبار سقوط پذیرفت و نظر بر صرف معنی و روح
عمل که حضور و اخلاص است مقتصر آمد و قدم از وسط طریق بلغزید و اگر این حالت را در عالم ظاهر مثالے
طلبند جریان حالت غضب و فرح است علی حسب تفاوت درجاتها و مراتبها که چگونه مرد عاقل را بجنباند
و از اختیار بیرون آرد و بیخود گرداند اگرچه آن حصه اختیار که مبدا فعل است باقیست لیکن سخن در زلت
ثبات و غالب و مغلوب میرود و غلبهٔ وجد و حال را هم برین قیاس توان کرد و این عجز در مقام سکر و تلوین
و بدایت حال نباشد اما ارباب صحو و تمکین که بمرتبهٔ نهایت رسیده و در مقام استقامت و اعتدال حقیقی
متمکن گشته اند ظاهر ایشان با باطن برابر است و فرق ایشان با جمع مساوی بر ایشان مستی حال را حکم
نباشد و افراط و تفریط را مجال نه و یا قطع نظر از بدایت و نهایت بعضے از این طائفه را اطوار و احوال
عارض شود که از مقام ثبات و اختیار بیرون آرد یکے مستی از صفاے عمل و ذکاے نفس برخیزد و دیگرے را
از نور ذکر و صفاے قلب و یکے دیگر را از سلطان مشاهده و جلاے روح بر همه تقدیر این حال صحیح است
و نسبت درست و لیکن این قول و فعل که از طفح و غلبهٔ آن صدور یافته صحیح نیست و مشروع و محل اقتدا
و اتباع نه اگر گویند که چون قول و فعل نامشروع و غیر قابل اقتدا و اتباع دارند لاجرم از باب طاعت و هدایت
نبود بلکه از قبیل معصیت و ضلالت باشد فماذا بعد الحق الا الضلال[1] پس این اعتقاد عین انکار و تنقیص
مشائخ باشد اگرچه در مرتبه کمتر از انکار فرقهٔ اول بود جوابش آنست که صدور امرے در غلبهٔ حال بطریق عصیان
و قصد مخالفت امر و نهی نیست و بمیل طبیعت و هواے نفس و علت جهل و داعیهٔ هوا نه بدلیل آنچه بیقین معلوم
شده است از تقوے و ورع و اخذ عزیمت و اتباع و کمال علم و عمل و دیانت صاحب آن بلکه مقرون
بصدق نیت و حسن قصد در قهر نفس و قطع اسباب و اسقاط اغیار و استیلاے محبت و غلبهٔ شوق
است و اینها همه احوال صحیحه و مقاصد حسنه است بلکه گویند صاحب حال در حالت غلبهٔ اصطلام و استهلاک
در غلبات حال و سطوات وجد حکم مجنون دارد که قلم تکلیف از وے مرفوع است و اگر این امور را نسبت
بصاحب حال معصیت و قبح و نامشروع ندارند شاید که در طور اهل باطن که تابع صرف معنی افتاده اند گنجایش
داشته باشد و لیکن چون حکم شریعت عام است و عمومات شرعیه باختلاف افراد و اشخاص مختلف نگردد
و بخصوصیت حال کسے مخصوص نشود و حسن و قبح فعل بامر و نهی شارع است نه بکیفیت صدور و اعتبار
حال فاعل لاجرم ذات این فعل و صورت این حرکت بصفت عدم مشروعیت موصوف بود و از دائرهٔ
حکم و فتواے علم بیرون پس در حقیقت قبح و انکار راجع بذات فعل گردد نه بفاعل و بسا باشد که اصل فعل خطا
و معصیت بود و فاعل را خاطی و عاصی نخوانند علما گفته اند که اکل شجره از آدم صفی معصیت بود اما او را
علیه الصلوٰة و السلام عاصی خواندن از ادب نبود قوله تعالیٰ و عصی آدم ربه فغوی[2] و نفر مود

---

[1] پس چیست بعد راستی مگر گمراهی ۱۲ [2] و نافرمانی کرد آدم پروردگار خود را پس گم کرد راه را ۱۲

کان من العاصین والغاوین بلکه در مقام اعتذار میفرماید فنسی ولم نجد له عزما و بحقیقت غلبه
وحال نیز سبب نسیان وعدم وجود عزم است پس مرجع و مآل هفوات مشائخ حکم زلات انبیا صلوة الله
علیهم اجمعین پیدا کرد با اختصاص عصمت بحضرات انبیا چنانچه مبهمات (خطابات ۱۲) ایشان را بمتشابهات قرآن تشبیه
میکنند و گفتن هفوات مشائخ در حکم زلات انبیا از راه تشبیه و تمثیل و الحاق ناقص بکامل است والا هیچکس را
با حضرات انبیا سلام الله علیهم اجمعین مشارکت در احوال و مقامات قرب نبود اگرچه بحکم آنکه ولایت سایهٔ
نبوت است آنچه از صفات شخص است در سایه پیدا گردد ولیکن با وجود آن فرع با اصل کجا ماند و تابع با متبوع
برابر نبود و هرچه اولیا را از کمالات حاصل شود بمتابعت انبیا شود و مشائخ فرموده اند قدس الله ارواحهم که
روح مومنان اقتباس انوار از ارواح اولیا کنند و ارواح اولیا از ارواح انبیا و ارواح انبیا از روح خاتم و خاتم از ذات اقدس
تعالی شانه حکایتی از جنس این افعال که بغلبهٔ سکر و طفح حال واقع شده مذکور میشود شاید که در
مقصود کفایت کند آورده اند که شبلی را قدس سره پسری فوت شده بود مادر پسر بی طاقتی کرد و برای
جزع و فزع رفت و موی سر برید وی نیز ریش را نوره زد به نشست اهل بغداد بروی بهم برآمدند و بیزار
شدند و هیچکس در مصیبت پسر بر سر وی بتعزیت نیامد یکی از یاران وی پرسید که آخر اینچه حرکت
بود که تو کردی گفت موافقة لاهلی گفتند حقیقت حال بیان کن با اینها تسلی نمیشود بموافقت اهل وعیال
از اینها نتوان کرد گفت اگر بجد می پرسی حقیقت آنست که خبری بمن رسیده است که هر که دیگری را
تذکیر حق کند و خود غافل باشد محل لعنت و مستحق بعد گردد از نظر رحمت حق بیفتد من نخواستم که مردم بتعزیت
پیش من آیند و بحسب بابی چنانچه رسم و عادت است ترجیع کنند و تذکیر نمایند و دلهای ایشان از حق غافل
و محجوب باشد و مستحق لعن شوند و باعث بر آن و تقریب آن من باشم پس لحیه خود را فدا کردم و خلق خدا را
از ورطه ضرر و هلاک باز داشتم اکنون به بین که این چه صدق نیت و چه تدقیق نظر است و چه قدر تعظیم ذکر الهی
و شفقت و رحمت بر خلق اوست و اینها همه احوال سنیه و مقامات علیه است ولیکن صدور این فعل
که حلق لحیه است باین نیت در شرع جائز نباشد و از هیچ عاقلی این کار نیاید و به بین که اتصاف او
بعلم و عمل و تقوی و ریاضت در چه مرتبه است و با وجود لغلبهٔ این نیت و این حال از وی این فعل صادر
شد تا چه مقدار غلبه و بی اختیاری و مستی زور آورده باشد و الا قاعده آنست که نیت در مباحات و مستحبات
رود نه محرمات و مکروهات جای آنست که ویرا در آن حال حکم مجانین دهند والله اعلم شبلی امام اهل وقت
و سرگروه ارباب سکر و حال بود دیگری را بروی قیاس نتوان کرد چندان در غلبهٔ حال از خود غائب
و مستغرق و فرو رفته بود که آورده اند موهای حواجب و اشفار را می چید و بعضی اوقات پوست
و گوشت خود را باز بنور میگرفت تا مگر بعلت تالم لحظه بخود باز آید و افاقه دست دهد اهل زمان

---

۱ شد از گنهگاران و گمراهان ۱۲ ۲ پس فراموش کرده نیافتیم او را قصد محکم ۱۲

وے او را دیوانہ مے گفتند حال آنکہ وے اعقل اہل زمان بود کہ الکیس[1] الناس ازھد ھم فی الدنیا

صد ہزار عقل فدائے این دیوانگی باد ؎ دیوانہ کنی ہر دو جہانش بخشی ٭ دیوانۂ تو ہر دو جہان را چہ کند۔ آوردہ اند کہ روزے وے قدس سرہ نزد ابو بکر مجاہد کہ یکے از علماء عصر خود بود آمد ابو بکر چون وے را دید برخاست و در میان دو چشم وے بوسہ داد و بتعظیم تمام در پہلوے خودش بنشاند جماعت از فقہا کہ در گرد او بودند گفتند کہ تو این را با شبلی میکنی و حال آنکہ تو و ہر کہ در بغداد است او را المجنون میخوانند ابو بکر گفت من نکردم الا آنچہ از رسول اللہ صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم دیدم امشب درخواب می بینم کہ شبلی در حضرت رسالت در آمد آنحضرت بدیدن وے برخاست و در میان دو چشم وے بوسہ داد و بہ پہلوے خود نشاند پرسیدم یا رسول اللہ این را با شبلی میکنی وے بچہ چیز مستحق این اکرام و تعظیم شد فرمود وے بعد ہر نماز این آیت می خواند لقد جاء[2] کم رسول من انفسکم الخ بعد از آن و در بن بحر فرستد بار دگر شبلی جامۂ نو پوشیدہ بود و آن جامہ را چاک کرد گفتند علم حکم میکند کہ جامۂ نو پارہ سازند و ضائع کنند گفت علم حکم میکند کہ اسپان را پے زنند و ذبح کنند اشارت بقصۂ حضرت سلیمان بن داؤد علیہما السلام کرد کہ مجلاے اسپان میگرفت تا آفتاب بغروب[3] رفت و وقت نماز عصر بگذشت پس بمکافات این تقصیر و قصد اعتذار اسپان را پے میکرد و گردن میزد چنانچہ قرآن مجید از وے خبر میدہد[4] فطفق مسحا بالسوق والاعناق و بعضے مسح سوق و اعناق را بر ظاہر حمل کردہ اند یعنی دست بر ساق و گردن اسپان فرو مے آورد و سرے داد و اکثر آنچہ ارباب احوال امثال این حکایات نقل کردہ اند در باب ریاضت نفس و تشدید و تجہید وے و تحقیق مقام توحید و توکل و قطع نظر از وسائط و اسباب است و معلوم است کہ احادیث ہمچنانکہ در باب رفق و مدارات نفس وارد است در باب مخالفت نفس و ہوا و ارتیاض و صرف عنان وے از لذات و شہوات نیز واقع شدہ است و اصحاب رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم ریاضات و مجاہدات و تحمل شدائد و مکابدات و تجرع مرارات فقر و فاقہ و جوع و عطش چندان بودہ کہ ہیچکس را مجال مشارکت و مساہمت با ایشان دران ریاضت نیامدہ اول سیری خود در زمان آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم اصلا نبودہ در بعضے غزوات حال بر ایشان چنان تنگ بود کہ شکنبۂ شتر را می افشردند تا قطرۂ چند از وے مے چکید و دہنے تر میکردند و منع از تجرد و انفراد و رہبانیت دران وقت از برائے تاکید اجتماع و اتفاق بر جہاد و تاسیس بنائے اسلام بود کہ مطلوب اصلی دران زمان آن بود و بحقیقت صحابہ رضوان اللہ تعالے علیہم بمشاہدۂ جمال مصطفے صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و کمال ایمان و قوت یقین و ارتفاع حجاب و زوال ارتیاب مستغنی بودند از مکابدۂ نفس و تکلف ریاضت اذا طلع الصباح[5] فاطفی المصباح و باوجود آن منقول است کہ شربتے نزد عمر ابن خطاب رضی اللہ عنہ آوردند تناول نکرد و گفت ترسم کہ

[1] زیرکترین مردمان زاہد ترین ایشانست در دنیا ۱۲ [2] بہ تحقیق آمدہ است بشما پیغامبرے از قبیلۂ شما ۱۲ [3] پس شروع کرد دست رسانیدن بہ ساقہا و گردنہا ۱۲ [4] یعنی چلہ خانہ اندرے[?] بشکر جہانات کہ در ہندی او جہڑی خوانند ۱۲ [5] ہرگاہ آشکار گردد صبح کشتہ شود چراغ ۱۲

از آنها نباشم که اذهبتم طیباتکم فی حیاتکم الدنیا[1] در شان ایشان است و احوال فقر و شدت
اصحاب صفه که لفظاً و معنیً مستند و متمسک طائفه صوفیه اند خود معلوم است که چه بوده است و قصه
ابو لبابه را خود چه گوئی که بجهت تصحیح توبه و اعتذار از جنایتی که از وی در حق خدا و رسول خدا در قضیه
بنی النضیر بوجود آمده بود خود را با سطوانه مسجد نبوی صلی الله علیه و آله وسلم بر بسته ترک طعام و شراب
کرده بود و بغلبه جوع و عطش کور و کر شده و عهد کرده تا رسول خدا آمده بدست خود نگشاید از اینجا نزدم
رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم فرمودند من چه کار کنم اگر وی اول نزد من آمدی برای وی
استغفار کردمی و از پروردگار آمرزش خواستمی چون وی خود را بدرگاه خدا بر بست هم مگر خدا بند وی را
بگشاید من نتوانم گشاد بعد از ده دوازده روز والله اعلم قرآن بقبول توبه ابولبابه نازل شد پس آنحضرت بند
وی را بگشاد اکنون این بر بستن ابولبابه خود را با سطوانه مسجد و ترک طعام و شراب کردن و در آمدن در معرض
هلاک چه بود شریعت بودنی در شریعت توبه و ندامت و عزم است فقط اینها داخل توبه نیست اگر
تعذیب نفس و تشدید و تجهید وی در مقام مجاهده و ریاضت حرام و منهی عنه است چرا آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم او را از آن منع نفرمود و باز نداشت این نبود مگر غلبه حال و سکر و وجد و صحابه را رضوان
الله علیهم نیز غلبات حال و مستیها بود آخر تواجد و رقص بلال در مسجد نزد نزول ولکن الله یهدی من یشاء[2]
و منع عمر بن الخطاب آنحضرت را از صلح کفار روز حدیبیه و عدم سکر و امتنان عائشه صدیقه از آنحضرت
صلعم در نزول قرآن بطهارت ذیل و برأت حال وی رضی الله عنها در قضیه افک و قول معاذ بن جبل
نزد جریان ذکر وبا که آن رحمت است این است رحمت خدا و ندا معاذ را و اهل معاذ را ازین رحمت فراموش
مکن و قول او در وقت طریان اغما و سکرات موت اخنق خنقک فوعزتک لتعلم انی احبک[3]
اینهمه از مستی وجد و غلبه حال بود والله اعلم و حرکات و افعال که از ارباب سکر و حال و اصحاب ریاضات
و مجاهدات منقول است ایشان را در اینجا قصد ریاضت نفس و تحقیق حال و رسیدن بکنه اوست
و اینها را از معالجت نفس می دارند و مقرر است که علاج بضد باشد و طبیعت نفس چنان واقع شده
که تا کار بر وی اینچنین سخت نکنند و تنگ نگیرند وی بمرتبه اعتدال نرسد و اگر معامله با نفس بر رخصت
کنند بدائره حق نیاید و اگر مطالبه بعزیمت کنند برخصت آید مثل مشهور است که برای مرگ گیرند
تا رحمت اختیار کند بالجمله توقف و تسلیم در اقوال و افعال ارباب احوال که صادقان راه و متوجهان
درگاه اند و علم و تقوی و دیانت ایشان معلوم شده است اسلم است و خوض در آن باب بدو انکار
بی مصلحت و ضرورت محل خوف و خطر السلم تسلم[4] ادنی مرتبه در حق این طائفه سواء بسواء است لا لک
و لا علیک و اگر توفیق رفیق باشد و بر سر کار اطلاع بخشند و از احوال و مواجید ایشان در باطن پیدا شود

[1] آیا ضایع کردید لذتهای خود را در زندگانی دنیا وی ۱۲ [2] ولیکن خدا هدایت میرساند هر که را میخواهد ۱۲ [3] گلو نیشار گلو فشردن تو پس قسم عزت تو هر آئینه میدانی که دوست میدارم ترا ۱۲ [4] گردن بنهد به راه رود و با کفار مرو بسلامت خواهی ماند ۱۲-

بلسبے دیگر و سعادتے دیگر ہست تا نصیب کیست بارے تو ایمان و اعتقاد از دست مدہ ـ

قال سید الطائفة جنید البغدادی رضی الله
تعالی عنه الایمان بطریقتنا هذه من الولایة
توسط و اعتدال اصل وراس ہر کمال است انتہی
قال الامام الربانی عبد الوهاب الشعرانی
فی البحر المورود سمعت شیخنا شیخ الاسلام
زکریا یقول احذر یا اخی کل الحذر ان تبادر
الی رد شیئ من کلام اهل الطریق وانت لم تدخل
طریقهم بل تربص کل التربص فی الفهم فی کلامهم
فان دائرة علوم اهل الولایة الخاصة یبتدی
من بعد نهایة اهل الفکر والنظر وسمعته یقول
مرارا لا ینبغی لاحد ان یرد کلام القوم الا ما
خالف صریح السنة واجماع الامة ولعله لا یجد
ذلك فی کلام احد منهم اذ الافهام لم تزل مختلفة
فی کل عصر فحقق یا اخی مخالفة ذلك الکلام الذی
ینکره السنة والاجماع ثم بعد ذلك انکره والا یخف
علیك المقت والعیاذ بالله فان الانکار علی
اولیاء الله سم قاتل وفی کلام ابی تراب النخشبی رض
اذا الف القلب الاعراض عن الله صحبه
الوقیعة فی اولیاء الله انتهی فعلم ان کلام القوم
اذا خالف ما فهمه بعض اهل العلم دون
بعض فمن الاولی عدم الانکار وسمعت
شیخنا شیخ الاسلام زکریا ع یقول الاولیاء ائمة
لنا ویجب علینا التسلیم لهم کما یسلم المقلد
للمجتهد من غیر مطالبة بالدلیل قال ولما
اجتمع الشیخ محی الدین بن عربی بالخضر
علیه السلام اخذ علیه العهد بالتسلیم

گفت سردار گروه جنید بغدادی راضی باد خدا از او
ایمان بطریقۂ ما کہ این ہست از ولایت است ـ

گفت امام ربانی عبد الوہاب شعرانی در بحر مورود
کہ شنیدم شیخ خود را شیخ الاسلام ذکریا رحمۃ اللہ علیہ
میگفت بپرہیز اے برادر من حق پرہیز اینکہ مبادرت کنی
بسوے رد کردن چیزے از کلام اہل طریق درحالیکہ تو در طریقہ
شان داخل نہ شدہ بلکہ بغایت منتظر شو در فہم بکلام شان
پس تحقیق دائرۂ علوم اہل ولایت خاص شروع میشود
بعد انتہاے اہل فکر و نظر یعنی بعد عاجز شدن از غور و فکر
و شنیدم از شیخ خود کہ گفت بارہا لایق نیست کسی را کہ رد کند
کلام قوم را مگر آنچہ کہ مخالف صریح سنت و اجماع است باشد و شاید
کہ نخواہی یافت این را در کلام کسے از او شان چہ کہ فہم ہا مختلف
مے باشند در ہر زمانہ پس تحقیق کن اے برادر من مخالفت این کلام را
کہ انکار کند وی را سنت و اجماع بعد از ان انکار وے کن ورنہ
براے تو خوف بدی است نعوذ باللہ پس تحقیق انکار اولیا اللہ
زہر قاتل است و در کلام ابی تراب نخشبی است کہ وقتیکہ
میل کند قلب بگردانی از خدا را ہمراہ شود وی را بدگوئی
بہ اولیاء اللہ تمام شد کلام شیخ پس معلوم شد کہ کلام قوم
ہرگاہ کہ مخالف فہم بعض اہل علم نہ بعض باشد پس اولے
عدم انکار است و شنیدم از شیخ خود شیخ الاسلام ذکریا
کہ میگفت اولیا پیشوایان اند برما و واجب است تسلیم شان
چنانکہ تسلیم میکنند مقلد قول مجتہد را بلا مطالبہ
دلیل گفت و ہرگاہ کہ پیوست شیخ محی الدین ابن عربی
با حضرت خضر علیہ السلام او شیخ عہد بہ تسلیم

# لطیفهٔ اوّل منقسم بر دو وصل وصلِ اوّل منقسم بر سه فصل

## فصل اوّل در حالات حضرت سرورِ کائنات علیه افضل الصلوٰة والتحیات

زیباترین نوا که بلبلانِ فصاحت بآن ترنم نمایند و رعناترین زمزمه که عندلیبان بلاغت بدان زبان کشایند بعد حمد و ثنای حضرت صمدیت و کبریا نعت شمع جمع نبوت و خورشید فلک رسالت است آن سید انبیا و سند اصفیا اشرف انس و جان اکرم زمین و زمان سلطان آفاق بادشاه علی الاطلاق رکن رکین ایوانِ پیغمبری اخترِ تابانِ قصرِ سروری همای اوجِ جبروت عنقای قافِ ملکوت قبلهٔ قدوسیان کعبهٔ جبروتیان کارفرمای ملکِ اجتباء

بکویش نلک شیٔ لله گو
که سلکِ وجودِ آن گهر سفته بود

براهِ هدی پیشوای همه
ز صغرای و کبرای هر دو جهان

بملک تقا بادشاهِ همه
نتیجه شده شکل احمد عیان

مه و مهر از کاسه لیسان او
جهان در کنار عدم خفته بود

ابو القاسم احمد مجتبی محمد مصطفی بن عبد الله بن عبد المطلب بن هاشم بن عبد مناف بفتح میم بن قصی بضم قاف و فتح صاد و تشدید یا بن کلاب بکسر کاف بن مُرّه بضم میم و تشدید رای مهله بن کعب بفتح کاف و سکون عین مهله بن لوی بضم لام و فتح واو و تشدید یا بن غالب بن فهر بکسر فا و سکون ها بن مالک بن النضر بفتح نون و سکون ضاد معجمه بن کنانه بکسر کاف و نونین بن خزیمه بخا و زای معجمتین بلفظ تصغیر بن مدرکه بضم میم و سکون دال مهله و کسر را بن الیاس بکسر همزه بر قول بعضے و بفتح آن نزد بعضے از یاس ضدِ رجا و همزه برای وصل است صاحبِ مواهب این را اصح گفته بن مضر بضم میم و فتح ضاد معجمه بن نزار بکسر نون و زای معجمه و در آخر رای مهله بن معد بفتحتین و تشدید دال بن عدنان بفتح عین و سکون دال تا اینجا متفق علیه است نزد اہل سیر و اصحابِ علم انساب و فوقِ آن معلوم نیست باتفاق بر آنکه آنحضرت از اولادِ اسمٰعیل است و ابراهیم و نوح و شیث از اجداد او یند صلوٰة الله علیهم و سلامه و مادرِ آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آمنه بنت وهب بن عبد مناف بن زهره بن کلاب بن مُرّه بوده. تولد شریف در مکه عام الفیل روز دوشنبه دوم شهر ربیع الاول یا هشتم یا دوازدهم بوده. چهل و دو سال از سلطنت کسری نوشیروان و ششصد سال از زمانِ حضرت عیسی علیه السلام و هشتصد و هشتاد و دو سال از وفاتِ اسکندر رومی و از هبوط آدم علیه السلام شش هزار و یکصد و سوم سال بعد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم بعد از تولد تا هفت روز آمنه شیر داد بعد از ان ثویبه بضم مثلثه و فتح واو و سکون تحتانیه و موحده در آخر عتیقهٔ ابی لهب بشرفِ ارضاع مشرف گشت و پسر ثویبه که شیر آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم خورده مسروح نام داشت بعد از ان حلیمه بنت ابو ذویب سعدیه آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را

بسکن خوب برو و متکفل ارضاع شد و چون مدت شیر که دو سال باشد تمام شد حلیمه او را بمکه پیش آمنہ رض آورد و بواسطه آنکه خیر و برکت بسیار از آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم مشاہدہ کردہ از آمنہ رض درخواست کردہ کہ چندگاہ دیگر این طفل نزد ما باشد آمنہ رض ملتمس او را قبول داشت حلیمہ رض باز او را بمسکن خود برد و چون عمر آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم بدو سال و چہار ماہ و قیل ہفت ماہ و قیل دو ماہ رسید عبد اللہ پدر آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم در ابوا کہ موضعے است ما بین مکہ و مدینہ وفات یافت و در سہ سالگی یا چہار سالگی جبرئیل و میکائیل صدر مبارک او را شق نمودند و قلب او را برداشتہ چاک کردند و نقطۂ سیاہ خون آلود کہ حظ شیطانی بود برآوردند و بحکمت و ایمان پر ساختہ بجائے خودش اعادہ کردند و ہیچ دردے و المے بآنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم نرسید و ما بین کتفین آنحضرت صلعم مہر نبوت کہ داشتند مائل بشانۂ چپ مقدار سیب خرد کہ رنگ آن رنگ بدن و بروے خالہائے چند بود و سہ بار دیگر شق صدر واقع شد یکے در دہ سالگی۔ دوم ہنگام بعثت در غار حرا۔ سوم در شب معراج کہ بیانش مے آید و در پنج سالگی یا آغاز سال ششم حلیمہ آنحضرت را بمکہ آوردہ و بہ آمنہ مادرِ وے سپرد و ہم آنحضرت شش سالہ بود کہ آمنہ فوت کرد و عبد المطلب در کنار خویش پرورش میداد چون ہشت سال و دو ماہ و دہ روز رسید عبد المطلب درگذشت و عم او ابوطالب کہ برادر اعیانی عبد اللہ بود متکفل تربیت گشت چون بدوازدہ سال و دو ماہ و دہ روز رسید ہمراہ ابوطالب روانہ شام شد چون بمقام بصری رسید بحیرا راہب بعلامات نبوۃ آنحضرت را بشناخت و با ابوطالب گفت کہ او را ہمراہ مبر کہ یہود ایذا خواہند رسانید لاجرم ابوطالب او را بمکہ باز فرست و بار دیگر در بست و پنج سالگی با میسرہ غلام خدیجہ رض بتقریب تجارت بشام رفت و باز آمد خدیجہ را دران تجارت منفعت دوچند حاصل شد و چون بست و پنج سال و دو ماہ و دہ روز رسید خدیجہ رض را در نکاح آورد و دوازدہ اوقیہ مہر داد و اوقیہ عبارت از چہل درہم است پس جملہ مہر چہار صد و ہشتاد درہم یا پانصد باشد و عمر خدیجہ رض در آنوقت بست و ہشت سال بود و پیش از وحی پانزدہ سال آوازے مے شنید و کسے را نمیدید و ہفت سال روشنائی مشاہدہ میکرد و بآن شادان مے بود چون ایام وحی نزدیک رسید خلوت و تنہائی را دوست گرفت و در غار کوہ حرا کہ سہ کردہ راہ ہست از مکہ خلوت میداشت و در ذکر قلبی مستغرق می بود

آنگاہ طلاشیر صبح نبوت دمیدن گرفت و بر ہر درختے و سنگے کہ میگذشت بزبان فصیح مے گفت السلام علیک یا رسول اللہ و ہر طرف کہ نگاہ میکرد مشکلے نے یافت و ہر خوابے کہ مے دید صباح ہمچنان ظاہر میگشت و مدت خلوت در وے تا شش ماہ بودہ و ہرگاہ بچہل سال و یک روز رسید روز دوشنبہ دوازدہم شہر ربیع الاول در غار حرا جبرئیل بروے ظاہر گشت و بشارت رسالت داد و گفت بخوان آنحضرت فرمودش خواندن نمیدانم پس جبرئیل آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم را بکنار گرفت و بفشرد چندانکہ بے طاقت گشت پس رہا کرد و گفت بخوان گفت من خواندن نمیدانم باز بفشرد و تا سہ بار بفشرد و بعد از سیوم بار گفت اقرأ باسم ربک

بخوان[1] ببرکت نام پروردگار خود کہ آفریدگار ست آفرید آدمی را از خون پارہائے بستہ بخوان و پروردگار تو بزرگوار ترست آنکہ علم آموخت بدستیاری قلم آموخت آدمی را آنچہ نمے دانست ۱۲ –

ربك الذی خلق خلق الانسان من علق اقرأ و ربك الاکرم الذی علم بالقلم علم الانسان ما لم یعلم
آنحضرت برخواند و ترسان نزد خدیجہؓ آمد و گفت بپوشید مرا بپوشید مرا پس جامہ برآن حضرت انداختند تا آنکہ
ترس ازو برطرف شد و بعد ازان تا سہ سال وحی منقطع شد و آنحضرت غمگین میماند و جبرئیل تسلی میداد تا آنکہ وحی
متتابع شد و آنحضرت خلق را بشرف اسلام و اتباع احکام دعوت کردن گرفت و قوم بخصومت او برخاستند و در
سال ہفتم از بعثت آنحضرتؐ با بنو ہاشم و بنو مطلب و دیگر مسلمانان در شعب ابوطالب محاصرہ کردند و چون بہ
چہل و نہ سال رسید از محاصرہ برآمد و بعد از برآمدن بہ ہشت ماہ و بست ویکروز عم او ابوطالب وفات یافت
و در سیوم روز از موت ابوطالب خدیجہ درگذشت و این سال را عام الحزن گویند و چون پنجاہ و یکسال و نہ ماہ
رسید ہفتدہم رمضان یا شہر ربیع الاول در مکہ حق سبحانہ و تعالےٰ او را بمرتبہ معراج مخصوص ساخت و آنحضرتؐ
از میانہ زمزم و مقام ابراہیم بسوے بیت المقدس بردند و سینہ مبارک را شرح کردند و قلب مبارک برآوردہ باب
زمزم شستہ و بایمان و حکمت پر کردہ بمکانش بازگذاشتند و بر براق سوار کردہ بسموات سبع بردند و آنجا نماز پنجگانہ
برآن حضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و امت وے فرض گشت و چون بہ پنجاہ و سہ سال رسید بحکم الٰہی از مکہ بسوی مدینہ
روز دوشنبہ ہشتم ربیع الاول ہجرت فرمودہ و ہم روز دوشنبہ داخل مدینہ شد و دہ سال در مدینہ منورہ اقامت کرد
درین مدت بست و پنج مرتبہ با کافران غزا فرمود و از انجملہ در ہفت غزوہ کہ بدر و احد و خندق و بنی قریظہ
و مصطلق و خیبر و طائف باشد بنفس نفیس خود مقابلہ کرد و سواے غزوات پنجاہ دفعہ فوج ہا بطرف کفار
روان کرد کہ آنرا بعوث و سرایا خوانند و وصال مبارک روز دوشنبہ وقت چاشت دوازدہم یا دوم شہر ربیع الاول
بودہ و شب چہارشنبہ و نزد بعضے شب سہ شنبہ مدفون کردند و تاریخ وفات آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
بر قول اول کہ دوازدہم شہر ربیع الاول ہست متفق علیہ اہل سنت و امامیہ میشود قال محمد بن یعقوب الکلینی[۱]
من فقہاء الشیعۃ فی کتابہ الکافی قبض علیہ السلام لاثنا عشر لیلۃ مضت من ربیع الاول
یوم الاثنین وھو ابن ثلث وستین سنۃ انتھی ولا ینعرض لروایۃ اخری مدت مرض آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ شروع آن بصداع بود دوازدہ روز تا چہاردہ روز گفتہ اند و امیر المومنین علیؓ و عباسؓ
و فضل و قثم و اسامہ بن زید و شقران کہ ہر دو موالی آنحضرت بودند غسل دادند و اوس بن خولی انصاری
نیز در انجا حاضر بود و فی خلاصۃ السیر للمحب الطبری کفن رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم فی ثلثۃ اثواب بیض سحولیۃ لیس فیہا قمیص ولا عمامۃ بل لفایف من غیر خیاطۃ
یعنی کفن کردہ شد آنحضرت صلعم در سہ چادر سفید منسوب بسحول و سحول موضعیست بیمن بود و دران چادرہا پیراہن
و نہ دستار بلکہ لفافہاے بیدوخت بودند و فی المواھب اللدنیۃ قال مالك والشافعی واحمد یستحب

[۱] گفت محمد بن یعقوب کلینی از فقہاء شیعہ در کتاب خود کافی کہ قبض کردہ شد روح آنحضرت صلعم بدوازدہ شب کہ گذشتہ از ربیع الاول یوم دوشنبہ و وے شصت و سہ سال عمر داشت تمام شد کلام وے و تعرض نہ کردہ شد بروایت آخر ۱۲ ؎ و در مواہب لدنیہ است کہ گفت امام مالک و شافعی و احمد کہ مستحب است اینکہ باشد سہ لفافہ کہ نباشد در وے قمیص و نہ عمامہ ۱۲

ان نکون الثلثة لفائف لیس فیها قمیص ولا عمامة و بر جنازهٔ شریف مسلمانان یک یک علیحده بلا امام
و جماعت نماز گذاردند و در قبر آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم امیر المومنین علیؑ و عباس و فضل و قثم و شقران در آمدند

و عمر شریف بروایت اصح شصت و سه سال بود صلے الله علیه و آله وسلم علی رسوله المختار و آله

الاطهار و صحبه الاخیار ما تعاقب اللیل والنهار[1] و آنحضرت جمله بست و یک زن را در نکاح در آورد و از آنجمله
هفت زن را طلاق داده و پنج از واج در حضور آنحضرت فوت کردند و نه ازواج بعد وفات آنحضرت باقی
ماندند سوده۔ عایشه۔ حفصه۔ ام حبیبه۔ ام سلمه۔ زینب بنت جحش۔ جویریه۔ صفیه۔ میمونه و چهار سریه کنیزک
نگاهداشتند اول ماریه قبطیه بنت شمعون که مقوقس والی مصر و اسکندریه برسم هدیه با آنحضرت فرستاد که در عهد
خلیفهٔ ثانی رضی الله تعالے عنه در سال شانزدهم هجری وفات یافته در بقیع مدفون گشته۔ دوم ریحانه بنت
عمرو قیل بنت شمعون۔ سیوم کنیزکے که از سبایا با آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم رسیده بود۔ چهارم کنیزکے که زینب
بنت جحش با آنحضرت داده و اصح آنست که اولاد آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم سه پسر و چهار دختر بود و پسران
قاسم و عبد الله و ابراهیم و لقب عبد الله طیب و طاهر بوده و دختران زینب و رقیه و ام کلثوم و فاطمه بودند
که اسلام را درک کردند و ایمان آوردند و هجرت نمودند و اولاد آنحضرت جمله از خدیجة الکبرے بود مگر ابراهیم
از ماریه قبطیه متولد شده و محمد بن اسحاق گوید که پسر آنحضرت همه در ایام شیرخوارگی وفات یافتند و بعض
مفسران آوردند که بعد از وفات ابناء آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم مشرکان مکه شادی نمودند که ما پسران داریم
و ذکر ما با ایشان باقی خواهد ماند و محمد را پسران مردند و نام آن محو خواهد شد حق تعالے این آیت فرستاد

المال والبنون زینة الحیوة الدنیا والباقیات الصالحات خیر عند ربك ثوابا و خیر املا[2]
مراد از باقیات الصالحات دختران با صلاح باشند اینست قدرے مجمل از سیر سید البشر صلے الله علیه و آله وسلم
که برائے توشیح و تشریف این جزو مختصر آورده شد و طالب تفصیل را باید که مطولات فن رجوع کنند شاه
عبد العزیز محدث نسخهٔ صحیحه روضة الاحباب میر جمال الدین محدث را که خالی از الحاق و تحریف باشد بهتر از همه
تصانیف این باب می نویسند و مدارج النبوة شیخ عبد الحق محدث دهلوی و سیرة شامیه و مواهب لدنیه قسطلانی
مبسوط ترین سیرے شمارند و کتاب مستطاب بهجة المحافل از علامه شیخ یحیی عامری یمنی هم مختصری نفیس معتمد علیه است

اختر برج شرف کائنات — گوهر درج صدف ممکنات
کلک عنایت چو رقم ساز کرد — از همه پیش این رقم آغاز کرد
نقطهٔ وحدت چو قد افراخته — از پیٔ احمد لقبے ساخته
بر هدف انداخته از دست پاک — زین دو کمان تیر ز هفت شست پاک

جنبش اول ز محیط قدم — سلسله جنبان وجود از عدم
مطلع دیباچهٔ این ابجد است — پیشترین حرف که در احمد است
نیمے از آن قوس جهان قدم — قوس دگر ممکن گردد در عدم
صدر نشین اوست درین بارگاه — کنت نبیا بود آن را گواه

[1] درود خدا و سلام بر رسول مختار و آل اطهار و صحابهٔ اخیار تا وقتیکه یکے بر دیگرے آیند شب و روز ۱۲
[2] مال و فرزندان آرایش زندگانی دنیاست و حسنات پاینده شایسته بهتر اند نزدیک خدا از جهت ثواب و بهتر از جهت امید داشتن ۱۲

بود ز رخ شمع نبوت فروز ... آب ندیده گل آدم هنوز ... ز رفعت او منبر افلاک را ... رونق از خطبه لولاک را
جز پی آن شاه رسالت مآب ... چرخ نزد خیمه زرین طناب ... جز پی آن شمع هدایت پناه ... ماه نشد قبه این بارگاه
تا بفروغ از رخش اندوختند ... شعله مهر نیفروختند ... تا نظر بر قدمش انداختند ... قائمه عرش نیفراختند
خنده او جان بجهان در دمید ... منصب احیا به مسیحا رسید ... برق وی از وادی موسی بجست ... لمعه نور آمده ز آتش بدست
قامت طوبی ز قدش سایه ... سدره ز کاخ شرفش پایه ... رشحه جام کرمش سلسبیل ... مرغ هواے حرمش جبرئیل
نور مبین ناصیه پاک او ... حبل متین حلقه فتراک او ... تا زندش در خم فتراک دست ... عرش برین بر سر کرسی نشست
او چو خور و صبح وی است آفتاب ... صبح ز خورشید بود نور یاب ... گر نه فروغ رخش تافتی ... صبح وے این نور کجا یافتی
هست درین دائره رسم درست ... تابش مهر از پس صبح از نخست ... نور فشان است چه پیش و چه پس ... منبع انوار همو نست و بس
جامی از آلایش خود دور باش ... ذره صفت غرقه این نور باش

## فصل دوم در مبحث اسلام ابوین آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم

شیخ شهاب الدین احمد القسطلانی در مواهب لدنیه مے آرد۔

وقد روی ان آمنة آمنت به صلی الله علیه وآله وسلم بعد موتها فروی الطبری بسنده عن عائشة ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم نزل الحجون کئیبا حزینا فاقام به ماشاء الله عز وجل ثم رجع مسرورا قالت فقال سألت ربی عز وجل فاحیی لی امی فآمنت بی ثم ردها ورواه ابو حفص ابن شاهین فی کتاب الناسخ والمنسوخ له بلفظ قالت عائشة حج بنا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حجة الوداع فمر بی علی عقبة الحجون وهو باک حزین مغتم فبکیت لبکائه ثم انه نزل فقال یا حمیراء فاستمسکت الی جنب البعیر فمکثت ملیا ثم عاد الی وهو فرح متبسم فقال ذهبت بقبر امی فسألت ربی ان یحییها فاحیاها فآمنت بی

و مرویست که آمنه ایمان آورد بآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بعد موت خود پس روایت کرد طبرانی بسند خود از عائشه که نبی صلی الله علیه وآله وسلم نزول کرد در حجون ملول و غمگین و اقامت کرد بوے آنچه خواست الله عز وجل باز رجوع کرد مسرور گفت عائشه پس فرمود آنحضرت که سوال کردم از رب خود پس زنده کرد بسبب من مادر مرا پس ایمان آورد بمن باز رد کرد وی را و روایت کرد این را ابو حفص ابن شاهین در کتاب ناسخ و منسوخ بلفظ دیگر گفت عائشه که حج کرد همراه ما رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم حجة الوداع پس گذشت همراه من بر عقبه حجون در انحالیکه گریان و غمگین و حزین بود پس گریستم بسبب گریه وے باز نزول فرمود و گفت اے حمیرا پس تکیه کردم بسوے پهلوے شتر و توقف کردم باز عود کرد بسوے من در انحالیکه مسرور و تبسم کننده بود و گفت رفتم به قبر مادر خود و سوال کردم رب خود را که زنده کند وی را پس زنده کرد الله وی را پس ایمان آورد بمن

وكذا روى من حديث عائشة ايضاً احياء
ابويه صلى الله عليه وآله وسلم حتى آمنا به
اورده السهيلي وكذا الخطيب في السابق
واللاحق وقال السهيلي ان في اسناده مجاهيل
وقال ابن كثير انه حديث منكر جداً وسنده
مجهول وقد جزم بعض العلماء بان ابويه
صلى الله عليه وآله وسلم ناجيان وليسا
في النار متمسكا بهذا الحديث وغيره تعقبه
عالم آخر بانه لم نر احداً صرح بان الايمان
بعد انقطاع العمل بالموت ينفع صاحبه فان
ادعى احد الخصوصية فعليه الدليل انتهى
وقد سبقه لذلك ابو الخطاب بن دحية
وعبارته من مات كافراً لم ينفعه الايمان
بعد الرجعة بل لو آمن عند المعاينة لم ينفعه
ذلك فكيف بعد الاعادة انتهى وتعقبه
القرطبي في التذكرة بان فضائله صلى الله
عليه وآله وسلم وخصائصه لم تزل تتوالى
وتتابع الى حين مماته فيكون هذا مما فضله
الله به واكرمه قال وليس احياؤهما وايمانهما
ممتنعاً عقلاً ولا شرعاً فقد ورد في الكتاب
العزيز احياء قتيل بني اسرائيل واخباره
بقاتله وكان عيسى عليه السلام يحيي الموتى
وكذلك نبينا صلى الله عليه وآله وسلم
احيى الله على يده جماعة من الموتى واذا ثبت
هذا فما يمتنع ايمانهما بعد احيائهما ويكون
ذلك زيادة في كرامته وفضيلة ثم قال
وقوله من مات كافراً الخ مردود بما روى

وهمچنين روايت كرده شد از حديث عائشه نيز احياء ابوين
آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم تا اينكه ايمان آوردند
آن هر دو بوے آورده ويرا سهيلي وهمچنين خطيب در سابق
ولاحق وگفت سهيلي كه در سند وے مجهولات اند يعنى راويان
مجهول اند وابن كثير گفت كه اين حديث منكر است يقيناً وسند وے
مجهول است وبعضے علما يقين كرده اند كه ابوين آنحضرت
صلى الله عليه وآله وسلم هر دو نجات يابنده اند ونيستند
در دوزخ متمسك اند باين حديث وغير آن وتعقب كرد ايشانرا
عالم ديگر باينكه نے ديديم كسے را كه تصريح كرده باينكه ايمان
بعد انقطاع عمل بالموت نفع دهد صاحب خود را واگر كسے
دعوى خصوصيت كند پس ويرا دليل آوردن بايد تمام شد عبارت
وسبقت كرد براے اين ابو الخطاب ابن دحيه
وعبارتش اينكه كسيكه ميرد كافر نه نفع دهد ويرا ايمان
بعد رجوع بلكه اگر ايمان آرد وقت معائنه اين هم نفع دهد
ويرا پس چگونه خواهد شد بعد اعاده وتعقب كرد اين را
قرطبي در تذكره باينكه فضائل وے صلى الله عليه وآله
وسلم وخصائص وے هميشه يكے بعد ديگرے خواهند شد
تا زمان وفات وے پس باشد اين از قبيل آنچه كه فضيلت
داد الله تعالى بوے آنحضرت را وگرامي كرد ويرا گفت ونيست
زنده گردانيدن آن هر دو وايمان شان ممتنع عقلاً ونه شرعاً پس بتحقيق
وارد شد در كتاب عزيز زنده گردانيدن مقتول بنى اسرائيل
وخبر دادن وے بقاتل خود وبود عيسى عليه السلام كه زنده ميكرد
مرده را وهمچنين نبى ما صلى الله عليه وآله وسلم زنده گردانيد
الله بر دست وے جماعتے را از مردگان وهرگاه كه ثابت گشت
اين پس ممتنع نشد ايمان هر دو بعد احياء باشد اين براے
زيادت كرامت وفضيلت باز گفت وقول مصنف
من مات كافراً تا آخر رد كرده شده است بآنچه كه روايت كرده شد

فی الخبران الله تعالےٰ رد الشمس علی نبیه صلی الله
علیه وآله وسلم بعد مغیبها ذکره الطحاوی وقال
انه حدیث ثابت فلو لم یکن رجوع الشمس نافعًا
وانه لا یتجدد به لا ردها علیه فکذلك یکون
احیاء ابوی النبی صلی الله علیه وآله وسلم
نافعًا لایمانهما وتصدیقهما بالنبی صلی الله علیه
وآله وسلم انتهیٰ وقد تمسك القائل بنجاتهما
ایضًا بانهما ماتا قبل البعثة فی زمن الفترة ولا تعذیب
قبلها لقوله تعالےٰ وما کنا معذبین حتیٰ نبعث
رسولًا وقال قد اطبقت الائمة الاشاعرة من اهل
الکلام والاصول والشافعیة من الفقهاء علی
ان من مات ولم تبلغه الدعوة یموت ناجیا قال
وقال الامام فخر الدین الرازی فی کتابه اسرار التنزیل
ما نصه قیل ان آذر لم یکن والد ابراهیم
بل کان عمه واحتجوا علیه بوجوهٍ منها انّ آباءَ
الانبیاء ما کانوا کفارًا ویدل علیه وجوه منها
قوله تعالےٰ الذی یراك حین تقوم الآیة قیل معناه
انه کان ینتقل نوره من ساجد الی ساجدٍ قال
ففیه دلالة علی ان جمیع آباء محمد کانوا مسلمین
ثم قال ومما یدل علی ان آباء محمد صلی الله علیه
وآله وسلم ما کانوا مشرکین قوله علیه الصلوٰة والسلام
لم ازل انقل من اصلاب الطاهرین الی ارحام
الطاهرات وقال تعالےٰ انما المشرکون نجس فوجب
ان لا یکون احد من اجداده مشرکًا انتهیٰ
الملخص من المواهب، قال المحشی قوله وقد روی
ای روی جماعة واشار الی تفصیلهم بقوله روی
الطبری بسنده الخ ولکثرة الرواة

در خبر که الله تعالیٰ رد شمس کرد بر نبی خود صلی الله
علیه وآله وسلم بعد غائب شدن وے ذکر کرد این را طحاوی
وگفت که این حدیث ثابت است پس اگر نبودی رجوع شمس
نفع دهنده و بتحقیق که تجدد نمی پذیرد نه رد کرد خدای تعالےٰ آفتاب را
بر آنحضرت پس همچنین خواهد بود زنده گردانیدن ابوین نبی صلعم نفع
دهنده برائے ایمان شان وتصدیق آن هر دو بنبی صلی الله
علیه وآله وسلم وقائل به نجات ابوین تمسک کرده است
به نجاتِ شان نیز باینکه موت یافتند آن هر دو قبل بعثت در
زمان فترة وعذاب نیست قبل وے بدلیل قول او تعالےٰ شانه ونیستیم
ما عذاب کننده تا اینکه بفرستیم رسول را گفت وبتحقیق مطابقت کردند
ائمه اشاعره از اهل کلام واصول وشافعیه از فقها بر اینکه هر که وفات
یافت ونه رسید وی را دعوت وفات یافت نجات یابنده
گفت قائل که گفت امام فخر الدین رازی در کتاب خود اسرار التنزیل
آنچه تصریح کرده قیل ازین آذر پدر ابراهیم علیه السلام
نبود بلکه عم وے بود وحجت آوردند بر وے بوجوه منجمله اینکه
آبائے انبیا علیهم السلام کفار نبودند ودلالت میکنند بر وے
وجوه یکے ازان قول وے تعالےٰ شانه است آنکه می بیند ترا
چون بر می خیزی بعضے میگویند که معنی وے اینست که منتقل میشد نور وے
از عابدی بعابدی گفت که درین دلالت است بر اینکه جمله آبا محمد
صلعم مسلمان بودند باز گفت واز آنچه که دلالت میکند بر اینکه
آبا محمد صلعم مشرک نبودند قول آنحضرت است که همیشه بودم
که نقل میشدم از پشت طاهرین بسوئے ارحام نسائے طاهرات
وفرمود حق تعالیٰ که مشرکین نجس اند پس واجب شد
اینکه نباشد یکے از اجداد وے مشرک تمام شد عبارت
ملخص از مواهب گفت محشی قول مصنف وبتحقیق روایت
کرده شد یعنی روایت کرد جماعتے واشاره کرد بسوئے تفصیل
شان بقول خود که روایت کرد طبری بسند خود تا آخر وبوجه کثرت راویان

فی ایمان امه خصها بالذکر ولا ثم ذکر بعد ما یدل
علی ایمان ابیه ایضاً قوله وقال السهیلی ان فی
اسناده الخ قال شیخنا النوری ولیس کما قال
السهیلی وابن کثیر مطلقا لان حافظ الشام عن
ناصر الدین اثبت منه وقد حسنه بل صححه
وسبقه الی تصحیحه القرطبی وارتضی بذلك
بعض الحفاظ الجامعین بین المعقول والمنقول
وقال الشیخ شهاب الدین ابن حجر المکی انتهی
ان حدیث احیائهما فی امنا به ثم توفیا
حدیث صحیح وممن صححه الامام القرطبی والحافظ
ابن ناصر الدین انتهی وقال لعل حکمة عدم
الاذن فی الاستغفار لها اتمام النعمة علیها
باحیائها له بعد ذلك حتی تصیر من اکابر
المؤمنین او الامهال الی احیائها لتؤمن
به فیستحق الاستغفار الکامل حینئذ وقال
القسطلانی فی آخر المبحث الحذر الحذر
من ذکرهما بما فیه نقص فان ذلك قد یؤذی
النبی صلی الله علیه وآله وسلم لان العرف
جار بانه اذا ذکر ابو الشخص بما ینقصه او وصف
یوصف به وذلك الوصف فیه نقص تاذی
ولده بذکر ذلك له عند المخاطبة وقد قال
علیه السلام لا تؤذوا الاحیاء بسبب الاموات
رواه الطبرانی فی الصغیر ولا ریب ان اذاه
علیه الصلوة والسلام کفر یقتل فاعله
ان لم یتب عندنا ولقد اطنب بعض العلماء
فی الاستدلال لایمانهما فالله تعالی یثیبه
علی قصده الجمیل انتهی فی الحاشیة قوله

در ایمان مادر آنحضرت الا اورا ذکر کرد باز بعد آنچه که دلالت
میکند بر ایمان پدر وے صلعم ذکر کرد قول دیگر یعنی گفت
سہیلی که در اسناد وے تا آخر گفت شیخ ما نوری نیست
چنانکه گفت سہیلی وابن کثیر چراکه حافظ شام از ناصر الدین
ثابت تر است وتحسین کرد ویرا بلکه تصحیح کرد وسبقت کرد
به تصحیح وے قرطبی وپسند کردند این را بعضے حفاظ که جامع
معقول ومنقول بودند وگفت شیخ شهاب الدین ابن
حجر مکی ختم شد
اینکه حدیث احیاء ابوین درین قول که ایمان آوردند
آن هر دو بوے صلعم باز وفات داده شدند حدیث صحیح است
واز مصححان وے امام قرطبی وحافظ ابن ناصر الدین است
تمام شد کلام شیخ وگفت که غالباً حکمت عدم اجازت در طلب
مغفرت کردن برائے مادر اتمام نعمت است بروی به زنده گردانیدنش
برائے آنحضرت بعد ازان تاکه باشد از اکابر مومنین یا مهلت دادن
بسوی احیاء روی تاکه ایمان آرد بوے ومستحق استغفار کامل شود در وقت
وقسطلانی در آخر این مبحث گفت که بسیار پرهیز دار از ذکر آن
هر دو یعنی ابوین آنحضرت بسبب آنچه که در وے نقص است
پس بتحقیق این ذکر باعث ایذائے نبی است صلعم چه که عرف
جاریست بانکه هرگاه که ذکر کرده شود پدر کسے بانچه که نقصان
دارد ویرا یا وصف کرده شود بوصفے وآن وصف در وے
نقص باشد ایذا یابد پسر وے باین ذکر نزد مخاطبین وخود فرمود
آنحضرت صلعم که ایذا ندهید زندگان را به دشنام دادن مردگان
روایت کرد این را طبرانی در صغیر وشک نیست که ایذا دادن
آنحضرت کفر است قتل کرده شود فاعل وے اگر نه توبه کند
نزد ما وهر آئینه طوالت کرده اند بعضے علما در استدلال
بایمان ابوین والله تعالی ثواب دهد وے را
بر قصد نیک وے تمام شد کلام قسطلانی ودر حاشیه که

| | |
|---|---|
| ولقد اطنب بعض العلماء لعل المراد به الشیخ جلال الدین السیوطی انتھی ۔ | مراد از بعضے علما غالبا شیخ جلال الدین السیوطی اند انتہٰی ۔ |

وشیخ عبدالحق محدث دہلوی در شرح سفر السعادت میفرماید کہ در حدیث مسلم آمدہ است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بزیارت مادر خود آمد وبگریست و دیگران را نیز بگریہ در آورد و فرمود کہ طلب آمرزش کردم مادر خود را اذن نداد ند وطلب زیارت کردم ماذون شدم و فرمود کہ زیارت کنید قبور را کہ مذکر موت است وگفتہ اند کہ حق سبحانہ تعالےٰ زندہ گردانید مادر و پدر آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را پس ایمان آوردند بوے پس ازان بمیرانید وبعض این حدیث را تصحیح نمودہ اند وگفتہ اند کہ قصہ زیارت ومنع از استغفار پیش ازین بود و درین باب متاخرین علما منع کردہ اند از اطلاق کفر بر والدین آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بلکہ بر جمیع آبار وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم تا حضرت آدم علیہ السلام انتہی وتفصیل وتحقیق این بحث از تصانیف خاتمۃ الحفاظ الشیخ جلال الدین السیوطی ومواہب لدنیہ قسطلانی وحواشی آنست فعلیک بہا شیخ محمد طاہر فتنی در مجمع البحار وہم تذکرۃ الموضوعات مےگوید وقد[1] صنف السیوطی فی احیائہما جزءً ۱۲ لطیفا

# فصل سوم دربیان کف لسان درحق ابوین آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

شیخ عبدالوہاب الشعرانی المصری در کتاب الیواقیت والجواہر فی عقائد الاکابر مےگوید ۔

| | |
|---|---|
| اعلم انہ ینبغی لکل مومن بر اجدادہ وآبائہ المسلمین وعز آبائہ من اکابر الاولیاء من آدم الی ابیہ الاقرب انتھی ۔ | بدانکہ لایق ومناسب است برای ہر مومن نیکی کردن با آباء واجداد مسلمین خود وعزت کردن آبائے خود از اکابر اولیا از آدم تا پدر اقرب خود ۔ |
| واما وجوب الکف عن الخوض فی حکم ابوی النبی علیہ الصلوٰۃ والسلام فی الآخرۃ فللشیخ جلال الدین السیوطی فی ھذہ المسئلۃ ست مولفات وقد طالعتہا کلہا فرایتہا ترجع الی ان الادب مع رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم واجب وان من اذاہ فقد اذی اللہ تعالےٰ ۔ وقال اللہ تعالیٰ ان الذین یوذون اللہ ورسولہ لعنہم اللہ فی الدنیا والاخرۃ ولہم عذاب عظیم وفی القرآن العظیم وما کنا معذبین حتی نبعث رسولاً ومن طالع فیما | واما در مسئلہ وجوب باز داشتن خود از غور کردن در حکم ابوین آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در آخرت پس درین مسئلہ شیخ جلال الدین سیوطی را شش مولفات اند وہمہ را مطالعہ کردہ ام ہمہ راجع اند باینکہ با آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ادب واجب است وہر کہ ایذا داد وے را پس بتحقیق ایذا داد خدا را ۔ وفرمود حق تعالےٰ کہ بتحقیق کسانے کہ اذیت میدہند اللہ ورسول وے را لعنت کرد ایشان را خدا در دنیا وآخرت وبرائے شان عذاب عظیم است وہم در قرآن عظیم است کہ نبودیم ما عذاب کنندہ تا اینکہ بفرستیم رسول را وکسیکہ مطالعہ |

[1] وبتحقیق تصنیف کرد سیوطی در احیاء ابوین جزوی لطیف ۱۲

نقله اهل السير من كلام عبد المطلب لما
اراد نحر عبد الله في قصة حفرة بير زمزم شهد
له بالتوحيد وصاحب التوحيد سعيدٌ باي
وجه كان توحيده قال الجلال الدين السيوطي
وقد ورد في الحديث ان الله احيى ابويه
صلى الله عليه وآله وسلم حتى آمنا به
وعلى ذلك جماعة من الحفاظ منهم الخطيب
البغدادي وابو القاسم ابن عساكر وابو حفص
ابن شاهين السهيلي والقرطبي ومحب الطبري
وابن المنير وابن سيد الناس والصفدي
وابن ناصر الدمشقي وغيرهم رضي الله عنهم
اجمعين قال المحب الطبري والله تعالى قادرٌ
على ان يحيي ابويه صلى الله عليه وآله وسلم
حتى يؤمنا به ثم يموتا ويكون ذلك مما اكرم
الله تعالى به سيد الاولين والآخرين
وقال القرطبي ليس احياءهما وايمانهما به صلى الله
عليه وآله وسلم يمتنع لا عقلا ولا شرعا فقد
ورد في القرآن احياء قتيل بني اسرائيل حتى اخبر
بقاتله انتهى وكان ابو بكر ابن العربي المالكي الفقيه
المحدث يقول ما عندي احد اشد اذى لرسول
الله صلى الله عليه وآله وسلم ممن يقول ان
ابوي رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
في النار وفي حديث مسلم لا تؤذوا الاحياء
بسب الاموات فيحرم جزما ان يقول ان ابوي
النبي صلى الله عليه وآله وسلم في النار انتهى
قال الجلال الدين السيوطي خاتمة حفاظ مصر
رحمه الله قد صرح جماعات كثيرة بان ابوي النبي

آنچه که اہل سیر نقل کردہ اند از کلام عبد المطلب وقتیکہ ارادہ
کرد ذبح عبد اللہ را در قصہ کندیدن چاہ زمزم گواہی
دادہ شد برای وے بہ توحید و صاحب توحید سعید است
بہر وجہ کہ باشد توحید وے گفت جلال الدین سیوطی کہ
بتحقیق وارد شد در حدیث کہ اللہ تعالیٰ زندہ کرد ابوین
آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را تا آنکہ ایمان آوردند
آن ہر دو بوے و بر این اند جماعتے از حفاظ از وشان خطیب
بغدادی و ابو القاسم ابن عساکر و ابو حفص ابن شاہین
سہیلی و قرطبی و محب طبری و ابن منیر و ابن
سید الناس و صفدی و ابن ناصر دمشقی وغیرہم اند
خوشنود ماند خدا از وشان۔
گفت محب طبری کہ اللہ تعالیٰ قادر است برآنکہ
زندہ کند ابوین آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را
تا اینکہ ایمان آورند بوے باز بمیرند و باشد این مجملہ
اکرام الٰہی بوے کہ سردار اولین و آخرین است
و قرطبی گفتہ کہ نیست احیاء ہر دو و ایمان شان بوے
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ممنوع نہ عقلاً نہ شرعاً پس
بتحقیق وارد شد در قرآن مجید زندہ گردانیدن مقتول
بنی اسرائیل تا اینکہ خبر داد بہ قاتل خود تمام شد کلام قرطبی بود ابو بکر
ابن العربی مالکی فقیہ محدث کہ میگفت نیست نزد من کسی سخت تر
اذیت دہندہ برای رسول صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم از کسیکہ بگوید
کہ ابوین رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در دوزخ اند
و در حدیث مسلم است کہ اذیت مدہید زندگان را بدشنام
دادن مردگان پس قطعی حرام است کہ بگوید کہ ابوین
نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در دوزخ اند۔ انتہے
شیخ جلال الدین سیوطی خاتم حفاظ مصر رحمۃ اللہ علیہ
میگوید کہ تصریح کردہ اند جماعتہائے کثیرہ بانکہ ابوین نبی

صلی الله علیه وآله وسلم لم تبلغهما الدعوة والله تعالیٰ یقول وما کنا معذبین حتی نبعث رسولا وحکم من لم تبلغه الدعوة انه یموت ناجیا ولا یعذب ویدخل الجنة قال وهو مذهبنا لا خلاف فیه بین المحققین من ائمتنا الشافعیة فی الفقه والاشاعرة فی الاصول ونص علی ذلك الامام الشافعی وتبعه علی ذلك الاصحاب قال الحافظ السیوطی ومما توضح لك انهما لم تبلغهما الدعوة انهما ماتا فی حداثة سن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وصحح العلائی وغیره ان والد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عاش من العمر ثمان عشرة سنة ووالدته ماتت فی حدود العشرین ومثل هذا العمر لا یسع التفحص علی المطلوب فی التوحید مع القول بان الله تعالی لم یحییهما حتی آمنا به مع ان ذلك الزمان الذی کانا فیه زمانا قد عم فیه الجهل والفترة انتهی۔ وملا حموی حنفی در شرح اشباه گوید اعلم ان السلف اختلفوا فی ابوی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هل ماتا علی الکفر ام لا فذهب الی الاول جمع منهم صاحب التیسیر وذهب الی الثانی جماعة منهم متمسکین باحادیث دالة علی طهارة نسبه الشریف علیه الصلوة والسلام من دنس الشرك وشین الکفر فرع من الجمع الاول قالوا بنجاتهما من النار منهم الامام القرطبی فانه قال ان الله تعالی احیاهما له علیه الصلوة والسلام وآمنا به

صلی الله علیه وآله وسلم را دعوت نرسیده و الله تعالیٰ میفرماید و نبودیم ما عذاب کنندگان تا آنکه بفرستیم رسول را و حکم کسیکه ویرا دعوت نه رسیده است اینکه میمیرد بنجات یابنده و عذاب نه کرده خواهد شد و داخل جنت خواهد بود گفت شیخ مذکور که این مذهب ماست در وی خلاف نیست میان محققین از ائمهٔ ما که شافعیه اند در فقه و اشاعره در اصول و تصریح کرد براین امام شافعی و اصحابش براین تابع وی شدند حافظ سیوطی گفته که و از آنچه که واضح خواهد شد برای تو اینست که دعوت باوشان نرسید و آن هردو وفات یافتند در صغر سنی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و تصحیح کرد علائی وغیره اینکه والد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم زنده ماند از عمر تا هیژده سال و والده وی وفات یافت قریب به بیست سالگی و مثل این عمر گنجایش ندارد بر تلاش مقصود در توحید باوجود قائل شدن باینکه الله تعالی نه زنده گردانید آن هردو را تا که ایمان آوردند بوی صلعم با این همه که این زمانه موجودگی شان آن زمانه بود که جهل و فترت (یعنی زمانه میان دو پیغامبر) عام بود انتهی و بدانکه پیشینیان اختلاف کرده اند در ابوین آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که مردند بر حالت کفر یا نه پس بر صورت اول گروهی رفته که از اوشان صاحب تیسیر است و بر صورت دوم جماعتی رفته بعضی از اوشان تمسک میکنند باحادیثی که دلالت میکنند بر طهارة نسب شریف وی صلعم از چرک شرک و عیب کفر و معدودی چند از گروه اول قائل نجات شان از دوزخ شدند از اوشان امام قرطبی است که گفت که الله تعالیٰ زنده گردانید آن هردو را برای آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و ایمان آوردند

فان قلت لیس الحدیث الذی ورد فی احیائهما
موضوعا قلت هذا زعم بعض الناس الا
ان الصواب انه ضعیف لا موضوع ولقد
احسن الحافظ ناصر الدین الدمشقی حیث قال

| | |
|---|---|
| حبی الله النبی مزید فضل | علی فضل فکان به رؤفا |
| فاحیی امه وکذا اباه | لایمان به فضلا لطیفا |
| فسلم فالقدیم بذا قدیر | وان کان الحدیث به ضعیفا |

نص علی کون الحدیث المذکور ضعیفا
لا موضوعا وقال الحافظ ابن سید الناس
فی السیرة روی ان عبد الله ابن عبد المطلب
وآمنة ابنة وهب ابوی النبی صلی الله علیه
وآله وسلم اسلما وان الله احیاهما له فآمنا به
وروی ذلک فی حق جده عبد المطلب
ثم قال وهو مخالف لما اخرجه احمد عن ابی
رزین العقیلی قال قلت یا رسول الله این امی
فقال امک فی النار قلت فاین من مضی من
اهلک قال اما ترضی ان تکون امک مع امی
ثم قال وذکر بعض اهل العلم فی الجمع ما حاصله
ان من الجائز ان تکون هذه درجة حصلت له
علیه الصلوة والسلام بعد ان لم تکن وان
یکون الاحیاء والایمان متاخرا عن ذلک فلا
معارضة انتهی ملخصا وسئل القاضی ابو بکر
بن العربی احد الائمة المالکیة عن رجل
قال ان ابا النبی صلی الله علیه وآله وسلم
فی النار فاجاب بانه ملعون لان الله
تعالی یقول ان الذین یؤذون الله ورسوله
لعنهم الله فی الدنیا والآخرة لثبوت ان الله

آن هر دو بوے پس اگر گوئی کہ نیست حدیثے کہ وارد شد
در احیائے ایشان موضوع جوابش اینست کہ این گمان
بعضے کسان است مگر صواب اینست کہ این ضعیف است
نہ موضوع وچہ خوش گفت در اشعار حافظ ناصر الدین دمشقی
آنچہ گفت ــــ دوست داشت خدا نبی را بمزید بزرگی کہ بود
بروے مہربان پس زندہ گردانید مادر وے را ہمچنین پدر وے را
بسبب ایمان بوے داد بزرگی لطیف پس تسلیم کن کہ قدیم
براین قادر است اگرچہ حدیث بوے ضعیف است تصریح کرد
بر بودن حدیث مذکور ضعیف نہ موضوع وگفت حافظ ابن
سید الناس در سیرة کہ روایت کردہ شد کہ عبد اللہ ابن عبد المطلب
وآمنہ بنت وہب ابوین نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
اسلام آوردند واللہ تعالے زندہ گردانید ہر دو را برائے
وے وایمان آوردند آن ہر دو بوے و روایت کردہ شد
این در حق جد وے عبد المطلب باز گفت کہ این مخالف
آنست کہ برآورد ویرا احمد از ابی رزین عقیلی کہ گفت عرض
کردم یا رسول اللہ کجا است مادر من پس فرمود مادر تو در دوزخ
است عرض کردم کہ کجا است آنکہ گذشت از اہل تو فرمود
آیا راضی ہستی اینکہ باشد مادر تو ہمراہ مادر من باز گفت
کہ ذکر کرد بعضے اہل علم در جماعت کہ خلاصہ وی اینست کہ جائز است
کہ باشد این درجہ کہ حاصل شد برائے وے صلعم بعد اینکہ نباشد
و باشد زندہ گردانیدن وایمان آوردن ازین موخر پس معارضہ
نباشد تمام شد این کلام بطور خلاصہ و پرسیدہ شد قاضی
ابو بکر ابن عربی کہ یکے از ائمہ مالکیہ بود از مردے کہ گفت ابوین
نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در دوزخ اند پس جواب
داد باینکہ وے ملعون است چرا کہ اللہ تعالے میفرماید
کہ بتحقیق کسانیکہ میرنجانند اللہ ورسول ویرا لعنت کرد
اللہ او شان را در دنیا و آخرت و برائے ثبوت این

احیاهما له حتی آمنا به کذا فی مناقب الکردی
یعنی لثبوت ذلک فی حدیث ذکره غیر واحد
من الحفاظ ولم یلتفتوا لمن طعن فیه وهو ان
الله احیاهما فآمنا به خصوصیة لهما ومحل
کون الایمان لا ینفع بعد الموت فی غیر الخصوصیة
وقد صح انه علیه الصلوٰة والسلام ردت علیه
الشمس بعد مغیبها فعاد الوقت حتی صلی العصر
اداء اکرامة له صلی الله علیه وآله وسلم
فکذا هذا کذا فی شرح الهمزیة لابن حجر الهیثمی
وقد امرنا ان تمسک اللسان اذا ذکر اصحابه
رضی الله عنهم بشئ یرجع ذلک الی العیب
والنقص فیهم فالامساک والکف عن ابویه
احق واحری واذا تقرر هذا فالحق المسلم
ان یمسک لسانه عما یخل بشرف نسبه علیه
الصلوٰة والسلام بوجه من الوجوه ولاخفاء
فی ان اثبات الشرک فی ابویه اخلال ظاهر
لشرف نسب نبیه الطاهر فجملة هذه المسئلة
لیست من الاعتقادات فلا حظ للقلب
منها واما اللسان فحقه الامساک عما یتبادر
منه النقصان خصوصا الی وهم العامة
لانهم لا یقدرون علی دفعه وتدارکه هذا
خلاصة ما فی هذا المقام من الکلام والله
ولی الفضل والانعام ـ

امر است که الله تعالی زنده گردانید آن هر دو را برای
وے صلعم تا اینکه ایمان آوردند بوے همچنین ست در مناقب
کردی یعنی برائے ثبوت این امر در حدیثیکه ذکر کرده اند او را غیر یکے
از حفاظ ونه توجه کردند بکسے که طعن کرد دران وآن اینکه الله تعالی
زنده گردانید هر دو را پس ایمان آوردند هر دو بوی خصوصیت است
برائے شان ومحل بودن ایمان که بعد موت نفع ندهد در غیر خصوصیت
است وصحیح است اینکه برای آنحضرت صلعم رد کرده شد آفتاب بعد غائب
گشتن وبر وقت عود کرد تا اینکه نماز عصر را خواند برای کرامت
وے صلعم پس همچنین است چنین است در شرح همزیه ابن
حجر هیثمی وحکم کرده شد ما را که وقتیکه ذکر کرده شوند اصحاب وی
رضی الله عنهم بچیزیکه راجع شود آن بسوے عیب ونقص در ایشان
پس زبان خود را باز داریم پس باز ماندن و باز ایستادن
از ابوین آنحضرت احق ولایق تر است ووقتیکه این ثابت شد
پس حق مسلم است که زبان خود را باز دارد از آنچه که خلل انداز
باشد در شرف نسب وی صلعم بوجه من الوجوه وپوشیده نیست
اینکه اثبات شرک در ابوین آنحضرت صلعم خلل اندازی ظاهر
است بسبب شرف نسب نبی وے تعالی شانه که ظاهر اند
پس جمله این مسئله از اعتقادات نیست ونه قلب را ازوی
حظے است واما زبان پس حق وے باز داشتن است
از آنچه که بوی نقصان متبادر باشد خصوصا به اوهام عام چراکه
ایشان بر دفع وتدارک وے قادر نیند این
خلاصه کلام این مقام است والله دوست دارنده
فضل وانعام است ـ

در شرح حدیث مسلم بعد نقل قول قدما ـ در شرح مشکوٰة گوید که اما متاخرین پس تحقیق اثبات کرده اند
اسلام والدین بلکه تمامه آباء وامهات آنحضرت را صلی الله علیه وآله وسلم تا آدم علیه السلام ایشان
در اثبات آن سه طریقه است یا آنکه ایشان بر دین ابراهیم بودند یا آنکه ایشان را دعوت نرسیده ومرده
که در زمان فترت بوده ومرده اند پیش از زمان نبوت یا آنکه زنده گردانید خدا تعالی ایشان را بر دست آنحضرت صلی الله علیه وآله

وسلم بدعائے وے پس ایمان آوردند وحدیث احیائے والدین اگرچہ در حد ذات خود ضعیف است لیکن تصحیح وتحسین کردہ اند آنرا بتعدد طرق واین علم گویا مستور بود بر متقدمین پس کشف کرد آنرا حق تعالی بر متاخرین واللہ[له] یختص برحمتہ من یشاء بما شاء من فضلہ وشیخ جلال الدین سیوطی رحمۃ اللہ علیہ رسائل تصنیف کردہ اند وآنرا بدلائل اثبات نمودہ واز شبہہ مخالفان جواب دادہ واگر آنرا نقل کنیم سخن دراز گردد وہمہ رانجا باید نگریست واللہ اعلم انتہی **فائدہ مہمہ** امام ابوعمرو ابن الصلاح میفرماید

کل حدیث لم یجتمع فیہ صفات الحدیث الصحیح ولا صفات الحدیث الحسن المذکورات فیما تقدم فھو حدیث ضعیف انتہی۔

ہر حدیث کہ در وے صفات حدیث صحیح نیافتہ شوند ونہ صفات حدیث حسن کہ بالا مذکور شدند پس آن حدیث ضعیف است۔

ودر نسیم الریاض شرح شفاء قاضی عیاض است

قال النووی فی الاذکار ذکر الفقہاء والمحدثون انہ یجوز ویستحب العمل فی الفضائل والترغیب والترھیب بالحدیث الضعیف ما لم یکن موضوعا واما الاحکام کالحلال والحرام والمعاملات فلا یعمل فیہا الا بالحدیث الصحیح او الحسن الا ان یکون فی احتیاط فی شئ من ذلک کما اذا ورد حدیث ضعیف بکراھۃ بعض البیوع او الانکحۃ فان المستحب ان یتنزہ عن ذلک ولکن لا یجب انتہی۔

امام نووی در اذکار گفتہ کہ ذکر کردند فقہا ومحدثین کہ تمسک بحدیث ضعیف جائز است ومستحب است عمل در فضائل وترغیب وترہیب بہ حدیث ضعیف تا وقتیکہ موضوع نباشد واما در احکام مثل حلال وحرام ومعاملات پس عمل نکردہ خواہد شد در وے مگر بحدیث صحیح یا حسن مگر اینکہ باشد در چیزے ازین احتیاط چنانکہ وارد شد حدیثے ضعیف بہ کراہت بعض اقسام بیع یا نکاح پس مستحب اینست کہ ازین چنین پرہیز کنند ولیکن واجب نیست۔

ومحمد ابن علان بکری در شرح اذکار گوید۔

قال الزرکشی نقل المصنف فی الجزء الذی جمعہ فی اباحۃ القیام الاتفاق فقال اجمع اھل الحدیث وغیرھم علی العمل فی الفضائل ونحوھا مما لیس فیہ حکم ولا شئ من العقائد وصفات اللہ تعالی بالحدیث الضعیف فی فضائل الاعمال انتہی۔

زرکشی گوید کہ مصنف در جزو دیگہ جمع کردہ است در مباح شدن قیام اتفاق بروے نقل کردہ وگفتہ کہ اہل حدیث وغیرہ اتفاق کردہ اند بر عمل در فضائل وغیر آن انچہ کہ نیست در وے حکم ونہ چیزے از عقائد وصفات اللہ بہ حدیث ضعیف در فضائل اعمال۔

ومحمد بن علان بکری در شرح اذکار نووی می نویسد

وذکر فی شرح المہذب انہ یعمل بالضعیف

وذکر کرد در شرح مہذب کہ عمل کند بحدیث ضعیف

[له] واللہ خاص میکند برحمت خود کسے را کہ میخواہد بانچہ میخواہد از فضل خویش ۱۲

اذا روی من طرق مفردة انها ضعيفة فانها
تقوی بعضها بعضا و يصير حسنا و يحتج به
وجوّز العمل بالضعيف مع الشاهد المقوی
دون الموضوع مع الشاهد لان للضعيف
اصلاً فی السنة و هو غير مقطوع بكذبه
ولا اصل للموضوع فشاهده كالبناء علی الماء
انتهی و در مختصر الطيبی و خلاصة الطيبی ميگويد
والضعيف هو ما لم يجتمع فيه شروط الصحيح
والحسن وتتفاوت درجاته فی الضعيف
بحسب بعده من شروط الصحيح والحسن
ويجوز عند العلماء التساهل فی اسانيد
الضعيف وروايته والعمل به دون الموضوع
من غير ضعفه فی المواعظ والقصص وفضائل
الاعمال وسائر فنون الترغيب والترهيب لا فی
صفات الله تعالی واحكام الحرام والحلال وسائر ماله
تعلق بالعقائد والاحكام ـ

و قتيكه روايت كرده شود از طريقيكه ضعيف باشند مفردات وليكن
بتحقيق قوی ميكنند بعض وے بعض را و ميشود حسن جمع گرفته ميشود بوے و تجويز
كرده شد عمل به ضعيف مع شاهد مقوی نه موضوع مع شاهد
چه كه براے ضعيف در سنت اصلی مے باشد و كذب وے
يقينی نمے باشد و براے موضوع اصلی نمی باشد
پس شاهد وے مثل عمارتے بر آب است ـ

و ضعيف آنست كه نه مجتمع شوند در وے شروط صحيح
و حسن و مختلف باشند درجه هائے او در ضعيف موافق
بعد وے از شروط صحيح و حسن و جائز است نزد علما
آسانی فرا گرفتن در سند هاے ضعيف و روايت
وے و عمل بوے نه موضوع بغير ضعف وے در نصائح
و قصص و فضائل اعمال و جمله فنون ترغيب
و ترهيب نه در صفات الهی و احكام حرام و حلال
و آنكه تعلق دارد به عقائد و احكام ـ

و شيخ عبد الحق محدث دهلوی در مقدمه شرح سفر السعادة ميگويد احتجاج در احكام به خبر صحيح لذاته مجمع عليه است و همچنين بحسن لذاته نزد عامه علما و آن ملحق بصحيح است در احتجاج اگرچه در رتبه كمتر است و چون حديث ضعيف بتعدد طرق بمرتبه حسن برسد آن نيز محتج به است و آنكه مشهور است كه حديث ضعيف در فضائل اعمال معتبر است نه در غير آن مفرداتش مراد است نه مجموع كه آن بتعدد طرق داخل حسن است نه ضعيف كما صرح به[1] ائمة الحديث

## وصل دوم مشتمل بر سه فصل فصل اوّل در ذكر ختم الاولياء

بعل الزهراء ابو الائمة الاتقياء بذر هذه الشجرة العلياء التی اصلها ثابت و فرعها فی السماء امام المحسنين يعسوب الواصلين مطلوب الكاملين خورشيد سپهر امامت جمشيد سرير كرامت واقف معارج لاهوت عارف مدارج ناسوت منبع عيون مشاهده مجمع فنون مجاهده مظهر انوار فتوت مصدر آثار مروت فاتحه كتاب ولايت خاتمه مصحف وصايت[2] عنوان صحيفه عنايت ديباچه رساله هدايت مركز

[1] چنانكه تصريح كرده بوی ائمه حديث ۱۲ [2] وصايا بمعنی وصی شدن و پيوستن چيزے بچيزے ۱۲ منتخب

دائرهٔ سیادت قطب فلک سعادت شمع لگن فصاحت سرو چمن صباحت نمک خوان ملاحت قمر سمای
سماحت قاضی محکمهٔ قضا و قدر صاحب راز حضرت سید بشر صلی الله علیه و آله وسلم آئینهٔ اسرار و
صفات الٰهی لایق مرتبهٔ خلافت و شاهی منصوص بنص من کنت مولاه فعلی مولاه[1] و منصوص بنص
ما انتجیته و لکن الله انتجاه[2] آنکه هر فقره از ذو الفقار کلام او طبقه از طبقات عرب را در هم شکسته
و سلسله والیان ولایت بنقطهٔ دل صاحب هدایت او پیوسته۔ **نظم**

قنبرش را چون سواد الوجه فی الدارین هست
نور میگیرد مدام از روی قنبر آفتاب

ابن فتی الاعلی در سینه خود نقش کرد
ورنه از بهر چه میبینم فنا در آفتاب

چون شود صوفی صفت صافی ز مهر غیر او
خرقهٔ ازرق کشد از چرخ در بر آفتاب

در قیامت چون رساند شربت کوثر بخلق
جام گردد بر کنار حوض کوثر آفتاب

گر مثالے از رخش خواهم که سازم آشکار
در خیال من شود هر دم مصور آفتاب

کے ز مغرب باز گردیدی برائے طاعتش
گر نشد او را بجان منقاد و چاکر آفتاب

نور مے بخشد بخاص و عام عالم بے دریغ
شد مگر از خاک درگاهش مخمر آفتاب

پائے تا سر غرق نور معرفت مے بینمش
گوئیا زائیده با مهرش نه مادر آفتاب

آدم اولیا خاتم اصفیا صاحب اقسام مناقب ناصب اعلام مناصب امام المشارق و المغارب
اسد الله الغالب امیر المؤمنین **علی ابن ابی طالب** سلام علیه و علی من تقرب الیه
آنجناب امام اول است از ائمهٔ اثنا عشر کنیت وے ابو الحسن و ابو تراب بود و لقبش مرتضیٰ و هیچ نام
او را از ابی تراب خوشتر نیامدے تولد وے در مکه معظمه درون خانهٔ کعبه روز جمعه سیزدهم رجب بعد سی
سال از عام الفیل وقوع یافته مادر وے فاطمه بنت اسد بن هاشم بن عبد مناف بوده و او اول هاشمیه است
که هاشمی را زائیده و خود را بزیور اسلام زینت داده و از مکه بمدینه هجرت کرده و پیغمبر بر جنازهٔ وے
نماز گزارده و از قمیص مبارک خود کفن پوشانیده و در قبر وے در آمده اضطجاع فرموده قال صلی الله
علیه و آله وسلم اضطجعت فی قبرها لاخفف عنها من ضغطة القبر و البستها لتلبس
من ثیاب الجنة[3] در ریاض المستطاب تصنیف علامه محدث یحیی عامری یمنی آورده که آنجناب
هشت ساله بود که ایمان آورده یا ده ساله یا چهارده ساله یا پانزده ساله یا شانزده ساله اما صواب آنست
که از توقیت اسلام آنجناب اعراض باید کرد زیراچه آئینهٔ ضمیر منیرش زنگ بست شرک نبود که به صیقل
آنرا پاک سازد و منجمله مواهب الٰهی در بارهٔ وے آنست که قریش را قحطے شدید رسید و کار ابوطالب
که شکسته حال و کثیر العیال بود به سختی کشید لاجرم عباس عم خود را بخانه خود آورد تا ابوطالب از

[1] کسیکه ہاشم مولائے وے پس علی مولائے وے است ۱۲ [2] نه صاحب راز کردم ویرا ولیکن الله راز دار گردانید ویرا ۱۲ [3] فرمود رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بر پهلو خفتم در قبر وے تا که تخفیف کنانم از وے ضغطهٔ قبر را و پوشانیدم ویرا تا که پوشانیده شود از جامه های جنت ۱۲

نفقۂ عیال سبکسار شود حضرت علیؓ را زیر سایۂ عنایت خود گرفت و در کنار خویش پرورش داد تا وقتیکه آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مبعوث گشت و علیؓ بشرف ایمان و تصدیق از سائر اصحاب سبقت برد در روضۃ الاحباب و بہجۃ المحافل و سیر سیوطی و غیرہا مسطور ہست کہ باتفاق علما اول کسیکہ ایمان آورد خدیجۂ کبرےٰ است رضی اللہ تعالی عنہا و بعد ازان بیک روز بروایتے در آخر ہمان روز علیؓ بواسطہ آنکہ در حجر تربیت آنسرور بود چنانچہ از وے بہ ثبوت پیوستہ کہ فرمود صلیت مع النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل الناس سبعًا بعد ازان زید بن حارثہ کہ آزاد کردۂ خدیجۂ کبرےٰ بود بعد ازان ابوبکر و فضائل علمی و عملی و شمائل حسبی و نسبی آنجناب زیادہ برآنست کہ در احاطۂ شمار و دائرۂ انحصار گنجایش نماید امام احمد حنبل فرمود کہ از ہیچ یک صحابۂ کرام آنقدر فضائل بما نرسید کہ از امیر المومنین علی ابن ابی طالب و سعید بن المسیب گوید غیر وے کسی نبود کہ گوید سلونی و آنجناب در ذی الحجہ سنہ خمس و ثلثین بر مسند خلافت نشست و با سہ طائفۂ باغیہ محاربہ کرد اول جنگ جمل کہ بام المومنین عائشہ صدیقہؓ در نصف جمادی الآخر سنہ ست و ثلثین در بصرہ واقع شد و باعث آن طلحہؓ و زبیرؓ بودند و آن گروہ را ناکثین خوانند کہ از بیعت برگشتند و ناکث عہد شکنندہ را گویند و درین جنگ طلحہؓ و زبیرؓ و ہفتدہ ہزار کس از لشکر ایشان و قریب ہزار سوار فوج حضرت مرتضی علی مقتول شدند دوم حرب صفین کہ با معاویہ و اتباع وی وقوع یافت و این جنگ از غرۂ ذی الحجہ سنہ سبع و ثلثین تا مدت یکصد و دہ روز متمادی گشتہ و درین مدت ہفتاد و دو محاربہ واقع شد از متابعان حضرت امیرؓ بست و پنج ہزار یا چہل ہزار مرد شہید شدند و از لشکر معاویہ چہل و پنج ہزار نفر بقتل رسیدہ آخر بصلح انجامید و ایشانرا قاسطین خوانند و قاسط اینکہ جور کنند و از جادۂ عدل انحراف نماید و صفین موضعے است قریب فرات سیوم حرب نہروان کہ با فرقۂ خوارج در نصف جمادی الآخر سنہ ثمان و ثلثین دست دادہ و آن جماعت را مارقین نامند قال یخرج قوم من امتی یمرقون من الدین مروق السہم من الرمیۃ یقتلہم علی بن ابی طالب اخرجہ الطبرانی یعنی پیدا شوند گروہے از امت من کہ بیرون روند از دین مثل بیرون رفتن تیر از پیکار قتل کند ایشان را علی ابن ابی طالب در آنجا از لشکر خلیفہ بحق زائد از نہ نفر شہید نشدند و از مخالفان زیادہ از نہ نفر جان نبردند آخر الامر نوزدہم شہر رمضان المبارک آخر شب جمعہ سنہ اربعین ابن ملجم شقی در مسجد کوفہ شمشیرے بر فرق مبارک زد و بست و یکم شہر مذکور شب شنبہ آنجناب بریاض رضوان خرامید و حسنین علیہما السلام و عبداللہ بن جعفر غسل دادند و محمد بن الحنفیہ آب میریخت و کفن آنجناب بدستور کفن رسول بود[۱] صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و در صواعق محرقہ در فصل وفات آنجناب گوید و کفن فی ثلثۃ اثواب لیس فیہا قمیص و امام حسنؓ نماز گزارد و در غری[۱۲] یعنی ناحیہ نجف اشرف مدفون ساختند عمر شریف بقول راجح شصت و سہ[۱۳]

[۱] نماز خواندم با نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل از مردمان در عمر ہفت سالہ[۱۲] [۲] و کفن دادہ شد در سہ جامہ کہ قمیص در وے نبود[۱۲]

سال بوده و مدت خلافت چهار سال و نه ماه و در عمدة الطالب فی نسب آل ابی طالب گفته که اولاد امیر المومنین
در اکثر روایات سی و شش بوده - هیژده پسر و هیژده دختر و عقب آنجناب پنج پسر مانده امام حسنؑ و امام حسینؑ
و محمد بن الحنفیه و عباس شهید الطف و عمر الاطرف تنبیه و ایقاظ شیخ شهاب الدین ابن حجر مکی در صواعق محرقه

گوید - قال الامام احمد ما جاء لاحد من الفضائل ما جاء لعلی وقال اسماعیل القاضی والنسائی وابو علی النیسابوری لم یرد فی حق احد من الصحابة بالاسانید الحسان اکثر ما جاء فی علی قال بعض المتاخرین من ذریة اهل البیت النبوی وسبب ذلک والله اعلم ان الله تعالی اطلع نبیه علی ما یکون بعده مما ابتلی به علی وما وقع من الاختلاف لما آل الیه امر الخلافة فاقتضی ذلک نصح الامة باشتهاره بتلک الفضائل لتحصیل النجاة لمن تمسک به ممن بلغته ثم لما وقع ذلک الاختلاف والخروج علیه نشر من سمع من الصحابة تلک الفضائل وبثها نصحا للامة ایضا ثم لما اشتد الخطب واشتغلت طائفة من بنی امیة بتنقیصه وسبه علی المنابر ووافقهم الخوارج لعنهم الله بل قالوا بکفره اشتغلت جهابذة الحفاظ من اهل السنة ببث فضائله حتی کثرت نصحا للامة ونصرة للحق ثم اعلم انه سیاتی فی فضائل اهل البیت احادیث مستکثرة من فضائله فلتکن منک علی ذکر فانه مر فی کثیر من الاحادیث السابقة فی فضائل ابی بکرؓ جمل من فضائل علیؑ واقتصرت ههنا علی اربعین حدیثا لانها من غرر فضائله فلنسرد الاحادیث انتهی

بیدار گردانیدن ۱۲

گفت امام احمد که نیامده کسے را فضائل چنانکه آمده برائے علیؑ ابن ابی طالب و گفت اسماعیل قاضی و امام نسائی و ابو علی نیشاپوری که نه وارد شده در حق هیچ یکے از صحابه به سند هائے حسن بیشتر آنچه که آمده در حق علیؑ ابن ابی طالب گفت بعضے متاخرین از اولاد اهلبیت نبوی صلعم که سببش والله اعلم این باشد که الله تعالے نبیؐ خود را مطلع کرد بر آنچه که بعد وے بدان علیؑ ابن ابی طالب مبتلا کرده شد و آنچه اختلاف واقع شد در زمانِ خلافت پس این کلام مقتضی شد تا اینکه امت را نصیحت کرده شود به مشتهر گشتن وے باین فضائل تا که هر کرا که رسد و بوے چنگ زند او را نجاة حاصل شود - باز هرگاه که اختلاف واقع شد و خروج بر وے منتشر کرد هر کسیکه شنید از صحابه این فضائل را فاش کردند آنرا برائے نصیحت امت نیز باز وقتیکه شدت گرفت کار و طائفه از بنی امیه مشغول شدند به کم کردن و دشنام دادن وے بر منبر و او شانرا موافقت کردند خوارج الله لعنت کند او شانرا بلکه بکفرش قائل شدند مشغول گشتند محدثین نقاد از اهل سنت به فاش کردن فضائل وے تا اینکه بکثرت شائع شدند برائے نصیحت امت و نصرت امر حق - باز بدانکه عنقریب در فضائل اهلبیت احادیث کثیره از فضائل وے خواهند آمد پس باید که یاد دار پس بتحقیق که گذشت در اکثر احادیث سابقه در فضائل حضرت ابی بکر صدیقؓ اکثر از فضائل علیؑ و اینجا اقتصار کردم بر چهل حدیث چه که اینها از بهترین فضائلِ وے اند باز مسلسل بیان کرد احادیث را

و مولانا رشید الدین خان تلمیذ خاص قدوة المحققین شاه عبد العزیز فاروقی محدث دهلوی در رساله

الحق المبین مے نویسد کہ صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد رابع عشر کہ در فضائل اہلبیت اطہار است میفرماید[1] کان ابو بکر رضی اللہ عنہ یکثر النظر الی وجہ علی رضی اللہ عنہ فسألتہ عائشۃ رضی اللہ عنہا فقال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول النظر الی وجہ علی عبادۃ ومر نحو هذا وهذا حدیث حسن انتہی ـ و در اواخر فصل ثانی باب تاسع کہ در فضائل و مآثر امیر المؤمنین علی مرتضیٰ ہست رضی اللہ عنہ مے فرماید و روی[2] ابن سماک ان ابا بکر قال لہ رضی اللہ عنہما سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول لا یجوز احد الصراط الا من کتب لہ علیؓ الجواز ـ و در مقصد خامس از مقاصد رابع عشر از فضائل اہلبیت مے فرماید و[3] لما جاء ابو بکرؓ و علیؓ لزیارۃ قبرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد وفاتہ بستۃ ایام قال علی تقدم یا خلیفۃ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فقال ابوبکر ما کنت لا تقدم رجلاً سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول فیہ علی منی کمنزلتی من ربی اخرجہ ابن السمان ونیز صاحب صواعق در فصل ثالث باب تاسع میفرماید و[4] اخرج ابو یعلی عن ابی هریرۃ قال قال عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ لقد اعطی علی ثلث خصال لان تکون لی خصلۃ منہا احب الی من حمر النعم فسئل وما هی فقال تزویجہ ابنتہ فاطمۃ وسکناہ فی المسجد لا یحل لی فیہ ما یحل لہ والرایۃ یوم خیبر وروی احمد بسند صحیح نحوہ ـ صاحب مفتاح النجا در فصل تاسع عشر از باب ثالث میفرماید[5] اخرج ابو نصر السجزی فی الابانۃ والخطیب وابن عساکر عن عمر رضی اللہ عنہ مرفوعاً یخرج قوم من المشرق محلقات الرؤس یقرؤن القرآن لا یجاوز حناجرهم طوبیٰ لمن قتلوہ وطوبیٰ لمن قتلهم وقاتل این اشرار جناب حیدر کرار بودند چنانکہ در حدیث بخاری ومسلم کہ از ابی سعید خدری مرویست بتفصیل تمام مذکورست واین حدیث بطرق بسیار مرویست وآن ہمہ در مفتاح النجا مجموع چون سررشتۂ سخن[6] بہمہ طولی مینجواست لہذا بر اشارۂ اجمالی بر آن کہ صاحب مفتاح النجا در کتاب نزل الابرار بما صح من مناقب اہل البیت الاطہار

[6] سلسل سخن گفتن ۱۲

[1] بود ابو بکر رضی اللہ عنہ کہ بسیار نظر میکرد بر روئے علی رضی اللہ عنہ پس پرسید ویرا عائشہ رضی اللہ عنہا گفت شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میفرمود نظر کردن بر روئے علی عبادت است و گذشت مثل این حدیث واین حدیث حسن ہست ۱۲

[2] و روایت کرد ابن سماک کہ گفت ابو بکر رضی اللہ عنہ شنیدم رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میگفت نخواہد گذشت از صراط مگر کسیکہ ویرا نویسد علی جواز (جواز عبور نمودن) ۱۲

[3] و ہرگاہ کہ آمدند ابو بکر و علی رضی اللہ عنہما برائے زیارت قبر نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بعد وفات وی بشش روز گفت علی پیش روی کن اے خلیفہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پس گفت ابو بکر نیستم من کہ مقدم شوم از مردیکہ شنیدم رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میگفت در حق وے کہ علی از من مثل منزلت من ہست نزد پروردگار خود برآورد این را ابن السمان ۱۲

[4] و برآورد ابو یعلی از ابی ہریرہ کہ گفت حضرت عمر بن الخطاب رضی اللہ عنہ کہ ہر آئینہ دادہ شد علی را سہ خصلت کہ اگر باشد یکے ازان خصلت برائے من دوست تر باشد بسوئے من از شتر سرخ (از شتر سرخ کنایہ است بہ مال کثیر) پرسیدہ شد کہ آن خصلت کدام اند گفت تزویج کردن باوے دختر خود فاطمہ رضہ را و سکونت وے در مسجد و نیست حلال برائے ما در ان آنچہ کہ حلال است ویرا و علم دادن یوم خیبر و روایت کرد احمد بسند صحیح مثل ویرا ۱۲

[5] برآورد ابو نصر سجزی در ابانت و خطیب و ابن عساکر از عمر رضہ مرفوعاً برآمد خواہند شد قومے از مشرق سترده سر خوانندۂ قرآن تجاوز نمیکند قرآن از حلقہائے شان خوشخبری برائے کسیکہ اوشان ویرا قتل کنند و یا وے اوشان را قتل کند ۱۲

ذکر نمودہ است اکتفا میرود آن اینست که میگوید
لهذا الحديث طرق كثيرة وقد اخرجه
غير الشيخين ابو داؤد الطيالسي واحمد
وابو يعلى وابن حبان والحاكم والخطيب
وغيرهم باختلاف يسير في الالفاظ وقد رواه
غير ابي سعيد من الصحابة جماعة مثل علي
وعمر وعبد الله بن مسعود وعبد الله بن
عباس وعبد الله بن عمرو بن العاص وعبد الله
بن الخباب بن الارت وعقبة بن عامر وسهل
بن حنيف وابو الطفيل وابو بكرة وابو ذر وابو
برزة وابو امامة وسعد وعمارة رضي الله
عنهم و در مفتاح النجا در فصل ثانی عشر از باب ثالث میفرماید
واخرج الخطيب عن عمر رضي الله عنه
ان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
خرج الى تبوك واستخلف عليا فقال اتخلفني
في النساء والصبيان فقال اما ترضى ان
تكون مني بمنزلة هارون من موسى غير
انه لا نبي بعدي و در باب مذکور فصل مذکور میفرماید
اخرج الحافظ ابو بكر محمد بن عبد الله الشافعي
البغدادي البزاز في الغيلانيات وابو نعيم
في فضائل الصحابة وابن عساكر عن عمر رضي
الله عنه ان النبي صلى الله عليه وآله
وسلم قال لعلي يا علي يدك في يدي تدخل
معي يوم القيامة حيث ادخل و صاحب صواعق
در فصل ثانی باب تاسع میفرماید اخرج ابو يعلى
عن عائشة رضي الله عنها قالت رأيت النبي
صلى الله عليه وآله وسلم التزم عليا وقبله

و برای این حدیث طرق بسیار اند و روایت کرد
ویرا سوای شیخین (یعنی بخاری و مسلم) ابو داؤد طیالسی
و امام احمد و ابو یعلی و ابن حبان و حاکم و خطیب
وغیر شان باندک اختلاف لفظی و روایت کرد ویرا
غیر ابی سعید از صحابه جماعتے مثل علی و عمر و عبد الله
ابن مسعود و عبد الله ابن عباس و عبد الله
ابن عمرو ابن العاص و عبد الله ابن خباب
ابن الارت و عقبه ابن عامر و سهل ابن حنیف
و ابو الطفیل و ابو بکره و ابو ذر و ابو برزه و ابو امامه
و سعد و عماره رضی الله عنهم۔

و بر آورد خطیب از حضرت عمر رضی الله عنه که رسول الله
صلی الله علیه و آله وسلم وقت تشریف بردی
بغزوهٔ تبوک بگذاشت بجائے خود علی را پس گفت علی که
میگذاری مرا در زنان و طفلان پس فرمود آنحضرت
صلی الله علیه و آله وسلم آیا خوشنود نمیشوی ازینکه باشی
از من بمرتبهٔ هارون از موسی علیه السلام سوای اینکه نیست کسی نبی بعد من
بر آورد حافظ ابو بکر محمد ابن عبد الله شافعی بغدادی
بزاز در غیلانیات و ابو نعیم در فضائل صحابه
و ابن عساکر از عمر رضی الله عنه که آنحضرت صلی الله
علیه و آله وسلم فرمود به علی که ای علی دست تو
در دست من خواهد بود و داخل خواهی شد با من روز
قیامت جائیکه داخل خواهم شد

و بر آورد ابو یعلی از عائشه رضی الله عنها که گفت دیدم
نبی صلی الله علیه و آله وسلم را که بگرفت علی را و بوسه داد

وهو يقول بابي الوحيد الشهيد ونيز ميفرمايد-
الحديث الثامن والعشرون اخرج الديلمي
عن عائشة رضي الله عنها ان النبي صلى الله
عليه وآله وسلم قال خير اخوتي علي وخير اعمامي
حمزة ذكر علي عبادة الحديث التاسع والعشرون
اخرج الديلمي عن عائشة ان النبي صلى الله
عليه وآله وسلم قال السبق ثلثة فالسابق
الى موسى يوشع بن نون والسابق الى
عيسى صاحب آل يسين والسابق الى محمد
علي ابن ابي طالب وصاحب مفتاح النجا در فصل ثالث
عشر ميفرمايد اخرج الحاكم عن عائشة رضي الله
عنها وجابر قالا قال رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم انا سيد ولد آدم وعلي سيد العرب
ودر فصل سادس عشر از ان باب ميگويد واخرج ابن
مردويه عن عطاء قال سألت عائشة عن
علي رضي الله عنهما فقال ذاك من خير البرية
ولا يشك فيه الا كافر ودر فصل ثامن عشر از ان باب
ميگويد اخرج ابن مردويه عن عائشة رضي الله
عنها ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم
قال الحق مع علي يزول معه حيث ما زال وفي
رواية اخرى عنها علي مع الحق والحق معه
ودرهمين فصل ميفرمايد واخرج ابن مردويه عن عائشة
رضي الله عنها انها لما عقر جملها ودخلت دارا
بالبصرة فقال لها اخوها محمد انشدك الله
اتذكرين يوم حدثني عن النبي صلى الله
عليه وآله وسلم انه قال الحق لن يزال مع
علي وعلي مع الحق لن يختلفا ولن يتفرقا قالت نعم

ویرا درانحالیکه میگفت قربان باد بر تو پدر من که شهید یکتا بود
حدیث بست وهشتم برآورد دیلمی از عائشه رضی الله
عنها که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم که بهترین برادران من علی است وبهترین اعمام
من حمزه - ذکر علی عبادت است - حدیث بست ونهم
برآورد دیلمی از حضرت عائشه رضی الله عنها که فرمود
نبی صلی الله علیه وآله وسلم پیش روندگان سه
کسانند پیش رونده بسوی موسی یوشع ابن نون است
وپیش رونده بسوی عیسی صاحب آل یسین وپیش رونده
بسوی محمد صلی الله علیه وآله وسلم علی ابن ابی طالب -
برآورد حاکم از عائشه رضی الله
عنها ونیز جابر که فرمود رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم که من سردار اولاد آدم ام وعلی سردار عرب است -
وبرآورد ابن
مردویه از عطا که گفت پرسیدم عائشه را رضی الله
عنها از علی رضی الله عنه پس گفت وی بهترین خلق است
ونه شک خواهد کرد در وی مگر کافر -
برآورد ابن مردویه از عائشه رضی الله عنها
که فرمود نبی صلی الله علیه وآله وسلم که حق با علی
است زائل میشود با وی جائیکه زائل شد ودر روایت
دیگر است که علی با حق است وحق با وی -
وبرآورد ابن مردویه از عائشه رضی الله
عنها که بتحقیق وقتیکه پی کرده شد شتر وی وداخل شد
بخانهٔ در بصره پس گفت برادر او محمد ابن ابی بکر صدیق رض
یاددهانم ترا خدا را انشد بمعنی گم شده جستن وشعر خواندن
یاد میداری روزیکه حدیث بیان کردی مرا از نبی صلی الله
علیه وآله وسلم که فرمود حق همیشه خواهد ماند با علی وعلی با حق هرگز مختلف
نخواهند شد ونه متفرق فرمود عائشه رض بلی -

ودر فصل ثالث باب مذکور مے فرماید۔
واخرج الدیلمی عن ابن عمر قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لوان السموات والارض موضوعتان فی کفة وایمان علی فی کفة لرجح ایمان علی ودر فصل سابع باب مذکور میفرماید اخرج احمد بسند صحیح عن ابن عمر رض قال لقد اوتی ابن ابی طالب ثلث خصال لأن تکون لی واحدة منهن احب الی من حمر النعم زوجه رسول الله صلی علیه وآله وسلم بنته وولدت له وسد الابواب الابابه واعطاه الرایة یوم خیبر

وصاحب صواعق محرقه در فصل ثانی باب تاسع میفرماید
واخرج الترمذی عن ابن عمر قال آخی النبی صلی الله علیه وآله وسلم بین اصحابه فجاء علی تدمع عیناه فقال یا رسول الله اخیت بین اصحابك ولم تؤاخ بینی وبین احد فقال صلی الله علیه وآله وسلم انت اخی فی الدنیا والآخرة وصاحب مفتاح النجا در فصل خامس عشر از باب ثالث میگوید
اخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی الله عنهما وغیره ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال بغدیر خم من کنت مولاه فعلی مولاه اللهم وال من والاه وعاد من عاداه۔
ودر فصل سادس عشر از باب مذکور میفرماید
اخرج الحافظ ابو بکر احمد بن عبد الرحمن الجلال الشیرازی فی کتاب القاب الرجال وابن النجار فی تاریخه عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال اللهم اشهد لهم

برآورد دیلمی از ابن عمر رض که گفت فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم اگر آسمان وزمین هردو در یک پله داشته شوند وایمان علی در یک پله هرآئنه مرجح باشد ایمان علی رضی الله عنه۔
برآورد امام احمد بسند صحیح از ابن عمر رضی الله عنه که فرمود بتحقیق داده شد ابن ابی طالب را سه خصلت که اگر میشد برای من یکے ازان سه دوست تر داشتمی از شتران سرخ کتخدا گردانید ویرا رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم از دختر خود واولاد شد ویرا ازان وبند کرده شدند دروازه ها مگر دروازهٔ وے (یعنی دروازه خانهای صحابه رض که در محاذ مسجد نبوی بودند همه بند کرده شدند مگر دروازه خانه حضرت امیر کرم الله وجه) وداد ویرا علم روز خیبر ۱۲
وبرآورد ترمذی از ابن عمر رض که گفت مواخاة کرد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم میان اصحاب خود (مواخاة بمعنی باکسے برادری کردن) پس آمد علی گریان وگفت یا رسول الله مواخاة کردی میان اصحاب خود ونکردی میان من وکسی پس فرمود صلی الله علیه وآله وسلم تو برادر من هستی در دنیا وآخرت۔

برآورد طبرانی از ابن عمر رض وغیر وے که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فرمود یوم غدیر خم که کسیکه باشم مولائے وے پس علی مولائے ویست۔
بارالها دوست دار کسیرا که دوست دارد ویرا ودشمن دار کسیرا که دشمن دارد ویرا (غدیر خم موضعیست بجحفه میان مکه ومدینه کذا فی المنتخب ۱۲)
برآورد حافظ ابوبکر احمد بن عبد الرحمن جلال شیرازی درکتاب القاب الرجال وابن نجار در تاریخ خود از ابن عمر رض که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بارالها گواهی میدهم برای شان

اللهم قد بلغت هذا اخی و ابن عمی وصهری و ابو ولدی اللهم کب من عاداه فی النار ـ ودر فصل سابع عشر ازان باب میفرماید

و اخرج الطبرانی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان رسول الله صلے الله علیه و آله و سلم قال الا ارضیك یا علی انت اخی و وزیری تقضی دینی و تنجز موعدی و تبرء ذمتی فمن احبك فی حیوة منی فقد قضی نحبه و من احبك فی حیوة منك بعدی ختم الله له بالامن والایمان و من احبك بعدی ولم یرك ختم الله له بالامن والایمان و آمنه یوم الفزع و من مات وهو یبغضك یا علی مات میتة جاهلیة یحاسبه الله بما عمل فی الاسلام ـ

ودر فصل ثامن عشر ازان باب میفرماید ـ

و اخرج الطبرانی فی الکبیر عن ابن عمر رضی الله عنهما قال قال رسول الله صلے الله علیه و آله و سلم من فارق علیا فارقنی و من فارقنی فقد فارق الله انتهٰی ـ

بار الٰہا تبلیغ کردم که این برادر من است و پسر عم من وداماد من و پدر اولاد من ـ بار الٰہا سرکوبی کن کسے را که دشمن دارد وے را در دوزخ ـ

برآورد طبرانی از ابن عمر رضی الله عنہما که فرمود رسول الله صلے الله علیه و آله و سلم آیا خوشنود نکنم ترا اے علی که تو برادر من هستی و وزیر من ادا خواهی کرد قرض مارا و وفا خواهی کرد وعدهٔ مارا و بری خواهی کرد ذمهٔ ما پس کسیکه دوست دارد ترا در حیات من پس تمام کرد اجل خود را کسیکه دوست دارد ترا در حیات تو بعد من خدا وے را ختم سازد با امن وایمان و هرکه دوست دارد ترا بعد من و نه دید ترا خاتمه وے سازد خدا با امن و ایمان و پناه دهد وے را روز قیامت و هرکه مُرد درحالیکه بغض میداشت از تو اے علی مرد بموت جاهلیت حساب خواهد کرد وے را خدا از انچه که عمل کرد در اسلام

وبرآورد طبرانی در معجم کبیر از ابن عمر رض که گفت فرمود رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم کسیکه مفارقت کرد از علی مفارقت کرد از من و کسیکه مفارقت کرد از من پس مفارقت کرد از خدا ـ

ومسند الوقت شاه ولی الله المحدث الفاروقی الدهلوی در ازالة الخفا عن خلافة الخلفاء در مآثر امیر المومنین وامام الاشجعین اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب میگوید که ازان جمله است که با آنحضرت قرابت بمعنی نزدیکی[?] قریبه داشت ودر شرافت نسب صاحب مرتبهٔ اعلی بود هو علی بن ابی طالب بن عبد المطلب وامه فاطمة بنت اسد بن هاشم قال ابو عمر هی اول هاشمیة ولدت هاشمیا پس مرتضٰی[?] واخوة او اول آن جماعت اند که از جانب پدر و مادر هر دو هاشمی باشند و بعد از وے حضرات حسنین برادران ۱۲ رضے الله عنهما و بعد از ایشان امام محمد باقر و عبد الله محض و اخوة او بهمین صفت بوده اند برادران ۱۲ وجناب نبوی صلی الله علیه و آله وسلم در باب فاطمه بنت اسد میفرمودند کانت امی بعد امی التی ولدتنی ان ابا طالب کان یضع الصنع و یکون له المأدبة و کان یجمعنا علی طعامه

سلہ آن علی ابن ابی طالب ابن عبد المطلب و مادر وے فاطمه بنت اسد بن هاشم ابو عمر گفته که وے اول هاشمیه بود که زائید هاشمی را ۱۲
سلہ بود مادر من بعد مادرے که زائیده مارا و بود ابو طالب که کار میکرد مے بود برائے وے ضیافت و جمع میکرد مارا بر طعام خود

فكانت هذه المرة تفضل منه شيئا فاعجب فيه اخرجه الحاكم وهم دران کتاب بعد سرد احادیث و آثار داله بر فضائل و مناقب آنحضرت مینویسد این بهت سوابق اسلامیه حضرت مرتضی رضی الله عنه و احادیث دیگر که متضمن بیان فضائل وے کرم الله وجهه زیاده است از انکه احصاے آن در قدرة آید میخواهیم که جمله صالحه ازان احادیث درین اوراق بر نگاریم اخرج الحاکم عن احمد بن حنبل قال

ما جاء لاحد من اصحاب من الفضائل ما جاء لعلی بن ابی طالب رضی الله عنه

عبد ضعیف گوید سبب یعنی اجتماع دو جهت است در مرتضی رضی الله تعالی عنه یکے رسوخ او در سوابق اسلامیه چنانکه قدرے پیشتر ازان بیان کردیم دوم قرب قرابت او با آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم آنجناب افضل ناس بار حام و اعرف ناس بحقوق قرابت بودند باز چون عنایت الٰهی مشاهده نمود حضرت مرتضی را در کنار تربیت آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم انداخت مرتبه قرابت دو بالا شد و کرامت دیگر در کار او کردند رضی الله تعالی عنه باز چون حضرت فاطمه زهرا را رضی الله عنها در عقد او دادند مزید فضیلت با دیار شد باز در ایام خلافت او چون اختلاف بوقوع آمد و خواطر اهل عصر از وے برگشت بقیه اصحاب جناب نبوی صلی الله علیه و آله وسلم در دفع این فتنه مساعی جمیله مبذول داشتند و هر تیر که در ترکش او شان بود صرف کردند شکر الله سعیهم ازین جهت دائره روایت احادیث فضائل گشاده تر شد بعضے بدرجه تواتر و بعضے آخر بدرجه حسان رسید باز چون فتنه تشیع سر بآورد و جماعت بیباکان پا از حد اعتدال بیرون نهاده وضع احادیث پیدا کردند ترویجا لبدعتهم و سیعلم الذین ظلموا ای منقلب ینقلبون بالجمله ما از ایراد احادیث موضوعه و احادیث شدیدة الضعف که بکار متابعات و شواهد نیے آید تحاشی داریم و آنچه در مرتبه صحت و حسن است یا ضعف محتمل وارد آنرا روایت میکنیم الی آخر ما قال و غیره من الاحادیث المتواترة والحسان و غیرها فی فضائله رضی الله عنه کاتب الحروف گوید که چون عدد احصار فضائل آنجناب مقدور بشر نیست ناچار اکتفا بر قدر اجمالی ازان کرده باقتضاے وقت و حال اندکے از فضائل سیدة النساء فاطمة الزهرا علیها السلام و نیرین عظیمین حضرت سبطین امام حسن و امام حسین علیهما السلام از صحائف ثقات اهل سنت مذکور مے شود۔

## فضائل حضرت سیدة النساء فاطمة الزهرا علیها السلام

صاحب مفتاح النجا در فصل رابع باب رابع میفرماید اخرج الخطيب عن عائشة رضي الله تعالى عنها

بر آورد خطیب از عائشه رضی الله تعالی عنها

سله پس بعد این بدان که زیاده میکرد از وے چیزے راکه دوباره میخوهم دران بر آمد این را حاکم ۱۲ سله بر آورد حاکم از امام احمد ابن حنبل که گفت نیامد برای کسے از اصحاب فضائل چنانکه آمد برائے علی ابن ابی طالب رضی الله عنه ۱۲ سله و خواهند دانست ظالمان که بکدام جا باز خواهند گشت ۱۲ سله تا آخر آنچه گفت و مسلسل بیان کرده از احادیث متواتره و حسن و غیره در فضائل وی رضی الله عنه

قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
اذا کان یوم القیامة نادی مناد یا معشر الخلائق
طاطاؤا رؤسکم حتی تجوز فاطمة بنت محمد صلی الله
علیه وآله وسلم و ایضا در فصل مذکور مے فرماید
اخرج الحاکم عن عائشه رضی الله تعالی عنها
قالت قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
بفاطمة یا فاطمة الا ترضین ان تکونی سیدة نساء
العالمین و سیدة نساء المؤمنین و سیدة نساء
هذه الامة و نیز در مقام مذکور میفرماید اخرج الطبرانی
عن ابن عمر رضی الله عنهما ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال لکل بنی انثی فان عصبتهم
لابیهم ما خلا ولد فاطمة فانی انا عصبتهم وانا
ولیهم و صاحب صواعق در فصل ثانی باب حادی عشر
حدیث مذکور را باین الفاظ نقل کرده
الحدیث الحادی والعشرون اخرج الطبرانی
عن ابن عمر رضی الله عنهما ان النبی صلی الله
علیه وآله وسلم قال لکل بنی انثی عصبتهم
لابیهم ما خلا ولد فاطمة فانی انا عصبتهم
وانا ابوهم انتهی۔

## فضائل حسنین علیهما السلام

صاحب مفتاح النجاه فصل رابع باب خامس میفرماید
اخرج ابو نعیم فی الحلیة عن ابی بکره رضی الله تعالی
عنه قال کان النبی صلی الله علیه وآله وسلم
یصلی بنا فیجیئ الحسن وهو ساجد وهو اذ ذاک
صغیر فیجلس علی ظهره ومرة علی رقبته فیرفعه
النبی صلی الله علیه وآله وسلم رفعا رفیقا

که گفت فرمود پیغمبر خدا صلی الله علیه وآله وسلم
وقتیکه خواهد بود روز قیامت منادی ندا خواهد کرد که ای
طائفه خلائق سر در پیش بیفگنید تا که بگذرد فاطمه
دختر محمد صلی الله علیه وآله وسلم۔
برآورد حاکم از عائشه رضی الله عنها که گفت فرمود
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بفاطمه که
اے فاطمه آیا راضی نمیشوی که باشی سردار زنان
عالم و سردار زنان مومنین و سردار زنان
این امت۔
برآورد طبرانی از ابن عمر رضی الله عنهما که فرمود نبی
صلی الله علیه وآله وسلم هر بنی را که اولاد دختر است
عصبه شان از جانب پدر شان اند سوای اولاد فاطمه
پس تحقیق من عصبه شان و ولی شان ام۔

حدیث بست و یکم برآورد طبرانی از ابن عمر رضی الله
عنهما که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
هر بنی را که اولاد دختری است عصبه شان مے باشد
از جانب پدر شان سوای اولاد فاطمه پس تحقیق من عصبه شان ام
و پدر شان (عصبه یعنی آنانکه وارث کسے شوند و در فرائض
عصبه هر کسے که خویش کسی باشد و او را حصه معین و فریضه معلوم
نباشد و بعد از اہل فرائض هرچه باند بگیرد کذا فی المنتخب ۱۲

برآورد ابو نعیم در حلیة الاولیا از ابی بکره رضی الله تعالی
عنه گفت بود نبی صلی الله علیه وآله وسلم که نماز
میخواند با ما پس آمد حسن و در آنحالیکه نبی صلی الله علیه
وآله وسلم در سجده بود و وی در آن وقت صغیر بود پس نشست بر پشت
آنحضرت و یکبار بر گردن وی پس برداشت وی را نبی صلی الله علیه وآله وسلم بلند کرده

فلما فرغ عن الصلوة قالوا یا رسول الله انک
تصنع بهذا الصبی شیئا لا تصنعه باحد فقال
النبی صلی الله علیه وآله وسلم ان هذا ریحانتی
وان هذا ابنی سید وعسی ان یصلح الله تعالی به
بین فئتین من المسلمین ودر فصل ثالث باب مذکور میفرماید
اخرج الطبرانی عن عمر وغیره وابن عساکر عن
عائشه رضی الله عنها وغیرها وابن الاخضر
عن ابن ابی بکر الصدیق رضی الله عنهم ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال الحسن
والحسین سیدا شباب اهل الجنة ودر فصل رابع
باب مذکور میگوید اخرج ابن عساکر عن عائشة
رضی الله عنها ان النبی صلی الله علیه وآله
وسلم قال اللهم انی احب حسنا فاحبه واحب
من یحبه وصاحب صواعق در فصل ثالث از باب
حادی عشر میفرماید الحدیث الثامن والعشرون
اخرج ابن سعد والطبرانی عن عائشة ان
النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال اخبرنی
جبرئیل ان ابنی الحسین یقتل بعدی بارض
الطف وجاءنی بهذه التربة فاخبرنی ان فیها
مضجعه وصاحب صواعق در فصل ثالث از باب
حادی عشر میفرماید الحدیث الحادی عشر اخرج
ابن عساکر عن علی وعن ابن عمر وابن ماجه
والحاکم عن ابن عمر والطبرانی عن قرة وعن
مالک بن الحویرث والحاکم عن ابن مسعود
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال ابنای
هذان الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة
وابوهما خیر منهما ودر همین فصل در تحت ذکر حدیث

وقتیکه از نماز فارغ گشت صحابه عرض کردند یا رسول الله
میکنی باین بچه آنچه نمیکنی با کسے فرمود نبی صلے الله علیه وآله وسلم
هر آئینه این ریحان من است و پسر من سید است
و قریب است که صلح کند الله تعالے بسبب وے
میان دو طائفه مسلمین۔
برآورد طبرانی از عمر رضے الله عنه وغیره وابن عساکر از
عائشه رضے الله عنها وغیر وے وابن اخضر از حضرت
ابی بکر صدیق رضے الله عنه که فرمود رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم که حسنؑ وحسینؑ سردار جوانان
اہل جنت اند۔
برآورد ابن عساکر از عائشه رضی الله عنها که
فرمود آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم بار الٰہا
من دوست میدارم حسنؑ را پس دوست دار
ویرا و دوست دار کسے را که دوست دارد اورا۔
حدیث بست و ہشتم برآورد ابن سعد و طبرانی از
عائشه رضے الله عنها که فرمود نبی صلے الله علیه وآله
وسلم که خبر داد مرا جبرئیلؑ که پسر من حسینؑ قتل خواهد شد
بعد من در زمین طف که (موضعی است نزد کوفه کذا فی المنتخب)
و آورد پیش من خاک آن مقام و خبر داد مرا که درین خاک خوابگاه
وے یعنی مدفن خواهد بود۔
حدیث یازدہم برآورد ابن عساکر از حضرت علی رضی الله
عنه وابن عمر رضے الله عنهما وابن ماجه رض وحاکم از ابن
عمر رضے الله عنهما و طبرانی از قرهؓ و مالک ابن الحویرث رض
وحاکم از ابن مسعود رضے الله عنه که فرمود
نبی صلے الله علیه وآله وسلم این هر دو پسران من
حسنؑ وحسینؑ سردار جوانان جنتیان اند و پدر شان بهتر
ازین هر دو است۔

سابع والعشرون میفرماید - واخرج ابن سعد عن عمران ابن سلیمان قال الحسنؑ والحسینؑ اسمان من اسماء اهل الجنة ما سمیت العرب بهما فی الجاهلیة واخرج البخاری عن عبد الرحمن بن ابی نعیم قال سمعت عبد الله بن عمر رضی الله عنهما وسأله رجل عن المحرم یقتل الذباب قال اهل العراق یسألون عن الذباب وقد قتلوا ابن بنت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هما ریحانتای من الدنیا

وبرآورد ابن سعد از عمران ابن سلیمان که گفت حسن و حسینؑ دو اسم اند از اسماء جنتیان نه نام نهاده شدند بآن عرب در زمان جاهلیت - وبرآورد بخاری از عبد الرحمن ابن ابی نعیم که گفت شنیدم عبد الله ابن عمر را رضی الله عنهما و پرسید شخصی مردے در بارهٔ قتل مگس محرم را گفت اہل عراق می پرسند از قتل مگس و حالانکه قتل کردند نواسهٔ رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم را نحالیکه فرموده رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم که این هر دو ریحان من اند از دنیا -

## نظم

اگر عمرے بیارایم سخن را
سخن گیرم که جز ذکر عدن نیست
سخن گر بگذرد از چرخ اخضر
کمالش گرچه نزد ماست ظاهر
دو گیتی را وجودش زیب و زین است
نشاید نظم من نعت حسن را
سزاے وصف اخلاق حسن نیست
هنوز از وصف او باشد فروتر
زبان ما ز مدح اوست قاصر
نظیر او اگر خواهی حسینؑ است

# فصل دوم در کیفیت کفالت ابو طالب مر آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم را مع فضائل عامهٔ جناب امیر علیه السلام

فاضل میبذی در فواتح گوید فاتحه سابعه در فضائل و احوال مرتضی علیه السلام بر وفق حدیث و قرآن قدیم و انه فی ام الکتاب لدینا لعلی حکیم پدر او ابو طالب بن عبد المطلب بن هاشم بود دقیقه از دقایق تقویت نبی علیه الصلوٰة والسلام فرو نمیگذاشت و بآن حضرت صلے الله علیه وآله وسلم محبت تمام داشت و از اشعار او فهم میشود که تصدیق به نبوت داشته لیکن از حمیت تلفظ کلمهٔ شهادت نمی نمود و تفصیل آن در حرف دال و عین و لام خواهد آمد انشاء الله تعالی و نظم اوست

| | | | |
|---|---|---|---|
| ان علیا و جعفرا ثقتی | عند ملمّ الزمان و الکرب | والله لا اخذل النبیّ و لا | یخذله من بنیّ ذو حسب |
| لا تخذلا و انصرا ابن عمکما | اخی لامی من بینهم و ابی | و مادر علی رضی الله عنه فاطمه بنت اسد بن هاشم بود | |

یعنی و هر آئینه این کتاب ثبت است در لوح محفوظ نزدیک ما هر آئینه این کتاب بلند قدر با حکمت است ۱۲ یعنی بتحقیق علی و جعفر هر دو معتمدین نزدیک نا پائداری زمانه و سختی ها قسم بخدا که رسوا نکنم نبی را و نه رسوا خواهد کرد ویرا شخصے صاحب حسب رسوا نکنید بلکه مدد دهید پسر عم خود را برادر

وابن اثیر گوید او ایمان بحضرت رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم آورد وہجرت بمدینه کرد و یافعی گوید آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم او را بقمیص خود تکفین فرموده وخود او را دفن کرد وگفت کانت[۱] احسن خلق الله صنیعا الیّ بعد ابی طالب واو مرتضے را اسد نام کرد و ابوطالب علیؑ گفت وگفت سمیته[۲] بعلی کی یدوم له: عن العلو وخیر العز ادومه وشل این شان حضرت صلے الله علیه وآله وسلم

اتانی نبی بعد ناس وفترة من الله ... والاوثان فی الارض تعبد

وشق له من اسمه لیجله ... فذو العرش محمود وهذا محمد

از مهر علیؑ کسے که یابد عرفان ... نامش همه دم نقش بود بر دل جان

این نکتهٔ طرفه بین که ارباب کمال ... یابند ز بینات نامش ایمان

وحافظ مجد الدین فیروزآبادی در سفر السعادة وشیخ عبد الحق در شرح آن گوید که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کنیت کرد امیر المؤمنین علیؑ را به ابوتراب و با کنیت اول که ابوالحسن است جمع کرد وباین کنیت دوست تر وگرامی تر بود بعلی از کنیت اول از جهت تواضع ومحبت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وقصهٔ تکنیهٔ وے رضے الله عنه باین کنیت چنانچه بخاری ومسلم از سهل بن سعد ساعدی آورده اند آنست که گفت در آمد وے کرم الله وجهه بر فاطمه رضی الله عنها پس از بیرون رفت وخسپید در مسجد وچون حضرت رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم در بیت فاطمهؑ درآمد وعلی را ندید پرسید کجاست ابن عم تو یعنی علیؑ واین بر عادت زبانِ عرب است که گویند وخواست که زوج تو یا مانند آن گوید فاطمه رضی الله عنها گفت که میانِ من ووے چیزے واقع شده پس غضب کرد وبیرون رفت وقیلوله نزدِ من نکرد پس آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم کسے را فرموده که ببیند کجاست علیؑ آن کس آمد وگفت یا رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم هست در مسجد خواب میکند پس آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم در مسجد بر سرِ وے آمد ودید که بر پهلو خفته ورداے او از پهلو افتاده وبدنِ شریفش گرد آلود شده پس آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم فرمود قم یا اباتراب قم یا اباتراب از آن روز کنیت او ابوتراب شد ومخالفان ومعاندان ویرا باین کنیت مے خوانند وبه تنقیص وتحقیرِ وے خیال میکردند وحال آنکه در وے کمال تعظیم وتکریم او بود ؎ خاک شو خاک تا بروید گل ٭ که بجز خاک نیست مظهر کل - بعض اہل تحقیق از ارباب تصوف را دران اسم اشاره هاے دقیق ومعانی بلیغ است که دلالت بر کمال رتبه ونهایت فضیلت او دارد وتراب را اشاره بوجود اہل توحید وفنا دارند پس حاصل معنی ابوتراب آن شود که وے رضی الله عنه اصل ومقتدا وامام ومرجع طائفهٔ فقرا وارباب فنا واہل کمال است چنانچه منتہاے سلاسل مشائخ طریقه بذات شریفهٔ اوست وهمین معنی جناب حقایق آیات صاحب الاسرار والانوار جمال الدین خواجه محمد باقی قدس سره در بعضے کلمات خود

[۱] بود عمده تر خلق الله به افعال نزد من بعد ابی طالب ۱۲ [۲] نام نهادم ویرا به علی تا که همیشه ماند ویرا علو یعنی بزرگی وبهترین عزت آنست که پایدار باشد ۱۲ [۳] آمد مارا نبی بعد مردمان وهم در زمان فترة یعنی زمان میان دو پیغامبر انقطاع واقع بود انحالیکه پرستش بتان می‌شد در زمین وشکافته ...

در رشتهٔ نظم آورده است **نظم**

| | |
|---|---|
| من حاصل این خطاب گویم | مضمون ابوتراب گویم |
| خاک اند جماعتی که مردند | هستی بخدای خود سپردند |
| از سطوت نور در شکسته | در آب بقا فرو نشسته |
| گردی نه به پشت پای ایشان | در کف پای خود چه امکان |
| سر حلقهٔ خاکیان علی بود | سر سلسلهٔ جهان علی بود |
| زان بحر دو نهر تند بگشود | یکسو حسن و حبیب و داود |
| معروف و سری جنید بغداد | کز وی طرقی کثیره بکشاد |
| یکسوی دگر لطیفهٔ پاک | مستور بزیر پردهٔ خاک |
| سبطین رسول و زین عباد | پس باقر و صادق نکوزاد |
| این سلسله از طلای ناب است | این خانه تمام آفتاب است |
| معنی ابوتراب این است | تفسیر اشاره اینچنین است |

و بامثال این اشاره تصریح کرده اند جماعتی از اکابر صوفیه چون مولانا اسمعیل ابن محمد البخاری در شرح تعرف و قدوهٔ نقشبندیه خواجه محمد پارسا در فصل الخطاب و مولانا الجامی النقشبندی در شواهد النبوة و دیوان اشعار و غیرهم فی غیرها صفی ابن الحسین در رشحات می نویسد که عارف جامی هرگاه که بشرف زیارت حرم حرمت نجف که قبلهٔ عزت و شرف است مشرف شد بداهةً انشا کرد

**غزل**

| | |
|---|---|
| قد بدا مشهد مولای أنیخوا جملی[۱] | که شاهد شد از آن مشهدم انوار جلی |
| روش آن مظهر صافی است که بر صورت (اصلی) | آشکار است در و عکس جمال ازلی |
| چشم از پرتو روش بخدا بینا شد | جای آن دارد اگر کور شود معتزلی |
| زنده عشق نمرده است و نمیرد هرگز | لایزالی بود این زندگی و لم یزلی |
| در جهان نیست متاعی که ندارد بدلی | خاصه عشق بود منقبت بی بدلی |
| دعوی عشق و تولا مکن ای سیرت تو | بغض ارباب دل از بیخردی و دغلی |
| مشک بر جامه زدن سود ندارد چندان | چونکه در جامه گرفتار بگنده بغلی |
| چون ترا چاشنی شهد محبت نرسید | از شه نحل[۲] چه حاصل ز لباس علی |

جامی از قافله سالار ره عشق ترا
گر بپرسند که آن کیست جلی گوی علی

۱ بتحقیق ظاهر شد مشهد مولای من پس بخوابانید شتر مرا ۱۲ ۲ اشاره است بآنکه لقب آنحضرت یعسوب المؤمنین بود و یعسوب بمعنی امیر مگسان شهد ۱۲

و بعد از زیارت مشهد مقدس و مرقد منور حضرت امیر کرم الله وجهه و رضوان الله علیه قصیدهٔ در منقبت آنحضرت بسلک نظم در آورد که اینست

## قصیده

اصبحت زائراً لک یا شحنة النجف
بهر نثار مرقد تو نقد جان بکف

تو قبلهٔ دعائی و اهل نیاز را
روی امید سوی تو باشد ز هر طرف

می بوسم آستانهٔ قصر جلال تو
در دیده اشک عذر ز تقصیر ما سلف

گر پرده هاے چشم مرصع بگوهرم
فرش حریم قبهٔ تو گردد زهی شرف

خوش حالم از تلاقیِ خدام حضرتت
باشد کنم تلافیِ عمری که شد تلف

رو کرده ام ز جملهٔ اخیاف سوی تو
تا گیریم ز حادثهٔ دهر در کنف

دارم توقع این که مثال رجای من
یابد ز کلک فضل تو توقیع لاتخف (نشان ۱۲)

بر روی عارفان تو مفتوح گشته است
ابواب کنت کنزاً به مفتاح من عرف
(دروازه های کنت کنزاً الخ بکلید مقوله من عرف نفسه الخ)

جز گوهر ولای ترا پرورش نداد
هر کس که با صفای درون زاد چون صدف

خصم تو سوخت در تب غیرت چو بولهب
نادین از زبانهٔ غیرت هنوز تف (چنگاری ۱۲)

نسبت کنندگان کف جود ترا به بحر
از بحر جود تو نشناسند غیر کف

رفت از جهان کسی که نه پی در پی تو رفت
لب پر نفیر یا اسفا دل پر از اسف

اوصاف آدمی نبود در مخالفت
سرّ پدر که یافت ز فرزند ناخلف

زان پایهٔ برتری تو که کنه کمال تو
واماند شدن سهام خیالات را هدف

تا جنس را چه حد که زند لاف حب تو
او را بود بجانب موهوم خود شغف

جنسیت است عشق و موالات را سبب
حاشا که جنس گوهر رخشان بود خذف

مشکل بود ز خوان نوالت نواله یاب
خر سیرتی که دین بر آبست یا علف

مه بی کلف ندید کسی وین عجب که هست
خورشید وار ماه جمال تو بی کلف

بر کشف سرّ لو کشف[۲] آنرا کجاست دست
کز پوست یا برون ننهادست چون کشف

جامی ز آستان تو کانجا پی سجود
هر صبح و شام اهل صفا می زنند صف

گر دے بدین رفت و بحبیب صبا نهفت
اهدی الی احبته اشرف التحف[۳]

انتهی قال الحرانی وهو احد الفقهاء المحدثین
سلسلة اهل الطریق تنتهی من کل وجه

گفت حرانی که یکے از فقهاے محدثین است که
سلسله اهل طریق (یعنی صوفیه) منتهی میشود از هر طریق

[۱] صبح کردم بزیارت کنان تو اے سردار نجف ۱۲ [۲] این اشاره است بسوی ارشاد شریف لو کشف الغطاء لما ازددت یقینا یعنی اگر پرده برانداخته شود هر آئنه یقین من زیاده نگردد ۱۲ [۳] هدیه دهد بسوی احباب خود بزرگترین تحفه ۱۲

من جهة المشائخ والمريدين الى اهل البيت
فجهات طرق المشائخ ترجع عامتها الى تاج العارفين
ابى القاسم الجنيد وابو القاسم اخذها من خاله
السرى والسرى ائتم بمعروف وكان معروف مولى
على موسى الرضا وهو عن آبائه رضى الله تعالى
عنهم فرجع الكل الى على كرم الله وجهه انتهى ما نقل
الفاضل عبد الرؤف محمد المناوى المحدث الشافعى
فى شرح الجامع الصغير واليه الاشارة فى الآية
انا لما طغى الماء حملناكم فى الجارية لنجعلها لكم
تذكرة وتعيها اذن واعية مع حديث الا ان
مثل اهل بيتى فيكم مثل سفينة نوح من ركبها
نجا ومن تخلف عنها هلك وفى لفظ غرق رواه
احمد وابن جرير والحاكم عن ابى ذر الغفارى
والصولى من جهة الرشيد عن آبائه عن ابن عباس
والبزار عنه وعن ابن الزبير وحديث سألت الله
ان يجعلها اذنك يا على فقال على ما سمعت
من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم شيئا
فنسيته وحديث يا على ان الله امرنى ان ادنيك
واعلمك لتعى انزلت هذه الآية
وتعيها اذن واعية فانت اذن
واعية لعلمى

شائخ و مریدین بسوے اہل بیت پس جہات
طرق شائخ بالعموم راجع میشوند بسوے تاج العارفین
ابی القاسم جنید وابو القاسم گرفت آنرا از خال خود
حضرت سری سقطی و وے اقتدا کرد بمعروف کرخی
و وے بود غلام حضرت امام علی موسی رضا رضی الله تعالی
عنه واو گرفت از آبائے خود رضی الله عنهم پس راجع شد
ہمہ طرق جانب علی کرم الله وجهه انتهی اینست آنچه نقل کرد فاضل
عبدالرؤف محمد مناوی محدث شافعی در شرح جامع صغیر وبسوے
ہمین اشارہ است در آیۂ کریمہ انا لما طغی الماء الخ یعنی بتحقیق
وقتیکه از حد گذشت آب سوار کردیم شما را بکشتی روان تا
بکنیم این مقدمه را برائے شما پندے و یاد دارد آنرا گوش
یاد دارنده مع حدیث الا ان مثل اهل بیتی کمثل الی آخره
یعنی خبردار بیشک داستان اہل بیت من میان شما مثل کشتی
نوح است که هرکه سوار شد بران نجات یافت وهرکه باز ماند ازان هلاک شد
و در لفظے است غرق یعنی غرق شد روایت کرد این را احمد و ابن
جریر و حاکم از ابی ذر غفاری وصولی از جہت رشید از آبای خود از
ابن عباس و بزار از وے واز ابن الزبیر و حدیث سألت الله الخ
یعنی سوال کردم خدا را اینکه گرداند ترا گوش خدا ای علی پس گفت علی نشنیدم
از رسول الله صلعم چیزیکه فراموش کرده باشم آنرا واین حدیث که
ای علی بتحقیق حکم کرد مرا خدا اینکه وعده دہم ترا و تعلیم کنم ترا تا که یاد داری نازل
کرده شد این آیت وتعیها اذن واعیه پس تو گوش نگهدارنده علم من هستی۔

وقدوة الاماجد والاکابر مولانا شاه عبدالعزیز المحدث الدہلوی فتح العزیز میفرمایند یعنی تا بگردانیم آن کشتی را برائے
شما یادگار در ہر جا که خوف غرق داشته باشید و خواهید که سطح آب را قطع کرده از ملکے بملکے واز کنارے
به کنارے انتقال نمائید ہمین قسم خانه روانی (کشتی) از اجسام نباتیه (چوبی) خشبیه درست کرده بکار برید و بتأمل عقلی
پے برید که نجات از ثقل طبعی گناہان که مانند آب غرق کننده اند در قعر ہاویه مے اندازند بدون آنکه توسل
بجانے کرده آید که خود را از ظرف الطف اللطفاء (پاکیزه ترین) ساخته باشند مانند چوب که خود را ظرف ہوای لطیف
کرده است ممکن نیست۔ پس بهر نوع که ممکن شود خود را در دل آن ظروف لطیفه جا باید داد که برکت آن

لطیفہ کہ مظروف آن ظروف است شاملِ حالِ ما ہم شود بحکم آنکہ ما ہم مظروف آن ظروفیم و آن
لطیفہ ہم مظروف آن ظروف نیست اتحادِ ظرف بآن لطیف ہم رسانیم و خود را از ثقلِ گناہان وا رہانیم
و آن ظروف لطیفہ در ہر وقت کمیاب و نادر الوجود میباشد لاجرم در طلب و تفتیش آنہا باید شد
و بدل و جان در متابعت و محبت آنہا باید کوشید کہ در دلہائے آنہا جا پیدا کنیم و برائے این است مرحمہ
آن ظروف لطیفہ اہلِ بیت مصطفوی اند علیہ السلام کہ محبت و متابعت ایشان موجب آن میگردد کہ در دلہائے
آنہا این کس را جائے پیدا شود چون آن دلہا از نورِ لطیفِ حضرتِ باری جل اسمہ معمور و مملو است بسبب
مشارکتِ ظرف و مجاورتِ مکان بآنجناب مناسبتے پیدا آید کہ در دفعِ ثقلِ طبعی گناہان حکمِ تریاق دارد
ولنعم ما قیل ۵ مور بیچارہ ہوس کرد کہ در کعبہ رسد ٭ دست در پائے کبوتر زد و ناگاہ رسید

و لہذا در حدیث شریف وارد است مثل اہل بیتی فیکم مثل سفینۃ نوح من رکبہا نجی و من تخلف
عنہا غرق یعنی مثالِ اہلِ بیتِ من در شما مثلِ کشتی حضرتِ نوح علیہ السلام است ہر کہ سوار شد در آن
کشتی از طوفان نجات یافت و ہر کہ پس ماند از آن کشتی غرقِ طوفان گشت و وجہ تخصیص حضرات
اہلِ بیت علیہم السلام باین مزیت و فضیلت آنست کہ کشتی نوح علیہ السلام صورت کمالِ عملی آنجناب بود
و حضرات اہلِ بیت را نیز حق تعالیٰ صورت کمالِ علمی جنابِ خاتم المرسلین گردانیدہ بود کہ عبارت
از طریقت است زیرا کہ کمالِ علمی آنجناب بدون مناسبت شخصی بآنجناب در قوائے روحیہ در عصمت
و حفظ و قوت و سماحت متصور نیست کہ در کسے جلوہ گر شود و این مناسبت بدون ولادت و علاقہ
اصلیت و فرعیت ممکن الحصول نیست پس این کمال را با جمیع شعب آن کہ معدن ولایاتِ مختلفہ اند
درین مجرے جاری کردند و از ہمین ناودان ریختند و ہمین است معنے امامت کہ یکے مر دیگر را از ایشان
بآن وصی ساخت و ہمین است آنکہ این بزرگواران مرجع سلاسلِ اولیائے امت شدند و ہر کہ تمسک
بحبل اللہ مے نماید چار و ناچار بسند استفاضہ او باین بزرگواران منتہی میگردد و درین کشتی مے نشیند بخلاف
کمالِ علمی آنجناب کہ بیشتر در صحابہ کرام جلوہ گر ماند زیرا کہ انطباع آن کمال را صحبت تلمیذ با استاد تا مدت
دراز و تفطن بمرضیاتِ او و آموختن آئین در آمد در حل مشکلات و استخراج مجہولات از وضرور است و لہذا
فرمودہ اند کہ اصحابی کالنجوم بایہم اقتدیتم اہتدیتم چون قطع دریائے حقیقت بدون جناحِ علمی و
جناحِ عملی ممکن نیست مرد مسلمان را ہر دو جناح تمسک ضرور افتاد چنانچہ قطع دریا بدون سواریِ کشتی و مراعات
حالِ نجوم تا سمت توجہ را از غیر سمت امتیازے حاصل شود ممکن نیست و لہذا فرمودہ اند و تعیہا یعنی یاد
دارد قصہ این کشتی را و کیفیت نجات از غرقِ طوفان را کہ مومنین را باین تدبیر حاصل شد اذن واعیہ
یعنی گوش نگہدارندہ یاد دارندۂ این قسم امور است در حدیث شریف وارد است کہ چون این آیت نازل شد

۵ اصحابِ من مثلِ ستارہ ہا ہستند ہر کہ اقتدا کنید ہدایت خواہید یافت ۱۲

آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم حضرت امیر المومنین مرتضی علی کرم الله وجهه را فرمودند که [1] سألت الله
ان یجعلها اذنك یا علی وتخصیص حضرت امیر المومنین باین شرف ومزیت برائے همین نکته است
که معنی کشتی بودن اهل بیت بدون توسط حضرتِ امیر متصور نبود زیراکه اهل بیت آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم که قابل امامت این طریق بودند در آن وقت صغیر السن بودند وتربیت ایشان بدیگرے حواله
کردن منافی شانِ کمال آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بود لاجرم قواعد نجات از ثقل گناهان را بحضرت
امیر المومنین القا فرمودن وایشان را امام ساختن وکمال علی خود را بصورت ایشان متصور نمودن ضرور افتاد
که ایشان بحکم ابوت آن کمال را تر وتازه بصاحبزاده ها رسانند واین سلسله تا قیام قیامت بتوسط
ایشان جاری ماند ولهذا حضرت امیر المومنین را یعسوب المومنین خطاب داده اند ومعهذا حضرت
امیر بسبب آنکه درکنار آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پرورش یافته بودند وعلاقه دامادی بآنجناب داشتند
واز طفلی در هر امر رفیق وشریک مانند حکم فرزند گرفته بودند وبسبب قرابت قریبه که داشتند مناسبت
کلی در قواے روحانی باآنجناب ایشانرا حاصل بود پس جناب امیر علیه السلام گویا ظل وصورت کمال علمی
آنجناب بودند که عبارت از ولایت وطریقت است وبدعاے آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم آن استعداد ایشان تضاعف
پذیرفت وبه نهایت مرتبهٔ کمال رسید چنانچه آثار آن در ظاهر وباطن اولیاء الله از هر طریقه وهر سلسله ظاهر
وهویدا است والحمد لله. ولهذا محققین صوفیه نوشته اند که شیخین حامل کمالات نبوت بوده اند وحضرت
امیر حاملِ کمالات ولایت ولهذا کار انبیا که جهاد باکفار وترویج احکامِ شریعت واصلاح امور ملت است
از شیخین خوب سرانجام یافت وکار اولیا از تعلیم طریقت وارشاد باحوال ومقامات سالکین وتنبیه بر غوایل
نفس وترغیب زهد در دنیا از حضرت امیر بیشتر مروی گشت وعقلی است که استدلال بر ملکات نفسانیه بصدور
افعال مختصه بآن ملکات میتوان کرد مثلاً اگر شخصے در هر معرکه ثبات میکند ودر مقابلهٔ اقران وصنعت سیف
وسنان کار از پیش میبرد دلیل صریح بر شجاعت نفسانیه اوست بلکه حب وبغض وخوف ورجا ودیگر امور
باطنه از همین راه افعال ومعاملات معلوم توان کرد بر همین قیاس امتیاز در کمالات باطنه شخص که آیا از قسم
کمال انبیا است یا از جنس کمالِ اولیا بمعارضهٔ او در یکے از دو کارخانه عمده حاصل میشود ودر حدیثے که شیعه
نیز در کتب خود آورده اند وهو قوله علیه السلام صلوة الله وسلامه علیهم اجمعین [2] انك یا علی تقاتل الناس علی تاویل القرآن کما قاتلتهم
علی تنزیله اشاره صریحه باین تفرقه وامتیاز است زیراکه مقاتلات شیخین همه بر تنزیل قرآن بود پس گویا زمان
شیخین بقیه زمان نبوت بود وزمان حضرتِ امیر ابتداے دوره ولایت شد ولهذا شیوخ طریقت وارباب معرفت
وحقیقت آنجناب را فاتح باب ولایت محمدیه وخاتم ولایت مطلقه نوشته اند واز این است که سلاسل جمیع فرق
اولیا وائمه بآنجناب منتهی میشوند ومانند جداول از بحر عظیم منبعث میگردد چنانچه سلاسل تلمذ فقهاء شریعت

[1] بالاگذشت ۱۲ [2] بحقیق اے علی قتال خواهی کرد مردمان را بر تاویل قرآن چنانکه کردی بر نازل شدن وے ۱۲

و مجتهدین ملت به شیخین و نواب ایشان مثل عبدالله بن مسعود و معاذ بن جبل و زید بن ثابت و عبدالله بن عمر رضی الله عنهم
میرسید و رشحه از علوم ایشان میگیرد و معنی امامت که در اولاد حضرت امیر باقی ماند و یکے مر دیگرے را وصی آن
مے ساخت همین قطبیت ارشاد و منبعیت فیض ولایت بود و لهذا التزام این امر بر کافه خلایق از ائمه اطهار
مروی نشده بلکه یاران چیده و مصاحبان برگزیدهٔ خود را بآن فیض خاص مشرف مے ساختند و هر یکے را بقدر
استعداد او باین دولت مے نواختند این فرقه بے فهم آنهمه اشارات ایشان را بر ریاست عامه و استحقاق تصرف
در امور ملک و مال فرود آورده در ورطهٔ ضلالت افتاده اند و نیز ازین است که حضرت امیر و ذریهٔ طاهرهٔ او را تمام
امت بر مثال پیران و مرشدان مے پرستند و امور تکوینیه را بایشان وابسته میدانند و فاتحه و درود و صدقات
و نذر و منت بنام ایشان رائج و معمول گردیده چنانچه با جمیع اولیاء الله همین معامله است و نام شیخین درین مقدمات
کسے بر زبان نمے آرد و در فاتحه و درود و نذر و منت و عرس و مجلس کسے شریک نمے کند و امور تکوینیه را
وابسته بایشان نمیدانند گو معتقد کمال و فضیلت ایشان باشد بر مثال انبیا مثل حضرت ابراهیم و حضرت
موسے و عیسے علیهم السلام زیرا که کمال ایشان مثل کمال انبیا مبنی بر کثرت و تفصیل و مغائرت است و کمالات
اولیا هم ناشی از وحدت و جمع و غیبت اند پس اولیا را مرآت ملاحظه فعل الٰهی بلکه صفات او تعالے مے توانند
کرد و انبیا و وارثان کمالات شان را غیر از علاقهٔ عبدیت و رسالت خارجیه علاقه دیگر در فهم مردم حاصل نیست
و باین جهت آنها را مرآت ملاحظهٔ او تعالے نمیتوانند کرد

## فصل سوم در ایمان ابوطالب و دیگر اعمام آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم

سید جمال الدین محدث در روضة الاحباب مے نویسند که از اعمام پیغمبر ما صلی الله علیه و آله وسلم
غیر حمزه رض و عباس رض مسلمان نشده اند و ابوطالب و ابولهب زمان اسلام را دریافتند لیکن حضرت
حق جل و علا توفیق نداد ایشانرا که مسلمان شوند۔ جمهور علما برین اند و صاحب جامع الاصول آورده که
زعم اهل بیت آنست که ابوطالب مسلمان از دنیا رفته والله اعلم بالصحة انتهی۔
و شیخ عبدالحق محدث دهلوی در مدارج النبوة مے آرد که چون عبدالمطلب وفات یافت و عمر او صد و ده
و بروایتے صد و بیست و بروایتے صد و چهل بود ابوطالب را که عم اعیانی آنحضرت بود در عهدهٔ کفالت
آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم در آورده و اگرچه زبیر بن عبدالمطلب نیز عم اعیانی آنحضرت بود و لیکن میان
عبدالله و ابوطالب زیادت محبت و ارتباط بود و وصیت کرد که محافظت وے باقصی الغایت نماید
و در روایتے آمده که آنحضرت صلی الله علیه و آله وسلم را مخیر ساختند که کفالت کدام یکے از اعمام میخواهی
آنحضرت ابوطالب را اختیار کرد و ابوطالب باقصی الغایة و احسن وجوه محافظت آنحضرت قبل از ظهور نبوت
و بعد از ان بتقدیم رسانید و بے وے طعام نمیخورد و جامهٔ خواب آنحضرت به پهلوے خود راست میکرد

و درون و بیرون خانه او را همراه داشتی و ابوطالب در مدح آنحضرت اشعار بسیار دارد از انجمله یکی این است

| | | | |
|---|---|---|---|
| ۵ | وشق له من اسمه لیجله | | فذو العرش محمود وهذا محمد |

وحسان ابن ثابت رضی این بیت را تضمین کرده است و گفته — شعر

| | | | |
|---|---|---|---|
| | الم تر ان الله ارسل عبده | | بآیاته والله اعلی وامجد |
| | وشق له من اسمه لیجله | | فذو العرش محمود وهذا محمد |

کذا فی روضة الاحباب و در عهد کفالت ابوطالب نیز در مکه معظمه قحط افتاده بود ابن عساکر از عروه آورده که گفت قدوم آوردم مکه را و در ان قحط سالی بود عظیم پس آمدند قریش نزد ابوطالب برای استسقاء پس برآمد و حال آنکه گرد وی کودکی که نند از قریش میان ایشان بود کودکی مثل آفتاب تابان که پرده ابر از روی وی برافتاده باشد پس گرفت او را ابوطالب و چسپانید پشت او را بکعبه پس اشارت کرد آن کودک بانگشت خود بجانب آسمان و حال آنکه نیست در آسمان نشانی از ابر پس گرد آمد قطعهای ابر از هر جانب و برهم نشستند و باریدن گرفتند تا روان شد رودها و پر شد وادی و درین قصیده گفته است ابوطالب در مدح آنحضرت شعر وابیض یستسقی الغمام بوجهه ÷ ثمال الیتامی عصمة للارامل و این بیت از قصیده ایست که گفت ابوطالب در مدح آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم محمد بن اسحاق این قصیده را زیاده بر هشتاد بیت ذکر کرده و گفته است که این ابیات را در وقتی گفت که قریش اجماع کردند بر پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم و تنفر کردند از وی کسی را که اراده میکرد اسلام را و درین ابیات هجو و مذمت قریش کرده در انکار و عداوت قریش مر او را و ترغیب نموده بر اطاعت و اذعان قبول وی صلی الله علیه وآله وسلم و ابن التین گفته که درین ابیات دلالت است بر آنکه ابوطالب میدانست نبوت آنحضرت را پیش از بعثت باخبار بحیرا بفتح موحده و کسره مهمله و سکون تحتانیه و را در آخر مقصور که نام او جرجیس بود و غیر او بشان وی صلی الله علیه وآله وسلم و شیخ ابن حجر عسقلانی گفته که انشاد ابی طالب این شعر را بعد از بعثت است و معرفت ابوطالب نبوة آنحضرت را در بسیاری از اخبار آمده و باین تمسک کرده اند شیعه بر اسلام وی و گفته که دیدم مر علی بن حمزه بصری را و کتابی را که جمع کرده است در وی اشعار ابوطالب و زعم کرده که وی مسلمان بود و بر اسلام رفته است از عالم و حشویه زعم کرده اند که وی کافر مرده است و استدلال کرده اند بر دعوی بچیزیکه نیست دلالت در ان انتهی کلام ابن حجر — و علما بر احادیث می آرند که دلالت دارند بر عدم قبول و اذعان وی دعوت اسلام را و نیز می آرند که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وقت وفات بر سر وی رفت و دعوت کرد واقع نشد از وی اجابت و نیز می آرند

---

له و شگافته شد برای وی اسم وی تا که بزرگی دهد پس صاحب عرش محمود است و این محمد ۱۲ ﴿۲﴾ آیا نمی بینی که الله تعالی فرستاد بنده خود را به آیات خویش و الله اعلی و بزرگ تر است و ترجمه شعر دوم بالا گذشت ﴿۳﴾ یعنی آن مرد صبیح الوجه که از وسیله روی او ابر طلب آب میکند همین است ماوای یتیمان و جای پناه بیوگان ۱۲

که عباس پسر خود را نزد او برد و شنید از وے کلمه شهادت و بحضرت رسانید پس گفت اسلم عمك (اسلام آورد عم تو)
یا رسول الله (یا رسول الله ۱۲) پس خوشحال شد آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم والله اعلم انتهى معانى المدارج
و در شرح سفر السعادة مے نویسد بدانکه مشائخ حدیث و علماء سنت برآن اند که ایمان ابو طالب
ثبوت نه پذیرفته و در صحاح احادیث است که آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم در وقت وفات وے
بر سر وے آمده و عرض اسلام کرد و وے قبول نکرد پس آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم گفت من وے
استغفار کنم مر ترا تا آن زمان که منع کرده نشوم پس این آیة نازل شد ما کان للنبی والذین
امنوا ان یستغفروا للمشرکین الخ و آنچه از اقوال و افعال و اشعار و خطب که در حالت حیات خود کرده
دلالت صریح دارد بر محبت و معرفت وے بنوت آنحضرت را صلے الله علیه وآله وسلم و در بعض روایات
آمده که ابو طالب گفت والله یا ابن اخی اگر خوف آن نے بود که مردم خواهند گفت که وے این کلمه از
جهت جزع و عجز موت گفته هر آئنه میگفتم آنرا و آنرا پنهان با تو بگویم و چون نزدیک رسید موت وے دید
عباس بجانب وے که لبهاے خود را مے جنبانید گوش نزدیک دهان وے برد و شنید که کلمهٔ ایمان
میگوید گفت یا ابن اخی والله گفت برادر من کلمه را که امر کردی اورا بدان فرمود من نشنیدم همچنین آمده است
در روایت ابن اسحق که وے اسلام آورده شیخ ابن حجر در فتح الباری میگوید که معرفت ابو طالب به نبوت
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در بسیارے از اخبار آمده و تمسک کرده اند بدان شیعه بر اسلام وے
و استدلال کرده اند بر دعوی خود به چیزیکه دلالت ندارد بران و گفته که ما بیان کرده ایم آنرا در ترجمه ابی طالب
در کتاب الاصابه فی معرفة الصحابه انتهی مخفی نماند که مبحث اسلام ابوین بلکه سائر آباے وے صلی الله علیه وآله
وسلم مشهور است و متاخرین بر اثبات و تقریر آن اند و درین باب مبالغه دارند بر خلاف طریقه متقدمین۔
و شیعه اسلام ابو طالب را نیز ازین قبیل دانند والله اعلم انتهی و در جاے دیگر ازین کتاب مینویسد که بالجمله قصهٔ ابی طالب
خالی از غرابت نیست بارے کم از ان نباشد که درین مسئله توقف کنند و صرفه نگاهدارند والله اعلم و نیز شیخ
محدث دهلوی در اخبار الاخیار در احوال سید محمد بن یوسف الحسینی الدهلوی الشهیر به سید گیسو دراز مے آرند
که فرموده در تفسیر ام المعانی مینویسد که رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم در حجة الوداع علی را بمصلحت فرستاده بود
چون علی از ان مصلحت باز آمد رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم فرمود که اے علی شنیدی که خدا تعالے با من
دوش چه کرامت کرد گفت نه شنیدم یا رسول الله گفت دوش حلقه گرفتم و ابو طالب و مادر و پدر خویش را
مغفرت خواستم فرمان شد ختم مقتضی است بر من آنکه به یگانگی من و بنوت تو ایمان نیاورد و بتان را باطل نگوید
او را بهشت ندهم برو بر فلان شعب مادر و پدر خویش و ابو طالب را نداکن ایشان چون ندا شنوند پیش تو
بیایند تو دعوت کنی ایمان بتو آرند همچنان کردم بر بلندی بر رفتم فریاد کردم یا ابتاه یا اماه یا عماه (اے پدر من و مادر من و عم من ۱۲)

سله روا نبود پیغامبر را و نه مسلمانانرا که طلب آمرزش کنند براے مشرکان ۱۲

هر سه تن از خاک سر برآوردند و بمن ایمان آوردند و از عذاب خلاص شدند فرمود که این سخن غریب است در ام المعانی دیده ام در کتابی دیگر ندیده ام انتهی۔ کاتب حروف گوید کلام درین مسئله با عرضی وطولیکه وارد در مواهب لدنیه قسطلانی و حواشی آن و در روضة الاحباب سید جمال الدین و مدارج النبوة مذکور است

من شاء الاطلاع علیه فلیراجعها
کسیکه اطلاع بسوی خواهد پس مراجعت بآن کند ۱۲

## لطیفهٔ دوم منقسم بر دو وصل - وصل اول در ذکر معنی قلندر و قلندری

### و مجملے از تراجم اصحاب سلسلهٔ علیه قلندریه رضوان الله علیهم اجمعین

بدانکه در رسالهٔ غوثیه مذکور است القلندر[1] بلسان السریانیة اسم من اسماء الله تعالی و در مراد المریدین ملفوظ حاج الحرمین الشریفین قاضی محمد تقی قلندر مرقوم است که قلندر و صوفی بمعنی واحد است چنانچه قاضی صاحب اکثر همچنین میفرمودند و قریب باین است آنکه بعضے از اسلاف فرموده اند چون صوفی منتهی میشود قلندر میشود پس آنچه مفاد صوفی است همان مراد از قلندر است و حضرت شاه مجتبی قلندر لاهرپوری نیز در مکتوبے نوشته اند که قلندر کسے است که از حالات و مقامات و کرامات گذشته چون شیخ عبدالعزیز مکی بدان درجه رسید مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم ویرا بخطاب قلندر ممتاز ساخت ؎

| | |
|---|---|
| چونکه او از مصطفی (صلی الله علیه وآله وسلم ۱۲) این نام یافت | در جهان معرفت آرام یافت |
| خالی شدیم مثل نگین چونکه از خودی | نام و نشان او شده نام و نشان ما |

عارف محقق مولانا شمس المغربی از همین مقام گوید ؎

| | |
|---|---|
| تا مهر تو دیدیم ز ذرات گذشتیم | از جمله صفات از پی آن ذات گذشتیم |
| چون جمله جهان مظهر آیات وجودند | اندر طلب از مظهر و آیات گذشتیم |
| با ما سخن از کشف و کرامات مگوئید | چون ما ز سر کشف و کرامات گذشتیم |
| بسیار ز احوال و مقامات ملافید | با ما که ز احوال و مقامات گذشتیم |
| از خانقه و صومعه و زاویه رستیم | ز اوراد رهیدیم و ز اوقات گذشتیم |
| از مدرسه و درس و مقامات بجستیم | وز شبهه و تشکیک و سوالات گذشتیم |
| از کعبه و بتخانه و زنار و چلیپا | وز میکده و کوی خرابات گذشتیم |
| در خلوت تاریک ریاضات کشیدیم | در واقعه از سبع سموات گذشتیم |
| در رو سر ارشاد ز ما دور کن ای پیر | کز پیر و مریدی و ارادات گذشتیم |

[1] قلندر بزبان سریانی اسمیست از اسمائے الله تعالے ۱۲

| | |
|---|---|
| دیدیم که اینها همگین خواب و خیال است | مردانه ازین خواب و خیالات گذشتیم |
| ای شیخ اگر جمله کمالات تو این است | خوش باش کزین جمله کمالات گذشتیم |
| اینها بحقیقت همه آفات طریق اند | المنته لله که ز آفات گذشتیم |

ما از پی نوری که بود مشرق انوار
از مغربی و کوکب و مشکوٰة گذشتیم

انتهیٰ و خواجه عبید الله احرار نقشبندی در کتاب فقرات گوید قلندری تجرید حقیقت خود است از موانع و دور کردن از جانب اوست و باقی داشتن آنچه از جانب حق سبحانه تعالیٰ است و گم کردن خود را بحیثیتیکه هر چند خود را جوید نیابد چنانکه مرید خواجه ذوالنون مصری قدس سره از سلطان ابی یزید بسطامی پرسید که ابو یزید کجاست سلطان گفت که سی سال است که بایزید را می جویم نمی یابم اگر تو بتوانی یافت بجویش و نیز گوید درویشی تراشیدن رقم هستی است از لوح وجود که هر چند از خود در خود چیزی طلبند نیابند و اگر هر دو عالم او را طلبند نیابند و در اصطلاحات کاشی مرقوم است که قلندر و رند بیک معنی است و شارح گلشن راز گوید که رند آن کس را میگویند که از اوصاف و نعوت و احکام کثرات و تعینات معرا گشته همه را برند محو و فنا از خود در ساخته تقید هیچ قید ندارد انتهیٰ ؎ خوش آن رندی جدا گردیدن از خود برق ناموس دو عالم گر خورد بر هم نجنبد دست افسوس ـ و سید اشرف جهانگیر سمنانی گوید قلندر آن بود که مجرد از علائق و عوائق روزگار باشد و تجرید ظاهر و باطن حاصل گردد و هیچ دقیقه از دقایق شریعت و نکته از حقایق طریقت فرو نگذارد و غواص بحر شهود و مستغرق دریای وجود باشد انتهیٰ و در کتاب مقصود الطالبین است که قلندری تجرید است از کونین و تفرید است از دارین و هر که اهل غرور است از قلندری دور است و قلندر عبارت از ذاتی است که از نقوش و اشکال عادتی و آمال بے سعادتی مجرد و باصفا گشته باشد و بمرتبه روح ترقی کرده از قیود و تکلیفات رسمی و تعریفات اسمی خلاص یافته و ردای از حظ کونین و نصیب دارین تافته و همه را از حق و بحق و برای حق دیده و دامن وجود خود را از همه دریده و از همه در کشیده و از همه بدل و جان بریده و طالب جمال و عاشق کمال ذوالجلال شده و بدآن حضرت رسیده از قیود نفس و عقل و خواهش خلاص یافته و در نشاط و انبساط و بشارت و اشارت افتاده انتهیٰ در خلاصة العوارف گوید که مراد از تجرید ترک اغراض دنیوی است ظاهرا و نفی عواض اخروی است باطنا و مجرد حقیقی کسی بود که بر تجرد از دنیا طالب عوضی نبود بلکه باعث بران تقرب بحضرت الٰهی بود و فحسب زیرا که بظاهر غرض دنیا را بگذارد و بباطن بر آن عوضی در عاجل یا آجل طمع دارد و بحقیقت از ان مجرد نگشته باشد و در معرض معاوضه و متاجره بود و همچنین در جمیع طاعات نظر او برادای حق ربوبیت بود بصرف عبودیت نه بر عوضی و غرضی دیگر و اما تفرید نفی اضافت است از اعمال نفس و حمد و غیبت از رویت آن بمطالعه نعمت و منت حق سبحانه بر خود چنانکه گفته اند ؎

| | |
|---|---|
| هر هدایت که داری اے درویش | منتِ حق شمر نہ قدرتِ خویش |
| هم از و دان که جان بسجود کند | کا برهم ز آفتاب جود کند |

پس حقیقتِ تجرید که ترک توقع اعواض است لازم حال تفرید بود چه هرگاه که توفیق تجرید و طاعت نعمت الٰہی داند نه فعل وکسب خویش برآن عوضے توقع ندارد بلکه وجود خود را غرق منت بیند وصورتِ تجرید لازم حقیقت تجرید است از بهر آنکه داخل است درو امّا لازم تفرید نیست چه شاید که با وجود اسباب تفرید حاصل بود و حقیقت تجرید لازم صورت تجرید نیست چه شاید که با ترک عوضے متوقع بود وہمچنین تفرید لازم تجرید نیست چه شاید که با ترک توقع اعواض خود را درکسب مدخلی بیند وشاه نعمت الله ولی در رساله قلندریه آورده است که صوفی منتهی چون بمقصد رسد قلندر گردد - وشاه حسین بلخی گوید

| | |
|---|---|
| قلندر کے بیاید در عبارت | قلندر کے بگنجد در اشارت |

شیخ الاسلام احمد النامقی الجامی فرماید - نظم

| | |
|---|---|
| قلندر پر تو نورِ الٰہی است | قلندر مطلع انوار شاہی است |
| قلندر را مقام کبریائی است | قلندر دُرِّ بحرِ آشنائی است |
| قلندر موج بحرِ لایزالی است | قلندر نور شمع ذو الجلال است |
| قلندر ذرّهٔ صحرائے عشق است | قلندر قطرهٔ دریائے عشق است |

شیخ محمد چشتی دہلوی صاحب کتاب مطلوب الطالبین در بیان خانواده قلندریه نوشته است که مبدأ این خاندان از شاه حسین قلندر وشیخ شاه حیدر قلندر است واز هر سلسله هرکس که بمرتبهٔ ابدال رسد قلندر مشرب گردد - چنانچه شمس الدین تبریزی سهروردی و مولانا جلال الدین رومی سهروردی وفخر الدین عراقی سهروردی وخواجه حافظ شیرازی ومسعود بک چشتی وغیرهم از هر خاندان قلندر بوده اند انتهیٰ وشیخ عبدالرحمن چشتی صابری صاحب کتاب مرآة الاسرار در بیان خانواده ها نوشته است باین عبارت که دوازدهم خانوادهٔ قلندریه است وآن چند فرقه اند از هر سلسله که خود را منسوب بمشرب قلندریه گردانیده اند چنانچه محمد قلندر ومریدانِ وے گروہے کثیر این مشرب عظیم القدر داشته اند این بیت ازوست بیت

| | |
|---|---|
| ما ز دریائیم و دریا هم ز ماست | این سخن داند کسے کو آشناست |

ودیگر شاه حیدر قلندر وشاه حسین قلندر ومریدانِ ایشان وشیخ شمس الدین تبریزی ومولانا روم واصحاب وے ودیگر اہل الله مثل شیخ فرید الدین عراقی وخواجه اسحاق مغربی وخواجه حافظ شیرازی وعلی ہذا القیاس بسیارے از شاہبازان هر خانواده قلندر مشرب بوده اند والی الآن اکثر درین مشرب میباشند وہمیشه در آراستگی باطن مے کوشند چنانچه در نفحات است که بخدمت مولانا روم علیه الرحمة جماعتے التماس امامت کردند خدمت شیخ صدر الدین قونیوی نیز در انجماعت بود مولوی گفت ما مردم ابدالیم هر جا که مے رسیم

مے نشینم و میخیزیم امامت را اہل تصوف و تمکین لایق اند اشارہ بخدمت شیخ صدر الدین کرد تا وے امام شد
و شیخ شرف الدین بو علی قلندر ہمین مشرب داشت و این بیت از وست ؎

| | |
|---|---|
| گر بو علی نواے قلندر نواختی | صوفی بُدی از انکه دو عالم قلندر ست |

و از خلفاے حضرت فرید الدین گنج شکر شیخ علی صابر و نیز خلیفه وے شیخ شمس الدین ترک قلندر روش
بودند و میر سید محمد گیسو دراز ہم ہمین مشرب داشت و این ابیات از وست ؎

| | |
|---|---|
| زمین و آسمان ہر دو شریفند | قلندر را درین ہر دو مکان نیست |
| نظر در دیدہا ناقص فتادہ ؏ | وگرنه یار من از کس نہان نیست |

و میر سید محمد مکی که از خلفاے اعظم شیخ نصیر الدین چراغ دہلی است نیز درین مشرب بود و این ابیات از وست ؎

| | |
|---|---|
| اندر رہِ عشق سرسری نتوان رفت | بے دین رہِ قلندری نتوان رفت |
| خواہی که پس از کفر بیابی ایمان | تا جان ندہی بکافری نتوان رفت |

و خواجه مسعود بک مرید و خلیفه شیخ رکن الدین ابن شیخ شہاب الدین امام سلطان المشائخ نیز قلندر
مشرب و بے پیر و بیباک بود و در خانوادہ چشت مثل وے سخن مستانه و حقایق نا کم کسے گفته باشد این بیت از قصیدہ اوست ؎

| | |
|---|---|
| مجرد شو از دین و دنیا قلندر | که راہِ حقیقت ازین ہر دو برتر |

مخدوم ما قطب ابدال حضرت شیخ عبد الحق ردولوی ہمین مشرب عالی داشت انتہیٰ و شیخ عبد القدوس
گنگوہی صابری مشرب کامل ازین مشرب دارد سالہا در خدمت شاہ حسین قلندر سہرہرپوری استفادہ
علوم و معارف این مشرب نمود چنانچه از مطالعه مکاتیب ایشان ظاہر ست و بروایتے خلافت از قطب
وقت شاہ عبد السلام قلندر جونپوری نیز داشت و شیخ مودود لاری که از مہرہ علوم توحید و مریدان مشرب تجرید
و تفرید و استاد شیخ امان است بر ہمین مشرب بود و شیخ امان پانی پتی شارح لوائح در تصوف مشرب ملامتیه داشت
و ارتباط او بخاندان قلندریه بدو واسطه بشاہ نعمت الله ولی است و سلطان جلال الدین قریشی نیز مشرب قلندر
داشت و این بیت از وست ؎ من مست مئے عشقم ہشیار نخواہم شد ؏ از رندی و قلاشی بیزار نخواہم شد
و شیخ سیف الدین والد شیخ عبد الحق محدث دہلوی که از اعاظم خلفاے شیخ امان پانی پتی است در ہمین
مشرب بودہ است چنانچه شیخ محدث در اخبار الاخیار از احوال ایشان مے نویسد که روزے ذکر مشرب قلندریه
پیش ایشان کردہ شد که ایشان را نوافل و مستحبات چندان نبود خلاصه کار ایشان بعد از اداے فرائض
تخریب رسوم و عادات بود و طیبة قلب مع الله سبحانه فرمودند که ما خود چیزے نیستم اگر باشیم باین مشرب
خواہیم بود و میفرمودند که ما را نوافل و مستحبات و عزائم که روندگان این راہ باشد اصلا نیست جز عجز و نیستی و حسرت
و ندامت اگر قبول افتد و خواجه بیرنگ قطب زمان خواجه باقی بالله کابلی نقشبندی نیز ہمین مشرب صافی داشت
در مکتوبے بشیخ تاج الدین سنبھلی که از مشاہیر خلفاے ایشان اند رقم میفرمایند فقیر لا یعنی از خواہا چنان

تخریب: خراب کردن ۱۲ — مستحبات: خوشنودی ۱۲

می نماید که باطن شمارا بفقیر یک نوع عدم انقیادی وطغیانی هست وظهور این وقائع بعد از بیماری فقیر ست درین دفعه که آمدند شرمم آمد که باین نوع چیزها توجه نموده (التفات ۱۲) اظهار آن نمایم مقصود حق است اگر حجاب درمیان نباشد نور علی نور شما کتب محققین مطالعه نکرده اند طریقه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بی تفاوت طریقه ایشان است اخفا و عدم امتیاز از خلق وشکستگی ومتواضع بودن وخود را در دائرهٔ عوام انداختن واکتفا به سنن معتاده نمودن وباسباب ظاهر توسل نمودن طریقهٔ حضرت مصطفی است صلی الله علیه وآله وسلم۔ چنانچه شیخ اکبر محی الملة والدین محمد ابن العربی درکتاب فتوحات میگوید که[۱] هذا مقام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وابی بکر الصدیق رض ومن المشیخة ابی یزید البسطامی وحمدون القصار وابی سعید الخراز ومن سادات هذا المقام ابو السعود وهذا حالنا انتهی ۵

زاهد از راه برندی نبرد معذور است ۔ عشق کاریست که موقوف هدایت باشد
ساقی از طرز ملامت زدگان واقف نیست ۔ قدحی چند بگوئید بغماز دهند

غزل

مناره قلندر سزد ار بمن نمائی ۔ که دراز و دور دیدم سر کوی پارسائی
قدحی می مغانه بمن آر تا بنوشم ۔ که دگر نماند مارا سر زهد و پارسائی
می صاف اگر نباشد بمن آر درد تیره ۔ که ز درد تیره یابد دل و دین روشنائی
بقمارخانه رفتم همه پاکباز دیدم ۔ چو بصومعه رسیدم همه یافتم دغائی
بزمین چو سجده کردم ز زمین ندا برآمد ۔ که مرا خراب کردی تو بسجدهٔ ریائی
بطواف کعبه رفتم بحرم رهم ندادند ۔ تو برون در که باشی که درون خانه آئی
در دیر چون زدم من ز درون بیامد آواز ۔ که درآ درآ عراقی که تو هم حریف مائی

ومؤید مقولهٔ خواجه صاحب است آنچه خواجه محمد پارسا بخاری که از اجلهٔ اصحاب خواجه بهاء الدین نقشبند هستند درکتاب مستطاب فصل الخطاب لوصل الاحباب آورده اند که سلسلهٔ مشائخ خواجگان بشیخ ابویزید البسطامی وبازبسلمان فارسی رض وباز بابوبکر صدیق رض می پیوندد وهم من سادات اهل الملامة (واوشان از سرداران اہل ملامت اند ۱۲) وآنچه مذکور شد از احوال اہل ملامت بیان احوال خواجگان باشد انتهی شیخ محب الله الہ آبادی چشتی صابری در طرق الخواص گوید که طریق اکابر اہل الله که ملامتیه باشند در عبادت تبعیت میانه روی است نه تکاہل وتکاسل ونه رواروی ونه دوادوی وایشان زیاده بر آنچه از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم واقع شده (تمام شدن ۱۲) (سست کردن ۱۲) نکنند واز مشاهدهٔ جمال حق واز تبعیت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم برحق مائل به بدعات حسنه نشوند وسعی واجتهاد در راه ترک سنن راتبه نبرند اگرچه جمیع آن بردست ایشان نزدو مشی ازان متروک شود انتهی ونیز آنچه عارف جامی قدس سره السامی درکتاب سلسلة الذهب دربیان اشارهٔ قول مشهور الصوفی کائن بائن افاده فرموده است

[۱] معانی این عبارت بالا گذشت ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| هر که حق داد نور معرفتش<br>تن ز حق جان ز غیر حق بائن<br>از درون آشنا و بیگانه<br>وز غرامت سلامت است این راه | کائن و بائن بود صفتش<br>ظاهر او بخلق پیوسته<br>و از برون در لباس بیگانه<br>خیز جامی و خاک این ره باش | جان بحق تن بغیر حق کائن<br>باطن او ز خلق بگسسته<br>راه اہل ملامت است این راه<br>هر چه داری بخاک این ره پاش |

انتهى ونیز قریب بمقوله خواجه صاحب ہست آنچه شاه محمد یحیی نقشبندی اله آبادی از مقدمه رساله اوراد شیخ عبدالحق محدث دہلوی آورده که طریقه سلسلهٔ نقشبندیه که از اقتصار ہست بر ملازمت ذکر خفیه و تصفیه قلب از نقوش اغیار یا عدم استقصاء و استیفاء اقسام عبادات ظاهر از صلوٰة و صوم و اعمال و اوراد طریقه مقررات [تمام گرفتن ۱۲] [تمام گرفتن ۱۲] ونزد اہل انصاف طریقه در تحصیل قرب و وصول و فنا اولی و اقرب ازان نتوان یافت و خواجه عبدالله الشهیر بخواجه خورد فرزند رشید خواجه باقی بالله در تجرید و تفرید و اختیار خمول و اجتناب از شهرت و جاه که حقیقة درویشی قلندری است بر قدم والد خود بودند و شاه گلشن نقشبندی مجددی نیز همین مشرب صافی داشتند ۵

| | |
|---|---|
| وقت آن شیرین قلندر خوش که در اطوار | ذکر تسبیح ملک در حلقهٔ زنار داشت |

مولانا کمال الدین حسین میبذی در نفحات انسیه گوید

العارف غیر مقید بشئ من الرسوم والعادات والتکلفات قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم انا واتقیاء امتی براء من التکلف وترك التکلف راحة عظیمة ولیت شعری بالقاعدة فی ارتکاب مالم یامره الله ورسوله بذلك ولا یتوهم من قولهم ان العارف مطلق انه غیر مقید بالشرائع ومصنفات العقل کیف ومثل هذا المطلق اضل من الحیوانات بل المراد انهم مطلقون عن الرسوم والتکلفات والعادات واعظم الکرامات عندی خرق العادة بهذا المعنی ای ترکها وابطالها والمراد ان العارف عند البقاء بالله والفناء فیه لا یبقی معه صفة ولعنت فهو مطلق عن کل قید

عارف آنست که مقید بچیزے از رسوم و عادات و تکلفات نباشد فرمود نبی صلی الله علیه وآله وسلم من و پرہیزگاران امت من بری اند از تکلف و ترک تکلف راحت عظیم است دکاشکے اگر قاعده بودے در ارتکاب آنچه که حکم کرده بودے خدا و رسول وے بهتر بودے و از قول شان که عارف مطلق میباشد این امر وهم نکرده شود که وے غیر مقید میباشد باموز شرعیه و تصانیف عقلی چه مثل این مطلق گمراه تر است از حیوانات بلکه مراد آنست که اوشان مطلق میباشند از رسوم و تکلفات و عادات و اعظم کراماتها نزد من خرق عادت است بایں معنی یعنی گذاشتن وے و باطل کردن وے و مراد آنست که عارف را وقت بقا بالله و فنا در وے باقی نماند وے با دے صفتے ولعتے باقی نے ماند و وے مطلق میباشد از هر قید ۱۲ ۵

| | |
|---|---|
| کونین را چو نعلین انداختیم و رفتیم | دیوانگان شاهیم رند برهنه پائیم |

حضرت ایشان صاحب المناقب میفرمایند اشعار

اے بیخبر چہ پرسی از مذہب قلندر | بر حق بود انا الحق در مشرب قلندر
اہل حقیقت است او قائل بوحدت است او | حرف دوئی نہ شنود کس از لب قلندر
او بگذرد ز ہستی کو شد بحق پرستی | جز نور حق نتابد در کوکب قلندر
روزش حضور با حق شب غیبت است از خلق | رنگے عجیب دارد روز و شب قلندر
عبد العزیز مکی شیخ است و مقتدایش | از لطف او برآید ہر مطلب قلندر
تعلیم حق گرفتم مثل تراب من ہم | تا نام حق بخواندم در مکتب قلندر

و مولانا ظہیر الدین الشیرازی السہروردی صاحب معارف العوارف گوید مراد از قلندری اشارہ بطائفہ است کہ سکر خوش دلی مالک ایشان شدہ تا عادات خراب گردانیدند و مقید گشتن بآداب مجالسات و مخالطات از خود دور گردانیدند و در میادین (جمع میدان ۱۲) خوشدلی سیاحت کردند تا باندکے از اعمال و فرائض نماز و روزہ قناعت کردہ اند و جز فرائض نگذارند و بہ تناول لذات دینوی باک ندارند از ہر چیزیکہ آنرا برخصت شرع مباح بینند و بیشتر اختصار بر عایت رخصت و حقایق عزیمت را طالب نگردند و با آنکہ چنین باشند بترک ادخار (یعنی ذخیرہ کردن ۱۲) و جمع استکثار متمسک باشند و براسم متقشفان و متزہدان و متعبدان مترسم نشوند و بخوشدلی ایشان با خدا قناعت کنند و بدان اختصار نمایند و بمزید آنچہ ایشان دران اند از طیبت قلوب تطلع نکنند و التفات نہ نمایند و بہیچ شئے مقید نگردند و بدانچہ از حال او بدانند یا ندانند باک ندارند و راس المال (خبرداری ۱۲) ایشان آن خوش دلی بود انتہیٰ و شیخ محب اللہ چشتی الہ آبادی در طرق الخواص گوید کہ اکابر اہل اللہ نظر در کثرت عبادات و طاعات عرفی نکنند و جز بروجہ الی اللہ دیدہ نکشایند در عبادات و خارج از عبادات و مقصود ایشان ذکر اللہ و مشاہدہ است چنانچہ گفت حق سبحانہ تعالیٰ واذا قاموا الی الصلوٰۃ قاموا کسالیٰ ولا یذکرون[1] اللہ الا قلیلا و نیز گفت اقم الصلوٰۃ لذکری غرض از ایشان مجاہدہ و تقوی و ورع عرفی و غیر آن کہ بدان متمیز شود و صاحب آن از عامہ نزدیک عامہ واقع نشود و با عامہ باشند در معاملات و مراعات اسباب و در عین آن کار دیدۂ ایشان مفتوح باشد بروجہ اللہ اینما تولوا فثم وجہ اللہ (ہر سو کہ رو آرید ہمانجاست روے خدا و او بنا ۱۲) وھو معکم اینما کنتم و اگر احدے از ایشان مامور شود بارشاد و ہدایت مردم چنگ زند در احادیث نبویہ و کلمات اولیاء کبار (ہر جا کہ باشید) و نقل میکند معارف از آن احادیث و کلمات با عامہ تا عامہ نیز ویرا با خود یابند و گویند کہ وے از نقلہ سخنان سلف است نہ از اصحاب حالات و ارباب اذواق و نظر آن عزیز در آن امر ہمین است کہ عامہ ویرا با خود دریابند و ممتاز نشود در دنیا از عامہ مگر نزدیک طالبان خود کہ واقف باشند بر قرب مراتب رجال اللہ و بشنو کہ عثمان عمار گوید کہ بنزہین حجر بودم و با ابراہیم ابن ادہم و محمد بن ثوبان و عباد منقری سخن میگفتم و جوانے دور تر نشستہ بود بارادت و نیاز تمام گفت کہ اے جوانمردان من مردے ام

[1] و چون منافقان بسوئے نماز برخیزند کاہل کنان برخیزند و یاد نمیکنند خدا را مگر اندکے ۱۲ [2] و برپا کن نماز را برای یاد کردن من ۱۲

که گرد این کار میگردم به شب نخسپم و بروز هیچ نخورم و عمر خویش را بخش کرده ام یکسال حج کنم و یکسال غزا چون
که مرا بوے نیرسد و در دل خود چیزے نمے یابم و نمیدانم که شما چه میگوئید عثمان عمار گفت که هیچکس از ان
جواب وے باز نداد و در سخن خویش رفتند آخر یکے از یاران گفت که مرا دل بر نیاز او بسوخت پس گفت
که اے جوانمرد آنانکه گرد این کار میگردند و آنرا طالب اند نه در فراوانی طاعت و خدمت میکوشند بلکه در
نگریستن و تیزبینی میکوشند پس ببین که آن بزرگ در جواب آن طالب چه گفت و آن طالب در کثرت
طاعت بود و چنانچه از حال خود گفت شیخ الاسلام گفت این نه آنست که خدمت که خدمت و طاعت
نباید کرد یعنی با آن چیزے دیگرے باید صوفی بخدمت نبود اما تصوف نه خدمت است صوفیان خدمت
نگذارند بلکه از همه خلق زیادت آرند اما آنچه کنند بر و نشمارند یعنی عوض و مزد و مکافات بآن طلب نکنند
و مایۂ ایشان چیزے دیگر است در باطن نه در ظاهر ظاهر به تلبیس گزارنند و باطن در جهان دیگر زیند انتهی

| | |
|---|---|
| در کوے خرابات کسے راکه نیاز است | هشیاری و مستیش همه عین نماز است |
| آنجا نپذیرند نماز و ورع و زهد | آنچه از تو پذیرند درین کوے نیاز است |
| تا مستی رندان خرابات بدیدم | دیدم بحقیقت که جزاینکار مجاز است |
| اسرار خرابات بجز مست نداند | هشیار چه داند که درین کوے چه راز است |

ایضاً

| | |
|---|---|
| زاهد ظاهر پرست از حال ما آگاه نیست | در حق ما هر چه گوید جاے هیچ اکراه نیست |
| بر در میخانه رفتن کار یکرنگان بود | خود فروشان رابکوے میفروشان راه نیست |
| بندۂ پیر خراباتم که لطفش دائم است | ور نه لطف شیخ و زاهد گاه هست و گاه نیست |

نظم

| | |
|---|---|
| هر کس که بعشق دوست صادق باشد | با خلق جهان دلش موافق باشد |
| یک نکته نگوید که نباید گفتن | کارے نکند که غیر لایق باشد |

سالکان این طریق غریق دریاے یقین اند هر چه شنوند و بینند حق بینند و حق شنوند مصطفٰے صلی اللہ
علیه و آله وسلم در شان ایشان فرموده واشوقاه الے لقاء اخوانی من بعدی[۱] صفوۂ ادراک ایشان
از حروف غیر پاک و ستر ایشان در قدم هر بے سر و پا خاک باشد آئینه دل ایشان زنگ و بادۂ توحید
ایشان رنگ ندارد ع غلام همت آنم که زیر چرخ کبود ز هر چه رنگ تعلق پذیرد آزاد است
طائفه باشد بس عظیم الشان رفیع القدر و مشاهده حق کنند کما ترون القمر فی لیلة البدر[۲] نظم

| | |
|---|---|
| مبین حقیر گدایان عشق راکین قوم | شهان بے کمر و خسروان بے کلاه اند |

[۱] بسا است شوق من بسوے ملاقات برادران من که بعد از من خواهند شد ۱۲ [۲] چنانکه مے بینید ماه را در شب مهتاب ۱۲

قدم منه به خرابات جز بشرط ادب — که ساکنانِ درش محرمانِ بادشه اند
غلام همت دُردی کشانِ یکرنگم — نه این گروه که ازرق لباس و دل سیه اند

نظم

زاهد ار راه برندی نبرد معذور است — عشق کاریست که موقوف هدایت باشد
سیمای پاکبازان هر بیخبر نه بیند — اسرار عشق ورزی هر بیخبر ندانند

محقق سامی مولانا نورالدین عبدالرحمن جامی می فرماید نظم

ای بصوفی گری آوازه بلند — گرده زین شغل آوازه بلند
دل چو خُم چند بر آوازه تهی — ناید آواز جز از خُمِ تهی
چون دهل کوس برون بانگ زپوست — بانگِ او شاهد بی مغزی اوست
نیستی صوفی ازین نام چه سود — دعویِ پختگی از خام چه سود
کی سیاهی شود از زنگی دور — گرچه خوانند به نامش کافور
پر بهر خوان چه کشائی ز هوس — جامه و فوطه چه پوشی چو مگس
طوطی قدسی و از هیچ کسی — میزنی پر به هوای مگسی
ذوقِ صوفی گری ار هست ترا — باید از خویش نظر بست ترا
صوفی آنست که از خود رست است — از نکو جسته و از بد رست است
بند هستی وز هستی ساده — زادهٔ کون و ز کون آزاده
با اضافت ز اضافت بیرون — در مسافت ز مسافت بیرون
در مکان نی و مکان از وی پُر — در زمان نی و زمان از وی پُر
ابدش را به ازل چنگی نه — ازلش را ز ابد ننگی نه
نه ز اوّ و آر در و تاثیری — نه ز اطوار در و تغییری
گر حضیض سمک و اوجِ سما — و آنچه محصور بود بینهما
گیرد اندر دل پاکش جا نه — نکند احصاش که هست آن یا نه
دلِ او موج زنان دریائیست — کش فزون از دو جهان پهنائیست
هفت دریا چو یکی شبنم ازو — بلکه یک در کرهٔ عالم ازو
گنج عرفان بودش حاصل کسب — قبله اش نیست بجز ذات بحسب
جلوه گر گشته به وحدت ذات — نکند رنگ تقابل ز صفات

پیش او لطف همان قهر همان
نوش داروش همان زهر همان

# وصل دوم ذکر العارف الاوحد والکامل الامجد ذو الفضائل والمکارم قدوة الاصحاب العلیة صاحب السلسلة العالیة القلندریة حامل لواء النبی المختار الشیخ عبد العزیز المکی المعروف بعبد اللہ علمبردار قدس سرہ

بدانکه در کتب اکابر خانوادۂ علیه قلندریه مے نویسند که این خانواده منسوب بحضرت شیخ عبد العزیز مکی علمبردار است هر که نسبت ارادت باین خاندان دارد ویرا قلندر میگویند وحضرت شیخ عبد العزیز مکی از اصحاب صفه بوده واز ابنای مهتر صالح علیه الصلوٰة والسلام قبل از بعثت پیغمبر ما علیه الصلوٰة والسلام منتظر ظهور ایشان بودند وبعد از ظهور بشرف اسلام مشرف شده داخل جماعت اصحاب صفه که عاشقان جمال جهان آرائے او بودند شدند و در پاسبانی حجرۂ شریفه سعادت دارین دانسته از کونین روگردانیده بکار دیگر روئے آوردند و در سفر وحضر جز حضور در خدمتگزاری شغلے دیگر نداشتند۔ چنانچه در رسالۂ غوثیه مرقوم است که طریقۂ مشائخ ما باصحاب صفه مے رسد که اسرار از حضرت بابرکت پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام بالمشافه گرفته اند وایشان از خواص اولیاء خدا اند ومخدعیان اند ومخدعیان قومے از اولیاء اللہ اند ومخدع اسم ظرف است بمعنی مکانے پوشیده ودر اصطلاح نهانخانۂ اسرار راگویند یعنی این گروه از نسبت قرب ووصول به نهانخانه رسیده اند که آنجا کسے را دستے نه وبر آن بساط دیگرے را گذر نه ۔ وقول حضرت سیدی عبد القادر جیلانی شعر[۱] آنست ؎ انا الحسنی والمخدع مقامی ۔ ونیز درین رساله گوید کان بیده لواء النبی صلی اللہ علیه وآله وسلم[۲] واز آنست که ملقب به علمبردار شد وعمر شریف ایشان دراز است در مراد المریدین گوید که زمان عیسےٰ علیه السلام درک کرده اند وعالم ومقتدائے دین نصاریٰ بوده اند وبصحبت سید الانبیا خاتم المرسلین مشرف شده اند واخذ فیوض وبرکات واسرار شریعت وطریقت وحقیقت نموده قدوۂ اهل اسلام گشتند شیخ محدث دهلویؒ در تاریخ مدینه از قاضی عیاض مالکی نقل میکند که صفه بضم صاد وتشدید فا ظله بود در پایان مسجد نبوی صلی اللہ علیه وآله وسلم که فقرا ومساکین صحابه که از مال ومنال واهل وعیال چیزے نداشتند درانجا مے بودند ونسبت بآن مکان ایشانرا اصحاب صفه مے گفتند وذهبی مے آرد که قبله پیش از تحویل در جانب شمال مسجد نبوی بود واز تحویل حائط قبله بحال خود گذاشته اند تا جائے بودن فقرا ومساکین باشد واصحاب صفه گاہے کم وگاہے بسیار مے شدند بسبب اختیار تزوج یا موت یا مسافرت وامثال آن وحافظ ابو نعیم در حلیة الاولیا زیاده از صد عدد اسماے ایشان کرده وخوابگاه ایشان در شب نیز همان مسجد بودے وغیر آن جائے دیگر نداشتند وآنحضرت را بحکم الٰهی که واصبر نفسك مع الذين يدعون ربهم با ایشان مجالستے خاص واستیناسے مخصوص بود ؎

[۱] ما از اولاد امام حسنؑ هستیم ومخدع مقام من است یعنی مخدع بالا گذشت ۱۲ [۲] بود بدست وی علم نبی صلی اللہ علیه وآله وسلم ۱۲
[۳] وبند کن خود را با آنانکه یاد میکنند پروردگار خود را ۱۲

| | |
|---|---|
| هلا خوش باش کان محبوب جان را | به درویشان و مسکینان سرے هست |

وقتها بودے که جماعۀ از ایشان از شدت گرسنگی و غایت درماندگی بر در آن سرور افتاده مے بودند آیندگان خیال میکردند که مگر دیوانه اند و آنحضرت بر سر وقت ایشان میرسید و تسلی میداد و میفرمود شما با من اید و فرمودے اگر بدانید که قدر و مرتبۀ شما پیش خدا چیست هر آئینه دوست دارید تا زیاده شود این فقر و فاقه شما ابو هریرهؓ روایت میکند و وے نیز از اصحاب صفه هست که هفتاد نفر را دیدم از اهل صفه هر کدام را از ایشان جز ازارے که به نصف ساق رسد نبود و در وقت سجده آنرا بدست گرد مے آوردند تا کشف عورت نشود و هم ابو هریرهؓ روایت کرد که وقتها بودے که از غایت گرسنگی سنگ بر شکم بستے و جگر بر زمین زدمے در مواهب لدنیه گوید۔

قد اعتنی بجمع اصحاب الصفة ابن الاعرابي والسلمي والحاكم وابونعيم وعند كل منهم ما ليس عند الآخر وفيما ذكروه اعتراض ومناقشة قاله في فتح الباري و در حاشیه مواهب می آرد که قال ابن تيمية ولم يكن جميع اهل الصفة يجتمعون في وقتٍ واحد بل منهم من يتأهل او ينتقل الى مكان آخر تيسر لهم ويجيئ ناس بعد ناس وكانوا تارة يقلون وتارة يكثرون فتارة يكونون عشرة او اقل وتارة يكونون عشرين وثلاثين واكثر وتارة يكونون ستين وسبعين واما جملة من آوى الى الصفة مع تفرقهم فقد كانوا نحو اربعمائة من الصحابة وقد قيل كانوا اكثر من ذلك ولم يعرف كل واحد منهم وقد جمع اسمائهم الشيخ ابوعبدالرحمن السلمي في كتاب تاريخ اهل الصفة انتهى صاحب نفحات الانس گوید لم يكن النبي صلى الله عليه وآله وسلم مظهر الحقيقة لكل احدٍ من المؤمنين وانما كان هذا القبيل من الكلام مع اصحاب الصفة وقد كانوا تاركين للدنيا سالكين في سبيل الله واصلين الى الحقيقة انتهى

اعتنا کرده است یعنی مشقت اختیار کرده در یکجا کردن اسامی اصحاب صفه ابن الاعرابی و سلمی و حاکم و ابونعیم و پیش هر یکے از اوشان آنست که نزد دیگر نیست یعنی اختلاف است و آنچه ذکر کرده اند دران اعتراض و مناقشه است که در فتح الباری گفته گفت ابن تیمیه و نبودند جمله اصحاب صفه که یکجا میشدند در یک وقت بلکه بعضے از اوشان نکاح کرده میگرفتند یا بمکانے دیگر منتقل مے گشتند که برائے شان آسان میبود و مے آمدند جمع بعد جمع وگاہے کم میشدند وگاہے زیاده چنانچه گاہے ده تن میبودند یا کمتر ازان وگاہے بست تن و سی تن و زائد ازین وگاہے شصت وگاہے هفتاد ولیکن جمله کسانے که قرار گرفتند در صفه با وجود متفرق بودن پس قریب چهار صد صحابه بودند و بعضے گویند که زائد ازان نه بیان کرده وے یکے را از اوشان و جمع کرده است اسمای اوشانرا شیخ ابوعبدالرحمن سلمی در کتاب تاریخ اهل صفه نبود آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم اظهار کننده حقیقت برائے هیچ یکے از مومنین و میبود قبیل این سخن کلام با اصحاب صفه و بودند شان تارکین دنیا سالکین راه خدا و واصلین بسوے حقیقت انتهیٰ۔

قاضی ناصرالدین بیضاوی گوید۔

اصحاب الصفة کانوا نحوًا من اربعمائة من فقراء المهاجرین یسکنون صفة المسجد یستغرقون اوقاتهم بالتعلم والعبادة وکانوا یخرجون فی کل سریةٍ بعثها رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انتهٰی

اصحاب صفه قریب چهارصد تن بودند از فقرائے مهاجرین در گوشهٔ مسجد ساکن میشدند و جمله اوقات خود در تعلم و عبادت صرف میکردند و در هر لشکر که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم میفرستادند بیرون میرفتند انتهٰی

در جواهر التفسیر است که اصحاب صفه قریب چهار صد تن بودند که ایشان را در مدینه منزلے که شب در آن بسر برند نبود تا باسباب و ضیاع چه رسد و بذکر و طاعت چنان مستغرق بودند که پروائے کسب نداشتندے و به سوال و طلب روزی نپرداختندے (اہل و عیال ۱۲) سکن ایشان بشب صفهٔ مسجد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود و به روز ملازم آنحضرت بودندے و در سفر و حضر یک دم از خدمت سید عالم صلی الله علیه وآله وسلم غائب نبودندے و در سویدائے دل بیغل ایشان جز سودائے محبت خدا و رسول نے و بر ضمیر منیر آفتاب تاثیر ایشان یک ذرّه اندیشه مدح و ذم خلق و پروائے رد و قبول نے ایشان را صعالیک المهاجرین میگفتند (جمع صعلوک بمعنی درویش ۱۲) و در اخبار آمده است که صدر رسل صلوات الله علیه ایشان را میگفت که مژده باد شما را اے گروه صعالیک المهاجرین به نور تام و روشنی تمام روز قیامت و شما بریاض بهشت درآئید قبل از اغنیاء امت من به پانصد سال و ابن عباس رضی الله تعالیٰ عنه روایت میکند که روزے رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم بدیشان نگریست و فقر و محنت و احتمال رنج عبادت و خوشدلی ایشان بدان بینوائی مشاهده فرموده گفت ابشروا[1] یا اصحاب الصفة هر که از امت من بماند و عمر گذارد و بدین نعت و صفت که شما هستید و خوشنود باشد از حال خویش روز قیامت در منازل کرامت از رفیقان من بود و فضائل اصحاب صفه از سرحد و عدد و احصا متجاوز است خوشا حال آن صوفیان صفه صفا و مجاوران حرم صدق و وفا معتکفان خانهٔ خدا و مولفان خدمت مصطفیٰ با اهل دنیا آمیزشے نه و به کار دنی آویزشے نه از غوغائے خلق بگریخته و باسودائے عشق حق درآمیخته (خو گرفته شدگان ۱۲) پائے طلب شان در راه است و دامن همت شان از کونین کوتاه ایشان بودند سیاح دریائے حقیقت و سیاحان بیدار طریقت گرم روان راه تجرید و پاکبازان کوئے تفرید بیگاه خیزان بسیار نماز اشک ریزان (شب‌آوران ۱۲ — صحرا ۱۲)

باسوز و گداز ۵

| | | |
|---|---|---|
| معتکفان حرم کبریا | راه نوردان شکسته قدم | رازکشایان فروبسته دم |
| دزد قدح بیخودی افتاده مست | شسته ز دل صورت کبر و ریا | باده پرستان شراب الست |
| دین نه و کون و مکان در نظر | شاه نشینان بساط قدم | راه نشینان رباط عدم |
| | بال نه و هر دو جهان زیر پر | ملک نه و نوبت شاهی زده (ہمانشنا ۱۲) |

[1] بشارت دهید با اصحاب صفه ۱۲

تحت در ایوان است آمے زدہ
از این و آن گسستہ پیوستہ ایم اما
ہنگام لی مع اللہ ہمطرح با خدائیم

۵ با نیستی حریفیم با دوست آشنائیم
با خویشتن نشستہ بیکین ز خود جدائیم
کونین را چو نعلین انداختیم و رفتیم

جبریل را خبر نیست از عالمیکہ مائیم
ہیچیم و کمتر از ہیچ در کارگاہ ہستی
دیوانگان شاہیم رندیم برہنہ پائیم

و در رسالہ غوثیہ مذکور ہست قال الراوی کان لہ ای
للشیخ عبد العزیز المکی اربعة قبور وفی کل قبر
مکث اربعین سنة والناس یحکون انہ توفی
وھو لم یتوف ویخرج من قبرہ ویدور علی
وجہ الارض ھکذا فعل ثلث مرات وقد خرج من قبرہ
بعد اربعین سنة والرابع ھذا القبر الذی کان عندہ
قبر شیخ الاسلام فرید الدین ومن ھذا القبر لم یخرج
وایضا فیھا ومدة عمر الشیخ عبد العزیز مکی ستمائة سنة کان بیدہ لواء النبی
علیہ الصلوة والسلام وکان قبر شیخ الاسلام
فرید الحق والدین الملقب بشکر گنج قدس سرہ
عند قبرہ ویزورہ الناس ویقضون حاجاتہم
بعقد نیاتہم مولانا عبد القادر جونپوری در رسالہ منظومہ نوشتہ

راوی گوید کہ بود شیخ عبد العزیز مکی را چہار قبر و در
ہر قبر تا چہل سال ماند و مردمان میگویند کہ وے
وفات کردہ حالانکہ وے وفات نیافت و برمی آید
از قبر خود و بر زمین گشت میکند ہمچنین سہ بار کردہ گاہے
از قبر خود بعد چہل سال برآمد و چارمی این قبر است
کہ قریب است از وے قبر شیخ الاسلام فرید الدین
و از این قبر بیرون نیامدہ و ہم دروے است کہ مدت
عمر شیخ عبد العزیز مکی ششصد سال ہست بود و بدست وے
علم نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و گشت قبر شیخ الاسلام
فرید الحق والدین ملقب بہ شکر گنج نزد قبر وے مردمان
زیارت میکنند و قضائے حاجات خود میخواہند
حسب اعتقاد نیات خود ۱۲

خواجہ عبد العزیز عبد اللہ
در مکانے گرفتش استغراق
شغب لشکرش بگوش رسید
من فدائے غلام و چاکر او
این وصی وسیت و شیر خدا
بیعتش کرد و خدمتش بگزید

آن علمدار مصطفی ز سپاہ
تا زمانے کہ حیدر صفدر
بافاقت در آمد و بدوید
قوم گفتند رفت از دنیا
علی مرتضی امیر ہدی
ہر کہ فہمید سر مرتضوی

با نبی بود در سفر بو فاق
سوئے صفین راند با لشکر
گفت کو مصطفی و لشکر او
وارسی او سہ مرد از خلفا
تا بدولت بآنجناب رسید
خواند مارا قلندر علوی

و بعضے گویند عمر شریف عبد اللہ علمبردار ہفتصد و چند سال و تربیت ایشان از رسول کریم ہست
و با ہر چہار یار بیعت کردہ اند و بعد بیعت از خلیفہ چہارم عزلت و انزوا اختیار کردہ اند و از کتب دیگر
بیعت عبد العزیز مکی سوائے از جناب رسول کریم و علی مرتضی ثابت نمیشود واللہ اعلم بحقائق الامور
و از ملفوظ بندگی نظام الدین امیٹھوی کہ جامع آن شاہ عبد اللہ بن شاہ عبد الرزاق بن مخدوم شیخ خاصہ خدا است معلوم
میشود کہ مخدوم مذکور از فرزندان حضرت عبد العزیز مکی علمبردار اند و عبارت در باب سویم از ان کتاب اینست
کہ منشاء این سلسلہ یعنی قلندریہ جد کلان این کاتب الحروف شیخ عبد اللہ مکی علمبردار پیغمبر ہست صلی اللہ

علیه وآله وسلم که معروف به شیخ عبد العزیز هستند عمر طویل داشتند و بتاریخ دوازدهم ذی الحجه در سرواب درآمده روپوش شدند همان روز عرس آنحضرت میشود - قبر حضرت شیخ فرید الدین گنج شکر اندرون شهر پٹن است که از مضافات شهر ملتان است و قبر حضرت عبد العزیز مکی قلندر بیرون شهر است مردم شهر و اطراف برای زیارت می آیند و بر قبر مبارک احاطه کشیده اند و گنبد نیست کذا فی مراد المریدین و حضرت ایشان میفرمودند هکذا سمعت من الثقات[له] بدانکه سلسلهٔ قلندریه دو نوع است یکے مکیه که حضرت عبد العزیز مکی بلاواسطه احدے از پیغمبر علیه الصلوة والسلام استفاده کردند دوم علویه که بواسطهٔ حضرت علی مرتضی به پیغمبر خدا میرسد و طول عمر و بقاے ایشان جاے استبعاد نیست حافظ ابن حجر عسقلانی در اصابه در ترجمه

سلمان فارسی میگوید ویقال انه ای سلمان ادرك عیسی بن مریم علیه السلام وقیل بل ادرك وصی عیسی علیه السلام قال الذهبی وجدت الاقوال فی سنه کلها دالة علی انه جاوز المائتین وخمسین والاختلاف انما هو فی الزائد قال ثم رجعت عن ذلك وظهر لی انه ما زاد علی الثمانین قلت لم یذکر سنده فی ذلك واظنه انه اخذه من شهود سلمان الفتوح بعد النبی صلی الله علیه وآله وسلم وتزوجه امرأة من کندة وغیر ذلك مما یدل علی بقاء بعض النشاء ولکن ان ثبت ما ذکروه یکون ذلك من خوارق العادات فی حقه وما المانع من ذلك فقد روی ابو الشیخ فی طبقات الاصبهانیین من طریق العباس بن یزید قال اهل العلم یقولون عاش سلمان ثلث مائة وخمسین سنة فاما مائتین وخمسین فلا یشکون فیها انتهی وامام مجد الدین ابو السعادات الشهیر بابن الاثیر الجزری در جامع الاصول گوید کان سلمان من المعمرین قیل عاش مائتین وخمسین سنة وقیل ثلثمائة وخمسین والاول اصح انتهی -

وگویند که سلمان یافته است عیسی ابن مریم علیه السلام و بعضے گویند که وصی عیسی علیه السلام را یافته - ذهبی گفته که در سن وے جمله اقوال برین دلالت کننده که تجاوز کرد از دو صد و پنجاه و اختلاف در زائد از انست گفت ذهبی که باز رجوع کردم ازین و ظاهر شد مارا که زائد از هشتاد سال نشد میگویم که وے سند خود درین امر ذکر نکرد و گمان من است که این را ذهبی اخذ کرده از حاضر بودن سلمان در فتحهائیکه بعد نبی صلی الله علیه وآله وسلم واقع شدند و نکاح کرده از وے زنی از قبیلهٔ کنده و غیر ازین از انچه که دلالت میکند بر بقاے حصهٔ زندگانی لیکن اگر ثابت شد انچه که ذکر کرده اند خواهد بود از خوارق عادات در حق وے و ازین مانعے نیست چراکه روایت کرده ابو الشیخ در طبقات اصفهانیین از طریق عباس ابن یزید که گفت که اهل علم گفته اند که زندگی ماند سلمان تا سه صد و پنجاه سال و اما در دو صد و پنجاه سال پس او شان را شکے نیست - و امام مجد الدین ابو السعادات الشهیر بابن الاثیر الجزری در جامع الاصول گوید بود سلمان از معمرین بعضے گویند که زنده ماند دو صد و پنجاه سال و نزد بعضے سه صد و پنجاه اول اصح است -

[له] چنین شنیده ام از مردمان ثقات ۱۲

شیخ محمد طاہر فتنی در خاتمہ مجمع البحار در ترجمہ قس بن ساعدہ میگوید

| | |
|---|---|
| قس بضم قاف يذكر حديثه كثيرا وهو ممن آمن به صلى الله عليه وآله وسلم قبل المبعث وبشر به وكان من حكماء العرب وفصحائهم قيل انه عمر سبعمائة سنة وكان يلبس المسوح انتهى و امام نووی در تہذیب الاسماء میگوید۔ | قس بضم قاف ذکر کردہ میشود اکثر حدیث وے و وے از کسانے است کہ ایمان آوردہ بہ نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قبل بعثت وبشارت داد بوجود وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بود از حکمائے عرب وفصحائے شان میگویند کہ زندہ ماند تا ہفتصد سال وے پوشید مسوح یعنی پلاس۔ |
| نقلوا اتفاق العلماء على ان سلمان الفارسي عاش مائتين وخمسين سنة وقيل ثلثمائة وخمسين سنة وقيل انه ادرك وصي عيسى ابن مريم عليهما الصلوة والسلام وعلي قاري در شرح شمائل میگوید هو ای سلمان صحابي كبير قيل عاش مائتين وخمسين وقيل ثلثمائة وخمسين والاول اصح وقال ابو نعيم ادرك عيسى عليه السلام وقرأ الكتابين انتهى۔ | نقل کردہ اند اتفاق علما بر اینکہ سلمان فارسی زندہ ماند دو صد وپنجاہ سال ونزد بعضے سہ صد وپنجاہ سال و بعضے گویند کہ وے یافت وصی عیسے بن مریم علیہما السلام۔ سلمانؓ صحابی بزرگ است بعضے گویند کہ زندہ ماند دو صد وپنجاہ سال ونزد بعضے سہ صد وپنجاہ واول اصح است وگفت ابو نعیم یافت عیسے علیہ السلام را وخواند بر وے دو کتاب۔ انتہیٰ |

و وجود خضر و عیسے والیاس وادریس علیہم السلام واصحاب کہف پیش از زمان سرور انبیا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبقاء ایشان الی الآن خود ثابت ومتحقق است۔

| | |
|---|---|
| قال الامام محي السنة البغوي في المعالم وقالوا اربعة من الانبياء في الاحياء اثنان في الارض الخضر والياس واثنان في السماء ادريس وعيسى عليهم السلام | و امام محی السنۃ بغوی در معالم نوشتہ کہ وگفتہ اند از انبیا چار کس زندہ اند دو بر زمین یکے خضر و دیگر الیاس و دو در آسمان یکے ادریس و دیگر عیسے علیہم السلام۔ |

و قدوۂ اہل کشف شیخ علاؤ الدولہ سمنانی فرمودہ کہ ہر کہ انکار وجود خضر میکند از غایۃ جہل اوست و قریب باین حکایت است آنچہ در اصابہ آوردہ

| | |
|---|---|
| فذكر لي الحافظ ابو الفضل العراقي شيخنا ان الشيخ عبد الله بن اسعد اليافعي كان يعتقد ان الخضر حي قال فذكرت له ما نقل عن البخاري والحربي وغيرهما من انكار ذلك فغضب وقال من قال انه مات غضبت عليه قال فقلنا | و ذکر کرد از من شیخ من حافظ ابو الفضل عراقی کہ شیخ عبد اللہ بن اسعد یافعی اعتقاد میداشت کہ خضر زندہ است پس ذکر کردم از وے آنچہ نقل کردہ شد از بخاری و حربی و غیر ہما از انکار شان درین امر پس خشمگین شد وگفت ہر کہ گوید کہ وے بمرد بروے غضب کردہ خواہد شد |

رجعنا عن اعتقاد موته انتهى قال الامام محی الدین النووی فی شرح صحیح مسلم جمهور العلماء علی ان الخضر حی موجود بین اظهرنا ذلك متفق علیه عند الصوفیة واهل الصلاح والمعرفة وحکایاتهم فی رویته والاجتماع به والاخذ عنه وسؤاله وجوابه ووجوده فی المواضع الشریفة ومواطن الخیر اکثر من ان تحصر واشهر من ان تستر وقال الشیخ ابو عمر ابن الصلاح وهو حی عند جماهیر العلماء والصالحین والعامة منهم فی ذلك وانما شذ بانکاره بعض المحدثین انتهى

پس گفتیم که رجوع کردیم از اعتقاد موت وے امام محی الدین نووی در شرح صحیح مسلم گوید که جمهور علما برین هستند که خضر زنده است و موجود است میان ما این متفق علیه هست نزد صوفیه واهل صلاح و معرفت و حکایاتِ شان در رویت وے و ملاقات وے و فائده گرفتن از وے وسوال وجواب وموجودگی او در مقامات شریفه و مواضع خیر زاند از شمار است و مشهور تر از ینکه فاش کرده شود و شیخ ابو عمر ابن الصلاح گوید که وے زنده است نزد جمهور علما وصالحین و عام از او شان و خلاف قیاس انکار کرده اند باین بعضے محدثین۔

و شیخ عبد الحق محدث دهلوی در اخبار الاخیار در احوال سید محمد بن جعفر المکی الحسینی که از اعاظم خلفاء شیخ نصیر الدین محمود است نقل میکند که در بحر المعانی میگوید که صفوان ابن قصی برادر عبد مناف را که در پیش حضرت رسالت صلے الله علیه وآله وسلم بشرف ایمان مشرف شده است دیدم در غارے مشغول بود در آمد و از خدمت ایشان قدمبوس کردم نهصد و نود و دو ساله بودند فرمودند که حضرت رسالت در حق من دعا کرده اند به درازی عمر۔ این قصهٔ صفوان که درین کتاب مسطور است در بحر الانساب که تصنیف اوست نیز ذکر کرده است انتهى و شیخ محمد یحیی اله آبادی گوید که مصافحه معمری درمیان مشایخ شهرت وارد در حضرات القدس نقل میکند که شیخ احمد سرهندی نقشبندی مصافحه کرد با حاجی عبد الرحمٰن بدخشی کابلی مشهور بحاجی رمزی و وی با حافظ سلطان اوبهی که صد و ده سال عمر یافته مصافحه کرده واو با شیخ محمود واو با شیخ سعید معمر حبشی واو با حضرت رسالت پناه صلے الله علیه وآله وسلم مصافحه کرده و در ضمن اجازات خود مے نویسد که اجازت هشتم حضرت شیخ بهاء الدین جونپوری را از حضرت سید ناصر الدین بن سید تقی الدین از سید صفی الدین از شیخ زین الدین خوافی از شیخ شهاب الدین احمد فریوانی از شیخ ابو العباس اثم از شیخ معمر از جناب نبوت صلے الله علیه وآله وسلم و شیخ معمر مردیست از عرب که در حدود سنه سبعمائه یا بعد از ان بر آمد و دعوے کرد که وے از صحابی است و مصافحه کرده است پیغمبر را صلے الله علیه وآله وسلم و آنحضرت او را دعا کرد و فرمود یا معمر[۱] عمرك الله و ببرکت دعاء آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم تا حدود هفتصد از هجرت باقی ماند و تحدیث کرد و روایت نمود که شنیدم از پیغمبر خدا صلے الله علیه وآله وسلم گفت من[۲] شم الورد ولم یصل علی فقد جفانی کذا فی شرح سفر السعادة انتهى۔ شیخ محمد طاهر فتنی در خاتمهٔ مجمع البحار گوید۔

[۱] اے معمر خدا عمر تو دراز کند ۱۲ [۲] کسیکه بوید گلاب را و درود نفرستد برمن پس ظلم کرد برما چنین است در شرح سفر السعادة ۱۲

قد وقع لی سلسلة المصافحة فی الصلحاء اصفیاء
الله فی ارضه ونرجوا منه البرکة قال الشیخ الصالح
صاحب الفضل والصلاح الشیخ کمال الدین
بن شیخ جمال الدین متع المسلمون به قد صافحت
مع امیر عبد الله البرزشابادی وهو مع سید
حیدر اصفهانی وهو مع شیخ عبد البقا تاباذکانی
وهو مع شیخ سعید الحبشی وهو مع حضرة
النبی صلی الله علیه وآله وسلم وقال صلی
الله علیه وآله وسلم من صافحنی صافحته
یوم القیامة ووجبت علی شفاعته وکذا
من صافح من صافحنی الی سبع مرات فصافحنی
الشیخ کمال الدین واجازنی ان اصافح من یشاء
الله وانا سادسهم وکل نرجوا من الله الفضل
والله اعلم انتهی —

وهر آئینه واقع شد مارا سلسلهٔ مصافحه در صلحا که برگزیده
خدا اند بروے زمین وامید برکت ازوے داریم گفت
شیخ صالح صاحب فضل وصلاح شیخ کمال الدین ابن شیخ
جمال الدین فائز باید مسلمانان بوے که مصافحه کردم
با امیر عبد الله برزشابادی ووے با سید حیدر اصفهانی
ووے با شیخ عبد البقا تاباذگانی ووے با شیخ سعید
حبشی ووے با حضرت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم
وفرموده آنحضرت که کسیکه مصافحه کرد از من مصافحه کنم
ویرا یوم قیامت وواجب شود بر من شفاعت وے
وهمچنین کسیکه مصافحه کند با کسیکه مصافحه کرد از من
تا هفت بار پس مصافحه کردم من با شیخ کمال الدین
واجازت داد مارا که مصافحه کنم کسے را که خدا
خواهد ومن ششمی کس ازیشانم وهمه امید داریم
فضل الٰهی را والله عالم تر است۔

ودر نفحات الانس ذکر یافته که شیخ علی لالا صحبت بسیارے از مشائخ رسیده بود وسفر هندوستان کرده
وصحبت ابوالرضا رتن رضی الله عنه دریافته وامانت رسول کریم علیه الصلوة والسلام ازوے گرفته
چنانچه شیخ رکن الدین علاء الدوله آنرا تصحیح فرموده گفته که

صحب یعنی الشیخ رضی الدین علی لالا اصحاب
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ابا الرضا رتن
بن ابی النصر فاعطاه مشطا من امشاط رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم

صحبت داشت شیخ رضی الدین علی لالا صاحب النبی
صلی الله علیه وآله وسلم ابوالرضا رتن بن ابی
النصر را پس داد وے شیخ رضی الدین را شانه از
شانه هائے رسول الله علیه وآله وسلم۔

وشیخ رکن الدین علاء الدوله آن شانه را در خرقه پیچیده وآن خرقه را در کاغذے وبخط مبارک خود بر آن کاغذ نوشته

هذا المشط من امشاط رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم وصل الی هذا الضعیف من صاحب
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وهذه
الخرقة وصلت من ابی الرضا رتن الی هذا الضعیف

این شانه از شانه هائے رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
رسید بوے این ضعیف از صاحب رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم واین خرقه رسید از ابی الرضا رتن بوے
این ضعیف۔

وهم شیخ رکن الدین علاء الدوله بخط مبارک خود نوشته است که چنین گویند که آن امانت برای شیخ رضی الدین

علی لالا بوده است از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم انتهی وسلطان اشرف جهانگیر سمنانی گوید که وقتیکه
این فقیر بملازمت حضرت ابی الرضا رتن رسید از انواع لطائف ایشان بهره مند شد ویک نسبت
خرقه این فقیر بحضرت ابی الرضا رتن میرسد واو را بحضرت مصطفی صلی الله علیه وآله وسلم وشیخ الاسلام
والحافظ شهاب الدین ابن حجر عسقلانی در درر کامنه فی احوال اعیان المائة الثامنة در ترجمه شیخ علاء الدوله

گفته تفقه وطلب الحدیث وبرع فی العلم ثم
تاب واناب ودخل الخلوة الی ان قال قال
الذهبی کان اماما جامعا کثیر التلاوة له وقع
فی النفوس الی ان قال اخذ عنه صدر الدین
بن حمویه وسراج الدین القزوینی ای الحافظ
الحنفی وامام الدین علی بن المبارک البکری
وذکر ان مصنفاته تزید علی ثلثمائة انتهی
کذا فی مسالک الابرار للشیخ ابراهیم الکردی

تفقه حاصل کرد وطلب حدیث کرد ودر علم غالب آمد
باز توبه کرده رجوع بحق کرد ودر خلوة داخل شد تا اینکه
گفت که ذهبی گفته که شیخ علاء الدوله امام جامع بسیار خواننده
قرآن در نفوس مردم وی را وقعتی روداده تا اینکه گفت که علم
اخذ کرد از وی صدر الدین ابن حمویه وسراج الدین قزوینی
یعنی حافظ حنفی وامام الدین علی ابن مبارک بکری وذکر کرده
که تصانیف وی زائد از سه صد کتب است چنین است
در مسالک الابرار شیخ ابراهیم کردی —

وقدوة العلماء الراسخین بحر العلوم مولانا الشیخ عبد العلی الانصاری در فواتح الرحموت میگوید

ینبغی ان لا یذکر الرتن بالشر لاحتمال الصحبة
حذرا عن الوقوع فی الکبیرة لکن روی فی النفحات
ان الشیخ رکن الدین علاء الدوله کتب بخطه
الشریف انهم کانوا یقولون ان تلک الامشاط
کانت امانة رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم للشیخ رضی الدین علی لالا وهذا
ای کون المشط امانة ان لم یکن بقول الرتن
فهو بالکشف فاذن صحبته ثابتة لا مجال
للریبة فیه ومثل الرتن ما یدعون الاولیاء
القلندریة البررة الکرام صحبة عبد الله ویلقبونه
بعلمبردار وینسبون خرقتهم الیه ویدعون
اسنادا متصلا ویحکون حکایة عجیبة ویدعون
بقائه الی قریب من ستمائة ولا مجال لنسبة
الکذب الیهم فانهم اولیاء الله صاحب الکرامات

مناسب اینست که رتن را به بدی یاد نکنند که ممکن است
وی را صحبت واقع شده باشد تا که وقوع در گناه کبیره نشود
یعنی در یاد کردن وی به بدی احتمال غیبت است وآن گناه کبیره
واحتراز از وی واجب است لیکن در نفحات مرویست که شیخ رکن الدین
علاؤ الدوله بخط خاص خود نوشته که مردمان میگفتند که این شانه ها
امانت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود برای شیخ
رضی الدین علی لالا واین یعنی بودن شانه امانت وی صلعم
اگرچه بقول رتن نیست مگر بکشف است واین وقت صحبت وی
ثابت میشود ومجال شک در وی ثابت نمیشود وهمچنین
مثل رتن آنست که اولیا بزرگ قلندریه دعوی میکنند صحابی
بودن عبد الله را و وی را به علمبردار لقب میکنند وخرقه خود را بوی
منسوب میکنند وسند متصل میدارند وحکایت عجیبه نقل کرده
بقای عمر وی را قریب به ششصد سال مدعی اند ومجال نیست
که نسبت کذب سوی شان کرده شود که هر آئینه او شان اولیاء الله

محفوظون من الله تعالیٰ والله اعلم انتھی۔
ودر اصابه فی تمییز الصحابه گوید رتن بن عبدالله
الهندی ثم التبرندی ویقال المرندی ویقال
رطن بالطاء بدل التاء المثناة بن ساهوك بن
چکندیو رهکذا وجدته مضبوطاً مجوداً بخط
من یوثق به وضبط بعضهم بقاف بدل الواو
یقال رتن بن نصر بن کربال وقیل رتن بن مندل
بن هندی شیخ خفی خبره بزعمه دهراً طویلاً الی
ان ظهر علی راس القرن السادس فادعی
الصحبة فروی عنه ولداه محمود وعبدالله وموسی
بن مجلی بن بندار الدستوی والحسن بن محمد الحسینی
الخراسانی والکمال الشیرازی واسماعیل العارفی وابو الفضل
عثمان بن ابی بکر بن سعید الاربلی وداؤد بن اسعد
بن حامد القفال المخزومی والشریف علی بن محمد الخراسانی
الهروی والمعمر ابی بکر المقدسی والهمام السمرکندی
وابو مروان عبد الملك بن بشر المغربی لکنه لم یسمه
قال لقیت المعمر فوصفه بنحو ما وصفوا به رتن ولم
اجد له فی المتقدمین فی کتب الصحابة ولا غیرهم
ذکراً لکن ذکره الذهبی فی تجریده فقال رتن الهندی
شیخ ظهر بعد ستمائة بالشرق وادعی الصحبة فسمع
منه الجهال ولا وجود له بل اختلق اسمه بعض
الکذابین وایضاً فما وقد اتفق اهل الحدیث علی
ان آخر من رأی النبی صلی الله علیه وآله وسلم
موتاً ابو الطفیل عامر بن واثلة وثبت فی الصحیح
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال قبل
موته بشهر او نحوه ارأیتم لیلتکم هذه فانه علی
راس مائة سنة منها لا یبقی علی وجه الارض

صاحب کرامات اند وحفاظت کرده شدگان از عذاب باری تعالیٰ اند انتہیٰ
رتن ابن عبدالله ہندی تبرندی و بعضے مرندی
گویند و بعضے رطن گویند یعنی بجائے تاے مثناة
طاء مہملہ مینویسند۔ بن ساہوک بن چکندیور چنین
یافتم وی را ضبط کرده شده نوشتہ کسیکه اعتماد کرده شده است
برو وضبط کرده اند بعضے بقاف بجائے واو گفته میشود
رتن بن نصر بن کربال ونزد بعضے رتن بن مندل بن ہندی
بندگ است پوشیده ماند خبر وے بگمان وے تا زمان طویل
تا اینکه ظاهر شد در ابتدائے قرن ششم پس دعوی صحبت کرد
و روایت کردند از وے دو پسر وے محمود وعبدالله وموسی
بن مجلی بن بندار الدستری وحسن ابن محمد الحسینی الخراسانی
وکمال شیرازی واسمٰعیل عارفی وابو الفضل عثمان ابن ابی بکر
ابن سعید الاربلی وداؤد وابن اسعد بن حامد القفال المخزومی
وشریف علی ابن محمد الخراسانی ہروی (یعنی ساکن
ہرات) ومعمر ابوبکر مقدسی وہمام سمرکندی۔
وابو مروان عبدالملک ابن بشر المغربی لیکن وے
معین نکرد اسم وی را گفت که ملاقات کردم معمر را وصفت کرد وی را
چنانکه صفت کردند مردمان بوے رتن را ونیافتم برای وے
در متقدمین ونه در کتب صحابه ونه غیر شان ذکرے لیکن
ذکر کرد وی را ذهبی در تجرید خود (تجرید اسماء الصحابه مصنفه ذهبی است)
وگفت رتن ہندی پیری بود که ظاهر شد بعد سنه ششصد در شرق
ودعوی صحابی شدن کرد وشنیدند از وی جاہلان و وی را وجودی
نیست بلکه دروغ بسته نام وی را بعضے دروغ گویان وہم دعوی است که اتفاق
کرده اند اہل حدیث بر اینکه آخر کسیکه دید نبی صلعم را از جہت موت ابو الطفیل
عامر بن واثله است ودر صحیح ثابت گشته که آنحضرت صلعم یکماه یا مثل
آن قبل از وفات خود فرموده آیا دیدید شما درین شب پس
تحقیق بر ابتدائے صدی سال ازین شب باقی نخواهد ماند بروی زمین

ممن هو اليوم عليها احد وايضا فيهما وقد تكلم
الصلاح الصفدي في تذكرته في تقوية وجود
رتن وانكر على من ينكر وجوده وايضا فيها
ولما اجتمعت بشيخنا مجد الدين الشيرازي
شيخ اللغة بزبيد من اليمن وهو اذ ذاك قاضي
القضاة ببلاد اليمن رأيته ينكر على الذهبي
انكار وجود رتن وذكر لي انه دخل ضيعته
لما دخل ببلاد الهند ووجد فيها من لا يحصى
كثرة ينقلون عن آبائهم واسلافهم عن قصة
رتن ويثبتون وجوده فقلت هو لم يجزم بعدم
وجوده بل تردد وهو معذور انتهى وشيخ مجد الدين
شيرازي استاد ابن حجر در قاموس گويد رتن محركة
ابن كربال بن رتن التبرندي قيل انه ليس بصحابي
وانما هو كذاب ظهر بالهند بعد الستمائة وادعى
الصحبة وصدق وروى احاديث سمعناها
من اصحاب اصحابه انتهى

کسیکه امروز بروئے زمین موجود است وہم در وے است که تحقیق
کلام کرد صلاح صفدی در تذکرهٔ خود در تقویت وجود رتن و انکار
کرد و بر کسیکه انکار وجود رتن کند وہم در وے است که ہرگاہ
جمع شدم با شیخ خود مجد الدین شیرازی که استاد علم
لغت بود در زبید که از یمن است و وے در ینوقت قاضی القضاة
بلاد یمن بود دیدم ویرا که انکار میکرد بر ذہبی بوجه انکار کردن وے
وجود رتن را و ذکر کرد از من که وے داخل شد بجائے تجارت
وقتے ببلاد ہند و یافت در وے چندان مردم کثیر بے پایان
از شمار که نقل میکردند از آبا و بزرگان خود قصهٔ رتن را و علم
وے ثابت میکردند پس گفتم که وے یعنی شیخ مجد الدین
یقین نمیکند بعدم وجود وے بلکه وے متردد است و معذور
رتن حرکت داده شده ابن کربال
بن رتن التبرندی بعضے گویند که وے صحابی نیست بلکه
کذاب است ظاہر شد در ہند بعد سنه ششصد الی
و دعوی صحابی شدن کرد و براین تصدیق وے کرد
و روایت کرد احادیث را که شنیدیم آنہا را از یاران یاران او

کاتب الحروف گوید که آن احادیث در اصابه و دیگر کتب باسانید مذکور اند من شاء الاطلاع علیها[1] فلیراجع الیها و از عبارت اصابه واضح گردید که انکار یا تردد در وجود رتن اولا از ذہبی است و ابن حجر عسقلانی و ابن حجر ہیثمی و سید جمال الدین محدث و علی قاری وغیرہم از اتباع ذہبی چنانچه عبارات این بزرگواران بآن ناطق پس باقتضائے مقام قدرے از ترجمهٔ ذہبی از کتب حفاظ ایقاظ و ثقات اثبات بمعرض نقل می آید

# فصل اوّل در حال علامهٔ ذہبی و کیفیت تشدّد وے

حافظ سمعانی در کتاب الانساب گوید الذہبی بفتح
الذال المعجمة والهاء وفي آخرها الباء المنقوطة
لواحدة هذه النسبة الى الذهب وتخليصه من الغش
واخراج الغش منه وبعضهم كان يعمل حنوط الذهب

ذہبی بفتح ذال معجمه و ہاء و در آخر
وے باء منقوطه اگر گرفته شود این نسبت بسوی ذہب
و خلاص کردن وے از آتش و خارج کردن کساد از وے
و بعضے گویند که عمل حنوط زر میکرد که وے را تا بیند

[1] کسیکه اطلاع خواہد بر آن احادیث باید که رجوع کند بسوئے آن کتابہا ۱۲

التی یقال لها نزدریشة انتہی وصاحب مدینة العلوم گوید الذہبی ہو محمد بن احمد بن عثمان شمس الدین ابو عبد اللہ الذہبی محدث العصر امام الوجود حفظا ذہبی العصر معنیً ولفظاً ولد سنة ثلث وسبعین وسبعمائة وطلب الحدیث وہو ابن ثمان عشرة سنة فسمع بدمشق ومصر وبعلبك وبالاسكندریة وسمع منه الجمع الکثیر الا انه کان شدید المیل الی راء الحنابلة کثیر الازراء باہل السنة فلذلك لا یصفہم فی التراجم انتہی وفی موضع آخر من ہذا الکتاب کان شافعی المذہب وحنبلی المعتقد ولذا کثیرا الازراء للاشاعرة فی تصانیفه سیما فی تاریخه الکبیر انتہی وحافظ العصر شیخ الاسلام تاج الدین السبکی درطبقات کبرے گوید واما تاریخ شیخنا الذہبی غفر اللہ له فانه علی حسنه وجمعه مشحون بالتعصب المفرط لا ادخذہ اللہ فلقد اکثر الوقیعة فی اہل الدین اعنی الفقراء الذین ہم صفوة الخلق واستطال بلسانه علی کثیر من الائمة الشافعیین والحنفیین انتہی وشیخ اسلام سید المتاخرین ابن دقیق العید در اقتراح گوید شیخنا الذہبی له علم ودیانة وعنده علی اہل السنة تحامل مفرط فلا یجوز ان یعتمد علیه ونقلت من خط الحافظ صلاح الدین خلیل بن کیکلدی العلائی ما لفظه الشیخ الحافظ شمس الدین الذہبی لا اشك فی دینه وورعه وتحریه فیما یقوله فی الناس ثم ساق کلامه فی انه اذا ترجم واحدا من یمیل الیہم قال یطنب فی وصفه بجمیع ما قیل فیه من المحاسن

میگویند یعنی تارکشی۔

ذہبی نام وے محمد بن احمد بن عثمان شمس الدین ابو عبد اللہ ذہبی محدث زمانہ امام وجود بجہت حافظہ و زرین زمان معناً ولفظاً ولادت وے در سنہ ہفتصد وہفتاد وسہ بود وطلب حدیث کرد در عمر ہیجدہ سالگی وشنید در دمشق ومصر وبعلبک ودر اسکندریہ وشنید از وے گروہے کثیر مگر سخت میلان داشت بسوے راے حنابلہ وسخت عیب کن اہل سنت از ہمین است کہ در بیان تراجم (یعنی حالات) صفت شان بیان نکرد ودر جاے دیگر ازین کتاب است کہ بود شافعی مذہب وحنبلی معتقد وازین وجہ بر اشاعرہ عیب جوئی میکرد در تصانیف خود خصوصاً در تاریخ کبیر خود۔

ولیکن تاریخ شیخ ما ذہبی اللہ تعالے مغفرت وے کند بر عمدگی وجمع خود مشمول بر تعصب زائد است ہر آئینہ مواخذہ خواہد کرد خدا وے را وبسیار داشت عیب جوئی اہل دین یعنی فقرا را کہ برگزین خلق اند وزبان خود دراز کرد بر اکثر از ائمہ شافعیہ وحنفیہ۔

شیخ ما ذہبی وے را علم ودیانت است وبا اہل سنت تحامل زائد (تحامل بمعنی کلفت نا ئد از طاقت برداشتن یعنی اعتراض وتعصب دارد) پس جائز نیست کہ بروے اعتماد کردہ شود ونقل کردہ شدہ از تحریر حافظ صلاح الدین خلیل ابن کیکلدی علائی کہ تحریر کردہ وے در بارہ حافظ شیخ شمس الدین ذہبی کہ شک ندارم در دین وورع وے واندیشہ کردن در آنچہ کہ میگفت وے را میان مردم باز نوشتہ در اینکہ وقتیکہ بیان کند یکے را از کسانیکہ میل دارد بسوے شان مبالغہ میکند وصف وے را بجملہ آنچہ کہ در تعریف وے گفتہ شدہ۔

ويبالغ فى وصفه ويتغافل عن خطائه ويتأول له
ما امكن واذا ذكر واحدًا من الطرف الآخر
كامام الحرمين والغزالى ونحوهما ما يبالغ فى وصفه
ويكثر من قول من طعن فيه ويعيد ذلك ويبديه
ويعتقده دينا وهو لا يشعر ويعرض عن محاسنهم
الطافحة فلا يستوعبها انتهى قال الامام السبكى
والحال فى شيخنا الذهبى ازيد مما وصف وهو
شيخنا ومعلمنا ولكن الحق احق ان يتبع وقد وصل
من التعصب المفرط الى حدٍّ يسخر منه وانا اخشى
عليه يوم القيمة من غالب علماء المسلمين وائمتهم
الذين حملوا لنا الشريعة النبوية فان غالبهم اشاعرة
وهو اذا وقع باشعرى لا يبقى ولا يذر والذى
اعتقده انهم خصماؤه يوم القيمة عند من لعل
ادناهم عنده اوجه منه فالله المسئول ان
يخفف عنه وان يلهمهم العفو عنه وان يشفعهم
فيه والذى ادركنا عليه المشائخ النهى عن النظر
فى كلامه وعدم اعتبار قوله ولم يكن يتجرى ان يظهر
كتبه التاريخية الا لمن يغلب على ظنه انه لا ينقل
عنه ما يعاب عليه انتهى واما قول العلائى
رحمه الله فى دينه وورعه وتحريه فيما يقوله
فقد كنت اعتقد ذلك واقول عند هذه الاسناد
انه ربما اعتقدها دينا ومنها امور اقطع بانه
يعرف بانها كذب واقطع بانه لا يختلقها واقطع
بانه يحب وضعها فى كتبه لتنتشر واقطع بانه
يحب ان يعتقد سامعها صحتها بغضا للمحدث
فيه وتنفيرا للناس عنه مع قلة معرفته بمدلولات
الالفاظ ومع اعتقاده ان هذا مما يوجب

بلكه مبالغه ميكند واز خطائے وے غفلت مے ورزد وكلام وے را
بحد امكان تاويل ميكند ودر وقتيكه ذكر ميكند
يكے را از جانب ديگر مثل امام الحرمين وغزالى وغيرهما
مبالغه نميكند در وصف وے واقوال طعنه كنندگان بر وے
بسيار مينويسد واعاده ميكند وے را ظاهر ميكند وهمين را دين
اعتقاد ميكند حالانكه شعور نميدارد واعراض ميكند از محاسن خالصه
شان پس استيعاب نميكند وے را امام سبكى گويد كه حال شيخ ما
ذهبى زائد از انست كه وصف كرده شود وے شيخ من واستاد
من است ليكن امر حق سزاوار اتباع است وتحقيق رسيده از تعصب
زائد بحديكه مسخر كرده شود از وے وما خوف ميكنم بر وے در روز قيامت
از اكثر علماء مسلمين وائمه شان كه بر داشته اند براے ما
شريعت نبويه را پس تحقيق اكثر شان اشاعره اند ووے اگر واقع شود
بشخصے اشعرى نه باقى ماند ونه گذاشته شود وانچه كه اعتقاد ميكنم
وے را انيست كه اوشان دشمنان وے خواهند بود روز قيامت
نزد كسے كه اميد دارد كمتر شان او جيه تر از وے پس سوال از جناب
بارى انيست كه تخفيف كند از وے والهام كند علما را كه وے را
معاف كنند وشفاعت كنند وے را دران روز وانچه كه يافتم
بر وے مشائخ را انيست كه ممانعت كرده اند مردمان را از
ديدن كلام وے وغير معتبر دانستن قول وى ونيست چنانكه بينديشد وظاهر
كند كتب تاريخيه وے را مگر كسيكه غالب گمان وى باشد كه نه نقل كرده شود
از كلام وى چيزيكه عيب دانسته شود بوى وليكن قول علائى رحمة الله عليه در دين
وى وورع وى واندیشيدن در انچه كه وے را ميگويد پس تحقيق من اعتقاد
ميكنم اين را وميگويم وقت اين اسناد كه بيشك اعتقاد ميكنم وے را چون
دين وبعضے امور را يقين ميكنم كه معلوم ميشوند دروغ ويقين ميكنم
كه وى اختلاف نخواهد كرد دران ويقين ميكنم كه وے ايراد آنرا دوست ميدارد
در مصنفات خود تا كه منتشر شود يعنى عام گردد ويقين ميكنم كه وے دوست ميدارد
كه اعتقاد كند سامع آن بصحت بوجه بغض وى كسے را كه امر نو پيدا ميكند در وے
ومردمان را از وى نفرت ميدهند اگرچه بسيار شناخت معانى الفاظ كم باشد با اينكه اعتقاد

نصراً العقيدة التي يعتقدها هو حقا ومع عدم
ممارسته للعلوم الشرعية غير اني لما اكثرت
بعد موته النظر في كلامه عند الاحتياج الى
النظر فيه توقفت في تحريه فيما يقوله ولا ازيد
على هذا غير الاحالة على كلامه فلينظر كلامه
من شاء ثم ليبصر هل الرجل متحر عند غضبه
او غير متحر واعني بغضبه وقت ترجمته لواحد
من علماء المذاهب الثلاثة المشهورين من الحنفية
والمالكية والشافعية فاني اعتقد ان الرجل
كان اذا امد القلم للترجمة احدهم غضب
غضباً مفرطاً ثم قرطم الكلام ومزقه وفعل
من التعصب ما لا يخفى على ذي بصيرة ثم
هو مع ذلك غير خبير بمدلولات الالفاظ للمعنى كما
فربما ذكر لفظة من الذم لو عقل معناها
لما نطق بها الى قوله ثم حلف في آخر الكتاب
انه لم يتعمد فيه هوى النفس فاي هوى النفس اعظم من هذا

مد وعقیده معتقد وے است که وے برحق داند و با اینهمه
در علوم شریعت مشق ندارد و علاوه ازین وقتیکه بعد
وفات وے کلام وے را بسیار دیدم و مطالعه وے را حاجت
داشتم توقف کردم در اندیشه کردن وے در انچه گفت
که نه زیاده کنم برین غیر اینکه حواله کنم بکلام وے پس باید
که به بیند کلامش را هر که خواهد باز به بیند که این کس بحالت
غضب خود غور کننده است یا نه و مراد از غضب وقت
وقت نوشتن حال یکے از علمائے مذاهب سه گانه مشهور
از حنفیه و مالکیه و شافعیه پس من اعتقاد میکنم که وقتیکه آن
انسان ترجمه یکے از ایشان نوشت و قلم دراز کرد در ترجمه
یکے از ایشان بید خشمگین بشد باز آب گرم ریخت بر کلام
و بدرید آنرا و بوجه تعصب انچه که بر صاحب بصیرت مخفی
نیست مگر با اینهمه وے خبردار نیست بر معانی الفاظ چنانچه
باید پس گاہے چنان میشود که لفظ ذم ذکر میکند که اگر معنی وے
بداند هر آینه نگوید تا اینکه خود در آخر کتاب قسم خورده که ما این
نمی نویسیم بالقصد از هوای نفس و حالانکه ازین بزرگتر کدام هوای نفس خواهد

و شیخ محمد یحیی اله آبادی در کلمات مولفه گوید که باعث استبعاد محدثین از طول عمر رتن هندی
و معمر مغربی مفهوم میشود از انچه در اواخر صواعق محرقه مذکور است که

آخر من مات منهم يعني من الصحابة
على الاطلاق بلا خلاف ابو الطفيل عامر
بن واثلة الليثي كما جزم به مسلم في صحيحه
وكان فوته سنة مائة على الصحيح وقيل
سنة عشر ومائة وصححه الذهبي لمطابقته
الحديث الصحيح وهو قوله صلى الله عليه
وآله وسلم قبل وفاته بشهر على راس
مائة سنة لا يبقى على وجه الارض
ممن هو عليها اليوم احد وفي رواية

آخرین از ایشان یعنی از صحابه علی الاطلاق
در وفات بلا خلاف ابو الطفیل عامر بن واثله
لیثی است چنانکه یقین کرد بوے امام مسلم در صحیح خود
و گشت وفاتش بر مذهب صحیح در سال یکصد و نزد بعضی
یکصد و ده و تصحیح کرد این را ذهبی بوجه مطابقت حدیث
صحیح و آن قول نبوی صلی الله علیه وآله وسلم است
بیکماه قبل از وفات خود که باقی نخواهد ماند بر روے زمین
در ابتدائے صدی این سال کسیکه امروز موجود
است و در روایت مسلم چنین است

مسلم ارأیتکم لیلتکم هذه فانه لیس من نفس منفوسة یأتی علیها مائة سنة فاراد بذلك انخرام القرن بعد مائة سنة من حین مقالته والقول بان عکراس بن ذویب عاش بعد وقعة الجمل مائة سنة غیر صحیح وعلی التنزل فمعناه استکملها بعد ذلك لا انه بقی بعدها مائة کما قال الائمة وما زعمته جماعة فی رتن الهندی ومعمر المغربی ونحوها فقد بالغ الائمة بینهما الذهبی فی تزییفه وبطلانه انتهی

که معائنه کردید شما درین شب که نیست هیچ جاندار که بگذرد بروے صد سال پس اراده کرد بدین قطع کردن قرن را بعد یکصد سال از وقت ارشاد وقائل شدن باینکه عکراس ابن ذویب زنده ماند بعد واقعهٔ جمل یکصد سال این صحیح نیست و اگر فرض کنیم پس معنی وے اینست که تکمیل خواسته باشد بعد این مدت نه اینکه باقی مانده باشد بعد وے صد سال چنانکه ائمه گفته اند و آنچه جماعے گمان کردند در بارهٔ رتن هندی و معمر مغربی و غیرهما پس مبالغه کرده اند ائمه در بارهٔ شان به بیکار کردن و باطل ساختن امام ذهبی

دلیل تصحیح ذهبی که بنقل در آمد محل تامل است و بخاری و امثال او از محدثان بحدیث مذکور استدلال کرده اند بر موت خضر و عدم بقاے او بخاری از عبد الله بن عمر بن خطاب رضی الله عنهما در باب ذکر العشاء و العتمة

روایت نموده که قال صلی لنا رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لیلة صلوة العشاء وهی التی یدعوه الناس العتمة ثم انصرف فاقبل علینا فقال ارأیتم لیلتکم هذه فان علی رأس مائة سنة منها لا یبقی ممن هو الیوم علی ظهر الارض احد شیخ شهاب الدین قسطلانی در شرح این حدیث از شرح صحیح بخاری گفته که لا یعیش احد بعدها اکثر من مائة سنة سواء قل عمره بعد ذلك ام لا ولیس فیه نفی عیش احد بعد تلك اللیلة فوق مائة سنة واحتج به البخاری وغیره علی موت الخضر واجاب الجمهور بانه عام ارید به الخصوص او ان المراد بالارض الارض التی نشاء بها علیه السلام وحینئذ فیکون الخضر فی ارض غیر هذه وقد تواردت اخبار کثیرین من العلماء والصلحاء باجتماعهم علیه مما یطول ذکره وسبق فی باب

فرمود عبد الله ابن عمر که بخواند با ما رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نماز عشا در شبے که میخوانند مردمان آنحضرت را براے نماز باز گشت و متوجه شد بسوے ما و فرمود که دیدید شما درین شب پس تحقیق بر ابتداے سال صدی ازین شب نه باقی خواهد ماند کسیکه امروز بر روے زمین موجود است - زنده نخواهد ماند کسے بعد وے اکثر از صد سال خواه قلیل باشد عمر وے بعد این یا نه و نیست در روے نفی زندگی کسے بعد آن شب زائد از صد سال و حجت گرفت از وے امام بخاری و غیره بر موت خضر و جمهور جواب داده اند که این عام است مراد ازین خاص مردمانند یا مراد ازین زمینے است که وے علیه السلام دران پیدا شده و اینوقت خضر علیه السلام در زمین دیگر غیر این زمین بوده باشد و وارد شده اند اخبار اکثر علما و صلحا از ملاقات شان با حضرت خضر علیه السلام و ذکر وے طویل است و در باب

السمر بالعلم ان المراد ارضه التی بها نشاء
و فیها بعث کجزیرة العرب المشتملة علی الحجاز
و تهامةٍ و نجدٍ فهو علی حد قول الله تعالیٰ
او ینفوا من الارض ای بعض الارض التی
صدرت الجنایة فیها فلیست الالف واللام
للاستغراق و بهذا یندفع قول من استدل
بهذا الحدیث علی موت الخضر علیه السّلام
کالمؤلف و غیره اذ یحتمل ان یکون الخضر ع
فی غیر هذه الارض المعهودة ولئن سلّمنا
انّ الالف و اللام للاستغراق فقوله احد
عموم محتمل اذ علی وجه الارض الجن والانس
والعمومات یدخلها التخصیص بادنی قرینة
واذا احتمل الکلام وجوهًا سقط به الاستدلال
قاله الشیخ قطب الدین القسطلانی و قال
النووی المراد انّ کل من کان تلک اللیلة
علی الارض لا یعیش بعدها اکثر من مائة
سنة سواء قل عمره قبل ذلک ام لا و لیس فیه
نفی حیوة احد بعد تلک اللیلة مائة سنةٍ
و در شرح شمائل از ملا عصام اسفرائینی در شرح
قول ابو الطفیل ابن واثله که آخر من مات
من الصحابة است رایت النبی صلی الله
علیه وآله وسلم و ما بقی علی وجه الارض
احد اه غیری مذکور شده که بهذا الحدیث
یستدل بانّ الاشبح و بسرا و جعفرا و نسطورا
الرومی وا باهدیته البصری المدعین
للصحبة کذابون و ان بابارتن الهندی
المدعی للصحبة بعد الثلثین و ستمائة و ربیع

السمر بالعلم گذشته که مراد از زمین آن زمین است که
پیدا شد در وے و نیز در ان مبعوث شد مثل جزیره عرب که
شامل است بر حجاز و تهامه و نجد پس وے بر حد
قول الله تعالیٰ شانه است او ینفوا من الارض یعنی
از بعض زمینها که در ان گناه صادر شد پس الف لام
استغراقی نیست و باین کلام دفع میشود قول کسیکه
باین حدیث دلیل آورده بر موت خضرؑ مثل مؤلف و غیره
چه که احتمال است که خضرؑ در غیر این ارض معینه باشد
واگر تسلیم کنیم که الف لام برائے استغراق است پس
قول وے صلی الله علیه وآله وسلم احد عام احتمال داشته
شده است چراکه بر روے زمین جن و انس نیز اند
و در الفاظ عام خصوصیت نیز میباشد به ادنی قرینه
و وقتیکه کلام محتمل وجوهات باشد از وے استدلال
ساقط باشد گفته است این را شیخ قطب الدین
قسطلانی و نووی گفته که مراد نیست که هر کسیکه باشد در آن شب
بر روے زمین نه زند خواهد ماند بعد وے زائد از صد سال
خواه عمر وے قلیل باشد قبل ازین یا نه و در وے نفی
زندگانی یکے بعد آن شب تا صد سال نیست۔
و در شرح شمائل از ملا عصام اسفرائینی در شرح
قول ابو الطفیل ابن واثله که آخر کسیکه مرد از صحا
دیدم آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و در انحالیکه
نه باقی بود بر روے زمین کسے بیننده وے
سوائے من۔ باین حدیث دلیل آورده
میشود که اشبح و بسرا و جعفر و نسطور رومی وا باهدیة
البصری که مدعی صحابی بودن هستند کذاب اند
و بابارتن هندی که دعوی صحابی شدن
کرد بعد سنه ششصد و سی و ربیع

بن محمود الذی جاء بعده باطلان والذی
اشکل فیما اخبر به النبی صلی الله علیه وآله وسلم
وابو الطفیل وجود خضر علیه السلام فانه
اتفق کلمة اهل الصدق فی وجوده ولا یمکن
ان ینکر **والجواب** بان خضرا کان علی وجه
الماء حین اخبار النبی صلی الله علیه وآله
وسلم **لا ینفع** لان الخبر انه لا یبقی علی وجه
الارض من کان فی زمانه لا انه لا یبقی ممن علی
وجه الارض ولانه بهذا التاویل یفتح باب
صدق من یدعی الصحبة بان یقال لم یکن
حین اخبار النبی علیه السلام علی وجه
الارض وثمنی در مزیل الخفا عن الفاظ الشفا گفته
هذا الحدیث عام فیمن یشاهد الناس ویخالطهم
لا فیمن لیس کذلک کالخضر بدلیل ان الدجال
خارج عن هذا الحدیث لما روی مسلم
من حدیث الجساسة الدال علی وجود
الدجال فی زمن النبی صلی الله علیه وآله
وسلم وعلی بقائه الی زمان ظهوره مع ان
مسلما روی عن ابن عمر رضی الله عنهما ان المراد
بقوله صلی الله علیه وآله وسلم علی راس
مائة سنة لا یبقی ممن هو علی ظهر الارض انخرام
ذلک القرن انتهی وامام محی الدین نواوی در
شرح صحیح مسلم گوید **باب** بیان معنی قوله صلی الله
علیه وآله وسلم علی راس مائة سنة
لا یبقی نفس منفوسة ممن هو موجود الآن
قوله صلی الله علیه وآله وسلم ارأیتکم
لیلتکم هذه فان علی راس مائة سنة منها لا یبقی

ابن محمود که آمد بعد وے باطل اند وآنکه اعتراض
کرده در خبر دادن آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم وابو الطفیل در بارهٔ وجود خضر علیه السلام پس تحقیق
اینست که متفق اند اقوال اہل صدق در وجود وے
علیه السلام وانکار آن ممکن نیست واین جواب که خضر
علیه السلام وقت خبر دادن آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم بر روے آب بود نافع نیست چراکه خبر اینست که
نه باقی خواهد ماند بر روے زمین کسیکه بود در زمان وے
نه اینکه باقی نخواهد ماند هیچ کسے ازان کسانیکه بر روے
زمین باشند وازین تاویل کشاده خواهد شد باب
صدق کسیکه دعوی صحابیت میکند باینطور که گفته شود
که نبود خضر علیه السلام بر روی زمین وقت خبر دادن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
این حدیث عام است برائے کسیکه ببیند مردمان را
واوشان آمیزش دارند با او نه برائے کسیکه چنین
نباشد مثل خضر علیه السلام بدلیل اینکه دجال ازین حدیث
خارج است چنانکه روایت کرد مسلم از حدیث جساسه
که دلالت کننده است بر وجود دجال در زمانه نبی صلی الله
علیه وآله وسلم و بر بقاے وے تا زمان ظهور خود حالانکه
مسلم روایت کرد از ابن عمر رضی الله عنهما که مراد از قول
نبوی صلی الله علیه وآله وسلم علی راس مائة سنة الی آخره
قطع شدن این قرن است ۔

وامام محی الدین نواوی در شرح صحیح مسلم گوید
**باب** در بیان قول نبی صلی الله علیه وآله وسلم
علی راس مائة سنة لا یبقی الخ یعنی بابتداے صدی
این سال نه باقی خواهد ماند کسے ذی روح از کسانیکه
این وقت موجود اند قول وے صلی الله علیه وآله وسلم آیا
دیدید شما درین شب که بر ابتداے صدی سال باقی

ممن هو اليوم على ظهر الارض احد قال ابن عمر و انما قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لا يبقى ممن هو اليوم على ظهر الارض احد يريد بذلك ان ينخرم ذلك القرن وفي رواية جابر انه سمع النبي صلى الله عليه وآله وسلم قبل وفاته بشهر يقول ما من نفس منفوسة اليوم يأتي عليها مائة سنة وهي حيّة يومئذ وفي رواية ابي سعيد مثله لكن قال قال النبي صلى الله عليه وآله وسلم ذلك لما رجع من تبوك هذه الاحاديث قد فسّر بعضها بعضًا وفيها علم من اعلام النبوة والمراد ان كل نفس منفوسة كانت تلك الليلة على الارض لا يعيش بعدها اكثر من مائة سنة سواء قلّ عمرها قبل ذلك ام لا وليس فيه نفي عيش احد يوجد بعد تلك الليلة فوق مائة سنة ومعنى نفس منفوسة اي مولودة وفيه احتراز من الملائكة وقد احتج بهذه الاحاديث من شذ من المحدثين فقال الخضر ميت والجمهور على حياته ويتأولون هذه الاحاديث على انه كان على البحر لا على الارض او انها عام مخصوص وقوله ينخرم ذلك القرن اي ينقطع وينقضي وقال الامام المحدث الشيخ ابراهيم الكردي في المسالك انه عام اريد به الخصوص بنفسه لا يشتمل الخضر ولا المعمر الانسي والجني انتهى۔ وخاتمة الحفاظ جلال الدين سيوطي در درمنثور ميفرمايد اخرج ابن الجوزي في كتاب صفوة الصفوة من سهل بن عبد الله قال

خواهد ماند کسیکه امروز موجود است بر روے زمین ابن عمرؓ گفته که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نه باقی خواهد ماند کسے ازان کسان که امروز بر روے زمین است واراده کرده باین کلام که منقطع خواهد شد این قرن ودر روایت جابرؓ انیست که وے شنید از نبی صلی الله علیه وآله وسلم یکماه قبل از وفات وے که فرمود نیست هیچ جاندار امروز که بگذرد بر روے صد سال و وے همان روز زنده باشد ودر روایت ابوسعید مثل وے است لیکن گفت ابوسعید که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم این احادیث را وقتیکه رجوع کرد از غزوهٔ تبوک وتفسیر کرد بعض احادیث بعض را ودر وے علمی است از علمهاے نبوت ومراد انیست که هر نفس جاندار که درین شب است بر روے زمین نه زندن خواهد ماند بعد وے زائد از صد سال خواه عمر وے کم باشد قبل ازین یا نه ودرین نفی آنکس نیست که بعد آن شب یافته شود زائد از صد سال ومعنی نفس منفوسه یعنی پیدا شده ودرین قول احتراز است از ملائکه وباین احادیث حجت گرفته کسیکه بدحجت شاذ (یعنی خلاف قیاس) است از محدثین وگفت که خضر مرده است وجمهور قائل حیات وے اند تاویل این احادیث میکنند که وے در دریا بود نه بر زمین یا اینکه این عام مخصوص است وقول وے ینخرم ذلک القرن معنیش انیست که منقطع ومنقضی خواهد شد وامام محدث شیخ ابراهیم کردی در مسالک گفته که این حدیث عام است ومراد از وے خصوصیت ذاتی گرفته شده شامل نیست خضر را ونه معمر را از قوم انسان باشند یا جن۔ انتهی

برآورد ابن جوزی در کتاب صفوة الصفوة از سهل ابن عبد الله که گفت

كنت في ناحية ديار عادٍ اذ رايت مدينة من حجر منقور في وسطها قصر من حجارة تاويه الجن قد خلت فاذاً شيخ عظيم الخلق يصلي نحو الكعبة و عليه جبة صوفٍ فيها طراوة فلم اتعجب من عظم خلقته كتعجبي من طراوة جبته فسلمت عليه فرد علي السلام وقال يا سهل ان الابدان لا تخلق الثياب وانما تخلقها روائح الذنوب ومطاعم السحت وان هذه الجبة علي منذ سبعمائة سنة لقيت بها عيسى ومحمداً صلى الله عليه وآله وسلم فآمنت بهما فقلت له ومن انت قال انا من الذين نزلت فيهم قل اوحي الي انه استمع نفر من الجن انتهى

بودم در کنارہ دیار عاد کہ دیدم شہرے سنگین نقشے در وسط وے مکانے بود از سنگ کہ مے ماند دران جن پس داخل شدم و دیدم شخصے عظیم الجثہ کہ نماز میخواند بسوے کعبہ و بر وے جبہ صوف بود کہ دران تر و تازگی بود پس متعجب گشتم از عظیم الخلقتے وے چنانکہ تعجب کردم از تازگی جبہ وے پس بروے سلام کردم و وے رد سلام کرد بر من و گفت اے سہل ہر آئنہ اجسام پارچہ ہا را کہنہ نمیکنند بلکہ وے را کہنہ میکنند بوہاے گناہان و طعام حرام و این جبہ بر من از ہفتصد سال است و باین ملاقات کردم عیسے علیہ السلام و محمد صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را و ایمان آوردم باوشان پس گفتم بوے کہ شما کدام کس ہستید گفت ما ازان کسانیم کہ در حق شان نازل شدہ آیت قل اوحی الی الخ یعنی بگو اے محمد کہ وحی فرستادہ شد بسوے من کہ گوش نہاد جماعتے از جن

و شیخ عبد الحق محدث در صراط مستقیم گوید و آنکہ آنحضرت در آخر عمر شریف فرمودہ کہ ہیچ جاندارے کہ بر روے زمین است بقاء وے از صد سال نگذرد و باین حدیث جماعہ کہ انکار بقاے خضر کنند تمسک نمایند باعتبار اکثر و اغلب خواہد بود یا مخصوص بوجہیکہ خضر ازان بیرون آید واللہ اعلم و در اشعۃ اللمعات

در شرح حدیث جابر از باب قرب الساعۃ است کہ قال سمعت النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم

یقول قبل ان یموت بشہر تسئلونی عن الساعۃ وانما علمہا عند اللہ و اقسم باللہ علی الارض من نفس منفوسۃ یأتی علیہا مائۃ سنۃ وھی حیۃ یومئذ رواہ مسلم گوید کہ باین حدیث تمسک کردہ اند بعضے از اکابر علماء حدیث در موت خضر علیہ السلام چہ وے در وقت خبر دادن آنحضرت علیہ السلام از مولودان و موجودان بر روے زمین بود و بحکم مخبر صادق باید کہ بقاء وے از صد سال درنگذرد و بعد از گذشتن صد سال بمیرد۔ جواب میدہند کہ خضر ازان عموم مخصوص است و آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خبر از احوال امت خود دادہ است کہ از امت من کہ درینوقت موجود اند بعد از صد سال ہمہ بمیرند و بعضے گویند کہ شاید خضر دران وقت بر زمین نباشد بلکہ بر آب بود یا بر ہوا از امام محی السنۃ نقل کردہ اند کہ چہار کس از انبیاء زندہ اند دو بر زمین خضر و الیاس و دو بر آسمان ادریس و عیسے و اخبار در وجود خضر از مشائخ و علما متواتر رسیدہ اگرچہ آنرا بعضے تاویل کنند کہ ہر زمان را خضر یست کہ مربی

سلہ گفت جابر کہ شنیدم نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم را کہ میفرمود یکماہ قبل از وفات کہ مے پرسید مرا از قیامت و علم وے نزد خداست و قسم میخورم بخدا از ہیچ جاندار بر روی زمین کہ بگذرد بروے صد سال و وے امروز زندہ باشد روایت کرد این را مسلم۔

ومفیض آنست ولیکن از کمل اولیا وجود همان شخص از بنی اسرائیل که مصاحب موسے علیه السلام بود آمده
و از حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رضی الله تعالے عنه منقول است که گاهی
در اثنای کلام خود میفرمود و اشارت بجانب هوا میکرد قف یا اسرائیلی و اسمع کلام المحمدی نیز مود
بایست ای اسرائیلی و بشنو کلام محمدی را مراد ذات شریف و کلام خود را میداشت والله اعلم
انتهی و علی قاری در مرقاة در شرح این حدیث گوید۔

قال الاشرف معناه ما تبقى نفس مولودة
اليوم مائة سنةٍ اراد به موت الصحابة
رضى الله تعالى عنهم وقال صلى الله عليه وآله
وسلم هذا على الغالب والا فقد عاش
بعض الصحابة اكثر من مائة سنةٍ انتهى۔
ومنهم انس ابن مالك وسلمان وغيرهما
والاظهر ان المعنى لا تعيش نفس مائة سنة
بعد هذا القول كما يدل عليه الحديث الآتى
فلا حاجة الى اعتبار الغالب فلعل المولودين
فى ذلك الزمان انقرضوا قبل تمام المائة
من زمان ورود الحديث ومما يؤيد هذا المعنى
استدلال المحققين من المحدثين وغيرهم
من المتكلمين على بطلان دعوى بابارتن
الهندى وغيره ممن ادعى الصحبة وزعم
انه من المعمرين الى المائتين والزيادة بقى
ان الحديث بظاهره يدل على عدم حياة
الخضر والياس ع وقد قال البغوى فى المعالم
اربعة من الانبياء فى الحيات اثنان فى الارض
الخضر والياس واثنان فى السماء عيسى
وادريس ع فالحديث مخصوص بغيرهم او المراد
ما من نفس منفوسة من امتى والنبى لايكون
من امته نبى آخر وقيل قيد الارض يخرج الخضر

گفت اشرف که معنی وے اینست که نه باقی خواهد ماند
نفسے زائیده شده امروز صد سال مراد گرفته بوے
موت صحابه رضی الله عنهم را و فرمود رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم که غالب همین است ورنه بعضے صحابه زائد از
صد سال زنده مانده اند از آنها انس ابن مالک و
سلمان و غیرهما اند و ظاهر آنست که مراد از زنده نماندن
کسے تا صد سال بعد این قول است چنانکه حدیث آینده
بر وے دلالت میکند پس حاجت به اعتبار غالب
نیست چه که شاید مولودین آن زمان گذشته شده
باشند قبل تمامی صدی از وقت ورود حدیث
و آنچه مؤید همین معنی است استدلال محققین از
محدثین است و غیر شان از متکلمین بر بطلان دعوی
بابارتن هندی وغیره از کسانیکه دعوی صحبت
میکنند و گمان کرده که وے از ان معمرین است
که دو صد سال یا زائد از ان عمر یافته باقی
ماند اینکه حدیث بظاهر خود بر عدم حیات
حضرت خضر و حضرت الیاس دلالت میکند
چنانچه امام بغوی در تفسیر معالم گفته که چهار انبیا زنده اند
دو بر زمین یکے خضر و دیگرے الیاس و دو در آسمان
یکے عیسٰی و دیگرے ادریس پس حدیث مخصوص بغیر شان
است یا مراد اینست که نیست هیچ جاندار از امت من
و نبی نمیباشد از امت نبی دیگر و بعضے گفته که از قید ارض خضر

والیاس فانهما کانا علی البحر حینئذٍ والله اعلم - انتهی
وملا یعقوب در خیر جاری شرح صحیح بخاری گوید
قوله علی ظهر الارض احتراز عمن فوق السماء
کعیسی علیه السلام والملائکة وعن الخضر لانه
کان علی ساحل البحر لا الارض والجمهور علی انّه
حی وعلی وجه الارض وبقائه مشهود منقول
عن الاولیاء رحمهم الله کما مر ذکره وکذا عن ابلیس
اللعین لانه اما فی الماء او علی الهواء والمراد بلفظ
من الانس الموجودون ظاهرا وهذا هو الوجه
فلا حاجة الی بیان اخراج غیرهم ودر جای دیگر
ازهمین شرح گوید احتج بهذا الحدیث البخاری
وغیره علی موت الخضر واجاب الجمهور عنه
بانه عام مخصوص البعض او المراد بالارض
الارض المخصوص کارض مکة او المدینة
مثلاً کذا فی القسطلانی ولا یخفی ما فیه
من التکلف اذ العموم المعلوم من اللفظ
لا یترک بمخصص غیر معلوم الوجود فالاولی
ان یقال ان العموم باعتبار من کان فی تلک
اللیلة علی ظاهر الارض والخضر لعله لم یکن
علی وجه الارض فی تلک اللیلة او فی تلک
الساعة بل کان فی البحر علی وجه الماء وهذا
الحدیث لا یدل علی فناء من فی الارض جمیعاً
وان وجد بعد زمان وجود الکلام الشریف
حتی یلزم منه قیام القیمة فیلزم استحالة التخلف
لان المراد فناء الموجودین فی تلک اللیلة
کما نص علیه الشراح انتهی موضع الحاجة

والیاس علیهما السلام خارج اند چراکه آن هردو آنوقت بر دریا بودند
والله اعلم -
قول وی صلی الله علیه وسلم بر پشت زمین درین احتراز
است از کسانیکه بر آسمان اند مثل عیسی علیه السلام و ملائکه
وخضر علیه السلام که وی بر کنارهٔ دریا بود نه بر روی زمین
وجمهور بر آنند که وی زنده است و بر روی زمین آثار وی
موجود چنانچه منقول است از اولیاء الله رحمهم الله و ذکر وی
گذشته وهمچنین از ابلیس لعین که وی بر آب بود یا بر هوا و مراد
به لفظ انس موجودین ظاهری اند وهمین وجه است پس حاجت
به بیان خارج کردن غیرشان نیست -
حجت گرفته باین حدیث بخاری وغیره بر موت خضر
وجمهور از وی جواب داده که این عام مخصوص البعض است
یا مراد از زمین زمین مخصوص باشد مثل زمین مکه یا مدینه
مثلاً چنین است در قسطلانی و درین امر آنچه که تکلیف است
مخفی نیست چه که عموم معلوم از لفظ ترک کرده نمیشود
بالمخصص غیر معلوم الوجود پس اولی اینست که
گفته شود که عموم باعتبار کسی است که باشد
دران شب بر روی زمین وحضرت خضر غالباً
دران شب یا دران ساعت بر روی زمین نبود
بلکه در دریا بود و بر روی آب واین حدیث
دلالت نمیکند بر فنا جمیع کسانیکه بودند بر زمین واگر
یافته شود بعد زمانهٔ صدور این حدیث واز آن
قیام قیامت لازم آید پس استحالهٔ تخلف لازم خواهد آمد
چه که مراد آنجا فنا کسانی است که دران شب
موجود بودند چنانچه شراح تصریحش کرده اند
تمام شد کلام حسب ضرورت -

مولوی عبد القادر جونپوری در معنی این حدیث نوشته اند که ظاهر آنست که خطاب باین حدیث

باجماعت مردم اہل عادت بوده است ومعنی آنست که کسے از حاضران اینوقت بعد از صد سال
بقائے عادی استمراری که بطریق تکلیف یا تخلل واقع است باقی نخواهد بود وبقاے خضرؑ والیاسؑ
واشخاص دیگر از جماعة الناس نه بروجه عادی استمراری است کاتب حروف گوید چون حال استدلال
ذهبی برنفی وجود رتن هندی وانکار صحابیت او وغیر او واضح شد اگر ایراد مسئله جرح وتعدیل
که تعلقے باینمقام دارد ودر لت اقدام ناظرین است براے ایضاح مرام وازاحت اوهام هم بعمل آید
نافع تر باشد

## فصل دوم در ذکر علم جرح وتعدیل

قال الشيخ زين العراقي في الفية الحديث
اختلف في التعديل والجرح هل يقبلان
او احدهما من غير ذكر اسبابهما ام لا يقبلان
الا مفسرا على اربعة اقوال الاول هو الصحيح المشهور
التفرقة بين التعديل والجرح فيقبل التعديل
من غير ذكر سببه لان اسبابه كثيرة فيثقل
ويشق ذكرها لان ذلك يحوج المعدل الى
ان يقول ليس يفعل كذا ولا كذا ويعد ما يجب
عليه تركه ويفعل كذا ويفعل كذا فيعد ما يجب
عليه فعله فيشق ذلك ويطول تفصيله واما
الجرح فانه لا يقبل الا مفسرا مبين السبب
وهذا القول هو الذي نص عليه الشافعي
وقال الخطيب هو الصواب عندنا وقال
ابن الصلاح انه الصحيح المشهور وحكى الخطيب
انه ذهب الائمة من حفاظ الحديث ونقاده
مثل البخاري ومسلم وغيرهما الى ان الجرح
لا يقبل الا مفسرا قال ابن الصلاح وهذا
ظاهر مقرر في الفقه واصوله انتهى قال السيد
السند في مختصر الطيبي جوز الجرح والتعديل
صيانة للشريعة وبها يتميز صحيح الحديث

گفت شیخ زین الدین عراقی در الفیة الحدیث که اختلاف
است در تعدیل وجرح که مقبول اند آن هردو یا یکے
از آنها بغیر ذکر اسباب شان یا غیر مقبول اند بلا تفسیر
درین چهار قول اند اول آنکه صحیح ومشهور است
یعنی فرق کردن در تعدیل وجرح وقبول کردن
تعدیل را بلا ذکر سبب وے چه که اسباب وے کثیر شان
وذکر کردن جمله آنها ثقیل وشاق باشد چراکه این امر حاجتمند
میکند تعدیل کننده را باینکه گوید که نخواهد کرد چنین وچنان
وشمار کرده خواهد شد از متروکات وے وباین قول که
خواهد کرد چنین وچنان را پس شمار کرده خواهد شد از انچه
که کردن شان بروی واجب است این وی را شاق خواهد شد
وتفصیل وے دراز است واما جرح پس نه قبول خواهد شد بلا تفسیر
وبلا بیان سبب براین قول تصریح کرده است امام شافعی وخطیب گفته
که این صواب است نزد ما وابن الصلاح گفته که این صحیح
مشهور است وحکایت کرد خطیب که رفته اند ائمه از حفاظ حدیث
ونقاد شان مثل بخاری ومسلم وغیر شان باینکه جرح مقبول نخواهد شد
بلا تفسیر ابن الصلاح گفته که این ظاهر ومقرر است در فقه واصول
وے - ومیر سید شریف در مختصر الطیبی گفته
که تجویز کرده شد جرح وتعدیل بوجه حفاظت
شریعت وباین تمیز کرده میشود در صحیح حدیث

وضعيفه فيجب على المتكلم التثبت فيها فقد
اخطاء غير واحد في تجريحهم بما لا يجرح انتهى
وقال مولانا هبة الله المحدث وجوزوا ذلك
مع حرمة الفتنة صيانة للشريعة ويجب
على المتصدى لذلك التتبع والتصفح والبلوغ
في طلب علامات الجرح والتعديل فان
كثيرا ما اخطاء في ذلك المجروح لما يكون
سببا للجروح انتهى قال الحافظ الثقة تاج الدين
السبكي ومما ينبغي ان يتفقد عند الجرح حال
العقائد واختلافها بالنسبة الى الجارح
والمجروح فربما خالف الجارح المجروح في العقيدة
فجرحه لذلك واليه اشار الرافعي بقوله وينبغي
ان يكون المزكون براء من الشحناء والعصبية
في المذهب خوفا من ان يحملهم ذلك على جرح
عدل او تزكية فاسق وقد وقع هذا لكثير
من الائمة جرحوا بناء على معتقدهم وهم
المخطئون والمجروح مصيب وقد اشار شيخ
الاسلام سيد المتاخرين تقي الدين ابن
دقيق العيد في كتابه الاقتراح الى هذا فقال
ومن امثلته قول بعضهم في البخاري تركه
ابو زرعة وابو حاتم من اجل مسئلة اللفظ
فيا لله والمسلمين ايجوز لاحد ان يقول البخاري
متروك وهو حامل لواء الصناعة ومقدم
اهل السنة والجماعة وقال الشيخ ابو عمرو بن
الصلاح في المقدمة واما الجرح فانه لا يقبل
الا مفسرا مبين السبب لان الناس يختلفون
فيما يجرح وفيما لا يجرح فيطلق احدهم الجرح بناء

وضعیف حدیث پس بر متکلم واجبست ثابت ماندن
چراکه خطا کرده اند غیر یکے در مجروح کردن شان بچیزیکه قابل جرح
نیست و مولانا هبة الله محدث گوید که علما تجویز کرده اند جرح
وتعدیل را با وجود حرمت فساد برائے حفاظت شریعت
و هر کسیکه مستعد این کار شود بر وے واجبست که در طلب علامات
جرح وتعدیل تتبع کند و صفحه صفحه نگرد و مبالغه کند چه که اکثری
خطا کرده اند در انچه که باعث جرح نبوده انتهی
وحافظ ثقه تاج الدین سبکی میگوید از انچه که مناسب است
جستن آن وقت جرح کیفیت عقائد و اختلاف
وے به نسبت جارح و مجروح چه اکثر جارح
مخالفت مجروح کرده است در عقیده و جرح کرده
چنانچه بر این اشاره کرد رافعی باین قول که و سزاوار
است برائے مزکیان (یعنی جرح کنندگان) که پاک باشند
از تعصب و تلخی در مذهب بوجه اندیشه اینکه باعث شود
ایشان را همین امر بر جرح مردے عادل یا تزکیه (یعنی
پاک کردن) مردے فاسق و واقع شده است همچنین اکثر
از ائمه که جرح کردند ایشان بر بناء اعتقاد خود حالانکه ایشان
برخطا بودند و مجروح بر صواب و اشاره کرده بسوے همین
شیخ الاسلام سید المتاخرین تقی الدین ابن دقیق العید در کتاب
خود موسومه به اقتراح و گفت که از مثال وی قول بوده است
در باره امام بخاری که ترک کرده وی را ابو ذرعه و ابو حاتم بوجه
مسئله لفظ پس کجا جائز است برائے کسیکه بگوید که بخاری
ترک کرده شده است درانجا لیکه وے بردارنده علم این
صناعت و مقدم اهل سنت و جماعت است و شیخ ابو عمر
ابن الصلاح در مقدمه گفته که و اما جرح مقبول نخواهد شد
بلا تفسیر و بیان سبب چراکه مردمان اختلاف دارند
در انچه که قابل جرح است یا نیست پس اطلاق میکند یکے
از ایشان جرح را بر بناء

على امرٍ اعتقده جرحًا وليس بجرح فی نفس الامر
فلابد من بيان سببه لينظر فيه اهو جرح
ام لا وهذا ظاهر مقرر فی الفقه واصوله وقال الشيخ
ابن حجر فی شرح النخبة وينبغی ان لا يقبل الجرح
والتعديل الا من عدل متيقظ فلا يقبل جرح
من افرط فيه قال الحافظ زين الدين العراقی
استاد ابن حجر العسقلانی فی الالفية والشيخ
شمس الدين السخاوی فی شرحه ثم ان الجارح
وان كان اماما معتمدا فی ذلك فربما اخطاء فيه
كما صرح النسائی فی احمد بن صالح المصری
بقوله غير ثقة ولا مامون وهو امام حافظ احتج
به البخاری فی صحيحه وقال انه ثقة ما رايت احدا
يتكلم فيه بحجة وكذا وثقه ابو حاتم الرازی
والعجلی وآخرون وقد قال ابو يعلی الخليلی
اتفق الحفاظ على ان كلام النسائی فيه تحامل
وذكر الشيخ تقی الدين ابن دقيق العيد ان
الوجوه التی تدخل فيها الآفة خمسة احدها
الهوی والغرض وهو شرها والثانی المخالفة
فی العقائد والثالث الاختلاف بين المتصوفة
واصحاب العلوم الظاهرة والرابع الكلام
بسبب الجهل بمراتب العلوم واكثر ذلك
فی المتاخرين لاشتغالهم بعلوم الاوائل
وقد علم ان علوم الاوائل قد انقسمت
الى حق وباطل فمن الحق علم الحساب والهندسة
والطب ومن الباطل ما يقولونه فی الطبعيات
وكثير من الالهيات واحكام النجوم والخامس
الاخذ بالتوهم مع عدم الورع هذا محصل

امر اعتقاد كردهٔ خود وآن در واقع جرح نباشد پس
بيان سببش ضروری است تا كه دیده شود كه وے جرح است
يا نه و اين ظاهر و مقرر است در فقه و اصول و شيخ ابن حجر
در شرح نخبه گويد كه مناسب است كه جرح و تعديل
قبول نكرده شود مگر از مرد عادل بيدار (يعنی هر كه درين
باب واقفيت نيک دارد) پس مقبول نخواهد شد جرح
كسيكه درين امر زيادتی كند وگفت حافظ زين الدين عراقی
استاد ابن حجر عسقلانی در الفيه شيخ شمس الدين سخاوی در شرح وے
كه جارح اگرچه باشد امام معتمد درين امر ليكن اكثر خطا كرده
چنانكه امام نسائی تصريح كرده درباره احمد بن صالح مصری
بقول خود كه ثقه نيست و نه مامون (يعنی محفوظ از غلطی) حالانكه
وے امام است و حافظ و حجت گرفته است بوے امام بخاری
در صحيح خود وگفت كه وے ثقه است كسے را نديدم كه در باره
وے دليلی يا حجتے آرد وهمچنين معتمد داشت ويرا ابو حاتم رازی
وعجلی و ديگران وگفت ابو يعلی خليلی كه اتفاق كرده اند حفاظ
برانيكه كلام وے درين امر گويا تكليف زائد از طاقت دادن
است وذكر كرد شيخ تقی الدين ابن دقيق العيد كه آن وجوه
كه در وے آفات اند پنج اند يكے آنست كه بوجه خواهش نفسے
باشد وغرض واين بدتر است دوم مخالفت در عقائد
سوم اختلاف ميان متصوفه وعلماے ظاهر و چهارم كلام
كردن با وجود جهل در مراتب علوم وبيشتر اين امر در متاخرين
بوده كه در علوم اوائل اشتغال داشتند ومعلوم است كه علوم
اوائل منقسم گشته اند بسوے حق و باطل پس از علوم حقه
علم حساب و هندسه و طب است واز علوم باطله آنست
كه ميگويند در طبعيات واكثرے از الهيات
واحكام نجوم و پنجم اخذ كردن چيزے را بر توهم
با وجود عدم پرهيز از ان اينست خلاصه

كلامه وقد عقد ابن عبد البر في كتاب العلم
باباً لكلام الاقران المتعاصرين بعضهم في بعض
ورأى ان اهل العلم لا يقبل الجرح فيهم الا ببيان
واضح انتهى وبعض الجارحين اشد من بعضهم
كالقطان وابن معين وغيرهما والنسائي
وابي حاتم وابن حبان حتى ان الثلاثة ربما
ضعفوا من احتج به الشيخان ومن المحدثين
الجارحين جماعات حملهم على الكلام فيمن
تكلموا فيه حقد وحسد قال عبدان سمعت
فضلك الرازي وجعفر بن الجنيد يقولان
المعري كذاب ثم قال عبدان حسداه لانه كان
رفيقهما فكان اذا كتب حديثاً غريباً لا يفيدهما
ومنه تكلم الفلاس في الامام ابن المديني
ولما بلغ ذلك ابا عبد الله محمد بن يعقوب
الحافظ قال والله لو وجدت قوة لخرجت
الى البصرة فبلت على قبره ومنه كلام محمد بن
محمد النيسابوري وابي زرعة الرازي والنسائي
في امام اهل مصر احمد بن صالح للغرض النفساني
كما بينه العقيلي وابن حبان وابن عدي او عداوة
مذهبية قال ابن حجر في مقدمة اللسان
وممن ينبغي ان يتوقف في قبول قوله في الجرح
من كان بينه وبين المجروح عداوة سببها
الاختلاف في الاعتقاد فان الحاذق
اذا تامل ثلب ابي اسحق الجوزجاني لاهل
الكوفة يرى العجب وذلك لشدة انحرافه
في النصب وشهرة اهلها بالتشيع فتراه
لا يتوقف في جرح من ذكره منهم بلسان ذلق

کلام شیخ ومنعقد کرده است ابن عبد البر در کتاب العلم
بابی در کلام اقران متعاصرین خود که بعض ایشان
در حق بعض کرده اند و عقیده ذکر کرده که نزد علما جرح معمول
نخواهد شد بغیر بیان واضح و بعضے جرح کنندگان سخت تر
میباشند از بعض مثل قطان (یعنی ابو یحیی) وابن معین وغیر ایشان
ونسائی وابی حاتم وابن حبان تا اینکه هر سه ضعیف
گفته اند کسانی را که حجت گرفته اند باو شان شیخان (یعنی
بخاری ومسلم) واز محدثین جرح کنندگان جماعات اند که
باعث شد او شان را کلام بر کلامیکه در وے کینه وحسد بود
عبدان گفته که شنیدم فضلک رازی وجعفر بن جنید را که گفتند
که معری کذاب است باز گفت عبدان که این بوجه حسد
گفتند چرا که معری رفیق آن هر دو کسان بود پس هرگاه که
مے نوشت حدیث غریب را فائده نمیداد او شانرا و از نیست
که کلام میکرد فلاس در بارهٔ امام ابن المدینی وهرگاه که این
خبر به ابو عبد الله محمد بن یعقوب حافظ رسید گفت که قسم بخدا
اگر مے یافتم در خود قوت بر فتم بسوے بصره و بول میکردم
بر قبر وے واز نیست کلام محمد بن محمد نیشاپوری وابی زرعه
رازی ونسائی در بارهٔ امام اهل مصر احمد ابن صالح بوجه غرض
نفسانی چنانکه بیان کرده ویرا عقیلی وابن حبان وابن عدی
یا بوجه عداوت مذهبی باشد گفت ابن حجر در مقدمه لسان
المیزان و سزاوار است اینکه توقف کرده شود در قبول کردن
قول کسیکه میان وے و مجروح عداوت باشد و سببش
اختلاف اعتقادی شود چه که مرد زیرک وقتیکه غور خواهد کرد
در عیب کردن ابی اسحق جوزجانی اهل کوفه را متعجب خواهد شد
واین بوجه سخت میلان وے در ناصبیت ومشهور بودن
هر اهالیان وے به شیعه بودن پس ببین که
توقف نمیکند در جرح کسیکه ذکر کرده اند علما ویرا
بزبان نیک۔

و عبارة طلقة حتى انه اخذ بلاين مثل الاعمش
و ابى نعيم و عبد الله بن موسى اساطين الحديث
و اركان الرواية فهذا اذا عارضه مثله
او اكبر منه فوثق رجلا ضعفه قبل التوثيق
انتهى و شیخ عبد الرؤف مناوى در شرح جامع صغير
در ترجمه بخاری گفته زين الامة افتخار الائمة صاحب
اصح الكتب بعد القرآن صاحب ذيل الفضل
على مر الزمان الذى قال فيه امام الائمة
ابن خزيمة ليس ما تحت اديم السماء اعلم
بالحديث منه و قال بعضهم انه من آيات الله
يمشى على وجه الارض قال الذهبى كان
من افراد العالم مع الدين والورع والمتانة
هذا كلامه فى الكاشف ومع ذلك غلب عليه
التعصب من اهل السنة فقال فى كتاب الضعفاء
والمتروكين ما سلم اى البخارى من الكلام
لاجل مسئلة اللفظ تركه الرازيان اى
ابو حاتم الرازى و ابو زرعة الرازى
هذه عبارته واستغفر الله تعالى ونسأل الله
السلامة ونعوذ به من الخذلان قال التاج
السبكى شيخنا الذهبى عنده على اهل السنة
تحامل مفرط اذا وقع باشعرى لا يبقى ولا يذر
فلا يجوز الاعتماد عليه فى ذم اشعرى ولا شكر
حنبلى انتهى قال بعض الافاضل فلان
لا يجوز الاعتماد عليه فى الكلام فى الصوفية
الاعلام اولى فانه كما ذكر هذا المحدث
التاج السبكى وصاحبه المجد الفيروزآبادى
وغيره واحد وتشهد به كتبه كان كثير الوقيعة

و عبارت فصیح تا اینکه وے گرفته بہ نسبت (یعنی ضعف)
مثل اعمش و ابی نعیم و عبد الله ابن موسی را که معتمدان حدیث
و ارکان روایت اند و این وقتے است که مقابله کند مثل وے
یا بزرگتر از وے پس معتمد میکند مردے را که پیشتر وے را ضعیف گفته است

زینت امت و فخر ائمه مصنف صحیح ترین کتب بعد قرآن
مجید صاحب دامان فضل بر ختم زمانه آنکه گفت
در بارهٔ وے امام الائمه ابن خزیمه که نیست زیر روے
آسمان عالم تر بحدیث از وے و بعضے گفته که وے از
علامات الٰہی است که میرود بر روے زمین و ذہبی گوید
که بود از افراد عالم با دین و ورع و متانت اینست
کلام وے در کاشف و با اینهمه غالب است
بر وے تنقص از اہلسنت و جماعت و گفت در کتاب الضعفاء
والمتروکین نه سالم ماند امام بخاری از اعتراض
بوجه مسئله لفظ متروک کردند وے را ابو حاتم
رازی و ابو زرعه رازی اینست عبارت وے و
طلب آمرزش میکنیم خداے تعالے را و سلامت
میجوئیم و پناه میگیریم بوے از رسوا شدن گفت
تاج الدین سبکی که شیخ ما ذہبی را بر اہل سنت
و جماعت اعتراضات بیجد است و گاہے اگر بشخصے
از اشاعره بیا میرد وے او را بسلامت نگذارد
پس جائز نیست اعتماد بر وے اگر مذمت اشعری
کند یا تعریف حنبلی و بعضے بزرگان گفته اند
که ہر آئینه ناجائز است اعتماد بر وے در بارهٔ اعتراضاتیکه
بر حضرات صوفیه وارد چنانکه ذکر کرده محدث
تاج الدین سبکی و صاحب وے مجد الدین فیروزآبادی
وغیره و کتب وے نیز بران شہادت میدہند بسیار اعتراض

فى السادة الصوفية من اشد المنكرة عليهم
مبطنًا بعضهم قدست اسرارهم العلية
وقد عاد شوم كلامه فيهم وتغليطه اياهم
عليه فوقع مع ذلك الحفظ والعلم فى اغلاط
فاحشة اكثر ما يتّهِمُهُم به الى ان ذكر جماعة
من الصحابة اولى النجابة فى الضعفاء والمجاهيل
باوهام وقعت له فى معرفة كونهم صحابةً
وقد تتبع عليه من ذلك الحافظ ابن ناصر الدين
الدمشقى فى كتاب الاعلام بما وقع فى مشتبه
الذهبى من الاوهام وقد اكثر من بيات
ذلك الحافظ ابن حجر فى الاصابة وتهذيب
التهذيب وغيرها وكذا السيوطى وغير واحدٍ
ومع هذا قد وقع للذهبى نفسه كلام حسن
مجملًا فى هذا المرام قال التاج السبكى فى ترجمته
من طبقات الكبرى ويعجبنى من كلام شيخنا
ابى عبد الله الحافظ فصل ذكره بعد تصنيف
كتاب الميزان وانا مورد بعضه قال قد كتبت
فى مصنفى الميزان عددًا كثيرا من الثقات
الذين احتج البخارى او مسلم او غيرها بهم
لكون الرجل منهم قد دون اسمه فى مصنفات
الجرح وما اوردته لضعفٍ فيه عندى
بل ليعرف ذلك وما زال يمر بى الرجل الثبت
وفيه مقال من لا يعباء به ولو فتحنا هذا الباب
على نفوسنا لدخل فيه عدة من الصحابة
والتابعين والائمة فبعض الصحابة كفر بعضهم
بتاويل ما والله يرضى عن الكل ويغفر لهم فما هم
بمعصومين ولا اختلافهم ومحاربتهم بالتى

سخت‌تر بزرگان صوفیه بود بلکه از سخت‌تر منکرین
قلبی اوشان پاک کند خدا اسرار علیه شانرا و
بازگشت بدی کلام وے در حق شان و به غلطی منسوب
کردن اوشان را بروے پس باوجود این علم و حفظ
و غلطیهاے فاحشه از وے واقع شده‌اند از آنجمله
که مردمان ویرا متهم میکنند تا اینکه ذکر کرده جماعتی را
از صحابهٔ بزرگ در ضعفاء و مجهولان بوجه وهمهائیکه واقع
شد او را در شناخت صحابیت شان و تحقیق تتبع کرده است
این را حافظ ابن ناصر الدین دمشقی در کتاب الاعلام بما وقع
فی مشتبه الذهبی من الاوهام و این بیان بالتفصیل کرده
حافظ ابن حجر در اصابه و تهذیب التهذیب وغیره
و همچنین سیوطی وغیره و با اینهمه از ذهبی خود درین
باب کلام حسن مجمل واقع شده شیخ تاج الدین سبکی در حال
وے که در طبقات الکبرے نوشته است میگوید که تعجب
مے آید مارا از کلام شیخ خود ابی عبد الله حافظ و علیحده
کرد ذکر ویرا بعد تصنیف کتاب المیزان و ما خبر وے
ازان آوردم و در تصنیف خود میزان نوشته‌ام عددے
کثیر را از مردمان ثقات که حجت گرفته اند باوشان
بخاری و مسلم وغیره چراکه مردے از اوشان جمع کرده است
نام ویرا در کتب جرح و ما اورا بوجه ضعف نیاوردم
بلکه بغرض شناخت آوردم و اکثر است که مردے
معتمد باشد و در وے مردمان گفتگو میدارند و اگر این
مبحث نویسیم اکثر از صحابه و تابعین و ائمه درو داخل شوند
که بعض صحابه تکفیر بعضے کرده اند و گفته اند
که نیست چنین که الله تعالے از همه
راضی باشد و بخشاید پس اوشان
معصوم نیند و نه اختلافات و محاربات شان چنین اند

تليهم عندنا اصلاً ولا بتكفير الخوارج لهم
انحطت روايتهم بل صار كلام الخوارج والشيعة
فيهم جرحاً للطاعنين فانظر الى حكمة ربك
نسأل الله السلامة وهكذا كثير من كلام الاقران
بعضهم فى بعض ينبغى ان يطوى ولا يروى الى
قوله هذا مالك النجم الهادى بين الائمة
وما سلم من الكلام فيه وكذا الاوزاعى ثقة
حجة وربما انفرد ووهم وحديثه عن الزهرى
فيه شئ ما وقد قال فيه احمد بن حنبل حديث
ضعيف ورأى ضعيف وقد تكلف لمعنى
هذه اللفظة الى قوله وهذا باب واسع والماء
اذا بلغ قلتين لم يحمل الخبث ثم ذكر جماعة
من هذا الجنس اعنى من لا يضرهم كلام
من تكلم فيهم بل يضر المتكلم ومنهم محمد ابن ادريس
الشافعى الامام الذى سارت الركبان بفضائله
ومعارفه فهو حافظ ثبت نادر الغلط حتى ان
ابا زرعة قال ما عند الشافعى حديث غلط
فيه وقال ابوداؤد ما اعلم للشافعى قط حديثا
اخطاء فيه وقد روى ان ابن معين قال
فيه ليس بثقة قال الذهبى فقد آذى ابن معين
نفسه بذلك ولم يلتفت احد الى كلام الشافعى
ولا الى كلامه فى جماعة من الاثبات كما لم يلتفتوا
الى توثيقه بعض الناس قال ابن خلكان قال
يحيى بن معين كان احمد ابن حنبل ينهانا عن
الشافعى ثم استقبلته يوماً والشافعى راكب
بغلته وهو يمشى خلفه فقلت يا ابا عبد الله
تنهانا عنه وتمشى خلفه فقال اسكت لو لزمت

که نزد ما او شانرا نرم سازد (یعنی قابل خیال باشد)
ونه بتکفیر فرقهٔ خوارج او شانرا روایت شان انحطاط پذیرفته
بلکه کلام خوارج وشیعه درحق شان باعث جرح طعنه زنان شد
پس ببین حکمت پروردگار خود را وسوال میکنیم از وے سلامتی را
وهمچنین بسیار است کلام معاصرین بعض شان درحق بعض
که پوشیدنش مناسب است نه بیان کردن تا قول سبکی که این
مالک ستاره ایست که هدایت کننده است میان ائمه ونه تسلیم
کرده شد اعتراضے درحق وے وهمچنین اوزاعی است که ثقه
وحجت است واکثر منفرد شد در روایت ومتوهم شد وحدیثے
که روایت از زهری دارد دران چیزیست (یعنی شکے) چه درباره
وے امام احمد بن حنبل گفته که حدیث ضعیف است ووهم
ضعیف دیده شد وبراے معنی این لفظ تکلف کرده باینطور که
گفت که این باب واسع است وآب هرگاه که برسد بقدر
دو سبو متحمل نجاست نخواهد شد باز ذکر جماعتے ازین قسم کرد
یعنی کسانیکه مضر نیست او شانرا کلام معترضین بلکه خود متکلم را
مضر است واز و شان محمد ابن ادریس شافعی امام است که
بکثرت اند فضائل وے ومعارف وے حافظ معتمد است
غلطی از وے کم صادر شد تا اینکه ابا زرعه گفت که نزد شافعی
حدیثے نیست که وے دران غلطی کرده باشد وابو داؤد گفته
که نمیدانم حدیثے مرویه امام شافعی که وے دران خطا کرده باشد
ومرویست که ابن معین درحق وے گفته که ثقه نیست ذهبی گفته
که ایذا داد ابن معین ذات خود را ونه التفات کرده کسے بسوے
کلام شافعی ونه بسوے کلام ابن معین جماعتے از مردمان معتمد چنانچه
نه توجه کردند در معتمد دانستن وے بعضے مردمان ابن خلکان گفته که
یحیی ابن معین گفت که امام احمد بن حنبل منع میکرد ما را از
شافعی که وی پیش آمد روزی درانحالیکه شافعی سوار بود بر استر خود وامام احمد
میرفت به پشت وی پس گفتم ای ابا عبد الله منع میکنی ما را از وی وخود میروی پیچھے
وے گفت خاموش باش اگر لازم کردم

البغلة انتفعت وربما قد اتفق لا لكثرهم
الاتفاق على تضعيف ثقة بمجرد تقليد متبع
وذلك بان تكلم مثلا امام من اهل هذا
الشان في رجل بظن ظنه او على شديشترطه
ما لا يجرح الثقة او في شئ خاص فعممه صاحب له
في لهجته او تبعه على ظاهره فتبعها آخر وهكذا
تتابع التباع الى ان كان الجمهور على هذا واصله
كما ترى ثم ربما نظر فيه بعض من جاء بعد
وبحث عن حقيقة العلة فاذا الامر ليس
كما ذكر فوثقه وبين الحقيقة فكثيرا ما نسب
ذلك منه الى الشذوذ والحق معه والكل ابتلاء
الهي وحكمة لا تكاد تدرى كما قول الذهبي
لم يتفق اثنان من اهل الفن على تجريح ثقة
ولا توثيق ضعيف نفوه محض وقد كان جماعة
من النقدة يتكلمون في الرجال اولا حسب
ظنهم من غير ان يكون لهم حجة بينة على
ذلك ثم يندمون على ما هنالك قال الامام
ابو طالب المكي في باب عقده في قوت
القلوب لنحو هذا المعنى وحدثونا عن علي بن
اخت عبد الرحمن بن مهدي قال كان
خالي قد خط على احاديث ثم صحح علينا
بعد ذلك وقرأتها عليه فقلت قد كنت
خططت عليها فقال نعم ثم تفكرت فاذا اني
ضعفتها اسقطت عدالة ناقلها فان
حاجاني بين يدي الله تعالى فقال لي اسقطت
عدالتي رأيتني سمعت كلامي لم يكن لي
حجة انتهى وروى نحوه الخطيب في الكفاية

پس روے استر وے پس نفع میگرم واکثر است که
اتفاق کرده اند بیشتر علما بر ضعیف گفتن مرد ثقه بصرف
تقلید متابعت واین بانیطور که کلام کرد کسے امام بزرگ
درباره مردے بمحض گمان خود یا شرطے شدید که مجروح
کند مرد ثقه را یا در چیزے خاص وعام کرد ویرا همراهی وے
در زبان خود یا بر ظاهر وے متابعت کرد ودیگران متابعت
وے کردند وبعد ازان جمهور بران متابعت کردند واصلش خالی
بود که دین شد بعد ازان وقتیکه نظر کردند در وے بعضے
از متاخرین واز حقیقت علت بحث کردند ونیافتند حال را
چنانکه شنیده اند پس اعتماد وے کرده حقیقتش بیان کردند پس
اکثر این امور بشاذ بودن (یعنی خلاف قیاس) منسوب کرده
میشوند وحق همین است وهمه آزمایش الهی است وحکمت وے
که ادراکش کردن نمیتوانیم وقول ذهبی که متفق نگشتند
دو کسے از اهل فن بر مجروح کردن مرد ثقه ونه معتمد دانستن
مرد ضعیف سخن محض است وبودند جماعتے از ناقدین
(یعنی سره کنندگان) که تکلم میکردند اولا در باره رجال
احادیث موافق گمان خویش غیر ازینکه اورا شاهدے
شاهدے عادل باشد باز ندامت میکشیدند چنانکه
اینجا ست گفت امام ابو طالب مکی در بابے که در قوت القلوب
منعقد کرده است درین معنی که بیان کردند مارا از خواهرزاده
عبد الرحمن ابن مهدی که گفت بود خال من که خط کشیده بر احادیث
باز تصحیح وے کرد وخواندم آنرا بر وے وگفتم که خط کشیده بودی
برانها گفت آری مگر باز غور کردم دیدم که وقتیکه اینها ضعیف کردم پس عدالت ناقل را
ساقط کردم پس اگر معارضه کرد وے با من رد بروے
حق تعالے وگفت از من که ساقط کردی عدالت مارا
ودیدی مارا وشنیده کلام مارا نخواهد بود نزد من حجتے
وروایت کرده مثل وے خطیب در کفایه

وفي تهذيب الكمال وطبقات السبكي قال
ابو الربيع محمد بن الفضل البلخي سمعت ابابكر
محمد بن مهرويه الرازي يقول سمعت علي
بن الحسين بن الجنيد يقول سمعت يحيى بن
معين يقول انا لنطعن على اقوام لعلهم قد
حطوا رحالهم في الجنة اكثر من مأته سنة
قال ابن مهرويه فدخلت على ابن ابي حاتم
وهو يقرأ على الناس كتاب الجرح والتعديل
فحدثته بهذا الحكاية فبكي وارتعدت يداه
حتى سقط الكتاب من يده وجعل يبكي ويستعيدني
الحكاية ويبكي انتهى وشيخ ابن الصلاح
در مقدمه گويد ثم ان على الاخذ في ذلك
ان يتقي الله تبارك وتعالى ويتثبت ويتوقى
التساهل لئلا يجرح سليما ويسم بريئا بسمة
سوء يبقى عليه الدهر عارها انتهى وقال
مولانا بحر العلوم الشيخ عبد العلي الانصاري
في فواتح الرحموت لا بد للمزكي ان يكون عدلا
عارفا باسباب الجرح والتعديل وان يكون
منصفا ناصحا لا ان يكون متعصبا ومعجبا
بنفسه فانه لا اعتداد بقول المتعصب رح
كما قدح الدارقطني في الامام الهمام ابي حنيفة
بانه ضعيف في الحديث واي شناعة
فوق هذا فانه امام ورع تقي خائف من الله
تعالى وله كرامات شهيرة فباي شيء يتطرق
اليه الضعف فتارة يقولون انه كان مشتغلا
بالفقه انظر بالانصاف اي قبح فيما قالوا
بل الفقيه اولى بان يؤخذ الحديث منه

ودر تهذيب الكمال وطبقات السبكي است كه گفت
ابو الربيع محمد بن الفضل بلخي كه شنيدم ابو بكر محمد بن
مهرويه رازي را كه ميگفت شنيدم علي بن حسين بن جنيد را
ووے ميگفت شنيدم يحيي ابن معين را كه ميگفت
من طعن ميكنم بر آن قوم كه غالبا فرود آورده اند
اسباب خود را در جنت اكثر از صد سال۔
ابن مهرويه گويد كه بيامدم بر ابن ابي حاتم ووے
ميخواند بر مردمان كتاب جرح وتعديل را پس
اين حكايت از وے بيان كردم بگريست وهر دو دست
وے بلرزيد چنانكه كتاب از دست وے بيفتاد واز
من اين حكايت را اعاده ميكنانيد وميگريست۔ انتهى
بر آخذ روايت ضروري است كه بترسد از
حق تعالے وثابت ماند واز تساهل پرهيز تا مجروح
نكند سالم را ونه نام نهد پاك را بنام بد كه در نام
باعث شرم شود انتهى۔
ومولانا بحر العلوم شيخ عبد العلي انصاري در فواتح
الرحموت مے نويسد كه برائے مزكي ضروري است
كه باشد عادل شناسندهٔ اسباب جرح وتعديل را
وانصاف كننده ونصيحت كننده نه متعصب ومغرور
بذات خود پس بتحقيق قول متعصب اعتبارے ندارد
چنانكه دارقطني قدح كرده در بارهٔ امام همام ابو حنيفه
رضي الله تعالے عنه كه وے ضعيف است در حديث
وكدام زشتي است زياده ازين چه كه وي امام متورع متقي است
وترسنده از خداي تعالے واو را كرامات مشهوره است
پس بچه چيز راه خواهد يافت بوي ضعف گاهي ميگويند كه وے
مشغول بفقه بود ببين بانصاف كه كدام بدي است در آنچه
كه گفتند بلكه از فقيه حديث گرفتن اولى است

وتارة يقولون انه لم يلاق ائمة الحديث
انما اخذ ما اخذ من حماد والاعمش وغيرهما
مع ان حمادا كان وعاءً للعلم فاخذه منه
اغناه من الاخذ من غيره وهذا ايضا آية
ورعه وكمال علمه وتقواه فانه لم يكثر
الاساتذة لئلا يتكثر الحقوق فيخاف عمره
عن الابقائه وتارة يقولون انه كان من
اصحاب القياس والرای وكان لا يعمل بالحديث
حتى وضع ابو بكر بن شيبة في كتابه بابا للرد
وترجمه بباب الرد على ابی حنيفة وهذا ايضا
من التعصب كيف وقد قبل المراسيل وقال
ما جاء من رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم فبالرأس والعين وما جاء من اصحابه
فلا نتركه ولم يخصص بالقياس عام خبر الواحد
فضلًا عن عام الكتاب ولم يعمل بالاحالة
والمصالح المرسلة والعجب منهم انهم طعنوا
في هذه الايام مع قبولهم الامام الشافعي
وقد قال في اقوال الصحابة كيف اتمسك
بقول من لو كنت في عصره لحاججته ورد المراسيل
وخصص عام الكتاب بالقياس وعمل بالاحالة
وهل هذا الا بهت من هؤلاء الطاعنين
والحق ان الاقوال التي صدرت عنهم في حق
هذا الامام مقتدى الانام كلها صدرت
من التعصب لا يستحق ان يلتفت اليها
ولا ينطفي نور الله بافواههم فاحفظ واثبت
وسبب وقوعهم في هذا الامر القطعي انهم كانوا
سيئي الفهم يجمدون ظواهر الفاظ الحديث

وگاہے میگویند کہ وے با ائمہ حدیث ملاقات نکردہ
ہر انچہ کہ گرفت از حماد و اعمش وغیرہما گرفت حالانکہ
حماد بمنزلہ ظرف علم بود پس اخذ کردن امام از وے
باخذ کردن از غیر وے حاجتمند نگردانید و این ہم از
علامات ورع و کمال علم و تقویٰ امام بود کہ استادان
خود بکثرت نکرد تا کہ حقوق بکثرت نشوند و خوف کرد در
زندگی خود از باقی داشتن حق استاد و گاہے میگویند
کہ امام از اصحاب قیاس و رائے بود و عمل بر حدیث نمیکرد
و ابو بکر بن شیبہ در کتاب خود بابے معین ساختہ در رد وے
و ترجمہ وے کردہ بایں کہ این باب است در رد امام ابی حنیفہ
و این ہم از تعصب است چرا کہ بعضے گفتہ کہ مراسیل (یعنی
احادیث مرسل) اند و گفت کہ انچہ کہ آمد از رسول اللہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم بر سر و چشم است و انچہ آمد از صحابہ آنرا
نیز ترک نخواہم کرد و عام خبر واحد را مخصوص بقیاس نکرد
چہ جائیکہ عام کتاب و عمل نکرد بر محال یا مصالح و عجب
از اوشان اینست کہ دران زمان طعن کردند با وجود
قبول کردن شان امام شافعی را حالانکہ وے گفت
در اقوال صحابہ کہ چگونہ تمسک کنم بقول کسیکہ اگر در زمان
وے مے بودم البتہ حجت میکردم از وے و مراسیل را
رد کرد و تخصیص عام کتاب کرد بقیاس و عمل کرد بر محال
گفتن و نیست این مگر دروغ بستن از اینچنین طعنہ
کنندگان و حق اینست کہ اقوالے کہ از اوشان صادر
شدند در حق این امام کہ مقتدائے خلق است ہمہ از
تعصب صادر شدند قابل التفات نیستند و نہ فرو
خواہد شد نور الٰہی از گفتن شان پس یاد دار و قائم
باش و سبب وقوع شان درین امر قطعی اینست
کہ اوشان کم فہم اند ظاہر الفاظ حدیث را

ولا يدركون فهم بواطن المعاني الدقيقة التي تعجز
عنها افهام المتوسطين وكان هذا التحرير الامام
مويدًا بالتائيد الالهي متعمقًا في بحار المعاني اخذًا
لآليه من قعر البحر الذي لا يقدر على الخوض فيه
احدٌ الاحاد من المؤيدين بتائيد الله تعالى
وهؤلاء الطاعنون لقصور افهامهم عجزوا عن
ادراك ما فهمه هو لينفروا عما قال كتنفر الحيوان
الوحشي وظنوه شيئًا فريًا وحكموا بانه خالف
الحديث فوقعوا فيما وقعوا من الجهل المركب ومثل
هذا الطعن ما طعن به الشيخ ابن الجوزي على
قطب الاقطاب الذي قدمه على رقاب كل
ولي الله محي الملة والدين ابن رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم في النسب والحسب سيدي
وسيد هذه الامة السيد عبد القادر
الجيلاني اوصله الله اعلى الجنان وبوأنا
جواره ووقع بهذا الطعن في مهلكة عظيمة
ويقال انه يكاد ان يسلب ايمانه فعصمه الله
تعالى بدعوة هذا القطب والقصة مشروحة
في شرح المشكوة الفارسي للشيخ عبد الحق
الدهلوي وكرامات هذا القطب متواترة
لا ينبغي ان ينكرها الا معاند فاحفظ الادب
في رجال الله وتثبت انتهى —
والامام المحدثين ابي عبد الله محمد بن اسمعيل البخاري
در صحيح خود از امام همام والامقام ابو حنيفه رضي الله
عنها ببعض الناس تعبير ميكند ودر فتح الباري شرح
صحيح بخاري در جزو بست ودوم در باب اللعان گفته
كه قوله بعض الناس اراد به الامام الاعظم

ميدانند در فهم باطن معاني دقيقه كه ازان افهام
متوسطين عاجز ميشوند قصد نميكنند واين عالم دانشمند
مويد بتائيد الهي بود وغوطه زن در درياي معاني
وگيرنده گهرهاي آبدار از قعر دريا كه كسي قادر نيست
در فرورفتن بوي اگرچه مويد باشد بتائيد الهي
واين طاعنين بوجه قصور فهمهاي خود از يافتن فهميده
وي عاجز شدند تا ازگفته وي برميدند مثل رميدن حيوان
وحشي وگمان كردند وي را چيزي دروغ وحكم كردند كه وي
مخالفت حديث كرد پس در جهل مركب واقع شدند
ومثل اين طعن آنست كه شيخ ابن جوزي كرده است
بر قطب الاقطاب آنكه قدم وي بر گردن جمله
ولي خدا است وابن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
است وزنده كن مذهب ودين در نسب وحسب سردار
ما وسردار اين امت سيد عبد القادر جيلاني رضي الله عنه
برساند وي را حق تعالى در اعلى طبقه جنت وجا دهد
ما را در قرب وي وبوجه اين طعن در مهلكه عظيمه افتاد و
ميگويند كه قريب بود كه ايمانش سلب كرده شود پس محفوظ
داشت الله تعالى وي را بدعاي اين قطب رض وتمام اين قصه
بتفصيل در شرح مشكوة فارسي مصنفه شيخ عبد الحق محدث
دهلوي مرقوم است وكرامات اين قطب رض متواتر اند
انكار آن نخواهد كرد مگر كسيكه در خدمت وي عناد دارد
پس با ادب باش در حضور اولياء الله وثابت باش انتهى
والامام المحدثين ابي عبد الله محمد بن اسمعيل البخاري
در صحيح خود از امام همام والامقام ابو حنيفه رضي الله
عنها ببعض الناس تعبير ميكند ودر فتح الباري شرح
صحيح بخاري در جزو بست ودوم در باب اللعان ذكر يافته
قول بخاري است بعض الناس مراد گرفت بوي امام اعظم

امام الائمة سراج الامة الذی سلم له علماء
الامة سبعة اثمان العلم واختلفوا فی ثمن واحدٍ
وهکذا ذکره فی کتاب الزکوة والحق انه کان
بین المصنف وبین العلماء الحنفیة عناد بسبب
انه کان استفتی فی صبیین اجتمعا علی لبن شاة
فافتی باختهما وبحرمة النکاح بینهما فقامت الحنفیة
بالزامه واخفی الامراء الی ان اجلوه عن بخارا قریبًا
من سمرقند فلم یترکوه ان یدخله وکان فی موضعٍ
یقال خرتنك قریبا من سمرقند ولما رأی نفرة
الناس عنه وایذائهم تنفر عن حیوة الدنیا
واشتاق الی الآخرة فدعا فی وقت سحر رب
قد ضاقت علیّ الارض بما رحبت فاقبضنی
الیك فتوفی فی ذلك الموضع والحاصل انه کان
فی اکابر الامة ایضا نوع من الحسد والبغض
بناءً علی بشریتهم فکانوا یشیرون فی تصانیفهم الی
تزییف اقوالهم ونرجوا ان یکون لهم فی ذلك
نیات صالحة انشاء الله العزیز ولهذا السر
لا یروی المحدثین عن ابی حنیفة واصحابه
احادیث الانصاف انه لا یلیق بمنصفٍ
اهل العلم والدیانة ونیز در جزو بست وهفتم
از فتح الباری که آنجا در صحیح بخاری لفظ بعض الناس
واقع شده بطریق نقل از کرمانی وقوع یافته که
ما ذکره البخاری من امثال هذه المباحث
ای الاعتراضات علی ابی حنیفة غیر مناسبٍ
بوضع هذا الکتاب اذ هو خارج عن قضیة
بل هو منهج للحقد والبغض بالنسبة الی ائمة
الدین موجب للتشنیع والطعن علی عرفاء

که امام ائمه است وچراغ امت تسلیم کرده اند وی را علماء
امت مقدار هفت حصه از هشت حصه علم واختلاف کرده اند
در یک حصه (یعنی یک حصه میان دیگر ائمه منقسم گشته)
وهمچنین ذکر کرده است وی را در کتاب الزکوة وحق اینست که بود
میان مصنف یعنی امام بخاری وعلماء حنفیه عناد باین وجه که از امام بخاری کسی
استفتا کرده بود که اگر دو بچه شیر یک بز بنوشند پس حرمت
رضاعت آنها ثابت خواهد شد یا نه پس فتوی داد که
آن هر دو همشیره رضاعی خواهند شد ونکاح میان شان حرام
خواهد شد ازین وجه حنفیه بالزام وے برخاستند و وی این
امر مخفی کرد تا اینکه وی را جلاء وطن کردند یعنی از بخارا قریب
سمرقند فرستادند آنجا نیز بار ندادند تا اینکه ماند در موضع قریب
سمرقند که او را خرتنگ می گفتند ولیکن وقتیکه نفرت مردمان از
خود دید وایذای شان را منضجر گشت از زندگی دنیوی ومشتاق آخرت شد
و وقت سحر دعا کرد که بار الٰها تنگی کرده است بر من زمین بسبب آنکه
کشاده کرده بودی پس بردار مرا بسوی خود پس در همان موضع وفات
یافت وخلاصه کلام اینست که میان اکابر امت نیز نوعے از حسد
وبغض بود بوجه بشریت شان ازینوجه در تصانیف خویش اقوال
شان را ضعیف میکنند مگر امید داریم که درین امر نیتهای شان صالح
خواهد بود انشاء الله العزیز وبرای همین سر محدثین روایت احادیث از امام
ابی حنیفه واصحابش نمیکنند و انصاف اینست که این چنین برای منصف که
اهل علم ودیانت باشد سزاوار نیست ـــ

انچه ذکر کرد امام بخاری از امثال این مباحث یعنی اعتراضات
بر امام ابی حنیفه بوضع این کتاب مناسب نیست چه که وی خارج
است از خرخشه وقضیه بلکه آن راهے است برائے
حقد وبغض به نسبت ائمه وباعث طعن وتشنیع بر عارفان

اليقين فالمحدثون من توابع المصنف يتعصبون
ويقولون هذه الاعتراضات واردة ويهذون
بخرافات يحط بها رتبة امام الائمة سراج الامة
ابي حنيفة واصحابه العلماء الاعلام وكذا الفقها
من الحنفية يسئون الادب بالنسبة الى
ناقد احاديث النبي صلى الله عليه وآله وسلم
امام ائمة المحدثين انتهى قال بعض الافاضل
قد وقع لنقاد المحدثين او غالبهم بناء امرهم
على الافراط في الاحتياط والتشديد في الاشتراط
والاستناد الى استقرائهم والاعتماد على آرائهم
ومن ههنا ربما انكروا جدا اشياء لم يعرفوه
كما انكر الامام مالك وغيره وجود خير التابعين
اويس القرني ومنه كلام الامام احمد وغيره
في مراسيل الامام الحسن البصري وقد اورده
ابن المديني وابو زرعة وغيرهما من الائمة
وربما حكموا على الراوي بارساله وانقطاعه
عمن روى عنه لعدم علمهم باتصاله واجتماعه
به مع ثبوته حقيقة كالحسن عن علي وربما
جزموا لما توهموا في متن او سند مما وقع لهم
بانه موضوع صريح وهو مرفوع صحيح وربما
تكلموا في الثقات الاثبات بوهم وهموه
او ظن ظنوه ولم يتبينوه كقول القطان
في الامام المجمع على امامته وكرامته المتفق
اهل الحق على تلقيبه بالصادق شيخ الاكابر
جعفر بن محمد الباقر مع روايته عنه في نفسي
منه شيء او بينوه كان رأى المرء يبول قائماً
اتفاقاً او يركض على برذون ويداعب او يلعب

صاحب يقين ومحدثين از تابعين مصنف اند که تعصب
میکنند ومیگویند که این اعتراضات وارد اند وفشانه میکنند
بر خرافات خود چنانکه از وے رتبهٔ امام ائمه چراغ امت
ابی حنیفه واصحاب وے که علماے مشهور اند انحطاط پذیرد
وهمچنین فقهاے حنفیه اند که به نسبت ناقد احادیث نبوی
صلے الله علیه وآله وسلم که امام ائمه محدثین است بی ادبی
میکنند کاتب الحروف میگوید که از امام ائمه محدثین اشاره
غالبًا بسوے امام بخاری خواهد بود والله اعلم۔ بعضی علما گویند
که اکثرے از نقاد محدثین افراط در احتیاط دارند ودر شرائط وسند
گرفتن وجستجو کردن وبر رایهاے شان اعتماد کردن بسیار تشدد
دارند وازینجاست که اکثران انکار کرده اند قطعًا چیزے را
که نشناخته اند ویرا چنانکه امام مالک وغیره وجود خیر التابعین
اویس قرنی را انکار کرده اند واز ین قبیل است کلام امام احمد
وغیره در مراسیل امام حسن بصری وآورده است ابن المدینی
وابو زرعه وغیرهما این را از ائمهٔ دیگر واکثر است که حکم کردند
بر راوی بارسال وے وانقطاع از کسیکه روایت
کرده اند باوجودیکه علم ندارند بملاقات واجتماع وے
با مروی عنه باوصف ثبوت او درحقیقت مثل اتصال
حسن با حضرت امیر علیه السلام واکثر بر وهم خود که در متنے یا سندے
واقع شد گفتند که موضع صریح است وحالانکه وے مرفوع
صحیح بود یقین کردند واکثر در ثقات معتمدین به صرف وهم خود
یا گمان خود که در خیال آمد کلام کردند وباز توضیح وے نساختند مثل
قول قطان درباره امام جعفر بن محمد باقر علیهما السلام که اجماع
کرده شد بر امامت وے وکرامت وے واهل حق متفق گشته اند
بر لقب وے صادق حالانکه خود از وے روایت دارد دیگر گفت
که در نفس من از وے چیزے است یا بیان کرد که گویا دید مردے را
که ایستاده بول میکرد اتفاقًا یا حرکت میداد به اسپ ومزاح میکرد ولعب

بما لم یجمع علی کراھتہ بل ثبت استحبابہ فی السنۃ ا ب کان سمع من جھۃ بیتہ صوت التغنی بالقرآن مع عدم التحقق والعلم بمن فعل ذلک انتہیٰ

حالانکہ کسے بر کراہت وے اجماع نکرد بلکہ استحباب وے از سنت ثابت شدہ بود کہ شنید از جہت خانہ خود آواز سرائیدن قرآن مجید مگر نہ تحقیق شد و نہ دانستہ شد کہ کدام فاعل وے بود

# فصل سوم در بیان تعریف صحابی

امام محی الدین نواوی در مقدمہ شرح صحیح مسلم گوید

امّا الصحابی فکلّ مسلم رأی رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ولو لحظۃً ھذا ھو الصحیح فی حدّہ وھو مذھب احمد بن حنبل وابی عبد اللہ البخاری فی صحیحہ والمحدثین کافۃ وذھب اکثر اصحاب الفقہ والاصول الی انہ من طالت صحبتہ لہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وقال القاضی الامام ابو بکر بن الطیّب الباقلانی لاخلاف بین اھل اللغۃ ان الصحابی مشتق من الصحبۃ جار علی کل من صحب غیرہ قلیلاً او کثیراً یقال صحبہ شھراً ویوماً وساعۃ قال وھذا یوجب فی حکم اللغۃ اجراء ھذا علی من صحب النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ساعۃ ولو ھذا ھو الاصل قال ومع ھذا فقد تقرر للامۃ عرف انھم لا یستعملون الّا فیمن کثرت صحبتہ واتصل لقاؤہ ولا یجری ذلک علی من لقی المرء ساعۃً ومشی معہ خطوات وسمع منہ حدیثاً فوجب ان لا یجری فی الاستعمال الا علی من ھذا حالہ ھذا کلام القاضی المجمع علی امامتہ وجلالتہ وفیہ تقریر للمذھبین ویستدل بہ علی ترجیح مذھب المحدثین فان ھذا الامام

اما صحابی ہر آن مسلم را گویند کہ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دیدہ باشد واگرچہ دیدن وے یک ساعت باشد وہمین تعریف صحیح صحابی است وہمین مذہب امام احمد بن حنبل وابی عبد اللہ بخاری است در صحیح خود وجملہ محدثین واکثر از اصحاب فقہ واصول برآن رفتہ اند کہ صحابی کسے است کہ صحبتش با رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم طویل شدہ باشد قاضی امام ابو بکر بن طیب باقلانی گوید کہ خلاف نیست میان اہل لغت کہ صحابی مشتق از صحبت است جاری است استعمالش بر ہر کسیکہ صحبت یابد بغیر خود را قلیل باشد یا کثیر میگویند کہ صحبت یافتہ وے را تا یکماہ یا یک روز یا یک ساعت وبحکم لغت واجب است کہ این جاری کردہ شود بر ہر کسیکہ صحبت نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یافتہ اگرچہ یک ساعت باشد ہمین اصل است قاضی گوید وبا اینہمہ در امت عرف مقرر گشتہ کہ استعمال نمیکنند این را مگر در کسیکہ صحبت کثیر داشتہ باشد وملاقات ہم کردہ باشد ونہ اطلاق صحابی خواہد آمد بر کسیکہ ملاقات یک ساعت کند وبا وے چند قدم رود واز وے سخنی شنود پس لازم آمد کہ اطلاق صحابیت در استعمال نخواہد آمد مگر بر کسیکہ حالش چنین باشد این کلام قاضی است کہ بر امامت بزرگی وے اجماع کردہ شدہ است ودر وے اثبات ہر دو مذہب است واستدلال کردہ خواہد شد باین

قد نقل عن اهل اللغة ان الاسم يتناول صحبة ساعة واكثر اهل الحديث قد نقلوا الاستعمال في الشرع والعرف على وفق اللغة فوجب المصير اليه والله اعلم۔

قاضی نقل کرده است از اهل لغت که اسم صحابی شامل است مر کسی را که صحبت وی یک ساعت باشد واکثر اهل حدیث نقل کرده اند استعمال شرعی وعرفی را بر موافقت اهل لغت لهذا رجوع بسوے آن واجب شد والله اعلم۔

## فصل چهارم در بیان آنکه شناخت صحابی چیست

قال الامام الاثير الجزري في جامع الاصول لمعرفة الصحابي طريقان احدهما يوجب العلم وهو الخبر المتواتر انه صاحب النبي صلى الله عليه وآله وسلم والآخر يوجب الظن وهو اخبار الثقة والنقل الصحيح انتهى وقال الحافظ تقي الدين ابن الصلاح في المقدمة انّ كون الواحد منهم صحابيًا تارة يعرف بالتواتر وتارة بالاستفاضة القاصرة عن التواتر وتارة بان يروى عن آحاد الصحابة انه صحابي وتارة بقوله واخباره عن نفسه بعد ثبوت عدالته بانه صحابي انتهى وايضا ان للصحابة باسرهم خصيصة وهي انه لا يسأل عن عدالة احد منهم بل ذلك امر مفروغ منه لكونهم على الاطلاق معدلين بنصوص الكتاب والسنة واجماع من يعتد به في الاجماع من الامة انتهى

امام اثیر جزری در جامع الاصول گفته که براے شناخت صحابی دو طریق اند یک ازان موجب علم است وآن خبر متواتر است که این کس با نبی صلی الله علیه وآله وسلم صحبت یافته است ودیگر ازان موجب ظن است که بر خبر دادن مرد ثقه یا نقل صحیح باشد وحافظ تقی الدین ابن الصلاح در مقدمه نوشته است که بودن یکے از ایشان صحابی گاہے به تواتر شناخته میشود وگاہے بذریعه شهرت که از تواتر کم باشد وگاہے بانکه روایت کند یکے از صحابه که وے صحابی است وگاہے بقول وے وخبر دادن از نفس خود بعد ثبوت عدالت خود که آن صحابی است انتهی ونیز براے صحابه بتمامهم خصوصیت ایست که کسے از عدالت شان نپرسد بلکه ازین سوال ایشان فارغ باشند چرا که ایشان مطلقاً عادل میباشند از آیات کتاب وسنت واجماع امت۔ انتهی

## فصل پنجم در حصر عدد صحابه

سید جمال الدین محدث در روضة الاحباب گوید۔ بدانکه حصر صحابه در عددے معین متعذر است یا از جهت انتشار ایشان در بلاد وبوادی متفرقه وعدم اطلاع مردم بر حال جمیع افراد آن فرقه

وقد روى الامام البخاري في صحيحه عن كعب ابن مالك رضي الله تعالى عنه انه قال في

امام بخاری در صحیح خود روایت کرده است از کعب ابن مالک رضی الله تعالے عنه که وے رجوع کرد

قصة تخلفه عن غزوة تبوك واصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم كثير لا يجمعهم كتاب

قصه واپس ماندن خود از غزوهٔ تبوک که اصحاب رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم کثیر اند نه جمع کرد اوشان را یاد دارندهٔ در کتابی

حافظ یعنی الدیوان لکن ضبط عدد ایشان در بعضے از غزوات و اسفار وارد شده مانند تبوک و حجة الوداع در تبوک سی هزار تا چهل هزار یا هفتاد هزار و در حجة الوداع زیاده از صد هزار ملازم حضرت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بودند مرویست که در مجلس ابو زرعه رازی که از کبار ائمهٔ حدیث است گفتند میگویند حدیث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم چهار هزار بیش نیست ابو زرعه گفت هر کس متکلم باین کلام شود دندانهائے پیش او شکسته باد این قول زنادقه و ملاحده تواند بود کیست که در صدد احصار حدیث آنحضرت تواند آمد و حال آنکه چون از دنیا رحلت فرمود زیاده از صد هزار صحابی در روئے زمین بودند که جمله بدولت دیدار سید ابرار صلی الله علیه وآله وسلم رسیده بودند و در آنچه از احادیث آن سرور بشر را در سر رشتهٔ سمع سلک ضبط و جمع کشیدند از وے سوال کردند که این جمع کثیر و این جم غفیر کیان بودند و در کدام موضع از وے حدیث مے شنودند جواب داد که اهل حرمین شریفین و جماعتیکه مساکن ایشان ما بینهما بود و اعراب و اشراف که از جوانب و اطراف به ملازمت آن معدن جود و منبع الطاف میرسیدند و آنانکه در سفر حجة الوداع در مراحل و رباع [منازل ۱۲] بآن سرور شرف التحاق و اجتماع مے یافتند همه او را دیدند و از و شنیدند انتهی و در جامع الاصول گوید۔

اما عدد اصحاب النبی صلی الله علیه وآله وسلم فمن رام حصر ذلك رام امراً بعيداً ولا يعلم ذلك حقيقته الا الله عز وجل لكثرة من اسلم من اول البعث الى ان مات رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وذلك ثلث وعشرون سنة او خمس وعشرون وقد ورد انه سار عام الفتح في عشرة آلاف من المقاتلة والى حنين في اثني عشر الفا والى حجة الوداع في اربعين الفا والى تبوك في سبعين الفا وقد روى انه قبض صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة الف واربعة وعشرين الفا والله اعلم بحقيقة انتهى وقال الشيخ ابو عمرو بن الصلاح في المقدمة روينا عن ابى زرعة انه سئل عن عدة من روى عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم

و اما شمار اصحاب نبی صلی الله علیه وآله وسلم پس هر که ارادهٔ حصرش کرد گویا ارادهٔ امر بعید کرد و نمیداند حقیقت این را مگر الله تعالے عز وجل بوجه کثرت کسانیکه اسلام آوردند از اول بعثت تا وفات رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و آن زمانه بست و سه سال یا بست و پنج سال بود و آورده اند که آنحضرت صلعم هرگاه در فتح مکه تشریف برد ده هزار صحابی بودند در مقاتله و وقتیکه بغزوهٔ حنین رفت دوازده هزار و در حجة الوداع چهل هزار و در غزوه تبوک هفتاد هزار و مرویست که وفات داده شد آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم و صحابه یک لکهه و بست و چار هزار بودند والله عالم تر است بحقیقت حال وے و شیخ ابو عمر بن الصلاح در مقدمه نوشته که روایت کردیم از ابی زرعه که پرسیده شد از وے مقدار کسانیکه روایت کردند از نبی صلے الله علیه وآله وسلم

فقال من يضبط هذا شهد مع النبي صلى الله
عليه وآله وسلم حجة الوداع اربعون الفاً
وشهد معه تبوك سبعون الفاً وروينا
عن ابي زرعة ايضاً انه قيل له اليس يقال
حديث النبي صلى الله عليه وآله وسلم
اربعة الاف حديث قال ومن قال ذا قلقل
الله انيابه هذا قول الزنادقة ومن يحصي حديث
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قبض
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة
الف واربعة عشر الفاً من الصحابة ممن روى
عنه وسمع عنه وفي رواية ممن رآه وسمع منه
فقيل له يا ابا زرعة هؤلاء اين كانوا واين
سمعوا منه قال اهل المدينة واهل مكة
ومن بينهما والاعراب ومن شهد معه حجة
الوداع كل رآه وسمع منه بعرفة انتهى وفي كتاب
التقييد والايضاح لما اطلق واغلق من كتاب
ابن الصلاح للحافظ ابي الفضل العراقي قول
ابي زرعة في كتاب ابن الصلاح قبض رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم عن مائة الف
واربعة وعشرين من الصحابة ممن رآه وسمع
منه في هذا التحديد بهذا العدد نظر كثير
وكيف يمكن الاطلاع على تحديد ذلك مع
تفرق الصحابة في البوادي والقرى والموجود
عن ابي زرعة بالاسانيد المتصلة اليه
ترك التحديد في ذلك الى قوله وقد جاء عن
الشافعي ايضاً عدة من توفي عنه النبي صلى الله
عليه وآله وسلم من الصحابة ولكنه دون

پس گفت کدام شخص این را ضبط میتواند کرد حاضر بودند
با نبی صلعم چهل هزار اصحابی در حجة الوداع و در غزوهٔ
تبوک هفتاد هزار و نیز از ابی زرعه روایت کرده ایم
که از وی گفته شد که آیا نیست چنین که میگویند
که حدیث نبوی چهار هزار اند گفت که کدام کس گفت
این را بجنباند خدا دندانهای ویرا این قول زندیقان
است وکدام کس است که حدیث رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم را شمار خواهد کرده وفات یافت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم درانحالیکه
یک لک و چهارده هزار صحابی موجود بودند که از آنحضرت روایت حدیث کرده بودند
و نیز سماعت حدیث داشتند و در روایتی اینست
ممن رآه وسمع منه یعنی کسانیکه بینندگان آنحضرت
بودند و نیز شنیده بودند پرسیدند ای ابو زرعه
این کسان کجا بودند و کجا از وی شنیدند گفت که این
کسان باشندگان مدینه و مکه و طائف و اعرابی حاضرین
حجة الوداع بودند همه آنحضرت را دیدند و از وی بعرفات
حدیث شنیدند. و در کتاب التقیید والایضاح لما اطلق
واغلق من کتاب ابن الصلاح مصنفه حافظ ابی الفضل
عراقی است که قول ابی زرعه در کتاب ابن الصلاح که وفات
داده شد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم درانحالیکه
یک لک و بست و چار هزار از صحابه بینندهٔ وی و شنونده
از وی موجود بودند درین حد معین کردن نظر است و بچه
طور برین حد معین اطلاع ممکن است باوجودیکه صحابه
در بیابان و دیهات متفرق بودند و در بارهٔ موجود دین
از ابی زرعه بسند متصل بسوی وی درین باب نبودن
حد معین است تا قول وی که آمده است از امام
شافعی نیز چند احادیث از کسانیکه موجود بودند وقت
وفات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم از صحابه ولیکن وی

هذا بلفظه رواه ابو ذكريا الساجي في مناقب الشافعي
عن محمد بن عبد الله بن عبد الحكيم قال اخبرنا
الشافعي قال قبض رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم والمسلمون ستون الفاً ثلثون
الفاً في قبائل العرب وغير ذلك وهذا اسناد
جيدٌ ومع ذلك فجميع من صنف في الصحابة
لم يبلغ مجموع في تصانيفهم عشرة آلاف هذا
مع كونهم يذكرون من توفي في حياته صلى الله
عليه وآله وسلم في المغازي وغيرها ومن عاصره
وهو مسلم وان لم يره وجميع من ذكره ابن منده
في الصحابة كما قال ابو موسى قريب من ثلثة
آلاف وثمانِ مائة ترجمة ممن رآه او صحبه
او سمع منه او ولد في عصره او ادرك زمانه
او من ذكر فيهم وان لم يثبت ومن اختلف له
في ذلك ولا شك انه لا يمكن حصرهم بعد نشوء
الاسلام وقد ثبت في صحيح البخاري ان كعب
بن مالك قال في قصة تخلفه عن غزوة تبوك
واصحاب رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
كثير لا يجمعهم كتاب حافظ يعني الديوان الحديث
هذا في غزوةٍ خاصةٍ وهم مجتمعون فكيف بجميع
من رآه مسلماً انتهى حافظ شهاب الدين ابن حجر
عسقلاني در اصابه في تميز الصحابه گويد قد جمع في
ذلك جمع من الحفاظ تصانيف بحسب ما وصل
اليه اطلاع كل منهم فاول من عرفته صنف
في ذلك ابو عبد الله البخاري افرد في ذلك
تصنيفاً فنقل منه ابو القاسم البغوي وغيره وجمع
اسماء الصحابة مضمومةً الى من بعدهم جماعة

این را زائد جمع کرده این را ابو ذکریا ساجی در مناقب شافعی
روایت کرده از محمد بن عبد الله بن عبد الحکیم که گفت
خبر داد ما را شافعی که وفات داده شد رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم در حالیکه مسلمانان شصت هزار بودند
سی هزار در قبائل عرب وغیره بودند این را اسناد جید است
وبا اینهمه پس جمله آنچه که تصنیف کرد در صحابه مجموع شان
در تصانیف اوشان بمقدار ده هزار نخواهند رسید
باوجودیکه اوشان خود ذکر کرده اند کسانی را که وفات یافتند
در حیات وی صلی الله علیه وآله وسلم در غزوات وغیر آن یا معاصر
آنحضرت بودند مسلمان بودند اگرچه بشرف زیارت مشرف نشدند
وجمله آنچه که در بارهٔ صحابه ابن منده ذکر کرده واز قول ابو موسی
معلوم شده قریب سه هزار وهشتصد بودند ودر ترجمهٔ شان
بود که کدام کس دید آنحضرت را وصحبت وی یافت یا شنید
از وی یا در زمان وی متولد شد یا زمانه وی یافت
یا کدام ذکر کرده شد در جماعت صحابه اگرچه صحابیت ثابت
نشد یا اختلاف کرده شد دران وشک نیست که حصر شان
بعد وجود اسلام ممکن نیست وثابت شده در صحیح بخاری که گفت کعب ابن
مالک در قصه واپس ماندن خود از غزوهٔ تبوک که اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم کثیر اند نه جمع کرد اوشان را کسی یا
دارنده در کتابی یعنی دفترها تا آخر حدیث این در غزوهٔ خاص بود
که صحابه مجتمع بودند پس چگونه خواهد بود کسیکه همه را مسلمان دید انتهی
جمع کرده اند درین باب حفاظ حدیث در مصنفات
خویش هر آنچه که بر آن مطلع گشتند واول کسیکه
میدانم تصنیف وی را درین باب ابو عبد الله بخاری
است که تصنیفی مفرد دارد درین باب واز وی
ابو القاسم بغوی وغیره نقل کردند وجمع کرد
اسمای صحابه را تا بعد این حفاظ جماعتی که از

من طبقة مشائخه كخليفة ابن خياط ومحمد بن
سعد ومن قرنائه كيعقوب بن سفيان وابي بكر
بن ابي خيثمة وصنف في ذلك جمع بعدهم
كابي القاسم البغوي وابي بكر بن ابي داؤد وعبدان
ومن قبلهم بقليل كمطين ثم كابي علي بن السكن
وابي حفص بن شاهين وابي منصور الماوردي
وابي حاتم ابن حبان وكالطبراني ضمن معجمه
الكبير ثم كابي عبد الله ابن مندة وابي نعيم
ثم كابي عمر بن عبد البر وسمى كتابه الاستيعاب
لظنه انه استوعب ما في كتب من قبله
ومع ذلك ففاته شيء كثير فذيل عليه ابو بكر
بن فتحون ذيلا حافلا وذيل عليه جماعة
في تصانيف لطيفة وذيل ابو موسى المديني
على ابن مندة ذيلا كبيرا وفي اعصار هؤلاء
خلائق يتعسر حصرهم ممن صنف في ذلك
ايضا الى ان كان في اوائل القرن السابع فجمع
عز الدين ابن الاثير كتابا حافلا سماه اسد
الغابة جمع فيه كثيرا من التصانيف المتقدمة
الا انه تبع من قبله فخلط من ليس صحابيا
بهم واغفل كثيرا من التنبيه على كثير من الاوهام
الواقعة في كتبهم ثم جرد الاسماء التي في كتابه
مع زيادات عليها الحافظ ابو عبد الله الذهبي
واعلم لمن ذكر غلطا ولمن لا تصح صحبته ولم يستوعب
ذلك ولا قارب وقد وقع لي بالتتبع كثير
من الاسماء التي ليست في كتابه ولا اصله
على شرطهما فجمعت كتابا كبيرا في ذلك ميزت
فيها الصحابة من غيرهم ومع ذلك

گروه مشائخ ابو القاسم بغوی بود مثل خلیفه ابن خیاط ومحمد بن
سعد واز اقران وے مثل یعقوب بن سفیان ابی بکر
بن ابی خیثمه وتصنیف کردند درین باب جمع بعد شان
مثل ابی القاسم بغوی وابی بکر بن داؤد وعبدان
وقبل شان قلیل اند مثل مطین یا ابی علی ابن السکن وابی
حفص ابن شاهین وابی منصور ماوردی وابی حاتم
وابن حبان وطبرانی که بشمول معجم کبیر خود نوشته
باز ابی عبد الله ابن مندة وابی نعیم وابی عمر ابن
عبد الله که کتاب خود را استیعاب نام نهاد
ما بین خیال که استیعاب کرد جمله مضامین کتب
متقدمین را وبا اینهمه از وے اشیاء کثیر فوت
گشتند پس ابو بکر بن فتحون بران حاشیه تمام نوشته
ونیز جماعتے دیگر در تصانیف لطیفه خود بران حاشیه
نوشتند وابو موسے مدینی بر علی ابن منده نیز بسیار
افزونی در آخر آن کرد ودر زمان این بزرگان بسیار
کسان بودند که درین باب مصنفات میداشتند
وحصر شان دشوار است تا اینکه در اوائل قرن هفتم عز الدین
ابن اثیر کتابے جامع موسومه به اسد الغابه نوشت ودران
اکثر مضامین تصانیف متقدمین نیز تحریر کرد مگر متابعت
علماء ما قبل خود کرد وکسانیرا که صحابی نبودند با صحابه مخلوط کرد وغفلت کرد
از تنبیه کردن بر اکثر اوهام که واقع گشتند در کتب متقدمین
باز تجرید آن اسامی نمود در کتاب خود مع امر زائد بران حافظ
ابو عبد الله ذهبی وخبر داد از کسانیکه ذکر شان از غلطی آمده
یا آنانکه صحبت شان صحیح نشده مگر استیعاب این امور نکرد
ونه قریب این امور گردید واز جستجو مارا خود معلوم گردید که اکثر اسما
در کتاب وی موجود نیستند ونه اصلش موافق شرائط شان موجود اند
وما کتابی بزرگ درین باب جمع کرده ام ودران صحابه را از غیر شان
جدا کرده ام مگر با اینهمه مارا وقفیت بر همین جمعه از اسامی صحابه —

فلم يحصل لنا من ذلك جميعاً الوقوف على العشر
من اسامي الصحابة بالنسبة الى ما جاء عن
على ابن ابي زرعة الرازي قال توفي النبي
صلى الله عليه وآله وسلم ومن رآه ومن
سمع منه زيادة على مائة الف انسان
من رجل وامرأة كلهم قد روى عنه سماعاً
ورؤية قال ابن فتحون في ذيل الاستيعاب
بعد ان ذكر ذلك اجاب ابو زرعة بهذا
سؤال من سأله عن الرواة خاصة فكيف
بغيرهم ومع هذا فجميع من في الاستيعاب
يعني ممن ذكر فيه باسم او كنية وهما ثلثة
آلاف وخمسمائة وذكر انه استدرك عليه
على شرطه قريباً ممن ذكر قلت وقرأت بخط
الحافظ الذهبي من ظهر كتابه التجريد لعل
الجميع ثمانية آلاف ان لم يزيدوا لم ينقصوا
ثم رأيت بخطه ان جميع من في اسد الغابة
سبعة آلاف وخمسمائة واربعة وخمسون
نفساً ومما يؤيد قول ابي زرعة ما ثبت
في الصحيحين عن كعب ابن مالك في قصة تبوك
والناس كثير لا يحصيهم ديوان وثبت عن
الثوري فيما اخرجه الخطيب بسنده الصحيح
اليه قال من قدم علياً على عثمان فقد ازرى
على اثنى عشر الفا مات رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم وهو عنهم راض فقال النووي
ذلك بعد النبي صلى الله عليه وآله وسلم باثنى
عشر عاماً بعد ان مات في خلافة ابي بكر
في الردة والفتوح الكثير ممن لم يضبط اسمائهم

حاصل نگشت بہ نسبت انچہ کہ آمن از علی ابن ابی زرعہ
رازی کہ گفت وفات یافت نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
و بینندہ و شنوندہ از وے زائد از یک لکھ کس از مرد
زن بودند و اوشان ہمہ از وے روایت داشتند
بہر دو طریق یعنی سماعت و روایت ابن فتحون در ذیل
استیعاب بعد ذکر این امر نوشتہ کہ جواب داد
ابو زرعہ باین قول سوال کسے راکہ پرسیدہ بود
از وے راویان خصوصاً پس چگونہ باشد
بغیر راویان و باوجود این امر پس جملہ کسانیکہ
در استیعاب اند یعنی ذکر شان دران موجود است
خواہ باسم یا بکنیت سہ ہزار و پانصد اند و ذکر کردہ
کہ دریافت کردہ ہست موافق شروط آنہا راکہ ذکر شان
آوردہ میگویم کہ خواندم بخط حافظ ذہبی بر پشت کتاب تصنیف
وے موسوم بہ تجرید کہ شاید جمیع صحابہ ہشت ہزار اند
بشرطیکہ کم یا زائد نباشند باز دیدم بخط وے
کہ جملہ کسانیکہ مندرجہ اسد الغابہ اند ہفت ہزار
و پانصد و پنجاہ و چار کس اند و مؤید قول ابی زرعہ
آنست کہ در صحیحین ثابت گشتہ از کعب بن مالک
در قصہ غزوہ تبوک کہ مردمان کثیر اند شمار
نمیتوانند کرد وے را دفترہا و از ثوری ثابت گشتہ
بروایت خطیب بسند صحیح بوے کہ گفت کسیکہ
مقدم کند علی را بر عثمان پس معیوب ساخت دوازدہ
ہزار کسان را وفات یافت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم درانحالیکہ از اوشان راضی بود۔ نووی گفتہ
کہ این دوازدہ سال بعد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ
وسلم بود تا آنکہ درزمان خلافت ابی بکر صدیق رضی اللہ
عنہ در حالت ارتداد و فتوح بسیار کسان فوت گردیدند
کہ اسمای شان منضبط نیستند۔

ثم مات فی خلافة عمر فی الفتوح وفی الطاعون
العام وعمواس وغیر ذلك من لا یحصی کثرة
وسبب خفاء اسمائهم ان اکثرهم اعراب
واکثرهم حضروا حجة الوداع والله اعلم۔

بعد ازان در زمان خلافت عمر رضی الله عنه در فتوح و طاعون عام
عمواس وغیره بسیار کسان فوت شدند که شمار آنها هم
معلوم نشد و مخفی بودن اسامی شان این است که اکثر شان بادیه نشین بودند و اکثر
آن حجة الوداع حاضر بودند یعنی بکثرت بودند که در شمار نیامدند والله اعلم

## فصل ششم در بیان آخر کسیکه از صحابه وفات یافت

قال الامام الحافظ تقی الدین ابن الصلاح
آخرهم علی الاطلاق موتا ابو الطفیل عامر
بن واثلة مات سنة مائة من الهجرة واما
بالاضافة الی النواحی فآخر من مات منهم
بالمدینة جابر بن عبد الله رواه احمد بن حنبل
عن قتادة وقیل سهل ابن سعد وقیل السائب
ابن یزید وآخر من مات منهم بمكة عبد الله
ابن عمر وقیل جابر بن عبد الله وذکر علی بن
المدینی ان ابا الطفیل مات بمكة فهو اذاً
الآخر بها وآخر من مات منهم بالبصرة انس
ابن مالك قال ابو عمر بن عبد البر ما اعلم
احدا مات بعده ممن رای رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم الا ابا الطفیل
وآخر من مات منهم بالكوفة عبد الله بن
ابی اوفی وبالشام عبد الله بن بسر وقیل
بل ابو امامة وتنبسط بعضهم فقال آخر من
مات من اصحاب رسول الله علیه وآله
وسلم بمصر عبد الله بن الحرث بن جزء الزبیدی
وبفلسطین ابی ابن ام حرام وبدمشق واثلة
بن الاسقع وبحمص عبد الله بن بشر وبالیمامة
الهرماس بن زیاد وبالجزیرة العرس بن عمیرة

امام حافظ تقی الدین ابن الصلاح گوید که آخر صحابه
در وفات ابو الطفیل عامر بن واثله بود که در سنه یکصد
هجری وفات کرد و اگر به نسبت اطراف دیده شود پس
آخر کسیکه از اوشان وفات یافت در مدینه جابر
ابن عبد الله بود روایت کرد این را احمد بن حنبل
از قتاده و نزد بعضے سهل ابن سعد است و بعضے سائب
ابن یزید را میگویند و آخر کسیکه وفات یافت از اوشان
در مکه عبد الله ابن عمر بود و نزد بعضے جابر بن عبد الله بود
و علی ابن المدینی نوشته که ابو الطفیل در مکه وفات یافت
پس وے درینوقت آخر همه بود در مکه و آخر کسیکه وفات
یافت از صحابه در بصره انس بن مالک بود ابو عمر ابن عبد البر
گوید که نمیدانم کسے را که وفات یافت بعد وے از زنده گان
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم مگر ابو الطفیل و آخر
کسیکه وفات یافت از صحابه در کوفه عبد الله بن
ابی اوفی بود و در شام عبد الله ابن بسر بود و نزد بعضے
ابو امامه بود و بعضے درین باب فراخی کرده اند و گفتند
که آخر کسیکه وفات یافت از اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم در مصر عبد الله بن حرث بن
جزء الزبیدی بود و در فلسطین ابی ابن ام حرام و در دمشق
واثله ابن الاسقع و در حمص عبد الله بن بشر و در یمامه
هرماس بن زیاد و در جزیره عرس بن عمیره

| | |
|---|---|
| وبافريقية رويفع بن ثابت وبالبادية في الاعراب سلمة بن الاكوع رضي الله تعالىٰ عنهم اجمعين وفي بعض ماذكرناه خلاف لم نذكره والله اعلم انتهىٰ۔ | ودر افريقيه رويفع بن ثابت ودر باديه يعني اعرابيان سلمه بن الاكوع رضي الله عنهم اجمعين ودر بعضے کسان مذکورین اختلاف است که آنرا ذکر نکردم والله اعلم انتهیٰ۔ |

کاتب الحروف گوید که آن خلاف در الفیه حافظ زین الدین عراقی وشروح آن که از ماتن علیه الرحمة وحافظ سخاوی وشیخ ذکریا انصاری ودیگر مطولات فن اند باحسن وجوه مذکور هست من اراد الاطلاع علیه فلیرجع[1]

# لطیفه سوم منقسم بر ده وصل

## الوصل الاول في ذکر الامام الهمام سید التابعین سند العارفین شمس الحقیقه برهان اهل الطریقه حامل اسرار النبوة والولایة السید الاعظم سلالة اولاد الرسول الاکرم سیدنا الاکبر الخضر الرومي القلندر قدس سره

اصل ایشان از ولایت روم است واز اعاظم خلفائے حضرت شاه عبد العزیز مکی قلندر اند ونعمت چشت از خواجه قطب الدین بختیار اوشی نیز یافته هرگاه که سید قدس سره از روم بدهلی رسیدند خواجه صاحب خرقه خلافت خویش درپیش آنحضرت آوردند چون عمر حضرت خواجه کم بود وقلندر صاحب کبیر السن فرمودند به بینید که این طفل با ما بازی میکند حضرت خواجه فرمودند من از خود نمیگویم بلکه بموجب امر میگویم بعد ازان حضرت سید نیز بگرفتن طریق چشت مامور شدند تا خود بمکان خواجه صاحب رفتند وطریق چشت وخرقه وکلاه از خواجه صاحب گرفتند واذکار چشتیه دیده فرمودند که چشتیان خدا را مفت یافتند در ملفوظ قاضي محمد تقی قلندر مرقوم است که حضرت سید چرم پوش بودند وکچکول قلندریه باخود داشتند هرچه کسے مے گذرانید در همان کچکول مے گرفتند در سیر وسفر هر کرا هر چیز که دل میخواست از همان کچکول برآورده میدادند وکرامات وخوارق عادات از حضرت سید بسیار بوجود مے آمد وتربیت ایشان والله اعلم از شیخ عبد العزیز مکی است وعمر حضرت سید ششصد سال است وحضرت سید باسط علی قلندر اله آبادی نوشته اند که ولادت حضرت سید خضر رومي قلندر در آغاز صدی پنجم هجری است ووفات در هفتصد وپنجاه هجری وعمر سه صد وپنجاه سال کسرے کم ودر رساله غوثیه نوشته است که یکصد

[1] کسیکه خواهد اطلاع برآن باید که مراجعت بکتب کند ۱۲

ونود سال است ووفات حضرت سید هیژدهم رجب است ودر روضهٔ آنحضرت بشهر یکه روضهٔ غازی شهید خواهرزادهٔ سلطان شمس است مشهور است ودر مناقب الاصفیا نقل میکنند که قبر ایشان در روم است بعد وفات آنحضرت مولانا بحری که خادم خاص ودر سیر عرب وعجم همراه بود بآن شان قایم مقام شد هرگاه که حضرت سید نجم الدین غوث الدهر از سفر حجاز مراجعت فرموده بر مزار فائض الانوار حاضر شد ومولانا بحری را بر مقام حضرت سید یافت مولانا بحری از سید نجم الدین قلندر گفت که این مقام شماست حضرت سید فرمود قف فی مقامك فانا قوم سفر در غوثیه نوشته که سید السادات سید خضر رومی دو سید را تربیت کرد واز خلفائے خود گردانید وهر دو کامل ومکمل بودند یکے سید نجم الدین قلندر غوث الدهر که سفر عرب وعجم کرد ودر هر زمینے که رسید الوف مردم مشرف به بیعت شدند. دوم سید روح الله واو در خدمت سید زمانے دراز ماند وصاحب خوارق وکرامات بود. آب دهن را بر تنکهٔ سیم مے مالید ودر آتش مے انداخت تنکه زر مے شد تا این خبر بحضرت سید رسید طلب فرمود ویاران را گفت گلیم او بگیرید وگفت اینجا مباش ودر بلاد فرنگ اقامت کن او آنجا تا دیر زیست انتہی وشرف الدین بوعلی قلندر پانی پتی از خلفائے سید بحری قلندر است وبروایتے مرید حضرت سید خضر رومی قلندر است وبروایتے سلسلهٔ ایشان بحضرت امیر المؤمنین اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه بطریق اُویسیت وملاقات روحانی میرسد صاحب سفینة الاولیا گوید که شیخ شرف الدین پانی پتی کنیت ایشان ابو علی ولقب قلندر است از عقلاے مجانین وبزرگان این طائفه وکبار مشائخ هند اند در علم تصوف وتوحید یگانهٔ روزگار بود واولیائے وقت را رجوع بایشان بود واز معاصران سلطان نظام الدین اولیا قدس سرهٔ اند عالم بودند بعلوم ظاهری وباطنی وممتاز در ریاضت ومجاهده علماے ظاهر از قصور فهم خود برایشان انکار داشته اند ونسبت ارادت واستفادهٔ ایشان بمولانا شمس الدین تبریزی ومولانا جلال الدین رومی قدس سرهما هست چنانچه در بعضے از مکتوبات خود نوشته اند که در روم بمولانا شمس الدین تبریزی ومولانا جلال الدین رومی رسیده ام واز ایشان نوازشها یافته به پانی پت آمده مقیم گشتم وقبر ایشان در پانی پت مشهور ومعروف است بزار دیتبرك به وقبریکه در کرنال است اصلے ندارد وفقیر مکرر بزیارت رسیده وبرمن مکشوف شده که ایشان دران قبر آسوده اند این رباعی از اوست رباعی

| | |
|---|---|
| آوازهٔ عشق ما بهر خانه رسید | دردِ دلِ ما بخویش وبیگانه رسید |
| از دست غمِ عشق تو هر جا که روم | گویند ز راهِ دور دیوانه رسید |

وصاحب مراد المریدین نقل میکند که شرف الدین بوعلی قلندر بعد تحصیل وتکمیل علم ظاهر نعمت باطن از

---

سلّه توقف کن در مقام خویش که ما قوم مسافر هستیم ۱۲

حضرت قطب الہند خواجہ قطب الدین بختیار اوشی یافتہ ومرشد دوم ایشان حضرت نجم الدین غوث الدہر قلندر اند وشیخ عبدالحق محدث دہلوی در اخبار الاخیار گوید کہ شرف الدین پانی پتی اورا ابو علی نیز گویند از مشاہیر مجاذیب اولیا است گویند در اوائل حال تحصیل علم کرد وطریق مجاہدہ وریاضت سلوک نمود ودر آخر مجذوب شد وکتابہا را در آب انداخت نسبت ارادت او بیکے از مشائخ مشہور است بعضے گویند کہ بخواجہ قطب الدین بختیار کاکی ارادت داشت وبعضے گویند بہ نظام الدین اولیا وہیچ یکے ازین دو نقل بہ صحت نرسیدہ است اورا مکتوبات است بزبان عشق ومحبت مشتمل بر معارف وحقائق توحید وترک دنیا وطلب آخرت ومحبت مولیٰ وجملہ آن بنام اختیار الدین میگوید ورسالہ دیگر درعوام الناس شہرت دارد کہ اورا حکمنامہ شیخ شرف الدین میگویند ظاہر آنست کہ آن از مخترعات عوام است واللہ اعلم انتہیٰ۔

## الوصل الثانی فی ذکر سلطان السالکین برہان الواصلین شیخ الاسلام والمسلمین قدوة السائحین فی ملکوت السموات والارضین علی المتوطنین فی اعالی مقامات المقربین ابن السید السعید قطب التارکین سیدی نجم الدین غوث الدہر قلندر قدس سرہ

بدانکہ حضرت ایشان سید حسینی است ونسب شریف ایشان بامام زید شہید فرزند امام ہمام زین العابدین منتہی میشود چنانچہ در اصول المقصود ودیگر کتب ثقات مرقوم است جد بزرگوار ایشان سید مبارک غزنوی از خلفائے شیخ الشیوخ شیخ شہاب الدین السہروردی است چون بوجود آمد والد ماجد اورا بخدمت شیخ برد شیخ دید وفرمود ھُوَ مِنَّا چون بخانہ آمد بعد از چند روز بیمار شد وبظاہر چنان شد کہ گویا مردہ است مگر والد در تدفین توقف ساخت وگفت کہ شیخ در حق او فرمودہ است ھُوَ مِنَّا (یعنی وے از ما است ۱۲) اورا از شیخ نصیبے خواہد بود او چگونہ پیش ازین بمیرد وبخدمت شیخ حاضر شدہ حال بعرض رسانید حضرت شیخ فرمود کہ شاید سکتہ باشد ویاران را گفت بیائید بہ بینم آمدہ دید وچادر از روے او کشید وفرمود صحیح است پس بافاقت آمد وگریہ کرد وہر گاہ ببلوغ رسید شیخ تربیت فرمود وخلیفہ خود گردانید وبغزنین برائے ہدایت وارشاد فرستاد رضی اللہ عنہ وحضرت سید نجم الدین قلندر اولاد او بخدمت سلطان نظام الدین اولیا ارادت آورد

و دریافتها کشید چون کشود کار نشد حضرت سلطان الاولیا فرمود چنان نموده اند که کشود کار تو بدست سید المجذوبین و حجة المحبوبین سید خضر رومی است که مقتدای قلندریه است و در ولایت روم میباشد برو و او را آنجا طلب کن حضرت سید ببلاد روم رسید و در بعضی از بازارهای روم جماعتی دید که امام شان مردی با عظمت و هیبت و جلالت با حلیه که سلطان الاولیا نشان داده بود سیر وی از سکنهٔ آنجا پرسید که این پیر نورانی و این جماعت کیستند گفتند که سید المجذوبین سید خضر رومی است و این جماعت قلندران است ـ حضرت سید گوید که بعد حصول معرفت بر قدمهای مبارک سر نهادم حضرت سید بدون استفسار فرمود یا نجم الدین جئت سالما غانما و فرمود برادرم نظام الدین خوش است بزبان ادب گفتم که شیخ خوش است و فرمود من میدانم که شیخ ترا بمن فرستاده است خوش آمدی و قبول کردم چون بمنزل خود رجوع فرمود مرا از زیر نعش خود جا داد و نسبت نعش بمراقبهٔ ذات او بود پس در خدمت او سالها سفر کردم و اقطار زمین را بگشتم و در امتثال او امر دقیقه نگذاشتم و در خدمت حضرت سید به هند رسیدم و حضرت سید تربیتے و تلقینے نفرمود تا آنکه صحبت جماعت قلندریه گذاشته بمقام امام الاولیا حجة الاصفیا مولانا معین الحق والدین چشتی آمدم و بدعوت اسم اعظم مشغول شدم تا این خبر بسمع مبارک حضرت سید رسید فرمود یاران بروید سید نجم الدین را بیارید که بغیر خدا مشغولی دارد یاران آمده مرا بآن حضرت آوردند پس بخوردن نان و گوشت و شوربا امر فرمود که در دعوت اینهمه ترک شده بود پس مرا بخلوت در آورد و تلقین اذکار کرد و تربیت چنانکه باید فرمود عند التحقیق در میان تلقین سلطان نظام الدین اولیا و تلقین سید المجذوبین تفاوتے و فرقے نیافتم مگر فتح الباب بردست مبارک حضرت روزی من بود بعد ازین پنج سال دیگر در صحبت حضرت سید المجذوبین ماندم تا مرا خلافت بخشید و ریخت در سینهٔ من آنچه حق در سینهٔ او ریخت و وداع فرمود و بسوی مکه رفتم در غوثیه مذکور است که حضرت غوث سی و سه حج گذارد و ولادت در سال ششصد و سی و هفت هجری است و عمر دو صد سال و وفات بتاریخ بستم ذی الحجه روز چهارشنبه سنه هشت صد و سی و هفت هجری است و از مشائخ چشت شیخ فرید گنج شکر و سلطان نظام الدین اولیا را دیده بود و سید اشرف جهانگیر و شیخ کبیر سرهر پوری و سید عبد الرزاق نور العین بملاقات حضرت غوث رسیده و قبر حضرت در که [illegible] بر حوض چندلا است و در اصول المقصود است که قبهٔ آنحضرت در صوبه مالوه قریب گڑه ماندا در موضع مالچه که متصل گهاٹی نوهر است که در آنجا محل سلطان غوری است و حوضے عظیم است بجانب غرب آن حوض مرقد مبارک ایشان و بجانب شرق محل مذکور هست و آن حوض را تالاب چندلا میگویند که معروف به تالاب بی بی باندی است

## الوصل الثالث فی ذکر العارف الجلیل المرشد الکامل الداعی الی الله

۵ ای نجم الدین بیامدی باسلامت و فراغت ۱۲

# سالک مسالک الطریقه ناهج مناهج الحقیقه قدوة اهل الکشف والشهود اسوة ارباب الیقین سیدی قطب الدین بنیادل قلندر الجونفوری قدس سره

بدانکه حضرت ایشان از فرزندان خلیفه دوم عمر بن الخطاب اند و خلافت از غوث زمان سید نجم الدین قلندر قدس سره دارند در مراد المریدین گوید که چون سید نجم الدین بسرهرپور که از توابع جونپور است رسیدند حضرت قطب الدین بنیادل را دیدند که در اطفال بازی میکنند فرمودند این همه سیر من برای این پسر بود و به تربیت مشغول شدند چون کار ایشان بانصرام رسید همه امانات سلسلهٔ قلندریه و سلاسل دیگر تفویض نموده به قطب الدین بنیادل سرانداز غوثی ملقب ساختند و خود روانه شدند و ملقب کردن به بنیادل بسبب آن بود که ایشان را چشم ظاهر نبود و آنچه مردم از چشم ظاهر میدیدند بلکه نمیتوانستند دید ایشان به دل میدیدند و وجه لقب سرانداز غوثی آنست که در سلسلهٔ قلندریه ذکریست که آنرا ذکر غوثیه میگویند آنحضرت این شغل را بحد کمال رسانیده بودند چنانچه حضرت شاه مجا قلندر در انیس العاشقین در بیان همین کسب نوشته اند که حضرت غوث العالمین قطب الدین بنیادل را سیر سموات و ارض از همین کسب حاصل بود در اثنای این ذکر سر مبارک ایشان جدا می شد و این مرتبه غوث را میباشد و آن حضرت را اجازت و خلافت سلسلهٔ قلندریه مکیه و علویه و طیفوریه چشتیه قطبیه و نظامیه و قادریه و سهروردیه نظامیه از سید نجم الدین غوث الدهر است و اجازت و خلافت سلسلهٔ فردوسیه از شیخ حسین بن معز بن شمس البلخی یافته در کتب اکابر قلندریه مرقوم است که چون شیخ حسین بن معز را بکشف معلوم شد که امانت شاه قطب الدین بنیادل نزد ماهست در سرهرپور آمده تلقین و تعلیم علوم و اعمال و اذکار سلسلهٔ فردوسیه بحضرت ایشان کردند و این تعلیم و تلقین قبل از ملاقات حضرت سید نجم الدین غوث الدهر است چنانچه مولوی معنوی بحر العلوم و المعارف مولانا عبد القادر جونپوری در رسالهٔ منظومه می نویسد که شیخ حسین بن معز بعد تلقین اذکار ؎

گفت کار شما بساز در است ؎ سیدی کو کنون بغار حراست

و اجازت و خلافت سلسلهٔ سهروردیه بهائیه که منسوب به شیخ بهاء الدین ذکریا است از شیخ بڈهن ظفرآبادی است که ایشان از ظفرآباد بخانه قطب الدین بنیادل آمده درخواست اذکار قلندریه کردند قلندر صاحب فرمودند که دشوار است در پیرانه سالی کے میتوانند شد پس بخانه رفتند و از آنجا اجازت و خلافت سلسلهٔ سهروردیه که نزد خود داشتند نوشته فرستادند چنانچه مولوی معنوی در رسالهٔ منظومه می نویسد ؎

آمد از قطب خواست صعب انگاشت ؎ رفت و اهدا نمود آنچه بداشت

و تولد حضرت بنیادل در سنه ۷۷۶ هفت صد و هفتاد و شش هجری است و وفات در سنه ۹۲۵ نهصد و بست و پنج و عمر شریف یکصد و چهل و نه (۱۴۹) سال و پنج روز و قبر در علن پور و خلفای حضرت ایشان بسیار اند اینجا بر ذکر بعضی اقتصار اختیار افتاد شاه نظام الدین قلندر بهاری شارح قصیده کبری و مخدوم شاه عماد الدین

جد بحر العلوم والمعارف مولوی عبدالقادر جونپوری دیگر سید فضل الله معروف به سید گشائین قطبی منیری که از اولاد امجاد حضرت غوث الثقلین محی الدین عبدالقادر الجیلانی اند دیگر شاه داود سرمست قلندر که نسبت دامادی با نحضرت نیز دارند و شاه نصیر قلندر و شاه نور قلندر ابن شاه نصیر قلندر روے خلیفه والد خود نیز بود و گویند چون شاه نصیر قلندر علو مرتبت ایشان دیدند فرمودند که دو آفتاب یکجا نمے تابند بنابران ایشان در شهر پور اقامت کردند و قبر ایشان در انجاست و آنچه در اخبار الاخیار است که شاه نور قلندر مرید شاه داود است و شاه میرک از وے تربیت یافته آن شاه نور دیگر ست که مزارش در باندہ واقع است و دیگرے امیر سید وجیه الدین حسینی قادری عرف سید گشائین سمندر توحید و ابراهیم صوفی وغیر ایشان که در عد اسماء متبرکه آنها طولی هست اگر دانستن تفصیل احوال ایشان منظور باشد رجوع بکتاب مستطاب اصول المقصود و فصول مسعودیه و مناقب الاصفیا و مراد المریدین وغیرها مراد المراقبة

# الوصل الرابع فی ذکر الشیخ الامام سلطان الاصفیا برهان الاتقیا سیدی الشیخ محمد قطب قلندر الجونفوری

ایشان فرزند اکبر شاه قطب الدین بینا دل اند بیعت و تربیت و کسب و اکتساب اذکار و افکار و مراقبات و اسرار سلسلهٔ علیهٔ قلندریه و دیگر سلاسل که تفصیل آنها بجاے خود مذکور است از خدمت والد ماجد خود نموده مدت العمر بریاضات و مجاهدات گذرانیدند صائم النهار قایم اللیل بوده اند و در امور فقر خلف الصدق و خلیفه راستین والد خود اند و در جمله سلاسل با جمیع انهاج مجاز و ماذون بعد وفات والد خود بر مسند ارشاد قیام مع الاستحقاق نموده عالمے را فیضرسان بوده اند روش ایشان خمول و انزوا و تنهائی و انقطاع بوده است و در اخفا و استتار سعی بلیغ داشته اند عمر شریف نود ساله بود و وفات بتاریخ نهم ذیقعده واقع شد و قبر پایین قبر والد خود شان است و از مشاهیر خلفاے ایشان فرزند ایشان شاه عبدالسلام اند و از شجرات بعضے از اکابر معلوم میشود که شیخ عبدالسلام خلافت از جد خود شاه قطب الدین بینا دل نیز دارند والله اعلم۔

# الوصل الخامس فی ذکر الشیخ الامام شیخنا الفائح فی الاقطار فوائح نفحاته اللائح فی الآفاق لوامع کراماته السائح فی عالم القدس افکاره البائح بحجته الرحمن آثاره قطب لوری شیخ الاسلام الشیخ عبدالسلام قلندر الجونفوری قدس سره

ایشان مرید پدر بزرگوار خود اند تربیت و تعلیم ایشان و اجازت و خلافت سلاسل از پدر بزرگوار خود دارند
و نزد بعضے اجازت و خلافت از جد امجد خود حضرت شاہ قطب الدین بینا دل نیز دارند صاحب مراۃ المریدین
مے نویسد کہ در شجرۂ بعضے اصحاب نام حضرت شیخ محمد قطب قلندر دخل نیست و میتواند کہ شیخ الاسلام
حضرت شاہ عبد السلام قلندر زمانہ جد بزرگوار خود درک نمودہ اند زیراکہ تا سنہ ۸۰۰ ھ ہشتصد و ہشتاد ہجری
حضرتِ بینا دل بر صدر حیات بودند کما یفہم من الصراط المستقیم و بعد ازان مدتے زندگانی نمودہ اند مخدوم
شیخ عبد الرزاق بن مخدوم خاصہ خدا پیش از سنہ ۹۷۵ ھ نہ صد و ہفتاد و پنج ہجری در جونپور رفتہ بخدمت شیخ
عبد السلام رسیدہ مستفید شدہ اند درانوقت سن شریف حضرت شیخ الاسلام یکصد و پانزدہ سال بود
چنانچہ این مضمون از مقامات متفرقہ محبوب القلوب و مناقب حضرت بندگی و خزانہ بندگی کہ ہر سہ نسخہ
در بیان احوال حضرت بندگی نظام الدین ساکن امیٹھی است معلوم میشود پس درینصورت احتمال دارد کہ تربیت و
تلقین شیخ عبد السلام از خدمت جد خود بلا واسطہ شدہ باشد وفات ایشان پانزدہ ذیقعدہ واقع شد
و قبر برابر قبر مخدوم شیخ محمد قطب جانب مغرب بلا فصل ہست و ایشانرا خلفاء اصحاب الکشف و الکرامات
بسیار اند یکے ازان شاہ عبد الرحمن قلندر لاہرپوری جد حضرت شاہ مجا قلندر اند و دیگرے شاہ محمود قلندر
لکھنوی است کہ عمر دراز یافت و خلقے از ایشان فیضیاب شدہ شیخ نظام الدین ساکن امیٹھی سالہا در خدمت
ایشان بودہ اند قبر در لکھنؤ در بنگالی باغ زیارتگاہ خلائق بودہ است دیگرے شاہ عبد الرزاق بن مخدوم
خاصہ خدا ساکن امیٹھی کہ خلافت از حضرت ایشان نیز دارند چنانچہ شیخ عبد اللہ ولد شاہ عبد الرزاق
در خزانہ بندگی در باب دوم آوردہ کہ شیخ من و پدر من از چند جا خلافت دارد یکے از حضرت بہاء الحق خاصہ
خدا المعروف بمخدوم شیخ خاص دوم از شیخ الاسلام شاہ عبد السلام المعروف بشیخ علن قلندر جونپوری سیوم
از بندگی نظام الدین امیٹھوی و سلطان محمود جد مادری ملا محمود جونپوری نیز از خلفائے ایشان اند۔

## الوصل السادس فی ذکر الشیخ الامام عمدۃ الابرار قدوۃ الاخیار قطب الوریٰ علامۃ الدنیا الشیخ عبد القدوس قلندر الجونفوری قدس سرہٗ

ایشان خلف رشید و خلیفۂ راستین قطب العالم شیخ الاسلام شیخ عبد السلام اند کمالات ایشان زائد
ازانست کہ بتحریر آید خمول گمنامی و بے تعلقی و انقطاع از جمیع ماسوائے نقد حال شان بودہ است در حجۃ العارفین
است کہ شاہ عبد السلام پیش از وفات بارہا بشیخ عبد القدوس میفرمود کہ بعد از من بخدمت قطب جہان
شاہ عبد الرحمن قلندر لاہرپوری باید رفت چنانچہ حضرتِ ایشان مدتے در صحبت قطب جہان مانند و کسب
علوم ظاہری و باطنی کردہ باحوال و مقامات عالیہ ارباب ولایات فائز شدہ رخصت مراجعت بوطن خود
گرفت دراثنائے راہ کہ گذر بہ لکھنؤ افتاد شیخ محمود قلندر لکھنوی برائے استقبال از شہر بیرون آمد و باکرام تمام

در منزلِ خویش آورده بوظائف ضیافت قیام نمود ازانجا متوجه قصبه ایٹهی شد شیخ عبدالرزاق
بن مخدوم خاصه خدا پیشتر رفته باحترام و تعظیم بسیار بمسکن خود آورده در اداے مراسم ضیافت مساعی
بسیار نمود در ایام اقامت ایٹهی شیخ نظام الدین ایٹهوی را با حضرت ایشان صحبتهائے پر فوائد
و فیوض ماند وفات حضرت ایشان روزِ یکشنبه دوازدهم شوال سنه ۱۰۵۲ یکهزار و پنجاه و دو واقع شد و قبر وے
در علن پور نزد قبر مدرِ و جد و بیست و خلفائے ایشان بسیار اند یکے ازان دیوان شاه عبدالرشید
جونپوری اند که فضائل و مناقب علمی و عملی ایشان اظهر من الشمس اند دیگرے قدوة العلما عمدة العرفا
شیخ عطاء الله والد مولوی غلام نقشبند سجاده نشین شاه پیر محمد لکهنوی و دیگرے سید راجی احمد مانکپوری
که از مکمل اولیاءِ وقت و سجاده نشین شیخ حسام الحق مانکپوری اند دیگرے ملا محمد نعیم ساکن بدوسرای و ملا
بدلے نیز از خدمت قطب العالم بیعت داشتند کمالات این هر دو بزرگ علمی و عملی مشهورِ عالم است و شیخ
شمس الدین محمد جونپوری جد مخدوم الملک نیز از مسترشدان قطب العالم بوده است۔

# الفصل السابع فی ذکر الشیخ العالم الربانی والمرشد الهادی الصمدانی فخر ارباب الوجود امام اصحاب الشهود جامع علوم الشریعة والحقیقة الغوث الافخم والقطب الاعظم صاحب التصانیف الشهیرة مصدر الکرامات الکثیرة سیدی الشیخ مجتبی المعروف بشاه مجا قلندر اللاهرپوری قدس سره

ایشان از اعاظم خلفائے حضرت شاه عبدالقدوس جونپوری اند صاحب طبقه و صاحب خلافتِ کبرے
بوده اند سلسلهٔ قلندریه از ذاتِ ایشان رواج و رونق تمام یافت نسب شریف ایشان بحضرت عبدالله
بن عباس میرسد ریاضات و مجاهدات و کشف و کرامات حضرتِ ایشان نه چندانست که بتحریر و تقریر احاطه
آن کنند اگر کتاب مناقب الاصفیا و مراد المریدین و فصول مسعودیه و حصول المقصود مطالعه کرده شود بر قدرے
ازان اطلاع حاصل مے تواند شد عمر شریف آنحضرت شصت و سه سال و وفات بتاریخ پانزدهم ربیع الثانی
سنه ۱۰۸۴ یکهزار و هشتاد و چهار هجری است و قبر در قصبه لاهرپور که هفت کروه از خیرآباد است واقع است
و خلفائے ایشان بسیار اند شاه عبدالرسول کهندوی و شاه عبدالرسول سترکهی و شاه عبدالرسول بنارسی
و شاه فتح قلندر جونپوری و شاه محمد ماه قلندر الهٰ آبادی و شاه یوسف قلندر ایٹهوی و شاه ابوالخیب قلندر ایٹهوی
و شاه جنید ثانی نبیرهٔ بندگی نظام الدین ایٹهوی و شاه عباس قلندر و شاه قاسم دهلوی و شاه بهاء الحق
ابن شاه فتح قلندر و شاه محمد عاشق قلندر و قاضی معین الدین المعروف بقاضی مینا کهنوی و شاه عبدالنبی اکبرآبادی و شاه

محمد رفیع و شاه محی الدین بلگرامی و شاه مظفر اودهی وغیرهم۔

## الوصل الثامن فی ذکر العارف الجلیل والمحقق النبیل سلطان الطریق المتصرف فی الوجود علی التحقیق سیدی شاه فتح قلندر الجونفوری قدس سرہ

ایشان از کمل خلفاے حضرت شاه مجا قلندر اند در اوائل بخدمت عم بزرگوار خود حضرت شاه عبد القدوس حاضر بوده اخذ علوم ظاهر و باطن کرده اند و در اواخر بعد وفات عم خود بخدمت شاه محبا قلندر آمده استفادهٔ کمالات کما ینبغی نموده بخلافت سلاسل سرافراز شده اند از ذات ایشان اشاعت طریقه قلندریه هر قدر که ظهور یافت از دیگرے نشد هزاران مردم از بلاد دور دست حاضر شده بدرجهٔ کمال و تکمیل رسیده اند منقول است که آنحضرت را چهار هزار مرید صاحب الکشف و الکرامات در ممالک عالم بوده اند از انجمله قاضی عبد الرحمن شریحی و شاه ابو محمد و شاه محمد آصف حسینی و سید محمد مکی و سید ابراهیم حسینی وغیرهم که عدا سامی شریفه شان طولے دارد وفات حضرت ایشان بتاریخ بست و دوم شعبان در ۱۱۱۸ھ یکهزار و یکصد و هیژده هجری واقع شد و قبر در قلندر پور است که از توابع اعظم گڈه است۔

## الوصل التاسع فی ذکر الشیخ العلامة العارف الفهامة المشهود له بالقطبیة العظمی الشیخ الامجد سمی حبیب الله الصمد سیدی شاه الهدیه احمد قلندر اللاهوری قدس سره

بدانکه ایشان برادر زاده حقیقی شاه مجتبی قلندر و خلیفه راستین شاه فتح قلندر اند اولاً کسب علوم رسمیه از علماء شهر خود کرده در طلب مرشد پیش مشائخ زمان خود رفته اند آخراً در بیعت و ارادت شاه فتح قلندر داخل شده مدتے در خدمت عالی حاضر بوده و تکمیل علوم باطن و اکتساب طریقه کما حقه نموده بشرف اجازت و خلافت مشرف شده و از قلندر پور رخصت شده در لاهر پور اقامت اختیار فرموده عالمے از ذات بابرکات ایشان مستفیض شد وفات آنحضرت بست و دوم ماه ذی الحجه ۱۱۴۷ھ یکهزار و یکصد و چهل و هفت هجری است و قبر در لاهر پور درون روضه حضرت شاه مجا قلندر است و مولانا عبد القادر جونپوری در تاریخ وفات گفته اند قطعه تاریخ

| | |
|---|---|
| شاه الهدیه احمد سیرت | وارث مرتبهٔ قاب دو قوس |
| بهر سال سفر آنحضرت | خوان ز قرآن یدخلون الفردوس |

و از خلفاے حضرت ایشان سید الهدیه نبر گامی صاحب التصانیف الرائقة والتوالیف الفائقة و قاضی مبارک گوپاموی شارح سلّم و محشی زواهد ثلثه و شاه عزت الله نواسه شاه شرف الدین یحیی منیری

ومولانا محمد مقیم وشاہ معظم وسید مراد رسول ومولانا نظام الدین ومولانا اکرام اللہ ومولانا عبد الغفور آلہ آبادی ومولوی محمد محسن قدوائی وشاہ عزیز اللہ دہلوی وشاہ ولی اللہ دہلوی کہ از فرزندان خواجہ باقی باللہ نقشبندی وغیرہم واکثرے از خلفائے ایشان عالم ومدرس وصاحب تصانیف در انواع علوم اند۔

# الوصل العاشر فی ذکر السید السادات منبع الکرامات والافادات شیخ الاسلام والمسلمین وارث الانبیاء والمرسلین شیخ المشائخ والاقطاب امام الائمہ فرد الاحباب خلیفۃ الرحمن فی الغیب والشہادت رابط النعم باسط الایادی سیدی شاہ باسط علی قلندر الہ آبادی قدس سرہٗ

بدانکہ آنحضرت سید رضوی نیشاپوری نقاوۂ دودمان سیادت وسلالۂ اہل علم وعبادت اند در صغر سن بارادۂ تحصیل علم از وطن مالوف مہاجرت اختیار کرد وسالہا از اساتذۂ عصر خود استفادہ علوم عقلی ونقلی نمود بعد چندے طالع رسا بخدمت شاہ اللہ دیہ احمد قلندر لاہرپوری برسانید چند سال در خدمت بابرکت حاضر ماند وبشرف بیعت وارادت وتعلم اذکار واشغال قلندریہ مشرف گردید روزے قلندر صاحب فرمودند کہ علم ظاہر کہ بچندین ریاضت حاصل کردہ اند وقریب بفراغ رسیدہ اند باید کہ در خدمت حاجی صفت اللہ خیرآبادی رفتہ از انہم فارغ شوند چنانچہ سید صاحب صباح روز دوم رخصت شدہ پیش حاجی صاحب رسیدہ پنج سال در خدمت ایشان ماندہ جلدین آخیرین ہدایہ وشرح مواقف وحاشیہ سید زاہد ہروی برامور عامہ ودیگر کتب معقول وکتب تفسیر وحدیث از ایشان تلمذ کردہ سند درست نمودہ بعد ازان باز بخدمت قلندر صاحب آمدہ کتب تصوف وحقائق از ایشان خواندہ وار بعینات کثیرہ برائے تکمیل اسماء برآوردہ آخر بخلافت واجازت سلاسل سبعہ سرافراز گردیدہ مامور باقامت وطن مالوف خود شدند وعالمے را از فیض ارشاد سیر وسیراب نمودند تفصیل ریاضات ومجاہدات حضرت ایشان را کتاب مناقب الاصفیاء وفصول مسعودیہ واصول المقصود ومجاہدات الاولیاء کافیست وفات بتاریخ ہفتدہم ذی الحجہ در سنہ ۱۱۹۶ یکہزار ویکصد ونود وشش ہجریست مولوی عبد القادر جونپوری در تاریخ وفات نوشتہ اند۔

| | |
|---|---|
| حضرت مظہر حق قطب زمان غوث جہان | رخت از دار فنا بست سوئے باغ ارم |
| وقت وروز ومہ وسال از تو بپرسند بگو | شب شنبہ سحرا ہفتدہم عید دوم |

وبر قبر شریف در موضع دمگڈہ کہ چند کروہ از شہر الہ آباد است روضۂ لب یا نفیس کہ ہزارہا روپیہ در عمارت صرف شدہ است از تعمیر مہاراجہ تکیت رائے بہادر واقع است یزاد ویتبرک بہ واز اعاظم خلفائے ایشان

که جامع علوم ظاهر و باطن و صاحب تصانیف اند عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر و مولانا عبد القادر جونپوری و مولانا فضل علی و مولانا حفیظ الله اند و حال دیگر خلفا از فصول مسعودیه و مناقب الاصفیا باید جست -

## لطیفهٔ چهارم مشتمل بر دو وصل

### الوصل الاوّل فی ذکر السیّد الاجل سلالة السّادات الاماجد الکرام نتیجة الاولیا الاکابر العظام قدوة ارباب الطریق زبدة اصحاب التحقیق المخصوص بافضل الکمالات المنصوص بشرائف المقامات والحالات النور الازهر والنَّور الازهر سیدی شاه مسعود علی قلندر الٰه آبادی قدس سره

(نصرت کرده شده ۱۲ — بزرگ ۱۲ — شگوفهٔ سپید ۱۲ — روشن تر ۱۲)

بدانکه حضرت ایشان فرزند اکبر و صاحب سجاده سید باسط علی قلندر الٰه آبادی اند از ابتداے سن تمیز تا عنفوان شباب در حجر عنایت والد بزرگوار تربیت یافته حظے کامل و نصیبے وافر اندوخته عالم بعلوم کتاب و سنت و کامل در شریعت و طریقت و حقیقت بوده اند کتب تصوف و علوم دیگر بضبط و اتقان تمام بر والد خود خوانده و اسرار باطن از آنجناب اندوخته جمیع معارف ایشان درحقیقت معارف والد ایشانند که در مرآة باطن ایشان از غایة صفا و جلا پرتو انداخته و همه علوم ایشان در واقع علوم آنجناب اند که بر ساحت استعداد و کمال شان ورود یافته نظر در حال ایشان موجب مزید ایمان بکمال تصرف و قوت فیض جناب ولایت مآب والد ایشان میگردد و فی نفس الامر همه کمالات ایشان افاضتی است که کسب را دران مدخل نیست و تخلیه از رذائل و تحلیه بفضائل در ذات ایشان وهبی است که تحصیل را در وے گنجائی نه هیچ وقت خود از لیل و نهار خالی از طاعات نمیگذرانید یا در مراقبه مے بود یا در نماز و مناجات و یا در تلاوت قرآن بیعت و اجازت و خلافت و جانشینی در حین حیات والد خود یافتند - ولادت باسعادت ایشان روز یکشنبه بست و سوم محرم سنه یکهزار و یکصد و شصت و پنج هجری است و وفات بست و پنجم جمادی الاولےٰ روز دوشنبه سنه یکهزار و دوصد و بست و یک هجری واقع شد - عمر شریف پنجاه و شش سال و قبر در موضع دمگڈھ برابر قبر حضرت شاه محمد واصل قلندر عم ایشان طرف مشرق است

### الوصل الثانی فی ذکر السیّد العارف وحید زمانه و فرید آوانه الجنید الکرام فی الشریعة والطریقة والطود الشامخ فی المعرفة والحقیقة ناصر السنة

(سخی — دانا ۱۲ — کوه بزرگ ۱۲ — بلند ۱۲)

وقامع البدعة سراج الله الموضوع لیستضیٔ به من یشاء من عباده سیف الله
المسلول علی اعدائه قبلة العرفاء وصفوة العلماء المتوجه الی الله بالکلیة
قطب الواصلین وغوث السالکین جامع مکارم الاخلاق مرضی الشمائل
فی الآفاق حاوی حقائق علمی الظاهر والباطن استاذ الموالی وشیخ شیوخ
الاماجد والاعالی الامام العالم الالمعی شاه ابی تراب محمد کاظم القلندر العلوی روح الله روحه

پردگی غمزه ریخت خون دلم درخفا — تا که شود دادرس تا چه دهد خونبها
در حرم ناز او خون تمنا هدر — در حکم راز او غارت ایمان روا
حکم رود می منوش عشوه زند راه هوش — شحنهٔ بازار وکوست دزد بپرده سرا
گرچه خود از ستر قدر آگهیئی نیستم — لیک ز نا آگهی آگهی از کجا
بر سر این کار و بار کی رسی ای عقلمند — در ره این رسم و راه کی رسی ای باد پا
عقل بایوان عشق حلقهٔ بیرون در — هوش بمیدان دل سایهٔ مرغ هوا
ما و شما در خیال ما و شما بوده ایم — پردهٔ ما و شما پردهٔ ما و شما
روی مخوان سو مگو سوی ظلمت دویست — روی که و سوی کیست وی سوی ماسوا
آه ز عشق صنم اوست که پیش از ظهور — غلغله افگند در عالم علم خدا
جور نمایان دوست پرسش پنهان اوست — بر لب من الامان در دل من مرحبا
راه رو کعبه پات[1] بسنگ آمده است — جای چو خود غیر نیست جاش مجو در خود آ
قبلهٔ حاجات ماست کوی خراباتیان — شاهد می رند راست عین شناودعا
خوی گنه حلقهٔ طرهٔ طرار دوست — روی سیه سرمهٔ نرگس مستی فزا
ناله گدا را علم خاصه گدائی چو من — بو که همای کند ظل لوای ولا
ای شه موسیٰ کلام موسیِ مهدی عمل — یوسف احمد جمال احمد ایزد لقا
از کنشش ایزدی دلبر خیل رسل — در روشش احمدی پیشرو اولیا
شاهد عاشق نوال عاشق شاهد جمال — مظهر شان کمال خسرو ملک بقا
حیدر اسرار دان کاظم کاظم نشان — خواجه جعفر بیان جعفر جیحون آشنا

[1] پا بسنگ آمدن محاوره است که در هندی ٹهوکر را گویند ۱۲ غیاث

شام ز مویت گرفت غازهٔ رنگ ظلام / صبح ز رویت ستد هم صفت و هم صفا

روی تو صبح فتوح بوی تو جان روان / لعل تو تریاک روح چشم تو ایزد نما

خاک رهت تخت من آیت مبارک سیر (بمعنی آنکه گشاینده ۱۲) / ظل درت تاج من اینت (بمعنی چه خوش ۱۲) همایون هما

یک سخن از لعل تو (کنایه از زبان ۱۲) صد دم روح الهی (بمعنی چه خوش ۱۲) / یک نگه مهر تو صد کرم کبریا

چند گدازم همی بر سر آتش چو موم / چند سپارم همی منزل خوف و رجا

جنس روان کم بهاست ای لبت آب حیات / نقد دلم نارواست ای نگهت کیمیا

خاتم گویا دمد جان به تن بیدلان / سرو خرامان کند شورش محشر بپا

دیدهٔ مجنون شود دامن چرخ از شفق / عارض لیلی شود طرف چمن از هوا

قطرهٔ آبی دهد زندگی جاودان / در کف خاکی رسد جان تن گوساله را

از کف صنعان (مراد از شیخ صنعان ۱۲) برد دل نگه سمنبری / وز بر موسی برد چوب عصای بلا

گیسوی فرتوت را روی کند اختضاب (بمعنی خضاب کردن ۱۲) / دیدهٔ بی نور را بوسه دهد توتیا

خادم دیر تو را ره ندهد پرده دار (بمعنی حاجب ۱۲)
وای که عرشی فتد دور ز عصمت سرا

بدانکه حضرت ایشان از اعاظم خلفاے حضرت سید شاه باسط علی قلندر اله آبادی اند در سلامت ذهن وجودت ادراک وخوبی صفات وحسن اخلاق نادرهٔ آفاق تخلیه از رذایل وتحلیه بفضایل در ذات ستوده صفات ایشان فطری است وتزکیهٔ ظاهر باحکام شریعت وتصفیه باطن بآداب طریقت جبلی در علوم طائفه علیه صوفیه مرتبهٔ بلند وپایهٔ ارجمند داشت ودر تقریر مسئله توحید بیانی شافی وتقریرے وافی واز اصطلاحات ایشان نیک ماهر ودر حل مسائل مهمه عقائد از سر اختلاف ادیان (جمع دین ۱۲) وامتیاز طریقه اینها وبیان سبب تکلیف ومجازاة (پاداشن دادن ۱۲) ومعاد جسمانی وبیان سر قدر ومسئله اختیار تحقیق محققانه می نمودند اوائل کتب درسیه بخدمت عمدة العلماء الراسخین مولانا حمید الدین نور الله ضریحه گذرانیدند واواسط واواخر از رئیس الاذکیا سید غلام یحیی بهاری وملا حمد الله السندیلی تحصیل فرمودند وفی الحقیقه علوم ایشان همه وهبیه بوده اند وفائده این تحصیل صوری محافظت بر سنة الله بوده است ودرس ومطالعه کتب قدماء صوفیه چون تعرف ابابکر کلاباذی وقوت القلوب ابوطالب مکی ورسالهٔ اباالقاسم القشیری وکشف علی غزنوی وامثالهم واز متاخرین کتب حجة الاسلام محمد الغزالی وغوث الثقلین محی الدین عبد القادر الجیلانی وشیخ محی الدین ابن عربی ومولانا نور الدین عبد الرحمن الجامی واتباعهم از معمولات بوده است وروش شاه ولی الله محدث در سلوک وتحقیقات ایشان را بسیار پسند میفرمودند ودر تعظیم شیخ اکبر محی الدین ابن عربی وتصویب (راست گوئی گفتن ۱۲) وتحقیق مذهب ایشان مبالغه تمام مرعی داشتند بارها

فرمودے اگر تجنب از اعتساف و اتصاف بانصاف که خیر الاوصاف است درمیان باشد
این علوم را بر سر منبر میتوان گفت بطریقیکه اصلا درانجا مجال انکار نباشد چنانچه کرات و مرات
جماعت منکره از متفقه و متکلمین و منتسبان طریقه نقشبندیه شهودیه حاضر شده و بحث ها کرده آخر
جز اعتراف به تصویب علوم معارف شیخ اکبر و اقرار بحقیت مسئله توحید وجودی چاره ندیدند
واعتقاد و اذعان بکمال علمی و عملی حضرت ایشان درین علوم شریفه اظهار نمودند و از انکار خود هیا
تائب گردیدند مسند الوقت حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی در بوارق الولایة از والد خود شیخ
عبد الرحیم نقل میکند که حضرت ایشان شیخ محی الدین ابن عربی را بسیار تعظیم میکردند و میفرمودند اگر
خواهم فصوص را بر سر منبر تقریر کنم و جمیع مسائل آنرا بآیات و احادیث مبرهن سازم و بوجهی بیان نمایم
که هیچکس را شبه نماند انتهی حکایتے مناسب مقام از کتاب کشف المتواری ایراد مے یابد قاری
محمد شریف مدنی بخدمت حضرت سید ابراهیم ایرجی قادری عرض کرد که من شنیده ام که خدمت مولانا
قاری امیر نظام الدین را عبور بر مصنفات شیخ محی الدین ابن عربی کما ینبغی است خوشا حال که وقتے
ذکر کتاب فصوص الحکم شده باشد حضرت سید اشاره بسوے حضرت مولانا فرمودند که ای مولانا
مهمانداری مهمان پرضرور است قاری صاحب را خوش باید داشت حسب الامر از تاریخ دوم شوال بعد
ظهر تبرکا درس کتاب جامع الاصول بعده ذکر فصوص الحکم مقرر گردید القصه در مدت بست وپنج روز
کتاب از فص آدمی بفص عیسوی رسید و درین مدت عجیب وغریب نکات با تطبیق تفاسیر و احادیث
مذکور مے شد چنانچه التزام فرمودند که اول یک فقره شیخ قدس سره باشد و ده آیة یا دوازده آیة
کلام الله و همین قدر ده دوازده حدیث رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بود و این التزام زیاده تر
باعث حیرت و انشراح قلوب سامعین بود و صاحبانیکه مدرکه صحیح و تدقیق نظر بمقدمات تفاسیر
و احادیث داشتند برین مائده نبوی خود را زیاده تر سیر و سیراب مے یافتند و بے اختیار بزبان حال باین
آیة خوشنودی دلهائے خود مے پرداختند ذلک[له] فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل
العظیم جناب سید صاحب متوجه بقاری صاحب شده فرمودند که اے قاری صاحب تقریر مولانا
خیال بکنند که شیخ قدس سره بطفیل جذبة من جذبات الله بران راه یافته در حالت استغراق کلی
این مسئله نازک را حواله قلم نموده و مولانا همان مسئله را بصحو خالص از جمیع خدشات و اعتراضات
مصئون و محفوظ گردانیده بے تکلفانه بشاهراه احمدی قدم راسخ نهاده خوش میرود قاری صاحب
عرض کردند که از کدام زبان مدح مولانا نموده آید که از مدت دراز علماء ماضی و حال را گفتگوها برقائم
حضرت شیخ بشدت آمده است اگر درین معرکه موجود بودندے حال تحقیق شیخ رضی الله عنه و کشف غوامض

له اینست فضل خدا میدهد ش بهر که خواهد خدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲

به تدقیق تنسیق مولانا ظاهر مے شد انتهی الحق بعد دریافت روش آنحضرت در تحقیق مسائل از هر علم واضح میشود که از جملهٔ عنایات وهاب کریم جل مجده در بارهٔ نفوس زکیه افاضهٔ ثلج ویقین است به نسبت عقائد حقه وافادهٔ طریق تفصی از مضایق شبهات واهیه والهام وجه جمع درمیان مذاهب مختلفه، نزد کمل عرفا مقرر است که تا نفس ناطقه شخصی صورة علمی را از مبدا فیاض قبول نکرده است و در عین ثابته او آن نور را ودیعت نه نهاده اند تکلم بآن علوم از جهت تحقیق و امعان صورت ندارد

کما قال العارف الجامی ؎ جامی اوصاف مے صاف نیارد گفتن ٭ گر نه فیضش رسد از باطن خم در دلِ

چنانکه گفت عارف جامی ۱۲

و در ریاضات و مجاهدات آیتے بودند از آیات الله اگر تفصیل آن مرقوم شود کتابے مستطیل مطول باید راسم گلزار ابرار غوثی حسن مندوی شطاری در حال شیخ محمد غوث گوالیاری مے نویسد که ایشان سیزده سال و چند ماه بخلوت گزینی و چله نشینی در کوهستان چنار گزرانیدند و خود شیخ مرحوم در جواہر سوم از جواہر خمسه ذکر این حکایت آورده و مدت اربعینیات حضرت ایشان زاید بر پانزده سال که ربع عمر شریف است با رعایت شرائط مقررهٔ اهل دعوت بوده است و میفرمودند که غرض اولے از اختیار این خلوات و مشاق و ریاضات محض ترصیص نفس و تجلیه و تخلیه است که نتیجه تطهیر ظاهر و باطن و حضور قلب و خلوت تامه اعنی از خود و از خلق و تنگی و تاریکی مقام و صوم دوام و قلت کلام و منام است نه امرے دیگر که عوام اهل دعوت بدان مشغوف اند و بلا تهذیب نفس و تکمیل مقامات طریقه اختیار آن اعمال مے نمایند و همه است وجه توفیق جمع درمیان دو قول شیوخ که یکے طریقهٔ دعوت از عزایم اعمال و شرائف احوال میدانند و دیگرے نفی آن مے کنند چنانچه شیخ محدث دهلوی در زاد المتقین در احوال شیخ عبد الوهاب متقی قادری شاذلی مے نویسد که عرض کرده شد که طریق دعوت که بعضے درویشان میکنند چه حکم دارد از طریق وصول است یا نه فرمودند که شاید باشد ولیکن اهل دعوت اخلاق ایشان مهذب کم میباشد ایذاے خلق متوانند کشید هرکه با ایشان بد باشد زود در مقام مکافات وے شوند و عمده درین راه تهذیب اخلاق و تحمل ایذا و بلاے خلق است فرمودند شیخ ما را نیز این طریق معمول نبود ما را از جاے اجازت سیفی بود و سند عالی داشت و شیخ را نبود و قتیکه لفقیر اجازت علوم شریفه و طرق طریقه میدادند اول اجازت سیفی را از فقیر گرفتند بعد ازان فقیر را اجازت آن دادند تا این فقیر از جانب ایشان مجاز مطلق و خلیفه کل باشد و قریب باین مقوله است آنچه شیخ کلیم الله چشتی نقشبندی که از اکابر علماء صوفیه است مے نویسد که سأل استادی عن الشیخ برهان فودی ما للشیوخ انهم یامرون المریدین فی الاوائل بالدعوة و یصرفون اعمارهم مما لا یعنون فاجاب انهم لما لم یروا فیهم قوة انطباع الجذب یامرونهم بالریاضة لیصفوا فیتجذبوا تنبیه عالم ربانی مولانا محمود الکاشانی

---

۱ ثلج یقین یقین خنک شدن دل و آرمیدن او کسری ۱۲ منتخب ۲ پرسید استاد من از شیخ برهان نپوری که چیست بزرگان را که در ابتدا مریدین را حکم میکنند بدعوت و عمرهای شان صرف میکنانند از انچه مقصود نمیدارند پس جواب داد که ایشان هرگاه در ایشان قوت منطبع گشتن جذب نمی بینند برای ریاضت حکم میکنند تا

در مصباح گوید که مراد از خلوت پیش صوفیان مخصوص و مقید نیست باربعین چه انقطاع از خلق و اشتغال بحق امرے مطلوب است و با دوام عمر دوام آن پیوستہ کسے وقتی از شبلی رحمۃ اللہ علیہ طلب وصیت کرد گفت الزم الوحدۃ و امح اسمك عن القوم و استقبل الجدار حتی تموت و فائدہ تعین اربعین آنست که مبادی کشف غالبًا باستکمال این مدت چنانکه شرط است ظاہر شود و اگر کسے را آن دولت دست دہد که اوقات خود را تا آخر عمر بطاعت حق و فراغت از خلق مشغول دارد ورائے آن نعمتے نبود و اگر نتواند و این توفیق اورا رفیق نگردد باید که ہرچند مدت خلوتے درمیانہ برآورد و اقلش آن بود که ہر سالے یکبار بخلوت نشیند تا چون مدت چہل شبانروز نفس را بر محافظت اوقات و ملازمت اوراد و مراعات آداب معتاد گرداند بعد ازان مرجو و متوقع بود که حکم آن بر اوقات مخالطت و صحبت با خلق منسحب گردد و جلوتش در حمایت خلوت و خلوتش ممد و معاون بر عمارت اوقات جلوت و فائدہ خلوت صورت نہ بندد و الا بمحافظت شرائط آن پس ہرکرا عزیمت خلوت مصمم گردد شرط آنست که اول تخلیص نیت کند از شوائب طلب اغراض دنیوی و اعواض اخروی چہ ثواب اعمال برحسب منیات است ہرچند نیت کہ مقصود است از عمل خالص تر ثواب آن فاضلتر و کاملتر و شک نیست کہ ہیچ مقصود و مقصد از قرب حضرت عزت افضل و اکمل نبود چہ ہرچہ غیر اوست بسمت حدوث موسوم است و بوصمت فنا موصوم و در طہارت باطن التفات بحدث عین حدث است و مقاربت با آن محض جنابت پس ہرکہ غیر از حق سبحانہ در دو کون مرادے دیگر دارد بحقیقت محدث و جنب بود و اورا از برائے استعداد قرب حضرت قدس و شائستگی مناجات و مکالمہ با حق تعالی طہارت ازان واجب و لازم پس باید کہ نیت او بر تقرب بحضرت ربوبیت بہ تحقیق مقام عبودیت مقصود بود و از طلب جاہ و ریا و سمعہ و ظہور کرامات و کشف آیات قدرت دور و طائفہ کہ مطلوب و مراد ایشان از خلوت و ریاضت ظہور کرامات و خوارق عادات بود نہ قرب حضرت عزت جل شانہ اگر چیزے از مطلوب بر ایشان منکشف شود عین مکر و استدراج بود و سبب بعد و حماقت و غرور چہ فراغت از شواغل و تقلیل طعام و دوام ذکر در تصفیہ باطن و تنویر قلب و تاثیر در نفوس مدخلے تمام دارند پس طالب کرامات چون بواسطہ خلوت اندرونش صاف و روشن گردد و در روے صور بعضے علوم تا کتب بنماید و خاطر ہاے در نفسش دست دہد و در بعضے نفوس تاثیر و تصرف کند پندارد کہ مقصودے اعلی و مقصدے اقصے از خلوت آنست و بتغزیر شیطان غرور مغرور گردد و بنظر حقارت و تصغیر بدیگران نگرد نعوذ باللہ ممکن بود کہ حرمت شریعت و وقار نبوت از دل او رخت بربندد و بر ترک حدود و احکام و رفض حلال و فعل حرام مبالاتے ننماید تا بطریق قہقری از شارع شرع و منہج اسلام مردود و مطرود شود

(interlinear glosses: کشیدہ شدہ ۱۲ — آمیزش ۱۲ — آرزوہا ۱۲ — یعنی عیب عیب کردہ شدہ ۱۲ — روش ۱۲ — امری برای شنوانیدن کردن ۱۲ — پرواہ ۱۲ — نعوذ باللہ منہا)

---

لہ لازم کن یگانگی را و محو ساز اسم خود را از قوم درو بدیوار دار تا کہ بمیری ۱۲

واگر ظهور کرامات در طریق کسے افتد که در نیت مخلص بوده و در عزیمت صادق سبب قوت یقین و ثبات عزیمت او گردد و چون شرائط اخلاص مراعات کرده شود باید که اگر مطالبی شرعاً بر و متوجه بود از رو مظلمهٔ یا استحلال از غیبتے یا ازالهٔ غلّی یا حقدے یا حسدے اول از عهدهٔ آن برون آید و اندرون خود را باهمه کس پاک و صاف گرداند بالجمله صورت خلوت مجموعه ایست که از چند گونه مخالفات نفس و ریاضات تالیف یافته یکے ازان تقلیل طعام دوم قلت منام سوم قلت کلام چهارم ترک مخالطت انام پنجم مداومت بر ذکر ششم نفی خواطر هفتم دوام مراقبه تا هر یک ازان اجزا جزوی از کثافت و کدورت و ظلمت از وے تحلیل پذیرد و خفیف و لطیف و صافی گردد انتهیٰ و در طریقهٔ علیهٔ قلندریه علویه رضی الله عن مشایخها حضرت ایشان را شانے عظیم و حالے بس فخیم عطا شده اگر کسے بهرهٔ کامل از اتباع سنت و عزیمت و اجتناب از بدعت و رخصت کما حقه نداشته باشد بمذاق سخنے ایشان نتوان رسید و گاہے در اظهار معارف و حقائق سر مو تفاوت و تجاوز از جادهٔ قویمهٔ شریعت نفرموده و در ترک و تجرید و تبتل (بریدن از دنیا بسوی خدا ۱۲) و انقطاع از ماسوا و تجنب از مراسم متشیخه بتعد از تکلف عادات (مضبوط ۱۲) و تصلف (لاف زدن ۱۲) عبارات و استغراق در اذکار و افکار و نشر علوم قوم قدمے راسخ داشت و از مشائخ که معاصر ایشان بوده اند کسے در شدت ریاضت و قوت مجاهدت و انسلاخ (انقطاع ۱۲) از صفات نفس و فراغ قلب و خلوے سر مساہم و مشارک ایشان نبوده است

نظم

ورائے مطلب هر طالبے ست مطلب ما — برون ز مشرب هر شاربے ست مشرب ما
بکام جان کسے هیچ جرعه نرسید — ازان شراب که پیوسته میکشد لب ما
سپهر کوکب ما از سپهرها ست برون — که هست ذات مقدس سپهر کوکب ما
بتاختند بسے اسپ دل و لے نرسید — سوار هیچ روانے بگرد مرکب ما
هنوز روز و شب و کائنات هیچ نبود — که روز ما رخ او بود و زلف او شب ما
کسے که جان و جهان داد و عشق او بخرید — وقوف یافت ز سود و زیان مکسب ما
ز آه و یارب ما آن کسے خبر دارد — که سوخت است چو ما ز آه ما و یارب ما
تو دین و مذهب ما گیر در اصول و فروع — که دین و مذهب حق است دین و مذهب ما
نخست لوح دل از نقش کائنات بشوے — چو مغربیت اگر هست عزم مکتب ما ؎

الله تعالی قوتے عظیم و عظمتے تمام در قلوب خواص و عوام نهاد و مرتبه قطبیت کبرے و ولایت عظمے عطا فرموده جمیع فرق (جمع فرقه ۱۲) ناس را از فقها و فقرا و طلبهٔ علوم از اقطار (اطراف ۱۲) ارض و آفاق عالم توجه بجناب عرش مآب او داد و چشمه هائے حکمت از محیط قلب شریف بر لسان فیض ترجمان جاری ساخت و از ملکوت اعلی تا هبوط (مراد از زمین ۱۲) اسفل آوازهٔ کمال و جلال ایشان در افگندند و علامات قدرت و رایات (نشانها ۱۲) ولایت و شواهد

تخصیص و دلائل او ظاهر و باهر گردانید و مفاتیح خزائن جود و ازمّۂ تصرفات وجود بقبضۂ اختیار ایشان سپرد
و بسیارے از اصناف مردم بشرفِ توجه و التفات ایشان از کجی براستی آمده سالک مسالک صدق و
صواب شدند و از اخلاقِ شریفۂ آنحضرت بود که باضعفا و مساکین مؤانست و مجالست کردے و در توقیر
کبیر و ترحم بر صغیر و رعایت حال ضعفاء و طلبه و صبر بر مساوی و زلّاتِ ایشان اهتمام بلیغ داشتے و علوم
و کشوف خود را پنهان داشتن و با عوام در رنگ عوام گذرانیدن عادتِ مستمرۂ ایشان بوده است و جمیع مشائخ
و اکابر عصر بکمالِ فضل و ولایتِ ایشان معترف و در رعایت تعظیم و تکریم متفق بودند و شیوع و استقامت
ارکانِ دین و شریعت که از توجه و صرف همت حضرتِ ایشان بظهور آمده آثارِ آن هنوز باقی اند اول دلیل است
بر کمالات باطنی و احوال حقیقیِ ایشان رضی الله تعالےٰ عنه و ریاضات و مجاهدات و کرامات و محاسنِ اخلاق و محامدِ
اوصاف و رزانتِ افعال و متانت احوال و حفظِ آدابِ ظاهر و باطن و تقوے و ورع که دیده و شنیده شده
است برهانی واضح است بر علو مرتبت ولایت و سمو منزلت قطبیت طریقه تربیت و تعلیم طلاب برین نسق
بوده است که اول از علوم شرعیه بقدر اهلیت و استعدادِ طالب آگاه فرموده شروع در تسلیک و ارشاد
بر وفق ضوابطِ اهلِ سلوک میفرمودند و علی الدوام روزانه و شبانه ناظر اوقاتِ ایشان مے بودند تا سوائے
توجه الی الله امرے دیگر مصرف اوقات ایشان نباشد و در تفهیم و افهام مطالب عالیه و مسائل دقیقۂ از
علوم شریعت و طریقت و حقیقت و حل اشکال آنها بر بجد میبودند و نیز از معمولات آنحضرت بود که هر روز بعد
نماز ظهر و عشا کتابے از علوم دینیه تفسیر باشد یا حدیث فقه باشد یا تصوف درس میفرمودند و جمله حضار
تکیۂ شریفه را حکم بسماع آن مے شد و درین باب یاران و فرزندان را تحریص و ترغیب و تاکید بتشدید داشتند
سلطان العارفین بایزید بسطامی گفته که سی سال مجاهده کردم چیزے سخت تر از کار علم بر من نبود مصرع
قلندر هر چه گوید دیده گوید - و الی الآن خادمان تکیه شریفه بالتزام این طریقه مرضیه مستسعد اند الحمد لله
علی ذلک ۵ بهر زمین که نسیمے ز زلف او وزیده است ؛ هنوز از سر آن بوئے عشق مے آید - و در قبول ارادت
و اخذ بیعت مکث و تعلل میفرمودند و در استخلاف احتیاط بلیغ مرعی داشتند بسیارے از مسترشدان که
ده سال و بست سال و سی سال در خدمت بابرکت حضور بهائے شائسته کرده تحصیل کمالات علمی و عملی
و سلوک طریقه علی وجه الکمال نموده بودند مگر ماذون و مجاز للارشاد کمتر از ایشان شدند و آنانکه باین دولت
سعادت فائز شدند علمائے الکمال فی العلم و العمل و الحال جهة الحق الی الخلق و رحمة الحق الی الخلق اند
علوم ایشان صحیح و اعمالِ ایشان مطابق کتاب و سنت و اجماع سلف صالح صحو خالص و تمکین محض بلا شوب
سکر و تلوین نقدِ وقتِ ایشان است و اذا ذکروا ذکر الله حکایت از حال ایشان رضی الله عنهم
و رضوا عنه حکایتے مناسب مقام در حافظه کاتب حروف که روزے دوستی کتابے از کتب حضرات

سلہ کامل در چه علم در علم و عمل و حال داشتند و محبت حق بسوئے خلق و رحمت حق بسوئے خلق ۱۲ سلہ و هر گاه که دیده شوند خدا یاد آید ۱۲
سلہ مراد از کتابے کنا ظر خصوص شاه محب الله آبادی بوده ۱۲

چشتیہ در خدمت حضرتِ ایشان صاحب المناقب میخواندند و دران کتاب نسبت به بزرگے مرقوم بود کہ ایشان ذکر سہ پایہ راکہ از اذکار معمولہ خاندانِ چشت است چہل ہزار بار میکرد و اینقدر دیگرے در خانقاہِ این بزرگ نمیکرد انتہے شاہ انشاء اللہ قلندر کہ یکے از اصحاب حضرت ایشان بودند و ہم شریک سماع کتاب بودند این مقولہ راشنیدہ گفتند کہ این مقدار مقدارے ندارد اگر میکردند بسیار نبود فقیر آنرا شصت ہزار بار ہر روز کردہ است و مدتے برآن مداومت داشتہ و با اینہمہ نزد حضرت پیر و مرشد قدرے و مقدارے معتد بہ نبود انتہت الحکایت ختم شد حکایت در فصول مسعودیہ کہ ملفوظ سید السادات سیدی شاہ باسط علی قلندر اللہ آبادی است مینویسد کہ حضرت ایشان مدت دہ سال در خدمت مرشد طریقت خود حاضر ماندہ تحصیل علم حقیقت و تکمیل اذکار و افکار و دعوت اسماء بوجہ احسن نمودہ باجازت سلاسل سبعہ سرافراز شدہ ملقب بصاحب السر عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر شدند و در وطنِ خود رختِ اقامت و استقامت نہادہ عالمے را بانوار طاعات و مجاہدات و بآثار افادت علوم دینی و افاضہ معارف یقینی مستنیر و مستفید ساختند انتہے کتاب اصول المقصود و مجاہدات الاولیاء و مثنوی شیخ مرحوم شیخ فیض بخش صاحب کہ از اجلہ احباب و عمدہ اصحاب حضرت ایشانند در شرح و بیان حالات و مقامات حضرتِ ایشان وافی است ولادت آنحضرت ہفتدہم ماہ رجب روز دوشنبہ سال یکہزار و یکصد و پنجاہ و ہشت ہجری است و وفات شب چارشنبہ بست و یکم از ماہ ربیع الثانی سال ۱۲۲۱ یکہزار و دوصد و بست و یک ہجری و عمر شریف شصت و سہ ۶۳ سال قطعات تاریخ بسیار اند دو سہ ازان مرقوم میشوند از مائل ساکن امیٹھی۔

## قطعات تاریخ

شاہِ کاظم یگانۂ آفاق
بود آزادہ مردِ راہِ خدا
یعنی از جذبۂ محبتِ دوست
روحِ پاکش برنگ دستۂ گل
پئے تاریخِ آن خدا آگاہ

رختِ رحلت ازین جہان بربست
ناگہہ از قید وہم ہستی رست
قفسِ عنصری ز ہم بشکست
رفت تا ساقِ عرش دست بدست
مائلِ خستہ سرنگون بنشست

حور بیدل چنین ندا میکرد
بنوع نیاک باخدا پیوست
۱۲۲۱ھ

### ایضاً از شیخ معظم اکبر آبادی

قدوۂ اہلِ الیقین زبدۂ ارباب سداد
شمع ایوانِ تصوف مہ برجِ عرفان

واقفِ کنہ ازل کاشف رمز ابجاد
گلِ بستانِ ہدے باغ صفا را شمشاد

| | |
|---|---|
| هر که شد طالب او غایت مطلب دریافت | هر که گردید مریدش شده فائز بمراد |
| حضرت عارف بالله محمد کاظم | ذات او بود امام صف اصحاب وداد |
| چید از نخل جهان میوهٔ تقوی و برفت | که بود در سفر عاقبتش خیر الزاد |

هاتف غیب بتاریخ وفاتش فرمود
قبلهٔ حق طلبان قطب سپهر ارشاد ۱۲۲۱ھ

## ایضاً

| | |
|---|---|
| زین دار فنا چو شاه کاظم بگذشت | گردید بقدسیان جنت واصل |
| از رحلت همچو مرد عارف بالله | بس رنج و الم بخلق گشته شامل |

از هاتف غیب سال او پرسیدم
گفتا بخدا رسیده مرد کامل ۱۲۲۱ھ

## ایضاً

| | |
|---|---|
| حیف صد حیف شاه کاظم مرد | روح پاکش رسید بر افلاک |
| صاحب علم و زهد و تقوی بود | عارف حق فقیر با ادراک |
| در فراقش دل صغیر و کبیر | یان گردید و دیده ها نمناک |

گفت هاتف ز سال رحلت او
جا نموده به سوی روضهٔ پاک ۱۲۲۱ھ

## ایضاً از اقضی القضاة مولانا محمد نجم الدین خان بهادر

هو خالد فی الجنات ۱۲۲۱ھ

## ایضاً از حافظ معز الله صاحب

| | |
|---|---|
| شاه کاظم ازین جهان بربست | رخت هستی بجانب اعلی |
| از خدا زیر افسر طوبی | مسکنی یافت جنت المأوی ۱۲۲۱ھ |

## ایضاً از قدوة العرفا صاحب المناقب قدس سره تاریخ صوری و معنوی

| | |
|---|---|
| شاه کاظم که مرشدش از غیب | صاحب سر و عارف حق خواند |

| | |
|---|---|
| چون بیک حمله پاک مردان را | دامن جان ز گرد جسم فشاند |
| شد جهان تیره بر محبانش | ماتمش خلق را بخاک نشاند |
| از حیات و وفات او روزی | دو ستی بر زبان سخن میراند |

بی سر اختلاف گفتم از دو
شصت ۶۳ و سه سال حی و قایم ماند

## ایضاً

| | |
|---|---|
| شاه کاظم قدوهٔ اهل صفا | صاحب سر و امام عارفان |
| چون ز دنیا رفت و واصل شد بحق | از فراقش ماتمی شد الامان |
| شد بفکر سال تاریخش تراب | از برای یادگاری جهان |

هاتف غیب از سر افسوس گفت
حیف رحلت کرد آن قطب زمان

وقبر شریف درون تکیه شریف پائین قبر والدین آنحضرت است والآن بر آن گنبد عالی وعمارتی رفیع قایم یزار و یتبرک به

## فصل در ذکر بعضی از خلفای آنحضرت

منهم مجمع فنون المجاهدة جامع عیون المشاهدة مهبط الانوار القدسیة حاوی الکمالات الانسیة المتوجه بالکلیة الی الله الاحد الصمد سیدی شاه میر محمد قلندر. والشیخ العارف بالله دلیل الطریقة ترجمان الحقیقة قرة عیون الاولیا غرة وجه الاصفیا الداعی الی الله اکبر سیدی شاه تراب علی قلندر. والبحر العلام والبحر الطمطام صاحب المقامات العلیة ومظهر الکرامات الجلیة بدر الحقیقة وضیاء الطریقة استاد العصر فرید الدهر امیر الکلام مقتدی الانام فخر الاعالی صدر الموالی سیدی شاه حمایت علی قلندر. والشیخ العارف بالله مصباح رموز الحقائق مفتاح کنوز الدقائق سیدی شاه بهرام قلندر. والشیخ العارف الربانی والمرشد الهادی الصمدانی فخر ارباب العبادة صدر اصحاب المجاهدة قدوة السلاک وصفوة النساک شاه عاشق الله قلندر. وقطب الواصلین وغوث السالکین سلطان الشریعة وبرهان الطریقة الداعی الی الله علی طریق الحق والیقین شاه انشاء الله قلندر الهاشمی. والعارف بالله الاکبر غریق بحر المشاهدة شاه شیر علی قلندر. والشیخ المرتاض قدوة اصحاب الجد والاجتهاد زین الاصحاب

شاہ اُمید علی قلندر الجونفوری - والشیخ العارف السالک مسالک الصدق والسداد عمدۃ الاماثل والاماجد الشیخ طفیل علی العلوی - والشیخ الکبیر المتمسک بالسنۃ صاحب الریاضات والمجاہدات حاج الحرمین المکرمین الشیخ محمد محفوظ - والشیخ الجلیل والعارف النبیل المتوجہ الی اللہ والمعرض عما سواہ المولوی شفاعت علی العلوی

فہولاء ھم الاعلام المذکورون المشہورون المشہود لھم بالفضل والکمال جمعوا علوم المواریث الی علوم الاکتساب وطلبوا الفقہ والکلام والتصوف وحصلوا علم القرآن وسمعوا الحدیث وسلکوا طریق العزلۃ والخلوۃ وخمول الذکر واسقاط الجاہ عند الخلق وقلۃ الالتفات الیھم والخذ منوا بذل المال والجاہ وجاھدوا انواع المجاھدات ترکوا الاشتغال بخیر الخلق وشرھم ولازموا العجز والانکسار ورکوب الاھوال ففازوا بما طلبوا وبلغوا اقصی مراتب الکمال فی الجمع من الشریعۃ والطریقۃ والحقیقۃ والعلم والحال والصحو والسکر والفناء والبقاء افاض اللہ علینا من برکاتھم -

پس این بزرگان مذکور کہ مشہور اند بفضل وکمال شان شہادتہا ست جمع کردند علوم مواریث با علوم کسبیہ و طلب کردند فقہ وکلام تصوف را و حاصل کردند علم قرآن را و شنیدند حدیث را و اختیار کردند طریق عزلت وخلوت وگمنامی را و اظہار مرتبۂ خود در خلق نپسندیدند و نہ التفات کردند بسوے شان و اختیار کردند خدمت صرف مال وجاہ واقسام مجاہدات را و عدم اشتغال بہ بدی ونیکی خلق و لازم گردانیدند عجز وانکساری و بے خوف شدن پس فائز شدند بر مطلوب خود و رسیدند بر اعلے مراتب کمال در جمع کردن میان شریعت وطریقت وحقیقت وعلم وحال وصحو و سکر وفنا وبقا - اللہ تعالے مستفید گرداند مارا از برکات شان

جماعتے دیگر سواے این اکابر در خدمت بابرکت وافادت حضرت ایشان حاضر بودہ و استفادۂ فیوض برکات طریقہ شریفہ نمودہ شرف اجازت ورخصت تعلیم وارشاد طالبان مشرف شدہ اند تفاصیل تراجم شان در کتاب مستطاب اصول المقصود باحسن وجوہ مرقوم است - فائدہ جلیلہ بدانکہ منشاء قلت وسایط درین سلسلۂ علیہ قلندریہ طول اعمار مشائخ است چنانچہ در تراجم این صفاکیشان بیاید همچنین در سلاسل دیگر نیز کہ هست ازینجہت است شیخ عبدالحق محدث دہلوی در اخبار الاخیار در حال شیخ احمد کھتو می نویسد کہ وے از اعاظم مشائخ ولایت گجرات است و در سرکھج کہ از مضافات احمد آباد است آسودہ روضۂ منورۂ او مقامے است بس لطیف ومنزہ ومصفا ومروج کہ نظائر او برروے زمین کم باشند کھتو نام دیہی است قریب اجمیر - آبائے شیخ از دہلی اند ووے نیز در آوان طفولیت در دہلی بود چنین گویند کہ وقتے در دہلی طوفان بادی شد و وے را ہم در طفولیت کہ درمیان طفلان بازی میکرد بجائے

تاریخ وفات ہشتم ربیع الاول

دیگر انداخت و از وطنِ مالوف آوان ساخت بعد از مدتے بدست بابا اسحاق مغربی کہ درویشے کامل بود و در کہنو کہ از قریات اجمیر است جائے داشت افتاد ہم از آوانِ طفولیت در سایۂ تربیت و عنایت بابا اسحاق نشو و نما یافتہ بمرتبۂ کمال رسید و نعمتِ اجازت و خلافت وے مشرف شد و سلسلۂ ایشان بشیخ ابو مدین مغربی میرسد و بجہت طولِ اعمار مشائخ وسائط وصول بحضرت سید کائنات صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قلیل اند این بابا اسحاق بہ پنج واسطہ بآنحضرت میرسد ہر کدام از مشائخ ایشان صد و پنجاہ سال بلکہ بیشتر عمر داشتند انتہی بموضع الحاجۃ و در حال شاہ بدیع الدین مدار مینویسد کہ سلسلۂ او بسبب کبر سن یا جہتے دیگر بہ پنج و شش واسطہ بحضرت رسالت مآب صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم مے پیوند د انتہے۔

**فائدۂ جلیلہ**۔ بدانکہ سلسلۂ شریفۂ قلندریۂ علویہ را شعب بسیار اند۔ اکبر و اکثر و اوثق از ان شعبۂ مجتبائیہ ہست کہ بواسطۂ پیشوائے قلندران عظام حضرت شاہ مجتبےٰ المعروف بشاہ مجا قلندر لاہوری میرسد (استوار تر ۱۲) و این شعبہ نیز منشعب بشعب کثیرہ شد و ارتباط حضرتِ ایشان صاحب المناقب بدو شعبہ است۔ یکے شعبۂ مسعودیہ کہ بواسطۂ سیدی شاہ مسعود علی قلندر رضوی الہ آبادی میرسد و دیگرے بشعبۂ کاظمیہ کہ بواسطۂ سیدی شاہ محمد کاظم قلندر علوی میرسد چنانچہ در شجرۂ منظومہ میفرماید ؎

| | |
|---|---|
| بعد حمدِ خالقِ ارض و سما | ہم پس از نعتِ محمد مصطفےٰ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم |
| مے کشم در سلکِ نظمِ دلپذیر | مجملاً نامِ ہمہ پیران پیر |
| کاندران جملہ زلطفِ کارساز | از دو شاہنشاہ گردیدم مجاز |
| اولاً از والدِ خود شاہِ دین | آن شہ کاظم رئیس العارفین |
| بعد ازان از شاہ مسعود ولی | جانشین سید باسط علی |
| در طریقت والدِ من مرشد ست | لیک شیخِ بیعتم آن سید ست |
| فیضیاب از باسط اند آن ہر دو شاہ | یک خلیفہ یک خلف بے اشتباہ |

## لطیفۂ پنجم منقسم بر دو وصل

**الوصل الاوّل فی ذکر السید المرشد والہادی الموحد فرد الافراد قطب الاوتاد عمدۃ المشائخ فی الآفاق وارث الانبیا بالاستحقاق مولی ارباب العلم والعرفان جامع المکارم والمعالی فی الاعصار والازمان مقتدی الانام**

زمانہ ۱۲

شیخ الاسلام کاشف اسرار الملک والملکوت ناظر انوار القدس فی مناظر الجبروت قدوۃ اصحاب النفوس القدسیۃ الطاہرۃ اسوۃ ارباب القلوب الانسیۃ الباہرۃ تاج العرفا امام العلما حامی آیات السنیۃ البیضا ماحی سمات البدعۃ العوجا حجۃ اللہ علی البریۃ برہان الطریقۃ المصطفویۃ

نورِ جلالِ ازل روے نمائے قدم
گرد جہان آشکار از تتق احتجاب

شعشعۂ روے او کرد جہان مستنیر
لخلخۂ نور او کرد جہان مستطاب

مہر جبینش بروز مشرق نور یقین
مہر ضمیرش بشب نور دہ ماہتاب

دیدۂ ادراک او ناظر احکام روح
چشم دل پاک او مشرق ام الکتاب

خاطر وقاد او کاشف اسرار غیب
پرتو انوار او محرق نور حجاب

از رغبوتش فراغ واز رہبوتش امان
در رکتش نعیم در جبروتش عقاب

ساقی لطف قدم داد بجام کرم
بحر ولش دمبدم از خم حلت شراب

کردہ دو صد بحر نوشش نا شدہ یکدم مو
باز شدہ در خروشش سینۂ او کاب کاب

لاح من اسرارہ طلعۃ صبح الیقین
راح بانوارہ ظلمۃ لیل الارتیاب

راہبر اصفیا پیش رو اولیا
ہم کنف انبیا صاحب حق کامیاب

شیخ شیوخ جہان قطب زمین و زمان
غوث ہمہ انس و جان مالک معتق رقاب

ناشر علم الیقین کاشف عین الیقین
واصل حق الیقین ہادی مھدی خطاب

مفضل فاضل پناہ عالم عالم نواز
مکمل کامل صفات عالی عالیجناب

نیستی از نسل از پس احمد رسول
آمدے از حق یقین وحی بدو صد کتاب

در نظر ہمتش جملہ جہان نیم جو
در کف دریاوشش ہفت فلک یک حباب

سالک مجذوب را بر در او بازگشت
طالب و مطلوب را از در او فتح باب

عتبۂ اقبال او قبلۂ اہل النعیم
کعبۂ افضال او مامن اہل العقاب

پرسی اگر از جہان کیست امام زمان
نشنوی از آسمان غیر جواب تراب

۱ بدرخشید از اسرار وے صورت صبح یقین و آسائش یافت بہ انوار وے تاریکی شب وہم ۱۲

الذی لم یوجد نظیرہ فی الانام ولم یظفر بمثلہ الایام من حضرحضرتہ العلیاء صعد
معارج الولایات ومن مجرسدتہ العظمیٰ بعدعن نتائج السعادات سیدی ومرشدی
وشیخی وسندی شاہ تراب علی القلندر العلوی الکاظمی روح اللہ روحہ وافاض
علینا فیوضہ وفتوحہ اگرچہ تعریف و مدحت حضرت ایشان مناسب مرتبہ امثال ما فقیران نیست
چہ ہرکس حسب استعداد و قدر مرتبہ خود از ایشان چیزے مے دریابد و ہرچہ اندیشد گوید مناسب مرتبہ
و استعداد وے خواہد بود ولیکن چون فقیر حقیر مدت مدید چہرۂ اخلاص بر آستان رفعت اختصاص ایشان
سودہ واز صدق این اخلاص رایحہ لطف ایشان بمشام جان رسیدہ نسیم عنایت از ریاض مرحمت موزیدہ
واز حضرت ایشان بقدر استعداد مشاہدہ احوال کردہ است وسخنان و معارف شنیدہ وجمیع صحائف
ورسائل ایشان کہ تعلق بسخنان صوفیہ دارد وبعضے دیگر از کتب این صفاکیشان در ملازمت حضرت
ایشان گذرانیدہ واز انجا یقین بدو چیز پیدا کردہ یکے بعلوشان این طائفہ علیہ قدس اللہ اسرارہم
و دیگرے باحکام شرعیہ خصوصاً احکامے کہ درنظر اوہام مستبعد می نماید بنا براین زبان صدق وسداد
ولسان عجز و انقیاد متصدی بیان شمۂ از اقوال و احوال حضرت علیہ الرحمۃ والرضوان شد رزقنا اللہ[۵۱]
تعالیٰ من احوالہ الشریفۃ حظاً وافراً ومن اتباع اقوالہ وافعالہ نصیباً متکاثراً مقتبسان انوار
ولایت از مشکوٰۃ نبوت و روشن دلان پرتو ہدایت از قبلہ ارباب فتوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم
بحکم التصوف انما ھو تلبس وکتمان[۵۲] در اخفاء سر معنی کوشیدہ اند وخود را از نظر اغیار پوشیدہ
صد ہزار محیط بیکران در دل تشنہ لب برکنار ساحل ایستادہ اند وچندین وادی شوق وعزائم پیمودہ
قدم از قدم برنداشتہ اند وتری[۵۳] الجبال تحسبہا جامدۃ وھی تمر مر السحاب ؎
ہزار قافلہ پے در پے است در رہ عشق عجب تر آنکہ پے یک رونی پیدا نیست
واین بحقیقت ثمرہ غیرت ملک غیور ست جل شانہ وعظم برہانہ کہ چون لفرمودہ یحبہم[۵۴] و یحبونہ
این صافی فطرتان را لسبق محبت خود سرفراز گردانیدہ وبہ محض عنایت بے علت خود ایشان را محبوب
خواند و غیرت محبت مقتضی آن شد کہ ایشان را در حجاب غیر خود در آوردہ از نظر اغیار مختفی گردانند۔
اولیائی[۵۵] تحت قبائی لا یعرفہم غیری ومنتسبان سلسلہ علیہ قلندریہ قدس اللہ تعالیٰ ارواحہم
در معنی سر و اخفا از جمیع اصحاب طرق ممتاز بودہ اند ودرین معنی مبالغہ بلیغ و اہتمام تمام داشتہ اند
وحضرت ایشان علیہ الرحمۃ والرضوان در تکمیل وتتمیم این معنی از ہمہ امتیاز تمام داشتند و در تمامی اوقات
شریفہ ہمت براین گماشتہ ؎

۵۱ روزی دہد ما را اللہ تعالیٰ از احوال شریفہ وے حظ وافر از پیروی اقوال و افعال وے حصہ کثیر ۱۲ ۵۲ تصوف جزاین نیست کہ جامہ پوشیدن و پنہان داشتن رامیگویند ۱۲ ۵۳ و بہ بینی کوہ ہا را پنداری آنرا بر جاے ایستادہ و آن میروند مانند رفتن ابر ۱۲ ۵۴ دوست میدارد ایشانرا و ایشان دوست میدارند او را ۱۲ ۵۵ اولیای من زیر قبائے من اند نے شناسد اوشانرا غیر من ۱۲

| | |
|---|---|
| ز دیده در دلش جا کردم و دل در درون پنهان | هنوز این نیم ترسم که ببیند چشم اغیارش |

خواجه عصمت بخاری گوید

| | |
|---|---|
| کسی را دانم اهل استقامت | که باشد بر سر کوی ملامت |
| ز اوصاف طبیعت پاک برده | باطلاق هویت جان سپرده |
| تمام از گرد تن دامن فشاندن | برفته سایهٔ خورشید ماندن |

شیخ ابوعلی دقاق گفته که استقامت آنست که سر خود را از ماسوی الله محفوظ داری. علم با عمل و فضل با کمال و تجرید و تفرید و سخا و کرم و ایثار و انکسار و خمول و گمنامی و رعایت معنی اخلاص و محافظت قاعده صدق و اخفاء طاعات و کتم خیرات با آنکه هیچ دقیقه از صوالح اعمال مهمل نگذارند و تمسک بجمیع فضائل و نوافل و التزام اداے آن بکمال حضور و اخفا از مشاهیر اوصاف آنحضرت است هرچه از غیب میرسید صرف فقراء و مساکین و اهل استحقاق مے بود و غم فردا هرگز بر دل جمعیت منزل نگذشته و زهد و مجاهده با تقوے و ورع در هر حال مرعی و معمول قوام عالم و برکت بنی آدم از ذات قدسی صفات ایشان دین سے شد مرتبه قطبیت و غوثیت و هرچه توان گفتن در ذات شریف مودع و در کثرت عبادت از صبی تا شیخوخته بر یک حال بوده اند و از آنروز که شعور بهم رسانیده اند نماز را بالقضا نخوانده هرکه ائمه سلف را ندیده باشد و آنحضرت را دیده تصدیق جمیع کمالات بنی آدم مشاهده و معائنه میکرد فقیر عاجز را یاراے عدِّ کمالات و احوال و مقامات ایشان نیست چه براے این زبانے باید و دلے و فهمے مے شاید امروز آن زبان که ثناے ایشان کند کجا و دلے که حقیقت ایشان دریابد و فهمے که واقف حال ایشان باشد کرا همین قدر البته توان دانست که انچه در احادیث ثابت شده است که بعد از هر صد سال مردے پیدا شود که احیاء سنت سنیه و اعدام بدعت شنیعه کند درین جزو زمان ذات با برکات حضرت ایشان بوده است و التزام آداب ظاهر شریعت و تمسک بکتاب خدا و سنت رسول مجتبی صلی الله علیه و آله وسلم و سلوک طریقه سلف صالح و اعتقاد اهل سنت و جماعه و ریاضت نفس و عدم ترک ورد و صبر جمیل در طلب مولی و تحمل بر بلا و جد دائم و جهد قوی و اشتغال بعلوم دینیه و مجالست با فقرا و استغنا از ملوک و اغنیاء و دوام التجا بسوے خدا از مکرهاے اعدا و امید واثق به لطف خدا و حزن طویل در دل و بشر تام در وجه و طول سکوت و جولان فکر و تفقد بر اخوان و ترحم بر مسکینان و اختیار جد در امور و احتراز از هزل و رعایت طریقه اعتدال در هر حال و حب فی الله و بغض لله و امر بالمعروف و نهی عن المنکر و شفقت بر مسافر و سختی در امور دین و ترک نزاع و جدال و طیب مذاق و حسن اخلاق و ستر احوال و کتمان معانی و سلوک طریقه توحید و استواری در افعال و ترک اختیار و رضا بقضا و استغراق در محبت شیخ و دوام توجه بسوے وے و مضبوطی عقیده و یگانگی مطلب و کار فرمائے غیرت در محبت و فناء ملاقی در

ودوری از وسواس و اشتیاق دائم و عشق بائیم و اعراض از خلق و عدم خوف از ملامت و حضور قلب با خدا و توجه اتم ببوے وے و محبت صحیحہ با رسول اللہ صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم و حفظ لسان از مقالات فضول و بجا اصل و نصیحت بہ مسلمین و دعا برائے ایشان و ارادہ خیر برائے شان در ظاہر و باطن و مطالعہ و درس کتب دینیہ عموماً و حضرات صوفیہ خصوصاً علی الدوام و غنیمت دانستن صحبت اہل دین و اجتناب از صحبت اغیار و خود را نگاہداشتن از امور باعث تشویش وقت و عدم اختیار سماع چنانکہ عادت گردد و نہ بیزاری ازان اگر اتفاق افتد و حضور قلب در آن در صورت اتفاق ہمہ در ذات قدسی بزرگ تام مشہود۔ کجاست وصف کنندہ کہ وصفش شمار کردن [illegible] حقیقت چنین بود کہ دران ویرا مجد محکم نبودے و نہ در ولایت درجہ بود کہ دران ویرا نصیبے شامل نبودے و نہ مقامے در نہایت کہ ویرا دران قدمے راسخ نبودے و نہ نزولے بمشاہدہ کہ ویرا دران مشربے خوشگوار نبودے و نہ امرے در عالم ملک و ملکوت کہ ویرا دران کشفے خارق نبودے و او حامل علم عزت است و حاکم لشکر ہائے محبت و متکفل عہد تولیت و معزولی بدبخت نخواہد بود ہمنشین وے و غائب نخواہد بود از وے حاضر وے ہدفے نیست فوق از ہدف وے و اقتدائے نیست در شرع اشد از اقتدائے وے آن صوفی بود موجود با اللہ و معدوم بباطن متصل با حق و منفصل از خلق حاضر با حق و غائب از خود بظاہر از میدیان بود و بباطن از افلاکیان اجمال و تفصیلش و آغاز و انجامش نور دین بود در متابعت حضرت مصطفوی صلی اللہ علیہ و آلہ وسلم

لا یدرک الوصف المطری خصائصہ ... وان یک سابقا فی کل ما وصفا

روح اللہ تعالے روحہ و افاض علینا فتوحہ مشرب اہل ملامت کہ مختار اکابر تحقیق است مرضی و مقبول خدام عالیمقام بود و ازینست کہ گاہے صفت شعر و شاعری را ساتر احوال و حجاب ستر حال خود فرمودے و اگر اتفاق صحبت افتادے در پناہ شعر گریختے و بصورت شاعری بر آمدے و گاہ از صفت علم پردہ ساختے و در لباس طالب علمی بر آمدی بالجملہ بہر طریق کہ تمتعش میسر شدے دست دران زدے اما بحکم حدیث نبوی علی مصدرہا الصلوۃ والسلام حیث سئل من الاولیاء اللہ قال الذین اذا رأوا ذکر اللہ۔ نور معنی ولایت و پر تو لمعہ ہدایت از چہرہ مبارک لائح و ہویدا بود۔ نظم

| | |
|---|---|
| ہر لحظہ جمال خود نوع دگر آرائی | شور دگر انگیزی شوق دگر افزائی |
| بے پردہ آب و گل بنمائی روے خود | خورشید درخشان را تا کے بگل آرائی |

مے فرمودند کہ ستر حال شرط این طریق است و در حجاب صفتے است کہ عین لازم سلوک ارباب تحقیق است محقق سامی مولانا نور الدین جامی گوید نظم

---

لہ ادراک نخواہد کرد تعریف کنندہ بمجد خصائص ویرا اگرچہ باشد سبقت کنندہ در انچہ کہ تعریف کردہ است تر و تازہ دارد حق تعالی روح ویرا و بریزد بر ما از فتوح وے ۱۲ ؎ چنانکہ پرسیدہ شد کہ اولیاء اللہ کدام اند۔ فرمود کسانے اند کہ ہرگاہ دیدہ شوند خدا یاد آید ۱۲

| | |
|---|---|
| ہر کہ حق داد نور معرفتش ٭ جان بحق تن بغیر حق کائن | کائن بائن بود صفتش ٭ تن ز حق جان ز غیر حق بائن |
| ظاہرِ او بخلق پیوستہ ٭ از درون آشنا و ہم خانہ | باطن او ز خلق بگسستہ ٭ وز برون در لباس بیگانہ |
| راہِ اہل ملامت است این راہ | وز عزامت سلامت است این راہ |

خیز جامی و خاک این رہ باش
ہر چہ داری بخاک این رہ پاش

در نفحات الانس مے آرد حمدون قصار شیخ و امام اہل ملامت بود و در نیشاپور طریق ملامت را وے نشر کرد۔ اول سلسلہ کہ از وے و اصحاب وے بعراق بردند احوال ایشان بگفتند شیخ سہل تستری و ابو القاسم جنید گفتند اگر روا بودے پس از احمد مرسل پیغمبری بودے از ایشان بودے در ستر حال و اخفار مقام بشایہ بودند کہ ہرگز از ایشان ظاہر نشدے کہ درین راہ قدمے نہادہ اند و از علوم این طائفہ بلکہ از سائر علوم چیزے مرتبہ دین و دانستہ اگر از ایشان سوالے کردندے فرمودے کہ بکتاب رجوع کنم یا تحویل بر دیگرے از حضار تکیہ شریفہ فرمودے۔ خلاصہ نیست کہ ذات بابرکات آیتے از آیات و نورے از انوار و سرے از اسرار الٰہی بود در علم ظاہر و باطن و صاحب تصرف انفس و آفاق از غایت تواضع و انکسار و حسن خلق و صمیت بسیار از سائر خلائق متمیز نمے شد بمرتبہ کہ اصحاب و اہل ارادت خود را از اقامت سکوت شرائط تعظیم و تکریم خود ممانعت نمودہ میفرمودند کہ با من سلوک و معاملہ بطریقے کہ میان خود ہا دارند نمودہ باشند

# وصل دوم در نسب شریف آنحضرت منقسم بر چہار فصل

## فصل اول در بیان شجرۂ نسب شریف

بدانکہ حضرت ایشان شاہ تراب علی قلندر ابن شاہ محمد کاظم قلندر ابن شیخ محمد کاشف ابن حافظ خلیل الرحمن شہید ابن مولانا الشیخ عبد الرحمن ابن حافظ غلام محمد ابن مولانا سیف الدین ابن شیخ ضیاء اسد ابن الشیخ العالم الربانی و القطب الصمدانی مولانا عبد الکریم ابن الحافظ شہاب الملۃ والدین المعروف بحافظ سوندھے صاحب ابن مقتدی الانام مرجع الخاص والعام القاری امیر نظام الملۃ والدین المعروف بالمخدوم البھکاری ابن القاری امیر سیف الدین ابن القاری امیر حبیب اللہ المعروف بامیر کلان ابن القاری امیر نصیر الدین دلیل اللہ ابن القاری محمد صدیق المعروف بابو محمد الحافی

ابن القاری عبید الله ابن القاری عبد الصمد ابن القاری امیر شمس الدین خود المعروف بقاری محقق
جامع جمع الجوامع کبیر لغت احادیث و تفاسیر ابن القاری عبد المجید دربان آستانهٔ رسول الثقلین
صلی الله علیه وآله وسلم ابن حاج الحرمین امیر سلطان حسین ابن القاری امیر ابراهیم نبیسه وخلیفه سید العرب
والعجم سید عبد الرزاق الجیلی فرزند دلبند حضرت غوث الثقلین محی الدین عبد القادر الجیلی رضی الله تعالی عنه
ابن القاری سلطان عبد اللطیف ابن القاری امیر عبید الله الخافی ابن مولانا شمس الدین الصائم
ابن القاری مجید الدین الخافی ابن القاری امیر سلیمان المفسر ابن مولانا وجیه الدین احمد ابن القاری
محمد ابن القاری احمد ابن علی ابن ابی القاسم محمد بن الحنفیه ابن الامام المرتضی والولی المجتبی اسد الله الغالب
علی ابن ابی طالب رضی الله تعالی عنهم تفصیل تراجم این بزرگواران از تذکرهٔ حمیدی مصنفهٔ آغا حمید الدین
بدخشانی و زاد الآخرة مصنفهٔ مولانا عبد الرشید ملتانی که از اجلهٔ خلفاء حضرت قاری امیر نظام الدین القادری
العلوی اند و اصول المقصود و کشف المتواری و مجاهدات الاولیا که از تصانیف حضرت ایشان است طلب
باید کرد و آنچه ذکر آن درین اوراق مهم به است بقید کتابت مے آید

## فصل دوم در ذکر حضرت محمد بن الحنفیه

قال الحافظ الامام ابو السعادات ابن الاثیر
فی جامع الاصول فی ترجمة محمد بن الحنفیة
هو القاسم محمد بن علی بن ابی طالب الهاشمی
القرشی وامه خولة بنت جعفر بن قیس الحنفیه
انتهی و امام محی الدین نووی در تهذیب الاسماء میگوید
محمد بن علی بن ابی طالب المعروف بابن الحنفیه
واسمها خولة بنت جعفر بن قیس بن مسلم
بن ثعلبه بن یربوع بن ثعلبه بن الدول
بن حنیفه کنیة محمد هذا ابو القاسم ویقال له
ابو عبد الله ولد بسنتین یقینا من خلافة
عمر بن الخطاب وسمع عثمان واباه رضی الله
عنهم روی عنه بنوه الحسن وعبد الله
وابراهیم وعون وجماعات من التابعین

حافظ امام ابو السعادات ابن اثیر در جامع الاصول
در ترجمهٔ محمد بن حنفیه نوشته است که وے
قاسم محمد بن علی بن ابی طالب هاشمی قریشی
است و مادر وے خوله بنت جعفر بن قیس از قبیلهٔ
بنی حنیفه است انتهی۔

محمد بن علی بن ابی طالب مشهور به ابن حنفیه
و نام مادرش خوله بنت جعفر بن قیس بن مسلم
بن ثعلبه بن یربوع بن ثعلبه بن دول بن حنیفه
کنیت این محمد ابو القاسم است و ابو عبد الله
نیز میگویند متولد شد بعد دو سال یقینا از خلافت
عمر بن الخطاب و حدیث شنید از عثمان و پدر خود
رضی الله عنهما روایت کردند از وے پسران وے
حسن و عبد الله و ابراهیم و عون و جماعتے از تابعین

رویناعنه عن ابیه قال قلت یا رسول الله ان ولد
لی مولود بعدك اسمیه باسمك واکنیه بکنیتك
قال نعم قال احمد بن عبد الله الامام الحافظ
ثلاثة یسمون محمدا رخص فی کنیتهم بابی القاسم
محمد بن ابی بکر و محمد بن علی و محمد بن طلحة بن
عبید الله وقال ابراهیم بن عبد الله بن الجنید
الحافظ لا نعلم احدا اسند عن علی عن النبی
صلی الله علیه وآله وسلم اکثر ولا اصح مما اسند
محمد ابن الحنفیه قال عمرو بن علی وابو نعیم فی روایات
عنه مات ابن الحنفیة سنة اربع عشرة ومأة وقال البخاری
قال ابو نعیم مات سنة ثمانین وقال یحیی بن بکیر سنة احدی
وثمانین وقال المدائنی سنة ثلاث وثمانین وفی طبقات
الفقهاء للشیخ ابی اسحاق عن الهیثم بن عدی سنة ثلاث
او اثنتین وسبعین وفی تاریخ البخاری عن ابی حمزة
بالحاء قال قضینا نسکنا حین قتل ابن الزبیر ثم رجعنا
الی المدینة مع محمد بن الحنفیة فمکث ثلاثة
ایام ثم توفی وهذا یوافق قول ابی الهیثم فان
ابن الزبیر قتل سنة ثلاث وسبعین وقیل
سنة اثنین انتهی ویقال لمحمد هذا محمد بن الحنفیة
ویقال محمد بن علی ویقال محمد بن الحنفیة بن
علی فینسب الی ابیه وامه جمیعا فعلی هذا ینبغی
ان ینون علی ویکتب ابن الحنفیة بالالف
ویکون اعرابه اعراب محمد لانه وصف لمحمد
لا لعلی ولهذا نظائر قد افردتها فی جزء منها
عبد الله بن مالك ابن بحینة مالك ابوه وبحینة
امه وعبد الله بن ابی بن سلول المنافق
ابی ابوه وسلول امه واسمعیل بن ابراهیم

روایت کردیم از وے و وے از والد خود کہ گفت
یا رسول الله اگر پیدا شود برائے من پسرے بعد تو آیا نام وے
بنام تو نہم و کنیت وے نیز مثل کنیت تو دارم فرمود بلے امام
حافظ ابن عبد الله گفت کہ سہ کس اند کہ نام ایشان محمد بود و در
کنیت شان بہ ابوالقاسم رخصت داده شد یکے محمد بن ابی بکر
دوم محمد بن علی سوم محمد بن طلحہ بن عبید الله و ابراہیم بن عبد الله
بن جنید حافظ گوید کہ نمیدانم ہیچ یکے کہ روایت کرد بذریعہ
جناب امیر از آنحضرت صلے الله علیہ وآلہ وسلم اکثر و اصح از محمد
بن حنفیہ عمرو بن علی و ابو نعیم در روایات خود کہ از وے
داشت میگوید کہ وفات یافت ابن حنفیہ در سنہ یکصد
و چہارده و امام بخاری گفتہ کہ بقول ابو نعیم وفاتش
در سنہ ہشتاد است و یحیی ابن بکیر گوید کہ در سنہ ہشتاد و یک است
و نزد مدائنی در سنہ ہشتاد و سہ است و در طبقات الفقہاء مصنفہ
شیخ ابی اسحاق بروایت ہیثم ابن عدی است کہ وفات
حنفیہ در سنہ ہفتاد و دو یا سہ بود و در تاریخ بخاری از ابی حمزه
منقول است کہ گفت ادا کردیم قربانیہائے خود را ہرگاه
کہ قتل کرده شد ابن الزبیر باز واپس آمدیم بسوئے
مدینہ ہمراه محمد بن حنفیہ و توقف کرد وے سہ روز در وفات
و این موافق قول ابی الہیثم است چہ کہ واقعہ قتل ابن الزبیر
در سنہ ہفتاد و سہ یا ہفتاد و دو واقع گشت انتہی و این محمد را
محمد بن حنفیہ میگویند و ہم محمد بن علی و ہم محمد بن حنفیہ بن علی نسبت کرده
گشتہ بسوئے مادر و پدر خود ہر دو پس بایں قول شرط است
کہ لفظ علی با تنوین خوانده شود و ابن الحنفیہ بالف نوشتہ شود
و اعرابش نیز ہمان خوانده شود کہ آن اعراب محمد است چہ کہ
وے صفت محمد است نہ صفت علی و این را نظیرہا اند کہ در یک جزو
مفرد آورده ام از انجملہ عبد الله بن مالک ابن بحینہ است کہ مالک
نام پدر وے است و بحینہ نام مادر و ہم عبد الله بن ابی بن سلول منافق
کہ ابی نام پدر وے است و سلول نام مادر وے و اسماعیل بن ابراہیم

| | |
|---|---|
| بن علیة مثلهما المقداد ابن عمر ابن الاسود ابوہ الحقیقی عمرو تبناہ الاسود فنسب الیه واسحٰق بن ابراهیم بن راهویه ابوہ ابراهیم ومثله محمد بن یزید بن ماجة صاحب السنن ماجة هو یزید وآخرون کذلک انتهی ۔ | بن علیه نیز مثل این هردو است ومقداد ابن عمر ابن الاسود که پدر حقیقی وے عمر بود ومتبنے ساخت وے را اسود پس منسوب کردہ شد بسوے وے واسحاق بن ابراهیم بن راهویه که وے ابراهیم است ومثل وے محمد بن یزید بن ماجه صاحب سنن ماجه است که نام وے یزید است ودیگران نیز چنین اند |

وعمدة المحدثین حضرت شاہ عبدالعزیز الدهلوی در رساله اصول حدیث میفرماید که در بعضے جا با نام مادر به پدر مشتبه میشود لیکن بخوض وتعمق معلوم میشود که نام مادر است چنانچه در حدیث معاذ ومعوذ ابنی عفراء پس عفراء نام مادر آنها است وپدر آنها حارث است ودر بعضے روایات آمده بلال بن حمامه واو بلال بن رباح است خادم پیغمبر علیه الصلوٰة والسلام نام مادر او حمامه است ونیز در صحیحین آمده عبدالله بن بحینه نام مادر اوست ونام پدر او مالک است ودر بعضے مواضع جمع کرده گفته اند عبدالله بن مالک ابن بحینه پس درینجا نامِ مادر او بنام جد او مشتبه میشود لهذا مقرر کرده اند که درمیان لفظ مالک وبحینه الف ابن راثابت دارند وساقط نکنند تا معلوم شود که صفت عبدالله است نه صفتِ مالک ومانند محمد ابن الحنفیه که پدر بزرگوار او امیرالمؤمنین علی ابن ابی طالب است وحنفیه نسبت بمادر اوست ونامش خوله بنت جعفر که سردار یمامه وسید بنی حنیفه بود ومانند اسماعیل بن علیه نام پدر او ابراهیم است انتهی ودر قاموس گوید[له]

حنیفة کسفینة لقب اثال بن لجیم ابو حی منهم خولة بنت جعفر الحنفیه ام محمد بن علی ابن ابی طالب کرم الله وجهه انتهی وعلی قاری حنفی در جمع الوسائل فی شرح الشمائل از شرح ملا عصام اسفرائنی نقل میکند محمد بن الحنفیة المکنی بابی القاسم المشتهر بالعلم والشجاعة وهو افضل اولاد علی بعد السبطین انتهی ۔

## فصل سوم در فضیلت اولادِ حضرت علی کرم الله وجهه بر اولادِ شیخین رضی الله عنهما

باید دانست که عقیدهٔ اهل سنت وجماعت اینست که اولاد اسد الله الغالب علی ابن ابی طالب الهاشمی که بفاطمهٔ زهرا سیدة النساء اهل الجنة نسبت داشته باشند یا نه افضل اند از روے نسب از اولاد شیخین رضی الله عنهما چه اولاد علی بنی هاشم وبنی عبد مناف اند واولاد شیخین تیمی وعدوی واز روے احادیث صحیحه بوضوح پیوسته است که بنی هاشم وبنی عبدمناف افضل اند از دیگر قریش ونیز عقیدهٔ اهل سنت وجماعت است که اولاد علی که حسنین رضی الله تعالیٰ عنهما اند از روے درجات اُخرویه افضل اند از اولاد

[له] حنیفه مثل سفینه لقب اثال ابن لجیم پدر قبیله است واز او شان است خوله بنت جعفر حنفیه مادر محمد بن علی بن ابی طالب کرم الله وجهه ۱۲ ملا محمد بن حنفیه که کنیت وے ابوالقاسم است ومشهور بعلم وشجاعت ووے بزرگترین اولاد علی است رضی الله عنه بعد حسنین علیهما السلام ۱۲۔

شیخین صلبیہ باشند یا غیر صلبیہ چہ در معرفت احوال و درجات اخرویہ عقل انسانی را استقلالے نیست بی توقیف شارع اطلاع بر آنہا غیر ممکن و از احادیث صحیحہ بشارت بالجنۃ بخصوصہما در حق حسنین رضی اللہ عنہما باثبات رسیدہ و در اولادِ شیخین بالخصوص بشارت بالجنۃ از شارع منقول نگشتہ و مراد از شرافت اخرویہ ہمین بشارت بالجنۃ است اخرج[له] الترمذی والحاکم عن ابی سعید الخدری قال قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم الحسن والحسین سید ا شباب اھل الجنۃ واحادیث دیگر بر ہمین نیز در صحاح وارد اند و در حق اولادِ شیخین بخصوصہما اصلا بشارت بالجنۃ از شارع وارد نہ شدہ پس باثبات رسید فضلیت اولاد علی کرم اللہ وجہہ بنی فاطمۃ الزہرا باشند یا غیر آنہا از روے نسب از اولادِ شیخین واما بحسب درجات اخرویہ پس اولاد علی کہ بنی فاطمہؓ باشند اگرچہ بالخصوص در حق ہر یک علیحدہ علیحدہ بشارت بالجنۃ نیامدہ لیکن بر سبیل عموم در حق بنی فاطمہ احادیث بشارت بالجنۃ وارد اند پس بنی فاطمہؓ عموماً ہم افضل اند بحسب درجات اخرویہ از اولادِ شیخین عموماً واما بحسب خصوصیت پس ہر دو امامین کہ امام حسنؓ و امام حسینؓ رضی اللہ عنہما اند بخصوصہما مبشر بالجنۃ اند و از اولادِ شیخین ہیچکس بخصوصہ مبشر بالجنۃ نیست این است جواب سوال سائل کہ تحریر گشت انتہی کاتب حروف گوید کہ استیعاب شواہد این ہر دو مطلب کہ در جواب مذکور شدہ عرضے و طولے دارد و تالیف مجلدے مستقل میخواہد لہذا براے ایجاز و اقتصار بر ذکر چند حدیث اقتصار نمودہ مے شود ۔

| | |
|---|---|
| اما المطلب الاول فمن شواھدہ ما فی المشکوٰۃ عن واثلۃ بن الاسقع رضی اللہ عنہ قال سمعت رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم یقول ان اللہ اصطفی کنانۃ من ولد اسمٰعیل واصطفی قریشا من کنانۃ واصطفی من قریش بنی ھاشم واصطفانی من بنی ھاشم رواہ مسلم وفی روایۃ للترمذی ان اللہ اصطفی من ولد ابراھیم اسمٰعیل واصطفی من ولد اسمٰعیل بنی کنانۃ | مطلب اول پس از شواہد وے آنست کہ در مشکوٰۃ شریف بروایت واثلہ بن الاسقع رضے اللہ عنہ است کہ گفت شنیدم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را کہ میفرمود کہ اللہ تعالے برگزیدہ ساخت از اولاد اسمٰعیل علیہ السلام بنی کنانہ را و برگزید از کنانہ قریش را و برگزید از قریش بنی ہاشم را و برگزید از بنی ہاشم مارا ۔ روایت کرد این را مسلم و در روایت ترمذی است کہ اللہ تعالیٰ برگزیدہ از اولاد ابراہیم علیہ السلام اسمٰعیل علیہ السلام را و برگزید از اولاد اسمٰعیل علیہ السلام بنی کنانہ را ۔ |

وخاتمۃ الحفاظ شیخ جلال الدین سیوطی در جامع صغیر برمز مسلم و ترمذی از واثلہ بن الاسقع آوردہ

| | |
|---|---|
| ان اللہ اصطفی کنانۃ من ولد اسمٰعیل واصطفی قریشا من کنانۃ واصطفی من قریش بنی ھاشم واصطفانی من بنی ھاشم | بتحقیق برگزیدہ کرد خدا کنانہ را از اولاد اسمٰعیل علیہ السلام و برگزیدہ کرد از کنانہ قریش را و از قریش بنی ہاشم را و از بنی ہاشم مارا ۔ |

[له] بر آورد ترمذی و حاکم از ابی سعید خدری کہ گفت کہ فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم کہ حسن و حسین سردار جوانان اہل جنت اند ۔

و برمز ترمذی از واثله بن الاسقع آورده ـ
ان الله اصطفى من ولد ابراهیم اسمعیل
و اصطفى من ولد اسمعیل بنی کنانة و اصطفى
من بنی کنانة قریشا و اصطفى من قریش
بنی هاشم و اصطفانی من بنی هاشم
و برمز ترمذی از عباس بن عبد المطلب آورده
ان الله تعالى خلق الخلق فجعلنی فی خیر فرقهم
و خیر الفریقین ثم تخیر القبائل فجعلنی فی خیر القبیلة
ثم تخیر البیوت فجعلنی فی خیر بیوتهم فانا
خیرهم نفسا و خیرهم بیتا
و شهاب الدین قسطلانی در مواهب لدنیه آورده
و فی الدلائل لابی نعیم عن عائشة عنه
صلى الله علیه و آله و سلم عن جبریل قال قلبت
مشارق الارض و مغاربها فلم ار رجلا افضل
من محمد علیه افضل الصلوة و السلام و لم ار بنی
اب افضل من بنی هاشم و کذا اخرجه الطبرانی
فی الاوسط و قال الحافظ شیخ الاسلام ابن حجر
لوائح الصحة ظاهرة على صفحات هذا المتن
و عن العباس قال رسول الله صلى الله
علیه و آله و سلم ان الله خلق الخلق فجعلنی
فی خیر فرقتهم و خیر الفریقین ثم تخیر القبائل
فجعلنی فی خیر القبیلة ثم تخیر البیوت فجعلنی
فی خیر بیوتهم فانا خیرهم نفسا و خیرهم
بیتا رواه الترمذی هکذا منفردا به و قال حدیث
حسن ای خیرهم روحا و ذاتا و خیرهم بیتا
ای اصلا و قاضی عیاض مالکی در شفا آورده که
روی عن علی رضی الله تعالى عنه عنه علیه الصلوة

تحقیق برگزیده کرد خدا از اولاد ابراهیم علیه السلام
اسمعیل علیه السلام را و برگزیده کرد از اولاد اسمعیل علیه السلام بنی کنانه
را و برگزیده کرد از بنی کنانه قریش را و برگزیده کرد از قریش
بنی هاشم را و از بنی هاشم مارا ـ

تحقیق خدا پیدا کرد خلق را و گردانید مارا در بهترین فرقه شان
و نیک کرد دو طائفه شان باز برگزید قبیله ها را گردانید مارا در بهتر
قبیله باز برگزید خانه ها را و گردانید مارا در بهتر خانه های شان
پس ما بهتر شان ایم بحیثیت ذات و خانه ـ

و در دلائل النبوة ابی نعیم بروایت عائشه رض مروی است
از آنحضرت صلى الله علیه و سلم و وی روایت کرد از جبرئیل علیه السلام گفت که
برگردیدم مشارق و مغارب زمین را مگر ندیدم کسی را افضلتر
از محمد صلى الله علیه و سلم و ندیدم پدر قبیله را افضلتر
از بنی هاشم و همچنین برآورد این را طبرانی
در اوسط و شیخ الاسلام حافظ ابن حجر گفته
که روشنی های صحت این کلام بر صفحات این متن (یعنی پشته زمین) ظاهر است
از حضرت عباس رض مروی است که فرمود رسول الله
صلى الله علیه و آله و سلم که الله تعالى خلق را پیدا کرد و گردانید
مارا در بهترین فرقه شان بلکه در بهتر دو فریق باز برگزید قبیله ها را
و گردانید مارا در بهتر قبیله باز برگزید خانه ها را و گردانید مارا
در بهترین خانه های شان پس من بهتر شان ام ذاتا و بیتا
روایت کرد این را همین طور ترمذی تنها و گفت که این حدیث
حسن است یعنی بهتر شان هستم روحا و ذاتا و بهتر شان ام بیتا
یعنی اصلا ـ
روایت است از حضرت علی رضی الله تعالى عنه وی روایت کرد از آنحضرت

والسلام فی قوله تعالی من انفسکم قال
نسبا وصهرا وحسبا لیس فی آبائی من لدن
آدم سفاح کلها نکاح شارح شفا گوید
یعنی فی قرأة من فتح الفاء والنسب القرابة
مطلقا او من جهة الآباء وفی النهایة النسب
الولادة القریبة وهو صلی الله علیه وآله
وسلم اشرف الخلق نسبا وکذلک سائر الانبیاء
علیهم الصلوة والسلام کما ورد فی الحدیث
لم یبعث نبی الا وهو ذو نسب فی قومه
والصهر واحد الاصهار قال الخلیل اهل بیت
المرأة والحسب بفتحتین ما یعد من المآثر
وهو مصدر حسب بالضم وقال ابن السکیت الحسب
والکرم یکون فی الانسان وان لم یکن لآبائه
وقال الازهری الحسب الشرف الثابت له
ولآبائه انتهی واما المطلب الثانی فمن شواهده
ما فی الصواعق حیث قال الحدیث العاشر
اخرج احمد والترمذی عن ابی سعید والطبرانی
عن عمر عن علی وعن جابر وعن ابی هریرة و
عن اسامة بن زید وعن البراء وابن عدی
عن ابن مسعود ان النبی صلی الله علیه
وآله وسلم قال الحسن والحسین سیدا شباب
اهل الجنة الحدیث الحادی عشر اخرج ابن
عساکر عن علی وعن ابن عمر وابن ماجة والحاکم
عن ابن عمر والطبرانی عن قرة وعن مالک بن
الحویرث والحاکم عن ابن مسعود ان النبی
صلی الله علیه وآله وسلم قال ابنای هذان
الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة

صلی الله علیه وسلم در قول باری تعالی شانه من انفسکم فرمود
که مراد ازین نسب صهریت است (یعنی دامادی) و حسب نیست در آبائے من
از زمان آدم علیه السلام سفاح بلکه نکاح یعنی همه از نکاح متولد شدند نه از زنا
یعنی من انفسکم در قرائتی بفتح فا آمده و مراد از نسب مطلقا قرابت است
خواه از جانب آبا باشد و در نهایه است که مراد از نسب ولادت
قریبه است و وے صلی الله علیه وسلم اشرف خلق
نسبا بود و همچنین جمله انبیا علیهم الصلوٰة والسلام
اند چنانکه در حدیث است که نه فرستاده شد
هیچ نبی مگر وے صاحب نسب بوده در قوم خویش
وصهر واحد اصهار است خلیل گفته که مراد ازان صاحب خانه
زن است و حسب بفتحتین آنست که از آثار نیک شمرده شود
و آن مصدر حسب است بالضم و ابن السکیت گوید که حسب
و کرم در انسان می باشد اگرچه آبائے وے را نباشد
و ازهری گوید که مراد از حسب بزرگی است که وے را و آبائے
وے را حاصل باشد و اما مطلب دوم پس از شواهد وے است
آنچه که در صواعق آمده چنانکه گفت حدیث دهم برآورد
احمد، و ترمذی از ابی سعید و طبرانی از
عمر و وے از علی و از جابر و ابی هریره و اسامه
بن زید و براء بن عازب و ابن عدی از ابن
مسعود رضی الله عنهم که فرمود آن حضرت صلی الله علیه
وآله وسلم که حسنین سردار جوانان اهل جنت اند
حدیث یازدهم برآورد ابن عساکر از علی و ابن عمر
و ابن ماجه و حاکم از ابن عمر و طبرانی
از قره و مالک ابن حویرث و حاکم از ابن
مسعود که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم که این هر دو پسران من حسن و حسین
سردار جوانان اهل جنت اند

وابوها خیر منہما الحدیث الثانی عشر اخرج احمد والترمذی والنسائی وابن حبان عن حذیفۃ ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال لہ اما رأیت العارض الذی عرض لی قبل ذلک ھو ملک من الملائکۃ لم یہبط الی الارض قط قبل ھذہ اللیلۃ استأذن ربہ عزوجل ان یسلم علیّ ویبشرنی ان الحسن والحسین سید اشباب اھل الجنۃ وان فاطمۃ سیدۃ نساء اھل الجنۃ الحدیث التاسع عشر اخرج الحاکم وابویعلی وابن حبان والطبرانی والحاکم عن ابی سعید ان النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال الحسن والحسین سیدا شباب اھل الجنۃ الا ابنی الخالۃ عیسیٰ بن مریم ویحیی بن ذکریا وفاطمۃ سیدۃ نساء اھل الجنۃ الا ما کان من مریم الحدیث السادس والعشرون اخرج ابویعلی عن جابر ان رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال من سرہ ان ینظر الی سید شباب اھل الجنۃ فلینظر الی الحسن۔

و والد ایشان بہتر است از ایشان حدیث دوازدہم برآورد احمد وترمذی ونسائی وابن حبان از حذیفہ کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وسلم از وے کہ آیا ندیدی عرض دہندۂ را کہ پیش من آمدہ بود قبل از این وے فرشتہ بود از فرشتگان کہ گاہے فرود نیامدہ بود بر زمین قبل این شب اجازت خواست از پروردگار خود کہ سلام گوید از من وبشارت دہد بمن کہ حسن و حسین سردار جوانان اہل جنت اند و فاطمہ سردار زنان اہل جنت است۔ حدیث نوزدہم برآورد بخاری وابویعلی وابن حبان وطبرانی وحاکم از ابی سعید کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ حسن وحسین سردار جوانان اہل جنت اند مگر دو پسر خالہ من عیسیٰ بن مریم ویحیےٰ ابن ذکریا علیہم السلام وفاطمہ سردار زنان اہل جنت است مگر آنکہ باشد از مریم حدیث بست وششم برآورد ابویعلی از جابر کہ فرمود آن حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کسیکہ خوش دارد او را کہ بہبیند بسوئے سردار جوانان اہل جنت بہبیند بسوئے حسنؓ۔

## فصل چہارم در بیان مراد از آل نبی علیہ وعلیہم السلام

باید دانست کہ آن نزد امام اعظم رضی اللہ تعالیٰ عنہ وبعضے علماء دیگر عبارت از بنی ہاشم است عبد اللہ بن صدیق بن عمر ہروی ماتریدی صاحب کتاب احکام الاعتقاد فی رد الفلسفۃ والالحاد در رسالہ کہ برائے تحقیق کلمات واردہ در باب صلوٰۃ بر سید کائنات تالیف کردہ است در فصلے کہ برائے تحقیق معنی آل وبیان اختلاف در آن مقصود است مے فرماید۔

واختلفوا فی آل النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم مع اقوال فقیل ھم الذین حرمت علیہم الصدقۃ

واختلاف کردہ اند علماء در آل نبی صلی اللہ علیہ وسلم باقوال مختلف پس بعضے میگویند کہ آن کسانے اند کہ صدقہ

وفيه ثلثة مذاهب احدها انهم بنو هاشم
وهذا مذهب الامام الاعظم وهو رواية
عن احمد ومختار ابي القاسم من المالكية وابن
اثير در نهايه مے فرمايد قد اختلف في آل النبي
صلى الله عليه وآله وسلم فالاكثرون على
انهم اهل بيته قال الشافعي دل هذا الحديث
اي حديث لا يحل الصدقة لمحمد وآل محمد
على ان آل محمد صلى الله عليه وآله وسلم
هم الذين حرمت عليهم الصدقة وعوضوا
منها الخمس وهم صلبية بني هاشم وبني المطلب

دادن اوشانرا حرام است ودرين سه مذهب اند اول اينکه اوشان
بني هاشم اند واين مذهب امام اعظم است وهمين يك روايت است
از احمد واختيار كردهٔ ابي القاسم است كه از مالكيه است
وابن اثير در نهايه مے فرمايد واختلاف است در آل نبي
صلى الله عليه وآله وسلم پس اكثر بر آنند كه
مراد از اوشان اهل بيت اويند امام شافعي گفته كه اين
حديث كه صدقه حلال نيست براى محمد وآل محمد صلى الله عليه وسلم
دلالت ميكند برين امر كه آل محمد صلى الله عليه وآله وسلم
آن كسانند كه صدقه براى شان حرام است وعوض آن
پنجم حصه از مال ديگر يعني غنيمت اوشانرا داده شد واوشان اولاد صلبي هاشم وبني المطلب اند

وصاحب صواعق محرقه در اواخر بحث آيه اولى از آيات فضائل اهل بيت اطهار ميگويد —

وفي رواية اخرى والذي نفسي بيده لا يؤمن
عبد بي حتى يحبني ولا يحبني حتى يحب ذوي القربى
فاقامهم مقام نفسه ومن ثم صح انه صلى الله عليه
وآله وسلم قال اني تارك فيكم ما ان تمسكتم
به لن تضلوا كتاب الله وعترتي والحقوا به ايضا
في قصة آية المباهلة في آية قل تعالوا ندع ابناءنا
وابناءكم الآية فغدا النبي صلى الله عليه وآله
وسلم محتضنا الحسين آخذا بيده الحسن
وفاطمة تمشي خلفه وعلي خلفها وهؤلاء هم
اهل الكساء فهم المراد في آية المباهلة كما انهم
من جملة المراد بآية انما يريد الله ليذهب عنكم
الرجس اهل البيت فالمراد باهل البيت فيها وفي كل ما جاء في فضلهم
او فضل الآل او ذوي القربى جميع آله وهم
مومنو بني هاشم والمطلب انتهى وبعد ازان
بفاصله يسيره ميفرمايد الاصح في الآل انهم مؤمنوا
بني هاشم والمطلب انتهى —

ودر روايت ديگر است كه قسم آنكه جان من در قبضهٔ قدرت اوست كه مومن
كامل نخواهد شد بنده تا وقتيكه دوست ندارد مرا ونه دوست خواهد داشت مارا
تا وقتيكه دوست ندارد قرابتيان مرا پس قائم ساخت اوشانرا بجاى ذات خويش
واز ينجا صحيح شد اين قول آنحضرت صلى الله عليه وسلم كه فرمود ما خواهم گذاشت ميان شما چيزے
كه اگر تمسك خواهيد كرد بوے گمراه نخواهيد شد يكے كلام الله وديگر اولاد من وملحق كرده اند
علما اين حديث را در قصه آيت مباهله وآن آيت اين است قل تعالوا ندع ابناءنا
وابناءكم تا آخر آيت يعني بگو بيائيد تا بخوانيم فرزندان خود را وفرزندان شمارا
پس برآمد نبي صلى الله عليه وسلم وقت صبح درحاليكه بكنار گرفته بود حسين را و
بدست حسن را وحضرت فاطمه ميرفت پس پشت وے وحضرت علي پس حضرت فاطمه
بودند وهمين كسان مراد اند از اهل كسا (كسا يعني گليم) وهمين كسان مراد اند در آيت
مباهله چنانكه مراد اند درين آيه كريمه انما يريد الله ليذهب عنكم الرجس اهل البيت
يعني جز اين نيست كه ميخواهد خدا تا كه دور كند از شما پليدي را اے اهل بيت پس
مراد به اهل بيت درين آيت ودر همه آنچه كه آمده در فضائل شان يا در فضائل
آل يا قرابتيان جميع اولاد نبي صلى الله عليه وسلم است آنها مومنين بني هاشم و
بني مطلب اند — صحيح تر در آل اينست كه مراد از آن مومنين
بني هاشم وبني مطلب اند —

ومراد بودن حضرت سیدة النساء وعلی مرتضیٰ وحسنین علیهما السلام بخصوصهم از آیة مباهله وآیة تطهیر
منافاتی بعموم معنی آل ندارد چه این حضرات مورد اولی آیتین مذکورتین واز افراد کاملهٔ آل آنحضرت اند
صلی الله علیه وعلیهم الصلوة والسلام اگر دران مقام توهم کرده شود که در حدیث شریف وارد است آلی کل
مومن تقی پس هر مومن تقی از آل آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم داخل وفضائلیکه درحق آل وارد است
هر مومن تقی را حاصل باشد بجواب گوییم اولاً این خبر نیز ضعیف است صلاحیت استشهاد ندارد چنانچه
صاحب صواعق در مقام سابق الذکر میفرماید خبر آلی کل مومن تقی ضعیف بالمرة وثانیاً هرگاه آنفاً همین وقت ۱۲
از تصریح صاحب صواعق ظاهر شد که از اهل بیت در هر آیة وحدیث که متضمن فضل اهل بیت وآل
وذوی القربیٰ وعترت وارد است مومنین بنی هاشم وبنی مطلب مراد بلکه تفضیل اهل بیت وعترت
در متون احادیث نبویه علی مصدرها الصلوة والتحیة وارد پس بمقابله آیت تصریحات هیچ احتمال
دور از کار ساقط الاعتبار وثالثاً فضائل اهل بیت جائے بلفظ آل وجائے بلفظ ذریت وجائے بلفظ عترت صادر کننده وے ۱۲
وارد است پس این همه الفاظ را چگونه بر کل مومن حمل خواهند کرد که در حدیث کل مومن ذریتی وعترتی وارد نیست
ورابعاً اعتقاد بفضائل اهل بیت خاتم النبیین از ضروریات دین است پس در ضروریات دین هیچ تحریفات
پیش کردن برگشتن از ملت بیضا ورجوع بطرف باطنیت عوجا راست مثل آنکه از صلوة دعا واز صوم باز داشتن
خود از قبائح واز زکوة تزکیهٔ نفس صاف ۱۲ واز حج قصد خیرات وامثال آن گرفته شود نعوذ بالله منه وخامساً
بر تقدیر تسلیم خبر آلی کل مومن تقی گوییم مراد از آل در آن حدیث توابع اند واطلاق آل بر آنها شائع است
نه آل آنحضرت بمعنی مبحوث عنه که احکام مخصوصه مثل حرمت صدقه وتعظیم ووجوب محبت شان مثل وجوب محبت
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم وغیر آن بایشان متعلق است وسادساً اطلاق آل بر هر مومن تقی باعتبار
اعطاء حکم متبوع بتابع است چنانچه در حدیث وارد است مولی القوم منهم وسلمان منا اهل البیت

کذا فی حق المبین فی فضائل اهل سید المرسلین للفاضل المتین مولانا رشید الدین الدهلوی

## لطیفهٔ ششم در ذکر مبادی حال آنحضرت مشتمل بر نه فصل

بدانکه ولادت باسعادت در سال یکهزار ویکصد وهشتاد ویک بود واز بدو شعور در تحصیل علم وفضل مجبول
ومفطور جبلی فطری ۱۲ بودند وبصلاح وتقوی آراسته وپیراسته ودر ایام صبا از جهت حسن ادب وسلیقه مورد نظر عنایت والد
ماجد خود بوده کتب صغار فارسیه وعربیه از ملا قدرت الله بلگرامی ومولوی معین الدین بنگالی وما بقی از قدوة
العلماء الراسخین مولانا حمید الدین الکاکوروی که از اجلهٔ فضلاء وعین ابرار واتقیاء عصر بودند تحصیل کردند۔

۱۵۰ اولاد من هر مومن متقی است ۱۲ ۱۵۱ حدیث الی کل مومن تقی ضعیف است بیک واسطه ۱۲ ۱۵۲ هر مومن اولاد من است وفرزند من ۱۲
۱۵۳ آزاد کردهٔ قوم از ان قوم است وسلمان منو اهل البیت ماست. چنین است. درحق المبین فی فضائل اهل سید المرسلین
مصنفهٔ فاضل بردست مولانا رشید الدین دهلوی ۱۲

و بعضے از رسائل عروض در خدمت قضی القضاۃ قاضی محمد نجم الدین خان مغفور و جلدین اخیرین از ہدایہ بر مولوی فضل اللہ ساکن نیوتنی گذرانیدند و در حین تحصیل علوم رسمیہ کسب معارف و حقائق و اشتغال بعلوم صوفیہ معمول بود و کیفیت مطالعہ و قوت ادراک مطالب غامضہ امر مسلم و مقرر نزد شرکا ردرس ایشان بودہ است و در ایام تحصیل کہ متوجہ درس و سبق مے شدہ اند بسیار مے بود کہ جزوے از کتابے گرفتہ لحظہ مطالعہ فرمودہ چون پیش استاد برائے درس حاضر مے شدند بر اکثران کہ تمام شب در مطالعہ گذرانیدہ بودند غالب مے بودند ازان جہت جملہ اساتذہ تحسین و تصویب مطالعہ و حدت ذہن و سلامت طبع ایشان مے نمودند بارہا از آنحضرت مسموع شدہ کہ با وجود بے اعتنائی از جد و جہد در تحصیل علوم رسمیہ بجہت اہتمام در تحصیل و تکمیل اشغال باطنیہ انچہ دیگران را در مطالعہ تمام شب مفتوح مے شد ذہن فقیر در اندک زمان بہ آن میرسید و کتب سلوک و طریقت و حقائق چون تصانیف امام حجۃ الاسلام الغزالی و شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و عوارف شیخ الشیوخ و تعرف با شرح آن و رسائل فخر الدین عراقی و مولانا جامی در خدمت والد ماجد خود گذرانیدند چنانچہ در زمان تحصیل این کتب با یمائے بعضے از احباب و اجازت حضرت والد ماجد خود مقامات عشرہ را از تعرف بنظم در آوردہ مسمے باصل المعارف ساختند و حضرت شیخ بزرگ[ف] این تالیف را بسیار پسند فرمودند حضرت ایشان در کشف المتواری رقم میفرمایند کہ اجازت و خلافت فقیر در سلاسل سبعہ و تربیت و تعلیم امور فقر ہمہ از حضرت والد ماجد خود است اولاً و ثانیاً از پیر بیعت خود حضرت سید شاہ مسعود علی قلندر و ثالثاً از حضرت شاہ عبد اللہ قلندر لاہرپوری برادر زادہ و خلیفہ حضرت شاہ عبد الرحمن قلندر لاہرپوری و در سلسلہ نقشبندیہ نیز از والد خود مجاز است و آنحضرت از مولوی احمدی خلیفہ شاہ محمد عدل بریلوی و در سلسلہ چشتیہ نظامیہ و قادریہ اویسیہ کہ از حضرت شیخ محی الدین ابن عربی بسید شاہ علی اکبر مودودی رسیدہ و از او شان بسید خواجہ حسن مودودی رسیدہ ہم اجازت و خلافت دارد خلاصہ اینست کہ سی و چند سال در خدمت والد ماجد خود حاضر بودہ کسب مقامات سلوک نمودہ و انواع ریاضات و مجاہدات بر نہج مقرر ارباب طریقت در عمل آوردہ بہ تشریف کلمہ یداہٗ کیدی مشرف شدند (دست وی مثل دست من است ۱۲) و در اختیار خلوات و اربعینات بر قاعدۂ علمائے اہل تحقیق و نیز اہل دعوت اسما برائے ادائے زکوۃ و نصاب و دور مدور وغیرہ بہ تبعیت والد خود دقیقہ نامرعی نگذاشتہ باقصی الغایۃ در تکمیل این امور کوشش فرمودند تا آنکہ حضرت شیخ بزرگ علیہ الرحمۃ بارہا فرمودند کہ ایشان را برائے خلافت و جانشینی خود متعین کردہ شد نظم

اوحدی شصت سال سختی دید
تا شبی روی نیکبختی دید

ستر گفتار ما مجازی نیست
باز کن دین کین بہ بازی نیست

سالہا چون فلک بسر گشتیم
تا فلک وار دین در گشتیم

[ف] مراد از حضرت شیخ بزرگ مرشد نا حضرت شاہ محمد کاظم قلندر والد ماجد ایشان ہستند ۱۲

**فصل اول** شرح معنی خلوت و ارکان و شرائط و غایت و مقصود آن از صحائف شرائف اکابر اہل اللہ عموماً و از سیر ار الخلوت و شرح آن که او شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و قطب الوقت شیخ عبد الکریم الجیلی الیمنی است خصوصاً توان دریافت و اینجا اختصار به نقل کلام بعضے از اجلۂ علماء حدیث و تصوف مناسب مے نماید میفرمایند که خلوت طالبانِ راہِ حق و سالکانِ قرب وے ہر چند کوتہ باشد آوّل آنکه برائے طلب مزید علم بحق بود از حق بظہور نور ذات اقدس در باطنِ طالب و بنور لطیفه مدرکه وے بدان آنرا علم لدنی خوانند نه از فکر و نظر که رجوع است به تفتیش تفحص علوم مودعه بر جزئیت خیال و ترتیب و تالیف آن تا از ازدواج آنہا علم دیگر زاید که آنرا نتیجه خوانند و این اخذ علم لدنی از حق بے واسطۂ فکر غایت مقاصد اہل حق و طالبان قرب درگاہ است پس ہر که در خلوت یا کونی از اکوان خواہ ذات خودش باشد یا علوم مودعه در ذات در سخن آید و یا دران فکر کند اگرچه بظاہر در خلوت از خلق نماید ولے بحقیقت در خلوت نباشد یکے از طالبان که از خلوت جز در گوشۂ خالی نشستن و با خداوند تعالےٰ بدل یا بزبان مناجات کردن و حوائج و مطالب درخواست نمودن نمے دانست بزرگے را که صاحب خلوت حقیقی بود گفت اذکرنی عند ربك فی خلوتك مرا یاد کن نزد حق چون با حق در خلوت باشی آن بزرگ در جواب وے فرمود اذا ذکرتك فلست معه فی خلوة یعنی چون ترا یاد کنم پس با حق در خلوت که حقیقت آن نسیان ماسوائے حق است نبوده باشم اینجا نکته است بشنو آنمرد اگر خود را با آن بزرگ باز مے بست و اتصالی حبی بحقیقت روحانیت او پیدا میکرد بحکم المرء مع من احب (مرد با کسی است که دوست دارد ویرا ۱۲) دائم با وے میبود و میرسید او را از علم و نورانیت که از حق بر جوہر آن بزرگ مے تافت اگرچه از وے التماس یاد آوردن ذکر وے وا ورا بدان شعور نبودے از اینجا است که گفته اند سعی کن که کاملے را در دل تو جائے باشد یا خود را در باطن وے جائے کنی اگر او را در دل تو جائے باشد نورانیت وے درون ترا نورانی گرداند و نور حق که او ست یا با وست ظلمت زدائے آئینۂ دل تو گردد و اگر ترا در باطن وے جائے باشد باطن وے محل نزول رحمت است و نظرات عنایت حق در انجا مے افتد چون ترا در انجا یابد لا بد پرتو نظری بر تو نیز افتد بر اندازۂ نسبتِ محبت و یگانگی که با وے داری و از اینجا که حقیقت ذکر بیان کردیم سر حدیث قدسی انا جلیس من ذکرنی (ما همنشین کسے ام که یاد کند ما را) معلوم شود یعنی مراد بذکر اینجا حقیقت ذکر است که نسیان ماسوا است و همنشینی کنایت از حقیقت خلوت که در آنجا غیر را گنجائش نبود سر معنی این حدیث و حقیقت وے اینست و الا ہر که خدائے را یاد کند بہر وجه که باشد خواہ بزبان خواہ بدل بہر حال رحمتِ حق و عنایت وے قرین حال وے گردد شرط این خلوت حقیقی که بدان اشارت رفت آنست که ذکر وے ذکر یقینی و جانی بود نه نفسی و زبانی مراد از نفس اینجا ذات است و از ذکر نفسی ذکر قلبی که عبارت از توجه و حضور بحق است بے تلفظ بذکر و تخییل آن به حیثیکه نسیان ماسوا آرد و نقوش اعتبار از صفحۂ ضمیر بزداید

وقبلهٔ باطن جز احدیت حق نباشد ذکر حقیقی و ذکر صافی که گفته اند این است و همین معنی را در طریقهٔ علیهٔ نقشبندیه
ذکر خفی و وقوف قلبی و توجه خاص و شهود و وصول و وجود گویند و حقیقت وقوف قلبی چنانچه حضرت
خواجه عبید الله احرار در بعضے کلمات قدسیه خود نوشته اند عبارت از آگاهی و حضور دل است
بجناب حق سبحانه بر آن وجه که دل را هیچ وابستگی و تعلقے بغیر حق نباشد و هر قدر که این نسبت دست دهد
اگرچه لمحه و ساعتے بوده باشد چون بنده از غیر حق منقطع گردد دران زمان بحق واصل باشد و چون این
نسبت ملکه گردد و دوام پذیرد سالک بمقام فنا رسد دویم خلوتے است که برائے صفائی فکر بود
یا نظر بصیرت وے در طلب معلومات صحیح آید و بجهت تطرق تفرقه و پریشانی و تسلط اوهام و شواغل
از راه صحت و سداد بیرون نیفتد و این خلوت کسانے راست که علم را از جناب قدس به تصفیهٔ باطن
از ماسوا نطلبند بلکه از ترازوے حکم عقل و قاعدهٔ وے بجویند و صحت و فساد آنرا بمیزان معقول می سنجند
و بحقیقت اعتماد بر صحت و حقانیت علوم عقلیه نتوان کرد چه این ترازو بغایت لطیف است و نازک
باندک هوائے و میلے و وهمے که پیدا گردد از اعتدال و استقامت بیرون شود و لهذا میل انکار ارباب
مذاهب اکثر بجانب مذهب خود بود بلکه معنی نصوص را هم موافق اعتقاد خود فهم کنند و تاویل نمایند
و در زعم ایشان چنان نماید گویا تاویل نیست و مفهوم ظاهر همین است و طالبان حق که علم را از جناب
قدس الٰهی استفاضه مے نمایند در چنین خلوت نروند و این خلوت ایشان را سازگار نبود و بکار نیاید
بلکه خلوت ایشان بذکر بود و بجهت اشتغال باطن بحضور حق و نسیان ماسوا فکر را بر ایشان هیچ سلطانی
و قدرتے نیست چه فکر از اقسام خواطر بود و خواطر را بر ایشان غلبه و تسلط بوجهیکه شاغل گردد و از ذکر و حضور
باز دارد نبود و اگر به ناگاه سرے بکشد هم در ساعت مضمحل و نابود گردد و یا به تبعیت همراه رود و خللے در
کارخانهٔ حضور نیفگند بر مثال خسے که بر آب روان رود آنرا از جریان باز دارد و این نیز اکثر در حالت
ابتدا بود و در آخر حکم جاء الحق و زهق الباطل[۱] گیرد و هرگاه که فکر بر صاحب خلوت بحق راه یافت
و غلبه کرد باید که بداند که وے از اهل این خلوت نیست و قابل این کار نه از خلوت بیرون شود و بداند
که از اهل علم صحیح الٰهی نیست و اگر از اهل آن علم بودے عنایت ربانی که متکفل حال متوجهان جناب
رحمت است او را در مقام جمعیت و خلوت انس متمکن داشتے و میان وے و سرگشتگی فکر حایل
و بحکم آنکه نا امیدی بر ارباب طریقت کفر است از آنچه گذشته استعاذه نموده و التجا بجناب رحمت حق
آورده بامید عصمت و قبول در خلوت بشرائط در آمده امیدوار بنشیند شاید که این بار چهرهٔ آرزوے
مقصود به بیند که انه على كل شيء قدير[۲] سوم خلوتے است که جمعے از طالبان راه برائے رفع وحشت و
و پریشانی خاطر و فتور وقت که از مخالطت بنی نوع پیدا مے آید اختیار مے کنند و چون در دیدن

---

[۱] آمد دین حق و نابود شد دین باطل ۱۲ [۲] هر آئینه خدا بر همه چیز توانا است ۱۲

خلق وبودن با ایشان وحشتے وانقباضے مے یابند تنہائی اختیار میکنند وبراے سلامت ازاین آفت
خلوت مے گزینند وحاصل وجہ اختیار این خلوت دفع شر خلق از نفس خود وسلامت حال از آفت
ایشان بود واگر نیت دفع شر نفس خود از خلق وسلامت حال ایشان از آفات خود بہ آن ضم کنند
احسن واولی باشد وابعد بود از عجب واسائت ظن چہارم خلوتے است کہ براے طلب زیاتی لذت سکنت
کہ در خلوت مے یابند اگرچہ در صحبت نیز وحشت بدرکردن ۱۲ ندارند ولذت ذکر وفکر بہ تمام از دست ندہند ولیکن
در خلوت بیشتر یابند ووقت وذہن درو ے صاف تر بود. این ہر دو قسم در خلاصہ مقصود نزدیک
بہ یکدیگر اند ومحد ومعاون قسم اول کہ اصل ومقصود بالذات اند وخلوت حضرت رسالت پناہ صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم از قسم اول بودہ کہ از کل ماسواے حق انقطاع نمود واز مجموع اشیا کہ بآن معاشر ومصاحب
ومباشر بود تا از اہل ومال وہرچہ در دست تصرف در ذات او بود بکلی دوری نمود ودر دریاے ذکر قلبی
مستغرق شد واز اضداد واغیار بکلی منقطع شد وانس بیاد آنکہ در خلوت براے وے بود پیدا گشت
وہمیشہ دران انس روز افزون مے بود فقط۔

## فصل دوم در بیان خلافت مشائخ واقسام آن ومعمول حضرت ایشان

درین باب مشائخ طریقت خلافت را چند قسم مے نویسند اصالۃً اجازۃً اجماعًا وآشتہ حکمًا
تکلیفًا اویسیًا اصالۃ آنکہ کاملے بامر الٰہی یکے را خلیفہ خویش گیرد وجانشین خود گرداند چنانچہ
در سیر الاولیا در استخلاف سلطان نظام الدین اولیا مرقوم است واجازۃ آنکہ شیخے مریدے را
وارث باشد یا بیگانہ قابل کاردیدہ برضا ورغبت خود خلیفہ گیرد۔ چنانچہ رسم جمہور مشائخ است واین نوع
خلافت رضائی نیز میگویند۔ واجماعًا آنکہ شیخے ازین عالم نقل کرد وکسے را خلیفہ نگرفت قوم وقبیلہ او
وارثے یا مریدے را بخلافت وے تجویز نمایند چنانچہ رسم عام است واین خلافت نزد مشائخ روایت
واین را خلافت افترائے نیز گویند چراکہ اہل اجماع براین خلافت اگر بمرتبہ ارشاد واستخلاف رسیدہ اند
اجازت یکے از ایشان کافی است حاجت اجماع نیست واگر بمرتبہ ارشاد واستخلاف نرسیدہ اند۔
پس استخلاف واجازت ناقصان چہ نفع بخشد اگر کسے گوید کہ خلافت حضرت صدیق اکبر رضی اللہ عنہ ودیگر خلفا
نزد اہل سنت وجماعت باجماع امت ثابت شد پس باید کہ این نوع خلافت از انواع دگر بہتر باشد
کہ در خیر القرون مسلم الثبوت شد جواب ازین وسوسہ باین نمط باید گفت کہ خلافت باطنیہ
کہ بتکمیل ناقصان بآن بار بستہ است مر خلفاے اربعہ را در حضور حضرت رسالت پناہ صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم باجازت خاصہ آنحضرت حاصل گشتہ بود واین خلافت بدون اجازت شیخ حاصل نمیگردد
واز اجماع ثابت نمیشود وخلافتیکہ بعد انتقال حضرت سید المرسلین بخلفاے آنحضرت باجماع مسلم گشتہ

خلافت ظاهریه بود که بآن ترویج شریعت و انتظام مصالح معاش و معاد عباد کنند و این خلافت باجماع اتفاقات ثابت میشود و وراثة آنکه شیخی ازین جهان نقل کرد و خلیفه را بجای خود نگذاشت وارثی که شایان این امر بود بر سجاده نشست و خود را خلیفه گرفت این نوع را مشائخ منظور نداشته اند و اگر احیاناً آن شیخ او را در باطن امر فرماید روا بود ولیکن چون اسناد این خلافت در ظاهر منقطع است بظاهر شیخ مجاز نگشته خلافت انقطاعی باشد و چندان فائده نه بخشد ملا علی قاری در شرح آداب المریدین میگوید

والحذر کل الحذر عما وقع من عموم الفساد فی بعض البلاد فتنة للعباد والعباد حيث جعلوا المشيخة بالارث فی النسب من غير تحقق فی الحسب كما جعل الملك الظاهر محصوراً فی ذرية السلاطين وان كانوا فی طريق الشياطين حتى لم يعتبروا العوام مبايعة السادات العظام والعلماء الكرام والمشائخ الفخام ولو كانوا فرسيين فی هذا المقام انتهى

و باید که پرهیز کن بخوبی از آنچه که واقع شد در بعضی مقامات بسبب فتنه برای مردمان و عابدان که مشیخت بوراثت میکنند از نسب بلا تحقیق این امر که در حسب چه حال دارد چنانکه بادشاهی ظاهری را در ذریت سلاطین محصور گردانند اگرچه او شان بر طریقه شیاطین باشند تا اینکه عوام بیعت کردن سادات بزرگ و علمای کرام و مشائخ بزرگ معتبر ندانسته اند اگرچه باشند داننده این مقام ۱۲

و عالم ربانی شیخ یحیی اللاهجی النوربخشی الجیلانی در شرح گلشن راز گوید چون ارشاد و هدایت مرتبه کاملی است که متصف بعلم دینی و عمل شایسته و احوال معنوی بوده باشد و بقوة این جامعیت در باطن مرید تصرف تواند نمود و سر و باطن او را از اخلاق و اوصاف ذمیمه که ستر راه حقیقت اند پاک تواند کرد و حصول این معنی وقتی میسر و محصل تواند بود که او را بر تمامه صور مثالی اعمال و اخلاق اطلاع باشد و علم طریقه کما ینبغی داند تا ازاله امراض قلوب تواند کرد و این معنی بمجرد نسب میسر و محصل نمی گردد از آن جهات شیخ ناظم می فرماید

بیت ولیکن شیخ دین کی گردد آن کو ❊ نداند نیک از بد بد ز نیکو یعنی بمجرد نسب شیخ و مقتدای دین کی می شود کسی که نیک و بد اعمال و اخلاق و اوصاف را نداند و فرق میان نیک و بد نکند و تبدیل اخلاق سیئه بحسنه تصرف در باطن مرید تواند کرد ولیکن عوام الناس و جماعتی که بصیرتی ندارند و تقلید بر طبائع ایشان غالب است بمجرد نسب اعتقاد کمال در بارهٔ اولاد مشائخ با وجود جهل و اعمال ناپسندیدهٔ ایشان می نمایند و دران اصرار می کنند و فی الواقع آن غایت نادانی است و در زمان شیخ نیز همین معنی که حالیاً واقع است بوده انتهی و حکمیاً که بزرگی وفات یافت و خلیفه نداشت و وارثان او با یکدیگر مناقشه برپا کردند بادشاه وقت وارثی لایق دانسته بخلافت ممتاز ساخت این نوع خلافت بر حکم اطیعوا الله واطیعوا الرسول واولی الامر منکم جائز می نماید بشرط آنکه والی امر صاحب

فرمانبرداری کنید خدا را فرمانبرداری کنید پیغامبر را و فرمانروایان از جنس خویش ۱۲

نسبت باطن وتکمیل ناقصان باشد اگرچہ در ظاہر سلطنت و بادشاہت دارد واگر والی امر نسبت باطن ندارد اجازت وے ہیچ نیست وتکلیفاً آنکہ مریدے از پیرے بہ تکلیف سفارش یا حمایت دیگرے یا بتکلیف مزاحمت خود خلافت را دریافت این خلافت روا نباشد وہم برخورداری درآن نیست واویسیاً آنکہ شخصے از روح بزرگے کہ ازین عالم نقل کردہ است تربیت گیرد وخلافت یابد۔ این نوع خلافت را بعضے از بزرگان ما تقدم روا داشتہ اند ولیکن این خلافت بظاہر شیخ مرتبط نیست ومنقطع الاسناد است پس چندان معتبر نباشد شیخ الطریقۃ فرید الملۃ والدین العطار میفرمایند کہ قومے از اولیاء اللہ عزوجل کہ ایشان را مشائخ طریقۃ وکبراء حقیقۃ اویسیان نامند وایشان را در ظاہر حاجت بہ پیرے نبود زیرا کہ ایشان را حضرت نبوت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در حجر عنایت خود پرورش میدہد بواسطہ غیرے چنانکہ اویس را داد رضی اللہ عنہ وآن عظیم مقامے بود وبس عالی تا کرا اینجا رسانند واین دولت رو بکہ نماید ذٰلک فضل اللّٰہ یؤتیہ من یشاء واللّٰہ ذو الفضل العظیم[1] وبسیارے از مشائخ را در اوائل سلوک توجہ باین مقام بودہ است چنانچہ شیخ بزرگوار شیخ ابو القاسم گورگانی طوسی را کہ سلسلۂ مشائخ حضرت ابو الجناب نجم الدین الکبریٰ بایشان مے پیوندد واز طبقہ شیخ ابو سعید ابو الخیر وشیخ ابو الحسین الخرقانی اند در ابتدا ذکر این بودہ کہ علی الدوام گفتے اویس اویس ومولانا عبد الغفور لاری علیہ الرحمۃ در حاشیہ نفحات الانس آوردہ اند کہ در معنی اویسی لازم نیست کہ از روحانیت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم تربیت یابد بلکہ ہر کس کہ از روحانیت ولیے از اولیاء اللہ تربیت یابد او را اویسی خوانند خواہ آن ولی در حیات باشد یا نباشد وہمین معنی یعنی عدم اختصاص بہ اویسی تربیت از روحانیت حضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ظاہر مے شود از عبارت نفحات الانس چنانکہ مے نویسند کہ حضرت خواجہ بہاؤ الدین نقشبند اویسی بودہ اند وتربیت از روحانیت خواجہ عبد الخالق غجدوانی یافتہ اند وحال بزرگان دیگر ہم مثل ابو الحسن خرقانی وابو یزید بسطامی وجم غفیر از اولیاء امت دال بر نفی اختصاص یافتہ مے شود واکثرے ازان اکابر کرام واولیاء عظام قدست اسرارہم باوجود توسل بہ پیر بعیت در ظاہر بحیثیت باطنی اویسی بودہ اند واقتصار بر ذکر اویسی بودن بعضے از ایشان باعتبار اشتہار وقطعیت آن نزد او لوالابصار است کذا فی الکلمات المؤلفۃ للشیخ محمد یحییٰ ومسند الوقت حضرت شاہ ولی اللہ محدث در ہمعات میفرماید کہ از جملہ نسبتہائے معتبرہ نزدیک قوم نسبت اویسیہ است وحقیقت او آنست کہ نفس ناطقہ انسان بمنزلہ مرآۃ است کیفیات روحانیہ وجسمانیہ را وہر کیفیتے را استعدادے است خاص ودرمیان این دو استعداد تنافی کلی است واز جملہ این کیفیات روحانیہ یکے آنست کہ آن نفوس کہ از حضیض ناسوت بذروہ ملکوت منتقل شدہ اند وہیئت حسیہ ذہنیہ را ترک کردہ حامل کیفیات طیبہ وفانی دران شدہ اند ودر رنگ مشکے کہ در روے ہوا

[1] آنست فضل خدا میدہدش بہر کہ خواہد وخدا خداوند فضل بزرگ است ۱۲

بقوت نفخ کنند تا از ان ممتلی گردد و در آب فرو نه نشیند از ایشان رنگے در مرآت این نقش منطبع گردد پس
این شخص را مناسبتے خاص حاصل شود باین ارواح طیبه و کیفیات ایشان از انس و انشراح و انجذاب
بجانب غیب و انکشاف اشیا که از غیر ایشان مستتر باشد دران نقش ظاهر شود خواه این مناسبت
به نسبت ارواح انبیا باشد یا اولیاء امت یا ملائکه انتهے مخدوم شیخ سعد سهروردی چشتی خیرآبادی
در شرح رساله مکیه گوید که بعضے بودند و هستند که ثبوت خلافت در حالت خواب کردند که پیر من مرا
در حالت خواب خلافت داده است و معلوم است که بخواب حکمے از احکام شرع ثابت نشود ثبوت
خلافت که تعلق بحیوة و زندگی دارد چگونه شود انتهت عبارته و بعضے از شیوخ خلافت را بدو قسم دیگر
تقسیم کرده اند صغرے و کبرے ـ صغرے آنست که پیر مجاهده و ریاضت مرید دیده بنا بر حسن ظن بخلافتش
نوازد و کبرے آنکه بر دل شیخ کرات و مرات الهام حق تعالے باعطائے خلافت مریدے را ظهور یابد چنانکه آن
آن خطره از دل رفع نماید مرتفع نشود و این خلافت کبرے است که شیخ باعطائے آن بے واسطه از طرف
حق ماموراست شاه محمد یحیی نقشبندی قادری در کلمات موتلفه گوید که اجازت عام است و خلافت خاص
اجازت پیش از بلوغ مجاز به نهایت مرتبه نیز مجوز است شیخ احمد فاروقی سرهندی در مکتوب صد و نهم
از مکتوبات جلد اول که به میر محمد نعمان صدور یافته میفرماید که مشائخ طریقت پیش از تمامی بعضے مریدان را
اجازت تعلیم طریقت داده اند حضرت خواجه نقشبند قدس الله سره مولانا یعقوب چرخی را بعد از تعلیم
طریقت و تسلیک بعضے از منازل فرموده بودند که اے یعقوب هر چه از ما بتو رسیده است بخلق برسان
و حالانکه فرموده بودند که بعد از من در خدمت علاء الدین خواهی بود و اکثر کار در خدمت خواجه علاء الدین
کرده حتی که خدمت مولانا عبد الرحمن جامی در نفحات ایشان را اول از مریدان خواجه علاء الدین مے شمارند
و ثانیاً بحضرت خواجه نقشبند نسبت مے دهند و در رساله مبدء و معاد آورده اند که گاه باشد که کاملے
ناقصے را اجازت تعلیم طریقه میکند و در ضمن اجتماع مریدان کار آن ناقص با تمام میرسد حضرت خواجه
نقشبند مولانا یعقوب چرخی را پیش از وصول بدرجه کمال اجازت تعلیم طریقه فرموده بودند و گفته بودند
که اے یعقوب انچه از من بتو رسیده است بمردم برسان و کار مولانا در خدمت خواجه علاء الدین عطار
سر انجام یافت از ان قبیل است که کاملے مریدے را که استعداد یک درجه از درجات ولایت
دارد بعد از حصول آن درجه آن مرید را اجازت تعلیم طریقت دهد آن مرید من وجه کامل است و من
وجه ناقص و همچنین است حال مریدے که استعداد دو درجه یا سه درجه از درجات ولایت دارد من وجه
کامل است و من وجه ناقص چه پیش از رسیدن بنهایة النهایة همه درجات از یک وجه کمال دارد
و از یک وجه نقص مع ذلک شیخ کامل او را بعد از حصول مرتبه استعدادی او اجازت تعلیم طریقت
میکند پس اجازت موقوف بر کمال مطلق نشد باید دانست که نقص هر چند منافی اجازت است

اما چون کامل مکمل ناقص را نائب خود مے سازد و دست او را دست خود میداند صرف نقص تعدی
نمے نماید والله اعلم بحقائق الامور و نیز شیخ احمد فاروقی فرماید که مقام شیخی و دعوت خلق بحق جل علاء
پس مقام عالی است الشیخ فی قومه کالنبی فی امته (شیخ در قوم خود مثل نبی است میان امت خود ۱۲) شنیده باشند- هر بے سر و برگ را باین مرا
علیا چه مناسبت است ؎ هر گدائے مرد میدان کے شود ٭ پشهٔ آخر سلیمان کے شود
علم تفصیل احوال و مقامات و معرفت بحقیقت مشاہدات و تجلیات و حصول کشوف و الہامات
و ظهور تعبیرات و واقعات از لوازم این مقام عالی است و بدو نها خرط القتاد[۱] غایة ما فی الباب اکابر
طریقت بعضے از مریدان خود را بملاحظه بعضے از مصالح پیش از انکه بمقام شیخی برسند نوعے از اجازت
میدهند و نحوے از تجویز میفرمایند دران نوع تجویز بر شیخ مقتدا لازم است که آن مرید مجاز را امر باحتیاط
درین کار فرماید و بتاکید مواد غلط را وانماید و بتکرار بر نقص آنها اطلاع بخشد و بمبالغه ناتمامی آنها اظهار
سازد و درین صورت اگر شیخ در اظهار حق مساہله نماید خائن (خیانت کننده ۱۲) باشد پوشیده نماند که این نوع اجازت
که مجاز را بهرهٔ از کمال نباشد از قبیل آن اجازت است که محدثین تمام اهل عصر خود را اجازت روایت
مصنفات خویش میدهند و حال آنکه در غالب اہالی عصر اہلیت تلمذ آن تصانیف نمیتوان یافت
و درین هر دو صورت این هر دو قسم مجاز ظاهر و باطن را اخذ فیوض و برکات از خدمت کاملے مکمل و اصل
موصل چاره نبود و ذلک ظاهر لا یستدعی فضل اشتغال بتوضیحه (این ظاهر است حاجت ندارد بزائد توضیح ۱۲) پس در اجازت کمال
اہلیت تربیت مشروط نباشد بلکه هر مقدار که کمال داشته باشد همان مقدار تربیت طالبان خواهد نمود
و در خلافت نیابت و قائم مقامی مستخلف شرط است یعنی انچه از شیخ مقتدا تواند شد از خلیفه نیز تواند
بوقوع آمد و نسبت خلیفه بمستخلف از میان سائر اصحاب نسبت ایشان بحق باشد جل و علا از میان
سائر مخلوقات همچنانکه انسان مظهر جمعیت ذات اجمالاً و تفصیلاً شده بخلاف افلاک و عناصر و مولدات
و ما فوقها و ما تحتها که هر کدام از انها مظهر صفتے و حقیقتے و اسمے است ازان جمعیت و لهذا از حمل امانت
مظهریت آن جمعیت ابا (انکار ۱۲) ورزیدند و انسان قبول آن نمود چنین خلیفه باید که مظهر جمیع اوصاف کامله مستخلف
بود اجمالاً و تفصیلاً بخلاف سائر اصحاب او که هر کدام مظهر یکے ازان صفات صفیه باشند انتهی-
و حضرت ایشان در اسناد المشیخت میفرمایند که ادنے از شرائط اجازت استقامت بر شریعت است
بعد از حصول بیعت صحیحه و وصول بتصحیح عقیده بنهجے که تساهل و تکاسل در اتیان (آوردن ۱۲) احکام شریعت و طریقت
صورت نه بندد و اعلاے آن تخلق باخلاق شیخ است مهما امکن و همین است مقصود از قول شیخ
محی الدین ابن عربی در فص آدمی و من شرط الخلیفة[۲] ان یکون علی صورة المستخلف کاتب
حروف گوید که این مسئله با عرضے و طولے که دارد در مصنفات حضرت ایشان باحسن وجوه مرقوم است

---

۱؎ خرط بمعنی چوب تراشیدن و قتاد درختیست سخت و خار دار پس معنی این شد که شیخی بلا شرائط مذکوره گویا تراشیدن درخت خار دار است و آن متعذر است ۱۲ ۲؎ و از شرائط خلیفه است اینکه باشد بر صورت مستخلف (یعنی خلیفه کننده) ۱۲

من اراد الاطلاع فلیراجعہا۔

## فصل سوم در بیان معمول حضرت ایشان در اخذ بیعت و شرائط شیخی و اعطائے خرقہ و عطائے خلافت غرض آن

وہر گاہ کہ شخصے شریف بودے یا وضیع و فقیر بودے یا غنی در حضور حضرت ایشان اظہار طلب بیعت و ارادت میکرد گاہے برائے امتحان صدق طلب و رفعت شان و جلالت مرتبہ شیخی و مقتدائی فرمودہ ۱۲ عذر عدم اہلیت خود ظاہر میفرمودند و تحریص و ترغیب برجوع مشائخ دیگر بجد تمام بعمل مے آوردند باین تقریر کہ درین ملک مشائخ بسیار با اعتبار و اقتدار اند بخدمت ایشان رجوع نمودن و استفاضہ و استفادہ از خدمات شان اولیٰ و انسب است و فقیر اہلیت تحمل این بار عظیم ندارد کہ خود ہیچ است وکمتر از ہیچ و شیخی و مقتدائی را مصالح بسیار درکار اند علم منقح و عقل سلیم و کشف صحیح و ذوق صریح و شرف نسب و حسن ادب و کمال سیرت و جمال صورت و تجمل ظاہر و تحمل باطن و قوت ارشاد و ہدایت و دولت فقر و قناعت و جذب قلوب طالبان و تہذیب نفوس ناقصان ؎

| | |
|---|---|
| نہ ہر کہ چہرہ برافروخت دلبری داند | نہ ہر کہ آئینہ سازد سکندری داند |
| نہ ہر کہ طرف کلہ کج نہاد و تند نشست | کلاہ داری و آئین سروری داند |
| ہزار نکتہ باریک تر ز مو اینجا است | نہ ہر کہ سر بتراشد قلندری داند |
| در آب دیدۂ خود غرقہ ام چہ چارہ کنم | کہ در محیط نہ ہر کس شناوری داند |
| غلام ہمت آن رند عافیت سوزم | کہ در گدا صفتی کیمیاگری داند |

و پیشوائے و رہنمائے در دین شان و حال عرفاء کامل است کہ جامع علوم شریعت و طریقت و محرم احوال حقیقت باشند و ایشان را علم بکمالات نفوس انسانی و آفات و امراض آن علے وجہ الکمال حاصل باشد تا ازالہ مرض و حفظ صحت بارشاد و تکمیل ایشان متصور بود و مریدی در حقیقت آموختن علم دین است کہ بداند کہ از عقائد و اعمال و اوصاف چیست کہ مانع از قرب حق است و ازان اجتناب باید و کدام عمل و عقیدہ ہست کہ موجب قرب حق است و پیوستہ باکتساب آن مشتغل باشد تا بثمرات و نتائج ارادت و بیعت فائز شود قال قائلہم ؎

| | |
|---|---|
| مریدی علم دین آموختن بود | چراغ دل بنور افروختن بود |

و باعث برین اباء و امتناع محض تبری از جاہ و اختیار خمول و گمنامی و دوری از خودنمائی بودہ است ؎

| | |
|---|---|
| کسے کو راست با حق آشنائی (بیزار بودن ۱۲) | نیاید ہرگز از وے خودنمائی |

چہ پر ظاہر است کہ آشنائی و قرب باحق و کمال معرفت ہمین فنا و نیستی خود است حضرت ایشان راست

| | |
|---|---|
| اُسے کیا فکر ہے نام و نشان کی | جو گم رہتا ہے فکر بے نشان میں |

| | |
|---|---|
| ؎ کراماتِ تو گر در خودنمائی است | تو فرعونی و این دعوئے خدائی است |

و هر که آشنا با حق شد البته از خود بیگانه شد و باختیار خود اظهار کمالات خود قطعاً دلیل بیگانگی از حق است و موجب بُعد و رد که در اظهارِ کمال خود روی دل همه بخلق است و بدترین امراض معنوی است ؎

| | |
|---|---|
| هیچ شو دارہ تو از دندان او ؎ | رحم کم جو از دل سندان او |
| هیچ و شاخے این ریاست را اگر | باز گویم دفترے باید دگر ؎ |
| ایمن آباد است این راهِ نیاز | ترکِ نازش گیر و با آن ره بساز |
| در کوے ما شکسته دلے میخرند و بس | بازار خود فروشی و زان سوی دیگر است |

و گاہے وقت حضور و درخواست بیعت طالب را امر باستخاره میفرمودند تا منع و اجازت واضح شود ۔ و جائے بعد تفرس صحیح و کشف صریح یا ظهور صدق طلب بقرائن دیگر بلا توقف بتشریف قبول بیعت مشرف میفرمودند و در بیعت جمله آداب و ارکان و شرائط که حضرات مشائخ سلاسل بر اختیار آن متفق و متوافق اند و در کتب و رسائل خود اتباع آن امور را متهم با قرار داده اند مرعی و معمول مے داشتند چه اختیار عزیمت و ترک رخصت در جمله احیان و اعمال و اولویة عمل بالاحوط و الجمع علیه در سائر احوال مقبول حضرت ایشان بوده است و گاہے بمشاهدهٔ حال پیران و مریدان زمانه که جز حرص بر جمع مردم و طلب جاه و شهرت در عوام و صرف اوقات در مناهی و تلعب و انهماک در حظوظ محرمه و مکروهه ملحوظ نظر شان نیست اعراض از مرید گرفتن با وجود اصرار بلیغ از طرف طالب ضروری میدانستند و اگر در ضمن آن تجنب و تبعّد از خساسة شرکا این منصب فخیم منظور باشد هم دور نیست ؎

(حاشیه: او قات ۱۲ — فرو گیرنده ۱۲ — دور رفتن ۱۲)

| | |
|---|---|
| شرکتم چون خسیس آمد درین کار | خمولم بهتر از شهرت به بسیار |

صاحب گلشن راز گوید ؎ چو خواجه قصهٔ آخر زمان کرد به چندی جا ازین معنی بیان کرد

شارح گوید یعنی چون حضرت خواجهٔ کائنات علیه الصلوات و التسلیمات قصهٔ آخر زمان میفرمودند بچندین محل ازین معنی که دجال و دجال وش پیدا شوند و دعوی انبیئی کنند و اضلال خلق نمایند اظهار فرموده است ابو هریره رضی الله تعالے عنه روایت کند که رسول علیه السلام فرمود لا تقوم الساعة حتی یبعث دجالون کذابون و باز هم از و روایت مے نماید که بینما النبی صلی الله علیه و آله و سلم یحدث جاء اعرابی فقال متی الساعة قال فاذا ضیعت الامانة فانتظر الساعة قال کیف اضاعتها قال اذا وسد الامر الی غیر اهله فانتظر الساعة

؎۱ قیامت قائم نخواهد شد تا اینکه فرستاده شوند دجال بسیار دروغگو ۱۲
؎۲ روزے نبی صلے الله علیه و آله و سلم نشسته سخنان میکرد که ناگاه اعرابی آمده گفت که قیامت بکدام وقت خواهد شد فرمود که هرگاه ضائع خواهی کرد امانت را پس منتظر باش قیامت را اعرابی گفت چگونه ضائع خواهد شد فرمود وقتیکه اعتماد خواهی کرد برائے از غیر اهل آن پس منتظر شو قیامت را ۱۲

و در تعداد اشراط ساعت فرموده که و کان زعیم القوم ارذلهم و مانند اینها که همه دلالت بر کذابان و دجالان دعوے دارے کنند بسیار است ولیس الخبر کالمعاینة حالیا مے بینم که متشیخه روزگار که خود را در صدد شیخی و مرید گرفتن مے دارند از انجمله اند که هیچ اطلاع و وقوف بر احوال فقر و فقرآء و انبیا و اولیا ندارند و اگر بشنوند باور نیز نمیکنند و شیخ و پیشوا گشته اند و خود را کامل و مرشد مے شمارند و جاهے که شقاوت ازلی ایشان را مدبر و بدبخت گردانیده به تلبیسات آن متشیخه متصنعه مرید و معتقد مے کردند۔ مولانا جلال الدین محمد رومی در حال این طائفه میفرمایند نظم

| | |
|---|---|
| همچو این شیخان با طبل و علم | که نینند آگه ز فقر از بیش و کم |
| لاف شیخی در جهان انداخته | خویشتن را بایزیدی ساخته |
| هم ز خود سالک شده واصل شده | محفلے وا کرده در دعوے کده |
| حرف درویشان و نکته عارفان | بسته اند این بے حیایان بر زبان |
| احمقان سرور شدستند و ز بیم | عاقلان سرها کشیده در گلیم |
| پس جلیس الله گشت آن نیکبخت | که به پهلوے سعیدے برده رخت |

انتهى و صحبت عوام و مخالطت و معاشرت با آنها را کاره مے بودند و سبب تشبث و تشتت مے دانستند

قال قائلهم

| | |
|---|---|
| مبادا هیچ با عامست سرو کار | که از فطرت شوی ناگه نگونسار |
| تلف کردی بهرزه نازنین عمر | نگوی در چه کار است اینچنین عمر |
| چو با عامه نشینی مسخ گردی | چه جائے مسخ یک ره فسخ گردی |

یعنی مجالست و مصاحبت با عوام الناس اگر شود مسخ مے گردی یعنی از مرتبه انسانی بحکم الصحبت تؤثر بمرتبه حیوانی تنزل مے نمائی بلکه از حیوانی بمرتبه نباتی و جمادی میرسی ؎ ببین اکنون که کور و کر شبان شد علوم دین همه بر آسمان شد۔ یعنی بدیدهٔ اعتبار نظر کن که آنچه از حضرت رسالت پناه صلے الله علیه و آله وسلم منقول است چگونه وقوع یافت که کور و کر حافظ گلهٔ گوسفند شده اند چه منصب شیخی و ارشاد مانند چوپانے است که چنانچه شبان محافظت و رعایت گوسفندان مے نماید و از شر گرگان و درندگان محفوظ میدارد شیخ نیز که فی نفس الامر رهنما و مرشد باشد مریدان با اخلاص را از اوصاف و اخلاق حیوانی و سبعی نگاه میدارد چون آن شیخ خود کور است و دیدهٔ بینا ندارد مے بیند که گوسفندان نفوس مریدان گرگان و سباع اوصاف و اخلاق ذمیمه میدرند و مے کشند و گوش شنوا ندارد که فریاد شان بشنود و نعرهٔ فریاد بر آرد که باندک و بسیار از چنگال شان خلاصی دهد و بحکم فرمودهٔ حضرت رسالت پناه صلے الله علیه و آله وسلم که ان من اشراط الساعة ان یرفع العلم

ف و باشد پیشوای قوم کمینه ترین او شان ؎ تحقیق از نشانهای قیامت است که علم رفع شود و جهل بسیار گردد

و یکثر الجهل علوم دین که منشاءِ عدالت و انتظام بوده بر آسمان شد یعنی از زمین استعداد ظهور بر آسمان
بطون مکنون گشت و عدل و انصاف انسانی برخاسته ظلم و جور و فسق و فجور استیلا نموده نظام عالم
رو باختلال آورده ؎ فتاده سر و کار اکنون بجهال ÷ ازان گشتند مردم جمله بدحال ؏ اعاذنا الله
تعالی من الجهل والجهال ومن سوء الحال والمآل و از وضع و طریقهٔ متشیخهٔ زمان که در اختلاط
و موانست و کثرت مراودت با طوائف کسبیه بیباکیها دارند بیعت و ارادت آنها را ذریعه و وسیله
جلبِ اموال و امتعه و جذب نفوس مردمِ او باش گردانیده اند اباءِ تام و امتناعِ کلی داشتند و مکروه
و قبیح تر مے پنداشتند و اگر کسے ازان جماعت بعد توبهٔ خالصه و انابتِ کامله ازان کسب شنیع و قطیع
و بعد در آمدن در نکاح مردے مسلم و اختیار احتجاب و پرده نشینی آمده طلبِ ارادت و بیعت مے نمود
بعد تسویف و تعلل البته به تشریفِ قبول بیعت مشرف میفرمودند شاه کلیم الله چشتی شاه جهان آبادی
در مکتوبے از مکاتیب که بنام مولانا نظام الدین بلگرامی ثم الاورنگ آبادی ارقام فرموده اند مے نویسند
که در پاے و هوے زنان نباید افتاد که اینها راهزنان دین اند ؎ در راهِ خدا که رهزنان اند ÷ آن رهزنان
همین زنان اند۔ و قاضی محمد تقی قلندر که از اجلهٔ مشائخ این دیار اند هرگاه فقیرے را از فقراءِ خاندانِ خود
یا غیر خاندانِ خود مائل باین وضع مذموم مے دیدند اهتمام بلیغ در زجر و منع او مرعی میداشتند و میفرمودند
که النساء حبالة الشیطان قلندر هر چه گوید دیده گوید ؎ زینهار از قرین بد زنهار ÷ وقنا
ربنا عذاب النار۔ شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی که از اجلهٔ علماء صوفیه اند مے نگارند که
بزرگان دین و روندگان راه یقین باتفاق گفته اند از معرفت حق برخورداری کسے یابد که طیب لقمه
و صدق لهجه شعار و دثار خود سازد چون این هر دو مفقود باشد از طامات و ترهات چه مقصود است
و شک نیست که منشاءِ کثرت اختلاط و ایتلاف با اموال و انفس این مردم که کسب ایشان بر زبان
صاحب شریعت حرام و خبث باشد محض بواعث نفسانی و دواعی شهوانی است ثمره و تمتع و انتفاع
باین جنس اموال که ناشی از دنائت و پست فطرتی است سوائے ظلمت باطن و انطفاءِ نور ایمانی نیست
و با علوے منزلت و سموے مرتبهٔ شیخی و مقتدائی که اینجا محض طهارت و نظافت و شرافت و لطافت
باید تضاد کلی دارد ازین است که در منهمکین این خلوط از وقاحت و رداءت و رزالت و از نتائج
و ثمرات آن هر چه هست خود ظاهر است هر چه دیده و شنیده میشود از غایت ظهور محتاج اظهار نیست
فرد مصلحت نیست که از پرده برون افتد راز ÷ ورنه در محفل رندان خبرے نیست که نیست
براے توضیح این مسئله تحقیقی بس نفیس از کلام قدوة المحققین شاه عبد العزیز محدث دهلوی آورده
مے شود تا بیخبران را تنبیه و مرده دلان را ایقاظ باشد۔

؎ پناه دهد ما را الله تعالی از نادانی و مردانِ جاهل و بدیِ حال و انجام ۱۲

فرق در نظافت و طهارت

قال رحمهم الله تعالیٰ وتحقیق المقام
ان النجاسة المعتبرة فی الشرع علی طبقات
شتی ولکل طبقة حکم خاص بہا فالطبقة
الاولی النجاسة الجسمیة وینقسم الی ثلثة
اقسام لانها اما ان تدرک بالوهم فقط
ولا یساعدها فی ادراکها العقل بل یکذبه
ویخالفه مثل المخاط والبزاق والاوانی
المعدة للبول والبراز قبل ان یتلطخ بهما
وبعد تطهیرها بالغسل فهذا القسم یسمی
بالمتقذرات فلا یسمی بالنجاسات والمجتنب
عنها متنظف لا متطهر وهذا هو الفرق
بین التنظیف والتطهیر وقد اعتبرها
الشرع فی کنس المساجد ومواضع الصلوٰة
فاوعد علی البزاق فی المسجد ونهی عن
الصلوٰة فی معاطن الابل والحمام وغیر
ذلک واما ان تدرک بالوهم والعقل
معًا وهی النجاسات الحقیقیة کالبول والبراز
والدم المسفوح وفضلات الحیوانات
وغیر ذلک واعتبرها الشرع ایضا فاوجب
غسلها عند ارادة الصلوٰة وحرم تلویث
البدن والثیاب بها بلا ضرورة ملجئة
واما ان تدرک بالعقل فقط ولا یساعدها
الوهم فی ادراکها وهذا القسم علی ضروب
مختلفة فمنه ما یدرکه العقل بعد التنور
بنور الشرع وهی النجاسات الحکمیة کالحدث
والجنابة والحیض والنفاس فان نجاسة
البدن کله بخروج الحدث او المنی او دم

علما رحمهم الله تعالیٰ گفته اند که تحقیق مقام اینست
که نجاستے که در شرع معتبر است بر طبقات مختلف است
و بر هر طبقه حکم خاص است پس طبقه اولی نجاست
جسمیه است و آن منقسم است بر سه قسم چه که آن نجاست
از دو حال خالی نیست یا ادراک کرده شود بوهم صرف
و عقل موافقت آن نکند بلکه تکذیب وے کند و مخالفت
وے سازد مثل آب بینی و لعاب دهن و ظروفیکه
که برائے بول و براز باشند قبل اینکه آلوده شوند بهر دو
و بعد پاک کردن وے بغسل پس این قسم را متقذرات
گویند نه نجاسات و پرهیز کننده وے را متنظف خوانند
نه متطهر و همین فرق است میان تنظیف و تطهیر و معتبر
داشته وے را شرع در صفائی مسجد و مقامات نماز
پس شرع وعید کرده بر بزاق که در مسجد واقع
شود و نهی کرد از نماز در جائے قیام شتران و حمام
و غیر آن و یا ادراک کرده شود بوهم و عقل هر دو
و آن نجاسات حقیقیه است مثل بول و براز و دم مسفوح
و پس خورده جانوران و غیر آن و شرع آن را
هم اعتبار کرده و واجب کرد غسل وے را وقت
اراده نماز و حرام کرد آلودگی بدن و جامه را
بوے بلا ضرورت مجبور کننده و یا اینکه ادراک
کرده شود به عقل صرف و وهم موافقت وے نسازد
در ادراک این قسم بر اقسام مختلفه است بعضے
از وے چنین است که عقل ادراکش کند
بعد منور بنور شرع گشتن و آن نجاسات حکمیه است
مثل حدث و جنابت و حیض و نفاس پس اگر نجاست
بدن همه بوجه خارج شدن حدث و
منی و خون حیض

الحيض والنفاس مما لا يدركه الوهم لكن
العقل بعد ما تنور بنور الشرع يدرك ذلك
كالوجدانيات و يتاذى بها كما يتاذى
من النجاسات الحقيقية بل اشد ومنه
ما لا يدركه العقل الا بعد مخالطة الملائكة
ومصاحبتهم كنجاسة الكذب والغيبة
والنميمة وبعض الاخلاق الفاسدة الكامنة
في جوهر النفس وقد ورد في الحديث الصحيح انه
اذا كذب العبد تباعد عنه الملك ميلا
من نتن ما جاء به وكنجاسات الخمر والمسكرات
المطينة و نجاسة دراهم الربوا و نجاسة الزناة
والزواني وهذا القسم بالحقيقة من الطبقة
الثانية اعني النجاسة الروحانية لكن
لما اثرت في الاعمال والاخلاق التي ترتبط
بالابدان ظهر اثره في البدن عند التعمق
والمصاحبة بالملائكة ولذلك اجتنب
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
عن اكل القدر الذي فيه البقولات وقال
لصاحبه كل فاني اناجي من لا تناجي والطبقة
الثالثة النجاسة الروحية التي لا يظهر اثرها
على البدن بوجه ما وهي نجاسة اعتقاد
الباطل واشد انواعه الشرك فهذه النجاسة
لا يدركها العقل بوجه من الوجوه ولما
اختلفت طبقات النجاسة كان لكل منها
حكم خاص بها فاما الطبقة الاولى فوجب
على الخاص والعام الاجتناب عنها
في كل المواضع في كل الاوقات الا عند الضرورة

ونفاس می باشد و وهم ادراک آن نمیکند لیکن
عقل بعد منور گشتن خود بنور شرع ادراک میکند مثل
وجدانیات و ایذا می یابد ببوے چنانکه اذیت می یابد
از نجاسات حقیقیه بلکه سخت تر از وے و بعضی از وے
چنین است که عقل ادراک آن نمی سازد تا وقتیکه مصاحبت
ملائکه نصیب وے نگردد مثل نجاست دروغ و غیبت
و سخن چینی و بعض اخلاق فاسده که در جوهر نفس
پوشیده اند و در حدیث صحیح وارد شده است
که هرگاه بنده دروغ میگوید دور میشود از وے
فرشته مقدار یک میل بوجه بدبو که از وے می آید
و مثل نجاستهاے شراب و مسکرات گل آلوده و نجاست
درهمهاے سود و نجاست زانیها و زانیان
و این قسم در اصل از طبقه ثانیه یعنی نجاست روحانی
است لیکن هرگاه که اثر کرد در اعمال و اخلاقیکه
که در ابدان داخل اند اثرش در بدن نیز ظاهر گشت
وقت غور کردن و مصاحبت بملائکه و ازینوجه رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم پرهیز کرده از خوردن دیگ
که دران تره و سبزیها میشد و فرمود بیار خود که
بخور پس من مناجات میکنم کسے راکه تو مناجات نمیکنی
آنرا و طبقه سوم نجاست روحیه است که اثرش
بر بدن بهیچ وجه ظاهر نمیشود و آن نجاست عقائد
باطله است و سخت ترین اقسام وے شرک است
و این نجاست را عقل از هیچ وجه ادراک نمیسازد و هرگاه
که طبقات نجاست مختلف شدند براے هر یکے ازان
حکمے خاص گشت پس طبقه اولی واجب بر خاص و عام
پرهیز ازان در کل مقامات و کل اوقات
بجز وقت ضرورت مثل کسیکه وے را

كصاحب الرعاف الدائم ومن فی معناه واما الطبقة الثانية فوجب الاجتناب عنها للخواص الاذكياء ذوی الشرف منهم كحرمة مال الصدقة على بنی هاشم دون غيرهم ومخالطة الفساق فی حال الصوم والغيبة والكذب ايضاً فی تلك الحال و فی حال الطهارة واما الطبقة الثالثة فلم يجب الاجتناب عنها على احد وانما ظهر اثرها فی المسجد الحرام الذی هو قبلة الصلوٰة والموضع المختص بالله تعالے وقد قاس مالك رحمه الله سائر المساجد على المسجد الحرام فی هذا الباب فمنع من ادخال المشرك فيها ايضاً لكن الجمهور فرقوا بين سائر المساجد والمسجد الحرام لان سائر المساجد كالخليفة والظل له وهو الاصل فی كونه قبلة مختصة بالله تعالى فله مرتبة ليست لغيره من المساجد انتہٰی۔

دائمی عارضۂ خون از بینی آمدن باشد یا آنکه مثل وے باشد ولیکن طبقۂ ثانیہ واجب است پرہیز ازان برائے پارسایان خاص که بزرگ باشند مثل حرام بودن مال زکوٰۃ بر بنی ہاشم نه غیرشان و ملاقات فاسقان بحالت روزه ودر حالت غیبت کردن و دروغ گفتن ونیز ارتکاب ہمین امور در حالت طہارت ولیکن طبقه سوم واجب نیست پرہیز از وے بر کسے والبته ظاہر گشت اثر وے در مسجد حرام که آن قبلہ نماز است و مقام مختصه بخدائے تعالے و امام مالک رح جمله مساجد را بر مسجد حرام درین باب قیاس کرده اند ومنع کرده اند از داخل شدن مشرک درو وے مگر جمهور فرق کرده اند میان جمله مساجد و مسجد حرام چراکه مساجد دیگر مثل نائب اند و سایۂ وے و مسجد حرام بوجه قبله بودن مخصوص بخدا بودن اصل است پس مرتبۂ که وے راست دیگر مساجد را نیست انتہٰی۔

بنابرانیست که شیوخ طریقه از اخذ اموال صدقه زکوٰۃ باشد یا غیر زکوٰۃ احتراز میدارند سواء کانوا ہاشمین او غیرهم لانہما من اوساخ الناس وعلى الشيخ ان يكون متطهراً متنظفاً لانه مقتدى الناس شعر

| | |
|---|---|
| من آن نگین سلیمان بہیچ نستانم | که گاه گاه برو دست اهرمن باشد |

مصیبت عظمیٰ انیست که اخلاف وا تباع در اشاعت و اذاعت طریقۂ ذمیمه اسلاف خود از اسلاف چالاک تر اند

| | |
|---|---|
| به نیم بیضه چو سلطان ستم روا دارد | زنند لشکریانش هزار مرغ بسیخ |

مصداق حال بد مآل اسلاف و اخلاف است مولانا روم علیه الرحمة میفرماید ؎

| | |
|---|---|
| هرکه او بنهاد ناخوش سنتے | سوئے او نفرین رود هر ساعتے |
| نیکوان رفتند سنتها بماند | وز لئیمان ظلم و لعنتها بماند |

واز مقررات دینیه ہست که کسیکه گناه کند وسبب گناه کردن دیگرے هم شود هم بجهت فعل و هم بجهت نسبت حامل آن مے شود لہٰذا در حدیث شریف وارد است که کسیکه سنتے نیک درمیان آرد

سله خواه ہاشمی باشند یا غیرشان چه که مال زکوٰۃ از چرکہائے مردمان و بر شیخ واجب است که صفائی و پاکیزگی دارد نه که چرک آلوده باشد

اجر آن سنت و اجر کسیکه بآن سنت عمل کند اجرا کند بے آنکه از اجوران دیگران چیزے کم شود
وکسیکه سنتے بد پدید نماید بروے است وزر او و وزر کسیکه بآن عمل کند بے آنکه از گناهان آن عاملان
چیزے کم شود نقل صاحب مشکوٰة شریف مے آرد

عن اسامة بن زید قال قال رسول الله
صلے الله علیه وآله وسلم ما ترکت بعدی
فتنة اضر علی الرجال من النساء وعن ابی
سعید الخدری قال قال رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم الدنیا حلوة خضرة وان الله
مستخلفکم فیها فینظر کیف تعملون فاتقوا
الدنیا واتقوا النساء فان اول فتنة بنی اسرائیل
کانت فی النساء رواه مسلم وعن جابر
قال قال رسول الله صلے الله علیه وآله
الا لا یبیتن رجل عند امرأة ثیب الا ان یکون
ناکحا او ذا محرم رواه مسلم وعن عقبة
بن عامر قال قال رسول الله صلے الله
علیه وآله وسلم ایاکم والدخول علی النساء
فقال رجل ارسے قال الحمو الموت متفق علیه
وعن جریر بن عبد الله قال سألت
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم
عن نظر الفجاءة فامرنی ان اصرف بصری
رواه مسلم وعن عمر عن النبی صلے الله
علیه وآله وسلم قال لا یخلون رجل بامرأة
الا ان یکون ثالثهما الشیطان رواه
الترمذی خاتمة الحفاظ شیخ جلال الدین
سیوطی در جامع صغیر آورده عن ابن عباس
اتقوا الدنیا واتقوا النساء فان ابلیس طلاع
رصاد وما هو بشیئ من فخوخه باوثق

مروی است از اسامه بن زید رض که گفت فرمود
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم نگذاشتم
بعد خود فتنه ضرر رسانیده تر بر مردمان از زنان
واز ابی سعید خدری رض مروی است که گفت فرمود
رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم دنیا شیرین
وسبز است (یعنی در نظر خوش مے آید) والله تعالے
شمارا خلیفه کننده است دران پس مے بیند که چگونه
عمل میکنید بترسید از دنیا وزنان که بتحقیق اول فتنه
در بنی اسرائیل بوجه زن بود روایت کرد این را مسلم
واز جابر رض مرویست که گفت فرمود رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم خبردار شب باش نشود مردے بازنے ثیبه یعنی شوهر دیده
مگر آنکه شوهرے باشد یا محرم روایت کرد این را مسلم واز عقبه رض
بن عامر مرویست که گفت فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله
دور دارید خود را از داخل شدن بر زنان مردے گفت آیا
دیدی یا رسول الله حمو را فرمود که حمو موت است (حمو یعنی
عزیز زن از جانب شوهر مثل برادر شوهر) یعنی از وی هم خلوت
مناسب نیست احتیاط باید کرد این حدیث متفق علیه بخاری
ومسلم است از جریر بن عبد الله رض مرویست که گفت پرسیدم
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم کار از نظر ناگهانی افتادن پس حکم کرد
مارا که باز گردانیم از وی بینائی خود را روایت کرد این حدیث را مسلم واز عمر رض
مرویست از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فرمود که خلوت نمیکند مردے
باز نے مگر آنکه سوم کس از ایشان شیطان میباشد این را ترمذی روایت کرده
واز ابن عباس رض مرویست دور دارید خود را از دنیا وزنان پس بتحقیق
ابلیس بسیار آزموده کار و نظر دارنده است نیست چیزی از دام مضبوط تر

و شیخ عبد الرؤف مناوی در شرح این حدیث نقل میکنند

قال ابو حمزة الخراسانى النظر رسول البلايا وسهام المنايا وقال بعض الحكماء من غلبت هواه عقله افتضح ومن غض طرفه استراح وقال بعضهم لا شئ اشد من ترك الشهوة تحريك الساكن ايسر من تسكين المتحرك وقال ابن الحاج قال صاحب الانوار احذروا الاغترار بالنساء وان كن نساءً عباداً فانهن تركن الى كل بلية ولا يستوحشن من كل فتنة وقال بعض العارفين ما ايس الشيطان من انسان قط الا اتاه من قبل النساء لان حبس النفس يمكن لاهل الكمال الا عنهن لانهن من ذوات الرجال وشقائقهم ولسن غيرا يمكن التباعد والتحرز عنه هو الذى خلقكم من نفس واحدة وخلق منها زوجها فاتباع هوى النفس فيه آية تكذيب الرحمن وعلامة الاسترسال مع الشيطان وتصديقه فيما يرتبه من البهتان ولذا ترى الكامل الحازم منقادا مسترسل الزمام لتلك الناقصات عقلا ودينا وقصورا تحت حكمهن فعلى من ابتلى بالميل اليهن فصارعه الشيطان فاذا غلبت باعث شهوة الوقاع المحرم بحيث لا يملك منها فرجها وهلكه ولم يملك طرفها وهلكه ولم يملك قلبه ان ينظر الى مادة قوة الشهوة من الاطعمة فتقللها

ابو حمزہ خراسانی گوید کہ نظر قاصد بلیات است و نشانۂ آرزوہا و بعضے حکما گفتہ اند کسیکہ ہوائے نفسانی وے بر عقل وے غالب باشد فضیحت شود و کسیکہ بند کند چشم خود را آرام یابد و بعضے گویند چیزے سخت تر از ترک شہوت نیست حرکت دادن ساکن آسان است از ساکن کردن متحرک و ابن الحاج گوید کہ صاحب انوار گفتہ کہ پرہیز کنید از فریفتگی بہ زنان اگرچہ آنہا عابدہ باشند چہ کہ آنہا میل میکنند بسوے ہر بلا و نہ از فتنہ وحشت میکنند و بعضے عارفین گفتہ کہ شیطان از انسان عاجز نمیشود بلکہ مے آید وے را بذریعۂ زنان چراکہ باز داشتن نفس کاملین را ممکن ہست مگر از زنان ممکن نیست چہ کہ آنہا از ذاتہاے مردان اند و کشادگیہاے شان غیر نیستند کہ از آنہا پرہیز و بعید ماندن ممکن باشد چنانکہ از آیۂ کریمہ معلوم میگردد کہ و آن کسے است کہ پیدا کرد شمارا از نفس واحدہ و پیدا کرد از وے زن وے را پس پیروی کردن ہوائے نفس دران علامت تکذیب رحمن است و علامت خوگر شدن با شیطان و تصدیق وے درانکہ وے ترتیب میدہد از بہتان ازینوجہ کامل محتاط را مطیع و گذارندۂ عنان طبائع آن ناقصات عقل و دین و تصور خواہی دید و محکوم شان خواہی یافت پس کسیکہ در خود میل بطرف شان نیابد بداند کہ وے را شیطان بر زمین افگند لہذا ہرگاہ کہ باعث شہوة جماع حرام بروے غالب شود باین طور کہ مالک فرج خود نباشد یا نیست گرداند آنرا (یعنی آن باعث را) و مالک چشم خود نباشد یا ہلاک کند آنرا و مالک قلب خود نباشد بہ بیند بسوی مادہ قوت شہوت کہ نظر کند از طعامها پس کم سازد

لما ليغنا وتحسم محرك الغضب وهو النظر ففي خبر احمد النظر الى محاسن المرأة سهم من سهام ابليس وهذا السهم يسدده ابليس نحو القلب ولا طريق لرده الا الغض والاعراض عن جهة الرمي فانه انما يرمي هذا السهم عن قوس الصورة فاذا لم تقف في طريقها اخطاك السهم وان تصب قلبك عرضا اصابك وان تسلى النفس بالمباح المعرض عن الحرام

و وی را کم کند در مقدار و کیفیت و قلع کند محرک غضب را که نظر است که در حدیث مرویه امام احمد است که نگاه کردن بسوی خوبهای زن آن تیری است از تیرهای ابلیس و این تیر را ابلیس راست میکند جانب قلب و راهی نیست برای ردش سوای چشم بند کردن و از جهت آمدن تیر منحرف گشتن چه که شیطان تیراندازی میکند بکمان صورت پس هرگاه که در راه وی توقف نخواهد کرد نشانه خطا خواهد کرد (یعنی عذاب و ثواب بر وی مرتب نخواهد شد) و اگر برسید قلب ترا عارض پس برسید ترا اگرچه نفس را تسلی دهی بذریعهٔ امر مباح که تسلی دهنده است از حرام

اما استخلاف و اعطاء خرقه خلافت پس عمل حضرت ایشان درین باب امعان نظر در حال طالب و ترک استعجال بوده است و میفرمودند که برای این منصب فخیم و مرتبهٔ عظیم چند امور ضروری است صحت عقیده و تکمیل علم و اصلاح عمل بر ضوابط شرع و طریقت و دوام ریاضت با جد و جهد در اوراد و اذکار و اشغال و تهذیب ظاهر و باطن و عدم انهماک در حظوظ و لذات مباحه و قناعت بر قدر ضروری در ملابس و مطاعم و مساکن و مصاحبت طویله در خدمت شیخ جامع الشرائط و انقطاع از موانع صوری و معنوی و علو همت و ترک التفات بزخارف دنیویه و اجتناب از صحبت عوام ع بسیار سفر باید تا پخته شود خامے شاه کلیم الله چشتی نقشبندی مولانا نظام الدین رضی الله عنهما را ارقام میفرماید که امر خلافت را آسان ندانند کسیکه فاضل یا طالب علم باشد برای او البته بنویسند و اگر عاری باشد و حال عالی دارد و در ریاضت شاق باوهم جائز است و عاری محض را نه [۱] ان امر الخلافة له شان وعند اعطاءها للجهل ليستهان فعليكم ان يتعمقوا في هذا الامر فان الخليفة بمثل المستخلف والناس يقيسون حال المستخلف من حال الخليفة انتهى

و ملا اکرم صوفی چشتی نقشبندی در مناهج آورده که بعضے از محققین این قوم گفته اند که اصل در خلافت این است که مرید وقتیکه تزکیه و تصفیه و رفع حجب موهومه کرده و مدارج کمال طے نموده اهلیت تکمیل دیگران پیدا کند و فانی بفنا تام شود عند الله مستحق خلافت میگردد و پیش از وصول بمقام مذکور اگر بامر خلافت دهند خلیفه نشود و نیز مے نویسد که در خلیفه دو جهت میباشد جهت ولایت و تصرف که جهت باطن است و باین جهت نائب و خلیفه حق است تعالی شانه و جهت متابعت و ارشاد که جهت ظاهر است و باین جهت خلیفهٔ حضرت سید کائنات صلی الله علیه و آله و سلم پس جهتین مذکورتین از ارکان و دعائم خلافت اند چه جهت ولایت جهت فنا

[۱] بتحقیق که امر خلافت شانی است هنگام عطا کردن وی بجاهلان خلل بلکه وهن است پس شما لازم است که درین امر خوب غور کنید چه خلیفه بمثل خلیفه کننده است و مردمان قیاس میکنند حال خلیفه گیرنده را از حال خلیفه انتهی ۱۲

حواشی بین السطور: غور کردن ۱۲ — آرایش ها ۱۲ — ستون ها

نی اللہ است وجہت متابعت جہت بقا باللہ و خلافت بدون حصول صفت فنا و بقا صورت نمی بندد
و گروہے گویند کہ چون شیخ باعطاء خلافت بیکے از مریدان مامور شود از حق تعالے شانہ یا حضرت
صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم یا از جانب شیخ خود براو لازم است کہ آن مرید را خلافت دہد و قومے برآنند
کہ چون پیر در مرید معاملہ نیکو بیند جائز است کہ او را خلافت دہد انتہٰے و شاہ محمد یحيٰ الہ آبادی گوید کہ
حال خلافت مشائخ اینست کہ چون شیخ کامل مکمل واصل موصل یکے از اصحاب خود را در جۂ خویش
بینند او را بخلافت خود میگیرند و اکثرے باجازت اکتفاے نمایند و غالبًا این قسم کسیکہ شائستگی
خلافت در و بود متعددے نے باشد حضرت ایشان یعنی شیخ محمد افضل الہ آبادی میفرمودند کہ سخن اکابر
طریقت است قدس اللہ ارواحہم کہ آسمان را یک آفتاب و پیر را یک مرید و استاد را یک شاگرد
یعنی چنانکہ در آسمان ستارہا بسیار اند اما آفتاب یکے بیش نیست ہمچنان پیر و استاد را مرید
و شاگردان بسیارے باشند اما آنکہ حامل اسرار و انوار پیر و استاد تواند شد و مرتبہ او را احراز (جمع کرد)
تواند نمود و اطلاق خلیفہ و قائم مقام براو واقع شود از یکے بیش نے باشد انتہٰے میر عبد الواحد بلگرامی
کہ سہروردی چشتی اند در سنابل خود میگویند کہ امروز پیران و مریدان و خلافت بخشان و خلافت
پوشان بسیار پیدا شدند کہ از شکایت حال ایشان دفترہا سیاہ شود و آن خود حال مدبران
است ؎ ناسزائے کہ خرقہ در بر کرد ؛ جامۂ کعبہ را جل خر کرد۔ و ہمین معنی شیخ فرید دو دوہرہ فرمودہ
کہ صحیح معنی آن بزبان پارسی این باشد قطعۂ مؤلف راست ؎

نادان تر است مرد کلہ گیر بے خرد — مرد کلاہ دہ بہ یقین سخت بے حیا
موشے کہ خود بر خنہ نگنجد ز تنگیش — بندد بخویشش بار گران در مضیق جا
؎ اے سر تراش دل بتراش از ہوای نفس — کز سر تراشیت نبود راہ دین حصول
چندین ہزار ریش تراشیدہ ہر طرف — زینہا یکے بدرگہ مولٰے نشد قبول

این ہر دو دوہرہ بروجہ انتباہ است از غفلت مریدان را و گذشتن از عطلت پیران را انتہٰے۔
خاتمہ این مبحث بر حکایتے کردہ میشود کہ در نفحات جامی نقشبندی و لطائف اشرفیہ چشتیان مذکور
است اینجا عبارت لطائف اشرفیہ کہ نزد مشائخ چشت اہل بہشت بمزید اعتبار و اعتماد شہرت
دارد نقل کردن کافیست میفرمودند یعنی سلطان اشرف جہانگیر روّح اللہ روحہ کہ در ہنگامیکہ
شیخ الاسلام شیخ احمد جام زندہ فیل بجانب مزارات متبرکہ چشت صانہا اللہ عن الآفات متوجہ
شدہ بودند از آن طرف حضرت خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ با اصحاب کثیرہ برآمدند در اثناے
التقا (ملاقات) افتادہ و در یکدیگر اند کے تعرض بنیاد شدہ بود بعد از رفع کدورت خواطر ہر دو گر شیخ الاسلام
حضرت خواجہ مودود چشتی قدس اللہ سرہ را فرمودند کہ دو خدمتگار نگاہدارند و سہ روز توقف کنند

چنانچه خواجه را فرموده بودند حضرتِ خواجه چنان کردند وپیش شیخ الاسلام آمده گفتند که چنانچه گفته بودند آنچنان کردیم دیگر چه مے فرمایند تا چنان کنیم شیخ الاسلام فرمودند که اول مصلا برطاق نه و برو علم بخوان که زاہد بے علم مسخرۂ شیطان باشد و متعبد بے فقہ ہمچو خرِ خراس بے تحسین بود گفت قبول کردم دیگر چہ میفرمایند فرمود چون از تحصیل علم فارغ شوی احیاءِ خاندان و انشائے دودمان خود کن که آبا و اجداد تو بزرگ بوده اند وصاحبِ کرامات و جامع مقامات خواجه سوده گفت چون مرا به احیاء خاندان میفرمایند ہم بروجه تبرک و تیمن مرا اجلاس فرمایند شیخ الاسلام گفت پیشتر آئی پیشتر آمدند و دستِ وے بگرفت وبرکنار چار بالشِ خود بنشاندند و سه بار فرمود بشرطِ علم پس سه روز در خدمت شیخ الاسلام بودند و فوائد بسیار گرفتند و نوازش بسیار یافتند و بازگشتند و بعد ازان باندک فرصتے بجہت تحصیل علم بجانب بخارا و بلخ تشریف بردند و مدت چهار سال بقدر وسع و امکان دران باب اجتہاد نمودند و دران دیار ہر جا ازان حضرت آیات غریبه و کرامات عجیبه که تفصیل آن متعذر است بتطویل می‌انجامد ظاہر شد بعد ازان بدیار چشت مراجعت فرمودند و به تربیت مریدان و مستفیدان مشغول شدند انتہی و ہر که طلب خلافت یا خرقه درویشی میکرد در حضرت ایشان بعرض قبول نمیرسید و بے طلب و بدون اظہار استحقاق البته اعطاء خلافت و خرقه جائز میدانستند صاحب مشکوٰة در کتاب الامارة والقضاء مے آرد عن عبد الرحمن بن سمرة قال قال لی رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لا تسأل الامارة فانك ان اعطیتها عن مسئلة وکلت الیها وان اعطیتها عن غیر مسئلة اعنت علیها متفق علیه یعنی که امارت ظاہر وکذا خلافت باطن امری عظیم وشاق است که قیام نمیتوان نمود بآن مگر باعانت الٰہی تعالے و عند الطلب طالب را بنفس وے مے سپارند و بحول و قوت او مے گذارند و بلا سوال و طلب یاری داده مے شود بران یعنی لطف الٰہی یاری میدہد و مدد میکند و توفیق مے بخشد براتمام و اکمال حقوق آن والله اعلم

## فصل چہارم دربیان مسنونیت بیعت وثبوت آن از احادیث حضرت علیه الصلوٰة والتحیة

قال القشاشی فی کتاب السمط المجید فی شان البیعة والذکر و تلقینه وسلاسل اهل التوحید قال الله جل ثناءهٗ و تقدست اسماءهٗ یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وابتغوا الیه الوسیلة وجاهدوا فی سبیله لعلکم تفلحون ٥ قال الامام الجامع بین

قشاشی در کتاب سمط المجید فی شان البیعة والذکر و تلقینه و سلاسل اهل التوحید گفته است که فرمود خدائے تعالے جل جلاله مومنان بترسید از خدا و طلب کنید بسوے وے وسیله و جهاد کنید در راه او تا رستگار شوید گفت امام جامع

المعقول والمنقول الصالح المتعبد الزاهد
القاضی ناصر الدین ابو الخیر عبد الله بن
عمر البیضاوی رحمه الله تعالیٰ فی اوائل
سورة البقرة والمتقی اسم فاعل من قولهم
وقاه یقی والوقایة فرط الصیانة وهو فی
عرف الشرع اسم لمن یقی نفسه عما یضره
فی الآخرة وله ثلاث مراتب الاولی التوقی
عن العذاب المخلد بالتبری عن الشرك
وعلیه قوله تعالی والزمهم کلمة التقوی
والثانیة التجنب عن کل ما یؤثم من فعل
او ترك حتی الصغائر عند قوم وهو المتعارف
باسم التقوی فی الشرع وهو المعنی بقوله
تعالی ولو ان اهل القری آمنوا واتقوا
والثالثة ان یتنزه عما یشغل سره عن الحق
ویتبتل الیه بشراشره وهو التقوی الحقیقی
المطلوب بقوله اتقوا الله حق تقاته وقد فسر
قوله تعالی هدی للمتقین علی الاوجه الثلثة
انتهی وحیث ان الخطاب فی الآیة السابقة
الذین آمنوا فالمراد ما بعد المرتبة الاولی
والظاهر انها الثانیة بناء علی ان الثالثة
مما یترتب علی قوله وجاهدوا بعد قوله وابتغوا
الیه الوسیلة وذلك ان المرتبة الثالثة
لا تتیسر لطالبها الا بالجهاد فی سبیل الله
مع الاعداء الباطنة والظاهرة علی میزان خاص
ولا یهتدی الیه علی وجه الکمال والاستیفاء
الا العلماء الذین هم ورثة الانبیاء علماً
وحالاً قال الله تعالی قل هذه سبیلی ادعوا

معقول ومنقول صالح عابد زاهد قاضی
ناصر الدین ابو الخیر عبد الله بن عمر
بیضاوی رحمة الله علیه در اوائل سورهٔ
بقره که متقی اسم فاعل است از قول علما
وقاه یقی ووقایة بمعنی زیادتی حفاظت است
ودر عرف شرع اسم است برای کسیکه نفس خود را
نگاهدارد از اشیائیکه وی را ضرر رسانند در آخرت ووی را
سه مرتبه اند اول خود را نگاهداشتن از عذاب دائمی بسبب بیزاری
از شرک وبر این است قول وی تعالیٰ والزمهم کلمة التقوی
یعنی لازم گردانید او شان را کلمهٔ تقوی ودوم پرهیز کردن از کل آنچه
معصیت باشد از کردن یا نکردن تا اینکه گناهان صغیره هم نزد
قومے وهمین مشهور است باسم تقوی در شرع وهمین مراد است
بقول وی تعالیٰ شانه ولو ان اهل القری آمنوا واتقوا یعنی واگر
اهل دیه ایمان آوردندے وپرهیزگاری کردندی وسوم خود را
پاک کردن است از آن چیز که از حق باز دارد بلکه تمامتر
خود را از هر چیز منقطع گردانیده بسوی حق گذارد وهمین است
تقوای حقیقی که مطلوب است از قول وی تعالیٰ شانه که اتقوا الله حق تقاته یعنی
بترسید از خدا حق ترسیدن از وی وتفسیر کرده شده است قول وی تعالیٰ
هدی للمتقین بر همین سه وجه واز اینجا است خطاب در آیت سابقه الذین
آمنوا پس مراد اینجا آنست که بعد مرتبهٔ اولی است وظاهر همین است
که مراد مرتبهٔ دوم است از این وجه که مرتبهٔ سوم آنست که مرتب است
بر قول وی تعالیٰ شانه وجاهدوا بعد قول سابق یعنی وابتغوا الیه
الوسیلة ووجهش اینست که مرتبهٔ سوم گرفتن طالب را آسان نیست
تا وقتیکه در راه خدا با دشمنان ظاهری وباطنی جهاد نکند بر قاعدهٔ خاص
ونه راه یابند بسوی وی بر وجه کامل وتمام مگر علما که وارث انبیا
علیهم السلام اند در علم وحال الله تعالیٰ
میفرماید که بگو این راه من است میخوانم

الی الله علی بصیرة انا ومن اتبعنی فمن اتبعه
اتباعا خاصا حصل علی نهایة صحیحة باذن الله
فکان داعیا الی الله علی بصیرة ووراثة
لان طریقها لما کان اجل الطرق واسناها
لکون غایته هو الحق سبحانه تعالی الذی هو
اشرف الموجودات واعز المعلومات
لا اله الا هو فلا یدل سالکیها الا من کان
علی بصیرة ناشیة من اتباع خاص کامل
قد انزله منزلة ورثة الانبیاء علما وحالا
فان مقام الدعوة الی الله الذی هو مقام
الشیخوخة هو مقام الورثة الکاملة للرسل
الذین هم خواص الانبیاء علیهم الصلوة
والسلام والحاصل فیه من الورثة یقال
له الشیخ والوارث والاستاذ فلا بد ان یکون
عارفا بوجوه الجهاد مع الاعداء الظاهرة
والباطنة ومن ههنا قال الامام محی الدین
قدس سره فی صفة الاستاذ ان یکون
عارفا بالخواطر النفسانیة والشیطانیة
والملکیة والربانیة عارفا بالاصل الذی
تنبعث منه هذه الخواطر عارفا بحرکاتها
الظاهرة عارفا بما فیها من العلل والامراض
الصارفة عن صحة الوصول الی عین الحقیقة
عارفا بالادویة واعیانها عارفا بالازمنة
التی تحمل المرید علی استعمالها عارفا بالامزجة
عارفا بالعلائق والعوائق الخارجیة
مثل الوالدین والاولاد والاهل والسلطان
عارفا بسیاساتهم وتجذ به والمرید لصاحب العلة

بسوے خدا با حجت ظاهر من وپیرو ان من
نیز میخوانند پس کسیکه پیروی وے بطور خاص کرد
ویرا نهایت صحیحه حاصل شد بحکم خدا وگشت دعوت کنندہ
مردمان بسوے خدا بر وجه بصیرت ووراثت چه که
این طریقه بزرگ تر طرق وروشن تر است چه که نهایت
وے بحق سبحانه تعالی است که اشرف موجودات
وعزیز تر معلومات است معبود وے نیست سوائے وے
وراه نخواهند یافت از سالکین وے مگر آنانکه باشند
بر بینائی که پیدا میشود از اتباع خاص کامل وهمین اتباع
بر مرتبه وراثت انبیا علماً وحالا میرساند چرا که مقام
دعوت بسوے حق که آنرا مقام شیخی میگویند همین مقام
وارثین کامل رسولان است که انبیا خاص اند علیهم السلام
وآنکه حاصل دران مقام میکنند از وراثت ویرا شیخ
ووارث واستاد میگویند وضروری است ویرا که باشد
شناسندہ طرق جهاد با عدا ظاهری وباطنی امام
محی الدین قدس سره گفته که استاد آنست که عارف
باشد بخواطر نفسانیه وشیطانیه وملکیه وربانیه
وعارف باشد باساس آنها که از انجا
برمے آیند وشناسندہ حرکات ظاهری شان
از علت ومرضهائیکه مانع اند از صحت
وصول بعین حقیقت وشناسندہ دواهائے
شان وحقائق شان وعارف بزمانه هائیکه
مرید دران زمان بر استعمال آن دواها
تحمل خواهد شد وعارف بر مزاج مرید وعلائق
وعوائق خارجیه وے مثل والدین واولاد و
زوجه وبادشاه وعارف بسیاسات شان
وجذب کردن قلب مرید که مرید صاحب علت است

من بين ايديهم ثم قال فلا بد ان يكون
عند الشيخ دين الانبياء وتدبير الاطباء
وسياسة الملوك وحينئذ يقال له اوستاذ
انتهى واذا علمت هذا ظهر لك ان الشيخ
يصح ان يطلق عليه الوسيلة وراثة كما
ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يصح
ان يكون وسيلة بالاصالة بالوضع الالهي
وذلك ان الوسيلة كما قال البيضاوي
من وسل الى كذا اذا تقرب اليه ولا شك
ان الشيخ لكونه واسطة ودليلا للمريد
في سلوك طريق جهاده لكونه يامره بالمعروف
وينهاه عن المنكر في سلوكه على تفاوت
درجاتها زمانا ومكانا وشخصا نيابة وخلافة
عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
وهو مما يتقرب به المريد الى الله تعالى كالنبي
صلى الله عليه وآله وسلم اذ من المعلوم
ان سلوك المريد على هذا الوجه الخاص
مقرب له الى الله تعالى باذنه قربا خاصا
والواسطة فيه بعد النبي صلى الله عليه
وآله وسلم هو الشيخ باذن الله فصح ان يكون
وسيلة كالنبي صلى الله عليه وآله وسلم
واذا ظهر لك صحة هذا الاطلاق تبين
ان معنى الوسيلة لا ينحصر فيما قيد به
البيضاوي حيث قال اي ما يتوسلون
به الى ثوابه والزلفى منه من فعل الطاعات
الى آخره على ان ترك المعاصي قد فهم من قوله
اتقوا الله لما امر ان المراد به ما بعد المرتبة

روبروے شان باز گفت وبر شیخ واجب است
که درامور دینیه مثل انبیا باشد ودر تدبیر مثل طبیبان
ودر سیاست مثل بادشاہان پس اینوقت ویرا
استاد خواہند گفت وہرگاہ که دانستی این را ظاہر
خواہد شد براے تو که بر شیخ اطلاق وسیله کردن
بوجه وراثت صحیح است چنانکه نبی صلی الله علیه وآله وسلم را
وسیله گفتن اصلاً بوجه وضع الٰہی صحیح است واین امر
ازینوجه است که وسیله بقول بیضاوی مشتق است
از من وسل الی کذا (ہرکه قرب جهد بسوے وے) وشک
نیست که شیخ چونکه واسطه ورہنما براے مرید است در سلوک
طریق جہاد وہم ویرا درسلوک وے امر بالمعروف ونہی
عن المنکر میکند حسب اختلاف درجه وے وزمان و
مکان وحالت بوجه بودن وے نائب وخلیفه رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم۔ وازین امر قرب
وے یابد مرید بسوے حق تعالی مثل نبی صلی الله
علیه وآله وسلم چراکه معلوم است که سلوک
مرید برین وجه خاص مقرب وے است بسوے خدا
باجازت خدا وآن قرب بطور خاص میباشد وذریعه
دران بعد نبی صلی الله علیه وآله وسلم آن شیخ است
باجازت خدا پس صحیح گشت که آن شیخ ہم وسیله است
مثل آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
وہرگاہ که ظاہر گشت ترا صحت این اطلاق بر شیخ
که معنی وسیله منحصر نیست دران معنی که بیضاوی
گفت که وسیله آنست که ذریعه جویند
بوے مردمان بسوے ثواب خدا وقرب ازوے
از کردن عبادات تا آخر کلام لاکن که معنی خود از قول
وے تعالی اتقوا الله مفہوم گردید چنانکه گذشت که مراد

الاولی بدلیل کون الخطاب مع المؤمنین
واذا یجب انحصاره فیما ذکره وصح کون
الشیخ کالنبی صلی الله علیه وآله وسلم
وسیلة ظهران الابتغاء المطلوب بعد
الایمان والمرتبة الثانیة للتقوی کما کان
بالنسبة الی الصحابة ابتغاء النبی صلی الله
علیه وآله وسلم ابتغاءً خاصًا یتبعه جهاد
خاص ینتج فلاحا خاصًا کما یشیر الیه البیضاوی
رضی الله عنه فی الآیة حیث یقول وجاهدوا
فی سبیله بمحاربة اعدائه الظاهرة والباطنة
لعلکم تفلحون بالوصول الی الله تعالی
والفوز بکرامته انتهی کذلک یکون بالنسبة الی
غیر الصحابة فی عهد النبی صلی الله علیه
وآله وسلم ابتغاء ورثته الکمل ابتغاءً خاصًا
یتبعه جهاد خاص ینتج فلاحا خاصا باذن الله
وذلک فی الطائفتین بحصول المرتبة الثالثة
للتقوی وما یتضمنه علی حسب تفاوت
درجات سلوکهم وجهادهم المنبعثة من
تفاوت درجات استعداداتهم السابقة
فی علم الله تعالی الازلی ثم هذا الابتغاء
الخاص للوسیلة الیه تعالی یتضمن مبایعة
خاصة غیر المبایعة الاولی التی هی المبایعة
علی الاسلام فان البیعة تختلف باختلاف
المقامات فان رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم لما جاءه الاعرابی لیسلم بایعه
علی الاسلام ولما کان یوم الحدیبیة
مظنة لوقوع القتال بناء علی ما بلغهم من

از روے ما بعد مرتبۂ اولی ہست باین دلیل کہ خطاب
بسوے مومنان ہست وازین انحصارش واجب خواہد شد
و امر مذکورہ وصحیح خواہد شد بودن شیخ وسیلہ مثل نبی صلی الله علیہ وآلہ
وسلم و ظاہر شد اینکہ طلب کردن مطلوب بعد ایمان است
و مرتبۂ دوم براے تقوے آنست کہ بود صحابۂ
رضی الله عنہم خواستگاری نبی صلی الله علیہ وآلہ وسلم بطور
خاص کہ پیروے وے میکردند در جہاد و در نتیجۂ آن
فلاح خاص مے یافتند چنانکہ اشارہ کردہ است بسوی آن
بیضاوی رضی الله عنہ در تفسیر آیت و گفت کہ جہاد کنید
در راہ وے بحرب کردن از اعداے ظاہری و باطنی
شاید کہ فلاح یابید یعنی واصل بخدا شوید و بکرامت
وے فائز گردید همچنین مے باشد بہ نسبت غیر صحابہ
زمان نبوی صلے الله علیہ وآلہ وسلم بسبب خواستن ورثۂ
کاملہ بوجہ جہاد خاص کہ نتیجۂ وے فلاح خاص میباشد
بحکم خدا و این امر در فریقین بوجہ حصول مرتبۂ
سومی تقوے و انچہ در ضمن آن باشد میگردد
موافق اختلاف درجہ ہاے سلوک طالبین
و جہاد ایشان کہ برانگیختہ میشود از اختلاف
درجات استعدادات شان کہ در علم ازلی
الہی سابق گشتہ باز این طلب خاص وسیلہ
بسوے حق تعالے متضمن مبایعت خاص است
کہ غیر مبایعت اول است کہ در اسلام واقع شد
(مبایعت یعنی باکسی خرید فروخت کردن وعہد میثاق بستن)
چراکہ بیعت مختلف میشود باختلاف مقامات چہ کہ
اعرابی ہر گاہ کہ بحضور آنحضرت صلے الله علیہ
وآلہ وسلم براے مسلمان شدن آمد آنحضرت از وے
بر اسلام بیعت گرفت و چونکہ یوم غزوۂ حدیبیہ گمان جنگ واقع شدن بود

قتل عثمان رضى الله عنه لما ذهب بكتاب
الصلح الى عسكر المشركين وكان بعض المشركين
طعن فيهم بالفرار عند اللقاء بايعوا على التصبر
على عدم الفرار ولو وقع الموت ولما كان بيعة
العقبة فى غرة الاسلام ويتبعها الهجرة
اليهم وانتصابهم لحرب الاسود والاحمر
على طول المدى وكان مظنة للتزلزل
بايعوا على السمع والطاعة فى المنشط
والمكره مع النص على امور مهمة وعلى هذا
فليتبع والله اعلم وحيث ان المريد يقول
للشيخ رضيت بك شيخا ومربيا ودليلا
فقد بايعه على المنشط والمكره فان التربية
لا تتم الا بهذا فان حظ المريد وكل موقن
من قوله تعالى يا ايها الذين آمنوا قاتلوا
الذين يلونكم من الكفار وليجدوا فيكم غلظة
ان ينظر فيها الى نفسه الامارة بالسوء التى
تحمله على المحظور والمكروه وتخذل به عن
الواجب والمندوب فانها اقرب الكفار
بالنقمة والاعداء اليه واشد الاعداء
شكيمة واقواهم عزيمة فجهادها هو الجهاد
الاكبر وطريق جهادها على الاستيفاء جهالة
عند المريد فلا بد من التسليم والانقياد
وترك الاعراض اذا القى فى بحر الابتلاء
حتى يفتح الله له بمنه وكرمه ومن الاسرار
التى يتضمنها البيعة على السمع والطاعة
فى المنشط والمكره ان هذه البيعة تتضمن
اتحاد متعلق الارادة للشيخ والمريد باندراج

بوجه رسیدن خبر قتل حضرت عثمان رضی الله عنه به مسلمانان
هرگاه که وے صلحنامه به لشکر مشرکین برده بود و بعضی
مشرکین طعنه کرده بودند بگریختن مسلمانان وقت
رسیدن لشکر مشرکین لهذا از مسلمانان بیعت گرفته
که بر قائم ماندن در معرکۀ جنگ صبر کنند اگرچه کشته شوند
و بیعت عقبه چونکه در ابتدائے اسلام واقع شد و بعد آن
هجرت واقع شد و مسلمانان مستعد کرده شدند برائے
جنگ اسود و جنگ احمر تا مدت دراز و گمان بود که شاید
مسلمانان را امرے لغزش دهنده پیش آید بدین وجه
بیعت گرفته شد از وشان که همیشه تابع حکم خواهیم ماند خواه
حالت خوشنودی باشد یا مجبوری و آن امور نیز بیان
کرده شدند که درین امور شما را پیروی کردن ضروریست
والله اعلم و ازینجاست که مرید را ضروری است که با شیخ
خود گوید که بشیخی و راهنمائی و مربی گشتن تو راضی شدم و همین
بیعت است بر فرمانبرداری در حالت خوشنودی و مجبوری
چراکه تربیت بلا اقرار این امور تمام نمیشود و چراکه نصیب
مرید و هر مرد صاحب یقین ثابت است ازین آیه کریمه
(که معنی وی اینست) ای مسلمانان جنگ کنید با آنانکه
نزدیک شما اند از کافران و باید که کافران بیابند در شما
درشتی را پس باید که نظر کند در نفس اماره خود که حکم بدی
بسیار میکند و باعث میشود برارتکاب امر ممنوع و مکروه
و عدول میکند بسبب وے از امور واجب و مستحب چه
نفس قریب تر کفار است به کینه و دشمنی بسوی انسان سخت
ترین دشمنان از طبیعت و قوی ترین شان در عزیمت
جهاد وی جهاد اکبر است و طریقه جهاد با وی بر وجه کمال مرید نمیداند
پس ضروری است وی را سپرد کردن خود بدست شیخ و مطیع گشتن با
و نمیگردانیدن از وی هرگاه که در دریای آزمایش و امتحان انداخته
شود تا وقتیکه فتح کند الله تعالی وی را باحسان و کرم خود بر نفس وے

ارادة المريد في ارادة الشيخ ولهذا قالوا ا
الارادة ترك الارادة وقالوا من شرط المريد
ان لا يكون له ارادة بل يكون مع الشيخ
على ما يريده الشيخ فهو مريد لما يريده الشيخ
وتارك الارادة سواه مثاله كما قال الكريم
للاكرم فان اتبعتني فلا تسألني عن شئ
اى مطلقا حتى احدث لك منه ذكرا اى
ابتداء مني لا بسوال منك فاذا حصل له
التوحيد الارادي في التعدد الصوري
فقد حصل على طرف من التوحيد في عين
الكثرة في مبتداء امره واليه المنتهى اذا
سلك وتم له الامر باذن الله فانكشف له
بتوحيد الافعال مع اثبات الكسب الناشي
من توحيد الصفات فما فوقه في عين تعددها
واذا حصل هذا التوحيد في الارادة حصل له
نوع اتصال معنوي بالشيخ وقلب الشيخ
الوارث الكامل موضع نظر الحق ومعدن
علومه وحضرة اسراره وخزينة انواره
فعند اتحاد الارادة واندراج ارادة المريد
في ارادته يمد الشيخ برقيقتها المتصلة مداما
من الفيوض الواردة عليه من الحق سبحانه
وتعالى ولنذكر ههنا بعض احاديث البيعة
تبركا وذكرا فاسند عن البخاري قال في باب
كيف يبايع الامام الناس حدثنا اسمعيل
حدثني مالك عن يحيى بن سعيد اخبرني
عبادة بن الوليد اخبرني ابي عن عبادة
بن الصامت قال بايعنا رسول الله صلى الله

ارادت مرید اما ارادت شیخ وہمین وجہ میگویند کہ ارادت
آنست کہ ارادہ نماند وبعضے گفتہ اند کہ از شرط مرید آنست
کہ ویرا ارادہ نباشد بلکہ با شیخ خود موافق ارادہ وے باشد
یعنی ہرچہ ارادہ شیخ باشد ہمان ارادہ مرید باشد غیر ازین
چیزے نباشد وہرچہ باشد ترک کند مثالش آنست
کہ اسد تعالے کہ کریم است با اکرم خود گفت کہ اگر پیروی
من میکنی پس نہ سوال کن از من چیزے را یعنی مطلقا چیزے
کہ باشد تا اینکہ بیان کنیم بتو از وے ذکری یعنی از ابتدا
نہ از خود پس وقتیکہ اورا توحید ارادی در تعدد صورت
حاصل گشت پس حاصل شد ویرا طرفے از توحید در کثرت
در ابتدا حال خود وبسوے وے منتہا است
در سلوک وتمام شد کار وے بحکم خدا واینجا توحید
افعالی ویرا منکشف خواہد شد با ثبوت عملے کہ از
توحید صفات پیدا میشود (یعنی علم توحید مع علم غیریت
ویرا حاصل خواہد شد) پس بحالت عین تعدد (یعنی علم تفرقہ
فوق ازین چیزے نیست) وہرگاہ کہ این توحید ارادی حاصل گشت
پس ویرا اتصال معنوی با شیخ حاصل شد وقلب شیخ کامل وارث
حق جای نظر توجہ حق است وکان علوم الہی بارگاہ اسرار
وخزانہ انوار پس وقت متحد گشتن ارادہ ومندرج گشتن
ارادہ مرید در ارادہ شیخ افاضہ خواہد کرد شیخ بہ بندہ
قرب یافتہ با خود فیوض حقانی را یعنی ہر آن فیوض
کہ بر قلب شیخ وارد میشوند شیخ آنرا بقلب مرید منتقل
خواہد کرد واینجا بعضے احادیث بیعت تبرکا وتیمنا ذکر
میکنیم روایت کردہ شد از امام بخاری در باب این امر
کہ امام از مردمان چگونہ بیعت بگیرد وکہ حدیث بیان کرد از ما
اسمعیل وی از مالک وی از یحیی ابن سعید ووی از عبادہ بن الولید
ووی را خبر داد پدرے وی روایت کرد از عبادہ بن الصامت کہ گفت
بیعت کردیم از رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم

عليه وآله وسلم على السمع والطاعة في المنشط
والمكره وان لا ننازع الامر اهله وان نقوم
او نقول بالحق حيثما كنا لا نخاف في الله
لومة لائم قال الحافظ ابن حجر المراد بالكيفية
الصيغ القولية لا الفعلية بدليل ما ذكره
فيه من الاحاديث الستة هي البيعة على السمع
والطاعة وعلى الهجرة وعلى الجهاد وعلى الصبر
وعلى عدم الفرار ولو وقع الموت وعلى بيعة
النساء وعلى الاسلام وكل ذلك وقع عقد
البيعة بينهم فيه بالقول انتهى يعني ان البخاري
لم يذكر في هذا الباب حديثا يدل على الكيفية
المبايعة الفعلية اعني كيفية المصافحة
الواقعة بين المتبايعين وانما ذكر الاحاديث
المتضمنة للصيغ القولية وآية ان الذين
يبايعونك انما يبايعون الله يد الله فوق
ايديهم دالة على احدى الكيفيات الفعلية
يوضحه ما في الدر المنثور في سورة البقرة من
قوله واخرج الطيالسي وعبد بن حميد عن
نافع قال جاء رجل الى ابن عمر فقال يا ابا
عبد الرحمن رأيتم رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم باعينكم هذه قال نعم وكلمتموه
بالسنتكم هذه قال نعم وبايعتموه بايمانكم
هذه قال نعم قال طوبى لكم فقال ابن عمر
الا اخبركم بشيء سمعته من رسول الله صلى
الله عليه وآله وسلم قال بلى قال سمعته
يقول طوبى لمن رآني وآمن بي وطوبى لمن
آمن بي ولم يرني ثلث مرات انتهى فدال على

براین اقرار که اطاعت خواهیم کرد بحالت
خوشی وناخوشی ونه نزاع خواهیم کرد درامری از کسی
وقایم خواهیم ماند بر عهد وامر حق خواهیم گفت هرجا
که باشیم ونه خوف خواهیم کرد در امر حق از ملامت
ملامت کننده حافظ ابن حجر گوید که مراد از کیفیت صیغهای
قولی اند نه فعلی بآن دلیل که مذکور شدند درین باب از
احادیث سته وآن بیعت بر سمع واطاعت است
وبیعت بر هجرت وبیعت بر جهاد وبیعت بر صبر بمقابله
کفار وبیعت بر نگریختن از جنگ اگرچه بمیرند وبیعت زنان
وبیعت اسلام ودر جمله این امور میان صحابه بیعت بقول
منعقد گشت مراد ازین اینست که امام بخاری درین باب
حدیثی چنین ذکر نکرده که بر کیفیت مبایعت فعلی دلالت کند
یعنی بر کیفیت مصافحه که میان بیعت کننده وبیعت گیرنده
واقع میشود بلکه آن احادیث ذکر کرده که متضمن بودند بر صیغهای
قولی وحالانکه این آیت ان الذین یبایعونک تا آخر یعنی
هر آئینه آنانکه بیعت میکنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند
با خدا دست خداست بالای دست ایشان دلالت میکند بر یکی
از کیفیات فعلیه واضح میسازد آنرا آنچه که در تفسیر درمنثور در سوره بقره
واقع است از قول مصنف که برآورده ابوداود طیالسی وعبد بن حمید
از نافع که گفت مردی بجانب ابن عمر آمد وگفت ای ابو عبد الرحمن
دیده اید رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم را بچشمان خود گفت بلی
کلام کرده اید با آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بزبان خود گفت بلی
وبیعت کرده اید از وی صلی الله علیه وآله وسلم بدست خویش گفت بلی
آن مرد گفت که خوشنودی باد شما را ابن عمر گفت که خبر دهیم ترا از چیزی
که شنیده ام از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که میفرمود خوشنودی
باد برای کسیکه دید مرا وایمان آورد بمن وخوشنودی باد کسی را
که ایمان آورد بمن ونه دید مرا این سخن سه بار فرمود انتهی پس این

ان المبايعة كانت كيفيتها المشهورة للمصافحة
بالايمان كما يصرح بها ايضا قول النساء في حديث
أُمَيمة بنت رقيقة كلاهما بالتصغير فيهما
رضي الله عنهما يا رسول الله الا تصافحنا
قال اني لا اصافح النساء انما قولي لمأة امرأة
كقولي لامرأة واحدة اخرجه جماعة منهم
الترمذي والنسائي وابن ماجة وحيث
ان المريدين للسلوك متعرضون للجهاد
الاكبر فشيخهم امامهم في ذلك نيابة عن
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فالذين
يبايعونه انما يبايعون رسول الله صلى
الله عليه وآله وسلم بواسطة مشائخ السلسلة
اليه يد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
بواسطتهم فوق ايديهم كما يوضحه قول عمر
بن الخطاب رضي الله عنه لمن جاءه فقال
اني اريد ان ابايعك قال اوما بايعت
اميري قال بلى قال اذا بايعت اميري فقد
بايعتني الحديث وكما يشير اليه جواب نساء
الانصار لعمر بن الخطاب رضي الله تعالى
عنه لما بعثه رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم اليهن ليبايعهن فقال اني رسول رسول
الله صلى الله عليه وآله وسلم اليكن فقلن
مرحبا برسول الله وبرسول رسول الله صلى
الله عليه وآله وسلم فرحبن برسول الله لتجليه
في رسوله بمقتضى ما في قلوبهن من الايمان
به صلى الله عليه وآله وسلم المنتهي الى مقام
الاحسان اللائق بهذا المقام كانهم

کلام دلالت میکند برین امر که مبایعت کیفیت مشهوره بود
یعنی مصافحه به دست چنانکه قول زنان تصریح میکند
در حدیث امیمه بنت رقیقه واین هر دو نام بصیغهٔ تصغیر
رضی الله عنها که گفت چرا با ما مصافحه نمیکنی یا رسول الله
فرمود که ما با زنان مصافحه نمیکنم وقول من انچه که با صد
زنان میباشد همچون طور بیک زن میباشد برآورد این
حدیث را جماعت که از اوشان ترمذی ونسائی وابن ماجه
نیز اند وچونکه مریدین سلوک مستعد میباشند برای جهاد
اکبر پس شیخ شان امام شان میباشد بوجه نیابت
رسول الله صلی الله علیه آله وسلم کسانیکه بیعت بشیخ میکنند
گویا بیعت از رسول الله صلی الله علیه آله وسلم میباشند بواسطه
مشائخ سلسله ودست رسول الله صلی الله علیه آله وسلم
بواسطه مشائخ بالای همه دستها میباشد چنانکه از قول
حضرت عمر بن خطاب رضی الله عنه واضح میشود که شخصی
بخدمت شان آمد خواست بیعت کند گفت آیا بیعت
کردهٔ از امیر من گفت بلی گفت هرگاه که بیعت
کردی از امیر من پس بیعت کردی از من آخر
حدیث وچنانکه اشاره میکند باین امر جواب زنان
انصار که بحضرت عمر ابن خطاب رضی الله تعالی عنه داده بودند
هرگاه که اوشان را رسول الله صلی الله علیه آله وسلم برای
گرفتن بیعت بطرف شان فرستاده بودند حضرت
عمر فرمود که من فرستادهٔ رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم هستم بسوی شما زنان گفتند مرحبا برسول الله
وبرسول رسول الله (مرحبا در عرب برای تعظیم مهمان گویند وحرف
مصدر میمی است بمعنی فراخ شدن والف علامت نصب است) پس زنان مرحبا
گفتند برسول الله بوجه متجلی گشتن قاصد یعنی حضرت عمر بصفت رسول الله
صلی الله علیه آله وسلم بمقتضای آنچه که در قلوب شان بود از ایمان بآنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم ومنتهی بودند بمقام احسان که لایق
این مقام است گویا آن زنان -

يرونه نظير قول اسعد بن زرارة رضي الله
عنه في بيعة العقبة بعد كلام طويل مخاطبا
لرسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
نبايعك على ذلك ونبايع الله ربنا وربك
يد الله فوق ايدينا الحديث بطوله
قاله قبل نزول آية يد الله فوق ايديهم
ثم ذكر عن جمع الجوامع للسيوطي مالابي
نعيم عن الزهري ان العباس بن عبد المطلب
مر بالنبي صلى الله عليه وآله وسلم وهو
يكلم النقباء ويكلمونه فعرف صوت النبي
صلى الله عليه وآله وسلم فنزل وعقل راحلته
ثم قال لهم يا معشر الاوس والخزرج هذا
ابن اخي وهو احب الناس الي فان كنتم
صدقتموه وآمنتم به واردتم اخراجه
معكم فاني اريد ان آخذ عليكم موثقا
تطمئن به نفسي ولا تخذلوه ولا تغروه
فان جيرانكم اليهود وهم له عدو ولا
آمن مكرهم عليه فقال اسعد
بن زرارة وشق عليه قول العباس
حين اتهم عليه واصحابه يا رسول الله
ائذن لنا فلنجبه غير مخشنين لصدرك
ولا متعرضين لشئ مما تكره الا تصديقا
لاجابتنا اياك وايمانا بك فقال رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم اجيبوه غير متهمين
فقال اسعد بن زرارة واقبل على النبي
صلى الله عليه وآله وسلم يا رسول الله
ان لكل دعوة سبيلا ان لين وان شد

ميديدند آنحضرت را واحسان آنرا ميگويند كه عبادت كند باين
خيال كه حق تعالى مارا مي بيند وما حق را مي بينيم واگر نه حق مارا
مے بيند وتفصيل احسان در حديث اول فصل اول از كتاب الايمان
مشكوة شريف موجود است آنجا بايد ديد) واين كلام مثل
قول اسعد بن زراره رضي الله عنه است در بيعت عقبه بعد كلام
طويل با آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم مخاطب گشته كه بيعت
ميكنيم از تو براين امر وبيعت ميكنيم الله را كه پروردگار من وتست
دست خدا بالاى دستهاى ماست تا آخر حديث كه طويل است
وگفت اين را قبل نازل گشتن اين آيت كريمه يد الله فوق ايديهم
باز از كتاب جمع الجوامع كه مصنفه جلال الدين سيوطي است آنچه
ذكر كرده كه ابي نعيم آنرا روايت كرده از زهري كه حضرت عباس بن عبد المطلب
گذشت بر نبي صلى الله عليه وآله وسلم ووي با مهتران قوم كلام ميكرد
ومهتران قوم با آنحضرت كلام ميكردند پس حضرت عباس آواز
آنحضرت شنيده از مركب خود فرود آمد وشتر خود را بست
باز حضرت عباس بسوي شان مخاطب گشته فرمود كه اي طائفه اوس
وخزرج اين برادرزاده من محبوب ترين مردمان است نزد من
پس اگر شما ويرا راست گو ميدانيد وايمان بوي آورده ايد وهمراه
خود خارج شدن ويرا اراده داريد پس من ميخواهم كه از شما عهدے
گيرم تا باعث اطمينان من گردد شمارا بايد كه ويرا رسوا نكنيد
ونه فريب دهيد چه كه همسايه شما يهود دشمن وي اند وازمكر شان ايمن نيم
باوي پس اسعد بن زراره گفت درحاليكه ويرا گران آمد قول عباس چه كه
وي اسعد بن زراره ويارانش ويرا تهمت كرده بود كه يا رسول الله اجازت
ما را تا ويرا جواب دهيم چنين كه ناگوار نباشد بر قلب تو ونه متعرض چيزے
كه مكروه آيد شمارا بلكه تصديق كننده ومخبر ايمان ما باشد بتو وقبوليت تو
پس فرمود رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم كه جواب دهيد ويراكه تهمت كننده
نباشد اسعد بن زراره متوجه با آنحضرت گشته عرض كرد كه يا رسول الله
براے هر دعوت راهي است خواه سهل باشد خواه سخت

وقد دعوتنا اليوم الى دعوة متهجمة للناس
متوعرة عليهم ودعوتنا الى ترك ديننا
واتباع دينك وتلك رتبة صعبة فاجبناك
الى ذلك ودعوتنا الى قطع ما بيننا وبين الناس
من الجوار والارحام القريب والبعيد وتلك
رتبة صعبة فاجبناك الى ذلك ودعوتنا
ونحن جماعة فى دار عز ومنعة ولا يطمع
فينا احد ان يرؤس علينا رجل من غيرنا قد
افرده قومه واسلمه اعمامه وتلك رتبة
صعبة فاجبناك الى ذلك وكل هذه الرتب
مكروهة عند الناس الا من عزم الله له على
رشده والتمس الخير فى عواقبها وقد اجبناك
الى ذلك بالسنتنا وصدورنا ايمانا بما جئت به
وتصديقا بمعرفة ثبتت فى قلوبنا نبايعك
على ذلك ونبايع الله ربنا وربك يد الله
فوق ايدينا ودماؤنا دون دمك وايدينا
دون يدك نمنع بما نمنع منه انفسنا وابناءنا ونساءنا
فان نفى بذلك فبالله نفى ونحن به اسعد
وان نغدر فبالله نغدر ونحن به اشقى
هذا الصدق منا يا رسول والله المستعان
ثم اقبل على عباس بن عبد المطلب بوجهه
فقال واما انت ايها المتعرض بالقول
دون النبى صلى الله عليه واله وسلم
فالله اعلم ما اردت بذلك ذكرت انه
ابن اخيك وانه احب الناس اليك
فنحن قد قطعنا القريب والبعيد وذا الرحم
ونشهد انه رسول الله صلى الله عليه

ودعوت کردهٔ ما را امروز بدعوتیکه هجوم کنندهٔ مردمان است
وخشمگین کنندهٔ شان ودعوت کرده ما یانرا بترک دین ما
وپیروی کردن دین خود حالانکه این رتبه سخت است
لهذا اینرا قبول کردیم از تو ودعوت کردهٔ ما را برای قطع
چیزیکه میان ما ومردمان است از همسایه واعزهٔ قریب
وبعید حالانکه این رتبه سخت است لهذا قبول کردیم
از تو اینرا ودعوت کردهٔ ما را درانحالیکه ما جماعتے ایم با عزت
وحرمت وطمع نمیکند کسے میان ما که سردار کرده شود
بر ما مردے که از غیر قوم ما باشد وقوم ویرا
یکتا فهمیده باشند واولاد عم او وے ویرا تسلیم کرده باشند
واین مرتبه سخت است پس قبول کردیم از تو این امر وجمله
این مراتب مکروه اند نزد مردمان مگر کسیکه خداوند تعالی
برهنمائی وے اراده کرده باشد ودر عواقب آن جویای
خیر باشد حالانکه قبول کردیم از تو این امور بزبانان خود وقلوب
خود بوجه ایمان آوردن ما بانچه که آورده ما را وتصدیق بمعرفت وے
که در قلوب ما یان ثابت گشته بیعت میکنیم ترا باین امور
وبیعت میکنیم الله تعالی را که پروردگار من وتو است ودست خدا
بالای دستهای ماست وخونهای ما ودستهای ما کمتر است
از خون ودست تو باز خواهیم داشت نفوس خویش واولاد خویش وزنان
خویش را ازان امور که منع خواهی کرد اگر وفا این امور مذکوره کنیم
پس گویا بخدا وفا کنیم درانحالیکه بوی سعادت جوییم واگر ازین امور خلافی کنیم
(یعنی براین عامل نشوم) پس از خدا بیوفائی کنیم وشقی گردیم این راستبازی
من است یا رسول الله از خدای تعالی طالب اعانت هستیم باز متوجه شد
بسوی عباس بن عبد المطلب وگفت که ای تعرض کننده بقول غیر نبی صلی الله
علیه وآله وسلم والله تعالی عالم تر است بمراد ما گفته بودی که نبی صلی الله
علیه وآله وسلم برادر زادهٔ تست ومحبوب ترین مردم نزد تو وما قطع کردیم
قرابت را قریب باشد یا بعید گواهی میدهیم که وی رسول خدا است صلی الله علیه

وآله وسلم ارسله من عنده ليس بكذاب
وان ما جاء به لا يشبه كلام البشر واما
ما ذكرت انك لا تطمئن الينا فی امره حتی
تاخذ مواثيقنا فهذه خصلة لا نردها
على احد لرسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
فخذ ما شئت ثم اقبل الى النبی صلى الله عليه
وآله وسلم فقال يا رسول الله خذ لنفسك
ما شئت واشترط لربك ما شئت فقال
النبی صلى الله عليه وآله وسلم اشترط
لربی عز وجل ان تعبدوه ولا تشركوا به
شيئا ولنفسی ان تمنعونی مما تمنعون منه
انفسكم وابناءكم ونساءكم قالوا فذلك
لك يا رسول الله انتهى قال فينبغی للنبيه
الخبير ان يتنبه لفقرات الكلام المنتهية
الى درجات الاحسان فی الايمان ببادی
القريحة الايمانية التی بها انتهوا فانتهوا
الى الايمان برسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم حتى اجابوا بما ذكروا خصوصا
قبوله فی صريح التوحيد والايمان بالله وما
جاء به عنه اجمالا قبل التفصيل من قوله
للرسول نبايعك على ذلك ونبايع الله ربنا
وربك يد الله فوق ايدينا وهذا من قبل
نزول الآية وكذا قوله فان نفی فبالله نفی
ونحن به اسعد وان تغدر فبالله نغدر
ونحن به اشقى فهذا هو التكليف كله ومبلغ
الايمان وهذه العقبة التی من فتحها كان
اول اصحاب الميمنة وما ادراك ما العقبة

وآله وسلم فرستادهٔ حق دروغ گو نيست وانچه آورده است
مشابه به کلام بشر نيست وبعد از انچه ذکر کردی
که اطمينان نداری در بارهٔ وے از مايان تا وقتيکه
عهدنامه نگيری پس اين خصلتے است که ويرا
بر کسے رد نخواهيم کرد که برائے رسول الله صلی الله عليه
وآله وسلم سازد پس بگير انچه ميخواهی باز بسوے
آنحضرت صلی الله عليه وآله وسلم متوجه گشته عرض کرد
که يا رسول الله بگير برائے ذات خود هرچه بخواهی و
شرط کن برائے پروردگار خويش انچه خواهی
پس آنحضرت صلی الله عليه وآله وسلم فرمود
که برائے پروردگار خود اين شرط ميکنم که وے را
عبادت کنيد وبا وے بچيزے شرک نکنيد وبرائے
ذات خود اينکه منع کنيد مارا از چيزها يکه خود را باز ميداريد
واولاد خود وزنان خود را گفتند که اينهمه برائے تست يا رسول الله
سيوطی گويد که سزاوار است بزرگی خبردار را که در فقرات اين
کلام که منتهی است بسوی درجات احسان ايمانی بينديشيد
به قلب ايمانی که از کدام امر رسيدند بمرتبهٔ ايمان به
رسول الله صلی الله عليه وآله وسلم واين جواب دادند
خصوصا اختيار کردن توحيد صافی وايمان بحق وانچه
آمده است از حق بوی صلی الله عليه وآله وسلم بطور مجمل
نه مفصل وقول شان به رسول الله صلی الله عليه وآله وسلم
که بيعت ميکنيم تو برين امور والله تعالی پروردگار ما وتو است
ودست وے بالای دستهای ماست واين از قبل نزول آيت
است همچنين قول وے يعنی سعد بن زراره که اگر وفا کنيم پس بخدا
وفا کنيم وازان نيکبخت شويم واگر بيوفائی کنيم از تو واز امور اين
پس از خدا بيوفائی کنيم وازان بدبخت شويم پس اين تمام تکليف است ومبلغ ايمان
واين عقبه هرکسيکه بکشايد اول اصحاب ميمنه است (يعنی اهل نيکبختی)
وچه چيز ترا مطلع ساخت که چيست عقبه (يعنی گذرگاه سخت) واين آيت

وهذا ما نزل به تفصيل القرآن كما قال هذا
الصدق منا والله المستعان فكل هذه
غايات الايمان وبها زالت عنهم صعوبات
المكاره ابتداء لانه لم نيته ذكر الاحسان
فى الايمان الا الى ما قال من عبادته لله
فى قوله كانه يراه فيما يحب الله ورسوله
ولنفسه ومثله فرقاه الله الى ذلك فوقه
وبه استجابوا ونطقوا بما نطقوا اماهو تفصيل آيات
القرآن وصحاح السنة لمن تدبره واستجلاه
ولم يرقوا الى ما ذكروا الا به وبرؤية الاستعانة
بالله وان الاسعاد منه والاشقاء منه
فزالت عنهم صعوبات الامور المذكورة
كلها بتوحيد الله وهو كمال التوحيد الا
بدايته ولا يخفى ان كل هذه المكاره الصعاب
قد تقع لبعض مريدى السلوك وان
تكون بيعته متضمنة للبيعة عليها
على وجه خاص اعنى من حيث كونها
علائق وعوائق اذا كان المريد كثير العلائق
والعوائق وفى الحديث تنبيه على ان من
وفق لهذه البيعة الخاصة بموافقة قلب
للسانه والاقدام على اقتحام ورطات تلك
الرتب المكروهة الصعاب كان ذلك
علامة كونه ممن عزم الله على رشده
ويلتمس الخير فى عواقبها فان الجنة حفت
بالمكاره وفيه انه لا ينبغى له ان تمنعه عزته
ورياسته العرفية عن الانقياد لغريب
مفرد عن قومه بعد ما ظهر له بالقرائن انه

که در قرآن شریف تفصیل آن نازل گشته (یعنی سوره
بلد) چنانکه سعد گفت که این راستبازی من است و از خدا
طلب مدد است پس اینهمه انتهاے ایمان است و بسبب
آن از ایشان سختیهاے امور ناخوش اول زائل گشتند
چرا که ذکر احسان ایمانی منتهی نمیشود مگر بسوے این قول
که کسیکه عبادت وے براے خدا باشد پس اعتقاد کند
اینکه مے بینم خدا را یا خدا مارا مے بیند و اعتقاد کند در آنچه
که دوست میدارد وے را براے خدا و رسول وے و ذات خود
و مثل آن پس برسانید خدا وے را برین مقام و قوم وے را قبول کردند
و از سبب وے و گفتند آنچه که از تفصیل آیات قرآنی و احادیث
صحاح سته بود (مراد از صحاح سته بخاری شریف و مسلم شریف و ترمذی
شریف و ابن ماجه شریف و ابوداود شریف و نسائی شریف است و نزد بعضے
بجاے ابن ماجه شریف موطا امام مالک است) و این تفاصیل آیات قرآنی
و احادیث نبوی بر کسیکه بنظر غائر ببیند مخفی نیست باید که غور کند و ذائقه
وی چشید و این مراتب کوه نیافتند مگر بدیدن ذات این راستی و خلوص عقائد
و با اعتقاد مدد طلب کردن از حق و نیست شک که سعادت و شقاوت از
جانب خدا است پس از این سبب نیز بتوحید خدا که کمال توحید ایمان
بدایتها بر آن موقوف است سختیها امور مذکوره بالا از ایشان زائل گشت
مخفی نیست که جمله این مکروهات سخت اکثر بعضے سالکین را پیش می آید و بیعت
شان متضمن بوجه خاص هم میباشد یعنی بحیثیت علائق و عوائق وغیره
وقتیکه مرید کثیر العلائق و عوائق باشد و در حدیث تنبیه است بر اینکه
هر که را این بیعت خاص قلب را با زبان موافق سازد و بر پیش
آمدن ورطه هاے مراتب مکروه صعب پیشقدمی نماید باشد وے را علامت
از کسانیکه الله تعالی او را از راه راست خیر انجام و جویاے امور نیک باشد از عواقب
آن چه که جنت گرد آورده شده است با امور مکروهه در آن نکته است
اینکه سزاوار نیست که آن شخص را عزت سرداری وے از اطاعت کردن مردے
غریب که از قوم خود تنها باشد مانع گردد بعد آنکه وے را از قرینه ظاهر گشته شود

بصيرة فى دعوته الناس الى الله فسيظهر له
مصداق ولله العزة ولرسوله وللمؤمنين
هذا الايمان الخاص فيعلم ان العز الحقيقى
فى هذا الذل والانقياد للوارث الكامل
وفى قوله وايد بنا دون يدك اشارة الى
الكيفية الثانية من صورة المبايعة وهى
ان يضع المريد يديه مجموعتين واليمنى
اعلاهما تحت يد الشيخ فانها احد وجوه
ذلك الكلام ولو بالاشارة وفيه تنبيه
الى غير ذلك مما لا نطيل بذكره وبالله
التوفيق انتهى والله اعلم بالصواب ـ

که آن مرد غریب که مرد ما نزا دعوت بحق میکند بر مرتبهٔ
بینائی هست وظاهر خواهد شد ویرا مصداق این آیهٔ کریمه
که و برای خدا است عزت و برای رسول وی و مومنین
این ایمان خاص ست پس معلوم شد که عزت حقیقی درین
ذلت و اطاعت مردے کامل که وارث حق باشد
بوده است و در قول وے که دستهای ما کتر انداز دست تو
اشاره است به کیفیت دومی بیعت وآن اینست که
بنهد مرید هر دو دست خود را جمع کرده و دست راست
فوق چپ باشد زیر دست شیخ چرا که این هم یکے
از وجوه این کلام است اگرچه باشاره باشد و هم تنبیه است
بسوی غیر این صورت که ذکر کردن وے باعث طوالت است
بخدا است مدد دادن در امور

## فصل پنجم در تحقیق بیعت و بیان بیعت زنان و نابالغان

قال البخارى فى باب اذا جاءكم المومنات
مهاجرات حدثنى اسحق ابنانا يعقوب
بن ابراهيم حدثنا ابن اخى ابن شهاب
عن عمه قال اخبرنى عروة ان عائشة
زوج النبى صلى الله عليه وآله وسلم اخبرته
ان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
كان يمتحن من هاجر اليه من المومنات
بهذه الآيات يا ايها النبى اذا جاءك
المومنات يبايعنك الى قوله غفور
رحيم قال عروة قالت عائشة فمن اقر
بهذا الشرط من المومنات قال لها
رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
قد بايعتك كلاما ولا والله ما مست
يده يد امرأة قط فى المبايعة ما بايعهن

امام بخاری در باب بیان معنی آیه کریمه اذا جاءکم
المومنات مهاجرات میگوید که حدیث بیان کرد مارا
اسحق که خبر داد ویرا یعقوب ابن ابراهیم وگفت که حدیث
بیان کرد مارا برادرزاده من ابن شهاب از عم خود وگفت
که خبر داد مارا عروه که ویرا خبر داد حضرت عائشه زوجه نبی
صلی الله علیه وآله وسلم که آنحضرت امتحان میگرفت
ازان زنان مسلمان که هجرت کرده بودند همراه وے
باین آیات یا ایها النبی اذا جاءک تا آخر
یعنی اے پیغامبر چون بیایند نزدیک تو زنان مسلمان
که بیعت کنند با تو باین شرط که شریک مقرر نکنند با خدا
چیزی را و دزدی نکنند و زنا نکنند و نکشند اولاد خود را و پیش نیارند سخن
دروغ که بربسته باشند آنرا درمیان دستهای خویش و درمیان
پایهای خویش و بے فرمانی نکنند ترا در کار نیک پس بیعت
قبول کن ازایشان و طلب آمرزش کن برای ایشان هرآئنه خدا آمرزگار
مهربان است عروه گوید که عائشه گفت که هرکه اقرار برین شرط کرد از زنان
مسلمه آنحضرت ازوی میفرمود بیعت گرفتم ترا از کلام خود و قسم بخدا که
مس نکرد دست وے دست زنی را قطعا در بیعت گرفتن و نه بیعت گرفت

الا بقوله قد بايعتك على ذلك وفيه
ما يقتضي ان محل البيعة من غيرهن اليد
وان مبايعة الرجال باليد كما وضع يده
على يده عن عثمان رضي الله عنه فما
كانت بالقول بل باليد يد الله فوق
ايديهم وقال في باب بيعة النساء
حدثنا محمود حدثنا عبد الرزاق
اخبرنا معمر عن الزهري عن عروة عن
عائشة رضي الله عنها قالت كان النبي
صلى الله عليه وآله وسلم يبايع النساء
بالكلام بهذه الآية لا يشركن بالله
شيئاً قالت وما مست يد رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم يد امرأة الا امرأة
يملكها وقال في باب اذا جاءك المومنات
يبايعنك حدثنا ابو معمر حدثنا عبد الوارث
حدثنا ايوب عن حفصة بنت سيرين
عن ام عطية قالت بايعنا رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم فقرأ علينا
ان لا يشركن بالله شيئاً ونهانا عن النياحة
فقبضت امرأة يدها فقالت اسعدتني
فلانة اريد ان اجزيها فما قال لها النبي
صلى الله عليه وآله وسلم شيئاً فانطلقت
ورجعت فبايعها قال الحافظ ابن حجر
في فتح الباري في حديث عائشة ولا
والله ما مست يده يد امرأة الى آخره
القسم لتاكيد الخبر وكان عائشة اشارت
بذلك الى الرد على ما جاء عن ام عطية

از وشان مگر بزبانیکه فرمود که بیعت گرفته ام از تو برین
کلام ودرین کلام مقتضی این امر است که محل بیعت از غیر
زنان دست بوده وبیعت گرفتن از مردان بدست
بوده چنانکه نهاد یک دست خود بر دست دیگر منجانب
حضرت عثمان رضی الله عنه پس آن بقول نبود بلکه بدست
موافق مفهوم آیه کریمه ید الله فوق ایدیهم وباز
امام بخاری درباب بیعت زنان آورده که حدیث
بیان کرد مارا محمود از عبد الرزاق ووے از معمر ووے
از زهری ووے از عروه ووے از عائشه رضی الله عنها
که گفت بود نبی صلی الله علیه وآله وسلم که بیعت میگرفت
از زنان بکلام یعنی این آیت مذکوره که شریک مقرر نکنند باخدا
چیزے را تا آخر ومس نکرد دست رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم دست زنے را سوائے آن زن که در ملکیت وی داشتند
مثل زوجه وغیره وگفت امام بخاری درباب بیان معنی
آیه اذا جاءك المومنات یبایعنك الخ حدیث بیان کرد
مارا ابو معمر از عبد الوارث ووے از ایوب ووے از حفصه بنت
سیرین ووے از ام عطیه که گفت بیعت کردیم از رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم پس خواند بر من آیت لا یشرکن بالله
شیئاً الخ ومنع کرد مارا از نوحه کردن پس بگرفت زنے دست
ام عطیه را وگفت که نیکبخت گشتی تو فلان زن را میخواهم
که جزا دهم وی را آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم از وی هیچ نه گفت
وآن زن رفته باز آمد وبیعت کرد حافظ ابن حجر در فتح الباری
دربیان معنی حدیث حضرت عائشه ولا والله ما مست
یده ید امرأة الخ میگوید که قسم برائے تاکید خبر است
وحضرت عائشه بدین حدیث اشاره کرده است
بر رد حدیثے که آمده است روایت آن
از ام عطیه۔

عن ابن خزيمة وابن حبان والبزار والطبراني
وابن مردويه من طريق اسمعيل بن عبد الرحمن
عن جدته ام عطية في قصة المبايعة قالت
فمد يده من خارج البيت ومددنا ايدينا
من داخل البيت وقال اللهم اشهد و
لابي يعلى به نحوه والضمير في مد لعمر رضي الله
عنه قال وكذا الحديث بعده حيث قالت
فيه قبضت امرأة منا يدها فانه يشعر بانهن
كن يبايعنه بايديهن ويمكن الجواب عن
الاول بان مد الايدي من وراء الحجاب
اشارة الى وقوع المبايعة وان لم تقع
مصافحة وعن الثاني بان المراد بقبض اليد
التاخر عن القبول او كانت المبايعة تقع
بحائل روى ابوداود في المراسيل عن الشعبي
ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم حين بايع
النساء اتى ببرد قطري فوضعه على يده وقال
لا اصافح النساء وعند عبد الرزاق من
طريق ابراهيم النخعي مرسلا نحوه وعند سعيد
بن منصور من طريق قيس بن ابي حازم
كذلك وعن ابن اسحاق في المغازي من
رواية يونس بن بكير عنه عن ابان بن
صالح انه صلى الله عليه وآله وسلم كان يغمس
يده في اناء وتغمس المرأة يدها فيه ويحتمل
التعدد وقد اخرج الطبراني انه بايعهن بواسطة
وروى النسائي والطبري من طريق محمد
بن المنكدر ان اميمة بنت رقيقة
بقافين مصغرا اخبرته انها دخلت في

وآن اینکه مرویست از ابن خزیمه و ابن حبان و بزار و طبرانی
و ابن مردویه از طریق اسمعیل بن عبد الرحمن که وی روایت کرد
از جده خود ام عطیه در قصه مبایعت که گفت دراز کرد
حضرت عمر دست خود را از بیرون خانه و دراز کردیم دستهای
خود را از اندرون خانه و فرمود بار خدایا گواه شو و ابو یعلی
نیز چنین روایت کرده و ضمیر یکه در مد است راجع است
بسوی حضرت عمر رضی الله عنه ابن حجر گفته که همچنین حدیث
ما بعد هست و در وے گفته که زنے از ما قبض کرده دست
خود را پس این کلام مشعر این امر است که آن زنان بیعت
بدست کرده بودند در صورت اول جواب باین طور ممکن است
که دراز کردن دستها از پشت حجاب اشاره هست بسوی واقع
گشتن مبایعت اگرچه بطور مصافحه نه واقع شده باشد در
صورت دوم اینکه مراد از قبض دست پس ماندن از قبول است
یا بیعت بذریعه چیزے حائل واقع گشته باشد روایت کرد
ابوداود در مراسیل خود از شعبی که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
هنگام بیعت زنان طلب کرد چادرے قطری (موضعی است میان
واسط و بصره و بالکسر نیز هست میان شیراز و کرمان و نوعی از جامه
برد کذا فی المنتخب) و نهاد بر دست خود و فرمود که مصافحه نمیکنم با زنان
و نزد عبد الرزاق از طریق ابراهیم نخعی حدیث مرسل مثل این است و نزد سعید
بن منصور از طریق قیس ابن ابی حازم نیز چنین هست و از ابی اسحق
در مغازی بروایت یونس بن بکیر و وی از ابان بن صالح است
که گفت بود نبی صلی الله علیه وآله وسلم که فرو میبرد
دست خود را در ظرف و فرو میبرد زن بیعت کننده دست
خود را دران ظرف و این احتمال تعدد دارد و برآورده است طبرانی
که بیعت گرفت آنحضرت زنان را بواسطه نسائی و طبری از طریق
محمد بن منکدر روایت کرده که امیمه بنت رقیقه بدو قاف و بر وزن مصغر
است وے را خبر داد که من داخل شدم در جماعت

نسوة تبايع فقلت يا رسول الله ابسط يدك
نصافحك فقال انی لا اصافح النساء ولكن
سآخذ عليكن فاخذ علينا حتی بلغ ولا يعصينك
فی معروف فقال فيما اطقن واستطعن فقلن
الله ورسوله ارحم بنا من انفسنا وفی رواية
الطبری ما قولی لمأة امرأة الا كقولی لامرأة
واحدة وقد جاء فی اخبار اخری انهن كن
ياخذن بيده عند المبايعة من فوق ثوب
اخرجه يحيی بن سلام فی تفسيره عن الشعبی
وفی المغازی لابن اسحق عن ابان بن صالح
انه كان يغمس يده فی اناء فيغمسن ايديهن
فيه انتهی قال القشاشی واقرب ما يجمع به
بين الروايات احتمال التعدد ثم انها تارة
بالقول فقط من غير مصافحة لهن وتارة
بالمصافحة لهن بحائل ثوب وتارة بواسطة
غمس اليد فی الماء فيصح قول عائشة رضی الله
عنها كليا انه صلی الله عليه وآله وسلم ما مست
يده امرأة قط ای بلا حائل الا امرأة يملكها
ويكون قولها ما يبايعهن الا بقوله قد
بايعتك علی ذلك محمولا علی مبلغ علمها
فی ذلك ويشهد للمبايعة بالكلام وعدم
المصافحة ما اخرجه الطبرانی فی الكبير عن
اسماء بنت يزيد قالت انا من النسوة
اللاتی اخذ عليهن رسول الله صلی الله عليه
وآله وسلم وكنت جارية ناهدة جرية علی
مسئلة فقلت يا رسول الله ابسط يدك حتی
اصافحك قال انی لا اصافح النساء ولكن اخذ

زنان که بیعت میکردند از آنحضرت پس گفتم یا رسول الله
بگشا دست خود را که مصافحه خواهم کرد از تو فرمود که من مصافحه
نمیکنم از زنان ولیکن عنقریب خواهم گرفت از شما عهد پس
عهد گرفت از ما بر این آیت کریمه تا که رسید بر این آیت ولا یعصینک
فی معروف پس گفت در آنچه که آن زنان طاقت و استطاعت کردن
آن میداشتند گفتیم که خدا و رسول رحم کننده تر است بر ما
از نفوس ما و در روایت طبری است که آنچه قول من به صد
زنان می باشد همان با یک زن میباشد و در اخبار دیگر آمده است
که زنان میگرفتند دست نبوی صلی الله علیه وآله وسلم را وقت بیعت
از بالای ثوب برآورد این را یحیی بن سلام در تفسیر خود از شعبی در
مغازی ابن اسحق است بروایت ابان بن صالح که بود آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم که آب فرو می برد دست خود را در ظرفی
و زنان نیز دست خود را در آن آب می انداختند قشاشی گفت که جمع
میان روایات اینست که طرق متعدده درین باب است گاهی بیعت
بقول بود بلا مصافحه از زنان و گاهی بمصافحه بذریعه جامه که حائل
میشد و گاهی بذریعه فرو بردن دست در آب پس صحیح شد قول عائشه
رضی الله عنها بطور کلیه که مس نکرد دست آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
دست زنی را قطعاً یعنی بغیر چیزی حائل مگر آن زن که در ملک خود داشتند
(یعنی دست دیگر گرفتن را مصافحه نمیدانستند و بیعت) و قول حضرت عائشه
که بیعت نمیکردند زنان را مگر بقول خود قد بایعتک علی ذلک یعنی بیعت
گرفتم از تو براین امر محمول است بر مقدار علم وی و شاهد براین امر که بیعت
به کلام و عدم مصافحه بود آن حدیث است که برآورد وی را طبرانی
در معجم کبیر از اسماء بنت یزید که گفت من از آن زنان ام که گرفت عهد
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم از ایشان و بودم دختری فربه و
جسیم و جری بر سوال پس گفتم یا رسول الله بگشا دست
خود را تا که مصافحه کنم از تو فرمود من از زنان
مصافحه نمیکنم ولیکن

عليهن ما اخذ الله عليهن ويشهد لوقوع المصافحة بحائل ما اخرجه
الطبراني عن معقل بن يسار ان النبي صلى الله
عليه وآله وسلم كان يصافح النساء من تحت
الثوب ويشهد لمرسل الشعبي عند ابي داؤد
ما اخرجه الطبراني في الكبير حدثنا محمد بن
عبد الله الحضرمي اخبرنا جبارة بن المغلس
اخبرنا عبد الله بن حكيم عن حجاج عن داؤد
بن ابي عاصم عن عروة بن مسعود الثقفي
رضي الله عنه قال كان رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم عنده الماء فاذا بايع النساء
غمسن ايديهن فيه وهذا يحتمل انه اكتفى بمجرد
الغمس من غير مصافحة اكتفاء باتصال ايديهن
بما اتصلت به يد رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم بلا واسطة ويحتمل انه صافحهن بعد
الغمس من الطرفين اكتفاء بحيلولة الماء كالقميص
وربما يشهد لصحة كون الماء حائلا بالنسبة
الى بعض ما في الجامع الكبير معزوا لابن سعد
والطبراني عن السوداء من قوله صلى الله عليه
وآله وسلم انطلقي فاختضبي ثم تعالي حتى
ابايعك قال الحسن وروى الطبراني في الكبير
عن ابي قرصافة رضي الله تعالى عنه في قصة
بدء اسلامه بعد ما ذكر اسلامه فذهبت
انا وامي وخالتي فاسلمن وبايعن رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم وصافحن الحديث
قال القشاشي والذي يوضح التعدد وقوعها
بواسطة عمر بن الخطاب رضي الله تعالى عنه
كما اشار اليه في الفتح فيما نقلناه عند الطبراني

عهد میگیرم از او شان آنچه حق تعالی از وشان گرفت و شاہد
بر وقوع مصافحه بحائل آن حدیث است که برآورد طبرانی از معقل
بن یسار که نبی صلی الله علیه وآله وسلم مصافحه میکرد زنان از
زیر جامه و شاهد بر حدیث مرسل شعبی نزد ابی داؤد آن
حدیث است که روایت کرد طبرانی در معجم کبیر که حدیث
بیان کرد از ما محمد بن عبد الله حضرمی و ویرا خبر داده
جباره بن المغلس و ویرا عبد الله بن حکیم و وی از حجاج
و وے از داؤد بن ابی عاصم و وے از عروه بن مسعود
ثقفی رضی الله عنه که گفت نزد رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم آبے بود پس هرگاه که بیعت میگرفت از زنان آب
فرو میبردند زنان دستهاے خود را و این حدیث احتمال
دارد که آنحضرت اکتفا کرد به صرف فرو بردن دست در آب
بلا مصافحه با متصل گشتن دستهاے شان بدست وے
صلی الله علیه وآله وسلم بلا واسطه و هم احتمال دارد که مصافحه واقع
شده باشد با زنان بعد فرو بردن دست در آب از هر دو جانب
و بحائل گشتن آب اکتفا کرده شده باشد مثل پیراهن (یعنی پیراهن چنانکه
متصل جسم میباشد و منفصل نیز بران طریق مصافحه هم شده باشد)
و هم شاهد صحت بودن آب حائل به نسبت بعض آن حدیث است آنکه
که در جامع کبیر منسوب بابن سعد و طبرانی هست از سوداء که از قول وی
صلی الله علیه وآله وسلم واضح گشت (یعنی فرمود آنحضرت از سوداء) که برو
مخضوب کن بارا باز بیا تا که بیعت گیرم از تو حسن گوید که طبرانی روایت کرده
در معجم کبیر از ابی قرصافه رضی الله عنه در قصه ابتداے اسلام وی
بعد ذکر اسلام وی که گفت رفتم من و مادر من و خاله من پس مسلمان
شدند و بیعت کردند با رسول الله آن زنان مصافحه نیز کردند
تا آخر حدیث قشاشی میگوید که چیزیکه متعدد شدن طرق را واضح
میکند واقع شدن وی بواسطه حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه
چنانکه در فتح اشاره کرده شد در آنکه نقل کرده ایم از نزد طبرانی

عن ام عطية قالت لما دخل رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم المدينة جمع النساء
في بيت ثم بعث الينا عمر بن الخطاب ؓ فقام
على الباب وسلم فقال اني رسول رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم قال بعثني اليكن لابايعكن
على ان لا تشركن الى آخره فاخرجنا ايدينا من
خارج الباب واخرج يده فبايعناه الحديث
فان ام عطية قد بايعت رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم بلا واسطة عند البخاري
كما مر وههنا كانت في اللائي بايعن عمر وقد
وقعت المبايعة متعددة من الرجال
فالنساء اولى بذلك كما سيتضح ثم هذا
الاخراج يحتمل الاكتفاء فيه بمجرد الاشارة كما
سيجيء عن ابن حجر ويحتمل المصافحة بحائل والله
اعلم ومن ههنا يظهر بناء على تعدد البيعة
لهن ووقوع جميع الكيفيات المذكورة كل
منها مرة او اكثر وكل منها لطائفة مخصوصة
وتكرر بعض الكيفيات لاكثر من طائفة انه
صلى الله عليه وآله وسلم بايعهن بتلك
الكيفيات المختلفة كل فرقة او اكثر مرة واحدة
او اكثر بكيفية واحدة او اكثر مراعاة لاختلاف
احوالهن ومقتضى طبايعهن وتفاوت
درجات انهن في كونهن مالكات للطبع غير
من كانت له وتفاوت درجات انهن في احتياجها
الى مزيد امداد والله اعلم قال الحافظ ابن
حجر في فتح الباري في حديث عائشة المذكور
في باب بيعة النساء وقد ذكرت في تفسير

از ام عطیه که گفت هرگاه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
داخل مدینه شد زنان را در یک خانه جمع کرد و بسوی
شان حضرت عمر بن خطاب را فرستاد و وے بہ دروازه
ایستاده سلام کرد و گفت که من فرستادۀ رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم بسوی شما تا بیعت گیرم از شما براین
امور که خیانت نه کنید تا آخر آیت پس دستهای خود را
از خارج دروازه بیرون کردیم و وے نیز دست خود را
بیرون کرد و از وے بیعت کردیم تا آخر حدیث و ام عطیه
بیعت کرده از آن حضرت صلی الله علیه وآله وسلم بلا واسطه
نزد امام بخاری چنانکه گذشت اینجا بیان آن زنان است
که از حضرت عمر ؓ بیعت کردند و بیعت از مردان متعدد
واقع گشته پس با زنان بطریق اولی خواهد بود چنانکه آینده
معلوم خواهد شد و این برآوردن دست احتمال دارد که
درین صورت بر مجرد اشاره اکتفا واقع شده باشد چنانکه خواهد
آمد از ابن حجر و احتمال دارد که مصافحه بذریعه چیزے حائل واقع
گشته باشد و الله اعلم و ازینجا بنا بر تعدد بیعت زنان ظاهر خواهد شد
و وقوع جمله کیفیات مذکوره هر یکے از وے یکبار یا زائد و برخی
بطائفه مخصوصه و مکرر شدن بعضے کیفیات برائے اکثر طائفه
اینست که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بیعت گرفته باشد
از زنان بکیفیات مختلفه هر فرقه یا اکثر ازان یکبار یا زائد ازان
بیک طور یا زائد بوجه رعایت اختلاف حالات شان و مقتضائے
طبائع شان و اختلاف درجات شان در صورتیکه اوشان بر طبع
خود ها مالک شوند مملوک و اختلاف درجات شان در صورتیکه
اوشان احتیاج بر زائد مدد میداشته باشند والله اعلم۔
حافظ ابن حجر در فتح الباری در بیان معانی حدیث
مرویه حضرت عائشه ؓ که در باب بیعت زنان نوشته
است میگوید که ذکر کرده ام در تفسیر

الممتحنة من خالف ظاهر ما قالت عائشة من
اقتصاره في مبايعته صلى الله عليه وآله وسلم
النساء على الكلام وما ورد انه بايعهن بحائل
او بواسطة ماء يغني عن اعادته وقد يؤخذ من
قول ام عطية في الحديث الذي بعده فقبضت
امرأة يدها ان بيعة النساء كانت ايضاً
بالايدي فيخالف ما نقل عن عائشة من
هذا الحصر واجيب بما ذكر من الحائل ويحتمل
انهن كن يشرن بايديهن عند المبايعة
بلا مماسة وقد اخرج اسحق بن راهويه بسند
حسن عن اسماء بنت يزيد مرفوعا اني لا اصافح
النساء وفي الحديث ان كلام الاجنبية مباح
سماعه وان صوتها ليس بعورة ومنع لمس
بشرة الاجنبية من غير ضرورة كذلك انتهى
قال القشاشي الاشارة بايديهن عند المبايعة
من غير مماسة محتمل كما قال ولكنه لا يتم
كليا اذا كان امرهن بان يشرن بايديهن
من تحت الثوب مثلا اخف مؤنة وستر
لهن من ان يقول لواحدة منهن انطلقي
فاختضبي ثم تعالي حتى ابايعك او تقول
الواحدة منهن لا ابايعك حتى تغيري
كفيك كانهما كفا سبع وهو عند ابي
داؤد على ما في جمع الجوامع للسيوطي والتعدد
وان المبايعة قد وقعت بالكلام فقط وهو
ما شهدته عائشة رضي الله عنها وقد
وقعت مع المصافحة بحائل مع تفاوت
مراتبه كثافة ولطافة حيث لم نطلع

سوره ممتحنه که کسیکه مخالفت کرد ظاهر مقوله حضرت
عائشه رض را یعنی در باره بیعت زنان از آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم گفت که بر مجرد کلام بود نه آنکه وارد شده
که بیعت زنان بچیزے حائل یا بذریعۂ آب بود پس
اعاده این کلام را ضرورت نیست وگاهی گرفته میشود
از قول ام عطیه رض در حدیثیکه بعد آن حدیث است قبض کرد
زنے دست خود را تا آخر که بیعت زنان هم بدست بوده
پس مخالف آن حدیث خواهد بود که از حضرت عائشه رض
نقل کرده شده این حصر که بیعت زنان بکلام بود باقی
نخواهد ماند پس جوابش اینست که بیعت بذریعۂ چیزی حائل بود
وهم احتمال دارد که آن زنان اشاره کرده باشند بر دستهای خود
وقت بیعت بغیر مس کردن یکی دیگری را و برآورده اسحق بن
راهویه بسند حسن از اسماء بنت یزید مرفوعاً که من مصافحه نمیکنم
با زنان و در حدیث هست که شنیدن کلام اجنبیه مباح است
وآواز وے عورت نیست وهمچنین منع کرده از مس اندام اجنبیه بلا ضرورت
انتهی قشاشی گفته که اشاره بدست وقت بیعت بغیر مس کردن یکے
دیگرے را احتمال آن دارد که گفته شد ولیکن بطور کلیه نیست وقتیکه حکم کرده
باشد آنحضرت صلی الله علیه وسلم زنان را باشاره کردن از دستهای خود از زیر جامه
مثلاً واین آسان تر است در تکلیف و پوشیده تر برائے ایشان ازین امر که گفته شود
یکے را از اوشان که برو مخصوص کن مرا باز آمده از من بیعت کن یا بگوئی یکه را
از آن زنان که بیعت نخواهم گرفت از تو تا وقتیکه خالی داشته شود
هر دو دست تو گویا که هر دو مثل دست درنده است واین حدیث
مروی ابو داؤد است چنانکه در جمع الجوامع است که از تصانیف
سیوطی است و تعدد و نیز بیعت اکثر بذریعۂ کلام صرف
واقع شده وآن همان است که حضرت عائشه موجود شهادت
داده وگاهے بیعت بمصافحه بذریعۂ چیزے حائل واقع گشته
مع فرق مراتب آن کس بوجه کثافت ولطافت وی از انجا که مطلع

كما في انكارها رضي الله عنها لحديث السباطة ومثله مع ثبوته وصحة حديثه والله اعلم المبايعة متعددة مع الرجال والنساء احوج الى ذلك وذلك ان كل بيعة تحدث اتصالا معنويا بين المتبايعين ولكل اتصال امداد خاص من المتبوع والبايعة والنساء احوج الى مزيد الامداد والتقوية لكونهن اضعف والله اعلم وقال البخاري في باب من بايع مرتين حدثنا ابو عاصم عن زيد بن ابي عبيد عن سلمة قال بايعنا النبي صلى الله عليه وآله وسلم تحت الشجرة فقال لي يا سلمة الا تبايع قلت يا رسول الله قد بايعت في الاول قال وفي الثاني انتهى للحافظ السيوطي معزوا الى البغوي وابي نعيم عن عتبة بن عبد رضي الله عنه قال بايعت رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم سبع بيعات خمسا على الطاعة واثنتين على المحبة انتهى وهذه البيعات السبع كانها بازاء الاطوار السبعة للقلب المتقلب فيها باطوار الصفات السبع الجامعة للباقي ولكل بيعة اتصال ولكل اتصال امداد والله اعلم حديث غمس اليد في الماء عند المبايعة يظهر منه ان المبايعة لما كانت اتصالا حسيا بين المتبايعين يورث اتصالا معنويا والماء اصل الموجودات كما يدل عليه حديث ابي هريرة رضي الله عنه مرفوعا كل شيء خلق من الماء والتوحيد اصل الدين

بحثست بر آن چنانکه حضرت عائشه رضی ازین صورت انکار کرده بوجه حدیث سباطه (حصه مکان بیرونی را گویند) ومثل آن با وجود ثبوت وصحت آن حدیث والله اعلم مبایعت یعنی بیعت کردن متعدد میباشد با مردمان وزنان را حاجت بسیار میباشد به بیعت و وجهش اینست که از بیعت قرب معنوی میان متبایعین یعنی بیعت کننده وبیعت گیرنده پیدا میشود وبرهر قرب امدادی خاص میشود از متبوع وبایعه وزنان بوجه ضعیفه بودن خود بمزید امداد وتقویت زائد حاجت دارند والله اعلم (متبوع بمعنی پیروی کرده شده) امام بخاری در صحیح خود در باب من بایع مرتین (یعنی بیان کسیکه دوبار بیعت کردند) گفت که حدیث بیان کرد مارا ابو عاصم از زید بن ابی عبید روی از سلمه که گفت بیعت کردیم از حضرت صلی الله علیه وآله وسلم زیر شجره پس فرمود از من که ای سلمه چرا بیعت نمیکنی گفتم یا رسول الله بیعت کرده ام در مرتبه اول فرمود که دوباره نیز بکن انتهی وحافظ سیوطی نیز حدیثی دارد که منسوب است بسوی بغوی وابی نعیم که روایت دارند از عتبه ابن عبد رضی الله عنه که گفت بیعت کردم بر دست رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم هفت بار پنج بار بر طاعت (یعنی اطاعت خواهیم کرد بهر حال) ودوبار بر محبت انتهی واین بیعت هفتگانه گویا بمقابله اطوار سبعه قلب اند که قلب در آن گردنده است به اطوار صفات سبعه که جامع بقیه صفات دیگر اند برای هر بیعت قربی خاص است وبهر قربی امدادی والله اعلم (مراد از صفات سبعه حیات وعلم وقدرت وارادة ومشیت وسمع وبصر اند) واز حدیث غوطه دادن دست در آب وقت بیعت ظاهر میشود که مبایعت اگرچه بمنزله قرب حسی بود میان بیعت کننده وبیعت گیرنده مگر باعث قرب معنوی نیز هست وآب چونکه اصل موجودات است چنانکه دلالت میکند بر آن حدیث ابی هریره رضی الله عنه مرفوعا که هر چیز از آب پیدا گشته لهذا توحید اصل دین قرار داده شد۔

واول ما يبايع عليه المؤمن والمؤمنة جعل واسطة الاتصال بالمبايعة ما هو اصل في الوجود ليقع الاتصال في اصل الدين بما هو اصل في الوجود تنبيها على ان هذه البيعة رجوع الى الفطرة التي ولد عليها كل مولود ثم تغيرت في بعض كما ان الماء اصل اللطائف والكثائف ولم يبق على لطافتها في اكثر المحسوسات واشارة الى ان الايمان والمبايعة عليه طهور معنوي كما ان الماء طهور حسي وفيه اشارة الى تفاوت مراتب الايمان ودرجات الاعمال كما ان تتفاوت درجات غمس اليد في الماء كلا وبعضا على اختلاف درجاته والله اعلم انتهى

و لاحمد والبخاري في باب بيعة الصغير عن ابي عقيل زهرة بن معبد عن جده عبد الله بن هشام وكان قد ادرك النبي صلى الله عليه وآله وسلم وذهبت به امه زينب بنت حميد الى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم فقالت يا رسول الله بايعه فقال النبي صلى الله عليه وآله وسلم هو صغير فمسح راسه ودعا له وكان يضحي بالشاة الواحدة عن جميع اهله قال الحافظ ابن حجر في فتح الباري باب بيعة الصغير اي هل شرع او لا قال ابن المنير الترجمة موهمة والحديث يزيل ايهامها فهو دال على عدم انعقاد بيعة الصغير انتهى وقال العيني في عمدة القاري ولم يذكر الحكم فيه على عادته غالبا اما اكتفاء بما بين في حديث الباب واما لمحل الخلاف فيه فقال جماعة من العلماء

واول آنچه که بیعت میکنند بران مومن و مومنه همین است واسطه قرب بذریعهٔ بیعت قرار داده شد واصل وجود تا که واقع شود اتصال در اصل دین بذریعه آنکه اصل است در وجود ونیز تنبیه باشد برانکه این بیعت رجوع است بسوئے فطرتیکه پیدا شده بران هر مولود و باز در بعض امور تغیر واقع شد چنانکه آب اصل است ای اشیاء لطیف وکثیف و در اکثر اشیاء محسوسه بر لطافت خود باقی نمانده ونیز اشاره است بسوے این امر که ایمان وعهد بستن بران بمنزله طهارت معنوی است چنانکه آب باعث طهارت حسی است ونیز اشاره است بسوی فرق مراتب ایمان ودرجات اعمال چنانکه مختلف است درجات فرو بردن دست در آب کلا یا بعضا باختلاف درجات ایمان والله اعلم انتهى

وامام احمد و بخاری در باب بیعت صغیر روایت میکنند از ابی عقیل زهره بن معبد از جد خود عبد الله بن هشام و وی دریافته بود نبی صلی الله علیه وآله وسلم را و برد ویرا مادر وی زینب بنت حمید بخدمت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وگفت یا رسول الله بیعت بگیر ازین طفل پس فرمود آنحضرت که وے صغیر است مسح کرد سر ویرا و دعاے برکت کرد برائے وے و قربانی کرده بود گوسفندے را از جانب جمله ساکنان خانهٔ خود - حافظ ابن حجر در فتح الباری در باب بیعت صغیر مینویسد که این مشروع است یا نه ابن منیر گفته که ترجمهٔ این باب در وهم مے اندازد و حدیث زائل کنندهٔ آن وهم است و دلالت میکند بر نه منعقد گشتن بیعت صغیر انتهى وعینی در عمدة القاری شرح صحیح بخاری مے نویسد که درین باب نه ذکر کرد حکم ویرا موافق عادت خویش اکثر یا بوجه اکتفا کردن آن بیان که در حدیث این باب مذکور شد و یا بوجه محل خلاف در آن جماعهٔ علما

البيعة لا تلزم الا من يلزمه عقود الاسلام كلها من البالغين وقال بعض العلماء انها تلزم الاصاغر بمبايعة آبائهم وقد بايع عبد الله بن الزبير رضي الله عنهما ومات رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وهو ابن ثمان سنين انتهى وقال القناشي الظاهر ان مرده ان الصغير لا يبايع ببيعة الكبير لانه يصنع معه ما يليق بحاله مما يحصل به نوع اتصال فان رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم قد مسح راسه ودعا له ومسح راسه نوع من الاتصال الحسي اللائق بحال الصغير كالمصافحة اللائقة بحال الكبير فله احداث اتصال معنوي يليق بحال الصبي فيقبل كقبوله للاجازة والرواية اذا دعي وسوف نظهر نتيجة امداده كنتيجة دعائه له بالبركة حتى ان مثل ابن عمر وابن الزبير كانا يلتمسان بركته كما في البخاري في باب الشركة بعد ايراد الحديث ما نصه عن زهرة بن معبد انه كان يخرج به جده عبد الله بن هشام الى السوق فيشتري الطعام فيلقاه ابن عمر وابن الزبير فيقولان له اشركنا فان النبي صلى الله عليه وآله وسلم قد دعا لك بالبركة فيشركهم فربما اصاب الراحلة كما هي فيبعث بها الى المنزل انتهى - وقال الحافظ ابن حجر في قوله وكان اي عبد الله بن هشام يضحي بالشاة الواحدة عن جميع اهله الى آخره فيه اشارة الى ان عبد الله بن هشام عاش بعد النبي صلى الله عليه وآله وسلم زمانا ببركة دعائه

گفته اند که بیعت لازم نیست مگر کسے که وے را وفا کردن عهدهائے اسلام لازم است و همه برائے بالغین است و بعضے علما گفته اند که بیعت لازم است خوردان را بسبب بیعت آبائے خود و بیعت کرده عبد الله ابن الزبیر رضی الله عنهما درانحالیکه وقت وفات آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم هشت ساله بود انتهی - قناشی گوید که ظاهر نیست که مراد عینی این باشد که بیعت صغیر مثل بیعت کبیر نے باشد چراکه باوے همان کرده میشود که باحال وے لایق میباشد از حصول قسمے از اتصال چه که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مسح کرد سر وے را و برائے وے دعا کرد و مسح سر نوعے از اتصال حسی است که بحال صغیر لایق است مثل مصافحه که بحال کبیر لایق است پس وے را اتصال معنوی جدید است که بحال بچه سزاوار است لهذا مقبول خواهد شد مثل قبول اجازت و روایت از وے وقت طلب از وے و عنقریب ظاهر خواهم کرد نتیجهٔ امداد وے مثل نتیجهٔ دعاے برکت وے تا اینکه ابن عمر وابن الزبیر جویاے برکتش مے ماندند چنانکه در بخاری شریف در باب الشرکت بعد آوردن حدیث است که تصریح از زهره بن معبد کرده که گفت بودم من که میرفت با من جد من عبد الله ابن هشام سوئے بازار و خرید میکرد طعام را پس ملاقات کردند از وے ابن عمر وابن الزبیر و گفتند که ما را شریک کن چه که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم برائے تو دعاے برکت کرده است پس شریک کرد عبد الله ابن هشام آن هر دو را واکثر وے را سفر پیش مے آمد پس انچه مے بود بسوے مکان شان میفرستاد انتهی وگفت حافظ ابن حجر در شرح قول راوی که بود عبد الله بن هشام که ذبح میکرد گوسفندے را از جانب جمله کنان خانهٔ خود تا آخر درین اشاره است بسوے این امر که عبد الله ابن هشام بعد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم تا زمانے زنده ماند بسبب برکت دعاے

له انتهى فحصل اثر ذلك المسح والدعاء له عليه وظهر
كما ظهر على المتبايعين بالمصافحة الاثر المراد بل
عند الطبراني ما يدل على ان الصغير اذا كان
مميزا يبايع ثم اسند القشاشي عن الطبراني
في الكبير قال حدثنا علي بن عبد العزيز حدثنا
الزبير حدثنا احمد بن سلمان بن عبد العزيز
بن الدراوردي عن جعفر بن محمد عن ابيه
ان النبي صلى الله عليه وآله وسلم بايع الحسن
والحسين وعبد الله بن عباس وعبد الله
بن جعفر وهم صغار لم يعقلوا ولم يبلغوا ولم
يبايع صغيرا الا منا انتهى - وسند الوقت شاه
ولي الله محدث دهلوي در قول الجميل گويد قال الله تعالى
ان الذين يبايعونك انما يبايعون الله يد الله
فوق ايديهم فمن نكث فانما ينكث على نفسه
ومن اوفى بما عاهد عليه الله فسيؤتيه اجرا عظيما
واستفاض عن رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم ان الناس كانوا يبايعونه تارة على الهجرة
والجهاد وتارة على اقامة اركان الاسلام وتارة
على الثبات والقرار في معركة الكفار وتارة على التمسك
بالسنة والاجتناب عن البدعة والحرص على
الطاعات كما صح انه صلى الله عليه وآله وسلم
بايع نسوة من الانصار على ان لا ينحن من النوح
وروى ابن ماجة انه بايع ناسا من فقراء
المهاجرين على ان لا يسألوا الناس شيئا فكان
احدهم يسقط سوطه فينزل عن فرسه فياخذه
ولا يسأل احدا ومما لا شك فيه ولا شبهة انه
اذا ثبت عن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم

انتهى پس حاصل گشت ويرا اثر مسح و دعا بر خود و ظاهر شد انچه
كه بر متبايعين يعني بيعت كنندگان بذريعه مصافحه اثر ظاهر شود
و نزد طبراني اين كلام دلالت ميكند بر اينكه صغير هر گاه تميز دارد
ميان خير و شر آنوقت بيعت كند ( يعني هر گاه كه خواهد بيعت ميتواند
كرد ) باز روايت كرد قشاشي از طبراني كه وي گفت در معجم كبير حديث
بيان كرد ازما علي بن عبد العزيز وي از زبير و وي از احمد بن سلمان
بن عبد العزيز بن دراوردي و وي از امام جعفر صادق ع و وي از پدر
خود امام محمد باقر كه نبي صلى الله عليه وآله وسلم بيعت گرفته از
حضرات حسنين ع و عبد الله ابن عباس و عبد الله بن جعفر در حالي
كه ايشان صغير بودند عاقل بالغ نبودند و بيعت نگرفته از
صغيرے مگر از ما يعني هر كه از جماعت ما ميبود از وي بيعت ميگرفت
انتهى الله تعالى ميفرمايد كه بتحقيق كسانيكه بيعت ميكنند
از تو اے محمد جز اين نيست كه بيعت ميكنند از خدا دست خدا
است بالاي دستهاي شان پس هر كه عهد شكني كرد از تو پس
جز اين نيست كه عهد شكني كرد و مضرت رسانيد بر ذات خود و هر كه وفا كرد
آنرا يعني بر آنكه عهد كرده از خداي تعالى پس قريب است كه خواهد داد خداي تعالى
ويرا اجر عظيم و در احاديث مشهوره از رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
منقول است كه مردمان از آنحضرت گاهي بيعت ميكردند بر هجرت و جهاد
و گاهي بر قايم كردن اركان اسلام يعني نماز زكوة روزه حج و گاهي بر ثبات
و قرار در معركه كفار ( چنانكه در بيعت الرضوان بود ) و گاهي بر تمسك
به سنت نبوي و پرهيز از بدعت و حريص و شائق بودن به عبادات
چنانكه بروايت صحيح ثابت گشته كه آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم بيعت
گرفت از زنان انصار بر نكردن نوحه و ابن ماجه روايت كرده كه آنحضرت
صلى الله عليه وآله وسلم بيعت گرفت از چند فقراء مهاجرين بر اينكه از مردمان
چيزي سوال نكنند چنانچه از ان كسان يكي چنين بود كه اگر تازيانه وي
مي افتاد از اسپ خود فرود آمده مي برداشت و از كسي سوال نميداشت
تازيانه ميكرد و انچه كه در ان شك و شبهه نيست اينست كه هر گاه از رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم

فعل علی سبیل العبادة والاهتمام بشانه فانه
لا یزول عن کونه سنة فی الدین بقی انه صلی الله
علیه وآله وسلم کان خلیفة الله فی ارضه
وعالما بما انزله الله تعالی من القرآن والحکمة
معلما للکتاب والسنة ومزکیا للامة فما فعله
علی جهة الخلافة کان سنة للخلفاء وما فعله
علی جهة کونه معلما للکتاب والحکمة ومزکیا
للامة کان سنة للعلماء الراسخین فلنبحث
عن البیعة من ای قسم هی فظن قوم انها
مقصورة علی قبول الخلافة وان الذی
تعتاده الصوفیة من مبایعة المتصوفین
لیس لشئ وهذا ظن فاسد لما ذکرنا من
ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم کان
یبایع تارة علی اقامة ارکان الاسلام
وتارة علی التمسک بالسنة وهذا صحیح البخاری
شاهدا علی انه صلی الله علیه وآله وسلم
اشترط علی جریر عند مبایعته فقال والنصح
لکل مسلم وانه بایع قوما من الانصار فاشترط
ان لا یخافوا فی الله لومة لائم ویقولوا بالحق
حیث کانوا فکان احدهم یجاهر الامراء
والملوک بالرد والانکار وانه صلی الله علیه
وآله وسلم بایع نسوة من الانصار واشترط
الاجتناب عن النوحة الی غیر ذلک وکل
ذلک من باب التزکیة والامر بالمعروف
والنهی عن المنکر فالحق ان البیعة علی اقسام
منها بیعة الخلافة ومنها بیعة الاسلام
ومنها بیعة التمسک بحبل التقوی ومنها

فعلے بطریق عبادت مستعدی براداے وے ثابت شد پس
آن فعل از سنت دینی کمتر نخواهد بود و چونکه بیعت گرفتن بامور
مذکور بطریق عبادت بکمال اہتمام بود پس در مسنون بودن
بیعت شکّ و شبهه باقی نماند باقی ماند این امر که آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم خلیفه حق بودند بر زمین و عالم برانچه نازل کرد
حق تعالی قرآن و حکمت را بران و تعلیم کننده قرآن و حدیث و پاک
کننده امت لهذا هر فعلے که آنحضرت بنا بر خلافت کرد آن
برای خلفا سنت گشت و هر فعلیکه بجهت تعلیم کتاب و حکمت و تزکیه
امت کرد آن برای علماء راسخین سنت گشت (مراد از علماء راسخین
آن کسانند که جامع علم ظاهر و باطن هستند) پس باید که بحث کنیم از
بیعت که از کدام قسم است بعضی کسان گمان برده اند که بیعت منحصر
بر قبول خلافت و سلطنت است و آنکه از عادات صوفیه است که باهم از اهل
تصوف بیعت میگیرند آن شرعاً چیزی نیست و این گمان فاسد است
ازان دلیل که بالا مذکور شد که بتحقیق رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
گاهی بیعت میگرفت بر اقامت ارکان اسلام و گاهی بر تمسک سنت
و صحیح بخاری شریف شهادت میدهد بر اینکه آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم
شرط کرد از جریر وقت بیعت وی که لازم کن بر خود خیر خواهی هر مسلمان
و هم بیعت گرفت از قوم انصار برین شرط که نترسند در
امر خدا از ملامت ملامت گرے و امر حق گویند هر جا که
باشند چنانچه بعضے کسان از اوشان چنین بودند که بر امرا و
سلاطین علانیه رد و انکار میکردند و آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم بیعت گرفت از زنان انصار برین شرط
که از نوحه کردن بپرهیزند و سواے ازین در بسیار امور
بیعت ثابت است و آن همه از قبیل تزکیه و امر بالمعروف
و نهی عن المنکر بودند پس حق اینست که بیعت بر چند قسم است
بیعت خلافت بیعت اسلام بیعت بر تقوے بیعت
بر هجرت و جهاد

بیعة الهجرة والجهاد ومنها بیعة التوثق فی الجهاد وکانت
بیعة الاسلام متروکة فی زمن الخلفاء اما
فی زمن الراشدین منهم فلان دخول الناس
فی الاسلام فی ایامهم کان غالباً بالقهر والسیف
ولا بالتالیف واظهار البرهان ولا طوعاً
ورغبةً واما فی غیرهم فلانهم کانوا فی الاکثر
ظلمة فسقة لا یهتمون باقامة السنن وکذلک
بیعة التمسک بحبل التقوی کانت متروکة
اما فی زمن الخلفاء الراشدین فلکثرة الصحابة
الذین استناروا بصحبة النبی صلی الله علیه
وآله وسلم وتأدبوا فی حضرته فکانوا لا یحتاجون
الی بیعة الخلفاء واما فی زمن غیرهم فخوفاً
من افتراق الکلمة وان یظن بهم مبایعة
الخلافة فتهیج الفتن وکانت الصوفیة یومئذٍ
یقیمون الخرقة مقام البیعة ثم لما اندرس
هذا الرسم فی الخلفاء انتهز الصوفیة الفرصة
وتمسکوا بسنة البیعة والله اعلم فاعلم ان البیعة
سنة ولیست بواجبة لان الناس بایعوا
النبی صلی الله علیه وآله وسلم وتقربوا بها
الی الله تعالی ولم یدل دلیل علی تاثیم
تارکها ولم ینکر احد من الائمة علی تارکها
فکان کالاجماع علی انها لیست بواجبة انتهی

بیعت بر قیام در جهاد (یعنی ثابت ماندن دران و
نگریختن از جنگ) و بیعت اسلام در زمانه خلفا متروک
بود اما در زمان خلفاے راشدین پس باین سبب متروک
بود که دخول مردمان در اسلام در زمانه شان اکثر بوجه قهر
و شمشیر بود نه به تالیف قلوب و اظهار دلیل بر اسلام و نه بخوشی
اسلام بر رضامندی و رغبت بود و سوای زمان خلفای راشدین به عهد خلفای دیگر مثل
مروانیه و عباسیه بیعت اسلام ازینوجه متروک بود که اکثر
ازو شان ظالم و فاسق بودند و در قائم کردن سنن دین سعی
بلیغ نمیکردند و همچنین بیعت باختیار تقوی نیز در زمانه خلفا متروک
شده بود لیکن در زمانه خلفای راشدین بوجه کثرت اصحاب
متروک بود که اوشان بوجه اختیار صحبت نبوی صلی الله علیه
وآله وسلم نورآگین گشته بودند و متادب شده بودند در حضور وی
لهذا حاجت بیعت بر دست خلفا نمیداشتند و سوای خلفا در زمانه دیگر
بسبب خوف متفرق گشتن و نیز این خیال که بیعت کنندگان
گمان بیعت خلافت نکرده شود وازان فساد پدید آید نشد
یعنی بیعت مذکوره متروک بود و دران وقت اهل تصوف خرقه
دادن را قائم مقام بیعت میدانستند باز بعد تهی وقتیکه
این رسم بیعت در ملوک و سلاطین معدوم شد آنوقت حضرات
صوفیه این را غنیمت دانسته به سنت بودن بیعت چنگ
درزدند والله اعلم بدانکه بیعت سنت است نه واجب چه که صحابه
بیعت کردند از رسول الله و بوجه آن قرب جستند بخدای تعالی و هیچ
دلیلی شرعی بر عاصی بودن تارک بیعت دلالت نمیکند و نه ائمه دین بر
تارک بیعت انکار کردند پس این عدم انکار بمنزله اجماع شد بر عدم وجوب بیعت انتهی

وشاه عبدالعزیز فرزند رشید شاه ولی الله مرحوم در حاشیه قول الجمیل مے نویسند که

سمعت رجلاً من اصحاب سیدی شیخی
حضرت جدی ان سیدی الجد باحث
رجلاً من علماء عصره فی کون البیعة سنة
او بدعة واستدل بالآیة الکریمة علی

شنیده ام از مردے که از صحابه یعنی مریدان جد امجد و پیر من
یعنی حضرت شاه عبدالرحیم قدس سره بود که شخصے از علمای معاصر
باحضرت جد امجد موصوف درباره سنت بودن بیعت
بدعت بودن آن بحث کرد پس حضرت جد امجد بر مشروعیت

مأمور بها یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وابتغوا
الیه الوسیلة وجاهدوا فی سبیله لعلکم تفلحون
فقال لا یمکن ان یکون المراد بالوسیلة الایمان
لان الخطاب مع المؤمنین کما یدل علیه صدر
الآیة ولا العمل الصالح فانه داخل فی التقوی
لانها الاتیان بالاوامر والاجتناب عن النواهی
ولان قاعدة العطف یقتضی المغایرة بین
المعطوف والمعطوف علیه وکذا الجهاد لما فیه تعین
ان یکون المراد الارادة والبیعة مع المرشد ثم
بعد ذلک المجاهدة بالذکر والفکر حتی یحصل
بالفلاح الذی هو عبارة عن الوصول الی الذات
والله اعلم بالصواب والیه المرجع والمآب انتهی
وهم در **قول الجمیل میفرماید** اعلم ان الله تعالی
اجری سنته ان یضبط الامور الخفیة المضمرة فی النفس
بافعال واقوال ظاهرة وینصبها مقامها کما ان
ان التصدیق بالله ورسوله والیوم الآخر خفی
مضمر فاقیم الاقرار مقامه وکما ان رضی المتعاقدین
ببذل الثمن والمبیع امر خفی مضمر فاقیم الایجاب
والقبول مقامه فکذلک التوبة والعزیمة علی
ترک المعاصی والتمسک بحبل التقوی خفی مضمر
فاقیمت البیعة مقامها وهم **دران کتاب است**
اعلم انه یجب ان یکون المبایع عاقلا بالغا
راغبا وقد جاء فی الحدیث انه عرض
علی النبی صلی الله علیه وآله وسلم صبی
لتبایعه فمسح علی راسه ودعا له بالبرکة
ولم یبایع ومن المشائخ من یجوز بیعة الصغار
تبرکا وتفولا والله اعلم۔

بیعت ازین آیت یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله تا آخر۔
در معانی این آیت بالا گذشت ودلیل آورده گفت که ممکن
نیست که از وسیله ایمان مراد باشد چراکه خطاب با مومنین
است چنانچه لفظ یا ایها الذین آمنوا برین دلالت میکند
ونه مراد ازان عمل صالح است که در تقوے داخل است
چه که تقوے عبارت است از امتثال اوامر واحتراز از نواهی
وقاعده عطف نیز مقتضی است که میان معطوف ومعطوف علیه
مغایرت باشد وهمچنین جهاد هم مراد نیست بدلیل مذکور
یعنی در تقوے داخل است پس متعین گشت که مراد از وسیله
ارادت وبیعت با مرشد است وبعد ازان مجاهده وریاضت
بذکر وفکر تا باعث حصول فلاح باشد که عبارت از وصول
الی الله است وخدا عالم تر است براه صواب وبسوی وی است
مرجع ومآب انتهی۔ وهم در قول الجمیل میفرماید وبدانکه سنت الله
جاری است براینکه آن امور خفیه که در نفوس پوشیده اند
ضبط آنها از افعال واقوال ظاهری باشد وافعال واقوال
قائم مقام امور قلبیه باشند چنانچه تصدیق بخدا ورسول وقیامت
که امر خفی است پس اقرار ایمان بجائے تصدیق قلبی قایم
کرده شد چنانکه رضامندی بائع ومشتری بر قیمت دادن
شئے مبیعه امر مخفی است وایجاب وقبول قائم مقام رضائے
پوشیده جانبین کرده شد همچنین توبه وعزم بر ترک معاصی و
چنگ زدن بر مضبوط گرفتن رسن تقوے امر پوشیده است
لهذا بیعت قائم مقام وے کرده شد وهم دران کتاب است
وبدانکه واجب است که بیعت کننده عاقل بالغ وراغب
در امور اخروی باشد که در حدیث آمده است که طفلے بحضور
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بغرض بیعت آمد پس آنحضرت
سر وے را مسح کرده دعائے برکت برائے وے کرد وبیعت نگرفت
وبعضے مشائخ بیعت طفل جائز داشته اند بنا بر برکت
وفال نیک والله اعلم۔

حضرت مصنف میگوید کہ تجویز مشائخ بیعۃ صبی را بحدیث صحیح مسلم است
... بیعت در حضور آنحضرت حاضر ساختند در حالیکہ عبد اللہ صغیر بود
... اوشان را بطرف خود متوجہ دین تبسم فرمودند و بیعت کردند۔ امام
... نووی در شرح مسلم گوید کہ این بیعت تبریک و تشریف بود نہ بیعت تکلیف چہ آن سن تکلیف
نیست و ملا علی قاری شاذلی گویند قال[۱] ان المرید الصبی اذا جعل مرید الشیخ فہو بالخیار بعد
البلوغ ان شاء جعلہ شیخا و ان شاء اتخذ شیخا آخر انتہی و شیخ محمد یحییٰ نقشبندی در کلمات خود
گوید کہ بقاء اختیار صبی در صورت مذکورہ بعد بلوغ شیبہ است بآنچہ در فقہ مقرر شدہ از اختیار بلوغ در حق
صغیر و صغیرہ در آن صورت کہ سوائے پدر و جد نزد عدم پدر دیگرے نکاح کردہ دادہ باشد و وجہ استثناء
پدر و جد آنست کہ در صورت تزویج آنہا صغیر و صغیرہ اختیار آنہا باقی نیست و ہمینی اقتضاء آن میکند
کہ اگر پدر و جد صبی را مرید کسے گردانند بعد بلوغ او را در ابقاء و فسخ اختیار نباشد پس آنچہ از علی قاری منقول شد
محل اشتباہ بود مگر آنکہ فرق کنند در تزویج و بیعت و گویند کہ تزویج امر دینوی است و منافع و مضار آن ہم
بصغیر و صغیرہ و ہم بولی آن ہر دو متعلق است پس شفقت پدر و جد و ولیان آن ہر دو سبب اختیار تمام
بود و بیعت امر دینی است و سود و زیان آن جز بصاحب بیعت تعلق ندارد پس او را خیار بلوغ باشد
و آنکہ زینب بنت حمید پسر خود زہرہ بن معبد بن عبد اللہ بن ہشام را نزد آنحضرت صلی اللہ علیہ و آلہ
وسلم برد و گفت یا رسول اللہ بایعہ فرمود و ہو صغیر[۲] و سر او را مسح کرد و برائے وے دعا فرمود چنانکہ
در یکے از ابواب کتاب الشرکۃ از صحیح بخاری مذکور است[بیعت نکرد از وے بجہت صغر ۱۲] دلیل آنست کہ مادر را ولایت آن نیست کہ
صغیر را پیش کسے برد و ازو وے استدعا کند کہ آن صغیر را بیعت دہد چنانچہ در باب تزویج در فقہ مقرر شدہ
و آنچہ در فتح الباری از جملہ فوائد این حدیث مذکور شدہ کہ فی الحدیث[۳] مسح راس الصغیر و ترک
مبایعۃ من لم یبلغ حرفے در وے زیادہ باید کرد و آن اینست کہ ترک مبایعۃ من لم یبلغ اذا
کان ولیہ امرأۃ پس این حدیث منافی نشود آنرا کہ از عمل اکابر طریق گذشت کہ صغیر را موجب
درخواست پدر او بمریدی قبول کردہ اند و در صورت مذکور اگر صغیر حاضر میباشد سر او را مسح میکنند
و اگر حاضر نیست بقبول اکتفا مینمایند انتہی و نیز در قول الجمیل است۔

| | |
|---|---|
| اعلم ان البیعۃ المتوارثۃ بین الصوفیۃ علی | بدانکہ بیعتے کہ میان صوفیہ متوارث است آن |
| وجوہ احدھا بیعۃ التوبۃ من المعاصی والثانی | است اول بیعت توبہ است از معاصی و دوم |
| بیعۃ التبرک بالدخول فی سلسلۃ الصالحین | یعنی بقصد برکت دخول در سلسلہ |

[۱] گفتہ اند کہ مرید صبی ہرگاہ کہ بیعت بشیخے کند ویرا اختیار است بعد بلوغ اگر خواہد ہمان شیخ را
کند ۱۲ [۲] در حدیث است کہ مسح کرد سر صغیر را و ترک کرد بیعت کسیکہ بالغ نباشد ۱۲
نابالغ را وقتیکہ ولیہ وے زنے باشد ۱۲

بمنزلة سلسلة اسناد الحديث فان فيها برکة
عظيمة والثالث بيعة تاکد العزيمة علی التجرد
لامر الله تعالی وترك ما نهی عنه ظاهرًا وباطنًا
وتعليق القلب بالله تعالی وهو الاصل واما
الاول لان فالوفاء بالبيعة فيها ترك الکبائر
وعدم الاصرار علی الصغائر والتمسك بالطاعات
المذکورة من الواجبات والسنن الرواتب
والنکث بالاخلال فيما ذکرنا واما الثالث
فالوفاء البقاء علی هذه الهجرة والمجاهدة
حتی يکون منورًا بنور السکينة ويصير
ذلك ديدنًا له وخلقًا وجبلة فعند ذلك
قد يرخص فيما اباحه الشرع من اللذات
والاشتغال ببعض ما يحتاج الی طول التعهد
کالتدريس والقضاء وغيرهما والنکث بالاخلال
فی ذلك انتهی -

وآن بمنزلۂ سلسلۂ ... عظيم است و سوم بيعت ... داشتن برائے خلوص امر دين
وتعليق قلب با حق تعالی شانه که اصل الاصول است
واما در دو قسم اول پس وفا بالبيعت مراد است از ترک
کبائر وعدم اصرار بر گناهان صغائر و چنگ زدن بعبادات
مذکوره از قسم واجبات و سنت مؤکده و عهد شکنی مراد است
از خلل انداختن در امور مذکوره يعنی ارتکاب کبائر و اصرار
بصغائر و نه مستعدی بر عبادات و در طريقه سوم تمامی بيعت
مراد است از مدام ثابت ماندن بر هجرت و مجاهده رياضت
تا اينکه روشن گردد بنور اطمينان و اين عادت و خوی جبلی
وے گردد بلا تکلف پس برين حال گاہی رخصت داده ميشود
در مباحات شرعيه از قسم لذات و اشتغال ببعض اموريکه
در آنها تا مدتے مصروفيت ميباشد مثل درس علوم دينيه و قضا
وغيره و شکستن بيعت عبارت است از خلل اندازی درين طريق قبل از نورانيت دل انتهی

ومولانا رفيع الدين محدث دهلوی مے نويسند بيعتيکه پيش صوفيه معتبر و مقبول است چهار قسم يافته
ميشود و هر قسم را شروط علحده است و ثمرات ديگر بيعة وسيله و بيعة شريعت و بيعت طريقت و بيعت
حقيقت و سواے اين انچه براے تحصيل مال و جاه يا براے تحصيل حاجات دنيوی از مرشد باشد
فی الحقيقت اعتبارے ندارد بمضمون من کانت هجرته الی الله ورسوله فهجرته الی الله ورسوله
ومن کانت هجرته الی دنيا يصيبها او امرأة يتزوجها فهجرته الی ما هاجر اليه اما بيعت وسيله
پس حقيقتش آنکه حضرت رب العزت را جل شانه با هريکے از ائمه طرق بشارتها و وعده هاے بر فضل و احسان
است مردمان ناقص محبت يکے از اين اصحاب طرق حاصل کرده و مناقب و فضائل ايشان
دريافته مے خواهند که استحقاق آن بشارات حاصل نمايند چون اين بزرگان از نظر عوام مخفی اند ناچار
ايشان را که درحق آنها کلام مفيد و کالت مانند يد الله کيد ی و قوله کفولی فرموده باشند
جل و علا درحق خاتم النبيين صلے الله عليه وآله وسلم فرموده است ان الذين يبايعونك انما

هجرت وے بسوے خدا و رسول وی باشد پس وی را همان نصيب است وکسيکه هجرت وی بغرض دنيا يا نکاح
زن هجرت وی بسوے آنست (يعنی هرچه نيت وی خواهد بود همان واقع خواهد شد) ۱۲ منه دست وی مثل
وقول وے مثل قول من ۱۲ منه هر آئنه کسانيکه بيعت ميکنند از تو جز اين نيست که بيعت ميکنند با خدا ۱۲

چول ایشان منسوب بہ موکلان ایشان شود پس بنا برین بعیت برصدق دلہ شیخ باشد و شرط آن قیام تعظیم و یادگاری ایشان و مزاولت ...ال ایشان است یا نوعے از مناسبت بہ ایشان متحقق گردد پس ثمرۂ آن اتصال بان بر برکان است در قبر و حشر و امداد ایشان آن طالب را وقتاً بعد وقتٍ و امّا بعیت شریعت پس حقیقتش آنکہ مرد عامی کہ عمر را در غفلت و معصیت گذاردہ ہرگاہ بر آن حال متنبہ میشود و ندامت میکشد و رجوع براہ تقوے و طاعت میخواہد و حصول اینمعنی بدون تحکیم عالم متقی برظاہر و باطن خود در عادت منتظم نمیتواند شد چہ دیدن کتب شریعت مانند مراجعت کتب طب است بیمار را بدون حصول ملکہ طب و معالجہ باین قدر اصلاح مزاج و دفع مرض دشوار است وہمچنین بقول ہر عالے عمل کردن موجب تحیر است کہ ہر یکے صحیح الفکر نمیباشد پس بنا برین ضرورت میدارد مردے را کہ باوجود علم و تقوی دو صفت داشتہ باشد یکے عدم مساہلت و مداہنت در مقام امر بالمعروف والنہی عن المنکر دوم شناختن آنچہ بحال طالب افضل و اسہل است پس بچنین کس را اختیار کند و زمام امور خود را بدست او سپارد و متابعت او برخود لازم گیرد تا مراد خود رسد و ثمرۂ این رسیدن است بہ نجات کلی در عقبے و دخول اولی در جنات اعلے وتحصیل رضائے مولے کما قال ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات اولئک ہم خیر البریہ[^1]

جزاؤہم عند ربہم جنات عدن تجری من تحتہا الانہار خالدین فیہا ابدا رضی اللہ عنہم ورضوا عنہ و شرط آن راضی داشتن شیخ است تا برخاطر او غبار ملال نشیند و پنہان نداشتن احوال از شیخ ظاہر است کہ اینمعنی دران شیخ متحقق خواہد بود کہ او نیز بر دست شیوخ تربیت یافتہ باشد و بفیض صحبت ایشان از مکائد نفس آگاہ گشتہ پس او را آن سلسلہ میباید و اما بعیت طریقت پس حقیقتش آنکہ مرد خوش ہمت ہرگاہ فضائل و مناقب اولیا و تصرفات عجیبہ ایشان مثل حصول مراد مردم و قوت وہمت و تصرف بر دلہا و کشف احوال موتے و کشف مستقبلات حوادث و ملاقات ارواح طیبہ ... آن میشود شوق تحصیل آنہا در دل او غالب میشود و از قبیل متعارف است کہ ہیچ صفتے بغیر مزاولت و اخذ آن از ماہران آن فن بکمال نمیرسد پس چیزیکہ مانند آن در دست شخصے دیدہ نمیشود از فکر ناقص خود چگونہ آن کمال را تحصیل خواہد کرد پس کسے را کہ درین اشغال و اعمال مہارت کامل داشتہ باشد وخود مصدر این آثار باشد و این امور مراو را اسہل الحصول باشد استاد خود ساختہ حق متابعت آنہا ادا نماید و بہر شرطیکہ قیام فرماید از مجاہدات نفسانی و جسمانی بجا آرد تا درین کار ما... و بہ مقصد خود برسد و ثمرۂ آن مصفا ساختن وجہ روح است از کدورات جسمانی و منور و مکمل

[^1]: لہ چنانکہ گفت ہر آئینہ آنانکہ ایمان آوردند و کارہائے شایستہ کردند ایشانند بہترین خلق جزائے ایشان ایشان است بوستانہا ہمیشہ باشیدن است میرود زیر آن جویہا جاودان ہمیشہ خوشنود شد خدا و خوشنود شدند ایشان از خدا ۱۲

آن بانوار روحانی و اسرار ربانی و مبدء فیض الٰہی گشتن برا
تا بطفیل آن در جناب الٰہی بحکم الخلق عیال الله فاحبهم الی اله
محبوبیت مشرف گشتن و بازمرهٔ اولیا و صلحا شریک فضائل شدن
پیدا کردن و اما بیعت حقیقت پس حقیقتش آنکه مردمان عالی ہمت را که حق تعالیٰ ایں را بر
جمال خود مرآة ساخته و برای اجرای مرادات خود آله جارحه فرموده است و از روز ازل کشش محبت
ذاتی در جوهر ارواح ایشان نهاده به تقریبی از تقریبات آن سر مکنون از درون شورش میزند و تعلقات
مکونات را از ضمایر ایشان از ہم مے پاشد پس مشتاق دوام حضور بے مزاحمت آثار اکوان عاشق
جمال ایزدی میشوند و بدون آن قرار نمیدارد و فنای وجود خود و بقا بوجود الٰہی از ته دل مے جوید چون طلب
ایشان حقیقی است و جود الٰہی باقتضای کمال و آفرینش ایشان برای ہمین است اما چو ہر نفس ہر یکے
سوای انبیای کاملین ازان قبیل نیست که خود بخود باین مقصد عالی تواند رسید برای تربیت
ایشان و ایصال ایشان بآن مقصد اعلیٰ یکے از کاملین بر سر وقت ایشان مے گمارند تا باعانت
و راه نمائی او حل مشکلات و دفع ترددات و کشف شبهات که لازم بشریت است می نموده باشد
و باندک تربیت فائده بے نهایت مے یابد و ہمچنین کسانی را که ہمینی در جوہر نفس اگرچه مندرج است
لیکن آن قوت نیست آنها را بکاملے میرسانند که از پرتو باطن او و به ظلیت او باین مراتب عالیه مشرف
شود و شرط این فنای وجود و قطع تعلقات کونی و حظوظ نفسانی و بے تعلقی از مال و جاه و علاوه دار است
و ثمرهٔ آن موجود بودن بنور تجلیات ذات الٰہی و فنا گشتن حجب وجود ظلمانی است گویا حقیقت خلافت
رب العزت برای ایشان است و حدیث کنت سمعه و بصره بیان حال ایشان و حدیث
ان لله عبادا لا یبیتر الرب عنهم صادق بر ایشان والله اعلم انتهےٰ و نیز در قول الجمیل است
اما بیعة النساء فبان یاخذ الشیخ طرف ثوب والتی تبایع طرفه الآخر والله اعلم و صحیح بخاری
است عن عروة عن عائشة رضی الله تعالیٰ عنها قالت کان النبی یبایع النساء بالکلام
بهذه الآیة لا یشرکن بالله شیئا و قالت ما مست ید رسول الله صلی الله علیه و آله
وسلم ید امرأة الا امرأة یملکها و عینی شارح بخاری گوید اما بالنکاح او بملك الیمین و قوله
بالکلام لان المصافحة لیست شرطا فی صحة البیعة و قال الکرمانی فیه اشارة الی ان بیعة
الرجال کانت بالید و نیز در صحیح بخاری است عن ام عطیة قالت بایعنا النبی صلی الله

مخلوقات اطفال حق اند و محبوب ترین شان نزد خدا آنست که نفع رساننده تر باو شان باشد ۱۲ منه تحقیق برای خدا
اند که حجاب نمیکند پروردگار از او شان ۱۲ منه و لیکن بیعت زنان پس طریقه آن انیست که بگیرد شیخ گوشهٔ از جامه و زن
گیرنده گوشهٔ دیگر آن جامه را و الله اعلم ۱۲ منه روایت کرد عروه از عائشه رضی الله عنها که گفت بیعت میگرفت نبی صلی الله علیه
زنان را بهمین معانی این آیت لا یشرکن بالله شیئا تا آخر و گفت که نسود دست رسول الله دست زنے را قطعاً مگر دست که در
ملک خواه بطور نکاح باشد یا بملک یمین و قول او که بکلام بود مراد ازان انیست که مصافحه در صحت بیعت شرط نیست و کرمانی
اشاره است بانیکه بیعت مردمان بدست هم بود ۱۲ منه مروی است از ام عطیه که گفت بیعت کردیم از نبی صلی الله

علیه وآله وسلم فقرء علینا لا نشرکن بالله شیئا ونهانا عن النیاحة فقبضت امرأة

منا یدها عینی گوید قال الکرمانی هذا مشعر بان البیعة لهن ایضا بالید قلت لعلهن

کن اشرن بالید عند المبایعة بلا مماسة وسید جمال الدین محدث در روضة الاحباب

در حکایت بیعت هند زوجه ابو سفیان مے آرد که هند گفت میخواهم که در حین بیعت دست بدست

تو رسانم فرمود بدرستیکه من مصافحه نمیکنم با زنان وقول من صد زنان را مثل قول منست مر یک

زن را صاحب تلخیص المغازی آورده که این روایت اثبت است از آنکه مے گویند حضرت ثوبے

بر دست خود نهاد تا زنان از بالاے آن ثوب دست وی را مسح نمودند و از آنکه مے گویند قدحے

آب آوردند تا پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم دست خود را آنجا آوردند والله اعلم وشیخ عبد الحق

محدث در مدارج النبوة گوید که بیعت زنان بزبان بود نه بدست گویند که طریقه مبایعت زنان

چنان بود که یک گوشه ردا را بدست مبارک گرفته بود و گوشه دیگر بدست ایشان داده وبعضے گویند

قدحے آب آوردند وآنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دست شریف خود در آوردند و باشان داد

تا دستهاے خود را در آنجا در آوردند وصحیح آنست که بزبان بود چنانکه در حدیث عائشه رضی الله عنها

صریح آمده است ومبین مبایعت زنان این آیت است که یا ایها النبی اذا جاءك المؤمنات

یبایعنك الآیة وملا حسین واعظ در تفسیر خود زیر این آیت مے نویسد که عائشه فرمود که بیعت زنان

بسخن بود ودست آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم دست هیچ زن را نسود وقولے آنست که زنان دست

در قدح آب فرو بردند بعد از آن آنحضرت صلعم دست مبارک خود را در آب برد وگفته اند که امیه خواهر

خدیجه را رضی الله عنها فرمود تا بیعت زنان فرا گرفت انتهی از اینجا است که مشائخ طریقت وقت بیعت

نسا بر دست راست خود پارچه طاهر جدید باشد یا غسیل پیچیده دست نسا مے گیرند وشیخ کلیم الله

چشتی نقشبندی در مکتوبے بمولانا نظام الدین اورنگ آبادی مے نویسند برادر من زنان را بیعت

کنند اما با زنان جوانان خلوتهاے طویله که موجب فتنه مردم شود نکنند ووقت بیعت دامنے را

دست خود پیچیده دست بر دست او دارند که مس اجنبیه حرام است انتهے در قول الجمیل میگوید

شرط من یاخذ البیعة امور احدها علم الکتاب والسنة ولا ارید المرتبة القصوی بل یکفی من علم الکتاب ان یکون قد ضبط تفسیر المدارك او الجلالین او غیرهما

و در بیعت گیرنده یعنی شیخ بودن چند امور مشروط اند۔ شرط اول علم قرآن وحدیث ومراد من این نیست که علم بدرجه کمال شرط است بلکه در قرآن اینقدر کافی است که تفسیر مدارک یا تفسیر جلالین یا سواے آن

له علیه وآله وسلم پس خواند بر ما این آیت لا نشرکن بالله شیئا تا آخر ومنع کرد ما را از نوحه کردن پس قبض کرد زنے از ما دست خود را ۱۲ ﴿۲﴾ کرمانی گفت که این حدیث مشعر است باینکه بیعت زنان هم بدست بود میگویم که شاید آن زنان وقت بیعت از دست اشاره کرده باشند ومس کردن یکی با دیگری نه واقع شده باشد ۱۲ ﴿۳﴾ ای پیغامبر چون بیایند نزدیک تو زنان مسلمان که بیعت کنند با تو تا آخر ۱۲

غيرها وحققه على عالم وعرف معانيه وتفسير
الغريب واسباب النزول والاعراب والقصص
وما يتصل بذلك ومن السنة ان يكون قد ضبط
وحقق مثل كتاب المصابيح وعرف معانيه
وشرح غريبه واعراب مشكله وتاويل مفصله
على راى الفقهاء ولا يكلف بحفظ القرآن
ولا الفحص عن حال الاسانيد لان التابعين
وانباعهم كانوا ياخذون بالمنقطع والمرسل انما المقصود حصول الظن
ببلوغ الخبر الى رسول الله صلى الله عليه
وآله وسلم ولا بعلم الاصول والكلام وجزئيات
الفقه والفتاوى وانما شرطنا العلم لان الغرض
من البيعة امره بالمعروف ونهيه عن
المنكر وارشاده الى تحصيل السكينة الباطنة
وازالة الرذائل واكتساب الحمائد ثم امتثال
المسترشد فى كل ذلك فمن لم يكن عالماً
كيف يتصور منه هذا وقد اتفق كلمة المشائخ
على ان لا يتكلم على الناس الا من كتب
الحديث وقرء القرآن اللهم الا ان يكون
رجل صحب العلماء الاتقياء دهرا طويلا
وتأدب عليهم وكان متفحصا عن الحلال
والحرام وقافا عند كتاب الله وسنت
رسول الله فعسى ان يكفيه ذلك والله اعلم
والشرط الثانى العدالة والتقوى فيجب ان يكون
مجتنبا عن الكبائر غير مصر على الصغائر
والشرط الثالث ان يكون زاهدا فى الدنيا راغبا
فى الآخرة مواظبا على الطاعات المؤكدة

مانند تفسیر وسیط یا وجیز واحدی محفوظ کرده وازعالمے تحقیق کرده باشد
ومعانی ترجمهٔ لغات مشکله وشانِ نزول واعرابِ قرآنی وقصص وغیره
دانسته باشد یعنی در دو چیز مختلف مطابقت دادن ومعرفت ناسخ و
منسوخ ومعرفتِ احکام مستنبطِ قرآنی تواند ودر حدیث اینقدر علم کفایت
که ضبط تحقیق کرده باشد کتاب مصابیح یا مشارق را معانی آن دریافته
باشد وشرح غریب یعنی ترجمهٔ لغات مشکله واعراب آن وتاویل مفصل بنابر
رای فقهای دین معلوم کرده باشد (ف) در مشکل ومفصل فرق اینست که مشکل
آن لفظ را گویند که آن باعتبار لفظ وترکیب نحوی صعب باشد ومفصل آنست
که معنی وی مشتبه باشد وتعیین معنی واحد بودن نتواند یا حدیث دیگر معارض
ومخالف آن باشد فقط) وبیعت گیرنده یعنی شیخ تکلیف نداده خواهد شد در علم
قرآن به یاد داشتن اختلافات قرآت نه در علم حدیث به تجسس حال اسانید آیا
میدانی که تابعین وتبع تابعین حدیث منقطع ومرسل را سند میگرفتند چرا که مقصود حصول
ظن است به روایت حدیث تا رسول خدا (ف) مرسل آن حدیث را گویند
که در آخر وی سند راوی مذکور نباشد چنانکه تابعی حدیث را بدون ذکر صحابی
ذکر کند وچونکه زمانه تابعین وتبع تابعین زمانه نیک بود وسائط سند قلیل می‌بودند
لهذا از انقطاع نیز حصول ظن بلوغ خبر متصور میشود بخلاف غیر تابعین که او شان را این امر
حاصل نبود) ونه تکلیف داده خواهد شد بیعت گیرنده یعنی شیخ بدانستن علم اصول فقه و
اصول حدیث وجزئیات فقه واحکام آن وعالم بودن مرشد باین جهة شرط کرده ایم که
غرض از بیعت مرید را امر کردن بمشروعات وبازداشتن از امور خلاف شرع وشیخ را
دعوی معارف تسکین باطنی ودور کردن عادات بد از وی وپیدا کردن صفات حمیده
در وییست وعامل بودن مریدان ودر جمیع امور که مذکور شد پس اگر کسی که ازین امور عالم
وواقف نخواهد بود از وی این امور متصور نخواهند بود واتفاق دارند مشائخ برانکه وعظ و
پند کردن آن کس را سزاوار است که کتاب حدیث دیده باشد یعنی روایت کرده باشد از استاد خود و
قرآن خوانده باشد بار خدایا مگر آنکس چنین باشد که مدتی در صحبت علمای متقین مانده
باشد واز او شان ادب آموخته باشد ومتفحص باشد میان حلال وحرام وبسیار توقف کننده
باشد بکتاب الله وسنت رسول الله یعنی بشنیدن قرآن وحدیث از قبول کردن
وافعال واقوال وحالات خود را با کتاب الله وسنت رسول الله موافقت دهد امید است
که نه تقیید معلومات وی را در صورت عدم علم کفایت کند والله اعلم وشرط دوم

والاذكار المأثورة المذكورة في صحاح الاحاديث مواظبا على تعلق القلب بالله سبحانه وكان ياد داشت له ملكة راسخة والشرط الرابع ان يكون آمرا بالمعروف ناهيا عن المنكر مستبدا برايه لا امعة ليس له راى ولا امر ذا مروة وعقل تام ليعتمد عليه في كل ما يامر به وينهى عنه قال الله تعالى ممن ترضون من الشهداء فما ظنك بصاحب البيعة والشرط الخامس ان يكون صحب المشائخ وتادب بهم دهرا طويلا واخذ منهم النور الباطن والسكينة وهذا لان سنة الله جرت بان الرجل لا يفلح الا اذا رأى المفلحين كما ان الرجل لا يتعلم الا بصحبة العلماء وعلى هذا القياس غير ذلك من الصناعات ولا يشترط في ذلك ظهور الكرامات والخوارق ولا ترك الاكتساب لان الاولى ثمرة المجاهدات لا شرط الكمال والثاني مخالف للشرع ولا تغتر بما فعله المغلوب في احوالهم انما المأثور القناعة بالقليل والورع من الشبهات انتهى وهم در قول الجميل آورده اعلم ان تكرار البيعة من رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم مأثور وكذلك عن الصوفية اما من الشخصين فان كان بظهور خلل فيمن بايعه فلا باس وكذلك بعد موته او غيبته المنقطعة واما بلا عذر فانه يشبه التلاعب ويذهب بالبركة ويصرف قلوب الشيوخ عن تعهده والله اعلم انتهى —

واذکار منقوله که مذکور باشد در احادیث صحیحه و همیشه تعلق دارنده قلب خود با حق سبحانه و در یادداشت ویرا ملکه قوی باشد و شرط چارم اینکه باشد امر کننده مشروع و باز دارنده از امور غیر مشروع مستقل برای خود نه غیر مستقل و متلون المزاج صاحب مروت و عقل تام که قابل اعتماد باشد در اوامر و نواهی خویش الله تعالی میفرماید که گواهی آن کسان مقبول است که او شان را پسند کنید پس چیست گمان تو بصاحب بیعت یعنی هرگاه که در شاهدین عدالت شرط است پس در بیعت گیرنده یعنی شیخ عدالت و تقوی بطریق اولی شرط خواهد بود) و شرط پنجم اینکه بیعت گیرنده یعنی شیخ در صحبت مرشدان کامل مانده باشد و از او شان ادب آموخته و نور باطن و اطمینان حاصل کرده باشد و صحبت کاملین ازین وجه مشروط است که عادت الهی جاری است برین طور که فلاح نمی یابد کسی تا وقتیکه فلاح یافتگان را نه بیند چنانکه انسان را علم حاصل نمیشود تا وقتیکه صحبت علما اختیار نمی کند و برین قیاس دیگر صنائع نیز اند و شرط نیست در بیعت گیرنده که از وی کرامات بسیار ظاهر شوند و امور خلاف عادت یا ترک پیشه چرا که کرامات و خوارق عادات ثمره مجاهدات است نه شرط کمال و ترک کسب مخالف شرع است و فریب نباید خورد بانچه که درویش مغلوب الحال میکنند که بسبب غلبه حال خود سوی کسب حلال که اکثر بذریعه پیشه حاصل میگردد متوجه نمیشوند بلکه قناعت بر اندک کردن و از شبهات احتراز داشتن یعنی از مال مشتبه و پیشه مکروه مشتبه پرهیز کردن ضروری است — بدانکه تکرار بیعت از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم منقول است و همچنین از صوفیه الله قدس سرهم پس از دو شخص اگر بوجه ظهور خلل باشد در پیری که از وی بیعت کرده شده است مضائقه ندارد و همچنین بعد وفات وی یا غیبت منقطعه وی و مراد از غیبت منقطعه آنست که توقع ملاقات وی نه باقی مانده باشد ولیکن بلا عذر تکرار

بیعت کردن ایشان بلا عذر بازی است که موجب [illegible] والله اعلم

و شیخ عبدالحق محدث دہلوی در مقدمہ شرح سفر السعادت کہ صراط المستقیم نام دارد مے نویسد کہ فرمودہ اند کہ قبلۂ توجہ یکے باید چہ امام شریعت و چہ شیخ طریقت تا بناءِ توحید محکم و قدمِ تحقیق راسخ گردد چہ تشعب (شاخ در شاخ شدن ۱۲) و تفرق اصل موجب تشعب و تشتت (پراگندہ شدن ۱۲) فرع بود پس ضبط نفس با اصل مرجوع الیہ فقہاً و اصولاً و تصوفاً لازم بود کذا ذکر بعض المحققین[لہ] من الصوفیۃ انتہی۔

# فصل ششم در بیان اصلیت اعطاءِ شجرۂ مشائخ بہ مرید

روی الحفاظ الایقاظ والثقات کالزین العراقی والمجد الشیرازی والعسقلانی والسخاوی ومحمد بن یوسف الدمشقی وغیرهم عن الامام سفیان ابن عیینۃ انه قال عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة ونسبه الحافظ ابو عمر ابن عبد الله فی کتاب العلم وکتاب الاستغناء عن الکنی الی شیخه سفیان ابن سعید الثوری وعزاه صاحب مجمع الاحباب الی الامام عبد الله ابن المبارک وقال ابن الصلاح فی الحدیث روینا عن ابی عمرو اسماعیل ابن نجید انه سأل ابا جعفر ابن حمدان وکانا عبدین صالحین فقال له بای نیة اکتب الحدیث قال الستم تروون ان عند ذکر الصالحین تنزل الرحمة قال نعم قال فرسول الله صلی الله علیه وآله وسلم راس الصالحین قال علی القاری لکن اللفظ ان کان تروون بنون من الروایة فیدل فی الجملة علی انه حدیث وله اصل وان کان ترون من الرؤیة مجهولا او معلوما فلا دلالة فیه اذ معناه یعتقدون او تظنون وقال السیوطی والسخاوی وغیرهما

روایت کردہ اند حافظین با علم و آگاہی و مردان ثقہ مثل زین الدین عراقی و مجد الدین شیرازی و ابن حجر عسقلانی و شمس الدین سخاوی و محمد بن یوسف دمشقی و غیر شان از امام سفیان ابن عیینہ کہ گفت وقت ذکر صالحین رحمت نازل میگردد و نسبت کرد این را حافظ ابو عمر ابن عبد البر در کتاب العلم و کتاب الاستغنا از کنایہ بسوے شیخ خود سفیان ابن سعید ثوری و صاحب مجمع الاحباب ویرا نسبت کرد بسوے امام عبد اللہ ابن مبارک و ابن الصلاح در علم حدیث گوید کہ روایت کردہ ایم از ابی عمرو اسمٰعیل ابن نجید کہ وے پرسید ابا جعفر ابن ہمدان را و آن ہر دو مرد صالح بودند کہ بکدام نیت حدیث نویسیم گفت آیا روایت نکردہ اید کہ وقت ذکر صالحین رحمت نازل مے شود گفت بلے ابو جعفر گفت کہ رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اصل و سردار صالحین اند علی قاری گفت کہ اگر تروون بدو واو باشد و مشتق کردہ شود از روایت پس دلالت خواہد کرد فی الجملہ بر بودن حدیث و براے وی اصلے خواہد بود و اگر لفظ ترون مشتق از رویت داشتہ شود و صیغہ معروف باشد خواہ مجہول پس دلالت خواہد کرد بر این معنی و معنی وی بر این تقدیر چنین خواہند بود کہ اعتقاد میکنید یا گمان می برید و سیوطی و سخاوی و غیر ہما

[لہ] چنین ذکر کردہ اند بعضے محققین از صوفیہ ۱۲

تبعاً للائمه
هذا الكلام واشبه
دليل جليل على ثبوت
لا يقال بالرأى وقد ذ
خبرا فلعله ظفر به وذكره
فى الكوكب الدرى اثراً فى
الاسلام الهروى ان شيخ بغداد
بن منصور الطوسى الصوفى المحد
الحافظ عثمان بن سعيد الدارمى بينما هو
يتكلم فى جمع وكان مجرى الكلام فى الملامتية
فقال احدهم ما لنا ولهذا فقال الامام عند
ذكر الصالحين تنزل الرحمة فاذا الغيث
صار ينزل من غير سحاب قالوا كان ذلك
صورة المعانى الفائضة ولهذا كان بلا سحاب
فالرحمة النازلة هى تلك المعانى ومن هنا
يظهر ان ما اسنده الديلمى عن معاذ رفعه
ذكر الانبياء من العبادة وذكر الصالحين كفارة
الحديث له اصل وان كان فيه بعض من تكلم
فيه ومن هنا تعين الاستحسان لقراءة اسامى
مشائخ الطريقة فى اسانيد الحقيقة المعروفة
بالشجرة وفى الصواعق المحرقة بعد اسناد حديث
من طريق الامام على بن موسى رضا مسلسلا
بآبائه الكرام عليهم وعليه الصلوٰة والسلام
قال الامام احمد لو قرأت هذا الحديث على
مجنون لبرئ من جنونه فى حينه وفى رواية
له لو قرئ على مجنون لافاق او على مريض لبرئ
وروى الحاكم فى تاريخ نيسابور بسند ليس فيه

در ...

وبعض حديث را مخصوص بجهـ...
وخبر راه را اخبار ملوک وسلاطین ایام ماضیه استعار
هروی است که شیخ بغداد امام محمد بن منصور طوسی صوفی محدث استاد حافظ عثمان
بن سعید دارمی سخن میکرد در جماعتی وکلام بود در فرقه ملامتیه پس یکی از ایشان
گفت که ما را ازین چیست پس امام گفت که وقت ذکر صالحین رحمت نازل
میشود پس ناگاه باران بود که می بارید بلا ابر مردمان گفتند که این صورت معانی
فائضه است ازهمین وجه بغیر ابر است پس رحمت نازله همان معانی اند وازینجا معلوم
میشود که آنچه دیلمی روایت کرده از معاذ بن جبل رضی مرفوعا که ذکر انبیا عبادت است
وذکر صالحین کفاره گناهان تا آخر حدیث ویرا اصلی هست اگرچه بعضی در ان
کلام کرده اند وازینجا متعین گشت استحسان برای قاریان اسامی مشائخ طریقت
که بشجره معروف است یعنی خواندن شجره مستحسن است ودر صواعق محرقه بعد روایت
حدیث از طریق امام علی بن موسی رضا که مسلسل است به آبائے
کرام وے علیهم الصلوٰة والسلام مذکور است که گفت امام احمد
اگر خوانده شود این حدیث بر مجنون البته صحت یابد
از جنون خود در همون زمان ودر روایتے دیگر از وے است که اگر
خوانده شود بر مجنون البته افاقه یابد یا بر مریض البته صحتیاب گردد
وحاکم در تاریخ نیشاپور روایت کرده بسندیکه نیست درو ...

هر گفت ایستاده

مام احمد بن حنبل و اسحاق

ی موجود بودند پس پدرم گفت

د هر مردے از شما آنکه یاد دارد پس ابو الصلت

ان کرد از من علی بن موسی رضا و وی روایت

عالیمقام خود این حدیث که ایمان قول و عمل است

بن عبد الله گفت که بعضے از اوشان گفتند

ین اسناد چیست پس پدر من گفت از وی که این دارو مجانین است

هرگاه که در بینی انداخته شود یعنی بطور دوا هر آئینه مجنون صحت یابد انتهی

ن مے نویسد باید دانست بر مرید لازم است که اسامی مشائخ از شیخ خود

رسالت پناه علیه الصلوٰة والسلام یاد گیرد که از ضروریات طالب این راه است

چه بر شاغل واجب است که هنگام ذکر و مراقبه پیر را بخاطر آورده اشتغال بآن نماید اگر حضور حاصل نشود ابتداء پیر را بخاطر آرد و اگر حضور نیابد پیر پیر را و اگر از وهم حضور نیابد پیر پیر پیر را و اگر از وهم حضور نیابد پیر پیر پیر پیر را تا بحضرت رسول صلی الله علیه و آله وسلم و نزدیک هر کدام ازین بزرگواران که حضور دست دهد ابتداء ذکر از وے کند و بصورت پیر همون را متصور داشته بعد استعانت از وے مشغول بذکر گردد.
چنانکه حضرت میر سید علی همدانی در رساله توریه تصریح بآن فرموده پس اگر بر اسامی مشائخ خویش اطلاع نداشته باشد با آنها آشنائی پیدا نگردد چرا که ادنی رتبه آشنائی با این برگزیدگان معرفت آشنائی اسامی ایشان است و چون آشنائی بذات مقدسه شان حاصل نکرده حضور اینها هنگام ذکر استعانت از ایشان در آن زمان چگونه صورت بندد پس بنا بر این تحقیق باجماع متاخرین از مشائخ پیر را ضرور است که مریدان را شجره آن سلسله که در و مرید کرده بدهد تا بسبب آشنائی با سامی شان آشنائی بمسمیات آنها حاصل آید که انتقال به مسمے از اسم حاصل میگردد لهذا در ذکر حق تعالے نیز اولاً اشتغال باسم وے تبارک و تقدس است و بعد حصول آشنائی تام باسم انتقال بمسمے است که ذات مقدس حق است تعالے شانه و چون در قدما وسایط اندک بودند بے شجره اسامی شیوخ یاد مے ماندند و اعطاے آن بمریدان ضرور نمید انستند و متاخران بسبب کثرت وسائط اعطاء شجره ضرور دانستند تا حفظ اسامی شیوخ بر مریدان آسان گردد و سعادت فاتحه تفصیلی شان نیز دریابند اگرچه فاتحه اجمالی بے شجره هم میتوان خواند مؤید این مطلب است آنچه صاحب معدن المعانی در باب بست و دوم در ذکر شجره پیران فرموده که شجره پیران یاد باید گرفت و بعد هر فرض باید خواند که دران برکات بیشتر است و اگر کسے را مهمے پیش آید دینی یا دنیاوی وضو کند

و دو رکعت نماز

انشاء اللہ تعالے

شیوخ مروی است سلہ

از سلسلۂ آنکس کہ بوسائط قل

مے آید و نیز از ثقات مروی آ

سانہ ہمچنین تا صد یا کم و بیش اخذ ر

اول بعینہ در اخیر نیز حاصل است چنا

بیان است من اراد الاطلاع علیہ فلی (بیان پس بطلبد آنچہ کسیکہ اطلاع خواہد)

بندگی شیخ عبد القدوس گنگوہی قدس سرہ چنین نو

در نوشتن شجرہ ابتدا از نام حضرت رسالت پناہ علیہ افضل ا

ولیکن پیران ما فرمودہ اند ولی آنست کہ پیر در نوشتن شجرہ برائے مرید

تا بحضرت سید کائنات علیہ الصلوٰۃ والسلام برساند تا استعانت و استمداد از جناب

وسائط باشد کہ در رعایت ادب ابلغ است و در قبول نیز اثرے عظیم دارد چنانکہ عارف شیرازی

قدس سرہٗ فرمودہ ؎ در میر و وزیر سلطان را ✤ بے وسیلت مگرد پیرامن۔ و رعایت طریقہ

تمنی ہم درین است کما لا یخفی و مرید در خواندن شجرہ مختار است بہر طوریکہ خواہد بخواند و گروہے از مشائخ

نقشبندیہ وغیرہ برخلاف جمہور ایشان رفتہ شجرہ و کلاہ بمریدان نمیدہند با ایشان کہ برابری تواند کرد

کہ اینان از حفظ رابطہ شیخ ہم برگذشتہ اند و بتوجہ شیخ اکتفا کردہ مردمانے اند صاحب صبر و قناعت

حریصان این راہ را ہمہ چیز باید و از ایشان قناعت راست نیاید فہم من فہم محققان گفتہ اند چنانچہ در

شریعت برائے اثبات مدعی دو گواہ ضرور است ہمچنین مدعی ارادت را در طریقت برائے اثبات

دعوی مذکور دو گواہ کہ شجرہ و کلاہ باشد لابد است و صدق اخلاص امریست مبطن (پوشیدہ ۱۲) ہر کسے آنرا درنتواند

یافت تا دلیلے بر آن قایم نشود و این اتخاذ شجرہ و کلاہ و اتباع شیخ در اقوال و افعال و احوال دلیلے است واضح

بر آن چہ محب شیخ را تبرکات ش عزیز مے نماید و برابر جان نگاہ میدارد و غیر محب برعکس آنست چنانچہ محبت

قرآن و اتباع نبی (صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ۱۲) دلیل ایمان است مومن را اگرچہ مردمانے کہ اتباع ندارند ہم مومن اند و شتان ما بین (فسنر قی است میان)

الایمانین (ہر دو ایمان ۱۲) ہر گاہکہ در محبت مجازی ہر چہ از محبوب باشد خوش مے نماید در محبت حقیقی کہ محبت شیخ است

ہر چہ از آن وے باشد خصوصًا کہ وے آنرا بدہد و بہ بخشد چرا خوش ننماید خاص تر کہ اسامی پیران و

کلاہ این روشن ضمیران باشد و کسیکہ ذوق ادراک معانی داشتہ باشد از آیہ کریمہ واذکر اسم ربک (و یاد کن نام پروردگار خود را)

ایضًا استنباط یاد کرد شجرہ پیران و اعطاء آن بمریدان میتوان نمود چہ معنی آیہ مذکورہ آنست یاد کن اے

که آنحضرت
است و مامور بذکر رب خود
وردگار است لازم بر آنحضرت
ے از افراد است ذکر نام مربی وے
لازم شد ذکر نام مربی مربی ایضاً سلسلہ
یہ مربی مربی مربی است کما لایخفی پس ب
بود مرہمہ مربیان را و کسے کہ پیر گرفتہ است
یہ معنی خویش وحق تبارک وتقدس بوساطت
در تربیت ظاہری و باطنی وے میکند اگرچہ آن مرید را
من پیر بلکہ پیش از وجود پیر و مرید ایضاً حق تبارک و تعالے بوساطت پیر
ے پرورش مرید و روحانیتش مے نماید چراکہ پیری و مریدی و وصول فیض پیران بر
مریدان در مرتبہ اعیان مقرر محقق شدہ است و موافق ہمان مرتبہ در خارج ظہور مے کند و شخصے کہ اصلا
مرید کسے نشود و بے پیر بمیرد آنکس مرید شیطان است ہرچہ باو میرسد بوساطت شیطان است کہ
من لا شیخ لہ فشیخہ الشیطان[1] صدق رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم السعید
من سعد فی بطن امہ والشقی من شقی فی بطن امہ چہ سعادت وشقاوت ہر کس در مرتبہ
عین ثابتہ وے کہ ام اوست مقرر شدہ است وچون بنا بر این تحقیق ذکر نام پیران مر مرید را لازم حال
گردید وقتیکہ وسائط بسیار درمیان پیر و حضرت رسالت پناہ علیہ الصلوٰۃ والسلام باشد اعطائے
شجرہ مرید را ضرور شد تا یاد اسامی پیران کہ وسائط شدہ اند برو آسان گردد انتہے۔

## فصل ہفتم دربیان جواز وضع شجرہ در قبر

باید دانست کہ بعضے از شیوخ متاخرین وضع شجرات در قبور مریدان تجویز مے نمایند وگویند کہ جانب
بالین میت کہ بشرف ارادت تشریف یافتہ است بالائے سر وے طاقے کنند و شجرہ و کلاہ نہند
کہ ببرکت آن نجات مر اورا حاصل آید یا کلاہ را دستارے کہ بر سر وے گذارند و ہیچ
آن ہیچ چند اگر دستار بدہند و مجوزان وضع شجرہ در قبر باینے کہ مرید شدہ مردہ باشد
فعل حضرت علی کرم اللہ وجہہ راستند می سازند کہ در حین حیات آنحضرت خبر فوت شخصے آوردند و گفتند
کہ محتاج توجہ ودعا است آنحضرت این دو بیت بر پرچہ نوشتہ دادند کہ بر سینہ آن میت بگذارند و آن دو بیت اینست

[1] کسیکہ ویرا شیخ یعنی پیر نباشد پس شیخ وے شیطان است و راست گفت رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ نیک بخت آنست
کہ نیکبخت شود در شکم مادر خود و بدبخت آنست کہ بدبخت گردد در شکم مادر خود ۱۲

العارف محمد بن احمد اليونيني صاحب الشيخ
القطب عبد الله البطائحي انتهى وقال الحافظ
شمس الدين محمد بن عبد الرحمن السخاوي
في الجواهر المكللة وكنت بحمد الله ممن لبس
الطاقية الصوفية من جماعة كثيرين منهم
الامام الزاهد الخير مفيد القاهرة الزين
رضوان المقرى الحافظ بلباسه لها
من الشيخ القدوة الجمال عبد الله بن العلاء
العسقلاني بلباسه لها من الشيخ الرحلة
الصدر محمد بن محمد البكري بلباسه لها
من قطب الكبير ابي بكر محمد بن احمد العسقلاني
بلباسه لها من الامام الشهاب ابي حفص
السهروردي بلباسه لها من قطب الاقطاب
المحيوي ابي محمد عبد القادر بن ابي صالح الكيلاني
بلباسه لها من ابي سعيد المبارك بن علي المخزومي
وهو من ابي الحسن علي بن احمد الهكاري وهو
من ابي الفرج الطرطوسي وهو من ابي الفضل
عبد الواحد التميمي وهو من والده عبد العزيز
وهو من ابي بكر الشبلي وهو من سيد الطائفة
ابي القاسم الجنيد البغدادي وهو من خاله
ابي الحسن السري السقطي وهو من ابي محفوظ
معروف الكرخي وهو فيما يزعمه الصوفية من
ابي سليمان داود بن نصير الطائي وهو كذلك
من ابي محمد حبيب العجمي وهو فيما هو ممكن من
الامام ابي سعيد الحسن البصري وهو فيما
عند الصوفية من علي بن ابي طالب رضي الله
عنه قال وانما اثبت هذا ههنا تبركا بذكر

عارف محمد بن احمد یونینی که از اصحاب شیخ قطب وقت
عبد الله بطائحی بود انتهی و حافظ شمس الدین
محمد بن عبد الرحمن سخاوی در جواهر مکللہ می نویسد
که و هستم من بشکر خدا از کسانیکه طاقیه صوفیه
پوشیده اند از جماعت کثیره که از ایشان امام
زاهد صالح فیض رساننده قاهره زین رضوان مقری
حافظ اند که لباس یافته اند از شیخ پیشوا جمال
عبد الله بن علاء عسقلانی و وے نیز لباس خود یافته
بودند از شیخ سیاح صدر محمد بن محمد بکری و وے
نیز لباس خود یافته بودند از قطب کبیر ابی بکر
محمد بن احمد عسقلانی و وے نیز لباس خود یافته بودند
از امام شهاب الدین ابی حفص سهروردی و وے
نیز لباس خود یافته بودند از قطب الاقطاب
ابی محمد عبد القادر بن ابی صالح گیلانی و وے
لباس میداشت از ابی سعید مبارک بن علی
مخزومی و وے از ابی الحسن علی بن احمد الهکاری
و وے از ابی الفرج طرطوسی و وے از ابی الفضل
عبد الواحد تمیمی و وے از والد خود عبد العزیز
تمیمی و وے از ابی بکر شبلی و وے از سید الطائفه
جنید بغدادی و وے از خال خود ابی الحسن سری
سقطی و وے از ابی محفوظ معروف کرخی و وے
موافق گمان صوفیه از ابی سلیمان داؤد
بن نصیر طائی و وے همچنین از ابی محمد حبیب
عجمی و وے موافق آنچه که ممکن است از امام ابی سعید
حسن بصری و وے موافق آنچه که نزد صوفیه
است از علی بن ابی طالب رضی الله عنه
سخاوی گوید که آنچه اینجا نوشتم تبرکاً بذکر

الصالحين واقتفاء الكثير من ائمة الحديث
الماضيين لا لكوني معتمدا صحة اتصالها
بل هي منقطعة في غير ما موضع وكذا قال
شيخنا رحمه الله تعالى يعني ابن حجر انه ليس في
شيء من طرقها ما يثبت ولم يرو في خبر صحيح
ولا حسن ولا ضعيف ان النبي صلى الله عليه
وآله وسلم البس الخرقة على الصورة المتعارفة
بين الصوفية لاحد من اصحابه ولا امر احدا
من اصحابه بفعل ذلك وكلما يروى من ذلك
صريحا فباطل قال ثم ان من الكذب المفترى
قول من قال ان عليا البس الخرقة الحسن
البصري فان ائمة الحديث لم يثبتوا للحسن
من علي سماعا فضلا عن ان يلبسه الخرقة
قال السخاوي ولم ينفرد شيخنا بهذا بل سبقه
اليه جماعة حتى ممن لبسها والبسها كما بينته
في جزء افردته للاسانيد فيها والله المستعان
وقال في المقاصد الحسنة حديث لبس الخرقة
الصوفية وكون الحسن البصري لبسها من
علي رضي الله عنه قال ابن دحية وابن الصلاح
انه باطل وكذا قال شيخنا ولم ينفرد شيخنا
بل هذا سبقه اليه جماعة حتى ممن لبسها
والبسها كالدمياطي والذهبي والهكاري
وابي حيان والعلائي ومغلطائي والعراقي
وابن الملقن والابناسي والبرهان الحلبي
وابن ناصر الدين وتكلم عليها في جزء مفرد
وكذا افردها غيره ممن توفي من اصحابنا
واوضحت ذلك كله مع طرقي بها في جزء مفرد

صالحین و اقتدای اکثری از ائمه حدیث متقدمین
نوشتم اما صحت اتصال این سلسله معتمد نبوده است
بلکه در اکثر مقام منقطع است و همچنین فرموده است شیخ من
یعنی ابن حجر رحمة الله علیه که نیست ثابت از طرق
چیزی و نه روایت کرده شد در حدیث صحیح یا حسن
یا ضعیف که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پوشانیده
است خرقه را بر طریقهٔ معمولهٔ صوفیه به هیچ یکی
از اصحاب خود و نه کسی را حکم فرموده بکردن آن و آنچه
روایت کرده میشود درین باب بطور صریح پس آن
باطل است باز سخاوی گفته که از دروغ افترا پرداز آنست
آنچه میگویند که حضرت علی پوشانید خرقه حسن بصری
رضی الله عنه حالانکه ائمه حدیث سماع حسن بصری را
از حضرت علی ثابت نکرده اند چه جاییکه پوشانیدن خرقه را
باز سخاوی گفته که این قول تنها شیخ ما نیست بلکه جماعتی برین
رفته اند حتی که دران آنکسان نیز اند که خود پوشیده اند
و دیگران را پوشانیده چنانکه بیان کرده ام این را در جزوی
علیحده که نوشته ام در بیان اسانید خود و از خدا میجویم مدد
در جمله امور و در مقاصد حسنه گفت که حدیث پوشیدن خرقه صوفیه
و پوشیدن حسن بصری آنرا از جناب امیر رضی الله عنه ابن دحیه
و ابن الصلاح گوید که این باطل است و همچنین قول شیخ من
و تنها این قول شیخ من نیست بلکه بسوی آن جماعتی رفته اند
حتی که دران آنکسان نیز اند که خود پوشیده اند و دیگران را پوشانیده اند
مثل دمیاطی و ذهبی و هکاری و ابی حیان و علائی و مغلطائی
و عراقی و ابن الملقن و ابناسی و برهان حلبی و ابن ناصر الدین
و در جزوی علیحده در باره خرقه کلام کرده و همچنین دیگر از اصحاب ما
که وفات کرده نیز در باره خرقه جزوی علیحده نوشته
و دران طرق ما را نیز به بیان واضح آورده

وكذا في ضمن غيره من تعاليقي هذا مع اني
ايا ها الجماعة من الاعيان المتصوفة امتثالا
لزامهم لي بذلك حتى تجاه الكعبة المشرفة
تبركا بذكر الصالحين واقتفاء لمن اثبته
من الحفاظ المعتمدين انتهى وتبعه ابن ربيع
والقسطلاني والقاري مرة والفتني والسمهودي
وقال الشيخ محمد بن محمد علان البكري الشافعي
في فتوحات الربانية شرح الاذكار النواوية
قال الشيخ تقي الدين بن الصلاح من القرب
لبس الخرقة وقد استخرج لها بعض المشايخ
اصلا من هذا الحديث اي حديث ام خالد
قلت اشار به الى السهروردي فانه ذكره في
عوارف المعارف فقال واصل لبس الخرقة
من السنة هذا الحديث وقال لبس الخرقة
ارتباط بين الشيخ والمريد وتحكيم من المريد
للشيخ في نفسه فالتحكيم شائع في الشرع لمصلحة
دنياوية فكيف ينكر هذا فيلبسه الخرقة
اظهارا للتصرف فيه فيكون لبس الخرقة علامة
للتفويض والتسليم ودخوله في حكم الشيخ ودخوله
في حكم الله وحكم رسوله واحياء سنة المبايعة
مع رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم ثم
قال ولا خفاء بان لبس الخرقة على الهيئة
التي يعتمدها المشايخ في هذا الزمان لم يكن
في زمن رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
وانما هو من استحسان الشيوخ ويد الشيخ
في لبس الخرقة ينوب مناب يد رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم قال وقد رأينا

وهمچنین است در غیر آن از حواشی من مع کیفیت پوشانیدگی
من آن خرقه را بجماعتے از صاحبان متصوفه بوجه اطاعت
من ایشان را باختیار کردن این طریق تا اینکه ذکر کردم
آن خرقه را نیز که قریب کعبه شریفه واقع گشته بسبب تبرک ذکر
صالحین و اقتدائے امر ثابت کرده حفاظ معتبرین انتهی و تابع
آن را ابن ربیع قسطلانی و علی قاری وفتنی وسمهودی۔
و شیخ محمد بن محمد علان بکری شافعی در فتوحات ربانیه
شرح اذکار نوادیه (که از تصنیف امام نووی است) گفته
که گفت شیخ تقی الدین بن الصلاح که از عبادت است
پوشیدن خرقه و بعضے مشائخ اصلش از حدیث ام خالد
برآورده اند گویم که اشاره کرده است بآن شیخ شهاب الدین
سهروردی در عوارف المعارف یعنی گفت که اصل پوشش خرقه
از سنت از این حدیث است وگفت که مراد از پوشیدن
خرقه ربط کنانیدن است میان شیخ و مرید وتحکیم است
از مرید بسوے شیخ در نفس خویش وتحکیم در شرع بوجه مصلحت
دنیویه شائع گشته (تحکیم حکم کردن کسے را میان دو خصم کذا فی المنتخب)
پس چگونه خواهد شد انکار وے و پوشانیدن خرقه بوجه
اظهار تصرف در مرید میباشد پس پوشیدن خرقه علامت
سپرد کردن و راضی گشتن و در حکم شیخ در آمدن اوست
و هم در آمدن در حکم خدا و حکم رسول وے و زنده گردانیدن
سنت بیعت با رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم باز گفت
که پوشیده نیست که پوشیدن خرقه باین طریق که مشائخ
زمانه آنرا معتمد داشته اند در زمان رسول خدا صلی الله
علیه وآله وسلم نبود بلکه این طریق مروجه از مستحسنات
شیوخ بوده است و دست شیخ در پوشانیدن
خرقه قائم مقام دست رسول خدا صلی الله علیه
وآله وسلم است و نیز گفت که دیده ام

من المشايخ من لا يلبس الخرقة ويسلك من غير
لبسها وكان طبقة من السلف الصالحين لا
يعرفون لبس الخرقة ولا يلبسونها المريدين
فمن يلبسها فله مقصد صحيح واصل من السنة
وشاهد في الشرع ومن لم يلبسها فله رأيه
وكل تصاريف المشايخ محمولة على السداد والصواب
ولا تخلو عن نية صالحة انتهى وفي المواهب
اللدنية من قال ان عليا البس الخرقة للحسن
البصري فمن الكذب المفترى فان ائمة
الحديث لم يثبتوا للحسن سماعا من علي
فضلا عن الباسه الخرقة قال الدمياطي
والذهبي والعلائي ومغلطائي والعراقي
والابناسي والحلبي وآخرون مع كون جماعة
منهم لبسوها تشبها بالقوم لكن نقل الفاكهي
فيما الفه من مناقب الشيخ احمد بن حجر الهيثمي
من الشيخ ابن حجر الهيتمي لقنه انه صحيح مسند
اتصالها من الحسن بعلي تبعا للحافظ بن حجر
في تهذيب التهذيب ونقل التصحيح عن جمع
من المتاخرين كالحافظ السيوطي وقال فمن
اثبت سماع الحسن من علي الحافظ الضياء المقدسي
في المختارة وتبع عليه الحافظ في التهذيب
ثم قال ابن حجر الهيتمي في معجمه بعد ان ذكر
شيئا فاذا تعلمت ما ذكر به علمت ان ما عليه
الصوفية من اسانيدهم التي تنتهي الى الحسن
البصري لا مطعن ولا انكار عليهم فيها واطال
في تائيد ذلك ورد على ما خالفه انتهى كلام
الفاكهي وقال الشيخ ابراهيم الكردي ثم الراجح

بعضے مشائخ را کہ خرقہ نے پوشیدند وبغیر لبس آن
سلوک مے کردند وطبقۂ از سلف صالحین بودہ کہ پوشیدن
یا پوشانیدن خرقہ را برائے مریدین چیزے نمی شناختند
پس ہر کہ مے پوشد آنرا وے را نیز مقصد صحیح است واصل
سنت وشاہد در شرع وہر کہ نے پوشد پس این رائے
وے است وجملہ افعال مشائخ محمول اند بر راستی و
صواب واز نیت صالح خالی نیستند انتہی۔ در مواہب لدنیہ
نوشتہ است کہ ہر کہ قائل الباس خرقہ علی رضی اللہ عنہ
بحضرت حسنؓ بصری است پس این از دروغ افترا پرداز است
چہ کہ ائمہ حدیث سماع حسنؓ بصری را از حضرت علیؓ ثابت
نکردہ اند چہ جائے الباس خرقہ را ودمیاطی وذہبی وعلائی
ومغلطائی وعراقی وابناسی وحلبی ودیگران با وجود
بودن شان از جماعت خرقہ پوشان بوجہ مشابہت
بآن قوم گفتند کہ فاکہی در رسالۂ خود کہ در مناقب
شیخ احمد بن حجر ہیثمی تالیف کردہ از شیخ ابن حجر
ہیتمی نقل کردہ کہ شیخ گفت کہ اتصال یعنی ملاقات
حسن بصری با حضرت امیرؓ صحیح است بوجہ متابعت قول
حافظ ابن حجر در تہذیب التہذیب ونقل کرد تصحیح این
روایت را از جماعتے متاخرین مثل حافظ سیوطی وگفت
کہ کسیکہ سماعت حسن بصری را از حضرت امیرؓ ثابت کردہ
از حافظ ضیاء مقدسی در مختارہ وتابع وے درین قول
حافظ شد در تہذیب باز ابن حجر در معجم مصنفۂ خود بعد قدرے
بیان گفت کہ ہر گاہ دانستی این کلام را پس بدانکہ آنچہ
صوفیہ سند خود بحضرت حسن بصری میرسانند دران ہیچ
طعن وانکار براو وشان نیست وصورت حال نیز ثابت شد
میکند ونیز ابن حجر مخالف آنرا رد کردہ تا اینجا است
کلام فاکہی وشیخ ابراہیم کردی گفتہ کہ ترجیح این سماعت

ان الحسن البصري سمع من علي ابن ابي طالب رضي الله
عنه فان الحفاظ مختلفون في ذلك فانكره جماعة
منهم واثبته جماعة قال الحافظ السيوطي في اتحاف
الفرقة وهو اي الاثبات هو الراجح عندي بوجوه
وقد رجحه الضياء المقدسي في المختارة فانه قال الحسن
بن ابي الحسن البصري عن علي ابن ابي طالب
رضي الله تعالى عنه وقيل لم يسمع منه وتبعه
على هذه العبارة الحافظ ابن حجر في اطراف المختارة
ولكنه بعد رجح سماعه وصححه انتهى اقول فيه
رد جيد من السيوطي على عصريه السخاوي
وغيره ممن لم يقف عليه واغتر بما لديه في نسبة
الانكار اليه فاثباته لسماعه في اطراف المختارة
وفي غيرها بعد كما نقله عنه السيوطي فيما مقدم
على نفيه له فيما نقله عنه السخاوي وغيره لان
المثبت مقدم على النافي لانه معه زيادة علم
واما قول السخاوي ولم يروا ان النبي صلى الله
عليه وآله وسلم البس الخرقة على الصورة المتعارفة
بين الصوفية لاحد من الصحابة الخ فليس فيه
الا نفي ورود الكيفية المخصوصة لهم اما الكيفية
المخصوصة من فعله صلى الله عليه وآله وسلم
فقد فعلها بعلي بن ابي طالب وعبد الرحمن بن
عوف في الباس العمامة وبالعباس وولده فجعل
كل احد من هؤلاء كيفية فدل على الاطلاق
وجواز الكيفيات بعد ثبوت الالباس ايضا بالعمامة
والا بنجانية وغيرها فنفي الكيفية كما ذكر غير قادح
اذ لا يلزم من ذلك نفي اصل الالباس بغير تلك
الكيفية وهو ظاهر ولا يرى ان الشيخ شهاب الدين

که حسن بصری سماعت دارد از علی بن ابی طالب رضی الله
عنه چرا که حفاظ حدیث درین باب مختلف اند جماعتے
از اوشان انکار میکنند وجماعتے این را اثبات میکنند
حافظ سیوطی در اتحاف الفرقة گوید که اثبات سماع ایشان
نزد من راجح است بچند وجوه وترجیح داده است او را ضیاء مقدسی
در مختاره وگفت حسن بن ابی الحسن بصری روایت از علی بن
ابی طالب رضی الله عنه وبعضے گویند که وے سماع ندارد آرے
وتابع این قول شد حافظ ابن حجر در اطراف مختاره لیکن بعد
آن مرجح ساخت سماع وی را وتصحیح این روایت کرده انتهی
میگویم که درین کلام رد جید است از سیوطی بر معاصر وے
سخاوی وغیر آن از ان کسان که نه واقف گشتند بران وغره
کردند بوجه نسبت انکار خود بر خود پس اثبات سماع از او
در اطراف مختاره است ودر غیر آن بعد وے واقع گشته
چنانکه نقل کرده از وے سیوطی در انچه که بالا گذشت وآن
مقدم است بر کیفیت لقاے حسن بصری از حضرت امیر رضی الله عنه در انچه
که نقل کرده از وے سخاوی وغیر آن چرا که دلیل ثابت کننده
مقدم میباشد بر دلیل نفی کننده چه که وی را علم زائد میباشد واما قول
سخاوی که نه روایت کرده شد این امر که نبی صلی الله علیه وآله وسلم
پوشانید خرقه را بر صورت متعارفه میان صوفیه بکسے از صحابه
تا آخر پس درین قول نیست مگر نفی ورود کیفیت مخصوصه برای صوفیه
ولیکن کیفیت مخصوصه از فعل آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ثبوت آن
دو امر یافته میشود یکی فعل آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم با علی ابن ابی طالب
ودیگر با عبد الرحمن ابن عوف وعباس وپسر شان که عمامه پوشانید
آنها را پس از هر یکی ازینها ثبوت این کیفیت یافته شد مطلقا مع جواز کیفیات
بعد ثبوت الباس هم بعمامه وهم با بنجانیه وانچه آن کلام میگویند که درین
خلوط نباشد ونفیش باشد وغیر آن پس ز نفی کیفیت مذکوره بمقصد مطلب ما
نیست ازین کلام نفی اصل الباس لازم نمی آید بغیر این کیفیت مخصوصه معموله
حضرات صوفیه که ظاهر است نمی بینی که شیخ شهاب الدین

السهروردی قد قال فی العوارف لاخفاء بان لبس
الخرقة علی الهیئة التی یعتمدها الشیوخ فی هذا
الزمان لم یکن فی زمان رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم وهذه الهیئة والاجتماع لها
والاعتداد بها من استحسان الشیوخ انتهی
مع انه لم یذکر هذا الکلام الا بعد ما روی
حدیث ام خالد المثبت لاصل اللبس بکیفیتها
فظهر ان عدم ورود الکیفیة المخصوصة
لاینافی ورود اصل اللبس بغیر تلك الکیفیة
علی انه قد ثبت تعدد الالباس منه صلی الله
علیه وآله وسلم بکیفیات مختلفة وهو دلیل
علی ان الامر فیه توسعة ولیس محصورا فی
کیفیة خاصة ولا فی ثوب خاص ولا مختصا
بالذکر ولا بالانثی ولا بالصغیر ولا بالکبیر
فقدمر انه البس علیا وابن عوف العمامة وارخی
للاول طرفها وللثانی طرفیها وکلاهما کیفیة وثبت
فی حدیث ام خالد انه البسها خمیصة سوداء
بیده وقال لها ابلی واخلقی وثبت فی حدیث
ابن عباس عند الترمذی انه صلی الله علیه
وآله وسلم البس عباسا وولده کساء ودعا لهم
ثم روی حدیث الترمذی عن ابن عباس
قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
للعباس اذا کان غداة الاثنین فأتنی انت
وولدك حتی ادعو لهم بدعوة ینفعك الله
بها وولدك فغدا وغدونا معه البسنا
کساء ثم قال اللهم اغفر للعباس وولده مغفرة
ظاهرة وباطنة لاتغادر ذنبا اللهم احفظه

سهروردی در عوارف نوشته است که مخفی مباد که پوشیدن
خرقه باین طریق که معتمد داشته اند وے را مشائخ این
زمانه در زمان برکت نشان آنحضرت صلے الله علیه وآله
وسلم نبود بلکه این طریق و اجتماع بران و اعتبار بوے از
پسندیدن داشتن شیوخ است انتهی۔
و باینهمه این کلام را نه ذکر کرده تا وقتیکه حدیث
مرویه ام خالد که ثابت کننده اصل لبس مع اندکے کیفیت
وے است مذکور نساخته پس معلوم شد که نه وارد گشتن کیفیت
مخصوصه منافی اصل لبس بغیر این کیفیت نیست علاوه ازین
ثابت گشته است متعدد بودن الباس از آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم بکیفیات مختلف و آن خود دلیل این
امر است که درین باب وسعت است و نه حصر کرده شد
در کیفیت خاص و نه در جامه خاص و نه مخصوص بمردو نه زن
و نه بزرگ و نه صغیر و مذکور شده که آنحضرت
صلے الله علیه وآله وسلم پوشانید علی رض و ابن عوف رض را عمامه
و بیاویخت برائے اول یک طرف و برای دوم دو طرف را
و این هر دو کیفیت اند و در حدیث ام خالد ثابت شده که
آنحضرت پوشانید وے را گلیم سیاه بدست خود و فرمود
از وے که بپوش و کهنه کن و در حدیث ابن عباس رض و آیت
ترمذی ثابت شده که آنحضرت پوشانید عباس رض و پسر
وے را گلیم و دعائے برکت کرد برائے شان باز ترمذی روایت
کرد از ابن عباس رض که گفت فرمود رسول الله صلے الله علیه
وآله وسلم عباس رض را که هرگاه که باشد فردا دوشنبه پس بیا نزد
من مع پسر خود تا که دعا کنم برائے شما دعائیکه نفع دهد ترا
خدا بوے و پسر ترا پس صبح گردید یا صبح کردیم ما
با وے صلے الله علیه وآله وسلم و پوشانید ما را گلیم و فرمود
که بارخدایا بخش عباس رض و ولد وے را از گناهان ظاهری و باطنی چنانکه
نه متروک گردد گناهے بارخدایا حفاظت کن

فی ولده وقال ابو عیسی هذا حدیث حسن غریب
لا نعرفه الا من هذا الوجه وزاد رزین العبدری
فی آخره واجعل الخلافة باقیة فی عقبه وقال السیوطی
فی مرقاة الصعود الی سنن ابی داؤد وقد استنبطت
للخرقة اصلا من السنة اوضح من حدیث ام خالد
وهو ما اخرجه البیهقی فی شعب الایمان من
طریق عطاء الخراسانی ان رجلا اتی ابن عمر فسأله
عن ارخاء طرف العمامة فقال له عبد الله ان
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بعث سریة
وامر علیها عبد الرحمن بن عوف وعقد لواء وعلی
عبد الرحمن ابن عوف عمامة من کرابیس مصبوغة
بسواد فدعاه رسول الله صلی الله علیه وآله
وسلم فحل عمامته ثم عممه بیده وافضل من عمامته
موضع اربع اصابع او نحو ذلک فقال هکذا فاعتم
فانه احسن واجمل فهذا اوضح فی کونه اصلا للبس
الخرقة من وجوه احدها ان الصوفیة انما یلبسون
طاقیة علی الراس لا ثوبا عاما لجمیع البدن والثانی
ان حدیث ام خالد فی اللباس غطاء وکسوة
وهذا بالراس تشریف وهو السبب للبس الخرقة
ووجه ثالث ان لبس الخرقة نوع من المبایعة
کما اشار الیه السهروردی وام خالد کانت صغیرة
لا تصلح للمبایعة بخلاف حدیث ابن عوف انتهی
وقال القشاشی وهو کذلک ای ان الاستدلال
بحدیث ابن عوف للباس الخرقة انسب
من الاستدلال بحدیث ام خالد ولکن الاستدلال
بما فی الجامع الکبیر والفتاوی من احادیث تعمیم
النبی صلی الله علیه وآله وسلم علیا رضی الله عنه

در اولاد وے ابو عیسے ترمذی گفت که این حدیث حسن
غریب است نمی شناسیم آنرا مگر ازین طریقه و رزین عبدری
در آخر این حدیث اینقدر عبارت زائد کرده و بگردان
خلافت را باقی در اعقاب وے ۔ و سیوطی در مرقاة الصعود
الی سنن ابی داؤد نوشته که برچیده ام برائے خرقه اصلے
از سنت واضح تر از حدیث ام خالد و آن آنست که برآورد
ویرا بیهقی در شعب الایمان از طریق عطاء خراسانی که مردے
بخدمت ابن عمر رضی الله عنه آمده سوال کرد از آویختن
طرف عمامه پس گفت ویرا عبد الله (یعنی ابن عمر) که رسول الله
صلے الله علیه وآله فرستاد لشکرے را و در ان امیر ساخت
عبد الرحمن بن عوف را و به بست ویرا علمے و بر او شان
عمامه بود از پارچه هائے رنگین برنگ سیاه پس بخواند
ویرا رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم و بکشاد عمامه ویرا
باز بربست عمامه را بدست خویش و افزون گردانید
از عمامه وے مقدار چهار انگشت یا مثل آن و فرمود که
چنین عمامه باید بست که نیکوتر و خوبتر نماید پس این
حدیث واضح تر است در بودن آن عمامه اصل برائے لبس
خرقه از سه وجه یکے اینکه مے پوشند طاقیه را بر سر نه جامه
که عام بر جمیع بدن باشد و دوم اینکه حدیث ام خالد در لباس
برای ستر و پوشیدگی است و این برای سر (یعنی پوشانیدن طاقیه)
بنابر تشریف یعنی بزرگی گردانیدن است و همین سبب است
بر لبس خرقه و سوم اینکه پوشش خرقه قسمے از مبایعت است چنانکه
شیخ الشیوخ سهروردی فرموده و ام خالد صغیره بود و صلاحیت بیعت
یا بیعت گرفتن نمیداشت بخلاف حدیث عبد الرحمن بن عوف
که ازان صلاحیت بیعت گرفتن نیز ظاهر میشود انتهی و قشاشی گفته
استدلال بحدیث ابن عوف در پوشانیدن خرقه مناسب است
از استدلال بحدیث ام خالد لیکن استدلال بانچه که در جامع کبیر
و فتاوی است از احادیث عمامه بستن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم علی رضی
الله عنه

العمامة انسب من الاستدلال بحديث ابن عوف لوضوح ان السلاسل لا تنتهي الى ابن عوف وانما تتصل بعلي ابن ابي طالب رضي الله عنه وعن سائر الصحابة اجمعين انتهى وتبعه الشيخ ابراهيم الكردي وقال الشيخ محمد عابد السندي والا فحديث ام خالد اولى ما يستدل به لان الباسه صلى الله عليه وآله وسلم كان بحضور جمع عظيم من الصحابة انتهى قلت تعميم ابن عوف رضي الله عنه ايضا كان بحضور ابي بكر وعمر وناس من المهاجرين رواه الدارقطني في الافراد وابن عساكر وفي رواية له ولابي نعيم في المعرفة والبزار في مسنده ومحمد بن عمر وبن اسحاق انهم كانوا احد عشر رجلا فيهم الخلفاء الاربعة وتعميم علي رضي الله عنه حين بعثه الى خيبر كان في جمع منهما جميعا اكثر وهو على المحدث اظهر من ان يذكر والاستدلال بتعميمه رضي الله عنه يوم غدير خم اولى واحرى من جميع ما تقدم لانه كان بحضر جماعات كثيرة من الصحابة قال القشاشي وفي حديث عبد الرحمن بن عوف اثبات اصل الالباس وانه سنة مشروعة بمن تبعها من الكبراء مع تابعه مطلقا والا فهو الاخص بما ذكره الله اعلم وقال الشيخ احمد المعروف بزروق المغربي في قواعد الطريقة لباس الخرقة ومناولة السبحة واخذ العهد والمصافحة والمشابكة من علم الرواية الا ان يقصد بها حال فتكون لاجله واخذ والباس الخرقة من احاديث وردت في خلعه صلى الله عليه

این زائد مناسب است از استدلال بحدیث ابن عوف رضی الله عنه چه که این امر واضح است که سلاسل بحضرت عبد الرحمن بن عوف رض منتهی نمیشوند بلکه بحضرت علی ابن ابی طالب رضی الله عنه البته متصل میشوند وهم با دیگر صحابه انتهی وتابع گشت ویرا شیخ ابراهیم کردی وشیخ محمد عابد سندی گفت که واگر چنین نیست پس حدیث ام خالد بهتر است در دلیل گرفتن چراکه پوشانیدن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ویرا در موجودگی جماعت عظیم صحابه بود انتهی میگویم که عمامه بستن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مر عبد الرحمن ابن عوف رض را نیز بموجودگی حضرتین ابی بکر صدیق وعمر فاروق وجماعتے از مهاجرین رضی الله عنهم بود چنانکه روایت کرد این را دارقطنی در حدیثات مفرده وابن عساکر وبروایتے دیگر ویرا وابی نعیم را نیز در (کتاب موسومه به) معرفت است وبزار در مسند خود محمد بن عمر ومحمد بن اسحاق گویند که حاضرین مجلس آنوقت یازده نفر بودند که منجمله آن یازده خلفاے اربعه نیز بودند وعمامه بستن آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم علی مرتضی را وقت فرستادن بسوی خیبر بموجودگی جماعت بود که کثیر بودند چنانکه بر دانندهٔ فن حدیث ظاهر است حاجت اعاده ندارد واستدلال به عمامه بستن آنحضرت علی مرتضی را یوم غدیر خم (نام مقامیست چنانکه بالا گذشت) از همه روایات مذکورهٔ بالا بهتر ولایق تر است چراکه بموجودگی جماعتهای کثیرهٔ صحابه بود قشاشی گفت که در حدیث عبد الرحمن ابن عوف رض ثبوت اصل البا‌س است وانکه وی سنت مشروعه است برای بزرگانیکه پیروی او اند وتابعین شان مطلقا حدیث دیگر مخصوص بشخص مذکور است والله اعلم شیخ احمد معروف بزروق مغربی در قواعد الطریقة نوشته است که پوشش خرقه وعطا کردن تسبیح وگرفتن عهد ومصافحه کردن از علم روایت است لیکن اگر از وی حالی مقصود گرفته شود پس برای وی نیز خواهد بود وگرفته اند مشائخ سند لباس خرقه را از احادیث که وارد گشتند در باب خلعت دادن آنحضرت صلی الله علیه

وآله وسلم على غيره احد من اصحابه انتهى
قال القشاشي واذا ثبت الباسه صلى الله عليه
وآله وسلم للصغير والكبير والمفرد والجمع والذكر
والانثى بالكيفيات المختلفة دل على ان الامر فيه
توسعة وانه كان بما اراه الله بنور النبوة ما
هو اللائق بالحال والشخص الثوب فكذلك الشيخ
الوارث له يفعل ما اراه الله بنور الولاية لائقا
بحال الشخص وزمانه ومكانه اذ لا شك ان الاحوال
تختلف باختلاف الاشخاص والازمان
والامكنة فيراعى الشيخ بنور الولاية الموروثة
له بالاتباع للنبي صلى الله عليه وآله وسلم
ما هو اللائق بالحال والزمان والمكان على
اختلافها وهو فى كل ذلك متبع للسنة لما
عرفت من عدم الحصر فى كيفية والله اعلم
وحيث ان الخرقة كما قال السهروردى فى العوارف
عتبة الدخول فى الصحبة وبالصحبة ترجى للمريد
كل خير انتهى كان الظن بهم انهم ما اختاروا
هذه الهيئة الا لكونها فى زمانهم انفع
للمريد فيما هو المقصود منه من التخلق باخلاقهم
والتأدب بآدابهم وكلما يكون وسيلة الى
المطلوب فهو مطلوب وان لم يكن واردا
بخصوصه عن رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم وقد يدخل فى عموم قوله صلى الله عليه وآله
وسلم من سن سنة حسنة حيث حصل به
ما هو احسن وان كان حدثا فقد قررته السنة
القولية فدل على حسنه وانه من الحسنة فلما
الاعمال بالنيات وانما لكل امرء ما نوى انتهى

وآله وسلم براكثرے از صحابه خويش انتهى۔
قشاشى گويد كه وقتيكه ثابت گشت پوشانيدن آنحضرت
صلے الله عليه وآله وسلم لباس صغير وكبير وشخص واحد
ومردمان متعدد را از مردان وزنان بكيفيات مختلفه
پس معلوم شد كه درين باب امر بوسعت است و آنكه
آنحضرت صلى الله عليه وآله وسلم را الله تعالے معائنه نمايند
بنور نبوت حالات مردمان كه كدام لائق است باين امر
وسزاوار اين جامه همچنين شيخ كه وارث آنحضرت ميباشد
بنور ولايت الله تعالے وى را معائنه ميكناند كه كدام
كس لياقت اين كار ميدارد ويا در كدام وقت يا مكان با
لياقت اين كار پديد خواهد شد چه كه شك نيست كه حالات مختلف
ميباشند بوجه اختلاف مردمان واوقات ومقامات پس
شيخ كه منور باشد بنور ولايت موروثى از متابعت حضرت نبوى
واجب است كه رعايت كند انچه كه لايق باشد باحوال مردم
اختلاف حالات و اوقات و مقامات و شيخ در جمله اين امور متبع
سنت خواهد بود چنانكه دانستى سابقاً از نه منحصر بودن لباس خرقه
در كيفيتے خاص و الله اعلم - و خود شيخ الشيوخ سهروردى در عوارف نوشته است
كه خرقه علامت است بدخول آنكس در صحبت و از صحبت مريد را اميد
امور خير ميشود انتهى و چونكه گمان اين بودن ميتوانست كه صوفيه اين هيئت را
محض بوجه نافع تر بودن براى مريد يا بسبب رواج بودن در ان زمانه اختيار
كرده اند و مقصود شان از وى اينست كه مريد باخلاق ايشان و آداب
ايشان خوگر شود و هرگاه كه اين وسيله يافت مطلوب است پس هيئة مطلوب
اگرچه بطور مخصوص از آنحضرت صلے الله عليه وآله وسلم وارد
نگشته ليكن بطور عموم درين ارشاد آنحضرت صلے الله عليه وآله وسلم
داخل است كه كسيكه طريقه نيك نهد در اسلام تا آخر و حاصل شد
بوے انچه احسن بود و اگرچه امرے جديد است مگر سنت
قولى آنحضرت وى را ثابت كرد پس دلالت بر امر نيك بودن كرد
پس اين امر نيز از امور حسنه شد پس جز اين نيست كه ثواب اعمال موقوف بر نيتها

وقال الشیخ الاکبر محی الدین ابو بکر ابن العربی فی رسالة
الخرقة وکان مما جاء به رسول الکریم من الله
العلی الحکیم فی الکتاب المنزل الذی هو القرآن
العظیم یا بنی آدم قد انزلنا علیکم لباسا یواری
سوآتکم وریشا ولباس التقوی ذلک خیر
فالضروری من اللباس الظاهر ما یستر السوءات
وهو لباس التقوی من الوقایة والریش ما یزید
علی ذلک بما یقع به الزینة التی اخرج لعباده
من خزائن غیبه وجعلها خالصة للمومنین
فی الحیوة الدنیا ویوم القیمة فلا یحاسبون علیها
واذا لبسوها وتزینوا بها من غیر هذه النیة
ولا هذا الحضور ولبسوها فخرا وخیلاء فتلک
زینة الحیوة الدنیا فالثوب واحد ویختلف
الحکم علیه باختلاف المقاصد ثم انزل
فی قلوب العباد الاخیار لباس التقوی وهو
خیر لباس وهو علی صورة لباس الظاهر سواء
فمنه لباس ضروری یواری سوءة الباطن
وهو تقوی المحارم مطلقا ومنه ما هو مثل الریش
فی الظاهر وهو لباس مکارم الاخلاق مثل
نوافل العبادات کالصفح والاصلاح وان کان
الشارع قد اباح لک اخذ حقک ولکن ترکه
مما یتزین به الرجل فی باطنه فهی زینة الله
فی الباطن وهو کل لباس باطن ندبک الشرع
الیه فقد تحقق لباس الباطن انه علی صورة
الظاهر شرعا وکما یختلف الظاهر بالمقاصد
والنیات کذلک یختلف لباس الباطن
بالنیات والمقاصد فلما تقرر هذا فی نفوس

وحضرت شیخ اکبر محی الدین ابو بکر ابن عربی در رساله خرقه مصنفه
خود میفرماید که هست از آنچه که نازل شد بر رسول کریم از
جانب خدای علی حکیم (این هر دو از اسمای باریتعالی شانه اند)
در کتاب نازل شده که موسوم بقرآن عظیم است یا بنی آدم قد
انزلنا علیکم لباسا یواری سوآتکم وریشا ولباس التقوی
ذلک خیر (یعنی ای فرزندان آدم هر آئینه ما فرود آوردیم بر شما لباسیکه بپوشد
شرمگاه شما را و فرود آوردیم جامه ها و زینت را و لباس پرهیزگاری وی از همه بهتر است
پس در لباس ظاهری آن مقدار ضروری است که بپوشد شرمگاه را و آن لباس
تقوی است که باشتمال حفظت است مراد از ریش آنست که برین زیاده باشد و سبب وی
زینتیکه خدای تعالی برای بندگان خود مقرر ساخته از خزانه های غیب گردانید آنرا خاص برای
مومنین در دنیا و هم یوم قیامت واقع شود پس از آنها حساب نگرفته خواهد شد هرگاه
اوشان بغیر این نیت خواهند پوشید و زینت بدان خواهند گرفت و حضور قلب در آن مقصود
شان نخواهد بود بلکه بطور فخر و کبر آنرا خواهند پوشید پس این زینت دنیا خواهد بود زینت دین
پس جامه یکی است و حکم بران مختلف خواهد بود بسبب مختلف بودن مقاصد باز نازل کرد خدای تعالی
در قلوب بندگان نیک لباس تقوے را و آن بهترین
لباس است و نیز بر صورت لباس ظاهر است و از وی
آن لباس ضروری است که بپوشد زشتی باطن را و مراد
از زشتی باطن ترسیدن است از چیزهاے که محارم اند
مطلقاً و بعضے از وے مثل زینت اند در ظاهر و آن لباس
مکارم اخلاق است مثل عبادات نافله یا در گذشتن از گناه
و درست کردن کارے اگرچه شارع علیه السلام ترا مباح
فرموده اند گرفتن حق خویش را لیکن ترک آن باعث
زینت باطن است براے انسان پس آن زینت الٰهی
است در باطن و آن هر لباس باطن است که خوانده است
ترا بسوے وے شرع شریف پس ثابت گشت که لباس
باطن آنست که بر صورت ظاهر شرعی باشد و چنانکه ظاهر
مختلف میباشد در مقاصد و نیات همچنین لباس باطن هم به نیات و
و مقاصد مختلف میشود و هرگاه که این امر در نفوس

اهل الله ارادوا ان يجمعوا بين اللبستين ويتزينوا
بالزينتين ليجمعوا بين الحسنيين فيثابوا من الطرفين
فسبب لباس هذه الخرقة على الهيئة المعلومة
عندهم ليكون تنبيها على ما يريدونه من لباس
بواطنهم وجعلوا ذلك صحبةً وادبًا واصل هذا
اللباس عندي على ما القي في سري ان الحق
لبس خرقة قلب عبده فانه قال ما وسعني
ارضي ولا سمائي ووسعني قلب عبدي فان
الثوب وسع لابسه ثم قال فظهر الجمع من اللبستين
من زمان الشبلي وابن خفيف الى هلم جرا فجرينا
على مذهبهم في ذلك فلبسناها من ايدي مشايخ
جمة سادات بعد ان صحبناهم وتادبنا بآدابهم
ليصح اللباس ظاهرًا وباطنًا ومذهبنا في لباس
مريد الزينة هو على غير ما هو عليه الامر اليوم
وذلك ان الشيخ المربي ينظر في حال المريد الذي
يريد ان يلبسه فاي حال يكون للمريد فيه
نقص فان الشيخ يتلبس بذلك الحال حتى
يتحقق به ويعرفه فيسري قوة ذلك الحال في الثوب
الذي يكون على الشيخ فيجرده في الحال ويكسوه
ذلك المريد فيسري فيه سريان الخمر في اعضائه
فيعمره ويتم له الحال فالبستك ايها الولي الحميم
موفق الدين احمد بن علي بن احمد بن مريم
القيسي الاشبيلي هذا اللباس من الصحبة
والادب من يدي فاقول وانا محمد بن علي
بن محمد بن العربي الحاتمي من ذرية عبد الله بن حاتم
لبست هذه الخرقة المعلومة بين اهل التصوف
من يد جمال الدين يونس بن يحيى بن ابي الحسن بن

اہل اللہ ثابت گشت پس خواستند کہ جمع کنند میان
ہردو لباس و زینت کنند میان ہر دو تا کہ جامع شوند میان
ہردو ثواب یابند از ہردو جانب پس سبب پوشیدن
این خرقہ بر صورت معلومہ نزد شان ہست کہ او شان را
تنبیہ باشد بر انچہ کہ ارادہ میکنند آنرا از لباس باطن خویش
و قرار دادند این را بطور صحبت و ادب و اصل این لباس
نزد من چنانکہ در قلب من القا کردہ شد اینست کہ حق تعالی
خرقۂ قلب بندۂ خود پوشیدہ چنانکہ خود فرمودہ کہ نہ وسعت
کرد مرا زمین من و نہ آسمان من و وسعت کرد مرا قلب
بندۂ من این تحقیق جامہ وسعت میکند پوشندۂ خود را باز گفت کہ ظاہر شد
جمع میان ہردو لباس از زمان شبلی و ابن خفیف تا اینکہ دم
سلسلہ بسلسلہ و میرویم بر مذہب او شان درین باب
و پوشیدہ ام ویرا از دستہاے مشائخ کثیر بزرگان بعد صحبت
یافتن از او شان و ادب آموختن از او شان تا کہ درست
آید لباس بطور ظاہر و باطن و مذہب ما در دادن لباس بہ
زینت خلاف آنست کہ امروز میشود باینوجہ کہ شیخ تربیت
کنندہ مے بیند در حال آن مرید کہ لباس دادن وے را
منظور میدارد پس حالیکہ مرید دران ناقص میباشد شیخ
ہم دران حال لباس میدہد تا کہ مرید دران ثابت گردد و ویرا
آباد سازد پس قوت آن حال دران ثوب کہ بر شیخ میباشد سرایت
میکند و وے آنرا فی الفور از ان مجرد کردہ بمریدے پوشاند و آن
حال در مرید ساری میشود چنانکہ شراب سریان میکند در اعضاے نوشندہ
پس آن حال قلب مرید را آباد میکند و حال ویرا کامل میسازد پس
می پوشانم ترا ای دوست خالص موفق الدین احمد بن علی بن احمد بن مریم
قیسی اشبیلی این لباس را از دست خود بوجہ صحبت و ادب و میگویم کہ من
محمد بن علی بن محمد بن عربی حاتمی از اولاد عبد اللہ بن حاتم ام و پوشیدہ ام
این خرقۂ مشہورہ میان اہل تصوف را از دست جمال الدین یونس بن یحیی

ابی البرکات بن احمد بن عبد الله بن محمد بن
احمد بن حمزة بن اسماعیل بن محمد بن عیسی بن
موسی بن علی بن عبد الله بن العباس عم
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بمکة تجاه
الرکن الیمانی من الکعبة المعظمة بالمسجد الحرام
الشریف وذلك سنة تسع وتسعین وخمسمائة
بعد ان صحبته واخذت عنه وتادبت به
ولبس یونس من ید شیخ الوقت عبد القادر
ابن ابی صالح بن عبد الله الجیلی ولبس عبد القادر
من ید ابی سعید المبارك بن علی المخزومی من ید
ابی الحسن علی بن محمد بن یوسف القرشی الهکاری
ولبس الهکاری من ید ابی الفرج الطرطوسی ولبس
ابو الفرج من ید ابی الفضل عبد الواحد بن
عبد العزیز التمیمی ولبس عبد الواحد من ید
والده عبد العزیز التمیمی ولبس من ید ابی بکر محمد خلف
بن جحدر الشبلی ولبس الشبلی لا بل صحب
ابا القاسم الجنید بن محمد وتادب به والجنید
صحب خاله السری السقطی واخذ عنه
وتادب بادبه والسری صحب معروف بن
فیروز الکرخی ومعروف صحب علی بن موسی انتهی
بلفظه مختصرا وقال الشیخ مجد الدین البغدادی
فی التحفة وکان یربی النبی صلی الله علیه
وآله وسلم بواطن الصحابة وظواهرهم وکانت
امارة کمال باطنهم من حیث صورة الاستفادة
رجوع النبی صلی الله علیه وآله وسلم الی
الحضرة وانصافهم بالصدیقیة والفاروقیة
والحیاء والرجولیة والعلم وامارة کمال ظاهرهم

بن ابی الحسن بن ابی البرکات بن احمد بن عبد الله بن محمد بن احمد
بن حمزه بن اسمعیل بن محمد بن عیسی بن موسی بن علی بن عبد الله
بن عباس عم رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در مکه
معظمه طرف رکن یمانی از کعبه معظمه در مسجد حرام در سنه
پانصد و نود و نه ۵۹۹ بعد اینکه صحبت وے یافتم وفیضها
از وے گرفتم و ادب حاصل کردم بذریعه وے و جمال الدین
یونس پوشید از دست شیخ وقت عبد القادر ابن ابی صالح بن
عبد الله جیلی و وے پوشید از دست ابی سعید مبارک بن
علی مخزمی و وے از دست ابی الحسن علی بن محمد بن یوسف
قرشی ہکاری و وے از دست ابی الفرج طرطوسی و وے
از دست ابی الفضل عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی و وے
از دست والد خود عبد العزیز تمیمی و وے از دست ابی بکر
محمد خلف بن جحدر شبلی و وے نه صرف پوشید بلکه صحبت
یافت ابو القاسم جنید بن محمد را و ادب آموخت از وے و جنید
صحبت یافت از خال خود سری سقطی و فیض گرفت
از وے و ادب آموخت از وے و سری سقطی صحبت
یافت از معروف بن فیروز کرخی و معروف صحبت یافت
از امام علی بن موسی رضا رضوان الله علیهم اجمعین اینست
مختصرے از رساله خرقه شیخ محی الدین ابن عربی انتهی
و شیخ مجد الدین بغدادی در تحفة البرره نوشته است
که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم تربیت میکرد ظاهر
و باطن صحابه را و بود علامت کمال باطن شان بحیثیت
صورت استفاده رجوع آنحضرت صلی الله علیه وآله
وسلم بسوے حق تعالی براے شان و موصوف
گشتن شان باوصاف صدیقیت و فاروقیت وحیا
و مردانگی و علم و علامت کمال ظاهر شان

ان شرفهم بخرقته ولباسه كما صح من ذلك بحكم
النقل انه البس علياً رضي الله عنه والبس
علي الحسن البصري وكميل بن زياد والبس كميل
عبدالواحد بن زيد والبس هو ابا يعقوب
السوسي والبس هو ابا عبد الله بن عثمان
والبس هو ابا يعقوب الطبري والبس هو ابا
يعقوب النهرجوري والبس هو ابا القاسم
بن رمضان والبس هو ابا العباس بن ادريس
والبس هو داؤد بن محمد المعروف بخادم الفقراء
والبس هو محمد بن مالك والبس هو شيخ الورى
اسمعيل القصري والبس هو شيخنا ابي الجناب
احمد بن عمر الصوفي والبس هو هذا الفقير واما
طريق الحسن البصري فهي اكثر شهرة فان اكثر
الخرق ينتهي الى الجنيد وهو ينتهي الى خاله لسري
وهو ينتهي الى المعروف الكرخي وهو ينتهي الى داؤد
الطائي وهو الى حبيب العجمي وهو الى الحسن البصري
الا اني رأيت بخط الشيخ الامام شهاب الدين
ابي حفص عمر بن محمد السهروردي متع الله المسلمين
بطول بقائه وهو احد المعتبرين في هذا الزمان
فيما كتب لواحد من مريديه وقد البسه الخرقة
فذكر الباس الخرقة الى الجنيد وبعد ذلك
اقتصر على الصحبة وغيره من المشايخ يثبتون
الخرقة ويذكرون عنعنة الخرقة مسلسلة
الى النبي صلى الله عليه وآله وسلم ولقد اعتمد
السهروردي في تحقيق سنية الخرقة على حديث
ام خالد بنت خالد انها قالت اتى النبي صلى الله
عليه وآله وسلم بثياب فيه خميصة سوداء

این بود که مشرف ساخت او شان را بخرقه و لباس خویش چنانکه
صحیح است این امر بحکم نقل که آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پوشانید
علی رضی الله عنه را و علی رضی الله عنه پوشانید حسن بصری و کمیل ابن زیاد را
و کمیل ابن زیاد پوشانید عبدالواحد ابن زید را و وے پوشانید
ابو یعقوب سوسی را و وے پوشانید ابو عبد الله بن عثمان را و وے
پوشانید ابو یعقوب طبری را و وے پوشانید ابو یعقوب نهرجوری را
و وے پوشانید ابو القاسم بن رمضان را و وے پوشانید ابو العباس
بن ادریس را و وی پوشانید داؤد بن محمد را که مشهور بخادم الفقرا بود
و وے پوشانید محمد بن مالک را و وے پوشانید شیخ خلق اسمعیل
قصری را و وے پوشانید شیخ ما ابی الجناب احمد بن عمر صوفی را و وے
پوشانید این فقیر را یعنی شیخ مجدالدین بغدادی مصنف کتاب
تحفة البررة را اما طریق حسن بصری پس آن شهرت بسیار دارد
چرا که اکثر خرقه ها منسوب اند بحضرت جنید و وے منسوب است
بسوے خال خود حضرت سری سقطی و وے است بسوے
حضرت معروف کرخی و وے منسوب است بسوے حضرت
داؤد طائی و وے منسوب است بسوے حضرت حبیب عجمی
و وے بسوے حضرت حسن بصری مگر من دیدم بخط امام شیخ
شهاب الدین ابی حفص عمر بن محمد سهروردی فائده بخشد الله تعالی
مسلمانان را بدرازی حیات وے که وے یکے از معتبرین
این زمانه است که به یکے از مریدان خود نوشته و هم آن مرید را
خرقه پوشانیده پس نسبت پوشانیدن خرقه تا حضرت جنید نوشته
و بعد آن به صحبت اقتصار کرده و غیر وے از مشائخ خرقه را ثابت
کرده اند و نسبت خرقه را یکے بعد دیگرے مسلسل تا حضرت نبوی
صلی الله علیه وآله وسلم ذکر کرده اند و شیخ سهروردی در تحقیق سنیت
خرقه اعتماد کرده است بر حدیث ام خالد بنت خالد یعنی گفت ام خالد که
آورده شد چند جامه نزد آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم و در آن
گلیمے سیاه خرد هم بود۔

صغيرة فقال من ترون اكسو هذه فسكت القوم
فقال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
ائتونی بام خالد قالت فأتی بی فالبسنیها بیده
وقال ابلی واخلقی یقولها مرتین وجعل ینظر
الی علم فی الخمیصة اصفر واحمر ویقول یا ام خالد
هذا سنا والسنا هو الحسن بلسان الحبشة
ولعمری ان اسناد الخرقة علی ما ذکرناه اصح
واولی بان یعتمد علیه من حدیث ام خالد
فان رجاله کلهم من الاولیاء والاوتاد
وعباد الله الصالحین الذین لهم وراء العدالة
التی علیها مدار الصحة مراتب ومقامات
واحوال ولا ینبغی ان یستغرب الباس الخرقة
من النبی صلی الله علیه وآله وسلم اما من
حیث النقل فلشهرة هاتین الطریقتین
الحسنیة والکمیلیة واتفاق الجمهور من المشایخ
المعتبرین المحفوظین علی الباس الخرقة
ومباهاتهم بها ولا یلیق بشانهم من علو
درجتهم فی الدین المباهاة بشئ ابتدعوه
وما وجدوا له اصلا فی السنة انتهی۔

پس فرمود کدام است کہ مے بینند آنرا کہ بپوشد این را
پس قوم خاموش ماندند باز فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم کہ بیارید نزد ما ام خالد را پس آوردہ شدم پس پوشانید
آنرا آنحضرت بدست شریف خود بمن و فرمود کہ بپوش و کہنہ کن
چنانکہ بزبان ہندی میگویند پہن پہاڑ) و فرمود این کلام را دو بار
مید ید آن نشانان سرخ و زرد کہ دران گلیم بودند و میفرمود کہ
اے ام خالد این سناست و سنا در زبان اہل حبشہ چیز نیکو را
میگویند و قسم بجان خود کہ انچہ ذکر کردہ ام در سند خرقہ صحیح تر و لائق
تر است باعتماد کردن بران از حدیث ام خالد پس تحقیق کہ راویان
آن حدیث ہمہ از اولیاء و اوتاد و بندگان صالحین خدا ہستند
کہ اوشان را علاوہ صفت عدالت کہ بران مدار صحت است
مراتب و مقامات و حالات بودند و سزاوار نیست کہ بعید
دانستہ شود الباس خرقہ از آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
اگر بحیثیت نقلی دیدہ شود پس این ہر دو طریقہ حسنیہ و کمیلیہ
شہرت دارند و اتفاق جمہور مشائخ معتبرین کہ حفاظت کردہ
شدگان بر الباس خرقہ اند بران است و بآن مباہات دارند
حالانکہ لایق نیست بشان اوشان بسبب علو درجۂ شان در
دین فخر کردن بچیزیکہ ایجاد کردۂ اوشان باشد و اصل وے
از سنت نیافتہ شود انتہی ۔ ف اوتاد جمع وتد بمعنی میخہا کذا

وشاہ ولی اللہ محدث دہلوی در انتباہ فی سلاسل اولیاء اللہ جائے مے نویسند و فی النفحات نقلا
عن الفرغانی شیخ الشیوخ شیخ شہاب الدین سہروردی نسبت خرقہ را تا ابو القاسم جنید پیش اثبات نکردہ است
و از جنید تا مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصحبت نسبت دادہ است نہ بخرقہ اما شیخ مجد الدین بغدادی
در کتاب تحفۃ البررہ آوردہ است کہ نسبت خرقہ متصل است بہ پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بحدیث متصل
درست مفیض انتہی اقول والحق ما قالہ السہروردی انتہی وجائے دیگر در انتباہ میگوید
کہ شیخ مجد الدین بغدادی در کتاب تحفۃ البررہ آوردہ است کہ نسبت خرقہ ما متصل است
بہ پیغامبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بحدیث متصل مستفیض و فرمودہ است کہ مصطفے صلے اللہ علیہ وآلہ
وسلم خرقہ پوشانید مر امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ را و تمام این سلسلہ را ذکر کردہ است ۔

قلت والمحققون من اهل الحديث ينكرون
هذا الاتصال من النبی صلی الله علیه وآله وسلم
ومع ذلك فلم يزالو يلبسون ويلبسون لان اصلها
ثابت من النبی صلی الله علیه وآله وسلم ولم
يزالو ينسبونه الى ابی القاسم الجنيد البغدادی
ومن فی طبقته والله اعلم وجائے دیگر مے نویسند
والحسن البصری ينسب الى سيدنا علی رضی الله تعالیٰ عنه
عند اهل السلوك قاطبة وان كان من اهل الحديث
لا يثبتون ذلك وقد انتصر الشيخ احمد القشاشی
لاهل السلوك بكلام وافٍ شافٍ فی كتاب السمط
المجيد فی سلاسل اهل التوحيد والله اعلم انتهی

میگویم که محققین اہل حدیث این اتصال با آنحضرت صلے الله
علیه وآله وسلم را منکراند با اینہمه صوفیه خرقه میپوشند و مے پوشانند
باین دلیل که اصل وے از نبی صلے الله علیه وآله وسلم
ثابت است وہم نسبت میکردند ویرا بسوے ابی القاسم
جنید بغدادی وتابعین وے ۔
والله اعلم ۔
وحسن بصری را ہمه اہل سلوک منسوب میکنند بسوے
حضرت علی رضی الله عنه اگرچه اہل حدیث این را ثابت
نمیدارند وشیخ احمد قشاشی از جانب اہل سلوک کلامے وافی
وشافی آورده است در کتاب خود السمط المجید فی سلاسل
اہل التوحید والله اعلم ۔ انتہیٰ

کاتب حروف گوید که خلاصهٔ آن در فخر الحسن ومزید بر آن در شرح آن مذکور است

من شاء الاطلاع عليه فليرجع اليه
وقال الشيخ الاكبر فی الفتوحات بعد ما حكی
ما جری له مع سيدنا الخضر عليه السلام
ما نصه واجتمع معه رجل من شيوخنا وهو علی
بن عبد الله بن جامع من اصحاب علی المتوكل
وابی عبد الله قضيب البان كان يسكن بالمقلی
خارج الموصل فی بستان له وكان الخضر عليه السلام
قد البسه الخرقة بحضور قضيب البان والبسنيها
الشيخ بالموضع الذی البسه فيه الخضر من
بستانه وبصورة الحال التی جرت له معه فی الباسه
اياها وقد كنت لبست خرقة الخضر بطريق ابعد
من هذا من يد صاحبنا تقی الدين عبد الرحمن
بن علی بن ميمون بن آب التوزری ولبسها
من يد صدر الدين شيخ الشيوخ بالديار المصرية
وهو من حمويه وكان جده قد لبسها من يد الخضر

کسیکه بران اطلاع خواہد باید که بدان کتاب رجوع کند ۔
وشیخ اکبر در فتوحات بعد حکایت انچه که واقع شد ویرا
با سیدنا خضر علیه السلام نوشته که جمع شد باوے شخصے از
شیوخ ما ووے علی بن عبد الله بن جامع بود که از یاران
علی متوکل وابی عبد الله قضیب البان بود که سکونت میداشت
در مقلے که بیرون شہر موصل است در باغ که ویرا بود وحضرت
خضر علیه السلام ویرا خرقه پوشانیده روبروے قضیب البان
وما را نیز شیخ پوشانید دران مقامیکه حضرت خضر ویرا پوشانید
از باغ وے ونیز مع آن صورتیکه در الباس حضرت خضر با آن شیخ
واقع شده ومن پوشیده بودم این خرقه از حضرت خضر
از طریقیکه بعید تر ازین بود یعنی من پوشیدم از دست صاحب خود
تقی الدین عبد الرحمن بن علی بن میمون بن آب التوزری
ووے پوشید از دست صدر الدین که شیخ الشیوخ
بود در شہر ہائے مصر ووے از حمویه وجد حمویه
پوشیده بود از دست خضر علیه السلام ۔

عليه السلام ومن ذلك الوقت قلت بلباس
الخرقة والبستها الناس لما رأيت الخضر قد اعتبرها
وكنت قبل ذلك لا اقول بالخرقة المعروفة
الآن فان الخرقة عندنا عبارة عن الصحبة والادب
والتخلق ولهذا لا يوجد لباسها متصلا برسول
الله صلى الله عليه وآله ولكن يوجد صحبة
وادبا وهو المعبر عنه بلباس التقوى فجرت
عادة اصحاب الاحوال اذا رأوا احدا من
اصحابهم عنده نقص في امر ما وارادوا
ان تكملوا له حالة يتحد به هذا الشيخ فاذا اتحد
اخذ ذلك الثوب الذي عليه في ذلك الحال
ونزعه وافرغه على الرجل الذي يريد تكملة
حاله فيسري فيه ذلك الحال فتكمل له ذلك
فهذا هو اللباس المعروف عندنا والمنقول
من المحققين من شيوخنا انتهى وذكره المناوى
في شرح الجامع الصغير في خبر انما سمي الخضر
خضرا وفروة قال القشاشي واجيب بان هذا
امر متعلق بالرواية لا بكشف الحقائق بخلاف
اهلها معتبر وقد اثبته جماعة ممن جمع بين الفقه
والحديث والتصوف ومن المقرر في الاصول
كما مر ان المثبت مقدم على النافي وقد قال
الشيخ محي الدين في الفتوحات ما نصه ولا نعتبر
عندنا ما يخالفنا فيه علماء الرسوم الا في نقل
الاحكام المشروعة فان فيها يتساوى الجمع
ويعتبر فيها المخالفة بالقدح في الطريق الموصل
او في المفهوم باللسان العربي واما في غير هذا
فلا يعتبر الا مخالفة الجنس وهذا في كل صنف

وازین وقت قائل لباس خرقه شدم وبمردمان
پوشانیدم هرگاه که دیدم حضرت خضر علیه السلام
که معتبر بنداشتند آنرا وقبل ازین من قائل این خرقه که
درین زمانه مشهورست نبودم چه که خرقه نزد من مراد است
از صحبت وادب وخوگرفتن بآن وازین وجه یافته نمیشود
پوشیدن وے متصل برسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
البته صحبت وادب یافته میشود که تعبیر کرده شده است
ازان بلباس تقوے پس عادات صوفیه با احوال برین
جاری گشته که هرگاه که میدیدند یکے را از اصحاب خویش
نزد خود که در وے اندکے از نقصان امرے میشد واراده
تکمیل حال وی میداشتند چنین که متحد شود با شیخ خود پس هرگاه
که آن مرید متحد میشد میگرفت شیخ آن جامه را که بر وی در آن حال
می بود وفرود آورده بآن مرید که تکمله حالش مقصود میداشت
وآن حال در وے سرایت میکرد وتکمیل وے میساخت پس
همین لباس معروف است نزد ما ومنقول المحققین مشائخ ما انتهی
وذکر کرده این را مناوی در شرح جامع صغیر در حدیث وجه تسمیه
حضرت خضر علیه السلام بخضر وثابت کرد آنرا قشاشی گفته که
بعضے جواب داده اند که این امر متعلق بروایت است نه بکشف
حقائق پس خلاف اهل وے معتبر است وثابت کرده اند
ویرا جماعتے که جامع اند میان فقه وحدیث وتصوف واز مقرره
اصول است چنانکه گذشت که ثابت کننده مقدم است بر نفی
کننده وشیخ محی الدین در فتوحات گفته است که تصریح این
معلوم نشده ومعتبر نیست نزد ما آنچه که مخالفت ما کنند در آن
علماء رسمی مگر در نقل احکام شرعیه که در آن همه مساوات دارند
ودر وے معتبر است مخالفت بذریعه قدح در طریقیکه موصل
باشد یا آنچه که بذریعه زبان عربی مفهوم شود ولیکن در غیر این
پس معتبر نیست مگر مخالفت جنسی واین در هر قسم است

من العلماء بعلم خاص انتهى بلفظه قدس سره وفيه
الكفاية والحمد لله رب العالمين ولكن ينبغي ان
يقيد بما ذكره في كتابه عقلة المستوفز حيث قال
ما نصه ثم نقول انا ما اوردنا شيئا مما ذكرناه
او نذكره من جزئيات العالم الا واستنادنا فيه
الى خبر نبوي يصححه الكشف ولو كان ذلك الخبر
مما تكلم في طريقه فنحن لا نعتمد فيه الا على ما يخبرنا
رجال الغيب رضي الله تعالى عنهم انتهى -
فالحاصل ان كل حديث تكلم في طريقه ائمة الجرح
والتعديل فان حكمهم معتبر الا ما صححه الكشف
فان الحكم للكشف وان ضعفوه ائمة النقل
ورب حديث يورده في الفتوحات يقول فيه
ما معناه صحيح كشفا غير ثابت نقلا كقوله في الباب
الثاني وثلث مائة ما نصه ولقد ورد في حديث
نبوي صحيح عند اهل الكشف ولم يثبت طريقه عند
اهل النقل لضعف الراوي ولقد صدق فيه قال
قال رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم لولا تزيد
في حديثكم وتمريج في قلوبكم لرأيتم ما ارى ولسمعتم
ما اسمع انتهى ومن ههنا قالوا في اصول الحديث
اذا وجدت حديثا باسناد ضعيف فلك ان
تقول هذا ضعيف وتعني بذلك الاسناد وليس
لك ان تعني بذلك ضعفه مطلقا بناء على ضعف
ذلك الطريق اذ لعل له اسناد آخر صحيحا ثبت
بمثله الحديث الى ههنا كلام القشاشي -

از علما آنکه عالم باشند در علم خاص تمام شد عبارت شیخ بالفاظ وے
قدس سره و درانیقدر کفایت است و جمیع ستائیش ثابت است
مر خدا را که پروردگار عالمیانست ولیکن این کلام سزاوار آنست
که مقید کرده شود بانچه که شیخ در کتاب خود عقلة المستوفز فرموده
و تصریحش نکرده باز میگوییم که ما نیاوردیم چیزی را از انچه که ذکر کرده ایم
ویرا یا آئینده ذکر خواهیم کرد از جزئیات عالم مگر سند ما دران بحدیث نبوی صلعم
میباشد که کشف صحت وی میکند اگرچه این خبر چنانست که در طریق وی کلام
کرده اند پس ما بران اعتبار نخواهیم کرد مگر دران حال که مردان غیب خبرش داده باشند رضی اللہ عنہم

خلاصه کلام اینست که حدیثی که در طریق وے ائمه جرح و تعدیل
سخن کرده باشند پس حکم شان مقبول است مگر در صورتیکه کشف
تصحیح وے کرده باشد که حکم صحت بر کشف هم مے باشد (یعنی اگر
از کشف تصحیح حدیثے شده باشد پس آنهم مقبول است) اگرچه ائمه نقل
ویرا ضعیف دانند و اکثر احادیث چنین اند که شیخ اکبر رح در فتوحات آورده
و در باره وے گفته که معنی این حدیث بطور کشف صحیح نیست و نه نقلاً
ثابت چنانکه قول ویست در باب سه صد و دو که تصریحش کرده باین طور
که هر آئینه وارد شد در حدیث نبویه نزد اهل کشف اگرچه طریق وے
نزد اهل نقل بوجه ضعف راوی ثابت نیست مگر تصدیق وی گردیده
گفت راوی که فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآله وسلم اگر زیادتی نکردید شما
در حدیث خود بسبب غیر استقلالی در قلوب خود هر آئینه میدیدید آنرا که
می بینم و می شنیدید آنرا که می شنوم انتهی و ازینجا در اصول حدیث گفته اند که
هرگاه یافته شود حدیثی بسند ضعیف پس جائز است ترا که بگوئی که این ضعیف است
یعنی باین اسناد نه اینکه آن حدیث ضعیف است پس مطلقاً ضعف
ویرا نگوئی چه که ممکن است که ویرا سند دیگر صحیح باشد و ازان مثل آن حدیث
ثابت شده باشد تا اینجاست کلام قشاشی رحمة اللہ علیه -

محمود قاشانی در باب پنجم خلاصة العوارف که در مستحسنات متصوفه است میگوید که مراد از استحسان استحباب امرے
و اختیار رسمے است که متصوفه آنرا باجتهاد خود وضع کرده اند از جهت صلاح حال طالبان بے آنکه دلیلے واضح
و برهانے لائح از سنت بر آن شاهد بود مانند الباس خرقه و بنائے خانقاه و اجتماع از بهر سماع و نشستن در چله

وغیر آن هرچند آن اخبار از تشبث وتمسک به سنتی خالی نبود ونظر ایشان در تقیید ظواهر مریدان ومسترشدان
چنگ درزدن ۱۲
بمراعات آن رسوم ومحافظت برآداب آن همگین بر تحصیل اجتماع بواطن ومنع آفات وحفظ اوقات
وتاکید رابطه محبت والفت ایشان مقصور وتکلف وریا وطلب شهرت وسمعت وامتیاز واختصاص
از دیگران درین قصد بل جمله مقاصد از ایشان دور وطائفه پریشان که برایشان انکار دارند گمان برند
که مراد این طائفه در وضع این رسوم واختیار این اوضاع جز مجرد اسمی ومطلق رسمی نیست وبر عقل رکیک
شان صورت حال ایشان قبیح ومستهجن نماید وباشد که زبان طعن ووقیعت در ایشان دراز کنند وگویند
نموده ۱۲ — بدگوئی ۱۲
که این طریقه بدعت است وبدعت عین ضلالت وتمسک بدین حدیث که شر الامور محدثاتها
بدترین کارها جدید کرده شده اند
وکل بدعة ضلالة وامثال آن کنند وجواب آنست که مراد از بدعت مذموم آنست که مزاحم سنتی
وهر امر نو باعث گمراهی می باشد ۱۲
بود اما هر بدعت که مزاحم ومنافی سنت نبود ومتضمن مصلحت باشد مذموم نبود بلکه محمود باشد مانند قیام کردن بجهت
داخل مجلس چه این عادت در روزگار رسول صلی الله علیه وآله وسلم سنت نبوده است تا حدیکه رسول را
علیه السلام والتحیة قیام نکرده اند وبعد از آن عادتی مستمر گشته میان اهل اسلام ومراد ایشان از آن
حصول استیناس ورفع استیحاش بود واینمعنی عین مصلحت است ومصلحت در شرع معتبر ومتبع و
خو گرفتن بچیزی ۱۲ — ناخوش شدن ۱۲
نیز تصنیف کتب ودرس علوم مستنبط در عهد رسالت سنت نبوده وبعد از امتداد زمان علماء اسلام
چندین کتب در علوم اسلامی تالیف کرده اند وبعض علوم از خود استخراج واستنباط نموده مانند اصول
فقه واصول کلام ومسائل اجتهادی در فقه وهیچ شک نیست در آنکه احداث وابداع این علوم پسندیده
وعلم احکام واستحکام قواعد دین اسلام بدان منوط ومربوط است پس اگر هر بدعتی ضلالت بودی
بایستی که احداث این امور همه ضلالت بودی وچون حال چنین بود چرا نشاید که این طائفه نیز رسومی
چند احداث کنند ومراد شان از آن تزکیه نفوس طالبان وتصفیه قلوب راغبان طریق حقیقت واستجلاء
روشن کردن ۱۲
انوار یقین وحفظ قواعد دین بود وعمل بدین حدیث که من سن سنة حسنة فله اجرها واجر من عمل بها
هر که بنهد طریقه نیک پس برای وی ثواب آنست وثواب کسیکه بر آن عمل کند ۱۲
مستحب ومستحسن باشد والله اعلم بالصواب واما الباس خرقه پس از جمله رسوم موضوعه صوفیان یکی الباس خرقه
است وتغییر لباس معهود که مشائخ در بدایت تصرف در احوال مریدان آنرا نیز مستحسن داشته اند واز سنت
آنرا سندی نیافته الا در حدیث ام خالد که روایت است از رسول صلوات الله علیه که روزی جامه چند
بحضرت رسول صلوات الله علیه آوردند ودر امیان گلیمی بود سیاه کوچک آنرا برداشت وروی بجماعت
کرد وگفت من ترون اکسوا هذه همه خاموش شدند فرمودند ائتونی بام خالد ام خالد را حاضر کردند
کدام است که می بینید وی را که بپوشد این ۱۲ — بیارید نزد من ام خالد ۱۲
آن گلیم در وی پوشانید وگفت ابلی هذا واخلقی دو بار باز گفت وبر آن گلیم علمی چند بود زرد
بکهنه کن این را وکهنه کن ۱۲
وسرخ در آن جا نگاه می کرد ومیگفت یا ام خالد هذا سناه وسنا در زبان حبش نیکو باشد وتمسک
ای ام خالد این خوب است ۱۲
بدین حدیث در تصحیح الباس خرقه بر وضعی وهیئتی که رسم متصوفه است بعید است بدیع نیست ومع هذا
با این همه ۱۲

اگرچہ از سنت آنرا سندے صحیح نیست ولیکن چون متضمن فوائد ہست و مزاحم سنتے نہ مختار و مستحسن بود چہ اتباع
مصالح طریقے مشروع است و ازینجا است کہ پیش مالک رحمۃ اللہ علیہ مصالح مرسلہ کہ آنرا از سنت شاہدے
نبود معتبر است و از جملہ فوائد آن یکے تغیر عادت است و فطام از مالوفات طبیعی و حظوظ نفسانی چہ نفس را
ہمچنانکہ در مطعومات و مشروبات و منکوحات مسرتے و لذتے ہست در ملبوسات نیز حظے و مسرتے ہست
و ہر لباس کہ پوشیدن آن نفس را عادت گشتہ نزہتے مخصوص ازان قرار گرفتہ بیشک او را در اینجا حظے بود
و ازوے حلاوتے یابد پس تغیر لباس صورت تغیر عادت بود و تغیر عادت عین عبادت و ازینجا است حدیث
بعثت لرفع العادات و چون تغیر عادات در لباس پدید آید تعدی و سرایت آن بدیگر عادات متوقع بود
و فائدہ دیگر رفع مجانست اقران السوء و شیاطین الانس ہست کہ بمجانست صورت و مشابہت ہیئت بصحبت
یکدیگر مائل باشند پس ہرگاہ کہ مخالفتے بتغیر لباس و تبدیل ہیئت در ظاہر مرید پیدا شود اقران و خلان او کہ برابطہ
طبیعت و واسطہ حظوظ نفس بصحبت او مائل باشند ازوے مفارقت کنند چہ خرقہ صورت ظل ولایت شیخ است
کہ بر وجود مرید افتد و شیطان از ظل اہل ولایت برمد چنانکہ در حدیث صحیح آمدہ است ان الشیطان
لیفر من ظل عمر رضی اللہ عنہ و مرید را چنانکہ صحبت اخیار واجب است تا رنگ ایشان گیرد مجانبت
و مفارقت اشرار در مقدمۂ آن شرط است تا قبول صحبت اخیار درو پدید آید بر مثال جامہ کہ آلودہ دسومت
بود بیشک رنگ نہ پذیرد الا بعد ازالت آن فائدہ دیگر اظہار تصرف شیخ است در باطن مرید بسبب تصرف
در ظاہر او چہ تصرف ظاہر علامت تصرف باطن است تا اول باطن مرید قابل تصرف ولایت شیخ نگردد
و او را کامل و مکمل نشناسد و بظاہر منقاد و مستسلم او نشود ناصیۂ اختیار خود در دست تصرف او ننہند
و اخذ نواصی مریدان صورت ہمیں معنی است فائدہ دیگر بشارت مرید است بقبول حق سبحانہ مراد را چہ البا
خرقہ علامت قبول شیخ است مرید را و قبول شیخ امارت قبول حق پس مرید بواسطہ خرقہ پوشیدن از دست
شیخ صاحب ولایت بداند کہ حق تعالیٰ او را قبول کردہ است و تألف و اجتماع او با شیخ بواسطہ صدق ارادت
و حسن قبول او آئینہ گردد او را کہ در وے صورت سر سابقہ و حسن خاتمت خود مشاہدہ کند چہ تألف اشباح نتیجہ
تعارف ارواح است و تعارف علامت جنسیت و معیت در عالم غیب چنانکہ در خبر ہست الارواح[1]
جنود مجندۃ فما تعارف منہا ائتلف وما تناکر منہا اختلف و ہمچنین خرقہ پوشیدن از دست
شیخ صاحب فراست صورت سر ارادت مرید با شیخ و محبت شیخ است با مرید و جملہ احوال سنیہ نتائج و ثمرات
این دو معنی است و خرقہ بر دو نوع است خرقۂ ارادت و خرقۂ تبرک خرقۂ ارادت آنست کہ چون شیخ بنور
بصیرت و حسن فراست در باطن احوال مرید نگرد و در و آثار حسن سابقت تفرس کند و صدق ارادت
او در طلب حق مشاہدہ نماید وی را خرقہ پوشاند تا بشر او گردد بحسن عنایت الٰہی در حق او و دین و دلش

[1] ارواح بمنزلہ انبوہ لشکر بودند پس ہر کہ باہم ازان دیگرے را بشناخت الفت گرفت و آنکہ انکار کرد ازانہا اختلاف گرفت ۱۲

مستشاق نسیم هدایت ربانی که خرقه متحمل آن بود روشن گردد همچنانکه دیدۂ یعقوب علیه السلام از نسیم قمیص
یوسف علیه السلام بینا گشت واما خرقهٔ تبرک آنست که کسے بر سبیل حسن الظن ونیت تبرک بخرقهٔ شیخ
آنرا طلب دارد وهمچنین طالب بشرائط اهل ارادت وانسلاخ از ارادت خود بارادت شیخ مطالب نبود ودو صیت
او بدو چیز کنند یکے ملازمت احکام شریعت ودوم مخالطت اهل طریقت چه ممکن بود که بمخالطت ایشان حسنی
دیگر حاصل کند وقابل خرقهٔ ارادت گردد پس خرقهٔ ارادت ممنوع بود الا از اهل ارادت وارباب صدق
عزیمت وخرقهٔ تبرک مبذول باشد در حق هر که بامشائخ حسن ظن دارد وبعضے برین دو خرقه ولایت زیاده
کرده اند وآن آنست که چون شیخ در مرید آثار ولایت وعلامت وصول بدرجهٔ تکمیل وتربیت مشاهده کند
وخواهد که او را به نیابت وخلافت خود نصب کند وبطرفے بفرستد واو را در تصرف وتربیت خلق ماذون
گرداند ویرا خلعت ولایت وتشریف عنایت خود پوشاند تا بدو نفاذ امر وموجب سرعت مطاوعت
خلق گردد والله اعلم واما اختیار خرقهٔ ملون بجهت صلاحیت قبول اوساخ وتفریغ خاطر اهل معاملات ومراقبات
از اهتمام به محافظت جامهٔ سپید واشتغال بغسل آن از جملهٔ مستحسنات مشائخ است چه سنت باستحباب
جامهٔ سپید وارد است چنانکه در خبر است که خیر ثیابکم البیض ونزدیک صوفیان است که این استحباب
مطلقاً فی نفس الامر ثابت است واما بنسبت با طائفه که اوقات ایشان مستغرق طاعت بود وساعات
موزع بر اوراد وایشانرا بنفس خود مباشر غسل وتنظیف جامهٔ سپید باید شد واشتغال بدان ایشانرا
از محافظت اوقات وملازمت اوراد شاغل گردد جامهٔ ملون بهتر بود چه بیشک فضیلت نوافل از
فضیلت خیر اللباس بیشتر وهرگاه که مباشرت فضیلتے مستلزم ترک افضل بود ترک آن فضیلت فضیلت بود
ولون ارزق اختیار متصوفه است یا آنکه لون سیاه در قبول اوساخ از ارزق تمامتر وممکن است که سبب آن بود
که واضع این رسم را یا دیگرے را از جملهٔ مقتدایان طریقت باتفاق لون ارزق دست داده باشد ودیگران
بر سبیل ارادت وتبرک بدو تشبه نموده وخلف از سلف تلقی کرده ورسمے مستمر گشته وطائفهٔ از متصوفه در اسباب
اختیار ملون وانواع آن بتکلف وجوه انگیخته اند وبعضے گفته اند که متصوفه لباس برنگے پوشند که مناسب
حال ایشان بود ورنگ سیاه مناسب حال کسے است که در ظلمات صفات نفس منغمر ومنغمس بود وسیر اوقات
آن بر وے مشتمل ومحیط وحال اهل ارادت چنین است چه برکت وپرتو نور ارادت وطلب حق که در نهاد ایشان
است بعضے از ظلمت وجود مندفع بود پس جامهٔ سیاه مناسب حال ایشان نباشد وچون هنوز از ظلمات
صفات نفوس بکلی خلاص نیافته باشند وبصفا مطلق نه پیوسته جامهٔ سفید نیز مناسب حال ایشان
نبود بلکه لایق حال ایشان جامهٔ ارزق باشد چه زرقت رنگے است مرکب از اختلاط وامتزاج نور وظلمت
وصفا وکدورت وصورت آن یعنی در شعلهٔ شمع مشاهده توان کرد چه شعله را دو طرف است یکے نور محض ودوم
ظلمت صرف ـ وبین الطرفین که ملتقا نور وظلمت ومحل امتزاج هر دو است برنگ زرقت نماید وجامه

سپید لایق حال مشائخ است کہ بکلی از کدورات صفات نفوس خلاص یافتہ باشند واین وجوہ وامثال آن اگرچہ
قریب اند ولیکن بہ تکلف آمیختہ اند و بہ تعسف آمیختہ وتعقید بدان فضیلتے زیادت ندارد چہ اہل این طریق سہ
فریق اند اول مبتدیان وحال ایشان ترک اختیار بود باشیخ وایشان را خود ہیچ چیز از ملابس ومآکل وغیر آن جائز
نہ الا بہ ارادت شیخ وفریق دوم متوسطان وحال ایشان ترک اختیار بود باحق وایشان را در لباس مخصوص
اختیار نہ ہرچہ بمقتضائے وقت بود ایشان بحکم آن باشند وفریق سوم منتہیان وایشان باختیار حق مختار
باشند ہرچہ ایشان اختیار کنند مختار بود دوم مرید حقیقی چون زمام اختیار بدست تصرف شیخ کامل وصاحب تصرف سپارد ومنقاد ومسلم
او گردد شیخ او را از عادات طبعی مالوفات نفسانی فطام فرماید در جملہ امور دینی ودنیوی واو تصرف کند پس اگر بیند کہ او را در لباس مخصوص ہست سر دلستگی
او را ازان چہ را آن در لباس دیگر پوشاند مثلاً اگر بیند کہ میل خاطر او بجامہ فاخر وناعم است وی را خرقہ خشن پوشاند واگر
بیند کہ او را در لباس خشن رغبتے ہست بجہت ریائے یا رعونتے وی را لباس ناعم پوشاند وعلی ہذا در الوان
وہیئت لباس اگر بیند کہ میل برنگے مخصوص یا ہیئتے مخصوص دارد او را ازان منع کند وہمچنین در جملہ احوال
پس اختیار الوان وہیئت لباس مرید بنظر شیخ تعلق دارد ونظر شیخ بہ مصلحت وقت وچون چنین بود مخصوص
نباشد بہ سیاہ وازرق وسفید وغیر آن چہ شاید کہ شیخ مرید را در اوقات مختلف بلباس مختلف فرماید در ہر وقتے
لباسے کہ صلاح حال او دران بود وبعضے از مشائخ مریدان را بہ تغیر لباس نفرمودہ اند وہم بران کسوت وہیئت کہ اول
کہ داشتہ بملازمت ترغیب نمودہ ونظر شان بر اخفاء حال ترک اظہار بودہ ومشائخ رحمہم اللہ بر مثال طبیبان
وامراض مریدان مختلف ہر یک بنوعے کہ دانستہ اند وصلاح دران دیدہ معالجت کردہ پس جملہ تصرفات
ایشان مبنی بر صلاح وثواب بود ومبنی از طریق نجاح وفلاح واللہ اعلم ہذا والتفصیل فی مصنفات
شیخی ومولائی نور اللہ مضجعہ

# فصل نہم در بیان جواز نوشتن اسم شیخ عبد العزیز تمیمی بعد اسم شیخ عبد الواحد تمیمی در شجرۂ عالیہ قادریہ ومعمول حضرت ایشان درین باب وطریق مسنونہ در بندش عمامہ

شاہ محمد یحییٰ نقشبندی در کلمات مؤلفہ بعد نقل شجرۂ قادریہ خاندان خود کہ در آن نام شیخ عبد العزیز نیست می نویسد
کہ در شجرۂ بعضے درویشان درمیان شیخ یوسف طرطوسی وشیخ شبلی دو واسطہ دیدہ شد باین نوع کہ شیخ یوسف
طرطوسی از عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی از پدرش عبد العزیز تمیمی از ابوبکر شبلی مدتے بخاطر فاتر اشتباہ بود
است کہ شاید یک نام از شجرۂ ما بسہو کاتب ساقط شدہ وبشجرات مشائخ رجوع افتادہ در بعضے از انہا مطابق

سابق یعنی بحذف نام شیخ عبد العزیز و در برخے موافق لاحق یعنی باثبات نام شیخ عبد العزیز بنظر در آمد
برائے رفع این اختلاف در نفحات الانس ملاحظہ رفت موافق سابق برآمد و در رسالہ لباس شیخ محی الدین
ابن عربی موافق لاحق دیدہ شد انتہی کاتب الحروف گوید کہ جماعتے از حفاظ و علمائے صوفیہ مثل حافظ محی
و شیخ اسحاق محدث طبری و فقیہ تقی شعبی و حافظ برہان علوی و فقیہ جمال بن عمر و حافظ شمس بن الجزری و
حافظ ابی الفتوح طاؤسی و محدث رداد و امام یافعی و امثال ایشان راوی طریقہ اولی اند و جمعے دیگر از
ثقات اثبات مثل حافظ یونس عباسی و صاحب او محی الدین بن عربی و امام شہاب الدین سہروردی
و صاحب او قطب الدین قسطلانی و جمال عسقلانی و جلال بخاری و امام فقیہ محدث موفق الدین ابو محمد
عبد اللہ بن احمد بن محمد بن قدامہ و حافظ ابو المظفر یوسف و حافظ شمس الدین ابو عبد اللہ دمشقی الشہیر بابن
ناصر الدین و حافظ زین رضوان المقری و حافظ شمس الدین السخاوی و شیخ علی متقی و محدث احمد قشاشی و
ابراہیم کردی و غیرہم روایت مے کنند از ابی الفضل عبد الواحد بن عبد العزیز تمیمی کہ گفت پوشانید مرا
خرقہ والد من عبد العزیز بن حارث التمیمی و دیر ابی بکر شبلی و مسند الوقت شیخ عبد الحق محدث دہلوی
و شاہ ولی اللہ محدث دہلوی و دیگران از اجلہ نقاد و مشائخ ہند ہم طریقہ ثانیہ اند و حضرت ولی نعمت
طاب ثراہ تصحیح ہر دو طریقہ میفرمودند و معمول و مختار حضرت ایشان طاب ثراہ در اجازات و شجرات منظومہ
و منثورہ ہمین طریقہ ثانیہ بودہ است و ادراج و اثبات نام شیخ عبد العزیز اولے و احسن مے دانستند
و از رسالہ اقبالیہ شیخ علاء الدولہ سمنانی نقل میفرمودند کہ در خرقہ ہر چند وسایط بیشتر راہ روشن تر
و سلوک آسان تر بر خلاف اسناد حدیث کہ آنجا ہر چند واسطہ کمتر بود حدیث صحیح تر چہ آنجا کہ خبر است
ہر چند واسطہ بیشتر بود احتمال تغیر بیشتر بود و اما اینجا کہ خرقہ و کار سلوک است و بعدم راہ رفتن ہر چند نور شیخ
بیشتر بود راہ روشن تر و مدد ایشان بیشتر کہ راہ غیب رفتن بے نور مشائخ میسر نیست و مشیت الٰہی خود
ہمین است کہ در وسائط حالتے نہادہ است کہ ہر چند در تکمیل چیزے واسطہ بیشتر آن چیز بکمال تر باشد انتہی
و ملا علی قاری در مرقاۃ شرح مشکوۃ گوید

| | |
|---|---|
| قال العلماء کلما کثرت الواسطۃ فی الخرقۃ النبویۃ فھو افضل من اجل حصول برکۃ البقیۃ بخلاف الاسناد حیث کلما قلت الوسائط فیہ فھو اعلی درجۃ لانہ ابعد من الخطاء فی الروایۃ انتہی **تنبیہ** - قال الشیخ ابن حجر الھیثمی قد ثبت ارسال العذبۃ بین الکتفین والی الجانب الایمن والاول | علما میگویند کہ وقتیکہ واسطہ در خرقہ نبویہ زائد باشند پس وے افضل است بسبب حصول برکت باز ماندہ بخلاف اسناد (یعنی سلسلہ حدیث) کہ ہر قدر کہ واسطہ دران قلیل خواہند بود آن اعلے خواہد بود در درجہ چرا کہ بسیار بعید خواہد بود از خطا در روایت انتہے شیخ ابن حجر ہیثمی گفتہ کہ ثابت گشتہ فرو گذاشتن عذبہ میان ہر دو شانہ و ہم بجانب راست و اول |

افضل لان حديثه اصح ولا يسن ارسالها الايسر لانه لم يرد ولذا اعترض على الصوفية في ايثارهم له نظراً الى انه جانب القلب فتذكره تفريغه مما سوى ربه ولم ينظروا الى الوارد اللهم الا ان يلتمس لهم العذر بان ذلك الوارد لم يبلغهم وقال المناوي اما ارسالها الصوفية لها من جانب الايسر لكونه محل القلب فتذكر تفريغه مما سوى ربه فاستحسان لا اصل له وفي نظم الدرر والمرجان ولم يحفظ ارساله على الجانب الايسر

افضل است چراکه حدیث وے اصح است وسنت نیست فروگذاشتن آن بجانب چپ چراکه درحدیث وارد نشده وبهمین وجه برصوفیه اعتراض شده براختیار کردن شان این طریق را وغالباً اوشان بوجه نظر داشتن بسوی قلب ویادو هانندهٔ شان به فارغ داشتن قلب از ربّ شد این را اختیار کرده باشند وجانب وارد نظر نکنند یا ممکن هست که از جانب شان عذر کرده شود برعدم اطلاع براین حدیث ومناوی میگوید که اینکه صوفیه عذبه را بجانب چپ مے گذارند باینوجه است که قلب درانجانب است پس آن عذبه اوشانرا مذکر میباشد بر فارغ داشتن قلب از ماسوا سد پس این استحسان شان است که اصلش معلوم نیست

وشیخ مجدالدین شیرازی درسفرالسعادة گوید وگاهے عمامه را عذبه فروگذاشتے ازمیان دوشانه وعمامهٔ گاهے بے عذبه پوشیدے وگاه تحت الحنک بربستے وشیخ محدث دهلوی درشرح آن گوید که پوشیدن عمامه سنت است واحادیث درفضل عمامه بسیار آمده وگذاشتن عذبه مرعمامه را نیز سنت است ولیکن دائمی نیست ـ ترمذی درشمائل از ابن عمر آورده که گفت بود رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم چون عمامه مے پوشید سدل میکرد ومعنی سدل همین ارسال وارخاے طرف عمامه است وابن ابی شیبه از امیرالمومنین علی آورده که گفت عمامه بست برسر من رسول خدا صلے الله علیه وآله وسلم وسدل کرد طرف آنرا بردوش من واما عذبهٔ آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم وقتیکه مے گذاشت پس پشت بودے غالباً وبجانب دست راست احیاناً وگاهے دو عذبه مے بود میان دو کتف وگذاشتن عذبه درجانب دست چپ بدعت است واقل مقدار عذبه چهار انگشت است وبعضے گفته اند که اکثر یک دست هست وگفته اند ـ تطویل عذبه متجاوز از نصف ظهر بدعت است وداخل اسبال واسراف ممنوع واگر بطریق تکبر وخیلا باشد حرام والا مکروه است ومخالف سنت ونیز درسفرالسعادة است که آنحضرت گاه عمامه بے کلاه مے پوشید وگاه با کلاه وگاه کلاه بے عمامه وابن القیم حنبلی درزاد المعاد فی سیرة خیرالعباد گوید وکانت له عمامة تسمى السحاب كساها عليا عليه السلام وكان يلبسها ويلبس تحتها القلنسوة وكان يلبس القلنسوة بغير عمامة ويلبس العمامة بغير قلنسوة وكان اذا اعتم ارخى عمامته بين كتفيه وسید جمال الدین محدث گوید که عمامه سفید برسر اطهر مے بست وعلاقه بین الکتفین مے گذاشت وگاه

سله وآنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم را عمامه بود که آنرا اصحاب میگفتند پوشانیده بود آنرا آنحضرت علی رضی الله عنه ونیز آنحضرت عمامه مے بست وزیر آن کلاه نیز مے بودے وگاهے صرف کلاه مے بودے وعمامه نبودے وگاهے عمامه بودے کلاه نبودے وهرگاه که عمامه مے بست میگذاشت عذبه را میان هردو شانه ۱۲

تحت الحنک بر مے زد وگاہ بے علاقہ مے بست واکثر عمامہ بر طاقیہ پیچیدے وگاہے بے طاقیہ وگاہے بطاقیہ بے دستار اکتفا کردے وطول دستار آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در کتب احادیث وسیر بنظر نرسیدہ اما بعضے از ائمۂ حنفیہ آوردہ اند کہ دستاریکہ رسول صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ہمیشہ بر سر می بست ہشت گز بودہ است و دستاریکہ بروز جمعہ وعیدین بر سر مے بست دوازدہ گز بودہ واللہ اعلم۔

و در مدارج النبوۃ مے نویسند کہ نبود عمامۂ شریف آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بسیار بزرگ وگران کہ آزان بر سر مبارک بارے بودہ ونہ صغیر کہ قاصر بود از وقایۂ سر از حرّ وبرد وآمدہ است کہ از چہاردہ ذراع زیادہ نبود وگاہے ہفت ذراع بودے وذراع شرعی یک دست است از سر انگشت میانہ تا بند مرفق وآن دو شبر است مقدار بست وچہار انگشت عدد حروف لا الٰہ الا اللہ محمد رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و در تحت عمامہ قلنسوہ بود لاطیہ یعنی پست بسر پیوستہ نہ بلند مثل طاقیہ انتہٰی و در رسالہ لباس کہ از صاحب مدارج است مے نویسند کہ کلاہ بر دو نوع است یکے لاطیہ دوم ناشزہ لاطیہ آنرا گویند کہ بر سر متصل باشد وآنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آنرا بر سر نہادہ اند وناشزہ آنست کہ متصل بسر نباشد بلکہ افراشتہ باشد وآن طاقیہ سیاہ است ورسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کمتر بر سر نہادہ اند وبعضے مشائخ بر سر مے نہند جائز است۔

وقال الشیخ الجزری فی تصحیح المصابیح قد تتبعت الکتب وتطلبت من السیر والتواریخ لاقف علی قدر عمامۃ النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فلم اقف علی شئ حتی اخبرنی من اثق بہ انہ وقف علی شئ من کلام النووی ذکر فیہ انہ کان لہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم عمامۃ قصیرۃ وعمامۃ طویلۃ وان القصیرۃ کانت سبعۃ اذرع والطویلۃ اثنا عشر ذراعاً انتہیٰ وظاہر کلام المدخل ان عمامتہ کانت سبعۃ اذرع مطلقا من غیر تقیید بالقصیرۃ والطویلۃ انتہی قال القشاشی فی تہذیب العمامۃ وارخاء العذبۃ اشارۃ الی تنزل الامداد الالٰہی للابس من بین یدیہ ومن خلفہ فی مقابلات افعالہ کالاقبال

شیخ جزری در تصحیح المصابیح گفتہ کہ بسیار تجسس وتفحص در کتب کردم وہم در کتب سیر وتواریخ جستم تا کہ بر مقدار عمامہ نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم واقف شوم مگر نہ واقف شدم بر چیزے ازان تا اینکہ خبر داد مرا آنکہ اعتماد میکنم بروے اینکہ وی واقف گشتہ بر قدرے ازان از کلام امام نووی کہ ذکر کردہ است دو کہ بود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را دو عمامہ یکے کوتاہ ودیگرے طویل کوتاہ بمقدار ہفت گز شرعی بود وطویل بمقدار دوازدہ گز انتہے۔ واز ظاہر کلام مدخل (مصنفہ ابن امیر الحاج) چنین معلوم میشود کہ عمامہ آنحضرت بمقدار ہفت گز بودہ بلا قید کوتاہ وطویل انتہے قشاشی در بارہ دنبالہ کردن عمامہ وفرو گذاشتن عذبہ گفتہ کہ درین اشارہ است بسوے فرود آمدن امداد الٰہی برائے پوشندہ از ہر طرف رو برو باشد یا از پشت در مقابلات افعال وے مثل متوجہ شدن واز پس در آمدن

والاد بار والکر والفر والامر والنهی والانتهاء فی الظاهر والباطن والغیب والشهادة فان المرید السالک من المجاهدین معنیً کما ان الملائکة یوم بدر وکذا امراء السریة من المجاهدین حسّاً فیفتقر السالک الی الامداد الالٰهی کافتقارهم او اشد انتهی والتفصیل فی کتب الحدیث والسیر وشروحها۔

در آمدن و گریختن و بازگردانیدن و حکم کردن و ممانعت کردن و کارسازی کردن و بپایان رسانیدن در ظاهر و باطن و غیب و شهادت چراکه مرید سالک از مجاهدین معنوی است چنانکه ملائکه یوم بدر بودند و همچنین امیران سریه از مجاهدین حسی اند پس سالک بر امداد الٰهی کوتاهی سکنند مثل احتیاج ملائکه یا سخت تر از آن انتهی تفصیل این کلام و کتب حدیث و سیر و شروح موجود است دستیاری و تشدید یا فوج لشکر از پنج کس تا سه صد و چار صد کس که دفعی منفصل

# لطیفۂ ہفتم دربیان مسلک حضرت ایشان در اصول و غیر آن منقسم بر ہفت فصل

فصل اول در ذکر عقائد حضرت ایشان روح الله روحه واوصل الینا فیوضه در اصول میفرمودند که صوفیۂ کرام متفق اند بر آنکه نخست چیزیکه سالک را باید تصحیح عقائد است بر نہج عقائد صحابه و تابعین و سائر سلف صالحین و ادائے ارکان اسلام و اجتناب از کبائر و رد مظالم و سائر آنچه شریعت غرا بیان فرموده و حدیث جبرئیل که در اول مشکوٰة است مشعر است بآنکه دعوت آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم مشتمل است بر سه امر ایمان و اسلام و احسان و حکمت در ان دعوت تواند که آن باشد که کمال انسانی بنوعے از تقسیم سه قسم است اول تهذیب قوۂ عقلیه و لازم آن تصحیح عقائد است که در شرع بایمان تعبیر کنند۔ دوم تهذیب قوۂ عملیه از حیثیت ظاہر جوارح و آن اسلام است سیوم تهذیب قوۂ عملیه از حیثیت اخلاق باطنه و آن احسان است و بدیہی است که اسلام معتبر نیست مادام که ایمان نباشد و ہمچنین احسان بمنزلۂ ثمرہ است مر ہر دو را پس تحصیل ایمان یعنی تصحیح عقائد مہم ترین مطالب انسانی است لیکن باید دانست که عقائدیکه آنحضرت بآن دعوت کرده اند و مایان بدان مکلف ایم و در قرآن شریف و احادیث لطیف مذکور اند اعتقاد ہمان عقائد یکان ضرور است و در تحقیق بکمال نوعے ہمان قدر کافی است و آنچه بعض متاخرین متکلمین در ترجمۂ عقائد نسفی زیادات ذکر کنند پس باید دانست که شارع بآن تکلیف نکرده است و اعتقاد بآنها نحیکه ایمان شرعی معتبر باشد ضرور نیست مثلاً در قرآن واقع است ولله الاسماء الحسنیٰ پس اعتقاد بآنکه برائے الله تعالیٰ اسماء و صفات است
و خدا اے راست نام ہائے نیک ۱۲
که مصادر افعال و آثار است در ایمان ضرور است امابحث نمودن که این اسماء و صفات عین حق اند۔ یا غیر یا نه عین اند و نه غیر حاجت نیست و در زمان صحابه و تابعین کسے تفتیش نه نموده پس در اینجا ہرچه صوفی و متکلم و حکیم ذکر میکنند از علوم زائده است اعتقاد بآن در ایمان شرعی ضرور نیست زیراکه بر منصف

نسبت ظاہر است کہ ہرگاہ مردم استعمال اسمار وصفات میکنند ہرگز التفات سوے زیادتی وعدم زیادتی نمیکنند بلکہ التفات سوے صدور افعال دارند مثلاً ہر کہ چیزے را بینند کہ متحرک وحساس است ویرا مے گویند کہ حی است و التفات نمیکنند کہ حیات زائد ذات است یا ذاتی حیوان است وغیر این از تدقیقات فلسفیہ ومثلاً در کتاب وسنت رویۃ اللہ تعالے در آخرت ثابت است پس اعتقاد بآن در ایمان ضرور است اما انچہ در کیفیت آن تفاصیل ذکرے کنند از علوم زائد است وہمچنین اعتقاد ثواب و عذاب قبر در ایمان ضرور است اما تفصیل کیفیت آن از علوم زائدہ است بلکہ اکثر عوام را آن تفاصیل ضرر میکند ولہذا اگر آن تفاصیل بمیان نمے آمد وبرہمان اجمالات کہ شارع بیان فرمودہ بود اقتصار کردہ می شد اینقدر مذاہب مختلفہ پیدا نمے شد لکن کان امر اللہ قدرا مقدورا امام حجۃ الاسلام در
وہست کار خدا اندازہ مقرر کردہ شدہ پیش از وجود ۱۲
احیار العلوم در بیان جہات مدح وذم علوم فرمودہ کہ انبیا علیہم السلام اطبار قلوب اند ودانا اند باسباب حیات اخروی پس در عقائدے کہ بآنہا مردم را تکلیف دادہ اند اسرار لطائف است کہ عقل محیط آن نتواند شد چنانچہ در خواص احجار چیزہا است کہ عقل آنرا نتواند در یافت ہیچکس نہ دریافت سبب کشیدن مقناطیس آہن را پس انچہ شرع آنرا بیان فرمودہ کافی است در عقائد مبدار ومعاد زیرا کہ بسیارے
جمع محجر ۱۲
از مردم کہ در علوم دقیقہ خوض کردند پس بآن متضرر شدند وعجب مدار کہ بعض علوم بعض مردم را ضرر کنند زیرا کہ گوشت طیور وانواع شیرینی باآنکہ از لطائف طعام است طفل شیرخوارہ راضرر میکند انتہے مفاد کلامہ پس باید دانست کہ چون کمال نوعی منوط بہمان عقائد است کہ آنحضرت بآن دعوت کردہ اند پس در حصول اعتقاد بہ تقلید غیر صاحب شرع مستحسن نیست چہ تقلید غیر معصوم مفترض الطاعۃ من عند اللہ جائز نیست وہیچکس سوائے آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم معصوم مفترض الطاعۃ من عند اللہ نیست پس برہمان اجمالات کہ در کتاب وسنت است اقتصار نمودن اولے باشد زیرا کہ در دریاے علم بالحقائق غواصی نمودن را ہلاکت ہم درپیش است سے بدریا در منافع بیشمار است ؛ اگر خواہی سلامت بر کنار است لیکن کسانیکہ لطیفہ عقلیہ در جبلت ایشان قوی وغالب باشد ناچار منفع میشوند بخوض در علوم خواہ فائز شوند خواہ ہالک قال اللہ تعالی قل کل یعمل علی شاکلتہ سے پیش شاہان گرخطر باشد بجان ؛ لیک نشکیبند عالی ہمتان سے صحبت عافیت گرچہ خوش افتادے دل ؛ جانب عشق عزیز است فرو مگذارش ؛ پس سبیل ایشان آنست کہ بر عقائد اجمالیہ کہ در کتاب وسنت است محکم باشند وہرچہ در تفاصیل آن صوفی ومتکلم وحکیم میگوید از زوائد علوم شمارند پس اگر رسوخ فی العلم میسر شد وبہ تحقیق رسیدند فبہا والا از جہل مرکب وحیرت مذمومہ محفوظ باشند بسبب استحکام آن عقائد اجمالیہ مصیبت عظیمہ آنست کہ بسبب اختلاط علوم اکثر مردم امتیاز عقائد شرعیہ ضروریہ از علوم زائدے کنند انا للہ وانا الیہ
فرمود حق تعالے بگو ہرکسے کار میکند بر طریقہ خود ۱۲
راجعون عزیزے خوش گفتہ کہ دین محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بمنزلہ متنے است کہ یک ترجمہ وسہ شرح
ما از آن خدا ہیم وما بسوے وی رجوع کنندہ ایم

وارد ترجمه محدثین اند و سه شرح متکلم و صوفی و حکیم پس با آنکه بعضے شروح از بعضے بهتر باشد هر واحد از
شرح بودن بدر نمیرود ولیکن ترجمه با متن اولی است و از تشویشات شروح با همدیگر محفوظ - باید دانست که صوفیه
اشبه فرق اند با محدثین بلکه اکثر صوفیه محدثین بوده اند اما چون متاخرین ایشان در فن تصوف کردند تفاصیل بسیار بر روے کار آمد
پس بسبب آن تفاصیل از محدثین ممتاز شدند و باید دانست که مسائل دین محمدی صلی الله علیه وآله وسلم
دو قسم است خواه عقائد باشند یا اعمال قسم اول آنچه بالفاظ احادیث مستفیضه و مشهوره و اتفاق جمیع حاملین
ملت یا اکثر ایشان ثابت شده و این قسم از ضروریات دین است مثل قرآن عظیم و اصول عبادات و معاملات
و عقائد قطعیه پس انکار این قسم کفر است و تاویل بعید در این قسم منجر به کفر زیرا که بضرورت معلوم شده که این
قسم را آنحضرت آورده برائے تکمیل نفوس بمقتضیات صورت نوعیه و بداهة معلوم است که کمال هر چیز عبارت
از ظهور صورت نوعیه او است بتمام احکام و آثار خود یا باکثر آنها خواه بوهب خواه به کسب پس هر که این قسم را
انکار کند یا تاویل بعید نماید از مقتضیات صورة نوعیه دور افتد و مستوجب لعنت شود و درین قسم عدم علم ۱
حجت نمیشود زیرا که مجاهده نکرد و الا مے یافت قال الله تعالے والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا
و آنانکه جهاد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشانرا براه ها ے خود ۱۲
چنانچه یهود را عدم علم نبوة حضرت عیسے حجت نه شد و همچنین یهود و نصارے را عدم علم نبوت آنحضرت حجت
نشد و سر در این آنست که شان انبیا علیهم السلام و هر چه ایشان از ضروریات دین آورده اند نزدیک
الله تعالے چنان رفیع و محبوب است که هر که مخالف باشد مستوجب لعن و عقاب مے شود زیرا که مخالفت
مقتضیات صورت نمیشود مگر بسبب عصیان ماده و نقصان جبلة چنانچه در بهار با آنکه همه چیز نشو و نماے یابد
امزجه سوداویه متضرر میشوند همچنین حال کسانیکه بر دجالیت مجبول اند مثل کودکے که خضر علیه السلام وے را کشت
و از اینجا متفرع مے شود که بعضے صحابه و بعضے اولیا را نیز بسبب اختصاص با آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم
رفعت شان و مرضی بودن ایشان نزدیک الله تعالے بآن درجه رسد که منکر ایشان مستوجب لعنت و عقاب شود
لهذا آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در حق صحابه فرمود من احبهم فبحبي احبهم ومن ابغضهم فببغضي
هر که دوست داشت اوشانرا پس بوجه محبت من دوست داشت و هر که دشمن داشت
ابغضهم ومن آذاهم فقد آذاني ومن آذاني فقد آذى الله ومن آذى الله فيوشك ان يأخذه
اوشانرا پس بوجه دشمنی من دشمن داشت و هر که ایذا داد اوشانرا پس ایذا داد مارا و هر که ایذا داد مارا پس بتحقیق ایذا داد خدارا و هر که ایذا داد خدارا پس نزدیک است
رواه الترمذی قسم دوم مسائل دین محمدی آنچه نه چنین باشد بلکه باخبار احاد ثبوت یافته باشد و حاملین
که بگیرد وے را خدا روایت کرد این حدیث را ترمذی ۱۲
ملت در این امر دو فرقه یا سه فرقه باشند و هر یک استنباط دلیل براے قول خود میکند پس در این قسم مجتهد مصیب را
دو اجر است و مخطی را یک اجر و نباید که در چنین مسائل یکے دیگرے را نسبت بکفر کند بلکه انکار و تشنیع هم سزاوار
نیست پس باین تحقیق وجه توفیق توان یافت درمیان دو قول علما لا یکفر احد من اهل القبلة و قولهم
کافر نیست هیچ یکے از اهل قبله و قول ایشان است که کافر است
یکفر من قال باستحالة الرویة وامثال ذلک و همبرین نمط قیاس باید کرد اختلاف متکلم و صوفی و
کسیکه قائل باشد بمحال بودن رویت باری تعالے و مانند آن ۱۲
حکیم در علم بالحقایق زیرا که اگر اختلاف در اصل عقیده شرعیه ضروریه است پس بر روے قائل مردود است
و اگر اختلاف با وجود اثبات اصل عقیده در تفصیل است پس انکار و تشنیع یکے مر دیگرے را بیجا است

وترجیح است بلا مرجح زیراکہ اللہ سبحانہ رفیع الدرجات است پس جائز است کہ تفعیل ہر یک از حیثیت بعض درجات صحیح باشد و راسخین فی العلم تفضیل را بر درجہ وے فرود آرند و نیز باید دانست کہ طریق علم بالحقائق بعد از وحی انبیا علیہم السلام یا برہان عقلی است یا وجدان کشفی و در ہر یک قصور و اختلاف ہویدا است زیراکہ در میان مذاہب متکلمین وحکما باید دید کہ چہ قدر اختلافہا است وہمچنین در صوفیہ اختلاف در مکشوفات ظاہر شد کما لا یخفی علی من تصفح تصانیفہم از انجملہ است قول بوحدۃ الوجود و وحدۃ الشہود کہ ہر طرف جماعتے رفتہ اند و مستغرق معناہا و تابعان فریقین باہم نزاع آغاز کردند و دعوی ہر یک آنکہ مذہب ما بکتاب وسنت اولی است و مذہب دیگر را بدلائل رد میکنند بلکہ متعصبان بحد تشنیع و تکفیر مے رسند اعاذنا اللہ منہ و مذہب مختار حضرت ولی النعمت طاب ثراہ کہ از عمدہ قائلین بتوحید الوجود فی تعدد الموجود و از کمل اتباع شیخ اکبر محی الدین ابن عربی اند ترک افراط و تفریط و غلو و تقصیر بودہ است ازین است کہ در مصنفات حضرت ایشان ذکر مسئلہ توحید وجودی بنہجے واقع شدہ است کہ ادلہ عقلیہ و نقلیہ وکشفیہ در اثبات آن متطابق و متظاہر اند و میفرمودند کہ بر طالب حق فرض است کہ صحبت شیخ کامل و مکمل کہ ظاہرش موافق کتاب وسنت و باطنش منور بانوار باشد اختیار نماید کہ اکسیر اعظم است و از فیض صحبتش آنچہ واضح شود ہمان مختار خود گرداند ؎ اے بسا ابلیس آدم روے ہست ٭ پس بہر دستے نباید داد دست ۔ وما قبل ازان از راہ حسن ظن باولیاء اللہ حق را دائر بین المسئلتین دانند و اگر از راہ کمال حسن ظن باحضرات مشائخ خود بیکے ازین دو مسئلہ متشبث شود باک ندارد لیکن باید کہ زبان طعن و تشنیع بر کسے نکشاید و در رد انکار اقتدائے مشائخ خود کہ براوشان حقیقت یکے ازین دو مسئلہ واضح ساختہ اند نمایند زیراچہ ایشان آنچہ میگویند از دید خود میگویند مصرع قلندر ہرچہ گوید دیدہ گوید پس اوشان در انکار خلاف دید خود معذور اند نہ مقلد ایشان وآنچہ درین زمانہ رواج یافتہ کہ جماعتے از بیخبران کہ بزی صوفیہ در آمدند صرف اعتقاد درین مسئلہ کمال خود مے انگارند و ظاہر شرع را از نظر انداختہ از قبل رسوم ظاہری مے شمارند حضرت ایشان ہرگز راضی بآن نبودند و مے فرمودند کہ اتباع شرع شریف کمال اعظم امت محمدی است و فوز بسعادت سرمدی متعلق باوست ۔

| | |
|---|---|
| قال بعض العرفاء السعادۃ کلہا فی اتباع الشرع ظاہرا و باطنا فمن اراد ان یکون سعیدا فی الاولی والعقبیٰ فلیلزم من باطنہ بالحقائق وظاہرہ بالتقوی ونہی النفس عن الہوی ولیکن مخلصا لامورہ لمولاہ کما یحب ویرضاہ فاذا کان کذلک بفضلہ | بعضے عارفین گفتہ اند ہمہ سعادت در اتباع شرع است ہم در ظاہر و ہم در باطن پس کسیکہ بخواہد کہ باشد سعید در دنیا و آخرت پس ہر آئنہ باید کہ لازم گرداند باطن خود را بحقائق و ظاہر خود را بہ تقوے و بازداشتن نفس خود از خواہشات بد و در ہمہ امور با مولا اخلاص ورزد چنانکہ وے تعالےٰ دوست میدارد و مے پسندد پس ہرگاہ کہ چنین خواہد بود واضح خواہد شد وے را ۔ |

| | |
|---|---|
| من معارف الربانية الصحيحة والاسرار الخفية مما لا يعرف الا بالذوق ٥ | آن معارف ربانیه صحیحه و اسرار خفیه که بلا ذوق شناخته نمیشوند ۱۲ |
| شراب از حق همیشه خواه بحفظ شرع و طریق احمد | خدائے دیدن خدائے گفتن بذکر و فکر خدائی ماندن |

حجة الاسلام امام محمد غزالی طوسی در مشکوة الانوار گوید۔

ترقى العارفون من حضيض المجاز الى يفاع الحقيقة واستكملوا معراجهم فرأوا بالمشاهدة العيانية ان ليس في الوجود الا الله وان كل شئ هالك الا وجهه لا انه يصير هالكا في وقت من الاوقات بل هو هالك ازلا وابدا ولا يتصور الا كذلك فان كل شئ سواه اذا اعتبر ذاته من حيث ذاته فهو عدم محض واذا اعتبر من الوجه الذي يسري اليه الوجود من الاول الحق رئي موجودا لا في ذاته لكن من الوجه الذي يلي موجده فيكون الموجود وجه الله تعالى وتقدس فقط فلكل شئ وجهان وجه الى نفسه ووجه الى ربه فهو باعتبار وجه نفسه عدم وباعتبار وجه الله موجود فاذن لا موجود الا الله ووجهه عز وتقدس فان كل شئ هالك الا وجهه ازلا وابدا ولم يفتقر هؤلاء الى يوم القيامة ليسمعوا نداء البارى تعالى لمن الملك اليوم لله الواحد القهار بل هذا النداء لا يفارق سمعهم ابدا —

عارفین ترقی کردند از پستی مجاز بر بلندی حقیقت و تکمیل معراج خود کردند و دیدند بمشاهدهٔ صاف که موجود بجز خدا چیزے نیست و هر شئے فانی است سوائے ذات وے نه اینکه وے فانی میشود در وقتے از اوقات بلکه او فانی میباشد در ازل و ابد و متصور نمیشود مگر باین طور۔ پس بتحقیق هر چیز که سوائے حق است هرگاه که اعتبار کرده شود ذات وے مطلقاً پس آن عدم محض است و وقتیکه اعتبار کرده میشود از وجهیکه ساری میگردد بسوئے وے وجود اول از حق دیده میشود موجود نه در ذات خویش لیکن ازان وجه که قریب باشد بموجد خود پس موجود خواهد بود وجه الله تعالے صرف پس هر چیز را دو طور است طورے بنفس خود و طورے برب خود پس آن شے باعتبار وجه نفس خود عدم است و باعتبار وجه الله موجود است پس در نزد حق موجود نخواهد بود مگر الله و وجه وی تعالی پس بتحقیق هر شے هلاک شونده است مگر ذات وی هم در ازل و هم در ابد محتاج نیند این چیزها بسوئے روز قیامت تا که بشنوند ندای باری تعالے که برای کدام است ملک امروز هست برائے خدا که یکتا است و بسیار غالب بلکه این ندا از سمع شان گاہے جدا نخواهد شد ۱۲

ملا جلال دوانی در رباعیات گوید رباعیه هستی تو بذات و ما بتو هست نما | الله چه تفاوت از کجا تا بکجا

هستی تو غنی مطلق و خلق گدا
واجب که وجود بخش تو کهن است
هستی است که هم هستی و هم هست کن است
هستی تو بهستی که جز ذات تو نیست

وارند ز تو وجود و از خویش فنا
تصویر وجود بخشش قول کن است
رباعیه هر بے سر و پا را نرسد دست بتو
ما نیست بذات خود و لے هست بتو

محقق جامی گوید رباعیه
گویم سخنی نغز که مغز سخن است
خوش آنکه ز خود برست و پیوست بتو
دراین دو رباعی اشارت است

باتحاد وجود واجب تعالیٰ و تقدس با حقیقتش چنانکه مذہب حکماء صوفیہ موحدہ است و بیانش آنست کہ موجودات را بتقسیم عقلی سہ مرتبہ میتواند بود اول موجودیکہ وجود او مغایر ذات وے باشد مستفاد از غیر چون ممکنات موجودہ دوم موجودیکہ حقیقت وے مغایر وجود وے باشد و مقتضی آن بروجہیکہ انفکاک وجود از وے محال باشد اگرچہ بنا بر تغایر ذات و وجود تصور انفکاک ممکن است چون واجب الوجود بر مذہب متکلمین سیوم موجودیکہ وجود او عین ذات او باشد یعنی بذات خود موجود بود نہ بامرے مغائر ذات ولاشک چنین موجود واجب بود زیراکہ انفکاک شئے از نفس خودش تصور نمے توان کرد پس چگونہ بحسب خارج واقع تواند شد و پوشیدہ نماند کہ اکمل مراتب وجود مرتبہ سیوم است و فطرۃ سلیمہ جازم است بآنکہ واجب تعالیٰ و تقدس مے باید کہ بر اکمل مراتب وجود باشد پس ذات وے عین وجود وے باشد۔

## فصل دوم دربیان معنی وحدت وجود و وحدت شہود و ثبوت وے از آیات و احادیث و قدرے از حال حضرت شیخ اکبر قدوۃ قائلان وحدت وجود مع ذکر اقسام عقل و ذکر و حی و کشف

باید دانست کہ ازینجا معلوم شد کہ چون لفظ وجود و ہستی بر واجب تعالیٰ اطلاق کنند مراد بدان ذاتی است کہ موجود است بنفس خود و موجد است مر غیر خود را نہ کون و حصول و تحقق کہ معانی مصدریہ و مفہومات اعتباریہ اند کہ آنرا تحقق و وجودے نیست مگر در ذہن تعالی اللہ عن ذلک علوا کبیرا ؎ مجموعہ کونین بتقان تو سبق ؛ کردیم تفحص ورقا بعد ورق ؛ حقا کہ ندیدیم و نخواندیم درو ؛ جز ذات حق و شیون ذاتیہ حق ؛ قدوۂ اہل تحقیق شاہ عبد العزیز علیہ الرحمۃ در جواب سائلے در مکتوبے ارقام میفرمایند کہ معنی وحدت الوجود آنست کہ وجود حقیقی یعنی ما بہ الموجودیۃ نہ بمعنی مصدری اعتباری یک چیز است کہ در واجب و در ممکن ممکن و در جوہر جوہر و در عرض عرض و این اختلافات موجب اختلاف در ذات نمیشوند مثل شعاع آفتاب کہ بر پاک و ناپاک مے افتد و فی ذاتہ پاک است ناپاک نمیشود و این مسئلہ فی نفسہ حق است و ہیچگونہ مخالف شرع نیست زیراکہ ہر مرتبہ از مراتب وجود حقیقی حکمے جداگانہ دارد و شرع شریف بیان حکم ہر مرتبہ میکند بعضے را ہادی و بعضے را مضل و بعضے را واجب الاطاعت و بعضے را واجب العصیان و بعضے را پاک و بعضے را ناپاک و بعضے را حلال و بعضے را حرام میفرماید مردم کوتاہ بین میدانند کہ این ہمہ اختلاف ذات است حاشا و کلا بلکہ اینہمہ اختلاف شیون و اعتبارات است مانند آنکہ در معرکہ جنگ غیر از جسم نمودار نمے باشد اگر قاتل ہست جسم ہست و اگر مقتول است جسم است علی ہذا

القیاس راکب و مرکوب و غالب و مغلوب و در قرآن مجید چند جا اشارت باین مسئله واقع
شده صریح ترین آیات داله برین معنی اینست سنریهم آیاتنا فی الآفاق و فی انفسهم حتی
خواهیم نمود ایشان را نشانهای خود در اطراف عالم و در نفس ایشان تا آنکه ظاهر
یتبین لهم انه الحق اولم یکف بربک انه علی کل شیٔ شهید الا انهم فی مریة
شود بر ایشان که این سخن راست است آیا بس نیست پروردگار تو که او بر هر چیز مطلع است آگاه شو که هر آئینه ایشان در شبهه اند از
من لقاء ربهم الا انه بکل شیٔ محیط و نیز آیت و هو الاول والاخر والظاهر والباطن
ملاقات پروردگار خویش آگاه شو هر آئینه خدا بهر چیز در گیرنده است ۱۲ اوست نخستین همه و اوست آخرین همه
اینست معنی وحدت وجود اما معنی وحدة شهود پس حقیقتش اینست که سالک را در وسط سلوک بسبب غلبه نور
حق و انحصار توجه بسمت آن نور همه موجودات در نظر او غائب میشوند غیر آن از وجود حق او را بنظر نمی آید
و بسبب استغراق در این مشاهده از حفظ مراتب نیز گاهے غافل میشود و میگوید سبحانی ما اعظم شانی
و انا الحق و امثال ذلک لیکن چون بدرجه انتها میرسد هر چیز را در مقام خود مے بیند و میگوید ما للتراب
و رب الارباب تمثیلش آنکه در روز بسبب غلبه شعاع آفتاب هیچ ستاره بنظر نمے آید و بیننده حکم
میکند که غیر از آفتاب هیچ ستاره موجود نیست و این حالت حالت وسط سلوک است چنانچه حالت
ابتدا مانند شب است چه ستارها بنظر مے آیند و آفتاب بنظر نمے آید لیکن میداند که اینهمه نور آفتاب
است که دران ستارها ظهور کرده است و در حالت انتها که نمونه آن موجود نیست تا برائے تمثیل آورده شود
و هر دو چیز بنظر مے آید هم آفتاب و هم ستاره بحسب حال میگوید ؎ هر مرتبه از وجود حکمے دارد
گر فرق مراتب نکنی زندیقی ۔ انتہٰی باز سائل پرسید که احوال مسئله مذکوره از سر افراز نامه حقیقة و معتبری
مسئله وحدت وجود ثابت شده و مسئله وحدت شهود غیر معتبر لیکن عرض اینکه جائیکه مقام کشف و کرامات
است یک مقام است و درانجا طریق دو یک معتبر و یک غیر معتبر و در هر دو طریق اکثر اولیا کمل شده اند
چنانچه جناب حضرت شیخ احمد سرهندی بطرف شهود رفته اند و مقلدان حضرت موصوف بران طریق
قائم اند غرض آنست که هر چه احوال شیخ موصوف آنجناب را دریافت باشد ارقام فرمایند که طمانیت
ازان حاصل آید انتهی السوال ۔ باز مولانا موصوف جواب نوشتند که صاحبا توحید وجودی مجمع علیه
ختم شد سوال ۱۲
جمهور صوفیه است اما علاؤ الدوله سمنانی از متقدمین و حضرت شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی از
متاخرین بتوحید شهودی رفته اند و تحقیق آنست که وحدت وجود در مرتبهٔ ذات و صرافت اطلاق
حق متعین است و توحید شهودی که خبر از غیریت مے دهد در مراتب تعینات واجب القبول و التسلیم است
پس هر دو امر در واقع تحقق دارند حکمت الٰهی در ابتدا نشو و نمائے کمال امت محمدیه علی صاحبها الصلوٰة
والتحیه القائے علوم توحیدیه فرمود تا هر کدام از معنی قرب و احاطه و معیت و حضور و همراهی جناب
حضرت حق عزوعلا متلذذ شوند و در زهد و مجاهده غایت جانبازی نمایند و لنعم ما قیل ؎
چه خوش گفته ۱۲
صنارهٔ قلندر سزد ار بمن نمائی که دراز و دور دیدم ره و رسم پارسائی ۔ و هرگاه این معرفت پخته شد
رفته رفته در فهم کلمات عارفان طریقه مردم کج فهم راه الحاد پیمودند و این معرفت خامعنه را وسیله ابطال

شرائع و تکلیفات نمود عنایت خداوندی حضرت شیخ احمد سرہندی را بر روے کار آورد و علوم غریب
بر ایشان القا فرمود من قبیل تعدیل الحار بالبارد والرطب بالیابس تا ہیئت اعتدالیه
در اذہان مردم جاے گرد و باطل محض زوج بحق ارتفاع و انتفا پذیرفت و ہمین است مصداق معنی مجدد

والله اعلم وعلمه احکم و قدوة المحققین و زبدة المدققین مولانا الشیخ رفیع الدین دہلوی در فیض الحق
مے نویسند که حق صریح آنست که مسئله وحدة الوجود و کلام الله و کلام الرسول صلی الله علیه وآله وسلم
صریحاً منصوص است و بعد ازان از کلام جمعے از صحابه و تابعین تصریحاً به ثبوت پیوسته اما بدستور سائر
مسائل دینیه درین طبقات اہل آن دوره بسبب صفاء باطن حصول صحبت حضرت پیغامبر علیه الصلوة
والسلام و اصحاب وے و قرب عہد بآن زمانه و بسبب حصول کمال سکینت از جہت شعشعان
وحی الٰہی بتدوین و تنقیح این مسئله نپرداختند و بوضع اصطلاحات و تاسیس مبادی و مقدمات
و تفریع جزئیات این دقیقه نظر نگماشتند و در رنگ اکثر مسائل دینیه ضروریه این مسئله اجمال خود ماند
و بعد مضی این قرون اہل حق بسبب حدوث بدع و انتشار اہوا بر دو قسم گشتند قسمے بنا بر سعی در اثبات
صراط مستقیم به بحث و نقض با مبتدعین مشغول شدند و درین رد و بدل بسیارے از مسائل اسماء
و صفات و اکثرے از تفصیلات احوال معاد و غیر ذالک که بدان کتاب و سنت ناطق است مہجور التدوین
و متروک التحقیق گشتند و متاخرین مقلدین ازان فریق نیز بسبب اکتفا بر تقلید اسلاف خود و اسباب
دیگر برہمین روش رفتند و این مسئله نیز دران زمره منطوی علی غیره بود و حجاب جہل بر بعضے از مقلدان
چنان مسدول گشت که بانکار این زبان دراز کردند و قسمی دیگر بنا بر قرار بدین خود از فتن بعد خلوت و عزلت
بامتثال احکام شرعیه و اخلاص در عبادات و بعمل موافق علم مشغول گشتند و بتحصیل ثمرات عبادات
پرداختند و در قدما این قسم اگرچه این مسئله فخیمه در غایت اشتہار کالشمس فی رابعة النہار بود اما بجہت
عدم شیوع تدوین و تصنیف دران جماعت مگر نادراً و بجہت سعی در کتمان احوال و حقائق خود از نااہلان
این مسئله در قید کتابت و تصنیف نیامد و اتباع این فریق این مسئله را در ضمن احوال و کلمات ایشان
تدوین نمودند و بعد ازان این مسئله یوماً فیوماً شائع گشت و خلع نقاب مے نمود تا آنکه در زمان حجة الاسلام
محمد غزالی و امام احمد غزالی و عین القضاة ہمدانی رسائل کثیره درین باب مدون گشت و ہم محققین در بوادی
عمیق الارجاء تحقیق کیفیت این معیت جہت صدور کثرت از وحدت در آمد کما یدل علیه رسائلہم
تا آنکه زمان شیخ اکبر شیخ محی الدین ابن عربی رسیده و شمس حقیقت از طرف مغرب طلوع نمود و این دقیقه
باصولها و فروعها و بخیلها و رجلها بر دل شیخ نزول فرمود و این نعمت بر دست ایشان تمام شد و بسبب
کمال نفس ایشان در تحقیق مسائل و وسعت کشف و قوت تقریر و تحریر این مسئله رنگے دیگر گرفت و صورتے
دیگر پوشید و شاخ و برگ این شجره طیبه بآسمان سر کشید و شیخ رضی الله عنه جارحة الہیه در منصبغ ساختن

نفوس اهل استعداد باین صبغ الٰهی آمد و خاتم و فاتح این سر نگرفت گشت که پیش از وجود وے هیچکس باین مرتبت
تحقیق نرسیده و بعد از وے هرکه باین فیض مستفیض گشت اقتباس آن نور از مشکوة ایشان نمود ذلک فضل الله
اینست فضل خدا
یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و در وقوع این شرح و بسط مسئله توحید وجودی و معرفت
میدهد ش بهرکه خواهد و خدا خداوند فضل بزرگ هست ۱۲
تنزلات وجود که اصل اصول معارف و علوم حقه الٰهیه هست بر دست ایشان اسرار عجیب است
لا یعرفها حق معرفتها الا من اوتی خیرا کثیرا انتهی و شیخ عبد الوهاب شعرانی در کتاب الیواقیت
نه شناسند مر یرا حق شناختن و یرا مگر کسیکه داده شد خیر کثیر ۱۲
والجواهر فی عقائد الاکابر میے نویسد۔

واما من اثنی علی الشیخ من العلماء و مدح
مؤلفاته فقد کان الشیخ مجد الدین الفیروزآبادی
صاحب کتاب القاموس فی اللغة یقول لم یبلغنا
عن احد من القوم انه بلغ فی علم الشریعة
والحقیقة ما بلغ الشیخ محی الدین ابدا وکان
یعتقده غایة الاعتقاد وینکر علی من انکر
علیه ویقول لم یزل العلماء منکبین علی الاعتقاد
فی الشیخ وعلی کتابة مؤلفاته بجل الذهب
فی حیاته وبعد مماته والذی اقوله واتحقق
وادین الله به ان الشیخ محی الدین کان شیخ
الطریقة علما وحالا وامام التحقیق حقیقة
ورسما ومحی علوم العارفین فعلا واسما واما
کتبه رضی الله عنه فهی البحار الذواخر لتی
ما وضع الواضعون مثلها ومن خصائصها
ما واظب احد علی مطالعتها الا وتصدی
لحل مشکلات الدین ومعضلات مسائله
وهذا شان لا یوجد فی کتب غیره فمطالعة
کتب الشیخ قربة الی الله تعالی ومن قال
غیر ذلک فهو جاهل زائغ من طریق الحق
فلقد کان الشیخ فی زمانه صاحب الولایة
العظمی والصدیقیة الکبری فیما یعتقدونه

اما آنکسیکه ثنا کرد شیخ را از علما و تعریف مولفات وی کرد
شیخ مجد الدین فیروزآبادی مصنف کتاب قاموس
که در لغت است بود میگفت که نرسید هرگز ما را یکی از
قوم که بگفتے که کسے رسیده باشد در علم شریعت و حقیقت
مثل شیخ محی الدین رح و در خدمت وے بسیار اعتقاد داشت
و منکر و یرا بدے پنداشت و میگفت که همیشه بودند علما
برروافگنده به اعتقاد در خدمت شیخ و بنوشتن مولفات
وے باب زر در زمانه حیات و هم بعد ممات وے
و انچه خواهم گفت و ثابت خواهم کرد آنرا و جزا امید هم خدا را
بآن اینست که شیخ محی الدین شیخ طریقت بود هم در علم
و هم در حال و امام تحقیق در حقیقت و رسم و زنده کننده
علوم عارفین در فعل و اسم و اما کتب وے رضی الله عنه
بمنزله دریاے ناپیدا کنار اند که وضع کنندگان مثل
وے وضع نکرده اند و از خصائص آن اینست که اگر کسے
ویرا همیشه در مطالعه خود دارد و حل مشکلات دین و سخت
مسائل وے بسیار از وے صادر شود و این امر صفت
که در غیر کتب وے نیافته شد پس مطالعه کتب شیخ بمنزله
عبادت الٰهی هست تعالیٰ شانه و اگر کسے غیر این گوید
وے جاهل است میل کننده از طریق حق پس هر آئینه
شیخ رح در زمان خود صاحب ولایت بزرگ بود
و دوستے بزرگ و در انچه که اعتقاد میکنند

من الله تعالى به خلاف ما عليه جماعة
فمن مقتهم الله فحرموا فوائده ووقعوا في عرضه
بهتانا وزورا ومن انكر عليه وقع في خطر
الامور وقد كان الشيخ سراج الدين المخزومي
شيخ الاسلام يقول اياكم والانكار على شئ
من كلام الشيخ محي الدين فان لحوم الاولياء
مسمومة وهلاك اديان مبغضهم معلوم
وبعضهم تنصر ومات على ذلك ومن اطلق
لسانه فيهم بالسب ابتلاه الله تعالى
بموت القلب وممن اثنى عليه ايضا الشيخ
كمال الدين الزملكاني وكان من اجل علماء
الشام وكذلك الشيخ قطب الدين الحموي فقيل له
لما رجع من الشام الى بلاده كيف وجدت
الشيخ محي الدين فقال وجدته في العلم والزهد
والمعارف بحرا ذخارا لا ساحل له وممن اثنى
عليه ايضا الشيخ صلاح الدين الصفدي
في تاريخ علماء مصر وقال من اراد ان ينظر
الى كلام اهل الله فلينظر في كتب الشيخ
محي الدين العربي فانها من العلوم اللدنية
وممن اثنى عليه ايضا الشيخ قطب الدين
الشيرازي يقول ان الشيخ محي الدين كان كاملا
مكملا في العلوم الشريعة والحقيقة ولا يقدح
فيه الا من لم يفهم كلامه ولم يؤمن به
كما لا يقدح في كمال الانبياء عليهم السلام
نسبتهم الى الجنون والسحر على لسان من لم
يؤمن بهم وكان الشيخ مؤيد الدين يقول
ما سمعنا احدا من اهل الطريق اطلع على ما اطلع عليه

از خداے تعالے مردم با وے خلاف آنست که جماعتے
از کسانیکه دشمن گرفته او شانرا خداے تعالے بران رفته اند
واز فوائد وے محروم ماندند ودر عزت وے بهتان کذب
واقع کردند وهرکسیکه انکار وے کرد واقع شد در بدتر امور
وبود شیخ سراج الدین مخزومی شیخ الاسلام که میگفت دور
دارید خود را از انکار بچیزے از کلام شیخ محی الدین که گوشت
اولیا را اسد زهر داده شده اند وهلاکی دینهاے مخالف
شان معلوم است چنانکه بعضے از او شان نصرانی گشتند
وبران مردند وکسیکه زبان را بگذاشت در حق وی بدشنام
دادن بتلا کرد ویرا حق تعالے در مرض قلبی ومنجمله کسانیکه ثنا
کرده اند بروی شیخ کمال الدین زملکانی است رحمة الله
علیه وبود از اجله علماے شام وهمچنین شیخ قطب الدین
حموی است هرگاه که از ملک شام بوطن خویش واپس آمد
مردمان از وے گفتند که چگونه یافتی شیخ محی الدین را گفت
که یافتم ویرا در علم وزهد ومعارف بحر ناپیدا کنار که کناره
ندارد ومنجمله کسانیکه ثنایش کرده اند شیخ صلاح الدین صفدی
است در تاریخ علماے مصر وگفت هرکه خواهد که کلام اهل الله
بیند باید که بیند کتب مصنفه شیخ محی الدین عربی رحمة الله
علیه را که آنها پر انداز علوم لدنیه ومنجمله کسانیکه ثنایش کرده
شیخ قطب الدین شیرازی است میگفت که شیخ محی الدین
کامل مکمل بود درعلوم شریعت وحقیقت ومعترض نخواهد شد
برکلام وے مگر کسیکه کلام ویرا فهمیده نباشد وایمان نیاورده
باشد (این ضمیر غالبا بسوی کلام وے راجع است) چنانکه نقصان
نپذیرد در کمال انبیا علیهم السلام نسبت شان بسوی جنون
وسحر بر زبان کسیکه ایمان باوشان نیاورده باشد
وشیخ مؤید الدین میگفت که نشنیدیم کسے را از اهل طریق
تصوف که مطلع شده باشد بر انچه مطلع گشته بر آن

الشيخ محي الدين وكذلك كان يقول الشيخ شهاب الدين
السهروردي والشيخ عبد الرزاق كمال الدين
الكاشي وقال انه الكامل المحقق صاحب
الكمالات والكرامات مع ان هؤلاء الاشياخ
كانوا من اشد الناس انكارا على من يخالف
كلامه ظاهر الشريعة وممن اثنى عليه
الامام فخر الدين الرازي وقال كان الشيخ
وليا عظيما وسئل الامام محي الدين النووي
عن الشيخ محي الدين بن العربي قال تلك
امة قد خلت ولكن الذي عندنا انه
يحرم على كل عاقل ان يسيئ الظن باحد
من اولياء الله تعالى ويجب عليه ان يأول
اقوالهم وافعالهم ما دام لم يلحق بدرجتهم
ولا يعجز عن ذلك الا قليل التوفيق وممن
اثنى عليه ايضا الامام ابن اسعد اليافعي
وصرح بولايته العظمى كما نقل ذلك عن
شيخ الاسلام ذكريا في شرح الروض وممن
اثنى عليه من مشائخنا الشيخ محمد المغربي
الشاذلي شيخ الجلال السيوطي وترجمه
بانه مربي العارفين كما ان الجنيد مربي
المريدين قلت وقد صنف الشيخ سراج الدين
المخزومي كتابا في الرد عن الشيخ محي الدين
وقال كيف يسوغ لاحد من امثالنا
الانكار على ما لم يفهمه من كلام الفتوحات
او غيرها وقد وقف على ما فيها نحو من الف
عالم وتلقوها بالقبول قال وقد شرح كتابه
الفصوص جماعة من علماء الشافعية

شیخ محی الدین و همچنین میگفت شیخ شهاب الدین سهروردی
و شیخ کمال الدین کاشی رحمة الله علیهما و نیز گفت که وے
کامل محقق صاحب کمالات و کرامات است با انیمه که این
شیوخ شدید تر انکار داشتند بر کسیکه کلام وے
مخالف ظاهر شریعت میشد و منجمله کسانیکه ثنایش کرده اند
امام فخر الدین رازی است که گفت بود شیخ محی الدین
ولی بزرگ و از امام محی الدین نووی درباره وے پرسیدند
گفت که این گروهیست که درگذشت ولیکن نزد من اینست
که حرام است بر هر مرد عاقل که گمان بد کند به یکے از اولیاء الله
تعالے و واجب است بر وے که اقوال شان و افعال شان را تاویل
کند تا وقتیکه بدرجه شان فائز شود و ازین امر عاجز
نخواهد شد مگر مرد بے توفیق و از کسانیکه ثنایش
کرده اند امام ابن اسعد یافعی است و تصریح کرده بولایت
بزرگ وے چنانکه نقل کرده شد از شیخ الاسلام
ذکریا در کتاب شرح روض و از کسانیکه ثنایش
کرده از مشائخ ما شیخ محمد مغربی شاذلی استاد
شیخ جلال الدین سیوطی است که گفت که شیخ
مربی عارفین است چنانکه حضرت جنید مربی مریدین
بود میگویم که شیخ سراج الدین مخزومی کتابے
تصنیف کرده است در رد کسانیکه بر شیخ محی الدین
معترض شده اند و دران گفت که چگونه جائز است
براے کسے از امثال ما انکار بر انچه که نفهمد کلام وی را
از فتوحات وغیر آن حالانکه واقف گشته
بران قریب یکهزار عالم و قبول کردند بر او کتاب
وے فصوص را جماعتے از علماے شافعیه

وغيرهم ومنهم الشيخ بدر الدين بن جماعة
وكان من ائمة عصره من علماء الشام ومكة
يعتقدونه ويأخذون عنه ويعدون
انفسهم في بحر علمه كلا شئ وهل ينكر على
الشيخ الا جاهل او معاند وكان الشيخ عز الدين
بن عبد السلام يقول ما وقع انكار من
بعضهم على الشيخ الا رفقا بضعفاء الفقهاء الذين
ليس لهم نصيب تام من احوال الفقراء خوفا
ان يفهموا من كلام الشيخ امرا لا يوافق الشرع
فيضلوا ولو انهم صحبوا الفقراء لعرفوا مصطلحهم
وامنوا من مخالفة الشريعة وقال الفيروزابادي
بعد ان ذكر مناقب الشيخ رح وبالجملة فما انكر
على الشيخ الا بعض الفقهاء المحض الذين لا حظ
لهم في مشرب المحققين واما جمهور العلماء
والصوفية فقد اقروا بانه امام اهل التحقيق
والتوحيد وانه في العلوم الظاهرة فريدا
وحيدا قال الشعراني وقد صنف شيخ الاسلام
المخزومي كتابا سماه بكشف الغطاء عن اسرار
كلام الشيخ محي الدين وقد صنف شيخنا
الشيخ جلال الدين سيوطي كتابا في الرد
عن الشيخ محي الدين سماه تنبيه الغبي
في تبرئة ابن العربي وكتابا آخر سماه قمع المعارض
في نصرة ابن الفارض انتهى

وغیر شان شرح کرده اند واز وشان شیخ بدر الدین بن جماعه
است که از ائمه زمان خویش بود واز علما شام ومکه درجهت
وے اعتقاد میداشتند وفوائد از وی میگرفتند وخود را
در دریائے علم وے چیزے نمی پنداشتند وانکار نخواهد کرد
بر شیخ مگر جاهل یا مرد عناد دارنده وشیخ عز الدین ابن عبد السلام
میگفت که انچه از بعضے علما بر شیخ انکار واقع شده محض بوجه
مهربانی ورفق با فقهائے ضعیف که از احوال فقرا نصیبے تام
ندارند واقع شده وهم با این خوف که از کلام شیخ امرے
چنین نفهمند که موافق شرع نباشد واز ان گمراه شوند حالانکه
اوشان صحبت فقرائے یافتندے هر آئنه بر اصطلاح شان
واقف شدے واز مخالفت شرع محفوظ ماندے ومحقق
فیروز آبادی بعد ذکر مناقب شیخ گفته که وبالجمله بر شیخ انکار
نکرده اند مگر بعضے از فقهائے محض که از مشرب محققین اوشان را
نصیبے نیست واما جمهور علما وصوفیه پس اقرار میکنند بانیکه
وے امام اہل تحقیق وتوحید بود ودر علوم ظاهری یکتا و
بے مثل امام شعرانی گفت که تصنیف کرده است شیخ الاسلام
مخزومی کتابے موسومه به کشف الغطاء عن اسرار کلام الشیخ
محی الدین وشیخ ما شیخ جلال الدین سیوطی نیز کتابے در رد
از جانب شیخ محی الدین نوشته که تنبیه الغبی فی تبرئة ابن العربی
نام دارد وهم کتابے دیگر موسومه به قمع المعارض فی نصرة
ابن الفارض انتهے

کاتب حروف گوید انیکه مذکور شده اندکے است از بسیارے که در تصانیف شعرانی لا سیما در تنبیه الاغبیاء
علی قطرة من بحار علوم الاولیاء والدر الثمین فی مناقب الشیخ محی الدین مذکور است من شاء الاطلاع
علیه فلیراجعها ومولانا عبد الرحمن الجامی در نفحات الانس در ترجمه شیخ محی الدین بن العربی مینویسند
که وے قدوه قائلان بوحدة الوجود است وبسیارے از فقهاء وعلماء ظاهر در وے طعن کرده اند

واند کے از فقہا وجماعتے از صوفیہ ویرا بزرگ داشتہ اند فخموہ[1] تفخیما عظیما و مدحوا کلاھمہ مدحا
کریما و وصفوہ بعلو المقامات واخبروا عنہ بما یطول ذکرہ من الکرامات ذکرہ
الامام الیافعی فی تاریخہ یکے از کبار مشائخ بغداد در مناقب وے کتابے جمع کردہ است
و درانجا آوردہ کہ مصنفات حضرت شیخ قدس سرہ از پانصد زیادہ است و اعظم اسباب طعن طاعنان
در وے کتاب فصوص الحکم است و ہمانا کہ منشا طعن طاعنان یا تقلید و تعصب است یا عدم اطلاع
بر مصطلحات وے یا غموض معانی و حقائقے کہ در مصنفات خود درج کردہ است و آن مقدار حقائق
و معارف کہ در مصنفات وے تخصیص فصوص و فتوحات اندراج یافتہ است در ہیچ کتاب یافتہ نشود
و از ہیچکس ازین طائفہ ظاہر نشدہ است انتہٰی و ملا عبد الغفور در تکملۃ النفحات آوردہ کہ مولانا جامی
میفرمودند کہ مسئلہ توحید سخنے است قدیم و درادیان سابق نیز بودہ است و بسیارے از آیات
قرآنی را اگر تاویل نکنند بر ہمعنی دال است و از بعضے ائمہ و اصحاب رضوان اللہ علیہم درین باب حکایات
منقول است و احوال مشائخ طریقہ در ہمعنی متفاوت است بعضے افشاء آن معنی کردہ اند و بعضے درستر
و اخفاء وے کوشیدہ و بعضے ساکت و متردد بودہ اند و اند کے ازین طائفہ نفی ہمعنی کردہ اند میفرمودند
کہ دربادی حال درین مسئلہ متردد و از اندیشہ متوحش مے بودم تا آنکہ این مسئلہ را در کلام حضرت خواجہ
محمد پارسا یافتم خاطر از وحشت نجات یافت و باندیشہ ہمعنی نشتافت میفرمودند درصدد و کثرت از وحدت
بغیر طریقہ توحید طریقے دیگر در تحت اندیشہ نے آید و این مسئلہ ہیچ وضع از اوضاع و ہیچ حکم از احکام
شریعت مخالف نیست فرقہ کہ نفی ہمعنی کردہ اند نفی را مستند بامرے داشتہ کہ بآن منفی نمیگردد
و دلیل بر نفی و نفی دلیل در بعضے تصانیف حضرت ایشان مذکور است میفرمودند کہ بایکے از دانشمندان کہ
ازین طائفہ بود سخنے در ہمعنی واقع شد تمسک بقدما تے مے نمود کہ بقانون علوم رسمے مندفع شود و میفرمودند
این مسئلہ را بہ برہان عقلی اثبات مے توان کرد اگر انصاف درمیان آید جماعتے کہ درمقام نفی این معنی
باشند اکثر ازان قبیل اند کہ موضوع و محمول را تصور ناکردہ نفی حکم مے کنند اگر امام غزالی کہ از جملہ قائلین بوحدت
وجود است متاخر مے بود از شیخ زمان شیخ محی الدین و بر سخنان وے مے گذشت دران معنی خوض تمام میکرد
و توضیح و تنقیح بلیغ مے نمود وفقنا اللہ[2] لما ھو الحق و علمنا ما ھو الصادق و میفرمودند کہ بعضے
از سخنان مشائخ چون بعضے دیگر از سخنان انبیا است علیہم الصلوۃ و السلام کہ عقل با مداد قوۃ متفکرہ
بدریافت وے متحقق نمے تواند شد بلکہ طریق دریافت وے طہارت ظاہری است کہ عبارت
از استقامت بر حدود شرعیہ است و اعمال آلات و قوی ظاہری و باطنی درانچہ برائے وے

[1] بزرگ داشتہ اند ویرا بہ بزرگی عظیم و مدح کردہ اند کلام ویرا بمدح بزرگ و تعریف کردہ اند ویرا بہ بلندی مقامات و خبر دادہ اند از وے بآنکہ دراز میشود ذکر وے از کرامات چنین ذکر کردہ امام یافعی ویرا در تاریخ خود ۱۲

[2] توفیق دہد ما را خدا بانچہ کہ حق است و علم دہد ما را بانچہ کہ راست است ۱۲

مخلوق اند و اعراض از خلاف آن و طهارت باطنی که عبارت از قطع تعلق و توجہ از ماسوی است و تخلیص دل از غیر حق سبحانہ و مترصد بودن تا از مبدء فائض شود انچه بعقل میسر نگردد انتہی و شاہ عبد العزیز محدث دہلوی در مکتوبے مے نویسند کہ مسئلہ وحدت وجود حق و مطابق واقع است زیراکہ دلائل یقینیہ از نقلیات و عقلیات بران قائم اند چنانچہ در رسالہ ادلۃ التوحید شیخ علی مہائمی گجراتی مشرح و مبسوط است و علماء متکلمین را انکار این مسئلہ ہمگی از دو وجہ ہست اول آنکہ براین مسئلہ بسبب کمال دقت و باریکی شبہات نقلیہ و عقلیہ بسیار وارد مے شوند کہ در نظر آنہا حل این شبہات میسر نشد ناچار بانکار پیش آمدند ہست حال شطحیات از متکلمین دوم آنکہ این مسئلہ از علم اسرار ست و شرائع و ادیان موقوف بر دانستن این مسئلہ نیستند بلکہ عوام را تلقین این مسئلہ موجب انفتاح باب الحاد و اباحت شرور و فساد و مداہنت در امثال تکلیفات میگردد پس بیان این مسئلہ کہ در باریکی و دقت باین مرتبہ و در استلزام فساد باین مرتبہ در کتب عقائد ممنوع و محذور ست و امساک لسان از ان واجب چنانچہ در حدیث شریف وارد است اذا ذکر القدر[لہ] فامسکوا و اذا ذکر اصحابی فامسکوا و اذا ذکر النجوم فامسکوا معلوم شد کہ تفصیل و تفتیش و تحقیق در امثال این مسائل دقیق منجر بضلال و اضلال میگردد ہست حال محققین متکلمین و معہذا این جماعت اجمالاً در تصانیف خود ایماے باین مسئلہ [گفتہ ۱۲] داوہ اند [گمراہ کردن ۱۲] کالغزالی والرازی وغیرھما من ائمۃ ھذا الفن اگر تفصیلش منظور باشد در کتاب تنبیہ المحجوبین مطالعہ باید کرد بالجملہ انکشاف این مسئلہ در ابتدا بدلائل و رسمیات نبودہ است بلکہ بمحض موہبت و معرفت و در انتہا نیز این مسئلہ را تحصیلی و کسبی نباید فہمید بلکہ حوالہ بر ورود آنحالات باید داشت آرے اگر کسے را بقا حسن ظن خود با ولیا کہ بآن مسئلہ متکلم شدہ اند منظور افتد و خواہد کہ در جناب ایشان بد اعتقاد نشود در رسائل توحید نظر کند تا بر دلائل عقلیہ و نقلیہ توقف یافتہ اعتقاد فاسد در جناب اولیاء اللہ نرساند مضائقہ ندارد و الا مسلک دریافت این مسئلہ نظر و فکر عقلی نیست و ہمین معنی گفتہ اند ھو طور وراء طور العقل و نیز گفتہ اند ع قلندر ہرچہ گوید دیدہ گوید۔ و عامیکہ ہنوز باین مرتبہ [آن طور است سوائے طور عقل ۱۲] نرسیدہ اند عالم و متکلم شدہ مکلف است باینکہ اجمالاً بداند کہ صوفیہ صافیہ انچہ گفتہ اند حق گفتہ اند گو فہم ما بآن نرسد مثل تشابہات قرآنی و نیز بداند کہ علماء متکلمین کہ اعتماد بر اقوال آنہا است انکار صریحش نکردہ اند بلکہ سکوت ورزیدہ و از بیان آن دم در کشیدہ للوجہ الذی ذکرناہ آرے مقلدان [بوجہ کہ ذکر کردہ ایم و بیان ۱۲] علماے متکلمین سکوت ایشان را انکار گمان کردہ مثل تفتازانی و قاضی عضد و دیگر متاخرین لیکن معلوم است کہ درین باب مقتدایان امام غزالی و امام رازی و امثال آنہا اند نہ متاخرین انتہی و قدوۃ المتبحرین و اسوۃ الکبار المشائین شیخ رفیع الدین دہلوی در فیض الحق بعد ایراد بست [۲۲] و دو دلیل بر اثبات این

---

[لہ] ہرگاہ کہ ذکر کردہ شود مسئلہ قضا و قدر پس زبان خود را باز دارید از تقریر دران و ہرگاہ کہ ذکر صحابہ من کردہ شود ہمچنین نیز ہمچنین کنید و نیز وقت ذکر قوم ہم ۱۲

مسئله میفرمایند که این دلائل از کلام اکابر که ائمهٔ معقول و بانی قواعد استدلال اند نقل کرده شد و هر یک ازان در اثبات مدعی وافی و کافیست و هر که از فنِ دانشمندی بهره دارد و بر کتب استدلال عبورے کرده باشد بیقین مے داند که دلائل مطالب عمده و استدلالیان که دران ادعاے قطع میکنند ازان دلائل در قوة و متانت کمتر اند و سوائے آن دلائل دلائل دیگر هست بران مطلب که در کلام بزرگان یافته میشود و نقل آنها درین مقام باعث تطویل است انتهٰی ۔ و جاے دیگر ازان کتاب میفرمایند باید دانست که متصدی اقامت دلیل عقلی بر این مسئله امام محمد غزالی است در شرحِ اسماءِ حسنیٰ و مشکوة الانوار تفسیر آیهٔ کریمهٔ اللّٰهُ نورُ السمٰوات (خدا نور آسمان ها) والارض (و زمین است ۱۲) و غیر آن از تصانیف خود و امام فخر الدین رازی در بعض مواضع از تفسیر کبیر و ابو نصر فارابی در فصوص و ابو علی بن سینا در عیون الحکمة و تعلیقات و غیر آن و افضل الدین کاشی و علامه شیرازی در شرح حکمة الاشراق و سید شریف جُرجانی در حاشیهٔ شرح تجرید و شیخ عبد الرزاق کاشی در شرح فصوص و شیخ داود قیصری در مقدمهٔ شرح فصوص و شیخ شمس الدین فنّاری در شرح مفتاح الغیب و شیخ علی مهائمی در ادلة التوحید و شرح آن اجلة التوحید و مشرع الخصوص و مولانا جلال الدین دوانی در ذوق المتالّهین و زورار و مولانا جامی در اکثر تصانیف خود درین فن و غیاث الدین منصور در مرآة الحقائق و علّامه خُفری در بعض رسائلِ خود ۔ و ملا باقر داماد در بعض رسائل و صدر الدین شیرازی در اسفار و غیر آن و ملا محمود جونپوری در حرز الایمان و مولانا سید محمد زاهد هروی در حواشی شرح مواقف و منهیه حاشیه شرح تهذیب و شیخ ابراهیم کردی در شرح تحفهٔ مرسله و غیر آن از تصانیف خود و قطب المحققین شاه ولی الله دهلوی در چندے از رسائل خود و شیخ شرف الدین دهلوی در تلقیات الهوامع و قول فصل این ائمه و غیر ایشان براهین عقلیه قطعیه قائم نموده اند بر آنکه معیت حق عز و جل از قبیل معیت ذاتی است و وصف قیومیت از قبیل معیت وجود بموجود و دفع شکوک کما ینبغی نموده اند ۔

وهؤلاء الماهرون فی المعقول[1] من اراد تصدیق هذا الدعوی فلیرجع الی تصانیفهم المنقولة المشهورة شرقاً و غرباً و ازین جماعت اند بعضے که بنیاد علوم معقول نهاده اند و بعضے آن علوم را کما ینبغی تنقیح نموده انتهٰی کاتب الحروف گوید که ادراک این مسئلهٔ شریفه از غایت دقت و لطافت بر بسیاری از متکلمین و ارباب شهود مخفی ماند ایجا صاحب طبع وقاد و ذهن ذکی باید نه جامد الطبیعة و خامد القریحة (افسرده ۱۲) (پژمرده ۱۲) (طبع ۱۲) ملا سعد الدین تفتازانی در شرح مقاصد هفت شبهه بر این مسئله وارد کرده بران راضی گردید و از صوفیه علاؤ الدوله سمنانی بر کلام شیخ اکبر رضی الله عنه بجهت خفاءِ اصطلاح حضرت شیخ مناقشه ها فرموده ۔ و علامه شمس الدین فنّاری در مصباح الانس بین المعقول و المشهود فی شرح مفتاح غیب الجمع و الوجود و علی مهائمی در ادلة التوحید و مشرع الفصوص دفع آنها نموده بما لا یتصور مزید علیه (تا جائیکه زائد ازان متصور نیست ۱۲) و صاحب الحد الفاصل و ناصحة الموحدین که از اعلام شهودیه اند هم در اتباع منکران وحدة الوجود و تقویت و تائید

[1] و این کسان ماهر بودند در معقول کسیکه تصدیق این دعوے خواهد باید که بتصانیف شان که مشهور اند در مشرق و مغرب رجوع کنند ۱۲

جانب شان بزعم خود دقیقهٔ نامرعی نگذاشته و شیخ ابراهیم کردی در اتحاف الذکی وغیره و شیخ سلیمان کردی در جلاء النظر و صاحب القول الفصل بارجاع الفرع الی الاصل و سید نقوی مولانا عبدالقادر رضوی در اصل الاصول فی مطالعة الکشف بالمعقول و المنقول و صحائف المعارف در ازاحت (دور کردن ۱۲) و ازالهٔ شکوک و اوهام ایشان باقصی الغایة کوشش کرده بر طالب صادق لازم است که بمطالعهٔ این کتب مستفیض شود تا حق از باطل ممتاز گردد و نسخهٔ سواء السبیل و روض المجود از مختصرات برای دفع این داء عضال (بیماری ۱۲) حکم تریاق مجرب دارد و کتاب مستطاب فیض الحق که ملقب بدمغ الباطل است در تحقیق و تدقیق و تهذیب و تنقیح و تفصیل و توضیح آن مسئله بامتانت دلائل و وثاقت براهین از عقلیات و نقلیات و کشفیات عدیم النظیر است من شاء الاطلاع فلیرجع الیها ؎

داده‌ایم ترا ز گنج مقصود نشان ✤ گر ما نرسیدیم تو شاید برسی

دور بینانِ بارگاهِ الست ✤ پیش ازین ره نبرده اند که هست

ذات پاکش ز چونی و چندی ✤ هستیِ ساده از نشان مندی

در مکین و مکان چه فوق و چه تحت ✤ وحدت سافج است و هستی بحت

وحدتی گشته کثرتش طاری ✤ در همه ساری از همه عاری

از حدود و تعلقات برون ✤ وز قیود و تعینات مصون

نه بدام قیود صید شده ✤ نه باطلاق نیز قید شده

هم مقید خود است هم مطلق ✤ گه ز باطل نموده گاه از حق

قید او ساز وار با اطلاق ✤ زهرش آمیزگار با تریاق

اوست مغزِ جهان جهان همه پوست ✤ خود چه مغز و چه پوست چون همه اوست

بود کل در جهان در و مستور ✤ کرده در کل بذاتِ خویش ظهور

کل در و عین اوست و او در کل ✤ عین کل همچو آب اندر گل

آب در گل گل است و گل در آب ✤ عین آب این دقیقه را دریاب

برتر است این سخن ز درکِ فهوم ✤ کی شود درک جز بترکِ رسوم

نه رسد کس بدین به بوالهوسی ✤ بگذر از اسم و رسم تا برسی

عقل بگذار کان عقیله تست ✤ دانهٔ مکر و دام حیلهٔ تست

عقل جزوی درین نشیمن کسب ✤ بهر آداب بندگی است فحسب

به دلیلِ علیل و فکر سقیم ✤ کی شناسد صفاتِ ذاتِ قدیم

بوریا باف اگرچه بشگافد ✤ مو بصنعت حریر چون بافد

اسوة الحکماء المشائین مولانا رفیع الدین محدث دہلوی در فیض الحق مے نویسند که لفظ عقل را بالاشتراک یا بحقیقة و مجاز اطلاق کرده میشود - بر چند معنی معنی اول قوتے است مر نفس ناطقه را که بسبب آن ادراک معقولات واقع میشود و باین معنی عقل البتہ خوض در جمیع علوم میشود زیرا که ہر علم قائم است بنفس ناطقه و حاصل است مر قوة او را - و معنی دوم عقلے ست که از مزاولہ محسوسات حاصل میشود مثل عقل عوام یا از مقدمات چند که مخترع و مستعمل قاصرین فلاسفه اند مثل معقولیان خام این زمانه - و باین معنی خوض بعقل چه در امور کشفیه و چه در امور شرعیه مذموم است بجہت قصور از درک آن مطالب عالیه و کثرة غلط در مقدمات آن و بے خبری از مبادی آن - و ہمین عقل ست که مولوی جامی علیه الرحمة در درهٔ فاخره بآن اشارت کرده که فوق عقل وجوه بسیار از ادراک است که نسبت عقل بآن وجوه نسبت وہم است بعقل و ہمین عقل است که صوفیه بآن اشتغام میکنند و میگویند که طور ما ورا طور عقل است و قال فی نقد النصوص این طوریست ورا طور عقل یعنی قوة عقلیه بادراک آن وافی نیست نه آنکه منافی طور عقل است حجة الاسلام در احیاء العلوم گوید [۵] اعلم انه لا یجوز ان یظہر فی طور الولایة ما یقتضی العقل باستحالته نعم یجوز ان یظہر فی طور الولایة ما یقصر العقل عنه بمعنی انه لا یدرک بمجرد العقل و من لا یفرق بین ما یحیله العقل و بین من لا ینا له فهو اخس من ان یخاطب انتهی - و قال المحقق الدوانی فی شرح الرباعیات این مرتبه فوق مرتبه عقل است و تا شخص محیط بمرتبه عقل نشود بمعنی او را منکشف نگردد چنانکه کسے از روزن مشاهدهٔ نور نماید در نظر او متعدد و متجزی مے نماید و چون سر از روزن بیرون آرد مشاهده کند که این ہمه انوار یکی است و تعدد و تجزی بواسطهٔ قصور ادراک او و حجب و فواصل مے نمود و معنی سیوم عقلے ست که مهذب شده است بمعرفت مقدمات صادقه عقلیه صرفه و منور است بنور شریعة و کشف و بامعان و غور بکنه معانی میرسد (وا رسیدن ۱۲) حق تعالے در صفت اہل آن فرموده اولئک هم اولوا الالباب [۶] (ایشان اند صاحبان خرد ۱۲) و قال ان فی ذلك لذکری لمن کان له قلب او القی السمع و هو شهید [۷] الی غیر ذلك من المواضع و خوض باین عقل سراسر سعادت است و ہمین عقل است که از اعظم حجج الٰہی است و جناب مرتضوی در حق آن فرموده که اہل نار در نار ہیچ امر از صوم و صلوة تمنی نمیکنند غایة افسوس ایشان بر فقدان عقل باشد حیث یقولون لو کنا نسمع او نعقل ما کنا من اصحاب السعیر [۸] انتهی - قال عین القضاة الهمدانی اعلم ان العقل میزان صحیح و احکامه صادقة یقینیة لا کذب فیها و هو عادل لا یتصور منه جور (ہمدانی گفته بدانکه عقل میزانی صحیح است و احکام وے راست و یقینی اند دران کذب نیست و عقل میزان است منصف که تصور کرده نشود از وے ظلم یعنی بی انصافی ۱۲) فائق در فیض الحق است باید دانست که فضل انجاب علم و اصدق آن (یعنی اسلام ۱۲)

[۵] بدانکه جائز نیست که در طور ولایت چیزے چنین ظاہر شود که عقل باستحاله وے اقتضا کند البته این جائز است که در طور ولایت آن ظاهر شود که عقل از ادراکش قاصر شود یعنی بمجرد عقل مدرک نشود و ہر که فرق نکند میان خیال کردهٔ عقل و میان نه یابندهٔ آن پس آن کمتر است از انکه بوے خطاب کرده شود ۱۲

[۶] ہر آئینه درین مقدمه پند است کسے را که دلے دارد یا گوش نہد متوجه شده ۱۲

[۷] و گویند اگر ما مے شنیدیم یا مے فهمیدیم نے شدیم داخل در زمرهٔ اہل دوزخ ۱۲

وحی است پس هر طریقے که اشبه باشد باو اصدق باشد و مشابهت باوحی یا در مبادی طریق است
یا در نفس طریق یا در اثناء طریق و اینهمه متقارب و متلازم اند پس هر طریقیکه مشابه باشد بوحی در جمیع
این وجوه اصدق طرق بعد الوحی باشد باز چون تامل کنیم معلوم شود که غیر از طریق کشف طریقے اشبه
بوحی نیست اما مشابهت او در مبادی پس زیراکه مراد از مبادی اموریست که معد وحی میشود و این امور
عند التفحص مجاهدات و ریاضات و موافقت احکام شرعیه الٰهیه است از جمیع قویٰ چه علمیه وچه عملیه زیراکه
درمیان هر دو قوة ربطے نهاده اند طبعی منشاء آن متفرع بودن هر دو است بر حال بوجه تاثیر و تمدّ لیتہ
این هر دو در حال توجه و تاثیر ها چون همه قویٰ برنگ عبادت و رضاء الٰهی رنگین شوند و مناسبت قویه
باخطیرة القدس پیدا نمایند و امریکه منافی آنحضرت است از جمیع قویٰ برطرف شود و مستعد تلقی علوم
مرتسمه دران موطن گردند که شان خطیرة القدس افاضهٔ عامه است بر هر مستعدی بحسب استعداد
و همین است مبادی کشف چنانچه بر عارف باحوال مکاشفین پوشیده نیست مگر آنکه وحی فرع
انسلاخ اتم است نه کشف و وحی مبنی بر استعداد جبلی و کسبی است معًا نه کشف لهذا وحی اخص و اقل از
کشف میباشد و اما مشابهت در نفس طریق پس زیراکه طریق وحی آنست که موحی الیه خلع کند لباس
رسمی خود را که متلوث است بعلوم خارجیه و عادات بشریه و آن مزاحم حالات اتصال است پس
تلقی نماید علمے را از خطیرة القدس و باز بطبیعة خود رجوع کند و همین است طریق کشف الا آنکه در وحی چنانچه
امر موحی از خطیرة القدس مے باشد بے مخالطت طبقات سفلیه همچنین کسوة معنوی او یا لفظی و معنوی هر دو
نیز ازان موطن فائز مے شوند و در کشف لباس لفظی و معنوی از مزاج استعداد مکشوف له و علوم مخزونه او پیدا
مے شود و فرق دیگر آنست که باعث بر افاضهٔ علوم در وحی بیشتر اراده خطیرة القدس مے باشد و عبد موحی الیه
جارحه مے سازند و اصطناع مے نمایند پس هیچ دقیقه از علوم مقصودة الانزال فرو نمیگذارند و در کشف
بیشتر سلسله جنبانی از جانب مکاشف مے باشد و خطیرة القدس بنا بر عموم فیض خود با قصد
افاضهٔ علوم بقصد طبعی نه اصلی بقدر حوصله و استعداد مکاشف علومی میریزد و دقائق بسیار محتجب
و مختفی مے ماند و بهمین جهت در وحیین غالبا اختلاف صوری هم نمے باشد الا اختلافا ضعیفا
لا یعبأ به و در کشفین اختلاف صوری اکثر مے باشد و دران مرتبه قوة مے دارد که بر غیر محققین وجه
تطبیق واضح نمے شود و اما مشابهته او در آثار طریق پس زیراکه آثار وحی نزول سکینه و تصدیق آن
بر عقل و عزیمة و فیضان تمام بر قلب و سریان متابعت در جوارح و انشراح برکة در حامل وحی و تلک
آثار الکشف لعینها الا آنکه در وحی تصدیقی است و عزیمتی و مطاوعتی ملتزم بر غیر حامل نیز و در کشف
چنین نیست و نیز در وحی تصدیق و عزیمت و مطاوعت در امورے ظاهر مے شود که از مقتضیات
صورة صفیه مبعوث الیهم است بخلاف کشف و لهذا انکار وحی کفر است و انکار کشف کفر نیست

گو موجب عتاب شدید باشد قال[1] الله تعالی فی الحدیث القدسی من عادی لی ولیاً فقد
آذنته بالحرب چون اینقدر ممهد شد پس باید دانست که عموم ناس قابل وحی و کشف نیستند
قال[2] الله تعالی بل یرید کل امرئ منهم ان یؤتی صحفا منشرة کلا بل لا یخافون الآخرة کلا انه
تذکرة فمن شاء ذکره پس چون خدای تعالی اراده فرماید که علوم را در بنی آدم نازل فرماید
بطریق وحی یا بطریق کشف یکی از خاصان درگاه خود را که در علم ازلی لایق آن کار دانسته است
برمی گزیند قال الله تعالی[3] الله اعلم حیث یجعل رسالته و این علم را بر دل وی میریزند کما قال
نزل[4] به الروح الامین علی قلبک لتکون من المنذرین و قلوب جماعه را بهمان نور منور ساخته
و استعداد ایشان را با استعداد انبیا و اولیا نموده افکار ایشان را بر تنقیح آن علم باعانت خود برمی گمارد
و تفصیل این مضمون امام رازی در تفسیر کبیر تحت قوله تعالی المص کتاب[5] انزل الیک فلا یکن
فی صدرک حرج منه لتنذر به و ذکری للمؤمنین بکلام مبسوط بیان نموده فمن شاء
فلیرجع الیه بالجمله این طائفه برگزیده آن علم را بلسان متعارف اهل عقل تقریر می کنند و بافهام عوام
قریب می گردانند تکمیلاً[6] للنعمة و اتماماً للرحمة قال الله تعالی و ما ارسلنا من رسول
الا بلسان قومه لیبین لهم فیضل الله من یشاء و یهدی من یشاء و هو العزیز الحکیم
از اینجا معلوم باشد که سعی این جماعت در اقامت دلائل و براهین بر علوم انبیا و مکشوفات اولیا
از کسب سعادت و تحصیل اجر و نصرت دین الهی چه رتبه دارد و ثواب ایشان همدوش ثواب ائمه
مجتهدین است و مخالفت ایشان مورد سخط (خشم ۱۲) و طرد (زجر ۱۲) الهی خلاصه کلام ما سبق اینکه باید دانست که کشف را
اسوه (اقتدا ۱۲) حسنه است بوحی چنانچه وحی من حیث هو وحی تابع قواعد عقلی و مکتسب از وی نیست اما ورثه علوم وحی را
که مجتهدین و علما اند باید که بدلائل متعارفه مدلل سازند و تقریب باذهان طالبان نمایند و از مورد
انکار اذهان عوام را در نگاه دارند و سعی ایشان درین باب مشکور و ایشان در سعی خود ماجوراند علی هذا القیاس
کشف من حیث هو کشف تابع قواعد عقلی نیست اما تابعان و ورثه علوم مکاشفان را تقویت آن بدلیل عقلی
ضرور است و اگر مقدمات عقلیه مخالف کشفی از کشوف اولیاء الله واقع شود بقدر امکان لابد است
از تطبیق بینهما و اگر ممکن نشود یا حواله بر اراده قائل کنند و حظ ایمان اجمالی بردارند چنانچه مذهب سلف است
در متشابهات یا تاویل کنند بتاویل صحیح قریب الدلالة من الکلام چنانچه مختار متاخرین است

[1] الله تعالی در حدیث قدسی فرموده که هر که عداوت دارد با ولی من پس اجازت میدهم وی را بحرب ۱۲ [2] فرمود حق تعالی بلکه میخواهد هر شخصی از ایشان که داده شود نامهای گشاده نی نی بلکه نمی ترسند از آخرت نی نی هر آئینه قرآن پند است پس هر که خواهد بخواند آنرا ۱۲ [3] و خدا داناتر است بمحل نهادن پیغامبری خود ۱۲ [4] چنانکه فرمود فرود آورد ش روح الامین یعنی جبرئیل بر دل تو تا شوی از ترسانندگان ۱۲ [5] این کتابی است که فرود آورده شد بسوی تو پس باید که نباشد در سینه تو هیچ تنگی از تبلیغ فرود آورده شد تا بیم کنی بآن و برای پند مسلمانان را ۱۲ [6] برای کامل کردن نعمت و تمام کردن رحمت فرمود الله تعالی و نفرستادیم هیچ پیغامبر را مگر بزبان قوم او تا بیان کند برای ایشان پس گمراه سازد خدا هر کرا خواهد و راه نماید هر کرا خواهد و اوست غالب با حکمت ۱۲

لیکن حکم کشف اکابر اولیا و مکمل و متمم واصلین است زیرا که رسیدن هر سالک بحظیرة القدس ممکن نیست
آیطمع کل امرءٍ منهم ان یدخل جنة النعیم[۱] مگر موسے بخواب اندر شتر شد۔ و تعیین این قسم از
اہل کشف که حاملان علم نبوت و وارثان مناصب تبلیغ و رسالت اند آنست که متصف باشند بوفور
علم ظاهر از شرعیات و عقلیات و جامع باشند میان علم و کشف و شهود اتم و اکمل و قادر باشند بتاصیل
اصول و تقنن قوانین و تفریع فروع در معارف ربانیه و سلوکیه و آمر باشند بمعروف و ناهی از منکر
متقید بشریعت ظاهراً و باطناً و بشارات مشائخ بکمال ایشان و اشارات جناب رسالت علیه الصلوة
والسلام در مقامات و واقعات بسوے حقیقت طریق ایشان باستفاضه رسیده باشد و نظر
ایشان نافذ و عقیده ایشان صحیح و قلب ایشان صافی و قوت عاقله ایشان از شوب مخیلات شعریه
و وهمیات رسمیه بری و علوم ایشان منضبط و باقی انتهی۔ اکنون تقریر مسئلتین باختصار و ایجاز که مناسب
وضع این کتاب شریف است باید شنید و بالله التوفیق بدانکه معنی وحدة وجود آنست که در میان وجودات
خاصه که حقائق الاشیاء ثابتة عبارت از آنست جهتے است جامعه و آن وجود منبسط است و نسبت
(حقیقتهاے اشیا ثابت اند ۱۲)
این وجودات خاصه با وجود منبسط در بسط آنها باوے اگرچه ازان عالی است که از محسوسات چیزے نظیر وے
باشد اما مثالها که بوجهے تقریب ذهن میکند آنست که مثل ظهور وجود منبسط در وجودات خاصه مثل ظهور صورت
نوعیه در افراد است و مثل نسبت آهن با اسلحه و دروع و نسبت ماء البحر با حبب و امواج و لآلی و حیتان
(جمع درع ۱۲ — جمع حباب ۱۲ — یعنی گوهر ۱۲ — ماهی جمع ۱۲)
و نسبت طین با اوانی و نسبت ذهب با حلی زیرا که بحکم ما من کثرة الا و قد ضبطها الوحدة و بحکم
(گل ۱۲ — ظروف ۱۲ — زیور ۱۲ — نیست کثرتے چنین که وحدت وی را شامل نباشد ۱۲)
کل متعین مسبوق باللاتعین باید که این وجودات خاصه ظلال و اشراقات وجود منبسط باشند
(هر تعینے را اولاً لاتعین ضروریست ۱۲)
و اگر خواهی بگو ظهورات و تنزلات وے باشند و اگر خواهی بگو تقیدات و تعینات وے باشند زیرا که مفاد
همه تعبیرات آنست که وجود منبسط اصل است و موجودات خاصه که حقائق اشیا است فروع آن پس این
خصوصیات بمنزله قوالب موهومه باشند و متحقق بجز وجود منبسط ہیچ نیست زیرا که چون موجودات را
تحلیل کنیم بماهیت و وجود آنگاه وجود از وے منسلخ نمائیم من جمیع الوجوه ہیچ نماند مثلاً از طین سبوے سازیم
و صورت طین را از سبو جدا کنیم و سبو را از طین در تصور جدا کنیم سبوے وهمی بیش نباشد که آن را تحقق نیست
وعند الامتزاج چون بشگافیم هر اثر یکه هست از طین است لیکن طین را احتمال بود که مکعب کنیم یا کوزه
یا سبوے دیگر سازیم و این اشکال بمنزله قالب است طین را و هر یکے در حد ذات خود امر موهوم است
که او را با طین نسبتے مجهول الکیفیت پیش مے آید و باین سبب نام طین سبوے میشود و احکام سبوے
از طین ظاهر میشود پس آنچه صوفیه میگویند که عالم وهم و خیال است و اعیان ثابته از وجود بوئے نه شمیده
و مثل این عبارات پس مراد آنست که موجود بوجود دیگر مغایر این وجود منبسط باشد نیستند و اضافت وجود

---

[۱] آیا طمع میکند هر شخصے از ایشان اینکه بر آورده شود به بوستان نعمت ۱۲

حقیقی بسوے اینها محض وہم وخیال است لیکن از دقّت معنی وضیق عبارت مقصود کماینبغی واضح نمے شود
وموہم خلاف میگردد وعجب است که مردم با صوفیه مے آویزند وباکسانیکه وجود را محض صفت انتزاعی
میگویند ومنشار ترتب احکام وآثار ہمانرا مے پندارند نمے آویزند وحال آنکه عقل سلیم بداہت رد
میکند زیراکه اجتماع دو امر اعتباری که ماہیته ووجود بمعنی کون وحصول باشد منشار ترتب احکام وآثار
نمے تواند شد باید دانست که ہرگاه که ما در اشیار مترتبة الاحکام والآثار خوض کنیم پس در ہریک ازان
اشیار بعضے امورے یابیم که بآن (آنہا) باہمدگر متمائز مے شوند وہریک را بسبب آن امور جداگانه نامے نہیم
مثل فرس وانسان وبنسبت آن امور برای ہریک چندی احکام وآثار مختص میگردانیم پس این امور را ماہیات میگوییم پس
ہرشیٔ را ماہیتی ہست که بآن ممتاز است از دیگر اشیا مستلزم ہست بعضی احکام وآثار را باز ہرگاه بعضی ماہیات دیدیم که گاہی برآنہا احکام
وآثار آنہا مترتب میشوند وگاہے نمیشوند. دانستیم که اینجا امر دیگر ہم ہست که بسبب آن امر اشیار موجوده
از اشیار معدومه جدا میشوند وآن امر از جمیع اشیار مترتبة الاحکام والآثار مساوی اند پس این
امر مشترک معنویست ومنبث (پراگنده شده ۱۲) است در جمیع ماہیات وبسبب لحاظ اجمالی بسوے جمیع اشیار مترتب الآثار
صورتے در اذہان ما مرتسم مے شود پس آن امر را تعبیر بوجود میکنیم پس وجود امریست انتزاعی که بسبب لحاظ
اجمالی در اذہان متمثل شده باز چون خوض (غور ۱۲) کنیم مے یابیم که انتزاع وے از قبیل مخترعات وہم مثل انیاب
واغوال نیست که ہیچ مستندے نداشته باشد بلکه اینجا حقیقتی ہست نفس الامری که منشار ومبدار
انتزاع این مفہوم ہست بسبب بودن آن حقیقت صادق میشود ہذا موجود وکاذب میشود ہذا
لیس بموجود بسبب نبودن آن حقیقت قضیه بالعکس شود پس بضرورت معلوم شد که در اشیا
مترتبة الاحکام والآثار ہرگاه عقل تعمق کند تحلیل کند آنہا را بسوے سه امر یکے ماہیت آن چیز که عبارت
از ذات آن چیز است وبآن ماہیت آن چیز آن چیز است. دوم وجود بمعنی مفہوم انتزاعی (بجاے فرود آوردن ۱۲) کون الشیٔ (بودن شے)
فی الخارج یعنی عقل از بودن چیز در خارج معنی انتزاع میکند که محاذی آن در خارج چیزی نیست پس وجود
بایں معنی (در خارج ۱۲) از معقولات ثانیه باشد واز قبیل عرض عام است مر جمیع موجودات را نسبت آن بماہیات نسبت
عارض است بمعروض سیوم امریکه مبدار ومنشار این مفہوم انتزاعی ہست که بسبب آن امر ترتب احکام
وآثار ماہیته شده زیراکه ماہیته من حیث ہی مقتضی احکام وآثار خود نیست والا تخلف آن احکام وآثار در
بعضے اوقات سابقه ویا لاحقه متصور نمے شد وایضاً ماہیته من حیث ہی لا موجود ولا معدوم است (مطلقاً ۱۲)
کما حقق فی موضعه (چنانکه ثابت شده در مقام خود ۱۲) پس چگونه مبدار آثار خود تواند شد ووجود بمعنی کون وحصول نیز مبدار آثار واحکام
ماہیته نمے تواند شد که مفہوم انتزاعی ومعقول ثانوی است وثبوت آن فرع وجود مثبت له است زیراکه
از جمله احکام خارجی است وایضاً از انضمام دو امر اعتباری چگونه موجود خارجی مترتب الاحکام والآثار
متحقق شود پس ناچار ترتب احکام وآثار بسبب آن امر سیوم باشد که مبدار ومنشار آن این مفہوم

انتزاعی است و ظاہر است بسبب ہمین مبدئیت و منشائیة صوفیا آن امر سیوم را بوجود تعبیر مے کنند و نسبت آن بماہیات مانند نسبت معروض است بعوارض توضیحش آنکه ہمچنانکه زید و عمرو را دیدیم و از ہر دو انسان را انتزاع کردیم و مستند این انتزاع در ہر دو منبث یافتیم و ہمچنین انسان و فرس را دیدیم و از ہر دو حیوان را انتزاع کردیم و مستند این انتزاع در ہر دو منبث یافتیم پس ہمچنین التفات کردیم بسوے تمام ماہیات اشیاء مترتبة الاحکام و الآثار و باین التفات اجمالی وجود را انتزاع کردیم پس مستند این انتزاع البته منبث است در ہمه اشیاء موجوده پس چنانکه مستند انسان ذات زید و عمرو بود بحذف تشخصات شخصیه و مستند حیوان ذات انسان و فرس بوده بحذف تعینات نوعیه ہمچنان مستند وجود ذات جمیع اشیاء موجوده است بدون تعینات و تقیدات لهذا قال بعض الکبراء العالم اعراض
بہمین وجه بعضے بزرگان گفته اند که عالم عرض ہاست که در یک
مجتمعة فی عین واحدة پس امر سوم که مستند وجود و منشاء انتزاع وے است مبدء کمالات
جمع کرده شده اند در یک ذات ۱۲
و ذات الذاتیات باشد لیکن ہرگاه مقرر است که انما یعرف الاشیاء باضدادها و مستند
اشیاء شناخته میشوند به مقابلات خود ۱۲
وجود و منشاء وے را ہیچ ضدے نیست و در ہیچ ملاحظه مفقود نمیشود از اینجہت اکثرے از اہل نظر متنبه بذاتیت وے نشدند زیرا که تنبه حاصل نمیشود مگر بتخالف احکام و فقدان آنہا وقتے و وجود آنہا وقتے و چون ترتب احکام و آثار جمیع ماہیات بوے است باید که ترتب احکام و آثار او که از جمله آن انتزاع وجود بمعنی الکون و الحصول است او را بخود ثابت باشد دفعاً للتسلسل پس این امر حقیق قایم بخود باشد پس تصور اشتراک این در ماہیات مثل تصور اشتراک [illegible] در افراد صورت نه بندد بلکه بنظر دقیق روشن شود که ماہیات را نسبتے مجہول الکیفیة که ام النسبات است باوے حاصل مے شود که بسبب آن نسبت ترتب احکام و آثار بر آنہا مے شود و صوفیه از ہمین نسبت مجہول الکیفیة بمعیت ذاتی و احاطه ذاتی و انضمام و اقتران تعبیر مے کنند لا غیر پس ازین بیان ہویدا شد که ہر موجود یکه ما به الموجودیة او زائد بر ماہیة او متعقل شود البته محتاج باشد در موجودیة خود بسوے وجود بمعنی ما به الموجودیة و ہیچ چیز از محتاج واجب نتواند بود پس ہیچ چیز غیر وجود واجب نباشد پس وجود ما به الموجودیة واجب باشد پس انچه حضرت شیخ اکبر رضی الله عنه حق سبحانه تعالی را وجود مطلق گفته اند بامعنی است لیکن از کلام شیخ صدر الدین قونوی چنان مستفاد میشود که ما به الموجودیة جمیع موجودات ممکنه صادر اول است که از آن بوجود منبسط و نفس رحمانی تعبیر کنند پس معلوم شد که حضرت شیخ اکبر مرتبه وجود منبسط را با مرتبة الوجود الحق بطریق تسامح یک مرتبه شمرده اند و در اکثر جا ہا در کلام خود احکام وجود منبسط
خلاف ظاہر ۱۲
بر حضرت الوجود الحق محمول ساخته اند زیرا که چون نسبت صادر اول با مبدء المبادی عینیة التعقل و فوق نسبت عینیه و غیریة است چنانچه گویند ماہیة من حیث ہی مرتفع است از متقابلین و نقیضین پس در آن تسامح حضرت شیخ اکبر رضی الله عنه بجز صدق محض قصد نکرده باشد و کسے را بر ایشان مجال

اعتراض نرسد زیراکه از چنین نسبت دقیقه هرچه که تعبیر کنند من وجه صادق خواهد بود کما لا یخفی علی اللبیب المنصف با آنکه صدور وجود منبسط بطریق ابداع است ومعلم ثانی شیخ ابو نصر فارابی در عیون المسائل گفته الابداع هو حفظ ادامة وجود الشئ الذی لیس وجوده لذاته ادامة لا یتقبل بشئ من العلل غیر ذات المبدع پس تدقیق نظر باید نمود و ذوق و وجدان را کار باید فرمود که هرگاه حافظ وقیوم معلول ابداعی غیر ذات مبدع هیچ چیز نباشد پس مفاد این کلام چه مے شود و مآل کار بکجا میکشد

وقال المدقق الدوانی فی الزوراء حدوث الشئ لا عن شئ محال ما ایسر ان تحدس ان الانسان فی الحدوث الذاتی ایضا کذلک فان المعلول لیس مبائن الذات للعلة ولا هو لذاته بل هو بذاته لذات العلة شان من شیونه وجه من وجوهه حیثیة من حیثیاته ولما کان منتهی سلسلة العالیة واحداً وانکل معلولا له اما ابتداء او بواسطة فهو الذات الحقیقة والکل شیونه وحیثیاته ووجوهه الی غیر ذلك من العبارات الدقیقة انتهی کلامه

جلال الدین دوانی در رسالهٔ خود زورا مے نویسد که حادث شدن چیزے بغیر ذریعه چیزے محال است و آسان نیست که انسان نیز در حدوث ذاتی خود همچنین خیال کرده شود چه که درین وقت معلول مخالف ذات علت خود نیست و نه خاص برای ذات وے است بلکه معلول خود بالذات برای ذات علت است و حالی از حالات وے و وجهے از وجوه وحیثیتی از حیثیات وے و چونکه انتهای این سلسلهٔ عالیه واحد است و همه معلول وے اند خواه در ابتدا یا بواسطه پس همان ذات است در حقیقت و همه شیون و حیثیات و وجوه وی تا غیر ازین که از عبارات دقیقه مفهوم مے شود تا اینجا است کلام محقق دوانی -

پس معنی قول بوحدت وجود واضح است که وجود واحد است و موجودات متعدده باین وجود موجود اند پس این قول با قول حقائق الاشیاء ثابتة منافات ندارد فی الجمله غیریت که مناط احکام و آثار نشاتین تواند شد اشیاء را ثابت است چنانچه فی الجمله غیریت درمیان اسلحه و دروع با یکدیگر که منشار اختلاف و آثار شده ثابت است با آنکه اصل هر یک به آهن است آیا نمے بینی که همه صوفیه قائل اند باختلاف احکام و آثار اشیاء مثل حرارت نار و برودت آب و زنجبیل گرم است و کافور سرد است و نماز نیک است و زنا بد است و عدل حسن است و ظلم قبیح و مدبر عالم را صانعے است که مدبر سموات و ارض است و حفظ مراتب ضروریست و این همه امور یست که هیچکس از عوام و خواص دران شبه ندارد و ممکن نیست که کسے با سلامت عقل دران شبه کند چه جاے عرفاء اهل کمال پس هر که بر صوفیه نسبت اقوال ایشان انکار میکند ظاهرا از قول بوحدت وجود و قول بوحدت موجود مے پندارد یا وجود مطلق را بمعنی کلی طبعی توهم مے نماید یا وجود بمعنی الکون والحصول را مبدا المبادی مے انگارد و سبب آن قصور فهم و فطانت تیز راست اعاذنا الله من ذلك

له ابداع نگاه داشتن همیشگی وجود آن چیز را گویند که وجود وی برای ذات خود نباشد و آن دوام هم چیزے را از علل بجز ذات مبدع قبول نکند ۱۲

| | |
|---|---|
| ۵ چو بشنوی سخن اهلِ دل مگو که خطا است | سخن شناس نهٔ دلبرا خطا اینجا است |

اُمید از فضل و کرم حق سُبحانه آنست که هرکه مقدمات این برهان قاطع را بوجه احسن بے زین تقلید و تعصب بفهمد بروے هویدا شود و آنچه مصنف ناصحة الموحدین و امثال وے اعتراضات ذکر کرده اند از بیت عنکبوت سست تر اند والله الهادی الی سبیل الرشاد انتهے و معنی قول بوحدت شهود آنست
(والله هدایت کننده است بطرف راه درست ۱۲)
که درمیان این موجودات خاصه جهتے جامعه نیست بلکه همه حقائق مختلفه دارند و همه آثار فائضه از فاعلِ حقیقی است و وجود فاعل که مقتضائے ذات اوست غیر آن وجودات خاصه است بجمیع وجوه اما آنکه اکابرِ اولیاء الله را مرتبهٔ توحید حالی حاصل میشود و دران آثار فاعل این آثار را مشاهده میکنند پس بسبب غلبهٔ محبت و استیلاء عشق است مثلاً کسے تحدیق نظر در قرص شمس کند تا آنکه درحس مشترک وے صورتِ قرص شمس منطبع و راسخ شود پس هر چیز را که بیند از اول مشهود وے قرص شمس شود پس گوید ۱ما رأیت شیئا الا و رأیت الشمس قبله و باز بعضے را چون نظر در خود افتد گوید ۲سبحانی ما اعظم شانی و لیس فی جبتی سوی الشمس و بعضے انا الشمس گویند و بضرورت و بداهة عقل معلوم است که شمس هرگز عین اشیا نشده است

| | |
|---|---|
| قال بعض الصوفیة هذا هو المشهور علی الالسنة من معنی وحدة الشهود لکن لست اظنّ بالاکابر انهم هکذا قالوا بل اخطاء من تصدی لتحریر مذهبهم والله اعلم بمرادهم لانه یرد علیهم ان کون التوحید الحالی للخواص هو الکمال الاقصے متفق علیه عند جمیع الصوفیة فلو کان کذلک للزم ان ریاضاتهم و مجاهداتهم اثمرت شهوداً غیر النفس الامری من قبیل اغلاط الحس وقد قال الله تعالی والذین جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا الآیة فحاشاهم عن ذلک انتهی در دقائق الحکم مذکور است ان بعض الجهلاء یقولون ان اثبات الاثنینیة الحقیقیة بین الخالق والخلق حق و اثبات الوحدة | بعضے صوفیه گویند که همین مشهور است بر اکثر زبانان از معنی وحدت شهود لیکن من به نسبت بزرگان گمان نمیکنم که اوشان چنین گفته باشند بلکه هرکه تحریر مذهب شان کرد خطا کرد و خدا دانا تر است بمراد شان چراکه برین صورت بر اوشان اعتراض وارد خواهد شد که حالی شدن توحید برائے خواص منتهائے کمال است و جمله صوفیه برین اتفاق دارند پس اگر همچنین است البته لازم خواهد آمد که از ریاضات و مجاهدات شان این ثمرهٔ شهود حاصل شده باشد که غیر واقعی و از قبیل غلطی حسی است حالانکه الله تعالے فرموده است و کسانیکه جهاد کرده اند در راهِ ما هر آئنه هدایت خواهیم کرد اوشانرا راه هائے خود را پس اوشانرا ازین امور دور باید داشت انتهی بعضے جاهلان میگویند که ثابت کردن دوئی حقیقی میان خالق و مخلوق حق است و ثابت کردن وحدت مثال |

۱ ندیدم چیزے را مگر دیدم آفتاب را قبل وے ۱۲ ۲ پاک هستم و چه بزرگ است شان من و نیست در جبهٔ من سوائے آفتاب ۱۲

والتمثيل بط ومع ذلك يقولون ان الاولياء
في حال كمالهم يتخيل لهم وحدة الشهود
فيظنون ان الخلق والخالق شئ واحد وذلك
نتيجة الرياضات الشاقة فكأنهم يقولون
ان الكفرة والزنادقة والفلاسفة والمتكلمين
المحجوبين والفاسقين واهل الشوق كلهم
على الحق لقولهم بالاثنينية وان الاولياء
على الباطل لانهم يشاهدون ما هو بط في نفس
الامر فما وجه تفضيل الاولياء مع بطلان
شهودهم على الكفرة والفاسقين مع كونهم
على الحق في زعمهم الباطل على ان الله تعالى قال
والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا ولم يقل
لنهدينهم سبل البطالة واي فائدة في الرياضة
والمجاهدة اذا كان منتجا بشهود ما هو باطل
في نفس الامر بغلط حسي انتهى

و مثال وادن باطل است و باینہمہ میگویند کہ اولیا را
در حال کمال خود وحدت شہود (یعنی ہمہ ازوست) در خیال
مے آید وازان گمان مے برند کہ خلق و خالق یک چیز است
و ہمین نتیجہ ریاضات شاقہ است پس گویا اوشان
قائل این امر اند کہ کفار و زندیقان و فلاسفہ و متکلمین بعلم
خود محجوب اند و فاسقین و صاحبان شوق ہمہ بر حق اند
بوجہ قائل بودن شان بہ دوئی و اولیا راسہ بر باطل اند
چراکہ اوشان شاہدہ میکنند باطل ہر چیزرا در واقع پس
بزرگی وادن اولیا راسہ باوجود باطل شدن شہود شان
بر کافرین و فاسقین باوجود بودن شان برامر حق در
گمان باطلہ شان وجہی ندارد علاوہ ازین اللہ تعالیٰ در کلام پاک خود
فرمودہ وکسانیکہ جہاد کردہ اند در راہ ما ہر آئنہ ہدایت خواہیم کرد
اوشان را راہ ہاے خود را و نگفت کہ ہر آئنہ ہدایت خواہیم کرد
اوشان را راہ ہای بطالت و کدام فائدہ در ریاضت و مجاہدہ
کہ نتیجہ آن شہود چیزے باطلہ واقعیہ بغلط حسی باشد انتہی

وشیخ ابو المکارم مشرعی در اثنینیہ المحجوبین گوید بدانکہ قومے از ابلہان عصر ما عبارات سلف را کہ در وحدت وجود
گفتہ اند تاویل بوحدۃ شہود میکنند و ما نیز میگوییم کہ وحدت وجود فی نفس الامر مسئلہ حق است تا بر کسے
منکشف نشود او از محجوبین است و سوقی است نہ صوفی پس بعد از انکشاف ہمان وحدت وجود مسمی
بوحدت شہود گردد اول مرتبہ کشف و شہود آنست کہ سالک این مسئلہ را بدلائل آیات قرآنیہ و احادیث
نبویہ و اقوال سلف اثبات نمودہ در مطالعہ شہود وحدت در کثرت استعمال نماید بعد ازان اگر او را وصول باین
مشاہدہ ف١ بعلم الیقین و عین الیقین و حق الیقین نشود نزد این طائفہ داخل اہل ولایت صغری است
نہ کبری ف٢ فان الولایۃ الکبری عبارۃ عن رفع الحجب الامکانیۃ الموقعۃ فی الاثنینیۃ و مع ذلک
وصیت سید الطائفہ و سلطان العارفین در حق وے رفتہ است باینکہ گفتہ اند

ف١ بدانکہ یقین را سہ مرتبہ است یکے علم الیقین و آن دانستن امرے یا چیزے است بکمال تعین بکیفیت و ماہیت آن کہ اصلا بوی شک دران نباشد دوم عین الیقین و آن دیدن چیزی است بچشم خود مثلا دیدن آتش از دور و این بہ نسبت اول قوی تر است سوم حق الیقین و آن داخل شدن است دران چیز یا خود آن چیز گردیدن یا دران محو گردیدن مثلا داخل شدن در آتش کہ از دور دیدہ میشود و سوختہ شدن دران و این قسم یقین از یقین دوم نیز قوی تر است یا مثالش باینطور باید فہمید کہ چنانچہ شخصے میداند کہ خوردن زہر میکشد این علم الیقین است و اگر دید کہ روبروے او کسے زہر خورد و بمرد این عین الیقین است و اگر خود بخورد و در نزع افتاد این حق الیقین است ۱۲

ف٢ پس تحقیق ولایت کبرے عبارت است از رفع حجابات امکانیہ کہ در دوئی واقع میشوند ۱۲

اذا رأیتم من یعتقد بکلام هذه الطائفة فالتمسوا منه الدعاء فانه مستجاب الدعوة ـ وبحکم من احب قوما فهو منهم معدود منا اما این ابلهان میگویند که معنی وحدت شهود آنست که بنده از خدا جدا است و دوئی حقیقی درمیان هر دو واقع است و میگویند که هرکه اعتقاد بوحدت میکند ضال و زندیق است اما در نظر کمل اولیا در بعضے احوال منکشف میشود که هر دو یکے است و بطلان این معنی نزد اولی الابصار مخفی نیست انتهی باید دانست که روش ارباب تصوف جمله مبنی بر کتاب و سنت و اتباع صحابه و سلف صالح رضوان الله علیہم اجمعین است قولاً و فعلاً و اعتقاداً و ایشانند علما ربانیه که علم ایشان علم حقیقت ذات و صفات و افعال باریست جل و علا و ایشانند ورثه علوم انبیا و ایشانند که درباب ایشان

علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل و ایشانند که درشان ایشانست وممن خلقنا امة یهدون بالحق و ایشانند که اختران برج اقتدا و مقتدا راه هدا اند شریعت دانسته و طریقت کرده به حقیقت رسیده اند

(عالمان امت من مثل انبیاء بنی اسرائیل اند ۱۲ — و از ان جماعت که پیدا کرده ایم گروهی است که راه می نمایند که دلالت میکنند بدین حق ۱۲)

| | |
|---|---|
| وهر دو کفه علم و عمل ایشان برابر آمده ـ | ٥ |
| دانسته و کرده و رسیده | در یا صفت اند آرمیده |
| در راه خدا که رهبر انند | در برج حقیقت اختر انند |
| با علم و عمل زبان شان راست | میزان صفت اند بی کم و کاست |

کما یدل علیه الرجوع الی المنقذ من الضلال للامام الغزالی رحمه الله اذا تمهد هذا فنقول ما یدل علی حقیة مسئلة توحید الوجود فی تعدد الموجود مع حفظ المراتب من الکتاب قوله تعالی ولله المشرق والمغرب فاینما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع علیم ٥ وقوله تعالی سنریهم آیاتنا فی الآفاق وفی انفسهم حتی یتبین لهم انه الحق اولم یکف بربک انه علی کل شیٔ شهید ٥ الا انهم فی مریة من لقاء ربهم الا انه بکل شیٔ محیط ٥ وقوله تعالی هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بکل شیٔ علیم ٥ وقوله تعالی واذا سألک عبادی عنی فانی قریب ٥ وقوله تعالی ونحن اقرب الیه من حبل الورید ٥ ونحن اقرب الیه منکم ولکن لا تبصرون ٥ وقوله تعالی وهو معکم

چنانکه دلالت میکند برین مذهب رجوع کردن طالب به کتاب منقذ من الضلال مصنفه امام غزالی رحمة الله علیه هرگاه که این تمهید بیان کرده شد پس میگویم که آنچه دلالت میکند بر حق بودن مسئله توحید وجود در تعدد موجود با حفظ مراتب از کلام الٰهی قول باری تعالی است ـ ولله المشرق والمغرب الخ یعنی و خدای راست مشرق و مغرب هر سو که رو آرید همان جاست روئے خدا هرآئنه خدا فراخ نعمت است و دانا و قول وی تعالی است که ترجمه آن اینست که خواهیم نمود ایشان را نشانهاے خود در اطراف عالم و در نفس ایشان نیز تا آنکه واضح شود بر ایشان که این سخن حق است آیا بس نیست پروردگار تو که او بر هر چیز مطلع است آگاه شو که ایشان در شبهه اند از طرف ملاقات پروردگار خویش آگاه شو که خدا هر چیز در گیرنده است و قول وی تعالی که اوست نخستین همه و اوست آخرین همه و اوست آشکار و اوست پنهان و او بهر چیز داناست و قول وے تعالی که چون استفسار کنند ترا بندگان من از حال من پس من هرآئنه نزدیکم و قول وی تعالی که و ما نزدیک تریم بآدمی از رگ جان او و ما نزدیک تریم باو بنسبت شما و لیکن نمی نگرید و قول وی تعالی و او همراه شماست

له ٩ هرگاه که ببینید کسے را که اعتقاد میدارد به کلام این طائفه (یعنی صوفیه) پس بطلبید از وے دعا را در حق خود که وے مستجاب الدعوة است وبحکم این قول که هرکه دوست میدارد قومے را پس وے از او شان است یعنی شمار کرده خواهد شد از ما ۱۲ ۱۲ ۱۲ ۱۲

اینما کنتم و قوله تعالی وما رمیت اذ رمیت
ولکن الله رمی و قوله تعالی ولا تدع مع الله
الٰها آخر لا الٰه الا هو کل شیء هالک الا
وجهه له الحکم والیه ترجعون و قوله تعالی
ما یکون من نجوی ثلثة الا هو رابعهم
ولا خمسة الا هو سادسهم ولا ادنی من ذلک
ولا اکثر الا هو معهم اینما کانوا و قوله تعالی
ان الذین یبایعونک انما یبایعون الله
ید الله فوق ایدیهم و قوله تعالی ولما جاء
موسی لمیقاتنا وکلمه ربه قال رب ارنی
انظر الیک قال لن ترانی ولکن انظر الی الجبل
فان استقر مکانه فسوف ترانی فلما تجلی ربه
للجبل جعله دکا وخر موسی صعقا و قوله تعالی
فلما جاءها نودی ان بورک من فی النار ومن
حولها وسبحان الله رب العالمین یا موسی
انی انا الله العزیز الحکیم و قوله تعالی فلما
اتٰها نودی من شاطئ الوادی الایمن فی البقعة
المبارکة من الشجرة ان یا موسی انی انا الله رب
العالمین و قوله تعالی هل ینظرون الا ان یاتیهم
الله فی ظلل من الغمام والملائکة وقضی الامر
والی الله ترجع الامور و قوله تعالی هل
ینظرون الا ان تاتیهم الملئکة او یاتی ربک
او یاتی بعض آیات ربک و قوله تعالی فاتاهم
الله من حیث لم یحتسبوا و قوله تعالی وجاء
ربک والملک صفا صفا و قوله تعالی وما تکون
فی شأن وما تتلوا منه من قرآن ولا تعملون
من عمل الا کنا علیکم شهودا اذ تفیضون فیه

هر جا که باشید و قول وی تعالے که و تو یا محمد نیفگندی وقتیکه افگندی
ولیکن خدا افگند و قول وی تعالے و مخوان با خدا معبود دیگر را نیست هیچ
معبود بحق غیر او هر چیز هلاک شونده است مگر روی او و مر او راست فرمان روای
و بسوئے وی باز گردانیده شوید و قول وی تعالے نمے باشد با یکدیگر
راز گفتن سه شخص مگر خدا چهارم ایشان است و نمے باشد پنج شخص
مگر خدا ششم ایشان است و نه کمتر ازین و نه زیاده تر ازین مگر خدای
با ایشان است هر کجا باشند و قول وے تعالی است هر آئینه آنانکه
بیعت میکنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند با خدا دست خدا است
بالائے دست ایشان و قول وے تعالی و چون آمد موسے بوعده
گاه ما و سخن گفت با او پروردگار او گفت اے پروردگار من بنما مرا
بخویش تا نظر کنم بسوی تو گفت خدا نخواهی دید مرا ولیکن نظر کن بسوی کوه
پس اگر قرار گیرد بجاے خود خواهی دید پس وقتیکه ظهور کرد پروردگار
او بران کوه گردانید آن کوه را بزمین هموار ساخته و افتاد موسے
بیهوش شده و قول وے تعالے پس چون رسید به آتش آواز کرده آمد
که برکت داده شد کسے را که در آتش است و کسے را که گرد وی است
و پاکی است خدا را که پروردگار عالمها است اے موسے هر آئینه سخن اینست
که من خدائے غالب با حکمت ام و قول وی تعالے پس چون آمد
نزدیک آتش آواز داده شد از کرانه راست میدان در جایگاه
با برکت از میان درخت که اے موسے من خدایم پروردگار عالمها
و قول وے تعالے انتظار میکنند اهل عصیان مگر آنرا که بیاید.
با ایشان خدا (یعنی بیاید عذاب او) در سایه با از ابر و بیایند.
فرشتگان و بانجام رسانیده شود کار و بسوئے خدا باز گردانیده
میشوند کارها و قول وے تعالے انتظار میکنند کافران الا آنکه
بیایند با ایشان فرشتگان یا بیاید فرمان پروردگار تو یا بیاید
بعض نشانهای پروردگار تو و قول وی تعالے پس بیاید بدیشان
خدا از انجا که نمی دانستند و قول وے تعالی و بیاید پروردگار تو و بیایند
فرشتگان صف بسته و قول وی تعالے و نمیباشی در هیچ شغلی و نمیخوانی هیچ آیتی از طرف خدا

وقوله تعالى الا الى الله تصير الامور - والجمع
المحلى باللام يفيد الاستغراق وقوله تعالى ولله
غيب السموات والارض واليه يرجع الامر كله
وقوله تعالى افمن هو قائم على كل نفس بما كسبت
وقوله تعالى والذين كفروا اعمالهم كسراب
بقيعة يحسبه الظمآن ماء حتى اذا جاءه
لم يجده شيئا ووجد الله عنده فوفاه
حسابه وقوله تعالى فلم تقتلوهم ولكن الله
قتلهم وقوله تعالى ءامنتم من في السماء
ان يخسف بكم الارض وقوله تعالى
وهو الله في السموات وفي الارض وقوله تعالى
الله نور السموات والارض ومن السنة
قوله صلى الله عليه وآله وسلم
اصدق كلمة قالتها العرب قول لبيد
الا كل شئ ما خلا الله باطل - وقوله
صلى الله عليه وآله وسلم ان احدكم
اذا قام الى الصلوة فانما تناجي ربه فان ربه بينه
وبين القبلة فلا يبزقن احدكم قبل قبلته
ولكن عن يساره او تحت قدمه وقوله
صلى الله عليه وآله وسلم عن الله تعالى
لايزال عبدي يتقرب الى بالنوافل حتى
احببته فاذا احببته كنت سمعه الذي
يسمع به وبصره الذي يبصر به ويده الذي
يبطش بها ورجله الذي يمشي بها وقوله
صلى الله عليه وآله وسلم ان الله تعالى
يقول يوم القيمة يا ابن آدم مرضت فلم تعدني
الخ وقوله صلى الله عليه وآله وسلم اربعوا

وقول وی تعالی آگاه شو بسوی خدا باز میروند کارها وجمع معرف
باللام فائدهٔ استغراق میدهد وقول وی تعالی که خدای راست علم غیب
آسمانها وزمین وبسوئی او باز گردانیده میشود کار همه وقول وی تعالی
آیا کسیکه خبر گیرنده است بر هر کس بجز آنچه عمل کرده است وقول وی تعالی
وآنانکه کافر شدند اعمال ایشان مانند سرابی هست بمیدانهای هموار می پندارد
تشنه آبی تا وقتیکه بیاید نزدیک آن نیابدش چیزی ویافت خدارا
نزدیک او پس تمام رسانید بوی حساب ویرا. وقول وی تعالی
پس شما نه کشته اید آن جماعت را ولیکن خدا کشت ایشان را
وقول وی تعالی آیا امین شده اید از کسیکه در آسمان است از آنکه
فرو برد شمارا بزمین وقول وی تعالی واوست خدا در آسمانها
ودر زمین وقول وی تعالی که خدا نور آسمانها وزمین است وثبوت
این مسئلهٔ وحدت وجود از احادیث نبوی صلی الله علیه وسلم
ازین اقوال شریفه یافته میشود که قول وے صلی الله علیه وسلم است
که راست ترین مقوله عرب قول لبید شاعر است که آگاه باش که
سوای خدا چیزیکه هست باطل است وقول وے صلی الله علیه وسلم
که هر آئنه یکے از شما وقتیکه قائم میشود بسوی نماز پس جز این نیست
که مناجات میکند پروردگار خود را دران حال که پروردگار میان وی
ومیان قبله میباشد پس باید که بزاق نیفگند کسے از شما بسوی قبله
خویش بلکه جانب چپ افگند یا زیر قدم وقول وی صلی الله علیه وسلم
بطور حکایت از پروردگار خود که همیشه میماند بندهٔ من که نزدیکی میجوید
بسوی من بذریعه نوافل تا اینکه دوست میگیرم ویرا پس وقتیکه
دوست میگیرم ویرا میشوم سمع او که میشنود از و وچشم او که می بیند
از و ودست او که میگیرد از و وپای او که مشی میکند از و -
وقول وے صلے الله علیه وسلم که الله تعالے یوم قیامت
خواهد فرمود - که اے ابن آدم بیمار شدم - پس نه عیادت
کردی مارا تا آخر - وقول وے صلے الله علیه وسلم
که خوش دارید نفوس خویش را (ارباع بالکسر به بهار رفتن ودر بهار چرانیدن
وچار شدن کذا فی المنتخب)

علی انفسکم انکم لا تدعون اصمّ ولا غائبا
عنکم انکم تدعون سمیعا بصیرا وهو معکم
والذی تدعونه اقرب الی احدکم من عنق
راحلته وروی الترمذی فی حدیث طویل
والذی نفس محمد بیده لو دلیتم بحبل الی الارض
السفلی فهبط علی الله ثم قرء هو الاول والاخر
والظاهر والباطن وهو بکل شیء علیم وقوله
صلی الله علیه وآله وسلم واخرج البخاری فی حدیث
الشفاعة یجمع الله الناس یوم القیامة
فیقول من کان یعبد شیئا فلیتبعه فیتبع من کان
یعبد الشمس الشمس ویتبع من کان یعبد القمر
القمر ویتبع من کان یعبد الطواغیت الطواغیت
ویبقی هذه الامة فیها منافقوها فیأتیهم
فیقول انا ربکم فیقولون انت ربنا فیتبعونه
وقوله صلی الله علیه وآله وسلم ان الله اطلع
علی اهل بدر فقال اعملوا ما شئتم وقد غفرت
لکم وقوله صلی الله علیه وآله وسلم الحجر یمین الله
فی الارض یصافح بها عباده وقوله صلی الله علیه وآله
وسلم انی قمت من اللیل فتوضأت وصلیت ما قدر لی
فنعست فی صلوتی حتی استثقلت فاذا انا بربی تبارک وتعالی فی احسن صورة
فقال یا محمد فقلت لبیک یا رب قال فیم یختصم
الملاء الاعلی قلت لا ادری قالها ثلثا
قال فرأیته وضع کفه بین کتفی حتی وجدت
برد انامله بین ثدیی فتجلی لی کل شیء وقوله
صلی الله علیه وآله وسلم احفظ الله تجده
تجاهك وفی روایة امامك الی غیر ذلك
من الاحادیث والقلیل یدل علی الکثیر۔

بتحقیق شما نه طلبیده خواهید شد کنگ و نه از خود فراموش بلکه
طلبیده خواهید شد بشنونده و بیننده در انجالیکه وی با شماست
و آنکه می طلبید وی را قریب تر است بسوی شما از سواری شما
و ترمذی در حدیث طویل روایت کرده که قسم بذاتیکه نفس محمد
در قبضهٔ قدرت اوست اگر بنیدازید شما رسنی را بر حصه زیرین
زمین پس فرود آید بر خدا باز خواند این آیه کریمه- هو الاول والآخر
والظاهر والباطن وهو بکل شیء علیم (ترجمه این آیت بالا گذشت)
وقول وی صلی الله علیه وسلم که برآورد امام بخاری در حدیث
شفاعت که جمع خواهد کرد حق تعالی مردمان را یوم قیامت و
خواهد فرمود که هر کسیکه پرستیده باشد چیزی را پس پیروی وی کند
پس پیروی خواهد کرد پرستندهٔ آفتاب آفتاب را و پرستندهٔ ماهتاب
ماهتاب را و پرستندهٔ بتان بتان را و باقی خواهد ماند این امت
در ان جماعت مخالف شان پس خواهد آمد او شان را این ندا از جناب باری
که ما پروردگار شمائیم پس خواهند گفت آن همه که تو پروردگار ما هستی
و پیروی وی خواهند نمود و قول وی صلی الله علیه وسلم که خدا مطلع شد
بر اهل بدر و فرمود که بکنید انچه میخواهید که بخشیدم شما را و قول وی
صلی الله علیه وسلم که حجر اسود بر زمین بمنزلهٔ (قسم) دست راست است
که بعباد کرده میشود بوسه بطور عبادت و قول وی صلی الله علیه وسلم
که برخاستم شبی و وضو کردم و نماز خواندم انچه مقرر کرده شد برای من
پس غنودگی آمد مرا در نماز تا اینکه گرانبار شدم پس ناگاه دیدم که بحضور پروردگار
خود حاضرم که در بهترین صورت است و فرمود پروردگار من ای محمد
عرض کردم که حاضرم ای رب من فرمود که در کدام امر ملائکه مقربین نزاع میکنند
عرض کردم که نمیدانم باز فرمود کلام سابق سه بار آنحضرت میفرمایند که دیدم پروردگار
خود را که نهاد دست خود را میان هر دو شانهٔ من تا اینکه یافتم خنکی انگشتان
وی را میان هر دو جانب سینهٔ خود پس منکشف گشت مرا هر چیز
و قول وی صلی الله علیه وسلم نگاهدار حق را خواهی یافت او را قریب خود و در روایت
دیگر پیش خود و سوای این احادیث دیگر نیز اند و قلیل دلالت میکند بر کثیر

ومن اقوال الصحابة والتابعين رضي الله عنهم
قول علي كرم الله وجهه في كلماته الخمسة نور
يشرق من صبح الازل فيلوح على هياكل التوحيد
آثاره وقوله رضي الله عنه اطفئ المصباح
فقد طلع الصباح وقوله ان بين جنبي
علما لو قلت لخضبتم هذه وهذه واشار
الى لحيته وعنقه وقوله في الخطبة الاولى
من خطب نهج البلاغة هو مع كل شيء
لا بمقارنة وغير كل شيء لا بمزائلة وقول
عمر رضي الله عنه كنت ادخل على رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم وهو وابو بكر يتكلمان
في علم التوحيد فاجلس بينهما كاني زنجي
لا اعلم ما يقولان نقله المحدث الشهير المحب
الطبري في رياض النضرة ولا شك ان هذا
حال اوائل عمر رضي الله عنه لا اواخره وما روي
عن ابن عمر انه سلم عليه انسان وهو
في الطواف فلم يرد عليه فاشتكى الى بعض
اصحابه فقال كنا نتراءى الله في ذلك المكان
وما روى الواحدي والبغوي عن وهب
ابن منبه نودي من شجرة فقيل يا موسى فاجاب
سريعا وقال لما ادري من دعاك فقال اني اسمع
صوتك ولا اري مكانك فاين انت فقال
انا فوقك ومعك وامامك وخلفك واقرب
اليك من نفسك فعلم ان ذلك لا ينبغي
الا لله عز وجل فايقن به وما نقله الشيخ
المحقق ابو بكر الكلاباذي البخاري في كتاب
التعرف عن الحسن بن علي رضي الله عنهما

وثبوت این مسئله از اقوال صحابه و تابعین رضی الله عنهم نیز هست
قول حضرت علی کرم الله وجهه است در کلمات خمسه که نوریست
که می‌درخشد از صبح ازل و ظاهر می‌شود بر صور هیاکل توحید
آثار وی و قول وی رضی الله عنه است که خاموش کن چراغ را
که طلوع کرده است صبح و قول وی رضی الله عنه که تحقیق میان
دو پهلوی من علمی است که اگر بگویم آنرا هر آئینه رنگین سازند
این را و اشاره کرد بسوی ریش و گردن خود و قول وی است
در خطبهٔ اولی از خطب نهج البلاغت که وی با هر چیز است
بغیر نزدیکی و غیر هر چیز است بلا زوال و قول حضرت عمر رضی الله
عنه است که داخل میشدم بحضور رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم
و وی و ابوبکر رضی الله عنه سخنان در علم توحید میکردند و نشانیدندی
مارا در میان خود و من مثل زنگی بودم که نمی‌دانستم که چه میگویند
نقل کرد این را محدث مشهور محب طبری در ریاض النضرة و شک
نیست که این حال اوائل حضرت عمر رضی الله عنه بود نه اواخر
شان و انچه از حضرت ابن عمر رضی الله عنه روایت کرده شد
که سلام کرد بر وی شخصی در حالت طواف و نه رد کرد
وی جواب سلام را بر آن شخص پس وی از بعضی یاران
حضرت عمر شکایت کرد پس در جواب فرمود که من میدیدم
خدا را دران مکان یا انچه که واحدی و بغوی از وهب بن منبه
روایت کرد که ندا آمد از شجره که ای موسی و وی جوابش
فی الفور داد باز پرسیده شد که میدانی که کدام طلبیده است
پس حضرت موسی گفت که می‌شنوم آواز ترا و نمی‌بینم
جای ترا پس کجائی فرمود که من فوق تو و همراه تو و پیش
و پس تو ام و قریب‌تر از نفس تو بسوی تو پس معلوم شد
که این کلام لائق نیست مگر خدای عز و جل را پس یقین کرد
بوی و انچه شیخ محقق ابوبکر کلاباذی بخاری در کتاب
تعرف از حسن بن علی رضی الله عنهما —

انه سئل متى يكون العارف مشهد الحق
قال اذا بدا الشاهد وفنى الشواهد وذهب
الحواس واضمحل الاخلاص وقال الامام
جعفر الصادق رضي الله عنه انى اكرر آية
حتى اسمع من قائلها الى غير ذلك من الامور
التى لا يمكن احصاءها

نقل کرده که از وی پرسیده شد که در کدام وقت عارف جای شهود
حق میشود فرمود وقتیکه ظاهر میگردد شاهد وفانی میشوند شواهد و میروند
حواس و اضمحلال می پذیرد اخلاص (یعنی هرگاه که خودی و مقتضیات
خودی فانی میشوند آنوقت شهود ذات برای طالب میسر میگردد) و امام جعفر صادق
رضی الله عنه میفرماید که من مکرر میخوانم آیت را تاکه بشنوم از قائل وے
و علاوه ازین اقوال بسیار اند که شمار وے ممکن نیست

مولانا رفیع الدین دهلوی گوید که اینهمه دلائل افاده میکنند اتحادے بین الحق والخلق که موجب رجوع
احکام یکے بدیگرے است پس عینیت فی الجمله ثابت شد و اجراء این آیات بر ظواهر آنها همانست مذهب
قدماء اهل سنت و جماعت نه تاویلات بعیده که مختار اهل آراء و اهوا است

وهو المنقول عن الائمة الاربعة وقال الحافظ
ابن حجر لم ينقل عن النبي صلى الله عليه وآله
وسلم ولا من احد من الصحابة من طريق صحيح
التصريح بوجوب تاويل شيء من ذلك يعني المتشابهات
ولا المنع من ذكره ومن المحال ان يامر الله
نبيه بتبليغ ما انزل عليه من ربه وينزل عليه
اليوم اكملت لكم دينكم ثم نترك هذا الباب
فلا يميز ما يجوز نسبته اليه تعالى مما لا يجوز مع حثه
على التبليغ عنه لقوله ليبلغ الشاهد الغائب
حتى نقلوا اقواله وافعاله وما فعل بحضرته فدل
على انهم اتفقوا على الايمان به على الوجه الذي
اراد الله منها واوجب تنزيهه عن المشابهة
المخلوقات بقوله ليس كمثله شيء فمن اوجب
خلاف ذلك بعدهم فقد خالف سبيلهم
انتهى وقال الشيخ الاجل ولى الله بن عبد الرحيم
الدهلوي في شفاء القلوب واقرأني ابو طاهر
المدني بخط ابيه ان الشيخ ابا الحسن الاشعري
قال في كتابه انى على مذهب احمد في مسئلة

و همین منقول است از ائمه اربعه و حافظ ابن حجر گفته که نقل
نکرده شد از آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم و نه از هیچ یکی از صحابه
بطریق صحیح تصریح به واجب بودن تاویل چیزے ازین متشابهات
و نه منع از ذکر وے از محالات است که حکم کند خدای تعالے
نبی خود را برسانیدن آنچه که نازل گشت بروی از جانب حق تعالی
و نازل گشت بروی این آیت که امروز کامل کردم برای شما
دین شما را باز آن باب را ترک کند پس معلوم نخواهد شد
که نسبت کدام چیز بسوے حق تعالے جائز است و کدام نه حالانکه
بعضے امور چنان هستند که در رسانیدن شان تاکید است
چنانکه ارشاد است که برساند حاضر غائب را تا اینکه نقل
کرده شدند اقوال و افعال وے آنچه که در حضور وے انا مور واقع
گشتند پس معلوم شد که علما اتفاق دارند بر ایمان بدان بوجهیکه
الله تعالے از وی مراد گرفته و واجب گردانیدن منزه کردن حق را
از مشابهات مخلوقات به ارشاد خود که نیست مثل وی چیزی پس
هر که واجب گردانید خلاف این را بعد ایشان پس مخالفت طریق
ایشان کرد انتهی و گفت شیخ بزرگ ولی الله بن عبدالرحیم دهلوی
در شفاء القلوب که خوانانید مرا ابو طاهر مدنی بخط پدر خود که
شیخ ابو الحسن اشعری در کتاب خود گفته که من بر مذهب امام احمدم در مسئله

الصفات وان الله تعالى فوق العرش انتهى

صفات وآنکه خدای تعالی فوق عرش است۔ انتہے

ونیز باید دانست کہ کسانیکہ این آیات را تاویل مے کنند واز معیت واحاطہ ذاتی بمعیت واحاطہ صفاتی میگریزند ہنوز در گرداب اعتراض گرفتار اند بچند وجہ اول آنکہ ضمائر راجع بذات اند نہ بصفات وھو معکم وانہ بکل شئ محیط[1] دوم آنکہ در قرون مشہود لہا بالخیر ہرگز این تاویل نبود کما عرفت من کلام الحافظ ابن حجر ومن احدث فی امرنا ھذا ما لیس منہ فھو رد[2] سیوم آنکہ چون صفات از ذات منفک نمے توانند شد معیت صفاتی ومعیت ذاتی متلازم باشند پس تاویل ہیچ فائدہ نمیدہد الا کما تمسک الماء الغرابیل[3] روستائی زدست باران جست ٭ رفت در پاے ناودان بنشست ۔ اگر گوئی این آیات واحادیث نزد علما مصروف اند از ظاہر گویم علما تاویل این آیات واحادیث وصرف آن از ظاہر نمے کنند مگر فراراً عن الشبہات[4] وچون ما شبہات را در موضع آن دفع کردہ باشیم وبراہین قطعیہ عقلیہ براین مدعا قائم کردہ باشیم حاجت تاویل نماند بلکہ میگویم مختار سلف اجرار این آیات بر ظاہر ہست بلاکیف ومنع از تاویل آن۔

[1] یعنی وے باشما است وبہر آئینہ وی بہر چیز در گیرندہ است ۱۲

[4] بوجہ گریز از شبہات ۱۲

قال الترمذی فی جامعہ فی اواخر ابواب الصدقۃ بعد روایتہ حدیث ان اللہ یقبل الصدقۃ ویاخذھا بیمینہ الحدیث قال ابو عیسی وقد قال غیر واحد من اھل العلم فی ھذا الحدیث وما تشبہ ھذا من الروایات من الصفات ونزول الرب تبارک وتعالی کل لیلۃ الی السماء الدنیا قالوا قد ثبتت الروایات فی ھذا ونؤمن بھا ولا یتوھم ولا یقال کیف ھکذا روی عن مالک ابن انس وسفیان بن عیینۃ وعبد اللہ بن المبارک انھم قالوا فی ھذہ الاحادیث امروھا بلا کیف وھکذا قول اھل العلم من اھل السنۃ والجماعۃ واما الجھمیۃ فانکرت فی ھذہ الروایات وقالوا ھذا تشبیہ وقد ذکر اللہ تبارک وتعالی فی غیر

ترمذی در جامع خود در اواخر ابواب صدقہ بعد روایت این حدیث کہ بتحقیق خدا قبول میکند صدقہ را ومیگیرد آنرا بدست راست خویش تا آخر حدیث گفتہ کہ گفت ابو عیسے کہ گفتہ اند اکثرے از اہل علم درین حدیث وامثال این کہ دران بیان صفات ونزول فرمودن پروردگار جل وعلا در ہر شب بسوی آسمان دنیا است گفتہ اند کہ روایات درین امر ثابت اند وایمان مے آوریم بران ونہ وہم کردہ شود ونہ گفتہ شود کہ این بچہ طور میشود مالک بن انس وسفیان ابن عیینہ وعبد اللہ بن مبارک روایت کردہ اند کہ اوشان گفتہ اند۔ کہ دراین احادیث مرد مانرا امر کنید کہ اعتقاد دارند واز چگونگی نپرسند وہمچنین قول اہل علم از اہل سنت وجماعت بودہ است واما جہمیہ درین روایات انکار کردہ اند وگفتہ کہ این تشبیہ است وخود اللہ تعالی در اکثر

[2] چنانکہ شناختی از کلام حافظ ابن حجر وہر کہ نو پدید آرد درین امر ما چیزے را کہ از وے نیست پس آن رد کردہ خواہد شد [3] مگر چنانکہ باز داشتہ شود آب در غربالہا (یعنی پرویزن) ۱۲

موضع فی کتابہ الیہ والسمع والبصر فتاولت الجھمیۃ ھذہ الروایات وفسروھا علی غیر ما فسر اھل العلم وقالوا ان اللہ تعالیٰ لم یخلق آدم بیدہ وقالوا انما معنی الید القوۃ وقال اسحاق بن ابراھیم انما یکون التشبیہ اذا قال ید کیدی او سمعہ کسمعی اومثل سمعی فھذا تشبیہ واما اذا قال کما قال اللہ تعالیٰ ید وسمع و بصر ولا یقول مثل سمع ولا کسمع فھذا لا یکون تشبیھا وھو کما قال اللہ تبارک وتعالیٰ فی کتابہ لیس کمثلہ شیء وھو السمیع البصیر انتھی۔

مقامات از کتاب خود دست و سمع و بصر را ذکر کردہ پس جہمیہ تاویل این روایات کردہ اند و تفسیر وی خلاف آنچہ کہ مفسرہ علما است نمودہ اند و گفتہ کہ اللہ تعالیٰ نہ پیدا کرد آدم علیہ السلام را بدست خود و میگویند کہ ید بمعنی قوت است و اسحٰق ابن ابراہیم گفتہ کہ تشبیہ آن وقت گفتہ خواہد شد کہ ہرگاہ کہ گفتہ شود کہ دست وے مثل دست ماست یا سمع وی مثل سمع ما و ہرگاہ کہ خود حق تعالیٰ ید و سمع و بصر را فرمود و نہ فرمود مثل سمع پس این تشبیہ نخواہد بود بلکہ از ان قبیل خواہد بود چنانکہ اللہ تعالیٰ خود در کلام پاک خود فرمود۔ کہ لیس کمثلہ شیء و ہو السمیع البصیر (یعنی نیست مثل وے چیزی و وی شنوندہ بینندہ است)

بہر تقدیر ازین آیات و احادیث و از اقوال صحابہ لاسیما کلمات مرتضوی خصوصاً ۱۲ مستفاد میشود کہ عالم تمامہ مصنوع است و او تعالیٰ صانع و او را با عالم ارتباطے است معلوم الانیۃ ومجہول الکیفیۃ ۵۱ اتصالے بے تکیف بے قیاس ہست رب الناس را با جان ناس۔ و تعبیر ازین ارتباط بمعیت و قرب و احاطہ منصوص شدہ پس ہر مفہومیکہ مباین این سہ تعبیر و امثال آن باشد کالمباینۃ والانفصال

والخروج والغیریۃ بمعنی انفکاک العالم عن الواجب تعالیٰ و استقلال الخلق عن الخالق

فی وجود المستفاد منہ و قطع النسب المذکورۃ عنہ اصلاً والعینیۃ و امثال ذٰلک اطلاق نتوان کرد ہر لفظیکہ موہم خلاف است این تعبیرات ثلثہ و مانی حکما اطلاق کند اگر از اہل ہُدیٰ باشد بہر وجہ کلامش را تاویل باید نمود و اگر نا اہل است بحکم کالاے بد بریش خاوند بر روے اوی باید زد زیرا کہ مخالف نصوص متواترہ واقع شدہ ومَاذا بعد الحق الا الضلال ۵۲ و قال رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم من احدث فی امرنا ھذا ما لیس منہ فھو رد بالجملہ این مسئلہ کم از مسئلہ استوا بر عرش نیست کہ آن از کتاب و سنت بضرورت ثابت است و کیفیت آن غیر معلوم الا للراسخین فی العلم ۵۳

فمنکر ھذہ المسئلۃ کمنکر الاستواء علی العرش باعتبار القیام الدلیل الشرعی حذو ابحذو بل ھذا اھم منہ کذا فی دمغ الباطل کاتب حروف گوید مسئلہ جواز تاویل متشابہات و منع

۵۱ مثل جدا شدن یکے از دیگرے و منفصل بودن و خارج شدن و غیر شدن یعنی منفک بودن عالم از واجب تعالیٰ شانہ و مستقل بودن خلق از خالق در وجود خویش کہ حاصل کردہ شدہ از وے است و قطع کردن نسبت مذکورہ از وے تمام و عینیت و امثال آن ۱۲

۵۲ و چیست این بعد حق مگر ضلال و رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم فرمودہ کہ کسیکہ نو پدید کند۔ امر ما کہ این است چیزے را کہ از وی نیست پس آن رد کردہ خواہد شد ۱۲ ۵۳ مگر برائے راسخین در علم پس منکر این مسئلہ مثل منکر استوای علی العرش است باعتبار قائم شدن دلیل شرعی مقابل یکے بدیگرے بلکہ این اہم است از وے چنین است در دمغ الباطل ۱۲

ازان و مسئلہ تحقیق التجلی فی الصور در کتب خاتمۃ المحققین شیخ ابراہیم کورانی و شیخ عبدالوہاب شعرانی و شیخ اسمٰعیل ابن ابو سلیمان کردی بشرح و بسط تمام مذکور است من شاء الاطلاع فلیراجع الیہا صوفیہ گویند وجود لابشرط شئے مرتبہ احدیت جمع و ہویتہ ساریہ در جمیع موجودات است و بشرط لا مرتبہ احدیت و برزخ البرازخ و عما و بشرط جمیع اسمار و صفات مرتبہ الوہیت و مرتبہ واحدیت و اطلاق عما بر مرتبہ احدیت موافق حدیث ترمذی میگوید ابو رزین عقیلی از نبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم پرسید این کان ربنا قبل ان یخلق خلقہ فرمود کان فی عماء ما فوقہ ہواء و ما تحتہ ہواء و خلق عرشہ علی الماء و عما ابر رقیق است و چون ابر محسوس را ہوائے فوق و تحت لازم ست بنفی لازم تنبیہ فرمود کہ مراد ابر معنوی است و قدمار حکما در مسئلہ وجود موافق صوفیہ اند و قائل اند بسریان نور حق در مراتب و از ایشان بطریق رمز منقول است کہ از تحیر وحدت نقطہ پیدا شد و از حرکت نقطہ خط و از حرکت خط سطح و از حرکت سطح جسم

(حاشیہ: ہر کہ اطلاع خواہد بران پس باید کہ رجوع کند بسوے وے ۱۲ — پروردگار ما قبل از پیدا کردن خلق ۱۲ — بود در عما نبود فوق وے ہوا و نہ تحت وے ہوا و پیدا کرد عرش خود را بر آب ۱۲)

| | |
|---|---|
| ما مے بہ بانگ چنگ نہ امروز میخوریم | بس دور شد کہ گنبد چرخ این صدا شنید |
| تا بادہ زیر خرقہ نہ امروز مے کشیم | صد بار پیر میکدہ این ماجرا شنید |

و ابو علی در نمط تاسع از اشارات گفتہ العارف ہشّ و بشّ و بسّام یبجل الصغیر من تواضعہ مثل ما یبجل الکبیر و ینبسط من الجاہل مثل ما ینبسط من النبیہ وکیف لا یہش و ہو فرحان بالحق و بکل شئ فانہ یری فیہ الحق ﴿ہ﴾

| | |
|---|---|
| دلے کز معرفت نور و صفا دید | بہر چیزے کہ دید اول خدا دید |

حضرت سید شریف قدس سرہ در حواشی شرح تجرید تحقیق سخن ایشان کردہ میفرماید

کل مفہوم مغائر للوجود کالانسان مثلا فانہ ما لم ینضم الیہ الوجود بوجہ من الوجوہ فی نفس الامر لم یکن موجودا فیہا قطعا وما لم یلاحظ العقل انضمام الوجود الیہ لم یکن لہ الحکم بکونہ موجودا و کل مفہوم مغائر للوجود فہو فی کونہ موجودا فی نفس الامر محتاج الی غیرہ الذی ہو الوجود و کل ما ہو محتاج فی کونہ موجودا الی غیرہ فہو ممکن اذ لا معنی للممکن الا ما یحتاج فی کونہ موجودا الی غیرہ و لو کان الغیر وجودہ فکل مفہوم مغائر للوجود فہو ممکن و لا شئ من الممکن بواجب فلا شئ من المفہومات

ہر مفہوم مغائر وجود است چنانکہ انسان مثلا تا وقتیکہ در وے وجود منضم نکردہ شود از ہیچ وجہیکہ باشد در نفس الامر آن فرد قطعا موجود نخواہد بود و تا وقتیکہ انضمام وجود را عقل بوی لحاظ نخواہد کرد حکم بر موجودیت وے نکردہ خواہد شد پس ہر مفہوم کہ مغائر وجود باشد آن در موجودیت نفس الامری خود محتاج بغیر خواہد شد کہ مراد ازان وجود است و ہر چیزے کہ در موجود بودن خود محتاج غیر باشد آن ممکن باشد چرا کہ ممکن را معنی دیگر نیست بجز آنکہ در موجود بودن خود محتاج بغیر باشد و اگر باشد مراد از غیر وجود وے پس ہر مفہوم کہ مغائر وجود خواہد بود آن ممکن خواہد بود و از ممکن چیزے واجب نیست پس لازم آمد کہ از مفہومات

ہ عارف شادان و فرحان و بسیار تبسم کنندہ میباشد بزرگ میدارد صغیر را از تواضع خود مثل آنکہ بزرگ میدارد کبیر را و خوش میشود از جاہل چنانکہ خوش میشود از عقلمند و چون نشادان شود در انحالیکہ او شادان است باحق و بہر چیز پس تحقیق او مے بیند دران حق را ۱۲

المغائرة للوجود بواجب وقد ثبت بالبرهان
ان الواجب موجود فهو لا یکون الا عین الواجب
الذی هو موجود بذاته لا بامر مغائر لذاته ولما
وجب ان یکون الواجب جزئیاً حقیقیاً قائماً
بذاته ویکون تعینه بذاته لا بامر زائد علی ذاته
وجب ان یکون الوجود ایضاً کذلک اذ هو عینه
فلا یکون الوجود مفهوماً کلیاً یمکن ان یکون
له افراد بل هو فی حد ذاته جزئی حقیقی لیس
فیه امکان تعدد ولا انقسام وقائم بذاته
منزه عن کونه عارضاً بغیره فیکون الواجب
هو الموجود المطلق ای المعرا عن التقید
بغیره والانضمام الیه وعلی هذا لا یتصور
عروض الوجود للماهیات الممکنة فلیس معنی
کونها موجودة الا ان لها نسبة مخصوصة
الی حضرت الوجود القائم بذاته وتلك النسبة
علی وجوه مختلفة وانحاء شتی یتعذر الاطلاع
علی ماهیاتها فالموجود کلی وان کان الوجود
جزئیاً حقیقیاً هذا ملخص ما ذکره بعض المحققین
من مشائخنا قال ولا یعلمه الا الراسخون فی العلم
ومما یؤکد کون الوجود عین الواجب ان الوجود
فی حد ذاته ینافی العدم وهو ابعد المفهومات
عن قبول العدم لان ما عداه لا یمتنع عن
قبول العدم لذاته بل بواسطة ولا شك
ان الواجب هو الذی ینافی العدم لذاته لا
ما ینافیه بواسطة غیره فان قلت ماذا تقول
فی من یری ان الوجود مع کونه عین الواجب
غیر قابل للتجزی والانقسام قد انبسط علی

مغائره وجود چیزے واجب نیست وتحقیق ثابت گشته
از ادلهٔ یقینیه که واجب موجود است پس وجود نخواهد شد
مگر عین واجب که بذات خود موجود است امرے مغائر ذات او
در وجود خلے نیست وهرگاه که ضروری بود که واجب جزئی حقیقی
قائم بذات خود باشد وتعین وی عین ذات وے باشد
نه امر زائد بر ذات پس ضروری شد که وجود نیز چنین باشد چه که
آن وجود عین ذات وی است پس وجود هم مفهوم کلی نخواهد بود
که ویرا افراد ممکنه باشند بلکه وے در حد ذات خود جزئی حقیقی است
که در وی امکان تعدد یا انقسام نیست وبذات خود قائم است
ومنزه است ازینکه بغیر عارض باشد پس مراد از واجب
آن وجود است مطلق که خالی باشد از تقید بغیر وانضمام چیزے
بخود وبراین قول عارض شدن وجود بر ماهیات ممکنه را
خیال نه کرده خواهد شد پس معنی موجودیت ماهیات ممکنه
انیست که آنها را بحضرت وجود قائم بالذات نسبتے مخصوص است
واین نسبت بر طرق مختلفه واقسام متفرقه است که بر ماهیات
آنها اطلاع خیلے دشوار است پس موجود کلی است اگرچه
وجود جزئی حقیقی است این است خلاصهٔ کلام بعض محققین
مشائخ ما نمیدانند این را مگر علماے راسخین در علم
وموکد بودن وجود عین واجب انیست که وجود در
حد ذات خود منافی عدم است وآن بعید ترین مفهوم است
در قبولیت عدم چراکه امرے دیگر بالذات از قبول عدم
منع نمیکند۔ بلکه بواسطه منع میکند وشک نیست۔ که
واجب آن است که مخالف عدم بالذات باشد۔ نه
آنکه بواسطهٔ غیر پس اگر کسے گوید که چه خواهی گفت در بارهٔ
کسیکه اعتقاد مے کند۔ که وجود با این همه
که عین واجب است وقابلیت جزو وجزو شدن
یا منقسم شدن نمیدارد ومنبسط گشته بر۔

هبا کل الموجودات فظهر فیها فلا یخلو عنه شئ من الاشیاء بل هو حقیقتها و عینها و انما امتازت و تعددت بتعینات و تقیدات و تشخصات اعتباریة و یمثل ذالک بالبحر و ظهوره فی صور الامواج المتکثرة مع انه لیس هنالک الا حقیقة البحر فقط قلت هذا طور وراء طور العقل لا یتوصل الیه الا بالمشاهدات الکشفیة دون المناظرات العقلیة و کل میسر لما خلق له۔

صور تہاے موجودات و ظاہر گشت در آنہا و چیزے از اشیا از وی خالی نیست۔ بلکہ آن حقیقت وے و عین وی گشتہ و امتیاز و تعدد یافتہ از تعینات و تقیدات و تشخصات اعتباریہ و مثال وے دریاست کہ ظہور شش بصورت امواج کثیرہ است و اگر واقعی بینند ہمہ حقیقت بحر است۔ جواب خواہم گفت کہ این طور است بیش از ادراک عقل و صول بوے میسر نشود مگر بمشاہدات کشفیہ نہ بمناظرۂ عقلیہ و کل میسر لما خلق لہ۔

## نظم

| | | |
|---|---|---|
| اے دل ز طریق عقل پا بیرون نہ | قطعہ | وانگاہ قدم بر قدم مجنون نہ |
| خواہی کہ چو لالہ رنگ و بوے یابی | | صد داغ چو من بر جگر پر خون نہ |
| ہر دم کہ دل بعشق وہی خوش دمے بود | | در کار خیر حاجت ہیچ استخارہ نیست |
| ما را ز منع عقل مترسان و مے بیار | | کان شحنہ در ولایت ما ہیچکارہ نیست |

صوفیہ گویند ادراک ذات بحت و غیب ہویت کہ از اشارات و عبارات معرا و از قیود و اعتبارات مبرا است محال است لا یحیطون بہ علماً

| | |
|---|---|
| نیتوان خبرے دادن از حقیقت دوست | و لے ز روے حقیقت حقیقت ہمہ اوست |

آدمیان در نگیرند خدا را از روی دانش

## رباعی

| | |
|---|---|
| تا کرد تعین نہ نشانی اے دل | مشکل کہ شہود حق توانی اے دل |
| خواہی کہ بری راہ بسر منزل او | مے رو بہ نشان بے نشانی ابدل |

## رباعی

| | |
|---|---|
| اے آنکہ بجز تو نیست در ہر دو جہان | برتر ز خیالی و مبرا ز گمان |
| ہر چند کہ مین ہر نشانے لیکن | اینست نشانت کہ ترا نیست نشان |

حضرت ولی نعمت طاب تراہ فرمودہ اند

| | |
|---|---|
| نشان اُسکا کسی سے کب بیان ہو | وہی پاوے نشان جو بے نشان ہو |
| تراب اُسکا ٹھکانا کیا بتاوے | خدا جانے وہ ہرجائی کہان ہو |

## ایضاً منہ

| | |
|---|---|
| تراب کیا کہے اُس یار بی نشا کا نشان | کہ بے نشا کا نشان محض بے نشانی ہے |

الحق آنہا کہ در معرفت یگانہ اند و در بے نشانی نشانہ از بے نشانی ذات چنین نشان دادہ اند و بواسطۂ کمالِ رافت و رحمت کہ در شان عباد دارد ایشانرا از تأمل ذاتِ خود تحذیر فرمود تا اوقاتِ ایشان ضایع نشود[1] یحذرکم اللہ نفسہ واللہ رءوف بالعباد ؎ عنقا شکار کس نشود دام باز چین ٭ کانجا ہمیشہ باد بدست است دام را۔ و حضرت سید بشر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود ما عرفناک حق معرفتک (نشناختیم ترا حق شناخت تو ۱۲) وہم فرمود ان اللہ تعالیٰ احتجب من العقول کما احتجب عن الابصار ان الملاء الاعلیٰ یطلبونہ[2] کما یطلبونہ انتم ؎ در رہ عشق نشد کس بیقین محرمِ راز ٭ ہر کسے بر حسبِ فہم گمانے دارد۔ وابن عباس رضی اللہ عنہ گوید جمعے فکر در ذاتِ خدا میکردند آنحضرت فرمود تفکروا فی خلق اللہ ولا تفکروا فی اللہ فانکم لن تقدروا قدرہ ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| من گدا و تمنائے وصلِ او ہیہات | ؎ | مگر بخواب بہ بینم جمالِ منظرِ دوست | |
| دلِ صنوبریم ہمچو بید لرزانست | | زحسرتِ قدِ بالائے چون صنوبرِ دوست | |
| قد تحیرت فیک خذ بیدی | ؎ | یا دلیلاً لمن تحیر فیک | |
| ذاتے کہ نگنجد بخیالِ من و تو | | شد فہم صفاتِ او کمالِ من و تو | |
| ایدل چہ ہمیشہ گرد کنہش گردی | | ترسم کہ بسوزد پر و بالِ من و تو | |

اما ادراک ذاتِ متعالی باعتبار ظہور نور او در مجالے ممکن است و یک قسم آنکہ ادراک اوست باذہول (غفلت ۱۲) آنکہ مدرک عین حق است ہمہ راست چنانچہ امیر المؤمنین علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ میفرماید ان اللہ تجلی[3] لعبادہ من غیر ان رأوہ وارا ہم نفسہ من غیر ان یتجلی لہم وقسم دیگر کہ ادراک اوست باشعور بامر مذکور مخصوص خواص است حضرت مرتضیٰ رضی فرمود رأیتہ فعرفتہ فعبدتہ ولم اعبد[4] ربا حتی لم اراہ شیخ محی الدین عربی در فص نوحے گوید ان للحق فی کل خلق ظہورا خاصا[5] فہو الظاہر فی کل مفہوم وہو الباطن عن کل فہم الا عن فہم من قال ان العالم صورتہ وہویتہ

رباعی

| | | | |
|---|---|---|---|
| آن حسن کہ جلوہ میکند ہر نفسے | | اوصاف کمالِ او نہانست بسے | |
| وین طرفہ کہ انچہ میشود ہم ظاہر | | صد فتنہ شود اگر بگویم بکسے | |

ومتکلمان گویند کہ معرفت ذات ممکن است اما امام غزالی و امام الحرمین وحکما در استحالہ موافق

[1] مے ترساند شمارا خدا از خود و خدا بسیار مہربان است بر بندگان ۱۲ [2] بتحقیق خدای تعالیٰ از عقلہا محتجب است چنانکہ از دیدہا محتجب است ملاء اعلیٰ او را چنان مے طلبند کہ شما مے طلبید ۱۲ [3] فکر کنید در خلق اللہ و نہ فکر کنید در ذات خدا زیرا کہ شما قادر نباید قدر او را یعنی اندازہ او را [4] بتحقیق متحیر گشتہ ام در ادراک ذات تو بگیر دست مرا اے راہ نمایندۂ کسیکہ حیرت زدہ شدہ در تو ۱۲ [5] تجلی فرمود حق تعالیٰ بہر بندگان خود غیر از آنکہ بینند آنہا و یا نمود شان را ذات خود بغیر آنکہ تجلی کند برای شان (یعنی چنان بین شان گشتہ کہ غیر متوہم شدہ از بین دیدہ تجلی نکرد کہ تجلی مستلزم غیریت است) ۱۲ [6] دیدم او را پس شناختم او را پس پرستیدم و نمے پرستیم پروردگارے را اگر نہ بینم و یا [7] بتحقیق برای حق در ہر خلق ظہورے خاص است پس او ظاہر است در ہر مفہوم و او باطن است از ہر فہم مگر از فہم آنکہ گفتہ کہ عالم صورت و ہویت اوست ۱۲

صوفیه اند شیخ ابو علی گفت ع

| | |
|---|---|
| اعتصام الوری بمعرفتك | عجز الواصفون عن صفتك |
| تب علینا فاننا بشر | ما عرفناك حق معرفتك |

آرے اورا بهر صورتے که ملاحظه کنی بحقیقت نه اورا ملاحظه کرده و بواسطهٔ تصور آن صورت هنوز در پس پرده

| | |
|---|---|
| مطلق که بود ز هر صفت پاک | هرگز نتوان نمود ادراک |
| زان رو که بعقل چون در آید | البته بصورتے بر آید |
| پس هر چه تو میکنی خیالش | باشد ز مظاهر جمالش |

و هر چند که تصور کنه ذات در غایت خفا است تصدیق بوجود او در غایت ظهور است افی الله شك فاطر السموات والارض و بعضے از محققان مثل امام راغب بداهت آن قائل شده اند جنید را گفتند ما الدلیل علی اثبات الصانع گفت لقد اغنی الصباح عن المصباح و ظاهر آنست که کمال ظهور سبب خفاے اوست الشیٔ اذا جاوز حده انعکس الی ضده ع

| | |
|---|---|
| آن یار که غیر او مرا یارے نیست | در گلشن وصل او مرا خارے نیست |
| گر کنه حقیقتش خفاے دارد | در هستی ذات او خفا بارے نیست |

صوفیه گویند ذات معدوم از صحراے عدم محض و نفی صرف قدم بمنزل شهود و موطن وجود نمی نهد چنانچه معدوم محض رنگ وجود نمے پذیرد آئینه وجود حقیقی هم زنگ عدم نمے گیرد ذات هیچ چیز را معدوم نمے توان ساخت مثلاً اگر چوب را باتش بسوزی ذات او معدوم نشود بلکه صورت او متبدل گردد و هیآت خاکستر ظهور کند و واجب الوجود ذاتی است که در جمیع احوال باقی و ثابت است و ممکن الوجود صور و احوال که تبدل مے یابد ذلك بان الله هو الحق و انما تدعون من دونه هو الباطل و ایجاد حق عالم را ظهور نور حقیقهٔ مطلقهٔ اوست بصور مختلفه متعدده که مشاهده میکنی الله نور السموات والارض فی السماء اله و فی الارض اله ع

| | |
|---|---|
| نوریکه بذات خویش پیداشن است | از دیدن حسن خویش شیداشن است |
| در صورت حسن میکند جلوه گری | در کسوت عشق بے سر و پاشن است |

وجه مطابق بمقصود این طائفه است التصریف تحویل الاصل الواحد الی امثلهٔ مختلفهٔ لمعان مقصودهٔ لا تحصل الا بها ع

---

۵۱ بیشك نه دانست خلق بمعرفت تست عاجز شدند صفت کنندگان از صفت تو به قبول کنی ما بشر ایم و نشناختیم تراحق معرفت تو ۱۲ ۵۲ آیا در خدا شک است که پیدا کننده آسمانها و زمین است ۵۳ چیست دلیل ثبوت صانع هر آئینه ضرورت چراغ نماند بوجه صبح گشتن ۱۲ ۵۴ شے وقتیکه از قد خود میگذرد منعکس میشود بسوئے مخالف خود ۱۲ ۵۵ این کارها بسبب آن است که خدا همونست ثابت و بسبب آنست که آنچه مے پرستند بجز وے باطل است ۱۲ ۵۶ خدا نور آسمانهاست و زمین ۱۲ در آسمان معبود است و در زمین نیز معبود است ۱۲ ۵۷ تعریف عبارت است ـ از تحویل اصل واحد بسوئے مثالهاے مختلفه بر معانی مقصوده که حاصل نمے شود ـ مگر باینها ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| مصدر بمثل ہستی مطلق باشد | | عالم ہمہ اسم و فعل و مشتق باشد |
| چون ہیچ مثال خالی از مصدر نیست | | پس ہر چہ در و نظر کنی حق باشد |

و مؤید الدین جندی در شرح فصوص گوید مشرب[1] التحقیق الاتم یقتضی ان لا یخلو الارواح عن مادة و کما ان الصور الجسمیة لا یستغنی فی الوجود عن المادة فکذلک الصور الروحیة لا بد لها من مادة صالحة لتصور تلک الصور و ھی حقیقة الحقائق و جوھر الجواھر و ھویة الکل و اصلها و ھیولاہ الحاملة لصور وجوبها و امکانها ؎

| | | |
|---|---|---|
| ہستی کہ در و ظہور آیات حق است | ایضاً | در دین اہل کشف مرأة حق است |
| در ظاہر او مبین کہ معروض فناست | | در باطن او نگر کہ آن ذات حق است |
| تا باغ دلم ز فیض حق گلشن شد | | ماہیت ماہ روے او روشن شد |
| آن روز کہ خورشید رخش جلوہ نمود | | اعیان جہان تمام چون روزن شد |

و بعضے از محققان فرمودہ اند کہ ضمیر وجہ در کل شیٔ[2] ھالک الا وجھہ راجع بشے است و مراد از وجہ حقیقت است و وجہ مناسبت آنکہ ملحوظ اول عرفا از ہر شے حقیقت اوست چہ این طائفہ استدلال از مؤثر بأثر کنند نہ از اثر بمؤثر اولم[3] یکف بربک انہ علی کل شیٔ شھید و لہذا صدیق اکبر رضی اللہ عنہ فرمودہ ما[4] رأیت شیئا الا و رأیت اللہ قبلہ و وجہ در الفقر[5] سواد الوجہ فی الدارین ہمین معنی است و سواد او عبارت از زوال تعین است ؎

| | | |
|---|---|---|
| از نقطہ چہ حرفہاے بجید کہ نمود | ایضاً | وین طرفہ کہ غیر نقطہ را نیست وجود |
| انگشت ز حرف غیر اگر بر داری | | یک نقطہ شود مرکز پرکار شہود |
| در مذہب من چو سایہ و نور یکیست | | خاک رہ فقر و تاج فغفور یکیست |
| آنجا کہ مقام پاکبازان باشد | | دانم بیقین کہ دار و منصور یکیست |

صوفیہ گویند کہ ہیچ چیز از حق جدا نیست و ہیچ ذرہ بے نور خدا نیست مثنوی کہ میفرماید ما[6] یکون من نجوی ثلثة الا ھو رابعھم و مے فرماید لقد کفر الذین قالوا ان اللہ ثالث ثلثة[7] احاطہ ذاتی بجمیع ارواح و اشباح دارد و در زمین استعداد ہر موجود بذات خود تخم ہستی مے کارد الا[8] انھم فی مریة من لقاء ربھم الا انہ بکل شیٔ محیط رباعی

| | | |
|---|---|---|
| در ذات و صفات ہر کرا باشد سیر | | ہرگز نبود در نظرش صورت غیر |

۱؎ مشرب تحقیق اتم آن میخواہد کہ ارواح از مادہ خالی نباشد و چنانکہ صور جسمیہ در وجود از مادہ مستغنی نیند ہمچنین صور روحیہ را ضرور است از مادہ صالحہ برائے تصور آن صور و آن حقیقت الحقائق است و جوہر الجواہر و ہویت کل و اصل آن ہیولی حاملہ صور وجوب و امکان ۱۲ ۲؎ ہر چیز ہلاک شوندہ است مگر ذات وے تعالی ۱۲ ۳؎ آیا پس نیست پروردگار تو کہ وی بر ہمہ چیز مطلع است ۱۲ ۴؎ ندیدم چیزے را مگر آنکہ دیدم اللہ را قبل وے ۵؎ فقر عبارت است از زوال تعین در ہر دو جہان ۱۲ ۶؎ نے باشد بایکدیگر راز گفتن سہ شخص مگر خدا چہارم ایشان است ۱۲ ۷؎ ہر آئینہ کافر شدند کسانیکہ گفتند کہ خدا سیوم کس است ۱۲ - ۸؎ آگاہ شو ایشان در شبہ اند از طرف ملاقات پروردگار خویش آگاہ شو خدا بہر چیز در گیرندہ است ۱۲

در مشرب او یکی شود باده و آب | در مذهب او یکی بود مسجد و دیر

اینما تولوا فثم وجه الله ان الله واسع علیم۔ وهو معکم اینما کنتم۔ نحن اقرب الیه من حبل الورید۔ ونحن اقرب الیه منکم۔ ولکن لا تبصرون ؏

مرضت فلم تعد لی | استطعمت فلم تطعمنی
عبارانا شتی وحسنک واحد | وکل الی ذالک الجمال یشیر

## نظم

دست او طوق گردن جانت | سر بر آوردن از گریبانت
بتو نزدیک تر ز حبل ورید | تو در افتاده در ضلال بعید
چند گردی بگرد هر سر کوی | درد خود را دوا هم از خود جوی
پست و بالا و پیش و پس منگر | در کش اندر ره گریبان سر
نردبان پایهٔ سراچهٔ غیب | هست از دامن تو پارهٔ جیب

وفی انفسکم افلا تبصرون ؏ من عرف نفسه فقد عرف ربه ؎ اشعار

عاشقی دید از دل پرتاب | حضرت حق تعالی اندر خواب
دامنش را گرفت آن غمخوار | که ندارم من از تو دست دگر
چون در آمد ز خواب خوش درویش | دید محکم گرفته دامن خویش

ترمذی روایت کند از ابو هریره که نبی صلی الله علیه وآله وسلم فرمود والذی نفس محمد بیده لو انکم دلیتم بحبل الی الارض السفلی لهبط علی الله پس خواند هو الاول والآخر والظاهر والباطن وهو بکل شیء علیم ؏

گفت پیغمبر که معراج مرا | نیست بر معراج یونس اجتبا
آن من بر چرخ و آن او نشیب | زانکه قرب حق برونست از حسیب
قرب نی بالا و پستی رفتن است | قرب حق از حبس هستی رستن است ؏
ای دل چه بهرزه گرد مردم گردی | تا روشن و پر صفا چو انجم گردی
چیزی ز تو گم نیست که آنرا طلبی | زنهار درین کوش که خود گم گردی

له هر سو که رو آرید همانجاست روی خدا هر آئینه خدا فراخ نعمت است و دانا ۱۲ سله و او باشما است هر جا که باشید ۱۲
سله ما نزدیک تریم به آدمی از رگ جان ۱۲ سله و ما نزدیک تریم باو به نسبت شما ولیکن نمی نگرید ۱۲
شه بیمار شدم و تو عیادت مانکردی و گرسنه شدم و تو مرا نه خورانیدی۔ قول ما مختلف اند و حسن تو بر یک حالت است و هر کس بسوی همین جمال اشاره میکند ۱۲ سله و در ذات شما نشانها است آیا نمی نگرید ۱۲ شه هر که شناخت نفس خود را پس بتحقیق شناخت رب خود را ۱۲
شه قسم بذاتیکه نفس محمد در قبضهٔ قدرت اوست اگر بیندازید شما رسنی بر حصهٔ زیرین زمین پس فرود آید بر خدا ۱۲
سله اوست نخستین همه و اوست آخرین همه و اوست آشکار و اوست پنهان و اوست بر هر چیز دانا ۱۲ —

اگر تو نباشی او باشد و بس تعالی و تقدس [۱] لایزال العبد یتقرب الی بالنوافل حتی احبه فاذا احببته کنت سمعه و بصره و یده و رجله و لسانه فبی یسمع و بی یبصر و بی یبطش و بی یمشی و بی ینطق - بقدر نیستی تو هستی حق ظاهر مے شود ؎

| | |
|---|---|
| خواهم که شوم پاک و ز هستی برهم | یا همره معراج و ز پستی برهم |
| ابروئے حبیب را کنم قبلهٔ خویش | باشد که ز عجب خودپرستی برهم |

حضرت شیخ سعد الدین حموی سوار بود و به رود خانه رسید و اسپ از آب نمیگذشت امر کرد تا آب را تیره ساختند و بگل آلوده کردند اسپ در حال بگذشت فرمود که تا خود را میدید ازین وادی عبور نمیتوانست کرد

| | |
|---|---|
| ؎ از هستی خویش تا تو غافل نشوی | هرگز بمراد خویش واصل نشوی |
| از بحر ظهور تا به ساحل نشوی | در مذهب اهل عشق کامل نشوی |

صوفیه گویند جمیل از جمال خود آن زمان بهره یابد که حسن خود را در آئینه مشاهده کند بنا برین وجود مطلق از سماء اطلاق غیب هویت نزول فرموده در مرائی تعینات و مجالی تشخصات تجلی کرده و حسن خود را در آئینه هائے مختلف دید و در هر آئینه بصورتے مناسب او نموده و بحسب تعدد مظاهر کثرت پیدا شده ؎

| | |
|---|---|
| صد هزار آئینه دارد شاهد مقصود من | رو بهر آئینه آرد جان درو پیدا شود |
| ؎ [۲] یا ابن آدم انی بحقی لک محب | فبحقی علیک کن لی محبا |
| ؎ سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد | ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود |

چون تعین امرے اعتباری است ظهور او بواسطهٔ نوری است که در مراتب ساری است ؎

| | |
|---|---|
| آنکس است اهل بشارت که اشارت داند | نکتهاست ولے محرم اسرار کجاست |
| دلم از صومعه و صحبت شیخ است ملول | یار ترسابچه و خانهٔ خمار کجاست |

وقتے ماهیان جمع شدند گفتند چند گاه است که ما حکایت آب مے شنویم و میگویند حیات ما از آبست و هرگز آب را ندیدیم بعضے شنیده بودند که در فلان دریا ماهی است دانا و آب را دیده گفتند پیش او رویم تا آب را بما نماید چون باو رسیدند و پرسیدند گفت شما چیزے بغیر آب بمن نمائید تا من آب را بشما نمایم ؎

| | |
|---|---|
| سالها دل طلب جام جم از ما میکرد | وانچه خود داشت ز بیگانه تمنا میکرد |
| گوهرے را که برون صدف در همه عمر | طلب از گم شدگان لب دریا میکرد |
| بیدلے در همه احوال خدا با وے بود | او نمیدیدش و از دور خدایا میکرد |
| [۳] لو انت ام انا هذا العین فی العین | حاشای حاشا عن اثبات اثنین |

[۱] همیشه است بندهٔ من که نزدیکی میجوید بسوی من بذریعه نوافل تا اینکه دوست میگیرم ویرا پس هرگاه که دوست میگیرم ویرا میشوم سمع او و بصر او و دست او و پای او و زبان او پس بمن می شنود و بمن می بیند و بمن میگیرد و بمن مشی میکند و بمن میگوید ۱۲ [۲] ای ابن آدم هر آئینه من بحق خود ترا دوست دارم پس بحقے که مرا است بر تو شو برائے من محب ۱۲ [۳] اگر توئی یا من این عین در عین است بگذار این ثابت کردن دوئی را ۱۲

اے مرغِ دولت گشتہ مقیدِ قفس — کامل نشوی تا نہ کنی ترکِ ہوس
گر ہستیِ خویشتن حجابت نشود — دائم نظرت بذاتِ حق باشد وبس

ظہوراتِ متنوعہ وتجلیاتِ متکثرہ در وحدتِ ذات وکمالِ صفاتِ او قادح نیست (نقصان کردہ ۱۲)

وما الوجه الا واحد غیر انه[۱] — اذا انت عددت المرایا تعددا

پرتو آفتاب کہ بر زمین مے افتد در حدِ ذاتِ خود متعدد ومتکثر نمے شود واگر بر شیشہ ہائے متلون تابد ہر جا برنگے نماید ودر نفس الامر از الوان مبرّا است واگر بر قاذورات (پلیدیہا ۱۲) افتد در وہیچ نقص پیدا نشود چنانکہ اگر بر بعض افتد ہیچ شرف او زیادہ نگردد وجمیع صور مظاہر از نور حق اند خواہ ذہنی خواہ خارجی خواہ کامل خواہ ناقص قال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ان الحق یتجلی یوم القیمة للخلق فی الصورة منکرة فیقول انا ربکم الاعلی فیقولون نعوذ باللہ منک فیتجلی فی صورة عقائدھم فیسجدون له وقال ایضا ان الحق یتجلی یوم القیمة بصورة النقصان فینکرونها ثم یتحول بصورة الکمال فیقبلونها[۲]

در عشق خانقاہ وخرابات فرق نیست — ہر جا کہ ہست پرتو روئے حبیب ہست

بنا برین شیخ در فص ہودی میفرماید۔

ایاک ان تتقید بعقد مخصوص وتکفر بما سواه فیفوتک خیر کثیر بل یفوتک العلم بالامر علی ما ھو علیه فکن فی نفسک ھیولی لصور المعتقدات کلها فان اللہ تبارک وتعالی اوسع واعظم من ان یحصره عقد دون عقد فانه یقول فاینما تولوا فثم وجه اللہ وما ذکر اینا من این ذکر انه ثم وجه اللہ ووجه الشیء حقیقته فنبه بهذا قلوب العارفین لئلا یشغلهم العوارض فی الحیوة الدنیا عن استحضار مثل ھذا فانه لا یدری العبد فی ای نفس یقبض فقد یقبض فی وقت غفلة فلا یستوی مع من یقبض علی حضور

دور دار خود را از اینکہ مقید کنی بعقد مخصوص و [illegible] کافر مانی از ما سوائے او پس فوت شود ترا خیر کثیر بلکہ فوت شود ترا علم با مر ہر انچہ کہ آن امر بر او ست پس باش در نفس خود ہیولی سائر معتقدات پس تحقیق خدائے تعالےٰ وسیع تر وعظیم تر است از اینکہ او را عقدے حصر کند چہ کہ وے خود میفرماید فاینما تولوا فثم وجه اللہ ونہ ذکر کرد اینے را بلکہ ذکر کرد وجه اللہ را ومراد از وجہ شئے حقیقت آنست ومتنبہ کرد قلوب عارفین را تا کہ مشغول نہ کنند ویرا عوارض در حیات دنیا از طلب حاضر کردن مثل وے پس ہر آئینہ بندہ نمیداند کہ در کدام ساعت قبض کردہ خواہد شد پس گاہے قبض کردہ مے شود در وقت غفلت پس مساوی نخواہد شد باکسیکہ قبض کردہ شود در حضور

[۱] ونیست وجہ یکے سوای اینکہ ہر گاہ متعدد داری آئینہ عکوس ہم متعدد خواہند بود ۱۲
[۲] فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ حق تعالےٰ در روز قیامت در صورت بد تجلی خواہد فرمود وارشاد نماید فرمود کہ من پروردگار بزرگ شما ام مردمان خواہند گفت پناہ می طلبیم بخدا از تو پس در عقائد شان تجلی خواہد فرمود پس سجدہ خواہند کرد ویرا ونیز فرمود کہ حق روز قیامت تجلی خواہد کرد بسوے نقصان پس مردمان ازو انکار خواہند کرد پس باز خواہد گردید بصورت کمال ومردمان او را قبول خواہند کرد ۱۲۔

| | |
|---|---|
| حکم مستوری ومستی همه بر خاتمه است | کس ندانست که آخر بچه حالت برود |
| کردی آخر همه عمر از مے ومعشوق بگیر | حیف اوقات که یکسر بطالت برود |

حکمار واکثر متکلمان به تنزیه حق قائل اند وبعضے متکلمان به تشبیه ومشبه متمسک اند به الرحمٰن علی العرش استوی[1] - واینما تولوا فثم وجه الله[2] - وید الله فوق ایدیهم[3] - ولتصنع علی عینی[4] - ویاحسرتا علی ما فرطت فی جنب الله[5] - السموات مطویات بیمینه[6] حتی تضع الجبار قدمه فی النار - وقلب المومن بین اصبعین من اصابع الرحمٰن[7] ووضع کفه وضحک حتی بدت نواجذه[8] - وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة[9] - وانکم سترون ربکم کما ترون القمر لیلة البدر لا تضامون فی رویته[10] ورأیت ربی فی احسن صورة[11] - ورأیت ربی فی صورة شاب امرد قطط له وفرة من شعر وفی رجلیه نعلان من ذهب الحدیث رواه الطبرانی وغیره مرفوعا وقال الحافظ السیوطی وهو حدیث صحیح[12] ومنقول است که ابوذر غفاری گفت یا رسول الله هل رأیته ربک[13] فرمود نورانی اراه[14] نورانی را در لفظ دو کلمه مے سازند نور انّی بفتح همزه بمعنی من این ومشبه آنرا یک کلمه میدارند مثل روحانی - وصوفیه گویند حق بحسب ذات شریف منزه است از تنزیه وتشبیه ودر مراتب اسما وصفات موصوف است بهر دو کسیکه از تشبیه بتنزیه میگریزد میداند که تنزیه تشبیه است بمجردات

| | |
|---|---|
| فانقلت بالتنزیه کنت مقیدا[15] | وانقلت بالتشبیه کنت محددا |
| وانقلت بالامرین کنت مسددا | وکنت اماما فی المعارف سیدا |

زنهار که از لفظ ظهور وامثال آن که صوفیه گویند توهم نکنی که ایشان به حلول واتحاد قائل اند چنانچه بعضے ناقصان پنداشته اند مقصود ایشان بسیار دقیق است بعبارت در نمے آید واشارت بر نمے تابد هیچ لفظ نمیتوان یافت که ادائے مراد ایشان بے زیادت ونقصان کند هرچه درین مسئله گویند اگر از وجہے تقریب ذهن است به مقصود از وجہے دیگر تبعید است ؎

| | |
|---|---|
| وان قمیصا خیط من نسج تسعة[16] | وعشرین حرفا من معانیه قاصر |

عرفا گویند اسرار حقیقت نمیتوان گفت واین را دو محمل است یکے آنکه گفتن آن بظاهر شریعت راست نیست ویکے دیگر آنکه عبارات باداے آن وفا نمیکند وکفر در افشاے سر الربوبیة کفر - بر تقدیر اول مقابل اسلام است وبر تقدیر ثانی مقابل اظهار یعنی هر عبارت که باداے فاش سر ربوبیت گویند سبب

---

[1] ولیکن بخشانیده است بر عرش قرار گرفت ۱۲ [2] هر سو که رو آرید همانجاست روی خدا ۱۲ [3] دست خدا است بالاے دست ایشان ۱۲ [4] وخواستم که پرورده شوی بحضور من [5] وای پشیمانی من بتقصیر کردن من در حق خدا ۱۲ [6] وآسمانها پیچیده شوند در دست راست او تا اینکه بنهد جبار قدم خود در دوزخ [7] قلب مومن میان دو انگشت است از انگشتان خدا ۱۲ [8] ونهاد دست خود را وتبسم کرد تا اینکه ظاهر شد دندان پیشین وی ۱۲ [9] یکپاره روے ها آن روز تازه باشند بسوی پروردگار خود نظر کننده ۱۲ [10] هر آئینه قریب است که خواهید دید رب خود را چنانکه مے بینید ماهتاب را شب چهاردهم وشک نخواهد آمد شما را در رویت وی ۱۲ [11] ودیدم رب خود را در نیک تر صورت ۱۲ [12] ودیدم پروردگار خود را بصورت جوان امرد بے ریش وبروت گیسودار دموی دراز که در پای وی پاپوش بود زرین تا آخر حدیث روایت کرد این را طبرانی وغیره مرفوعا وحافظ سیوطی گفته که این حدیث صحیح است ۱۲ [13] یا رسول الله آیا دیده پروردگار خود را ۱۲ [14] نورانی است دیده ام ویرا ۱۲ [15] پس اگر قایل به تنزیه خواهی شد مقید خواهی گشت واگر قایل بتشبیه خواهی شد حد کننده خواهی بود واگر قایل بهردو خواهی بود بر راه صواب خواهی گشت ودر معارف امام وسردار ۱۲ [16] واگر قمیصے دوخته شود از رشته بست ونه حرف تاهم از دریافت همه معانی وے قاصر باشی ۱۲

خفا شود و مولانا نظام الدین شاشی در تفسیر اذا سألک عبادی عنی فانی قریب میفرماید لا ذرة من ذرات
العالم الا و نور الانوار محیط بها قائم علیها قریب منها اقرب من وجودها الیها لا بمجرد العلم
فقط ولا بمعنی الصنع والایجاد فقط بل بضرب آخر لا یکشف المقال عنه غیر الخیال
مع ان التعبیر عن بعض ذلک توجب شنعة الجهال

رمزت الیه خداء الرقیب — ولکتمان سر الحبیب حبیب
اذا ما تلاشیت فی نوره — یقول ادع عبدی فانی قریب

عارف جامی گوید بر طالب خبیر پوشیده نماند که بمجرد حفظ مقالات ارباب توحید و تخییل معانی
آن اکتفا کردن و آنرا مرتبهٔ از مراتب کمال شمردن غایت خسران و نهایت حرمان است ۵

علمیکه در و خون جگر باید خورد — علم و ادب و کتاب کے دارد سود

نه هر که از مشاهدات صوفیه تعبیر کند صوفی مشاهد باشد و نه هر که از معارف ارباب توحید دم زند عارف موحد گردد

این همه گفتگوئے توحید است — راه وحدت بترک و تجرید است
سخن وحدت است همچو سراب — از سراب اے پسر که شد سیراب
سخن وحدت آنکه از عامی — زانچه خیزد بغیر بد نامی

رضوان الله علی الشیخ الربانی اوحد الدین الکرمانی حیث قال رباعی

اسرار حقیقت نشود حل بسوال — نے نیز بدر باختن دولت و مال
تا دیده و دل خون نه کنی پنجه سال — هرگز ندهند راهت از قال بحال

امید بواجب الوجود آنکه سالکان طریقت را بمنزل مراد رسانند و طالبان حقیقت را شراب وصال چشانند

رباعی

یا رب ز جهان روئے دلم برگردان — حالیکه مراهست نکوتر گردان
راهم بسرا پردهٔ توحید نمائے — تا چند بهر طرف روم سرگردان

ایضاً

یا رب بر هانیم ز حرمان چه شود — راهے دهیم بکوے عرفان چه شود
صد گبر که از کفر مسلمان کردی — یک گبر دگر کنی مسلمان چه شود

# فصل سوم در بیان تجدد امثال

بدانکه این مسئله نیز از اعظم مسائل صوفیه صافیه است و خلافیکه میان علمائے کلامیه و حضرات صوفیه

۵۱ و چون استفسار کنند ترا بندگان من از حال من پس هر آئینه من نزدیکم ۱۲ ۵۲ نیست ذرهٔ از ذرات عالم مگر نور انوار بروے محیط و غالب است و قریب است از وے زائد از وجود وے نه بمجرد علم یا صنع یا ایجاد بلکه بقسمے دیگر که از گفتن راست نمی آید بجز خیال با وجودیکه نوشتن بعضے از ان باعث طعن و تشنیع جاہلان است ۱۲ ۵۳ اشاره کردم از چشم بسوی وے در مواجه رقیب که پوشیدن راز دوست امرے پسندیده مے باشد۔ هرگاه که متلاشی شدم۔ در نور وے مے گفت که بخوان بندهٔ مارا که من از وے قریب ام ۱۲۔ ۵۴ خوشنودی خدا باد بر شیخ ربانی اوحد الدین کرمانی چنانکه گفت ۱۲

در این مسئله واقع است از اشد خلافات است و تفصیل تحقیق و تدقیق دران با ذکر اسوله واجوبه در تصانیف شیخ اکبر و شراح کلام شان ثابت و مقرر و محرر است هر کرا طلب آن باشد رجوع بد منبع البالطلع ومظهر النور و رساله عدیم المثال فی تجدد الامثال نماید و اینجا بر همان اصل سخن که مختار صوفیه صافیه است اکتفا مے رود- بدانکه حضرات صوفیهٔ صافیه گویند که ذات حق را در هر آن شانے است که نه در آن سابق آن شان داشته و نه در آن لاحق خواهد داشت شیخ ابو طالب مکی در قوة القلوب فرموده [۵۱] لا یتجلی الحق فی صورة مرتین ولا فی صورة الاثنین - واسماء جلالی در هر آن خلع وجود از موجودات میکنند واسماء جمالی در همان آن ایشان را متلبس بلباس خود مے سازند بل هم فی لبس من خلق جدید[۵۲] وتری الجبال تحسبها جامدة وهی تمر مر السحاب[۵۳] فیض حق مانند آب روان است و موجودات مانند نهر هر جزو از اجزاء نهر که تعین کنی آبیکه در و باشد غیر آبے است که در آن سابق آنجا بوده و غیر آبے است که در آن لاحق آنجا خواهد بود- چراغ را نمے بینی که شعلهٔ او بر نفس هوا میشود و شعلهٔ تازه بمدد فتیله و روغن وجود مے یابد و تو پنداری که شعله بیک حال باقی و ثابت است رباعی

| | |
|---|---|
| هر جام که لطف ایزدش بر هم بست | در آن وجود یا بد از قهر شکست |
| این لبس وجود و خلع دانی که چراست | از بهر ظهور او بر آن وجه که هست |

و حاضر کردن تخت بلقیس نزد سلیمانؑ بآن بود که او در سبا بنا بر خلع مذکور معدوم شد و در همان آن به همت آصف که از کمل اولیا آن زمان بود نزد سلیمان موجود گشت و نظام از متکلمان در این مسئله موافق صوفیه است میگوید که جسم مرکب از اعراض است و وجود اعراض در هر آن متجدد میشود و شیخ اکبر رض در فص شعیبی فرماید که عالم عبارت است از اعراض مجتمعه در عین واحد که حقیقة هستی است و آن متبدل و متجدد میگردد مع الانفاس و الآنات در هر آنے عالمے بعدم میرود و مثل آن دیگر بوجود مے آید و اکثر اهل عالم ازین معنی غافل اند کما قال سبحانه و تعالی بل هم فی لبس من خلق جدید و از ارباب نظر کسے بر این معنی مطلع نه شده است مگر اشاعره در بعضے اجزاء عالم که اعراض است حیث قالوا الاعراض لا تبقی زمانین دیگر حسبانیه که معروفند بسوفسطائیه در همه اجزاء عالم چه
چنانچه حکما گفته اند که اعراض در دو زمان باقی نمے مانند ۱۲
جواهر و چه اعراض و هر یک از فریقین من وجه خطا کرده اند و اشاعره بسبب آنکه اثبات جواهر متعدده کرده اند و را سے حقیقت وجود و اعراض متجدده متبدله را بآنها قائم داشته و ندانسته اند که عالم بجمیع اجزا نیست مگر اعراض متجددهٔ متبدله مع الانفاس که در عین واحد جمع شوند و در هر آنے ازین عین زائل میشوند و امثال آنها بوے متلبس میگردند پس ناظر بواسطه تعاقب امثال در غلط مے افتد و مے پندارد که این امریست واحد مستمر کما یقول الاشاعرة فی تعاقب الامثال علی محل العرض من غیر

۵۱ تجلی نمے کند حق در یک صورت دو بار و نه در دو صورت در یک وقت ۱۲ ۵۲ بلکه ایشان در شبهه اند از آفرینش نو ۱۲
۵۳ و به بینی کوه ها را پنداری آن را بر جا ایستاده و آن میروند مثل رفتن ابر ۱۲ ۵۴ چنانکه میگویند اشاعره در پے آمدن مثالها بر محل عرض بغیر خالی بودن آنے از شخص عارضی که مشابه شخص اول باشد و بیننده گمان برد که این امر واحد است ۱۲

خلق ان من تشخص من العرض مما تشخص بالاول فیظن الناظر انها امر واحد ۔ رباعی

بحریست نه کاهنده نه افزاینده
امواج برو روندهٔ و آینده
عالم چو عبارت از همین امواج است
نبود دو زمان بلکه دو آن پاینده

ایضاً

عالم بود ار نه زغیرت عاری
نهرے جاری بطور ہاے طاری
واندر همه طور ہاے نهرے جاری
سریست حقیقة الحقائق ساری

واما خطاے سوفسطائیه آنست که مع قولهم بالتبدل فی العالم باسره متنبه نه شدند بآنکه یک حقیقت است که متلبس مے شود بصور و اعراض عالم و موجودات متعینه متعدده بنماید و ظهور نیست او را در مراتب کونی جز باین صور و اعراض چنانکه وجود نیست اینها را در خارج بدون او ۔ رباعی

سوفسطائی که از خرد بے خبر است
گوید عالم خیالے اندر گذر است
آرے عالم همه خیال است ولے
جاوید درو حقیقتے جلوه گر است

اما ارباب کشف و شهود مے بینند که حضرت حق سبحانه و تعالی در هر نفسے متجلی است تجلی دیگر و در تجلی او اصلاً تکرار نیست یعنی در دو آن بیک تعین و یک شان متجلی نمیگردد بلکه در هر نفسے به تعینے دیگر ظاهر مے شود و در هر آن بشانے دیگر تجلی میکند ۔ رباعی

هستی که عیان نیست در آن در شانے
در شان دگر جلوه کند هر آنے
این نکته بجو ز کل یوم هو فی شان
گر بایدت از کلام حق برهانے

هر روز وے خدا در شان است ۱۲

وسر درین آنست که حضرت حق سبحانه و تعالی را اسماء متقابله است بعضے لطفیه و بعضے قهریه و همه دائما در کار اند و تعطیل بر هیچ یک جائز نه پس چون حقیقتے از حقائق امکانیه بواسطه حصول شرائط و ارتفاع موانع مستعد وجود گردد رحمت رحمانیه او را دریابد و بروے افاضهٔ وجود کند و ظاهر وجود بواسطه تلبس به آثار و احکام آن حقیقة متعین گردد بتعین خاص و متجلی شود بحسب آن تعین بعد ازان بسبب قهر احدیت حقیقی که مقتضی اضمحلال تعینات و آثار کثرت صوریست تعین منسلخ گردد و در همان انسلاخ بر مقتضاے رحمت رحمانیه به تعینے دیگر خاص که مماثل تعین سابق باشد متعین گردد و در آن ثانی بقهر احدیت مضمحل گردد و تعینے دیگر برحمت رحمانیه حاصل آید و هکذا الی ماشاء الله (و همچنین تا آنکه خواست خدا ۱۲) پس در هیچ دو آن بیک تعین تجلی واقع نشود و در هر آنے عالمے بعدم سیرود و دیگرے مثل آن بوجود مے آید اما محجوب بجهت تعاقب امثال و تناسب احوال مے پندارد که وجود عالم بر یک حال است و در ازمنه متوالیه بر یک منوال[1]

رباعی

سبحان الله زهے خداوند ودود
مستجمع فضل و کرم و رحمت و جود
در هر نفسے برد جهانے بعدم
آرد دگرے چو آن همه از عدم بوجود

[1] باوجود تحول شان به متبدل گشتن چیزها تمامتر در عالم ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| انواعِ عطا اگرچہ خدا مے بخشد<br>در ہر آنے حقیقتِ عالم را ٭ | رباعی | ہر اسم عطیۂ جدا مے بخشد ٭<br>یک اسم فنا یکے بقا مے بخشد |

دلیل بر آنکہ عالم مجموعِ اعراض مجتمعہ است در عین واحد کہ حقیقتِ وجود است آنست کہ ہرچند حقائق موجودات را تحدید میکند در حدود ایشان غیر از اعراض چیزے ظاہر نمیشود مثلاً وقتیکہ گویند انسان حیوانِ ناطق است و حیوان جسم نامی حساس متحرک بالارادہ و جسم جوہر قابل ابعاد ثلثہ و جوہر موجود است لافی الموضوع و موجود ذاتے است کہ او را تحقق و حصول باشد در این حدود ہرچہ مذکور میشود ہمہ از قبیلِ اعراض است الا آن ذاتِ مبہم کہ از مفہومات ملحوظ است زیرا کہ معنی ناطق ذات لہ النطق است و معنی نامی ذات لہ النمو و ہکذا فی البواقی۔ و این ذاتِ مبہم عین وجودِ حق و ہستی حقیقی است قائم بذات خود و قیوم است مر این اعراض را و آنکہ اربابِ نظر میگویند کہ امثال این مفہومات فصول نیستند بلکہ آن از فصول تعبیر میکنند بواسطہ عدمِ قدرت بر تعبیر از حقائق فصول بر وجہیکہ ممتاز شوند از ماعدائے خود بغیر این لوازم کہ از نہا اخفی باشد مقدمہ ایست ممنوع و کلامیست نامسموع و بر تقدیر تسلیم ہرچہ نظر با جوہر ذاتی باشد قیاس آن بآن عین واحد عرضی خواہد بود زیرا کہ اگرچہ داخل است در حقیقت جوہر خارج است در آن عین واحد و قائم است بوے و دعوی آنکہ اینجا امریست جوہرے ورائے عین واحد در غایت سقوط است تخصیص وقتیکہ کشفِ اربابِ حقیقت کہ مقتبس است از مشکوٰۃ نبوت بخلاف آن گواہی دہد و مخالف عاجز باشد از اقامت دلیل واللہ[ف] یقول الحق وھو یھدی السبیل ؎

| | | |
|---|---|---|
| تحقیقِ معانی از عبارات مجو<br>خواہی یابی ز علتِ جہل شفا | رباعی | بے رفعِ قیود و اعتبارات مجو<br>قانونِ نجات از اشارات مجو |
| گشتی بوقوف بر مواقف قانع<br>ہرگز نشود تا نکنی کشفِ حجاب | رباعی | شد قصد مقاصدت ز مقصد مانع<br>انوارِ حقیقت از مطالع طالع |
| در رفعِ حجب کوش نہ در جمعِ کتب<br>در جمعِ کتب کجا شود نشاءِ حب | ایضاً | گر جمعِ کتب نمے شود رفعِ حجب<br>طے کن ہمہ را دع الی اللہ و نب |

و انابت نما و بسوئے خدا رجوع کن ۱۲

اینست قدر ضروری کہ از لوائحِ جامیؒ منقول شد۔ و شرح و بسطِ آن از اشعۃ اللوائح کہ از شیخ امان پانی پتی و فوائحِ شرح اللوائح کہ از عماد کہنی است طلب کردہ شود۔

## ابیات

| | |
|---|---|
| ہر زمانے نیست میگردد جہان | ہم در آن دم ہست گردد بیگمان |
| جملہ عالم مے شود ہر دم فنا | باز پیدا مے نماید در بقا |
| ہست عالم دائما در سیر و حبس | نیست خالی یکسر از خلع و لبس |

ف و خدا میگوید سخن راست و او دلالت میکند بر راہ ۱۲

هیچکس را آگهی زین حال نیست | غیر آن کز قید ها کلی بریست

و علی هذا وجدنا شیوخنا ارباب الکشف والشهود۔

و برین یافتم مشائخ خود را که ارباب کشف و شهود بودند ۱۲

# فصل چهارم در بیان مسئلۂ تفضیل شیخین

و اعتقاد آنحضرت ولی نعمت طاب ثراه در مبحث تفضیل شیخین بر آل عبا علیهم التحیة والثنا آنست که مراد از فضلیت من وجه است نه من جمیع الوجوه و همین است مختار اهل تحقیق از صوفیه صافیه و علماء متکلمین چنانچه عمدة المحدثین شاه ولی الله محدث دهلوی فاروقی در رسالۂ حسن العقیده مے گویند۔

و ابو بکر افضل الناس بعد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم ثم عمر رضی الله عنهما و لا نعنی بالافضلیة من جمیع الوجوه حتی یعم النسب والشجاعة والقوة والعلم وامثالها بل بمعنی عظم نفعه فی الاسلام انتهی

و ابو بکر بزرگترین مردمان اند بعد رسول الله صلی الله علیه و آله وسلم پس تر عمر رضی الله عنهما و مراد نمے گیریم از فضیلت از جمیع وجوه تا که عام باشد نسب و شجاعت و قوت و علم و امثال آنرا بلکه بسیار نفع رسانیدن وے در اسلام۔ انتهی

و در این عبارت تصریح است بجواز افضلیت دیگران بر شیخین باعتبار نسب و شجاعت و علم و غیر آن مولانا جلال الدین دوانی در اواخر شرح عقائد عضدیه واضح تر از آن گفته است۔

قال معنی الافضلیة ای المعنی المراد منها ههنا انه اکثر ثوابا عند الله تعالی بما کسب ثوابا من خیر لا انه اعلم واشرف نسبا وما اشبه ذلك فانه صیغة افعل موضوعة للزیادة فی المعنی المصدری ای بوجه ما اعم من ان یکون من جمیع الوجوه او بجمیع صفات الفضائل من حیث المجموع والذی وقع الخلاف فیه ههنا هو الرجحان بهذا الوجه اعنی من حیث الثواب لا الرجحان من الوجوه الأخر فلا ینافی ذلك رجحان الغیر علی فی آحاد الفضائل الأخر ولا فی مجموع الفضائل من حیث المجموع انتهی

یعنی مقصود از افضلیت درین مقام اینست که کثرت ثواب یابنده از حق تعالیٰ باشد بسبب آنچه کسب ثواب کرده از امور خیر نه اینکه عالم تر و بزرگ تر باشد در نسب و مانند آن چرا که افضل صیغه اسم تفضیل است بر وزن افعل وضع کرده شده است برائے زیادتی در معنی مصدری بوجهے عام از اینکه از جمیع وجوه باشد یا بجمیع صفات فضائل بحیثیت جمع و آنچه خلاف دران واقع شد باین مقام آن رجحان این وجه است یعنی در حیثیت ثواب نه ترجیح از وجوه دیگر پس منافی نیست این رجحان غیر در یکے از فضائل دیگران و در مجموع فضائل بحیثیت جمع۔ انتهی

و در شرح السید المتکلمین گوید که درین کلام تصریح است باینکه مقصود اهل سنت از افضلیت یک فرد است که کثرت ثواب عند الله بما کسب من خیر باشد نه اینکه فضیلت بحوث عنها افضلیت باعتبار علم و نسب

بانچه کرده از امور خیر حاصل کرده ۱۲

وغیر آن ہم ہست بلکہ جائز است کہ غیر شیخین بر ایشان در دیگر احادِ فضائل بل مجموع آن سوائے فضیلت مبحوث عنہا راجح باشد و خسرو رومی محشی شرح عقائد مذکور کہ از اعاظم علماءِ متاخرین است در حاشیہ متعلقہ قولہ والذی وقع الخلاف فیہ وھو الرجحان الخ از حواشی شارح بر شرح تجرید نقل کردہ گفتہ لہ لا ینکر احد من اھل السنۃ رجحان علی رضی اللہ عنہ فی کثیر من الفضائل انتہی و درین کلام اشعار است براجماع علماءِ اہل سنت بر رجحان امیر المومنین علی مرتضی رضی اللہ عنہ در فضائل بسیار بل اکثر آن و علامہ تفتازانی در شرح مقاصد گوید۔

فان قیل قال اللہ تعالیٰ انما یرید اللہ لیذھب عنکم الرجس اھل البیت و یطھرکم تطھیرا وقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انی ترکت فیکم ما ان اخذتم بہ لن تضلوا کتاب اللہ وعترتی واھل بیتی وقال النبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انا تارک فیکم الثقلین اولھما کتاب اللہ فیہ الھدیٰ والنور فخذوا بکتاب اللہ واستمسکوا بہ واھل بیتی اذکرکم اللہ فی اھل بیتی اذکرکم اللہ فی اھل بیتی اذکرکم اللہ فی اھل بیتی ومثل ھذا یشعر بفضلھم علی العالم وغیرہ قلنا نعم لاتصافھم بالعلم والتقویٰ مع شرف النسب الخ

پس اگر کسے گوید کہ اللہ تعالےٰ فرمودہ است کہ جز این نیست کہ میخواہد خدا تا دور کند از شما پلیدی را اے اہلبیت و پاک کند شما را پاک کردنی و آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمود کہ من گذاشتہ ام میان شما آن چیز را کہ اگر بگیرید شما وی را ہرگز گمراہ نشوید یکے کتاب اللہ و دیگر اولاد ما و اہل بیت ما و ہم فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم کہ ترک کنندہ ام در شما ثقلین را کہ اول شان کتاب اللہ است کہ در وے ہدایت است و نور پس بگیرید کتاب اللہ را و تمسک کنید بوے۔ و دیگر اہل بیت من و یاد میدہانم خدا را شما در اہل بیت خود سہ بار تکرار فرمود این کلام و چنین کلام بر فضل شان بر عالم و غیر آن خبر میدہد گفتہ خواہیم کہ ہلے بوجہ متصف بودن شان بالعلم و تقوے و شرف نسب بودہ است۔

و شاہ عبد العزیز محدث دہلوی در جواب سوال ثالث از اسولہ عشرہ مے فرمایند کہ تفضیل الشیخین رضی اللہ تعالےٰ عنہما بر حضرت علی مرتضی رضی اللہ تعالےٰ عنہ من کل الوجوہ نیست بلکہ علماءِ محققین نوشتہ اند۔ کہ تفضیل احد الشیخین علی الآخر من جمیع الوجوہ محال است چہ تفضیل حضرت مرتضی در جہاد سیفی و سنانی و فن قضا و کثرت روایت حدیث و ہاشمیت و ختنیت (دامادی ۱۲) لاسیما زوجیت بتول زہرا رضی اللہ تعالےٰ عنہا بر صدیق اکبر قطعی است و ہمچنین تفضیل آنجناب در قدم اسلام و اول من صلی بودن بر حضرت فاروق نیز قطعی است بلکہ مراد از تفضیل شیخین بر جناب مرتضی نیست مگر تفضیل ایشان در شبیہ بہ نبی بہ حیثیت سیاست است و حفظ دین و سد باب فتنہ و ترویج احکام شرعیہ و اشاعت اسلام در بلدان و اقامت حدود و تعزیرات و ہمین است مقاصد خلافت کبرےٰ انتہیٰ و رشید المتکلمین در حق المبین گوید

لہ منکر نیست کسے از اہل سنت در ترجیح حضرت مرتضی علی رضی اللہ عنہ در اکثرے از فضائل انتہی ۱۲

بلکه تفضیل آل عبا بر شیخین باعتبار جزئیت شان با آنحضرت صلے الله علیه وآله وسلم و باعتبار کمالات دیگر نیز مثل کمال
شان کمالات نبوت را که وصایت و علم و امثال آن باشد مطابق تصریح اکابر اهل سنت وجماعت
ثابت است انتهی و نیز در حق المبین گوید که در بحث تفضیل شیخین بر آل عبا علیهم التحیة والثنا که بعضے روایات
در کتب معتبره اهل سنت منقول شده مثل حدیث الحسن والحسین سیدا شباب اهل الجنة [1]
که از حضرت ابوبکر صدیق وحضرت عائشه صدیقه رضی الله عنهما منقول شده و روایت من [2] سره ان ینظر الی
اعظم الناس منزلة واقربهم قرابة وافضلهم مالة واعظمهم عنا حقا عند رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم فلینظر الی هذا الطالع که مقوله حضرت ابوبکر صدیق است رضی الله عنه
ومثل روایت هذا [3] مولای ومولی کل مؤمن ومن لم یکن مولاه فلیس بمومن که مقوله حضرت عمر است
رضی الله عنه وغیر آن از روایات کثیره دال است بر تفضیل آل عبا بر جمیع من عداهم لهذا ناظر غیر ماهر بدین
امثال آن روایات متحیر مے شود در اینکه هرگاه احادیث فضائل آل عبا مشتمل بر تفضیل صریح ایشان بر عامه
اهل جنت واقوال شیخین رضی الله عنهما مشعر بر تفضیل این بزرگواران باشد درین صورت تفضیلے که اهل سنت
آنرا برائے شیخین ثابت میکنند چه معنی داشته باشد وچون منشاء آن حیرت عدم دریافت معنی تفضیل
اصطلاحی اهل سنت است که برائے شیخین اعتماد بر آن کرده اند بعد وضوح آن معنی ظلمت آن حیرت
خود بخود از هم مے پاشد لهذا معنی تفضیل مذکور را مع ما یتعلق به تفضیل داده مے آید پس مخفی نماند که خیالیکه
از ان احادیث نبویه و آثار شیخین وغیرهما سن الاولیه تفضیل آل عبا بر شیخین ثابت مے شود همچنان از
احادیث مرفوعه دیگر واقوال حضرت امیر المومنین حیدر رضی الله عنه وادله آخر که در صواعق محرقه ودیگر
کتب کلامیه وغیره بطرق صحیحه موجود است تفضیل شیخین بر حضرت امیر المومنین علی مرتضی ومن عداه [4]
ما خلا النبی والمرسلین ثابت و از انجا که اصل اعمال ادله است نه اهمال انها علماء ما رضوان الله
علیهم اجمعین تفضیل شیخین را بر آل عبا و عکس آن یعنی تفضیل آل عبا بر شیخین بطورے بیان فرموده
که توهم تعارض از ادله مرفوع شده و هر یکے بر محل خود فرود آمد تفضیل این اجمال آنکه تفضیل شخصی گو از
اعالی باشد بر دیگرے گو از ادانی باشد من جمیع الوجوه غیر معقول است چه جائز است که مفضول
به بعضے صفات متحلی باشد که فاضل مفروض التفضیل از مثل آن عاری بود و پس اعتقاد تفضیل شخص عظیم القدر
بر شخص وضیع القدر من جمیع الوجوه از عقلا متصور نیست [5] فما ظنک بعلماء اهل السنة والجماعة من اتباع

---

[1] حسن وحسین سردار جوانان اهل جنت اند ۱۲ [2] کسے را خوش آید که ببیند بسوے بزرگترین مردمان در مرتبه و قریب تر شان در قرابت و افضل شان در حالت و بزرگ تر شان از مانند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم در حق پس باید که ببیند بسوے این طالع ۱۲ [3] این مولائے من است و مولاے هر مومن و کسیکه نباشد این مولاے وے پس آنکس مومن نیست و مولے بالفتح آزاد کننده و آزاد کرده و سزاوار تر و پسر عم و یار و دوست و همسایه و هم عهد کذا فی المنتخب ۱۲
[5] پس چه گمان است بعلماء اهل سنت وجماعت از روایت حدیث شان در حق شیخین بر اهل بیت سید کونین (یعنی وقتیکه در بارهٔ شیخین روایت حدیث کرده اند پس در بارهٔ اهل بیت بطریق اولے روایت کرده خواهند بود) ۱۲

فی حق الشیخین علی اهل بیت سید الکونین بل تحنیل موت عنه نزد ایشان بمعنی عظیم النفع فی الاسلام
باکثرت ثواب عند الله عما اکتسب من خیر است یعنی کثرت اسباب موجبه برای ثواب و اکثری از شواهد
این دعوی از علماء بشیر و کتب مشهر منقول شده است و بعضی را میباید شنید حضرت شاه ولی الله
دهلوی فاروقی در کتاب قرة العینین فی تفضیل الشیخین میفرمایند اکثر سلف فضل را اعم از فضل کلی
و فضل جزئی می گرفتند و کلمات ایشان ظاهرا متناقض است چون اقاویل را بر قاعدهٔ تطبیق فرود آریم
آن تناقض ظاهر از هم پاشد مانند آنکه از امام مالک نقل می کنند که گفت من تفضیل نمیدهم بر جز پیغمبر
صلی الله علیه و آله وسلم هیچکس را و مراد او فضل جزئی است انتهی و مولوی محمد اسمعیل حنید ایشان در صراط
مستقیم در فائده که مقصود برای مسئله تفضیل است بعد بیان تفضیل شیخین میگویند و حضرت مرتضی
رضی الله عنه را یک نوع تفضیل بر حضرت شیخین ثابت است و این تفضیل بجهت کثرت اتباع ایشان
و وساطت مقامات ولایت بل سائر خدمات است مثل قطبیت و غوثیت و ابدالیت و غیرها همه از عهد
کرامت مهد حضرت مرتضی تا انقراض دنیا بوساطت ایشان است و در سلطنت سلاطین و امارت
امرا همت ایشان را دخلی است که بر سیاحین عالم ملکوت مخفی نیست الی آخر ما قال پس انکار فضیلت
آل عبا بر شیخین رضی الله عنهما بطوریکه ایشان را هیچ فردی از افراد فضیلت بر شیخین ثابت نباشد
مقتضای عقل است از مذهب اهل سنت و جماعة بل عدول از حکم عدل صائب است و من الله التوفیق
و از حد است دور
الی نیل المطالب الدقیق و شیخ عبد الحق محدث دهلوی در تکمیل الایمان میگویند که فضیلت خلفا
بسوی حصول مراد های مشکله ۱۲
اربعه بر ترتیب خلافت است یعنی افضل اصحاب ابوبکر است ثم عمر ثم عثمان ثم علی رضوان الله تعالی علیهم اجمعین
و مراد از فضیلت اکثریت ثواب است عند الله و تحریرش چنانکه بعضی علما کرده اند آنست که قول ما فلان
فاضلتر است از غیر خود زیاده و رجحان آن فلان نزد طلب بنسبت بآن غیر و این رجحان تواند که بجمیع وجوه در
جمیع صفات باشد یعنی در هر صفتیکه تصور کنند و موازنه نمایند آن فلان راجح آید و کامل بود یا در جمیع صفات
و فضائل من حیث المجموع و این بآن جمع شود که در مفضول صفتی از صفات کمال باشد که در فاضل نبود
و تواند که این رجحان از وجهی خاص و معنی مخصوص باشد و محل خلاف درین مسئله رجحان بوجه خاص است
یعنی کثرت ثواب عند الله نه بوجوه دیگر مثل زیادة علم و شرف نسب و قوة ملکات نفسانیه مثل شجاعت
و شهامت و امثال آن از انچه عقلاً آنرا در عرف فضیلت خوانند و مخصوص جوهر نفس و لازم وی بود
و این منافات ندارد برجحان آن غیر در احاد فضائل دیگر یا در مجموع فضائل من حیث المجموع و اسباب
کثرت ثواب مآثر و فضائل بود که منافع و نتائج آن بدین اسلام راجع و متعدی گردد مثل سبقت ایمان و نصرت
در دین و تقویت اسلام و امداد مسلمانان و کثرت خیرات و صلوٰة و مبرات و هدایت ناس و امثال آن
میگویند که این صفات در ذات ابوبکر رضی الله تعالی عنه بیشتر است چه از کتب سیر معلوم شده است

آمده وسے رضی الله عنه از آنگاه که ایمان آورده کار وے دعوة اسلام و نصرت دین بود و عثمان و طلحه و زبیر و سعد بن ابی وقاص و عبد الرحمن بن عوف و عثمان بن مظعون که از اکابر صحابه و رؤسار مهاجرین اند بر دست وسے ایمان آوردند و دائم در رفع منازعه کفار و اعلار اعلام دین بود چه در حالت حیات آنحضرت و چه بعد ممات آنحضرت۔ در صحیح بخاری آورده است که وسے رضی الله تعالے عنه در مبادی ایام بعثت که در اظهار شعار دین و شرائع کسے را مجال نبود۔ مسجدے بر دروازهٔ خود بنا کرده بود و در آنجا نماز میگذارد و قرآن مے خواند و نسار و اطفال و جوانانِ قریش گرد مے آمدند و قرآن می شنیدند چون تحریر مطلب کرده شروع در تقریر آن کنم و هرچه از اقوالِ علما درینجا آمده است نقل نمایم۔ بدانکه جمهور اهلِ سنت و جماعت برین ترتیب اند که مذکور شد۔ و مردے از امام مالک وغیر وے از بعضے اسلاف اهلِ سنت توقف است میان عثمان و علی رضے الله عنهما از مالک پرسیدند که افضل امت بعد پیغمبر کیست گفت ابوبکر ثم عمر۔ گفتند علی و عثمان رضے الله عنهما را چه گوئی۔ گفت از مقتدایانِ دین از انها که من دریافتم هیچ یکے را نیافتم که تفضیل یکے بر دیگرے میکرد ازین دو و مذهب امام الحرمین نیز توقف است میان این دو و منقول است از ابوبکر بن خزیمه تفضیل علی مرتضی بر عثمان رضے الله عنهما در جواهر الاصول میگوید که منقول از اهل کوفه تقدیم علی است بر عثمان و مختار ابن خزیمه نیز همین است و در مقدمه شیخ ابو عمر ابن الصلاح نیز مذکور است که مذهب اهل کوفه تقدیم علی است بر عثمان و سفیان ثوری نیز قائل همین است و از علمار حدیث آنکه تقدیم علی بر عثمان کرده است محمد بن اسحاق بن خزیمه است که او را امام ائمه حدیث میگویند و امام محی الدین در شرح صحیح مسلم میگوید که بعضے از اهل سنت از اهل کوفه بتقدیم علی بر عثمان رفته اند و قول مشهور تقدیم عثمان است بر علی رضے الله عنهما و هم امام نودی در اصول حدیث میگوید افضل اصحاب علی الاطلاق ابوبکر است بعد از ان عمر باجماع اهل سنت و خطابی که از علمارِ اهلِ سنت است از اهل کوفه تقدیم علی بر عثمان نقل کرده و ابوبکر ابن خزیمه نیز بران رفته است و قسطلانی در شرح صحیح بخاری میگوید که بعضے از سلف بتقدیم علی بر عثمان رفته اند و سفیان ثوری از ایشان است و بعضے گفته اند وسے در آخر از ان رجوع کرده است و الله اعلم و بیهقی در کتاب الاعتقاد میگوید که ابو ثور از شافعی روایت میکند که هیچ یکے از صحابه و تابعین در تفضیل ابوبکر و عمر و تقدیم ایشان اختلافے نه کرده و اختلافے که هست در علی و عثمان است و بالجمله قرار داد مشائخ اهل سنت بر آن است که در تقدیم ابوبکر و عمر بر سائر صحابه و رعایت ترتیب میان ایشان خلافے نیست لیکن بعضے از فقهار محدثین در شرح قصیده امالیه نقل کرده اند که افضلیت خلفار اربعه مخصوص است بما عدا اولاد پیغمبر صلے الله علیه و آله وسلم و ابن عبد البر که از مشاهیر علمار حدیث است در استیعاب ذکر میکند که سلف اختلاف کرده اند در تفضیل ابوبکر و علی۔ و میگوید مردے از سلمان و ابوذر و مقداد و خباب و ابو سعید خدری و زید بن ارقم آنست که مرتضی اول کسے است که اسلام آورده و لیکن

از جهت خوفِ ابو طالب کتمان نموده وگفته است که این جماعة از صحابه علی را تفضیل دهند بر هرکه غیر او ست
این کلام ابن عبد البر ہست ولیکن میگویند که این مقاله از ابن عبد البر مقبول و معتبر نیست زیرا که روایت
شاذ که مخالف قول جمهور باشد معتبر نباشد و جمهور ائمه در این باب اجماع نقل مے کنند و بر تقدیر
تسلیم این روایة وے از آن جماعة اصحاب که در تفضیل علی مرتضیٰ نقل کرده اند و امثال آن روایت چنانچه
خطابی از بعض مشائخ حدیث نقل کرده که مے گفتند[1] ابو بکر خیر من علی و علی افضل من ابی بکر
و آنچه امام تاج الدین سبکی که از اعاظم علماء شافعیه است در طبقات کبرے از بعض متاخرین نقل کرده است
که ایشان تفضیل ختنین مے کنند از جهت ثبوت زوجیت با بضعهٔ رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
و شیخ جلال الدین سیوطی در کتاب النقایہ[هر دو ۱۲] از امام علم الدین عراقی نقل کرده است که فاطمه و برادر وے ابراهیم
باتفاق افضل اند از خلفاء اربعه و از امام مالک آورده اند که گفتند که[2] ما افضل علی بضعة من النبی
صلی الله علیه وآله وسلم احداً فرسود من هیچ یکے برانکه جگر پارهٔ رسول است تفضیل نه نهم این
تفضیل نسبت بدیگران باشد نه بایشان میگویند که این روایات ضرر بمقصود ندارد و منافی مدعا نیست
مدعاء ما چنانچه تحریر کرده آمد اثبات افضلیة بوجهے خاص ہست و آن بمفضولیت بوجهے دیگر منافات
ندارد و این فضائل که مذکور شد راجع بکثرت ثواب و نفع اہل اسلام نیست بلکه بمزید شرف
نسب و کرامت جوہر ذات است چه شک نیست که در اولاد پیغمبر صلے الله علیه وآله وسلم که اجزاء او یند
شرفے و شانے ہست که در ذات شیخین نیست هیچکس را در انجا محل توقف و انکار نخواهد بود با وجود
آن ثواب شیخین اکثر و نفع ایشان در اسلام و اہل آن اعظم و وافر است با آنکه قول خطابی که از بعض مشائخ
خود نقل کرده است نیک درنے توان یافت که چه مقصود دارد خیریت چیست و افضلیت کدام است
که گفته است ابو بکر خیر من علی و علی افضل من ابی بکر اگر مراد خیریت ابو بکر از وجهے و افضلیت
علیؓ از وجهے دیگر ہست پس آن سخنے است بیرون از دائرهٔ خلاف و خارج از محل نزاع و اگر مراد از
خیریت کثرت ثواب است و از افضلیت وجوه دیگر مثل شرف ذات و کرامت نسب و امثال آن پس
منافات بمقصود ندارد و اگر غرض دیگر و مراد دیگر دارد بیان کنند تا معلوم شود که حقیقت حال چیست
والله اعلم اکنون سخن در ان ماند که مسئله ترتیب افضلیة یقینی است که برهان قاطع بران گذشت چنانچه
ترتیب خلافت یا ظنے است که دلیل آن امارات و قرائن است که برجحان و اولویت رساند بعضے برانند
که قطعی ہست و مختار نزد اکثر محققین آنست که ظنے است امام الحرمین در ارشاد بعد از اثبات خلافت علی الترتیب
بطریق سوال میگوید که اکنون چه مے گویند بعضے از صحابه را تفضیل مے دهند بر بعضے دیگر یا از مسئله
تفضیل و تفضیل آن سکوت و اعراض مے کنند جوابش میگوید که بناء مسئله تفضیل بر آنست که اما ثبات

[1] ابو بکر نیک تر ہست از علی و علی فاضل تر است از ابو بکر ۱۲ [2] نیست فاضل تر بر جگر پارهٔ نبی صلے الله علیه وآله وسلم احدے ۱۲

مفضول با وجود فاضل جائز نباشد و نظم اہل سنت و جماعۃ برانند که امام فضل باید و لیکن اگر نصب
وے موجب ہرج و مرج و ہیجان فتنہ و فساد گردد نصب مفضول بر تقدیر اہلیت و استحقاق
او مر امامۃ را باستجماع صفات و شرائط از قرشیہ و علم بحلال و حرام و مصالح و مہام دین اسلام
و ورع و عدالت و شہامت و کفایت جائز باشد و میگوید که نزد من این مسئلہ یعنی اولویت نصب
افضل قطعی نیست و جز اخبار احاد که در غیر این امامۃ کبرے که سخن ما درانست یعنی امامۃ نماز که امامت
صغر اش میگویند وارد شده نیست مثل قول آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم یؤمکم اقرءکم
یعنی باید که امام در نماز کسے شود که قرآن خواننده تر و فقه داننده تر باشد و این خود بقطع نمیرساند
پس صحیح آنست که در امامت و خلافت افضلیت شرط نیست و نزد ما دلیلے دیگر نیست که قاطع بود
و دلالت کند بر افضلیت بعضے ائمہ بر بعضے چه عقل را بدرک حقیقت آن راه نیست و اخبار که در فضائل
ایشان ورود یافته متعارض اند پس جز توقف و سکوت سبیلے نباشد لیکن غالب بر ظن چنان
مے آید که ابوبکر افضل خلائق است بعد رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم و بعد از وے عمر و ظنون در
علی و عثمان متعارض است و میگویند که از علی مرتضی نیز روایت کرده اند که فرموده است که بہترین
مردم بعد از پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم ابوبکر و عمر است بعد ازان خداوند داناتر است
بآنکه بہتر کیست تا اینجا ترجمۂ کلام امام الحرمین است و میگوید که این قولے است که ما برائے
خود اختیار کرده ام و از راهِ تقلید مجانبت نموده براهِ حق واضح رفته ایم انتہے و بعضے از فقہا
محدثین از اہل مدینه در شرح قصیدۂ امالیه نقل میکند که شیخ احمد زروق که از اعاظم فقہا و علما مشائخ
مغرب است در شرح عقیده حجة الاسلام مے گوید که علما را خلاف است در آنکه تفضیل قطعی است
یا ظنی مثل اشعری باول است و مختار باقلانی ثانی و این تفضیل در ظاہر و باطن است معاً یا در ظاہر
فقط۔ اینجا دو قول است انتہے و قاضی عضد در مواقف بعد از ایراد تفضیل فضائل علی کرم اللہ وجہہ
که شیعه بدان استدلال کرده اند با فضلیت وے و جواب ازان بحمل افضلیة بر کثرت ثواب کرده
مے گوید بدانکه مسئلہ افضلیت ازان قبیل است که در وے جزم و یقین را طمع نتوان داشت و عقل را
بمعرفت افضلیت بمعنی کثرتِ ثواب بطریق استدلال راه نیست و مستند آن جز نقل نتوان بود و این
مسئلہ نیست که متعلق بعمل باشد تا بمجرد ظن در آن باب اکتفا توان کرد بلکه این مسئلہ از باب علم و اعتقاد
است که مطلوب در وے جزم و یقین است و نصوص مذکوره از طرفین با وجود تعارض دلالۃ آنہا
قطعی نه و غایة دلالت آنہا بر اختصاص اسباب کثرة ثواب باشد و وجه کثرت ثواب نوافل
موجب زیادة ثواب قطعاً نبود چه اجر و ثواب بفضل خداست و وابسته به سعی نه وے سبحانه اگر خواہد
غیر مطیع را ثواب بدہد که مطیع را ندہد چنانچه در ما سبق در بیان عقائد معلوم شد و ثبوت امامت

اگرچه قطعی است لیکن از انجا قطع بافضلیت لازم نیاید الا غالب ظن چه امامت مفضول با وجود فاضل نزد اہل سنت جایز است وعدم جواز آن قطعی نیست لیکن ما مشائخ سلف را چنان یافتیم که میگویند افضل ابوبکر است ثم عمر ثم عثمان ثم علی و حسن ظن ما بر ایشان آنست که اعتقاد کنم که اگر ایشان دلیلے بران نمے داشتند حکم بدان نمیکردند و اتفاق بران نمے نمودند و ما درین مسئله اتباع ایشان میکنیم و براه تقلید ایشان میرویم و حقیقت امر را بعلم الہی تعالے تفویض مے نمائیم و آمدی که از افاضل علماء اصول فقه و کلام است مے گوید که مراد بتفضیل اختصاص یکے از دو شخص است بتفضیلے و صفتے که در دیگرے نباشد خواه در اصل فضیلت و صفت چنانکه عالم فاضلتر است از جاہل بصفت علم که در وے موجود است و در جاہل نیست و خواه در زیادت و کمال آن فضیلت و اصل فضیلت مشترک بود چنانکه یکے را عالم گویند از دیگرے نه صفت علم در وے زیاتی و کمالے دارد که در دیگر نیست اگرچه اصل علم در هر دو مشترک است و باینمعنی نیز در صحابه قطع نتوان کرد چه هر فضیلتے که در یکے از ایشان اثبات کنند دیگرے شریک دران باشد و اگر شریک دران نباشد بفضیلتے دیگر مخصوص بود که در مقابله آن افتد و بکثرت فضائل ترجیح نتوان کرد چه یک فضیلت بجهت زیادت شرف و نفاست راجح تر از صد فضیلت آمد چنانچه یک گوہر بقیمت زیاده از صد ہزار درم بود پس تواند که صاحب آن فضیلت را نزد الہی تعالے اجری و ثوابی بود که ارباب فضائل کثیره را نبود پس جزم بافضلیت بمعنی کثرت ثواب نیز مقطوع به نباشد این ترجمه کلام مواقف و شرح اوست انتہے۔ و مولانا سعد الدین تفتازانی در شرح عقائد نسفیه نیز سخن باین طرز گفته است میگوید که ما سلف را برین یافتیم و ظاهر آنست که اگر ایشان را دلیلے بران نمے بود حکم بدان نمیکردند و ما خود دلائل جانبین را متعارض یافتیم و این مسئله را از ان قبیل نیافتیم که چیزے از اعمال بدان تعلق باشد و توقف در وے مخل بچیزے از واجبات گردد انتہے۔ و جریان کلام محقق دوانی در شرح عقائد عضدیه نیز برین نهج است و شیخ ابن حجر مکی در صواعق محرقه که در رد شیعه باوکد وجوه و اشد طرق کرده و داد تشدد و تعصب داده است میگوید که ابوالحسن اشعری میل بدان کرده که تفضیل ابوبکر بر سائر اصحاب قطعی است و قاضی ابوبکر باقلانی میگوید که ظنی است و مختار امام الحرمین در ارشاد نیز همین است و صاحب مفهم در شرح صحیح مسلم نیز جزم بظنیت آن کرده است و ابن عبد البر در استیعاب از عبد الرزاق نقل کرده که معمر گفته است که اگر مردے گوید که عمر افضل از ابوبکر است معنف نکنم و با وے درشتی نکنم و اگر علی را فاضلتر از ابوبکر و عمر گوید نیز با وے درشتی نکنم اگر به تفضیل شیخین معترف آید و با ایشان محبت دارد و داد مدح و ثنا ایشان بدانچه ایشان مستحق و اہل اند بدہد پس عبد الرزاق میگوید که این سخن را از معمر بوکیع نقل کردم او را نیز خوش آمد و تحسین کرد شیخ ابن حجر میگوید که بناے این عدم منع و درشتی جز آن نیست که تفضیل مذکور ظنی است نه قطعی و اگر گویند

که ظنیت تفضیل مذکور بر قول کسیکه دعوے اجماع بکند و نوش بروایات شاذه که در جانب خلاف نقل کرده شد بنهد ظاهر ست ولیکن بر تقدیر دعوی اجماع بر فضلیت مذکور چنانچه راجح و مختار همان است حکم بظنیت آن درست نیاید چه اجماع از دلائل قطعیه است چنانچه در جواب آن سنت که در اصول فقه مفسر را مبرهن شده است که اجماع دلیل قطعی است ولیکن نه بجمیع انواع و اقسامش بلکه قطعی آن قسم است که دران جا خلاف اصلا نبود و آنکه در وے خلاف بود اگرچه شاذ و نادر بود ظنی بود و از قطعیت بر آید هرچند آن خلاف بجهت شذوذ و ندرتش معتد به نبود و مانع از انعقاد اجماع نیاید ولیکن در انحطاط درجه وے از قطعیت بے تاثیری نبود تا آنکه اجماعی که در اینجا است بر همین افضلیت ظنیه است و اهل اجماع نیز قطع بآن نکرده اند چنانچه از عبارات ائمه و اشارات ایشان مفهوم میگردد پس صفت ظنیت درین مسئله قید محکوم به است نه عارض حکم بعد از اجماع و مستند ش جز آن نیست که چون بدلیل قطعی ثابت شد که خلافت برین ترتیب است ظاهر آنست که افضلیت هم برین طریق باشد ولیکن از ترتیب خلافت ترتیب افضلیت بروجه قطع لازم نیاید آیا نمے بینی که اهل سنت و جماعت بر حقیت حضرت عثمان رض بخلافت اجماع دارند و در افضلیت او خلاف پس معلوم شد که از قطعیت خلافت قطعیت افضلیت لازم نیاید و ظنیت افضلیت ظنیت خلافت را مستلزم نگردد و نیز حقیقت فضل همان است که نزد پروردگار تعالے است و اطلاع بران جز باخبار و وحی ممکن نه و اخبار در مدح و ثنا همه ایشان ورود یافته و متعارض آمده است آنها که ادراک زمان وحی و مشاهده احوال آنحضرت صلے الله علیه و آله و سلم نموده باشند بقرائن و امارات دریافته باشند ولیکن دیگران که نظر بر صرف دلیل و مفهوم کلام افتند و مفهوم کلام متعارض اند دلیل ایشان جز تقلید و اتباع پیشینیان و حسن ظن بایشان نبود لیکن نظر باحادیث و اخبار که در فضائل و کمالات اصحاب ورود یافته جز توقف و امساک نیارد و اینهمه ترجمه کلام صواعق محرقه است انتهے و ملا سعد الدین در شرح مقاصد گوید

| | |
|---|---|
| لما ذهب معظم اهل السنة وكثير من الفرق الى ان المتعين للامامة افضل اهل العصر الا اذا كان فى تعينه حرج وهيجان فتن احتاج الى بحث الافضلية فقال اهل السنة الافضل ابو بكر رض ثم عمر رض ثم عثمان رض ثم على رضى الله عنهم وقد قال البعض منهم الى تفضيل على رض على عثمان والبعض الى التوقف فيما بينهما قال امام الحرمين مسئلة امتناع امامة | هرگاه که بزرگان اهل سنت و اکثر فرقه ها باین طرف رفته اند که براے امامت آنکس تعین کرده شود که افضل اهل زمانه باشد مگر آنوقت که در تعین وے حرج نباشد یا خیال برانگیختگی فتنه ها نشود و لهذا ضرورت افتاد به بحث افضلیت پس اهل سنت میگویند که افضل حضرت ابوبکر اند پس حضرت عمر پس حضرت عثمان پس حضرت علی رضی الله عنهم و بعضے از ایشان قائل اند به تفضیل حضرت علی رض بر حضرت عثمان رض و بعضے توقف میکنند درین مسئله امام الحرمین گفته که مسئله امتناع |

المفضول ليست بقطعية ولا شاهد من
العقول على تفضيل بعض الائمة على البعض
للاخبار الواردة في فضائلهم متعارضة
لكن الغالب على الظن ان ابا بكر افضل ثم
عمر ثم يتعارض الظنون في عثمان و علي رضي الله
عنهما انتهى و ملا علی قاری در شرح فقہ اکبر گوید۔
اعلم ان جميع الروافض واكثر المعتزلة يفضلون
عليا على ابي بكر وروي عن ابي حنيفة تفضيل
علي على عثمان والصحيح ما عليه جمهور اهل السنة
وهو الظاهر من قول ابي حنيفة على ما رتبه ههنا
وفق مراتب الخلافة وفي شرح العقائد للنسفية
على هذا الترتيب وجدنا السلف والظاهر انه
لو لم يكن لهم دليل هنالك لما حكموا بذلك
وكان السلف متوقفين في تفضيل عثمان على
علي حيث جعلوا من علامات السنة والجماعة
تفضيل الشيخين ومحبة الختنين والانصاف
انه ان اريد بالافضلية كثرة الثواب
فللتوقف جهة وان اريد كثرة ما يعده
ذوي العقول من الفضائل فلا انتهى ومراده
بالافضلية افضلية عثمان على علي بقرينة
ما قبله من ذكر التوقف فيما بينهما لا الافضلية
بين الاربعة كما فهم اكثر المحشيين حيث قال
بعضهم بعد قوله فلا لان فضائل كل احد منهم
كانت معلومة لاهل زمانه وقد نقل الينا
سيرتهم وكمالاتهم فلم يكن للتوقف بعد
ذلك جهة سوى المكابرة وتكذيب العقل
فيما يحكم ببداهته قال والمفضول عن بعض

مفضول قطعی نیست و نہ شاہدے عقلی دارد بر تفضیل
بعضے ائمہ بر بعض بوجہ احادیث واردہ در فضائل شان
کہ باہم تعارض دارند لیکن غالب گمان اینست
کہ ابو بکر افضل اند پستر عمر باز متعارض اند گمان در بارۂ
عثمان و علی رضی اللہ عنہما۔

بدانکہ جملہ روافض و اکثر معتزلہ تفضیل میدہند علی را
بر ابی بکر رضی اللہ عنہما و از امام ابی حنیفہ تفضیل علی بر
عثمان رضی اللہ عنہما مروی است و صحیح آنست کہ جمہور اہل سنت
بر آنند و آن ظاہر است از قول امام ابو حنیفہ چنانکہ ترتیب
دادہ است اینجا موافق مراتب خلافت و در شرح عقائد
نسفیہ است کہ برین ترتیب یافتم سلف را و ظاہر اینست
کہ اگر ایشان را دلیلے نبودے اینجا ہر آئینہ برین حکم
نکردے و سلف متوقف بودہ اند در تفضیل عثمان بر علی چہ
ایشان از علامات اہل سنت و جماعت تفضیل شیخین
و محبۃ الختنین را قرار دادہ اند (مراد از شیخین حضرت ابی بکر
صدیق و حضرت عمر اند و ختنین حضرت عثمان و حضرت علی اند
ختن بفتحتین داماد و پدر زن و برادر زن) و انصاف اینست کہ اگر
مراد گرفتہ شود بافضلیت کثرت ثواب پس برائے توقف وجہے ست
و اگر مراد گرفتہ شود آن کثرتیکہ عقلا و برا از فضائل مے شمارند پس
آن نیست انتہی و مراد وی از فضیلت افضلیت عثمان بر علی است بقرینہ ما قبل
این کلام یعنی توقف کردن میان این حضرتین نہ افضلیت میان
ہر چہار صحابہ چنانکہ اکثر محشیین فہمیدہ اند و بعضے از ایشان
بعد قول فلا نوشتہ اند کہ فضائل ہر یکے از ایشان اہل آن
معلوم است و منقول گشتہ اند بسوی ما حالات و کمالات شان
پس ضرورت توقف نماند سوائے مکابرہ (مکابرہ یعنی معارضہ کسے و جنگ
مقصود از آن محض جنگ باشد و اظہار حق نباشد) یا تکذیب عقل در انچہ کہ بہداہت
حکم کردہ شود

المتأخرين انه لا جزم بالافضلية بهذا
المعنى ايضا اذ ما من فضيلة تروى لاحدهم
الا ولغيره مشاركة فيها وبتقدير اختصاصها
به حقيقته فقد يوجد لغيره ايضا اختصاص
بغيرها على انه يمكن ان يكون فضيلة واحدة
ارجح من فضائل كثيرة اما لشرفها في نفسها
او لزيادة كميتها وقال المحشي آخرا ي فلا
جهة للتوقف بل يجب ان يجزم بافضلية علي رض
اذ قد تواتر في حقه ما يدل على عموم مناقبه
ووفور فضائله واتصافه بالكمالات واختصاصه
بالكرامات هذا هو المفهوم من سوق كلامه
ولذا قيل فيه رائحة من الرفض لكنه فرية
بلا مرية اذ كثرة فضائل علي عليه السلام
وكمالاته العلية وتواتر النقل فيه معنى
بحيث لا يمكن لاحد انكاره ولو كان هذا
رفضا وتركا للسنة لم يوجد من اهل الرواية
والدراية سني اصلا فاياك والتعصب
في الدين والتجنب عن حق اليقين انتهى
ما في شرح القاري۔

واز بعضے متاخرین منقول است کہ بر فضیلت بدین معنی یقین
نیست چہ کہ فضیلتے چنین نیست کہ برائے یکے روایت کردہ شود
و دیگرے را دران مشارکت نباشد و در صورت مخصوص بودن
وے بدان پس در حقیقت اکثر برائے غیر ہم یافتہ میشود و اختصاص
وے بغیر نیز علاوہ اینکہ ممکن است کہ یک فضیلت راجح تر باشد
از فضائل کثیرہ یا بوجہ شرف وے در ذات خود یا بوجہ زیادتی
مقدار وے باز محشی گفتہ کہ وجہے برائے توقف نیست بلکہ
واجب است کہ یقین کردہ شود بہ افضلیت علی چہ کہ در حق وے
متواتر گشتہ آنکہ دلالت میکند بر عام مناقب وے و زیادتی
فضائل وے و موصوف بکمالات بودن و مخصوص بکرامات
شدن ہمین مفہوم میشود از سیاق کلام وے و برائے ہمین
سبب بعضے گفتہ اند کہ دروے یعنی در امام ابی حنیفہ رح بوئے رفض بود
لیکن این بلا شک دروغ است چہ کہ کثرت فضائل علی علیہ السلام
و کمالات عالیہ وے و تواتر نقل دران چنین است کہ کسے
انکار وے نتوانند کرد و اگر این رفض و ترک سنت باشد
از اہل روایت و درایت پس کسے سنی نیافتہ خواہد شد
قطعاً پس دور دار خود را از تعصب در دین و دور شدن
از حق الیقین تا اینجا است آنچہ کہ در شرح
علی قاری است۔

کاتب حروف گوید کہ سخن درین مبحث بسطے خواہد مگر وقت مساعد نیست فمن شاء الاطلاع
علیه فلیطلب من المطولات الفن

نظم

| | |
|---|---|
| بسکہ تابد مہر حیدر ہر دم از سیمائے من | آسمان را سرفرازی باشد از بالائے من |
| چون سخن گویم ز معراجش کہ آن دوش نبی است | پائے در دامن کشد فکر فلک پیمائے من |
| بہر وصافی او سر تا قدم گشتم زبان | تا نگردد غیر مدحش ظاہر از اجزائے من |
| طبع من گشت چون دریا ز فیض مرتضیٰ | ابر گوہر بار جوید فیض از دریائے من |
| خاک راہش در دو چشم من بجائے سرمہ است | نیک دیدم آفرین بر دیدۂ بینائے من |
| گر نبودی ذو الفقارش در دو دست دل | لقمہ کردے مرا این نفس اژدرہائے من |

| | |
|---|---|
| نے من تنہا بمدحش سرفرازی میکنم | غیر ازین ہرگز کسے نشنیدہ از آبائے من |
| اے صبا در گردنت خاکم ببر سوئے نجف | بعد مردن چون فسردہ ریزد ہم اعضائے من |

## ایضاً

| | |
|---|---|
| داری دلا برائے سلوک طریق حق | باید قدم نہی بہ رہ شاہ اولیا |
| شاہیکہ از بلندی قدرش خبر دہد | ایزد بہ هَلْ اَتیٰ و تاکید اِنَّمَا |
| بر تخت ملک فقر چو او شاہ مطلقست | شاہان فقر جملہ بدو کردہ اقتدا |
| وصف کمال اوست سلونی و لو کشف | کس را نبود عرضۂ این بعد انبیا |

## قدوة المحققین مولانا جلال دوانی گوید ؎

| | |
|---|---|
| رو رخت طلب بساقی کوثر کش | وز کوثر کثرت مے وحدت درکش |
| لا یظماء اصلا ابدا شاربہا | رمزیست ازین مے ار توانی درکش |

تشنہ نخواہد شد ہرگز کاشے نوشندہ وے ۱۲

## رباعی

| | | |
|---|---|---|
| در ملک حقیقت است آن شاہ مدا | | دست طلب از دامن آن شاہ مدار |
| آن باب مدینۂ علوم است ورا | ایضاً | زان در کہ رسی زود بہ بستند کہ بار |
| خورشید کمال است نبی ماہ ولی | | اسلام محمد است و ایمان است علی |
| گر بینتے برین سخن مے طلبی | | بنگر کہ ز بینات است اسماست جلی |

وخود مولانا علیہ الرحمۃ متکفل شرح این رباعیات است من شاء فلیرجع الیہ وعمدۂ مشائخ نقشبندیہ حضرت شاہ غلام علی دہلوی در ملفوظات شیخ خود حضرت مرزا مظہر جان جانان قدس سرہ السامی مے نویسند کہ مے فرمودند نسبت ما بجناب امیر المومنین حضرت علی مرتضیٰ کرم اللہ وجہہ میرسد و فقیر را نیازے خاص بآنجناب ثابت است. در وقت عروض عارضۂ جسمانی توجہ بآنحضرت واقع میشود و سبب حصول شفا مے گردد۔ یکبار قصیدۂ کہ مطلعش اینست ؎

| | |
|---|---|
| فروغ چشم آگاہی امیر المومنین حیدر | ز انگشت ید اللّٰہی امیر المومنین حیدر |

بجناب ایشان عرض نمودم نوازشہا فرمودند میفرمودند محبت ائمہ اہل بیت اطہار رضی اللہ عنہم موجب ایمان و سرمایۂ بقائے تصدیق و ایقان است ہیچ عملے بجز محبت این اکابر رضی اللہ تعالیٰ عنہم وسیلۂ نجات نداریم و نیز برزبان شریف این شعر بگذشت ؎

| | |
|---|---|
| نکرد مظہر ما طاعتے و رفت بخاک | نجات خود بتولائے بوتراب گذشت |

انتہی شیخ امان پانی پتی کہ در تصوف شانے بزرگ دارد و شارح لوائح است میفرمود سرمایۂ درویشی پیش ما دو چیز است تہذیب اخلاق و محبت خاندان پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم فرمودے کہ علامت

کمال محبت آنست کہ از محبوب بمتعلقان او تجاوز کند پس علامت کمالِ محبتِ حق آن باشد کہ بمحبت او متابعتِ پیغمبر کند و علامت محبت پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم آنکہ بمحبت اہل بیت او سرایت کند فقیر کاتب الحروف گویدا این کمال را در ذات حضرت ولی نعمت طاب ثراہ بدیدۂ ظاہر و باطن دیدم و دریافتم

| | |
|---|---|
| جہان مین خاکِ شفا اُسکی خاک کیون نہ بنے | جو دل سے درد کرے شاہ بوتراب کا نام |
| تشنہ کامی سے تراب اپنی تو کیون کہاتا ہی غم | پہنچی ہے فریاد تیری ساقی کوثر تلک |
| تجہپر تو اے تراب علی کا کرم ہے نت (یعنی ہمیشہ ۱۲) | پشتی پہ ہے ہمیشہ تری شاہِ محتبے |

از اشعار حضرت ایشان است ۔

# فصل پنجم

## در ذکر بعضے احادیث دالہ بر وجوبِ محبت و تعظیم اہلِ بیت اطہار من غیر تخصیص اسمائہم الشریفۃ والقابہم المنیفۃ

صاحب صواعق محرقہ در باب حادی عشر کہ در فضائل اہل بیت است در مبحث آیہ رابع عشر در مقصد ثانی ازان میفرماید

| | |
|---|---|
| وصح انہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم قال احبوا اللہ لما یغذ وکم من نعمۃ واحبونی لحب اللہ عز وجل واحبوا اھل بیتی لحبی ونیز میفرماید وفی روایۃ اخری لن تبلغوا خیرا حتی یحبوکم للہ ولقرابتی - وفی اخری ولا یؤمن احدھم حتی یحبکم لحبی اترجون ان تدخلوا الجنۃ بشفاعتی ولا یرجوھا بنو عبد المطلب وبقی لہ طرق اخری کثیرۃ انتہی | وصحیح است کہ فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم دوست دارید خدا را بانچہ کہ میخوراند شما را از نعمت و دوست دارید مارا بوجہ محبت خدا ے عز وجل و دوست دارید اہل بیت مارا بوجہ محبتِ من ۔ و در روایت دیگر است ہرگز فائز نخواہید بخیر ے تا وقتیکہ دوست نخواہید داشت مارا براے خدا و بہر قرابت من و در روایت دیگر است کہ مومن کامل نخواہد بود ہیچ یکے از او شان تا وقتیکہ دوست نخواہد داشت بوجہ دوستی من آیا امید میدارید کہ داخل خواہید شد بشفاعتِ من در جنت امید آن نمیدارند |

و قاضی عیاض مالکی کہ از ائمہ کبار فنِ حدیث است در کتاب شفا فصلے علیحدہ براے تعظیم و توقیر اہلِ بیت معقود نمودہ است دران میفرماید ۔

| | |
|---|---|
| ومن توقیرہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبرہ بر آلہ وذریتہ وامہات المومنین ازواجہ | واز تعظیم وے صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و نیکی کردن بوے نیکی کردن است با آل وے و ذریت وے و ازواج وے کہ امہات المومنین |

كما خص عليه السلام وسلكه السلف الصالح
رضي الله عنهم قال الله تعالى انما يريد الله
ليذهب عنكم الرجس اهل البيت الآية
وقال الله تعالى وازواجه امهاتهم الآية
عن زيد بن ارقم قال قال رسول الله صلى الله
عليه وآله وسلم انشدكم بالله واهل بيتي
ثلثا قلنا لزيد من اهل بيته صلى الله عليه وآله
وسلم قال آل علي وآل جعفر وآل عقيل وآل عباس
رضي الله عنهم وقال صلى الله عليه وآله وسلم
اني تارك فيكم ما ان اخذتم به لن تضلوا
كتاب الله وعترتي اهل بيتي فانظروا كيف
تخلفوني فيهما وقال صلى الله عليه وآله وسلم
معرفة آل محمد براءة من النار وحب آل محمد
جواز على الصراط والولاية لآل محمد امان من العذاب
وقال بعض العلماء معرفتهم هي معرفة مكانهم
من النبي صلى الله عليه وآله وسلم فاذا عرفهم
بذلك عرف وجوب حقهم وحرمتهم بسببه انتهى

چنانکه مخصوص کرد آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم وبهمین رفته اند سلف صالح رضی الله عنهم اجمعین فرمود حق تعالی
میفرماید که جز این نیست که میخواهد خدا تا دور کند از شما پلیدی را
ای اهل بیت تا آخر آیت . وفرمود حق تعالی وازواج آنحضرت
صلی الله علیه وآله وسلم مادر مسلمانان اند تا آخر مروی است
از زید بن ارقم که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
که قسم میدهم شما را بخدا واهل بیت خود سه بار از زید پرسیدیم
که اهل بیت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم کرام بودند گفت آل علی
وآل جعفر وآل عقیل وآل عباس رضی الله عنهم وفرمود رسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم که من گذارنده ام در شما چیزی را که اگر
او را خواهید گرفت هرگز گمراه نخواهید شد کلام مجید واولاد من
که اهل بیت اند پس ببینید که چگونه عوض میفهمید مارا در اوشان
وفرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شناخت آل محمد باعث
بری گشتن است از دوزخ ومحبت آل محمد باعث روان شدن است
برصراط وولایت آل محمد باعث امان از عذاب است وبعضی علما
گفته که معرفت اهل بیت همین معرفت مرتبه اوشان است بسبب نبی صلی الله
علیه وآله وسلم پس هرکسیکه شناخت اوشان را باینطور شناخت واجب بودن حق وحرمت شان را بسبب آنحضرت صلی الله علیه وسلم

وجناب قدوة المحدثین سید المسندین حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی در قرة العینین فی تفضیل الشیخین
در فضائل حضرت علی مرتضی میفرماید از انجمله است قول آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم در غدیر خم۔

كاني قد دعيت فاجبت واني قد تركت فيكم
الثقلين احدهما اكبر من الآخر كتاب الله وعترتي
فانظروا كيف تخلفوني فيهما فانهما لن يتفرقا
حتى يردا على الحوض ثم قال ان الله عز وجل
مولائي وانا ولي كل مؤمن ثم اخذ بيد علي
فقال من كنت وليه فهذا وليه اللهم وال من
والاه وعاد من عاداه

من طلبیده ام پس قبول کردم ومن گذاشته ام میان شما
ثقلین را یکی از اوشان بزرگ است از دیگرے یکے کتاب خدا
ودیگر اولاد من پس ببینید که چگونه عوض میفهمید مارا در اوشان
پس تحقیق که آن هردو متفرق نخواهند شد تا آنکه بیایند بمن
برحوض باز فرمود که خدای عزوجل مولای من است ومن ولی هر مؤمن ام
باز گرفت دست علی را وفرمود کسیکه باشم ولی او پس این نیز
ولی وی است بار خدایا دوست دار کسیکه دوست دارد این را ودشمن دار کسیکه دشمن دارد او را

ومعنی این حدیث وجوب محبت اهل بیت است واعتقاد فضائل ایشان وتعظیم وتبجیل ایشان انتهی

وصاحب مفتاح النجا فی مناقب آل العبا میفرماید
اخرج الترمذی والحاکم عن ابن عباس رضی الله
عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم احبوا الله لما یغذوکم من نعمه فاحبونی
لحب الله واحبوا اهل بیتی لحبی -
**وایضاً** میفرماید واخرج الحفاظ ابو عبد الله
محمد بن یزید ابن ماجة الربعی القزوینی و
ابوبکر محمد بن هارون الرویانی والطبرانی
فی الکبیر وابن عساکر عن محمد بن کعب القرظی
عن العباس بن عبد المطلب رضی الله عنه
ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال
ما بال اقوام یتحدثون فاذا رأوا الرجل من
اهل بیتی قطعوا حدیثهم والذی نفسی بیده
لا یدخل قلب امرئ الایمان حتی یحبهم لله
ولقرابتهم منی اقول قد اشار الحافظ احمد بن
حجر الهیتمی المکی الی صحة هذا الحدیث انتهی

برآورده ترمذی وحاکم از ابن عباس رضی الله عنه که گفت که
فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دوست دارید خدا را
بسبب آنچه که میخوراند شما را از نعمت پس دوست دارید مرا
بسبب دوستی خدا ودوست دارید اهل بیت مرا بوجه محبت من
و برآوردند حفاظ ابوعبد الله محمد بن یزید ابن ماجه ربعی قزوینی
وابوبکر محمد بن هارون رویانی وطبرانی در کبیر وابن عساکر از
محمد بن کعب قرظی از عباس بن عبد المطلب رضی الله عنه که
فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم چیست حال
آن قوم که سخنها میکنند وهرگاه که می بینند مردی را از
اهل بیت من قطع میکنند سخنها را وقسم بذاتیکه نفس من
بقبضهٔ قدرت اوست نه داخل خواهد شد ایمان در
قلب کسی تا وقتیکه دوست ندارد اهل بیت مرا برای خدا
و بسبب قرابت من میگویم که اشاره کرده است
حافظ ابن حجر هیتمی مکی به صحیح بودن این
حدیث انتهی

ونیز صاحب مفتاح النجا در نزل الابرار بما صح من مناقب اهل البیت الاطهار میفرماید

اخرج مسلم عن زید بن ارقم رضی الله عنه
قال قام رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
یوما فینا خطیبا بماء یدعی خما بین مکة والمدینة
فحمد الله واثنی علیه ووعظ وذکر ثم قال اما بعد
الا ایها الناس انما انا بشر یوشک ان یأتینی
رسول ربی فاجیب وانی تارک فیکم الثقلین
اولهما کتاب الله فیه الهدی والنور فخذوا
بکتاب الله واستمسکوا به فحث علی کتاب الله
ورغب فیه ثم قال واهل بیتی اذکرکم
الله فی اهل بیتی اذکرکم الله فی اهل بیتی

برآورد مسلم از زید بن ارقم رضی الله عنه که گفت قائم
شد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم میان ما روزی
بمقام خم غدیر میان مکه ومدینه وخطبه خواند پس حمد
خدا وثنایش کرد وپند ونصیحت نمود باز فرمود که آگاه
باشید ای مردمان که من بشرم قریب است که بیاید
مرا فرستادهٔ رب وقبول کنم وی را یعنی خبر داد بقرب وفات
خویش وتحقیق من خواهم گذاشت میان شما ثقلین که اول آن
کتاب الله است ودر آن هدایت ونور است پس بگیرید کتاب الله
وچنگ زنید بدان ورغبت داد وتاکید کرد بر کتاب الله وبرانگیخته کرد
بدان باز فرمود واهل بیت من یاد میدهم خدا را شما را در اهل بیت خود

اذکرکم الله فی اهل بیتی ونیز مے فرماید۔
اخرج احمد وابن جریر والحاکم عن ابی ذر الغفاری رضی الله عنه انه قال وهو آخذ بباب الکعبة سمعت النبی صلی الله علیه وآله وسلم یقول الا ان مثل اهل بیتی فیکم مثل سفینة نوح من رکبها نجی ومن تخلف عنها هلك۔
ونیز مے فرماید واخرج الحاکم عن عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ایها الناس انی فرط لکم وانی اوصیکم بعترتی خیرا موعدکم الحوض واخرج عن ابی هریرة رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال خیرکم خیرکم لاهلی من بعدی ونیز مے فرماید
واخرج احمد والترمذی عن عبد المطلب بن ربیعة قال قال رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم والله لا یدخل قلب امرء ایمان حتی یحبکم لله ولقرابتی

واین را سہ بار مکرر فرمود۔
وبرآورد احمد وابن جریر وحاکم از ابی ذر غفاری رضی الله عنه که گفت درانحالیکه بدست گیرندہ بود دروازہ کعبہ شریفہ که شنیدم نبی صلی الله علیه وآله وسلم را که مے فرمود آگاہ باشید که مثال اہل بیت من در شما مثل کشتی حضرت نوح است کسیکه سوار شد بران نجات یافت وکسیکه باز ماند از آن ہلاک شد
وبرآورد حاکم از عبد الرحمن بن عوف رضی الله عنه که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله اے مردمان تحقیق من فرط ام برائے شما (فرط بمعنی پیش فرستادن سول بسوئے کسے مردن فرزندان کسے در کوچکی وغیرہ منتخب) وتحقیق من وصیت میکنم شما را با ولاد خود که بہتر وعدہ دہندہ اند بشما بحوض کوثر وبرآورد حاکم از ابی ہریرہ رضی الله عنه که رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فرمود که بہترین شما آنست که نیک باشد با اہل من بعد من۔
وبرآورد امام احمد وترمذی از عبد المطلب ابن ربیعه که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که قسم بخدا نه داخل خواہد شد ایمان در قلب کسے تا وقتیکه دوست ندارد شما را برائے خدا وبسبب قرابت من۔

# فصل ششم

## در ذکر نبذے از احادیث داله بر حرمت بغض اہل بیت اطہار عموما وسوء حال باغضین این ابرار

صاحب صواعق در مقصد ثانی از آیه رابع عشر که در فضائل اہل بیت است مے فرماید

صح انه صلی الله علیه وآله وسلم قال والذی نفسی بیده لا یبغضنا اهل البیت احد الا ادخله الله النار واخرج احمد مرفوعا من ابغض

صحیح است که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قسم بآنکه نفس من بقبضه قدرت اوست که نه دشمن خواہد داشت اہل بیت ما را کسے مگر داخل خواہد کرد الله تعالی او را در دوزخ وبرآورد امام احمد مرفوعا که کسیکه دشمن دارد

اهل البيت فهو منافق واخرج الديلمي مرفوعاً
بغض بني هاشم والانصار كفر و بغض العرب
نفاق انتهى وصاحب مفتاح النجا در اوائل كتاب خود ميفرمايد
واخرج الحافظان ابو الشيخ عبد الله بن محمد بن
حيان الوزان الاصبهاني في تفسيره و ابو نعيم
احمد بن عبد الله الاصبهاني عن عبد الله
الاصبهاني عن عبد الله ابن بدر الخطمي
عن ابيه رضي الله عنه ان النبي صلى الله عليه
وآله وسلم قال من احب ان يبارك له في اجله
وان يمتعه الله بما خوله فليخلفني في اهلي خلافة
حسنة ومن لم يخلفني فيهم بتك عمره وورد علي
يوم القيمة مسوداً وجهه اقول يبارك له في
اجله اي في عمره و بتك اي قطع و نيز ميفرمايد
واخرج الحافظ ابو حاتم محمد بن حبان التميمي البستي
في صحيحه والحاكم عن ابي سعيد الخدري رضي الله
عنه قال قال رسول الله صلى الله عليه وآله
وسلم والذي نفسي بيده لا يبغضنا اهل البيت
احد الا اكبه الله في النار و في رواية اخرى
عند الحاكم الا ادخله الله النار واخرج الطبراني
في الكبير عن الحسن بن علي رضي الله عنه
عن النبي صلى الله عليه وآله وسلم قال
لا يبغضنا ولا يحسدنا احد الا ذيد يوم القيمة
عن الحوض بسياط من النار واخرج ابو نعيم
عن علي كرم الله وجهه عن النبي صلى الله عليه
وآله وسلم قال من آذاني في اهلي فقد آذى الله
وصاحب صواعق در فصل ثاني از باب حادي عشر ميفرمايد
الحديث الحادي عشر اخرج ابن عساكر عن

اہل بیت را پس منافق است و برآورد دیلمی مرفوعاً که بغض
داشتن با بنی ہاشم و انصار کفر است و بغض داشتن با عرب
نفاق است ۔
و برآورده اند ہر دو حافظ یکے ابو الشیخ عبد اللہ بن محمد بن
حیان الوزان اصبهانی در تفسیر خود و دیگر ابو نعیم احمد بن
عبد اللہ اصبهانی از عبد اللہ اصبهانی از عبد اللہ ابن بدر الخطمی
از پدر خود که فرمود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم که
کسیکه دوست دارد که برکت دهد اللہ تعالے در عمر وے
و فائده دهد ویرا بانچه که داده است ویرا پس باید که مرا
عوض داند در اہل من بوجہے خوبتر و ہر که مارا عوض نداند
در او شان قطع کند عمر خود را و بیاید نزد ما روز قیامت
روسیاه ۔ میگویم که لفظ اجل درین قول یبارک له فی اجله
بمعنی عمر است و تبک بمعنی قطع ۔
و برآورد حافظ ابو حاتم محمد بن حبان تمیمی بستی در صحیح خود
و حاکم از ابی سعید خدری رضے اللہ عنہ که فرمود رسول اللہ
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم قسم بذاتیکه نفس من بقبضۂ قدرت
اوست که نه دشمن خواہد داشت اہل بیت را کسیکه مگر سرنگون
خواہد کرد ویرا خدا در دوزخ و در روایت دیگر نزد حاکم است
که مگر داخل خواہد کرد خدا ویرا در دوزخ و برآورد طبرانی
در معجم کبیر از حسن بن علی رضے اللہ عنہما و وے از آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم که فرمود نه دشمن خواہد داشت
مارا و نه حسد خواہد کرد بر ما کسے مگر رانده کرده خواہد شد
یوم قیامت باوے تازیانها از دوزخ و ابو نعیم برآورد
از جناب امیر کرم اللہ وجہہ و وے از آنحضرت صلے اللہ
علیہ وآلہ وسلم که فرمود آنحضرت که ہر که ایذا داد مرا در باره
اہل بیت من پس بتحقیق ایذا داد خدا را ۔
حدیث یازدهم برآورده ابن عساکر از علی رضی اللہ

عن علی رضی الله عنه ان رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال من آذی شعرة منی فقد آذانی ومن آذانی فقد اذی الله

که فرمود رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم که هر که ایذا داد برابر موی از من پس تحقیق ایذا داد مارا و هر که ایذا داد مارا پس تحقیق ایذا داد خدا را۔

## فصل هفتم

### در ذکر کلمات و معاملات خلفای راشدین و صحابهٔ هادیین و ائمهٔ دین و علمای متقین اهل سنت و جماعت در حق اهل بیت اطهار

و آن در کثرت حدی ندارد پس گنجایش آن درین مختصر غیر متصور لیکن بحکم ما لا یدرک کله لا یترک کله (انکه در نه یابد کل وی را ترک نمی‌کنند کل او را) بر ذکر اقل قلیلی ازان اکتفا می‌کند پس ازانجمله است آنچه صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد آیهٔ رابع عشر از آیات فضائل اهل بیت میفرماید

اخرج البخاری فی صحیحه عن ابی بکر انه قال والذی نفسی بیده لقرابة رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم احب الیّ ان اصل من قرابتی وفی روایة احب الیّ من قرابتی وفی اخری والله لان اصلکم احب الیّ من ان اصل قرابتی لقرابتکم من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ولعظم لعظیم الذی جعله الله له علی کل مسلم واخرج ایضا عنه ارقبوا محمدا صلی الله علیه وآله وسلم فی اهل بیته انتهی وقال صاحب الصواعق فی مبحث الآیة الرابعة من آیات فضائل اهل البیت فی شرح هذا الکلام ای احفظوه فیهم فلا تؤذوهم

برآورد بخاری در صحیح خود از ابی بکر صدیق که گفت قسم بذاتیکه نفس من بقبضهٔ قدرت اوست هر آئینه قرابت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم دوست تر است بسوی من ازینکه بیامیزم من از قرابت خود و در روایت دیگر است که دوست تر است نزد من از قرابت من و در روایت دیگر است که قسم بخدا اگر بیامیزم از شما دوست تر است بسوی من ازینکه بیامیزم قرابت خود را با قرابت شما از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم و هر آئینه بزرگ است تعظیم کسیکه گردانید وی را خدا فرض بر هر مسلمان و برآورده شد نیز ازوی که چشم دارید حب محمد صلی الله علیه وآله وسلم را در اهل بیت وی انتهی و صاحب صواعق در مبحث آیت رابعه از آیات فضائل اهل بیت در شرح این کلام گفته که یاد دارید علی را در اهل بیت و ایذا نرسانید اوشان را

وازانجمله است آنچه در مبحث آیه رابع از فضائل اهل بیت میفرماید

قال ابو بکر علی عترة رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ای الذین حث علی التمسک بهم فخصته لما قلناه وکذلک خصه صلی الله

ابو بکر صدیق فرمود که علی از اولاد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم اند یعنی ازان کسانیکه ترغیب داد آنحضرت بر چنگ زدن باوشان و مخصوص ساخت وی را چنانکه گفتم

علیه وآله وسلم بما مر یوم غدیر خم

وہمچنین مخصوص کرد ویرا آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بآنکہ یوم غدیر خم ...

وازانجملہ است انچہ در مقصد خامس از مقاصد آیہ رابع عشر از آیات فضائل اہل بیت اطہار میفرماید

اخرج العسکری عن انس رضی الله عنه
قال بینما النبی صلی الله علیه وآله وسلم
فی المسجد اذ اقبل علی رضی الله عنه فسلم
ثم وقف ینظر موضعا یجلس فیه فنظر صلی الله
علیه وآله وسلم فی وجوه الصحابة رضی الله عنهم
ایهم یوسع له وکان ابوبکر رضی الله عنه
عن یمینه فتزحزح له عن مجلسه وقال ههنا
یا ابا الحسن فجلس بین النبی صلی الله علیه وآله
وسلم وبین ابی بکر رضی الله عنه فعرف السرور
فی وجه رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
وقال یا ابا بکر ما یعرف الفضل لاهل الفضل
الا اهل الفضل

برآورد عسکری از انس رضے اللہ عنہ کہ گفت آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در مسجد تشریف میداشت کہ علی
رضے اللہ عنہ بیامد وسلام کرد ومتوقف شدہ میدید
جاے را برائے نشست خود پس نظر کرد آنحضرت
صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بسوے صحابہ رضے اللہ عنہم
کہ از اوشان کدام شخص جا میدہد وحضرت ابوبکر رضی اللہ عنہ
بجانب راست آنحضرت نشستہ بود پس در گذشت از جاے
نشست خود وگفت بنشین اینجا اے ابوالحسن ونشست حضرت
علی میان آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وحضرت ابی بکر صدیق
رضی اللہ عنہ وشناختہ شد کیفیت مسرت در چہرہ آنحضرت صلی اللہ علیہ
وآلہ وسلم وفرمود اے ابوبکر بزرگی کسے نے شناسد مگر آنکہ
خود بزرگ باشد۔

وازانجملہ است انچہ در مقام مذکور میفرماید

واخرج الدارقطنی عن الشعبی قال بینما ابوبکر
جالس اذ طلع علی فلما رآه قال من سره ان ینظر
الی اعظم الناس منزلة واقربهم قرابة وافضلهم
حالة واعظمهم عنا حقا عند رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم فلینظر الی هذا الطالع۔

وبرآورد دارقطنی از شعبی کہ گفت روزے حضرت ابوبکر
رضے اللہ عنہ نشستہ بود کہ برآمد حضرت علی پس ہرگاہ
کہ دید حضرت صدیق رض ویرا گفت کہ اگر کسے را خوش آید کہ ببیند
بسوے بزرگترین مردم در مرتبہ وقریب ترین مردم در قرابت وافضل ایشان
در حالت وعظیم ترین ایشان از ما یان حق نزد رسول خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم پس باید کہ ببیند
این طالع۔

وازانجملہ است انچہ در مقام مذکورے فرماید

واخرج ابن ابی الدنیا ان عمر رضی الله عنه
لما اراد ان یفرض للناس قالوا له ابدأ
بنفسک فابی وبدأ بالاقرب الی رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم فلم یأت قبیلة
الا بعد خمس قبائل وفرض للبدریین خمسة
الآف ولمن ساواهم اسلاما ولم یشهد
بدرا خمسة الآف وللعباس رضی الله عنه

برآورد ابن ابی الدنیا کہ حضرت عمر رضے اللہ عنہ ہرگاہ کہ
خواست کہ حصص مردم از مال غنیمت معین سازد مردمان گفتند
کہ از ذات خود شروع (یعنی اول حصہ خود معین کن) پس انکار کرد
وابتدا کرد از اعزای قریب رسول اللہ صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم ونداد
ہیچ قبیلہ را مگر بعد پنج قبیلہ ومعین کرد برای بدریین پنج ہزار
وبرای آنانکہ مساوی اوشان بودند در اسلام ودر بدر حاضر نشدند
نیز ہمین قدر وبراے حضرت عباس رضی اللہ عنہ

اثنی عشر الفاً وللحسین رضی الله عنهما کابیهما ومن
ثم قال ابن عباس رضی الله عنه انه کان
یحبهما لانه فضلهما فی العطاء علی اولاده

دوازده هزار و برای حضرات حسنین رضی الله عنهما مثل پدر
شان دازین وجه حضرت ابن عباس فرمودند که عمر دوست
میداشت او شانرا چرا که بزرگی داد او شانرا در عطا بر اولاد خویش

ولهذا انجمله است انچه صاحب مفتاح النجا در فصل ثالث از باب خامس سے فرماید۔

اخرج ابو سعد السمان عن ابن عباس رضی الله
عنه انه قال لما فتح الله تعالی المدائن علی اصحاب
رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ایام عمر
عمر بالانطاع فبسطت فی مسجد رسول الله
فاول من بدر الیه الحسن بن علی رضی الله عنهما
فقال یا امیر المؤمنین اعطنی حقی مما فتح الله علی
المسلمین فقال عمر رضی الله عنه بالرحب
والکرامة فامر له بالف درهم ثم انصرف
فبدر الیه الحسین بن علی رضی الله عنهما
فقال یا امیر المؤمنین اعطنی حقی مما فتح الله علی المسلمین
فقال عمر رضی الله عنه بالرحب والکرامة
فامر له بالف درهم ثم انصرف فبدر
الیه ابنه عبد الله بن عمر فقال یا امیر المؤمنین
حقی مما فتح الله علی المؤمنین فقال عمر رضی الله عنه
بالرحب والکرامة فامر له بخمسمائة درهم
فقال یا امیر المؤمنین انا رجل مشتد اضرب
بالسیف بین یدی رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم والحسن والحسین طفلان یدرجان
فی سکک المدینة تعطیهم الفاً الفاً وتعطینی
خمسمائة درهم قال عمر رضی الله عنه نعم
اذهب فائتنی باب کابیهما وام کامهما
وجد کجدهما وجدة کجدتهما وعم کعمهما
وعمة کعمتهما وخال کخالهما وخالة کخالتهما فانک

برآورد ابو سعد سمان از ابن عباس رضی الله عنه که وقتیکه
شهر مدائن در زمان خلافت حضرت عمر رضی الله عنه فتح شد
پس حضرت فاروق امر فرموده بگسترانیدن فرش چرمی
در مسجد نبوی صلی الله علیه وآله وسلم وجمع کردن مال غنیمت
پس اول حضرت امام حسن علیه السلام آمد فرمود که یا امیر المومنین
حق من انچه که خدا بر مسلمین مقرر کرده است عطا کنید حضرت عمر
رضی الله عنه فرمود بالرحب والکرامة (یعنی آمدن شما باعث
کرامت ولایق مرحبا گفتن است) و هزار درهم بدو عنایت کرد
بعد تشریف بری شان امام حسین علیه السلام آمد و گفت ای
امیر المومنین حق من انچه که خدا مقرر کرده است بر مسلمین
عطا کنید حضرت عمر فرمود بالرحب والکرامة و هزار درهم بدو
عنایت کرد بعد ازان پسر وے حضرت عبد الله بن عمر آمد
و گفت ای امیر المومنین حق من انچه که خدا مقرر کرده است
بر مسلمین عطا کنید حضرت عمر فرمود بالرحب والکرامة و پنجصد
درهم بدو عنایت کرد حضرت ابن عمر گفت که ای امیر المومنین
که من جوان بودم در عهد رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم
جهاد میکردم وحسنین صغیر السن بودند و در کوچه های
مدینه بازی میکردند او شانرا هزار هزار درهم عطا کردی
و مارا پنجصد امیر المومنین فرمود که برو و بیار
مارا پدر مثل پدر شان و مادر مثل مادر شان و جد
مثل جد شان و جده مثل جده شان و عم مثل
عم شان و عمه مثل عمه شان و خال مثل خال
شان و خاله مثل خاله شان پس تحقیق تو

الا نا نثنی به اما ابوها فعلی المرتضی وامها
فاطمة الزهراء وجدها محمد ن المصطفی صلی الله
علیه وآله وسلم وجدتها خدیجة الکبری
وعمها جعفر بن ابی طالب وعمتها ام هانی
بنت ابی طالب وخالها ابراهیم ابن رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وخالتها رقیة
وام کلثوم بنتا رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم فسمع بذلك علی کرم الله وجهه
فقال سمعت رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم یقول عمر بن الخطاب سراج
اهل الجنة فبلغ ذلك عمر رضی الله عنه
فقام ومعه جماعة من اصحاب رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم فاتی الی باب
علی کرم الله وجهه فتضرب الباب فخرج
علی کرم الله وجهه فقال اسمعت رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم یقول عمر بن الخطاب
سراج اهل الجنة قال نعم قال اکتب
لی خطا فکتب بسم الله الرحمن الرحیم
هذا ما ضمن علی ابن ابی طالب لعمر بن
الخطاب عن رسول الله صلی الله علیه
وآله وسلم عن جبرئیل علیه السلام عن الله
تبارك وتعالی ان عمر بن الخطاب سراج
اهل الجنة فی الجنة فاخذها عمر رضی الله عنه
واعطاها احد اولاده وقال اذا انا مت
وغسلتمونی وکفنتمونی فادرجوا هذه معی
فی کفنی حتی القی بها ربی عزوجل فلما اصیب
به الموت غسل وکفن وادرج معه فی کفنه

نخواهی آورد مثل شان او پدر شان علی مرتضی است
و مادر شان فاطمهٔ زهرا و جد شان رسول خدا
صلی الله علیه وآله وسلم وجده خدیجه کبری وعم جعفر طیار
وعمه ام هانی بنت ابی طالب وخال ابراهیم ابن رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم وخاله رقیه وام کلثوم دختران پیغمبر
صلی الله علیه وآله وسلم اند پس ابن عمر ساکت شدند
واین خبر بحضرت علی مرتضی رضی رسید او شان فرمودند که
من از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم شنیده ام که
عمر ابن خطاب چراغ اهل جنت اند این خبر بحضرت
عمر رضی رسید او شان با جمعی از صحابه رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم بر دروازه حضرت علی کرم الله وجهه آمده
اطلاع کردند همان وقت حضرت علی کرم الله وجهه از اندرون خانه آمدند حضرت عمر
پرسیدند ای علی آیا شنیده اید شما از آنحضرت صلی الله علیه
وآله وسلم که می فرمود که عمر بن الخطاب چراغ
اهل جنت است گفت بلی این حدیث را از آنحضرت
شنیده ام حضرت عمر گفت که این حدیث را از دست
خود نوشته بمن عنایت کن حضرت امیر از دست خود
تحریر کرد بسم الله الرحمن الرحیم هذا ما ضمن علی ابن ابی طالب
لعمر بن الخطاب عن رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم عن جبرئیل
علیه السلام عن الله تبارك وتعالی ان عمر ابن الخطاب سراج اهل الجنة
فی الجنة (یعنی این آن امر است که ضامن شد علی ابن ابی طالب
برای عمر بن الخطاب منقول از رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
وی از جبرئیل وی از جناب خداوند تبارك وتعالی که عمر
بن الخطاب مثل چراغ اند برای اهل جنت در جنت) حضرت
عمر آن نوشته را گرفته بیکی از اولاد خود سپرده وصیت کرد که هرگاه فوت
یابم و مرا غسل داده کفن دهند آنوقت این تحریر را در کفن من با بدنهاد تا بدین
ذریعه از خدای عزوجل ملاقات کنم پس وقتیکه وی شهید شد موافق وصیت
بعمل آوردند۔

واز انجمله است انچه صاحب صواعق در فصل ثالث از باب تاسع میفرماید
اخرج ابن سعد عن ابی هریرة قال قال عمر ابن الخطاب علی اقضانا واخرج عن سعید بن المسیب قال کان عمر بن الخطاب یتعوذ بالله من معضلة لیس لها ابو الحسن یعنی علیا

برآورد ابن سعد از ابی هریره که گفت حضرت عمر بن الخطاب علی حکم کننده تر است میان ما و برآورده شد از سعید بن المسیب که گفت بود حضرت عمر بن الخطاب رضی الله عنه که پناه میجست بخدا از مسئله مشکله که دران ابو الحسن یعنی حضرت علی نمی بود

[illegible]

واز انجمله است انچه در مقصد خامس از مقاصد آیه رابع عشر که در فضائل اهل بیت است می فرماید

واخرج الدارقطنی ان عمر رأی رجلا یقع فی علی فقال ویحك أتعرف علیا هذا ابن عمه واشار الی قبره صلی الله علیه وآله وسلم والله ما آذیت الا هذا فی قبره واز انجمله است انچه در مقام مذکور میفرماید واخرج ایضا عن ابن المسیب قال قال عمر رضی الله عنه تحببوا الی الاشراف وتوددوا واتقوا علی اعراضکم من السفلة واعلموا انه لا یتم شرف الا بولایة علی رضی الله عنه واز انجمله است انچه در مقام مذکور میفرماید واخرج ایضا ان عمر سأل عن علی فقیل له ذهب الی ارضه فقال اذهبوا بنا الیه فوجدوه یعمل فعملوا معه ساعة ثم جلسوا یتحدثون فقال له علی یا امیر المؤمنین أرأیت لو جاءك قوم من بنی اسرائیل فقال لك احدهم انا ابن عم موسی علیه السلام اکانت له عندك اثرة علی اصحابه قال نعم قال فانا والله اخو رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم وابن عمه قال فنزع عمر رداءه فبسطه فقال لا والله لا یکون لك مجلس غیره حتی تفترق فلم یزل جالسا علیه حتی تفرقوا وذکر له علی ذلك اعلاما بان ما فعل معه من محبته الیه وعمله معه فی ارضه وهو امیر المؤمنین انما هو لقرابته من رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم فراح

نوشته شده ۱۲

وبرآورد دارقطنی که حضرت عمر رضی الله عنه شخصی را دید که بد میگفت حضرت علی را پس گفت که رحم کند بر تو خدا می شناسی علی را که کدام است وی برادر عمزاد اینست واشاره کرد بسوی قبر نبوی صلی الله علیه وآله وسلم قسم بخدا که تو ایذا ندادی مگر آنرا که درین قبر است وبرآورده شد نیز از ابن المسیب که گفت فرمود حضرت عمر رضی الله عنه که اجابت کنید اشراف را و دوست دارید اوشانرا و نگاهدارید آبروهای خود را از مردم کمینه و بدانید که هیچ شرفی تمام نمیشود مگر بولایت علی رضی الله عنه. و هم برآورده وی که حضرت عمر رضی الله عنه پرسید ندا از علی مردمان گفتند که وی رفته است بسوی زمین خود گفت که ما را هم برسانید بسوی وی چنانچه رسانیدند وی را پس یافت حضرت عمر حضرت علی را کارکنان پس خود مع همراهیان نیز موافقت وی کرد ساعتی باز نشسته سخنها آغاز کردند پس گفت با وی علی که ای امیر المؤمنین آیا دیدی که اگر بیایند نزد شما قومی از بنی اسرائیل و بگوید یکی از اوشان شما را که من پسر عم موسی علیه السلام هستم خواهد بود وی را نزد شما بزرگی بر همراهیان وی گفت آری باز علی گفت که من هم قسم بخدا برادر رسول صلی الله علیه وآله وسلم پسر عم وی ام پس کشید عمر چادر خود را و بگستر و گفت که نیست نخواهد بود قسم بخدا برای تو نشستگاهی سوای این تا اینکه علیحده شوی ازینجا نشسته ماندند تا اختتام مجلس بعد ازان حضرت عمر بحاضرین برای آگاهی شان فرمودند که انچه با وی کرده ام از گستردن ردا و شرکت در کار زراعت با وی با وجود بودن خود در عهد امیر المؤمنین همه بوجه قرابت وی با رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم بوده است

عمرؓ فی اکرامه واجلسه علی ردائه واخرج ایضاً
ان عمرؓ سأل علیاً عن شیٔ فاجابه فقال له
عمرؓ اعوذ بالله ان اعیش فی قوم لیس فیهم
ابوالحسن واخرج ایضاً انه قیل لعمرؓ انت
تصنع لعلی شیئاً ما تفعله ببقیة الصحابة
فقال انه مولای واخرج ایضاً انه جاءه
اعرابیان یختصمان فاذن لعلی فی القضاء
بینهما فقضی فقال احدهما هذا یقضی بیننا
فوثب الیه عمرؓ واخذ بتلبیبه وقال ویحك
ما تدری من هذا هذا مولاك ومولی
کل مؤمن ومن لم یکن مولاه فلیس بمؤمن
وازانجمله است آنچه درمقام مذکور مے فرماید -
واخرج الدارقطنی انه قال لفاطمة ما من
الخلق احدٌ احب الینا من ابیك وما من
احد احب الینا منك بعد ابیك وازانجمله
است آنچه ابن جوزی درکتاب منتظم درمناقب حضرت
عمرؓ ذکر کرده وقد نقل عنه صاحب المستطرف
فی اواخر الباب السابع قبل حکایته المتکلمه
بالقرآن لما ولی عمر رضی الله عنه الخلافة بلغه
ان اصدقة ازواج النبی صلی الله علیه
وآله وسلم خمسمائة درهم وان صداق
فاطمة رضی الله عنها علی علی رضی الله عنه
اربعمائة درهم فادی اجتهاد امیرالمؤمنین
عمرؓ انه لایزید رجل علی صداق البضعة
النبویة فاطمة رضی الله عنها فصعد المنبر
فحمد الله واثنی علیه وقال ایها الناس
لا تزیدوا فی مهور النساء علی اربعمائة

بعد ازان همیشه در تعظیم و تکریم وے کوشید و بر ردائے خود نشاند
وهم سعید ابن المسیب روایت میکند که حضرت عمرؓ از حضرت امیر
چیزے پرسید پس وے جوابش داد بعد ازان حضرت عمرؓ گفت
که پناه میجویم بخدا ازینکه زنده مانم دران قومیکه ابوالحسن میان
شان نباشد (ابوالحسن کنیت حضرت امیر است رضی الله عنه)
وهم ازوے مرویست که گفت مردمان از حضرت عمرؓ پرسیدند
که شما آنچه باعلیؓ میکنید باغیر شان از صحابه نمیکنید پس گفت
که وی مولاے من است وهم ازوی مرویست که بیامدند دو اعرابی
نزد حضرت عمرؓ نزاع کنند و آنجا حضرت علی نیز بودند پس حضرت عمرؓ
حضرت علیؓ را اجازت داد که آنچه مناسب باشد میان ایشان حکم کنید
پس حکم کرد پس یکے از او شان گفت که این حکم خواهد کرد میان ما
پس برجست بسوے وے حضرت عمرؓ و بگرفت گریبان ویرا بخصومت
و برآورده دارقطنی از حضرت عمرؓ که وے گفت از حضرت فاطمه
که نیست هیچ یکے از مردمان محبوب تر نزد من از پدر تو وهمچنین
نیست کسے محبوب تر نزد من بعد پدر تو از تو

ونقل کرده است صاحب مستطرف در اواخر باب هفتم
قبل حکایتے که در بیان زنے متکلمه بقرآن است هرگاه حضرت
عمر رضی الله عنه متولی خلافت شدند او شانرا معلوم گشت
که تعداد مهر ازواج آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم پانصد
درهم بود و تعداد مهر حضرت فاطمه رضی الله عنها بر جناب
امیر چهارصد درهم بود پس راے امیرالمؤمنین عمرؓ برین
قرار یافت که کسے را زیادتی کردن از مقدار مهر بضعه
نبویه یعنی حضرت فاطمه رضی الله عنها (بضعه یعنی پاره
گوشت) نباید چنانچه بیامد بر منبر و حمد و ثناے الٰهی کرده
گفت که اے مردمان نه زیادتی کنید در مهور زنان بر مقدار
چارصد درهم

وگفت وای بر تو نمیدانی که این کیست این مولای تو و مولای هر مؤمن است و هر کسیکه او مولای او نباشد پس نیست مؤمن

درهم الی آخر الروایة واز انجمله است آنچه صاحب صواعق در مقام مذکور میفرماید وصح عن ابی بکر ایضا انه حمل الحسین علی عنقه مع ممازحته لعلی رضی الله عنه بقوله وهو حامل له شبیه بالنبی صلی الله علیه وآله وسلم لیس شبیها بعلی وعلی یضحك واخرج الدارقطنی ان الحسن جاء لابی بکر رضی الله عنهما وهو علی منبر رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم قال انزل عن مجلس ابی فقال صدقت والله انه لمجلس ابیك ثم اخذه واجلسه فی حجره وبکی فقال علی رضی الله عنه اما والله ما کان عن رائی فقال صدقت والله ما اتهمتك فانظر لعظم محبة ابی بکر وتعظیمه وتوقیره للحسن حیث اجلسه علی حجره وبکی ووقع نحو ذلك للحسین مع عمر رضه وهو علی المنبر فقال انزل عن منبر ابیك والله لا منبر ابی فقال علی والله ما امرت بذلك فقال عمر رضه والله ما اتهمناك زاد ابن سعد انه اخذه فاقعده الی جنبه فقال وهل انبت الشعر علی رؤسنا الا ابوك ای ان الرفعة ما نلناها الا به واز انجمله است آنچه در مقام مذکور میفرماید واخرج الدارقطنی ایضا ان الحسن استأذن علی عمر رضه فلم یؤذن له فجاء عبد الله بن عمر فلم یؤذن له فمضی الحسن فقال عمر علیّ به فجاء فقال یا امیر المومنین قلت ان لم یؤذن لعبد الله لا یؤذن لی فقال انت احق بالاذن منه وهل انبت الشعر فی الرأس بعد الله الا انتم وفی روایة له اذا جئت فلا تستأذن واز انجمله

تا آخر روایت (و در روایت دیگر چار صد مثقال است بجاے چار صد درہم) - در روایت صحیح آمده است از حضرت ابی بکر صدیق رضے اللہ عنہ نیز که وے برداشت حسین رضہ را بر دوش خود درانحالیکہ مزاح میکرد با علی رضے اللہ عنہ ومیگفت کہ من بر دوش دارم کسے را کہ مشابہ است بہ نبی صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نہ بشماے علی وحضرت علی رضہ مے خندید وآورد دارقطنی کہ بیامد حسن بن علی رضے اللہ عنہما نزد حضرت ابی بکر رضے اللہ عنہ درانحالیکہ وے بر منبر نبوی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بود وگفت فرود آ از نشستگاه پدر من پس ابوبکر صدیق گفت کہ راست گفتی قسم بخدا کہ این جائے نشست پدر تست باز گرفت ویرا ونشانید در آغوش خویش وبگریست جناب امیر رضہ گفت کہ قسم بخدا آگاه شو کہ این فعل از راے من نشده حضرت صدیق رضہ گفت کہ راست مے گوئی من ہم ترا تہمت نمیکنم واین را بقسم میگویم پس ببین این محبت شدیده حضرت ابی بکر رضہ را وتعظیم وتوقیر وے با حسن رضہ کہ بنشانید ویرا در آغوش خویش وگریه کرد وہمچنین واقع گشتہ حسین رضہ را با حضرت عمر رضہ کہ وے نیز بر ممبر بود وگفت بحسین رضہ کہ این والله منبر پدر تست نہ منبر پدر من وجناب امیر علیہ السلام آنوقت نیز گفت کہ والله من باین حکم نکردم حضرت عمر رضہ فرمود کہ قسم بخدا من نیز ترا باین امر تہمت نمیکنم ابن سعد درین روایت ونیز بر آورده دارقطنی کہ حسن رضہ اجازت در آمدن طلب کرد از حضرت عمر رضہ پس نہ اجازت یافت باز بیامد عبد الله ابن عمر ویرا ہم اجازت نداده شد بازگشت باز حسن رضہ از انجا برفت پس عمر رضہ گفت کہ بر من ضروری است ملاقات او چنانچہ بخانہ وے آمد ومعذرت کرد پس گفت حسن رضہ کہ باکے نیست چنانکہ نہ اجازت دادی عبد الله را نہ اجازت دادی مرا حضرت عمر گفت کہ شما را از وے ہستید برائے اجازت از وے نیست کسی کہ رویانیده باشد این موہا در سر بعد خداے تعالی مگر شما ودر روایت دیگر است کہ فرمود حضرت عمر رضہ کہ ہرگاه بیایی پس طلب اذن مکن (یعنی از حضرت امام حسن خطاب کرده گفت -

است انچه صاحب صواعق در فصل ثالث از باب تاسع
میفرماید وذکر ای علیؓ عند عائشةؓ فقالت
انه اعلم من بقی بالسنة وازانجمله است انچه
درهمین مقام میفرماید وقال مسروق انتهی علم
اصحاب رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم
الی عمرؓ وعلیؓ وابن مسعودؓ ازانجمله است انچه
صاحب صواعق در مقصد خامس از آیه رابع عشر
که در فضائل اهل بیت است میفرماید قال عمر بن
عبد العزیز لعبد الله بن الحسن بن الحسین
اذا کانت لک حاجة فاکتب لی بها فانی
استحیی من الله ان یراک علی بابی ولما دخلت
علیه فاطمة بنت علی وهو امیر المدینة اخرج
من عنده وقال لها ما علی ظهر الارض اهلبیت
احب الی منکم ولانتم احب الی من اهلبیتی
وازانجمله است انچه در مقام مذکور میفرماید
ودخل عبد الله بن الحسن المثنی بن الحسن
السبط علی عمر بن عبد العزیز وهو حدیث
السن وله وفرة فرفع عن مجلسه واقبل علیه
فلامه قومه فقال ان الثقة حدثنی حتی کانی
اسمعه من فی رسول الله علیه وآله وسلم
انما فاطمة بضعة منی یسرنی ما یسرها
وانا اعلم ان فاطمة لو کانت حیة لسرها
ما فعلت بابنها وازانجمله است انچه در مقام
مذکور میفرماید وکان ابو حنیفة رضی الله عنه
یعظم اهلبیت کثیرا ویتقرب بالانفاق علی المتسترین
منهم والظاهرین حتی قیل انه بعث الی متستر
منهم باثنی عشر الف درهم وکان یحض صحابه

وذکر کرده شد علیؓ نزد عائشه رضی الله عنها پس گفت
که او عالم ترین بقیه اهل سنت است۔
مسروق گفت که منتهی شد علم صحابه نبوی
صلی الله علیه وآله وسلم بر عمرؓ وعلیؓ
وابن مسعود رضی الله عنهم

گفت عمر ابن عبد العزیزؒ بعبد اللهؓ بن حسنؓ بن حسینؓ
رضی الله عنهم که هرگاه ترا حاجتی پیش آید پس آنرا بسوی من
بنویس چه که مارا از خدا شرم می آید که مردمان ترا بر
دروازهٔ من به بینند ووقتیکه رفت نزد وی فاطمه
بنت علی رضی الله عنها ووی دران روزها امیر مدینه
بود بیرون کرد ویرا از نزد خود وبوی گفت که بر روی
زمین اهل بیت کسی دوست تر از شما نیست نزد من از اینکه
شما دوست ترایید بسوی من از اهل بیت من۔
وداخل شد عبد الله بن حسن مثنی بن حسن سبط (یعنی
حضرت امام حسن علیه السلام وسبط بمعنی فرزند آمده است در لغت)
رضی الله عنهم بر عمر بن عبد العزیز درانحالیکه صغیر السن بود وموهای
بسیار بر سر داشت پس برخاست عمر بن عبد العزیز از
مجلس خود واستقبال وی کرد پس مردمان قوم ویرا برین فعل وی
ملامت کردند پس گفت که بیان کرده اند از من مردمان ثقات
وبر شنیدن از او شان چنان اعتماد میدارم که گویا خود از زبان شریف رسول الله
صلی الله علیه وآله وسلم شنیدم که فاطمهؓ پارهٔ گوشت من است هرکه ویرا مسرت میدهد
مارا مسرت میدهد ومامیدانم که اگر فاطمهؓ اینوقت زنده بودی البته ازین فعل من
وامام ابو حنیفه رضی الله عنه بسیار تعظیم اهل بیت اظهار میکرد
وتقرب میجست بخرج کردن مال بپرده نشینان ایشان وغیر ایشان تا آنکه
بعضی گفته که فرستاد یکبار بسوی پرده نشینان شان دوازده هزار درهم را وبه یاران خود
نیز بچنین امور ترغیب میکرد۔

علی ذلك و از انجملہ است انچہ صاحب مفتاح النجاء در فصل ثانی باب اول مے فرماید۔

وکان الامام الاعظم ابو حنیفۃ النعمان بن ثابت الکوفی رحمہ اللہ یعظم اهل البیت کثیرا و یتقرب بالانفاق علی المستترین منهم والظاهرین و هذہ الابیات منسوبۃ الیہ

و امام اعظم ابوحنیفہ نعمان بن ثابت کوفی رحمۃ اللہ علیہ بسیار تعظیم اہل بیت اظہار میکرد و تقرب میجست بر خرچ کردن مال بر پردہ نشینان ایشان و غیر ایشان و این اشعار نیز بسوے امام منسوب اند

ابیات

حب الیهود لآل موسی ظاهر ۔۔۔ وولاهم لبنی اخیہ باد
وکذا النصاری یکرمون محبۃ ۔۔۔ لمسیحهم یجرا من الاعواد
فمتی یوالی آل احمد مسلم ۔۔۔ قتلوہ او وسموہ بالالحاد
لم یحفظوا حق النبی محمد ۔۔۔ فی آلہ واللہ بالمرصاد

و از انجملہ است انچہ صاحب صواعق در اواخر فصل رابع از باب تاسع مے فرماید۔

ومن کلام الشافعی رضی اللہ عنہ

ابیات

اذا نحن فضلنا علیا فاننا ۔۔۔ روافض بالتفضیل عند ذوی الجهل
وفضل ابی بکر اذا ما ذکرتہ ۔۔۔ رمیت بنصب عند ذکری للفضل
فلا زلت ذا رفض و نصب کلاهما ۔۔۔ بحبیهما حتی اوسد فی الرمل

وقال ایضا رضی اللہ عنہ ؎

قالوا ترفضت قلت کلا ۔۔۔ ما الرفض دینی ولا اعتقادی
لکن تولیت غیر شك ۔۔۔ خیر امام و خیر هادی
ان کان حب الولی رفضا ۔۔۔ فاننی ارفض العبادی

وقال ایضا ؎

یا راکبا قف بالمحصب من منی ۔۔۔ واهتف لساکن خیفها والناهض
سحرا اذا فاض الحجیج الی منی ۔۔۔ فیضا کملتطم الفرات الفائض
ان کان رفضا حب آل محمد ۔۔۔ فلیشهد الثقلان انی رافض

سلہ محبت قوم یہود بآل موسے ظاہر است و دوستی شان با اولاد برادر حضرت موسے نیز معلوم و ہمچنین نصارے محبت با حضرت مسیح علیہ السلام را نیز بزرگ میدارند مثل گرم کردن آب از ہیمہ ہا پس چگونہ دوست نخواہد داشت مسلمان اولاد واحمد را صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم خواہ قتل کنند ویرا یا عیب کنند بہ بدین شدن و نہ نگاہ داشتند مردمان حق محمد صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم را در آل وی و حالا کہ خدای تعالی در انتظار است سلہ از کلام امام شافعی است کہ ہرگاہ کہ فضیلت میدہیم علی را پس میباشیم روافض بسبب آن تفضیل نزد جاہلان و ہرگاہ فضل ابی بکر را ذکر میکنم پس متہ باصبی شدن عیب کردہ میشوم پس ہمیشہ خواہم بود رافضی و ناصبی ہر دو بسبب محبت ہر دو تا وقت تکیہ کردن در ریگ یعنی تا کہ از موت و دفن شدن کردہ اند۔ سلہ و نیز گفتہ است رضی اللہ عنہ کہ مردمان گفتند کہ شما رافضی شدہ آید من در جواب گفتم حاشا رفض نہ دین من است نہ اعتقاد من لیکن بلا شک دوست میدارم بہتر امام و بہتر ہادی را و اگر محبت ولی را رفض نامیدہ اند پس من افزون ام از مردمان در رفض و نیز گفتہ کہ ای سوار توقف کن در محصب از منی و ندا کن بساکن خیف کہ انسان باشند یا حیوان کہ ہنگام صبح ہرگاہ روان میشوند حاجیان بطرف منی مثل روانی دست موج زنندہ فرات کہ اگر باشد محبت آل محمد صلی اللہ علیہ وسلم سبب رفض پس باید کہ ہر دو جہان بداند کہ من رافضی ام منصب تمام مغالیکہ در ان شکریز

[illegible]

قال البيهقي وانما قال الشافعي ذلك حين نسبه الخوارج الى الرفض حسدا وبغيا انتهى

بیهقی گفت که این اشعار امام شافعی دران وقت گفته بود که قوم خوارج ویرا برفض منسوب کرده بودند بوجه حسد و عناد و خود بایادی

و در اواخر مقصد خامس از مقاصد آیه رابع عشر که در فضائل اهل بیت اطهار است مے فرماید۔

ولما بالغ الشافعي رضي الله عنه فيهم صرح بانه من شيعتهم حتى قيل فيه كيت وكيت فاجاب عن ذلك بما قدمناه عنه من النظم البديع - وله ايضا

وبسبب مبالغه در محبت اهلبیت امام شافعیؒ در گروه شیعه شمار کرده شدند پس وشان درجواب این اشعار مذکوره بالا گفتند و هم این اشعار مصنفه امام اند۔

| | |
|---|---|
| آل النبي ذريعتي | وهم اليه وسيلتي |
| ارجو بهم اعطى غدا | بيد اليمين صحيفتي |

محبت اهلبیت نبوی ذریعه من است و اوشان وسیله من اند بسوئے حق تعالے وبسبب شان امید میدارم که فردا روز قیامت نامه اعمال من

ومیگوید بندۂ ضعیف مؤلف این رساله صانه الله عن الجهالة والضلالة طالب حق را باید که درین اشعار امام شافعی رضی الله عنه نظر نماید تا دریابد که ائمه دین و فقهائے مستندین بمقابله متعصبین بنا بر رغم انوف آنها بکمال مبالغه بلا تحاشا بر خود اطلاق اسم رفض مینمایند و هرگز مبالاتے بطرف قبح این اسم واکتفائے بجانب طعن طاعنین نمے فرمایند و ایضاً صاحب صواعق در باب حادی عشر در اواخر مبحث آیه اولے از فضائل اهل بیت مے فرماید وللامام الشافعي رضي الله عنه اشعار

(رغم بهر سه حرکت خاک و خاک آلوده شدن انوف جمع انف بمعنی بینی ۱۲ — پرواه)

| | |
|---|---|
| يا اهل بيت رسول الله حبكم | فرض من الله في القرآن انزله ۵۱ |
| كفاكم من عظيم القدر انكم | من لم يصل عليكم لا صلوة له |

وازانجمله است آنچه از امام مالک منقول است فاطمة بضعة من النبي ۵۲ ولا افضل على بضعة من رسول الله احداً چنانکه در تکمیل الایمان و قرة العینین و دیگر کتب بسیار موجود است وازانجمله است آنچه قاضی عیاض مالکی که از ائمه فن حدیث است در کتاب شفا در فصلے که معنون نموده است آنرا بانیکه ۵۳ ومن توقيره صلى الله عليه وآله وسلم وبره بر آله وذريته وامهات المؤمنين مے فرماید ۵۴ وروى عن مالك رحمه الله لما ضربه جعفر بن سليمان ونال منه ما نال وحمل مغشيا عليه دخل عليه الناس فافاق فقال اشهدكم اني جعلت ضاربي في حل فسئل بعد ذلك فقال خفت ان اموت فالقى النبي صلى الله عليه وآله وسلم فاستحي منه ان يدخل بعض آله النار بسببي وازانجمله است آنچه صاحب صواعق در مقصد خامس از مقاصد آیه رابع عشر

۵۱ و امام شافعی راست رضی الله عنه اے اهلبیت رسول الله محبت داشتن با شما فرض است از خدا که در قرآن نازل شده است و کافی است برای شما از بزرگی مرتبه اینکه شما از ان کسان هستید که هر که درود بر شما نفرستد در درود وے یا نماز وی کامل نباشد ۵۲ فاطمه پاره گوشت نبی صلی الله علیه وسلم است و نیست هیچ کسے افضل بر بضعه رسول الله صلی الله علیه وسلم ۱۲ ۵۳ و از بزرگ داشتن و تعظیم آنحضرت صلی الله علیه وسلم و نیکی کردن با وی اینست که نیکی کند با آل وے و اولاد وے و ازواج مطهرات وے ۵۴ و مروی است که امام مالک رحمة الله علیه را هرگاه که جعفر بن سلیمان ضرب داد و تکلیف بسیار داد و امام را بحالت غشی از ان مقام برداشته بر مکان آوردند پس مردمان برائے عیادت آمدند آن وقت ویرا افاقه گشته بود۔ پس گفت که گواه میکنم شما را بر اینکه گردانیدم ضرب زننده خود را معاف پس بعد از ان ویرا ازین امر پرسیدند در جواب گفت که ترسیدم از اینکه بمیرم و از آنحضرت صلی الله علیه وسلم ملاقات کنم در انحالیکه شرم آید مارا از جناب شان ازین امر که داخل شود بعض اولاد وی بسبب من در دوزخ ۱۲

که در فضائل اہل بیت است میفرماید
واخرج الخطیب ان احمد بن حنبل رضی الله
عنه کان اذا جاءه شیخ او شاب من قریش
او الاشراف قدمهم بین یدیه وخرج
وراءهم وازانجمله است آنچه صاحب صواعق
در فصل ثانی باب خامس میفرماید قال احمد ما جاء
لاحد من الفضائل ما جاء لعلی وازانجمله است
آنچه درہمین فصل میفرماید قال اسماعیل القاضی
والنسائی وابو علی النیسابوری لم یرد فی
حق احد من الصحابة بالاسانید الحسان
اکثر ما جاء فی علی وازانجمله است آنچه در مقصد خامس
از مقاصد آیه رابع عشر میفرماید قال ابو بکر بن
عیاش کما فی الشفاء لو اتانی ابو بکر رض وعمر رض وعلی
لبدأت بحاجته علی قبلهما لقرابته من رسول
الله صلی الله علیه وآله وسلم ولان اخر
من السماء الی الارض احب الی من ان
اقدمهما علیه وازانجمله است آنچه صاحب
مفتاح النجا در فصل رابع باب ثالث میفرماید -
قال الامام حجة الاسلام ابو حامد محمد
بن محمد بن محمد الغزالی الطوسی رحمه الله
فی الاحیاء ان لیلة بات علی بن ابی طالب
کرم الله وجهه علی فراش رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم اوحی الله تعالی الی جبرئیل
ومیکائیل انی آخیت بینکما وجعلت عمر
احدکما اطول من عمر الآخر فایکما یوثر صاحبه
بحیوته فاختار کلاهما الحیوة واحباها فاوحی
الله تعالی الیهما افلا کنتما مثل علی بن طالب

وبرآورد خطیب که امام احمد ابن حنبل رضی الله را وقتیکه پیری
یا جوانی از قریش نزد وے مے آمد یا از بزرگان کسے
مے آمد تقدیم وے میکرد ودر مشایعت او میرفت یعنی
از مکان تا بیرون آن برائے رسانیدن مے آمد -
گفت امام احمد که نیامد کسے را
چنین فضائل چنانکه آمد علی ابن ابی طالب را
گفت اسماعیل قاضی ونسائی وابو علی نیشاپوری
که نه وارد شد در حق ہیچ یکے از صحابه حدیثے باسناد حسن
زائد از آنچه وارد شدند در حق علی مرتضی رضی الله عنه -

گفت ابو بکر بن عیاش موافق آنچه که در
شفا است اگر بیایند مارا ابو بکر وعمر وعلی رضی الله عنہم
برائے حاجتے ہر آئنه ابتدا کنم برواکردن حاجت حضرت
علی رض قبل آن ہردو بوجه قرابت وے از رسول الله
صلی الله علیه وسلم وہر آئنه اگر سوخر کرده شوم از آسمان
بسوی زمین دوست تر است بسوی من از آنکه مقدم کنم آن ہردو
(یعنی حضرت ابو بکر صدیق وحضرت عمر رضی الله عنہما) را بر وے -
گفت امام حجة الاسلام ابو حامد محمد بن محمد بن محمد غزالی طوسی
رحمة الله علیه در احیاء العلوم که شبے خواب کرد علی
بن ابی طالب کرم الله وجهه بر بستر رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم وحی کرد حق تعالی بسوے جبرئیل ومیکائیل
علیهما السلام که من برادری کنانیدم میان شما وگردانیدم
عمر یکے از شما را طویل تر از عمر دیگر پس کدام از شما بر
مے گزیند ہمراہی خود را بر خود زندگی پس اختیار کردند اوشان
یکے دیگرے را از خود ودوست داشت ویرا پس وحی فرستاد
الله تعالی بسوے شان که چرا نے باشید شما مثل علی ابن ابی طالب

آخيت بينه وبين محمد فبات على فراشه
يفديه بنفسه ويؤثره بالحيوة اهبطا الى
الارض فاحفظاه من عدوه فكان جبرئيل
عند رأسه وميكائيل عند رجليه ينادى
بخ بخ من مثلك يا ابن ابى طالب يباهى بك
الملائكة فانزل الله تعالى ومن الناس من يشرى
نفسه ابتغاء مرضاة الله والله رؤف بالعباد
وازانجمله است انچه صاحب صواعق در باب حادى عشر
در اواخر مبحث آیه ثالثه فرموده ذكر الفخر الرازى ان
اهل بيته صلى الله عليه وآله وسلم يساوونه
فى خمسة اشياء فى السلام قال السلام عليك
ايها النبى وقال سلام على آل يٰس وفى الصلوة
عليه وعليهم فى التشهد وفى الطهارة قال
تعالى طه اى طاهر وقال ويطهركم تطهيرا وفى
تحريم الصدقة وفى المحبة قال تعالى فاتبعونى
يحببكم الله وقال الله تعالى قل لا اسئلكم
عليه اجرا الا المودة فى القربى وازانجمله است
انچه در مقصد ثالث آیه رابع عشر میفرماید وفى نوادر
عرى الايمان للبزاز عن الامام الحولى مما قاله
ان خواص العلماء يجدون فى قلوبهم
مزية ثابتة بمحبته صلى الله عليه وآله وسلم
ثم محبة ذريته لعلمهم باصطفاء نطفهم
الكريمة ثم بمحبته اولاد العشرة المبشرين
بالجنة ثم اولاد بقية الصحابة وينظرون
اليهم اليوم نظرهم الى آباءهم بالامس
لودادهم وينبغى الاغضاء عن انتقادهم

که برادری کنانیدم میان وے و محمد صلی الله علیه وسلم
و خواب کرد وے بر بستر آنحضرت تا که جان خود را بعوض وی
دهد و برگزیند حیات وی را بر حیات خود فرود آئید بسوی زمین
و حفاظت آنها کنید از دشمنان پس جبرئیل ببالین و میکائیل بپائین آمده
قیام کرده ندا میکردند که چه خوش و خوب هستی و کدام هست مثل تو
اے ابن ابی طالب فخر میکنند بسبب تو ملائکه و الله تعالے این
آیه کریمه نازل فرمود که ترجمه وی اینست و از مردمان کسی هست
که میفروشد خویش را برائے طلب رضامندی خدا و خدا مهربان است بر بندگان
و امام فخر الدین رازی نوشته اند که اهلبیت نبوی صلی الله
علیه وسلم با وے در پنج چیز مساوی اند یکے در سلام
که السلام علیک ایها النبی و سلام علی آل یٰس . و دوم
در صلوة بر وے خود در تشهد و بر اوشان و سوم در طهارت
چنانکه حق تعالے فرمود طٰه یعنی اے طاهر و نیز فرمود و یطهرکم
تطهیرا و چهارم در تحریم صدقه و پنجم در وجوب محبت چنانکه
فرمود حق تعالے فاتبعونی یحببکم الله پس اتباع من کنید
دوست خواهد داشت شما را خدا و فرمود قل لا اسئلکم
علیه اجرا الا المودة فی القربی یعنی بگو سوال نمیکنم از شما هیچ اجرت
لیکن میخواهم از شما دوستی اقربائے من
و در کتاب توثیق عری الایمان مصنفه بزاز از امام حولی روایت است
که خلاصه آن اینست که خواص علماے یابند در قلوب خود
زیادت کیفیت بوجه محبت آنحضرت صلی الله علیه وسلم
باز بسبب محبت اولاد وے بوجه علم شان به بزرگی و برگزیدگی
اوشان باز بوجه محبت اولاد صحابه عشره که بشارت داده شده اند
بجنت باز بسبب محبت اولاد بقیه صحابه و علما امروز بسوئے ایشان
نیز همچنان مے بینند چنانکه بسوے آباے شان مے دیدند قبل
از این و سزاوار است چشم پوشی از انتقاد شان (انتقاد یعنی نقد ستاندن)

وازانجمله است روایت مشهوره که صاحب تحفه قدس الله سره العزیز در تحفه اثنا عشریه از کامل ابن اثیر

وصاحب الفصول من الامامیه وشیخ ابن حجر در صواعق ومیرزا محمد بدخشی در مفتاح النجا از تاریخ نیشاپور وشیخ محقق عبد الحق در شرح سفر السعادت از دیلمی ودیگر علماے کرام در تالیفات خود آورده اند - وروایت پر کرامت اینست که چون حضرت امام علی رضا رضی اللہ تعالی عنہ در نیشاپور داخل شدند بر استرے سوار بودند شقیق بلخی که از اعاظم صوفیهٔ اہل سنت است به پیش امام علیه السلام میرفت وجلوداری میکرد وجماعتِ دیگر از صوفیهٔ اہل سنت بچادرہاے خود بر امام سایه کرده بودند وحافظ ابوزرعه رازی ومحمد بن اسلم طوسی که از جمله اکابر علما ومحدثین دران شهر بودند با جمیع طلبه علم وکتب حدیث از مدارس ورباطات خود براے زیارتِ امام برآمدند وغوغائے عظیم در شهر برخاست ومردم براے دیدار مبارکش ہجوم آوردند وعرض داشتند که روئے مبارکِ خود بایشان نماید ومحدثینِ اہلِ سنت التماس نمودند که حدیثے از آبا واجداد خود جهت ایشان روایت کند بعد از تضرع بسیار امام علیه السلام قبول نمینی نموده استرے را که بران سوار بود بازداشت وغلامان را امر فرمود تا پرده از روے مبارکش برداشتند وچشم خلایق را بروئیت طلعتِ پر کرامتِ خود روشن ساخت ونظرِ مردم چون بدو گیسوے وے که بدو شهاے خود انداخته بود افتاد بتضرع وزاری درآمدند بعضے گریه وفریاد مے نمودند وبعضے خود را در خاک انداخته بودند وبعضے سم استرش را بوسه میدادند آنگاه علمائے دین برآوردند وگفتند که اے معاشرِ ناس زمانے ساکت باشید چون ساکن شدند شیخ ابوزرعه ومحمد بن اسلم باز اعادهٔ التماس نمودند وگفتند که اگر یک دو حدیث بسند آبائِ خود که سلسلة الذهب است بنوعیکه مجمع خلق الله است روایت فرمائی کمال منت خواهی نهاد امام علیه السلام بسند آبائے خود روایت این حدیث فرمود لا اله الا الله حصنی فمن قالها دخل حصنی ومن دخل حصنی أمن من عذابی

کلمهٔ لا اله الا الله قلعهٔ من است هر که بگوید آنرا پس در قلعهٔ من داخل گشت وهر که در قلعهٔ من آمد مامون گشت از عذاب من

مروی است که عدد جمعے که قلم ودوات آورده این حدیث را نوشته قریب بیست ہزار مے شد وامام احمد رحمة الله چون این سند را ذکر میکرد میگفت لو قرئ علی مجنون لأفاق او علی مریض لبرئ انتهی

اگر این خوانده شود بر مجنون هرآئنه افاقه یابد یا بر مریض هرآئنه صحت یابد ختم شد

المروایة وصاحب مفتاح النجا بعد نقل این روایت فرموده

قال الشيخ الكامل الاستاد ابو القاسم عبد الكريم بن هوازن القشيرى ان هذا الحديث بهذا السند بلغ بعض امراء السامانية فكتبه بالذهب واوصى ان يدفن معه فلما مات رأى فى المنام فقيل ما فعل الله بك فقال غفر لى بتلفظى بلا اله الا الله وتصديقى بمحمد رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم مخلصا فانى كتبت هذا الحديث بالذهب تعظيما واحتراما -

حضرت شیخ کامل واستاد ابو القاسم عبد الکریم بن هوازن قشیری میگویند که وقتیکه این حدیث باین سند به بعض امراے سامانیه رسید پس وے این را بخط زر نویسانیده وصیت کرد که این را همراه من در قبر من باید نهاد چنانچه همان واقع شد پس هرگاه که وے بر کسے در خواب ازو وے پرسید که خدا با تو چه کرد گفت بخشید مرا از تلفظ من به لا اله الا الله وتصدیق من که محمد رسول خدا اند به خلوص قلب واین حدیث السبب که من احترام او از آب زر نویسانیده بودم

وازانجملہ است آنچہ صاحب صواعق در فصل اول باب تاسع در فضائل حضرت امیرالمومنین علی مرتضے رضے اللہ تعالےٰ عنہ میفرماید

وهو احد العشرة المشهود لهم بالجنة واخو رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم بالمواخاة وصهره على فاطمة سيدة نساء العالمين واحد السابقين الى الاسلام واحد العلماء الربانيين والشجعان المشهورين والزهاد والخطباء المعروفين واحد من جمع القرآن وعرضه على رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم وعرض عليه ابو الاسود الدؤلي وابو عبد الرحمن السلمي وعبد الرحمن ابن ابي ليلى ولما هاجر النبي صلى الله عليه وآله وسلم الى المدينة امره ان يقيم بعده بمكة اياما حتى يؤدي عنه امانته والودائع والوصايا التي كانت عنده النبي صلى الله عليه وآله وسلم ثم يلحقه باهله ففعل ذلك وشهد مع النبي صلى الله عليه وآله وسلم سائر المشاهد الا تبوك فانه صلى الله عليه وآله وسلم استخلفه على المدينة وقال له حينئذ انت مني بمنزلة هارون من موسى كما مر وله في جميع المشاهد الآثار المشهورة واصابه يوم احد ست عشرة ضربة واعطاه صلى الله عليه وآله وسلم اللواء في مواطن كثيرة سيما يوم خيبر واخبر صلى الله عليه وآله وسلم ان الفتح يكون على يده كما في الصحيحين وحمل يومئذ باب حصنها على ظهره حتى صعد المسلمون عليه ففتحوها وانهم جروه بعد ذلك فلم يحمله اربعون رجلا

و وے یکے از عشرہ مبشرہ است کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بجنتی بودن شان خبر دادہ است و برادر رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم بذریعہ مواخاۃ و داماد وی یعنی زوج حضرت فاطمۃ الزہرا سردار زنان عالم و یکے از سبقت کنندگان بسوے اسلام و یکے از علماء ربانیین و شجاع مشہورین و زاہدین و خطباء مشہور و یکے از جامعین قران و پیش کنندہ وے بحضور رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم و پیش کرد بر وی آنرا ابو الاسود دؤلی و ابو عبد الرحمن سلمی و عبد الرحمن ابن ابی لیلے و وقتیکہ ہجرت فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم بسوی مدینہ حکم فرمود۔ وے را کہ اقامت کند بعد آنحضرت روزی چند در مکہ بغرض اداے امانت خود وامانات و وصایا کہ بودند نزد حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم باز بیاید بسوے اہل خود پس کرد این را و ہمراہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بود در جملہ مشاہد یعنی غزوات سوائے غزوہ تبوک چرا کہ آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم وے را دران زمانہ خلیفہ خود ساختہ در مدینہ گذاشتہ بودند و در ہمان زمان فرمودہ بودند کہ درینوقت تو ای علی با من مرتبہ ہارون مع ہستی از موسے علیہ السلام چنانکہ گذشت و وے را در جمیع مشاہد آثار و علامات مشہورہ بودہ اند و در یوم غزوہ اُحد شانزدہ زخم وے را رسیدند و آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم دادہ است علم وے را در مقامات کثیرہ خصوصاً یوم خیبر کہ خود آنحضرت خبر دادہ بود کہ امروز فتح بر دست ہمین شخص خواہد بود چنانکہ در صحیحین یعنی بخاری و مسلم مذکور است و ہمان روز دروازہ قلعہ خیبر بر آوردہ بہ پشت خود تا بذریعہ آن مسلمانان بران آمدہ در را کشادند و بعد ازان وقتیکہ آن دروازہ را کشیدند از چہل مردم ہم در کشیدن نمی آمد (یعنی اینقدر وزن میداشت) و تنہا حضرت امیر

[illegible]

وازانجمله است انچه فضل بن روزبهان شیرازی در ابطال الباطل فرموده

| | |
|---|---|
| من يكن تارك الولاء عليا<br>هرکه ترک کننده محبت علی باشد | لست ادعوه مؤمنا و زكيا<br>من ویرا مومن نخواهم گفت و نه پاک |
| كيف بين الانام يذكر سبا<br>چگونه ممکن است از کسیکه وصی نبی باشد | للذی كان للنبی وصيا<br>آن میان خلائق بدشنام ذکر کرده شود |
| ليس قولی بفاعل السب<br>نخواهم گفت از دهنده دشنام | الا لعن الله من يسب عليا<br>مگر اینکه لعنت کند خدای تعالی کسیرا که دشنام دهد علی را |

وازانجمله است انچه شیخ محقق عبد الحق دہلوی در تکمیل الایمان فرموده حق تعالی دلهاے ما را و تمامه مسلمانان را از محبت و موالاة هرکه با اہل بیت نبوت بد بوده و بداندیشیده و حق ایشان را پامال کرده و با ایشان براه محبت و صدق عقیدت نیت و نبوده نگاهدارد و ما را و دوستان ما را در زمره محبان ایشان محشور گرداند و در دنیا و آخرت بر دین و کیش ایشان دارد بمنه و کرمه هو قریب مجیب آمین انتهی وازانجمله است انچه حضرت مجدد الف ثانی قدس سره در بعضے مکاتیب خود فرموده اند که اہل سنت نیز دشمنان اہل بیت را دشمن دارند و بطعن و تشنیع ایشان قائل اند وازانجمله است انچه شیخ محقق عبد الحق قدس سره در کتاب مستطاب جذب القلوب الی دیار المحبوب در مقام آداب زیارت ائمه اہل بیت و ثواب آن از کتاب فصل الخطاب از حضرت امام علی رضا علیه السلام حدیثے طویل مشتمل بر آداب زیارت و دعائے که بوقت نزدیک رسیدن بقبر باید خواند بطریق نقل آورده و خاتمه اش انیست انی ابرأ الی الله من عدو محمد و آل محمد من الجن والانس

(هر آئینه بیزار میشوم بسوی خدا از طرف دشمن محمد و آل محمد از جن باشند خواه از انس ۱۲)

وازانجمله است انچه ملک العلماء شهاب الدین بن عمر دولت آبادی در رساله مناقب السادات فرموده که اگر کسے علوی را بتحقیر علویک گوید کافر گردد وازانجمله است انچه حضرت مجدد الف ثانی قدس سره در بعضے مکاتیب خود که در بحث امامت و حقیت مذہب اہل سنت و جماعت و مداحی اہل بیت طهارت نوشته اند فرموده اند چگونه عدم محبت اہل بیت در حق اہل سنت گمان برده شود که آن محبت نزد این بزرگواران جزو ایمان است و سلامتی خاتمه را برسوخ آن محبت مربوط ساخته اند والد بزرگوار این فقیر که عالم بودند بعلم ظاهری و بعلم باطنی در اکثر اوقات ترغیب بمحبت اہل بیت اظهار میفرموده اند که این محبت در سلامتی خاتمه مدخلے است عظیم نیک رعایت آن باید نمود و در مرض موت ایشان فقیر حاضر بود چون معامله ایشان بآخر رسید و شعور باین عالم کم ماند فقیر در آنوقت سخن ایشان بیاد ایشان داد و ازان محبت استفسار نمود در آن وقت فرمودند که غرق محبت اہل بیتم شکر خدا بجا آورده شد محبت اہل بیت سرمایه اہل سنت است مخالفان ازین معنی غافل اند انتهی کلامه بلفظه الشریف

(تمام شد کلام وے بالفاظ بزرگ وے ۱۲)

وازانجمله است انچه در کتب فقهیه مثل ہدایه و شرح وقایه و دیگر کتب فقهیه متعارفه مسطور است که اگر ناکسے در حق علویه کلمه بے ادبی گوید مستحق تعزیر گردد وازانجمله است انچه جناب عمدة المحدثین سند المسندین حضرت شاه ولی الله محدث دہلوی والد ماجد صاحب تحفه در قصیده اطیب النغم فی مدح سید العرب والعجم و شرح آن مے فرماید۔

| | |
|---|---|
| وآل رسول الله لا زال امرهم | قويما على ارغام انف المنصب |

واہل بیت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم ہمیشه باد حال ایشان راست و درست بخاک آلوده کردن
بینی جمعے که عداوت اہل بیت دارند ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| | ثلث خصال من تعاجیب ربنا | | نجابته اعقاب لوالد طالب |

یعنی سه خصلت از اعجوبه ہاے آثار قدرت پروردگار ماست - یکے نجابت اولاد ابی طالب چون ابی طالب
در شعر راست نمے نشست بلفظ والد طالب نقل کرده شد الی آخر ما قال و در کتاب بدور بازغه میفرماید

فی الحدیث ان النبی صلی الله علیه وآله وسلم قال لعلی رضی الله عنه انما انا منذر وعلی الهادی فالمنذر ههنا من یقول ان الله تعالی قد اوجب علیکم اطاعتی فلو عصیتمونی اعذبکم والهادی من یقول لو اطعتمونی حصلت لکم القربة والنفی من غیران یترتب العذاب علی ترک الاتباع فهذه الآیة تدل علی ان الامة لا تخلو عن راشد مرشد ینصبه الله تعالی هدایة للخلق لا یزال یامرهم بما امرهم به النبی النذیر ولذلک قال تعالی تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیرا ولم یقل نذیرا وبشیرا لان النذیر اخص واعلی من البشیر فاکتفی به عنه ونیز در تفهیمات میفرماید ومنها انی رایت ارواح ائمة اهل البیت فی حظیرة القدس باتم وجه واجل وضع وعلمت ان منکرهم والمشاجن لهم فی خطر عظیم ونیز در تفہیمات میفرماید ان علیا رضی الله تعالی عنه لما ارتسخت قدمه فی الحکمة ووضع له الشرع دیراٴی له الشرع الذی هو فی ملکوت من شرع رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لمنبع الشریعة فحصل له عروج الیه فرزق بذلک الوصایة

در حدیث است که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بحضرت علی رضی الله عنه فرمود که من منذرم و شما ہادی پس منذر اینجا آن کس را گویند که بگوید که خدا اطاعت من بر شما واجب کرده است اگر نخواہید کرد اذیت خواہید یافت و ہادی آنست که بگوید اگر اطاعت من خواہید کرد حاصل خواہد شد شما را قربت بلا ذکر ترتب عذاب بر ترک طاعت پس این آیت دلالت میکند بر این امر که امت خالی نمی باشد از مرشد واصل که الله تعالی او را نصب میکند برای ہدایت خلق و ہمیشه امور شان مطابق ارشاد نبی نذیر صلی الله علیه وسلم راست و درست میشوند و براے ہمین الله تعالے فرموده است - تبارک الذی نزل الفرقان علی عبده لیکون للعالمین نذیراً (یعنی با برکت است آن ذات که نازل کرد فرقان را بر بندهٔ خود تا که باشد براے عالمیان ترساننده) و نه فرمود نذیراً و بشیراً چرا که نذیر اخص و اعلی است از بشیر لہذا اکتفا کرد به نذیر و از نعم الہی یکی اینست که دیدم ارواح ائمه اہلبیت را در حظیرة القدس باتم وجه و اجمل وضع و معلوم کردم که منکر شان و بد دانندهٔ شان در خطر عظیم است - و حضرت امیر رضی الله عنه چونکه قدم محکم داشت در حکمت و شرع وی را واضح گشته و چونکه منبع شریعت براے وے آنحضرت صلی الله علیه وسلم کشاده نموده آن شرع نیز که در ملکوت است وی را معائنه کنانیده شد و وی را عروج بدان مقام حاصل گشت پس روزی داده شد بوجه وی وصایت (وصایت بالفتح والکسر بمعنی وصی شدن و پیوستن چیزی بچیزے ۱۲)

و نیز در تفہیمات میفرماید آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم یکے از اشراط قیامت آمد آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم با قیامت مثل سبابہ و وسطےٰ باہم پیوستہ اند یعنی کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم فاتح راہ ولایت اند کہ رو بانسلاخ عالم دارد و مقدمہ است از مقدمات فنا بعثت از آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم ہر فاتح کہ ہست در باب ولایت است و فاتح اول ازین است علی مرتضی است کرم اللہ وجہہ کہ فا تحیۃ آنحضرت را بمنزلہ جارحہ گشتہ شعلہ نبوت را کہ زبانہ اش بفوق مرتفع میشد معکوس ساخت تا زبانہ اش ببطون بطون مختفی شد الخ و نیز در رسالہ مقالۃ الوضیۃ فی النصیحۃ والوصیۃ فرمودہ و فقیر را معلوم شدہ است کہ ائمہ اثنا عشر رضے اللہ عنہم اقطاب نسبی بودند از نسبتہا الخ و در ہمعات میفرماید ارواح ائمہ اہل بیت را مشاہدہ افتاد کہ یکے بدامن دیگرے دست محکم زدہ یک سلسلہ شدہ در عالم ارواح متصل بحظیرۃ القدس تمکنے و رسوخے عجیب دارند و قوت ایشان در مغز مغز عالم ارواح بیشتر است از خارج انتہے ۔ و در کتاب حجۃ اللہ البالغہ در تعداد طبقات است میفرماید ۔

ومنهم الشهداء الذين اخرجوا للناس وحل فيهم صبغ الملاء الاعلى من لعن الكافرين والرضا بالمومنين والامر بالمعروف والنهى عن المنكر واعلاء الملة بواسطة النبي صلى الله عليه وآله وسلم فاذا كان يوم القيامة قاموا يتخاصمون الكفرة ويشهدون عليهم وهم بمنزلة اعضاء النبي صلے الله عليه وآله وسلم فى بعثته بهم ليكمل الامر المراد بالبعثة ولذلك وجب تفضيلهم على غيرهم وتوقيرهم والراسخون فى العلم اولو ذكاء وعقل لما سمعوا من النبي صلى الله عليه وآله وسلم العلم والحكمة صادف ذلك منهم استعداداً فصار ديدناً لهم فى باطنهم فهم معانى كتاب الله على وجه ما اليه اشار على رضى الله عنه حيث قال او فهم اعطيه رجل مسلم

و از ان کسان شہدا اند کہ بر آوردہ شدند برای مردمان و در آمد در اوشان رنگ ملاء اعلے یعنی فرشتگان مقربین از لعنت کردن کافران و خوشنودی با مومنان و امر بالمعروف و نہی عن المنکر (یعنی حکم امر خیر دادن و از بدی پرہیز داشتن) و اعلاء ملت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم پس در روز قیامت با کافران خصومت خواہند کرد و برا و شان شہادت خواہند داد و اوشان بمرتبہ اعضا نبی صلی اللہ علیہ وسلم خواہند بود در بعثت آن حضرت با وشان تا کہ امر مقصودہ بوجہ بعثت کامل گردد بہمین وجہ تفضیل و توقیر اوشان بر غیر واجب است و علمائے راسخین صاحبان عقل و ذکا ہر گاہ از نبی صلی اللہ علیہ وسلم امور علم و حکمت را مے شنیدندے یافتند بمجرد سماع استعدادی را کہ آن در باطن شان مے افزود و ازینوجہ در اوشان فہم معانی کتاب اللہ چنانکہ باید زاید گشت چنانچہ اشارہ کردہ است بآن جناب امیر رضی اللہ عنہ بارشاد خود کہ او فہم اعطیہ رجل مسلم یا فہمیکہ دادہ شود بمردے مسلمان ۔

و در بیاض خود کہ بطریق کشکول است و فوائد متفرقہ دران جمع نمودہ میفرماید ۔

الحمد لله الذی ملاء قلوبنا بمحبته فلم یدع لمحبة غیره موضع
شعرة ثم انه امرنا بمحبة رسوله محمد صلی الله علیه وآله وسلم
فاحببنا لمحبة الله انما محبته شعبة من محبة الله عز وجل
ثم امرنا محمد صلی الله علیه وآله وسلم بمحبة اهل بیته
واهل السوابق من المهاجرین والانصار فاحببناهم لمحبة
وانما محبتهم شعبة من محبته صلی الله علیه وآله وسلم انتهت کلماته الشریفة

همه تعریف ثابت است مر خدائرا که پرساخت قلوب ما را از محبت
و نگذاشت محبت غیر را جائے مقدار موے باز حکم داد ما را
بمحبت رسول خود محمد صلے الله علیه وآله وسلم پس او شان را نیز بمحبت خدا
دوست داشتیم که محبت شان شعبهٔ محبت خدا است باز حکم داد ما را پیغمبر ما محمد صلی الله
علیه وآله وسلم بمحبت اهلبیت خود و سابقین از مهاجرین و انصار پس او شان را دوست داشتیم
به محبت رسول که آن نیز شعبه ایست از محبت آنحضرت تا اینجا ست کلمات شریفهٔ وے قدس سره

وازین قسم مطالب نفیسه در مقدمه محبت و تعلیم و بیان مدارج اهل بیت اطهار در تحفه اثنا عشریه و تفسیر فتح العزیز و دیگر مولفات جناب کرامت مآب صاحب تحفه بسیار است و در تخمیس قصیدهٔ اطیب النغم سے فرماید

| | |
|---|---|
| بنفسی افدی آل دام نصرهم | لقد طاب ریاهم وقد فاح نشرهم |
| وناهیك فخراً فی الخلائق فخرهم | وآل رسول الله لا زال امرهم |

فویبا علی ارغام انف النواصب

| | |
|---|---|
| بجاه رسول الله یسهل صعبنا | ومن قربه والله اعلاء بغینا |
| وقد دام فینا بعده رحمة ربنا | ثلث خصال من تعاجیب ربنا |

نجابة اعقاب ابن ابی طالب

| | |
|---|---|
| خصوصا لمولی المومنین علینا | ففی صلبه قد کان نسل صفینا |
| اذا نلت هذا فاستمع لبقینا | خلافة عباس ودین نبینا |

تزاید فی الاقطار من کل جانب

ازانجمله است آنچه قاضی ثناء الله صدیقی که از مشاهیر خلفاء نقشبندیه و علماے ایشانند در سیف مسلول مے نویسند که بعضے از اکابر اولیاء امت را بکشف صریح ظاهر گشته که فیوض و برکات کارخانهٔ ولایت که از جناب الٰهی بر اولیاء الله نازل میشود اول بر یک شخص نازل میشود و ازان شخص قسمت شده بهر یک از اولیاء عصر موافق مرتبه و بحسب استعداد او میرسد و هیچکس را از اولیاء الله بے توسط او فیض نمیرسد و کسے از مردان خدا بے وسیلهٔ او درجهٔ ولایت نمی یابد اقطاب جزئی و اوتاد و ابدال و نجباء و نقباء و جمیع اقسام اولیاء خدا بوے محتاج مے باشند

له من از نفس خود فدا میشوم آل رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم همیشه باد مدد شان - چه خوشگوار است خوشبوے شان که منتشر شده بوے خوش ایشان - و کافی است ترا باعتبار فخر در خلائق فخر او شان و اهلبیت رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم همیشه باد حال ایشان رست و درست - علی رغم انف فرقه ناصبیه (یعنی بخاک آلودگی بینی جمیعکه که دشمنان اهلبیت اند) بصدق مرتبه رسول الله صلے الله علیه وآله وسلم آسان میشود هر مشکل ما و از قرب ایشان بخدا بلندی باشد مطلوب ما را و بتحقیق دائم شد در ما بعد او شان رحمت پروردگار ما - و سه خصلت از عجوبه هاے آثار مشیت پروردگار ما ست که یکے از انها نجابت اولاد ابی طالب است علے الخصوص براے مولاے مومنین حضرت علی ما ست که در صلب ایشان بود نسل صفی (برگزیده) تا وقتیکه واقف شدی این را پس بشنو که براے بقیه ما خلافت عباس و دین نبی ما است صلے الله علیه وآله وسلم که افزود در اقطار زمین از هر جانب ۱۲

صاحب این منصب عالی را امام و قطب الارشاد بالاصالة نیز خوانند و این منصب عالی از وقت ظهور آدم
علیه السلام بروح پاک علی مرتضی کرم الله وجهه مقرر بود که پیش از نشاءِ عنصری آنحضرت هم در امم سابقه هر کرا
درجهٔ ولایت میرسید بتوسط روحِ پاک آنحضرت میرسید و بعد وجود عنصری تا وقت رحلت او از صحابه و تابعین
همه را آن دولت بتوسط او رسید و بعد رحلت او آن منصب عالی بحسن مجتبی و بعد از وے بحسین شهید
دشت کربلا پسر با امام زین العابدین پسر به محمد باقر بعد از ان بجعفر صادق پسر بموسی کاظم پسر بعلی الرضا
پسر به محمد التقی بعد از ان بعلی النقی پسر بحسن العسکری علیهم السلام این منصب عالی مفوض گشته بعد وفات
امام عسکری علیه السلام تا وقت ظهور سید الشرفا غوث الثقلین حضرت محی الدین عبد القادر الجیلی این منصب
عالی بروح حسن عسکری علیه السلام متعلق بود و چون حضرت غوث الثقلین پیدا شدند این منصب مبارک
بوے متعلق شد تا ظهور محمد مهدی این منصب بروح مبارک حضرت غوث الثقلین متعلق باشد لهذا آنحضرت
قدمی هذه علی رقبة کل ولی الله فرمود و باین بیت ترنم نمود ٥ افلت شموس الاولین وشمسنا
(این قدم من برگردن تمام اولیاء الله است ۱۲)
ابدا علی افق العلی لا تغرب. یعنی فرو رفتند آفتابهاے دیگر اولیاے کرام پیشین و آفتاب ما یعنی ائمه عظام
همیشه بر افق بلندی باشد غروب نشود و چون امام محمد مهدی ظاهر شود این منصب عالی بوے مفوض شود
و تا انقراض زمان بوے مفوض باشد و قول حضرت غوث الثقلین ٥ اخی و خلیلی کان موسی بن
(برادر و دوست من بود موسی بن عمران ۱۲)
عمران نیز بران دلالت دارد و این مدعا بکشف و الهام ثابت شده و استنباط این مدعا از کتاب الله
تعالی و از حدیث سرور پیغمبران صلی الله علیه و آله و سلم نیز مے توانیم کرد قال الله تعالی قل لا اسئلکم
علیه اجرا الا المودة فی القربی یعنی سوال نمیکنم از شما هیچ اجرة و نمے خواهیم لیکن مے خواهم از شما
دوستی اقربا را من وجه استنباط آنست که انبیاء سابق لا اسئلکم علیه اجرا ان اجری الا علی الله
(نے طلبم از شما برین پیغام مزد مزد من نیست مگر بر خدا)
گفته اند اصلا اجرت بر فریضه تبلیغ رسالت درخواست نکرده اند و جه احتمال درخواست اجرت بود و پیغمبر
ما را صلی الله علیه و آله و سلم حق تعالی بتغیر اسلوب کلام امر فرمود حکمت در آن آنست که شرائع انبیاء سابق
بعد وفات آنها منسوخ مے شد و این شریعت موبد است پس امثال پیغمبر را باید که بعد رحلت پیغمبر بتابع
پیغمبر رجوع آرند لهذا آن سرور علیه السلام براے شفقت بر امت خود رهنموئی کرده بمحبت آل خود و اشاره
فرمود به تشبث دامان پاک آنها که وارثان پیغمبر و دروازهٔ علوم این اند لهذا قال علیه السلام ترکت
فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی الحدیث یعنی گذاشتیم بر شما دو وسیله محکم قرآن مجید و آل خود
وقال علیه السلام انا مدینة العلم و علی بابها یعنی من شهر علمم و علی دروازه آن شهر است
مراد از ان علم علم ظاهر نیست که همه اصحاب در آن شریک بودند بلکه مراد علم باطن است پس تحقیق براے
تحصیل علم باطن اشارت سوے علی و آل پاک او رفته و به محبت آنها امر فرموده حیث قال من کنت
(چنانکه گفت هر کسیکه)
مولاه فعلی مولاه وقال حب علی عبادة و غرض از محبت آنست که محبت مرید را در پیر [illegible] گردانند
(باشم مولای وی پس علی مولای وے است ۱۲ و فرمود که محبت علی عبادت است ۱۲)
قال علیه السلام المرء مع من احب انتهی و از انجمله است انچه رکن الدین علاء الدوله مے نویسد
(فرمود نبی علیه السلام که مرد با کسے است که دوست میدارد او را ۱۲)

که ولایت علم باطن است و وراثت علم ظاهر و امامت علم باطن و ظاهر و وصایت حفظ سلسلهٔ باطن و خلافت حفظ سلسلهٔ ظاهر و جناب امیر المومنین علی علیه السلام بعد از نبی علیه الصلوة والسلام ولی و وارث و امام و وصی بود اما خلیفه نبود و بعد از عثمان خلیفه هم شد و از انجمله است آنچه عارف سامی مولانا جامی در سلسلة الذهب می گوید

**نظم**

مادح اهل بیت در معنی — مدحت خویشتن کند یعنی
مومنم موقنم خدای شناس — وز خدا هم بود امید و هراس
از کجیها در اعتقادم پاک — نیست از طعن کج نهادم باک
دوستدار رسول و آل ویم — دشمن خصم بد خصال ویم
جوهر من ز کان ایشانست — نقد من از دکان ایشانست
همچو سلمان شدم ز اهل البیت — گشت روشن چراغ من زان بیت
انا مولی لهم و مولی القوم — کان منهم و لا اخاف اللوم
مست عشق اند عاشقان دایم — لا یخافون لومة لائم
چون بود عشق صادقان درسم — کی ز کید منافقان ترسم
این نه رفض است محض ایمانست — اسم معروف اهل عرفانست
رفض اگر هست حب آل نبی ؐ — رفض فرض است بر ذکی و غبی
لو کان رفضا حب آل محمد — فلیشهد الثقلان انی رافض
شافعی آنکه سنت نبوی — ز اجتهاد قویم اوست قوی
بزبان فصیح و لفظ متین — گفت در طی شعر سحر آئین
گر بود رفض حب آل رسول — یا تولا بخاندان بتول ؑ
گو گوا باش آدمی و پری — که شدم من ز غیر رفض بری
کیش من رفض و دین من رفض است — رفع من رفض و ما بقی خفض است

انتهی و از انجمله است آنچه که شیخ روزبهان که از افاضل متکلمین اهل سنت است در متن رسالهٔ اعتقادیه گوید اعتقاد کنیم که آل حضرت پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم واجب التعظیم و لازم الاقتدا اند و در شرح آن گوید اما تعظیم آل پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم اعتقاد آنست که فرض است بنا بر احادیث صحیحه که دران باب وارد شده از انجمله آنکه در حجة الوداع در خطبه پیغمبر صلی الله علیه و آله وسلم فرموده است

یا ایها الناس انی ترکت فیکم الثقلین کتاب الله و عترتی اهل بیتی ما ان تمسکتم

ه من غلام شان ام و مولاے قوم میباشد از این قوم و لے ترسم از ملامت کسے ه نے ترسند از ملامت ملامت کنندہ

لن تضلوا بعدی الی آخرہ و در حدیث دیگر فرمودہ اذکرکم اللہ فی اھل بیتی و این کلمہ را بہ نوبت
تکرار فرمود از انجا استفادہ شد کہ تعظیم و محبت ایشان واجب باشد و رعایت حقوق ایشان لازم و نیز حکم
فرمودہ اند کہ اگر بدامن اہل بیت چنگ زنید ہرگز گمراہ نگردید پس امر فرمود باقتداے ایشان و مراد از اہل بیت
کساے اند کہ صدقہ برایشان حرام باشد قولہ فی المتن ما ایشان را موالی ہستیم و بدوستان ایشان تولا
نمائیم و از دشمنان ایشان تبرا کنیم و فی الشرح مراد از موالی کسے است کہ با ایشان تولا نماید و موالات در
زبان عرب بمعانی بسیارے آید و مراد از موالات درین مقام اظہار ولایت و محبت است با ایشان
و آنکہ خود را در اعداد موالی و بندگان ایشان شمارند و مراد از تولا آنکہ ایشان را جز و متصرف در امور دین
خود دانیم و آن لازم اقتدا است و مراد از تبرا از اعداے ایشان آنکہ از دشمنان ایشان خود را بری شماریم
و ہر کسے کہ دشمن ایشان است از انجہت کہ آل پیغمبر اند برات ازو لازم قولہ فی المتن و حکایات منازعات
کہ میان ایشان و صحابہ واقع شدہ نگوئیم و فی الشرح بسیارے از اصحاب منازعت کردہ اند و ہمہ گرا
گشتہ اند واللہ جمیع گناہگار خواہند بود و طعن در گناہگار فاسق و بدعمل محظور نیست جواب آن ہمہ
حکایات منازعات را اصلاے نباید گفت کہ ہرچہ درمیان ایشان واقع شدہ ہمہ تاویلات لائق
دارد و علما ہمہ را بیان کردہ اند درین باب باید کہ اعتماد بر سخن محدثان کنند کہ ایشان در ہمہ
ابواب اہل وثوق و اعتماد اند انتہی و از انجملہ است آنچہ عمدۃ المحدثین و قدوۃ المتکلمین شاہ عبدالعزیز دہلوی رح
در رسالہ اعتقادیہ کہ شرح عقیدہ والد ماجد ایشان است مے نویسند باید دانست کہ اعتقاد در جناب حضرات
اہل بیت علیہم الصلوۃ والسلام دو مرتبہ دارد مرتبہ اول کہ باتفاق شیعہ و سنی لازم ایمان و رکن
اسلام است و عوام و خواص دران شریک اند و اگر شخصے دران مرتبہ قصور کند در خوارج و نواصب
معدود شود و از دائرہ اسلام بیرون رود معاذ اللہ من ذلک و آن مرتبہ این است کہ محبت آنحضرات را
مثل ایمان بہ پیغمبر فرض شمارد و عداوت آنحضرات را مثل کفر حرام انگارد و آن حضرات را یقیناً از اہل بہشت
داند و بتعظیم و توقیر پیش آید و لازم این مرتبہ اعتقاد آنست کہ دشمنان آنجناب را مبغوض دارد و ضمیمہ
آن مرتبہ اعتقاد آنست کہ مناقب آنحضرات را کہ از روے احادیث و آیات ثابت است در تعظیمات
خود روایت کند مرتبہ دوم از اعتقاد در جناب آنحضرات آنست کہ عرفاے کاملین دارند و بعضے مراتب
قرب و کمال را مخصوص بجناب آنحضرات مے انگارند و علماے قشر ازان غافل اند و اگر احیاناً بر زبان ایشان
یعنی علماے ظاہر ۱۲
جاری مے شود از فہم متعالی و ادراک اسرار آن بیخبر مے باشند باید دانست کہ شاہ ولی اللہ محدث
دہلوی رح اثبات عصمت مے کنند براے حضرات اہل بیت و آن را میراث پیغمبران میدانند کہ در خاندان
حضرت باقی ماندہ چنانچہ در تفہیمات الٰہیہ مے فرمایند حضرت پیغمبر ما صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم در اوائل حال
قبل از نبوت حکمۃ و عصمت و قطبیت باطنہ اکتساب فرمودہ بودند بعد ازان کمالات لاحقہ آنحضرت

بیان کردہ اند در آخر سے فرمایند پس اہل ولایت آنحضرت ہم بسہ قسم منقسم اند فو[1] ثم الذین اخذوا الحکمۃ والعصمۃ والقطبیۃ الباطنۃ ھم اھل البیت خاصۃ و در کتاب خیر کثیر کہ ملقب بخزائن الحکمۃ است در جزئیہ سابعہ میفرمایند ثم اعلم ان ھولاء المستنیرین بنور النبوۃ[2] علی طبقات ثلث الاولی وارث الحکمۃ والعصمۃ والوجاھۃ وھم اھل البیت وقد جرت السنۃ الالھیۃ علی ان تکون اھل بیت کل نبی من وارث ھذا التفضیل الجلی وھولاء علی وا ولادہ وفاطمۃ رضی اللہ تعالی عنھم اجمعین ونیز حضرت ایشان یعنی شاہ ولی اللہ محدث اثبات وصایت میکنند براے جناب حضرت امیر المومنین ولفظ وصی رسول اللہ بر ان جناب اطلاق مینمایند واین نیز نزد علماء ظاہر تحقق ومنقح نمے شود وحضرت ایشان بتائید ربانی تنقیح وتحقیق براو بوجہ اتم فرمودہ اند چنانچہ در تفہیمات الہیہ مقرر ومحرر گردیدہ است ودر کتاب ہمعات میفرمایند واز امت آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم اول کسیکہ فاتح باب جذب شدہ است ودر انجا قدم نہادہ است امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ ولہذا سلاسل طرق بدان جناب راجع مے شوند ونیز حضرت ایشان براے جناب امیر المومنین مرتبہ دیگر ثابت میکنند کہ علماء شیعہ واہل سنت ہر دو از ان غافل اند وآن مرتبہ ایست بس عالی کہ تعبیر از ان در قرآن مجید بوجاہت واقع شدہ در حق دو کس از انبیاء اولو العزم در حق حضرت موسی علیہ الصلوۃ والسلام فرمودہ اند[3] وکان عند اللہ وجیھا[4] ودر حق حضرت عیسے علیہ السلام وجیھا فی الدنیا والاخرۃ ومن المقربین انتہی ملخصا ونیز شیخ روزبہان در متن رسالہ اعتقادیہ گوید ما ہمہ صحابی را دوست داریم ودر شرح گوید کہ اشارہ بدان است کہ ہمہ صحابہ را دوست باید داشت ومراد از ان محبت نہ میل طبعی است ونہ محبت کمالی کہ حاصل از اعتقاد کمال مے شود زیراکہ شاید کہ آنکس نسبت بابعض صحابہ اعتقاد نقص داشتہ ہمچو جماعتے کہ بر علی رضے اللہ تعالے عنہ خروج کردند وباو مقابلہ نمودند وآنکس کہ محب علی رضے اللہ عنہ باشد البتہ با ایشان خوش نیست بنا بر آنکہ ہر کہ با دوست کسے دشمن باشد وعداوت کند البتہ میل طبع وخاطر باو نیست ونخواہد بود ونیز اعتقاد کمال در شان او ندارد بنا بر آنکہ مقابلہ با علی رضے اللہ عنہ نقص است وبا وجود اعتقاد نقص اعتقاد کمال چگونہ صورت بندد بلکہ مراد از ان محبت تعظیم اوست برحسب ورود حکم شرع زیراکہ شرع حکم فرمود کہ ایشان را تعظیم کنند چون مصاحبان حضرت پیغمبر اند صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم وپیغمبر فرمودہ کہ مصاحبان مرا تعظیم کنند مومن را باید کہ حظوظ طبع را گذاشتہ شرع را فرمانبردار باشد انتہے

[1] پس وارثین ولایت آن کسانند کہ حاصل کردند حکمت وعصمت وقطبیت باطنہ را ہمانند اہلبیت بالخصوص ۱۲

[2] باز بتحقیق بدان کہ این کسان کہ حاصل کنندگان نور نبوت اند بر سہ طبقہ اند۔ اول آنکہ وارث اند حکمت وعصمت ووجاہت را وآنشانند اہلبیت بالخصوص وعادت الہیہ بر این امر جاری است کہ آن وارث کسے میباشد کہ از اہلبیت نبی باشد بوجہ این بزرگی ظاہری ومراد ازین کسان حضرت امیر رضی اللہ عنہ واولاد وے وحضرت فاطمہ رضی اللہ تعالے عنہم اجمعین بودہ اند

[3] وبود موسے نزد خدا با آبرو ۱۲

[4] با آبرو در دنیا وآخرت واز نزدیک کردگان حضرت عزت ۱۲

قاضی ثناء اللہ نقشبندی در سیف مسلول مے گویند کہ بعضے صحابہ بر بعضے افضل اند بسبب صفاتے کہ سابق
مذکور شدہ اما چون اجماع بر ترتیب افضلیت دیگر صحابہ بعد از خلفاء راشدین منعقد نہ گشتہ چنانچہ
بر ترتیب خلفاے راشدین منعقد گشتہ لہذا متبعین بافضلیت یکے بر دیگرے حکم نے کنند مگر باوصاف
کلیہ چنانچہ مے گویند کہ سابقین بہتر اند از لاحقین و اصحاب بدر و اُحد و حُدیبیہ از غیر ایشان و بعد صحابہ
کرام در امت محمدی سبب افضلیت دو چیز است علم و عمل علم دو قسم است یکے علم باطن یعنی علم باللہ کہ عبارت
است از دوام حضور و پاکی قلب از تعلق باغیر خدا و پاکی نفس از رذائل اخلاق و چون این علم بتاثیر صحبت
پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصحابہ و از صحابہ بتابعین ہکذا واحداً بعد واحد رسیدہ و تعلیم و تعلم زبانی را دخل نیست
لہذا آن علم را علم باطن گویند دوم علم ظاہر کہ بتعلیم و تعلم زبانی تعلق دارد و از عقائد و فقہ و تفسیر و حدیث و وجوہ
قرأت و تجوید و ہمچنین عمل بر دو قسم است یکے انواع ریاضات و عبادات بدنی و مالی کہ اصحاب آنرا عُباد و زُہاد
گویند دوم جہاد فی سبیل اللہ کہ اصحاب آنہارا غازیان گویند در اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم
این ہمہ انواع علم و عمل مجتمع بودند گو بعض در بعض صفات اتم و اکمل آمدند و بعضے در دیگر صفات و بعضے در ہمہ
اتم و اکمل بودند اما بعد صحابہ اصحاب ہر یک از اقسام علم و عمل جدا جدا شدند و جدا جدا نام یافتند
صوفیان و علماء و زہاد و غازیان افضل آن ہمہ صوفیان اند کہ بسبب صفاے قلب اخلاص بہم رسانیدہ اند
کہ بمنزلہ روح است جمیع اعمال را و بسبب تزکیہ نفس پاک از رذائل اخلاق شدہ اند بعد علماء ظاہر بعد
زُہاد و غازیان و تفصیل ہر یک از ان بسط بسیار میخواہد چون در معاملہ رد مطاعن صحابہ ظاہر شدہ کہ
منازعات و مشاجرات کہ در صحابہ واقع شدہ بنا بر خطاے اجتہادی است و بکفر نمیرساند چنانچہ امیر المومنین
گفتہ انما اصبحنا نقاتل اخواننا فی الاسلام علی ما دخل فیہ من الزیغ والاعوجاج والشبہۃ[1] مخالفونا ۱۲
والتاویل کذا فی نہج البلاغۃ و رسول علیہ السلام در حق امام حسن علیہ السلام فرمودہ ابنی ہذا
سید لعل اللہ یصلح بہ بین فئتین عظیمتین من المسلمین[2] پس مشاجرات آنہا منافی
نیستند بر بودن معاویہؓ و عمر بن عاصؓ از اصحاب رسول اللہ صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و چون از اصحاب
پیغمبر بودند پس افضلیت شان بر غیر صحابہ در ضمن عمومات لازم آید اگرچہ از افضلیت تا افضلیت تفاوت
زیادہ از عرش تا فرش دارد و ہو المقصود پس آنہارا جز بہ نیکی و دعاوی خیر یاد نباید کرد و بہ آنہا
کینہ و عداوت نباید داشت قال اللہ تعالیٰ والذین جاؤا من بعدہم یقولون ربنا
اغفر لنا ولاخواننا الذین سبقونا بالایمان ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین آمنوا یعنی و آنانکہ
راست آمدند بعد از مہاجران میگویند اے پروردگار ما بیامرز مارا و برادران مارا کہ سبقت کردند بر ما بایمان

[1] صبح کردیم تا قتال کنیم از برادران اسلامی خود بر آنکہ داخل شدہ در اسلام شک و شبہہ و کجی و تاویل چنین
است۔ در نہج البلاغت ۱۲

[2] این طفل من سردار است و امید کہ خدائے تعالےٰ صلح کناند بذریعۂ وے میان دو جمع بزرگ از مسلمانان ۱۲

آوردن وپیدا مکن در دل ما ہیچ کینہ بہ نسبت آنانکہ ایمان آوردند ومرویست از علی بن الحسینؓ در صحیفہ کاملہ
کہ برائے صحابہ دعا میکرد ودرود برآنہا مے فرستاد ومدح آنہا میکرد  باید کہ از مشاجرات آنہا کف اللسان
کند وتاویل نیک نماید قال اللہ تعالیٰ یا ایہا الذین آمنوا علیکم انفسکم لا یضرکم من ضل
اذا اھتدیتم وقال اللہ تعالیٰ لولا اذ سمعتموہ ظن المومنون والمومنات بانفسہم
خیرا یعنی اے مسلمانان محافظت کنید خویشتن را ضرر نمی رساند شمارا کسیکہ گمراہ شد چون شما راہ یا بید ۱
وفرمود حق تعالیٰ چرا نشد کہ چون شنیدید آنرا گمان میکردند مردان مسلمانان وزنان مسلمانان در حق
خویش نیکی را وقال علیہ السلام اللہ اللہ فی اصحابی لا تتخذوھم غرضا من بعدی وقال
علیہ السلام اذا ذکر اصحابی فامسکوا وقال علیہ السلام اکرموا اصحابی فانہم خیارکم
وقال علیہ السلام لا تسبوا اصحابی فلو ان احدکم انفق مثل اُحدٍ ذھبا ما بلغ مد
احدھم ولا نصیفہ اینہمہ احادیث صحیح اند ودرین باب احادیث بسیار وارد شدہ لیکن اینقدر
مسلم کہ چون مارا محبت پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم برائے محبت خدا است ومحبت صحابہ برائے محبت
پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وہمین معنی ناطق است قول وے صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم من احبہم فبحبی احبہم پس بعضے از اصحاب یعنی معاویہؓ واتباع
ہرکہ اوشان را دوست خواہد داشت پس بسبب محبت من اودوست خواہد داشت ۱۲
او کہ آنہارا محبت باآل پیغمبر صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم بنظر نمے آید بلکہ بخلاف آن مروی گشتہ طبعیت
اسلامی مقتضی نیست کہ باایشان محبت باشد بلکہ بنظر بعضے روایات مشعرہ عداوت باآل پیغمبر صلی اللہ
علیہ وآلہ وسلم ہم بایستے کہ عداوت بودی لیکن روایات احاد مفید یقین نیست خصوصاً دران معرکہا
در اکثر روایات احتمال افراط وتفریط است وما مامور یم بحسن ظن وجہت صحابی بودن آنہا مقتضی ترک کینہ
وعداوت است باآنہا قولہ تعالیٰ ولا تجعل فی قلوبنا غلا للذین آمنوا ازان جہت عداوت با کسے
از صحابہ نتوان کرد کہ دلیل ضلالت است اما محبت باہر یک از آنہا بقدر محبت ہریک از آنہا است
با رسول خدا صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم انتہے وشاہ عبد العزیز محدث دہلوی در جواب سوال خامس از
جمیع سوال ۱۲ ابیات الہ عشرہ مے نویسد کہ مروان علیہ اللعنۃ را بدگفتن ودل از وبیزار بودن خصوصاً در سلوکیکہ با حضرات
حسنین واہل بیت رضی اللہ تعالیٰ عنہم مے نمود وعداوت در دل داشت از لوازم سنیت ومحبت اہل
بیت کہ از جملہ فرائض ایمان است، واما معاویہؓ بن ابی سفیان پس صحابی است ودر حق او بعضے احادیث
نیز وارد شدہ اند وعلماء اہل سنت درحال او مختلف اند وعلماء ماوراء النہر ومتقشفین فقہا اینہمہ حرکات جنگ

---

۱) وفرمود نبی علیہ السلام بترسید خدا را در اصحاب من ونگیرید ونداریداز اوشان غرضے بعد من (یعنی اوشان را محض بلیاقت
بزرگ دانید نہ بوجہ آمیزش غرضے) وفرمود نبی علیہ السلام ہرگاہ کہ ذکر کردہ شوند اصحاب من پس باز دارید (یعنی زبانہائے خود را از طعن
دراوشان) وفرمود نبی علیہ السلام بزرگ دارید اصحاب مارا کہ اوشان بزرگترین شما اند وفرمود نبی صلی اللہ علیہ وسلم دشنام ندہید
اصحاب مارا پس بتحقیق اگر ہیچ یکے از شما خرچ کند برابر کوہ احد طلا را نخواہد رسید برابر یکے از اوشان ونہ نصف حصہ شان ۱۲

وجدال او را که با جناب مرتضی رض نمود محمول بر خطای اجتهادی دارند و محققین اهل حدیث بعد تتبع روایات
صحیحه دریافته اند که این حرکات او خالی از شائبهٔ نفسانیت و حمیت و تعصب امویت و قرابت که با جناب
ذو النورین داشت نبوده است انتهی و از انجمله است انچه ملا محمود قاشانی که از اجلهٔ علمای صوفیه است گوید هیچ شک نیست
که محبت هر محبوبی اقتضای محبت کند با هر که نسبتی بقرب یا بقرابت با وی دارد و اهل بیت و صحابه رسول خدا
صلی الله علیه و آله وسلم و رضی الله عنهم بعضی هم نسبت صورة و معنی داشتند و بعضی مجرد نسبت معنی و آن نسبت
ایمان است که بواسطهٔ محبت و شرف صحبت رسول خدا علیه الصلوٰة والسلام مومنان را حاصل گشت که انا من الله
والمومنون منی و نسبت معنوی از نسبت صوری کامل تر و بدین سبب انبیاء علیهم الصلوٰة والسلام جز میراث
معنی که آن علم است نبوده است چنانکه در حدیث صحیح آمده است ان الانبیاء لم یورثوا دینارا ولا درهما[1]
و انما ورثوا العلم فمن اخذ به اخذ بحظه او بحظ وافر پس محبت رسول خدا علیه الصلوٰة والسلام
محبت اهل بیت و اصحاب او رضوان الله علیهم که ورثهٔ علم او اهل ایشان بود بواسطهٔ ایشان بدیگر مومنان
انتقال کرد اقتضا کند و چگونه باشد لیکه در و ایمان و محبت رسول خدا صلی الله علیه و آله وسلم بود و محبت اهل بیت
علیهم السلام ممتلی و طافح نبود اگر خود مجرد نسبت قرابت بودی واجب شدی محبت ایشان و کیف که با نسبت
قرابت صورت نسبت قرابت معنی هم داشتند و علامت صحت محبت آنکه اعمال صالحه و اخلاق مرضیه محبوب را
متابعت کند و الا علامت کذب بر صحیفهٔ احوال او واضح و لائح بود و پس عقیدهٔ صحیحهٔ سلیمه آنست که همه را دوست
دارد و از ترجیح و تفضیل امساک کند و اگر در باطن او محبت یکی راجح بود آنرا پنهان دارد چه بروی اظهار آن واجب نیست
و اما مشاجراتی که میان امیر المومنین علی رضی الله تعالی عنه و معاویه رض اتفاق افتاده اعتقاد کنم که امیر المومنین
در اجتهاد و خلافت محق و مصیب بود انتهی عارف جامی در رسالهٔ اعتقادیه منظومه گوید

**نظم**

جز به آل کرام و صحب عظام — سلک دین نبی نیافت نظام
نام شان جز باحترام مبر — جز بتعظیم سوی شان منگر
همه را اعتقاد نیکو کن — دل ز انکار شان به یکسو کن
هر خصومت که بود شان باهم — به تعصب مزن در آنجا دم
بر کس انگشت اعتراض منه — دین خود رایگان ز دست مده
حکم این قصه با خدا بگذار — بندگی کن ترا بحکم چه کار

انتهی و شیخ عبد الحق محدث رح گوید روش اهل سنت و جماعت آنست که صحابهٔ پیغمبر را جز به نیکی یاد نکنند
و لعن و سب و شتم و اعتراض و انکار بر ایشان نکنند و با ایشان براه سوء ادب نروند از جهت نگاهداشت
نسبت صحبت با آنحضرت علیه الصلوٰة والسلام و ورود فضائل و مناقب ایشان در آیات و احادیث

[1] انبیا علیهم السلام ورثه نمیگذارند دینار و نه درهم را بلکه علم را ورثه خود میگذارند هر که بگرفت وی را گو یا حظ وافر گرفت ۱۲

عموماً زیرا که صحبت ایشان با پیغمبر علیه الصلوة والسلام یقینی است و نقلهاے دیگر ظنی و ظن با یقین معارض نگردد و بالجمله سرحد دار الاسلام و سنت با معاویه رض و عمرو بن العاص رض و مغیره بن شعبه رض و امثال ایشان است هر که براه اتباع مشائخ سنت و جماعت رود گو زبان را از سب و لعن ایشان بربندد اگرچه بجهت قصور بعضے از امور که ارباب سیر و تواریخ نقل کنند باطن را وحشتے و خاطر را کدورتے دست دہد با وجود آن سلامت در اغماض و کف لسان است و علماء سنت و جماعت گویند که نہایت کار معاویه و امثال او بغی و خروج است بر امام حق و خلیفه مطلق که علی مرتضے باشد چنانچه در حدیث عمار بن یاسر که بسرحد شهرت و تواتر معنوی رسیده است تقتلك الفئة الباغية تدعوهم الى الجنة و يدعونك الى النار[1] اثبات آن میکنند و آن موجب کفر و مستوجب لعنت نگردد و از هیچ یکے از علماء مجتهدین و سلف صالحین لعن بر ایشان منقول نشده است و در اصل عادت و شیمه اهل سنت ترک سب و لعن است که المؤمن ليس بلعان و لعنت بخصوص شخص اگرچه کافر بود جائز ندارند چه دانی که عاقبت کار او به ایمان و سعادت بود مگر آنکه به یقین معلوم نشود که موت او بر کفر و شقاوت است تا آنکه بعضے در یزید نیز توقف کنند و بعضے براه غلو و افراط در شان او و موالات او روند و گویند وے بعد ازان که باتفاق مسلمانان امیر شد اطاعت او بر امام حسین علیه السلام واجب شد نعوذ بالله من هذا القول و هذا الاعتقاد (پناه میجوییم بخدا ازین قول و اعتقاد ۱۲) که وے با وجود حضرت امام حسین علیه السلام امام و امیر شود و اتفاق مسلمانان بر وے کے شد جمعے از صحابه که در زمانه وے بود و اولاد صحابه منکر و خارج از طاعت او بودند نعم جماعت از مدینه مطهره بشام نزد وے کرهاً و جبراً رفتند و او جائزه هاے سنی و مائده هاے مشتهی نزد ایشان نهاد بعد ازانکه حال قباحت مآل او را دیدند بمدینه باز آمدند و خلع بیعت وے کردند و گفتند که وے عدو الله شارب خمر و تارک صلوة و زانی و فاسق و مستحل محارم است و بعضے دیگر گویند که وے امر بقتل آنحضرت نکرد و بدان راضی نبود و بعد از قتل وے و اهل بیت وے مسرور و مستبشر نه شد و این سخن نیز مردود و باطل است چه عداوت آن بے سعادت با اهل بیت نبوی صلے الله علیه و آله وسلم و استبشار وے بقتل ایشان و اذلال و اهانت او مر ایشان را بدرجه تواتر معنوی رسیده است و انکار آن تکلف و مکابره است و بعضے گویند که قتل امام حسین گناه کبیره است چه قتل نفس مومن ناحق کبیره است نه کفر و لعنت مخصوص بکافران است و لیت شعری که ارباب این اقاویل با احادیث نبوی که ناطق اند بدانکه بغض و ایذا و اهانت فاطمه زهرا و اولاد امجاد او موجب بغض و ایذا و اهانت رسول الله است صلے الله علیه و آله وسلم چه میگویند و آن سبب کفر و موجب لعن و خلود نار جهنم است بلاشک و آیه ان الذين يؤذون الله و رسوله لعنهم الله في الدنيا والآخرة و اعد لهم عذابا مهينا[2] و بعضے دیگر گویند که خاتمه وے معلوم نیست شاید که وے بعد ارتکاب آن کفر توبه کرده باشد و در نفس اخیر بتوبه رفته و میل امام غزالی در احیاء العلوم

[1] قتل خواهند کرد ترا باغیان که بخوانی تو او شان را طرف جنت و او شان بخوانند ترا بسوی دوزخ ۱۲ [2] هر آئینه آنانکه می رنجانند خدا و پیغامبر او را لعنت کرد خدا ایشانرا در دنیا و آخرت و مهیا ساخت براے ایشان عذاب خوار کننده ۱۲

باین حکایت است و بعضے از علماء سلف و اعلام ملت مثل امام احمد بن حنبل و امثال ایشان بر وے لعنت
کرده اند و ابن جوزی که کمال شدت و عصبیت و حفظ سنت و شریعت دارد در کتاب خود لعن وی را از سلف نقل
کرده و بعضے منع کرده اند و بعضے متوقف مانده اند بالجمله وے مبغوض ترین مردم است نخوت او و کارهائیکه
آن بے سعادت در این امت کرده هیچ کسے نکرده بعد از قتل سید الشهداء حضرت امام حسین رضی الله تعالی
عنه و اهانت اهل بیت لشکر به تخریب مدینه مطهره و قتل اهل آن فرستاده و بقیه اصحابه و تابعین را امر
به قتل کرد و بعد از تخریب مدینه امر با فساد در حرم مکه معظمه و قتل عبد الله ابن زبیر کرده و هم در اثنائے
این حالت از دنیا رفت دیگر احتمال توبه و رجوع او را خدا داند حق تعالی و لهذا [illegible] ما را و تمام مسلمانان را
از محبت و موالات وے و اعوان و انصار وے و هر که با اهل بیت نبوت بے بوده و بد اندیشیده و
حق ایشان را پامال کرده و با ایشان براه محبت و صدق عقیدت نیست و نبوده نگاه دارد و ما را و دوستان
ما را در زمره محبان ایشان محشور گرداند در دنیا و آخرت بر دین [illegible] ایشان دارد بمنه و کرمه وهو
قریب مجیب انتهی و قاضی ثناء الله پانی پتی در سیف مسلول [illegible] که اقاویل علماء اهل سنت در تجویز
و منع از لعن یزید میگویند که مختار نزد فقیر آنست که لعن بر یزید جائز است و تحقیق است مذهب محققان
از اهل سنت از اهل حدیث منهم[۱] ابو الفرج بن الجوزی و ناهیك به علما و جلالة او کتابے نوشته
مسمے بالرد علی المتعصب العنید المانع من ذم یزید در آن کتاب نوشته که سائلے از من سوال کرد از یزید
بن معاویه جواب دادم یکفیه ما به پس گفت که لعنت بر یزید جائز است یا نه گفتم علمای متقین آنرا
(کافیست وے را انچه میدارد ۱۲)
جائز داشته اند منهم احمد بن حنبل که ذکر کرده در حق یزید آنچه از لعنت هم زیاده باشد پس تر ابن جوزی از
قاضی ابی یعلی روایت کرده که او در کتاب خود معتمد الاصول باسناد خود از صالح بن احمد بن حنبل روایت
کرده که صالح گفت اے پدر من قومے ما را نسبت میکنند بدوستی یزید احمد گفت اے پسر کسے که ایمان
بخدا دارد دوستی یزید هم نے تواند کرد و چرا لعنت نکرده شود بر کسے که خدا لعنت کرده بر وے در کتاب
خود گفتم اے پدر کجا حق تعالی یزید را لعنت کرده گفت جائیکه گفته[۲] فهل عسیتم ان تولیتم ان تفسدوا
فی الارض و تقطعوا ارحامکم اولئك الذین لعنهم الله فاصمهم و اعمی ابصارهم ٥
ابن جوزی گفته که قاضی ابی یعلی کتابے نوشته و در آن کسانے را که مستحق لعنت اند ذکر کرده و یزید را
هم در آن شمرده پس تر ابن جوزی ذکر کرده حدیث[۳] من اخاف اهل المدینة ظلما اخافه الله و علیه
لعنة الله والملائكة والناس اجمعین و خلاف نیست در آن که یزید بر مدینه منوره لشکر فرستاد
و مردم مدینه را خوف داد و ملا سعد الدین در شرح عقائد نسفی نوشته که رضاء یزید بر قتل امام حسین علیه السلام

[۱] واز اوشان ابو الفرج بن جوزی است و کافی است وی را در علم و بزرگی ۱۲ [۲] پس اے ضعیف ایمانان اگر متولی امور مردمان
شوید البته نزدیک آید از انکه تبه کاری کنید در زمین و قطع قبیله داری نمائید این جماعت آنانند که لعنت کرد اوشان را خدا
پس [illegible] ساخت ایشانرا و کور کرد چشم ایشانرا ۱۲ [۳] هر که ترسانید ساکنان مدینه را از ظلم خواه ترسانید وی را خدا و لعنت خدا است
و فرشتگان و سائر مردمان بر وی ۱۲

و خوش شدن بدان و اهانت کردن او اهل بیت نبوت را بدرجهٔ تواتر رسیده من حیث المعنی گو تفصیل آن احاد باشد پس ما در حال او توقف نمی کنیم و نه در ایمان او یعنی او کافر است یقینا لعنة الله علیه و علی اعوانه و آنچه صریح است بر کفر یزید آنست که چون سر مبارک امام حسین علیه السلام نزد یزید آوردند و پیش آن لعین نهادند بسیار خوش شد و چوبے در دست داشت آنرا در سر مبارک او مخلانید و ابیات ابن زبعری میخواند و دران ابیات دو بیت که صریح بر کفر دلالت دارد زیاده کرد و دیگر آنست که چون یزید پیش از مردن خود معاویه بن یزید را خلیفه ساخت معاویه بن یزید مردے صالح بود جوان یعنی بنسبت ۲۰ ساله چون معاویه بن یزید خلیفه شد بر سر منبر برآمد و حمد و سپاس آلهی و نعت و درود رسالت پناهی بر خواند پستر گفت

ان هذه الخلافة جعل الله و ان جدی معاویة نازع الامر اهله و من هو احق به منه علی ابن ابی طالب رکب بکم ما تعلمون حتی اتته منیته فصار فی قبره رهینا بذنوبه ثم قلد ابی الامر و کان غیر اهل له و نازع ابن بنت رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم فقصف عمره و انبتر عقبه و صار فی قبره رهینا بذنوبه ثم بکی و قال ان من اعظم الامور علینا علمنا بسوء مصرعه و بئس منقلبه و قتل عترة رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و اباح الخمر و خرب الکعبة و الخلافة لم اذق حلاوة الخلافة فلا اتجرع مرارتها فشانکم امرکم و الله لئن کانت الدنیا خیرا فقد نلنا منها حظا و لئن کانت شرا فکفی ذریة ابی سفیان ما اصابوا منها فشانکم امرکم خذوه و من رضیتم فولوه فقد خلعت بیعتی من اعناقکم و السلام انتهی ما نقل القاضی

این خلافت آئین محکم خداست و جد من معاویه ابن ابی سفیان منازعت کرد با خود ها و با علی مرتضی رض با وجودیکه او شان احق بخلافت از معاویه بودند و کرد آنچه شما میدانید حتی که فوت شده در قبر خود از ین گناهان و بال برد بعد وی پدر من اگرچه هیچ وجهے لیاقت و استحقاق نمیداشت تقلید او نمود و برتخت سلطنت نشست بهر استحکام سلطنت خود نواسه و جگر گوشه رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم را کشت و بالآخر جوان مرگی یافت و و بال نکال دارین بر طمع حکومت چند روزه همراه خود در قبر برد باز گریه نموده بگفت که مسببت [illegible] من که با حضرت امام عالیمقام حسین علیه السلام واقع شد سخت بد بود که انجام وے نهایت بد شد و الحال مقام وے دوزخ است بوجه قتل کردن وی اولاد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و مباح کردن وی شراب را و خرابی کردن در بیت الله شریف مسویرا دبی کردن با وی من لذت نمی یابم در اختیار این خلافت و امارت پس من تلخی آنرا جرعه هم نخواهم نوشید شمارا در کار شما اختیار است و الله اگر دنیا بهتر بودے البته از ان حصه گرفتم و چونکه بد است اولاد ابی سفیان را کافی باشد آنچه ایشان را رسیده پس شمارا اختیار است آنکه رضی باشد از اولاد ابی سفیان وی را امیر کنید من قلادهٔ بیعت خود از رقاب مسلمانان خارج میسازم و السلام تمام شد آنچه از قاضی ثناء الله نقل کرده شده

فقیر کاتب الحروف گوید که هرچه اینجا مذکور شد قدرے کافی است و طالب مزید را باید که رجوع باشعار معتبرهٔ علمائے نامدار مثل مفتاح النجا مرزا محمد بدخشی و مناقب السادات ملک العلما شهاب الدین عمر دولت آبادی و غیر آن نماید تا واضح شود که مختار اکابر علمائے دین درجواز لعن است بر یزید طرید قدوة المحققین شاه عبد العزیز محدث دهلوی در شرح رساله حسن العقیده در حاشیه که بر کلمه علیه ما یستحقه تعلیق فرموده اند مے نویسند که کلمه علیه ما یستحقه کنایت است از لعنت والکنایة ابلغ من التصریح از قواعد مشهورهٔ عربیت است معهذا در ابهام ما یستحقه تفحیمی و تشنیعی است که در تصریح لفظ لعنت فوت میگردد چنانچه در تفسیر فعصیتم من ما عصیتم و حق اینست که اکتفا بر محض لعنت در حق یزید قصور است زیرا که اینقدر جزا مطلق قتل مومن مقرر کرده اند ومن قتل مؤمنا متعمدا فجزاءه جهنم خالدا فیها و غضب الله علیه و لعنه و اعد له عذابا عظیما ؕ و یزید را دران عمل زیادتی است که غیر او را دست نداده و آنرا جز بر استحقاق او حوالت نتوان کرد که علم بشر از معرفت خصوصیت آن عاجز است والله اعلم و علمه احکم انتهی کلامه الشریف و قاضی حسین میبذی در فواتح آورده که بغوی در شرح السنة از ام سلمهؓ روایت کرده که حضرت مصطفے صلے الله علیه و آله وسلم با علیؓ گفت انك تقاتل الناکثین والمارقین والقاسطین و اول اشارت بحرب جمل است و ثانی بحرب نهروان و ثالث بحرب صفین و رزین از سعد بن عمر روایت کند که من و ابو هریرهؓ و مروان در مسجد رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم بمدینه نشسته بودیم و ابو هریرهؓ گفت من از صادق مصدوق شنیدم هلاك امتی علی ایدی غلمة من قریش مروان گفت لعنة الله علیهم پس ابو هریرهؓ گفت لو شئت ان اقول بنی فلان و بنی فلان لفعلت پس من با جد خود در وقت سلطنت مروان بشام رفتم و ایشان همه جوانان بودند جد من گفت عسی هؤلاء الذین عنی ابو هریرهؓ و بخاری و نسائی از ابو هریرهؓ روایت کنند که پیغمبر صلے الله علیه و آله وسلم فرمود انکم ستحرصون علی الامارة و ستکون ندامة یوم القیامة فنعمت المرضعة و بئست الفاطمة و حاکم در کتاب فتن و ملاحم از عبد الرحمن بن عوف روایت کند که هر فرزند متولد مے شد او را نزد رسول الله صلے الله علیه و آله وسلم مے آوردند و برائے او دعا میفرمود چون مروان را بیاوردند فرمود هذا الوزغ ابن الوزغ الملعون ابن الملعون و از محمد بن زیاد روایت کند که چون معاویه با پسر خود بیعت کرد مروان گفت سنة ابی بکرؓ و عمرؓ و عبد الرحمن پسر ابی بکرؓ گفت سنة هرقل و قیصر مروان گفت انزل الله فیك والذی قال لوالدیه اف لکما چون این خبر بعائشه رسید فرمود فکذب عدو الله ما هو به ولکن

اگر اراده کنم البته میتوانم گفت که برا و این فلان ابن فلان است و نام وے نیز بگیرم ۱۲ — عنقریب شما را بر اختیار کردن امارت حرص داده خواهد شد و باز روز قیامت ازان ندامت نصیب خواهد بود پس چه خوش است دایه و بد است آنکه ترک کننده شیر باشد ۱۲ — ابن طریقه ابی بکر و عمر است ۱۲ — ابن طریقه هرقل و قیصر است ۱۲

ـــــــــ

۱ و هر که بکشد مسلمانے را بقصد پس جزائے او دوزخ است و خشم گرفته است بر وے خدا و لعنت کرد او را و آماده ساخت برائے او عذاب بزرگ ۱۲
۲ بتحقیق تو قتال خواهی کرد با ناکثین و مارقین و قاسطین ۱۲ ۳ بربادی است من بر دستهائے نوجوانان قریش است ۱۲ ۴ شاید این کسان همان باشند که مراد گرفته شده اند ۱۲ ۵ این وزغ است و پسر وزغ (وزغ یعنی گرگٹ) ملعون پسر ملعون است ۱۲ ۶ نازل کرده است خدا درباره شما این آیت که والذی قال لوالدیه اف لکما یعنی و آن شخص که گفت به پدر و مادر خود دلتنگ شدم به نسبت شما ۱۲ ۷ که دروغ گفت دشمن خدا

رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم لعن ابا مروان ومروان فی صلبه واولے درشان
این مباحث سکوت است وامام شافعی رحمۃ الله علیه از عمر بن عبد العزیز نقل میکند تلك دماء ¹
طهر الله یدی منها فلا اخضب لسانی بها وعلماء سنت وجماعت رضی الله تعالی عنهم
منع بلیغ از سب این طائفه کرده اند واز علی رضی الله عنه منقول است که در حرب جمل فرمود اخواننا (برادران ما)
بغوا علینا (بغاوت کردند از ما ۱۲) لیکن شیخ علاء الدوله نقل از ابو سعید خدری رض میکند که پیغمبر صلی الله علیه وآله وسلم
درعیدین افتتاح بنماز کردے ومروان دلالت بتقدیم خطبه میکرد گفتم این الابتداء بالصلوٰة (کجا است ابتداء بنماز)
گفت یا ابا سعید قد ترك ما تعلم (بتحقیق ترک شد انچه میدانستی ۱۲) گفتم ² والذی نفسی بیده لا تأتون بخیر مما اعلم پس شیخ
میفرماید

ان مروان الحمار اجهل من الحمار بشرائع الایمان
وقد جعل الایمان وسیلة الوصول الی الامان
لاقربة الی الله ورسوله ومن یذهب
مذهبه ومذهب جوشه ومذهب
معاونیه وجروه یحشرون معهم ولا نصیب لهم
من شفاعة النبی صلی الله علیه وآله وسلم
انتهی ومولانا سعد الدین تفتازانی قدس سره در
شرح مقاصد فرماید فان قیل من علماء المذهب
من لم یجوز اللعن علی یزید مع علمهم بانه
یستحق ما یربو علی ذلك ویزید قلنا تحامیاً
الی ان یرتقی الی الاعلی فالاعلی فرأی معتنون
بامر الدین الجام العوام بالکلیة طریقا الی
الاقتصاد فی الاعتقاد

مروان حمار جاهل تر از حمار بود بشرائع ایمانی
وحالانکه ایمان برائے وے وسیله وصول امان
گردانیده شد نه وسیله تقرب بسوے خدا
ورسول وهرکه باشد بر مذهب وے ومذهب لشکریان
وے ومذهب معاونین وے که بزرگ باشند
خواه خورد باشند حشر شان همراه اوشان خواهد بود
واز شفاعت نبوی صلی الله علیه وآله وسلم اوشان را
نصیبے نخواهد بود۔ واگر کسے گوید که بعضے علماء مذاهب تجویز
لعن بر یزید نکرده اند باوجود مستحق لعن بودنش ساکت اند
خواهم گفت که این برائے یکسو ماندن است ازینکه لعن
منتهی نشود بسوے اعلی واعلی از آن پس آنانکه در امر دین
اعتنا دارند اعتقاد کردند که عوام را ازین امور بالکلیه
باز دارند تا که اوشان در اعتقاد طریق متوسط اختیار سازند وبراه
افراط وتفریط خود را نیندازند۔

بقیه حاشیه صفحه ۳۰۹ این آیت در بارۂ وے (یعنی عبد الرحمن بن ابی بکر) نیامده ولیکن رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم پدر مروان را لعنت کرده است در آنجائیکه مروان در پشت وے بود ۱۲ ¹ این خونها هستند که پاک کرده خدا دستهائے مارا از وے پس رنگین نخواهم ساخت زبان خود را بوے ۱۲ ² قسم بکسیکه نفس من بقبضۂ قدرت وے است نخواهید یافت نیکی را از آنچه که میدانستم ۱۲

## لطیفهٔ هشتم در ذکر مسلک حضرت ولی نعمت طاب ثراه در تعبد و تنسک و التزام و اهتمام در نوافل عبادات از صلوة نافله و قیام (عبادت کردن) و غیرها مع هشت مسائل که شامل مسلک حضرت ایشان مستنبط میشود و تقریر این مسبوق است بمقدمهٔ عظیم النفع

بدانکه شیخ عبدالحق محدث که جامع بین الحدیث و الفقه و التصوف اند میگویند که طریقهٔ محدثین اخذ بعمل منصوص است که بنقل صحیح ثابت شده باجواز عمل بحدیث ضعیف در فضائل اعمال لاسیما نزد تعدد طرق و تعاضد آن و طریقهٔ فقها اعتبار معنی و علت حکم و قاعدهٔ باب است مگر آنکه نص صریح مقابل آن افتد و اکثر صلوة ایام و اسابیع و اشهر و مواسم لیلی باشند یا نهاری نزد محدثین به ثبوت نرسیده بلکه احادیث و آثار وارده دران موسم بوضع شده چون صلوة رغائب که در شب جمعه اول از رجب بکیفیت مخصوص بگذارند و در میان مشائخ مشهور است نزد ایشان از آن قبیل است و در منع و تشنیع آن تشدید نموده اند و انکار غریب نمایند و حدیثی که دران باب نقل کنند مطعون است و نماز هائیکه در نصف شعبان که آنرا شب برأت خوانند و در روز عاشوره و امثال آن بگذارند نیز همین حکم دارد و در شب برأت جز قیام لیل و تطویل سجده با دعائیکه در وی ماثور است و زیارت قبور و دعا و استغفار مر اهل قبور را و در روز عاشورا جز صوم و توسیع طعام ثابت نشده و احادیث توسیع طعام نیز ضعیف اند و تعدد طرق جبر آن نقصان کرده و اما در صوم روز عاشورا تاکید تمام در ورود یافته در جامع الاصول از احادیث صحاح آورده که حضرت صلی الله علیه و آله وسلم صوم عاشورا و سنت فجر و صوم سه روز از هر ماه در سفر و حضر ترک نکردی و این سه چیز از اوکد سنن بود نزد وی صلی الله علیه و آله وسلم و عملهائی دیگر که آنرا خصال عشره گویند از غسل و اکتحال و امثال آن در روز عاشورا صحیح نشده الا صوم و صوم سته شوال الصحیحة پیوسته و احادیث وارده دران باب صحاح و حسان و ضعاف و موضوعات در رساله ما ثبت من السنة فی ایام السنة مجموع است و طریقهٔ اکثر مشائخ دیار عرب خصوصا اهل دیار مغرب موافق محدثین است و گفته اند که در اخذ بصحیح کفایت است مر طالب را و استغنا است از ماسوا و امثال آن اعمال و عبادات نزد بعضی از مشائخ معمول آمده و در کتب ایشان نوشته قوت القلوب شیخ ابو طالب مکی و احیاء العلوم امام حجة الاسلام غزالی و غنیة الطالبین حضرت سید عبدالقادر جیلانی و عوارف شیخ الشیوخ و اتباع ایشان باید دید و مبنائی اختلاف درین باب اختلاف طریقه است

اگر چیزے نزد یکے ثابت نشود لازم نیست کہ نزد دیگرے ہم ثابت نشود و تحقیق مقام و تفصیل کلام آنست کہ این
اعمال و نیک را طائفہ از مشائخ کہ قائل و عامل اند از مشائخ خود دیدہ و شنیدہ مشائخ از دیگران رسیدہ و آن
دیگران روایت آنرا بحسن ظن و ترک اتہام و اسائۂ ظن از راویان قبول کردہ ہکذا با شدت حرص و ولع بہ تعبد
و تنسک و اعتقاد حسن عبادت و استحسان طاعت علی الاطلاق و العموم و قطع نظر از خصوصیت وقت و حال
و لیکن طریقۂ محدثین تحقیق و تفتیش احوال و تزکیہ و تعدیل رجال است و استعمال تفرس و حزم در تصحیح اسناد ظاہراً
و باطناً و بالجملہ تصحیح و تحقیق احادیث و آثار در عہدۂ ایشان است و اعتماد و رجوع درین باب بایشان است
ہمچنانکہ در تحقیق احوال نفس و مکائد آن و تصحیح احوال باطن و دقائق آن بصوفیہ صافیہ است و در بیان حل و
حرمت و صحت و فساد اعمال بفقہا و ہمہ محتاج یکدیگر و مدد و معاون یکدیگر اند امام مسلم در مقدمہ صحیح خود میگوید
کہ وجود احادیث موضوعہ و شیوع آن اکثر از قبل اہل ورع و صلاح آمد کہ ہر کہ با ایشان حدیثے نقل کرد
کہ معارض و مصادم حکم و قاعدہ شرع نبود و در ظاہر بحلیۂ صدق و صلاح آراستہ بود ایشان بحسن ظن
و احتمال صدق آنرا قبول کردند و بفعل در آوردند و روایت نمودند و مشائخ را نیز نقلہا و سندہا است و مسئلہ
ظنی است نہ قطعی۔

| | |
|---|---|
| لکن الکلام فی الراجح والمرجوح والحق احق ان یتبع | لیکن کلام است در راجح و مرجوح و امر حق سزاوار متابعت است |
| واللہ اعلم والقول الفیصل فی ہذہ المسئلۃ | واللہ اعلم و قول فیصل درین مسئلہ آنست کہ شیخ محدث یعنی |
| ما ذکرہ الشیخ المحدث فی توصیل المرید الی المراد | (شیخ عبد الحق) در توصیل المرید الی المراد ذکر کردہ است۔ |

و بعضے از اعزہ کلام شیخ محدث را تغیرے یسیر کردہ گویند کہ تحقیق مقام انیست کہ چنانکہ مدار صحت و ثبوت
احادیث را نزد محدثین بر صحت و ثبوت اسانید ظاہر ست ہمچنان مبنائے صحت اعمال و افعال نزد حضرات
صوفیہ بر صحت اسانید باطنی است و کل حزب بما لدیہم فرحون آرے اگر از شارع منع صریح
و نہی صحیح در خصوص عملے از اعمال وارد شود و آنرا محدثین بطور خود شان باثبات رسانند البتہ صوفیہ را حاجے
برائے اثبات جواز آن ممنوع خواہد افتاد کہ مخصوصان خدا و محرمان اسرار کبریا در مسائل و احکام شرعی
اتباع شارع را از دست ندادہ اند و از آنجا کہ منع در حدیثے از احادیث صحیحہ مرویہ بطور ارباب ظاہر در امثال
این اعمال وارد نشدہ پس تنہا کلام در اسانید احادیث مرویہ در اثبات موجب الزام بر صوفیہ
نمی تواند شد کہ عدم صحت دلیلے دلیل بر عدم صحت مدلول آن دلیل نزد علما نیست کہ ممکن است
کہ ہمان مدلول بدلیل دیگر فائز بہ ثبوت باشد و چون بطلان دلیل سمعی مستلزم بطلان دلیل عینی نیست
از عدم صحت سند ظاہر عدم صحت باطن لازم نمے آید معہذا تضعیف محدثین اسانید احادیث مستندۂ
صوفیہ را قادح در عمل بہ مدلولات آنہا نمے تواند شد کہ ضعاف احادیث را محدثین در خصوص فضائل اعمال
معتبر داشتہ اند چنانچہ در کتب آنہا مبین و مقرر است و قول فیصل درینجا ہمین قدر است کہ بطور یکہ اتحاد

معنعنه محدثین در صحت و ثبوت بشروط بشرائط مقررهٔ ایشان است همچنان است احادیث معنعنه صوفیه مرویه ۱۲ صافیه در صحت و ثبوت منوط بشروط معینه روایت آن طائفه عالی شان است و ازینجا است که بسیارے از احادیث مرویه کتب صوفیه است که محدثین یقیناً و اثباتاً تعرض بدان نکرده اند اگر جائے تعرض و تخالف در احکام احادیث آن هر دو طائفه اتفاق افتد محافظین آداب هر دو طائفه را لازم که بعمل تطبیق که برائے دفع تعارض میانه احادیث محدثین بکار مے برند دفع آن نمایند و دران شک نیست که اولیاء خدا مشرف برویت و معزز بمصاحبت و مجالست حضرت سرور انبیا علیه الصلوٰة والسلام شده اند و مے شوند پس سخنی که از زبان حق ترجمان آنسرور علیه الصلوٰة والسلام بلا ارتیاب و بغیر حجاب بشنوند چگونه بعمل نه آرند و هرگاه محدثین را اتباع احادیث معنعنه لازم و واجب است صوفیه را اتباع احادیث بشافهه بطریق اولیٰ واجب و لازم خواهد بود که دیدار بر شنید مرتبتے که هست خود ظاهر است انتہیٰ چون این مقدمه ممهد شد پس دانستنی است که حضرات صوفیه صافیه که اصحاب ریاضات و مجاهدات اند و تهذیب نفس و تزکیهٔ آن نزد ایشان امرے مهم تر است در التزام این عبادات نافله و تحمل محن (جمع محنت ۱۲) و مشقت و اختیار تکالیف شاقه دران بر صواب اند نمے بینی که سرور انبیا و سید اصفیا علیه الوف التحیة والثنا چه قدر اهتمام در ادائے عبادات نافله و طاعات فاضله مرعی داشتند ترمذی در شمائل مے آرد که

صلی رسول الله علیه وآله وسلم ای اجتهد فی الصلوٰة حتی انتفخت ای تورمت قدماه فقیل له اتتکلف هذا ای تلزم لنفسك بهذه الکلفة والمشقة التی لا یطاق وقد غفر الله لك ما تقدم من ذنبك وما تأخر قال افلا اكون عبدا شكورا انتهی وقال الله تعالی واعبد ربك حتی یأتیك الیقین ای الموت ای اعبد ربك فی جمیع ازمنة حیاتك والامام محی السنة بغوی وابونعیم روایت میکنند که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم ما اوحی الی ان اجمع المال واكون من التاجرین لكن اوحی الی ان سبح بحمد ربك وكن من الساجدین واعبد ربك حتی یأتیك الیقین

خواند رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم نماز یعنی بسیار کوشش صرف کرد دران تا اینکه هر دو پائے مبارک ورم کرد صحابه عرض کردند که چرا اینقدر تکلیف میکنی یعنی نفس خود را چرا باینقدر کلفت و مشقت ناقابل برداشت مے اندازی حالانکه آمرزیده شد گناهان پیشین و پسین تو. فرمود آیا پس نباشم بندهٔ شکرگذار انتهی و فرمود حق تعالیٰ که عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکه برسد بتو یقین (یعنی موت) یعنی عبادت کن پروردگار خود را در جمیع زمانهٔ حیات خود

نه وحی کرده شد بسوے من اینکه جمع کنم مال را و باشم از سوداگران لیکن وحی کرده شد این امر که بپاکی یاد کن پروردگار خود را باستایش او و باش از سجده کنندگان و عبادت کن پروردگار خود را تا وقتیکه رسد بتو مرگ ـ

و خواجه محمد پارسا در فصل الخطاب بوصل الاحباب نقل میکند که امام ابن الامام جگر گوشه خیر الانام علیه الصلوٰة والسلام حضرت علی اصغر زین العابدین رضی الله عنه در روز و شب هزار رکعت نافله وظیفه داشت

و دراحوال خیرالتابعین اویس قرنی مرقوم است که درشبے مے گفت هذه لیلة الرکوع وشب را
بیک رکوع بسرمے برد وشبے دیگر میفرمود هذه لیلة السجود بیک سجده بصبح میرسانید گفتند اے
(این شب رکوع است ۱۲) (این شب سجود است ۱۲)
اویس چون طاقت طاعت داری که شبها باین درازی بریک حال مے گذرانی گفت کجا است
شبہائے دراز کاشکے ازل وابد یک شب بودے تا بیک سجده بآخر بردمے ودران سجده نالہائے
زار وگریہ ہاے بے شمار کردمے ؎ به نیم شب که همه مست خواب خوش باشند ✽ من و خیال
تو و ناله ہاے درد آلود ـ عارف سامی مولانا جامی در نفحات الانس درحال حسین بن المنصور
الحلاج البیضاوی که در غلبۂ حال واستیلار سکر در عهد وے در مشرق ومغرب کسے چون او نبوده می آرد
که هر شبانه روز هزار رکعت نمازمے گذارد وآن شب که روز آن کشته شد پانصد رکعت نماز گذارده بود
انتهے وحضرت ولی نعمت دارین روح الله روحه را در وقتیکه عمر شریف از ثمانین گذشته قریب
به تسعین بود بارہا شنیدم که مے فرمودند که وظیفۂ صوفی در روز وشب کم از صد رکعت نباید وخود برآن
عامل بودند واهل ارادت وطلاب طریق را بآن هدایت میفرمودند هر که را اطلاع بر ریاضات ومجاہدات
آن بزرگواران مطلوب باشد رجوع بکتب ایشان نماید وکتاب مستطاب مجاهدات الاولیا که از تالیف
حضرت ایشان ما است درین باب وافی وکافی ہست وظاهر است که در عمل بامثال آن نوافل که مقید بمواسم
وشهور وسنین ولیالی وایام اند اگر نظر بنفس عبادت وبودن انها از نوافل وعدم ورود منع ونهی از شارع
علیه الصلوٰة والسلام باشد هیچ محذور نیست بلکه عامل آن مثاب وماجور است وهمین طریقه مختار حضرت
(ثواب داده ۱۲)
ولی نعمت روح الله روحه ودیگر اصحاب ریاضت وعلماء ارباب تحقیق بوده است چنانچه شاه ولی الله
محدث در انفاس العارفین در احوال والد ماجد خود مے نویسند که این فقیر از اختلاف محدثین واصحاب
اوراد در صلوات مواسم سوال کرد فرمودند که قطع نظر از کلام این اوراد در مطلق نفل داخل اند چرا باین نیت ادا نمائیم
لهذا طریقۂ حضرت ایشان احیاے آن لیالی بود بلا ملاحظۂ عدد رکعات بلکه نشاط وحضور را معتبر مے داشتند
(زنده داشتن ۱۲)
انتهے وجمله اوراد وادعیه واذکار بتخصیص اوقات واحوال که در کتب احادیث ومشائخ طریقت مثل حصن حصین
وسفر السعادت وقوت القلوب واحیاء وغنیة الطالبین مذکور اند معمول حضرت ایشان بود حتی که صبیان و
نساء را هم تعلیم اذکار وضو وغسل وطعام خوردن وپارچه پوشیدن وبیداری وخفتن وصبح وشام وغیرها بجد
تمام مرعی داشتند واذکار قلندریه که جهر دران باصوت خاص وهیأت وجلسات آنها بروجه مخصوص مورث
مشقت بسیار وتعب شدید اند تا آخر عمر متروک نشده ودیگران را از حضار تکیه شریفه که اهلیت این کار داشتند
بتاکید بلیغ امر مے فرمودند ؎ مصلحت نیست مرا سیری ازین آب حیات ✽ ضاعف الله به کل
زمان عطشی [1] ـ اینجا چند مسئله دانستنی است ـ

[1] دو چند سازد خداوند تعالے بوے هر وقت تشنگی مارا ۱۲

## مسئلۂ اول در اثبات استحسان جلسۂ ذکر و اوضاع ذکر معمولۂ صوفیہ

شیخ عبد الحق محدث دہلوی در زاد المتقین در احوال شیخ عبد الوہاب متقی مے نویسند عرض کرده شد
که این کیفیت جلسہ ذکر و اوضاع و انواع ذکر کہ بعضے درویشان میکنند چگونہ است آنرا سندی صحیح و درست
فرمودند اینہا از مستحسنات مشائخ اند در اصل کارے کہ از ذکر مقصود است دخل دارند و در وے موثر اند و اصل
ذکر ہمین لا الٰہ الا اللہ است و انواع دیگر راجع بہمین است لفظاً و معنیً و تصوراً انتہے

## مسئلۂ دوم در تحقیق عدم اشتراط ذکر جہر در سلسلۂ علیہ نقشبندیہ

شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در ہمعات مے نویسند کہ بعضے صوفیہ از مقلدین سلسلۂ نقشبندیہ گمان مے کنند
کہ در طریقۂ ما اوراد و ظائف نیست و قول ایشان بآن صورت و کیفیت غلط است و خود چہ ممکن است کہ حضرت
خواجہ نقشبند بعد صحت و شہرت احادیث اذکار صبح و شام و وقت خفتن و غیر آن آن باب را بکلی مسدود دارند
بلکہ حضرت خواجہ و اتباعِ ایشان حوالہ بر کتب حدیث کرده اند و در پے ضبط و ترتیب اوراد نا فتادند و انچہ صلاح
دید متأخران است و در احادیث صحیحہ مستفیضہ آنرا اصل نیست امر نکرده اند کہ اشتغال بہ نسبت ازان مہم تر دانستہ اند
و اگر مصالح شتی جمع شوند ترجیح اہم فالاہم باید کرد ازین قبیل است بعضے از کلام ایشان و ہر کہ درین مسئلہ شکے
داشتہ باشد باید کہ در رسالہ انسیہ (مختلفہ ۱۲) کہ تالیف مولانا یعقوب چرخی است مطالعہ کند و در کلمۂ جامعہ حضرت خواجہ
نقشبند کہ بناء طریقۂ ما بر تتبع احادیث و آثار است تامل فرمایند و نیز در ہمعات مے نویسند کہ بعض اتباع
سلسلۂ علیہ نقشبندیہ مے گویند کہ حضرت خواجہ از جہر منع میکردند و حقیقۃ الحال آنست کہ حضرت خواجگان پیش از
حضرت خواجہ نقشبند جہر و خفیہ ہر دو مے کردند بل جہر بر ایشان غالب تر بود و در روز دوشنبہ و پنجشنبہ بجمعیت تمام
میکردند حضرت خواجہ نقشبند بجہت آنکہ ذکر جہر بمذہب حنفیان مکروه است و ذکر خفیہ اولے و اقوے دیدند آنرا
اختیار کردند نزدیک ایشان تاثیر صحبت بغایت قوی بود و آن کفایت میکرد از جہر اما در اکثر احیان و بحسب (اوقات ۱۲)
اکثر استعدادات ہیچ چیز نافع تر از جہر نیست و تشکیک در این معنی مکابره (معارضہ کردن ۱۲) است انتہے اینجا حکایتے از انفاس العارفین
آورده میشود باید شنید شیخ ابو طاہر مدنی کہ شیخ حدیث شاہ ولی اللہ محدث اند و فرزند رشید خاتمۃ المحققین شیخ
ابراہیم کردی میگویند کہ او استاد بادشاہ روم کہ آنرا اہل آن دیار خوجہ میگویند بزیارت مدینہ منورہ آمده و بصحبت
شیخ ابراہیم با جماعتے از علماء و با احبۂ عظیم رسید و چون ملاقات شیخ دریافت گفت من در شام بدعتے آشکارا
دیدم و در قلع و قمع آن سعی بلیغ کردم شیخ فرمود آن بدعت چہ بود گفت ذکر جہر در مساجد میکردند شیخ این آیۃ بخواندند
و من اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ و سعی فی خرابہا[۱] قیافۂ خوجہ متغیر شد و برو

[۱] و کیست ستمگار تر از انکہ منع کرد مسجد ہارا از انکہ یاد کرده شود نام خدا در وے و کوشش کرد در ویرانی آنہا ۱۲

بغایت دشوار آمد بعض نقول فقهیه که از فتاوی قاضی خان وغیر آن نوشته بود از جیب بر آورده بدست شیخ داد شیخ فرمود اگر بتقلید سخن میگویید من مقلد کسے ام و شما مقلد کسے حجت شما بر من لازم نیست و اگر از تحقیق سخن میگویید اینک گوی و میدان پس عنقریب درین باب رساله حافله تحریر فرمود و از شبهات آن خوجه اجوبه قاطعه ذکر فرمود یاران شیخ از تغیر مزاج خوجه که در دولت عثمانیه پایه بلند داشت ملاحظه کردند و بشیخ گفتند چندان مبالغه در و مناسب نیست شیخ گفت از حق نتوان گذشت هر چه شود بالجمله آخر خوجه و صحابه وے سخن نتوانستند گفت و مبهوت ماندند و کلمهٔ الحق یعلوا ولا یعلی بظهور پیوست انتہی و شاه محمد عاشق
امر حق بلند میگردد حاجت بلند کردن ندارد ۱۲
تلمیذ خاص وخلیفه باختصاص حضرت شاه ولی الله محدث استاد حدیث شاه عبد العزیز مرحوم در سبیل الرشاد میگویند بدانکه حضرت شیخ من در همعات فرموده که اسعد ناس بذکر کسے است که صحیح المزاج و قوی العشق باشد آنکه متساهل و مختل المزاج است یا صفت عشق بروے مستولی نمیشود او را ازان راه چندان بهره نیست بالجمله ذکر بر دو وضع است لسانی و قلبی اما لسانی پس اکثر جاکه در شرع الله بذکر وارد شده عند الجمهور مراد ازان ذکر لسانی است سرا کان او جهرا اما قلبی هم از قول حق سبحانه که ﴿واذکر ربک فی نفسک تضرعا و خیفة ودون الجهر من القول بالغدو والآصال ولا تکن من الغافلین﴾[۱] استنباط نموده اند که مراد از ذکر فی النفس ذکر قلبی است بقرینه عطف دون الجهر من القول که عبارت از ذکر خفی لسانی است و نهی از غفلت در نوم و یقظه که گویا بالغدو والآصال اشاره بدانست که غفلت قلبی میتواند شد نه لسانی و تقیید بتضرع و خوف برائے آنست که از غفلت و از قبیل حدیث نفس نباشد و غرض تضرع و خوف جبی است که محب را از غایت حب در حضرت محبوب پیش مے آید والله اعلم بالصواب و این قسم در مناجات معدود میگردد پس دران قسم جهر مفرط تجویز نیست قال النبی صلی الله علیه وآله وسلم اربعوا علی انفسکم فانکم لا تدعوا اصم ولا غائبا[۲] و وقتے باعث بران ذکر محض جوشش و شورش شوق مے باشد که ملحوظ دران ندا و اسماع نیست بلکه اینجا همین شوق مذکور است که بصورت ذکر بر مے آید پس دراینجا هر مقدار که جهر باشد جائز مے تواند شد زیراکه ازان قبیل نیست که مورد وعید گشته والله اعلم بالصواب کاتب الحروف گوید که فقهاء حنفیه در منع ذکر جهر روایات دارند و جمعے از متاخرین نقشبندیه تابع شان اند و جماعتے از مشائخ صوفیه صافیه رضوان الله علیهم اجمعین و ائمه علماء حدیث در جواز بلکه استحباب ذکر جهر رسائل نوشته اند و داد تحقیق داده اند هر که خواهد رساله خاتمة الحفاظ جلال الدین سیوطی و هر دو رساله شیخ ابراهیم کردی مختصر و مطول آن ببیند ﴿هذا هو الحق الصریح﴾ صریح الحق ؎ منعم مکن ز عشق تو اے مفتی زمان ❊ معذور دارمت که تو او را ندیده
و این حق صریح است و صریح حق ۱۲

---

[۱] و یاد کن پروردگار خود را در ضمیر خود بزاری و ترس و یاد کن پروردگار خود را بکلام پست تر از بلند آوازی بامداد و شبانگاه و مباش از غافلان ۱۲

[۲] آهسائی کنید بر نفوس خود پس تحقیق شما نمیخوانید کر را و نه غائب را ۱۲

# مسئلہ سوم در بیان عدم تخصیص وجود حدیث موضوع بزعم ارباب ظاہر درکتب مشائخ

بدانکہ وجود احادیث موضوعہ مخصوص بکتب مشائخ طریقہ نیست بلکہ اکابر مفسرین وعلماء فقہا وائمہ حدیث باین بلا گرفتار اند شیخ عبد الرؤف مناوی در شرح خطبہ جامع صغیر سیوطی در تفسیر قول نا من کہ بالغت فی تحریر التخریج است سے نویسد

اجتهدت فی تهذیب عزو الاحادیث الی مخرجها من ائمة الحدیث من الجوامع والسنن والمسانید فلا اعزو الی شئ منها الا بعد التفحص عن حاله وحال مخرجه الا اکتفی بعزوه الی من لیس من اهله وان جل کعظماء المفسرین قال ابن الکمال کتب التفاسیر مشحونة بالاحادیث الموضوعة وکاکابر الفقهاء فان الصدر الاول من اتباع المجتهدین لم یعتنوا بضبط التخریج وتمیز الصحیح من غیره فوقفوا فی الجزم بنسبة احادیث کثیرة الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم وفرعوا علیها کثیرا من الاحکام مع ضعفها بل ربما دخل علیهم الموضوع - قال الحافظ زین العراقی فی خطبة تخریج الکبیر للاحیاء عادة المتقدمین السکوت عما اوردوا من الاحادیث فی تصانیفهم وعدم بیان من خرجه وبیان الصحیح من الضعیف الا نادرا وان کانوا من ائمة الحدیث حتی جاء النووی فبین انتهی وقال الحافظ ابن حجر العسقلانی وتلحق بالزهاد فی ذلك المتفقهة الذین استجازوا نسبة ما دل علیه القیاس الی النبی صلی الله علیه وآله وسلم وقال ابو العباس القرطبی استجاز بعض فقهاء اهل الرای نسبة الحکم الذی دل علیه

جہد بسیار کردم در تہذیب نسبت احادیث بطرف مخرج آنہا از ائمہ حدیث کہ در جوامع می باشند وسنن ومسانید مگر نہ منسوب کردم بچیزے از آنہا تا وقتیکہ بخوب تر وجہ از حال آن حدیث وحال مخرج وے تفحص نکردم مگر باز نیز اکتفا کردہ ام بہ نسبت کردن وے بسوے کسیکہ اہل وے نباشد اگرچہ بزرگ باشد مثل بزرگان مفسرین ابن کمال گفتہ کہ کتب تفاسیر پر شدہ اند بر احادیث موضوعہ وہم اکابر فقہا موافق وے گفتہ اند چراکہ در زمانہ اول بزرگان کہ از اتباع مجتہدین بودند بہ ضبط تخریج یا تمیز حدیث صحیح از غیر آن اعتنائے نکردند بلکہ توقف نمودند در یقین کردن بہ نسبت احادیث کثیرہ تا بنبی صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم وبران اکثر احکام متفرع کردند باوجودیکہ اکثر ازان ضعیف اند در بعضے ازان موضوعیت ہم راہ یافتہ حافظ زین الدین عراقی در خطبہ کتاب تخریج الکبیر کہ در تخریج احادیث احیاء العلوم است تحریر کردہ کہ عادت متقدمین چنین بود کہ ہرکہ از احادیث کہ در تصانیف خود می آوردند از بیان جارح وے یا صحیح بودن وضعیف بودن وے سکوت میکردند وگاہے بطور نادر بیان ہم کردہ اند اگرچہ آن کسان از ائمہ حدیث می بودند مگر بیان نمی کردندے تا اینکہ زمان امام نووی رحمۃ اللہ علیہ آمد ووے این امور را بیان کرد انتہی ف باید دانست کہ کتب حدیث طرق مختلفہ دارند یک قسم را جامع گویند وجامع در اصطلاح محدثین آنست کہ جملہ اقسام حدیث درو یافتہ شود یعنی احادیث عقائد واحادیث احکام واحادیث رقاق (بمعنی رقت قلب) واحادیث آداب اکل وشرب وسفر وقیام وقعود واحادیث متعلقہ بتفسیر واحادیث تاریخ وسیر واحادیث فتن واحادیث مناقب وغیر آن وقسم دیگر سنن است وآن چنین است کہ احادیث احکام سنن میگویند از کتاب الطہارۃ تا کتاب الوصایا بر ترتیب فقہ وقسم دیگر مسانید اند ودر اصطلاح محدثین آنست کہ احادیث را بر ترتیب صحابہ ذکر نمایند موافق حروف تہجی یا موافق سوابق اسلامیہ یا موافق شرافت نسب انتہی (مختصرا) وحافظ ابن حجر عسقلانی گفتہ کہ ہمین جماعت متفقہ کہ شغل اختیار کردند بہ نسبت کردن چیزیکہ قیاس بران دلالت دارد بسوے آنحضرت صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در زاہدان لاحق شدند ابو العباس قرطبی گوید کہ بعض فقہاء اہل رای شغل اختیار کردند بہ منسوب کردن حکمیکہ دلالت کنند بران

القياس الى رسول الله صلى الله عليه وآله وسلم
نسبة قولية فيقول في ذلك قال رسول الله
صلى الله عليه وآله وسلم كذا لهذا ترى كتبهم
مشحونة باحاديث موضوعة انتهى من شاء
الاطلاع على تفصيل هذه المسئلة فليراجع
كتب اصول الحديث متونها وشروحها۔

قیاس بسوی آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بطور نسبت قولی
پس میگویند که رسول خدا صلی الله علیه وآله وسلم درین باره
چنان فرموده وبهمین وجه خواهی دید کتب شان را پر از احادیث
موضوعه تمام شد کلام قرطبی وهر که تفصیل این مسئله اطلاع
خواهد باید که رجوع بکتب اصول حدیث متون باشد یا شروح
نماید۔

## مسئلہ چہارم در بیان ذکر خدا

نقل شهاب الدين الخفاجي في نسيم الرياض
شرح شفاء قاضي عياض ان ذكر الله بتكرير
الجلالة بدعة لا ثواب فيها قال الخطابي في شرح
مختصر الشيخ خليل سئل العز بن عبد السلام
رحمه الله عمن يقول الله الله مقتصرا على ذلك
هل هو مثل سبحان الله والله اكبر ونحوه فاجاب
بانه بدعة لم ينقل مثله عن احد من السلف
وانما يفعله الجهلة والذكر المشروع لابد فيه
كله من ان يكون جملة مفيدة والاتباع خير
من الابتداع ونحوه ما افتى به البلقيني رح
في قوم لا يزالون يقولون محمد محمد كثيرا ثم
يقولون في آخره مكرم معظم فاجاب بانه ترك
ادب وبدعة لم تنقل ولا يثاب عليها وكذا
قولهم على محمد وتابعه عليه كثير من العلماء
اقول ما ذكره في اسم النبي صلى الله عليه
وآله وسلم مكررا من كونه بدعة ظاهر لانه
مع كونه لم يتعبد بمثله داخل فيما نهى عنه
لقوله تعالى لا تجعلوا دعاء الرسول بينكم
كدعاء بعضكم بعضا ولم ير وتعظيم النبي

شهاب الدین خفاجی در نسیم الریاض شرح شفا قاضی عیاض
نقل کرده است که ذکر خدا با تکرار جلالت وے بدعت است
دران ثوابے نیست خطابی در شرح مختصر شیخ خلیل گفته که پرسیده شد
شیخ عز الدین بن عبد السلام از کسے که گوید الله الله بلا قید
آیا نیست این مثل سبحان الله الله اکبر وغیر آن پس جواب
داد که این بدعت است مثل آن از یکے از سلف منقول نشده البته
جاهلان وی را میکنند ودر ذکر مشروع ضروری است که کل آن جمله
مفیده باشد وپیروی کردن از بدعت کردن بهتر است وهمچنین
فتوے داده است بلقینی درباره قومیکه او شان محمد محمد
بسیارے گفتند باز در آخر وے مکرم معظم میگفتند پس
جواب داد باینکه این ترک ادب وبدعت است که منقول
نگشته ونه بران ثواب داده خواهد شد وهمچنین است
قول شان علی محمد واکثرے از علما برین متابعت وے
کرده اند میگویم که آنچه ذکر کرده شد در بارهٔ اسم
نبی صلی الله علیه وآله وسلم مکرر از بودن وے بدعت ظاهر
است بجهت اینکه وے پرستش کرده نشده واین داخل
است در آنچه که نهی کرده شده است از وی بسبب
ارشاد حق تعالی شانه لا تجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم
بعضا یعنی شمار بید طلبیدن پیغامبر را درمیان خویش مانند طلبیدن بعض
از شما بعض دیگر را وروایت کرده شد تعظیم نبی

صلی الله علیه وآله وسلم الا بالدعاء له
والصلوة والسلام علیه فلو عظم بمثل ذلک
کان راغما للسنة ولو ذکر احد سلطانا باسمه
زجروه واهانوه فما بالک باشرف الخلق واعظمهم
واما ذکر الله فقد ورد الامر به ووعده وذکره
بالثواب فی آیات واحادیث لا تحصی کقوله
تعالی والذاکرین الله کثیرا والذاکرات وفی حدیث
القدسی من شغله ذکری عن مسألتی اعطیته
افضل ما اعطی السائلین الی غیر ذلک مما لا یحصی
ولم یقید بقید علی ان الذاکر قصده التعظیم
والتوحید فهو اذا قال الله ملاحظا معنا
کانه قال معبودی واجب الوجود ومستحق
جمیع المحامد ولم یزل اهل من العلماء والصلحاء
یفعلونه من غیر نکیر وکان الاستاذ البکری
رحمه الله یفعله ویقول استغفر الله مما
سوی الله وکل شئ یقول الله وفی مجلس
اجلة العلماء والمشایخ وهذا هو الحق وقد صنف
فی رد مقالة ابن عبد السلام هذه عدة
رسائل رأیناها وممن صنف فیها القطب
القسطلانی والعارف بالله المرصفی والشیخ
عبد الکریم الخلوتی وبه افتی من عاصرناه
اللهم احشرنی فی زمرة الذاکرین ولا تجعلنی
من الغافلین

صلی الله علیه وآله وسلم مگر بدعا برای وی وصلوة بروی
پس اگر این عظیم دانسته شود باشد مخالف سنت اگر کسی
پادشاهی را بنام وی ذکر کند مردمان وی را زجر میکنند
و ذلیل وی پندارند پس چه خواهد بود حال تو با اشرف خلق و اعظم
شان واما ذکر خدا پس تحقیق وارد شده دران باب حکم و وعده
ثواب بآن و ذکر کرده وی را بالصواب در آیات واحادیث
بیشمار چنانکه قول وی تعالی است والذاکرین الله کثیرا
والذاکرات یعنی و مردان یاد کنندهٔ خدای را بسیاری
و زنان یاد کننده و در حدیث قدسی آمده است کسیکه باز داردش
وی را ذکر من از سوال کردن بمن خواهم داد وی را بزرگترین چیزیکه
میدهم سوال کنندگان را تا غیر این از انچه که در شمار نیاید
و نه مقید کرد باین قید که قصد ذاکر از ان تعظیم و توحید بود
پس وی هرگاه که گفت الله بلحاظ معنی وی پس گویا گفت
معبود من واجب الوجود است ومستحق جمیع محامد واهل الله
از علما و صلحا همیشه این را میکرده اند بلا انکار استاد بکری
رحمة الله علیه نیز این را میکرد ومیگفت طلب آمرزش میکنم از خدا
از انچه که سوای وی است و هر چیز میگفت الله الله و در مجلس
علما و مشایخ بودند و همین حق است و وی رحمة الله علیه تصنیف
کرده است در رد قول عزالدین ابن عبد السلام چند رسائل که دیدیم
آنها را و دیگر اجلهٔ کسانیکه درین باب تصنیف کرده اند منجمله ازان
قطب قسطلانی و عارف بالله مرصفی و شیخ عبد الکریم خلوتی بود اند
وبهمین قول مذکور فتوی داده است همعصر ما بار خدایا حشر کن
در گروه ذاکرین و مگردان ما را از غافلین۔

## مسئلهٔ پنجم در مبحث سقوط تکلیف و متعلقات آن

شاه ولی الله محدث دهلوی در رسالهٔ فیوض الحرمین گویند۔

الاولیاء کثیرا ما یلهمون بان الله تعالی

اکثری اولیاء الله را الهام میشود که خدای تعالی

اسقط عنهم التكليف وانه خيرهم في الطاعات
ان شاء وافعلوها وان لم يشاؤا لم يفعلوها
حكى لي سيدي الوالد رضي الله عنه عن نفسه
ان الهم بهذا وانه دعا الله تعالى ان يقيم
عليه التكليف وما اختار الا لتمس ولكن
من مذهبه سقوط التكليف عن احد من
خلق الله ما دام عاقلا بالغا فرأيته يرى الالهام
حقا ويرى مذهبه حقا ويتحير في التطبيق
واخبرت عن سيدي العم قدس سره ان كان
يخبر عن نفسه انه الهم بسقوط التكاليف وقيل
ان عبدت خوفا من النار فانا قد اجرناك
عن النار وان عبدت طمعا في الجنة فانا
وعدناك ان ندخلك اياها وان عبدت
طلبا للرضا فقد رضينا عنك رضا لا سخط
بعده فقال ربي انما اعبد لك لا لشئ دونك
وكان قدس سره يميل الى ان الكمل يسقط عنهم
التكليف والله سبحانه هو الذي يقيم عليهم
النواميس من غير اختيارهم وهكذا روي
عن كثير من اولياء الله تعالى والسر في ذلك
عندي ان الانسان اذا انتقل عن الايمان
بالغيب بهذه النواميس الى الايمان بها
على بينة من ربه ووجد هذه العبادات
والنواميس في نفسه مثل الجوع والعطش
مما لا يقدر على تركه ولا معنى لتعلق التكليف
به لانها من الجبلة التي جبل عليها سواء كان
هذا السر واضحا مشرحا او مجملا لم يشرح من ذلك
على باطنه خطاب من الحق انما متارة هذه

تكليف شرعي را از اوشان ساقط كرده واختيار داده اوشان را
در عبادات اگر خواهند كنند ور نه نكنند حكايت بيان كرد از من
حضرت والد من رضي الله عنه از نفس خود كه اوشانرا نيز
اين الهام شد مگر اوشان از خدا دعا كردند كه برمن تكليف
قايم داشته شود وهرانچه بود پنهان ميداشتند و نبود از مذهب
شان سقوط تكليف شرعي از كسے از خلق الله تا وقتيكه عاقل
بالغ باشد و نيز دين ام اوشانرا كه اين الهام را حق ميداشتند
و مذهب خود را نيز حق مے انگاشتند مگر در تطبيق وے
متحير بودند و خبر داده شدم از حال حضرت عم خود قدس سره
اگر باشد اين خبر از نفس خود شان كه الهام كرده شدند بنفی
تكليف شرعي و از اوشان گفته شد كه اگر عبادت ميكني بوجه خوف
دوزخ پس ما ترا از دوزخ نجات داديم واگر عبادت ميكني بطمع جنت
پس ما وعده ميكنيم تو را كه ترا داخل خواهيم كرد دران واگر عبادت
ميكني براے طلب خوشنودي ما پس ما از تو راضي شديم چنانكه بعد
آن غضبے نخواهد بود گفت اے پروردگار من عبادت تو بغرض
چيزے كه غير تو باشد نے كنم وعم من قدس سره ميلان داشت
بسوے اين امر كه از كاملين تكليف شرعي ساقط ميگردد وخداے
تعالے بر اوشان نواميس را قائم ميكند (نواميس جمع ناموس
بمعنى صاحب راز و جبرئيل وحيله پنهاني) بغير اختيار شان و همچنين
روايت است از اكثر اولياء الله تعالے و سر درين امر نزد
من اينست كه انسان هرگاه كه منتقل ميشود از ايمان بالغيب
بذريعه نواميس مذكوره بسوے ايمان بدان بوجه شاهدين
از جانب پروردگار خود واين عبادات و نواميس را در ذات
خود مثل جوع و تشنگي مے يابد كه بر ترك وي قادر نے باشد و تعلق
تكليف بر آن معني ندارد و چراكه آن امرے جبلي است كه بر آن پيدا شده
واقع شده عام از انكه اين سر بروي بطور واضح مشرح يا بطور
مجمل مشرح گشته باشد بر باطنش از اين خطاب از جانب حق و نتيجه اين

الحالة الاجمالية والتفصيلية ان الله تعالیٰ
اسقط عنه التكليف وانه اختار بعد ذلك
التمييز من اختيار وقصد وانما مثل هذه
الامور عندی مثل الرويا يحتاج الی تعبيرها
وانما تعبير هذا الالهام حصول هذا المقام النبی
هو مثار الالهام والحق عندی ان الالهام
كله حق ولكن منه الفائض عن لسان خاص
ومثار معلوم ومنه الفائض عن لسان القضا
الحاكم علی الوقت الاول متبع بحسب مقام
دون مقام والثانی هو المتبع المطلق ومن
الالهام ما يحتاج الی تعبير فلا بد من متنبا
رجل تام المعرفة ومنه ما لا يحتاج فتدبر انتهی

صورت اجمالیه وتفصیلیه آنست که الله تعالیٰ ساقط کرده
از وے تکلیف و وے بعد ازان تمییز نفسانی را پسندید
بقصد واختیار مثل این امور نزد من مثل خواب مے باشند که حاجت
تعبیر شان مے افتد و تعبیر این الهام حصول همین مقام است
که نتیجهٔ الهام است و حق نزد من هست که همه الهام حق اند لیکن
بعضے ازان آنند که فیض رسان اند از زبان خاص به نتیجهٔ
معلوم و بعضے ازان آنند که فیض رسان اند از حکم حاکم وقت
اول آنکه اتباع وے کرده شود باقتضاے مقامے
نه دیگرے و دوم آنست که مطلقاً اتباع وے کرده آید
و بعضے از الهام احتیاج تعبیر دارند پس ضروری است
براے وے از استنباط مردے تام المعرفت و بعضے الهام
محتاج تعبیر نمی باشند پس غور کن و در یاب این کلام را —

و در انفاس العارفین بحکایت عمر و الاتبار خود را واضح تر ازین نوشته اند چنانکه گفته میفرمودند پیش ازین
به بست سال مرا الهام کردند اگر باُمید رحمت ما نماز میگذاری ترا رحم کردیم و اگر رضاء ما میجوئی
از تو راضی شدیم گفتم بار خدایا غرض من امتثال امر است و بس اما حالا معامله دیگر است آنگاه فرمودند
الصوفية عبيد الظواهر احرار البواطن مے فرمودند اصحاب شهود را کلفت عبادت نیست
لیکن خدا تعالیٰ بر ایشان عبودیت را قایم مے دارد و بحکم آنکه ایشان از نفس بل روح نیز خلاص اند
بقبائح چون بزنا و شرب خمر التفات نمیکنند و نادر را اعتبارے نیست۔ کاتب الحروف گوید حاصل کلام
آنکه عبادات را عارف و مستانف همه مے کنند لیکن در مراتب اخلاص تفاوت است۔ مرتبهٔ اولیٰ
حضور و ترک ریا و سمعه و عجب است بعد ازان آنکه عبادت بمحبت ذاتیه کنند نه بخوف نار یا طمع جنت
بعد ازانکه بحول و قوة حق عز و جل کنند نه بحول و قوهٔ خود۔ بعد ازان مرتبهٔ هست دقیق ترکه فهم عامه در انجا
نگنجد بالجمله غرض حضرت ایشان اشارت باین مراتب است نه تساهل در امر عبادات معاذ الله قرینه
این معنی آنکه حضرت ایشان چندان مقید بودند که هیچ ادب و سنت از ایشان ترک نمیشد
الیٰ آخر العمر۔ و قرینهٔ دیگر آنکه مے فرمودند دار انبیا علیهم السلام ظاهر اعمال را منافی خیریت
ایشان نیست از قید تکلیفات که آن اقامت حق است بر ایشان یا بایشان قصد اکرده شود
پس معلوم شد که از خیریت معنی اراده کرده اند که در انبیا علیهم الصلوات بوجه اتم موجود است

لہ — صوفیه خادمان ظاهر و آزادان باطن مے باشند ۱۲

# مسئلہ ششم در بیان طریق اسلم در خصوص صدور بعضے افعال مخالف ظاہر شریعت از اکابر مع دو فصل

انچه از بعضے اکابر صدور بعضے از افعال که مخالف ظاہر شریعت اند منقول است طریق اسلم دران
بعد تسلیم صحت نقل عدم انکار و نفی تجویز اقتدا است و حمل بر غلبهٔ حال و استیلاء سکر است چنانچه
شیخ عبد الحق محدث در مرج البحرین مے فرماید۔ واجد و صاحب حال چون وجد و حال او بجاے رسد
که زمام اختیار از دست رود و مالک نفس نماند معذور است و حکم مجنون دارد در حق سقوط اعتبار
افعال و عدم جریان احکام تکلیفیه اما بر تقدیریکه وجد و حال وے محقق و صحیح بود و از شائبهٔ تکلیف
و اختیار معرا انچه از وے دران حالت فوت شود استدراک فائت لازم گردد باعث بار وجود کسب
و اختیار در تسبب و مباشرت اسباب مثل سکران اگرچه در حالت سکر قدرة و اختیار ندارد ولیکن
چون تحصیل آن حالت بارتکاب و اختیار اوست قضائے فوائت واجب بخلاف مجنون اصلی
باوجود عذر و رفع مواخذہ اقتدا بدان فعل جائز نباشد تواجد نوری نزد سیاف و وقوف ابوحمزه
در چاه و حال شبلی در حلق لحیه و امثال آن از ظواہر اعمال که بغلبهٔ وجد و حال چنانچه از عنوان آن
حکایات لائح است صدور یافته و رقص و تواجد در سماع نیز ازان باب است اگر بے شائبه تکلف و حلیت
اختیار و قصد مخالف بوجهیکه صبر و ثبات دران ممکن نباشد صادر گردد از حیطهٔ ضبط و مجال حفظ خارج بود صاحب
آن معذور است و حال وے بر تقدیر تحقیق و صحت مسلم بے مبالغه در انکار و تعصب در اعتقاد و چون
آن امرأة مجنونه بحضرت رسالت آمد صلے الله علیه وآله وسلم و از صرع و جنونے که داشت از انکشاف
عورت و حرکات شنیعه که دران وقت از وے صدور مے یافت شکایت کرد فرمود اگر خواہی صبر کن۔
تا ترا بجزاے این بلا و محنت بہشت برین دہند و اگر خواہی دعا کنم و از پروردگار تعالے درخواہم که شفا
دہد و ازین بلا خلاص گرداند و آن زن راضی نشد که صبر کند و به بہشت رود پس تخییر حضرت اورا
در صبر بر جنون و طلب شفا و تقریر و تسلیم وے صلے الله علیه وآله وسلم و او را در اختیار جنون دلالت دارد
بر معذوریت و عدم تقرر وے بحرکات نامرضیه دران حال انتہی و معنی حال و غلبهٔ حال و امثله
و شواہد آن از کتاب و سنت در کتب علماء صوفیه بشرح و بسط تمام مذکور است و قدرے کافی ازان
در اوراق سابقه گذشته فتذکر۔ مولانا عبد الرحمن جامی در نفحات الانس نقل مے کند پیش شیخ
عبد القادر قدس سره گفتند که قضیب البان نماز نے گذارد گفت گوئید که ہمیشه سر وے در خانهٔ کعبه
در سجود است امام عبد الله یافعی رحمة الله علیه گفت که یکے از اہل علم مرا خبر کرد که یکے از فقرا رانے دیدم

کہ نماز مے گذارد۔ روزے اقامت نماز کردند و او نشستہ بود فقیہے از سر انکار گفت برخیز و نماز جماعت بگذار۔ برخاست و با ایشان تکبیر نماز بست رکعت اولے بگذارد و فقیہ منکر بہ پہلوے او بود چون برکعت دوم برخاستند فقیہ بوے نظر کرد کسے دیگر دید غیر وے کہ نماز مے گذارد و ازان متعجب شد و در رکعت سوم کسے دیگر غیر آن دو کس کہ اول نماز مے گزارد و در رکعت چہارم دیگر غیر آنہا۔ چون سلام دادند دید کہ ہمان کس اول است بر جائے خود نشستہ و ازان سہ کس کہ در حال نماز دیدا ثر نبود آن فقیر بوے نظر کرد و بخندید و گفت اے فقیہ کدام یک ازان چہار کس با شما نماز گذارد۔ شیخ عبداللہ یافعی گوید کہ مثل این قصہ شنیدم کہ صادر شد از قضیب البان یا بعضے از فقہاء قاضی موصل را نسبت بسوے انکارے تمام بود یک روز دید کہ در یکے از کوچہائے موصل از مقابل وے مے آمد باخود گفت ویرا مے باید گرفت وقصہ ویرا بحاکم رفع کرد تا بسیاست رساند ناگہ دید کہ بصورت کردے برآمد و چون مقدارے دیگر پیش آمد بصورت اعرابی برآمد چون نزدیک شد بصورت یکے از فقہا ظاہر شد چون بقاضی رسید گفت اے قاضی کدام قضیب البان را بحاکم مے بری و سیاست میکنی قاضی از انکار خود توبہ کرد و مرید شد شیخ محی الدین ابن العربی قدس سرہ در بعض رسائل مے فرماید کہ ازان طائفہ بعضے را دیدہ ایم کہ بصورت روحانیت انسان متجسد و متمثل مے شود و صورت جسمانیت ایشان بر آن صورت تجسد افعال و احوال مے گذرانند حاضران مے پندارند کہ آن بر صور جسمانیہ ایشان مے گذرد میگویند کہ فلان کس را دیدیم کہ چنین و چنین میکرد حال آنکہ ازان فعل مبرا است و ما این را بارہا از بسیارے ازین طائفہ مشاہدہ کردہ ایم و معائنہ دیدہ ایم و چنین بود حال ابو عبداللہ موصلی کہ معروف است بقضیب البان۔ و باید کہ بر آن انکار نسازی کہ اسرار حق در افراد عالم بسیار و بزرگ است و بقوت عقل ادراک غور آن نمے تواند کرد انتہےٰ و ازین قبیل است آنچہ در کتب ثقات مروی است کہ بعضے از اولیاء اللہ روح اللہ ارواحہم در زمان واحد بلکہ آن واحد در مکانات متعددہ متباعدہ دیدہ شدند۔

## فصل اوّل در مبحث تحقیق تمثل اولیاء اللہ بصور متعددہ در آن واحد

باید دانست کہ خاتمۃ الحفاظ شیخ جلال الدین سیوطی در کتاب المنجلی فی تطور الولی مے نویسد کہ

| | |
|---|---|
| قد نص علی امکان ذلک ائمۃ الاعلام منہم العلامۃ علاء الدین القونیوی شارح الحاوی والشیخ تاج الدین السبکی وکریم الدین شیخ الخانقاہ الصلاحیۃ وسعید السعداء صفی الدین ابی المنصور وعبد الغفار بن نوح القوصی | و تصریح کردہ اند بر امکان این آنرا اماماں بزرگ از ایشان علاء الدین تونیوی شارح حاوی اند و شیخ تاج الدین سبکی و کریم الدین شیخ خانقاہ صلاحیہ و سعید السعداء صفی الدین ابی المنصور عبد الغفار بن نوح القوصی د قوص بالضم قصبہ ایست در دیار مصر) |

صاحب التوحيد والعفيف اليافعي والتاج
بن عطا والسراج ابن الملقن والبرهان
الانباسي والشيخ عبد الله المتوفي
وتلميذه الشيخ خليل المالكي صاحب المختصر
وابي الفضل محمد بن ابراهيم المالكي وحكى
آخرون وحاصل ما ذكروه في توجيه ذلك
ثلاثة امور الاول انه من باب تعدد
الصورة بالتمثل والتشكل كما يقع ذلك للجان
والثاني انه من باب طي المسافة وانزواء
الارض من غير تعدد فيراه الرائيان كل في
بيته وهي بقعة واحدة الا ان الله تعالى
طوى الارض ودفع الحجب المانعة من الاستطراق
فظن انه في مكانين وانما مكان واحد وهذا
احسن ما يحمل عليه حديث رفع بيت المقدس
حتى رآه النبي صلى الله عليه وآله وسلم
بمكة حال وصفه اياه لقريش صبيحة الاسراء
والثالث انه من باب عظم جثة الولي
تحت ملاء الكون فشوهد في كل مكان
كما قرر بذلك شان ملك الموت ومنكر
ونكير حيث يقبض من مات في المشرق
وفي المغرب في ساعة واحدة ويسأل لان
من قبض فيهما في الساعة الواحدة فان ذلك
احسن الاجوبة في الثلاثة ولا ينافي ذلك
لرؤيته على صورته المعتادة فان الله يحجب
الزائد عن الابصار او يدمج بعضه في بعض
كما قيل بالامرين في رؤية جبرئيل في صورة
دحية وخلقته الاصلية اعظم من ذلك

صاحب توحید وعفیف الدین یافعی وتاج الدین ابن عطا
وسراج الدین ابن الملقن وبرہان انباسی وشیخ عبد اللہ
مرحوم وشاگرد وے خلیل مالکی صاحب مختصر وابو الفضل محمد
بن ابراہیم مالکی ودیگران نیز حکایت کردہ اند وخلاصہ
انچہ دراین مقام در توجیہ این بیان ذکر کردہ اند چیز است
اول اینکہ این از باب تعدد صورت است در مثال
وصورت گرفتن چنانکہ در جنات واقع مے شود دوم اینکہ
از باب طے مسافت است وفراہم آمدن زمین بلا تعدد
پس مے بیند ویرا بینندگان ہمہ در خانۂ خود وآن
یک بقعہ میباشد مگر سوائے این چہ گفتہ شود کہ اللہ
تعالے زمین را مے پیچد وحجابات را کہ مانع از نظر
مے باشند رفع مے سازد پس در گمان مے آید
کہ یک شخص در دو مکان موجود است وحالانکہ آن مکان
یک میباشد واین محمل نیک است برائے حدیث رفع
بیت المقدس بلکہ برائے ملاحظۂ آنحضرت صلے اللہ علیہ
وآلہ وسلم وقتیکہ آنحضرت از قریش توصیفش فرمودہ بودند
بوقت صبح از شب معراج وسوم اینکہ این امر از قبیل بزرگ
شدن جثۂ ولی باشد در عالم دنیا ودر ہر مکان مشاہد
شدہ باشد چنانکہ خواندہ شدہ حال ملک الموت ومنکر ونکیر
کہ قبض میکنند روح آنکہ بمیرد در مشرق ومغرب در یک ساعت
وآن ہر دو نیز سوال میکنند از اوشان در یک ساعت
واین عمدہ تر جواب است در این ہر سہ صورت وہم منافی
نیست بدیدن آنکس بر صورت معلومہ معتاد چرا کہ اللہ تعالے
شئے زائد را از معائنہ محجوب میکند یا بعض را در بعض وے
درہم سازد چنانکہ بیان کردہ ایم متعلق ہر دو امر در
رویت حضرت جبرئیل بصورت دحیہ کلبی حالانکہ خلقت
اصلیہ وے ازین بزرگ تر است

بحیث ان جناحین من اجنحة یسدان الافق
قال العلامة علاء الدین فی تالیف له یسمی
الاعلام وفی الممکن ان یخص الله تعالی
بعض عباده فی حال الحیوة لخاصیة النفس
الملکیة القدسیة وقوة لها یقدرها علی التصرف
فی بدن آخر غیر مدتها المعهود مع استمرار
تصرفها فی الاول وقد قیل فی الابدال انما
سموا ابدالا لانهم قد یرحلون الی مکان
ویقیمون فی مکانهم الاول شبحا آخر شبیها
بشبحهم الاصلی بدلا عنه واذا جاز فی الجن
ان یتشکلوا فی صور مختلفة فالانبیاء والاولیاء
اولی بذلک واثبت الصوفیة عالما متوسطا
بین عالم الاجسام وعالم الارواح سموه بعالم
المثال وقالوا هو الطف من عالم الاجساد
واکثف من عالم الارواح وبنوا علی ذلک تجسد
الارواح وظهورها فی صورة مختلفة من عالم المثال
وقد یستانس بذلک بقوله تعالی فتمثل لها
بشرا سویا فیکون الروح الواحدة کروح جبرئیل
مثلا فی وقت واحد مدبرة لشخصه الاصلی
ولهذا الشبح المثالی قال ابن السبکی فی الطبقات
الکبری الکرامات انواع الی ان قال الثانی
والعشرون التطور باطوار مختلفة وهذا الذی
تسمیه الصوفیة بعالم المثال وبنوا علیه
تجسد الارواح وظهورها فی صور مختلفة من
عالم المثال واستأنسوا الیه بقوله تعالی
فتمثل لها بشرا سویا ومنه قصة قضیب البان
انتهی

چنانکه دو بازوے ایشان منجمله بازو ہاے دیگر افق آسمان را
البته بند سازند علامه علاء الدین در تالیف خود که اعلام
نام دارد مے نگارد که ممکن است که الله تعالے بندگان
خود را در حالت حیات مخصوص بخاصیت نفوس ملکیه قدسیه
گرداند وقوتے هم کرامت فرماید که ازان قادر شوند بر تصرف
کردن جسم دیگر بغیر مدت معینه با استمرار تصرف در اول وبزرگان
گفته اند که ابدال را ابدال بانیوجه میگویند که اوشان گاہے
نقل میکنند بسوے مکانے وباوجودش در مکان اول
هم اقامتے دارند وصورتے وکالبدے دیگر مشابه بصورت
وکالبد اصلی که بدل وے میتواند شد میدارند وهرگاه که
این چنین در جن جائز است که متشکل میشوند در صورتهاے
مختلف پس در انبیا واولیا بطریق اولے جائز خواهد بود وصوفیه
ثابت کرده اند عالمے متوسط میان عالم اجسام وعالم ارواح
که آنرا عالم مثال نام نهاده ومیگویند که وے لطیف تر
است از عالم اجسام وکثیف تر از عالم ارواح وبرہمین قول
بناے متجسد بودن ارواح وظهورش در صورت مختلفه از عالم
مثال نهاده اند وگاہے اصل میگیرند درین امر از قول وے
تعالے شانه فتمثل لها بشرا سویا یعنی پس صورت گرفت
براے مریم آدمی درست اندام شده پس خواهد بود یک
روح مثل روح جبرئیل مثلا در وقت واحد تدبیر کننده بجسم اصلی
وباین صورت مثالی نیز ابن السبکی در طبقات کبرے نوشته است
که کرامات بر چند قسم اند تا اینکه گفت قسم بست ودوم طور گرفتن
است باطوار مختلفه وهمین را صوفیه مسمی بعالم مثال کرده بناے تجسد
ارواح وظاهر گشتن وے در صورتهاے مختلفه از عالم مثال
برین نهاده اند واصل آن از قول باری تعالے شانه گرفته اند
فتمثل لها بشرا سویا چنانکه بالا گذشت وازین قبیل است قصه قضیب البان موصلی

(طور بالفتح یکبار واطوار جمع وانچه برطرف چیزی یا متقابل چیزی باشد وحد میان دو چیز واندازه وگردید از گردید چیزی کنا فی المنتخب وتجسد بمعنی جسد گرفتن)

و شیخ عبد الحق محدث دہلوی در مدارج النبوۃ در بیان مراتب وحی مے نویسند ثالث آنکہ تمثل میکرد جبرئیل آنحضرت را صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم بصورۃ مردے وخطاب میکرد او را تا باوے گرفت بانچہ مے فرمود واکثر در صورت دحیہ کلبی رضی اللہ عنہ مے آمد کہ صحابی بود از قبیلہ بنی کلب خوش روے در غایۃ حسن وجمال و در تحقیق تمثل جبرئیل علیہ السلام بصورت دحیہ کلام است اہل ظاہر اشکال مے آرند کہ چون تمثل میکرد جبرئیل درصورت دحیہ روح جبرئیل کجا مے بود اگر در جسد شریف مے بود کہ مر آنرا ششصد جناح است کہ صورت اصلی است پس انچہ مے آمد نزد آنحضرت صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم روح جبرئیل نبود ونہ جسد او واگر درین جسدے بود کہ درصورت دحیہ است واز جسد اصلی مفارقت کردہ دران جسدے آمد پس لازمی آید مردن جبرئیل بانتقال روح از جسد وے یا خالی مے ماند آن جسد از روح منتقلہ وبے روح مے زیست و ذکر ردہ انتہی عینی کہ شارح بخاری وحنفی المذہب است گفت دور نیست کہ نباشد انتقال روح موجب موت پس باقی ماند جسد ونقصان نپذیرد از مفارقت وے چیزے وانتقال روح بجسد ثانی ہمچو انتقال روح شہدا باشد بابدان طیور خضر وموت اجساد بمفارقت ارواح امرے واجب نیست عقلاً بلکہ بعادتے است کہ جاری گردانید است حق تعالے در ابن آدم ولازم نیست کہ در غیر بنی آدم نیز ہمچنین باشد بلکہ در ابن آدم نیز جائز است عقلاً و داخل ہست در قدرت حق سبحانہ تعالے این کلام ظاہری است کہ بعضے علما گفتہ اند و نزد اہل تحقیق کیفیت تمثل بصورت دحیہ آنست کہ صورت علمیہ از دحیہ در ذہن جبرئیل بسبب قدرت کاملہ ارادہ شاملہ کہ دارد افاضہ وجود خود بر آن صورت علمیہ بصفاتے کہ مراد است نمودہ خود را بصورت دحیہ نمود وآن صورت علمیہ را متلبس بآن صفات موجود گردانید وجبرئیل در مقام خود ثابت وکائن است بذات وصفات ملکی کہ دارد ودحیہ در جاے خود است بصورتے کہ داشت واین صورت حاصل بہ تمثل نہ عین جبرئیل است زیراکہ جبرئیل حقیقتی دیگر دارد وصورتے دیگر ونہ غیر اوست زیراکہ بیان ذات وصفات جبرئیل است کہ بآن صورت برآمد ومتمثل گشتہ چنانکہ اہل توحید در ظہور حق سبحانہ وتعالے وتمثل وے بصورت عالم مے گویند وہمین طریق است تمثل روحانیات بصورت جسمانیات وتمثل حق بصورت بشر وتمثل بعضے کمل اولیا بصورت متعددہ فاعلم انتہی

## فصل دوم در ذکر عالم مثال

| | |
|---|---|
| قال الشیخ القیصری فی مقدمۃ شرح الفصوص اعلم ان العالم المثالی ہو عالم روحانی من جوہر نورانی شبیہ بالجوہر الجسمانی | شیخ داؤد قیصری در مقدمہ شرح فصوص الحکم نوشتہ کہ بدان اے طالب کہ عالم مثالی عالم روحانی است مرکب از جوہر نورانی کہ مشابہ است بجوہر جسمانی |

فی کونه محسوسا مقداریا و بالجوهر المجرد العقلی
فی کونه نورانیا ولیس بجسم مرکب مادی
ولا جوهر مجرد عقلی لانه برزخ وحد فاصل
بینهما وکل ما هو برزخ بین الشیئین لا بد
ان یکون غیرهما بل له جهتان یشبه بکل منهما
ما یناسب عالمه اللهم الا ان یقال انه جسم
نوری فی غایة ما یمکن من اللطافة فیکون
حدا فاصلا بین الجواهر المجردة اللطیفة وبین
الجواهر الجسمانیة المادیة الکثیفة وان کان
بعض هذه الاجسام ایضا الطف من البعض
کالسماویات بالنسبة الی غیرها فلیس بعالم
عرضی کما زعم بعضهم لزعمه ان الصور المثالیة
منفکة عن حقائقها کما زعم فی الصور العقلیة
والحق ان الحقائق الجوهریة موجودة فی کل
من العوالم الروحانیة والمثالیة ولها صور
بحسب عوالمها وقال لا بد ان تعلم ان کل
ما له وجود فی العالم الحسی وهو فی العالم
المثالی بدون العکس لذلک قال ارباب
الشهود ان العالم الحسی بالنسبة الی المثالی
کحلقة ملقاة فی بیداء لا نهایة لها اما اذا اراد
الحق تعالی ظهور ما لا صورة لنوعه فی هذا العالم
فی صورة الحسیة کالعقول المجردة وغیرها
یتشکل باشکال المحسوسات بالمناسبات التی
بینهما وبینهم وعلی قدر استعداد ما له التشکل
کظهور جبرئیل علیه السلام بصورة دحیة الکلبی
وبصور اخر کما نقل عمر رضی الله عنه من حدیث
السوال عن الایمان والاسلام والاحسان

در بودن خود محسوس مقداری و نیز مشابه بجوهر مجرد عقلی
در بودن خود نورانی و نیست جسم که مرکب از ماده باشد و نه جوهر
مجرد عقلی چراکه آن برزخ است و حد فاصل میان آن هردو
و آنچه که برزخ میان دو چیز باشد ویرا ضروری است
که غیر آن هردو باشد بلکه برای وی دو جهت اند که هر یکی
ازان مشابه باشد بآنچه که مناسب عالم وی است
بار خدایا مگر این گفته شود که وی جسم نوری است در غایت لطافت
پس حد فاصل خواهد بود میان جواهر مجرده لطیفه و میان جواهر
جسمانیه مادیه کثیفه اگرچه باشند بعض این اجسام نیز لطیف تر
از بعض مثل اشیائے سماوی به نسبت اغیار خود پس
آن عالم عرضی نخواهد بود چنانکه بعضے ازاو شان برین زعم
خود گمان برده اند که صورتهاے مثالیه از حقائق خود
جدا مے باشند چنانکه در صور عقلیه گمان کرده اند و حق اینست
که حقائق جوهریه موجوده اند در هر یکے از عوالم روحانیه
و مثالیه و براے شان صورتهاے باشند موافق عوالم
شان وے نیز شیخ قیصری گفته که ترا دانستن این امر نیز
ضروری است که هر آنچه که ویرا در عالم حسی وجود خواهد بود ویرا
در عالم مثالی نیز خواهد بود بغیر عکس یعنی ضروری نیست که هر آنچه ویرا
در عالم مثالی وجودے باشد ویرا در عالم حسی نیز باشد
و از همین سبب ارباب شهود گفته اند که عالم حسی به نسبت عالم
مثالی مثل حلقه انداخته شده است در صحراے بے نهایت لیکن
هرگاه که حق تعالے ظهور آن چیز که صورت نوعیه وے درین عالم نیست
بصورت حسیه اراده میکند مثل عقول مجرده وغیر آن متشکل میگردد باشکال محسوسات
و آن عالم میباشد و نیز باندازه استعداد آن چیز که ویرا تشکل میباشد
مثل ظهور جبرئیل علیه السلام بصورت دحیه کلبی رض و بصورتهاے
دیگر چنانکه نقل کرده حضرت عمر رضی الله عنه از حدیثیکه
سوال از آنحضرت است در باب از ایمان و اسلام و احسان

وكذلك باقى الملائكة السماوية والعنصرية
والجن ايضا وان كان لها اجسام نارية كما
قال الله تعالے وخلق الجان من مارج من نار
والنفوس الانسانية الكاملة ايضا يتشكل
باشكال غير اشكالهم المحسوسة وهم فى الدار
الدنيا لقوة انسلاخهم من ابدانهم وبعد
انتقالهم ايضا الى الاخرة وازدياد تلك القوة
بارتفاع المانع البدنى ولهم الدخول فى العوالم
الملكوتية كما كدخول الملائكة فى هذا العالم
وتشكلهم باشكال اهله ولهم ان يظهروا فى
خيالات المكاشفين كما يظهر الملائكة والجن
وهؤلاء هم المسمون بالبدلاء وقد يفرق
بينهم وبين الملائكة اصحاب الاذواق بموازين
الخاصة بهم وقد يلهمهم الحق سبحانه
ما يحصل بهم العلم بهم وقد يحصل باخبارهم
عن انفسهم واذا ظهر احد عند غير المكاشف
من الصالحين والعابدين لا يمكن له ان يفرق
بينهم الا بقرائن يحصل منها الظن فقط مثل الاخبار
عن المغيبات والاطلاع بالضمائر والانباء
عن الخواطر قبل وقوعها فى القلب والله اعلم

رواں حدیث در جلد اول مشکوٰة شریف فصل اول کتاب الایمان موجود است
وهمچنین باقی ملائکه سماوی وعنصری وجن نیز اند گرچه باشند جهت
آنها اجسام ناری یعنی آتشی چنانکه الله تعالے فرمود وخلق الجان
من مارج من نار یعنی وآفریدیم جن را از شعلهٔ آتش ونفوس انسانیه
کامله نیز متشکل میشوند باشکالیکه غیر اشکال محسوسه شان باشند
باوجود موجودگی شان در دار دنیا بسبب قوة انقطاع شان
از ابدان شان وبعد انتقال شان بدار آخرت وزیادتی این سبب
رفع گشتن موانع بدنی میباشد ودخول شان در کل عوالم ملکوتیه
مے شود چنانکه دخول ملائکه درین عالم میگردد ونیز تشکل باشکال
مناسب وهم اوشان راست ظاهر شدن در خیالات مکاشفین
چنانکه ظاهر میشوند ملائکه وجن وهمین کسان اند که موسوم اند به
بدلاء (یعنی ابدال) واکثر صاحبان ذوق یعنی فقرا فرق میکنند
میان شان وملائکه باصول خاص خویش باوشان والهام
میکند حق سبحانه اوشانرا انچه علم به نسبت شان حاصل میکنند
وگاہے خود از حالات خویش خبر میدهند وهرگاه که اظهار
میکنند خود را غیر مکاشف راکه از صالحین وعابدین میباشد
پس وے دران فرق کردن نمے تواند بغیر قرینه ها که ازان
صرف گمان حاصل میشود مثل خبر دادن از امور غیبی واطلاع
بر حالات قلوب وخبر دادن از خطرات قبل واقع شدن شان
در قلب والله اعلم۔

انتهى شاه ولى الله محدث دهلوى در حجة البالغه میگوید

اعلم انه دلت احاديث كثيرة على ان فى الوجود
عالما غير عنصرى يتمثل فيه المعانى باجسام
مناسبة لها فى الصفة ويتحقق هنالك الاشياء
قبل وجودها فى الارض نحوا من التحقق فاذا وجدت
كانت هى هى بمعنى من معانى هو هو وان كثيرا
من الاشياء مما لا جسم لها عند العامة تتنقل

بدانکه احادیث کثیره دلالت دارند برانکه در وجود عالمے
غیر عنصری است که صورت مے گیرند درو سے معانی باجسام
مناسبه وے در صفت و یافته میشوند آنجا چیزها ے چند
قبل وجود خود در زمین بیک نوع تحقق پس هرگاه موجود
میشوند بعینه از اندازه همان معانی بلکه بهو بهو همان می باشند
واکثر آن اشیاکه در نظر عامه مردمان جسم شان نمی باشد انجا

وتنزل ولا يراها جميع الناس قال النبي صلى الله
عليه وآله وسلم لما خلق الله الرحم وقامت
فقالت هذا مقام العائذ بك من القطيعة
وقال ان البقرة وآل عمران تأتيان يوم القيمة
كأنهما غمامتان او غيابتان اوفرقان من طير
صواف تحاجان من اهلهما وقال تجئ الاعمال
يوم القيمة فتجئ الصلوة ثم تجئ الصدقة
ثم تجئ الصيام الحديث وقال ان المعروف
والمنكر لخليقتان تنصبان للناس يوم القيمة
فاما المعروف فيبشر اهله واما المنكر فيقول
اليكم اليكم ولا تستطيعون له الا لزوما وقال
ان الله تعالى يبعث الايام يوم القيامة
كهيئتها ويبعث يوم الجمعة زهراء منيرة وقال يؤتى
بالدنيا يوم القيامة في صورة عجوز شمطاء زرقاء
انيابها مشوة خلقها وقال هل ترون ما ارى فاني
لارى مواقع الفتن خلال بيوتكم كمواقع القطر وقال في
حديث الاسراء فاذا اربعة انهار نهران باطنان ونهران
ظاهران فقلت ما هذا يا جبرئيل قال اما الباطنان ففي الجنة واما
الظاهران فالنيل والفرات وقال في الحديث صلوة الكسوف صورت
الجنة والنار وفي لفظ بيني وبين جدار القبلة
وفيه انه بسط يده يتناول عنقودا من الجنة
وانه تكعكع من النار ولفح من حرها ورأى فيها
سارق الحجيج والامرأة التي ربطت الهرة حتى ماتت
ورأى في الجنة امرأة مومسة سقت الكلب ومعلوم
ان تلك المسافة لا تسع للجنة والنار باجسادهما
المعلومة عند العامة وقال حفت الجنة بالمكاره
وحفت النار بالشهوات ثم امر جبرئيل ان ينظر

ونازل میشوند وعامه مردم وی را نمی بینند فرمود نبی صلی الله
علیه وآله وسلم که هرگاه خدای تعالی رحم را آفرید ووی
درست شد فرمود حق تعالی که این مقام کسی است که
از قطع تعلق در پناه تو آید وفرمود که سورهٔ بقره وسورهٔ آل عمران
خواهند آمد روز قیامت در صورت دو ابر یا پرندگان صف بسته
وباخوانندگان خود حجت خواهند کرد وفرمود آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم که آورده خواهند شد اعمال روز قیامت
پس اولا نماز خواهد آمد بعد ازان صدقه بعد ازان روزه الحدیث
فرمودند که کار بد وکار نیک نیز هردو مخلوق شده بروز قیامت
بمواجهه مردم ایستاده کرده خواهند شد پس کار نیک مردمان
نیک را مژده خواهد داد وکار بد مردمان را از خود دور خواهد ساخت
مگر اوشان استطاعت علیحدگی از وی نخواهند داشت وفرمود
که خداوند تعالی روزها را بصورت خودها خواهد انگیخت پس صورت
یوم جمعه شگفته وروشن خواهد بود وفرمود که دنیا یوم قیامت آورده خواهد شد
در صورت پیرزال که مویش سفید بسیاهی آمیز خواهند بود وچشمانش
کبود ودهانش کشاده وفرمود که می بینید آن چیزها را که من می بینم من
معاینه میکنم بر چشته های مکان شما اسباب فساد مثل مقامات وقوع باران
وفرمود در حدیث شب معراج که دیدم چهار نهر را دو در ظاهر ودو در باطن
گفتم که این چیست ای جبرئیل وی گفت که دو باطنی آنند که در جنت اند
واین دو ظاهری همین نیل وفرات اند (نیل بالکسر رود مصر را گویند) وفرات
بالضم رود کوفه) وفرمود در حدیث نماز کسوف که صورت گرفتند پیش من جنت
ودوزخ ودر روایت دیگر ولفظ دیگر نیست که میان خود ودیوار قبله صورت جنت
ودوزخ دیدم وهم دران است که آنحضرت بکشاد دست خویش را تا که بگیرد
خوشه از جنت واز آتش دوزخ پس پشت آمد از حرارت وی ومی نبرد وبدید
دران کسی را که مال حاجیان را می دزدید وزنی که گربه را بسته بود وآب ودانه
وی را نمی داد تا اینکه در این حالت بمرد ودر جنت دید زن زانیه را که وی سگی را آب
داده بود ومعلوم است که جسمانیت جنت ودوزخ که در خیال عامه مردم است
درین مسافت قلیله نتوان آمد (یعنی گنجایش ندارد برای آن) وفرمود

[illegible]

اليهما وقال ينزل البلاء فيعالجها الدعاء وقال
خلق الله العقل فقال لها اقبل فاقبل وقال له
ادبر فادبر وقال هذان كتابان من رب العالمين
الحديث وقال يؤتى بالموت كانه كبش فيذبح
بين الجنة والنار وقال الله تعالى فارسلنا
اليها روحنا فتمثل لها بشرا سويا واستفاد
في الحديث ان جبرئيل كان يظهر للنبي صلى الله
عليه وآله وسلم ويتراءى له فيكلمه ولا يراه
سائر الناس وان القبر يفسح سبعين ذراعا
في سبعين او يضم حتى تختلف الاضلاع
المقبور وان الملائكة تنزل على المقبور
فتسأله وان عمله يتمثل له وان الملائكة تنزل
الى المحتضر بايديهم الحرير والمسح وان الملائكة
يضرب المقبور بمطرقة من حديد فيصيح
صيحة يسمعها ما بين المشرق والمغرب وقال
النبي صلى الله عليه وآله وسلم يتسلط على الكافر
في قبره تسعة وتسعون تنينا تنهسه وتلدغه
حتى تقوم الساعة وقال اذا دخل الميت القبر
مثلت له الشمس عند غروبها فيجلس يمسح
عينيه ويقول دعوني اصلي واستفاض في الحديث
ان الله تعالى يتجلى بصور كثيرة لاهل الموقف
وان النبي صلى الله عليه وآله وسلم يدخل على ربه
وهو على كرسيه وان الله تعالى يكلم ابن آدم
شفاها الى غير ذلك مما لا يحصى كثرة والناظر
في هذه الاحاديث بين احدى ثلث اما ان يقربها
بظاهرها فيضطر الى اثبات عالم ذكرنا شانه
وهذه هي التي يقتضيها قاعدة اهل الحديث

بسوی آن هر دو و فرمود که بلا نازل مے شود پس آنرا دعا
دفع می سازد و فرمود که خداوند تعالیٰ بیافرید عقل را و گفت
از وی که رو برو شو پس رو برو شد باز گفت پس پشت شو وی آنچنان
گردید و فرمود که این دو کتاب اند از جانب پروردگار عالمین الحدیث
و فرمود که آورده خواهد شد موت در صورت کبش و ذبح کرده خواهد شد
میان جنت و دوزخ و فرمود حق تعالیٰ شانه که فرستادیم ما بسوی وی (یعنی
مریم علیها السلام) روح خود را پس صورت گرفت برای وی آدمی درست اندام شده
و ازین حدیث معلوم شد که جبرئیل علیه السلام رو بروی آنحضرت صلی الله
علیه وآله وسلم ظاهر میشدند و آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم او شان را می دید
و با وی گفتگو میکرد مگر سوای آنحضرت مردمان دیگر وی را نمی دیدند و این نیز معلوم
شده که قبر می افزاید هفتاد در هفتاد گز یا ز چنان ضم میشود که استخوانهای
پهلوی میت صاحب قبر علیحده میگردند و فرشتگان نزد میت صاحب قبر
آمده سوال میکنند و این اعمال وی می باشند که روبروی وی صورتی گرفته
می آیند و هم ملائکه نزد مردی مے آیند که قریب مرگ می باشد و در دست
شان حریر یا پلاس میباشد (پلاس نوعی از جامه های درشت و کم بها
و بمعنی گلیم) و ملائکه نزد صاحب قبر می آیند و وی را بگرز آهنی می زنند
پس وی بانگ میکند چنانکه می شنوند وی را آنانکه میان مشرق و مغرب اند
و فرمود آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم که مقرر کرده میشود بر کافر در قبر وی
نود و نه تنین که میگزند و از دندان نیز میگزند وی را تا قیام قیامت (تنین
بالکسر و تشدید نون ماری است بزرگ و آنچه در آسمان از تقاطع منطقه
فلک جوزاء و مائل بصورت مار بزرگ که یک طرفش را راس گویند و طرف دیگر را
ذنب آنرا نیز تنین گویند و در هندی آنرا اژدها گویند کذا فی المنتخب
والغیاث) و فرمود که هرگاه مرده در قبر داخل کرده میشود آن وقت وی را غروب
آفتاب بنظر می آید پس می نشیند و چشمان خود می مالد و میگوید که بگذارید مرا
تا نماز خوانم و از حدیث این هم معلوم میشود که الله تعالیٰ برای اهل موقف
(یعنی آنانکه در عرفات ایستاده میشوند) بصورت کثیره تجلی میفرماید و اینکه
آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم بحضور پروردگار حاضر میشد و پروردگار تعالیٰ
تقدس بر کرسی خود می بود و اینکه خدای تعالیٰ کلام میکند با ایشان دو بدو علاوه
ازین مثالهای بیشمار اند کسانیکه درین قسم احادیث غور میکنند حال شان از سه
حالات یکی میشود یا او شان اقرار معانی ظاهری این احادیث میکنند پس لامحاله
او شان بر اثبات کردن چنین عالم مجبور میگردند که ذکرش بالا کردیم و همین را قاعده

اهل حدیث مقتضی است

نبه على ذلك السيوطي وبها اقول واليها اذهب
او يقول ان هذه الوقائع تتراءى لحس الرائي
وتتمثل له في بصره وان لم تكن خارج حسه وقال
بنظير ذلك عبد الله بن مسعود في قوله تعالى
يوم تأتي السماء بدخان مبين انهم اصابهم
جدب فكان احدهم ينظر الى السماء فيرى كهيئة الدخان
من الجوع ويذكر عن ابن الماجشون ان كل
حديث جاء في النقل والرؤية في المحشر فمعناه
انه يغير ابصار خلقه فيرونه نازلا متجليا
ويناجي خلقه ويخاطبهم وهو غير متغير عن
عظمته ولا منتقل ليعلموا ان الله على كل
شئ قديرا ويجعلها تمثيلا لتفهم معان
اخرى ولست ارى المقتصر على الثالثة
من اهل الحق وقد صور الامام الغزالي
في عذاب القبر تلك المقامات الثلاث
حيث قال امثال هذه الاخبار لها ظواهر
صحيحة واسرار خفية ولكنها عند ارباب
البصائر واضحة فمن لم ينكشف له حقائقها
فلا ينبغي ان ينكر ظواهرها بل اقل درجات
الايمان التسليم والتصديق انتهى

سیوطی رحمة الله علیه نیز بر این تنبیه کرده است ما نیز قائل این هستیم
وبسوی این میرویم یعنی همین مذهب من است دوم اینکه یا آنکسان
قائل این امر میشوند که اگرچه از حس در خارج این وقعات موجود نیست
مگر در نظر بیننده آن وقائع تمثل میشوند و نظیر همچنین قول حضرت عبد الله
ابن مسعود است در بیان معانی این آیه کریمه یوم تأتی السماء بدخان مبین
(یعنی روزی را که بیارد آسمان دود ظاهر منتظر باش که رسیده بود او شان را
قحط پس وقتیکه شخصی از او شان نظر میکرد بسوی آسمان بوجه گرسنگی وی را صورت
دود ظاهر میشد و ذکر کرده میشود از ابن ماجشون که هر حدیثیکه در باره
خدا یا منتقل شدن وی در قیامت آمده اند معنی وے اینست که خدای
تعالی بینائی مخلوق خود را تغیر خواهد داد بالکلیه پس آن وقت او شان
وی را تجلی کنان خواهند دید و خدا با وشان خطاب نیز خواهد کرد لیکن
درحقیقت در عظمت خداوندی تغیر یا انتقالے نخواهد آمد و این از ان
وجه خواهد بود تا مردمان بدانند که وے تعالی بر هر چیز قادر است سوم اینکه
یا آنکسان قائل این امر میشوند که از این اقوال معنی دیگر مراد اند برای افهام آنها
اینمعنی بطور مثال آورده شده اند ما هر که بنسبت این احادیث معنی سوم
اختیار کند وی نزد من از اهل حق نیست و بیان کرده اند امام غزالی رحمة الله علیه
در بیان عذاب قبر این هر سه مقامات را و نیز گفته که مثل همچنین اخبار را معانی
ظاهری آن صحیح اند و درآن رازهای مخفی نیز لیکن نزد ارباب بصیرت آنها واضح اند پس
تا وقتیکه حقائق آن برای کسی باحسن وجوه منکشف نگردد انکار از معنی ظاهری وی مناسب
نیست بلکه اقل درجه ایمان همین است که آنرا تسلیم کند و بران یقین دارد انتهی

کاتب حروف گوید که تحقیق و تفصیل این عالم از کتب صوفیه صافیه رضوان الله علیهم اجمعین چون فتوحات
مکیه و شرح فصوص طلب باید ساخت و انتخاب مجملے از اقوال صوفیه اشاره کرده مے شود۔ قاضی
حسین میبذی در فواتح مے آرد که صوفیه میگویند برزخے است که میان عالم اجسام است و عالم ارواح
مشتمل است بر صور هرچه در عالم اجسام است و شبیه است باجسام از ان حیثیت که محسوس مقداریست
و بارواح از ان حیثیت که نورانیست و او را عالم مثال و خیال منفصل و ارض حقیقة خوانند۔

وقال المحقق الكاشي في شرح الفصوص عالم
المثال باصطلاح الحكماء عالم النفوس

ومحقق کاشی در شرح فصوص نوشته که عالم مثال
در اصطلاح حکما عالم نفوس منطبعه را گویند

المنطبعة وفي الحقيقة خيال العالم

که درحقیقت خیال عالم است ۔

وحکماء اشراقی آن عالم را اقلیم ثامن و مثل معلقه و عالم اشباح خوانند و مولانا سعد الدین تفتازانی در شرح مقاصد
از ایشان نقل کنند که

لكل موجود من المجردات والاجسام والاعراض
حتى الحركات والسكنات والاوضاع والهيئات
والطعوم والروائح مثال قائم بذاته معلق
لا في مادة ومحل يظهر للحس بمعونة مظهر كالمرآة
والخيال وهو عالم فسيح غير متناه يحذو حذو
العالم الحسي في دوام حركة افلاكه المثالية
وقبول عناصره ومركباته وآثار حركات
افلاكه واشراقات العالم العقلي وهذا
ما قال الاقدمون ان في الوجود عالما مقداريا
غير العالم الحسي لا يتناهى عجائبه ولا يحصى
مدنه من جملة تلك المدن جابلقا وجابلصا
وهما مدينتان عظيمتان لكل منهما الف باب
لا يحصى ما فيهما من الخلائق وعليه بنوا امر
المعاد الجسماني فان البدن المثالي الذي
يتصرف فيه النفس حكمه حكم البدن الحسي
في ان له جميع الحواس الظاهرة والباطنة
فيتلذذ ويتألم باللذات والآلام الجسمانية
وايضاً يكون من الصور المعلقة نورانية فيها
نعيم السعداء وظلمانية فيها عذاب الاشقياء
وكذا امر المنامات وكثير من الادراكات
فان جميع ما يرى في المنام او يتخيل في اليقظة
بل يشاهد في الامراض وعند غلبة الخوف
ونحو ذلك من الصور المقدارية التي تحقق لنا
في عالم الحس كلها من عالم المثال وكذا كثير

برای هر موجود از مجردات و اجسام و اعراض تا اینکه حرکات
وسکنات و اوضاع و هیئتها و خوردنی و خوشبوها مثالی است
قائم بالذات وی معلق بغیر ماده و محل حس اظهار شکل
بمدد شخص میکند مثل آیینه و خیال و آن عالمی است کشاده
بی انتها و مقابل وی عالم حسی است در دوامی بودن حرکات
افلاک مثالیه و قبول کردن وی عناصر را و مرکبات را
و آثار حرکات افلاک وی و روشنی های عالم عقلی این
همان است که متقدمین گفته اند که در عالم وجود عالم مقداری
است غیر این عالم حسی که انتها ندارد عجائب وی و شمار
ندارد شهرهای وی و منجمله از آن شهرها جابلقا و جابلصا اند
و آن دو شهر بزرگ اند و هر یکی از آن هر دو را یک هزار دروازه
است و شمار ندارد خلائق آن هر دو شهر و بر آن بنیاد
امر معاد جسمانی نهاده اند چراکه آن بدن مثالی که نفس در وی
تصرف میکند حکم وی حکم بدن حسی است در اینکه وی را جمیع
حواس ظاهری و باطنی اند پس لذت میگیرد بلذات و
الم می یابد به آلام جسمانی و نیز هست از صورتهای معلقه
نورانی که در آن نیکبختان نیکی و مالی است و در ظلمانی از آن عذاب
است برای بدبختان و همچنین حکم خوابهاست و اکثر
ادراکات چراکه هر آنچه که دیده میشود در خواب یا در بیداری
بخیال می آید بلکه مشاهده کرده میشود در بیماریها یا وقت
غلبهٔ خوف و مثل آن از صورتهای مقداریه که ثابت
گشته ما را در عالم حس همه از عالم مثال اند
و همچنین اکثری ۔

من الغرائب والخوارق العادات كما يحكى عن بعض
الاولياء انه مع اقامته ببلدته كان من حاضري
المسجد الحرام في ايام الحج وانه ظهر من بعض جدران
البيت واخرج من البيت المسدود والابواب
والكوات وانه احضر بعض الاشجار والثمار او غير
ذلك من مسافة بعيدة في زمان قريب الى غير
ذلك وارسطو در اثولوجيا گويد من وراء العالم سماء
وارض وبحر وحيوان ونبات وناس سماويون
وكل من في ذلك العالم سمائي وليس هناك
شيء ارضي والروحانيون الذين هناك ملائمون
للانس الذي هناك لا ينفر بعضهم عن بعض
وكل واحد لا ينافر صاحبه ولا يضاده بل يستريح
اليه وشيخ محي الدين در باب هشتم از فتوحات گويد
في كل نفس خلق الله فيها عوالم يسبحون
الليل والنهار لا يفترون وخلق الله من جملة عوالمها
عالما على صورنا اذا ابصرها العارف يشاهد
نفسه فيها وقد اشار الى ذلك عبد الله بن
عباس فيما يروى عنه في حديث هذا الكعبة
وانها بيت واحد من اربعة عشر بيتا وان في
كل ارض من الارضين السبع خلقا مثلنا حتى
ان فيهم ابن عباس مثلي وصدقت هذه الرواية
عند اهل الكشف وكل ما فيها حي ناطق وهي
باقية لا تفنى ولا تتبدل واذا دخلها العارفون
انما يدخلون بارواحهم لا باجسامهم فيتركون
هيكلهم في هذه الارض الدنيا ويتجردون
وفيها مدائن لا تحصى وبعضها يسمى مدائن
النور لا يدخلها من العارفين الا كل مصطفى

از غرائب یعنی امور نادره وخوارق عادات اند چنانکه حکایت کرده شد
از بعضے اولیا که وے باوجود اقامت خود در شهر خویش
از حاضرین مسجد حرام بود در ایام حج ونیز ظاهر گشته از بعض دیوارهای
بیت یا بیرون آمد از خانه که راه آمد ورفت دروے مسدود بود وهم
دروازه ها وسوراخ دیوار نیز نداشت یا بعضے درختان واثمار
وغیره که در شهرهاے دور دراز میشوند موجود گردانید در قرب
زمانه وغیر آن - وارسطو در اثولوجیا گوید که سواے این عالم آسمانی
است وزمین ودریا وحیوان ونبات ومردمان که آسمانی اند وهر که
درین عالم است آسمانی هست وچیزے آنجا ارضی نیست
وروحانیون کسانیکه هستند آنجا که مناسبت دارند با مردمان آنجا
ونفرت نمیکنند بعض از او شان از بعضے ونه هر یکے نفرت
میکند از همراهی خود ونه مضرت میرساند ویرا بلکه طلب راحت
میکند از وے -
در هر نفسے پیدا کرده الله تعالے در ان عالمها که تسبیح میکنند
شب وروز وماندہ نمیشوند ازان ونیز الله تعالے منجمله عالمهاے
مذکوره عالمی بر صورتهاے ما پیدا کرده هرگاه که عارف
ویرا مے بیند ذات خود را دران مشاهده میکند چنانچه اشاره
کرد بسوے این امر حضرت عبد الله ابن عباس رضی الله عنهما
که روایت کرده شد از وی درین حدیث که شرح آن اینست که این
کعبه هست این یک بیت است منجمله چهارده بیت واینکه در هر زمین از
زمینهاے هفتگانه مخلوقات اند مثل ما تا اینکه میان شان ابن عباس
نیز مثل من اند وتصدیق این روایت کرده شد نزد اهل کشف هر چیز
که در وے است زنده است وناطق وباقی است که نه فانی میشود ونه
متبدل وهر گاه که عارفین دران داخل خواهند شد بجسم روحانی داخل خواهند شد
نه بجسم عنصری وانجا همه آنچه که در ارض دنیا حاصل کرده بودند ترک کرده
مجرد خواهند شد ودران عالم شهرهای بیشمار اند وبعضے از او شان را
میگویند یعنی شهرهای نور نه داخل خواهند شد دران از عارفین مگر برگزیده

مختار و کل حدیث و آیة وردت عندنا مما
صرفها العقل عن ظاهرها وجدناها علی ظاهرها
فی هذه الارض وکل جسد یتشکل فیه الروحانی
من ملك وجن وکل صورة یری الانسان فیها
نفسه فی النوم فمن اجساد هذه الارض واتباع
ابو هاشم بن محمد بن حنفیه گویند ان لکل ظاهر
باطناً ولکل شخص روحاً ولکل تنزیل تاویلا
ولکل مثل فی هذا العالم حقیقة فی ذلك العالم
وهو العلم الذی استأثر به علی رضی الله عنه
وابنه محمد بن حنفیة انتهی

وصاحب اختیار خواهند بود و هر حدیث و آیتیکه وارد گشته نزد ما
و عقل با معانی وی را از ظاهر برگردانیده ما وی را بر ظاهر وی یافتیم
دران زمین و هر جسمیکه روحانیت در وے قبول میکند از صورتها
ملک و جن یا هر صورتیکه مے بیند انسان دران نفس خود را در خواب
پس آن از اجسام این زمین بوده است و اتباع ابو هاشم
بن محمد بن حنفیه گویند که برائے هر ظاهرے باطنے است
و برائے هر شخصے روحے و برائے هر تنزیل تاویلے مجازاً (یعنی
قرآن یا کتب منزلهٔ دیگر) و برای هر مثالی درین عالم حقیقتے است دران عالم
وآن علمی است که برگزیده است بوے خداے تعالے علی رضی الله
و پسر وے محمد بن حنفیه را انتهی۔

و شیخ محی الدین عربی در باب سی صد و بست و یکم از فتوحات گوید برزخے که روح بعد از مفارقت بآنجا
منتقل میشود غیر برزخے است که میان ارواح و اجسام است و اول را غیب محالی گویند و ثانی را غیب
امکانی جمعے که شاهد غیب امکانی کنند و از حوادث آینده واقف باشند بسیار اند بخلاف غیب محالی
که مکاشفهٔ احوال موتی نادر است و در وصایاے فتوحات دیدم که شیخ ابو الربیع مالقی شنیده بود که
مصطفی صلے الله علیه وآله وسلم فرمود که هر که هفتاد هزار بار لا اله الا الله گوید و نیت آزادی خود یا کسے دیگر
از آتش دوزخ کند آن آزادی متحقق شود و او این ذکر کرده بود شخصے او را بضیافت برد و جوانے از اهل کشف
آنجا حاضر بود در اثنائے طعام خوردن بگریست و گفت مادر خود را در دوزخ مے بینم ابو الربیع در دل آن ذکر را
وسیلهٔ نجات مادر او ساخت جوان در حال گفت الحمد لله که مادر من از دوزخ خلاص شده و راحت و عذاب
قبر امثال آن اعمال و اخلاق ما است متجسد میشود انما هی اعمالکم یرد الیکم ؎
این اعمال شما اند که رد کرده مے شود بسوے شما ۱۲

| | |
|---|---|
| ستم از غمزه میاموز که در مذهب عشق | هر عمل اجرے و هر کرده جزاے دارد |

یوم تجد کل نفس ما عملت من خیر محضراً
وما عملت من سوءٍ تود لو ان بینها وبینه
امداً بعیداً

آنروز که حاضر آمده هر کس را آنچه عمل کرده است از نیکی و آنچه
کرده است از بدی دوست دارد که کاش بودے درمیان وے
و درمیان آن بدی مسافتے دور۔

| | |
|---|---|
| گاه بالطف او گاه بلا میرسد | صورت اعمال ماست هرچه بما میرسد |

حضرت مصطفی صلے الله علیه وآله وسلم فرمود ان[۱] الجنة قاع صفصف لیس فیها عمارة فاکثروا
من غراس الجنة فی الدنیا گفتند یا رسول الله ما غراس الجنة فرمود التسبیح والتهلیل وهم آنحضرت
درختهائے جنت کدام اند ۱۲

۱ تحقیق جنت زمین صاف و هموار است و در و عمارتے نیست پس بسیار کنید از درختهائے جنت در دنیا ۱۲

فرمود دوزخ آتش با خود بدوزخ می‌برد ع

هر دل که بوادی فنا راه نبرد — سوی جانب بحر لی مع الله نبرد
ای وای بر آنکه وقت رفتن ز جهان — با خود دل پاک و جان آگاه نبرد

و استبعاد مکن که چگونه عمل ما که درین موطن عرض است دران موطن جوهر باشد ببین که صور ذهنیه جواهر قائم بذهن اند و در خارج قائم بذات خود اند انتهی حضرت مولانا روم قدس سره العزیز در مثنوی شریف میفرماید

هفت دوزخ حسب اعمال بد است — هشت جنت حسب اخلاق خود است
حشر تو بر صورت اعمال تست — هر چه بینی نیک و بد احوال تست
جملهٔ اخلاق و اوصاف ای پسر — هر زمان گردد ممثل در صور
گاه نارت می‌نماید گاه نور — گاه دوزخ گه جنان و گاه حور
گاه به نزد جوی آب و جوی شیر — نیست جز اوصاف مرد دل‌پذیر

و می بینی که آنچه در روز میکنی در شب بصور گوناگون بخواب می بینی که النوم اخ الموت (خواب برادر موت است ۱۲)

هر چه بکاری بدروی ع

دهقان سال‌خورده چه خوش گفت با پسر — کای نور چشم من بجز کشته ندروی

در مثنوی گلشن راز گوید ع

کدام است آن جهان کو نیست پیدا — که یک روزش بود یک سال اینجا

شارح گوید این عالم اشارت به برزخ مثالی است که حد فاصل است میان غیب و شهادت و بحسب برزخیت جامع احکام هر دو عالم است که ظاهر و باطن اوست در این عالم جسمانی تقید بزمان و مکان و کوتاهی و درازی روز و ماه و سال بواسطهٔ کثافت است ع

همین نبود جهان آخر که دیدی — نه ما لا یبصرون آخر شنیدی
بیا بنما که جابلقا کدام است — جهان شهر جابلسا چه نام است

و خلق شهر جابلقا الطف و اصفی اند زیرا که خلق جابلسا بحسب اعمال و اخلاق ردیه که در نشأه دنیویه کسب کرده اند بیشتر آنست که متصور بصور مظلمه باشند و اکثر خلائق را تصور آنست که این هر دو برزخ یکی است اما باید دانست که برزخی که بعد از مفارقت بدن دنیا ارواح مجرده و اجسام واقع است کاتب حروف گوید که وجود عالم مثال ثابت است از قرآن و حدیث و اقوال اساطین (ستونها) حکمت و شهود ارباب کشف شاهد بر آن و انکار بعضی از متکلمین ناشی از قصور ادراک و نارسائی است

و تمام القول فی هذا المبحث یطلب من کلام الشیخ الاکبر محی الدین بن العربی والشیخ الکبیر — و سخن تفصیلی درین مبحث از کلام شیخ اکبر محی الدین ابن عربی و شیخ بزرگ صدر الدین قونیوی و شارحین کلام

| | |
|---|---|
| صدرالدین القونوی و شراح کلام ایشان کالجندی والفرغانی والکاشانی والقیصری والفناری والجامی وغیرهم رضوان الله علیهم اجمعین۔ | این هر دو مثل جندی و فرغانی و کاشانی و قیصری و فناری و جامی و غیره او شان را خوشنودی باد بر او شان طلب باید کرد۔ |

وانچه فقیر از عجائب و غرائب و فسحت و وسعت این عالم از مشائخ خود که جامع علوم عقلیه و نقلیه و کشفیه بوده اند
دیده و شنیده اگر بنویسد کتابے کثیر الحجم مے تواند شد

## مسئلۂ هفتم در بیان آنکه مقصود از عبادات وصول بحق است

بدانکه نزد محققان غرض از شرائع و اعمال و عبادات ظاهره و باطنه قرب و وصول بحق است
و سالکان راه آله چون بوسائل عبادات و اتباع اوامر و نواهی بنهایت کمال فاذا احببته کنت
سمعه و بصره و رجله و یده و لسانه واصل مے شوند و بمرتبۂ محبوبی مے رسند بدو قسم مے شوند
اول آنکه نور تجلی الٰهی ساتر نور عقل شان گشت و در بحر وحدت محو شدند و از ان استغراق و بیخودی
بار دیگر بساحل صحو و مرتبۂ عقل نیامدند چون مسلوب العقل شدند باتفاق اولیاء و علماء تکالیف
شرعیه از ایشان ساقط است چه مدار تکلیف بر عقل است و ایشان را والهان طریقت میگویند ۵

گفت لقمان سرخسی کاے اله ‌ ‌ ‌ پیرم و سرگشته و گم کرده راه
بنده پیر غم کشم شادیم بخش ‌ ‌ ‌ پیر گشتم خط آزادیم بخش ۞
هاتفے گفت اے حرم را خاص خاص ‌ ‌ ‌ هر که او از بندگی خواهد خلاص
محو گردد عقل و تکلیفش بهم ‌ ‌ ‌ ترک گیر این هر دو را در نه قدم
گفت الٰهی من ترا خواهم مدام ‌ ‌ ‌ عقل و تکلیفم نباید والسلام
پس ز تکلیف و ز عقل آمد برون ‌ ‌ ‌ پای کوبان دست میزد در جنون
گفت اکنون من ندانم کیستم ۞ ‌ ‌ ‌ بنده باری نیستم پس چیستم
بندگی شد محو و آزادی نماند ‌ ‌ ‌ ذره در دل غم و شادی نماند
مے ندانم تو منم یا من توئی ۞ ‌ ‌ ‌ محو گشتم در تو و گم شد دوئی

دوم آن طائفه اند که بعد از استغراق در دریائے وحدت و فنائے هستی خود و بقاء هستی حق
ایشان را از ان استغراق توحید و سکر بحسب ارشاد خلق بساحل صحو بعد المحو و فرق بعد الجمع
فرود آورند آن گروه چنانکه در بدایت امر قیام باداے حقوق شرعیه از فرائض و نوافل نموده اند
در نهایت نیز مے نمایند و رعایت اوضاع شرعیه و عبادات فروگذاشت نکنند و دست از وسائل
باز نمیدارند چه حکم ظاهری و باطنی در انجا دین اند انچه دیگران رائگان است ایشان را یقین است

و این قسم آخر بدو قسم منقسم اند یکے آنکہ از مرتبۂ وحدت و جمع چون بمقام فرق و کثرت مے آیند بظہور آثار کثرت ازان وحدت و جمع محتجب مے شوند باز رعایت آن وسائل عبادات واذکار کما ھو حقہ مے کنند تا باز آنحال بر ایشان ظاہر گردد والصوفی ابن الوقت حکایت ازان جماعت است زیراکہ در حکم وقت اند و بمقام تلوین دارند ؎

| | |
|---|---|
| ہست صوفی صفا چون ابن وقت | وقت راہمچون پدر بگرفتہ سخت |

و باتفاق ہمہ ایشان را رعایت تمام مراسم شرائع و عبادات از دو جہت مے باید نمود یکے آنکہ تا خود ازان مرتبۂ تلوین و احتجاب بمقام تمکین رسد دوم آنکہ ہدایت و ارشاد مسترشدان تواند نمود و ازین دو جہت ادا امر و نواہی از ایشان ساقط نیست (در پردہ شدن ۱۲) و اگر مبتدیان از یک جہت مکلف و مامور اند ایشان از دو جہت مکلف اند ؎

| | |
|---|---|
| بس فزاید در جہاد و کوشش او | تا کہ بیند ہر زمانے وصل ہو |
| ہر کسے زاندازۂ روشن دلی | غیب مے بیند بقدر صیقلی |
| ہر کہ صیقل بیش زد او بیش دید | بیشتر آمد در و معنی پدید ؛ |
| گر تو گوئی آن صفا فضل خدا است | نیز آن توفیق صیقل از عطا است |

و قسم دیگر اینکہ ایشان را بعد از استغراق توحید و وصول از مرتبہ جمع و اطلاق بمقام جمع الجمع و بقا بعد الفنا بجہت تکمیل ناقصان و ارشاد مسترشدان فرستادہ اند و از غایت کمالے کہ دارند کثرت ایشان حاجب وحدت نیست و وحدت ایشان حاجب کثرت ہم نیست و پیوستہ در مقام انکشاف حقیقت کل یوم ھو فی شان (ہر روز وے اندر کار ے است ۱۲) متمکن اند و سلاطین ممالک تحقیق و تمکین اند و با وجود اینہمہ قرب و تعین تمام بحکم یا علی لان یھدی اللہ بک رجلا واحدا خیر لک من الدنیا و ما فیھا و فی روایۃ خیر لک مما تطلع علیہ الشمس و تغرب[۱] من عند اللہ مامور اند باداے عبادات ظاہرہ و باطنہ و اقامت حقوق اوامر و نواہی بجہت تکمیل ناقصان و ارشاد و ہدایت دیگران با وجود محبوبیت حق و کشف مطلق یک سر موے تجاوز از جادۂ شریعت و طریقت نمی نمایند و بموجب افلا اکون عبدا شکورا (آیا نباشم من بندۂ شکر گزار ۱۲) علے الدوام در مقام اطاعت و انقیاد ؎

| | |
|---|---|
| جمع صورت با چنین معنی ژرف (عمیق ۱۲) | نیست ممکن جز ز سلطان شگرف |
| در چنین مستی مراعات ادب | خود نباشد ور بود باشد عجب |

و در کتب عقائد اہل سنت مے نویسند ـ

[۱] اے علی اگر ہدایت دہد خدا بذریعۂ تو مردے را بہتر باشد براے تو از دنیا و اسباب آن و در روایت دیگر است کہ بہتر باشد براے تو ازانچہ کہ طلوع کند بروے آفتاب و غروب شود از جانب خداے تعالے ۱۲

ولا يصل العبد ما دام عاقلا بالغا الى حيث يسقط عنه الامر والنهى لعموم الخطابات الواردة فى التكاليف واجماع المجتهدين على ذلك وذهب اهل الاباحة الى ان العبد اذا بلغ غاية المحبة وصفى قلبه واختار الايمان على الكفر من غير نفاقٍ يسقط فيه الامر والنهى ولا يدخله النار بارتكاب الكبائر وبعضهم الى انه يسقط عنه العبادات الظاهرة ويكون عبادته التفكر وهذا كفر وضلال فان اكمل الناس فى الايمان والمحبة هم الانبياء خصوصاً حبيب الله مع ان التكاليف فى حقهم اتم واكمل واما قوله عليه السلام اذا احب الله عبدا لم يضره ذنب فمعناه انه عصمه من الذنوب فلم يلحقه ضررها

ونمیرسد بنده تا وقتیکه عاقل و بالغ است بمقامیکه درانجا ساقط شود از وے امر و نهی بوجه آنکه عموم خطابات وارد اند در تکالیف شرعیه و مجتهدین نیز برین اتفاق دارند و اهل اباحت برین طرف رفته اند که بنده هرگاه که میرسد بر نهایت محبت و قلب وے صاف میباشد و ایمان را بر کفر اختیار میکند بلا نفاق (یعنی دورویٔ کردن از منتخب شائط) میشود در بارهٔ وے امر و نهی و داخل نمیکنند ویرا بوجه ارتکاب کبائر در دوزخ و بعض از ایشان برین طرف رفته اند که از وے عبادات ظاهری ساقط میشوند و عبادت وے صرف تفکر باقی میماند (تفکر یعنی اندیشه کردن در صفات باری تعالے شانه تا باین حد که در هر جزو کل ویرا مشاهده کند) و این کفر و گمراهی است چراکه کامل ترین مردمان در ایمان و محبت انبیا علیهم السلام اند علے الخصوص حبیب الله محمد مصطفے صلے الله علیه و آله وسلم مگر تکالیف شرعیه در حق ایشان هم بوجه تام و کامل مانده و ساقط نشدند اما قول آنحضرت صلے الله علیه و آله وسلم که هرگاه دوست میسازد خدا بنده را نقصان نمیرساند ویرا گناهی معنی وی اینست که هرگاه که ویرا از گناهان محفوظ داشت پس ضرر آنها لاحق حال وے نخواهد گشت

و وجه تطبیق شان میان قول عرفا و علما اینست که ازین سه طائفه که بمقام جمع و توحید حقیقی رسیده اند قسم اول که از استغراق و سکر بصحو نیامدند و مسلوب العقل گشتند بالاتفاق که تکالیف شرعیه بر ایشان نیست و ترخان حق اند لا یقتدی بهم ولا ینکر علیهم و آن دو طائفه دیگر که مامور بارشاد اند (منصب دارد ۱۲) بسکر بصحو آمده اند تکالیف شرعیه از ایشان (اقتدا کرده شود براو شان ۱۲) ساقط نیست (انکار کرده شود براو شان) و سخن علما فی نفس الامر بیان واقع است و سخن عرفا نیز راست زیراکه قسم دوم که رجوع از سکر بصحو کرده اند و بظهور آثار کثرت از وحدت محجوب میشوند بجهت تکمیل خود و دیگران مکلف باداے احکام شرعیه اند بلکه مبالغه شان در بجا آوری احکام زیاده از دیگران است و قسم سیوم که اکمل از هر دو و لب و خلاصهٔ ایشانند و در مقام تمکین و استقامت متمکن اند و مشاهدهٔ وحدت در کثرت و مشاهدهٔ کثرت در وحدت مے نمایند و یکے حاجب دیگرے نیست نزد عرفا که عبادت پیش ایشان مقصود بالعرض است بجهت ارشاد و تکمیل دیگران عبادت از ایشان البته ساقط نیست و بمتابعت اوامر و نواهی من عند الله مکلف و مامور اند پس قول علما که لا یصل العبد ما دام عاقلا بالغا الی حیث یسقط عنه الامر والنهی بسبیل عموم باشد و همین است مذهب مختار اکابر اهل الله که سالکین مسالک طریقت و حقیقت اند و از طریق تصفیه و شهود و عبور بر مراتب نموده اند و از سرحد محسوس و منقول

ـــــــــــــــــــــــــ

سـ۵ـلـ نمیرسد بنده تا وقتیکه عاقل بالغ است بمقامیکه ساقط شود از وے امر و نهی ۱۲

درگذشتہ و بانوار تجلیات اسمائے وصول یافتہ در پرتو انوار تجلی ذات محمود فانی گردیدہ اند۔
و بہ بقاے احدیت باقی گشتہ متحقق بجمیع اسماء وصفات آلہی شدہ اند و علی ھذا درکنا مشائخنا
بروح اللہ ارواحہم حضرت ایشان ولی نعمت و این بارہا مے فرمودند ۵ دیر این یا فتہ ام مشائخ خود۔

| | | | |
|---|---|---|---|
| بود مرد آنکہ در حال تمامی | | کند با خواجگی کار غلامی | |

یعنی مرد تمام و کامل آنست کہ از غایت تمامی و کمال کہ دارد باوجود آنکہ از مرتبہ تعین و تقیین کہ مستلزم عبودیت و متابعت است عبور نمودہ بمرتبہ فناے خودی و بقاے باللہ و اتصاف بصفات آلہیہ وصول یافتہ و غنی مطلق و خواجہ جہان گشتہ باینچنین خواجگی و استغنا کہ دارد کار غلامی کہ عبارت از متابعت و عبادت است مے کند و از جادۂ عبودیت تجاوز نکرد ۵

| | |
|---|---|
| رہبر راہ طریقت آن بود ؎ | کو باحکام شریعت مے رود |
| این چنین کامل بجو گر رہروی | تا ز وصل دوست با بہرہ شوی |
| عارفان کہ جام حق نوشیدہ اند | رازہا دانستہ و پوشیدہ اند |

شرح و کشف این داستان از کتب قبلہ اہل تحقیق حضرت شیخ اکبر محی الدین ابن العربی و اتباع ایشان طلب باید کرد اینجا بر نقل حکایتے کہ در باب چہل و چہارم فتوحات مذکور است کفایت است شیخ میگوید کہ وقتے مرا از من بستدند روزگارے بر من گذران شد کہ نماز می گذاردم بجماعت و امام بودم و جمیع اعمال نماز چنانچہ مے بایست بجامے آوردم و مرا بہ آن ہیچ شعورے نہ بجماعت نہ بمحل آن و نہ بہ ہیچ چیز از عالم محسوس و بلکہ مے گویم مرا بعد از افاقہ خبر کردند بخود مے دیدم ہر چہ از من واقع شدہ بود چون حرکات نو زائیدہ بود کہ از وے صادر مے شود و وے از آن آگاہ دانستم کہ حق تعالےٰ وقت مرا بر من محفوظ داشتہ بود و با من آن کرد کہ با شبلی کردہ بود کہ وے را بوقت نماز بوے باز میداد اما نمیدانم کہ وے بآن مشہور مے بود یا نہ آنرا با جنید قدس سرہ گفتند گفت
الحمد للہ الذی لم یجر علیہ لسان ذنبٍ ۵

# مسئلہ ہشتم در بیان فرق میان بروز و تناسخ

از جملہ مسائل مہمہ مسئلہ بروز و تناسخ است کہ حضرات صوفیہ صافیہ رضوان اللہ علیہم اجمعین بامکان بروز بلکہ بوقوع آن قائل اند و تناسخ را باطل مے گویند و علماء ظاہر ہر دو را منکر اینجا باقتضاے مقام بقدرے ضروری درین مسئلہ سخن میرود۔ بدانکہ شیخ محمد بن یحیی الجیلانی

۵ جمیع ستائش ثابت است کسے را کہ جاری نخواہد شد بروی زبان گناہگار ۱۲

النوربخشی در شرح گلشن مے گوید بدانکه روح اعظم را که عبادت از حقیقت محمدی است علیه الصلوة والسلام در عالم مظاهر بسیار است از انبیا و اولیا علیهم السلام و مقام ہدایت و قطبیت کبرے در جمیع ازمنه آن حقیقت است چنانچه ماتن در صدد تمثیل فرمود ؎

بود نور نبی خورشید اعظم [یعنی مصنف] — گه از موسے پدید و گه ز آدم

و این را بروزات کمل مے خوانند و حمل این معنی بر تناسخ نمے توان کرد زیراکه تناسخ مخصوص به بعضے دون بعضے نیست و این بروز مخصوص کمل است و ظهور حقیقت محمدی علیه السلام در صور مختلفه کمل مثل ظهور هویة حق است در مظاهر اسما و صفات و ادراک این معنی جز بکشف خاص میسر نیست ؎

آن یار عین ماست نه از روے اتحاد — این خانه پر از دوست ولیکن نه از حلول
دانشں همه به مذهب من هست معرفت — در دین ما جز این نه فروعست نے اصول

و کمل را قوت ظهور در عالم شهادت بعد از انتقال بعالم غیب هست چه ایشان مطلق گشته اند و در برازخ مقید نه شده اند و در هنگامیکه در عالم شهادت بودند باوجود حجب ظلمانی جسمانی از عالم غیب و اطلاق ممنوع نبودند و مطلق العنان گشته در جمیع عوالم سیران داشتند هرگاه که در عالم غیب نیز باشند از ظهور در عالم شهادت یقینی است که ممنوع نخواهند بود زیراکه غرض از ایجاد عالم معرفت یقینی و معرفت تام بے ہدایت و ارشاد کامل میسر نیست و ہدایت و ارشاد حقیقی که منجر بحق الیقین باشد در جمیع ادوار [جمیع دور] و ازمنه [جمیع زمانه] حقیقت آنحضرت راست و آنچه در احادیث وارد شده که آنحضرت در دوزخ در آیند و بعضے از امتان خود را برون برند دلیل عدم تقید است بمرتبهٔ دون مرتبه و این بروز و ظهور بحسب اوقات ازمان و استعدادات اهل هر زمان مختلف مے باشند زیراکه بعثت کامل در خور استعداد زمانه و اهل زمانه مے باید بود و در بعضے نشاات آنست که مے داند که پیش ازین در کدام مظاهر ظهور نموده است چنانچه کاملے مے فرماید ؎

هرمس و یوسف و علی بودم — موسی و عیسی و بسے زنها

و در بعضے نشاة معلوم دارد که در چند مظهر ظهور نموده است چنانچه کاملے دیگر فرمود ؎

گر بگویم شرح حال زندگی — همچو سبزه بارها روئیده ام
در کمال سیر اطوار وجود ۞ — نهصد و هفتاد قالب دیده ام

و حکایت خضر علیه السلام از انجمله تواند بود که در هر مظهرے که ظهور نماید داند که همان حقیقت خضر است و این خصوصیت مخصوص اوست و در بعضے دیگر آنست که علی الاجمال داند که او را ظهور در مظاهر بوده است لا علی التعین [غیر معین] و در بعضے دیگر آنست که مے داند که بعد ازین در کدام نشاة ظهور خواهد کرد - و بعضے دیگر

آن باشند که نشأت ماضیه و آتیه دانند و کل درجات و چون حقیقت همه همان یک حقیقت باشد در هر نشأ که گویند
دیگر ماضیا کان او مستقبلا منم راست گفته باشد اگرچه دران وقت بواسطه غایته مناسبت و اتحاد که
بین المظهرین باشد نه آنکه در نشار دیگر است که آن ظهور خواهد بود چه او بحقیقت خارج از حکم زمان است
و قید ماضی و مستقبل را در مرتبهٔ اطلاق او راه نیست و آنچه شیخ سنائی فرموده ؎

بخدا اگر بزیر چرخ کبود   چون منے بود و هست و خواهد بود

بایمعنی فرموده است چه همان یک حقیقت است که در هر زمان بصورت کامل آن زمان بروز نموده
و بحقیقت همه یکے است و الا با وجود حضرت ختم محمدی علیه الصلوة و السلام و حضرت خاتم الولایة
چون تواند فرمود که مثل من نبوده و نخواهد بود و آنچه بعضے معنی این بیت بآن حمل مے نمایند که هر کس
از مبدا مخصوص بفیض خاص است که هیچ شئ دیگر دران فیض باوے شریک نیست از غایت قصور
فهم است چه بایمعنی مخصوص کاملان نیست و جمیع ذرات موجودات بآن خصوصیت قائل اند و تکرار در تجلی الٰهی
نیست و آن خصوصیت شامل ناقص و کامل است و موجب امتیاز کامل نمے گردد بنابراین مقدمات
کشفیه یقینیه میتوان دانستن که آنچه از بسیارے کاملان سابق و لاحق نقل کرده اند که ایشان فرمودند
که ما خاتم الولایت ایم همه صادق بوده اند و از کمال بینائی همه را نظر بران حقیقت صرفه بے تعین
شخصی افتاده است و از ایشان این دعوے اگر قطع نظر از تعصب نمایند دلیل آنست که همه در
زمان خود اکمل آن زمانه بوده اند و مرتبهٔ قطبیت کبرے که مخصوص حقیقت محمدی است علیه الصلوٰة
و السلام داشته اند ؎

مردے باید که باشد شه شناس   تا ببیند شاه را در هر لباس

و تمام اولیا و عرفا نفی تناسخ و اثبات مسئلهٔ بروز فرموده اند و نزد کسے که ذوق سلیم دارد
فرق بینهما ظاهر است و محتاج تطویل نیست ؎

گر بروز است و گر تناسخ صرف   آنچه حق بود گفته شد به شما
هر لحظه بشکل آن بت عیار بر آمد   هر دم بلباس دگر آن یار بر آمد
القصه همون بود که مے آمد و میرفت   تا عاقبت آن شکل عرب وار بر آمد
این نیست تناسخ سخن وحدت صرف است   کافر شده آنکس که بانکار بر آمد

صاحب گلشن راز مے فرماید ؎

تناسخ زان سبب شد کفر و باطل   که آن از تنگ چشمی گشت حاصل

شارح گوید جمعے بر آن رفته اند که روح انسانی قایم بنفس خود نیست و زوال و عدم نیز بر وے طاری
نمیگردد پس لابد است آن روح را از مظهر جسمانی عنصری که قیام آن روح بآن مظهر باشد و هر وقت

که آن مظهر متلاشی وخراب گردد. باید که مظهر عنصری دیگر باشد که بے انقطاع متعلق باو گردد چه تناسخ عبارت از انتقال روح است از بدن عنصری به بدن عنصری دیگر خواه اعلےٰ باشد خواه ادنےٰ همچو کتابے که از صفحه انتساخ بصفحهٔ دیگر نمایند و تنگ چشمی این طائفه انواع است. اول آنکه اعتقاد کرده اند که ابدان که مظاهر ارواح اند منحصر در اجسام مادیه اند از ابدان مکتسبه مثالیه و برزخیه غافل اند و مجازات اعمال بطریقیکه موعود انبیا است علیهم الصلوة والسلام قایل نه شده اند دوم آنکه چون قائل بر آن اند که نفوس قدسیه اند و منحصر در اعداد متناهی مے گویند که علے الدوام همان نفوس مکرره اند که با بدان مستعده متعلق مے شوند و ندانسته اند که هر لحظه حق را شیون و ظهور بنوعے دیگر است و هر نفس تجلی دیگر تجلی میگردد و تکرار در تجلی آلهی واقع نیست شیخ ابو طالب گوید لا یتجلی فی صورة مرتین و لا فی صورة الاثنین [۵]

| | |
|---|---|
| در آئینهٔ دیده دل اهل دلان را | زو جلوه پیاپے رسد اما نه بتکرار |
| خود آئینه در دو جهان حسن ترا نیست | در گاه تجلی بجز از دیدن نظاره |

و از عموم فیض آلهی که آناً فاناً بر ذرات موجودات فائض است غافل اند سیوم آنکه چون از ریاض قدسی نسیمی بمشام جان شان نرسیده و روح ایشان عالم نزاهت و اطلاق ندیده است نفی استقلال ارواح قدسی نموده اند و مقید افتقار باجسام عنصری داشته اند و حقیقت در نیافته اند که ارواح باقی اند و بجهت بقاء احتیاج باجسام مادی ندارند مولوی معنوی فرماید

| | |
|---|---|
| آن توئی که بے بدن داری بدن | پس چرا ترسی ز جان بیرون شدن |

و این مذهب منشعب بچهار شعبه است اول مذهب جماعتے است که تجویز انتقال روح انسانی ببدن انسانی مے نمایند و بس و این مسمے بنسخ است دوم مذهب جماعتے است که تجویز انتقال روح انسانی بمظاهر حیوانی علے حسب المناسبة مے یابند و بس و این را مسخ مے نامند و سیوم مذهب طائفه است که تجویز انتقال روح انسانی باجسام معدنی و نباتی کرده اند و این را نیز مسخ مے نامند چهارم مذهب طائفه آنست که گویند روح دائماً دائر است میان مظهر جمادی و نباتی و حیوانی و انسانی و هر گاه که دائره تمام مے کند فسخ آن دوره نموده ابتدا دورهٔ دیگر مے نماید و این را فسخ مے گویند و تفصیل اقوال فلاسفه در تناسخ از حکمة الاشراق و شروح آن طلب باید کرد و فاضل میبذی در فواتح گوید گویا مذهب قدما آن بوده که هر نفس را در آخرت بدن مثالی مکتسب مناسب اخلاق و اعمال او هست بعضے بصورت انسانی و بعضے بصورت حیوانات و اتباع ایشان پنداشته اند که سخن در بدن عنصری است و بعضے سخنان صوفیه رنگ تناسخ دارد و ایشان ابعد طوائف اند ازین مذهب لیکن به بروز قائل اند و حضرت نوربخش قدس سره مے فرماید

[۵] تجلی نمیکند در صورتے دو بار و نه در صورت دو ۱۲

الفرق بين التناسخ والبروز ان التناسخ وصول الروح اذا فارق من جسد الى جنين قابل للروح يعني في الشهر الرابع من وقت سقوط النطفة وقرارها في الرحم وكانت تلك مفارقة من جسد والوصول الى آخر معًا من غير تراخي والبروز ان يفيض روح من ارواح الكمل على كامل يفيض عليه التجليات وهو يصير مظهره ويقول انا هو انتهى

فرق میان تناسخ و بروز هینست که تناسخ وصول روح را میگویند هرگاه که مفارقت کند از جسمے طرف جنین که قابلیت گرفتن روح دارد یعنی در ماه چهارم از وقت سقوط نطفه و قرار وے در رحم و میباشد این باعث مفارقت از جسمے و وصول بدیگرے بیکدفعه بلا تاخیر۔ و بروز آنست که فیض دهد کاملے مر کاملے دیگر را که وے را تجلیات مے شده باشد و آن کامل فیض یافته شده مظهر وے میشود چنانکه اگر بگوید من آنم هستم صادق آید (وصول یعنی رسیدن سقوط یعنی ساقط شدن)

و بعضے در شرح این عبارت نوشته اند یعنی بروز که بعضے از مشائخ گفته اند تناسخ نیست زیراکه در تناسخ تعلق نفس ببدن ثانی از برائے ثبوت حیات است و برائے حس و حرکت آن بدن است و در بروز تعلق نفس به بدن دیگر از برائے آن غرض نیست بلکه مقصود ازین تعلق حصول کمالات است مر آن بدن را و وصول بدرجات است مر او را چنانچه جنے بفرد انسانی تعلق پیدا کند در شخص او بروز نماید این تعلق برائے حیات آن مرد نیست چه او حي و حساس و متحرک پیش ازین تعلق است و چیزیکه از ان تعلق در وے حادث مے شود ظهور صفات و حرکات و سکنات آن جن است و مشائخ مستقیم الاحوال را به بروز و کمون هیچ حاجت نیست کامل اگر تربیت ناقص خواهد بے آنکه در وے بروز نماید باقدار خداوند جل و علا صفات کامله خود را در مرید ناقص منعکس میسازد و بتوجه و التفات آن انعکاس را اثبات و استقرار دهد تا مرید از نقص بکمال آید و از صفات رذیله بصفات حمیده گراید و هیچ بروز و کمون در میان نه آید ذلك[له] فضل الله يؤتيه من يشاء انتهى و قبله اهل تحقیق مولانا شاه عبد العزیز دهلوی در مکتوبے مے نویسد در مسئله بروز تناسخ آنچه از کتابے منقول نموده بودند درست است و فرقیکه درمیان تناسخ و بروز مرقوم بود نیز صریح بلکه نزد صوفیه این نوع تصرف از روح حي باشد یا میت در اصل از خواص حقیقة الحقائق تعالے و تقدس است و چون نسبت او تعالے با مخلوقات نزد ایشان نسبت ظاهر بمظاهر و قیومیت است در مخلوقات بران نوع تصرف ثابت مے کنند آرے صدور این نوع تصرف در بعضے از مخلوقات که از ملائکه و جنیان باشند عادی و مطرد است در دیگر مخلوقات که ارواح بنی آدم اند خارق عادت و در قصص الانبیا ازین باب چیزے بسیار منقول است و خود حضرت شیخ اکبر ازین باب قدرے کافی روایت کرده اند و مشارکت ارواح بنی آدم با ارواح جنیان

له این بخشش خداست میدهد هر کرا که میخواهد ۱۲

مثل شیخ سدّو وغیره در این امر موجب نقصانے وقدحے نمے شود چه مشارکت در تمثل وتشکل باشکال مختلفه فیما بین ملائکه وشیاطین ثابت است واز اولیا هم بسیار منقول است چنانچه قصه چهل عزیز سید علی همدانی قدس الله سره وغیرها ازان باب است واصلاً موجب قدح ونقصان ملائکه واولیا نمے گردد واگر شیاطین را باقتضاے نشاء خود این قدر مشابهت با ملائکه واولیا حاصل شود چه باک که نیکان وبدان از هر جنس باهم در امور بسیار شریک اند ومے باشند مثل مشهور است که آنچه آدم مے کند بوزنیه هم فرق همینست که شیاطین مثل شیخ سدو وغیره این تصرف را براے ایذاے بنی آدم وبقصد تألّه وطلب عبادت ونذور وقرابین براے خود مے کنند وارواح مقدسه براے ابقاے علمی با حداث کیفیتے محموده در روح قابل این عمل مے نمایند وبیشتر مدار فرق در نیکان وبدان بقصود وعزائم ونیات ملکه صالحه وخبیثه مے باشد نه در صورت مثل شهدا وکفار در استعمال سلاح واجراے سیف وسنان وقواعد شناسی فروسیت یکسان مے باشند وتفاوتے که فیما بین الفریقین است از راه حسن نیت وخبیثه آنست وبس ومشابهت این عمل ارواح مقدسه با عمل شیخ سدّو وغیره از شیاطین وتشبیه یک عمل بعمل دیگر چیندان نزد صوفیه مستبعد نیست بلکه براے تفهیم این تمثیل در ارواح ایشان جابجا مذکور است حتی در حق حضرت مقدسه نبویه چه جاے ارواح دیگر در تائید شیخ ابن فارض مصری علیه الرحمه واقع است ؎

| | |
|---|---|
| بمتبوعة ینبیك فی الصرع غیرها | علی فمها فی مسّها حیث جنّت |

ومولاناے رومی در مثنوی این معنی را در فارسی مے فرماید ؎

| | |
|---|---|
| چون پری غالب بود بر آدمی | گم شود از مرد وصف آدمی |
| چون پری را این دم وقانون بود | کردگار آن پری خود چون بود |

وکنه آن مقام آنست که نسبتے که روح را با بدان خود از قیومیت مے باشد مے تواند که روح دیگر را که اوسع واقرب باطلاق ازان روح است باین روح بهم رسد وآن روح حکم روح الروح او پیدا کند وبرقدر وسعت واطلاق زیاده تر شود این تصرف زیاده تر بروز نماید حتی که در حقیقة الحقائق که روح جمیع ارواح است بمعنی اتم واد فر متحقق باشد واز انجناب بر هر روح این نوع تصرف فائض میتواند شد آرے استعداد قابل شرط است همینست آنچه بر قواعد تصرف منطبق مے تواند شد اما علماے ظاهر این قسم را بالاجماع حمل مے کنند بر تلبیسات شیاطین وجن زیرا که این نوع تصرف ایشان را بالاجماع ثابت است پس ایشان در روے از ارواح آن نوع تصرف مے نمایند وگاهے نام یکے از بزرگان مے گیرند تا مردم بانکار بر نخیزند وبتعظیم پیش آیند وکلام ایشان را باعتقاد بشنوند ودانستن مسائل تصوف ومضا...

خصوص نزدیک جنیان و شیاطین سهل کاریست آرے بعض از شیاطین باین نوع تصرف صریح
اغوا قصد مے کنند و نزد خواص تلبیس ایشان پیش نمیرود و بعضے از ینها در پردۂ ارشاد و تعلیم خوگر کردن
مردم بر رجوع سوے خود قصد مے نمایند و دراین تلبیس خواص نیز در رنگ عوام اشتباه پیدا مے کنند
و بنا بر ہمین نام کسے از بزرگان و اکابر مے گیرند و در زمان جاہلیت دیدن شیاطین نزد بعضے
اشخاص ہمچنین وضع مثل عنق و سطیح (نام کاہن ۱۲) و دیگر کاہنان آنوقت قریب بتواتر انجامیده جائے انکار نیست
واللہ اعلم و دلیل علما دراین دعوئے آنست کہ اگر این نوع تصرف از ارواح طیبہ انبیا و اولیا
و ملائکہ یا حضرت حق واقع شود حال آنکہ بالقطع والیقین این نوع تصرف از شیاطین و ارواح خبیثہ
واقع است تلبیس عظیم لازم آید و اشتباه قوی رو دہد و دجاجلہ (جمع دجال ۱۲) را ممکن شود کہ بروز روحی مقدسہ را
درخود ادعا نمایند و اقوال و افعال آنها جائے انکار نشود و افحام (خاموش گردانیدن ۱۲) اہل حق لازم آید
بلکہ دجال اکبر را کہ بروز حضرت حق بخود ادعا خواہد نمود اسکات (ساکت کردن ۱۲) و الزام ممکن نہ شود
و قصصے کہ از اولیا درین باب منقول است چنانچہ در نفحات در ذکر اوحد الدین
کرمانی است و ہمچنین در فتوحات شیخ اکبر پس این ہمہ قصص اولیا را احیا است
کہ بر روح زنده دیگر تصرف کرده او را معطل ساختند و بجاے او نطق و تکلم کرده اند
و ہمچنین جائے اشتباه نیست کہ در حالت حیات اگر شخصے ادعاے بروز روحی از ارواح
زندگان نماید و قولے و فعلے از وے صادر شود بآن زنده رجوع کرده حل شبہہ
بتوان کرد بخلاف ارواحے کہ در برزخ اند یا ملائکہ یا حضرت حق جل و علا و اہل مشرب
تصوف کہ تجویز بروز ارواح اولیا مطلقا خواه زنده خواه مرده مے نمایند ازین دلیل
چنین جواب مے گویند کہ اشتباه و تلبیس چون سریع الارتفاع باشد و قریب الزوال
ازان باکے نیست و این تلبیس و اشتباه از ہمین قبیل است کہ بادنے رجوع بدلائل کتاب
و سنت و احکام شرعیہ مرتفع مے شود اقوال و افعال آنکس را باید کہ بر معیار شریعت
حل نماید اگر مطابق آن باشد بروز روح پاک است و اگر بخلاف آن باشد بروز روح
خبیث است و نیز مے گویند این نوع تلبیس و اشتباه در خباثت ابلیسے و شرف ملائکہ و وحی
الٰہی و تمنی شیطانی و الہام ملکی و وسوسۂ شیطانی و تمثیل بشری کہ از ملک و از جن و شیاطین
مے شود نیز واقع است و آنچہ از طرق رفع تلبیس و اشتباه در انجا بکار برده مے شود در اینجا ہم جاری
خواہد شد و[1] ما هذا اول قارورة کسرت بالجملہ طریق اسلم ہمین است کہ امکان را
بر قاعده تصوف انکار نباید نمود و وقوع را کہ محل اشتباه است مسلم نباید داشت کہ دلیلے

[1] و نیست این شیشۂ اول کہ شکستہ شده باشد ۱۲

بران سواے این دو سه نقل بر وقوع قائم نیست و بروز و کمونی که مجمع علیه صوفیه است
ورای این نوع صور بسیار دارد که در کتب تصوف مشروح است اما از شواهد این بروز در
کتب حدیث قصهٔ زید بن خارجه است که ابوبکر بن ابی الدنیا فی کتاب من عاش بعد الموت
و قاضی ابوبکر بن فحله و دیگر محدثین روایت کرده اند که بعد از موت و قبل از دفن روح او
با بدن متعلق شده آوازے کرد مضمونش آنکه

محمد رسول الله خاتم النبيين لا نبي
بعده كان ذلك في الكتاب الاول ثم
قال قائل على لسانه صدق صدق
ثم قال ابو بكر خليفة رسول الله الصديق
الامين الذي كان ضعيفا في جسده
قويا في امر الله كان ذلك في الكتاب
الاول ثم قال القائل على لسانه
صدق صدق ثم قال الوسط
اجلد القوم الذي كان لا يخاف لومة
لائم الذي كان يمنع الناس ان ياكل
قويهم ضعيفهم عبد الله عمر امير المؤمنين
كان ذلك في الكتاب الاول ثم قال
القائل على لسانه صدق صدق ثم
قال عثمان امير المؤمنين وهو رحيم
بالمؤمنين وهو يعفو في الناس من ذنوب
كثيرة خلت ليلتان وجعلت السنتان
كليلتين وبقي اربع سنتين ولا نظام لهم
وانتحت الاحماء ودنت الساعة واكل
الناس بعضهم بعضا ثم ارعوى المؤمنين
الى آخر القصة الطويلة

محمد رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم خاتم النبیین بود
و نشد هیچ نبی بعد وے این بود در کتاب سابق بازگوینده
گفت بزبان خود که راست گفت راست گفت بازگفت که ابوبکر خلیفه
رسول الله بودند و صدیق و امین و ضعیف بودند در جسم
و قوے در اداے حکم الهی بود این در کتاب سابق
بازگوینده گفت بزبان خود که راست گفت راست گفت بازگفت
که میانه شان سخت ترین قوم بود که نمے ترسید از
ملامت کننده و منع کرد مردمانرا ازینکه
بخورد قوی شان ضعیف شانرا عبد الله عمر امیر المومنین
بود این در کتاب سابق بازگوینده گفت بزبان
خود راست گفت راست گفت بازگفت که عثمان
امیر المومنین است و وے رحم کننده بود با مومنان
و معاف میکرد مردمان را از گناهان بسیار
گذشتند دو شب و گردانیده شدند سالها
کشب و باقی ماند چهار سال اینکه انتظامے نبود
براے مردم و بچه ها از زنا پیدا شدند و قریب
شد قیامت و خوردند مردمان بعض شان بعض را
باز نیکو برگشتند مومنین از ان حال تا آخر
قصه طویله ـ

و ازین قصه معلوم مے شود که در انجا بروز در روح شده بود یکے از آنها روح زید
بن خارجه بود که با بدن خود متعلق شده تکلم مے کرد دوم روح دیگر بود که بعد از هر کلام او را

تصدیق سے کردہم بزبان او پس بروز متنازع فیہ ثابت شدہ ودرکتب حدیث
قصۂ دیگر نیز ہمین وتیرہ وارد است کہ الفاظ آن بیاد نیست انتہے۔ کاتب الحروف گوید کہ
آن حدیث درشرح الصدور باختلاف الفاظ ہم مذکورہست

## لطیفہ نہم در ذکر سماع غنا

بدانکہ درین مسئلہ اختلاف بسیار است قدیماً وحدیثاً وقولاً وفعلاً ورداً وقبولاً وانکاراً وایثاراً
کما[1] لا یخفی علی من تتبع کتب التفاسیر والاحادیث والفقہ والتصوف وچون حضرت
ایشان ولی نعمت دارین روح اللہ روحہ وافاض علینا فتوحہ گاہے بعد اجتماع شرائط
وارتفاع موانع بتقریبے از تقاریب مشروعہ میل بسماع غنا فرمودہ اند اگر مجملے ازان مسئلہ
اشارت کردہ شود دور نباشد وہرکہ طالب تفصیل باشد رجوع بمصنفات قدیم نماید
وکشف القناع عن حکم السماع وامتاع باحکام السماع درین باب وافی وکافی است۔
فقیر کاتب الحروف اینجا از کلام شیخ عبدالحق محدث قادری دہلوی کہ جامع بین الحدیث
والفقہ والتصوف اند چیزے ایراد مینماید بگوش ہوش باید شنید قال الشیخ فی المدارج
درانجا سہ طائفہ اند یکے مذہب فقہا است وایشان انکار میکنند اشد انکار وسلوک میکنند
مسلک تعصب وعناد والحاق میکنند فعل آنرا بذنوب وکبائر واعتقاد آنرا بکفر وزندقہ
والحاد وآن افراط است وخروج از طریقۂ اعتدال وانصاف کہ خیر الاوصاف است
ونمے باید بدان جرأت کرد خصوصاً در موضع خلاف نعم نقل کردہ شدہ است از علماء مذہب
برانچہ دلالت دارد بر حرمت وکراہت۔ دوم طریقۂ محدثین است وایشان مے گویند
کہ ثابت نشدہ است در تحریم آن حدیث صحیح ونص صریح بلکہ ہرچہ وارد شدہ است درین
باب از احادیث یا موضوع است یا مطعون وہمچنین آیات قرآنی اگرچہ تفسیر کردہ اند آنرا بعضی
مفسرین بچیزے کہ دلالت میکند بر حرمت غنا اما آنرا تاویلات ومحامل دیگر ہم ہست کہ
ذکر کردہ اند غیر ایشان از علما وچون ثابت نگردد حرمت ثابت شود حلت واباحت
بدلالت قول وے سبحانہ واحل لکم[2] الطیبات وبعضے گویند ثابت نشدہ است
نہ بر حرمت ونہ بر اباحت آن دلیلے قطعی شرعی پس مسئلہ مبنی گردد بر اصل در اشیاء کہ
حظر است یا اباحت۔ سیوم طریقۂ سادات صوفیہ ومذہب ایشان درین باب
مختلف وافعال مجتنب آمدہ بعضی اجتناب کردہ وبعضی مباشرت نمودہ وباید کہ انکار ایشان اشد اجتناب ایشان بقوت

---

[1] چنانکہ پوشیدہ نیست برکسیکہ جستجو کردہ است کتب تفاسیر واحادیث وفقہ وتصوف ۱۲ [2] گفت شیخ مے المدارج ۱۲
[2] وحلال کردہ شد برائے شما پاکیزہ ۱۲۵

زیراکه مذهب ایشان اخذ بعزیمت و احتیاط در اعمال و افعال است در جمیع اوقات و احوال
ولیکن بر بعضے از ایشان غالب آمده ولع و شوق و سکر و محبت و صفع حال و وجد و هیمان
و حکم ایشان حکم واله و سکران است و شک نیست در تاثیر نغمات در نفوس و تطریب قلوب و اثارهٔ
کوامن بواطن و این معلوم است بمشاهده و عیان حتی در حیوانات و بله و صبیان پس متمکنان
ایشان ثابت اند بر بساط حکم و ادب با رسوخ قدم و متلونان از اهل شوق منزعج و مستقر
بغلبه وجد و غرام و بعضے از عارفان گفته اند که سماع از برائے اهل تجلیات صفاتیه از ارباب
مواجید است که میگذرد بر ایشان احوال مختلفه و صفات متباینه و اما صاحب تجلی ذاتی
مقام ایشان ورا ره هر دو است و تحقیق بیان کرده اند این طائفه شرائط و آداب آنرا
و کفایت مے کنند طالب مستمع را که جامع است میان احکام و معارف نظر در کتاب عوارف
که عقد کرده است بابی در رد و انکار و بابی دیگر در قبول و ایثار و بابے دیگر در ترفع و استغنا
از سماع و بابی دیگر در ذکر تادب و اعتنا والله اعلم و صاحب کتاب الامتاع باحکام السماع
گفته که غنا بر دو نوع است - نوعے است که جاری شده است عادت که استعمال کرده مے شود
برائے تنشیط قلوب و مجاولیت اعمال و حمل اثقال و قطع مفاوز در طریق حج در وصف کعبه
و زمزم و مقام و در طریق غزاو وصف حرب و جهاد و مبارزت مثل حدے و نصب و مثل
غناء نساء برائے تسکین اطفال و مانند آن و این مباح است اگر سالم باشد از ذکر فواحش
و محرمات بلکه مندوب است که موجب نشاط است بر اعمال - نوع دوم غنائے است که انتحال
مے کنند آنرا مغنیان که عارف اند بصفت غنا اختیار مے کنند شعر ہائے رقیق را تلحین میکنند
بتلحینات رقیق که تهییج مے کند نفس را و تطریب مے کنند آنرا و این نوع مختلف فیه است
میان علما جماعتے مباح داشته و قومے حرام گفته و قومے مکروه و میگویند که اصح و اشهر
از مالک رح و شافعی رح و ابو حنیفه رح و احمد قول بکراهت است و اطلاق حرام نیز آمده و حکایت کرده است
قاضی ابو الطیب تحریم از امام ابی حنیفه و شیخ شهاب الدین سهروردی در عوارف گفته که
امام ابو حنیفه رح میگرداند غنا را از ذنوب و همچنین نقل کرده قاضی ابو الطیب تحریم از عامر رض و شعبی رض
و سفیان ثوری رح و حماد نخعی رح و فاکهی بسندیکه دارد روایت کرده است از سفیان که وے پرسیده شد
از غنا پس گفت که آن بمنزله بادے است که از یک گوش در آید و از گوش دیگر بدر رفت و
گفته اند که آن اشارت است از وے باباحت آن و نقل کرده شده است حرمت آن از
اهل کوفه و اهل مدینه و اهل عراق و طائفه باباحت آن رفته و اطلاق کرده قول در آن
و تفصیل نکرده میان رجال و نساء و امردان و تسویه کرده میان آن و لیکن بشرط امن از فتنه

وقوع دران و بعضے فرق کردہ اند میان قلیل وکثیر در رجال و نساء وگفتہ اند
قائلان با باحت کہ روایت کردہ شدہ است غنا وسماع آن از جماعت کثیر از اکابر
صحابہ کہ در ایشان چندے از عشرۂ مبشرہ اند وجم غفیر از تابعین وتبع تابعین واتباع
تبع ودیگر علماء محدثین وعلماء دین کہ از ارباب زہد وتقوےٰ وعلم وعبادت بودہ اند
ونقل کردہ شدہ است درین باب از ایشان روایات وحکایات کہ کفایت است
دران وبشک معلوم گردد کہ ائمۂ دین واکابر اہل الیقین مختلف بودہ اند در آن۔
اما عبداللہ بن جعفر رضے اللہ تعالےٰ عنہ سماع غنا از وے مستفیض ومشہور است
ونقل کردہ است آنرا ہر کہ امعان کردہ است درین مسئلہ از فقہا وحفاظ وارباب
تواریخ وابن عبد البر در استیعاب گفتہ نے دید وے بغنا باسے وبود امیر المومنین
دران زمان عم وے علی بن ابی طالب ومیرفت وے رضے اللہ عنہ در خانہ جمیلہ
کہ از مغنیات بود وسوگند خوردہ بود کہ تغنی نکنند برائے کسے مگر در خانۂ خود پس تغنی
کرد برائے وے وخواست کہ بیاید در خانہ وے رضے اللہ عنہ وبشنواند ورا وکفارت
دہد از یمین خود پس منع کرد وے رضے اللہ عنہ اورا ازان وگفتہ اند کہ بودند مر عبداللہ
بن جعفر را جواری کہ تغنی میکردند ودف مے زدند برائے وے وآوردہ اند کہ سعید
بن المسیب کہ افضل تابعین است وزدہ مے شد بوے مثل در ورع مے شنید غنا را و
مستلذ مے شد بسماع آن وہمچنین سالم بن عبداللہ بن عمر وقاضی شریح شنید غنا
از کنیزکان با جلالت قدر وکبر سن وے وسعید ابن جبیر کہ از اعاظم تابعین است شنید از جاریہ
کہ تغنی میکرد ودف مے زد وہمچنین عبدالملک بن جریج کہ اجماع است بر عدالت وجلالت
وے مے شنید غنا را ومے دانست الحان را وابراہیم بن سعد مردے بود امام عصر خود در فقہ
وروایت ومے شنوانید طلبہ را حدیث تا مے شنوانید ایشان را غنا وفتوےٰ داد در مجلس
رشید بہ تحلیل غنا وپرسید ند از وے از حال مالک پس گفت خبر دادند مرا کہ عوسے بود
در بنی یربوع وبود باقوم دفوف وعودہا کہ تغنی میکردند ولعب مے نمودند بدان۔ وحکایت میکرد
صاحب تذکرہ حمدونیہ کہ پرسیدہ شد امام ابوحنیفہ وسفیان ثوری از غنا پس گفتند ہر دو

که نیست غنا از کبائر و نه از اسبو ر صغائر ونقل کرده اند که امام ابوحنیفه را همسایه بود که هر شب
بر مے خاست وتغنی مے کرد و امام گوش میداشت بتغنی او و نه شنید شبے آواز او را
پرسید از اہل وے که چه شد امشب که شنیده نمے شود آواز وے گفتند که بیرون
بر آمن بود وے امشب پس گرفتند و در زندان کردند او را پس پوشید امام عمامہ
خود را و رفت نزد امیر و شفاعت کرد او را خلاص کردانید و پرسید امیر که نام او چیست
گفتند عمر پس بر آورد او از زندان هر کرا عمر نام بود و گفت امام بآن مرد باز گرد بانچه مے کردی
هر شب و چون گوش داشت امام ابوحنیفه بغنائے او و نهی نکرد او را دلالت کرد بر اباحت
تغنی نزد وے و استماع وے هر شب بآن ورع و تقوے که وے داشت حمل نمے توان کرد
مگر بر اباحت و انچه وارد شده است از وے برخلاف آن حمل کرده شود بر غنائے مقترن بفحش از
برائے جمع میان قول و فعل وے و حال آنکه گرفته نشده است تحریم مگر از مقتضائے فعل وے
از نص قول وے چنانکه نرفت بولیمه که در وے غنا بوده و مانند آن و حکایت کرده است
ابن قتیبه که ذکر کرده شد نزد ابو یوسفؒ مسئله غنا پس ذکر کرد قصه همسایه ابوحنیفه را
و حکایت کرده شده است از امام ابویوسف که بسیار حاضر مے شد مجلس رشید را و مے بود
در وے غنا پس مے شنید وے مے گریست و پرسیده شد از مالک از سماع پس گفت در یافتم
اہل علم را در بلدۂ خود که مدینه طیبه است علے صاحبها الصلوۃ والسلام که منکر نیستند آنرا و نمے شنید
ازان و گفت منکر نمے شود آنرا مگر عامی یا جاہل یا اعرابی غلیظ الطبع و همچنین نقل کرده است
از وے غزالی رحمۃ اللہ علیه و حکایت کرده است اباحت را از وے امام قشیری و استاد
ابو منصور و قفال و غیر ایشان و انچه نقل کرده شده است از مالک رحمۃ اللہ علیه که گفت
نمے شنوند آنرا مگر فاسقان محمول است بر غنائے که مقترن است بسوئے منکر جمعا بین القول والفعل
و اما امام شافعی گفته است غزالی که تحریم غنا مذهب او نیست و تتبع کردم چندین از مصنفات
او را پس ندیدم نقلے تحریم وے استاد ابو المنصور بغدادی گفته که مذهب وے اباحت
سماع است چون بشنود مرد از مرد بقول و الحان یا از جاریه خود یا امرأۃ که حلال است نظر بوے
یا بشنود در خانه خود یا خانه بعضے از صدقاء خود و بشنود آنرا در راه و مقترن نگردد سماع بچیزے

از منکرات و ضائع نکند بسبب آن اوقات نماز را و روایت کردہ است ابو منصور بغدادی از یونس بن عبد الاعلے کہ شافعی استصحاب کرد مرا بسوے مجلس کہ در وے فتیہ بود کہ تغنی میکرد و چون فارغ شد فتیہ گفت شافعی آیا خوش گردی تو ازین گفتم نہ گفت اگر راست میگوئی نیست ترا حسِ صحیح یعنی خوش داشتن غنا علامت سلامت طبع و صحت حس است و ناخوش داشتن آن نشان اعوجاج طبیعت و نقصان حس و ازینجا معلوم مے شود کہ دلیلے شرعی بر حرمت و کراہت آن نیست و اگر بودے خوش داشتن طبع آنرا چہ فائدہ مے کرد چہ ور تاثیر نغمہ در طبائع ہیچکس را سخن نیست کہ در حیوانات موجود است چہ جائے انسان و منقول است از شافعی الغناء لھو مکروہ یشبہہ الباطل و گفتہ اند کہ تواند کہ مراد بمکروہ آن باشد کہ ترک آن اولے است کہ اطلاق آن بامعنی آمدہ است و غزالی گفتہ کہ دلالت نیست آنرا بر حرمت و کراہت بلکہ اگر باطل نیز گفتی دلالت نبودے زیرا کہ معنی باطل آنکہ فائدہ نباشد در وے و مباح نیست فائدہ در وے۔ و گفتہ کہ حمل کردہ شود چیزے کہ وارد شدہ است ازان الفاظ کہ دلالت دارد بر تغلیظ بر غنائیکہ مقترن است بفحش منکر پس تحریم از جہت عارض باشد نہ از جہت معنی کہ در ذات غنا ست و بالجملہ بتحقیق صحیح شدہ است از قول و فعل شافعی چیزیکہ صریح است در اباحت و نیست نص در تحریم و اما امام احمد بن حنبل پس صحیح شدہ است از وے روایت کہ وے شنیدہ است غنا را نزد پسر خودش کہ نام وے صالح است روایت است از ابو العباس فرغانی کہ میگفت شنیدم صالح بن احمد بن حنبل را کہ مے گفت بودم من کہ دوست میداشتم سماع را و بود پدر من کہ ناخوش میداشت آنرا پس وعدہ کردم ابن جنادہ را کہ باشد نزد من شبے پس باشد نزد من تا دانستم کہ خواب کرد پدر من پس شروع کرد ابن جنادہ در تغنی پس شنیدم آواز پائے را بالاے بام پس برآمدم بالائے بام و دیدم پدر خود را بالائے بام کہ مے شنود غنا را و دامن او زیر بغل اوست و وے مے خرامد بالائے بام گویا کہ رقص میکند و مثل این قصہ از عبد اللہ بن احمد بن حنبل نیز منقول است و این دلالت دارد بر اباحت سماع نزد وے رضی اللہ عنہ و آنچہ منقول است از وے مخالف این محمول است بر غناء مذموم مقترن بہ فحش و منکر و روایت کردہ شدہ است از احمد کہ وے شنید قوالی را نزد پسرش صالح و انکار نکرد

---

لہ سرود بازی مکروہ است مشابہت دارد بباطل ۱۲

پس گفت پسر وے اے پدر آیا بود ی تو کہ انکار میکردی و مکروہ میداشتی تو آن را گفت بمن چنین رسانیدہ اند کہ استعمال مے کنند با وے منکر را وحکایت کردہ اند از داؤد طائی کہ وے حاضر میشد سماع را و راست مے شد پشت وے در سماع بعد از آنکہ منحنی شدہ بود از کبر سن و بود وے رحمۃ اللہ فقیہ عالم حنفی تلمیذ امام اعظم ابو حنیفہ کوفی و گفتہ است فقیہ عالم ناصر الدین ابو الخیر اسکندری در فتاوی خود کہ سماع اگر باشد بشرط خود در محل خود از اہل خود صحیح است و اختیار کردہ است این قول را از حنابلہ ابو بکر خلال صاحب جامع و صاحب وے عبد العزیز و حکایت کرد آنرا صاحب مستوعب از جماعت از ایشان و نقل کردہ است سماع آنرا از صالح و عبد اللہ دو پسر احمد و اختیار کردہ است آنرا ابو الفضل مقدسی و غیر وے از ظاہریہ و ذکر کرد آنرا ابو محمد بن حزم در مصنفات خود و مراد رسالہ ایست دران باب و تصنیف کردہ ابن طاہر و نقل کردہ اجماع صحابہ و تابعین را بران بموثوق کردہ باسانیدے کہ دارد - و نقل کردہ است شیخ تاج الدین عبد الرحمن فزاوی شافعی شیخ دمشق و مفتی آن و ابن قتیبہ اجماع اہل حرمین را بران و نقل کردہ ابن قتیبہ از اکثر اہل عراق و روایت کردہ ابن طاہر بسند خود کہ چون بینی اہل مدینہ را کہ اجماع کردہ بر چیزے پس بدانکہ آن سنت است و روایت کردہ است یونس ابن عبد الاعلے کہ پرسیدم از شافعی از اباحت اہل مدینہ سماع را پس گفت نمیدانم ہیچ یکے را از علماے حجاز کہ مکروہ دارد سماع را مگر آنچہ درا وصاف زنان است و ذکر کردہ است ابو یعلی حنبلی کہ یوسف بن یعقوب الماجشون و برادران وے رخصت میکردند در سماع و گفت یحیی ابن معین کہ از اعاظم علماے حدیث است کہ مے آمدم ماجشون را پس تحدیث میکرد مارا در خانہ و جواری او میزدند معزفہ[۱] را در خانۂ دیگر و ایشان علماے ثقات از اہل حدیث اند کہ مخرج اند در صحاح و گفتہ اند عبد العزیز بن سلمہ ماجشون کہ مفتی اہل مدینہ بود و روایت مے کنند ائمہ از وے و تخریج کردہ اند از وے در صحیحین رخصت میکرد وے در عود و نقل کردہ است صاحب نہایہ در شرح ہدایہ از حنفیہ بعد از نقل کردن وے تحریم را از بعضے از ایشان اباحت را وقتے کہ تغنی کند تا استفادہ کند بآن نظم قوافی را و بگردد فصیح اللسان و گفتہ لا باس بہ - و بعضے از حنفیہ گفتہ اند کہ اگر تنہا باشد و تغنی کند

(interlinear glosses: مضبوط ۱۲ ; براے ربط ۱۲ ; سرائیدن ۱۲ ; مضائقہ نیست بآن ۱۲)

[۱] نام سازے کہ آن را چغانہ نیز گویند ۱۲

براے دفع وحشت از نفس خود لا باس به و باین اخذ کرده است شمس الائمه سرخسی استدلال
کرده است بر آن باٰنکه بود انس بن مالک رضی الله تعالی عنه که میکرد آنرا در خانهٔ خود
و نمیکرد آنرا بطریق تلهی و گفته است که هر که قائل است بکراهت مطلقاً عمل میکنند حدیث انس را
بر نشید آن اشعار مباحه و جزم کرده صاحب بدائع از حنفیه بچیزیکه ذکر کرده است شمس الائمه (بازی کردن ۱۲) (شعر خواندن ۱۲)
و تعلیل کرده است باٰنکه سماع غنا نرم میگرداند دل را و صاحب ذخیره از حنفیه نقل کرده است
از بعضے حنفیه که لا باس به فی الاعراس و بعضے گفته اند لا باس به در اعیاد و سایر (مضایقه ندارد در عرس ها ۱۲) (جمع عید ۱۲)
اوقات سرور مباحه و اختیار کرده است آنرا از علماے متقین شیخ الاسلام ابو محمد بن عبد السلام
و صاحب وے شیخ محمد بن دقیق العید و گفته است صاحب امتاع که بتحقیق بودند صوفیه
جماعت از اهل فقه و حدیث و معرفت بانواع علوم شرعیه مثل استاد ابو القاسم قشیری
و شیخ ابو طالب مکی و شیخ شهاب الدین سهروردی ذکر کرده اند ایشان در رسائل و تصانیف
از انچه دلالت میکند بر اباحت سماع قولاً و فعلاً و بود جنید رضی الله تعالی عنه فقیه که
فتوے میداد بر مذهب ابو ثور و حکایت کرده است از وے قشیری و سهروردی و غیرهما که وے
گفت نزول میکند رحمت برین طائفه در سه موضع نزد اکل زیرا که نمیخورند مگر نزد فاقه و
نزد مجاورت و مکالمت زیرا که تکلم میکنند در مقامات صدیقین و انبیاء مرسلین و نزد سماع
زیرا که ایشان مے شنوند بوجد و شهود حق و حکایت کرد از جماعت از علماء صحابه درین باب
حکایات که اکثر اینها مذکور اند در کتب قوم بدانکه صاحب امتاع ذکر کرده است در سماع سه قول را
حرمت و کراهت و اباحت و ذکر کرده دلائل هر مذهب را و ترجیح کرده مذهب اباحت را چنانکه مدعاے
اوست و جواب داده از استدلالات و تمسکات حرمت و کراهت و اطناب کرده در اثبات جهت
اباحت و اثبات کرد آنرا بکتاب و سنت و اجماع و قیاس و وجه قیاس آنکه چون ثابت
شد در سنت صحیحه جواز تغنی بقرآن پس در شعر نیز جائز باشد بجامع آنکه تغنی در قرآن اثارت میکند (بر انگیخته ۱۲)
حزن و شوق و خشوع و استجلاب و خضوع را و این در اشعارے که مشوق اند بطاعات و مناجات (بسوی خود کشیدن ۱۲) (شوق دهنده ۱۲)
و زهد در دنیا و رغبت در آخرت و مثمر مزید محبت الهی تعالی و تقدس و متابعت حضرت (ثمره ۱۲)
رسالت پناهی صلی الله علیه و آله و سلم نیز جائز باشد و بعضے قیاس بر حدا و نصب و نشید

اعراب واقسام دیگر که جائز ومباح اند باتفاق نیز قیاس کنند وانجمله بر تقدیرے صورت بندد که نص قاطع بر حرمت وکراهت غنا ثابت نگردد والا قیاس در مقابلۂ نص لازم آید۔ وقائلان باباحت میگویند که نصے درانجانب ورود نیافته است واگر یافته بصحت نرسیده است۔ ومقصود کاتب حروف از نقل اقاویل اباحت آنست که تا معلوم شود که مسئله مختلف فیه است جزم کردن بیک جانب وترجیح نمودن وتعصب نمودن دران مناسب طریقۂ اختلاف نیست اگر سیکے راصلاح وقت دران نماید که توقف کند وملاحظه واحتیاط نماید در ورطۂ خلاف ونزاع نیفتد وسلامت حال خود دران مبیند واحتیاط وتقوے دران اندیشد مبارک وی اما باید که زبان قال وحال از طعن وتشنیع وتضلیل وتقبیح بزرگان وافتادن درایشان باوجود تعارض ادله وتباین طُرق ووجود علما وفقها وعرفا درانجانب دیگر قطع نظر از راجح ومرجوح نگاه دارد وسر رشتۂ انصاف رها نکند ؎

| | |
|---|---|
| صحبتِ عافیت گرچه خوش افتاد ایدل | جانبِ عشق عزیز است فرو مگذارش |

وقائلان باباحت را نیز مناسب نیست که تعصب ورزند ومنکر اقوال علما شوند خصوصاً آنهائیکه سالک طریقۂ دیانت ونصیحت باشند وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ[1] وهردو طائفه را باید که رعایت طریقۂ تمیز وتفضیل از دست ندهند که توقف واحتیاط درهمه کارها محمود است وافراط وتفریط درهمه جا مذموم وبالله التوفيق ومنه العصمة[2] وهمچنین صاحب امتاع در آلات ومزامیر نیز سخن کرده وگفته که معروف در مذاهب ائمه اربعه حرمت مزامیر است وباوجود آن از بعضے علماء مذهب شافعی واصحاب ظواهر وغزالی وامثال وے خلافها نقل کرده وانواع آلات ومزامیر ذکر کرده اما دف مختلف فیه است بعضے مطلق مباح گفته وبعضے مطلق حرام داشته وبعضے فرق کرده در جلاجل دار وغیر آن وصواب اباحت اوست در نکاح وبعضے اعلان آن بدف مستحب داشته ودر شبابه که بمعنی نے است نیز اختلافها ذکر کرده ویکے از مزامیر عود است که آنرا بربط نیز گویند وتارها دارد که آنرا زیر وبم گویند ودر وے نیز اختلافها ذکر کرده وگفته که معروف در مذاهب اربعه

[1] وهر کسے را جانبے هست که وے متوجه آنست پس شتاب کنید بسوے نیکیها ۱۲ [2] وبخدا است توفیق واز وست عصمت ۱۲

آنست کہ زدن آن و شنیدن آن حرام است و رفتہ اند طائفہ از علما بجواز آن و حکایت
کردہ اند سماع آنرا از عبداللہ بن جعفر رض و عبداللہ بن عمر رض و حکایت کردہ شدہ است کہ درآمد عبداللہ
بن عمر بر عبداللہ بن جعفر پس یافت نزد وے جاریہ راکہ میزد عود پس گفت عبداللہ ابن جعفر
مر عبداللہ بن عمر را آیا مے بینی درین باسے گفت لا باس بھذا و نقل کردہ اند سماع آنرا
از عبداللہ بن الزبیر و معاویہ بن ابی سفیان و عمرو بن العاص و حسان بن ثابت و از غیر صحابہ
عبدالرحمن بن حسان و خارجہ بن زید کہ از فقہاء سبعہ مدینہ است و نقل کردہ است استاد ابو منصور
از زہری و سعید بن المسیب و عطاء ابن ابی رباح و شعبی و عبداللہ بن ابی عتیق و اکثر فقہائے
مدینہ و حکایت کردہ است خلیلی از عبدالعزیز بن ماجشون کہ وے رخصت میکرد در عود۔
و حکایت کردہ است ابن سمعانی از طاوس و حکایت کردہ است از ابراہیم بن سعد کہ درآمد
بر رشید و گفت ارید العود پس گفت رشید عود المجمر ام عود المزمر قال[۱]
لا بل عود المزمر پس طلبید[منیخواہم عود را ۱۲] رشید عود را و بنواخت آنرا ابراہیم بن سعد و فتوائے داد
باباحت غنا و عود و نقل کردہ است فاکہی در تاریخ مکہ بسندی کہ دارد از موسےٰ بن المغیرۃ اللخمی
کہ خواند وے عطاء بن ابی رباح را پس درآمد و بودند در الخبا قومے کہ میزدند عود را و تغنی میکردند
چون دیدند عطاء راکہ درآمد باز ماندند از ان پس گفت نے نشینم تا عود نکنید بانچہ میکردید
پس بنشست و تغدی کرد[طعام صبح خوردن ۱۲] و صاحب امتاع ہمین عود را اصل ساختہ و مزامیر دیگر را بران قیاس
کردہ و بالجملہ وے درین باب از وسعت و خلاعت خالی نیست و اجتماع آلات و مزامیر را
نیز نقل کردہ و گفتہ اختلاف است بمیان قائلین تحریم کہ آن کبیرہ است یا صغیرہ و متاخرین
از شافعیہ بر آنند کہ صغیرہ است اینچند کلمہ از کتاب مذکور نقل کردہ شد و العہدۃ علیہ[مؤمن برے است ۱۲]
و غرض از نقل جز آن نیست کہ اگر احیاناً ازین طائفہ چیزے ازان نقل کردہ شود مبالغہ
در تشدید و تجہیل و تشنیع و تفسیق و تضلیل ننمایند و ستر عیوب و زلات قوم شیوۂ خود سازند
و عامہ را نگذارند کہ تقلید ایشان کنند فالحق احق ان یتبع[۲] واللہ اعلم و علمہ احکم
و این ضعیف درین مسئلہ تکلم در مواضع متعدد کردہ است و در ہمہ طریقہ تفصیل و تردید و توسط

---

[۱] ہیمۂ آتشدان یا ہیمہ نواختن گفت نہ بلکہ ہیمہ نوازندہ ۱۲ [۲] پس امر حق سزاوار بہ پیروی کردن و خدا دانا تر است و علم وے محکم ۱۲

نگاہداشتہ باد نے میلے بجانب حرمت یا کراہت و درین کتاب نقل اقاویل جانب اباحت غالب افتاد زیراکہ آنجانب دیگر مشہور و مقرر شدہ است در اذہان حاجت بنقل ندارد ونیت ہمانست کہ گفتہ شد ؏

| | |
|---|---|
| عیب مے جملہ چون بگفتی ہنرش نیز بگو | نفی حکمت مکن از بہر دل عامے چند |

اَللّٰهم ارنا الحق حقا وارزقنا اتباعه وارنا الباطل باطلا[1] وارزقنا اجتنابه والعاقبة بالخیر۔

**وباید دانست** کہ در ہر زمان از ابتدائے حال تا الآن ہر کہ بجانب اباحت تغنی وسماع رفت قولاً یا فعلاً انکار و استبعاد بوے متوجہ شد چنانکہ از حکایات و روایات کہ درین باب آمدہ است روشن میگردد و در مشکوٰۃ آوردہ است کہ ابومسعود انصاری رضی اللہ تعالیٰ عنہ کہ او را بدری نیز میگویند یا بسبب آنکہ در غزوۂ بدر حاضر بود یا بجہت آنکہ مسکن وے وادی بدر بود و صحابی دیگر از اعیان صحابہ باہم نشستہ بودند وسماع غنا میکردند۔ مردے دیگر کہ حاضر بود و شنیدن ایشان غنا را بروے گران آمد و انکار نمود و گفت ای صاحبی رسول اللہ انتما اے دو یار پیغمبر صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم شما سرود مے شنوند ایشان گفتند اگر میخواہی تو نیز بشنوی با ما بنشین و بشنو و گرنہ برو اذن دادہ است ما را پیغمبر خدا کہ بشنویم واین در عروسی بود کہ تغنی دران باتفاق مباح ست بالاتر ازین عبداللہ بن جعفر کہ باین کار مولع و مشغوف بود و معاویہ نیز باوے شریک و موافق بود و باوے تودد[2] و تحبب[3] مے نمود زن معاویہ اظہار انکار کرد بر عبداللہ و عیب گرفت بروے۔ و گفت بمعاویہ حال او این است تو چہ معتقدی بوے روزے دیگر عبداللہ بخانہ معاویہ آمد و نماز بسیار گذارد و تعبد بسیار کرد۔ معاویہ بازن خود گفت کہ این را نگر کہ چہ مے کنند پس زن از انکار باز آمد و حقیقت حال و منشاء اختلاف آن مے نماید کہ سرود شنیدن و آلات و مزامیر

---

[1] بار الٰہا بنما مرا حق بطور درست و روزی دہ ما را بہ پیروی وے و بنما مرا باطل را باطل و روزی دہ ما را پرہیز از وے و نیکی انجام ۱۲

[2] دوستی ورزیدن ۱۲

[3] حریص ۱۲ / بسیار دوست داشتن ۱۲

زدن در زمان قدیم کار بے قیدان و لاعبان و فاسقان و شراب خواران بود و لہذا
در حدیث صحیح آمدہ است کہ آنحضرت صلے اللہ علیہ و آلہ وسلم ۱۲ فرمود فرستادہ شدہ ام من و امر کردہ شدہ ام
کہ محو کنم و بشکنم معازف را کہ نام آلات و مزامیر ملاہی است و نہی کنم از شرب خمر و زنا و در اصل
نام غنا لہو است و ذکر وے در باب ملاہی مے کنند و بعد از محو و محق نیست کردن ۱۲ آثار این امور و رفع
و ازالہ این منکرات چون این رسم و عادت نماند مسلمانان و صالحان و پارسایان
نیز در ان افتادند و ازان محظوظ گشتند بے ملابست بفسق و منکرات و مخالطت باہل فسق
و فجور و جماعت دیگر چون دیدند کہ این عادت فاسقان است و نشان بے قیدیست
و مشابہتے بحال ایشان دارد و خوف آنکہ مبادا سرے بآنجانب کشد اجتناب نمودند و تحذیر
فرمودند و از شارع نیز اگر باین ملاحظہ تحذیرے و منعے و وعیدے صادر شدہ باشد
دور نباشد و آنکہ محدثان گویند کہ نہی از شارع بہ ثبوت نہ پیوستہ و ہیچ حدیثے درین
باب بصحت نرسیدہ بعد از تقریر آنکہ دائرہ صحت باصطلاح این طائفہ تنگ است مراد آن
خواہد بود کہ نہی علے الاطلاق و تحریم آن لذاتہ ثابت نشدہ چنانکہ از خمر و زنا و امثال آن
و آنکہ بعضے از اہل ظواہر گفتہ اند کہ ہیچ حدیثے وارد نشدہ این سخن خالی از مکابرہ نیست و مثال
اینجا مثال قضیہ ظروف و اوانی ظروف ۱۲ است کہ آنہا را حنتم[۱] و مزفت[۲] و نقیر و دُبّا نام است کہ در وقت
اباحت خمر استعمال آن مے کردند و شراب دران میخوردند و چون شراب حرام شد استعمال این
قسم اوانی و خوردن مشروبات دیگر دران چندگاہ حرام ساختند از برائے محو و قمع آثار آن و چون
حرمت خمر ثابت و مقرر شد و احتیاج بقمع و قلع آثار و علامت آن نماند منع و نہی ازان اوانی
نیز نماند با وجود آن ائمہ دین و علماء دو فرقہ شدند جمعے بمنع رفتند از استعمال آن اوانی
و قومے بتجویز[۳] کما ذکر فی موضعہ و در ما نحن فیہ نیز مانند این دو فرقہ منع آمدند قومے

---

۱ حنتم بفتح حاے مہملہ و سکون نون و فتح فوقانیہ کوزہ ۱۲
۲ مزفت بضم میم و فتح زاء و فاے مشدد و بزفت طلا کردہ شدہ و زفت بکسر زاے معجمہ و سکون فا چیزیست
کہ بکشتی و مانند آن بمالند تا آب نہ در آید و آنرا قار و قیر نیز گویند و نقیر بفتح نون از نقر بمعنی کاویدن و مراد
بیخ درخت است کہ بکاوند و درو روے آب اندازند و دُبّا بضم دال و تشدید باے موحدہ مشددہ کدو و وے
نیز از ظروف خمر است یا کدو و غیرہ یا صراحی کہ بر شکل آن بسازند ۱۲ ۳ چنانکہ ذکر یافت در مقام خود ۱۲

بنظر عادتِ قدیم که این صورت و نشان اہلِ فسق است منع و رسم احتیاط را گرفته ایستادند
و بجمعے نظر بر معنی و حقیقت حال اند اختند که اگر بلابست فسق و منکرات است حرام و اگر
نچنین است مباح والله اعلم و علمه احکم بعد ازان تعصبے و تشددے در میان
آمد ہم مانعان افراط کردند و مرتکبان آنرا مطلقاً منسوب بفسق و کفر و زندقه داشتند
و ہم مبیحان بر زعم آنها آنرا طاعت صرف و عبادت محض گرفتند و تمامه اوقات مشمول آن
و مشغول بدان ساختند و مجمع ہا و معرکہا گرفتند (مباح کنندگان) و ہر دو طائفه فرق میان اہل و نا اہل نکردند
و سر رشتهٔ انصاف که معنی آن یُنصفُ لی و نُصفُ لک است از دست دادند و طریقه ادب
که حقیقت آن نگاہداشت حد ہر چیز ہست نگاه نداشتند و یک منشاء اختلاف آنست که جمعے
نظر بر تاثیر و تصرف نغمه در بواطن افتاد و از جا رفتند و قومے را جواز و عدم جواز فقہی در نظر آمد
بر جائے خود ایستادند شیخ ابن عربی گفته است که تاثیر نغمه بالذات بر روح حیوانی است که حرکت
و اضطراب کار اوست و روح انسانی منزه است ازان که محل ورود معانی است و سکون و اضمحلال
و ناتوانی صفت اوست اما اینجا کسے را میرسد که بگوید نعم (بلے ۱۲) تاثیر نغمه بالذات بر روح حیوانی باشد
اما اگر بواسطه جواری و اتصالی که میان روح حیوانی و روح انسانی است حال این سرایت
بآن کند چه مانع است و نیز شیخ میگوید که نشان تاثیر قرآن در باطن آنست که بغنا و غیر غنا
یکسان باشد و آنکه بنغمه تاثیر کند تاثیر قرآن نیست این تاثیر نغمه است نه قرآن این سخن
خالی از تکلف نیست نغمه حلیه و زیور قرآن است چنانکه در حدیث آمده است زینوا القرآن[1]
باصواتکم و یکسان بودن ہر دو حال خارج از دائرهٔ امکان است مگر کسے را که مشہود و مکشوف
مجرد ذات و صفات الٰہی باشد و گویند که پیش از نقل غناء موسیقی در عرب انواع غنا
و حسن صوت بود مثل نصب و نشید اعراب و حُدا در کتابے و این اقسام ہمه مباح اند خلاف
نیست ہیچ یکے را در آن و برین اقسام حمل میکنند بر غناے موسیقی آنہا که قائل اند بحرمت آنچه منقول
است از صحابه و تابعین و غیر ہم از اسلاف چنانکه از سیاق اخبار و آثار ظاہر میگردد۔
نعم از بعضے صحابه مثل عبدالله بن جعفر وغیره سماع غناے موسیقی نیز از جواری مروی است و میگویند

---

[1] زینت دہید قرآن را بآوازہاے خویش ۱۲

کہ وے رضی اللہ تعالےٰ عنہ از مغنیات نیز مے شنید و در معنی قیام غنا ہمہ یکے در اج بصوت حسن است و تفاوتے نیست نعم در قرأت قرآن تفاوت مے کنند کہ در غناے موسیقی تمطط و تغیر بسیار است اینہمہ گفتہ شد ولیکن در تغنی و استماع آن از حیثیت اتباع سید رسل صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم و اقتضاے اصحاب و اتباع آنحضرت کہ بطریق تقرب و تعبد بر آن اجماع میکردہ باشند خلجان باقی است۔

(تمطط: سخن زنگارنگ آوردن ۱۲)

جواب ہمان است کہ محل و مقام آنحضرت متعالی است و دیگران را اوضاع و مشارب مختلف افتادہ بر بعضے تورع و اتقا غالب آمد و احتیاط دامنگیر وقت حال شدہ و ذوق و جمعیت در عبادات و طاعات دست دادہ و بر بعضے شکر و مستی غلبہ کردہ و ذوق و شوق ایشان در سماع افتادہ مدعا آنست امریست مختلف فیہ و در امرے مختلف فیہ عیب یکدیگر نباید کرد و ہر یکے را بحال خود باید گذاشت فربکم[۵] اعلم بمن ھو اھدی سبیلاً و اللہ اعلم بالصواب والیہ المرجع والمآب صلے اللہ علی سید الخلق محمد وآلہ واصحابہ واتباعہ اجمعین ھداۃ طریق الحق محیی علوم الدین انتہی ما فی المدارج و نیز شیخ محدث دہلوی علیہ الرحمۃ در شرح سفر السعادۃ زیر قول حافظ مجد الدین فیروز آبادی مے گوید در باب ذم سماع حدیثے صحیح وارد نشدہ بعد ایراد اخبار و آثار در ذم سماع بلا تنقید و تنبیہ بر صحت و ضعف آنہا مے نویسند۔ اکنون شاید کہ تو بگوئی کہ ترا چہ اعتقاد است و تو بکدام جانبے۔ بدانکہ از کسے کہ براہ انصاف و احتیاط رود و از کدر تعصب و مکابرہ صاف بود در مسئلہ کہ در وے نزاع و خلاف راہ داشتہ باشد یا قطع نظر از راجح و مرجوح جز سکوت و توقف چہ صورت بندد و درین مسئلہ ہم میان فقہا و مشائخ نزاع است و ہم میان مشائخ طریقہ بیکدیگر اختلاف و ہر کہ تتبع احادیث و اقوال فقہا و سلف کند بداند کہ متعارف و مشہور در میان ایشان حرمت و کراہت آن بود و غایت توجیہ و تطبیق آنست کہ آنرا مقید و معلل بطریق لہو و لعب دارند بقرینہ آنکہ آن فعل دران زمان متعارف و شعار اہل فسق و تلہی بود و چون بعد ازان جماعتے از ارباب ذوق و وجدان

(ھداۃ: رہنمایان ۱۲)

---

[۵] پس پروردگار شما دانا تر است بآنکہ وے یابندہ تر بود راہ را ۱۲

و وله ومحبت بجهت تصرف وتاثیر که سماع غنا در نفوس وقلوب وارد واثارت کوامن وبواطن
برانگیخته کردن ۱۲ پوشیدگی ۱۲
مواجید واحوال کنند در آن افتادند ولهو ولعب گرد سراپرده افعال واحوال ایشان راه ندارد
وازان خارج بوده باشند وبالجمله انچه درینجا منقح میگردد این است که بر حرمت سماع
علی الاطلاق دلیلی قطعی از ضروریات دین ثابت نشده وعمل واعتیاد آن خلاف طریقه
اتباع است وهرکه آنرا بطریق علم وبحث در احادیث وآثار واقوال اثبات کند محل گفتگو است
واز هرکه بطریق سکر وغلبهٔ شوق وسطوت حال صادر شود معذور وهرچه از مردم اهل ادب
وتورع بے ملاحظه ومبالات آید منکر والله اعلم وعلمه احکم ونیز شیخ محدث در رساله
قرع الاسماع فی بیان اختلاف احوال القوم واقوالهم فی السماع نوشته است که مقصود ما
درین رساله بیان اقوال وافعال مشائخ طریقت است درین باب که چه کرده اند وچه گفته اند
وما بے شک حکایات مشائخ پیشین وپسین را درآن باب مختلف یافتیم با قطع نظر از غالب ومغلوب
نقل است که شیخ حماد دباس که از مقتدایان وقت واز مشائخ طریقت حضرت غوث الثقلین سید
عبد القادر الجیلانی بودند روزے به نماز جمعه رفتند ناگاه در اثناے راه آواز سرودے
بگوش ایشان رسیده بایستادند ومتوقف گشتند وگفتند آیا امروز چه معصیت از ما بوجود آمده
که بعقوبت آن باین بلا مبتلا شده ایم هرچند در نفس خود تفحص کردند چیزے ازین باب
نیافتند پس برگشته بخانه آمدند وتفحص حال نمودند بعد از تحقیق حال معلوم شد که کاسه خریده بودند
که مصور بود فرمودند این بود که بشومی آن گرفتار آمدیم این حکایت در بهجة الاسرار مذکور است
انتهی ما قال الشیخ فی الرسالة کاتب حروف گوید که در لوامع الانوار منتخب بهجة الاسرار
تمام شد آنچه گفته شیخ در رساله ۱۲
مرقوم است که

سئل شهاب الدین احمد بن حجر العسقلانی
علیه الرحمة هل ورد عن الشیخ عبد القادر
رضی الله عنه انه حضر السماع الذی اتخذه
الفقراء بالدفوف والمواصل وغیر ذلك
من الآلات اما بحضوره او قال منه

پرسیده شد از شهاب الدین احمد بن حجر عسقلانی
رحمة الله علیه که آیا وارد شده از شیخ عبد القادر
رضی الله عنه که وے حاضر شده سماع را که فقرا
ویرا فرا گرفته اند بذریعه دف ومواصل که در هندی جهانجه
گویند) وغیر ازین از آلات یا حکم فرمود بوجود کردن شان

شیئاً باباحة او تحریم فاجاب رحمه الله تعالے واما الشیخ عبد القادر رضی الله تعالے عنه فالذی وصل الینا من اخباره الصحیحة انه کان فقیهاً زاهداً عابداً یتکلم علی الناس ویعظهم فی الزهد والتوبة ویحذرهم من العقوبة علی المعصیة فکان یتوب علی یده من الخلق مالا یخفی کثرته وله کرامات مستقلة لم ینقل بها من احد من اهل عصره ولا من بعده اکثر ما فعل عنه ولا اعرف عنه فی مسئلة السماع بهذه الآلات شیئاً انتهی

یا فرمود از ان چیزے در مباح بودن یا حرام کردن پس جواب داد شیخ رحمة الله علیه که اما شیخ عبد القادر رضی الله عنه پس آنچه که مارا معلوم شد بذریعه اخبار صحیحه اینست که وے بود فقیه زاهد عابد وعظ میگفت مردمانرا ورغبت میداد اوشان را در زهد و توبه و میترسانید اوشان را از عقوبت بر معصیت واقع پس توبه میکردند بر دست شریف وے خلق کثیر وبے شمار و وے صاحب کرامات مستقله بود نقل کرده نشد از کسے از اهل زمان وے و نه مابعد وے چیزے اکثر از آنچه که واقع شد از آنحضرت ونمیدانم از وے در مسئله سماع با این آلات سخنے۔ انتهے

وخود حضرت شیخ دہلوی در زبدة الاسرار منتخب بہجة الاسرار در ذکر آداب سلسله شریفه قادریه جلیله مے نویسد که عدم اختیار السماع[۱] واعتیاده وعدم التبری الکلی منه لو اتفق وحضور القلب فیه علی التقدیر الاتفاق وشیخ محی الدین بن عربی که قدوهٔ علماء صوفیه است ونسبت خرقهٔ خود بیک واسطه بحضرت غوث الثقلین مے رساند در باب یکصد و ہشتاد و سیوم از فتوحات در ذکر ترک سماع گوید واما مذهبنا[۲] فیه فان الرجل المتمکن من نفسه لایستدعیه واذا حضره لایخرج بسببه وهو عندنا مباح علی الاطلاق لانه لم یصح فی تحریمه شئ عن رسول الله صلی الله

[۱] ونه اختیار کردن سماع و عادت گرفتن بوے ونه بیزار شدن بالکلیه از وے اگر اتفاق افتد و حضور قلب دران در صورت اتفاق ۱۲

[۲] واما مذهب من در سماع اینست که مردیکه مضبوطی دارد از نفس خود خواہش وے نکند وہرگاه که موجود باشد بسبب وے ازانجا بیرون نرود و وے نزد ما مطلقاً مباح است چراکه در حرمت وی چیزی یعنی حدیث صحیح از آنحضرت صلی الله علیه وآله وسلم منقول نشده ۱۲

علیہ وآلہ وسلم انتہی کلامہ وانکار وتشنیع کہ از شیخ ابن عربی منقول است همہ راجع بحال اہل سماع است کہ باوجود انتفاء شرائط واجتماع موانع وفقدان اہلیت در ارتکاب این فعل متمسک وحریص اند کما[1] لا یخفی علی ناظر کلامہ الشریف ثم قال الشیخ الدہلوی فی الرسالۃ حکایت دیگر بشنو در جانب خلاف آن کہ از حماد دباس شنیدی کہ از خواجہ اجل ابو یعقوب یوسف ہمدانی قدس سرہ وہم در بہجۃ الاسرار مے آرد کہ وقتے ایشان در سماع بودند وفقیہ آمدند وایشان را از سماع منع نمودند۔ خواجہ در غضب آمد وگفت اما تکما اللہ تعالیٰ بسیار اند شمارا خدائے تعالیٰ فقیہان ہم در حال بمردند وشیخ یعقوب ہمدانی از کمل اولیاء واجلۂ اصفیا است وشیخ حماد دباس نیز ہمچنین این اختلاف از کجا است یارب مگر مشارب مختلفہ وشیخ ابو یعقوب پیر خواجہ عبد الخالق غجدوانی اند کہ سر حلقہ سلسلہ نقشبندیہ اند وباوجود آن روش خواجہ بہاؤ الدین نقشبند را ترک سماع بود کہ میفرماید نہ اینکار میکنم ونہ انکار مے کنم وحضرت خواجہ عبید اللہ احرار بر طریقہ احتساب بودند وبعضے مریدان ایشان بعد از ایشان بر طریقۂ احتساب ماندند ودعوے کردند کہ از حضرت خواجہ رخصتی در این باب داریم کہ فرمودہ بودند کہ اگر بعد از ما بمصلحت وقت وبرعایت نفوس بعض سالکان کار کنند مختار اند واللہ اعلم انتہی ما قال الشیخ الدہلوی کاتب الحروف گوید کہ علی بن الحسین نقشبندی کہ از خلص اصحاب خواجہ احرار است در رشحات گوید کہ خواجہ عبد الخالق غجدوانی فرزند خود را وصیت کرد کہ سماع بسیار مکن کہ سماع بسیار نفاق پدید آرد وسماع بسیار دل را بمیراند وسماع را انکار مکن کہ اصحاب سماع بسیار اند۔ انتہی وہم در رشحات است کہ خواجہ مسافر خوارزمی کہ از مخلصان ملازمان خواجہ بزرگ یعنی بہاؤ الدین نقشبند بودہ است وبعد از نقل خواجہ ہم باشارہ ایشان ملازمت حضرت خواجہ محمد پارسا قدس سرہ مے نمودند وحضرت ایشان اعنی خواجہ عبید اللہ

---

[1] چنانکہ پوشیدہ نیست بر ناظر کلام شریف وے۔ باز فرمود شیخ دہلوی در رسالہ ۱۲

احرار او شان را دیده بودند و با وے صحبت داشته میگویند که در کرّۂ اولے که بجانب
(مرتبه ۱۲)
هرات متوجه بودم در راه بخواجه مسافر همراه بودم و وے در اصل از خوارزم بود معمر شده بود
نود ساله بوده باشد که صحبت درویشان و بزرگان بسیار دریافته بود و مشرب این کار
داشت مے گفت که در ملازمت حضرت خواجه بهاؤ الدین بسیار مے بودم و خدمت ایشان
میکردم اما بسماع میل بسیار داشتم - روزے بجمعے از اصحاب ایشان اتفاق کردم
که قوال و دفاف و نائی حاضر سازیم و در مجلس حضرت خواجه مشغول شویم و ببینیم که چه مے فرمایند
(دف نوازنده ۱۲ نے نوازنده ۱۲)
همان کردیم و گوینده و نوازنده آوردیم و حضرت خواجه در آن مجلس نشستند و هیچگونه منع نفرمودند و در آخر گفتند ما نه این کار
مے کنیم و انکار هم نه مے کنیم انتهے ما فی الرشحات و مولوی محمد اکرم نقشبندی در مناهج
بعد ذکر این حکایت میگوید که این عدم انکار آنحضرت سماع سرود را موجب جواز آنست
نزد ایشان چه معلوم شد که نزد ایشان استماع غنا از منکرات نیست اگر منکرے بود
حضرت ایشان که در اتقا و اتباع سنن تقید تمام داشتند البته انکار آن مے کردند
و نے گفتند که انکار آن نے کنم کما لا یخفی - و نیز در مناهج مے گوید که اکنون تحقیقے دیگر
که باین مقام مناسب است باید شنید که در طریقه شریفه نقشبندیه هم ذکر جهر و سماع
جائز است اگرچه اولے اخفا است - چنانکه صاحب طبقات شاهیه در احوال خیر مآل
حضرت مولانا خواجگی وهبیدی که از کبار مشائخ نقشبندیه اند و از اعاظم خلفائے
مولانا محمد قاضی که از اجلۂ خلفائے خواجه احرار بودند مے نویسد چون از آنحضرت
باقتضائے وقت و زمان و استعداد و مناسبت طالبان چیزے چند که عوام سلسله
علیه نقشبندیه آنرا مستبعد مے پنداشتند بظهور مے آمد مثل جهر باستغفار در وقت عصر
و قبل صبح و قیام به نماز تهجد بجماعت و سماع نے و ابیات در پرده سرود و رقص
بعضے از مخدوم زادهائے این سلسلۂ علیه که بروایت مشهور حضرت خواجه
عبد الحق خلف رشید حضرت خواجه احرار اند از ایشان لِم این امور استفسار
نمودند و عزیزان دیگر نیز سوال کردند - پس ایشان در هر وقت مناسب آن وقت
جواب مے فرمودند - گاهے مے فرمودند که ما باین امور ماموریم و المامور معذور

وگاہے مے فرمودند کہ طریقۂ خواجگان ما طریقے است جامع صحو و سکر و سکون و اضطرار و جهر و اخفا و رخصت و عزیمت هم درو است هم جهر خواجہ علی رامیتنی و امیر سید کلال دارد و هم اخفا خواجہ بهاؤ الدین و خواجہ احرار وگاہے مے فرمودند میخواهم در هر گوشه سوخته جانے داشته باشم کہ خلقے ازو گرم باشند۔ وگاہے مے فرمودند اخفا نسبت بمبتدی و متوسط اولایق حال منتهی اظهار است و خدمت مولانا دوست محمد صحاف از ایشان نقل کرده اند کہ مے فرمودند این طائفه مجتهد زمان خود اند۔ هر نوعے کہ میدانند بندگان خدا را ارشاد مے کنند انتهٰی و هم ازین قبیل است کہ آنچہ مولوی نعیم الله صاحب در معمولات مظهریہ مے آرند کہ در خدمت حضرت مجدد رضی الله تعالے عنہ کسے عرض نمود کہ خواجہ هاشم کشمی کہ از اجلۂ خلفا و جامع مقامات ایشانند بر خلاف این طریقه میل بسماع مے دارند فرمودند کہ ترا با او چہ کار است کہ او بمرتبۂ کمال رسیده است و او را خلاف ما نیز مجوز است هر گاه ما را از حال او تعرض نیرسد پس کسے را چہ مجال کہ متعرض حال او شود انتهٰی و هم در طبقات حسامیہ است کہ وقتے مولانا خواجگی حالتے عالی داشتند بزانو نشسته در مجلس دورے مے زدند و برسخے را در آغوش کشیده لب بر لب او نهادند و ویرا از خود مے ربودند چنانچہ داب شریف ایشان بود در آن اثنا یکے را بخاطر گذشت کہ این حالت اهل تلوین است مگر ایشان بمقام نرسیده اند دران حین آنحضرت بر خاطر او مشرف گشته العظمة لله گویان بر وقت او رفته فرمودند شنیده تلوین کہ بعد از تمکین است منافی کمال نیست منافی کمال تلوین قبل از تمکین است انتهٰی۔ و این حکایت مولانا خواجگی نقشبندی در نسمات القدس من حدائق الانس تالیف محمد هاشم بن محمد قاسم کہ از مستفیدان خدمت شیخ احمد سرهندی مجدد الف ثانی است نیز مذکور است من[1] شاء الاطلاع علیها فعلیه بالرجوع الیها

---

[1] هر کہ برین اطلاع خواهد پس بوے رجوع کند ۱۲

ومولانا عبدالغفور لاری در تکملۂ النفحات درحال مولانا عبدالرحمن الجامی النقشبندی
مے آرد کہ در نہایت احوال واواخر اوقات کہ بنظم یوسف زلیخا شغل مے نمودند
مے فرمودند کہ خاطر را انجذاب عظیم بصورتے است کہ ویرا در خارج وجودے گمان
نمے بردم ودران اوقات آثار حرقت وحرارت باطنی از ایشان ظاہر مے شد چنانچہ
چند نوبت سماع مے فرمودند بطریق حرکت دوریہ ودران مبالغے نمودند و بامتداد
مے انجامید چنانچہ سازندہ ومغنی بے حال مے شدند وایشان ازان حال باز نمے آمدند
آخر آن بدرد پا مے انجامید متقاعد گشتند با وجود آنکہ قبل ازان درامر سماع متردد
مے بودند۔ فقیر در این معنی کہ از حضرت ایشان مشاہدہ میکردم متعجب ومتحیر مے بودم
تا کہ روزے فرمودند کہ مارا حالتے دست داد وکیفیتے رو نمود کہ دفع آن جز بسماع میسر
نبود استے۔ وشیخ محمد یحیی الہ ابادی النقشبندی در کلمات مؤلفہ مے نویسد کہ صاحب رشحات
درحال مولانا جامی آوردہ کہ روزے حضرت مولانا سیف الدین احمد شیخ الاسلام
ہرات باسائر اصحاب تدریس درصحبت شریف ایشان آمد بعد از تقدیم مراسم ضیافت
خوانندگان وسازندگان را فرمودند تا دران مجلس غزلہا خواندند ونغمہا پردخ
وسازہا نواختہ اتفاقا بعد ازان صحبت بدو سہ روز حضرت مخدومی اعنی مولانا جامی
بجانب زیارت گاہ برسم سیرے بیرون رفتند وآنجا باشیخ شاہ کہ از مشائخ متورعین
است ملاقات کردہ وکیفیت صحبت شیخ الاسلام وخواندگی وسازندگی پیش از رفتن
ایشان بشیخ شاہ رسیدہ بودہ است در اثناء صحبت شیخ بایشان گفتہ است کہ شما مقتدا
علمائے عالم وپیشوائے عرفاء عرب وعجم باشید چگونہ است کہ در مجلس شما نے دا سباب
طرب مے نوازند واصول دائرہ وامثال آن سازند چون شیخ اعتراض کردہ است ایشا
سر پیش گوش او بردہ اند وسخنے در پردہ سر خفا بسمع او رسانیدہ کہ ہیچ کس از اہل مجلس
بر مضمون آن اطلاع نیافتہ است بیکبار فریادے از نہاد شیخ بر آمد وبیہوش افتاد

وبعد از زمانے چون بجالِ خود آمد در نظر ایشان نیاز مندی بسیار نموده و دیگر باشال آن سخنان زبان بکشوده انتہی - مولانائے جامی گویند ؎

| | |
|---|---|
| منع سماع نغمه و نے میکند فقیه | بیچاره بے نبرد بسرّ نغمت فیه |
| مے ده ببانگ نے که ندارم بغیر عشق | پروائے ریش محتسب و سبلت فقیه |
| واعظ بطعن باده پرستان زبان کشاد | یارب توئی پناه من از شرّ آن سفیه |
| مائیم و تیر هجر تو اے چشمهٔ حیات | یادے بکن ز حال جگر تشنگان تیه |
| تشبیه میکنند رخت را بمه ولے | با او بهیچ وجه نمے بینمت شبیه |
| گفتی ترا برشتهٔ جان آتش افگنم | چون شمع میکند دل من این نشاط بیه |

جامی حریم کوے مغان کعبهٔ صفاست
طوبیٰ لساکنیه و بشریٰ لزائریه [۱]

قال[۲] الشیخ الدهلوی فی الرسالة در سلسله کبرویه سماع هست و حضرت شیخ نجم الدین کبرے و دیگر عزیزان این سلسله سماع مے کردند - و شیخ نجم الدین کبرے مرید عمار یاسر و او مرید شیخ ابو نجیب سهروردی است انتہیٰ -

کاتب حروف گوید که شیخ ابو نجیب سهروردی مرید امام احمد غزالی است که برادر حجة الاسلام محمد غزالی است و رساله اللمع فی تکفیر منکر السماع از وے است و تصانیف دیگر هم دارد چون سوانح و ابو نجیب سهروردی در آداب المریدین بابے جداگانه در جداگانه در احکام سماع نوشته و مجد الدین بغدادی که از اجلهٔ خلفائے نجم الدین کبری است در تحفة البررة مسئلهٔ سماع را بسطے لایق داده و در اثبات اباحت و تحلیل سخن

---

۱ خوشخبری باد برائے باشندگان آنجا و بشارت برائے زیارت کنندگان ۱۲
۲ گفت شیخ عبد الحق دهلوی در رساله ۱۲

معتقدانه مے گوید و شیخ الشیوخ شہاب الدین سہروردی در ردّ و قبول آن براہ تفصیل رفتہ و چہار باب در عوارف در ہمین مسئلہ نوشتہ چنانچہ در اوراق سابقہ منقول شد در باب اول ازان ابواب میگوید اماّ المنکر للسماع علی الاطلاق من غیر تفصیل لا یخلو عن احد امور ثلثہ اما جاھل بالسنن والآثار و اما مغتر بما اتیح لہ من اعمال الاخیار و اما جامد الطبع لا ذوق لہ فیصر علی الانکار انتہیٰ وحکایت سماع مولانا جلال الدین رومی و غلوے ایشان و فرط توجہ ایشان بقوالان حسین و جمیل مشہور است۔ و کتاب مناقب العارفین کہ جامع آن شمس الدین افلاکی است حاصل آن جملہ است و مثنوی شریف کہ سرنامہ آن سے بشنو از نے چون حکایت میکند۔ ہم اشعارے باین مضمون دارد کما لا یخفی علی من لہ ذوق صحیح و شیخ محدث دہلوی در تحصیل التعرف گوید کہ عمل سماع مخصوص بطریقہ چشتیہ نیست چنانچہ در ہندوستان مشہور است بلکہ سہروردیہ چنانکہ پوشیدہ نیست بر کسیکہ ذوق صحیح دارد ۱۲

و چشتیہ درین عمل مساوی الاقدام اند۔ حسن دہلوی در فوائد الفواد از سلطان نظام الدین اولیا نقل میکند کہ روزے ذکر شیخ شہاب الدین سہروردی افتاد کہ او شان سماع نہ شنیدے۔ بر لفظ مبارک راند کہ شیخ نجم الدین کبرے گفتے کہ ہر نعمتے کہ در بشر ممکن است شیخ شہاب الدین را دادند الا ذوق سماع انتہے قال الشیخ الدھلوی فی الرسالۃ در بعضے ملفوظات مشایخ چشتیہ نوشتہ اند کہ شیخ اوحد الدین کرمانی در ملازمت شیخ شہاب الدین سہروردی آمد و سماع طلبید شیخ او را بدان اجازت داد و خود مشغول بہ نماز شد و خدام را فرمود کہ طعام برائے درویشان مہیا سازند و نیز نوشتہ اند

---

لہ اما منکر سماع مطلق بغیر تفصیل از سہ امور خالی نیست یا جاہل است باحادیث و آثار و یا فریفتہ شدہ است بانچہ کہ نتیجہ پیدا شد برائے وے از اعمال بزرگان و یا غبی است کہ ذوق ندارد و بر انکار مصر باشد ۱۲

قوالے بخدمت شیخ بہاؤالدین ذکریا کہ خلیفہ شیخ شہاب الدین سہروردی اند
آمد و گفت بخدمت شیخ شہاب الدین بودم و قصیدہ نزد او خواندم و شیخ ازان ذوق
گرفت و حال کرد پس شیخ بہاؤالدین در حجرہ درآمدند و چراغ را کشتند و قوال را امر
بخواندن آن قصیدہ کردند و حال نمودند و ذوق گرفتند بعضے مردم این حکایت را
غریب شمارند و ہیچ غرابت ندارد اگر قصیدہ مشتمل بر ذکر احوال محبت و مقامات محبان
کہ باعث بر شوق و مزید طلب و حضور دل و رفع خواطر و قوت باعثہ حقانیت گردد و ذوق
گیرند چہ نقصان دارد۔ بعد ازانکہ معلوم شد کہ اصل حسن صوت علی الاطلاق حرام
و مکروہ نیست این قدر خود از زمان سلف نیز از بعضے از ایشان بوجود مے آید انتہی
ما قال الشیخ فی الرسالۃ کاتب حروف گوید کہ از شواہد مقالہ شیخ است۔ آنچہ
شاہ ولی اللہ محدث دہلوی درکتاب ازالۃ الخفا در مآثر فاروقیہ مے گویند
الفصل الخامس فیما انطق اللہ بہ امیر المومنین عمر من دقائق[1]
مقامات السلوک و شرح الصوفیۃ کلامہ ذلک فی کتبہم السماع
ابو عمر عن خوات بن جبیر خرجنا حجاجا مع عمر بن الخطاب فسرنا فی
رکب فیہم ابو عبیدۃ بن الجراح و عبد الرحمن بن عوف فقال
القوم غننا من شعر ضرار فقال عمر دعوا ابا عبد اللہ فلیتغن
من ہنیات فوادہ یعنی من شعرہ قال فما زلت اغنیہم حتی کان
السحر فقال عمر ارفع لسانک فقد اسحرنا۔ در روضۃ الاحباب

[1] فصل پنجم در بیان آنچہ کہ بگفتار آورد بوسے خداے تعالے امیر المومنین عمر را از دقائق مقامات سلوک و شرح کردن صوفیہ این کلام ویرا در کتب خود در بارۂ سماع ابو عمر نقل میکنند از خوات بن جبیر کہ بیرون آمدیم بارادہ حج ہمراہ عمر بن الخطاب پس روان شدیم با جماعتے کہ در او شان ابو عبیدہ بن الجراح و عبد الرحمن بن عوف نیز بودند پس قوم گفت بسرائید مارا از شعر ضرار پس فرمود عمر کہ بخوانید ابو عبد اللہ کہ بسراید از آنچہ کہ مرغوب طبع وے باشد یعنی از شعر خود راوی گوید کہ پس مے بودیم کہ مے سرائیدیم آنہا را تا آنکہ سحر شد حضرت عمر فرمود کہ خاموش کہ بتحقیق سحر کردیم ۱۲

مذکور است از جابر بن عبد الله که امیر المومنین شبے گذر کرد بخیمه از انجا صدائے حزین برآمد

| | | | |
|---|---|---|---|
| | علی محمد صلوة الابرار | | صلی علیه المصطفون الاخیار |
| | قد کنت قواما ابکار الاسحار | | یا لیت شعری والمنایا اطوار |
| | بل یجمعنی وحبی الدار | | |

گریه بر امیر المومنین غلبه کرد و بآواز بلند بگریست

و مکرر از گوینده آنرا طلب کرد مکرر رقت نمود باز گفت عمر را درین ابیات درج نما

گفت و عمر[۲] فاغفر له یا غفار انتهی ما فی ازالة الخفاء قال الشیخ فی الرسالة

بالاتر ازین حکایتے است که در تکمله نوشته آمد که جماعت صوفیه در خدمت

حضرت غوث الثقلین رضی الله عنه حاضر بوده قوال شعرے انشاد (شعر خواندن ۱۲) کرد و آنحضرت را

حال شد و بطیران در آمدند و از انجا هم بطریق طیران در خانقاه خود حاضر شدند

و نیز مے آرند که شیخ عز الدین عبد السلام که از اعیان و اکابر ائمه مذهب شافعی

است و از مقتدایان ایشان و بسے بزرگ و عالی قدر و ملقب بسلطان العلماء است در اول

حال منکر مشائخ صوفیه بود و آخر به برکت صحبت شیخ ابو الحسن شاذلی براه اعتقاد

انقیاد مشائخ میرفت و در مجلس سماع ایشان نیز حاضر مے شد- این حکایت صحیح

است و ثقات آنرا روایت کرده اند- و شیخ الاسلام خواجه عبد الله انصاری گوید

که ذو النون مصری و شبلی و خراز و نوری و دراج همه در سماع رفته اند و غیر ایشان

نیز بوده اند از مشائخ و مریدان رحمهم الله که در سماع رفته اند و در حکایات ایشان

در نفحات الانس منقول است و بیقین رسیده است که کبرائے مشائخ چشتیه

[۱] بر محمد صلی الله علیه وآله وسلم درود نیکان و درود فرستاده اند بروے بزرگان برگزیده تحقیق بودم بسیار قائم شونده

سحرها اینک جان من و آرزوهائے گوناگون بلکه جمع میکنند مارا و محبت مارا با خانه ۱۲

[۲] و عمر پس بخش ویرا اے آمرزگار- تمام شد انچه در ازالة الخفاء است ۱۲

و بزرگواران این سلسله قدس الله اسرارہم سماع شنیدند ولیکن باحتیاط و شرائط و آداب و بیشتر اوقات در خلوت مے شنیدند کہ از ثقل وجود اغیار و نامحرمان خالی بودے و گویند در عہد دولت قطب الدین بختیار اوشی درویشان رون طے مے گرفتند و ریاضت مے کشیدند۔ پس ازان در موسم اعراس مشائخ وغیر آن سماع مے شنیدند و مشہور است کہ رحلت خواجہ ہم در ضعف و بیماری است کہ در مجلس سماع حادث شدہ بود۔ چنانچہ امیر خسرو دہلوی نیز در غزل خود اشارتے بآن قصہ کردہ است و گفتہ ؎

| | |
|---|---|
| جان براین یک بیت داد ست آن بزرگ | آرے این گوہر ز کانے دیگر است |
| کشتگانِ خنجرِ تسلیم را | ہر زمان از غیب جانے دیگر است |

و قاضی حمید الدین ناگوری را کہ از علما و عرفا وقت بود و مشربِ عشق و محبت و توحید داشت در سماع غلوے تمام بود و علمائے آن وقت بر سرِ آن محضرے ساختند و بحکم سلطان شمس الدین درویشان از سماع ممنوع شدہ بودند الا در خلوت پنہان مے کردند۔ و مولانا برہان الدین بلخی فرمودہ است کہ از خدا امید وارم کہ مرا در قیامت از ہیچ گناہ کبیرہ نپرسند زیرا کہ نکردہ ام الا یک گناہ کہ شنیدنِ رباب است کہ آنرا بسیار کردہ ام و اگر دراین زمان یا ہم نیز کنم اشارت بولع و بے اختیاری و گرفتاری خود مے کند و باوجود آن اعتراف بتقصیر خود دارد حضرت شیخ فرید الدین گنج شکر در باب سماع و اختلافِ مردم فرمودہ اند سبحان اللہ یکے سوخت و خاکستر شد و دیگرے ہنوز در اختلاف است و در زمان سلطان المشائخ نظام الدین اولیا قدس سرہ این کار رواج دیگر یافت و در زمان تغلق شاہ بر ایشان نیز محضر ساختند و محاضر سابقہ کہ در زمان حمید الدین کردہ بودند نیز حاضر کردند غالباً اقرار بر تفصیل و تفریق یافت

و در مجلس ایشان مزامیر نبود و نه تصفیق و یاران خود را از ان منع مے کردند و فرمودند که بارے
تالی بجانا
اگر کسے بیفتد باید که از دائرۂ شرع بیرون نیفتد و این بنا بر آن است که در مسائل فقہیہ
مذکور است که شنیدن غنا خلافی است - اما شنیدنِ مزامیر باتفاق حرام است
یکبار امیر خسرو در خدمت ایشان عرض کرد که صدقہ خواجہ چون صوتے شنود دنیا و ما فیہا در آن وقت
فراموش گردد و ہمہ چیز بر دل سرد شود و جز یاد حق در درون نماند و در نماز آن حالت
دست ندہد چہ باید کرد فرمودند که سعی کنید که این حالت در نماز دست دہد و چون در مجلس
سماع حاضر مے شد بگاہ ایشان غالب بودے و رقص و تواجد نقل آن از ایشان بنظر در نیامد
و حضرت شیخ نصیر الدین محمود در غایت تورع و احتیاط و نگاہداشت حدود ظاہر بودند و ہمیشہ
بدرس علوم دین مشغول و گاہ گاہے که سماع مے شنیدند قوالان ہم از جنس
طالب علمان و درویشان مے بودند که در خدمتِ ایشان کار مے کردند ہمچنین
شنیدہ شد است که یکبار در خانۂ شیخ برہان الدین غریب مجلس سماع بود و مزامیر نیز بود
شیخ نصیر الدین محمود از مجلس برخاستند و اعتراض نمودہ بمنزل خود آمدند کسے گفت
که از طریقۂ پیر برگشتی - گفت حجت نشود این خبر بسلطان المشائخ رسانیدند - فرمودند
خوب کرد و حق بجانبِ اوست و منتسبان سلسلہ مخدوم شیخ نصیر الدین محمود غایت اجتناب
و احتراز از شنیدن مزامیر دارند و ایشان مے گویند که شیخ فرمودہ است ہر کہ سماع

---

مزامیر کند از عقد بیعت و مریدی بر آید واللہ اعلم انتہی ما فی الرسالۃ
کاتب حروف گوید که احوال و حکایات پیران چشت اہل بہشت در سماع غنا با مزامیر
باشد یا بے مزامیر در ملفوظات ایشان مرقوم است و کتاب سیر الاولیا و فوائد الفواد که بمزید شہرت و اعتبار
ممتاز اند بر آن دال و اجتناب و پرہیز از مزامیر نزد خلفا سلطان المشائخ مسلم و مقرر چنانچہ مولانا فخر الدین
زرادی که از اعاظم خلفا سلطان المشائخ و استاد سید محمد کرمانی صاحب سیر الاولیا است در رسالہ اصول السماع که برائے

اثبات اباحت سماع و ردّ اقوال اہل تحریم تصنیف کردہ سے گوید کہ سماع مشائخنا[۱]
کان بلا مزامیر۔ و سید کرمانی در سیر الاولیاء نقل مے کنند کہ شیخ شیوخ العالم
حضرت گنج شکر قریب زمانۂ وفاتِ خود از سلطان المشائخ فرمود بخدا چہ مے خواہی
من چیزے دیگر نے خواستم شیخ مرا بخشید بعدہ پشیمان شدم کہ چرا نخواستم کہ در سماع بمیرم
و تمام آن حکایت از سیر الاولیاء طلب باید کرد۔ و اخلاف این بزرگواران طریقہ اسلاف
خود گذاشتہ اند۔ و انچہ نزد پیرانِ ایشان مکروہ و ممنوع بود مرغوب و محبوبِ شان
شد است۔ و میر حسن دہلوی در فوائد الفواد مے نویسد کہ در باب سماع فائدہ فرمود
و گفت کہ چند چیز موجود شود آنگاہ سماع شود۔ فرمود کہ آن چند چیز چیست مُسمِع و مستمع
و مسموع و آلتِ سماع آنگاہ این تقسیم را فائدہ فرمود و گفت مسمع گوینده است مے باید
کہ او مرد باشد و مرد تمام باشد کودک نباشد و عورت نباشد مستمع آنکہ مے شنود
او باید کہ حق شنود و مملو از یاد حق باشد مسموع انچہ مے گویند باید کہ ہزل و فحش
نباشد۔ اما آلہ سماع آن مزامیر است۔ چون چنگ و رباب و مثل این باید کہ درمیان
نباشد اینچنین سماع حلال است آنگاہ فرمود سماع صوتے است موزون چرا حرام
باشد۔ و انچہ میگویند کلامے است مفہوم المعانی آن چرا حرام باشد۔ دیگر تحریک
قلب است اگر آن تحریک از یاد حق باشد مستحب است و اگر میل بفساد باشد حرام انتہے
و ہم درین کتاب است کہ یکے از حاضران گفت کہ درین روزہا بعضے از درویشانِ آستانہ
در مجمعے کہ چنگ و رباب و مزامیر بود رقص کردند خواجہ ذکرہ اللہ بالخیر فرمود کہ نیکو
نکردہ اند انچہ نامشروع است ناپسندیدہ است بعد ازان یکے گفت کہ چون آن طائفہ
ازان مقام بیرون آمدند و با ایشان گفتند کہ شما چہ کردید دران جمع مزامیر بود شما چگونہ

[۱] سماع مشائخِ ما بغیر مزامیر بود ۱۲

سماع شنید یدو رقص کردید ایشان جواب دادند که ما چنان مستغرق سماع بودیم که ندانستیم که اینجا مزامیر است یا نه خواجه ذکره الله بالخیر چون این شنید فرمود که آن جواب هم چیزے نیست این سخن در همه معصیتها پیدا نتهے۔ فقیر کاتب حروف گوید که اینجا حکایتے دیگر است در جانب خلاف انچه از سلطان نظام الدین اولیا منقول شد و شمس الدین افلاکی در مناقب العارفین آورده که مولانا جلال الدین رومی فرمود که رباب را شش گوشه باید ساخت و رباب از قدیم العهد چهار گوشه داشت فرمود شش رباب ما شارح سر شش گوشۂ عالم است انتہیٰ۔ ومحقق جامی قدس سره السامی در نفحات مے آرند که شیخ روزبهان بقلی صاحب تفسیر العرائس در کتاب الانوار فی کشف الاسرار آورده که قوال باید که خوبروے بود که عارفان در مجمع سماع بجهت ترویح قلوب بسه چیز محتاج اند۔ روائح طیبه ووجه ملیح و صوت صبیح۔ عارف جامی در نفحات در احوال مولانا سے روم مے آرد که روزے مولانا فرمود که آواز رباب صریر باب بهشت است که ما مے شنویم منکرے گفت ما نیز همان آواز مے شنویم چون است که چنان گرم نمے شویم که مولانا خدمت مولوی فرمود کلا و حاشا که انچه ما مے شنویم آواز باز شدن آن در است و انچه تو مے شنوی آواز فراشدن آنست انتہیٰ۔ و هم در نفحات در حال شیخ فخر الدین عراقی مے نویسد که روزے امیر معین الدین پروانه که مرید شیخ بود بخدمت شیخ آمد و مبلغے زر همراه آورد و بنیاز مندی تمام گفت که شیخ ما را هیچ کارے نمیفرماید و التفاتے نمے نماید۔ شیخ بخندید و گفت اے امیر مرا بزر نتوان فریفتن بفرست و حسن قوال را بما برسان۔ و این حسن قوال در جمال دلپذیر بود و در حسن صوت بے نظیر و جمعے گرفتار روے بودند و در حضور و غیبت هوا دار وے چون امیر تعلق خاطر شیخ را بوے دریافت فے الحال کسے بطلب وے فرستاد بعد از غوغائے عاشقان و دفع مزاحمت ایشان ویرا آوردند شیخ با امیر و سائر اکابر باستقبال شے

کردند چون نزدیک رسید شیخ پیش رفت و بروے سلام گفت و کنار گرفت انگہ شربت خواست و ویرا با یاران بدست خود شربت داد ازانجا بخانقاہ شیخ رفتند و صحبت داشتند و سماعہا فرمودند خدمت شیخ دران وقت غزلہا گفت و ازان جملہ این غزل است ؎

| ساز طرب عشق کہ داند کہ چہ ساز است | کز زخمۂ او نہ فلک اندر تگ و تاز است |
|---|---|

بعد از مدتے حسن قوال اجازت خواست و بمقام خود مراجعت کرد انتہیٰ ۔ کاتب حروف گوید کہ این اختلاف بمنع و تجویز بلکہ انکار و اصرار ناشی از اختلاف مشارب و اذواق باید دانست فحسب واللہ اعلم و در سلسلۂ شریفہ چشتیہ شعبہ دیگر است کہ از شیخ علی صابر بحضرت فریدالدین گنجشکر مے رسد اصحاب این طریقہ ہمہ در امر سماع ولع و شغف تمام دارند ۔ شیخ عبدالقدوس گنگوہی کہ راس و رئیس و مروج این طریقہ اند صاحب علم و عمل و ذوق و حلاوت و وجد و سماع اند و قاضی ثناء اللہ پانی پتی در مکتوبے مے نویسد کہ حضرت پناہ عالمین شیخ عبدالقدوس گنگوہی با وجود کمال علم ظاہر و رفعت شان در علم باطن در سماع غنا با مزامیر افراط مے داشتند و از تصانیف ایشان است شرح عوارف کہ دران در اثبات اباحت سماع علی الاطلاق سخن بسیار کردہ اند و بعضے از فرزندان ایشان رسالۂ جداگانہ در اباحت سماع بالطمطراق بسیار نوشتہ و نبیرۂ شان در رد آن رسالہ چیزے باقی نگذاشتہ اند و دیگر اتباع سلسلہ شریفہ چشتیہ را درین باب اعنی اثبات اباحت سماع رسائل و مکتوبات است بعضے مختصر و بعضے مطول و ہر یکے بقدر استطاعت خود در بذل مجہود و سعی موفور تقصیر نکردہ و لکل وجھۃ ھو مولیھا فاستبقوا الخیرات ۔ قال الشیخ فی الرسالۃ مسئلہ سماع نزد مشائخ طریقت در انچہ نقل مے کنند از اقوال و افعال ایشان مختلف فیہ یافتم جماعۂ مجتنب ۔ و فرقۂ مباشر ۔ و طائفۂ متوقف ۔ و غالب در قدمائے این طائفہ کہ اُستادان

ف و ہر کسے را جانبے ہست کہ وے متوجہ آنست پس شاب گنید بسوے نیکیہا ۱۲

طریقت ومقتدایانِ امت اند طریقهٔ اولیٰ است و در متاخرین که والهان راه و
شوریدگان ومستانِ درگاه اند۔ روشِ دوم از سید الطائفه جنید بغدادی قدس سرهٗ
مے آرند که در مبادی حال سماع کردے و با اہل سماع بنشستے و در آخر ترک کرد۔
گفتند چرا سماع نمی کنی ونشنوی فرمود که از که بشنوم و باکه بشنوم۔ ایشان بفقدان اخوان و یاران
کرد زیرا که سماعِ ایشان از اہل بود و با اہل بود۔ چه اختیار مشائخ سماع را در جائے که کرده اند
بشرائط و آداب بود که در کتبِ ایشان مسطور است وگاه گاہے بود نه بر طریق استمرار و عادت
و چون جنید رضی اللہ تعالیٰ عنہ ترک سماع در زمانِ خود بجہت فقدان اخوان و شرائط
کرد دیگر چه توان گفت۔ و نیز مے آرند که از جنید رضی اللہ تعالیٰ عنہ پرسیده شد
که در سماع چه گوئی فرمود کل ما جمع همك مع الله فهو مباح[۵۱] این سخن از جنید
رضی اللہ تعالیٰ عنہ سند صوفیان است و اطلاقش محل لغزشِ اقدامِ عوام وجہال است
و بصحت رسیده است از وے که فرمود اذا رأیت المرید یطلب السماع فاعلم[۵۲]
ان فیه بقیة من البطالة و واجب اینست که مراد وے ازان قول آن خواهد بود که ہرچه در
شرع حرام و مکروه متفق علیه نباشد اگر باعثِ جمع ہم و حضور قلب شود باکے نیست۔
و چون وے رضی اللہ عنہ در بابِ سماع باین اطلاق فرمود لا بد مطلق سماع نزد وے
حرام نباشد۔ و مانا که حق نیز ہمین است۔ چه دعوی حرمت سماع علی الاطلاق بدونِ وجود
دلیل قطعی بر حرمتِ آن چنانچه بر زنا و شرب خمر و دیگر معصیت۔ چنانچه بعضے متفقه گویند
مکابره است و حق آنست واللہ اعلم که در شرع دلیلے قطعی ہمچنانکه بر اباحت او نیست

---

[۵۱] ہرچه که جمع کند ارادهٔ ترا با حق پس آن مباح است ۱۲

[۵۲] ہرگاه که بینی مریدے را که سماع بخواهد پس بدانکه در وے از بطالت باقی است (بطالت، بالفتح بیکاری و معطل شدن) ۱۲

بر حرمتِ او لذاته نیز نیست ۔ و در قوت القلوب میگویند که اگر ما مطلق و مجمل آنرا بے تقیید
به بعضے انواع و تفصیل در احوال سامعان گویم لازم آید انکار بسے از صدیقان و میل امام ابو حامد
محمد غزالی رحمة الله علیه در این مسئله هم بر اینجانب است ۔ و در کتاب احیاء العلوم بعد
از نقل اختلاف عمل مشائخ از نزد خود بدلیل معقول اثبات اباحت سماع مے کند و میگوید
سماع غنا در ذاتِ خود مباح است که اصلش سماع صوت حسن است و شنیدن آواز خوب
مر سامعه را مباح الاصل است چنانچه باصره را دیدن الوان و شکلهائے خوب و سیر و تماشائے
گل و گلزار پس ازان بعارض و چیزے بیرون از ذات گاه حرمت و کراهت پیدا کند و گاه
استحسان و استحباب و بسا که امر مباح در حد ذاتِ خود بعارضے از عوارض خارج از ذات
واجب و مستحب و حرام و مکروه گردد و میگوید اگر یکے قصد راه حج فرض یا نافله دارد و در راه مانده شود
و نتواند جنبید ناگاه شعرے ترغیب مهیج شوق افزا بآواز خوب دلکشا بشنود و راه دور و دراز
بیک روز طے کند چرا حرام باشد [۵۱] و للوسائل حکم مقاصد ها این سخن امام غزالی
نیز مبنی بر آنست که سماع غنا در اصل مباح است و دلیلے بر حرمتِ او نیست و الا وجود تازگی
و حدوث شوق چه فائده کند اگر یکے مانده و افسرده شود پیاله شراب بخورد که بدان
شوقے در راه رفتن حج یا قوتے بر گزاردن نماز پیدا کند درست باشد یا نباشد حاشا
و کلا ۔ اول اثبات اباحت باید کرد پس ازان این سخن بگفت و وے همچنین کرده و مختار
نزد وے اباحتِ غنا است ۔ و حرمت و کراهت بعارض است چنانکه گفته ایم و بعضے
گفته اند هو شبهة تبقی یعنی سرود شنیدن شبهه حرمت دارد و تقوے در آنست که
نشنوند ۔ در حدیث آمده است کان ابلیس [۵۲] اول من ناح و اول من تغنی و نیز در
حدیث آمده است از ابن مسعود رض الغنا [۵۳] ینبت النفاق فی القلب الحدیث
رواه البیهقی فی شعب الایمان عن جابر رضی الله عنه و ابن مسعود و ابن عباس
فرمودند و سوگند یاد کرده اند که مراد بلهو الحدیث در کریمه [۵۴] و من الناس من یشتری
لهو الحدیث سماع غنا است و مجاهد گفت که مراد بصوتك در کریمه [۵۵] و استفزز من استطعت منهم

۵۱ و برائے وسائل حکم مقاصد است ۱۲
۵۲ ابلیس اول کسے بود که نوحه کرد و اول کسیکه سرائید ۱۲
۵۳ سرود نفاق در قلب پیدا میکند تا آخر حدیث روایت کرد این را بیهقی در شعب الایمان از جابر رضی الله عنه ۱۲
۵۴ و از مردمان کسے هست که مے ستاند نغمے را که برائے بازی است ۱۲
۵۵ و از جا بجنبان هر کرا توانی از ایشان بآواز خود ۱۲

بصوتلت غناو مزامیر است و فضیل بن عیاض گفته الغنا رقیۃ الزنا و در حدیث احمد و ابی داؤد آمدہ است
کہ نافع گفت ابن عمر در راہے مے گذشت ناگاہ آواز مزامیرے بگوش وے رسید پس در آورد انگشتان خود را
در سوراخہائے گوش خود و برگشت ازان براہے دیگر و گفت مرا آیا مے شنوی یا نافع آوازے را گفتم نہ پس
برداشت انگشتان از گوش و گفت اینچنین دیدم از پیغمبر خدا صلے اللہ علیہ وآلہ وسلم نزد شنیدن آوازے نافع
گوید من در آن زمان صغیر بودم یعنی ازین جہت منع میکرد مرا از شنیدن آن و ماناکہ مراد ازین اخبار و آثار و مثال
آن غنائے خواہد بود کہ فعل و استماع آن بطریق لہو و لعب و داعیہ نفسانیت و شہوت حرام و بر وجہ بطالت
باشد تطبیقاً بین الدلائل وحفظاً للطرفین و محدثین را در احادیث مذکورہ درین باب سخن ہم ہست
وایشان میگویند کہ ہیچ حدیثے صحیح درین وارد نشدہ است و اعتماد درین باب بر قول ایشان است
فقط واللہ اعلم انتہے کاتب الحروف گوید کہ انصاف ہمین است کہ حضرت شیخ قدس سرہ مے نویسد
وجواب تفصیلی ازین استدلالات کہ حضرت شیخ از جانب اہل تحریم نقل فرمودہ در کتاب الامتاع
باحکام السماع مشروح است و نظیر در کتاب الاحیاء برائے طالب حق ہم معنی ہست کہ سخن محقق و قول منقح
دران مسئلہ ہمان است کہ حجۃ الاسلام امام محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ

| | |
|---|---|
| حیث قال فی الاحیاء ان السماع قد یکون حراماً | چنانکہ گفت در احیاء العلوم کہ سماع گاہے حرام محض میباشد |
| محضاً وقد یکون مباحاً وقد یکون مکروھاً | وگاہے مباح وگاہے مکروہ وگاہے مستحب اما حرام |
| وقد یکون مستحباً اما الحرام فھو لاکثر الناس | پس آن برائے اکثر مردمان است از جوانان و آن |
| من الشبان ومن غلبت علیھم شھوۃ الدنیا | کسان کہ خواہش دنیا بر اوشان غالب باشد نہ حرکت |
| فلا یحرک السماع منھم الا ما ھو الغالب علے | خواہد داد سماع در اوشان مگر آن صفات بد را کہ بر قلوب |
| قلوبھم من الصفات المذمومۃ واما المکروہ | شان غالب است واما مکروہ پس آن برائے کسے است |
| فھو لمن لاینزلہ علی صورۃ المخلوقین ولکن | کہ وے نہ قایم کند خود را بر صورت مخلوق (یعنی ویرا فطرتاً |
| یتخذہ عادۃ لہ فی اکثر اوقات علی سبیل اللھو | ذوق نباشد) ولیکن عادتاً آنرا در اکثر اوقات بر طریقہ |
| واما المباح فھو لمن لاحظ لہ منہ الا التلذذ | بازی اختیار سازد و اما مباح پس برائے کسے است کہ |
| بالصوت الحسن واما المستحب فھو لمن | ویرا از سماع حظے نباشد مگر صرف گرفتن لذت بذریعہ آواز نیک |
| غلبت علیہ حب اللہ تعالے ولم یحرک | واما مستحب پس آن برائے کسے است کہ بروے محبت حق تعالے |
| السماع منہ الا الصفات المحمودۃ انتھی | شانہ غالب باشد و سماع محرک نباشد مگر صفات محمودہ را۔ |

وشرح آن جملہ باذکر دلائل و حجج ہر فریق از اہل اباحت و تحریم و ایراد اسولہ و اجوبہ و تنقید و تزییف باحسن ترتیب
وضبط و ربط و رعایت انصاف و ترک اعتساف و بیان شرائط و ما یتعلق بہا در کتاب السماع من جملۂ
کتب احیاء علوم الدین مرقوم و محرر است من شاء الاطلاع علیہا فلیراجع الیہا فانہ کاف

سرود المغنون زنا
بوجہ مطابقت دادن میان دلایل و محافظت طرفین
ناسزا کردن
کجروی کردن
کسیکہ اطلاع برآن خواہد پس باید کہ رجوع بوے کند چراکہ وے کفایت

للمطالب و شفا برای طالب و شفا دهنده برای آن وبعد اللتیا والتی واضح ولائح شد که بر حرمت غنا علی الاطلاق باآلات باشد یا بے آلات دلیلے قاطع نیست وحرمت اگر باشد پس حرمت لذاتها نیست بل لعارضها است وہمین است مفاد و مضمون عبارات علمای فقهای محققین از حنفیه چنانچه صاحب در مختار و صاحب جامع الرموز می گویند

ومن ذلک ای من الملاهی ضرب النوبة للتفاخر والمباهات فلو للتنبیه فلا بأس به کما اذا ضرب فی ثلاثة اوقات لتذکر ثلث نفخات الصور لمناسبة بینهما فبعد العصر للاشارة الی نفخة الفزع و بعد العشاء الی نفخة الموت و بعد نصف اللیل الی نفخة البعث وصاحب ردالمحتار علی الدر المختار گوید وهذا یفید ان آلة اللهو لیست محرمة لعینها بل لقصد اللهو منها اما من سامعها او من المشتغل بها و به تشعر الاضافة الا تری ان ضرب تلک الآلة بعینها حل تارة وحرم اخری باختلاف النیة والامور بمقاصدها وفیه دلیل لساداتنا الصوفیة الذین یقصدون بسماعها امورا هم اعلم بها فلا یبادر المعترض بالانکار کیلا یحرم برکتهم فانهم السادة الاخیار امدنا الله تعالی بامداداتهم واعاد علینا من صالح دعواتهم و برکاتهم انتهی و در بدائع حنفیه مذکور است که السماع فی اوقات السرور تاکید اللسرور و تهیجا له مباح اذا کان ذلک السرور مباحا کالغناء فی ایام العید و فی العرس و فی وقت قدوم الغائب و وقت الولیمة والعقیقة و عند ولادة الولد و عند ختانه و عند حفظ القرآن انتهی۔

و از امور لهو است نواختن نوبت برائے فخر و مباہات یعنی ناز کردن پس اگر نوبت برائے تنبیه باشد پس وے مضائقه ندارد چنانکه نوبت در سه وقت نوازند برائے یاد دہانی نفخ کردن صور سه بار چراکه در آواز نوبت و آواز صور فی الجمله مناسبتے ہست پس نواختن نوبت بعد عصر اشارہ است به نفخهٔ فزع یعنی خوف و دہشت و بعد از عشا اشارہ است به نفخهٔ موت و بعد از نصف شب اشارہ است بنفخهٔ بعث یعنی از قبر بر آمدن و این قول فائده این امر مید ہد که آلهٔ لہو بالذات حرام نیست بلکه بقصد لہو حرام است شنونده وے را یا ہر که اشتغال دارد بدان و ہمین مشعر است اضافت نمی بینی که نواختن این آله بالذات گاہے حلال میشود و گاہے حرام باختلاف نیت واحکام بمقاصد آن و درین دلیل است برائے سرداران ما یعنی حضرات صوفیه که قصد می کنند از سماع آن آله امور ضروری را که عالم تراند بدان پس اعتراض کننده را بانکار آن عجلت نباید کرد که باعث محرومی از برکات شان باشد چراکه او شان سرداران بزرگ اند فائده رساند خدای تعالی مارا از امدادات شان و باز گرداند برما اثرے از نیک دعا ہا و برکات شان سماع در اوقات مسرت برای تاکید سرور و برانگیخته کردن وے مباح است ہرگاه که آن سرور مباح باشد مثل سرود در ایام عید و شادی و وقت واپس آمدن غائب و وقت ولیمه و عقیقه و وقت ولادت طفل و وقت ختنهٔ وے و وقت حفظ قرآن۔

و قاضی ثناء الله نقشبندی که اعلم علمای زمانه واتقی اتقیا ترو و فقیه الشان واتقی الناس بوده اند در مکتوبے بیکے از غلاة محرمین پرہیزگار و جمع غالی یعنی از حد گذرنده سماع می نویسند که حضرت

رسول کریم صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم در نکاح بضرب دف امر فرمودہ اند و امام مالک آنرا شرط صحت نکاح
گفتہ پس چون ضرب دف براے اعلان نکاح حلال و مستحب باشد دہل و طنبور و نقارہ وغیرہ را از
دف چہ تفاوت است براے لہو ہمہ حرام است و براے غرضے صحیح ہمہ حلال باشد کہ اعلان
نکاح از ہمہ می شود و فرق کردن در دف وغیرہ امری است غیر معقول انتہی و نیز واضح شد کہ مدار
حرمت این اسماع بر تلہی است و اختلاف حکم شے باختلاف اغراض و مقاصد از مشہورات فقہا
است نمی بینی کہ شرب مثلث[1] را براے تقوی جائز میدارند و براے تلہی حرام چنانچہ در ہدایہ
مذکور است وضرب النوبۃ براے تفاخر حرام و براے تنبیہ لا بأس می نویسند وضرب الطبل
براے غازیان در غزا و براے حاجیان در سفر حج مباح می دارند و در غیر آن ناجائز و اصطیاد براے
تلہی حرام و براے تحصیل قوت حلال مباح می گویند و نیز واضح شد کہ دفع تعارض از احادیث
مانعہ و مجوزہ و تطبیق در آنہا بغیر این تقریر میسر نیست فعلیکم بالانصاف فانہ خیر الاوصاف
(پس لازم گیرید انصاف را کہ وی بہترین صفتہاست و دور دارید)
وایاکم والاعتساف (خود را از بی راہ رفتن) و شیخ عبد الحق محدث در این مسئلہ اہتمامے
بلیغ دارد از این است کہ تکلم کردہ است در این مسئلہ در ہر دو شرح مشکوۃ شریف در مواضع
متعددہ و در شرح سفر السعادت و مدارج النبوۃ و رسالہ قرع الاسماع فی اختلاف احوال القوم
واقوالہم فی السماع و تحصیل التعرف فی معرفۃ الفقہ والتصوف و حاصل ہمہ تقاریر (جمع تقریر) شیخ ہمین است
کہ کاتب حروف عرض نمود و چون سخنے درین مسئلہ ہنوز باقی است اگر قدرے از کلام قاضی ثناء اللہ
نقشبندی کہ رفعت شان در علوم دینیہ از تصانیف شان ظاہر است بنقل در آید مناسب
تر است باید دانست کہ قاضی صاحب ہم در این مسئلہ رسالۂ مستقلہ دارند کہ در فصل اول ادلۂ
اہل تحریم و در فصل دوم ادلۂ اہل اباحت از کتاب و سنت نقل کردہ و تعارضیکہ در احادیث
محرمہ و مبیحہ است دفع آن ہم نمودہ و در فصل ثالث اقوال علماء دین آوردہ مے گوید کہ فصل چہارم در شنیدن
سرود اولیاء اللہ در این فصل ہیچ آیۃ یا حدیث وارد نیست و نیز از قدماء مجتہدان در این باب روایتے نیست
کہ در ان وقت سرود در صوفیہ رائج نبودہ و از متاخران ہر کہ انکار کردہ بر ظاہر پیچیدہ انکار کردہ و از حال
مستمعان جاہل و غافل است و چون کسے بغور آن رسد ہیچ دلیلے از ادلۂ شرع حرمت و کراہت
آن ثابت نمی شود لہذا علماء محققین باباحت فتوی دادہ اند

| | |
|---|---|
| فی شرح الکافی واعلم ان المکروہ من السماع | در شرح کافی است بدانکہ سماع مکروہ نزد علمای ما آنست کہ |
| عند علمائنا ما یکون علی سبیل اللہو وارادۃ | بر سبیل لہو باشد و ارادۂ گناہ باینطور کہ فاسقان در انجا جمع |
| العصیان بان یجتمع الفساق علی ذلک | شوند و نماز و قرآن ترک کنند و اما آنچہ از اہل نماز و قرآن و صالحین |
| ویترکون الصلوۃ والقرآن واما ما کان من | باشد پس سماع وی حلال است بلا خلاف علمای ما و از ین |

[1] مثلث بالضم و تشدید لام مفتوح سہ کردہ شدہ و سہ گوشہ و سہ یک کردہ شدہ و شیرۂ انگور کہ جز آن کہ دو حصہ آن بجوشیدن رفتہ باشد و یک حصہ ماندہ باشد

اهل الصلوة والقرآن من جملة الصالحين
فسماع هؤلاء حلال بلا خلاف من علمائنا
ولا يريدون بذلك الا وجه الله تعالى وحضوره
يذكرون الله فى خوف الآخرة وكل ذلك محمود
غير مذموم والتواجد والرقص ايضا غير مذموم
بهذا المعنى وفى شرح البزدوى المسمى بالنورى
اعلم ان السماع الذى اختلف علمائنا فى حقه
فهو ما كان على سبيل اللهو واللعب بان يجتمع الفسقة
وشاربوا الخمر وتاركوا الصلوة واما من يسمع وهو
صالح دائم الصلوة لا تارك الورد وقراءة القرآن
فهو حلال بلا خلاف بين علمائنا وكذلك الرقص
والتواجد وفى الامتاع ان السماع يحصل به
رقة القلب والخشوع واثارة الشوق الى لقاء
الله تعالى والخوف من سخطه والمقصود من ذلك قربة
فاذا كان السماع هكذا فكيف يكون فيه شائبة اللهو
والهوى وقال الشيخ شهاب الدين السهروردى فى
العوارف السماع يستجلب الرحمة من الله الكريم۔

سماع مقصود شان سوای توجه بحق وحضور وے امرے دیگر
نمی باشد یاد می کنند حق را بخوف آخرت واین همه
محمود است نه مذموم و تواجد ورقص نیز باین معنی مذموم نیست
ودر شرح بزدوی که موسومه به نوری است نوشته بدانکه
سماعیکه علماے ما دران اختلاف کرده اند مراد ازان آنست
که باشد بطریق لهو ولعب باینطور که جمع شوند در اجبا
نوشندگان شراب و فاسقین و بی نمازان واما هر که شنید
وے مرد صالح است و نماز گذار نه تارک ورد و قراءت
قرآن پس آن حلال است بلا خلاف میان علما و
همچنین است رقص و تواجد ودر رسالهٔ امتاع است
که بوجه سماع نرمی قلب وخشوع حاصل میگردد وشوق
لقای خدا برانگیخته می شود وخوف می آید از گرفت
وے ومقصود انیست که این فعل سبب قربت است
پس هر گاه که سماع چنان خواهد بود پس چگونه دران
شائبه لهو یا خواهش نفسانی خواهد شد وشیخ شهاب الدین
سهروردی در عوارف گفته است که سماع بسوی خود
می کشد رحمت را از خداوند کریم تعالی شانه

فائده اے برادر سرود عبارت است از کلام موزون با صوت موزون که در آن ذکر محبوب باشد
وآن را تاثیر است در هیجان شوق بلقاء محبوب واتیان بمرضیات وخوف از خشم ونامرضیات
او پس عوام الناس که قلوب شان مملوبه محبت نساء وامارد اند بر آنها از شنیدن سرود شوق
نساء وامارد غالب می شود وبشهوة حرام می کشد پس در حق آنها حرام است وکسیکه بجاروب
ذکر لا اله الا الله ۔ یعنی نیست هیچ معبود جز ذات پاک سینهٔ خود را از محبت ما سوی الله
پاک کرده باشد وجز ذات پاک هیچ مقصود نباشد سرود او را هیجان شوق لقاء الله تعالی
خواهد کرد وبر طلب مرضیات او تعالی خواهد گماشت وخوف از غضب او واحتراز از نامرضیات
او خواهد افزود پس سرود او را مستجلب رحمت خواهد شد ودر حق او عبادت باشد وداخل لهو الحدیث که
قرآن وحدیث بر حرمت آن ناطق اند نباشد چنانچه در عوارف گفته ؎

| | |
|---|---|
| کارِ پاکان را قیاس از خود مگیر | گرچه ماند در نوشتن شیر و شیر |

پس ہر کس کہ درویشان را در سماع بیند باید کہ در حق آنہا حسن ظن کند کہ ما ماموریم بحسن ظن و ممنوعیم از بدگمانی و درین باب آیات و احادیث وارد اند لیکن کسیکہ شنیدن سرود اختیار کند بروے لازم است کہ خود در نفس خود ملاحظہ کند و خود را از خود حساب گیرد بحکم حاسبوا قبل ان تحاسبوا اگر خود را اہل آن داند شریک شود والا نہ شود ؎

حساب کنید قبل ازاین کہ طلب گرفتہ شوید ۱۲

| | |
|---|---|
| نفس را تسبیح زاید در ہمین | خنجر و شمشیر اندر آستین |
| گر نماز و روزہ می فرمایدت | نفس مکار است مکرے زایدت |

و اگر بشنود شرائط سماع را نگاہ دارد و شرائط سماع ازان بعضے ضروری اند و بعضے استحسانی در این مقام ہفت بحث است اول در نفس قول دوم در قوال سیوم در مستمع چہارم در زمان پنجم در مکان ششم در اخوان ہفتم در مزامیر قول کہ بشنود باید کہ در آن کلمہ کفر و معصیۃ نباشد و ذکر حسن و جمال زنے یا مردے کہ زندہ باشد نبود و اگر ذکر محبوبے غیر معین یا از گذشتگان مثل لیلی و مانند آن باشد مضائقہ ندارد و فی فتح القدیر و من المباح ان یکون فیہ صفۃ امرأۃ مرسلۃ بخلاف ما اذا کان لعینہا حیّۃ و در قصیدہ بانت سعاد کہ ذکر جمال سعاد گذشتہ بود بحضور پیغمبر علیہ الصلوۃ والسلام کعب ابن زہیر خواندہ و آنحضرت منع نفرمودہ و قوال باید کہ تارک الصلوۃ و فاسق نباشد و معیشت او بر کسب سرود نباشد در فتح القدیر گفتہ التغنی للہو او لجمع المال حرام و لا یقبل شہادۃ من اتخذ التغنی صناعۃ یاکل منہا - یعنی سرود کردن برائے لہو و جمع کردن مال حرام است و ہر کہ سرود را وجہ معیشت خود کرد شہادت او مقبول نیست و شنوندہ باید کہ بغنائے نفس فائز باشد تا نفس او را بلہو حرام نکشد و وقت نماز و ذکر او راد نباشد و مکان خلوۃ باشد و مسجد نباشد کہ رفع اصوات و شغب در مسجد حرام است بلکہ سوائے نماز فرض در مسجد بہتر نیست و نوافل در خانہ بہتر و حاضران مجلس نامحرم و فاسق و ارباب نفس امارہ بالسوء نباشند چہ اگر مغنی و حاضران مجلس فاسق و غیر محرم باشند باطن صوفی از عکس صحبت آنہا ظلمت پذیرد و نور تجلیات الٰہی بروے فائز نگردد و حق تعالے می فرماید لا تقعد بعد الذکری مع القوم الظالمین یعنی منشین بعد پند دادن با قوم فاسقان با فاسق ہمالقدر نشیند کہ او را پند دہد امر بالمعروف و نہی منکر کند زیادہ با آنہا صحبت نکند

| | |
|---|---|
| صحبت صالح ترا صالح کند | صحبت طالح ترا طالح کند |

و مزامیر ہم اگر مؤید شوق و محبت الٰہی باشند آنرا حرام نتوان گفت چہ برائے حکمۃ اعلان نکاح و اعلام قافلہ و غازیان چون دف جائز باشد بلکہ طاعت بود برائے ہیجان شوق الٰہی البتہ بہتر باشد مولوی روم فرماید ؎

خبردار کردن ۱۲

| | |
|---|---|
| ہم چو نے زہرے و تریاقے کہ دید | ہم چو نے دمساز و مشتاقے کہ دید |

ؒ و در فتح القدیر است کہ مباح است انیکہ دران تعریف زنے باشد گذاشتہ شدہ بخلاف آنکہ زنے معینہ باشد و زندہ ۱۲

یعنی نے درحق فاسقان زہر است ودرحق صوفیان صادق تریاق[۵۱] است انتھی ماقال القاضی فی الرسالۃ المعمولۃ فی احکام السماع
تمام شد آنچہ نوشت قاضی در رسالہ معمولہ خود در احکام سماع ۱۲
قدوۂ اہل تحقیق وانصاف حضرت میرزا جان جانان نقشبندی مجددی در مکتوبے بجواب سائلے ارقام می فرمایند
مخدوما درمسئلہ سماع درمیانہ ائمہ فقہا وحضرات صوفیہ رحمۃ اللہ تعالیٰ علیہم اجمعین اختلاف قوی است
فرقۂ اولی می گویند کہ سماع مطلقاً حرام است بنا بر مصلحت سد باب افراط وفرقۂ ثانیہ می فرمایند کہ بالاطلاق
حلال است باقتضائے غلبۂ ذوق وحال وانصاف آنست کہ سماع بردو قسم است یکے آنکہ شخصے کہ محل
فتنہ نباشد کلامے موزون باصحنے موزون بے مداخلت محذور شرعی انشاد[۵۲] نماید وفسادے ازان در باطن
مستمعین نزاید بلکہ سرورے یا حزنے در قلب پدید آید این قسم سماع البتہ مباح است کہ مرکب از دو امر
مباح کہ کلام موزون وصوت موزون باشد چرا غیر مباح گردد ونیز در قرن اول در تقریبات مشروعہ
مثل نکاح وقدوم اکابر معمول بودہ واتقیاء وعلماء امت احیاناً ارتکاب آن نمودہ اند چنانچہ از کتب احادیث
ظاہر مے شود اما این عمل ازان بزرگان بر سبیل اتفاق واقع مے شد نہ بطریق التزام قسم دویم آنست کہ
غالیان متاخرین رواج دادہ اند آنرا بجد گرفتہ وامور غیر مشروعہ را در ان خلط نمودہ انیقسم بقدر مداخلت
امور غیر مباحہ از کراہت بحرمت خواہد رسید واعتقاد اباحت محرمات متفق علیہا بکفر خواہد انجامید وانیکہ
جماعتے از ارباب کمال رغبت بسماع مباح نیز ندارند از خصوصیات ذوقی است نہ از احکام شرعی
مثلاً شارب خمر میل بنقل شیرین نمی کند وآنکہ معتاد بافیون است رغبت بنقل نمکین نمی نماید باآنکہ
یکے نقل دیگرے را حرام نمیداند ہمچنین حضرات سلسلۂ چشتیہ کہ نشاء نسبت اینہا بہ نشاء خمر مشابہ
است از شور نغمات متلذذ می شوند نہ بسکوت وحضرات طریقۂ نقشبندیہ کہ نشاء نسبت شان برودگی
افیون مناسب است از سکوت حظ بر میدارند نہ از شور وہنگامہ پس منشاء این خلاف ذوق و
طبع است نہ دین وشرع واکابر جمیع طرق حقہ تابع دین وملت اند نہ تبع ہوا وطبیعت ونیز ہمہ در
اجتناب از غیر مباح متفق وحیلائے ہر دو طرف از اعتبار ساقط اند وافراط وتفریط ممنوع است
وتفصیل این مسئلہ از کتب مبسوطہ محققین مثل امام حجۃ الاسلام غزالی وشیخ الشیوخ سہروردی وغیرہما
باید طلبید والحمد للہ کہ فقیر از سماع غیر مباح تائب وسماع مباح را تارک ودر عقیدۂ اباحت وغیر
اباحت آن تابع کتاب وسنت است وتکلم از ذوق ووجدان زیادہ ازین ضرور نیست از کتب
قوم ظاہر است کہ ارباب احوال صحیحہ ومقامات سنیہ[۵۳] در سماع مباح جانہا دادہ اند وہر کہ از مذاق

---

۵۱ یعنی نے چونکہ احوال ہجر ووصال بیان میکند پس زہر ہم شد وتریاق ہم باین طور کہ عشق را حرکت می دہد کہ آن زہر است درحق بدن وتریاق است درحق جان باینکہ موجب فنای ہستی موہوم شد پس زہر شد درحق وے ودر مقام لقا بلی عطا میکند پس تریاق گردید ۱۲ ۵۲ انشاد بکسر دال مہملہ شعر خواندن وتعریف گم شدہ کردن ۱۲ ۵۳ سنیہ بفتح اول وکسر نون ویای تحتانی مشدد بمعنی روشن وبلند ۱۲ ۵۴ مثل حضرت خواجہ قطب الدین بختیار کاکی رحمۃ اللہ علیہ کہ برین شعر حضرت شیخ احمد جام رح ع کشتگان خنجر تسلیم را + ہر زمان از غیب جانے دیگر است جان خود را بجانان سپردند کہ قصہ اش در اخبار الاخیار مصنفہ حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی مرقوم است ۱۲

علما، صوفیه واقف است وعقل سلیم و ذوق صحیح دارد قدر این تحریر میداند وبس خیر[۵۱] الکلام ما قل
ودل والسلام ومولانا محمود قاشانی در خلاصة العوارف می نویسد از جمله مستحسنات صوفیه که محل
انکار بعضے از علما، ظاهر است یکے اجتماع ایشان است از برائے سماع غنا والحان واستحضار قوال
از بهرآن دو وجه انکار شان آنکه این رسم بدعت است چه در عهد رسالت وزمان صحابه وتابعین
وعلما ومشایخ سلف معهود نبوده است وبعضے از مشایخ متاخر آنرا وضع کرده اند ومستحسن داشته
وجواب آنست که هرچند بدعت است ولیکن مزاحم سنتے نیست پس مذموم نبود خصوصًا که مشتمل
بود بر فوائد واز جمله فوائد یکے آنست که اصحاب ریاضات وارباب مجاهدات را از کثرت
معاملات گاه گاه اتفاق افتد که کلالتی وملالتے در نفوس وقلوب حادث شود وقبضے ویأسے
که موجب فتور اعمال وقصور احوال باشد طاری گردد پس مشایخ متاخر از بهر رفع این
عارضه ودفع این حادثه ترکیبے روحانی از سماع اصوات طیبه والحان تناسبه واشعار
مهیجه مشوقه بروجهی که مشروع باشد ترتیب نموده اند وایشانرا بر تناول آن بوقت حاجت
تحریص فرموده تا بدان واسطه کلالت وملالت از ایشان مرتفع شود ودیگر باره از سر شدت
شوق وحدت شغف[۵۲] رو بمعاملات آرند فائده دوم آنکه سالکان را در اثنا، سیر وسلوک
بسبب ظهور واستیلا، صفات نفوس وقفات وحجبات[۵۳] بسیار افتد وشاید که بدان
سبب مدتے طریق مزید احوال بر ایشان مسدود گردد وبطول فراق صورت اشتیاق
نقصان پذیرد پس ممکن بود که مستمع را در سماع الحان لذیذ یا غزلیکه وصف الحال او بود
حالے غریب که تحریک دواعی شوق وتهییج توازع محبت کند روے نماید وآن وقفه
یا حجبه از پیش برخیزد وباب مزید مفتوح شود فائده سوم آنکه اهل سلوک را که حال ایشان
هنوز از سیر بطیر وسلوک بجذبه ومحبیے بمحبوبے نینجامیده باشد در اثنا، سماع ممکن بود
که مسمع روح مفتوح گردد ولذت خطاب ازل وعهد اول یاد آید وطائر روح بیک
نهضه ونفضه غبار هستی وندادهٔ حدوث از خود بیفشاند واز غواشے[۵۴] نفس وقلب وجمله
اکوان[۵۵] تجرد گردد وآنگاه در فضائے قرب ذات در طیران آید وسیر سالک بطیر مبدل
شود وسلوکش بجذبه ومحبی بمحبوبے وبیک لحظه چندان راه قطع کند که سالها در سیر

[۵۱] بهتر کلام آنست که اندک باشد وبر بسیار دلالت کند. ما قل ودل کنایه از کلام قلیل که دلالت کند بر مراد ومدعائی بسیار ۱۲ [۵۲] شغف بالفتح رسیدن چیزے به پردهٔ دل وبفتحتین در آویختن چیزے بچیزے ۱۲ [۵۳] حجبات جمع حجب بضمتین بمعنی پرده ها این جمع حجاب است ۱۲ [۵۴] غواشی جمع غاشیه بمعنی قیامت وآتش [illegible] وپوشش وپوشیدنی [illegible] زین وخیمه ودرد دیماری ۱۲ [۵۵] اکوان بالفتح بمعنی موجودات ومخلوقات این جمع کون است که بالفتح باشد وهمی توانند که جمع کائن باشد که بمعنی پیدا شونده است ۱۲

سلوک بغیر سماع نتواند شد واگر منکر سماع این فوائد را به آفات که در سماع متوقع است مقابله کند گویم دفع آن آفات واجب آید و از امکان و قوع آن ترک سماع لازم نگردد وخیر اعمال که صلوٰۃ است در حق بعضے موجب فلاح است چنانکہ۔

| | |
|---|---|
| قد افلح المومنون الذین هم فی صلوتهم خاشعون | هر آئنہ رستگار شدند مسلمانان آنانکہ ایشان در نماز خویش نیالش کنندگان اند |

و در حق بعضے سبب ویل چنانکہ۔

| | |
|---|---|
| ویل للمصلین الذین هم عن صلوتهم ساهون | وای آن نمازگذار انند که ایشان از نماز خود غفلت می ورزند |

و باوجود احتمال سهو و غفلت که موجب ویل اند ترک صلوٰۃ جائز نبود و انصاف آنست که درین زمان سماع بروجهیکه عادت اہل روزگار متصوفہ است رسمے است عین وبال و محل انکار است چه بیشتر جمعیتها که درینوقت مشاهده می افتد بناء آن بر دواعی نفسانی و حظوظ طبیعت است نه بر قاعدهٔ صدق و اخلاص و طلب مزید حال که وضع این طریق در اصل بدان اساس بوده است جماعتے را باعث بر حضور مجلس سماع داعیه تناول طعامیکه دران مجمع متوقع بود و طائفه را میل برقص و لهو و طرب و عشرت و قومے را رغبت بمشاهده منکرات و مکروهات و جمعے را استجلاب اقسام دنیوی و بعضے را اظهار وجد و حال به تلبیس محال دیگر وہے را گرم داشتن بازار شیخ و ترویج متاع تصنع و بالجملہ محض وبال و عین ضلال است و محل انکار اہل دیانات و هر مجمع که بناء آن بر یکے ازین مقاصد بود و طلب مزید حال و صفاء باطن و جمعیت خاطر از انجا متعذر و متعسر باشد و احتراز نمودن ازان طریق اولی و انبساط این شکایت نه درین عهد بلکه در زمان رئیس القوم جنید رحمۃ الله علیه که وقت ظهور مشایخ و اجتماع صوفیان بود مبسوط بوده است و جنید رحمۃ الله علیه در آخر حال سماع غنا نمیکرد گفتند چرا اکنون سماع نکنی گفت مع من یعنی باکه سماع کنم گفتند تسمع لنفسك یعنی از برای خود بشنو گفت عمن یعنی از که بشنوم درین قول اشارت بدانست که سماع با یاران همدرد باید کرد و از کسے باید شنید که صاحب درد بود و از سر صدق و ارادت گوید بجهت محض آخرت و این هردو مطلوب دران زمان عزیز و مفقود بوده فکیف بهذا الزمان پس اگر کسے را حضور چنین جمعے دست دهد فکفی بذلك غنیمة والا ترک آن سلامت دین را اولی داند و شک نیست که آوازهای خوش از جملہ نعمتهاے الٰهی است و در تفسیر این آیت که یزید فی الخلق ما یشاء آورده اند که آن زیاده آواز خوش است و چه عجب که روح انسانی را بسماع اصوات طیبه و نغمات متناسبه التذاذے و استرواحی بود و حال آنست که روح بعضے از حیوانات ازان لذت یابد چنانکه اشتر به نغمه حدا بارهاے گران باسانی بکشد و بیک روز چندین منازل از سر نشاط طے کند حکایت است از رقی رحمۃ الله علیه که وقتے در بادیه بقبیله از قبائل عرب برسیدم یکے از ایشان مرا بخانهٔ خود فرود آورد و ضیافت کرد پیش از احضار طعام غلامے را دیدم سیاه در آنخانه بند بر پا نهاده و شترے چند مرده بر در خیمه افتاده آن غلام مرا گفت تو امشب مهمانی و مولاے من مهمان را سخت گرامی دارد توقع چنان است

پس مافی است این غنیمت ۱۲

زیاده میکند آفرینش هرچه خواهد ۱۲

حاضر کردن ۱۲

تنبوی خود شیخ ۱۲

که خدای را شفاعت کنی تا مرا ازین بند خلاص دهد چون طعام حاضر کرد گفتم نخورم تا این بنده را خلاص دهی گفت
این غلام مال مرا همه تلف کرده و مرا بخاک فقر نشاند گفتم چه سبب گفت تعیش من از منافع این شتران بود
و این غلام آوازی بغایت خوش دارد بارهای گران بر ایشان حمل کرد و بنغمهٔ حدا ایشان را گرم میراند تا راه
سه روزه بیک روز قطع کردند چون بمنزل رسیدند و بارها بینداختند همه بیفتادند و جان بدادند اکنون او را بتو بخشیدم
روز دیگر خواستم که آواز او بشنوم و حال شتران از استماع نغمات او مشاهده کنم مضیف غلام را فرمود تا نغمهٔ حدا
آغاز کرد شتری آنجا بسته بود چون آواز بشنید بر سر بگردید و ریسمان (بگسست) بگسست و من نیز از غایت خوشی آواز
او بیهوش شدم و بیفتادم تا مضیف اشارت بغلام کرد که بس و هر که از آواز خوش لذت نیابد نشان آنست
که دلش مرده است یا سمع باطنش باطل گشته انک لا تسمع الموتی و لا تسمع الصم الدعاء وانهم عن السمع لمعزولون
(هر آئینه تو نمی توانی شنوانید مردگان را و نمی توانی شنوانید کران را آواز خواندن ۱۲ هر آئینه شیطانان از شنیدن کلام ملائک)
وصف حال این طائفه است و حکایت شافعی رحمة الله علیه در ساحتی می گذشت یکی با او همراه شد بجای
رسیدند که قوالی نغمه میکرد بایستاد و همراه را گفت تو ازین سماع هیچ طرب می یابی گفت نه گفت پس
معلوم شد که حس باطنه نداری از جنید پرسیدند که سبب چیست که شخصی آرمیده با وقار ناگاه آوازی می شنود
و اضطراب و قلق در نهاد وی افتد و ازوی حرکات غیر معتاد ظاهر میشود گفت چون حق سبحانه تعالی در عهد
ازل و میثاق اول با ذرات ذریات بنی آدم خطاب الست بربکم کرد حلاوت آن خطاب و عذوبت آن
(آیا نیستم پروردگار شما ۱۲) (شیرینی ۱۲)
کلام در مسامع ارواح ایشان بماند لاجرم هرگاه که آوازی خوش بشنوند لذت آن خطاب یاد شان یاد آید
و بذوق آن در حرکت آیند و این معنی مطابق قول ذوالنون مصری است رحمة الله علیه که الاصوات الطیبة
(آوازهای پاکیزه)
مخاطبات و اشارات الهیة استودعها عند کل طیب و طیبة سمنون محب رحمة الله علیه گوید
(مخاطبات و اشارات الهیه اند که بطور امانت داشته است حقتعالی نزد هر پاک و صلاح مرد باشد یا زن ۱۲)

| | |
|---|---|
| السماع نداء من الحق للارواح والوجد عبارة عن اجابة الارواح لذلك النداء والغشی عبارة عن الوصول الی الحق والبکاء اثر من آثار فرح الوصول | سماع ندائیست از حق بارواح و وجد عبارت است از قبول کردن ارواح آن ندا را و غشی عبارت است از وصول بحق و گریه نشانی است از نشانهای فرحت وصول ۱۲ |

و این بکا که سمنون یاد کرد نوعی است از انواع بکا که آنرا بکاء فرح خوانند چه سبب بکا یا خوف بود یا شوق یا فرح
یا وجدان و شیخ الاسلام قدس سره در عوارف آورده است که بکاء وجدان دیگر است و بکاء فرح دیگر بکاء
فرح آنست که کسی از فرط سرور بگرید چنانکه فرزندی یا محبوبی منقطع الخبر ناگاه از سفری باز آید محب مشتاق
را از غایت فرح گریه پدید آید و اما بکاء وجدان آنست که چون لمعه از لوامع حق الیقین طارق شود
و صدمهٔ قدم بر حدوث آید بقیهٔ وجود واجد که سمت حدثان دارد در تصادم قدم و حدوث بطریق ترشح
(راه) (با هم زدن)
بر خیزد و اثر این حال در صورت تجلب قطرات عبرات ظاهر شود و گفته اند لا یصلح السماع الا لمن کان نفسه
میتة و قلبه حیا و ابو علی دقاق رحمة الله علیه گفته است۔
(جذب) (اشک ۱۲) (لیاقت سماع نمیدارد مگر کسیکه نفس وی مرده باشد و قلب وی زنده ۱۲)

| | |
|---|---|
| السماع حرام علی العوام لانهم یسمعون بحیوة نفوسهم و | سماع حرام است برای عوام چرا که اوشان می شنوند در حا |

مباح للزهاد لانهم من ارباب المجاهدات و مستحب لاصحابنا لانهم یسمعون بحیوة قلوبهم۔

زندگی نفوس خود ومباح است برای زاهدان چراکه اوشان از ارباب مجاهدات اند ومستحب است برای یاران ما چراکه اوشان می شنوند به زندگی قلوب خود

واز شبلی رحمة الله علیه پرسیدند که سماع چیست گفت۔

ظاهره فتنة وباطنه عبرة فمن حصل له معرفة الاشارات حل له سماع العبرة والا فقد ابتلی بالفتنة۔

ظاهر وی فتنه است وباطن وی عبرت است پس هرکرا شناخت اشارات حاصل شد ویرا سماع عبرت حلال است ورنه بتحقیق در فتنه مبتلا کرده خواهد شد

وجنید گفت السماع فتنة لمن طلبه وترویح لمن وجده (سماع فتنه است کسے راکه طلب کند او را و راحت دادن است مر کسے راکه بیابد آنرا ۱۲) وخاصیت سماع آنست که هرچه بر ولایت بشریت سلطنت وارد از القویت کند وغالب تر گرداند پس درحق طائفه که سر ایشان بهجت وارادت حق مشغول و متعلق بود سماع ممد ومعاون باشد بر طلب کمال ودرحق بعضے که ضمیر ایشان بهوا ممتلی بود موجب هلاک و وبال واز اینجاست منشاء اختلاف اقوال ائمه در تحریم وتحلیل سماع ذوالنون رحمة الله علیه گفته است

السماع وارد حق جاء یزعج القلوب الی الحق فمن اصغی الیه بحق تحقق ومن اصغی الیه بنفس تزندق۔

سماع واردے است از حق که جنبش میدهد قلوب را بسوے حق پس هرکه صاف کرد خود را برای حق ثابت گشت وهرکه صاف کرد خود را برای نفس زندیق گشت

ووجد در سماع اگرچه کمال حال مبتدیان است ولکن نقصان حال منتهیان است چه وجد عبارت است از باز یافتن حال شهود وباز یافتن بعد از گم کردن بود پس واجد در سماع بحقیقت فاقد بود وسبب فقدان حال شهود ظهور صفات وجود وصفات وجود یا ظلمانی بود وآن صفات نفسانیست که حجب مبطلانست یا نورانی وآن صفات قلبی است که حجب محققان است ومنشاء وجد در سماع یا مجرد نغمات طیبه بود واصوات متناسبه وتلذذ از آن نصیب روح بود وبس ویا مجموع اصوات یا معانی ابیات والتذاذ از ان مشترک بود میان ارواح وقلوب درحق محققان ومیان ارواح ونفوس درحق مبطلان و در مجرد نغمات که روح به استلذاذ (طلب لذت کردن ۱۲) از آن منفرد بود قلب استراق سمع (دزدیده گوش فرا داشتن ۱۲) کند درحق محق ونفس درحق مبطل ومنتهیان را که بجهت خلاص از حجاب وجود حال شهود دائم بود وسماع مخاطبات سری متواتر سماع الحان انزعاج نتواند کرد چه انزعاج (بے آرام شدن ۱۲) بواسطه هجوم حال غریب پدید آید واهل شهود دائم وسماع متواتر را حال شهود وسماع خطاب غریب وعجیب نماید لاجرم از آن منزعج نشوند یکے از اصحاب سهل بن عبدالله حکایت کند که چندین سال در صحبت سهل بن عبدالله بودم هرگز ندیدم که بسماع چیزے از ذکر قرآن وغیر آن متغیر شد تا آخر عمر این آیت پیش او خواندند که فالیوم لایؤخذ منکم فدیة (پس امروز گرفته نشود از شما فدیه ۱۲) ناگاه حال بروے بگردید وچنان بلرزید که نزدیک بود که بیفتد بعد از آن از وے سبب

آن پرسیدم گفت نعم قد لحقنی ضعف وہمچنین وقتے بسماع این آیت الملک یومئذٍ الحق للرحمٰن
یعنی لاحق شدہ مارا ضعف ۱۲ — بادشاہی حقیقی آن روز خدارا است

متغیر شد ودر اضطراب آمد چون بحال وقرار خود بازگشت ابن سالم کہ از جملہ اصحاب او بود ازان حال سوال کرد جواب داد کہ آن از ضعف بود گفتند اگر آن ضعف بود پس قوت چہ باشد گفت قوت آن بود کہ ہیچ وارد بشخص فرو د نیاید الا کہ بقوت حال آنرا ابتلاع نماید
بگلو فرو بردن ۱۲

و فرو خورد و از وے متغیر نشود وقتے ممشاد دینوری جائے بگذشت کہ طائفہ مبتدیان در سماع بودند چون او را بدیدند سماع را ترک کردند گفت ہمچنان با سر حال خود روید کہ اگر جملہ ملاہی دنیا در گوش من جمع گردد ہیچ ذرہ قصد مرا مشغول بگرداند ودرد مرا شفا ندہد واز سہل بن عبد اللہ رحمۃ اللہ علیہ روایت است کہ گفت حالی قبل الصلوٰۃ کحالی فی الصلوٰۃ واین اشارت است
حال من قبل نماز مثل حال من است در نماز ۱۲

بدوام حال شہود وہر کہ او را انتقام بود حال او در سماع ہمچنان بود کہ پیش از سماع وہر دل کہ پیوستہ حاضر حق بود والقاء سمع کند از ہر آوازے کہ بدو رسد خطاب الٰہی فہم کند پس سماع او موقوف نبود بر نغمات والحان آدمی چنانکہ ابو عثمان مغربی رحمۃ اللہ علیہ گوید

| | |
|---|---|
| من ادعی السماع ولم یسمع من صوت الطیور وصریر الباب وتصفیق الریاح فاعلم ان دعواہ افتراء وباطل۔ | ہر کہ دعوے کرد سماع را ونشنید آواز طیور را وآواز دروازہ را وآواز جنبش برگ را پس بدان کہ دعوای وے بہتان وباطل است |

بلکہ چنان شود کہ سماع او از اندرون خود بود ومحتاج مسمعے خارجی نباشد چنانکہ حصری گوید

| | |
|---|---|
| ایش اعمل بسماع ینقطع اذا انقطع من یسمع منہ ینبغی ان یکون سماعک سماعًا متصلاً غیر منقطع | چہ عمل کنم در سماع کہ منقطع شود ہر گاہ کہ منقطع شود شخصے کہ می شنود آنرا باید کہ سماع تو سماع متصل باشد نہ منقطع ۱۲ |

واینچنین کس کہ سماع او متصل بود پیوستہ بدل حاضر غیب بود وگوشش باطنش از حدیث النفس خالی پس گاہ خطاب الٰہی شنود وگاہ از خارج وقتے شبلی رحمۃ اللہ علیہ شنید کہ در بازار بغداد یکے میگفت خیار دہ بدانگے نعرہ برآورد گفت کہ چون خیار دہ بدانگے بود حال اشرار خود چگونہ باشد وقتے صاحبدلے شنید کہ منادیئے بانگ میزد سعتر بری بیفتاد چون باز آمد پرسیدند کہ سبب چہ بود گفت من از حق شنیدم کہ می گفت اسع تر بری رو ایت از

ف سعتر بالفتح پودینہ کوہی کذا فی منتہی الارب واین را اطبا بصاد مینویسند بجہت اجتناب از مشابہت بشعیر کذا فی غیاث اللغات بری بر بالفتح بمعنی بیابان ونیکوکار ور است گو ولبسیار خیر و نامی است از نامہای حق تعالیٰ کذا فی المنتخب ویا ء برای نسبت است پس مفہوم ندای منادی کہ صرف الفاظ سعتر بری میگفت این بود کہ پودینہ بیابانی میفروشم والفاظی کہ ازین صدا آن صاحبدل القا شد این بود کہ اسع ترَ برّی اسع صیغہ امر مذکر حاضر معروف است از سعی بمعنی کوشش کردن وتر مخفف تریٰ است کہ صیغہ واحد مذکر حاضر مضارع معروف است بمعنی خواہی دید ومعنی بر بسیار خیر یا اسمے از اسماء حق تعالیٰ چنانکہ بالا گذشت ویا ء برای واحد متکلم است پس میتوان شد کہ صاحبدل معانی این صدا چنین فہمیدہ باشد کہ سعی کن در راہ حق خواہی دید بسیار خیر یا تجلی اسم حق کہ برّ است تماشا ہمہ خواہد شد واز ہمین نوید صاحبدل را انبساطی شتے ومسرتے پیدا آمد کہ نعرہ زد وبیفتاد دو نقرہ اعرابی میان ہر دو فقرہ بوجہ بے محاورہ اہل زبان بودہ است کہ اہل زبان اکثر در مکالمہ لحاظ اعراب نمی کنند واللہ اعلم بالصواب ۱۲

امیر المؤمنین علی رضی الله عنه کرده اند که وقتی بانگ ناقوس شنید باصحاب گفت شما میدانید که او چه میگوید گفتند نه گفت میگوید

سبحان الله حقا حقا ان المولى صمد يبقى

پاک است خدای برحق بیشک مولی یکتائی باقی است

وابو عبد الرحمن سلمی گوید که وقتی در پیش ابو عثمان مغربی رفتم و یکره آنجا بر کار نهاده بود و کسے بدان آب از چاه می کشید و یکره آواز میکرد ابو عثمان مرا گفت یا ابا عبد الرحمن میدانی که یکره چه میگوید گفتم نه گفت میگوید الله الله وگفته اند اهل سماع سه طبقه اند اوّل ابناء حقایق والیشان در سماع مخاطبهٔ حق شنوند با خود و طبقهٔ دیگر اهل مناجات که بواسطهٔ معانی ابیات که در سماع شنوند بدل با حق خطاب کنند والیشان بصدق مطالب باشند در انچه بدان اشارت می کنند بحق و طبقهٔ سیوم فقراء مجرد که جملهٔ علاقات دنیا و آفات قطع کرده باشند و سماع الیشان بطیبة القلب بود و این طایفه بسلامت نزدیک تر اند والله اعلم انتهی و شیخ المحدثین شیخ عیسی ابن عبد الرحیم در رسالهٔ سماع میگوید۔

قد اختلف العلماء في سماع الغنا مجردا او مع الالات فحرمه جماعة واباحه اخرون وتمسك كل من الفريقين بدلائل تكلموا فيها تصحيحا وتزئيفا ولسنا الان بصدد بيانها انما الغرض التنبيه لمن يتحرى السلامة في الاعتقاد والعمل على ما هو الاوفق له في هذه المسئلة فنقول الاقرب فيها الى السلامة على ما هو الظاهر والمطابق لمقتضى القوانين الشرعية ان يفصل فيها باعتبار جانبي العمل والاعتقاد اما في جانب العمل فالاحوط ان يجتنب عن استماع الغنا والالات فان ذلك مجتهد فيه والمانع يحرمه والمخالف يبيحه واذا دار الامر بين كون الشئ حراما عند البعض ومباحا عند اخرين فالاحتياط في اجتناب ذلك الشئ فان من فعله كان مرتكبا لفعل حرام عند المانع ويصير فاسقا مردود الشهادة عنده اذا كان مصرا على ذلك وعلى قول المخالف لا يكون بتركه فاسقا بل ولا ملوما عنده لانه مباح عنده و لا

اختلاف کرده اند علما در سماع غنا مجرد باشد یا مع آلات پس جماعتے ویرا حرام دانسته و دیگران مباح کرده و هر یکے از هر دو فریق تمسک کرده بدلائلیکه علما کلام کرده اند در صحت و عدم صحت آن و ما اینوقت در پی بیان آن نیستم بلکه غرض ما تنبیه است برای کسیکه بجوید سلامتی خود را در اعتقاد و عمل بانچه که موافق تر باشد برای وے درین مسئله پس میگوئیم که قریب ترین بسلامت و ردی موافق ظاهر و مطابق مقتضاے قواعد شرعیه اینست که تفصیل کند دران باعتبار هر دو جانب عمل و اعتقاد اما در جانب عمل پس مناسب تر اینست که پرهیز کند از شنیدن سرود و مزامیر که این بمنزله طے شده است و مانع حرام میگوید و مخالف مباح میگوید و هرگاه که واقع شد امر در بودن شئے نزد بعض حرام و نزد دیگران مباح پس احتیاط در پرهیز است ازان چیز پس آنکسیکه کرد آنرا گشت مرتکب فعل حرام نزد مانع و گشت فاسق مردود الشهادت نزد شان هرگاه که اصرار کرد بران و بر قول مخالف بترک وے فاسق نخواهد شد و نه قابل ملامت زیرا که آن مباح است نزد وی و بر ترک مباح گناه

اثم على ترك المباح بالاتفاق بل يكون ماجوراً
اذا تركه للخروج عن ريبة الخلاف و اما
فى جانب الاعتقاد فالاحوط ان يجتنب عن الانكار
على من يباشره فان المسئلة مجتهد فيها ولا انكار
فى المجتهد فيه لان الاختلاف فى الفروع رحمة
من الله تعالى خص بها هذه الامة فلا يجوز الانكار
عليه على الصحيح كما هو مقرر فى محله ثم الانكار
فى هذه المسئلة خصوصا يؤدى الى شناعة عظيمة
لا يجترء عليها مسلم فان فى انكاره انكار على الشارع
صلى الله عليه وسلم وجماعة من اكابر الصحابة رضى
الله تعالى عنهم والتابعين وائمة المذاهب المتبوعة و
تبع التابعين الذين عدلهم رسول الله صلى الله
عليه واله وسلم وشهد لهم بكونه خير القرون وفى
الانكار تسجيل عليهم بارتكابهم لفعل الحرام والمنكر
لا يستعرين لك فان تردد متردد فى ذلك فعليه
بتتبع السير والاثار ليظهر له ذلك انتهى[عه]

نیست بالاتفاق بلکه ثواب داده خواهد شد وقتیکه ترک
وے بغرض بیرون آمدن خود کرد از شائبہ خلاف و اما
در جانب اعتقاد پس مناسب تر آنیست که از انکار بر کسیکه این
اختیار کرده پرہیز کند پس بتحقیق که این مسئله طی شده است و
در چنین مسئله انکارے نشاید چرا که اختلاف در فروع رحمت است
از حق تعالی خاص کرده شد بدان این امت پس جائز نیست انکار
بران بمذہب صحیح چنانکه بمقام خود مذکور است باز انکار درین
مسئله خاصة میرساند بسوے زشتی عظیم که مسلمانے بران جرأت
نخواهد کرد که در انکار وی لازم می آید انکار بر شارع صلی الله علیه
وسلم و جماعتی از اکابر صحابه رضی الله تعالی عنهم و تابعین و ائمه
مذاهب متبوعه و تبع تابعین ای کسانیکه رسول الله صلی الله
علیه وآله وسلم اوشان را در خیر القرون شمار کرده و شهادت داد و در
انکار مُهر کردن است بران حضرت به ارتکاب شان فعل
حرام را و منکر را باین شعورے ندارد و اگر کسے درین تردد کند پس
بر خود لازم کند جستجو را در کتب سیر و آثار این امر بروی ظاهر
خواهد شد انتهی۔

عه دانستنی است که تا اینجا حضرت مصنف علام علیه رحمة الله تعالی الی یوم القیام را نوبت تحریر رسیده بود که این خاکدان ظلمانی را گذاشته زینت افزای عالم جاودانی گشتند اما چونکه در مقدمهٔ کتاب هذا تبسیطیر مقدمه و ده لطیفه و خاتمه وعده فرموده بودند لهذا آنرا صاحب تکمله یعنی نبیره و خلیفهٔ شان حضرت ولی نعمت دارین استادی و مرشدی مولانا حافظ شاه علی انور قلندر قدس سره الاطهر در از منه قریبه تکمیل فرمودند چنانکه خود در سبب تالیف تکمله تحریر فرموده اند فقط مصحح و مترجم المتمسک بحبل الله القوی حبیب حیدر الکاظمی عامله الله بلطفه الخفی والجلی ۱۲



عہ و مراد از بطون خفا و ظلمت و غیبت اند پس بطون در مرادفات وی چنانکہ منتزع میشوند از معنی دوم عدم همچنان منتزع میشوند از معنی ثانی وجود نیز کہ وی نیز در مرتبۂ اطلاق مبرا از قیود و اعتبارات است چراکہ وجود در مرتبۂ اطلاق بسبب کمال ظهور و اشراق و لطافت مدرک نمی شود بلکہ بر غیر پوشیده می ماند پس ظهور وی متحقق نخواهد مگر با قید تعینات و اعتبارات و شیون و صفات ۱۲

عہ اطوار جمع طور و طور عبارت از حال و شان و این هر دو از امور اعتباریه واقعیه اند و برای اشخاص اطوار و شیون و احوال می باشند و افراد می باشند برای وجود حقیقی واجب کہ متعین و متشخص حقیقی است وجوبات و شیون می باشند کہ عبارت از ممکنات اند نہ افراد لیکن باید دانست کہ حق تعالی شخص واحد است و ذات وی غیر متناهی و از عرش تا فرش جملہ تعینات عالم کہ حوادثات اند شیونات و حالات شخص وی اند و وی با این شیونات و حالات متحول است چنانکہ وی از احدیت ذاتیه خود تا عالم شهادت بلکہ انسان کامل تنزل فرمود و همین تنزلات و حوادث عالم را با اطوار هم تعبیر کنند ۱۲

بسم الله الرحمن الرحیم

الحمد لله الذی جعل المحبة اقوی سبب الوصول الیه و فضله علی سائر الامور حتی نسبه الیه و ابرز الحقائق العینیة و الصور الکونیة من وجوده البحت المجرد عن ماهیته العدمیة و نوع نتاج الاشکال الخلقیة و الاوضاع الخلقیة الی انواع مختلفة و اطوار متمیزة شخصیة و نشهد ان لا اله الا الله وحده لا شریک له هو الحق الذی قال کنت کنزا مخفیا فاحببت ان اعرف

(بیرون آورد ۱۲ — نسر کرد ۱۲ — جمع شبیه ۱۲)

سلہ حمد در لغت بمعنی ستائش و ستودن و باصطلاح خاص بیان کبریا و جلال و عظمت حق سبحانه و تعالی را گویند و بعضی از محققین چنین نوشته اند کہ حمد در لغت ثنا کردن است بزبان بر خوبی اختیاری کسے برای تعظیم وی و در اصطلاح فعلیکہ آگاهی دهد از تعظیم منعم خواه بزبان باشد خواه بدل خواه بدست فقط ۱۲ سلہ الله بفتح اول و لام مشدد مفتوح در لغت بمعنی معبود برحق و در اصطلاح اسم ذات واجب الوجود است کہ مستجمع جمیع صفات کمال باشد و در اصطلاحات صوفیه نوشته است کہ الله علمی دال است بر آن حق بدلالتے کہ جامع معانی جملہ اسماء حسنی است و در اصل این اختلاف است نزد امام اعظم رحمة الله علیه بر اصل خود است زیراکہ در ذات او تعالی تغیر نیست پس در لفظ اسم ذات او هم تغیر نباید کرد اما نزد صرفیین خلاف است کہ در کتب شان بالتفصیل موجود است و تفصیل متصوفانه از کتاب مستطاب الکهف و الرقیم فی شرح بسم الله الرحمن الرحیم مصنفہ حضرت عبد الکریم جیلی توان دریافت ۱۲ سلہ محبت بالفتح صحیح است بمعنی دوست داشتن و آنچه بضم مشهور است غلط چه مصدر میمی از ثلاثی مجرد بضم اول مستعمل نشده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از دوستی مخصوص بے علاقه و بے حرکتی است با حق تعالی و هر کہ در محبت مراد خواست عاشق مراد است نه عاشق محبوب و در محبت اقوال مختلفه اند کہ هم درین کتاب شریف و نیز دیگر کتب مذکور اند و لطیفۂ دهم در تکملۂ هذا مخصوص در شرح و بیان آنست ۱۲ سلہ وصول در لغت بمعنی رسیدن و در اصطلاح حضرات صوفیه وصول عبارت است از رسیدن سالک بمقام مرآتیت یعنی بنده آئینۂ ذات گردد و ظهور ذات بدان واقع شود ۱۲ سلہ حقائق عینیه عبارت از آن امور است کہ در ذات موجود اند بلکہ عین ذات اند نہ غیر چراکہ متعینات و موجودات عالم مغائر از وجود حقیقی نبوده اند و حقائق جمع حقیقت است و حقیقة اشیا ذات واحد لما یافت حقیقت و ظهور خود را از شهود هر شی مر حقیقت آن شی گفته میشود لہذا یافت حقیقت واحد الموه خود را از شهود اشیاء کثیر معبر بلفظ حقائق است و مراد از عین عین ثابت است کہ آئینۂ عالم را گویند در علم جناب باری کہ قبل تخلیق عالم بود و الحال نیز هست و آنرا مقام واحدیت نیز خوانند پس مراد از حقائق عینیه شهود و نسب اعیان ثابته است کہ بذات واحد متحقق گشته ۱۲ سلہ صور کونیه عبارت از موجودات خارجیه است کہ در عالم واقع موجود هستند در اشکال و اجسام ناسوتے حقائق عینیه اند ۱۲ سلہ وجود بمعنی هستی و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه ذات بحت و هستی مطلق و احدیت را وجود گویند کہ مرتبۂ سلب صفات است یعنی یافتن حق تعالی ذات خود را بذات خود از توجه حضرت جمع را حضرت وجود نیز گویند و این منقسم بر شش قسم است یکی واجب الوجود یعنی لازم الوجود کہ جسم عنصری است دوم ممکن الوجود کہ جسم مثالی است سوم ممتنع الوجود کہ روح اضافی است چهارم عارف الوجود کہ اعیان ثابته اند پنجم شاهد الوجود کہ مرتبۂ وحدت است ششم واحد الوجود کہ احدیت است سلہ بحت در لغت بمعنی ساده و خالص از هر چیز و در اصطلاح حضرات صوفیه وجود مطلق یعنی واجب الوجود را گویند ۱۲ سلہ المجرد عن ماهیته العدمیة یعنی مجرد از اوصاف نه مقید بانتہا و ماهیت بمعنی حقیقت چیزے متعلق بدانکہ این مصدر جعلیست تراشیدۂ اهل منطق و حکمت معنی لفظی لفظ ماهیت چیست این شدن باشد مرکب از مای موصوله و هی بکسر ها و فتح یا ضمیر مؤنث واحد و یای مشدد علامت جعل و تای مصدری مگر یای لفظ هی بجهت اجتماع یاءات حذف شده است ۱۲ غیاث اللغات سلہ عدمیت در لغت بمعنی نیستی و گم کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از اعیان ثابته باشد یعنی امور علمیه و اطلاق این لفظ بر سه معنی آمده اول معنی مصدری دوم ما به المصدر سوم البطون ۱۲

فخلقت الخلق نحمدہ علی ما اظهر الحبّ ووصفه بجمع بين الاضداد ونتزهه عن الانداد ونشكره علی ما وهب حقيقة الحبية لاهل لمشاهدات الربانية والمكاشفات العيانية ليعرفوا بها كما عرف ذاته القدسية متصفةً بصفة الحبية فهؤلاء الاخيار صارت قلوبهم مجالی وجهه الكريم ووجوههم مجالی لوامع نوره القديم شممهم نفحات الانس ورشح فی صدورهم رشحات القدس فهم باختصاص هذه الخواص حجة الله البالغة واحياء لاحياء علوم الدين الفائقة علی الاديان السابقة نفوسهم حظائر القدس وضمائرهم سرائر الانس نظارهم فواتح العرفان

۱ه حب در لغت بمعنی دوستی ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از ظهور حق در مرتبهٔ انا و حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم وهمین را حب حقیقی وحب ذاتی نیز خوانند ومعانی حب ومحبت وعشق مفصلاً از تکملهٔ هذا لطیفه وهم توان دریافت ۱۲ ۲ه جمع بین الاضداد بمعنی یکجا کردن اشیاء مخالف باید دانست که در ضد ونقیض فرق است وآن اینکه ارتفاع نقیضین واجتماع نقیضین محال است یعنی بودن یکے از ان هر دو ضرور است مثلاً عدم ووجود بخلاف ضدین که جمع نمی شوند لیکن مرتفع می شوند مثلاً سواد وبیاض وهم مخالفت بودن دو شئی همچنین را باهم ضد گویند ومخالفت دو شئی غیر جنس را ند گویند که جمع آن اندا و آمده این فرق حسب اصطلاح اهل لغت است واما نزد حضرات صوفیه ضد شئی عین شئی باوجود ضدیت میشود چنانکه بظاهر آب آتش میگردد ونه آتش آب لیکن در باطن یکے عین دیگری است چراکه آب مربوب اسم محیی است وآتش مربوب اسم قابض وتاثیر وصفت اسم محیی در آب است وتاثیر وصفت اسم قابض در آتش پس آب محیی وآتش قابض است لیکن محیی وقابض هر دو از اسماء الٰهیه اند واسم الله جامع جمیع اسماست ودران صفت وتاثیر محیی وقابض هر دو موجود اند اگر موجود نبودے چرا این اسمار از اسم الله ظاهر شدندے پس درینصورت اگرچه باهم اسماء ضد است مگر بودن ضد شئی عین شئی ثابت گشته فافهم ۱۲ ۳ه حقیقة حبیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عقل کل که مراد از حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم است ۱۲ ۴ه مشاهده در لغت بمعنی دیدن و بکسے در جائے حاضر بودن واین اطلاق کرده میشود بر دیدن اشیا بدلائل توحید ونیز اطلاق کرده میشود بمقابلهٔ دیدن حق در اشیا واین آن وجهی است که حق را بحیثیت اسم الظاهر با هر شئی واقع است ۱۲ ۵ه مکاشفه بمعنی باهم کشادن ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ظاهر شدن اسرار وامور غیبی بر دل سالک باینطور که سالک چشم ظاهری را بند کرده ومراقب شده قلب را بسوی حق تعالی متوجه کند واز دیدهٔ قلب نظر کند پس آن وقت بر قلب تجلیات وارد شوند یعنی شهود ذات بصورت صفات مشاهده خواهد شد واشکال مختلفه نمودار خواهند شد باز این اشکال ثابت شده صاف در نظر خواهند آمد یعنی صور انبیاء واولیاء وملائکه وارواح صالحین وفاسقین وغیره نظر خواهند آمد وهمین کشف را کشف صغری وکشف کونی نیز گویند وشرح این مفصلاً در تمهید کشف وکرامات حضرت قطب الافراد شاه حیدر علی قلندر قدس سره در اواخر تکملهٔ هذا مرقوم است ۱۲ ۶ه ذات در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه وجود را گویند که بالا ذکر کرده شد پس وجود وذات وهستی ذات همه یک چیز است که بیک معنی مستعمل میشود وذات عبد عدم محض وعدم مطلق است که موجود نیست ۱۲ ۷ه قدس بالضم وبضمتین بمعنی پاکی اسم است وهم بمعنی پاک شدن وقدسیان بمعنی فرشتگان وصلحا واولیاء الله وروحانیان ۱۲ ۸ه قلب در لغت بمعنی دل وخرد وخالص هر چیز وے میانهٔ لشکر ومنزلے از منازل قمر ودر اصطلاح حضرات صوفیه قلب جوهر نورانی است که مجرد از ماده است ومتوسط است درمیان روح ونفس انسانیت انسانی ازین قلب متحقق است وهمین را حکما نفس ناطقه گویند وروح باطن وی است ونفس حیوانی مرکب وظاهر اوست ونفس حیوانی متوسط است میان قلب یعنی نفس ناطقه وجسد چنانکه تشبیه داده حق سبحانه وتعالی جسد را بامشکوة وقلب را از زجاجه وروح را بامصباح ونفس را باشجره وقلب در جسد آدم است ۱۲ ۹ه وجه در لغت بمعنی ذات وحقیقت شئی وچهره وطریق وطور ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از ذات واجب تعالی ووجود حقیقی است کما قال الله تعالی فاینما تولوا فثم وجه الله هر طرف رخ کنید پس همان روی خدا است ۱۲ ۱۰ه لوامع در لغت بمعنی درخشنها ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ان انوار درخشنده که ظاهر میشوند برای مبتدیان که از ارباب نفوس ضعیفه طاهره اند پس منعکس میشوند آن انوار از خیال بطرف حس مشترک ومشاهد میشوند باحواس ظاهری وآن انوار مبتدیان را در نظر می آیند مثل انوار شهب وقمر وشمس پس روشن میکنند اطراف را واین انوار یا بسبب غلبهٔ انوار قهر ووعید بر نفس میباشند پس مائل میشوند بسرخی ویا بسبب غلبهٔ انوار لطف ووعد میباشند پس مائل بسبزی میشوند ۱۲ ۱۱ه نفحات در لغت بوهای خوش ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از فیوض که از جانب مبدء فیاض وارد میشوند بر قلب سالک ۱۲ ۱۲ه رشحات در لغت بمعنی قطرات واینجا مراد از علوم وفیوض ومعارف ۱۲ ۱۳ه نفوس جمع نفس وآن در لغت بمعنی چشم زدن چیزے را وجان وخون وذات هر چیزے نیز بمعنی روح وحقیقت شئی وهستی ومن شئی آمده وهمین نفس که بمعنی روح است جوهر بخاری لطیف است که حامل قوة حیات وحس وحرکت ارادیه باشد وحکما آنرا روح حیوانی گویند واین نفس واسطه است میان روح که آنرا نفس ناطقه خوانند ومیان جسد که تعبیرش در قرآن مجید بمشکوة کرده شده است واسم این نفس در قرآن مجید شجرهٔ زیتونیه نهاده شده ومبارکة لاشرقیة ولاغربیة صفت آن واقع شده بسبب زیاده بودن رتبه وبرکت انسان بوی چرا که این نفس از شرق عالم ارواح مجرده است ونه از غرب عالم اجساد کثیفه واین نفس بر چهار قسم است اماره لوامه مطمئنه ملهمه وتفصیل هر یک از کتاب مستطاب القول للوجه فی تحقیق من عرف نفسه فقد عرف ربه مصنفه حضرت صاحب تکملهٔ هذا باید جست ۱۲ ۱۴ه ضمائر جمع ضمیر بمعنی راز نهانی واندیشهٔ دل واندرون دل وآنچه گذرد در دل مرادف قلب است ومعانی قلب بالا مذکور شد ۱۲ ۱۵ه سرائر جمع سریرة وآن در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محو شدن سالک در حق تعالی وقت وصول تام وهمین اشاره کرده اند آنحضرت

وابصار[۱] هو لوامع الایقان[۲] کالابل لارواحهم[۳] حول العرش[۴] طواف ولقلوبهم من خزائن البر اسعاف واشهد ان محمدا عبده[۵] وحبیبه[۶] الذی نورت وجهه تجلیات[۷] الجمال فتلألأ منه نورا وابصرت فیه غایات الکمال[۸] وصدرته علی یدیه فانشرح[۹] منه الصدر واصطفیه بالرسالة[۱۰] وآدم لم یکن شیئا مذکورا ولا القلم[۱۱] کاتبا ولا اللوح[۱۲] مسطورا اجعلته مخزن کنز الوجود ومفتاح خزائن الجود صلی الله علیه وعلی آله المحبین بالحب الروحانی واصحابه الراشدین بالرشد الوجدانی وبعد فهذه غرائب الاخبار وعجائب الآثار تکملة للصحیفة

۱ ابصار جمع بصر بمعنی بینائیها باید دانست که بصر بر دو نوع است بصارت و بصیرت مراد از بصارت بینائی ظاهری است و دیدن اشیا بچشم ظاهر و مراد از بصیرت عقل و فطانت است و در اصطلاح حضرات صوفیه بصر صفتی است از امهات صفات باری تعالی که علم و قدرت و اراده و حیات و سمع و بصر و کلام باشد و این همه صفات در خدای تعالی بر وجه کمال موجود اند و در انسان بر وجه نقصان مگر در انسان کامل که فانی فی الله باشد آن نقص مرتفع گردد و اینجا از ابصار همین قسم بینائی مراد است ۱۲
۲ ایقان برای صوفی عارف مرتبه ایست که فوق آن مرتبه نیست و آن عبارت است ازینکه بیقین داند که حق تعالی در هر شئی موجود است و در ان محویت حاصل کند ۱۲ ۳ ارواح جمع روح بالضم در لغت بمعنی جان و پیغام خدا و جبرئیل علیه السلام و عیسی علیه السلام و نفخ و امر و کار نبوت و حکم خدا و فرمان او و رحمت و فرشته ایست بصورت انسان و نیز ملائکه و در اصطلاح حضرات صوفیه لطیفه ایست انسانیه مجرده مظهر ذات الٰهیه من حیث الربوبیة که جز حق دیگرے کنهش نمیداند و تعریف روح همین توان انگاشت که حقیقت وی امر رب است که در تعینات ساری است زیاده تفصیل هر که خواهد در رساله شریفه القول الوجیه فی تحقیق من عرف نفسه فقد عرف ربه که از تصنیفات حضرت صاحب تکملهٔ هذا است انظر کنند ۱۲ ۴ عرش جسمی است محیط بجمیع اجسام و عرش را عرش بوجه بلند شدن وی گویند یا بوجه مشابهت دادن وی به تخت پادشاهی که بوقت حکم دادن پادشاه بران جای گیرد پس چونکه احکام قضا و قدر از انجا صادر میشوند و حقیقة زیرا نه صورت است و نه جسم آنرا باین نام موسوم کردند ۱۲ ۵ عبد در لغت بمعنی بنده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از هر انچه لائق ظهور باشد و تعین اول را عبد حقیقی گویند و عبد حقیقی یکے زائد نمی باشد چرا که تعین اول عبارت از انا است که وجود مطلق ذات خود را او انا بانا تعبیر فرموده و همین انا را حقیقت محمدی خوانند چنانکه این مسئله میان حضرات صوفیه مشهور است و در خارج نیز او لا حقیقة محمدیه ظاهر شد که عقل اول است ازینوجه آنحضرت صلی الله علیه وسلم را تعین اول و مخلوق اول میگویند ۱۲ ۶ حبیب در لغت بمعنی دوست محب و محبوب هر دو را گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه حبیب کسے است که در وی محبوبیت غالب باشد و فعل حق موافق رضای وی باشد و این مقام مخصوصه پیغمبر ماست صلی الله علیه وسلم ۱۲ ۷ تجلی در لغت بمعنی ظاهر شدن و روشن کردن و جلوه کردن چنانکه غلبه نور الٰهی بر کوه طور بحضرت موسی علیه السلام شده بود و موسی علیه السلام از وی بیهوش گشته بودند و در اصطلاح حضرات صوفیه لباس تعین را تجلی گویند یعنی وحدت را تجلی اول و واحدیت را تجلی ثانی میگویند و علی هذا الترتیب جمیع تعینات را تجلی گویند بعضی میگویند که تجلی اول تجلی ذاتی است که آن تنها تجلی ذات برای ذات است و آن حضرت احدیه ذاتیه است که نه دران هیچ نعت است نه اسم چرا که ذات وجود محض است و ماسوای وی عدم مطلق و لاشئی محض پس آن محتاج نیست در احدیت خود بطرف وحدت و تعین که بسبب وی ممتاز باشد از چیزے دیگر یعنی وحدت وی عین وی است نه عین غیر وی پس وحدت حق تعالی عین ذات حق تعالی است و نیز وحدت منشاء احدیت و واحدیت است چرا که این وحدت عین ذات است باعتبار لا بشرط شئی ۱۲ ۸ جمال در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تجلی حق تعالی برای خود که آنرا مشاهده میگویند و نیز جمال ظهور ذات را گویند بخلاف جلال که آن خفاء ذات است یعنی در تجلی جمالی ظهور ذات میباشد برای کل و در تجلی جلالی و قهاری فنا و نابودی است برای ما سوا تا اینجا که چیزے باقی نمی ماند و برای هر جمال جلال است که آن خفای وی میباشد در پرده های تعینات موجودات پس هر جمال جلال است و ورای هر جلال جمال که آن ظهوری است انتهی ۹ کمال مرتبه از مراتب جناب باری است که کسے احاطه آن نتواند کرد بلکه خود ذات خاص احاطه آن نکند چنین نوشته است حضرت عبدالکریم جیلی در الانسان الکامل و در این کتاب ازین بیان رساله مبسوط است ۱۲ ۱۰ شرح صدر بمعنی کشائش سینه اشاره است بقصه شق صدر حضرت نبوی صلی الله علیه وسلم و نیز مراد از تکمیل عرفان است که در الم نشرح لک صدرک اشاره بآنست ۱۲ ۱۱ رسالت در لغت بمعنی کتاب پیغام و پیغامبری رسول بمعنی پیغامبر فرستاده شده و پیغامبر که صاحب کتاب باشد بخلاف نبی که آن عام است خواه صاحب کتاب باشد خواه نباشد ۱۲ ۱۲ قلم بفتحتین در لغت بمعنی خامه تراشیده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از علم تفصیل چه حروف که مظاهر تفصیل است در مداد دوات مجمل است و تا وقتیکه اندر آنست تفصیل نمی پذیرد و چون مداد از ان انتقال بسوی قلم کند حروف بیان آن در لوح مفصل گردد و علم بالا نهایه تفصیل پذیرد چنانکه نطفه که ماده انسان است تا وقتیکه در پشت آدمی است مجموع صور انسانیه در ان مجمل بوده و چون بسوی لوح رحم بقلم انسانی انتقال کرد صورت انسانیه منفصل گشت و قلم وجه خاص و ساء اعظم است و اصل هر شئی و بر فتوح سرکائنات صلی الله علیه وسلم که وی بر سر و کرنام مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم میم تعین کشیده اند ملا عبدالرحمن جامی ازینجا فرموده محمد کز قلم چون نامه ساخت ز میمش حلقهٔ طوق رسالت ساخت ۱۳ لوح بالفتح در لغت بمعنی هر چه پهن باشد از استخوان و کتف و چوب و تخته و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از حقیقت محمدی و علم من و قلم و نیز میگویند که هر انچه در تقدیر الٰهی شده است و شونده است و خواهد بود در ان نوشته است و دیر الکتاب مبین نیز گویند و بعضی نوشته اند که لوح چهار لوح اند یکی لوح قضا که سابق است بر محو و اثبات و آن لوح عقل اول است دوم لوح قدر یعنی لوح نفس ناطقه کلیه که در ان کلیات لوح اول مفصل گردد و باسباب متعلق بشود و اینرا لوح محفوظ خوانند سوم لوح نفس جزئیه سماویه که دران هر چه درین عالم است بشکل و هیئت و مقدار خود منتقش میگردد و اینرا سماء دنیا گویند و آن بمثابه عالم خیال است چنانکه اول بمثابه روح است و ثانی بمثابه قلب و چهارم لوح هیولی که در خود صور عالم شهادت است ۱۲

الشریفة والنمیقة الانیقة للعارف الجلیل والقطب الجمیل حامل اسرار الطریقة والحقیقة حاصل اذکار الشریعة الوثیقة الصورة الحاصلة للمعقول وحصول الصورة للمنقول لیس کمثله فی عصره علماً وعملاً بل لا یمکن ان یکون فی دهره عقلاً ونقلاً وکشفاً مرجع علماء الانام منبع فضلاء العظام موضح دقائق الاعمال

۵۱ عارف در لغت بمعنی شناسنده و در اصطلاح حضرات صوفیه عارف کسے را گویند که وی بطریق حال نه بطریق قال مشاهده ذات و صفات و اسماء کرده باشد و نیز صاحب نظرے را گویند که خداوند تعالی ویرا بینا کرده باشد بر ذات و صفات و اسماء و افعال خویش و چنین کس را معرفت حاصل میباشد بسبب مشاهده بدیده و دل چنانکه میگویند که عارف دیده میگوید و عاقل شنیده و نیز عارف کسے را گویند که در عرفان گم شده و از مراتب نزول و عروج گذشته بر مقام من عرف نفسه فقد عرف ربه محو گشته باشد و از مرتبه واحدیت و وحدت گذشته خودی خود را در ذات حق محو کرده باشد و باوجود این از آن حالت باز آمده نفع رسانی بخلائق کند حضرت مولانا جامی فرماید عارف آنست که از خود رسته است + از نکو جسته و از بد رسته است + بند هستی نه هستی ساده + زاده کون و ز کون آزاده ۱۲ ۵۲ ای صاحب جلال و جلال در لغت بمعنی بزرگ شدن و بزرگواری و جلال ضد جمال ست یعنی صفات حق تعالی منحصر اند بر جلال و جمال جمال آنست که دران لطف و رفق باشد و جلال آنکه دران قهر و جبر باشد و نیز صفات باطن را جلال و صفات ظاهر را جمال میگویند و در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی قهاری را جلال گویند و هم از جلال بسوی ذات بحت اشاره است که گنج مخفی و مرتبه وراء الوراء و مرتبه تنزیه محض است که در حجاب عزت و پرده جلال از مخلوق پوشیده است که حقیقت و هویت آنرا سوای وی کسے شناخت نمی توان کرد آرے کاملین را البته از ورای استار اسماء و صفات و اعتبارات دید نصیب میگردد و همچنین عارف را عارف جلیل گویند و از جلال بسوی مراتب تعینات و اعتبارات خفیه هم اشاره میکنند که ورای عالم شهادت اند ۵۳ قطب در لغت بمعنی میخ که آسیا بران میگردد و ستاره ایست که قبله مسجد بران بنا کنند و سید قوم و سپه سالار که مدار کار برو باشد و مدار و اصل هر چیز و در اصطلاح حضرات صوفیه یک شخص میباشد از عالم که موضع نظر حق تعالی میباشد و در هر زمان مدار کار دنیا بر وی میماند و وی بر قلب حضرت اسرافیل علیه السلام میباشد ۵۴ اجمیل ای صاحب جمال و تشریح آن بالا گذشت ۱۲ ۵۵ سر در لغت بمعنی راز و آنچه پوشیده شود و در اصطلاح حضرات صوفیه چیزے است که خاص کرده شده است از حق تعالی در وقت توجه ایجادی چنانکه امواج متعین میشوند از دریا وقت موج و آن همین ثابت است ازین سر هر کس انا میگوید و بهمین شی خاص اشاره کرده شده است بقول حق تعالی انما قولنا لشی اذا اردناه ان نقول له کن فیکون اجزین نیست که قول ماست برای هر چیز و قتیکه اراده میکنیم آنرا اینکه گوئیم آنرا موجود شو پس موجود میگردد و از همین وجه گفته شد که نمی شناسد حق تعالی را کسے سوای حق تعالی و محبت نمیدارد از حق تعالی چیزے سوای حق تعالی چراکه همان سر طالب حق تعالی است و محب و عارف حق تعالی چنانکه فرمود رسول الله صلی الله علیه وسلم عرفت ربی بربی یعنی شناختم رب خود را برب خود و فرمود حق تعالی از زبان انسان کامل که الانسان سری وانا سره یعنی انسان راز منست و من راز اویم اینجا تخصیص انسان باعتبار جمعیت است ورنه در هر شی سر حق تعالی است ۱۲ ۵۶ طریقت در لغت بمعنی روش و مذهب و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سیر و سلوک الی الله با قطع منازل و ترقی مقامات و تزکیه باطن برای وصال و قرب حق تعالی ۱۲ ۵۷ حقیقة در لغت بمعنی اصل و ماهیة هر شی و ذات هر شی و حضرات صوفیه این لفظ را بر چند جا استعمال میکنند اول اینکه لفظ حقیقت را بر باطن هر شی اطلاق میکنند در مقابله ظاهر آن شی که مجاز است چنانکه گویند که عالم شهادت مجاز است و در مقابله آن حقیقتش عالم مثال است و عالم مثال مجاز است و در مقابله آن عالم ارواح حقیقت آنست و عالم ارواح مجاز است و در مقابله آن عالم اعیان حقیقت آنست و عالم اعیان مجاز است و در مقابله آن علم حقیقت است و علم مجاز است و در مقابله آن ذات حقیقت وی است محل دوم اینست که حقیقت را در مقابله اعتبار میگویند چنانکه ذات حق تعالی حقیقت هر شی است و حقیقت هر شی که امری اعتباری است از ذات حق تعالی اعتبار کرده میشود و ذات حق تعالی حقیقة الحقائق است محل سوم اینکه لفظ حقیقت را در واقع و نفس الامر میگویند که آن محل صور علمیه و اعیان ثابته است که ویرا حقیقة الممکنات میگویند و چیزے از بیان حقیقت در حاشیه لفظ حقائق علمیه بر حواشی صفحه اول تکمله هذا هم مذکور شد ۱۲ ۵۸ شریعت در لغت بمعنی راه پیدا کرده خدای تعالی بر بندگان در بندگی و راه روشن و راست و آستانه و جای آب در آمدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از اقوال و افعال رسول الله صلی الله علیه وسلم یعنی احکامیکه از جسم ظاهری تعلق دارند چنانکه نماز و روزه و حج و زکوٰة و در حدیث شریف نبوی وارد است که الشریعة اقوالی والطریقة افعالی والحقیقة احوالی یعنی شریعت اقوال منست و طریقة افعال من و حقیقة احوال من ۱۲ ۵۹ کشف در لغت بمعنی کشاده و برهنه کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه کشف منقسم بدو قسم است کشف صغری و کشف کبری کشف صغری کشف کونی و کشف قبور و کشف عالم ملکوت و کشف عالم مثال و کشف عالم علوی وغیره را گویند و معانی و تشریح آن سابقاً در حاشیه لفظ مکاشفه در صفحه ما قبل مذکور شد و ازین کشف سالک واصل نمی تواند شد و درین کشف گاہے خطا هم واقع می شود چراکه قلب مثل آئینه است و وقت مشاهده در صفای قلب گاہی فتور واقع شود و اگر صفای قلب برابر میباشد هرگز خطا واقع نخواهد شد و کشف کبری که آنرا کشف آلهی نیز میگویند آنست که هر چه موجود است حق است و بغیر وجود حق تعالی دیگرے موجود نیست و موجودیت اشیا بجز اضافت و نسبت و ظهور حق تعالی امرے زائد نیست و حقیقة تمامی اشیا حق تعالی است چراکه غیر حق تعالی معدوم محض است پس سالک را باید که بجز حق تعالی دیگری را نه بیند و در ذات حق دائما محو ماند و خود را گم کند و هر آن محویت کامل حاصل کند و خیال کسے ندارد ازین کشف سالک واصل میشود در سلوک

کاشف حقائق الاحوال المدار علیه الافاضل والمشار الیه بالانامل شمس العارفین صفوة ارباب التمکین
الحبر العلامة والخبر الفهامة مطرح الاسرار مطلع الانوار مظهر الکرامات الجلیة مصدر المقامات العلیة شیخ الاسلام
(جائے انداختن — جائے افتادن ۱۲)
والمسلمین مرشد الطالبین والسالکین اوستاذ الطریقة النبویة التابع للشریعة المصطفویة الفاضل الاجل
والکامل الاکمل ذو القلب السلیم والطبع الفخیم وهبه الله علم الاعیان وکشف السرادقات

۵۱ معانی حقائق درصفحه اول تکمله نهاده کرده شده واحوال جمع حال ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مواهب ربانی که فائض میشوند بر عبد از جانب رب بوجه اعمال صالحه عبد که از سبب وی تصفیه قلب میشود یا اینکه احوال واردات اند بر عبد از جانب حق تعالی از راه امتنان ونام نهاده شدند این حالات باحوال بسبب تحول عبد باین احوال از اهوای نفسانیه بطرف صفای باطن ودرجات قرب وهمین معنی ترقی عبد اند پس از حقائق احوال مراد یافت حقیقت واحد است اظهار خود را از شهود فیوض حالات مختلفه بر بندهٔ خاص خود ۱۲ ۵۲ تمکین ومراد ازان مقام استقامت وثبات است بر صراط مستقیم وتا وقتیکه طالب در طریق است پس وی صاحب تلوین است چراکه از حالی بجایی ترقی میکند واز صفتی بصفتی نقل میکند وهرگاه که واصل شد ومتصل پس وی صاحب تمکین گشت ۱۲ ۵۳ مقام در لغت بمعنی جای قیام ودر اصطلاح حضرات صوفیه مقیم شدن سالک است در مقام خاص باینطور که اول سالک در آغاز سلوک عبادات وذکر وشغل ومراقبه وغیره که پیش صوفیه مقرر است شاغل باشد وبوسیلهٔ وی طی منازل کند وترقی کند ودر مقام اخیر فناء الفناء است مقیم شود میان حضرات صوفیه منازل عروجی صد منازل اند حسب تعداد اسماء حسنی نود ونه منازل مراتب تلوین اند که از انها ترقی کردن ضروری است ورنه سالک ناقص خواهد ماند ومنزل اخیر که مرتبه صدی است مقام تمکین است وآن جای اقامت سالک است که فوق ازین ترقی نیست سوای بقا بالله واین مقام را مقام فقر وفنا میگویند ۱۲ ۵۴ شیخ در لغت بمعنی پیر وآنکه در وسن پیری ظاهر شود ودر اصطلاح حضرات صوفیه آنکس را گویند که عالم باشد باوامر ونواهی شرع شریف وعامل باشد موافق آن وحب جاه وحب مال وغیره ندارد ومتابعت شیخی کرده باشد که متابعتش تا رسول الله صلی الله علیه وسلم مسلسل باشد وریاضت کرده باشد از هر قسم مثل کم خوردن وکم خفتن وکم گفتن ونماز خواندن وصدقه بسیار دادن وروزه داشتن وموصوف باخلاق حسنه باشد مثل صبر وشکر وتوکل ویقین وطمانینت وسخاوت وقناعت وامانت وبذل مال وحلم وتواضع ووفای وصدق ووقار وسکون واز اخلاق ذمیمه پاک باشد ۱۲ ۵۵ مرشد بمعنی راه راست نماینده ودر اصطلاح حضرات صوفیه مرشد آنست که دلالت کند بر طریق مستقیم واز توجه وی وصول بحق میسر گردد ودر شرائط مرشد مرادف شیخ است وآداب وشرائط شیخ در کتاب مستطاب روض الازهر مذکور است ودر اختتام تکمله نهایة بضمن افادات حضرت مولف روض الازهر مرقوم است ۱۲ ۵۶ طالب بمعنی جوینده در لغت ودر اصطلاح حضرات صوفیه طالب آنرا گویند که از شهوات طبعی ولذات نفسانی عبور نماید وپردهٔ پندار خودی از روی حقیقت بردارد واز تقید باطلاق آید واز کثرت بوحدت گراید تا انسان کامل گردد واین مقام را فنا فی الله گویند که نهایت سیر طالبان است ورفع انانیت درین مقام است واحاطه قطره با دریا ۱۲ ۵۷ سالک در لغت بمعنی رونده راه ودر اصطلاح حضرات صوفیه سالک آنست که توجه قلب بسوی حق تعالی دارد وسیر کند بسوی حق تعالی واین متوسط است میان مبتدی ومنتهی وسالک بر چهار قسم است یکے آنکه مذکور شد ووی را سالک ساده گویند دوم سالک مجذوب که وی اولاً سلوک اختیار میکند ودر اثنای سلوک بسبب فکر وشغل وریاضات شاقه وی را جذبه میرسد وسالک ازان واصل میگردد سوم مجذوب سالک که اول وی را بمحض عنایت ربانی جذبه حاصل میشود وبعد ازان سلوک شروع میکند وواصل میگردد چهارم مجذوب محض که وی را جذبهٔ حقانی واصل نمود لیکن وی سلوک نکرد ونه واصل شد ومجذوب سالک از همه افضل میشود وبعد وی مرتبه سالک مجذوب وبعض برعکس این میگویند یعنی سالک مجذوب را از همه افضل میگویند بعد وی مرتبهٔ مجذوب سالک بعد وی مرتبه سالک ساده بعد وی مرتبه مجذوب ۱۲ ۵۸ کامل در لغت بمعنی تمام ودر اصطلاح حضرات صوفیه آنکس است که در عرفان پخته باشد واز خودی خود خلاصی یافته ودر ذات حق محو شده ودر شریعت طریقت وحقیقت ومعرفت مضبوط وبمرتبهٔ فنا وبقا رسیده باشد ۱۲ ۵۹ قلب سلیم در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از قلبی است که سالم باشد از خطرات غیریت بلکه خطرات محبت حق وادراک عبد ورب وعلم وعرفان وطلب راه سلوک از وی سر زنند چنانکه حق تعالی در کلام پاک می فرماید یوم لاینفع مال ولا بنون الا من اتی الله بقلب سلیم (یعنی روزیکه فائده ندهد مال وفرزندان لیکن صاحب فائده آن بود که بیارد پیش خدا دل بی عیب را) ۱۲ ۶۰ اعیان بالفتح جمع عین در لغت بمعنی بزرگان وچشمها واشیاء وذوات موجوده در خارج ودر اصطلاح حضرات صوفیه اعیان مراد از اعیان ثابته که صور اسماء الٰهیه اند وچیزے از معانی آن در حاشیهٔ حقائق عینیه مسبوق گشت وارواح مظاهر اعیان اند واشباح مظاهر ارواح اند پس حقیقت انسانیه اولاً در اعیان ثابته تجلی کرد بعد ازان در ارواح مجرده تجلی کرد ذات وصفات وافعال را ازین جا معلوم کن ۱۲ ۶۱ سرادقات جمع سرادق بمعنی سراپرده وشامیانه وبعضی نوشته که این معرب سراپرده است ودر اصطلاح حضرات صوفیه بمعنی اسرار ومعانی اسرار بالا گذشت ونیز مراد از عالم تشبیه که حجاب تنزیه است وهم کنایه از عالم تنزیه که عین تشبیه گشته در پردهٔ آن جلوه گر است ۱۲

الاحسان[1] وانتشر رائحة مسك ذكره فی خافقین الاسلام اجمع اهل الفضل علی فضله بین الانام قبلة[2] الكاملین كعبة[3] الواصلین[4] امام الموحدین قرة عیون المجددین وارث الانبیاء والمرسلین حجة من حجج الله فی العالمین آیة من آیات سید الاولین والاخرین صاحب الكشف والكرامات والسر الجلی سیدی وسندی ومرشدی ووظیفة نومی ویقظتی اوستاذی وجدی مولانا شاه تقی علی الكاظمی العلوی نسبا والقلندر[5]ی مسلكا ومشربا والكاكوری موطنا ومدفنا نضر الله مرقده وجعل الجنة مورده ومقعد[6] الصدق مامنه وفرادیس الجنان مسكنه اللهم روح روحه واوصل الینا فتوحه[7] انك بالاجابة جدیر وعلی كل شیء قدیر ٭

سخن پرور سلک گوهر مدحت سفته الحق حسب حال نکو گفته ٭

ای بخلاء[8] و ملا[9] بجلل ازما[10] خلا ٭ هم بملا در خلا هم بخلا با ملا

چون خرد نکته سنج بی همه راز دهام ٭ چون نظر دوربین با همه در انزوا

شیٔ نی و لاشیٔ نه نیست نی و هست نی ٭ نیست ندارد وجود هست همان ماسوا

کنه تو هر آئینه کس نتواند سرود ٭ دانش دانا و زرم فهم رسا نارسا

پا همی شد از دست علم در سر آغاز راه ٭ راه عمل راز دند آرزوی انتها

بر مثل ابتدا اول و آخر یکیست ٭ اول و آخر یکیست بر مثل ابتدا

غلغله هوش هیچ و بدیه عقل لغو ٭ طنطنه دیدها هیچ و لولهٔ فهمها

هوش همه مکر و کید عقل همه بند و قید ٭ دیده همه رنج زشید فهم همه ابتلا

[1] احسان در لغت بمعنی نیکوئی کردن و نیکو داشتن چیزی را و در اصطلاح حضرات صوفیه تحقق است بعبودیت بر مشاهده حضرت ربوبیت بنور بصیرت یعنی دیدن حق در حالیکه موصوف بصفات خود بعین صفت خویش است پس او یقیناً می بیند نه حقیقة و لهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم فرموده کانک تراه (گویا که می بینی تو ویرا) زیراکه ویرا از درا رحجاب صفاتش می بیند و حقیقت را بحقیقت نمی بیند ١٢ [2] قبله در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از هر مطلوب و مقصود مجازی است که دل بدان متوجه شود بنظر اینکه آن پرتوهٔ حقیقت است چنانکه توجه دل در اصل بحقیقت باشد نه بمجاز ١٢ [3] کعبه در لغت بمعنی بیت الله در اصل بمعنی مرتفع است چون بنای کعبه از زمین مرتفع و بلند است لهذا کعبه نام کردند و در اصطلاح حضرات صوفیه مقام وصلت را گویند ١٢ [4] واصل در اصطلاح حضرات صوفیه فانی فی الله و باقی بالله را گویند و این مقامی است از مقامات عارف که بالاتر از آن مقامی نیست و در آن چیزی برای رویت حق حاجب نمی شود و نه وجود خود حاجب شود بلکه وجود خود را عارف گم و فراموش و محو میساز و هر چه کند و باشد از حق بیند و حق در عارف گاهی چنان تجلی فرماید که او جملهٔ اشیا را ظهور و شیون ذات خویش می بیند ١٢ [5] تفصیل لفظ قلندر در متن اوائل کتاب مستطاب روض الازهر مرقوم است و نیز رساله تحریر الانور فی تفسیر القلندر در این معنی کتابی جامع و مانع است که از تصنیفات حضرت صاحب تکملهٔ هذا است ١٢ [6] مقعد صدق بمعنی مجلس راستی یعنی مقام صدیقان است و این مستفاد از آیهٔ کریمه فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر است و این مقام قدس نیز گویند و جنت خواص هم می نامند که در حدیث شریف است الجنة جنتان جنة العوام و جنة الخواص فی جنة العوام حور و قصور و فی جنة الخواص لیس حور و لا قصور یعنی جنت بر دو نوع است جنت عوام و جنت خواص در جنت عوام حور و قصور است و در جنت خواص حور و قصور نیست آنجا طیران و سیران است در بحر نیستی و گم گشتگی است و در هستی بحت و نشاط و عیش و سرور محض است که خوشتر از آن چیزی نیست ١٢ [7] فتوح در لغت بمعنی کشایشها و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از آن چیزهاست که مفتوح میشوند بر سالک از جانب حق تعالی بعد اغلاق یعنی در بستن چنانکه نعمتهای ظاهری از ارزاق و عبادات و علوم و معارف و مکاشفات و غیر آن ١٢ [8] خلاء در لغت بمعنی جای خالی و خالی شدن و وجود خلاء نزد حکما محال است ایشان میگویند که هر چه در عالم موجود است ملا است و هر مکان و هر شئی جوف دارد که آنرا در عرف خالی گویند آن هم از هوا پر است و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عالم تنزیه و هویت محضه است ١٢ [9] ملا در لغت بمعنی پری و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عالم تشبیه ١٢ [10] ما خلا بمعنی ماسوا و معانی لفظی ماسوا غیر و در اصطلاح حضرات صوفیه مخلوقات را ماسوا گویند چراکه ظهور آن در آئینهٔ علم است ورنه در اصل آن معدوم محض است بحضور باری

این خودیت پرده ایست برخ چون رد تو | پرده[۵۱] بدر تا شود عارض تو جانفزا
غنچه[۶۲] حجاب گلست گل[۶۳] چو کشاید نقاب | غنچه شود خنده زن بر دهن دلربا
وه[۵۲] که خود این هست و بود هیچ ندارد وجود | هنگه بزم شهود[۵۳] غیب بود غیب[۵۴] را
هی نشناسی که چون بخرد دانا درون | طرح نهد در خیال روضهٔ خرم فضا
نخل نشاند نجاک چون قد دلجوی دوست | گل بدماند ز نخل چون مه خلوت سرا
لاله بطرف چمن ژاله ببرگ سمن | مرغ بشاخ نغمه زن شخ ید بیضا نما
بلبل[۵۵] و کبک و تذرو و صلصل و دراج و ساز | گاه چمان آورد گاه نوآئین نوا
صورت چشم کشد در پی سرو از ثمر | آب ثمر را کند رو کش زلف از هوا
بر لب حوض آورد شاهد[۵۶] شمشاد قد | شرم گلستان بجد زلف دو تا تا بپا
آفت ناموس[۵۷] زهد[۵۸] صاعقهٔ رع دین | آتش هنگامهٔ عقل ... جور و جفا
جلوهٔ از روی[۶۴] او باغ بلای بهشت | نفحهٔ از موی[۶۵] او راغ و بال خطا

۵۱ مراد از پرده دریدن از خودی خود بیرون آمدن است ۱۲ ۵۲ وه بالفتح وسکون ها رهوز کلمه ایست که در محل استعجاب تبعیت لطرتید تحسین گویند و آنرا مکرر نیز کنند ۱۲ ۵۳ شهود عبارت است از رویت حق تعالی از حق تعالی بانیطور که از مراتب تعینات و موهومات صوریه سالک عبور کند و بمقام توحید عیانی رسیده در جمیع صور موجودات مشاهده حق تعالی کند و غیریت را دور کرده در هر چیز که نظر کند حق را بیند وسوای وی غیر را نه بیند چرا که سوای وجود حق تعالی موجودیت غیر وی محال است ازینجا حضرات اهل الله میفرمایند که حق حق را می بیند و حق را غیر خود دیدن محال است ۵۴ یعنی غیب الغیب باشد و غیب الغیب در اصطلاح حضرات صوفیه ذات ساذج و ذات بحت و مرتبهٔ احدیت و غیب المصئون را گویند و غیب المصئون عبارت از ستر ذاتی و کنه اوست که جز وی سبحانه و تعالی دیگرے نمی داند ولهذا از اغیار مصئون و از عقول و ابصار مکنون آمد و نام دیگر این غیب غیب المکنون نیز هست ۱۲ ۵۵ بلبل طائرے است معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عارف ربانی که ملازم بذکر و فکر حق شاغل است و از نفس اماره فارغ البال ۱۲ ۵۶ شاهد در لغت بمعنی گواه و نامی است از نامهای آنحضرت صلی الله علیه وسلم و در اصطلاح حضرات صوفیه شاهد آنست که از اثر مشاهده بر قلب سالک حاضر باشد و نیز حاضر بودن شاهد حقیقی که محیط جمیع اشیاست در قلب سالک یا حضور بسبب علم لدنی یا وجد و حال یا تجلی یا شهود و در مصطلحات حضرت خواجه حافظ شیرازی رحمة الله علیه است که شاهد حق را گویند باعتبار ظهور زیرا که حق بصورت اشیا ظاهر است ۱۲ ۵۷ ناموس در لغت بمعنی صاحب راز که آگاه بر نهانی امر یا صاحب راز خیر و نام جبرئیل علیه السلام و مرد دانا ماهر در کار و مرد سخن چین و مکر و حیله نهانی و شرم و عصمت و عفت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از توقع حرمت و جاه از خلق داشتن و نیز عبارت از طلب شهرت و جاه و خودنمائی و خودستائی و آوازه نیکنامی و نامداری طلبیدن و نیز عبارت از مخفیت کنز مخفی است قبل تخلیق عالم که حدیث شریف کنت کنزاً مخفیاً الخ اشارت بآنست ۱۲ ۵۸ زهد بالضم در لغت بمعنی ناخواهانی خلاف رغبت و طیب کسب و قصر امل و در اصطلاح حضرات صوفیه بغض دنیا و اعراض از لذات فانیه اوست و گفته اند ترک راحت دنیا بنابر طلب راحت آخرت و گفته اند که خالی شدن دل است از انچه دست از ان خالی است و گفته اند که اعراض از زیادتی و فضولی باشد و گفته اند که بیرون آمدن است از آرزوهای دنیا و ناموس وغیره و گفته اند که اختیار تنزیه محض هست و اجتناب از مجاز و تشبیه ۱۲ ۶۲ غنچه بمعنی گل ناشگفته و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از حقیقت عالم قبل تخلیق ۱۲ ۶۳ گل در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه نتیجهٔ عمل را گویند و نیز لذت معرفت را و نیز کنایه از عالم بالا جمال چرا که عالم عین معرفت حق است مر حق را بفحوای فاحببت ان اعرف الخ یعنی محبت کردم اینکه شناخته شوم پس پیدا کردم خلق را ۱۲ ۶۴ روی در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مرآة تجلیات را گویند از معانی نوری و صوری و تجلی برق بران منتهی گردد و آن بقاست با حق سبحانه ۱۲ ۶۵ موی در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه ظاهر هویت را گویند یعنی وجود را چه همه کس را معرفت وجود علم حاصل است ۱۲

این همه نخل و ثمار و آن گل و آن شاخسار … وان همه صوت هزار و آن مه مینو لقا

نیک نگه کن به بین غیر خرد مند نیست … عالم و معلوم و علم چون کنی از هم جدا

نیز بد انسان بود نسبت عالم بحق … چون به گلستان بهار چون به بهاران نما

حیف کجا میرسد این چه سخن وین چه حرف … تو و حقایق دریغ تو و معارف خطا

باد سحر گهه گشد پرده ز رخسار گل … لطمهٔ صرصر بباد نخل ور آرد ز پا

بر لب زاغ و زغن نغمه بهنجار نیست … روز زعنا دل بجوی طرفگی ماجرا

پای نداری میوی راه ندانی بایست … بر سر سینا متاز بے بصر و بے عصا

حرف ز سینا گذشت بر لبم و یاد داد … جلوهٔ روی که برد هستی ما را ز ما

## مطلع دوم

اے که ز رویت فراخت اصل لوامع لوا … ذرهٔ راه ترا مهر بود جبهه سا

کعبهٔ جان روی تست طرف کلهٔ کج بمان … قبلهٔ دل جای تست موزهٔ پا بر کشا

ملک ملک ملک تست کوس بگردون بکوب … فلک فلک آن تست در دو جهان کن شنا

ذکر تو حسن قبول فکر تو اصل اصول … وصف تو نعت رسول مدح تو حمد خدا

حسن تو معبود عشق عشق تو معشوق حسن … کفر تو مسجود دین دین تو جان هدا

گر سر بازار حسن جلوه فروشی کنی … بانوی مصری دهد یوسف کنعان بها

سینهٔ گردون شود دست زنان سان فگار … هوش زلیخا شود نور قمر بر سما

خلق رسد خیل خیل نقد دل و جان بکف … جوش زند جنبش جان جوان جا بجا

عروه ز عفرا نفور سعد ز اسما ستوه … ویس ز رامین بکین قیس ز لیلی کشا

دهر کند انقلاب کون کند اضطراب … خاک قعود اشتغال چرخ هبوط آشنا

۵۱ ماجرا در لغت بمعنی قصه و واقعه و هنگامه و گفتگو و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از بیان و شرح درد عشق است و مراد از عنادل اینجا عرفاء کامل صاحب شهود اند ۱۲ ۵۲ ذکر در لغت بمعنی یاد کردن چیزی و ضد نسیان را هم ذکر گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه ذکر عبارت است از چیزیکه بتوسل وی یاد مطلوب آید خواه اسم باشد یا رسم یا فعل یا جسم یا جسمانی یا مجرد یا غیر آن و از چیزیکه حصول نسیان مطلوب شود التفات بطرف وی ضلالت است خواه اسم باشد یا رسم یا غیر آن پس تمامی افعال و اقوال و احوال صوفی بشرط یاد حق ذکر است و بشرط عدم عدم بعضے میگویند که اقسام ذکر بسیار اند ذکر لسان که جهر باشد یا خفی و ذکر قلب و ذکر روح و ذکر سر و ذکر خفی و ذکر اخفی و تفصیل این در از است کمال ذکر آنست که حجابیکه درمیان ذاکر و مذکور است مرتفع شود و تفصیل این امر در تکملهٔ هذا در افادات حضرت مصنف رح الاظهر مذکور است ۱۲ ۵۳ فکر در لغت بمعنی اندیشه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از رفتن سالک است بسیر کشفی از کثرات تعینات که بحقیقت عدم اند سوی حق یعنی بجانب وحدت وجود مطلق که حق حقیقی است و این رفتن عبارت از وصول سالک است بمقام فنا فی الله و محو و متلاشی گشتن در ذات کائنات در اشعهٔ نور وحدت ذات مثل قطره در دریا ۱۲

لرزه باندام خاک سکته بدور سماک ... برق روش در تپاک نبض خط[۵۱] استوا
خاک بسوزد چو نار نار بخوابد چو خاک ... باد چکد همچو آب آب وزد چون هوا
کوه کفد همچو نار سنگ جهد چون شرار ... بحر پرد چون سحاب دشت دود چون سما
باز رود گل بشاخ شاخ خزد در نهال ... نخل به تخم اندرون چون ته غار اژدها
بوی بساتین چو رنگ جای گزین در چمن ... رنگ ریاحین چو بوی رخت کشان بر هوا
غلغله افتد به خلق کین چه فروغ این چه تاب ... ولوله افتد بدهر کین چه گهر وز کجا
صبح بر توجیه مهر شام به تثبیت ماه ... این کشد آنرا پرند آن برد این را ردا
گه به شبیخون زلف گه بفروغ رخت ... فتنه شود بت پرست گبر شود پارسا
حور و پری در قعود در زیانها درود ... خیل ملک در سجود زان رخ آدم لقا
تو بهمه در میان هم زهمه بر کران ... جلوهٔ رخ[۵۲] آیت شان و ردا[۵۳] الورا
مطلع مدح نخست باز بخوانم که هست ... خوی گدایان به حسین در طلب مدعا

مطلع

پردگی غمزه[۵۴] ریخت خون دلم در خفا ... تا که شود داد رس تا چه دهد خون بها
ریزد اگر طرح باغ خون دل آخر شگفت ... بس که دماند ز خاک خون سیاوش گیا
ور نفروزد چراغ داغ جگر تا عجب ... لاله فروزد به راغ صد مه مهر انجلا
رفت بسی سال و ماه دارم از اعمال زشت ... تن همگی نادرست جان همه در ابتلا
گفتم و گویم دگر جستم و جویم دگر ... یک نگه مهر تو صد کرم کبریا
خواهم ازین پس مرا از من و ما[۵۵] وارهان ... هر که بجوید مرا بو که بیابد ترا

۵۱ خط استوا خطی است موهوم که یک سر آن بمشرق و سر دیگر بمغرب است که حکما در زمین بمقابله و محاذات دائرهٔ معدل النهار بر وسط زمین فرض کنند به نهجیکه اگر دائرهٔ معدل النهار قاطع عالم شده زمین راهم قطع نماید پس زمین ازجائیکه قطع شود همانجا خط استوا است ۱۲ ۵۲ رخ بمعنی رو و در اصطلاح حضرات صوفیه ذات حق را گویند ۱۲ ۵۳ مراد از مرتبهٔ ذات بحت که تفصیل آن در حواشی بالا گذشت ۱۲ ۵۴ غمزه در لغت بمعنی از چشم و ابرو اشاره کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه جذبهٔ عالم باطن را گویند تا دل طالب با صفا متغیر نشود و در طلب استوار ماند و نیز خوف و رجا را گویند ۱۲ ۵ یعنی از بسکه جای چکیدن خون سیاوش که بجرم کشته شد گیاه ها از زمین روئیده اند پس اگر از تاثیر خون دل طرح باغ فرو ریزد و بجای بهار خزان آید جای تعجب است مراد شاعر شکایت پریشان حالی خود است و طلب لطف از حضرت ممدوح ۱۲ ۵ یعنی هرگاه که لاله در دامن کوه صد ماه های خورشید نما روشن می کند اگر داغ جگر چراغ نفروزد جای تعجب است مراد شاعر نفرین کردن است بر مجبوری و بیچارگی خویش و طلب قدرت از لطف حضرت ممدوح چنانکه از شعر مابعد واضح تر است ۱۲
۵۵ من و ما کنایه از خودی که دلیل مغائرت است میان طالب و مطلوب ۱۲

# آغاز سبب تالیف

## تمهید و توصیف کتاب مستطاب

مژده باد ای گروه[۱] ایزدی — راز دانان رموز[۲] سر مدعی
قول حق است این همه قول[۳] الوصی — کان مرتب شد به اوصاف اولی
گفتهٔ او گفتهٔ الله بود — گرچه از حلقوم عبد الله بود
گرچه قرآن از لب پیغمبر است — هر که گوید حق نگفت او کافر است

## غزل

از نبی لب لباب است این کتاب — وز نبی[۴] فصل الخطاب است این کتاب
اصل و فرع سر تکوین را است کنز — رطب[۵] و یابس را مآب است این کتاب
جان عرفان دین حکمت روح شرح — فاش گویم این کتاب است این کتاب
بسته از دلها همه زنگ ظلام — آفتاب است آفتاب است این کتاب
قانع و مقنن ز گوایتی سی برند — مرحبا صاحب نصاب است این کتاب
نقدهای کاسد از جید بسنج — فارق آب از سراب است این کتاب
ناجی و ناری از وشاد و ملول — دفتر یوم الحساب است این کتاب
الحذر ای منکران هان الحذر — وه که تیغ بی قراب است این کتاب
الصلا ای می پرستان الصلا — باده بارد آن سحاب است این کتاب
می برد هر دل بجلوه دیگری — صد عروس بی حجاب است این کتاب
محرما مستور از نامحرمان — گاه عارض[۶] گه نقاب[۷] است این کتاب
شهر علم مصطفی را در علی است — باب علم بوتراب است این کتاب
ز ارثه بطلیموس و فیلاقوس نیست — هو شد از ام الکتاب[۸] است این کتاب

بسالکان مسالک طریقت و رهروان منازل حقیقت نشان میدهم که این کتاب لطائف الاذکار فی مناقب

[۱] گروه ایزدی مراد از طائفهٔ اولیاء الله که در حضور حق مستغرق میباشند ۱۲ [۲] رموز جمع رمز در لغت بمعنی بلب یا بابرو یا بدهن یا بدست یا بزبان اشاره کردن وغیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از حقائق و معارف دقیقه و اسرار پوشیده که جاذبه حقیقی سالک را ازان آگاهی بخشند ۱۲ [۳] سرمدی آنست که اول و آخر ندارد و مراد از ذات خاص که لا ابتدا و لا انتها است ۱۲ [۴] اشاره بطرف آیهٔ وافی هدایه لا رطب ولا یابس الا فی کتاب مبین یعنی هیچ تری و خشکی نیست که در کتاب روشن موجود نباشد ۱۲ [۵] عارض در لغت بمعنی جای بر آمدن ریش از روی و آن عبارت از هر دو طرف روی است و مجاز بمعنی روی و رخسار و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از کشف انوار ایمان باشد ۱۲ [۶] نقاب بالکسر در لغت بمعنی روی بند و پرده که بر رخ اندازند یا بر چیز نفیس اندازند و بفتح نون خطا است و در اصطلاح حضرات صوفیه موانعی را گویند که عاشق را از معشوق باز دارد بحکم ارادت معشوق که عاشق را هنوز استعداد و تجلی مست نداده باشد ۱۲ [۷] ام الکتاب باصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عقل اول که اشاره بمرتبهٔ وحدت است یعنی حقیقت محمدی صلی الله علیه وسلم و بعضی مرتبه احدیت را ام الکتاب می نامند ۱۲

عمدة الاخیار ہمانا کتابے است مستطاب و خط جواز است برای رہبران طریق صواب دانا دانند
کہ ناظمان ملک معانی را قانون نظامت است و کارپردازان کشور سخن را دستور العمل ہدایت
و آن گردون جناب یعنی صاحب کتاب وسادہ آرای سریر بلاغت است و فرمانروای
اقلیم فصاحت ماہ رخشندۂ اوج عرفان و مہر جہانتاب عالم ایقان دقیقہ رس عبارت غامضہ
و معنی فہم الفاظ فالصفہ دیدہ ور حقیقت آگاہ سخن پرور فصاحت دستگاہ غواص محیط خوش
بیانی ناخدای سفینۂ در بحور معانی برگزیدۂ مقبلان حضرت رب جلیل مصداق علماء
امتی کانبیاء بنی اسرائیل . عالم باعمل صوفی بے بدل ہمہ دان فصیح اللسان
آنکہ آوازۂ سخن سنجی و غلغلۂ رمز دانیش چنان بجہان پیچیدہ کہ خلقے بہ اشتیاق زیارت
از اطراف دور و دراز بر آستان سعادت نشان بسر و چشم رسیدہ ہر آنکہ کلام فیض
ترجمانش شنید میتوان گفت کہ روزے بافسانہ ہم نشنید و کسیکہ جمال یوسف تمثالش
دید دید آنکہ در خواب ہم ندید ؎

| | |
|---|---|
| اے ز تو صبح ہدایت حجت ملت تمام | وز بیان در حجت روشن معانی را کلام |
| اے طریق علم را فضل تو مصباح آمدہ | مخزن تفسیر را دین تو مفتاح آمدہ |

مگر افسوس صد ہزار افسوس کہ غلبۂ بطون[۵۱] و بیباختگی ذوق اکمال تبعیت سنت سنیہ حضرت خیر الانام
علیہ السلام آن سرخیل قلندران عالی مقام یعنی حضرت جد امجد نور اللہ برہانہ را نگذاشت کہ تتمیم ترتیب
وا نمودہ روگاہ این خلاصۂ سبع المثانی در نظر ناظرین آشکارا فرمایند منجملہ دہ لطیفۂ موعودۂ دیباچہ
نہ لطیفہ را توتیا فروش دیدہ ہائے اولو الابصار فرمودند چون نوبت بہ تبیین لطیفۂ دہم کہ مخصوص حدیث
حضرت عشق بود رسید ادای بیان را میسر کہ مفہوم العشق نار یحرق ماسوی المحبوب بر زبان الہام[۵۳] ترجمان

۵۱ بطون در اصطلاح حضرات صوفیہ اشارت است بطرف ذات خاص حق تعالی کہ آنرا ذات بحت نیز گویند و اینجا مراد ہمین است ۱۲

۵۲ باید دانست کہ بمنطوق آیۂ کریمہ بل احیاء عند ربہم یرزقون (یعنی بلکہ ایشان زندہ اند نزد پروردگار خویش رزق دادہ میشوند) و بمصداق مقولہ اولیاء اللہ لا یموتون بل ینتقلون من دار الی دار حضرات اولیاء اللہ از موت مثل عوام الناس فانی نمیشوند بلکہ بحیات ابدی پیوند یافتہ باقی باللہ میگردند و حیات حق عین حیات ایشان میباشد اما از نظر خلق در پردہ میشوند و این وقتے وقوع می یابد کہ ایشان در زندگی ظاہری در ذات حق فانی و بآن باقی شدہ و سیر مع اللہی تمام کردہ از حقیقت و ماہیت ہر ہر ذرہ عوالم واقف میگردند پس این حجاب ظاہری جسمانی را ہم از میان بری دارند و این بطریق متابعت حضرت رسول اکرم صلی اللہ علیہ وسلم میباشد تفصیل این اجمال آنکہ چون کار آنحضرت با تمام انجامید و آیۂ کریمہ الیوم اکملت لکم دینکم و اتممت علیکم نعمتی (یعنی امروز دین شما را کامل کردم و نعمت خود را بر شما تمام کردم) نازل شد حضرت عزرائیل علیہ السلام بحضور آنحضرت صلعم حاضر شدہ اذن قبض روح خواستند آنحضرت اذن مرحمت فرمودند ہمچنین نزد حضرات صوفیہ ارواح ہمہ اولیاء امت بطفیل آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم بلا اذن ایشان قبض کردہ نمی شود و وقتیکہ کار ایشان در دنیا تمام میگردد ایشان خود بذوق وصال کامل مبدء خویش اذن قبض روح میدہند و از نظر خلق پوشیدہ میشوند و آخرین اعمال مسنونہ ہمین است ۱۲

۵۳ الہام در لغت بمعنی در دل افگندن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از ہرانچہ کہ بیقین در دل سالک آید یعنی سالک را یقین کامل باشد بر چیزیکہ وارد میشود در قلب و آن بعد صفای قلب میباشد خواہ صفای بسبب کسب باشد یا از ذکر و شغل یا بسبب عنایت حق باشد عارفین میفرمایند کہ در ابتدا خطرات رحمانی بر دل سالک عارف وارد میشوند باز در انتہا بلا واسطہ با حق تعالی مکالمت میگردد ۱۲

حال وبیان بے زبانی نشان فارغ از قیل وقال آنچنان واضح ولائح فرمودند کہ اہل بصیرت رابمین اشارت وافی
ہدایت سے عشق بے عین وشین وقاف بود وہوشے اندازہ سنج وخردے اوہام زدائے صفت وقت آمد وبوقوع
این واقعہ وقیہ غیبوبت جمال متعینہ حضرت خداوندگار بانوار این مصرع دیدہ ایمان را فروغانی کردند سے عاشق
خداندارد اونیست آفریدہ + وبیک بیان منزہ از لب وزبان وچند ارشاد مبرا از نطق وبیان آرے سے
دفتر صوفی بصوت وحرف نیست سے تفصیل این اجمال آنست کہ بعد ختم لطیفہ نہم چون عزم خداوندی
بہ تسطیر لطیفہ دہم منعطف شد تواتر صواعق تجلیات عشقیہ وتوالی بوارق جذبات الٰہیہ سراپای برون سوی
خداوند نعمت را چون درون سوی کالبد گداز وماسوا سوز بر آورد یعنی ناگہان اجل در سلسلہ ارادت حضرت
ایشان دست بیع شد بیگانگان گمان تپ محرقہ کردند وآشنایان نفہمیدند آنچہ فہمیدند ہم در ان تیاپک و
تپش بہ تحریک داعیہ سے اعتناق بے حجابش خوشتر است وکوس لقاباللّٰہی در چار سوے بیدائی ناپیدا
سومیر وسیوی وراء الورا فرو کوفتند سے

| | |
|---|---|
| عشق بیفشرد پای بر نمط کبریا | بُرد بدست نخست ہستی ما را ازما |
| انا للّٰه وانا الیہ راجعون اولٰئک علیہم صلوٰت من | ہر آئینہ ما از آن خدائیم وما بسوی وے بازروندہ ایم آنکسانکہ |
| ربہم ورحمۃ واولٰئک ہم المہتدون | بر ایشانست درودہا از پروردگار ایشان وبخشش وایشانند راہ یافتگان |

## فی المرثیۃ

| | |
|---|---|
| گر بقدر سوزش دل چشم من بگریستے | بر دل من مرغ وماہی تن بہ تن بگریستے |
| صد ہزاران دیدہ بایستے دل ریش مرا | تا بدید حال من بر حال من بگریستے |
| دیدہ ہاے بخت من بیدار بایستے کنون | تا بہر یک خویشتن بر خویشتن بگریستے |
| آنچہ از من گم شدست ار از سلیمانؑ گم شدے | بر سلیمانؑ ہم پری ہم اہرمن بگریستے |

۱ جمال متعینہ بمعنی صورت وتعین ظاہری انسانی کہ ما آنرا شخص میگوئیم وبآن جسم وصورت شخصی مراد می گیریم ۱۲ ۲ جذبات جمع جذبہ وجذبہ الٰہیہ عبارت است از قریب شدن حق بسوی عبد حسب اقتضای عنایت الٰہیہ کہ برای عبد مقرر است آن چیز کہ در طی منازل حق در احتیاج عبد باشد بلا سعی عبد وبلا کلفت وبلا جہد وتکلف دکشش حق تعالیٰ عبد را بطرف خود از عنایت خویش ۱۲ ۳ ارادت در لغت بمعنی خواستن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ ارادہ طالب از مبادی محبت الٰہیہ است بعضے میگویند کہ این شرارہ ایست از آتش محبت الٰہیہ در قلب طالب کہ مقتضی است برای اجابت دواعی معشوق حقیقی ۱۲ ۴ لقا باللّٰہی۔ بقا در لغت بمعنی باندن وفانی نشدن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ مقامی است برای عارف کہ دران برای رویت حق چیزے حاجب نشود یعنی رویت اشیاء برای رویت حق تعالیٰ حاجب نیشود چرا کہ عارف عالم را معدوم می بیند وحق را موجود وچون عارف ازین ترقی کند اشیا را موجود بحق بیند ورویت حق او را از رویت اشیا حاجب نگردد بلکہ اشیا را ظہور شیون ذات خویش بیند بلکہ خویش را بیند وحق را بیند وآنرا کہ قبل ازین ذات حق ادراک میکرد آنرا ذات خود درک کند وآن را کہ قبل ازین ذات خود میدانست معدوم سازد واینچنین سالک را باقی باللہ گویند وہر سالکے کہ بہ بقاباللّٰہی میرسد ہر گز نمی میرد بلکہ لقاے اے تا خدا ہست درین مکہ ماہم ہستیم از عالم پنہان بودہ از جام ہلا حیا وعذر بہم پیزر قوت در نوشانوش می ماند ۱۲ ۵ نمط در لغت بمعنی ابرہ ہر فرش کہ باشد ونوعی از گسترونی نگارین وروش وطریقہ وگونہ وچیزے وگروہ وکبریا در لغت بمعنی بزرگی ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از مقام حضور ومشاہدہ میتواند شد ۱۲ ۶ نخست در لغت بمعنی اول کہ آنرا نخستین ہم گویند ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از روز ازل کہ ابتدائے ندارد ۱۲

| | |
|---|---|
| تنگ دل مرغم گرم بر باب زن کردی فلک | برمن آتش رحم کردی باب زن بگریستی |
| مقتدای حکمت و صدر زمن کز بعد او | گر زمین را چشم بودی بر زمن بگریستی |
| پیش چشمش مرغ را کشتن که یارستی که او | گر بدیدی شمع در گردن زدن بگریستی |
| انیت مومن دلی که پیشش گر بکشتندی چراغ | طبع چون مومش چو موم اندر لگن بگریستی |
| کاشکی گردون طریق نوحه کردن داندی | تا بر اهل حکمت و بر اهل فن بگریستی |
| کاشکی خورشید را زین غم ببودی چشم درد | تا برین چشم و چراغ انجمن بگریستی |
| کاشکی آدم برجعت در جهان باز آمدی | تا بمرگ این خلیفه مرد و زن بگریستی |
| آتش و باد ار بدانندی که از گیتی که رفت | آتش از غم خون شدی باد از حزن بگریستی |

گردی داری دانستنی است که بر واماندگان خاصه بر چون منی وامانده تری اندرین دوگیتی بهم برزن ماتم چار رفت زمینی دیگر فرو گسترند و آسمانی دیگر طرح انداختند بوقلمونی معربدانه روزگاران صبح از شام و شب از روز واشناختن دشخوار آورد جمعیت خاطر را دمار از نهاد برآوردند و بواطن را با ظواهر بیکدیگر درزدند هوشی اندازه سنج و حواسی بخردی الفنج نقش و نگار بال و پر عنقا گردید آئین خودداری و تمکین خویشتن نگاهداری را تار و پود از هم گسسته شد دل از دیده باز دانستن و خرد از جنون ممیز آوردن مجال نماند کتاب مستطاب انجنین در بند جزو دان و مستر شدان و مخصوصان بارگاه خداوندی نورالله برهانه بلیم و حیران که آخر این قفل ناپیدا کلید را بکدام چاره توان کشود و آن سرجوش رحیق مختوم را بکدام ساغر و ساتگین توان پیمود که اندرین آوان افاضت توامان کرشمه لطیفهٔ غیبی دلها را بکشش و کوشش کشایش عقود سررشتهٔ انیکار دست بندزد تا جوارح ظاهریه بتبعیت قلوب مجذوبه بی اختیار جنبش هائی جداگانه آمدند زبانها بیتاب اصرار تکمیل و تکمله و دستها گلوگیر گریبان فقیر همه تقصیر بهر تسوید خاتمه آن یکی بسودائی تقابل مبیضه با مسودهٔ خواب و خور بباد داده و این دیگری به تحریر عبارات تقاریظیه سرگرم زبان زدائی و مدادافزائی خامه و آمه سبحان الله ؎ گر تو خواهی که پرده برداری مو براندامها شود غماز + اما این بندهٔ خاکسار و ذرهٔ بمقدار ننگ دودمان مشهور زمان علی انورالله نورقلبه بفیض کسومدی ابن حضرت قدر قدرت لسان العارفین ترجمان الکاملین مرشد الجن والبشر مولانا شاه علی اکبر ابن حضرت قدوة السالکین زبدة الواصلین مسعود مظهر مولانا شاه حیدر علی قلندر و کاسه لیس مائدهٔ پرفائدهٔ حضرت ایشان صاحب المناقب هنوز باین رعنائی تسبیب مسبب الاسباب سرشار بادهٔ حیرت و لبسر انجام این کار حوصله کاه در گریز اگر نیز از جرأت بر ابتهاهی

۵۱ باب زن بفتح باو زن سیخ کباب را گویند مستقا خواه آهنی باشد خواه چوبی ۱۲ ۵۲ تلمیح باسم سامی حضرت شاه مسعود علی قلندر الٓه آبادی و حضرت شاه علی مظهر قلندر الٓه آبادی ۵۳ حیرت در لغت بمعنی سرگشته شدن و در اصطلاح حضرت صوفیه عبارت است از محو شدن در مرتبهٔ احدیت و معارف

خاموشیش از عجز بیمانگی خویش جانگداز فغانها و برزبانهای موی مویش نغمهای بیت مرزا بیدل

هوش ربا داستانها

| | |
|---|---|
| بحضور دامن ناز او چه زخاکساری ما رسد | نه زد آن مژه به بلندیی که ز گرد سرمه دعا رسد |

لیکن با این قصور باع و قلت متاع در سایر اوقات و تمامهٔ آنات بدل در داعیهٔ تکمیل آن کتاب و تحصیل سعادت از ان برکت نصاب بود که ناگاه از جانب حضرت الیشان اشاره خالی از بشارة رسیده که آن فیض عنوان دیوان ولایت را تکمله می باید نوشت و تخم سعادت ابدی در اراضی قابلیات می باید کشت پس تعمیلاً للامر تبقویت امیدامداد روحانی قدم درین بحر عمیق نهادم و در مدینهٔ علم را مفتاح تحقیق کشادم الحمد لله که عجز و کیمین هیچمیرز جاذب مکرمت و جالب مرحمت آمد و به تقاضای شان فرزند پروری و بنده نوازی بضعف نایهای خودم سترگ بخشایشی بکار رفت و به نیروافزائی پرسشهای پنهانی مرا ازمن بروتابه استسعاد سعادت ترقیم تکمله ناچارم آوردند مقطع غزل حضرت ابوالمجد اسکنه الله بحبوحة جنانه موضح این داعیه میتواند شد ســه در پردهٔ او شخص دگر نغمه سرای است ✦ چون نے تهی از خویش تراب است ببینید بلا گرزاف تصرف باطنی و کرامت ظاهری آن شهسوار مضمار عشق و فنامی یادم شد که صرف مدت دو ماه این عروس معانی بمشاطگی خامه هر هفت شد و بتاریخ بست و دوم شهر ربیع الاول سنه یکهزار و دو صد و نود و یک هجری بزیور تکمیل آراسته گردید ســه همت قوی کن از مدد رهروان عشق ✦ کین بار را بقوت همت کشیده اند و چون اسم مبارک آن صحیفه لطائف الاذکار فی مناقب عمدة الاخیار است نام این تکمله خزائن الاسرار فی تکملة لطائف الاذکار برزبان آوردم و اگر الموصل لکوثر فی تکملة روض الازهر خوانند جا دارد و اگر اتحاف التقی فی تکملة قول الوصی گویند هم شاید و اگر نور الاعیان فی تکملة شمس العرفان نامند هم میتواند. التماس از عالی منشان کامل خرد و دانشوران همایون فطرت آنکه چون دیده و دل را بنظارهٔ جمال این سلمای حجلهٔ معانی بهره اندوز گردانند هرجا که بر مواقع زلل و مواضع خلل چشم افتد بلحاظ مظهریت شان ستاری آئین خطاپوشی و سهو فراموشی بکار برند که مقتضای روش یگانگان اولی الابصار و دانایان کار همین است

| | |
|---|---|
| فالله اسأل ان یجعلها مقبولة لاهل القبول و ذریعة الوصول بمراتب الکمول و هو المسؤل | پس از خدا سوال میکنم که بگرداند این کتاب را مقبول نزد ارباب قبول و ذریعه پیوستگی من بمراتب کمال و همین ست |

سله در کتب حضرات صوفیه است که حضرات اولیاء الله را کشف و کرامات و تصرفات اندر عالم بامر الهی چنانچه تفصیل آن در تهید کرامات در تکملهٔ هذا مرقوم است و هم نزد ایشان است که چنانکه کرامات و تصرفات ایشان در حیات ظاهری ثابت اند بعد وفات هم بدستور می مانند و این را امداد روحانی میگویند ۱۲ سله فنا عبارت است از سقوط اوصاف مذمومه چنانکه بقاء وجود اوصاف محموده را هم گویند و فنا بر دو گونه است یکی آنکه بکثرت ریاضت می باشد و دوم عدم احساس عالم ملک و ملکوت را گویند و آن بوجه مستغرق شدن در عظمت الهی و مشاهدهٔ حق میباشد سله همت در لغت بمعنی بکاری قصد کردن آن تمانید و قصد دل دخترن و فکر و مجازاً اراده بلند و اندازه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از توجه قلب بجمیع قوای روحانیه خود بجانب حق از برای حصول کمال از برای خود یا از برای غیر و گفته اند که اطلاق آن در برابر تجرید قلب از آرزو کرده میشود و گاهی اطلاق کرده می آید در مقابل اول صدق مریده مقابل جمع همتها بنا بر صفای الهام ۱۲

| | |
|---|---|
| وجدیہ باجابۃ المامول | سوال من وسزاوار بر قبولیت امید کردہ شدہ |

## لطیفۂ دہم دربیان عشق ومحبت

| | |
|---|---|
| راز عشقے گرنداند ہر کسے از من بدان | من نمی گویم ولیکن چہرہ پیدا می کند |
| آتش دل را نہان میدارم از بیش خلق | آب چشم میرود بیوستہ رسوائی کند |

بدانکہ عشق لغتاً مشتق از عشقہ است وآن گیاہے است کہ بر درخت می پیچد ودرخت را بے برہ[زرد ۱۲] و زردو خشک میگرداند ہمچنین عشق ہم درخت وجود عاشق را در تجلی جمال معشوقی محو میگرداند تا چون ذات عاشق برخیزد ہمہ معشوق ماند وعاشق مسکین را از آستانۂ نیاز بر مسند ناز نشاند واشتقاق لفظ محبت از حبہ بکسر حا، است وآن تخم است کہ چون در زمین افتد ونہان شود وباران بارد وآفتاب بران تابد وسرما وگرما بروی بگذرد او متغیر نشود وبر وقت بروید وگل برآرد ومیوہ دہد ہمچنین محبت چون در دل قرار گیرد بحضور وغیبت وبلا[۱] ومحنت[۲] وراحت ولذت وفراق[۳] ووصال[۴] متغیر نشود بلکہ ببالد وشاخ وبرگ برآرد حضرت شیخ عبدالحق محدث دہلوی در مدارج النبوۃ میفرماید کہ محبت حیات قلوب وغذای ارواح اہل ایمان است ودر مقامات از رضا ودر احوال از محبت چیزے بالاتر وفاضلتر نیست وشخص ووقت سالک بے محبت جسد بے روح راماند وعبارات قوم در بیان معنی محبت وکشف حقیقت آن مختلف آمدہ وفی الحقیقت اختلاف این مقال ناشی[پیدا شوندہ ۱۲] از اختلاف احوال است واکثر آن راجع بہ ثمرات ونتائج محبت است نہ حقیقت او ودر مواہب لدنیہ[سخن ۱۲] از بعضے محققین نقل کردہ کہ حقیقت محبت نزد اہل معرفت از معلوماتے است کہ تعریف وتحدید نمی توانکرد آنرا ونمی شناسد آنرا مگر کسیکہ قائم است بوی بطریق وجدان[۵] وممکن نیست تعبیر ازان وتحدید زیادہ میکند آنرا خفا پس حد او وجود اوست واین کلام در ذوق[۶][تحقق] محبت ووجدان ست والا بحسب وضع لفظ معنی او میل وانجذاب[تعریف ۱۲] قلب است بچیزیکہ موافق ومرغوب است وآن را مراتب ودرجات وآثار وثمرات[کشش ۱۲] وشواہد وعلامات است کہ

۱ بلا در لغت بمعنی زحمت ومکروہ وامر عجب وکار عمدہ زائد از طاقت ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از امرے است کہ مانع از توجہ بحق باشد وباعث خیالات دوئی وغیریت ۱۲ ۲ محنت در اصطلاح حضرات صوفیہ رنج معشوق را گویند کہ عاشق ازو در راہ عشق بیند ۱۲ ۳ فراق بالکسر از ہمدیگر جدا شدن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ غیبت را گویند از مقام وحدت وآمدن سالک از وطن اصلی کہ عالم بطون باشد بدین عالم فراق اوست ۱۲ ۴ وصال در اصطلاح صوفیہ عبارت از رجوع نمودن بعالم بطون ۱۲ ۵ وجدان در لغت بمعنی گم شدہ را یافتن ودانستن ودریافتن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از یافت ذات حق در ہر شئے وجائے وگم شدن دران ومحو گشتن وازان لذت گرفتن ونزد بعضی مقام شہود را گویند کہ مستفاد از مقام فاحببت الخ است در حدیث کنت کنزاً الخ ۱۲ ۶ ذوق در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از شہود حق برای حق در عین جمع یعنی دیدار حق تعالی باحق تعالی میشود از ینوجہ کہ رسائی عبد ہرگاہ تا عین جمع می شود دران وقت خودی عبد باقی نمی ماند بسبب محویت پس آنوقت دیدار حق باحق می شود نہ باغیر چراکہ آنوقت عبد باقی نماند وغیریت مرتفع شود ۱۲

اشارات قوم بران واقع است پس بعضی گفته اند که محبت موافقت محبوب است در جمیع احوال و ایثار وجود و طاعت
اوست بر شهوات نفس و ارادات قلب و بعضی گفته اند که محبت محو شدن صفات محب و فانی شدن آن در صفات
محبوب و ذات وی و این از احکام فنا در محبت است و درنمی یابد آنرا مگر کسیکه فانی گردانیده است اورا و ابرد محبت
و گرفته است اورا از وی تمام و ابو یزید بسطامی گفته قدس سره که محبت کم پنداشتن بسیار از نفس خود و بسیار
پنداشتن کم از حبیب و محب صادق اگر بذل کند برای محبوب خود جمیع انچه قادر است بران کم می پندارد
آنرا و شرم دارد و اگر بیابد از محبوب خود اندک چیزے بسیاری پندارد آنرا و گفته اند محبت آنست که بخشی
تمام خود را برای کسیکه دوست میداری اورا و باقی نماند برای تو از تو چیزے و گفته اند محبت محو شدن ما سوای
محبوب از دل وکمال محبت تقاضا میکند آنرا تا در دل بقیه نیست مر غیر را و محبت غیر را و بعضے گفته اند محبت
سفر قلب است در طلب محبوب و شوق بلقای وی و تهیج لسان بذکر او علی الدوام و من احب شیئا اکثر ذکره
و اینهمه آثار و علامات محبت است و حقیقت محبت میل قلب است بسوی چیزیکه موافق است انسان را
یا استلذاذ اوست با دراک حس ظاهر همچو حب صور جمیله و اصوات حسنه و اطعمه و روائح و اشباه آن
و به ادراک عقل و قلب معانی باطنه شریفه همچو محبت صالحین و علماء و آنها که ماثور و معروف اند به سیر جمیله و افعال
حسنه زیرا که طبع انسان مائل و مشغوف است بامثال ایشان یا حب از جهت احسان و انعام است و بتحقیق
مجبول گردانیده شده اند نفوس بر محبت کسیکه احسان کرده است بایشان و در خلاصة العوارف که مؤلف
ملا محمود قاشانی است نوشته که محبت میل باطن است بمطالعه جمال و آن بردو گونه است محبت عام
اعنی میل قلب بمطالعهٔ جمال صفات و محبت خاص اعنی میل روح بمشاهدهٔ جمال ذات محبت عام ماهی است
که از مطالعهٔ صفات جمالی رو نماید و محبت خاص آفتابے که از افق ذات برآید محبت عام نوریست که
وجود در آرایش دهد و محبت خاص نارے که وجود را پالایش دهد و در محبت عام خذ ما صفا ودع ما کدر و در محبت
خاص لا تبقی و لا تذر محبت عام رحیق مختوم ممزوج و محبت خاص تسنیم صرف خالص محبت عام بسبب
ممازجت با اعراض شهوانی حامل صفا و کدورت و لطافت و کثافت و خفت و ثقل و محبت خاص بجهت
تنزه از مخالطت اعلال صفا در صفا و لطافت در لطافت و خفت در خفت لا بلکه لطافت و خفت این
شراب در تلطیف و تخفیف جام اثر کند و کثافت آنرا به لطافت و ثقل آنرا بخفت مبدل گرداند بر مثال
روح که جسم را لطافت و خفت بخشد محبان ذات این شراب را در اقداح ارواح نوش کنند و فضاله
و صبابهٔ آن بر قلوب و نفوس ریزند ۵

| | |
|---|---|
| وللارض من کاس الکرام نصیب | و برای زمین از کاسهٔ بزرگان حصهٔ می باشد |

۵ دل ترجمهٔ قلب و فواد و در اصطلاح حضرات صوفیه دل لطیفه ربانی و روحانی است و او حقیقة الانسان است و مدرک و عالم و عارف و مخاطب و معاتب همون است هر که دل را دریافت خدا را دریافت و هر که بدل رسید او بخدای تعالی رسید دل منظر خدا و مظهر جلال و جمال کبریاست و منظور لطف الهی است و چون قالب تنگ دل گیرد و هم تنگدل شود و قالب نیز منظور الهی باشد و قلب همان عرش است و صبر کرسی و آن پارهٔ گوشت صنوبری شکل که در جانب چپ سینه میباشد خون سیاه آن معدن روح است ۱۲

ارواح را خفت قلق بخشد و قلوب را خفت شوق و نفوس را خفت طاعت و لذت این شراب در همه اجزاء وجود اثر کند
روح را لذت مشاهده بود و قلب را لذت مذاکره و نفس را لذت معامله تا غایتی که لذت طاعت در نفس بر جمله لذات طبعی غالب
آید و دعای رسول الله صلی الله علیه وسلم که [۱] اللهم اجعل حبك احب الی من نفسی وسمعی وبصری واهلی ومالی
ومن الماء البارد اشارة بدینمعنی است و عین جام از غایت صفا و لطافت در رنگ این شراب چنان محو شود که تمیز نماند و صورت
وحدت پدید آید از شبلی رحمة الله علیه پرسیدند که محبت چیست گفت [۲] کاس لها وهج اذا استقر فی الحواس وسکن فی النفوس
تلاشت یعنی همه وجود را محو گرداند و رنگ خود بخشد بشرط آنکه در حال مستقر گردد و زود منطفی نشود بر صفت بوارق ولوامع ابو عبدالله
(غلتوش ۱۲ — جمع برق ولامع بروشنی ۱۲)
قرشی گفته است [۳] حقیقة المحبة ان تهب کلك لمن احببت ولا تبقی لك منك شیئا و ابو علی روذباری گفته است [۴] ما لم تخرج من
کلیتك لم تدخل فی حد المحبة و قول جنید رحمة الله علیه است [۵] المحبة دخول صفات المحبوب علی البدل من صفات المحب و بدینمعنی سخن تمام
است چه حقیقت محبت رابطه ایست از روابط اتحاد که محب را بر محبوب بندد و جذبه ایست از جذبات محبوب که محب را بخود کشد و بقدر
آنکه او را بخود می کشد از وجود او چیزی محو میکند تا همه صفات او را از و اول قبض کند آنگاه ذات او را بقبضه قدرت از و بر باید و بدل
آن ذاتیکه شایستگی اتصاف بصفات خود دارد باو بخشد و بعد از آن صفات او را داخل آن ذات بدل یافته شوند و آنچه گفت
(لیاقت موصوف شدن ۱۲)
علی البدل اشارت بدینمعنی است نگفته علی المحب چه بادام که محب موجود بود ذات او را شایستگی اتصاف بصفات محبوب
(تا وقتیکه ۱۲)
نباشد اما علامات آن بسیار است چه هر موی بر اندام شاهد عدل است بر صدق محبت او و هر حرکتی علامتی و هر سکوتی امارتی
(علامتی ۱۲)
ولیکن مشاهده آن جز بدیده محبت نتوان کرد و بجهت تمیز صادقان از مدعیان بعضی از آن بر شماریم علامتی از آن آنست
که در دل او محبت دنیا و آخرت نبود چنانکه حق سبحانه تعالی بر عیسی علیه السلام وحی فرستاد که [۶] یا عیسی انی اذا اطلعت علی قلب عبد فلم اجد
فیه حب الدنیا والاخرة ملأته حبی و در اخبار داود است علیه السلام [۷] یا داود انی حرمت علی القلوب ان یدخلها
حبی وحب غیری و شاید که محبت الهی با شفقت بر خلق در یکدل جمع شود و بعضی را آن شفقت محبت نماید و نشان آنکه
شفقت است آن بود که اگر صاحب این دو صفت را مخیر کنند میان ترک طرفی و اختیار دیگری طرف خلق ترک گیرد چنانچه رسیده
(اختیار داده شد ۱۲)
است که وقتی حسین بن علی علیهما السلام پدر خود را گفت اتحبنی یا ابت پدرش گفت نعم حسین گفت اتحب الله پدرش
(آیا دوست داری مرا ای پدر ۱۲ — آیا دوست میداری خدا را ۱۲)
گفت نعم حسین گفت [۸] هیهات لا یجتمع محبتان فی قلب واحد علی بگریست آنگاه حسین گفت [۹] یا ابت ما تقول لو انك
خیرت بین قتلی و ترك الایمان علی گفت [۱۰] اخترت القتل علی ترك الایمان حسین گفت [۱۱] ابشر یا ابت فان تلك محبة وهذه
شفقة علامتی دیگر آنکه هر حسن که بر وی عرضه کنند بدان التفات ننماید و نظر از حسن محبوب نگرداند علامتی دیگر آنکه وسائل وصول
محبوب را دوست دارد و مطیع و مستسلم باشد چه آن محبت و طاعت عین محبت و طاعت محبوب بود [۱۲] و قل ان کنتم تحبون الله
فاتبعونی یحببکم الله ومن یطع الرسول فقد اطاع الله علامتی دیگر آنکه از موانع وصول

۱ه یا رب بگردان محبت خود را دوست تر بسوی من از نفس من و گوش من و بینائی من و اهل من و مال من و آب سرد ۱۲ ۲ه کاسه ایست که بهر او افروختگی است وقتیکه قرار گیرد در حواس و جای گیرد در نفسها [illegible]
۳ه حقیقت محبت اینست که بخشی همگی خود را بمحبوب خود و باقی نگذاری برای خود از خود چیزی ۱۲ ۴ه تا وقتیکه از خویش بالکلیه بیرون نخواهی شد در تعریف محبت نخواهی آمد ۱۲ ۵ه محبت داخل شدن
صفات محبوب است بطور بدل از صفات محب یعنی محب موصوف بصفات محبوب گردد ۱۲ ۶ه ای عیسی من هرگاه مطلع میشوم بر قلب بنده و نمی یابم در وی محبت دنیا و آخرت پر میکنم آنرا محبت خود ۱۲ ۷ه
ای داود من حرام گردانیدم بر قلوب اینکه داخل شود در آن محبت من و غیر من ۱۲ ۸ه افسوس جمع نشوند دو محبت در قلب یک کس ۱۲ ۹ه ای پدر چه میگوئی درین باره اگر اختیار داده شوی میان
قتل من و ترک ایمان ۱۲ ۱۰ه اختیار خواهم کرد قتل را بر ترک ایمان ۱۲ ۱۱ه بشارت میدهم ترا ای پدر پس که آن محبت است و این شفقت ۱۲ ۱۲ه بگو ای پیغامبر که اگر شما هستید که دوست میدارید خدا را پس پیروی من
کنید تا شما را دوست خواهد داشت و هر که اطاعت رسول کرد پس بتحقیق طاعت خدا کرد ۱۲

محبوب اگرچه فرزند خود بود و پر حذر باشد چنانکه حضرت ابراهیم بن ادهم وقتی در راه حج با رفیقی عهد مصاحبت کرد و از جانبین شرط
رفت که هرچه از منکرات یکدیگر مشاهده کنند باز نپوشند چون بمکه رسیدند ناگاه عماری مذهب دیدند در وی امردی صاحب
جمال نشسته ابراهیم بدو نگریست و نظر مکرر کرد رفیقش گفت[1] یا ابراهیم الیس قد عهدنا ان لا نخفی احدنا علی الصاحب
شیئا من المنهیات ابراهیم آب در چشم آورد و گفت ذالک[2] ولدی فارقته وهو صغیر فالآن لما رأیته عرفته صاحبش گفت
واخبره[3] عنك یا ابراهیم گفت لا فان ذالک شئ ترکناه لله فلا نعود فیه و این شعر انشاد کرد

| | | | |
|---|---|---|---|
| ؎ | هجرت[4] الخلق وطرافی هواکا | | واهتمت العیال لکی اراکا |
| | ولو قطعت اربا فاربا | | لما حسن الفؤاد الی سواکا |

علامتی دیگر آنکه بذکر محبوب مشغوف و مولع بود چنانکه در خبر است من[5] احب شیئا اکثر ذکره
وازان هرگز ملول نشود بلکه بهر وقت که بشنود لذتی و طربی در وی پدید آید و تا غایتی ذکر محبوب دوست
دارد که اگر در اثنای آن ملامت خود بشنود از ملامت لذت یابد و گوید ؎

| | | |
|---|---|---|
| اجد[6] الملامة فی هواك لذیذة | | حبا لذکرك فلیلمنی اللوم |

علامتی دیگر آنکه محبوب را در جمیع اوامر و نواهی طاعت دارد و هرگز قصد مخالفت حکم او نکند چنانکه رابعه عدویه گفته ؎

| | | |
|---|---|---|
| تعصی[7] الاله وانت تظهر حبه | | هذا لعمری فی الفعال بدیع |
| ان کان حبك صادقا لاطعته | | ان المحب لمن یحب مطیع |

وسهل تستری رحمه الله گوید المحبة[8] معانقة الطاعة ومباینة الفاقة و از رویم پرسیدند که محبت چیست
گفت الموافقة[9] فی جمیع الاحوال علامتی دیگر آنکه هرچه اختیار کند نظر او در ان بر طلب رضای
محبوب مقصور بود نه بر غرضی دیگر چنانکه ابوبکر کتانی گفته المحبة[10] ایثار المحبوب و شبلی گفته المحبة[11] ایثار یحب المحبوب
وان کرهت وکراهة ما یکره المحبوب وان حببت۔

[1] ای ابراهیم آیا نیست چنین که عهد کرده بودیم ما که پوشیده نخواهیم داشت از یار خود چیزی را از ممنوعات ۱۲ [2] این پسر منست که جدا شدم از وی بحالت خردی وی پس اکنون وقتیکه دیدم
وی را شناختم وی را ۱۲ [3] و خبر ده وی را از خود ای ابراهیم ۱۲ [4] نه که این چیزی است که گذاشته ام آن را برای خدا پس واپس نخواهم گردید ۱۲ [5] گذاشتم خلق را بوده حاجت بمحبت تو و عیالداری
طفلان کردم تو را ببینم و اگر قطع کرده شوم عضو عضو علیحده علیحده هر آئینه متوجه نشود قلب من بسوی تو ۱۲ [6] هر که دوست دارد چیزی را بسیار میکند ذکر وی را ۱۲ [7] می یابم ملامت را
در خواهش تو بالذت بسبب دوست داشتن ذکر تو پس باید که ملامت کنند مرا ۱۲ [8] بیفرمانی میکنی خدا را در اینحالیکه اظهار محبت وی میکنی و این قسم بجان من در کارها نادر است - اگر هست محبت
تو صادق هر آئینه اطاعت خواهی کرد وی را - چرا که محب مطیع محبوب میباشد ۱۲ [9] محبت اختیار کردن طاعت است و جدا گشتن از حاجت ۱۲ [10] موافقت کردن در جمیع حالات ۱۲ [11]
محبت اختیار کردن است محبوب را ۱۲ [12] محبت اختیار کردن چیزی است که دوست داشته محبوب باشد اگرچه با کراهت باشد و مکروه داشتن چیزی را که مکروه داشته محبوب باشد اگرچه پسندیده
باشد ۱۲

و علامتے دیگر آنکہ اندک مراعات محبوب بسیار داند و بسیار طاعت خود را اندک شمارد چنانکہ گفتہ اند ؎

| | |
|---|---|
| گرچہ اندک بود انعام تو باشد بسیار | ور چہ بسیار کنم شکر تو باشد اندک |

و چنانکہ قول بایزید است

| | |
|---|---|
| المحبۃ استقلال الکثیر منک و استکثار القلیل من حبیبک | محبت آنست کہ کثیر خود را قلیل داند و قلیل محبوب را کثیر انگارد |

و حق تعالی بعزیر علیہ السلام وحی فرستاد کہ

| | |
|---|---|
| ان من شرط المحبۃ ان تستقلل کثیر عبادتک فان لی مثلک کثیر و تستکثر قلیل فضلی فان لک لیس مثلی | بتحقیق شرط محبت اینست کہ کثیر عبادت خود را قلیل دان کہ مثل تو مرا کثیر اند و قلیل فضل مرا کثیر دان چراکہ برای تو مثل من دیگرے نیست |

علامتے دیگر حیرت و ہیمان نسبت در مشاہدۂ جمال محبوب چہ نظر بصیرت محبان در پرتو اشعۂ نور مشاہدہ محبوب کلیل و حسیر گردد و ازان حیرت دہیمان و دہشت و عرق تولد کند و صاحب این حال اگر در مقام تمکین بود و قوۃ اتلاع احوال دارد حیرت و ہیمان از حیز روح تجاوز نماید و قلب را از حضور و محافظت ترتیب افعال و اقوال مانع نگردد بلکہ چندان کہ روح او در مشاہدہ حیران تر قلب او در محاضرہ ہوشیار تر لاجرم طلب او این بود کہ رب زدنی فیک تحیرا و اگر قوت تمکین چندان ندارد و در غلبات این حال سر رشتۂ تمیز از دست اختیارش ربودہ گردد و فریاد بر آرد کہ ؎

| | |
|---|---|
| قد تحیرت فیک خذ بیدی یا دلیلا لمن تحیر فیک | متحیرم در بارۂ تو بگیر دست من ای راہنمای متحیران |

علامتی دیگر آنست کہ مشاہدۂ محبوب و وصال او در شوقش نقصان نیارد بلکہ ہر لحظہ در مشاہدہ و ہر نفس در مواصلہ شوقی جدید و تحیری و تعطشی داعی ہل من مزید در نہاد او انگیختہ گردد و چندانکہ مراتب قربش زیادت میگردد نظرش بر مرتبۂ فوق آن می افتد و شوق و قلقش در طلب وصول آن تزاید و تضاعف پذیرد و ہمچنانکہ جمال محبوب را نہایت نیست شوق محب را غایت نہ ذوالنون گوید۔

| | |
|---|---|
| رایت فی ارض التیہ امرأۃ تسرع المحبۃ فسألتہا عن غایۃ المحبۃ فقالت لیس لہا غایۃ فقلت لم فقالت لان المحبوب لاغایۃ لہ۔ | در زمین تیہ یعنی جنگل زنے را دیدم کہ بوجہ محبت مسرور بود پس پرسیدم وی را از انتہای محبت گفت وی را نہایت نیست گفتم چرا گفت کہ محبوب را نہایت نیست۔ |

و این دہ علامت کہ شمردہ شد اندکے است از بسیار و حصر آن بمجلدات ممکن نگردد انتہی و محبت را اقسام است در مجمع السلوک شرح رسالہ مکیہ مصنفۂ قطب الدین دمشقی کہ از حضرت مخدوم شیخ سعد خیرآبادی است نوشتہ است کہ سالکان میان محبت و عشق فرقے کردہ اند عشق نہایت محبت را گویند و ہدایت محبت موافقت است بعدہ میل است بعدہ موانست بعدہ مودت بعدہ ہوا بعدہ خلت بعدہ محبت بعدہ شغف بعدہ تیم بعدہ ولہ بعدہ عشق اما موافقت آنست کہ دشمنان حق را مثل دنیا و شیطان و نفس دشمن

ے حیرت عبارت از محو شدن در مرتبۂ احدیت ۱۲ ست ۲ عرق یعنی مجازات مجاز ۱۲ از منتہی الارب ۱۲

داری و دوستان حق را دوست داری و با ایشان ملازمت و صحبت کنی و فرمان ایشان را عزیز داری تا در دل ایشان جائی یابی چه هر کس که در دل صاحب دولتی جائی یافت و منظور وی گشت صاحب دولت شد و بر خورداری یافت و میل و موانست آنست که از همه گریزان باشی و حق را همه وقت جویان مانی

| | |
|---|---|
| من أنس بالله استوحش عن غير الله ـ | هر که انس میگیرد بخدا او حشت میکند از غیر وی |

و مودت آنست که در خلوت دل مشغول باشی بعجز و زاری و بغایت اشتیاق و بیقراری و تهوا آنست که دل را همیشه در مجاهده داری و جگر را آب کنی و خلت آنست که پر کنی جملهٔ اعضای خود را بدوست و خالی کنی از غیر دوست و محبت آنست که از اوصاف ذمیمه پاک گردی و باوصاف حمیده موصوف شوی و شغف آن است که از غایت حرارت شوق حجاب دل را پاره گردانی و آب دیده را پنهان داری تا محبت را کسے نداند که محبت سر ربوبیت[۵۱] است و افشای سر ربوبیت کفر مگر به غلبهٔ حال که طاقت نماند و اختیار هم نماند و تیم آنست که خود را بندهٔ محبت و اسیر او گردانی و به تجرید[۵۲] ظاهری و تفرید[۵۳] باطنی موصوف گردی و وله آنست که آئینهٔ دل را برابر جمال دوست داری و مست شراب جمال گردی و به طریق بیماران باشی و عشق آنست که خود را الم گردانی و بیقرار شوی انتهی و بعضی به معنی دیگر این اقسام محبت را بیان کرده اند مع شئ زاید و معنی شوق و اشتیاق یکے است ـ

| | |
|---|---|
| قال الشوق هو هيجان القلب عند ذكر المحبوب وسئل الشوق اعلى ام المحبة فاجيب المحبة لان الشوق يتولد من المحبة وقيل الشوق اثر من آثار المحبة وهي حرقة القلب بوصول المشتاق الى المشتاق اليه ـ | گفته اند که شوق برانگیخته شدن قلب است وقت ذکر محبوب و پرسیده شد از بزرگے که شوق اعلی است یا محبت پس جواب داد که محبت چراکه شوق از محبت پیدا میشود و نزد بعضی شوق اثرے است از آثار محبت و آن سوزش قلب است بسبب رسیدن مشتاق (یعنی عاشق) بسوے مشتاق الیه (یعنی معشوق) |

و معنی شوق آنست که تقاضا و طلب آن بود که دوست در چشم حاضر آید و چون نظر بران بود که حاضر است و حالت دل به شادی و فرحت بود آنرا انس گویند و چون حالت دل طلب بود آنرا شوق خوانند و بعضی میان شوق و اشتیاق فرق کرده اند که طلب وصال را شوق گویند و حضور را ذوق ـ

[۵۱] سر ربوبیت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از موقوف ماندن صفت ربوبیت بر مربوب چرا که این نسبتے است و ضروری است برای وی وجود دو منتسب و یکی ازان هر دو مربوب خواهد بود و آن اعیان ثابته باشند بحالت عدم ثابت و چیزیکه موقوف میماند بر معدوم پس آن معدوم است پس ربوبیت معدومه خواهد بود بسبب معدومیت مربوب ازینجاست قول حضرت سهل تستری رحمة الله علیه که براے ربوبیت سرے است که اگر ظاهر می شدے البته ربوبیت باطل شدے بسبب بطلان آن چیز که بران ربوبیت موقوف است ۱۲ [۵۲] تجرید در لغت بمعنی برهنه کردن زمین از نبات و جز آن و شمشیر از نیام بیرون کشیدن و پیراستن درخت و غیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه خلاص و دور شدن از خودی و بیگانگی خود یعنی خودی خود را در خودی حق تعالی فانی کردن ۱۲ [۵۳] تفرید در لغت بمعنی یگانه کردن و گوشه گرفتن و در اصطلاح حضرات صوفیه غیر حق را از نظر انداختن و حق را از حق دیدن و خودی خود را از چشم خود بیندختن ۱۲

والشوق احتیاج القلب الی لقاء المحبوب والاشتیاق هو احتراق بنار المحبة وتقلب القلب الی المحبوب۔

وشوق محتاج بودن قلب است بسوی ملاقات محبوب واشتیاق سوختن است در آتش محبت وگردیدن قلب است بسوی معشوق

وبعضی گویند که مراد از شوق هیجان داعیۂ تمتع از لقاء محبوب (فائدہ گرفتن از ملاقات ۱۲) است در باطن محب و وجود آن لازم صدق محبت است چنانکه ابوعثمان حیری گفته۔

الشوق ثمرة المحبة من احب الله اشتاق الی لقائه۔

شوق ثمرۂ محبت است ہر کہ دوست میدارد خدارا مشتاق باشد بسوی ملاقات وی

وشوق بحسب انقسام محبت منقسم میشود بدو قسم شوق محبان صفات بادراک لطف ورحمت واحسان محبوب وشوق محبان ذات بلقا ووصال وقرب[۵۱] محبوب واین شوق از غایت غربت (نادر بودن ۱۲) چون کبریت احمر (کوگرد سرخ ۱۲) قلیل الوجود است چہ بیشتر طالبان رحمت الله اند نہ طالبان الله صاحبدے گوید چندین ہزار عبدالرحمن وعبدالکریم بینی الا یک عبدالله نہ بینی ازینجا است کہ بایزید گوید

ان لله عبادا لو حجبهم لحظة فی الجنة عن رؤیته لاستغاثوا فی الجنة من الجنة کما یستغیث اهل النار من النار۔

ہر آئینہ برای خدا بندگان اند کہ اگر ساعتے در جنت از دیدار آنی محجوب شوند البتہ فریاد کنند در جنت از جنت چنانکہ فریاد میکنند دوزخیان از دوزخ

وحال شوق مطیہ (سواری ۱۲) ایست کہ قاصدان کعبۂ مراد را بہ مقصد ومقصود[۵۲] رساند دوام او بادوام محبت پیوستہ است مادام تا محبت باقی بود شوق لازم باشد در اخبار داؤد علیہ السلام آمدہ است۔

خلقت قلوب المشتاقین الی من رضوانی واصطنعت لهم بین قلوبهم طریقا ینظرون به الیّ لیزداد والشوق مع کل لحظة۔

پیدا کردم دلہای مشتاقان خود را از خوشنودی خود وبرگزیدم برای شان میان قلوب راہے راکہ نظر میکنند بذریعہ وی بسوے ما تاکہ زیادہ گردد داد شان را شوق در ہر لحظہ

ومضمون این خبر مقوی قول ما است چہ ہرگاہ کہ در حال نظر بمحبوب ہر لحظہ شوق زیادت گردد معلوم شود کہ حاضران وناظران را شوق زیادت بود ذو النون رح گفتہ

الشوق اعلی الدرجات واعلی المقامات فاذا بلغها الانسان استبطاء الموت شوقا الی ربه وفرحا للقائه والنظر الیه۔

شوق از بلند ترین درجات ومقامات است پس ہرگاہ کہ میرسد بران انسان درنگ میخواہد موت بسبب شوق بسوی پروردگار خود وفرحت کردن وی بسوی ملاقات ونظر کردن بوی

[۵۱] قرب در لغت بمعنی نزدیک شدن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ اطلاق قرب گاہی بر اتصال دو موجود می کنند چنانکہ مثلاً گویند کہ زید با عمرو قریب است وگاہے گویند کہ مطلق با مقید ومظہر خود قریب است چنانکہ گویند کہ انسان قریب است با زید وبکر وخالد وغیرہ بلکہ ہر مطلق قریب تر است با مظاہر خود وبرہمین معیت حق تعالی با ہر فرد متعین عالم قیاس باید کرد پس درینصورت نخواہند شد دو شان ویاد ومظہر از متعینات عالم مگر وجود ثالث وجود حقیقی حق تعالی خواہد شد ونخواہند بود سہ مگر چہارم وجود حقیقی ونہ پنج مگر ششم وجود حقیقی ونہ کم ونہ زائد مگر وجود حقیقی با وی خواہد بود ہر جاکہ باشد وی پس ہمین است اصل توحید ۱۲ [۵۲] مقصود محبوب ومطلوب معنوی را گویند کہ ذات مطلق است وتجلی روحی را نیز گویند ۱۲

غرضکه کثرت احوال در تعریف محبت مبنی است بر آنکه هر کس بحسب حال و فهم خود و مقام خود کلام کرده است
وقال الشیخ الله هکو فی الملذ که حب علی الاطلاق را نه مرتبه است دو مرتبه از حق است و باقی در خلق پس مرتبهٔ اولی
در حق نامیده میشود حب بی آنکه باشد حرکت و ظهور آنرا و چون حاصل شود آن حال در حب حاصل شود اراد
و ارادت حقیقهٔ خدا است تعالی شانه و اول مراتب حب در خلق میل است و آن انجذاب قلب است
بسوی مطلوب چون آن زیاده گردد رغبت نامند و چون آن زیاده گردد رغبت طلب گویند و چون زیاده گردد طلب
ولع گویند و چون سخت گردد ولع و دوام پذیرد صبابه خوانند و چون آن قوی گردد و فرد هلد تقلب و انس گیرد
(بسیار گردیدن ۱۲)
براد آنرا هوا نام است و چون مستولی گردد و هوا در گیرد دل را شغف خوانند و آن بحیثیتی که فانی گردد محب از
(غالب)
نفس خود و چون بمو پذیرد چنانکه فانی گردد از نفس خود و از فنای خود آنرا عزام گویند و چون مستحکم گردد و طفح
پذیرد و ظاهر و متمکن شود و فانی گردد محب از نفس و حبیب نیز بحیثیتی که شی واحد گردد و این حب مطلق
است این را عشق نامند و این آخر مقامات است مر خلق را در حب و میگردد محب درین مقام حبیب و حبیب
محب و رنگ میگیرد هر یک بصورت دیگری بسبب آنکه متمکن میگردد روح عاشق بصورت معشوق و
متعلق میگردد آن صورت روحانیه بدل وی و مستحیل میگردد فک و مفارقت و انفصال میان آن چنانکه
(جدائی ۱۲)
گفته اند ؎

| | |
|---|---|
| رق الزجاج و رقت الخمر ۔ الابیات ۔ | روشن شد شیشه و شراب هم تا آخر اشعار |

و این نه مرتبه خلق را حقیقی است و گفته نشود که مر خدا است مگر آنکه وجود خلق همه برای خدا است و اما
حب و ارادت مر خدا است حقیقهٔ و حب را مرتبهٔ دیگر است که ظاهر میشود در خلق و حق و نامیده
میشود آنرا مرتبهٔ جامعه و آین را ود میگویند و یکے از اسماء الله ودود است که وی تعالی دوست میدارد
هر کرا می خواهد از بندگان خود و دوست میدارند بندگان او را ۔

| | |
|---|---|
| فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه ۔ | پس خواهد آورد خدا گروہے را که دوست میدارد ایشان را و ایشان دوست میدارند او را |

پس دو مرتبه مشترکه است و این نهایت مراتب عشق است در ظهور از جهت وقوع آن از جانبین و نیست
چیزے در خلق اعلی از مرتبهٔ عشق ۔

| | |
|---|---|
| اذ هو نار الله الموقدة التی تطلع علی الافئدة فافهم | یعنی آن آتش خدا است افروخته شده که غالب شود بر دلها پس نیک فهم کن |

دانستنی است که محبت و خلت از اوصاف حضرت ابراهیم خلیل الله است که پسر خود را بحکم حق
قربان کرد و در مکاتیب حضرت شرف الدین یحیی منیری محبت و عشق را شرح و بسطی تمام است
اینجا مختصری از ان بقلم می آرم بدانکه حق تعالی صفت عشق و محبت بجز آدمی در هیچ مخلوقے
ننهاده است که هیچکدام مخلوق را همتے بلند نبود ؎

| | |
|---|---|
| قرعۂ عشق بنام من دیوانہ زدند | آسمان بار امانت نتوانست کشید |

پس کار ملائکہ کہ راست بنظر می آید ازین جہت است کہ با ایشان حدیث محبت نرفتہ است
و این زیری و زبری کہ در راہ آدمیان پیش آمدہ ازین است کہ با ایشان حدیث محبت رفتہ
کہ یحبہم و یحبونہ ہر کرا شمۂ از محبت بمشام رسد گو دل از سلامت بردارد و در راہ ملامت گیرد و خود را
(دوست میدارد ایشان را و ایشان دوست میدارند او را ۱۲)
وداع کند کہ المحبۃ لا تبقی و لا تذر کسے از دست خود سر خود را نتوان بریدن و درین کوی قدم
(رخصت ۱۲ — محبت باقی نمی گذارد و ترک نمیکند ۱۲)
نتوان نہادن کہ عشقبازی جانبازی است مرد آنست کہ چون حدیث محبت در آید و تیغ از
غیب ۱۲ آشکارا گردد جان و دل را باستقبال او فرستد قول امام احمد غزالی است مرد میباید
کہ در دریای عشق غواصی کند اگر موج مہرش بہ ساحل لطف افگند فقد فاز فوزا عظیما و اگر
(غوطہ زنی ۱۲ — محبت ۱۲ — کنارہ ۱۲ — پس ہر آئینہ مطلب یاب شد بفیروزی بزرگ ۱۲)
نہنگ قہرش بقعر مذلت فرو برد فقد وقع اجرہ علی اللہ کس بر تو زیان نکرد من ہم بحکم المعرفۃ نار و المحبۃ نار
(واقع شد ثواب وی بر خدا ۱۲ — معرفت آتش است و محبت)
فی النار در ارشاد المریدین است کہ گاہے محبت از طرف حق بہ بندہ میشود و آن ارادت حق باشد
(آتش در آتش است ۱۲)
برای انعامی مخصوص کہ رحمت است و دادن ثواب مر بندہ را و گاہی از طرف بندہ با حق
باشد و آن انیست کہ بندہ بدل خواہد کہ اتیان اوامر و اجتناب نواہی او کند و خواہان دیدار
(آوردن ۱۲)
عظمت و جلال وی باشد اما محبت خدا کہ با بندہ باشد پوشیدہ است چون بندہ خواہد کہ
ازان مطلع شود باستدلال دریابد و آن انیست کہ اذا احب اللہ عبدا ابتلاہ فان احبہ حبا بالغا اقتناہ
یعنی ہرگاہ حق تعالی بندہ را دوست دارد او را مبتلا گرداند و چون در دوستی او مبالغہ نماید
اقتنا کند یعنی ہیچ مال و فرزند نگذارد کہ علامت محبت حق با بندہ ہمین است کہ او را از غیر خود
متوحش کند و خود در میان وی و غیر حائل شود و ہم در خبر است۔

| | |
|---|---|
| ہرگاہ دوست می گیرد خدا بندہ را مبتلا میگرداند وی را پس اگر صبر اختیار کند برگزیدہ میکند وی را و اگر راضی می ماند ہم برگزیدہ می کند | اذا احب اللہ عبدا ابتلاہ فان صبر اجتباہ و ان رضی اصطفاہ۔ |

معنی اجتبا آنست کہ بندہ را بصفتی مخصوص گرداند تا انواع نعمت ہا بے سعی وی حاصل آید و معنی اصطفا آنست
کہ بندہ را از ناشایستہ ہا صافی گرداند و ہم در خبر است اذا احب اللہ عبدا جعل لہ واعظا فی نفسہ و زاجرا
(ہرگاہ دوست میگیرد خدا بندہ را میگرداند وی را نصیحت کنندہ بر ذات وی و زجر کنندہ)
من قلبہ یامرہ و ینہاہ و ہم در خبر است اذا اراد اللہ بعبد خیرا بصرہ بعیوب نفسہ و ہم در خبر است
(از قلب بر او امر ۱۲ — و نواہی ۱۲ — ہرگاہ کہ ارادہ میکند خدا با بندہ امری نیک بینا میکند وی را بر عیوب نفس وے)
اذا احب اللہ عبدا لم یضرہ ذنب۔
(ہرگاہ دوست میگیرد خدا بندہ را ضرر نمیکند وی را گناہے)

---

۵ ملامت یعنی نکوہش و ملامتیہ فرقہ الیست کہ در ظاہر بدنام باشند و در باطن ہشیار و ہیچ خوبی و نیکی خود را ظاہر نکنند بلکہ اظہار صفات ذمیمہ خود سازند و فرق در ملامتی و قلندر آنست کہ قلندر جز بفرائض و سنن بمستحبات رجوع نماید و ملامتی ہر چہ کند ہمہ از خلق بپوشد اگرچہ رجوع بنوافل و مستحبات و دیگر حسنات ہم سازد ۱۲ ۶ غیب بمعنی گمان و پنہانی در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از مقام الہٰیت بود و گفتہ اند ہر آنچیز کہ حق آنرا از تو پنہان داشتہ است نہ از خود و مراد از عالم غیب عالم امر است کہ روح از ہمان عالم است و آن ضد عالم شہادت است و نزد بعضی اصلی و روح این عالم است ۱۲

یعنی قبل از مرگ توبہ اسش نصیب کند تا گناہش ہیچ ضرر نرساند انیہمہ علامات دوستی حق است مر بندہ را او دیگر از علامات محبت آنست کہ کمال انس باشد بمناجات محبوب و کمال تنعم بخلوت با محبوب در حقیقت محب آن باشد کہ آرام نگیر و مگر با محبوب چنانچہ حق تعالی با موسی فرمود کہ برخ نیکو بندہ است مرالاکہ در وی عیبی است گفت ای پروردگار چہ عیب است فرمود نسیم سحر را دوست میدارد و بآن آرام میگیرد کسیکہ مرا دوست دارد با کسے آرام نگیرد و ہم نقل است عابدے در بیشہ مدتے در از عبادت کرد روزے آنجا مرغ را دید بر درختے آشیانہ بستہ آوازہای خوشش میکرد در دلش آمد کہ اکنون صومعۂ خود زیر اںید رخت سازم تا آواز این مرغ شنوم و بدان انس گیرم پس وحی آمد بر پیغامبر وقت آنجا کہ فلان عابد را بگو کہ بمخلوقی انس گرفتی ترا از درجۂ تو بیند اختم پس محب را شاید کہ با ہیچکس غیر محبوب خود آرام نگیرد و قول رابعہ بصری است کہ ہر چیز یرا ثمرۂ ہست ثمرۂ محبت رو بخدا آوردن است و قول حضرت بایزید بسطامی است کہ علامت دوست داشتن حق مر بندہ را آنست کہ وی را سہ خصلت دہد سخاوت چون سخاوت دریا و شفقت چون شفقت آفتاب و تواضع چون تواضع زمین و قول ابوالحسن وراق است کہ علامت دوستی اللہ تعالی متابعت دوست اوست رسول علیہ السلام و بعضی گفتہ اند کہ در ہر کہ این سہ خصلت باشد وی دوست خدا باشد یکے آنکہ سخن خدا را بر سخن خلق گزیند دوم آنکہ لقای حق را بر لقای خلق گزیند سیوم آنکہ عبادت خدا را بر خدمت خلق گزیند و از انجملہ آنست کہ تاسف نکند بر چیزے کہ فوت شود از وی جز خدا جنید گوید رحمۃ اللہ علیہ کہ بطاعت او تنعم نماید و آنرا گران نشمرد و تعب آن از و ساقط گردد نقل است کہ مردے ابراہیم بن ادہم را صحبت کردہ بود چون وقت وداع آمد عذر خواستن گرفت فرمود دل از ما فارغ دار کہ ما را با تو صحبت محبت بود دوست از دوست عیب نبیند حبك الشئی یعمی و یصم یعنی محبت از عیب محبوب کور و کر می سازد ؎

| | |
|---|---|
| گر ہزرے داری و ہفتاد عیب | دوست نہ بیند بجز آن یک ہنر |

قول حضرت بایزید بسطامی است

| | |
|---|---|
| لیس العجب من حبی لك و انا عبد ضعیف بل العجب من حبك لی و انت ربی قوی۔ | نیست عجب از محبت داشتن من با تو چہ کہ من بندہ ضعیفم بلکہ عجب است از محبت داشتن تو با من کہ تو پروردگار مائی |

غرض محبت خدا مر بندہ را و محبت بندہ مر خداوند را درست است کہ کتاب و سنت بدین دارد است و اجماع است برین شاہد کہ حق تعالے بصفتے است کہ دوستان وی را دوست دارند و وے دوستان خود را دوست دارد لیکن محبت بندہ را الطاعت تعبیر کنند و محبت خداوند را بر توفیق

خیر و ہدایت تاویل نمایند و سبب محبت است کہ خدا بندہ را نعمت بسیار عطا کند و اندر دنیا
و عقبےٰ ثواب دہد و از محل عقوبت ایمن گرداند و از خلاف و فعل بد محفوظ و معصوم دارد و
و حالات رفیع و مقامات عالی کرامت کند و سرّش از التفات بغیر بگسلاند و عنایت
ازلی بروے پیوندد تا از کل مجرد گردد و طلب رضای او را بکار شود و محبت بندہ
مر خداوند را کیفیتے است کہ اندر دل مومن پدید آید یعنی تعظیم و تکریم خداوند نماید در رضای
او را طالب شود و اندر طلب رویت بے صبر گردد و بدون وے با کسے قرار نگیرد
و بذکر وے خو کند و از غیر او تبرا (بیزار کسی ۱۲) نماید۔

| | | |
|---|---|---|
| من احب شیئا اکثر ذکرہ۔ | | ہر کہ دوست میدارد چیزے را بسیار میکند ذکر وی |

و روا نباشد کہ محبت حق مر بندہ را از جنس محبت خلق باشد با یکدیگر کہ آن میل بود با حاطت
و ادراک محبوب و این صفت اجسام است و حق مقدس است از احاطہ و ادراک پس محبت
دو نوع باشد یکے محبت جنس با جنس و آن میل نفس و احتظاظ (حظ گرفتن ۱۲) است بہ دوست و طلب
ذات محبوب است از راہ مباسطت (نزدیکی کردن ۱۲) و ملازمت و دوم بر عکس آن و این طلب قرار کند با صفتے
از صفات محبوب کہ با آن بیارامد و انس گیرد چون شنیدن سخن و یا دیدار محبوب و اقاویل (جمع قول ۱۲)
مشائخ و اندر عشق مشائخ را سخن است جماعتے ازین طائفہ آنرا از بندہ بر حق روا داشتہ اند
اما از حق تعالے بر بندہ روا نداشتہ اند و گفتہ اند کہ عشق صفت منع باشد از محبوب خود و بندہ
ممنوع است از حق نہ حق تعالی از بندہ پس عشق بندہ بر وے جائز بود و از وے روا نباشد
و گروہے گویند کہ بر حق تعالی بندہ را عشق روا نباشد از انچہ عشق مجاوز (گذرندہ ۱۲) حد بود و خداوند
محدود نیست و نیز گویند کہ عشق بجز معاینہ صورت نگیرد و محبت بسماع روا بود و بعضے گفتہ اند
عشق کہ از نور شہود دوست ازلی تولد کند مانند برقے است کہ در آید نور در دیدہ نہد و آواز
در گوش و سرعت و در حرکت و اعراض از آفرینش در صفت تا اگر از عاشق کارے رود نہ برائے
غیر باشد نہ برائے نصیب خود بلکہ کارے رود در عشق بے اختیار وے و بعضے گفتہ اند عشق
از بیان و برہان (دلیل ۱۲) معلوم نہ شود کہ او برتر از آنست کہ بقوت قلم و بیان کسے پیرامون (گرد ۱۲) سراپردہ
جلال او برسد انتہیٰ۔

| | | |
|---|---|---|
| گر عشق نبودے و غم عشق نبودے | | چندین سخن نغز (عمدہ ۱۲) کہ گفتے کہ شنودے |

و باید دانست کہ شیخ عبد العزیز رحمۃ اللہ علیہ در رسالہ عشقیہ می نویسند کہ بزرگے محبت
را دہ مرتبہ و پنجاہ درجہ بیان کردہ است و ما ہمان را اختیار کردہ ایم مرتبہ اول الفت است۔

| | | |
|---|---|---|
| و ھی میلان القلب الی المالوف | | و آن مائل شدن قلب است بسوی الفت کردہ شدہ |

وآن را پنج درجه است اول در افعال و صنایع اوست و آن بمنزله آن باشد که کسے بعض صفات صاحب حُسنے پیش یکے گوید و بدان سبب دوستے او در دل اثر کند و طلبی در خاطرش پیدا آید چنانچه گوید ؎

| | |
|---|---|
| حدیث حسن او ناگه فرد خواند ند گوشم | در آمد عشق و یکباره ببرد از عقل و از هوشم |

درجۂ دویم کتمان میلان است و تحمل مشقات درجۂ سویم تمنا است درین مقام هوس است و قربت و آرزوی دیدار است نه از جان اندیشد و نه از هلاک پرهیزد اگر وصول متعذر و مستحیل بود هم در آرزوی او مردن خوش است ؎

| | |
|---|---|
| اگر فرهاد را حاصل نشد پیوند با شیرین | هم آخر جان شیرین بر آمد در تمنایش |

درجۂ چهارم اخبار و استخبار است درجۂ پنجم تضرع است درین مقام الیف بتضرع و زاری پیش آید و بزبان ابتهال تملق نماید مرتبه دوم صداقت است ـ

| | |
|---|---|
| وهی استواء القلب فی الوفاء فی الخطاء والجفاء فی المنع والعطاء | وآن برابر ماندن قلب است در وفا و خطا و جفا و منع و عطا |

واین را نیز پنج درجه است درجۂ اول صفا است

| | |
|---|---|
| وعلامته بغض النفس فی الهوی مخالفة المراد والمنی و ترك الشهوات بعین الرضا والخروج بالکلیة من حب الدنیا ـ | وعلامت آن دشمن داشتن نفس و خواهش و مخالفت مراد و آرزو ها و گذاشتن خواهشات بچشم خوشنودی و بیرون آمدن بالکلیه از محبت دنیا |

عزیز من اینجا همه نقمت دوست را نعمت داند و غم او را شاد انگارد ؎

| | |
|---|---|
| زهر از کف دست دوست چون شهد | باشوق فرو برم دگر هم |

درجۂ دوم غیرت است جوانمرد درین محل محب غیور گردد و از غیرت نخواهد که کسے نام محبوب بگیرد و یا باو نگرد ؎

| | |
|---|---|
| من باد نخواهم که وزد بر تو چو باغے | یا از تو نسیمے برساند بدماغے |

و در آخر این مقام محب از خود نیز بر محبوب غیرت کند از ینجا خواجه شبلی میگوید

| | |
|---|---|
| اللهم احشرنی اعمی فانك اجل واعظم من ان تراك عینی ـ | بار الهی بروز حشر مارا نابینا پس هر آئینه تو بزرگ هستی از آنکه به بیند ترا چشم من |

درجۂ سیوم اشتیاق است درین مقام آتش شوق و آرزو زبانه زند و شعله در گیرد بیچاره آواز و فریاد بر آرد ؎

| | |
|---|---|
| مشتاقی و صبوری از حد گذشت یارا | گر تو شکیب داری طاقت نه ماند مارا |

درجۂ چهارم ذکر محبوب است

من احب شیئا اکثر ذکرہ قیل لبعض العارفین عند مرضہ الطلب لک طبیبا فقال طبیبی ذکر حبیبی ۵

| | |
|---|---|
| ای نام تو ام شفاء امراض | وز نام تو ام حصول اغراض |

درجۂ پنجم تحیر است مصطفیٰ با آن جلالت میگوید یا دلیل المتحیرین و در انتہا می فرماید رب زدنی تحیرا
ای دوست حضرت محبوب چون بلند قدر بود و وصول بدان مستحیل جز حیرت و دہشت دیگر چہ تواند
بود ۵

| | |
|---|---|
| توئی سلطان ملک حسن من بیچارہ درویشم | بجز حیرت دگر نبو و نصیب جان بی خویشم |

مرتبۂ سیوم مودت است و ہی ہیجان القلب و التصاقہ بالھوی و این را نیز پنج درجہ است درجہ اول نیاحت
واضطرار است درین مقام ہمہ نوحہ و زاری و فریاد و بیقراری بود ۵

| | |
|---|---|
| در ہوای تو ای بت مہ روی | می کند نوحہ بر تنم ہر موی |

درجۂ دویم بکا است - وکان علیہ السلام دائم الحزن والبکاء وقال فی دعائہ اللھم ارزقنا عینا باکیۃ

| | |
|---|---|
| جانان من از فراق تو چندان گریستم | کین آب چشم من ہمہ روی زمین گرفت |

درجۂ سیوم حسرت است درین مقام صاحب درد بر اوقاتیکہ ضائع رفتہ اند حسرت کند و ہر لحظہ
کہ بی محبوبش گذشتہ است در ندامت باشد ۵

| | |
|---|---|
| عمری کہ بی تو میرود از مرگ بدتر است | روزی کہ بی تو بگذرد م روز محشر است |
| آخر ای شاخ تر و تازہ و نوبر تا چند | خار حسرت خورم و جانب خرما بینم |

درجۂ چہارم تفکر در محبوب است - ان فی ذلک لایات لقوم یتفکرون تفکر ساعۃ خیر من عبادۃ ستین سنۃ
وقال بعض العارفین التفکر موجب القرب الی المحبوب -

---

۱ ہر کہ دوست میدارد چیزی را بسیار میکند ذکر او را بعض عارفی را در حالت مرض وی گفتند کہ آیا طلب کنیم برای شما طبیب را پس بجوابش گفت کہ طبیب من ذکر حبیب من است ۱۲ ۲ دلیل برانگیختن قلب ۱۲ وتصعف شدن بخواہش یعنی خواہش و پابند شدن ۱۲ ۳ و میان آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم پیوستہ غمگین و گریان و میفرمود در دعا خود بار الٰہا بخش ما را چشم گریان ۱۲ ۴ ہر آئینہ درین مقدمہ نشانہا است گروہی را کہ تفکر میکنند - تفکر یک ساعت بہتر از عبادت شصت سالہ است بعض عارفی گفتہ کہ تفکر سبب قرب است بسوی محبوب ۱۲ ۵ تفکر بمعنی اندیشہ کردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ اندیشہ کردن در صفات و نعماء الٰہی و عینیت و نسبت حق نہ در ذات حقانی چرا کہ در ذات فکر کردن جائز نیست مطلب گلشن راز در تعریف تفکر میفرماید ۵ تفکر رفتن از باطل سوی حق * بجزو اندر بدیدن کل مطلق ۱۲ ع ۵ ای رہنمای متحیرین ۱۲ ع ۵ ای رب حیرت ما را افزون کن ۱۲

جوانمردا تفکر موجب قربت است ؎

| | |
|---|---|
| نخواهم جز تو یک ساعت تفکر در دگر کردن | که در هر دو جهان جانان ندارم چون تو دلداری |

درجه پنجم مراقبهٔ محبوب است این بس عزیز مقام است آن شنیدهٔ که وقتی امیر المومنین علی کرم الله وجهه نماز میگزارد دیدند رویش زرد گشته و دلش خفقان گرفته و بیهوش افتاده چون بهوش آمد پرسیدند گفت ـ

| | |
|---|---|
| راقبت الله فی صلوتی فاستحییت من تقصیری ـ | چشم داشتم خدا را در نماز خود پس طلب حیا کردم از تقصیر خود |

مرتبه چهارم هوا است ـ

| | |
|---|---|
| وهو ان یهوی الی المحبوب دائما ـ | و آن انیست که مائل گردد بسوی محبوب همیشه |

واین مقام را پنج درجه است درجه اول خضوع است

| | |
|---|---|
| قال الحسن اعلم فی وصال الحسن عن الخضوع علی بابه | حسن گفته که نمیدانم در وصال نیکو چیزی از فروتنی کردن بر در وی |

درجهٔ دویم بذل (صرف کردن ۱۲) نتیجه است در طاعت دوست

| | |
|---|---|
| الاطاعة فوق الطاعة ـ | مرتبه اطاعت بالاتر از طاعت است |

نه بینی که پیغمبر صلی الله علیه وسلم در نماز چندان باستاد که پای مبارکش ورم کرد ؎

| | |
|---|---|
| مرا تا جان بود عشق تو بازم | مرا تا سر بود گوئی تو سازم |

درجهٔ سیوم صبر است در شدائد (سختی ۱۲) و محن (جمع محنت ۱۲) اصبر و تجرع البلوی من غیر الشکوی (صبر کن و فرو بر بلا را بلا شکایت ۱۲) ـ در لغات

| | |
|---|---|
| لیس للمؤمنین الا الصبر والمحبوب یفعل ما یشاء قال علیه السلام اذا احب الله عبدا ابتلاه فان صبر اجتباه وان رضی اصطفاه | نیست مسلمانان را مگر صبر و محبوب هر انچه می خواهد می کند فرمود رسول علیه السلام چون دوست میدارد خدا بندهٔ را او را مبتلا میگرداند پس اگر صبر میکند برگزیده میسازد وی را و اگر بران خوشنود می شود برمیگزیند وی را |

درجه چهارم تضرع است ادعوا ربکم تضرعا وخفیة (بخوانید پروردگار خود را بزاری و خوف ۱۲) جوانمردا عاشق بیچاره را درین مقام دستگاهی فراخ است زیرا که چون نه پای آن دارد که در صحرای وصلت پوید و نه دست آن دارد که از گلبن قربت نسیمی بوید نه جسم را طاقت آن (طاقت ۱۲) و از و نه روح را قوت پرواز نه تضرع و زاری نمودن بر دستش هیچ نیست

| | |
|---|---|
| چون نیست دست زورم و بالای طاقتم | اینک ره تضرع و زاری گرفته ایم |

درجه پنجم رضا است و تسلیم ـ

| | |
|---|---|
| قال بعض العارفین وشرط الرضا ان یکون العبد بین یدی مولاه کالمیت بین یدی الغاسل یقلبه کیف یشاء ؎ | عارفی گفته که شرط رضا انیست که باشد بنده روبروی مولای خود مثل مرده روبروی غسل دهنده که میگرداند وی را بهر طور که می خواهد |

| | |
|---|---|
| اے سرو بلند بوستانے | در پیش درخت قامتت پست |
| از راہ تو سر نمی توان تافت | وز روی تو در نمی توان بست |
| چشمت بکرشمہ خون ما ریخت | بادات بحل ز مات پیوست |
| گر سر ننہم بر آستانت | دیگر چہ کنم درد گر ہست (معاف ۱۲) |

مرتبہ پنجم شغف است۔

| | |
|---|---|
| قال اللہ تعالیٰ قد شغفہا حبا۔ | فرمود اللہ تعالیٰ ہر آئینہ در دلش جاے کردہ است از دوستی |

وآنرا نیز پنج درجہ است درجہ اول مطاوعت (فرمان برداری کردن ۱۲) امر محبوب و امتثال (فرمان برداری کردن ۱۲) مثال اوہست طوعاً و رغبتاً (جبراً) از قرآن بشنو میگوید فاستقم کما امرت (پس استوار باش چنانچہ فرمودہ شدی ۱۲) و آن امر دانی کدام است وتبتل الیہ تبتیلا (از ہمہ ببرید گستہ شو بسوی او بریدنی ۱۲) درجہ دویم محافظت باطن است از غیر محبوب ۔

| | |
|---|---|
| من حفظ باطنہ عن الاغیار ملاء اللہ قلبہ بالانوار | ہر کہ نگاہدارد باطن خود را از اغیار پر کند اللہ قلب وی را بروشنیہا |

یعنی جوانمردا اللہ وتر یحب الوتر یگانہ است یگانگی خواہد کہ الجنس مع الجنس یمیل (چرا کہ جنس با جنس خود میل میکند ۱۲) درجہ سیوم معادات (دشمنی کردن ۱۲) اعداء دوست است از رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم بشنو

| | |
|---|---|
| تعادی بعدی اولیائک من خالفک من خلقک ۔ | دشمن میداریم ہر دشمنی تو کسے را کہ خلاف تو کرد از خلق تو |
| من دشمنت را دشمنم چون دشمنت باشد کسے | جز آنکہ یا دیوی بود یا غول یا دیوانۂ |

درجہ چہارم محبت محبان محبوب است پیغمبر صلی اللہ علیہ وسلم میفرماید۔

| | |
|---|---|
| اسئلک حبک وحب من احبک | سوال میکنم از تو محبت ترا و محبت ہر کہ دوست دارد ترا |

درجہ پنجم خفای احوال است کہ میان عاشق و معشوق رود۔

| | |
|---|---|
| قال الشبلی من شرط المحبۃ کتمان الاحوال قال بعض العارفین لولا الدموع الفاضحۃ فکتمت الحال من ذا الیہ | شبلی فرمودہ کہ از شرط محبت پوشیدن حالات است و عارفی گفتہ کہ اگر نباشند اشکہا کہ فضیحت کنندہ اند پوشیدن حال از مرادا است |
| غمت ہرچند می پوشم بدامن | فضیحت می کند چشم روانم |
| رخ زردم ندارد طاقت ہجر | برون می افگند راز نہانم |

مرتبہ ششم خلت است۔

| | |
|---|---|
| والخلۃ ماخوذ من التخلیۃ ای تخلیۃ المحبوب عما سواہ۔ | خلت گرفتہ شدہ است از تخلیہ یعنی خالی کردن محبوب از ما سوای وی |

وآنرا نیز پنج درجہ است درجہ اول معاندت (باکسے ستیزہ کردن ۱۲) و شنایت (باکسے غیب گفتن ۱۲) است جوانمرد محب در ہر مجلس کہ نشیند ہر آئینہ از اغیار چشم زند و از دیو و مردم تمام اندیشد۔ ما کان من رسول ولا نبی الا اذا تمنی القی الشیطان فی امنیتہ (و نفرستادیم پیش از تو ہیچ فرستادہ و نہ ہیچ صاحب وحی مگر چون آرزو کرد افگند شیطان چیزے در آرزوی وی ۱۲) درجہ دوم صدق است۔

قال بعضهم المحبة صدق والصادق حبیب اللّٰه و قال اللّٰه تعالیٰ والذی جاء بالصدق وصدق به ـ

بعضی گفته که محبت راست شدن است در استباز حبیب خدا می باشد فرمود حق تعالیٰ و آنکه آورد دین راست را و آنکه باور داشت آنرا

درجۂ سیوم اشتہار است و تشہیر محب درین مقام از انانیت[۱] (خودی) بیرون آید و متی (دقت) و کیف (چگونگی) را ترک دہد و شہرۃ و خمول را فرقے نداند و نیز شاید که محبوب حال محب خود را شائع کند و او را شہرت گرداند

قال بعض العارفین فی دعائه اللّٰهم استرنی فاجیب یا فلان الحق لا یستره شیئا ـ

بعضی عارفین در دعای خود گفتند بار آلہا بپوشان مرا پس جواب داده شد که ای فلان حق را چیزے پوشیده نمی تواند کرد

امادرین مقام آفات بسیار اند درجه چهارم شکوی (گله کردن) است ـ

کما قال یعقوب علیه السلام انما اشکوا بثی و حزنی الی اللّٰه و قال محمد رسول اللّٰه علیه الصلوة والسلام اللّٰهم لک الحمد والیک المشتکی ورثیا المحب کیف یشکوا من حبیبه و لکن یشکو ا بطریق التذلل المسکنة منه الیه لا الی غیره ـ

چنانکه گفت یعقوب علیه السلام جز این نیست که بیان میکنم غم سخت خود را و اندوه خود را بجناب خدا و فرمود محمد رسول اللّٰه صلے اللّٰه علیه وآله وسلم بار الہا برای تست حمد و بسوی تست گله و نالش محب چگونه شکایت خواہد کرد از حبیب خود و لیکن بطریق ذلت و مسکنت از وی بسوی وی نه بسوی غیر وی

از دست تو قصه هم بدست تو دهم ـ

رب انی مسنی الضر وانت ارحم الراحمین ـ

یارب بتحقیق مرا رسیده است رنج و تو مہربان ترین مہربانانی

درجۂ پنجم حزن است ـ

ان اللّٰه یحب قلبا حزینا لاجله و قال جل ذکره انا عند المنکسرة قلوبهم لاجلی ـ ؎

بتحقیق اللّٰه دوست میدارد قلب را که حزین باشد بسبب وی و فرمود حق جل و علا که من در آن قلوب ہستم که شکسته اند بسبب من

حیز عشق تو عیش ها فراموشم باد | حزن تو بجای جان در آغوشم باد

مرتبہ ہفتم محبت است این منزل بغایت شریف است یحبهم و یحبونه آنجا است و آنرا نیز پنج درجه است درجۂ اول حسن اخلاق در خلا (تنہائی) و ملا (مجمع) و شدت در رخا (فراخی عیش) پس اینجا اقوال و افعال و حرکات و سکنات

[۱] انانیت یعنی خودی و در اصطلاح حضرات صوفیه حقیقت عبد را گویند و ہر شے که متعلق بعبد است منسوب بحقیقت عبد می شود چنانکه گویند روحی و نفسی و قلبی و یدی و مالی و غیره تحقیق آن باینطور است که انا عبارت است از اصل ذات و وجود حق تعالیٰ که ذات از خود بوی تعبیر کرده می شود مطلق باشد یا مقید و انانیت منسوب است بسوی انا و بطرف ہمین انا اشاره است از انکه در حدیث شریف آمده که ترجمه اش انیست که ہر آئینه در جسم آدم مضغه ایست و در مضغه فواد است و در فواد روح است و در روح سر است و در سر خفی است و در خفی اخفی او در اخفی انا و انا عبارت است از ذات مطلقه پس ہر انا خطوط مظاہر مقیده از انا کرۂ وجود مطلق است و در ہمین معنی بزرگے گفته است ؎ ز مہر ش سینه ها جولانگه برق + دل ہر ذره در جوش انا الشرق + و بعضے گویند که مراد از انانیت ظاہر و ثابت کردن وجود خارجی است انانیت خود را که متعین است باعتبار مرتبۂ ذاتیه خود پس اگر آن عارف کامل کاسب است و انانیت خود را ظاہر کرد پس آن انانیت از حق تعالیٰ است چرا که وے بحق فانی گشته میگوید ؎ حقیقت کز تعین شد معین + تو او را در عبارت گفته من + و اگر غیر عارف و غیر سالک انانیت خود را اظاہر کرد پس آن انانیت از روح عبد است که نادانسته ظاہر میکند ۱۲ ؏ دوست میدارم ایشانرا و ایشان دوست میدارند مرا ۱۲

محب ہمہ مستحسن و مرضی گردد چشمش جز دوست نہ بیند و دلش جز محبوب نداند از ہر کہ ہست بُریدہ و از ہر چہ ہست سر کشیدہ بود مع ہذا چون با خلق نشیند از ان روی کہ مخلوق محبوب است مکارم اخلاق مبذول دارد۔

| | |
|---|---|
| وذلک من احسن الاخلاق واشرف الاوصاف | و این از نیکترین اخلاق و بزرگترین اوصاف است |

درجۂ دوم ملامت است و اظہار سُکر و حیرت۔

| | |
|---|---|
| کما اخبر عنہم سکاری حیاری۔ | چنانکہ خبر دادہ شد از ایشان کہ مستان سرگشتگان اند |

درین مقام محب مدہوش بود و از جام مالامال محبت بیہوش نہ از فضیحت ترسد و نہ از رسوائی اندیشد دیوانہ وار بیرون افتد و مستانہ پا در خرابات[۵۱] نہد۔

| | |
|---|---|
| عشق تو مرا یار خرابا تی کرد | ورنہ من بیچارہ بسامان بودم |

درین مقام ہم نوازشش بسیار است و ہم گدازش بیشمار گاہ۔

| | |
|---|---|
| لولاک لما اظہرت الربوبیۃ۔ وگاہ | اگر نبودے تو ہر آئینہ نہ ظاہر شدے ربوبیت |
| ولئن شئنا لنذہبن بالذی اوحینا الیک۔ | و اگر خواہیم ببریم آنچہ وحی فرستادہ ایم بتو |

وگاہ گویند اصطنعتک لنفسی وگاہ فرمایند لن ترانی وگاہ انی جاعل فی الارض خلیفۃ وگاہ فرمان وعصی آدم ربہ فغوی گاہ بدرجۂ اسٹش رسانند وگاہ در استدراجش اندازند اما اگر محب کامل بود در ہمہ حال نظر از دوست بر نگیرد و در جمیع احوال مرید مراد محبوب باشد[۵۲]۔

| | |
|---|---|
| اگر مراد تو ای دوست نامرادی ماست | مراد خویش ازین بیش من نخواہم داشت |

درجۂ سیوم مشاہدۂ غیوب است محب درین مقام مالک مکاشفہ گردد و محبوب بعضی از اوصاف و احوال خود بروی ظاہر گرداند دلش از انوار محبت منور گردد و سرش از محاذی لوح محفوظ گردد جو اندرا درین مقام نیز مکر و افتنان بسیار است چہ کہ سرہا درین منزل خاک شود و جانہا ہلاک گردد۔

| | |
|---|---|
| وما تدری نفس بای ارض تموت۔ | نداند ہیچ شخصے کہ بکدام زمین خواہد مرد |

نداند تا کجا گردن زنند و از چہ جا یش فرو آویزند اگر عنایت محبوب دستگیری نماید چشم از غیر بر دوزد

| | |
|---|---|
| وما زاغ البصر وما طغی۔ | کجروی نکرد چشم پیغمبر و از مقصد تجاوز نہ نمود |

۵۱ خرابات در لغت بمعنی میخانہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از عالم معنی و باطن عارف کامل و در شرح گلشن راز نوشتہ کہ خرابات مقام وحدت است بجہت آنکہ مرتبۂ محو فنای نقوش و اشکال است یعنی منزہ از جمیع صور است خواہ حسی خواہ مثالی و خواہ خیالی زیراکہ توہم غیر و دوئی در مقام توحید محال و ضلال است و خرابات آستان لامکان است و مقام عاشقان جانباز لاابالی کہ بہیچ قیدے از قیود صوری و معنوی مقید نگردند و در ہیچ منزلے متوقف نشوند و نیز گفتہ اند کہ خرابات مراد از خرابے عالم بشریت بود انتہی و نیز مراد از عزلتخانۂ پیر و مرشد کہ چون مرید بجذبۂ خود بانخراج تمام بر آستانۂ آنجناب بمالد و از درون صلاسے بگوش جان او برسد از ان صلامست و لایعقل میگردد ۱۲ ۵۲ ودستعمار اصطلاح حضرات صوفیہ تجلی صفات را گویند ۱۲ ۵۳ تعریف نامرادی در متن کتاب ہذا در ہمین لطیفہ مذکور است بعد دو سہ جزو ۱۲

آنگاه دولت قاب قوسین او ادنی نقاب بگشاید و سعادت الم تر الی ربک رخ نماید سه چه از جمله
رسید بالفت در کمان یا نزدیکتر از آن ۱۲ — آیا نمی بینی بسوی پروردگار خود ۱۲
مریدی من ترا ام سه

| | |
|---|---|
| و اذا اعتزلتموهم و ما یعبدون الا الله فاووا الی الکهف ای کهف الوصال ۔ | و چون یکسو شوید ای یاران ازین کافران و یکسو شده اید از آنچه می پرستند ایشان بجز خدا پس آرام گیرید بسوی غار یعنی غار وصال |

مرتبه چهارم آرزوی ملاقات است دریغا هر چندش خون ریزد یا بر دار بلاش آویزد اشتیاق وصالش و آرزوی ملاقاتش بیشتر بود بیچاره را اندیشه رد و قبول نبود اگر هفتاد بار حضرت لن ترانی بر جانش زنند از ادنی ارنی انظر الیک باز نیاید سه
خواهی دید مرا ۱۲ — بنما مرا خویشتن تا نظر کنم بسوی تو ۱۲

| | |
|---|---|
| اگر به تیر زنندم و گر به تیغ کشند | بهیچ ضرب و سیاست ز تو ندارم دست |

مرتبه پنجم استیناس است درین مقام طالب انس بود و التماس لقایه سه
ملاقات ۱۲

| | |
|---|---|
| علامة المؤانسة بالحبیب التوحش عن غیره ۔ | شناخت انس گرفتن با محبوب وحشت گرفتن است از غیر وی |

مرتبه ششم عشق است ۔

| | |
|---|---|
| والعشق عبارة عن افراط المحبة و شدتها سه | عشق عبارت است از زیادتی محبت و شدت آن |
| کتاب حسن تو روزی قضا میخواند در گوشم | شدم از خویش بیگانه نه عقلم ماند و نی هوشم |

عشق آتشی است که خرمن وجود را بسوزد و بادیست که نهال هستی را از بیخ بر کند سه

| | | |
|---|---|---|
| عشق آمد و خانه کرد خالی | بر داشته تیغ لاابالی (بی پروا) | و ایمان بجز عشق کامل نبود ۔ |

| | |
|---|---|
| و الذین امنوا اشد حبا لله و المحبة اذا اشتدت و قویت سمیت عشقا ۔ | و کسانیکه ایمان آورده اند قوی تر اند در دوستی خدا و محبت هرگاه که شدید میشود و قوی میشود عشق نام کرده میشود |

و لیکن عشق آمدنی است آوردنی نیست و الله یؤتی ملکه من یشاء سه
و الله میدهد ملک خود را هر کسی را که خواهد ۱۲

| | |
|---|---|
| ابجد عشقش تو چون دانی که چیست | عشق چون قرآن ستم آموز نیست |

و این مرتبه را نیز پنج درجه است درجه اول فقدان دل است ۔
گم کردن ۱۲

| | |
|---|---|
| من لیس مفقود القلب لیس بعاشق سه | هر که گم کرده قلب نباشد عاشق نباشد |
| ز دلم نشان چه خواهی که ز دل خبر ندارم | تو بگو که دل چه باشد من ازو اثر ندارم |

زیرا که آنکس که دل دارد یا خبر از دل دارد از عشق بیخبر است سه

| | |
|---|---|
| که گفت من خبری دارم از حقیقت عشق | دروغ گفت که از خویشتن خبر دارد |
| سئل ذو النون عن العاشق الصادق قال اذا رأیت رجلا مضطر الوجه مفقود القلب مغلوب العقل شدید البکاء طالب الموت و | از ذو النون مصری پرسیدند که عاشق صادق کدام است فرمود هرگاه که بینی کسی را پریشان صورت و مفقود القلب و مغلوب العقل بسیار گریان جوینده مرگ و فنا و |

| | |
|---|---|
| الغناء ومع ذلك يراعي الادب ويتفق الاوقات فهو عاشق صادق ـ | با اینهمه رعایت ادب دارد و اوقات متفق لیس بدان که وی عاشق صادق است |

درجهٔ دوم تاسف است عاشق بیدل درین مقام بے معشوق ہر دم از حیات خویش متاسف بود و ہر طرفة العین بر عمر خود در افسوس باشد ـ

| | |
|---|---|
| یا اسفی علی یوسف وابیضت عیناه من الحزن فهو کظیم ـ ۵ | ای اندوه من بر یوسف سفید شدند و چشم او بسبب اندوه پس او پر شده بود از غم |
| ہر لحظہ کہ بے تو مرا می رود ز عمر | واللہ از ان حیات مرا مرگ خوشتر است |

درجہ سیوم وجد است و وجد حالی است بو العجب کہ نہ بزبان تقریر توان کرد و نہ بقلم عزیز من بر صاحب وجد ہمہ دنیا چون حلقۂ خاتم تنگ گردد و بل وسعت عالم ملکوتش صغیر بود ہر گز بجای آرام نگیرد و در ہیچ مقامے قرار نہ پذیرد درجۂ چہارم بے صبری است عاشق درین مقام از طاقت طاق گردد و جانش سوختۂ اشتیاق از آتش شوق در جوش بود و شب و روز در خروش ۵

| | |
|---|---|
| تا بود مرا طاقت بودم بہ شکیبائی سر رشتۂ صبرم را بپیچید و برون شد دل | چون کار بجان آمد زین پس من و رسوائی ای صبر ہمین بودت بازوی توانائی |
| العشق والصبر ضدان لا یجتمعان ـ | عشق و صبر دو امر مخالف اند کہ یکجا جمع نمی شوند |

ورنیا از سر کلمنی یا حمیرا چہ خبر داری ۵

| | |
|---|---|
| وسے کہ عاشق صابر بود مگر سنگ است | ز عشق تا بصبوری ہزار فرسنگ است |

درجہ پنجم صیانت است عاشق درین مقام دیوانہ بود چشمش گریان و دلش بریان در ہر کوی دوان و در ہر صحرا پویان از ہر چہ جز محبوبش پرسی نداند و ہر گز جز نام معشوق بر زبان نراند از سر دیوانگی با سنگ و گیاہ حکایت کند و نسیم صبا را پیغام گوید اہل عشق جز بوی معشوق زندہ نشوند و جز بنام معشوق سر از گور بر نکنند ۵ از بہر تو میرم و برائے تو زیم ۵

| | |
|---|---|
| بوی محبوب چو بر خاک احبا گذرد | چہ عجب گر بشود زندہ از وعظم رمیم |

مرتبہ ششم تیم است درین مقام طوق بندگی و عجز در گردن عاشق کنند و زنجیر رقیت و بیچارگے

لہ اوقات جمع وقت در لغت ہنگام و ساعت را گویند و در اصطلاح حضرات صوفیہ وقت آنست کہ سالک دران باشد اگر در دنیاست پس وقت وی دنیاست و اگر در عقبیٰ است پس وقت وی عقبیٰ است و اگر سالک نزد حق حاضر است وقت حاضر وی است و اگر از حق تعالیٰ غائب ست وقت وی غائب ست آنکہ گذشت پس آن ماضی است و آنکہ آیندہ است پس آن مستقبل است و آنکہ ما بین ماضی و مستقبل است حال است و وقت کہ دران سالک فی الوقت موجود است و کسیکہ در وقت ذکر و عبادت الٰہی کرد آن وقت یافت و ہر کہ نکرد غافل ماند وی وقت را گم کرد و ہر کہ از فکر ماضی و مستقبل فارغ گشتہ در وقت خود بذکر و عبادت الٰہی مشغول شد نہے سعادت وی ۱۲

بر پای او نهند و این را نیز پنج درجه است درجهٔ اول تفرد[1] است درین منزل دوست از غیر دوست مجرد گردد و اینجا او را اتحاد حاصل آید ؎

در خویش گمم که من چه نامم ... معشوقم و عاشقم کدامم

این جا عاشق از خود فارغ آید ؎

حدیث من ورقے باز کن که من نه منم ... هر تو گشتم و زانک حدیث شد کوتاه (یعنی از گفتن ۱۲)

دریغا ندانی که این چه مقام است زیرا که اینجا عاشق و معشوق و عشق یکے گردد یعنی این مقام (نہم جان من ۱۲) از جملہ مقامات پیغمبر ماست صلی اللہ علیہ وآلہ وسلم۔

ان الذین یبایعونک انما یبایعون اللہ الاٰیۃ۔ ... هر آئینه آنانکه بیعت می کنند با تو جز این نیست که بیعت میکنند الله را تا آخر آیت

اینجا غیرت معشوق۔

کل من علیها فان و یبقی وجه ربک ذو الجلال والاکرام۔ ... و باقی ماند روی پروردگار تو خداوند بزرگی و انعام

تجلی می فرماید درجهٔ دوم استتار است درین مقام همه پوشیدگی خواهند و این پوشیدگی از هر دو جهت مطلوب بود و اینجا غیرت معشوق در کار عاشق بیشتر بود مصطفے صلی اللہ علیہ وسلم می فرماید۔

انا غیور واللہ اغیر منی ؎ ... من غیرت دارم و اللہ غیرت دار تر از من است

دل پیش تو ام دیده بجای دگرستم ... تا خلق نداند که ترا مے نگرستم

و اینجا کار بجائے رسد که یک دیگر غیرت کنند و این مقام بو العجب است و پیغمبر علیہ السلام از حضرت حقیقۃ الحقائق جز برمزی اشارت نکرده اینجا نیز هم برین جملہ آمده است ؎

رازیست مرا با شب و سریست عجب ... شب داند و من دانم و من دانم و شب

الٓمٓ المٓصٓ و دیگر مقطعات همین معنی دارند۔

فاوحی الی عبده ما اوحی۔ ... پس پیغام رسانید بسوی بنده خود آنچه رسانید

درجهٔ سیوم بذل روح یعنی باختن روح است چه روح را درین منزل چه اعتبار بود ؎

از من گمان مبر که دل از دوست بر کنم ... تا جان درین تن است دم از عشق بر زنم
گر بشنوی که قافلهٔ مرد در غمت ... اول کسے که جان وهد از بهر تو منم

درجهٔ چهارم و پنجم خوف و رجا است عاشق درین مقام از خوف قطعیت لرزان باشد و بامید وصال شادمان مرتبهٔ دهم وله است درین مقام بلاهای بس عظیم و خطرهای بس حائل است

[1] تفرد در لغت بمعنی تنها و یگانه گردیدن و یکسو شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خالی کردن سالک قلب خود را از ماسوی اللہ و بمقام فردیت رسیدن و تشریح فرد در حواشی لطیفه هذا آینده مذکور خواهد شد انشاء اللہ تعالی ۱۲

فی البعد تعذیب و فی القرب حیرة است ۵

| | |
|---|---|
| گر بینمت جان میرود ور ننگرم خود چون زیم | حیرانم اندر کار خود کت جان دهم یا ننگرم |

جوان مرد! معشوق بغایت در عز و جلال و عاشق بے نہایت در ذل و نکال کاتب الحروف گوید که مؤید این قولست آنچه که شیخ احمد غزالی در رسالهٔ سوانح آورده که معشوق بهمه حال خود معشوق است پس استغنا صفت اوست و عاشق بهمه حال خود عاشق است پس افتقار صفت اوست عاشق را همیشه معشوق در باید پس افتقار همیشه صفت اوست و معشوق را هیچ چیز در نمی یابد که خود دارد لاجرم صفت او استغنا باشد ۵

| | |
|---|---|
| همواره تو دل ربوده معذوری | غم هیچ نیازموده معذوری |
| من بے تو هزار شب بخون در بودم | تو بے تو شبے نبوده معذوری |

یعنی ذات معشوق بی ملاحظهٔ وصف معشوقیت محتاج با عاشق نیست اما بلاحظهٔ صفت معشوقی محتاج است بعشق و عاشق معشوق را هیچ چیز در نمی یابد یعنی فی نفسه ثابت است و ویرا درین ثبوت احتیاج بچیزی نیست بخلاف عاشق که ویرا معشوق ثابت نیست خواجه ابوالوفاء خوارزمی که نقاد کلام قیصریست قدس سره می فرماید که اگرچه از کنت کنزا مخفیا چنین مفهوم میشود که در کارخانهٔ محبت حضرت احدیت عارفان و محققان را کارے باشد از یحبهم و یحبونه و آن معلوم میگردد که در حریم مودت جناب صمدیت محبان و عاشقان را قدر و اعتباری است لیکن طمع خام از سر بدر باید کرد که او پروائی غیر خود ندارد ۵

| | |
|---|---|
| آئینه در روی خود میدا اشته است | تا بخود بر عاشق زار آمده است |
| او ز جمله فارغ ست و بهر کسے | اندرین دعوی پدیدار آمده است |
| اوست عاشق اوست معشوق اوست عشق | کیستی تو جمله چون یار آمده است |

جز حیرت و دهشت دیگر چه خواهد بود ۵

| | |
|---|---|
| حیرت اندر حیرت است و والهی | اندرین ره صد هزاران عقل عاقل مبتلاست |

و این مرتبه را نیز پنج درجه اند درجهٔ اول سوال است از حضرت محبوب بزبان تضرع و ابتهال عزیزے من نداند که سوال از معشوق جز معشوق نباشد هیهات از وی جز وی را نخواهد و الا عاشق نبود ۵

| | |
|---|---|
| مرا لبان تو باید شکر چه سود کند | بجای یاد تو یاد دگر چه سود کند |

بیچاره وار گوید ۵

| | |
|---|---|
| من چون زیم که روی دگر خوشش نمی کند | این چشم روسیه که بروی تو خو گرفت |

درجهٔ دوم تشریب شراب سلسبیل عشق است درین مقام عاشقان را مذاهب است و مشارب یعنی

این شراب را بکاس ورد می خورند و بعضی بکاس اشتیاق نوشند و گویند شعر

شربت الحب کاس بعد کاس
فما نفدت شراب وما رویت

نوشیدم شراب محبت پیاله بعد پیاله پس نه ختم شد شراب
ونه سیراب گشتم من

وبعضی بکاس حزن فرو کشند و بعضی بکاس تاسف و قلق بیاشامند و بعضی بکاس خوف و بعضی بکاس رجا همبرین نمط هر یک را حزنے و آفتے بود اگر تمام شرح کنم صحیفۂ مختصر مطول گردد درجۂ سیوم سکر است۔

قال بعض العارفین من سکر بکأس المحبة
لا یصحو الا بمشاهدة محبوبه جوامر دا المحبة سکرة
فی حیرة وحیرة فی سکرة والمحب سکران

بعضے عارفین گفته که هر که مست بود بساغر محبت هشیار
نخواهد شد مگر بمشاهدۂ محبوب۔ محبت بیهوشی است
در حیرت و حیرت در بیهوشی و محب مست است

درجۂ چهارم اضطراب و بیخودی است عزیزی را دیدند که در خلوتگاه خود می نالد و فریاد میکند النار (آتش ۱۲) النار همسایگان بدویدند آتشش ندیدند گفتند آتش کجا است۔

فبکی بکاء شدیدا ووضع یدایه علی صدراه
فقال نار الله الموقدة التی تطلع علی الافئدة۔

پس سخت بگریست و هر دو دست خود بر سینه خود
گذاشت و گفت آتش خدا افروخته شده که غالب شود بر دلها

عزیز من بیماری عاشق دراز است درین مقام شفاء علیل جز لقای خلیل[۵۱] نبود و خاصیت محبت خود همین است که محب را دائم در تعب و اضطراب دارند و با نواع اسقام مبتلا گردانند درجۂ پنجم تلف است

سئل بعض العارفین عن منازل العشق
فقال اولها بذل والرضا بالقتل فقس
ما بعده۔

بعضی عارفین را سوال کرده شد از منزلهای عشق در جواب‌ش
فرمود که ابتدائش صرف کردن و راضی شدن بر قتل است
و قیاس کن حالت ما بعد وی را

اینجا عاشق بمرتبه فنا رسد و از فنا نیز فانی گردد و درین فنا بقای ابدی و حیات سرمدی یابد

لا یذوقون فیها الموت الا الموتة الاولی
و وقهم عذاب الجحیم۔

نچشند آنجا مرگ لیکن چشیده بودند مرگ نخستین را و نگاه
داشت ایشانرا خدا از عذاب دوزخ

تا مرد ز خود فانئ مطلق نشود
از خویش برون آی که او تو باشی

اثبات ز نفی[۵۲] او محقق نشود
ورنه بگذاف آدمی حق نشود

۵۱ خلیل در لغت بمعنی دوست خالص و لقب حضرت ابراهیم علیه السلام و در اصطلاح حضرات صوفیه خلیل آنست که در وی محبت غالب باشد و فعل وی برضای حق باشد و حضرت ابراهیم علیه السلام را خلیل ازین جهت میگویند که او شان وقت حاجت از غیر خدا استعانت نکردند و اینجا مراد از خلیل معشوق حقیقی است ۱۲

۵۲ نفی در لغت بمعنی نیست و نابود کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه صفات مذمومه نفسانیه را گویند که قابل نفی و نابود کردن است و گاهی از ان نفی و اثبات مراد گیرند ۱۲

## حکایت عشق و عاشقی و معشوقی ازان بیشتر است که کسے تقریر تواند کرد

قلم بشکن سیاهی ریز کاغذ سوز دم درکش | حمید این قصهٔ عشق است در دفتر نمی گنجد

حضرت شیخ شرف الدین بوعلی قلندر پانی پتی رح در مکتوب دوم می نویسد که ای برادر چون عنایت در کار تو کنند جذبه در تو نهند و ترا از تو ئی تو برُبایند. آنگاه عشق در تو در آید و جلوهٔ حسن بر تو نماید چون حسن را دانسته باشی معشوق را بشناسی و عاشق معشوق شوی و فرمانے که معشوق از عاشق رساند بران کار کنی سنت معشوق و فریضهٔ عاشق بر پاے داری آنگاه شناخته باشی معشوق را به عاشق ای برادر معشوق را هم بصورت تو آفریده اند میان شما فرستاده اند تا دعوت کند براه راست اے برادر جناب باری عزوجل بهشت و دوزخ آفرید و حکم آن کرد که هر دو را پر خواهم کرد معشوق را با عاشقان او در بهشت خواهم آورد و شیطان را با پیروان او در دوزخ خواهم انداخت اے برادر در بهشت و دوزخ کس نیست جز عاشق از حسن هر دو پیدا شدند و هر دو را مقام غیر نخواهد بود بهشت مقام وصال است با دوستان و دوزخ جاے فراق است بر دشمنان فراق براے کافران و منافقان خواهد بود و وصال براے عاشقان و محبان محمد رسول الله صلی الله تعالی علیه و آله وسلم اے برادر چشم دل بکشا و نیکو به بین و بدان که عاشق از عشق خود براے تو چها آفرید و چه تماشا پیدا کرد حسن خود بر هر درختے نهاد و میوه های گوناگون آفرید در هر میوه مزهٔ دیگر نهاد آن درخت دانه خبر از خود و نه خبر از گل و نه از میوه نے پُر شکر براى تو آفرید و آن را خبر از شکر نه آهو را مشک در ناف نهاد و آن براے تست آهو را خبر از مشک نه عنبر از گاو پیدا کرد براے تو گاو را خبر از عنبر نه زباد[51] از گربه پیدا کرد براے تو گربه را خبر از زباد نے کافور را مانند درخت پیدا کرد براے تو درخت را خبر از کافور نه صندل از براے تو آفرید و صندل را خبر از خود نه اے برادر عاشق شو و هر دو عالم[52] را حسن معشوق دان و خود را حسن معشوق خوان عاشق از عشق خود ملک وجود تو ساخت تا جمال حسن در آئینهٔ تو به بیند ترا محرم

---

[51] زباد بالفتح خوشبوئیست معروف که از گربهٔ صحرائی گیرند ۱۲ [52] عالم بالفتح لام عبارت است از ظل و ظل نیست مگر وجود حقانی که ظاهر گشته با صور ممکنات پس بسبب ظهور وجود حق تعالی با تعینات ممکنات نامیده میشود آن وجود را سوی الله غیر باعتبار اضافت آن وجود بسوی ممکنات چرا که براے ممکن وجودی نیست سواے این نسبت و در وجود عین حق است ممکنات بر عدمیت خود در علم حق تا حال ثابت اند و ممکنات شیون ذاتیه حقانیه اند پس عالم صورت حق است و حق تعالی هویت و روح عالم و این تعینات در وجود واحد حقانی احکام اسم ظاهر حق تعالی اند و اسم ظاهر مجلی و مظهر اسم باطن حق تعالی است ۱۲

اسرار بدانند الانسان سری[۵۱] در شان تو آمد عاشق شو حسن را دائم به بین و لبشناس دنیا را
و عقبیٰ را بدانکه عقبیٰ ملک محمد صلی الله علیه و آله و سلم است و دنیا ملک شیطان هر دو را در باب
که برای تو چه آفریده اند و چه خواهند کرد ای برادر نفس را نیکو بدان چون نفس را بدانی شناخت
دنیا در تو پیدا آید و اگر روح را بشناسی عقبیٰ را شناخته باشی ای برادر در دنیا حسنی در کفر
نهاده اند عاشقان دانند که کفر را چه آراسته است پیش عاشقان خود هر که عاشق دنیا است
معشوق او حسن کفر است ای بنده تو چه دانی که غمزهٔ حسن که در کفر نهاده اند چه ناوک مژه
بر جهان زده است و عاشق خود ساخته ای برادر در طلب خود شو خود را بشناس چون
نفس خود را بشناسی عشق را دانسته باشی چون عشق بر حسن خود معاینه کنی کل اللسان در
خود یابی عاشق باشی و معشوق را در بر خود بینی و حسن را در آئینهٔ دل خود معاینه کنی

| | |
|---|---|
| آن شاهد معنی که همه طالب او یند<br>در بادیهٔ هجر چرا بند بمانیم | هم اوست که از چادر تو ساخته سرپوش<br>در عین وصالیم نگار است در آغوش |

رفعت درجهٔ محبت زیاده ازین چه خواهد بود که سید المحبوبین و سند المحبین میفرماید

| | |
|---|---|
| اللهم انی اسئلک حبک و حب من یحبک<br>الحدیث | بار الٰها سوال میکنم از تو دوست داشتن ترا و دوست<br>داشتن محب تو تا آخر حدیث |

شیخ عبد الحق محدث دهلوی در معنی این حدیث مکتوبی دارد مسمی به اتحاف الاحبة فی بیان حدیث المحبة
دران و در رمزات حضرت شیخ باید نگریست کاتب الحروف گوید که اقاویل مشایخ در محبت بسیار اند غرض
را این جا طول بسیار است و تعمق در نظر آوردن همه فصول مختصر مفید و دفاتر معتبر را مثنوی اصل المعارف
و مثنوی عاشق و معشوق منهم از حضرت صاحب المناقب در ح الله روحه و اوصل الینا فتوحه موجود است طالب
صادق را مطالعهٔ آن مفید تر است باید که بآن رجوع نماید و بالله التوفیق
اکنون کلماتی چند در بیان مراتب عشق بر صفحه وقت املا کرده می آید تا آئینهٔ معشوق نمای

[۵۱] سر در لغت بمعنی راز و آنچه پوشیده شود و در اصطلاح حضرات صوفیه چیزی است
که خاص گردیده شده است از حق تعالی وقت توجه ایجادی چنانکه امواج متعین میشوند از دریا وقت موج و آن عین ثابت است ازین سر هر کس
انا انا میگوید و همین شی خاص اشاره کرده شده است در قول حق تعالی انما قولنا لشئ اذا اردناه ان نقول له کن فیکون یعنی جز این نیست که قول ما ست
برای هر چیزی وقتیکه اراده میکنیم آنرا اینکه گوئیم آنرا موجود شو پس موجود میگردد از همین وجه گفته شد که نمی شناسد حق تعالی را کسی سوای حق تعالی و محبت نمیدارد
از حق تعالی چیزی سوای حق تعالی چرا که همان سر طالب حق تعالی است و محب و عارف حق تعالی چنانکه فرمود رسول عرفت ربی بربی یعنی شناختم رب خود را
برب خود و فرمود حق تعالی از انسان کامل که الانسان سری و انا سره یعنی انسان راز منست و من راز وی ۔ و اینجا تخصیص انسان با عتبار جامعیت است
ورنه در هر شی سر حق تعالی است و نیز سر لطیفه ایست در قلب همچو روح در بدن و آن محل مشاهده اوست چنانکه روح محل محبت و قلب محل معرفت است
و دران صفت ادراکی ودیعت است که آنرا چشم سر خوانند و ادراک نسبت فیوض باطنی ازان میشود و آنرا گوش سر هم میخوانند حسب الموقع و محل ۱۲
[۵۲] تر و تازه دارد خدا روح ویرا و برساند بما کشایشهای ویرا ۱۲

هر عاشق آید و رتبهٔ عشق برتر از انست که بقوت فهم و بیان عقل پیرامون سراپردهٔ جلالت او توان گشت یا بدیدهٔ کشف و عیان بجمال حقیقت او نظر توان کرد ه

| | | |
|---|---|---|
| تعالى العشق عن فهم الرجال | وعن وصف التفرق والوصال | برتر است عشق از فهم مردمان و از صفت پراگندگی |
| متى ما جل شيء عن خيال | يجل عن الاحاطة والمثال | و پیوستگی و هرگاه که چیزی برتر میباشد از خیال برتر میشود از احاطهٔ مثال |

نغمهٔ عشق چو در پرده نهان نتوان خواند ... رفت منصور که بردار برآید ز سماع

ای عاشق چنانکه تجلی[51] ذوالجلال والجمال بدون تعین[52] و مظهر[53] محال است همچنان بیان حقیقت عشق که سر ذات بلکه تقاضای ذاتیهٔ ذات است بیرون از اشارت و استعارت است عشق آفتابیست بر سمای وحدت تابان و هر دو جهان یک پرتو آن سایه را بی حجاب دریافت آفتاب چه امکان عشق به تتق غرت محتجب است و بکمال استغنا متفرد و محتجب ذات او صفات[54] اوست و صفاتش مندرج در ذات او و عاشق جمال او جلال اوست و جمالش مندرج در جلال علی الدوام خود با خود عشق بازد و بغیر خود نپردازد و هر لحظه از روی معشوقی پرده بر اندازد و هر نفس از راه عاشقی پردهٔ آغازد ه

عشق در پرده می نوازد ساز ... عاشقی کو که بشنود آواز
هر نفس نغمهٔ دگر سازد ... هر زمان زخمهٔ کند آغاز
همه عالم صدای نغمهٔ اوست ... که شنید این چنین صدای دراز
راز او از جهان برون افتاد ... خود صدا کی نگاه دارد راز
سر او از زبان هر ذره ... خود تو بشنو که من نیم غماز

هر زمان بهر زمان راز خود با سمع خود گوید و هر دم بهر گوش سخن خود از زبان خود شنود و هر لحظه بهر دیده[56] حسن خود را بر نظر خود عرض کند و هر لمحه بهر روی وجود خود را بر شهود خود جلوه

۵۱ تجلی در لغت بمعنی آشکار شدن و روشن شدن و آشکارا کردن و جلوه کردن و کنایه از غلبهٔ نور الٰهی که حضرت موسی علیه السلام را بر کوه طور شده بود و حضرت موسی علیه السلام از آن بیهوش شده بودند و در اصطلاح حضرات صوفیه لباس تعین را تجلی گویند ۱۲ ۵۲ تعین در لغت بمعنی چشم کردن چیزی را و لازم شدن بر چیزی معین و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از یافت حق تعالی ذات خود را و استعمال تعین بر چند جا میشود - اول تعین اول که وحدت ست یعنی یافتن حق تعالی وجود خود را و انا گفتن دوم تعین تفصیل که آن واحدیت ست یعنی یافتن ذات در ذات خود صفات خود را این هر دو تعین داخلی اند - و باقی تعینات یعنی ارواح و امثال و اجسام وغیره که ظهورات اسماء و صفات و افعال اند تعینات خارجی اند ۵۳ مظهر بمعنی جای ظهور و در اصطلاح حضرات صوفیه اعتبارات واقعیه را میگویند که از وجود مطلق منتزع میشوند ۱۲ ۵۴ صفات جمع صفت و آن خصلتی را گویند که در ذات ممدوح باشد و در اصطلاح ظهور ذات حقانی را گویند چراکه ذات بغیر صفت ظاهر نمی تواند شد و برای ذات حیات و علم و اراده و قدرت و سمع و بصر و کلام که آنها را امهات صفات می گویند لازم اند و یافت ذات از صفات پیدا شد چراکه یافت ذات بالذات بدون صفات محال ست ۱۲ ۵۵ تشریح جل و جلال در حواشی صفحات اوائل کتاب هذا (یعنی تکمله) مذکور شده در صفحات مابعدهم خواهد آمد ۱۲ ۵۶ دیده در لغت مرادف چشم و در اصطلاح حضرات صوفیه اطلاع الٰهی را گویند بر جمیع احوال سالک از خیر و شر ۱۲

دہ چون مرا از ذکر عشق ناگزیر است عشق حقیقی مستغنی از تحریر و تقریر بزبان عجز و نیاز صفت عشق مجازی نمیکنم بل بساز عشق این نغمات (آواز ہا) می سرایم بیان عشق جز بزبان عشق راست نیاید چه که آفتاب را جز نور آفتاب نه نماید چنانکه آدمی را چون جنی بر باید و مظهر و مصدر قول و فعل خود نماید او از صفات بشری بری شود و متصف (موصوف ۱۲) بصفت پری در آنحالت هرچه گوید بمعنی قول جنی است که ظاهر است از صورت آدمی اگرچه بحسب صورت این بیچاره می نماید اما فی الحقیقت از خود و قول خود بیخبر و در تسلط (بر کسے دست یافتن ۱۲) و تصرف دیگری مجبور و مسخر است چون حضرت ایشان صاحب الکشف والکرامات منبع الفضل والکمالات همین مسلک نفیس داشته اند دور نباشد اگر قدرے از اقوال سلف (بزرگان ۱۲) در ماہیت و صفت عشق درج این صحیفه شریفه هم نموده شوند اگرچه اینجا سخنهای دور و دراز است اما کاتب الحروف بحکم ما لا یدرک کله لا یترک کله[۱] قدرے از کلام جا بجا نوان نقل مے آرد باید دانست که شخصے از مخدوم شرف الدین یحیی منیری پرسید که عشق چیست فرمود عشق فرط محبت را گویند و هم وی نقل کرده که یکے از مشایخ پرسیده شد که لون عشق چیست فرمود همه عالم لون از عشق گیرند عشق را لون پیدا نه ۵

| | |
|---|---|
| عشقم که در دو کون و مکانم پدید نیست | عنقای[۲] مغربم که نشانم پدید نیست |
| ز ابرو و غمزه هر دو جهان صید کرده ام | منگر بدان که تیر و کمانم پدید نیست |
| چون آفتاب در رخ هر ذره ظاهرم | از غایت ظهور عیانم پدید نیست |
| گویم به هر زبان و بهر گوش بشنوم | وین طرفه (عجیب ۱۲) ترکه گوش و زبانم پدید نیست |
| چون هرچه هست در همه عالم همه منم | مانند در دو عالم ازانم پدید نیست |

حضرت قاضی حمید الدین ناگوری فرموده که من در تقدس (پاکی ۱۲) ذات و صفات حق ایمائی (اشارہ ۱۲) خواهم کرد تو آنرا عشق نام نه خواه محبت ۵

| | |
|---|---|
| چیست عشق ای عاشق دیوانه[۳] خو | گر نه دیوانه از عشقش مگو ÷ |

[۱] هر که نه در یابد کل وی را نه ترک کند کل وی را یعنی اگرچه جمله آن اقوال را در یافت نتواند کرد لیکن از دریافت بعض اقوال محروم هم نخواهد ماند ۱۲ [۲] عنقا بالفتح در لغت بمعنی طائریست عدا از گردن کرز و بعضی وجود فرضی دارد چرا که هیچکس آنرا ندیده است و عنقا آنرا بهمین جهت گویند که طویل العنق بوده باشد بفارسی نام آن سیمرغ است و عنقای مغرب بفتح اول و ضم میم و سکون غین معجمه و کسر رای مهمله مرغی بود بس عظیم دراز گردن و مغرب از آن جهت گویند که طیور را فرو می برد و الانقال و حضرت آنرا نیز طلب میکرد و بعضی نوشته اند که بفتح را بمعنی نو و غریب آورده شده چون عنقا را احتمالی هیئت گیسید که نبود از آن جهت مغرب گفتند و بعضی مغرب بمعنی نابود نوشته اند و در اصطلاح حضرات صوفیه کنایه است از هیولی زیرا که دیده نمیشود همچنانکه عنقا و هیولی موجود نتواند بود بصورت و هیولی مطلقه معقول است و مشترک میان مجموع اجسام عالم است که جمله در وی موجود است ۱۲ [۳] دیوانه در لغت بمعنی مشهور یعنی مجنون ضد فرزانه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از کسیکه بیگانه از خودی باشد و در طلب حق سرگشته و حیران ۱۲

آیة قدسیة ذاتیة[1] — لیست التعلیم بالذاتیة

عشق عالم را کشیده از عدم — عشق حادث را نموده از قدم (دیرینه ۱۲)
در بیان عشق کردم عمر صرف — عشق مستغنی (بے نیاز ۱۲) نمود از صوت و حرف

هیهات عشق کجا دل و جانم محتاج عشق و عشق از دل و جانم مستغنی الکس و جان بے عشق مفلس و عشق بے همه غنی بحکم العشق جنون[3] الٰهی عاشق مجنون ام و مجنون معذور العشاق لایواخذون با صدر منهم

حبذا عشق و جنون عاشقے — این بود باقی و فانی ماسوے (بقیه ۱۲)
عشق را چون (چو جوش ۱۲) بر جنون باشد اساس (بنیاد ۱۲) — کار مجنون است بیرون از قیاس
هان نه بینی گر زند دیوانه سنگ — تو مدارا می کنی با او بجنگ
خلق این شفقت چو با مجنون کند — رحمت خالق (صانع ۱۲) ازان افزون کند
چون چنین معذور هر مجنون بود — حال مجنون الٰهی چون بود

آگاه باش که جنون را فقط نگفته ام بلکه بجنون الٰهی تعبیر نموده لطیفه ایست درین یعنی چنانکه جنون طبعی مذموم و فانی و قابل الدفع است جنون الٰهی محمود و باقی و شامل النفع است

هر که شد دیوانهٔ عشق نگار (معشوق ۱۲) — در بهار جلوه های حسن یار
عالمے بیند ورائے طور عقل — کس بطور عقل نتوان کرد نقل
لذتے یابد دران دیوانگی — که بران حسرت برد فرزانگی (عقلمندی ۱۲)
زانچه بیند در گلستان جنون — گر بری بو مشام (دماغ ۱۲) ذوفنون (عقلمند ۱۲)
بوسه علی صد دفتر علم و خرد — سید یک جو جنون را می خرد

آمیزش عناصر اربعه و آویزش ارواح بسیطه[5] با اشباح مرکبه که اجتماع اضداد (مخالف ۱۲) و جمع نقیضین است از بوالعجبیهائے (کالبد ۱۲) عشق است عین القضاةؒ در مکتوبے نوشته است که عشق چون در آید صفات مذمومات را ببرد یعنی آنچه صفت انسانیت و بشریت است بعده محمودات پدید مے آید محبت در آید آن همه را ببرد این معنی را به عصای موسی و ید بیضا تمثیل کرده در

[1] نشان مبارک ذاتیه از تعلیم نمی شود بلکه خود بخود می آید ۱۲ [2] مراد از آیة قدسیه اینجا عشق است چرا که آیت بمعنی نشان و پاره از کلام الٰهی است و قدسیه بمعنی پاک در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از مقام قدس که اعلیٰ ترین منزل اهل الله است که عبارت از آیه کریمه فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر است یعنی در نشستگاه صدق نزد بادشاه صاحب اقتدار ام [3] نشان فوز باین مقام بو عشق حقیقی نباشد [3] جنون در لغت بمعنی دیوانگی بود در اصطلاح حضرات صوفیه مراد ازین هر دو لفظ سرگشتگی در طلب حق است و بیگانگی از خود و نیز بیتابی و شورش در ذوق و شوق مشاهده ۱۲ [4] عاشقان گرفتنی خونم باتچه که از او شان صادر می باشد ۱۲ [5] ارواح بسیطه بمعنی بے دواج مجرده است که مراد از روح محض باشد ۱۲

کتاب همعات از حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی است که حقیقت عشق آنست که چون مومن اعتقاد و اتصاف حق سبحانه تعالی باوصاف کمال دارد و کمال خود منحصر در یاد کرد او گرداند بعد از ان نام وے تعالی شانه همیشه یاد کند و آلاء و نعماء او را ملاحظه می نماید این مداومت آهسته آهسته در دل وی صفت بیقراری و اضطراب و قلق و هیمان پیدا سازد و روز بروز انیمعنی زیاده تر می شود تا آنکه نام مبارک وی تعالی بر زبان راندن نمی تواند که نزدیک است که روح وی مفارقت کند بالجمله چون در نفس این کیفیت متمکن شد در جوهر دل فرو رفت و نفس بدان رنگین شد آنرا نسبت عشقیه گویند و این نسبت را نزدیک مکمل اهل فنا و بقا ظهر نیست و بطنی ظهرش کیفیتے است مستقر در نسمه وی بمنزلهٔ سائر کیفیات نفسانیه و بطنش محبت ذاتیه است که حامل آن نفس مجرد است بلکه قبل از وجود در روح پیدا شده بود تفصیل این اجمال آنکه چنانکه ارض و ماء را بجانب اسفل میلانست و هوا و نار را بجانب فوق طیران همچنین هر موجود محسوس و معقول را کمالے سنهاده اند که مشتاق آنست که تا آنرا نیافته است قلق و هیمان دارد و چون آنرا یافت الفت وانس گرفت علی هذا القیاس کثرت را بسوی وحدت که اصل ویست میلانے و طیرانی هست و مظهر را بظاهر ارتباطے هست مرکوز در اصل جبلت وی و آنجا حصول حالتی یا نعمتی مقصود نیست و او را بتذکر آلاء و نعماء ابتنائی نه آنرا محبت ذاتیه گویند پس این کیفیت مستقره در نسمه متصل میشود با محبت ذاتیه و حقیقتے مرکب میشود که جسدش کیفیت نسمیه است و روحش محبت ذاتیه و صاحب آن فرق درین هر دو نمی تواند کرد و ازینجا توان دانست وجه جمع درمیان دو قول صوفیه که بعضے گویند که قلق و اضطراب عذابے است و اصل محبوب را چرا دهند و بعضے گویند که هیچ حال عشق و قلق از سالک مرتفع نمی شود نه اندرین جهان نه اندران جهان پس مسقط اشارهٔ قائل اول قلق و هیمان نسمی است و مطمح نظر ثانی محبت ذاتیه اما چون آن هر دو در حق اکثر عارفان باهم اختلاطے و امتزاجے دارند در تعبیر و تعیین مراد متحقق نشد اینجا دو نکته باید دانست یکے آنکه اگر عارفے را مرتبهٔ محبت ذاتیه ضعیف شود اگرچه نسبت رویت سریان محبوب در همه اشیا باشد آن نقصانیست در حق وی در هر مرتبه که باشد و دیگر آنکه ترک و تجرید از دنیا و آخرت و در گذشتن از فکر اهل و عیال با وجود استقامت مزاج و وفور عقل بغیر این کیفیت نسمیه ممکن نیست صاحب این نسبت

ـه تعریف فنا بالا گذشت در حاشیه سبب تالیف و تعریف بقا نیز در حاشیه سبب تالیف بعض تعریف بقا بالمعنی مذکور شده ۱۲ عـه شیفتگی ۱۲ عـه جای افتادن ۱۲

تسلطے دارد بر جمیع ماسوا و اعراض دارد ازان لهذا هیچکس او را نه بیند الا فروتنی کند بهای او انتهی و در
تحقیقات خواجه محمد پارسا است که گفت حجة الاسلام حق سبحانه تعالی در دل آدمی سرے نهاده است و
گوهرے ودیعت کرده که سماع آواز موزون و دلکش آن گوهر را بجنباند و اندر آدمی چیزے پیدا آورد
که کس را دران هیچ اختیار نباشد و آدمی را در حرکت آرد آنرا وجد گویند و سبب این وجد مناسبتے هست
که گوهر آدمی را با عالم علوی که آنرا عالم ارواح گویند هست و عالم علوی حسن و جمال است
و اصل حسن تناسب است و هر چیزیرا که تناسبے است آنرا نمودگاریست از جمال آن عالم و هر جمال و
حسن که در عالم محسوس است آن ثمرهٔ حسن و جمال آن عالم است پس آواز خوش موزون مناسب مشابهتے
دارد بعجائب آن عالم پس بدان سبب آگهی در دل پیدا آید و حرکتے و شوقے در دل پدید آید و باشد
که آدمی نداند که آن از چیست و این معنے در دلے بود که در وے مشاهده بود و در هر دلے که آن عشق
و مشاهده نبود سماع او را حرام بود و کسے را که آتش دوستی حق در دل وی غالب بود سماع او را مهم تر
باشد که آن آتش تیز تر گردد و او را العالم ارواح عروج واقع شود و قطع عقبات جسمانی او را دست دهد
و در دلیکه دوستی در وے باطل بود سماع وی را زهر قاتل باشد و بر وے حرام بود و چیزیکه دوستی حق سبحانه
بدان زیادت شود مزد آن بیشتر بود و سماع صوفیا نرا اصل این بوده است اگرچه اکنون برسم آلوده شده
است بسبب گروهے که بصورت ایشان شده اند بظاهر و مفلس اند از معانی ایشان در باطن و کسے باشد
از درویشان که در میان سماع او را مکاشفه پدید آید و لفظها رود بر زبان ایشان که بیرون سماع نبود
آن احوال لطیف که از عالم غیب بر ایشان پیوند د بسبب سماع آنرا نقد وجد گویند و باشد که دل ایشان
در وجد چنان پاک رود و صافی گردد که نقره در آتش و کدورت ها تمام برود که بریاضت بسیار آن
حاصل نیاید و سماع آن سر مناسب را که آدمی دارد با عالم ارواح مجرده فراجنباند که بکلیت ایشانرا
ازین عالم بستاند تا انچه درین عالم بود از همه بیخبر شوند و قوت اعضا از ایشان ساقط شود و بیفتند و
بیهوش شوند کسیکه سماع و وجد و احوال صوفیان را انکار کند از مختصری خود میکند و معذور بود چیزیکه کسی را
نباشد انکار کند آنکس که این حالت او را داده اند انکار نتواند کرد باید که بدان ایمان آری تا از برکات
احوال ایشان محروم نمانی و ازان قوم نباشی که حقتعالی در حق ایشان می فرماید واذ لم یهتدوا به فسیقولون هذا افک قدیم

ع عالم ارواح مجرده عبارت از عالم روحانیات محضه ۱۲ ع و چون راه نیافتند بدان خواهند گفت این دروغیست قدیم ۱۲

شعری که در وی حدیث فراق و وصال و آنچه عادت عشاق بود گفتن و شنیدن آن حرام نیست و حرام بدان گردد که آنرا بر زنیکه دوست دارد فرود آرد آنگاه آن اندیشه حرام باشد اما اگر بر زن و کنیزک خود که حلال باشد فرود آرد و سماع کند حرام نبود کسانیکه بدوستی حق تعالی مستغرق باشند از هر یکی معنی فهم کنند لائق مقام خود مثلاً اگر ذکر شراب و مستی بود چنانکه گفته اند

| | |
|---|---|
| گر سی دو هزار رطل می پیمائی | تا می نخوری نباشدت زیبائی |

آن فهم کند که کار من بحدیث و دانش راست نیاید و بذوق راست شود حضرت مولوی روم رحمة الله علیه میفرماید

| | |
|---|---|
| مرحبا ای عشق خوش سودای ما | ای طبیب جمله علتهای ما |
| ای دوای نخوت و ناموس ما | ای تو افلاطون و جالینوس ما |
| جسم خاک از عشق بر افلاک شد | کوه در رقص آمد و چالاک شد |
| عشق آن شعله است کو چون بر فروخت | هر چه جز معشوق باقی جمله سوخت |
| در نگنجد عشق در گفت و شنید | عشق دریائیست قعرش ناپدید |
| شرح عشق ار من بگویم بر دوام | صد قیامت بگذرد آن ناتمام |
| عاشقی پیداست از زاری دل | نیست بیماری چو بیماری دل |
| ملت عشق از همه دینها جداست | عاشقان را مذهب و ملت خداست |

قول شیخ محی الدین بن عربی است

| | |
|---|---|
| العشق نار یحرق ما سوی المحبوب | عشق آتشی است که می سوزد ماسوای محبوب را |
| کجاست عشق که از خانمان کنم اعراض | چه خانمان که ز کون و مکان کنم اعراض |

یار جان نثار شیخ فرید الدین عطار می فرماید

| | |
|---|---|
| کفر کافر را و دین دیندار را | ذره دردت دل عطار را |

فخر الدین عراقی رحمة الله علیه گوید

| | |
|---|---|
| عشق سیمرغیست کو را دام نیست | در دو عالم زو نشان و نام نیست |
| کس بکوی او همانا کس نبرد | کاندرین صحرا نشان گام نیست |
| در بهشت آباد حسن روی او | جز دو چشم او رحیق آشام نیست |
| ای صبا گر بگذری در کوی او | نزد او ما را جز این پیغام نیست |
| صبح و شام طره و رخسار اوست | گرچه آنجا کوس صبح و شام نیست |

تالب و چشم تو مارا مست کرد — نقل ما جز شکر و بادام نیست

اسے که از ما بردی آرام و قرار — بے تو مارا یک نفس آرام نیست

گر کسے را هست کامے در جهان — جز لبت مارا مراد و کام نیست (مقصد ۱۲)

تا دل ما در سر زلف تو شد — کار ما جز با کمند و دام نیست

نیک بختی را که جز هر دو جهان — دوستش چون تست دشمن کام نیست

با عراقی دوستی آغاز کن ؛ — گرچه او در خورد این انعام نیست (لایق ۱۲)

**ایضاً منه رحمة الله علیه**

ساز طرب عشق که داند که چه ساز است — کز زخمهٔ او نه فلک اندر تگ و تاز است

(ساز طرب کنایه از دف چنگ وغیره و اینجا مراد از ذوق و شوق و شور عشق طلب است ۱۲) (مضراب ۱۲) (دویدن و تاختن ۱۲)

آورد بیک زخمه جهان را همه در رقص — خود جان جهان زخمهٔ این پردهٔ راز است (مراد از پرده که در چنگ باشد)

عالم چو صدائے است ازین پرده که داند — کین پرده چه پرده است و درین پرده چه راز است

راز نیست درین پرده گر آنرا بشناسی — دانی که حقیقت[1] ز چه در بند مجاز[2] است

معلوم کنی کز چه سبب خاطر محمود[3] — پیوسته (همیشه ۱۲) پریشان ز سر زلف ایاز[4] است

عشقست که هر دم بدگر رنگ بر آید — ناز[5] است بیکی جای دگر جای نیاز[6] است

محتاج نیاز دل عشاق چرا شد ؛ — حسن رخ خوبان که همه مایهٔ ناز است

در صورت عاشق چو بر آید همه سوز[7] است — در کسوت (لباس ۱۲) معشوق چو آید همه ساز[8] است

زان شعله که از روی بتان حسن بر افروخت — قسم دل عاشق همه سوز است و گداز است

راهی ره عشق است بغایت خوش و نزدیک — آن ره که جز این است همه دور و دراز است

در صومعه[9] چون راه ندادند مرا دوش — رفتم بدر میکده[10] دیدم که فراز (کشاده ۱۲) است

از میکده آواز بر آمد که عراقی — در باز تو خود در اکه در میکده باز است

(معانی حقیقت در حواشی کار دیدبا چو تعلم بود مذکور شد ۱۲)

وفی الحقیقت اگر محبت نیست راه رفتن بیحاصلی است و اگر بعشق راه طے کنی واصلی

فلو كانت الجنة نصيب العارفين بدون جماله ووصاله فوا ويلاه ولو كانت النار نصيب المشتاقين مع جماله ووصاله فوا شوقاه

پس اگر باشد جنت در نصیب عارفین بغیر دیدن جمال و وصال وے پس افسوس است بران و اگر باشد دوزخ نصیب مشتاقان با جمال و وصال وے پس چه خوش است ۱۲

---

[1] مجاز در لغت راه و جای گذشتن و ضد حقیقت و بمعنی کلمه که در غیر معنی حقیقی خود مستعمل شود و معنی موضوع حقیقی آن متروک نشده بلکه در معنی موضوع له و غیر موضوع له علاقه مشابهت یا ظرفیت یا سببیت وغیر آن متحقق باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه حقائق اشیا را مجاز گویند و نیز هر آنچه که از صور علمیه تا عالم اجسام ست همه را مجاز گویند و نیز عالم حس و عالم اجسام و عالم شهادت و عالم خلق و عالم ملک کل کائنات موجودات را گویند ۱۲ [2] محمود اینجا استعاره از حقیقت است ۱۲ [3] اینجا ایاز کنایه از مجاز است خصوصاً نور نبوی صلعم که معشوق مجازی حقیقت است ۱۲ [4] ناز در لغت بمعنی درخت نورسته و درخت سرو و درخت صنوبر و بیدمشک و بے پروائی و در اصطلاح حضرات صوفیه صفت معشوق حقیقی را میگویند که بر عاشق ظاهراً و باطناً تجلی میکند ۱۲ [5] نیاز در لغت بمعنی حاجت و در اصطلاح حضرات صوفیه صفت عاشق را گویند ۱۲ [6] سوز در اصطلاح صوفیه بمعنی سوزش عشق و گدازگی قلب دریاد حق و فنا در وے باشد ۱۲ [7] ساز در لغت بمعنی هر چه آنرا قوالان نواخت چون دف و چنگ وغیره و بیان در نغمه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از یافت ذات است و بقا بحق ۱۲ [8] صومعه در لغت بمعنی عبادتخانه ترسایان و نصاری که سر آن بلند و باریک سازند و مجازاً عبادتخانه اهل اسلام را نیز گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مقام تنزیه است ۱۲ [9] میکده بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه قدم مناجات را گویند ۱۲

ازین جاست ؎

| | |
|---|---|
| درکوی خرابات کسے راکه نیاز است | هشیاری و مستیش همه عین نماز است |
| آنجا نه پذیرند نماز و ورع و زهد | آن چیزکه آنجا بپذیرند نیاز است |
| تا مستی[51] رندان خرابات[52] بدیدم | دیدم به حقیقت که جز این کار مجاز است |
| اسرار خرابات بجز مست[53] نداند | هشیار چه داند که در آن کوی چه راز است |
| خواهی که درون حرم[54] عشق خرامی | در میکده بنشین که ره کعبه[55] دراز است |
| در زلف بتان تا چه فرایبست که پیوست (یعنی پیوسته) | محمود پریشان سر زلف ایاز است |
| هان تا نه نهی پای درین راه بباز ی | زان رو که درین راه بسے شیب (عقبه شیب) فراز است |
| چون بر در میخانه[56] مرا راه نه دادند | رفتم بدر صومعه دیدم که فراز است |
| آواز ز میخانه برآمد که عراقی | در باز تو خود را که در میکده باز (کشاده ۱۲) است |

| | |
|---|---|
| اللهم احینی فی حبك وحب حبیبك وامتنی حبك واحشرنی فی زمرة المحبین | بارالٰها زنده دار مارا در محبت خود و محبت حبیب خود و بمیران مارا در محبت خود و بردار مارا درگروه محبان ۱۲ |

امیر خسرو فرماید ؎

| | |
|---|---|
| کافر عشقم مسلمانی مرا در کار نیست | هر رگ من تار گشته حاجت زنار نیست |

مغربی فرماید ؎

| | |
|---|---|
| عشقم که در دو کون مکانم پدید نیست | عنقاے مغربم که نشانم پدید نیست |

دیگرے نویسد ؎

| | |
|---|---|
| عاشقی چیست بگو بندهٔ جانان بودن | دل بدست دگرے دادن حیران بودن |
| حدیث عشق همین بسکه سوختم بے تو ؎ | سخن یکیست دگرها عبارت آرائیست |
| کمال عاشقی پروانه دارد ؎ | که آواز سوختن پروانه دارد |

صاحب بحر المعانی در مکتوب ثامن میگوید اے برادر محرم حضرت عشق باشی که محرمان عشق خود دانند که عشق را چه حالت است و نا اهلان را از عشق جز علامتے و ملامتے

---

۵۱ مستی در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از گرفتار شدن عاشق در عشق معشوق حقیقی خود با جمیع صفات خویش ۱۲ ۵۲ معانی خرابات در اوائل لطیفه هذا مرقوم شد ۱۲ ۵۳ مست در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه سالک مستغرق را میگویند ۱۲ ۵۴ حرم در لغت بمعنی گرداگرد مکه و مدینه و جاے محفوظ و حرمت آبرو و حرام و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مقام احدیت ذات ۱۲ ۵۵ معانی کعبه بالا گذشت و این جا مراد از هویت محضه ۱۲ ۵۶ میخانه در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از باطن عارف کامل و میخانه مرادف خرابات است معانی خرابات در حواشی پیشین مذکور شد ۱۲

بنا شد خلعت عشق خود ہر کسے را نہ پوشانند کہ نامردان ومخنثان را با عشق چہ کار ہے

| | | | |
|---|---|---|---|
| تا بنا شد ہمچو موسی عاشقی | | ہر عصا در دست ثعبان کے شود | |

پس ہر کہ لایق عشق آمد حضرت جل وعلا را شاید وہر کہ عشق را نشاید حضرت عزت را نیز نشاید چنانکہ بزرگی اشارہ کردہ است وگفتہ ۔ عَلَیْکُمْ بِدِیْنِ الْعَجَائِزِ بغایت نیکو گفتہ است یعنی ای عاجز اگر تو سر سودای عشق نداری پس ابلہی اختیار کن کہ اکثر اھل الجنۃ البلہ پس طالب جنت را خواجہ عالم علیہ السلام ابلہ خواند ضرورت ابلہی باشد کہ او را بر اسے دُر وگوہر آوردہ اند واو بمہرہ قناعت کند زہے ابلہ ونادان ہے

| | | | |
|---|---|---|---|
| قطرۂ خود نیست جنات النعیم | | حضرت حق است دریای قدیم | |
| سوی یک شبنم چرا داری شتافت | | چون بدریای توانی راہ یافت | |
| کے تواند ماند با یک ذرہ باز | | ہر کہ داند گفت با خورشید راز | |
| ہر کہ جان شد عضو را با او چہ کار | | ہر کہ کل شد جزو را با او چہ کار | |

ای برادر جہانی از خلق طالب بہشت آمدہ اند ویک کس طالب عشق نیامد آن بہر آنکہ بہشت نصیب نفس ودل باشد وعشق نصیب جان وحقیقتاً ہزار کس طالب مہرہ باشند ویکے طالب گوہر نباشد زیرا کہ عشق واسطۂ وصال جانان است وہر مختصر ہمت را کے شاید ہے

| | | | |
|---|---|---|---|
| گر عاشقی لبسوزی زیرا کہ روی انیست | | عشق جمال جانان دریای آتشین است | |
| اول قدم درین رہ بر چرخ ہفتمین است | | تو مردہ دل چہ دانی زیرا کہ مردہ را | |
| در ہر ہزار سالے یکم دراہ بین است | | کاری قویست عالی اندر رہ حقیقت | |

المقصود ای برادر جوہر جانرا عرض عشق است کہ ہیچ جوہر نیست کہ از عرض خالی باشد وجوہر نتواند بود کو بی عرض ماند چنانکہ حضرت رسالت پناہ علیہ السلام رمزے نمودہ کہ

اذا حب اللہ عبدا عشقہ وعشق علیہ فیقول اللہ تعالی یا عبدی انت عاشقی ومحبی دانست

ف۱ لازم گیر پیر خود دین پیر زنانرا (یعنی چنانکہ پیر زنان در افعال وارادات خود قوی میباشد آن چنان شما ہم باشید) ۱۲ ف۲ بیشتر باشند گاہی جنت نادان میباشند (یعنی چنان در حال خود مست می باشند کہ پروای ضررے ونفع ندارند) ۱۲ ف۳ جوہر معرب گوہر است در لغت معنی سنگ قیمتی واصل ہر شے وخلاصہ آن وباصطلاح چیزیکہ بذات خود قائم باشد واین جوہر عرض است ۱۲ ف۴ عرض آنرا گویند کہ بذات خود قائم نباشد بلکہ قیام عرض بوسیلۂ جوہر باشد چنانکہ بوے وعشق ... عرض وجامہ رنگ جامہ جوہر است ورنگ عرض ۱۲ ...

عاشق لک ومحب لک ان اسأت او لو تودد یعنی خواجه عالم علیه السلام فرمود که خداوند تعالی بندهٔ
خود را عاشق خود گرداند انگاه بر بنده خود عاشق شود و گوید ای بنده من تو عاشق و محب
مائی و ما عاشق تو و محب توایم اگر خواهی و اگر نخواهی پس ای برادر جوهر ذات یگانه را عرض
جز عشق نیست وعشق خدا تعالی جوهر جان ما آمده وعشق ما اورا عرض آمد یعنی عشق ما اورا
عرض وعشق او جان ما را عرض اگر عرض بے جوهر و جوهر بی عرض ممکن بودی هرگز ممکن و جائز
نباشد که کسے بے عشق ماندے زیرا که عشق و عاشق ومعشوق در جان بیکدیگر قائم باشد و
هرگز میان این هر سه چیز غیریت نباشد چنانچه حضرت شیخ ابوسعید ابوالخیر قدس الله سره درین
بیتها بیرون داده است ؎

| | |
|---|---|
| چون آب وگل مرا مصور کردند (تصویر کرده شده ۱۲) | جانم عرض وعشق تو جوهر کردند |
| تقدیر قضا چونکه قلم بر کردند | عشق تو و جان مرا برابر کردند |

پس ای برادر محبوب مطرب[۱] و شاهد بایستی تا این بیتها را بر طریق الست بربکم (آیا نیستم پروردگار شما ۱۲) سماع
در دادے این فقیر و آن محبوب حاضر بودندے معلوم شدے که عشق چیست وشاهد بازی چه
نوع است چون ای برادر درین سماع مشاهده یابی انگاه بت پرستی ترا قبول کند مستی و بدمستی از
توصادر شود کون ومکان ترا خادم گردد انگاه در بسم الله بر تو کشاده شود و تو نقطهٔ باء بسم الله
شوی چنانکه هم ازین مقام شبلی رحمة الله علیه تمام بیرون داده است و گفته انا نقطة باء بسم الله
یعنی شبلی رحمة الله علیه را پرسیدند که تو کیستی گفت من نقطهٔ باء بسم الله ام پس ای برادر نقطهٔ باء بسم الله
از اصل بسم الله وغیر بسم الله نیز نباشد اصل بسم الله را بنقطهٔ باء حاجت است که اظهار بسم الله بدان
گردد الله تعالی جمال مثنوی این فقیر را بران برادر تجلی کند۔

## مثنوی

| | |
|---|---|
| حرف خود بے نقطه کے باشد پدید | نقطه را در حرف خود هر کس ندید |
| نقطه از تعداد گر آری برون | کاملے باشی و مرد ذو فنون |
| این سخن و الا ترا ست از کفر و دین | نیست مشکل هر کرا باشد یقین |

فهم من فهم (فهمید هر که فهمید ۱۲) معذورم دارای برادر هنوز اسرار عشق پوشیده در قلم می آرم و آنچه از مکتب خانهٔ دولت
قطب عالم قدس الله سره حاصل وکشف این فقیر است بروزگارے بران برادر خواهم نوشت ان شاء الله
تعالی اما آنچه امروز بقلم میرود علماء ظاهر چه دانند و چه توانند گفت روزگارے باید که از کلام این
فقیر چیزے فهم کنند چنانکه خدمت شیخ الشیوخ شهاب الدین سهروردی و سلطان ابوسعید قدس الله
سرهما برای ملاقات ابن عربی صاحب فصوص شیخ محی الدین رح در دمشق رفتند چون خدمت

[۱] مطرب جمعی سراینده و در اصطلاح حضرات صوفیه سرایندهٔ فیض معنوی را گویند ۱۲

ملاقات شیخ محی الدین کردند و بازگشتند شیخ محی الدین را پرسیدند که شیخ الشیوخ را چون یافتید فرمودند که مولانا شهاب الدین عالم است در مقامی است که از فصوص من چیزی فهم کند مراتب کلام شیخ محی الدین کلام برین نوع است بیچاره اهل ظواهر کجا و این کلام ما از کجا۔

| | |
|---|---|
| العلم علمان علم البحر و علم البر۔ | مراد از علم دو علم اند علم بحر و علم بر ۱۲ |

علم بر آموختهٔ خلق است و علم بحر آموختهٔ حق است اهل ظواهر از تفهیم علم حق قاصر فهم اند والله این فقیر اگر از علم بحر سخنی گوید یا در قلم آرد کونین نیست شود و در عدم بپیوندد ای برادر شاهد ما کیست و ما شاهد کیستیم عشق بر سه نوع است چنانکه در اول مکتوب شرح کرده ایم اما عشق اکبر و عشق اوسط هم درین شاهد و مشهود بیان این دو شاهد نمودیم وای برادر در بدایت فرق در میان شاهد و مشهود است و چون نهایت عشق شود فرق نباشد یعنی چون عاشق و معشوق یکی شود شاهد مشهود گردد و مشهود شاهد کمال اتحاد و یگانگی پدید آید۔

| | |
|---|---|
| آن را که حیاتش ز بت شاهد نیست | در مذهب کفر[۱] زاهد و عابد نیست |
| کفر آن باشد که شاهد خود باشی | چون کفر چنین است دو کس واحد نیست |

ای برادر تمامی شاهد و مشهود درین مکتوب نمی گنجد در مکتوب دیگر بیان کرده آید پس ای برادر مذهب و ملت محبان خدای تعالی چیست و کدام است یعنی محبان حضرت جل و علا بر مذهب و ملت ابو حنیفه رح و شافعی رح نباشند بلکه ایشان در مذهب و ملت عشق خدای تعالی باشند چون خدای تعالی را ببینند لقاء حضرت صمدیت[۲] جل و علا دین و مذهب ایشان باشد چون محمد مصطفی را علیه السلام ببینند لقاء حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم ایمان ایشان باشد و چون ابلیس را ببینند کفر ایشان باشد دین و ایمان و کفر محققان برین مشاهدات است و به تقلیدات نیست از اینها گذشته و گذاشته اند باید که آن برادر مقصود دین و ایمان و کفر از کلمات فقیر فهم کند الله تعالی کلمات این فقیر را بر آن برادر تجلی کند۔

| | |
|---|---|
| دین ما روی جمال آن بت جانانه است | کفر ما آن زلف و ابروی سیه ترکانه است |
| از جمال خد و خالش عقل ما دیوانه است | در شراب عشق این هر دو جهان خمخانه است |

[۱] کفر بضم کاف در لغت بمعنی ناشکری و نه قبول کردن حکم و بالفتح بمعنی پوشیدن ۱۲ و در اصطلاح حضرات صوفیه کفر بر دو قسم است مجازی و حقیقی - کفر مجازی اهل سنت چنانکه کفار و مشرک میدارند که در ان شرک و ناشکری ذات حق تعالی می شود و کفر حقیقی ذات محض را بنظر ظاهر کردن است که سالک ذات حقانی را عین صفات و صفات را عین ذات حقانی داند و ذات حقانی را هر جا بیند و بجز ذات حق تعالی چیزی را موجود نداند و بعضی صوفیه می نویسند که کافر و گبر آنکس است که در وحدت یکرنگ شده از ماسوی الله پاک شده باشد والله اعلم ۱۲ [۲] صمدیت در لغت بمعنی بزرگی و بی نیازی و پاک شدن از عادات حیوانی و در اصطلاح حضرات صوفیه نام مقامی است از مقامات سلوک که هر گاه که سالک بدان میرسد از صفات بشریت مبرا میگردد و از اکل و شرب خبری ندارد و در شهود ذات مسرور میماند ۱۲

| | |
|---|---|
| هرکرا ملت نه این است او ز ما بیگانه است | روح ما خود آذر است و قلب ما بتخانه است |

و باز ازین روشن تر شرح کنم ای برادر خد[۵۱] و خال[۵۲] و زلف[۵۳] و ابرو[۵۴]ی معشوق با عاشق چه میکنند تا ای برادر تر سی هرگز نه امانی که خد و خال معشوق جز چهره[۵۵] محمد رسول الله مدان که اول ما خلق الله نوری یعنی نور خدا خال احمد (نخستین آنچه پیدا کرد خدا نور من است ۱۲) شده است بر جمال نور احدی و آنکه از برهان بجوئی در جمال کلمه مشاهده کن که لا اله الا الله محمد رسول الله زیرا که اگر کافری[۵۶] هزار سال کلمه بگوید و الله هرگز مسلمان نشود مجردی که خد و خال در قال درآورد حسن و جمال بکمال آید درین محل نکته الیست مرا این فقیر را انشاء الله تعالی چون خاطر آن برادر قبول کند نبشته آید و اُمید است که بغیر نوشته مشاهده و معاینه خواهد کرد

| | |
|---|---|
| خال که افتاده ترا بر لب است | هندوکی ملک سلیمان گرفت |
| ملک ابد گشت مسلم ورا | لعل تو آنکس که بدندان گرفت |
| شیخ شد آنکس چو محمد (مخفف او را ۱۲) بشوق + | زیر لب آن لعل بدخشان گرفت |

ای برادر اگر در میان خد و خال و زلف دلم گم نگشتی آنگاه بگفتمی که این خد و خال و زلف معشوق با عاشق چه سرها دارد اما ای برادر دلم چون خال شد و در انک لفی ضلالک القدیم (همانا تو در خطای قدیم خودی ۱۲) درآمد و در میان خد و خال متواری (پوشیده ۱۲) گشت پس ای برادر دل را کی باز آرم اگر دست (غالب ۱۲) خواهم آورد بران برادر چیزی خواهم نبشت اما بران برادر فرض راه شده است که حیات ما را بخواهد

| | |
|---|---|
| آن بت[۵۷] که مراد او به هجران نالش (آواز بلند ۱۲) | دل گم کردم میان زلف و خالش |
| پرسند رفیقان من از حال دلم | آن دل که مرا نیست چه دانم حالش |

چون آن درین مقام خواهی رسید کافری[۵۶] را بجان خواهی خرید که خد و خال و زلف معشوق درین مقام جز کفر و زنار[۵۷] دیگر

[۵۱] خد در لغت بمعنی رخسار و آن دو باشد و شگافتن زمین را و غیره و در اصطلاح حضرات صوفیه خد عبارت از کشف انوار ایمان بود ۱۲ [۵۲] خال در لغت بمعنی نقطه سیاه که بر اندام پدید آید و در اصطلاح حضرات صوفیه اشارت بنقطه وحدت من حیث الخفاء که مبداء و منتهای کثرت اوست چه خال بواسطه سیاهی بمثابه هویت غیبیت است که از ادراک و شعور اعتبار محتجب است و نزد بعضی حضرات صوفیه خال عبارت از ظلمت معصیت است که میان انوار طاعت بود و چون بسیار اندک بود خالی گویند و اگر خوب روی را ذره بدخوئی بود آنرا نیز خال گویند و سبب زینت دانند و نیز عبارت از نقطه روح که مرکز ش قلب باشد که سویدا نام گرفته و نیز مراد از صفات و لطف الهی بود و نیز عبارت از دل انسان کامل باشد ۱۲ [۵۳] زلف در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند و تجلی اسم هو را نیز گویند که خالص ذات است بلا صفات و نیز عبارت از جذبه الهی است ۱۲ [۵۴] ابرو صفت جمالی را گویند که بر دل سالک تجلی الهامی وارد می شود و سالک بواسطه وی بمقام قرب میرسد ۱۲ [۵۵] چهره در لغت بمعنی روی و بمعنی پیشانی مجاز است و در اصطلاح حضرات صوفیه چهره تجلیات بود که قابل اطلاع سالک باشد ۱۲ [۵۶] کافر بمعنی ساتر و پوشنده در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از صاحب اعمال و گفته اند آنکه از مرتبه صفات و اسما و افعال درنگذشته باشد و حق را به تعینات و تکثرات می پوشد و کافری منسوب بآن و نزد بعضی کافری آنست که بشهود ذات بحت رسیده حقیقت را در مجاز مشاهده کند و این اعلی ترین مقامات است ۱۲ [۵۷] زنار در لغت بمعنی آنچه ترسایان و مجوس و دوشنی بر میان بندند و آن ریسمانی میباشد و در اصطلاح حضرات صوفیه علامت یکرنگی و یکجهتی سالک باشد در راه دین و متابعت راه یقین و نزد بعضی قوة دادن معشوق است مر عاشق را و گفته اند که عقد خدمت و بند طاعت محبوب حقیقی است در هر مرتبه که باشد راست و درست باید کرد و گفته اند که کنایه از زلف معشوق بود و گفته اند که زنار دو نوع است ممدوح و مذموم و زنار ممدوح پس محمود در عبادت و عبودیت است و مذموم در تعلق بدنیا و نفس ۱۲ [۵۸] بت در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مقصود و مطلوب حقیقی را گویند و نیز عبارت از مظهر هستی مطلق است که آن

بقیه حاشیه ۱۲

چه فائده دهد چون ای برادر بر سی دبینی آنگاه این فقیر را معذور داری و در گفتن و نبشتن این کلمات
هرگز مسلمان کافر نبودیدی که از حسن و جمال محمد رسول الله صلی الله علیه وآله وسلم جمله مومنان کافر شدند و هیچکس را علم و خبر نیست
و چون بر سر حد ایمان رسند بت و بت پرستی را بینند که بر درگاه لا اله الا الله نقش شده است و پیشگاه
محمد رسول الله نقش گشته و ایمان کامل بظهور آمده و ناقصان اهل ظواهر بعد میت پیوسته و کمال دین
و مذهب و ملت که ماورای شش جهت است مشاهده گشته معلوم برادر باد چشم و ابرو و شاهد کدام است
نور سیاه که بالای عرش است از دولت قطب عالم قدس الله سره مشاهده کرده ام اما انشاء الله
تعالی ترا نیز مشاهده گردد آنگاه بدانی که آن نور سیاه نور سیاهی چشم و ابروی احمد است اختیار خلعت
ابلیس است که به نسبت به انوار الٰهی آنرا ظلمت خوانند برای ظهور نور چنانکه شب ظهور روز است
شیخ ابو الحسن بستی قدس سره درین بیتها شرح کرده است ؎

| | |
|---|---|
| دیدیم نهان دو گیتی و اصل جهان | وز علت و عار برگذشتیم آسان |
| آن ؏ نور سیه ز لا نقط برتر دان | زان نیز گذشتیم نه این ماند و نه آن |

ای برادر این نور و کان من الکافرین خلعت ابلیس آمده است که شمشیر فبعزتک لاغوینهم اجمعین کشیده
است در ظلمات فی ظلمات البر و البحر فضولی و خود رائی کرده است المقصود ای برادر کسیکه شاهد را با خد و خال و زلف
و ابرو و چشم بیند پس لازم آید که منصور وار انا الحق گوید و بایزید وار سبحانی گوید فلیفهم من فهم هر چند میخواهم که سخن از
بدمستی نگویم اما از جهت بیخودی می افتد معذور دار ببین که شیخ ما قدس الله سره چه میگوید ؎

| | |
|---|---|
| آنرا که حیاتش ز بت دلبر نیست | وان خال و خد و آن لب چو شکر نیست |
| جان و دل او گو در ابرو و زلفش نیست | در هر دو جهان مشرک و جز کافر نیست |
| از کفر بکفر فتنت باور نیست | زیرا که از و جز او دگر در خور نیست |

ای برادر قومی را هر لحظه در خرابات خانه فالهمها فجورها شربت قهر و کفر دهند و قومی را در کعبه انا مدینة العلم و علی بابها
شربت لطف دهند و شربتها علی التواتر والتوالی در کار است و هر دو طائفه هل من مزید می سرایند و در کعبه عند
ملیک مقتدر از شربت سقیهم ربهم شرابا طهورا مستیها کنند و طایفه دیگر فالهمها فجورها بی عقلی کنند که مستغرق یوسوس فی صدور
الناس باشند ای برادر خلایق از ابلیس نامی شنیده اند ندیده اند که ذات محمد رسول الله بدو صفت آمد صفت
مهری و صفت لطفی اگر اهل ظواهر را مشکل آید هم از کلام مجید تفهیم کنند که یضل به کثیرا و یهدی به کثیرا
یعنی قومی را سیاهی زلف سید راه شد که واللیل اذا یغشی و قومی را انوار و حجاب ظلمت را پاره پاره گردانید که والضحی و دیگر

؏ بت پرستی در لغت بمعنی صنم پرستی و بت در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی شاهد حقی را گویند که هر صفتی ماورای صفتی دیگر بر دل سالک ظاهر شود و نیز کنایه
از مطلوب و مقصود گفته اند عبارت از مظهر هستی مطلق است که آن حق بود و پس این من حیث الحقیقت حق باشد باطل و عبث نیست و بت پرست
را که حق پرست گویند از این جهت است که حق بصورت بت ظهور نموده است و قضی ربک الا تعبدوا الا ایاه یعنی حکم کرد پروردگار که
عبادت مکنید مگر خودش را و نیز بت وحدت ذاتیه را گویند و نیز گفته اند که بت عبارت از انسان کامل باشد ۱۲ ؏ مجهول مطلق است و جهل را با سواد که ظلمت
و عدم مهوز است مناسبت است ۱۲

والشمس — اہل ظواہر از ابلیس نامی شنیده اند چه دانند ؎

| | |
|---|---|
| هر کرا نقش دید کافر شد بحکم | هر که رویش دید ایمان باز یافت |
| آفتاب هر دو عالم آشکار | زیر زلف دوست پنهان باز یافت |
| طالب دردت دلم شد این زمان | کز میان درد درمان باز یافت |

ای برادر امروز بایزید بایستی که کلمات این فقیر را ادراک توانستی کرد و منصور بایستی که جان خود همدرین کلمات مشرف بدار کردے دیگر بار رمزے از اویس قرنی معلوم کنی[دریافت ۱۲] که چه میگوید و هر دو مقام را جلوه گری میکند

درین حالت که مقالت این فقیر است او گفت[قول ۱۲] ان الکفر والایمان مقامان من وراء العرش حجابان بین الله وبین العبد یعنی گفت ایمان[له] و کفر هر دو دو مقام اند بر فراز عرش[بلندی ۱۲] که حجاب شده اند میان خداوند و بنده پس ای برادر مرد را باید که نه کافر باشد نه مسلمان تا آنکه در کفر و در ایمان باشی درین دو حجاب هستی اما عاشق باشی چون تو عاشق شدی کفر و ایمان هر دو حیران و سرگردان تو باشد و ترا بجویند جای نیابند باید که درین مثنوی خوض بسیار کنی تا ترا مشاهده گردد

مثنوی

| | |
|---|---|
| اگر ترا گویند کز ایمان برآ | در خطاب آید ترا کز جان برآ |
| تو بمان این را و آن را در فشان | ترک ایمان گیر و جان اندر فشان |
| منکرے گوید که این بس منکر است | عشق کو کز کفر و ایمان برتر است |
| عشق را با کفر و با ایمان چه کار | عاشقان را لحظهٔ با جان چه کار |
| عاشقان آتش درین خرمن زنند | اره بر فرقش نهند و تن زنند |
| هر کرا در عشق محکم شد قدم | در گذشت از کفر و از اسلام هم |
| چون ترا این کفر و این ایمان نماند | این تن تو گم شد و این جان نماند |
| مرد مردان می‌بشوا نیکار را | مرد باید این چنین اسرار را |
| پای درنه همچو مردان و مترس | در گذر از کفر و ایمان و مترس |
| چند ترسی دست از طفلی بدار | باز شو چون شیر مردان سوی کار |

نیز حدیث نافع ای برادر این معنی عاشق منتهی راست بعده عاشق منتهی جز در حجاب کبریای الله و ذات او نباشد که خواجهٔ عالم علیه السلام رمزی ازین طایفه نمود که لی مع الله وقت[۵۲] لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل[مارا با خدا وقتی است که گنجایش ندارد دران هیچ فرشته مقرب و نبی مرسل] این آن مقامیست که نبی مرسل و ملک مقرب را اطلاعے نیست اما ولی[۵۲] که گفته زیرا که او ولیای است او را

---

[۵۱] ایمان در لغت بمعنی گرویدن و ایمن گردانیدن و امان دادن و این بر دو قسم است یکی تقلیدی دویگر حقیقی اہل عوام مومنین را حاصل است که یکدیگر را دیده ایمان می آورد و معنی عهد که حق تعالی کدام و بچه حالت و کجا و احکام شرع شریف بجای آرد و این ایمان جائز است و سبب دخول جنت و ایمان حقیقی آنست که با شهود حاصل است و آن آنکه تمامی عالم مانیست و نابود و معدوم بالذات و اعتبار محض دانسته حق تعالی را موجود و هست بالذات دانند و تعریف کفر بالا گذشت ۱۲

[۵۲] ولی در لغت بمعنی دوست و مقرب و در اصطلاح حضرات صوفیه ولی آنست که فانی باشد در حق و باقی باشد باوی و بجز حق از چیزے سروکار ندارد و بجز حق چیزے را نه بیند و سبب اینست که حق تعالی متولی امور وے میشود و او را از عصیان محفوظ میدارد و نفس او را با خذلان نمیگذارد تا آنکه او را بر کمال میرسد

مقام خواجه عالم علیه السلام است که گفته سیانی لا یعرف قهام من امتی فی لیلة المعراج بمنزلة تهو بمنزلتی عند
همانند من شناختم قومی را الزامست خود و رنسب معراج کم رتبه شان برابر مرتبه من است نزد خدای تعالی الخ
الله تعالی فهو من فهو سه

برگزیده

ازعشق نشانی دل و جان باختن است — وین کون و مکان هر دو بر انداختن است
گه مومن و کافر شدن ای جان جهان — با این دو مقام تا ابد ساختن است

پس ای برادر عشق الله که اکبر است از وهیچ نشان اینوقت نمی توانم داد اما بروزگاری بران برادر خواهم داد انشاء الله تعالی سه

ای عشق تو بی نشان جمالی دارد — در اصل وجود خود کمالی دارد
هر لحظه تمثلی خیالی دارد — این عشق دریغا که چه حالی دارد

بر مثال چیزی شدن

ای برادر مقامات عشق را و حالات عاشقان را نهایتی نیست سه

بپایان آمد این دفتر حکایت همچنان باقی — بصد دفتر نمی گنجد حدیث حال مشتاقی

زیرا که عشق اندر فضل و علم و دفتر و اوراق نیست — هر چه گفت دگوی باشد آن ره عشاق نیست
شاخ عشق اندر ازل دان بیخ عشق اندر ابد — کین شجر را تکیه بر عرش و ثری و ساق نیست
عقل را معزول کردیم و هوا را حد زدیم — کین جلالت لایق این عقل و این اخلاق نیست
تا تو مشتاقی بدان این اشتیاق تو بت است — چون به معشوق آمدی پس هستی عشاق نیست

المقصود ای برادر عشق علیه تمثل دارد و اگر تمثل نداشتی همه روندگان راه کافر شدندی از جهت آنکه هر چیز پیدا که در اوقات اکثر بر یک شکل و بر یک حال بینند از دیدن آن چیز ملالت خیزد سهرگاه که ای برادر سهر لمحه و هر لحظه در جمال زیادتی و شکل افزون تر بیند عشق زیادت شود و ارادت میدان مشتاق مزید تر گرددزهی حدیث نافع پس ای برادر عبهم هر لحظه تمثلی دارد هر عجبونه را و عجبونکذلك پس درین مقام محبوب را بجمال دیگر بیند به عشقی کمال تر و به شوقی تمام تر سه

هر روز بر عشق تو بحالی دگرم — وز حسن تو در بند جمالی دگرم
تو آئینهٔ حسن جمالی دگری — من آیت عشق را کمالی دگرم

ای برادر قوت و حظ معشوق از چیست و عاشق نصیب از چه یابد و عشق خود بچه زنده است اما از عشق بیانی و عیانی نتوان کرد جز به رمزی و مثالی و اگر نه از عشق چه گویند و چه شاید گفتن اگر عشق زیر عبارت آمدی و در اشارت گنجیدی فارغان روزگار و طالبان عقلی نه که پروردگار از صورت و معنی عشق فارغ نبنشستندی و محروم از جمال عشق نبودندی و محجوب نگر دیدندی سه

ای عشق دریغا که بیان از تو محال است — خط تو ز خود باشد و خط از تو محال است
بمعنی تحریر
آنس تو به ابروست که با زلف سیاه است — قوت تو ز خد نیست حیات تو ز خال است
اسم تو ز شرع است نهاد تو گناه است — جان وعل مائی دگری قال و بال است
ذات — تعلق / اضطراب

المقصود ای برادر معشوق چون قسم یاد کند یعنی چمن معشوق با عاشق غمزه زند و سوگند خورد و بگوید که بموی تو و
بروی تو یعنی واللیل اذا یغشی والشمس وضحٰها ای برادر اہل ظواہر و علماء جاہل این شمس را ستاره میدانند لما این
شمس آفتابے است که آنرا نور محمد خوانند که اول ما خلق اللّٰه نوری که از مشرق ازل طلوع شده است و این واللیل
نور سیاه زلف محمدؐ را خوانند که عزازیل در ان مغرب ابد غوطه خورده و بکبر کرشمه یافته کہ استکبر وکان من الکافرین
ہمچنین ای برادر والتین والضحٰی واللیل ای ہمه قسمها بجمال روی و خد و زلف و بقامت حضرت رسالت صلی اللّٰه
علیه وسلم یاد کرده است پس ای برادر یحبهم و یحبونه را اینک معلوم کن انگاه درست آید ہمگی روی یحبهم
آری که یحبهم در تو بهمه مقام رسد چنانکه آفتاب ہمه جہانرا تواند بود که روی آفتاب فراخ است چون
سرای دل تو ہمگی خور روی در آفتاب نیارد و از آفتاب خود ہیچ شعاعے نصیب نبود ای برادر یحبهم وسعتی دارد
که در کونین نگنجد و ہمه کس را تواند بود اما یحبونه تا ہمگی او در ابا شی از و شعاعی نیابی وا سے برادر اگر در خلوتخانه
کهیعص ہم سر فاوحی الی عبده ما اوحی خواہی بود انگاه خواہی دانست ؎

| | |
|---|---|
| دوش آن بت من دست در آغوشم کرد | بگرفت بقهر و حلقه در گوشم کرد |
| گفتم که زعشق تو دمی بخروشم | لب[1] بر لب من نهاد و خاموشم کرد |

اینجا گفتنے انچه گفتنی است اما انشاء اللّٰه تعالی بدان برادر بروزگاری خواہم گفت چون دل آن برادر
در مقام روح خواہد آمد و این کلمات کسے گوید و کسے شنود که دل او در مقام روح آید و روح در عالم قدیم
خود با قدم در خانهٔ یا حی یا قیوم حقیقت گردد المقصود ای برادر درین مقام تراً تخلقوا باخلاق اللّٰه در خانهٔ یا حی یا
قیوم حاصل آید اما اویس قرنی قدس اللّٰه سره ہم ازین مقام فاوحی الی عبده ما اوحی شرح کرده است و گفته
اذا تمت عبودیة العبد یکون عیشه کعیش اللّٰه تعالی یعنی گفت چون بنده را بندگی تمام شود عیش بنده ہمچو عیش معبود
باشد و اتمام عبودیت آنست که تقصیر و توقیر برابر آید این معنی از روی معامله بنشستم اما از روی حقیقت و
ستر آنست یعنی ہرچه او را باشد که خداوندگار است بنده را نیز ہمان باشد از صفات او چون سمع و بصر و قدرت
و ارادت و حیات و بقا و کلام بے جہت باقی و دائم باشد چون آن برادر درین مقام خواہد رسید بی جہت
اوصاف را در خود خواہد دید انشاء اللّٰه تعالی وا سے برادر ببین که شیخ ابوالحسن خرقانی درین مقام چه میگوید
فقال انا اقل من ربی بسنتین یعنی میگوید که او از من بدو سال سبقت دارد و او از من بدو سال بیش افتاده است
یعنی که من از و بدو سال کمتر باشم و ذکرهم بایام اللّٰه ای برادر این سالها خدای تعالی باشد ہر ساعتی روزی و ہر
روزے ہزار سال باشد و ان یوماً عند ربک کالف سنة مما تعدون ای برادر قصه یوسف علیه السلام احسن القصص

[1] لب در لغت یعنی ترجمه شفت و کنار و طرف ہر چیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه لب عبارت از کلام معشوق است و گفته اند که لب اشارت است
بفیض شامل رحمانی که بلطف کامل عاشقان را از سرگشتگی دوری بکنار قبول آورد و محروم نهدارد و نعمت قیه من روحی (یعنی دمیدم من
در وی از روح خود) کنایه از دست و بعضی حضرات صوفیه فرموده که لب عبارت از لطف ربانی است و نیز مراد از نفس رحمانی باشد
که نسبتی را بصورت ہستی می نماید ۱۲ منه و ہر آئینه یکروز نزد پروردگار تو مانند ہزار سال است از انچه می شمرید ۔

آمد سبب چیست از جہت آنکہ نشان یحبهم ویحبونه دارد ای برادر آنگاه خبر از یحبهم ویحبونه شود که این آیت ترا جلوه گری کند۔

| | |
|---|---|
| وماکان لبشر ان یکلمه الله الا وحیا او من وراء حجاب او یرسل رسولا فیوحی باذنه ما یشاء | و ممکن نیست ہیچ آدمی را که سخن گوید با او خدا مگر به اشارت یا از پس پرده یا بفرستد فرشته را پس نازل کند بحکم خدا آنچه خدا خواسته ست |

در نقطۂ جملہ ترا مشاہده شود و تو بینی آنگاه بدانی که یحبهم ویحبونه چیست زیرا که ای برادر انگبین و شکر گفتن دیگر است و دیدن دیگر و چشیدن دیگر و شدن دیگر یعنی عاشق بودن لیلی دیگر است و نام بردن لیلی دیگر است و لیلی شدن دیگر یعنی چون عاشق بکمال رسد معشوق شود و طالب مطلوب گردد چون مجنون در عشق بکمال رسید گفتند ای مجنون لیلی می آید مجنون در استغراق بود خود را لیلی دید گفت من لیلی ام و لیلی در من است ؎

| | |
|---|---|
| عشق و عاشق محو گردد زین مقام | خود ہمان معشوق ماند والسلام |

ای برادر یحبهم ویحبونه در خلوتخانۂ[1] هم سر و هم مشاهده است یحبهم ویحبونه در سودای خود بیکدیگر اند و میگویند
لا یطلع علینا ملک مقرب ولا نبی مرسل ؎
مطلع نمی شود بر ما ہیچ فرشته و نه نبی فرستاده شده ۱۲

| | |
|---|---|
| را فضی انگشت در دندان بماند | ہم علی رض در ہم عمر رض آمیختند |
| بر سیکی تخت اندانیدم ہر دو شاه | بلکه خود با یکدگر آمیختند |
| روز و شب را از میان برداشتند | آفتابی با قمر آمیختند |

الله تعالی آن برادر را بینا گرداند تا کلمات مرا مشاہده کند اما ای برادر تو قدر خود چه دانی که چه ہیکلی و از دولت خواجہ عالم ترا چه قیمت است و چه قدر است ہم از حضرت رسالت پناه علیه السلام بشنو که در حق ابن رواحه که در جنگ احد شهید گشت گفت که خدا تعالی پدر ترا یعنی عبد الله را زنده گردانید و او را بر عرش مجید برد با موسی علیه السلام یکجا بداشت و عرش مجید را مقام او گردانید زہی دولت مستی عاشقان امت حبیب الله که کلیم الله سرگردان است و چون ای برادر موسی کلیم الله دوستی حضرت عزت جل و علا مشاہده و مناظره کرد در مناجات در آمد و گفت الٰہی من مشتاقان امت حبیب الله را ببینم حضرت عزت جل و علا از خانۂ ن والقلم صد و چہارده بار در خلوتخانۂ کهیعص فاوحی الی عبده ما اوحی ندا کرد که
یا احبائی عن امة محمد ما ہمه از سراپرده ہای غیب گفتیم که لبیک اللهم لا شریک لک لبیک از لذت استماع این
ای دوستان من از امت محمد صلی الله علیه وسلم ۱۲ — حاضرایم ای خدا نیست کسے شریک تو حاضرایم برائے تو ۱۲
ندا و از حلاوت جواب لبیک موسی بیہوش شد که فخر موسی صعقا چون بہوش آمد این لذت و حلاوت در کلیم الله موسی
پس افتاد موسی بیہوش شده ۱۲ — حاضرایم ۱۲ — گفت خدا ایشان
نکلیما ہرگز او را نبود که یا محبوبان حبیب الله شد بفریاد نامرادی خود تمنای برد و گفت اللهم اجعلنی من امة محمد ہی دولت
بار الہا بگردان مرا از امت محمد ۱۲ — عین ۱۲
من دل تو ای برادر کلام با ہر یک باشد لیکن سر وحی جز با محبوبان امت حبیب الله با دیگری نباشد و ای برادر از سر وحی تا کلام نفسی بس مراتب و درجات است چنانچه در مقام اعلی در شب اسرا با محمد فرمان شد که ای حبیب

[1] خلوتخانه در لغت بمعنی جائے خلوت و خلوت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محادثت سر با حق تعالی که غیر را در آن مجال نبود و این حقیقت و معنی خلوت است پس جائیکه در آن این معنی محقق شود دیده خلوتخانه می توانند گفت اگر چه در جلوت هم باشد ۱۲

من وقتهای دیگر قائل من بودم وسامع تو بودی نماینده من بودم وبیننده تو بودی اما امشب گوینده تو باش وشنونده من باشم نماینده تو باش وبیننده من باشم پس ای برادر ؎

تو یوسف معنی را درچاه بلا دیدی — او را به شهنشاهی در مصر کجا دیدی
او طرفهٔ بغداد است گر پرده بر اندازد — آگاه شوی آنجا اینجا تو کرا دیدی
در شیشهٔ تو می بینی آمیخته با یکرنگ[۱] — گوئی که دو رنگ است این پس تو چه صفا[۲] دیدی
این عالم فانی را چون عشق مکین آمد — در خلوت[۳] روح الله عیسیٰ ز کجا دیدی
ای شمس اگر دیدی تو صورت حال خود — از صورت حال خود تو صورت ما دیدی

پس ای برادر درین مقام خواجهٔ عالم علیه السلام معشوق بود وآن عاشق زیرا که عاشق کلام معشوق را دوست دارد چنانکه زلیخا چون از یوسف کلام شنیدے بیهوش شدے واز خود برفتے واین مقام اعظم است

مر عاشقان را وازین مقام خواجهٔ عالم علیه السلام خبر داد لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل (مرا با خدا او وقتی است که گنجایش نمیکند دران هیچ فرشته مقرب ونه نبی مرسل ۱۲) ما فلاولی نگفته که در مکتوب پیش ازین شرح کرده ایم مفهوم خواهد شد از دولت او مراد ترا نیز همین مقام باشد نباید که در خاطر عاطر (نفیسه ۱۲) خدمت اخوی بگذرد چنانچه فقهای اجهل (نادان ۱۲) میگویند که خدای تعالی را بعاشقی ومعشوقی نسبت نکنید حدیثے در مکتوب پیش ازین شرح کرده ام که پیغمبر علیه السلام فرموده ـ

اذا احب الله عبدا عشقه وعشق علیه فیقول الله تعالی یا عبدی انت عاشقی ومحبی وانا عاشق لك ومحب لك ان ردت ام لم ترد ـ

هرگاه که دوست میدارد خدا بندهٔ را عشق میکند باوی وی عشق میکند با خدا پس میگوید الله تعالی که اے بندهٔ من تو عاشق من ومحب من هستی وما عاشق تو ومحب تو هستم اراده داری یا نه

اما معنی را که برین الفاظ حمل کنند انشاء الله تعالی دربیان معانی عاشقی ومعشوقی که چگونه برحق تعالی اطلاق کنند وبر مخلوقات چگونه اطلاق باید کرد در دقائق المعانی شرح کامل کنیم اما بعد چون آن برادر درین مقام سلام غیب با تمام خواهد شنید این حدیث را هم در حقیقت مشاهده خواهد کرد واین تمنا روی خواهد نمود ای برادر سلسلهٔ احمدی ومحمدی دو رود دراز است ودر هر سر رشته هزاران هزار تار است الله تعالی جمال این متهاجران برادر تجلی کناد

شها یک دم رعیت شو مرا شه دان وسالارے — وگر مر را جفا گویم بجنبان سر بگو آرے
مرا بر تخت خود بنشان وزانو پیش من بنشین — مرا سلطان کن (معنف شاه ۱۲) ومیر وبه پیشم چون سلح دارے

[۱] معانی رنگ در لغت بسیار اند ودر اصطلاح اهل تصوف عبارت از ظهور ذات وصفات وافعال وآثار است که هر آن وهر لحظه صورتی وجلوه تازه می نماید ویکرنگی عبارت از مرتبهٔ واحدیت است ۱۲ [۲] صفا در لغت بمعنی پاک وبیغش شدن ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک شدن قلب از کدورات که صادر میگردند در زمان سلوک طریق ارباب نامحرمی میگردد قلب قلب در نور دیدن حجاب عبودیت در حق ربوبیت ودر نیوقت دیر اظهار میشود که سلوک کرده میشود وبسبب اجتماع از حجاب ظلمت خلقیه بطرف کشف انوار حقیقت بعد فانی گشتن سالک از تاریکی حدوث در نور ازلی ۱۲ [۳] چیزے از معانی خلوت بضمن خلوتخانه در صفحه ما سبق مذکور شد ونیز در اصطلاح حضرات صوفیه خلوت عبارت است از بیرون کردن محبت خلائق وماسوی الله از دل وباقی داشتن محبت حق وبیگانگی از هستی خود وبعض گویند که خلوت عبارت است از محادثه عبد با حق تعالی است بطور اخفا که غیر بران اطلاع نیابد پس همین است حقیقت خلوت چنانکه بالا گذشت لیکن صورت ظاهری خلوت پس آن چیزے است که از توسل وی بمعنی وحقیقت خلوت توان رسید چنانکه تبتل الی الله وغیره (تبتل بمعنی منقطع شدن) ۱۲

شها شیری تو من روبه تو من شو یک زمان من تو — چو روبه شیر گیر آید جهان گیر و خود اشکار
زبس احسان که فرمودی چنینم آرزو کند — که چون موسی سخن بشنید و دید خواست و دید

ای برادر هم ازین مقام این فقیر را وقتی پدید می آید در آن وقت میگویم که ای من معشوق تو و در حال دیگر میگویم
ای تو معشوق من و در وقت دیگر میگویم که ای خدای تعالی مرا ازین درد پدید آمده است و ازین درد
دارم که تا خداوندی تو بر جاست این درد تو نیز بر جای باشد یعنی خداوندی تو همیشه باشد پس این درد من نیز همیشه
باشد و ازین مقام جنت مراد است اما نه این جنت که

| | |
|---|---|
| الجنة جنتان جنة العوام وجنة الخواص فی جنة العوام حور وقصور وفی جنة الخواص لیس حور وقصور | مراد از جنت دو جنت اند یکی جنت عوام و دیگر جنت خواص در جنت عوام حوران و مکانها اند و در جنت خواص نه حور است نه مکانها |

و عاشقان را بهشت زندان است که الجنة سجن العاشقین کما ان الدنیا سجن المومنین یعنی عاشقان با خدای تعالی
جنت قید خانه عاشقان است چنانکه دنیا قید خانه مسلمان ۱۲
باشند چگونه که خدای تعالی در بهشت باشد اما در بهشت خود آن بهشت که شبلی رحمة الله علیه از آن خبر داده ما فی
الجنة سوی الله تعالی یعنی گفت شبلی در بهشت جز خدای تعالی دیگر نیست و نباشد کما قال علیه السلام ان لله تعالی جنة
چنانکه فرموده آنحضرت علیه السلام که هر آیینه برای
لیس فیها حور ولا قصور ولا لبن ولا عسل پس عاشقان در بهشت عوام نه روند ازیرا که همت عالی کمتر از زن فرعون
نباید بود که چه میخواهد و میگوید رب ابن لی عندک بیتا فی الجنة ازین فی الجنة بهشت خواص مراد است کما قال
ای پروردگار بنا کن برای من نزدیک خود خانه در بهشت ۱۲
الله تعالی وادخلی جنتی این یاء تقرب است یعنی جنت من کان لله جنة ای برادر چونکه تو در نقطه سبحان الذی اسری بعبده
عبودیت خود درست خواهی کرد این خطاب را مخاطب خواهی شد که ارجعی الی ربک راضیة مرضیة فادخلی فی
بازگرد بسوی پروردگار خویش تو خوشنود شده و از تو نیز خوشنود
عبادی وادخلی جنتی ای برادر در سنه ثلاث وخمسین وسبع مائة حضرت قطب عالم شیخ نصیر الدین محمود قدس سره
را پرسیدم که ما فعل الله بک فقال ادخلنی الی جنة القدس سرا القدوس وخاطبنی بذاته وکاشفنی بصفاته
فرموده که گاهی مخاطب ذات او می باشم و گاهی مکاشف صفات او میکنم بعده فرمودند که الله تعالی ترا نیز این مقام
خواهد داد بعد از سیزده سال این فقیر درین مقام رسید الحمد لله رب العالمین الله تعالی آن برادر را نیز روزی خواهد کرد
پس ای برادر فی عیشة راضیة فی جنة عالیة این مقام بود قطوفها دانیة رزق این مقام است و ارزاق متفاوت اند که
والله فضل بعضکم علی بعض فی الرزق یعنی رزق قالب در جنت عوام مر عوام را باشد و خواص را رزق قلب در بهشت خواص
باشد اما ای برادر رزق روح هر کسی را اند بهشت اخص مر عاشقان اخص را باشد و من یقلماراز قنا حسنا
و از آن مقام حضرت خواجه عالم علیه السلام رمزی نموده است و گفته لا یطلع النبیون والمرسلون برؤیة الله تعالی مقام
اولیاء ای برادر هر چند قلم میرانم به نهایت نمی پذیرد زیرا که سلسله عشق و غلغله اهل عشق ابد الآباد است من
احب شیئا اکثر ذکره در کار است والذین امنوا اشد حبا لله بر نهار است محکهای بسیار با خود دارد المعشوق
ای برادر محکها همین است که محبوبات دیگر را در بازو چنانکه خواجه عالم علیه السلام فرموده حبب الی من دنیاکم ثلث الطیب
والنساء وقرة عینی فی الصلوة ای خواجه عالم علیه السلام انچه فرموده حبب الی پس بصیغه مجهول فرموده همین صیغه مجهول

دلالت میکند که محبت اصلی نبود که با عائشهٔ فرمود که حبك في قلبي كالعقدة في الحبل و در جای دیگر فرمود اولاد نا اكبادنا
(دوستی تو در قلب من مثل گره‌ایست در رسن — اولاد ما همه جگرهای ما اند)
پس ای برادر معلوم شد که این محبت اصلی نبود بلکه مصلحتی بود در ینجا نکتهٔ دیگر آنست که هر چیزے را دوست داشتن
به تبعیت در کمال عشق و محبت نقصان نیارد از سبب آنکه هر چه هست فعل و صنع حضرت عزت است
جل و علا و عشق و محبت با هر که خواهی باختن گویا که با فعل و صنع او می بازی پس کمال مقام عشق و
عاشق آنست که همه محبتها با خدای تعالی است هیچ مجاز نیست چنانکه مجنون در خانهٔ که لیلی بودے آمدے
آن خانه را طواف کردے گفتند که اینچه میکنی او می گفت ؎

| | |
|---|---|
| وما حب الديار شغفن قلبي | ولكن حب من سكن الديارا |
| اطوف على جدار ديار ليلى | واقبل ذا الجدار وذا الجدارا |
| ومن مذهبي حب الديار لاهلها | وللناس فيما يعشقون مذاهب |

پس دیار برای لیلی است نه غیر لیلی كما قال الله تعالى ولله ملك السموات والارض وما بينهما یعنی هر چه در میان آسمانها
و زمینها است همه خدا را است عز و جل و چون عاشق فعل و صنع معشوق را دوست دارد پس هرگز این
دوستی غیر معشوق نباشد زیرا که همه موجودات و مخلوقات او است و بفعل و صنع او است پس به تبعیت
دوست داشتن شرکت نباشد و حجاب راه محبت از محبوب اصلی نباشد نیک فهم کنی که هیچ چیز جز (بخوبی)
او نیست در هر چه باشی و با هر که باشی ؎

| | | |
|---|---|---|
| در یاد روی تست که مستم ببوی گل | فرد | با گل مرا چه دوستیش هم ببوی تست |
| مباش احول مسمی جز یکی نیست | | اگرچه ما همه اسما نهادیم |

نکته باید دانست که عبودیت را با ربوبیت چه اشارت است و ربوبیت را با عبودیت چه
بشارت است اشارت با بشارت و بشارت با اشارت عاشق با معشوق و معشوق با عاشق
در غمزهٔ همزهٔ الم مشاهده خواهی کرد انشاء الله تعالی شمهٔ از غمزهٔ همزه اشارت درین آیه دهم که (بوجهی اندک)
ان الله اشترى من المؤمنين انفسهم واموالهم بان لهم الجنة یعنی نفسها و مالهاے مومنان را الله تعالی به بهشت
خرید کرده است اما دل خود از آن حق تعالی و تقدس است بخریدن حاجت نیامده که در بیع نیست
پس چنانکه ربوبیت بها ندارد عبودیت نیز قیمت ندارد آن برادر این مسئله در فقه خوانده است که
هر بیعیکه مقابل ثمن نباشد آن بیع غبن و ظلم باشد اگر دل مقابل آئینهٔ المیت نبودے ما للتراب (قیمت) (چیست برای خاک)
و رب الارباب هرگز دست نبودے و ظلوماً جهولاً ای برادر بے راگم کرده است اما نکتهٔ دیگر آنست (ظالم سخت نادان) (نسبت)
(تسلیم بحد)
که ارادت خدای تعالی نقطهٔ عبودیت را به محبت فروخت چون بیع حاصل آمد دیگر نقطهٔ عبودیت و

ـــــــــــــــــــ

سلاه و نیست محبت دیار که بیاویخت دل من ولیکن محبت آن کس است که ساکن آن دیار است طواف میکنم بر دیوار شهر لیلی متوجه می‌شوم
ببوسه خانه و صاحب آن شهر ۱۲ سلاه و از مذهب منست محبت آن شهر و اهل آن و برای مردمان در آنچه که دوست میدارند مذهبها است ۱۲

وصل ربوبیت شد چون آن ای برادر نور ربوبیت بر نور عبودیت غلبه کند نور عبودیت مغلوب گردد و گاه نور ربوبیت مر نور عبودیت را بنوازد و قرب دهد یعنی گاهے نور معشوق بر نور عاشق غلبه کند نور عاشق مغلوب گردد و گاه نور معشوق مر عاشق را قربت و وصلت دهد ؎

| | |
|---|---|
| عاشق اسیر[۱] و خستهٔ و مظلوم و ناتوان | معشوق تیز[۲] و شوخ[۲] توانا و دل شکار |
| دل خود شکسته بود که و اندچگونه شد | جان و دل اندران خم زلفین تا بدار |
| ور آرزوی بود محمد درین نفس | روزے بود که چهره نماید جمال یار[۳] |

المقصود حضرت خواجهٔ عالم علیه السلام نیز بگفت که در شب معراج الله تعالی را نتوانستم دید که نور حضرت او غلبه میکرد و رأیت فراشاً من الذهب حائل بینه و بینی اینک ای برادر حائل رویت که بود انسانیت بود اما پوشیده نیست

پس دیدم بسترے زر نگار که حائل بود میان من و او ۱۲ یعنے الکنون ۱۲

شمع الهیت را پروانه دل انسان آمده است ثم دنی فتدلی فکان قاب قوسین او ادنی فاوحی الی عبده ما اوحی

باز نزدیک شد و فرود آمد پس رسید بمسافت دو کمان یا نزدیکتر ازان پس پیغام رسانید بسوی بندۂ خود

پس ای برادر عاشق که معشوق را در کنار گیرد چون بیهوش نشود که خر موسی صعقا و چون خواجهٔ عالم علیه السلام در

بیفتاد موسی بیهوش ۱۲

قرب مکان قاب قوسین رسید فاوحی الی عبده ما اوحی یعنی خواجه عالم علیه السلام فرمود که ید قدرت او بر کتفهای من بود چون ید قدرت بر کتفهای من نهاد فعرفت ما بین السماء و الارض پس ای برادر آیه فاوحی الی عبده بدین

پس شناختم آنچه بود میان آسمان و زمین ۱۲ شانہائی ۱۲

صریح دلالت میکند بر عشق الهی مر جان قدسی را و هیچکس از ظاهر بینان و ظاهر جویان فهم ندارند اللهم اهدهم

بار خدایا ایشان را بگردان ۱۲

زیرا که فاوحی الی عبده ما اوحی تخصیص کرده است در بیان عشق خود با جان حبیب چه بیان و الی عبده کلا چه نشان داده است اگر جان قدسی را دران حضرت شایستگی و بایستگی نبودی درمیان انقوم شور و غوغا افتادی ؎

لیاقت ۱۲ مقتضائے وقت ۱۲

| | |
|---|---|
| در انجمنی[۴] نشسته دیدم دوشش | نتوانستم گرفت در آغوشش[۵] |
| صد بوسه[۶] زدم بزلف عنبر بویش | یعنی که حدیث میکنم در گوشش[۷] |

پس عاشق چون بخواهد که معشوق را بوسه دهد یا با وی سری گوید اگر کسے جزوی حاضر باشد پی آن را گم کند یعنی حدیث میکنم در گوشش این باشد پس در شب معراج او را برای خود بر د اسری بعبده لیلا و نداء در داد از برای اغیار که او را از برای آن آورده ایم تا عجائب و غرائب سماء حقیقت ما و ارض

۱؎ اسیر در لغت بمعنی محبوس و حبس و قید و در اصطلاح حضرات صوفیه مقید مجاز ۱۲ ۲؎ شوخ در لغت بمعنی بیباک و دیده دلیر و چالاک و شوخی در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از کثرت التفات باظهار صور افعال شیفتگی باشد و گفته اند که کثرت التفات بود ۱۲ ۳؎ یار در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی صفات را گویند ۱۲ ۴؎ انجمن بمعنی جمع و مجلس و در آخر این لفظ نون بری نسبت است بسوی انجم یعنی مناسبت با ستارگان دارد یعنی چنانکه ستارگان باهم متصل میباشند و نامهای مختلف دارند و خردی و بزرگی متفاوت همین طور حال مجلس است و نیز بمعنی جمع و فراهم آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از عالم کثرت ۱۲ ۵؎ آغوش در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از احاطه وجود ۱۲ ۶؎ بوسه در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از عشق و محبت و نیز کنایت از نفخ روح و احیاء و افاضت فیض وجودی و نیز فیض و جذبهٔ باطن را گویند که نسبت بسالک واقع شود و نیز کنایه از استعداد قبول کیفیت کلام علمی و عملی صوری و معنوی و نیز کنایه از تلذذ روح است با جسم که تن مرکوب روح آمده است ۷؎ گوش در لغت بمعنی عضو معروف و نیز بمعنی گوشه که کنار و کنج باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از حدیث در گوش فرو کردن فانی در اسم سمیع شدن و مظهر آن گشتن است ۱۲

وسعت ما را ببینید تقدیر ای من آیات ربه الکبری تا بی زبانیان قرآن را فهم ندارند ربه الکبری نشان بزرگ
هر آئینه معاینه کرد بعض نشانهای بزرگ پروردگار خود را ۱۲ کبری
آمده است صغری ما دون الله و کبری کبریای الله تعالی است چنانکه سلطان محمود ایاز را دوست دارد و او را
بر تخت مملکت خویش می نشاند و دیگران را بر میدارد که شما اهلیت آن ندارید که مملکت را لایق و فایق باشید
الحق کلمات این فقیر نه فهم هر کس است زیرا که این فقیر نه دل دارد نه جان نه دین اما دل و جان در دینی دارم
که خواجه شبلی نیز گفته است که انا فی دین الله و کمال خلق دین خدا تعالی اعمال آخرت است اما دین او
من در دین هستم ۱۲
تعالی عشق ازلی است که با معشوق ابدیست ؎

دلم برخاست دینم رفت از دست ... کنون من بیدل و بیدین نشستم
چو آتش شیشهٔ می پیشم آورد ... بشیشه توبهٔ سنگین شکستم
چو یک دُردی بحلق من فرو ریخت ... من از ردّ و قبول خلق رستم
ز مستی خرقه بر آتش نهادم ... میان گبریان زنار بستم
چو مغز زهد کردن کفر دیدم ... بصد چستی ز کفر و زهد رستم
چه پرسی تو محمد را که چونی ... همینستم چنانکز عشق مستم
چه گویم چون نه فانی ام نه باقی ... چگویم چون نه هشیارم نه مستم

و ای برادر عشق سلطان است هر محلیکه خواهد نزول فرماید عشق لایزالی با جان قدسی عقد سری البسته است
که جز عشق را خبر نیست زیرا که در عشق مقامی است که عاشق و معشوق هر دو را از ان مقام خبر نیست و
عشق از معشوق است نه از عاشق پس عشق الهی از جان قدسی است و عشق جان قدس از نور الهی
باشد نیک تامل و تفکر کنی که چه می نویسم و چون مرا با خود قربت میدهد در نور او خود را می بینم که
رأی قلبی ربی و حضرت سرور اولیاء علی مرتضی کرم الله وجهه ازین حال چنین خبر داده است که ما رأیت
دید قلب من رب خود را ۱۲
شیئا الا ورأیت الله فیه و گواه این معنی در کلام مجید بیرون داده است که الم تر الی ربک کیف مد الظل چون
ندیدم چیزی را مگر دیدم خدا را در ان ۱۲ — آیا ندیدی بسوی پروردگار خود چگونه دراز کرد
حضرت صمدیت جل و علا خود را در آئینهٔ دل ما بیند عبارت این باشد که الم یعلم بان الله یری ؎
آیا ندانست این که خدا می بیند ۱۲

کرد شاگردی سوال از اوستاد ... کز بهشت آدم چرا بیرون فتاد
گفت آدم بود بس عالی گهر ... چون به فردوسی فرود آورد سر
هر که جز جانان بچیزی زنده شد ... گر همه آدم بود افگنده شد

هر گاه که ای برادر عالی همتی که برای کل بود او بجزوی قناعت کند به تشهیر و عصی آدم ربه فغوی
آشکار — نافرمانی کرد آدم پروردگار خود
در کشند پس این کلمات من کل است بجزئیات کی گنجد اما بهشت در قلب تو بگنجد که فراخی تمام
دارد لا یسعنی سمائی و لا ارضی و لکن یسعنی قلب عبد المؤمن ای برادر قدر آفتاب همان آفتاب داند اما یعرف
گنجایش نمی کند مرا آسمان و نه زمین و لیکن گنجایش میکند قلب بندهٔ من که مومن است ۱۲ — می شناسد بزرگ را

مراد از توبه شکستن بی قید و بی تعلق شدن است ۱۲ ... در لغت آنچه به ته نشیند از دهن و هر چیز رقیق و سائل و در اصطلاح حضرات صوفیه
مراد از انجا ذوق حقیقی ذاتی است ۱۲ ... یعنی در مستی آمده در وجد خود اگر گرد هم و در حقیقت هم فانی گشتم و هم از انانیت حصه زدم و عین جلوه اشیا گشتم ۱۲

الفضل اهل الفضل رخت سلطان خراسان سلطان نکشند اگر چنانکه در کمال آفتاب چیزے دیگر بجز آفتاب آفتابی

کسند نکنند جای آفتاب جز آفتاب نگیرد آنکس را که ذوق این کلمات من بخشند او در مقام اذا تم الفقر

فهو الله نازل گردد روزے بدین فقیر قطب عالم قدس سره فرمودند که لا شیء اعلم من الحق لیس آفتاب را بچراغ

توان شناخت آفتاب را هم از آفتاب باید شناخت کما قال الفقیر لا یعرف الحق الا بالحق چنانکه سرور اولیا

علی مرتضی کرم الله وجهه فرموده عرفت ربی بربی اما من میگویم که دلیل معرفت خدا تعالی میتدی را عشق باشد هر کرا

پیر عشق نباشد او را ورنده راه نیست عاشق به معشوق بعشق تواند رسید و معشوق را بقدر عشق بیند هر چند عاشق را

عشق کمالتر معشوق را جمال حسن زیاده تر از انست که پوشیده در آید و پوشیده بیرون شود و عاشق و معشوق

خبر ندارند اکنون بشنو که عشق الهی بر دو طرف قسمت کرده اند قسمے رسالت پناه را علیه السلام دادند و قسمے

مر ابلیس را دادند خواجه عالم قسم خود را بر مؤمنان قسمت نهاد شور و غوغا در ایشان زد الله تعالی جمال

بیمثال خود عطاء ایشان کرد و ابلیس قسم خود را بر ملحدان قسمت نهاد مغان و جهودان و ترسایان سر بر

کردند درین محل سری بود فرو گذاشتم اگر در قلم میرفت کونین زیر و زبر شدی ای برادر مقصود آنست که

عشق الهی منقسم شد اما عشق عبودیت به تمامی او بر گرفته است والله علی کل شیء قدیر فهم من فهم خواهی دانست و خواهی

در یافت پس عشق الهی که منقسم شد شمه ازان بیان و هم عشق جمال جمالیان را در نواز آرد و عشق جلال

جلالیان را در گداز آرد و اذا راهم الجمال طابوا و اذا راهم الجلال ذابو یعنی جمال بینان خوشیها کنند و جلال بینان در سوز

و گداز باشند اما این دو مقام که در دو قسمت بیان افتاد اوسط همتان راست اما عالی همتان را مذهب

و دین و ملت عشق باشد نه جمال نه جلال یعنی هر که عاشق او باشد و یا معشوق او جز لقاء او او را مذهب و

ملت نباشد پس او کافر حقیقی باشد که آن ایمان حقیقی است

رباعی

| | |
|---|---|
| آنکس که نه عاشق شریعت باشد | کافر باشد که در پی طبیعت باشد |
| آنکس که شریعت حقیقت دارد | شاهبازے درین طریقت باشد |

ای برادر الله تعالی در آسمانها و زمینها نیست بلکه در عرش و بهشت نیز نیست اما طریق الله تعالی در تست

که و فی انفسکم افلا تبصرون ؎

| | |
|---|---|
| تو نگردی هیچ گم چیزے مجو | وانکه جوئے نیست آن چیزے مگو |
| آنکه گوئی انچه جوئی آن توئے | خویش را بشناس تا چند این دوئی |

یعنی هر چه در عرش و فرش است هم از تو آفریده است زیرا که همه نسخه ظاهر و باطن از تست پس

له هرگاه فقر تمام شد پس آن رتبه الوهیت است ۱۲ سله نیست شیئی رسانندہ تر از عشق ۱۲ سله چنانکه فقیر گفت که نمی شناسد کسے حق را مگر بذریعه حق ۱۲ سله دین در لغت بمعنی پاداش و اسلام و عادت و کار و عبادت و باران و حساب و قهر و غلبه وغیره و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از اعتقاد یکه از عالم تفرقه سر بر کرده بود ۱۲ سله بیعت در لغت بمعنی فروخت ... وغیره و در اصطلاح حضرات صوفیه چیزے است که عمل بدان در حق هر شخص سابق گشته ۱۲

چون تو بینای حقیقت شوی انگاه بنگر که توچه کارخانهٔ وچه نگارخانهٔ ؎

گنجی است درین خانه که در کون نگنجد ۔۔۔ این خانه واین گنج همه مثل تنانست
فی الجمله هر آنکس که درین خانه پی یافت ۔۔۔ سلطان زمین است وسلیمان زمان است

پس دنیا[1] وعقبیٰ[2] مقام تمثیل است وجز عالم تمثل مطلع شدن نه اندکس کار است تا موت ابوبکر رضی الله عنه
مرا حاصل نباید که در حیات بود و گفته من اراد ان ینظر الی میت یمشی علی وجه الارض فلینظر الی ابن ابی قحافة
بیان این مرگ شده است هر که این مرگ ندارد در زندگانی ندارد و این مرگ نه مرگ حقیقی باشد بلکه ازین
مرگ فنا مراد است ونزد ما مرگ آن باشد که چون بغیر معشوق باشی مرده باشی وگور تو آنست چنانکه خواجه
عالم علیه السلام در همه اوقات فرمودی که اللهم انی اعوذبک من عذاب القبر ای برادر بشریت گور تو آمد که خواجه عالم
علیه السلام استعاذه از عالم بشریت خواستی و خلایق جای دیگر اند بیچارگان نامحرمان حضرت ربوبیت
لاجرم کنند که ره نمید هند ؎

گوهر وصلت ازان در پرده ماند ۔۔۔ در جهان شایستهٔ آن کس ندید

طبیبی را پرسیدند که عشق چیست گفت جنون الٰهی که طبیبان علل وامراض از معالجهٔ آن قاصر اند و
مداویان تعلت واعراض از ازالهٔ آن عاجز ؎

گفتم طبیب را که مرا اد روی فرست ۔۔۔ باشد کزان طریق بدرمان توان رسید
گفتا طبیب درد دل عاشقان خداست ۔۔۔ خاصه ولیکه از غم جانان بجان رسید

وبعضی گفته اند عشق عبارت از افراط محبت شخصی است معین و شدت میل بوجود خاص و اول ملاذ
باشد که سمع یا نظر احداث آن کند میان سامع ومسموع یا ناظر ومنظور برمثال حب مستعد که در زمین
صالح افتد و تاملات و لحظات بمنزلهٔ موادی که نشو ونما و نهر ونمو و علت و موجب زیب ذبول آن دانه
گردد تا از حضیض ضعف ونقصان بیقاع ارتفاع دزروهٔ تمتع داستاع و برخورداری رسد واسم محبت
بر و صادق آید واین درجه باشد مشترک میان محبوبات ومرغوبات چون دوستی مال وجاه وحب املاک

[1] دنیا در اصطلاح حضرات صوفیه غفلت از حق را گویند چنانکه مولانا جلال الدین رومی قدس سره میفرمایند ؎ چیست دنیا از خدا غافل بُدن نے قماش ونقره وفرزند وزن [2] عقبیٰ در لغت بمعنی پایان هر کار و حق و بدل چیزے وآخر هر چیز ... در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از جاب اعمال صالحه است ... [3] ... [4] ... وصل در لغت بمعنی پیوند ... در اصطلاح حضرات صوفیه منقطع شدن از ما سوی الله و متوجه شدن بجانب موجودات ... فرق اینست که در موت حضوری نباشد و در وصل حضوری میباشد ... این حالت یکساعت هم باند واگر ... سالک را نظر در سلوک ... مطلوب محروم ... در مشاهده ... [illegible]

واو لا دو غیر آن چه محبت عبارت از میلان نفس و نزوع خاطر است باد اکه لذتی و چون نفس[۵] انسانی ازین منازل و معالی ترقی کند د هواو دلای موجودی علحده در ضمیر سر او راسخ گردد و قواعد و مقاعد غلت و تعلق مستحکم شود این را عشق خوانند و بحسب اصطلاح آنرا عشق نیز در جهٔ با معاز حد و مقدار خود تجاوز کند و همگی وجود عاشق را در قید و تصرف خود آمده ذوله و تیم خوانند که مقضی و مؤدی بود بتخشع و تذلل بلکه منتهی استکانت و تعبد بود و رفیع ترین درجات عشق است ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| هوای عشق بود هر که عشق می خواهد | | که جان ز دست غم یار خویشتن نبرد | |
| جز ز خار دل آزارکے بود او را | | کہ هجو باد رهے را لبسر نمی سپرد | |
| ز من بپرس ره و رسم عشق را که دلم | | هزار غم خورد از یک زمان غمش نخورد | |
| پس از وفات معیش شود ز عشق شجر[ه] | | بگرد تربت او آهوئی[ه] که سبزه خورد | |

و برخی برانند که عشق عبارت از نزوع نفس با تحاد و شدت شوق بیگانگی است و حصول او در نفوس انسانیه بسبب نفاست جوهر است و صحت مزاج و اعتدال ترکیب ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| فرمان ده وجود بود هر که عاشق است | | در بند عشق خویشتن از عشق بے خبر | |
| باید چو خضر عمر ابد تشنهٔ که کرد | | ز آب حیات عشق لب خشک خویش تر | |
| از دست روزگار لگدکوب میخورد | | بے عشق هر که می برد ایام خود بسر | |
| عشق ست کیمیا سعادت کزو شود | | در بوتهٔ نیاز تو قلب وجود زر | |

فائده نزد جماعتی از فلاسفه و حکما آنست که مبدع ارواح و مؤلف اشباح روح انسانی را بشکل کره[ه] آفریده است و هر یک را بدو نیم کرده بدو قالب فرستاد چون دو شخص را که بدین یک روح مشترک منقسم مخصوص باشند بایکدیگر ملاقات افتد و حسن مقالات یکدیگر استماع نمایند از هر دو طرف سلسلهٔ آشنائی محرک شود و جاذب شوق اتصال جزو کل در هر دو بدن ظاهر گردد و تفکر و تامل در دلائل و شواهد معرفت ممد و معاون ارادت می شود تا از هر دو جانب علاقهٔ محبت و واسطهٔ مودت استحکام پذیرد در جات بکمال یابد چنانچه آن دو جزو منقسم خواهند که یکے شوند و واسطه و حائل ابدان را از میان رفع کنند و سبب معانقه در التواء بعضی از یکدیگر و مبالغه و شدت الصاق ابدان هم بعد از مقدمات محبت باشد انیست علت تعشق و تتمیم چیزاین بحثست و احوال ارباب عشق و اصحاب محبت بحسب قوة و ضعف و رقت و غلظت و لطافت و کثافت طبائع متفاوت افتند ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| بر رهگذرے ناگه بر داشت ز رخ برقع | | چون نیک نگه کردم من خود همه او بودم | |

[۵] نفس انسانی آنست که بدو ادراک امور عقلیه و بعقل و افعال فکریه میشود و حضرات صوفیه گویند که نفس انسانی مطابق نفس رحمانی است و چنانچه نفس انسانی بسبب عروض تعینی خاص صورت شود و صوت بسبب عروض هیئتے چند مختلفه که مخارج او طاری میشوند بست و هشت حروف میشوند و از ترکیب حروف کلمات تحقق یابد[۱۲] [ه] مراد از شجر شجرهٔ مبارکه است که در آیهٔ شریفهٔ شجرة مبارکة زیتونة لا شرقية ولا غربية بدان اشارت رفته است مراد ازین تفصیل شهود فرد کامل است[۱۲] [ه] آهو فرد کامل را گویند که در فضاے وادی قدس تجلی ذاتیه و شیونات ذاتیه خوش عیش باشد[۱۲]

بل حق آن که عشق آتشی است که چون در دل افتد هر چه در دل باید همه را بسوزد تا حدی که صورت معشوق نیز از دل محو کند مجنون را نگر که درین سوزش بود که گفتند لیلی آمد گفت من خود لیلی ام سر بگریبان فراغت فرو برده لیلی گفت که سر از گریبان برآر که منم لیلی محبوب و مطلوب تو گفت ؎

آن شد که بدیدار تو می بودم شاد ‌‌‌‌|‌ از عشق تو پروای توام نیست کنون

و در دعا مصطفی صلی الله علیه وسلم ازین مقام چنین خبر داد که اللهم اجعل حبك احب الی من سمعی و بصری ؎

(بار الٰهی بگردان محبت خود را محبوب تر بسوے من از شنوائی و بینائی ۱۲)

خواهم که چنان کنی بعشقم مشغول ‌‌|‌ کز عشق تو با تو هم نه پردازم بیش

عجب تر آنکه محبوب نیز بحکم اشارت فنسیهم آنجا شاید که خود را فراموش کند و اگر نظر بالاتر کنی اشارت فنسیهم با تو نماید که محبوب مغلوب عشق چگونه گردد

(پس فراموش کرد ایشان را ۱۲)

فهم من فهم و من لم یذق لم یعرف در زبدة الحقایق است که دریغا از عشق چه توان گفت و از عشق چه نشان شاید دادن و چه عبارت توان کردن در عشق قدم نهادن کسی را مسلم باشد که با خود نباشد و ترک خود کند و خود را ایثار عشق کند عشق هر جا که باشد جز او دیگری رخت نه نهد و هر جا که برسد بسوزد ؎

(فهمید هر که فهمید و هر که نچشید نشناسد ۱۲) (برگزیدن ۱۲) (اسباب ۱۲)

در عشق قدم کسے نهد کش جان نیست ‌|‌ یا جان و دل و هیچ دگر سامان نیست

رباعی

از عشق نشان جان و دلے باختن است ‌|‌ وین کون و مکان هر دو برانداختن است
گه مومن و کافر شدن ای جان جهان ‌|‌ با این دو مقام تا ابد ساختن است

(همیشه ۱۲)

رباعی

ای عشق تو بے نشان جمالے داری ‌|‌ در اصل وجود خود کمالے داری
هر لحظه تشکلے خیالے[۱] داری ‌|‌ ای عشق دریغا که چه حالے داری

خلاصۂ کلام و زلالۂ مقام مختار فقیر کاتب الحروف در حقیقت عشق همین که ؎

(آب خوش ۱۲)

ابتدا عشق و انتها عشق است ‌|‌ در میان نیز خودنما عشق است
جز خدا هیچ کس نمیداند ‌|‌ باخدا عشق و یا خدا عشق است
در ره عشق راهرو عشق است ‌|‌ راهزن عشق و رهنما عشق است
گفتگو نیست عاشق و معشوق ‌|‌ همه عشق است و عشق را عشق است
عقل گوید که دلربا حسن است ‌|‌ حسن گوید که دلربا عشق است
می نماید فثم وجه الله ‌|‌ عشق بیجا و جابجا عشق است

(هر جا که هست روے خدا ۱۲)

لیس فی الدار غیره دیار ‌|‌ همدرین همدران سرا عشق است

(نیست در دنیا سوائے وے گردنده ۱۲)

[۱] خیال در لغت آن صورت را گویند که در خواب دیده شود و یا در بیداری تصور کرده غنود یا در آب یا آئینه آن قوت را نیز میگویند که هر صور محسوسه که در حس مشترک آمده غائب میشوند آنرا محافظت کند و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه تعینی اول و وحدت را خیال اول را گویند یعنی تصور حق سبحانه و تعالی حقیقت محمد علیه الصلوٰة والسلام را با آنا خود پس همین است و حقیقت انسان جامعه ذات که دران کمال ظهور حق تعالی است ۱۲

چون منصور بعد قتل نوشت | زنده و مرده کار با عشق است

ای عاشق حق عشق عشق حق است بنابر آنکه فی التحقیقت عشق حق بر حق است معشوق اگر مطلق و گر مقید است عاشق مقید مطلق است اشتقاق عاشق و معشوق از عشق است و عشق در مقر غیر خود از تعین منزه است و در حریم طبق خود از بطون و ظهور مقدس ولیکن بهر اظهار کمال از آن روی که عین ذات خود است و صفات خود خود را در آئینهٔ عاشقی و معشوقی بر خود عرضه کرد و حق خود را بر نظر خود جلوه داد از روی ناظری و منظوری نام عاشقی و معشوقی پیدا آمد و نعت طالبی و مطلوبی ظاهر گشت ظاهر را باطن نمود آوازهٔ عاشقی بر آمد و باطن را بظاهر بیار است نام معشوقی آشکارا گشت ؎

یک عین متفق که جز او ذره نبود | چون گشت ظاهر این همه اغیار آمده
ای ظاهر تو عاشق و معشوق باطنست | مطلوب را که دیده طلبگار آمده

اما عشق از روی معشوقی آئینه عاشقی آمد تا در وے مطالعهٔ جمال خود کند و از روی عاشقی آئینهٔ معشوقی آمد تا در وکمال اسماء و صفات خود بیند هر چند در دیدهٔ شهود یک مشهود بیش ننماید اما چون یکروے بدو آئینه نماید هر آئنه در هر آئینه روی دیگر پیدا آید با آنکه در حقیقت جز یکے نبود ؎

وما الوجه الا واحد غیر انه | اذا انت عددت المرایا تعددا
غیرے چگونه روی نماید چو هر چه هست | عین دگر یکیست پدیدار آمده

با آنکه عشق خود غیر مشتق است دریاب که این دقیقه الیست از قلم هر زبانے که از عشق سخنی گفته و هر نفسے که از شورش عشق دم زده آن نغمه ایست از پردهٔ اطلاق دیدهٔ عشق خود را در عالم ظهور بصورت خواب پوشیده و در عالم بطون خیال بیمثال خود را دیده و بنیاد عشق بازی نهاده پس باید دانست که عاشق و معشوق اسم بے مسمی است یا اسم عین مسمی چون چنین دانستی که عشق است و بس الله بس ماسواه هوس دیگرا ای عاشق عشق اگر وجودے دارد جز این نیست که آتشے است گرم و خشک همیشه دلرا گرم دارد و طبع را خشک کند و نیز با آتش از آتش نسبت کنند همچنانکه آتش سوزنده بیرونست عشق سوزنده درونست اینجا آهن بر سنگ زوند آتش از سنگ در وجود آمد هر خشک و ترے که یافت بسوخت آنجا آسیب فقر بر نفس رسید و از میان هر دو دود سواد الوجه پیدا شد و آتش عشق شعله زد بحکم آنکه دل سوختهٔ دیرینه بود در و آویخت و هر نیک و بدے که بود از میان برداشت ؎

بگرفت مرا عشق نگارے خوش خوش | گفتا که من آمدم تو پا بیرون کش

۱ عین در لغت بمعنی چشم و اهل خانه و چشم و اهل شهر و اهل خانه و چشم رسانیدن بچیزے و چیزے رسانیدن بچشم و آدمی نیک کس و نام شهر و غیره و در اصطلاح حضرت صوفیه اتحاد با ذات حق تعالی و در مستی حق گم شدن و محو گردیدن سالک خود را در ذات حق و ... و بمقام بقا باالله رسیدن ... و در این جا مراد از عین ثابت است که ... عالم را گویند در علم جناب باری که قبل تخلیق عالم بود ... واحدیت ... و اعیان ثابته ... حقیقت ... می شوند ۱۲ ۲ ... نیست صورت ... سوای اینکه ... متعدد در نظر خواهند آمد ۱۲

القصه جان سوخت مرا در غم او ‌‌ ‌ کاتش همه هیزم شد و هیزم آتش

معرفت[۱] را عقل آله است و عشق حالت آن تدریج خفت بر سر آب میزند و این تجرید آب بر سر خشت میریزد عقل رنگیست بی بوی عشق بوئیست بیرنگ عقل بنگیست بی نمک عشق نمکیست بی سنگ عقل مرغیست در هوا عشق هوائیست در مرغ مرغ در هوا انظارگیست و هوا در مرغ آوارگی ٥

چو عشق آمد هلا ای عقل بگریز ‌ ‌ ‌ نه مرد آتشی ای پنبه برخیز
روان شد تند باد ای پشه هشدار ‌ ‌ ‌ عقابی میرسد ای صعوه زنهار

عزیز من عشق سخن گفتن دیگر است و سخن عشق گفتن دیگر هر که عشق سخن داشت بر منبر آمد آنکه سخن عشق داشت از ما و من بر آمد آنکه بگفت هیچ ندانست و آنکه بدانست هیچ نگفت سخن عشق همچو شکر میدان در زبان سخن گو و در دهان سخندان ٥

حرف عشق از سر زبان دور است ‌ ‌ ‌ شرح این آیت از بیان دور است
مدعی کی رسد بدعوی عشق ‌ ‌ ‌ طالب نام زین نشان دور است
ای بحرص و هوا کمر بسته ‌ ‌ ‌ این حکایت ازین میان دور است

جوانمردا یحبون ان یحمدوا بما لم یفعلوا اشارت بسخن گویست اولئک لهم جزاء الضعف بما عملوا اشارت بسخندانست هر که چیزی گفت صاحب این مسند نیست زیرا که حدیث عشق مسند نیست اگر عاشقی بروایتش فهم کن و بروایتش فهم مکن این فصول را ارباب وصول دانند ارباب فصول مجو این مسئله از منطق الطیر است جوابش از فضولی مگو این نکته الیست وراء قیاس وراء ای بگذر از قیل و قال محفل آرائی ٥

ای عشق ندانم از کجائی ‌ ‌ ‌ بیگانه نمای آشنائی ‌ ‌ ‌ از یک نظر تو عقل کل را ‌ ‌ ‌ برهم زده جمله کدخدائی
از رهگذرت هزار فرسنگ ‌ ‌ ‌ بازار چه منی و مائی

عاقلا میل طبعی را عشق گفتن از حیوانی است خوشه گندم را شجرهٔ خلد خواندن شیطانیست عشق یکی دریای بی پایانست آخر چه پنداری که آخر چیار پایانست آئینهٔ عشق را از نگار سی نیست از آتش با مرد و زن کاری نیست ٥

عشق ست کلید این طلسمی که تراست ‌ ‌ ‌ تا باز رهی ز رسم و اسمی که تراست

قبلهٔ عشق را از ان سبب جهتی معین نیست که او در شجرهٔ مبارک است و آن نه شرقیست نه غربی و نه عجمی است نه عربی ٥

ای ترک سمن بر و بت سیمین تن ‌ ‌ ‌ وصف تو بدین زبان نیارم گفتن
چون سایه همی روییم اندر پی تو ‌ ‌ ‌ خواهی بخطا گریز خواهی بختن

حکایت سوز مجنون در استقامت جنون با قامت چو نون وقتیکه عشق لیلی گریبان حالش گرفته بود

[۱] معرفت در لغت بمعنی شناختن یعنی ذات را ذات و صفات را صفات باذات را باصفات و صفات را با ذات و معرفت بر سه قسم است معرفت عقلی معرفت کلی معرفت کشفی تفصیل این همه آینده در حواشی مذکور شود ۱۲

در دامن دشتی میگذشت صیادے را دید که آهو را دست و پا بسته بر زمین افگنده بود در بند آن شده که بر فش
برگیرد مجنون چون آن سیاه چشم را در آن حالت بدید عالم بچشم او سیاه گردید از غایت سفید دلی فریاد بر آورد و گفت شعر

خف الله لا تقتله فانه شبیه لیلی ‏ ‏ حیاتی وقد اوعدت منه فرائض

چون آن نور دیده خود را در چشم آهو بدید یعنی نشان لیلی ازو یافت گفت از مردمی نباشد که این پا بسته را بدست
صیاد گذارم معلوم میکه داشت بدو داد و منت بر جان خود نهاد و آن دهان بسته را از بند بکشاد عجب جا لیکه
آهو را می کشتند و آه او میکشید شرط عاشقی اینست شعر

احب من حبکم من کان یشبهکم ‏ ‏ حتی لقد کدت اهوی الشمس و القمر
ازان مجنون شوم در هر بهارے ‏ ‏ که گل چون روی لیلی کرد کارے
از آنم بندهٔ آن سرو آزاد ‏ ‏ که بالائے بلندش را نشان داد

ان الله جمیل و یحب الجمال بعضی گفته اند او خود دوست و دوست او هم دوست اگر قبلهٔ عاشق اختلاف پذیرد درین
حرف تواند بود

پیوسته مرا باد در آتش دارد ‏ ‏ کو زلف ترا از چه مشوش دارد
هر لحظه شوم گرد سر خاک درت ‏ ‏ چون زلف تو با خاک سر خوش دارد

طائفه را در بدایت حال عشق حالتے است که دوست دوست را دشمن دانند اما این نوع از غایت تنگ
چشمی و تنگدلیست

در چشم تو خواب را چو آهنگے هست ‏ ‏ با خواب همیشه در سرم جنگے هست
زین روی که در رخت چرا می بیند ‏ ‏ از آئینهٔ تو در دلم زنگے هست

مهتر عالم صلی الله علیه وسلم چون به نهایت این کار رسید گفت اللهم ارزقنی حبک و حب من احبک ونیز فرمود
نحب بحبک الناس نعادی بعداوتک و نخالف من خالفک

غاریکه بر دتا فته باغ من است ‏ ‏ وان گل که نیافت بوی تو داغ من است

هر که بعین عشق نرسید آب زندگانی نیافت هر که بر قاف عشق نه نشست سیمرغ را ندانست عشق ماه نو نیست که
کهنه شود عشق آفتابیست که بس هیچ کوه نشود شعر

ادی الایام تبلے کل شیٔ ‏ ‏ واشواقی الی لیلی کما هی

عشق جوهریست بے مثل که صفت او بمثل راست نیاید بادجود آفتاب زهره را چه زهره که خود را بنماید آنکس
را که شدت تشنگی چیره شود و چشم او را خیره کرده باشد اگر سراب را سراب آب پندارد عیبش مکن تمثیلے و
تشبیهے ذکر نکند

۱ بترس از خدا و مکش این را که این شابهت لیلے دارد و وی باعث حیات من است که مسعود ادوام اندوی خونبهار ۱۲ ۲ دوست میدارم بسبب حب شما کسی را که مشابه شما
باشد تا بجائیکه قریب میباشد که هوا داری کنم خورشید و ماه را ۱۲ ۳ دوست میدارم بسبب محبت تو مردمان را و دشمن میدارم بسبب عداوت تو و مخالفت میکنیم هر کسی را که خلاف تو کرد ۱۲ ۴ می بینم روزها را
که کهنه می کنند هر چیز را و شوقهاے من بسوی لیلی بدستور اند ۱۲

هر شب که من آرزوی روی تو برم ... از مهر تو برخیزم و در مه نگرم
مه در چه حساب است و لیکن چه کنم ... میدانم و همچنان غلط می شمرم

نسبت مجاز بحقیقت همان مقدار است که یک مشتری در آسمان و یک در بازار است هر کجا که مهره بر دست بیدق سوار نباشد اگر کودکی پای بر نی نهد سوار نباشد

آن لعل گران بها ز کانی دگر است ... وان دُر یگانه را نشانی دگر است
اندیشهٔ این و آن خیال من و تست ... افسانهٔ عشق را بیانی دگر است

عاشقان را در زیر زبان سخنی است که لب محرم آن نیست و تنگدلان را در سینه نفسی است که دم همدم آن نیست میان عاشق و معشوق گفتگوئیست که جز گوشهٔ چشم نتوان دانست میان جان و جانان جستجوئیست که جز لبش و ابرو نتوان بود

تکلمنا فی الوجوه عیوننا ... فنحن سکوت والهوی یتکلم

این طائفه را روش است که راز پوشیده دارند بلکه خود را از خود پوشیده دارند نمیدانم که یارای گفتن ندارند یا رای گفتن آری دُری که در دست و پای قند قیمتش لشکند نقدیکه به اغیار رسد بیعیار گردد سخن مجنون است شعر

تخبرنا العیون بما اردنا ... وفی القلبین ثم هوی وقینا
هر جا که من و یار بهم باز رسیدیم ... از بیم بد اندیش لب خویش گزیدیم
بواسطهٔ گوش و زبان از طرف چشم ... بسیار سخن بود که گفتیم و شنیدیم

چون فاتحهٔ عشق دل دادن و قدم در راه طلب نهادن خاتمه سر بر درگاه ادب نهادن و جان دادن فاتحه اش خون دل خوردن و خاتمه اش در خاک و خون مردن فاتحه نمک بر دل افگار فشاندن و خاتمه دل را در نمکسار انداختن فاتحه مجنون لیلی گشتن خاتمه مجنون لیلی گشتن چون آفتاب با دل پر تاب بصد اضطراب از مشرق عین عشق طلوع نمودن و بپای عنقای مغرب در مغرب قاف عشق غروب کردن لاجرم ساز سخن را تار نغمه میگسلم

ای عشق نه آغاز و نه انجام تو پیدا ... تو مخفی و آثار تو چون نام تو پیدا
ای مهر که هر ذره ز نور تو هویداست ... نی صبح تو شد ظاهر و نی شام تو پیدا
ای ساقی عشاق اگر دُر نمود دست ... عشق ست بعکست که شد از جام تو پیدا
عکس تو در آئینهٔ حسن است عجب آن ... کین حسن شد از عکس دلارام تو پیدا
عاشق سخن عشق بایهام توان گفت ... تو مستی و اعلام ز ابهام تو پیدا
ای سوخته گر پخته دلی ضبط نفس کن ... خامی تو از جوشش دل خام تو پیدا

این قدر بس در سلک ضبط کشیده شد بخیال درازی سخن و طوالت صحیفهٔ شریفه زبان خامه بریده شد هر که زائد طلبگار باشد رجوع باسفار کبار نماید

## وصل در بیان لزوم محبت برای ایمان

باید دانست که ایمان بی محبت راست نیاید زیرا که در ایمان طلب انقیاد است و آن بی میل خاطر و تعلق دل حاصل نیست والذین آمنوا اشد حبا لله ازینجاست و مقوی قول ماست آنچه که خاتمة العشاق مولانا الاکبر حضرت مرزا مظهر میفرماید که هر که چشم و روی خود بر زمین خاکساری عشق نسوده باشد لذت شوق سجده که ساجد موافق حدیث بر قدم خدا می نماید چه داند بعضی تجلیات الہیہ دلربائے چشم و بعضی گیرای کمند طره می نماید تجلیات را ذوق و تاثیر جلوهٔ عارض و خال چه داند ابو حیدان محبت رسا در یافت میشود خواجه حافظ شیرازی و شیخ فخر الدین عراقی و شیخ اوحد الدین کرمانی رحمة الله علیه آنچه در اشعار اصطلاحات مقرر نموده اشاره تجلیات کرده اند درست است هر جا دلبری حسن به بینا بی عشق پرداخته جذبهٔ جمال شاهد حقیقی است که پرتو آن انداخته من دیوانه رحمة الله علیه

| | | |
|---|---|---|
| جلوه مفت است اگر دیدهٔ بینائی هست | | این جهان آئینهٔ آئینه سیمائی هست |
| مهر و مه ارض و سما آئینه شکل اند همه | | می توان یافت که در پرده خود آرائی هست |
| عشق میگفت دم رخصت یوسف زپدر | | خبرش نیست که در مصر زلیخائی هست |
| طرفه حالیست که دل آن همه سنگست و هنوز | الیضاً | از برای غم و درد تو درو جائی هست |
| دلبری نیست که دلدادهٔ دیدار تو نیست | | یک خدا و نندیدم که پرستار تو نیست |
| هوس عشق مکن ای دل بے صبر و قرار | | عاشقی فن شریفست ولی کار تو نیست |

درین باب عارف جامی میفرماید

| | |
|---|---|
| برون زد خیمه ز اقلیم تقدس | تجلی کرد بر آفاق و انفس |
| ازو یک لمعه بر ملک و ملک تافت | ملک سرگشته خود را چون فلک یافت |
| زهر آئینهٔ بنمود روئے | بهر جا خاست از وی گفتگوئے |
| همه سبوح جویان سبوح جویان | شدند از بیخودی سبوح گویان |
| زغواصان این بحر فلک فلک | بر آمد غلغلهٔ سبحان ذی الملک |
| ز ذرات جهان آئینهٔ ساخت | ز روی خود بهر یک عکس انداخت |
| ازان لمعه فروغے بر گل افتاد | ز گل شورے بجان بلبل افتاد |
| رخ خود شمع زان آتش برافروخت | بهر کاشانه صد پروانه را سوخت |
| ز نورش تافت بر خورشید یکتاب | برون آورد نیلوفر سر از آب |
| ز رویش روی خود آراست لیلی | بهر مویش ز مجنون خاست میلے |

۵ میل در لغت بمعنی خمیدن و جنبیدن و جور کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از رجوع باصل خود باشعور و آگاهی نه مثل جمادات و نباتات رجوع طبعی که بی اختیار بسوی خود مائل است ۱۲

لب شیرین به شکر زیر بگشاد
زمعشوقان عالم بسته پرده
بهر پرده که بینی پردگی اوست
بشوق اوست جان را کامرانی
اَلا تا در غلط نافتی نه گوئے
توئی پوشیده واو آشکارا

دل از پرویز بر دو جان زفرهاد
زلیخا را دمار از جان برآورد
قضا جنبان هر دل بردگی اوست
وے کان عاشق خوبان دلجوست
که از ما عاشقے از وے نکوئے
که همچون نیکوئی عشق ستوده

جمال اوست هر جا جلوه کرده
سر از جیب مه کنعان برآورد
به عشق اوست دل را زندگانی
اگر داند دگر نے عاشق اوست
توی آئینه او آئینه آرا
از و سر برزده در تو نموده

| | |
|---|---|
| چه نیکو بنگرے آئینه هم اوست | نه تنها گنج بل گنجینه هم اوست |

غرض که پر ظاهر است که در محبت محبوبات دیگر را عاشق در می بازد و همه را ترک کرده اختیار فی نماید زن و فرزند و مال و جاه و حیات و حب وطن همه از جمله محبوبات است اگر حب این محبوبات از دل بدر رفته نشان آنست که زکوٰة و حج و صدقه و جمله فریضه دیگر از و بکمال در وجود نیاید قول بعضے از مشائخ است که گفت حبه از حب در اعتقاد من به از عبادت هفتاد ساله است ۵

| | |
|---|---|
| سر لیست نهان در دل معشوق ز عاشق | هر کس که نه عاشق بود این رمز نداند |

منقولست که فردای قیامت چون خواهند که بنی آدم را بحشر حاضر گردانند گویند ای امت موسیٰ بیائید وای امت مصطفےٰ درین ساعت مسابقت نمائید محابا نزا گویند که ای اولیای خدا تعالیٰ تشریف حضور ارزانی دارید چون نام خدا تعالیٰ بشنوند خواهند که از شوق حق سبحانه اجزاء وجود شان از هم منقطع گردد ۵

| | |
|---|---|
| من خود بچه ارزم که کنم دعوی عشقت | تا جان من سوخته مشتاق تو باشد |
| خواهم که شوم کشته تیغ تو که ننگ است | نامیکه نه در دفتر عشاق تو باشد |

در آثار مذکور است که وحی آمد بداؤد علیه السلام که جماعت معترضان اگر بدانند که ما چگونه انتظار اقبال ایشان میکنم و شوق ما با اجتناب از معاصی ایشان تا چه حد است بیم باشد که او صال ایشان از شدت نیاز من از هم جدا شوند و یکبارگی دست تعلق از عقله زندگانی باز گیرند و بر سر کوی تعطش و تشوق بزلال وصال ما در حال بمیرند این ارادت با آنها است که برگشته اند اندیشه کن تا التفات بکسانیکه توجه بمن کنند چون باشد ۵

| | |
|---|---|
| زہے کریم خدائے که رحمتت بر خلق | گذشته است ز احصا چو قطره باران |
| نظر بحال مطیعان ببین که چون باشد | ترا که این همه فضلست با گنهگاران |

وچرا چنین نباشد که ایمان متفرع است بر کمالات انسانی که مجتمع ذات اند و کمال حقیقت که باجتماع و تالف است زیرا که انسان را در اصل فطرت مستعد کمال آفریده اند پس بالطبع مشتاق آن تالیف واجتماع باشد تا کمال از قوة لفعل آید و این اشتیاق تالیف را محبت گویند و باوجود علاقه محبت احتیاج

ـــــــــــــــ

۵ توجه در لغت بمعنی روی بچیزے آوردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از معدوم و نابود کردن سالک وجود خود را و حق تعالیٰ را موجود و بهمت دانستن و معنی دیگر اینست که طاقت قلبی خود را بر قلب دیگران انداختن و وجد اضطرابی خود را آوردن قلب ما را دا اینجا معنی سابقه مراد است ۱۲

بعدالت نیست پس محبت هم افضل از عدالت باشد و هم اقدم بر وجود ذات بلکه توجه جاعل سبحانه بسوی مجعول بواسطهٔ میل او بجانب جعلیهٔ این مجعول صورت نه بندد قدمای حکما گویند که قوام موجودات بمحبت است و هیچ موجود از محبت خالی نمیتوانند شد چنانکه از وجودی و وحدتے خالی نباشد و لهذا در کیفیات جسمانی مثل حرارت و برودت انهزام از ضد محسوس میشود و از طبائع نباتات و جمادات و فع مزاحم متراءی میگردد و از عناصر میل باحیاز طبیعت مشاهد میشود و در افلاک خود حرکت دوری ارادی ظاهر است که مبدأ آن عشق جوهر عقلست و شوق توجه بآن چنانچه در حکمت مقرر شده و بحسب ظهور انوار محبت و خفای آن اختلاف موجودات در مراتب کمال و نقصان ظاهر میشود کاتب الحروف گوید که ماحصل تقریر حکما این است که در هر فردی از افراد موجودات مادهٔ عشق کامن و مبطن است و هیجان آن مقصور بر دواعی و اسباب است پس بجهت قوت و ضعف مواد پیرایهٔ شهود پوشد و شاهد عشق در هر جا بمناسبت مظاهر و مشاهد جلوهٔ وجود گیرد و بر طبق آن موجودات در صفت کمال و نقصان متخالف و متفاوت باشد و این طایفه را از حکما اهل محبت و غلبه خوانند و باقی دیگر حکما بسریان محبت در جمیع کائنات قائل شده اند ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| سرّ حب ازلی در همه اشیا ساریست | | ورنه بر گل ننزدی بلبل نالان فریاد | |

عشق از سر کوی خود سفر کرد
هر کتم عدم که پی سپر کرد
وا یافت امانت خود آنجا
انسان شد و نام خود بشر کرد
از عشق ظهور عشق درخواست
خواهی که ترا شود مسلّم
سلطان سرای عشق فرمود

بر مرتبها همه گذر کرد
می جست نشان صورت خود
انگه چو نظر به بام و در کرد
پیش از عدم و وجود عالم
اظهار حروف اسم اعظم
پیش از عدم و وجود اغیار
پاکست سرای ما ز اغیار

صحرای وجود گشت در حال
چون در دل تنگ ما نظر کرد
اول که نمود خود را
وز کاف کن و کتاب مبرم
ای طالب اسم اعظم آن نام
وز سلطنت ظهور را اظهار
یعنی که بجز حقیقت او

در دار وجود نیست دیار

و به اصطلاح متاخرین از حکما محبت در جای که قوت عقل را مدخلی نباشد اطلاق نکنند و میل عناصر به حیز طبعی را و میل مرکبات بهمدیگر بنا بر تناسب مزاجی مثل آهن و مقناطیس و تباعد ایشان از همدیگر بنا بر تباین مزاجی مثل سنگ باغض الخل و سرکه و نظائر آنرا محبت و مبغضت نخوانند بلکه آنرا میل و هرب گویند و ملائمت و منافرت حیوانات را الفت و نفرت نامند و محبت در نوع انسان دو گونه بود یکے طبعی چون محبت مادر فرزند را و دیگر ارادی چون محبت متعلم معلم را و محبت ارادی چهار نوع است اول آنکه زود حادث شود و زود زائل گردد دوم آنکه دیر شود و دیر پاید سوم آنکه دیر شود و زود رود چهارم آنکه زود آید و دیر پاید چه غایت این محبت یا لذت است یا نفع یا خیر یا مرکب سبب محبتی است که زود شود و زود رود زیرا که

ے جمع حیز و حیز بالفتح یای تحتانی مشدد و مکسور کرانهٔ هر چیز و بمعنی مکان ۱۲ ۵ے و آن سنگے باشد که چون در سرکه انداز ند بر میجهد ۱۲

لذت سهل الحصول است و سریع التغیر و نفع سبب محبتی است که دیر حادث شود و زود رود چه نفع عسیر الحصول
باشد و سریع الانتقال و خیر سبب محبتی است که زود شود و دیر رود و آماز و د شدن بنابر آنست که میان اهل خیر مناسبت
روحانی و موانست جانی حاصل است اما دیر رفتن جهت اتحاد حقیقی که لازم خیر است و اما مرکب علت محبتی است
که دیر بند دو دیر گشاید چه اجتماع نفع و خیر اقتضای هر دو حال کند این سخن بر نیوجه در اخلاق ناصری مذکور است
و نظر دقیق اقتضای آن کند که مرکب از لذت و نفع در انعقاد متوسط باشد و در انحلال سریع و مرکب از لذت و
خیر در انعقاد متوسط و در انحلال بطی بود و علت این احکام بعد از ملاحظه مقتضای هر یک از بسائط ظاهر است و اما علم
و محبت از صداقت اعم است چه محبت میان جمع کثیر تواند بود و صداقت کمتر از ان باشد و عشق اخص است
چه در یکدل عشق دو کس نگنجد و علت عشق یا افراط طلب لذت باشد یا افراط طرف خیر و اول عشق مذموست
که تعبیر ازان به عشق بهیمی رفت و ثانی عشق محمود که تعبیر ازان بعشق نفسانی نموده شد و حکما گفته اند که نفع را
باستقبال و نه به مداخلت در عشق مدخلی نیست و منشای صداقت جوانان بیشتر لذت باشد و چون لذت
سریع الزوال است صداقت ایشان نیز در معرض تبدل باشد و سبب صداقت پیران و اهل تجارت نفع باشد
و لهذا دوستی ایشان را امتدادی باشد و سبب صداقت دانایان محض خیر باشد و چون خیر امر ثابت غیر متغیر است
مودت ایشان از تغیر و زوال مامون و مصئون است و چون بدن انسانی از طبائع مختلفه مرکبست پس هر لذت
جسمانی که ملائم طبیعتی باشد مخالف طبیعتی دیگر باشد و بنابرین لذت جسمانی خالص از شوب الم نباشد و چون نفس
انسانی جوهری بسیط است که از تضاد منزه و مبرا است هر آئینه لذتی که مخصوص بجوهر او باشد لذت خالص
تواند بود و آن لذت حکمت است و محبتی که منشا آن این نوع لذت باشد اتم مراتب محبت بود و آنرا عشق تام
و محبت الهی خوانند و ارسطاطالیس از افلیطس نقل میکند که چیزهای مختلف را با همدگر التیام و تالف تام تواند
بود فاما چیزهای متشاکل بهمدگر مشتاق باشند و در شرح این گفته اند که چون جواهر بسیط متشاکل باشند و بیکدیگر مشتاق
هر آئینه میان ایشان تالفی روحانی و اتحادی معنوی حاصل شود و تباین مرتفع گردد چه تباین از لوازم مادیات
است و در مادیات این نوع تالف نتواند بود و تلاقی ایشان بذوات و حقایق متصور نباشد بلکه به نهایت
و سطوح تواند بود و این تلاقی بدرجه آن اتصال نرسد و چون آن جوهر بسیط که نفس انسانی است از کدورات
جسمانی پاک گردد و محبت لذات طبعی از و محو شود بحکم مناسبت به عالم قدس منجذب شود و بنظر بصیرت[۱]
مشاهده جمال حقیقی نماید و پروانه صفت هستی خود در انوار قاهره تجلیات الهی محو گرداند و به مقام وحدت[۲]

---

[۱] بصیرت در لغت بمعنی بینائی و یقین و زیرکی و عبرت و گواه و غیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه دل روشن را گویند که از نور قدس برای دیدن حقائق اشیا در دل سالک قوتی پیدا میشود و از ان قوت کثرت بامه وحدت و وحدت را در کثرت می بیند بغیر هیچ مانع و همین قوت را حکماء قوه عاقله نظریه میگویند لیکن تا وقتیکه این قوت از نور قدس منور نشود و مانعی حجابات مرتفع نشوند و ایرا حکما قوت قدسیه میگویند و این قوت مشابه بصر است که انسان صورت و ظواهر اشیا را می بیند ۱۲ [۲] وحدت در اصطلاح حضرات صوفیه علم حق و حب ذاتی و حقیقت محمدی و برزخ کبری را گویند که مراد ازان تعین اول است و وحدت بر پنج نوع است یکی وحدت شخصی چنانکه زید و خالد و عمرو غیره دوم وحدت نوعی چنانکه انسان بنسبت زید و خالد و غیره سوم وحدت جنسی چنانکه جوهر بنسبت انواع موجودات چهارم وحدت اتحادی چنانکه مومن با ارادهٔ خود حسب گفته انبیا علیهم السلام حق تعالی واحد میداند پنجم وحدت حقیقی که حقیقت محمدی و تعین اول است ۱۲

نهایت مقالتست برسد و آین مرتبه حق الیقین است و صاحب این مرتبه را در تعلق بدن و تجرد ازان زیاده فرقی نباشد چه استعمال قوای بدنی او را از نظر به جمال حقیقی باز ندارد و سعادتیکه دیگران را در نشاء اخروی میسر است این را درین نشاء حاصل باشد و ازینجا است که گفته اند عشق ذات اکمل و اتم از عشق صفات است که آن بدون فنای ذات مسلوب نشود و آین بزوال صفت باوجود بقای ذات زائل و فانی گردد و عشقی که از افعال و آثار سر بزند یا بما آثار و افعال باشد یا بر فاعل و افعال و آثار است زوال آنها بسالب اوست و اگر بر فاعل و مؤثر بود مادام الذات بر قرار ماند پس عشق ذات حضرت واجب عشق حقیقی است و عشق صفات و افعال و آثارش که ممکنات داخل آنست عشق مجازی است ؎

امروز دران کوش که بینا باشی ... حیران جمال آن دل آرا باشی
شرمت بادا چو کودکان در شب عید ... تا چند بانتظار فردا باشی

لیکن بعد از مفارقت کلی لذت او اصفی باشد چه هر چند درین نشاء بنور بصیرت از رقائق اسماء و صفات مشاهدهٔ وحدت ذات نماید فاما خالی از شوب ثنویت که مقتضای نشاء تعلقی است نتواند بود و شهود تام بیدغدغهٔ مزاحمت رقیبان جز در خلوتخانهٔ تجرد میسر نگردد و بنابرین همیشه منتظر و مترصد رفع این حجاب و کشف این نقاب بود و زبان حال به فحوای این مثال مترنم دارد ؎

حجاب چهرهٔ جان می شود غبار تنم ... خوشا دمیکه ازان چهره پرده بر فکنم
چنین قفس نه سزای من خوش الحانست ... روم به گلشن رضوان که مرغ آن چمنم
من ملک بودم و فردوس برین جایم بود ... آدم آورد درین دیر خراب آبادم

و بعد ازان محبت اهل خیر است با همدیگر که چون آن غایت آن محبت خیر است هرگز اختلال به آن راه نیابد بخلاف دیگر محبتها که باندک عارضهٔ عرضهٔ زوال شود چنانکه مضمون آیهٔ کریمه الاخلاء یومئذ بعضهم لبعض عدو الا المتقین اشعار بآن می نماید و اما محبتی که جهت منفعت یا لذت باشد هم باشرار و هم باخیار تواند بود و سریع الزوال باشد چنانچه سابقاً مبین شد و گاه باشد که موجب این محبت اجتماع در مواضع غربت و شدائد باشد چون کشتیها و اسفار و غیر آن و سر این آن که انسان بالطبع مائل بانس است و ازین جهت او را انسان گفته اند چون انس طبعی از خواص انسان است و کمال هر چیز در ظهور خاصیت نوع اوست پس کمال انسان در اظهار این خاصیت باشد با ابنای نوع و این خاصیت مبداء محبت است که مقتضای تالف و تمدن است و با آنکه بحسب حکم عقل مستحسن است شرع نیز درین باب مبالغهٔ عظیم فرموده و لهذا امر کرده که روزی پنجبار نماز گذارند بجماعت تا اهل محلت بمیامن این اجتماع جمعیت شعار بحلیهٔ موانست متحلی گردند و باز امر کرده که در هفته یک نوبت اهل موضع تمام در یک محل جمع شوند و نماز جمعه به جماعت گذارند تا موانست میان اهل شهر تماماً حاصل شود و باز فرموده که در سالی دو نوبت اهل شهر و رساتیق در صحرای وسیع مجتمع شوند و نماز عیدین بگذارند تا میان ایشان باین اجتماع موالفت و موانست حاصل

باهم انس گرفتن ۱۲ — باهم الفت کردن ۱۲ — جمع رستاق معرب روستا ۱۲

حاصل شود و بعد از آن عموم امت را در موقف حج در همه عمر یکبار امر فرموده و آنرا مقید به وقتی معین نداشته تا سبب
حرج نشود و حکمت دران آنکه میان جمیع افراد امت موانست حاصل شود و از آن سعادت که اهل محله و شهر
و مملکت را حاصل است محظوظ گردند و تعیین آن موقف به لقعه که مقام صاحب شریعت بود فرموده تا مشاهده
آن مواطن سبب تذکر شارع و مزید محبت و تعظیم او شود چه هر آئینه در سرعت انقیاد احکام او نافع باشد و از ملاحظه
این احکام معلوم شود که غرض شارع تحقیق رابطهٔ وحدت و رفع غائلهٔ کثرت است بقدر لائق بلکه در همه احکام
شریعت مثل این غرض ملحوظ است و همچنانکه دعوت انبیا از حیثیت علم توحید است از روی عمل نیز راجع
بتوحید می شود و از اینجا است که در فضیلت نماز جماعت وارد است که هفتاد درجه فاضلتر از نماز تنها است
و حضرت شارع علیه السلام فرموده که من قصد کردم که امر کنم که آتشی برافروزند تا هر کس که بنماز جماعت نیاید
آتش در خانهٔ او زنم و هم ازین سیاق است ترغیب و ترهیب که در باب نماز جمعه و عیدین و حج وارد است و تتمه
احکام محبت آنکه چون اسباب محبت غیر الهی لذت و نفع است که زوال را با ایشان راه است پس تواند بود که
از هر دو طرف بیکبار زائل شود و تواند بود که از یکطرف زوال پذیرد و از طرف دیگر باقی مانده باشد و چون سبب محبت
از طرفی لذت باشد و از دیگر طرف نفع دران محبت بنا بر اختلاف سبب شکایت بسیار واقع شود چون محبت
مطرب و مستمع که مستمع مطرب را بجهت لذت دوست دارد و مطرب او را بجهت نفع و محبت عاشق و معشوق
که عاشق معشوق را بجهت لذت دوست دارد و معشوق او را بجهت نفع و سبب حدوث شکایت درین نوع
محبت آنکه طالب لذت استعجال در استیفای آن نماید و طالب منفعت آنرا موقوف بر حصول مطلوب خود دارد
و توافق میان ایشان کمتر متصور شود و ازین محبت است که پیوسته عشاق متشاکی و متظلم باشند و به حقیقت خود ظالم
باشند چه استیفای لذت نظر و وصال به تعجیل خواهند و در مکافات آن به منفعت تاخیر کنند و این نوع را محبت
لوامه خوانند یعنی مقرون بملامت و محبتیکه میان پادشاه و رعیت و حاکم و محکوم و غنی و فقیر و مالک و مملوک است
هم بنا بر اختلاف بواعث از طرفین خالی از شکایت نیست چه هر یک از صاحب خود چیزی طلبند که در اکثر اوقات
مفقود باشد و هر آئینه فقدان مطلوب سبب ملالت شود که مادهٔ شکایت است و بی عدالت که مستلزم رضا بقدر
استحقاق است این غائله مرتفع نشود و اما محبت اخیار چون منشای آن ارتباط روحانی و اتحاد جانی است
نه عارضهٔ نفع و لذت و مقصد ایشان خیر محض است که تبدل را با آن راه نیست از شوب مخالفت و منازعت
و ملامت و شکایت خالی باشد و این است معنی آنچه حکما گفته اند که دوست تو کسی باشد که او چون تو باشد
بحقیقت و غیر تو بصورت و این بمنزلهٔ کبریت احمر است و شیخ ابو علی سینا در مطلع رسالة الطیر مبالغه در غربت
وجود این نوع دوستی نموده چه اکثر مردم را اطلاع بر حقیقت خیر نیست و محبت ایشان مبتنی بر لذت یا منفعت
است و هر چه مبتنی بر عوارض باشد هم بعوارض زایل شود و محبت اکثر سلاطین با رعایا ازین جهت است
که ایشان بر رعایا منعم و متفضل اند و هر آئینه منعم منعم علیه را دوست دارد و محبت پدر فرزند را از آن وجه که بر د

حقوق والد دارد ازین قبیل است اما از وجهی دیگر او را با فرزند محبتی ذاتیست چه او را بمنزلهٔ نفس خود داند و صورت
او را نسخهٔ داند که طبیعت از صورت او نقل کرده و مثالیکه بر لوح فطرت از هیئت او ثبت نموده و فی الواقع
تصور صوابست چه پدر سبب صوری وجود فرزندست و مادهٔ بدن او جزوی از و و در خلق و خلق مشابه اوست
و ازین جهت است که پدر بهر کمال که خود را خواهد فرزند را نیز خواهد بلکه خواهد که فرزند از و افضل باشد و بر رجحان
فرزند بر خود خرم شود و تفضل فرزند بر و از ان قبیل شمرد که گویند او خود اکنون اکمل است از انچه سابقا بود و همچنانکه
باین سخن مسرور شود به تفضیل فرزند نیز خرم شود و بغیر ازین محبت فرزند را جهتی دیگر است که خود را منعم و مفضل
بر و شمرد و چنانکه در سلطان و رعیت گفته شد و هر چند تربیت او زیاده کند این محبت زیاده شود و دیگر آنکه
بوسیلهٔ او امید مقاصد و مطالب دارد و وجود او بعد از خود بقای ثانی میدانند و این معنی اگرچه به تفصیل کثیری را از
معلوم نیست فاما شعوری اجمالی بآن دارند شبیه به آنکه کسی صورتی را از ورای حجاب بیند و در حدوث محبت و
غیر آن این نوع از علم کافیست و محبت فرزند پدر را از محبت پدر او را اکثر است چه وجود او سبب وجود پدر
است و متاخر از و و بعد از مدتی برین حال اطلاع یابد و لهذا تا پدر را نه بیند و مدتی با او انتفاع نیابد محبت
او حاصل نکند و ازین جهت در شریعت فرزندان را به محبت والدین و رعایت ایشان وصیت بسیار فرموده
من غیر العکس و اما محبت برادران از مرتبهٔ محبت پدر و فرزند کمتر باشد چه ایشان در مرتبه و سبب وجود
شریکند و شرکت مقتضی نوعی از منازعت تواند بود و از بعضی حکما سوال کردند که برادر بهتر است یا دوست
در جواب گفت برادر گاهی به کار آید که دوست باشد و باید که محبت سلطان رعیت را محبت پدرانه باشد و
با ایشان طریقهٔ شفقت و مهربانی مسلوک فرماید و رعیت باید که با سلطان در اطاعت و انقیاد و اخلاص و
وداد به پسران عاقل اقتدا کنند و به هیچ وجه ظاهر و باطن بر چیزیکه لایق تعظیم او نباشد اقدام نکنند و بانچه
میسر باشد خدمت او واجب دانند چنانچه بزرگان گفته اند که همه کس باید که لشکر پادشاه عادل باشند تا داخل
باغیان نباشند و اگر خدمتی صوری از ایشان نیاید بدعا و همت امداد او نمایند تا در شمار لشکریان او باشند و باید
که رعایا با همدگر چون برادران مشفق معاش کنند و بقدر استحقاق مراتب حقوق طلبند تا زمین و زمان بنور عدالت
روشن باشد و عرصهٔ جهان ازمین رافت و الفت گلشن و اگر برین وجه نباشد مزاج مملکت از اعتدال منحرف
گردد و نظام مصالح بتردد انفصام یابد نعوذ بالله منه و محبت را چند مرتبه است اول محبت الله تعالی
که منبع خیرات و معدن کمالات است و حقیقت آن محبت جز عارف ربانی را که بقدر امکان بر صفات
جمال و نعوت جلال الهی مطلع باشد حاصل نشود چه بی معرفت محبت صورت نه بندد و اگر کسی بی علم و معرفت دعوی محبت
الهی کند جاهل مغرور باشد و نص حدیث حضرت حبیب الله علیه و علی آله صلوات الله حیث قال ما اتخذ الله ولیا
جاهلا تکذیب او نماید و این محبت باید که اعلی مراتب باشد چه غیری را درین مرتبه شریک گردانیدن شرک محض است
و مرتبهٔ دوم محبت والدین است که سبب صوری اند وجود او را و این محبت تالی آن مرتبه است و هیچ محبت را این

رتبت نیست مگر محبت متعلم معلم را باید که اوکد ازین محبت باشد چه اگر پدر سبب قریب وجود تربیت جسمانی اوست معلم سبب کمال و تربیت روحانی اوست و مفیض صورت انسانیت او به حقیقت معلم پدر روحانی است پس بقدر آنکه روح را بر جسم شرف است معلم را بر پدر شرف باشد پس محبت او در مرتبه فروتر از محبت موجد حقیقی باشد و بالاتر از محبت پدر از اسکندر پرسیدند که پدر را دوست تر داری یا اوستاد را گفت اوستاد را زیراکه پدر سبب حیات فانی است و معلم سبب حیات باقی در حدیث است[۵۱] الاٰباء ثلثة من ولدک ومن علمک ومن زوجک وخیر الاٰباء من علمک و از مرتضی علی کرم الله وجهه منقولست[۵۲] من علمنی حرفا فقد صیرنی عبدا و چون محبت معلم درین مرتبه از تاکد باشد محبت شارع که هادی حقیقی است و مکمل اولی است بعد از محبت حق تعالی اوکد از همه محبتها باشد و لهذا حضرت حبیب الله صلی الله علیه وسلم فرموده[۵۳] لا یؤمن احدکم حتی اکون احب الیه من نفسه واهله وولده و محبت خلفای راشدین و ائمه دین که مصابیح دجی و مفاتیح هدی اند در تاکد تالی محبت شارع تواند بود چنانچه در حدیث است[۵۴] من احب اصحابی فبحبی احبهم ومن ابغض اصحابی فببغضی ابغضهم و در حدیث دیگر[۵۵] من احب العلماء فقد احبنی و دیگر[۵۶] من اکرم عالما فقد اکرمنی مرتبه سوم محبت رعایا سلطان را و محبت سلطان رعایا را و بعضی محبت رعایا سلطان را اوکد داشته اند از محبت پدر و همانا این قول به تحقیق اقرب است چه بدون سیاست سلطان انتفاع از پدر متصور نیست و همچنانکه پدر سیاست فرزند میکند سلطان سیاست پدر و فرزند هر دو میکند مرتبه چهارم محبت معاریف و شرکا باید که هریک را در مرتبه لائق یاد دارد و خلط مراتب محبت نه نماید چه اخلال بحفظ حقوق مراتب ظلم است و موجب فساد و خیانت در صداقت از خیانت در اموال افحش باشد چه آن خیانت راجع بصفات نفسانیست که اشرف از جواهر جسمانیست و ارسطاطالیس گفته محبت معشوق زود مرتفع گردد همچنانکه زر مغشوش زود تباه شود پس باید که با خالق و خلق طریق عدالت مسلوک دارد و با هریک محبتیکه حق اوست حاصل کند و به مقتضای آن عمل نماید با خالق لطاعت و طلب مناسبت با او بطریق قربت و با پیغامبران و ائمه ملت بانقیاد احکام و مراعات تعظیم و حرمت و با سلاطین باجلال و مطاوعت و با والدین باکرام و خدمت و با هریک از آحاد ناس برفق و مخالطت و حکما گفته اند که محبت منعم منعم علیه را بیشتر است از عکس چه قرض دهنده و احسان کننده قرض خواهنده را دوست دارند و همت بر بقای ایشان مصروف دارند اما قرض دهنده چون از جهت استخلاص حق خود سلامت قرضخواه خواهد بحقیقت مال خود را دوست داشته باشد بخلاف محسن که محسن الیه را بی توقع منفعتی دوست دارد بلکه ازان جهت که قابل اثر خیر اوست و محسن الیه را این نوع محبت با محسن نباشد

---

۵۱ پدران تو سه اند کسیکه بوجود آورد ترا و کسیکه علم آموخت ترا و کسیکه زوجه داد ترا و بهترین پدران تو کسے است که علم آموخت ترا ۱۲ ۵۲ کسیکه آموخت مرا یک حرف پس تحقیق گردانید مرا غلام ۱۲ ۵۳ ایمان هیچ یکی از شما کامل نمی شود تا اینکه محبوب تر باشم بسوے او از جان او و اهل او و اولاد او ۱۲ ۵۴ هرکه دوست دارد دوستان مرا پس بسبب دوستی من دوست دارد آنها را و هرکه دشمن دارد دوستان مرا پس بسبب دشمنی من دشمن دارد آنها را ۱۲ ۵۵ کسیکه دوست دارد عالمان را پس بتحقیق دوست دارد مرا ۱۲ ۵۶ کسیکه بزرگی کرد عالمی را بزرگ داشت مرا یعنی تعظیم علما بحیثیت علم عین تعظیم حضرت رسالت است صلی الله علیه وسلم ۱۲

بلکہ او بالذات احسان را دوست دارد و محسن را بالعرض و ایضاً محسن جد و سعی در ایصال بہ نفع محسن الیہ نمودہ پس شبیہ بکسے است کہ مالی بمشقت و تعب حاصل کردہ باشد ہر آئینہ آنرا دوست دارد و در صرف آن صرفہ رعایت نماید بخلاف کسیکہ بے مشقتی مالی باو رسد کہ قدر آن نداند و در بذل آن احتیاط مرعی ندارد و لہذا مادر فرزند را دوست تر از پدر دارد چہ مقاسات رنج و تعب در تربیت او بیشتر نمودہ و ہم ازین سیاق است آنکہ شاعر شعر خود را دوست تر دارد و اعجاب او بآن بیش از دیگران باشد و چون محسن الیہ قابل است و او را تعبی در قبول نیست لا محالہ محبت او محسن را درین مرتبہ نباشد پس بنابراین مقدمات محبت محسن محسن الیہ را بیشتر از عکس باشد و بہترین انواع محبت آنست کہ منشاء آن محبت خیر و کمال حقیقی باشد کہ آن لذت عقلی است و متعلق بجوہر نفس نہ بعوارض و از ینجہت است کہ قواعد این محبت از وصمت اختلال ایمن و محفوظ است و سعایت و نمیمہ را بر ساحت آن راہی نیست بخلاف دیگر انواع محبت کہ بزوال سبب زائل شود چنانچہ مضمون آیہ الاخلاء یومئذ بعضہم لبعض عدو الا المتقین شعر بر آنست و این لذت بہ حقیقت وقتی حاصل شود کہ از اکتساب ملکات فاضلہ فارغ گردد و بنفس خود پرداز و میان او و عالم عقلی حجاب بین مرتفع شدہ بمشاہدہ وحدت صرف و حق محض و نعیم ابدی و لذت سرمدی متحقق شود بیت

| | | | |
|---|---|---|---|
| | از علم بہ عین آمد و از گوش بہ آغوش | آن یار کہ در پردۂ اسرار نہان بود | |

و این مرتبہ بلند ترین مراتب کمالاتست و از ینجہت حکما آنرا فوق مراتب سعادات انسانی اعتبار کردہ اند چہ تا مرأت ہستی از آثار قوای طبعی و نفسانی و غبار تعلقات جسمانی صافی نگردد جمال این کمال رخ ننماید و تا سالک از خودی خود کہ العبد منازل و سحق مراحل است نگذرد بساحت وصال نرسد بیت

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | کہ درمیان تو و او بجز تو حائل نیست | بیت | وصال دوست طلب میکنی ز خود بگذر | |
| | تو در گذاشتیم و قدم بیشتر زدیم | | گویند سعد دولت وصل از چہ یافتی | |

و ارسطاطالیس گفتہ کہ چون خدا تعالی کسے را دوست دارد تعہد او کند چنانکہ دوستان تعاہد مصالح دوستان کنند و در اخلاق ناصری می آرد کہ این لفظیست کہ در لغت ما اطلاق نکنند و این سخن ظاہر نیست چہ نظائر آن در کتاب و سنت بسیار است قال اللہ تعالی وھو یتولی الصالحین و حسبنا اللہ و نعم الوکیل بلکہ در حدیث قدسی زیادہ ازین وارد است چنانچہ فرمود فاذا احببتہ کنت سمعہ و بصرہ الی اخر الحدیث و در حدیث دیگر من احبنی قتلتہ و من قتلتہ فعلی دیتہ و من علی دیتہ فانا دیتہ و ہم ارسطاطالیس گفتہ نشاید کہ ہمت آدمی انسی بود اگرچہ عاقبت او انسی است و نہ آنکہ بہ ہمت حیوانات مردہ راضی شود اگرچہ عاقبت او مرگ است بلکہ مجموع قوی را صرف کسب

۵۱ دوستان نزد بعض ایشان با بعض دشمن باشند مگر پرہیزگاران ۱۲ ۵۲ یا در اصطلاح حضرات صوفیہ تجلی صفات را گویند و ہم صفت نصرت آلہی را گویند کہ ضروری کافہ موجودات است و ہیچ اسم موافق ازین اسم نیست مر سالک را ۱۲ ۵۳ مراد ازین ثابت کہ تفصیل آن در حواشی ہمین لطیفہ مسبوق گشت ۱۲ ۵۴ فرمود اللہ تعالی و خدا دوست دارد و کارساز و بندگان شایستہ را و بسندہ است ما را خدا و یاری دہندہ و کفایت کنندہ و نیکو کارگذار نیست پروردگار ۱۲ ۵۵ پس ہرگاہ کہ دوست میدارم او را باشم گوش وے و چشم وی تا آخر حدیث ۱۲ ۵۶ کسیکہ دوست میدارد مرا قتل میکنم او را و کسیکہ قتل میکنم او را پس بر من لازم است دیت وے و کسیکہ بر من لازم است دیت وی پس منم دیت او ۱۲ ۵۷ سخن چینی ۱۲

حیات الٰہی کند چه اگرچه بخشه خرد به همت بزرگ است و به عقل شریف و عقل از همه مخلوقات اشرف است چه او جوهریست مستولی بر همه چیز با امر الٰهی و تحقیق کلام درین مقام آنست که با طباق اصحاب نظر در برهان و اتفاق ارباب شهود و عیان نخستین گوهر یکه بامر کن فیکون بوسیلهٔ قدرت و ارادت بیچون از دریای غیب مکنون لبسه جلی شهادت آمد جوهری بسیط نورانی بود که بعرف حکما آنرا عقل اول خوانند و در بعضی اخبار تعبیر از آن بقلم اعلی رفته و اکابر ائمه کشف و تحقیق آنرا حقیقت محمدیه خوانند و آن جوهر نورانی خود در او مبدع شود را و هر چه از وی بتوسط او صادر تواند شد از افراد موجودات چنانکه بوده هست و خواهد بود ریدا نست و تمام حقایق اعیان را بر سبیل انطوای علمی در حقیقت او مندرج و مندمج بود و هم چنانکه دانه مشتملست بنوعی اشتمال بر اغصان و اوراق و اثمار موجودات در مواد عینی بر تلو همان ترتیب که در ان جوهر مستکن است از مکمن قوت به منظر فعل و از کتم غیب به فضای شهود می آید یمحو الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب و چون سلسله ایجاد بمبادی رحمت رحمانی بموجودات کیهانی یعنی عالم جسمانی که محل تغیر و موطن تبدل است و مظهر فنون تجلیات الٰهی و ظهورات نامتناهی رسید حکمت کامله نظم آن عالم را موکول بجرمی ثابت الذات متغیر الصفات ساخت

| | |
|---|---|
| آن ثابت بقرار انجم به مثابتی | گردان بجنبش ونامستقر جامی |

یعنی فلک دوار گردانید تا بحرکت دوریه او و اوضاع غریبه از قوت بفعل آید و هر وضعی حادثهٔ معین منوط و مربوط بآنست نزاید و هر وقتی از مبدء تقریب حوادث که آنرا عقل فعال خوانند و نهایت افراد عقولست و سایل وجود صورتی جدید در آئینهٔ هیولای عناصر رخ نماید و چون نوبت ایجاد منتهی بمواليد ثلثه شد حکمت حکیم علیم... در وقت کلمته اقتضا چنین فرمود که مجموع کمالات مراتب سابقه در نشاء انسانی که اشرف انواع حیوانات است بسمت اجتماع و التیام یافته... عقل قدسی که مبدء ایجاد بود درین نوع گرامی بصورت عقل مستفاد ظاهر شود تا چون نفس انسانی باین مرتبه متحلی گردد بعالم اعلی که مرتبهٔ عقلست متصل شود و نقطه نهایت بر بدایت منطبق شده دائرهٔ وجود به قوسین نزولی و صعودی تمام و سرانجام گردد بیت

| | |
|---|---|
| این آن سر کوی بد که اول | زانجا بهمه جهان سفر کرد |

پس روشن شد که همچنانکه فاتحه کتاب وجود عقل قدسی بود خاتمهٔ آن نیز عقل انسی است بمنزلهٔ دانه که بعد از انبساط در صور اغصان و شعب و اوراق و سیر در مراتب کثرت و مدارج تفرقه در آخر بصورت جمعیت شعار وحدت کردار اولی ظاهر شود و سر این سیر دوری که در جمیع مراتب موجودات از روحانیات و جسمانیات و علویات و سفلیات ساریست در افلاک که رابطهٔ نظام عالم اجسام اند بصورت حرکت وضعی ظاهر شده

۵۱ حقائق اعیان یعنی حقیقت های ذاتها مانی اعیان که جمع عین است بالا مذکور شد مختصر مراد ازین صور کائنات است در علم جناب باری و حقایق جمع حقیقت است و حقیقه جملا شیا ذات واحد است اما یافت طور حقیقت واحد را از شهود هر شے حقیقت آن شے گویند لهذا بافت اطوار حقیقت واحد را از شهود اشیا کثیر حقائق خوانند پس مراد از حقائق اعیان شهود نسبت هر عین ثابت است که بذات واحد دارد ۱۲ ۵۲ محو میکند خدا انچه میخواهد بحکمت خویش و نزدیک اوست اصل کتاب که لوح محفوظ است ۱۲ ۵۳ مراد ازان حیوانات و نباتات و جمادات است ۱۲ ۵۴ بزرگ شد قدرت او و باریک شد حکمت او ۱۲

و در اجسام نامیه بحرکت مقداری نموی و ذبولی و در نفس ناطقه در طی حرکت فکری و انهمه بحقیقت ظل حرکت حبی ذاتی است که در عرف اساطین ایمه ذوق و شهود آنرا التجلی لذاته علی ذاته میگویند۔ نظم

| | |
|---|---|
| از خود بخود آن یار گران مایه سفر کرد | هم عین سفر بود و هم او حاصل فی العین |
| نی نی سفری نیست درین ره بحقیقت | از عین شهود تو اگر دور شود غین |

و حکما گفته اند که مردم بعضی به نجابت فطری و طهارت اصلی از ملکات ردیه مجتنب باشند و این طایفه نادر اند و بعضی بنا بر آنکه بفکر و رویت بر دارت زوائل مطلع شوند ازان اجتناب جویند و ایشان متوسط اند و بعضی بوعید و تهدید و خوف عذاب و رجای ثواب از شرور احتراز کنند و ایشان اکثر اند و طائفه اولی اخیار بالطبع اند و طائفه ثانیه اخیار بتعلیم و طائفه ثالثه اخیار بشرع و شریعت نسبت باین طائفه مانند آب نسبت باکسیکه او را طعام در گلو گیرد و اگر بشریعت متادب نشود همچنان باشد که کسی را آب در گلو گیرد و در انجاح او هیچ حیلت متصور نباشد و شکی نیست که طائفه اولی اشرفند و این مرتبه ابرار و انبیا است و ازینجاست که حضرت رسالت پناه صلوات الله و سلامه علیه در شان صهیب که یکی از اکابر صحابه بود فرمود نعم العبد صهیب لو لم یخف الله تعالی لم یعصه نیکو بنده ایست صهیب که اگر فرضا او را ترس خدا تعالی نبودی همچنان به معصیت اقدام ننمودی و این محبت که نگارش رفت نهایت مراتب عشق است و کمال مطلق و ذروهٔ مقامات و وصلان و غایت مراتب کاملان ست

| | |
|---|---|
| عشق است هرچه هست بگفتیم و گفته اند | عشقت بوصل دوست رساند اگر براست |

کاتب الحروف گوید که بهمدرین مضمون است شعر بعضی از ارادتمندان حضرت خداوند نعمت مرشد برحق ـ

| | |
|---|---|
| عشق اول عشق آخر عشق ظاهر و بطون | عشق ہی سے تو بنای ہر در و دیوار ہے |

جامی فرماید

عشق مفتاح مخزن جود است
هرچه بینی به عشق موجود است
هیچ جنسی ز سافل و عالی
نیست از عشق و حکم او خالی
حق چو بر خویشتن تجلی کرد
یافت خود را دران تجلی فرد
ویرا ذاتی بوصفهای کمال
متصف در حریم عز و جلال
وصفهای همیشه لازم ذات
کسب کرده ز وی بقا و ثبات
هرچه دارد ز نام غیر نشان
نیست خلقش در اتصاف بآن
چون وجوب وجود و قدس قدم
بی نیازی ز عالم و آدم
آنکه دارد ز علم و دانش کام
نهد آنرا کمال ذاتی نام
لیک در ضمن آن کمال دگر
دید موقوف بر ظهور اثر
پیش اهل شعور دانائی
لقب آن کمال اسمائی
وان ظهور حق است در اطوار
مختلف در خصائص و آثار
پس ظهور و تصورات ظهور
کش بآنها بود شعور و حضور
وین ظهور و شهود را دانا
می شمارد جلا و استجلا
حق چو حسن کمال اسما دید

۵۱ ملکات جمع ملکه بمعنی قوت حصول شئے ۱۲

آنچنانکه شمس نهفته نپسندید
خواست تا در مجالی اعیان
فتنهٔ عشق و عاشقی برخاست
نیست چون فیض نور هستی یافت
نسبت جذب عشق شد محکم

خواست اظهار آن کمال کند | عرض آن حسن و آن جمال کند
سرّ مستور را و رسد میان | چون زحق یافت انبعاث نخوست
نیست با هست عشق در پیوست | نیست زان عشق نقش هستی بست
روی بهست بمنبع او تافت | سایهٔ و آفتاب را با هم

انتهی و نیز نقل است که چون جمیع اہر ارواح را از کان کن بوتهٔ قیلون در آوردند آتش عشق برایشان تافت و گدازش نهان در نهاد هر یک پدید گشت بقدر استعدادیکه در اصل فطرت با ایشان همراه بود از هر جوهری خلاصه حاصل آمد که الناس معادن تا تو از کدام معدنی نقره یا زر یا مس یا آهنی

آلوده اگر درین ره آئے
یعنی نه از خود این کم و بیش

از بود کجا بود رہائے | بگذار درون بوتهٔ خویش
تا از آتش خود چو باز رستی | معلوم تو گردد آنچه هستی

آنکه بقدر بوته ماند ناپاکست و هنگه گفت هی لا عن فی النار او را چه باک است آتش دوزخ بر آنکس افروخته که بآتش عشق نسوخته ۵

چو در آتش عشق شد منزلم | دل دوزخ آتش گرفت از دلم

عاشقان امین آسمان و زمین اند امین جز این قوم نیند زیرا که دیگران میان خلق و حق اند دوزخ جز این قوم را نگوید که جز یا مومن فان نور کا طفا لهبی عاشق بیچاره تا ابد سوخته است زیرا که آتش او از ازل فروخته است آتش دوزخ بیگانه را سوزد و آتش عشق یگانه را از آن آتش بوی دود آید و ازین آتش بوی حلوا آن آتشے است که تجزی بها کل لقوز و این آتشی است که آنس من جانب الطور این آتش و خاصیتی است که همه خلق زر کند کیمیا بشرط آنکه نخست همه زر را خاک کند ما زین کان اگر زری طلبی نخست زرگری را طلب کن که دمش آتشے است و آتش او را دمی نباشد ۵

اے خواجه چو زر پاک نداری نخرند | در دیده مکن سکه که آبت ببرند

هر که از آب و خاک دست ندارد اقتدا بد و مکن که آب و دست ندارد بنه آب و خاک که در کتاب طهارت است آن آب و خاک که هستی اوان عبارت است محراب عشق و امام باز دهی نیست آنکه در عقب نیک و بد گند امی است امام نیست ۵

قیام و قعده و تکبیر و نیت

نماز خلق تسبیح و سجود است | نماز عاشقان ترک وجود است
همه محو است در عین معیت[۵۱] | کم و بیشی که در بنیاد دین است

صلاه در ده صلوٰة قامت نیست قبله صورت بیت الحرام و قبله معنی بیت المعمور عشق را قبله الیست ازین دو جهت دور عاشقان صادق مجاوران این حرم اند نه چو هر طائفه بیک طواف محرم نه اصحاب صفه درین صف چون بنیان مرصوص اند که از اول قدم بطهارت ازلی مخصوص اند ۵

[۵۱] معیت مراد از ادراک معانی آیهٔ کریمه و هو معکم اینما کنتم است یعنی حق تعالی با شماست ذاتاً و صفةً هر جا که باشید چرا که مخلوقات آثار و افعال، اسمائی صفات اند و اسما و صفات لازم ذات و ذات اسما و صفات را لازم پس درینصورت معیت آثار و افعال اسما و صفات با ذات و معیت ذات با اینها ثابت شده این معیت با جمله مخلوقات است الا اینکه بشر بوجه ضعف ادراک نمیشود و در اینجا مراد همین ادراک معیت است [۵۲] مراد از آن خانه الیست در آسمان برابر کعبه شریفه و آن مسجد ملائکه است علیهم السلام کذا فی الکشف

| | | |
|---|---|---|
| بگویم اگر می توانی شنو | که تحقیق از قول ابعهدی چه بود | که یعنی شما عهد را مشکنید |
| پس انگه درین بزم رامش کنید | چو اول بلی گفتی ای پر بلا | همان یاد کن در خیال و بلا |
| تو یک عهد خود گر بجا آوری | سر شه فلک زیر پا آوری | در شریعت یک آید بهست پنج وقت |

نماز توان گزارد اما در طریقت بده غسل یک نماز بوقت توان گذارد شرط آن جامه پاک است و شرط این جان پاک آنجا دست بر سینه نهند اینجا پای بر سر طهارت ظاهر چیست شستن اندام و طهارت باطن چیست گسستن این دوام صلوا الصلوة مودع حدیث صاحب شرعست یعنی اصل را باش چه جای فرعست شریعت متابعت اوست و طریقت مبایعت با او هر که پای در راه دین نهد باید که دست بدو دهد هر کی سر و پا را این دست نداده ۵

| | |
|---|---|
| مقیم کوی تو گشتم که استان ایاز | نبز داهل حقیقت مقام محمود[۱] است |

اگر ترا پرسند که میان شریعت و طریقت چه فرقست بگو که شریعت موی و طریقت فرق است عزیز من میان مرد و زن فرقیست در موی اما درین معنی فوقیست سوی در موی آن فرق را همه کس به شانه داند و این فرق را کسی جز ایشان نداند ۵

| | | |
|---|---|---|
| | ایا در خواب غفلت خفته برخیز | ازین غولان مردم خوار بگریز |
| که دل را گفتگوی دیو و مردم | بود چون زهر مار و نیش کژدم | منه چشم خرد در زهر خس آخر |
| رسول الله ترا رهبر بس آخر | حدیث نفس و تن زرقست و تزویر | ز جان و دل رکاب مصطفی گیر |
| محمد آنکه محمود است شرعش | شده مغز حقیقت اصل و فرعش | این جماعت ما که سر بر حقیقت داده |

اند نخست خط شریعت بر سر نهاده اند هر که چون نقطه برین حرف نیست همه را انگشت عیب بر حرف اوست و هر که چون حروف درین کلمه جمع نیست همه را سخن در صرف اوست ۵

| | |
|---|---|
| خط او را هر که در گردن نبست آزاد نیست | خطه کز خطبه او سرکشد آباد نیست |
| نامه تحقیق را بی مهر او عنوان نشد | خامه توحید[۲] را بی مهر او بنیاد نیست |

قدوة الاصاغر والاکابر آلجامع بین علمی الباطن والظاهر جانشین مصطفی حضرت شاه مجتبی قلندر عرف شاه مجا قدس سره در مثنوی مصنفه خود میفرماید ۵

| | |
|---|---|
| هر دلی کز عشق یزدان زنده شد | از حیات[۳] معنوی پاینده شد |
| از حیات معنوی گر بو بری | |

[۱] مقام محمود بمعنی درجه اعلی از حسنات در لغت و نام مقامی است که آنحضرت در شب معراج آنجا رسیدند و این مقام خاصه مقبولیت مطلقه است که مستلزم محبوبیت مطلقه است بهمین وجه این مقام مخصوص به پیغمبر ماست صلی الله علیه وسلم و بطفیل آنحضرت اولیاء امت را نیز میسر می شود و مراد از ایاز اینجا معشوق مجازی است و معشوق مجازی حضرت حق ذات محمدی است صلی الله علیه وسلم که آستان او مقام محمود است و مراد از کوی اینجا راه عشق است پس اولیاء امت چون بمقام محمود میرسند در کوی عشق مقیم می شوند و بر آستان معشوق مجازی سر می نهند اینست مفاد شعر مندرجه متن که در قلب کاتب الحروف خطور کرد ۱۲ [۲] توحید در لغت بمعنی یکی گردانیدن و خدای عزوجل را یکی دانستن و در اصطلاح حضرات صوفیه ذات بحت را مع جمع و فرق یکی دانستن و خود در او گم کردن و با وی یگانه ماندن و دانستن ۱۲ [۳] حیات معنوی حیات بمعنی زیستن و زندگانی و مراد از حیات معنوی اینست که سالک بذریعه ریاضت و مجاهده مصداق موتوا قبل ان تموتوا گشته باشد و دل خود را بعشق معشوق حقیقی زنده داشته از فوائد حیات ظاهری سروکار خود بر دارد ۱۲

از درخت معرفت[۵۱] هان برخوری
رو درخت معرفت در دل نشان
تا مگر یابی نشان از بی نشان (یعنی از حق ۱۲)

بی نشان را کس نیابد از نصوص
هم نیابد از فتوحات و فصوص
عمر را ضایع مکن در گفتگو

گفتگو چون پرده های تو بتو
پرده هاے تو بتو در دم بسوز
تا به بینی روی آن فیروزه روز

هر که روی یار در دنیا ندید
هم نه بیند او به عقبیٰ ای مرید
جهد کن تا تو بچشم[۵۲] دل عیان

روی یار خویش بینی در جهان (اشاره بسوی آیهٔ کریمه من کان فی هذه ۱۲)
تا به بینی یار را هر سو عیان
بی دلیل و بی اشارت بی بیان (کوشش)

آنهمه علم ز تعلیم[۵۳] حق است
نی ز جد و جهد نی از لقلق است (ظاهر است ۱۲) (گفتگوی فضول ۱۲)
جد و جهدم بود بهر روی یار

نی ز هر علم رسمی گوش دار
علم رسمی رهزن هر سالک است
این عقیده حنبل و هم مالک است (رح)

هر که او در بند قال و قیل شد (ظاهر ۱۲)
همچو فرعون غرق اندر نیل شد
کیست فرعون آنکه او خود را ندید

کیست موسی آنکه از خود وارهید (قید)
بند دین محکم ترا از بند حدید
الحذر ای هان ازین قید شدید

دیدهٔ یعقوب بیند روی او
خویش را قربان کند بر بوی او
گریه و فریاد کن یعقوب وار

تا ببوی رسد از هر دیار
بوی یوسف سرمهٔ یعقوب بود
زان بصر در دیده هایش بر فزود

یوسف کنعان نهان در چاه دل
تو همی جوئی ورا در آب و گل (ای او را ۱۲)
جان فدای یار کن در هر قدم

تا ببو گردد عیان سر قدم
چون بجنبش آمده این بحر جان
صد هزاران موج گشته زو عیان (ظاهر ۱۲)

ما و من پیدا شده زان موجها
بل از و پیدا شده صد موجها
موجهایش عین بود و غیر شد

از یکی مسجود دیگر دیر شد
بحر جان محفوظ از امواج بود
پاک ترا از مال و ملک و تاج بود

از سر دیوانگی گویم سخن (بجنونانه ۱۲)
زان نه فهمد در جهان کس حرف من
گاه حرفم پست باشد گه بلند

صد زبان بهتر به نزد هوشمند
هیچ ذره چه نهان و چه عیان (پوشیده ۱۲) (ظاهر ۱۲)
نیست غافل یکدمے از سر جان

سر جان بر هر کسے مکشوف نیست
کشف او بر هیچ شی موقوف نیست (کشایش ۱۲)
جمله عالم در حجاب اندر حجاب

در نه دلبر اظهر است از آفتاب
هر که نفس خویش را بشناخته
غیر را از دیده ها انداختہ

غیر چون از دیده ها بیرون شود (مکشوف ظاهر ۱۲)
هم درون و هم برون بیچون شود
کس بچشم سر ندیده سر حق

کس نشد محرم ترا در اق سبق
صد کتاب و صد ورق در نار کن
سینه را از عشق او گلزار کن

---

[۵۱] معرفت در لغت بمعنی شناختن یعنی ذات را ذات و صفات را صفات بازذات را باصفات و صفات را باذات شناختن و در اصطلاح معرفت گویند و این بر سه قسم است معرفت عقلی معرفت علمی معرفت کشفی معرفت عقلی آنست که از عقل بغیر دلائل عقلیه حق تعالی را شناسد چنانکه معرفت فلاسفه وغیره است و این ناقص است چراکه عقل مشوب بوهم ناقص است و حادث و حق تعالی قدیم و کامل است ناقص حادث قدیم کامل را شناختن نمیتواند همین وجه معرفت شان ناقص است و معرفت علمی آنست که حق تعالی را با دلائل عقلی و نقلی شناسد و معرفت کشفی آنست که سالک با نفس خود مجاهده کند سلوک تمام شود و واصل شود و حق را از حق شناسد و این معرفت از همه افضل است و این موقوف بر عنایت حق است ۱۲ [۵۲] چشم دل در لغت بمعنی مشهور و در اصطلاح حضرات صوفیه لطیفهٔ ربانی روحانی است و او حقیقت انسان است و مدرک و عالم و عارف و عاشق و مخاطب و معاتب همونست هر که دل را دریافت خدا را دریافت و هر که بدل رسید بخدای تعالی رسید دل منظر خدا و مظهر جلال و جمال کبریاست و منظور لطف الٰهی و صفت مدرکیت دل همین مراد از چشم دل است و آنرا گوش دل هم میخوانند حسب موقع و محل ۱۲ [۵۳] تعلیم در لغت بمعنی کسے را آموختن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آموختن حقائق و عرفان شیخ مر مرید را و حق مر سالک را ۱۲

هم گل و گلزار و هم بوی توئی
آدمی همچون مگس و صبا شد
قید تن گشته سبو مر بحر را
شاه گردد مفلس بی مایه
انتهای سرمد گوید ۵
صد بار اگر شود مرادت حاصل
دارند این ست ۵
اور سے حکم ہے کہ مانگ مراد
یہی پایان نامرادی ہے

رخت بیرون کن ازین ملک وجی
هست انسان بحر نور ذو المنن
قید تن کرده نموم بحر را
ای دریغا ای دریغا ای دریغ
سرمد غم عشق را بشادی ندهی
زنهار ز دست نامرادی ندهی
عاشقی کان نامرادی ہے
ہمسے فرمان نامرادی ہے

هر یکی را ملتمس چون قند شد
اگرچه گشته چون محبوس در قید تن
گر بنید از دو همای سایه
هست خورشیدی نهان زیر میغ
در دی اگرت رسد بشادی ندهی
حضرت الیشان ہمدرین معنی عزیے
عشق دوکان نامرادی ہے
نامرادی کی بھی طلب نہ رہے

می‌فرمودند که مراد از نامرادی مطلوب غلبهٔ سلطان حضرت عشق است
که چون بر کشور دل هجوم آرد و در اقلیم دل سکهٔ خود جاری سازد چنان از همه معطل کند که از یاری یار هم خبر
داری ندهد تا بمشاغل دیگر چه رسد چنانچه منقولست که یکی عاشقی را پرسید که در چه کاری گفت چهل سالست
که مباشر هیچ شغل نگشته ام و با اینهمه تعطل فراغت سر خاریدن ندارم قطعه

چنان بفکر تو مشغولم و ز خلق ملول
همان حکایت شمع است و عشق پروانه

که نیستم سر پیوند خویش و بیگانه
نه راه بازگشتن نه روی برگشتن

حدیث شوق من و آن زندگی دیدن تو
ز غیر خویش ملول و بخویش پروانه

حکایت یکی مجنون را گفت با اینهمه مال و جمال که لیلی راست کجا به بینوائی و شکستگی تو سر فرود آورد
و ترا شایستهٔ مصاحبت و درخور مواصلت خود شمارد برو آزاد شو که آفتاب هر ذره نگزیند و گدا
بر تخت کمتر نشیند قطعه
هم از سر طریق بروز دد باز کش

با شیر پیل را نبود مهر و دوستی
پای طلب که نیست بمقصود دست رس

طاوس کی کند هوس صحبت مگس
مجنون گفت که مرا کار با عشق
باختن است او داند و شغل معشوقی خویش ۵

شبی سر بسر جمع پروانه
بدو شد چو نزدیک پایش بسوخت
بدو گفتم ای محنت اندوخته
کز و نیست جز سوختن حاصلی

همی بود در کنج کاشانه
درافتاد بیخود ز بالای شمع
پر و بال خود در وفا سوخته
بر و جان خود را از غم باز خر

زمانی نظر بر سر شمع دوخت
همی زد روان بوسه در پای شمع
چه ورزی چنین مهر سنگین دلی
وگر بیش آئی بسوزد دگر

ف ۵ نامرادی در لغت بمعنی بی مرادی و در اصطلاح حضرات صوفیه نامرادی عبارت است از مقامیکه سالک را در آن هیچ خواستی و ارادتی نماند بلکه ارادهٔ وی عین ارادهٔ حق و رضای وی عین رضای حق گردد یعنی بشریت وی بالکلیه مرتفع شود و خود را عین حق داند و خود هویت حقه چنان گم گردد که علم یافت خود را فراموش سازد ۵ گم شدن در گم شدن دین منست + نیستی در هست آئین منست + از همین مقام است و اشعار مندرجهٔ متن هذا مصنفهٔ حضرت صاحب المناقب خصوصاً شعر ثالث هم از همین مقام بهمین عین مراد است ۱۲

بنالید بیچاره از درد خویش | همی گفت دارم دلی سخت ریش
بود آگه از خویش صاحب نظر | سراعشق کرده ست بی پا و سر
دلم اختیاری اگر داشتی | مرا در چنین سوز نگذاشتی
منم عاشق از من تو اصنع نکوست | که معشوقی و سرکشی خوی اوست
دلم پر ز مهر و سرم پر وفاست | ز سر تا قدم گر بسوزم رواست
گرت چشم بند داز و در غمی | کشند در کمند غمت همدمی
نشیند ز دل گرد بر دامنت | فتد آتش عشق در خرمنت
بدانی که پروانه را حال چیست | چرا شمع را زار باید گریست
ولیکن تو این غم کجا دیدهٔ | که عشق و محبت نورزیدهٔ
بهری دلت چون نشد پای بست | مرا گر ملامت کنی جای هست
بگفت این و در پای شمع اوفتاد | بهر دو پر و بال تا جان بداد
دلم خون شد از درد آن ممتحن | همی گفت هر آئینه با خویشتن
که ای بی وفا کم ز پروانهٔ | بجز راه تو زین در بیگانهٔ
وگرنه برین لاف مردی مزن | رها کن به صاحبدلان انجمن

حکایت دوستی گفت سی سال است که ظاهر و باطن خود را بمعاملات شایسته بیاراستم تا در دلم افتاد که کارے کرده ام و نامی بر آورده شبی از مکاشفات بصفی از ملائکه رسیدم با جمعی مخلوقات گفتم شما چه کسانید گفتند ما محبانیم صد هزار سال است تا خدای تعالی را می پرستیم در دیدت یا دغیر او در ضمیر ما نگذشته است من چون این سخن بشنیدم از ارادت و محبت خویش خجل گشتم و از تصور خود توبه کردم و عذر خواستم و اعمال خویش را تمامی بعاصیان بخشیدم و بر گناهگاران نثار کردم ؎

پایهٔ خویش نگهدار و مکن دعوی عشق | کشور عشق بایشان نرسد نادانی
لایق کام و دهان خضر است آب حیات | به سکندر نرسد جز شرف سلطانی

حکایت یکی از مشایخ حکایت کرد که بر توکل در بادیهٔ میرفتم نالهٔ دردمندی بگوشم آمد بر آواز او برفتم جوانی دیدم با چهرهٔ چون آفتاب و طرهٔ چون مشک ناب مرقع بر خود پاره کرده و از سر تا قدم در خاک و خون غرقه گشته چون آن از دور مرا بدید گفت ای شیخ من ندانستم که از وجز دردسے و رنج بیرونی بمن برسد بگفتار صوفی بیهوده شدم و خود را در کمند بلا انداختم گفتم ای پسر این چه صورت است که واقع گشته است و این ماجرا از کجا برخاسته گفت با دوست عهدی کردم و عهدش بشکستم تیرے بر جگرم زد و در خاک و خون بگردانید در هر ذره از خاک و خار بادیه آوازی بر آمد که بکشتی این سگ را که بیوفا گشته است گفتم آن چه بود گفت شرط کردم که صحبت من جز با دوست نباشد که رفیق سفر غیر او نه آمد ترا احساس کردم باطنم را انس ظاهر شد جراحتم آمد ؎

دیده را بردوختن از غیر شرط دوستی است | پا نبه یا سر بکوی شان چشم از ردی دگر
هر کرا در عشق بازی نیست صادق بود | غیرت معشوق بیش از غیرت عاشق بود

فائده نشنیدهٔ که محبوبی محب خود را چه گفته است ؎

ای دوست نظر بر مهره و ماه مکن
جز رغبت و عشق یار دلخواه مکن
گر عاشق مائی نظر از غیر بدوز
جان می کن و هیچ غصه و آه مکن

حکایت بزرگی گوید که عابدی دیدم در کنج عزلت گفتم چرا به صحبت اهل دل و مجالست اصحاب معرفت رغبت نمی نمائی گفت اگر حلاوت وحدت بدانی صحبت نفس خود نیز تلخ شماری گفتم جماعت را در عبادت[1] اثر بسیار است عابد گفت شنیده که وحدت سر جملهٔ عبادتهاست گفتم کمتر فائده که در تنهای یافتهٔ چیست گفت راحت از مدارا با مردمان و سلامتی از بد ایشان گفتم بیدلی ادراک حلاوت انس کند گفت چون وقت صافی شود و معامله خالص گردد گفتم صفای وقت کی باشد گفت هرگاه که خاشاک بشریت یکبارگی بر آتش محبت سوخته گردد

الانس[2] بالله لایحویه بطال ولیس یدرکه بالحول محتال والآنسون رجال کلهم نجب وکلهم صفوة الله عمال

هست مجروح ناوک عصیان | هر کرا همدمیست در خلوت
در دل هر که انس طاعت نیست | چه عجب گر سر جماعت نیست

حکایت ذو النون مصری نزدیک بعضی از محبان رفت دید که در بلای عظیم مانده و به محبتی قوی گرفتار گشته گفت هر که الم زخم محبوب احساس کند محب نباشد گفت هر که بدین فضیلت خود را شهرت دهد محب نباشد گفت هر که از زخم محبوب لذت نیابد محب نباشد مبتلا گفت استغفر الله تعالی

آسایش جانست و شفای دل رنجور | هر جور که از دلبر شیرین حرکاتست
از تیغ دلارام بود زخم چو مرهم | زهر از قبل دوست همه آب حیاتست

نقل است از بشر حافی رحمه الله که در بدایت ارادت بعبادان رفتم دیوانهٔ اعمی را دیدم بیهوش افتاده گرد و غبار راه بر سر و رویش نشسته مورچگان گوشت از روی او می کندند و مگسان خون از تجاویف وی می کشیدند دلم بر وی رقت آورد بنشستم و سرش در کنار بگرفتم و خصمان از وی دور کردم با خود آمد و گفت کدام فضولی است که در میان معاملهٔ من و محبوب من می آید و نعره زد که اگر مرا پاره پاره کند جز افزونی محبت و زیادتی دوستی از من هیچ نخواهد دید و این دو بیت بخواند

بذات پاک توای دستگیر بنده نواز | سزای رحمت و انعام و لطف و جباری
که جز وفای تو در خاطرم نخواهد گشت | گرم بارهٔ ازین پاره پاره برداری

بشر گفت تا این حالت مشاهده کردم بر هیچ معامله که میان بنده و پروردگار او بود دیگر اعتراض نکردم و هیچ کار او را انکار نه

دامن از شوریده حالان در مپیچ | هر کرا آشفته بازاری بود
خانه کی شاید که باشد منتظم | گنج در ویرانه بسیاری بود

و فی الحقیقت عاشق را صحبت غیر زهر قاتل است مرد این راه بحق آویخته نه که با خلق آمیخته محرم این حرف در آتش افروخته به که با این آتش نیفروخته حکایت پیری پسر خود را ازین راه تلقین میکرد و پسر گفت ای بابا اول این باب چیست پدر گفت

۱ عبادت در لغت بمعنی بندگی کردن و پرستیدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از غایت فروتنی نمودن در عبادت و این برای عوام الناس است یعنی مراد از عبادت بجا آوری اوامر و اجتناب از نواهی با تذلل بطمع جنت و خوف دوزخ و اینجا همین عبادت مراد است اما آنچه محققین صوفیه نوشته اند اینست که مراد از عبادت عرفان است و در آیه شریفه و ما خلقت الجن و الانس الا لیعبدون تفسیر کرده میشود که الا لیعرفون یعنی نه پیدا کردیم جن و انسان را مگر تا که عبادت کنند یعنی عرفان حاصل سازند ۱۲ ۲ محبت خدا را اگر دریافت نمیکند مرد کاذب نیست که ادراک کند آنرا بتوانائی مرد حیله جو و محبت کنندگان مردانند که همه با معشوق گرفتار اند و جمله برگزیدگان خدا اند و عاملان بر خیر ۱۲

ای جان با بلاء الخلق جانبا هر چه غیر اوست تکیه مکن بران چون شکر مخوری مگس بران ٥

نزدیک خود آئی و نه همه دور
آن کس که نرفت زنده در گور
بگریز ز خلق کاندرین دشت
انیست نشان سعی مشکور
میلی که کنی بخلق میل است
از گرگ بدین صفت رهد گور
آگاه نشد ز مردن نفس
کان چشم دل ترا کند کور
پسندیده کا خلق کجا از نیکا نست

نسبت هر سنگی که رخنه شود نی کانست انچه خلق از تو بیند تو آن نه زیرا که در اصل شکر می نه آن نه عام را حسیبی است که هر خسی در وی عزیز است صراف داند که نقره به از ارزیز است عاقلا هیچ هستی را ببر تا تنها لب بر بار کنند خلق را از پیش بردار تا ترا بر دار کنند ٥

از در جاهلان بی خرد است
اگر به بینی بدیده تحقیق
هر قبولی که مرد این ره را
بخدا کان قبول بی خرد است

عشق مرغی است و ملامت خلق بالش از بیخبران ادبار و اقبالش این هر دو حال از ان بر تو میگذرد تا زیادت و کم راز یادت ببرد تا بجود نرسی دل ازین هر دو فارغ نیست تا رسیده که خواب پریشان بیند واجب نیست که خود را از ایشان بیند عاقلا چون مرد نه خود را چه رسوا کنی تا چند از خر مردمان جرس داکنی ٥

در ره عشق باش مردانه
بگذر از گفتگوی مسکسان
ورنه چون مرغ می شمر دانه
مرد ره را چو عشق در خیزد
چند باشی عطا و منع کسان
رد و قبول از میانه برخیزد

تخلقوا باخلاق الله چیست بی نشانی هیچ خار بر کن اگر سر می نشانی ٥

چو بر عکس میگردد این جا عبارت
درستی درین ره شکست تو آمد
به بین کز کجا کرد مت این اشارت
که اول خرابیست انگه عمارت

دنیا پرستان ازین حرف در غلطند همچو خر در خاک از ان می غلطند من کان فی هذا اعمی فهو فی الآخرة اعمی در شان کسی است که ندانست این معما ٥

کور دیگر آن بود که در دنیا
نشنید و نگفت ازین معنی
صفت اوست در کلام الله
ان شر الدواب عند الله

نظر خلق در ظلمت و نور است جوش آن طوفان از این تنور است عاشق را همه خلق دیوانه خوانند و خود را هشیار خرگوش همه را خفته داند و خود را بیدار ٥

که در هر دو عالم ترا کس ندید
نگه دار خود را تو از چشم خویش
اگر هیچ واقف شوی زین نفس
که ندامت از ناخن تست ریش
تو خود را مبین گر توانی شنید
ازان برتری کو نماید بکس

عاشق را مگوی که از رد خلق نقصانست هر قبولی که از قبل ایشان بود نقص آنست هر که او محسود اقران نشد حقا که مرد صاحبقران نشد اگر چه چراغ تست افروخته لطف اوست ترس از انکه یریدون لیطفئوا ٥

رد خلقت راحت آمد صحبت ایشان الم
روی کاغذ را چه حاصل جز سیاهی از قلم

عاشق را روشی است که هیچ آفریده گردش نه بیند مگر در گردش احوال تا از کدام چمش بر آرند یا در کدام

طرف خمش دهنه آنجا بر صفت که موصوف شود هر آئینه در هر آئینه عکس آن یقدر نسبت بتابد از ان قدر پایانش نیز نتوان دانست که تحقیق او کی توان دانست ٥

| | | |
|---|---|---|
| زانکه پایانش بر سر جان می رود | عاشق از خود نیز پنهان می رود | |
| گر برنگ خویش بیرون تاختی | بنده را از حق کسی نشناختی | |

او بپائی تخت قبادی درین باب گفته اند اگر دریابی ٥ (در دستان من زیر قبای من اند)

| | |
|---|---|
| یقین میدان که آنکه تندرستی | تراچون از تو بستانند رستی |
| قبول ورد آنجا می خراشد | که مرغت پای بند دام باشد |
| تراگر نیک و بد یکرنگ بودی | کجا پروای نام و ننگ بودی |

بزرگان گفته اند که شهرت آفت است و خمول (گمنامی) راحت اما چنین میدانم که هر دو آفت اند آنقوم را که پای بند این دو صفت اند زیراکه در شهرت دیدن خلق است و در خمولت دیدن خود دیدن خلق نیک سهل ست اما دیدن خود نیک جلست رسیده را پرسیدند که این قدم بچه یافتی گفت انچه من یافتم از خلوت در انجمن[1] یافتم ٥

| | |
|---|---|
| گرت دایه (خواهش) این قدم در سراست | همین یک حکایت ترا رهبر است |
| هنوزت گرفتار دارد شکی | گرت نیست بازار و خانه یکی |

حکایت شنیدم که دیوانه بر شیری نشسته بود و ماری در دست گرفته در میان بازارے درآمد گوشه نشینی بود این قدح (ای پیاله شراب عشق) نوشیده و از چشم خلق پوشیده در هر دو کون (جهان) مکانی نداشت اما در ان بازار دکانی داشت چون دیوانه بدو رسید گفت ای نارسیده بر سگی نشستن لاف (دعوی) بیباکانست و کرمی را بدست گرفتن خلاف بی باکانست اگر از خود رسته و بخود نرسته ساعتی چون ترازوی سنگ خود با خود وار و در میان دو پله چون عمود (ستون خانه) راست می باش ٥

| | |
|---|---|
| بنشین پس کار خویش بنگر | دخلی کم و خرج بیش بنگر |
| گردی نکنی تو گرد خود گرد | گر دیو (شیطان) مسخر تو گردد |
| گر شهرت خلق آرزو گردد | زین هر دو چه حاصل تو گردد |
| که حاصل (آمدنی) بود نوزده خرج بیست | بهر آن روزگارت (بهادری) بباید گریست ٥ |

## حکایت منظوم

| | |
|---|---|
| پروانه گفتم که ای تیره (تاریک) روز | ندارت سر شمع محفل فروز |
| تو در دل از و آتش افروخته | دل او بجائی دگر سوخته |
| برو در کش (خیال) از دست غم درد درد | دگر گرد سودای مویش مگرد |
| بمن گفت پروانه کای نیکخواه | مراگم شد از عشق او ردی و راه |
| اگر من ز دست غم آزاد مے | درین دام غم خود نیفتادمے |
| چو او را بدرد دل من رضاست | گرم بر بسوزد و گر سر رواست |
| شود کار عاشق اگر بے نظام | چه باشد چو معشوق باشد بکام (خوشنودی) |
| من از غیر او دیده بر دوختم | سرو پای خود در وفا سوختم |
| همینم توقع ازین جست و جوست | که گویند این کشته روی اوست |

حکایت بزرگی حکایت کرد که در دیر (بتخانه) هرقل (بادشاه روم) تبفرج (سیر کردن) مجانین (جمع مجنون) رفتم جوانی خوبصورت را دیدم دست و پای

[1] مراد از خلوت در انجمن آنست که اندرون دل با خدا مشغول باشد در جمیع حالات خود در خوابیدن و کلام کردن و خوردن و نوشیدن و رفتن و درین مگر یعنی قوت راسخه بهم رساند انتهی

او مقید و مسلسل بسته به ستونی باز نهاده با خود حرکت نمیکرد سلام کردم جواب گفت پرسیدم که حالت چگونه است گفت **قطعه**

| | | |
|---|---|---|
| هر مرد که بعهد و محبت وفا کند | زندان و عشق و غربت و رنج دوستان | دانی که محنتی و بلائی بود عظیم |
| | با این همه مشقت و شدت بود کریم | |

گفتم از کجائی گفت از شهر سرمن رای گفتم ترا چه افتاده است که در بند گرفتار گشته و چنین ضعیف و نزار شده گفت عاشقی مظلوم بلا در غربت با غم فرو از مشاهده احباب محروم **قطعه**

| | | |
|---|---|---|
| مرا با هر سر موی از دا فتاده پیوندی | دلی دارم گرفتار خم زلف دلارامی | پری روئی ملک خوئی سهی قدی نکونامی |
| و زو خرسند میگردد دل تنگم بپیغامی | بهر موی سر زلفش نهاده بر رهم دامی | بجالی از من مسکین نمیگردد دلش خرسند |

مرا صحبت او خوش افتاد ساعتی بنشستم و در احوال او تاملی میکردم گفت شمارا باور شد که من گفتم مظلومم گفتم الله اعلم در خشم شد سنگی نزدیک او بود در ربود تا بر من زند مگر بگریختم بخندید و گفت شکایت کردن با کسیکه بر تو رحمت نکند ثمره چه جز شدت محبت ندهند ابیات مرا بشنو

| | | |
|---|---|---|
| گر بر ختن گذر بودت ای صبا بپرس | احوال آهوان سیه چشم شیرگیر | جمعی که خاک راه ز اقدام پاک شان |
| خوشبوی گشته بود چو مشک گل عبیر | رخسار ماه پیکر و زلفش شب سیاه | میداد نور را ز سپید صبح بشیر |
| دل را دهد حبیب دل از دست او طلب | ناچار همچو دیده و چون روح ناگزیر | شاید که بشنوی سخن خویش را جواب |
| از توده های خاک بگفتار دلپذیر | کایشان چو آفتاب برون رفته اند باز | برجای مانده خوار تر از ذره حقیر |

**قطعه**

| | | |
|---|---|---|
| ای باد اگر فتد گذرت بر در حبیب | زنهار عرضه دار سلام من غریب | ور پرسدت ز حال دلم گو که چون بود |
| مظلوم بی حمایت و رنجور بی طبیب | ور گویدت که عزم برون آمدن نداشت | گو دور از تو بود به بیرون شدن قریب |

گفتم حبیب مرد و جان شیرین تو و سیر دنیز در من نگریست و گفت حق است انچه میگوئی گفتم حق باشد انشاء الله تعالی گفت اکنون چه میگوئی من نیز بمیرم گفتم اگر در محبت دمی داری در وفا قدمی بنه گفت چنین حالی سر بر آن سنگ نهاد و لب فرو بست پیش رفتم و سرش برداشتم جان را بمراقبه جانان فرستاده بود و خانه وجود از متاع حیات پرداخته **قطعه**

| | |
|---|---|
| گوئی که رشک می برد ایام بر کسی | کو عاشق است کینه خود زو همی کشد |
| گاهش دران وصال بر آتش همی نهد | گاهش درین فراق بزاری همی کشد |

## وصل در بیان وجوب عشق برای سالک

باید دانست که پیش صوفیه هر کرا عشق شورانگیز نیست طریقه بر وی حرام است الحسن ما حسنه الشرع والقبیح ما قبحه الشرع اگرچه در راه ورع و تقوی نور و صفاست اما در طریق عشق و محبت سوز و گداز ذوق و تهاست قول بعضی است که من لم یعجب فهو ردی الترکیب جافی الطبع کثیف المعاطف یعنی عاری بودن از لباس عشق و عاطل زیستن از پیرایه محبت نشان خفای طبیعت است و دلیل ردارت ترکیب و علامت انقباض و وحشی

معاملت است حضرت ایشان صاحب المناقب میفرمودند که سلوک بی عشق طی نمی تواند شد سالک را باید که بداند که چنانکه ایمان عقلا بین الخوف والرجا است ایمان عشاق میان درد و اشتیاق است هر که از عشق دردمند نیست و بر دردمندی شایق نه راه بحضرت معشوق نبرده باشد زیرا که مبنای سلوک بر عشق است کما قال علیه السلام العشق فریضة علی ما خلق زیرا که بخدا تعالی رسیدن فرض عین است لا بد بدان واسطه که بخدا تعالی رسند فرض عین باشد پس عشق بخدا تعالی رساند و جز واسطهٔ عشق دیگر واسطه نیست تا مجنون نگردی به وصال لیلی نرسی کار طالب آنست که در خود جز عشق نطلبد زیرا که وجود طالب خود از عشق باشد و هرگز طالب را بی عشق حیات نباشد بلکه ممات در سراپردهٔ قربش نگذرد ؎

هرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق — ثبت است بر جریدهٔ عالم دوام ما

ازینجا است که بزرگان طلب عشق کرده اند چنانچه میگوید ؎

من از تو بجز عشق نخواهم بجهان — هجران و وصال تو مرا شد یکسان

بی عشق نباشیم و ندارم سامان — خواهی تو وصال بخش خواهی هجران

نقل است که یکی از مشایخ با بعضی از ابدال دوستی کرد روزی از و التماس کرد که دعا کند تا حق سبحانه تعالی چیزی از محبت خود برو کشف کند و آورا در دایرهٔ محبان خود آرد آن بزرگ ملتمس اورا منظور داشت و بوقت مظنهٔ اجابت دعا گفت الهی ذرهٔ از محبت خود نصیب دل این نیازمند گردان تیر دعا بر هدف قبول نشست درویش متحیر گشت هفت روز در میانه صحرا بی خبر افتاده بود آن دوست بر سر او رسید دلش بر بیچارگی او سوخت رحمت آورد و گفت حوصلهٔ طاقت او را تحمل این عطای جسیم و تشریف کریم تو نیست ازین ذره چیزی کمتر کن قطعه

باضعف خویش پشهٔ بیچاره چون کشد — باران بقدر آب حیاتست تشنه را

باریکه پیل طاقت حملش نیاورد — عالم کند خراب چو ز اندازه بگذرد

که روزیکه این درویش را حلهٔ محبت پوشانیدم صد هزار بنده بودند که التماس این عطیه میکردند دعای ایشان موقوف بر درخواست تو بود بایستدعای تو یکذره از محبت خویش باین صد هزار سائل ارزانی داشتم اکنون از مقدار یکحصهٔ او بود نهصد و نود و نه جزء کم کردیم یک جزء باقی گذاشتیم درویش باخود آمد و چون عارفان دیگر بطاعت مشغول شده ؎

از حضرت آلهیت بسرش رسید — کریم فضل خود از هیچکس ندارد باز

زر ندهد شهر نباید صلهٔ شهنشاهی — بمال و مملکت شه نظر مکن که ازو

بقدر همت خود خواه آنچه می خواهی — نکته هر محبت که بی خوف بود چون

متضمن فرط قبض بود موجب بسط بود و سبب هلاک محب گردد و هر خوف نیز که بی محبت باشد چون مشتمل فرط قبض بود موجب استیحاش و انقطاع شود عبادت باید که باخوف و محبت باشد تا موجب ثبات محب و سبب التفات محبوب گردد و نتیجه و ثمرهٔ آن استیناس شود قطعه

که احیاء عبادت را کند زر — و گرنه تبر آتش خوف از حشیش

محبت کیمیای ارجمند است — باید گرد از ظلمت پاک مطهر

در کتب مشایخ مسطور است و بر زبان اصحاب معرفت مذکور که ستون محب رحمة الله علیه روزی سخن

۱ چنانکه فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که عشق فرض است برانکه پیدا کرده شده است ۱۲

میگفت مرغی درآمد و در میان مجلس او بر زمین نشست منقار در خاک میزد و تا چند قطره خون از دهنش بچکید و بمرد ؎

پرتو عارض تو آتش عشق
گر علم شد بعشق تو چه عجب
آنکه دم از علو شاهی زد
بر سپیدی که در سیاهی زد
در دل مرغ و مور و ماهی زد
حرف نقش تو بود و نوک قلم

از ینجا قول بعضی است که زهی عشق هر که چون تیر راست نشد هرگز در شست او نیامد و هر که چون توز بی خود را پوشیده نداشت کمان او نکشید مبارزان جنگجوی همه بر قلب سیاه می زنند عشق صفدریست که بر سپاه قلب تیر ندنخیذ آن همه در طلب خزینه میروند عشق دلاوریست که در خزینهٔ طلب می زند ؎

عشق است که می کشد به نیرنگ
نقشی که نکرد هیچ دست آن
مانندهٔ عندلیب دارد
در هر نفسی هزار دستان
عشق گوهریست از کان کان الله

دلو یکن معتاد ور از من و ماد من الماء کل شیء حی آمی برادر غمزهٔ معشوق را با غمزدگان عشق کرشمه ایست که اگر شمهٔ از آن بر اهل عالم متجلی شود حقا که همه را روان از تن بر آید ؎

شرطیست تا هر اکه چو در ناز آیند
از روی کرشمه شیوه ها بنمایند
گه غمزه زنند گاه زلف آرایند
اینها همه چیست تا دلی بربایند

شک نیست که زلف لیلی را شکنی هست که جز دل مجنون تاب آن ندارد و بر عذار عذرا خطی است که جز جان وامق عذر آن نخواهد در لب شیرین نمکی است که سینهٔ فرهاد خستهٔ اوست در جعد ایاز حلقهٔ ایست که دل محمود دلبستهٔ اوست ؎

در رهِ عشق سرفرازی چیست
هر که در عشق دیده باز شود
تو چه دانی که عشقبازی چیست
هر کجا عشق سر برافرازد
پیر صدساله را جوان سازد
صعوه باشد او که باز شود

عشق را با حسن تعلقی است ازلی وابدی و بهر دو را نسبتی نیست به نیکی و بدی هر که در عشق نیک و بد گفت نیک بدگفت آنکه در طلب خوب و زشت رفت قوی ضعیف و سست رفت ۔

حکایت آورده اند که یکی از خلفای روی زمین روزی لیلی را بدید با نزدیکان خود گفت چندین لطافت که شنیدم چنان ندیدم لیلی بشنید و گفت لیلی منم اما تو مجنون نه باید حشمت و عیار حشمت نمیگذارد که تا به حشمت در آیم نظارهٔ جمال را دیدهٔ مجنون باید تا به بیند که در همه عالم با آب روی هیچ آبروی خود طاقم و از لطافت آفت عهد خویشم ؎

قصهٔ شمع از دل پروانه پرس
حال گل از بلبل دیوانه پرس
عاشقان را از در میخانه پرس
عندلیب مست داند قدر گل
زاهدان را از نماز و روزه گوی
چغد را از گوشهٔ ویرانه پرس

قدوة الواصلین زبدة الکاملین محقق جامی قدس سره السامی در ترغیب عشق آورده ؎

هر کریم است و خالق و رازق
آن خبرها که از خدای جهان
داد پیغمبر آشکار و نهان
باز اصحاب و اولیای عظام
بهر آن بود تا شوی عاشق
همچنین از نبی و آل کرام
این صفتها و حالهای شریف
که در اینها کتب شده تصنیف

همه از بهر عشق بازی تست
که شوی در طریق عشق درست
لیک چندان حجاب تو بر تو
بر تو بندیم دیده از هر سو
که نیاید ز چشم تو نظری
نه ز گوشت شنیدن خبری
و نیز از دست رحمة الله علیه
دل فارغ ز درد عشق دلی نیست
تن بی درد دل جز آب و گل نیست
ز عالم روی آمد در غم عشق
که باشد عالمی خوش عالم عشق
غم عشق از دل کس کم مبادا
دلی بی عشق در عالم مبادا
فلک سرگشته از سودای عشق است
جهان پر فتنه از غوغای عشق است
اسیر عشق شو کاندیشه اینست
همه صاحبدلان را پیشه اینست
اسیر عشق شو کازاد باشی
غمش بر سینه نه تا شاد باشی
می عشقت دهد گرمی و مستی
دگر افسردگی و خود پرستی
ز یاد عشق عاشق تازگی یافت
ز ذکر او بلند آوازگی یافت
اگر مجنون نه می زین جام خوردی
کی او در دو عالم نام بردی
هزاران عاقل و فرزانه رفتند
ولی از عاشقی بیگانه رفتند
نه تا می ماند ز ایشان نی نشانی
نه در دست زمانه داستانی
بسا مرغان خوش پیکر که هستند
که خلق از ذکر ایشان لب ببستند
چو اهل دل ز عشق افسانه گویند
حدیث بلبل و پروانه گویند
بگیتی گرچه صد کار آزمایی
همین عشقت دهد از خود رهایی
متاب از عشق رو گرچه مجازیست
که آن بهر حقیقت کارسازیست
به لوح اول الف با تا نخوانی
ز قرآن درس خواندن کی توانی

## حکایت بر سبیل تمثیل

شنیدم شد مریدی پیش پیری
که باشد در سلوکش دستگیری
بگفت ار پا نشد در عشقت از جای
برو عاشق شو آنگه پیش من آی
که بی جام می صورت کشیدن
نیاری جرعهٔ معنی چشیدن
ولی باید که در صورت نمانی
وزین پل زود خود را بگذرانی
چو خواهی رخت در منزل نهادن
نباید بر سر پل ایستادن
بحمد الله که تا بودم درین دیر
براه عاشقی بودم سبک سیر
چو دایه ناف من بی مشک ببریده
به تیغ عاشقی نافم بریده
چو مادر بر لبم پستان نهاده
ز خونخواری عشقم شیر داده
اگرچه موی من اکنون چو شیر است
هنوزم ذوق شیرم در ضمیر است
به پیری و جوانی نیست چون عشق
دمد بر من دمادم این فسون عشق
که جامی چون شدی در عاشقی پیر
سبک روحی کن و در عاشقی پیر

وازین جاست که در سلسلة الذهب می فرماید

کار من عشق دیار من عشق است
حاصل روزگار من عشق است
سر رشته کشیده بود به عشق
دل و جان آرمیده بود به عشق
بسر رشته خود در آیم باز
سخن عاشقی کنم آغاز
هرگز آن رشته را خلل مرساد
تا بحشرم مهار بینی باد
آن نه رشته سلاسل ذهب است
نام رشته بران نه از ادب است
این مسلسل سخن که می خوانی
هم از آن سلسله ست تا دانی
تا نجوشد ز سینه عشق سخن
نتوان داد شرح عشق کهن

می زند جوش عشقم از سینه ... تا دهم شرح عشق دیرینه
لیک بیم ملال بی ذوقی ... که ندارد بشرح آن شوقی

در حال مرزا مظهر علیه الرحمة مذکور است که میفرمودند که شور عشق و محبت خمیر مایۂ طینت منست و خاطر را از آغاز صبا میل تمام بمظاهر جمیله ثابت است مرا یاد است که طفل شش ماهه در آغوش مرضعه بودم زنی جمیله مرا در کنار گرفت جلوۂ جمالش دل مرا از جا برد و خاطر را با و وابستگی پیدا شد و کم لبی دیدا او قرار میگرفت در فراقش گریه ها میکردم بحاله بودم که آوازه عاشقی من برزبانها افتاد و مشهور گشت که این پسر مزاج عاشقانه دارد و حضرت ایشان صاحب المناقب میفرمودند که محبت از جانبین است اما اصل دران محبت حضرت حق سبحانه است مر بنده را پس بنده مجبور است چنانکه آیۂ یحبهم ویحبونه ازان خبر میدهد و درین محبت از هر دو جانب و اختلاف آن در باب سی و دوم از ملفوظ حضرت شیخ شرف الدین یحیی منیری دیده ام که مذکور است که قاضی اشرف الدین و صدر الدین عرضه داشتند که محبت بنده مر خداوند را و محبت خداوند مر بنده را جائز هست بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که این مسئله مختلف است بعضی علما امکان محبت را از هر دو جانب منکر اند و میگویند محبت را معنی نیست مگر مواظبت نمودن بنده بر طاعت و توفیق دادن خداوند او را بر طاعت یحبهم ویحبونه را تاویل گویند اما حقیقت محبت را گویند که از هر دو جانب محالست که آن نباشد مگر میان جنس و مثل و میان خداوند و بندہ جنسیت و مثلیت نه بندگی مخدوم عظمه الله چون برین حرف رسید این دو مثنوی بر زبان مبارک راندند مثنویات

کے بود سیمرغ را پروای من ... بس بود فردوس اعلی جای من
در وصال او چو نتوانم رسید ... بر محل این راه نتوانم برید

و فرمود که صحیح آنست که بیشتر علما و مشایخ بر آنند که درست است زیرا که اجماع امت است که دوستی خدا و رسول ص فرض است و چگونه فرض تواند بود چیزی که او را وجود نبود تا تاویل محبت بطاعت چگونه راست آید که طاعت تبع محبت است و ثمرۂ اوست پس چاره نیست که اول محبت باید که بود تا طاعت آید و استعمال عرب برین است چنانکه قائلی انشا کرده است و گفته شعر

لو کان حبك صادقا لاطعته ... ان المحب لمن یحب مطیع

و مسئلہ عشق هم برین اختلافست هر که محبت جائز نمیگوید عشق نیز جائز نمیگوید و هر که محبت جائز داشت عشق نیز جائز داشت که عشق فرط محبت را گویند چون محبت جائز بود فرط محبت نیز جائز بود و هم درین محل این بیت برخواند

اسرار خرابات بجز مست نداند ... هشیار چه داند که درین کوی چه راز است
خواهی که درون حرم عشق خرامی ... در میکده بنشین که ره کعبه دراز است

قاضی صدر الدین عرضه داشت که فرط محبت زیادت محبت تقاضا کند و آن موهم تغیر است پس فرط محبت از خداوند در حق بنده چگونه جائز باشد بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که

سله اگر باشد محبت تو صادق هر آئینه اطاعت خواهی کرد زیرا که محب هر کرا دوست میدارد اطاعت وی میکند ١٢

از دو حال خالی نیست که این قائل از جانب خداوند جائز میگوید یا نمیگوید اگر میگوید بدین معنی که تغیر لازم می آید وارد نشود و اگر میگوید لابد این را تاویلی بود لائق حضرت پاک خداوند و شاید که آن تاویل این بود که خداوند بنده را در ازل مخصوص گردانیده باشد بمحبتی و بصفتی مخصوص که غیر او را نبود و شاید که تاویلی دیگر باشد جز این والله اعلم بعده فرمود که دوست داشتن بنده مر خداوند را غایت قصوی است از مقامات و ذروهٔ علیاست از درجات و بعد از ادراک محبت خداوند هیچ مقامے نیست مگر آنکه این مقام ثمرهٔ بود از ثمرات محبت چنانکه محبت و شوق و انس و رضا و تسلیم و آنچه مانند آنست و همچنین پیش از محبت هیچ مقامے نیست مگر آن مقام مقدمه بود از مقدمات محبت چنانکه توبه و زهد و صبر و غیر آن پس محبت بنده مر خداوند را اصل همه سعادتها و دولتهاست و فتح باب همه خیرات است و همدرین معرض این دو شعر بر زبان مبارک راندے

| | |
|---|---|
| هر که را شد ذوق عشق او پدید | زود یابد هر دو عالم را کلید |
| بر همه خلق جهان سلطان بود | هر که مست عالم عرفان بود |

و فرمود که از خواجه سری سقطی رحمة الله علیه نقل است که گفت فردای قیامت همه امتانرا به پیغامبران خوانند که یا امة موسی و یا امة عیسی مگر دوستان خداوند را که ایشانرا گویند یا اولیاء الله هلموا الی الله ای دوستان خداوند بشتابید بخداوند پس آنزمان از شادی دلهای ایشان خواهد که بیرون آید بندگی مخدوم چون برین حرف رسید بیتها برخواند

## ابیات

| | |
|---|---|
| چو دوستان همه بر تخت وصل بنشانی | ز من که خاک توام زآستان دریغ مدار |
| چو با ندیم تو جام شراب نوش کنی | به نیم جرعه از خاکدان دریغ مدار |

و فرمود که جمله مومنانرا در اصل محبت اشتراک است باعتبار شرکت ایشان در اصل معرفت اما قوة محبت و استیلای او در حد آن رسد که در محبت شیفته گردد که آنرا عشق گویند بیشتر خلق از ان خالی باشند و مر یافتن آنرا دو سبب گفته اند یکے قطع علائق دنیا و بیرون کردن محبت غیر خدای از دل و دویم قوة معرفت خداوند و غلبهٔ آن بر دل و این بعد پاک کردن دل بود از جمیع شواغل بندگی مخدوم عظمه الله چون برین حرف رسید این دو شعر بر زبان مبارک راندے

| | |
|---|---|
| چون دل تو پاک گردد از صفات | تافتن گیرد ز حضرت نور ذات |
| چون شود آن نور بر دل آشکار | در دل تو یک طلب گردد هزار |

روزے حضرت خواجه قاضی حمید الدین ناگوری رحمة الله میگذشت تا برین حرف رسید اخسئوا فیها ولا تکلمون گفت امام شبلی رحمه الله تمنا کرده است که کاش این خطاب با من بودے بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که این آیة در حق دوزخیان است اهل دوزخ چهار صد سال بنالند و این بگویند یا حنان یا منان بعد از چهار صد سال ایشانرا جواب آید که اخسئوا فیها ولا تکلمون یعنی دور باشید و همدران باشید و سخن مگوئید و در عرب عادتست چون سگے را برانند بخواری گویند اخسا بعده فرمود که محبوب خواه بقهر سخن گوید خواه بلطف محب را در هر دو حال از سخن محبوب لذتست من حیث انه کلام المحبوب زیرا که نظر او در قهر و لطف نیست بلکه نظر او بر سخن محبوبست بهر نوع که هست باشد باید

بحیثیت بودن وے کلام محبوب ۱۲

که سخن او باشد و این بیت خواجه سعدی علیه الرحمة هم درین معنی است **بیت**

حکایت از لب شیرین دهان سیم اندام | تفاوتی نکند گر دعاست یا دشنام

پس امام شبلی علیه الرحمة دران ندید که چه گفت دران دید که یاری گفت بعده فرمود که درین باب یک اصل از لطائف را متین است و لے بروزگار دست دهد که نیک دقیق است جز اهل بصیرت را نظر بران کمتر افتد و بسیار کلمات مشایخ و اشارات ایشان و ابیاتے که در محبت مسطور است ازین اصل نیکو فهم گردد و خطا نیفتد و آن آنست که محب را در مشاهدهٔ محبوب هیچ اختیار نیست زیرا که ارادت و اختیار نصیب محب است اگر محبوب را بر نصیب خویش دوست دارد پس دوست وی نصیب وی بود نه آن محبوب و چون محب ارادت و اختیار خود که نصیب وی بود بکلی نفی کرد تا هرچه خواهد محبوب خواهد و هرچه کند محبوب کند اینچنین کس را محب گویند و آنکه شنیدهٔ که خواجه بایزید رحمة الله علیه معراج بود در چنان مقامے او را گفتند ای بایزید ارادت چیست گفت ارید ان لا ارید اشارت برانیست بعده بندگی مخدوم عظمه الله این بیت بر زبان مبارک راندند **بیت**

عاشق آنست کو نخواهد هیچ | همه گر خود وصال یار بود
تا نگردد نامردی قوت تو | کے شود زنده دلی مبهوت تو

هم درین معنی گوینده

و آنکه محققان گویند توی تست او وی او هم برین بناست که مراد از توی تو ارادت و اختیار تو خواهند و از اوی او ارادت و اختیار او خواهند و گویند تا توی تو درست تو تو او او چون توی تو از تو بکلی نفی شد همه او بود از را ارادت نه از راه ذات هم درین محل این دو بیت برخواندند **ابیات**

لاجرم این جا سخن کوتاه شد | رهبر و ره رو نماند و راه شد
سایه در خورشید گم شد والسلام | محو او گشتند آخر بر دوام

فرمود که چنین گفته اند اهل بصیرت که هر که بدین مقام رسید که ارادت و اختیار وے از وی بکلی نفی شد و ارادت حق در وی رخت بنهاد این بنده از عالم تصرف برون آمده زیرا که تصرف بنده بنا بر ارادت و اختیار و هوا و طبیعت او بود چون آن نماند همه ارادت حق بود و بنده را هیچ تصرفے نبود تاویل این خبر که شنیدهٔ بی یسمع و بی یبصر الی آخره است این بیت درین معرض بخواندند **بیت**

چو ز باده مست گشتم چه کلیسه و چه کعبه | چو بترک خود گرفتم چه وصال و چه جدای

مخدوم زاده سراج العارفین میگذشت تا بدین جا رسید که لو ان رجلا صام الدهر و قام اللیل فان لم یحب فی الله ولم یبغض فی الله ما نفعه بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که دوست داشتن برای خدا این باشد که دوست دارد کسی را که حق او را دوست می دارد یعنی بدوستی حق او را دوست دارد نه آنکه هر که هست برای خدا او را دوست دارد و اگر کسے هست که او را محبت حق نیست و او را دوست میدارد و میگوید که برای خدا دوست میدارم این هوا بود بهواء نفس دوست میدارد و همبرین شکل دشمن داشتن برای خدا یعنی کسی را که حق دشمن

سله اگر مردے همیشه روزه دارد و شب بیدار ماند و دوستی دارد با کسی برای خدا و بغض دارد با کسی برای خدا این حالت ویرا نفع ندهد ۱۲

گرفته است او را دشمن گیرد نه آنکه بهوای نفس کسے را دشمن گیرد که این حرام است دوست گرفتن برای خدا و دشمن داشتن برای خدا برین طریق بود و ازینجاست که قول بعضی است در محبت که المحبة موافقة المحبوب فی محبوبه و مکروهه[۵] و جمله مشروعات محبوب خداوند است پس باید که مومن المحبوب بود در جمله نامشروعات مکروه خداوند است پس باید که مومن را مکروه بود و اہل محبت لا یتیان بجمله مشروعات و ترک جمله نامشروعات بدین معنی است یعنی بمعنی موافقت تا گفته اند ادنی درجه محبت موافقت است نه ازان روی که ایشان آرزوی بہشت است یا خوف دوزخ ہست چنانکه عامه خلق را ہمدرین محل این بیت بر زبان مبارک راند بیت

| | |
|---|---|
| مارا نه غم دوزخ و نی حرص بہشت است | بردار ز رخ پرده که مشتاق لقائیم |

قاضی اشرف الدین عرضه داشت که چگونه دانند که این را حق دوست میدارد یا دشمن میدارد بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که مومنان بحکم ایمان دوست خداوند اند چنانکه فرمود الله ولی الذین آمنوا پس ہر جا که مومنی است بداند که دوست خداوند است بحکم ایمان پس ہر جا که مومنی است دوست دارد چنانکه حق تعالی دوست میدارد و کافران ہمه دشمن داشته خداوند اند بحکم کفر چنانکه فرمود فان الله عدو للکافرین پس بداند که ہر جا که کافری ہست دشمن داشته خداوند است پس ہر جا که کافری است دشمن دارد چنانکه حق تعالی ہمه را دشمن میدارد باز عرضه داشت که اگر مومن عاصی است آنجا چکند بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که بحکم ایمان دوست دارد و بحکم معصیت دشمن چنانکه مومن عاصی محبوب خداوند است من حیث ایمان و مبغوض خداوند است من حیث معصیة باز عرضه داشت که این در محبت عام است اما در محبت خاص چگونه آید که بران کسے را اطلاعی نیست بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که آن بدلالت حال و غلبهٔ ظن بدانند که چنانکه اگر کسے ظاہری بموافقت شرع آراسته بیند و باوصاف محبان خاص و باخلاق ایشان موصوف بداند بدلالت حال و غلبهٔ ظن که اینجا محبت خاص است ذکری در قاب قوسین او ادنی افتاد بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که در تفسیر اقوال آورده است یکے ازان اینست که درمیان عرف عرب رسم اینست که اگر میان دو کس عقد محبت میشود یکے گوشهٔ کمان خود در گوشهٔ کمان دیگرے در می آرد و بدین درمیان ایشان عقد محبت بسته میشود پس حق تعالی در محبت رسول علیه السلام بر عادت عرب بدین آیت اخبار کرد که مارا با فلان بنده اینچنین محبت است قاضی اشرف الدین این حدیث بخواند حبب الی من دنیاکم ثلث الطیب والنساء وقرة عینی فی الصلوة[۵۲] و عرضه داشت که رسول علیه السلام را محبت با این ہر یکے بود و اینهمه غیر حق است معنی چیست بندگی مخدوم عظمه الله فرمود که این خود وارد نیست زیرا که حبب گفت در دل مبارک وی دوست گردانیده بودند پس این فعل خود مضاف بایشان نباشد اما اگر حببت گفتی وارد شدی انگاه جواب ہمان آمدی که این باصله نباشد بلکه به تبعیت بود و آن خود مشروع است کاتب الحروف گوید که فی الواقع محبت اینجا ہمین است چنانکه محقق سامی مولانا جامی گوید

| | |
|---|---|
| عشق ہرچند بین بین آمد | میل و جذبی ز جانبین آمد |
| لیک عشق حق است اصل دران | پرتو آن فتاده بر دگران |

[۵] محبت موافقت محبوب را گویند در امر پسندیده و ناپسندیده وی ۱۲ [۵۲] دوست گردانیده شد بسوی من از دنیای شما سه چیز یکے خوشبو و دیگر زنان و خنکی چشم در نماز ۱۲

تا بر اہل طلب خدائے مجید | متجلی نشد باسم مُرید | بارادت نشد کسے موصوف
بمحبت نشد کسے معروف | ذات حق با ہمہ صفات ہم | جز وجوب وجود نعت قدم
در حقایق باسیر پا ساریست | در مجاری جسم وجان جاریست | لیک پردہ ز روی خود نکشاد
ہیچ جا جز بقدر استعداد | آن یکے مستعد دانا ئی | وان دگر قابل توانا ئی
شد یکے مظہر ارادت و خواست | شیوۂ عاشقے ازو برخاست | تا فت بر روی جمال عز وقدم
در رہ عاشقے نہاد قدم

لطیفہ حضرت ایشان می فرمودند کہ چنانکہ ہیچ چیزے از نور خدا نیست ہمچنین ذرۂ از عشق جدا نیست قدوۃ الاعاظم حضرت شاہ محمد کاظم قلندرؒ در شعرہا کہا دیوانے ضخیم عاشقانہ دارند ازین مقام میفرمایند

رہے کو ؤ کیسے نیارا | صاحب آپ بچو نہین پیت سے | اور کا کیسے بچا ئے
آدانت سب پیت سون بندھا | کیسے نہ پیت لگا ئے | میرو سب ٹھورہے پیارا
| پھندا یہ کیسے چھوٹا ئی | نہین دا سون جھٹکا را

مُراد از آدانت ظہور و بطون است کہ عالم از عشق است و علت وجود موجودات اوست و تفارق میان علت و معلول محال است چنانکہ میان لازم و ملزوم پس معلوم شد کہ ہر شئے را عشقے و شوقے بہ تحصیل کمالات ذاتیہ است و این ہر دو حاصل اند از عشق حق ذاتہ لذاتہ و خود حق مبدء اشیاست بکمالات آنہا و مرجع آنہاست بسوی کمالات آنہا والیہ یرجع الامر کلہ وھو القاھر فوق عبادہ وھو اللطیف الخبیر واللہ من ورائھم محیط[۵۱] پس منطوی است در عشق ذات او عشق جمیع اشیا چنانکہ منطوی است علم اینہا در علم او و جمیع اجرام علویہ و سفلیہ منطویہ اند تحت شوق نفوس بذوات آنہا ہمچنین شوق نفوس بہ ذوات آنہا و کمالات آنہا منطوی ہست تحت عشق عقول برای مبدء اعلی و عشق عقول برای مبدء اعلی خویش منطوی است تحت عشق نور اول زیرا کہ او مرجع کل و غایت کل است از ینجاست قول بعضے کہ لولا ھذا العشق الاول لانطمس لعالی و اسافل غرضکہ ہمین پرتو نور عشق اولی است کہ مضمون فاحببت ان اعرف است بر مجالی ذرات اعیان کائنات ظاہر و جاری ہمان پرتو است کہ در افلاک بصورت میل ارادی کہ مبدء حرکت دوریست ظاہر گشتہ و در عناصر بہ صفت میل طبعی برآمدہ و در نباتات مبدء نشو و نما شدہ و در حیوانات بصورت قوت شوقے یعنی جذب ملائم سر برزدہ و در نفوس کاملۂ انسانی بہ صفت عشق روحانی تجلی کردہ و اگر کسے دیدۂ اعتبار بکشاید دیگر سراپا ی جہان برآید و از ملاء اعلی کہ از ہوث طبائع پاک اند بعالم افلاک رسد و ازین جا مرکز خاک کشد ہیچ ذرہ از پرتو نور عشق خالی نیابد و مقوی این قول است انچہ مولانا عبد الرحمن جامیؒ در نفحات الانس در احوال خواجہ روزبہان بقلی صاحب تفسیر العرائس آوردہ کہ گویند شیخ روزبہان اول بشیراز در آمد بیغولی را شنید کہ دختر خود را نصیحت میکرد کہ ای دختر حسن خود را با کسے اظہار مکن کہ بس خوار و بی اعتبار میگردی

۵۱ و بسوی او باز گردانیدہ می شود کار ہمہ و اوست غالب بالای بندگان خود و اوست مہربانی کنندہ خبردار و خدا از گرد ایشان گیرندہ است ۱۲ ۵۲ اگر نبودی این عشق اول البتہ ناپدید شدے بلند و پست ۱۲

شیخ گفت ای زن حسن بآن راضی نیست که تنها و منفرد باشد او هم آن میخواهد که با عشق قرین و متحد باشد حسن و عشق در ازل عهدے بسته اند که از هم جدا نباشند انتهی ؎

در ازل از خم عشقش قدحے درداوند ... زان فلک چرخ زنان گشت و زمین مست افتاد

قد دب حبك فی الاشیاء اجمعها ... ما فی الوجود سوی من شفه الشجن

و اکابر حکما سریان عشق در موجودات اثبات نموده اند ولیکن چون تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی مشکل است و هر کس را مکنت قهر قوای شهوت و دواعی طبیعت نیست چه ہر بوالہوسی که چه داند جام و سندان باختن و چالاکان طریقت که راه عشق را باقدام نامرادی توانند سپرد و بموت ارادی از عقبات جسمانی و لذائذ شهوانی توانند مرد ... احمر عزیز تراند چه برگ راه عشق بینوائیست پیوستن او از همه جدائی است هما آیا بیگانگی از دو عالم نشان آشنائی است دل شستن آتش طبیعت در خلوتکدهٔ عشق روشنائیست چنانکه در صفات عشقیه می آید اکثر مردم بقید هوای نفس اسیر اند و از ربقهٔ اطاعت طبیعت بیرون نیامده فسق را عشق نامند و هوس را محبت دانند و با صفات بهیمی دعوی کمال انسانی کنند و بارقیت شهوت داعیه رتبت آزادگان دارند هیهات ؎

زاد این بادیه در دست سلیمان هوس است ... شاهبازی نتوان کرد ببال مگسے

بنابران طریق عافیت اسلم تواند بود ؎

و عش خالیًا فالحب اوله عنا ... واوسطه سقم و اخره قتل

نصحتك علما بالهوی والذی اری ... مخالفتی فاختر لنفسك ما يحلو

و علامتیکه بآن تفرقه میان عشق نفسانی و بهیمی توان کرد چنانکه امام غزالیؒ در بعض تصانیف آورده آنست که اگر شخصی از حسن آن نوع لذت یابد که از نظر بسبزه و آب روان و نظائر آن نشان خمود شهوتست و نظر بدین تقدیر بر و مباحست و اگر لذتے دیگر که مبدء حرکت شهوت است تواند شد آن میل شهوانی بهیمی است و نظر بران حرام و دیگر حکما گفته اند که در عشق نفسانی میل به حرکات و کلمات بیشتر میباشد از میل باعضا و تناسب آن چه میل نفس بروحانیات بیشتر از جسمانیات است انتهی و شیخ اسمعیل کردی در جلاء النظر فی رد شبهات ابن حجر گفته که کبرای ملل اسلامیه در عشق و ماهیت آن اختلاف کرده اند و گفته که آیا حسن است یا قبیح محمود است یا مذموم پس بعضی ازان آنرا ذم کرده اند و گفته اند که عشق ذلیل است و آن از افعال بطالین کلیل و بعضے گفته اند که عشق فضیلهٔ نفسانیه است و اهل آن نهایت شرف دارد و برخے بران اند که عشق جنون الهی است و آنکے برآن که عشق مرض نفسی است و بتامل صحیح و فکر صریح چنان دریافته میشود که عشق التذاذ شدید است بحسن صور جمیله و محبت مفرط برای کسیکه یافته می شوند در و شمائل لطیفه و تناسب اعضا هرگاه که موجود باشد بر نحو وجود امور

ف۱ بر سیکه سرایت کرده است. محبت تو در اشیاء تمامها نیست در هستی مگر کسیکه پاره کرده باشد او را غم دب بالفتح و تشدید با سرایت کردن ۱۲ شجن بالفتح اندوگهین کردن ۱۲ ف۲ موت ارادی معنی مرگیکه باراده خود باشد چنانکه اولیاء الله رضی الله عنهم که نمی میرند بلکه از جائے بجائے نقل میکنند و موت ارادی در عین حیات انیست که انسان فانی فی الله و باقی بالله گردد و از صفات بشریت گویا بمیرد ۱۲ ف۳ زندگانی کن در آنحالیکه خالی هستی از عشق پس عشق شروع آن رنج و میانه آن بیماری و آخر آن مرگ است ۱۲ ف۴ پند دادم ترا بعلم خود بمحبت و کسیکه میبینم خلاف من پس اختیار کن برائے خود چیزے که شیرین بود ۱۲

طبعیه در نفوس اکثر امم بلا تکلف و تصنع پس عشق لامحاله از جمله اوضاع الهیه است که مترتب می شوند بران مصالح و حکم پس ضرور است که باشد عشق مستحسن محمود خصوص از و نوع آن از مبادی فاضله جهت غایات شریفه اما مبادی پس می یابیم اکثر نفوس امم را که برای تعلیم علوم و صنائع و آداب و ریاضات آنرا گزیده اند مثل اهل فارس و عراق و شام و روم و کل قوم که در ایشان علوم دقیقه و صنائع لطیفه و آداب حسنه اند خالی نیستند از عشق لطیف که منشا آن حسن شمائل محبوب است و مانمی یابیم احدی را از صاحب قلب لطیف و طبع رقیق شریف و ذهن صافی و نفس خالی ازین محبت در اوقات عمر خویش البته یافتیم سائر نفوس غلیظه و قلوب قاسیه و طبائع جافیه را خالی ازین نوع محبت زیرا که مصرع این است دولتی که بهرکس نمیدهند +

سرمد گوید ؎

سرمد غم عشق بوالهوس را ندهند
سوز دل پروانه مگس را ندهند
عمری باید که یار آید بکنار
این دولت سرمد همه کس را ندهند

پس اقتصار کرده اند اکثری بر محبت مردان برای زنان و محبت زنان با مردان بجهت قصد نکاح چنانکه در امزجه سائر حیوانات مرتکز است حب ازدواج و غرض ازان بقای نسل و حفظ صور در هیولات آنها است با جنس و نوع و اما غایت عشق موجوده طبائع ظرفا و لطیف طبعان انیست که هرگاه مترتب میشود بر محبت تادیب غلمان و تربیت طفلان و تعلیم ایشان مر علوم جزئیه را همچو نحو و صرف و معانی و بیان و هندسه و غیرها جمله علوم و صنائع دقیقه و آداب حمیده و اشعار لطیفه موزونه و آنهمه منحصر است بر توجه اوستاد و حسن اشفاق او تا که باشد این شفقت داعی بر تادیب و تهذیب اوشان در تکمیل نفوس آنها که ناقصه اند و تبلیغ آنها سوی غایات مقصوده از ایجاد نفوس موجوده -

ومن ههنا قال بعض العرفاء ولولا ما خلق الله هذه الرغبة والمحبة فى اكثر الظرفاء والعلماء فلا بد فى ارتكاز هذا العشق النفسانى فى النفوس اللطيفة والقلوب الرقيقة غير القاسية ونحن نشاهد ترتب هذه الغايات التى ذكرناها فلا محالة يكون وجود هذا العشق فى الانسان من جملة الفضائل والمستحسنات لا من جملة الرذائل والسيئات ولعمرى ان هذا العشق يترك النفس فارغة عن جميع الهموم الدنياوية الا هما واحدا فمن حيث يجعل الهموم هما واحدا هو المطلوب وهو الاشتياق الى روية الجمال

وازین مقام بعضی عرفا گفته اند که اگر چنین نبودی هر آئینه الله تعالی نه پیدا کردی این رغبت و محبت را در اکثر ظرفا و علما پس چاره نیست از پوشیده کردن این عشق نفسانی در نفوس لطیفه و قلوب رقیقه غیر سخت و ما مشاهده می کنیم مترتب شدن این غایات مذکوره را پس لامحاله وجود این عشق در انسان از جمله فضائل و مستحسنات خواهد بود نه که از جمله امور رذیله و معصیتها و سوگند بجان من که این عشق میکند نفس را فارغ از جمله غم دنیویه بجز یک اراده پس ازین حیثیت که جمله عزائم را می شکند یا آنهمه را یک عزم میکند همین مطلوب است و مراد ازان اشتیاق است بطرف نظارهٔ جمال انسانی که از آثار جمال الٰهی است تعالی شانه

| | |
|---|---|
| الانسان الذی هو من آثار جمال الله تعالی ولقد اشار الیه الحق بقوله ولقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم وقوله ثم انشأناه خلقا اخر فتبارک الله احسن الخالقین سواء کان المراد من الخلق الاخر الصورة الظاهرة الکاملة او النفس الناطقة لان الظاهر عنوان الباطن والصورة مثال الحقیقة والبدن بما فیه مطابق للنفس وصفاتها انتهی۔ | چنانکه خود فرموده است و اشاره کرده بدان از ارشاد خود ولقد خلقنا الانسان فی احسن تقویم یعنی هر آئینه ما پیدا کردیم انسان را در نیکوترین صورت تمام یا بجاے دیگر از ارشاد خویش گفت ثم انشأناه خلقا اخر فتبارک الله احسن الخالقین یعنی باز آفریدیم اورا آفرینشے دیگر یعنی نفخ روح در وی یا دمیدن ناخن وموے پس بزرگ است خدا نیکوترین نگارندگان عام از آنکه مراد از خلق دیگر صورت ظاهره کامله باشد یا نفس ناطقه چراکه ظاهر عنوان باطن می باشد وصورت مثال حقیقت وبدن با آنچه که در وی است مطابق نفس وصفات وی است انتهی۔ |

ومؤید این قول که عشق فارغ میگرداند نفس را از هموم دنیاوی آنست که صاحب نزهة الارواح میفرماید که عشق را خاصیتی است که بیخ هستی را برآرد ودرخت نیستی را در برآرد وکمال عاشقی ازین روی موافق بودن است نه منافق نمودن ؎

با خلق جهان مزاج عاشق
مانند گل خاک وباد پیوست

شرطره عشق بے نیازیست
چون شیر وشکر بود موافق

امانه برای سرفرازیست
نزد همه وز همه تهی دست

موافق را مقامی دهند اما مقام محمود ومنافق را درکے کشانید درکے اسفل موافق یکدلیست ومنافق دو روی این گلیست نشانده وآن خاریست خودرو واگرچه خود را بصورت بیراستی بدین معنی نرسی بی راستی هرگز امحالست که محالست بااین قوم کند گوهر چه محالست از سر نه زیراکه هیچ فضولی را این فضیلت ندهند هرکه خام است این آتش آتش پیر دهر که راز کام است بوی این گل بوی ترسد ؎

زال زر را از پر سیمرغ پرس

پردگی باید که بار غم کشد
رخش باید تا تن رستم کشد

در روی این دردرا درهم کشد
آنکس را که سرور لیش از سرورش

است همه آرایش خود اگر گوید که عاشقم عاشق است اما بر نمایش خود ؎

پروانه چو از خویش رهائی بودش
قلب سره باید که روائی بودش

با شمع هزار آشنائی بودش

در چارسوی عشق سره زر بخرند
صراف عشق نمی خرد جبه ودستار ازین نقد تا توانی حبه بدست آر عزیز

من نه هرکه مالک دینار بود مالک دینار است یا هرکه سری یافت سری شد یا هرکه معروف بود معروف گشت عاقلا حسین لاالشناس با یزید مباش هر دور ابدان ه بایزید باش مرتبه سهل بدشواری توان یافت عزیز مصر بعد از خواری توان گشت سید الطائفه جنید قدس الله روحه را گفتند که یافتی آنچه یافتی فرمود که لقطع المالوفات ؎

و ترک المحبوبات ؎
بیگانگی تو از دو عالم

برگ ره عشق بینوائیست
حقا که نشان آشنائیست

پیوستن او زخود جدائیست
از قصه آب وخاک بگذر

کان جمله حکایت هوای ست | از کشتن آتش طبیعت | در خلوت عشق آشنایی ست
در عشق حدیث عقل گم کن | لیکن عهد نه بهر روستایی ست | لب نخن شیرین خلق در شور مشوکه

ترا نگفته اند به سعی دیگران منشین که برای تو نرفته اند اگر آتشی داری بنمای و اگر نه بادمی بپیمای دامن دریای و پای در دامن کش اگر مردی خشکی در ماد من کش این زهد خشکت کجا بود نمازی زیرا که تو تر دامن از نم آزی سر در گریبان کشیدن کسی را در خور است که از هر گفتگوی گریبانش بی خبر است هر کرا نظر بر جیب و آستین است از و دامن بکش که راست انیست اگر سر این کله داری ترا ترک سر باید سر در زه گریبان کشی راست ناید اگر عاشقی بهر چاره میار آزین دریا اگر دری بر آوردی مردی گرنه همچو نامردان بزاری مردی

سرگشته چه میروی تو چون آب بجوی | لیکن بحر پر از آب حیات است بجوی

وقتی بجای رسیدم مرغی دیدم بر کرانهٔ آب نشسته بزرگ همت بلند اندام پاکیزه صورت خوب سیرت هرگاه که طبع او طمع طعمه کردی بانگی از دور درجوه آمدی در حال یک ماهی سر از آب بر آوردی و طعمهٔ وی شدی او بحکم عادت ماهی را شکار کردی و بکار بردی ای خود پرست او باش آخر کم از مرغ مباش

تو نیز از سر درد آهی بر آر | ز دریای معنی گهر در بر آر

جوانمردا صاحب درد آنست که قبلهٔ همه درد آنست هر کس کم بیش و لیس دود همچو موشکیست نه درین سخن یک سر موشکیست نقل است که پیرے مریدی را نصیحت میکرد و گفت ای پسر چند ازین کن مکن کن لله و لا فلا تکن و در دل مدار اندیشهٔ کونین نشنیدهٔ لا تتخذوا الٰهین اثنین اینهمه سرگردان دویدن از سبب دو دیدن است چون مرد بیگانگی رسید بیگانگی در میان ندید نکتهٔ نزد راقم آثم چیزے از عشق و محبت خالی نیست خیر بود یا شر لیکن آنرا که اینجا طلب است به بیانش مهر بر لب است مراد عشق العشق است فاما از ممکنات انسان مجبور است از عشق بیرون نمی تواند زیست زیرا که تعین انسانی بی محبت حاصل نگشته جز عشق هم آخر دیگر چیست که در هست و بود باشد چه که عشق در همه اشیا ساریست لاجرم ناگزیر همه اشیا است فکیف تنکر العشق و ما فی الوجود الا هو و لولا الحب لما ظهر ما ظهر و فن الحب ظهر و بالحب ظهر و الحب سار فیه بل هو الحب کله و حب ذات محبت است و عین او محالست که از محب مرتفع شود بل تعلق او نقل شود از محبوبی بمحبوبی هر کرا دوست داری او را دوست داشته باشی و هر چه روی آری با و آورده باشی اگرچه تو نه دانی

جز ترا چون دوست نتوان داشتن | میل خلق جمله عالم تا ابد | گر شناسند ت و گرنه سوی تست
دوستی دیگران بر بوی تست | | غیر آور انشاید که دوست دارند

بلکه محالست زیرا که هر چه را دوست دارند و بهر چه روی آرند بعد از محبت ذاتی که موجبش معلوم نبود یا بهر حسن دوست دارند یا بهر احسان و این هر دو غیر او را نشاید قبلهٔ مجنون هر چند که جمال لیلی است اما لیلی آئینه بیش نیست نظر مجنون بر حسن لیلی بر جمالیست که جز آن جمال همه قبیح است اگرچه مجنون نداند که ان الله جمیل و یحب الجمال

سله پس چگونه انکار عشق خواهی کرد حالانکه نیست در وجود مگر وی و اگر حب نبودی و آنچه ظاهر است نبودی و آنچه ظاهر شد پس از حب ظاهر شد و بسبب حب ظاهر شد و حب در ان ساری است بلکه وی همه حب است ۱۲

چه معنی دارد غیر اورا نشاید که جمال باشد ؎ آنرا که بخود وجود نبود | او را ز کجا جمال باشد

چون آن غیر او را در حقیقت خود ظهور نیست جمال چگونه تواند بود و هو یحب الجمال چه جمال محبوب لذاته است (دی دوست میدارد جمال را ۱۲) اوست که بچشم مجنون نظر بجمال خود میکند و در حسن لیلی می بیند و خود را دوست می دارد ؎

مرد عشق تو هم توئی که توئی | دایما در جمال خود نگران

در آئینه دوست بر جمال مطلق بود قسلم انکار نزد د ؎

در همه آفتاب گردش نیست | دعوی عشق کردن آسان هست

دعوای عشق مطلق مشنوز نسل آدم | کا نجا که شهر عشق است انسان چکار دارد

گویا جمال جانان پنهان چه کار دارد

پس بر مجنون که نظرش | این چنین عاشقی که می شنوی

لیک او را دلیل و برهانست | صورت پرست غافل معنی چه داند آخر

هر چه هست آئینه جمال اوست پس جمله جمیل باشد لاجرم همه را دوست دارد

و چون در نگری خود را دوست داشته باشد هر عاشق که بینی جز خود را دوست ندارد زیرا که عاشق در آئینه وی معشوق جز خود را نه بیند ؎

هر گدائی مرد سلطان کی شود | رو دیده بدست آر که هر ذره خاک

چونکه سلطانست سلطان کی شود | پشه آخر سلیمان کی شود

جامست جهان نمای چون در نگری | بوالعجب کاریست پس نادر رهی

فی عجب انیست کین مرد گدا | این چو عین آن بود آن کی شود

المختصر نمود و بود همه عشق است غیر در میان نیست هر که عاشقی را مذموم داند او مرد جاهل عامی است کارش در همه امور ناتمامی نجم الدین کبری گوید که بی عشق سلوک طی نمی تواند کرد هر که بی عشق راه طی کند از راه بیفتد و گمراه گردد در شرافت عشق از قرآن آیه وافی هدایه فسوف یاتی الله بقوم یحبهم و یحبونه کافی است اگرچه نزول همه قرآن را مبنی همان عشق است اما این جا بطور تفهیم مخاطب بالتخصیص این ذکر کرده شد اما در حدیث پس آمده است که مغیث نام شخصی بر بریره کنیز حضرت عائشه صدیقه رضی الله عنها عاشق بود هرگاه بریره در بازار برآمدی دنبالش گرفتی و آشک از دیده ریختی و آه بر آه شکستی و ریش او از آب اشک تر گشتی رحمة للعالمین را صلی الله علیه وسلم بر وی رحم آمد سفارش او پیش بریره ساخته فرمود که با و مناکحت کند گفت یا رسول الله صلی الله علیک وسلم اگر وحی درین امر نزول یافته مرا قبول است والا من مختارم که من از دیدن او بیزارم پس بسبب بر آمد که مغیث بدرد عشق در گذشت پس گفت پیغمبر خدا صلی الله علیه وسلم من عشق و عف و کتم ثم مات مات شهیدا رواه الدیلمی یعنی هر که بقید عشق گرفتار شود و دامن عصمت خود را از غبار معصیت صیانت نماید و بر سر میدان شوق دنیا ز خویش ریخته شود شهید است ؎

خطی زد فر عشق تو تا گرفتم یاد | باب دیده بشستم مسودات علوم

که هست کشته شمشیر شاهدان مرحوم | مرا که کشت فراق تو بیم دوزخ نیست

اما عشق پیغمبران پس قصه زن اوریا و داود علیه السلام از مشاهیر قصص است و حکایت محمد علیه افضل الصلوات و اکمل التحیات و زینب منکوحه زید از اعاظم احادیث و اخبار ؎

ف پس خواهان در خدا اگر دهے ما که دوست میدارد الله ایشان را و ایشان دوست میدارند او را ۱۲ ف هر که عاشق شد و پارسائی کرد و پوشیده داشت و بمرد پس شهید مرد روایت کرد این را دارمی ۱۲

| | |
|---|---|
| گر همی خواهی که ماز خود بر خوری | عمر در عشق نگاری بگذران |
| عشقبازی سیرت پیغمبران | دل بیاری خوبصورت ده که هست |

در مناقب العارفین ملفوظ حضرت مولوی روم مذکور است که حکیمی سوال کرد در حکمت فرمود که حکمت بر سه گونه است یکے گفتار دوم کردار سوم دیدار حکمت گفتار عالمانراست و حکمت کردار عابدان راست و حکمت دیدار عارفان راست حکیم ختم نگیرد بران کسے که او را خلاف کند و کینه نگیرد با آنکس که او را جفا کند ابو یزید بسطامی را گفتند که تو بر سر آب و هوا میروی گفت چوب خشک بر سر آب میرود مرغان در هوای پرند جادوان بیک شب از قاف تا قاف میروند پس کار مرد آنست که بر هیچ چیز دل نه بندد جز بخدای عز و جل همچنان سخاوت چهار چیز است سخاوت مال زاهدان راست و سخاوت تن مجتهدانراست و سخاوت جان غازیان راست و سخاوت دل عارفانراز آهدان مال بدهند معرفت و علوی مرتبت می یابند چنانکه در قرآن گفت تلك الدار الآخرة نجعلها للذين لا يريدون علوا في الارض ولا فسادا[1] مجتهدان تن بدهند هدایت بستانند چنانکه در قرآن گفت والذين جاهدوا فينا لنهدينهم سبلنا[2] و غازیان جان بدهند حیات باقی بستانند چنانکه در قرآن است بل احياء عند ربهم يرزقون عارفان دل دهند و محبت بستانند چنانکه گفت يحبهم ويحبونه ندیدم نیکوتر چیزے از تواضع خرسند شو بدانچه در دست است و نومید شو بدانچه در دست دیگرانست عز پیغمبران در نبوت است و عز علما در تواضع و عز اولیا در علم است و عز درویشان در خرسندی و عز توانگران در سخاوت و عز عابدان در خلوت و دین را نگاهدارند بدو چیز یکے سخاوت دوم نیک خوئی از مرگ نتوان گریخت روزے آدمی از آدمی نتوان گریختن سال و الرزق مقسوم والاجل معلوم والحريص محروم والبخيل مذموم والحاسد مغموم والعارف مرحوم والشيطان مرجوم[3] تدبیر بتقدیر شوند ارد از اجل خویش در نخواهی گذشت و با کل خویش نخواهی رسید و آن روزی باز نخواهی ماند و روزی دیگر بتو نخواهند داد پس چرا کشتی تن خود را آمی فرزند آدمی توانگری در خرسندی است و سلامتی در تنهائی است و آزادی در بے آرزوئی و دوستی در بے رغبتی است و برخورداری در صبر کردن انتهی و مولانا عبد الرزاق کاشی در شرح منازل السائرین گوید۔

| | |
|---|---|
| العشق العفيف اقوى سبب في تلطيف السر و | عشق عفیف قوی تر سبب است در لطیف کردن سر و مراد عشق حقیقی |
| الامراد العشق الحقيقي فانه يجعل الهموم هما واحدا | چرا که همه غمها را یک غم میگرداند و پراگندگی خاطر و پریشانی آنرا قطع میکند |
| ويقطع توزع الخاطر وتفرقه وتلذذ خدمة المحبوب | و خدمت محبوب را لذت دار میگرداند و آسان کردن تحمل رنج و مشقت |
| وتسهيل التعب والمشقة في طاعته وامتثال امره | طاعت وی و فرمانبرداری حکم او بخلاف عشقیکه از غلبۂ شهوت بر می خیزد |
| بخلاف العشق المنبعث من غلبة سلطان الشهوة | که وی وسواس است پیدا میشود از غلبۂ فکر در پسندیدن عادات |
| فانه وسواس ناش من تسلط الفكر في استحسان شمائل | بعضی صورتها و بے فهمی نفس بوجه کوشش کردن وی در حال |

[1] این سرای بازپسین یعنی آخرت مقرر میکنم آنرا برای آنانکه نمی طلبند تکبر در زمین و نه فساد ۱۲ [2] و آنانکه جهاد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشانرا براههای خود ۱۲ [3] بلکه زنده اند نزد پروردگار خویش روزی داده میشوند ۱۲ [4] روزی قسمت کرده شده است و مدت معلوم و حریص محروم است و بخیل بد کننده غم داده شده و عارف رحمت کرده شده و شیطان سنگسار کرده شده ۱۲

بعض الصور و غباوة النفس بالسعی فی تحصیل لذاتهما واسنی هذین النوعین هی مدح العشق الصوری وذمه فی کلام بعض العرفاء والحکماء انتهت ما فیها

کردن لذات هر دو یعنی عاشق و معشوق و عمده ترین این هر دو قسم آنست که مدح کرده شد عشق ظاهری و بد گفته شد در کلام بعضی عرفا و حکما تا اینجاست آنچه در ان کتاب بود

محقق جامی گوید که وقتی بالتماس مریدان جد و پدر سقاهما الله شآبیب الرضوان وروح ارواحهم بالروح والریحان تذکره گفتمی و خاص و عام و کامل و ناتمام را بر عادت معهود و رسم مالوف بر اقتفار آثار خیر و صلاح و افشاء بضاعت فوز و نجاح فرمودمی ؎

زبان وعظ نشاید گرفت باز از خلق | بعذر آنکه سزای قبول سمعی نیست

که قطره باز نگیرد ابر گوهر بار | ز خاک شوره که در وی امید نفعی نیست

روزی در بعضی از قری جوین حماها الله تعالی بر سر منبر بودم و در بیان مسائل محبت و موجبات تعشق براهین فصاحت و بلاغت می نمودم مجلس گرم شد و دلها نرم یکی از دوستان که محرم خلوت بود و وسیلهٔ سلوت از من سوال کرد که احوال عشق و اصحاب محبت چراست که مضبوط نیست بر بعضی بسط غالب است و بر بعضی قبض گروهی شادمان و توانا و فرقهٔ محزون و نزار بر فور گفتم ؎

با هر که سازگار نباشد هوای عشق | باشد ضعیف و تن زده یا درد و زاری

چون نی بود گشاده دل و شکرین زبان | با جان هر که عشق کند سازگاری

در اثناء این حدیث خوبروی که دل بمصاحبت او گریزان بود و دیده بر مفارقت او اشک ریزان و مدتی بود تا از دوستان بگریخته بود و با دشمنان در آمیخته تشریف حضور ارزانی داشت الزام غرامت را مستمر و شواهد ندامت را مظهر ؎

مست و خراب یار در آمد بمجلسم | مارا بیک کرشمه زمانی ملول کرد

یا از سماک آیت رحمت نزول کرد | گوئی گشاد بر سر مجلس فرشته پر

مجلس گرم تر شد بر حاضران فتحی پدید آمد که در تماشای تمکن وعدای تماشای ظاهر و باطن با سلح و صفای حقیقی مبدل گشت اهل جمع خرقها از سر بنهادند و با عتقاد پاک در قدم یکدیگر افتادند عمریست تا آن وقت را می جوییم و پنهان و آشکارا میگوییم ؎

با یارم آرزوست دگر بار مجلسی

بی زحمت رقیب و جفای مشوشی | بی غم کسی است در همه عالم که یافته است | همچون غم عشق غمی نه چو او ظرفه مونسی

اندیشه خوش است و لیکن کم او فتاد | ملکی به بینوائی و گنجی بمفلسی + | زهی عشق هر کس که نکرد حسرت برد

اللهم اعطنی عشقا عفیفا فان العشق فرض بسالک طریقک فانه یصل العبد الی الله ای عزیز کار طالب صادق آنست که در خود جز عشق نه طلبد و خود عاشق از عشق زنده باشد نه عشق چگونه زندگانی کند حیات از عشق می شناس و ممات بی عشق می یاب ؎

## رباعی

من قوت ز عشق می پذیرم | گر میر د عشق من بمیرم | روزی دو که اندرین جهانم زنده

شرمم بادا اگر بجانم زنده | آن لحظه شوم زنده که پیش میرم | و اندم میرم که بی تو مانم زنده

سودای عشق مختصر مبین که از جهانی بیشتر از زرد و جنون عشق بهمه عقلها افزون آید هر که عشق ندارد مجنون

له بنوشاند هر دو را الله تعالی باران خوشنودی و تر و تازه دارد روح های شانرا به نسیم رحمت و خوشبو ۱۲ ۵ بار آلها عطا کن مارا عشق با عفت پس تحقیق عشق فرض است بر سالک طریق توجه که میرساند وی بنده را بسوی حق تعالی شانه ۱۲

ولی حاصل است هر که عاشق نیست خودبین و خودرای باشد عاشقی بیخودی و بی رائی باشد دریغا همه جهان کاشکی عاشق بودندی تا همه زنده و بادر و بودندی مثالی گوشدار که کودک ده ساله زنانرا دوست میدارد اما هنوز اهلیت ثمراش ندارد تا بوقت بلوغ چون بالغ شود قصد مراد خود کند اگر مرادش حاصل شود فهو المراد و اگرنه سودای آن حب و اقتضای شهوت بلوغ سر از درون او بر کند در طلب قوت شهوت و مقصود خود آید و بعضی باشند که ازین مقام جز اضطراب و بی شکیبائی حاصل ایشان نباشد و ندانند که او را چیست مر درا اول مقام از مقامات که رونده آن باشد داند که او را حالات است اما جز خیالی از آن یاد نمانده که دران خیال متحیر و شیفته باشد

یکروز گذر کردم در کوی تو من | ناگاه شدم شیفتهٔ روی تو من
بنواز مرا که از پئے بوی تو من | ماندم شب و روز در تکاپوی تو من

طالب گوید کاشکی که بار دیگر برسر آن حالت افتادمی تا نشان راه خود دران حیرت خود بدست آوردمی نه راه خیال اگر فرقتے از راه صورت و حجابے از راه باطن دامنگیر شود داند که آن خود بلای راه همه بود باید که با خود گوید که اگر این بار بسر حقیقت رفتم عهد میکنم که دیگری بجز عشق و معشوق پروای دیگر ندارم و جان را بعد ازین فدا کنم

آیا بود آنکه باز بینم رویت | در دیده کنم چو سرمه خاک کویت
گر قدر تو دیروز ندانست کسے | امروز همه فدای تار مویت

جمال لیلی با عشق مجنون شیفته چه میگوید که ای مجنون اگر غمزه زنم صد هزار مجنون صفت اگر باشند همه از پای درآیند و افتادهٔ غمزهٔ ما شوند مجنون میگوید فارغ باش

گر غمزهٔ تو فنا دهد مجنون را | از وصل خودم بقا دهد مجنون را

عاشق را خود اگرچه فنا از معشوق باشد اما بقا هم از معشوق باشد دل فارغ دار و بشنو

کشتگان خنجر تسلیم[١] را | هر زمان از غیب جانی دیگر است

گر رنگ رخت بآب برداده شود | آب از طرب رنگ رخت باده شود
ور تو بمثل بکوه یک بوسه دهی | کوه از لب تو عقیق و بیجاده شود

محرمان عشق خود دانند که در عشق چه حالتے است اما نامردان و مخنثان از عشق جز ملامتی و ملالتی نباشد خلعت عشق هر کسے را ندهند و هر کسے خود لائق عشق نباشد و هر که لائق عشق باشد خدا را شاید و هر که عشق را نشاید خدا را نشاید سخن از عشق با عاشق توان گفت و قدر عشق خود عاشق داند فارغ از عشق عشق را جز افسانه نداند او را نام عشق بردن و دعوی عشق کردن حرام باشد

آن ره که من آمدم کدام است ای جان | تا باز روم که کار خام است ای جان
در هر نفسے هزار دام است ای جان | تا مرده نهٔ عشق حرام است ای جان

[١] تسلیم در لغت بمعنی گردن نهادن و سلام کردن و سپردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سپردن نفس خود بحق و گردن نهادن در اطاعت وی و همه تن خود را فنا کرده در اطاعت معشوق مستغرق ماندن و بحالت عاشقی عین معشوق گشته از خود بیخبر ماندن و این مقام عالی از مقامات پنجگانه سلوک حضرات اولیاء الله رضی الله عنهم است حضرت قطب الدین بختیار اوشی چون بدین مقام رسید روزے گوینده کاشعر مندرجهٔ متن هذا می سرائید گویند که بر مصرعهٔ اول ازین عالم انتقال فرمود و بر مصرعهٔ ثانی باز روح مبارکش در قالب عنصری در آمد و هر بار که گوینده تکرار این شعر می کرد همین صورت وقوع می یافت تا اینکه گوینده مصرعهٔ ثانیه را فراموش کرد و آنحضرت وفات فرمود ۱۲

هر که بهشت جوید او را ابله خوانند چنانکه طالب بهشت شده اند و یکے طالب عشق نیایده از بهر آنکه بهشت نصیب نفس و تن باشد و عشق نصیب جان و دل باشد و هزار کس طالب مهره باشند و یکی طالب زر و جوهر باشد آنکس که به مجاز قدم در دائره عشق زند گوید که خوب میدانستم و دانم که جوهر جانم را عرض عشق است و هیچ جوهر نیست که از عرض خالی باشد جوهر عزت را عرض عشق ماست قال رسول الله صلعم اذا احب الله عبدا عشقه و عشق علیه فیقول عبدی انت عاشقی و محبی و انا عاشق لک و محب لک ان اردت اولم ترد یعنی گفت مصطفی صلی الله علیه وسلم که چون او بندهٔ خود را دوست دارد عاشق خود کند انگاه خود بر بنده عاشق شود بنده را گوید که تو عاشق و محبوب مائی و ما عاشق و محبوب توئیم اگر تو خواهی و اگر نخواهی دانستی که چنانکه جوهر عزت ذات یگانه را عرض جز عشق نیست شاهد را شنیدی که چیست و خد و خال و زلف و ابروی معشوق دانستی که چیست ای عزیز خد و خال معشوق جز چهرهٔ نور محمد صلی الله علیه وسلم مدان که اول ما خلق الله نوری نور احمد خد و خال شده است اول انچه که پیدا کرد خدا نور من بود ۱۲ بر جمال نور احد و دریغا اگر دل گم نیستی در میان خد و خال این شاهد دل میگفتی که این خد و خال معشوق با عاشق چه سر بادارد اما دل که خیال شده و در میان خد و خال متواری و آمیخته شد این دل را که بازیابد اگر باز دل بدست آید بگویدت انچه که گفتنی است ؎ بر شنیده ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| آن بت که مراد او به هجران نالش | دل گم کردم میان خد و خالش | پرسند رفیقان من از عال دلم |
| آن دل که مرا نیست چگویم حالش | | |

ای جان عزیز اگر بدین مقام برسی کافری را بجان بخری که خد و خال دیدن معشوق جز کفر و زنار دیگر چه فائده دهد باش تا رسی و بینی که از حسن و جمال محمد رسول الله جملهٔ مومنان کافر شده اند و هیچکس را خبر نیست و فی الحقیقت تا این کفر نیابی بسر حد ایمان و بت پرستی نرسی و چون بسر حد ایمان رسی بت و بت پرستی را بینی که بدرگاه لا اله الا الله نقش و به پیشگاه محمد رسول الله همه نقش گشته ؎

| | | |
|---|---|---|
| بر چهرهٔ خوب خد و خالے دارد | معشوقهٔ من حسن و جمالے دارد | |
| تو میراهر لحظه در خرابات | کافر باشد هر آنکه خالے دارد | کافر شود آنکه خد و خالش بیند |

قد شغفها حبا شربت دهند و گروهی را در کعبه انک لفی ضلالک القدیم شربت اهدنا الصراط المستقیم منور اند شیخ عبد الحق محدث
هر آئینه در دلش جاے کرده است ۱۲ هر آئینه تو در خطای قدیم خودی ۱۲ بنما ما را راه راست
دهلوی در اخبار الاخیار در حال شیخ حمید الدین الصوفی السعیدی الناگوری السوالی مینویسد که حضرت شیخ میفرماید که اول مرتبه از مراتب راه علم است علم باید که بی علم عمل درست نیاید دوم از مراتب طریقت عمل است که بے عمل نیت را وجود نباشد سیوم مرتبه از مراتب درگاه نیت است نیت صحیح باید که بی نیت صحیح عمل جز باطل نیاید چهارم مرتبهٔ صدق است صدق باید که بی صدق عشق روی ننماید پنجم مرتبهٔ عشق است عشق باید که بے عشق توجه درست نآید ؎

| | | |
|---|---|---|
| تا خورده شراب وصل مدجام مراد | اور از وجود خود فراموش شده | از مستی عشق آنکه خاموش شده |
| القصه در ضرورت عشق مرسالک را این وجه است که طالب را | | بیچارهٔ دل شکسته مدهوش شده |

تلطیف سر و تنویر روح درکار است و آیین عشق درین امر مدخلے تمام دارد چه هر جا که خورشید جهان افروز عشق بحکم واشرقت الارض بنور ربها از افق روح انسانی برآید ظلمات کثافت طبیعت روی بمغرب افول نهاده راه عدم بپیماید و هر کجا آتش عالم سوز عشق که لاتبقی ولاتذر در وصف حال اوست اجزای وجود در گیرد ارضیات طبیعت را بسوزاند؎

آتش عشق توام خرمن پندار بسوخت — تن و جان و دل و دین جمله بیکبار بسوخت
هله ای عشق جهان سوز چه چیزی و چه نامی — محیی دین هدی ماحی آثار ظلامی

و نظر برین فوائد حکما گفته اند که سه چیز موجب جودت ذهن و لطافت نفس بود یکے عشق عفیف دوم فکر لطیف سوم سماع وعظ از قایلے ذکی شریف مؤید این قول حکما که موجب جودت ذهن مر عشق را گفته اند فقیر حکایات چند می آرد تو ان فهمید نقل است که یکے پسر خود را به معلمی سپرد تا بعضی از علوم که در باب معاش و معاد از دانستن آن چاره نباشد استفاده کند؎

شرف نفس بعلم است و کرامت بعمل — نیست بی علم و عمل هیچکسی را مقدار
هر کرا هست حسب گر نسبی نیست چه باک — بی هنر را چه شرف از نسب خویش و تبار

روزے معلم با پدر شکایت کرد و گفت که پسر چنانکه شرط است در تحصیل علوم اجتهادی نمی نماید و روزگار بفراغت و تعطیل میگذراند؎

نه بیند بجز گرد از کاروان — ز دانش کسے را بود بهره — سر هر که در ره فرو شد بخواب
پدر گفت هیچ دانسته که دلش به — که دائم بود در سوال و جواب

کدام شغل مائل تر است و طبعش را چه صورت حائل گفت کار از شغل و عمل درگذشته است و طبیعت از حد قابلیت بیرون شده چنان پندارم که خاطرش نگران محبوبی است و دلش در بند معشوقی؎

دے دارد پر از محنت سری دارد پر از سودا — نه هستش فکر امروز و نه نیز اندیشهٔ فردا

اگر من سوال از کفر و ایمان کنم او جواب از وصل و هجران باز میدهد و اگر من حکایت حرام و حلال میگویم او حدیث زلف و خال می شنود پدر گفت سر کوی عشق اگرچه با سلامت نیست اما بر رونده طریق عشق ملامت نیست چه درد عشق اضطراریست و گناه عاشق نه اختیاری؎

حال دل مرغیکه بود بسته بدامی — حال دل این بلبل محبوس چه داند
آن از دز اندیشه بیازیچه شمارد — با یار هم آواز خوش آسوده بجامی

دست از و مدار که عشق را خاصیتی است که مرد را لطیف و نظیف میگرداند؎

هر کرا با سرو قدتی روز بازاری خوش است — سهل باشد در جهان گر باغ و بستانیش نیست
زندگانی چیست دادن دل بروی دلبری — صورتے بیجان بود هر کس که جانانیش نیست

فائده در قرآن مجید مذکور است که چون زنان مصر زلیخا را بر دوستی یوسف تعییر کردند خبر بزلیخا رسید

سلگاه، عاشق عبارت ست از اظهار خودی در حضور معشوق یا اظهار استحقاق بحضور معشوق و نیز عبارت از محبت است که خود بوئے دوئی اعتباری هست ۱۲

مجمعی ساخت و آنها را طلب کرد چون مجلس گرم شد میوه خواست و هر یک را کاردی و ترنجی بدست داد
و فرمود تا یوسف را علیه السلام بر سر آن مجمع بگذرانند چون زنان کارد را بر ترنج نهادند گوئیا جمال
یوسف بر سر هنگامهٔ ایشان رسید چنان به مطالعهٔ دیباچه کارنامهٔ او مشغول گشتند که بیخبر بجای ترنج
دستها بریدند بدین عیاری چهار هزار سال است که آوازهٔ خود در جهان انداخته اند و ذکر خویش بر زبان
پیر و جوان روان کرده قطعه

| | |
|---|---|
| از جام عشق هر که میٔ خورد در ازل | همچون خضر حیات ابد یافت در جهان |
| آنکس که تشنه ماند ز آب حیات عشق | ناچیز شد بخاک چو در خاک شد نهان |

حکایت شنیده ام که بهرام گور
پسری داشت بر دنائت نفس و سقوط همت و سوء ادب مشهور پدر میخواست که او را ولی عهد خود گرداند و از
پایهٔ دنائت و تذلل باوج رفعت و ترفع رساند او میل بحضیض میکرد و رکاکت رای و سخافت طبع او را به تنزل
و سفل تحریص می نمود و آن حال بر خاطر پدر بغایت دشوار می آمد قطعه

| | |
|---|---|
| مقدار هر کسی بهمت شود پدید | از همت است سینهٔ بط طعمهٔ باز را |
| بشنو به گوش هوش خود از من لطیفهٔ | کرکس کند ز بوم قناعت بجیفهٔ را |

روزی معلم پیش بهرام آمد و گفت امید وار بودم که پسر چون از سن صبا که زمان
فتور عقل و قصور تمیز است بگذرد آفتاب همتش از حجاب انکشاف دانش و درایت بدر آید دل بر تعلیم و تعلم
بندد و صلاح و فساد معاش و معاد خود در عاجل و آجل بیندیشد امروز بکلی نومید گشتم که بر دختر فلان مرزبان عاشق
گشته است و در رنج و محنت و تیمار او گرفتار شده

| | |
|---|---|
| آنرا که از فراغت دل یا شکسته بود | با شغل عشق دست بتحصیل کی رسد |

بهرام شاد شد و گفت من اکنون بصلاحیت او در رسوم بادشاهی و آداب
جهانداری را امیدوار گشتم و او را ولی عهد خود گردانیدم قطعه

| | |
|---|---|
| عاشقانرا شیوهٔ دیگر بود | عشق را شب روز باشد روز شب |
| عاقل افتد از محبت در جنون | بی ادب در عشق گردد با ادب |

حالی پدر دختر را طلب کرد و صورت واقعه با او در میان نهاد و گفت می خواهم که دختر ترا در حبالهٔ نکاح
پسر خود آورم اما این پسر ادبی ندارد و در تحصیل آن هیچ سعی نمی نماید باید که تو با دختر خود بگوئی تا او را به مواصلت
خود امیدوار گرداند و چنان فرماید که موجب مباعدت و سبب مهاجرت عدم استعداد و خلو نفس است
از فضائل و کمالات شاید که باین تدبیر در اقتناء بضاعت ادب و هنر و اعتلاء مبانی و قواعد فضل و شرف
اجتهاد نماید مرزبان قبول کرد و بهرام معلم را فرمود تا پسر را به مراسله و مکاتبه با عشیقه دلیر گرداند و به مبالغه
و تاکید التماس مساعدت و مصاحبت کند چون از جانب او امر و نواهی بهرام بنفاذ پیوست و مطلوب و مقصود
او از هر یک بتحقیق رسید پسر را در ضمیر راسخ و ثابت گشت که اسباب اتصال جز اتصاف باختصاص و بصفات
پسندیده و خصال حمیده و سمات برگزیده نیست دل بر عهد دختر نهاد و شب و روز به تحصیل موجبات وصال
و وسائل اجتماع مشغول شد و به اندک زمانی از جمیع ادب بادشاهانه و ملکات ملوکانه حظی تمام و نصیبی
کامل حاصل کرد و شایستهٔ ملک داری شد.

قطعه

سرمایهٔ سعادت دنیا و آخرت — عشقست اگرچه هست ترحّم دور بین — خالی مباش یکنفس از جستجوی عشق
گر هست در دولت غم دنیا و درد دین — بی خار دل گداز نباشد طریق عقل — بگذار عقل را و برو عاشقی گزین

معلم چون اتصاف پسر بعنوان فضائل و انحراف او از طریق رذائل دریافت احوال او با پدر باز گفت و وفا کردن به وعده عقد نکاح و لوازم کدخدائی التماس نمود بهرام بمیر دار و اهالی مملکت را طلب داشت و فرمود تا عقدی بشرط ببستند در رسم و آئین عروسی بجای آوردند آنگاه پسر را بخواند و حیلتی که در باب حصول آداب او ساخته بود باز راند و گفت می خواهم که حق این زن که سبب حیات اخروی تو گشته است و بعد از تقدیر الٰهی واسطهٔ ادراک منصب بادشاهی شده فرو نگذاری و بسبب امتناعی که پیش ازین از مصاحبت تو نموده است و مبنی بر اشارت من بوده بنظر اهانت در وی ننگری و بحقیقت بدان که هیچکس را بر تو این حق نیست و بجز مکافات او کردن بر خود لازم و واجب مشمار و تا توانی حاشیهٔ خاطر خود از نقش شرح محبتش خالی مدار قطعه

بی عشق بر مکش نفسے زانکه در جهان — قانع مشو به منّ و بسلوی و سلسبیل
عشقت به منتهای ارادت شود دلیل — مردانه بگذر از سر دنیا و آخرت
نتوان دمی ز عشق بهر دو جهان فروخت — در راه عشق شاید اگر جان کند سبیل

حکایت یکے از وزراء عراق جوانان قبیلهٔ خود را بخراسان فرستاد تا از بزرگی استفادهٔ علوم کنند و به فضیلت و شرف حکمت مخصوص گردند چون مطالب و مقاصد ایشان بحصول پیوست و بر غوامض و مشکلات و مهمات مسائل وقوف تمام یافتند روزی اوستاد ایشان را گفت لطافت حکمت استماع رفت و نوادر علوم و معرفت در قید ادراک آمد هیچکس را از شما در راه محبت پای بگل فرو رفته است و در مسئلهٔ عشق مشکلی افتاده یا نه گفتند ما ازان بحری نبوده است و درین معنی نظری نه اوستاد گفت اعشقوا و ایاکم والحرام فان العشق یذکی البلید و یسخی البخیل و یبعث علی التنظف و حسن اللبس یعنی عاشق شوید و در صف اهل محبت نشینید بشرط آنکه جیب و دامن معاملهٔ شما از لوث حرام و وسخ محظور پاک باشد و دل و دست از هوسهای باطل و اندیشه های ناشایسته محفوظ که عشق بلید را تیز فهم کند و بخیل را جوانمرد گرداند و مردم را بپاکیزگی و لطافت و نکوئی لباس و کسوت تحریض کند قطعه

بی عشق عاطلست ز فضل و کرم حکیم — آراستست صورت و معنی بمیل عشق — باشد هنوز شمّهٔ از دفتر و کتاب
صد فصل اگر کسی نبویسد بذیل عشق

یکے از مشائخ گفت از کرامت عشق است که عاشق با آنکه مستوجب ملامت نیست باین گناه مستحق عذاب و عقوبت نه چه درد شان اضطراری و جرم شان غیر اختیاری ست محل رحمت است و مظهر فضل و مغفرت قطعه

نالهٔ عاشقان محنت کش — هر کرا سوخت آتش عشقے — طالعش سعد و فالش فیروزست
مشعل آتش گنه سوز است

حکایت یحیی معاذ رازی رحمة الله علیه گفت که اگر روز قیامت اوراق محاسبات بنی آدم بمن تفویض کنند و مجازات مسیٔ و محسن بمن فرمایند حساب

معاملهٔ هیچ عاشق نکنم چه هر رنج و محنت را که در طریق محبت کشیده باشند سبب مزید درجات و رفعت منازل و مراتب ایشان گردانم چه ایشان انتهاء عذاب کشیده اند و منتهای عقوبت دیده اند قطعه

هست تا غافل از لب شیرین چو پرباد — آنانکه عیب خسرو و فرهاد می کنند — خار غم گلیست اگر در جگر رود
داغی که بلبلان ز دیده فریاد می کنند — زیاده تا چگویم شنیدن حال عاشقی دشوار است سامعان را جان کاهد

چنان که نقلست که ذوالنون مصری قدس الله روحه در فسطاط مصر در محبت سخن میگفت هفتاد هزار مرد حاضر بودند آن ده هزار یازده چند از مجلس او بر داشتند مردی بر خاست و گفت در محبت خالق سخن گفتی در باب مخلوق هم چیزی بگوی ذوالنون رحمة الله علیه دست برد و پیراهن چاک کرده گفت آه بر خاک مذلت نشسته اند و با اندوه بجان گره بسته رنجوران بیمارستان محبت اند شراب از آب چشم سازند و کباب از جگر بریان کنند و قافلهٔ خواب بسر منزل دیدهٔ ایشان گذر نیفتد و در کشور شب انتظار شان آوازهٔ کاروان سحر باشد آز روزگار جز دشمنی مشاهده نکنند و از خویش و بیوند چشم مهربانی و توقع دوستی ندارند ه

بوی صبحدم شبهای تار ب

ندیده کرده پروین و سها را — با امید نسیم زلف جانان — گرفته دامن باد صبا را

و هم وی گوید که در بادیه میرفتم زنی دیدم که نقاش فطرت در تحسین و احسان صورت او کمال قدرت خود بظهور رسانیده و لطف و ترکیب و حسن آرایش چهرهٔ او را از حد قابلیت درگذرانیده قطعه

در هیچ روزگار به جنس سلاله — در چشم کس نیامده ز آبا و امهات — در دیده از جمال رخش قوت بصر
در قالب از کمال تمنش مایهٔ حیات — گفتم بلی چیست که تیر از شست رفت و دل از دست بشد بشنید و گفت

اگر صورت دعوای تو به گلگونهٔ معنی آراسته است همگی وجود من ملک تست لیکن نه چنانکه تو در مسالک عشق راه بری و شرائط و لوازم محبت نگاه داری گفتم چرا گفت بسبب آنکه تو مردی دو رخی و من زنی غیوره مرا خواهری است که آفتاب از رشک چهرهٔ او در تابست و مشک از غیرت طرهٔ او خوناب تر سم که او را ببینی و مرا نخواهی گفتم کجاست گفت اینک باز پس نگر و ببین باز نگریستم زن نعره زد و گفت چون از دور نظر بر دیباچهٔ صورت تو افتاد گمان بردم که عارفی چون نزدیک آمدی گفتم عاشقی چون نقد کیسهٔ ترا بر محک امتحان زدم نه در بازار عرفان رواجی داری و نه در دار القرب عشق عیاری دور شو از من ای بطال اینک دل من و اینک زبان من و دست و پای ترا از تاکید تفحص و تفتیش مطلق گردانیدم اجتهادی تمام بجا آور اگر در خزینهٔ اسرار من غیر خواهش محبت حضرت الهیست یابی بسوز قطعه

عشق رخسار تو کرده است پریشان عالم — آه از رنج و غم و محنت و سودای تو آه
بیم هجران تو ام سوخت جگر روز وصال — آه از خوف فراق رخ زیبای تو آه — صاحب نزهة الارواح می نویسد که

در اول طلب که بدایت سلوک بود میخواستم که خود را در سلک مجردان در آرم و رشتهٔ علائق و عوائق از همه می بریدم و از صحبت خلایق می رمیدم گاه ساکن زاویه و گاه مسافر بادیه سرگردان تر از من آدمی نه مسکن پیدا و نه مادی مدتی

سلف اسم شهرستان مصر کهنه که عمرو عاص آن را بنا کرده بود ۱۲ پروین بالفتح چند ستارهٔ کوچک باشند یکجا جمع شده در کوهان ثور و آن را بعربی ثریا خوانند ۱۲

درین سرگردانی چنانکه انفد دانی بسری بردم اگرچه دولت صحبت پیر مرا همچو بخت جوان مدد میکرد اما چون آن آفتاب جهانتاب از برج عادت بارج سعادت نقل فرموده بود در هیچ محل واقعهٔ من حل نمی شد با خود گفتم بدین صفت گشتن نشان تخم غفلت کشتن است و دعوی چنین سفر کردن نشان بریدن رگ گردن است اگر خواهی که از آن او باشی باید که سر بزانو باشی و نیز گفته اند که قدم بر دنیا و آخرت نه نه گفته اند که بار هر دو برخرت نه ؎

نهد ار در عشق انصاف را

نه این مرد را بین نه آن صاف را
هر آنکس که اوصاف گردد بدل
بدل بایدش کرد اوصاف را

گفتم پس کار خود بنشین تا این مشکل از پیش تو برخیزد هر که چون باد سرگرد است همیشه خاک بر سر میدان است میان بربند و بگوشه می باش از جانت گوشهٔ میاش نشنیده که هر که عزلت اختیار کرد عزتش حاصل شد من آثر العزلة حصل له العزة ظاهر را تمام فراموش کن به نیت عمارت باطن خاموش کن عاقبت الامر بر امید مشاهده قدم در کوی مجاهده نهادم و در دائرهٔ تفکر سر در گریبان تحیر کشیدم ؎ حاصل ز جهان مرا جز این درد نبود اندیشهٔ پوششی و غم خورد نبود ؎ چنان مستغرق انکار گشتم که یاد دی و دوشم از دل برفت و پیوند این و آن بر سر و دوشم نماند بحکم آنکه الغریق یتعلق بکل حشیش یعنی هر چوب نی که پیش پایم می نهادند پس دست می افگندم و هر سنگ و خار که در دستم می آمد با او هم نفس میشدم و شکایت بخت رمیده میکردم بعد از کوشش بسیار اندکی گوش دلم کشاده گشت تا سخن هر یکی را بشنودم و اصطلاح ایشان معلوم کردم ؎

هر چه در بیشم آمد از کم و بیش

شد دل روشنم سخن دانش
محرم راز جمله گشت چنانکه
خواند روح الامین سلیمانش

گفتم مگر این پریشانی فراهم آید و یا این ناتوانی را مرهمی بود تا هر جنبنده و آرمیده که می رسیدم حکایت بخت رمیدهٔ خویش میگفتم و از انجام و آغاز و نشیب و فراز این راه سوال میکردم نخست به نقطهٔ خاک رسیدم دفتری دیدم بسیار کار از وی بحساب شهری یافتم اندک مایه از و معمور دیگر خراب گفتم ای ارض با طول و عرض ای زمین گشته زمین نام ای زنده دل مرده اندام ای اصل صلصال و ای مایهٔ فخار ای مزرعهٔ انبیه گل و خار ؎

ای از تو اساس این در و بام
نه دائره را مدار گشته
دائم حرم بزرگوارے
با این دل پر غبار برگوی

ای زنده و مرده را تو آرام
آن نقطه توئی که چرخ پرکار
از کعبهٔ جان خبر چه داری
سرگشته چو ذره گشته ام چند

بنیاد دمشق و چار گشته
گرد سر تو شود چو پرکار
ای خاک گر آگهی از ان کوی
شاید که کشاید از تو این بند

غبار خاطر من در خاک اثر کرد و بخاری از دل گرم او بر آمد و زلزله در بنیادش افتاد و گفت ای نوبادهٔ بلغ کن فیکون من حرفی ام مبنی بر سکون از حالت رفعی در محل کسری افتاده ام و در مقام نصب فتحی ندیده ام چون نقطه همیشه در میانه ام اما از تحرف چون نقطه بر کرانه ام ؎

چو آگه نه گشتم من از راز او

نه انجام بینم نه آغاز او
بدانش یکی مرغ پر کنده ام
بصد خواری اینجا سر افکنده ام

صلصال گل بانگ کننده و گل خشک شده که هرگاه انگشت بروی زنند از غایت خشکی آواز ازان بر آید و چون بپزند آنرا فخار گویند ۱۲

اگرچه بصورت کشت زارم اما بمعنی گشته زارم ناخوشی مزاج من نه از سردی و خشکیست از سردی روزگار بگو خوش کیست ؏

ندیدم بکام تو یک روزگار
که گرد از نهادم بر آورده
سیه باد روی تو ای روزگار
چه گردم که آیم چنین برده

دیدم که این خشک مغز را جوابی نغز نبود و آن سود ازده سرمایه ندشت

دل از آسمان کرد با او خطاب
که بودش جز از ریسمان پیچ و تاب

که از ان مایه کرد سوده ؏

از سر او در گذشتم بپای کوهی رسیدم با خود گفتم که چون میگوید از او تا دم بپرسم از و تا دم از کجا میزند نزدیک او برفتم ابدال صفتی دیدم از میان خلق بر کناری رفته با دیو و دد آرام گرفته دیوانه شکلی درشت روی و دل تنگ سر برهنه دامنی پر از سنگ ؏

درخت از تن او برسته چو موی
همه در کمرگاهش آویخته
نه او را غم پای و نی یاد سر
نه اندوه خشک و نه سودای تر
تو گوئی که یکسان بدش پشت و روی
بسی جانور با وی آمیخته

آواز بر کشیدم و ساعتی همچو آواز در پیچیدم آخر در حیرت خود چنان راسخ بود که مرا هیچ پاسخ نداد بعد از فکر بسیار گفت ؏

قصهٔ مشکلم چه می پرسی
کان غم شد دلم چه می پرسی
لعل بی مهر جو خون شود جگرم
بیش ازین حاصلم چه می پرسی
طالب گوهری بدریا باش
من چو بر ساحلم چه می پرسی

چون چشم ازو برداشتم بچشمهٔ آبی رسیدم رونده دیدم ازرق پوش و از صحبت هر نا جنسی در خروش صاحب شکوهی که از کف دهان روشنی مینمود و از صفای سینه روی در می نمود فریادی بر آورده و سر فرو افکنده و از حالیکه داشت با خود چیزی میزد مستعجل تمام میرفت و می گفت ؏

برهنه پا و سر در کوه و صحرا
گهی نالان دو دیده بر سر کوی
منم سرگشتهٔ بی سود و سودا
گهی پهلو به سنگی باز داده
گهی سر در بیابانی نهاده
گهی حیران فتاده در تگ و پوی
گهی خرد رغلاب از جور ایام
گهی چرخم باین و آن سپارد
گهی لب خشک از ناچاری ناکام
زماهی تا به در سینه حاصل
چنین روشن دل انگه پای در گل
زمانی روزگارم تیره دارد
گهی از چشم من دریا برون شد
گهی دل از پی اندوه خون شد

چون او را دیدم صوفی وار از هر چه داشتم مجرد شدم بشرط ارادت پیش او رفتم و گفتم ای جوان مرد جهان گرد ای مسیح دم خضر قدم با که شیفته که چنین آشفته تر میروی یا چه شنیده که چنین گرم میدوی ؏

ای جلوه گر عروس طبعم
پیراستهٔ تو اصل و فرعم
آنها که نهان و آشکارا رانند
از فیض تو روی شسته دارند
نام تو چه ماست ما هم از تو
نشو همه و نما هم از تو
ای رهرو چابک سبک روح
چون تشنهٔ تست جان مجروح
یک لحظه دوای درد من باش
در بادیه پای مرد من باش
بلغو نفسیم همرهی ده
از قصهٔ خویشم آگهی ده
زین ره که نه بینمش سر و پای
من هیچ ندیده ام تو بنمای

چون آب این حکایت من بشنید روان بجواب من زبان بگشاد و گفت ای پسر مدتیست که بسر میدوم

و با آوازهٔ بحر محیط آواره میروم گاه از حیرت روی بر خاک میمالم و گاه از حسرت سنگ و ریگ می خورم ۵

کس نیست درین گفت و شنو محرم من
شد نالهٔ من همنفس و همدم من
بی گریه چو نیست دیدهٔ پرنم من
یا سر بنهم یا بسر آید غم من

با این همه جست و جوی و تک و پوی بیم آنست که بمقصد نارسیده و مقصود نادیده دور زمانم به زمین فرو برد ۵

مبین رفتار گرمم ای جوانمرد
که هست از گردش گردون دلم سرد
همی ترسم من از تاثیر افلاک
گریبانم نگیرد دامن خاک
بدریا نارسیده غرق گردم
درین ره بر نیاید هیچ گردم
اگر آرام بودی در دل سنگ
نبایستی دویدن این چند فرسنگ

قدمی چند بر موافقت او برفتم جو آبی موافق حال خود نیافتم دیدم که همتش بلند نبود همیشه میل بسوی پستی داشت و نیز از غایت سبک سری چنان بود که هر که بدو میرسیدی زودش در کوزه میکردے گاه از آمدن سنگی فریاد میزد و گاه از رفتن بادی بروی ترش می نمود از دو نیز دست لب شستم و بر مرکب همت نشستم ناگاه درختانے دیدم رختی که داشتم آنجا کشیدم بدان امید که سایهٔ اقبالش بر من افگند تا از بار ادبار خود خلاص یابم ۵

بی برگ و نوا دلم بر آمد چه درست
چون شاخ امیدے بر آمد چه دست

القصه سبز پوشانی دیدم روحانی صفت همه در صفت طاعت بیک قدم ایستاده و هر یک چون شجرهٔ طیبه نشو و نما یافته از اصلها ثابت و فرعها فی السماء ۵

قومے دیدم بصورت آزاد
از آتش خویش گشته برباد
با روزه و با نماز و بے خواب
افطار همه به قطرهٔ آب
از خواب برون نمی فتادند
پهلو بزمین نمی نهادند
بودند به اصل و فرع درویش
اما نگران بسایهٔ خویش
چون تیر ز آب و گل بجسته
لیکن همه شاخ ناشکسته
پیران جوان صفت سرو روی
نگذاشته بے خضاب یک موے
هم جیب و هم آستین پر از مشک
لیکن همه پوست بر بدن خشک

در پیش این طائفه روشن تر از روش دیگران مے نمود خود را در حلقهٔ ایشان افگندم یکے را دیدم که سجاده بر آب افگنده بود بنیاد او قوی تر از دیگران مے نمود نزدیک او شدم و آز درماندگی در پای او غلطیدم گفتم که ای پیر بزرگوار و ای یگانهٔ روزگار ۵

نزدیک تو چون ز راه دور آمده ام
دانم نکنی عار که عور آمده ام

ای جوان بخت تازه روی دانای درشتی اندام نرم خوی مرا خبر کن که درین باغ کدام گلست شگفته است که چندین بیخ فرو برده و درین منزل کدام شناخت در بر آمده که چنین جای محکم کرده چه قاعده است که بنیاد بآب رسانیده چه مرتبه است که سر بآسمان بر آورده ۵

غریبان را درین ره حرمتی هست
ز پا افتاده ام مگذارم از دست
زمانے سایه بر کار من افگن
اگر در راه من خاریست بر کن

درخت خود از درشتی پوستے بمغز این سخن نرسیده و هم از پوست بیرون نیامده چون آن دل نداشت بجدل گفت شروع من همه در مسائل فروع است و از معنی اصل روائی ندیده ام و نیز از آن خود را بفراغ بار بسته ام که اگر باصل رجوع می کنم

خسته شوم ؎
زهی نرم کشتی چون امرا راحت است — به از زرگری کاندران محنت است

مرا طریقست که همیشه قدم بر راه نمی زنم و آواره بر سرم می نهند و من دم نمی زنم اگر تو سرما داری سواد گرما اختیار کن و همدرین مقام آرام گیر ؎
سرگشته مشوکه راه پی پا یالنست — حب الوطن از شرائط ایمان است

چون تربیت از خودنمایی داشت دیدم که هوای خودنمائی داشت گفتم ای پیر فیل و قال بگذار این شیوه را زبرق حیله وحال مپندار ؎
حدیث شاخ و برگ از پیش بردار — خیالش دان وهم در سایه بگذار
حریفان چون نظر بر میوه دارند — به مجلس شاخ و برگت کی گذارند
چو مهمان توام نقلی فرو ریز — ز صورت نقل کن در سایه بگریز

درخت گفت این مسئله مختلف است تمهید قاعده را حجتی بیار و این قصه منعکس است اثبات علت را دلیلی بنمای چون حوالت این نوع باختلاف حالت است در حرفیت من بیان حرفت از محالاتست دیدم که در بدایت مانده و سبق هدایت نخوانده مطالعه جامع صغیره را عمل نافع شناخته و اصل مبسوط را ذخیره ساخته چون سیلی بدو نرسیده بود که از جایش برکند و سیلی نخورده بود که از خودش خبر کند از شاخ و برگ او بر شکستم و با هیچ کدام نه پیوستم زیرا که همه تر دامن و خودرو برآمده بودند و از خشک مغزی باد در سر داشتند ؎
ترا الایش آب گل نبوده — در سایهٔ خود ز سر فرازی — رفته همه در خیال و بازی
آسوده بعالم مجازی — سجادهٔ جمله شان نمازی — غافل ز معالم حقیقت

بعد از ان بهیچ سرو سرم فرود نیامد و از هیچ شمشاد شاد نگشتم امید از بید و چنار بر گرفتم و دست بر سیب و انار نزدم با خود گفتم ؎
ورین آب و هوا نه سازگار است — بر بزکه نه منزل قرار است

بعد از کوشش بسیار اندکی مرکب را سبکبار کردم تا بیکبارگی قدم را بر هوا نهادم تند بادی دیدم که گردی برانگیخته می آید بحکم آنکه هر خسی در صحبت او راه یافته بود نخواستم که با او سر خود در میان نهم باز گفتم از چنین صرصری بسر سری نتوان گذشت ؎
که چندین پرده ها از بهر سازیست

خدا را در دل هر بنده رازیست — از آن روید گل و خار اندرین باغ — که هم طاؤس در کار است هم زاغ
اگر بینی بد و نیکی مزن دم — که هم ابلیس می باید هم آدم — بشرط عنان گیری دست

در فراک او زدم و گفتم ؎
این بار سرا کجاست منزل — بسیار دویدهٔ درین کوی — آخر چه شنیدهٔ فرد گوی
زین رفتن و آمدن چه حاصل — او گفت ای جوان مرد ازین

خاکسار پرگرد چه پرسی شنیدهٔ که سخن باد آورده هیچ آبی نباشد گفتم آخر مدتی پیش تخت سلیمان بودی و در خدمت او شیب و فراز دیدهٔ یعقوب را بوی یوسف نسیم تو داده آب زره داودی زر هگذر تو یافت ای مهلک ثمود و عاد چه دانستهٔ از مبدء و معاد باد در انی الحال این حکایت یاد آمد و گفت ؎

له مبدء در لغت بمعنی جای آغاز و جای ظهور و در اصطلاح حضرات صوفیه مبدء اسماء کلی کونی را گویند و معاد اسماء کلی الهی را نامند و آمدن سالک از راه اسماء کلی کونی بود که مبداء اوست و رجوع او بنفس اسماء کلی الهی باشد که معاد اوست و در شرح گلشن راز آورده است که مبدء هر یک از اسماست که از ان اسم ظهور یافته است ... و مبدء و معاد او همان اسم است ... و انسان کامل مظهر ... جمیع اسماست ... و در شرح فصوص الحکم نوشته که مبدء در اصطلاح حضرات صوفیه ذات حق تعالی را گویند که ابتدای ذوات از انجاست یعنی از حضرت ذاتیه و ترتیب نزول ذات بانطور است که از ذات حق تعالی ... پیدا شد ... از احدیت وحدت و از وحدت احدیت ... ارواح ... مثال عالم شهادت خصوصا انسان کامل پیدا شد ۱۲

شنیدم در زمین گنجشگکی هست
نه با مرغان دیگر گیرد آرام
مگر مرغی دران حالت بدیدش
سلیمان خاتمی میداشت در دست
دلم را آرزوی مملکت کرد
سر خود گیر و میدار این سخن یاد

که گردد گرد دهر و پروانه بیو هیدبت
چو بیند رخنهٔ در گنج دیوار
وزان سودائی فاسد برسیدش
مگر خاصیتی بود آن نگین را
کنون میجویم آن خاتم بصد درد
چو از من درگذشت او گفتم ایدل

نه او مردانه او نیز و نه مردام
شب و روزش همی کاوو بنقار
بگفت آری شنیدم منکه پیوست
که بگرفت او همه روی زمین را
تو آن مرغی دمن چون کهن بنیاد
ترا زین باد پیمودن چه حاصل

بعد ازان در هوا نظر کردم صد هزار نوع مرغ دیدم از هر جنس جمع آمده یکی را از ایشان ز آشیانهٔ خود خبر نی و همه را نظر جز بر بال و پر نی ؎

پنجهٔ حرص بر گشاده همه
در هوا و هوس پریده بلند

هر یک از بهر دانه در دامی
در مغاک طمع فتاده بر بند

دل به طمع هوا بداده همه
بر سر استخوانش آرامی
نفرتی از ایشان در نهادم

پدید آمد پای سر همه نهادم و روان شدم چون چند قدم رفتم گرم روی دیدم بی آرام سوخته یافتم آتش نام دلی بریان و تنی آشفته روزگارش فلک اثر گفتنه چون اثر او بمن رسید از تفت سینهٔ او دود از سرم بر آمد گفتم ای پیر بافرهنگ جوان آهنگ ای منیر مریخ زحل نیرنگ ؎

ای رهبر شب روان ایام
وز لطف تو پخته کار هر خام
مخمور توام مرا خبر کن

صبح از رخ تو دمیده هر شام
هر خشک تری کرانه گیرد
آخر چه چشیدهٔ ازین جام

از روی تو تازه کار هر شمع
آنجا که تو در میان نهی گام
چون دم من بر آتش رسید

در حال رنگش بر افروخت و زبان دراز کرد و گفت تو کیستی که مجروح را مینخراشی و بر جراحت سوخته نمک می پاشی انگشت بر حرف من منه و خود را بر انگشت من مزن ؎

می سوزم از انتظار می بین و مپرس

سود از دهٔ چو من نیاید بجهان

حال من خاکسار می بین و مپرس
اینک من و روزگار می بین و مپرس

گفتم پس اینهمه دعوای سرفرازی و لاف زبان درازی از بهر چیست گفت ای بهر چه کنم ؎

با آنکه سیه شد دلم از جور فلک
از تیز روی بر تافتم ؎
کجا از ثری تا ثریا یکی

خود را بطپانچه سرخرو میدارم
بد و نیک را آزموده هی
کزین درد دل بازرست اندکی

چون از آتش هیچ گرمی نیافتم
همه خسته بودند بی مرهمی
دو عالم اگر نور و گر ظلمت اند

ز نزدیک و دور اندرین حیرت اند

ماه از بر آمدن شب دل سیاه آفتاب از فرو شدن روز روی زرد آسمان ازین واقعه جامه کبود صبح و شام ازین غم خون آشام دیدم که عطارد و ناهید اساسی نداشتند و بهرام و برجیس را بر جا شئی نبود ؎

دل دایهٔ خود نیافت از هیچ محل

ی از مه و تی زهره و مریخ و زحل

۱؎ رند انتهی ... و سکون نون ... از خاک برخیزد ... گویند ... حرف و سخن ۱۲

از قطب و سهیل کار من سهل نشد | از طائر واقع نشد این واقعه حل | القصه همه را چون مار و مور مجبور دمار
یا صمیم بسیار فرشتهٔ خود را به من نموده همه را سر رشته گسسته بود ه | یقین میدان کزین چندین کم و بیش
نمی یابد یکی سر رشتهٔ خویش | درخت و کوه و آب و آتش و خاک | چو تو در محنت خویشند غمناک
زمین و آسمان و عرش و کرسی | همه جویای راهند از که پرسی | چون از همه باز ماندم و خود را بابیچ کدام دل نه بستم دنیا و آخرت
را بمن نمودند هر دو را دیدم که با من بودند فطلب العبد ولا تسأل عن الغیب | سخن عشق چون معمائیست
که نه او را اسی است نی پائیست | هرچه در طبع تو نیاید راست | تو ندانستهٔ مگو که خطاست | این سخن بحکایت مرد عجمی میماند
که از زبان عربی سخت عاری بود مگر پسری داشت که او را بمدرسه فرستاد تا علم آموزد و هر دخلی که داشت
بروخرج میکرد بعد از مدتے بسیار چون مال خود را پائمال دید گفت ای پسر عمری بسر بردی هیچ علمی بدست
آوردی پسر دانشمند شده بود خواست که از دل پدر این غم بدر برد و عروس دانش خود را بر وجلوه دهد
گفت ای پدر همه اسم و فعل و حرف را اشتقاق و صرف دانستم فقه را حجت و دلیل و قرآن را تفسیر و تاویل
بیاموختم پدر گفت بیهوده میگوئی اگر زبان عربیه آموختهٔ کتابے بیار تا من باز کنم هرچه در اول سطر بر آید پارسی
آن با من بگو پسر گفت روا باشد کتابے بدست پدر داد چون آن باز کرد از قضا در اول صفحه این لفظ بود لا اعلم
از پسر پرسید که معنی این چیست گفت نمیدانم پدر بغایت جاهل بود در حال خشمے در وی در آمد این بیچاره
را عقل از سر بیرون شد چون بخود آمد گفت ای پسر در حق تو چندین رنج دیدم و نقد و نسیه که میداشتم همه
بباد دادم یک سخن که از تو پرسیدم میگوی که نمیدانم چوبی برداشت و بر سر پسر کوفت که زود باش بگو که پارسی
لا اعلم چه باشد گفت ای پدر میگویم که نمیدانم به هیچ نوع آن جاهل استوار نمیداشت ه
بچشم خرد مند اگر خس رود | بفالیش همه زیر مژگان نهد | وگر دانهٔ دُر بود پیش خر
بجای خورش زیر دندان نهد | پدر گفت چندین سال چه کار کردهٔ که این مقدار سخن نمیدانی پسر بیچاره
دانست که پدر نادان است چوبی میخورد و عذر میخواست و می گفت ه
چگویم با که گویم قصهٔ خویش | که نوشم می نماید جمله رانیش | بهر آنرا که میخارم سر و پای
همه زخم مرا گردد همه ریش | بکام خود ندارد ذرهٔ زهر دم | لئیم از بیم دندان بد اندیش
سخن زاید ز کلکم راست چون تیر | چرا من ره نمی یابم بهر کیش | بغیر از عذر تسلیم اندرین ره
ندارد چارهٔ بیچاره درویش | این همه لطائف مکاشفات که بر من کشف کردند آنند که از ظرائف لمعات
عشقیه بود هر که را عشقی بسر افتد او را همین معامله میسر افتد فالله اسئل ان اعطانی العشق العفیف وهو
خیر وشئ لطیف انتهی کلام بزرگے که خود در لطائف عشقیه از حال خویش بیان کرد فقیر کاتب الحروف
قدرے ترجمهٔ اینجا نگاشت و بیش هر نادانا و نادان لولوی چند با ثیلر انداخت و نیز از فائده عشقے است

ـــــــ

سـ۱ طائر واقع طائر در لغت بمعنی پرنده و کرد ار واقع بمعنی مرغ فرخنده واقع در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محل صور علمیه و اعیان ثابته و تقدیر الٰهی و علم الٰهی و مراد از طائر فرشتگان مقرب اند که در کار خود مشغول اند ۱۲ سـ۲ پس از خدا سوال میکنم که بدهد مرا عشق با عفت که وی چیزی بهتر و لطیف است ۱۲

تجرید سالک روحیکه مجروح عشق است آمد ادر کارخانه تجرید و وصفت دهند یکی بندگی دوم آزادی بندگی
حقیقت فقر است و آزادی حقیقت تصوف با هر که این هر دو صفت همراه نیست از اصل صفوت آگاه
نیست بندگی معرفت نفس است و آزادی معرفت حق است هر که دوئی راند انست یگانگی را شناخت این
سخن حکیم سنائی راست علیه رحمة الله لضدها تبین الاشیاء

چون تو در نفس خود زبون باشی
عارف کردگار چون باشی

میان این دو صفت که شنیدی صد بار صد هزار مدعی را غیرت عشق غارت
کرد که یکی از صورت به سیرت نرسید و از امل به عمل نپیوست جمله مقصود بیود دنیا دانستند مشغول غول غفلت
گشتند همه را سر به مناهی فرود آمد و از سر الهی محروم شدند ع

عارف نه هر سر اطهر بلا ہے

رنگ ظاهر شان زنگ باطن گشت و نقاب رسم واسم عقاب روح و جسم ایشان شد

ای خورده شراب غفلت از جام هوس
مستی بر و در دسرت ماند و بس

مشغول مشو بخویش چون خر بجرس
ترسم که ازین خواب چو بیدار شوی

بندگی آنست که طاعت بدل کنی آزادی آنکه قبله بدل نکنی بندگان آزاد
دنیا و عقبی را دو پر ساخته اند نه آنکه هر دو را پیش خود سپر ساخته اند عام دنیا دید گفت منزل انیست خاص
عقبی یافت گفت که حاصل انیست عاشق مولی خواست گفت مشکل انیست عام را دوزخ رسید خاص را
بهشت عاشق دوست را دید هر دو را بهشت شعر

اقوام همومهم بالله قد علقت
فما لهم همم تسمو الی احد

مرد آنست که گرد دنیا رگرد دامن او نگردد و مایه عقبی سرمایه او نباشد ولا یرهق
وجوههم قتر و لا ذلة نشان درویشان است و یبیضّ وجوههم در شان ایشان است

ما روی ترا قبلهٔ جان ساخته ایم
بر نطع غمت هر دو جهان باخته ایم

دنیا و عقبی طالب خود را همان
گویند که هاروت و ماروت گفتند یعنی انما نحن فتنة فلا تکفر آلبه لبصری را گفتند که لا انسا لین الجنة گفت
الجار ثم الدار

گر هست ترا صاف دل و روشن رائی
همسایه طلب نخست آنگاه سرائی

آورده اند که یکی ازین طائفه گرد محلتی طواف میکرد ناگاه نظرش به منظری افتاد زیبا طلعتی دید که همچو آفتاب
از بالای بام خوبی طلوع کرده بود چون آن از اوج حسن خود بران برج خاکی مقابل گشت بیچاره همچو ذره
در هوای او بادبیان شد و آتش در نهاد او افتاد چون خاک از غم پست شد و آب چشم باریدن
گرفت چون نگران آن حسن بیکران شده بود دستش نداد که پای از جای برگیرد در میان راه
آهی از و بر آمد و هم بر جای فرو نشست ساعتی پای در دامن صبر کشید و سر در گریبان خود
بگرفت چون روی بر آئینهٔ زانو نهاد از عکس روی آن زن که دیده بود زنگ بر آئینه ضمیرش پیدا
آمد از دریای وجودش غیرت و خروش حمیت موج زدن گرفت و گفت

نه آن مرغم که با شم صید هر دام
نه آتش تا بهر سوئی بر آیم

نه آن بحرم که گیرم با خس آرام
نه آن خاکم که افتم زیر هر پائی

نه بادم تا بهر کوئی در آیم
نه آن آبم که روی آرم بهر جائی

له قومی اند که اراده های شان بخدا آویخته اند پس نمی باشد او شان را همتی که بلندی گیرد بسوی کسی ۱۲

توئی مقصود گر مشغول غیرم — توئی معبود گر نزدیک دیرم

درویش درین سخن بود که آوازی بر فزع و نالهٔ با جزع بگوش او رسید پیش از انکه سر از خرقه بر آرد یکی خبر آورد که درین منزل ماهی بود که سال عمرش بچهارده رسیده همین ساعت از برج خود نقل کرده همچنین بمفاجا ازین بیوفا جا برفت مرد عاشق از فروشد آن ماه چون صبح صادق خنده بزد و از گردش روزگار کاذب چون فلک در چرخ آمد و بزبان حال گفت نظم

عشق تو نظر هر که افگند — از نیک و بدش برید پیوند — دل خانهٔ صبر اساس می کرد
آن قاعده را غم تو بر کند — آن مرغ که یافت از تو دانه — دشوار شود اسیر هر بند
بلبل چو نسیم گل بیابد — در سایهٔ خار نیست خرسند

جوانمردا البعد و هی نفسی ترا حجابی در راه است جهد کن تا با عشق در فراز و نشیب نسبت خود درست کنی چون از نزدیک و دور قدر خود دانستی یقین میدان که از دوستانستی هر آئینه غیرت عشق با غیرت نگذارد و بیک حمله حمله پرده را از پیش تو بردارد نظم

چنان رو کز دو کون آسوده گردی — چو خود را در رکاب عشق بستی — برومند شوی زین بالاپستی
وگر بی عشق رفتی سوده گردی

من تقرب الی شبرا تقربت الیه ذراعا بیان این نسبت است و آن نسبت بسبب هیچ نه درست میگردد و رونده باین نسبت اصل خود را می تواند شناخت که هیچ عبارت از النست هر که عارف آن اصل نیست واصل نیست زیرا که از وصول جز این حاصل نیست نظم

ای خام طمع نه مرد وصلی — زین حرف نشان مپرس تا تو — تا بیخبر از وجود اصلی
طبع تو مخالفست زان روی — کاشفتهٔ این چهار فصلی — در دام هوا اسیر عقلی
مغرور خیال و قول و فعلی — تا یک دل و یک نفس نگردی

حکایت مردی بر سر کوهی ایستاده بود صاحب جمالی بر و بگذشت بیچاره بیک نظر مبتلا گشت سر در پیش او نهاد گفت هرچه مرا بود در بوده آید شد معشوق شیرین سخن و موزون طبع بود گفت مبارک باشد اما چنین مرغ زیرک که توئی دریغ آید که در دام همچو منی افتی مرا خواهریست که در زیبائی هزار چند همچو منست اینک در عقب میرسد نظم

چو گل باشد چه کار آید سر غم — چو آب آید نمی شاید تیمم

مرد سلیم القلب گوش سخن او داشت و از نادانی چشم از وی برداشت در عقب نظر کرد کس را ندید معشوق از سر غیرت طپانچه بر روی او زد و گفت ای مدعی هوشدار اگر ربودهٔ منی با غیرت چه کار نظم

برو جان مادر سر خویش گیر — تو عاشق نهٔ کار خود پیش گیر — تو با این گدائی و گنده بغل
بدرگاه شاهان نیابی محل

بالجمله بنای امور سلوک موقوف بر همین عشق است بی عشق راه

ف هر که نزدیکی جوید بسوی من یک وجب قریب می شوم بوی یک دست ۱۲ ۵۲ نسبت در لغت بمعنی نژاد یا خویشی بدرسے خاصه و یاد کردن نژاد کسے را و در اصطلاح حضرات صوفیه نسبت آنرا گویند که سالک ملکهٔ را از ملکات محموده کسب کند بوجهیکه آن ملکه روح وی را از جمیع جهات احاطه کند و حیات و موت وی بران باشد هر حالتے که باین صفت لازم ذات گردد آنرا النسبة خوانند ۱۲

رفتن از منزل مقصود فرسنگ‌ها دور باید دانست که اکنون بندی در خواص عشقیه اگر سخن رانده شود دو بیت بدان امی عاشق کرده

ازمقید سوی مطلق سفری دارد عشق
خوش سهی زود رسی بیخطری دارد عشق
زان حلاوت که بمنصور رسید از سر دار
از دل بیخبر ما خبری دارد عشق

مقصد دیگر و راه دگری دارد عشق
سوز عشق است که آتش نزند اندر دل سنگ
گشت محسوس که نخل و ثمری دارد عشق
هست یادر دسر خویش مراسودای

یک قدم بر دو جهان می نهد و میگذرد
تا اگر سنگدلانم اثری دارد عشق
بیخبر شد دل واز عشق خبر هیچ نیافت
چون بدر دسر عشاق سمری دارد عشق

جوانمرد اعشق اکسیر کبیر است چنانکه اکسیر صغیر مس کانی را زر میکند این مس مکدر انسانی را بنور محبت منور میکند و عاشق را کم خورد و کم خواب و کم گوی و عزلت جوی و آبدال خوی میگرداند بخیل را سخی و جبان را شجاع عاصی را مطیع و مطیع را مطاع غافل را آگاه کند و خفته را بیدار بیدار را طالب سازد و طالب را شطار صاحب نجوت را پست کند و همت را بلند گریه را دیده نشین سازد و خنده را ازشخند دل را گرم کند و دم را سرد آتشین خوی را خاکسار و خاکسار را باوقار متکبر را متواضع و درشت را هموار کافر را مومن کند و مومن را محقق ملحد را موحد سازد و منکر را مصدق قصهٔ زلیخا را بخوان که عشق یوسف علیه السلام آن از کفرش باسلام کشید و از کوری بینا گردانید و در پیری جوانی رفته باز دید یعقوب علیه السلام را بنگر که چشمش نور دوباره یافت نوای عندلیب دریاب که نفس حیوانی را با وجود صفت بی‌زبانی و عدم سخندانی عشق گل چگونه هزار داستان نموده دستان زن هنگامهٔ بهار گلشن ساخته پروانه را تماشا کن که آثار عشق نور شمع چسان در جانش افروخته که در هوایش چون دود چرخ زنان سوخته مقناطیس و کهربا را دریاب که با وجود صفت جمادیت قوت جاذبه آهن و کاه از جذبه دارند با آنکه صفت محبت در جماد نهاده اند سلطان عشق را در وجود هر موجود تصرف داده اند حضرت شیخ محی الدین عربی رح گوید که بعضی از اوصاف عشق و محبت این است که محب در محبت جامع است درمیان دو ضد که وصل و هجر باشد که او بموجب خبر برصورت حق تعالی است و او جامع است بین الضدین چنانکه گفت هو الاول والآخر والظاهر والباطن و آن جمع
اوست نخستین همه و اوست آخرین همه و اوست آشکار و اوست پنهان ۱۲
عین فرق است درمیان حب روحانی و حب طبعی و انسان صاحب هر دو حب است بخلاف باقی حیوانات که آنها صاحب حب طبعی اند و بس پس آن جامع بین الضدین نباشند و صورت جمع اینست که از صفات لازمهٔ محب است که او طلب و حب وصال محبوب خود دارد و نیز از صفات اوست که او محب آنچیزیکه محبوب محبوب وی است باشد و گرنه محب آن نیست پس دران صورت که محبوب حب هجر دارد اگر محب محبت هجر دارد پس او کرد چیزی را که مقتضای محبت نباشد چه محبت طالب مقتضی وصل است نه هجر اگر محبت وصل دارد پس کرد چیزیرا که نه مقتضای محبت است چه محب آنست که محب و طالب محبوب محبوب باشد پس بر هر تقدیر بر محب بیچاره بلائیست عظیم

وتجلی قویم بر کذب او و غایت کار و نهایت مقتضی آن گرفتار انیست که محب حب محبوب هجر را شود نه
محب عین هجر و آن باحب اتصال جمع شود و مجمل انیست که وصال محبوب لذاته محبوب محب است ۵

| میل من سوی وصال و میل او سوی فراق | ترک کام خود گرفتم تا بر آید کام دوست |
|---|---|

پس محب حب وصال دارد و حب حب محبوب هر چیزی که متعلق شود نه حب عین هجر چنانکه مومن
رضا بقضاء حق دارد اگرچه بکفر و باقی مکروهات متعلق باشد نه رضا به عین کفر که مقتضی باشد که رضا بکفر منع
است در شرع و مقضی غیر قضا باشد چه قضا حکم الله است به مقتضی نه عین مقضی و حب حیوان که حب
طبعی باشد چنین نباشد که حیوان بجز وصل محبوب خود نخواهد و بحب محبوب چیزی ندارد پس از جهت همین
تنویع کردیم حب انسان را بسوی دو نوع یکی حب طبعی که دران شریک بهائم است و دیگر حب وحانی
که بدان ممتاز است از حب حیوانی پیشتر بدانکه حب بر سه قسم است و محصور است دران و آن الٰهی است
و روحانی و طبعی پس حب الٰهی حب خدا تعالی باشد برای ما و حب ما برای خدا تعالی و حب روحانی
آنست که سعی کند محب در حصول مرضیات محبوب و بجز آن غرض و اراده نداشته باشد که نظر او بر غرض
و اراده محبوب است نه بر خود چه جای غرض و اراده خود و حب طبعی آنست که صاحب آن نظر بر نیل
مرادات خود دارد محبوب خوشحال شود بدان یا دلگیر و اکثر جهای مردم امروز بر انست پیشتر بیان کرد قدس سره
حب الٰهی را در فصلی و حب روحانی را در فصلی دیگر و حب طبعی را در فصلی دیگر و گفت در فصل حب الٰهی که حب
حق تعالی که متعلق است بما از جهت اوست و از جهت ما اما اول پس آن قول حق است احببت ان اعرف
تا آخر ما خلقت الجن والانس الا لیعبدون پس خلق نکرد ما را مگر برای خود اما ثانی پس آن تعلیم اعمال
صالح است که مورث سعادت و نجات باشند از ان امور که موافق اغراض و ملایم طبائع ما نباشند پس پیدا
کرد خلق را تا تسبیح و تقدیس کنند او را و گفت قدس سره که مخاطب بقول حق تعالی الم تر ان الله یسبح له من
فی السموات والارض والطیر صافات کل قد علم صلوته وتسبیحه رسول الله است صلعم نه ما و اگر نه میگفت الم تروا
بجای الم تر پس آن امور رسول الله صلعم عیانی باشد و در ما ایمانی و مثل آن انیقول است الم تر ان
الله یسجد له من فی السموات ومن فی الارض والشمس والقمر والنجوم والجبال والشجر والدواب الآیة پس ترک نکرد درین قول هیچ
احدی را چه گفته است من فی السموات ومن فی الارض و ذکر کرده عالم علوی و عالم سفلی را پس آن امر
در رسول الله صلعم شهودی باشد و داخل شد دران قول هر صاحب شهود که سجود عالمیان مشهود
او باشد پس گفت قدس سره۔

| وهذا تسبیح فطری ذاتی عن تجلی تجلی لهم فاحبوه | واین بپاکی یاد کردن فطری و ذاتی است از تجلی (تجلی در لغت |
|---|---|
| فانبعثوا الی الثناء علیه من غیر تکلیف بل اقتضاء | معنی آشکارا شدن و روشن و آشکارا کردن و جلوه کردن و |

۱ آیا ندیدی که خدا بپاکی یاد کند کس هر که در آسمانها و زمین است و مرغان بال کشاده و هر یکی را دانسته است خدا دعای او را و تسبیح او را ۱۲ ۲ آیا ندیدی که سجده میکنند خدای تعالی را آنانکه در آسمانها اند و آنانکه در زمین اند و آفتاب و ماه و ستاره ها و کوهها و درختان و چارپایان ۱۲

| | |
|---|---|
| ذاتی و هذا هی العبادة الذاتیة التی اقامهم الله فیها بحکم لا استحقاق الذی یستحقه۔ | کنایه از غلبهٔ فقر آنی که آشکارا شده بهای شان پس دو دست داشتند او شان دیر او برانگیخته شدند شان برای ثنا بروی بغیر تکلیف بلکه بسبب تقاضای ذاتی و همین عبادت ذاتیه است که قائم کرد او شان را حق تعالی درین بسبب استحقاقیکه داشتند |

پیشتر ذکر کرد قدس سره آیات چند قرآنی و گفت که همه آن دلالت میکند برین که تمامی عالم در مقام مشاهده و عبادت است مگر ارباب قوت مفکره و آن نفوس ناطقه انسانی و جنی است نظر باعیان نفوس نه نظر بهیاکل چه هیاکل ایشان مثل هیاکل باقی عالم است در تسبیح و سجود مرحق تعالی را پس اعضا بدن تماما مسبح و ناطق اند و لهذا گواهی میدهند بر نفوس محرکه خود جلود و ایادی و ارجل و السنه و سمع و بصر و جمیع حواس ایشان در روز قیامت پیشتر بیان کرد قدس سره بعضی نعم حق تعالی و عدم شکر انسان باآنکه دانسته ایم که نیست محسن مگر حق تعالی و از جمله احسان او انیست که فرستاد رسول را بسوی ما تا بیان کند منافع و مضار ما را و باز دارد ما را از قبائح و سفساف اخلاق و تبرد برمکارم اخلاق و تبریا کرد بینات بر صدق آن رسول و انداخت نور ایمان را در دلهای ما و محبوب گردانید و مزین ساخت آنرا در دلهای ما و مکروه گردانید کفر و عصیان و فسوق را در دلهای ما پیشتر گفت قدس سره که نسبت حب حق سبحانه مر عباد را نسبت بودن اوست با ایشان هرجا که باشند یعنی در حال عدم و در حال وجود پس چنانکه حب حقتعالی با ایشان است در حال وجود ایشان همچنین با ایشان بود در حال عدم ایشان چه ایشان معلوم حق اند و او مشاهد و محب ایشان در ازل و لا یزال چه متجدد نمیشود بروی حکمیکه نبوده باشد بروی قبل از آن بلکه او همیشه محب خلق خود بود چنانکه عالم بود بدیشان پیشتر گفت که حب صفت نفسی است در محب با معنی وجودی زاید بر ذات او یا نسبتی است عدمی در میان محب و محبوب و آن علاقه است که جذب میکند محب را تا طلب کند وصل محبوب پس میگوییم که آن صفت نفسی محب است و اگر گفته شود پس باید که زائل نشود و حال آنکه زائل میشود بگوییم در جواب آنکه زوال حب محال است با وجود بقای محب و آنچه در نظر تو زوال یافته است آن تعلق محبت است بمحبوب خاص و این ممکن است که تعلق و علاقه به محبوب خاص زائل شود و متعلق شود آن محبت به محبوب دیگر که محبت متعلق میشود به محبوبان بسیاری ؎

| | |
|---|---|
| من عاشقم هفتاد جا یک جا مقید نیستم | یار چون هر جائی آمد بنده هم بد نیستم |

پس علاقه بمحبوب خاص که آن نسبتی است در میان محب و محبوب مخصوص منقطع میشود نه عین محبت چه آن عین محب است قدیم باشد محب یا حادث نه معنی وجودی در محب زاید بر ذات او تا ممکن الزوال باشد و مرتفع شود حکم آن فما بالی لوجود لا محب و محبوب لیکن از شان محبوب آنست که معدوم باشد و غیر واقع و چاره نیست از بنکه آن موجود نباشد چنانکه گذشت[1] در صدر و گفت قدس سره درین مقام فالمحبوب معدوم ابدا و لا یصح محبة الوجه جملة واحدة الا من حیث العلاقة و لا یتعلق الا بموجود یظهر فیه وجود ذلک المحبوب المعدوم و هر پیشتر گفت قدس سره

[1] پس محبوب معدوم خواهد بود همیشه و صحیح نخواهد شد محبت وجود دیگر مگر بحیثیت علاقه که متعلق نباشد مگر بموجودیکه ظاهر شود در آن وجود این محبوب معدوم

در فصل حب روحانی و آن حبی است که صاحب آن دوست دارد محبوب را از جهت آن محبوب و از جهت خود
بخلاف حب طبعی که صاحب آن نظر بغرض خود دارد و لبس آنکه هرگاه محب علیم است و عاقل و حکیم پس دانست
که حب چه باشد و محب که و محبوب که و چه میخواهد از محبوب و اگر محبوب صاحب اراده و اختیار است لاجرم
دوست دارد چیزیرا که مراد و محبوب آن محبوب است و اگر صاحب اراده و اختیار نیست پس دوست نمیدارد
مگر خود را یا آن موجود یرا که تحقق مطلوب و محبوب آن محب نیست مگر دران موجود و نظر همین که محبوب محب
روی نمی نماید مگر دران موجود گفته می شود که آن محبوب است و گرنه فی الحقیقت هیچ موجودی محبوب
نباشد چنانکه گذشت بیان آن مکرر پس اگر آن موجود صاحب اراده و اختیار است پس ممکن است که
محبت محب آن از جهت آن باشد نه از جهت نفس خود پس سعی آن محب در تقدیم محبوب آن محبوب
باشد نه در تقدیم مراد خود و اگر آن موجود صاحب اراده نباشد پس محبت محب آن برای خود است که محبوب
او غرضی و محبتی در شئی ندارد پس وقتیکه محبوب محب متحقق نشود مگر دران موجود که صاحب اراده باشد مثل حقتعالی
یا مثل جاریه یا غلام پس این هنگام دوست میدارد آن محب محبوب آن موجود را و اگر اتفاقاً آن محب دوست
ندارد محبوب آن موجود را و در سعی حصول مراد آن نشود آن در محبت آن محب ضرر و قدح نکند که آن محب
محبوب خود است پس فی الحقیقت هیچ احدی محب هر موجود نمی شود مگر لنفسه نه از جهت محبوب و تحقیق و
ثابت در نفس الامر همین است چه فی الحقیقت محبوب هر محب معدوم است و معدوم صاحب اراده و
غرض نباشد تا محب ترک کند اراده خود از جهت اراده آن محبوب پس گفت قدس سره که روح قابل
صور طبعی است در اجساد متخیله و فرق کردن درمیان آن اجساد و اجساد محسوسه کار هر کسی نباشد از ینجاست
که نه دریافتند صحابه کرام جبرئیل را هنگامیکه نازل شده بود در صورت اعرابی و آن جسد متخیل بود و
ندانستند که آن جبرئیل است مگر بتعریف و تعلیم رسول الله صلی الله علیه وسلم و اگر بصورت دحیه کلبی ظاهر
میشد میگفتند که آن دحیه است و همچنین مریم نشناخت جبرئیل را هنگامیکه متمثل شده بود بروی بصورت
بشری و لهذا متعوذ بود ازوی بخدای تعالی تا آنکه گفت جبرئیل انما انا رسول ربک لاهب لک غلاما ذکیا[۱]
و همچنین متعوذ میشوند محجوبان در روز قیامت از حق تعالی هنگامیکه متجلی میشود در غیر صور اعتقادی ایشان که
عارف بخدا نبودند در دنیا و نشناختند ذات مقدس اطلاق آنرا پس حکم در جناب الهی در روحانی در متجلی شدن
بصور علی السویه است در حق متجلی له از جهل آن بدان متجلی پس ناچار است از علامت که شناخته شود
بدان علامت تجلی حق از تجلی ملک و آن از تجلی جن و آن از تجلی بشر هنگامیکه داده شود اهل الله را قوت ظهور
در صور مثل قضیب البان و غیر آن و نقل کرد قدس سره حکایت شیخ اوحد الدین کرمانی رح که نقل کرده
بود تحول شیخ خود را بصورت امیر پیش شیخ قدس سره و همچنین نقل کرد قدس سره تحول قضیب البان رح بصور

---

[۱] جز این نیست که من فرستادهٔ پروردگار توام تا عطا کنم ترا طفلی پاکیزه ۱۲

متعد دہ و بعد از آن گفت قضیب البان با شیخ احمد بزار موصلی یا احمد قد رایت ما رایت ولا تشك فیه التی

انا کل صورة من الصور التی رایت فمن هو اذا قضیب البان الذی ما یصلی کما یقوله الناس والله یا

احمد ما ترکت فریضة الله تعینت علی والامر کما تراه پستر گفت قدس سرہ کہ ہرگاہ مر بشر را با وجود کثافت نشاط او قوت تحول در صور باشد در چشم رائی و آن بر صورت خود است پس آن تحول در ارواح ناری و نوری اسرع واقرب باشد و اعظم و ہمچنین آن تحول در تجلی الہی اقرب باشد پستر باز آمد قدس سرہ بر بیان حب طبعی و گفت کہ صاحب حب طبعی محب شی لنفسه است نه لعین المحبوب و این حقیقت ساریست در حب الہی و حب روحانی پس اتصال بوجود معین محبوب اوست بحکم الاصالة و آن موجود محبوب اوست بحکم التبعیة پس اتصال او اتصال و قرب محسوس است و بسوے ہمین اشارتست در قول ما و جسمانا بجسمان پس این غایت حب طبعی است و گفت قدس سرہ کہ نیست فرق در میان انیکه بگوی طبیعت شئ یا حقیقت شئ و حب طبعی در انسان اتم است چه او جامع حقائق عالم و صورت الہی است پس مراد النسبتی است بسوی جناب اقدس کہ از وی ظاہر گشت و از قول او کن فیکون ست شد نسبتی دیگر بسوی ارواح بواسطۂ روح او بسوی عالم طبیعت و عناصر بواسطۂ جسم پس او محب ہر چیز یکه طلب میکند آنرا عناصر و طبیعت باشد لذاته و نیست آن مگر عالم اجسام اجساد و ارواح و بعضی اجسام عنصریست و ہر جسم عنصری طبعی باشد و بعضی اجسام اجسام طبعی غیر عنصری باشد پس نه ہر جسم طبعی عنصری باشد چه عناصر از اجسام طبعی است و عنصری نیست و ہمچنین افلاک و املاک است پستر گفت کہ خلاف و اختصام در ملاء از جہت تقابل و تضاد اسمای الہی است ۔

جدل کردن ۱۲ جماعت ملائکه ۱۲ مقابل شدن مخالفت ۱۲

فاین الضار عن النافع والمعز من المذل والقابض من الباسط واین الحرارة من البرودة واین الرطوبة من الیبوسة واین النور من الظلمة واین العدم من الوجود واین النار من الماء واین الصفراء من البلغم واین الحرکة من السکون واین العبودیة من الربوبیة الیست هذه متقابلات فلا یزالون مختلفین واین التحلیل من التحریم فی العین الواحدة لشخصین فیحرم علی هذا ما یحل لهذا فیتوارد حکمان مختلفان علی عین واحدة فانظر حکم الطبیعة المتضادة من این صدرت وما کان سبب وجودها متقابلة من العلم الالهی لتعلموا انه لیس بید احد

پس کجاست نقصان دہندہ از نفع دہندہ و عزت دہندہ از ذلت دہندہ و تنگی کنندہ از وسعت کنندہ و کجاست حرارت از برودت و کجاست نرمی از خشکی و کجاست نور از ظلمت و کجاست عدم از وجود و کجاست آتش از آب و کجاست صفرا از بلغم و کجاست حرکت از سکون و کجاست عبودیت از ربوبیت آیا نیستند این اسما مقابل یکدیگر پس ہمیشه مختلف میباشند و کجاست حلال گردانیدن از حرام گردانیدن در یک ذات برای دو شخص پس حرام میشود بر یکی انچه حلال میشود برای دیگرے پس فرود می آیند دو حکم مختلف بر یک ذات پس ببین حکم طبیعت متخالف کہ از کجا صادر شد و نمیشود سبب وجود وی متقابل از علم الہی تا بدانید کہ نیست در قبضۂ دست کسے سوای خدا چیزی از امر نه در دنیا و نه

ل ای احمد دیدی تو انچه دیدی و شک نکنی در آن کہ منم ہر صورت کہ از آن صورتہاست پس کیست آن قضیب البان کہ نماز نمیخواند چنانکه مردمان میگویند قسم بخدای احمد ترک نمیکنم فریضه را از فرائض کہ معین گشته اند بر من و حالانکه امر چنانست کہ دیدی ۱۲ ع جسم عنصری عبارت از جسمیکه مرکب از چار عنصر یعنی باد و آب و آتش و خاک باشد ۱۲ ع جسم طبعی عبارت است از جسمیکه بتغذیه و تنمیه مرتب باشد مراد از جسم عنصری ۱۲

مما سوى الله من الامر شيء لا في الدنيا ولا في الاخرة حتى ان الاخرة ذات دارين رؤية وحجابا فالحمد لله الذی ابان لنا الامور ومصادرها ومواردها وجعلنا من العارفین بها فالله یجعلنا ممن استعده بما علمه آمین بعزته

در آخرت تا اینکه آخرت حامل دو دار است از حیثیت رویت و حجاب پس شکر خدا راست که واضح کرد برای ما جمله امور را و جای صدور و ورود آنها را و ما را از عارفین بدان گردانید پس از خدا سوال میکنم که بگرداند ما را از کسانیکه مستعد گردید بدان بذریعه تعلیم خود قبول کن دعای ما را بعزت خود

پس مبتین شد که محبوب عین اتصال است به موجودی از موجودات کثیر یا قلیل مو النسبت باشد آن اتصال یا محبت یا تقبیل یا عناق یا غیر آن بحسب مقتضای حقیقت آنکه در روی آن اتصال متحقق است و بحسب حقیقت هر محب پس محبوب که اتصال مذکور باشد واحد العین است متنوع است بانواع مذکور که تقبیل و عناق و غیر آن باشد پس گنجایش ندارد که کسے محب دو شئی باشد چه قلب واسع دو شئی دران واحد نتواند شد ۵۱ ما جعل الله لرجل من قلبین فی جوفه پس اگر بگوئی که این در مخلوق است نه در خالق چه او محب بسا مردم است چنانکه گفت یحبهم بلکه محب هر شئی باشد که بحب او حرکت عالم واقع شد از مکمن عدم بسوی صحرای وجود بگوئیم در جواب که حب معقول المعنی است اگرچه محدود نشود پس آن مجهول نیست بلکه مدرک است لیکن بذوق نه بتصور و نسبت آن بسوی حق تعالی مجهول است چه هیچ شی مثل آن چنانکه منطوق آیت ست نیست پس قول تو که آن حکم در خالق نیست تحکم باشد از تو چه نگوید این سخن مگر کسیکه عارف بذات حق نباشد و ذات حق دانسته نمیشود و نه نسبت او لیکن دانسته میشود محبت او چه خطاب نکرد عباد خود را مگر بلسان الشان و هر چیز یکه بدانند آنرا در لسان خود در هر امری که منسوب ساخت آنرا بسوی خود اگرچه کیفیت آن مجهول باشد پس فرق درمیان حب طبعی مثل کهربا یا هر چیز یکه متعلق شود بسا یکه کند آنرا بخلاف عنصری که آن متقید است بصورت طبع خاص چنانکه قیس لیلی بود و این از عموم مناسبت میان آن هر دو است مثل مقناطیس و حدید پس رفت قدس سره بر بیان کردن حال خاص هر واحد از القاب مذکوره پس گفت که هوای ظهور حب است از غیب بسوی ۵۲ شهادت در قلب و سبب حصول آن سه امر ست بر سبیل اجتماع یا بر سبیل انفراد و آن نظر است و سماع و احسان و اعظم و اثبت نظر است که آن متغیر نشود ملتقا بخلاف سماع چه بعید است اینکه صورت مخیله مطابق صورت ۵۳ نفس الامری باشد و اما حب احسان پس آن زائل میشود بغفلت با وجود استمرار احسان که عین محسن مشهود محب نیست و اما هوی که بمعنی ممات نفس باشد پس آن نمی باشد مگر با حکم شریعت و آن قول حق تعالی است در ۵۴ فاحکم بین الناس بالحق ولا تتبع الهوی یعنی لا تتبع محابك بل اتبع محابی یعنی انچه مرسوم نیست برای تو ۵۵ فیضلك عن سبیل الله یعنی حیران میکنند ترا و محو میکنند بر تو آن راه که مرسوم نیست

۵۱ نیافریده است خدای تعالی برای هیچ مردے دو دل در ظاهر بدن وی ۱۲ ۵۲ شهادت یعنی عالم شهادت و عالم شهادت و عالم ملک و عالم خلق عبارت است از عالم اجسام و جسمانیات که یافته میشوند و موجود میشوند بعد امر حق تعالی یا ماده و مدت چنانکه یافته شدند عالم امر و عالم ملکوت و عالم غیب بلا امر خدای تعالی بلا ماده و مدت ۱۲ ۵۳ نفس الامر در اصطلاح حضرات صوفیه محل اعیان ثابته و صور علمیه را گویند ۱۲ ۵۴ پس حکم کن میان مردمان براستی و پیروی مکن خواهش نفس را یعنی پیروی مکن جاهای حب خود را بلکه پیروی کن جاهای محبت ما را ۱۲ ۵۵ که آن گمراه کند ترا از راه خدا ۱۲

برای تو وطلب کردم از تو رفتن آن راه پس طلب کرد حق تعالی از وی ترک آن محاب وقتی که موافق طوق مشروع
وسبیل مرسوم نشود پس اگر اعتراض کنی وبگوئی که جائز نیست طلب ترک هوی که سلطنت وحکم هوی پس قوت
دارد بگویم در جواب که آن طلب تکلیف بازالۀ عین هوی که بمعنی حب باشد نیست چه آن روی زوال ندارد بلکه آن
طلب تکلیف ازالۀ تعلق هوی ست بامر مخصوص وتو دریافتی که چیزی که حب بوی متعلق شود متعدد ومختلف می باشد
ونیز بیان کردم که حقیقت حب حب اتصال است بموجودی از موجودات پس آن طلب تکلیف مالا یطاق نباشد
که آن از علیم حکیم محال است پیشتر اگر بحث کنی وبگوئی که تکلیف مالا یطاق جائز است واگر نه تکلیف ابوجهل وهر
کسے که عالم بود حق تعالی بانیکه او ایمان نخواهد آورد واقع نمی شد وتکلیف مذکور واقع شد پس سخن در عدم وقوع
آن رفت چه جای عدم جواز آن بگویم جواب که مراد بمالا یطاق آنست که آن بحسب عادت در طاقت مکلف نباشد
مثل صعود بسوی آسمان بدون سبب وجمع کردن درمیان قیام وعدم قیام در زمان واحد وایمان بحسب عادت
مقدور ابوجهل وامثال آن بود ولهذا گفت حق تعالی قل فلله الحجة البالغة واگر بحسب عادت ایمان ابوجهل
مقدور او نمی بود درست نمی شد گفتن قول مذکور بلکه می گفت حق تعالی آن هنگام فالله یفعل ما یرید چنانکه گفت
لا یسئل عما یفعل وهم یسألون یعنی گفته نمیشود مر حق تعالی را که چرا امر ونهی کردی مارا باآنکه عالم بودی بعجز بکه در تقدیر
تست که مخالفت وعدم امتثال ما باشد وحق تعالی می پرسد ایشان را که تکلیف من بحسب شما بود یا بحسب طاقت
شما نبود ایشان میگویند آری آن در طاقت ما بود پس در مالا یطاق ومالا یطاق عادت منظور وملحوظ باشد۔

فثبت ان الله الحجة البالغة فانهم جاهلون بعلم الله فيهم زمان التكليف والجواب الثانى قد تقدم انه لابد من الايمان به وقد وقع فى قبضة الله الذرية ويظهر حكمه فى الاخرة فلا يبقى الا مومن وهو فى دار الدنيا معترف بوجوده فان اشرك فانما يشرك بموجود ولهذا ما طلب منه الا التوحيد الامر له خاصة وهو محبوب الحق وهو معدوم منهم فمن اتصف به احبه الله لكون محبوبه وهو التوحيد ظهر فيه ومن ابغضه فلكون محبوبه لم يظهر فيه فمآل الكل الى الايمان

پس ثابت گشت که برای خداست دلیل محکم چراکه ایشان جاهل اند بعلم الٰہی که در ایشان زمانه تکلیف است وجواب دوم سابقاً گذشت که ضروری است ایمان بدان وواقع شده است در قبضۀ خدا ذریت وظاهر خواهد شد حکم آن در آخرت پس نه باقی خواهد ماند مگر مومن واو آنست که در دار دنیا بوجود وی اقرار کننده بوده است پس اگر شرک کند پس شرک بموجود خواهد کرد واز نیوجه نه طلب کرده شد از وی مگر توحید حکم برای وی مخصوص ووی محبوب حق باشد درانحالیکه از ایشان معدوم باشد (یعنی بباطن) پس هر که موصوف باشد بدان دوست دارد وی را خدا بوجه محبوب بودن وی وآن وجه توحید است که ظاهر شد دران وهر که دشمن دارد وی را پس بسبب نه ظاهر بودن محبوب باشد دران پس مرجع همه بسوی ایمان است

واما لقب دیگر که حب باشد پس آن خلوص هوی وصرافت وی است در تعلق گرفتن بسبیل الله نه باقی سُبُل پس
چون آن مرتبه خالص شد وصفا یافت از کدورات شر کا ملقب گشت آن مرتبه بحب بمعنی صفا از ینجاست که گفت
حق تعالی والذین امنوا اشد حبا لله یعنی ایشان مر حق تعالی را صاف وخالص است ولهذا الحب از کشف غطا بر

خود مر حق تعالی را باقی و ثابت قدم خواهند بود بخلاف اہل شرک کہ حب آنان مر شر کا را زوالی خواہد یافت و انتقال خواہد نمود بسوی حق تعالی۔

اذ تبرء الذین اتبعوا من الذین اتبعوا و قال الذین اتبعوا لو ان لنا کرۃ فنتبرء منہم کما تبرؤا منا فکان المؤمنون اشد حبا للہ بما ازدادوا علی المشرکین فی وقت رجوعہم عن محبتہم لآلہتہم حین لم تغن عنہم من اللہ شیئا فلا یبقی احبوہ مع المشرکین یوم القیمۃ لا حبہم للہ تعالی خاصۃ فانہم فی الدنیا احبوہ و احبوا شرکاءہم علی انہم آلہۃ و لولا ہذا التوہم و الغلط ما احبوہم فکان محبوبہم الالوہیۃ و تخیلوہا فی کثیرین فاحبوہم و احبوا فاذا کان یوم القیمۃ کما ذکرنا لم یبق عندہم سوی حبہم للہ تعالی فکانوا فی الآخرۃ اشد حبا للہ منہم لہ فی الدنیا لان حبہم کان مقسما فاجتمع علیہ فی الآخرۃ بما لم یعاین محبوبہ و ہو الالوہیۃ الا فیہ خاصۃ فلذلک کان سبق الرحمۃ و قوۃ الطرفین و ضعف الواسطۃ بما فیہا من الشرکۃ فہذا الفرق بین الحب و الہوی۔

در انحالت کہ بیزار شوند پیشوایان کفر از تابعان و گویند پیروی کنندگان کاش مارا بازگشتی باشد تا بیزاری کنیم از ان پیشوایان چنانکہ بیزار شدند ایشان از ما پس بودند مومنان قوی تر در دوستی خدا بسبب انچہ کہ زیادہ کردند او شان بر مشرکین در وقت برگشتن از محبت معبودان شان وقتیکہ نہ بیزار کردند او شان از خدای تعالی چیزے پس نہ باقی ماند دوست داشتن وی با مشرکین یوم قیامت نہ دوست داشتن او شان خدا را بالخصوص چہ کہ او شان در دنیا دوست میدارند اورا و شرکا خود را برانیکہ او شان معبودان بودند و اگر این وہم و غلطی نبودے او شان دوست نداشتندے پس الوہیت محبوب شان بود و خیال کردند وی را در اکثران پس دوست داشتند معبودان را و معبودان دوست داشتند او شانرا پس ہرگاہ کہ روز قیامت خواہد بود چنانکہ ذکر کردیم باقی نخواہد ماند نزد او شان سوائے حب الٰہی پس خواہند بود او شان در آخرت سخت دوست دارندۂ خدا بنسبت معبودان از دار دنیا چرا کہ حب او شان بود تقسیم کردہ شدہ پس جمع شد بروی در آخرۃ انچہ کہ دیدہ نشد بدان محبوب وی کہ الوہیت است مگر در ان بالخصوص پس از ہمین سبب شد سبقت رحمت و قوۃ طرفین و ضعیف شد واسطہ بسبب انچہ کہ بود دران شرکت و ہمین فرق است درمیان حب و ہوی

و اما لقب دیگر عشق باشد پس آن افراط محبت است یا محبت مفرط و بسوی این مرتبہ ناظر است قول حق تعالی

و الذین امنوا اشد حبا للہ پس چون حب کویہ گرداند محب را از جمیع امورے کہ سوای محبوب او باشد و آن سرایت کند در اجزاء و قوی و روح محب و جاری شود مجرای دم و عروق و لحم او و معانق جمیع اجزاء او گردد جسما و روحا چنانکہ مجال غیر آن محبوب در وی نماند و تعلق وی بآن باشد و سماع وی بآن و نظر وی در ہر شی بسوی آن و نہ بیند در ہر شئی مگر آنرا پس آن حب ملقب باشد بہ عشق چنانکہ منقولست از زلیخا کہ ہر قطرۂ دم او بر زمین ہنگامیکہ فصد کردہ بود نقش یوسف می برآورد و ہمچنین منقول است از منصور حلاج ؒ

| | | | |
|---|---|---|---|
| کشد نقش انا الحق بر زمین خون | چو منصور ار کنی بر دارم امشب | | پس گفت حلاج قدس سرہ |

ما قد لی عضو و لا مفصل الا و فیہ لکم ذکر اما لقب دیگر کہ ود باشد پس آن ثبات حب یا عشق است یا ہوی است
نہ شگفتہ شود عضوے و نہ پیوندے از ما مگر در وی ذکرے شما را خواہد بود

چنانکه حکم و سلطنت محبت در صاحب وُد تغیر نیابد و در هر مکره و منشط و ما یسور و ما یسر و در هجر و طرد بر قرار ماند پس آن مرتبه ملقب است به وُد و آن قول حق تعالی است ان الذین آمنوا و عملوا الصالحات سیجعل لهم الرحمن ودا ای ثابتا عند الله و فی قلوب عباده[۱] بیشتر گفت قدس سره که اکثر اهل حب شعور ندارند بانیکه محبوب اصلی امر عدمی است مگر آنانکه عارف اند بحقایق و متعلقات آن و قیس مشتغل بلیلی مثالی بود ازینجاست که گفت بلیلی هنگامیکه رسید بر سر او الیک عنی تا محجوب نگرداند او را از لطف آن مشاهده خیالی چه لیلی خیالی لطیف تر بود از لیلی معهود و جمیل تر از وی و این لطیف محبتهاست و صاحب آن شکایت از فراق نکند که دائم التنعم باشد و از جمله اوصاف محب آنست که او صاحب حیرت باشد و حیرت منافی عقل است فان العقل یجمعک والحیرة تفرقک ـــ ه

در رهٔ منزل لیلی که خطرهاست بسی | شرط اول قدم آنست که مجنون باشی

ازین جاست که گفتند اهل یوسف مر یعقوب را تالله انک لفی ضلالک القدیم هنگامیکه گفت یعقوب انی لاجد ریح یوسف لولا ان تفندون و از جمله ضلالت و حیرت محب است آنکه میداند که محبوب او در دیدهٔ هر کسی بر منصهٔ حسن جلوه گری میکند و هر کسی او را مثل آن بدیدهٔ محبت می بیند و از جمله ضلالت محب این باشد که متحیر است در ایجاد حیل که مورث وصل محبوب باشند پس میگوید بهر کسے که چنین بکن و چنین مکن تا باشد که وصل محبوب روی نماید و آنهمه از آنست که خیال میکند که در محبوب حسی التذاذ زیاده تر از التذاذ آن محبوب است که در حضرت الخیال جلوه گری کند و آن خیال از غلبهٔ کثافت محب ست و از غفلت اوست از لذات تخیل که در حال نوم میشود و اگر واقف شود به حقیقت حال بداند که لذت خیالی بزرگتر از لذت عالم حس است که اتصال بخیال اکمل اتصالی است و التذاذ بمعنی اکمل ست در اتصال قیاس اینقدر کافیست والله یقول الحق و هو یهدی السبیل اکنون بشنو از حقیقت شوق بدانکه شوق چون معانق حب است متعلق نشود مگر بغائب بنابر آن در حریم صاحب ذوق راه نیابد مگر نظر با ستمرار ذوق پس شوق خبر از هجر دهد نه از وصل و ذوق آری آن در حالت هجر لازم محب باشد ابو سعید اعرابی گفته قدس سره لا یکون الشوق الا الی غائب یعنی شوق نباشد مگر بسوی چیزیکه حاصل نباشد که شوق میل است بر پیدا شدن چیزی پس شوق بمعدوم غائب متعلق شود و شوق در عین وصل مبشر استمرار وصل باشد و آن هنوز پیدا نیست و در احوال ابو سعید مذکور است که واد طائی را گفتند که تو مشتاقی گفت نه دورم که غائب مشتاق بود و دوست من حاضر است گفت شیخ قدس سره در باب صد و هشتادم

لما کان الحب لا یتعلق الا بمعدوم کما قدمنا فی باب المحبة کذلک الشوق لا تصور ان یتعلق بحاضر و انما متعلقه غائب غیر مشهود له فی الحال و لذا کان الشوق من اوصاف المحبة و لهذا یطرد و ینعکس فیقال کل محب مشتاق و کل مشتاق محب و ما لیس بمشتاق فلیس بمحب و ما لیس بمحب فلیس بمشتاق و قد ورد خبر لا علم لی بصحته ان الله تعالی ذکر المشتاقین الیه و قال عن نفسه انا اشد شوقا الیهم کما یلیق بجنابه و جلاله فشوقه الیهم ان ینالهم الراحة بلقاء من اشتاقوا الیه و الوقت المقدر الذی لا یتبدل لم یقبل فلا بد من تاخر وجود

[۱] هر آئینه آنانکه ایمان آورده اند و کارهای شائسته کردند پیدا خواهد کرد برای شان خدا دوستیی را یعنی قرار نزد خدا و در قلوب بندگان وی ۱۲

ما وقع الاشتیاق الالٰهی الیه هذا ان صح الخبر ولا علم لی به لا کشفا ولا من روایة صحیحة الا انه مذکور و

مشهور یعنی هر گاه حب متعلق نه میشود مگر به معدوم چنانکه گفتم در باب سابق که باب محبت باشد همچنین شوق صحیح نیست

که متعلق شود بحاضر بلکه متعلق شوق غائب باشد نه مشهود در وقت تعلق ازینجاست که شوق از مرادفات محبت باشد

وازین است اطراد وانعکاس در هر دو پس گفته میشود که هر محب مشتاق باشد و هر مشتاق محب و آنکه مشتاق نیست محب

نیست و آنکه محب نیست مشتاق نیست و تحقیق وارد شده است خبر در حق شوق که من علم ندارم بر صحت آن خبر و آن

انیست که ذکر کرده است حق تعالی مشتاقان خود را و گفته که من بیشتر شوق دارم بسوی آن مشتاقان از ان مشتاقان

یعنی شوقی که لائق جناب وجلال آن اقدس باشد پس شوق حق تعالی بسوی ایشان برای انیست که برسد ایشانرا

راحت و انشراح بلقاء کسیکه ایشان مشتاق لقاء آنند و آنوقت که مقدر است برای آن لقاء و مبدل نشود

هنوز نرسیده است پس ناچار است که متاخر شود تحقق آن امر که واقع شده است اشتیاق الهی بسوی آن امر

واین تصحیح بران تقدیر است که خبر مذکور صحیح باشد و نیست علم مرا به صحت آن نه از راه کشف و نه از راه روایت

صحیح لیکن آن خبر مذکور و مشهور است بر السنه و در کتب پس ترگفت قدس سره وقد اتصفت الجنة بالاشتیاق الی علی و سلمان

و عمار و بلال و تکلم الناس فی ذلک علی اشتقاق اسماء هؤلاء من السلامة والعلو والعمران والاستبلال ولکن ما هو محقق فان

الشوق امر ذوقی ولو خطر لی هذا الخبر حین رأیت الجنة لسألتها عن شوقها لهؤلاء دون غیرهم فانها عرف

بالسبب الذی اداها الی الاشتیاق لهؤلاء الاربعة کذلك النبی صلی الله علیه وسلم قد رأیته وسألته عن اشیاء

ولم یخطر لی ان اسأله عن هذا بل شغلنی ما کان اهم علی والشوق علم ذوق یعرفه کل

مشتاق من نفسه یعنی در خبر است که بهشت مشتاق است بسوی امیر المومنین علی بن ابی طالب

کرم الله وجهه و سلمان و عمار و بلال رضی الله عنهم اجمعین و مردم گفته اند در حل آن اشتیاق که آن نظر باشتقاق اسماء

آن بزرگانست که علی مشتق از علو است و سلمان از سلامت و عمار از عمران و بلال از استبلال ولیکن آن حل محقق نیست

وآن بیان از تحقیقات نه چه شوق امر ذوقی است که آنرا مشتاق که صاحب شوق باشد دریابد از نفس خود و اگر

یادمی آمد این خبر مرا هنگامیکه دیده بودم بهشت را هر آئینه می پرسیدم از وی از حال شوق وی از سبب آن شوق

بسوی آن چهار بزرگ نه بسوی دیگران چه وی داناتر باشد بسبب شوق که ویرا آن سبب داعی شد که مشتاق

شود بسوی بزرگان مذکور و همچنین دیدم رسول خدا را صلعم و پرسیدم او را بعضی اشیاء و یاد نیامد مرا که بپرسم او را

از حقیقت حال آن خبر بلکه باز داشت مرا از سوال آنحال چیزیکه مقصودتر بود نزدیک من و شوق علم ذوقی

است که صاحب شوق آنرا یابد اندود دریابد از نفس خود و باطن خود بدانکه چون حب و شوق تمام شود کیفیت

تصوف روی نماید و هو صیانة القلب عن الغیر یعنی در دل تو بجز حق تعالی غیرے راه نیابد و بجز حق موجود ندانی و من و تو

آسمان و زمین و آب و طعام و اولاد و ازواج و امثال آن بجز او بر زبان جاری نباشند پس نفت قول آن کس که گفت

پس تصوف برین تقدیر شرک باشد که غیر او موجود نیست ے کجا غیر کو غیر کو نقش غیرا | سوی الله والله مافی الوجود

قسم بخدا که سوای خدا کسے در وجود نیست

وآن قول از عارف در حال وجد و حال سر زده باشد پس بدانکه تصوف مذکور امری است خطیر و صعب الحصول

ازین جاست که صاحب نیاز و معدن سر در از شیخ ابو سعید خراز میفرماید التصوف خلق ولست انا به وما رایته من اهله

الا الجنید وابن العطاء وآین در احوال ابن عطا مذکور است و ازینجاست که میگوید علی بن سهل بن عین اصفهانی التصوف

التبری عمن دونه والتخلی عمن سواه یعنی تصوف بیزار شدن و بر آمدن است از غیر او و ابو حاتم عطار که ظاهر او ظاهر

تجار بود و باطن او باطن ابرار و او پیشین کسی است که از علوم اشارت سخن گفت هنگامیکه میدید صوفی را با مرقع

و فوطه و سجاده و تسبیح و مسواک بر سر میگفت و ساداتی قد نشرتم اعلامکم فطوفتم فیالیت شعری فی اللقاء ای حال تکونو

یعنی ای سادات و بزرگان من نشر کردید علمهای خود را و کوفتید طبلهای خود و کاش بدانم که در وقت ملاقات و

محاربه بدشمن کدام مرد انید و چه میکنید و میگوید رویم هنگامیکه پرسیدند ویرا از تصوف و متصوف گفت هو الذی

لا یملک شیئا ولا یملکه یعنی هیچ چیز را بخود نسبت نکند و هیچ چیزی در وی تصرف نکند چنانکه ویرا از مطلوب باز دارد

و نیز گفت التصوف ترک التفاضل بین الشیئین یعنی هر یکی را از دیگری فاضل نداند یعنی حافظ دل باشد از غیر بینی و گرنه

لازم است که او ذاکر را از ساهی در یابد و ماه را از ماهی آزینجاست که از سالار صوفیان و عارفان صلی الله علیه وسلم

در محاربه کفار دلیر تر کسے نبود و میفرماید ان الله یحب الشجاعة ولو علی قتل حیة و انیست معنی قول حکیم سمرقندی قدس سره

که گفت مرد آنست که در میان چندین شغل دل با خدا عز و جل نگاه تواند داشت و معنی قول ابو عبد الله سجزی

است که کمال فتوت آنست که ترا خلق از حق تعالی مشغول نگرداند ازینجاست که برسم صوفیان مرقع نپوشیدی و

گفتی که آن از نفاق باشد که لباس جوانمردان بپوشم و زیر بارهای فتوت در نیایم و میگوید ابو عمرو دمشقی التصوف رؤیة

الکون بعین النقص بل غض الطرف عن کل ناقص بشاهدة من هو منزه عن کل نقص یعنی دیدن کون بچشم نقصان و یافتن نقصان

کون از راه ذوق بلکه خوابانیدن چشم از هر چیزی که در نظر مردم ناقص باشد بمشاهده کسیکه منزه است از هر نقص که ذات

باشد فان الذات مامونة عن النقص فی الزوال والآفات و میگوید ابو یعقوب مزابلی التصوف حال یضمحل فیها معالم الانسانیة

یعنی آثار انسانیت رفته باشد از وی و بجز حق مثل حق نه بیند و اصل این مرتبه را عوام و اوساط حلولی خوانند چنانکه

ابو المغیث اصفهانی را چون بعین الجمع رسید حلولی خواندند پس ذره ازین معرفت بهتر از عمل ثقلین باشد چنانکه حلاج

قدس سره گفت در وصیت به پسر و میگوید بنان حمال چون پرسیدند او را از بزرگترین احوال صوفیان گفت الثقة

بالمضمون والقیام بالاوامر والتخلی من الکونین بالتشبث بالحق تعالی یعنی اعتماد نمودن بدانچه حق تعالی ضامن و کافل و متکفل آن

باشد چون رزق و امثال آن و قیام نمودن بفرموده حق تعالی و خالی شدن از کونین و نا دیدن آن بچنگ زدن

بحق مبین پس درین جا دریاب که با وجود نظر کردن بسوی رزق و قیام نمودن بفرموده حق تعالی خلو از کونین

چگونه متصور باشد که آن از امور کونی اندیش دریاب حقیقت کار تا آن دولت میسر شود منکم من یرید الدنیا و منکم من یرید

---

۱ الله تعالی دوست میدارد شجاعت را اگرچه باشد بر کشتن مارے ۱۲ ۲ پس هر آئینه ذات محفوظ است از کمی و زوال و آفتها ۱۲ ۳ تصوف حالی است که در ان مدرکات انسانیت مضمحل میگردد ۱۲ ۴ عین الجمع در اصطلاح حضرات صوفیه مقام جمع شهود حق بلا خلق را میگویند ۱۲ ۵ بعض شما دنیا میخواهند و بعض آخرت پس کجاست که حق را میخواهد ۱۲

الآخرة فاین من یرید الله یعنی باوجود دیدن دنیا و آخرة حق دیده نشود فالصوفیه عبید الله و احرار ابو الحسن چنانکه ابوبکر کتانی رح گفته است یعنی بظاهر دربندگی بحسب شریعت باشند و بباطن از دید و تصرف غیر آزاد و درینجا میگوید شبلی ابن علی رح که اول دل خود را مجرد کن از سهو و غفلت و نفس خود را از هوا و زبان خود را از لغو اینک تجرید بدست آید خواه دنیا دار خواه مدار و درینجا میگوید بزرگی چنانکه مذکور است در احوال حمزه علوی حسینی قدس سره که تا از علوی گری خویش و از تجبر و ترفع نسبت بکلی بیرون نیائی از تصوف بوئی نیابی شیخ الاسلام گفت که چنانست که او گفت آنکه با او گوید و با و نباز و صوفی اوست و گرنه از نسبت چیزی نیاید هزار و دویست امام شناسم ازین طایفه یکی و نیم علوی بود یکی ابراهیم سعد علوی رح و نیم حمزه علوی رح پس چون حب و شوق تمام شود از خود بینی و لوازم آن خلاص شود آنگاه وصال به محبوب روی نماید چنانکه سمنون محب الکذاب رح گفته است اول وصال العبد للحق هجرانه لنفسه و اول هجران العبد للحق مواصلته لنفسه یعنی وصال بنده بحق جدا شدن بنده است و گسستن از خود و گسستن بنده از حق تعالی پیوستن بنده است بخود و بخلق سه

| | | |
|---|---|---|
| تو خود حجاب خودی حافظ از میان برخیز | میان عاشق و معشوق هیچ حائل نیست | |
| تو در و گم شو که توحید این بود | خود ممان اصلا وصال انیست و بس | تو در و گم شو کمال انیست و بس |
| | | گم شدن گم کن که تفرید این بود |

و آین بر تو بسی مشکل است و امر بسی آسان چنانکه گفته است قدس سره در فتوحات که ادای امانت بغایت در آسانی است و تو آنرا صعب ترا انکاری و اقوال بزرگان در تعریف تصوف بسیار اند و نظر و مآل هر واحد بسوی واحد بدانکه صوفی از طمع عافیت ابوبکر دقی قدس سره گفته العافیة والتصوف لا یکون یعنی تصوف با عافیت جمع نشود و حصری گفته قدس سره ما للصوفی والعافیه یعنی مر صوفی را با عافیت چه کار است و ابو عبد الله رودباری رح در عین سختی گفت الهی العافیة آواز دادند که العافیة فی العلم یعنی فی الشریعة و این هم در احوال دقی مذکور است و حق انیست که مومن از احد البلایا خالی نباشد وهی قلة و علة و ایذاء چنانکه در خبر است حالا از شیخ بشنو قدس سره گفت در باب صد و شصت و چهارم قال اهل طریق الله التصوف خلق فمن زاد علیک فی الخلق زاد علیک فی التصوف سئلت عائشة رض عن خلق رسول الله صلعم فقالت کان خلقه القران و اثنی علیه الله تعالی بما اعطاه من ذلک فقال وانک لعلی خلق عظیم و من شرط المنعوت بالتصوف ان یکون حکیما ذا حکمة و ان لم یکن فلا حظ له فی هذا اللقب فانه حکمة کله فانها اخلاق و هی تحتاج الی معرفة تامة و عقل راجح و حضور و تمکن قوی من نفسه حتی لا تحکم علیه الاعراض النفسیة و لیجعل القران امام صاحب هذا المقام فینظر الی ما وصف الحق به نفسه و فی ای حالة وصف نفسه بما وصفه به و مع من صرف ذلک الوصف فلیقم الصوفی بهذا الوصف بتلک الحال مع ذلک الصنف فامر التصوف امر سهل لمن اخذه بهذه الطریق و لا یستنبط لنفسه احکاما و یخرج عن میزان الحق فی ذلک فانه من فعل ذلک الحق

سله پس صوفیه بندگان ظاهر اند و آزادان باطن ۱۲ سله هوا در لغت آرزو کردن و دوست داشتن و منصری از عناصر اربعه که زیر کرهٔ نار است و انچه لذا و ی خواهش نفس باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از میلان خواهش نفس بسوی مقتضیات طبیعت و اعراض کردن از جهت علویه بسبب توجه نفس بجهت سفلیه و اینجا آن هوا مقصود نیست که از اقسام عشق است و در لطیفه هذا مذکور ۱۲

بالاخسرین اعمالا الذین ضل سعیهم فی الحیوة الدنیا وهم یحسنون انهم صنعا فان الله لایقیم له یوم القیامة

وزنا کما انهم لم یقیموا الحق ههنا وزنا فعادت علیهم صفتهم فما عذبهم بغیرهم

یعنی گفتند اہل طریق الله که تصوف خلق و وصف نیک است پس کسی که زیاده کرد بر تو در خلق زیاده کرد بر تو در تصوف

و پرسیدند عائشه رضی را از خلق رسول الله صلعم پس گفت که خلق آن مجمع اخلاق حمیده قرآن بود و ثناء گفت بر آن

سرور پیغامبران حق تعالی بچیزی که داده بود او را که خلق باشد پس گفت که بدرستی که تو ای محمد محمود ازلی و بر خلق

عظیمی ثنا از شرط موصوف بتصوف که صوفی باشد انیست که او حکیم و صاحب حکمت باشد و عالم بحقوق اشیاء و مواضع

وضع آن حقوق و اگر او حکیم نباشد پس نباشد مراد از النصیبی در لفظ صوفی و بهره از ان اسم شریف چه تصوف همه حکمت

است چه حکمت عین اخلاق باشد و آن محتاج میشود بسوی معرفت تام و عقل راجح و حضور و تمکن و قوت کلی

بر نفس خود تا حکم نکند بروی اعراض نفسانی و اغراض شیطانی و گوکه بگرداند صاحب این مقام قرآن را امام و

مقتدای خود پس نظر کند بسوی چیزی که حق تعالی صفت کرده است خود را بدان چیز و در کدام حالت صفت

کرده است خود را بچیزی که صفت کرده است و با که صرف کرده است آن وصف را که بوی خود را موصوف ساخته

است پس گو قایم شود صوفی بهمان وصف و بهمان حالت و باهمون صنف که صرف کرده است حق تعالی آن وصف

را باوے پس امر تصوف امری سهل است مر کسی را که اخذ کند وی را باین طریق که مذکور شد و استنباط و استخراج

نکند بخاطر نفس شوم خود احکام را و بیرون نیاید از میزان حق در نظر و استنباط چه کسے که چنین کند لاحق شود بجماعه

زیانکاران در عمل و فعل یعنی آنانکه ضائع شد سعی ایشان و رفت حبط در دنیا و ایشان می انکارند که کار نیک میکنم

چه حق تعالی قایم نمیکند برای ایشان وزن و میزان اعتبار چنانکه ایشان قایم نگردانیدند در دنیا برای حق

وزن و میزان حق پرستی پس عود کرد بر ایشان صفت ایشان که عدم اقامت وزن باشد پس عذاب نه کرد

حق تعالی ایشان را بغیر ایشان بلکه بهر چه کرد با ایشان آن از اعیان ایشان باشد و چون حصول آن

امر مشکل است چه صعب است که قدم اثنینیت از نفس خارج از حد شریعت نشود ؎

| | |
|---|---|
| یک کس بدرصومعه مقبول ندیدم | نازم بخرابات که مردود ندارد |

گفته شد سابق که تصوف صعب الحصول

است پیشتر گفت قدس سره فتامل قوله تعالی فی کتابه فانه ماذکر صفة قهر و شدة الا والی جانبها صفة لطف

ولین حیث ما کان من کتاب الله الی آخر البیان و حاصل آن انیست که تو ای صوفی ملاحظه و تامل

بکن قول حق تعالی را در قرآن که او یاد نکرده است در قرآن صفت قهر و شدت مگر که باد ے صفت

لطف و لینیت مذکور است در هر جای و اگر در جای از قرآن آنرا تنها یابی پس طلب بکن مقابل آنرا در محل

دیگر که آن تنها در آنجا مذکور است تا این مقابل آن باشد و غالب آنست که هر دو در یکجای ذکر یافته اند

پیشتر ذکر کرد آیات را که اگر در وی غفور رحیم مذکور است پس در ردیف وے بعذاب الیم باشد و در ردیف سریع العقاب

ك پس غور کن قول باری تعالی را که در کتاب وی است پس بتحقیق که او ذکر نکرد صفت قهر و شدت مگر در طرف دیگر وی صفت لطف و نرمی آورد جائیکه هست از کتاب الله تا آخر بیان ۱۲

غفور رحیم است در ردیف مغفرت شدید العقاب وعلی ہذا القیاس بیشتر ذکر نکرد حق تعالی یعنی از نعوت اہل سعادت
مگر که بادی نعوت اہل شقاوت مذکور است بتقدیم و یا بتاخیر چنانکه گفت وجوه یومئذ مسفرة ضاحکة و بار دلیف
آن گفت و وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة و مراد از وجوه در اینجا حقایق انسان و ذات و عین اوست نه دی
انسان که آن متصف نظین که مذکور است در آیت نشود و سیاق آیت نیز مقتضی اراده مذکور است و گفت
در حق اشقیا وجوه یومئذ خاشعة عاملة ناصبة تصلی نارا حامیة بار دلیف آنکه وجوه یومئذ ناعمة باشد تا آخر و گفت
فاما من اوتی کتابه بیمینه تا آخر بار دلیف آنکه اما من اوتی کتابه بشماله باشد تا آخر و گفت من کان یرید العاجلة
بار دلیف آنکه من اراد الآخرة باشد تا آخر و علی ہذا القیاس مواضع دیگر بتحقیق راه نمودم ترا و نیست تصوف
نزدیک قوم شئ زائد و سوای چیزیکه ذکر کردم و بیان نمودم آنرا برتو دلیکن مر خدای راست ستر آن و علم بمواطن و احوال
او و اخراج نمیکند هیچ چیزے را از مقتضای حکمت و ننزل من القرآن ما هو شفاء و رحمة للمؤمنین پس تخلق بوی و عنان
گرفتن نزدیک وی بذائل می گرداند تا چار مرض نفسے را لیکن از مومنان و لا یزید الظالمین الا خسارا چه ایشان می برند آنرا
از مواطن آن و تحریف میکنند کلمات را از موضع آن و خاص را عام می گردانند و عام را خاص پس نام کرده شد بظالم
و قاسط و الحکماء هم المقسطون من اوتی الحکمة فقد اوتی خیرا کثیرا وصفت نکرد حق تعالی حکمت را بکثرت و نگفت من اوتی
الحکمة الکثیرة چه قلت در وی راه نیابد و سبب وصف کردن آن بکثرت متحقق نشود چه حکمت ساریست در تمامی موجودات
لان الموجودات وضع الله پیشتر پیدا کرد حق تعالی انسان را و بار کرد بر وی امانت بانکه گردانید برای او نظر که تا نظر و
تصرف کند در موجودات با امانت تا بدهد هر صاحب حق را حق وی چنانکه حق تعالی بداد هر شئی را خلق و استعداد پس گردانید
انسان را خلیفه خود در زمین و نه غیر او را از موجودات پس انسان امین باشد بر خلق خدا پس عدول نکند از سنت الله
پس موجودات بدست انسان است بطریق امانت که برداشت آنرا بعد از نمودن آن پس اگر ادا کند انسان آنرا
آن صوفی باشد و اگر ادا نکند پس ظلوم و جهول باشد و حکمت نقیض جهل و ظلم است پس تخلق باخلاق الله نسبتها
تصوف و تحقیق بیان کرده اند علما تخلق باسماء الله را و بیان کرده اند مواضع آن اسما و چگونه نسبت کرده شوند بسوی
خلق و آن در شمار نیاید و احسن ما تصرف فیه مع الله خاصة فمن تفطن و صرفها مع الله احاطه علما بتصریفها
مع الموجودات فذلك المعصوم الذی لا یخطی ابدا والمحفوظ عن ان یتحرك او یسكن سدی جعلنا الله من
الصوفیه القائمین بحقوق الله المؤثر من جناب الله شیخ عبد الحق محدث دہلوی

۵۱ یکپاره روی ہا آنروز خوار باشند کار کننده محنت کشنده باشند در آیند به آتش افروخته شده ۱۲ ۵۲ یکپاره رویها آنروز تازه باشند ۱۲ ۵۳ واما هر که داده شد او را نامه اعمال او بدست راستش ۱۲ ۵۴ واما آنانکه داده شد نامه اعمال او بدست چپ ۱۲ ۵۵ هر که خواسته بودند آسودگی دنیا ۵۶ فرود می آریم از قرآن آنچه وی شفا است و رحمت مسلمانان را ۱۲ ۵۷ و نمی افزاید در حق ستمگاران مگر زیانے را ۱۲ ۵۸ و حکما عادلان اند ۵۹ کسیکه داده شد وی را حکمت کثیره ۱۲ ۶۰ هر کرا داده شد حکمت پس داده شد وی را خیر کثیر ۱۲ ۶۱ چرا که موجودات مصنوعات خدا اند ۱۲ ۶۲ و عده تر آنست که تصرف کرد در ان با حق بطور مخصوص پس هر که زیرکی کرد دیگر دانید آنرا با حق در گرفت وی را العلم با گردانیدن وے با موجودات پس این معصومی است که هیچ وقت خطا نخواهد کرد و محفوظ است از نیکه حرکت کند یا سکون مهمل و بیکار بگردانند ما را خدا تعالی از آن صوفیه که قائم اند بحقوق الٰہی اثر داده شده از جناب وی ۱۲

در احوال سلطان المشائخ نظام الدین اولیاؒ می نگارد که حضرت فرمود در وقتیکه خواجۀ من مرا خلافت داد گفت حق تعالی ترا علم داد و عقل داد و عشق داد و هر که درو این سه صفت بود وی شایان خلافت مشائخ باشد و ازوی این کار نیکو آید رحمة الله علیه و علیهم اجمعین و نیز حضرت شیخ در حال والد ماجد خویش میفرماید که چون در خدمت شیخ امام الحج اتفاق افتاد عرضه کرد که بنده را پیش از رسیدن بخدمت شما بیعت بجائی واقع شده است حالا جاذبۀ محبت و ارادت شما بر همه غالب است طریق چیست فرمود غم نیست المرء مع من احب (مرد با کسی است که دیر او دست دارد ۱۲) درین راه اعتبار محبت راست و میفرمانید که والدم را از بدو فطرت بمشرب عشق و محبت آفریده اند چه گفته اند ؎ که این لذت بشیر آمد درون با جان بیرون آید ✝ ایشانرا آنچنان بود میفرمودند که من طفل بودم مقدار پنج شش ساله در مکتب میخواندم آنجا پسری بود در سن و سال چند مقدار کم از من و او نیز در ان مکتب میخواند مرا با او نسبت عشق بود و در ان هنگام مرا از معنی عشق و مشتقات او خبر نبود لیکن اطوار آن بر من میگذشت در مدت عمر هرگز ازین خیال خالی نبوده ام غیر آنکه درین پیرانه سری جستجوی انکار از دست نیاید و بی قیدی و رسوائی مناسب نه نماید خود را باز در نگاه میدارم و اگرنه دل همچنان از آتش محبت کباب است و جان از شوق این کار خراب و حضرت شیخ میفرمانید که مرا نیز از حکم وصیت پدر که میگفت که هان تا ملائی خشک و ناهموار نباشی همواره از عشق و محبت دم میزنم و در طریق غربت و دردمندی قدم می نهم ؎

بیدردیئم هرگز از عشق ۔۔۔ و آئم دل دردناک داریم

و فی الواقع گره از کار به تدبیر عقل نتوان کشود و جز دیوانگی راهی نتوان نمود ؎

زین خردیگانه می باید شدن ۔۔۔ دست در دیوانگی باید زدن

انتهی و همین سر است که مشائخ صوفیه[۱] طالب را در ابتدا العشق فرموده اند ؎ ازین بهتر چه باشد حسن ارشاد ✝ زیرا که ایشان چنان دیده اند که اول طالب را عاشق باید کنانید تا چون عشق خواهد آمد جمیع عیوب نفسانی بآسانی مرتفع خواهند شد پس آنچه که گفت ؎

بند بگسل باش آزاد ای پسر ۔۔۔ چند باشی بند سیم و بند زر

تا آخر بوضع اول تعلق دارد و آنچه که گفت ؎

هر کرا جامه ز عشقی چاک شد ۔۔۔ او ز حرص و عیب کلی پاک شد

بوضع ثانی متعلق است و هرگاه وضع ثانی موافق طبع مولوی بوده زیاده بیان آن فرمود ؎

شاد باش ای عشق خوش سودای ما ۔۔۔ ای طبیب جمله علتهای ما

[۱] صوفی در لغت بمعنی پشمینه پوش و نیز منسوب بصفه است که قومی بود از اهل تجرد که در ایام جاهلیت خدمت کعبه میکردند و خدمت خلق را حق ادا نمودند پس اهل تصوف منسوب بایشان شدند و صوفی بمعنی مخلص نیز آمده و صاحب کشف اللغات می نویسد که صوفی بالضم واو معروف صوف و پشمینه پوش و در اصطلاح حضرات صوفیه صوفی آنست که نگاه دارد دل خود را از غیر خدا الغنی خطرۀ نفسانی و شیطانی را مدخل در سر پرده دل ندهد و دائم در عبادت و ریاضت بر جادۀ شرع باشد و قدم بر قدم حضرت رسالت صلی الله علیه وسلم نهد و سلوک کند تا از برکت آن اقدام بصراط مستقیم رسد ای برادر دو رکعت نماز اگر کسے صوف پوشیده بگذارد بهتر از هشتاد رکعت نماز که جامه پوشیده بگذارد و اول صوف از پیغامبران مهتر آدم علیه السلام پوشیده است وقتیکه از بهشت بدر کرده بودند و آخر محمد مصطفی صلی الله علیه وسلم پوشیده و جمله پیغمبران صوف پوشیده اند بر هر مسلمانے واجب است که کافر بدار الاسلام صوف پوشیدن ندهد ؎ چون کلیم الله درین راه مخوف ✝ با صفاے سر خود پوشیده صوف ✝ صاف خو با حق نهان و آشکار ✝ صوفیان صاف را نیست کار انتهی ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| اے دوائے نخوت وناموس ما | اے تو افلاطون وجالینوس ما | و بعضی از انبعاث داعیۂ عشق |

طالب آن خواهند که تا بکشود باطنی و فیضان توجہ مرشد طالب را از غیرہ برسر نرود مردم را معروف و لایت خود نیابد و ہمیشہ شکستہ دل بودہ دست بکار و دل بیار ماند ۵

| | | |
|---|---|---|
| | | صوفی بیا که خرقۂ سالوس برکشیم |
| وین دلق زرق را خط بطلان بسر کشیم | نذر و فتوح صومعہ در وجہ می دہیم | دلق ریا بآب خرابات برکشیم |
| سر قضا که در تتق غیب منزویست | مستانہ اش نقاب زرخسار برکشیم | بیرون جہیم سرخوش واز بزم مدعی |
| غارت کنیم و بادہ و شاہد ببر کشیم | فردا اگر نہ روضۂ رضوان بما دہند | غلمان زغرفہ حور زجنت بدر کشیم |
| عاشق روی جوانے خوش و نوخاستہ ام | وزخدا صحبت اورا بدعا خواستہ ام | عاشق و رند و نظر بازم و میگویم فاش |
| تا بدانی که بچندین ہنر آراستہ ام | شرمم از خرقۂ آلودۂ خود می آید | که بہر پارہ دو صد شعبدہ پیراستہ ام |
| فتوی پیر مغان دارم و عہدیست قدیم | که حرام است می آنرا که نہ یار است ندیم | چاک خواہم زدن این دلق ریائی چکنم |
| روح را صحبت ناجنس عذابیست الیم | والحق ۵ | ہر کس که ندارد بجہان مہر تو در دل |
| حقا که بود طاعت او ضایع و باطل | برداشتن از عشق تو دل فکر محالست | از جان خود آسان بود از عشق تو مشکل |
| ای زاہد خود بین بدر میکدہ بگذر | آن دلبر من بین که بود میر قبائل | خیز تا از در میخانہ کشادی طلبیم |
| بر در دوست نشینیم و مرادے طلبیم | زاد راہ حرم دوست نداریم مگر | بگدائی ز در میکدہ زادے طلبیم |
| خیز تا خرقۂ صوفی بخرابات بریم | زرق و طامات ببازار خرافات بریم | تا ہمہ خلوتیان جام صبوحی گیرند |
| جنگ و صنجی بدر پیر مناجات بریم | ورنہد در رہ ما خار ملامت زاہد | از گلستانش بزندان مکافات بریم |
| شرم می آیدم از خرقۂ آلودۂ خویش | که بدین فضل و ہنر نام کرامات بریم | سوے رندان قلندر برہ آورد سفر |
| دلق پشمینہ و سجادہ بطامات بریم | فتنہ می بارد ازین طاق مقرنس خیز | تا بہ میخانہ پناہ از ہمہ آفات بریم |

حضرت ایشان می فرمودند که آنجا و اینجا جز دوستی چیزی دیگر طلب نیست ہر کرا محبت نیست ادب نیست زہد و پارسائی صرف آنجا در کار نیست و بدتر از زہد خشک فی الحقیقت آزار نیست

ف۱ مراد از خرقہ لباس مشیخت است و اینجا کنایہ از وہم ہستی خود است ۱۲ ف۲ بادہ در لغت بمعنی شراب و در اصطلاح حضرات صوفیہ ذوق و محبت و عشق الٰہی را گویند که از عالم غیب بر قلب سالک وارد میشود و امر اعمست و تیز میباشد ۱۲ ف۳ رند در لغت منکر را گویند که انکار امور شرعیہ از زیرکی کند نہ از جہل و در اصطلاح صوفیہ عبارت از آن کس است که خلاف شرع شریف و بیباکانہ کلام کند و ادب شرع شریف نکند و حقائق را بی پردہ بیان کند ۱۲ ف۴ پیر مغان و پیر خرابات در اصطلاح حضرات صوفیہ ہر دو کنایہ از پیر و مرشد و مرشد محقق و مکمل باشد و گفتہ اند که مرشد عالم معنی و روحانی که از صفات ذمیمہ و نفس امارہ تغیر و تبدیل یافتہ و متصف بصفات حمیدہ شدہ باشد و واردات غیبی از عالم لاریبی بر دل او وارد گردد ۱۲ ف۵ خرقہ در لغت پارچہ کہنہ و بوسیدہ را گویند و چونکہ پارچۂ فقرا اکثر گریبان چاک کردہ شدہ میشود از بوجہ وی را خرقہ گویند و در اصطلاح حضرات صوفیہ صافیہ خرقہ آنرا میگویند که شیخ مرید را وقت بیعت یا خلافت و اجازت پارچۂ خود دہد تا وی را علامت اجازت باشد و این از زمان حضرت نبوی صلی اللہ علیہ وسلم جاری است که آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم خرقۂ مبارک بحضرت اویس قرنی رضی اللہ عنہ عطا فرمودہ بود و ہمچنین بحضرت علی کرم اللہ وجہہ و این طریقہ را مشائخ جاری داشتند انتہی فقط ۱۲ ف۶ خرقۂ صوفی را بخرابات بردن کنایہ از قید وارستگی ہم وارستن است یعنی علم فنا را محو کردن و این قید از راہ ہم که پندار من شکستہ شد بر شکستن و بمقام قلندری فائز بودن و معانی اصطلاحی لفظ خرابات و میکدہ و میخانہ بالا گذشت مراد اینکہ صوفیان با صفا چون منتہی شوند از قید جامۂ و صوف صوفیان نیز وارہند و قلندر گردند ۱۲

و قریب باین است قول بعضی ؎
حضرت ایشان راست ؎
در خرابات مغان نور خدا می بینم
قبلهٔ حاجت و محراب دعا می بینم

حلقهٔ توبه گر امروز چو زهاد زنیم
جا تا مین خدا باقی که بشهر آنهمه بیبک سگ
وین عجب بین که چه نوری ز کجا می بینم

خازن میکده فردا نکند در بازم
رسته بر اگر خانهٔ خمار نه تهو تا
کیست در دهی کش این میکده یارب درش

از این است که بعضی سلف صالح غایت سلوک عشق دانسته اند
و راه سلوک را به عشق وابسته اند و فی الواقع عشق چیست ؎
عشق چه بود قطره دریا ساختن

از دو عالم با خدا پرداختن
عشق از هستی خود وارستن است
دُرِ این معنی چه نیکو سفته اند
عشق آمد واسطهٔ کون و مکان
عشق باشد رهبر راه یقین
عشق دریائیست بی قعر و کران
هرچه جز معشوق بود آن را بسوخت
عشق مرآت جمال روی دوست
مذهبش تفرید و ترک ماسوا است
گاه مومن گه مغ و ترسا کند
گاه بتخانه کند گه معبده
گاه زاهد گاه فاسق سازدت
می برد خاکی بچرخ هفتمین
عشق با هرکس نماید عشوهٔ
عشق ثرا را در آرد در ثریا
نوح را زان عشق طوفانی کند
از مه و خورشید بیزار آورد
عشق یوسف را از آن سازد غلام
پس بزندان آورد با صد جفا
عشق می بیند سلیمان را وفا

عشق آن باشد که باطل حق شود
در مقام سرمدی پیوستن است
عشق شد ایجاد عالم را سبب
گر نبودی عشق کی بودی جهان
عشق عاشق را بود حبل المتین
عشق بیرون است از شرح و بیان
گر مقام عشق ماوای تو شد
عشق آرد مر ترا در کوی دوست
عشق را هر دم دگرگون جلوه هست
گاه شیخ شهر گه رسوا کند
گه اسیر خط و خالت می کند
گه مخالف گه موافق سازدت
عشق مشرک را موحد میکند
عشق دارد هر زمانی جلوهٔ
عشق آدم را اسیر دانه کرد
تا که بر دعوی اش برهان کند
عشق اسماعیل را قربان کند
تا که آرد مر زلیخا را بدام
عشق در داود چون آمد پدید
آورد بلقیس با تخت از سبا

قید را بگذارد و مطلق شود
عشق افراط محبت گفته اند
گوش کن احببت ان اعرف کذب
عشق آمد عروة الوثقای دین
عاشقی بالاتر است از کفر و دین
در دل عاشق چو عشق آتش فروخت
بر فراز نه فلک جای تو شد
دین عاشق عشق و تجرید و فنا است
گاه زاهد سازدت گه رند مست
عشق دارد صد هزاران شعبده
گاه مست وجد و حالت میکند
عشق می آرد ملک را بر زمین
گه محقق گه مقلد می کند
عشق اسیری را کند آزاد مرد
دام او شد دانه تا افسانه کرد
عشق ابراهیم در نار آورد
دیدهٔ یعقوب را گریان کند
عشق یوسف را بدراند قبا
موم شد در دست او سنگ و حدید
عشق با ایوب چون دارد حضور

سلہ خمار در لغت بمعنی خراب فروش و در اصطلاح حضرات صوفیه مرشد کامل را گویند و نیز از خانه خمار مقام خرابات مراد است که مقام وحدت را گویند که تفصیلش در حواشی اوائل کتاب تکمله هذا مذکور شد صاحب گلشن راز میفرماید ؎ خرابات از جهان بے مثالیست ✦ مقام عاشقان لا ابالی است این مقام قلندر الی است و عالم لاهوت کنایه از همین مقام است که مراد از سیر عالم ناسوت است بعد فنای تام و وصول باحدیت حقه ۱۲

درمیان صد بلا باشد صبور | عشق یونس را چو از جان سیر کرد | درمیان ماهیش جا گیر کرد
عشق استغنا چو با یحیی نمود | دائما با خوف و خون در گریه بود | عشق موسی را بکوه طور برد
هر دید دوست سوی نور برد | عشق عیسی را بگردون می برد | نیست کس واقف که تا چون میبرد
عشق احمد را بردبا وصل دوست | لی مع الله در بیان حال اوست | عشق احمد را بود معراج دین
تا مقام او شود حق الیقین[۵۱] | عشق دارد جلوهٔ با هر ولی | با جنید و با یزید و بو علی
عشق در هر مظهرے روی نمود | عشق را هر دم ظهورے تازه بود | عشق تا نابد خرد انور شود
کیمیا باید که تا مس زر شود | کیمیا ساز است عشق عقل سوز | عشق ظلماتی کند روشن چو روز
عقل کی بیند جمال عشق را | تا چه داند او کمال عشق را | عقل در راه سلامت می رود
عشق در راهِ ملامت[۵۲] می رود | عقل در اسباب میدارد نظر | عشق میگوید مسبب را نگر
عقل گوید دنیا و عقبی بجو | عشق میگوید بجز مولی مجو | عقل گوید علم آموز و هنر
عشق میگوید ز هستی در گذر | عقل می جوید همیشه جاه و مال | عشق گوید جمله را کن پائمال
عقل گوید رو در رهِ صحو[۵۳] و بقا | عشق گوید رو ره محو[۵۴] و فنا | عقل میگوید برو کنج نشین
عشق گوید نے برو در رنج گزین | عشق میگوید که ترک خویش کن | عقل میگوید که خود را بیش کن
عشق میگوید ز خود فانی بباش | عقل میگوید بسامان و تراش | عشق گوید هان نباشی خودنما
عقل گوید هر یکے را هم نما | عشق گوید نیستی باید گزید | عقل میگوید که هستی کن پدید
عشق گوید آتشے در جاه زن | عقل گوید آبروی می جو بفن | عشق گوید پاکباز و فرد باش
عقل گوید کسب کن بهر معاش | عشق گوید از دو عالم پاک شو | عقل گوید در پے این هر دو رو
عشق میگوید که وصل[۵۵] یار جو | عقل میگوید محال این ره مپو

۵۱ حق الیقین عبارت است از فنای بنده در حق و بقاء وی بعلم و شهود و حال نه محض علم پس دانستن موت علم الیقین است و معاینه کردن ملائکه عین الیقین و ذائقه موت چشیدن حق الیقین و بعضی میگویند علم الیقین ظاهر شریعت را گویند و عین الیقین خالص بودن دران و حق الیقین مشاهده کردن دران انتهی کذا فی تعریفات الاشیاء المحقق السید الشریف الجرجانی ۱۲ ۵۲ ملامت بفتح هر دو میم در لغت بمعنی سرزنش و نکوهش و ملامتی بمعنے شخص بدنام و مخالف شرع و خلاف شرع کلام کننده و در اصطلاح حضرات صوفیه فرقه ایست از فقرا که در ظاهر بدنام باشند و در باطن هشیار عبادت خود را از اغیار مخفی میدارند و هیچ خوبی و نیکی خود را ظاهر نمیکنند و بجای آن اظهار صفات ذمیمهٔ خود می سازند تا که در خلق حقیر و بیمقدار نمایند حضرت مولانا جامی در صفت ملامتی میفرمایند ـ صوفی آنست که از خود رسته است + وز نکو جسته و از بد رسته است + بند هستی و ز هستی ساده + ز اده کون و ز کون آزاده ۱۲ ۵۳ صحو عبارت است از رجوع عارف بسوی احساس بعد غائب شدن عارف و زائل شدن احساس وی ۱۲ ۵۴ محو عبارت است از زائل بودن و زائل کردن اوصاف بشری و عادات بشری ۱۲ ۵۵ وصل عبارت از وحدت حقیقی است که واصل یعنی رسانندہ است میان بطون و ظهور و گاہے مراد از ان سبقت رحمت الٰهی یا محبت گرفته میشود و گاہے قیومیت حق تعالیٰ برای اشیاء چرا که قیومیت حق تعالیٰ واصل میکند بعض کثرت تعینات را با بعض پس متحد میشود آن کثرت و متفرق میکند آن قیومیت وحدت کثرت را پس آن کثرت متکثر میگردد و گاہے مراد از ان گرفته میشود فنای بنده با اوصاف خود در اوصاف حق تعالیٰ یعنی متحقق شدن عبد با اسماء حق تعالیٰ که وی را احصای اسماء هم میگویند چنانکه قول نبوی صلی الله علیه وسلم است من احصاها دخل الجنة (هر که احصاء کرد آنهمه را داخل شد در جنت) ۱۲

عشق میگوید قلندر[۱] می شوم
عقل گوید نے تو شہرت کن قبول
عشق گوید نوش کن جام فنا
عقل می گوید معاش آور بدست
عشق گوید دیر[۲] و ناقوست[۳] کجاست
عقل گوید شہر عمران می کنم
عشق گوید میر دم سوے سفر
عقل گوید در بیان برہان (دلیل ۱۲) بجوی
عشق گوید عاشق قلاش (مرد بے نام و ننگ ۱۲) باش
عقل گوید رو بہ تمکین آورم
عشق گوید دور کن طول امل (دراز یٔ امید ۱۲)
عقل گوید قل ہم از امر تست است
عشق میگوید کہ ہان درویش باش
عقل از اسلام میجوید نشان
درمیان عقل و عشق آن گفتگوست
وز جفای او خرد بیچاره شد
دامن عشاق را آور بدست
گرو ہر در پیش ازین ہرزه (بیفائده ۱۲) سوی

عقل گوید شیخ با فر می شوم
عشق گوید نامرادی پیشه کن
عقل گوید کے بود مستی روا
عشق آتش میزند در کائنات (موجودات ۱۲)
عقل گوید ننگ و ناموست کجاست
عشق گوید در بلا منزل کنم
عقل گوید شو مقیم اندر حضر
عشق گوید عقل سرگردان کجاست
عقل گوید زاہد (کنایه از مرد متشرع گوشه گیر ۱۲) قلاش باش
عشق گوید پیشه کن بیچارگی
عقل سازد حیلہا ہی بر محل
عشق گوید فکر دنیا ہیچ نیست
عقل گوید عاقبت (انجام بین ۱۲) اندیش باش
عشق راشد دین و ملت نیستی
عشق قلاش و خرد اسباب جوست
یار خواہی در طریق عشق رو
پیش شان چون خاک ره باش تو پست
گفتۂ ایشان چو نے در گوش کن

عشق میگوید طلب راه خمول (گمنامی ۱۲)
عقل گوید عاقبت (ای انجام بینی ۱۲) اندیشه کن
عشق گوید نیست کن از ہر چہ ہست
عقل گوید کہ حذر زین ترہات (ای بیہوده ۱۲ سخن باطل ۱۲)
عشق گوید خانه ویران میکنم
عقل گوید خویش بر عزت زنیم
عشق گوید در عیان چیزے مگوی
عقل گوید عشق (ظاہر مراد از حق ۱۲) بے سامان کجاست
عشق گوید من ز تلوین[۴] بگذرم
عقل گوید چاره جو یکبارگی
عشق میگوید کہ خاموشی بہ (بہتر ۱۲) است
عقل گوید طالب دنیا بسی است
عشق سوی کفر آرد مو کشان
مرد عشقی گر ز خود فانیستی
چونکه آمد عشق عقل آواره شد
وز خودی یکبارگی بیگانه شو
در پناه عاشقان جائے بجوے
بشنو از عشاق بی سامان سخن

ـه۱ قلندر بروزن سمندر عبارت از ذاتے است که از نقوش واشکال عادتی وآمال بے سعادتی مجرد و باصفا گشته و بمرتبه روح ترقی کرده از قیود و تکلفات رسمی و تعریفات اسمی خلاص یافته و دامن وجود خود را از همه در چیده و از همه دست بدل و جان بریده و طالب جمال و عاشق ذوالجلال حق گشته و بدان حضرت رسیده و اگر ذرهٔ بکونین و اهل آن میلے داشته باشد از اهل غرور است نه قلندر کذا فی البرهان قاطع و حضرت خواجه عبید الله احرار نقشبندی در فقرات میفرماید که قلندری تجرید حقیقت خود است از موانع و دور کردن انچه از جانب اوست و باقی داشتن انچه از جانب حق است سبحانه و تعالی و گم کردن خود را بجستے که هر چند خود را جوید نیابد انتهی و بعضی گویند که قلندر بزبان سریانی اسمے است از اسماء الله تعالی زیاده تفصیل را هرکه طالب باشد رجوع برساله تحریر ۱۱۱ نور مصنفه حضرت صاحب تکمله نماید و نیز حضرت مصنف والا منزلت تشریح آن در اوائل کتاب مستطاب لطائف الاذکار تحریر فرموده اند ۱۲ ـه۲ دیر بمعنی بتخانه و در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه مکان مرشد را گویند و عالم باطن را نیز دیر میخوانند چرا که از رسیدن در ان شوق الهی حاصل میشود و هم اطلاع باسرار الهی ۱۲ ـه۳ ناقوس کنایه از صوت سرمدی که آنرا صلصلة الجرس هم میگویند که چون سالک از شنیدن آن محظوظ میشود فنای او در بے ترقی میشود و این صدا در گوش سالک اکثر اوقات مسلسل میرسد ـه جرس فریاد میدارد که بربندید محملها ۱۲ ـه۴ تلوین مراد از ان مقام طلب است و جستجوی طریق استقامت بر صراط مستقیم و حاشیه بر تمکین بالا گذشت ۱۲ ـه۵ اسلام در لغت بمعنی مسلمان شدن و فرو گذاشتن و گردن نهادن و آن هم مثل کفر بر دو قسم است اسلام شرعی و اسلام طریقی شرعی چنانکه نماز و روزه و حج و زکوة وغیره احکام شرع شریف بجا آوردن و اسلام طریقی یعنی ریاضات شاقه و نفس کشی و ذکر و شغل مراقبه وغیر آن کردن و حاشیه بر کفر بالا گذشت ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| ترک کن این عقل پر افسانه را | عشق ورزی پیشه کن اینجا بیا | نوش کن یک جرعهٔ از جام عشق |
| همچو ما آزاد[۵۱] شو در دام عشق | رهزن راه است عقل حیله جو | جز شحنهٔ عشق ناید دفع او |
| رهنمای عاشقان عشق است و بس | عاشقان را عشق شد فریادرس | هرکه راه عشق جانان می رود |
| نرود مست بادهٔ وصلش شود | یک قدم هرکس به عشق او نهاد | دولت عالم مرا و را دست داد |
| حق جهان را از محبت آفرید | وز محبت هر دو عالم شد پدید (ظاهر ۱۲) | از خدا احببت ان اعرف شنو (در شنا ... گرشتہ ... شوم ۱۲) |

در محبت ساز جان و دل گرو (قید ۱۲) | حضرت ایشان[۵۲] همدرین مضمون می فرمایند ع

| | | |
|---|---|---|
| شور محشر ز قامت[۵۳] بالا ست | خود ز قامت قیامتی برپا است | اهل دل کی اسیر او نه شوند |

کاکلش دام از پی دلهاست | مراد از کاکل گل عارض تعبیرش (تهیه ۱۲) گرفته اند که چون بر شجر (درخت ۱۲) نورستهٔ احببت

(کاکل در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند ۱۲)

ان اعرف برآمد و جنبش نسیم سحری فخلقت الخلق آن غنچهٔ مطلق را بر شاخسار تقیید شگفته کرد مشام عالمی

(پس پیدا کردم خلق را ۱۲)

از بویش معطر گردید و ازین جا خود می فرمایند ع | از پردهٔ غفلت بچه تدبیر برآیم

خود یار پرده دار حجاب است ببیند | اگرچه حضرت ایشان عشقش را تعبیر به غفلت فرموده اند لیکن در رای ناقص فقیر اذاقه الله حلاوة الیقین[۵۴] احسن چنان می نماید که اگر آن غفلت به عشقش تعبیر کرده شود بهتر است زیرا که مناسبت او در انجا کالشمس[عه] فی رابعة السماء روشن است آرچه که در عشقش غفلت از جمله لازم است پس می فرمایند که از پردهٔ غفلت هر دو عالم چگونه بیرون آیم که خود یار خویشتن را بی پرده ساخته مرا به تماشای حسن ازلی[۵۵] خود نواخت و این تماشا همان غفلت از دو عالم و نیستی ازین پندار هستی خود فراخور است چنانکه بعضی حضرات نقشبندیه در تفسیر آیهٔ کریمه احسن[۵۶] کما احسن الله الیک فرمایند (غرض ۱۲) که احسان خداوندی (الخ) با شما این است که خود را در پرده پوشید و شما را بی پردهٔ اغیار نگران جمال سرمدی خویش نمود اکنون از شما امر می فرماید که شما احسان کنید که خود را نیست کرده هستی ما را روشن کنید حاصل مقام درین بیت اشاره بآن (حکم ۱۲) می فرمایند که بی لوازم عشقیه کی توانم ماند زیرا که خود یار خواهان آن است همدرین تعمیل ارشاد میفرمایند ع

---

۵۱ آزاد آنست که باوجود علم و فضل و کمال از قیود لبشری و تعریفات جسمی خلاص یابد و از لباس و آراستگی و اسباب دنیاوی دل خود بردارد و از خلق درگذشته همه تن متوجه بطرف جلال و جمال حق تعالی باشد و اگر در آراستگی لباس و جسم ماند پس وی از مرتبهٔ آزاد خارج است ۱۲ ۵۲ مراد از حضرت ایشان شاه تراب علی قلندر قدس سره اند ۱۲ ۵۳ قامت بمعنی قد و در اصطلاح حضرات صوفیه ظهور ذات و اسماء و صفات و افعال و آثار را گویند و نیز از عالم ارواح تا عالم اجسام را هم قامت گویند ۱۲ ۵۴ یقین در لغت علمی را گویند که باوی شک نباشد و در اصطلاح اهل تصوف اعتقاد شئی را گویند که این چنین است با اعتقاد اینکه خلاف این ممکن نیست و این اعتقاد مطابق واقع باشد و زائل گشتن وی ممکن نباشد و نزد بعضی یقین مشاهدهٔ امور مخفی باشد بسبب صفای قلب و نزد بعضی اطمینان قلب باشد بر دریافت حقیقت شئی ۱۲ ۵۵ ازل آنست که ابتدائش نباشد و این را بر دو وجه اطلاق میکنند اول در مرتبهٔ ذات بلاصفات که وی را لاتعین میگویند و احدیت و مرتبهٔ ذات و واجب الوجود نیز چراکه وی خود بخود موجود است در موجودیت خود محتاج چیزی نیست و نبود و نخواهد بود برای وجود وی ابتدائی نیست و دیگر در تعین ثانی که در ان تفصیل صفات و حقائق الٰهی و اعیان ثابته و حقائق اشیاء ثابت اند این را ازل ممکنات نیز میگویند چنانکه می گویند که حق تعالی این امر را در ازل مقرر فرمود یعنی الله تعالی حقائق اشیاء را درین ازل مقرر فرمود این را علم الٰهی و تقدیر الٰهی نیز میگویند ۱۲ ۵۶ احسان کن چنانکه احسان کرده است خدا بر تو ۱۲
عه چشانده خدا او را لذت یقین ۱۲ عه مثل آفتاب در آسمان چارم ۱۲

نقد جان و دل بکف دارم خریدار توام
خویش را گم کرده ام از لبِ طلبگار توام
گر بسر تیغم زنی کے سرکشم از کار عشق
نیست کارم از سر و جو سر و کار توام
پس بدانکہ ؎
از محبت چون جہان را شد نظام

کارہای عشق کے گردد تمام
ہر دلے را کز محبت شور نیست
محرم درگاہ خاص کبریاست
کے محبت بے نقاب آید برون
از تف او خلق را سوز د جگر
ہر کہ شد جویای وصل از خاص و عام
وز محبت می نماید نیست ہست
شد محبت روح و عالم ہمچو تن
میل ہر سوئے اگر باشد چہ دور
ہیچ طالب را جز او مطلوب نیست
از کمال عشق رمزے بشنوی
شد علامات محبت در جہان
آئینہ حسن و جمال عشق بین
حسن او بے عشق او نبود تمام
از نیاز عاشقانِ جان فشان
سنگ خارا از محبت نرم شد
میکند او ہر گدا را بادشہ
بے محبت وصل جانان را نیافت
وز محبت شاہ بندہ می شود
خیمہ زد در کشورم سلطان عشق
تا بکف آید مراد امان عشق

شد محبت را ظہورِ اعتدال
ز آفتاب عشق او را نور نیست
در طریق عاشقان برتر مقام
میکند افسون عالم را فسون
جان کہ از نور محبت باصفا است
بے محبت نیست کار او تمام
گر علم بیرون زند سلطان عشق
گر نباشد جان چہ کار آید بدن
دل بہر سوئے کہ مائل می شود
در دو عالم غیر او محبوب نیست
ہر چہ دارد این جہان بود و نمود
ترک کبر و ہستی و سود و زیان
عشق آمد رابطہ اندر جہان
کے نماید بے گدا جود کرام
گر نیاز عاشق دیوانہ نیست
ہمچو یخ افسردہ از وی گرم شد
ہر کسے کو از محبت نور یافت
اندرین رہ سالہا ہر کو شتافت

بے محبت کے شود پیدا کمال
ہر کہ با عشق و محبت آشناست
از محبت نیست برتر والسلام
گر ز نور عشق تابد یک شرر
او ببزم وصل جانان آشناست
از محبت گشت ظاہر ہر چہ ہست
ملک جا تہامی شود ویرانِ عشق
چونکہ دارد عشق ہر جائے ظہور
او ببوے دوست آن سو میرود
غرق دریای محبت گر شوی
از طفیل عشق آمد در وجود
صورت معشوق و عاشق را یقین
آئینہ معشوق و عاشق عشق دان
ناز معشوقان ہمی گردد عیان
ناز معشوقی کہ مید اند کہ چیست
این محبت شاہ را سازد گدا
از غم و شادی بکلی رُو بتافت
از محبت مردہ زندہ می شود

حضرت عشق الشان راست قدس سرہ العزیز ؎

شد مہیا یکسرم سامان عشق
گہ بہ صحرا میروم گاہے بدشت
کردم از دستِ جنون صد جیب چاک
ہر زمانم تابع فرمان عشق

سلہ عاشق در اصطلاح حضرات صوفیہ کسے را گویند کہ از عقل دور باشد و از یاد و سر خود خبر ندارد و خواب و خور حرام داند و زبان بند کردہ دل بفکر و جان بمشاہدۂ معشوق حقیقی مشغول دارد و دل بریان و چشم گریان و روی زرد و آہ سرد علامات اوست دلبر و پا برہنہ شب و روز در کوچۂ معشوق بسر برد و از غیر معشوق بیزار باشد و از مصطلحات دیگر چنان معلوم میشود کہ عاشق اسمای حق را گویند و از بو احدیت و مرتبۂ آدم و تجلی ثانی و عالم شہادت و منشاء کثرت و عالم ملکوت و عالم ماسوا و عالم معانی نیز می شمارند و بالتفصیل در متن لطیفہ ہذا ببین ۱۲ عہ رشتہ کہ در آن چیزہا پیوند کنند ۱۲ عہ یعنی حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ ۱۲

عاشقان محنت کشند و جان دهند
جنس دیگر نیست در دکان عشق
مصرعهٔ برجستهٔ آمد خوش است

بوالهوس بگریزد از میدان عشق
کشتی صبر و شکیبائی شکست
از برای مطلع دیوان عشق

جز غم و درد و ملامت های خلق
جوش زد از دل چنان طوفان عشق
حسن گلرویی سمن بوئی تراب

## ایضاً وله

گرد مار ا بلبل بستان عشق
کرد تیغ ابروم قربان عشق
هرچه بادا باد من سر داده ام
هست بر من این قدر احسان عشق
تا یکی طال اللسان باشی تراب
آتش درد طلب در دل فروز
لاابالی وار رو در راه رب
تا طلب در باطنت ظاهر نشد
دائما بادا پُر از رنج و تعب
جان ندارد هر که جویای تو نیست
چند خوان چون نور حق بروی نتافت
دیده کو بینا بروی یار نیست
ز آتش دوزخ مبادا در فراغ
هر مشامی کو ندارد مهر دوست
زانکه دارد صورت اما نیست جان
در طریق جستجوی وصل یار
کو سوی دنیا و عقبی ننگرد
گر سوخت نه لبوی من آنکه ز عشق

واعظ از حالم تر ا نبود خبر
در رهِ سلطانِ عالیشانِ عشق
کیست محرم با که گویم حال خود
لب ببند و تن بزن ایجان عشق
هرچه یابی غیر مطلوبت بسوز
هر که در راه طلب مردانه است
در بلای عشق جان صابر نشد
آن سری کو را هوای دوست نیست
دل ندارد هر که شیدای تو نیست
هر که او جویای اسرار تو نیست
کور به چون در خور دیدار نیست
گوش کو گفتار جانان نشنود
او بریده به ز تیغ قهر دوست
در ره عشقش گذر از گفتگو
دین و دنیا کرده باشد آن نثار
سه از شعلهٔ عشق هر کافروخته نیست
آتش بدلی ز نیم کان سوخته نیست

خوردم از تیر نگه پیکان عشق
از برم برخیز ای نادان عشق
فارغم کرده است از ناموس و ننگ
بادشاه وقتم از فیضان عشق
الکلام بالاتمام ای سالک سه
بگذر از ناموس در راه طلب
از خیال کفر و دین بیگانه است
آن دلی کو هست خالی از طلب
رو مجو مغزی که او جز پوست نیست
روح کو روح خیالت را نیافت
سر سیاوش چون طلبگار تو نیست
سینهٔ کز عشق بروی نیست داغ
گر شود کر عاقبت بهتر شود
هر که طالب نیست انسانش مخوان
جستجو کن جستجو کن جستجو
طالبش آنکه بوصلش ره برد
با او سر سوزن دلم دوخته نیست
زیاده طول است تا کجا نویسم

دفاتر مختصر و عبائر معتبر درین مسئله پر بوده اند من شاء الاطلاع علیه کماهی فلیرجع الیها کاتب الحروف عفی عنه گوید که حاصل جمله تقاریر و حاصل تمامی تحاریر اینست که علاوه از انکه غیر محبت و عشق راستی نیست و جز مودت راه راستی نی این اهم است که محبت یکی از اسباب نظام بنی آدم است چنانکه از محبت وجود

سه طلب در لغت بمعنی جستن و در اصطلاح حضرات صوفیه جستن حق را گویند عام تر از انکه دوست دارند بیشتر از راه عبدیت و عبودیت ۱۲ سه هر که خواهد اطلاع بران بجو بتر وجه باید که رجوع کند به فاتر بزرگ ۱۲ سه ای خیال عزت و شرم ۱۲ سه ای خاموشی گزین ۱۲ سه خیال عزت و کرامت خود ۱۲

عالم[۱] است حضرت قدوة الانام مرجع الخاص والعام خلاصة العوالم حضرت شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ میفرمایند

بیت ہی سے سنسار ہو بیت چہانڑ کہان جائی | سو دُا سو نہیں جھٹکارا

یعنی ہستی عالم ہمہ از محبت است فاحببت در حدیث باین اشارتست پس انسان عارف باشد خواہ بے عارف بحکم اصل فطرت از حب خالی نمی تواند ماند زیرا کہ تقرر علیتش جل جلالہ بے حب بمظہر اسم تکوین[۲] و ایجاد[۳] نبرداختہ پس عارف را کہ قبلہ موجبش آن خلیل کعبۂ کبریائی است تا او را محبت نیست از وجدائی است نہ ربط انتہائی حصول مقام فنای عشق نمیتواند شد چنانچہ رستن از ہستی بے او میسر نمیتواند گردید آرے در ہر شئی محبت ساریست وما معین الفت از رُود طبیعت ہر یکے جاری الفتے کہ در میان سنگ و مقناطیس است دیدنی است و در یافتنی ست

گر نہ در ہر جوہرے از عشق بودے شمۂ | کے کشش بودے با آہن سنگ مقناطیس را

و باین واسطہ حق تعالی بایقاع محبت میان اہل ملت و تعظیم منت می نہد حیث قال فی محکم تنزیلہ

لو انفقت ما فی الارض جمیعا ما الفت بین قلوبھم ولکن اللہ الف بینھم وقال

عز من قائل ان الذین امنوا وعملوا الصالحات سیجعل لھم الرحمن ودا[۴] و این معنے بوعلے از تنبیہ واشعار است بدان کہ محبت جلب وجذب عقاید را بیشتر می نماید و محبت از متانت افضل است بدین سبب کہ متانت تغیر قلب کند و محبت تالیف از ینجا گفتہ اند کہ طاعتی کہ از سر محبت باشد افضل از طاعتی بود کہ از خوف و رہبت نماید بدان واسطہ کہ مبدء طاعت محبت است از داخل و مظہر طاعت رہبت است از خارج ولا بد چون رہبت کہ زینۃ باشد زوال پذیر و طاعت نیز زائل گردد و مذموم کہ بایکدیگر طریق محبت سپرند باہم مواصلت لازم باشد و چون مواصلت شیوۂ ایشان بود معاونت بظہور رسد و چون معاونت بکدیگر کنند ہر یکے بہ علمی قیام نماید و چون اقامت بر اعمال کند عمارۃ ارض نتیجہ دہد و از عمارت دوام ذکر و خلود اسم و بقای نوع و آز برای خصلت و قوع محبت ایزد عز اسمہ اجتماع اہل محلتی در مسجدی بہ پنج وقت جہت ادای نماز فرائض شرع فرمودہ و اجتماع اہالی شہر را در یک ہفتہ برای جمعات در مسجد جامع و اجتماع اہل مدینہ و اہل صحاری را در سالی دو روز در صحرا تا بوسیلت اجتماع ایشان قواعد انس مؤکد باشد و بسبب ایشان باہم مودت واقع شود در اخبار مذکور است کہ ملائکہ صورت شوکت و ابہت مواشی و نعم و اموال ابراہیم علیہ السلام بدیدند و جاہ و مکنت نبوت و قدر رتبہ و منزلت و توالی جدید نعمت کہ بوی متواصل شد دیدہ گفتہ

[۱] عالم بفتح لام مراد ما سوی اللہ است و در اصطلاح حضرات صوفیہ مراد از ان ظل است و ظل نمی باشد مگر وجود حقانی کہ ظاہر گشتہ است بصور ممکنات پس بسبب ظہور وجود حق تعالی بتعینات ممکنات نام نہادہ میشود آن وجود بہ سوی و غیر باعتبار اضافت آن وجود بممکنات چرا کہ برای ممکن وجودے نیست سوای این نسبت بدانکہ وجود عین حق است و ممکنات در عدمیت خود تا حال در علم حق ثابت اند و ممکنات شیون ذاتیہ حقانیہ اند پس عالم صورت حق است و حق تعالی ہویت و روح عالم و تعینات در وجود واحد حقانی احکام اسم ظاہر حق تعالی اند و اسم ظاہر مجلی و مظہر اسم باطن حق تعالی است ۱۲ [۲] تکوین پیدا کردن شئی کہ مسبوق بمادہ باشد ۱۲ [۳] ایجاد در اصطلاح حضرات صوفیہ ظہور وجود حقیقی است در اعیان ثابتہ و عالم ۱۲ [۴] چنانکہ فرمودہ در کلام پاک خویش اگر خرج میکردی آنچہ در زمین است ہمہ یکجا الفت نمیدادی میان دلہای ایشان و لیکن خدا الفت افگند میان دلہای ایشان و فرمود آنکہ غالب است ہر آئنہ آنانکہ ایمان آوردہ اند و کارہای شایستہ کردند بیدا خواہد کرد خدا برای ایشان دوستی را ۱۲

که چگونه ابراهیم که در مقام بندگی حق حق آن بجا نیاورد و شکر آن نعمت چندین نگذارد که حق تعالی او را بخلت فراگیرد حق جل جلاله خواست که تا علو مرتبهٔ او بملائکه نماید تا بدانند که او نه از برای زیادت نعمت با دوام آن در مقام عبودیت و خلت و محبت ثابت قدم است

| | |
|---|---|
| عشقی است که از ازل مرا در سر بود | کاریست که تا ابد مرا در پیش است |

بلکه بکمال استعداد خویش در جلال و جمال حق هیم است پس ملائکه را امر فرمود که بصورت بشری متجسد شوند و نقد خلت ابراهیم را بر محک ابتلا زنند پس جوقی از ملائکه بصورت فوجی از کرّان آمده آواز تسبیح به سمع ابراهیم رسانیدند ابراهیم از ان استماع بوجد در آمد و گفت

| | |
|---|---|
| این مطرب از کجاست که برگفت نام دوست | تا جان و جامه بدل کنم بر پیام دوست |

از ایشان یکبار دیگر طلب اعادهٔ آن کلمات شور انگیز و عشق آمیز کرد گویندگان در جواب گفتند ای ابراهیم بی اجرتی ما دیگر بار سماع نکنیم ابراهیم گفت ثلث مال من شمارا و جد و حال من مرا الغرض ملائکه چند بار دیگر ذکر سبوح و قدوس بمسامع ارواح نفوس او رسانیدند ابراهیم در خانقاه شهود خرقهٔ بود و وجود بکلی در میان نهاد و گفت

| | |
|---|---|
| یکبار دگر اگر جان برخیزد | بر عشق زنیم هر چه بادا باد ا |

ایشان یکبار دیگر بگفتند ابراهیم هر چه داشت بکلی ایثار ایشان کرد ایشان گفتند که ما فرشتگانیم بامتحان عشق تو آمده بودیم نقد عشق را در آتش شوق تمام عیار یافتیم دانستیم که تو از ما در مشاهده جمال و جلال ثابت قدم تری ازین جهت است که حق تعالی فرمود که و اتخذ الله ابراهیم خلیلا حضرت شیخ محی الدین ابن عربی در فصوص الحکم در ابتداء فص مهیمیه مخصوصه با ابراهیم می فرماید که انما سمی الخلیل خلیلا لتخلله وحصره جمیع ما اتصف به الذات الالهیة یعنی از انجهة خلیل نام او کردند که او در مظاهر الٰهیه و صفات ربوبیه سریان کرد و حاضر گشت بر جمیع صفات ثبوتیه حقیقیه که ذات متصف بآن بود و قیام بحق آن چنانچه حق آن بود بنمود یعنی باخلاق الٰهیه متخلق گشت همچنانکه سریان هویت حق تعالی از جهت اسم اللطیف در ذات ابراهیم آمد سریانی که تو از ان حلول مطلق تصور

---

ف۱ عبودیت عبارت است از صدق نیت و تصحیح نسبت بسوی حق تعالی در سلوک طریق خود بلا غرضی و طمع جنت و خوف دوزخ یا با واقفیت بر امور شرعیه واقعیه و این حالت برای خاصان است ۱۲ ف۲ ابد آنرا گویند که انتهائے ندارد یعنی ذات را چنانکه ابتدائے نیست همچنان انتهائے نیز نیست باینمعنی که در ذات چنانکه همه اشیا مندرج بودند بران طریق اشیا بعد ظهور هم بوی راجع میشوند اگرچه ظهور اشیا غیر متناهی است ۱۲ ف۳ وجد در اصطلاح حضرات صوفیه جذبهٔ معشوق را گویند که کشش کردن معشوق حقیقی که حق تعالی است دل عاشق را جذبه خوانند و این حادث و فانی هست ۱۲ ف۴ حال بمعنی وقت و زمان موجود و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از چیزیکه در قلب وارد شود بمحض موهبت الٰهی در کیفیات لغیر تامل چنانکه حزن و خوف و بسط و قبض و ذوق و شوق و این زائل میشود بسبب ظهور صفات نفس و بعد زوال مثل وی متعاقب حاصل شود یا نشود و اگر همیشه قائم ماند ملکه گردد آنرا مقام گویند ۱۲ ف۵ و خدا دوست گرفت ابراهیم علیه السلام را ۱۲ ف۶ مظاهر جمع مظهر بفتح میم در لغت بمعنی جای ظهور و در اصطلاح حضرات صوفیه اعتبارات واقعیه را میگویند که از وجود مطلق منتزع میشوند پس هرگاه که در واقع سوای وجود حقیقی واجبی خارجی جملهٔ اعتبارات واقعیه خیال عالم هستند که از وجود حقیقی منتزع شدند چنانکه دوائر صغیره و کبیره از وجود کره از همین وجه صوفیهٔ کرام بجز هستی مطلق حقانی عالم را وهم میگویند ف۷ الٰهیه بمعنی خدائی و خداوندی است و این لفظ را در مقام تفصیل صفات اطلاق میکنند ۱۲ ف۸ ربوبیت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پرورش عالم بواسطه ظهور اسماء حق تعالی و ظهور اسماء از مرتبهٔ واحدیت است ۱۲ ف۹ سریان در لغت بمعنی ساری شدن و این بر دو قسم است یکی بصورت حلول سریانی چنانکه موجودے در دیگر حلول کند مثلاً سواد در جسم که سواد عرض است و جسم جوهر دیگر قسم سریان ظهور مطلق است بصور متقیدات پس درینصورت مثلاً سریان انسان مطلق در زید و عمرو و بکر و خالد و غیره و سریان کره در خطوط و نقطه ها و این را حلول نخواهند گفت پس همچنین ظهور و سریان مطلق وجود در مظاهر کونیه را حلول نخواهند گفت ۱۲ ف۱۰ صفات ثبوتیه مراد ازان حیات و علم و اراده و قدرت و سمع و بصر و کلام است ف۱۱ هویت در اصطلاح حضرات صوفیه صافیه آن حقیقت مطلقه را گویند که مشتمل باشد بر حقائق چنانکه تخم مشتمل میباشد وجود درخت را ۱۲ ف۱۲ حلول بالضم در لغت بمعنی فرود آمدن و رسیدن و عدهٔ چیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه حلول و اتحاد مسئله ایست که در حق تعالی جائز نیست چرا که حلول بمعنی داخل شدن یک چیز در چیز دیگر چنانکه آب در سبو و اتحاد یعنی چیزے در چیزے بامیزد چنانکه آب در شیر در دو شئ مغایر و میان مقصور میشود در حق تعالی و عالم دو شئ مباین و جدا نیستند که یکی در دیگرے داخل شوند و یا باهم آمیخته متحد شوند چرا که بجز حق تعالی موجود شدن شئ دیگر محال است انتهی ۱۲

کنی و تحللی که چون تخلل شیئ در مکانی تفکر نمائی و برین لحاظ است که حضرت شیخ دو مثالی یاد کردیکی عقلی دوم حسی اما عقلی چنانچه گفته که قال الشاعر ؎

قد تخللت مسلک الروح منی

و بذا سمی الخلیل خلیلا

بطریق استشهاد آورده که محب میگوید با محبوب که سریان تو در ذات من مانند سریان روح حیوانی است در اجزای بدن پس تخلل محبت و عشق محبوب حقیقی و سریان او که امری عقلی است نه حسی در جوهر ذات محب بشابه روح حیوانی است و اما حسی چنانچه میگوید کما یتخلل اللون المتلون فیکون العرض بحیث جوهره ماهو کالمکان والمتمکن کلام محصول و بیان معقول مفهوم این کلام آنست که خلیل علیه السلام چنان محقق و متخلل گشت در حق و متصف شد بصفات او بهچو تخلل و اختفای لون متلون را بسبب سریان لون در اجزای متلون چنان سریانی که گویا لون عین متلون شده و مکان او عین مکان او گشته و باشاره حسیه هیچ فرق میان لون و متلون نمی توان کرد و این تخلل و اختفا چون تخلل جسم در جسم نیست تا ازان لازم بیاید که حق سبحانه ظرف خلیل باشد یا حق در خلیل حلول کرده که این هر دو باطل است مقتضای تخلل این است که تخلل بمعنی امتزاج نیست بلکه مراد محو صفات عبد است در حالت تجلی صفات الہیه برای وی و قیام عبد بحق صفات چنانچه حق تعالی از قیام ابراہیم بحق صفات و را بتدا بکمالات او را بدح فرموده که فاتمهن و مقصود از خلت بحقیقت ظهور عبد با بصورت حق که گفت کنت سمعه و بصره الخ انتهی و من ههنا طلع الشمس البازغة من سماء الایقان ان مرتبة الحب فی النبی افضل من النبوة چنانکه نقل است حضرت موسی علیه السلام چون بانزال ارواح و ارسال افراح فائز گشت و بدولت مکالمت با حضرت عزت فائض شد بحق تعالی مناجات کرد که الٰہی لقد اکرمتنی بکرامة لم تکرمها احدا قبلی خطاب آمد که یا موسی انی اصطفیتک علی الناس برسالاتی و بکلامی پس لشکر گزاری نعمت قیام نمای و برین توحید ثابت باش و دوستی حبیب من در صمیم قلب مرکوز دار و جان شیرین در محبت آن سید المحبوبین برافشان گفت الٰہی حبیب کیست که مرا بمحبت وی میفرمائی فرمود که وی پیغمبر است

---

۵۱ بتحقیق درمیان آمدی و سرایت کردی تو بجای روح من و بدین سبب نام نهاده شد حضرت ابراہیم علیه السلام بخلیل ۱۲ ۵۲ محبوب در لغت بمعنی دوست داشته شده و در اصطلاحات حضرات صوفیه صافیه محبوبیت مرتبه ایست از مراتب ولایت که حق تعالی عاشق وی است مراد ازان مرتبهٔ وحدت است که حب حقیقی و حب ذاتی است تا وقتیکه سالک ازین مرتبه فانی نخواهد شد برین مرتبه فائز نخواهد شد و نه وی محبوب و معشوق حق تعالی خواهد بود و محبوب حقیقت روحی را نیز گویند ۱۲ ۵۳ روح حیوانی عبارت است از جسم لطیف و منبع وی تجویف قلب جسمانی است و منتشر میشود بذریعهٔ عروق بسوی اجزای تمام بدن تا تجویف بمعنی میان تهی کردن ۱۲ ۵۴ چنانکه سرایت میکند رنگ در جسم رنگین پس میشود عرض بجای جوهر وی نیست تحلل حق در حضرت خلیل علیه السلام مثل تحلل مکان و صاحب مکان ۱۲ ۵۵ حق اسمی است از اسماء حسنی باری تعالی در لغت بمعنی ثابت و سزاوار و واجب و راستی در است آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه موجود مطلق را میگویند و این را بمرتبه مقام الاطلاق میکنند اول در مقام سلب صفات که منقطع الاشاره است در استعمال و دیر الا تعین و احدیت نیز گویند قدم در مقام وحدت و علم مجمل اطلاق میکنند و برا حقیقت محمدیه نیز گویند سوم در مرتبهٔ واحدیت که آنرا النفس رحمانی و حقیقت آدم علیه السلام نیز خوانند ۱۲ ۵۶ و ازین جا طلوع کرد آفتاب درخشان از آسمان ایقان که مرتبه حب در نبی بزرگتر است از مرتبه نبوت (و ایقان مرتبه ایست برای صوفی عارف که فوق این برهی وی مرتبهٔ نیست و آن اینکه بیقین داند که ذات حق تعالی در هر شئ است و دران محویت حاصل کند) ۱۲ ۵۷ بتحقیق بزرگ کردی مرا بآن بزرگی که نکردی با کسی از قبل من ۱۲ ۵۸ ای موسی هر آئینه من برگزیدم ترا بر مردمان به پیغامهای خود و بشنوانیدن سخن خود ۱۲ ۵۹ می باشم گوش وی و بینائی وی تا آخر ۱۲

احمد نام که اسم شریفش بر عرش مثبت است و او بهترین خلائق نزد منست یا موسی انت کلیمی و محمد حبیبی
فالحبیب احب الی من الکلیم موسی گفت که خداوندا فرق چیست میان حبیب و کلیم فرمود که ای موسی کلیم آنست که هر چه کند برضای من کند و حبیب آنست که هر چه من کنم برضای او کنم آی موسی کلیم آنست که صائم الدهر و قائم اللیل باشد و چهل روزه دارد و چهل شب احیا کند بعد از آن بطور سینا آید تا با من مناجات کند و حبیب آنست که بر فراش خود خفته باشد که جبرئیل را بر سر بالین وی فرستم تا بکمتر از طرفة العین او را نزد من آورد و او را بجائی رسانم که هیچکس را از مخلوقات وصول بآن مقام ممکن نباشد یا موسی نادیتك ولنت
علی طور سینا و نادیت محمدا صلعم وهو اقرب منی فوق العرش من قاب قوسین او ادنی
ازینجا فضل محبت دریافتن است و دامن طلبش توان گستردن نقل است که در آن روز که تجلی الٓهی بر کوه وارد گشت همه آبهای شور دریا شیرین گشتند و همه دیوانگان هوشیار و آتشهای آتش پرستان فرو مردند و همه بتان در بتخانه بسجده افتادند ای عاشق در گوش یک نظر بکوهی از کوه های عالم میرسد تمامی کدورات از روی زمین مرتفع میگردد و هر روزی صد و شصت نظر لطف بر دلهای عاشقان خود می اندازد در شهرستان وجود آنها همه کدورات بصفا چون مبدل نگردند

| | |
|---|---|
| ای در گلستان دلم صد گل بهار از عشق تو | نالان بهر گل بلبلان چون من هزار از عشق تو |
| زان رو که بستان من است باغ و گلستان من است | هر لحظه در جان من است صد خار خار از عشق تو |
| چون گل دریدم پیرهن چون لاله ام خونین کفن | بنگر درون جان من باغ و بهار از عشق تو |
| از عشق تو محزون دلم از زخم غم پرخون دلم | بر هر دلی همچون دلم صد یادگار از عشق تو |

اگر گویند که حکمت در اندکاک جبل چه بود جواب آنست که بقای آدمی به بقای محبوب حقیقی است و فنای او در فراق و بقای ماسوا در استتار است و فنا در تجلی لاجرم چون موسی دیدار نیافت فانی گشت که جعله دکا جواب دیگر کوه را فانی گردانیدن از برای پاس دل موسی بود چه اگر باقی می ماند هر بارش که

۵۱ ای موسی تو کلیم هستی و محمد صلی الله علیه وسلم حبیب من پس حبیب دوست تر است نزد من از کلیم ۱۲ ۵۲ رضا در لغت بمعنی خوشنود شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه خوش ماندن بنده بران چیز که از قضاء الٓهی بوی رسد یعنی راضی ماندن و اعتماد کردن بران کمتر درجهٔ وی صبر است و اعلی درجه وی تسلیم این چیز یکی از جمله مقامات سالک است ۱۲ ۵۳ ای موسی ندا کردم ترا در حالیکه تو بر طور سینا بودی و ندا کردم محمد صلی الله علیه وسلم را در حالیکه وی قریب تر از من بود فوق عرش از قاب قوسین او ادنی یعنی شد نزد آنحضرت صلی الله علیه وسلم در وقت معراج در قرب حق مقدار دو قوس قرب وجوب و امکان در دائرهٔ وجود با توهم یک خط فاصل در میان هر دو قوس وجوب و امکان یا قریب هزار مقدار قوسین با ارتفاع خط موهوم فاصل که موجب اثنینیت اوست با اتصال هر دو قوس و تحقق وحدت حقیقی در کثرت و مانعار دائرهٔ وجود غیر منقسم با احدیت ذات و صفات خود ۱۲ ۵۴ درویش بضم اول و سکون ثانی بمعنی فقیر و در اصطلاح حضرات صوفیه طالب صادق را گویند که وی سوای حق چیزی نمی خواهد و نه از کسی کاری دارد ۱۲ ۵۵ نظر بفتحتین در لغت بمعنی نگاه و فکر و در اصطلاح حضرات صوفیه دیدن سالک حق تعالی را با حجاب صفات که ظهور ذات حق بجانه در صفات گشته ورنه بغیر حجاب صفات دیدن ذات محال است در دنیا باشد خواه در آخرت اگرچه در کیفیت رویت فرق باشد و اینجا مراد ازان نظر حق است بسوی مخلوقات از جلال و باید دانست که نظر حق بر دو نوع است یکی نظر جمال که آن روح جمله اشیاست و آن هر شئی را بر حالت فطری وی چنانکه هست مخلوق میسازد و قائم میدارد و دیگری نظر جلال و آن هر چیزی که می افتد او را از شیئیت و کثافت فطری آن بر آورده در عظمت حق فانی می سازد اول عام بجمیع موجودات است و دیگر مخصوص برای طالبان و عشاق ۱۲ ۵۶ لطف در لغت بمعنی نرمی و خوبی و از اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جمالی را گویند و تائید حقانی برای بقای سالک ۱۲

دیدی غیرت از موسیٰ ظهور کردی و مدهوش گشتی جواب دیگر غیرت الٰهی جل وعلا آنست که هر که تجلی کند اورا نابود سازد که اذا تجلی الله بشیئ خضع له ازین است که چون کوه را آن قوت نبود که خود را نگاه دارد تجلی بصورت بساخت و وی را تمام زیر انداخت لاجرم عارفانیکه صورت و معانی ایشان مظهر تجلی حبی افتاده است دریاها می نوشند و هنوز نعرهٔ هل من مزید می زنند

زباده که بجا بید ریغ بیمودے | کدام باده قوی تر از ان توانند بود
اگر بکوه رسد قطرهٔ رود از جاے | جمال خویش بلب بے حجاب بنمودے

اگر معتزلی گوید که دیدار اگر روا بودے موسیٰ بدیدار اولی بود چرا اورا منع آمد و چون وی ممنوع گشت دیگران بمنع اولی اند جواب آنست که سوال بناوقت بود وی در دنیا خواست و موعد دیدار بقیامت است اگر باز گوید که حق تعالی فرمود لن ترانی و لن بر تابید دلالت میکند و تخصیص بدنیا نفرمود جواب آنست که لن چنانکه مؤبد می باشد غیر مؤبد نیز می باشد چنانکه در بارهٔ کافران لن یتمنوه ابدا بما قدمت ایدیهم و جای دیگر فرمود ونادوا یا مالک لیقض علینا ربک یعنی در دوزخ آرزوی مرگ برند و از مالک جهنم استدعا نمایند تا از حق تعالی برای ایشان مرگ طلبد پس جائیکه لن برای وجود تاکید آید تابید واجب نگردد پس علی تاکید تابید چرا واجب کند جواب دیگر آنست که حضرت موسیٰ را مقام انس بود و انس عبارت است از انبساط محب بمحبوب و چون موسیٰ انس یافت مؤجل را معجل آرزو برد انس از انجا پدید آمد که فرمود و قربناه نجیا چون این دولت یافته بود که کس را پیش از وی نداده بودند بدین کرامت انس یافت و انبساط نموده قدم بالاتر نهاد لاجرم اورا عذرے گفتند زیرا که مرتبه عاشقی داشت نه معشوقی چرا که این رتبه خاصهٔ حبیب الله صلعم بود که بی طلب جبرئیل آمد و پوشیده از نظر اغیار سطح شگافته برد الغرض جواب آمد که لن ترانی ای لا تطیق ان ترانی عذر نمود و ملامت نفرمود و عتاب نکرد ای عزیز حضرت موسیٰ از سر سوز عشق خواست که ناظر شود از ارنی انظر الیک زخم لن ترانی بر قوت باصره خورد سید عالم صلی الله علیه وسلم که بی طلب دید از آنست که ناظری دلیل محبی است و منظوری نشان محبوبی و مرتبهٔ محبوبی متفوق است بر مرتبه محبی لهذا رویت کامل نصیب آنحضرت شد

| | |
|---|---|
| هر کسی را در ازل رزقے مقرر کرده اند | از برای هر یکے کاری مقرر کرده اند |
| عشق را آمیزشی دادند با جان و دلم | پیش از ان کآب و گل آدم مخمر کرده اند |

له حجاب در لغت بمعنی پرده و در اصطلاح حضرات صوفیه منتقش و منطبع شدن کثرت و صورتهای اشیاء کونیه است در قلب که مانع شوند از قبول تجلی حقائق ۱۲ سه ۵ یعنی هرگز آرزو نه کنند آنرا هیچگاه بسبب آنچه پیش فرستاده است دستهای ایشان ۱۲ سه ۵ و آواز دهند که ای مالک باید که برگ حکم کند بر ما پروردگار تو ۱۲ سه ۵ رویت حق یعنی دیدن حق تعالی در خلق میان حضرات صوفیه مسئلهٔ مشهور است و آن اینست که خلق مظهر حق است و موجود بوجود حق تعالی نه از خود بغیر وجود حق تعالی و این محال است ازینوجه که غیر وجود حق تعالی عدم محض است و موجودیت عدم محض محال است پس فی الحقیقت وجود حقیقی حق تعالی است با این لباس تعینات و تشبیهات که موجود است ازینوجه هرچه در عالم نظر می آید وجود حقانی است مع اسماء و صفات و افعال وی نه غیر چرا که خلق امرے موهوم و معقول است و ازین جاست که حضرت شیخ اکبر رحمة الله علیه در فصوص الحکم فرموده که الحق محسوس و الخلق معقول یعنی حق حس کرده میشود و خلق از عقل شناخته میشود ۱۲

| | |
|---|---|
| ای لبیا دلها درون سینه کاندر بزم عشق | از بس سوز فراقش عود مجمر کرده اند |
| نی همین سر برزد از موسی و بس | کین زمان هم طالبان از غیب تسخیر کرده اند |
| ساقی باقی دهد در بزم جان جام طهور | هر دلی را کز غبار تن مطهر کرده اند |
| نی بجام دل همی گنجد نه اندر کام جان | باده کز بهر سرمستان بساغر کرده اند |

چون مسئلهٔ سوال موسیٰ درمیان افتاد اگر قولی چند در باعث برین سوال هم آورده شود و ناظران را سرمایهٔ افزایش نظر داده آید بهتر است پوشیده نماند که بزرگان را در اینجا اقوال اند **قول اول** از امام شندی است گفت رحمة الله علیه که چون حضرت موسیٰ با حق تعالی به مکالمت مشغول گشت و فرشتگان تمامی حیوانات را از وحوش وطیور و ددان از ان حوالی رانده بودند و مقربان برگرد موسی علیه السلام حلقه زده چون دایره مرکز وارش درمیان گرفته بودند درین وقت ابلیس خواست که دل بروی منغص گرداند بجهت سری که ملائکه بر حوالی آنحضرت صف بسته بودند نتوانست که بوی تقرب نماید بر زمین فرو رفت و از قدمگاه موسی علیه السلام سر برزد و به لقا او وسوسه نموده گفت ای موسیٰ هیچ میدانی که این کیست که با تو سخن میگوید متکلم شیطان بود موسیٰ گفت علیه السلام ای لعین درچنین محلی میخواهی که مراد خود از من حاصل کنی و این هرگز میسر نگردد لعین گفت من بمراد خود رسیدم تا اکنون با وی میگفتی و از وی می شنیدی اکنون با من میگوئی و از من می شنوی موسیٰ علیه السلام از برای زعم آن لعین و زیادتی در یقین از حق تعالی درخواست نمود که رب ارنی انظر الیک حق تعالی خطاب فرمود که لن ترانی ای موسی تو طاقت نظر جمال ما نداری برو و نیز در دنیا اگر فرضاً هر که دیدار بیند البته زاد عدم پیش گیرد موسی علیه السلام گفت الٰهی اشتیاق بدیدار تو بمرتبه الیست که دیدن و جان دادن نزد من دوست تر است از نادیدن و زنده ماندن **بیت**

رخت بینم دگر نه من بمیرم ۔ چه خواهم مردن آن بهتر که بینم

پس چون حق تعالی اشتیاق موسی علیه السلام دانست که بغایت رسید از برای تسلی وی گفت و لکن انظر الی الجبل فان استقر مکانه فسوف ترانی ای موسی بر کوه نظر کن که از روی ضخامت وجسامت از تشخص تو افزون می نماید و آن کوه زبیر بود به بین که این کوه با عظمت هیچگونه تحمل تجلی و تاب انوار دیدار ما ندارد اگر وی تحمل آرد تو نیز توانی آورد **بیت**

| | |
|---|---|
| اگر ز آتش عشقت بسوختم چه عجب | که کوه تاب نیاورد یک تجلی را |

**قول دوم** باعث بر سوال رب ارنی انظر الیک اینچنین گفته اند که چون موسی علیه السلام باستماع کلام مستعد گشت از فرق تا قدم در لذت آن گفتگوی مستغرق شده با خود گفت که خبر را این همه لذت است تا نظر را چه باشد **غزل**

| | | |
|---|---|---|
| ترا میخواهم ای دلبر که بینم | توئی مقصود من در هر که بینم | مرا چشم از برای دیدن تست |

ف۱ ساقی در لغت بمعنی نوشاننده و در اصطلاح حضرات صوفیه رساننده فیض معنوی را گویند ۱۲ ف۲ ساغر در لغت بمعنی پیاله شراب و در اصطلاح حضرات صوفیه آن سالک را گویند که مشاهده انوار غیبی کند و مقامات را ادراک کند ۱۲ ف۳ عدم بفتحتین بمعنی درویشی و نیستی و در اصطلاح حضرات صوفیه عدم بر دو قسم است یکی عدم معنی که نقیض وجود است چنانکه شریک باری وغیره - دیگر عدم اضافی که ضد وجود نیست ۱۲ ف۴ ولیکن نظر کن بسوی کوه پس اگر قرار گیرد بجای خود خواهی دید مرا ۱۲
ع ای به در دیگر من بینائی مرا تا نظر کنم بسوی تو ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| تو رخ بنمای من در هر که بینم | جمال ساقی من می نماید | بر آیهٔ می و ساغر که بینم |
| جهانت دیده ام از دیدهٔ دل | کر بشناسم بچشم سر که بینم | هزاران در زروی تو گشاده است |
| ترا می بینم از هر در که بینم | رخت بینم و گرنه من بمیرم | چه خواهم مردن آن بهتر که بینم |

**قول سوم** قال اهل المحبة لیس لرضاء عن امارات المحبة یعنی عاشق از معشوق هیچ چیز خورسند نگردد زیرا که هرچه خورسند گردد باز ماند و این نهایت مرتبه صدیقان[۱] باشد عمر ابن عبدالعزیز قدس سره گفت اقدّر تکلم علی ادنی و اسمعتکم کلاهی خواجه فرمود قدس سره که تو طاقت نگریستن در خورشید نمیداری دیدار او چون خواهی نگریست مگر آن دو دیدهٔ تو از نور فضل پُر کنند دل و جان تو از وی پُر کنند و گویند که من نگر انگه بدیده در روی من نگر

| | | |
|---|---|---|
| من از ان دیده که دیدار نه بیند چه کنم | من ازان دیده که اغیار گزیند چه کنم | من اگر فتم ز کنند غم او بگریزم |
| ناوک غمزه که در سینه نشیند چه کنم | من دل از صیقل عشقش کنم آئینه صفت | دگر از تار زر آئینه نه بیند چه کنم |
| سازم از بهر خیالش دل و جان جای نشست | در سراپردهٔ جان گر نه نشیند چه کنم | پس عاشق باید که همواره در تحصیل زیاد |

کوشد به تخصیص در جائیکه نهایت ندارد مثلاً اگر صد هزار جام[۲] در کامش ریزند هنوز زبان از تشنگی بیرون افکنده نعرهٔ هل من مزید در عالم طلب اندازد **قول چهارم** اهل محبت میگویند که فرمود رب ارنی انظر الیک گفت اگر به تمامی بر بینم و اگر نه جواب سوال من بگو تا بدین بهانه کلام تو بشنوم **نقل است** که شاهزاده بود بحسن و جمال پیراسته و با نواع فضائل آراسته درویشی را نظر بر شاهزاده افتاد دلش مبتلای وی گشت هرچند درویش منصوبه بهانه می انگیخت اما هیچ نوع از محبوب التفات نمیدید تا روزی سلطان زاده در صحرا به تیر اندازی مصروف بود درویش نزدیک نشانه رفته خود را هدف تیر محبوب گردانید چون تیر دلپذیر بر آن فقیر آمد شاهزاده لنهایت ازان متاثر گشت و پیش درویش دوید و گفت ای درویش بر سر تیر چرا در آمدی درویش گفت از برای آنکه تو از من پرسی که بر سر تیر چرا آمدی آورده اند که چون شبلیؒ بر آن درویش گذشت دید که شاهزاده ترتیب کرده بر جراحت زخم خوردهٔ خود مرهم می نهاد شبلیؒ نعره زد و بیهوش افتاد چون بهوش آمد گفت پسر من در داد که محبوب مجازی زخم خوردهٔ مجروح خود را نمی گذارد ما که پادشاه علی الاطلاق و محبوب باستحقاق ام مجروحان سر ابتلای را کی ضائع گذارم زود بود که مرهم وصل بر جراحت ایشان نهم

| | | |
|---|---|---|
| مشغول ترا خبر ز عالم نبود | مجروح ترا حاجت مرهم نبود | در عشق تو گر هزار غم پیش آید |
| چون در نظر تو ام ازان غم نبود | ازینجا دانسته شد که در محبت جذبها[۵] است در ملفوظ حضرت میرزا مظهر نور الله | |

ـــــــــــــــ

[۱] اهل محبت گفته اند که رضا از علامات محبت نیست ۱۲ [۲] صدیق در لغت بسیار راست گو و در اصطلاح حضرات صوفیه آن کسانند که یقین کامل میدارند در تصدیق با آن چیزیکه آنحضرت صلی الله علیه وسلم از حق بسوی خلق آورده از علم و قول و فعل بسبب صفائی و قرب باطن با باطن آنحضرت صلی الله علیه وسلم و یقین میدارند که بجز حق تعالی چیزی موجود نیست و هیچگاه شک نمی آرند اگرچه همه جهان خلاف وی گویند و ایمان شان بعد ایمان حضرات انبیا علیهم السلام از همه کاملتر است بسبب شدت مناسبت میان انبیا و ایشان چنانکه از کلام الله ظاهر است و یقین و مرتبه صدیق بعد از انبیا علیهم السلام از همه فائق است ۱۲ [۳] آیا قادر شدید بر دیدن من و آیا شنیدید کلام من ۱۲ [۴] جام بمعنی پیاله و در اصطلاح حضرات صوفیه احوال را گویند و در مصطلحات حضرت خواجه حافظ شیرازیؒ نوشته که جام مراد از دل عارف که در و مشاهده غیبی بظهور آید ۱۲ [۵] جذب بمعنی کشش کردن در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه جذبهٔ الٰهیه عبارت است از قریب کردن بسوی حق تعالی عبد را حسب اقتضای عنایت الٰهیه که برای عبد مقدر است آن چیزی که در طی منازل حق عبد را احتیاج باشد
بلاسعی عبد و بلا کلفت و بلا جهد و تکلف و کشش حق تعالی عبد را بسوی خود از عنایت ۱۲

حضر بحمه الاطهر مذکور است که میفرمودند که از نوادر تاثیرات محبت است که عاشقے تاب آتش ہجر نیاورده خود را در آب دریا غرق ساخت معشوقش خبر مرگش شنیده خود را در ماتم او نیز در دریا انداخت ملاح بجستجوی تمام ہردو را برآورد و از اتحاد[1] جذب محبت دست در آغوش یکدیگر میداشتند ؎

بسیار دیده ام که یکے را دو کرد تیغ || شمشیر عشق بین که دو کس را یکے کند

وحضرت ولی نعمت دارین حکایاتے چند ازین قبیل چشم دید حق بین خود بیان میفرمودند اما فقیر کاتب الحروف بخیال اتحاد مضمون و اطالت کلام بران قلم میکشد و باز بنقل نقول مندرجۂ ملفوظ میرود اینکه میفرمودند که عاشقی بے تابی طاقت نیش رقابت نیاورده از دیوانگی میخواست که زخم بیارش برساند کسے گفت تقصیرش چیست تقصیر دل ہرزه گرد تست سینۂ خود شگافته دل را برآورد و بزخمهای خنجر پاره کرد میفرمودند که عاشقے یار خود را از رفتن در بزم اغیار منع کرد و از غرور حسن سخنش قرین اعتبار نیاورد جائیکه میخواست می رفت عاشق بیچاره تا دیری سر بگریبان غم داشت آتش غیرت جان ناتوانش را بسوخت دید ندمرده بود معشوقش را خبر شد از حسرت سر بجیب ندامت فرو برد ساعتے درنگذشت که جانش در دنبال جان یارش شتافت ہردو را نزدیک ہم دفن کردند ؎

دوزخم سوزد اگر جنت ہوس باشد مرا || یک وجب جا از سر کوی تو بس باشد مرا

ونیز از الطف احوال عشقی انیست که یکے از محبان حق درآمد بر شیخی از شیوخ وآن شیخ در شرح حال محبت درآمد فآن محب در انخلال درآمد گداختن بگرفت تا آنکه تمامی جسم او برکۂ آب شد بر حصیر پس درآمد بران شیخ یارے از یاران محب مذکور و ندید نزدیک شیخ آنرا پس گفت بشیخ که فلانے چه شد شیخ گفت که آن فلانے این برکه است و از حالش شرح کرد حضرت شیخ محی الدین ابن عربی رح میفرماید که داده است حق سبحانه ما را حظے وافر از محبت لیکن باآن قوت حفظ ہم داده و اگر نه فرده از محبت برجبال نهند ہر آئنه بجنبد از جای خود و حب بحسب قدر تجلی باشد و تجلی بحسب قدر معرفت و محب که عارف باشد زنده است که ہرگز نمیرد ؎

ہرگز نمیرد آنکه دلش زنده شد بعشق || ثبت است بر جریدۂ عالم دوام ما

ونیز نقل کرد حضرت شیخ حکایتے را از ذوالنون مصری رح که یوسف بن حسین رح گفته است که بودم روزے در خدمت ذوالنون رح و حول او مردم بودند که بر ایشان تکلم میکرد و ایشان میگریستند و جوانے میان ایشان در خنده بود پس ذوالنون رح گفت ای جوان چه خنده میکنی آن جوان گفت ؎

کلهم یعبدون من خوف نار || ویرون النجاة حظا جزیلا
لیس لی فی الجنان والنار رأی || انا لا ابتغی بحبی بدیلا

گفت ذوالنون که تو چه میکنی پس

[1] اتحاد بالکسر و تشدید تا یکے شدن و یگانگی داشتن و در اصطلاح حضرات صوفیه آن شهود وجود مطلق واحد حقانی است بایطور که تمامی موجودات و افراد عالم از حق تعالی موجود اند و متحد اند تمامی موجودات با حق تعالی ازین اعتبار که وجود شان از حق تعالی است و او شان معدوم اند بذات خود نه ازین اعتبار که برای عالم و افراد عالم وجود مستقل بنفسه است ۔ باز متحد شدند آنها با حق تعالی که ازین دو وجود و اثنینیت و شرک لازم خواهند آمد و این محال است ۔ بعضی گویند که اتحاد عبارت است از مستغرق شدن سالک در ہستی حضرت حق سبحانه و تعالی ۱۲ [2] فنخ در لغت بمعنی پیر و آنکه در دین پیری ظاهر شود و معانی اصطلاحی در اوائل کتاب هذا یعنی تکملۂ هذا نوشته شد ۱۲ [3] ہمه کسان عبادت میکنند از خوف دوزخ و اعتقاد میکنند نجات را حصۂ بسیار نیست برای من در جنت و دوزخ اندیشۂ ما طلب میکنم بعوض حب خود بدلے را ۱۲

بخواند جوان ؎
ثم ازعجت اهلها ببکائی
انا احببت مولی جلیلا

فاذا لم اجد من الحب وصلا
بکرة فی ضربعها واصیلا

رمت فی النار منزلا ومقیلا
معشر المشرکین نوحوا علیّ

بعد ازان گفت حضرت شیخ که خدمت کردم زنے را از زنان اهل محبت و معرفت که فاطمه بنت مثنے بود ودر انوقت سن او زائد بر نود و پنج بود واز حیا نظر بر رخسار او نمیکردم از لبس که جمال داشت گویا چهارده ساله بود میگفت که عجب دارم از کسیکه خود را دوست خدامی گیرد و بوی شادمانی نمیکند وحال آنکه حق سبحانه مشهود ویست وچشم وی ناظر به اوست در همه چیزے یک طرفة العین غائب نمی شود واین مردم چون دعواے محبت او میکنند آیا شرم نمیدارند قرب محب از همه مقربان زیاد تست پس گفت بمن که ای فرزند چه میگوئی در آنچه میگویم گفتم سخن آنست که تو میگوئی جنید گوید که جوانے دیدم آستین کوتهے گرفته تضرع وزاری میکرد واز غلبهٔ عشق و ابتلای محبت می نالید گو بادو رنگ بیست دگفت تا کے نفاق وتزویر مهر یکه نداری چه می نمائی واز قیدیکه بدان گرفتار نهٔ خلاص چه میجوئی ؎

این شور و شغب چو بلبل فارغ صحبت
چون غنچه گل ز عشق کو جامه چاک
جوان گفت خدا آگاه است که درین
دعوی صادقم ده هزار دل بر تو عاشق تا حدیکه اگر گوئی بمیر بمیرم ؎

مرا زمند وفائے تو بر نخواهم تافت
گر دست در تیغ بخون دلم بیالا ئے
دگر بدست جفا خون من بیالائے
مرا ز دولت وصل تو این نصیب بس است

کودک در ردی او بخندید وگفت اگر راست میگوئی بمیر جوان پیشتر رفت و این بیت شنیدم که میگفت ؎

مردان بحکم دوست بود عیش زندگی
عمر آن بود که در غم یارے بسر رود
مقتول تیغ مهر وفا را ممات نیست
بے عشق هر چه میگذرد از حیات نیست
من از مجاورت ایشان عجب داشتم

پس رفتم که جوان را نصیحت کنم بیچاره مرده بود وجان بجانان سپرده دیگے از مشائخ حکایت میکند که جوانے را دیدم که بر کنیزکے عاشق بود پیوسته ملازمت او کردے ودر طلب رضاے او زحمت را آسان شمردے روزے در بعضی از مجالس مغنیه این بیت می سرائید ؎

علامة ذل الهوی علی العاشقین بلا
شناخت فراری خواهش بر عاشقان بلا است

ولا سیما عاشق اذا لم یجد مشتکا
وعلامت عاشق بر خصوص هرگاه که بر نیابد جائے شکایت

جوان را وقت خوش گشت قطره چند از فوارهٔ دیده بر صحن رخساره چکانید و کنیزک را تحسین بسیار کرد وگفت مدتیست که مادام عشق گرفتارم وبیش ازین طاقت رنج و شدت وافعال محنت محبت ندارم اگر تو فرمائی بمیر پیش تو بمیرم

واین بار از دل خود بر گیرم ؎
من خود ازین بضاعت خود در خجالتم
هیچم بدست نیست که در پایت افگنم
لیکن اگر قبول کنی آن ز لطف تست
الا سرے که در سر سودای عشق تست
مغنیه گفت بمیر تا برسی بالشی فتاد

ف۱ پس هرگاه نیابم از حب وصل را بیندازم خود را در دوزخ بحیثیت مقام وجای آسایش باز از جا بر کنم ساکنان ویرا بسبب گریه خود بوقت بامداد و در سیاهی وقت شام (ضریع چیزیست در دوزخ گرم تر از آتش و تلخ تر از صبر و گنده تر از جیفه و آن طعام اهل دوزخ خواهد بود) ای گروه مشرکین نوحه کنید بر من که من بنده ام که دوست میدارم مالک بزرگ خود را ۱۲ ف۲ چشم در اصطلاح حضرات صوفیه صفت جمال را گویند که بر دل سالک تجلی الهامی غیبی وارد میشود و بواسطه آن سالک بر مقام قرب میرسد و در مصطلحات حضرت خواجه حافظ شیرازی است که چشم اشارت بشهود حق مر اعیان راست و آن شهود است که معبر بصفت بصری میگردد ۱۲ ف۳ مهر در لغت بمعنی محبت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از محبتی که با صل خود بود با وجود آگاهی از یافت مقصد و مقصود ۱۲ ف۴ وفا در لغت بمعنی وعده بجا آوردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عنایت ابدی را گویند که ... واسطه عمل غیر ۱۲ ف۵ جفا بمعنی ظلم کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه پوشانیدن دل سالک را گویند از معارف و مشاهدات که ...

چون آن سر برادران بالش نهاد جان شیرین بداد صاحبدلے حاضر بود گفت ؎

عاشق چه کند گر ندهد جان بدل خویش / با یار چو در مجلس شادی ننشیند
پروانه بجز سوختن از شمع[1] چه بیند / از یار چه آید بجز از قتل کبوتر

نقل است که چون عشق و غم در دل رافع تمکن یافت و سر سودا بر مزاج او غالب گشت از خلق منقطع شد و نشست و برخاست با ابناء روزگار قطع کرد ؎

هر که را اندر سر است سودائے / نرود خاطرش بهر جائے

برادرے داشت روزے بزیارت او رفت و دید که در گوشهٔ بیابانے تنها نشسته و از ابتلای اندیشه نیک درهم شکسته دلش برو بسوخت دو سه روز آنجا مقام کرد و بقدر شفقت خود او را تعهدے نمود یک روز رافع گفت می بینی که رنج مفارقت و محنت مهاجرت کار بر من تنگ گردانیده است و اشتیاق مرا بجان رسانیده شفقت کن که با من موافقت کنی تا به قبیلهٔ وعد رویم و از مشاهده او تن ضعیف را قوتے و دیدهٔ غمدیده را نورے حاصل کنیم و باز گردیم ؎

تراست بر دل من اطلاع و می بینی / که چونم از غم نادیدنش فرو مانده
دلم ز حلقهٔ این بند باشمت بنده / بپای گردی لطفت اگر شود آزاد

برادر گفت شنیده ام که حکام وقت خون ترا هدر کرده اند و قبیلهٔ وعد را بر قتل تو دلیر گردانیده می ترسم که ناگاه آسیبے بتو رسد ؎

ببوی وصل توان کرد احتمال فراق / بیک نظر سر خود را بباد نتوان داد

رافع چون از برادر نومید گشت ساعتے سر فرو برده میگریست و با خود میگفت ؎

بجان آمد دلم از درد دوری / ندارم بیش ازین ترک صبوری
نشستن یکزمان بے او دریغ است / مرا آن خوش بود کز مهربانی
بکویش گر روم بر روی تیغ است / که بر جانم سر آید زندگانی

پس سر برآورد و باواز بلند این اشعار دلپسند را بخواند ؎

عاشق گمان مبر که بمیرد بمرگ خویش / مشتاق[2] راز دوست جدائی کند هلاک
گر یار همچو من نرود در میان خاک / از یار من امید وفا جوید ار کسے
درد فراق دوست مرا کشت و بعد ازین / دست طمع ز جنبش مهرش نشوی پاک

پس آہے برکشید و بیفتاد برادر پیش رفت و سرش در کنار گرفت و او سه نفس برد و جان بداد برادر تجهیز و تکفین چنانکه دانست و توانست بجای آورد و روے بقبیلهٔ وعد نهاد و گفت که مرا قاتلهٔ برادر خود باید دید و او را ازین قصه آگاه باید گردانید چون بکنار خیمه ها رسید صبر کرد تا شب تاریک شد بر گوشهٔ بایستاد و ابیات رافع را بالصوت رفیع فرو خواند زنے را دید ردائے بر سر افگنده از میان خیمه ها برون آمد نزدیک او رسید سلام گفت و درخواست که ابیات را اعادت کند برادر ابیات را بار دیگر بخواند پرسید که حال رافع چیست گفت جان شیرین بتو سپرد و در وفای تو بمرد و این ابیات در وقت وداع و زمان ارتحال ایراد کرد گفت حق است آنچه میگوئی برادر گفت حق است و من برادر

[1] شمع در لغت معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه نور عرفان و نور الٰہی را گویند و از مصطلحات حضرت شیخ فرید الدین عطار و حضرت فخر الدین عراقی و حضرت مولانا روم رحمة الله علیهم چنان معلوم میشود که شمع پرتو نور الٰہی بر دل سالک است که عرفان باشد ۱۲ [2] مشتاق در اصطلاح حضرات صوفیه مرید صادق را گویند که در طلب هشیار و تیز باشد ۱۲

ادیم واورا در فلان موضع دفن کردم وعدگفت راست میگوئی وبه او مشابهتے تمام داری خود را در چاه خانه انداخت جماعتے برسر چاه دویدند یکے را فروگذاشتند تا بدو رسید علاقۂ حیات گسستہ بود وعجب خود پیوستہ ع

بقصد افگندن خود در تنگ چاه — فگندن هست نام بد در افواه — نخواهد کس که نامش بد بر آید
وے چند انکه دل با خود بر آید — نماید چون دل وجان راصبوری — نمایان جان سپردن بهتر ز دوری

طاؤسے بر زن جمیله عاشق بود گرد سرش می گشت ورقصهامی نمود در افواه ملامت گران افتاد که معشوقۂ جانوران است زن را از طعنۂ مردم غیرت آمد طاؤس را طلبید طاؤس رقص کنان نزدیکش رفت گفت چشم خود سوی من کن طاؤس که عاشق جانباز بود چشم خود بسوی وی نهاد میل گرم در چشمش کرد گفت چشم دیگر پیش من نه طاؤس که اختیار بدست بیتابی عشق داشت چشم دیگر پیش گذاشت زن بیرحم میل گرم درین چشم نیز کشید طاؤس تا دیرے بر خاک طپیده گوهر جان در قدم یار نثار نمود زن نیز در حسرت چنین ستم پس از چندر وز در گذشت جوانے بیرحم یکے را از جفت فاخته شکار کرد فاخته دویم تاب درد تنهائی نیاورده خواست که خود را هلاک سازد خس و خاشاک چیده بر پرهائی او فراهم آورد واخگرے سوزان بمنقار برداشته بر آن خاشاک نهاد وپرے چند بر آتش زده خود را افراسوختن داد که ع

مراچون خلیل آتشے در دلست — که پندارم این شعله بر من گلست

میفرمودند در موسم بهارگلی از قفس بلبلے آویختند بلبل رو بر برگ گل نهاده ناله های موزون آغاز کرد زمانے دراز فریادها نمود ناگهان خاموش گردیده دیدند مرده بود ع

عجب از مرده نباشد بدر خیمۂ دوست — عجب از زنده که چون جان بدر آورد سلیم

قال الشیخ العارف ذو الجاه مولانا شاه ولی الله الدهلوی فی الفیوض الحرمین ان لا شبهة فی ان حقیقة الحقائق وحدة لا کثرة فیها وانه لابد لها من تنزلات لتظهر الکثرات وتتعین المراتب باحکامها وخواصها وان حرکتها من صرافة وحدتها الی آخر المراتب تدریجیة وان لا غایة لها الا نفس ظهور کمال تلک الوحدة وان لها عند حرکتها لنفسها الی مراتب الکثرات حب مفد سل علی من الارادة الاختیاریة التی یقول بها قوم والایجاب الطبعی الذی یقول به آخرون وان هذا الحب بسیط فی اول امره ثم انه ینسع دائرتها شیئا فشیئا بازاء انساع الکثرة اذ لکل مرتبة خاصة حب خاص

شیخ عارف صاحب جاه مولانا شاه ولی الله دهلوی در فیوض الحرمین فرموده که شبهه نیست درینکه حقیقة الحقائق وحدیست که در ان کثرت نیست وضروری اند برای وی تنزلات تاکه ظاهر شوند کثرتها ومعین گردند مرتبه ها مع احکام وخواص آن (حقیقة الحقائق ذات بحت را گویند که آن ذات احدیت است وجامع است بجمیع حقائق ووی را حضرت الجمع وحضرة الوجود نیز گویند) (وحدت در اصطلاح حضرات صوفیه علم حق و حب ذاتی وحقیقت محمدی وبرزخ کبری را گویند ووحدت منقسم بر پنج قسم است یکی وحدت شخصی چنانکه زید وخالد وعمرو وغیره دوم وحدت نوعی چنانکه انسان بنسبت زید وخالد وبکر وغیره سوم وحدت جنسی چنانکه جوهر بنسبت انواع موجودات چهارم وحدت ارادی چنانکه مومن از اراده خود حسب گفته انبیا علیهم السلام حق تعالی را واحد میدانند پنجم وحدت حقیقی که مراد ازان تعین اول است) (تنزل نزد حضرات صوفیه

كان سبباً لبروزها وانه فى بساطة الاولى لم يكن
خالياً عن جميع المحجبات التى ظهرت من بعد لكنها
كانت مندمجة فظهرت وكانت فبرزت فهذه
اصول لا ينبغى ان يشك فيها من له ادنى بال
ولنا بعد هذه مشهد آخر فنشاهد ان
اندماج جميع المراتب فى تلك البساطة ليس
على حد واحد بل هنالك حب خاص مندمج
فى ذلك الحب البسيط هو بمنزلة الظاهر
البارز الموجود بالفعل وحب آخر هو كالشئ
بالقوة القريبة او البعيدة وهذا الحب الظاهر
منه يتعلق بظهور نشأة كلية اولاً وبالذات
وليس هنالك ذكر لافراد تلك النشأة ثم اذا
جاء وقت ظهور افراد تلك النشأة صار حب
ظهور الافراد بتفاصيلها بارزاً ظاهراً ومنه
حب يتعلق بظهور فرد من نشأة يكون فرداً
متشخصاً فى المثال وفرداً منتشراً يصدق
على كثيرين على سبيل البدل فى لناسوت بان
يكون القائم فى ذلك المركز شخص ثم من بعده
شخص آخر وهلم جراً ثم الحب المتعلق بظهور فرد
بهذا المعنى اما ان يقصد به ظهور تدبير الهى
متعلق بتلك النشأة اولاً وكذلك اذ العمدة الحب
بظهور نشأة كلية ثم انفسر ذلك الحب عند
ظهورها الى افراد واشخاص فاما ان بنفسه
يقصد ظهور تدبير الهى اولا يكون المقصود
الا نفس وجود هذا النوع من الكمال شاهدنا
ذلك وشاهدنا ان النشأة الانسانية ليست
تابعة للنشأة الحيوانية فقط بل بازائها حب

تنزلات ستہ مسئلۂ مشہور است کہ خلاصہ اش اینست کہ اول مرتبۂ
لاتعین است کہ وی را احدیت و وجود خالص و ذات بحت میگویند
بعد وی مرتبۂ وحدت کہ علم مجمل و علم ذاتی و حقیقت محمدی و مرتبۂ انا است
این از ان مرتبۂ لاتعین ظاہر شد بعد از مرتبۂ وحدت مرتبۂ واحدیت
است کہ مرتبۂ تفصیل صفات و نفس رحمانی و حقیقت آدم و مرتبۂ
ثبوت اعیان ثابتہ و صور علمیہ است ظہور یافت - این ہر سہ مراتب را
مراتب داخلی و ذاتی و قدیم مثل حضرت ذات گویند - باز از مرتبۂ واحدیت کہ
حقیقت آدم است حقائق ارواح ظاہر شدند کہ مراد از ان عالم ارواح
است و آن عالمی است لطیف نہ در تحت است و نہ در فوق و نہ
در یمین و نہ در یسار نہ قریب است نہ بعید نہ داخل عالم است و نہ خارج
عالم این را عالم بسیط و الطف و ممتنع الوجود گویند از ین جا گفتہ اند سہ
اتصالے بے تکیف بے قیاس ہست رب الناس با جان ناس) و حرکت
وی از مرتبۂ وحدت تا آخر مراتب تدریجیہ است (تدریج یعنی یا چیزی
بہ چیزی بردن) و وی را نہایتے نیست مگر نفس ظہور کمال آن وحدت
و وی را دو قت حرکت ذاتی وی طرف مراتب کثرات حُب مقدس
اصلی میباشد از ارادہ اختیاریہ کہ قائل اند بدان قومے و یا بایجاب
طبعی کہ قائل وی دیگران اند و این حب ابتدائً بسیط میباشد یعنی بلا اجزاء
میباشد باز دائرۂ آن وسیع میشود اندک اندک ہر قدر کہ کثرت وسیع میشود چرا
کہ برای ہر مرتبۂ خالصہ حبے خاص است کہ سبب بروز یعنی آشکارا شدن
وی میباشد. و وی در بساطۂ اولی خالی نمی بود از ہمہ محبات کہ ظاہر شدند
بعد آن لیکن وی مندمج بود اندماج یعنی محو شدن در ماہیت چیزے با خود چیزے
و متحد شدن با وی را میگوئیم پس ظاہر گشت و موجود پس آشکارا شد و این اصول
اند کہ شک کردن در اینہا مناسب نیست مر کسے را کہ صاحب دل
باشد و ما را بعد ازین مقامی دیگر است کہ مشاہدہ کردہ ایم محویت
کل مراتب در این بساطت کہ نمیباشد بر یک حد بلکہ اینجا حبے خاص
میباشد مندمج در این حب بسیط کہ وی بمرتبۂ ظاہر آشکار میباشد
موجود بالفعل و حبے دیگر مثل شئ بقوہ قریبہ یا بعیدہ است و این حبے

خاص ظهر في اول الامر ولكن تلك النشأة الحيوانية
ليست تابعة للنشأة النامية وشاهدنا ان
الحب المتعلق بظهور فرد اذا كان في اول الامر
يكون هذا المراد فرداً جامعاً لجميع النشأة
الالهية والكونية فان كان قصد به تدبير
نشأة فهو الفرد النبي كالحقيقة النبوية
كانت متمثلة في عالم المثال و هو النبي
بالاصالة ومأمثال في عالم الناسوت
يظهر لها امثال بعد مثال حتى وجد سيدنا
محمد صلى الله عليه وسلم فكملت به
احكام تلك المرتبة وان لم يقصد به تدبير
نشأة بل انما قصد نفس هذا الوجه
من الكمال فهو الفرد الذي ليس بنبي و
اذا تعلق الحب بظهور نشأة كلية ثم
لما جاء وقت ظهور افرادها تعلق الحب
ثانيا بظهور فرد فان كان قصد به حينئذ
تدبير نشأة فهو نبي من الانبياء وليس
بالفرد الجامع وان لم يقصد به حينئذ
ذلك بل محض ظهور كمالات تغلب فيها
القوى الالهية على القوى الكونية فهو
الولي الفاني الباقي وربما لا يتعلق الحب
في اول الامر ولا عند ظهور افراد النشأة
الكلية بظهور فرد بل انما يتعلق عند
ظهور الافراد في الناسوت وحينئذ
ان كان قصد به تدبير ملة فهو وارث
الانبياء او غير ذلك فهو وارث الملأ
الاعلى او لم يقصد الا كونه راشداً فقط

حب ظاهر از وی متعلق میشود بظهور نشاءه کلیه اولاً و بالذات و آنجا ذکر افراد آن
نشاءه نمیباشد باز هرگاه که وقت ظهور افراد این نشاءه می آید حب بظهور افراد
تفصیلها میگردد و آشکارا ظاهر و آزوی حب متعلق میباشد بظهور فردے آن
نشاءه که نباشد فرد متعینه در مثال و فرد منتشر که صادق می آید بر کثیرین بطریق
بدل در عالم ناسوت یعنی دنیا بانیطور که قائم در هر مرکز شخصے میباشد باز بعد
وی شخصی دیگر سلسله بسلسله باز حبیکه متعلق میباشد بظهور فرد با یعنی از
دو حال خالی نیست یا قصد کرده شود بوی ظهور تدبیر آلهی متعلقه باین
نشاءه یا نه و همچنین هرگاه متعلق میشود حب بظهور نشاءه کلیه باز پیدا
میشود این حب وقت ظهور خویش بسوی افراد و اشخاص. پس از دو
حال خالی نیست یا پیدا شود بقصد ظهور تدبیر آلهی یا نباشد مقصود مگر
نفس وجود این نوع بسبب کمال چنانکه خود این را دیده ام و نیز مشاهده
کرده ام که نشاءه انسانیه تابع نشاءه حیوانیه نیست فقط بلکه بمقابلهٔ وی حب
خاص میباشد که ظاهر میگردد ابتداءً و همچنین نشاءه حیوانیه تابع نشاءه نامویه
نیست و مشاهده کرده ایم که حب متعلق بظهور فرد هنگامیکه در ابتدا میباشد
آنوقت این مراد نیز فرد جامع میباشد کل نشاءه آلهیه و کونیه را. پس اگر
مقصود از آن تدبیر نشاءه میشود پس وی فرد نبی میباشد مثل حقیقت نبویه
که ممثله در عالم مثال بود و همان نبی بالاصالة میباشد و همیشه مثالش در
عالم یکی بعد دیگرے ظاهر میشود تا اینکه موجود گشتند سردار ما محمد صلی الله علیه
وسلم و از ایشان احکام این مرتبه کامل شدند و اگر مقصود از آن تدبیر نشاءه
بلکه قصد کرده شود نفس تحقیق اینوجه بسبب کمال پس آن فرد نبی نخواهد
بود و هرگاه که حب متعلق شد بظهور نشاءه کلیه و باز آمد وقت ظهور افراد وی
خلقت ۱۲
متعلق شود حب دوباره بظهور فرد پس اگر مقصود ازین وقت تدبیر نشاءه
باشد پس وی یکی نبی از انبیا خواهد بود نه فرد جامع و اگر مقصود وی درینوقت
این امر خاص نبود بلکه محض ظهور کمالات باشد که در آن غلبهٔ قوتهای آلهیه
بر قوتهای کونیه باشد. پس آن ولی فانی از ماسوی الله و باقی بالله خواهد
بود و اکثر اوقات حب نه ابتداءً متعلق میشود و نه وقت ظهور افراد نشاءه
کلیه بظهور فردے بلکه متعلق میشود وقت ظهور افراد در ناسوت یعنی دنیا

فهو وارث الاولياء ثم اعلم ان للعشق احكاما لا توجد لغيره منها انه يورث المحبة الذاتية وغير ذلك هذا والزيادة تطلب من ذلك انتهى فمن ههنا اقول بعون الله ان ينظر هذا الشرافة فقد اعتنى بالبحث عنها مع استيلاءها على الناس فرق اربعة اولهم ارباب الشرائع فقد وقع فى الانجيل ان اليهود امتحنوا روح الله عليه السلام باى احكام التوراة اعظم فقال ان تحب الله بكل قلبك وان تحب لاخيك ما تحب لنفسك وقد تواتر عن حبيب الله صلى الله عليه وسلم فى بيان شعبها وفوائدها واحكامها ما يبلغه الاحصاء والاستيفاء وثانيهم اصحاب التصوف فقد روى عشق اكابر الصوفية سلفا وخلفا امورا منها دقيقة ومعاملات فيها رقيقة وافرد لاحكامها فى فواتح الجمال للشيخ فخر الدين العراقى وفى المثنوى الجلالى منها بحار وامواج وفى شرح الهمزية للسيد على الهمدانى وللمولى الجامى تفصيل واسفار وفى احياء العلوم وآخر عين العلم منها باب وفى الفتوحات فى المحبة والخلة والاخوة ابواب وفى العوارف للمحبة باب وغير ذلك مما لا ترجى عده وحده وثانيهم الحكماء فقد افرد ابو على بن سينا رسالة فى العشق وبسط فيه

ودر حقيقت اگر مقصود ازان تدبیر ملت میباشد پس وی وارث انبیا میشود یا غیر آن پس وے وارث ملا اعلی یعنی گروه فرشتگان میشود یا مقصود ازان راهنمای فقط میباشد پس وی وارث اولیا میشود باز باید دانست که فرد را احکام مخصوصه اند که در غیر وی نمیباشند منجمله آن اینست که ویرا محبت ذاتیه داده میشود و غیر آن از مراتب اینجا اینقدر بس است و بقیه احکام نیز ازین کتاب یعنی فیوض الحرمین توان طلبید تا اینجاست عبارت فیوض الحرمین د فرد بمعنی تنها و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از نفس کلی طبعی بنظر خصوصیت جزئیات که زید و خالد و عمرو و بکر و غیره اند چرا که برای موجود مطلق کلی وجود افراد و جزئیات ضروری است بخلاف مطلق موجود که وجود حقیقی خارجی واحد است و واجب یعنی حق تعالی پس حق تعالی هرگاه که شخص واحد موجود فی الخارج متعین تعین حقیقی است ویرا افراد و حصه شدن ممکن نیست و نه آن بنفسه کلی میتوان شد بلکه برای وی شیونات اند چنانکه برای زید که شخص واحد است شیونات اند مثل خواب و بیداری وغیره که در تحت وی هیچ کلی نیست) پس ازین جا میگویم بمدد خدا که غور کرده شود باین شرافت که دران بحث کرده شد با وجود غلبه وی بر مردمان که چار فرقه اند اول شان ارباب شرائع اند چنانکه واقع شد در انجیل که یهود بطور امتحان حضرت عیسی علیه السلام را پرسیدند که کدام احکام توریت بزرگ تر است فرمود اینکه دوست داری خدا را بالقلب خود و آنچه برای خود دوست داری همان برای برادر خود نیز دوست داری و بتحقیق متواتر آمده خبر از حضرت حبیب الله صلی الله علیه وسلم در بیان شاخهای آن و فائده های آن و احکام آن از آنچه زائد از احاطهٔ شمار و حصر است دوم اصحاب تصوف اند و بتحقیق روایت کرده شد عشق اکابر صوفیه متقدمین و متاخرین بعضی امور شان دقیق اند و معاملات دران رقیق و بیان کرد احکام وی شیخ فخر الدین عراقی در تصنیف خود لوائح الجمال و در مثنوی مولانا روم تفصیل ازان واقع اند و نیز در شرح همزیه تصنیف سید علی همدانی و مولانا جامی تصنیف کرده اند دران بحر فاخر و در احیاء العلوم و آخر حصه عین العلم بابی ازان است و در فتوحات مکیه نیز درباره محبت و خلت و اخوة

الکلام الصدر الشیرازی فی الاسفار الی غیر ذلک وما عدوه من الامراض لدماغیة السوداویة الردیة وترا بعهم الشعراء عربیهم وعجمیهم وهم نشروا اسرارها وبینوا احکامها من شاء الاطلاع علیها علی الکمال فلیراجع علی اسفار هؤلاء الکبار اولی الایدی والابصار۔

چند باب اندو دعوی فنیز در محبت بالجماعت وهر فیلسوف نیز آن القدر است که حصر آن زائد از امید است وسوم حکماء اند و شیخ الرئیس ابو علی بن سینا رسالۂ مستقلہ در عشق وارد و در آن بتفصیل کلام کرده شیخ صدر الدین شیرازی در وفاتر بزرگ وآیی هر دو گشتان عشق را از امراض سوداویه و دماغیه شمار کرده و چهارم شعرا اند عربی باشند خواه عجمی وایشان رفد بای آن را شهرت داده واحکام آن را بیان کرده اند هر که بتفصیل بران اطلاع خواهد باید که رجوع کند بر کتب این بزرگان که صاحب قوت وبینائیها بودند۔

## وصل در بیان اقسام عشق

باید دانست که عشق بر دو صنف است حقیقی ومجازی عشق حقیقی محبت خدا وصفات وافعال اوست ومجازی بر دو قسم است نفسانی وحیوانی اما نفسانی آنست که مبدء وی مشاکلت [هم شکل شدن ۱۲] نفس عاشق بمعشوق در جوهر باشد واکثر اعجاب وی بسبب شمائل[1] [خصائل ۱۲] معشوق می باشد چرا که آن شمائل آثارے اند که از نفس[2] معشوق صادر می شوند وحیوانی آنست که مبدء آن شهوت بدنیه [۱۲] وطلب لذت بهیمیه باشد واکثر اعجاب عاشق بظاهر معشوق وبون او و اشکال اعضای او باشد زیرا که آن امور بدنیه اند پس اول مقتضی لطافت وصفای نفس است ودوم مقتضی امارگی است واین در اکثر مردم می باشد تا اینکه عجوز [پیر زن ۱۲] را نیز بران حرص میباشد ودران استخدام [طلب خدمت کردن ۱۲] قوت حیوانیه بود برای نفس ناطقه بخلاف اول یعنی عشقیکه مقتضی لطافت ونفاست میشود میگرداند وی نفس را صاحب وجد وحزن وبکا ورقیق القلب وفکر گویا که چیزے باطنی رامیخواهد که از حواس خمسه پوشیده می باشد واز تعلقات دنیویه منقطع میگردد واز ماسوای معشوق اعراض مینماید واین مجازی الطف [عمده ۱۲] اشیاء واعطف [مائل کننده ۱۲] عنایات کبریائی است واین را خاصیتے است که عاشق را اعراض از ماسوای معشوق دهد وتوجه عاشق در حقیقت بر معشوق حقیقی باشد وازینجهت در سلوک[3] بجز این عشق شئی دیگر موصل بمطلوب نیست زیرا که عاشق بدولت این دولت عشقی از کائنات بے نیاز میگردد پس بنظر این اوصافش پیش کاتب الحروف میان هر دو عشق حقیقی ومجازی فرقے سوای تغایر اعتباری نیست ورنہ همه را مستغرق دریای حقیقت توان انگاشت چنانچه شاعرے درین معنی گفته ؎

سلہ[1] شمائل در لغت بمعنی عادتها ودر اصطلاح حضرات صوفیه امتزاج جمالیات وجلالیات را گویند ۱۲ سلہ[2] نفس تشریح آن در اوائل حواشی تکرار بدا گذشته و نفس ناطقه نزد حکماء روح را گویند ودر اصطلاح حضرات صوفیه خاص روح انسانی را نفس ناطقه میگویند و ویرا قلب نیز گویند ومراد در آیه کریمه قل الروح من امر ربی یعنی بگو که روح از حکم پروردگار من است) همین روح است ونزد بعضی مراد از وی عقل است وبعضی میگویند که این روح در حیوان نیز میباشد ومراد از نفس اماره نیز همین است پس معلوم شد که روح چیزیست که باعتبار صفات نام وی در هر شئی علیحده می شود ونا ثیرش نیز تبدیل میگردد ۱۲ سلہ[3] سلوک در لغت بمعنی راه رفتن ودر اصطلاح حضرات صوفیه طلبیدن قرب حق تعالی را را

عہ در عجب خوبی انه احسن ۱۲

نوائ بهان بحسن وجهك مشرق | ولكل ذي قلب اليك تشوق | ايا واهب الحسن البدايع لاهله
کل بحسنك في الحقيقة تعشق | لکه می توانم گفت که عشق حقیقی منحصر است بمجازی چون در واقع وجود اصلی

برای مجازی است و وجود حقیقی متفرع بر وزیرا که تعین اول واجبی جلت عظمته لا بد دولت عشق مجازی حسب
معشوقان مجازی گشته چنانکه در حدیث قدسی فاحببت ان اعرف اشارت بدان است و نیز ظاهر است
که جمیل حقیقی را آن زمان از جمال خود بهرهٔ حاصل شد که حسن خود را در آئینهٔ مظاهر مشاهده کرد و بنابر این وجود مطلق
از سماء اطلاق و غیب هویت نزول فرموده در مرای تعینات و مجالی تشخصات تجلی کرد و حسن خود را در آئینه‌های
مختلف دید و در هر آئینه بصورتی مناسب او نمود و بحسب تعدد مظاهر کثرت پیدا شد

صد هزار آئینه دارد شاهد مقصود من | رو بهر آئینه کارد جان در دید اشود | یا ابن ادم انی بحق لك
محب فبحقی علیك کن لی محبا | سایهٔ معشوق اگر افتاد بر عاشق چه شد | ما باو محتاج بودیم او بما مشتاق بود

و چون تعین امری اعتباری است ظهور او در مراتب بواسطهٔ نور ایست که در مراتب سایر جنید رحمة الله علیه چون
حدیث کان الله ولم یکن معه شئی شنید فرمود الآن ایضا کما کان گویا این ضمیمه در حدیث مندرج است
و کان الله در واز قبیل کان الله علیما حکیما و غفورا رحیما است

آن کس است اهل بشارت که اشارت داند | نکتها هست و لی محرم اسرار کجاست | دلم از صومعه و صحبت شیخ است ملول
یار ترسابچه و خانهٔ خمار کجاست | و ظهورات متنوعه و تجلیات متکثره در وحدت ذات و کمال صفات او قادح

نیستند پرتو آفتاب که بر زمین می افتد در حد ذات خود متعدد و متکثر نمی شود و اگر بر شیشهای متلون تابد بهر جا برنگی
نماید و در نفس الامر او لون ندارد اگر بر قاذورات افتد از همه نقص مبرا باشد و جمیع صور مظاهر از نور حق اند خواه ذهنی

ـ همه اطراف و جه خوبی روی تو روشن اند و هر صاحب دل را بسوی تو آرزومندی است ای بخشندهٔ حسن نادر بارباب دل جمله را در حقیقت بر حسن تو عشق است
ـ غیب هویة در اصطلاح حضرات صوفیه ذات غائب و غیب مطلق و مرتبهٔ احدیت را گویند که در آن بجز حق تعالی و دیگری را ادراک و یافت و شعور
نباشد ـ کثرت بمعنی بسیار شدن و در اصطلاح صوفیه عبارت است از مخلوقات و کثرت ظهور اسماء ۱۲ ـ جان در اصطلاح صوفیه ارواح مجرده را گویند ۱۲
ـ ای پسر آدم من بسبب حق خود که بر تست محب تو هم پس بسبب حق من که بر تست تو هم محب من باش ۱۲ ـ نور اسمی است از اسماء
الهی یعنی حق تعالی متجلی است باسم نور یعنی باسم ظاهر در تمامی صور اکوان (موجودات) و همین را نور گویند که مراد از هو الظاهر است
و بعض صوفیه ذات و ظل را نور گویند چنانکه فرموده حق تعالی الله نور السموات والارض (خدا نور آسمانها و زمین است) و نیز از نور اشاره بوحدت
است که در آن مرتبه حق تعالی ظاهر است برای خود و مظهر است برای غیر خود چنانکه حضرات صوفیه میگویند که نور آنست که ظاهر باشد برای ذات
خود و اظهار کننده باشد غیر خود را و گاهی اطلاق کرده میشود بر آن امور مکشوفه که مستور بودند در علوم ذاتیه و واردات الهیه پس هرگاه که آن امور
بر قلب سالک وارد و مکشوف می شوند حجابات کونیه را از قلب دور می کنند ۱۲ ـ بو بضد او نیکو بادی چیزی ۱۲ ـ الحال نیز همچنین است
ـ نکته در لغت بمعنی باریکی و سخن باریک و پوشیده که هر کس آنرا فهمیدن نتواند و بمعنی نقطه هم آمده و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از نکته سر نسبت میان
عبد و رب که پیغام می رساند از حق تعالی که بسوی عبد که آناً فاناً از حق می آید و جز مبید آنرا پیامبر و رسول میگویند و بعضی صوفیه خاطر را نکته میگویند که از
بحر ذات مثل امواج می خیزند و بعضی این را علم رشته نیز میگویند که این نکته میان عبد و رب رشته مضبوط است که گاهی نمی شکند عبد میگویند و بعضی ازین نکته را از ذوق
سخت تعبیر میکنند که از انقطاع نیز گویند ۱۲ ـ ترسابچه در اصطلاح حضرات صوفیه آن کامل را باشد که از زوائد و رات معنوی به نسبت کامله دیگر متصف بترسائی
و تجرد و انقطاع بوده باشد و نیز و بعضی واردات غیبی را گویند که از عالم غیب بر قلب سالک وارد می شوند ۱۲ ـ پس درست دانستم که شناخته شدم
است قد ادانا و با حکمت و آمرزگار و مهربان ۱۲ ـ عبادتخانه ترسا ۱۲

خواہ خارجی و خواہ کامل و خواہ ناقص۔

قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم ان الحق یتجلی یوم القیامۃ للخلق فی صورۃ منکرۃ فیقول انا ربکم الاعلی فیقولون نعوذ باللہ منک فیتجلی فی صورۃ عقائدھم فیسجدون لہ وقال ایضا ان الحق یتجلی یوم القیامۃ بصورۃ النقصان فینکرونہا ثم یتحول بصورۃ الکمال فیتقبلونہا۔

فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم کہ ہر آئینہ حق تجلی خواہد کرد روز قیامت برای خلق در صورت بد پس خواہد گفت کہ منم پروردگار برتر شما ایشان خلائق خواہند گفت کہ پناہ میجوئیم بخدا از تو باز تجلی خواہد کرد در صورت عقیدہ ہای شان پس سجدہ خواہند کرد وہمہ وی را و نیز فرمود کہ حق تعالی تجلی خواہد کرد روز قیامت بصورت نقصان پس بد خواہند دانست مردمان وی را باز خواہد گردید بصورت کمال پس قبول خواہند کرد مردمان وی را

در عشق خانقاہ[1] و خرابات فرق نیست | ہر جا کہ ہست پرتو روی حبیب ہست

صوفیہ گویند کہ صور محسوسۂ عالم (جمع صورت ۱۲) شہادت ظلال[2] صور مثالیہ اند بنا برین کامل بفراست (شناخت بنشان و نظر ۱۲) از صورت شخصی احوال او معلوم کند قال اللہ تعالی سیماھم[3] فی وجوھھم من اثر السجود ویعرف المجرمون بسیماھم فیوخذ بالنواصی والاقدام۔

ترمذی از ابو سعید خدری رض روایت کند کہ فرمود نبی صلی اللہ علیہ وسلم اتقوا فراسۃ[4] المؤمن فانہ ینظر بنور اللہ وبخاری و مسلم از انس ابن مالک رض روایت کنند کہ فرمود آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم الدجال[5] مکتوب بین عینیہ ک ف ر۔ و مثال[6] مقید کہ خیال است نمودار مثال مطلق است و نسبت اول بثانی نسبت جداول است بدریا و نسبت روازن (جمع روزن ۱۲) بآفتاب و چون سالک در سلوک بمثال مطلق رسد احوال کہ مشاہدہ کند صواب (درست ۱۲) باشد چہ این عالم مطابق علم حق است و چون امری در خیال خود بیند گاہ صواب باشد و گاہ خطا و اسباب دیدن صواب توجہ تام است بحق و بعالم ارواح[7] و عادت براستی (راست شدن ۱۲) و طہارت از اخلاق ذمیمہ و اتصاف (موصوف شدن ۱۲) باخلاق حمیدہ و اعراض (روگردانی ۱۲) از اغراض دنیہ و اعراض (عوارض ۱۲) بدنیہ و صحت بدن و اعتدال مزاج وغیرہ چہ نفس درین احوال بسبب نور و صفا

ــــــــــــــ

[1] مراد از خانقاہ در اصطلاح صوفیہ خانۂ مرشد است و نیز مراد از ان عالم تنزیہ چنانکہ از خرابات مراد عالم تشبیہ است کہ آنرا لاہوت گویند و تفصیلش سابقاً گذشت مقصود آنکہ تشبیہ باشد خواہ تنزیہ عشق ہر دو یک چیز است و ہر دو پرتو روی حبیب اند یعنی در عشق مجازی و حقیقی فرقی نیست مگر این درجہ حضرات قلندران راست چنانکہ بالا گذشت ۱۲

[2] ظلال جمع ظل در لغت بمعنی سایہ و در اصطلاح حضرات صوفیہ تمامی ظہورات و تعینات را ظل میگویند ظل اول تعین اول و مرتبۂ وحدت را گویند و ظل دوم تعین دوم و مرتبۂ واحدیت را گویند یعنی ظل یک وجود اضافی است کہ ظاہر شدہ باتعینات اعیان ممکنات و احکام ممکنات کہ معدومات اند ظاہر گشتہ اند باسم نور کہ عبارت از وجود خارجی است و منسوب است بطرف معدومات پس بسبب ظلمت عدمیت معدومات آن نور کہ باصورت معدومات ظاہر است ظل گشتہ و موہوم و معقول و عدمیت معدومات فی نفسہا است و ظہور آن بسبب نور است کہ نامش ظل نہادہ شد چنانکہ فرمود اللہ تعالی الم تر الی ربک کیف مد الظل آیا ندیدی پروردگار خود را کہ چگونہ دراز کرد ظل را یعنی بگستر د وجود اضافی را بر ممکنات پس ظلمت در مقابل این نور عدم است فقط ۱۲

[3] فرمود حق تعالی نشانہ صلاح ایشان در روی ایشان است از اثر سجدہ و شناختہ شوند گنہگاران بقیافہ خود پس گرفتہ شوند موی پیشانی و پایہا نیز ۱۲

[4] بترسید از فراست مومن کہ وی می بیند بنور خدا ۱۲

[5] دجال نوشتہ است در میان ہر دو چشم وی ک ف ر یعنی کافر ۱۲

[6] مثال مراد از ان عالم مثال است کہ عالمی است میان عالم ارواح و عالم اجسام و ہر کہ در عالم اجسام موجود است نظیرش در عالم مثال نیز موجود است لیکن آن لطیف است و این کثیف و عالم مثال برزخ است میان عالم ارواح و اجسام ۱۲

[7] عالم ارواح و این را عالم ملکوت و عالم غیب و عالم لطیف و عالم خواب نیز میگویند صورت عالم ناسوت فنا پذیر است و صورت این عالم کہ صورت اصلی عالم ناسوت است کاہے فانی نشود ۱۲

منجذب میشود بقوس فلکیه که الواح نقوش حوادث سفلیه اند و آن لوازم حرکات افلاک اند و چون بید ارشد اطلاع دارد بران نقوش و حوادث بسبب انطباع آن در خیال و نیز برین دعوی ام روشنتر دلیلست که ما با بود و نابود خود آرمیده بودیم و هنوز بوی معشوقی ندیده که نغمهٔ حبیب ما را از خواب عدم برانگیخت ؎

عشق شوری در نهاد ما نهاد | جان ما را در کف غوغا نهاد
چون خود ساکن نتوانستند ماند ما ذره گان را بحرکت خویش متحرک گردانیدند و هم در راے ناقصم عتاب اهل ارتکاب ملاهی یعنی کفار ازین باعث است که از او شان طلب عشق ساختند و آنها گردن عجز زیر انداختند و ازین امر سرکشی کردند لاجرم مستحق وعید گشتند و مومنان که زلقهٔ عشق بعنق اطاعت کشیدند شایان نعمات ابدی و عطیات سرمدی شدند سخن کوتاه هرچه هست مبدء وجود موجودات و موجدیت بوجد کائنات همه از عشق مجازیست گو مجازی بدین خصوصیت مخصص این اسم حقیقی است و حقیقی علی العکس اما چونکه آن منسوب بمبدء حقائق است لهذا حقیقی نامیده شد و این بمجازیات بنابر ازین مجازی خوانده آمد اگر گوئی که بهمین تقدیر و ازین تقریر افتقار بممکن لازم می آید وهو کما تری باطل و من الصدق عاطل گویم که هان در بادی النظر افتقار لازم آمد اما نه آن افتقاریکه مجانی وجوب باشد و بنظر دقیق اینجا شائبهٔ افتقاری هم نیست چه که جمال حق سبحانه در تعین اولی جمال محض بود عاریکه شهرهٔ جمالش در شش جهت عالم افگند و همه را عاشق گردانید کجا وجود عاشق آنجا خیالی هم نبود تا بعشق چه رسد ناگاه خود عشق بیقرار از بهر اظهار کمال خویش پرده از روی کار برداشت و آرزوی معشوقی خود عالم را موجود گردانید و خود را به عین عالم جلوه گر فرمود ؎

پرتو حسن او چو پیدا شد | عالم اندر نفس هویدا شد
وام کرد از جمال او نظرے | حسن رویش بدید شیدا شد

باز فروغ آن جمال عین عاشق را که عالمش نامست نوری داد تا بدان نور آن جمال را دید چه او را جز بدو نتوان دید لا یحمل عطایاهم الا مطایاهم عاشق چون لذت شهود یافت ذوق وجود چشید و زمزمهٔ قول کن شنید رقص کنان بر در میخانهٔ عشق دوید پس انصاف شرط است که این افتقار است یا عین عنایت و رحمت و اگر تسلیم کنم که افتقار است پس میگویم که اینجا صرف تشارک اسمی است و از تشارک اسمی و تماثل رسمی بر قاعدهٔ مقررهٔ تشبیه عینیت مشبه با مشبه به لازم

۵۱ و آن چنانکه دیدی باطل است و از صدق خالی ۱۲ ۵۲ شیدا در اصطلاح حضرات صوفیه اهل حزن و جذبه و اهل شوق را گویند ۱۲ ۵۳ مراد از الف عین ثابت است که صاحب مقام احدیت را که عاشق اوست بجای چشم واقع شده است و دیگر معانی لفظ عین سابقاً مذکور شد ۱۲ ۵۴ بر وارنده نیست بخششهای ترا مگر سواری شان ۱۲ ۵۵ اسم در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد ازین فقط لفظ نباشد بلکه مراد از آن ذات مسمے میباشد با عتبار صفت وجودیه چنانکه علیم و قدیر وغیره و باعتبار صفت عدمیه چنانکه قدوس و سلام وغیره چرا که این موقوف بر غیرے نیست ۱۲ ۵۶ رسم و آن عبارت است از خلق و صفات خلق چرا که رسوم آثار را گویند و تمامی ماسوی الله آثار حق اند پیدا شده از افعال حق ۱۲ ۵۷ عینیت در لغت بمعنی یگانگی و یگانه بودن و در اصطلاح حضرات صوفیه بر دو قسم است یکی لغوی و دیگر اصطلاحی لغوی آنست که دو چیز با هم یک باشند چنانکه آب و موج و بحر و حباب و آب و قطره و گل و بو وغیره و این قسم عینیت در ذات و صفات عبد و رب جائز است و دیگر عینیت اصطلاحی چنانکه شخص و عکس حروف و سیاهی و احد و عشره برای شخص و عکس وجود آئینه ضروری است این عینیت نیز در ذات و صفات جائز است یعنی عالم شخص است و معلوم عکس و علم آئینه پس وجود احدیت و هستی و ذات را شخص گویند و کمالات و صفات و معلوم و صورتهای ذات و احدیت را عکس نام می نهند و وحدت را که برزخ کبری و حقیقت محمدی است علم و آئینه میگویند پس در ذات حق عینیت لغوی و اصطلاحی از روی تحقق وجود هر دو ثابت اند ۱۲

نمی آید کما لا یخفی علی من و قد بقوا علی الفن و آخر تشارک اسمی در صفات دیگر مثل علم و حیوة و قدرت وغیرها واجب را که با ممکنات ثابت است انجا کجا لازم است که واجب عشق ممکن و مضطر بدو باشد چنانکه بر تشبث عقائد مصرح است علی هذا اینجا هم قیاس باید کرد باقی ماند اینجا خدشهٔ دیگر و آن این که اگر قائلی پرسد که نسبت نقائص در صفات دنیه بجناب مقدس وے بناید کرد گوییم حاشا واجب ایجاد رین صفت من حیث الصفات باین مشارک نیست بلکه من حیث الذات چنانکه خالق خیر و شر گویند و چون ازین نسبت واجب را شریر و مجبر بودن لازم نمی آید همچنین به ثبوت افتقار مفتقر بودن وی لازم نیست اگر گویند که این افتقار از صفات واجبی نیست گوییم که اگرچه از صفاتش ظاهر و ثابت نیست و ماخود نیز نمی گوییم لیکن باید دانست که معنی افتقار احتیاج است و آن از دو قسم است احتیاج مع العجز و بغیر العجز مثال اول در محسوسات احتیاج خوردن است خوردنی را و مثال دویم احتیاج مخدوم بخادم در ضروریات متعلقهٔ او پس قسم اول خاص بممکنات است و دوم را اختصاص بواجب اول مذموم است و ثانی عکس آن و شرکت واجبی با ما در نفس افتقار است پس اینکه واجب بنا نظر برحمت ساخته ناظر جمال خودم فرمود افتقار او لازم نمی آید القصه باین نظر افتقار را از صفات بودن ممکن است

هكذا اسنح بخاطری الفاتر ولعل الله يحدث بعد ذلك امرا اما قول العرفاء المجاز قنطرة الحقيقة فتقريره ان العشق الصوری يوصل العاشق الی الحقيقی وحينئذ يعرف ان لا مجاز فی الوجود بل كله حقيقة ولاجل ذلك هذا العشق النفسانی للشخص الانسانی اذا لم يكن مبدءه افراط الشهوة الحيوانية بل استحسان شمائل المعشوق وحسن تركيبه واعتدال مزاجه وحسن اخلاقه وتناسب حركاته وافعاله من جملة الفضائل لانه يرقق القلب ويذكی الذهن وينبه النفس علی ادراك الامور الشريفة وانما كان هذا العشق المجازی موصلا الی العشق الحقيقی لمن وفقه الله لكون العاشق اذا توجه الی معشوقه توجها كليا يحرضه علی التفكر فی حسن خلقه وخلقه وهذا التفكر يدعوه الی معرفة من كساه الله حلة الجمال الظاهر

انیست که جوانمردی کرده است بر ذی خاطر فاتر (یعنی سست) من و شاید خدا پیدا کند بعد این امرے دیگر را لیکن قول عارفین که مجاز پل حقیقت است پس تقریر این کلام انیست که عشق ظاهری مجازی میرساند عاشق را بسوی حقیقی و دران وقت معلوم میشود که نیست مجاز در وجود بلکه همه حقیقت است و بهمین وجه این عشق نفسانی برای شخص انسان وقتیکه نباشد مبدء وی زیادتی خواهش حیوانی بلکه پسندیدگی خصائل معشوق و خوبی ترکیب وی و راستی مزاج وحسن اخلاق و مناسبت حرکات و افعال وی از جمله فضائل میباشد چراکه این عشق رقیق میکند قلب را و نیز میکند ذهن را و خبردار میکند نفس را برادراک امور شریفه و میباشد این عشق مجازی رسانندہ بسوی عشق حقیقی کسے را که توفیق میدهد خدا او را بوجه بودن عاشق متوجه بطرف معشوق خود بتوجه تام که برانگیزد وی را بتفکر یعنی اندیشه کردن در خوبی عادات و صورت وی و همین تفکر میرساند وی را بسوی شناخت آن کس که الله تعالی وی را پوشانیده است حله و جمال ظاهر و باطن پس هرگاه که می شناسد آنرا واضح میگردد وی را اکه هر کمالیکه در عالم موجود است آن محاسن خالق وی است و وی را ذاتی

| | |
|---|---|
| والباطن فاذا عرفه اتضح له ان كل كمال صالح في العالم هو محاسن من التشأة فله على سبيل الذات وللعالم على سبيل التبعية وحينئذ يكون موحدا عارفا بان الحق واسع اي غير مقيد في مظهر من المظاهر بل له الجمال المطلق فان تقييده فهذه الدقيقة الاعتبارية هي الفارق بين المجازي والحقيقي | اند و عالم را بواسطهٔ وی و انوقت وی بباشد عارف موحد این امر که حق واسع است (گنجائش دارنده) یعنی غیر مقید در مظهرے از مظاهر بلکه ویراست جمال مطلق در ان مقید شدن پس این دقیقهٔ اعتباریہ فرق کننده است میان مجازی و حقیقی۔ |

امابیانش در نظر صافی آنکه این قول برائی تعلیم متعلمانست و تلقین[51] مبتدیان و بحکم نظر غامض ثبوت حقیقت موقوف بر وجود مجاز است و ازینجا گفته اند که نشان کمال عرفان سالک آنست که در حسن مجازی حسن حقیقی بیند و نیز داہل تحقیق و توحید آنست که کامل آن کسے بود که جمال مطلق حق تعالی را در مظاهر کونی حسی مشاهده کند ببصر همچنانکه مشاهده میکند در مظاهر روحانی به بصیرت که یعاینون بالبصر الحسی المقید الصوری وجمال باکمال حق سبحانہ تعالی دو اعتبار دارد یکے اطلاق که آن حقیقت جمال ذاتی است من حیث الذات و عارف این جمال مطلق را در حالت فنا فی الله[52] سبحانه مشاهده تواند کرد و یکے دیگر مقید و آن از حکم تنزل حاصل آید در مظاهر حسیه و روحانیه پس عارف اگر حسن بیند به بصر خود جمال را جمال حق داند که متنزل شده است بمراتب کونیه و غیر عارف را که چنین نظر نباشد باید که بخوبان نه نگرد تا بهاویهٔ حیرت و ضلالت در نماند و از اهل طریق کسانی اند که در عشق بمظاهر جمیله و صور زیبا مقید اند و چون سالک در صدد عدم صرف[53] باشد در معرض احتجاب بود چنانکه بعضے از بزرگان قدست اسرارهم ازان استعاذه کرده اند و فرموده اند نعوذ بالله من التفکر[54] بعد التعرف ومن الحجاب بعد التجلی[55] و تعلق این حرکت حسی نسبت باین سالک از صورت حسی ظاهری که بصفت حسن موصوف بود تجاوز نکند هرچند شهود و کشف مقیدش دست داده بود و اگر آن تعلق و میل از صورتے منقطع می شود بصورت دیگر که بحسن آراسته باشد پیوند گیرد و دائما درکشاکش بماند تعلق و میل بصورت قبیح باب حرمان و فتنه و آفت خذلان او شود اعاذنا الله وسائر الصالحین من شر ذلک حسن ظن بلکه صدق اعتقاد نسبت بجماعتے از اکابر چون شیخ احمد غزالی و شیخ اوحد الدین کرمانی و شیخ فخر الدین عراقی قدس الله اسرارهم که بمطالعهٔ[56] جمال مظاهر صوری حسی اشتغال نموده اند

[51] تلقین در لغت بمعنی فهمانیدن و سخن فرا زبان کسے دادن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خالی کنانیدن شیخ مرید را از خودی وی ۱۲ [52] فنا فی الله در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از فنا و نیست و نابود کردن سالک خودی خود را از روی کسب یا ذکر و شغل و تصور حق تعالی را باقی دانستن و متمائل شدن تفرقه و تمیز میان حدوث و قدم [53] عدم صرف یعنی محض عشق مجازی که بلا شمول عشق حقیقی و دید حق تعالی در مظاهر خلقیه باشد چه کرد ران گمان مشغول شا نه هوس پرستی میتواند شد و آنرا عدم صرف ازین سبب فرموده اند که ممکنات نابود محض اند و وجود جز حق تعالی را نیست بزرگی فرموده که العالم ما شمت رائحة الوجود (یعنی عالم هنوز بوی وجود نه شمیده است) پس عشق عالم یا چیزے از عالم باعتبار ماسوای از الوهیت حجاب اعظم است و غفلت بید و تضیع اوقات ۱۲ [54] پناه میجوئیم بخدا از تفکر یعنی اندیشه کردن بعد تعرف یعنی حصول معرفت و از حجاب بعد تجلی ۱۲ [55] پناه دهد ما را خدا و جمله نیکوکاران را از بدی این امر ۱۲ [56] مطالعه در لغت بالضم میم و فتح لام بمعنی نظر کردن در چیزی بهر واقف گشتن بران و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد ازان توقیفات حق تعالی اند عارفین را در ابتدا یعنی قبل سوال بیکن توقیفات بعد سوال یا وقت آن در ان چیزها اند که مرجع آنها حوادث اند و گاهے اطلاق کرده میشود مطالعه بر شروع مشاهده وقت طوالع و مبادی بروق توقیقات (توقیف بمعنی موقف ایستادن در هیچ واقف گردانیدن کسے را بر چیزے کذا فی المنتخب ۱۲ [57] معانی تعلیم الملائکه گذشت ۱۲ [58] یعنی مر عشق مجازی که بطور هوس پرستان بود ۱۲

آنست کہ ایشان دران صور مشاہدۂ جمال مطلق حق سبحانہ کردہ اند و بصورت حسی مقید نبودہ اند و اگر از بعض کبراء نسبت بایشان انکارے واقع شدہ مقصود ایشان ازان آن بودہ باشد کہ محجوبان آنرا دستورے نسازند و خیال خود را بر حال ایشان قیاس نکنند و جا در حضیض خذلان و اسفل السافلین طبیعت نمانند و اللہ اعلم باسرارہم و در رشحات از خواجہ عبید اللہ احرار نقل میکنند کہ می فرمودند کہ مشائخ طریقت در اصطلاحات خود لفظ شاہد و مفتون باشاہد آوردہ اند بعضی آنرا بمعنی ظاہر گفتہ اند کہ مراد از شاہد شاہد صوری است و از مفتون باشاہد آن طائفہ اند کہ رابطۂ عشق و محبت نسبت بمظاہر جمیلہ نگاہ میدارند پس فرمودند کہ این نسبتی مذموم است کہ نفس را دران مدخل است یکی از اکابر فرمودہ است کہ گر قسم نفس را در مشاہدۂ شاہد صوری ہیچ دخلی و حظی نماند آخر خط روحانی خود باقی است و آنرا انکار نمیتوان کرد ہمچنانکہ سالک را از لذات نفسانی کہ حجب ظلمانی است گذشتن واجب است از حظوظ روحانی کہ حجب نورانی است ہم گذشتن واجب است انتہی پیش راقم این ہمہ بیچیدگی بظاہر الفاظ انحصارات است ورنہ در حقیقت ہیچ حجاب نیست بلکہ ہمہ این واسطہ کشف حجاب اند میتواند شد چہ کہ بقاعدۂ عقلیہ چیزیرا دوست داشتن بہ تبعیت در کمال عشق و محبت قدح نمی نماید مجنون را با سگ کوی لیلی محبتی و عشقی شد آن محبت نہ سگ را شد بلکہ عشق لیلی را واسطہ شد و ہر محبت کہ تعلق بمحبوب دارد از شرکت نباشد کہ این نیز از آثار حب محبوب باشد مثلاً اگر در عالم قلم و جزدہ کاغذ و سیاہی را کسے دوست دارد نتوان گفت کہ ہمگی عاشق علم نیست محبوب لذاتہ باید کہ یکی بود اما چیزہای دیگر کہ از محبوب باشد از مہر محبوب اصلی زیان ندارد ہر کہ خدا را دوست دارد لابد است کہ محمد را دوست خواہد داشت و شیخ خود را و عمر را از مہر طاعت ہمچنین عاشق صنع و فعل معشوق را دوست دارد و ہمہ موجودات فعل و صنع را بہ تبعیت او دوست داشتن شرکت نباشد اما منشاء منع دیگران اینکہ غرض از عشق دواعی نفس و شہوت است پس آن بیشک حرام است و در آنصورت ہیچ یکی را کلام نیست بلکہ درینحال شایان است قل للمومنین یغضوا من ابصارہم و یحفظوا فروجہم سخن کوتاہ قطع نظر ازین اگر در عشق مجازی قسم اول است بہتر از وچیزی نیست و وجہ او بویست آنکہ مجاز عبارت از تعلق دست بمظاہر حسیہ و این تعلق و دوست داشتن حسن را شمۂ از شکر نعمت او تعالی شانہ است بحکم آنکہ حسن نعمتی است بزرگ و آلائی است سترگ در محکم تنزیل میفرماید و اظہار اعطاء این نعمت حسن چنین می نماید کہ ہو الذی خلقکم و صورکم فاحسن صورکم یعنی او آن خدائی است کہ بیدا کرد شمارا و صورتگیری شما ساخت بصور تہای نیکو پس این جملہ و صورکم فاحسن صورکم افادہ این معنی میکند کہ حسن صورت نعمتی بزرگ است کہ ما شمارا عطا کردیم و اظہار عطا در عرف دو اطلاق دارد یکے آنکہ شخصی دنی الطبع چیزی بکسی دہد و بسبب دنائت پیش ہر کس و ناکس اظہار کند کہ من ہمان کسم کہ مظہر این صفت عطا شدہ ام و برین اظہار تکبر کند و این بر واجب

۱ بگو برادان مسلمانان کہ بپوشند چشم خود را و نگاہ دارند شرمگاہ خود را ۱۲ ۲ اوست آنکہ آفرید شمارا و صورت بست شمارا پس نیکو ساخت صور تہای شما ۱۲ ۳ واجب بمعنی ضروری و در اصطلاح حضرات صوفیہ واجب آنست کہ در وجود و بقای خود محتاج کسے نباشد و آن ذات حق تعالی است ۱۲

راست نیاید دوم آنکه شخصی چیزی نفیس دارد و باکسی عنایتی خاص و مرحمتی با اختصاص نماید و آورا آنچیز بخشد و اظهار آن بخشایش نماید پس ازین اظهار دو امر مفهوم می شود یکے آنکه این شئی لائق را مر ترا بخشیدم و تو قدر آن ندانستی و از آن مرا عزیز نداشتی ترا غیرت آید که اکنون ازین حرکت شرمساری بری و بتعظیم عطیه و معطی پردازے دوم آنکه این عطیه خاص مرا بود که بتو دادم دیگری را در خواب و خیال هم میسر نبود تا بدادن چه رسد و این بروا جب ظاهر است پس حکمت واجبی در اذکار و نداکره نعمت مقتضی دو ارشاد است اول اینکه بنی نوع انسان از سائر ممکنات امتیاز دارد که ورا اینکو صورت دادیم پس او را بحسب فضیلت خویش باید که افعال و حرکات مناسب آن کند و از نامناسبات پرهیز دو دیگر آنکه ع هر بوسناکی چه داند جام و سندان باختن + هر کرا که این حسن داده ایم یاد میگیرد و قدرت را تماشا کرده تصدیق خالقیت و واجبیت می کند که برین نظر بازی تصدیق ایمانی متفرع است زیرا که مارا بمشاهده جمیل اعتقاد جازم ثابت می شود که الله جمیل است لازم که بمشاهده جمیل دل یاد دهم و این دلدادگی را چون تسبیح خالی شکر حالی خویش گردانم و بمضمون لئن شکرتم لازیدنکم افزونی گرویدگی را امیدوار باشم و بهر جمیل ربط کنم که این از آثار آن حسن اطلاقی است و تعظیمش کنم که و من یعظم شعائر الله فانها من تقوی القلوب و عشق با صور عین عشق مصور است و هم پیش صوفیه متحقق

کما قال بعض العرفاء ان محبة الله للخلق عائدة الیه حقیقة الا انه لما کان ممرها علی الخلق فبحسب تعلقها بالعام والخاص والاخص اثبت لکل منهم سعادة یمضی بها مرورها علیه الی ان ینتهی الی محلها الذی صدرت منه فیکون المحبة والمحب والمحبوب واحدا فصدرت المحبة الصفاتیة من المحبة الذاتیة و تلازم الامران و لهذا قال یحبهم و یحبونه لانه ما احبوه حتی احبهم هو اولا فمحبتهم له لمحبته لهم و ذلک ان محبتهم فی الازل من غیر علة فلما استخرجهم من ظهر ادم تجلت محبته علی قلوبهم فجذبتهم الیه علموا ذلک او لم یعلموا فمن علم بها وارتقی الی محبة المبدأ الاول ای لایقف عند آثاره و مبادیه من الاسماء و الصفات فهو الکامل المکمل الاعلی من کل

چنانکه بعضی عارفین گفته اند که محبت خدا بخلق عود کننده است بسوی حق درحقیقت مگر بنظر ظاهر محبت خلق بخلق معلوم میشود موافق تعلق آن با خاص و عام ظهور آن واقع میگردد و با مخصوصین پائدار تر معلوم میگردد و برای هر یکی سعادتے میباشد که گذشتن وی بران معلوم میشود تا وقتیکه میرسد بران مقام که آثار آن از وی صادر میشود (یعنے آثار و علامات محبت از انها بحسب استعداد شان ظهور می یابد) پس ازین رو معلوم شد که محبت و محب و محبوب یک چیز است پس صادر شد محبت صفاتیه از محبت ذاتیه و هر دو یکدیگر را لازم اند و بهمین وجه فرمود حق تعالی یحبهم و یحبونه یعنی دوست میدارد خدا او شانرا و دوست میدارند او شان خدا را چرا که نه دوست داشتند او شان خدا را تا وقتیکه خدا او شانرا بدوستی نگرفت پس محبت شان حق را بوجه محبت خدا پیدا شده او شانرا و این ازان وجه است که محبت شان حق را از ازل است بغیر علتے پس هرگاه که بیرون کرد خدا او شانرا از پشت حضرت آدم علیه السلام متجلی شد محبت حق بر قلوب شان و جذب کرد همه را بسوی

ل۱ حکمت در لغت بمعنی دانائی و درست کرداری و نام علمی است که بحث کرده میشود در ان ا
ز احوال اشیاء موجودات خارجیه چنانکه فی نفس الامر بقدر طاقت بشری و در اصطلاح حضرات صوفیه دانستن حقائق و اوصاف و خواص و احکام اشیاء چنانکه فی نفس الامر اند و دانستن ارتباط اسباب با مسببات و انضباط نظام موجودات و عمل کردن موافق آن و دانستن حقائق الٰهی و علم عرفان با اصول و نکات و شرح و بسط آن بغیبه لغزش ۱۲ ، ۵۲ و هر که بزرگ ۲ است شعائر خدا پس این تعظیم از تقوای دلهاست ۱۲

من له الكمال كما ورد في حق نبينا صلى الله
عليه وسلم ما زاغ البصر وما طغى ومن
علم بها في مرتبة اسمائه وصفاته و
افعاله وآثاره ووقف عندها فهو دون
المرتبة الاولى وما عدا هذين المرتبتين
فهو مرتبة المحجوبين الذين لا يعرفون ما هم
عليه من التجليات الحالة من الاسم الظاهر
والباطن وليس كذلك العارف فانه مشاهد
الحق وجماله في المظاهر الخلقية انتهى والى
هذا اشار شيخي ومقتداي ولي نعمتي قدس الله
سره العزيز شعر

حق بودانستند بر آن ایا ندانستند پس هرکه دانست آن را او سید تابعت
مهدی اوّل یعنی نه متوقف شد وقت آثار حق و مبادی وی از اسماء و
صفات لیس آن کامل مکمل است و اعلی از جمله کاملین چنانکه وارد شده در حق
نبی ما صلے اللہ علیہ وسلم ما زاغ البصر وما طغیٰ یعنی کج روی نکرد چشم پیغامبر
از مقصد تجاوز ننمود و هر که بدانست وی را در مرتبهٔ اسماء و صفات و
افعال و آثار وی و متوقف شد بران پس وی کم از مرتبهٔ اولی است
و علاوه این هر دو مرتبه پس آن مرتبهٔ محجوبان است که نمی شناسند مقام
خود از تجلیات آینده از اسم ظاهر و باطن و مثل این کس عارف نمی باشد
چرا که عارف مشاهده کننده حق و جمال وی در مظاهر خلقیه یعنی مخلوقات
میباشد تا اینجاست کلام بعضی عرفاء و بهمین اشاره کرده است شیخ
ما و مقتدای ما و متکفل نعمت ما پاک دارد الله سر عزیز او را شعر

التفاتم سوی خوبان نیست بوجهی ترا ب
در رخ ایشان همی بینم تماشای دگر

قال الشيخ الاكبر في الفتوحات العالم خلقه الله
في غاية الاحكام والاتقان كما قال الامام ابو حامد
الغزالي رح ليس في الامكان ابدع من هذا العالم فانه
انه خلق آدم على صورته والانسان مجموع العالم
ولم يكن علمه بالعالم الا علمه بنفسه اذ لم يكن في
الوجود الا هو وفعله فلا بد ان يكون على صورته فلما
اظهره في عينه كان مجلاه فما رأى فيه الا جماله
فاحب الجمال فالعالم جمال الله فهو الجميل
المحب للجمال فمن احب العالم بهذا النظر فما
احب الا جمال الله وصورة جماله انتهى۔
وقال المحقق القيصري في مقدمة شرحه لنظم السلوك
المحبة ميل الجميل الى الجمال بدلالة المشاهدة كما ورد
ان الله جميل ويحب الجمال وذلك لان كل شيء يحن الى
جنسه واصله فانجذاب المحب الى جمال المحبوب ليس الا لجمال
فيه والجمال الحقيقي صفة ازلية لله سبحانه بمشاهدة في

فرمود شیخ اکبر رضی اللہ عنہ در فتوحات که حق عالم را بنهایت استوار و مضبوط پیدا
کرده است چنانکه امام ابو حامد غزالی رحمۃ اللہ علیہ گفته که نیست در امکان
چیزی نادر تر ازین عالم (امکان عبارت است از آنکه سلب ضرورتش از
هر دو جانب وجود و عدم باشد و مراد از آن ماسوی اللہ است که عالم را
گویند) پس خبر داد که وی پیدا کرده است آدم را بر صورت خود و انسان
مجموعهٔ عالم است و نیست علم وی بعالم مگر علم وی بذات خود چرا که در
وجود چیزی سوای وی و فعل وی نیست پس ضروری است که باشد
آدم بر صورت وی پس هرگاه که اظهار کرد خود را در ذات خود گشت
آن عین مجلای وی (مجالی کلیه و مطالع و منصات معانی این هر سه الفاظ
قریب قریب یکدیگر اند و مراد از همه مظاهر آن مفاتیح غیوب اند که کشاده
شدند بسبب آنها ابواب مسدوده میان ظاهر و باطن و مجموعه این مجالی
پنج اند اول مجلی ذات احدیت و تعین جمع و مقام او ادنی و حقیقة الحقائق
است و این مجلی نهایة الغایات و نهایة النهایات است و دوم مجلی برزخیه
اولی و مجمع بحرین و مقام قاب قوسین و حضرت جمعیت اسماء الهیه
است و سوم مجلی عالم جبروت و ارواح قدسیه است و چهارم مجلی عالم الملکوت

فی ذاته اولا مشاهدة علمية فاراد ان يراه
فی صفة مشاهدة عينية فخلق العالم كمرآة
شاهد فيه من جماله عيانا وقوله صلى الله عليه
وسلم حكاية عن الله تعالى كنت كنزا مخفيا
فاحببت ان اعرف فخلقت الخلق اشارة الى
هذا المعنى فالجمال الحقيقی هو الله وكل جميل
فی الكون مظهر جماله ولما خلق الله
الانسان على صورته جميلا بصيرا فكلما
شاهد جميلا انجذب اليه احداق بصيرته
واستدعوه اعناق سريرته فظهر من هذا
ان كما ان الله عشق كذلك العالم ايضا عشق
ولا وجود لشیء الا له انتهى ولعمری ان العشق
شیء نظيف وامر لطيف لا شیء مثله ومن
اوصافه ان العشاق صفتهم الاطلاق ومقتضى
الاطلاق ان لا يتقيد بشیء من القيود ای
لا يقف عليها قال الله يا اهل يثرب لا مقام
لكم ولذا لا يسمى عاصيا ظاهرا وباطنا عند
العارف اذ هو من جملة احكام الشرع كما
ان اطلاق الصبی والمجنون عن التكاليف من
جملة تكاليف الشرعية لانه يصير مكلفا
كما هو المفهوم عند علماء الرسوم فعلى
هذا ما خرجوا من احكام الشرع ولكن
لكل حكم مختص به دون آخرين
وههنا اقوال قال الملاحدة ان الاولياء
ليس بمتكلفين بل متمسكين باية وافى
الهداية واعبد ربك حتى يأتيك اليقين
وهى عند الفقهاء كفرهم الله كفر لان المراد

ومدبرات سماويه و قائمين بامر الله است در عالم ربوبيت و پنجم مجلی عالم ملک
شهادت است بالكشف صوری وعجائب عالم مثال و مدبرات كونيه در عالم سفلی
پس نديد دران مگر جمال خود را پس دوست داشت جمال را پس عالم جمال
حق است و حق جميل دوست دارنده جمال خود پس هر كه باين نظر عالم
را دوست داشت پس دوست داشت جمال حق و صورت جمال
حق را تا اينجاست كلام حضرت شيخ و محقق قيصری در مقدمه شرح خود كه
بر نظم السلوک تحرير كرده است گفته كه محبت ميل جميل است بسوی جمال
كه بر جمالی مشاهده ميشود چنانكه وارد است كه خدا جميل است (الحديث
يعنی نيكو) دوست ميدارد جمال را و وجهش اينست كه هر شئے بسوی اصل
و جنس خود منجذب ميشود پس كشش محب بسوی جمال محبوب نمیباشد مگر
بسبب جمالی كه در محبوب ميباشد و جمال حقيقی صفت ازليه حق سبحانه
است بسبب مشاهدهٔ وی در ذات خود گاه اوّلاً بطور مشاهدهٔ علميه بود
پس خواست كه ببيند وی را در صفت مشاهدهٔ عينيهٔ خود پس عالم را
پيدا كرد مثل آئينه كه مشاهده كرد دران عين جمال خود را بچشم خود و قول
آنحضرت صلی الله عليه وسلم بطور حكايت از الله تعالی كه بودم من خزانهٔ مخفی
و دوست داشتم اينكه شناخته شوم پس پيدا كردم خلق را اشاره است
بسوی اين معنی پس جمال حقيقی همان حق است و هر جميل كه در عالم است
مظهر جمال ويست و هرگاه كه خدا پيدا كرد انسان را بصورت خود جميل و
بصير يعنی نيكو و بينا پس وقتيكه انسان جميلے را می بيند بسوی وے
منجذب ميشود حدقه های چشم وی و دل از ميگردد بسوی وی توجه قلب وی
پس ازين بيان ظاهر شد كه چنانكه حق عاشق است همچنين عالم نيز عاشق
است و چيزے را وجود نيست سوای حق تا اينجاست كلام قيصری
و قسم بجان من كه عشق چيزيست پاک و امريست بغايت نيكو نيست
چيزے مثل وی و از اوصاف آن يكے اينست كه عاشقان مطلق ميشوند
و مقتضی اطلاق اينست كه مقيد بچيزے از قيود نباشد يعنی بران توقف
نكند الله تعالی ميفرمايد كه يا اهل يثرب لا مقام لكم (يعنی ای اهل مدينه نيست
مقامے برای شما يثرب بالفتح و كسر را نام مدينهٔ مشرفه كذا فی المنتخب)

من اليقين الموت وعندى فى هذا
المسئلة قول الشيخ نجم الكبرى احسن
ان يلقى اليه سمع وهوان معنى سقوط
التكليف سقوط التكليف بمعنى التكليف
الماخوذة من الكلفة وهى المشقة
اى يعبدون الله بلا مشقة وكلفة بل
يلتذون بها ويطربون عنها حكى عن الخضر
انه كان يقول ان الناس يقولون انى حلولى واننى
اقول بسقوط التكليف عن عباد الله فكيف اكون اقول
حلوليا ولا ارى فى الوجود سوى الله وكيف اقول بسقوط
التكليف ولى ورد من حال صباى ما فاتنى الى هذا الوقت
ولكن اقول لا كلفة فى عبادة الخواص وقال البعض ان
ان خواص اولياء الله مكلفين
بتاويل القران والحديث والعامة
مكلفين بتفسير هذين والحق
ان كلنا مكلفون بظاهر القران
والحديث والخواص مكلفون بتاويل
ايضا وفى التاويل طبقات كثيرة
وحاصل التقرير الاولى ان لا تحريم
ولا تحليل بعد نبينا محمد صلى الله عليه
وسلم وكل من ادعاه فهو تلبيس
ووجب عليه الرجوع الى حكم الشرع
الثابت فان كل حكم ياخذه الولى
من الله لابد ان يكون موافقا
للشرع فان فهمت منه حكما
يزيل الحكم الظاهر على سبيل
البطلان فلا تلتفت اليه فانه

دهیب و بعد عاشق نزد عارف موسوم باسم عاصی یعنی گنهگار نخواهد شد چه الزام عشق
منجمله احکام شرعیه است چنانکه بچه و مجنون را نه او نشا مکلفین متحمل تکالیف
شرعیه است نه اینکه آنها مکلف میباشند چنانکه نزد علما رسوم مفهوم
گشته پس برین قول آنها از احکام شرع شریف خارج نمیند و لیکن مرامی هرکه
حکمی مخصوص است بوی نه که بدیگران و در ینجا اقوال مختلف اند ملاحده (جمع ملحد
یعنی بیدین) میگویند که اولیاء الله تکلف کنندگان نیند بلکه متمسک اند باین
وانی هدایه واعبد ربک حتی یاتیک الیقین (یعنی عبادت کن پروردگار
خود را تا وقتیکه بیاید ترا یقین) و این نزد فقهای دین بسیاری دهرانها
خدای تعالی کفر است چراکه مراد از یقین موت است و نزد ما درین
مسئله قول حضرت شیخ نجم الدین کبری بگوش جان شنیدنی است و آن
اینست که معنی سقوط تکلیف سقوط تکلیف است بمعنی تکلیفی که مشتق
از کلفت است یعنی مشقت پس مطلب این شد که عبادت میکنند اولیاء
الله بلا مشقت و کلفت بلکه لذت میگیرند بعبادت و مسرور میشوند ازوی
حکایت است از خضر علیه السلام که وی میگفت که مردمان میگویند که من
حلولی ام و قائل ام بساقط شدن تکلیف از بندگان خدا حالانکه چگو
خواهم گفت این قول حلول را چراکه نمی بینم در وجود سوای حق چیزی را
و چگونه خواهم گفت ساقط شدن تکلیف را حالانکه مرا وردی است
از زمان طفولیت که تا اینوقت فوت نشده است ولیکن میگویم که بندگان
خاص را در عبادت کلفت نمیشود و بعضی میگویند که گمان من اینست که
خواص اولیاء الله مکلف اند بتاویل قرآن و حدیث و عامهٔ مومنان
مکلف اند بتفسیر قرآن و حدیث و حق اینست که ما یان همه مکلف ایم
بظاهر قرآن و حدیث و بندگان خاص مکلف اند بتاویل نیز و در تاویل
طبقه ها بسیار اند و خلاصه تقریر اولی اینست که حلت و حرمت نشد بعد نبی ما محمد
صلی الله علیه وسلم و هر که دعوی کرد این را پس آن تلبیس است (تلبیس بمعنی
پنهان داشتن مکر و عیب از کسی) و واجب است بروی رجوع بسوی
حکم شرع ثابت چراکه هر حکم که ولی آنرا از حق اخذ میکند وی را موافق شرع
بودن ضروری است پس اگر فهم کنی از وی حکمی که زائل کنندهٔ حکم

| | |
|---|---|
| مكر واستدراج وان ادعاه بموجب ما ذكرناه ولكن الافهام تقصر عن ادراكه فصحيح فافهم ففي هذا كفاية لمن تنبه ان كان ذا فهم سليم۔ | ظاهر باشد بطریقۂ بطلان پس آن عرف متوجہ کن کہ وی مکر واستدراج است (استدراج بکسر اول و ثالث خرق عادت کہ از کافر صادر شود و خرق عادت ولی را کرامات گویند و خرق عادت نبی را معجزہ و معنی مہلک اندک نزدیک گردانیدن بعذاب و فراوان نعمت در حالت معصیت) و اگر دعوی کرد موافق آنچہ کہ ذکر کردیم ولیکن فہمہا از ادراک وی قاصر اند پس آن صحیح است پس فہم کن کہ درین مقدار بیان کفایت است برای مرد با خبر بشرطیکہ باشد صاحب فہم سلیم۔ |

آمدم باز بمطلب کہ عشق مجازی نشان حقیقی است بے مجازی رسیدن بحقیقی خیلے دشوار است **نقل است** کہ مریدے پیر خود را گفت کہ مرا بر چیزے از محبت اطلاع دہ گفت گاہے خار عشق در پای دلت رفتہ است و دست ہمتے دامن جانت گرفتہ گفت نہ پیر گفت کہ از مہر این آرزو بگذر کہ حق سبحانہ تعالی بندہ را تا اول بعشق مجازی مبتلا نکند ہرگز او را محل اسرار محبت خود نگرداند ؎ در سر ہر کہ ہوا و ہوسے نیست بدست ؎ عشق اگر خود ہمہ تن نقش و نگاریست نکوست ہر کرا نیست ہوائے نتوان گفت کہ ہست ؎ عشق را با دل ہر کس کہ قراریست نکوست حضرت ایشان طاب ثراہ میفرمودند کہ شخصے از مریدان حضرت والدم بطلب سلوک پیش بزرگے از خاندان چشتیہ خواہ قادریہ کہ اینوقت مرا خوب از یاد رفت رفت و طالب راہ شد او شان گفتند کہ با با جائے دل دادۂ ایشان گفتند نے فرمودند کہ آہ ترا از سلوک خشک کہ ہمچو طعام بے نمک است چہ فائدہ خواہد شد برو عاشقی کن ایشان این قول او شان را محمول بر ظرافت فہمیدہ گفتند کہ حضرت دیگر چہ کنم میخواہم کہ توجہ فرمانید تا بر صاحبزادہ عاشق شوم آن بزرگ گریستند و فرمودند کہ چہ مضائقہ بہتر است من ہم بعد از تلقین شما پیر تلقین خواہم شد مناسب است کہ بہ پیر پیر ہم شوم بے تکلف صاحبزادہ را بگیرید ایشان ساکت ماندند و صبحی واپس آمدند و ہنگام حضوری حضرت صاحب این حال بیان نمودند حضرت صاحب فرمودند کہ عیان راست گفتند حق ہمین است کہ بے عشق امکان نیست کہ انسان بحقیقت رسد و حقیقت موقوف بر مجاز است و خود از بدیہیات است کہ احکام خداوندی و معرفت او بے ارسال رسل ممکن نبود کہ ما میرسید و ما مشرف با یمان می شدیم و سزاوار دخول جنت و خروج از نار می گشتیم پس ہمچنین ماز عشق است کہ این مجازی ما را موانست دادہ بحقیقت می برد انتہی و فائدۂ دیگر گوش داشتنی است کہ اکثرے اولیا را ہمچو حضرت میرزا مظہر و حضرت شاہ ولی اللہ محدث و حضرت مولانا جامی و حضرت شمس تبریز و حضرت فخر الدین عراقی و حضرت شیخ اوحد الدین کرمانی و حضرت شیخ احمد غزالی برادر ابو حامد غزالی و حضرت شاہ مینا لکھنوی و حضرت مولانا عبد الرحمن صوفی لکھنوی وغیرہم رضوان اللہ علیہم اجمعین و خود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم را بر دحیہ کلبی رض و دیگر از چشتیان

ل مجاز در لغت بمعنی راستہ و جای گذر و ضد حقیقت و آن کلمہ را گویند کہ در معنی غیر موضوع لہ مستعمل شود و معنی موضوع لہ نیز متروک نباشد و در اصطلاح حضرات صوفیہ حقائق اشیا را مجاز گویند و نیز از صور علمیہ تا عالم اجسام ہرچہ ہست ہمہ را مجاز گویند و نیز مجاز عبارت از ذات نبوی صلی اللہ علیہ وسلم است کہ لولاک لما خلقت الافلاک اشارہ بآنست ۱۲ عہ یعنی حضرت شاہ تراب علی قلندر قدس سرہ ۱۲

چنانکه بر بینندگان ملافیظ و آثار ظاهر است بر صور با رد نظر وارد شده سبب چیست با این همه که از مظاهر جمال مظهر نسا اتم و اکمل است تحقیق این مسئله از مصنفات شیخ اکبر باید جست بنظر تطویل کلام آن همه بر مقام خود گذاشته شد اینجا صرف بر وجوه آمدها ذهن قاصر خویش اکتفا میرود بدانکه توجه الی الامرد را چند وجه بوده است اول آنکه توجه بصورت امرد نشان کمال متابعت نبوی است صلی اللہ علیہ وسلم کسانیکه سیرت احمدی سیرت شان گشته و نظر آنها هم مثل نظر محمدی شده لهذا از آثار کمال متابعت است که چنانکه آنحضرت را صلی اللہ علیہ وسلم اکثر تجلی الٰهی بصورت امرد شده ایشانرا هم نظر توجه بر امرد افتاده فی الحدیث رأیت ربی بصورة امرد وشعر قطط وفی رجلیه نعلین من ذهب کذا فی الیواقیت والجواهر فی عقائد الاکابر للعارف الربانی الشیخ عبد الوهاب الشعرانی دوم آنکه کمال مرتبهٔ غیرت الٰهی باخبار مخبر صادق المؤمن غیور وانا اغیر منه والله اغیر منی ظاهر از اولیاے امت است که اینها را بمظهر حسنی که با وجود کمال اثنینیت و بودن مبدء شهوت هم تنفر دداشت تا تلبیس وتشبیه تعلق بمبدء شهوت هم لازم نیاید و همین سر است در ابتلاے هاروت و ماروت دو فرشته بجمال زهره زیراکه اگر به امردے مبتلا میگردیدند و ایشان را بدار الجزا می آوردند جاے گفت ایشان بود که الٰهی امرد مبدء شهوت نبود خواه بالذات یا بالعرض ابتلای ما صرف تصریح و توبیخ آن جاالتم بود که بید النشی کرده بر آدم علیه السلام حسد بردیم گو اینجا هم اگر ابتلا میشد نیز سرزنشے می بود لیکن نه اینگونه که دران متصور بود اگر گوئی که او شان مجبور بودند جوابش بدو وجه است یکے انیکه ما هم مجبوریم عشق به امرد مقدرم کرده بودند شد پس این رد و انکار بیجا است دیگرے آنکه انصاف بالاے طاعت در گوشهٔ خانه زنے وامردے نشانیم و ترا نمائیم آخر دل بکه خواهی باخت هر نادان ودانا میتواند گفت که نظر اول بزن خواهد افتاد گفتگو درین است یا در مسئلهٔ جبر و قدر که آن امرے دیگر است با نزما ندامرے گفتنی که پس اولیا باین کمال رتبه لنسا چرا بر امرد ناقص نظر میکنند گویم این نظر عین فقر است که در فقر ترک حظوظ باید این جا هم ترک از حظ محظوظ کامل یافته شد فافهم وانصف ولا تکن من الغافلین وجه سیوم آنکه تعلق با مرد مرتبهٔ هر عارفے نیست این منصب خاص است آنکس را که بمرتبهٔ محو در محو رسیده چه که در محو محو از صفات بشری بری می شود و بصفات باری متصف میگردد و از جملهٔ اوصاف باری صفت عشقی است پس لامحاله بدان صفت متصف خواهد شد و چون بدان موصوف آمد نظر الٰهیه هم همنظر شد لهذا چنانچه نظر الٰهیه بر جمال باهرهٔ رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم افتاده بر آسیه و مریم همچنان نظر عارف هم بر امرد افتاده بر زن باجمله توجه الی الامرد نشان کمال عرفان است در سیدن

---

۵ در حدیث آمده است که دیدم پروردگار خود را بصورت طفل بی ریش و بروت و موی پیچیده و در هر دو پاے وی پاپوش بود زرین چنین است در یواقیت والجواهر شیخ عبد الوهاب شعرانی ۱۲ ۳ مومن بسیار غیرت کننده است و ما از وی غیرت دار تریم والله غیرت دار تر از من است ۱۲ ۵ فقر در لغت بمعنی درویشی و محتاجی و اندوه و کندن و سوراخ کردن مهره و جز آن اود در اصطلاح حضرات صوفیه فقر عبارت از فنا فی الله است و آنچه قول ایشان که الفقر سواد الوجه فی الدارین مراد ازان انیست که سالک بالکلیه فانی فی الله میشود بحیثیتے که او را در ظاهر و باطن در دنیا و آخرت وجود نماند و بعدم اصلی خود راجع گردد این را فقر حقیقی گویند ازین جهت فرموده اند اذا تم الفقر فهو الله یعنی هرگاه که فقر تمام شد پس همان مرتبه الوهیت است نه بیاکه این مقام اطلاق ذات حق است و اینجا غیر اعتبارے و گنجائش نداارد و این سواد الوجه سواد اعظم است زیراکه سواد اعظم آنست که هرچه خواهند در و باشد و هر چه در تمام و جه مفصل است در نیز مرتبه بطریق اجمال است مثل درخت در موجود است ۱۲ ۵ پس فهم کن و انصاف کن و از غافلان مباش ۱۲

بمرتبۂ جمع الجمع اما قول مشہور الامرد کالنساء فتفسیره و تاویله ان الامرد کالنساء فی جلب
قلب العاشق الی المحبوب الحقیقی لا فی مبدئیۃ الشہوۃ

اگر منکرے برین تحتم اعتراض کند کہ تاویل ناراست کہ تشبیہ در مبدئیت شہوت است و وجہ اولویت این تاویل نمی گویم کہ تاویل کو خلاف واقع است و فی الواقع تاویل ماخوب است چہ کہ امرد حسین ہنگام بر آمدن خال و خط بے حال میشود نہ زن چنانکہ مخفی نیست اگر گوئی کہ برای تشبیہ ضرور نیست کہ مناسبت باہم مشبہ و مشبہ بہ دائمی باشد بلکہ فی الجملہ کافی جوابش آنکہ بودن امرد ہچو زن در مبدء شہوت تسلیم میکنم و میگویم کہ ہان تشبیہ را مناسبت دائمی درکار نیست اما می پرسم کہ امر د مبدء ذاتی شہوت است یا عرضی و بر ہر دو تقدیر میان مشبہ و مشبہ بہ نسبت کمال و نقصان است شق اول باطل و ثانی ثابت مگر کم اعتبار است زیرا کہ این ادنے ملابست قادح مطلب ما نیست و اما تعلق نسبت عشقیہ عارف را در پیری معیوب نیست مرزا مظہر رحمۃ اللہ علیہ می فرمایند ؎

| | |
|---|---|
| مظہر مگو کہ پیری و نظارہ بد نما است | گلگشت لازم است چو باد سحر مرا |

در نظر کا مرم چنان دریافتہ می شود کہ چون نسبت عشقی منتہاے نسبت است لہذا عروضش بآخر مقام سالک انسب می نماید زیادہ تا کجا نوشتہ شود العاقل تکفیہ الاشارۃ بعد ازین باید پنداشت کہ اولیا اکثر بعشق صور جمیلہ مبتلا گشتہ و گفتہ ؎

| | |
|---|---|
| نقل فؤادک حیث شئت من الھوی | ما الحب الا للحبیب الاول |

امام شیبانی رحمۃ اللہ علیہ میگوید ؎

| | |
|---|---|
| کل الجمال غدا لوجھک مجملا | لکنہ فی العالمین مفصل |

و شیخ محی الدین ابن عربی رحمۃ اللہ علیہ در باب صد و ہفتاد و ہفتم از فتوحات گوید کہ شیخ روزبہان در مکہ عاشق بغنی و خرقہ بینداخت و بعد از انقضای آن حال باز پوشید ؎ تا من ز شراب عشق سرخوش باشم + پیوستہ میان آب و آتش باشم + چون نرگس او گہی خمارم باشد + چون کاکل او گہی مشوش باشم + زان پیش کہ گرم گشت ہنگامۂ عشق + وصف تو نوشت بر دلم خامۂ عشق + ہر نامہ کہ بہر من فلک بنویسد + خوانند تمام مردمش نامۂ عشق + و نجم الکبری گوید عشقت جاریۃ بقریۃ علی ساحل نیل بمصر فبقیت ایاما لا اکل ولا اشرب الا ماشاء اللہ حتی کثرت نار العشق فکنت اتنفس نیرانا کلما تنفست ثمہ نار و ینزل من السماء بحذاء نفسی نار فیلتقی ناران ما بینی و بین السماء فما کنت ادری من این یلتقیان فعلمت ان ذلک شاہدی فی السماء

ا؎ جمع الجمع عبارت است از دیدن خلق بحق و حق بخلق و حق را در حق و خلق را در خلق مشاہدہ کردن یعنی خلق را خلق و حق را حق و خلق را عین حق و حق را عین خلق دیدن چنانچہ مرشدی حضرت قطب الارشاد عارف باللہ شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ درین بیت ارشاد فرمودہ اند ؎ کبھی حق کو عالم دیکھین منزہ + کبھی عالم و حق ہم دیکھتے ہین ۱۲ ٢؎ طفل بی ریش در ریدت مثل زنان است پس تفسیر و تاویل آن اینست کہ امرد مثل زنان است در کشش قلب عاشق بسوی محبوب حقیقی نہ در مبدء بودن شہوت ۱۲ ٣؎ گر انبار کن دل خود را تا جائیکہ میخواہی از خواہشات ہیباشد حب مگر برای معشوق اول (یعنی حق تعالی کہ اینجا در مقام وحدت خویش مراد است) ۱۲ ٤؎ کل جمال فرد البسیب روی تو مجمل خواہند بو لیکن آن در عالمیان بتفصیل است ۱۲ ٥؎ شراب در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیہ آن ذوق و شوق را گویند کہ از عالم باطن بر دل سالک وارد میشود و سالک را مست و بیتری گرداند ۱۲ ٦؎ عاشق شدم بندے کہ در دیہے بود و آن دیہ واقع بود بر کنارۂ نیل در مصر پس گذشت بر من روز ہا کہ نخوردم دنیا شامیدم خواستہ خدا بود تا اینکہ بسیار شد آتش عشق چس تفسہای من آتشین می آمدند و ہنگام کہ نفس می گرفتم ہمانجا آتشے از آسمان پیدا میشد مقابل نفس من و ہر دو با ہم آمیختہ میشدند در میان من و آسمان معلوم میشدند و نمی دانستم کہ از کجا این ہر دو می آمیزند پس بعد از ان دانستم کہ این معشوق ماست

قبلهٔ عاشقان وجه الله
شد دو چارم زنی بوجه جمیل
روزها در هوای آن خودکام
شعلهٔ آه من بچرخ رسید
آتشی کز دلم کشیده سر
که کند نقش ماسوا را حک

نجم دین آن ز سر عشق آگاه
تیر عشقش بسینه ام جا کرد
منقطع بودم از شراب و طعام
نفسم بود آتشی محبوس
انطفا آتش شدی بنا بر دگر
نیست بر حال اینچنین کامل

گفت در قریهٔ لبا جسل نیل
ظاهر و باطنم شده همه درد
آتش عشق تازیانه کشید
که کند هفت دوزخش پابوس
بودی آن آتش دگر بفلک
وجه انکار ناقص و جاهل

الحق ــه

رندی که خبر ز سر هستی دارد
پیوسته بدل آتش شوقی دارم

هر دل که بسوی دلبری مائل نیست
هرگز نفسی ز عاشقی غافل نیست
تا زلف تو حلقه حلقه ظاهر شده است

او راز حیات بهره حاصل نیست
تا من ز لب لعل تو ذوقی دارم
در گردن جان خویش طوقی دارم

در هم او گوید عشقت واحدة ابلاد العرب فسلطت علیه الهمة فاخذته ودبطته ومنعته عن سوائی الا انه کان علیه رقباء فسکت عن صریح المقال وجعل یکلمنی بلسان الحال فافهمه واکلمه کذلك فیفهمه وانتهی الامر الی ان صرت انا هو وهو انا ووقع العشق الی محض صفاء الروح فجاءتنی روحه مرًا تمرغ وجهها فی التراب ویقول ایها الشیخ الامان الامان قتلتنی ادرکنی فقلت ماذا تریدین قالت ان تدعنی حتی اقبل قدمیك فاذنت لها ففعلت ذلك ورفعت وجهها فقبلتها حتی استراحت واطمأنت الی صدری ــه

عاشق شدم یکبار بر شهرهای عرب پس مسلط کردم بر وی همت را و گرفتم ویرا و باخود بستم و منع کردم اورا از سوای خود مگر بودند ویرا چند نگهبانان پس خاموش می ماند از صاف صاف سخن کردن و تکلم میکرد بمن بزبان حال پس می فهمیدم آنرا و سخن میکردم همچنین و می فهمید وی ادرا و کار منتهی شد تا انیکه گشتم من وی و وی من و واقع گشت عشق بمحض صفای روح و آمد روح وی نزد من در شب گویان و غلطان روی خود را در خاک و میگفت ای شیخ پناه میخواهم از تو قتل کردی مرا پس دریاب مرا پس گفتم که چه میخواهی گفت بگذار مرا تا بوسم پای ترا پس اجازت دادم ویرا پس بوسید و برداشت روی خود را پس بوسه دادم ویرا تا انیکه راحت و اطمینان گرفت و معانقه کرد بقلب من ۔

تا من ره عشق میدیدم در راه روان
تا تو که بود نشانهٔ راه روان
خواهم که شبی چو ماه بیرون آئی

باشد دل و جان من دران راه روان
ای روی تو آفتاب و ابرو مه نو
وز روی تو افتد بو ثنا قمر پر تو

خواهم لب خشک و چشم تر در رهِ عشق
وز بهر تو اشک عاشقان در تگ و دو
حضرت شیخ فخر الدین عراقی رحمة الله علیه

سله معانی قبله سابقاً مذکور شد در اوائل تکملهٔ هذا ۱۲ سله معانی وجه در حواشی حمد و لغت در اوائل تکملهٔ هذا مذکور شد ۱۲ سله معانی رند سابقاً مذکور شد ۱۲ سله لب لعل در لغت بمعنی مشهور و در اصطلاح حضرات صوفیه از لب اشاره است بقبض و بسط نوازش فرمودن عاشق و نیز کلام معشوق را گویند و لب لعل بعون کلام معشوق را گویند ۱۲ سله شوق در لغت بمعنی جوشش عشق و طلبیدن چیزی بکمال خواهش دلی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از کشش حقانی است یعنی کشش وجود حقانی و فنا کردن خودی سالک و رفتن سالک بسوی حق تعالی بکمال جوش و گذاشتن همه چیزها ۱۲ سله آفتاب در لغت بمعنی معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تجلی روحی که بر دل سالک وقت کسب یا بعد آن وارد میشود ۱۲

ای ز عشاق گرم بازارت
نیست با دعوی این سخن گزاف
آن معین شریعت احمد
آفتاب معانی و اسرار
بر بود از مقام آزادی
ناگهان از مقام عالی دل
گفت یاران برمن آریدش
وان چه باشد که دوست عاشق اوست
شیخ شطرنج خواست وقت گزید
همگی جذب کرد میلش را
فرس دولتش چو بازین شد
ماه رخ عرصۀ نکوتر خواست
چند روزی بجلوتش بنشاند
همه در عشق او فراموش کرد
چون بسوزد هوای بیجا شیخ
عاشق و عشق و حسن یار یکیست

عالمی بهر من خریدارت
یکی از عاشقان جمال ترا
آن قرین دل و قریب احد
آنقدر سالکان که ره بروند
دل او حسن مجد بغدادی
حسن زیباش خیل عشق آورد
هست جان سوی او تن آریدش
در دلش چون از وی پرسیدند
با حریف ظریف می بازید
حب شطرنج از دلش بر بود
بیدق همتش بفرزین شد
دستها باز داشت زین دستان
کاندران هیچ سر عشق بخواند
هست عشق آتشی که شعلۀ آن
او بماند جز او نماند هیچ

من کیم تا زنم ز عشق تو لاف
بود نجم الکبار کبرا
بود او برج النجم اخیار
اقتباس کمال ازو کردند
بر بودش بتی چنان مقبل
صبر و آرام او بغارت برد
زو بپرسید تا چه دارد دوست
میل شطرنج باختن دیدند
چونکه مغلوب کرد خیلش را
بازیی چند بس نکوتش نمود
شاه نفسش از آن غزا برخاست
پیل او کرد یاد هندستان
چون ز ذوق صفاش بیهش کرد
سوزد از دل حجاب هر حدثان
عشق و اوصاف کردگار یکیست

در نفحات الانس است که شیخ فخر الدین المشهور بالعراقی را معین الدین پروانه از امرای روم مرید و معتقد بود بجهت شیخ در توقات خانقاهی ساخت و هر روز بملازمت شیخ می آمد مبلغی زر همراه آورد و به نیازمندی تمام گفت که شیخ ما را ایچکاری نیفرمایند و التفاتی نمی نمایند شیخ بخندید و گفت ای امیر ما را به زر نتوان فریفتن بفرست کسی را و حسن قوال را بیار برسان و این حسن قوال در جمال دلپذیر بود و در حسن صوت بی نظیر جمعی گرفتار وی بودند و در حضور و غیبت هوادار وی چون امیر تعلق خاطر شیخ با و دریافت فی الحال کسی به طلب وی فرستاد بعد از غوغای عاشقان و دفع مزاحمت ایشان وی را آوردند شیخ با امیر و سایر اکابر استقبال وی کردند چون نزدیک رسیدند شیخ پیش رفت و بروی سلام گفت و در کنار گرفت آنگه شربت خواست وی را با یاران وی بدست خود شربت داد و از آنجا بخانقاه شیخ رفتند و صحبتها داشتند و سماع کردند و خدمت شیخ در آنوقت غزلها گفتند و از انجمله این غزل است ؎

سلے احد در لغت بمعنی یگانه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از اسم ذات است در مرتبۀ لاتعین و سلب صفات و خالص ذات و وجود بحت و احدیت صرفه و اول لانهایة و آخر لابدایة و اجمال الاجمال نیز عبارت ازهمست یعنی این اسم ذاتست باعتبار انتفاء تعدد صفات و اسماء و نسب و تعینات ۱۲ سلے پیل را یاد هندوستان دادن کنایه است از مستی و شورش آوردن پیل را و این مثل مختزع اهل ایران و مشهور است ۱۲ سلے معانی خلوت در حواشی نوائل تکلمه خواهد کرد شد ۱۲

ساز طرب عشق که داند که چه ساز است | کز زخمهٔ او نه فلک اندر تگ و تاز است | بعد از مدتی حسن قوال

اجازت خواست و به مقام خود مراجعت کرد گویند روزی امیر معین الدین بطرف میدان میگذشت دید که شیخ چوگان در دست میان کودکان استاده امیر با شیخ گفت که ما از کدام طرف باشیم گفت از آن طرف و آن اشارت براه کرد امیر روان شد و برفت چون امیر معین الدین وفات یافت شیخ از روم متوجه مصر شد و ویرا با سلطان مصر ملاقات افتاد سلطان مرید و معتقد وی شد و ویرا شیخ الشیوخ مصر گردانید اما وی همچنان بی تکلف در بازارها بگردیدی و گرد هنگامه‌ها طواف کردی روزی در بازار کفشگران میگذشت نظرش بر کفشگر پسری افتاد شیفتهٔ وی شد پیش وی شد و سلام کرد و از کفشگر سوال کرد که این پسر کیست گفت پسر منست شیخ بلبهای پسر اشارت کرد و گفت که ظلم نباشد که این لب و دندان با چرم خوردن باشد کفشگر گفت که ما مردم فقیریم و حرفهٔ ما این است اگر چرم خر بدندان نگیرد نان نیابد که بدندان گیرد سوال کرد که هر روز چه مقدار کار میکند گفت هر روز چهار درهم شیخ فرمود که هر روز هشت درهم بدهم گو او دیگر این کار نکند شیخ هر روز برفتی و با اصحاب بر دوکان کفشگر نشستی و فارغ البال در روی او نظر کردی و اشعار خواندی و گریستی مدعیان این خبر به سلطان رسانیدند سلطان از ایشان سوال کرد که این پسر را به شب یا بروز با خود میبرد یا نه گفتند نه گفت با وی در دوکان خلوتی می سازد گفتند نه دوات و قلم خواست و نبوشت که هر روز پنج دینار دیگر بر وظیفه خادمان شیخ بیفزایند روز دیگر که شیخ را با سلطان ملاقات افتاد سلطان گفت چنین استماع افتاد که شیخ را در دوکان کفشگری با پسری نظر افتاده محقری بجهت خرج شیخ تعین یافت اگر شیخ خواهد آن پسر را بخانقاه برد شیخ گفت ما را منقاد او باید بود بر وی حکم نتوانم کرد بعد از آن شیخ را از مصر عزیمت بشام شد سلطان مصر بملک الامراء شام نوشت که با جملهٔ علماء و مشایخ استقبال کنند چون استقبال کردند ملک الامرا را پسری بود بس با جمال چون شیخ را نظر بر وی افتاد بی اختیار سر در قدم وی نهاد پسر نیز سر بر قدم شیخ نهاد ملک الامرا نیز موافقت پسر کرد و نیز نقلست که روزی جمعی قلندران بهمدان رسیدند و با ایشان پسری صاحب جمال بود و بر وی مشرب عشق غالب بود چون آن پسر را دید گرفتار شد مادام که در همدان بودند با ایشان بود چون از همدان سفر کردند روزی چند برآمد بی طاقت شده در عقب ایشان رفت چون بایشان رسید برنگ ایشان شد و همراه ایشان به هندوستان افتاد و در شهر ملتان بخدمت شیخ بهاء الدین ذکریا رسید انتهی و در آن کتاب در حال شیخ اوحد الدین کرمانی منقولست که چون وی در سماع گرم شدی پیراهن امردان چاک کردی و سینه بسینهٔ ایشان باز نهادی چون به بغداد رسید پسر خلیفه که صاحب جمال بود این سخن بشنید گفت او مبتدع است و کافر اگر در صحبت من ازینگونه حرکتی کند ویرا بکشم چون سماع گرم شد شیخ بکرامت دریافت و گفت

سهل است مرا بر سر خنجر بودن | در پای مراد دوست بی سر بودن
تو آمده که کافری را بکشی | غازی چو توئی رواست کافر بودن

پسر خلیفه سر به پای شیخ نهاد و مرید شد

محبت سپردن هر چند با مور کونیه فانیه است اما مستحسن داشته اند بشرط آنکه در وی نمانند و از وی درگذرد و
حضرت ایشان را درین مسلک نهایت و هدایت حال یکسان بود و میفرمودند که روش ما بطریق محبت افتاده
است و کسیکه لذت عشق یافته و چاشنی شوق چشیده بی عشق نتواند بود ه

| | |
|---|---|
| لذت عشق فرو رفت مرا در رگ و پی | عشق میگویم و جان میدهم از لذت وی |

و میفرمودند که سالک را تحصیل
حب عشقی ضرور است زیرا که او اقوی سبب تحصیل محبت حق سبحانه است و مویدات حب عشقی بسیار اند و از
عمده مویدات ریاضت است یعنی تقلیل منام و کلام و محبت با انام چه روح حیوانی را باین امور رقتی و لطافتی
حاصل میشود و هر قدر که روح حیوانی رقیق تر حدوث تغلغل و شورش و گرمی سریع تر از انجمله استماع الحان
خوش و اصوات دلکش و قصص شوق آمیز و اشعار عشق انگیز و از انجمله اجتناب از اموریکه باعث حدوث
کثافتی در روح طبعی باشد مثل کثرت منام و مداومت بر اغذیه کثیفه و امثال آنها که بر اهل تجارب پوشیده
نیست و اما بیان آثار حب عشقی پس آن نیز بسیار اند از انجمله این است که این حب بالذات اقتضاء انخراق
حجاب بشری و وصول روح الهی باصل خود میکند و بس نه مطابقت هیچ قانونی خواه قانون شرع باشد خواه
قانون ادب و نه ابتغاء رضاء کسی خواه کسی دیگر خواه رضاء محبوب خواه رضاء غیر آن و نه التزام متابعت
کسی خواه متابعت محبوب باشد خواه غیر آن ندانی که مقصود ازین کلام این است که ارباب عشق و مواجید قید
بقیود شرعیه و متادب با داب عرفیه و طالب رضاء مولی و ملتزم متابعت مصطفی صلی الله علیه وسلم نمی باشند حاشا
و کلا بلکه مقصود آنست که حب بالذات مقتضی این امور نیست بلکه غرض انحلال صاحب این حال در مشاهده جمال حضرت
ذوالجلال می خواهد و بس بهر طریقیکه بدست آید خصوصیت هیچ طریق را در اقتضاء آن دخلی نیست مثلاً اگر صاحب
این حال را ظن حصول مقصود خود در استماع مزامیر و عشق مجازی و شغل برزخ و

---

له روح حیوانی بخاری لطیف است که از لطافت اخلاط در دل بحسب امتزاجی مخصوص پیدا میشود و بواسطه شرائین باعضا منتشر گردد و اعضا را بدو حیات و استعداد قبول حس و حرکت و تغذیه و تنمیه و تولید حاصل شود چنانچه میر سید شریف جرجانی در تعریفات الاشیاء می نویسد که منبع وی بجوف قلب جسمانی است و بذریعه عروق در تمام اجزای بدن ساری است ۱۲ که روح طبعی آنچه از روح بجگر رسد و از وی جگر را کیفیتی دیگر حاصل شود و قوت طبعی بدو قائم بود و از وی تغذیه و تنمیه و تولید حاصل گردد ۱۲ که ادب در اصطلاح صوفیه عبارت است از تمیز داشتن حد میان چیزهائیکه برای حق تعالی مخصوص اند و در آن که برای عبد مخصوص اند ۱۲ که مواجید بفتح میم و کسر جیم حالتها و قصها که باستماع نغمه صوفیانه پیدا شد و این جمع وجد است خلاف قیاس ۱۲ که آداب جمع ادب و معانی ادب بالا مذکور شد ۱۲ که شغل در لغت یعنی کار و ناپروائی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از تصور کردن ذات و صفات و خیال کردن و محو گشتن در آن و لذت گرفتن اند ۱۲ که برزخ در لغت آن چیز را گویند که میان دو چیز مخالف حائل باشد خواه میان آن هر دو مناسبت باشد یا نه چنانکه اعراف برزخ است میان بهشت و دوزخ و بوزنه برزخ است میان بهائم و انسان و درخت خرما و گیاه برزخ است میان حیوانات و نباتات و مرجان برزخ است میان نباتات و جمادات و نیز آن زمانه که میان موت و حشر است هم برزخ گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه استعمال برزخ بچند جاست اول اینکه عالم مثال برزخ است میان عالم شهادت و عالم ارواح دیگر اینکه ممتنع الوجود برزخ است میان عالم ارواح و اعیان ثابته مرتبه روح را در اصطلاح ایشان ممتنع الوجود گویند که وجود وی لذاته باطن و ظاهر بنفس نمی آید مگر بتجلی وی معلوم میشود و عدم اضافی را نیز ممتنع الوجود میگویند سوم اینکه دل برزخ است میان روح و نفس چهارم اینکه صدر برزخ است میان دماغ و دل پنجم اینکه وحدت یعنی حقیقت محمدی برزخ است میان احدیت و واحدیت و این برزخ را برزخ البرازخ و برزخ کبری گویند که میان ذات و صفات در ظهور و خفا برزخ واقع شده است ششم اینکه علم برزخ است میان عالم و معلوم و این هم اشاره است بسوی حقیقت محمدیه صلی الله علیه وسلم هفتم اینکه اسماء برزخ اند میان اعیان ثابته و وجود و این همه برزخ مذکور شد بطور کلی است بلکه برزخ در هر فرد عالم است و به تبعیت همین امر شیخ کامل برزخ است میان مرید و مراد یعنی طالب و مولی و مراد از شغل برزخ تخیل و مراقبه صورت مثالی ظاهری مرشد خود است که برای تصفیه قلب و تخلیه اوقات از اغیار بسیار مفید است و میان حضرات صوفیه رائج ۱۲

تخلیه[51] اوقات[52] از اذکار و طاعات و امثال آنها از امور ممنوعه شرعاً بهم رسد البته از صمیم قلب او میلانی بسوی این امور
نمودی خواهد گرفت اگرچه آن صاحب حال از راه تدین و تشرع از ظهور آثار این داعیه مانع آید بلکه در ازاله آن جهد
کند و از انجمله تفرد است یعنی قطع علائق ماسوای محبوب و تنگدلی از عروض مشاغل متشتته و هجوم علائق متکثره و
تنگی حوصله از نظم و ترتیب امور متفرقه مثل سیاست منزلی و سیاست مدنی و اقامت جماعت و اقامت اعیاد
و جمعات و ایفاء حقوق ذوی الحقوق از اهل قرابات و امثال آن و لهذا از تزوج که اصل همه علائق است نهایت
نفرت و وحشت می گیرد و از انجمله شدت تعلق و حب است بمرشد خود استقلالاً یعنی نه بآن ملاحظه که این شخص منبع
فیض حضرت حق و واسطه هدایت اوست بلکه بحیثیتی که متعلق عشق همان میگردد چنانچه یکی از اکابر این طریق فرمود
که اگر حق جل و علا در غیر کسوت مرشد من تجلی فرماید هر آئینه مرا باو التفات در کار نیست و از انجمله عدم اعتنا است
بعلوم و طاعات ظاهره چه اشتغال باین علوم از جمله نظم و ترتیب امور متشتته است و از بسکه کار او بساطت در
بساطت است اشتغال بامثال این امور کار و بار او را پریشان می سازد و از انجمله عدم تفطن علاقه ایست
که درمیان ظاهر شرع و باطن آن واقع است پس هرکسی که بوجدان خود متفطن آن علاقه می شود عبادت
او سراسر مغز بی پوست میگردد و احوال[53] او ممتزج بافعال می شود و الا آن شخص قشری[54] محض و متقشف بحت
میگردد اگر فقط تمسک بظاهر افعال شرعیه کرده باشد و الا شعبه از الحاد در عقائد او راه می یابد اگر فقط تمسک
بباطن شرع نموده ظاهر[55] را از درجه اعتبار[56] ساقط داند و از بسکه تفطن باین علاقه از قبیل نظم کثرت افعال در
وحدت احوال است صاحب حب عشقی را درین میدان جولانی نیست لا بتقلید ارباب حب عقلی ازین آثار
مذکوره با آثار دیگر که بسبب تنگی مقام در نظم تحریر نیامده پی بردن بر اهل فطانت چندان عسیر نیست و اما بیان
ثمرات حب عشقی آنکه بسبب حدت و شدت کیفیت عشقیه و قوت جذب تجلی علمی و کمال انجذاب روح الٰهی
چون غبار شهادت و مثال منکشف می گردد و حجب نورانیه و ظلمانیه منخرق می شود لابد بنابر انجاز وعده که
منطوق کلام لازم الوثوق والذین[57] جاهدوا فینا لنهدینهم سبلنا است و مدلول کلمه فاذکرونی
اذکرکم است مشاهده جمال لایزال حضرت ذوالجلال دست میدهد و معنی قرب[58] و معیت که مضمون انا عند

---

[51] تخلیه در لغت بمعنی خالی کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خالی کردن دل از ماسوی الله و بجز حق تعالی چیزی را در دل جا ندادن ۱۲ [52] معانی اوقات در اوائل تکمله هذا گذشت ۱۲ [53] معانی احوال بالا گذشت در دیباچه تکمله هذا ۱۲ [54] قشر در لغت بمعنی پوست و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از هر علم ظاهر که از وی حفاظت علم باطن کرده شود از فاسد شدن وی پس علم ظاهر قشر است و علم باطن لب و مغز چنانکه علم شریعت ظاهری قشر است برای علم طریقت و علم طریقت قشر است برای علم حقیقت پس هرکه محفوظ نداشت حال و طریقت خود را از علم شریعت حالش فاسد خواهد شد و راجع خواهد شد طریقت وی جانب هوا و هوس و وسوسه شیطان و هرکه وسیله نساخت طریقت را برای حقیقت با مجاهده و ریاضت و محافظت حقیقت نکرد از طریقت فاسد خواهد شد حقیقت وی و راجع خواهد شد بسوی زندقه و الحاد و همچنین اختیار محض شریعت بلا تمسک بطریقت یا اختیار محض طریقت بلا تلاش حقیقت تحصیل لاحاصل است و تضییع اوقات ۱۲ [55] ظاهر در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آنکه در عالم روشن و ظاهر است و نیز ظاهر آثار و انفعال و عالم اجسام ظاهر گویند ۱۲ [56] اعتبار در لغت بمعنی پند گرفتن و عبرت نگه کردن و باندیشه از پی چیزی رفتن و در اصطلاح صوفیه عبارت است از آنچه که معتبر حقیقی یعنی حقتعالی مقرر و تعین فرمود پس آنرا اعتبار گویند پس معلوم شد که تجلی و تعین را اعتبار میگویند و بجای تعینات اعتبارات میخوانند که معتبر مجازی اعتبار کند! نه پس این اعتبار در نفس الامر ثابت و واقع است یعنی در حقیقت حقائق اشیا را اعتبار گویند و آنچه در اصطلاح ایشان اعتبارات اربعه گویند مراد از آن اینست که در هر مرتبه وحدت چار اعتبار اند وجود و علم و نور و شهود ۱۲ [57] و آنانکه جهد کردند در راه ما البته دلالت کنیم ایشان را براه های خود ۱۲ [58] معانی قرب باز گذشت در اوائل لطیفه هذا ۱۲ [59] انا عند ظن عبدی بی ... من نزد گمان بنده خود ام و با وی میباشم وقتیکه یاد میکند مرا ۱۲

ظن عبدی بی وانا معه اذا ذکرنی فی احفظ الله تجده تجاهك که معبر بوصال است
هویدا میگردد و در جلدوی تب و تابی و قلق و اضطرابی که در وقت حرمان و هجران تحمل کرده بود حامل سرور
و ابتهاج می گردد و خلعت مکالمه و مسامره بدست می آید با جمله سراسیمگی با لفت مبدل میگردد و وحشت بانسیت
باز چون قائد توفیق دست این مدهوش ابتهاج مشاهده را گرفته بالا میکشد مقام فنا و بقا از پرده اختفا بظهور می آید
کاتب الحروف گوید که شیخ بهاء الدین ابراهیم عطاء الله انصاری در رساله خود پس از بیان تزکیه نفس و تصفیه دل
در بیان تجلیه روح می فرماید که بعد تجلیه روح نماید پس حصول حقیقت که منزلتی رفیع و مقامی شریف است درین مقام
خلافت دست دهد چنانکه بزرگی گوید الصوفی اذا انسلخ من قشر البشریة و الظلمة و صفت
قلبه و غلت روحه فامره بید ذلك ای امر الله بفعل الصوفی یفعل کیف
یشاء باذنه این جا هر چه کند بامر او کند و هر چه گوید بامر او گوید و هر چه بیند بامر او بیند این را اتصاف
گویند نه اتحاد زیرا چه مذهب اتحاد و حلول باطل است کالحدید بالمحمی چون آهن در آتش افگند صفت
او گیرد بلکه مسمی باسم او شود هر چه از آتش صادر شود از و نیز صادر شود و آن احراق است و گاه باشد که او را
از ناسوت به ملکوت آرند و گاه باشد که باطن او در عالم ملکوت بود و ظاهر او بملك این مقام و قول حضرت
رسالت پناه است صلی الله علیه وسلم که کن مع الحق و مع الخلق بالظاهر مع الخلق و بالباطن
مع الحق بحیث لا یشغلك الخلق عن الحق و الحق عن الخلق و این مقام اقتدا است و منزلت
و لایت و مشیخت جز درین مرتبه تصور ندارد که الشیخ هو الکائن و البائن و مقام مشیخت بالاتر از مقام ولایت
است لان مقام الولایة هو الفناء فی الله و البقاء بالله و الظهور باسم الله و صفاته
و المشیخة هو التصرف فی عالم الملك و الملکوت باذن الله تعالی و امره انتهی بیان اجمالش آنکه چنانکه

۵۱ نگهدار خدا را خواهی یافت ویرا جانب روی خود ۱۲ ۵۲ مسامرة در لغت بمعنی افسانه گفتن با کسے و در اصطلاح حضرات صوفیه محادثه حق با عبد را گویند که در ستر عبد میباشد و نیز مناجات شبینه را گویند ۱۲ (محادثه حدیث کردن یکی با دیگرے) ۱۲ ۵۳ معانی فنا و بقا بالا گذشت در اوائل تکمله هذا ۱۲ ۵۴ تزکیه در اصطلاح حضرات صوفیه نفس را از عیوب صفات ذمیمه پاک کردن و از خیال غیر ما سوی الله در گذشتن و کسب کردن یعنی در دل غیر را جائے ندادن ۱۲ ۵۵ تصفیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک کردن دل خود از غیر حق تعالی و خودی خود و بجز حق تعالی دیگرے را در دل خود جا ندادن ۱۲ ۵۶ تجلیه در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از پاک و صاف کردن روح از کدورتیکه بسبب مجاورت قالب عنصری عارض روح شده باشند و در اصطلاح ایشان صفای نفس را تزکیه و صفای قلب را تصفیه و صفای روح را تجلیه گویند ۱۲ ۵۷ صوفی هرگاه که کشیده میشود از پوست بشریت و ظلمت و قلب وی صاف میگردد و روح وی بر می آید از تعلقات) پس حکم وی بدست حق است یعنی حکم خدا بفعل صوفی است میکند صوفی هر چه میخواهد باذن حق ۱۲ ۵۸ ظلمت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عدم که در ادراک نمی آید و هر چه در ادراک نیاید آن ظلمت است و آن بجز عدم هیچ نیست که آن غیر مدرك است ۱۲ ۵۹ اتصاف در لغت بمعنی صفت کردن و بصفتے موصوف شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از اتصاف بنده با ذات و صفات حق میان صوفیه مسئله مشهور است و آن اینکه در حقیقت ذات و صفات برائے حق تعالی اند و ذات و صفات بنده محض اعتباری و مجازی اند و وجود و صفات بنده ظل وجود و صفات حق اند ۱۲ ۶۰ باش با حق و با خلق بظاهر با خلق و بباطن با حق باینطور که مشغول نکند ترا وجود خلق از حق و حق از خلق ۱۲ ۶۱ ولایت بکسر واو در لغت بمعنی حاکم شدن و ولی کسے شدن و یار شدن و دوست شدن وغیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مقرب حق تعالی شدن و فنا شدن خودی سالک و قائم بودن با حق تا اینکه حق تعالی او شود و برساند ویرا تا نهایت مقام قرب و تمکین ۱۲ ۶۲ شیخ آنست که حاضر باشد با حق و غائب باشد از خلق ۱۲ ۶۳ چرا که مراد از مقام ولایت فنا فی الله و بقا بالله و ظهور باسم الله و صفات وے است و مراد از مشیخت تصرف است در عالم ملك و ملکوت بحکم الهی ۱۲

آهن پاره را در آتش می اندازند و ز بانه های آتش او را از هر جانب محیط می شوند بلکه اجزاء لطیفهٔ ناریه در نفس
جوهر آن آهن پاره مداخلت می نماید و شکل و لون او را هم رنگ خود میسازد و حرارت و احراق که از خواص
نار است باو می بخشند هر آئینه آن قطعهٔ حدیدیه معدود از جملهٔ قبسات ناریه خواهد شد نه بآن معنی که آن
حدید از حقیقت خود متبدل شده بنار صرف متحول گردیده که این امر لیست بدیهی البطلان بلکه این آهن
پاره در حقیقت خود آهن است لیکن بسبب هجوم جنود شعل ناریه حدید تیش مع آثار و احکام خود را از دلفراز
آورده در زاویهٔ اختفا خمول درزیده پس هر چه بر نار از آثار و احکام مترتب می شد همان آثار و احکام
بتمامها بی کم و کاست بر آهن پاره هم می تواند شد نی بلکه آن آثار و احکام حالا هم مترتب بر نار لیست
که آن آهن پاره را احاطه کرده اما چون آن نار این آهن پاره را مرکب خود و عرش سلطنت خود قرار داده
این آثار و احکام را بآن آهن پاره نسبت میتوان کرد چنانچه وما فعلته عن امری تصریحی است ازان و
فانما ادی ایاک تلویحی است بآن القصه اگر آن آهن پاره را درین حال مجال مقال بودی هر آئینه بعد
زبان آوازهٔ عینیت خود با نار و غلغلهٔ اتحاد نار با حدید در گنبد افلاک انداختی البته ساعتی از خود رفته واز
حقیقت خود غافل گشته باین کلمه متکلم شدی که من اخگری از آتش سوزانم و منم آنکه کار و بار طباخان حدادان
و صواغان بلکه جمیع ارباب صنائع متوطن است همچنین چون امواج جذب و کشش رحمانی نفس کاملهٔ این
طالب را در تعمر بحر بحار احدیت فرو میکشد زمزمهٔ انا الحق و لیس فی جبتی سوی الله ازان سر بر می زند که
کلام هدایت التیام کنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و یده التی یبطش بها
و رجله التی یمشی بها و در و ایتے و لسانه الذی یتکلم به حکایتی است ازان و اذ
قال الله علی لسان نبیه سمع الله لمن حمده و یقضی الله علی لسان نبیه ما شاء کنایتی است
ازان این مقالی است پس باریک و مسئله الیست بس نازک باید که دران نیک تامل کنی و تفصیل او برعقل
دیگر تفویض نمائی و زنهار برین معامله تعجب نه نمائی و با نکار پیش نه آئی زیرا که چون از نار وادی مقدس ندای
انی انا الله رب العالمین سر برزد اگر از نفس کامله که اشرف موجودات و نمونهٔ حضرت ذات است آواز
انا الحق برآید محل تعجب نیست و از جمله لوازم این مقام صدور خوارق غریبه و ظهور تاثیرات قویه و استجابت دعوات
و دفع بلیات است لئن سألنی لأعطینه ولئن استعاذنی لأعیذنه مصرح است باین معنی و از جمله لوازم
آن ظهور نکبت و وبال بر عدو بدسگال این صاحب حال است که من عادی لی ولیا فقد اذنته بالحرب
مفید همین مضمون است بلی اگر لطیفهٔ دیگر از غیب و جذبی جدید از پردهٔ لاریب با و میرسد ادراک او وسعتی

۱ احدیت در مصطلح حضرات صوفیه مراد از مرتبهٔ ذات است که دران اعتبار با سقاط صفات و اسما و نسب و تعینات میباشد ۱۲ ۲ نیست در جبهٔ من سوای
خدا ۱۲ ۳ میباشم گوش وی که می شنود بدان و چشم وی که می بیند بدان و دست وی که می گیرد بدان و پای وی که میرود بدان و در روایتی و زبان وی که کلام میکند
بدان نیز است ۱۲ ۴ و هر گاه که نمود حق بذریعهٔ زبان نبی خود که میشنود خدا حمد کنندهٔ او را و حکم میکند خدا بزبان نبی خود آنچه میخواهد ۱۲ ۵ اگر سوال خواهد کرد از من
هر آئینه خواهم داد آنچیز وی را و اگر پناه خواهد طلبید هر آئینه پناه خواهم داد وی را ۱۲ ۶ هر که دشمن داشت ولی مرا پس بتحقیق اجازت میدهم وی را بجنگ ۱۲

بس عظیم و بینایی بس فخیم پیدا میکند که بسبب آن اضمحلال جمیع حقایق کونیه و موجودات امکانیه در جنب ذات بیچون پدید میگردد و نسبتی که مابین نفس این طالب و حضرت حق ظاهر شده بود همان نسبت در میان هر چیزیکه در عرصهٔ وجود بظهور رسیده و حضرت حق روشن می گردد بالجمله انبساط قیومیت حضرت حق بر لباط وجود و قیام این حقایق متکثره بآن ذات متوحده مدرک میگردد و بمضمون هو الاول و الآخر و الظاهر و الباطن و هو بکل شئ علیم و لو و لیتم بحبل الی الارض السابعة السفلی لهبط علی الله دم میزند سبحان الله زهی تاثیر حب عشقی و خهی جذب تجلی علمی که بسبب آن این مشتی خاک در مقام مقدس و پاک چه قدر چالاک گردیده و این بی مهین در مجلس قرب رب الارباب عظیم چه مقعد صدق و مقام کریم یافته ؎

جسم خاک از عشق بر افلاک شد
کوه در رقص آمد و چالاک شد
عشق جان طور آمد عاشقا
طور مست و خر موسی صاعقا

و از لوازم این مقام است دم از وحدت در زدن و لب بمعارف آلهیه گشودن و ترنم بمضامین این ابیات نمودن

آنچه نی میگوید اندر زیر و بم
فاش گر گویم جهان برهم زنم
جمله معشوق است و عاشق پردهٔ
زنده معشوق است و عاشق مردهٔ

این است انچه از احکام حب نفسانی ضروری البیان بود فاما شرح و بسط این احکام خصوصاً تفاصیل مقام فنا و بقا از کتب قوم باید طلبید مناجات ؎

ای فروغ جمال تو خوبان
پرتو خوبی تو محبوبان
جلوهٔ حسن تو کجاست که نیست
جذبهٔ عشق تو کراست که نیست
همه ذرات مست عشق تواند
پای کوبان ز دست عشق تواند
حسن لیلی که راه مجنون زد
گاهش از کوی عقل بیرون زد
زلف عذرا که صبر وامق برد
دل و جانش برنج و غصه سپرد
لعل شیرین که شد ز شکر ریز
قوت فرهاد و قوت پرویز
دل محمود را که برد ایاز
ساخت سرگشته اش بکوی نیاز
یک بیک نشاءهٔ جمال تو بود
که در اطوار مختلف بنمود
ز دو هر جاره اسیر دگر
صبرش از دل ربود و هوش ز سر
بکند خودش مقید کرد
رویش از هر دو کون در خود کرد
من هم ای بادشه گدای توام
هدف ناوک قضای توام
چند سرگشته داریم چون گوی
بی سر و پا دوانیم هر سوی
گه بری در بر خیبرا باتم
گه شوی قبلهٔ مناجاتم
گه بصلحم کشی و گاه بجنگ
گر بشهدم کشی و گه بشترنگ
ابدر اهل درد راهم ده
بصف عاشقان پناهم ده

سله او ست نخستین همه او ست آخرین همه او ست آشکار او ست پنهان ولو بر چیز دانا است و اگر شمار دارید بذریعهٔ رسن بسوی طبقهٔ زیرین زمین هر آئینه فرود آید بر خدا ۱۲ سله نی در لغت بمعنی قصبه چنیه که بدان گلاب کشند و نام سازیست معروف و در اصطلاح حضرات صوفیه چند معنی دارند مولانا جامی فرموده نی را با اصلان حق که از خود تهی گشته اند مناسبت تمام است و میتواند بود که مراد از نی قلم باشد و از قلم الطریق مجاز او استعاره انسانی کامل خواسته شود یا همین قلم کتابت و خواجه حسین خوارزمی نی را بقلم وجود محمدی که واسطهٔ ظهور سر مکتوم و رابطهٔ تعلیم جمیع علوم است تفسیر کرده و بعضی نی و می را کنایت از درویش صاحب حال میکنند چنانکه مولانا جامی میفرمایند کیست نی آنکس که گوید و مبدم * من نیم جز هیچ در پای قدم * و مرشد نا حضرت شاه فتح قلندر قدس سره فرموده که مراد از نی ذات سرور انبیاست صلعم چنگه آواز نی در حقیقت آواز نائی است همچنین جمله افعال و اقوال و حرکات و سکنات آن سرور از حق بود نه از خود انتهی

سر من خاک پای ایشان کن ‖ بهر جانم فدای ایشان کن

خاطرم را هم باکشاکش شان ‖ وقت من خوش ز قصهٔ خوش‌شان

**تنبیه و ایقاظ** چون مبحث عشق تمام می شود بندی از جواب جاهل

مدعیان هم مناسب می نماید که برگویم پنهان نباشد که بعضی گرانجانی را دیدم که درصورت دانشمندان و سیرت خود پسندان ظاهر اند و عشاق را بخفت عقل منسوب کرده اند و عشق را صفت معیوب می گویند و کلام بدین مقام رسانیده اند که عشاق قومی اند هوا پرست و از بادهٔ شهوت مست از علم نص قرآنی جاهل اند و متابعت شیطان و نفس از شریعت غافل حکیم جلیل در محکم تنزیل می فرماید قل للمؤمنین یغضوا من ابصارهم[۱] و فی الحدیث النظر سهم من سهام الابلیس[۲] و از قول عرفا که مشتهر است خبر دارند بلکه بیخبر گفته اند من غض بصره عن الشهوات و عمر باطنه بدوام المراقبة و ظاهره باتباع السنة لم یخطأ فراسته[۳] و از تحقیق حکما نادان که نوشته اند العشق مرض سوداوی پس هرچه ممنوع شریعت و محظور طریقت دور از حکمت است ارتکاب آن نشان بیخردیست و اشتغال بدان برهان شقاوت ابدی منکر دُردی کش این مصطبهٔ ام و منتقد سیرت صاحبان این مرتبه بپایهٔ جواب می توانم گفت که هان عشق را که صفتی جمیل است ازبل گفتن و عاشقان صادق را فاسق خواندن تصدیق آنست که هنوز عشق را از هوس نشناخته که مشروع و معقول را خلاف حکمت خوانده ورنه بر ضمیر منیر عارفان روشن تر است که عشق حیاتی است و آدمی بی آن از اموات و در انسان از عشق نوریست که بی وجود آن همه ظلمات هوائی است که ترویح ارواح کند و غذائی است که تقویت قلوب نماید دوای الآم است و شفای اسقام عشق است که حیات افزای دلهای طالبان است و عشق است که بقا بخش جانهای سالکان روح ایمان است و نفس رحمان حق سبحانه نسبت محبت بجانب خود کرده جائیکه فرموده قل ان کنتم تحبون الله و آنچه بدان جناب منسوب باشد قطعاً معیوب نبود و نیز در حدیث قدسی است که یا محمد انت عشیقی دانا[۴] عشیقک[۵] گاهی درصورت خزانهٔ حقیقت لی مع الله وقت لا یسعنی فیه ملک مقرب ولا نبی مرسل[۶] برآید و گاهی در کسوت مجاز برآمده نغمهٔ حبب الی من دنیاکم ثلث الطیب و النساء و جعلت قرة عینی فی الصلوة[۷] برخواند آدم که تاج صفوت[۸] بر سر داشت بفراق حوا سالها گریست و یعقوب که اورنگ نبوت را زیب بود میدانست که عشق چیست از قصه سلیمان و بلقیس عبرت گیر و از احوال آنها نصیحت پذیر صاحب حکمت فرموده اند که عشق لطیف طبعان و سیکروحان را بیشتر افتد

در مسلخ عشق جز نکو را نکشند ‖ لاغر صفتان و زشت خو را نکشند

گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز ‖ مردار بود هر آنکه او را نکشند

[۱] بگو مردان مسلمانان که بپوشند چشم خود را [۲] در حدیث است نظر کردن تیریست از تیرهای ابلیس [۳] هر که بند کرد چشم خود را از شهوتها و معمور داشت باطن خود به دوام مراقبه و ظاهر خود باتباع سنت خطا نکند فراست وی [۴] ای محمد تو بسیار دوست دارندهٔ ما هستی و من بسیار دوست دارندهٔ تو [۵] مرا با خدا وقتی است که گنجائش نمیدارد در آن هیچ فرشتهٔ مقرب و نه نبی مرسل [۶] دوست گردانیده شد بسوی من از دنیای شما سه چیز بوی خوش و زنان و گردانیده شد خنکی چشم من در نماز [۷] صفوت در لغت برگزیدگی و آنچه صاف کرده باشد از تیرگی و غش و در اصطلاح حضرت صوفیه اهل صفوت کسانی اند که متحقق باشند بصفای قلب از کدورت غیریت

اگر منکری ازین نقش سر باز زند و گوید که محبت حق بجانب عباد رحمت اوست و محبت عباد مر ویرا اطاعت

اوست زیراکه محبت از مجانست خیزد و این در خالق و مخلوق جائز نیست ما للتراب و رب الارباب

و انچه از احوال اینها است چون محبت از ازواج باز واج است سخن ما درین نیست بلکه مقصود از عاشقان گروهی

اند که تناسب اعضا و لینت جلود و موزونی حرکات و رفتار قدم راه ایشان زده است و حواس انیمردم پریشان

کرده استوار قامت دیده اند و از صراط مستقیم میل گزیده چشم بر اعوجاج حاجبین کشاده اند و در حجاب عظیم افتاده

سواد شعور شعور ایشان پوشیده و بیاض وجوه نور از بصیرت انها برده بتمسک کدام آیهٔ چنگ در خیال جعود زده

اند و بدلیل کدام حدیث محرق برق خدود گشته میگویم که تحقیق مرام درین مقام آنست که نزد این طائفه که

ارباب ذوق و وجد اند و اصحاب کشف و عرفان لبّ تفویض نقد حال ایشان است و مخ اخبار خلاصه مشرب

این صفاکیشان محبت عبارت است از میل جمیل مطلقاً جمعاً و تفصیلاً زیراکه انجذاب هر فصل باصل خود تواند

بود قال النبی صلعم ان الله جمیل ویحب الجمال ؎ | هر نقش خود است فتنهٔ نقاش | کس نیست درین میانه خوش باش

عشق را ظهور و بطون است و نیز تجلیات و فنون تعالی شانه عما یقولون عشق در مقر کبریا مستور است و در مشهد حقیقت

ان اعراف منظور عاشق و معشوق شیون و آثار اوست عارف و را ذات بحت گوید و جاهل و را مرض سوداوی خواند حضرت مولوی میفرماید ؎

| | | |
|---|---|---|
| هرچه گویم عشق را شرح و بیان<br>که در نظر بنماید بگو بحسن و جمال | چون بعشق آیم خجل باشم ازان<br>بدیدهٔ دل من دیگری نیاید خوب | اگر بجمله جهان جز تو دیگری بینم<br>تو خواه هجر بجالم پسند و خواه وصال |
| حضرت شیخ ابو عثمان حیری گوید الشوق من شعائر المحبة ؎ | | آن روز که دل آتش عشقت افروخت |
| از شعلهٔ شوق هر دو عالم را سوخت | زان شعله بر آفاق یکی تاب افتاد | هر چیز که بود غیر معشوق بسوخت |

ذو النون گوید رأیت امرأة تسیر مع المحبة فسألتها عن غایة المحبة فقالت لیس لها نهایة فقالت ان المحبوب لا غایة له

| | | |
|---|---|---|
| پاکست از بدایت و نهایت جناب عشق | گفتم حکایتی و چه مشکل حکایتی | بیجا صلیست جستن انجام کار عشق |
| زیراکه حسن دوست ندارد نهایتی | از شبلی منقول است که ؎ | گفت عشق است خمر شعله لباس |
| مستقر شد چو در نفوس و حواس | می کند محو نقش هستی را | امتیاز بلند و پستی را |

الغرض چون جمال صفت ازلی جمیل ایزد ذو الجلال شد اسم جمیل جز او را سزاوار نیست پس جمیل جز او دیگری

نبود و دیگران که مشاهده می افتند ظلال حسن لایزال او و عکوس جمال باکمال او یند ؎

---

له بطون در لغت بمعنی اندرون چیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه ازین اشاره است بطرف ذات خاص حق تعالی و گاهے از عالم مثال تا ذات را بطون نامند یعنی نسبت

عالم شهادت عالم مثال باطن است و از عالم مثال عالم ارواح باطن است و از عالم ارواح عالم اعیان باطن است و از عالم اعیان ذات بحت باطن است ۱۲ ﷺ شیون

جمع شان است و این را صور علمیه و حقائق عالم نیز میگویند که در مرتبهٔ وحدت بطور اجمال و در مرتبهٔ واحدیت بطریق تفصیل ثابت اند یعنی شیون ذاتیه اعتبارات نقوش

و اعیان ثابته و حقائق عالم اند در ذات احدیت چنانکه درخت و شاخها و برگها و ثمرها در تخم و این شیون در مرتبهٔ واحدیت ظاهر شده باهم منفصل و متمیز میشوند بالعلم و شیون

فعلیه در مراتب خارجیه باهم منفصل و متمیز میشوند بالافعال ۱۲ ﷺ مراد ازان وجود مطلق است چنانکه در صفحهٔ اول تکمله هذا مذکور شد ۱۲ ﷺ هجر و هجران در لغت بمعنی جدای

و در اصطلاح حضرات صوفیه التفات بغیر را گویند ۱۲ ﷺ دیدم زنے را که میرفت در حالت محبت پس پرسیدم ازو وی نهایت محبت را گفت که ویرا نهایت نیست

گفتم چرا گفت محبوب را نهایتے نیست ۱۲ ﷺ عکوس جمع عکس بمعنی باز گونه کردن و برگردانیدن سخن و آنچه در آب یا آئینه مثال اشیا پیدا شود آنرا عکس گویند و در اصطلاح

مرتبهٔ واحدیت که دران منفصلاً صور علمیه ثابت اند ۱۲ ﷺ فرمود آنحضرت که بهر آئینه خدا نیکو است دوست میدارد خوبصورت را ۱۲ ﷺ دوست و آنم اینکه شناخته

هر حسن که در سلمی و لیلی دیدم
از مهر جمال تو تجلی دیدم
چون روی بتان آئینهٔ طلعت تست
خود را بجمال شان تسلی دیدم

چون این محقق شد پس عشق بحقیقت براوست نه بچشم و ابرو و اگر باز گوید که چون مظاهر جمیله از علویات و سفلیات بیشتر اند مثل اجرام سماوی کو ترفع نهایت دارند و جمادات و نباتات که البته متلون اند چرا ایشان دل نمی برند و مشاهدهٔ آن نور در تعین انسانی بکدام وجه محصوری شناسند گویم خطا گفتی انحصار جمال در مظهر انسانی نکنند اما اجمل موجودات و اکمل مخلوقات شناسند قال النبی صلی الله علیه و اسلم ان الله خلق ادم علی صورته اگر گوید تسلیم این قول کردم اما چون جمال از افراد انسانی در فردی منحصر نیست و طیب از نوع ریاحین در وردی سبب توجه بیک صورت چه معنی دارد و در تعشق بیک طلعت چه حکمت باشد گویم این توالف و توانس بسبب موالفات روحانیه و تقابل استعدادات است که در حضرت علیم ورود مظهر بوده نه بینی که مقناطیس جذب آهن کند و کهربا جذب کاه و حربا مفتون آفتاب باشد و کبک عاشق ماه و او سبحانه قصهٔ یوسف را احسن القصص گفته این از دو حال خالی نیست یا بسبب علو مرتبهٔ وی علیه السلام است یا بجهت عشق زلیخا چون در منصب نبوت ایشان دیگر شریک بلکه اولو العزم بودند باتفاق از غیر خود احسنیت قصهٔ وی او جهی نبود پس بضرورت نسبت عشق بود نحن نقص علیک احسن القصص گشت ؎

| | | |
|---|---|---|
| قصه که هست در قرآن همه حق است | شد ز انبیا قصهٔ عشق احسن القصص | قصه کوتاه ؎ |
| این مشرب خورش ندیم جانت بادا | وین ذوق همیشه در روانت بادا | ؎ گر عشق تر انیست بتحقیق ز تقلید |
| چاکی بگریبان زن و خاک بسر افکن | | |

## خاتمه در بیان خاتمهٔ عشرت اعنی وصلت حضرت خداوند نعمت دارین به آغوش شاهد احدیت و ذکر کرامات و خلفای عالی منزلت ؎

| | | |
|---|---|---|
| بنیاد جهان گذران نقش بر آب است | این گلشن تصویر مگر پردهٔ خواب است | چشمک زدن شمع سحرگاه بمحفل |
| رمزیست که عمر گذران پا برکاب است | زنهار تمنای وفایی نتوان کرد | زین عمر که مانند شرر گرم شتاب است |
| این رمز شنیدم ز لب گور غریبان | دریاب که آغوش زمین بستر خواب است | تا چند کسی شرح کند حال جهان را |

پیدا است که چون خانهٔ دیوانه خراب است نقش کشای خامهٔ بریده زبان ادای واقعهٔ جانگداز نیست که فلک قبای نیلی از همین ماتم در بر کرده و از شهاب ثاقب شعله ها از دهان افروخته زبانه از لیل و نهار به بیتابی ظهور این روز چون مار سیه بر خود بسی پیچیده و در سپهر دلی اندوه پاره جگر سوز آتشها افروخته چادر نور مهتاب چون کتان پاره پاره است و دل و جگر برشتگان از زخم کاری این دو شنبه از الا له آه و ناله شبگیر اندیشه پرستان گوش آسمانیان

له فرمود آنحضرت صلی الله علیه و سلم که بهر آئینه خدا پیدا کرد آدم را بر صورت خود ۱۲ مله تحقیق در لغت بمعنی درست و راست کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه از ماهیت پیوسته آگاه شدن و ذات حق تعالی را دانستن از رو ئے اسما و صفات و در ادراک ذات باری محال است و علم عرفان و علم حقائق اشیا حاصل کردن را نیز تحقیق گویند ۱۲ سه عشرت در لغت بمعنی صحبت داشتن و خوش زندگانی کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه خلوت است از لذتیکه سالک را با حق تعالی با شعور باشد ۱۲ عه نام جانوریکه بهندی چکور گویند ۱۲ عه اقصص جمع قصه بهترین قصه خواندن ۱۲

گر سیاه خته و سموم آه بے اثر دردمندان نخل مراد با سر و برگ از آب ثمر گذاشته حقا که نه جهان القاے دینه جهانیان را
وفاے گلشن ناپاید از هستی بو زیدن صرصر فنا در عین بهار زیر و زبر و خار و گل بمشاهدهٔ سبزهٔ زاران چمن از دست
خزان خاک بسر بنفشه و سنبل بمعاینهٔ بهار این چند روزه گلدستهٔ بے خیالی ازین بوستان پیرایهٔ استعاره
میزند و گل و غنچه ازین شبنم اندازی مژگان فشانان غم هردم از خار الم گریبان میدرد و فی الواقع اگر باد بهار
درین چمنستان عالم نظر کشاید بجز خار و خس ازین گلستان دهر گلے نچنید و بلبل شیدا اگر به بے زبانی غنچگان
روضهٔ هستی دیده وا کند بمعاینهٔ آسیمه سری سنبل مانند پریشان دلان جنون مزاج جیب امید تا بدامان چاک ماند ہے ہے چه
جانفرساما تمیکه دوانی خامه درین صفحهٔ بیان با آواز رفتار تنگ پا بسنگ خورده خبر میدهد که نارسیدهٔ منزل مقصود است و
مداد چهره تیره رویان از دودهٔ آه آتشی من داستان سرمه تربیت بچشم هر نادیده دائرهٔ سواد هر حرف از دائرهٔ کافر
زنار داریست که از رسن بلا حلقه در گردن و پیچ و خمان سطور در نظر رفته نگهان سلسلهٔ جنونست که هر حرف درد
یابد این خورشید با آنهمه فروغ از تار شعاعی گل در پیرهن و مهتاب با این پرتو فگنی فرق جهانیان از زخمهٔ دندان
اسد چون پارچهٔ مطبوع منقوش بدن از نیجاست که در نظر خاکساران عالم فطرت کنگرهٔ ایوان هستی نقش و نگاریست
بر آب نهاده چار دیوار عناصر انسانی بنائیست بے ستون بر آب استاده در نظر خدا بین این بقا و فنا کم از حباب نیست
و مرور دهور جهان بے ثبات کمتر از سحاب نے خط استوای فلک آه بلا کشانست که از وتحریرے بر فلک کشیده اند و
سرخی قوس قزح خونابهٔ چشم گریان است که خطے از وتراشیده اند آرے چرا نگویم که السید العارف الوحید نامانه

وحید اوانه الجلید الفائق فی الشریعة والطریقة والشبلی السابق فی المعرفة
والحقیقة مصباح مشکوة الولایة سراج الله الموضوع یستضیئ به من یشاء
من عباده حجة الله البالغة علی اعوانه وسیف الله المسلول علی اعدائه قبلة الحرفاء
کعبة العلماء بعل الاصفیاء لعل تاج الاتقیاء اصله ثابت وفرعه فی السماء المتوجه الی الله
والمعرض عما سواه قطب الواصلین غوث السالکین شمس الحقیقة برهان الطریقة سید
العارفین سند الکاملین سالک طریقة المصطفویة والمرتضویة مالک مملکة المسعودیة
والکاظمیة المجتبی تشریفا فیه الایمان ودرة التاج لفرق الایقان لله در القائل حیث
انی باشعار رائقة فی مدحه وقصیدة فائقة فی وصفه

تا ابد باشیم یارب زیر فرمان تراب
بوتهٔ زیر گنبد والای ایوان تراب
زیبد از خاک مزارش توتیای چشم من
منکه باشم کفش بردار غلامان تراب
آرزو دارم کشد تا داور روز حساب
روز محشر نیز نگذاریم دامان تراب
چون نگردد بهتر از کحل الجواهر خاک من
زانکه هستم خاکسارے از مریدان تراب
اینقدر کافی بود جاه و حشم روز نشور
خط آزادی بسیمائے غلامان تراب
بهتر از اکسیر باشد خاک درگاهش مرا
کاین تن خاکی پر است از نور پاک تراب
چون هلال آسمانه نعل فخر بر گردون زنم
چتر افرازند بر فرقم ز دامان تراب
تا که از شمس و قمر باشد بهار و چمن

سله چراغ خداست نهاده شده تا که روشنی حاصل نماید هر که از اندازِ بندگان وی ۱۲

گنبد اخضر بود صحن گلستان تراب
گر کنم سجده سگان کوی او را می سزد
مثل حسان عرب باشم ثناخوان تراب

بوده ام پروانهٔ شمع شبستان تراب
یک نگاهش بسکه کار هر دو عالم ساخته
چشم دارم اینقدر از چشم گریان تراب
هر مرید ناقص از تعلیم او یابد کمال
هر که شد بر سفرهٔ الطاف مهمان تراب
غوطه زن در بحر وحدت گشته میگویم فاش
رحمت حق باد نازل بر دل و جان تراب
هست چون فرمودهٔ او ترجمان حکم حق
قدسیان جنت الحق مرتبه دان تراب
کرد بر الفقر فخری بسکه در دنیا عمل
زانکه آمد بر مریدان فرض ارکان تراب
منکه در دنیا کشیدم پا بکنج بیعتش
یک نگاه مهر اگر تابد ز چشمان تراب
در لحد بهر سوال آیند گر منکر نکیر
کز طفیل او ربودم فیض پیران تراب
موجب فخر و سعادت باشدم در هر دو کون
زین تمنا گشته ام اینک ثناخوان تراب

داد از لطف عمیم خویش زاد مغفرت
زانکه باشد واجب التعظیم دربان تراب

**مطلع**

بهتر از نقش سلیمانیست آن نقش سجود
بر مریدانش بود صد چند احسان تراب
چون نگویم مرشد خود را سر خاصان حق
تا ابد جاری بود فیض دبستان تراب
روز حشر از ظلمت عصیان خود یابد نجات
می تراود عشق حق از جوش ایمان تراب
من مریض هجر باشم او مسیحای زمن
بر من آمد واجب التعمیل فرمان تراب
بر کشاید از شفاعت غنچهٔ امید را
دیدنی باشد به جنت ساز و سامان تراب
رهنمائی خلق آمد با دلیل مستقیم
هم به عقبی کی دهم از دست دامان تراب
چون نباشد دیده ام منت گذار دانشش
با غنجش گویم که هستم از غلامان تراب
سرخروئی کی توانم یافت از حسن عمل
ورنه حاشا رتبهٔ نظم من و شان تراب
گوی سبقت بر و شیدائی ز شعرا حیان

چون نگردم در رهِ دین فرق گردان تراب
به که من از حسن مطلع در عجم شوری فگنم
چون نه بال شوق بگشایم بقربان تراب

خوش نباشد نغمهٔ داؤد ز الحان تراب
پاک شوید نامهٔ عصیان بمیزان تراب
کز جنید و شبلی آمد فوق عرفان تراب
کی رباید زله از خوان احسان خلیل
هر که دل بندد بتار ریشه ریحان تراب
شد مرا او در دو عالم دستگیر و رهنما
دردمند و خسته ام محتاج درمان تراب
پایهٔ دیهیم قدرش هست بر دوش ملک
گر نسیمی جنبد از لبهای خندان تراب
سر تابم ایچگه از حکم آن رکن رکین
حجت محکم پی عرفان است برهان تراب
اختر بختم شود روشن نبان آفتاب
چیده ام گلهای الطاف از گلستان تراب
آرزو دارم ز لطفش فائز جنت شوم
تا نسازم جان فدا بر آل و یاران تراب
من فلاح دو جهان یابم اگر گردد قبول
یافت صدر نظم جا از فیض دیوان تراب

الواحد الذی لم یوجد ثانیه فی الانام ولم یظفر بمثله الایام اوستاذ الکل شیخ شیوخ الاماجد

والاعالی الاعلم العالم الالمعی سیدی و مرشدی شاه تراب علی قلندر العلوی الکاکوروی قدس

الله روحه العالی شصت سال کامل به آن طاعات و عبادات نامتناهیه و ترک و تجرید ابراهیمیه و توکل و تورع

سله مراد از جنت اینجا جنت خواص است که کنایه از مقام فی مقعد صدق عند ملیک مقتدر است که ساز و سامان آنجا کنت سمعه الذی یسمع به و بصره الذی یبصر به و یده الذی یبطش بها و رجله الذی یمشی بها ست (معانی این حدیث در حواشی صفحات ماسبق مذکور شد) مقصود اینکه در حدیث است که جنت دو نوع است جنت عوام و جنت خواص بر جنت عوام حور و قصور است و در جنت خواص حور و قصور نیست پس حضرات قلندران که بر الفقر فخری عامل اند طالب حور و قصور نیستند بلکه ساز و سامان ایشان در جنت خواص یعنی مقام محمود در از دنیا زیا حضرت احدیت است ۱۲ سله معانی تجرید با لاگذشت در اوائل کتاب هذا

سله توکل در لغت اعتماد بر کسی کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از سپردن جمله کار خود بخدا و دل را از اسباب دنیوی ظاهری برداشته بحضرت مسبب الاسباب متوجه کردن و غیر حق را ز نظر خود تیا دردن و سوای حق تعالی بچیزی مشغول نشدن و خود را فانی و حق را باقی دانستن و این مقامی است از مقامات پنجگانه کاملین که آن سه توکل و قناعت و رضا و تسلیم اند ۱۲

مصطفویه و ورزش آئین رضا و تسلیم نبویه و ارشاد و تلقین مرتضویه و ترویج امور شرعیه و تعلیم طرق تصفیه و تجلیه
والقای[1] تجلیات باطنیه که تصریح آن از اصل کتاب مستطاب مستفاد می شود اندرین حضرت خامسه[2] بیا فاضهٔ
عالم و عالیان مربع نشین چار بالش خلافت نبوی و رونق افزای سجادهٔ رشادت مرتضوی مانند گروه گروه
نوع انسان از اعالی و ادانی رجال و اناث و هنود و مسلم و گبر و ترسا[3] بدین اسلام مشرف و به تشریع و توزیع مراتب و به
ترتیب و تکمیل بواطن مسلم و مفتخر فرمودند در اواخر سنه الف و مائتین و سبعین و خمسه غلبهٔ روحانیت جسم
مبارک را نحیف تر کرد گردش پهلو به پهلو بی اعانت وقتی داشت مگر با وقات نماز پنجگانه و جلسه های معمولی
از آخر شب تا اختتام چاشت و اشراق و نیز مابین مغرب و عشا بجلسهٔ واحده چو انانه جالس مصلای تقوی
می ماندند و نیز اندران اوقات بر عارض جهان افروز انوار فراوانی فروغ و تابناکی آثار ضعف و اضمحلال بیدائمی بودند
زائرین و حاضرین متحیر می ماندند حتی که در مجالس عرس شریف حضرت قطب الارشاد والد ماجد و پیر مرشد خود یک
دو پاس کامل بجلسهٔ واحد جلوس فرموده اند و از هنگام اختتام صحبت عرس شریف که بست و یکم ربیع الآخر سنه
الف و مائتین و سبعین و خمس باشد ارشادات فیض بنیاد دهر دقیقه و هر لحظه بمفهوم مصرع ع متنجرام تا نهایات الوصال
مانائی داشت ناگاه روز پنجشنبه دوم ماه جمادی الاول هنگام نیمروز در سنه صدر ماده فالج جنب ایمن جسم مطهر از کار
برنوسبان دولت از دور و نزدیک گروه گروه تیمارداران دست بند روند و طبیبان شهر فوجا بانجمن آراستند و بجای
گریها شب از روز نشناختند شگفتی نگریستنی است که اطبای معالج چون انامل به نبض مبارک میگذاشتند متحیر می ماندند
زیرا که با این همه نحافت ظاهری قوت نبض اقدس از جوانان صحیح المزاج افزون تر بود و هر جنبش نبض اسم پاک الله
تعالی شانه بحس انامل محسوس می شد آخر همدرین کیفیت شب شنبه چهارم ماه مذکور بر وی ماسوا پشت پا زده شیون تعین
و اطلاق را جدا شناس از میان برداشتند و سرادق حیات ابدیت آیات در بارگاه بری از العیا و دعوی از اطراف
برپا فرمودند از همه گسستند و با همه پیوستند سبحان الذی بیده ملکوت کل شیء و الیه ترجعون جهان هم برزن
قیامتی قائم شد مریدان و طالبان بخاک و خون غلطیدند و گروها گروه مردم از اطراف و اکناف به پاپای تیپانه
گریستند و باکتساب سعادت شرکت حلقهٔ ماتم خویشتن را در نظر کروبیان گرامی آوردند این دیار که ببرکت قدوم
ایشان مصداق کعبهٔ هند و مدینة الاولیا بود لقب دار الحزن و المحن گرفت هر که بوم از دور و نزدیک دیار بیگانه
ازین خبر سامعه کوفت سینه آسا و لرا نجم سبنه از آتش الم بکوفت با مشیت ایزدی کرا مجال که برستیزد آنچه که نادیدنی
بود دیده شد چه گفته شود که از حدت دل چه مایه انگاره های غم درین انگورهٔ الم نیفروخت و دیگر تا چند دیده شود

---

[1] القا بالکسر یعنی افگندن در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ورود علم غیب از عالم غیب بر دل عارف سالک ۱۲ [2] مراد از حضرت خامسه عالم ناسوت است که باعتبار تنزل از عالم لاهوت پنجمین واقع شده است چنانچه حضرت اولین لاهوت است و دومین لاهوت و سومین جبروت و چارمین ملکوت و پنجمین ناسوت ۱۲ [3] ترسا در لغت یعنی ترسنده و عابد و قوم نصاری را بعربی راهب گویند و در اصطلاح حضرات صوفیه سالکی را گویند که از صفات ذمیمهٔ نفس اماره خلاصی یافته متصف بصفات حمیده گشته باشد و باصطلاح حضرت شیخ فریدالدین عطار و مولانا فخرالدین عراقی مرشد کامل را گویند که توجه جمیع موجودات بالطبع خواه با رادت و اختیار بادست و اینجا مراد از معانی سابقه است ۱۲ [4] یعنی پا گسست آنکه بست است پادشاهی هر چیز از سوی او باز گردانیده شوید ۱۲

که دلرا بدان توان سوخت علی الصباح بتاریخ پنجم ماه مذکور قریب یک پاس روز بر آمده از تجهیز و تکفین فراغت کرده بعد ظهر وسط زمین حظیره والدهٔ ماجده واهلیهٔ صالحهٔ خویش حسب وصیت آنحضرت که در کتاب مستطاب کشف المتواری تحریر فرموده اند که اکنون درمیان این دو قبر جای یک قبر باقی است آنرا برای خود تجویز کرده ام اگر مقدر است خواهد شد فقط) که بیرون خانقاه عرش اشتباه واقع است مغرب آفتاب هدایت آمده

| | |
|---|---|
| چون زمین شد مغرب آن آفتاب آمد خطاب | زاسمانش کای زمین یا لیتنی کنت ترابا |
| تا چه کردم من که گشتم زین سعادت نا امید | تا چه کردی تو که گشتی زین کرامت کامیاب |
| مر ترا پیوسته زین شادی به تن جینی پرتند | مر مرا همواره زین ماتم به بر تحلی ثیاب |
| هم زرشک جاه تو بر اوج قصر من قصور | هم ز شرم فرش تو برروی عرش من نقاب |

کالفم اتام پیر و برنا را دل از جای رفت و هوش از سر و توان از تن و آرامش از جان و آسایش از روان زیرا که هر متنفسے خوی گرفته شفقت پدری و معتاد اخلاق محمدی حضرت غوث ملت بود و بمهمات دینی و دنیوی همواره بایقان رفع غوائل و دفع بلیهٔ هائل نظر بگوشهٔ چشم حق بین دوختن بهترین تدابیر و مقبولترین ادعیه دانسته می شد تا حضرات خلافت دستگاه فرزندان جان پیوند جناب ملائک مآب مسترشدان مناص مولانا و مقتدانا و جدنا حضرت شاه حیدر علی قلندر و جناب مستطاب عاشقان مطاف جدی و اوستادی و مرشدی مولانا شاه تقی علی قلندر قدس الله سرهما را بر بیدلهای خلق دل بدرد آمد روز سیوم منشور لامع النور را ورق از هم کشادند و حسب ذیل فرمان واجب الاذعان را تعمیل ساختند و هو هذا

بسم الله الرحمن الرحیم

حامدا و مصلیا و مسلما

انچه فقیر تراب علی را که جانشین و خلیفهٔ پدر خود است از خدمت والد بزرگوار خود حضرت شاه محمد کاظم قلندر قدس سره در سلاسل سبعه و هم از خدمت پیر بیعت خود حضرت شاه مسعود علی قلندر که آن هر دو خلیفه حضرت شاه باسط علی قلندر قدس سره بودند رسیده و هم از خدمت شاه عبد الله قلندر برادر زاده و خلیفه شاه عبد الرحمن قلندر ابن شاه الهدیه احمد قلندر لاهپوری درین سلاسل سبعه رسیده و دیگر انچه در سلسله نقشبندیه از خدمت والد خود که مجاز از طرف مولوی احمدی خلیفه شاه عدل بریلوی بوده رسیده و دیگر انچه از خواجه حسن چشتی مودودی در سلسله قادریه و چشتیه معه اجازت سلسله رسیده آن همه را بفرزند کلان خود مولوی حیدر علی سلمه اجازت و خلافت داد و خرقهٔ فقر پوشانید و قائم مقام خود گردانید و ملقب بخطاب قلندر گردانید باید که آن برخوردار بروقت طالب راه حق را خرقه دهد و بیعت گیرد و موافق طریقهٔ که در رساله ملهم الصواب و تعلیم الاسماء مذکور است تربیت و تعلیم نماید و اهل را داخل طریق نماید و نا اهل را خارج کند مریدی مرید من است و مردودی مردود من است حق است حق است حق است ۵ ۵ ۵ تحریر ششم رمضان المبارک یوم سه شنبه ۱۲۳۷ هجری مقدسه و برخوردار مولوی تقی علی

رانیز همچنین در هر سلسله و هر چیز اجازت و خلافت است و ملبس خرقه و الباس خرقه نیز الله توفیق خیر دهد آما در حق ایشان وصیت آنست که بعد من برادر کلان خود را بجای من بزرگ خود دارند و در هر امور دینی و دنیوی استصواب واسترضای اوشان مرعی دارند و برخود در هر چیز مقدم پندارند و خود خرقه بطوریکه قمیص شیخنا حضرت شاه مسعود علی قلندر قدس سره بمن عنایت کرده اند پوشند و برادر کلان بطور حضرت والدم قدس سره مختار خود کنند باقی در تربیت و تعلیم طریقه بموجب کتاب ملهم الصواب و تعلیم الاسماء معمول دارند و بر اشغال و اعمال هر دو کتاب مجاز اند این کتب را عزیز دارند وهم نسخه اسناد المشیخت را سند گیرند و از غیر جز فرزندان این هر سه کتب را مستور دارند ۵۵ پس ترک لباس فرموده ظاهراً و باطناً همت والانهمت باصلاح حال و مآل جهانیان گماشتند و یکان یکان را به یمن مکرمت های عیانی و برستهای پنهانی از رسیده دلیها امانی و از آسیمه سریها نجاتی ارزانی داشتند و بطریقه مرضیه حضرت غوث ملت به کفل مآرب و مقاصد دوجهانی عالمی را مشکور دستگیریها فرمودند

| ماتم هر طالب ازین سو رسید | نور خدا ظاهر ازین نور شد |
|---|---|

هر یکی بجمعیت خاطر به ابدال خیرات و مبرّات دقیقه از دقائق در ترویح روح همه فتوح[۵۱] حضرت غوث ملت نامرعی نگذاشت قاضی احمد علیخان صاحب مبرور طرح روضهٔ اقدس انداختند و بصرف زر کثیر آن عمارت عالی را انجام دادند که هنوز نظر فروز حاضرین و واردین است آن یکی باکثار درود فاتحه پرداخت و این دیگری به اطعام و اشیار خورشتن را مقبول بارگاه منعم حقیقی آورد انعقاد بزم عرس شریف صورت بست و هنگامهٔ ارشاد و تلقین گرمی پذیرفت و کاروبار هدایت و افاضت و ذریعهٔ استفاده و استفاضه را بازنامهٔ تازه بر روی روز آمد سن شریف حضرت غوث ملت نود و چهار سال شد بعد وفات حضرت ایشان روزی بیاوری بخت مشتاقان جمال قبر شریف فرو افتاد عم مکرم مولوی عبدالباسط صاحب خلف اکبر جدی شاه رحیم باسط صاحب برادرزادهٔ حقیقی ایشان که از مریدین راسخین و عاشقین صادقین حضرت مرشد خود بودند و از در دمهجوری و فراق بیقرار گفتند که از بدقسمتی خود هر آنچه نادیدنی بود دیدم و تا چشیدنی چشیدم الحال اگر دوباره از زیارت جمال مبارک حضرت مرشدی بهره اندوز شوم زهی قسمت چنانچه اوشان کمر همت بسته در مزار شریف فرود آمدند و در صفائی وی سعی بلیغ بکار بردند بعد صفائی قبر و اخراج گل دیدند که جسم اقدس معه کفن شریف بدستوریکه داشته بودند نهاده است هیچ آسیبی بدان نرسیده بمعاینهٔ این کیفیت بشوق تمام کفن کشادند و دریافتند که چهره شریف نهایت درخشان و تابانست و هر دو کنارهٔ بروت خمیده و مرتفع و شجره شریفه که وقت تدفین بجانب بالین در طاقچه نهاده شده بود بر سینهٔ شریفه زیر کفن کشاده نهاده است و بر اسم شریف حضرت شیخنا و مولانا شاه مسعود علی قلندر قدس سره انگشت شهادت نهاده است گویا اشاره به اقرار مرشدیت حضرت قلندر صاحب میفرمایند حضار بمعاینهٔ اینحال ششدر و حیران ماندند و زبان خود را به حقانیت آیهٔ کریمه الا ان اولیاء الله لا خوف علیهم و لا هم یحزنون و خبر[۵۲] ان اولیاء الله[۵۳] لا یموتون بل ینتقلون من دار الی دار کشادند قطعات تاریخ وفات حضرت ایشان بسیار اند اکثری ازان

[۵۱] معانی فتوح سابقاً مذکور شد در دیباچهٔ تکملهٔ هذا ۱۲ [۵۲] آگاه باش هر آئینه دوستان خدا هیچ ترس نیست بر ایشان و نه ایشان اندوهگین شوند ۱۲ [۵۳] اولیاء الله نمی میرند بلکه نقل میکنند از جائی بجائی ۱۲

در دیوان اردو و فارسی نیز مطبوع گشته اند اما دو سه قطعات اینجا تیمناً نوشته می شوند از محی مراسم السبحان جناب
مولوی محمد محی الدین خانصاحب ذوق کاکوروی ه | سوز کدام حادثه سر زد که این سپهر | جان حزین بشعلهٔ ماتم کباب کرد

داثم که بدر اوج حقیقت تراب شاه | زینجا بعزم خلد مگر یا تراب کرد | الیضاً از متنبی و خاقانی رشک
مولوی هادی علی صاحب شک نجنوری | مقتدی الخلق راح من دنیا | عاد نحو المعاد محمله
قال فکری لعام رحلته | قل بروض الجنان منزله | الیضاً از فخر جامی و انوری

عم مکرم جناب مولوی محمد محسن صاحب محسن کاکوروی - | ادخل فی الخلد تراب المذی
کان و لیا و من الاتقیاء | ان رغب الفکر الی عامه | قل رضی الله عن الاولیاء
الیضاً از عمدهٔ صلحای اخیار جناب مولوی عبدالستار صاحب کاکوروی - | نه رحلت کرد آن شیخ المشائخ
جنید از دهر رفت و رفت شبلی | اگر خواهند تاریخ وصالش | بگو سال وفاتش ذات قدسی

الیضاً از عالم علوم عقلی و نقلی عم مکرم جناب مولوی محمد امجد علی صاحب کاکوروی -

رخت بربست ازین دار فنا | سوی جنت شه والا درجات | پنجم ماه جمادی الاولے
بود شب وقت نزول برکات | وه چه شه عامل شرع نبوی | صوفی صافی پاکیزه صفات
قول و فعلش همه صدق و خلاص | ذکر و فکرش همه خیر و حسنات | سینه اش مخزن اسرار وجود
و اصل بارگه حضرت ذات | عارف و واقف کنز مخفی | رمز توحید عیان از حالات
کان فی الزهد عدیم الامثال | بلغ الفقر باقصی الغایات | کاشف سرا اذا نمر الفقر
فهو الله رفیع الدرجات | کان فی اللیل طویل الاشغال | و فی الیوم کثیر الطاعات
لطفه کان عمیم الفیضان | ورده کان قضاء الحاجات | بیت یک تعمیه برجسته
نظم کردیم پے سال وفات | یافت از حضرت رحمن و رحیم | شاه ایوان ولایت جنات

## وصل در بیان اثبات اصلیت و مشروعیت کرامت

در دلائل النبوة مصنفهٔ امام مستغفری است که کرامت اولیا ثابت است از کتاب الله و آثار صحیحه مرویه و اجماع اهلسنت و الجماعت برین واقع گشته و مراد از کرامت خرق عادت است یعنی باطل ساختن انچه عادت بران جاری شده است خواه صاحب کرامت را دران تصرفی بود خواه نبود چنانکه از قرآن و اخبار صحیحه معلوم میشود اما آنکه دلالت میکند نص بر آنست کلما دخل علیها ذکریا المحراب وجد عندها رزقا قال اهل التفسیر فی ذلک کان یری عندها فاکهة الصیف فی الشتاء و فاکهة الشتاء فی الصیف و مریم لم تکن نبیة بالاجماع یعنی هرگاه ذکریا علیه السلام آمدے در محراب یافتے خوردنی نزدیک وی و مفسران گفته اند که میوهٔ تابستانی در زمستان می یافت و میوهٔ زمستانی در تابستان و ظهور این امر نسبت باوی کرامت است چه حضرت مریم نبیه نبود و در کشف المحجوب است که خداوند سبحانه در نص کتاب

مارا خبر داد از کرامت آصف بن برخیا که چون سلیمان علیه السلام را بالیست که تخت بلقیس را پیش از آمدن وی آنجا حاضر کند و خدای تعالی خواست تا شرف آصف را بخلق نماید و کرامت وی ظاهر کند سلیمان علیه السلام گفت که از شما کیست که تخت بلقیس را پیش از آمدن وی اینجا حاضر کند قال عفریت من الجن انا آتیك به قبل ان تقوم من مقامك یعنی عفریتے از جن گفت که من بیارم تخت وی را پیش از انکه تو برخیزی از جایگاه خود سلیمان علیه السلام گفت زودتر خواهم آصف گفت انا آتیك به قبل ان یرتد الیك طرفك من پیش از انکه تو چشم بر هم زنی آنرا اینجا حاضر کنم میگوید راقم که سر درین آنست که پیش صوفیه موجودات ممکنه در هر آنے معدوم می شوند و موجود میگردند پس ضرور خواهد بود که انچه در آنے معدوم در موضعے بود در جائے دیگر موجود شود در همان آن همچنین نوبت ظهور و سلطنت هر زمان اسمے راست کل یوم هو فی شان اشاره بآنست ؎

| | |
|---|---|
| علم تو شد از دانش خاتم پیدا | ای نور تو در کسوت عالم ظاهر |
| اسماء تو در طینت آدم ظاهر | جود تو شد از بخشش حاتم ظاهر |

و اسماء الٰهیه صور متمیزه در علم حق دارند ایشانرا اعیان ثابته گویند خواه کلی باشد و خواه جزئی و اسماء این صور علمیه در ازل فائض شده از ذات حق بفیض اقدس[۵۱] پس صور علمیه بعین می آیند با جمیع توابع و لوازم بفیض مقدس[۵۲] و اعیان ثابته نسبت باسماء ابدان اند و نسبت باعیان خارجیه ارواح و واسطه اند در ایصال فیض باعیان خارجیه لیکن فیض منحصر درین نیست بلکه فیض بے واسطه بهر موجود میرسد از وجه خاص که او را با حق است و لکل وجهة هو مولیها و ذات حق را در هر آنے شانے است که نه در آن سابق آن شان داشته و نه در آن لاحق خواهد داشت شیخ ابو طالب مکی در قوت القلوب فرموده لا یتجلی الحق فی صورة مرتین و لا فی صورة لاثنین[۵۳] و اسماء جلالی در هر آن خلع وجود از موجودات می کنند و اسماء جمالی در همان آن ایشانرا متلبس بلباس وجود میسازند بل هم فی لبس من خلق جدید و تری الجبال تحسبها جامدة و هی تمر مر السحاب فیض حق مانند آب روان است و موجودات مانند نهر هر جزو از اجزای نهر که تعین کنی آبے که در و باشد غیر آبے است که در آن سابق آنجا بوده و غیر آبے است که در آن لاحق آنجا خواهد بود چراغ را نمی بینی که شعله او هر نفس هوا می شود و شعله تازه بدد فتیله و روغن وجود می یابد و تو پنداری که شعله بیک حال باقی و ثابت است ؎

| | |
|---|---|
| این لبس و جود و خلع دانی که چراست | در آن وجود یابد از قهر شکست |
| از بهر ظهور او بر آن وجه که هست | هر جام که لطف ایزدش بر هم بست |

[۵۱] فیض اقدس عبارت است از تجلی ذاتی که از وی قبل وجود خارجی تقرر اعیان ثابته در حضرت علم شده باشد ۱۲ [۵۲] فیض مقدس عبارت است از تجلیات اسمائی که اعیان ثابته را در خارج مطابق صور علمیه وجود می بخشند ۱۲ [۵۳] تجلی نمی کند حق در یک صورت دو بار و نه در دو صورت ۱۲ [۵۴] بلکه او شان در شبهه اند از آفرینش نو و به بینی کوه ها را پنداری آنرا برجای ایستاده و آن میروند مانند رفتن ابر ۱۲ [۵۵] قهر در لغت بمعنی چیره و غالب شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه تجلی جلالی را گویند و این تائید حق است برای طالب که وی را فانی میکند و لبسر حد فنا فی الله میرساند ۱۲ [۵۶] لبس در لغت بمعنی پوشیدن جامه و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آن صور عنصریه که بصورت شان حقائق روحانیه ظاهر شده اند قال الله تعالی و لو جعلناه ملكا لجعلناه رجلا و للبسنا علیهم ما یلبسون یعنی حق تعالی ارشاد فرمود که اگر میکردیم آن فرستاده را فرشته لازم میشد که کنیمش مردے و هر آئنه مشتبه میکردیم بر ایشان انچه الحال اشتباه میکنند و ازینجاست که حقیقت حق تعالی با صور نشائیه ظاهر شده است ۱۲ [۵۷] خلع وجود بمعنی نیست شدن و فانی فی الله گشتن و در شان عدم رفتن ۱۲ [عه] هر روزے خدا در شان است ۱۲ [عه] و هر کسے را جانبے هست که وی متوجه آنست ۱۲

وحاضر کردن تخت بلقیس نزد سلیمان علیه السلام بآن بود که او در سبا نابر خلع مذکور معدوم شد و در همان آن بہمت آصف که از کمّل اولیای آنزمان بود نزد سلیمان علیه السلام موجود گشت و نظام از متکلمین درین مسئله موافق صوفیه است میگوید که جسم مرکب از اعراض است و وجود اعراض در هر آن متجدد می شود مولانا جامی میفرماید ؎

| | |
|---|---|
| سبحان الله زہے خداوند ودود | مستجمع فضل و کرم و رحمت و جود |
| در هر نفسے بر د جہانے بعدم | آرد دگرے چو آن ہماندم بوجود |

القصه بدین گفتار سلیمان علیه السلام بروی انکار نکرد و او را مستحیل نیافت و این معجزه نبوده زیرا که آصف پیغمبر نبود پس لامحاله کرامت باشد و نیز احوال اصحاب کهف و سخن گفتن سگ با ایشان و خواب ایشان و تقلّب ایشان اندر کهف بر یمین و یسار و نقلّبهم ذات الیمین و ذات الشمال و کلبهم باسط ذراعیه بالوصید اینجمله ناقض عادت است و معلوم است که معجزه نیست پس بایدکه کرامت باشد و امّا اثبات کرامت از سنت آنست که در حدیث صحیح وارد است که روزے صحابه گفتند یا رسول الله مارا از عجائب امم ماضیه خبرے ده گفت پیش از شما سه کس بجاے میرفتند چون شبانگاه شد قصد غارے کردند و اندر انجا شدند چون پارهٔ از شب بگذشت سنگے از کوه در افتاد و در غار را بستوار شد ایشان متحیر شدند و گفتند مارا رہاند ازینجا هیچ چیز جز آنکه کردارهای خود را از انچه بے ریا است بخداوند سبحانه تشفیع آریم یکے گفت مرا مادرے و پدرے بود و از مال دنیا چیزے نداشتم که به ایشان دهم بجز بزکے که شیر او با ایشان دادمے و من هر روز پشتهٔ هیزمے بیاوردمے و بهای آن در وجه طعام خود کردمے شبے بیگاه تر آمدم تا من آن بزک را دوشیدم و طعام ایشان در شیر آغشتم ایشان خفته بودند آن قدح در دست من بماند من برپای ایستاده و چیزے ناخورده انتظار بیداری ایشان می بردم تا صبح روشن شد و ایشان بیدار شدند و طعام بخوردند آنگاه بنشستم خدایا اگر من درین راستگوام مرا فریادرس پیغمبر صلے الله علیه وسلم فرمود که آن سنگ جنبید و شگافی پدید آمد دیگرے گفت مرا دخترعمے بود باجمال دلم پیوسته مشغول وی بود و هرچند او را بخواندمے اجابت نکردے تا وقتے صد دینار بحیله بدو فرستادم تا یک شب با من خلوتے گیرد چون نیز دیک من اندر آمد ترسے در دلم پدید آمد از خدای تعالی از وی دست بداشتم بارخدایا اگر من درین راستگو باشم مارا گشادگی ده پیغمبر صلے الله علیه وسلم گفت آن سنگ جنبش دیگر کرد و آن شگاف زیاده شد امّا چنان که از آن بیرون توانند شد آن کس سیومین گفت مرا گروهے مزدوران بودند چون کاریکه می کردم تمام شد همه مزد خود لبستدند یکے از ایشان ناپدید شد من آن مزدوی را گوسفندے دادم یکسال و دو سال تا چهل سال گذشت مرید پدید آمد و من نتایج آن گوسفند نگاه میداشتم روزے آمد و گفت که من وقتے کار تو کرده ام یاد داری اکنون مرا آن مزد حاجت است آورا گفتم برو و آن گوسفندان جمله حق تست بر آن مرد گفت بر من خنده میکنی گفتم خنده میکنم راست میگویم آنهمه بوی دادم او ببرد بارخدایا اگر من درین راستگوام مارا گشادگی ده فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که آن سنگ بیکبار جنبیده از ان غار فراتر شد تا هر سه تن بیرون آمدند و نیز مروی است از ابی هریره رضی الله عنه که گفت پیغمبر صلے الله علیه وسلم که در بنی اسرائیل راهبے بود جریج نام و مردے

ملے و میگردانیم ایشان را جانب راست و جانب چپ و سگ ایشان گشاده است دو دست خود را بر عتبهٔ دروازه ۱۲

مجتهد بود مادرے داشت مستورہ روزے بہ آرزوی دیدار پسر بیامد وی در نماز بود در صومعہ نگشاد باز گشت روز دوم وسوم مادرش بیامد ہمچنان کرد مادرش از تنگدلی گفت کہ یارب پسر مرا رسوا گردان و دران زمانہ زنے بود بدسیرت گفت من جریج را از راہ ببرم بصومعہ وے شد جریج بوی التفات نکرد با شبانے دران راہ صحبت کرد و حاملہ شد چون بشہر آمد گفت این از جریج است چون بار بنہاد مردم قصد صومعہ جریج کردند و ویرا پیش سلطان آوردند جریج گفت ای غلام پدر تو کیست گفت مادرم بر تو دروغ ہمی گوید پدرم شبانے است پس گفت صاحب دلائل النبوۃ کہ حجت بر منکران کرامت از طریق حجت اخبار صحیحہ بسیار است از جملہ اخبار قول ابوبکر است رضی اللہ عنہ پسر خود عبد اللہ را کہ ای پسر اگر روزے در میان عرب اختلاف افتد در آئی بغارے کہ من و رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دران بودیم وساکن شو دران و آنرا روزی باک مدار کہ صبح وشام روزی بتو خواہد رسید این سخن ابوبکر رضی اللہ عنہ دال بر اثبات کرامت است و در روایت است از جابر رض کہ گفت امر کرد ابوبکر رضی اللہ عنہ بانیکہ چون وی از قید جسمانی خلاص یابد ویرا بدر خانۂ کہ قبر رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم است برند و بگذارند اگر در خانہ کشادہ شود ویرا آنجا دفن کنند جابر رض گوید کہ چون آن واقعہ پیش آمد روان شدیم و در خانہ را کوفتیم وگفتیم کہ این ابوبکر است رضی اللہ عنہ ویرا میل شدہ کہ نزدیک تو مدفون گردد چون این سخن گفتیم در خانہ کشادہ شد ندانستم کہ کشود و گفت کہ در آئید و ویرا دفن کنید با عزاز و خوبی حالانکہ ندیدیم کسے را و نہ چیزے را و نیز روایت کند او باسناد خود از ابن عمر رض کہ عمر ابن الخطاب رضی اللہ عنہ در مدینہ خطبہ میخواند ناگاہ این کلمہ بر زبان جاری شد کہ یا ساریۃ ابن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم یعنی ای ساریہ پسر زنیم کوہ کوہ یعنی بیراہے برود ہر کہ گرگ را شبان سازد بر گوسفندان ظلم کردہ باشد ای از حال جماعت اعدا غافل مباشید و بر ایشان اعتماد نکنید کہ قصد شما دارند بعد ازانکہ حضار مجلس این سخن از عمر رضی اللہ عنہ بشنیدند در فکر آن آمدند کہ چیست ذکر ساریہ حالانکہ وی در عراق است بعد ازان این سخن را بہ امیر المومنین علی کرم اللہ وجہہ رسانیدند کہ عمر رض در اثنای خطبہ این میگفت امیر المومنین فرمودند ویحکم یعنی ہلاکی باد شما را کہ بر عمر رض انکار میکنید وی کم در چیزے شروع کند کہ از عہدۂ آن بیرون نیاید بعد ازین حکایت در ہمان زمان سوارے آمد و خبر آورد کہ ساریہ بعد از ملاقات لشکر دشمن ایشان را منہزم ساخت و غنیم در دامن کوہ بود کہ درین حال از جانب آسمان ندائے شنید کہ یا ساریۃ ابن زنیم الجبل الجبل من استرعی الذئب فقد ظلم و ہمین رسول حکایت کرد کہ جمیع مسلمانان شنیدند ودانستند کہ آواز عمر است رضی اللہ عنہ و نیز روایت است کہ چون مصر فتح شد بر مسلمانان اہل مصر بعمرو ابن العاص رض آمدند وگفتند کہ ای امیر نیل ما را طریقہ الیست کہ بے آن طریقہ روان نمی شود گفت چیست گفتند چون دوازدہ شب ازین ماہ بگذرد دختر بکر را از مادر وپدرش بستانیم و ایشان را راضی سازیم و بعدہ دختر را بجامہ ہای خوب و زیور ہای نفیس آراستہ در نیل اندازیم عمرو رض در جواب گفت کہ این نوع کار در اسلام روا نیست و اسلام ہدم کردہ آنچہ کہ پیش از اسلام بود بعد ازان سہ ماہ مردم ایستادند و نیل روان نشد نہ اندک و نہ بسیار تا بمرتبہ رسید کہ مردم قصد جلا کردند چون عمرو رض این معنی مشاہدہ کرد با امیر المومنین عمر رضی اللہ عنہ نوشت عمر رضی اللہ عنہ

بیرون شدن از وطن ۱۲

استحسان کرد فعل عمرو رض را و مکتوبے بوے نوشت و اندرون وی کاغذ پاره نوشت که آنچه در طی مکتوب است
در نیل انداز چون نامه بعمرو ابن العاص رض رسید لفافه را کشود درو وی عبارتے یافت که ترجمه آن اینست که از جانب
بنده خدا عمر که فرمانده مومنان است بسوی نیل مصر اما بعد اگر روان شدن تو از جانب تست روان مشو و اگر خدای
واحد قهار ترا روان کمی ساز دپس از خدای طلبم که ترا روان ساز د بعده عمرو ابن العاص رض آن تحریر را در نیل انداخت
چون صبح شد حق سبحانه نیل را روان گردانید تا آنکه در یک شب لشانزده ذراع رسید چنانکه ایشان را تا حال بآن عمل
احتیاج نیست و نیز وی روایت میکند که عثمان رضی الله عنه بخواب دید پیغمبر را صلی الله علیه وسلم در شبے که بامداد آن
مقتول خواهد شد که ای عثمان شب آینده نزدیک ما افطار خواهی کرد پس در روز آن شب که رویا دیده بود آن
قضیه واقع شد و نیز از علی کرم الله وجهه روایت میکند که امیر المومنین علی کرم الله وجهه از شخصی سخنے پرسید آن
شخص امرے را بگفت امیر فرمود که دروغ گفتی آن شخص گفت نگفتم امیر فرمود دعا کنم ترا بایکه نابینا شوی اگر
دروغگو باشی آن شخص گفت دعا کن امیر المومنین دعا فرمود فی الحال آن شخص نابینا شد پیش از ان موضع که
استاده بود بیرون نتوانست رفت همچنین از صحابه و تابعین و تبع تابعین و مشایخ طریقت طبقه بعد طبقه
چندان کرامت و خوارق عادات ظاهر شده که در حیز تحریر و تقریر نگنجد انتهی قال الامام القشیری فی
رسالته ولکثرة ما تواتر باجناسها یعنی باجناس الکرامات والاخبار والحکایات صار العلم
بکونها وظهورها علی الاولیاء فی الجملة علما قویا انتفی عنه الشکوك ومن توسط
هذه الطائفة وتواتر علیه حکایاتهم واخبارهم لم تبق له شبهة فی ذلك علی الجملة یعنی امام
ابو القاسم قشیری در رسالهٔ خود می نگارد که وقوع جنس کرامت بتواتر پیوسته بواسطهٔ کثرت اخبار اگرچه شخص کرامت
بتواتر نه پیوسته و چون جنس بتواتر پیوست علم یقینی حاصل گردد به تحقق کرامت و هر آنکس که درمیان طائفهٔ اولیا
افتد و حکایت ایشان شنود وی را شبهه نماند در ظهور کرامت از ایشان و مقصود ازین همه مبالغه و تطویل در اثبات
کرامت اولیا بر آنست که تا هر سلیم القلبے که مشاهدهٔ احوال این طائفه و مطالعه اقوال ایشان نکرده است
بسخنان سست و حکایات نادرست اصحاب ضلالت و ارباب جهالت که درین زمان ظاهر شده اند و نفی کرامات
اولیا بلکه انکار معجزات انبیا میکنند فریفته نشود و دین خود برباد ندهد همانا که باعث این طائفه بر نفی کرامت آنست
که خود را در اعلی مراتب ولایت می نمایند و از ین امور و احوال ایشان را خبرے و اثرے نے نفی آن میکنند تا پیش
عوام فضیحت نشوند و از فضیحت خواص نمی اندیشند با آنکه اگر صد هزار خارق عادات بر ایشان ظاهر شود
چون نه ظاهر ایشان موافق احکام شریعت است و نه باطن ایشان مطابق آداب طریقت آن از قبیل مکر و
استدراج خواهد بود نه از مقوله ولایت و کرامت و در کتاب اعلام الهدیٰ وعقیدة ارباب التقیٰ تصنیف شیخ
امام قطب خلائق شهاب الدین ابی عبد الله بن محمد السهروردی رحمة الله علیه مذکور است که ما اعتقاد میکنیم که
اولیاء امت محمد را صلی الله علیه وسلم کرامات و اجابت دعوات اند و همچنین در زمان هر رسول از اتباع آن

تابعین ۱۲ قبولیت ۱۲

رسول کرامات و خوارق عادات ظاهر می شد کرامت اولیا از تتمهٔ معجزات نبی است یعنے دلالت میکند بر استقامت طریق
سلوک وی در استقامت طریق سلوک وے دلالت میکند بر صدق نبی آنکس که از وے خوارق عادت ظاهر گردد و وے التزام احکام شریعت
نکرده باشد اعتقاد میکنیم که وی زندیق است و آنچه ظاهر می شود از خوارق نسبت با وے مکر و استدراج است نه
کرامت انتهی صاحب کشف المحجوب رح گوید که ظهور کرامت جائز است بر ولی اندر حال صحت تکلیف بر وے و
فریقین از اہلسنت و جماعت برین متفق اند و اندر عقل نیز مستحیل نیست از انچه این نوع مقدور خداوند است و
اظهار آن منافی هیچ اصلے نیست از اصول شرع و کرامت علامت صدق ولی بود و ظهور این بر کاذب روا
نباشد و آن فعلے بود ناقض عادت اندر حال بقاء تکلیف و آنکه به تعریف حق بر وجه استدلال صدق
از کذب بداند وی نیز ولی باشد و گروہے از اہلسنت گویند که کرامت درست است اما نه تا حد معجزه چون
استجابت دعوت و حصول مراد از آن و انچه بدین ماند که عادات نقض نکند گویم شما را از ظهور فعل ناقض عادت
بر دست ولی صادق اندر زمان تکلیف چه صورت می بندد و از فساد اگر میگوئید این نوع مقدور خداوند
تعالی نیست این ضلالت است و اگر میگوئید که نوع مقدور است اما اندر اظهار آن بر دست ولی صادق
ابطال نبوت بود و نفی تخصیص انبیا این هم محال است از انچه ولی مخصوص است بکرامات و نبی بمعجزات
و اگر یکے را صورت چنین بندد که اگر ولی را کرامت ناقض عادت بود وے دعوی نبوت کند این محال باشد
از انچه شرط ولایت صدق قول باشد و دعوی بخلاف معنی کذب باشد و کاذب ولی نباشد و اگر وی دعوی
نبوت کند آن قدح باشد اندر معجزه و این کفر بود و کرامت جز مومن مطیع را نباشد و کذب معصیت بود نه
طاعت و چون چنین باشد که کرامت ولی موافق اثبات حجت نبی باشد هیچ شبهه نیفتد میان کرامت
و معجزه زیرا که نبی باثبات معجزه نبوت خود اثبات میکند و ولی بکرامت هم نبوت وی اثبات میکند و هم ولایت
خود پس این صادق اندر ولایت همان گوید که آن صادق اندر نبوت و کرامت ولی عین اعجاز نبی باشد
و مومن را رویت کرامت ولی زیادت یقین بود بر صدق نبی به شبهت اندر و از انچه دعوی ایشان متضاد
نیفتد تا یکے مر یکے را نفی کند انتهی و چگونه کسے نفی خواهد کرد که وجود کرامت از بعضی صحابه و اولیاء امت
بطریق شهرت و تواتر ثبوت یافته است که تردد و انکار را در انجا مجال نباشد خصوصاً از بعضے اعاظم اولیا
چنانچه حضرت غوث الثقلین شیخ عبد القادر جیلانی رضی الله عنه و امثال ایشان امام یافعی گفته است که کراماته

بلغت حد التواتر و معلوم بالاتفاق ما بلغت مثلها عن احد من شیوخ الآفاق
و بعضے گویند که کرامات ولی از جنس معجزات نبی باشد مانند شق قمر و سلام حجر و سجدهٔ شجر مثلاً و بعضے گویند که
صدور کرامات از ولی نه بقصد و اختیار بود البته بے مقارنت دعوی ولایت و کرامت بود و حق آنست
که هر چه از نبی بطریق معجزه صادر گردد جائز بود که از ولی بطریق کرامت ظهور یابد و تخصیص و تقیید به اختیار
صحیح نیست هم باختیار بود و هم بے اختیار گاہے از ارباب تمکین که قدم صدق ایشان در مقام ولایت راسخ

ك کرامات وی رسیده اند بحد تواتر و باتفاق معلوم اند نه صادر شده مثل آنها از کسے از بزرگان عالم ۱۲ ؎ قدم صدق عبارت است از نعمای جلیله که خوش خبری داده است حق تعالی بآن بندهٔ صالح خود را و در کلام مجید درین آیهٔ شریفه وبشر الذین امنوا ان لهم قدم صدق عند ربهم یعنی بشارت ده کسانے را که ایمان آوردند باینکه برای ایشان است

و ثابت است بدعوے صادق نیز مقرون گردد[۱] قالوا کان الشیخ محی الدین عبد القادر کثیر
الدعوی یحق الحق فی حق و آنچه منافی است دعوی نبوت است و الا معاذ الله از اعدای دین
مستحق اهانت و لعنت گردد و انواع این خوارق عادات بسیار است چون ایجاد معدوم و اعدام موجود و اظهار امر
مستور و ستر امرے ظاهر و استجابت دعا و قطع مسافت بعیده در مدت قلیله و اطلاع بر امور غائب از حس و
اخبار از آن و حاضر شدن در زمان واحد در امکنه مختلفه و احیاء موتی و عکس آن و سماع کلام حیوانات و
نباتات و جمادات از تسبیح و غیر آن و احضار طعام و شراب در وقت حاجت بے سببے ظاهر[۲] و غیر ذلک
من فنون الاعمال الناقضة للعادة کالمشی علی الماء و السباحة فی الهواء
و غیرها بالجمله چون حضرت حق تعالی سبحانه یکے از دوستان خود را که منظر قدرت کامله خود گرداند در هیولای[۳] عالم
هر نوع تصرفے که خواهد تواند کرد و فی الحقیقت آن تاثیر و تصرف حضرت حق است سبحانه و تعالی که در وے ظاهر مشود
و وے درمیان نه قال الشیخ الاکبر محی الدین ابن العربی و الاصل الذی یجمع لک هذا کله انه
من خرق عادة فی نفسه مما استمرت علیها نفوس الخلق او نفسه فان الله یخرق له عادة
مثلها فی مقابلتها یسمی کرامة عند العامة واما الخاصة فالکرامة عندهم
العنایة الالهیة التی وهبتهم التوفیق و القوة حتی خرقوا عوائد انفسهم فتلک
الکرامة عندنا واما هذه التی تسمی فی العوام کرامة فالرجال انفوا من
ملاحظتها لمشارکة المستدرج الممکور به فیها ولکونه معاوضة فیخافوا
ان یکون حظ عملهم لان الحظوظ محلها الدار الاخرة فاذا عجل منها بشیء
فزعموا ان یکون حظ عملنا وقد وردت فی ذلک اخبار وانی یصح الخوف
مع الکرامة فاذن لیست بکرامة عندنا وانما هی خرق عادة فان
اقترن معها البشری بانها زیادة لا ینقص حظا ولا سبقت لحجاب فحینئذ
تسمی کرامة فالبشری علی الحقیقة هی الکرامة و قال ایضا اجل الکرامات
واعظمها التلذذ بالطاعات فی الخلوات و الجلوات و منها مراعات
الانفاس مع الله تعالی و منها حفظ الادب معه فی تلقی الواردات
فی الاوقات و منها الرضاء عن الله تعالی فی جمیع الحالات ومنها

[۱] و میگویند که بود شیخ محی الدین عبد القادر جیلانی رح بسیار صاحب دعوی ثابت میکرد امر حق را در بارہ حق ۱۲ [۲] و غیر این از فنون عملهائیکه مخالف عادت اند مثل رفتن بر آب و پریدن بر هوا و غیر آن ۱۲ [۳] هیولی در لغت بمعنی طینت ماده عالم که قابل صور و اشکال است و در اصل بمعنی پنبه است تشبیه داده اند ماده عالم را بدان و نزد بعضی اهل ظواهر مراد از هیولی ماده و ماهیت و اصل هر شے است و نزد حکمای یونان هیولی جوهریست محل صورت جسمیه و آنرا جوهر اول نیز گویند و نزد حکمای اشراقیه از فرش تا عرش یک جسم است قابل اتصال و انفصال و حضرات صوفیه میفرمایند که قابل عناصر و قابل عالم ارواح و عالم مثال و عالم اجسام فقط یک نفس رحمانی است و چنانکه وی قابل است فاعل نیز است پس در اصطلاح ایشان هیولی نام آن شئے است که در آن همه اشیا ظاهر شده که آنرا نفس رحمانی نیز گویند و صوفیه کرام هر شئی با طن را که دران صور ظاهر باشند آنرا هیولی میگویند ۱۲

البشری لهم من الله تعالی بالسعادات الابدیة فی الدار الآخرة
یعنی منشاء خرق عادت آن است که چون کسے ترک کند چیزے را که همه نفوس بدان معتاد گشته اند یا نفس او تنها
بدان معتاد شده حق سبحانه تعالی در مقابل این خرق عادت نیست یا وسے در بعض اوقات عادت وے را خرق
کند که عامهٔ مردمان آنرا کرامت نام می نهند و مثال این نوع کرامت بالا گذشت و اما نزدیک خاص کرامت آنست
که حق سبحانه تعالی توفیق دهد شخص را تا خرق کند انچه نفس بدان معتاد گشته و مانوس او شده و انچه عامه آنرا کرامت
گویند رجال الله ازان سرباز زده اند از جهت آنکه این شخص شریک مستدرج است و ممکور بود دیگر آنکه چون خوارق عادات
در مقابل عمل این کس است و از جزای اعمال آخرت است پس اگر درین نشاة جزا مترتب گردد احتمال دارد که
حظ عمل وی همین باشد و در آخرت ازان بهره نیابد و درین اخبار هست که دلالت میکند بر بی نصیبی شخص از اعمال
بنابر رسیدن وی بجزای اعمال درین نشاة و شکی نیست که این احتمال که مذکور شد مورث خوف است و چیزیکه
مورث خوف بود مناسب نیست که ویرا کرامات نامند و ما ویرا کرامات نمیگوئیم خرق عادات گوئیم و اگر با خرق عادت
بشارتی منضم گردد که این زیادتی است بر اجزای اخروی علی التحقیق این بشری که رافع خوف است وعدهٔ ثواب
کرامت بود و هم شیخ گفته است که اعظم کرامات مزه یافتن است از طاعات چه در خلا و چه در ملا دیگر مراعات نفس
که بغفلت نگذرد که در خروج و دخول انفاس آگاه بود بحق سبحانه تعالی و دیگر نگاهداشتن ادب است با حق سبحانه
در وقت فیوض و واردات[1] باین معنی که خود در ادرمیان نه بیند بلکه همه ازوی بیند و دیگر خوشنودی از حق سبحانه
و تعالی در جمیع احوال چه در خوش حالی و چه در بدحالی و دیگر مزه یافتن از جانب حق سبحانه تعالی بسعادت[2]
ابدی که عبارت از تلذذ دائمی است اما فرق درمیان معجزه و کرامت و استدراج آنست که مولانا فخرالدین رازی
در تفسیر کبیر آورده که چون از شخصی خرق عادتی ظاهر گردد خالی ازان نیست که با آن خرق عادت دعوی همراه
است یا نی اول که با دعوی بود آن دعوی دعوی الوهیت است یا نبوت یا ولایت یا سحر و تسخیر جن قسم اول
که با دعوی الوهیت است اهل سنت و جماعت تجویز کرده اند وقوع آنرا بی آنکه معارضی با وی حادث شود
که مکذب دعوی وی باشد چنانکه خوارق از فرعون ظاهر شدند و منقول است که از دجال نیز ظاهر خواهند شد و
نیز انکه درین قسم احتیاج به پیدا شدن معارض به نسبت آنست که سابق برین خرق عادت معارضی وجود
گرفته که معارض دعوی وی است پس احتیاج بحدوث مکذب نبود و آن معارض نفس مدعیست و احوال
وی که جسمیت است و مقدار و تجزیه حق سبحانه تعالی ازین صفات منزه است و چون کذب سابق وجود گرفته
مقتضی به تلبیس و اشتباه نگردد و قسم دوم که با دعوی نبوت همراه بود دو نوع است زیرا که خالی نیست که مدعی
صادق است یا کاذب اگر صادق است واجب است ظهور خرق عادت از وی زیرا که اثبات نبوت بی خارق
عادت وجود نگیرد این امریست متفق علیه نزدیک قائلین نبوت و اگر کاذب است روا نیست که از وی خارق

[1] واردات در لغت بمعنی در آینده و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است ازان معانی که بغیر کسب بر دل سالک بیایند ۱۲ [2] سعادت در لغت بمعنی نیکبخت شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خلاص شدن سالک از خودی بغیبه خود بسبب رویت حق تعالی ۱۲

ظاهر گردد مگر آنکه ملکه ی حادث شود بنا برآنکه احوال سابق وی دلالت نمی کند بر نفی ثبوت قسم سوم که با دعوی ولایت همراه است اختلاف افتاده است میان آنانکه قائل اند بکرامات اولیا که آیا ولی را زیبد که دعوی کرامت کند یا نی و بر تقدیر امکان آیا بر طبق دعوی وجود کرامت شود یا نی حق در هر دو صورت اثبات است و قسم چهارم که ادعای سحر است پیش اهل سنت آن است که بسحر خوارق عادات وجود گیرند و نزدیک معتزله آن است که وجود نگیرند و نوع ثانی که با دعوی همراه نیست خالی نیست که شخص صالح است یا طالح اگر صالح است این از کرامت اولیا است و اهل سنت قائل اند بکرامت و معتزله منکر اند مگر ابو الحسین بصری و مصاحب وی محمود خوارزمی و اگر طالح است آن خرق عادت از وی استدراج بود و تسمیه باستدراج برای آنست که استدراج در لغت نزدیک گردانیدن بود و این خرق عادت بواسطهٔ غرور که لازم وی است صاحب خود در الشقاوت و اسباب شقاوت نزدیک می گرداند انتهی بترجمته و شیخ محی الدین ابن عربی در فتوحات آورده که انچه معجزهٔ نبی است کرامت ولی تواند بود مثل طلبیدن درخت و اجابت او می تواند که از ولی صادر شود نزدیک جماعت مسلمانان مگر ابو اسحق اسفراینی که وی تجویز نکرده و من نیز تابع آنم مگر گاهی که مقصود ولی از ان کرامت اثبات نبوت نبی باشد که درین مقام تواند بود که از وی مثل معجزهٔ نبی صادر شود و هم اگر ابو اسحق اسفراینی باین احتمال متنبه می شد موافق من می بود و هم شیخ قدس سره آورده که خوارق عادات چند نوع است یکی آنکه به تسلیط همت بود چه اجرام عالم متاثر می شوند از همم و دیگر آنکه باصل طبیعت بود و دیگر آنکه بنظم حروف و تلفظ اسما و این خارق عادت گاه صادق بود گاه کاذب دیگر آنکه محض عنایت الهی بود که قوت بنده با آن وفا نکند لیکن حق سبحانه بروی ظاهر میگرداند تا از وی ظاهر می شود بامر الهی و مراد وی و این نوع چند قسم است بعضی بآیات و بعضی بکرامات و برخی بمؤید و آنکی بمنت و بعضی بجزا و قدری بمکر و استدراج و تنقیر کاتب الحروف در حاشیه مولوی جامی دیده است که نوشته اند که شیخ در فتوحات آورده است که جمع حروف و تلفظ باسما و کلمات از برای ترتب آثار علم سیمیا[۵] است و گاه بود که حق سبحانه شخصی را چنان سازد که بسم الله وی کار همه اسما کند یعنی انچه مرتب می شود بر حروف و اسما و کلمات مترتب می گردد بر گفتن بسم الله و این بسم الله فاتحه است نه بسم الله سائر سور و میگوید که فاطمه بنت مثنی تصرف در عالم میکرد بفاتحة الکتاب و می پنداشت که همه کس را این حال است و تعجب می نمود که مردم بفاتحة الکتاب توسل نجویند و مولانا سعد الدین تفتازانی در شرح مقاصد میگوید و قد تستعین النفوس فی احداث الغرائب بمزاولة اعمال مخصوصة وهی السحر او بنفوس

[۵] سیمیا بالکسر علم طلسم که از ان انتقال روح در بدن دیگر کنند و بهر شکل که خواهند در آیند و چیزهای موهوم در نظر آرند که در حقیقت وجود آنها نباشد کذا فی غیاث اللغات و فرهنگ آنندراج و در کتاب مستطاب فصول مسعودیه نوشته است که سیمیا نیست که مثل بعضی حکما از عکست آدم اند کاغذ سازند و هم روپیه از کاغذ ساخته بدست او دهند که از بازار چیزی خرید کرده بیارد انتهی فقط والله اعلم ۱۲ ۵ گاهی مدد میخواهند مردمان مدد تو پدید آوردن امور غریبهٔ نادر بسبب استعمال عملهای مخصوصه و آن سحر است یا بقوتهای بعض روحانیات و آنرا عزائم گویند یا بتدبیر اجسام فلکیه که آن دعوة کواکب است یا بسبب آمیزش قوتهای سماوی یا ارضی و آنرا طلسمات خوانند یا بذریعهٔ خواص عنصریه آنرا نیرنجات گویند یا نیست ریاضیه و آنرا حیل هندسیه گویند انتهی ۱۲

بعض الروحانیات وہی العزائم او بالاجرام الفلکیة وہی دعوة الکواکب او بتمزیج القوی السماویة بالارضیة وہی الطلسمات او بالخواص العنصریة وہی النیرنجات او بالنسب الریاضیة وہی الحیل الهندسیة انتهی و بعد ازین تحقیق بر سالکان راه آلهی و طالبان فیض نامتناهی مخفی و محتجب مباد که هیچ کرامتی و خرق عادتی با محبت خدا و رسول برابر نیست و این هر دو امر در وجود با جود حضرت ایشان بمرتبهٔ کمال بودند و اعظم کرامات و افضل خرق عادات تصرف در بواطن طالبان و القای فیض و برکات حضرت سبحان بصدور انیان است و این امور از آنجناب چندان بظهور رسیدند که تحریر آن دفترها باید هزاران دلهای ارادتمندان ذاکر گردانیدند و صدها را الجذبة آلهیه رسانیدند و بسیاران را بمقامات حالیه و حالات عالیه فائز ساختند اما تصرف در مکنونات و اخبار مغیبات با لهام آلهی و حل مشکلات و بر آمدن حاجات آنهم بسیار اند الحق بمصداق سه گفتهٔ او گفتهٔ الله بود | گرچه از حلقوم عبدالله بود | اینجا حسب دستور مؤلفین بر مشتی نمونه از خروار اکتفا ورزیده میشود کرامت حضرت او ستادی منشی احمد حسین صاحب مرحوم نقل میکردند که شیخ احمد علی ولد شیخ اکبر علی که از مردم شریف و رئیس این قصبه اند از زبان خود این حکایت عجیب و سرگذشت غریب نقل میکردند با این همه که در طبیعت شان جوشش مادهٔ سودا و شورش پیداست و اکثر نسبت بزرگان دین و سالکان طریق یقین سوء اعتقادی داشتند و عقیدهٔ کرامات الاولیاء حق غلط پنداشته پیوسته در کشف و کرامات اولیاء الله جاهلانه سلسلهٔ تقریر می جنبانیدند و از راه سخن پروری بمقابلهٔ دیگر سمع خراشی میکردند و بجناب مستطاب قبلهٔ اهل طریقت و کعبهٔ اصحاب معرفت حقائق و معارف آگاه فلک بارگاه مولانا و مرشدنا حضرت شاه تراب علی قلندر قدس سره نیز حسن عقیدت نمی داشتند از اتفاق زمانه تلاش امید علی پسر خود بعهد عملداری انگریز جانب لاهور و از انجا طرف ملتان رخت عزیمت بر داشتند و افتان و خیزان بنواحی ملتان رسیده در یافتند که امید علی بضلع دیره غازی خان نوکر است از ملازمان انگریزی که حکومت آنطرف داشتند ملاقی شده اعانت درین باب خواستند کار فرمای آنجا بمقتضای آدمیت شخصی واقف کار نشان دهنده را همراه کرد که بمنزل مقصود رساند در منزلی که دریای بیاس از انجا پنج کروه واقع بود ولی عبور دریا بسر منزل مقصود نمی توان رسید آدم مذکور همراهی شان جدا گردیده هر چند به تجسس وی پرداختند نشانش نیافتند لاجرم مضطربانه بقصد عبور دریا یکپاس روز باقیمانده سوار شده سمتی پیش خود قرار داده جاده پیما گردیدند از خم و پیچ گریوه و مغاکها و ناهمواری راه و قرب کوهستان و بیابان ناواقفانه راه غلط کرده بصحرائی افتادند که مسکن و ماوای شیران خونخوار و سباع و بهائم مردم آزار بود و ابتدا و انتهای بیابان هولناک پیدا نبود ندانستند که کجا میروم چون روز کمتر مانده و مقام پر خطر و از راه دور افتاده و نشان دهنده مفقود الخبر بود بر جان خود خائف

---

۱؎ ذاکر در لغت بمعنی ذکر کننده و در اصطلاح حضرات صوفیه شخصی را گویند که وی در ذکر حق چنان مشغول و مستغرق باشد که بجز یاد حق دیگری بیادش نیاید و در آن گم شود ذاکر شاغل صاحب ذکر و فکر را گویند و این فضل است که درجه کمال دارد ۱۲ ۲؎ معانی جذبهٔ آلهیه در حواشی اوائل تکمله هذا نوشته شد ۱۲ ۳؎ معانی الهام در حواشی اوائل تکملهٔ هذا نوشته شد ۱۲

وهراسان گشته هوش از سر باختند و سخت آسیمه سر گردیده مضطربانه بر زبان راندند که یا حضرت شاه تراب علی
صاحب اینک وقت مدد این گم گشتهٔ راه و از مقام هدایت گمراه است چارهٔ کار خود ندانم که چیست آیا رشتهٔ
حیات ما را حکم انقطاع رسیده است دفعتاً حضرت صاحب قبله بهان وضع و لباس که داشتند بچشم ظاهر
از گوشهٔ صحرائے که هم انجا نشان آدم حکم عنقا داشت جلوه افروز شده کحل الجواهر دیدهٔ بصیرت و سرمایهٔ
تسکین دل بیقرار گردیده از زبان فیض ترجمان ارشاد کردند که اضطراب چیست از اینجا دریای بیاس قریب
است و بطرفے ایما فرمودند که شارع عام از اینجا متصل است و از چشم پنهان شدند آن گم گشتهٔ راه را از هدایت
همچو حضرت خضر طریقت جان در قالب دمید و تقویتے پدید آمد دید فوراً از انجا عنان اسپ سواری خود عطف
کرده در اندک مشی بشارع عام افتادند و بعد از تحقیق مردمان رهروان معلوم شد که دریای بیاس بفاصلهٔ یک و نیم
کروه از انجا بود بخیر و عافیت بساحل دریا رسیدند و عبور دریا کرده راهی سمت مطلوب شدند از وقوع این معامله و توجه
و عنایت حضرت پیر و مرشد برحق هر دم و هر لحظه در عالم تحیر و سکوت سر بگریبان بودند و از سوء اعتقادیکه بجناب
والا داشتند سخت منفعل و خجل گشته مجدداً سلسلهٔ عقیدت و نیاز بحضور آنجناب مستحکم کردند از اینجا علو مراتب
قطبیت و بدلیت آن والا جناب میتوان دریافت که فاصلهٔ مشرق و مغرب را بچشم زدن طی کردند و ذره را از
خاک برداشته نورے و سرورے بخشیدند آرے حق جلشانه پاکبازان خورشید باطن را همچنین طاقت و قدرت
داده است که بیک گردش چشم گرد عالمے میگردند و بدرد دل واماندگان مضطرب الحال پرداخته خضر راه
گم گشتگان می شوند جانبازے باید که نقد جان و دل فدای محبوب حقیقی کرده باشد نه هر رنگین لباس تیره درون
و نه هر خس و خار رجال زبون اینکار جوانمردان جانباز است نه روباه مثالان نیرنگ ساز کرامت شیخ محمد علی
ولد شیخ سرفراز علی بیان میکردند که در ایام غدر که شور محشر نمایان بود و هر جا انتشار سپاه انگریزی و فوج
باغی تمامی مردم تبلاطم امواج طوفان بے تمیزی افتاده بودند و توقع زندگی نداشته عزت و آبرو را خیر باد گفته
بودند مقام رامپور را امن تصور کرده و قیام کاکوری مقصد صدمه و بلاد انسته راهی رامپور شدم و آقعی در انجا نسبت
این دیار امن و آسایش بود چندے در انجا مقیم گشته بعد یکسوئی هنگامهٔ لکهنؤ و قیام عملداری انگریزی بقصد
وطن از رامپور راهی شدم و بنواح فرخ آباد رسیدم چون در انجا شور قیامت برپا و هر مقام دار و گیر باغیان بود مردم
پولیس مرا هم باغی قرار داده پیش حاکم عدالت ضلع فرخ آباد رسانیدند حاکم محکمه تا به تحقیقات جرم حکم ماندن
بحوالات داد ناچار بشمول قیدیان حوالات به جیلخانه رفتم بسبب بودن کثرت مقدمات باغیان و انبوهی مقیدان
جیلخانه رهائی خود غیر از فضل الهی نمیدانستم بنجیر و زنجیر بحوالات ماندم شبے قریب بنصف رسیده بود که ترشح آغاز
شد تا زنجیریکه دران صدها محبوس مسلسل بودند برداشتند و کشان بمکان مسقف بردند مکان مذکور از بس

۵۱ معانی قطب از حواشی دیباچهٔ تکملهٔ هذا باید جست ۱۲ ۵۲ بدل بفتحتین هرچه بجای چیزے دیگر شود و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از بدل
مقام ابدال است که عبارت از هفت تن اولیا است که حفاظت هفت اقلیم از اوشان متعلق است و ایشان را ابدال ازینوجه گویند که ایشان
بوجه لطافت بلا عنصرے دیا شکلے که خواهند مبتدل میشوند و سفر میکنند و یک جسد صورتی خود بر آن مقام میگذارند و کسے شناختن نمیتواند که وی از موضع خود
سفر کرده است ۱۲

تیره و تار بود و صرف یک دروازهٔ کوچک داشت که گذر باد مخالف هم در انجا مشکل بود چه جای هوای موافق جان قیدیان از حبس مکان بلب آمد من هم نهایت بدحواس گردیده متصل دروازه باین امید که روی آسمان خواهم دید نشستم و از کمال یاس میدانستم که درین شدت گرما و حبس هوا زنده نخواهم ماند آخر سرهنگان جیلخانه چون بلای آسمانی بر سر ستم رسیدگان رسیده جملهٔ قیدیانرا درون آن مکان جهنم نشان برده بدستور مقید ساختند آن زمان مضطربانه بحضرت صاحب متوجه گردیده استمداد کردم از احتباس هوا و تکلیف شاقه کیفیت غشی و بیهوشی لاحق گردید در همین غفلت که اندک چشم از خواب آشنا شد چه می بینم که حضرت صاحب قبله با مولانا شاه تقی علی صاحب در انجا قدم رنجه فرمودند و بطرزیکه بجستجوی کسی سیر داشته باشند روی یگان یگان از مقیدین بغور ملاحظه میفرمایند تا نوبت من دلگرفته رسید قریب من رسیده از زبان گهرفشان ارشاد فرمودند که محمد علی تو اینجا چرا آمدی زود از اینجا برخیز که این نه جای تست همین که این کلمهٔ روح افزا بگوش من رسید دیوانه وار از خواب برجستم و چشم از خواب برکشادم غنچهٔ دلم که از وفور آلام چون برگ خزان رسیده افسرده و پژمرده بود مائل بشگفتگی گردید و از همانوقت تقویت و فرحت بدل پیدا گشت هنگام سحر زنجیر از پای قیدیان برداشتند و زمرهٔ حوالاتیان مرا هم بکچهری بردند بعد چند ساعت چپراسیان کچهری از نام من صدا بلند کردند و مرا از حوالات طلبداشته پیش حاکم بردند حاکم بعد استفسار ثانی حکم داد که این کس را از حوالات رهائی داده تهانه به تهانه تا بخانه اش رسانند همان دم مرا رها کرده به تهانه بردند و از انجا معه اسباب و چند جفت کبوتران که از رامپور آورده بودم بهمراهی چپراسیان دیگر تهانه از ان بر تهانه و باطمینان تام تا بخانه رسیدم و باز کسی تعرض از حال من نکرده فقط **کرامت** مولوی احسن الدین خانصاحب رئیس کاکوری که از مریدان خاص و ارادتمندان با اختصاص حضرت ایشان اند نقل میکنند که هر بانیکه بهمراه حضرت والد ماجد خود مولوی رضی الدین خانصاحب در کول ضلع علیگڈه بودم در انزمان جنی بر زنی برهنه می آمد و انواع انواع تکلیف او را میداد پدرش که از آشنایان من بود روزی این حال از من بیان نمود من نظر بر تشویش و اضطرابش کرده گفتم که مضطرب مشو بعلاجش میدانم خواهم کرد انشاء الله تعالی دفع خواهد گردید چنانچه باعتماد فضل و کرم کارساز حقیقی آنرا بعمل آوردم آن جن که بر ان زن می آمد از من گفت که من نمیرفتم اما چونکه شما بیعت بحضرت شاه تراب علی قلندر میدارید لهذا هیچ نمیگویم اگر بجای شما دیگری می بود او را ضرر بسیار رسانیدمی وقتیکه من از کول بوطن خود کاکوری آمدم این قصه بحضور حضرت ایشان گذارش نمودم بجوابش ارشاد رفت که خیر گذشت انچه گذشت محافظ شما بحکم الهی هستم مطمئن مانید اما از آینده ازین چنین امور احتیاط دارید چرا که مابین حضرت والد ماجدم عارف بالله شاه محمد کاظم قلندر قدس سره العزیز و شاه جن معاهده گشته که ما از اولاد و منتسبین شما هیچ تعرض نخواهیم کرد و نه آنها به امور متعلقه مایان دست اندازی نمایند از ان زمان خود را از چنین امور باز داشتم و بشکرانهٔ مکرمت و نوازش مرشدی تر زبان گشتم **کرامت** شیخ منصور علی صاحب نقل میفرمایند که یکبار همراه برادر صاحب قبله شیخ مومن علی صاحب از بنارس بقصد کلکته برخاستم و بسواری

بجره میگذشتم ناگهان در اثنای راه دو جهاز دیگر از دور نمودار شده بدان سرعت از جانب این بجره گذشتند که
بفور گذار آنها طوفانی عظیم پدید آمد و بجره در گرداب افتاد و موجه های آب از سرش درگذشت راکبان جهاز
را ابواب امید این تلاطم دل ها از زیست ناامید شد اخوی صاحب قبله مرا از بالای سقف بجره زیر خواندند و فرمودند که حیف
زیست شما مفت بجمعیت من تلف شد بارے اینوقت بیاد حضرت مرشد ارشد باید پرداخت که وقت آخر است
و کار تمام بفور رجوع سوی آنحضرت طوفان فرو نشست و موجی بدان سبکی برآمد که بجره را چون پرکاه از گرداب
دور انداخت همه ها جان بسلامت بردیم و بعافیت تا منزل مقصود رسیدیم هنوز نوبت اطلاع این حال بحضرت
خداوند نعمت مرشد برحق نرسیده بود که صحیفه شریفه شامله بر هدایت تادیه شکریه های یافتن ازین دراسیه ورود
فرمود سبحان الله و بحمده **کرامت** نیز میفرمایند که یکبار با برادرزادهٔ روح وجان پدرم شیخ علی نقی خان
مرحوم بر جهاز سوار میرفتم این مرتبه چون جهاز از میان دره کوهے واقع اثنائے راہے گذشت باد مخالف آن
مایه مخالفت کرد که جهاز طوفانی شد بکمال ناامیدی از تدابیر رستگاری رجوع بروح مبارک حضرت اقدس
آورده شد اینجا دریای رحمت بجوش آمد و باندک توجه آن ناخدای کشتی شکستگان بهجو زمان سابق درین
واقعهٔ لاحق نیز از غرق نجات حاصل گردید **کرامت** نیز میفرمایند که بعد ورود کلکته و فکر تدبیر معامله پیش
آمده روزے تاجرے بغرض خریداری اسپان طلبیده شد بیامد و بعد نمودن اسپان گفت که مگر از کاکوری
شما می آئید گفتم آرے گفت دیروز صاحب معامله شما با چندے مثل خود مشورت کرده که بضرب تفنگچه کار شما
تمام کند باید که هوشیار باشید حیرتے و ترددے پیرامون خواطر گردید که روز دویم دریافت این خبر صحیفهٔ شریفه
مشعر برهمین مضمون و مؤکد به صیانت خود بار رسید شکر احسان شفقت بینهایت که از ان بلیه بهر گونه حفاظت
ماند **کرامت** بالاله گوبند سنگهه مختار عاشق علی خان صاحب بهادر مغفور مسیح الزمان نامی شخصے دل بد کرده
و بانتقام کینه کشی با مختار موصوف سحر آغاز نمود ایشان بیمار شدند ساحر باعتماد کارگر آمدن سحر پیغام بمسحور فرستاد
که فلان روز کار تو تمام میکنم اوشان اطلاع حال خود بذریعهٔ عرضی بحضرت صاحب قبله کردند در جوابش ارشاد
شد که اینجا هم از دعا غفلت نخواهد ماند و بساحر گفته باید فرستاد که اکنون من هم دست کسے گرفته ام خود شما
هوشیار باشید الغرض چون روز موعود رسید خبر آوردند که مسیح الزمان بمرگ ناگاه رفت و آنهمه خیال و آرزوهای
بد با خود برد آرے سه باشیر دلان هر که در افتاد برافتاد **کرامت** مولوی شمس الدین صاحب فرزند رشید مولانا
سید محمد حامد هرگامی ثم اللاهرپوری تاریخ سیوم ذیقعده از لکهنؤ برای زیارت مزار فائض الانوار بر تکیه شریفه رسیده
از ارابه فرود آمده بر مزار شریف حاضر شدند همین که درون روضهٔ مقدسه داخل شدند و قصد فاتحه خوانی کردند
که آوازے شنیدند که میفرمایند خوش آمدی و بنشین چون از فاتحه فارغ شده داخل خانقاه شدند متعجبانه این
حکایت فرمودند **کرامت** رستم علی متوطن قصبه کاکوری حکایت کرده که مرا از عرصهٔ دراز حسن عقیدت و
خلوص بحضور حضرت الیشان حاصل بود عرصه قریب شش سال گذشته که بمقام نرسنگپور ضلع جبلپور وارد شدم

و دران بقعه سید فرخ علی صاحب درویش تشریف میداشتند فرمودند که با من بیعت بکن گفتم که بیعت موقوف
بر اعتقاد است و اعتقاد معاملهٔ قلبی است پس قلب من بجانب هرکسیکه راغب خواهد بود از وی بیعت خواهم
نمود چنانچه با اوشان بیعت ننمودم بعده مولوی بشارت الله صاحب طریقهٔ استخاره مرا تلقین کردند و فرمودند
که این دعا را خوانده بخواب روید باشید که امر مطلوب مصرح گردد همچنان کردم بخواب دیدم که درود دیئے سبز رنگ
متبرک تشریف میدارند از انجمله حضرت شاه تراب علی صاحب قدس سره را می شناسم و دو بزرگان دیگر را نمیدانم
جناب موصوف چادرے سفید بخود میدارند آنرا چاک نموده نصف از ان بمن بخشیدند بعد از ان چون بیدار شدم
اعتقاد سابقم مستحکم گردید و عزم مصمم شد که بر دست حضرت ایشان بیعت خواهم نمود الّا از گردش روزگار
دران عرصه حاضری من واقع شدن نتوانست تا آنکه حضرت قدس سره العزیز ازین عالم رحلت ورزیده بهشت
برین خرامیدند انتهی کاتب الحروف گوید که پس او مرید حضرت شاه حیدر علی قلندر قدس سره شد **کرامت**
حاجی حسن علی شاه که از باشندگان خانقاه عالیه بودند نقل میکنند که یکبار شرف همراهی حضرت صاحب در گڈهی
سبزخان دریافتم قریب گڈهی باغیست که دران مقابر افغانان است چون فنس مبارک قریب رسید مضطربانه
از کهاران ارشاد فرمودند که ازینجا زود بر بید چنانچه اوشان بادرهوا سپردند و من هم متعجبانه شتابان شدم روزے بعد
گذشتن چند روز که آن قصه یادم آمد پرسیدم اولا اغماض ساختند و پس از ان ارشاد فرمودند که افغانان را میدیدم
که همچو سگان میدوند و قلب ما هیبت عذابے مؤلم است ناچار از انجا زود دروی مناسب دانستم و کهاران را حکم شتاب
روی دادم میگویم که این ماجرا مطابق اعجاز نبوی است صلی الله علیه وسلم که روزے همراه صحابه رضی جائے تشریف
می بردند قبرستانے درمیان آمد پیش دو قبر علحده ایستادند و رنگ چهرهٔ مبارک آنحضرت صلی الله علیه وسلم ارغوانی
گشت صحابه رضی باعث آن پرسیدند فرمودند که صاحب این دو قبر معذب می شوند لاجرم بوفور رحمت رنگ رویم سرخ
شده خواستم که عذاب از ایشان رفع کنانم چنانچه شاخے تر و تازه طلب فرموده بران هر دو نصب ساختند و ارشاد
نمودند که تا زمان سرسبزی این شاخ عذاب از ایشان مندفع خواهد ماند انتهی و همچنین قصص دیگر بسیار اند
بر ناظرین آثار پوشیده نیست غرض از تحریر این حکایت اینست که اولیاء الله را انفجای آنکه ولایت سایهٔ
نبوت است مشاهدهٔ احوال موتی میشود **کرامت** زبانی عبد الغنی شاه صاحب که از مریدان آنحضرت بودند
مسموع شد که چودهری مصاحب علی ساکن کرسی را که نیز از ارادتمندان آنحضرت بودند اولادے نبود من حسب
عادت در فصل انبه وارد تکیه شریفه شدم هنگام دوپهر دفعتاً حضرت صاحب مرا طلب کرده فرمودند که این انبه از
جائے آمده اند بگیر و با لخانهٔ چودهری بده انشاء الله تعالی فرزندے طالب علی نام متولد خواهد شد من به تعمیل
ارشاد آنرا گرفته بعد یک روز روانهٔ کرسی شدم و تعمیل ارشاد پرداختم و از چودهری صاحب ذکر ارشاد حضرت صاحب
کردم اوشان خوش شدند و آن انبه را اندر خانه برده اهلیهٔ خود را بشارت دادند و خورانیدند بعنایت الٰهی و توجه همت
با برکت حضرت ایشان بعد انقضای ایام معهود فرزندے پیدا شد و باین نام موسوم کرده شد بعد از استماع

شنیده ۱۲ گذشتن ۱۲ معین ۱۲

این خبر فرمودند که خدا را شکر گوئید و امیدوار باشند که برادرش غالب علی هم متولد خواهد شد آخر او هم بسی مهدو آن
رخت آسایش گستر دکرامت همچنین حضرت قدر قدرت در لکهنؤ بر مکان عبد الرحیم خان رساله دار تشریف
فرما بودند خواهر زوجۂ شان که هم مریده بودند درخواست کردند که حضرت صاحب همشیرۂ مرا اولادے نیست دعا
فرمائید که فرزندے شود فی الفور دریای رحمت بجوش آمد و بر زبان حق ترجمان رفت که انشاء الله تعالی آخر همچنان
شد که فرزندے بوجود آمد کرامت نیز یکبارہ حضرت ایشان در خانۂ مریده تشریف بردند آن مریده درخواست
فرزند کرد حضرت ایشان فرمودند که الله تعالی ترا فرزند خواهد داد او خندید و گفت که ای حضرت حالا مرا امید نیست
که باین رسیدگی سن شوهر من اولاد شود فرمودند که حق تعالی قادر است بعد ازان اثر اجابت دعا ظاهر شد که الله تعالی
آن زن را پسر عنایت فرمود (زیادتی ۱۲) کرامت عمی مکرمی جناب مولوی امجد علی صاحب میفرمایند که در اوائل عمر من بحضور
حضرت ایشان اعتقاد کمال کما حقه نداشتم و در همان زمانه بر تکیه شریفه بخدمت حضرت عم اکرم مولانا تقی علی صاحب
روزانه جهت تحصیل علوم ظاهری حاضر می شدم روزے بخواب دیدم که بر دروازۂ احاطه رسیدم و آنجا باغیست
از درختهای خرما و خندق باغ چنان بلند است که کسے را مجال رفتن اندرونه ناگاه دیدم که حضرت ایشان از تکیه
شریفه بعزم رفتن لبستی آنجا تشریف ارزانی داشتند و از من پرسیدند که اینجا چرا ایستاده اید عرض کردم که اراده
رفتن اندرون باغ دارم مگر خندقش مانع است چگونه راه نمی یابم پس حضرت صاحب دستم گرفته مرا در باغ
بردند و خود بر درخت خرما رفته شاخهای وی را جنبانیدند که ازان بکثرت خرماها افتادند باز حضرت از من فرمودند
که هر قدر که خواهید بدامن بگیرید حسب ارشاد دامان خود را ازو پُر نمودم بعد ازان حضرت صاحب از درخت
فرود آمدند و من بید ارشدم اما بر اعتقادم ازین خواب اثرے نشد باز بخواب دیدم که در صحرائے وسیع میروم
و دران روشنی کثیر است بغیر آفتاب و ماهتاب و در همان صحرا خیمه ایست باعظمت و رفعت و چاؤشان
باادب بر درش ایستاده اند هرگاه که قصد رفتن اندرون خیمه نمودم مانع آمدند پرسیدم که این محفل کیست گفتند که این
محفل حضرت شاه تراب علی قلندر است گفتم که پس تردد چیست که نسبت فرزندی بجناب شان دارم بعده
در آمدم و دیدم که اندران خیمه اژدحام کثیر برنا و پیر است و در مقام صدر بر تخت باعظمت حضرت صاحب
جلوه افروز اند و در بروی جناب شان شمعے پُر ضیا روشن است و خیال میکنم که همان روشنیش بود که بصحرا دیدم
بودم و جمله حضار محفل خلد منزل بے ریش و بروت بودند بجز حضرت صاحب خیال نمودم که شاید محفل عرس
است و قوالان هنوز نیامده لهذا بیرون آمدم چاؤشان باادب پرسیدند که کجا میروی گفتم چونکه قوالان هنوز نیامده
اند لهذا برای سیر و تفریح واپس آمده ام زان بعد چشم وا گشت و بعد اینواقعه نیز مرا خیال بیعت نیامد و نه قلب من بدان
گرائید باز بار سوم در همان زمان بخواب دیدم که در محله پتهجا تله بر مکان قدیم خود بر بالاخانۂ دروازه نشسته ام و
حضرت صاحب حسب معمول خود از بستی واپس به تکیه تشریف می برند یعنی بجانب جنوب من که خوگر چنین ادب
بودم که هرگاه در راه حضرت صاحب را میدیدم بمشایعت گامی چند همراه میرفتم و بعد اجازت واپس می آمدم (همراه رفتن ۱۲)

فوراً از بالاخانه فرود آمده بشتافتم و حسب معمول بدنبال قدمے چند رفته بودم که حضرت ایشان با من مخاطب شده فرمودند
که چرا می آئی هرگاه که با ما اعتقادے نمیدارید باز فرمودند که ما را چنان قدرت است که چشمان خود بدر می آرم و
چشمان خود را از حدقه بدر آورده و بر کف دست نهاده مرا نمودند دیدم که هر دو چشم بر کف دست همچو ذی روح حرکت
میکنند بعده بیدار شدم و فهمیدم که از خواب اشاره به بیعت نمودن است چنانچه صباح آن که روز جمعه بود من
برادر خورد خود را گرفته باراده بیعت بر تکیه شریفه حاضر شدم دیدم که حضرت ایشان بر بالاخانه تشریف فرما هستند
رفتم پرسیدند که چرا آمده اید عرض کردم که برای بیعت حاضر شده ام در جواب باز همان فقرهٔ خواب و شنیدن ارشاد
کردند که چرا مرید ما می شوید هرگاه که اعتقادے ندارید عرض نمودم که الحال دارم چنانچه بعد ازان مرا و برادر جان
پرورم حافظ واحد علی را مرید خود ساختند و بسلک سلسلهٔ عالیه قادریه منسلک فرمودند فقط **کرامت** شخصی از
مدینه طیبه عبد الله نام کلید بردار روضهٔ منوره فاضل متبحر و خوشنویس هفت قلم سوی هند رخت کشیده بود چون
به لکهنؤ رسید حضرت ایشان را در خواب دید بمعاینهٔ جمال باکمال عاشق شد و در همان خواب گفت که اگر حضرت شما را
در عالم بیداری همچنین خواهم دید و آزین هیئت کذائیه سر مو فرقے نخواهم یافت خود را در سلک ارادتمندان خواهم
کشید الحاصل در کاکوری آمده بر مکان مولوی خلیل الدین خانصاحب فرود آمد و هنگام شب تذکرةً ذکر خواب
خویش هم کرد مولویصاحب موصوف فرمودند که درین قصبه حضرت شاه تراب علی صاحب بدین صفت موصوف
اند وی مشتاق شده صبح آن حاضر حضور گشت و بمعاینهٔ جمال باکمال بر پا افتاده گفت که الحمد لله چنانکه حضرت
را در خواب دیده بودم هو بهو آن یافتم اکنون امیدوارم که مرا در سلک غلامان منسلک سازند حضرت
ایشان حسب عادت ابا فرمودند که من لائق اینکار نیم پیران درین زمانه بسیار اند بآنها رجوع نمائید وی هیچ یکے
نشنید و گفت هرچه شود من مرید حضور خواهم شد ناچار ارشاد رفت که خیر مجبوریست و داخل سلسله فرمودند فقط
**کرامت** یکبار حضرت ایشان در مرزا گنج با سید حاجی محمد یعقوب خانصاحب کمیدان تشریف بردند و درانزمانه
اندران مقام مرض هیضه بشدت تمام شایع بود و در خانهٔ خانصاحب موصوف هم شخصے از اعزهٔ شان درین
عارضه مبتلا بود مردم خانهٔ شان از آنحضرت به بسیار الحاح و زاری برای شفای بیمار عرض کردند ارشاد رفت که
انشاء الله صحت خواهد یافت باز اوشان عرض کردند که این عارضه ازین مقام تمامی دفع شود حضرت ایشان فرمودند
که وقتیکه کهاران فنس ما گرفته ازینجا روانه شوند همه مردمان به آواز بلند بگویند که بلا ازینجا مندفع می شود و آن
عبارت را در هندی باینطور گویند که اَلیّا بلیّا جات **ہے** حضّار از بس متعجب گردیده گفتند که او ما یان ممکن
نیست که نسبت حضور اینچنین بی ادبی کنیم فرمودند که تا وقتیکه چنین نخواهد بود این بلا دفع نخواهد شد بالجمله همه ها
مجبور شده بدین ارشاد عمل کردند همین که فنس آنحضرت از آبادی بیرون آمد الله تعالی آن بلای بے زنهار را از
انجا مندفع فرمود کاتب الحروف گوید که این چنین ارشاد از آنحضرت قطع نظر از کرامت مشعر به ملامت
هم بود یعنی اگرچه غوغای مردم آنخانه وقت سوار شدن آنحضرت متعلق به بلاے لاحقه بود که بتصرف حضرت

ایشان دفع شدنہ منسوب بذات آنحضرت معاذ اللہ منہا لیکن درہمچو مواقع کہ نسبت آن الفاظ
من وجہ بذات آنحضرت فہمیدہ میتوانند شد بچنین اصرار تاکید ادای آن الفاظ فرمودن بجز اہل ملامت کسے را
نزیبد و امثال این چنانکہ بحضرات قلندریہ مخصوص است کسے را شنیدہ نشد و معمول بودن روش ملامت
مرحضرت ایشانرا سابقًا در کتاب مستطاب نیز گذشت فقط کرامت خواجہ عطاء اللہ کشمیری کہ از مریدان حضرت
مولانا صاحب (یعنی حضرت مولانا شاہ تقی علی قلندر رح ۱۲) قدس سرہ اند نقل میکنند کہ من سخت علیل بودم وہر دم از مرگ و تاریکی گور و سوال فرشتہ می ترسیدم
تا شبے دیدم کہ بمردم در دل اندیشیدم کہ بارخدایا از انکہ می ترسیدم پیش آمد اکنون مرا در گور خواہند سپرد بنیم کہ چہ
خواہد شد القصہ دیدم کہ مرا مردمان تجہیز و تکفین کردہ در مقابر (قبرستان ۱۲) بردند و در گورم سپردند میگریم کہ الٰہی اینچہ حال است
ناگہان دیدم کہ بربالین حضرت صاحب ایستادہ اند و میفرمایند کہ عطاء اللہ مترس یدمن برای کدام روز ام فی الفور
ازین اشارت پُر بشارت بیدار شدم و در دل آوردم کہ اکنون صحیح شدم و از ضغطۂ گور بدر جستم آخر از انروز صحت
یافتم الحمد للہ علی ذلک کرامت یکبار چند کس بارادۂ ملازمت حضرت ایشان از راہ دور می آمدند در
اثنای راہ گفتند کہ معمول حضرت ایشان است کہ بوقت شرف اندوزی قدمبوس تبرکے عنایت میفرمایند یک گفت
کہ مرا انیمرتبہ خواہش مصلّے است و دیگرے گفت کہ من کہٹل میخواہم سیومی چیزے دیگر گفت الغرض چون بحضور
پرنور رسیدند ہرکس را موافق تمنای او چیزے عنایت فرمودہ بہ تبسم ارشاد کردند کہ بگیرید و مثل این واقعہ اکثر
از انجناب بظہور می آمدند و بارہا موافق خطرات قلبی حضار ارشاد میفرمودند کرامت کاتب الحروف میگوید کہ
در زمان تحصیل علم شبے در مطالعۂ سبق مشغول بودم بجانب مسجد شریفہ کہ خود بخود در دلم آرزوی حصول زیارت
و فاتحہ خوانی بر مزار حضرت پیر و مرشد برحق پیدا شد فی الفور کتاب را پیچیدہ بر مزار فائض الانوار حاضر گشتم ہمین کہ
بر دروازۂ مقدسہ رسیدم بگوشم فرو خورد کہ گویا کسے سورۂ واقعہ میخواند فی الفور در را کشادم دیدم کہ حضرت ایشان بالای
مزار خود بمسہری تکیہ زدہ تشریف فرما ہستند و سورۂ واقعہ میخوانند در دلم خطور کرد کہ اینہمہ بجز واہمہ ہیچ نیست معاً حضرت
ایشان بالجہر خواندن و جنبیدن آغاز فرمودند تا اینکہ در رکوع سورۂ مذکورہ (گذشتن ۱۲) از زبان حق ترجمان حضرت ایشان
شنیدم چون ذوق و شوق قدمبوسی بجنبشم آورد فرا پیش تر رفتم دیدم کہ ہیچ نیست و مزار شریف بدستور در مسہری
واقع فاتحہ خواندم و واپس آمدم و تا دیر ازین واقعہ محظوظ و مسرور ماندم بالجملہ تا کجا نویسم اندکے از بسیارے و مشتے
نمونہ از خروارے کافیست فقط۔

## ذکر خلفای حضرت غوث ملت

دانستنی است کہ حضرت ایشانرا خلفاء متعددہ بودند و مبدء فیاض ذات مستجمع صفات آن والا مرتبت را چنان جامع اسرار محمدی و
مرتضوی و صلاوی و کمالات مرشدی و پدری ساختہ کہ اکثر خلفاء حضرت عارف باللہ باوجود مجاز و صاحب رشد و ارشاد بودن آن
آنحضرت والا منزلت از حضرت ایشان نیز شرف تجدید اجازت و خلافت و لبس خرقہ یافتہ اند پس اولًا اسماء گرامی آن
حضرات جامع النسبتین حلاوت بخش کام و زبان میشوند بعدہٗ ذکر خلفای خاص آن والا حضرت سرمایہ ذوق جان میگردد

## خلفاء مجددین

**منهم** المولی الاعز الداعی الی الخیر خلاصة الارواح سرّ المشکوٰة[۱] والزجاجة[۲] والمصباح[۳] صاحب المقامات العلیّة والحالات السنیّة محی سنن الشریعة ماحی رسوم الشرکة والبدعة عمدة العارفین وقدوة السالکین الداعی الی الله الاحد سیّدی **شاه میر محمد قلندر** **ومنهم** الشیخ الجلیل مصداق حدیث النبوی علماء امتی کانبیاء بنی اسرائیل آبحر العلوم سرّ الله المکتوم جوهر ثمین ظهر من معدن الولایة وکوکب درّی طلع من سماء الجلالة صاحب التصانیف النفیسة والتوالیف المفیدة القرم الاشهر سیدی مولانا **شاه حمایت علی[۴] قلندر** **ومنهم** الشیخ الکامل والکامل الواصل مزکی النفوس ومصفی القلوب شمس العارفین وقمر الواصلین الهادی الی الله الاکبر سیدی **شاه بهرام علی قلندر** **ومنهم** قدوة الکملاء وعمدة العرفاء نادرة الزمان ومفخر الاقران سراج السالکین ومنهاج العابدین منبع الاحسان والعرفان مجمع کمالات الانسان مصدر فیوض الصوری والمعنوی سیدی **شاه انشاء الله قلندر الهاشمی** **ومنهم** مفتاح کنوز الحقائق وکشاف امور الدقائق الواقف بمواقف اللاهوت والعارف بمعارف الناسوت المتوجه بالکلیة الی جناب الله الاکبر سیدی **شاه شیر علی قلندر** رحمهم الله تعالی بغفرانه واسکنهم بحبوحة جنانه۔

## خلفاء مخصوصین

**منهم** المحقق[۶] الاوحد والامام المدقق المؤید عین اعیان الشهود انسان عین الوجود لسان الحقائق اعجوبة الخلائق خاتم الولایة المحمدیة عین القلادة الملیة الصوفیة الکبریت الاحمر ثانی الشیخ الاکبر قطب الاقطاب زین الاصحاب لعمری قلما سمح الزمان بنحو جوهرة العالی وقد تشرف بنفسه العلیا دوح المقدم والتالی کیف لا وهو امام الولایة محرز قصبات السبق فی مضمار الریاضة والعبادة ذو الوصف العالی جامع العلوم العوالی المتضلع من الکمال الصوری والعاشق الصادق من عشاق الجمال المعنوی رزق من الخلوة قسطا جزیلا وشهر

---

۱؎ معانی سر در دیباچۂ تکملۂ ہذا مرقوم شد ۱۲ ۲؎ زجاجہ در لغت بمعنی آبگینہ وانچہ در آیۂ سورۂ نور در کلام مجید مرقوم ست پس آن عبارت از قلب عبد ست ومصباح عبارت از روح واز شجرہ نفس قدسی واز مشکوٰة جسم واز زیتونہ مراد آن نفس ست کہ مستعد ست برای اشتعال از نور قدسی بقوت فکریہ وزیت عبارت ست از نور استعداد اصلی آن نفس قال الله تعالی الله نور السمٰوات والارض یعنی نور اسمی ست از اسماء الله باعتبار شدت ظهور حق تعالی ظهور اشیا از حق تعالی پس لامحالہ حق تعالی وجود سمٰوات ارواح وزمین اجساد ظاهر شد پس همین ست وجود مطلق واز همین وجود موجود گشت هرانچہ موجود ست در عالم چرا کہ اصل ظهور وجود ست چنانکہ اصل خفا عدم ست ووجود عبارت ست از ذات حق تعالی کہ در مقابل آن عدم محض ست وموجود وظاهر شدن عدم محض محال ست ۱۲ ۳؎ مصباح در لغت بالکسر بمعنی چراغ وپیالہ ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از روح ست کہ از وی حیات جسم ست وبعضی دل را هم گویند کہ از وی جسم روشن ست ۱۲ ۴؎ حضرت ایشان عم عالی مقدار حضرت صاحب المناقب بوده اند وبرادر خرد حضرت عارف بالله قدس سره ۱۲ ۵؎ حضرت ایشان برادر اوسط حضرت صاحب المناقب بوده اند وخلف اوسط حضرت عارف بالله قدس سره ۶؎ محقق بمعنی تحقیق کننده ودر اصطلاح حضرات علمای ظاهر محقق آنست کہ دعوی خود را از دلیل ثابت کند ومدقق آنست کہ دلیل خود را از دلیل دیگر ثابت کند ودر اصطلاح حضرات صوفیہ محقق آنست کہ بروی حقائق اشیا منکشف باشند واین معنی آن شخص را میسر کہ وی از حجت وبرهان گذشتہ بمرتبۂ کشف الهی رسیده باشد واز دیدۂ قلب مشاهده کرده باشد بایں طور کہ حقائق اشیا حق اند وثابت لیکن اینهمہ از وجود واحد حق تعالی اند چراکہ بجز وجود حق تعالی دیگر موجود نیست ووجودات اشیا بجز وجودات اضافیہ هیچ نیست ۱۲

فی الصلوة بین الاصحاب اجمالاً وتفصیلاً الباطن فی الظاهر والظاهر فی الباطن شیخی الحمید الصمد
جدنا وسیدنا ومولانا شاه حمید علی قلندر ومنهم البحر الغطمطم والحبر المعظم مصدر
الکمالات الجلیة منبع رشحات المقامات العلیة شارق انار الآفاق بلوامعه وجلی الغیاهب
بشعاشعه جش العلماء بین یدیه وغبت الوجوه بین یدیه العالم الاوحد زمانه والممتاز عن اقرانه
الحافل باصناف العلوم والوارث لفضائل الوالد المرحوم ضیق القلم الواصف بتفرده وشهد جمیع
العلم بتوقده احاط بالعلوم احاطة السماء بالنجوم سبق السابقین وتفرد فی المعاصرین واللاحقین
جنید زمانه بایزید اوانه فرید العصر وحید الدهر امرع الکلام مفید الانام برهان الطریقة ترجمان
الحقیقة قرة ابصار کبائر الشهو غرة عیون انظار الداعیین الی الله صدر الموالی فخر الاعالی وصی امام
التقی الاطهر جدنا واستاذنا وسیدنا مولانا شاه تقی علی قلندر ومنهم العالم الفاضل جامع
المحاسن والبرکات حاوی اجناس الفیوض والکرامات الشریف النسیب الحسیب العریف الادیب
الاریب الفائق بین الاقران بالسعادة الازلی جدی المولوی شاه رضا علی الکاظمی ومنهم العالم
النحریر والفاضل الخبیر ذو الشمائل الرضیة والخصائل المرضیة منبع الخیرات ومجمع الحسنات
مطرح الانظار ومطمح الانوار مورد عنایات الابدی جدی المولوی شاه باسط علی الکاظمی ومنهم
قدوة العلماء واسوة الفضلاء طالب العرفان المتوجه الی جناب الله المنان زین السلاک وعمدة
النساک محمود الاماثل والاقران المولوی شاه علی نقی یاور خان الکاکوروی ومنهم حریق نار
المجاهدة غریق بحر المشاهدة محی سنن الشریعة ماحی رسوم الشرک والبدعة کلیم طور الزهد و
الصفا مسیح سماء الفناء والبقاء نور بصر الراسخین فی الدین المولوی الحافظ شاه وجیه الدین
الکاکوروی ومنهم من مزج الوجود بالزهد والصفا وتوشح بحمائل التقی اختار من ایام
الصبا ومبادی ورده بالحمی طریقة التجرید وسلک مسلک التفرید خادم شریعة المصطفی سمی
المرتضی شاه غلام مرتضی ساکن باندا ومنهم من هو ملک کریم وعلی خزائن المعرفة حفیظ
من حکیم علیم اشرف علی عالمی السفلی والعلوی واحاطه بعلمی الصوری والمعنوی المولوی شاه
کریم بخش مچهلی شهری ومنهم علامة بارع وکوکب ساطع قدوة العلماء والصلحاء نخبة الفقراء
والعرفاء ناشر العلوم فی الاقطار ماحی رسوم الکفر عن الامصار مصداق لفظ الولی
المولوی شاه اطهر علی السندیلی ومنهم العلامة الافضل [illegible] الاکمل قدوة السالکین

ـــــــــــــــــــ

ـــه تاریخ وفات ایشان پنجم شهر رمضان المبارک روز سه شنبه قریب عصر سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و نه هجری و مزار اندرون حریم درگاه حضرت عارف بالله پائین مزار حضرت والد ماجد خویش ۱۲

ـــه تاریخ وفات ایشان بست و سوم ماه ذیقعده روز دوشنبه بعد نماز ظهر سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و نه هجری و مزار در علاقه بدوسه متصل قبر بیابی شهید ۱۲ ـــه تاریخ وفات ایشان ششم ماه ربیع الآخر سنه یکهزار و دو صد و هشتاد هجری شب دوشنبه مزار در کاکوری متصل مکان خود شان واقع محله ولی نگر ۱۲ ـــه ولادت ایشان در [illegible] یکهزار [illegible] هجری و تاریخ وفات ایشان یکم ماه ربیع الاول سنه یکهزار و سه صد و پنج هجری روز پنجشنبه بعد زوال و مزار در کاکوری قریب درگاه حضرت [illegible] عمر ایشان هفتاد و سه سال ۱۲ ـــه ایشان از اولاد حضرت مولوی حمد الله سندیلی شارح سلم بودند تاریخ وفات ایشان [illegible]

وزبدة العارفين منهاج السالكين ومصباح الطالبين المولوی شاه جمیل الدین السندیلی
ومنهم السيد السند والعضد المعتمد سلالة اولياء العظام وخلاصة اتقياء الكرام المبرء عن كل شين
والمزين بكل زين السيد شاه خادم حسين الادم فوری ومنهم الشيخ الزاهد المتمسك
بتقوى الله والمعرض عما سوى الله المدقق الكامل الفقيه والمتورع البارع النبيه خادم الحديث النبوی
المولوی شاه سالار بخش محدث الكرسوی ومنهم قدوة الاولياء والعرفاء زبدة الاصفياء
والصلحاء الموصوف باوصاف الملكوتی المولوی شاه هادی علی اللكنوی ومنهم العارف الربانی
والعاشق الصمدانی زین العباد مخزن الفضل والارشاد المتمسك بحبل الله القوی السيد السند
شاه محمد امین البریلوی ومنهم الشیخ الواصل والواصل الكامل ماحی البدع والطغیان جامع
فضائل الانسان معدن الفضل والكمال الموهبی السيد السند شاه جلال الدین حسین
اللكنوی ومنهم قدوة العرفاء وصفوة الاولياء صاحب الصدق والسداد عماد الاماثل فخر العباد
مقبول قلوب اولياء الله شاه قدرت الله الكرسوی ومنهم العارف بالله الاحد بدر لمع
من برج الاسد ذی الكرامات الجلی شاه اسد علی اللكنوی ومنهم ناهج مناهج الايقان
صاعد مصاعد الرضوان مصدر الفيض والرشاد شاه امداد قلندر فهؤلاء هم الاولياء
المذكورون فی الانام والمشهورون فی الايام الكوامن خدام حضرة العلية علوم الموازين والتصوف والكلام
وعلموا علوم كلام الله الملك العزيز العلام وحديث الرسول عليه السلام واختاروا حيز العزلة والخلوة
وخمول الذكر ودوام الفكر وقلة الالتفات من طلب الجاه والدولة وبذلوا جهدهم فی سبيل الله
وجاهدوا باموالهم وانفسهم بانواع المجاهدات والتزموا التواضع والتخشع والتذلل ولازموا ترك الاشتغال
بما صدر فی البال واطاعوا الله ورسوله فهؤلاء حزب الله ورسوله صلى الله عليه وسلم تسليما ومن يطع الرسول
فقد فاز فوزا عظيما وصعدوا ما صعدوا وبلغوا ما بلغوا على مراتب الكمال فی الجمع بين الشريعة و
الطريقة والحقيقة والعلم والحال والصحو والسكر والفناء والبقاء روح الله ارواحهم العالی وامطر عليهم شابيب
الرحمة والرضوان المتعالی وطائفهٔ دیگر علاوه این اکابر همچو محبوب شاه و نعمت الله شاه و صادق شاه و مرزا شاه و یار علی بیگ
و محمد شاه وغیرهم که عد اسمای آنها باعث بیرونی کلام از حد و مقام خود ست در خدمت با برکت حضرت غوث ملت
حاضر مانده باستفادهٔ فیوض و برکات مشرف گشته اند تفصیل تراجم آنها طولے دارد۔

---

ك سنه وفات ایشان یکهزار و دو صد و پنجاه و پنج هجری ست و عرس ایشان بتاریخ یازدهم و دوازدهم ماه شعبان میشود و مزار شریف در سندیله ضلع هردوی واقع ست ۱۲ ۵۲ پس
این حضرات اولیاء اسامی مذکور بر زبان خلق مشهور در زمانه بتوجه تمام حاصل کردند علوم میزان نیز منطق و اصول و کلام را از حضرت ایشان و آموختند علم کلام الله و حدیث رسول الله صلی الله علیه
وسلم را و اختیار کردند گوشه نشینی و تنهائی و گمنامی در ذکر و دوام فکر و بے توجهی از طلب جاه و دولت و مبذول کردند سعی خود را در راه خدا و مجاهده کردند بذریعه جان و مال خویش باقسام مجاهدات
و لازم گرفتند برخود فروتنی و عاجزی و مسکینی کردن و ترک اشتغال از انچه در دل گذشت و اطاعت حق و رسول وی صلی الله علیه و سلم بران اختیار کردند پس این کسان لشکر خدا اند و
رسول وی درود و رحمت خدا بروی و سلام و هر که مطیع رسول شد پس برسید بفوز عظیم و تحسین و جه رسیدند شان و فائز گردیدند بر مراتب کمال در جمع میان شریعت و طریقت
و حقیقت و علم و حال و صحو و سکر و فنا و بقا تر و تازه دارد خدا ارواح عالی شان را و بباراند بر او شان ابرهای رحمت و خوشنودی بزرگ ۱۲ ۵۳ سکر بالضم
بمعنی مستی و شراب و انچه مست گرداند در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از مرتبهٔ حیرت ست که در ابتدا سالک را حاصل میشود و در انتها غلبهٔ فنا و محویت ۲

ذکر شیخ شیوخ الطریقة اصل اصول الحقیقة برهان الموهبة والتجرید سلطان المعرفة والتوحید مفتاح خزائن العرش امین کنوز العرش قطب الافراد غوث الابدال و الاوتاد مصباح العارفین منهاج الواصلین مطلع الانوار الالهیة مطرح الانظار القدسیة قیم طریقة المجتبی قطب الحقیقة الاسنی فتح باب الرضا نجم سماء الوفا متکی اریکة القادریة القلندریة زین وسادة الکاظمیة الباسطیة کاشف علوم المرتضویة عارف معارف المصطفویة سند العالی مستند ارباب المعالی للمدرس القائل حیث قال فی مدحه

آن آتش سیال کش ساقی چه ساسان پرورد
از رنگ رخ مرست وی گلزار رزمان پرورد

بر زین خم خلوت کشش از پای ترسا مجمرش
پیر مغ از عکس قدش سروی به تشدان پرورد

مالک برد گر عاریه خلدش دمد از ناصیه
امواج دودها ویه انفاس رضوان پرورد

ورد آورد هر خار را طاوس سازد مار را
طوطی کند اشجار را هر برگ تبیان پرورد

زو برگ بستانی کند ذره بیابانی کند
دردانه نیسانی کند هر قطره طوفان پرورد

جو شد بجم گردیر گه گیرد بدور چرخ ره
وز عکس موجش روی مه گیسوی ریحان پرورد

درگاه دور ساتگین تیر جرعه ریزد بر زمین
جای خزف خاتون طین انجم بزندان پرورد

بخشد بجم بلقیس را بالا کشد ادریس را
صوفی کند ابلیس را وز کفر ایمان پرورد

سعد آورد منحوس را موذن کند ناقوس را
اشراق فیلاقوس را در ذهن نادان پرورد

سازان بهم اضداد ازو با خاک حسید باد ازو
وز مهرگان خورداد ازو وز آب نیران پرورد

از انعکاس جرعه دان گل بردمد بر آسمان
در سایه میخوارگان سرو خرامان پرورد

حرف از عسل بین لانقل آنیست مل انیست مل
بخشد بصل بوی گل جانهای تریان پرورد

آید خزان تند خو گر میفروشان را بگو
ریزند رشحش در گلو گل در گریبان پرورد

سرجوش خون عاشقان گلگونه مه طلعتان
سرمایه جوی جنان رویش بهاران پرورد

۵۱ معانی قطب و فرد علیحده علیحده در اوائل و اواسط تکمله بهذا بر حاشیه مذکور شد ۱۲ ۵۲ غوث در لغت بمعنی فریاد و فریادرس و در اصطلاح حضرات صوفیه قطب الاقطاب را گویند باعتبار فریادرسی و حاجت روائی خلائق و اینچنین شخص در دنیا یکی میباشد در زمان خود از همه افضل و مظهر نظر حق تعالی میباشد و ساری میباشد در اعیان ظاهری و باطنی مثل سریان روح در جسد و متصرف میشود در ان باوجود علم ظاهری و باطنی مقام تجرید و تفرید رابطه کرده قدم بقدم نبوی صلی الله علیه وسلم میباشد قائم اول و در نفع رسانی خلق مسلم و بر جمیع اولیاء الله حاکم میباشد ۱۲ ۵۳ معانی ابدال بالا مذکور شد بضمن معانی لفظ ابدل ۱۲ ۵۴ اوتاد جمع وتد در لغت بمعنی میخها و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد از چهار تن اولیاء الله هستند که بر هر چهار سمت روی زمین متعین اند و حفاظت آن جهات از ایشان متعلق است و آن هر چهار تن موسوم اند بعبدالحی و عبدالعلیم و عبدالقادر و نزد بعضی عبدالعلیم و عبدالمجید و نزد بعضی عبدالرشید در سمت مشرق عبدالحی مقرر اند و در سمت مغرب عبدالحلیم و در سمت جنوب عبدالقادر که نزد بعضی بعبدالعلیم موسوم اند و در سمت شمال عبدالمجید که نزد بعضی عبدالرشید نام دارند ۱۲ ۵۵ معانی صوفی در حواشی اواسط لطیفه دهم مذکور شد ۱۲ ۵۶ معانی ناقوس در حواشی اواسط لطیفه دهم مذکور شد ۱۲

دیری زند زین مے چو دم ز خنده چنان دوی صنم
در غوره غور آرد همی جوشے بغور آرد همی
سبحی زمے تو میم و یا اهلا و سهلا مرحبا
مے رانشان نے نام نے آغاز نے انجام هے
شرح و بیان یاوه شمر مے کنت کنزا راگهر
مفتون خود آید سپس خود را بیاراید سپس
کون و مکان جوشد بهم صد رخت نو پوشد بهم
هم هفتگون آبادنان هم چارگی ما در جهان
باد وزد آبے چکد سروے چمد سنبل دمد
شاهد خرامان سو بسو عاشق پریشان کو بکو
غلطان تجرپتران شر باران مطر تابان گهر
شگفد چمن بوید ختن بالد سمن تابد پرن
ارسن شود بلغ جنان جنت حدائق زا لحولن
انگه پر نسیم دلبری خیز دسپے سالکی گری
هوئے زنند اعیان همه برهم خورد سامان همه
نے همچنان ساغر درون نے در درون نے در برون
نازم بشان ایزدی نام آور از حیدر علی

**مطلع ثانی**

الحمد لله این نام و شان جانهای پاکان پرورد
وصف تو حمد ایزدی مدح تو نعت احمدی
ذوق تو قوت جان دهد بل جان جاویدان دهد
سنگ از تو صاحب دل شود همچون ستون عاقل شود
شرم سمن سیمین جبین انوار لاهوتش جبین

گز پرتوش شمع حرم شمع شبستان پرورد
ساغر بد ور آرد همی زان بد ولد دوران پرورد
فریاد ازین فهم و ذکا در خیم بهتان پرورد
عنقا بدام و خام نے آنے که هذیان پرورد
خود را چو خواهد جلوه گر انداز انسان پرورد
اظهر بفرماید سپس تکوین دو گیهان پرورد
بے کوششے کوشد بهم هر بیت امکان پرورد
بازیگراین کودکان کین چار ارکان پرورد
گل بشگفد بلبل پرد آوا و دستان پرورد
مطلوب و طالب روبرو رسم پریخان پرورد
بالا شجر ریزان ثمر گیتی بهاران پرورد
نازد چمن نالد شمن ایمان بکفران پرورد
سوزے و سازے بیکران الوان و الحان پرورد
با کر و فر حیدری کوشان یزدان پرورد
پیدا شود پنهان همه هے ستر کا علان پرورد
خود شان ایزد زین فزون پیدا و پنهان پرورد

ارنی به پیشش هر ولی چون پور عمران پرورد
در جیب جان نسرین نهد در روح ریحان پرورد
رای تو ستر سرمدی فکر تو اعیان پرورد
ایمان دهد ایقان دهد هم این و هم آن پرورد
ناقص ز تو کامل شود نقصانش فقدان پرورد
نقش پیت در آستین خورشید تابان پرورد

---

**۱** می بالفتح بمعنی شراب در لغت و در اصطلاح حضرات صوفیه اشارت از محبت و عشق است که سالک را بیخود و بیهوش میگرداند و بیخبر کونین مینماند و باصطلاح صاحب گلشن راز نفس رحمانی را گویند و باصطلاح حضرت خواجه محمد پارسا رحمة الله علیه ذوقی بود که از دل سالک بر آید و او را خوش وقت گرداند ۱۲ **۲** دم بالفتح ترجمه نفس و هم بمعنی فریب و غدغه و تکبر و نخوت و در اصطلاح حضرات صوفیه حرکت باطنی را میگویند یعنی حرکت ذات باری تعالی را دم میگویند و در اصطلاح حضرت خواجه حافظ شیرازی نوشته که مراد از دم ذوقی است که بدل عارف حاصل شود ۱۲ **۳** صنم در لغت بمعنی بت خواه از مس باشد خواه از نقره و در اصطلاح حضرات صوفیه حقیقت روحیه را گویند و ظهور تجلی صور صفاتی ۱۲ **۴** دستور عرب است که چون کسے از راه دور بیاید این هر سه کلمات گویند اهلا یعنی آمدی تو اهل و اقربای خود را و سهلا یعنی سیر کردی تو زمین نرم را مرحبا یعنی جای تو فراخ است ۱۲ **۵** مطلوب کنایه از معشوق و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از حق است عز اسمه وقتیکه جوینده علم تراز آن باشد که بدوستی منسوب باشد ۱۲ **۶** معانی طالب در حواشی دیباچه تکمله هذا مذکور شده ۱۲ **۷** پریخان و در لغت پریخوان است کنایه از آنکه جن داشته باشد و از احوال مغیبات خبر دهد این قسم مردم را بتازی کاهن گویند و نیز کسیکه آسیب جن داشته باشد ۱۲ **۸** لاهوت در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از آنچه مختفی و مقام محویت عالم ذات الهی که سالک را در آن فنا فی الله حاصل میشود و مرتبه صفات را جبروت و مرتبه اسماء را ملکوت می نامند و بعضے عالم ارواح را ملکوت و مرتبه اسماء و صفات را جبروت میگویند ۱۲

انسان نمائی خاک را بینا کنی ادراک[۵۱] را — آبی دهی گر تاک را کوثر رزستان[۵۷] پرورد

بویت زغافل دل برد[۵۲] کشتی سوی ساحل برد — کویت بسر منزل برد کاه تو شهلان پرورد

غلطان زسمع سامعان استد درون درج جان — دردانهٔ سر نهان کت لعل گویان پرورد

عرشی چو اشراق آورد نظمی بایراق آورد — اسرار عشاق آورد چون بلبل الحان پرورد

تیر نگاهت در جگر صد لعل پیکان پرورد — مطلع ثالث — مژگانت از هر موی تن دلدوز پیکان پرورد

ایمان ببازی مات تو یغمای دین رایات تو — از غم بجان رایات تو شیر نیستان پرورد

پیشش بتان تابانگی خور واله پروانگی — چرخش بنرگس وانگی صد چشم حیران پرورد

آهو روش مژگانش[۵۳] رگ ضیغم ز هولش هشت تگ — شیر ژیان[۵۴] را همچو سگ بر در نگهبان پرورد

زائینهٔ زانوی تو جنت دماند روی تو — دلها ببوی موی[۵۵] تو در جیب ثعبان پرورد

از عکس خدیت دیده ها خورشید در آئینه ها — و ز یاد قدرت[۵۶] سینه ها خود محشرستان پرورد

ایمان بتو گردید چیست بینم بعیسی سست ست — زخم تو ساز و تندرست درد تو درمان پرورد

در جوش طوفان بلا حفظ تو تا دادم صلا — بادسحر شمع مرا در زیر دامان پرورد

تا رهروان بارگه یابند با فر و فره — مژگان خوبان شان بره خار مغیلان پرورد

دانم که میخواهم زتو چه خواهم این بهم زتو — بخ بخ خود این خواهم زتو دل پرورد جان پرورد

۵۱ ادراک در لغت بمعنی دیدن و دریافتن و رسیدن به چیزی بلوغ و در اصطلاح صوفیه ادراک بر دو نوع ست اول ادراک بسیط و آن عبارت ست از یافتن وجود حق سبحانه تعالی مع غفلت ازاین یافت که مدرک همان وجود حق ست سبحانه در ظهور وجود حق سبحانه بحسب ادراک بسیط خفائی نیست زیرا که هر چه ادراک کنی اول هستی حق مدرک شود اگرچه از ادراک این ادراک غائب باشی و از نهایت ظهور مختفی مانده دوم ادراک مرکب و آن عبارت ست از وجود حق سبحانه مع شعور باین ادراک و فهم اینکه ادراک کرده شده همان وجود حق سبحانه ذات و آما ادراک مرکب محل فکر و خطا و صواب ست و حکم ایمان و کفر راجع باوست و تفاصیل میان ارباب معرفت بتفاوت مراتب اوست ۱۲ ۵۲ معانی دل در اوائل حواشی لطیفهٔ دهم بوضوح پیوست و دل بردن کنایه از بیخود و بیخویش کردن و از خودی خود وارهانیدن ست ۱۲ ۵۳ مژگان جمع مژه ست که موی پلک چشم باشد و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از بصیرت ازلی ست ۱۲ ۵۴ این شعر و شعر ماقبل قطعه بند بر مصرع ثانیه شعر ماسبق ست که از غم بجان رایات تو الخ ست مراد از رایات اینجا نیزه ها اند و علمها که بجنگ بکار برند پس میگوید مصنف قصیده که از مقام کفر عشق تو اینچ ست که ایمان در جنگ با عشقت شکست خورده و عشقت یغمای دین را بغنیمت برده اکنون غم عشقت که رایات حسنت بجان ودیعت کرده اند مثل شیر نیستان ست که حسن تو آنرا پرورش میکند باز در تعریف آن رایات حسن در شعر مابعد میگوید پیشش تابش آن رایات خورشید مستعد پروانه شدن ست و چرخ بچندین بی شمار انجم چشم کشاده حیران و نگران باز در شعر مابعد میگوید که آن رایات حسن مثل مژگان آهوان اند و باوجود این چنان بارعب اند که ضیغم از خوف آن دست و پاچه شده و شیر خشمناک مثل سگ مطیع و منقاد گشته ست باید دانست که این مضامین بنظر اهل ظاهر سراپا مبالغه شاعرانه از قصیده نمینماید اما هر که بچشم حقیقت نگرد پیش نظرش جز این نباشد که گوینده که عاشق ست حضرت احدیت ست و مخاطب که معشوق ست حضرت وحدت و این کلام در شدت عشق و جاذبه ظهور تشبیه واقع شده و مراد از ایمان و دین مرتبه تنزیه ست و شعر ایمان ببازی مات تو الخ از اشعار این معنی میکند که مرتبه تشبیه جامع تنزیه ست و محبتش ذات خاص را عزیز افتاده باز شعر ثانی پیشش تابان تابانگی الخ اشاره می کند که ذات خاص که مثل خورشید درخشان ست والا پروانه مرتبه تشبیه یعنی حقیقت محمدی یعنی مقام وحدت ست و بساطت آن ذات که مثل چرخ ست بجمیع اسماء و صفات خود که مثل انجم اند بملاحظه اش دیده های حیران کشاده باز شعر ثالث آهو روش الخ جبروت و قدرت مقام وحدت را ظاهر میکند یعنی اگرچه بمقتضای معشوقیت مژگان او که مراد از بصیرت ازلی ست مثل آهو منظر جمال ست اما شیر ژیان هم که عبارت از صفت غضب ست او را منقاد ست که سبقت رحمتی علی غضبی اشاره بآن ست ۱۲ ۵۵ موی در اصطلاح حضرات صوفیه ظاهر هویت را گویند یعنی وجود او چه همه کس را معرفت وجود علم حاصل ست ۱۲ ۵۶ قدر در لغت مرادف قامت و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از استناد حضرت الٰهی ست که برزخ وجوب و امکان ست ۱۲ ۵۷ ترکیب مقلوب ست یعنی رزستان کوثر پرورد ۱۲

## قسطاس عقلاء المعقولات نبراس علماء المنقولات شمس بازغة فی میزان الشرع المبین و قمر ساطعة فی اوج الشرف والیقین شیخ مشائخ الآفاق المتوجه الی جناب الله بالاطلاق ثانی الشیخ الاکبر لا تعد مناقبه ولا تحصر جدنا و مرشدنا مولانا شاه حیدر علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر

بدانکه حضرت ایشان ولد اکبر و فرزند فرّ بهین حضرت غوث ملت بودند و چنانکه اکبریّت در ولدیّت داشتند فضیلت اولیّت در خلافت نیز ازل آورد حضرت ایشان بود در سنه یکهزار و دو صد و پنج هجریه قدسیه ششم ماه شعبان المعظم بیکر بشری جناب شان از مکمن بطون[ؔ] بعالم ظهور خرامیده عالمی را مطلع الانوار برکت و سعادت ساخت آثار رشد و هدایت در ناصیهٔ حال پیدا بودند و انوار فهم و ذکا از جبین مبین هویدا تعلیم کتب درسیه بحضور عمدة الاذکیا و قطب الاصفیا فرید دهر عم اکرم خویشتن حضرت مولانا شاه حمایت علی قلندر قدس سره یافتند و بتعلیم طریقت و حقیقت و معرفت و اجازت ارشاد و تلقین از حضرت والد ماجد خود ممتاز آمدند و از زمان صغر سن در گرفتن تعلیم و تقسیم اوقات بفضائل ماثوره برنفس غالب بودند و بارها میفرمودند که وقت رفته چون تیر از کمان جسته باز نیاید و گوهر عمر بدل ندارد کاش بیجا صرف نشود و تمام روز در تکیهٔ شریفه مانده تعلیم علم شریعت و تصوف میگرفتند چنانچه اولاً کتاب تیسیر الاحکام که از ملک العلماء شهاب الدین عمولت آبادی ست شروع کردند و من بعد زاد الآخرة و منهاج العابدین و کیمیای سعادت وغیره کتب تصوف از حضرت والد ماجد خویش تحصیل فرمودند و سطعات و همعات و الطاف القدس که هر سه از تصانیف مسند الوقت حضرت شاه ولی الله محدث دهلوی بودند مکرر خواندند و سماع فرمودند الغرض در علم شریعت و طریقت و حقیقت و معرفت نوعی فروگذاشت نکردند و زبانی همیشه تذکرهٔ همین فن و علم میفرمودند خصوصاً در دوام آگاهی و معرفت و توحید بسیار تاکید می نمودند از انجا که در فهمید حقائق توحید و معرفت طبع سلیم و ذهنی رسا در کار ست ورنه موجب الحاد و زندقه میگردد حضرت ایشان در تحقیق مسائل دقیقه از هر علمی چنان غلو داشتند که باید و شاید ارباب فطانت و اصحاب ذهانت از مشاهدهٔ بلند فطرتی و علو همتی حضرت ایشان اقرار میکردند که ایشان سرآمد اولیائی زمان و سرخیل اهل علم و کمال و صاحب العمل والحال خواهند شد و در اواسط عمر شریف بپابندی معمولات این خاندان بیعت بر دست مبارک سید السادات سیدنا و مولانا حضرت شاه علی مظهر قلندر نبیرهٔ حضرت قطب الاقطاب جناب عرفان مآب مولانا و مقتدانا سید شاه باسط علی قلندر قدس سره فرمودند و از همان جناب عرش قباب نیز باجازت و خلافت سلاسل سبعه خاندانی سرفراز گشتند چنانچه آن اجازت نامه کرامت ختامه بعینه این ست

---

لـه معانی بطون از حواشی اواخر لطیفهٔ دهم باید جست ۱۲

بسم الله الرحمن الرحیم - بعد حمد و صلوة میگوید فقیر علی مظهر قلندر ابن حضرت شاه مسعود علی قلندر که اینچه
این فقیر را در ارشاد و تلقین و اجازت و خلافت اشغال و اسمار خاندان خود از حضرت شاه عبدالله قلندر
و از حضرت والد خود حضرت شاه مسعود علی قلندر قدس سرهما در سلاسل سبعه یعنی قلندریه و قادریه و سهروردیه
و چشتیه و فردوسیه و طیفوریه و مداریه وغیرها رسیده آنهمه طریق را به برخوردار مولوی حیدر علی که ملقب به مولوی
شاه حیدر علی قلندر ابن عارف بالله صاحب الکشف والکرامات حضرت شاه تراب علی قلندر خلیفهٔ رشید
و مکمل حضرت شیخنا و مولانا موصوف گشته رخصت اجازت و خلافت دادم پس چنانکه فقیر از طرف حضرت
والد خود در همه سلاسل سبعه بارشاد و تلقین و لبس و الباس خرقه باجازت و خلافت اشغال و اسمار و غیره
طریق مجاز ست این فقیر نیز مجاز و خلیفهٔ خود گردانید هر که را خواهند خرقه دهند و بیعت بگیرند اهل را داخل طریق
نمایند و نااهل را خارج طریق کنند مرید ایشان مرید من ست و مردود ایشان مردود من ست الحق الحق الحق ۵۵ ۵
این امرے نادر و شگرف ست که چنانکه حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان را از حضور دو حضرات تقدس
آیات سند اجازت خلافت کبری حاصل گشته بود حضرت ایشان را نیز بر وفق قائم مقامی حضرت والد ماجد
خویش همان حاصل گردید ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و چون تحلیه بفضائل
و تخلیه از رزائل در ذات بابرکات ایشان جبلی بود و تزکیهٔ ظاهر باحکام شریعت و تصفیهٔ باطن باداب
طریقت فطری در اندک مدت بجمله علوم عموماً و بعلم طائفهٔ علیهٔ صوفیه خصوصاً شانے بلند و رتبهٔ ارجمند
یافتند و به اسرار و رموز این فن شریف نیکتر ماهر شدند الحق بعد دریافت روش حضرت ایشان در تحقیق مسائل
دقیقه واضح میشد که از جمله عنایات حضرت وهاب مطلق جل شانه دربارهٔ نفس زکیهٔ ایشان افاضهٔ یقین بود به نسبت
عقائد حقه و افادهٔ طریق تفصی از مضایق شبهات اهل بدعت و هوا و آهام و وجه جمع میان مذاهب مختلفه و نزد
کمل عرفا مقرر ست که تا نفس ناطقهٔ شخصے صور علمیه را از مبدأ فیاض قبول نکرده ست و در عین ثابتهٔ او آن نور را
ودیعت نهاده اند تکلم بآن علوم از جهت تحقیق و امعان نظر صورت ندارد کما قال العارف الجامی ۵

| | |
|---|---|
| جامی اوصاف علی صاف نیارد گفتن | گر نه فیضش رسد از باطن خم پیے در پیے |

حالات و مقامات عالی برتر از انند که اندیشهٔ هیچمیز اندازهٔ استیفای آن تواند کرد هر که دیده ست خوب تر دانسته
که در ریاضت و مجاهده و استقامت بر جادهٔ شریعت و بیانات شافیهٔ اسرار حقیقت و دقائق معرفت کمتر کسے از
مشائخ در وقت ایشان بوده باشد در بدو شعور و آغاز شباب صفای باطن و جلای قلب بدان پایه رسیده بود که شبے
یکے از ساکنان مسجد بر دهنهٔ چاه که مابین چبوترهٔ مسجد و حریم روضهٔ حضرت قطب الارشاد واقع ست روشنیے دید
بسان پرتوهٔ آفتاب که از روزنهٔ دیوارے به دیوارے می افتد چون شب تاریک بود حیران فرو ماند بعد تفحص دریافت
که حضرت قدوت مآب بحجرهٔ مسجد مراقب اند و سینهٔ مبارک محاذی قلب چون آفتاب تابان ست و انعکاس آن

۵ اینست فضل خدا امید هرش هر که خواهد خدا خداوند فضل بزرگ ست ۱۲ ۵۲ مجاهده در لغت بمعنی کارزار کردن با دشمنان در راه خدا و نیز بمعنی رنج و مشقت و کوشش و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از مخالفت نفس و خواهشات وی و ترک آن ۱۲ -

تابش برو هنهٔ چاه نور افزا است بر طاعت و عبادت معتمد نبودن و ترک اختیار و دید قصور در جملهٔ امور عبودیت عادت
بود و راه اوقات حیات بقدم نامرادی پیمودن و با همه پیوستن و از همه گسستن و بمنادمت حق از مکالمت خلق
رستن و بمشاهدهٔ جمال شاهد احدیت از رستن نیز وارستن شیمهٔ خلقی حضرت ایشان بود و در تقسیم اوقات باکتساب
طاعات آنچنان بر نفس غالب بودند که نتوان بود و با این همه بهر وقت معترف بقصور و راغب عزلت و خود
فراموشی و ملازم خلوت مع خاموشی بودند و میفرمودند که التزام خلوت را در صفای وقت دخلے تمام ست و در صموت از اکثر
بلاها نجات آری در حدیث شریف ست که حکمت ده جزو ست نه از آن در عزلت ست و یکے در صمت و اختلاط
با مردم بقدر ضرورت می کردند و سائر اوقات بمراقبه و اذکار بسر می بردند و عادت مستمرهٔ شبا روزی آن بود که
صبحگاه بعد از فراغ اوراد و وظائف و نماز اشراق از بالای بام فرود می آمدند و بر مزارات مقدسه فاتحه خوانده
به اوطاقے که مدرس حضرت خداوند نعمت بود اجلاس میفرمودند و از ضروریات شتّی فراغ نموده در صدر دالان
تشریف می آوردند و در فکر و مراقبه[51] تا دو پهر می ماندند و پس از تناول طعام و قیلولهٔ مسنونه نماز ظهر با جماعت گذارده
دو پارهٔ کلام مجید تلاوت می نمودند آنگاه پس کتابے از کتب معتبرهٔ تصوف خوانده میشد و حضرت ایشان با جمیع
حاضرین سماعت میفرمودند و این قراءت و سماعت کتاب از بعد ظهر تا آغاز وقت فریضهٔ وسطیٰ از عهد اجتبای
مهد حضرت قطب الارشاد دستور این آستانه بوده است و بعد از آن تا مغرب فارغ می بودند و درین اثنا یا در دیگر
وقتے از اوقات فرصت هر که بقدمبوس شرف یاب میشد و امرے عرض میداشت علاوه مزاج پرسی و استخبار
عافیت دو یک سخن قل و دل جامع جملهٔ مطالب قلبیه مستفسر فرموده ساکت می گشتند و این جوامع الکلمی از خصائص
کلام حضرت محمدیه ست صلی الله علیه وسلم که فرمود اوتیت جوامع الکلم واختصر لی الکلام[52] و مراد بجوامع الکلم از آن کلمات
است که در غایت اختصار متضمن معانی کثیره باشد و علما بعضے از آن کلمات را بر حسب وسع و طاقت خود فراهم آورده اند
و کتب و دفاتر خود را بدان موشح و مزین ساخته اند و بعد ادای فریضهٔ مغرب بخلوت می پرداختند چون مؤذن
بانگ عشا می زد بوضوی تازه مشغول نماز می شدند و بعد ادای فریضهٔ عشاء و صرف عشاء بخلوت شب را زنده
میداشتند و مکرر ارشاد رفته که هفتاد سال شد که مرا نوم غریق آنچنان نه شد که آواز پای مردم بگوش نارسیده ماند
آرے عارفان را خواب کجا در مناقب العارفین آورده که صاحبدلے پیش امیرے رفته بود که از جمله
محبان او بوده در اثنائے معارف گفت دوش در خواب چنان و چنین دیدم امیر ملول شد که درویشان را
خواب چه معنی دارد شیخ را ضمیر او معلوم شد فرمود که حاشا خواب نمی کنند بلکه درویشان در عین بیداری خوابها می بینند[53]

| | |
|---|---|
| گفت پیغمبر که عینای تنام | لا ینام قلبی عن رب الانام |
| آنکه او بیدار بیند خواب خوش | عارفست او خاک او در دیده کش |

۵۱ مراقبه در لغت بمعنی امید داشتن و در نگاه داشتن چیزے را و سر افگندن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت ست از حاضر داشتن قلب با حق تعالی و قلب را در حضوری چنان داشتن که خطرات دوئی و خودی هنا آینه اگر آیند دفع کرده شوند و کسیکه چشم بصر و بصیرت وی یک شده باشد و را ضرورت بند کردن چشم ظاهر نشود ورنه چشم ظاهری را بند کرده و سر را فرو افگنده نشیند و با حضور دل مراقبه کند و مشق کند تا چشم بصیرت او بصر یکے گردد ۱۲ ۵۲ داده شدم جوامع الکلم و مختصر کرده شد بر من کلام ۱۲ ۵۳ دو چشم من خواب میکنند لیکن قلب من از حق غافل نمی ماند ۱۲

واکثر بطور احتبا که طور مراقبه است واز حضرت صلی الله علیه وسلم منقول واز اولیاء کبار مثل حضرت غوث الاعظم رحمة الله علیه
وغیرهم قدست اسرارهم ثابت ست می نشستند واز غایت حیا پای مبارک گاهی دراز نمیکردند آنجا تصریح معنی حیا
مناسب افتاد حیا بمد بمعنی شرم وشرم داشتن وماده او حیات ست و از ینجاست که حیا بمعنی مطر آید که سبب حیات ست
ولیکن وی مقصور ست وشرم نیز از حیات قلب ست وبر اندازه اوست هر کرا دل زنده تر خلق وحیا در وی قوی تر
وحیا در لغت تغیر وانکساری ست که عارض میشود آدمی را از خوف وتورع در چیزی که عیب کرده شود بدان وگاهی
اطلاق کرده میشود بر ترک شی بسببی از اسباب واین ترک از لوازم حیاست و در شرع خلقی ست که باعث میگردد
بر اجتناب از قبیح وباز میدارد از تقصیر در حق ذی الحق وحیا را از ایمان داشته اند الحیاء من الایمان اگرچه غریزست
زیراکه استعمال او بر قانون شرع محتاج ست بقصد علم واکتساب وبعضی گفته اند که مراد بآن حیای مکتسب ست که
شارع ؏ آنرا از ایمان داشته وتکلیف بدان کرده است وغریزی بود که تکلیف دران نمی رود ولیکن هر که در وی
این غریزه ست معین ست او را بر حیای مکتسب ورفته رفته حکم غریزی میگیرد ومشائخ طریقت را قدس الله
ارواحهم نیز در تفسیر حیا کلماتست اند که در مطولات مسطورست ومذکور اند وبعضی ... جامه خشن داشتند واگر کسی جامه نفیس
می آورد آن را بکسان دیگر حسب موقع وقت مرحمت میفرمودند وهمین عادت اکثریه حضرت رسالت صلی الله
علیه وسلم نیز بود که لباس خشن می پوشیدند چنانکه در بخاری ومسلم از حضرت عائشه صدیقه رضی الله تعالی عنها
منقول ست که چادری خشن وته بندی سنگین برآورده فرمودند که درهمین لباس روح همه فتوح آنحضرت
صلی الله علیه وسلم بپیوند از جسم پاک بریده است وبا اینهمه از ابتدای فطرت طبیعت ایشان بغایت
صفادوست ولطافت پسند افتاده بود که از ادناس وارجاس تنفر میفرمودند وپارچه های متوسخه چه برخود
وچه برکسانی که بآنها اختلاطی ضروری داشتند نمی پسندیدند وبه تساهل در امثال این امور راضی نمی بودند
هرچند از اخلاق کریمانه چیزی بر زبان نمی آوردند لیکن حضار باتمیز خود در اندک لحاظ این نکته را می دریافتند
هرچیز پاک وصاف بموقع بر جای خود نهاده وظروف وفروش مرتب وصحن خانه از خس وخاشاک فرو رفته
می ماند فضیلت استغنائی بحد کمال بود ... خواهش ... امور ... نمی گردید و رضا
وتسلیم بدان پایه که گاهی دعائی بهر خویش نفرموده ودیگری خود ارشاد می نمودند که چون توجه
بحق سبحانه در جمله امور موجه شود حاجت چیزی دیگر نماند ونصیب ... در نمی گذرد ۵

| | | |
|---|---|---|
| هین توکل کن ملرزان پا و دست | رزق تو بر تو ز تو عاشق ترست | همچو اسمعیل پیشش سر بنه |
| شاد و خندان پیش تیغش جان بده | تا بماند جانت خندان تا ابد | همچو جان پاک احمد با احد |

در حال ابوبکر واسطی رحمة الله ست که فرمود زشت ترین اخلاق آنست که با تقدیر درآویزی یعنی آنچه در تقدیر ازلی است
خواهی که از قید آن بیرون آئی وانچه قسمت رفته است خواهی که بدعا وآرزو ستیز بگردانی انتهی واین باز آمدن
بیاد حق از سوال وطلب حوائج حالت فنا ونیستی ست که آن نهایت احوال اولیای ابدال ست که نزد

این قوم نهایت عبارت از فنا فی الله ست بانتهای سیر الی الله باضمحلال صفات بشریت و محو رسوم خلقیت[مخلوقیت ۱۲] و چون باین مرتبه رسید بر نهایت ولایت رسید و منتهی شد و کامل گشت[شده ۱۲] قول فیصل دیگر قول شیخ ابو الحسن شاذلی ست رحمة الله علیه که میفرماید که حظ و نصیب تو در دعا نیز ذوق و فرح بمناجات محبوب باید نه فرح بقضای حاجت و حصول مطلوب تا به نعمت از منعم محجوب نمانی ۔

| | | |
|---|---|---|
| گر لجابت کرد شان فهو المراد | دل ز حرص مدعا خالی شده | ذوق عجز و بندگی حالی شده |
| جز سخن کردن بآن شیرین زبان | ورنه با دیدار نقد آیند شاد | هیچ نبود از دعا مطلوب شان |
| | ور کنند رو لذت آن بیشتر | بهر تقریب سخن بار دگر |

و ترک و تجرید بمرتبهٔ داشتند که بعضے مخلصان با اخلاص تمنا ها می نمودند که چیزے بهر ادای ضروریات خانقاه مقرر کنند قبول نمیکردند و میفرمودند که مواعید ما و رزق ما در آسمان ست که وَفِي السَّمَاءِ رِزْقُكُمْ وَمَا تُوعَدُونَ[۱] او تعالی شانه از غیب کفالت جمیع مهمات[وعده ها ۱۲] وابستگان دامن دولت می ساخت و با وصف اینکه گاهے با کسے بدرشتی پیش نمی آمدند اما هیبت آن مایه در دلها طاری و در دیده ها ساری بود که احدے را یارای ابتدای تکلم از خود[یعنی ۱۲] نمی شد و رنه مجال سخنان هر درے[ای هر قسم ۱۲] بر زبان گذرانیدن آرے[کسے ۱۲] ۔

| | |
|---|---|
| هیبت حق ست این از خلق نیست | هیبت این مرد صاحب دلق نیست |

و جوش و خروش عشقیه باطنیه بدان مثابه بود که اگر صاحب استعدادے قریب حضرت ایشان می نشست آواز جوش سینه می شنود چنانچه مولوی رشید[مرتضی] الدین خان صاحب که یکے از نظر یافتگان حضرت غوث ملت بودند اکثر میفرمودند که من هرگاه بحضور حضرت قطب الافراد می نشستم خروش سینه بگوش سر می شنودم سبحان الله چون لب ساغر خموش و چون درون دُن بجوش و روش حضرت فخر الدین عراقی و حضرت مولانا جلال الدین رومی و حضرت شمس الدین تبریزی و حضرت[غم بزرگ ۱۲] مولانا جامی و حضرت سرمد و حضرت مصلح الدین سعدی شیرازی رحمهم الله تعالی را بسیار می ستودند و میفرمودند که این جانبازان راه طلب نیکو پیموده اند هر چه کردند مختصر کردند و هر جا که رفتند باخدا رفتند و قدر خود نصب العین داشتند که از مسرت مدح یکے و از ملالت ذم دیگرے وارستند و الحق بشتر سبب تغیر مردم عدم اطلاع بر مرتبهٔ خود میباشد دیگر تا کجا نویسم هر کمالاتے که در انسان ممکن اند سوائے نبوت همه در ذات قدسی سمات ایشان بدرجهٔ کمال جلوه گر بود مشاهدهٔ ارادتمندان با اخلاص شاهد عدل بصدق مقال این حقیر که توفیق گذارش[نشانها ۱۲] شمهٔ از حالات عالیات حضرت ایشان یافته ست می تواند شد در ریاضات و[کلام ۱۲] مجاهدات آیتے بودند از آیات الله[الذکر ۱۲] اگر تفصیل آن برنگارم کتابے مستقل مطول شود و نسبت مع الله چنان قوی داشتند که حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان اکثر میفرمودند که نسبت ایشان آنچه که بعمر دوازده سالگی بود همون تا این زمان ست که عمر شان متجاوز از شصت سال ست یعنی از صغر سن چنان نسبت قوی میداشتند که باز در ان بضرورت زیادتی نیز واقع نشد زبانی عم اکرم مولوی امجد علی صاحب مسموع ست که می فرمودند

[۱] و در آسمان ست رزق شما و آنچه وعده داده میشود ۱۲

شبے از بیداری بخت خویش در خواب نہایت جمال باکمال حضرت ایشان مشرف شدم بعد قدمبوسی عرض نمودم کہ اگر از حالات و مقامات عالیہ خویش مرا مطلع فرمایند بعید از بندہ نوازی نشود ارشاد فرمودند کہ از حالات و مقامات ما چہ میپرسی تو چہ گویم ترا از حالات ما ہمین قدر اطلاع بس است کہ روح ما روح مبارک حضرت جدنا شاہ محمد کاظم قلندر قدس سرہ یکے ست الکلام بالمرام ازین فحوہ مورد عنایت حضرت مرشد ارشد گردیدند و از خلعت فاخرہ و ذخیرۂ سعادت اندوختند و بشارت فاستقم کما امرت (۵۱) از گوش جہانیان شنیدہ بہر ہدایت سکنہ دار المحن کمر بستند و اعلام ایمان و اسلام چنان برداشتند کہ بدولت ایشان ہر کس و ناکس بر حفظ اوقات مستعد شدہ در حسرت علی ما فات بمرتبۂ کوشید کہ ظہور قول صریح الشیخ فی قومہ کالنبی فی امتہ (۵۲) صحیح گردید بالجملہ حقوق نعم و لواحق اتم حضرت مرشد الآفاق بر ذمۂ تمامۂ اہل وفاق عموماً و بر بندگان درگاہ خصوصاً بیش از بیش اند و اداے شکر بر خادمان بارگاہ عالی جاہ واجب و لازم ست لہٰذا اداء للشکر بر دلم ریخت کہ اگر قطرۂ از بحرے و موجے از تموجے از ملفوظات حضرت ایشان بخامۂ عقیدت نگار سپارم و اوقات پریشان را صرف یادگار گردانم و شفاعت حضرت ایشان را ذریعۂ مغفرت انگارم چہ عجب کہ یوم الجزاء تراب اقدام حیدریان اعلیٰ مقام و احمدیان مبارک اقدام شوم و باللہ (۵۳) التوفیق و بیدہ ازمۃ التحقیق

## وصل در بیان شُبذے از مقالات معرفت آیات

میفرمودند کہ طریق ورع و تقوے کہ ہمین متابعت حضرت مصطفے ست صلے اللہ علیہ وسلم بدرجۂ محبوبیت رساند ورنہ وصول معلوم گویم کہ ورع و تقوے در لغت یک چیز ست و در اصطلاح اہل حقیقت ورع پرہیز کردن از شہوات باشد بخوف افتادن در محرمات و نزد بعضے استادن بر ظاہر شرع باشد بلا تاویل و بعضے گفتہ اند کہ گذشتن از ہر خواہش بود و محاسبۂ نفس در ہر لحظہ و خطرہ (۵۴) حضرت شبلی رحمۃ اللہ علیہ فرمودہ کہ ورع گذاشتن ماسوی اللہ ست و بگریست نبی صلے اللہ علیہ وسلم و فرمود کہ حلال ظاہر ست و حرام نیز و ہر دو از امور مشتبہ اند پس بگذار شک و اختیار کن یقین را و در روایتے دیگر آمدہ ست کہ میان ہر دو امور مشتبہات اند اکثر مردمان ندانند پس ہر کہ از شبہات پرہیز د پاک برد دین خود و متاع آنرا و آنکہ در افتاد اندر شبہات بیفتاد در حرام و فرمود آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ورع سید العمل ست و وحی آمد بموسی علیہ السلام کہ اے موسیٰ متقربین بامن قرب نیافتند الا بسبب ورع و ابوبکر صدیق رضی اللہ عنہ فرمودہ کہ ما ہفتاد باب حلال را می گذاشتیم بخوف افتادن در حرام و بعضے گفتہ اند کہ ملاک دین ورع ست و آفت او طمع منقول ست کہ مالک دینار رحمۃ اللہ علیہ چہل سال در بصرہ ماندند و تا وفات خرماے آنجا نخوردند نہ رطب و نہ یابس و بود رحمۃ اللہ علیہ کہ میگفت بعد انقضاے فصل خرما کہ اے اہل بصرہ این شکم ماست کہ از و چیزے کم نشدہ و شکمہاے شما اند کہ در انہا چیزے نیفزودہ خلاصہ اینکہ متورع کامل آنست کہ پرہیز دار قلب

(۵۱) پس استوار باش چنانچہ فرمودہ شدۂ تو ۱۲ (۵۲) شیخ در قوم خود مثل نبی ست در امت خود ۱۲ (۵۳) و بخدا است توفیق و بدست وی ست عنان تحقیق ۲
(۵۴) خطرہ در لغت بمعنی آنچہ در دل گذرد و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از آنچہ کہ از غیب بر دل وارد گردد و این گاہے بطریق خطاب می باشد و گاہے بغیر خطاب بغیر عمل بندہ و منقسم بر چہار قسم ست اول خطرۂ شیطانی کہ حکم میکند بمخالفت حق دوم خطرۂ نفسانی کہ سالک را بسوے حظ نفس متوجہ می کند سوم خطرۂ ملکی کہ سالک را بسوے عبادت حق رجوع میکند چہارم خطرۂ رحمانی کہ سالک را بسوے ذات حق رجوع میکند ۲

ولسان وتمامهٔ قوای خود از مباحات مختصه بهر عضو الا بقدر ضرورت ومتورع را درجات عظمی اند وسعادات کبریٰ وعنایات لاتحصیٰ واما تقوی در لغت بمعنی اتقا است وبعضے میگویند مطاوعت یقال وقاء فاتقیٰ وشرعاً اجتناب از مضرت دنیا وآخرت ست وآن قابل زیادت ونقصان ست ادنای آن اجتناب ست از شرک واعلای آن حفاظت نفس ست از فعلے وترکے که موجب عقوبت باشد وپیش اهل حقیقت تنزه باشد از آنچه مشغول دارد سرّ خود را از حق وتبتّل بدو وآن تقوی حقیقی ست که مرادست بقول او تعالی اتقوا الله حق تقاته وبرخے گویند که تقوے اجتناب از هر چیزے ست که دور دارد از حق وبعضے گویند تقوے احتراز ست بطاعت الله از عقوبت او ونزد اندکے پرهیز از ماسوی الله را تقوی گویند وابوبکر واسطی گفته که متقی آنست که پندار تقوی از نظر خود بردارد وبعضے گفته اند که حقیقت تقوی از غیر انبیا احتراز ست از شرک جلی وخفی وشرک جلی وخفی دوام مختلف اند باختلاف اشخاص شرک جلی از عوام کفرست وشرک خفی توحید بود از زبان با اشتغال قلب بغیر الله واین شرک جلی خواص باشد وشرک خفی آنها التفات اوشان ست بدنیا واسباب آن واین شرک جلی از اخص الخواص ست وهم السابقون المقربون وشرک خفی ایشان التفات ست بآخرت ونعیم آن وتوسل شان بطاعات بهر جلب ثواب ودفع عقاب وتقوی از اعظم ارکان دین ست واجلّ مقامات سالکین [illegible] ذکر فرموده تعالی شانه در کلام مجید وصیت بالتقوے ومدح متقین را میفرمود که حقیقت دینداری آنکس را مسلّم ست که او را کمال رتبه محبت حضرت سرور کائنات حاصل شده باشد که تشریف فسوف یاتی الله بقوم یحبهم برقامت محبان و دوخته اند ودر کرامت وجوه یومئذ ناضرة الی ربها ناظرة شمعے برای پروانگان خرمن سوخته از جمال نور محمدی افروخته قوم موسی علیه السلام را اگر منّ وسلوی دادند وقوم عیسے علیه السلام را مائده از آسمان فرو فرستادند این دُرد نوشان عالم فراموش را شراب شهود بجام وجود ریخته اند هرچند نشهٔ آن شراب عربدهٔ انا الحق وسبحانی دارد ولے ماسوا را هیچ در باختن جز ازین مقامران راست باز را راست نیاید وبر شمع شهود جان باختن سوای این بلند پروازان شکسته بال را درست نباشد وازین ست که چون هر دو جهان را باهمدیگر دادند خرگاه عشرت در بارگاه دل این گدایان هفت اقلیم بخشش زدند که انا عند المنکسرة قلوبهم لاجلی وچون کمال وتکمیل این مرتبه موقوف ست بر عبدیت [illegible] بمرتبهٔ محبوبی میرسد وچون محبوب شد کام در ناکامی فرماد در نامرادی وهستی در نیستی وتوانگری در درویشی حاصلش آمد

| | |
|---|---|
| ما را نه خراسان نه عراق ست مراد | طاقم ز مراد ها که طاق ست مراد |
| وزیار نه وصل نے فراق ست مراد | باهیچ مراد جفت نتوانم شد |

نشنیدهٔ که موسی وعیسی علی نبینا وعلیهما السلام چرا فرمودند که خداوندا مرا از امت محمد صلی الله علیه وسلم گردان از آنکه درین امت مردانے دیدند که اقدام ایشان در تحت الثری بود وسرهای همت ایشان از اعلی علیین در گذشته

ے گفته میشود نگهداشت پس پرهیز کرد ۱۲ ے بترسید از خدا حق ترسیدن از وی ۱۲ ے واوشان پیش روندگان نزدیک کردگان اند ۱۲ ے پس خواهد آورد خدا گروهے را که دوست میدارد ایشان را ۱۲ ے یکیا ربها روها آن روز تازه باشند بسوے پروردگار خود نظر کننده باشند ۱۲ ے ما نزد آن قلوب ام که شکسته اند بسبب من ۱۲ ع فرمان برداری کردن ۱۲ ع منقطع شدن از دنیا ۱۲

وایشان درمیان گم شده بودند میفرمودند که درنسبت ماشوقے وشورشے قوی بوده که ازان درستر ولایت قلبی
بیتابی بسیاری می آمد واز حرارت وطپش باطنی در موسم سرما حاجت به لباس پنبه دار نبود مگر بمجبوری می پوشیدم
تا خلق ندانند وبتوجه مرشد وخیال ناپیدائی محض آنهمه را ضبط می کردم کاتب الحروف گوید که از حرارت اذکار
واشغال صبحدم معمول بود که بعد از فراغ وظائف شربت شیرین وترش که مطلوب ومرغوب بود نوش میکردند
ومیفرمودند که ما حریص تر از اہل دنیا ام که بعد صبح سوای خوردن ونوشیدن سروکارے ندارم ودر حقیقت این
نوش شربت برای دفع حرارت بود که با وجود سن شیخوخت وتجاوز از سبعین همان حرارت شباب داشتند
میفرمودند افراط وتفریط در هر کار چه دینی وچه دنیوی قطعاً معیوب ودر هر کار بر قول خیر البشر خیر الامور
اوسطها عمل باید کرد میفرمودند که مرد بیکار نزد من بدتر از گنهگار ست چه او بکارے مشغول ست واینوقت
خود را مفت ضائع میگذارد چنانچه این راقم حضرت ایشان را گاہے ندیده است که لمحۀ از خلوت وجلوت بیکار
مانده باشند بظاهر اوقات شریف منقسم بچند قسم بودند یکے در طاعت وعبادت حق دوم در ارشاد وهدایت سوم
بمهمات وابستگان دامن دولت وآین همه نیز بظاهر بودند ورنه همه اوقات بعبادت حق مستغرق بودند لمحۀ
ولحظۀ فارغ از یاد حق نمیگذاردند ووفور شفقت ورغبت بحضور نسبت بهمه جهان یکسان بود از ینجاست
که هر یک را رافت پدر مهربان برطاق نسیان بود ودر اخفای کمال چنان ساعی بودند که باید وشاید چنانچه بارها مشاهده
چنین معاملات شد یکبار مریده از جای آمده چند تنگه فلوس بحضور خادمان بارگاه نذر گذرانید بلا توقف قبول
فرموده منکسرة القلب را دلشاد فرمودند وقتیکه آن پیرزن بالای بام خانه بهر قدمبوسی دوباره حاضر شد
مورد شفقت بوده مبلغ دو روپیه با وعنایت فرموده ارشاد کردند که خرچ عرس بگیر ضعیفه نعمت غیر مترقبه
دانسته آداب بجا آورد ودر همچشمان خود افتخار یافت آن وقت از سوء ارادت بدل بعض حضار مجلس خطور
کرد که معاملۀ امروز خلاف دیروز شده فی الفور بر خطرۀ فاسده وعقیدۀ کاسده مشرف شده بعد انفراغ از وظیفه
شریفه ارشاد فرمودند که درین معامله دو امر ملحوظ بود **اول** اینکه آرنده ملول خاطر وشکسته دل شده نه پندارد
که نظر بحقارت منذور ساخته واپس فرمودند اگر از قسم نقدی آوردم پذیرا گشتے **دوم** آنکه حضار مجلس بر طمع
فقیر آگاه شوند واز من برگردند وگویند که فلانے طمع بدرجۀ دارد که از فلوس هم صبر نمیگذارد فقیر را دل بدست
آوردن واہل دنیا را از خود نفرت دهانیدن غرض بود کاتب الحروف گوید که این عمل خیر موافق حدیث
صحیح ومطابق خبر صریح است که روزے بحضور تجلیات ظهور سرور عالم صلے الله علیه وسلم صدقات وغنائم
بیش از بیش حاضر آوردند درآن میان پیرزنے غلۀ شعیر مقدار حقیر بملاحظۀ انور گذرانید دریای رحمت بجوش آمد
وارشاد کردند که این جزو قلیل را افضل کثیر ست آنرا از دست شریف گرفته راس المال گردانیدند وبالای همه جهت
اظهار امتنان نهادند وفرمودند که این ضعیفه عاجزه از خلوص ومحبت تحصیل مال از وجه حلال نموده حاضر آورده است
مقدار قلیل بر کثیر شرف دارد انتهی میفرمودند که نسبت آن بهست که در ذوق وشوق جذب پیدا شود

عه بہترین کارہا آنست کہ بحد متوسط باشد ۱۲

| | | |
|---|---|---|
| واین شعر اکثر می فرمودند ؎ | رفتم از میکده اما بدعا می خواهم | که ازین در نروم لغزش مستان مددے |
| وآخر آخر اکثر ازین رباعی ذوق بسیار می داشتند ؎ | | سرمد که زجام عشق مستش کردند |
| بالابردند و باز پستش کردند | میخواست خداپرستی و هشیاری | مستش کردند و بت پرستش کردند |

وهنگام تذکره اکثر میفرمودند که راه و روش سلوک حضرات **مولانا جامی** رح و **فخرالدین** عراقی و اوحدالدین کرمانی رح و **احمد غزالی** رح و **شمس الدین** تبریزی رح مرا بسیار پسند افتاده است حقا که راه رفتن کار همین مردان جان نثار است خدا هر یک را روش این حضرات نصیب سازد بهتر از طریقهٔ ایشان راهے نیست هر حال که لازم عرفان است از ایشان بوجه احسن ظاهر آمده **میفرمودند** که چون همت بر تحصیل مقامات سلوک گماشتم در شش ماه بر مقامات صد گفته حضرت شیخ فریدالدین عطار رح که در منطق الطیر است عبور کردم و نعمات الٰهیه (جمع نعمت ۱۲) بسیار اندا اما توفیق یاد او وادراک حالات و کیفیات از ثمرات دوام شغل باللہ که ازین بهتر چیزے نیست کرا یاد خاطر شود اگر در دنیا ظهور نگیرد در دار الجزا از کیفیات عمل و اخلاص ضرور ظهور خواهد کرد ؎

| | |
|---|---|
| توبندگی چو گدایان بشرط مزد مکن | که خواجه خود روش بنده پروری داند |

**حضرت قدر قدرت مرشد برحق** قدس اللہ سرہ العزیز می فرمایند ؎

| | |
|---|---|
| بہت امید جنت پر بہت دوزخ کی دہشت سے | کوئی کمتر عبادت خالصاً للہ کرتا ہے |

واز ینجاست که خود حضرت ایشان بارها میفرمودند که من برائے خود گاہے حسن خاتمت را که آن هم از اهم مهمات است بدعا نخواسته ام چه که دانسته ام که مقدرهٔ مقدر (اندازه کرده شده ۱۲) ضرور شدنی است مارا صفت اوقات چرا ضائع باید کرد (ضروریات ۱۲) چندین اوقات را بذکر و فکر باید گذرانید توکل و ایقان حضرت والا شان ازین مقام دریافت کردنی است **میفرمودند** که در لفظ فقر **فای** فنا و **قاف** قرب و **رای** رافت است فقیر را باید که طالب فنا باشد در قرب و رافت مولی یعنی بجای ریاضت شاقه این ریاضت نه آمدن خطرهٔ غیر را شاق (مشکل ۱۲) و اندرونه **فای** فضیحت و **قاف** قهر و رای رسوائی (رسوائی ۱۲) است **میفرمودند** که عارف آن بود که در عیان مکان بجوید در عین اثر نگوید و اگر از عرش تا ثرے (طبقهٔ آخرهٔ زمین ۱۲) صد هزار مردم باشند و هزاران هزار فرشته قدم از منزل عدم در زاویهٔ (گوشه ۱۲) دل عارف بنهند او در جنب (پهلو ۱۲) وجود معرفت حق موجودے نه پندارد و از در آمدن و بیرون شدن ایشان خبر ندارد و معرفت آنست که بشناسی که هر جنبشے که هست از حق است حکیم سنائی رحمة اللہ علیه می فرماید ؎

| | |
|---|---|
| فاعل جنبش است و تسکین[1] است | وحده لا شریک له این است |

و عارف چون چراغے بود در قندیل از آبگینه (شیشه) پاک که شعاع او جمله ملکوت را روشن دارد خود او را ز تاریکی چه باک **میفرمودند** که توکل آنست که در همه حال و بجمله مقال (روشنی ۱۲) حق را ملازم باشی و او را در هیچ حال بسمت خیال نیالائی (آلوده مکنی ۱۲) آنچه بتو گفته است خواهد رسانید نه طلبی تا بدهد و اگر بعد دادن بطلبی حریص و طامع (طامع ۱۲) باشی گویم

[1] تسکین در لغت بمعنی آرام دادن و در اصطلاح حضرات صوفیه صفتے آمیزش مرید و طالب صادق را میگویند ۱۲

واین ست مفاد آیهٔ وافی هدایه ومن یتوکل علی الله فهو حسبه ونیز فرموده تعالی شانه وعلی الله
فتوکلوا وقال فاذا عزمت فتوکل علی الله ان الله یحب المتوکلین وفرمود حضرت صلی الله علیه وسلم
توکل نصف عبادت است ودعا نصف آن ونیز آمده است که لو توکلتم علی الله حق توکله لرزقکم کما
یرزق الطیر تغدو خماصا وتروح بطانا ووصیت فرمود لقمان پسر خود را که ای جان پدر دنیا بحری عمیق است
که اندران بسیاری غرق شدند اگر بر کشتی تقوی وتوکل سوار شوی امید که نجات یابی وتوکل بر دو صفت است
توکل عوام وآن تفویض امر رزق باشد بسوی حق وکرم او وترک تعلق باسباب باعتماد وعدهٔ حق وکرم او وتوکل
خواص وآن تفویض امر باشد بحق در هر چیز تا اینکه بماند عبد در تحت احکام قضا وقدر بی حرکت واختیار چون
میت در دست غسال هر گونه که خواهد بگرداند متوکل عدیم الحرکت است به بدن وعدیم الاختیار بالقلب
اگر در قلب او حرکتی افتد باشد که متحرک بالله بود واگر سکون افتد ساکن باشد بالله واین معنی باشند قول
آن کسی را که گفت التوکل اضطراب بغیر سکون وسکون بلا اضطراب ومحل توکل قلب است وحرکت ظاهر
منافی آن نیست بعد ایقان عبد بدان که کل بتقدیر الله است اگر چیزی آسان بود بتقدیر اوست واگر دشوار
شود نیز بتقدیر او بود لاجرم توکل از مقامات عالیهٔ شریفه است ولیکن عزیز الوصول ست **میفرمودند** عارفان
با خواهش بهشت در دنیا و یند بلکه کار این قوم آن است که اگر خفته اند واگر بیدار طالب مطلوب اند واز طلبگاری
ودوستداری نیز فارغ زیرا که در محویت مشاهدهٔ معشوق اند حاجیان بقالب گرد کعبه طواف کنند وبقا جویند
وایشان بقلوب گرد عرش گردند وفنا خواهند واز همین جا گفته اند که خدا شناسان ثواب بهشت اند ونهایت
کار این جوانمردان آن بود که حق ایشان را خود دوست دارد وبعلامت دوستی خویش سه خصلت عطا فرماید
**سخاوت** چون سخاوت دریا و**شفقت** چون شفقت آفتاب و**تواضع** چون تواضع زمین وهر که نزدیک
حق بود همه چیز وهمه جا او را بود زیرا که حق همه جاست واو را همه چیز هست وعارف بچیزی شادمان نشود
جز به فنا **مصرعه** تو مباش اصلا کمال اینست وبس **میفرمودند** که خلاصهٔ کار حضرات قلندریه بعد ادای
فرائض وتخریب عادات طیبة القلب مع الله بود وجز عجز ونیستی وحسرت وندامت چیزی نبود وهمین اصل
جمیع ارکان وشرائط بود تا کرا دهند روزی شیخ سعید الدین صاحب که از مریدان باختصاص حضرت ایشانند
عرض داشتند که فنا چیست بجواب ارشاد شد که چرا می پرسید عرض کردند که دانستن از ندانستن اولی ست
فرمودند که فنا آنست که هر چه دانسته باشی نادانسته سازی انتهی **میفرمودند** که معنی این خبر تفکر ساعة خیر من عبادة الثقلین
اکابر با خبر خوب خوب نوشته اند لب لباب همه این بهتر ست که اندیشهٔ فنای کامل خود که اندران

٥١ وهر که توکل کند بر خدا پس بس است او را ۱۲ ٥٢ وبر خدا توکل کنید وفرمود پس آنگاه که قصد محکم کردی پس اعتماد کن بر خدا هر آینه خدا دوست میدارد توکل کنندگان را ۱۲ ٥٣ اگر توکل کنید شما بر خدا حق توکل کردن هر آئینه روزی دهد شما را خدا چنانکه روزی داده میشود جانور پرنده که صبح میکند بحالت گرسنگی وشام میکند شکم سیر ۱۲ ٥٤ توکل اضطراب است بلا سکون وسکون بلا اضطراب (اضطراب بمعنی خلل یافتن کار وپریشان شدن ۱۲ ٥٥ تشریح قلب در حواشی خطبهٔ تکملهٔ هذا مذکور شده ۱۲ ٥٦ تفکر یعنی اندیشه یک ساعت بهتر ست از عبادت ثقلین (ثقلین در لغت بمعنی متاع مسافر وحشم او وهر چیزی نگاهداشتنی وهم بمعنی دو گروه وعالم جن وانس ودر اصطلاح حضرات صوفیه هر دو کون را گویند که عالم دنیا وعالم عقبی ست وهم دو مراتب را گویند یکی مرتبهٔ خارجیه دیگر داخلیه مرتبهٔ خارجیه مراد است از اجسام وامثال وارواح ومرتبهٔ داخلیه عبارت ست از واحدیت ووحدت واحدیت ۱۲

علم مغنار را نیز دخلے کمتر بود بلکه نبود بیرون از پرستش با خیالات و خیال خود باشد ؎

| | |
|---|---|
| تا روے ترا بدیدم اے شمع طراز | نے کار کنم نه روزه دارم نه نماز |
| چون با تو بوم مجاز من جمله نماز | چون بے تو بوم نماز من جمله مجاز |

میفرمودند که کفر طریقت آن بود که یکدم از یاد مبدا المبادی[۱] غافل مانی و این شعر بر زبان آوردند که این ارشاد گویا ترجمه اوست ؎

| | |
|---|---|
| هر آن کو غافل از حق یک زمان ست | دران دم کافرست اما نهان ست |

و نهایت یاد آن بود که یاد هم رود قاضی حمید الدین ناگوری رح در طوالع شموس میفرماید که بر هر دل که تجلی عالم عظمت بود او را پروای یادداشت[۲] او نماند و چون دل از یادداشت باز ماند تیر آئینه زبان از یاد کردن باز ماند درین مقام اشارت بدین بود اے برادر تو خود را فراموش و خاموش کن خود این فراموشی یاد[۳] عجیب بود واذکر ربك اذا نسیت[۴] قیل اذا نسیت نفسك روزے شبلی رح خود را فراموش کرد و لب بر لب نهاد و خاموش شد نمازش از وقت در گذشت چون بخود باز افتاد از درد آن در گداز افتاد و می گفت ؎

| | |
|---|---|
| نسیت الیوم من عشقی صلوتی | فلا ادری غدائی من عشائی |
| فذکرك سیدی اکلی و شربی | و وجهك ان رایت شفاء دائی |

میفرمودند که صوفی بعالم هویت چون بار یابد با نانیت[۵] خود نیز از دیده غلبات مشاهده جمال در از خود بسنده باشد و در پرتو نور خویش بے شعور گذارد و لهذا در خیال مقامات و کرامات و سکر و صحو و اثبات و محو و فنا و بقا هیچیک ازین حالات را با او اضافت[۶] نتوان کرد زیرا که محبوب چون بے نشان ست نشانش جز از بے نشانی کسے آرد ؎

| | |
|---|---|
| هر چه اندیشی پذیرای فنا ست | انچه در اندیشه ناید آن خدا ست |

کاتب الحروف گوید عفا الله عنه که این اشارت بمقام اصل الاصول اصول ست و معنی وصول عقد مرابطه عبد با خالق خود ست بدینگونه که بنده اولا معتقد آن بود که برای او وجود ست و صفات و اسماء و چون فهمی درست یافت بدانست که وجود و صفات و اسماء همه برای حق اند نه از من چه من فانی ام و وے لم یزل و لایزال و باین اعتقاد جهالت رفت و علم آمد یعنی علم الیقین[۷] پس

۱ معانی مبدء و معاد در اوا سط حواشی لطیفه دهم مرقوم شد و مبدء المبادی عبارت از مرتبه خاص حضرت احدیت ست ۱۲ ۲ یادداشت اصطلاحی ست بجمله هشت اصطلاحات مقرره حضرات نقشبندیه رحمة الله علیهم و آن عبارت ست از توجه خالص که خالی باشد از الفاظ و تخیلات بطرف حقیقت واجب الوجود و این توجه همیشه حاصل نمیشود مگر بعد فنای تام و بقای کامل خلاصه اینکه یادداشت نام خیال ذات مقدس ست که بغیر ذریعه الفاظ و تخیلات باشد و این دولت منتهیان ولایت را البته حاصل میشود و تعمیم خیال نیز همین معنی دارد و این امرے ذوقی و وجدانی ست سالک را بعد مجاهده کثیره حاصل میشود ۱۲ ۳ و یاد کن پروردگار خود را وقتیکه فراموش کنی بعضے گفتند که هرگاه فراموش کنی نفس خود را ۱۲ ۴ فراموش کردم امروز نماز عشق خود نماز خود را و نمیدانم غذای صبح را و نه غذای شام را و یاد تو ای سردار من خور و نوش من ست و روی تو اگر بینم شفای بیماری من ست ۱۲ ۵ معانی اصطلاحی انانیت در حواشی اوائل لطیفه دهم مرقوم شد ۱۲ ۶ اضافت در لغت بمعنے میل دادن و مضاف کردن کلمه بکلمه و نزدیک کردن بر چیزے و نسبت کردن و غیره و در اصطلاح حضرات صوفیه اضافت و نسبت میان عبد و رب بدو نوع ست یکے حقیقی علمی که عبد باعتبار حقیقت خود عین رب ست مجاز را در و دخلے نیست دوم اضافت و نسبت اعتباری که باعتبار تعین اطلاق عبد غیر رب ست چنانکه موج عین دریا و حباب عین موج و تجلی عین آفتاب و ضوء شخص عکس حروف و سیاهی نقطه و معنی این هر دو در رب موجود اند از ینجا حضرات صوفیه کرام همه اوست میگویند که بجز یک وجود دیگرے موجود نیست موجودیت اشیا و اضافات و نسبت شان از ان یک وجود حقیقی ست ۱۲ ۷ مخفی نماند که بعضے علماء رسوم و علمای لغت میگویند که یقین را سه مرتبه است اول علم الیقین و آن عبارت از دانستن چیزی ست بالکمال یقین مع کیفیت و ماهیت آن شی بانیطور که آن عالم را اصلا در آن شی شک نباشد مثلا کسے متواتر شنیده باشد که آتش هر چیز را میسوزد مرتبه دوم عین الیقین که آن عبارت ست از دیدن چیزے بچشم خود مثلا دیدن آتش به بچشم خود که هر شے را میسوزاند و عین الیقین به نسبت علم الیقین قوی است مرتبه سوم حق الیقین که آن عبارت ست از داخل شدن شخصے در چیزے یا خود محو شدن آن شخص در آن چیز مثلا داخل شدن شخصے در آتش و سوختن در آن و این قسم از یقین دوم اقسام ست اما در اصطلاح حضرات صوفیه علم الیقین عبارت از اعیان ثابته ست و عین الیقین از وحدت و حق الیقین از احدیت و بعضے چنان گویند که دانستن سالک این امر را که حق تعالی با وحدانیت خود موجود ست و در آن شک و شبه نکند پس این علم الیقین ست باز اگر دید حق تعالی را بحجاب صفات و اسماء و افعال و آثار مشاهده کرد پس این مرتبه عین الیقین ست باز اگر دید و سلوک کرد در حق تعالی فنا و محو گشت پس این مرتبه حق الیقین ست

چون موهبت الٰهیه او را در گرفت بمرتبهٔ عین الیقین رسید بعینیت حق ممتاز آمد و برای این فرموده اند بعضی بزرگان
دین رحمهم الله من عرف نفسه فقد عرف ربه و عرفت ربی بربی[٥٢] و این اشارت بآن هست که تو تویی و او اوست
بغیر تو نه او داخل تست نه تو داخل او و نه تو خارج از وی هستی و نه او خارج از تو حجة الاسلام امام غزالی در مشکوٰة الانوار
فرموده هست که ما سوا باعتبار ذات خود بحیثیت ذات خویش عدم محض هست و چون اعتبار وجهی کرده شود که وجود مبدأ
المبادی در وی ساری هست و موجود هست پس موجود حقیقی وجه الله بود و هر شئے را دو وجه باشند وجهی بنفس خود و وجهی
برب خود لاجرم از وجه نفس عدم محض باشند و از وجه رب خود موجود پس در ینوقت موجود نبود مگر الله و وجه او چه
هر شئے هالک هست الا وجه او ازلاً و ابدًا و مفتقر نباشد این گروه بقیامت بضرورت شنیدن ندای منادی لمن[٥٣]
الملك اليوم لله الواحد القهار بل این ندا از سمع شان هیچگه منفک نشده است و نه فهمیدند آنها از
معنی قوله الله اکبر مگر اینکه او از هر شئے بزرگ است حالانکه این معنی نیند چه در وجود با او غیر او کجاست که
او اکبر ازان بود بل غیر او را رتبهٔ معینه و مرتبهٔ متعینه نے بلکه خود وجود او نیست پس معنی این شوند الله اکبر
من ان يقال له الله اکبر بمعنی الاضافة و المقايسة[٥٤] انتهی یعنی اعیان بحیثیات تعینات قدمیه و امتیاز
خودها از وجود مطلق راجع بعدم اند اگرچه باعتبار حقیقت و تعینات وجودیه عین وجود باشند قیصری در مقدمهٔ
شرح فصوص میگوید که چون از کلام عرفا دریافتی که عین مخلوق عدم ست و وجود همه برای حق ست تلقی بقبول
نما که عرفا این امر از همین جهت گویند کما قال علی کرم الله وجهه فی حدیث کمیل صحو المعلوم مع محو
الموهوم[٥٥] و امثال این بسیار اند در کلام شان انتهى بقدر الضرورة و ازینجاست انچه شیخ اکبر در فص ایوبی
از فصوص الحکم بعد بحثے طویل آورده است که بدانستی که قرب و بعد[٥٦] هر دو امر اضافی اند و هر دو نسبت باشند
که وجودی در عین ندارند با وصف ثبوت احکام آن هر دو در قریب و بعید انتهی و وفائی در کتاب الانفاس
گفته که قدم و حدوث هر دو ذهنی اند مثل عدم و بقا که مصداق وجود نباشند بلکه اعتبارات و احوال و اکوان
باشند که برانها اطلاق اسما آید و ذهن تصور کند مفهومات آنرا از وجه ظهور بعد بطون و عکس آن یا اعتبار امور
بوالٰه نزد اسباب و علل خودها موجود باشند همچو مولدات انتهی پس ثابت و محقق گشته که انسان در قرب و بعد چیزے
نباشد بجز حق سبحانه اما چون کسے عارف نفس خود نبود نداند که این حق هست چه هر که شناخت نفس خود را بشناخت
رب خود را بلا وجود حروف عرفان و اما عرفان باعتبار ترقی درجات خویش مختلف باشد آنکه اندر عرفان بمرتبهٔ
عین الیقین هست او را زیادتی نیست بر آنکه در علم الیقین باشد و آنکه در حق الیقین باشد او را افزونی بود از
صاحب عین الیقین پس آنکه در علم الیقین هست گوید که مطلوب خارج از من نے و چون تجاوز کند بعین او بیند

٥١ هر که شناخت نفس خود را پس بشناخت رب خود را ١٢ ٥٢ شناختم رب خود را برب خود ١٢ ٥٣ کراست بادشاهی امروز باز خود جواب دهد
مر خدای یگانه غالب را ١٢ ٥٤ الله بزرگ تر هست از ینکه گفته شود وی را که خدا بزرگ تر هست بمعنی اضافت و قیاس کردن ١٢ ٥٥ چنانکه فرمود
علی کرم الله وجهه در حدیث کمیل هوشیاری از دانسته شده یا نابود دانستن امر موهوم هست ١٢ ٥٦ معانی قرب بالا مذکور هست در اوائل لطیفهٔ دهم و بعد
بمعنی دوری ضد قرب و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از جهل و غفلت و دوری از حق تعالی و نادانی از عرفان ١٢

اورا عیان چنانکہ دانستہ باشد وچون ازان ترقی کند وبسوی حق رسد رفع گردد حجاب غیریت واثنینیت پس علم الیقین
مطابقت بلا اضطراب ہست وعین الیقین مشاہدۂ بلا حجاب وحق الیقین اتحاد بلا اقتراب وبراین کل اطلاق کردہ شود
معرفت یعنی متصف بیکے ازین مراتب را عارف خوانند ونیز متفاوت ہست عرفان بتفاوت ترقی از فرق اول
بہ فنای علمی واز فنای علمی بہ فنای عینی واز وی بفنای حقی وآین فنای محقق حدید البصر آن بود کہ حق را در اعیان عالم
متبدل بیند کما قال بل ہم فی لبس من خلق جدید در ہر آن ظاہر شود بخلق جدید وبرود بخلق جدید بلا مہلت واین
ز باب فناست وظہور تجلی با بقا میفرمودند کہ در حالت وصول تفرقہ چون ضلال باشد بسیارے را از راہ بردہ
وچہ عجب کہ جزای قول انا الحق ازین بود چہ بیک تغیر صوت خود لفظ وہمہ مقصود میرود پس در جائیکہ باہوت ست
ہو است انا گفتن آنجا چون زیبد ودر جائیکہ ناسوت ست انا است در انجا ہو گفتن دشوار لاجرم حلاج اگر
بجای انا ہو گفتے در سر آمدے واز سرمایۂ توحید بر آمدے وچون انا گفت واورا با حق پیوند داد بر سر آمد گو ہزار مرتبہ
بر تر آمد کہ من قتلتہ فانا دیتہ انتہے۔ کاتب الحروف گوید کہ در حال حضرت حسین بن منصور حلاج مردمان
مختلف اند بعضے در تعظیمش مبالغہ دارند وبرخے در تکفیرش وآندکے متوقف اند ومحققین از جانب او عذرہا
خواستہ اند وجواب قولش بہ تاویلات صحیحہ دادہ از انجملہ حضرت سید الاولیاء غوث الثقلین اند وشیخ شہاب الدین
سہروردی وامام ابو محمد غزالی رحمۃ اللہ علیہم وغیر ایشان کہ در عدنامہای شان طول است وحصر آن متعذر
غرض آنکہ اورا یکے از محققین برشمردہ اند نیز اکثر کسانند چون شیخ ابو العباس بن عطار وشیخ ابو القاسم النصر آبادی
وشیخ ابو عبد اللہ بن خفیف چنانچہ ابن خفیف گفتہ کہ حسین ابن منصور عالم ربانی ہست حضرت غوث الثقلین
میفرمایند کہ در زمان منصور کسے نبود کہ دست او بگرفتے اگر من می بودم میگرفتم وہر کہ لغزد از مریدیت وتبعین من

| الی یوم القیامہ بگیرم دست اورا ۵۹ ہلا خوش باش کان محبوب جان را | | بدرویشان وسکینان سرے ہست |
|---|---|---|

وتاویلات حضرت غوث الثقلین در تاریخ یافعی نوشتہ اند وشیخ عبد الحق محدث دہلوی در منہیہ اخبار الاخیار
می نویسند کہ در باب منصور حلاج اخبار مختلف آمدہ واللہ اعلم بحقیقۃ الحال ولیکن از حضرت غوث الثقلین شیخ محی الدین
عبد القادر جیلانی نقل ہست کہ فرمود کان ولیا مقربا عند اللہ قد رأیت قدمہ ولم یکن فی عہدہ من تاخذ یدہ انتہے
وحضرت شیخ شہاب الدین سہروردی در عوارف المعارف میفرماید کہ وما یحکی عن ابی یزید قولہ سبحانی حاشا ان یعتقد
فی ابی یزید انہ یقول ذلک الا علی معنی الحکایۃ عن اللہ تعالی وہکذا ینبغی ان یعتقد فی الحلاج رحمۃ اللہ علیہ فی قولہ انا الحق

۵۱ فرق اول در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ہست از محجوب شدن طالب از حق بسبب کثرت خلقیہ وبقای رسوم خلقیہ بر حال خود ۱۲ ۵۲ یعنی علم الیقین ۱۲ ۵۳ یعنی عین الیقین ۱۲
۵۴ یعنی حق الیقین ۱۲ ۵۵ چنانکہ فرمود حق تعالی بلکہ ایشان در شبہہ اند از آفرینش نو ۱۲ ۵۶ تفرقہ در لغت بمعنے فرق کردن ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از
انداختن قلب در شک وفرق کردن در ذات ودیدن خلق وندیدن حق ۱۲ ۵۷ ہو این اسم خالص ذات باری تعالی شانہ ہست کہ صفات را بالکلیہ دران دخل نیست ووراء این اسم
دیگرے اسم خالص ذات بلا صفات نیامدہ واین اسم از نقطۂ ذات خبر میدہد واین را فوائد وتاثیرات بسیار اند ۱۲ ۵۸ انا در لغت بمعنی من ودر اصطلاحات حضرات صوفیہ از لفظ
انا اشارہ ہست بطرف مرتبۂ وحدت وحقیقت محمدی صلی اللہ علیہ وسلم کہ مرتبۂ برزخ وجامع ہست واین را علم مجمل تعین اول نیز گویند ۱۲ ۵۹ ہر کسے را کہ بکشم پس خونبہای وے منم ۱۲
۶۰ بود ولی مقرب نزد خدا دیدہ ام قدم ویرا ودر زمان وے کسے نبود کہ دست وے بگرفتے ۱۲ ۶۱ وآنچہ حکایت کردہ شد از ابی یزید بگفتن وے سبحانی ۱۲ پاکی ست مرا نہ اینکہ اعتقاد کردہ شود
در بارۂ وے کہ گفتہ باشد این قول را مگر بطور حکایت از جانب حق تعالی وہمچنین ست لائق اینکہ اعتقاد کردہ شود در بارۂ حضرت منصور حلاج رحمۃ اللہ علیہ در قول وے انا الحق ۱۲

و کشف اخی علی مصری نیز شاہد صحت این مقال و بودن شیخ بر اعلیٰ ترین مراتب در دار آخرت نیز می تواند شد قد
نفحات الانس در ترجمۂ اخی مذکور است کہ روزے حکایت منصور حلاج در افتاد اخی علی مصری از حال وے استفسار
کرد حضرت شیخ یعنی مرشد او شان بعد از آنکہ سخنان بسیار در باب وے کردند فرمودند کہ در وقتے کہ مرا حال گرم بود
بزیارت او رفتم چون آن مراقبہ کردم روح وے را در علیین[1] یافتم در مقام عالی مناجات کردم کہ خدایا این چہ حال
است کہ فرعون انا ربکم الاعلیٰ گفت و حسین منصور انا الحق ہر دو دعوی خدائی کردند اکنون روح منصور در علیین
است و روح فرعون در سجین[2] در سر من ندا کردند کہ فرعون بخود بینی افتاد خود را دید و ما را گم کرد و حسین منصور ہمہ ما را دید و خود را
گم کرد بنگر کہ چہ فرق بود انتہی میفرمودند کہ طالب ذوق و شوق و کرامت طالب خدا نباشد زیرا کہ آن ہر دو نیز حالت
لطیفہ تعینیہ اند و کرامت محض فضل خدا است کہ ظاہر گردد بر دست بندہ پس بندہ آن بہ کہ تا مخدوم رسد و خدمات بندگی
بجا آرد حافظ می فرماید

| | |
|---|---|
| باخرابات نشینان ز کرامات ملاف | ہر سخن وقتے و ہر نکتہ مکانے دارد |

میفرمودند کہ شکر در ہمہ حال سرمایۂ حصول جاذبۂ رحمانی است چہ در ستر او چہ در ضر گویم کہ این مقولۂ شریفہ امؤید وے
بدیع ست اینکہ در بعضے کلمات قدسیہ حضرت غوث الثقلین آمدہ کہ پرسیدہ شد از حضرت وے کہ غنی شاکر
فاضل تر است یا فقیر صابر فرمودند کہ فقیر شاکر از ہر دو فاضل تر است انتہے حضرت جنید قدس سرہ فرمودہ کہ شکر
این است کہ نفس خود را اہل برائے نعمت نہ بینی شبلی گفتہ کہ شکر رویت منعم است نہ رویت نعیم و مؤید این است
آنکہ ایوب علیہ السلام صبر کرد بر بلا گفتہ شد او را نعم العبد و سلیمان علیہ السلام شکر کرد بر نعمت گفتہ شد نعم العبد
چہ ہر دو متفق بودند در مقام بعدم التفات سوی نعمت و نعمت بہر فقدان الم و لذت باعتبار کمال محو و انسلاب
صفات بشریہ از ہر دو بانسلابیکہ منقلب شد دران صبر شکر را و شکر صبر را پس برخاست تمیز میان ہر دو و فرق
در میان شاکر و شکور آنست کہ شاکر آنرا گویند کہ شکر کند بر عطا و شکور آنکہ شکر کند بر منع و شکر سہ گونہ آید
شکر زبان شکر قلب شکر بجمیع جوارح ہر آنچہ لائق ہر جارحہ بود شکر چشمان بند کردن آنہا است از محارم حق و عیوب
خلق و شکر گوش کر بودن آنہا از سماع غیبت و لغو و فضول و آنچہ سماعش حلال نبود و شکر ہر دو دست باز داشتن آنہا
است از گرفتن اموال ناجائز و شکر پا از رفتن است براہ معصیت و علیٰ ہذا سائر الاعضاء و برخے از بزرگان
فرمودہ اند کہ شکر عالم بالقول ست و شکر عابد بالفعل و آن طاعت بود و عبادت و شکر عارف استقامت
بود در ہر حال و شکر عوام بر طعام و شراب و غیرہ باشد و شکر خواص بر آنچہ وارد شوند بر قلوب شان از معانی غیبیہ
و شکر بر شکر اتم است از شکر محض یعنی شکر کردن حق را بتوفیق دادن او مر عبد را بہر شکر خویش و اعتقاد دارد
کہ این توفیق یاد بہ شکر از اتم نعمات است پس بدان شکر کند میفرمودند تا ظاہر مرتب بر شریعت نبود

[1] علیین بالکسر و تشدید لام مکسور و یای تحتانی و نون بمعنی غرفہای بہشت جمع علیہ و خانہای بلند بہشت و کتاب اعمال بندگان صالح از منتخب و مؤید و نزد بعضے علیین اسم مفرد است بمعنے بہشت و نزد بعضے آسمان ہشتم و نزد بعضے ستون عرش جانب یمین و نزد بعضے سدرۃ المنتہیٰ واللہ اعلم ۱۲
[2] سجین بمعنی زندان سخت و کتاب کہ اعمال شیاطین و مجرمین دران مسطور است یا موضعے است کہ در وے نامہائے فجار و کفار بود و وادی است در جہنم و سنگ سخت است در طبقۂ ہفتمین زمین ۱۲
[3] یاد در لغت بمعنی ضد فراموشی و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از فراموش کردن غیر حق در مواج نور حق جل و علا مستغرق شدن و خودی خود را نیست و نابود کردن و از یاد رسم و اسمی رسید و دران گم شدن ۱۲

نشان آنست کہ در باطن ترتیبے پیدا نشدہ وہمین نقصان وحرمان است از اصل کار و تامل در احکام شرعیہ وعمل بدان بروجہ مشروع نہ بدعت خود داعی تحصیل جذب الٰہی تعالیٰ شانہ است بعد حصول این دولت استقامت باید باستدامت توجہ الی الحق گویم واین مفاد باشد ارشاد فیض بنیاد حضرت پیر ومرشد برحق قدس سرہ را

| | | |
|---|---|---|
| تراب از حق ہمیشہ خواہد بہ حفظ شرع وطریق احمدؐ | خدای دیدن خدای گفتن بذکر وفکر خدای ماندن | |

فنائے باید کہ در وشائبہ از وجود ومزجے از بود ونابود نماند وچیزے در وجود حق وشہود وے شریک نباشد اصلاح کارخانہ وجود سالک دراین ست وبے حصول آن ہمہ فنا ہست حضرت غوث الثقلین میفرمایند کہ ہر مقام وکمال کہ نظرت بران افتد از ان درگذری واگر ملتفت باطن تو گشت ہمان حجاب ست حقیقت فنا مفقود شد انتہی

| | |
|---|---|
| تا در تو زپندار تو ہستی باقی است | میدان بیقین کہ بت پرستی باقی است |
| گفتی بت پندار شکستم رستم | این بت کہ تو پندار شکستی باقی است |

واین باشد معنی انا عند المنکسرۃ قلوبہم لاجلی جہد باید کرد کہ برین مذکور مجبول شوی ورنہ ہیچ نشوی از اینجاست قول حضرت شیخ عبید اللہ احرار قدس سرہ کہ انا الحق گفتن آسان ست وانا زائل کردن مشکل انتہے میفرمودند در خوردن یکے رضای نفس ست وآن غذاے بسیار ولطیف باید ودیگرے حق نفس وآن خوردن بمقدار توانائی ادای فرائض وسنن ست وعلے ہذا در جملہ امور پس خیال باید داشت کہ رضاے نفس چیست وحق نفس کدام تا از مہالک نفسانی خلاص یابد ورنہ بسیارے از خلط مبتدین در تردوے افتادہ اند میفرمودند رسانندہ ترا بخلاص از خلوت نیست ہر کہ خلوت گزیند جز حق ہیچ نہ بیند میفرمودند ادب عارف بالاتر از ادب دیگران است کہ مؤدب او خود معرفت او افتادہ میفرمودند کہ سرمایۂ عرفان جز تحیر بیشتر نبود از انکہ ہر کہ با آفتاب نزدیکتر بود متحیر تر بود تا بجائے رسد کہ او او نباشد گویم از اینجاست انچہ حضرت ذوالنون مصری رحہ در صفت عارف فرمودہ اند کہ عارفان بینندۂ بے علم و بے عین وبے خبر وبے مشاہدہ وبے کشف وبے صفت وبے حجاب باشند وایشان ایشان نباشند گردش ایشان بگردانیدن حق بود وسخن ایشان سخن حق بود بر زبان ایشان روان گشتہ ونظر ایشان نظر حق بود کہ بر دیدہ ہاے ایشان راہ یافتہ آنست مفاد حدیث نبوی صلے اللہ علیہ وسلم کنت سمعہ وبصرہ الخ میفرمودند کہ اعلے ترین مقامات مقام عبودیت ست ونشان عبودیت آن بود کہ ترک ہواکنی وبندۂ او باشی در ہمہ حال فقط

## وصل در بیان حسرت مافات خویش از ظہور واقعۂ وفات حضرت ایشان قدس سرہ

حضرت ایشان را آخر آخر بسبب غلبۂ جذبات عشقیہ استغراقے واز ماسوا افتراقے بدان پایہ رسیدہ بود کہ از دنیا ومافیہا خبرے نداشتند کہ چہ میشود وکہ می آید طرز سخ وشش ماہ خلاف معمول بیشتر وقت عشا از بالا خانہ

سلطا نزدم آن قلوب ایم کہ شکستہ اند بسبب من ۱۲ ۵ باشم من ۱۲ گوش وچشم وے ۱۲

فرود آمده در کمره می نشستند و در اندک مایه توقف بشهود موجود حقیقی آن قدر محو می شدند که همه یا برای ادای
فریضهٔ نماز آماده می شدند و حضرت ایشان همچنان مستغرق بوده مضمون صدق مشحون ؎

| | | |
|---|---|---|
| من ز تن عریان شدم او از خیال | | میخرامم تا نهایات الوصال |

آشکارا میداشتند حضرت خداوندگار جدی و استاذی مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره بیداری فرمودند
هنگام بیداری متحیرانه چشم خدا بین کشوده بهر اظهار حال میفرمودند که ہے چه قدر خفتم و چه مایه بیگاه خفتم
و نیز بعض وقت عند التذکره بے ساخته بر زبان می گذشت که صحرائے هست که چار سوے آن ز آتش نی بوده
فراگرفته و همچنین اکثر بکنایت و صراحت اخبار قرب زمان وصال میکردند تا اینکه بتاریخ چاردهم ماه شوال
روز یکشنبه سنه یکهزار و دو صد و هشتاد و چار هجری بعیادت مولوی رشید الدین خان صاحب تشریف بردند اندرون محلسرا نزد مستورات تذکره
تشریف بری کرده فرمودند که چه عجب که اکنون ملاقات ما و شما نشود مستورات ازین ارشاد سراسیمه گشتند
و عرض داشتند که حضرت این چه میفرمایند ما همه را سرپرستے که باز خواهد ماند المختصر از انجا برخاسته بخانه
منشی رسول بخش صاحب مرحوم تشریف آوردند و از دختران شان نیز همچنین کلمات فرمودند آخر هنگام دوپهر
معاودت فرمودند و پس از تناول طعام حسب عادت مستمره بقیلولهٔ مسنونه پرداختند و بعد ازان بجهت ادای فریضه
ظهر به مسجد تشریف بردند و از انجا فراغت ساخته باز پس گشتند و دران زمانه ایحکه نشستگاه از هم ریزانیده بودند و
منظور بود که از سر نو پخته طیار کنند لهذا در دالان قدیم نشسته می شد تشریف آورده در صحنچی برای آوردن قرآن تشریف
رفتند که پاے مبارک لغزیده آورده قریب به افتادن گشتند شبراتی خانساماں منشی علی حسین صاحب که حسب معمول
نشسته بود اعانت داد حضرت ایشان قرآن شریف آورده بر مصلا نهادند و بے حس و حرکت لمحه بر تکیه سر نهاده ماندند
بر قت تمام یک دو رکوع خوانده باز ش گردانده و کمل پوشش خاص بر سر کشیده نشستند درین میانه حضرت خداوندگار
از مسجد باز گشته بملاحظهٔ تغیر چهرهٔ مبارک مستفسر کیفیت مزاج اقدس گردیدند ارشاد شد که مزاج خوش هست و طبیعت
چاق لیکن به تکلم اعوجاجے در لب جان بخش بجانب ایمن دیده شد حضرت خداوندگار را که عاشق زار حضرت ایشان
بودند دل از جاے رفت و آدم برائے طلب حکیم اکرام علی و حکیم تحشش علی صاحبان فرستادند درین میانه در تمامه
قصبه این خبر شهرت عام گرفت و آضطراب عظیم نصیب فدویت کیشان آمد اطبا در رسیدند و گل سیوتی وغیره تجویز
کردند حضرت ایشان متبسم شده فرمودند که ازین چه میکشاید هر انچه شدنی بود شدنی نه از سیوتی هیچک خواهد شد نه از غیر او
بعضے خدام بگریه التماس کردند که انحراف مزاج عالی از جادهٔ اعتدال این همه شامت اعمال ماست فرمودند
این لوازم بشریه اند چنین خیال نه باید ساخت بالجمله بعد دیرے آن کیفیت زائل شد چندانکه نماز عصر وضو کرده
خواندند و بشب حسب معمول قصد بالاخانه کردند حضرت خداوندگار مانع شدند و رفتن ندادند باز هجوم زن و مرد شد و از
هر یک ارشاد بود که فلانے به بینید که چه تمارض کرده ام همه گفتند که معاذ الله این چه گمان هست خدای شافی شفا
بخشد فرمودند که شفا از اشارات هم فهمیده نمی شود مختصر مفید اینکه تا عشا هجوم ماند و حضرت ایشان تسکین افزای

مضطربان ماندند چون همه رخصت شدند و خادمان خاص و تیمارداران با اختصاص نیز بمسجد برای تادیهٔ فریضه رفتند حضرت خداوندگار را پیش خوانده وصیت امور مشروعه و عطای خرقه بحضرت والد ماجدم و فقیر کاتب الحروف نمودند ارشاد کردند که از جانب خودم اوشان را مُجاز خرقهٔ فقر و ترک لباس و دیگر امور توان دانست مگر اختیار بدست شماست بر وقت بهر نحوی که مناسب بود اظهار این معنی باید کرد و آین هر دو آدم ما را که چهیدا و دلاور اند هرگز از خود جدا نباید ساخت و بعضی امور ضروریه دیگر فرمودند در جواب حضرت خداوندگار نسبت حضرت والد ماجدم فرمودند که برای ایشان تعمیل ارشاد بر وقت خواهم کرد اما ایشان یعنی کاتب الحروف را من بگذارند حسب اتفاق حضرت والد ماجد مدظله العالی نیز به مسجد میرفتند چون به صحن دالان رسیدند و به بعضی از ارشادات که مفهوم وصایا داشت گوش تر شده مایوسانه بهایهای گریستند حضرت خداوندگار اشکها از دامن شفقت برچیدند و بسخنان شفقت آگین اسکات نمودہ با نصرام ضروریات تیمارداری مصروف گردانیدند هرگاه تنهائی محض شد حضرت ایشان فرمودند که آن وقت که بگریست حاضرین ساکت چه که یارا سے جواب کرا بود ارشاد ساختند که گریه برای چیست فهمیدنی است که همه مسافران اند که زیر درخت ساعتی آسوده راه منزل پیش می گیرند ؎

اگر بدانستی که ظل گیستی ۔۔۔ فارغی گر مردهٔ و گر زیستی

بعد ازان روے توجه بسوے حضرت والد ماجدم منعطف فرموده تعویذاتے که بر بازوی خود حسب معمول بزرگان خویش میداشتند برکشاده از راه تشفی و تسلی مرحمت فرمودند خلاصه مرام آنکه قدرے از شب باقی مانده باشد که ماده دیگر عروض کرد اینک تکلم صحیح دشوار آمد و روز بروز مزاج مبارک متغیر شدن گرفت همه هارلت قلقے سخت لاحق حال بود حکما نیز از کوشش خود ها مایوس شدند شب نوزدهم ماه مذکور روز پنجشنبه در ثلث آخر شب دفعتہ بلا اعانت دیگرے برخاسته بآواز صاف متکلم شدند که ما را ببرید پرسیده آمد که کجا اشاره جانب درگاه عارف بالله صاحب سر حضرت شاه محمد کاظم قلندر قدس سره نمودند عرض کرده آمد که این وقت شب است فردا انشاء الله خواهیم برد فرمودند که فردا خود خواهم رفت و بر چارپائی پای دراز کشیدند و از دم صبح بے خودی محض طاری شد و پاس انفاس بالجهر جاری گردید شب بستم روز جمعه قریب یک و نیم پاس از شب باز مانده ؎

چون سیل که از بادیه خیزد به بهاران ۔۔۔ نالد بزمین سینهٔ و گیرد رهِ دریا

امکان وجوب اما به الامتیاز از میان برانداختند یعنی طائر روح پرفتوح بعالم قدس طیران نمود و برفیق اعلی پیوست ؎

آن هادی زمانه رخ اندر نقاب کرد ۔۔۔ زین شیوه خان و مان جهان را خراب کرد
در روزگار غم ندیده است این چنین ۔۔۔ زین صعب تر غمے که دل دیده آب کرد
هرکس که نالهاے جگر ریش ما شنید ۔۔۔ شب را تمام روز قیامت حساب کرد
خود وصل برگزید و بیاران فراق داد ۔۔۔ خود باده خورد کم و جگر ما کباب کرد

متوسلان دیرینه را که از هنگام بعدیت حضرت غوث ملت جمال باکمال حضرت ایشان سرمایهٔ سکون قلب حزین

خودہا امید اشتند شیشۂ درجگر شکست وخسک دربیرہن پرتوۂ انوار دل آسائے حضرت خداوندگار یگان یگان را
دل بجائے آورد وہوش خرد گرائے ارزانی داشت تا مشغول قواعد تجہیز وتکفین شدند صبح روز شنبہ ازان فراغت
کردہ بعد نماز ظہر درحریم حرم تعظیم روضۂ حضرت غوث ملت پیر ومرشد برحق جانب مغرب کہ اکثر ہنگام فاتحہ خوانی
باکسیکہ ہمراہ می بود میفرمودند کہ فلانے بہ بینید کہ این ہر دو گوشۂ برائے قبر چہ خوش جا بودہ اند مزار منبع الانوار صورت
گرفت والآن بران گنبدے مختصر از احمد علی خانصاحب مبرور یادگارے قائم ست یُزاد ویتبرک بہ
عمر شریف ہفتاد ونہ سال شد مولوی رشید الدین خان صاحب نقل میفرمودند کہ من بفور شنیدن خبر جان خراش
وارستن حضرت ایشان از تعین عنصری با این ہمہ ضعف طبیعت کہ از علالت خود داشتم ہنگام دفن تکیۂ
شریفہ حاضر شدم ہرگاہ مردمان مشغول سامان دفن بودند من اندرون روضہ پائین مزار حضرت پیر ومرشد
برحق نشستہ بودم از دفن حضرت ایشان خبر نداشتم کہ مردمان از من بیان کردند کہ این وقت جسد مطہر را بخاک سپردند
متعجب شدہ بیرون از روضۂ مقدسہ برآمدم بچشم سر دیدم کہ دفعۃً نورے از مرقد مبارک برآمدہ آشکارا بسوئے
بالا صعود کرد وباز باصل خویش پیوست سبحان اللہ ؎ | مردان خدا خدا نباشند | لیکن ز خدا جدا نباشند
انتہی بلفظہ وشبے کہ فردائے آن حضرت ایشان در روضۂ رضوان خرامیدند زبانی مقصود علی شاہ صاحب ساکن
شاہجہانپور شنیدہ شد کہ میگفتند در خواب دیدم کہ دو کلام اللہ یکے مجرفی و دیگرے سیاہ حروف نہادہ اند
وحروف کلام اللہ مجرفی خود بسوئے آسمان پریدہ میروند از ہیبت آن حال بیدار شدم وحیران کہ این چہ حیثیت در این
بودم کہ آخر ہمان روز خبر وصال حضرت ایشان شنیدم حافظ عنایت اللہ صاحب مرحوم ساکن کھیری کہ مردے
مرتاض وباخدا بودند نقل مینمودند کہ روز وقوع واقعۂ وصال آن مقبول حضرت ذوالجلال خوابے دیدم کہ در مسجد متصلہ
مزار حضرت شاہ مینا صاحب لکھنوی رحمۃ اللہ علیہ مجمعے است وہمہ مستعد نماز استادہ اند حضرت بابرکت وضو ساختہ
تشریف آوردہ امامت کردند پرسیدم کہ حضرت اینجا کجا آمدند فرمودند کہ امروز ہمین اینجا آمدہ ام چون بیدار شدم
خبر سانحۂ وفات شنیدم ونیز مولانا حکیم لطف اللہ صاحب لکھنوی نیز قریب این واقعہ نقل میکردند کاتب الحروف
گوید کہ من نیز ہمان شب بخواب دیدہ بودم کہ صحرائے وسیع است اندران دشت ہر سوئے پادوست میگردم ومی اندیشم
کہ کجا روم ناگاہ جماعتے از سبز پوشان دیدم کہ دران حضرت قلندران قلندر ہم بودہ اند مسرور شدم وپا از سر ساختہ
دویدم وسر احقر بپای عرش پیما سودم وعرض کردم کہ حضرت اینجا کجا فرمودند کہ دیر ست کہ من آبادی را گذاشتہ در
ویران میروم شما پیشم میائید وبسمتے اشارہ فرمودند کہ شاہراہ آن ست بروید از ہول این خواب بیدار شدم ودیدم
کہ آثار وصال بر حضرت ایشان نمایان اند وتمامی حضار پریشان ونیز از بعضے ثقات معتبرین شنودہ ام کہ میگفتند
کہ شبے در واقعہ دیدم کہ جماعتے از آدمیان موپہ کنان می آیند ومیگویند کہ قطب الاقطاب امروز جہان را گذاشتہ
است وشبستان عالم تیرہ ساختہ چون صبح شد از خواب ترسناک برای عیادت حضرت ایشان آمدم قریب تکیۂ شریفہ

ے واقعہ در لغت بمعنی خواب وحال کار وسختی جنگ وحادثۂ زمانہ وقیامت ودر اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت است از ہر انچہ کہ بر دل سالک نازل شود از عالم غیب ۱۲

رسیدہ کیفیت خواب در بیداری دیدم و ہمچنین دیگر بسیار اند روز سوم آنجا یہ مجمع کثیر شد کہ دوازدہ ختم قرآن شدند بعد فاتحہ حضرت خداوند نعمت مولانا صاحب خرقہ اجازت و خلافت حسب ارشاد حضرت ایشان قدس سرہ بحضرت والد ماجدم عطا فرمودہ بر سجادہ کاظمیہ نشانند و او یعنی حضرت مولانا شاہ تقی علی قلندر یعنی نذر خود بنفس نفیس گذرانید ند و بزبان فیض ترجمان فرمودند کہ نذر خادم این آستانہ قبول کردہ شود غرض چنین شفقتے کہ در آن وقت خاص دیدہ شد و نیز تا حال معاین است از انسان کمتر ست کہ از ایشچنین شفقت خداوندانہ بیاید بقول حافظ عنایت اللہ صاحب خاکساران جہان را بحقارت منگر تو چہ دانی کہ درین گرد سوارے باشد ہمہ شنیدہ بودیم اکنون بچشم خود دیدیم شان ہیچو خاکساران کونین بخشائے است ؎

| | |
|---|---|
| شکر فیض تو چمن چون کند اے ابر بہار | کہ اگر خار و گر گل ہمہ پروردہ تست |

الحال دو سہ قطعہ تاریخ وفات شریف کہ فدویت کیشان عرض کردہ اند بقلم مے آیند ؎

**از صاحب العز والجاہ مولانا حکیم لطف اللہ صاحب مغفور**

| | | |
|---|---|---|
| این حضرت حیدر قلندر مشرب<br>مردانہ نمود قطع راہ مقصد | اے لطف کہ بود قطب وقت واحد<br>تاریخ بمعنوی و صوری گفتم | برداشتہ دل چو شد زدار فانی<br>ہشتاد و چہار و یکہزار و دو صد |

**از برادر معظم مولوی محمد حبیب علی صاحب کاکوروی**

| | |
|---|---|
| در عزائے حضرت حیدر علی<br>مصرع پر درد ابر کش حبیب | آنکہ فقرہ از نسبت او شاہ شد<br>مرشدم حقا فنا فی اللہ شد |
| **ایضاً مع عدد ہمزہ** | فنات وارث الانبیاء |

**از جناب مولوی محی الدین خانصاحب ذوق کاکوروی**

| | | | |
|---|---|---|---|
| وقتی ست کہ انقلاب دوران<br>ہر برق لب خندہ بکشود<br>ناہید نغمہ گلو سوز<br>بکشود بدل بساط راہے<br>در تعمیہ و تخرجہ ہم | شادی و الم بہم برآمد<br>ہر ابر بدیدہ تر آمد<br>مریخ بدست خنجر آمد<br>از دیدہ زراہ دیگر آمد<br>طبعم پے سال ہبر آمد | ہر قطرہ کہ ریخت دیدہ تر<br>خاکستر غم بروے مرآۃ<br>قلقل بصد اے خندہ لبریز<br>یعنی کہ مقام شاہ حیدر<br>خورشید گرفت منزل ماہ | از بہر نثار گوہر آمد<br>صیقل گر حسن جوہر آمد<br>پیمانہ بدیدہ تر آمد<br>منزلگہ پور اکبر آمد<br>از زاویۂ افق برآمد |

**ایضاً**

| | | |
|---|---|---|
| آوخ کہ بقصر تیرہ روزی بنشاند<br>در سینہ نہان چو آتشے در نمدست | شمعے کہ فروز زیب بزم لحد ست<br>ہم صوری و معنوی سن رحلت او | یعنی کہ غم جناب شاہ حیدر<br>ہشتاد و چہار و یکہزار و دو صد ست |

سلہ یعنی خورشید منزل ماہ گرفت ای ماہ رخصت شد و خورشید کہ قائم مقامش شد از زاویۂ افق نمایان گشت و آیند دانست کہ اشعار شعر تعمیہ و تخرجہ تاریخی اکثر ذو معنیین میباشند پس معانی دیگرش اینکہ خورشید کہ منزل ماہ گرفت لازم آمد کہ ماہ از انجا برخاست پس اعداد لفظ ماہ کہ چہل و شش میباشند از اعداد لفظ خورشید کہ یکہزار و یکصد و بست میباشد خارج شد پس بقیہ کہ یکہزار و ہفتاد و چہار ست مع اعداد لفظ زاویۂ افق کہ دو صد و دہ است مجموع آن شد کہ سال مطلوب برآمد کہ دوازدہ صد و ہشتاد و چہار بود ۱۲

## از برادر مکرم منشی ناظم حسین صاحب کاکوروی

| | | |
|---|---|---|
| رفت در جنت ز دنیاے دنی<br>ذات اقدس بو تراب ہند بود | مرشد من کانتخاب ہند بود<br>چون نگریم منتظم در ماتمش | نام پاک او ہست حیدر علی<br>آنکہ وجودش آب و تاب ہند بود |
| جان ز تن شد اُف بگو سال وصال | فی الحقیقت آفتاب ہند بود | ۱۲۵۴ھ |

## وصل در بیان بعضے از کشف و کرامات حضرت ایشان قدس سرہ

بدانکہ کشف در لغت کشادن و برہنہ کردن و مشاہدہ و معاینہ نمودن و بچشم دیدن ست و مکاشفہ در اصطلاح قوم عبارت ست از ظہور بعضے صفات و حقائق الٰہیہ یا کونیہ مر سالک را از وراے پردۂ رقیق از پس حجاب شفاف از اسم الٰہی مقید بحکم و مختص بوصف و مشاہدہ ظاہر شدن آن حقائق ست بے مظہر و صفتے ممکن با خصوصیت و تمیز و فوق آن معاینہ ست و آن ظہور حقائق ست بے خصوصیت و تمیز بلکہ تعین عین معین ست کذا فی اصطلاحات الکبیر و اکثر استعمال کشف در کلام قوم در صفات آید و مشاہدہ در ذات و مکاشفہ در ولایت شہود قلب ست با عیان و ما فی الاعیان از احوال و غیر آن در عین حق پس ہمین امر تحقیق صحیح ست کہ بمطالعۂ تجلیات اسماے الٰہیہ و صور مکاشفہ متفاوت باشند در ہدایت ایمان باشد بحقائق اسماے الٰہیہ و در ابواب انفعال قواے نفسانیہ باشد از معانی اسماے الٰہیہ و در معاملات تہدی بالعمل ست بمقتضاے آنہا و اجابت دواعی آنہا و در اخلاق وقوف ست بر کیفیت تخلق باخلاق الٰہیہ و در اصول شعور ست بانوار تجلیات الٰہیہ باعثہ بر سلوک خبر دہندہ از شہود تجلیات اسمائیہ و در احوال تلالؤ انوار وجوہ اسمائیہ ست کہ مہیج محبت صادقہ جاذبہ سالک ست بسوے حضرت قربیہ و در ولایات انکشاف حجب اسمائیہ باشد بصفاے صفات سالک اندران و در نہایت کشف در نہایات شہود احدیت ذات ست در صور صفات اندر مقام بقا بعد الفنا و علے ہذا مدارج مشاہدہ و معاینہ باشند و کرامت صفت باطن ولی ست کما قال بعض العارفین کرامۃ الولی موقوفۃ فعل و کفایۃ مؤنۃ یقوم الیہ بما ھی ماخرق من العادات و معجزۃ النبی اخراج الشیٔ من العدم الی الوجود و تقلیب الاعیان ؎

| | |
|---|---|
| قلب اعیان ست اکسیر محیط | ایتلاف خرقۂ تن بے مخیط |

؎ حقائق الٰہیہ عبارت ست از بست و ہشت اسماے الٰہی کلی کہ در مرتبۂ احدیت ظہور یافتہ اند و این ہمہ ارباب اند بدین تفصیل کہ بدیع باعث باطن آخر ظاہر حکیم محیط شکور غنی مقتدر رب علیم قاہر نور مصور محصی مبین قابض حی محیی ممیت عزیز رازق مذل قوی لطیف جامع رفیع و حقائق کونی نیز بست و ہشت اند کہ از ہمان بست و ہشت اسماے الٰہی ظاہر شدہ اند و این ہمہ مربوبات اند باین تفصیل کہ عقل کل نفس کل طبیعت کل جوہر ہبا شکل کل جسم کل عرش کرسی فلک البروج فلک منازل فلک زحل فلک مشتری فلک مریخ فلک شمس فلک زہرہ فلک عطارد فلک قمر کرہ نار کرہ ہوا کرہ آب کرہ خاک مرتبۂ جماد مرتبۂ نبات مرتبۂ حیوان مرتبۂ ملک مرتبۂ جن مرتبۂ انسان مرتبۂ جامع یعنی از بدیع عقل کل پیدا شد بدیع فاعل و رب اوست عقل کل مربوب و مفعول و از باعث نفس کل و از باطن طبیعت کل و از آخر ہبا و از ظاہر شکل کل و از حکیم جسم کل و از محیط عرش و از شکور کرسی و از غنی فلک بروج و از مقتدر فلک منازل و از رب فلک زحل و از علیم فلک مشتری و از قاہر فلک مریخ و از نور فلک شمس و از مصور فلک زہرہ و از محصی فلک عطارد و از مبین فلک قمر و از قابض کرہ نار و از حی کرہ ہوا و از محیی کرہ آب و از ممیت کرہ خاک و از عزیز مرتبۂ جماد و از رازق مرتبۂ نبات و از مذل مرتبۂ حیوان و از قوی مرتبۂ ملک و از لطیف مرتبۂ جن و از جامع مرتبۂ انسان و از رفیع مرتبۂ جامع پس این ارباب و مربوبات را حقائق الٰہیہ و کونیہ می نامند ۱۲ ؎ چنانکہ بعضے عارفین گفتند کہ کرامت ولی بر وقف فعل می باشد برای کفایت رنج و محنت کہ قائم میکند بآن بسوے حق تعالیٰ از امور خلاف عادت و معجزہ نبی عبارت ست از بر آوردن چیزے از عدم بطرف وجود و برگردانیدن ذاتہا ۱۲

پس معجزه بدعوی حجت بود و در کرامت که آن اجابت دعوت است دعوی نبود و نباید دانست که اشراف خواطر و افاضات
در جلب منفعت و سلب مضرت و سلب امراض ظاهریه و باطنیه و دریافتن احوال باطن اهل نسبت و غیر آن نمود این همه
تصرفات عجیبه بے حصول دولت فنا و بقا بعد الفنا دست ندهد و ظهور همچو معاملات به نسبت متوسطان اکثر بکثیر
صورت میگیرد و اما منتهیان بجهت عدم التفات شان بامور کونیه کمتر بدین آویزند و توجه باین امور تضییع اوقات
شمارند مگر آنکه مامور بوند و المامور معذور و دیگر آنکه بسبب کمال قرب و آگاهی که با حقیقة الحقائق دارند کاریکه او شان
منظور دارند حق تعالی بے التفات و توجه خاطر شان سرانجامش فرموده دهد و از ینست که بعضے کاملان سبیل
طریقت و شاربان سلسبیل حقیقت از اظهار کرامات نیز حتی الوسع احتراز نموده اند بلکه مشغولی آنرا عین حجاب
انگاشته **نقل ست** که بخدمت حضرت جنید رحمة الله علیه خبر رسانیدند که فلان درویش بر سر شط بغداد سجاده
انداخته نماز میکند و بر هوا می پرد و بوالعجب کلمات میگوید فرمود که او ببازیچه مشغول شده است و بدان قانع
گشته در حال خویش خرسند گشته او را بخوانید و بیاگاهانید و از آن حالت بازش آورد تا معلومش شد که مقامات کاملان تا کجا اند **مصرع**

| | |
|---|---|
| چون ازو گشتی همه چیز از تو گشت | هر چه شد و کرده نماید از خود نباشد عارف مغربی از همین مقام گوید **شعر** |
| با ما سخن از کشف و کرامات مگوئید | چون ما ز سر کشف و کرامات گذشتیم |

و در حقیقت چون بسبب فنای کامل عقل عارف نیز بمرتبهٔ کلیت خویش عود نموده پرتو علم واجب گردد پیش آن زمان
نبود و در مکان هم از زمان و مکان گذشته باشد هر سخنش کرامت باشد ولے با این همه در حجاب عبودیت و نقاب
انکسار باشد و به انکشاف امور غایت مرتبهٔ تورع و احتیاط نماید چنانچه حضرت ایشان را دیده ام که با وصف
کشف صریح و ذوق صحیح در اظهار همچو امور احتیاط بلیغ می نمودند و اگر بضرورت چیزے میفرمودند صراحت اعراض
کرده باشارت و کنایت اعلام می نمودند و با این همه کرامات و خوارق عادات ایشان بسیار اند که از حیطهٔ حصر
و احصار بیرون اند اما اینجا بر چند نقول اکتفا میرود **کرامت** منشی عبد الحی صاحب که از ارادتمندان خاص
و معتقدین ذوی الاختصاص این بارگاه اند میگویند که روزے بعزم آستانه بوسی میرفتم زیر دیوار مقبرهٔ حضرت
پیر و مرشد برحق قدس سره رسیده بودم دیدم که آنحضرت بعد فاتحه از مزار شریف مراجعت فرموده سوے
خانقاه شریف تشریف می برند از دور آداب عبودیت بجا آوردم بجواب ممتاز شدم در دلم گذشت که
اول بر مزار همه انوار فاتحه خوانم یا همراه آنحضرت بر تکیهٔ شریفه روم روی جهان آرا سوے من گردانیده ارشاد
کردند که بر مزار فاتحه خوانده بیائید رفتم و فاتحه خواندم و بخدمت مشرف گشتم **کرامت** نیز او شان میگویند
که روزے من و برادر زادهٔ جان پرورم مولوی عبد الباقی بصحبت آنحضرت مشرف بودیم و بر زبان الهام ترجمان
ذکر مبارک حضرت پیر و مرشد برحق قدس سره میرفت بنور ارشادات تذکرهٔ تزویج میان شیوراج بیامد
که با اکابر بزرگان شان حضرت غوث ملت نیز بخانهٔ شان تشریف برده بودند تا مهٔ سرگذشت آن بیان
فرمودند ناگاه آثار خشم بر روی مبارک پیدا شد و ارشاد رفت که آدمی اگر از میزان تا بیضاوی خوانند از درستی فهم

عه [illegible]

نشانے نمی یابد واز نوشتن وخواندن ہیچک نمی کشاید تا از دعوی ہستی خود بیرون نیاید د چون چنین سخن
بجائے رفتنش چہ باک متحیر شدم کہ این ارشاد را بنیاد چیست چون از پیشگاہ آنحضرت مرخص شدم در عرض راہ
از برادر زادہ پرسیدم کہ در دل شما وسوسۂ رفتہ بود کہ بر زبان آنحضرت چنین رفت و چنان فرمودند گفت آرے
بدل من گذشتہ بود کہ حضرت اقدس واعلےٰ در خانۂ ہیچو کسے چرا تشریف بردند **کرامت** کالکا پرشاد مرید حضرت ایشان
کہ تائب وبترک مراسم بت پرستی ممتاز بودہ روزے ہمراہ مادر خویش حاضر آستانہ شدہ بود مادرش از و گفت کہ
عسرت و تنگی اوقات شبانہ روزی ما ظاہر ست از حضرت صاحب عرض کن کہ تنخواہ تو ہم مثل لالہ شیو راج
از مرہٹہ کنانیدہ دہند او گفت کہ حضرت را خود پرورش ہر حال ما است حاجت التماس چیست چاشتگاہ حضرت
ایشان از بام فرود آمدہ در دالان تشریف میداشتند کہ کالکا بحضور حاضر گردید من و برادرم مرتضےٰ علی کہ خدا ایشان را
بہشت برین جا دہاد شرف یاب حضوری بودیم سخن اوّلین حضرت ایشان ہمین بود کہ کالکا از من امید دارنباشید
کہ بہر شما بہ کسے نسبت تعین مشاہرہ گویم بحق تعالی توان گفت کہ بخشندۂ ہمہ او بود آخر بگوئید کہ شما را بر چہ مقدار
زر قناعت ممکن ست واز پیشۂ خود کہ غناست پر ہیز محتمل آو بر رقم دہ یازدہ ہزار کہ این وقت تعینش نمیتوانم کرد
حصر کرد فرمودند کہ خیر زائد ازین خواہید یافت مگر حرص شما نخواہد رفت آخر ہمچنان شد کہ بعد چندے کالکا بہ بھوپال
طلب شدند واز انجا قریب دوسہ لک نقد وجنس آوردند و تا حال بہ امارت و ثروت بسر مے برند

بنشین بگدایان در دوست کہ ہر کس | بنشست باین طائفہ شاہی شد و برخاست

**کرامت** روزے در صحن مسجد ہنگام عصر مشی مینمودند شیخ نقی علی خانصاحب مرحوم نیز حاضر بودند
فرمودند کہ نقی علی خان بہر ساختن درجۂ دوم مسجد اکثرے شوق خود ہا بیان میکنند و من ہم چنین میدانم کہ
این سعادت در بخت شماست ایشان عرض کردند کہ ما را چنان بخت کو کہ باین شرف رسیم فرمودند خیر
بر وقت دیدہ خواہد شد آخر بعد دہ یازدہ سال ہمچنان شد کہ خانصاحب موصوف بآن سعادت مستسعد گشتند
**کرامت** برادر مکرم مولوی حبیب علی صاحب میفرمایند کہ از مین پوری بسواری بہل در اٹاوہ می آمدم در
عرض راہ میان قصبۂ کرہل چون از خواب بیدار شدم و بر اسباب موجودہ نگاہ کردم حمائل کلام شریف کہ در جزو دان آن
بعضے تبرکات شریف حضرت پیر و مرشد قدس سرہ مثل کلاہ وغیرہ نیز نہادہ بودند نیافتم متشوش شدم و اندیشیدم
کہ در میانۂ راہ بر افتادہ باشد بکمال حسرت و افسوس پائین آمدہ برجعت قہقری راہ طے شدہ را جستجو کنان باز
بے سپردن آغاز کردم مسافتے طے کردہ بودم و سراغش نیافتہ درماندہ و دل شکستہ جائے استادم ناگاہ دیدم کہ حضرت
مرشدنا و مولانا تشریف فرما اند و ارشاد میسازند کہ حمائل شما بجنسہ پیش کسے ست کہ قریب بہل سواری شماست
چنانچہ حسب الامر زود پیش رفتم و بہل را دریافتم دیدم کہ قریب آن شخصے میرفت ازو تذکرہ کردم شخص مذکور حمائل
بجنسہ بر آوردہ داد و گفت کہ سقہ ام سر راہ این کتاب افتادہ یافتم چون بند جزو دان کشادم حمائل
مع تبرکات بعینہ یافتم سجدۂ شکر بجا آوردم و مضمون اولیاء اللہ لا یموتون و مفہوم

۵۱ انّ النفوس القدسیة اذا تجردت صارت بھیئة الملأ الاعلیٰ بچشم سر دیدم ۵۲ فالحمد للّٰہ اوّلاً و اٰخراً

**کرامت** نیز میفرمایند کہ یک مرتبہ در ابتدای عمر بوطن بودم و مبتلای تپ شدید شدم مسہلات چند شدند اما تپ نمیگذاشت ہر چند تدابیر و استعمال تبریدات میکردم آن آتش تپ زیادہ مشتعل میشد و لون قارورہ ہیچگونہ تبدیل نمیگشت روزے حضرت صاحب قبلہ بمکان جد امجدم شیخ امید علی صاحب مرحوم تشریف آوردند و چاے می نوشیدند من ہم حاضر بودم قدرے ازان بمن عنایت فرمودہ ارشاد کردند کہ بنوش فوراً نوشیدم و ازان وقت آثار صحت نمایان یافتم تا در ہفتہ عشرہ بالکلیہ صحیح گردیدم **کرامت** نیز میفرمایند کہ ہنگام شباب در مین پوری مبتلاے تپ و لرزہ شدم و کیفیتے عجیب وقت آغاز لرزہ طاری میشد کہ در دسے میخاست و بے تاب میکرد بعد آن تپ و لرزہ می آمد این بار نیز علاج بسیار گردید اما تخفیفے نشد مایوس شدم و بہ افسوس میماندم آخر شبے در خواب بملازمت حضرت ایشان مشرف شدم دیدم کہ بنفس نفیس بالین چارپائی تشریف فرمااند و این درود مکرم ورد میفرمایند

اللّٰھم صلّ علیٰ سیّدنا محمّد و علیٰ اٰل سیّدنا محمّد بارک و سلّم بعدد کل داءٍ و دواءٍ و بعدد کل مرض و شفاء ۵۳ صبح چون بیدار شدم ہمین درود شریف برزبان بود آنرا در وظیفہ خود داخل کردم از ہمان روز بفضلہ تعالیٰ و توجہ آن مسیح رنجوران مایوس صحت نصیب شد رضی اللّٰہ تعالیٰ عنہ و ارضاہ **کرامت** حکیم اطہر حسین صاحب کہ از یگانگان و مریدان حضرت ایشانند میفرمایند کہ بزمان طالب علمی در لکھنؤ بمکان شیخ خورشید علی مختار عام راجہ جہانگیر آباد می ماندم و ہر روز بعد نماز صبح کلام مجید و منزل دلائل الخیرات و دیگر وظائف خواندہ شجرۂ عطیہ حضرت پیر و مرشد قدس سرہ العزیز خواندہ در جزدان دلائل الخیرات حسب دستور خود می نہادم روزے اتفاق چنان افتاد کہ چون بامدادان وقت صبح بہر نماز از خواب برخاستم خود بخود بیوجہ در دل انقباض آمد و پریشانی بیحد بیرامون خاطر فاتر گشت باشندگان مکان استفسار کردند کہ این پریشانی و اضطراب را باعث چیست و مزاج چگونہ است گفتم شکر پروردگار عالم است کہ ہیچگونہ ہیچ رنجے و کسلے ندارم لیکن چگویم کہ امروز دل من سخت پریشان است مختصر مفید چون در نماز و وظائف در آمدم بعد ختم وظیفہ موافق عادت مستمرہ قصد برآوردن شجرہ نمودم در جزدان نیافتہ اندر کتب دیگر کہ فراپیش نہادہ بودند تلاش کردم آنجا کجا کمال آسیمہ سر گشتم و تجسس و جستجوے تمام در ہر مقام پرداختم جائے نیافتم آخر از غایت پریشانی گریان شدم مختار صاحب نیز بمقتضاے عنایت شریک تلاش و جستجویم شدند و پارچہ و کاغذات و دیگر اسباب ہمہ دریکدیگر گردانیدند اما آن شجرہ را نامے و نشانے پیدا نشد و کیفیت دیگر این شد کہ اندرین دو سہ روز جستجو در وقت وظیفہ خوانی خیال کردم کہ ہر قدر نامہاے پیران سلسلہ کہ بیاد من اند برزبان گذرانیدہ باشم مگر آن ہم بیاد نیامدند این شگفت آسیمہ سری دیدنی بود نہ نگاشتنی روز سوم بعد نماز عشا ہنگام دعا اشکہا از دیدہ جاری شدند و بے ساختہ این چند کلمہ برزبان گذشتند کہ یا حضرت پیر و مرشد شجرۂ من گم شدہ است پریشان ام اگر خطائے از من شدہ باشد معاف فرمودہ شود و از براے آیندہ ہدایت رود کہ بہمان کار بستہ آید این عرض داشتہ از ضروریات دیگر فراغت کردہ برخفتم در خواب دیدم

۵۱ ہر آیینہ نفوس قدسیہ ہرگاہ کہ مجرد میشوند در ہیئت فرشتگان میگردند ۱۲ ۵۲ پس شکر خداست در ابتدا و انتہا ۱۲ ۵۳ بار الہا درود بفرست بر سردار ما محمد صلی اللہ علیہ وسلم و بر اولاد سردار ما محمد صلی اللہ علیہ وسلم و برکت دہ و سلام فرست بعدد ہر مرض و دوا و بعدد ہر بیماری و شفا ۱۲ ۵۴ خوشنود شود خدا ازوی و خوشنود دارد وی خدا را ۱۲

که حضرت خداوند نعمت پیر و مرشد قدس سره بیش بیش وجاهتے از بزرگان یمین و یسار باریشهای سفید و عبا سبهائی
سبز در و شینیے فرا پیش تشریف شریف می آرند همین که قریب من تشریف آوردند آداب غلامانه بجا آورده از نقش
بوسهٔ قدوم جبین ارادت را روکش روشنان ساختم ارشاد رفت که برقدوم این حضرات قدسی سمات نیز بوسه
توان داد تعمیل ارشاد را موجب فخر خود انگاشتم بعد قدمبوسی ارشاد فرمودند که شجرهٔ شما این حضرات برده اند بنا گویدی
اینکه شما بعد خواندن شجره نذر فاتحه به ارواح طیبهٔ این حضرات نمی فرستادید خجل گشتم و همون هنگام توبه کردم حضرت
اقدس و اعلی شجره دست بدست ازان حضرات آورده مرا عطا ساختند دفعةً آن جلسه خواب و خیال گردید
همینکه چشم از خواب باز کردم دیدم که شجره بدست راست من موجود است مسرت این دولت ناگاه از یابنده اش
پرسیدنی دارد غرض همان دم که وقت فجر بود بعد فراغت از وظائف وغیره شجره را خواندم و فاتحه بر ارواح پیران سلسله
قدست اسرارهم خواندم و پس از دو روز بکاکوری رسیده تمامهٔ سرگذشت خواب بحضور حضرت قلندر قدرت خداوند نعمت
مولانا شاه تقی علی قلندر قدس سره عرض نمودم شنیده چشمان حق نگران ترکرده هدایت فاتحه فرمودند **کرامت**
نیز میفرمایند که بعد ختم کتب درسیه طبیه همراه صاحبزاده نواب ابو الحسن خانصاحب مرحوم رئیس لکهنؤ اتفاق سفر
بانس بریلی افتاد بعد چندے مطب جاری شد و آمد و شد بیماران شروع گشت روزے عبد العزیز خان صاحب
رساله دار همراه خویش خود تشریف آوردند و کیفیت علالت صاحبزادی خود و حال علاج اطبای شهر بیان
کردند مریضه را طلب کردم مثل مرده بر چارپائی آوردند بعد فراغ مطب چون بر نبض دست رسانیدم نبض ساقط
و ملمس سرد یافتم خاموش شدم رساله دار صاحب از سکوت و صموت من دیده پر آب کرده استفسار حال نمودند
تسکین داده تجویز تحریر نسخه بر فردا گذاشتم رفتند و روز دوم بگرفتن نسخه آمدند ازانجا که حالت مریضه بوجه غلبهٔ امراض
متضاده ردی بود و آثار ردیه همچو سقوط نبض و برد اطراف وغیره ظاهر بکمال حیرت و پریشانی که درین حالت
کدام علاج نموده شود اما مشفقان من شیخ عزیز الدین احمد و امین الدین احمد صاحبان همشیره زادگان منشی
وجیه الدین صاحب رئیس فرخ آباد نهایت اصرار و استبداد در نوشتن نسخه کردند مجبوراً آن روز هم بوعدهٔ فردا گذاشتم
و از نام گرفتگان گفتم که کیفیت ردیهٔ مریضه بر همه کسان ظاهر است آخر این چه وقت تجویز نسخه ست در فهم
نمی آید که چه نویسم اما آنها هیچ نشنیدند و اصرار کرده مریضه را باز طلب داشته نبض معاینه کنانیدند همان کیفیت روز اولین
بود سخت پریشانیم گردید هر چند فکر کردم مگر چیزے در ذهن نگذشت باز بیاض حضرت استادی حکیم نبا صاحب
بدیدم دران هم نسخهٔ نیافتم در عالم سکوت فرو ماندم که چه کنم و فردا چه عذر خواهم کرد اندرین بحث میانهٔ خود و خرد
شام کردم و شبانگاه بعد عشا خفتم چه می بینم که حضرت پیر و مرشد برحق تشریف آورده اند و میفرمایند که چرا متردد بوده اند
چنانکه استاد شما کرده اند نسخهٔ مرتب کرده بدهید عرض کردم که یا حضرت مرا یاد نمی آید ارشاد شد که خیر دوات و قلم بیارید خود
نوشته دهم فوراً پیش کردم نسخه تجویز فرموده به پیشم افگندند و فرمودند که علاج بکنید انشاء الله تعالی صحت خواهد شد
و فی الفور از نظرم غائب گشتند در مسرت این رؤیای صادقه قهقهه زده بیدار گشتم و وقت ادای فریضهٔ فجر بود برخاسته کلاه زیر تکیه

جستم چه می بینم که نسخه زیر کلاه نهاده است کمال مسرت شد و خوش خوش مطب کرده مریضه را باز طلبیده معاینه کردم همان حالت روز نخستین بود نگر بقوت و هدایت ارشاد حضرت پیرو مرشد برحق همان نسخه نوشته سه شبانه روز متواتر نوشانیدم اثرے ظاهر نشد روز چهارم وقت شام خود بخود اجابتے قلیل چنان متعفن خارج شد که تیمارداران متاذی شده یکسو شدند مرا اطلاع حال شد نسخه را طلبیده ادنے تغیر کرده باز نوشانیدم ازان اجابت رقیق بکثرت شد و روز بروز آثار صحت نمودار شدن گرفت تا اینکه در یک ماه آن مریضه صحت کلیه یافت آرے شکر جان پرورے را ہر بن مو جانے در کار فقط **کرامت** برادر مکرم شیخ فدا حسین صاحب نقل میفرمایند که معامله شیخ احمد حسین بخشی ٹکس قصبۂ خورجه روبروی من و برادر عزیز منشی مظفر حسین و منشی محمد رضا صاحب مرحوم واقع شده که بخشی صاحب مذکور ملازم قدیم سرکار بودند بعد چند سال چون تحقیق آمدنی ٹکس از جانب سرکار شد نسبت بخشی صاحب تغلب قریب دو هزار روپیه از سیاهه یافته شد تدابیر ظاهریه بریت کرده شدند لیکن یکے هم ره بجائے نبرد و مقدمۂ دائر عدالت مجسٹریٹی شد آز انجا بعد ثبوت جرم سپرد سشن گردید اکنون امید رهائی موهوم گردید و اضطراب بچنین حالت ظاهرست که چه قدر میباشد بیچاره را هر روز روز مرگ و هر شب شب اولین گور بود همه را اول بر بیچارگی شان میسوخت لیکن در دست کسے علاجش چه بود آخر منشی محمد رضا صاحب مرحوم به بخشی صاحب گفتند که تدبیر اکنون به ازین نیست که توبه کنید و عزم بیعت خاندان برکت نشان حضرات تکیۂ شریفه نمائید آو شان بمواجهه منشی صاحب توبه کردند و عرضی بحضور اقدس روانه ساختند از ینجا در جوابش ارشاد رفت که ختم سورۂ اخلاص باید کرد او تعالی رحم خواهد فرمود اتفاق وقت دیدنی ست که در خورجه دعوت خوانے بهم نرسید ناچار خود ایشان مع شرائط شروع کردند درین عرصه چالان ایشان به بلند شهر گردید و در جیلخانه رسانیده شدند آنجا کارے نکردند بجز این ورد خواندن تا اینکه دورۂ سشن در بلند شهر آمد و آنجا مقدمات دیگر فیصل شدن گرفتند مگر از ایشان کسے پرسان نشد حتی که جمله مقدمات ختم شدند و اینک صرف مقدمۂ ایشان باز ماند و در مقدار وظیفۂ سورۂ اخلاص پنجهزار دیگر باقی بود که شبے بخشی صاحب را بر حال خویش کمال رقتے شد و از رهائی مایوس گردیدند درین خیال که صبح پیشی مقدمه است و افسوس که هنوز چله هم ختم نگردید آئی اصل همرین خیال و ملال بخفتند بخت بیدار بود دیدند که دو بزرگ تشریف آورده یکے بالین و دیگر پائین تشریف داشتند صاحب بالین با صاحب پائین ارشاد فرمودند که ختم سورۂ اخلاص که میکنند عرض داشتند که بخشی صاحب فرمودند که بگوئید شما بری گشتید عرض ساختند که ایدون ممانعت خواندن ختم کرده شود ارشاد رفت که نے این عمل را اتمام کرده دهند چنانچه بخشی صاحب در همان حالت خواب که خود را بیدار می پنداشتند آن عمل را اتمام نمودند صبح چون بیدار شدند همان روز حکم بریت از سرکار شد و او شان شادان شاد بخانۂ خود آمدند و باز هیچ کسے از حال شان تعرض نکرده **کرامت** برادر مکرم مولوی فرید الدین خان صاحب نقل میکنند که بزمانے که همراه عم اکرم و استاد افخم مولوی مفتی حافظ محمد ریاض الدین صاحب مغفور در ریاست رامپور بودم دران زمانه شخصے از دوستان من بود از قوم افاغنه که بر دخترش جنے می آمد و آن دختر و همه مردمان خانه را بسیار پریشان میکرد هرچند بیچاره تدابیر دفع وے بسیار کرد لیکن هیچ یکے بر جا نمی افتاد روزے شخص مسطور از من گفت که مولوی صاحب اگر تشریف برده بخانۂ ملعدم رنجه فرموده

حال مریضه را ملاحظه نمایند بسیار انسب بود وچه عجب که الله تعالی ویرا زود از ین بلا مخلصی بخشد من از وے گفتم که مارا
در عملیات دخلے نیست آز رفتن من چه فائده خواهد بود اما وے باور نکرده باصرار و الحاح بیحد مرا بخانهٔ خود برد رفتم
و دیدم که آن مریضه در سخت پریشانی و اذیت مبتلا ست من بوجه لاعلمی خود ازین معاملات با وے گفتم که شمارا
در ایذا رسانی این دختر چه فائده بگذارید و بروید وے در جوابش گفت که این دختر نشستگاهم را خراب کرده آب
نجس در آنجا انداخت بدینوجه اورا ایذا دادم گفتم بوجه لاعلمی معذور باید داشت حالا آن مقام را پاک و صاف
میکنانم و آینده هیچ تکلیف بشما نخواهد رسید گفت فی الحال ضرورتے نیست مسجدے مقیم خواهم گشت
وخیر بوجه ارشاد و پاس خاطر شما میروم چراکه شمارا در خدمت بابرکت پیرو مرشد خود دیده ام و شما بخدمت شان
حاضر هم میشوید پرسیدم که اسم مبارک پیرو مرشد شما چیست گفت که حضرت شاه حیدر علی قلندر کاکوروی
گفتم بیشک حضرت شان مرشد زادهٔ من هستند و برحالم غایت شفقت و عنایت میدارند قصه مختصر
اینکه وے برفت و ازان روز باز آن دختر را آزارے نداد فقط اینست مشتے نمونه از خروارے واندکے از بسیارے
زیاده ازین چه گویم و چه نویسم هر ارشاد بمنزلهٔ کرامت بود و هر کرامت گویا مفهوم صریح مضمون مندرجه لوح
محفوظ و منطوق فصیح آیهٔ کریمهٔ یمحو الله ما یشاء و یثبت و عنده ام الکتاب[1] اندیشه شاهد ست و مشاهده
گواه که هرانچه مفهوم لفظ قلندری میتواند شد در ذات مجمع البرکات آن جوهر الذات پیدا و آشکارا بود فقیر کاتب الحروف را
کجا یارا که حصر و احصاے مقامات عالیهٔ ایشان محیطهٔ تحریر و حیز تقریر در آرد ؎ خاموشی از ثنائے تو حد ثنائے تست

## ذکر خلفاے حضرت ایشان قدس سره

دانستنی است که حضرت ایشان از غایت کتمان و خفا و خمول و انزوا چنان خود را مخفی و محتجب ساختند که گاهے
خیال بطرف اعلاے شان یا اظهار مشیخت منعطف نفرمودند بلکه بیشتر وقت در حالت استغراق و انقطاع از خلائق
صرف می نمودند البته صحیح فاتحه چهلم حضرت غوث ملت والد ماجد ایشان حضرت خداوندگار و دیگر حضرات خلفاے
عالی مقدار حضرت غوث ملت که حاضر مجلس شریفه بودند باصرار تجدید اجازت و خلافت خود بمصداق الوضوء علی الوضوء
نور علی نور[2] از حضرت ایشان کردند چنانچه تصریح اسماے گرامی جمله آن حضرات حوالهٔ قلم بے بضاعت رقم میشود۔

**فمنهم** شیخ الشیوخ و امام ارباب التمکین والرسوخ فاتح کتاب الولایة خاتم مصحف العنایة عنوان
صحیفة الرحمة دیباجة رسالة الهدایة تاج العرفاء سراج العلماء مفتاح مشکلات الفنون العقلیة و
النقلیة مصباح مغلقات العلوم الفرعیة والاصلیة شیخی واستاذی و من علیه بعد الله و رسوله اعتمادی
العلامة الکامل والفهامة الواصل مولانا و مولی العالم **شاه تقی علی** قلندر **ومنهم** الفاضل البلیغ
المفضل والعالم الفصیح اللسن مورد عنایات الله القوی المولوی **شاه علی نقی یاور خان** کاکوروی

---

[1] ۔۔۔ محو میسازد خدا هرچه میخواهد و ثابت میکند و نزد اوست ام الکتاب یعنی لوح محفوظ ۱۲ [2] وضو کردن بر وضوے دیگر نورے ست بر نور ۱۲

**ومنهم** العالم الکامل و الفاضل الواصل الزاهد الاوّاب قامع الرّیب والارتیاب حافظ قرآن المبین وماهر کلام سیّد المرسلین المولوی الحافظ **شاه وجیه الدّین** الکاکوروی **ومنهم** مجمع الفضائل و البرکات منبع الحسنات و الکرامات خادم طریقة المصطفٰی **شاه مرتضٰی** قلندر ساکن چهنیره منمضافات باندا **ومنهم** زبدة الکاملین وعمدة الواقفین سالک مسالک الارشاد **شاه امداد** قلندر۔ و علاوه حضرات بالا خاتم خلفاے راسخین خلف و جانشین حضرت ایشان عالم نحریر فاضل کبیر واقف مواقف جبروت ولاهوت عارف معارف ناسوت و ملکوت ابی و استاذی مولانا شاه **علی اکبر** قلندر بوده اند چنانکه مفصّل واقعهٔ ارشاد دربارهٔ اجازت و خلافت وغیره و ایماے جانشینی آن جناب و تعمیل آن

در ذکر واقعهٔ وفات حضرت ایشان قدس سره سابقاً تحریر یافت - ادام الله فیوضهم و برکاتهم علی مفارق

الطالبین الصادقین والعاکفین السائحین فی ملکوت السمٰوات والارضین واجعلهم وسائط لحصول

الفیض الاقدس و الفیض المقدس من الحضرة الالٰهیة مع التمکین والتلوین والصحو والسکر والمحو و الفناء والبقاء والیقین

## تمت تکملة لطائف الاذکار بعون التوجّه الکامل

نام دیگر روض الازهر ۱۲

| | | | |
|---|---|---|---|
| سپاسیکه تا لب ازو کام یافت | روانها بدان رامش آرام یافت | سپاسیکه فرّخ سروشان راز | بدان زمزم آباد گویند باز |
| سپاسیکه شوریدگان الست | دهندش به بانگ قلم دل ز دست | سپاسی ز بسیاری جوش دل | ز اندیشه پیوند غفلت گسل |
| خدا را سزد کز درون پروری | بدین شیوه بخشد ثنا ساوری | زبادیکه بر دل وزد در نهفت | زبان را به پیدا در آرد بگفت |
| روان را بدانست سرمایه ساز | زبان را بگفتار پیرایه ساز | درون سوی ما را فروزش فزای | به تکمیل قول الوصی رهنمای |

اکنون مجملے از حال حضرت مؤلف هم اگر نگاشته ذخیرهٔ سعادت و سرمایهٔ برکت و مسرت اندوخته آید نامناسب نباشد اگرچه مدحت حضرت ایشان لائق من حقیر نیست که حرف از لب و لب از زبان و زبان از بیان باز نمیتواند شناخت آن رگ گردن از کجا که بتکمیل تکمله و اختتام خاتمه دلے که در دست نباشد بزور باز بستن هوس کردمے و آنگاه ره بجائے بردمے این همه عبارات موهبت آیات که به لطیفهٔ دهم و تکمله و خاتمه نام برآورد و بر صحف قرطاس همچو روشنان روشن بر سپهر بلندی اساس جلوه فروخت همانا بدان ماناست که چون سحاب کرم از تردستی و رایگان بخشیهاے خویش خاک مطلق خشک مغز را به نم آبے تر دماغ آورد آن خاک که هر آئینه سرتاپا جبین نیازی بیش نیست تا چون گرمی ذوق اداے سپاس خویش را گلستان آورد تا بهم طرحے نواصی از سجود شکر درختان نامی بپیش جهانیان گرامی گردد هم بدین رنگ از عهدهٔ سپاس گزاری دریادلیهای ابر گرانمایه سر برآورده از حلقهٔ ناسپاسان بدرجسته باشد آرے ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| خاکیم و نصیب ما ز کاوش | چون سبزه دمد ز لب سپاسش | ابر کرم آورد چو باران | سر برزند از زمین گیاهان |

؎ همیشه دارد خدا فیوض و برکات شان را بر سر طالبین صادقین و گوشه نشینان سیر کننده در ملکوت آسمانها و زمین و بگرداند حضرت شان را ذریعه‌ها برای حاصل کردن فیض اقدس و فیض مقدس از بارگاه الٰهیه مع تمکین و تلوین و صحو و سکر و فنا و یقین (معانی فیض اقدس و فیض مقدس و تمکین و تلوین و سکر و صحو وغیره در حواشی پیشین متفرق قلم زده شد) ۱۲

چون باد بهار جان فزاید — بلبل بنوا روان فزاید
آن یک بنوا همی گراید — وین یک زنوا گران سر آید

مردے کہ بود زدیدہ بازان — دست وی و دامن بهاران

وبدان رہنمون کہ موضوع این کتاب مستطاب شرح

حال فرخندہ مآل حضرت غوث ملت بودہ است و فقرۂ فرجام شئون با ہرۂ کمالات حضرت غوث ملت

افق اشراق لوامع محاسن حضرت خداوندگار آمدہ ہر آئینہ اتمام تمام کتاب منوط بآن باشد لہذا فرض عین و عین

فرض آمد کہ انموذجے از مناقب آنحضرت کہ درحقیقت محاسن حضرت غوث ملت اند نیز بشرح دادہ آید

چہ مسلم الثبوت ست کہ شان آنحضرت خود در حین شہود ناسوتی بدان پایۂ اعتلا رفتہ بود کہ در مشائخ ماسبق

اگر گذشتہ باشد این چنین در بعض افراد[51] شدہ باشد مشام شمیم آشنایان شمامۂ عقیدت گواہ است کہ رائحۂ کمال ایشان

چہ مایہ در اقصای عالم رسیدہ و دماغ ہر کہ و مہ بر قدر استعدادات ہر یک چسان عطر فروش نفحات الٰہیہ گردیدہ ؎

آن بلند آوازۂ عالم پناہ — سرور دین افتخار صدر گاہ
نہ فلک از خوان جودش یک طبق — آب حیوان قطرۂ بحر دلش
معتبر چون قول او افعال او — ہم بیان او گواہ حال او

صدر دین مصطفی مقبول حق
چون خضر علم لدنی[52] حاصلش
ملک معنی جملہ در فرمان او
ہم بکسب و ہم بوہب و آن او

لیکن بمصداق کل ما لا یدرک کلہ لا یترک کلہ[53] اندکے از بسیارے و قطرۂ از بحر زخارے

نقش و نگار صفحۂ سعادت میشود تا مرا یادگارے و مشتاقان گوش بر آوازہ ادراک حال خیر مآل را مایۂ تذکیر و تذکارے باشد

ذکر الشیخ الاجل و الفرد الاکمل قطب فلک الرشادۃ مرکز دائرۃ السیادۃ منبع عیون

المشاہدۃ مجمع فنون المجاہدۃ مظہر انوار الفتوۃ مصدر آثار المروۃ حامی آیات السنۃ

البیضاء ماحی سمات البدعۃ العوجاء برہان الطریقۃ المصطفویۃ حجۃ اللہ

علی البریۃ سید المحدثین سند المسندین علم الہدی استاذ الوری ؎

حدیث او گل باغ یقین است — چراغ روشن مشکوٰۃ دین ست
سخن را پر گہر گردد سر و دوش — کراز قرآن چنین و اگردہ اسرار
بود در وادی صرف آن نکو کیش — نز استادان ما نہی صدر قدم بیش
خلیل و سیبویہ اش طفل مکتب — دمے کو دعوی منطق نماید
بمعنے فقر قدر او رفیع است — بیانش زیور قصر منیع است

زند ہر جا کہ بحر طبع او جوش
کر شد از کوے حق کشاف استار
کشاید در بیان نحو چون لب
ارسطو لیب بہ تصدیقش کشاید
براہ و جہ چون گردد حسر امان

[51] افراد جمع فرد در لغت بمعنی تنہا و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت از ان اولیای کاملین ست کہ مثل اقطاب اند در تحت دائرہ قطب داخل نیستند و در تصرف و سیر از کاینان از نظر قطب خارج اند ۱۲ [52] علم لدنی بالکسر بفتح لام و ضم دال و تشدید نون علمے کہ از نزد حق سبحانہ و تعالی محض بفیض و فضل او حاصل شود بلا وسیلۂ ظاہری و لدن در اصل عربی بمعنے نزد است ۱۲ [53] ہر کہ نیابد کل را نہ ترک کند کل را ۱۲

بود در دست او دست فقیهان
ز لطفش سبز بستان ریاضت
تساوی با فلاطون در بیانش

الٰهی را بذات اوست الفت
قلم تشنیر نیستان ریاضت

طبیعی جا گرفتش در طبیعت
خجل سحبان ز طبع نکته دانش

تماهر کتاب المنزل من السماء حافظ احادیث سید الانبیاء مقتدی الفضلاء الکاملین و مهتدی العلماء الراسخین عروة الله الوثقی نور الله الذی لا یطفی اشرقت الانفس بنوره و استنارت الارض عند ظهوره روح المعلی مرجع الآفاق و نفسه العلیا منبع الاخلاق جامع لطائف الذهنیة مجمع انوار الخارجیة مقدمة قیاس لمعرفة ممهد قواعد المحبة اوسط طرفی الامکان والوجوب برهان وصل الطالب بالمطلوب ذخیرة جواهر التفسیر مشکوة مفاتیح التیسیر ملتقط کتاب التکوین ملخص غایات مطالب المؤمنین نقش فصوص الحکمیة منتخب جواهر المضیئة موضح مضمرات العوارف مفصح مشکلات المعارف مورد فتوحات الرحمانیة مهبط مواهب اللدنیة الربانیة

اے مرا چون مصطفیٰ من چون عمر
از برائے خدمتت بندم کمر
اے لقائے تو جواب ہر سوال
مشکل از تو حل شود بے قیل و قال
ترجمانی ہر چہ مارا در دل است
دستگیری ہر کہ پایش در گل است
تا قیامت گر بگویم این کلام
صد قیامت بگذرد وان ناتمام

قصرت عن اظهار کماله لسان المریدین و عجزت عن ادراک سماته جنان المسترشدین روح الله فی الارواح سر الزجاجة والمصباح الشمس البازغة والبدر الشارقة نعم الناشد الذی انشد فی وصفه و صدق ما قال فی مدحه

دارم چه حاجتے که شود رهبر آفتاب
دارم ز تو به پهلو خود خوشتر آفتاب
یعنی صبح صادق ست جمالش خدا نما
ورنه شود ز قرص خودش بدتر آفتاب
آن شاه عصر کز پئے تعظیم درگهش
بعد از طواف سجده کند بر در آفتاب
بر اوج منزلش نرسد طائر نگاه
بهر نثار وام کند اختر آفتاب
در بحر معرفت چو فتند ز ورق مراد
کے میشود برو زن تو همسر آفتاب

زاغ دلم لبست نباشد گر آفتاب
ممدوح ماست شاه تقی فخر کائنات
نور جهان نماست هویدا در آفتاب
خون ریز خنجریست که شهر صبح سر کشد
گردد بگرد خانقاه اش اکثر آفتاب
از بهر دفع چشم بد روزگار او
گر ماه بال و پر شود و شهپر آفتاب
یا بد مرا بزیر لوایت بصد نشاط
گردد ز دست چرخ ز رو لنگر آفتاب
از حاسدان چه باک که ضرب المثل شده

با داغ سینه ام مکن اے چرخ همسری
کز نور خویش سایه فگنده بر آفتاب
هر صبح میکند ز درش اقتباس نور
بهر سر عدوی تو از خاور آفتاب
گردد سپهر شام و سحر گرد بارگاه
اختر سپند گشته شده مجمر آفتاب
جانت بعرش و پایه ات از لامکان گذشت
روز جزا که سر کشد از بستر آفتاب
یابد هما ز سایهٔ دیوار تو شرف
بیند بنور روز کجا شپر آفتاب

| آید بروز حشر اگر بر سر آفتاب | ظل لوائے تست مرا مرکز مراد |
|---|---|

عارج معارج الولایة دارج مدارج الفتوة صدر الصّفا بدر الوفا استاذی وملاذی ذخیرة یومی
وغدی والذی بعد الله ورسوله علیه اعتمادی العلامة الجلیل الافخم جدّنا ومرشدنا
مولانا شاہ تقی علی قلندر صیّر الله مرقدہ کاظم الاثر - بدانکہ حضرت ایشان قیم طریقۂ احمدیہ ومحی
سنن نبویہ فرزند ارجمند وولد اصغر حضرت غوث ملت بودہ اند بتاریخ ہفدہم ماہ رجب المرجب سنہ یک ہزار
و دو صد و سیزدہ ہجریہ مقدسہ نبویہ بہ پیکر پذیری ناسوت جلوہ نمائے مجمع حدوث و قدم بودہ جہان را بفروغ قدوم
میمنت لزوم خویش آراستند و منار قلوب جہانیان را بنور افاضت و افادت نور الانوار مطالع مسرات
و خیرات ساختند ارباب فراست ظاہریہ و اصحاب فطانت باطنیہ بمشاہدۂ آثار علو فطرت ایشان پے بردند کہ زود
ندیرا این تمنائے دیرینۂ ارواح مقدسۂ حضرت خاندان باعز و شان سر آمد اہل کمال شود و در دیدہ وری از نظر بازان شاہد
حقیقت مسابقت نماید آرے نص صریح من سعد سعد فی بطن امہ را شان نزول ہیچو مظہر ازل می تواند بود چنانچہ
از عنفوان صبا و ریعان ابتلای ما وشما انوار عشق حقیقی از جبین مبین درخشان بودند و آثار فضیلت و بزرگی در چمنستان
ناصیۂ حال ایشان شگفتہ و خندان ہم از وقت ادراک سن تمیز بپاس وضع جبلی و تعلیم کامل مرشد اکمل حفظ اوقات
اکتساب سعادت باتباع سنت نبویہ صلے اللہ علیہ وسلم خداداد و مشاہد بود و در تبلیغ احکام شریعت و ترویج مراسم
طریقت و حقیقت تاکید ملاحظ کتب اوائل بخدمت حضرت و آنامی رموز حقیقت سالک مسالک طریقت خزینۂ
اسرار تفرید گنجینۂ انوار توحید و تجرید ذو القلب الاطہر عم معظم خویشتن حضرت مولانا شاہ حمایت علی قلندر رواج مکرم
خود قدوة الفضلا الراسخین و اسوة العلما الکاملین حضرت مولانا شاہ حیدر علی قلندر قدس سرہما گذرانیدند
و اواسط و اواخر با اجازت حرز مکرم دلائل الخیرات حضرت شیخ ابی سلیمان الجزولی رحمۃ اللہ علیہ از خازن کنز دقائق
در مختار بحر رائق منقح دلائل کافیہ مصحح براہین شافیہ درة التاج افاضل ملتقی بحر فضائل نور الانوار منہج الاصول
شمس بازغہ افق معقول و منقول مورد فیوض رحمن استاذ استاذی مولانا محمد مستعان کاکوروی علیہ الرحمۃ والغفران
تحصیل فرمودند و اجازت کتب احادیث شریف چون صحاح ستہ و مسانید متبرکہ ہیچو مسند دارمی و مسند امام اعظم
و مسند امام شافعی و مسند امام احمد بن حنبل و موطای امام مالک رحمہم اللہ تعالی و شفا و مشارق الانوار و مصابیح امام محی السنۃ
بغوی و مشکوٰة شریف و شمائل ترمذی شریف و حزب البحر و نیز دلائل الخیرات از منبع شریعت و حکم مجمع بحرین حدوث
و قدم خلاصۂ مآرب سالکین انتہای منہاج عارفین حاج الحرمین الشریفین مولانا حاجی امین الدین کاکوروی
کہ او شان را در مدینۂ طیبہ از شیخ ابو الحسن سندی مدنی رحمہ و او شان را از شیخ محمد حیات سندی معنعن تا مولفین ہر یک
رسیدہ است حاصل نمودند و حضرت شیخ ابو الحسن سندی موصوف دران ہمہ اسانید رسالہ مرتب فرمودہ اند این جا
بہ خیال طوالت صرف بر نقل عبارت اجازت نامۂ حضرت حاجی صاحب اکتفا می رود و ہی ہذہ

---

سلہ ہر کہ نیکبخت شد نیکبخت شد در شکم مادر خود ۱۲ سلہ معانی تفرید در اوائل لطیفۂ دہم مذکور شد ۱۲

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم و بعد حمد اللہ علی جزیل نوالہ والصلوٰۃ والسلام علی رسولہ محمد و صحبہ
وآلہ فیقول الفقیر **حاجی محمد امین الدین** عفا اللہ عنہ ان الفاضل الذکی الفطن المولوی **محمد تقی علی**
ابن **شاہ تراب علی** ابن **شاہ محمد کاظم** المرحوم لما طلب منی الاجازۃ المعتادۃ فاجزتہ ان یروی
عنی جمیع ما اشتمل علیہ فہرستی ہذہ والمرجو منہ ان لا ینسانی من صالح دعائہ نفع اللہ بہ
المسلمین آمین وسلام علی المرسلین والحمد للہ رب العلمین۔ حررہ الفقیر حاجی محمد امین الدین
عفا عنہ فی شہر المحرم سنۃ اثنین واربعین ومائتین والف من الہجرۃ النبویۃ ۔ انتہی بلفظہ الشریف
و تعلیم کتب تصوف و سلوک و اجازت طرق و سلاسل سبعہ ہمہ از حضرت والد ماجد مرشد فخر الاماجد خویش یافتند
و بباعث شوق جبلی و ذوق فطری در تحصیل علوم و ترتیب نفس مصفی و جوارح مزکی آن بنیان اہتمام مالا کلام بجا
آوردند کہ او تعالی شانہ در اندک مدت زبدۂ علمای ربانی و عمدۂ مقرب بارگاہ یزدانی بر خلق ظاہر گردانید و قلوب
خلائق را مسخر سلطان ہیبت و قہرمان عظمت ایشان ساخت۔ **اما حلیۂ شریف** پس بود لون
آنحضرت علیہ الرحمۃ ملیح ابیض و بودند قوی الجثہ بلند بالا بزرگ چشم و سیاہ ترین مردمک و کشادہ پیشانی
مقرون حاجبین احسن وجہ و بزرگ سر کہ دلیل است بر وفور عقل و جودت فکر بجہت قوت دماغ و کثرت آن کہ حامل
جوہر عقل است و عریض الصدر و عریض اللحیہ صاحب آواز بلند و جہور و بودند فصیح اللسان و بدیع البیان و غرائب
حکم آنقدر کہ محاسب فکر و اندیشہ گرد حصر و احصای آن نتواند گشت و نہ ممکن است وصف آن بہ بیان و بیان آن
بزبان صمت و بیان آنحضرت از یکدیگر دلکش و دلکشا تر بود با خواص با آنہمہ ہیچ مگوئی ہمہ میگفتند و با عوام با ہمہ گوئی
ہیچ نمیگفتند و تکلم میفرمودند بکلام مبین و مفصل و در مقام اہتمام و احتیاط و محل ایہام و اشتباہ ادای کلمات بہ ادائے
میفرمودند کہ سامع را وقتے در فہم مراد نمی ماند و در تکلم نوعے از جہر بود کہ سامع را رعبے و ہیبتے در دل می افزود و ہیچ کسے
را جز سکوت و صموت گنجایشے نمی بود و بودند احسن الصوت و شیرین کلام و درست ترین لہجہ در تکلم بمخارج حروف
و تحقیق لفظ از صرف و نحو و لغت و میرسید آواز مبارک بے تکلف تا بجائے کہ کمتر رسد آواز کسے خصوص
در خطب و کلام در مجالس و بودند بلیغ البیان بحدیکہ اکثر بر یک سخن جلسۂ طویلہ باختتام میرسانیدند و تقریر
مسائل غامضہ بہ نہجے میفرمودند کہ کسے را اصلا مجال تکرار و محل انکار نمیماند چنانکہ کرات و مرات جماعۂ
منکرہ بعض مسائل حاضر شدہ تجاہل کردند و آخر اعتراف بتصویب معارف حضرت ایشان نمودند و بجز اقرار بحقیقت
واقعیہ امور مستفسرہ مشکلہ چارہ ندیدند و اعتقاد بہ تکمیل علمی و عملی ایشان در جملہ علوم آوردند و سند قوی
ہمہ دانی و وسعت نظری ایشان را خود این کتاب مستطاب کافی است و دیگر آنچہ وقتا فوقتا بسماعت
رسیدہ اند درین دفتر معنوی رقم می پذیرند و ہر چند عادت شریف بہ تحریر فتاوے نبود و میفرمودند کہ ما را
بر وصیت نامۂ حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی رحمۃ اللہ علیہ حتی الوسع لحاظ بودہ است کہ برائے فرزند
معنوی خود خواجہ اولیاء کبیر قدس سرہ نوشتہ اند کہ اے پسر گواہ مشو و قاضی مشو و مفتی مشو و اما اگر ہمچنین

کسے حاضر میشد بکمال احتیاط و انکسار رجوع بکتاب می کنانیدند و اگر کسے بذریعۂ تحریر مسائل تصوف وغیره
می پرسید چنان جواب باصواب آنهابے مهر و دستخط ثبت میفرمودند که هیچکس از حذاق علما و بحار عظما یاز
مجال تکلم و خلاف دران نمیشد و طریقۂ افهام مطالب غامضه و مآرب عویصه و حل اشکالات آن بود که هم در
تقریر عبارت اعتراض خود شبهۂ مستفسر حل میشد چنانچه مشاهد حاضرین درس و تدریس و افادۂ روزانه مستفیدین
اول دلیل این گذارش موجود است و فهم فائضین شاهد عدل این نگارش شصت سال کامل داد درس
و تدریس دادند و هزاران هزار مردمان را از شرق و غرب فیضیاب ساختند ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| بهر زمین که نسیمے ز زلف او زده است | | هنوز از سر آن بوئے عشق می آید | |

در عقل کامل و اصابت رائے چنان بودند که وابستگان دامن دولت و ارادت همه مشورت و صلاح
ظاهریه در مهمات خود میگرفتند و بعمل بدان فائز بمقاصد دلی میشدند و نظر غائر و فراست کامل بآن حد کمال
داشتند که از نگاه هر کس و انداز رفتارش میشناختند که جوهر آدمیت و حوصلۂ دلی وے چیست گویا از
توجه بجبین مردم حرف سعادت و شقاوت میخواندند که بهشتی یا دوزخی کیست حالا در عرض این بیان
اگر قدرے ضروری از معنی عقل و فراست گفته شود دور نباشد بدانکه عقل که منبعث میگردد از وے علم و معرفت و متفرع
میشود قوت رائے و جودت فطنت و اصابت فکر و نظر در عواقب امور و مصالح نفس و مجاهدۂ شهوت و حسن
سیاست و تدبیر افشای فضائل و تجنب از رذائل اختلاف است مردمان را دران در قاموس گفته که عقل علم
بصفات اشیاست از حسن و قبح و کمال و نقصان آن و علم از نتائج و ثمرات عقل است و عقل قوتے است
که مبدء و منشاء علم باشد و گفته میشود عقل مر هیئت محمودۂ انسانی را در حرکات و سکنات و حق آن حی نماید که
گفته اند آن نور روحانی است که بوے دریافت میشوند علوم ضروریه و نظریه و حقیقت فراست در لغت ثبت
و نظر است و در اصطلاح اهل حقیقت مکاشفۂ یقین است و معاینۂ قلب و قیل مطالعۂ غیوب بنور اطلاع
حق بر قلب و بهمین اشارت باشد در قول نبوی صلے الله علیه وسلم المؤمن ینظر بنور الله و فی روایة اتقوا
فراسة المؤمن فانه ینظر بنور الله و بعضے گویند فراست سواطع انوار اند که لامع اند در قلوب و کمال معرفت
که حامل سرائر است در غیب و فراست بر حسب قوت ایمان میباشد آنکه ایمانش قوی است فراستش قوی تر
باشد و بعضے بر آنند که فراست پیدا شده است از قول او تعالے و نفخت فیه من روحی لاجرم هر که حظ او
ازان نور اتم باشد فراستش قوی تر بود و احمد ابن عاصم گفته که با صدق تمام در خدمت حضرات صوفیه توان نشست
که اینها جواسیس قلوب اند از حضرت انس بن مالک رح آمده که بر عثمان رضی الله عنه در آمدم در راه زنے دیده
بمحاسنش گرفتار شده بودم فرمود که یکے پیش من است که آثار زنا در حالش ظاهر است گفتم که بعد رسول الله

سله معانی مکاشفه در دیباچه تکمله بنام مذکور شد بر حاشیه ۱۲ سله معاینه در لغت بمعنی بعیون دیدن چیزے و باهم چار چشم شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت
از ورود انوار تجلیات بے جهت و بے مثل بر قلب سالک و محو شدن سالک دران تجلیات و بسبب آن از خودی خود بر طرف شده بحق تعالی گم شدن ۱۲ [illegible]
می بیند بنور حق و در روایت دیگر است که بترسید شما از فراست مؤمن پس بدرستیکه وے می بیند بنور خدا ۱۲ سله دمیدم در وے روح خود را ۱۲

هم وحی می آید فرموده‌اند و لیکن تبصره و برهان است و فراست صادقه ابو سعید خراز رح گفته که در مسجدے شدم
فقیرے سائل دیدم بدل گفتم که همچو کسے سوال کند در من نگریست و گفت واعلموا ان الله یعلم ما فی
انفسکم فاحذروه ایشان گویند که در دل خود استغفار کردم آوازم داد که وهو الذی یقبل التوبة عن
عباده انتهی واما در شرائف اخلاق نسخه بودند از انک لعلی خلق عظیم و مجموعه از انک لعلی
هدی مستقیم با این جلالت قدر و علو مرتبت و سمو منزلت همیشه با فقرا می نشستند و توقیر کبیر و ترحم
برصغیر مینمودند و از مساوی و زلات ایشان در می گذشتند و به محامل نیک فرود می آوردند و همه را بچشم شفقت
تام و رافت تمام می نگریستند و همواره بکشاده پیشانی و هیبت تمام با هرکس بسر می بردند و غیبت کسے روا
نمی داشتند از محمد بن سالم پرسیدند که بما یعرف الاولیاء فی الخلق قال بکف اللسان وحسن الاخلاق
وبشاشة وجوههم وقلة اعتراضهم وتمام الشفقة علی جمیع الخلق برهم وفاجرهم انتهی و بر
عصاة و عتاة و جبابره نظر نمی انداختند الحق کسے از مشائخ عصر در حسن اخلاق و وسعت صدر و کرم نفس
و عطوفت قلب و صیانت عهد با ایشان مساهمت و مشارکت نداشت کاتب الحروف گوید که اخلاق
جمع خلق است و آن بضم خا سیرت باطن را گویند و بفتح خا صورت ظاهر فی القاموس بضمتین و بالسکون
السجیة والطبع و فی الصراح خلق خوی حسن و گاهے بمعنی سماحت و تازه روئی و حسن اختلاط با خلق و لیکن
معنی آن عام تر است از ان و معنی خلق نزد عقلا ملکه ایست که صادر میگردند بآن افعال بسهولت و آسانی
و این را بیانے است که در کتب معقولات مذکور است و اختلاف است دران که این خلق غریزی است
که پیدا کرده است حق تعالی هرکس را بآن یا مکتسبی که بنده آنرا بکسب و ریاضت حاصل تواند کرد و بعضے برانند که
غریزی ست از جهت حدیث ابن مسعود رضی الله عنه که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که قسمت کرده است
حق تعالی میان شما اخلاق را چنانکه قسمت نموده است ارزاق شما را رواه البخاری و تحقیق آنست که مردم
متفاوت اند دران در بعضے اخلاق چنان غالب شده اند که زوال آنها متعسر بلکه متعذر است و اهل آن ماموراند
بمجاهده و ریاضت تا محمود گردند اخلاق و در بعضے اخلاق ضعیفه اند که بریاضت قوی میگردند و در بعضے از قوت
بضعف می آیند و در شرع شریف امر بتحسین اخلاق واقع شده و انبیا علیهم السلام برائے ترتیب اخلاق و
هدایت خلق فرستاده شدند پس اگر تغیر و تبدل آنها ممکن نبودے امر بدان و فرستادن پیغمبران برائے چه بودے
و در دعاے ماثوره آمده است اللهم احسن خلقی کما احسنت خلقی و نیز فرمودند اللهم اهدنی لاحسن الاخلاق
ولا یهدی لاحسنها الا انت و این همه برائے تعلیم و تلقین است ورنه ظاهر است که نفس نبوی صلی الله علیه وسلم

۵۱ و بدانید که خدا می داند آنچه در نفوس شماست پس بترسید ازوے ۱۲ ۵۲ همون توبه قبول می کند از بندگان خود ۱۲ ۵۳ هر آئینه تو بر خوی بغایت بزرگی ۱۲
۵۴ هر آئینه تو بر راه راستی ۱۲ ۵۵ بچه چیز شناخته میشوند اولیا در خلق گفت بوجه بازداشتن زبان و حسن اخلاق و خوشی روی شان و قلت اعتراض شان
و بخوبی شفقت کردن بر جمله خلق نیک باشد یا بد تمام شد ارشاد آن بزرگ ۱۲ ۵۶ بار الٰها نیک گردان عادت ما را چنانکه نیک کردی خلقت ما را ۱۲ ۵۷ بار الٰها
هدایت کن ما را با حسن اخلاق و هدایت نمیتواند کرد بدان کسے سوائے تو ۱۲

مصطفی و مهذب آفریده شده بود و اما آنچه در حدیث آمده که اگر خبر داده شوید شما که کوهی از جائی بجنبید تصدیق کنید
و اگر خبر داده شوید که مردی برآمد از خوی خود قبول نکنید وجه تطبیق آنکه بعضی اخلاق بسبب صحبت و اعتیاد حادث
و حاصل میشوند تبدل و تغیر آنها آسان است و اما آنچه جبلی و قدیم اند تبدل و تغیر آنها متعسر امیر المومنین حضرت
عمر فاروق رضی الله عنه میفرمودند که غضب من نرفت مگر تیزی آن زین در کفر صرف میشد حالا در حمایت دین اسلام
ظهور مینماید و اما تواضع و حسن معاشرت پس تالیف میکردند قلوب انام را و تفقد مینمودند حضار را و می بخشیدند
همنشینان را نصیب ایشان از التفات و عنایت تا بحدی که گمان نمی برد کسی که هیچ یکی بزرگتر از وی
باشد نزد ایشان و اکرام میکردند هر که می آمد و می پرسیدند مستمندان را از حاجت شان و در انجاحش حتی الوسع
میکوشیدند و نمی نشستند میان اصحاب خود هر جا که منتهی میشد مجلس و قد تمامه مجلس نظر هر که و مه هم بر جمال
لازوال ایشان میماند و از همه کشیده و بلند نظر می آمدند و این معجزه ختمیت محمدیه است صلی الله علیه وسلم
چنانچه مروی است از حضرت عائشه رض که چون آنحضرت صلی الله علیه وسلم در میان قوم بودی از همه بلند و سرفراز
نمودی و منسوب بطول گشتی و اگر دو مرد در دو طرف وی بودی از هر دو بلند نمودی و در مجلس نیز کتفین
مبارکین وی بلندتر از همه بودی صلی الله علیه وسلم انتهی و میبودند موقرترین مردم در مجلس و بیرون نمی آوردند
چیزی از اطراف و اعضا را چنانکه دست جنبانیدن و پای دراز کردن باشد مثلا و نشست بوضع احتبا بود و مربع
نیز و زجر نمیکردند خادمی را و میفرمودند که صفت افتقار و انکسار لازم باید گرفت و بر جفای خلق تحمل و صبر باید ساخت
و نظر بلند باید داشت و جمله امور را از تقدیر دانسته لب چون و چرا نباید کشاد و از غایت حیا در خلوت و جلوت
دیده نشد که گاهی پای مبارک بی تکلف دراز کرده باشند و در وقت شدت گرمی که صرف مرزائی میپوشیدند
هنگام تناول طعام تا چادر در کمر نمی بستند بر نمی خاستند آری عرفا گفته اند که چون قلب محل لمعان نور
مشاهده گردد و نفس بآن گداخته شود و در گدازش صفا یافته از غش کبر و عجب پاک گردد منتقش شود در وی
حق و محو گردند آثار وی و بنشینند شورش و غبار و حظ وی درین وقت بنده بحقیقت تواضع برسد
و مباسطت و ملاطفت و مخالطت و محادثت میمودند با مخصوصان و مزاح مسنون با ایشان که مقصود
ازان دلجوئی و خوشخوئی بود و اما نهی از مزاحی که در بعضی احادیث واقع شده محمول بر کثرت و افراط در آنست
که شاغل از ذکر خدا باشد و آنچه سالم ازان باشد و مقصود تطییب نفس و تالیف قلب بود چنانکه فعل آنحضرت است
صلی الله علیه وسلم بود و در استحباب آن شکی نیست و طریق رشیق در شدت ریاضت و قوت مجاهدت
تفویض بود و موافقت و تبری از حول و قوت و ذبول در تحت مجاری اقدار بموافقت قلب و روح
و نفس و اتحاد ظاهر و باطن و انسلاخ از صفات نفس با غیبت رویت نفع و ضرر و قرب و بعد و فراغ
قلب و خلو سر بی تجاذب شکوک و تنازع اغیار و تشویش بقایا و بقای تفرقه و اتحاد در قول و فعل و معاملت

---

۵۱ دستها گرد زانو حلقه کرده نشستن ۱۲ ۵۲ محادثت در لغت بمعنی حدیث گفتن و جلا دادن کارد و شمشیر او در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از خطاب کردن حق برای عبد در صورتی خاص از صور عالم شهادت چنانکه ندا بحضرت موسی علیه السلام در صورت انار شجره ۱۲ ۵۳ دست در گردن یکدیگر کردن ۱۲

اخلاص و تسلیم در ہر خطرہ و لحظہ و آرد و ثبوت مع اللہ و ہمہ احوال و تجرید توحید و توحید تفرید با حضور معرفت
عبودیت کہ مستلزم ہست از لحظہ کمال ربوبیت و حفظ احکام شریعت با مشاہدۂ اسرار حقیقت و بودند جامع جمیع کمالات
جسمی و روحی و حاوی خوبی صورت و سیرت و بودند اکرم و اسخی و اجود الناس و اشجعہم و قانع از دنیا بباقیات
صالحات و با اینہمہ تعلق با ہمہ مجرد بودند از ماسوی اللہ و عمامہ بطور سنت می بستند و قمیص فراخ آستین مثل
قمیص حضرت شیخ شیخنا و مرشد مرشدنا شاہ مسعود علی قلندر قدس سرہ وفق ارشاد حضرت پیر و مرشد برحق داشتند
و از کمال موزون طبعی طرف کلہ ہمیشہ کج میداشتند و لطیفہ در علت این میفرمودند تا عقل از قفا بدر نیافتد و تمامہ اوقات
شبانہ روزی بطور سنت صرف می نمودند در اتیان احکام شرعیہ و ارکان آن مبالغہ تمام میداشتند و نمازہای پنجگانہ
با جماعت میگذاردند و در آخر زمان کہ بسبب درد پای مبارک تا بہ مسجد شریف تشریف بردن دشوار گردیدہ بود حسرت
فوت جماعت بسیار میکردند و اما اصحاب را بر دوام محافظت آن تاکید بود و ہر کہ دران یا در دیگر ارکان شرعیہ
مساہلت میکرد با او بلطف تمام عنف می ساختند و ہر عمل را بر کتاب و سنت عرضہ میدادند و بر مواظبت عمل بر حدیث
صحیح میکوشیدند و میفرمودند کہ استقامت بر شریعت ہمین اصل حقیقت ہست کہ کل حقیقۃ لا یشہد لہا الشرع فہی
زندقۃ یعنی ہر حقیقتی کہ گواہی ندہد و ثابت نگرداند او را شریعت پس آن حقیقت زندقہ یعنی کفر و الحاد ہست
و انکار دین و آخرت و نفی احکام ربوبیت باید دانست کہ حقیقت امری مباین و مخالف شریعت نیست بلکہ
حقیقت حقیقت شریعت ہست تا آنچہ بدان ایمان آوردہ اند آنرا بعیان دریابند و بحقیقت وی برسند و اگر
یکی را چیزی کشف شود کہ مخالف شریعت ہست دروغ و باطل باشد و اگر آنرا اعتقاد کند کافر گردد ابو سلیمان دارانی
گفتہ بسا باشد کہ نکتہ از مواجید این راہ بر من کشف گردد و بحسن و جمالیکہ دارد خود را جلوہ دہد تا قبولش کنم میگویم تا
دو گواہ بر درستی و راستی تو گواہی نہ دہند قبول نکنم و آن دو گواہ کدام اند کتاب اللہ و سنت رسول اللہ و بدانکہ
شہود توحید با حفظ حدود شریعت مقام صدیقان و عارفان از اہل تحقیق ہست و بعضی مردم را درین مقام جز
حیرانی و سراسیمگی نبود و بعضی خود از دائرۂ اسلام افتادند و دین از دست دادند و گفتند چون توحید ہست باز شریعت
چیست و دیگران گویند نعم شریعت برای پاسبانی و نگاہبانی خلق و انتظام کارخانہ آبادانی ہست و از ہمین حال
بعضی این اعتقاد ظاہر شدہ ہست کہ مقتدایان طریقت کہ وصیت بحفظ حدود شریعت میکنند برای این غرض
میکنند و اقتدائیت می دہند و اگر نہ ضروری نیست و اگر نباشد ضرری ندارد حاشا و کلا نعوذ باللہ من
الزیغ و الزلل و جماعۂ دیگر کہ خود را در لباس تحقیق نمایند گویند کہ حفظ مراتب شرط ہست ۵
گر حفظ مراتب نہ کنی زندیقی ٭ تو گوید شریعت نیز از شیونات و اعتبارات وجود ہست این عبارت
باصطلاح اہل وحدت وجود درست ہست اما دیدہ کہ بیشک از شارع علیہ السلام آمدہ خود ہمین شریعت و اوامر و نواہی آن

۵ پناہ میجویم بخدا از شک لغزشہا ۱۲ ۵۴ وحدت وجود در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ہست از ینکہ از عرش تا فرش و از فرش تا عرش تا جہات ستہ غیر متناہی بجز یک وجود باری تعالی دیگری موجود نیست چراکہ سوای وجود حق تعالی معدوم محض ہست و موجودیت معدوم محض محال ہست و این تمامی تعینات از عالم فرش تا عرش محسوس باشند خواہ معقول مثل امواج و حباب این یک بحر وجود حقانی منتزع اند و اعتبارات و موہومات محض کہ در خارج بجز آنہا سوای وجود حق وجودے نیست مثل دائرہ ہای صغیرہ و کبیرہ از کرہ ۱۲۵

درثبوت وحقانیت آن چه تردد ہست کہ اورا باین توجیہات وعبارات اثبات نمایند کہ او خود ہست فرضاً اگر توحید نباشد بکمال فوت خواہد شد وشریعت اگر نباشد ایمان زوال می پذیرد و توحید حالے را میگویم کہ بحکم واقع وجود داشتہ باشد آما این سخنان توحید کہ عوام الناس بآن تفوّہ نمایند و بتقلید اعتقاد کنند بے تحلّی بحلیۂ ایمان وعمل صالح آن خود عین زندقہ والحاد ہست ؎

درکسوت خاص آمدہ بدنامی چند — بدنام کنندۂ نکونامے چند
سخن وحدت آنکہ ازعامی — زاانچہ خیزد بغیر بدنامی

توحید حالے ہست کہ بعد از عمل بشریعت واعتقاد اسلام جمع گردد بنوعے باید فہمید کہ منافات باین نداشتہ باشد نہ این را تابع آن ساختہ در ورطۂ تذبذب افتادہ توجیہات نمایند واصل را تابع فرع ساختن خلاف وضع ومنافی طریقۂ انصاف ہست بالجملہ دین یکے ہست وشریعت وطریقت وحقیقت ومعرفت ہمہ شعب ومراتب درجات او یند وعلاوۂ اوراد و وظائف معمولی دو صد رکعت نافلہ میگذاردند و در مشاہدۂ ذات چنان مستغرق میماندند کہ پرواے کون ومکان نداشتند بلکہ بسبب کمال استغراق در مرتبۂ تجلی ذات متوجہ بہ تجلی ظلال وصفات نمیشدند زیراکہ پیش طالبان ذات وسائران فی اللہ توجہ بصفات نیز منجملہ توجہ بغیر ہست ؎

ہر کہ مست عالم عرفان گشت — برہمہ خلق وجہان سلطان گشت

وخوف وخشیت در طاعت وعبادت بر قدر علم ومعرفت داشتند در آندک مذاکرۂ جنت ودوزخ وخوف وخشیت ولطف ومعاتبات الٰہی جواہر زواہر اشک نقد دامان حال ایشان میبودند وعرفا گفتہ اند کہ چون لطیفۂ قلبیہ را وصل باصلش میشود مقتضی بیتابیہاے شوق وباعث نظارۂ جمال شاہدان واستماع نغمات وگریہ ہامی باشد ؎

بلبلے برگ گل خوش رنگ در منقار داشت — واندران برگ ونوا صد نالہاے زار داشت
گفتمش در عین وصل این نالہ و فریاد چیست — گفت مارا جلوۂ معشوق دراین کار داشت

وبکا خود امرے حسن ہست وعبادت محضہ وسعادت کبرے ونجات عظمٰی وثابت ست از کلام الٰہی وحدیث حضرت رسالت پناہی صلے اللہ علیہ وسلم قال اللہ تعالٰی ویخرون للاذقان یبکون وقال تعالٰی خرّوا سجّدًا وبکیًّا وابوامامہ گفت یارسول اللہ نجات چیست فرمود بند کن زبان را ووسیع دار خانہ خودرا وگریان باش برگناہان وبکا از خوف حق اول دلیل ہست برخوف حق ومیل آخرت وجالب بکا دو چیز اند خوف از حق وندامت بر تفریط وتقصیر گذشتہ واعظم سببش محبت حق ہست واما حزن پس انکسار قلب ست وخشوع آن وعلامتش انکسار جوارح ظاہریہ ہست بہر انکسار باطن وجالب حزن سہ چیز اند تفکر در گناہان رفتہ وخیال موت ونظر بسوی متقی تر از خود قال اللہ تعالٰی لاتفرح ان اللہ لایحب الفرحین وفرمود پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم کہ او تعالٰی دوست میدارد ہر قلب حزین را ونیز در حال نبوی ہست صلے اللہ علیہ وسلم کہ بود آنحضرت متواصل الاحزان دائم الفکر وبود داود طائی رح غالب الحزن وفضیل ابن عیاض رح گفتہ کہ سلف گویند

پے درپے غم دارندہ ۱۲
ــــ۱ فرمود اللہ تعالٰی کہ می افتند بر روے خویش گریہ کنان و فرمود اللہ تعالٰی کہ می افتادند سجدہ کنان وگریان ۱۲ ــــ۲ فرمود اللہ تعالٰی شاد مشو ہر آئینہ اللہ دوست نمیدارد شاد شوندگان را ۱۲

زکوٰۃ عقل طول حزن است در حدیث ست ما من شئ یصیب المسلم من نصب و وصب او حزن الا کفر اللہ بہ عنہ من سیاٰتہ و قولہ علیہ السلام اذا کثرت ذنوب العبد ابتلی اللہ علیہ الھم والحزن لیکفر عنہ انتہی ؑ و در حدیث بخاری آمدہ کہ گفت ابوہریرہ رضؓ کہ میفرمود رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم کہ اگر بدانید انچہ من میدانم کم خندید و بسیار گریید و در حدیث ابن ابی ہالہ آمدہ کہ بود آنحضرت صلعم کہ پیاپے می آمد بروے غمہا و پیوستہ میرسید بروے اندوہہا و نبود مر اورا آسایش۔ جناب امیر علیہ السلام میفرمایند کہ پرسیدم رسول اللہ صلے اللہ علیہ وسلم را از طریقۂ وصال فرمود المعرفۃ ؏ راس مالی والعقل اصل دینی والحب اساسی والشوق مرکبی و ذکر اللہ انیسی والشفقۃ کنزی والحزن رفیقی والعلم سلاحی والصبر ردائی والرداء غنیمتی الفقر فخری والزہد خرقتی والیقین قوتی والصدق شفیقی والطاعۃ حبیبی والجہاد خلقی و قرۃ عینی فی الصلوٰۃ و ثمرۃ فوادی فی الذکر و غمی لاجل امتی و شوقی الی ربی انتہی و در ترک و توکل پایہ بلند داشتند کہ از ارباب دنیا جز بقدر حاجت آنہا نمی پرداختند و با دنیا علاوہ ضرورت دیگران نمی ساختند کہ دنیا خانۂ کسے ست کہ اورا خانہ نباشد و مال کسے راست کہ اورا مال نباشد عاقل آنرا جمع نکند و ہر کہ را ازین قوم طالب و راغب دنیا می یافتند ناخوش شدہ میفرمودند کہ نمی شناسد این بیچارہ کہ در چہ مصیبت گرفتار آمدہ است تا از درجۂ توکل کہ ملاک دین است اختلاط کردہ بمزخرفات دنیا دنیہ میل مینماید مرد آنست کہ باندکے از رزق اکتفا سازد و بعبادت حق پردازد در مشکوٰۃ از احمد و ترمذی و ابن ماجہ روایت است کہ فرمود حضرت صلے اللہ علیہ وسلم بدرستیکہ لائق رشک بردن از دوستان حق نزد من مؤمنے ست قلیل المال کہ حلاوت در نماز داشتہ باشد و نیک کند طاعت حق را در پوشیدگی و بود در مردمان کہ اشارہ کردہ نشود از انگشتان و بود رزق او بمقدار حاجت و صبر کند برین پس بزد آنحضرت دست مبارک بر زمین یا انگشت خود را بر دیگرے چنانچہ صرافان وقت نقد نمودن درہم میکنند و فرمود کہ زود آید موت او و کمتر باشند گریہ کنندگان برو و کم باشد میراث و انتہی بترجمتہ و پیوستہ بر نان جوین و نخود قناعت میساختند و اگر چیزے تحفہ از جائے می آمد خود کمتر نوش میکردند و بارباب ارادت و وابستگان دامن دولت تقسیم می نمودند و در خادم و مخدوم فرقے نمی کردند و اکثر ارادت مندان طعام مکلف میفرستادند اقل قلیل بپاس خاطر شان نوش میکردند و در آخر زمان کہ سن شریف بہ ہفتاد و ہفت رسیدہ بود و بوادی ضعف بعضے خلص مخلصین بصد آرزو خواستند کہ اہتمام طیاری غذای مقوی بر خود گیرند ہرگز قبول نساختند و فرمودند کہ درویش را در بند این نباید بود و گاہے طعام سیر شدہ نمی خوردند کہ از سیر خوردن انتشار اعضا میشود و انبساط نفس برای معاصی و رذائل و پیوستہ بر مایحتاج بشریت کفایت میداشتند و میفرمودند کہ توسط و حد اعتدال در اکل و شرب و نوم و یقظہ بس مشکل ست جہد باید کرد تا اوقات موافق سنن خیر البشر صلے اللہ علیہ وسلم مضبوط گردند کہ تبعیت انبیا علیہم السلام بجہت تحصیل حد اعتدال ست در ہر امر و در دل سالک طلب دنیا

---

لہ نیست چیزے کہ برسد مسلمان را از رنج یا بیماری یا غم مگر دفع میکند اللہ تعالیٰ بوی از وی گناہان او را و ہم قول وی علیہ السلام کہ ہرگاہ بسیار میگردند گناہان بندہ می اندازد خدا بروے ہم و حزن تا کفارہ شوند از وی ؏ سلہ معرفت راس المال من ست و عقل اصل دین من و حب بنیاد من و شوق سواری من و ذکر خدا انیس من و شفقت خزانۂ من و حزن رفیق من و علم آلۂ حرب من و صبر چادر من و ردا غنیمت من و فقر باعث فخر من و زہد خرقۂ من و یقین قوت من و صدق شفیق من و طاعت دوست من و جہاد عادت من و خنکی چشم من در نماز و ثمرۂ قلب من در ذکر و غم من برائے امت خود و شوق من بسوی رب خود تمام شد ارشاد آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ؏

وطلب حق جمع نمی شود و اعراض از اغراض باید تا در قبول کشاده شود ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| آرزو بگذار تا رحم آیدش | | آزمودم من چنین می بایدش | |

وعشق ومحبت بحضور پیر ومرشد خود آنچنان میداشتند که هرگاه نام شریف میگرفتند یا کسے ذکر مبارک حضرت غوث ملت می نمود بیتاب میشدند وبحکم مظهریت خاص حضرت مبدأ الحقائق وفیض توجه حضرت پیر ومرشد خود در نسبت عشقیه نیز با قصے پایۂ کمال رسیده بودند گویا در نسبت عشقیه پیغمبر وقت بودند که شرحے ازان نتوانم گفت ومیفرمودند که عشق در حقیقت کیش وآئین مردان ست اما جزو اعظم درین باب طبع موزون وجوش وگرمی است که خنکی اینجا ناپسندیده است ودر علم تصوف تحقیقات همچو تدقیقات حضرت شیخ اکبر رح میداشتند بلکه در تقویت وتحقیق مذهب شیخ مبالغه تام مرعی میداشتند وبارها میفرمودند که اگر تجنب از اعتساف والتصاف بانصاف که خیر الاوصاف است درمیان باشد این علوم را بر سر منبر می توان گفت بطریقے که اصلا درانجا محل انکار نباشد چنانچه کرات ومرات جماعات منکره از متکلمین ومنتسبان طرق حاضر شده بحث ها کردند آخر اعتراف بتقویت معارف حضرت ایشان کردند واز اقرار بحقیقت توحید وجودی چاره ندیدند واعتقاد وایمان به تکمل علمی وعملی حضرت ایشان در جمله علوم عموما ودرین علوم شریفه خصوصا اظهار نمودند الحق در طریقه علیهٔ قلندریه حضرت ایشان را شانے رفیع وعظیم وحالے بس منیع وفخیم عطا گردیده بود گاهے در اظهار معارف سرمو از جادهٔ شریعت میلے نه فرمودند ودر ترک وتجرید وانقطاع از ماسوا وتشتت از امر اسم هیچه وتکلف عادات واستغراق در اذکار وافکار ونشر علوم قدمے راسخ داشتند واز مشائخ که معاصر ایشان بوده اند کسے در شدت ریاضت وقوت مجاهده وانسلاخ از صفات نفس وفراغ قلب مشارک ایشان نبود وبقدرت اصلاح وهدایت گمراهان اختلاط وارتباط از دنیا واهل آن داشتند وهمه تن بر محافظت نسبت باطن کوشیدند تعظیم علما وشیوخ حسب مرتبه وفضل میکردند وعمل تسخیر امرا وسلاطین وجن وشیاطین هرگز نمیکردند بل از عالمان این فن هم خوش نمی شدند گو درین علم هم اعلم روزگار بودند ومیفرمودند که وقتیکه بمزخرفات دنیاوی میلانے ندارم از دنیاداران برائے چه اختلاط مفرط دارم وبر مواهب الهیه ونعم مصطفویه ص شکر میکردند وتحدیث نعمت خدا هر لمحه وهر لحظه میفرمودند وصاحب وقار واعتبار وکشاده دست وتجمل ظاهر وتحمل باطن وتبسم بسیار وخنده کم وسحر بیان بودند اگر باقتضاے وقت گاهے برکسے بغضب می آمدند همان دم بعفو وش می شتافتند الحاصل حق سبحانه وتعالی قبولیتے عظیم وعظمتے فخیم در قلوب عوام وخواص نهاد ومرتبهٔ قطبیت وقطب گری بخشود وجمیع مردمان را از علما وفقها وفقرا وطلبهٔ علم از اقطار ارض توجه بجناب عرش مآب ایشان داد وکوثر چشمه هاے حکمت از محیط قلب شریف بر ساحت زبان فیض ترجمان جاری ساخت واز ملکوت اعلی تا هبوط اسفل آوازهٔ کمال وجلال ایشان در افکند وعلامات قدرت وولایت ظاهر گردانید ومفاتیح خزائن جود وتصرفات وجود بقبضهٔ اختیار ایشان سپرد اکثرے بشرف توجه والتفات ایشان از کجی براستی آمده سالک مسالک صدق

وصولِ شدند و ببرکت کمال اتباع نبوی شان نزول آیهٔ وَمَا اَرْسَلْنٰکَ اِلَّا رَحْمَةً لِّلْعٰلَمِیْنَ[۱] گردیدند و علوم و کشوف بے بیان گذاشتن و با عوام در رنگ عوام بودن از عادات مستمرهٔ ایشان بود و جمیع مشائخ و علما بکمال فضل و ولایت ایشان معترف و در رعایت تعظیم و تکریم متفق بودند و استقامت ارکان شریعت که از توجه حضرت ایشان بظهور آمد و هنوز باقی است اول دلیل است بر کمالات باطنی و احوال حقیقی ایشان و ریاضات و مجاہدات و کرامات و محاسن اخلاق و محامد اوصاف و رزانت افعال و متانت اقوال و حفظ آداب ظاہر و باطن و ورع و تقوی که دیده شد برہانے واضح است بر علو مرتبهٔ ولایت و سمو منزلت قطبیت و تفهیم و افهام مطالب علمیه و مسائل دقیقه از علوم شریعت و طریقت و حقیقت و حل اشکال آنہا بحدے بود که شاید در ذہن کسے مطلبے ازان خطور کرده باشد روز و شب بجز درس علوم ظاہری و باطنی چیزے دیگر نبود ہزاران مردمان را از شرق تا غرب از فیوض خود فیضیاب ساختند روش حضرت شاه ولی الله محدث دہلوی رح و مرزا مظہر جانجانان رح و شیخ فخر الدین عراقی رح و اوحد الدین کرمانی رح و شیخ احمد غزالی رح بسیار پسند خاطر فیض مآثر بود بالجمله ذات قدسی بود که اگر کونین باوی نازید زیبا داشت و اگر زمین و زمان بر خود می بالید شایان قوام عالم و برکت بنی آدم از ذات قدسی سمات حضرت ایشان بود و مرتبهٔ قطبیت و ابدالیت و غوثیت و اوتادیت و آنچه توان گفت در ذات منظہر آیات حضرت ایشان موجود و دولت ازل آورده داشتند و از کثرت عبادت گویا امام زین العابدین وقت بصد کرامت ظاہر شده کسی که ائمهٔ سلف را ندیده حضرت خداوندگار را بی شائبهٔ تکلف مشاہده میکرد من که باشم که احوال و مقامات ایشان را بیان کنم که برائے این زبانے باید و دلے و فہمے شاید امروز زبانے کجا که مدح ایشان کند و دلے کجا که حقیقت بابرکت ایشان دریابد و فہمے کجا که واقف حال باشد البته ہمین قدر میدانند که آنچه پیغمبر صلی الله علیه وسلم فرموده اند که بعد از ہر صد سال مردے پیدا شود که سنت مرا تازه گرداند ہمین ذات مبارک بود این قدر که گزارش رفت بر اندازهٔ علم و دانش و دید قاصر خود است

| بقدر دانش خود ہر کسے کند ادراک | | تراچنانکه توئی ہر نظر کجا بیند | آرے |
| --- | --- | --- | --- |

# وصل در بیان پارهٔ از ارشادات فیض آیات

باید دانست که کلمات قدسی سمات حضرت ایشان که در اظہار غوامض اسرار حقائق جبروتیه[۲] و لاہوتیه و معارف لطائف ناسوتیهٔ انسانیه و تاکید بلیغ اتباع احکام شرعیه بوده اند بسیار اند و ہمه ہا بلند تر ازان که دست فہم و ادراک ہر کس بدانہا رسد آیراد آن ہمه بنابر تعمیم افادهٔ کافهٔ اہل خصوص و عموم فائده ندارد و اگر صاحب ذوقے شوق اطلاع بران دقائق داشته باشد باید که ہم ازین صحیفهٔ شریفه بجوید اینجا بتحریر بعضے انفاس نفیسه متضمنهٔ دقائق آداب سلوک که در ارشاد مستفیضان جناب ولایت مآب تقریراً یا تحریراً شرف ارشاد یافته اند بلفظ افاده رقم می پذیرند و الله هو الولی و الموفق

**افاده** میفرمودند که تصوف را بسیار معنی نوشته اند

---

۱؎ و نفرستادیم ترا مگر از روے مہربانی بر عالمہا ۱۲ ۲؎ جبروت در لغت بمعنی تکبر و عظمت و بزرگی و در اصطلاح حضرات صوفیه عظمت و جلال اسماء و صفات الٰہی و مرتبهٔ وحدت و مرتبهٔ علم مجمل و مرتبهٔ شیون را گویند ۱۲

اما جامع و مانع همه این یکے است یعنی صدق توجه بسوے خدا و برائے همین صداقت توجه بحبت و صحبت مرشد کامل و مکمل و اختیار طور مجاهده بر منهج شریعت واجب گردانیده شد پس طالب را باید که در متابعت نبوی صلے الله علیه وسلم لباس تقوی و طهارت بر قامت با استقامت خود بیاراید و بر ملازمت تهذیب اخلاق و تزکیهٔ نفس از ظلمت هوا و بدعت بر آید و طلب حق آغاز کند و بصحبت شیخ خود همچو کوه راسخ دم و ثابت قدم ماند تا ابواب فیوض بر روی و فتش کشاده شوند **افاده** میفرمودند که چون کامل مورد تجلیات الٰهی است و پرتو تجلیات از وے درخشنده پس طالبان با بصیرت را از صحبت و لقاے شیخ کامل بواسطهٔ دریافت آن انوار و پرتو بے گفتگو مشکل حل شود و استماع کلام ایشان نیز کبریت احمر است اگر صحبت میسر شود آن دولت را اندازه کجا و اگر نشود گوش بکلام ایشان که پیغام است از غیب باید کشاد تا رشاد حاصل آید **افاده** میفرمودند که کامل آنست که کونین هر ساعتش چنان پیش نظرش باشد گویا بر کف دستش نهاده است الحق حضرات صوفیه گفته اند که سالک چون بمرتبهٔ کمال میرسد و شهود ذات نصیب وے میشود و بخلافت حقهٔ خداوند عالم فائز میگردد و بمرتبهٔ شیخی سرفرازی میابد بر هر ذره ذره صاحب قدرت و تصرف میباشد هر چه خواهد کند و هر چه اراده کند واقع شود که جمله اراده و قدرت و تصرف وے در اصل اراده و قدرت و تصرف حق میباشد که بردستش ظهور میابد بلکه هر چه در عالم بامر حق واقع شود بوساطت و علم او میباشد **افاده** میفرمودند که نفس در زبان اهل تصوف مبدء شهوات و لذات حسیه را گویند و آن بخارے لطیف است که از جوف قلب به تصعید حرارت غریزی متصاعد میگردد و از راه مجاری عروق بجمیع اعضا و اجزای جسم جاریست و حس و حرکت جسم بدوست و جوع و شبع و حرص و هوا و جمیع صفات نفسانی بدو قائم اند و روح حیوانی در اصطلاح اطبا عبارت از همین است و واسطهٔ تعلق روح انسانی بجسم همین نفس است و برزخ است میان انسان بجهت مناسبت بهر دو جانب در لطافت و کثافت و تعلق روح با نفس مشابه تعلق مرد با زن است که از ازدواج آنها لطیفهٔ دیگر ناشی شده که آنرا قلب گویند و وے متعلق و منقلب است میان هر دو بحسب غلبهٔ احکام یکے ازین دو تابع اوست و مدرک محسوسات نفس است و مدرک معقولات روح و مدرک اشیاے مرکب از محسوس و معقول قلب است پس باید که مدرک اشیائے که نه محسوس اند و نه معقول و آن ذات و صفات حق است چیزے دیگر باشد لاجرم او تعالی شانه لطیفهٔ دیگر فرستاد اعلے و اصفے که بقلب تعلق دارد و آنرا سر خوانند و لطیفهٔ دیگر صافی تر که آنرا خفی خوانند و کشف ذات بخفی میشود و صوفیه گویند که این لطائف احتمال دارد که بعد تجلیهٔ روح مجرداً فائض میشوند **افاده** میفرمودند که برکات اذکار خواه نفی اثبات باشد یا اثبات مجرد انگاه قابل لحاظ و اعتبار باشد که تجرید خیال از هر تعلقے که بمال باشد یا بجاه یا اولاد دست دهد و این انگاه حاصل آید که در جمله اوقات محاسب نفس خود ماند و متفحص مالوفات نفسانی تا بهر چه که دل خود او بخته یابد سرش به تیغ بید ریغ نفی بردارد و رنه فنای نفس نبود پس صفاے نفس از کجا آید و فرق میان فنا و صفا حائل است

ـــــــــــــــــــ

سلہ لطیفه در لغت بمعنی نیکوئی و چیز نیک و در اصطلاح حضرات صوفیه اشاره ایست بسوے امرے دقیق المعنی که در دل مفهوم میشود و در عبارت و بیان نمی آید ۱۲
سلہ معانی صفا در حواشی اوائل تکمله بسند کور شد ۱۲

بفرق میان مرید و مراد که آخر هر یک بدیگرے وابسته است **افاده** میفرمودند که مقتضای فطرت نفس آزادی است و بند شرع شریف اگر نبودے خدا داند که صاحب خود را تا بکجا بُردے خاصیت وی است که بر قسمت خود راضی نمیباشد و زیاده از آن می طلبد و ظاهر است که در طلب چه قدر ذل می باشد چه جاے طلب غیر مقسوم لا جرم باید که بر خواهش او نروند و در هر چه پیش آید صبر و تحمل و مخالفت آن باید کرد ع

نفس اژدرها ست این کے مرده است | از غم بے آلتی افسرده است

**افاده** میفرمودند که اصل و منشای ارتکاب ریاضت و مجاهدات تهذیب نفس است باخلاق کریمهٔ نبویه و چون اتباع کامل در قول و فعل حاصل شد اتباع در حال که اثر و نتیجه آنست نیز حاصل خواهد بود که المواهب آثار المکاسب و محبت میل نفس و انجذاب اوست سوے چیزے بجهت کمالیکه اعتقاد کرده است در وے بر وجهے که باعث گردد بر تقرب وے و علت محبت حسن است یا احسان و هر دو منحصر است در ذات مقدس باری و دیگر هر جا که ظهور کرده از وست که اصل مظاهر و انوار مشارق ذات پاک حضرت سید کائنات صلی الله علیه وسلم است و بعد از وے بتفاوت مراتب اتباع و استقامت در اولیای امت سرایت کرده است رحمة الله علیهم اجمعین و محبت همان میل و انجذاب است و اطاعت و موافقت که سبب تقرب است لازم آنست و بے آن محبت ناقص است و دعوی کمال آن کاذب و سبب اتباع پیغمبر صلی الله علیه وسلم محبت الٰهی را از آن ست که هر که اتباع یکے کند و در پے وے رود لا جرم آنجا میرسد که او میرسد و او خود در مقام ارفع و اعلی است از هر که جز اوست اما دائره وسیع است و در ان مقام منازل و مراتب متعدد است و علاقهٔ محبت انجذاب است ع

آنجا که توئی کجا بود منزل ما
در راه طلب شکسته شد محمل ما
لیکن شب و روز با تو یکجا بودیم
ما بر در تو مقیم و تو در دل ما

**افاده** میفرمودند که حقیقت فقر که آنحضرت صلی الله علیه وسلم بدان فخر فرموده آنست که قبلهٔ توجهش جز حق دیگرے نباشد و بعد از ین غنا ست که آن عبارت است از بے نیاز شدن از خلق بجهت نیاز کامل با حق تعالی شانه و از ینجاست که گفته اند عارف در هر دو عالم غریب است و زاهد غریب است در دنیا چه سرای این آخرت است و جزای آن جز قرب و وصال حق تعالی چه باشد که آنجا دنیا و آخرت نیست **افاده** میفرمودند که مراد از برخاستن حجاب تجلی آنست که هر یک از ارباب تمکین برا مناسب استعداد کمال حاصل شده و حجابے که از ایشان زائل نمی توانست شد برخاسته نه آنکه فی نفس الامر حجاب نماند و دور انداختن حجاب عبارت از سلب تقید و تعین

سه ۱ مرید در لغت بمعنی اراده کننده و در اصطلاح حضرات صوفیه مرید آنست که یکسو کند نفس خود را از دنیا و رو گرداند از لذات وی بسبب لذت یافتن در عبادات و شیخ ابو عثمان مکی گفته که مرید آنست که بمیرد قلب وے از هر چیز سواے حق تعالی و بخواهد خدا را و قرب وے را و مشتاق گردد بسوے ملاقات وے تا اینکه برود خواهشات دنیا از قلب وے و بعضے حضرات میگویند که مرید آنست که متابع پیر باشد در قول و فعل و قلب و قالب یعنی او را خواهشے و اراده نباشد بجز خواهش و ارادهٔ شیخ و ابو حامد گفته که مرید کسے است که دروازهٔ اسماء از براے وے کشاده گردد و در زمرهٔ متوسلین الی الله باسمه تعالی در آید و در فتح مکی نوشته که مرید آنست که منقطع شد بسوے خدای تعالی از نظر و استبصار و مجرد گشت از اراده زیرا که میداند که آنچه در وجود می آید بارادهٔ خدا است نه بارادهٔ غیر پس اراده اش در ارادهٔ حق محو میشود و نمیخواهد مگر همان که خدا خواهد ۱۲ سه ۲ مراد در لغت بمعنی اراده کرده شده و در اصطلاح حضرات صوفیه مراد آنست که جذب کرده شده باشد از ارادهٔ خود و تجاوز کرده باشد از رسوم و عادات بسوے حق و از خصائص اوست که مبتلی نشود بشدائد و مشاق در احوال خود و اگر شد محب باشد نه غیر ۱۲ سه ۳ زاهد در لغت آنکه رغبت و خواهش نیاند ارد و از مال و جاه و ناموس تعلق نگیرد و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از کسیکه عبادت و تقوے اختیار کند و همیشه بر آن عامل باشد و از ماسوے الله دل را برداشته و دوئی و غیریت خلاص یابد ۱۲

وتعلق خودی[۱] خویش که حجابهای جمال شاهد مقصود افتاده اند ورنه پرتو فیض الٰہی مدام تابان ہست اما از اہل تقید وتعلق بسبب حجاب ایشان نہان ہست آرے **مصرعہ** تو خود حجاب خودی **حافظ** از میان برخیز۔ **افادہ** میفرمودند که توکل که اصل الاصول جمیع مراتب ہست عبارت از مخالفت نفس ست تا کرا دهند ومن یتوکل علی اللہ فھو حسبہ[۲] پس در توکل نظر بطرف حق باید ودر غیر توکل نظر بطرف خلق وبقوت کفاف قناعت نماید وبقطع طمع قطع مادۂ تشویش بسازد **افادہ** روزے در نوردِ مذاکرہ کجا ودان میماند وبامثال وحکایات نیز تعلیم حضار وافاضۂ معارف حقه بیش نهادِ خاطر معرفت مظاهر میشد بخصوص بخبرهای نفوس از مبدء ومعاد وتغافل بحث از جائے بازگشت خودها ارشاد فرمودند که زین پیش در لکھنؤ ہنگام رخصت دختر یکے از ارادت مندان حضرت غوث ملت قدس سرہ شریک بودم چونکه وقت رخصت در شہر وقصبات معمول است که میراثیان وغیره بر دروازۂ عروس بابل می سرایند وازان بحال عروس متاسفانه بعضے حاضران را رقتے در میگیرد دران جا نیز حاضران را رقتے آمد ومراہم چشم پرنم شد یکے که اصلا مذاق معرفت نداشت واز چاشنی اعتبار و استبصار ناآشنا بود ازین رقت ہمه ہا بشگفت زار دوافتاد وگفت که این وقت رقت نیست بلکه بوادید حال عروس کو بودن این تقریب باعث فراغت وسکدوشی والدین او وسرور باید گفتم نے اگر نظر بالا رود اینوقت بهر همین است که میشود ودانشور را که بشهود هیچ وقایع پے بسر کارے برده باشد وذہن وقادش بسر آغاز فطرت وحالت بازپسین خویش منتقل شود باید که بفهمد که چنانکه این دختر میان مادر وپدر وجمله اصول وفروع خود پرورش یافته وجنسیت پیدا کرده وآنها از مزاج وطبیعت وے وآواز طبیعت ومعاملۂ ایشان ہر گونه آشنا بوده حالا کار وے بعالم بے اختیاری بدست دیگران می سپارند ووے را امکانے دیگر سابقه با دیگران در پیش ہست که کاہے سررشتۂ معاملت وموانست درمیان نبود واز تربیت گاہ خویش فراق جاوید واز یگانگان واصول خویش جدائیها میشود پس بحسرت فراق وے از یگانگان ودریغ بے اختیاری معاملت بیگانگان ازان رو که سرانجام فراق وے بکجا کشد وآن حالت تا زیستن او بنسبت ماندو بود بایگانه ہا خوشتر میگذرد یا بغصه ورنج میگذرد ہمچنین عاقل[۳] در حالت آخرت خود نظر گمارد که اولاً بحکم یدبر الامر من السماء الی الارض[۴] تدبیر ہنگامه آرائے جہان مانده بازدواج دو نفر از نوع انسان بسر آغاز تکوین نطفه از یکے بدیگرے منتقل شده در رحم مادر آمده اندران تقلبات رنگارنگ وتصرفات گوناگون شد تا پایان کار بسیر اطوار[۵] وجودے از مراتب جمادی ونباتی وحیوانی درگذشته

---

سلہ خودی انانیت را گویند واین بردو قسم ست یکے خودی خود ودیگر خودی حق یعنی مرتبۂ وحدت وحقیقت محمدیه صلی اللہ علیه وسلم که مرتبۂ برزخ وجامع ہست ووے را اعلم مجمل وتعین اول نیز گویند ۱۲ سلہ وہرکه توکل کند بر خدا پس بس ہست اورا ۱۲ سلہ عاقل در لغت بمعنی عقلمند ودر اصطلاح حضرات صوفیه طالب وسالک صادق را گویند ۱۲ سلہ تدبیر میکند کار را فرود آورده از آسمان بسوے زمین ۱۲ سلہ اطوار وجودی۔ اطوار جمع طور وطور عبارت ہست از حال وشان الحیوۃ ل دستان معنی کرده اند لیکن بنسبت معزز گویند که چه شان ہست وبنسبت حقیر میگویند که چه حال ست باید دانست که وجود حقیقی واجب را اطوار وشیون وحالات اند که خود ازان منزه است بحکم الآن کما کان یعنی امروز ہم ہمچنان ہست که سابقاً بوده مگر بسیر آن خوشوقت وخوش عیش بحکم کل یوم ھو فی شان (یعنی ہر روز در شانے دیگر ہست) میباشد ہمین سبب ہست که این اطوار وحالات وشیون ذاتی اعتباری اند وآن تمکین حقیقی وہمچنین ہر فرد عالم را اطوار وحالات اند مثلاً زید اولاً در ذات بحت بود ازان باطوار مراتب تنزلات در صلب پدر خود آمد بازازان در رحم مادر خود آمد ودر انجا محض نطفۂ نجس بود باز علقه شد باز مضغه بعد ازان بروے استخوان پیدا کردند وبران گوشت وپوست پوشانیده شد پس وے درین حالت نیز نجس ہست وعاجز ومضطر وبحس وحرکت باز حق تعالیٰ دروے روح انسانی ودیگر حیوانی که پرتو روح انسانی ست نفخ کرد پس بدان قوای طبیعی ونفسانی وحیوانی که این نیز پرتو روح انسانی اند ظاہر شدند

بقیه بر صفحه ۷۲۰

تصویر و تشکیل روحش از حقیقت جامعه به پیکر انسانی بروز کرد و چون در عالم ظهور قدم نهاد و آنجا سلسلهٔ اضافات درمیان آمد و سررشتهٔ اصول و فروع و تعلقات آن و این بهم رسید که آن پدرست و آن مادر و این جنین و آن جنان و چون روزگارے برین هستی موهوم گذشت و زمانے که بعلم الٰهی در خصوص بقاے پیکر عنصری مقدر بود باین ماند و بود سپری گشت ناگاه فرمان جهان آفرین در رسید که حالا روح در روانش بسوے بازگشت جاے خویش منتقل گردد پس باین حالت موجوده همانا حالت بازپسین خویش قیاس باید کرد و توان اندیشید که مرا نیز روزے هم برین عنوان حالتے از جدائیها برروے روز خواهد آمد و از همه یگانگان و افراد جنس که بایشان روزگارے بسر برده ام و با ایشان هرگونه موالفت پیدا کرده فراق جاوید پیش خواهد آمد و با بیگانگان یعنی فرشتگان که سررشتهٔ جنسیت درمیان ندارند بعالمے بیگانه معاملت خواهد افتاد و توان دید که باین خیل ناآشنا که مناسبتے باوشان پیدا نکرده ام چه معاملت پیش می آید و بعالمے بیگانه در عالم بے اختیاری ما چسان میگذرد این همه گریه براے این میباشد پس بکار همه برجاے خود ست و بفرزانه درخور **افاده** میفرمودند که فی الواقع دشمن ترین آدمی نفس خود اوست چنانکه فرمود حضرت صلے الله علیه وسلم که نفس هرگز از نافرمانی کردن و خلاف ورزیدن بازنمی آید و ازینجا گویند که هیچ خلقے عظیم تر از نفس آفریده نشد تا بجدے که دعوے خدائی کند و هیچ مخلوقے

| | | | |
|---|---|---|---|
| دعوی خدائی نکرده جز نفس **سه** | نفس را مقصد ست و سرسرے | | از فراز عرش تا تحت الثرے |

وازین معاندت وی حضرت صلے الله علیه وسلم بتضرع میفرمودے اللهم لا تکلنی الی نفسی طرفة عین

بقیه حاشیه صفحه ۷۱۹ — بعد ازان از شکم مادر و ولادت گشته با طوار طفلگی و شباب و کهولت و شیخوخت نمیرد با زباطوار برزخ قبر و حشر در جنت یا دوزخ جاے وے باشد از ینجا حق تعالی میفرماید لقد خلقکم اطوارا و همین ست سیر اطوار وجودی نفسی و اما سیر اطوار وجودی آفاقی آنست که پیش ازین درحاشیه لفظ حقائق الٰهیه ببیان کشف و کرامات حضرت قطب الافراد شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز مذکور شد ۱۲

حاشیه صفحه هذا **سله** بروز بالضم بیرون آمدن و آشکارا شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه بروز آنرا گویند که فیض از روح کاملے اکمل کاملے دیگرا کردیرا تجلیات می شده باشند و آن کامل فیض یافته مظهر وے شود چنانکه اگر بگوید من همان هستم صادق آید و بعضے از مشائخ گفته اند که این تناسخ ست حالانکه این تناسخ نیست زیراکه در تناسخ تعلق نفس ببدن دیگر از براے ثبوت حیات اوست براے حس و حرکت آن بدن ست و در بروز تعلق نفس ببدن دیگر از براے این غرض نیست بلکه مقصود ازین تعلق حصول کمالات ست مرآن بدن را و وصول بدرجات ست مراورا چنانکه چون شخصے تعلق پیدا کند (بلا تشبیه) در جسم او بروز نماید پس این تعلق براے حیات آن کس نیست چه که روح و احساسے و حرکتے پیش ازین تعلق نیز ویرا بوده بلکه مقصود ازین تعلق ظهور صفات و حرکات آن جن ست دران کس و حضرات مشائخ را برین هردو حاجت نمیباشد بلکه مرشد کامل اگر تربیت ناقص خواهد بے آنکه در وے بروز نماید بامداد الٰهی بالهٰنانه صفات کامله خود را در مرید ناقص منعکس میسازد و بتوجه و التفات آن انعکاس را اثبات و استقرار دهد تا مرید از نقص بکمال آید و از صفات رذیله بصفات حمیده گراید و هیچ بروز و غیره درمیان نیاید ذلک فضل الله یؤتیه من یشاء والله ذو الفضل العظیم و اینجا در متن کتاب هذا این قسم بروز مراد نیست بلکه محض ظهور مقصود ست چونکه معانی مذکورهٔ بالا مفهوم مفید میداشت لهذا نوشته شد البته اگر بچشم غائر نگریسته شود انسان بروز جناب باری تعالی شانه ست که ان الله خلق آدم علی صورته برهان آنست علی الخصوص انسان کامل که برقدم رسول الله صلے الله علیه وسلم میباشد در زمان خود و این قسم معنی در متن هذا مراد میتواند شد ۱۲ **سه** بازگشت در لغت بمعنی عود و مراجعت و در اصطلاح حضرات صوفیه نقشبندیه رحمهم الله تعالی عبارت ست از رجوع کردن و گردیدن یعنے بعد قدرے ذکر سه بار یا پنج بار بطرف مناجات رجوع کند بایتطور که بگوید بحضور دل که اے رب من تو مقصود من هستی دنیا و آخرت را براے تو گذاشتم تو نعمت خود را بخوبی بر من بخش و وصال خود نصیب من ساز چراکه در ذکر این شرط عظیم ست مناسب نیست که سالک ازین غافل شود و اینجا مراد مطلق رجوع بطرف مبدء خود و انتقال ازین دار ناپائدار ست ۱۲ **سه** بار الٰهانه سپردگی مر بسوے نفس من یک لحظه ۱۲

اینجا در موافقت چشم زدنش این نحوست پس خدا است آنرا که از مکر او ایمن باشد **افاده** میفرمودند که دنیا مشتق از دُنُو است بمعنے قرب پس دنیاے تو آن ہست که دل ترا از حق مشغول دارد ؎

| | |
|---|---|
| چیست دنیا از خدا غافل بدن | نے قماش و نقره و فرزند و زن |

و فتنهٔ تو نیز ہمین باشد لا محاله مجاہدت و ریاضت ترک ہوا باشد چنانچه در کلام مجید میفرمایند بداؤد علیه السلام لاتتبع الهوی فیضلك عن سبیل الله اگرچه متابعت نفس و ہوا از انبیا و رسل نیاید لیکن مقصود زجر و منع امت است و تعریض است باینکه حسنات الابرار سیئات المقربین که ایشان نیز بترک اولی و افضل و خطرات نیز ماخوذ و معاتب گردند و باوجود آن ادب آنست که اگر او تعالی ایشان را عتاب فرماید آیشان را ابد گاه عزت تواضع و انکسار افزاید که صاحبان را با نزدیکان بارگاه و نزدیکان را با صاحب خود نیاز یست که آنرا کمتر کسے داند **افاده** روزے ارشاد فرمودند که ظهور حق بصور کائنات مانا بظهور سواد و روشنائی ہست بصور حروف که صور حروف تابع اعتبار و اضع بوده اند که خطے عمود از سواد و روشنائی اعتبار کرده آمد و خطے عریض باسمی باموری گشت پس اگر از صورت اعتباریه حروف و نقوش اعتباریه قطع نظر کرده شود و بصرافت سواد نگاهے دوخته آید ہمانا جز روشنائی نظر نخواہد آمد ہمچنین اگر از صورت کائنات که خود مابه الفرق بین الموجودات جز ہمین تعین صوری شان بیش نیست نظرے بالا کرده شود جز شهود وجود حق شهودی نخواہد بود عارف رومی ازین صرافت حقیقت ذاتیه بشهود تنزیهی و مابه الفرق که در تجلیات و ظهورات بعالم رنگ و بو ظاہر اند خبر میدهد ؎

| | | |
|---|---|---|
| منبسط بودیم یکجو هر همه | بے سر و پائے بدیم یکسر همه | یک گهر بودیم همچون آفتاب |
| بے گره بودیم و صافی همچو آب | چون بصورت آمد آن نور سره | شد عدد چون سایهاے کنگره |
| کنگره بیرون کنند از منجنیق | تا رود فرق از میان هر فریق | شرح این را گفتمے از مرے |
| لیک ترسم تا نلرزد خاطرے | نکته‌ها چون تیغ فولاد است تیز | گر نداری تو سپر واپس گریز |

**افاده** در مذاکرهٔ معیت حق بکائنات ارشاد رفته که میان علماے کلام و حضرات صوفیه در مسئلهٔ معیت واجب تعالے با موجودات عالم اختلاف است اکابر از صوفیه بمنطوق وهو معکم اینما کنتم قائل معیت ذاتی شده اند و علماء ظاہر بمعنی صفاتی روزے در جامع مصر علماے مصر و متکلمین فراہم آمدند و براہین عدیده حسب زعم خود ہا باثبات دعوے پیش کردند و جرح و قدح از ہر سو بمیان آمد کار بدان کشید که رجوع بشیخ زکریا انصاری رح افتاد محاکمهٔ این مسئله پیش ایشان بردند جناب شان از متکلمین فرمودند که آیا شما قائل صرف معیت علمی از ان شده اید که اگر معیت ذاتی باشد علاوه تشبیه و تجسیم معاذ الله تلوث بقاذورات لازم خواہد آمد حالانکه در صورت معیت علمی نیز ہمین محذور در پیش ہست زیرا که علم واجب از صفات کمالیه

---

۵۱ و پیروی مکن خواہش نفس را که آن گمراه کند ترا از راه خدا ۱۲ ۵۲ نیکوئیهای نیکوکاران گناہان مقربین است یعنی نیکوکاران را چونکه خودی میماند و مقربین را نمیماند لهذا آنچه باعث ثواب نیکوکاران باشد آن حجاب مقربین میشود و حجاب برای ایشان گناه است آرے در ورع دیده اگر نیم موست بسیار است ۱۲ ۵۳ حروف جمع حرف بمعنی کرانه و تیزی ہر چیز و تیغ کوه و حرف تہجی و غیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه حقائق بسیط اعیان را گویند ۱۲ ۵۴ تشبیه در لغت بمعنی مانند کردن چیزے را بچیزے و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ظهور ذات حقانی در اسماء و صفات و مظاہر کونیه باعتبار تمثل و تجلی حسب تقلبات حقانی و اعیان ۱۲

اوست وصفات هرچند نه عین اند و نه غیر الّا همه صفات بذات واجب واجبة الثبوت بوده اند بدلیل لزوم عجز
وجهل و انفکاک آنها از ذات محال ست پس معیت علمی با معیت ذاتی متلازم خواهد بود ورنه انفکاک آنها از ذات
محال ست درین صورت معیت علمی با معیت ذاتی متلازم خواهد بود ورنه انفکاک صفت علم از واجب لازم خواهد آمد
و آن خود محال ست پس قباحتی که در صورت معیت ذاتی لازم می آمدند بعلاقهٔ استلزام در معیت علمی نیز لازم خواهند آمد
پس حضرت ما قدس سره فرمودند که این جواب جواب الزامی بوده و جواب تحقیقی این ست که مراد از معیت درین آیت
معیت ذاتی ست نه صرف علمی چون معیت مطلق با مقید و هویت با ماهیت و تلوث بقاذورات لازم نمی آید
چه ظاهر ست که تلوث از عوارض اجسام ست و آنچه جسم نیست بعوارض جسم موصوف نخواهد شد انتهی و دیگر تحقیق
این مسئله را هر که شائق باشد رجوع باسفار کبار نماید **افاده** میفرمودند که اصول درویشی سه چیز اند کم خوردن
و کم خفتن و کم با خلق آمیختن و فوائد کم خوری بسیار اند بعضے ازان این اند که مرد اصحّ حس و اجود حفظ و اذکے فهم
و اجلے قلب و اقل نوم و اخف نفس و اسلم طبیعت و اکرم خلق میگردد و از بعضے کبار منقول ست که می فرمایند
صوم دهر ازان اختیار کردم که شش کسان را از جوع و قلت اکل پرسیدم جواب همه یکے یافتم پرسیدم اطبا را از
اصول صحت جسمانی گفتند جوع و قلت اکل و حکما گویند که اعظم اشیا بر طلب حکمت جوع و قلت اکل ست و عباد
نیز همین این را نافع ترین اشیا بر عبادت حق گویند و علما افضل اشیا را بر حفظ علم و ملوک اطیب ادام و اغذیه همین را
فرموده و عشاق نیز اوصل اشیا بسوی معشوق همین را گفته و بعضے گفته شکم جان را گرسنه دار و قابل غذای روح
گردان **افاده** میفرمودند دنیا جای راحت نیست و هر همه دران طالب این اند ازین وجه در هلاک و ملامت
افتاده اند امام بحق ناطق حضرت جعفر صادق سلام الله علیه و علی آبائه الکرام فرمود آنکه چیزے طلبید که هرگز مخلوق
نشد در تعب انداخت نفس خود را گفتند یا امام آن چیست فرمود طلب راحت در دنیا بعضے از حکما گفته اند
که اگر نه بنائے کار دنیا بر مکاره بودے منفعت بلبله در لوزینه نهادندے سید الطائفه جنید بغدادی رضی الله عنه میفرماید که
برائے خود اصلے بسته ام که بان خورسند ام و آن این ست که دنیا جائے فتنه و ابتلاست هر چه دروی از غم و محنت برسد
جائے آنست و اگر ناگاه شادی و نعمت برسد منت خود میدانم ابو تراب نخشبی گفته که مردم در دنیا دو چیز طلبند و هرگز
نیابند راحت و فرح و وجود آن هر دو جز در بهشت نبود و ما نتیجه در دنیا عبارت ست از ظهور جذب الٰهی و ذوق حب او
در دل که لازم نفی وجود بشریت ست چه شهود جمال و جلال حضرت احدیت عظیم راحت و محبت دنیوی و اخروی
را در نظر اعتبار پست سازد **افاده** میفرمودند که اهتمام طالب باید که بجانب اجتناب از منهیات و محرمات
و مکروهات بیشتر باشد از اتیان عبادات امثالیه از نوافل و مستحبات بر مثال بیمارے که پرهیز کند اگرچه استعمال
ادویه و معاجین شافیه نکند امید شفاست اگرچه چندگاه بستر افتد و اما اگر ادویه و معاجین بخورد و پرهیز نه کند
هر روز بدتر گردد و اگر یکے از فرائض و واجبات و سنن رواتب که در حکم آن و متصل بدان ست بجائے آرد
و استقصا در نوافل امثالیه نکند اما در منهیات بتمام اجتناب نماید در وصول بمقصود که حصول قرب حق ست کفایت ارد

**افاده** میفرمودند جهد توان کرد که تمامهٔ اوقات حیات بیاد حق گذرند بحیثیتے که غفلت و تعلق با غیر او بوجه من الوجوه دخل نماند همه نیست گردند و بعد تکمیل شریعت و طریقت ملکهٔ راسخه در دل طالب همین باشد[۱]

| یا بخود آتش توان زد یا دلے باید گداخت | گر دماغ عشق داری این قدر ها کردنی ست |
|---|---|

حضرت حق سبحانه مورد جمع بهر طلب نتوانند شد تا جگر ها خون نشوند و همه بخاک یکسان نگروند و هرنیتے و آهنگے که درخود میباید در کتم عدم نرود پیرامون این سعادت عظمیٰ نتواند رسید و اگر خرق این عادت مستمره در بارهٔ یکے از افراد واقع شود آن خود مستثنیٰ است و وظیفه آنست که برداده رضا باید داد و با ادب سوال مقامات آینده باید نمود توحید این وقت زاید و هیبتے باید پیدا کردن مثل عاشق مجنون مفرط که زبانش خشک گشته و چشمانش خشک هرچه پیش او آرند لذت آن در نیابد با وجود سلامت حواس و وفور نشاط این تفرید باشد و اگر نیک درخود بنگری بدانی که دل را میل بهر سواست و آن میول متعدده انقسام می پذیرند چون همت تو یکے گردید چنانکه طعام لذیذ و شراب لذید خوری و منظر نیک بینی و در خود لذت آن نیابی چه همت چون یک جانب رفت بمشایعت او ادراک حواس نیز رفت در ینوقت مرد یکروے و یک جهت ماند این معنے باشد که صوفی آن بود که نبود و بعد حصول مرتبهٔ فنا سیف توحید و عظمت و جبروت در دست مرد میدهند که بدان سر ماسوا بری اندازد و نفس و هوا و ارادت و آرزو ها روبزوال می نهد و چون کار و بار فنا دائم و مستمر و متمکن مقام شد نتیجهٔ آن که انتفای ماسوا و زوال نفس و هوا و ارادت و منا هست نیز محکم و استوار گردد **افاده** میفرمودند که قناعت دوگونه باشد یکے آنکه آنچه برسد نداند که این بسعی من و زور بازوے من رسید دوم آنکه اگر نرسید بر نایافت آن حسرت نخورد و تاسف نکند چه دادن آن چیز ترا بهتر نبوده باشد درینصورت ندادن عین عطا است لاجرم دادن و ندادن را با و سپار و تو او را باش **افاده** میفرمودند مرید را استعداد تاثر از معنے و باطن پیر ترک تعلقات است چون مرید از همه منقطع گردد شایستهٔ تصرف پیر شود و چون پیر در روے بقوت ولایت تصرف کند بحکم ارادهٔ ازلی کامل گردد **افاده** میفرمودند که استقامت باطن عبارت است از خلو دل از ماسوی الله و توجه بحضرت حق که دوام مراقبه باشد و آن استقامت احوال است و نشان این حال آنست که افعال همه بوصف استقامت موصوف گردند و رعایت احکام الٰهی از اوامر و نواهی لازم گردد **افاده** میفرمودند که دار الملک سلطان توحید و مسکن وی قلب است و صدر که صحن این خانه است نیز محل ورود عجائب و غرائب اسرار انوار غیوب ست گوئیم قلب و صدر در اصطلاح اهل معرفت اسم دو عالم است از عوالم غیب و انوار معرفت که فائض میگردند از عالم ملکوت[۲]

---

[۱] معانی توحید در اوائل لطیفهٔ دهم مذکور شد. [۲] عالم ملکوت - باید دانست که این عالم را عالم ارواح و عالم غیب و عالم لطیف و عالم خواب نامند صورت عالم ناسوت فنا پذیر ست و صورت این عالم که صورت اصلی عالم ناسوت است گاہے فانی نشود و پس عالم مثال علیحده عالم ملکوت است و مثال صورت را که بعد از پوشیدن چشم دیده میشود مراد روح آن صورت است نه بدن پس ظاهر شد که ارواح مردم بهمان صورت که در عالم شهادت داشتند بے بدن موجود اند و نظر همه وقت حاضر می توانند شد هر کس که بخواب رود خواه آگاه خواه غافل روح او بچشم و گوش و زبان جمیع حواس ... بے وسیله ... لطافت گذشته در عالم ... هر کس که لطافت و آگاهی ... اصوات لطیف بیند و بشنود و محظوظ گردد و دل هر کس که بزیر بار کثافت و غفلت باشد صورت زشت و اصوات کریه و مهیب بیند و بشنود و با آنچه در عالم ناسوت گرفتار است همان سیر مشاهده نماید بے حظ و حلاوت گردد[۱۲]

اول بردل می آیند و آثار آن انوار از خشیت و خوف و هیبت و سرور و مانند آن که نازل میگردند از عالم جبروت
مهبط و مورد آن صدر است که وی نیز از عالم جبروت ست و وی از عوالم غیب ست که کنایت بدان میکنند بعالم
صدر چنانکه کنایت میکنند از عالم اول بقلب و عالم جبروت میان عالم ملکوت و شهادت هست چنانکه صدر
میان قلب و جوارح است و اما بکا و شهقه و اقشعرار نازل میگردد از عالم شهادت و مهبط جوارح است که آن
نیز از عالم شهادت است و بروجهی که لحم صنوبری که آن صورت قلب است عظام محیط بدان که صورت صدر است
واقع ست نسبت قلب و صدر معنوی نیز هم بران قیاس باید کرد کذا قال الامام الغزالی و چون سلطان توحید
و شهود الهی بر مملکت وجود غالب آمد انوار و اسرار صدر و قلب بتابد و ظهور نماید و از ان جا بجوارح و اعضا سرایت کند
**افاده** میفرمودند که عمده ترین خصال درویش و طالب ادب است گویم ادب در اصطلاح اهل حقیقت اجتماع
خصال خیر ست و نزد بعضی آنکه معامله کنی حق را با امر مستحسن در ظاهر و خفا و برخی بر آنند که آن معرفت نفس است و در نبی
ما زاغ البصر و ما طغی آمده است که انه حفظ اداب الحضرة - و قال علیه السلام ان ربی ادبنی فاحسن تادیبی
از بزرگی پرسیدند که کدام ادب مع الله افضل است فرمود معرفت بر ربوبیت آن و عمل بطاعت آن و شکر بر حالت
خوشی و صبر بر حالت سختی حضرت خواجه حسن بصری رض فرموده که نافع ترین آداب در دنیا و اوصل آن در آخرت
تفقه فی الدین است و زهد در دنیا و معرفت بالله و آمده است که دراز کرد حضرت عطا پای خود در میان اصحاب
و گفت ترک ادب میان اهل ادب ادب است **افاده** میفرمودند که فقر شعار اولیاست و حلیهٔ
اصفیا و اختیار کرد او تعالی بهر خواص بندگان خود از انبیا و اولیا و آن بر سه گونه باشد فقر الخلق الی الحق
کما جاء فی قوله انتم الفقراء الی الله و این فقر عام در حقیقت شامل هر مخلوق است دوم فقر عوام هست و آن
نبودن مال و متاع دنیاست و صاحب این مستغنی میشود بمال سوم فقر نفس ست و صاحب این فقر از چیزی
غنی نشود و این چیزیست که پناه خواسته است نبی ما صلی الله علیه و سلم و اشارت فرموده بقول خویش
لو کان لابن ادم وادیین من ذهب لا تبتغی لهما ثالثا گویم و غنا نیز سه گونه باشد اول غناء بالله از هر چه در کونین
است و این نتیجهٔ فقر خواص باشد دوم غناء نفس در دین و دنیا یعنی مساوی باشد وجود و عدم دنیا هر دو
پس غنی در غناء خود بسوی رب خویش خواهد بود و در فقر مستغنی هست برب خویش سوم غنای مال و این غنای
مجازی باشد چه فقر نفس ملازم او ست و لهذا فرمود صلی الله علیه و سلم الغنی غنی النفس فاذا اراد الله بعبد خیرا
جعل غناءه فی نفسه و اذا اراد بعبد شرا جعل فقره بین عینیه و قال علیه السلام ایاکم و مجالسة الموتی قیل
یا رسول الله و من الموتی فقال الاغنیاء کذا قالوا انتهی و نتیجهٔ صبر بر فقر آن بود که انسان شاکر گردد بر نعمای حق

٥١ کجروی نکرد چشم پیغمبر و از مقصد تجاوز ننمود ١٢ ٥٢ تحقیق وی یاد داشت آداب حضرت الهیه را و فرمود آنحضرت صلی الله علیه که پروردگار من
ادب داد مرا پس نیکو کرد ادب دادن من ١٢ ٥٣ فقر خلق بسوی حق میباشد چنانکه آمده هست در قول وی تعالی شما فقرا هستید یعنی محتاج بسوی خدا ١٢ ٥٤ اگر
باشند برای ابن آدم دو بادیه از زر هر آئینه بجوید با اینهمه سومین را ٥٥ مراد از غنا غنای نفس هست پس هرگاه که میخواهد خدا به بندهٔ نیکی میگرداند غنا را در نفس وی
و هرگاه که میخواهد به بندهٔ بدی میگرداند فقر را در بروی وی و فرمود آن حضرت صلی الله علیه و سلم دور دارید خود را از همنشین ماندن با مردگان صحابه پرسیدند
یا رسول الله مردگان کدام اند فرمود که اغنیا اند همچنین گفته اند - تمام شد عبارت ١٢

باختیار خود مر آنرا و صیانت باشد دین خود را و مستغنی گردد به رب خود در فقر خویش و همیشه خائف باشد در زوال دولت فقر

چنانکه غنی خائف باشد زوال نعمت را و این کس فقیر صادق باشد و مراد در قول نبی علیه السلام یدخل الفقراء

الجنة قبل الاغنیاء بخمسمائة عام وهو الفقر الذی افتخر به النبی علیه السلام **افاده** میفرمودند که بقیل

و قال هیچ نکشاید بے عمل و طلب در کلمات قدسیه حضرت غوث الثقلین رحمة الله علیه ست که فرموده اند التصوف ما

اخذ من القیل والقال ولکن اخذ عن الجوع وترك الدنیا وقطع المالوفات والمستحسنات انتهی

و در دیم رحمة الله علیه گفته هو بذل الروح ولا تشتغل بترهات الصوفیة ؔ

| | | |
|---|---|---|
| کار کن کار بگذر از گفتار | | |
| حصهٔ ما لقیت آمد نیست درد | کار آمد حصهٔ مردان مرد ؔ | کاندرین راه کار دارد کار |

**افاده** میفرمودند که مقام فنا فی التوحید آنست که وجود بنده و فعل و ذات و صفات وے فانی شده باشد در نظر

شهود وے جز حق و ذات و صفات و فعل وے نماند این باشد آنچه گفته ؔ

| | |
|---|---|
| تو او نشوی ولے اگر جهد کنی | جائے برسی کز تو توئی برخیزد |

این مرتبهٔ اعلے و اکمل و نهایت قرب توحید ست و شامل جمیع مراتب و اقسام آنها است و در مشغولی فنا

فی الذات مکرر ارشاد فرموده بودند که سالک ذات خود را و ذات تمام عالم را ذات حق داند که حضرت حق

از مرتبهٔ اطلاق نزول فرموده بدین صورت و اشکال ظاهر شده ـ + ؔ

| | |
|---|---|
| هر چه بینی یار هست اغیار نیست | غیر او جز وهم و جز پندار نیست |

اما این فنا را ترتیبے ست که بآن ترتیب سلوک کند تا مقصود حاصل شود اینکه عالم را یک آئینه فرض کند و دران مدام جمال

حق دیده باشد و درین نسبت چنان در شود که یک لحظه از دل و دیده فوت نکند و در نهایت این خیال چیزهاے گوناگون

خواهد شد و لذت خواهد یافت بعده ترقی کرده چنان تصور کند که حق ست بدین صورت ظاهر شده هو الظاهر و الباطن

و درین خیال هم چنان مداومت دارد که ساعتے خالی ازان نباشد و کوشش بلیغ نماید و در انتهاے این تصور هم چیزهاے

عجیب خواهد دید بعده ترقی کند که خود را از میان بردارد یعنی چشم پوشیده چنان تصور کند که آنرا که من دانستم که منم

من نیستم حق ست که بدین صورت ظاهر شده و برین تصور چنان مستحکم ماند که این تصور غالب آید و خود را فراموش

| | | |
|---|---|---|
| آنرا که فنا شیوهٔ فقر و آئین است | | کند شاهد و مشهود یکے گردد از خود رفتن همین است ؔ |
| الفقر اذا تم هو الله این است | رفت او ز میان همین خدا ماند و خدا | نے کشف و یقین نه معرفت نے دین است |

**افاده** میفرمودند که مصداق الصبر مفتاح الفرج کسے ست که در بلا نظرش بر مبلی باشد و توان دید که

فعل جمیل حقیقی همه از جمال ست لاجرم هر جمال را جدا جدا تماشا باید کرد فرق صرف همین ست که یکجا جمال جلال ست

ؔ داخل شوند فقرا در جنت پانصد سال قبل از اغنیا و مراد از ان فقرے ست که فخر کرده است بوے آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم ۱۲ ؔ تصوف نگرفته شد از گفتگو ولیکن گرفته شد از گرسنگی و ترک دنیا و قطع کردن از امور الفت کرده شده و پسندیده ۱۲ ؔ و آن بذل یعنی خرچ کردن روح ست و مشغول مشو با سخن بیفائده صوفیه ـ ترهات در لغت بمعنی باطل و سخن بیفائده و راه خرد که از راه بزرگ بیرون رود و بلا و باد و غیر آن و در اصطلاح حضرات صوفیه اظهار دعوے و کرامات مشائخ را گویند ۱۲ ؔ صبر کلید کشادگی است و صبر در لغت بمعنی نگهبانی کردن و بند کردن است و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از ترک حظوظ نفسانیه بمجاهده چنانکه در نعمت موت بغیر مجاهده ترک خواهد شد ۱۲

وجای دیگر جمال جمال پس بجز اضمحلال در رویت نعم و گم شدن و حیران ماندن در التذاذ آنها کارے نباشد

**افاده** میفرمودند حق است قول بزرگے که فرموده است در صفت[1] عارف که عارف آنست که دل او را هیچ چیز تیره نگرداند و این نتیجه یاد داشتی[2] است که از انکسار جوهر نفسانی و اضمحلال در توحیدش علمی[3] حاصل آید که نه حضوری بود و نه حصولی که هردو دران گم شده اند ؎

بهر صفت که میسر شود بکن جهدے | که خویش را بسر کوی آن نگار کشی

ومقام عارف رضا و تسلیم است کشف و کرامات و علوم و مکاشفات همه را غادی و رائح دانند که همی آیند و همی روند و باین سو توجهش کمتر بود لاجرم درین باب مثل مبتدی باشد اما فرق اینقدر هست که مبتدی را قوت وقدرت اصلا نبود و عارف با وصف همه بودنش بسبب کمال قرب وصال حق برین امور گوشه سر فرو نمی آرد بلکه توجه بدینها را تضییع اوقات می شمارد

**افاده** میفرمودند که اچه در بعضے از کاملین و مکملین رغبت دنیا مفهوم شده وجهش همین است که نیت اوشان در ضمن این دیگر است و حصول مقامات عرفان مخصوص بقلب است و روح قالب را ازین معنے حظے نے چنانچه از حضرت شبلی رح پرسیده شد که دعوی محبت میکنی و این فربهی تو منافی محبت تست در جواب این شعر خواندے ؎

احب قلبی وما دری بدنی | ولو دری ما اقام فی السمن

یعنی دوستی کرد قلب من و نفهمید بدن من و اگر فهمیدے فربه نشدے انتهی ـ کاتب الحروف عرض میدارد که تحقیق این در فائدهٔ از فوائد اصل چهارم رسالهٔ **تحریر الانوار** تحریر کرده ام آنجا باید دید بزرگان فرموده اند که اصحاب ارشاد را ترک زیادتی اموال وجاه اولی است نه چنان که بضروریات دین محتاج بخلق باشند چه آن مقدار که ما یحتاج نفس خود و اصحاب و احباب و طلاب میماند طلب آن اهم است تا تفرقه رو ندهد و جمعیت خاطر از مهم ماکولات و مشروبات و ملبوسات ضرور بدست دهد اینجا حکایات حضرت سید السادات غوث الثقلین و شیخ ابوسعید ابوالخیر و حضرت خواجه عبید الله احرار و حضرت سید اشرف جهانگیر سمنانی رح یاد باید کرد و شیخ عبد الحق محدث دهلوی در مفتاح فتوح الغیب میفرمایند که بعضے ارباب اذواق و مواجید را درین مقام کلامے بلند است که چنانکه درمیان قلب و جوارح تعاون است که عمل جوارح که بانتباه[4] قلب از غفلت و توبهٔ نصوح آید و بعمل جوارح نورانیتے در قلب پیدا گردد و قلب درحالیکه دارد بدان منتفع شود چه احوال مواریث اعمال است و چندانکه آدمی عمل کند بجوارح زیاده گردد قلب را وجدان احوال و در اعمال و احوال در قرب و مزید تعاکس است احوال سبب مزید اعمال و اعمال سبب مزید احوال همچنین این تعاون در قلب و نفس نیز موجود است قلب معین نفس گردد و نفس معین قلب و نمی شناسند این معاونت را مگر ارباب احوال

---

[1] صفت عبارت از وصف است بعوض واو تاء در آخر زیاده کرده شد و فرق درمیان وصف و صفت اینست که وصف را بر کلمات مدحیه اطلاق کنند که در مدح مادح واقع شود و صفت آن خصلت را گویند که در ذات ممدوح واقع است و در اصطلاح حضرات صوفیه ظهور ذات حقانی را گویند چراکه ذات بغیر صفات ظاهر نمیتواند شد و ذات را حیات و علم و اراده و قدرت و سمع و بصر و کلام که آنها را امهات صفات خوانند لازم اند و یافت ذات از صفات است و یافت ذات بالذات بغیر صفات محال است [2] ... [3] علم بر دو قسم است حضوری و حصولی حضوری آنست که بلا ذریعه امرے خارجی حاصل شود چنانکه انسان را علم ذات و صفات خود و حصولی آنست که بذریعه امرے خارج حاصل گردد چنانکه انسان را علم بغیر خود از انسان و حیوانات و غیر آن ۱۲ [4] انتباه در لغت بمعنے بیدار شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از زائل شدن غفلت از دل سالک یعنے انچه در دل سالک غفلت و فراموشی از حق تعالی واقع شده باشد آنرا دور کند ۱۲

و اصحاب نوال زیرا کہ آن از علوم ذوقیہ است کہ در بیان نیاید آن را الا ارباب ذوق و وجدان و معاون قلب مر نفس را چنان است کہ قلب را وجہے بجانب روح است و وجہے بجانب نفس پس مدد میکند نفس را بانوار صفا و ذکا گیرد از روح پس میگردد نفس مطمئن و مطیع و چون نفس باین صفت گشت معین میگردد مر قلب را نیز بعلاقہ ہمسایگی و بحظوظے کہ نفس را میرسد قلب ازان لذت وجدانی می یابد و چندانکہ قلب از روح عطایا و مواہب می یابد افاضہ می کند بر نفس و زیادہ میگردد ذکا و طمانینت وی و چندانکہ نفس از حظوظ می یابد افاضہ میکند بر قلب از لذت قلبیہ و لیکن این حال بغایت لطیف و نازک است و مزلہ بسیارے از مدعیان است کہ جاہل اند بمکائد نفس و ہوائے خفیہ وے تا رہا میکنند نفس را در لذات و شہوات بے ورع و عرفان پس خود ہلاک میشوند و دیگران را نیز ہلاک میکنند و مستحق نیست این تعاون را مگر کسے کہ مطمئنہ شدہ است نفس وے و اسیر گشتہ در تحت سیاست قلب و این حال منتہیان و فانیان است نہ مبتدیان کہ نفوس ایشان امارہ است و یا لوامہ و موقوف است بر فضل و عنایت حق و منہ التوفیق

انتہی و خاتمۃ المحدثین حضرت مولانا شاہ عبد العزیز صاحب در تفسیر فتح العزیز زیر تفسیر آیہ کریمہ فامتعہ قلیلا فوائد چند ارقام فرمودہ اند در فائدہ سومین میفرمایند کہ ازین دعاے ابراہیم علیہ السلام معلوم شد کہ کاملین در بعضے اوقات امور دنیوی را مثل امن و روزی و خورانیدن میوہا و مانند این امور را نیز از خدا میخواہند زیرا کہ آن چیزہا باعث ازدیاد فروغ دین و رونق شریعت میگردد چہ ظاہر ست کہ امن و فراغ خاطر از روزی سبب جمعیت خواطر در طاعات است پس در حقیقت این طلب طلب دنیا نیست بلکہ طلب دین ست و طلب دنیا بہر دین منافی کمال نیست چنانچہ در حدیث شریف وارد ست نعم المال الصالح للرجل الصالح انتہی **افادہ** میفرمودند کہ منتہیان را نیز با وجود تمامی سیر و سلوک از سیاست نفس و حفاظت فی الامنی نبودہ است چہ نفس در دست ایشان اسیر ست و در بند افتادہ نہ آنکہ مردہ و بتمام معدوم شدہ است و اسیر اگر از وے خبردار نباشند تواند کہ بزور خود یا بمعاونت غیر بند از خود بگسلد و بدر رود ۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| | گویم کہ ریاضت دہمش بہ گردد | | نفسے دارم کہ ہر نفس مہ گردد |
| | از یک سخن فضول فربہ گردد | | ہر چند بجہد لاغرش گردانم |

و نیز اگرچہ منتہی بترک زیادت نوافل و خیرات و عبادات از حالے و مقامے کہ دارد نیفتد لیکن از مزید و ترقی در مقامات قرب کہ لاتعد و لا تحصے است باز ماند پس سبیل سلامت و رسیدن بمقام تمکین آنست کہ بکوشد تا ہیچ اثر از ہستی و خود پرستی باقی نماند **افادہ** میفرمودند کہ بر جفا و ایذاے خلق تحمل باید کرد آن جا کہ آفتاب نبوت تابان است باید دید کہ چہ حال است میفرمایند لقد اوذیت فی اللہ ما لم یوذ احد یعنی

---

۱؎ نوال در لغت بمعنی بخشش و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از چیزیکہ عطا میکند حق تعالی اہل قرب را از رضا و تسلیم وغیرہ مقامات و گاہے بے اطلاق کردہ میشود بر ہر خلعت کہ می بخشد حق تعالی بندہ را و گاہے خاص کردہ میشود با افراد ۱۲ ۲؎ طمانینت در لغت بمعنی آرام و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از سکون و قرار یافتن قلب و نفس سالک با حق تعالی ۱۲ ۳؎ جاہل در لغت بمعنی نادان و در اصطلاح حضرات صوفیہ مرید و طالب کاذب ۱۲ ۴؎ چہ خوش ست مال نیک برائے مرد نیک ۱۲ ۵؎ سیر در لغت بمعنی رفتن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از نقل کردن سالک از حالے بحالے دیگر و از فعلے بفعلے و از یک تجلی بتجلی دیگر و از مقامے بمقامے دیگر ۱۲

آزار داده شدم در عبادت خدا و دین وے آنچه ایذا نکرده شد ہیچ یکے از پیغمبران زیرا کہ حرص آنحضرتؐ بر اظہار
دین و ایمان کافران و توحید مشرکان بیشتر از ہمه بود و کدام کس ازین فرقه صوفیه ہست کہ بروے طاعنان زبانہا
دراز نه کردند و این نیز فائده دارد کہ او تعالے بدولت تحمل این مراتب ایشان را بلند می گرداند و معلوم نمود
کہ فانی شده اند از ہواے نفس و از وجود خود و تبدیل یافته ارادت ایشان با ارادت حق سے

| | | | |
|---|---|---|---|
| من ترا غمگین و ہم گریان کنم | تا کت از چشم بدت پنہان کنم | زان بخو شانم کہ مکروه منی | بلکه تا گیری تو ذوق چاشنی |
| زان حدیث تلخ میگویم ترا | تا ز تلخیہا فرو شویم ترا | تو ز تلخی چون ہمه پر خون شوی | پس ز تلخیہا ہمه بیرون شوی |

**افاده**۔ روزے در صدق ارادت ارشاد رفته کہ نشان صدق ارادت آنست کہ از ہمه اعراض کنی و ہیچک از دنیا و دین پیرامون خاطرت نگردد و عرفا گفته اند کہ حقیقت طلب آنست کہ اگر عقلا ہمه گویند کہ مطلوب محال است میسر شدنی نیست از جستجو باز نیا این طلب است ورنه ہوسے ہست **افاده** در معنی آیه کریمه
نحن[۱] اقرب الیه من حبل الورید بمولوی رشید الدین خان صاحب ارقام فرموده بودند کہ نحن[۲] اقرب الیه
لا بالزمان ولا بالمرتبه بل بالذات من غیر اختلاط ولا حلول ولا اتحاد من حبل الورید ای من العرق
الوارد من الراس الی مقدم العنق کذا فی تفسیر الرحمانی کہ مصنف آن یکے از اکابر صوفیه و علمای ایشان ہست
و کشف و ایضاح این قرب موقوف بر مقدمه ایست کہ علمای این طائفه علیه بتحقیق و تدقیق آن موفق شده اند
وهی[۳] ان جمیع الموجودات من حیث الوجود عین الحق سبحانه و من حیث التعین غیر الحق عز اسمه والغیریة
اعتباریة واما من حیث الحقیقة فالکل هو الحق سبحانه فقول الصوفی الکل هو وقول المتکلم ان کل شیء
غیره کله صحیح و مثاله الحباب والموج وکوز الثلج فان کلهن من حیث الحقیقة عین الهواء و من حیث
التعین غیر الهواء وکذا من حیث الحقیقة عین الماء و من حیث التعین غیر الماء برادرم در لفظ اقرب
کہ صیغه تفضیل از قرب است اندکے غور فرما چه قرب حبل الورید کہ مفضل علیه ہست با مخاطب قرب جز با کل است
و قرب حق با عبد کہ مفضل است قرب ہویت ست با ماہیت چون قرب آب با ثلج و اگر واضح تر خواہند بدانند کہ قرب
مطلق ہست معرا از قید اطلاق ہم سے

| | |
|---|---|
| اتصال[۴] بے تکیف بے قیاس | ہست رب الناس را با جان ناس |

و ہر گاه این مقدمه مفہوم شد پس عینیت و غیریت[۵] و وحدت و اثنینیت ہر دو راست می شوند جاے بگر میفرمایند

[۱] ما نزدیک تریم بآدمی از رگ جان ۱۲ [۲] ما قریب تریم بسوی انسان نه به زمان و نه بمرتبه بلکه بالذات بغیر آمیزش و نه حلول و نه اتحاد از رگ گردن یعنے رگیکه آمده است از سر تا مقدم حصه گردن چنین است در تفسیر رحمانی ۱۲ [۳] و آن اینکه جمله موجودات بحیثیت وجود عین حق سبحانه است و بحیثیت تعین غیر حق سبحانه و غیریت اعتباری ہست و لیکن بحیثیت حقیقت پس کل ہمان حق سبحانه است پس قول صوفی ہمه اوست و قول متکلم کہ ہر شئے غیر وی است ہمه صحیح است و مثال آن حباب و موج است و کوزه برف پس تحقیق کہ ہمه آنہا بحیثیت حقیقت عین ہوا است و بحیثیت تعین غیر ہوا و ہمچنین بحیثیت حقیقت عین آب است و بحیثیت تعین غیر آب ۱۲ [۴] اتصال در لغت بمعنی پیوسته شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه ملاحظه کردن عبد است ذات خود را متصل بوجود احدے حقانی مع قطع نظر تقیید وجود و اسقاط اضافت وجود خود طرف وجود حق تعالی پس می بیند بنده در ینوقت بپاے بر وجود حقانی و نفس رحمانی علی الدوام بسوے خود بلا انقطاع و از سبب وے وجود بنده باقی میماند ۱۲ [۵] غیریت در لغت بمعنی بیگانگی و بیگانه شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه غیریت بر ہشت قسم است غیریت اضافی و غیریت مجازی و غیریت اعتباری و غیریت نسبی و غیریت وہمی و غیریت خیالی و غیریت حقیقی اصطلاحی و غیریت حقیقی لغوی و سوا غیریت حقیقی لغوی ہفت قسم دیگر بجا خود مذکور گردند

هو معکم اینما کنتم و نحن اقرب الیه منکم سلمکم الله و ابقاکم و اوصلکم الی شهود الوحدة فی الکثرة و سریان

الاطلاق فی المقید امین امین انتهی بالفاظه الشریفة **افاده** میفرمودند که بنای هر طریقه از طرق سبعه بر چهار امر

بود خاموشی و عزلت و گرسنگی و شب بیداری و در این طریقه علیه قلندریه ذل و انکسار و خوف شدید از حق باید و

محبت شیخ فمتی مال الیه نال مطلوبه و وصل الی مشاهدة ربه و تکیل شیخ بر مرید غالبا بعد تزکیه نفس او

بکثرت اوراد و اذکار بود و با اتباع سنن مصطفی صلی الله علیه و سلم و تعیین طریقه صحابه بود رضی الله عنهم اجمعین و از

جناب مرتضوی کرم الله وجهه منقول است که هر که نزدش سنت الله و سنت الرسول و سنت اولیای او نبود

در دست او چیزی نیست عرض کرده شد که سنت الله چیست فرمود کتمان سر و سنت رسول و مدارات با خلق

و سنت اولیای او تحمل بر ایذا و این همه بدون صحبت دست ندهد گوییم صحبت در لغت بمعنی معاشرت است و پیش

اهل حقیقت صحبت سه گونه بود صحبت با بزرگ خود و آن در حقیقت خدمت بود و صحبت با پستر خویش و این

مقتضی رحمت است از متبوع و شفقت بر او و بر تابع واجب است وفا و حرمت و صحبت هم عمران و نظر اراو

و آن مبنی بر ایثار و فتوت است ذو النون رح گفته الصحبة مع الله بالموافقة و مع الخلق بالمناصحة و مع

النفس بالمخالفة و مع الشیطان بالعداوة و کود ابراهیم بن ادهم که هر که با وی صحبت خواستی سه شرط نمودی

اول اینکه خدمت و اذان برای ابراهیم رح باید دوم آنکه چیزی از دنیا بروی خاص نکنی سوم آنکه رکن صحبت یک

جزو است و آن اینکه مقصود هر یک از دو کس نفع رسانی دیگری بود در هر حال و متفرع است برین نصح و

شفقت و ایثار و جود بالنفس و المال الی غیر ذلک و هرگاه ثابت گردانید او تعالی بهر صدیق رضی الله عنه حق صحبت

وی به آنحضرت صلی الله علیه و سلم بیان فرمود آنحضرت بقول خود لا تحزن ان الله معنا فی قوله تعالی ثانی اثنین

اذ هما فی الغار اذ یقول لصاحبه لا تحزن ان الله معنا و داعی صحبت میان دو کس وجود جنسیت و نسبت باشد و درنه صحبت

صورت نه بندد ابو الحسن شاذلی گفته که صحبت مگزین با کسیکه اختیار کند نفس خود را بهر توجه او لئیم است و نه آنکه برگزیند ترا

بر نفس خود که این دوام نپذیرد و صحبت مع الله با ترک شهوت و مشیئت بود و هرگز و اصل نشود کسیکه با او شهوتی و ارادتی

مانده باشد انتهی **افاده** شخصی سوالی فرستاده بود بدین مضمون که چیست معنی شیخی و شرائط و اوصاف آن

از کتب مشائخ چشتیه و قادریه و سهروردیه در جوابش ارقام ساختند قال النبی صلی الله علیه و سلم و الذی نفس

محمد بیده لئن شئتم لاقسمن لکم ان احب عباد الله الی الله سبحانه الذین یحببون الله الی عباده و یحببون عباد الله

۵۱ وی با شماست هر جا که باشید و ما قریب تریم بسوی وی از شما سلامت دارد شما را خدا و باقی دارد شما را و برساند شما را طرف حضور وحدت در کثرت و ساری بودن مطلق در مقید آمین تا اینجاست الفاظ شریفه وی رح ۱۲ ۵۲ مراد از طرق سبعه چهار و شش های سلوک سلاسل سبعه اند که حضرت صاحب المناقب اجازت آنها از حضرت مرشد خود میداشتند یعنی قادریه و قلندریه و چشتیه و سهروردیه و فردوسیه و طیفوریه و مداریه ۱۲ ۵۳ پس وقتیکه میل کرد بسوی وی خواهد یافت مطلوب خود و خواهد رسید بسوی مشاهده رب خود ۱۲ ۵۴ صحبت با حق بموافقت باید و با خلق بنصیحت و با نفس بمخالفت و با شیطان بعداوت ۱۲ ۵۵ در قول خدای تعالی دوم دو کس آنگاه که این دو کس در غار بودند آنگاه که میگفت یار خود را اندوه مخور هر آینه خدا با ما است ۱۲ ۵۶ فرمود آنحضرت صلی الله علیه و سلم قسم بذاتیکه نفس محمد بقبضه قدرت وی است که اگر میخواهید هر آینه بقسم گویم از شما که دوست ترین بندگان خدا بسوی حق سبحانه کسانی اند که دوست میگردانند خدا را بسوی بندگان وی و دوست میگردانند بندگان خدا را بسوی خدا و میروند بر زمین بنصیحت کنندگان ۱۲

الی اللہ ویمشون فی الارض بالنصیحۃ مضمون این کلمۂ جامعہ علی مصدرہا الصلوٰۃ والتحیۃ دلیل ست بر علو رتبۂ شیخی
چہ وصف حال مشائخ صوفیہ است زیراکہ غرض شیخ از تصرف در مرید جز آن نیست کہ آئینۂ دل او را از زنگ ہوا و طبیعت
بمصقل لا الٰہ الا اللہ زدودہ محاذی ذات حق سبحانہ گرداند تا بحکم محاذات وصفا اشعۂ انوار جمال ذو الجلال درو
منعکس گردد و دیدۂ بصیرت بمشاہدۂ آن جمال ... شود و بدان واسطہ محبت الٰہی در سویدای دل مرید قرار گیرد
پس معلوم شد کہ دوست گردانیدن حق سبحانہ تعالیٰ در دل بندگان کار مشائخ طریقت بود است و طریق مشائخ
و علمای راسخ آنست کہ مریدان را بمتابعت پیغامبر صلے اللہ علیہ وسلم امر کردہ تحریص می نمایند و متابعت
آنحضرت بموجب آیۂ کریمہ قل ان کنتم تحبون اللہ فاتبعونی یحببکم اللہ مورث محبت الٰہی است پس دوست
گردانیدن حق در دل بندگان و دوست گردانیدن بندگان نزد حق سبحانہ وصف مشائخ طریقت باشد چہ رتبۂ ازین
عالی تر و چہ منزلت ازین رفیع تر الحق بعد از درجۂ نبوت ہیچ درجہ فاضل تر از درجۂ نیابت نبوت نیست و مراد
از شیخی این نیابت است اللّٰہم متع الطالبین بما من انفاسہ الشریفۃ و نور قلبہم بانوار برکاتہ المنیعۃ
آنیست خلاصۂ کلام حضرت شیخ شہاب الدین سہروردی رحمۃ اللہ علیہ از باب دہم کتاب عوارف المعارف
و میر عبد الواحد بلگرامی کہ مرید مخدوم شاہ صفی قدس سرہ و خلیفۂ شاہ حسین اند در سبع سنابل مینویسند اے برادر از پیری
و مریدی اسمے و رسمے بیش نماندہ است و آن اسم و رسم نیز مبنی بر چند شرائط میدان کہ بے آن شرائط پیری و مریدی درست
نیست اما نخست از شرائط پیری آنست کہ پیر سلک صحیح داشتہ باشد مرید صادق را تفحص سلسلہ درست باید کرد کہ
در اکثر جاہا خلط و خبط گشتہ است نوعے از آن آنست کہ درویشے در حالت حیات بسبب غفلت و یا بسببے
دیگر فرزند خود را خلافت نمیدہد و مردمان را وصیت ہم نمیکند کہ بعد از من باید کہ خرقۂ من فرزند مرا بپوشانید و او را بجای
من بنشانید فاما مردمان آن مقام روز سوم خرقۂ پدر پسر را میپوشانند و او را بجاے پدر می نشانند و از صحت و غیر صحت این
کار نمیدانند خلقے بہ بیعت او اسیر میگردد و او بے رخصت و اجازت پدر پیری می شود ہمہ ضلالت در ضلالت است
چہ اگرچہ خرقۂ متروکۂ پدر بسبب ارث ملک پسر شد ولیکن شرط صحت بیعت رخصت و اجازت پدر است نہ مجرد خرقۂ پدر ۵۵

| | | | |
|---|---|---|---|
| در طریقت اجازت سلف است | | اے پسر شرط صحت بیعت | |
| کان رہِ کاسدان ناخلف است | | بہ عمل سکۂ نبہرہ مزن | |

نوع دیگر آنست کہ اولیاے اسلاف کہ قطب و غوث بودند فرزندان ایشان بے صحت اسناد و بے رخصت و اجازت
بمجرد نسبت فرزندی خلقے را مرید میکنند و خلق میدانند کہ ما بخانوادۂ فلان قطب و غوث پیوند درست کردیم و انابت
آوردیم سر بسر گمراہی است دوم از شرائط پیری آنست کہ پیر عالم و عامل باشد بر جملہ عبادات از فرائض و واجبات
و سنن و نوافل و مستحبات و ادا و اے این احکام قاصر و متہاون نبود چنانکہ در ہر بار وضو مسواک کند و شانہ در محاسن

۵۱ بصاد کنندۂ وے درود و سلام ۱۲ ۵۲ مصقل آلہ اصاف کردن و در اصطلاح حضرات صوفیہ عبارت ست از ذکر الٰہی و فکر و شغل و مراقبہ وغیرہ کہ بسبب وے آئینۂ قلب
از زنگ نفسانیت و خطرات بد پاک میگردد ۱۲ ۵۳ اے محمد بگو اگر دوست میدارید خدا را پس پیروی من کنید تا دوست دارد شما را خدا ۱۲ ۵۴ بار الٰہا
فائدہ برسان طالبان را از برکات انفاس شریفہ وی و روشن گردان قلوب شان را بانوار برکات عزیز وے ۱۲

بگرداند که این هردو سنت است و هر پنج نماز با بانگ نماز و اقامت با جماعت ادا کند و تعدیل ارکان نگهدارد و آنچه بدینها ماند و اگر بر انواع عبادات عالم نبود عامل نتواند شد و از حد شرع بیفتد پس پیری را نشاید زیرا که هر که از مقام حقیقت بیفتد بر طریقت قرار گیرد و هر که از طریقت بیفتد بر شریعت قرار گیرد و هر که از شریعت بیفتد گمراه بود و گمراه پیری را نشاید اما درویشی که شریعت را لائق بود چنانکه اکثر خلائق را بیعت و انابت با او بود ... فرض لازم است باید که یک دقیقه از دقائق شرع از و فوت نشود که وسیلهٔ گمراهی مریدان است تا بحجت گوید که پیر ما چنین کرده است ... ادخال و مضل گردد شرط سوم از شرائط پیری آنست که پیر را عقائد درست بود موافق مذهب اهل سنت والجماعة و سنی بے تعصب باشد

| | | |
|---|---|---|
| سه آمد اصل شرع اے مومن صاف<br>بود با هر سه اصل شرع ملحق | کتاب و سنت و اجماع اسلاف<br>تو گر بیرون روی زین هر سه یک گام | قیاس راسخون فی العلم برحق<br>برافتاری زراه دین اسلام |

و مرید چون پیر را بدین هر سه شرائط موصوف یابد بیعت با او کند که جائز و مستحسن است و اگر در پیر ازین هر سه شرائط یکے مفقود بود بیعت با او جائز نباشد و اگر کسے از سبب نادانی با او بیعت کرده باشد باید که از آن بیعت بگردد انتهی و نیز از شرائط شیخی است که بقدر علم ضروری از عقائد و فقه و حدیث و تفسیر و امور طریقت داشته باشد و از اذکار و افکار و اشغال سلسلهٔ خود از بزرگے اخذ کرده باشد و بران بحسب استعداد خود عامل باشد و مجتنب از کبائر و غیر مصر بر صغائر بود و در مسکن و ملبس و مطعم و دیگر حاجات دنیوی قانع بر اندک بود نه حریص و راغب باشد در آخرت از مواظبت بر طاعات مؤکده و اذکار ماثوره و نوافل مشهوره مثل اشراق و چاشت و صلوٰة الاوابین و تهجد و جز آن که معمول حضرات مشائخ است و آمر بمعروف و ناهی از منکر باشد و صاحب مروت و سخاوت و حلم و عقل تام بود نه متکبر و در طریقه مجاز باشد از شیخی که سلسلهٔ اجازتش تا به پیغمبر صلے الله علیه وسلم رسیده باشد در انیس العاشقین حضرت شاه مینا قلندر قدس سره نوشته اند که اگر کسے از لذات نفسانی و وسوسهٔ شیطانی بے سلک صحیح مرید گیرد فردا ے قیامت که آن روز عدل و انصاف است آن شخص نا شخص را بحضور جمیع انبیا و اولیا علیهم السلام روسیاه کرده خواهند گفت که این شخص آنست که بے اجازت مرید گرفته انتهی در خزانهٔ جلالی مذکور است که خدمت سید السادات فرمود که یکے از علامات قیامت آنست که علما فاسق گردند و صوفیان جاهل باشند اعاذنا الله من ذلك اے عزیز این روز همان روز است که صوفیان بمعاینه دیده میشوند که بے علم و بے تربیت طرقها و روشها نو پیدا کنند تلقین که چنانکه مسلسل از رسول علیه السلام و در کتب صوفیه می آید میگذارند از بهر معتقد گردانیدن خلقے را هر گونه دیگر پیدا کنند و عوام را و طالبان را در حیرت اندازند و از راه راست دور کنند زهے ضلالت و خهے بطالت تاب الله علیهم و ادب هم سواء السبیل و چنان که مرید را با شیخ ادب است شیخ را با مرید هم ادب است ادب در مرید حق ارادت و در شیخ حق تربیت و آداب به نسبت شیخ و مرید بسیار است و اکثر من ان تعد و تحصی است و این تحریر تحمل آن ندارد اما به نسبت هر یک از شیخ و مرید ده شرط و ادب ایراد کرده شود تا مجموع چهل شود و اشاره باربعین درویشان

سله درپناه دار دما یا از اخذ الازین ۱۲ سله تو به شان قبول کنند ما و ادب ها و شا از ابراسته ... براه راست ۱۲

باشد که القلیل[۵۱] یدل علی الکثیر والجرعة تنبئ عن البحر الغدیر شرط شیخ باستحبان بعضے مشائخ ده ہست شرط اول
آنکه در مسند ارشاد مشیخت نه نشیند یا دام که شیخ او او را درین مقام نه نشاند و تصرف در دیگرے نکند تا از شیخ یا از
حق سبحانه مامور و ماذون نشود و البته بخود اختیار این امر عظیم و خطیر نکند و بیقین داند که این مقام نیابت و خلافت
پیغمبر ہست صلی الله علیه وسلم ؎ تکیه بر جای عزیزان نتوان زد بگزاف | مگر اسباب بزرگی همه آماده کنی
شرط دوم آنکه نسبت حضور و آگاہی مع الحق سبحانه در دل فرود آمده وصف لازم دل شده ملکه نفس
سالک گردد چنانکه بینائی در باصره و شنوائی در سامعه وصف لازم باصره و سامعه ہست بحیثیتے که ہر چند
خواہد که آگاہی از دل دور کند بتکلف نتواند و اشغال صوری مانع علاقه معنوی و علاقه معنوی مانع
اشغال نشود و درین وقت کبرائے خانوادۀ خواجگان قدس الله ارواحهم اینچنین کس را از بالغان[۵۲] شمرده اشاره
به تکمیل و تربیت طالبان کرده اند شرط سوم آنکه مرید را بر ہفوات مواخذه کند از کم و بیش و قلیل و کثیر
و صغیر و کبیر و البته درین مواخذه مساہله جائز ندارد و اگر چنانچه مساہله نماید حق آن مقام عالی بجا نیاورده بود و در
صدد ہلاک او شده باشد چه حق مقام مشیخت تطہیر مرید ہست از مجموع الواث و خبث صفات مذمومات کما[۵۳]
قال بعض العارفین ومثله امام غاش لرعیته وفی الآخرة مسئول ومأخوذ شرط چہارم آنکه
بر انفاس و حرکات مرید محاسبه لازم دارد و بر صدق مرید بر متابعت شیخ مجموع کار را برو تنگ گیرد و البته بہیچ
وجه و ہیچ محل با و مسامحت نکند و در امور عمل بعزیمت فرماید و رخصت را مجال ندہد که رخصت مر عوام راست
که ایشان از ایمان بجز رسمی و اطلاق اسمی قانع شده اند و اما طالب حقیقت ایمان و متجاوز از مرتبه عوام را
لابد ہست از احتمالات مقاسات شدائد از ریاضات و مجاہدات از برائے نیل مرادات زیرا که ہر که در طلب
چاره نبود وش از مقاسات ظلمت دریا منقول ہست از شیخ ابو مدین رح که گفت ما للمرید والرخص شرط
پنجم آنکه شیخ می باید که بر مرید بالکل صورت از تنزیه و تقدیس ظاہر شود و بہیچ وجه بر اسرار خود مرید را مطلع نگرداند
از خوردن و خواب کردن و غیر آن چه مشاہدۀ اوصاف بشریت مورث قلت حرمت گردد از جہت ضعف
و نقصان مرید پس لازم ہست که خود را متجمل نماید شرط ششم آنکه میباید که مریدان خود را نگذارد که با
شیخ دیگر نشینند و نه با مریدان شیخ دیگر اما آنکه با مریدان شیخ دیگر نه نشیند بجہت آنکه ممکن ہست که ہوائے این
مرید مخالف ہوای آن یک باشد و بر مشائخ لازم که مخالف ہوائے ہر مرید امر فرمایند چونکه با ہمدیگر نشینند
و ہوای شان مخالف ہست و امر شیخ شان بر خلاف ہوای شان پس ہر یکے امر شیخ دیگر را موافق ہوای خود
یابد و بضرورت میل کند و این میل پیش این طائفه علیه ارتداد ہست و این ارتداد بحکم طریقت مورث بعد و
قطعیت ہست و چون میل بشیخ دیگر کرد شیخش از نظر او ساقط شود و بصحبت شیخ دوم میل کند و ملازمت

[۵۱] قلیل دلالت میکند بر کثیر و جرعه خبر میدہد از دریاے بے پایان ۱۲ [۵۲] بالغان جمع بالغ در لغت بمعنی جوان و در اصطلاح حضرات صوفیه مرید صادق کامل را گویند ۱۲ [۵۳] چنانکه بعضے عارفین گفته اند که مثال او سے مثل امام خیانت کننده است با رعیت خود و در آخرت از وے بازپرس و مواخذه گیر خواہد شد ۱۲

اختیار کند اگر این شیخ نیز از ارباب حقیقت است یا بموجب مقام مشیخت همان چیز امر میکند که شیخ اولش فرموده بود چون فرمودهٔ او را مخالف هوائے خود یا بد و باز به شیخش رجوع افتد شیخ اول قبول نخواهد کرد چه بے موجب رجوع کرده معلوم شد که صادق نبوده است پس بفرمودهٔ مثل سائقے که از اینجا رانده و از انجا مانده خوار و بیکار و سرگردان ذهب مع الذاهبین الی سجّین الطبیعة والجهالة نعوذ باللہ من هذه القطیعة والخذلان

**شرط هفتم** آنکه در اول مرتبت تعین مرید کند در امر قوت که آفت بیشتر مردمان از قبیل قوت است چرا که اغلب عبد البطن اند و همگی همت مصروف بر امر اکل دارند چاره به نسبت اینچنین مردم آنست که در جائے قرار دهد ایشان را که دران حوالی او کسے نبود و بر تجرید نشاند و تهمت بد و نماید که رزق مقسوم البته بے سعی رسد تا آن زمان که یقین او درست شود و توکل حاصل گردد **شرط هشتم** آنکه اگر شیخے بیند که از وزیاده است ملازمت اختیار کند و مریدان خود را نیز امر کند بملازمت او زیرا که صلاح او و دیگران درین است و اگر این چنین نکند معلوم میشود که شیخ از برائے جاه و جلب قلوب ناس بجهت حطام دنیوی بوده است و از همت در وهیچ نبوده است غیر حب ریاست و تقدم چیزے دیگر نبوده است و این عین نقص است ازینجاست که حضرت رسالت صلے اللہ علیہ وسلم فرموده اند که لو کان موسٰی حیا ما وسعه الا اتباعی و آلیاس و عیسٰی تحت حکم شریعت پیغامبر ما اند صلے اللہ علیہ وسلم پس واجب است که شیوخ این طریقت برین وصف باشند و مرید را هیچ وجه نگذارند که با غیر اخوان الطریق نشیند و با هیچکس سخن نکند و کسے را نگذارد که بزیارت او آید و دیگر نگذارد که اندوقائع و واردات خود بیاران گوید و اگر درین مجموع او را انجود گذارد و منع نکند از نیهافقد اساء فی حقه **شرط نهم** آنکه عالم باشد بسلوک این راه تا هر گاه تفرقهٔ و حجبهٔ افتد و واقعهٔ اشکالے پیش آید از عهدهٔ آن تواند بیرون آمد و دفع اشکال تواند کرد نه آنکه او را میباید که اطلاع بر سرائر نیات باشد و لهذا فرموده اند مرید می باید که مجموع اشکالات و شبهات خود پیش شیخ عرض کند و نگوید که شیخ بر احوال من مطلع است زیرا که اطلاع از شرائط شیخی نیست **شرط دهم** آنکه با مریدان در شبانه روزے جز یکبار اختلاط و آمیزش و مجالست نکند که کثرة المشاهدة یقل الهیبة و برای خود خانهٔ جدا داشته باشد و برای اجتماع اصحاب نیز خانهٔ جدا واللہ اعلم **در شرائط مرید و مسترشد** و این نیز ده است

**شرط اول** آنکه هیچ چیز از شیخ خود پوشیده ندارد و از انچه بدل او گذرد از خیر و شر مجموع را بعرض رساند تا بر مجموع احوال باطنی او مطلع شده بحقیقت استعداد وقوف یابد و آنچه مناسب اوست باوزندگانی کرده معالجهٔ امراض معنوی او مناسب مزاج او کند **شرط دوم** آن است که در هر چه از پیر خود بیند اعتراض نکند هر چند بحسب ظاهر وجه صلاح او نداند و چون مضطر شود و تاویل آن نداند قصهٔ حضرت موسٰی و خضر علیهما السلام بخاطر آرد و بیقین بداند که هیچ چیز درین طریق چنان مضر نیست که اعتراض و گفته اند که همه چیز را تدارک میتوان کرد مگر اعتراض که البته معترض معذور نیست

سله رفت با رونگان طرف قید خانهٔ دائمی طبیعت و جهالت پناه میجوئیم بخدا ازین جدائی و رسوائی ۱۲ سله اگر بودے موسے علیہ السلام زنده گنجائش بودے اوشان را بجز پیروی من ۱۲ سله و تفقه در لغت بمعنی توقف کردن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از توقف کردن سالک میان دو مقام برائے ایفائے حقوق مقام اول و مهیا و مستعد گردیدن سالک برائے ترقی بمقام ثانی ۱۲ سله بسیار دیدن حرمت را کم میکند ۱۲

و حجابے کہ از اعتراض زائیدہ میشود بہیچ چیز بند فع نگردد و اعتراض بغایت بشوم و نامبارک ست و بخاصیت بند

مجاری فیض میکند فعلیک[۵۱] ایہا الطالب ان یجتنب عن ہذہ الداء العضال

شرط سوم آن ست کہ در طلب صادق بود و بہر چیز از طلب باز نہ ایستد اگر ہمہ عالم تیغ بر سر او بارد ۵

| عاشق ثابت قدم آنکس بود کز کوی دوست | رو نگرداند اگر شمشیر بارد بر سرش |
|---|---|

و بہ نسبت شیخ ارادت او بشانہ باشد کہ شیخ را بر ہمہ گزیند و از ہمہ دوست تر دارد حتی کہ از نفس خودش تا بفرمودہ رسول صلی اللہ علیہ وسلم کار کردہ باشد کما[۵۲] قال النبی صلی اللہ علیہ وسلم لا یکمل ایمان المرء حتی اکون احب الیہ من نفسہ و مالہ و ولدہ شرط چہارم آنست کہ ہر چہ از شیخ بیند اقتدا نکند شاید کہ بعضے چیزہا از شیخ بحیثیت مقام خود میکردہ باشد و آن بہ نسبت و مقام و مشرب خاص مرید زہر قاتل باشد چنانکہ گفتہ اند ۵

| تو صاحب نفسی ای غافل میان خاک و خون میخور | کہ صاحب دل اگر زہرے خورد آن انگبین باشد |
|---|---|

شرط پنجم آن ست کہ بر ظاہر کلام و امر شیخ متوقف باشد و البتہ تاویل نکند تا حق سبحانہ بموجب صدق عقیدت و عزیمت او را در مدارج اشارات ترقی فرماید و در فہم دقائق و معانی برو مفتوح گرداند شرط ششم آن ست کہ بظاہر امر او امر تمسک بجوید و در امتثال مبادرت نماید خواہ معنی او را داند خواہ نداند و از آنچہ شیخ فرمودہ است از ذکر و توجہ و مراقبہ و رابطہ و غیرہا بہیچ دیگر مشغول نشود ہر چند کار آنرا استحسان کردہ باشد چہ کشادہ ے دران ست کہ شیخ بفراست در استعداد او ملاحظہ نمودہ فرمودہ است و فراست شیخ نورے است از انوار الٰہی کہ ہرگز تخلف نکند کما[۵۳] قال اتقوا فراسۃ المؤمن فانہ ینظر بنور اللہ شرط ہفتم آنست کہ خود را از ہمہ کمتر بیند و ہیچکس خود را احق نہ بیند و ہیچکس را بر خودش حق نہ بیند کہ ادای آن بروے واجب باشد و اعتقاد کند کہ در کون و مکان جز حق سبحانہ و شیخش دیگر ہیچ چیز موجود نیست تا برسد بجائے کہ دیوار مظاہر از پیش بصیرت او بکلی برداشتہ شود خلیل وار با خود ہمہ این گوید کہ انی[۵۴] وجہت وجہی للذی فطر السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین منقول ست از اسمعیل اتا کہ بعد از تلقین مریدے فرمودہ اند کہ برادران طریقت شدیم یک نصیحت از من قبول کن آین دنیا را یک گنبد کبود خیال کن حق تعالی را پنداری دگر گوئی کہ بغلبہ و قہرمان انوار توحید حق ماند و بس و تو از میان برخیزی شرط ہشتم آنست کہ در ہیچ امرے از امور شیخ خیانت نکند زنہار احترام شیخ باقصے وجوہ کوشد و در عمارت دل خود بذکرے کہ شیخش فرمودہ نہایت بذل جہد بتقدیم رساند و ہر چیزیکہ از شہوت و غیرہا بر دل گزرد در حال رجوع بذکر کند و مشغول نشود و بہ اند کہ در یک وقت بدوام مخالف مشغول نمی توان بود تا غفلت طاری نشود و آن خاطر مذموم ہرگز خطور نمیکند پس بذکر ازالہ غفلت میباید کرد کہ حقیقۃ[۵۵] الذکر طرد الغفلۃ شرط نہم آنست کہ مرید را در دو جہان ہیچ خواستے و بایستے نباشد و ہر وقت کہ او خواست و بایست باشد

---

[۵۱] پس بر تو باد اے طالب کہ بپرہیزی ازین بیماری سخت ۱۲ [۵۲] چنانکہ آنحضرت صلعم فرمود کہ مومن کامل نمیشود تا آنکہ من باشم محبوب تر بسوے وے از جان و طفل و مال و اولاد وے ۱۲ [۵۳] چنانکہ فرمود بترسید از فراست مومن کہ بتحقیق وے می بیند بنور خدا ۱۲ [۵۴] ہر آئینہ متوجہ ساختم روے خود را بسوے کسیکہ پیدا فرمود آسمانہا و زمین در حالیکہ حنیفم و نیستم از مشرکان ۱۲ [۵۵] حقیقت ذکر دور کردن غفلت ہست ۱۲

او طالب هواست نه مرید بلکه فرموده اند پیش شیخ همچو مرده بین یدی الغسال میباید بهر طوریکه خواهد او را متحرک گرداند پس سزاوار مرید آنست که شیخش به نسبت او خواهد او جز آن نخواهد برین تقدیر اولی آنست که او را مرید گویند چه او را هیچ اراده نماند پس اطلاق اسم مرید بر او مسامحه باشد ورد کلام شیخ بهیچ وجه نکند اگرچه حق بجانب او باشد خطای شیخ به از صواب خویش داند شرط دوم آنست که منقاد باشد امر بهر کرا که شیخ برو مقدم داشته است اگرچه در علم از وی فروتر باشد و اعتقاد کند که طریق شیخ مختار و اشرف طرق است و شیخ او اکمل همه است و اگر نه بحسب اوقات ولی او با شرف و اکمل بضرورت میل خواهد کرد و این میل بحقیقت مانع ظهور نسبت ذوقیه گردد

## آداب شیخی

اول تعظیم نعمت و تفهیم سبب بحسب اوقات باید که از خود باز جوید تا باعث بران داعیه رغبت تقدم و تشیخ و محبت استتباع و تفوق بر نفوس مخلوق بر آن مجبول اند نبوده و نفس خود را بآنکه از غواشی طبیعت معرا و نوایب شهوت مبرا بیند چنانکه وارد شاید بر داعیه استجلاب قلوب و تصرف در هم مجرد در قدر از غایت وقت مستور ماند و بر آن اطلاع نیفتد پس چون بیند که بعضے از طالبان از سر صدق و ارادت روی بدو آورده اند و از وی طلب ارشاد و هدایت میکنند بتعجیل متعرض تصرف در ایشان نشود و متوقف باشد تا صدق او در طلب بتعریف الهی ظاهر گردد بعد از آن نظر در استعداد مرید کند اگر در وی استعداد سلوک طریق مقربان و کاملان بیند بطریق مقربین و کمل دلالت کند و بعضے بنای این بر موت ارادی نهاده اند و آن بیرون آمدن بود از هرچه هست باختیار چنانچه بموت اضطراری بیرون می آید بے اختیار و اگر بیند که استعداد طریق ابرار بیش ندارد او را بموعظت حسنه و ترغیب و ترهیب و ذکر بهشت و دوزخ بخواند و مستعد آن مرتبه قرب را بعد از تحریص بر فرائض و سنن و راتب و چاشت و اشراق و تهجد و شکر وضو که مختار علما و بعضے از صوفیه است بر اعمال قلوب چون توجه و مراقبه و رعایت سر و تمیز خواطر و تحدید انفاس مع الحق سبحانه از غیر تشتیت همت و فترت ساعة مواظبت فرماید و مستعدان درجه ابرار را بر تعبد محض و اعمال بدنیه ترغیب نماید و بهیچ وجه در توکل و کسب و تجرد و تاهل و سفر و اقامت و غیر آن او را بران فرماید که فراخور استعداد او هست هر کرا تمیز استعدادات و معرفت آن نباشد که مباشر تربیت و ارشاد بران سند ارشاد نشستن او را حرام است و تصرف در مریدان کردن مذموم بعضے از خواجگان نقشبند فرموده اند قدس سرهم هر که در اول نظر نهایت مرید را نه بیند که بکدام مقام خواهد رسید و بچه حال و ذوق مشرف خواهد شد و آل وی چه خواهد بود او را شیخی کردن روا نیست چه این طائفه علیهم کم از آهنگرے نیستند که هرگاه آهنے پیش او آرند بداند که آن منفعت میداند که آن آهن را چه چیز را صلاحیت دارد و چه چیز خواهد شد او صیقل نه و هم نفتره است از ان هر باید که بهیچ وجه طمع بمال مرید و خدمت او نکند و بدان تعلق نسازد و تربیت او بر شهوت نکند بلکه بمحض قصد نفع ست ند مقابله قبول عوض باطل نگرداند و مگر مرید خواهد که بیکبارگی از املاک و اموال بیرون آید اجازت نکند مگر قدری که در مقابله آن حالے که موجب تسلی و صورت جمعیت خاطر مرید بود عوض تواند داد و بعضے گفته اند که اگر مرید را همت وسیع نهمت بود و در حال

ـــــــ

سله ابرار در لغت بمعنی نیکوکاران و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از گروهے از اولیاء الله که صرف تقوے و عبادات ظاهری شریعت اختیار میکنند ۱۲

قوی باشد اجازت صرف جمیع مال بدہد و اگر اینچنین نباشد در زیادہ از مقدار ضرورت ولابدی اجازت فرمودہ آید
آوردہ اند که وقتے یکے از مریدان جنید قدس الله تعالیٰ روحه خواست که جمیع مال اتفاق کند حضرت جنیدؒ او را
اجازت نداد و فرمود که مقدار کفاف بگذار و زیادتی بدہ انفاق کن که بر تو ایمن نیم از مطالبۂ نفس تو بعد از انفاق
جمیع مال **ادب سوم** ایثار است باید که بر شیخ ایثار حظوظ و قطع تعلقات ظاہر غالب بود تا بمشاہدۂ آن
صدق و یقین عقیدہ مرید زیادہ گردد و قطع تعلقات و ایثار حظوظ و رغبت تجرید و تفرید ش حاصل گردد و
عقدۂ تہمت حال شیخ که سد مجاری فیض است از وے منحل شود و باطنش بر صحت تصرفات شیخ جازم گردد
چه فرمودہ اند که شیخ در جمیع احوال مرقاۃ مرید است و عروج بذروۂ علیا قرب حضرت صمدیت جز بدین مرقاۃ
میسر نیست و باید که اگر فتوحے از غیب برسد زیادہ از قدر ضرورت آن را انفاق کند و ادخار نماید **ادب چہارم**
موافقت فعل است با قوال در دعوت یعنی ہر چه فرماید از فعل و ترک اول باید که خود متحقق باشد و الا چندان تاثیر
در نفوس نباشد چنانکه گفته اند من لم ینفعك لحظه لم ینفعك لفظه پس بنا برین مصلحت بر شیخ
لازم است که ہر چه فرماید اول خود متحقق شود انگاہ بدیگرے فرماید که لسان الحال انطق من لسان المقال ؎

| اگر بود در ماتمے صد نوحه گر | آہ صاحب درد باشد کارگر |
|---|---|

تا از حیطۂ شمول وعیدے که آیۂ کریمه لم تقولون ما لا تفعلون کبر مقتا عند الله ان تقولوا ما لا تفعلون
متضمن آنست خارج باشد ہر چند او را فقر و غنا یکسان باشد چنانکه امیر المؤمنین عمر رضی الله عنه فرمودہ است
الفقر و الغناء مطیتان لا ابالی ایهما امطیت باید که فقر را بر غنا اختیار کند از جہت صلاح مریدان
**ادب پنجم** رفق با ضعفاء طریق است ہرگاہ در طالبے مشاہدۂ ضعف عزیمت و ارادت کند و داند که در
مخالفت نفس و ترک مألوفات صدق عزیمتے ندارد باید که با وے مدارات کند و او را باین که صدق عزیمت
ندارد رد نکند و از طریق محروم نگرداند و رقم شقاوت بر جبین او ثبت نفرماید چه وصف این طائفه علیہ است
قدس الله اسرارہم که هم قوم لا یشقی جلیسهم پس قبول کردہ نوعے زندگانی کند که از حضیض نقصان بذروۂ
علیای کمالش ترقی فرماید و از حمل ریاضات شاقه در بدایت منع کند و بر قدر رخصت اقتصار فرماید تا زود متنفر نشود
و برجعت قہقری باز بطبیعت میل نکند بتدریجش در دام در آرد و بطول مدت و کثرت مخالطت فقرا از صحبت
متاثر گردد و بجنسیتے یابد و عزیمتش قوت گیرد و بحکم مناسبت و جنسیت داعیۂ محبت در وے تہیج یابد و از حضیض
رخصت بذروۂ عزیمت ترقی کردہ مجموع مشاق را تحمل کند می آرند که یکے از ابناے ملوک بصحبت بزرگے پیوست
و از دنیا بکلی منقطع شد اما شیخ در وے ضعفے احساس کرد بحسب اوقات از لذائذ اطعمه بحبت او حاضر کردے و گفتے
با نعمت خو کردہ است و انس گرفته بلو بطریق مواساۃ زندگانی بکرد و از حظوظش بکلی منع نه فرمود تا بمرور وقت کارش
تمام شد **ادب ششم** تصفیۂ کلام است باید که کلام خود را از شوائب ہوا پاک سازد و از ہر ہزل و ما لا یعنی صافی

ؒ بر گو نفعے داد ترا مرد گوہر چشم نگریستن ؒ ؒ زبان حال ؒ ناطق تر است از زبان مقال ؒ ؒ چو گوئید آنچه نمی کنید بسیار ناپسند شد نزدیک خدا آنکه
بگوئید چیزیکه نکنید ؒ ؒ فقر و توانگری دو سواری اند پروا ندارم که بر کدام ازینها سوار خواہم شد ؒ ؒ ایشان قومے اند که بدبخت نمی شود ہمنشین ایشان ؒ

دارد تا در مرید اثر منفعت آن ظاهر بیند چه کلام پیر در مرید مشابه تخم ست هر چه افتد همان ظاهر شود پس بر شیخ لازم بود که در زمان تکلم با مرید تخم کلام را از شوائب هوا پاک سازد وانگاه در زمین دل مرید اندازد و به آب معرفت همیشه تازه و خرم دارد و بعد از آن بحق سبحانه سپارد تا بمحض عنایت بے علت از سر قطاع طریق و دزدان و آفت هوا و نفس و شیطان نگاه دارد و ثمر آنرا بالسلامت باز سپارد و باید که در وقت تکلم با مرید از حق سبحانه طلب معنی کند که مهم وقت و متضمن فائده و صلاح حال مستمع باشد تا زبان او بحق ناطق گردد و کلامش در افادهٔ صادق از انفاس قدسیهٔ بزرگان این امت است رضوان الله علیهم اجمعین قائل در زمان نصح در سماع کلام خود با مستمعان دیگر میباید که مساوی باشد و اگر ناگاه بسبب ظهور آثار کلام و تاثیرات او اعجابے در نفس پیدا شود خلاصی از ان جز بمطالعهٔ انوار فضل الٰهی و ملاحظهٔ آثار لطف نامتناهی نیست تا نظر نفس در اشعهٔ آن انوار متلاشی نشود و هستی خود را در تلاطم امواج بحار نعم متواتر کم از قطرهٔ ناچیز نه بیند متبشر نگردد **ادب هفتم** کلام تعریض ست هر گاه در مرید چیزے مستنکر معلوم کند و خواهد که او را بران مواخذه کند تا از ان مطهر گردد باید که سخن بکنایت گوید و از تصریح اجتناب نماید که نصیحت بدین طریق بمدارات و حکمت اقرب باشد بعضے از مشائخ بر آنند که مواخذه برملا و تصریح در تطهیر از جا مناسب تر و بحکمت نزدیک تر ست **ادب هشتم** اکثار نوافل است باید که غلبهٔ احوال و ازدحام واردات بصوالح اعمال مانع نگردد و تصور نکند که مرا احتیاج بدین نیست که افضل بشر صلوات الله علیه با کمال حالت که هیچکس مساهم او نتواند بود از همه بر طاعت حریص تر بود که شبها در نماز چندان ایستادے که پایهای مبارکش ورم کردے باید که مجموع اوقات خود را بر عبادات موضع گرداند و هر وقتے بعملی مشغول گردد و درین امر مشائخ قدس الله ارواحهم مختلف اند هر کس بمقتضای استعداد خود طریقے اختیار کرده است و منتسبان خود را بآن اشاره فرموده مقصود همه جز یک چیز نیست و اختلاف در صورت روش بیش نیست اما طریقهٔ کبرا خواجگان قدس الله ارواحهم در ظاهر و باطن اعتقاد اهل سنت و جماعت و دوام عبودیت ست که بے ادائے عبادت متصور نیست و عبودیت دوام آگاهی ست بحق سبحانه بے مزاحمت شعور بوجود غیرے و دل را درین آگاهیے ست که در هیچ چیز نیست من غیر تشتت همة و فترة ساعة **ادب نهم** نزول است از حق خود باید که از مرید توقع تبجیل و تعظیم نکند اما مرید را قیام نمودن بدان از اهم مهمات ست لیکن شیخ را توقع آن پسندیده نیست در هیچ وقت از قضائے حقوق مرید غافل نباشد چه در مرض و صحت و سفر و حضر و شدت و رخاء در جمیع اوقات از قضای حقوق اصحاب تقاعد نماید و بسبب اعتماد بر صدق ارادت ایشان اهمال آن جائز نشمرد و حفظ اسرار ایشان نیز مهم داند و آنچه از مکاشفات و واقعات ایشان معلوم کند اظهار و اذاعت آن نکند و چون به خلوت رود تحقیر آن کند و گوید امثال این احوال اگرچه از نعم الٰهی است اما وقوف بر آن و نظر در آن سبب بعد و دور افتادگی است از حضرت خواجه بهاء الدین قدس الله روحه از احوال و مکاشفات و مقامات پرسیدند گفتند همه را در تحت کلمهٔ لا نفی کرده ایم دل بدان متعلق نیست ؎

| تیغ لا برکش که آن معبود تست | | غیر حق هر ذره کان مقصود تست |
|---|---|---|

عالی ہمت آنست کہ بمقتضای ہمت چشم بغیر نکشاید و با غیر او نپاساید و در دو سرا جز با و فرو نیاید ۵

| | |
|---|---|
| نگاہبان دو دیدہ است چشم دلدارے | نگاہ دار نظر از رخ دگر یارے |
| ہلا مباد کہ چشمش بچشم تو نگرد | درون چشم تو بیند خیال اغیارے |
| چو مشتری دو چشم تو حیّ و قیوم است | تو ہمچو زاغ منہ چشم را بمردارے |

**ادب دہم** آنست کہ اگر داند کہ از کثرت مشاہدہ حرمت او پیش مرید کم شود در ابعاد او کوشد و در جائے قرار دہد او را کہ بسیار دور نبود و نزدیک نیز نبود ہر چند گاہ بیاید باز بہمان موضع کہ قرار گرفتہ است برود تا بمضمون حدیث شریف زُرْ غِبًّا تَزْدَدْ حُبًّا عمل کردہ باشد طریقۂ درویشان عشقیہ آنست کہ مرید را پیش خود بسیار نمی گذارند و میفرمایند کہ می آی و میرو محبت خود را تازہ می ساز این است جامع شرائط و آداب شیخی اگر صحبت این چنین کسے دست دہد فکفی بہ غنیمۃً تا خون خود بآن خاک نیامیزی از در او بر نخیزی کہ مجامع سعادت در صحبت اوست بلکہ اعز من الکبریت الاحمر ہست و اغرب من عنقاء المغرب **آداب مرید با شیخ** بدانکہ مرید را رعایت آداب شیخ از اہم مہمات است چہ محافظت آداب بفرمودۂ التصوف کلہا ادب مستجاب محبت دلہا است از انجہت کہ مشاہدۂ جمال روح و کمال عقل جز در صور محاسن آداب نتوان کرد پس ہر گاہ مرید در صحبت شیخ مؤدب بود در دل شیخ محبت جائے گیرد و بدین واسطہ منظور نظر الٰہی گردد چہ حق سبحانہ و تعالی ہمیشہ بنظر محبت و موہبت و عنایت در رعایت بدلہائے دوستان خود نظر کند پس بواسطۂ استقرار و تمکن در دل شیخ برکات تواتر آثار رحمت الٰہی و تعاقب نوازل فیض ربانی وجود او را شامل گردد و قبول شیخ او را علامتے صحیح و دلیلے صریح گردد بر قبول حق سبحانہ و قبول رسول صلی اللہ علیہ وسلم و بعضے از کبراء فرمودہ اند کہ سعی کن کہ خود را در دل عزیزے جائے سازی کہ حق تعالی را ہر روز در دل دوستان سی صد و شصت رحمت است چون ترا آنجا بیند کار دو جہانت ساختہ گردد و اگر این دولت میسر نگردد بارے سعی کن کہ ایشان را در دل خود جائے سازی ۵

| | |
|---|---|
| جائے کن در اندرونہا خویش را | دور کن او را کہ غیر اندیشش را |

مکافات بعضے از حقوق تربیت شیخ جز بمراعات حسن ادب نتوان کرد پس تعظیم و توقیر مشائخ طریقت انچہ کہ نسبت ابوت معنوی دارند ادائے حقے بود از معظمات حقوق و اہمال آن تقصیر و خسران و عقوق و ہر کہ بموجب فرمودۂ من لم یشکر الناس لم یشکر اللہ باداے حقوق شیخ کہ اقرب سببے ہست از اسباب ربوبیت حق سبحانہ قیام ننماید از اداے حقوق الٰہی قاصر آید کہ من ضیع الرب الادنی لم یصل الی الرب الاعلی ۵

| | |
|---|---|
| ہر نعمت ز دست ہر کہ رسد | نہ بمیدان شکر گوی پائے |
| کے بشکر خدا قیام کند | تارک شکر بندگان خداے |

۵۱ ملاقات کن مرا گیر ز درمیان کہ باعث زیادتی حب است ۱۲ ۵۲ و نادرتر از عنقا و مغرب (معانی عنقا و مغرب در اوائل لطیفۂ دہم مذکور شدہ) ۱۲ ۵۳ تصوف ہمہ ادب است و تصوف عبارت است از متخلق بودن سالک باخلاق الٰہیہ و در تعریف تصوف اقوال بسیار اند کہ بر ناظر کتب مخفی نیند ۱۲ ۵۴ ہر کہ شکر نکرد مردمان را نہ شکر کرد خدا را ۱۲ ۵۵ ہر کہ ضائع کرد حق پرورش کنندۂ ادنی یعنی مردمان را نخواہد رسید بسوی رب اعلی ۱۲

و شیخ در همه اطوار مرقاة مریدست تا مرید را بواسطهٔ مناسبت شیخ با حق سبحانه آشنائی واقع شود و از عهدهٔ حقوق حق سبحانه
نیز تواند بیرون آمد آن زمان او را قوت عبور از صورت بمعنی شده خلیل وار با خود این گوید که انی وجهت وجهی للذی فطر
السموات والارض حنیفا وما انا من المشرکین اینجا بود که دیدهٔ بصیرت سالک از غشاوهٔ دوئی پاک گردد و دیوار
مظاهر تمام از پیش بصیرت برخیزد تا بدین درجه نرسد در مجموع امور متابعت و پیروی پیر و تقلید او بر مرید واجب است
منقول ست که حضرت خواجه محمد پارسا قدس سره میگفته اند که مرا در بدایت خواجه بهاء الدین قدس سره بتقلید خود
امر کردند و من در هر چه تقلید ایشان میکردم بتحقیق می انجامید و آنچه مجامع آداب است باختیار جمهور صوفیه در نه ادب منحصر است
ادب اول اعتقاد تفرد شیخ به تربیت و ارشاد و تادیب و تهذیب است چه اگر دیگرے را مقابل او یا کامل تر از او
بیند رابطهٔ محبت و الفت که کار گزار این طریق است ضعیف باشد و بدان سبب اقوال و احوال شیخ را در وی تاثیرے
چندان نبود چه واسطهٔ نفوذ اقوال و رابطهٔ مراتب احوال شیخ در مرید محبت است که هر قدر محبت کامل تر فیض شامل تر
و نیز باید که با خود مقرر چنان کند که فتح الباب من از ملازمت شیخ و محبت و خدمت شیخ تواند بود پس بر آستانهٔ دولتش جان دهم
یا بمقصود برسم علامت این آنکه از رد و ابعاد شیخ بر نگردد و فتور واقع نشود چه شیخ را درین طریق امتحانات بسیار است
هر که از امتحان ایشان بیرون آید بنظر کیمیا اثر ایشان منظور گردد منقول ست که ابو عثمان حیری در ملازمت شاه
شجاع کرمانی رحمهما الله به نیشاپور رسید بزیارت ابوحفص حداد رحمة الله علیه شد چون نور ولایت او مشاهده کرد و تاثیر
نظر سعادت بخش او بقوت جذبات احوال او را جذب کرد و مقید سلک ارادت خود گردانید تا وقت مراجعت
از شاه کرمانی اجازت توقف خواست و هنوز در عنفوان شباب بود ابوحفص رحمة الله علیه او را از پیش خود براند
و گفت با ما نه نشینی ابو عثمان رح قبول اشارت کرده بقهقری بازگشت تا از نظر غائب شد و با خود قرار داد که بر
در خانه چاهے کند و درانجا بنشیند و بیرون نیاید مگر وقتیکه او را بخواند گویند که مدت یک سال دران چاه نشست
بعد ازان چون صدق ارادت او معلوم کرد بخویش خواند و بسیارش نواخت و تعظیم نمود و از خواص خود گردانید
ادب دوم تسلیم تصرفات شیخ است باید که طریق تنفیذ تصرفات او در نفس و مال خود کشاده دارد و بهر چه
فرماید منقاد و مستسلم و راضی بود چه جوهر ارادت و محبت او جز بدین طریق روشن نگردد و عیار صدق و اخلاص او
جز بدین معیار معلوم نشود ادب سوم سلب اختیار است باید که در هیچ امرے از امور دنیوی و اخروی کلی و جزئی
بے اجازت شیخ شروع نکند تا آنکه گفته اند که نخورد و نیاشامد و نخسپد و نگیرد و ندهد الا باجازت شیخ و همچنین در جمیع
عبادات از صوم و افطار و اکثار نوافل و اقتصار بر فرائض و سنن و مراقبه و ذکر و تلاوت و غیر آن بے اجازت
شیخ و تلقین او شروع نکند ادب چهارم آنست که خود را از مکاره شیخ باقصے وجوه نگاه دارد و هر چه
معلوم کند که مکروه شیخ است بران اقدام ننماید و بسبب اعتماد و حسن اخلاق و کمال حلم و مدارات شیخ آنرا حقیر
نشمرد که تاثیر این در نفوس مریدان بغایت عظیم است چه بمقدار آنکه خود را بمراضی شیخ نمایند و از مکاره اجتناب کنند

ـــــــ

ك۱ هر آئنه متوجه ساختم روی خود را بسوی کسی که بیافرید آسمانها و زمین در حالتیکه حنیفم و نیستم از مشرکان ۱۲ ك۲ کیمیا در لغت بمعنی مکر و فریب و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارتست از نظر مرشد کامل و عشق ۱۲

ایشان را مناسبت بشیخ پیدا شود و بوجود آن مناسبت نسبت حضور و جمعیت از باطن شیخ بباطن مرید انتقال کند همچو فتیله که دُود دارد بمناسبت دود آتش را از و جذب کند همچنین قلب مرید نیز بمناسبت تسلیم تصرفات شیخ و صرف خود در مراضی شیخ جذب محبت الٰهی از باطن شیخ کند و بشرف جمعیت و محبت حق سبحانه مشرف گردد **ادب پنجم** رجوع نمودن است باعلم شیخ در کشف و قائع باید که در کشف واقعات اگر در خواب بود یا در بیداری بعلم شیخ رجوع کند و بخودی خود بر صحت آن جزم نکند که محل خطا و وقوع شک بسیار میتواند بود باید که در جمیع امور منتظر و مترصد بود که بر لفظی شیخ چه میرود و زبان او را چون شجرهٔ موسیٰ داند و یقین شناسد که او بخدا گویا است نه بهوا و از جویبار بی ینطق سیراب شده است و دل او را مشابه بحرے مواج بیند ممتلی بانواع دُرر علوم و جواهر معارف که بهر وقت از هبوب ریاح عنایت ازلی در تموج می آید و آزان در و جواهر بساحل زبان می اندازد پس باید که دائم مترصد و حاضر باشد تا از فوائد و عوائد کلام شیخ محروم و بے نصیب نماند ؎ بمی سجاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید ٭ که سالک بے خبر نبود ز راه و رسم منزلها می آرند جماعتے در عهد رسول صلے اللہ علیه وسلم در مجلس هرگاه سائلے سوال کردے و مسئله پرسیدے ایشان مبادرت بجواب کردندے حق سبحانه ایشان را بدین آیت تادیب فرمود که یا ایها الذین اٰمنوا لا تقدموا بین یدی الله ورسوله الآیة **ادب ششم** غض صوت است باید که در صحبت شیخ آواز بلند نکند چه رفع صوت در حضور اکابر نوعے از ترک ادب است می آرند که در وقت رسول صلے اللہ علیه وسلم بعضے در مجلس آنحضرت آواز بلند میکردند جهت تادیب ایشان این آیه نازل شده که یا ایها الذین اٰمنوا لا ترفعوا اصواتکم فوق صوت النبی **منقول** است که بعد ازان چنان شدند که از غایت پستی آواز سخن دشوار فهم شدے این آیه آمد که ان الذین یغضون اصواتهم عند رسول الله اولٰئک الذین امتحن الله قلوبهم للتقوی و باید که با شیخ مباسطت نه سپرد نه بقول و نه بفعل چه بواسطهٔ مباسطت احتشام شیخ از نظر برخیزد و جلباب وقار برداشته شود و سد در مجاری فیض پدید آید پس باید که در خطاب با وے طریق تعظیم و احترام نگهدارد **آورده اند** که در اول نام رسول بتعظیم و توقیر نبردندے **یا محمد و یا احمد** خطاب کردندے بجهت تادیب ایشان این آیت آمد که ولا تجهروا له بالقول کجهر بعضکم لبعض ان تحبط اعمالکم وانتم لا تشعرون و دیگر لا تجعلوا دعاء الرسول بینکم کدعاء بعضکم بعضا در تفسیر این آیت گفته اند لا تدعوه باسمه و لا الرسول بکنیته و تادبوا باداب الله سبحانه فحیث یقول یا ایها النبی یا ایها الرسول فقولوا یا نبی الله یا رسول الله علی وجه التعظیم و خفض الصوت والتواضع بعد ازان گفتندے یا رسول الله و یا نبی الله و همچنان که در قول طریق مباسطت با شیخ مسدود دارد در فعل نیز توقیر و احترام او واجب بیند پس باید که بحضور او سجادهٔ خود نیندازد دیگر در وقت نماز و در حضور شیخ نه خندد و در وقت سماع تا ممکن بود خود را از حرکات و زعقات نگاهدارد مگر آنکه اختیار از دست رود **ادب هفتم** معرفت اوقات

۵۱ ای مسلمانان پیشدستی مکنید رو بروی خدا و رسول او تا آخر آیه ۱۲ ۵۲ ای مسلمانان بلند مکنید آوازهاے خود را بالای آواز پیغامبر ۱۲ ۵۳ هر آئینه آنانکه پست میکنند آوازهاے خود را نزدیک پیغامبر خدا آن جماعت آنانند که آزموده است خدا دل ایشان را برای ظهور تقوی ۱۲ ۵۴ و بلند مگوئید با او سخن را مانند بلند گفتن بعض شما با بعضے برای احتراز از انکه نابود شود عمل شما و شما خبردار نباشید ۱۲ ۵۵ مشمارید طلبیدن پیغامبر را در میان خویش مانند طلبیدن بعض از شما بعض دیگر را ۱۲ ۵۶ نخوانید پیغامبر صلے اللہ علیه وسلم بنام وی و نه رسول را بکنیت وی و ادب آموزید به آداب خداوندی سبحانه دران چنانکه میگوید ای نبی و ای رسول پس بگوئید ای نبی الله و ای رسول الله بروجه تعظیم پست کردن آواز و فروتنی نمودن ۱۲

کلام است هرگاه که خواهد که با شیخ از مهمات دینی و دنیاوی سخنے گوید باید که نخست از حال شیخ معلوم کند که فراغ سماع کلام
او دارد یا نه و بطریق جرأت و دلیرانه سخن نگوید و پیش از سخن گفتن از حق سبحانه طلب ادب در سخن کند تا نباید که بواسطۂ بے ادبی
از نظر شیخ ساقط شود **ادب هشتم** کتمان اسرار شیخ است باید که هر چیز که شیخ آنرا پنهان دارد از کرامات و واقعات
وغیر آن و مرید بدان اطلاع یابد باید که در افشاے آن رخصت بجوید و اگر بالفرض سر شیخ رود افشا نکند **منقول است** که
شیخے بود و او را مرید بسیار بودند و هر یکے را بطریق مخصوص بتقریب خود مشرف گردانیده و صاحب اسرار ساخته یکے از ینها که
اهلیت حفظ اسرار نداشت و شیخ از وے این معنی را فهم کرده بود اما او تعجیل مینمود و در خفیه بحضرت شیخ بارها گفته بود و الحاح
نموده که من از مخلصانم مرا نیز بعملے که بخصوصان خود میفرمائی بفرمای تا صدق اخلاص من نیز در نظر سعادت بخش تو ظاهر
گردد شیخ خواست که نفئ تهی او را بغیر او بنماید گفت امشب مرا کاریست بیا تا بموافقت تو آنرا کنیم و باید که این سر را نیکو نگاهداری
خدمت کرد و گفت که از مخلصانم چون شب شد شیخ دست و پا خون آلوده کرده و تیغ در دست بیرون آمده گفت که فلان
مرید را کشته ام و در جوالے کرده بیا تا بجائے خلوت برده دفن کنم آن جوال را بگردن این شخص نهاده بموضع معین برده دفن
کردند چون شیخ بخانه در آمد این مرد بتعجیل پیش پدر آن شخص که شیخ با و گفته بود که او را کشته ام رفته اعلام کرد که شیخ پسرت را
کشت و من و شیخ هردو او را در فلان موضع دفن کرده ایم پدر چون این سخن بشنید فی الحال پیش بادشاه رفته از
کیفیت حال اعلام کرد بادشاه را با شیخ عقیده بسیار بود استبعاد کرد آن مرید مخلص را احاضر کردند گفت آرے تحقیق است
و من خود دفن کرده ام کسے همراه من کنید تا از صورت حال استکشاف تمام القصه بادشاه جمعے از معتمدان خود را بهمراهی
او فرستاد چون بآن موضع رسیدند معلوم کردند که گوسپندے را کشته در جوال کرده اند شیخ ازین واقعه خبر یافته آن شخص را
که گفته بود که کشته ام بخود حاضر کرد و بر سر جمع تفضیح آن مخلص کرد و از صحبت خود او را راند و نیز نگذاشت که کسان سلطان
او را زجر نمایند فرمود که زجر او همین بس که از صحبت معزول شد **ادب نهم** اظهار اسرار خود است پیش شیخ باید که
اسرار خود از شیخ نپوشد و هر کرامتے و موهبتے که حق سبحانه بدو ارزانی داشته باشد بتصریح یا بتعریض برای شیخ عرضه
دارد چه بمقدار کتمان سر از حضرت شیخ عقده شود در باطن او که بدان عقده طریق فتوح و استمداد از شیخ مسدود
گردد و سد در مجاری فیض واقع شود و چون با شیخ اسرار خود در میان نهد در حال آن عقده انحلال پذیرد **ادب دهم**
آنست که هرچه از شیخ نقل کند سخنے که در آن غموضے و دقتے باشد و شنونده بحقیقت آن نرسد نگوید چه هر سخن که شنونده
از آن مراد قائل فهم نه کند فائده ندهد بلکه توهم ضرر باشد و ممکن است که عقیدۂ مستمع در حق شیخ فاسد گردد و این مجموع
آداب اگر مریدان مواظبت نماید آنچه مقصود از وصول انوار رحمت الٰهی و نزول آثار برکت نامتناهی بواسطۂ صحبت
شیخ است در ستر و علانیه او ظاهر گردد و از جمله مقربان حضرت حق سبحانه تعالی شود و الله اعلم **افاده** شخصے
سوال کرد که آیت کلام الله که در باب ذکر خفی بتصریح واقع است و حضرات نقشبندیه از انجا استنباط گرفته اند
همچنین در باب ذکر جلی ماوراے این آیۂ کریمه [۵۱] واذکروا الله کذکرکم اباءکم او اشد ذکرا دیگرے نیز واقع است یا نه

۵۱ پس یاد کنید خدا را مانند یاد کردن شما پدران خویش را بلکه زیاده تر یاد کردن ۱۲

در جواب ارشاد شد که مخدوم شیخ سعد ابن شیخ بڈھن چشتی نظامی خیرآبادی در مجمع السلوک شرح رسالہ مکیہ می نویسد
که اے عزیز در ذکر جهر و خفی اختلاف است بعضی ذکر جهر را اختیار دارند و بعضی ذکر خفی را فریق اول تمسک میکنند بآیات و
اخبار و روایات اما الآیات فکثیرة منها قوله تعالى ادعوا ربكم تضرعا وخفية انه لا يحب المعتدين
ذكر في تفسير الاملاء ادعوا ربكم علانية وسرا فان التضرع من الضراعة وهي اظهار شدة
الحاجة والخفية مشتركة بين الجهر والسر وهي من الاضداد وقوله المعتدين اى
المتكلفين في الفاظ الدعاء كذا في خزانة الجلالية وذكر في لطائف القشيري ادعوا ربكم
تضرعا وخفية اى علانية وسرا انه لا يحب المعتدين بالدعاء اى لا يحب المعتدين بالدعاء
السوء على المسلمين ومنها قوله تعالى في سورة الاحزاب يا ايها الذين آمنوا اذكروا الله
ذكرا كثيرا ذكر في تفسير معالم التنزيل وتفسير جامع الكبير وتفسير الزاهد ايضا في قوله
تعالى فاذكروا الله قياما وقعودا قال مجاهد[2] الذكر الكثير ان لا ينساه العبد بحال وقال
ابن عباس رضي الله عنهما لم يفرض الله على عباده فريضة الا جعل لها حدا معلوما
ثم عذر اهلها في حال العذر غير الذكر فان الله تعالى لم يجعل لها حدا انتهى اليه ولم
يعذر احدا في تركه الا مغلوبا في عقله وامر بذكره في الاحوال كلها وقال اذكروا الله ذكرا كثيرا
اى بالليل والنهار والحضر والاسفار وعند الغناء والافتقار والاعلان والاسرار وعلى كل
شئ من الاحوال ومنها قوله تعالى ان تبدوا الصدقات فنعما هي ذكر في عقيدة الشيخ
ابي نجيب السهروردي ان المراد منه الجهر بالذكر بين السنة والفريضة ومنها قوله تعالى
ان ابراهيم لاواه حليم ذكر في تفسير درر المعالي الاواه هو الذي يجهر صوته بالذكر والدعاء
والقران وقد مدح الله تعالى نبيه ابراهيم بهذا ومنها ( قوله تعالى )

---

[1] ترجمه لیکن آیات پس بسیار اند منجمله آنها قول وے تعالی است بپرستید پروردگار خود را زاری کنان و پوشیده از مردمان هر آئینه دوست ندارد خدا از حد گذرندگان را ذکر کرده شد در تفسیر املاء که بپرستید پروردگار خود را باعلان و پوشیده چراکه تضرع مشتق از ضراعت است و مراد ازان اظهار شدت حاجت است و خفیه مشترکه است میان جهر و سر و وی از اضداد است و قول وی تعالی المعتدین یعنی تکلف کنندگان در الفاظ دعا همچنین است در خزانه جلالیه و در لطائف قشیری درباره معانی همین آیت نوشته که ادعوا ربکم تضرعا وخفیه یعنی باعلان و پوشیده هر آئینه الله دوست نمیدارد از حد گذرندگان را در دعا یعنی دوست نمیدارد از حد گذرندگان را در دعای بد بر مسلمانان و منجمله آیات قول وی تعالی است در سوره احزاب که اے مسلمانان یاد کنید خدا را یاد کردن بسیار و در تفسیر معالم التنزیل و تفسیر جامع کبیر و تفسیر زاهد هم در قول وی تعالی فاذکروا الله الخ یعنی پس یاد کنید خدا را ایستاده و نشسته ذکر کرده باشد ۱۲

[2] ترجمه مجاهد گفته که مراد از ذکر کثیر اینست که بنده فراموش نسازد حق تعالی را در حالے و ابن عباس رض فرموده که فرض نکرده خدا فریضه بر بندگان خود مگر قرار داد وی را حدے معلوم باز معذور داشته اهل وی را در حالت عذر سواے ذکر که الله تعالی برای وے قدرے معین نکرده و نه کسے را معذور داشت در ترک وی مگر شخص مغلوب العقل را و حکم کرده بذکر خود در همه احوال و فرمود که یاد کنید حق را بسیار یاد کردن یعنی در شب و روز و اقامت و سفر و هنگام تونگری و درویشی و آشکارا و پوشیده و بر هر قسم احوال و از انجمله است قول وے تعالی شانه اگر آشکارا کنید خیرات را پس نیکو چیز است آن در عقیده شیخ ابو نجیب سهروردی مذکور است که مراد ازین جهر بذکر است میان سنت و فریضه و از انجمله است قول وی تعالی شانه که هر آئینه ابراهیم دردمند بردبار بود در تفسیر درر المعالی مذکور است که مراد از اواه کسے است که بلند کند آواز خود را بذکر و قرآن و دعا و بتحقیق مدح کرده الله تعالی نبی خویش ابراهیم را باین و از انجمله قول وی تعالی است

اخبارًا عن الملائکة بانهم قالوا فی اظهار حسن عبودیتهم وافتخارهم فی رفع الصوت بذکرهم یا رب نحن نسبح بحمدک ونقدس

لک ذکر فی تفسیر البستیؒ فی هذه الآیة ان التسبیح هو رفع الصوت بالذکر وهو قول المفضل هکذا فی تفسیر

الدرر ومنها قوله تعالیٰ سبح اسم ربک الاعلیٰ ذکر فی تفسیر البستیؒ ان فی قوله تعالیٰ سبح اربعة اقاویل

ومن جملتها بامر ربک والجموع ارفع صوتک بذکر ربک بامر ربک ومنها قوله تعالیٰ فاذکروا الله کذکرکم

آباءکم او اشد ذکرا انتهی و ذکر بر دو قسم است جهر و خفی و در جهر اختلاف بسیار است حتی که بعضے قائل به بدعت

آن شده اند حالانکه از احادیث جواز و استحباب ذکر جهر ثابت می شود چنانچه در نتیجة الفکر فی الجهر بالذکر (تالیف) علامه سیوطی

میفرماید وعن ابی هریرة قال قال رسول الله صلی الله علیه وسلم یقول الله انا عند ظن عبدی بی

وانا معه اذا ذکرنی فان ذکرنی فی نفسه ذکرته فی نفسی وان ذکرنی فی ملاء ذکرته فی ملاء خیر منهم

وذکر فی ملاء یکون فی جهر و از ینحدیث کمال ذکر بالجهر ثابت می شود که الله ذاکرین جاهرین را در چنان ملاء

ذکر خواهد نمود که بهتر از ملاء (جهر کنندگان ۱۲) او شان خواهد بود و نیز دران رساله بعد ذکر احادیث بسیار میفرماید که هر گاه (جماعت ۱۲) تامل کردی

برین حدیث آورده من خواهی شناخت که کراهت نیست در جهر بالذکر بلکه دران امریست که دلالت میکند (غور ۱۲) بر استحباب

آن صریحًا و ستلزامًا واما آنچه که گویند که در سنن بیهقی قیس ابن عباد گفته کان اصحاب رسول الله صلی الله

علیه وسلم یکرهون رفع الصوت عند الثلث عند القتال وعند الجنازة وعند الذکر پس مراد از ان

جهر مفرط است و در فتح الودود شرح سنن ابی داود است فی قوله رفعوا اصواتهم دلالة علی انهم بالغوا

فی الجهر فلا یلزم منه المنع من الجهر مطلقا انتهی و در مشکوٰة شریف بروایت مسلم آورده وعن عبد الله ابن زبیر

قال کان رسول الله صلی الله علیه وسلم اذا سلم من صلوته یقول بصوته الاعلیٰ لا اله الا الله

وحده لا شریک له له الملک وله الحمد وهو علی کل شیء قدیر الحدیث محدث دهلوی در ترجمه میفرماید

که این حدیث صریح است در جهر بذکر که آنحضرت صلی الله علیه وسلم باواز بلند میخواندند اما بعضے علما گفته اند که بلند

خواندن آنحضرت صلی الله علیه وسلم برای تعلیم اصحاب بود و نووی در مذهب گفته که افضل اخفا است وحق آنست

---

له بطور خبر داده اند از ملائکه که او شان در اظهار نکوئی عبودیت خود و افتخار کردن بدان در بلند کردن آواز در ذکر گفته بودند که ما تسبیح میکنیم بحمد تو و پاکی یاد میکنیم ترا در تفسیر بستی در این آیت مذکور است که مراد از تسبیح بلند کردن آواز است بذکر و این قول مفضل است همچنین است در تفسیر درر و از انجمله قول وی تعالیٰ شانه است که تسبیح کن بنام پروردگار برتر خود و در تفسیر بستی در این آیت مذکور است که در قول وی تعالیٰ شانه سبح چهار قول آمده و منجمله آن اقوال اینست که حکم میکند پروردگار ترا و مجموع اینست که بلند کن آواز خود را که بذکر پروردگار خود بحکم وی و از انجمله قول وی تعالیٰ است پس یاد کنید خدا را مانند یاد کردن شما پدران خویش را بلکه زیاده تر یاد کردن تا اینجا ست عبارت مجمع السلوک ۱۲ له مروی است از ابی هریره که فرمود آنحضرت صلی الله علیه وسلم که الله تعالیٰ میفرماید که من نزدیک گمان بنده خود ام که دی با من دارد و من با وی ام هرگاه که وی یاد میکند مرا پس اگر یاد میکند مرا در نفس خود یاد میکنم وی را در نفس خود و اگر یاد میکند مرا در جماعت یاد میکنم وی را در جماعت بهتر از ان و ذکر در جماعت میباشد بجهر ۱۲ له بودند صحابه رسول الله صلی الله علیه وسلم که مکروه میداشتند بلند کردن آواز در سه مواقع وقت قتال و نزد جنازه و ذکر ۱۲ له در قول وی بلند کردند شان آوازهای خود دلالت است برانکه و شان مبالغه کردند در جهر پس لازم نه آمد ازوی منع از جهر مطلقا ۱۲ له مروی است از حضرت عبد الله بن زبیر که گفت بود رسول صلی الله علیه وسلم هرگاه که سلام میداد از نماز خود میگفت باواز بلند لا اله الا الله الخ یعنی نیست هیچ معبودی سوای الله تنها شریک وی نیست وی راست ملک و حمد و وی بر هر چیز قادر است تا آخر حدیث ۱۲ [illegible]

کہ اوقات مختلف است گاہے ذوق وحضور در اخفا دست دہد وگاہے در جہر شوق وگرمی افزاید وجہر بذکر مشروع است
بلا شبہہ انتہی وہم در حدیث بخاری ومسلم آمدہ عن ابن عباس[۱] ان رفع الصوت بالذکر حین ینصرف
الناس من المکتوبۃ کان علی عہد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم الحدیث ودیگر احادیث شریفہ ہم درین باب
وارد اند در اشعۃ اللمعات در باب الذکر بعد الصلوۃ فرمودہ بدانکہ جہر بذکر مطلقا وبعد نماز مشروع ست ووارد شدہ
درین باب احادیث انتہی وآنچہ در بعضی روایات کراہت رفع صوت آمدہ محققین مستندین تطبیق (مطابقت کردن ۱۲) میان احادیث
فرمودہ اند علامہ طحطاوی گفتہ جاء[۲] فی الحدیث ما اقتضی طلب الجہر وہناک احادیث اقتضت طلب الاسرار
والجمع بینہما ان ذلک یختلف باختلاف الاحوال والاشخاص کما جمع بین الاحادیث الدالۃ علی طلب
الجہر بالقراءۃ والدالۃ علی الاسرار بحیث خیف الریاء او تأذی المصلین فالاخفاء افضل وعلیہ یحمل خبر
الذکر الخفی والجہر افضل حیث خلا عما ذکر لانہ اکثر عملا ویتعدی فائدتہ للسامعین ویوقظ قلب الذاکر
واما قولہ تعالی ولا تعتدوا فالراجح فی تفسیرہ ان الاعتداء ہو التجاوز عن المامور بہ والاختراع فیما لا اصل لہ
فی الشرع وتفسیرہ بالجہر بالدعاء مردود وما فی الخانیۃ من ان رفع الصوت بالذکر حرام فمحمول علی الجہر
المفرط فی البزازیۃ عن الفتاوی ان الجہر بالذکر فی المسجد لا یمنع عنہ احترازا عن الدخول تحت
قولہ تعالی ومن اظلم ممن منع مساجد اللہ ان یذکر فیہا اسمہ الآیۃ وملا علی قاری در مرقاۃ در باب
وتر در شرح حدیث کان[۳] رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم اذا سلم یقول سبحان الملک القدوس
ثلاثا ورفع صوتہ بالثالثۃ الحدیث نوشتہ قال[۴] المظہر ہذا یدل علی جواز الذکر برفع الصوت بل علی
الاستحباب اذا اجتنب الریاء اظہارا للدین وتعلیما للسامعین وایقاظا لہم من رقدۃ الغفلۃ وایصالا لبرکۃ

[۱] مروی ست از حضرت ابن عباس کہ بلند کردن آواز بذکر وقت فارغ شدن مردمان از نماز ہای فریضہ بود در زمان رسول خدا صلی اللہ علیہ وسلم تا آخر حدیث ۱۲ [۲] در حدیث آمدہ آنچہ کہ مقتضی طلب جہر است واینجا احادیث آمدہ اند کہ مقتضی اند طلب اخفا را وجمع میان این ہر دو قول اینست کہ این مختلف ست باختلاف احوال واشخاص چنانکہ جمع کردہ شدہ میان احادیث دلالت کنندہ بر طلب جہر بقراءت واحادیث دلالت کنندہ اند بر اخفا یعنی زمانیکہ احتراز کردہ شد بسبب خوف ریا یا اذیت نماز خوانندگان پس خفی کردن افضل است وبر ہمین محمول می شود حدیث ذکر خفی وجہر افضل ست آنجا کہ خلوت باشد از ذکر جہر اکثر است از روی عمل ومتعدی میشود فائدہ وی برای شنوندگان وبیدار میکند قلب ذاکر را واما قول باری تعالی ولا تعتدوا (یعنی از حد مگذرید) پس راجح در تفسیر وی اینست کہ اعتدا یعنی تجاوز است از شئ مامور بہ واختراع (معنی نو برون آوردن) آنچہ کہ اصل وی در شرع نباشد وتفسیر وی بجہر بدعا مردود است وآنچہ در فتاوی خانیہ است کہ بلند کردن آواز بذکر حرام است پس آن جہر زائد شدہ است بر جہر مفرط در فتاوی بزازیہ است منقول از فتاوی کہ جہر بذکر در مسجد منع کردہ نخواہد شد تا آنکہ بوجہ پرہیز از داخل شدن زیر قول حق تعالی شانہ وکدام است ظالم تر از کسیکہ منع کند از مساجد خدا کہ ذکر کنند در آن نام وی را تا آخر آیت ۱۲ [۳] بود رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم ہر گاہ کہ سلام میداد ومیفرمود سبحان الملک القدوس یعنی پاک است خدا کہ بادشاہ است وبسیار پاک است سہ بار وبلند میکرد آواز خود را بمرتبہ سوم الی آخر حدیث ۱۲ [۴] گفت مظہر کہ این کلام دلالت میکند بر جواز ذکر با آواز بلند بلکہ بر مستحب بودن ہر گاہ کہ پرہیز کند از ریا برای اظہار دین وتعلیم سامعین وبیدار کردن شان از خواب غفلت ورسانیدن برکت ذکر تا مدیکہ برسد آواز وی تا آنمقام از حیوان وشجر وحجر وکلوخ وسبب طلب کردن خیر از امر خیر گواہی دہد برای او ہر رطب ویابس (یعنی تر وخشک) کہ بشنید آواز وی را وبعضی مشائخ اخفا ذکر را اختیار کردہ اند ہر چند کہ آن از بسیار بعید تر است واین متعلق است بہ نیت تا اینجاست
عبارت مرقاۃ ۱۲

الذکر لی مقدار ما یبلغ الصوت الیہ من الحیوان والشجر والحجر والمدر طلبا لانتفاع الغیر بالجہر لیشہد
لہ کل رطب ویابس سمع صوتہ وبعض المشائخ یختار اخفاء الذکر لانہ ابعد من الریاء وہذا متعلق
بالنیۃ انتہی ودر لمعات بذیل اربعوا علی انفسکم نوشتہ فیہ اشارۃ الی ان المنع من الجہر للتیسیر لا لکون
الجہر غیر مشروع ودر جامع البرکات فرمودہ جہر بذکر مشروع است بلکہ سنت تا آنکہ فرمود آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم در وقتیکہ بلند کردند صحابہ آواز ہای خود را بذکر و فریاد کردند ایہا الناس اربعوا علی انفسکم
الحدیث مضمون اربعوا دلالت می کند بر آنکہ منع از جہت شفقت بودہ نہ از جہت عدم جواز و تحقیق جہر
کرد آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم باذکار وادعیہ در مواطن کثیرہ و ہمچنین سلف از صحابہ و من بعدہم جہر کردہ
اند بذکر و ہمہ این دلالت دارد بر جواز جہر و اجتماع برای ذکر لیکن اینہا قضایای مخصوصہ اند پس آنکہ نظر کرد
بجانب شئ و علت اجہارت داد علی العموم و آنکہ نظر کرد بخصوص قصر کرد و طریق اول موافق است بمقاصد
شرع و مطالب آن انتہی ملخصاً و در کنز العباد آوردہ فی عمدۃ الابرار ذکر فی مجمع النوازل والخانیۃ
والحامدیۃ والسراجیۃ والملتقط والصغری والتجنیس والمزید ان قراءۃ القرآن بصوت رفیع فی الحمام
یکرہ واما صوت خفی فلا یکرہ ولا یکرہ التسبیح والتہلیل وان رفع صوتہ قال الجامع ومعلوم ان الحمام لا یخلوا
من النجاسۃ غالبا فاذا کان جواز التسبیح والتہلیل فی الحمام بصوت رفیع من ہذہ الاشیاء فالجواز
فی المساجد والبیوت والزوایا والخلوۃ فی مکان طاہر کان اولی ویؤیدہ ماذکر الفقیہ الزاہد ابواللیث
فی کتابہ التنبیہ ان حرمۃ المساجد خمس عشرۃ و ذکر فی جملتہا ان لا یرفع الصوت فیہ فی غیر ذکر اللہ
وفی بستان الفتوی فی باب الاذکار ان النبی صلی اللہ علیہ وسلم کان یجہر مع الصحابۃ بالاذکار والتسبیح
والتہلیل انتہی وہمچنین است در بسیاری از کتب حنفیہ بالجملہ مطلق جہر بذکر ممنوع نیست بلکہ ممنوع افراط جہر است
کہ مضر باشد چنانچہ حضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی در قول الجمیل می فرمایند کہ والمراد بغیر المفرط الا
ستاذنات بینہ وبین ما نہی عنہ اما الجہر در شرح مواہب الرحمن است کہ رفع صوت بذکر بدعت است
برای مخالفت قول او تعالی واذکر ربک فی نفسک تضرعا وخیفۃ فوردنا بالجہر من المنقول وقول وی علیہ السلام
خیر الذکر الخفی فیقتصر فیہ علی مورد الشرع انتہی پس جواب این بوجوہ است اول آنکہ چون مشرکین ہنگام

---

سلہ آوازہای خود را ۱۲ [illegible] ۱۲ سلہ [illegible] است ۱۲ سلہ [illegible] تا آخر حدیث ۱۲
سلہ در عمدۃ الابرار است کہ ذکر کردہ شد در مجمع النوازل وخانیہ وسامیہ وسراجیہ وملتقط وصغری وتجنیس والمزید کہ قرائت قرآن بآواز بلند در حمام [illegible] است و بآواز پست مکروہ نیست و
مکروہ نیست سبحان اللہ گفتن ولا الہ الا اللہ گفتن اگرچہ بآواز بلند باشد جامع کتاب گفتہ کہ این امر معلوم است کہ حمام خالی از نجاست نمیباشد اکثر پس ہرگاہ کہ جواز تسبیح و تہلیل در حمام بآواز بلند است
پس جواز در مساجد وخانہ ہا وگوشہ ہا و مقامات خلوت کہ مکانات پاک اند بطریق اولی خواہد بود و موکد آنست آنچہ ذکر کرد فقیہ زاہد ابو اللیث در کتاب خود تنبیہ الغافلین کہ امور حرمت مساجد پانزدہ اند و
ذکر کرد کہ منجملہ آنہا یکی آنست کہ در آن آواز بلند نکنند در غیر ذکر اللہ و در بستان المفتی در باب الاذکار گفتہ کہ بود آنحضرت صلی اللہ علیہ کہ آواز بلند میکرد با صحابہ در اذکار و سبحان اللہ گفتن
ولا الہ الا اللہ گفتن ختم شد کلام وی ۱۲ سلہ ومراد غیر زیادتی کردہ شدہ است پس بالفت غیب میان وی و آنچہ ممانعت کردہ شد از آن ۱۲ سلہ و یاد کن پروردگار خود را در [illegible]
بزاری و ترسگاری و یاد کن پروردگار خود را بکلام پست تر از بلند آوازی ۱۲ سلہ بہتر ذکر خفی است پس کوتاہی کردہ خواہد شد در آن بر مورد شرع ۱۲

شنیدن قرآن دشنام میدادند لهذا این آیت نازل شد پس مقصود شارع ازین ممانعت ذکر جهر نیست
**دوم** آنکه مراد از جهر بذکر درین آیت که ممنوع است هم در آنصورت است که قرآن شریف خوانده شود
**سیوم** آنکه این امر از خصائص نبوی صلی الله علیه وسلم بود که آنحضرت کامل و مکمل بودند بخلاف اغیار که آنها
محل وساوس و خواطر اند و آنچه در درالمختار است که [ف۱] رفع الصوت بالذکر بدعة فیقتصر علی مورد الشرع
انتهی خیرالدین رملی استاد صاحب درالمختار قائل به افضلیت ذکر جهر اند و امام شعرانی در حاشیه حموی
می نگارد که اجماع کرده اند علماء سلف و خلف بر استحباب ذکر در مساجد و غیر مساجد در آن صورت که نائم یا مصلی
یا قاری را تکلیف نرسد هکذا فی رد المختار **افاده** شخصی سوال کرد که در مقدمه بیعت سوای آیة بیعت الشجرة
که دیگران مخصوص برای بیعت جهادی نزد وی تصور کرده آمد آیتی دیگر که تمسک جواز بیعت از ان توان گرفت
در قرآن مجید هست یا نه **در جواب ارشاد شد** که مشائخ طریقت اثبات مشروعیت بیعت از چند آیات
می نمایند **اول** [ف۲] لقد رضی الله عن المؤمنین اذ یبایعونک تحت الشجرة الی آخره **دوم** [ف۳] ان الذین
یبایعونک انما یبایعون الله ید الله فوق ایدیهم فمن نکث فانما ینکث علی نفسه ومن اوفی بما عاهد علیه الله فسیؤتیه اجراً
عظیما **سوم** [ف۴] یا ایها النبی اذا جاءک المؤمنات یبایعنک علی ان لا یشرکن بالله شیئا ولا یسرقن الی آخره
**کاتب الحروف** عرضه میدهد که نیز در قرآن مجید هست [ف۵] یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله وابتغوا الیه الوسیلة و
جاهدوا فی سبیله مراد از ابتغاء وسیله شیخ و استاد است چه که هرگاه از مومنین طلب تقوی و جهاد در راه
حق و طلب وسیله کرده شد لا محاله وسیله همان شیخ وارث و استاد بود بهر عرفان تقوی و مجاهده در راه حق
لاجرم طلب شیخ ضروری آمد حضرت شیخ عبدالرحیم در مذاکره میر عصمت الله سهارنپوری که در اثبات
مشروعیت بیعت از ادله شرعیه شده بود فرمودند که اما کتاب پس آنست که حق تعالی میفرماید
یا ایها الذین آمنوا اتقوا الله الخ درین آیت مراد از ابتغاء وسیله نیست مر آنچه مفسرین از عمل صالحه وغیره
ذکر کرده اند بیان کردند فرمودند که این معنی مراد نمیتواند شد زیرا که ایمان مراد نیست چرا که خطاب با مومنان است
و عمل صالح در تقوی که عبادت از ایتمار امر و اجتناب از مناهی است داخل است این هم مراد نمی تواند
شد که قاعده عطف خواهان مغائرت است و ترتیب در ذکر اقتضا میکند که آن چیزیست که بعد تقوی باشد
پس آن چیز همین ارادت و بیعت بمرشد است که مراد از آن مجاهده در ریاضت باشد تا فلاح که عبارت
از وصول بذات است حاصل شود کذا فی قول الجلی و ضرور است که شیخ و استاد عارف بوجوه مجاهده
با اعدای ظاهری و باطنی بود و ازینجا گفته است امام محی الدین در صفت استاد که عارف باشد بخواطر نفسانی
و شیطانی و ربانی و نیز عارف اصلیکه از درین خواطر برمیخیزند و دانای حرکات ظاهریه آنها و علل و امراض صلا

ف۱ بلند کردن آواز بذکر بدعت است پس روا داشته خواهد شد موافق آنچه تفسیر کرده شد ۱۲ ف۲ هر آئینه خوشنود شد خدا از مسلمانان وقتیکه بیعت میکردند باتو زیر درخت تا آخر ۱۲ ف۳ هر آئینه آنانکه بیعت میکنند باتو جز این نیست که بیعت میکنند با خدا دست خدا است بالای دست ایشان پس هر که عهد شکند پس جز این نیست که می شکند بضرر نفس خود و هر که تمام کند آنچه برای او عهد بسته است با خدا پس خواهد داد او را مزدی بزرگ ۱۲ ف۴ ای پیغامبر چون بیایند نزد تو زنان مسلمان بیعت کنند با تو باین شرط که شریک مقرر نکنند با خدا چیزی را و دزدی نکنند تا آخر ۱۲ ف۵ ای مسلمانان بترسید از خدا و بطلبید بسوی او وسیله و جهاد کنید در راه او ۱۲

از صحت وصول سوے معنی حقیقت و شناسائی ادویہ و اعیان آنہا و ازمنہ آنہا کہ دران مرید متحمل استعمال ادویہ باشد
ونیز عارف امزجہ وعلائق وعوائق خارجیہ مثل والدین واولاد واہل وسلطان وعارف سیاسات آنہا باشد
وضرور است کہ نزد شیخ دین انبیا بود و تدبیر اطبا و سیاست ملوک جمع جنید بقال لہ الاستاد انتہی وازین وجہ
بر شیخ اطلاق وسیلہ ووراثت صحیح است چنانچہ بر آنحضرت صلے اللہ علیہ وسلم صحیح شد اطلاق بودن وسیلہ بالاصالت
بوضع الٰہی وشک نے کہ شیخ چون واسطہ ودلیل مرید است در سلوک طریق جہاد او کہ امر بالمعروف ونہی
عن المنکر است بتفاوت درجات زماناً ومکاناً وشخصاً ونیابتاً وخلافتاً عن رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم
ومعلوم است کہ سلوک مرید بر نوجہ خاص مقرب اوست بسوی حق باذن او بقرب خاص وواسطہ آن
در آن بعد نبی صلے اللہ علیہ وسلم شیخ باشد باذن حق پس صحیح باشد بودن شیخ وسیلہ مثل آنحضرت صلی اللہ
علیہ وسلم **افادہ** شخصی سوال کرد در مقدمہ عشق اللہ فقراء اللہ وجواب سدارا عشق کہ صبح ومسا فرقہ
آزادیہ بانگ میزنند ایجادش از کدام بزرگ است واستنادش از کجا **در جواب ارشاد فرمودند**
کہ در کتب مشائخ طریقت ذکر این الفاظ نیست ونہ عمل این بزرگان بران ثابت واین عمل از محدثات
فرقہ آزادیہ است **افادہ** شخصی سوال کرد کہ طبقہ قلندریہ کہ ملقب بہ قلندران شد حضرت شیخ عبد العزیز
مکی رح را این خطاب از آنحضرت صلی اللہ علیہ وسلم رسیدیا چہ **در جواب ارشاد فرمودند** کہ
در جنۃ العارفین است کہ شیخ عبد العزیز مکی رحمۃ اللہ علیہ را خطاب قلندر از پیغمبر صلے اللہ علیہ وسلم رسید
مریدان ویرا قلندریہ گویند ودر رسالہ غوثیہ است کہ قلندر بزبان سریانی اسمے است از اسمای حق **افادہ**
شخصے سوال کرد کہ نقشبندیہ بچہ معنی بحضرت بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ خطاب رسید **در جواب ارشاد**
**فرمودند** کہ نقشبند کمخواب باف را گویند وخواجہ نقشبند وپدر بزرگوار ایشان ہمین پیشہ میکردند **افادہ**
شخصے سوال کرد کہ قلندریہ بکدام مفہوم است **در جواب ارشاد فرمودند** کہ قلندری تجرید حقیقت

ف۱ دور پیشوقت ویرا او ستاد خواہند گفت ۱۲ ف۲ توضیح مرام آنکہ حضرت صاحب تکملہ در رسالہ شریفہ تنویر انتصاح عن ذکر اہل الصلاح میفرمایند کہ در رسالہ بہائیہ کہ در معلقات حضرت شیخ یعنی خواجہ
بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ ست می نویسد کہ حضرت میفرمودند کہ من وپدر من بصنعت کمخواب بافی ونقشبندی مشغول بودیم از آن جہت نقشبند میگویند وہمچنین است در سفینۃ الاولیاء والانتباہ وغیرہا
ودر لطائف اشرفی است کہ وجہ تسمیہ ببہ نقشبند نقش بستن صورت بزرگی است کہ این نسبت بوی رسیدہ باشد یا نہ بیکردن معلوم دعمر دکیفیت از و حاصل آید انتہی و در نسمات القدس من حدائق الانس
مذکور است کہ بتحقیق جمہور اکابر این سلسلہ ملاء آنحضرت را نقشبند میگفتند است وبعضے منتسبان این طریقہ در سر آن دو وجہ ایراد نمودہ اند اول آنکہ طالبی را کہ آن بزرگان تعلیم ذکر دل میفرمودند در دل شکم
ذکر بر دل طالب نقش نستہ وبعوارض قلیلہ زائل نمیگشت دوم آنکہ حضرت کامل وتوجہ شامل ایشان در ہدایت حال نقوش کونیہ بر مرایاے قلوب ہر مرید رشید ایشان اسد ودیگر دیدہ نمی شد حق آنکہ مل
این نسبت بحضرت او ولپسر بمرتبہ گردیدہ وازین جاست کہ مولانا جامی در احسن القصص در مدح حضرت خواجہ میفرماید ف کسے چون او بلوح ارجمندان نکرد نقش بہ بیچ از نقشبندان انتہی و در
تحقیق عقی عنہ چونکہ مبدء ومعاد ہر سلسلہ ذات باری است واہل حق نظر بحقیقت کنند پس چنانکہ قلندر اسمے از اسماء خدا است ہمچنین مراد از نقشبند ذات باری تعالیٰ مراد گیرند
مرد احسن است شاہ نیاز احمد چشتی قادری بریلوی میفرماید ف گفتگو تحقیق بشنو از بی نیاز لے نشانہ کاین ہمہ نقش دو عالم نیست الا النقشبند پس چنانکہ حضرت عبد العزیز مکی رح
بقلندر کہ اسمے از اسماء باری تعالیٰ است مخاطب شد ہمچنان حضرت بہاء الدین رح بہ نقشبند کہ خاص صفت حق تعالیٰ است خطاب یافت وہمین معنی است کہ اکابر این سلسلہ
ملقب آن حضرت را بہ نقشبندی تصور میکنند واین معنی مرتبہ فنا فی اللہ وبقا باللہ است ف این کار دولت است کنون تا کرا دہند واللہ اعلم بالصواب ۱۲ الکاتبہ اللہم ارحم علیہ

خود است از موانع وصول دور کردن آنچه از جانب اوست و باقی داشتن آنچه از جانب حق است و گم کردن خود را بجستی که هر چند خود را جوید نیابد در مرآة المریدین مذکور است که قلندر و صوفی بمعنی واحد است و بعضے از اسلاف فرموده اند که صوفی چون منتهی می شود قلندر میگردد پس آنچه مفاد صوفی است همان مراد قلندر است انتهی **افاده** شخصے سوال کرد که مستحق عذاب روح خواهد بود یا جسم **درجواب ارشاد فرمودند** که مستحق عذاب همان خواهد بود که کسب عذاب کرد **افاده** شخصے سوال کرد که در نماز از خطرات باز ماندن و بهویت هو الوجود فائز شدن که عبارت از حضور قلب است چه توان کرد که بدین منزل توان رسید **درجواب ارشاد فرمودند** که هرگاهیکه غیریت بالکلیه از دل طالب محو گردد در مشاهده حق مستغرق شود نماز بے خطره گردد و بدترین خواطر در نماز خطره ایست که مزاحم حضور شود و چون خطره را نیز مظهرے از مظاهر حق بیند نماز از خطره محفوظ ماند و الله اعلم و علمه اتم و احکم انتهی **افاده** شخصے این چند سوالات بزبان اردو بحضور حضرت ایشان ارسال داشته بود که مع جوابات بجنسه تحریر کرده می شوند **سوال اوّل** مزامیر و معازف عند الشرع و عند الطریقت حلال اور جائز ہین یا حرام و ناجائز **جواب** حکم مزامیر و معازف بر قاعدهٔ فقهاء رحمهم الله تعالی از هدایه و درمختار و جامع الرموز و فتاوے عالمگیری و غیرها من کتب الفقه و بر قانون اصحاب الطریقت از قوت القلوب و احیاء العلوم و کیمیای سعادت طلب باید کرد و اگر بیک جا دیدن منظور باشد کتاب مستطاب مدارج النبوة مؤلفه شیخ عبد الحق محدث حنفی که جامع بین الفقه و الحدیث و التصوف اند وافی و کافی است **سوال دوم** مرتکب سماع مزامیر و ملاهی شرعاً مستوجب وعید کبائر و موجب نارضامندی خدا و رسول ہی یا نهین کوسی حال مین اوس سے ارتکاب ہوتا ہو یعنی خواه بتقاضای شهوت نفسانی یا باظهار غذاء روحانی اور حکم وعید کسی طریق و مفهوم منقول طریقت سے مبدل ہو سکتا ہے یا نهین **جواب** این نیز در مدارج النبوة بتفصیل تمام مذکور است و کذا از مکتوب قاضی ثناء الله صاحب پانی پتی حنفی نقشبندی مجددی که بشیخ محمد سالار نوشته اند و در رساله مستقله در حرمت و اباحت مزامیر دارند واضح تر مستفاد شد **سوال سوم** حضرات اکابر دین خواجگان چشت خاندان مخصوص حضرت سلطان الاولیا شیخ نظام الدین اولیا اور حضرت مخدوم علی احمد صابر رحمة الله علیهما مجلس سماع مجرد کرتے تھے یا سماع معه مزامیر **جواب** حضرت سلطان نظام الدین اولیا سماع بلا مزامیر میکردند چنانچه فوائد الفواد که معتبرین ملفوظات ایشان است و اصول الاصول مصنفه فخر الدین زرادی که از اکابر خلفای سلطان الاولیا است بران شاهد اند فخر الدین زرادی گوید سماع مشایخنا کان بلا مزامیر و شیخ عبد القدوس گنگوهی که از عمدهٔ خلفاء صابریه اند در سماع با مزامیر غلو تام از افراط ملا کلام داشتند و ملفوظات ایشان بران گواه اند **سوال چهارم** مجلس سماع معه مزامیر متعارفه حال متبعان خاندان چشت کس بزرگ سے شروع ہوئی ہے اور شغل سماع مجرد یه مجلس سماع

---

سماع مشایخ ما بلا مزامیر بود ۱۲

معہ مزامیر داخل طریق ہے یا نہین **جواب** ظہور رسم سماع از قدیم است اینجا تخصیص چشتیہ و قادریہ نیست سماع با مزامیر باشد یا بلا مزامیر ہرگز داخل طریقہ نیست چنانچہ در جواب سوال آیندہ مشروح می شود

**سوال پنجم** طالب برکات خاندان چشت ہی ترک و انکار سماع معہ مزامیر کا موجب محرومی ہے یا نہین **جواب** سماع را با مزامیر باشد یا بے مزامیر ہرگز دخل در اخذ برکات و فیوض طریقہ نیست حکایات شیخ نصیر الدین چراغ دہلی کہ جانشین سلطان الاولیا اند در ترک سماع و احتراز ازان در ملفوظات چشتیہ وغیر ایشان و اخبار الاخیار مذکور است و شیخ نظام الدین امیٹھوی رح کہ چشتیہ بودہ اند تارک و منکر سماع بودہ اند و دیگران ہم چنانکہ بر ناظر ملفوظ این بزرگوار خوب ترظاہر است و چشتیان صوبہ اودہ مثل مخدوم شاہ مینا لکھنوی و شیخ سعد خیرآبادی و شاہ صفی سائی پوری را ارتباط در سلسلہ چشتیہ ہمین بزرگ اعنی شیخ نصیر الدین چراغ دہلی رح دارند

**سوال ششم** تارک و منکر سماع معہ مزامیر داخل طریقہ خاندان چشت متعارفہ حال ہو سکتا ہے یا نہین اور اگر ہو سکتا ہے تو اُنکی حالت پر قائم رہکر تعلیم پا سکتا اور فیضیاب ہو سکتا ہے یا نہین **جواب** تارک سماع بے تکلف داخل طریقہ چشتیہ می تواند شد و افاضہ و استفاضہ ہم ممکن و متعارف حال درین معاملہ مختصر ہے اصل

**سوال ہفتم** سماع با مزامیر داخل رسمیات واجب الاتقیا و خاندان چشتیہ ہے یا داخل اصل اصول طریقہ اور حصول برکات خاندان موصوف یا آنکہ بر دد مین داخل نہین اور بنیاد شیوع مجلس سماع معہ مزامیر بتقاضای ضرورت تحصیل کمالات خاندان چشت قائم ہوئی ہے یا اس سے کچھ علاقہ نہین **جواب** سماع با مزامیر باشد یا بے مزامیر از رسوم است نہ از اصول طریقہ اینجا نیز حکایت خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رح یاد باید کرد

**سوال ہشتم** طالب تارک و مرتکب سماع با مزامیر بدرجہ مساوی فیضیاب برکات خاندان چشت ہو سکتے ہین یا نہین **جواب** طالب تارک سماع و مرتکب آن برابر فیضیاب می تواند شد

**سوال نہم** طالب صادق برکات خاندان چشت پر تسلیم جواز قیام مجلس سماع با مزامیر واجب ہے یا نہین **جواب** بر طالب صادق اقامت مجلس سماع با مزامیر باشد یا بے مزامیر واجب نیست اینجا قصہ سلطان نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ و خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رحمۃ اللہ علیہ و شیخ نظام الدین امیٹھوی یاد باید کرد

**سوال دہم** مرید پر بتقلید پیر قائم کرنا مجلس سماع با مزامیر کا واجب ہے یا نہین **جواب** بر مرید تقلید پیر در اقامت مجلس سماع با مزامیر باشد یا بے مزامیر ہرگز واجب نیست و اگر واجب بودے از سلطان نظام الدین اولیا رحمۃ اللہ علیہ و خواجہ نصیر الدین چراغ دہلی رحمۃ اللہ علیہ چگونہ ترک شدے

**سوال یازدہم** اگر تقلید مذکور واجب نہین ہے تو مرید کو اتباع کامل اپنے پیر کی حاصل ہوئی یا نہین **جواب** مرید با وجود ترک تقلید در سماع اگر در فروع و اصول طریقہ تابع پیر است متبع کامل است

**سوال دوازدہم** ہر ایک مرید کو اتباع کامل اپنے پیر کا ہر ایک افعال و اقوال مین مثل تمسک سنت نبوی علیہ الصلوۃ والسلام

ضروریات تحصیل کمالات پیر سے ہے یا نہیں اگر نہیں ہے تو مرید متبع کامل ہو یا ناقص **جواب** ابتاع پیر در امور سلوکیہ البتہ واجب است نہ در امثال این امور **سوال سیزدہم** آپ کا خاندان کون ہے آیا چشتیہ ہی یا قادریہ اور اگر چشتیہ ہی تو صابریہ یا نظامیہ **جواب** خاندان فقیر قلندریہ علویہ مکیہ است واجازت وخلافت در اخذ بیعت وتعلیم وارشاد در قادریہ وچشتیہ وسہروردیہ وغیرہا دارد و اکثر بیعت در قادریہ می گیرد لنفاستہا ولطافتہا **سوال چہاردہم** سوای طریقہ متعارفہ حال منتسبان خاندان چشت کے طریقہ متعارفہ حال منتسبان دیگر خاندان قادریہ وسہروردیہ ونقشبندیہ مین سماع مجرد خواہ بامزامیر رائج ہے یا نہیں **جواب** سوای طریقہ چشتیہ در طریقہ قادریہ وسہروردیہ التزام این فعل ماثور ومنقول نیست ودر سماع راہ متوسط دارند نہ منکراند نہ مشغوف ومولع ونقشبندیہ ہر چند کہ از التزام عقد مجالس دراعراس وغیرہا دوراند مگر ارتکاب این فعل یعنی سماع غنا بامزامیر وبے مزامیر از اکابر ایشان در کتب معتبرۂ ایشان موجود است شیخ ابو یوسف ہمدانی پیر حضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی رحمۃ علیہما در سماع افراط داشتند چنانچہ در بہجۃ الاسرار حافظ لنجی در رسالہ شیخ عبد الحق محدث دہلوی مذکور است وحضرت خواجہ عبد الخالق غجدوانی رح در وصایای خود میفرماید ای فرزند سماع بسیار مکن کہ سماع بسیار دل امیراند سماع را انکار مکن کہ سماع را اصحاب بسیار اند وخواجہ بہاء الدین نقشبند رحمۃ اللہ علیہ سماع بامزامیر کردہ اند در رشحات بروایت خواجہ مسافر خوارزمی رحمۃ اللہ علیہ مذکور است ہر کہ خواہد مطالعہ کند وبعد ارتکاب این فعل از مجلس برخاستہ فرمودند نہ اینکار میکنیم ونہ انکار میکنیم ومولانا جامی رحمۃ اللہ علیہ کہ از عمائد نقشبندیہ اند در آخر عمر ارتکاب این فعل میکردند چنانچہ در تکملۃ النفحات مذکور است دریافت این جملہ روایات از رشحات ومقامات صامیہ ومناہج السالکین مؤلفہ ملا محمد اکرم چشتی نقشبندی رحمۃ اللہ علیہ وتکملہ آسان است واللہ سبحانہ تعالیٰ اعلم وعلمہ اتم واحکم ملا عبد الغفور لاری رح در تکملہ نفحات در حال حضرت ملا جامی می نویسد کہ در نہایت احوال واواخر اوقات کہ بنظم یوسف زلیخا شغل می نمودند می فرمودند کہ خاطر را انجذاب عظیم بصورتے است کہ وبرا در خارج وجودے گمان نمی برم ودر آن اوقات آثار حرقت وحرارت باطنی از ایشان ظاہر می شد چنانچہ چند نوبت سماع میفرمودند بطریق حرکت دوریہ ودر آن مبالغہ می نمودند وبامتداد می انجامید چنانچہ سازندہ ومغنی بے حال می شدند وایشان از ان حال باز نمی آمدند آخر چون بدرد پا می انجامید متقاعد گشتند باوجود آنکہ قبل از ان در امر سماع متردد می بودند فقیر در ان معنے کہ از حضرت ایشان مشاہدہ میکردم متعجب ومتحیر می بودم تاکہ روزے میفرمودند کہ مارا حالتے دست دادہ وکیفیتے روی می نمود کہ دفع آن جز بہ سماع میسر نبود انتہٰی وشاہ خوب اللہ الہ آبادی نقشبندی در کلمات مؤلفہ می نگارند کہ پوشیدہ نماند کہ چنانچہ برای بیان جواز ورخصت ذکر جہر از حضرت خواجہ بزرگ یعنی خواجہ بہاء الدین نقشبند قدس سرہ آن کلام کہ از اواخر مقامات منقول شدہ بظہور رسید ہمچنان برای بیان رخصت وعدم اطلاق

قول بحرمت سماع ہمانا آنجناب ظہور یافت آنچہ در رشحات واقع شدہ کہ خواجہ مسافر خوارزمی رحمۃ اللہ علیہ
از مخلصان و ملازمان حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہ بودہ است وبعد از نقل حضرت خواجہ ہم باشارۂ ایشان
ملازمت حضرت خواجہ محمد پارسا خلیفۂ اعظم حضرت خواجہ بزرگ قدس سرہما می کنمود حضرت ایشان یعنی
خواجہ عبید اللہ احرار قدس سرہ وی را دیدہ بودند وبا وی صحبت داشتہ می فرمودند کہ درکرتۂ اولے
کہ بجانب ہرات متوجہ بودم در راہ بخواجہ مسافر رح ہمراہ شدم ووی در اصل از خوارزم بود و معمر شدہ
بود نود سالہ بودہ باشد صحبت درویشان وبزرگان بسیار دریافتہ بود و مشرب این کار داشت وی
میگفت کہ در ملازمت حضرت خواجہ بہاء الدین رح می بودم وخدمت ایشان می کردم اما بسماع میل بسیار
داشتم روزے بجمعے از اصحاب ایشان اتفاق کردیم کہ قوال ودفاف وناۓ حاضر سازیم ودر مجلس حضرت
ایشان مشغول شویم ببینیم کہ چہ می فرمایند ہمچنان کردیم وگویندہ ونوازندہ آوردیم حضرت خواجہ
دران مجلس نشستند وہیچگونہ منع نفرمودند در آخر گفتند ما این کار نمیکنیم وانکار نمیکنیم نتہی ہمچنین حال دارد انچہ
ہم در رشحات در احوال عارف جامی قدس سرہ السامی آوردہ کہ روزے حضرت مولانا سیف الدین
احمد شیخ الاسلام ہرات با سائر اصحاب تدریس در صحبت شریف ایشان آمدہ وایشان بعد از تقدیم
مراسم ضیافت خوانندگان وسازندگان را فرمودہ تا دران مجلس غزلہا خواندہ ونقشہا پرداختہ وسازہا
نواختہ اتفاقاً بعد ازان صحبت بدو سہ روز حضرت مخدوم بجانب زیارتگاہ برسم سیرے بیرون رفتہ
وآنجا با شیخ شاہ کہ از مشائخ متورعین بودہ ملاقات کردہ وکیفیت صحبت شیخ الاسلام وخوانندگی و
وسازندگی پیش از رفتن ایشان بشیخ شاہ رسیدہ است در اثناء صحبت شیخ با ایشان گفتہ کہ شما مقتدای
علماء عالم وپیشوای عرفاء عرب وعجم باشید چگونہ است کہ در مجلس شریف شما نَے واسباب طرب می
نوازند واصول دائرہ وامثال آن می سازند چون شیخ اعتراض کرد ایشان سر پیش گوش
وی بردہ وسخنے در پردۂ پر خفا بسمع او رسانیدہ کہ ہیچکس از اہل مجلس بر مضمون آن اطلاع نیافتہ
بیکبار فریادے از نہاد شیخ برآمدہ وبیہوش افتادہ وبعد از زمانے چون بحال خود آمدہ نظر ایشان نیازمندی
بسیار نمودہ ودیگر بامثال این سخنان زبان نکشودہ واین تفصیل آن اجمال است کہ در تکملۂ حاشیۂ نفحات
الانس مذکور شدہ کہ یکے از سالکان راہ وزاہدان آگاہ از ساکنان زیارتگاہ مشہور بشیخ شاہ
رحمہ اللہ ویرا با حضرت ایشان یعنی عارف جامی قدس سرہ السامی نقارے در دل وشائبۂ
غبارے در خاطر بودہ تا آنکہ روزے حضرت ایشان بدیدن وے رفتہ وچون بصحبت ایشان نشستہ
آن عزیز بطریق موعظت آغاز نمودہ واز حضرت ایشان دران اثناء سوالے کردہ حضرت ایشان
یک لفظ در جواب او فرمودہ او در حال بر روی غلطیدہ بعدہ آنصورت نقارے کہ با ایشان داشتہ
محو گشتہ وشیخ شاہ خلیفۂ شیخ رشید الدین بیدادی بود ووی خلیفۂ میر عبد اللہ برشاہ بہاری کہ از

اصحاب شیخ اسحق شهید ختلانی مرید و خلیفهٔ میر سید علی همدانی خلیفهٔ شیخ محمود مزدقانی مرید مجاز شیخ رکن الدین علاء الدوله سمنانی قدس الله اسرارهم اند چنانکه از اواخر حدیقة الاکساب ظاهر می شود و شبیه اینحال است آنچه حضرت ایشان رضی الله عنه در رسالهٔ ذاکرین المشیخت آورده اند که چون قبله گاهی ارشاد پناهی قدس سره باجمیر متوجه شدند و این فقیر حقیر دران سفر فیض اثر بشرف خدمت کثیر المیمنت مشرف بود عزیزے از مخلصان مخصوص آنحضرت که حافظ قرآن مجید بود و صلاح بسیار داشت درآنوقت که در خانقاه هیچ کسے متنفسے مشغول نمیتوانست شد به تلمذ و استرشاد از خدمت آن قبلهٔ طالبان سداد و ارشاد استفاده می نمود در اجمیر بود مقدم شریف آنحضرت را غنیمت دانسته شب و روز در خدمتگاری اصحاب ایشان تقیدی ورزید درین اثنا از بعضے یاران آنحضرت آواز سرود شنید و شبیے در خلوتے بعرض آنحضرت رسانید که در باب سرود چه میفرمائید فرمودند علما منع میکنند سوال کرد که قید علما برای چیست فرمودند که بزرگان شنیده آمده اند صباح آنشب مفتی آن شهر بدیدن آنحضرت آمده و این ابیات مثنوی که در دفتر دوم واقع است خواندند ؎

| | |
|---|---|
| گفت حق اندر سفر هر جا روی | باید اول طالب مردی شوی |
| قصد گنجے کن که این سود و زیان | در تبع آید تو آنرا فرع دان |
| هر که کارد قصد گندم بایدش | کاه خود اندر تبع می آیدش |
| که بکاری بر نیاید گندمی | مردمی جو مردمی جو مردمی |
| قصد کعبه کن چو وقت حج بود | چونکه رفتی مکه هم دیده شود |
| قصد در معراج دید دوست بود | در تبع عرش و ملائک هم نمود |

بمجرد برآمدن لفظ دوست از زبان آن عزیز نعرهٔ مستانه از ذهان آنحضرت برجست و بطریقے که معهود ایشان بود که در خوشوقتی نعره میزدند و در حاضران سرایت میکرد و براکثر مردم بیهوشی غالب می شد و می افتادند تا بحدیکه اگر کسیے افتادگان را دستگیری میکرد او هم می افتاد و همچنین دستگیر افتادهٔ دوم از شراب افتادگی مست می شد چنانکه این امر در سلسلهٔ عالیهٔ حضرت امیر ابوالاعلی قدس سره که آنحضرت این دولت ازان سیدهٔ سنیه یافته بودند مشهور راست و از مظنه افتاد و در الغرض بمجرد جستن آن نعرهٔ مستانه اول همان حافظ بیهوش افتاد بعد ازان دیگران بیهوش شده افتاده اند و چون بعد از انقراض آن مجلس بخلوت تشریف بردند این فقیر حقیر را که محرم ساختن اسرار خودمی نواختند از سر سوال حافظ مذکور بر وجه مسطور و خطرهٔ حصول چنین حالت بشارالیه تا از خشکی زهد به تری مستی گراید و بطائفهٔ ارباب شوق میل نماید آگاه ساختند انتهی

وملا محمد اکرم صوفی نقشبندی در مناهج السالکین می نویسد که اکنون تحقیقی دیگر که باین مقام مناسب است
باید شنید که در طریقه نقشبندیه هم ذکر جهر و سماع جائز است اگرچه اولی اخفی است چنانکه صاحب
طبقات حسامیه در احوال خیر مآل حضرت مولانا خواجگی دهبیدی که از کبرای مشائخ نقشبندیه واز
اعظم خلفای مولانا محمد قاضی که از اجلهٔ خلفای خواجه عبید الله احرار رح بودند می نویسد چون از
آنحضرت باقتضاء وقت و زمان و استعداد و مناسبت طالبان چیزے چند که عوام سلسلهٔ علیه نقشبندیه
آنرا مستبعد می پنداشته بظهور می آمد مثل جهر به استغفار در وقت عصر و قبیل صبح و قیام نماز تهجد بجماعت
و سماع نے و ابیات در پردهٔ سرود و رقص بعضی از مخدوم زاده های این سلسله علیه که بروایت
مشهوره حضرت خواجه عبد الحق حفید رشید حضرت خواجه احرار قدس سره باشند از ایشان لم این
امور را استفسار نمودند و عزیزان دیگر نیز سوال کردند پس ایشان در هر وقت مناسب آنوقت جواب
می فرمودند گاہے میفرمودند که ما باین امور ماموریم و المامور معذور و گاهی میفرمودند که طریقه خواجگان بالطریق آنست
است جامع صحو و سکر و سکون و اضطراب و جهر و اخفا و رخصت و عزیمت همه در دست هم جهر خواجه
علی رامیتنی و امیر سید کلال دارد و هم اخفاء خواجه بهاء الدین و خواجه احرار قدس اسرارهم
و گاهی می فرمودند که میخواهم که در هر گوشه سوخته جانی داشته باشم که خلقی از و گرم باشند و گاهی
می فرمودند اخفاء نسبت مبتدی و متوسط است و لائق حال منتهی اظهار است و خدمت مولانا
دوست محمد صحاف از ایشان نقل کرده اند که فرموده اند این طائفه مجتهد زمان خود اند بهر نوعیکه
میدانند بندگان خدا را ارشاد میکنند و هم در طبقات حسامیه است که وقتی مولانا خواجگی قدس
سره حالتی عالی داشتند بزانو نشسته در مجلس دور میزدند و برخی را در آغوش کشیده لب
بر لب او می نهادند و دیر ازخود می ربودند چنانچه داب شریف ایشان بود در آن اثنا یکی را
بخاطر گذشت که این حالت اهل تلوین است مگر ایشان بمقام نرسیده اند در آن حین آنحضرت بر خاطر
او مشرف گشته العظمت لله گویان بر وقت او رفته فرمودند نشنیده که تلوینی که بعد از تمکین است منافی
کمال نیست منافی کمال تلوین قبل از تمکین است و در رشحات نیز سماع حضرت خواجه بهاء الدین نقشبند
قدس سره مر سرود و غنا را باستدعاء بعضی از یاران مفصلاً بیان نموده و گفته که در آخر مجلس سرود
خواجه فرمودند که ما نه انکار میکنیم و نه این کار میکنیم و این عدم انکار آنحضرت سماع سرود را موجب
جواز آنست نزد ایشان چه معلوم شد که نزد ایشان سماع غنا از منکرات نیست اگر منکر میبود حضرت
ایشان که در تقاوت و اتباع سنن تقید تمام داشتند البته انکار آن میکردند و نمیگفتند که انکار آن نمیکنیم
کما لایخفی انتهی در نسمات القدس من حدائق الانس تالیف محمد هاشم بن محمد قاسم که از مستفیدان
خدمت شیخ احمد سرهندی قدس سرهما است مذکور شده که حضرت مولانا خواجگی قدس سره

بحکم شوق و شورش فراوان واقتضای وقت و زمان و استعداد و مناسبت طالبان بعض اموریکه برخصت متعلق است باین سلسلهٔ علیه نقشبند به الحاق نمودند چنانچه استغفاریکه بر سبیل خفیه بعد از نماز عصر لازم بحکم سبعه یومی این طریق است آنرا بجهر آوردند و بدرد و سوز و نیاز و گداز تمام بآن کلام آواز برکشیدند و اصحاب وی سر برهنه کرده ابیات پر درد میخواندند و اشکها میراندند و کذلک بنا بر بعضی نیات نماز تهجد را از انفراد بجماعت قرار داده اند و از پس تلوین و شورش و وجد سماع را که اکابر این طریقه بملاحظهٔ اصل عزیمت ازان دوری جسته بودند به تجویز و تعمیل آن لب کشاده بسیار بودی که دران حالت تواجد پیش بعضی خلص اصحاب بزانو نشستی و اشک راندی و برخی را بآغوش کشیدی و لب بر لب او نهادی و وی را از وی ربودی چون یکے از فرزندان خواجه محمد عبید الله که بروایت مشهور خواجه عبد الحق باشند بآن جناب در باب ارتکاب این رخصتها مشاجرت نمود مولانا روح الله روحه جز بکلمهٔ الناس معذور معذ لب نکشود و نیز مبتی تمام گفت طریقهٔ خواجگان ما طریق جامع صحو و سکر و سکون و اضطرار است و جهر و سر و رخصت و عزیمت همه درست هم جهر خواجه علی رامیتنی دارد و امیر سید کلال و هم خفیه خواجه بهاء الدین نقشبند و خواجه احرار بعض گویند به شورش تمام مخدوم زاده گفت میخواهم در هر گوشه سوخته جانی داشته باشم که خلقی از و گرم باشد لاجرم تا امروز منتسبان او بهمان طریق وی اند و حضرت مولانا در السنهٔ ایشان بمخدوم اعظم نامور اند انتهی در بهجة الاسرار می آرد که خواجه اجل ابو یعقوب یوسف الهمدانی وقتی در سماع بودند دو فقیه آمدند و ایشان را از سماع منع کردند خواجه از غضب آمده گفتند اماتکم الله موت دهد شما را خدای تعالی فقیهان در حال بمردند شیخ ابو یعقوب از کمل اولیا و اجلهٔ اصفیا و پیر خواجه عبد الخالق غجدوانی اند که سر حلقهٔ سلسلهٔ نقشبندیه اند و از پیران حضرت بهاء الدین نقشبند انتهی جامی فرمود ۵

| | |
|---|---|
| منع سماع و نغمه و نی میکند فقیه | بیچاره پی نبرد بسر نعمت فقیه |
| می ده ببانگ آنکه ندارم بفر عشق | پروای ریش محتسب و سبلت فقیه |
| واعظ بطعن باده پرستان زبان کشاد | یا رب تو ولی پناه من از شر آن سفیه |
| ما تیم و تیره هجر تو ای چشمهٔ حیات | یادی بکن ز حال جگر تشنگان تیه |
| تشبیه میکند رخت را بمه ولی | با او بهیچ وجه نمی بینمت شبیه |
| گفتی ترا برشتهٔ جان آتش افگنم | چون شمع میکند دل من این نشاط بیه |
| جامی حریم کوی مغان کعبهٔ صفاست | طوبی لساکنیه و بشری لزائریه |

۵ کوی مغان در لغت یعنی کوچهٔ بتان و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از عالم باطن و بارگاه مرشد کامل که از محبت وی عشق و شوق الٰهی و اسرار الٰهی حاصل میشوند ۱۲ ۵ معانی کعبه بر حواشی و دیباچه تکمله هزاو معانی صفا در حواشی ادائل لطیفه و هم ارقام پذیرفت و مراد از کعبهٔ صفا مقام وصلت است برای ارباب صفا ۱۲ ۵ خوشخبری باد ساکنان وی را و بشارت باد زیارت کنندگان وی را ۱۲

کاتب الحروف میگوید که قول فیصل در این مسئله خود ازین ارشاد توان دریافت که در زمان املاء سودهٔ صحیفهٔ شریفه میفرمودند که هنگام نگارش مهمات مسائل تصوف هم درین کتاب آن قدر مضامین بر ذهن فقیر هجوم می سازند که خود متحیر می شوم که کدام را بنگارم و با این اختصار پیش نظر میدارم خصوص در مسائل خلافیه چون مسئلهٔ سماع وغیره سر چند از اقوال محدثین و فقها در خصوص اباحت وحرمت سماع مفصلاً نشان داده میشود الا تحقیق خود مورد تجاریر و تقاریر ایشان است چنانچه در مسئلهٔ سماع می فرمودند که اگر هنگام سرود و سماع مضامین شعریه قلب سامع متوجه بخدا گردد و در هیجان کیفیت عشقیه سوای جمال با کمال حضرت ذو الجلال دیگرے پیش نظر نباشد شنودن اینچنین سماع پیش اهل سماع مستحب است و اگر خیال بزهره و مشتری که مطمح نظر فساق و اهل فجور اند رنگ تعلق گیرد اینچنین سماع بے شبهه حرام باشد نتیجه کلام واین مفاد قول متفق علیه است که سماع غنا اهل را حلال است و نا اهل را حرام و اهلیت مر کسی راست که دلش زنده بود و نفس مرده و هر که نفس او زنده و دلش مرده باشد اهلیت سماع ندارد۔ حاصل اینست که ذات مجمع کمالات حضرت خداوندگار بجمیع اوصاف حمیده متصف بود و ببرکت درس علم ظاهری و ارشاد اسرار باطنی و توجهات عالیات و فیض تربیت و برکت صحبت ایشان عالمے از بادیهٔ جهل بسر منزل علم و فضل رسید و از حضیض غوایت باوج هدایت واصل گردید تا کجا نویسم الحق وجود همه شهود حضرت ایشان گویا مجمع غرائب اطوار سیر حقیقی و حقی بود و منبع بحرین فضل و جود و لم یزلی مبدء فیاض تعالی شانه جمال صوری و کمال معنوی هر دو باهم ارزانی داشته و جمیع صفات رضیه و سمات مرضیه در عنصر لطیف ودیعت گذاشته در تزکیهٔ قلب و تصفیهٔ باطن و تقدس ذات و جلائل صفات یگانهٔ روزگار بودند عنصر گرامی ولایت مجسم بود و ذوق و شوق از هر بن مو تراوش میکرد در زهد و تقوی و حفظ شرائع و حل وقائع طلاب ظاهری و باطنی نظیرے نداشتند و در سلوک مقامات قدمے راسخ و در وجد و شوق حالتی بدیع و لطیف و در وله و ذوق کیفیتے بغایت شریف و در تحمل و بردباری مرتبهٔ رفیع و در مخاطبات و مکاتبات و تقریر و تحریر و مذاکرات علمیه اعتدالے مرعی می داشتند که احسن ازان صورت نه بندد و در معرفت مقدار هر یک و معامله بحسب آن قولاً و فعلاً مرتبه که در دیگرے یافتن محال ؎

| | |
|---|---|
| محمود در فضائل کسبی و موهبی | همتای او نزاده ز ارحام عنصری |

اینجا بر ذکر پارهٔ از حالات کرامت آیات و کلمات معرفت سمات ذخیره اندوز سعادت دو جهانی گشتم تا ثانیاً اگر چنانکه قصد دلی ست توفیق الٰہی رفیق شود و در ذکر مآثر حضرت ایشان کتابے مستقل ترتیب یافت مصداق ؎ هو المسک ما کررته یتضوع[1] * خواهد بود و الا اینقدر شکر که بالکلیه ازان دولت حرمانے نصیب وقت نخواهد ماند و بالله التوفیق

[1] و آن مشک است که هرگاه هم بزنی خوشبو خواهد داد ۱۲

# وصل در اظهار درد فراق جمال حضرت خداوندگار

هر چند از وقوع این واقعهٔ غم انتما و سانحهٔ الم فزا در سبب تالیف تکملهٔ مجملی نشان داده آمد اما از آنجا که خواطر بیرپان عقیدت کیشان مشتاق تفصیل آن اجمال بوده اند و خود تکرار ذکر شریف خالی از فائدهٔ نے خلا باس بها چراکه [1]

| | |
|---|---|
| اعد ذکر نعمان لنا ان ذکره | هو المسك ما کررته یتضوع |

**باید دانست** که چون تقدیر ازلی و ارادهٔ لم یزلی ذات بابرکات حضرت ایشان را از مراتب کمالات کسبیه و وهبیه بر اقصی مدارج رسانید و عالمی را از انوار فیوض ظاهریه و باطنیه ایشان مستنیر گردانید خواست که از دولت قرب حقیقی و وصال تحقیقی که کمال تکمیل ناسوت به همانست مشرف فرماید و آثار این قرب حقیقت در خاندان با عروشان حضرات قلندریه قدست اسرارهم آنچنان منظور نظرها آمده اند که در آخر حال مشاهدهٔ جمال شاهد ذات بحت معرا عن جمیع الشئون والنسب والاعتبارات میسر میشود و بوجه بقای حساب چهره جان شهود و ش کالبرق [2] الخاطف باشد و بر آن تجلی و استتاری [3] ماند و تسلیم و ترک ارادت منزل [4] و مقامی باشد و وظیفهٔ عبودیت و توبه [5] و اعتذار و استغفار

| | |
|---|---|
| حبذا قومی که دید حق بود دیدارشان | محو باشد در شهود ذات حق آثار شان |
| از خدا خواهند ستر ذات خود در ذات او | این بود ساعت بساعت سر استغفار شان |

لاجرم از اوایل سنهٔ یکهزار و دو صد و نود هجریه که سن شریف بهفتاد و هفت رسیده بود بسا اوقات دیده می شد که توالی جذبات عشقیه و تتابع بارقات جیبیه آنچنان از خودستانی و از خویشتن ربائی فتاده بودند که با این همه که با هم بودند للابی بر کران می بودند و از توجه خاطر با جهان و اهل جهان خصوصا از شیوع کذب و افترا را اظهار ملال برین منوال می داشتند که آلی مرا هبر این زمانه با این مردم مصداق «چا تون کنا بون» بگذاشتی واز

[1] بار بار کن ذکر نعمان (یعنی امام ابی حنیفه) را برای ما که ذکر وی مشک است که هرگاه بسائی آنرا خوشبو خواهد داد ۱۲ [2] برق در لغت بمعنی روشنی و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از لمعان نور که در دل سالک وارد میشود و دائمی نمیشود سالک را بطرف سیر الی الله ۱۲ [3] استتار در لغت بمعنی در پرده شدن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت از اشاره است بطرف ذات کبت چنانکه گفته میشود مشاهدة الابرار بین التجلی والاستتار (یعنی مشاهده بزرگان درمیان جلوه گری و حجاب است) تجلی اشاره است بطرف ظهور ذات و استتار را اشاره است بطرف ذات که ذات همیشه هر جا مستتر و پوشیده است ۱۲ [4] منزل در لغت بمعنی جای فرود آمدن و در اصطلاح حضرات صوفیه منزل چهار اند ناسوت ملکوت جبروت لاهوت منزل ناسوت جسم است و از فنا کردن این جسم سالک بمنزل ملکوت میرسد که جسم مثالی اوست و از فنا کردن جسم مثالی سالک بمنزل جبروت میرسد که روح است و از فنا کردن روح بمنزل لاهوت میرسد و منزل لاهوت اعیان ثابته اند و این را منزل لاهوت با نوحه میگویند که این هر مراتب داخل است مراد از مراتب داخل احدیت و وحدت و واحدیت اند و اعیان در مرتبه واحدیت ثابت اند پس هرگاه که این هر سه مراتب الی و نیز بی داخل اند بجای یک مرتبه اند پس فقد اعیان را موسوم باسم لاهوت کردن مثل تسمیة الجزء باسم الکل شد و بعضی صوفیه عالم صفات و اسما را جبروت میگویند و بعضی در تفصیل این منازل چنین میگویند که منزل ناسوت آنست که سالک درو از غیر حق داد اموش کند و منزل ملکوت آنست که در یاد حق همیشه قائم ماند و منزل جبروت آنست که سالک خودی را نیز فراموش کند و منزل لاهوت آنست که نفس سالک همیشه بذات حق مانند نقل اول و دائم و درست و صحیح تر است ۱۲ [5] توبه در لغت بمعنی از گناه باز گشتن و در اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از گشتن بسوی خدای تعالی بحل عقود اصرار از قلب و بازایستادن جمله حقوق رب و گفته اند توبه باز گشتن است از چیزی ناقص بسوی کمال و صحیح اینست که توبه عبارت است از اجتناب کردن از گناه و حقیقت در آنست که خلاص باید از هستی خود چنانکه گفته اند وجودک ذنب لا یقاس به ذنب (یعنی بودن تو گناهی است که هیچ گناه بدان قیاس نتوان کرد) ... آمده دانسته که اصل ... توبه تحصیل توحید است یعنی وحدت الوجود و باید که سالک در تحصیل وی انقدر سعی بلیغ کند که این مسئله ذوق و وجدان وی گردد فقط ۱۲

درس و تدریس با وصف ذوق و شوق عمریه و ملاقات اہل زمان علاقہ بے علاقگی محض پیدا نمودہ می فرمودند
که اکنون ازین ہمه نفرت می آید چه ہمه عبث می نماید من کجا و این تعلقات رنگارنگ کو ـ

| | | | |
|---|---|---|---|
| من ملک بودم و فردوس برین جایم بود | | آدم آورد درین دیر خراب آبادم | |

ہر لحظه در استغراق و وظایف عبودیت می افزودند و در اندک توجه بالغیر سخت منقبض می شدند و در ہر امر فراغ
خاطر فی الفور میخواستند و اکثر سکوت و تحیر بحت و استغراق تام لازم حال کرامت اشتمال گردیده بود و اذکار رحلت
و انتظار ملاء اعلیٰ و کلمات مواعظ و نصائح و وداع بر زبان آوردن و مخلصان فدویت مشرب ارقام فرمودن
شیوه گردیده بود چنانچه بحضرت مولوی شاه رکن الدین قلندر لاہر پوری تسطیر فرمودند (که عمر به ہفتاد و ہفت
رسید و وقت نزدیک آمد و عمر ہمه تلف شد این مرتبه قصد شرکت عرس شریف ضرور باید نمود و ملاقات
یکدیگر غنیمت باید شمرد) و دیگری این که زین پس آنچه از پردهٔ غیب بظہور رسد آنرا مصلحت وقت خود
انگارند بتاریخ پنجم ماه جمادی الاولی روز فاتحه حضرت غوث ملت در مجمع حضار با مخلصی متوجه شده ارشاد
فرمودند که درعرس شریف این مرتبه بسیاری کسان داخل سلسلهٔ علیه قلندریه شده اند دانم که درین چه سر است
مگر مقام حضرت سید نجم الدین غوث الدہر قلندر قدس سره بر من آمده است ہمچنین منامات مخبر قرب زمان
وصال دیده شد چنانچه احمد علیخانصاحب مبرور در واقعه دیدند که ماه عالم پناه که بر وسط السماء درخشان
بود دفعتاً در جائے قبر شریف افتاده غروب شد و ہلالی نمایان است ایشان بیدار شده متحیر شدند و صبح عریضه
مشتمل بر درخواست تعبیر ارسال داشتند بجواب مشرف شدند که ماه وجود فقیر بود معلوم می شود که زمان
معین قریب رسیده است درازی سخن پیشکش از ہمچو حالات پریشانی بیات طرفه آسیمه سریہا نصیب وقت
بندگان بود که بتاریخ دوازدہم ماه رجب المرجب روز جمعه سنه یکہزار و دوصد و نود ہجریه وقت دوپہر
پس از تناول طعام مستعد قیلوله بودند که درین میانه شیخ شجاعت علی خلف شیخ سعادت علی شیخ زاده لکھنوی
با شیخ تونگر علی عزیز خویش بہر زیارت حاضر آمدند از آنجا که وسعت اخلاق و سماحت و کرم جبلی داشتند
بپاس خاطر آنہا تا وقت جمعه ہمچنان نشسته ماندند از ان فی الجمله کسلی رو داد که بعد نماز جمعه پس از فراغ
سنن و نوافل بہر استراحت بر چارپائے تشریف ارزانی داشتند حضار معمولین استفسار مزاج کردند
ارشاد ساختند که امروز بباعث پیری تحمل ہرج این دو سه ساعت ہم موجب فشار بسیار می شود لیکن باقتضای
این مشرب مجبوراً گوارا میکنم و از چند روز صورت تپ فراپیش نظر می ماند می ترسم که مبادا بیمار نگردم بعد قدرے
از تسویهٔ اعضا برخاستند و تا نماز مغرب ہمه کسان حاضر ماندند و بدستور ہر یک را از ارشادات سرفراز فرمودند
بعد فراغ از مغرب حسب دستور مشغول باوراد و اذکار شدند قریب نماز عشا باد تند وزید و قدرے ترشح ہم کرد
حضرت ایشان از بر آمده که چارپائی آنوقت ہمونجا بود برخاستند من که برائے نماز عشا میرفتم دیدم که حضرت

لـه محشی گوید از بزرگان شنیده ام که در تعبیر این خواب اینقدر مزید ارشاد شد که ہلال وجود نور نظرم علی انور است که بعد من بعروج و کمال خواهد رسید شاید این فقره را حضرت صاحب تکملہ انکسار اً حذف کرده اند ۱۲

ایشان مرزائی و پایجامهٔ نبئی پوشیده نشسته اند رفتم و از کیفیت مزاج مبارک استفسار کردم فرمودند
الحمد لله از ترشح اینوقت قطراتیکه بر جسم آمدند چنان معلوم شد که گویا طبانچهٔ اجل بر و یم رسید بعد استفسار
به مسجد رفتم و بعد نماز عشا طعام بدستور همراه حضرت ایشان خوردم قدرے از شب باقیمانده بود که بهادر
آدم مرا آواز داده ند که اینجا بیا مرا امشب خواب نمی آید باد کش بگیر شاید غنودگی آید بهادر و میر حشمت علی خادم
هر دو رفتند و تعمیل ارشاد پرداختند ما خواب خیال شد و هر چند پهلو به پهلو گردانیدند لیکن خواب نیامد
فرمودند که حشمت از سوزش قلب و جگر کباب می شود آب تازه بیار او آورده داد حضرت ایشان نوش فرمودند
القصه درین اثنا صبح دمید برائے نماز برخاستند و فرمودند که چارپائی ما در کمره بیارند بعد نماز خواهم خسپید
شاید خواب آید و بعد ازین اگر کسے نزدم آید از وی این حال ناخوابی تمام شب بیان کرده باز نه پرسید چنانچه
بعد از فراغ بر چارپائی راست شد ند هنگامیکه عابد مهر بر مصلائے ارضی مصروف گذاردن اشراق شدم من
حاضر شده دیدم که در کمره بر چارپائی غلطیده اند و خدام غمز پای مبارک می کنند هوش و حواس که بدا شتم از
باختم و استفسار مزاج ساخته داخل پاسائیان گردیدم تمامه کیفیت بیخوابی شب و سوزش قلب و جگر و غلبه
تشنگی زبانی ارشاد ساختند چشمان مبارک شهابی دیدم و اضطرابے و رقتے چنانکه اکثر در ایام عروض مرض غلبه آن
چنان می شد که اگر کلمهٔ از باب رقایق بر زبان حقایق ترجمان می گذشت گریه آنقدر مستولی می شد که خود را ایشان
ضبط نموده سخن تمام میفرمودند آرے مصداق قول شاعر بودند که در مناجات گفته ؎

| | |
|---|---|
| کرامت کن دل نازک چو شبنم | که گر بادے بجنبد پاشد از هم |

درین نورد ارشاد حضرت والد ماجدم قبله نیز از بالاخانه فرود آمدند و معاینه این حال تشتت البال گشتند
مزاج پرسیدند همان حال پوست کنده شنیدند و گفتنا بعد سکوت ساعتے حضرت ایشان روی عالم افروز
سوی حضرت والد ماجدم قبله بر گردانیده فرمودند که وصال حضرت غوث الاعظم رحمة الله علیه چگونه شد
و وفات حضرت شاه باسط علی قلندر رحمة الله علیه و حضرت عارف بالله رحمة الله علیه چسان گشت حیرتے که
این چیست و چه میفرمایند حضرت والدم فرمودند که حضور چرا این چنین ارشاد میفرمایند ضرورت این استفسار چیست
و این کلمات یاس آمیز چرا بخاطر اقدس میگذرند فی الحال بقاء ذات عالی درین عالم از ضروریات است
فرمودند خیر بعد ازین حکیم بخشش علی صاحب طلب شدند او شان بعد معاینه نبض و استفسار کیفیت گفتند
که بحمد الله جای اندیشه نیست فتور هضم معلوم میشود تنقیه مناسب بود اما نظر بر ضعف پیرانه سالی تامل
میشود غرضکه اگرچه تپ چنان نبود لیکن کیفیت غشی هر روز در بر تریدا فتاد با این همه نه آنگونه که بیننده را
یاس محض باشد چنانچه روزے حکیم صاحب از شکایت حضرت ایشان بابته شدت تشنگی برف
تجویز کردند حضرت ایشان احمد علی خانصاحب را رقعه از دست مبارک خود ارقام فرمودند که طبیعت
فقیر از دو روز جادهٔ اعتدال گذاشته است و حکیم صاحب برف تجویز کرده اند قدرے زائد

الغرض بالجملہ ہر روز کیفیت غشی میماند یک روز زائد و یک روز کم اما حرارت در لمس اگرچہ یافتہ نمی شد لیکن حرقت درونی و حمرت قارورہ ہوش و حواس بینندگان می ربود روز افزونی علالت شیرازۂ طمانینت ہمہ ہا گسست و رفتہ رفتہ این خبر علالت شہرتے تام گرفت درین میانہ احمد علی خان صاحب از لکھنؤ معہ مولوی حکیم لطف اللہ صاحب تشریف آوردند و از روز دوم معالجۂ او شان شروع گردید تاہم در مرض ہیچ کمی واقع نشد در روز بروز زیادتی ماند طرہ برین آنکہ از شب دوشنبہ بیخودی بحیث طاری شدہ و در آن بہای خواہ یا بہائے کہ خوب تر یادم نماندہ میفرمودند حضرت والدم مدظلہ عرض کردند کہ آیا حضور را بہائے مشاہدہ می افتند فرمودند کہ ہان بے شبہہ تشریف میدارند باز حضرت والد عرض کردند کہ حضرت چیزے بفرمایند فرمودند کہ قل اللہ ثم ذرھم فی خوضھم یلعبون یعنی تمسک شما بخدا باشد نہ باخدائیان و توکل را یاد دارند کہ ومن یتوکل علی اللہ فھو حسبہ از وقوع ہمچنین امور ہزاہر در قلوب افتاد و ہیچگونہ جنون ناامیدی از جیب دگر ہیان ہمہ تارے نگذاشت ناگاہ روز چہار شنبہ ہفتدہم ماہ رجب المرجب کہ روز ولادت حضرت عارف باللہ قدس سرہ و یوم وصال حضرت سید السادات سیدنا سید خضر رومی قلندر قدس سرہ الاطہر بود دم نواخت یک گھنٹہ بر دو پہر شادان شادان روضۂ رضوان را آبادساختند و یاران بے سرو پا را بے سرگذاشتند ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| رفت آن سلطان معنی بے فتور | | رقص رقصان سوی آن دریای نور | |

کافۂ اصاغر و اکابر حاضر بودند رستخیزے ماتمے رستخیز قیامت برخاست ہمگان چاک گریبان و از جامۂ طمانیت عریان و چرا چنین نبودے کہ ہا نا ذات حضرت خداوندگار آفتاب حقیقت بود کہ بر عالمیان می تافت و ظاہر است کہ آفتاب را ہمہ دوست میدارند چہ از و فائدہ ہا بر میدارند مقربان دلریش نالہ و فغان تا آسمان میرسانیدند و زمزمۂ نوحہ و مراثی دردآمیز می انگیختند تا کجا نگارم ہمہ بنالہ و شور رہ داشتند ؎

| | | | |
|---|---|---|---|
| کو دیدہ کہ در غم تو غمناک نشد | | یا جیب کہ در ماتم تو چاک نشد | |
| سوگند بروی تو کہ از پشت زمین | | ماند توئی در شکم خاک نشد | |

افسوس صد افسوس کہ آفتاب عالمتاب علم و ہدایت غروب گردید اگرچہ چرخ ہیچو قرار صد بار بگردد ہیچو ذات والا بوجود آمدن محال بینایدوائی بر محرومی ما یان عاصلے در نفقہ

۵ لہ بگوخوا باز بگذار ارشاں رلو رحمت ایشاں حالیکہ باری سکنہ ۵۲ دہر کونوکل کند برخدا بس بس است ۲۱

سیاه است و روز با بدتر از شب سیاه کاکوری ازین واقعہ اسم کوری یافت بلکہ عالمے یتیم شد وجود باجود حضرت ایشان باعث امن و رفاہ خلق بود مدارس بمان خانہ ہا گشتند و خورنق غمخانہ ہا برکت از عالم رفت و ظلمات فرا گرفت و جہان در ہم گشت دریای حوادث گوناگون وا گردیدند با دل صد چاک و دیدۂ نمناک بعد نماز عصر از تجہیز و تکفین فراغت کردہ جانب شرق رویہ حریم حرم تعظیم حضرت غوث ملت خوابگاہ آن ترجمان مع اللہ آمدند

| | | | |
|---|---|---|---|
| کہ امروز اجل در توجہ گوہر نہفت | | ای خاک زدرد دل لمی آرم گفت | |
| دلبند خلائق در آغوش بخفت | ۵ | دانے دل عالمے فتادست در دام | |
| دست گیتی ببرد سے خار بلا کم در سر | | کاش آن روز کہ در پای تو شد خار اجل | |
| ای کہ من بر سر خاک تو کہ خاکم بر سر | | تا درین روز جہان بے تو ندیدے چشم | |

والآن گنبدی مختصر بران از منشی عبد الحی صاحب تیار میشود سابق ازین احمد علیخانصاحب سنگ برائے روضۂ شریفہ خریدہ بودند کہ دفعتاً علیل گشتند و بفراق حضرت ایشان جان دادند بدینوجہ نوبت تیاری نرسید اکنون منشی صاحب راحق سبحانہ توفیق خیر داد کہ سرگرم تیاریش شدند

| | | | |
|---|---|---|---|
| سالہا سجدۂ صاحب نظران خواہد بود | | بر زمینے کہ نشان کف پای تو بود | |

مولوی رشید الدین خانصاحب در مقالات خویش نوشتہ اند کہ روزے بزمان وصال حضرت مولانا صاحب قدس سرہ شنیدم کہ این وقت نزع روح حضرت مولانا است و سلسلۂ پاس انفاس جاری در ملاے شدید افتادم و بدل می گفتم کہ بوجہ عارضہ وجع مفاصل از نشست و برخاست معذورم چسان شرف زیارت حضرت مولانا صاحب دریابم درین بودم کہ بجسم مثالی طیران کردم و بر تکیۂ شریفہ رسیدم چہ می بینم کہ یک شیر نر زیر برآمدہ ہمیگردد و در سلاسل مقید است جملہ زنجیرہا بگسلانیدہ صرف یک زنجیر در گلو باقی است بترس آنکہ آن شیر مرا ندرد بالای زینہ بسرعت رفتم دیدم کہ مولانا صاحب بر چارپای آرام میفرمایند متصل آن برتخت خود را دراز کردم بعد ساعتی دیدم کہ مردمان مرا بزور پائین زینہ می برند و من نمی روم کہ شیر مرا خواہد درید آخر مردمان مرا بر پلنگ انداختہ زیر زینہ متصل رخت تر ہندی قرار گذاشتند اندک چشم کشادہ دیدم کہ آنجا شیر نیست اثر حجام مردمان است و ہمہ وضو میکنند از کسے پرسیدم کہ حال مولانا چیست بیان کرد کہ مولانا بجلال ذات بیچون حق رجوع فرمود و حظائر قدس را بر مجالس انس اختیار نمود

ضیغم دشت فنا از بند جسم عنصری    رشته وصحرائی جان ا منزل ما واگرفت

چون در خود آدم منتظر بودم که مردمان چه میگویند فوراً شخصی نزدم آمد واین حال وصال بیان ساخت گفتم آری درحقیقت مولانا اسد الله بودند ازاولاد اسد الله الغالب ظاهر باشریعت آراسته وباطن باحقیقت پیراسته

نور سرش علم را از ذات حق سهم گرفت    قوت علمش بمعنی صورت ضیغم گرفت
آنکه چندی از پی تکمیل در بزم خیال    جوهر ذاتش ہمانا پیکر آدم گرفت
شد فرد زایل از جمالش بزمگاه عنصری    عالم امکان ز فیضش و ثوق اعظم گرفت
از نشیب عنصری بپرید اندر لامکان    بر زبان مرز عرفان عرش را محکم گرفت
چون ترقی کرد از ناسوت سوی رفات    در مقام قدس جای شبلی وادهم گرفت

انتهی قطعات تواریخ وصال بسیار اند چند تا لوحه زبان خامه جگر فگار میشوند
از مولوی غلام امام شهید صاحب مرحوم

پیر کامل تقی علی ولی    رهبر و رہنمای اهل یقین
عالم باعمل یگانهٔ عصر    در اصول و فروع شرع متین
یادگار کمال جد و پدر    افتخار اکابر پیشین
باہمه بی ہمه بسر میبرد    جمله اوقات را بطرز حسین
وطن اندر سفر سفر بوطن    شغل او بود باصفات گزین
انجمن را ز خلوتش زینت    خلوتش را در انجمن تزئین
جمله عمر شریف او بجهان    صرف شد در ہدایت وتلقین
از خدا داب و خدا بینی    بود در اعتکاف عرش برین
خوانم ار شمهٔ کمالاتش    در نگنجد بآسمان و زمین
رخت بربست ناگهان زجهان    بهر گلگشت باغ علیین
باعلی و نبی بعزت وجاه    گشته اندر بهشت صدرنشین
گر نخوانم که بود مهر سپهر    در بیانم که بود در ثمین

۵ سیر در وطن آنست که سالک در طبیعت بشری سیر کند یعنی از صفات بشری ناشایسته ملکی دا ... صفات ذمیمه بصفات حمیده انتقال فرماید واین یکی از یازده مصطلحات سلسلهٔ نقشبندیه است که بنای طریقهٔ حضرات نقشبندیه رحمهم الله بر آنست ۱۲

| | |
|---|---|
| ذرهٔ در شمار باشد آن | قطرهٔ از شمار باشد این |
| از قضا مردن آرزوها کرد | هر که دید آن جنازه با تمکین |
| چه عزیز و چه از مریدانش | همه از درد و در پیش غمگین |
| قدسیان نیز نوحه گر بودند | مو پریشان بسان اهل زمین |
| شرح این درد و داغ خامهٔ من | نتواند نوشت بیش ازین |
| کز غمش حشر شد بپا و فتاد | آسمان بر سر کهین و مهین |
| سال تاریخ رحلتش مینجست | از دل پر تعب شهید حزین |
| گفت هاتف که بے سر و پا شد | کرم و فضل و هم شریعت و دین |

ایضاً

| | |
|---|---|
| جنید زمان شبلی عهد خویش | تقی علی مرشد اهل دین |
| بهار از گلستان او مستفیض | گل از خرمن فیض او خوشه چین |
| شب و روز بر فقر خود می شنید | هزار آفرین از جهان آفرین |
| جهان زا بهشت و بباغ بهشت | رسید و به ابرار شد همنشین |
| بپامش سلام رسول کریم | رسانیده از سدره روح الامین |
| دم فکر سال وصالش زغیب | رسید این ندا کای شهید حزین |
| سزد گر بگوئی بتاریخ او | جنید آمده در بهشت برین |

از مولوی محی الدین خانصاحب ذوق کاکوروی

| | |
|---|---|
| نامد افسوس رحم بر حالم | اے فلک من کجا ملال کجا |
| از الم سینه ام خراشیدی | من و این ناخن هلال کجا |
| زیست ما و وفات مرشد ما | بود در خواب این خیال کجا |
| از وفات جناب شاه تقی | ناگمان بود احتمال کجا |

ف بامدانست که لفظ بے سر و پا شد ذو معنین است معنی اول اینکه حضرت خداوندگار قدس سره گویا سراپا کرم و سراپا فضل و سراپا شریعت و سراپا دین بودند پس از وفات حضرت ایشان سرپا کا کرم و فضل و شریعت و دین بریده و خود داین چهار چیز که تکمیل آن به دولت ذات بابرکات بود ناقص ماند و معنی دیگر اینکه از الفاظ کرم و فضل و شریعت و دین اعداد اول و آخر هر لفظ حذف کرده شد پس مجموع اعداد بقیه حروف اعداد سال مطلوب است

رفت شیخی که چشم دهر چه او / دیده در عالم مثال کجا
شد کجا آه علم و فضل و هنر / جوش عرفان کجا کمال کجا
خلوت روز و جلوت شبها / مجلس قال و بزم حال کجا
بودم از غم فراغ خال امروز / در نظر بود این مآل کجا
دل قوی داشتم بسایهٔ او / که مر این مهر را زوال کجا
اوفتادم بچار موجهٔ غم / ماند در عنصر اعتدال کجا
نسبتش با قد خمیده مه / ای فلک من کجا هلال کجا
گر همین جور چرخ زنگاریست / چشم من یابد اندمال کجا
چون ز غم بر کنون باوج مراد / آن هوایم کجا و بال کجا
از که گیرم زکوٰة فیض امروز / بر دم این کاسهٔ سوال کجا
آه ما چون درد نه سینهٔ صبر / آن کجا طبل و این دوال کجا
چون نهم همت سپهر روش / شب بختم کجا و حال کجا
از که دل اقتباس نور کند / مهر عرفان بدین کمال کجا
در دو مصرع چو ذوق سال نمش / بنویسد کسی مجال کجا
زانکه گیرد نشیمنی دو شاخ / روی یک طایر خیال کجا
آنچه گفتم ببین بشعر لپین / شاهد حال اوست قال کجا
شد کجا ای مهر شرق کمال / آه آن مظهر جلال کجا

دیگر

برگشت به صبر ز دل آنچنان فلک / پای برون ز زاویه هر معتکف کشید
دردا که شحنهٔ ستم چرخ بی خطا / دست نشاط عشرتیان بر قفا کشید
واحسرتا ز خامهٔ حرمان دبیر چرخ / بر صفحهٔ امید خط منحرف کشید
یعنی بسوی شاه لقی آمد ز حق / پیک اجل صدای قم لاتقف کشید
آن سالک طریق رضا بر پیام غیب / لبیک بر زبان دل معترف کشید
تنها نه پشت پیر فلک خم شد از غمش / داغ الم بسینهٔ هر منخسف کشید
هر غم طراز بر ورق دل ز کلک آه / صد نقش فکر زور قم مختلف کشید
جستم ز غیب حال دل ذوق سینه ریش / گفت از فراق شیخ تو گوئی الف کشید

۱ الف کشیدن محاوره است بمعنی داغ بصورت الف بر بدن سوختن و بعض گویند که در ایام ماتم استوا بر سینه زنند که نشانش بشکل الف پیدا میشوند و رسم ولایت است که عاشقان دا ... الف بر سینه می کشند و باید دانست که این مصرع هم ذو معنیین است معنی اول مذکور و بالاست و معنی دیگر اینکه از اعداد لفظ ... دو و صد تو و دو یک میباشند و الف که یک است بر کشید یعنی حذف کرد تا باقی اعداد سال مطلوب ماند ۱۲

## از جناب مولوی محمد امجد علی صاحب

حیف رحلت کرد قطب الاتقیا | زیب علم و زیب فقر و زیب دین
وارث علم نبی ابن علی | یادگار اولین و آخرین
فخر کاکوری ولی ابن ولی | خود تقی ابن رئیس المتقین
علم و عرفان از جمال او عیان | زهد و تقوائے روشن از نور جبین
در تصرف آفتابے بر فلک | در تشریع آفتابے بر زمین
متقیا کانت فی عادات ۱ | یتقی حق التقی فی کل حین
فاضلا برا تقیا کاسمه ۲ | کاملا حرا علیا بالیقین
کیف ۳ لا و الاسم من فوق السما | حبذا ما قال ختم المرسلین
چارشنبه هفدهم ماه رجب | بود تاریخ وصال آن مهین
پشت خم شد زین الم چرخ کهن | وز ملالت تیره شد روی زمین
شور ها افتاد در قرب و جوار | ناله ها بر شد به چرخ هفتمین
باد در فردوس اعلی جاے او | روح پاکش باد در خلد برین
بهر سالش از فلک آمد ندا | آفتاب علم شد اندر زمین

١٢٩٠

## از جناب مولوی حبیب علی صاحب

مرشد آفاق مولانا تقی | شبلی وقت و جنید عصر بود
رخت خود برداشت از دار فنا | در جوار رحمت یزدان غنود
تاب و طاقت برد از قلب همه | هوش از سر عالمی را در ربود
رتبه اعمالش از علمش دو چند | رتبه علمش ز اعمالش فزود
روز و شبها در نماز و در نیاز | دائما اندر رکوع و در سجود
نیست و نبود مثالش ای حبیب | بر زمین و زیر نه چرخ کبود
فکر تاریخش زبس دل را گداخت | زنگ صد آئینه حسرت زدود
از سر جان بگذرم چون بشنوم | شبلی وقت و جنید عصر بود

١٢٩٠

## ایضاً

وفات وارث الانبیاء

١٢٩٠

۱ پرہیزگار بود در عادات خویش در پرہیز میکرد از گردن آب و در سر رفت ۲ بزرگ برد رنیکو کار تقی مثل نام خود کامل بود و آزاد بلند مرتبه بالیقین ۱۲ ۳ چگونه نباشد که نام او از آسمان فرود می آید خوش فرمود و ربله آن حضرت خاتم المرسلین صلی الله علیه وسلم ۴ فوق جمع الفی معنی کواد آسمان است کہ در میدان محرا اسے وسیع باز زمین پیوسته اند و در نظر تعبیر معلوم از آسمان نام جسم است که دنیا بالشمول اگر به عالم در میان کنار رهاے آسمان است و این مستفاد است از بعض کتب لغت ۱۲

## از جناب منشی محمد رضا صاحب صبر

| | |
|---|---|
| بخلد رفت چو شاہ تقی علی ولی | کہ خضر بود پے گمرہان وادی عصر |
| فقیہ وصوفی وقانع ولی عقیل وفہیم | فلک نیافت مثالش باین تمادی عصر |
| نوشت صبر بیک مصرع دو تا تاریخ | خدیو مملکت علم شیخ ہادی عصر |

## از منشی حافظ محمد علی عسکری خانصاحب بیدل

| | |
|---|---|
| چون شد از دہر آن ولی اللہ | رنگ وروی جہان زغم فق شد |
| عارفی سال رحلتش از من | گفت نزد خدا اے برحق شد |

## از عبد الرحمن خانصاحب مالک مطبع نظامی کانپور متخلص بشاکر

| | |
|---|---|
| سید آل نبی صاحب فقر وفنا | واقف سر آگہ مرشد پیر وجوان |
| عالم شرع رسول ماہر فقہ واصول | نور علی وبتول مرجع اہل جہان |
| تابع حکم امام رہبر ہر خاص وعام | شد ز تقی علی اسم مبارک عیان |
| حیف کہ جسم لطیف زیر زمین جا گرفت | طائر روح شریف گشت چو عرش آشیان |
| فصلی زروی غم ورنج دفراق والم | ہجری زروی غم وصدمۂ ورنج است عیان |
| شاکر خستہ جگر مصرع پرغم بگفت | آہ شدہ در زمین قطب ولایت نہان |

## وصل درپارۂ از کشف وکرامات حضرت مکرمت سمات قدس سرہ

باید دانست کہ معجزہ وکرامت فعل حق است کہ ظاہر می گردد بردست بندۂ خاص او تعالے ہرگاہ علم حق اورا حاصل شود وروشن گردد دل او بنور معرفت وعارف وکامل آید بفعل وارادت وی سبحانہ وفارغ باشد از تعلق با خلق وگرفتاری بوجود ایشان واسناد افعال با ایشان ورویت ایشان در نفع وضرر ومدح وذم وطمع انچہ دردست ایشان است وچون بشہود سلطان حقیقت وجبروت الٰہی از بند تعلق بہ ما سوا رست وبحفظ وحراست حق از خلق وشیطان ونفس وطبیعت وارادت وامانی باطلہ ودعاوی کاذبہ امان یافت وبمقام وحدت متحقق شد بنماید او تعالیٰ کراماتے پیدا معرا از اشتباہ بخوارق عادات وانما ہو یدا ومراد بخوارق عادت سنت الٰہی است کہ جاری ست درکائنات ومحتمل است کہ مراد بکرامات آفاقی باشد وبخوارق عادات انفسی ویا عادات را معمول بر عادت ولی کنند واز خوارق

ل معانی آفاق در صغر یا مبین گذشتہ ۵۲ انفس بفتح اول وضم ثالث جمع نفس کہ بسکون فاست بمعنی روح وبذات است وعالم انفسی مراد از عالم ارواح وعالم باطن وآفاقی کنایہ از عالم ظاہری ۱۲

عادات صفات کامله واخلاق فاضلهٔ وی که علامت ولایت و نشان کمال نفس اوست چنانکه حضرات اکابر دین رضوان الله علیهم اجمعین در فرق میان معجزات وعلامات نبوت نوشته اند وفائدهٔ ظهور کرامت اظهار آثار کمالات شخصیهٔ آن ولی باشد تا خلق بمشاهدهٔ آنها در قربات وطاعات و مباهات اثر ولی کنند واز آن نزدیکی جویند بدرگاه حق و فرمان برداریهای امر و نهی او تعالی ورنه از بس کمال عزت وعلوشان سریکه این صفاکیشان را با جناب حق است هیچ کسی را بدان راه نیست وکسی بر آن آگاه نه نصیبهٔ معرفت از ایشان جز معاینهٔ بعضی صفات ظاهره همچو انوار استقامت وآثار کرامت نبود اولیائی تحت قبائی لا یعرفهم غیری کلمهٔ عموم است یارب مگر خود حق سبحانه بران اطلاعی بخشد و در حقیقت معرفت اولیا بر اندازهٔ معرفت حق است شیخ عطاء الله اسکندری در حکم می فرماید سبحان من لم یجعل الدلیل علی اولیائه الا من حیث الدلیل علیه ولم یوصل الیهم الا من اراد ان یوصل الیه انتهی پس ادراک علو نسبت وسمو منزلت حضرت خداوندگار خودم صدره بلندتر از انست که طائر بلند پرواز خیال من ودیگران بنخستین پایه اش تواند رسید وبال وپر از ذوق نشیمن سست نتواند شد حقا که از آوازهٔ برتری کرامات وکمالات ایشان جز مثل بانگ درای به پی قافله چه توان دانست ؎

| | |
|---|---|
| کس ندانست که منزلگه آن یار کجاست | اینقدر هست که بانگ جرسی می آید |

هر چند آنحضرت از صغر سن شریف مظهر خوارق وکرامات ومصدر خیرات وبرکات بودند ؎

| | |
|---|---|
| باش تا پیش جمال تو بهار دگر است | یک گل از صد نشکفت است گلستان ترا |

بیان آن همه نه آنقدر بود که اظهار عجز حصر واحصار آنها نیازی داشته باشد و بر تقدیر تنزل زین گرفتاری بند نارسی اما آنچه که وتیره در ینوقت آخر گاهی از ایشان وگهی در ایشان وگاه با ایشان هر ساعت وهر لحظه ملحوظ ومنظور میگشتند آنقدر اند که در وسعت اندیشه نتوانند رسید ؎

| | |
|---|---|
| رخ نگار مرا هر زمان دگر رنگ است | بزیر هر خم زلفش هزار نیرنگ است |

وبحقیقت شمهٔ از افادات وجملهٔ از برکات وجود کامله وشهود فاضلهٔ ایشان همین کتاب مستطاب ملفوظات حضرت غوث ملت باشد که در رمز واشارت مفهوم صریح الولد سر لابیه ازان خبر باز داده اند چون خواهش القابان خواطر عقیدتیان عزیز بوده لاجرم بر گذارش واقعات چندکه از قبیل معاملت روزمره باشند کفایت می ورزم تا از رسم وعادت نگارندگان ملافیظ دور

له اولیائی من زیر قبای من اند کسی نشناسد ایشان را کسی سوای من ۱۲ ٢له پاک است کسیکه نگردانید دلیل بر اولیای خود کسی را مگر بحیثیت دلیل بر خود و نرسانید کسی را بسوی ایشان مگر کسیکه خواست آنرا که رساند بسوی خود ۱۲ ٣له جرس بالکسر وبالفتح وسکون را وسین مهمله یعنی آواز نرم و نفخیتن درای کلان در لغت ودر اصطلاح حضرات صوفیه اجمال خطاب آلهی است که بر دل سالک بنوعی از قهر وارد گردد ولهذا آنحضرت صلی الله علیه وسلم وحی را بالصلصلة جرس وسلسله بر صفوان تشبیه داده فرموده که این ضرب یعنی قسم وحی باشد انواع اوست چه کشف تفصیل احکام از امور پوشیده اجمال در غایت صعوبت است شاعر گوید ؎ صدای شهپر جبریل عشق هر ساعت ؛ ز جنبش دل پر اضطراب می شنوم ۱۲ ٤له بهار در لغت بمعنی فصل ربیع ودر اصطلاح حضرات صوفیه عبارت است از مقام علم وآنفته انداز ذوق وشوق سالکان ۱۲ ٥له خم در لغت بمعنی معروف ودر اصطلاح حضرات صوفیه بمعنی موقف بوود وخم زلف اسرار آلهی را گویند ۱۲

نیفتادہ باشم وہم از رو اداشت نگہداشت خوش خواہشہائے مستمندان بر کران نماندہ ورنہ سے
کجا حداست حسنت را ہنوز آغاز می بینم ÷ کرامت شیخ سعید الدین صاحب نقل می فرمائیم
کہ روزی ہنگام دوپہر ناگاہ نواب حسین علیخانصاحب مرحوم تعلقدار شاہ آباد وارد مکانم شدند
و اصرار ہمراہ بردنم نمودند مجبوراً ہمو نوقت حسب معمول خود بہر رخصت شدن حاضر آستانۂ شریفہ
شدم حضرت قدر قدرت مولانا صاحب در دالان تشریف میداشتند و مرشد زادۂ مرشدی
پایہ ام مولوی شاہ علی اکبر صاحب قبلہ نیز بودند و حضرت قدس سرہ چیزی از جناب ایشان می نویسانیدند
از حاضری بیگاہی و ناگاہی من متعجب شدہ فرمودند خیر است شما این وقت کجا کیفیت تشریف
آوری ناوقت نواب صاحب و اصرار ہمراہی خود شان عرض نمودہ بعد توقف دو یک ساعت رخصت
شدم برای فاتحہ خوانی بر مزار فائض الانوار حضرت عارف باللہ قدس سرہ رفتم آنجا خطرہ در
دلم گذشت کہ حضرت مولانا صاحب امروز مرا چیزی تبرک وفق دستور فیض نشور عطا نفرمودند
این فال نیکو نشد اما خود دلاسائیہای خویش کردم کہ چیزے موجود نخواہد بود غرض فاتحہ خواندہ
از دروازۂ درونسویہ خانقاہ بر آمدم کہ بخانہ روم آواز م دادند کہ سعید الدین این وقت
چیزی نبود کہ بشما میدادم اما طعام انتظار کردہ خواہند خورد من طعام این جائی میفرسیم کہ بشرکت
نواب صاحب خواہند خورد آداب عرض کردم و باز گشتم کرامت نیز میفرمایند کہ باری
دیگر ہمچنین اتفاق افتادہ بود کہ بہر رخصت شدن حاضر شدہ بودم و حضرت مولانا صاحب
با حاضری مخاطب بودند و مدت تخاطب آنقدر کشید کہ وقت روانگی کالسکۂ دخانی بیامد بدل
می گفتم کہ ہمینکہ سخن ختم شود آداب عرض کردہ رخصت شوم اما نوبت نمی رسید مجبورانہ درمیانۂ
سخن برخاستم و عرض داشتم کہ اکنون وقت میرود رخصت می شوم فرمودند فی امان اللہ و آنروز
ہم اتفاق عطائے چیزے نیفتاد در دلم آمد کہ این وقت نیز چیزے از قسم ترکاری وغیرہ
ہیچک نبودہ کہ مولانا صاحب مرا عنایت میفرمودند بخیال این می رفتم کہ فوراً آوازم
دادند و فرمودند کہ اندکے توقف سازند متوقف شدم و دلاور خادم را طلبیدہ فرمودند
کہ شیرینی بہر ایشان نہادہ بودم بیار اما ترکاری نیست و بعد وقفہ یک ساعت
فرمودند کہ ہان یک بیل نہادہ است آنرا نیز آوردہ دہند کہ ہمین ترکاری است
بگرفتم و رخصت گشتم کرامت قاضی محمد وصی علیخانصاحب میفرمایند کہ یک مرتبہ
با برادر زادۂ روح پرور م محمد شاہد علیخان در موضع عین میرفتم بوجہ تنگی وقت معمولاً از
حاضری حرمانے آوردم چون قریب مہاراج گنج رسیدم بارانے شدید باریدن گرفت و
برق تابیدن و رعد غریدن نیز رسند کہ آنوقت بر کماران چہ می رفت و روز قریب غروب بود

حیران که چه توان کرد و کجا فرود توان آمد آخر کاران حضرت را یاد کردند و من نیز از غفلت خود متنبه شده
حضرت مولانای خود را یاد آورده عرض نمودم که یا حضرت وعدهٔ امداد هر جائی است ایدرون چه یاد آورده
نمی شوم همینکه گفتم مشاهده شاهد است و اندیشه گواه که فی الفور آن هنگامه از هم پاشید و (اکنون) مطلع صاف گردید
آنچنانکه مع الخیر بدیهه رسیدم و شکر مکرمت بجا نمودم **کرامت** چند سال میگذرند که دختر نیک اختر
شیخ سعید الدین صاحب موصوف الصدر در قرب زمان ولادت مبتلای تپ و لرزه شد و از سوء تدبیری
نوبت بدینجا رسید که از کمال تکلیف اسقاط حمل گردید و مرض کز از عارض شد تدابیر دعا و دوا از اندازه
وسعت بعمل آمدند اما عوض نفع روز افزونی مرض بود تا اینکه از زیست ناامیدی شد و روزے نبض هم
قریب بسقوط رسید حکیم معالج دست پاچه (پریشان) شدند و تمامه مردمان خانه را دل از جای رفت و هنگامه رستخیزی
هنگام بپا شد و علاوه این شیخ صاحب موصوف چونکه سابقاً خوابی دیده بودند که بزرگی میفرمایند که
اگر داغ بگیری بهشت از آن تست ورنه خیر ایشان بپا مردی و کمال حب آخرت گفتند که مرا داغ قبول
وبهشت مطلوب و مامول است این جواب هم اول دلیل ناامیدی بود بالجمله دران هنگام حافظ شیخ
سراج الدین صاحب بیتابانه (مجازاً بمعنی مقصود) حاضر آستانه شدند و بوجه اتحاد و خلوص و هم مکتبی که با فقیر کاتب الحروف
داشتند این حالت تمامه بغایت حزن و ملال بیان کردند فقیر بنظر عجز و ناکارگی خود از او شان گفت
که بر مزار شریف حضرت ایشان حاضر گشته استمداد باید کرد وغیره که حافظ صاحب موصوف بر مزار مقدسه حضرت
خداوندگار حاضر شده عرض داشتند که حضرت عمو صاحب در وعدهٔ خود استوار بر آمدند اما خانهٔ ما برباد
میرود ما کجا رویم و از که داد خواهیم ما را تحمل این صدمه سخت نیست این بگفتند و سر بمزار انداخته
گریستن سر کردند حافظ صاحب میگویند که همدران اثنا دیدم از خود رفتم می بینم که حجره ایست که درون آن
حضرت مولانای معظم قدس سره الاکرم تشریف میدارند و دختری ضعیفه و نحیفه روبرو استاده است
حضرت دستش گرفته اشاره بمن می فرمایند که بگیر عرض کردم که من این ضعیفه را گرفته چه خواهم کرد
بعد ساعتی آن دختر صحیح و توانا شد حضرت قدر قدرت باز دستش گرفته بمن عطا فرمودند درین مبشره
بودم که برادر عزیز عبد القیوم آمده سرم برداشتند متحیرانه برخاستم و پرسیدم که آیا کسی دیگر اینجا بود
که تکلم میکرد گفتند لی متحیر ولیکن سکونی در قلب یافته بخانه رفتم همان کیفیت یافته حکیم صاحب را
آوردم و باز نبض معاینه کنانیدم او شان حیران گشته فرمودند که صاحب این قدرت خدای
است که نبض ساقط باز عود کرد دهر گز مقام وهم زدن نیست آن وقت مفرحات و مقویات داده
شدند از ان اندک طاقتی بیامد و رفته رفته بمرور ایام صحت کامله نصیب وقت آمد آری سه

| مردان خدا خدا نباشند | لیکن ز خدا جدا نباشند |
|---|---|

**کرامت** و هم شیخ سعید الدین صاحب نقل می کنند که یوم وصال حضرت پیر و مرشد خود مولانا شاه حیدر علی

قلندر قدس سره بعد از فراغت از تجهیز و تکفین در مسجد آستانه شریفه مشغول به اوراد و وظائف بودم
در دلم خطور کرد که اگر حضرت مولانا صاحب مرا از خود طلبیده امر فرمایند تا در مزار شریفه حضرت پیر و مرشد
فرو روم و جنازهٔ مبارک بر دست خود گرفته بر سانم چه خوش باشد باز خیال کردم که من کیستم و در چه شمارم
که اینچنین شرف را سزاوار باشم متعدد حضرات بهتر از من موجود اند و نیز حضرت مولانا صاحب تشریف
فرما اند کیست که حصول این سعادت را خواستگار نخواهد بود غرضکه در همین خیال بودم که شیخ ریاست علی در مسجد
آمده از من گفتند که حضرت مولانا صاحب شما را یاد میفرمایند چون حاضر شدم همچنان امر فرمودند که در دل
میخواستم **کرامت** شیخ عبدالعزیز مرحوم که یکی از مریدان حضرت ایشان بودند خود بیان می نمودند
که من در ضلع سلطانپور نوکر بودم بیرخاش بعضی اهالیان عمله مقدمه بر من دائر شد و همگان در سپی
سزاد هانیم شدند تدبیرے نگذاشتم که نکردم لیکن روداد مقدمه هیچگونه درست نگردید بیت یا چه غم
که خدا یا چه کنم روز پیشی بسیار گریسته حضرت پیر و مرشد خود را یاد کردم که یا حضرت این وقت دستگیری من است
این بگفته در کچهری رفتم در میانهٔ راه بلے می افتد چون آن طرف رفتم دیدم که حضرت اقدس ردا بر دوش
از دور تشریف می آرند چون محاذی من رسیدند از فاصله قدمے چند باواز بلند فرمودند که عبدالعزیز
بیدل مشو که مقدمه حسب دلخواه شما خواهد شد این فرموده بر راه فراپیش رفتند من بباعث تعلق سخت
آنچنان بودم که نتوانستم که خود را بر قدمان مبارک می انداختم الحاصل با دلے دو دل حاضر عدالت آمدم
وقت پیشی تقریرات وکلای سرکار شروع گشتند و دقیقه در سزا هانیدنم فروگذاشت نشد اما بتوجه ارشاد
فیض بنیاد گفته کسے پیش نرفت بری شده شاد و شادمان واپس آمدم و بکار خود مصروف شدم
و تا حال تر زبان سپاس بنده نوازی هستم والحمدلله علی احسانه **کرامت** عبدالغفار خانصاحب
خلف الصدق عبدالرزاق خانصاحب مرحوم که محب ذوی الاختصاص اینجا ندان بوده اند و سابقاً
در سرکار گوالیار رساله دار بودند از انجا مبتلای تپ گشته وارد وطن شدند و باوصف علاج هرگونه
آن آتش جانیت سوز همچنان دامن گرفته ماند و نمی گذاشت بباعث از مان آن تردد و انتشار پیرامون
خواطر وابستگان اوشان شد والده صاحبه شان که از حضرت خداوندگار شرف اختصاص زائد الوصف
داشتند حالت انتشار خود عرض کرده فرستادند و بهر یک دو ساعت قدم رنجه ساختن درخواستند
حضرت ایشان بپاس شفقت کریمانه روزے سوار شدند سه پهرگاه از آنجا واپس شده ارشاد ساختند
که امروز آنجا رفته بودم والدهٔ عبدالغفار خان که از علالت شان سخت پریشان بودند دامنم گرفته اصرار
کردند که یا حضرت تا این لفظ ارشاد نخواهند فرمود که ایشان یعنی عبدالغفار خان صحیح شدند برخاستن
نخواهم داد هر چند کلمات تسکین گفتم که انشاءالله صحیح خواهند شد نگذاشتند و همین استبداد داشتند بناچاری
بهر دامن گذاری خود توکل بر کرم او تعالی نموده گفته دادم که صحیح خواهند شد خیر بعده بگریستند و فرمودند

که او تعالی ثمر مرام دارد و صحت و بر آخر بتوجه حضرت ایشان در اندک مدت خانصاحب را شفا گردیده
رفت و تا حال تر زبان بهجو این بنده پروری اند — کرامت محمد احمد خانصاحب خلف الرشید فقیر محمد خانصاحب
بهادر منغور که قطع نظر خصوصیت قدیمه خاندانی خویش خلوص راسخ و ارادت واثق بحضور حضرت
خداوندگار دارند و بکمال حب مفرط موصوف اند دو سه سال تخمیناً قبل غیبوبت جمال ظاهریه حضرت ایشان
صاحبزاده خود را که از بطن والده محمد اسحٰق خانصاحب متولد شده بودند و از میانه اولاد کثیره خود دستش
بمحبت بے اندازه اش برگزیده بودند بباعث اختصاص و عقیدت خویش او را هم بعد غسل چهلروزه
بحضور حضرت ایشان آورده بر پای مبارک انداختند حضرت ایشان نوازشهای عیانی و عنایت
های پنهانی هرگونه فرمودند و تسبیح بر ویش گذاشته ارشاد کردند که پٹهان کهو العدد آن طفل آن را
صاف دو یکبار لفظ الله بر زبان آورد و والدان آن طفل و دیگر حضار وقت همه از عجب تعجب غرق کردند که این کرامت
بیّن حضور است که درین هیچ زمانه این طفل متکلم بلفظ الله شود و چونکه حضرت ایشان گاهے از نابهجو یدیح خویش
خوش نمی شدند در جواب فرمودند که این مولود بنده حق است پس جزاک الله چه گوید غرض بعد روسه ساعت
همه بخاسته رفتند بعد چندے آن طفل بقضای الٰهی درگذشت صدمه دست در آغوشی اجلش خانصاحب
را از خویش بستد سه روز کامل در کنارش جهانیده داشتند دفن کردن نداده بالآخر بهزار فهمایش
اندرون ڈیوڑهی مدفنش ساختند و در حالت آسیمه سری عرائض چند بدرخواست احیایش فرستاده
و بران تاب نیاورده خود حاضر گشته عرض داشتند که معجزه احیاء میت حق است و از کمل متابعین نبوت
نیز ظهور هیچو خارق عادت گردیده است آیا درین زمانه کسے چنین نیست که همچنین نماید ارشاد رفت که
چون نخواهد بود زمانه از وجود با جود اولیای کرام خالی نیست لیکن بنده آن کجا او تعالی شما را صبر جزیل
بانعم البدل عطا فرماید القصه هیچو سخنان صراحت خیز و کنایت انگیز فرموده رخصت ساختند از انجا که سنگ

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| | اولیا را هست قدرت از آله | | تیر جسته باز آرندش ز راه | |

ارشاد فیض بنیاد اثرے صاف بنمود که همدران زمانه امید ولادت باز شد فی الجمله اضطراب خانصاحب کم شد خوش
شدند و فهمیدند که سرّ ارشاد آنگاهی این بوده اکنون این اصرار آغاز کردند که چنانکه این امید محض ببرکت ارشاد
شده است چنین نیز شود که پسرے زاید حضرت خداوندگار ارقام فرمودند که آنچه عقل و هوشیاری است
که در کارخانه ایزدی دم میزنند و قطع نظر ازین غور نمیکنند که هر که این نعمت داده است اتمام آن نیز میتواند کرد
غرض همدرین رد و بدل ایام منقضی شدند آنیک شگفتنی نگریستنی و به عجب العجاب رسیدنی که در همان زمان
و ساعت و یوم و وقت ولادت پسر گذشته نعم البدلے واقعی بلاشک و شبهه متولد شد مسرت آنگاهی خواهشمندان
پرسیدنی نیست نوید بحضور فرستادند بجز داعیای آن فرمودند که الحمد لله عقیدت ایشان کارے کرد
و نامش بشیر احمد خان نهادند خانصاحب آن لخت جگر خود را منسوب بحضرت ایشان کردند چنانچه تا حال رعایت

ومراعات آن طریقه از جانبین ملحوظ است و در ضمن کرامات بسیار و حکایات بیشمار اند بر مقدار حافظهٔ خود
گذارش ساختم کرامت برادر مکرم منشی کاظم حسین صاحب خلف منشی فیاض حسین صاحب مغفور را که از معتقدین
باخلاص حضرت ایشانند یکبار مارے سیاه گزید و سمیت وی چنان اثر کرد که از خود رفته و بیهوش گشتند تردد و اشتغال
بسیار در قلوب همه افتاد و تدابیر از قسم علاج و افسون وغیره هم شدند اما چنانکه تدابیر اند بعمل می آمدند حالت کرب
و تکلیف طول می کشید تا آنکه جمله تیمارداران و اعزه مرا از زیست شان مایوسی شد والدهٔ ماجدهٔ شان که قطع نظر
از ارادت نسبت جزئیت و قرابت نیز میداشتند استدعای تشریف آوری نمودند حضرت ایشان تشریف بردند
والدهٔ ماجدهٔ شان که بسیار آسیمه سر و مضطرب الحال بودند سر نیاز بر قدم مبارک انداختند و زار زار گریسته عرض کردند
که تا وقتیکه حضور از زبان فیض ترجمان خود نسبت صحت و جان بسلامت بردن این مریض نخواهند فرمود سر خود از پای
فلک پیمای نخواهم برداشت فی الفور دریای رحم و کرم موج زن شد ارشاد نمودند که متفکر مشوید پسر شما صحیح و تندرست
خواهد گردید بار بار حالت شما دگرگونه تما بسیار دل بدرد آمد امید از رحم و کرم خداوند عالم تعالی شانه امیدوارم که بسیار
زود تر صحت یاب خواهد شد مطمئن باشید و از تدابیر علاج غافل نمائید این ارشاد نموده معاودت فرمودند از آنوقت
تا شام حالت مریض یکسان ماند بعد از مغرب حالت غشی رفع گردید و بتکلم در آمدند و رفته رفته صحت آغاز شد و
تکالیف لاحقه کم گشتند تا اینکه در مدت قلیله صحت تامه حاصل گردید چنانچه تا حال صحیح و سالم موجود اند و بشکرانهٔ مکرمت
بنهایت دل و جان بلخشے تر زبان - کرامت شیخ مشتاق علی صاحب که از مریدان با اختصاص حضرت
ایشانند نقل میکنند که من در جبلپور بودم عزم کردم که بوطن آمده از حضرت ایشان بیعت کنم اولاً عریضه
بحضور ارسال کرده اظهار مدعای دلی خود نمودم بجوابش ارشاد رفت که زندگی ناپایدار است اعتماد دے ندارد
زود بیائید چنانچه خادم معه عم خود شیخ فدا علی صاحب بوطن آمده بعزم بیعت بحضوری حاضر گشت وقتیکه نظر کیمیا
اثر برین خادم افتاد ارشاد شد که بیائید من مشتاق شما بودم بعد آزان معانقه فرمودند کیفیت سروریکه دران
وقت حاصل شد چگویم که زبان و قلم از بیانش عاجز است هرانچه در مقدر داشتم از ان معانقه حاصل کردم بعده
باز ارشاد شد که ما منتظر شما بودیم خوش آمدید درینواقعه شگفتنی نگرستنی است که خادم را ازین قبل گاهے ندیده
بودند و نه از کسے شنیده که فلان کس می آید هرانچه فرمودند محض از راه کشف فرمودند و چونکه این خادم موسوم
باسم مشتاق بوده است لهذا همان از زبان مبارک برآمد بعد از ان روزے بحضور حاضر بودم حضرت
ایشان چیزے ارشاد میفرمودند در اثنای ارشادات کتاب وظیفه کشاده کاغذے برآورده خادم را معاینه
کنانیدند بران کاغذ شکل قلب صنوبری کشیده بود و لفظ الله برنگ طلای دران نوشته ارشاد شد که این شکل
را بر قلب خود قائم کنید خادم حسب ارشاد چشم بند کرده و هیچ بنظر نیامد عرض کرد که هیچ معلوم نمی شود
ارشاد شد که باز به بینید باز بهمان طور سابق مشغول شدم و هیچ معلوم نگشت بار سوم گفتم که خادم را هیچ معلوم
نمیشود بمجرد این گذارش حضرت ایشان که چار زانو نشسته بودند دو زانو نشستند و بآواز بلند فرمودند

که ببین من لرزان وهراسان باز سر فرو افگندم فی الفور همان شکل بهمون وضع وهیئت کاغذی دیدم واز
همان روز تا اینندم اثر آن ارشاد در خود می یابم یعنی وقتیکه توجه بقلب میکنم می بینم الحمد لله علی ذلک **کرامت**
وهم ایشان نقل میکنند که روزے عمی شیخ فدا علی صاحب بطور خود گفتند که اگر امروز بروقت حاضری حضرت
پیرو مرشد برحق چیزے بمن عنایت فرمانید البته عقیدت من بدرستی گراید وقتیکه ماهر دو کسان حاضر شدیم متبسم
شده دلاور خادم قدیم خویش را آواز داده فرمودند که همان نارنگی که نزد تو نهاده اند بیار وی حاضر کرد از آن
یکے یا ازانہ بابایان عنایت فرمودند واز دیگرے یک یک قاش بدیگر حضار محفل تقسیم کردند شاید دو چهار قاش
خود هم تناول فرمودند در دلم خیال آمد که غالبًا این چیز پسند خاطر اقدس است فورًا برین خطره مشرف گشته ارشاد
فرمودند که مرغوب نیست بلکه این شے چونکه قاطع صفرا است لهذا گاه گاه میخورم خود را برین خیال نفرین کردم
**کرامت** وهم ایشان نقل میکنند که یکبار در همان زمان من و عم من شیخ فدا علی صاحب اراده دادن زکوٰة
تکبیر عاشقان که دعای مجرب در خانواده عالیشان قلندریه است وآنرا سپر وشمشیر هم میگویند کردیم وبحضور
حضرت ایشان این داعیه دلی را گذارش ساختیم ارشاد شد که مناسب است آماده زکوٰة اینید عادقتها بسیار
اند وزکوٰة هم بر سه نوع است یکے اکبر دیگر اصغر سوم صغیر در قسم اول مدت چهل روز میگذرد و در دیگر کم از وی
و در سومی از وی نیز کم که در یک روز ختم میگردد همین اختیار باید کرد اما خیال باید داشت که چیزے از ان عمدًا
یا سهوًا فوت نشود که اگر نقصے واقع شد نهایت دقت خواهد شد و مقدم تر از همه در نیکار ترک حیوانات است وکلام
فضول نیز و خاموشی اختیار باید کرد و اولًا غسل کرده احرام باید پوشید و در ان روز صائم باید ماند غرضکه جمله امور که
لازمۀ زکوٰة بود ند از قبیل ممانعت وغیر آن فهمانیدند و دلق آهنی ونعلین چوبی ورسن هم مرحمت نمودند و مقام آن
نیز مسجد تکیه شریفه مقرر کردند بالجمله بروز پنجشنبه از هنگام هشت نواخت صبح عمل مذکوره شروع کردم همینکه آن عمل
قریب بختم رسیده قدرے باقیمانده بود معلوم شده که یک شعلۀ آتشین از بیرون مسجد در آمده که از ترس آن زبانم
لکنت کردن گرفت تا آنکه آن دعا گویا فراموش شده هر چند میخواستیم که بهر نوع که میسر شود این عمل را باختتام رسانیم
اما زبان یاری نمیداد و قریب تر بود که آن عمل ناقص ماند که یکایک معلوم شد که حضرت ایشان قریب منبر مسجد تشریف
تشریف میدارند و میفرمایند که عمل را باتمام چرا نمی رسانید این ارشاد فرموده از نظر غائب شدند فی الفور آن شعلۀ
آتشین هم غائب گردید و حواس رفته هم باز آمدند و آن عمل نیز باتمام رسید **کرامت** وهم او شان نقل می
کنند که در سفرے بودم همراهیان گفتند که زود روی اختیار باید کرد که درین قرب جوئیست از وی در یک
روز عبور کردن مشکل است و در ان طغیانی بسیار مے آید نهایت پریشان خاطر شدم وافتان وخیزان خود را
بدان مقام بدقت تمام معه همراهیان رسانیدم و ببارگاه جناب باری تعالیٰ شانه بکمال عجز و زارے
التجا کردم که بار الٰها درین جو طغیانی بسیار می آید و زور و شورش نهرهٔ انسانی مے شگافد بطفیل حضرت
پیرو مرشد برحق ما را عبور عطا کن همین بودم که شخصے برسر وقتم رسید و گفت که بارش بکثرت شده است

وآن جوی کوهی است زود تر بگذرید این گفت و غائب شد پس بسم الله گفته سوای راه دران انداختم و در مدت قلیله بر گذشتم وقتیکه بر کناره رسیدم دیدم که آن جو مثل دریای متواج بود و باین زور و شور که بغیر کشتی گذر ممتنع گردید متحیر که چگونه باین آسانی وا طیمنان عبور کردم مگر این عنایت بنهایت حضرت پیرو مرشد ما است که درینوقت صعب خوب خبر گرفتند و مرا بر ساحل رسانیدند فقط کرامت و هم او شان نقل میکنند که در زمانیکه بشرف بیعت مشرف شده بودم قبل ازان کتاب مستطاب دلائل الخیرات اسلحه خوانده ام چنانچه بعد بیعت نیز از پیشگاه حضور اجازت خواستم مرحمت فرمودند و منزلهای کتاب نیز حسب طریقه ورد خویش معه ترکیب نویسانیدند بعد انقضای ده پانزده یوم شوق سیر لکهنؤ در سر افتاد بلکهنؤ رفتم و کتاب موصوف همراهی داشتم در انجا اتفاق خواندنش بوقت صبح نیفتاد و بلکه این خیال آمد که بهر وقت که توانم خواهم خواند بعد طعام روز قیلوله کردم بخواب دیدم که حضرت ایشان تشریف آوردند و جزوی برنگ حنائی بمن مرحمت فرموده ارشاد نمودند که این کتاب قدری نوشته است تمام باید کرد و ناغه نباید کرد در اندک توقف یک منزل خواهد شد بیدار گشته توبه کردم و خواندم. کرامت شیخ فدا علی صاحب عم فیض مشتاق علی صاحب موصوف که او شان هم از مریدین با اخلاص حضرت ایشان اند نقل میکنند که من بعد حصول شرف بیعت بحضور حضرت ایشان عرض کردم که فدوی در محکمه پولیس ملازم است و در اکثر مقامات از مردان فتنه و فساد واقع می شود یک تعویذ حفاظت از اسلحه که درین خاندان مشهور است اگر عنایت شود باعث بسیار سرفرازی باشد تا کار ضرب اسلحه محفوظ مانم چنانچه تعویذ عنایت شد با خود داشتم در قریه بودم آنجا فتنه و فساد بسیار گردید و دران هنگامه ضرب شمشیر بر جسم من هم افتاد مگر اثری نشد و آن تعویذ عطیه تا عرصه دراز نزد من ماند روزی باراده غسل از بازو کشوده در جای نهادم غائب گشت بسیار تلاش کردم بلکه بدست نیامد قلق و حسرتیکه نصیب دل اندوهگین شد چگویم کرامت و هم ایشان نقل میکنند که بزمانه که در تهانه قصبه چندر راجی علاقه جبیور بحر بودم بر من مقدمات چند بابت قرضه وغیره دائر گشتند تردد و انتشاریکه داشتم چه گویم خواب و خور حرام گشته بود روزی وقت دوپهر بخواب دیدم که بر تکیه شریفه حاضر شده ام و حضرت پیرو مرشد تشریف فرما هستند و دو شخص دیگر نیز حاضر حضور اند گر من او شان را نمیدانم آن هر دو کسان حال خود را بحضور عرض کردند در جوابش ارشاد فرمودند که شما کفران نعمت می کنید من برای شما دعا نخواهم کرد در انوقت مرا خوف بسیار غالب شد و بخیال درگذشت که اینوقت مرا حال خود بیان نباید کرد که حضرت ناخوش شده اند مگر بعد اندک توقف همت قوی کرده حال خود عرض کردم ارشاد شد که امری قابل تردد و تشویش نیست هیچ فکر نباید کرد الله تعالی فضل خواهد فرمود بعد نماز پنجگانه یکصد بار صلے الله علیك یا محمد باید خواند تا اینجا دیده بودم که ملازم من مرا برای ادای فریضهٔ ظهر بیدار ساخت بر غاستم و ادای فریضه کردم و انچه ارشاد گشته بود خواندم بعد انقضای هشت یوم آن افکار بالکلیه رفع گشتند مطمئن الخاطر گشتم و از آن روز این ورد در ورد خود داخل کردم چنانچه الحال نیز هست کرامت منشی صفدر حسن صاحب می گفتند که مرا با شخصی معاملتی افتاده بود روزی شنیدم که او شان سخنان چنان و چنین فردا خواهند گفت متحیر و پریشان شدم که چه

خواهم کرد وجواب سخنان چه خواهم داد آسیمه سر شدم وشب درین تحیر خفتم چه می بینم که حضرت خداوند نعمت
در حجابی تشریف میدارند وآواز مبارک خوب ترمی شناسم بامن تمامه سخنان بر گفته شخص معلوم بیان
فرمودند وجوابات هر سخن ارشاد کردند بادل شاد بیدار گشتم وارشادات راهمه از بر کرده رفتم هنگام گفتگو
همان سوالات وجوابات پیش آمدند آخر اوشان ساکت شدند وجواب امری دادگی نتوانستند کرامت
نیز میگویند که روزی من وبرادرم شفیق حافظ علی عسکری خان مرحوم وشخصی دیگر حاضر حضوری شدیم
وهریک از خانه خود چیزے اندیشیده رفت که ما را فلان چیز عطا فرمایند بمجرد حضوری متبسم شده مخاطب
نمودند وهنگام رخصت همان چیزهاے مرتکزه خواطر بهریک عطا نموده فرمودند که بگیرند خداوند تعالے
بر خطرهٔ شما از غیب فرستاده داد کرامت بخانه منشی صفدر حسن صاحب امید ولادت بود قریب زمانه
ولادت اوشان مبتلای هیضهٔ وبائی شدند وسمیت آن در جسم طاری گردید وناخنهای دست وپا سیاه
گردیدند همه ها از معاینه اینحال مایوس شدند وبرادرم شیخ فدا حسین صاحب مکلف تشریف بری شدند
حضرت ایشان فرمودند که کار ما دعا کردن است وآن موقوف بر اینجا وآنجا نیست رفتنم آنجا چه ضرور
بصد اصرار تشریف بردند در خانه همه ها دامن گرفتند که حضرت دعاها فرمایند که جان این مریضه
سلامت ماند چون قطع نظر ارادت نسبت جزئیت نیز بود دریاے رحمت بجوش آمد حیثان پر آب
کرده فرمودند که خداوند تعالی بر همه چیز قادر است رحم خواهد فرمود این فرموده برخاستند همینکه تا بیرون
دروازه رسیدند از قدرت کامله ایزدی وتوجه تامهٔ مرشدی طفلے صحیح وسالم متولد شد تمامه زهر
عارضه کشیده وتیرگی در بدن محسوس بود اما در چند روز آن هم متبدل شد ومادرش نیز تندرست گردید
همه ها تر زبان شکر عنایت خداوندی شدند کرامت فضل حسین کشمیری مرید حضرت ایشان
بیان می نماید که یکبار اسپ سوارم رسنها شکسته بگریخت واز نظر غائب شده بحضور عرض ساختم
فرمودند اضطراب نباید کرد اسپ شما اینک قدمی پیش نخواهد گذاشت در راه لکهنو استاده خواهد بود
میگوید که چون آدمی فرستادم گرفته آورد وبیان کرد که در میانه راه لکهنو گویا منتظر کسی ویا در دست
کسے استاده بود کرامت مریدی صادق الاخلاص آنحضرت بیمار بود واز زیادتی سهر دنی مرض
از زندگی مایوس گشته شبی بحضرت خود رجوع آورده خفته چه می بیند که حضرت ایشان بر سر وقت
آن بیمار نزار رسیده میفرمایند که اندیشه مکنید شما صحیح بوده اید ایشان الحاح کردند حضرت مکرر همین بشارت
داد ندمی گفت که چون بیدار شدم خود بخود آثار صحت نمایان یافتم فرجام سخن در هفته عشره تندرست
گردیدم الحمد لله علی احسانه کرامت چودهری رضا علی نواسهٔ چودهری حشمت علی صاحب
ساکن سندیله سخت علیل شدند بخار بود وبوجه قبض وبودن شده در شکم تپ دماغ را فرا گرفت
هذیانها سری در خواطر افتاد ووالدهٔ شان که تازه داخل سلسله شده رفته بودند کمال مضطرب بیمار را

روز بروز ترقی گردیدن آغاز شد معالجین دست پاچه شدند آخر عوارض مشتبر حال نوشتن آغاز کردند نوبت
بدینجا رسید که چودهری نصرت علیصاحب فرستادهٔ شان آمدند دگاه بر پای مبارک انداختهٔ بجدّ و استدا د
حضرت والد یا جد را همراه خواستند حضرت ایشان کمال متفکر شده اجازت دادند دآنجا ساعت مریض شمرده می شد
کمال ترددگر چه کرده شود و بیمار را حال آنکه بیهوش افتاده بودند و قتیکه کسی میگفت فلان دوا یا غذا از حضرت صاحب
رسیده است فوراً بمیخوردند ورنه بالآخر حضرت ایشان در خطی ارقام فرمودند بوالدهٔ مریض که بی بی پسر
شما بشما مبارک باد ببرکت ارشاد حضرت ایشان روزی اجابتی کثیر المقدار و بسیار متعفن شد و از آن نزد و صحت
گردیدن آغاز شد و در اندک زمانه افاقه تامه گردید والحمد لله علی ذلک کرامت شیخ تصدق حسین
ساکن اونا وکه از مریدین مخلصین حضرت الحضرات شاه تراب علی قلندر قدس الله سره الاطهر هستند مدتے مدید
از فیض صحبت حضرت ایشان بهره اندوز شده اند و اکثر زکوٰة اسما از اجازت حضرت ایشان نیز داده میگویند
که یکبار زکوٰة یارحیم یا تکبیر عاشقان (که درینوقت خوب تریادم نمانده) دادم و باوجودیکه درینچنین عملیات
ترک حیوانات از شرائط عامل است و در خلاف آن رجعت متصور حضرت ایشان روز دوئمین از زکوٰة مرا نزد خود
طلبیده یک کوفته گوشت گاو که از جائے آمده بود بمن عنایت نموده فرمودند که بخورید من برین قدرت دارم که شما را
باوجود ممانعت سخت این کوفته را بخورانم و ضررے از نیکه بظاهر برای شما هم قاتل میتواند شد نرسد و بعد ازین
فرمودند من که بشما خورانیدم نباید که بدیگرے بخورانید غرضکه خوردم و تاحال بدرستی عقل و حواس موجود ام
و هیچ ضررے از قسم رجعت وغیره بمن نرسید بشکرانهٔ عنایت و کرامت حضرت ایشان هنوز تر زبان ام کرامت
خواجه عطاء الله لکهنوی که مرید حضرت ایشان اند میگویند که روزے بوجه کلفت سخت اوقات بسر بردخویش
منتشر الحواس بودم و وساوس نفسانی هرگونه پیرامون خاطرم گردیده مضمون صدق مشحون کاد الفقران یکون
کفرا[1] راست نموده بودند چنانچه دمدمه می شد که اینک چون بسر اوقات هیچگونه نمی شود چه کنم مجبورانه
تبدیل مذهب کرده دهم درهمین خطره بودم که اتفاقاً حاضر هم شده در برآمده تشریف میداشتند و بالخصوص مخاطب
خاموش نشستم که ناگهان همدران خطاب رو بسویم گردانیده ارشاد فرمودند که میان عطاء الله از تبدیل
مذهب چه خواهد شد این خطره کاسے نباید کرد و تعالی مسبب الاسباب است تنگی و آسانی حالے بیش نیستند
می آیند و می روند میدانم که درینولا تنگی رزق بسیار دارید از دعا غافل نیستم او تعالی شانه از غیب سامان شما کرده خواهم
داد باستماع این از خیال خود سخت منفعل گشتم و در دل توبه کردم همدران هفته حق تعالی ببرکت ارشاد برحق
حضرت ایشان آنچنان در رزق کشاد که در خیال هم نبود چنانچه تاحال اندران نعمت بحالت متوسطه خوش ام
والحمد لله علی نواله کرامت منشی کاظم علیصاحب سندیلی میفرمایند که روزے بحضور حضرت ایشان

[1] قریب است که فقر باشد سبب کفر - باید دانست که معانی فقر که در اصطلاح تصوف مستعمل اند و در حواشی او در نفر لطیفه درهم مذکور انجام او نیست بلکه محض معانی لفظے مراد ند که محتاج و مفلسی است اما این حدیث شریف فقر در محل دیگر در بیان حقائق و معارف استعمال نموده اهل حال معانی عقیده و مطالب شریفه او ست فقر حقیقی هم بیشتر قریب است که کفر گردد در جائیکه این مقام اطلاق ذات حق است و انجا غیر اعتبارے دگنجائشی ندارد پس اگر امداد مرشدی و عنایت الٰهی شامل حال نباشد سالک از دعوی الوهیت دم زدن می گیرد و بمقام الحاد و ضلالت می افتد نعوذ بالله من ذلک ۱۲

حاضر بودم و بدولت مکالمت مباہی و مفتخر در فور رفتند که فرمودند که شما کیمیاگری بگذارید عرض کردم که حضور
مرا آمیختہ دہند فرمودند نسخہ در خاندان ما از حضرت شاہ مجا قلندر قدس سرہ مسلسل می آید اما کسے آن را
نکردہ است و خود حاجتش چیست ہر چہ در دل میگذرد خداوند تعالیٰ سامان آن بہ از بہ کردہ میدہد پس توکل
خود چہ کمتر از کیمیا است درین اثنا شخصے از ساکنان کسمنڈی در نظر آمد ما از دور ملاحظہ فرمودند ارشاد کردند
کہ این وقت چیزے از قسم شیرینی وغیرہ نیست ایشان را حسب معمول چہ خواہیم داد این می فرمودند کہ او شان
حاضر شدند و سلسلۂ سخنانی از او شان آغاز فرمودند دو سہ ساعت بیش نرفتہ باشد کہ زنے از جائے شیرینی
آوردہ داد کہ برین فاتحہ خواندہ تقسیم فرمودہ دہند فوراً از زبانم بر آمد کہ حضرت خطرۂ ملازمان را قائل ہستم
فرمودند خیر ہر چہ شد بگیرید و این مقدار حصہ شما نیز بود فقط **کرامت** برادر مکرم مولوی فرید الدین
خانصاحب نقل میکنند کہ زمانیکہ در رام پور ہمراہ عم مکرم خود مفتی ریاض الدین صاحب اقامت
میداشتم ہمان زمان نواب کلب علیخان صاحب بہادر والی ریاست رامپور عزم زیارت حرمین
شریفین مصمم اظہار نمودند و حکم ترتیب فہرست ہمراہیان سفر حجاز صادر کردند مرا نیز شوقے و اضطرابے
بزیارت حرمین شریفین در نہاد خاطر بود اما اظہارش مناسب وقت نمی انگاشتم و بدل ہمیخواستم
کہ اگر نواب صاحب بلا اظہار مدعا درین سفر مرا نیز ہمراہ خود برند چہ خوش بود ہمدران زمانہ بوطن آمدم
و بحضوری حضرت ایشان شرف اندوز حاضری شدہ خواستم کہ مدعاے دلی خود بعرض رسانم
ہنوز نوبت معروضداشتن نیامدہ بود کہ فرمودند شما بالضرور خواہید رفت و در پانزدہ مقام کہ موضع
استجابت دعا است چنانکہ در کتاب مستطاب حصن حصین مرقوم است شما خود خوب میدانید چہ کتاب
مذکور در ورد شما است دران مقامات ما را از دعاے حسن خاتمہ فراموش نباید ساخت بعد مرور ایامے
چند رہگرای رام پور شدم آنجا رسیدہ دریافتم کہ من ہم بہمراہی عم مکرم خود مفتی صاحب در ہمراہیان
منتخب شدہ ام مسرتیکہ مفت وقت بحصول پیوست چہ توان گفت بالجملہ حسب ارشاد حضرت
ایشان بزیارت حرمین شریفین فائز شدم و برخود بالیدم و حسب وعدہ بمقامات استجابت دعا
کہ بحافظۂ خود محزون داشتم براے حضرت ایشان مستعد گشتم و بہر مقام دیدم کہ حضرت ایشان بنفس
نفیس عمامہ سبز بر سر داشتہ تشریف فرما ہستند اما باوجود ارادہ وہمت کہ نمودم نوبت مکالمت بوجہ ہیبت
نرسید بعد از معاودت حرمین شریفین وقتیکہ باز شرفیاب حضوری گشتم این واقعہ بعرض رسانیدم
فرمودند کہ خیر گذشت انچہ گذشت اما بکسے این معاملہ ظاہر نباید کرد گستاخانہ عرض کردم کہ بالضرور خواہم گفت
حضرت ایشان بسبب شفقت و کرم بغایت کہ بر حال من مبذول میداشتند در جوابش ہیچ نفرمودند
اینست مختصرے از کرامات حضرت ایشان کہ حوالۂ قلم عقیدت رقم گردیدہ دیگر حصر و احصاے آنہا را

ؔلہ ہیبت در لغت بفتح اول و ثالث بمعنی ترس و بیم و پرہیز و بزرگی و در اصطلاح حضرات صوفیہ ہیبت عبارت است از اثر مشاہدہ جلال خداوند در دل گاہی از تجلے باشد کہ جمال آن جلال است و ہیبت و انس عبارت است
از دو حالتی کہ فوق قبض و بسط باشد چنانکہ قبض و بسط فوق خوف و رجا است و مقتضای ہیبت غیبت است و مقتضای انس صحو و افاقت ۱۲

نه حوصله کو نه همت کجا الحق که تفصیل ماله وما علیه آن از خامه داد(داده) برنتابد ؎

| | |
|---|---|
| منکه باشم که بود شرح جمالش موسم | کیستم من که در اوصاف کمالش برسم |
| من کیم در چه حسابم که صفاتش شمرم | کیستم من که کنم پند خصالش چه کسم |

**ذکر خلفای حضرت ایشان قدس سره منهم** الاشهر (مشهور تر) الاعرف (عارف تر) واسمیدع (سردار) الاشرف الخلیفه والتلمیذ الاجل لمستخلفه واوستاده الاکمل والدی واوستادی فی النشأتین ملاذی ومیاذی (جای پناه) مولانا شاه علی اکبر (بزرگ) قلندر الکاظمی **و منهم** الشیخ الزاهد والراکع الساجد الرکن الرکین (سخت محکم) لدین المتین والمتمسک (چنگ زننده) بسنة سید المرسلین معین الملة والشرع المبین مولوی شاه رکن الدین قلندر اللاهرپوری صاحب سجادة مرشدنا حضرت شاه محمد قلندر اللاهرپوری **و منهم** زبدة الصلحاء الاخیار وقدوة (سرگروه فقرای آزادان) الفقراء الاحرار کبیر الاولیاء ومحبوب الاصفیاء العاشق لشئون الجمال الاحد السید شاه علی احمد الملقب بشاه حبیب انور قلندر الخیرآبادی **و منهم** اقضی القضاة کاسب (حاصل کننده) البر والحسنات منبع الفضائل والبرکات مجمع المکارم والخیرات المتوجه الی الله الاحد الصمد قاضی شاه خواجه محمد ملکاپوری من مضافات صوبه برار وسوای این بزرگان که ممتاز بخلافت اند جمای از فیض توجه حضرت ایشان مالامال است والحمد لله که فقیر کاتب حروف جامع این اوراق را نیز نعمت اجازت وخلافت سلاسل خاندانی از خدمت عالی حضرت ایشان نصیب شده واین اظهار بر طبق تحدث نعمت بفحوای آیه کریمه واما بنعمة ربک فحدث است که بفضل الهی ووسیله آنحضرت دست داده نه معاذ الله دعوای همسری (مضمون) (موافق) باین حضرات خلافت پناه که سرمایه وافر وبضاعت متکاثر میخواهد وای تفقیر از همه چنانکه عاریست خوبتر میداند اما چونکه ادای شکرانه نعمت از لوازم عبودیت است وخود را خاک راه همه شمردن شکرانه نعمت لهذا بموادی صدق انتمای خبر صحیح هم قوم لا یشقی جلیسهم ونیز بمقتضای قول مشهور ؎

| | |
|---|---|
| احب الصالحین ولست منهم | لعل الله یرزقنی صلاحا |

اینقدر امید قوی ضرور دارد که مآل کار ونهایت حال این بندهٔ گنهگار بطفیل حضرات شیوخ کبار قدست اسرارهم مقرون بصلاح وفلاح اخروی وحصول نعمای ظاهری وباطنی (انجام) گردد چه که از ایام صبا یعنی سن هفت سالگی شرف کفش برداری وغاشیه برد[ا]شی این حضرات نصیب وقت شده وانواع مکارم واشفاق وقتاً فوقتاً

---

۱؎ تاریخ ولادت حضرت ایشان یازدهم ماه ربیع الاول سنه یکهزار دو صد وچهل ونه هجری وتاریخ وفات هفتدهم ماه رجب المرجب روز چهارشنبه سنه یکهزار وسه صد وچهارده هجری وعمر شریف شصت وپنج سال مزار شریف در کاکوری ۲؎ ... تاریخ ولادت حضرت ایشان غرهٔ محرم الحرام سنه یکهزار دو صد وشصت وچهار هجری وتاریخ وفات نوزدهم شعبان المعظم روز شنبه سنه یکهزار وسه صد وشش هجری عمر شریف تقریباً شصت ودو سال مزار شریف در لاهرپور درگاه حضرت شاه محمد قلندر قدس سره میان مسجد ودرگاه شریف ۳؎ ایشان در سنه یکهزار دو صد وهشتاد وهشت هجری بیعت کردند وهمان زمانه خرقه خلافت حاصل نمودند ... در سنه یکهزار وسه صد ونوزده هجری وفات کرده ... ۴؎ ... ۵؎ ... ۶؎ ... دوست میدارم صالحین را ونیستم از ایشان ... امید که شاید خدای تعالی مرا هم از صالحین کند ۱۲

دستگیری فرموده است - بدانیش چنان بوضوح پیوست که بتاریخ بست و نهم ماه رمضان المبارک یوم جمعة الوداع
سنه یکهزار و دو صد و هفتاد و چهار هجری حضرت الحضرات مرشدنا و مرشد الآفاق امیر العشاق شاه تراب علی
قلندر قدس سره الاطهار این فقیر هیچمیرز در سلسلهٔ عالیه قادریه رضویه بیعت گرفته عزت و افتخار بخشیدند و بعد بیعت کلاه
شریف از سر مبارک خود فرود آورده محض از راه موهبت و کرم خداوندی بر سرم پوشانیدند و بحاضرین تخاطب فرموده
نسبت خود ارشاد فرمودند که الحمد لله بفقیر چه قدر نعمت و [منت] است که بابائے تیار کرد و نخلهایش ثمرها رسیدند باز از آن ثمار تخم را بکار برد
آنهم بار آورد غالباً ازین ارشاد اشاره چنین بود که فقیر حقیر که بهر نبیرهٔ حضرت عالیشان است نیز بسعادت بیعت و عطای کلاه از حضور حضرات
ایشان مشرف شد آنوقت حضرت خداوندگار یعنی جدنا و مرشدنا و استادنا مولانا شاه تقی علی قلندر نور الله ضریحه الاطهر که شریک محفل فیض
منزل بودند عرض کردند که حضور درین امر اینقدر عجلت چرا فرمودند ارشاد شد بدین اندیشه که شاید وقتے آید که این
مکان از بزرگان بالکلیه خالی گردد و کسے چنان موجود نبود که ملبس به لباس خرقه مجاز باشد الحال اگر چنین اتفاق
افتاد پس این پسر لخت جگر را حضرت شخص مرتبه در رجوع مکیه نیست بلکه ماذون و مجاز است که از همین فعل من
استناد کرده لباس فقر بپوشد و حسب معمول بزرگان عمل کند الخ و ثنا ست از مه فقیر هیچمیرز و تلاش
دنیا مثل ابنای زمانه ترغیب نموده باز ارشاد گشت که هرگاه بسن شعور رسیده از حفظ کلام الله فارغ گردد آنوقت از جناب
فقیر خرقه فقر بشمول همین تاج جعفری که بشمول استعمال مالوده است باید داد لهذا که حضرت جد امجد قطب الافراد
مولانا شاه حیدر علی قلندر قدس سره العزیز را ایتا که بیستکے نذر بمن فرمودند پیش کردم فرمودند که ضرور ... بیست
از زر من هم بمن نذر کرده شود باوب عرض داشتم که این نذر بعد ازان هم قبول شود فرمودند که نذر تحقیقی عبد بود عرض
کردم انیکه من خود را ندر گسته ام بایستماع این گذارش نذر قبول کرده از راه اشفاق کریمانه بکنار خود گرفتند و
بدعاها و نواز شهها ممتاز فرمودند بعد ازان هرگاه که موافق تعمیل بفضل و کرم خود توفیق اتمام حفظ کلام مجید
بسن چهارده سالگی ارزانی فرمود حضرت خداوندگار بتعمیل ارشاد حضرت الحضرات در محفل ختم قرآن بالباس
خرقه معه تاج جعفری و اجازت خلافت سلاسل معه سجاده خاندانی بمواجهه حضرت قطب الافراد قدس
سره العزیز اعزاز و امتیاز و بالا بخشیدند بعده حضرت قطب الافراد قدس سره در مرض الوصال خود
بضمن اجازت خلافت حضرت والد ماجدم مدظله العالی درباره حقیر فقیر نیز بحضرت خداوندگار فرمودند و از جانب
خود مجاز امور فقر اهم ساختند چنانکه بالا گذشت و بعد این همه انواع توجهات و تفضلات بینایات تا ایام
حیات و هم بعد وفات که از حضرت خداوندگار بمعرض وقوع آمدند قلم و زبان قلم از عد و احصائش عاجز است
یکے از بسیارے انیکه برای امامت مسجد شریف خانقاه عالیه کاظمیه زادها الله تشریفاً و تکریماً بمن
امر فرمودند و فرمان واجب الاذعان دادند که بروقت نماز جمعه و عیدین عمامه مارا بر سر خود پیچیده
می باش چنانچه همین معمول ماند که عمامه شریفه آن امام الائمه را بروقت امامت بر سر خود مے
بستم و بخود می گفتم ع

تا نبینی شدی نام و نشان خواهد بود    سر ما خاک ره پیر مغان خواهد بود

و تا حال برین فرمان عمل جاریست الحق هر آنچه که اقتضای شان رهبری پروری و بنده نوازی میتواند شد ازان دریغ نفرمودند بلکه الفاظ غریب اکثر اوقات همین بودند که ما همراه شما ایم ازینجا تا بحضور حق جل و علا و بالآخر در قرب وصال خود بمواجهه اکثر احباب و ابنای عصر اجازت و خلافت مرحمت فرمودند و خرقهٔ فقر ملبوسهٔ خود برای این فقیر مخصوص فرمودند دیگر از نوازشهای ظاهری و بخششهای باطنی بخامه چه سپارم که همه تن ساخته و پرداختهٔ حضرت ایشانم

گفتمی از لطف او جزوی ز صد    گر نبودی طمطراق چشم بد
مدح او حیف است با زندانیان    گویم اندر مجمع روحانیان
شرح او غیبی است با اهل جهان    همچو راز عشق دارم در نهان
مدح تعریف است و تخریق حجاب    فارغ است از مدح و تعریف آفتاب
قدر او بگذشت از درک عقول    عقل اندر شرح او شد بوالفضول
ان شیئا کله لا یدرک    اعلموا ان کله لا یترک

بالجمله هر آنچه نوشته ام یا آینده نوبت آید همه ظهور ارشادات و عنایات حضرت خداوندگار است بنده بیچاره را چه یارا که دمی در ادای شکرانهٔ نعمت زند و بندی ازان بر ورق قرطاس تحریر آرد اگر درین وقت بوفور مسرت و ذوق ادای شکرانهٔ نعمت چیزی بر زبان آرد بعید از لوازم کفش برداری و غلامی نباشد خدا کند که التجای مظهر عجز و ناداری و موضح حالت قلبی این فقیر مقبول بارگاه فلک اشتباه افتد تا لعطاء و نوازش و رافت خداوندی پیوسته تر زبان ماند این چند انفاس خود را نیک شمرد و جان و دل خود را در عشق معشوق حقیقی در بازد

ای شه ملک صفا ای مه اوج تقا    روی تو بدر الدجی کوی تو دار الشفا
ابن علی ولی کاشف رمز خفی    خضر ره اهتدا مرشد خلق خدا
نائب فخر رسل حامی و هادی کل    مخزن جود و سخا معدن فیض و عطا
مظهر نور قدم مصدر فیض و کرم    ذات شریفت بود آئینهٔ حق نما
مهر درخشان فیض ماه فروزان فضل    حضرت شاه تقی شمع ره اتقا
حب تو ایمان من روی تو قرآن من    گرد سرت جان من ای شه یوسف لقا

ـه بدرستیکه آن چیز که تمام یافته نشود بدانیه که تمام آن ترک کرده نمیشود بلکه هر قدر که ممکن باشد ادراک آن رسیده شود ۱۲

قدوهٔ شاهان عصر زبدهٔ پاکان دهر — هر همه را پیشوا هر همه را مقتدا

رهبر راهِ وصول مهر سپهر قبول — بالغ امر رسول مردم چشم حیا

چون نه وجودت بود رحمت خاص احد — آنکه بعلم و عمل رهبر و هم رهنما

با همه و بی همه کردهٔ عمرت بسر — فانی ذاتِ خدا ماحی حرص و هوا

ره بدرت یافتم رُو ز جهان تافتم — پیش تو نالم شها پیش تو زارم شها

درد و غمم پاک سوخت شعلهٔ آتش فروخت — آمده ام در خروش خسته دل و بینوا

داغ بدل چشم تر خون بجگر بوده ام — های ز دور فلک آه ز جور و جفا

حسرت و حرمان من بر تو عیان بوده است — پس بتو گویم چرا آنچه بود مدعا

رحم تو ای چاره گر مرهم زخم جگر — یک نگهِ مهر تو صد مرضم را دوا

بسکه گرفتاریم داشته پا در گلم — بند تعلق ز دل ای شه دین بگشا

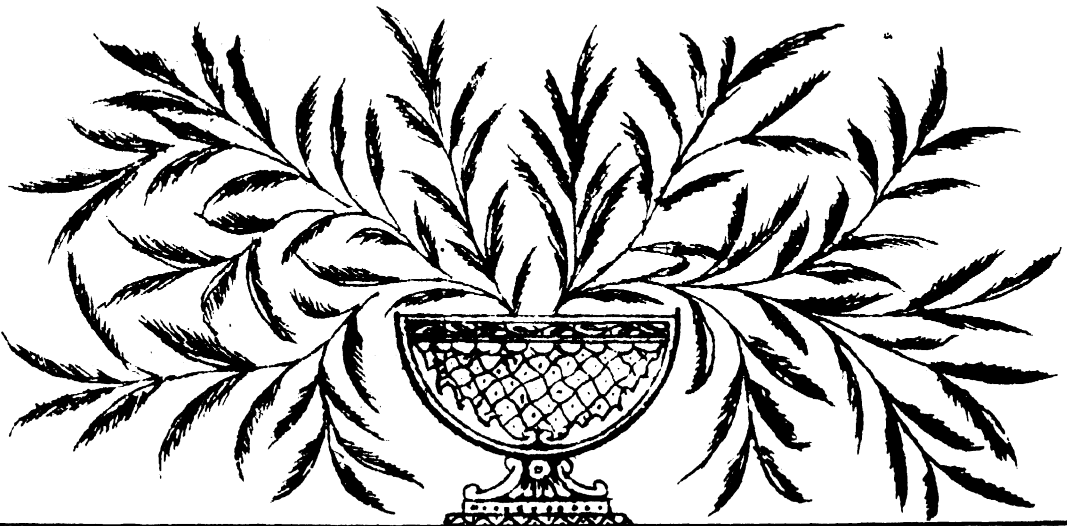
با همه عصیان خود چون نبود چشم لطف — من همه جرم و خطا تو همه عفو و عطا

گر برهانی مرا از غم پنهان من — هم دل و هم جان خویش بر تو نمایم فدا

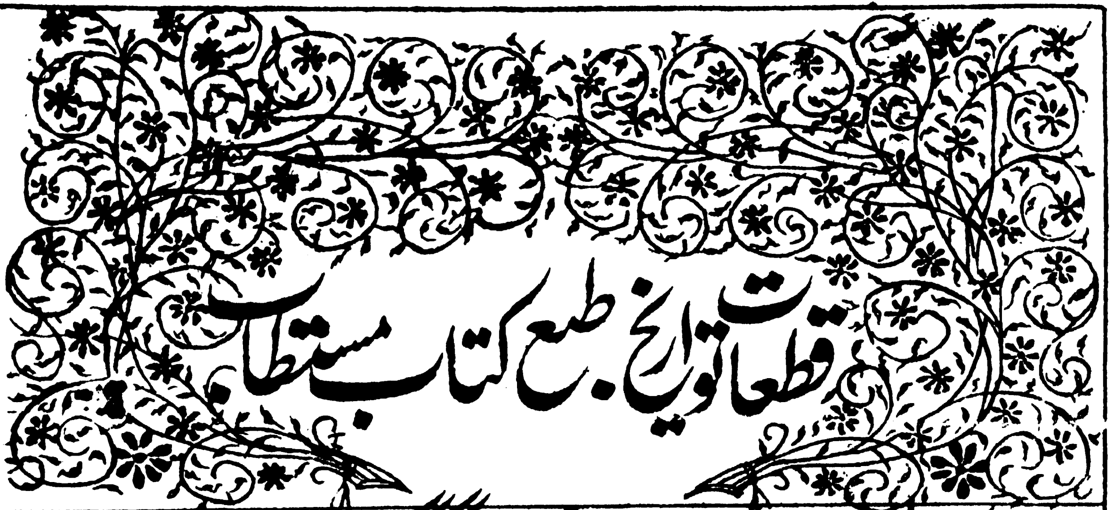
آنچه بود آرزو آنچه تمنا بود — حاجت اظهار نیست ختم کنم بر دعا

بندهٔ دلخستهٔ و دست بدامان تو — رحم و کرم شان تو بر لب من التجا

ولقد استراح القلم من تحریر هذه التکملة الشریفة والتبصرة اللطیفة ضحوة یوم الجمعة ثانیة والعشرین من شهر المفضل الربیع الاول سنة احدی وتسعین بعد الالف والمائتین من هجرة سید الثقلین علیه وعلی آله واصحابه واعوانه وانصاره واتباعه واولیاء امته صلوة رب المشرقین والمغربین ٥



ہمارے مطبع مصطفائی واقع لکھنؤ میں ہر قسم کا کام رنگین و میلانی سادہ حسب فرمائش چھپ سکتا ہی جس سے ناظرین واقف ہیں المشتہر محمد قادر بخش مالک مطبع ۔




## تاریخ طبع چکیدۂ خامہ عنبر شمامہ نور حدیقہ سیادت نور حدیقہ سعادت گل گلزار قلندری نوباوۂ شاخسار قادری

## فطین فاضل ذہین کامل یادگار حضرت مصنف عالی قدر مولوی حافظ محمد علی حیدر علوی کاظمی

الحمد لله الذی احلی لسان الحامدین
والشکر لله الذی اصفی جنان الشاکرین

حی سمیع قادر فرد لطیف عنا فر
نور رؤف ظاهر سبحانه حق المبین

اسری لعبده لیلة احری بعبده قربة
اجری لعبده ملةً سبحان رب العالمین

ازکی صلوٰة یوصل اعلی سلاما یرسل
بالاحمد خیر الرسل بل فتخار المرسلین

بالنور خلق ظاهر فی الخلق حق کامل
بالعشق فردٌ واصل هذا مقام الاولین

ضوء کشمس فی الضحیٰ نور کبدر فی الدجیٰ
نور الهدی کهف الوری فی مشهد حق الیقین

صلوا علیه وآله صلوا علی اصحابه
کل الصباح والمسا حتی تکونوا قانتین

ثم اعلموا یا ناظرون زید تموا نور العیون
بشریٰ لکم ما تبصرون مطبوع طبع العاشقین

بالاسم روض زهر بالمثل حوض کوثر
بالحسن فیض انور للشائقین الناظرین

تالیف فرد کامل تصنیف حبر باذل
بالرفع ذو المجد العلی الحق سراج السالکین

بالعلم بحر زاخر بالحلم وصف باهر
بالقدر بدر زاهر شمس رئیس العارفین

شیخ تقی متقی ذی الورع والتقوی الجلی
مشکوٰة مصباح النبی ذی العلم والفضل المبین

لم یختلم فیضانه حتی مثلی نحو العلی
قد تم ریحانه بالفیض شمس العارفین

تلمیذه شیخ اجل عرّیف غطریف نکل
کشاف استار المسائل وقّاف اسرار الیقین

تنزیهه تشبیهه تمثیله
اجماله تفصیله هذا رموز الشاهدین

نور الشرف روح السلف شیخ الخلف روح الطرف
اسمه علی انور شمع المبین للسالکین

فالحق کتاب لتکملہ یزدد باعین تبصرہ
وصع بتصحیح اجل عرس تجمیع الشمل
ورع رئیس عامل قطب قدیس فاضل
مصباح مشکوۃ الملل مفتاح اسرار النحل
اعنی حبیب الحمید روح العلی لا نور
یا طالبون العاکفون یا ناظرون الصادقون
تاریخہا لو شئتموا بالھجرۃ لا تیئسوا
لو عامۃ موزونۃ فی لعیسوی مطلوبۃ

اعجوبۃ مستبشرۃ ھذا شہود الکاملین
وضع بتنقیح العلل شیخی و شیخ العالمین
غوثی ولی کامل فرد رئیس الواصلین
حلال اعقاد العلل باللہ خیر الفاتحین
نور السراج الاظہر روح التقی حصن حصین
یا درعموا استبشرون ھذا مراد الشائقین
وجہ الاحد یلقیکموا للشایقین درعین
ارخت بل اعجوبۃ للناظرین الطالبین

## ایضاً ولہ بالفارسیۃ

ای خدای پاک بیچون و چرا
وہ شراب طیب طلع نضید
شحنہ فیض تو ما را زندگے

یا وجود الکل یا فرد الاحد
ذات غیب الغیب را بے اعتبار
مدعا حاصل شد این درویش را
ہمدم و ہمراز با یارے شدم
جلوہ ہای حسن تو جانم فروخت
فی الحقیقت یک وجودت در شہود
روح کل الکل محمد مصطفےٰ
ای محمد نور باران بر دلم
وی سہیل طالع و ماہ مبین
ای محمد کفر و ہم ایمان من
کن تجلی بر سر طور وجود
خیز و جام می بدہ ای یار مست
عقل را سرمست کن اندر شہود
ہم بغمزہ میغ بر گردن بزن

جان ما بر تو فدا اے مدعا
جلوہ ہا کردی تو بر طور دلم
زو بجان ما چنین فرخندگے
مست و بیخود کردۂ ای مست ما
عین خود دیدم شدم بے اختیار
چونکہ خلوت انجمن را بار شد
تا جمالت را طلبگارے شدم
روح حیوانی چو انسانی شدہ است
عشوہ ہاے نو بنو پیدا شود
آن محمد مصطفےٰ نور حق است
تا شود پرنور این جان و دلم
ای محمد روح غیب الغیب حق
ای محمد جان بان جان من
ہوش را در بیخودی مستانہ کن
تا ز مستی عقل ما گیرد شکست
پارہ پارہ خرقۂ ہستی بکن
ہم بعشوہ جان برون از تن بکن

مدعای ما تو اے فرد وحید
عقل حیران بخیر زآب و گلم

یا شہود الکل اللہ الصمد
مست و با خود کردۂ ای مست ما
سلب کردم اختیار خویش را
این سفر اندر وطن با کار شد
شعلہ ہای عشق تو ما را بسوخت
در شہود ذات تو فانی شدہ ست
جامع این غمزہ ہا و عشوہ ہا
روی پاکش عین وجہ مطلق است
ای محمد نور جان سلطان دین
ای محمد بردی از جملہ سبق
ای جمال مطلق و نور شہود
من ندانم غیر این دیگر سخن
نور حقی اہل فضل و اہل جود
من را آن گومی و سرمستی بکن
عشوہ ہا و غمزہ خون ریزہ تو

هر ادای حسن آفت خیز تو
یا اسیر الحسن یا شمس الضحی
یا مغیث الکل وهاب النعم
ای محیط حسن را در تبسیم
آفرین بر آل و بر اصحاب تو
فیض آن فیضی که دل پرنور شد
تا بیامد جان من اندر طرب
جان و دل برده بت بازیگری
عقلها سرگشته و آواره شد
ریخت بر گلشن چنین اسرار را
عشق اکنون مهربانی مے کند
ای جنون با نالهٔ خود ساز کن
بایزید عصر و تاج کاملان
در فقاهت یوسف و هم شافعی
اوستادِ بوعلی سقراط وقت
ساقی میخانهٔ حق الیقین
ذات او جامع به اوصاف ولی
روض الازهر نام نامی کتاب
خامه از تکمیل آن معذور بود
یک لطیفه بود باقی در کتاب
کای حقیقت بین مریدان اخلاص
حلیه تطبیع پوشد تا عروس
کاین سخن دارد گشاد بیحجاب
همت عالی من اندر سماع
وز ضعیفی همت و قوت برفت
کرد اشارت جانب مولای من
ماه برج معرفت کنز العلوم

سوخته جان و دل و کالای من
یا صبیح الوجه یا روح البقا
یا غنی الحقیقی اعطنا
بر دل بیدل رسان فیض عمیم
مژده ای مستان جام سرمدی
زان دماغ و قلب ما مسرور شد
در طرب سرمستی ام کاری کند
سرکشی عاشق کشی سیمین بری
ساقی مهوش که دارد جام می
ذره ذره مست و رقص اشجار را
یار ما بخشید ما را خوش جنون
شرح وصف پیر مغ آغاز کن
هم محدث چون بخاری یا ثقا
جانشین بوحنیفه و یا فعی
در حقائق شیخ اکبر شمس دین
مستیش راحت ده قلب حزین
آن بعلم و فضل بے مثل و شبیه
آنکه آمد عارفان را فتح باب
نه لطیفه را نگارش ساخته
شهسوار عشق کرده بوتراب
این کتاب فیض را تتمیم کن
هم بیاشد عقل و ایمان راحروس
عقل از تحدید و احصایش جهول
خود بخود افتاد اقرب شد رجلع
این کتاب من ز دست یک جوان
سید و هم بطر رو آقاے من
آن لسان حق و آن قطب جمیل

جلوه کن اے یار بے پروای من
اجتذب روحی الیک بالکرم
ذوق شوق وله عشق بالفنا
صد سلامم بر تو و احباب تو
فیض ساقی میرساند بیخودی
فیض آن مه رخ دلم کرده حلب
جان و دل را اندر عیاری کند
چون محبت با جنون همواره شد
می نوازد خوش رباب و چنگ و نی
خامه ام طال لسانی مے کند
در طرب شد جان نثار ما کنون
کیست آن غیث ملل غوث جهان
نور علمش چون ثریا و سُها
در ریاضی و حکم بقراط وقت
بر سماء علم چون ماه مبین
نام نامیش تقی متقی
خوش کتابے زد رقم لاریب فیه
لیکه اتمامش نه چون مقدور بود
بر همه عالم نوازش ساخته
عرض آوردند با بوسان خاص
هرچه باشد زود خود ترقیم کن
داد آن پیر خراباتی جواب
جمله قال و گفتگو آمد فضول
عمر من برسید بر هفتاد و هفت
زیور تکمیل پوشد در زمان
یعنی آن شاهِ جهان بحر العلوم
آن مطاع خلق و آن روح خلیل

نعم بدر کامل نور صمیم
عقلها در شرح او صافش گم ست
خوش نوشتش تکمله با آب و تاب
قلب عارف را همی بخشد ضیا
خوش کتابے منبع عرفان و دین
کاندرو پیدا هزاران شاخسار
بعد ازان تصحیح و تهذیب کتاب
ذات پاکش عارفان را در تاج
گلستان فهم را زیبا گلے
نام نامیش حبیب حیدر ست
سال طبع این کتاب معنوی
طبع خوشتر گشت ذکر عارفین

نعم نجم ثاقب در نظیم
در حقائق شمس عرفان آمده
آمده از حوض کوثر این شراب
خوش کتابے مخزن اسرار غیب
معدن یاقوت و هم در ثمین
نقطه نقطه روکش دُر نجف
خوش بفرمود آن شه عالیجناب
آنکه در بحر حقایق ناخدا
بوستان علم را خوش بلبلے
آفتاب آفتاب آفتاب
خواستم در هجری و در عیسوی
هدیه زیباست لوحش را به بین

شه علی انور که نور انجم است
در منازل شاه شاهان آمده
بارک الله این کتاب بے بها
خوش کتابے پاک از نقصان و ریب
صفحه اش چون گلستان پر بهار
لفظ لفظش اختر برج شرف
آنکه در مشکوٰة دین روشن سراج
در معارف آفتاب پر ضیا
بحر وحدت را چه یکتا گوهر است
فهم کن و الله اعلم بالصواب
از لب هاتف ندا شد بالیقین
فیه تذکار من ارباب الیقین
۱۹

## تاریخ طبع از نتیجهٔ فکر رنگین طباع معانی آفرین خاتم فصاحت رانگین مولوی محمد وسیم الدین صاحب کاکوروی

ای قلم ما را صریرے می رسد
هین کلام مستا پیرے می رسد
هر کجا که چشمهٔ شیرین بود
کل شئی حی من الماء آمده
اندرش ظلمات پس آب حیات
یاب لا خوف و لا هم یحزنون
رو برو تو بر طریق اولیا
که نقاطش عمده تر قطرات آب
اسم پاکش بد تقی معم باعلی
علم ظاهر چون عزیز دهلوی
قطب ارشادی بر آن بالا شده
وانموده در کتاب اذکر مست

مرغ روحم را صفیرے می رسد
بی خود و سرمست جانم را به بین
جان تشنه دمبدم آن سو دود
آب شیرین چیست فیض اولیا
همت عالی بکن قبل از ممات
گفت موتوا حق حی لا یموت
تا شوی در زمرهٔ اهل ولا
قطرهٔ آبے چکیده از سحاب
ابن ابن بوتراب و هم ولی
در مقام باطنی آن قطب و شاه
نور بر نور آمده اعلے شده
بروض الازهر آمده نام کتاب

گوش جانم را نفیرے می رسد
میکند هر دم حکایت ها چنین
آب شیرین روح پرور بس شده
یاب آن نایاب گر خواهے بقا
بهر نوشش جان خود را ساز خون
جان دهند ارباب جان قبل ان تموت
چشمهٔ فیض ست آن عالی کتاب
کان سحاب آمد شه ابن تراب
علم باطن داشت چون شیخ محی
چون نظام الدین محبوب آکه
مخزن اسرار و گنج معرفت
حل مشکلهات گرداند شتاب

ہست تفسیر کتاب ذو الجلال
صد صدف پر در شوند از تو خجل
در جہان بے مثل وہم یکتا شوی
ہست واجب گم شوم ما ہم درو
گم شوم گر پس شوم ما عین او
حال را گیریم اہل دل شویم
بہر سال طبع طبعم فکر کرد
ہدیہ آمد گفت احقر ہجر لیشں
این سہ کرتا شود ہم فال خیر

ہست شرحی بر حدیث ذو الجلال
تو در شہوار و تاج عارفان
قشر را لشگان و مغزش گیر اخی
گم شدن آید عشقش ماشقا
عین گردم مضمر و اضمار کو
پس زبان را کار ذکر پیردہ
معنوی و صوری تاریخ فرد
شد مکرر قند بر لبہاے من
سنۂ تثلیث فی اعمال خیر
گوکہ آب چشمۂ خضرے دہد
۱۹۷۴ بکرمی

نقطہ اش فہمی دگر دارے بدل
حی باقیوم و فخر کاملان
حسب ذات حق نمودہ ما و تو
عشق ناری کو بسوزد ماسوا
این مقال و قال را یکسو نہیم
در درون خود نہان اللہ نہ
دو ہزار و دو صد و باسی و شش
فیض پیر و ہادے وآقای من
فیض مرشد چون کتابش میدہد

## از کلک کرامت سلک مورخ باکمال سخنور بیمثال ثانی عرفی و انوری منشی نور الدین احمد صاحب کیفی کاکوروی

### تاریخ ترتیب روض الازہر

یعنی کتاب مرشد من بود در سلوک
شاگرد و ہم خلیفہ سلطان عارفان
رحلت نمود تکملہ فرما ہنر رحیمت

تکمیل شد ز تکملۂ فخر خاندان
لیکن ہنوز بود پے طبع کار ہا
بگذاشت کار خویش پے راحت روان

یعنی جناب شاہ علی انور آنکہ بود
تصحیح متن و شرح مضامین و غیر آن
از حضرت حبیب مرتب نمودہ شد

قول الوصی ز شاہ تقی قبلۂ زمان
۱۳۳۱ھ

### تواریخ طبع

روض الازہر کو چشم سیر مہ
ہفت افلاک طریقت سے کہیے
۱۳۳۶

معنی و فق شریعت سے کہیے
رہبر معرفت الحق سے کیفی
۱۳۳۶

پیر میخانۂ وحدت سے لکھیے
نور اسرار حقیقت سے کہیے
۱۳۳۶

### ایضاً ومنہ

روض الازہر آنکہ از تصنیف مولانا تقی
کرد تکمیلش بطرز خوب و آئین نکو
منکران را گفتگوی بود در عشق و سماع
خضر راہ فقر شرح معنے اللہ ہو

ناتمامی داشت کاری بود در تکمیل او
بعد ازان از کوشش شاہ حبیب اصفیا
حل شدند آن مسألہ آسان ترا ز گفتگو
گفت ہاتف این کتاب مستطاب بے نظیر

شاہ انور کو خلیفہ بود و ہم شاگرد شاہ
طبع شد تصنیف پیر مرشد پاکیزہ خو
صوفیان را رہنما و اصفیا را راہبر
کاشف اسرار توحید مای کیفی بگو
۱۳۳۶ھ

## دیگر منہ

| | | |
|---|---|---|
| پیرو مرشد نے تصوف مین لکھی ہے کیا کتاب | ہے مثالی مین جو اپنی مثل ہے خود آپ ہی | صوفیون کیواسطے کیفیت بزم سماع |
| بیدلون کیواسطے سرمایہ صد دلدہی | خاتمہ سے قبل حضرت نے کیا دنیا سے کوچ | اس سبب سے کچھ کسر تکمیل مین تھی رہ گئی |
| اسکو شاہ دین علی انور نے فرمایا تمام | جو خلیفہ حضرت والا کے تھے شاگرد بھی | کیا کہون کیون طبع اسکی رہ گئی تعویق مین |
| کیا بتاؤن کسطرح پھر ہو گئی کچھ ابتری | طول ہے یہ داستان تکرار ہے بیفائدہ | مختصر یون ہے کہ اک مدت تلک یہ گم رہی |
| لطف تھا اللہ کا شاہ حبیب با صفا | آپکی تقدیر عالی مین یہ دولت تھی لکھی | آپنے فرمائے پھر اجزای بارینہ درست |
| آپنے محنت لیاقت قابلیت صرف کی | ہو گئی تھی نا مرتب یہ کتاب مستطاب | سچ تو یون ہے از سر نو آپنے ترتیب دی |
| طبع کے لائق کیا ہر طرح سے آراستہ | الغرض یہ شاہد معنی عروس نو بنی | فکر سال طبع مین کیفی کو استغراق تھا |
| | دلہن آئی یہ صدا۔ لو روضۃ الازہر چھپ گئی | |

## دیگر منہ

| | | |
|---|---|---|
| روضۃ الازہر چھپی جو شاہ حبیب | آپ کا یہ دلی تصرف ہے | پیرو مرشد شہ تقی کا کلام |
| ہر زلیخائے دل کو یوسف ہے | عشق پر یا سماع و وجد پہ بحث | حسب قدر کی سب بے تکلف ہے |
| سرخوش اس طبع سے ہین سب کیفی | رب منکر کو جو تاسف ہے | کیون نہ کیفیت اس کتاب مین ہو |
| | حال مخزنِ تصوف ہے | |

## دیگر منہ

۱۳۲۰ھ

| | | |
|---|---|---|
| کتاب مستطاب روضۃ الازہر | کلید معرفت ہے فی الحقیقت | یہ ہے تصنیف مولانا تقی شاہ |
| قطب اپنے زمانہ کے تھے حضرت | سماع و وجد و عشق و عاشقی کے | مسائل درج ہین اسمین بکثرت |
| دلی جذبات کا ہے اسمین اظہار | بھری ہین اسمین اسرار محبت | سمجھتے اسکو ہین اللہ والے |
| یہ ہے اللہ والون کی لیاقت | ذرا چشم بصیرت سے وہ دیکھین | جو کرتے ہین کلام حق مین حجت |
| لکھی ہے حضرت مرشد نے جو بات | دہی قائم رہے گی تا قیامت | یہ لکھا ہے امٹ قسمت کا لکھا |
| مٹائے اسکو کیا انسان کی طاقت | کتاب پاک ہے سبحان اللہ | نمایان جس سے علمی شان و شوکت |
| ہر اک صفحہ ہے جسکا بحر عرفان | ہر اک سطر اسکی اک جوہر ولایت | ذرا سی کچھ کسر باقی رہی تھی |
| کہ فرمائی شہ والا نے رحلت | خلیفہ اکبر و شاگرد ارشد | شہ انور قلندر پاک فطرت |
| ہوئے آمادہ تکمیل اسکی | لکھا کیا تکملہ با صد لیاقت | ہوا گم بعدہ پھر یہ ذخیرہ |
| رہی بیفائدہ لوگون کو حجت | یہ کھوتا اور ملتا کیا لکھون مین | طویل اک داستان ہے اسکی بابت |
| غرض چھپنے نہ پائی یہ کتاب آہ | شہ انور سدھارے سوئے جنت | شہ عالم حبیب با صفا نے |
| برائے طبع باندھی دل سے ہمت | لکھا تھا آپ کی قسمت مین یہ فخر | نہ کیونکر آپ کو ملتی یہ دولت |

شہ والا کا نسخہ رہ گیا تھا
درست اُسکو کیا با صد مشقت
چھپی آخر کتاب فیض آثار
ندا آئی لکھو تشریح وحدت
الٰہی سنہ ہے تفسیر تصوف ۱۳۳۶ھ
سنہ فصلی لکھو باب فضیلت ۱۳۳۴ھ
۱۳۲۵ف

کیا تھا تکملہ لوگون نے رخصت
لیاقت صرف کی محنت بھی بیحد
زمانہ کو ہوئی اُسکی مسرت
اگر مطلوب سال عیسوی ہے
سنہ بنگلہ ہے تصویر حقیقت
کتاب شاہ کی تاریخ کیفی ۱۳۴۲ھ

پورا نا مسودہ رکھا ہوا تھا
کیا سب صرف اپنا وقت فرصت
ہوئی کیفی کو فکر سال ہجری
لکھو جام درخشان طریقت
کتاب پاک ہے گنجینۂ فضل ۱۹۱۸ع
لکھو سمت مین شمع نور حضرت ۱۹۲۴ع

تاریخ طبع تراویدہ کلک براعت سلک شاعر خوش بیان سرآمد سخنوران زمان صاحب طبع سا بزم سخنوری راشمع پرضیا سخن شناس بلند نظر مولوی حاجی محمد نور الحسن صاحب علوی کاکوروی وکیل ہائیکورٹ المتخلص بہ نیر

مرشد من نقی علی شاہ ہے
کنز مخفی ز عالم انوار
با ہمہ رنگ بے نیاز بہیا
گفتنش شاید افضل الاذکار
طالب معنی حقیقت را
خضر راہ منزل دشوار
نامۂ حضرت علی انور
شاہد عشق راست آئینہ دار
ذات پاک حبیب حیدر ما
شرف طالع اولو الابصار
بہر توضیح در مقدمۂ
دستۂ گل ز بوستان بہار

ذرۂ خاک او دُر شہوار
منظر شان حضرت کاظم
غنچۂ نیر از دمش گلزار
از سواد و بیاض اوراقش
گوہر علم معرفت بہ کنار
بہر لب تشنۂ وجود و شہود
پے تحریر تکملہ دُر بار
کیست رونق فزای رنگ بیان
نیک دل نیک خو خجستہ شعار
رونق تکیۂ شہ کاظم
خامہ اش درفشان و گوہر بار
پے تاریخ طبع نیر گفت

عالم علم ظاہر و باطن
مردم دیدۂ اولو الابصار
در تصوف نمود تالیفی
بہر اہل نیاز لیل و نہار
سالک مسلک طریقت را
سخن قدس ابر دریا بار
تاب نیرنگی جمال سخن
کیست دیباچۂ خط گلزار
مایہ دار کمال اہل اللہ
اُسوۂ نیک و یادگار کبار
ہست بالجملہ این کتاب لطیف
روض الازہر مرقع انوار
۱۹۲۸ع

از فکر مورخ بیمثال شاعر نازک خیال صاحب طبع بلاغت ماثر مولوی محمد رضی علی خگر کاکوروی

ساقیا وا کن در میخانہ را
سوی این سر آن میل خاطر ست
ہر چہ از خم و سبو و ساغر است

از کرم لبریز کن پیمانہ را
می بر ندی دہ کہ از مستی خویش
ہر چہ زان وقت تو چندین خوشتر است

ساقیا دور شراب آخر است
نیست ساز د جملہ ہستی خویش
جملہ را در کار میخواری بکن

وقت بدمستی و سرشاری بکن
خاطر از صهبا بجو عشاق را
گرد میگردیم و قربان توایم
تو همی خواندی بمیخانه درون
هیچ از شکرانهاش ناید بجا
عشق را خود در تنگی سرمایه هست
عشق بخشد بیخودی آوارگے
حال عاشق کے نویسد هر قلم
زنده هست این زامکان تا قدم
هر دو عالم غرق در دریای عشق
هم صدف باشد تقعری نے بکف
آن در یکتا بده شاه تقی
با تقی شاه قلندر و نمود
مروض الازهر نامیش بخوان
تا به اصل خودی در یکے مان
تا رسیده بود تا انجام کار
تا رسیده در حضور عزوجل
در همه علم و عمل بوده چه بحر
خوش ادا فرمود رسم تکمله
بعدش آمد نور عینین نبے
بنده پرور مهر گستر آمده
از تحتی آنچنان حسنش فزود
الصلای می پرستان وجود
خوش کتابے مظهر سر خدا
هر ورق برگ گل باغ شهود
ناگمان از لطف و فیض مرشدی
گفت خورشید علوم اهل دل
۱۳۲۶ھ

کن بریدان باز آن دلداریئے
تا به بیعانه دهند آفاق را
تشنه کام سالهایم ساقیا
عشق آورد است مارا سرنگون
عشق نوشانندهٔ آب بقا
عشق را بے مائگی صد مایه هست
عاشقی جان کندن و خون خوردنست
دل همین سوزد زبان گردد قلم
الغرض از حضرت سرکار عشق
وندران بین گوهر یکتای عشق
چون بجوشش آمده بحر شهود
جان و دل بادا فدای آن ولی
قطب ارشاد و قلندر بود او
یا که تفسیر کتاب حق بدان
آن کتابی مخزن اسرار حق
عشق قاصد آمده جبرئیل وار
بعده تکمیل تالیفش نمود
گوهر نایاب بخشیده بدهر
تکمله هم شد کتابے مستقل
وان حبیب حیدر اسم این ولی
بر سپهر قطبیت چون آفتاب
گشت گویا نوگل شاخ وجود
الصلای سرفروشان الصلا
خوش کتابے رهبر راه هدا
چون زبان شد لال در وصف کتاب
از وفور صد سرور و بیخودے
در زشستی همت بود تاریخ سال

عاشقان را باز آن غمخواریئے
ماکه از بس خسته هجران توایم
با تو گوییم جان خود را ادعا
از دل و جان گرستایم عشق را
عشق گرداند همه شیے را فنا
عشق آرد در ره بیچارگے
زیر خنجر بودن و بس مردن است
حالت عشقی نیاید در رقم
یک نظر خواهیم بس دربار عشق
آن در یکتا بود اندر صدف
هم صدف بالا شد و گوهر نمود
مرحبا عشقیکه او از فضل وجود
کرد تدوین کتابے رهنمو
آن کتابے را اگر خوانی بجان
آن کتابے معدن انوار حق
گفت حاضر چون برای مداخل
حضرت شاه علی انور که بود
حوض کوثر کرد اسم تکمله
گشت ماهی پر ضیاے اهل دل
قطب عالم شیخ اکبر آمده
آن حبیب حیدر عالی جناب
الصلای باده خواران شهود
الصلای باده نوشان الصلا
هر سطر یک سنبل شاخ وجود
دل لبالب طبع آمد بے حساب
سال تاریخش رضی بغش و غل
فیض مولای تقی شان جمال

## چکیدہ بلاغت رقم خال عارض لطافت وسمۂ ابروی لیاقت عزیز مصر سخنوری مولوی محمد عالم قیصری کاکوروی

حمد للہ لفتح الابواب
روح صد مستی و صد ساز و سوز
آن شرابیکہ شراب باقی ست
آنکہ احمد بہ عایشش بخشید
آنکہ بیخود کن ہر ہشیار است
آنکہ عیش صمدی را دستور
آنکہ روحی است ارباب ذوق
آنکیش فیض ولایت خواند
تشنہ وش در طلب آن خلقی
شربتی کہ رموز چند است
فیض جاری خدای غفار
حضرت شاہ تقی ظل اللہ
خسرو ملک حقایق دانی است
طالع برج شرف را ماہ است
آنکہ از جام حقیقت سرشار
بیخبر از سر فتح ابواب

ساقی است و بکفش جام شراب
آن شرابیکہ طہور و صافیست
آن شرابیکہ خدایش ساقیست
آنکہ مستان ازل زو سرشار
آنکہ ہشیاری ہر سرشار است
آنکہ در شکل عما مطلق بود
نی بہ تن بست ہوائش نی فوق
از ولی فیض ولایت باشد
کای چو شربت گذری بر حلقی
دہ چہ رمزیکہ ز سر باری است
نور باری سراج انوار
آنکہ سلطان جہان دید است
شاہ اقلیم معارف خوانی است
آن جنیدی کہ زپی تجرید است
لیک در میکدہ کن ہشیار
شاد باد آنکہ ازین شد بیدار

آن شراب کہن جان افروز
آنکہ درد جگری را شافی است
آن کہ در جام محمد رخشید
آنکہ یاران ابد را غمخوار
آنکہ در کن فیکون بد مستور
عرض جوہر ذات حق بود
آنکیش شمع رہ حق دانند
کاسم شاہ احدیت باشد
شربتی نی کہ گلاب و قند است
دہ چہ سریکہ ز فیض جاری است
کشور فقر نبی شاہنشاہ
دیدہ را نور فشان خورشید است
شمس تبریز علو و جاہ است
بایزیدی بسر تفرید است
عالمی رفتہ بغفلت در خواب
یاد باد آنکہ ز حق بد اقرار

نعم من اوصل حی القیوم
بیقظة الحق فما کان ینوم
طاب اللہ بقرب الاکبر

عاش اللہ بروض الازہر
در سرا پردہ ظلمت مستور
تاکہ یک قطرہ آبش گیرد
ہان بیا ہمرہ خضر راہی

شربت می نہ ہمین یک شہد است
چون عروسی است بصد ناز و غرور
آن تقاضای کمال حسن است
یعنی حافظ علی انور شاہی

کان دگر آب حیات عہد است
آنکہ صدہا چو سکندر میرد
این تقاضای جلال حسن است
تاکہ در کام تو آن می ریزند

کز پیش خلق بیابان بیزند
مرحبا صاحب این جام سی
جان یا کش بحق شاد ان شاد

راحت الروح شراب الاحمر
کز پیش جملہ مطالب شد طی
شربت می کہ دو مستی دارد

یجمل الوجہ بحوض الکوثر
صد تجلیات ز ما بردی باد
آب حیوان کہ دو ہستی دارد

مستی باطن و ظاهر در وی
کوزه گشت چه دریا چه دشت
یعنی از مستی چشم ساقی
حضرت شاه حبیب حیدر
آنکه از مستی او صد هستی
پارسایان حرم را سلطان
شاد باش آیکه زعشق رویت
لطف سه باده به تجنتی در کام
قیصرے روے بدیوار آمد

هستی اول و آخر در وی
چونکه اندر کف ساقی افتاد
گشت تریاق شراب باقی
گردش نرگس مستش ساغر
سر برآرو زعلو و پستی بد
دردمندان جنون را عیسی
عالمی شورکنان در کویت
ایکه در مسکده ات هر سرمست
دیده مستغرق دیدار آمد
دلکشا هدیهٔ شیخ جام است

هر دو این هستی و مستی یک گشت
آب تریاق عراقی افتاد
ساقی شربت حوض کوثر
مستیش حامل فیض النور
می پرستان قدم را ایمان
برسر طور تجلی موسے
شاد باش ایکه زفیض یک جام
ساغر می طلب و سر در دست
از لب چنگ صلای عام است

## تاریخ و تقریظ از نتیجه طبع جبر نوش خمخانه فصاحت درد کش میخانه بلاغت لفظ گستر معانی پرور

## مولوی منظور الدین خان سرور کاکوروی

اے ساقی روشن جبین جامی ز آب آتشین
نوز روضان زهر استان خوش خوش سرایم بعد ازین
از کثرت جوش نمو بشگفته گلها سو بسو
یا مستعان العاشقین ایاک نعبد نستعین
مانندے سخن چون در بیان بوستان فردوسیان
یارب چو مرغ خوش بیان کن گفتگویش دلنشین
این نامه از عرفان حق دارد چمن بر هر ورق
گلدستهٔ باغ ارم غیرت دهٔ ارژنگ چین
بودند این فردوسیان زینت ده هندوستان
بود آن ولی ابن ولی در عهد خود افضلترین
قطب گرامی مایهٔ غوث معلے پایهٔ
شمع منیر مکرمت روشنگر بزم یقین
نخل گلستان صفا سرو ریاض مصطفا

وز آتش و آب ست بین از تشنگی جان حزین
آمد بهار گلستان نخل گل شد گلفشان
باد بهاران مشکبو صحن گلستان عنبرین
یارب زبان خامه را کن همچو بلبل خوشنوا
یارب ز نطقم پرفشان اشگوفهٔ خلد برین
وز حوض کوثر گر زبان شویم بگویم وصف آن
نازد بریحانش طبق چیند چو آنرا خوشه چین
تصنیف عالی خاندان تالیف والا دودمان
چون سرو اندر بوستان چون شمع محفل با یقین
گلزار سر سرمدی دریاے فیض احمدی
نور خدا را سایهٔ یا هستی حق الیقین
اصل اصول کاملین فخر فحول واصلین
ذکرش چو آیات شفا لیشف صدور المومنین

تا از خداوند جهان جو نسیم توفیق بیان
از شنبلید و ضیمران شد باغ جان خلد برین
بسم الله ای طبع متین بر گو نوای دلنشین
یارب چو باغ جانفزا این شعر را باشد زمین
از روضهٔ لاله زار استان گوید چو کلک دو زبان
آید بو جد اندر جهان چون آسمان قصد زمین
این نامه باشد یکقلم مرآة اسرار قدم
خورشید و ماه عز و شان الیاس و خضر سالکین
آن حضرت شاه تقی کو داشت نسبت با علی
هم هادی و هم مهتدی محکم از ارکان دین
بدر سپهر معرفت ابر عطا و مرحمت
صدر الصدور السالکین بدر البدور العارفین
این روضه کز شاخ قلم با روضهٔ لاله زار شد علم

شد یادگار محترم زان افتخار کاملین
چون عشق از حد بگذرد مطلوب خود طالب بود
ناگه پیام آمد باو از سوی جانانش چنین
ای یوسف کنعان بیا ای نور چشم جان بیا
لبیک گفت و مرحبا سعدیک گفت آفرین
از خادمان باو فا کردند بعضی التجا
تطلب بد غوث ازل ارشاد کرده این چنین
این نامه بد نا مختتم تا آنکه جان محترم
سیراب آب جاودان جرعه کش ماء معین
هر جای آن والا گهر شد نوجوانی جلوه گر
آن می دگر در جام شد باز دوساتگین
هر رند خم پرده وش شد سرگرم نوشانوش شد
باده گساران آنچنان خرابات این چنین
نا واقف و جاهل کجا وان عارف کامل بیا
لیکن ز شوم خود ازان شیر بود داند همین
از دست آن مخدوم من تازه شد اعجاز کهن
دریای فیض و رحمت فخر گروه صالحین
قطب الوری غوث الهدی کون و مکان را مقتدا
بود آفتابی ضوفشان بر آسمان داد و دین
وجه کلیم اللهیش از عشق نا متناهیش
بانگ خلیل اللهیش بر آسمان شد از زمین
دانست این عالی همم کین نامه نا مختتم
تا در کشد این تبصره سرمه بچشم ناظرین
آن حسن کز روی این جهان خندد گلستان گلفشان
ای از تو فخر هر محل وی بر تو نازان هر زمین
آب دُر یک دانهٔ تاب دل پروانهٔ
در نغمهٔ بلبل توئی هر رنگ تو رنگ بهین

تا نه لطائف زد رقم آن مرجع فیض اتم
محبوب جانها می شود جذاب جان عاشقین
کای عاشق مهجور من تا کی درین بیت الحزن
ای موسی عمران بیا بر طور سینا خوش نشین
آن زاهد آن متقی مصداق من کان تقی
این نامه را بهر خدا کن ختم ای شیخ مهین
کاین ضعف و این مجبوریم از کار دنیا دوریم
پیوست با نور قدم یعنی بنور اولین
بگذشت و این میخانه را این شیشه و پیمانه را
یا آنکه روشن شد قمر چون مهر شد زیر زمین
آراست باغ معرفت پر کرد ایاغ معرفت
سرمست شد بیهوش شد افتاد بر روی زمین
زد بانگ ساقی از ولا کای باده نوشان الصلا
در راه حق باطل کجا نادان نه دانستند این
باد سحر چون می وزد دیکسان وزد نیک و بد
وز جنبش لبها بتن شد شاد جانها غمگین
آن ساقی مه پیکری آن باطن افروز اختری
بر نام او جانم فدا هم نذر او قلب حزین
در راه عشق آن بادشاه بر مشرب خذ ما صفا
انفاس روح اللهیش جانها بجان جان حزین
این سرگروه عارفان میخانه را پیر مغان
گردد سراپا منتظم اینست کار بهترین
آن یک لطیفه کاندران از حسن و عشق عنقریب
وان عشق کاند گلستان و شعله های آتشین
ای رونق بازارها وی زینت گلزارها
شمع مسیح جانانهٔ هر جا جمال تو مبین
در وامق و عذرا توئی در قیس و در لیلی توئی

بگذاشت ختمش لاجرم باقی برای جانشین
عاشق که باشد وصل جو دارد همین یک آرزو
تا چند در رنج و محن افسرده و اندوهگین
آمد چو از هاتف ندا با این نوید جان فزا
افشاند دست از ما بقی شد دستکش در آستین
آن صاحب علم و عمل فخر جهان صدر اجل
اینست چون معذوریم کی مهلت تحریر این
ساقی بزم عارفان پیر مغان میکشان
وین مجلس رندانه را بگذاشت بهر جانشین
هر کس از و با کام شد بس دلق اسلام شد
ما نا چراغ معرفت بر کرد از نور یقین
بیصبری باده کشان فیاضی پیر مغان
بیگانگان گفتند لا لکن کانوا خاطئین
از نور مهر آسمان یابد تمتع یک جهان
لیکن ازان می بشگفد اشگوفه بر دیده زمین
آن ساقی قدسی صفت سرمست جام معرفت
از بحر عرفان گوهری نی بلکه شمس العارفین
خلد آشیان جنت مکان حافظ علی انور که آن
مشغوف حب المصطفے محبوب رب العالمین
بنواخت کوس شاهیش از شرق و غرب آگاهیش
گردد مشخص در جهان تاریخ دسی سال یقین
از باقیات تذکره آورد اندر تکمله
می بود باقی بیگمان بنوشت این شیخ مهین
ای عشق کز روز ازل با حسن هستی در شمل
ای از تو فاش اسرارها وز تو روش هر جبین
در ساغر و در مل توئی در سبزه و در گل توئی
در پست و در اعلی توئی هر جا ظهورت دلنشین

خود شمع را افروختی پروانه را دل دوختی
ای حسن لیلی مرحبا وی عشق مجنون آفرین
بودند آن هر دو مهان سر حلقهٔ صاحبدلان
وآوازه ای انا زان جلوهٔ زیباترین
گر پیش شان نحوی شدی محوی همه محوی شدی
مفتاح باب قدسی مرآة تبع تابعین
مثل محمد در سخن هم از صحیح و هم حسن
هر حل آن می دانیش هر کس از ایشان فخر دین
بودند ایشان واقعی ناز امام یافعی
قطب ابد غوث ازل گنجینهٔ فتح مبین
القصه از کلک زبان در سخن در نه بیان
حائز شد با عز و شان هر کس بجای اولین

فی عیشة راضیة فی جنة عالیة

والله خیر مستقرهم عند ذی العرش مکین
آنگه که شیخ مقتدر حافظ علی انور کمر
انگیخت دل از این سرا شد عازم خلد برین
چون آن شه فرخ سیر شد سوی جنت سعی سیر
خوش سرو ناز بوستان بار آورد از دیگر گل ... (بهین)
شاه حبیب حیدری تابان چو بدر الوری
قندیل نور کبریا روشن چو صبح آفرین
تاج مشیخت بر سرش بر حقیقت در برش
هم اولیا را مرتجا هم انبیا را نازنین
این نامهٔ احبار را این گنج پرانوار را
مثل مریض هیجان می بود مایوس و حزین
شبها بروز آورد او این آب تاب آمد بجو
تا شد مرتب این چمن هم رنگ فردوس برین
آن حسن پر خوبی و شعب این سکه ها منقلب

باز آنچنانش سوختی مخمس هم انوز در پنجهٔ بین
آوخ که من هستم کجا بودم کجا رفتم کجا
در صوفیان صدر جهان در عارفیان رکن رکین
از علم و فضل شان زمن پرسی چه شیرین دهن
اخفش بدی صحیحی شدی از لطف بیان متین
نزد فقیهان معتمد پیش محدث مستند
مانند بو یوسف بفن در علم دین حصن حصین
بیضاوی صبح بیان مثل کتاب آسمان
هر مالکی و شافعی گوید بر آنها آفرین
سرچشمهٔ فیض اتم سرمایهٔ فضل و کرم
مواج چون بحر روان شیرین بجوی انگبین
قصر مرد دلستان همثل گلزار جنان

فی منبع دیاریة لیسقون کاسا من معین

الاولیاء المتقون اقرارهم لا یحزنون
بسته پی عزم سفر زین خارجن المؤمنین
دیرینه هست این رسم و رهی که تاج و تختگه
برجای آن الاگهر بنشست پور اولین
تا این از دیگر ارشد هر نقش گل عطار شد
فرخنده سعد اکبری در برج تحقیق و یقین
با قدسیان خوش لقا پرداز آن روح البقا
علم و فضیلت جوهرش در صوفیان رکن رکین
نازم بذات پاک او بر همت بیباک او
این رخنه از ها بگذارد خدمت بتمکین
تاراج بود آن تکمله دست جفا دلو این صله
کرده مطابق مو بمو لنا اخذ علم الیقین
با یافت صحت ناتوان رست از سقام جسم جان
یا للعجب یا للعجب این ماجرای طرفه بین

مجنون خلاص از ما سوا لیلی به الفت مبتلا
در دائرهٔ جستم کجا بر گرد ای طبع متین
هر دم بشکل و رنگ بر شان تجلی خدا
هر چند گویم زان سخن ناید درست از کمترین
مشکوة ایوان هدی مرقاة بام اهتدی
مثل ائمه مجتهد چون بو حنیفه صدر دین
قرآن پاک معنیش گو نیست اکنون تا بیش
روح البیان را ترجمان کشاف تنزیل مبین
بیمثل در علم و عمل فخر جهان صدر اجل

کانوا نبایع الحکم کانوا کایات المبین
بگذاشتند این خاکدان رفتند خوش سوی جنان
انوار رحمت سایبان نعم المکان نعم المکین

فی مقعد صدق مقر عند ملیک مقتدر

یا لیت قومی یعلمون عن تلک آیات المبین
لطف گلستان صفا نو سموات علا
باشد برای بادشه یا وارث تاج و نگین
خوش نونهال گلستان عیسی نفس مریم روان
وا زبان او بیدار شد تصویر فرش شه نشین
فانوس بزم اولیا شمع حریم انبیا
در انقطاع ارتقا بالا تر از روح الامین
در بر قبای مرتضی بر سر ردای مصطفی
ای بسته فتراک او خیل همه مسترشدین
گر مدتی این بوستان از لطمهٔ باد خزان
با برگ ریز از چه گله بود ست کار لعین
تا شد منور این سخن مانند شمع انجمن
شد مجلس آرای جهان در سوی زیباترین
چون بخت و تختش یار شد از چه سوی بازار شد

وز جلوه پیرانوار شد هم مصر و هم چشم حسین
آری قصه کین داستان بر می نگار بدین بیان
واند جهان علامه شد و از فاضلان افضل ترین
ای عندلیب خوش بیان ای طوطی شیرین زبان
میگویم از زر و حلف نقش سلیمانست این
بین اسطورش ضو فشان خندد بفرق مهوشان
چشمک زند بر نجمها با دیدهای نرگسین
تنظیم تخمیس از کجا تقریظ و تاریخ از کجا
با بلبلان خوش سخن با طوطیان شکرین
قل هذه روض الصفا هر خویش دل شد زجا
بگرفته افزون کند از آن یک زانه ذوق عاشقین
بین جانفزا است این چمن نعم مواعیظ الحسن
چون عروة الوثقی بدان امیر مذاق العارفین
ای حضرت شاه حبیب ای درد دلها را طبیب
ای ایم چشم روشنی باتو برین کار مهین
هرچند بود این کار تو دشوار در انظار تو
بر تو هزاران آفرین بر تو هزاران آفرین
ای چشم و چراغ خاندان سرچ روان و دمان
جنت خانه معمور تو با بد بقا تا یوم دین
تا حشر باد این خانه ذات این مسند و سجاده ات

عذرا ز بیداد آمده شیرین بفرهاد آمده
معذور دارم ای جوان از گفتنی های چنین
ای حبذا التصنیف او وی مرحبا تالیف او
از شوق شور طیب اللسان وصف این سفر گزین
حسن سواد سطر چون عشاق را دل کرد خون
و آن حرف دل رنگین نشان برکار خال چین بر جبین
تنقید گو خوشتر بود لیکن چون ما را سزد
آرایش سیح از کجا چون نی کمان دو نیکمین
جستم ز طبع نارسا تاریخهای طبع را
پا الغرض میگردد صبا هذا ریاض السالکین
ساده اهی از هیچ و شش محو الفها را بکش
از روی جهدیست این سخن نعم فضل الواعظین
فضلی چو خواهی ای جوان الروض الا نور را بخوان
ای از تو کار ما مصیب ای از تو حال ما مهین
صد حبا بر جان تو بر خدمت و احسان تو
لیکن خدا شد یار تو هستی چو از وی مستعین
اخوان ذی علم و هنر از جان ترا محبوب تر
جان و جهان قدسیان نام و نشان واصلین
باشند ایشان بر جهان چون اختران ضو فشان
جام وسبو باده ات دور شراب الصالحین
گردانیم خوش قسمتی از معنی منظور دین

در نجد دلشاد آمده محبوبه محمل نشین
ای وه چه خوشتر نامه اش گشته رقم انعام اش
کم باشد از توصیف او هرچند گویم آن و این
مانند مقصود سلف کامل شد از همت خلف
کردند از سرها بدر سودای زلف عنبرین
هر نقطه اش اندر صفا مثل سویدای ضیا
طبعم چو برف منجمد فکرم چو ریگ ته نشین
آنچ که زاغ کلک من شد همصفیر اندر چمن
در گوش من آمد از هاتف غیب این چنین
در سال هجرت هم عیان آمد بیاض نا شقفاق
پس سال هجرت را تو خوش خوان از فیوض العارفین
این نامه قدسی بیان با شد بذکر عارفان
و از گلستان فرخی گلستان انوار پار ربیع چین
ای پاک از کبر و منی ای صاحب فکر سنی
احسنت عرفان تو عمرت دراز ای شاه دین
از کوشش توای مهین شد طبع این سفر گزین
فرخنده پی فرخ سیر انور بنور صالحین
این نعمت موفور تو این دولت منصور تو
باغی چو مهر گلمران ای رونق دنیا و دین
دارد بهم بی منتی اسم و مسمی نسبتی

# انتباه

بسم الله الرحمن الرحیم

شکر کاین نامه بعنوانی رسید ٭ گم نشد نقد و با خوانی رسید ٭ نزد بان آسمانست این کلام ٭ هر که از این بر رود آید بام
بعد حمد خداوند شهر و جهان مالک کن فکان و نعت رسول انس و جان حلال مشکلات عالمیان بر ارباب علم و فطانت و اصحاب
فهم و ذهانت مخفی مباد که این صحیفه کرامت و جریده هدایت وسیله جلیله حصول صلاح دارین و ذریعه بدیعه وصول مدارج
مشتاقین یعنی روض الازهر فی مآثر القلندر معه تکمله حوض الکوثر فی تکملة روض الازهر که بوستانیست خلد بهار و گلستانیست بخار فرحت

صفا کیشان است و نزہت گاہ فنا اندیشان سے کتابی انتخاب فرخیرہ ریاض خوش بیاض قابل سیر نگارین نامہ
از نقش موزون بہارین نامہ ارژنگ مضمون بہ بین الفاظ والی روشن معانی چو در ظلمات آب زندگانی خوشا تحریر
خوش ترکیب بندش برای لفظ و معنی جای بارش از دیر باز یعنی سنہ یکہزار و سہ صد و سی و یک ہجری در حیز انطباع
بودہ چشم مشتاقان جمال معنی خود را دیدہ سپید میکرد تا اینکہ اکثران از شدت شوق بارہا بذریعہ تحریر و تقریر دریافت
وجوہ تعویق و تاخیری پرداختند لہذا فرض وقت آمد کہ غنچہای عذرات معقول از شاخ قلم بر چمن صفحہ قرطاس شگفتہ کردہ شوند
تا نسیمش مشام منتظران و مشتاقان را سبب رفع صداع اضطراب انتظار گرداد اول اینکہ در صحیفہ شریفہ باوجود ضخامت بسبب
کثرت عبارات عربیہ بلحاظ ترجمہ ضروری افتاد و ہنگام تحریر کاپی بکاتب ہدایت مخصوص نمودہ شد کہ در ہر صفحہ موافق عبارت عربیہ ترجمہ
اش نگاشتہ آید تا ناظرین را وقت مطالعہ دقتی پیش نیاید فالحمد کہ محمد علیخان عرف دولخان رامپوری مخاطب بخوش رقم این امر
را بخوبی انجام دادند. درین میانہ بلای ناگہانی گرانی کاغذ در پیش گشت و چنان یوماً فیوماً ترقی پذیرفت کہ بمقابلہ اندازہ
سابقہ قیمتش دو چند بلکہ چہار چند گردیدہ معہذا در فراہمی اش ہم سخت دقتہا رو نمودند ہر وقتہ ہمین معلوم میشد کہ کار طبع
سر بالتوا خواہد کشید مگر اعانت معین حقیقی و کرم کارساز تحقیقی را سپاس کہ کار تحریر کاپی و چاپ گشتن ہرگز ملتوی نگشت
اما رفتار طبع کتاب سست گردید چنانکہ در اکثر تواریخ طبع ضرورت تبدیل سنہ واقع شد. دوم اینکہ تکملہ شریفہ کہ کیفیت دستیابی
و دستیابیش مفصلاً در مقدمہ کتاب ہذا مرقوم شدہ حجم از اصل صحیفہ شریفہ کمتر نبود در وقت تیاریش عزم بالجزم ہمین بود کہ آنہم
بمطبع سرکاری رامپور برای طبع سپردہ آید مگر عجب اتفاق کہ تا آنزمان کتابت صحیفہ شریفہ ختم نشدہ بود و عرصہ چہار پنج سال
ہم منقضی گشتہ لہذا ضرورت افتاد کہ تکملہ شریفہ بمطبع دیگر سپردہ آید تا ہر دو کتب یکجا نبودہ قالب ہمدوش یکدیگر حلیہ طبع پوشند
چنانچہ تکملہ شریفہ در مطبع اصح المطابع لکھنو دادہ شد اینجا علاوہ وقت دستیابی کاغذ فقدان کاتبین ذی استعداد پیش
آمد و از تخمینہ سابقہ صرفہ لاحقہ چہار چند افزود بالجملہ در طبع این صحیفہ شریفہ علاوہ صرف زر خطیر ہر انچہ خون دل خوردہ ند آنرا
در جگر افشردہ شد بر آشنایان و دانایان کار مخفی نیست سوم اینکہ از ابتدای طبع سعی ہمین ماند کہ در تصحیح کاپی و پروف چنانکہ
باید کوشید کہ نوبت الحاق غلطنامہ نیفتد چنانچہ کاپی را اولاً جناب مولوی محمد نسیم الدین صاحب مہتمم مطبع سرکاری ریاست رامپور
و جناب مولوی محمد شریف الدین صاحب وکیل درجہ اول رامپور مقابلہ کردہ صحت اغلاط ساختہ بکاکوری بخدمت مصحح اصلی و مترجم
صحیفہ شریفہ جناب مولوی شاہ محمد حبیب حیدر صاحب قلندر مدظلہ العالی میفرستادند از آنجا ملاحظہ گشتہ بخدمت جناب مولوی محمد صدر الدین
خانصاحب کہ تقریظ ایشان ہم ثبت است فرستادہ میشد بعد تصحیح آنجا واپس مطبع میگشت چنانچہ ہمین انتظام یکسانی قائم ماند
ہرگاہ کہ جناب مولوی محمد صدر الدین خانصاحب و مولوی محمد شریف الدین صاحب رہگرای عالم جاودانی شدند بقیہ دو جان صاحبان
بجا مکان کوشان ماندند ہمچنین تکملہ شریفہ چون بمطبع اصح المطابع سپردہ شد مولوی حکیم محمد سمیع علیصاحب نیز بار تصحیح کاپی و پروف مثل
بذمہ ہمت گرفتند اولاً خود دیدہ بعدہ بکاکوری میفرستادند مگر باوجود این ہمہ عرقریزی غیر ضرور الحاق غلطنامۂ طویلہ ناگزیر افتاد لہذا از ناظرین
انصاف گزین انصاف شعار ہای باریک بین التماس اینکہ راقم این امر معذور انگاشتہ از زلہ قصور و خطای اہلکاران مطبع و مصحح آگاہ کردہ سہل انگار
نظر فرمایند چہارم اینکہ این صحیفہ شریفہ مکمل بہ تکملہ بقدر زر کثیر در معرض طبع آمد ہنباہ کہ بجز فی ستوری صحیح و مترجم دیدہ بطبعش سر تکلفند
دگوہر سود سنگ زبان بر زر ستد فقط

# غلطنامه کتاب مستطاب روض الازهر معه تکمله حوض الکوثر ۴ و ۵

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۳ | ۹ | المحل | المجمل | ۲۸ | ۲۸ | دو | | ۴۱ | زیر سطر ۲ | مرو | مراد |
| 〃 | ۱۰ | اللطائفة | اللطائف | ۲۹ | ۱۰ | ذروے | آن را | ۴۲ | ۹ | قلت قلت | قلت |
| 〃 | 〃 | المنيقه | المنيفه | 〃 | ۱۸ | الطلبه | الطلبة | 〃 | ۲۳ | ميدانند | نميدانند |
| ۴ | ۱ | درگزر | درگذر | 〃 | ۲۲ | المجتهدين | المجتهدين | ۴۳ | ۱۳ | بخدمت | بخدمة |
| ۱۱ | زیر سطر ۱۰ | بترسيد | | 〃 | ۲۳ | فروغ | فروغ | 〃 | ۱۵ | بحضرح | بحضرة |
| 〃 | زیر سطر ۱۴ | ازخدا | بترسيد ازخدا | 〃 | ۲۵ | ادنی | ادنے | ۴۴ | ۵ | | وانگليه ميكرد |
| ۱۳ | ۱۳ | ترسيد | نرسيد | ۳۰ | ۱۲ | و | دلو | ۴۷ | ۱۹ | يمتحوننه | يمتحنونه |
| 〃 | ۲۷ | بتبع | يتبع | 〃 | 〃 | اوشانر | اوشانرا | 〃 | ۲۵ | اماً | امياً |
| ۱۴ | ۱۷ | ارشا | . | ۳۱ | ۲۳ | النسد | افسد | ۴۸ | ۵ | فقال | + |
| ۱۷ | ۱۲ | المتق | المتقی | ۳۲ | ۲۱ | حال | خال | 〃 | ۴ | عزت | عزة |
| 〃 | ۱۳ | والذين | والدين | 〃 | ۲۲ | الاسقفی | بالاسقفی | 〃 | 〃 | العزت | العزة |
| 〃 | ۱۶ | طلب | طلب | 〃 | 〃 | الذات | اللذات | ۴۹ | ۳ | والرياست | والرياسة |
| 〃 | 〃 | او | آن | 〃 | ۲۶ | عليت | عليست | 〃 | ۷ | بورقة | بورقه |
| ۱۸ | ۲۰ | بيد | بيدار | 〃 | ۳۰ | حمر | خمر | ۵۰ | ۳ | الفشاش | القشاشی |
| ۱۹ | ۱۳ | تعيت | لتعيت | ۳۳ | ۹ | نبشته | فبشته | 〃 | ۶ | دوے | دوسے |
| 〃 | ۱۶ | فرسد | فرسيد | 〃 | ۱۰ | بشتة | بشته | 〃 | | ز | از |
| ۲۲ | ۳۰ | كد | كذا | 〃 | ۱۲ | يعبد | بيبد | ۵۱ | ۹ | ذو | خود |
| 〃 | ۲۷ | هموار | همواره | ۳۵ | ۳۲ | بستقد | نستفد | 〃 | ۱۴ | بنحه | يفتحه |
| ۲۳ | ۱۱ | الو | الم | 〃 | ۲۵ | كده كر بينا | كور وكرو بينا | 〃 | ۱۸ | طع | افع |
| 〃 | ۱۲ | شائقين | سابقين | ۳۶ | ۴ | مذانذ | مذبذ | 〃 | ۲۴ | تنبر | نيز |
| ۲۴ | ۱۳ | بختنفان | يختلفان | 〃 | ۲۵ | اندر | اند | ۵۳ | ۱۰ | ظاهر | ظاهرها |
| 〃 | ۱۶ | سنت | سنة | ۳۷ | ۱۵ | ظانهم ظانهم | قائم | ۵۶ | ۱۰ | فيام | قيام |
| ۳۰ | ۲۳ | يكجا | بكجا | ۳۸ | ۱ | والخفية | الخفية | ۵۸ | ۳ | نهر | نيز |
| ۲۵ | ۷ | بكثرت | بكثرة | 〃 | ۱۳ | دی بسيار | دل بسيار | 〃 | ۱۰ | برنيت | بزينت |
| 〃 | ۱۴ | الخلواة | الاخلاء | ۴۰ | ۱۳ | يظما | نظما | ۶۱ | ۱۰ | برسم | ترسم |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۶۳ | ۵ | محمّرت | ممرت |
| 〃 | ۱۶ | نفصیل | تنفصیل |
| ۶۵ | ۴ | ناچار | ناچلر |
| ۶۶ | ۱۱ | درتو | قرب ودو تو |
| ۶۷ | ۳ | اجابته | اجابة |
| 〃 | ۱۸ | التلبد | البتة |
| ۶۸ | ۶ | نمی گرد | نمی نگرند |
| ۶۹ | ۲ | دست | وست |
| 〃 | ۱۶ | متّیا | مُتّیاً |
| ۷۰ | ۳ | دجه | بوجه |
| ۷۲ | ۲ | ازدین | دین |
| ۷۴ | ۶ | براتبه | براتب |
| ۷۵ | ۵ | سایه | سایهٔ |
| 〃 | ۸ | روح | ارواح |
| 〃 | ۱۷ | آن من | آن من باشم |
| ۷۸ | ۲۵ | حضرت خضر علیه السلام از شیخ گرفت | حضرت خضر علیه السلام گرفت دستکی علیه السلام از شیخ |
| ۷۹ | ۲۱ | هشصد | هشتصد |
| ۸۲ | ۱۴ | انبار | انبار |
| ۸۳ | ۱ | نه رفعت | رفت |
| ۸۴ | ۱۷ | خوابند | خواهند |
| ۸۵ | ۲۷ | للکترة | لکثرة |
| ۸۶ | ۲۷ | که مراد | مراد |
| ۸۹ | ۱۷ | ترمانا | زمانا |
| ۹۰ | ۱۹ | هذاه | هذه |
| ۹۱ | ۸ | اکرامة | صة |
| ۹۵ | ۱۰ | واول | اولی |
| ۹۶ | ۱ | گ ب | نساب |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۹۹ | ۲۴ | الو | او |
| ۱۰۰ | ۲۷ | شهد | الشهد |
| ۱۰۱ | ۲۶ | المائبه | المادبه |
| ۱۰۴ | ۱۹ | التن تبه | التربه |
| ۱۰۶ | ۷ | بود | کند |
| ۱۰۷ | ۸ | طرتی | طُرُق |
| ۱۰۹ | ۱۲ | الی بیتی کنسل | ابی یحیی عقیل |
| ۱۱۴ | ۲۳ | ختم | حتم |
| ۱۱۶ | ۱۴ | گرده | کروه |
| ۱۱۷ | ۱۳ | ذوالجلال | ذوالجلالی |
| ۱۱۸ | ۱ | نخسیم | نفسیم |
| 〃 | ۲۵ | راه ر | راه را |
| ۱۱۹ | ۹ | اد | ار |
| ۱۲۰ | ۱۶ | واحته | صراحة |
| ۱۲۲ | ۶ | کر خدمت که خدمت | کر خدمت |
| ۱۲۶ | ۱۷ | دخوشنود | خوشنود |
| ۱۲۹ | ۱ | قیس | قس |
| ۱۳۳ | ۲ | لتبه ندی | الترمذی |
| ۱۳۴ | ۲۴ | هزه | هذه |
| ۱۳۵ | ۲۳ | لقّه | نصّه |
| ۱۳۶ | ۱۹ | نیکه | انیکه |
| ۱۳۷ | ۴ | توخقت | توقفت |
| 〃 | ۱۰ | التربة | للترجمة |
| 〃 | ۱۶ | هوالنفس | هوی النفس |
| ۱۳۸ | ۳ | الخرام | الحزام |
| 〃 | ۹ | ترنیغة | تنزیغه |
| 〃 | ۱۴ | خواهد که نخست با او | خواهند که نخست با او |
| ۱۳۹ | ۲۰ | صا | صحابه است |
| 〃 | ۲۳ | ۲۱ | سال ۲۱ |
| ۱۴۰ | ۲۳ | نوری | نوادی |
| ۱۴۱ | ۸ | بیلة | خیلة |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۱۴۱ | ۱۴ | قیل | قبل |
| ۱۴۲ ۱۴۵ | ۲۳ ۵ | ازاحة | ازافة |
| ۱۴۵ | ۲۵ | مظاهر | ظاهر |
| ۱۴۶ | ۶ | نگردد | نگرد |
| 〃 | ۱۵ | با | یا |
| ۱۴۷ | ۱ | یجرح | بجرح |
| 〃 | ۱۱ | ولا | ولا |
| 〃 | ۲۴ | اوطلب | وطلب |
| ۱۵۰ | ۵ | دعلیهاسے | تعلیهاسے |
| ۱۵۱ | ۱ | قلیهم | قلیلهم |
| 〃 | ۸ | اذناعی | اوزاعی |
| 〃 | ۲۵ | لذ | از |
| ۱۵۲ | ۱۲ | تدنکها | ندرکها |
| ۱۵۴ | ۷ | عن الالقائد | عن الابقاء |
| 〃 | ۱۵ | بالاحالته | بالاحالة |
| ۱۵۵ | ۷ | برشد | برجید |
| 〃 | ۱۰ | عنل الطعن | هذا الطعن |
| ۱۵۷ | ۲۰ | موطع | موضوع |
| ۱۵۸ حاشیه | ۱۲ | یادکرد | یاکرد |
| ۱۶۱ | ۸ | کرده توات | کرد وفات |
| ۱۶۲ | ۱۲ | ثمان | ثمان |
| ۱۶۳ | ۱۰ | مابین | یاین |
| 〃 | ۱۴ | هنذة | منذة |
| 〃 | ۱۸ | الغالیه | الغایة |
| ۱۶۵ | ۱۵ | وکمه | درکمه |
| ۱۶۶ | ۶ | فن بلند | فن |
| 〃 | 〃 | قلیرجها | قلیلاجها |
| ۱۶۸ | ۸ | مدرساله | در رسالهٔ |
| 〃 | ۱۰ | علی | الاعلی |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۱۶۹ | ۳ | ر | را | ۲۱۳ | ۵ | متقنه | متعنه | ۲۳۵ | ۱ | بصیرة | علی بصیرة |
| ۱۷۰ | ۱ | واسوة | اسوة | ۲۱۳ | بعد سطر ۱۵ | نگاه کارد | — | ۲۳۷ | ۱ | براز | بزار |
| ۱۷۲ | ۲۲ | ماسواے | ماسوا | ۲۱۵ | ۱۱ | تنظهر | متظهر | ۲۴۲ | ۱ | ہمین است | ہمین |
| ۱۷۴ | ۱۸ | بستدودم | بست و دوم | ۲۱۶ | ۱۰ | جلاویه | جاءبه | 〃 | ۳۰ | بالنشاة | بالمشاة |
| ۱۷۹ | ۳ | متفقه | متفقه | 〃 | ۱۲ | الدناة | الفناة | ۲۴۴ | ۷ | سردکه | صلوة |
| ۱۸۰ | ۸ | متد دوری | مندوری | 〃 | ۱۵ | کہ در | در | 〃 | ۱۴ | نظهر | تظهر |
| 〃 | سطر آخر | بربا | بر پا | 〃 | ۲۰ | بعرفیة | الرعیة | 〃 | ۲۶ | تاآفر | تاآخر |
| ۱۸۲ | ۱۳ | سقر | ستر | ۲۱۷ | ۲۸ | مردان | مردان است | ۲۴۶ | ۱۶ | شاهدا | شاهد |
| 〃 | ۲۱ | فردغ | فروغ | ۲۱۸ | ۲ | ورنه | ونه | 〃 | ۲۶ | سها | منها |
| 〃 | ۲۶ | امارت | امارات | 〃 | ۹ | تعلون | تعلون | ۲۴۷ | ۲ | متروکه | متروکة |
| ۱۸۴ | ۹ | عالی | عالمے | 〃 | ۱۰ | والقو | والقو | 〃 | ۲۵ | اصحابه | اصحاب |
| ۱۸ | ۰ | کلام تصرف | کلام تصرف | 〃 | ۱۵ | فال | قال | 〃 | ۲۷ | بالابة | بالایة |
| 〃 | ۳۰ | شرف | بشرف | 〃 | ۱۷ | ارمته | ارائیت الجمع | ۲۴۸ | ۱۲ | المآب | والمآب |
| ۱۸۸ | ۳ | نعمت | وازنعمت | 〃 | ۲۲ | کہ از نظر | را از نظر | 〃 | 〃 | سواب | صواب |
| ۱۸۹ | ۴ | لمصطفویة | المصطفویة | 〃 | ۲۴ | لقو | اتقوا | 〃 | ۱۵ | کماان ان | کمان ان |
| ۱۹۳ | ۱۵ | لمالغة | مما لغة | ۲۱۹ | ۲ | بابه | یابه | ۲۴۹ | ۴ | بودند نه | بود نه |
| ۱۹۴ | ۱ | خودد | خرد | 〃 | ۲۳ | نمابه | بیابه | 〃 | ۷ | شبیه | خبیه |
| ۱۹۶ | ۱۰ | عبداللہ بن جحش | عبداللہ بن جحش | ۲۲۳ | ۱۳ | التقو | القو | ۲۵۰ | ۵ | قالوفاء | فالوفاء |
| ۱۹۸ | ۱ | کر | کرد | 〃 | ۱۷ | منقطع | منقطع | ۲۵۲ | ۲۴ | بالیل | بالیل البیضا |
| 〃 | 〃 | ابرہیم | ابراہیم | 〃 | ۲۰ | آمنت | آمنت | ۲۵۴ | ۱ | غیرما وحققه | وحققه |
| ۲۰۰ | ۴ | دہندہ | کنندہ | ۲۲۴ | ۷ | مبودوے | معبودوے | 〃 | ۵ | مفصله | مفصلة |
| 〃 | ۱۷ | بغنید | بینید | ۲۲۸ | ۱ | دار | در | 〃 | ۶ | مفصل | معضل |
| ۲۰۲ | ۲۱ | فصل | فضل | ۲۳۰ | ۵ | النسا | النساء | ۲۵۵ | ۲۳ | ینی | یعنی |
| 〃 | ۲۰ | ا | از | 〃 | ۱۶ | سعیت | بیعت | ۲۵۶ | ۹ | غلینه | غلیبه |
| ۲۰۳ | ۳ | الیمنی | الیمنی | ۲۳۱ | ۵ | بطوله | بطوله | ۲۵۸ | ۱۶ | توریه | نوریه |
| ۲۰۷ | ۱۱ | بعتبروا | لیعتبروا | ۲۳۲ | ۲ | دتبا | دنیا | ۲۵۹ | ۱۴ | وزیرسلطان | وزیر و سلطان |
| ۲۰۸ | ۸ | بیرے | پیرے | 〃 | ۱۱ | فالله | فبالله | ۲۶۱ | ۴ | شرح | تشرح |
| 〃 | ۱۰ | رویکه | رونکه | 〃 | ۱۷ | نمنع | تمنع | 〃 | ۷ | رعبة | رغبة |
| 〃 | ۲۴ | تنبانی | تنانی | ۲۳۳ | ۲۴ | تغدسا | نغدسا | 〃 | ۱۶ | کہ کر | کہ |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۲۶۷ | ۶ | الی معوف | الی معروف | ۳۰۸ | ۲۷ زیر سطر | الانبیاء | الاغنیاء | ۳۳۵ | ۲۸ | راراز | راز |
| ۲۶۸ | ۶ | الکلتا | بکلتا | 〃 | ۲۶ | بایده | بایدکه | ۳۳۶ | ۱۴ | غمخوار | غموز |
| 〃 | ۱۵ | الهادی | الحلوی | ۳۰۹ | ۸ | الاچنور | العنفور | ۳۳۷ | ۲۹ | منتخب | محب |
| ۲۶۹ | ۳ | التغلیط | النغایط | ۳۱۱ | ۲۰ | لطانفت | لطافت | ۳۳۸ | ۹ | العقیلة | القیمة |
| ۲۷۱ | ۲۶ | غانیه | غایة | 〃 | ۲۵ | مشرع الفصر | مشرع الخصوص | ۳۳۹ | ۵۰ | بمننه | بمیمنه |
| ۲۷۴ | ۱۹ | دحیة | دحیة | ۳۱۲ | ۸ | فلیرجع | علیها فلیرجع | 〃 | ۵ | وانکم | نکم له |
| ۲۷۵ | ۱۹ | اوست | انست | ۳۱۳ | ۱۸ | اولیات | وقال ان | 〃 | ۹ | لعلات | لعلان |
| | | | النانی | ۳۱۵ | ۱۰ | فمن شلء | فمن شاء | ۳۴۰ | ۱۴ | رضوان اسر | رضوان الله علیهم |
| 〃 | ۲۵ | زلفی | نفی | ۳۱۵<br>۱۳۶ | ۱۲<br>۱۲ | الطمع | الطمع | ۳۴۳ | ۱۳ | ورعایت | در غایت |
| ۲۸۰ | ۲ | عوت | عوف | ۳۲۳ | ۳ | مرار واست | مراد ماست | ۳۴۵ | ۲۴ | اے | از |
| 〃 | ۴ | ومع با دیگر صحابه اتقیا | خوشنود باد خدا از ایشان و از جمله صحابه | ۳۲۴ | ۶ | نیایدغ | نیایدش | ۳۴۸ | ۸ | مروے | مروی |
| 〃 | ۲۳ | زبع | تابع | 〃 | ۲۳ | درست | ودست | 〃 | ۱۱ | تفصیل | تفضیل |
| | | حدیث | وحدیث | 〃 | ۲۴ | قوله | قوله | ۳۵۲ | ۳ | داد | داز |
| 〃 | 〃 | اوبکم | آوردیم | 〃 | ۲۷ | ارلغوا | ادلعوا | 〃 | ۲۶ | بیدهت | بیداهت |
| 〃 | ۶ | غاریه | عبوبه | 〃 | 〃 | ارباغ | ارباع | 〃 | ۲۷ | بیداهشه | بیداهته |
| ۲۸۳ | ۲ | الحسنیتین | الحسنتین | ۳۲۵ | ۴ | زین | زمین | ۳۵۴ | ۲ | تضیلیة | فصیلة |
| ۲۸۴ | ۴ | بکه | بمکة | 〃 | ۱۷ | (وقسم) | (وقسم) و | 〃 | ۲۷ | وردست | مهراد در دست |
| ۲۸۵ | ۱۴ | ووے است | وے منسوب است | 〃 | 〃 | البیر | الفطر | ۳۵۶ | ۴ | زرو | ورد |
| ۲۸۶ | ۱۱ | صنبت | صحت | 〃 | ۱۸ | مصافه | معانقه | ۳۵۷ | ۸ | کرام | کدام |
| ۲۸۸ | ۱۰ | انجلنه | الحلابه | 〃 | ۱۹ | برمن | من | 〃 | ۱۲ | تخلقون | تخلفون |
| ۲۹۳ | ۲۰ | مستوته | مسنون | 〃 | ۲۱ | بقال | فقال | ۳۵۸ | ۲۴ | ا- | را |
| ۲۹۶ | ۲۰ | تصیرة | حلمة قصیرة | ۳۲۷ | ۲ | ابدا | بدا | ۳۵۹ | ۹ | سول | رسول |
| ۲۹۸ | ۲۶ حاشیه | وتا | وما | 〃 | ۱۶ | هذ اللباب | هذا الباب | ۳۶۱ | ۱۶ | تعظیم | تنظیم |
| ۲۹۹ | زیر سطر ۱۹ | داشت داشت | داشت | ۳۲۹ | ۱ | الیه | الید | ۳۶۲ | ۲۷ | براسے | درباسے |
| ۳۰۰ | ۲۰ | ترضاه | یرضاه | ۳۳۰ | ۵ | بحس | است | ۳۶۳ | ۱۶ | الظرف | الصرف |
| ۳۰۱ | ۶ | السکملوا | استکملوا | 〃 | ۱۲ | لیش | بشخ | 〃 | ۱۸ | حتی | اعطی حتی |
| ۳۰۴ | ۵ | وکلام الله | در کلام الله | ۳۳۱ | ۲۵ | انقلب | فانقلبت | 〃 | ۲۰ | کرمن | من |
| 〃 | ۱۵ | منطوی | منطوی | ۳۳۳ | ۲۱ | تباه | تراه | ۳۶۴ | ۲۴ | المسائة | خمسائة |
| | ۱۴ | تعجبز | لعجز | ۳۳۴ | ۲۵ | نشتاختیم | نشناختیم | ۳۶۵ | | | |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۳۶۷ | ۱۲ | دیگریست | وبگریست | ۴۰۳ | ۸ | بسوے | بوسے | ۴۴۶ | ۴ | مولانائے | مولانا |
| ۳۶۸ | ۲۱ | سرت | مسرت | 〃 | ۲۲ | این کے احرالامان | این الامان | 〃 | ۱۷ | جداگانه درجداگانه | جداگانه در |
| ۳۶۹ | ۲۸ | آید | اید | ۴۰۴ | ۷ | ثلاثه | ثلاوثة | ۴۴۹ | ۱ | آید | آمد |
| ۳۷۰ | ۳۱ | عن | ان | ۴۰۵ | ۴ | الخاصیه النفسه | الخاصیة النفسیة | ۴۵۱ | ۱۸ | بالبشد | باشد |
| ۳۷۱ | ۱۹ | بو | ابو | 〃 | 〃 | نفوس | نفس | ۴۵۶ | ۱۰ | جند | جنید |
| ۳۷۲ | ۲۲ | ذربیة | ذریة | ۴۰۶ | ۲ | باد | یاد | ۴۵۷ | ۷ | تطبیق | تطبیقاً |
| ۳۷۳ | ۲۲ | بخط زر | بآب زر | ۴۰۷ | ۱۶ | وسے نیز | و نیز | 〃 | ۱۲ | مخفا | محضاً |
| ۳۷۶ | ۳۷ | فورق | فوزق | ۴۰۸ | ۱۶ | غیر مکاشف راک | تر غیر مکاشفه | 〃 | حاشیه | لسه | کننده |
| ۳۷۷ | ۱ | آمده آنحضرت | آمد و آنحضرت | 〃 | ۲۱ | میگوید | میگویند | ۴۵۸ | ۴ | مباباب | مباهات |
| ۳۷۸ | ۱ | بمحبته | بمحبة | ۴۱۴ | ۱۱ | محی الدین عربی | محی الدین ابن عربی | 〃 | ۷ | لمنابتة | لمناسبة |
| 〃 | ۳۳ | آل رسول الله | آل رسول الله صلعم | ۴۱۵ | ۶ | بداست | بدست | ۴۶۱ | ۱۴ | الاتخذ | اتخذ |
| 〃 | ۲۶ | رست پروردگار | رحمت با [illegible] |  |  | بدان دنیا ازواج | بدان دنیا ازواج خواهند | ۴۶۲ | ۲ | قدره | قدوه |
| ۳۷۹ | ۲۲ | توکت | ترکت | 〃 | ۲۳ | مجره و اجسام | بو ذریر خیر کہ است | 〃 | ۶ | موردن | موزدن |
| ۳۸۴ | ۵ | غما | شما |  |  | واقع است | واقع مجره و اجسام واقع است | 〃 | ۲۸ | سیرده | سپرده |
| 〃 | ۲۸ | کود | کوه | ۴۱۷ | ۱ | خرید وقسم | آخر بازید وقسم | ۴۶۳ | ۱۴ | لبسیار | ببسیار |
| ۳۸۸ | ۹ | جعل | جبل | ۴۱۹ | ۲۴ | بن یحی | بن یحیی | 〃 | ۲۱ | غنار | غبار |
| 〃 | ۱۲ | در | او در | ۴۲۰ | ۱ | گلشن | گلشن راز | ۴۶۴ | ۴ | نالش | نیایش |
| ۳۸۹ | ۲۱ | ستولد | که ستولد | 〃 | 〃 | عبادت | عبارت | 〃 | زیر سطر ۲۳ | هار | در |
| 〃 | ۲۵ | فکذب | فکذب | ۴۲۲ | ۳ | تنگ حیثمی | تنگ حیثمی | 〃 | ۲۵ | دفی | دقی |
| ۳۹۲ | ۳ | بمشائخ | و مشائخ | 〃 | ۸ | لا یتجلی | لا یتجلی | ۴۶۵ | ۱ | خلاص | خلاص |
| ۳۹۳ | ۱۹ | او اعبد | و اعبد | 〃 | حاشیه ۲۷ | د | دو | 〃 | زیر سطر ۸ | دور کرداماند | دور کرداماند |
| ۳۹۷ | ۱۳ | اضبط | بضبط |  |  |  |  |  |  |  |  |
| 〃 | ۱۷ | العراقی خطبة | العراقی فی خطبة | ۴۲۶ | ۸ | هزبان | بزبان | ۴۶۶ | ۱ | نقوس | نفوس |
| 〃 | ۳۱ ترجمه | منفقه | متفقهه | ۴۲۷ | ۲۶ | فی المدارج | در مدارج | 〃 | ۲ | مستجب | مستحب |
| 〃 | ۳۲ ترجمه | و در | در | ۴۳۱ | ۸ | لیشبهه | یشبه | 〃 | ۲۱ | غمات | نغمات |
| ۳۹۸ | ۲۱۴ | یما | فیما | 〃 | ۱۵ | صانع | صانع است | ۴۶۷ | ۲۶ | اله | الله |
| ۴۰۰ | ۸ | یتغیر | یتخیر | ۴۳۶ | ۲۱ | مشدد و | مشدد | 〃 | ۲۷ | ومه | واحد |
| 〃 | ۲۶ | ازینکه این | ازینکه باشد | ۴۳۹ | ۱ | یکے | یکے است | 〃 | ۲۹ | مکالمه | مکالمه |
| 〃 | ۲۷ | مترشح گفته باشد | مترشح میشود | 〃 | ۳ | تعنی | مغنی | ۴۶۸ | ۱۸ | الظاهو | الظاهر |
| ۴۰۲ | ۲۵ | تقرا | فقرا | 〃 | ۱۶ | بکدام | برکدام | 〃 | ۳۱ | والاالات | والکلات |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۴۷۹ | ۱۰ | صحابه | صحابه | ۴۸۰ | ۲۷ | نمی شودر | نمی شود | ۴۹۷ | ۵ | میهوش | بیهوش |
| 〃 | ۱۲ | دارد | داده | 〃 | ۲۸ | مبدء | مبدأ | 〃 | ۱۵ | المهوی | البلوی |
| 〃 | ۵ | لقینو | بقعر | ۴۸۱ | ۷ | جسم ۱۲ بصری | جسم ۱۲ کالبد | ۴۹۸ | ۱۰ | ہا ہا | با |
| 〃 | 〃 | مترود | متردد | ۴۸۲ | ۳۱ | پرداری مو | پرداری مو | ۴۹۹ | ۲۲ | بصهد | بصهد |
| ۴۷۰ | ۱۵ | حور | طور | 〃 | ۲۳ | لسی مدی | المسهدی | 〃 | ۲۳ | استادهٔ | اشاره |
| ۴۷۱ | زیر سطر ۱ | همانا مان | همتا یان | ۴۸۳ | ۳ | بعضور | بطراز | 〃 | ۳۰ | الیسان | الیشان |
| 〃 | ۶ | بمیی | بمی | 〃 | ۴ | نیا | با | ۵۰۰ | ۶ | اجنو | اجبر |
| 〃 | ۲۲ | هر چیز وصه | هر چیز نهد | 〃 | ۸ | [illegible] | [illegible] | ۵۰۱ | زیر سطر ۱ | بافت | بمسافت |
| 〃 | ۳۳ | لوائه | لواحه | 〃 | ۱۰ | وارد | دارد | 〃 | ۷ | نزدیک | نزدیک |
| 〃 | سطر آخر | تقبیر | بغبیر | 〃 | ۲۸ | آرزوها | آرزوها | 〃 | ۱۶ | آمنوا اشند | آمنوا اشد |
| ۴۷۲ | ۱۳ | انظر | نظر | ۴۸۵ | ۹ | مجروب | محبوب | ۵۰۲ | ۱۵ | کلمهی | کلینی |
| 〃 | ۱۱ | جیب | حبیب | 〃 | ۲۹ | رواح | روح | 〃 | ۱۲ | هراز | هزار |
| 〃 | ۳۰ | روح | لوح | ۴۸۶ | زیر سطر ۱۹ | خدانند | خداسا | 〃 | ۱۸ | دوان | دوان |
| 〃 | 〃 | نحو | مو | 〃 | ۲۷ | گرددرا | گردد | ۵۰۳ | ۴ | بهه | همه |
| 〃 | 〃 | دوم | دوم | ۴۸۷ | ۱۷ | بعجب | مایجب | 〃 | ۸ | فبز | جز |
| 〃 | زیر سطر ۳ | اشعت | است | 〃 | ۲۳ | ناتادر | نادر | ۵۰۵ | ۴ | فلق | قلق |
| ۴۷۳ | ۱۷ | نما | انا | ۴۸۸ | ۷ | وان | دان | 〃 | زیر سطر ۱۳ | [illegible] | بیمار |
| 〃 | 〃 | اجز | اجز | ۴۹۰ | ۱۴ | پیر سعد | پیوسته | 〃 | ۲۰ | یذقوون | یذوقون |
| ۴۷۴ | ۱۱ | اخیر نقار | اخیر که فقار | ۴۹۱ | ۱۰ | در | در | 〃 | ۲۶ | کوبند | گویند |
| 〃 | ۲۳ | در یاضات | در یاضات | 〃 | ۲۷ | پستر | پسر | ۵۰۶ | ۱ | بیشر | بیشتر |
| ۴۷۵ | ۵ | ومعقد | ومعقد | ۴۹۳ | ۹ | علی اشد کس | علی الشده کس | ۵۰۷ | ۱۷ | متعبر | معتبر |
| 〃 | ۱۸ | بند | بنده | 〃 | ۲۴ | طلایته | طلایته | ۵۰۸ | ۲۰ | آشکاررا | آشکارا |
| 〃 | ۱۹ | کے | که | ۴۹۴ | ۵ | سگرد | میگیرد | ۵۰۹ | ۲۴ | بیگاو | بیگانه |
| ۴۷۶ | ۱۳ | د | ر | ۴۹۴ | ۲۵ | محمد | محبت | ۵۱۰ | ۲۲ | اقتدارم | اقتدار |
| 〃 | 〃 | صعب | طبیعت | ۴۹۵ | ۲۳ | حشم | چشم | ۵۱۱ | زیر سطر ۳ | همشنگی | همیشگی |
| ۴۷۸ | ۳ | چو | چون | 〃 | ۲۶ | کر | گر | ۵۱۴ | ۵ | کرجز | که در |
| 〃 | زیر سطر ۵ | باغنا | یا غنا | ۴۹۶ | ۱۹ | له | و | ۵۱۵ | ۱۸ | دادن حیران | دادن حیران |
| 〃 | ۴ | معدل النهاد | معدل النهار | 〃 | ۲۱ | عه | ـه | ۵۱۶ | ۴ | علیکم | که علیکم |
| ۴۷۸ | ۳ | گرودن | گردون | 〃 | ۲۳ | افزودن | افزون | 〃 | ۲۲ | جوهرض | جوهر فرض |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۵۰۸ | ۲۳ | اث وا | اژدها | ۵۲۸ | ۱۹ | جبز | جز | ۵۴۵ | ۵ | دگمر | دیگر |
| ۵۱۰ | ۲ و ۳ | مراتب کلام شیخ محی الدین کلام | مراتب کلام شیخ | 〃 | ۲۴ | سری | برای | 〃 | ۱۲ | لوکه | اوکند |
| 〃 | ۲۸ | شهود | وز شهود | 〃 | ۲۹ | اد | و | ۵۴۶ | زیر سطر ۸ | غیب | عیب |
| ۵۱۹ | ۲۳ | تیز | تمیز | 〃 | 〃 | نو | او | 〃 | ۱۹ | تعابد | تعاهد |
| ۵۲۰ | ۲ | احمد | محمد | ۵۲۹ | ۱۸ | رای | رأی | 〃 | ۲۶ | ترابیح | ترجیح |
| 〃 | زیر سطر ۲۱ | وسول | وسوسه | 〃 | ۲۷ | درد | دُرد | 〃 | 〃 | موافوه | موافق تر |
| 〃 | ۲۴ | اسیاهی | را سیاهی | ۵۳۰ | ۱ | خبز | جز | 〃 | ۲۸ | وقت | دوست |
| 〃 | ۲۵ | عه | له | 〃 | ۲۱ | اای | ای | ۵۴۷ | ۷ | حقایق | حقایق |
| ۵۲۱ | ۲۶ | می آورد | می آورد | [illegible] | زیر سطر ۸ | [illegible] | بساونیجویم | 〃 | ۱۸ | منطق | منطبق |
| 〃 | 〃 | کدام | کدام است | 〃 | ۱۶ | علاق | علاقه | 〃 | ۲۵ | مختصراً | ومختصراً |
| 〃 | 〃 | دکام | احکام | 〃 | ۳۱ | ازغد | ازغدا | ۵۴۸ | ۵ | نکات | لمکات |
| 〃 | ۲۹ | تا آنکه | تا زینکه | 〃 | ۳۴ | سلم | مسلم | 〃 | ۹ | عالی | عالی |
| 〃 | 〃 | کمال | کمال او | ۵۳۱ | ۲۵ | دے اصحاب | دے از اصحاب | ۵۴۹ | ۵ | فلوں | نیکوئی |
| ۵۲۳ | ۳ | نودے | نوزہے | ۵۳۴ | ۱۴ | نامد | نماید | 〃 | ۱۵ | و | را |
| 〃 | زیر سطر ۲ | تامر | تمامتر | ۵۳۵ | زیر سطر ۱۴ | اشاترا | ایشانرا | 〃 | ۴ | وا | را |
| 〃 | زیر سطر ۲۳ | بروزدهای | بروزهای | 〃 | زیر سطر ۱۶ | جشن | دجشن | 〃 | ۲۸ | مرند | مزد |
| ۵۲۵ | زیر سطر ۱۰ | رابا | مارابا | 〃 | ۳۷ | باذوت | بازذات | ۵۵۰ | ۲ | صلوا الصلوة | صلوا صلوة |
| 〃 | ۲۵ | وقب | وقت | 〃 | 〃 | عملی | علمی | ۵۵۱ | ۶ | علم | علیم |
| ۵۲۶ | ۲۳ | رزقنا | رزقنا* | [illegible] | ۷ | انفعاد | انعقاد | 〃 | ۱۱ | قرمود | فرمود |
| 〃 | 〃 | وعوقنا | رزقنا | 〃 | ۹ | عشرا | نعمرانه | ۵۵۲ | ۱ | ندوی | ندی |
| 〃 | زیر سطر ۲۵ | قد | خدا | 〃 | زیر سطر ۱۴ | روشنی | دوستی | 〃 | ۴ | نخ | نیز |
| 〃 | ۲۶ | دعام | دنیاکم | 〃 | ۳۵ | ستور | منور | 〃 | ۹ | مراوت | مرادت |
| 〃 | 〃 | ونسای | دنیای | 〃 | ۳۸ | اسادی | ارادی | 〃 | ۱۲ | دزه | ذره |
| 〃 | ۲۸ | مرد | از | 〃 | ۵ | حق تعالی | حق تعالی را | ۵۵۳ | ۲۲ | مهره | مهر |
| ۵۲۷ | زیر سطر ۱ | که | در | ۵۴۳ | ۱ | نهایت | که نهایت | 〃 | ۲۷ | مقام | مقام است |
| 〃 | ۹ | اللانیاد | المیاد | 〃 | زیر سطر ۴ | شدو | شده | ۵۵۵ | ۲ | تحسب | بحسبه |
| 〃 | ۳۴ | وله ترست | درست | 〃 | ۱۴ | پیغوای | یغوای | ۵۵۶ | ۲۷ | خوابیدن | خوابیدن |
| 〃 | ۳۷ | که تک | برملک | ۵۴۴ | ۷ | پنه | برو | ۵۵۷ | ۱۵ | هد | در |
| ۵۲۸ | زیر سطر ۱۳ | گروانیده دانستند | گواننده و شانتر | 〃 | ۱۴ | یاوهست | یادوست | ۵۵۸ | ۸ | ثبت دفتر ۱۲ | شبهت قرابرده ۱۳۰۱ |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۵۵۷ | ۸ | جریدہ قرار داد ۱۲ | جریدہ دفتر ۱۲ |
| ,, | ۲۳ | استیحاس | استیحاش |
| ۵۵۸ | ۶ | دلاوردست | دلاوریست |
| ,, | ۱۱ | بتاخزا | بتازا |
| ,, | ۲۷ | صفتا | صفتها |
| ۵۶۰ | ۱۰ | بسار | بسا |
| ۵۶۱ | ۵ | سیگردم | سیکردم |
| ,, | ۱۸ | دحود | وجود |
| ۵۶۲ | ۱ | میگوید | نمیگوید |
| ,, | ۳۰ | گرده | گردد |
| ۵۶۳ | زیر سطر ۱۰ | ارادة | اراده |
| ,, | ۱۲ | نامردی | نامرادی |
| ,, | ۲۲ | رحلا | رجلا |
| ,, | ۲۷ | بعض | بغض |
| | ,, | [illegible] | [illegible] |
| ۵۶۴ | ۴ | ایتانجا | ایتان جا |
| ,, | زیر سطر ۲۳ | مقلوب | منسوب |
| ,, | ۶ | عبت | عبث دوسف ناتم |
| ,, | ۲۳ | پاصله اصل اودا | باصله باصل خورد |
| ,, | ۲۶ | جذے | جذبے |
| ۵۶۶ | ۵ | بیمی | بیمی |
| ,, | ۲۶ | مرگیله | مرگیکه |
| ۵۶۷ | ۲۳ | القضائل | الفضائل |
| ,, | ۲۴ | الشئیات | السیئات |
| ۵۶۸ | ۷ | الحقیقیة | الحقیقة |
| ۵۶۹ | ۱۹ | دنمن | دمن |
| ۵۷۰ | ۲۳ | خولیش | خونش |
| ۵۷۱ | ۲۷ | وسد | وجسد |
| ۵۷۲ | ۲۲ | دخو | وخود |
| ,, | ,, | نے | بے |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۵۷۲ | ۲۲ | نگونه | چگونه |
| ,, | ,, | باب | یاب |
| ,, | ۲۳ | رباعی | سه |
| ,, | ۲۴ | | رباعی |
| ۵۷۳ | ۱ | ازا | ادرا |
| ,, | ۱۰ | احد | احد |
| ,, | ۳۰ | المستقم | المستقیم |
| ۵۷۵ | زیر سطر ۱ | ضعف کردن | ضعیف کردن |
| ,, | ۴ | کدورت | کدورات |
| ,, | ۱۶ | حامل | حائل |
| ۵۷۶ | ۱۳ | هنند | نهد |
| ۵۷۷ | ۱ | دو | دور |
| ,, | زیر سطر ۳ | اموز | امور |
| | زیر سطر ۴ | ار | مرا |
| ,, | ۱۶ | در | در |
| ,, | ۳۰ | تحریض | تحریص |
| ۵۷۸ | ۲۶ | سله | مسئله |
| ۵۷۹ | زیر سطر ۴ | بشاشه | ستایشے |
| ۵۸۰ | ۱۵ | تتجیل | تبجیل |
| ,, | زیر سطر ۱۸ | کیچر | کیچڑ |
| ۵۸۱ | ۱۸ | درش | ردش |
| ۵۸۲ | ۲۸ | حدیث | احدیت |
| ۵۸۳ | ۱ | داند اویزد | دانه آویزد |
| ,, | ۲۱ | چشنیده | چشیده |
| ,, | ۲۷ | زنعه | رنجه |
| ۵۸۴ | ۶ | یا | پا |
| ,, | ۲۷ | ذره | فرود |
| ۵۸۶ ۵۹۳ | ۱۲ زیر سطر ۶ | ذارغا مرادز | درا غا مراد از |
| ,, | ۷ | تخلیف | تکلیف |
| ,, | ۱۵ | نشیت | فشت |
| ,, | ۱۶ | اتکلیف | تکلیف |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۵۹۴ | ۲۲ | انجزار | اجزار |
| ۵۹۵ | ۷ | سانی | منافی |
| ۶۰۱ | ۲۲ | ادا ے | ادای |
| ,, | ۲۴ | سرپرده | سراپرده |
| ,, | ۴ | ول | دل |
| ۶۰۳ | ۲ | نه نهوتا | نهوتا |
| ,, | ۴ | پوزی | نوزی |
| ,, | ۵ | اَغَنَبت | اَصَمَّت |
| ,, | ,, | اَعرَت | اَعْرَفْ |
| ۶۰۴ | ۳ | بهر | بهر |
| ,, | ۶ | نابد | تابد |
| ,, | ۹ | ی ا | می ر |
| ۶۰۴ | ۱۳ | برد | برد |
| ,, | ۲۱ | الممقق | المحقق |
| ,, | ۲۳ | ر | ه |
| ۶۰۵ | ۶ | گربد | گوید |
| ,, | ۱۵ | آوره | آواره |
| ,, | ۱۸ | پیش | بیش |
| ,, | ۲۴ | کتاب | این کتاب |
| ,, | ۲۶ | میشود | می نهد |
| ,, | ۷ | میداد | میدارد |
| ۶۰۷ | ۱۱ | سونے | سوسے |
| ,, | ۱۹ | بادشاه | بادشا |
| ,, | ۲۵ | دلبر | وسر |
| ,, | ۲۷ | دواز | داز |
| ,, | ,, | آزا | آنزا |
| ۶۰۸ | ۶ | باو | باد |
| ۶۰۹ | ۲ | هبو | بهبو |
| ,, | ۸ | مقناطیس | مقناطیس |
| ,, | زیر سطر ۹ | دفع کروی | دافع کردن |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ٦٠٩ | ١١ | عی | عن | ٦١٢ | ٢٢ | تطور | طور | ٦٢١ | ١٧ | ممتلہ | منمنہ |
| ″ | ″ | قائل | قائل | ″ | ٢٣ | نوس | قوس | ″ | ٢٠ | ازاد | افراد |
| ″ | ٧ | لو | لوسے | ″ | ٣١ | وازاصطلاح | ودراصطلاح | ٦٢٢ | ٨ | الاعیل | الانجیل |
| ″ | ١٢ | بلا | بھان | ٦١٤ | ٩ | زود | زده | ″ | ١٢ | کیرہود | کریبود |
| ″ | ١٣ | منانت | متانت | ″ | ٢٧ | گرید | گویند | ″ | ٢١ | التعمریۃ | الهمزیۃ |
| ″ | ١٥ | پدیرد | بپذیرد | ″ | ″ | فیتی | غیبی | ″ | ٢٣ | والحلۃ | والخلۃ |
| ″ | ″ | زائل | زائل | ٦١٥ | ٥ | اویتی | رویتی | ″ | ٢٦ | وثانیھم | وثالثھم |
| ″ | ٢٠ | مدیہ | مدینہ | ″ | ١٤ | بازاح | بانواع | ″ | ٢٧ | رھصالۃ | رسالۃ |
| ″ | زیرسطر ٢١ | چاریپان | چارپایان | ″ | ١٥ | ابا | اما | ″ | ″ | دبارہ و | دربارۂ |
| ″ | ٢٢ | جدس | چندین | ″ | ٢٦ | احبت | است | ٦٢٣ | ٤ | کثان | کشانی |
| ″ | ″ | کفتۃ | گفتند | ٦١٦ | ٢٦ | دردسن | درونس | ″ | ″ | سوادب | سوداھیہ |
| ″ | ٢٣ | مرادنا | مرادازما | ٦١٧ | ١٠ | ستور | بشور | ″ | ٥ | رازباہی | رازہای |
| ″ | ٢٤ | تمکنات | بممکنات | ″ | ٢٩ | سلاک | سلاک | ″ | ١٣ | بون | لون |
| ″ | ٢٦ | بجلی | بجلی | ″ | ″ | شاہات | شاہات | ″ | ١٦ | میگرد | سیگردد |
| ٦١٠ | ١ | بندگی | بندگی | ″ | ″ | لا | او | ″ | ٢٢ | ورر | ودر |
| ″ | ٣ | تابت | ثابت | ″ | ″ | کادہ | کردہ | ″ | ٢٧ | خوبنیی | خودبینی |
| ″ | ٧ | ود | در | ٦١٨ | ٥ | سہ | سر | ٦٢٤ | ٤ | وعشوقان | معشوقان |
| ″ | ١١ | ابثار | اشار | ″ | زیرسطر ٢ | مجاذا | مجازا | ″ | ٨ | اعتبا | اعتباری |
| ″ | ١٤ | التصصف | التصف | ″ | ٢٧ | توالبست | توالست | ″ | ١٤ | ترسانچہ | ترساںبچہ |
| ″ | ١٩ | آنرز | آنرا | ٦١٩ | ١٧ | وحدفیت | وحدنیت | ″ | زیرسطر ١٤ | سان | رحمان |
| ″ | ٢٠ | وصد | وحد | ٦٢٠ | ١٢ | کافراد | لافراد | ″ | ١٦ | اگر | فاگر |
| ″ | ٢٧ | لذ | از | ″ | ١٩ | لمسلوق | المتعلوق | ″ | ١٧ | وجہ | بوجہ |
| ″ | ٢٠ | سواہ | سواد | ″ | ٢١ | اذالسو | اذالعلوق | ″ | ″ | امد | آمد |
| ″ | ٣٢ | خاتحاد | واتحاد | ″ | ″ | با | یا | ″ | ١٨ | اعدیت | احدیت |
| ٦١١ | ١ | شئی درآمدن ١٢ | تخلل درآمدن ١٢ | ″ | ٢٣ | بنفس | بنفس | ″ | ١٩ | کبرہ | کثرت |
| ″ | ١٦ | اصطفیک | اصطیتک | ″ | ٢٦ | للیست | لنیست | ″ | ٣ | ہر | بر |
| ٦١٢ | ٤ | جہل | چہل | ″ | ٢٧ | لعیدہ است | لعیدہ | ″ | ″ | لواہم | لوام |
| ″ | زیرسطر ٢ | زندہ کروت | زندہ کردن | ″ | ″ | جبہ | حب | ″ | ٢١ | اکہ اں | اکوان |
| ″ | ٤ | استادو | اندائد | ٦٢١ | ١ | خامن | خاص | ″ | ٢٢ | [illegible] | والارض |
| ″ | ٢٣ | ار | ائ | ″ | ٢ | ہزار | افراد | ″ | ″ | الوہ | لقد |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۶۲۴ | ۲۵ | ہر | بر | ۶۲۸ | ۵ | براعی عه | تعلیم عه | ۶۴۰ | ۱۳ | انتہی | انتہی |
| 〃 | 〃 | وارد بکشوت | وارد نگشود | 〃 | ۲۳ | شمائل | زائل | 〃 | ۱۵ | ہمید امیدلہ | امیدوار |
| 〃 | ۲۶ | لفظ | نقطہ | 〃 | ۲۵ | عائحہ | رائحہ | 〃 | ۲۴ | دنتم | دستم |
| 〃 | 〃 | سرلعت | سرلیست | 〃 | ۲۸ | توقیقات | توقیفات | 〃 | ۲۵ | ہشیار | بسیار |
| 〃 | ۲۷ | کہ لبسوی | لبسوی | ۶۲۹ | زیر سطر ۱۴ | تامر | تمامتر | 〃 | 〃 | ولداین | دارین |
| 〃 | 〃 | جر | خبر | 〃 | ۲۲ | صورنگیری | صورنگری | ۶۴۲ | ۵ | ودات | وموکدات |
| 〃 | 〃 | پیامیر | پیامبر | ۶۳۰ | ۱۰ | جوبیش | خولیش | 〃 | ۱۸ | پید | پیدا |
| 〃 | 〃 | خاطر | خواطر | ۶۳۱ | ۱۴ | انالم | لالم | 〃 | ۱۹ | تولمد | تولید |
| 〃 | ۲۸ | الواج | امواج | 〃 | ۱۵ | ضردرنس | ضرورتش | 〃 | ۲۱ | وکر | وکسر |
| 〃 | 〃 | نکمیہ | نکتہ | ۶۳۲ | ۲۷ | وکر | وکسر | 〃 | ۳۰ | لہ | سکہ |
| 〃 | 〃 | عبد مگویند | و بعض صوفیہ آن ناقہ را عبد من گویند | ۶۳۳ | ۴ | ہری | ہریکے | ۶۴۳ | ۲۴ | زاجع | راجح |
| 〃 | 〃 | دین | این | 〃 | ۱۲ | عبادۃ الخواص | عبادۃ عبادۃ الخواص | 〃 | ۲۵ | مجاہرہ | محاہرہ |
| ۶۲۴ | ۲۹ | سخت | بحت | 〃 | ۲۰ | خوص | خواص | 〃 | ۲۷ | اجسام ظاہر | اجسام الظاہر |
| 〃 | 〃 | کا طے | کامل بکاطے | ۶۳۴ | ۲۲ | انتہی عه | انتہی | 〃 | ۳۱ | ولاہ | ورداد |
| 〃 | ۳۰ | می | می | ۶۳۵ | ۴ | گشہ | گشتہ | 〃 | 〃 | باد | بالا |
| 〃 | 〃 | درست | دوست | 〃 | ۱۸ | میکنند | کردند | 〃 | 〃 | روسے | کہ روسے |
| ۶۲۵ | ۲۳ | بہ | و | ۶۳۶ | ۱۸ | مولید | بتولید | ۶۴۴ | ۱۸ | اقسانہ | افسانہ |
| 〃 | ۲۶ | کا جر | کافر | 〃 | ۲۵ | مبد | مہد | 〃 | ۲۶ | شہور | مشہور |
| 〃 | ۲۷ | رست | است | 〃 | ۲۶ | بو | بود | 〃 | ۲۹ | ادشود | متولی او شود |
| ۶۲۶ | زیر سطر ۱ | کشندہ | کشیدہ | 〃 | 〃 | عالیان | عالمیان | ۶۴۵ | ۱۹ | وادی | وادی |
| 〃 | 〃 | نبقوس | بنفوس | 〃 | ۲۸ | زوربا | روزبا | 〃 | ۲۲ | ساکلتی | ساکلتی |
| 〃 | ۳ | احسب | احبیت | 〃 | ۲۹ | خواستہ خدا | اگر اخیر خواستہ | 〃 | ۲۳ | عاذی | عادی |
| 〃 | ۷ | زلقۂ | ربقۂ | 〃 | ۳۰ | دہرددد | وہردود | ۶۴۶ | ۱۸ | بر | بہر |
| 〃 | زیر سطر ۹ | خفض | خاص | 〃 | 〃 | میشوند | میشدند | 〃 | زیر سطر ۲۰ | شانہ | نشاد |
| 〃 | زیر سطر ۲۰ | حرکت | شرکت | 〃 | 〃 | ماست | ماشتہ در آسمان است | 〃 | ۲۵ | خواست | خواستہ |
| 〃 | ۲۵ | رآ | را | ۶۳۷ | زیر سطر ۴ | تی ۱۲ | ملاقی ۱۲ | ۶۴۷ | ۵ | متالبعت | بمتابعت |
| 〃 | 〃 | — | کہ | 〃 | ۹ | زلقہ | زلف | 〃 | ۲۷ | دیان | دہان |
| 〃 | ۲۹ | زات | ذات | ۶۳۸ | ۲۰ | امیزر | امیر | 〃 | ۲۸ | حضرت | حضرات |
| 〃 | 〃 | مرکات | صفات | ۶۳۹ | زیر سطر ۱۲ | جر ۱۲ | | ۶۴۸ | زیر سطر ۱ | نندگان | بندگان |
| ۶۲۷ | ۱۴ | وہمین | دبہین | ۶۴۰ | ۲ | ہستم | بنغستہ | 〃 | زیر سطر ۲ | ہخشینی | ہمنشینی |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۶۴۸ | زیر سطر ۶ | موبالی | موبھا | ۶۵۰ | زیر سطر ۱۴ | دہنبک | دہنک | ۶۵۵ | ۱۵ | سرا | ستر |
| 〃 | ۱۷ | لھا بغایۃ نقالت | لھا بغایۃ نقلت نحو نقالت | 〃 | ۱۵ | الجلبید | الجنید | 〃 | ۲۳ | ذکر المجراب | ذکر یا المحراب |
| 〃 | ۲۰ | پستیٔ | پستی | 〃 | ۲۱ | تشریف | لتشریف | 〃 | ۲۴ | فی الغنشاء | فی الشناء |
| 〃 | ۲۷ | وز | در | 〃 | ۲۸ | نواہد | خواہد | ۶۵۶ | زیر سطر ۴ | سجیزندہ | ستیزندہ |
| ۶۴۹ | ۱ | کر | مہر | ۶۵۱ | زیر سطر ۱ | [illegible] | [illegible] | 〃 | ۲۶ | فرستادا | فرستادہ را |
| 〃 | زیر سطر ۴ | خلط | احاط | 〃 | ۲ | نگر | انگر | ۶۵۸ | ۲۵ | بای | ہای |
| 〃 | ۵ | مطز | مظہر | 〃 | ۳ | دستانش | دستان | ۶۶۰ | ۸ | ہنر | نیز |
| 〃 | ۷ | رماس | ریاحین | 〃 | ۱۴ | محمد | حجت | ۶۶۱ | ۶ | ببے | بیچے |
| 〃 | 〃 | ار | از | 〃 | ۲۵ | ہ | بہا | 〃 | ۱۸ | سبقت | سبقت |
| 〃 | ۸ | درگوی | وگردی | 〃 | ۲۶ | ند | در | ۶۶۳ | ۲۸ | غیبت | بہ نسبت |
| 〃 | زیر سطر ۸ | سکرا | الفت کردن | ۶۵۲ | ۳ | عالیان | عالیانی | ۶۶۴ | ۱۶ | زمانہ | زمانہ |
| 〃 | ۹ | آفناب | آفتاب | 〃 | ۴ | اوالی | اولی | 〃 | ۲۶ | بجو | بجز |
| 〃 | زیر سطر ۹ | کشتہ | کشش | 〃 | ۵ | خستہ | خمس | 〃 | ۲۷ | دھ | دو |
| 〃 | ۱۱ | اولہ | اولو | 〃 | ۶ | وسکتہ | دقتہ | ۶۶۵ | ۲۵ | سو | سفر |
| 〃 | 〃 | احفنیت | احسنیت | 〃 | زیر سطر ۷ | نشندہ | نشینندہ | ۶۶۷ | ۷ | دایہ | داہیہ |
| 〃 | ۱۲ | نقصن | نقص | 〃 | ۸ | تاناکی | تابناکی | ۶۶۸ | ۱۴ | شاب | شتاب |
| 〃 | ۱۲ | مفسدکہ | بقصدکہ | 〃 | ۹ | والد | والد | ۶۷۲ | ۲۸ | ز | از |
| 〃 | 〃 | لعرآن | بقرآن | 〃 | ۱۲ | سنتہ | سنہ | ۶۷۴ | ۲۳ | ناندہ | ماندہ |
| 〃 | ۱۴ | ہدم | تدیم | 〃 | ۱۳ | روند | زروند | 〃 | ۲۷ | انچہ در | کچہ کہ در |
| 〃 | 〃 | نقلید | تقلید | 〃 | ۱۴ | سو | متحیر | ۶۷۶ | ۳ | ر | ز |
| 〃 | ۱۵ | رش | زن | 〃 | ۱۹ | مزم | مرہم | ۶۷۷ | زیر سطر ۵ | پرورش | پروانہ |
| 〃 | ۱۷ | نقش | نقش | 〃 | 〃 | نایا | ہایا | ۶۸۰ | ۲۷ | جوارع | جوامع |
| 〃 | زیر سطر ۲۴ | انگری | انگرہ | 〃 | زیر سطر ۲۲ | آلسعالہ | آتشدان | ۶۸۱ | ۲۱ | بایہ | مایہ |
| 〃 | 〃 | لرسے | توے | 〃 | ۲۳ | سیند | سپند | ۶۸۲ | زیر سطر ۱ | غدہ | شدن |
| 〃 | ۲۵ | چیرسے | چیزسے | ۶۵۲ | ۲۶ | سوبین | ستربین | 〃 | ۷ | ورتہ | دنہ |
| 〃 | 〃 | ذات | ذات | 〃 | 〃 | حروت | جبروت | ۶۸۴ | ۲ | ماتو | بالتو |
| ۶۵۰ | زیر سطر ۲ | شد | تند | 〃 | ۲۷ | دمیمہ | ذمیمہ | 〃 | ۳ | باروح | ماوروح |
| 〃 | ۹ | نیچ | بیچ | ۶۵۳ | ۵ | ترابا | تراب | 〃 | ۱۵ | غنوات | غبہات |
| 〃 | ۱۲ | چار | وچار | 〃 | زیر سطر ۵ | بودی | بودی | 〃 | ۲۷ | لالفت | بمخالفت |
| 〃 | زیر سطر ۳ | گزاشتن | گذاشتن | 〃 | زیر سطر ۹ | تام | تمام | ۶۸۴ | ۳ | سترک | شرک |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۶۸۴ | زیر سطر ۱۴ | بزگستر | بنذگستر | ۷۲۷ | ۱۴ | دیتا | دنیا | ۷۴۳ | ۱ | یا لا | یا لا |
| // | ۱۴ | و | او | ۷۲۸ | زیر سطر | کشاف | کشادن ۱۲ | // | ۹ | وذکره | والذکر |
| ۶۸۵ | ۱۸ | دریزشده | دیروزشده | // | ۲۷ | بدو | مد | // | // | وانیحدیت | وازین حدیث |
| ۶۸۸ | ۸ | ببه | بهر | ۷۳۳ | ۱ | الجزعة | الجزءة | // | ۱۰ | مهر | جهر |
| ۶۹۳ | ۵ | هین | بین | // | ۲ | شنجت | وشنجت | // | ۲۱ | دینام | بنام |
| // | ۰ | یکتنبه سل | یکشنبه | ۷۳۴ | ۱۲ | نحت | نحب | // | ۲۲ | رکه | را |
| // | // | آکیزار | یکهزار | // | // | لا | لا | // | ۲۴ | وکر | واگر |
| // | ۱۱ | لعرض | الغرض | // | ۱۳ | وجیه | وجه | ۷۴۴ | ۹ | یوقط | یوقظ |
| ۶۹۳ | ۱۲ | تنامل | تنادر | // | ۱۴ | نگرارد | نگزارد | // | ۱۸ | میاده | میان |
| // | // | متقیوله | بقیوله | // | // | بریارت | بزیارت | // | ۱۹ | جبهر | وجهر |
| // | ۱۵ | ترشے | لغزشے | // | زیر سطر ۱۵ | ذی | وی | // | ۲۰ | ذکر | فاکثر |
| // | ۲۴ | این | که این | ۷۳۴ | زیر سطر ۱۴ | پژگان ۱۲ | مژگان ۱۲ | // | ۲۱ | بهر | ببر |
| ۶۹۶ | ۱۹ | سور | سوز | ۷۳۱ | ۲ | تفاق | اتفاق | // | ۲۴ | دلالوت | دلالت |
| ۶۹۷ | ۲۵ | دست عقل | است وعقل | ۷۳۷ | ۰ | کبرا | کبرائ | // | ۲۶ | نیت | به نیست |
| ۷۰۴ | ۲۴ | ابرے | ببر | ۷۳۸ | ۱۰ | عزب | اعزب | ۷۴۵ | ۶ | متبع | منع |
| ۷۰۶ | ۱۳ | درگا | درگاست | // | زیر سطر ۱۰ | نوگرد | گوگرد | // | ۲۰ | لضرها | تضرها |
| ۷۰۷ | ۸ | فطانت | [illegible]انت | // | ۱۱ | مستجاب | مستجلب | // | ۲۲ | اتهای | ذاتهای |
| ۷۱۲ | زیر سطر ۱۰ | نشرگشتن | بسرگشتن | // | ۲۰ | یکرزر | یکرد | // | ۲۶ | رر | درز |
| ۷۱۴ | ۲۳ | جواهر | جوارح | // | // | عنقاد | عنقار | ۷۴۶ | ۷ | المنحتار | المختار |
| // | ۲۷ | گنان | کتان | // | // | غنا و | عنقاد | ۷۴۷ | ۴ | بالاسانة | بالاصالة |
| ۷۱۷ | ۱۰ | سرفرازق | سرفرازی | // | ۲۶ | کنندو | کننده | // | ۵ | ماهی | ناهی |
| // | ۲۸ | سدکور | مذکور | ۷۳۹ | زیر سطر ۱ | نزدنان | نردبان | // | ۱۸ | قلندری | تجرید |
| ۷۱۸ | ۲۶ | دروتره | دروزه | ۷۴۰ | ۸ | وازان | دازان | // | ۲۱ | مجرد کردن ۱۲ با | مجرد کردن ۱۲ یا |
| ۷۱۹ | ۳۰ | دودے | درودے | // | ۲۷ | شماريد | مشاريد | // | ۲۵ | مبد | میدد |
| ۷۲ | ۵ | لا تتبع | ولا تتبع | ۷۴۱ | ۱۳ | عقید | عقیده | // | ۲۸ | منکند | میکنند |
| // | ۶ | الشان نیز | ایثات | // | ۱۸ | به پوشد | نپوشد | ۷۴۸ | ۱۰ | بجنه | بجنسه |
| // | ۷ | اهور | ناهور | // | ۲۶ | کنکم | کل کرم | // | ۱۵ | گوسی | گوکسی |
| ۷۲۲ | ۲۳ | دد | در | ۷۴۲ | ۲۴ | کرده باشد | کرده شد | ۷۵۰ | ۳ | طوية | علوية |
| // | زیر سطر ۲۴ | آوردبه | آوردن ۱۲ | // | ۲۹ | اداد | آزاده | // | ۵ | لطافتها | لطافتها |
| ۷۲۴ | ۲۰ | عنار | غنار | ۷۴۳ | ۱ | اخیارا | اخبارا | // | ۱۸ | عامه | علمه |

| صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح | صفحه | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۷۵۰ | ۱۸ | تکملۃ النفقات | تکملۃ النفحات | ۷۶۲ | ۲۲ | منین | حنین | ۷۸۲ | ۷ | ۳۳۵ | ۳۳۶ |
| 〃 | ۲۰ | دبرا | دیرا | ۷۶۳ | ۲۲ | لاتقف | ولاتقف | 〃 | ۱۲ | وجود اس | وجدانکل |
| ۷۵۱ | ۹ | بہ بیتیم | بہ بینیم | 〃 | ۲۸ | ماتین | ماتیان | ۷۸۳ | ۱۳ | بایزید | بایزید |
| 〃 | ۱۶ | شمار | شما | ۷۶۵ | زیر سطر ۱۵ | ببصر | ببصر | 〃 | 〃 | یاآقا | یاآقا |
| 〃 | ۲۵ | موعظت | موشظت | ۷۶۶ | ۱۸ | وشره | ویشره | ۷۸۴ | ۱۲ | ۱۳۳۱ | ۱۳۳۶ |
| ۷۵۳ | ۱۷ | شهره | سره | 〃 | ۲۷ | دمی | دحی | 〃 | ۱۲ | ۱۹۱۲ | ۱۹۱۸ |
| 〃 | ۲۴ | سیسود | بیسود | ۷۶۷ | ۲۶ | جزماتے | حرملنے | ۷۸۵ | ۷ | مرد | فرد |
| ۷۵ | ۲۷ | دتام | دہم | ۷۶۸ | ۱۱ | ہنرابنر گریچکلی ۱۲ | ہنرابنر عکریچکلے ۱۲ | 〃 | 〃 | دوصد | سہ صد |
| 〃 | ۲۸ | دیراه | دیراہ | ۷۶۹ | ۱ | بعد از فراغت | بعد فراغت | 〃 | 〃 | ۱۱۶۷ | ۱۳۳۶ |
| ۷۵۵ | ۸ | فتاق | فتاق | 〃 | ۲۶ | استداد | استبداد | 〃 | ۰ | ہدیہ آمد | ہدایہ آمد |
| 〃 | ۱۰ | مرده | مردہ | ۷۷۰ | ۱۰ | مدیح | مدائح | 〃 | 〃 | فیض بیرالخ | فیض بیرالخ ۱۳۳۶ |
| 〃 | [illegible] | موہبی | موہبی | 〃 | ۱ | رو | دو | ۷۸۷ | ۵ | ۱۳۳۷ | ۱۳۲۶ |
| ۷۵۶ | ۰ | بیزیان | شریان | 〃 | ۱۷ | وا | را | 〃 | ۶ | [illegible] | [illegible] |
| 〃 | ۱۰ | [illegible] | [illegible] | ۷۷۱ | ۱۸ | آذان | ازان | | | | |
| 〃 | [illegible] | استنا | استما | ۷۷۴ | ۲ | نر | تر | | | | |
| 〃 | ۱۱ | [illegible] | [illegible] | ۷۷۵ | ۱ | جال | حال | | | | |
| 〃 | ۱ | وظیفہ مصوبت | دوظیفہ مخوت | 〃 | ۲ | پربای | برپای | ۷۸۸ | ۴ | اور ماست | اور دہ است |
| 〃 | ۱۲ | بہ جذبات | جذبات | 〃 | ۴ | گرچه | کرچه | 〃 | ۲۷ | مولای | مولائی |
| 〃 | ۲۳ | اوست بہ | است و | 〃 | ۸ | مدلے | ومدتے | 〃 | ۰ | ۱۹۱۳ | ۱۹۱۸ |
| 〃 | 〃 | ثابت | ثابتہ | 〃 | ۱۵ | کرمت | کمرست | ۷۸۹ | ۲۳ | پتیش | تیشش |
| 〃 | ۲۴ | احدیت وحدت | احدیت وحدت | ۷۷۵ | ۱۶ | عطار اسد | عطار اللہ | ۷۹۰ | ۷ | آیکه | ایکه |
| 〃 | ۲۵ | داخلی اند | داخلی | 〃 | ۱۷ | حاد | کاد | 〃 | ۱۰ | ۱۳۲۳ | ۱۳۳۶ |
| 〃 | ۲۷ | در | و | 〃 | ۲۶ | مرادنه | مرادانا | 〃 | ۱۳ | وز | در |
| 〃 | ۲۷ | دلے | دمے | 〃 | ۲۷ | داہل | حامل | 〃 | ۱۷ | بلطم | تلطم |
| 〃 | ۲۹ | بیودن | زدن | 〃 | ۰ | ادست | است و | ۷۹۱ | ۱۴ | ہ دانستند | کجا دانستند |
| ۷۵۷ | زیر سطر شیم | دلارفته | دگرفته | ۷۷۶ | ۱۴ | فرمودنه | فرموده | ۷۹۲ | ۸ | ہرکش | ہرکس |
| 〃 | ۱۲ | نیتر | تیز | ۷۷۷ | ۲۴ | دو صد | وددوصد | 〃 | ۲۶ | بایافت | تایافت |
| 〃 | ۲۷ | خذف | حذف | 〃 | ۲۷ | لکاپور | ملکاپور | | | | |
| ۷۵۹ | ۲۵ | ودآر | ودآر | ۷۷۸ | ۲۵ | الاذغان | الادعان | ۷۹۳ | ۱ | وزجلوه | دازجلوه |
| ۷۶۱ | زیر سطر ۸ | پس ۱۲ | پستی ۱۲ | ۷۷۹ | ۱ | زلیخانہ | زمیخانہ | 〃 | ۸ | منیج | سنج |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| 〃 | 〃 | آدرغ | آدرغ |
| 〃 | ۶ | بهر | بر |
| 〃 | ۱۴ | نهین | بهین |
| ۲ | ۱ | اللای | الذی |
| 〃 | ۵ | الودائل | الوذائل |
| 〃 | ۱۳ | الاذلیة | الازلیة |
| 〃 | 〃 | کلواکوکب | کالکوکب |
| 〃 | ۱۴ | اعدلہی | الہادی |
| 〃 | ۱۶ | الدین | الدائن |
| 〃 | ۱۸ | هسم | ہمہم |
| 〃 | 〃 | بتوصل | بتوسیل |
| ۳ | 〃 | حضرتہ | حضرتہ |
| 〃 | ۱۸ | المختاد | المختار |
| 〃 | ۲۳ | الصادقون | الصادقون |
| 〃 | 〃 | الناطمون | الناظمون |
| 〃 | 〃 | الذاکرون | الذاکرون |
| 〃 | ۲۷ | حب | حبیب |
| ۴ | ۵ | ضیار | ضیاد |
| 〃 | ۱۱ | بد | بدر |
| 〃 | ۱۳ | علیه الرحمة | علیه رحمة |
| 〃 | ۱۷ از ۱۸ | ناصضه | غامضه |
| 〃 | ۱۹ | الأطهر | الاطهر |
| 〃 | ۲۵ | موخود | موجود |
| ۵ | ۱۵ | درسنش | درستیش |
| ۶ | ۲ | کسلمند طبی | کسلمندی |
| 〃 | ۱۰ | وتلاشی | تلاشی |
| 〃 | ۱۴ | خوب | خواب |
| 〃 | ۲۱ | لی | للی |
| 〃 | 〃 | ناسدگان | ماندگان |
| 〃 | ۲۲ | جز | جستر |
| ۹۴ | ۱۰ | وقتیا | شوکتہا |
| 〃 | ۱۶ | وارده شد | واده سعد |

## اغلاط مقدمہ کتاب مستطاب

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ۶ | ۲۸ | بگر | بگو |
| ۷ | ۱ | تمائدہ | قائد |
| 〃 | 〃 | دفیق | رقیق |
| 〃 | ۲ | عموماً | ثموماً |
| 〃 | ۹ | منصف | مصنف |
| ۸ | ۲۶ | الاختام | الاختتام |
| ۹ | ۱ | اساند | اساتذہ |
| 〃 | ۳ | مولانا | مولانا شاہ |
| 〃 | ۶ | متصف | ومتصف |
| ۱۰ | ۲۷ | قصہ | قصبہ |
| ۱۱ | ۱۸ | بطریق | بطریقہ |
| 〃 | 〃 | زز | وز |
| ۱۲ | ۵ | بیفتادہ | بیفتاد |
| ۱۴ | ۱۶ | اسید | امید |
| 〃 | ۲۴ | سمت | نزہت |
| ۱۵ | ۱۱ | نقلی | نقلی وعقلی |
| 〃 | ۱۴ | ست | است |
| 〃 | ۲۳ | ماموز | مامور |
| ۱۶ | ۴ | کردام | کردم |
| 〃 | ۴ | سیاحت | سیاحت |
| ۱۷ | ۱ | السکوک | السلوک |
| 〃 | ۴ | وشان | اوشان |
| ۱۹ | ۱۶ | شغلہ | مشغلہ |
| 〃 | 〃 | دکمی | ردیکمی |
| ۲۰ | ۲۳ | ددصد | وزدصد |
| ۲۱ | ۱۳ | کر معلم | زبر معلم |
| ۲۲ | ۸ | حضرت حضرت | حضرت |
| 〃 | ۱۳ | زر | نور |
| ۲۴ | ۴ | اخان | خوان |
| 〃 | ۲۴ | سرآن | سیران |
| 〃 | 〃 | آئینہ | آئینہ |
| 〃 | ۱۶ | از | ار |
| ۲۵ | ۳ | العد | للعد |
| 〃 | ۱۷ | تار | شاہ |
| 〃 | 〃 | منلق | ومنطق |
| 〃 | ۲۲ | زهن | دهن |
| ۲۶ | ۲۰ | نفر | نظر |
| ۲۷ | ۶ | آذزی | آوازے |
| 〃 | ۱۹ | بعد | بازبعد |
| 〃 | ۲۰ | برادز | برادر |
| ۲۸ | ۷ | ردست | ودرست |
| 〃 | ۱۹ | مثمرید | مثمر فوائد |
| 〃 | ۲۱ | مود | مورد |
| 〃 | 〃 | دخود | خود |
| ۲۹ | ۷ | هیجد | هیجده |
| ۳۰ | ۵ | قرب | اقرب |
| 〃 | ۹ | انکاشتہ | انگاشتہ |
| 〃 | ۱۱ | علاف | علاوہ |
| 〃 | ۲۷ | طهر | تطهیر |
| ۳۱ | ۱۰ | ثقات | ثقات |
| 〃 | ۱۲ | شہ | شد |
| 〃 | ۲۲ | بغرض | بعرض |
| 〃 | ۲۳ | یا | با |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ٣٢ | ١ | یافتم | نیافتم |
| ٣٣ | ١٣ | مو | نو |
| // | ١٤ | ددور | دور |
| ٣٤ | ١٤ | ستند | جستند |
| // | ٢٢ | مینموده | مینمودند |
| ٣٥ | ٤ | گویم | بگویم |
| // | ٥ | نیاغشم | نیاشیم |
| // | ١٩ | ملئے | سائے |
| // | ٢٥ | آمدے | آوردے |
| ٣٦ | ١٠ | جوناش | جوازش |
| // | ٢٥ | زان | اذان |
| ٣٨ | ٢٢ | آید | اید |
| ٤٠ | ١٨ | بفہد | بفہمد |
| // | ٢٣ | وتالیا | قطاوقالبا |
| ٤٢ | ٥ | ز | نو |
| // | ٦ | رقت | رفت |
| // | ١٢ | نرسد | ترسد |
| ٤٣ | ٢٠ | بس | پس |
| // | ٤ | فتوسے | فتورسے |
| // | ١٦ | آنہار | آنہارا |
| // | ١٨ | اینا | اینما |
| // | ٢٠ | ا | ما |
| // | ٢٤ | گے | گیے |
| // | ٢٦ | کھا | حجا |
| ٤٤ | ٢ | لمے | پائے |
| // | ٤ | قدت | قدرت را |
| // | ٢٤ | راکمت | راکمت ہی |
| ٤٥ | ٢٠ | میلی | میلی |
| ٤٦ | ٤ | ز | اد |
| ٤٦ | ١١ | گذران | گذرانان |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| // | ١٢ | گلستان د | گلستان در |
| // | ٢٦ | نقط | نقط |
| ٤٧ | ٢١ | دورہم | بعلندہم |
| // | ٢٠ | سنہ | سہ |
| // | ٢٥ | سب | حسب |
| ٤٨ | ١٥ | مداریہ | دیداریہ |
| ٤٩ | ١١ | خودد | خورد |
| // | ١٣ | نگردہ | نکردہ |
| ٥١ | ٤ | [illegible] | [illegible] |
| // | ١٩ | مراترا | مرترا |
| ٥٢ | ٥ | ما | ما |
| ٥٣ | ١٣ | دمن | وطن |
| // | ١٧ | زماق | فراق |
| // | ٢١ | برخود | برخور |
| ٥٤ | ٦ | للہ | للہ |
| // | ٢٦ | بزرک | بزرگ |
| // | // | نیز | دیرا |
| // | ٢٧ | لسپاس | سپاس |
| // | // | گرد | گرد |
| ٥٥ | ١٢ | بن یحیی | بن محمد بن یحیی |
| ٥٦ | ١٥ | قدس سرہ | قدس سرہ دیوان عراقی |
| ٥٧ | ١ | ناکار | ناکارہ |
| // | ٦ | کرکہ | کہ |
| // | ٨ | روتے | ورتے |
| // | ١١ | بالکلیہ | وبالکلیہ |
| ٥٨ | ١ | نفسیہ | نفیسہ |
| ٥٨ | ١١ | وآن | آن |
| ٥٩ | ١ | ز | از |
| // | ٥ | اسرالشہود | اسرار الشہود |
| // | ١١ | ضافہ | اضافہ |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ٥٩ | ٣ | مجوع | رجوع |
| // | // | حال | جل |
| // | ١٣ | ما | کما |
| // | ١٤ | ز | از |
| // | // | ضزدی | ضروری |
| ٦٠ | ١٨ | عزقریری | عزقریزی |
| // | ١٩ | فرض | عرض |
| // | ٢٧ | کہ | کرد |
| ٧١ | ٧ | ترقی | تری |

## اغلاط تقاریظ کتاب مستطاب

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|
| ١ | ٢١ | تحقیقاتہ | تحقیقاتہ الفاخرہ |
| ٥ | ٢٥ | ہرقدد | ہرقدر |
| ٦ | ١٥ | ابن | این |
| ٧ | فٹ نوٹ | تقریظ صاحب | صاحب تقریظ |
| // | // | رہگزراے | رہگراے |
| ٨ | ٨ | سلکا | سلکاو |
| // | ٢٥ | والہ | ولہ |
| ٨ | ٢٧ | واے حال | واے روزگار |
| ٩ | ١٩ | دختوری | وخشوری |
| ٩ | ٢٣ | نماتی بادا | ماخدائی بادا |
| ١٠ | ٨ | نگا | نگاہ |
| ١١ | ١٥ | مایہ | ماہ |
| ١٣ | ١٣ | اعلی | علی |
| // | ٢٥ | مادامت النہار | مادامت اللیالی والنہار |
| ١٦ | ٢٢ | ہم آئینہ | آئینہ ہم |
| ١٧ | ١٩ | اصطلات | اصطلاحات |
| // | ٢٤ | . | ہ |
| ١٩ | ٢ | ازلیہ | اولیۃ |

| صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح | صفحہ | سطر | غلط | صحیح |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| ۱۹ | ۹ | درسم | ولارسم | ۳۰ | ۱ | معقول المنقول | معقول المعقول | ۲۰ | ۱۵ | العلاء | العلماء |
| ۲۱ | ۶ | الطباع | الطباع | ۳۱ | ۸ | التقیع | التنقیح | ۲۲ | ۲ | سرستان | سرستاق |
| ۲۳ | ۱۱ | رائگر کما غربنی | رائگر کما عش | ۲۳ | ۲۷ | فرانہ | فرزانہ | ۲۴ | ۵ | یطائع | یطالع |
| ۲۵ | ۱۵ | بادرنگ | تشریز دبادرنگ | ۲۵ | ۲۰ | دریا | دریابار | ۲۵ | ۲۱ | کام جامن بجامہ | کام جامی بجامہ |
| ۲۶ | ۶ | تدرود | تدرد | ۲۷ | ۲۵ | نبلے | ثباے | ۲۸ | ۱۳ | است | مست |
| ۲۸ | ۸ | جادید | جاوید یا | ۲۸ | ۲۲ | بے سیم نہ بودے | با سیم نہ بودے | ۳۱ | ۴ | تقولے | تقوی |
| ۳۱ | ۱۵ | فیض الانور | المواہب القلندر | | | | | | | | |

۱۰۴۶۲